Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

1

1978

Časopis SOCIJALIZAM izdaje Novinsko-izdavačka radna organizacija »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 200 dinara. Za inostranstvo 400 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Štampa: RO „KULTURA" — štamparija „Slobodan Jović", Beograd.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXI 1978 Broj 1

Studije i članci

Prilozi

Prikazi

Содержание

Contents

Muhamed Filipović

Marksizam i samoupravljanje

Iako je radničko samoupravljanje, — ne samo u brojnim dosadašnjim spontanim zahtjevima i ostvarenjima radničke klase u svijetu, počev od Pariske komune, preko dviju revolucija u Rusiji, zatim u Njemačkoj, Mađarskoj, kao i revolucionarnih zbivanja u Italiji, Španiji i širom svijeta, sve do poljskog oktobra 1956. i mađarskih događaja iste godine, već i u do sada obimno povijesno verifikovanom i iskustvima ostvarenom sistemu radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji, — nesumnjivo višestruko potvrdilo svoju revolucionarnu historijsku ulogu u stvaranju i razvijanju socijalističkih društvenih odnosa na temelju društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i kontroli radničke klase nad cjelokupnim procesom društvene produkcije i reprodukcije, kao i u borbi protiv birokratije, etatizma, tehnokratije i svih vrsta monopola nad ljudima i vlašću u društvu, dakle, iako se samoupravljanje potvrdilo i praktično verifikovalo kao historijski adekvatna forma i metoda revolucioniranja proizvodnih i društvenih odnosa ljudi, ipak ostaje, kao jedan od najznačajnijih problema daljnjeg razvoja sistema samoupravnog socijalizma, pitanje i potreba da se korektno i dosljedno teorijski izvede i zasnuje, kao i uopšti njegova teorijska osnova, principi, forme i uloga samoupravljanja u stvaranju besklasnog društva. Neophodno je da se to dosljedno izvede iz osnovnih principa i postavki teorije marksizma, onakvih kakve nam je ostavio Marks i kakve je razvio njegov najveći sljedbenik Lenjin u prvoj, a Josip Broz Tito u drugoj polovici našeg stoljeća. Ova potreba, štaviše, nije

samo općeg i teorijskog karaktera, već ima svoje neposredne političke motive i razloge.

Dosljedno teorijsko izvođenje i zasnivanje samoupravljanja kao integralnog proizvodnog i društvenog odnosa socijalizma bilo je, ujedno, do sada i najviše i najčešće osporavano od strane svih onih teoretičara i zastupnika marksizma i pristalica određenih modela njegove historijsko-praktične realizacije koji smatraju i koji zastupaju tezu da samoupravljanje nije dovoljno potvrđeno ni dosadašnjom praksom revolucionarne borbe radničke klase niti je dovoljno utemeljeno u pozitivnim iskustvima međunarodnog radničkog pokreta. Za takve kritičare samoupravljanje kao koncept odnosa nije ni pretpostavljeno unutar teorije marksizma niti iz nje proizlazi kao forma i model razvoja socijalističkih društvenih odnosa i temelj za razvoj komunističkih odnosa u društvu. Po mišljenju takvih teoretičara, ono je derivirano i preuzeto iz arsenala izvjesnih paramarksističkih teorija, poglavito od anarhista, i to od Godwina pa do Proudhona. S obzirom na sadržinu, kao i teorijsku stranu pitanja koje pokreću, osporavanja samoupravnog socijalizma ovakve vrste imaju fundamentalan karakter i mogu se, bez obzira na političku formu i izgled u kojem se ona javljaju, smatrati za temeljna, potpuna i radikalna osporavanja socijalističkog karaktera sistema samoupravljanja kao društvenog odnosa socijalističkog tipa uopće.

Priznajući, često samo politički i suzdržano, socijalistički karakter samoupravnom sistemu kakav je realizovan u našoj praksi, i izvjesni zastupnici određenih shvatanja i tumačenja marksizma-lenjinizma odriču, zapravo, odnosima samoupravljanja socijalistički karakter, smatrajući te odnose oblikom grupnog vlasništva ili, u drugom slučaju, određenom varijantom anarhosindikalističkog zadrugarstva i malograđanskim sitnosopstveničkim tipom socijalističkih odnosa, dakle, tipom odnosa koji se ne mogu, u skladu sa teorijom marksizma kako je oni shvataju i zastupaju, smatrati socijalističkim. Neposrednost odnosa u proizvodnji, vlasništvu i upravljanju na temeljima asocijacije, dakle, neposrednost radničkog upravljanja putem radničkih asocijacija, takvi teoretičari proglašavaju privacijom i njoj suprotstavljaju „čisti oblik društvenog vlasništva", to jest državno vlasništvo, za koje oni jedino smatraju da je socijalističko.

Prije nego što bismo pokušali pokazati u kojoj mjeri i preko kojih teorijskih i praktičnih instanca i dokaza se može uopće govoriti o dosljedno marksističkoj teorijskoj zasnovanosti sistema samoupravljanja u marksizmu-lenjinizmu, neophodno je da pogledamo iz kojih pretpostavki i na kojim praktičnim razlozima i argumentima počivaju i temelje se već navedene teze i tendencije osporavanja samoupravljanja. Također valja vidjeti u koju tendenciju, unutar razvojnih linija savremenog marksizma, spadaju ovakva gledišta i na kojoj interpretativnoj osnovi se zasnivaju ona tumačenja marksizma-lenjinizma iz kojih proizlaze ovakva odricanja i osporavanja samoupravljanja kao socijalističkog društvenog odno-

sa, a na temelju njegovog suprotstavljanja socijalizmu apstraktnog kolektiviteta izraženog u državi.

Osnovno praktično-teorijsko polje na kojem se utemeljuje najveći broj ovakvih kritika sistema samoupravljanja i putem kojeg se osporava njegova marksistička zasnovanost jeste pitanje karaktera društvenog vlasništva u socijalizmu, odnosno vlasništva uopće, kao i pitanje o posredničkom ili neposrednom karakteru vlasti radničke klase u epohi socijalizma, kao po svome karakteru prelaznoj epohi.

Prvo od navedenih pitanja, to jest pitanje o karakteru vlasništva u epohi socijalizma proizlazi samo po sebi već iz vidljivih razlika u prirodi vlasništva nad sredstvima za proizvodnju koje se očituju u različitim oblicima socijalističkih proizvodnih odnosa ostvarenih u svjetskim relacijama, te iz činjenice da se kod Marksa, pa i kod Lenjina, ne mogu naći i utvrditi eksplicitna i decidna određenja i stavovi u odnosu na to pitanje, to jest iz činjenice da samo to pitanje nije kod Marksa postavljeno kao pitanje dileme oko konkretnih formi i nivoa razvoja društvenog vlasništva, već je riješeno na općenitoj i principijelnoj razini same kategorije društvenog vlasništva kao takvog. Razmotrićemo zbog toga ovaj problem u svjetlu teorijskih i praktičnih pretpostavki i argumenata koji su naprijed pomenuti i koji se u tom kontekstu pojavljuju.

Govoreći o svjetsko-povijesnom procesu koji nužnim načinom stvara pretpostavke za ukidanje kapitalizma i nastanak komunizma, Marks u *Kapitalu*, u odjeljku o historijskim tendencijama kapitalističke akumulacije, kaže da će sve veća protivrječnost između rada i kapitala dovesti do toga da će eksproprijatori, to jest kapitalisti, koji oduzimaju (ekspropriraju) višak rada radnika, biti eksproprirani, to jest da će biti deprivirani od sredstava za proizvodnju, koja će tako preći u ruke radnika, odnosno njihovih asocijacija, koje, po Marksu, također u *Kapitalu*, u odjeljku o trojnom obrascu, imaju zadatak da „organizuju racionalnu razmjenu materije između čovjeka i prirode" i „stvore uslove rada dostojne čovjeka", mada sam rad nikada neće biti puni prostor slobode, već nužnosti, „preko čije granice se ne nalazi carstvo slobode".

Ove stavove, dakle, možemo čitati kod Marksa u njegovom glavnom i teorijski i praktično najvažnijem djelu, to jest u njegovom *Kapitalu*, i to u onim odjeljcima gdje on govori o historijskim tendencijama i rezultatima razvoja kapitalizma i uzrocima njegove propasti, što predstavlja, u stvari, teorijski i strategijsko-politički rezime njegove analize kapitalističkog društva.

Osnovu ove tendencije eksproprijacije eksproprijatora čini protivrječnost između društvenog karaktera procesa rada i proizvodnje i privatnog prisvajanja rezultata rada, a na bazi privatnog vlasništva nad tim sredstvima. Ta, već ostvarena, društvenost čovjeka je izražena primarno u njegovim radnim asocijacijama, a ne u državi, koja, bez obzira na njen karakter, ipak ostaje polje otuđenja i spoljašnje posredničke vlasti. Zbog toga je razumljivo da se društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju najprije

i najpotpunije i može konstituirati putem pune kontrole udruženog rada nad njegovom sadržinom, to jest nad sredstvima za proizvodnju, radom i dohotkom.

Marks i na drugim mjestima, a osobito u svome djelu *Građanski rat u Francuskoj* i u *Kritici Gotskog programa*, također govori o pitanju vlasti i vlasništva i stava radničke vlasti prema sredstvima za proizvodnju. Naravno, ovi spisi imaju direktniji politički i praktični karakter. Oni se odnose na određene društveno-političke prilike i uslove borbe radničke klase i njene ciljeve u tim uslovima, te nemaju onaj opći načelni karakter kao stavovi iz *Kapitala*. To se, uostalom, iz ovih spisa jasno vidi. Ali, unatoč tome, i ovi spisi, kada govore o nacionalizaciji sredstava za proizvodnju, banaka itd., kao načinu eksproprijacije kapitalista, ne govore o tome kakve će vrste biti to tako stvoreno društveno vlasništvo i ko će biti njegov neposredni nosilac, da li država ili asocijacije radnika, jer se cijela stvar razmatra na nivou iskustava Pariske komune, koja se i sama javlja kao savez ili izraz neposrednih asocijacija radnika i građana. Tu se radi u prvom redu o pitanju načelnog odnosa prema sredstvima za proizvodnju i kapitalu od strane revolucije i njene vlasti i o metodama stvaranja društvene, to jest kolektivne dominacije nad njima. Isto tako, jasno je da će tu dominaciju vršiti upravo neposredno organizovani radnici.

U svome najznačajnijem djelu sa ovog područja, u *Državi i revoluciji*, Lenjin također ne ulazi detaljnije u pitanje o konkretnim formama i nivoima razvoja društvenog vlasništva niti o formama odnosa radničke klase i njene vlasti prema njemu. I Lenjin ostaje kod konstatacije da nema dosljedne revolucije i socijalističkog karaktera društvenih odnosa bez eksproprijacije sredstava za proizvodnju i uspostavljanja kontrole nad tim sredstvima od strane vlasti radničke klase, odnosno od same te klase.

Ako su i Marks i Lenjin, svakako, decidni u tezi da socijalizam podrazumijeva eksproprijaciju sredstava za proizvodnju od kapitalista i uspostavljanje društvene kontrole nad njima, te njihovo pretvaranje u sredstva kojima upravlja društvo, kao osnovni akt kojim revolucija osigurava svoj daljnji razvoj, oni se, istovremeno, nigde decidno ne izjašnjavaju o tome koja forma društvene kontrole nad tim sredstvima je najpogodnija niti o tome da li postoji razlikovanje u strukturi i nivou društvenog vlasništva. Mora se, štaviše, reći da su daleko decidniji, a posebno Marks, u drugom pitanju koje smo ovdje naveli, to jest u pitanju o tome kakva mora biti radnička vlast i kakva je njena priroda, da li je ona posredna ili neposredna. To, svakako, stoji u tijesnoj vezi sa pitanjem o prirodi i nosiocu društvenog vlasništva i društvene kontrole nad sredstvima za proizvodnju, pa se tako i ono prvo pitanje posredno objašnjava i lakše rješava. Jedno je sigurno, kao konkretni odnos čovjeka i predmeta, ni društveno vlasništvo ne može biti neki apstraktni odnos. Ono je historijski određena forma toga odnosa i može na bude različito. Zbog toga je nemoguća opšta i apstraktna forma tog odnosa, već uvijek i samo konkretan odnos izražen u upravljanju sredstvima i rezultatima rada.

Drugi osnov sa kojeg se pristupa u osporavanju samoupravnog sistema kao dosljednog i marksistički utemeljenog sistema socijalističkih proizvodnih i društvenih odnosa jeste postojanje jasnih i vidljivih razlika u karakteru samog društvenog vlasništva, u njegovim nosiocima i u sistemima upravljanja društvenim sredstvima za proizvodnju, kao i svim ostalim posljedicama koje iz toga proizlaze u sistemu planiranja, dohotka, raspodjele itd., a koji proizlaze iz tih temeljnih razlika u formama vlasništva. Naime, u cijeloj dosadašnjoj društveno-historijskoj praksi razvoja socijalizma pojavila su se tri osnovna tipa ili vida socijalističkog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, odnosno vlasništva nad sredstvima za proizvodnju koje se stvara na temelju revolucionarne radničke vlasti. Jedan oblik tog vlasništva je oblik potpunog državnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Drugi je potpuni samoupravni oblik, u kojem radničke asocijacije ostvaruju vlasništvo i neposredno upravljaju sredstvima. Treći oblik je mješoviti, u kojem se uporedo javljaju asocijacijskl, državni i privatni tip vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Postoje pokušaji da se ove razlike verifikuju kao vertikalni sistem odnosa vrijednosno graduiran po stepenu razvoja, koji bi trebalo da odgovaraju stepenu razvoja socijalističkih ekonomskih i društvenih odnosa uopće. Po tome shvatanju, najniži stepen razvoja društvenog vlasništva je mješovito vlasništvo i on odgovara nerazvijenom tipu socijalizma. Zatim dolazi asocijacijski tip vlasništva, kojem odgovara samoupravni socijalizam. Najrazvijeniji je, po tome shvatanju, oblik državnog vlasništva, a i njemu odgovarajući tip vlasti i upravljanja izražen kroz takozvani „realni socijalizam". O tome i o ostalim aspektima ovih diferencija i kontroverzi u teoriji i praksi koje iz njih proizlaze govorićemo docnije.

Prije svakog daljnjeg razmatranja neophodno je utvrditi da Marksova teorija nije niti može biti neki obavezan recept, niti u njoj postoje elementi takve njene primjene i uloge. To proizlazi iz cijelog Marksovog shvatanja odnosa između teorije i prakse. Marks je, naime, smatrao da je revolucionarna praksa osnova svake teorije, a ne obrnuto. Zbog toga je jasno i to da on sam, kao i njegove teorijske postavke, nije smjerao da odredi konkretne tokove historijskog razvoja i razvoja konkretnih formi socijalizma, već da teorijski i praktično pripremi prostor za razvoj revolucionarnog stvaranja radničke klase iz kojeg jedino i može proisteći socijalistički razvitak. Prema tome, sasvim je razumljivo da je u razmatranju pitanja o socijalizmu Marks ostajao kod uočavanja i naglašavanja njegove osnovne karakteristike i tendencije. On je ostajao, dakle, na općem planu ne predviđajući i ne određujući njegove konkretne forme. Kada je, pak, razmatrao konkretna pitanja, kao što je to bilo u slučaju Pariske komune ili u pitanju Gotskog programa njemačkih socijalista, tada je u obzorju datih okolnosti iznosio i svoje mišljenje o konkretnim pitanjima, ne pretendujući nikada da njegove konkretne ocjene, sugestije i stavovi imaju snagu obavezujuće istine ili principa, ili upute za praksu, te izričito naglašavajući da je od najvećeg značaja upravo stvarno prak-

tično razvijanje socijalizma u odnosu na sve teorijske principe o njemu. Ti principi, uostalom, i dolaze tek poslije i iz same revolicionarne prakse.

U smislu gore naznačenih stavova i odnosa, moramo u našem razmatranju poći od činjenice da se svjetska epoha socijalizma javila iz uslova neravnomjernosti razvitka kapitalizma i njegovih protivrječnosti do kojih dolazi u epohi imperijalizma, te da i sam socijalizam, s obzirom na neravnomjerne društvene, ekonomske, političke, kulturne i druge uslove i prilike u kojima se javlja, kako povijesno tako i geografski, vremenski itd., nosi pečat raznovrsnosti. Činjenica da ne postoji samo jedna jedina forma u kojoj i posredstvom koje se ostvaruje socijalistički društveni odnos govori samo o povijesnoj zrelosti našeg vremena i nužnosti njegovog pojavljivanja, kao i o mogućnosti da se on pojavi istovremeno i u nizu međusobno odvojenih područja koja možemo karakterisati ne samo prema razlikama u stepenu razvijenosti, specifičnosti prilika, snaga i uslova u kojima se revolucionarni proces javlja, već i putem razlikovanja u formama socijalističkog preobražaja i formama samog socijalističkog ekonomskog i društvenog odnosa.

Socijalizam se ne javlja kao istovremena i simultana revolicija i uopće proces u cijelom svijetu, iako se javlja kao svjetski proces. Raznovrsnost njegovih formi upravo čini sadržinu i odliku toga procesa. To je, opet, samo znak njegove opće zrelosti, činjenice da on nadire kroz sve pore protivrječnog sistema kapitalizma. Kada bi se socijalistički preobražaj ostvarivao samo posredstvom jednog jedinog oblika, posredstvom jedne univerzalne, opće forme, tada bi on poisticao iz siromaštva i nerazvijenosti odnosa i procesa u društvu, iz apstraktnosti njegovih formi razvoja, jer bi jedino tada bilo moguće pretpostaviti jednu općeobaveznu njegovu formu. Socijalizam, dakle, kao izraz cjeline svjetskog društveno-povijesnog razvoja, bez obzira na to što se u specifičnim prilikama imperijalizma socijalistička revolucija događa u pravilu i prvo u manje razvijenim zemljama, jeste izraz visokog stepena društveno-povijesnog razvoja naše epohe i dubokih njenih protivrječnosti. On je izraz i posljedica potrebe čovječanstva za bogatstvom i humanim sadržajem ljudskog života, u čemu se sastoji i njegova snaga i neodoljiva potreba ljudi za njegovim ostvarenjem.

Pitanje o posrednom, izvedenom ili neposrednom, direktnom karakteru revolucionarne vlasti radničke klase postavlja se kao problem uvijek u samoj revoluciji i kao izraz potreba njenog daljnjeg razvoja. Samo je po sebi jasno, i to nije sporno ni kod Marksa ni kod Lenjina, a ni kod bilo kojeg drugog relevantnog autora, da se radnička vlast konstituira kroz akte koji, istina, jesu negacija buržoaske vlasti, ali upravo zbog toga nose na sebi snažan pečat njenih formi, organizacije i mentaliteta. Radnička klasa ne može, u revolucionarnom aktu, preuzeti odjednom i neposredno

svu vlast u društvu, već to mora činiti u izvedenim oblicima osvajanja državne vlasti posredničkog tipa kakva je buržoaska vlast. Takva vlast je diktatura proletarijata, koju predstavnici proletarijata vrše u njegovo ime, a nad razvlaštenom klasom kapitalista. Cijelo pitanje daljnjeg razvoja revolucije, koje izrasta iz ove situacije, svodi se na stvaranje mogućnosti da ta, izvedena i posredna, vlast radnika što prije preraste u neposrednu vlast samoga proletarijata.

Marks zbog toga već u *Građanskom ratu u Francuskoj*, neposredno nakon pada Komune i rezimirajući njena iskustva, koja će biti relevantna za cio kasniji razvoj revolucionarne teorije i prakse, sa oduševljenjem konstatuje da je Komuna sama našla i nalazila puteve prerastanja vlasti od vlasti u ime radnika u vlast same radničke klase. To su poznati njegovi stavovi o izbornosti i smjenjivosti svih funkcionera vlasti i o njihovoj odgovornosti masama, te o preuzimanju cijele privrede društva u ruke asocijacija samih radnika. Nedosljednost u tome, po Marksovoj ocjeni, jedan je od uzroka pada Komune.

I Lenjin, u *Državi i revoluciji*, komentirajući Marksove i Engelsove stavove, dolazi do istih zaključaka. Vlast radničke klase, to jest njena država, po Lenjinu, jeste ona vlast i ona država koja odumire. To znači da u teoriji marksizma nema uopće dileme oko toga da li radnička vlast treba da bude posredna ili neposredna. Budući da je upravljanje sredstvima za proizvodnju jedan od osnovnih oblika i ciljeva svake vlasti, jasno je da neposredna vlast radnika, koja se ostvaruje kroz njihove asocijacije, zahtijeva i neposredno, direktno upravljanje, odnosno vršenje vlasničkog prava nad sredstvima za proizvodnju od same te radničke klase, a ne od strane njenih predstavnika i države, ma kakvi oni bili. Dileme ovdje dolaze samo iz prakse. Te dileme odnose se, međutim, na cijelu koncepciju socijalizma i pogled na sam proletarijat i njegovu historijsku ulogu. Ta uloga može biti samo uloga neposrednog i stvarnog nosioca produkcije, reprodukcije i upravljanja cijelim procesom društvenog života. U tome se slažu svi marksisti od Marksa do sada.

Naravno, činjenica da se cjelokupna društvena struktura osniva na neposrednosti proizvodne djelatnosti radničke klase i na njenoj neposrednoj društvenoj organiziranosti u procesu proizvodnje, iz čega i proizlazi njena društvenost i društveni karakter samoga rada, uvjetuje nužno i direktno, neposredno upravljanje radnika procesima produkcije i reprodukcije u društvu upravo kroz oblike neposredne asocijacije proizvođača. To znači da radnička klasa mora neposredno upravljati sredstvima i rezultatima rada i da samo takvo upravljanje odgovara neposrednosti društvenog karaktera proizvodnje i odnosa ljudi u proizvodnji i posredstvom proizvodnje. To je direktna i neizbježna konsekvenca dosljednog provođenja principa društvenog vlasništva i društvenog upravljanja sredstvima za proizvodnju u okvirima i posredstvom oblika neposredne društvene organizacije rada i odnosa, a ne posrednim, izvedenim i otuđenim oblicima, to jest putem dr-

žave, korporacija i slično. Svaka dilema koja se pojavila ili koja bi se pojavila u ovom pitanju odnosi se ne samo na prirodu društvenog vlasništva i način upravljanja njime, već prije svega i u cijelosti i na sam koncept marksizma i na shvatanje uloge radničke klase u povijesti i puteva njene emancipacije, kao i emancipacije cijeloga društva. To pitanje, međutim, zaslužuje i posebnu obradu, što izlazi iz okvira ovog razmatranja.

U osnovi stava koji je ovdje izložen, a koji se tiče pitanja da li je samoupravni koncept socijalizma i društveno-povijesna praksa njegove realizacije dosljedno izveden iz Marksove teorije, stoje slijedeći argumenti:

1) Marks, Engels i Lenjin su složni i veoma jasni u shvatanju da je socijalizam prelazni stadij između kapitalizma i komunizma u kojem se stvaraju uvjeti za ostvarenje komunističkih društvenih odnosa.

2) Period socijalizma, kako oni jasno i nedvosmisleno određuju, počinje preuzimanjem vlasti ili kontrole nad društvom od strane radničke klase, a posebno preuzimanjem kontrole nad sredstvima za proizvodnju od strane te klase.

3) Karakter vlasti radničke klase mora biti u skladu sa načinom upravljanja sredstvima za proizvodnju i obrnuto, to jest on mora biti direktan, neposredan.

4) I sistem društvenog vlasništva mora stajati u direktnoj relaciji prema sistemu vlasti i sistemu upravljanja. Taj sistem mora odgovarati prirodnoj neposrednosti društvene povezanosti i organizacije radničke klase i prirodnom karakteru i neposrednosti odnosa koje ta klasa nosi.

5) Pokušaji nekih teoretičara ortodoksnog marksizma i predstavnika i zastupnika teze o „realnom" socijalizmu, koji se zasniva na državnom vlasništvu i upravljanju sredstvima za proizvodnju i cijelim društvom, da dokažu kako je samoupravni socijalizam neortodoksan u odnosu na originalni marksizam i da nije dosljedno izveden iz Marksovih, Engelsovih i Lenjinovih pogleda, moraju se smatrati u potpunosti neuspjelim. Ti pokušaji imaju u svojoj osnovi jedno određeno shvatanje i socijalizma i marksizma koje se može okarakterisati kao dogmatsko u teoriji i etatističko u praksi.

6) Samoupravljanje je konsekventno revolucionarna i marksistički utemeljena forma organizacije vlasti radničke klase, vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, upravljanja sredstvima i rezultatima rada i organizacije novih, socijalističkih i komunističkih društvenih odnosa.

7) Najznačajnije argumente za navedenu tezu nalazimo u Marksovim djelima: *Kapital*, osobito u odjeljku o historijskim tendencijama kapitalističke akumulacije i u odjeljku o trojnom obrascu, zatim u *Građanskom ratu u Francuskoj* i u *Kritici Gotskog programa*, a kod Lenjina u *Državi i revoluciji*, pored kraćih tekstova iz perioda poslije revolucije.

8) Zbog toga se ovakve kritike samoupravnog socijalizma moraju smatrati teorijski neutemeljenim i samo političkim u biti.

Milan Đurčinov

Kritika i umetničko stvaralaštvo

Ako je u najdubljem interesu radničke klase i njenog pokreta da prihvata i usvaja ono što je najvrednije u kulturi i stvaralaštvu, kako bi te vrednosti postale svojina klase i čitavog naroda i prerasle u njihovu vlastitu snagu, — onda se u najmanju ruku može postaviti pitanje: kako razaznati pomenute vrednosti, kako razotkrivati njihovo autentično prisustvo, kako ih podržati, istaći, kako ih učiniti inspirativnom svetlosnom putanjom koja će vući napred i rasplamsavati nove stvaralačke impulse i poduhvate?

Da li je to moguće učiniti? Na koji način to činiti?

Kako vršiti neophodna idejno-estetska razgraničenja u jednom socijalističkom samoupravnom društvu, kakvo je jugoslovensko društvo danas, a u isto vreme stajati na tlu klasnog koncepta društvenog i kulturnog razvoja, davati novi podsticaj stvaralačkim slobodama, obrazlagati misli tako da one odgovaraju najdubljim interesima radničke klase, jer znače bitan, nezaobilazan elemenat oslobođenja rada, a time i sveukupne čovekove ličnosti?

Savez komunista nema neke svoje posebne kriterijume i formule vrednovanja kulturnog stvaralaštva. Takav zahtev bio bi u suprotnosti sa njegovom strategijskom orijentacijom izgradnje samoupravne kulture, u kojoj princip slobode stvaralaštva znači jedno od fundamentalnih opredeljenja. Odrekavši se neposrednog

uplitanja u arbitriranje u ovim oblastima, on čin vrednovanja, kao i čin stvaranja, prepušta samim poslenicima stvaralaštva i kulture. Ali, možemo li reći da proizvoljnost, stihijnost, nametanje lažnih vrednosti, napuštanje svake idejne angažovanosti (kojoj bi u našem društvu morao biti cilj da odbrani stvaralački totalitet, a ne da ga razori ili pojednostavi) doprinose daljem razvitku stvaralaštva, a samim tim i samoupravnog društva u celini?

Problemu marksističke kritike i vrednovanja kulturnog stvaralaštva posvećivana je u programskim dokumentima SKJ ne mala pažnja u različitim periodima. U Programu SKJ, usvojenom na Sedmom kongresu SKJ (1958), stoji:

„Marksistički kritički stav prema kulturnom stvaralaštvu svih naroda, prema kulturnom nasleđu jugoslovenskih naroda, borba protiv klasnoburžoaskog mistifikovanja kulturne istorije i kulturnih vrednosti, borba protiv neukog, primitivističkog i sektaškog potcenjivanja kulturnog fonda stvorenog u prošlosti, koji socijalističko društvo, kao prirodni i istorijski naslednik pozitivne kulturne baštine, prihvata i kultiviše, kao jedan od elemenata za izgradnju besklasne civilizacije."[1]

Na Desetom kongresu SKJ (1974) problemu vrednovanja kulturnog stvaralaštva posvećen je završni deo drugog stava Rezolucije o zadacima SKJ u oblasti kulture:

„Razvoj marksističke kritike u oblasti kulture i umetnosti treba da doprinosi negovanju i razvijanju socijalističkih vrednosti, da daje podsticaje stvaralaštvu koje dubinom i kompleksnošću uvida u društvene probleme i ličnosti duhovno obogaćuje radnog čoveka u njegovoj borbi za novo društvo i da razvija njegove kulturne potrebe i idejno-estetska merila. Zadatak kritike je da rasvetljava suštinu i oblike ideoloških konfrontacija u kulturi i da postane sastavni deo ofanzivne bobre protiv tehnokratskih, dogmatsko-birokratskih, nacionalističkih, liberalističkih i drugih antikomunističkih snaga i tendencija. Neophodno je prevladati ozbiljno zaostajanje u razvoju marksistički usmerene umetničke kritike i suprotstavljati se tendencijama gajenja pomirljivog odnosa prema tvorevinama koje sadrže antisocijalističke poruke, šire idejnu demoralizaciju među ljudima i razjedaju integritet revolucionarne marksističke ideologije. U tom pogledu značajnu ulogu i odgovornost imaju časopisi za društvena i kulturna pitanja, kulturne rubrike, listova i kulturne emisije na radiju i televiziji. Savez komunista se suprotstavlja pojavama privatizacije i monopola u oblasti kritike i razdvajanja klasnih, idejnih kriterijuma od estetskih."[2]

Upoređivanjem nije teško doći do zaključka da je nova praksa, bujanje kulturnog stvaralaštva u novim uslovima, izazvala potrebu za širim i društveno utemeljenijim tretmanom ove proble-

---

[1] *Sedmi kongres Saveza komunista Jugoslavije, Stenografske beleške*, „Kultura", Beograd, 1958, str. 1078.

[2] *Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije, Stenografske beleške*, tom 3, „Komunist", Beograd, 1975, str. 223.

matike. Dok se u prvom dokumentu naglašava potreba kritičke valorizacije u duhu marksizma, pre svega u odnosu na „nasleđe kulture", dotle se u novom dokumentu upozorava na „ozbiljno zaostajanje u razvoju marksistički usmerene umetničke kritike", ne samo u odnosu na nasleđe i tradiciju, već i u odnosu na savremenu situaciju kulture i stvaralaštva. Ukratko, problematika vrednovanja pojavljuje se u širim dimenzijama, ukazuje se na njen višestruki značaj, kao i na društvenu štetnost svakog daljeg zanemarivanja i zaostajanja u ovoj oblasti.

Često se zaboravlja ili ispušta iz vida da su nesporazumi upravo u domenu *vrednosti* uzrok mnogih nemira i tektonskih poremećaja, zabluda i dezorijentacija, koje kao takve nisu bez određenih socijalnih i idejnih posledica po stvaralaštvo i kulturu, a samim tim i po društvo u celini. U stvari, iza mnogih netrpeljivosti i konfliktnih situacija u sferi kulture stoje prikrivena neslaganja u domenu *vrednovanja*. Radi se, dosta često, i o *idejnom* i o *estetskom* daltonizmu kada se zbog privatnih i ličnih, familijarno-grupaških ili klanovskih interesa, na bazi liberalizma ili dogmatizma, vrši zamena ili mimikrija vrednosti, kada se poremećuju istine i sudovi o vrednom i bezvrednom, autentičnom i surogatnom, kreativnom i lažnom. Pokatkad se dobija utisak da takav poremećeni sistem vrednovanja odnosi odlučujuću prevagu nad onim što često usamljeno i bez stvarne šire podrške društva nastoji da odoli različitim pritiscima, talasu modnih novotarija, stihiji tržišta i reklame, klanovskoj koteriji, egocentričnim interesima malih i velikih moćnika. Nije li upravo na tlu takvog stanja u jednom periodu stvoren i teorijski ekspliciran stav da su idejno-estetski relativizam, eklektičnost u odnosu na vrednosti nešto što je imanentno kulturnoj klimi estetskog pluralizma, da u kritičkom instrumentarijumu savremenog sudionika *objašnjenje* zamenjuje i kompenzira potrebu za *vrednovanjem*, te da je svaki zahtev za određivanjem njegovog jasnijeg prisustva u latentnom dosluhu sa ždanovizmom i dogmatizmom?

Radovi klasika marksizma u ovoj oblasti, makar i fragmentarni i incidentni, pokazuju koliko je takta, širine, ali i principijelnosti i misaonog vizionarstva bilo neophodno da se povuku prve brazde na jednom prostoru na kome građanski duh i ideologija gotovo vekovima caruju. Utemeljiti i dalje razviti njihove inicijalne ideje u sferama stvaralaštva, koje je tokom XX stoleća postalo još zamršenije i kompleksnije, složen je i težak zadatak koji se najmanje može ostvariti brzopletošću, mehaničkim i simplifikatorskim, normativno-apriorističkim metodama i sredstvima.

U jednom opštijem vidu može se reći da je u proteklom periodu već sam čin određivanja vrednosti stvaralaštva došao pod sumnju. Na teorijskom planu takvi su se zahtevi izražavali u preferiranju *hermeneutičkog* i zanemarivanju *aksiološkog* aspekta kritike, na praktičnom, — najčešće u svođenju kritike na puki satelitizam, na idejnom, — u stavu o dezideologiziranosti kulturnog i stvaralačkog prostora. Nije teško uočiti da su kroz takva shva-

tanja došla do izražaja neopozitivistička stanovišta novijeg tipa koja indoktrinaciji ideoloških dogmi suprotstavljaju indoktrinaciju fakta i znaka, te samim tim ljudskoj istoriji, pokretima masa i čoveku kao njihovom aktivnom protagonisti određuju marginalno i podređeno mesto. Podvajanje idejnih kriterijuma od estetskih neposredan je proizvod neopozitivističkog pogleda na svet, a širenje idejnog neutralizma — direktna posledica shvatanja da je svet u svome razvoju učinio ideologiju bespredmetnom i da kao takav ide u susret neizvesnosti pod dejstvom mehaničkih i slepih sila koje izmiču racionalnoj društvenoj i ljudskoj kontroli.

Ne bih se usudio tvrditi da su sve ove tendencije došle do potpunog izražaja upravo na tlu mlade i tek rascvale makedonske stvaralačke kulture. Ali, ni to da se u svojim osnovnim konturama nisu pojavljivale i nagoveštavale svoje prisustvo u procesu vrednovanja i u njenim okvirima, javljajući se kao refreni određenih stanja jugoslovenskog i svetskog konteksta, a povremeno otkrivajući i neke svoje specifične karakteristike.

Namera mi je da reaktualizujem neke od teorijskih dilema marksističke provenijencije, da ih suočim sa određenim stanjima i pogledima u sredini u kojoj živim i delujem, koje, po mom dubokom uverenju, zahtevaju ozbiljnu preocenu upravo u sadašnjem trenutku bitnih preobražaja našeg kulturnog bića, shvaćenog u njegovoj organskoj vezi i uslovljenosti sa totalitetom društvenog kretanja.

Evolutivni luk kritičke misli u makedonskoj kulturi i stvaralaštvu sledi tokom posleratnog perioda dobrim delom analognu razvojnu putanju kao i u ostalim delovima naše zajednice: od naglašeno *ideološke* kritike (kritike zasnovane na „teoriji odraza" i normativnom estetskom kodeksu, uz shvatanje da je kritika prenosni mehanizam ideološkog uticaja i trenutnih političkih ciljeva), preko (tokom pedesetih godina) izvršene konfrontacije sa kritičkim mišljenjem antipodnog *estetskog smera*, do prilagođavanja i rasplinjavanja i jednog i drugog koncepta tokom šezdesetih godina, do izbijanja latentnih razmimoilaženja između zahteva za potrebom jedne angažovane i vrednosne kritike marksističkog opredeljenja i njene konfrontacije s nihilističkom i pseudoradikalističkom strujom, s jedne, i s reklamersko-satelitskom strujom, s druge strane.

Vakuum primirja nastalog u poslednje vreme nije, po mom mišljenju, u stanju da dezaktualizuje činjenicu da je borba za prave, autentične vrednosti u našem prostoru neodvojiva od zahteva za konstituisanjem jedne nove, idejno i etički angažovane i dogmatski neopterećene kritike, spremne da prihvati filozofske i idejne izazove bilo koje vrste, otvorene prema estetskim razlikama i afinitetima, to jest prema stvaralaštvu, kritike koja u njegovoj raznovrsnosti i polifoničnosti neće gledati opasnost, već potvrdu i bogatstvo naše kulture i umetnosti i koja će i sama zasnivati svoje stvaralačko marksističko obeležje u tesnom dosluhu sa stvaralaštvom, vodeći pri tom stalnu borbu na dva paralelna fronta — protiv dogmatskih izazova koji neprestano nastoje da sferu

umetničkog ograniče, normiraju i ukalupe, ali i protiv lažnog avangardizma, pseudoradikalističkog tipa, koji u svakoj ideji, pa i najhumanističkijoj, vidi opasnost po kulturu i stvaralaštvo.

Društvena i umetnička kritika

Poznato je da su za teoretičare građanske orijentacije pojmovi kao „socijalno" i „ideološko" nešto što je do te mere imanentno marksističkom shvatanju umetnosti da se analizom ovih elemenata uglavnom iscrpljuje dejstvo marksističke kritike. Ma koliko ovakvo gledište bilo neprecizno i proizvoljno, istini za volju, treba priznati da je dosadašnji razvoj marksističke kritike svojim brojnim šematskim i dogmatskim primerima davao argumente da se o ovoj vrsti kritike tako misli i govori. Pitanje koje je u ovom pogledu još uvek otvoreno, te ne prestaje da stvara određene teškoće u praksi marksističke kritike, jeste prava priroda distinkcija koje razlikuju „društvenu kritiku" od „estetičke" ili „umetničke kritike". Za kritičare građanskog i pozitivističko-scijentističkog opredeljenja ovo se pitanje uopšte ne postavlja, jer se ideološkoj kritici osporava naučni status i ona se ostavlja van domašaja svake analize. Za kritiku marksističkog opredeljenja, međutim, ono se ne može zaobići.

Za kritiku koja deluje u okviru jednog socijalističkog samoupravnog društva, kakvo je naše, moralo bi se, po našem mišljenju, postaviti ne samo pitanje prave prirode ove dihotomije, već i mogući putevi, kao i realne društvene pretpostavke prevladavanja protivrečnosti između ovih dvaju vidova kritike.

Tek je u novije vreme sazrelo saznanje da se ovim pitanjima, koja se na jedan ili drugi način permanentno postavljaju u okviru prakse komunističkog pokreta i teorije marksističke misli više od pedeset godina, u stvari najtemeljitije i za današnji trenutak možda najaktuelnije bavio osnivač Komunističke partije Italije Antonio Gramši. Gramšijeva razmišljanja su od izuzetne važnosti upravo za današnji trenutak razvoja socijalističke kulture s obzirom na to da je u njima sadržano zrnevlje onih dragocenih i podsticajnih ideja koje svojom usmerenošću koincidiraju sa nekim odlikama našeg društvenog i kulturnog razvitka.

U članku *Književnost i nacionalna svest* (Problemi književne kritike) Gramši ističe dva ključna stava o nužnom diferenciranju „političkog" i „umetničkog":

„...za odnos između literature i politike treba imati na umu ovo merilo: da književnik nužno mora da ima manje preciznije i određene perspektive nego političar, da mora biti manje „sektaš", ako se tako može reći, ali na protivrečan način. Za političara je svaka „fiksirana" slika a priori reakcionarna, političar posmatra čitavo kretanje u njegovom nastajanju. Umetnik, naprotiv, mora imati „fiksirane" slike, izlivene u svom konačnom obliku. Političar zamišlja čoveka kakav jeste, a istovremeno i kakav bi morao da

bude za postizanje određenog cilja: njegov se rad sastoji upravo u tome da navodi ljude da se kreću, da izađu iz svog sadašnjeg bića kako bi kolektivno postali sposobni da postignu postavljeni cilj, to jest da se „saobraze" cilju. Umetnik nužno predstavlja „ono što postoji" u izvesnom trenutku, što postoji lično, nekonformistički itd., realistički. Stoga, sa političkog stanovišta, političar nikada neće biti zadovoljan umetnikom i neće moći biti zadovoljan: smatraće da umetnik uvek zaostaje za vremenom, da je uvek anahroničan, da ga stalno prevazilazi kretanje."[3]

I još:

„...dva pisca mogu izražavati isti istorijsko-društveni trenutak, ali jedan može biti umetnik, a drugi obično mazalo. Rešiti pitanje ograničivši se na opisivanje onoga što ta dvojica društveno predstavljaju ili izražavaju, to jest izlažući ukratko, bolje ili lošije, obeležje jednog određenog istorijsko-društvenog trenutka, znači da se nismo čak ni dotakli umetničkog problema. Sve to može biti korisno i potrebno, štaviše, sigurno da je tako, ali na jednom drugom polju: na polju političke kritike, kritike običaja, u borbi za uništavanje i prevazilaženje izvesnih struja, osećanja i verovanja, izvesnih stavova prema životu i svetu; to nije kritika i istorije umetnosti i ne može se predstaviti kao takva, inače može doći do pometnje ili stagnacije naučnih pojmova, odnosno ne postižu se ciljevi svojstveni kulturnoj borbi..."[4]

Prihvatajući Kročeovu tezu (čiji intuitivizam i estetizam inače odbacuje) da je umetnost „vaspitna" ukoliko je umetnost, a ne ukoliko je „vaspitna umetnost", jer u tom slučaju ne predstavlja ništa, a ništa ne može vaspitavati, Gramši proširuje njen smisao i nastavlja u duhu stvaralačkog marksizma na način koji upravo otkriva svu složenost problema o kome govori i time ukazuje na dragocenu nit do koje bi trebalo dalje da ide i traga jedna savremena marksistički zasnovana stvaralačka misao.

„Zar shvatanje da je umetnost umetnost, a ne željena i postavljena politička propaganda, ne predstavlja, pita se Gramši, samo po sebi prepreku za stvaranje određenih kulturnih struja koje bi bile odraz svoga vremena i koje bi doprinosile jačanju određenih političkih struja? Ne izgleda da je tako; štaviše, izgleda da takvo shvatanje postavlja problem na radikalniji način, čija je kritika efikasnija i definitivnija. *Postavljanjem načela da u umetničkom delu treba tražiti samo umetnički karakter niukoliko se ne isključuje ispitivanje kakvo mnoštvo osećanja, kakav stav prema životu struji u samom umetničkom delu.*"[5]

Stavovi koje zastupa Gramši postaju još karakterističniji u svetlosti podataka da su iskazivani krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina našeg veka, to jest u jednom prelomnom trenutku kada su stvari nakon oktobarske revolucije u SSSR-u pošle drugačijim smerovima.

---

[3] Antonio Gramši, *Problemi revolucije*, BIGZ, Beograd, str. 165.
[4] Isto, str. 161
[5] Isto, str. 164, *kurziv* — M. Đ.

U našim sredinama posle polemičkih dijaloga početkom i sredinom pedesetih godina rasprave o ovim pitanjima u kasnijem periodu kao da sasvim zamiru. Šezdesete godine, kada je reč o makedonskim kulturnim prilikama, takođe umrtvljuju problematiku ove vrste. Glas ideološke kritike, dominantan u prethodnom periodu, sada se sve ređe čuje, ali i glas kritike koja oseća da stvari ne idu pravim putem, koja želi da se diferencira i angažuje na strani nerelativnih i jedinstvenih kriterijuma. Dobijao se utisak da su pitanja ove vrste konačno skinuta s dnevnog reda i definitivno prevaziđena, kao nešto što pripada prošlosti i što se neće kao problem, kao izazov, kao otvoreno pitanje nikada više pojaviti. Ali, eto, život nas je ponovo iznenadio. Nastale su izvesne pometnje. Ponovo je sazrela misao da je neophodno stalno iznova i na nov način tražiti nove puteve i nove odgovore na pitanja koja život postavlja, jer će se slični problemi očigledno i dalje javljati, — uznemiravajući nas i zahtevajući da im se oglasimo.

Početkom sedamdesetih godina dijalozi ove vrste počinju se obnavljati. Među *onima* koji su se njima najangažovanije bavili svakako je zagrebački pisac i publicist dr Predrag Matvejević. Zaustavićemo našu pažnju na poglavlje „O društvenoj kritici i kritici umjetničkog djela" njegove zapažene knjige *Prema novom kulturnom stvaralaštvu*, gde se na određen način zaokružuju njegovi pogledi i shvatanja o ovom nesumnjivo aktuelnom pitanju.

Nije teško zapaziti da P. Matvejević razmišlja u duhu pomenutih gramšijevskih i krležijanskih stavova kada piše:

„Društvena kritika, u onom smislu u kojem mi koristimo taj termin (to jest kao oznaku za kritiku pojava u društvu s obzirom na njihovu korisnost ili štetnost), može također imati svoju stvaralačku dimenziju, ali ne i na jednak način kao i ona umjetnička."

I dalje:

„Društvena kritika ima, naravno, pravo procjenjivati, uza sve ostale pojave u društvu, i umjetničko djelo kao društvenu pojavu, ali nije kvalificirana vrednovati umjetninu kao takvu. Ona, prema tome, ne bi smjela odlučivati o sudbini djela ako pri tome ne uzima u obzir procjene umjetničke kritike!"[6]

Moramo se potpuno složiti sa ovim stavom. Autor pri tom s pravom polemiše sa onim glasovima kojih je u našoj javnosti bilo ne tako malo poslednjih godina i koji marksističku kritiku, koje je kod nas nedovoljno i za kojom čeznemo, zamišljaju kao prostu *primenu* filozofskog marksizma u sferi estetike, to jest kao normativnu kritiku, kritiku izvedenu iz *sistema*, a ponekad čak, u najtežim slučajevima, i kao kritiku-sankciju.

„Umjetnička (književna) kritika, ističe ovaj autor, može, naravno, plodotvorno koristiti marksističku teoriju u vlastitim istraživanjima, ali ne tako da u svom postojanju bude *izvedena* iz marksizma. U suočenju s estetskim ostvarenjem koje interpretira,

---

[6] Predrag Matvejević, *Prema novom kulturnom stvaralaštvu*, „Naprijed", Zagreb, str. 122.

potvrđuje ili čak produžava određenim stvaralačkim činom, ona ne može, to jest ne smije biti podređena bilo kakvoj predodređenoj *dedukciji*."[7]

U nastavku P. Matvejević dodiruje jedno suštinsko pitanje kada govori o tome da kritika koja se ograničava samo na „ispitivanje odnosa između pojedinog djela i odgovarajuće stvarnosti, pisca i društva i sl. neće kazati ništa bitno o samoj vrijednosti djela kao takvog". A upravo to je ono bitno, ono što u praksi našeg kulturnog života najčešće nedostaje: odgovor na pitanje — u okviru kakvog se umetničkog totaliteta pojavljuju određene ideološke orijentacije? Često se dogodi da prva vrsta kritike požuri i istrči ispred potonje, a onda, kada druga vrsta kritike uđe u igru i istupi sa više ili manje uverljivih argumenata, prva se pred njom povlači, što takođe nije dobro. Nije otuda nimalo čudno što i P. Matvejević drugi deo svoje rasprave, posvećen našim prilikama i stanjima, stavlja pod naslov *O nesporazumima.* Nesumnjivo je da je i u našem prostoru, u trenucima kada su se pojavljivali određeni idejni izazovi u stvaralaštvu, bilo više nesporazuma i neadekvatnog reagovanja nego kritičkih ocena i analiza koje bi bile primerene jednoj savremenoj stvaralačkoj i konstruktivnoj marksističkoj kritici.[8]

Ovo Matvejevićevo poglavlje, međutim, po našem mišljenju, otvara prostor za jedan podsticajni dijalog ne samo o tome kakvo je stanje bilo i kakvo je danas, već i o tome kakva bi u suštini trebala i mogla biti jedna nova marksistička kreativna kritika u našem soci-

---

[7] Isto, str. 121.

[8] Mogao bih navesti nekoliko primera takvih nesnalaženja iz naše kulturne i umetničke prakse u Makedoniji poslednjih godina. Ali zadržaću se samo na jednom primeru koji mi izgleda u tom pogledu posebno karakterističan. Reč je o javnoj raspravi povodom Brešanovog „Hamleta" u Dramskom teatru u Skoplju. Prisustvovao sam toj raspravi i dugo se kolebao da li da uzmem na njoj reč ili ne. Situacija je bila protivrečna i nepovoljna za nas već samim tim što je debata povodom ove predstave još u početku krenula pogrešnim putem, jer se nastojalo objasniti i dokazati publici nešto što se nije moglo ni objasniti ni dokazati. Naime, u osudi predstave Brešanove drame išlo se jednosmerno, neizdiferencirano — neadekvatno. Ispustilo se, zapravo, iz vida ono što je za debatu u tom trenutku bilo presudno, a to je da je te večeri ansambl Dramskog teatra na sceni doživljavao svoju stvaralačku kulminaciju: režiser je izvanredno obavio svoj posao, glumci su igrali sa oduševljenjem vanredno pogođene uloge, adaptaciju Brešanovog teksta je na maestralno duhovit način pretočio na makedonski jezik Petre Andrejevski. Sve je to išlo u prilog predstavi koja je kod velikog dela publike naišla na spontano odobravanje. Previdelo se i to da je upravo ova predstava, sa ovakvim svojim kvalitetima, vratila gledaoce u salu Dramskog teatra. Umesto da se raspravlja posebno o porukama Brešanovog teksta i oštrim kontrastima preko kojih autor svoje poruke saopštava, raspravljalo se o ideološkim kontaminacijama teorijski, a ne na osnovu predstave koja je već pobrala sve aplauze kod gledalaca. Razumljivo da je takav pristup raspravi naišao na otpor kod mnogih prisutnih. Navodim ovaj slučaj koji mi je ostao u sećanju kao primer kako se nakon jalovih diskusija i potpunog zanemarivanje idejne sfere u prethodnom periodu teško snalazimo i još uvek ne pronalazimo prave metode i načine kada treba izreći ocenu koja bi sadržavala, uz ostalo, i sud o idejnoj vrednosti jednog dela.

jalističkom samoupravnom društvu. Ne bih mogao zameriti autoru što se u završnim delovima njegove rasprave zahtev za prevladavanjem generičkih razlika između „društvene" i „umetničke" kritike označuje kao „utopijski". Ako se osmotri dosadašnja praksa marksističke kritike u svetu, pa i kod nas, videće se da za neki apriorni optimizam u ovom smislu nema mnogo osnova. Ali, ako već raspravljamo o neophodnim solucijama društvenog i umetničkog, ne samo sa ciljem da stvari konstatujemo, već i da doprinosimo njihovom daljem kretanju i menjanju, dakle, ako o svemu tome razmišljamo u okviru jednoga pokreta koji želi da promeni dosadašnje stanje stvari u skladu sa svojom strateškom vizijom budućeg svestrano oslobođenog čoveka i društva, onda je prirodno postaviti pitanje: kako da ovu antinomiju vidimo ne samo kao jedan nepomirljivi polaritet, već i kao mogućnost približavanja i prevladavanja nasleđenih antagonizama? Ukratko, ne postavlja li tvrdnja da je „nepotrebno dokazivati da su društvena i umetnička kritika jedno te isto" pred protagoniste i učesnike jednog takvog pokreta i jedan nastavak u obliku pitanja: postoji li neki pogled na svet koji može doprineti da se ove *razlike* koje stvaraju „probleme" i „nesporazume" ipak prevladaju? Postoji li nada da će se u okviru jednog novog društvenog konteksta ova tradicionalna i nasleđena podeljenost na određen način početi ukidati i da će se snagom, talentom i pronicljivošću jednog novog marksističkog pristupa uspostaviti neophodni mostovi i čvršće solucije između onoga što se u prošlosti u okviru drugačijih društvenih prilika smatralo nepomirljivim i otuđenim?

Nemam, razumljivo, gotove odgovore na vrlo ozbiljna i vrlo složena pitanja koja postavljam. Čini mi se, ipak, da sam pokušao da na neki način na njih dam svoj odgovor u članku *Granične linije*, koji sam napisao povodom simpozijuma o marksističkoj kritici na „Racinovim susretima" 1974. Ovde navodim glavna mesta tog razmišljanja:

U sadašnjim diskusijama o kritici može se, ne retko, čuti mišljenje da su umetnička i društvena kritika dve različite stvari koje se ne mogu izjednačavati ili mešati. Svakako, ne bi se moglo reći da u ovakvim tvrđenjima nema nečeg tačnog. Odavno je rečeno: „Sa dobrim namerama ne pravi se i dobra literatura." To znači da jedno delo dobronamerno i pozitivno sa društvenog gledišta nije samim tim i jedno uspešno umetničko delo. Setimo se Krleže: „Subjektivna volja ili ideološko opredjeljenje nisu nikakva garancija za umjetničko djelo, jer što se bar književnosti tiče, nije pitanje u tome da li se jedan pjesnik posvećuje političkoj akciji, već u tome *kako* on tu političku akciju obrađuje *literarno*." Očigledno, pitanje nije u tome da li revolucionarni pogled na svet i idejno opredeljenje sami po sebi uslovljavaju umetničku vrednost dela, već da li jedna, u najširem smislu tog termina, idejno opredeljena kritika može adekvatno da vrednuje umetničku nosivost pojedinih dela? Ili, drugačije rečeno, da li *razlike* između društvene i umetničke kritike onemogućuju onu kritiku koja, opre-

deljujući se za marksizam, nastoji da u svoje vrednosne kriterijume uključuje i jedno i drugo, to jest i idejno i umetničko, to jest ono što je *različito*, ali, upravo kada se radi o jednom ovakvom pogledu na svet, ne i *suprotno ili protivrečno?* Činjenica da u prošlosti marksistička kritika (ili bar ona koja se tako nazivala) nije uspevala uvek da pronađe neophodna rešenja u ovome smislu, ne bi morala, po našem mišljenju, da ukida potrebu i mogućnost postojanja jedne takve kritike danas i sutra. Nije li upravo marksizam kao idejna, filozofska i kritička svest klase koja treba da, ostvarujući svoje sopstveno oslobođenje, oslobodi čitavo društvo i svakog ponaosob, takvo jedno opredeljenje, istorijski realna osnova na kojoj bi dosadašnje razlike i nepomirljivosti krenule putem svog ukidanja i iščeznuća.

Reč je, zapravo, o potrebi da se „društveno" u takvoj kritici u jednoj samoupravnoj socijalističkoj zajednici prestane shvatati kao upozorenje i sankcija „sa strane", to jest da i idejno i estetsko uđu u kompetenciju jedne savremene marksističke kritike koja bi umetničko delo posmatrala i analizirala pre svega kao jednu estetsku realnost, ne zanemarujući i ne ostajući daltonistički nezainteresovana i slepa u slučajevima kada tu istu estetsku realnost počinju narušivati svesne namere i tendencije čija suština nije ni estetska ni umetnička. Boreći se protiv pragmatizma i apologetike, zalažući se za novo, humanističko, vizionarsko i oslobodilačko u umetnosti, takva bi kritika morala da „štiti" delo od oba pola prividno kritičke tendencioznosti: od onog koji u ime tendencije želi da proturi umetničko, ali i od onog koji u ime umetničkog želi da proturi tendenciju. Takva kritika se potvrđuje samo kao *vrednosna* kritika koja vrši neophodna razgraničenja, ali samo u okviru umetničkog totaliteta dela. Zauzimanje stava prema idejnim natruhama u delu za takvu kritiku ne znači uvlačenje umetničkog u *sistem i doktrinu*, to jest ne znači nametanje unapred fiksiranih stavova, već otkrivanje takvih istina u jezgru dela koje, kao što to lepo Gramši kaže, „samim tim što su neprikrivene istine, prerastaju u revolucionaran čin". Na takav način ova kritika se pretvara ne u kontrolu i neopozivu arbitražu o delu, već predstavlja njegovu odbranu od onoga što njega samog ugrožava. Takva kritika brani delo, ne ideju ili sistem. U praksi najčešće nam se problemi javljaju kada idejno opredeljena kritika „istrčava" ispred objektivnog i analitičkog umetničkog suda, ili, što je još teže, kada zbog svoje nemoći da sagleda i oceni delo u njegovom idejno-estetskom totalitetu, adabire liniju najmanjeg otpora — pristupa isključivoj i po pravilu agresivnoj idejnoj arbitraži. Iz toga bi morao proizaći zaključak da se pripadnost marksističkoj kritici u savremenim uslovima pred oblicima savremene umetnosti i u jednom modernom društvu mora verifikovati ne verbalnim i programskim izjašnjavanjima, već rezultatima i dostignućima kritičarske istraživačke prakse i stvaralaštva. Dakle, putem aktivnog stvaralačkog angažmana kritičarskog subjekta koji snagu svojih argumenata crpe od svoje idejne orijentacije,

ali pre svega kao stvaralačka kritička ličnost koja raspolaže određenim senzibilitetom, ukusom i talentom i koja u marksizmu i svom idejnom opredeljenju gleda ne samo orijentaciju koja treba nešto da identifikuje i potvrdi, već i inspiraciju za otkrivanje novih istina o umetnosti i društvu.

Vraćajući se ka dilemama koje smo pomenuli u početku, možemo zaključiti da bi se razlike između *društvenog* i *umetničkog* aspekta u kritičkom prosuđivanju u okviru jedne nove i savremene marksističke kritike morale pojavljivati u jednom drugačijem svetlu. Jedno od mogućih rešenja nije u tome da se ova dva aspekta i dalje suprotstavljaju, već da se shvate kao dva aspekta jedinstvenog kritičkog procesa prosuđivanja. U suprotnom, uvek će se pojavljivati realna opasnost da oba vida kritike počnu da deluju sa parcijalnim i manje-više otuđenih pozicija: prva, društvena kritika, donosila bi ocene ne vodeći računa o živoj materiji i kompleksnoj prirodi umetničkog, dok bi druga, umetnička kritika, bila ograničena na sferu čisto estetskog, zapostavljajući njegovu prostornu i vremensku, socijalnu i istorijsku uslovljenost. Ni od jedne ni od druge, tako isparcelisanih, po našem mišljenju, ni društvo ni umetnost neće imati neke veće koristi.

Parafrazirajući reči koje smo naveli u uvodu ovog našeg razmišljanja, mogli bismo zaključiti da, ako se „sa dobrim namerama ne može praviti dobra literatura", onda je sa lošim namerama to još manje mogućno učiniti. Takve bezizgledne namere od stvarne umetničke sposobnosti i kreativnosti može adekvatno da razgraniči samo jedna *angažovana* i nova kritika koja ratuje i protiv pragmatičko-ideoloških i protiv larpurlartističkih estetika. Njena neravnodušnost i njena nepomirljivost, njen *angažman* su i estetski, i etički i idejno-istorijski. Ona nastoji da bude podrška onome što je u umetnosti od najveće vrednosti.[9]

Ka novim oblicima vrednovanja

U proceni sadašnjeg trenutka kritičke misli teško je oteti se utisku da je pravi posao koji očekuje sudionike vrednovanja tek u zametku, to jest da tek predstoje napori da se bitke dobiju u praksi našeg kulturnog života. Teško je u ovom trenutku reći do kog su stepena nova saznanja zaista ugrađena u ponašanje kritike u novim uslovima, s obzirom na to da je još uvek malo primera angažovanog prisustva marksističke kritike nedogmatskog i stvaralačko-humanističkog tipa u *praksi*, na otvorenim popríštima gde bi sučeljavanjem sa drugačijim pogledima izoštravala svoje kriterijume i pružala dokaze o svojoj teorijskoj, idejnoj i kreativnoj nadmoći. Na tlu makedonske kulturne i umetničke situacije u ovom trenutku takvih je primera takođe malo. Može se reći da se u ovim sferama prisustvo marksizma očituje mnogo više na

[9] Milan Đurčinov, *Granični linii*, „Nova Makedonija", 10. novembar 1974.

jednom verbalnom nivou, a da je ono manje vidljivo u konkretnim procesima neposrednog vrednovanja kulturnog stvaralaštva. Svakako, stvari se neće kretati željenim pravcem ukoliko kritika koja se pokriva marksističkim plaštom bude podržavala dela i ostvarenja slabe umetničke vrednosti, ispoljavajući nemoć u bitnom razlučivanju autentičnog od bezvrednog, stvaralačkog od surogatnog. Zanimljivo je pri tom istaći da čak i među mladin i sposobnim kritičarima još uvek preteže strah od olako shvaćene i krivo upotrebljene marksističke kritike nad željom i spremnošću da se određenije i konzistentnije neguju i razvijaju njeni teorijski i vrednosno-praktični postulati. To pokazuje da smo još uvek u situaciji da nam negativni primeri delovanja normativne i autarhične marksističke kritike zaklanjaju vidik i zakrčuju prostor pred potrebama i spremnošću da u novim uslovima prionemo na posao i gradimo temelje nove kritike koja neće biti opterećena negativnim primerima, već će ih prevazilaziti, te koncept nove stvaralačke marksističke kritike umetnosti oslobađati hipoteke prošlosti.

Evo kako mladi makedonski kritičar Danilo Kocevski uoči simpozijuma o marksističkoj kritici na „Racinovim susretima" 1974. razmišlja o ovoj temi:

„Do sada smo imali više primera o tome šta nije marksistička kritika nego o tome šta bi ona trebala ili mogla biti. Među primerima koji pokazuju šta ne bi trebala biti marksistička kritika nisu malobrojni oni u kojima nailazimo na:

...uporno aludiranje na marksizam, a da se pri tom ne poznaju osnovni zakoni marksističkog pogleda na svet;

...parolaško i frazersko pozivanje na Marksa, a u praksi publikovanje bezvrednih dela i knjiga „umetničke" literature;

...marksizam prisutan kao poza, kao izgovor, kao zavetrina, kao busanje u prsa u simpozijumskim referatima i izlaganjima, a vrlo malo tamo gde je najpotrebniji — u vrednovanju književnog dela..."[10]

Ma koliko nam ovakva razmišljanja mogu izgledati i prenaglašena, navodimo ih smatrajući ih simptomatičnim za poglede mladih i njihov odnos prema ovoj problematici. Oni nas na ovakav način upozoravaju da ih verbalno, neiskreno, manifestaciono i skolastičko ispoljavanje marksizma ne interesuje i da su voljni da ga prihvate kao stvaralački izazov koji ih približava razumevanju sadašnjosti i time osposobljava za celishodno tumačenje budućnosti.

Ocene o trenutnom stanju naše kritike, međutim, ne razlikuju se bitno ni kod starijih autora. U članku *Ponovo o odnosu marksizma i kritike* dr Predrag Matvejević, čini nam se, s pravom upozorava na jedno od otvorenih i nerešenih pitanja našeg kritičkog trenutka — na nepodudaranje sintagmi „marksistička kritika" i „kritičar-marksista". Po njemu, problem je u tome što kod nas

[10] Danilo Kocevski, *Umetnost i dogma*, „Nova Makedonija", 20. oktobar 1974.

sada ima podosta marksističke kritike, ali još uvek premalo kritičara-marksista:

„Možda se ipak varaju, piše P. Matvejević, oni koji još uvijek misle da je najvažniji problem marksističke kritike u teorijsko-spekulativnom zasnivanju i određivanju stavova i pojmova. Takvi pokušaji teško odolijevaju — historija i estetike i kritike to je pokazala — normativnim i restriktivnim iskušenjima razne vrste (funkcionalističkim, dogmatskim, ideologističkim i dr.), te prije ili poslije dolaze u sukob sa zahtjevima samog umjetničkog stvaranja, pogotovo onog avangardnog. Mnogo važniji i stvarniji je problem funkcioniranja kritike s marksističkim pretpostavkama u samoj praksi, tj. njena operativnost, spremnost da iz marksizma preuzme odlučnost i nepostednost pristupa: njegovu stvarnu kritičnost. Ima, u stvari, podosta marksističke kritike, a premalo kritičara-marksista. Taj paradoks bi valjalo nekako razriješiti. Treba unaprijed računati s tim da razrješavanje ove vrste povlači za sobom brojne konzekvence, pa i različite rizike na koje nisam siguran da smo u svakom času dovoljno spremni."[11]

Matvejevićeva zapažanja se, kao što se vidi, prepliću sa razmišljanjima Kocevskog. Očigledno, problem nije jedino u idejnoj i orijentaciono-teorijskoj, već i u praktičnoj i *etičkoj* sferi. O problemu uzmicanja pred rizicima, o kritičarskom oportunizmu i pomanjkanju neophodne kritičarske hrabrosti je kod nas sve do sad uglavnom malo bilo reči, kao da se preokret u ovoj bitnoj i izuzetno delikatnoj sferi društvenog uticaja može ostvarivati bez višeg stepena *moralne* angažovanosti i *moralne* hrabrosti i bespoštednosti, koje dobrom delu naše kritike vidljivo nedostaju i koje bi morale generički određivati biće kritičara.

Treba verovati Miodragu Bogićeviću kada tim povodom kaže:

„Danas smo često svjedoci svakojakih kritičarskih oportunizama, među kojima su (osim perifernih usmenih ogovaranja) posebno izraženi još i neutralizam, puka faktografija ili, pak, tobožnja dezideologizacija koja u suštini ima oznake buržoaskog odnošenja prema životu. Svakako je lagodnije biti ravnodušan nego kritički opredijeljeno i zasnovano djelovati u vremenu i prostoru..."[12]

Nemamo nameru da ovde dalje nastavljamo razmišljanja i ulazimo u analizu moralnog uzmaka kritike pred iskušenjima institucionalizma, grupnih interesa i privatnih monopola, najrazličitijih klanova i moćnika, jer je to jedna nova i bogata tema o kojoj bi trebalo temeljito raspravljati upravo u sadašnjem našem kritičkom trenutku. Razmišljajući o tome šta nam sve predstoji da učinimo da novu stvaralačku kritiku utemeljimo u praksi i našim svakodnevnim potrebama i dotakavši se pri tom veoma važnog pitanja o njenom ličnom i moralnom dignitetu, završavamo

---

[11] Predrag Matvejević, *Ponovo o odnosu marksizma i kritike*, „Politika", 17. april 1976.

[12] Miodrag Bogićević, *Kritika prema svakodnevnim književnim obmanama*, „Politika", 12. april 1976.

ovo kratko poglavlje prisećajući se reči velikog češkog kritičara Františeka Ksavera Šalde izrečenih gotovo pre pola stoleća:

„Hrabrost, odvažnost je ono što nedostaje našoj kritici. Ne nedostaje joj intelekt, ni znanje, ni obrazovanost. Ali, sve to bez hrabrosti nije gotovo ništa drugo do dim na vetru."

O kritici kao profesiji

Kritici, s pravom, postavljamo visoke i odgovorne zahteve. Od nje očekujemo da razluči istinito od lažnog, humano i progresivno od retrogradnog, vredno od bezvrednog. Govorimo o orijentacijama u kritici, o tendencijama koje je zapljuskuju. S pravom. Ali, jesmo li spremni da pri tom progovorimo i o njoj samoj kao predmetu vrednovanja, da i nju samu podvrgnemo istim kriterijumima? Pomišljamo li na to da je naša svest o vrednosti pojedinih kritika i kritičara, verovatno, najnepouzdaniji deo naših opštih sudova o vrednostima? Nigde se tako ne luta kao u vrednovanju same kritike. Ponekad se čak i možemo složiti oko toga koja je to pesma, slika ili kompozicija bolja od druge, ali ćemo se veoma teško složiti oko toga koja je to, ili — šta je to, dobra kritika. Nije samo reč o tome da se o knjigama kritike najređe kod nas govori i piše, da se kritika kao zanat i profesija potcenjuje i da se sa slašću o njoj govori pežorativno, ne retko i uz neskriveni prezir. Reč je o tome da sve što se pod firmom ili rubrikom *kritike* objavljuje, u stvari, i nije prava kritika. Zapažanje Prvoslava Ralića da se u kritiku „ušetao diletantizam, da se svako smatra pozvanim — najčešće iz ličnih pobuda, a ne zbog ciljeva društva i bića umetnosti — da se bavi kritikom i da su koreni ovog diletantizma u malograđanskoj solidarnosti kulturne čaršije, u njenoj spremnosti da mnoge ljude lenjog duha primi pod svoje korumpirano okrilje" — u dobroj se meri može odnositi i na stanje i u ostalim kulturnim sredinama.

Već sam u knjizi *Živo i mrtvo* naveo podatak koliko je bio mali aktivni radni vek nekada vodećih jugoslovenskih kritičara srednje generacije. Slične se konstatacije nameću kada je reč i o posleratnoj makedonskoj književnoj kritici. Mali je broj onih koji su spremni da istraju na „vrućem tlu" i „brisanom prostoru" aktivne i angažovane kritike. Niz nesumnjivo sposobnih i dokazano darovitih ljudi za ovu vrstu posla blagovremeno se povlači sa scene — u nauku, u sinteze, u povremenu aktivnost, u zavetrinu. Očigledno, bavljenje kritikom kod nas izlaže sudionike velikim i brojnim pritiscima sa strane, otežava i pokatkad onemogućava slobodno, savesno i objektivno ispoljavanje sopstvenih sudova i mišljenja. Sve to upućuje na zaključak o barem do sada nedovoljnoj brizi društva o ovoj vrsti posla koji je upravo u društvenom pogledu izuzetno važan i odgovoran. Nije na odmet pomenuti ovde činjenicu da je u našim uslovima teško, gotovo nemoguće, obezbediti kritičaru egzistenciju na način na koji ne bi

došlo do raskoraka između njegove vokacije i profesije kojom se službeno bavi. Optimalan je u tom pogledu status kritičara koji rade na univerzitetu, ali njihov broj je za sad premalen u odnosu na ostale. Najveći broj aktivnih kritičara u SR Makedoniji radi u redakcijama radija i televizije, dnevnih i periodičnih listova, izdavačkih preduzeća i slično, gde, s obzirom na strukturu ovih institucija u kojima takođe rade i zauzimaju određene položaje stvaraoci-pisci, kritičarima biva često veoma teško da mimoiđu izazove prilagođavanja i uzmicanja bez određenih posledica po svoj moralno-psihološki i socijalni habitus. Postoji, doduše, usamljeni primer kritičara koji, jedini, živi od svog profesionalnog rada, ali se upravo na tom slučaju može videti koliko je profesionalizacija u ovoj oblasti vezana za određene ustupke i koliko ona odvodi kritiku do ruba opasne svetolerantnosti i moralnog konformizma.

Borba za novu kritiku — borba za novu kulturu

Iako SKJ, kako smo to već u uvodu istakli, nema niti može imati neke svoje posebne aršine vrednovanja kulturnog stvaralaštva, moglo bi se, po našem mišljenju, i te kako razmišljati o tome kako, nasuprot građansko-liberalističkoj, dogmatskoj, eklektičkoj i familijarno-nevrednosnoj kritici, negovati, podsticati, otvarati prostor pred jednom drugačijom kritikom i metodologijom vrednovanja koja bi, pored ostalog, proizlazila iz naših najdubljih i fundamentalnih duhovnih, etičkih i idejnih opredeljenja. Putokazna nit u tome morala bi biti svest da je, *u krajnjoj instanci*, od presudne važnosti sposobnost kritičke misli da sagleda i istakne *estetske* vrednosti stvaralaštva i da pri tom unutrašnja uslovljenost takvog pristupa *opredeljenjem i istorijskom svešću* ne sputava slobodu kritičkog prosuđivanja, već, naprotiv, da joj daje dublju utemeljenost, objektivnost i prodornost. Ono što je različito, a nije suprotno treba dovesti u što neposredniji odnos uzajamnosti kako bi se ostvario pozitivni međusobni uticaj i prožimanje. Drugačije rečeno, između društvenog razvoja i kritičkog mišljenja, shvaćenog ne u nadređenom, hijerarhijsko-autarhičnom, već prevashodno stvaralačkom saodnosu, mora doći do susreta i prožimanja one vrste koju pominje u svojoj knjizi Veljko Vlahović komparirajući pojam revolucije sa pojmom stvaralaštva:

„Revolucija nije uniformnost. Ona je svestranost. Umetnost takođe nije uniformnost. Revolucija je novo oblikovanje sveta. Umetnost je oblikovanje mašte."

„Revolucije su uvek kritike postojeće stvarnosti. Umetničko stvaralaštvo sadrži u sebi jako naglašeni kritički stav prema stvarnosti. Međutim, taj kritički odnos je veoma složen. Ne radi se samo o smelosti. Kritički odnos takođe nije samo psihološka kategorija. Kritički odnos i u revolucionarnim kretanjima i u umet-

nosti pretvara se u društvenu snagu ako proizlazi iz dublje poznavanja društvene stvarnosti."[13]

Drugim rečima, određene razlike i inkompatibilnosti u odnos na *sredstva* razrešavaju se ovim saodnosom, kompatibilnošću isto rijskog *cilja*, koji zahteva uzajamnost. Stvaralaštvo jeste i ostaj stalno u žiži najdubljih interesa radničke klase i njenog pokreta ne zbog taktičkih potreba, već zbog strateških ciljeva revolucij prema kojima samodelatnost i kreacija treba da postanu osnovn oblik oslobođenog rada. Vizija razotuđenog „homo aestheticusa neposredna je konsekvenca Marksove vizije svestrano oslobođeno čoveka u zreloj fazi komunizma. Na taj način „lepota" i „umet nost" postaju cilj „nove civilizacije u kojoj udruženi čovek, udru ženi proizvođači racionalno uređuju svoj promet materije s prirodom, dovode ga pod svoju zajedničku kontrolu, umesto da on njima gospodari kao neka slepa sila; vrše ga u uslovima koj su najdostojniji i najadekvatniji njihovoj ljudskoj prirodi . . Prototip proizvodnje će biti *umetnost*, kao neponovljivo stvaralaštvo koje će prožeti celu proizvodnju. Proizvodnja će po sebi biti *lepa*."[14]

Ali, ne radi se samo o ciljevima. Treba razmišljati, kada je reč o vrednovanju i stvaralaštvu, ne samo o tom osnovnom opredeljenju, već i o kritičko-vrednosnom utemeljenju u istorijski segment puta kojim se krećemo ka budućnosti, o kritici u kulturnoj praksi samoupravnog društva na njegovom putu ka sutrašnjici. Ako su stvaralaštvo i kritika deo jednog šireg procesa koji nazivamo *kulturom*, onda se s pravom mora postaviti pitanje o obeležjima kritike u okviru korenitih transformacija kulturnog bića u samoupravnom društvu. Celishodno konstituisanje *nove kritike* mora se posmatrati u okviru borbe za uspostavljanje novih društvenih odnosa u domenu kulture. Nije na odmet u vezi s tim podsetiti se još jednom na Gramšija i na njegova razmišljanja u kojima se „borba za novi život, strasti i obnovu čoveka" posmatra pre svega kao borba za izgradnju „nove kulture" i nove civilizacije.

„. . . stvarati novu kulturu ne znači samo pojedinačno dolaziti do „originalnih" otkrića; to znači isto tako i naročito kritički širiti već otkrivene istine, „podruštvljavati ih", da tako kažemo, i učiniti ih da postanu osnove životnih akcija, elemenat usklađivanja i elemenat intelektualnog i moralnog rada. Što je masa ljudi dovedena dotle da dosledno i jedinstveno misli stvarnu sadašnjost, to je mnogo važnija i „originalnija" filozofska činjenica od činjenice što je neki filozofski „genije" otkrio novu istinu koja ostaje vlasništvo intelektualnih grupa."[15]

Na drugom mestu Gramši još neposrednije objašnjava smisao borbe za novu kulturu, pišući:

---

[13] Veljko Vlahović, *Revolucija i stvaralaštvo*, Beograd, 1973.

[14] Fridrih Engels, *Položaj radničke klase u Engleskoj*.

[15] Citirano prema: *Književni pogledi Antonija Gramšija*, „Prosveta", Beograd, 1967, str. 23—24.

„...boreći se za obnovu kulture, menja se „sadržaj" umetnosti, radi se na stvaranju nove umetnosti, ne spolja (zahtevajući umetnost poučnu, sa tezom, moralističnu), već iznutra, jer se menja ceo čovek, ukoliko se menjaju njegova osećanja, njegova shvatanja i odnosi kojih je čovek nužan izraz..."[16]

Upravo na toj ravni — u delovanju u okviru borbe za novu kulturu — i postaje moguće izmirenje između „političke" i „umetničke" kritike, koje se stiču i sjedinjuju u jedinstvenom pojmu „borbe za novu kulturu", u građenju jedne nove kulture sa svim unutrašnjim zahtevima koje jedno takvo sažimanje podrazumeva.

„Tip književne kritike svojstven filozofiji prakse, ističe Gramši, treba da stopi borbu za novu kulturu, tj. za novi humanizam, kritiku običaja, osećanja i pogleda na svet, sa estetičkom ili čisto umetničkom kritikom."[17]

a) *Kritika — faktor u zbližavanju nacionalnih kultura*

Put ka kritici novog tipa, kritici u kontekstu stvaranja nove kulture, vodi nesumnjivo preko njenog isceljenja od sadašnje dosta izražene zatvorenosti, ne samo teorijske, ne samo cehovske, već i regionalne. Ali ovo „ozdravljenje" očevidno nije tako lako postići. I ovde smo još uvek na nivou konstatacija i opštih ocena, dok se nove inicijative koje bi suštinski i u osnovi menjale postojeće stanje stvari dosta sporo i teško probijaju i dolaze do izražaja. Može se čak reći da usamljena pozitivna nastojanja u ovom smeru gube dah u izolovanosti i da još uvek ima dosta veštačkih granica koje usporavaju njihovo šire ispoljavanje. Vredno je u ovom pogledu navesti razmišljanje dr Borisa Majera o međurepubličkoj kulturnoj saradnji u oblasti kritike, utoliko pre što se jedno ovakvo mišljenje u našoj kulturnoj praksi, koliko mi je poznato, pojavljuje prvi put:

„Neosporno je da je međurepublička kulturna saradnja neophodna i u oblasti kritike i da bi tu ona bila vrlo korisna i efikasna. U pojedinim našim kulturnim sredinama deluju mnogi sasvim lični i grupni antagonizmi koji često prerastaju u cehovsko ili klanovsko veličanje jednih ili onemogućavanje drugih, nezavisno od stvarne umetničke i idejne vrednosti dotičnog dela. Praksa stalnog prezentiranja i kritičkog ocenjivanja kulturne produkcije jednog jugoslovenskog naroda i narodnosti od strane drugih naroda i narodnosti mogla bi mnogo da doprinese bržem raspoznavanju i lučenju pravih vrednosti od veštačkih, stvarne avangarde od pomodarskog, provincijalističkog i konzervativnog. Verovatno bi i razni žiriji koji dodeljuju nagrade delovali objektivnije i odgovornije kada bi morali svoje odluke da obrazlažu i brane pred celokupnom jugoslovenskom kulturnom i društvenom javnošću.

[16] Isto, str. 26.
[17] Isto, str. 49.

Na taj način bi se brže formirali i sami kriterijumi za vrednovanje, kako umetnički tako i idejni."[18]

Ovo nije zagovaranje „jugoslovenskog kriterijuma" koji je svojevremeno odisao unitarizmom i kao takav bio odbačen, već upozorenje da bi se takvom unakrsnom kritičkom valorizacijom značajnih ostvarenja u pojedinim republikama brže došlo do čvršćih kriterijuma i svesti o pravim kulturnim i stvaralačkim vrednostima širom zemlje.

Takve kritičarske prakse ima, međutim, za sad malo. Veoma je usamljena i povremena. Treba je ohrabrivati.

b) *I na kraju: Još jednom o kritici i marksizmu*

Završne redove naše rasprave želimo da ispunimo refleksijama koje bi se odnosile pre svega na mogućnosti nove kritike marksističkog opredeljenja u njenoj kritičkoj *praksi danas* i *ovde*, u uslovima transformacija društvenog statusa kulture u okviru našeg samoupravnog razvitka. Već duže vremena ponavljamo konstataciju da je za našu stvaralačku klimu karakteristično zaostajanje neophodne marksističke kritike. I pored brojnih priloga poslednjih godina, malo je stvarnih i relevantnih putokaza u odnosu na pitanje: kako ovo stanje prevazilaziti, kako u *praksi* obezbediti priliv novog kritičkog mišljenja i suđenja koje bi mimo neobaveznog eklekticizma, ali i mimo dogmatizma, koji nam ne retko i danas nudi svoje usluge, vršilo društveno veoma značajnu funkciju selekcije vrednosti. Budemo li otvoreni, kazaćemo da *u praksi*, i pokraj svih saznanja o neophodnosti promena, imamo još uvek vrlo malo primera adekvatnog vrednovanja.

Očigledno je da će ovaj zaokret predstavljati dugotrajan proces i da će neophodni rezultati poteći kao plod kontinuiranijeg usmeravanja u ovoj sferi. Puteve ka novim kritičkim horizontima treba oslobađati predrasuda koje su se godinama, pa i decenijama taložile. Ako ništa drugo, danas je u krilu naše kulture sazrelo saznanje da se kritičko prosuđivanje može smatrati idejno usmerenim i marksističkim samo u onoj meri u kojoj se ono ne distancira, već približava stvaralaštvu. Nedavno iskustvo nam je pokazalo da dezangažman idejnog usmerenja i opredeljenja ne „oslobađa" kritiku, već je, naprotiv, neizbežno suočava sa iskušenjima i idejnim izazovima antimarksističkih tendencija. Pri tom nije na odmet stalno isticati da o pravoj prirodi tog usmerenja nikad neće biti previše dijaloga i polemika kako bi se izbegle zamke negativnog nasleđa u prošlosti, neodogmatizama i neopragmatističkih pristupa.

S druge strane, treba prevazilaziti situaciju u kojoj se o marksističkoj kritici još uvek razmišlja kao o nečemu „sa strane", kao o nekom idejnom korektivu i političkom kodeksu. S pravom se u nedavno izašloj knjizi kritičara Muharema Pervića *Tradicija i*

---

[18] Dr Boris Majer, *Međurepublička kulturna saradnja i književnost*, „Socijalizam", br. 12/1975, str. 1157.

kritika veli: „Nije marksistička kritika ona književna kritika koja u teoriju književnosti ugrađuje sheme, kategorije, pojmove koji nisu rezultat istraživanja u samoj književnosti. Kritika koja počinje od gotovih sinteza, kao svršen čin, opovrgava samu sebe i pretvara se u formalnost, u ritual, u suštu suprotnost kritike". Nije li još pre pedeset godina P. Medvedev upozoravao da se u okviru stvaralačke marksističke kritike mora premostiti jaz „između opšteg učenja o ideološkim superstrukturama i konkretne razrade specijalnih pitanja"? („Sinteza filozofskog pogleda na svet i svih konkretnih proučavanja specifičnih pojava umetnosti, nauke, morala, religije, sinteza koju strasno želimo, moguća je samo u dijalektičkom materijalizmu. On zato ima sigurne temelje. Ali, potrebno je da se, umesto beskrajnog ponavljanja deklaracija po ovim temeljima, počnu na njima da obrađuju konkretni problemi nauke o umetnosti.") Možemo li reći da je „jaz" o kome govori Medvedev zaista premošćen u našim teorijskim analizama i kritičkim prosuđivanjima, da imamo kritičku situaciju u kojoj se „na osnovu temelja" obrađuju „konkretni problemi"?

Svakako, tu još uvek stojimo pred potrebom prevladavanja predrasude o marksističkom stavu u pitanjima stvaralaštva i estetike kao o jednom predominantno socijalnom i deterministički usmerenom konceptu, koji svoje savremeno utemeljenje pokušava da izbori u koegzistiranju sa ostalim danas aktuelnim metodološkim pravcima i konceptima. S pravom su, međutim, francuski teoretičari marksisti na simpozijumu u Kliniju (II), raspravljajući o „književnosti i ideologijama", istakli stav da „jedna marksistička lektura literarnih fakata ne može biti jedna *parcijalna* lektura", s obzirom na to da „marksizam jeste ili bi trebalo da bude jedna perspektiva totala i totaliteta čovekovog i njegovih aktivnosti".

Jednoj marksističkoj kritici savremenog tipa morao bi u mnogo većoj meri nego do sad biti svojstven pristup (pogotovo onoj koja deluje u uslovima u kojima se vrši svojevrsna deetatizacija i dehijerarhizacija kulture, gde ona gubi svojstva posebne društvene sfere i postaje konstitutivni faktor daljeg samoupravnog preobražaja celokupnog društva) koji bi vodio računa i uzimao u obzir „tročlano jedinstvo" u okviru koga se danas u savremenom društvu odvija proces kreacije i konzumacije kulturnog stvaralaštva: *stvaralac—delo—korisnik*. Marksistička kritika novoga tipa morala bi da uoči da je upravo u odnosu na ovu trijadu u savremenim uslovima došlo do rezolutnog pomeranja. Dosadašnja kritika, opterećena tradicionalizmom, glavnu pažnju je usmeravala na rastojanje između *stvaraoca i dela* i u tom prostoru tražila i nalazila parametre svojih tumačenja, a samim tim i svoje funkcije i svoj uticaj. Takva postavljenost kritike mogla je biti meritorna sve dok se nije u velikoj meri poljuljalo uverenje da jedno delo ne postoji samo po sebi, kao izolovani entitet, nezavisno od svog ovaploćenja u svojim korisnicima. Danas, međutim, kada sve više sazreva saznanje o tome da se bitni činilac stvarnog „dovršenja" umetničkog dela treba videti u njegovom prisustvu među njegovim korisnicima

— i kritici predstoji suštinsko transformisanje u adekvatnom smeru. Ako su određene forme opštenja zaista „konstitutivne za značenje za umetnička dela", ako „delo, na kraju krajeva, postoji samo preko lekture", ako stvaralaštvu težimo kao cilju koji treba da ukine nasleđenu hipoteku podele rada, oslobađajući ga u svim njegovim oblicima za kreativno razbuktavanje, ako novom kulturnom politikom korisnici prestaju biti objekti kulture i postaju njeni kompetentni subjekti, onda se može pretpostaviti da se i kritika nalazi pred vremenom kada ni ona sama neće više biti jedan vid profesije, kada će kompetencije kritike preuzimati sve širi krug korisnika kulture, kada će — „kritiku pisati svi".

Kada ističemo Moravskog i njegov uzdah: „Možda nudim kvadraturu kruga, to jest rešenja suprotnosti koje se ne mogu rešavati", imamo u vidu sledeće: zalaženje u probleme odnosa stvaralaštva prema realnosti, saodnosa sadržine i forme, baze i nadgradnje, estetskog i idejnog, dakle reaktualizacije problema i saodnosa za koje se u prethodnom trenutku u jednom momentu poverovalo da su prevaziđeni — ne mora, i čak ne sme, značiti zahtev za decidnim i konačnim odgovorima na otvorena i postavljena pitanja. I ovde, kao i u drugim oblastima marksizma, morala bi da vodi misao da se „poslednja reč o pokrenutim pitanjima sastoji u tome da poslednje o ovim pitanjima — nema", jer se ona teorijski ne mogu jednom zauvek rešiti. Upravo na tlu našeg samoupravnog društvenog razvitka biće neophodno da se i u budućim razdobljima ona postavljaju i otvaraju za idejno-estetske i teorijske rasprave i proveravanja. Jer ono što će nas nesumnjivo stalno pratiti, ono što će stalno biti neophodno, biće upravo ta stalna potreba za sučeljavanjem i izoštravanjem sopstvenih kriterijuma u oblastima u kojima, uz svu brigu da se otklanjaju idejni daltonizmi, nikada neće unapred sve biti jasno, unapred određeno i razumljivo, u kojima će biti stalno novih konfrontacija i sukoba mišljenja oko toga: koje su i u čemu su nove stvaralačke vrednosti; kako sagledati i podržati upravo one koje otvaraju nove vidike i koje mame ka budućnosti; u čemu je njihova kompatibilnost ili divergentnost u odnosu na humanistička opredeljenja i fundamentalne orijentacije društva i kulture u čijim se nedrima pojavljuju, pri čemu upravo one, okrenute budućnosti, neće biti „od prve" i lako prepoznatljive.

Jože Goričar

Sankcije u našem samoupravnom pravu

I

Problem na koji se ovo razmišljanje odnosi do sad smo i u teoriji i u sociologiji prava vrlo malo proučavali. To je unekoliko i razumljivo jer, po tradicionalnom učenju, pod sankcijom, kao jednim od konstitutivnih elemenata pravne norme, razumemo pretnju da će u slučajevima kad se pravna norma prekrši stupiti u dejstvo mehanizam državne prinude. U stvari, taj mehanizam je stupao u dejstvo i u određenim slučajevima još stupa — istina, retko, ali ipak — i onda kad se prekrše samoupravne norme, odnosno samoupravni opšti akti. Sve doskora je sva prava i obaveze iz tih akata sankcijama obezbeđivala država.

U samoupravnim opštim aktima položaj se u pogledu sankcija počeo unekoliko da menja tek ustavima iz godine 1963. i amandmanima iz 1971, koji su, pored ostalog, uveli i institut društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja, a naročito ustavima iz godine 1974, koji su omogućili da se samoupravljanje na svim područjima znatno proširi i produbi. Tek tim ustavima je omogućeno da se odgovarajućim ustavnim normama utvrde i sankcije, što su novi ustavni propisi, a delimično i Zakon o udruženom

radu, i posebno regulisali naročito u pogledu društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma.

S obzirom na postojeće odredbe, može se i za druge samoupravne opšte akte pretpostaviti da njihovi tvorci imaju mogućnost da u njima samima odgovarajućim sankcijama obezbede izvršavanje nekih prava i obaveza koje oni nalažu. Tako, na primer, čl. 337. Zakona o udruženom radu (u daljem tekstu ZUR) predviđa da statut osnovne organizacije udruženog rada mora sadržati, pored ostalog, i odredbe o ostvarivanju samoupravne radničke kontrole. Ako te odredbe treba da imaju onu težinu koja im, s obzirom na značaj radničke kontrole u razvijanju i učvršćivanju samoupravljanja, neosporno pripada, onda s njima moraju nužno biti povezane i odredbe o odgovornosti za ostvarivanje radničke kontrole, a isto tako i predviđene mere za slučaj kršenja te odgovornosti, to jest odgovarajuće sankcije. ZUR dalje takođe propisuje da se samoupravnim sporazumima kojima se osnivaju radne organizacije moraju odrediti, pored ostalog, i prava, obaveze i odgovornosti poslovodnog organa i drugih organa u radnoj organizaciji, dalje prava i obaveze delegata i njihova odgovornost pred radnicima, odnosno organom upravljanja, pa međusobni odnosi osnovnih organizacija koje su udružene u radnu organizaciju i njihova prava, obaveze i odgovornosti u pravnom prometu i, konačno, oblici i uslovi za ostvarivanje odgovornosti radne organizacije i njena ovlašćenja u pravnom prometu koji ona vrši za osnovne organizacije (čl. 372. ZUR-a). Istina, sankcijski sadržaj tih odredaba prilično je nejasan i maglovit, izuzev u pogledu ostvarivanja odgovornosti za pravni promet koji radna organizacija vrši za osnovne organizacije koje su u njoj udružene, ali i on je u dobroj meri nepotpun. Ipak se po analogiji s tim odredbama može zaključiti da samoupravni sporazum o udruživanju osnovnih organizacija u radnu organizaciju može i za sve druge odgovornosti koje sadrži odrediti odgovarajuće oblike i uslove za njihovo ostvarivanje.

Odgovornost koju utvrđuje neka pravna ili druga društvena norma ostaje u mnogim slučajevima samo „odgovornost" ukoliko odgovarajuća norma zajedno s utvrđivanjem te odgovornosti ne odredi i oblike i uslove za njeno ostvarivanje i, pre svega, *dok ne predvidi mere za slučaj neostvarivanja te odgovornosti, što tek i znači pravnu sankciju u punom značenju te reči.*[1] Takve sankcije naši samoupravni akti po pravilu ne sadrže. Otuda je i razumljivo što pojedinci ili grupe kojih se to tiče mnoge odgovornosti ne ispunjavaju, što takođe u priličnoj meri ometa uspešno poslovanje na-

[1] Za neke naše pravnike pravne sankcije su samo one za čije su izvršenje nadležni organi države. Po našem mišljenju ovakvo shvatanje je neodrživo jer je preusko; kao pravne treba smatrati sve one sankcije koje se sprovode na organizovan način, bez obzira na to da li ih izvršavaju organi države ili druge društveno-političke organizacije. O ovako proširenom shvatanju pravnih sankcija treba razmisliti naročito kod nas, kad opravdano postavljamo pitanje o autonomnosti izvršavanja svih onih odredaba o sankcijama koje sadrže samoupravni opšti akti.

še privrede, kao i društveni razvoj u više, savršenije oblike socijalističkog samoupravljanja.

Bilo bi i suviše jednostrano ako bismo teškoće s kojima se suočavamo pripisivali jedino odsustvu sankcija u samoupravnim opštim i drugim pravnim aktima; teškoće o kojima je reč proističu i iz razvojnog stupnja na kome se danas nalazi naše društvo. Teorijski moramo na naše samoupravno pravo gledati kao na tipičan produkt odumiranja klasičnog državnog prava, koje odumire zajedno s državom kao silom nad društvom. A pošto država kao takva sila još nije „odumrla", ona sa svojim posebnim funkcijama postoji i dalje. Glavna među tim funkcijama je nesumnjivo baš ta da obezbeđuje nesmetano delovanje samoupravnog sistema, njegov razvoj, učvršćivanje i produbljivanje. Prvenstveno radi toga postoji zajedno sa državom još i klasično (državno) pravo.

Na drugoj strani, uporedo s odumiranjem države nastaje nova, za naše društvo tipična i ujedno nužna struktura društvene moći, koja nije više „politička sila" nad njim, jer svoje korene ima u društvenoj svojini na sredstva za proizvodnju, dok se tradicionalne države zasnivaju na ovom ili onom obliku privatne svojine na sredstva za proizvodnju. Ta nova struktura društvene moći je samoupravljanje, koje je već pustilo korene u sva područja društvenog zbivanja — od privrede do kulture. A socijalističko samoupravljanje kao autonomna društvena pojava ne bi moglo ni postojati, a još manje dalje se razvijati, bez sopstvenog sistema društvenih normi, koje bi, više ili manje, morale biti nezavisne od državnog pravnog sistema.[8] Ta konstatacija važi bar donde dok samoupravljanje ne bude u stanju da se samo reprodukuje. Najznačajnije elemente toga sistema društvenih normi nazivamo u našoj teoriji i praksi samoupravnim opštim aktima.

Bez obzira na to uz koju od tri teorije o izvoru i pravnoj prirodi samoupravnih opštih akata pristajemo — uz teoriju delegacije, kontraktualnu teoriju ili uz teoriju originernosti — tim društvenim normama mora se pripisati priroda *pravnih normi*. Prema ustaljenom pravnoteorijskom shvatanju, velik broj tih normi morali bismo smatrati kao nepotpune pravne norme (leges imperfectae), i to zbog toga što im nedostaju sopstvene odredbe o sankcijama. U većini slučajeva te norme ili uopšte ne sadrže odredbe o sankcijama ili ih prenose na državu, kao, na primer, na državne organe za gonjenje i kažnjavanje privrednih prestupa i prekršaja (čl. 651—659. ZUR-a).

Tipičan primer nepotpunih normi samoupravnog prava su, po svoj prilici, *društveni dogovori* i *samoupravni sporazumi*. „Po svoj prilici" kažemo zbog toga što o tom pitanju još nema empirijskih istraživanja koja bi utvrdila koliki deo do sad zaključenih društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma — a njih nije malo —

---

[8] „više ili manje... nezavisne" — s obzirom na sadašnji razvojni stupanj našeg društva, dok će u budućnosti, to jest u razvijenom socijalističkom samoupravnom društvu njegov normativni sistem uopšte biti potpuno nezavisan od državnog pravnog sistema, ukoliko on još bude uopšte postojao.

uopšte sadrži odredbe o sankcijama za slučaj neizvršavanja prihvaćenih obaveza i odgovornosti. Sve dok ne budemo raspolagali tako utvrđenim podacima, gornju tvrdnju možemo postaviti samo hipotetički, pri čemu se oslanjamo na saznanja iz sopstvenog posmatranja. Takvu hipotezu posredno potvrđuje i stanovište da norme društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma znaće samo „moralnu i društvenu odgovornost za one subjekte na koje se odnosi dogovor, odnosno sporazum"[8]. Sigurno je da te norme znače takođe — možda čak prvenstveno — moralnu i društvenu odgovornost onih kojih se to tiče, ali, i pored toga, ostaje otvoreno pitanje koliko je takva odgovornost sama po sebi dovoljna za to da se odredbe dogovora i sporazuma stvarno i poštuju. Na to pitanje, koje bi takođe trebalo empirijski podrobno proučiti, neposredno posmatranje nagoveštava pre negativan nego pozitivan odgovor.

S tim u vezi treba ponovo upozoriti na to da važeći ustavi pružaju dovoljno mogućnosti da se u društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima odrede sankcije za slučaj prenebregavanja i neispunjavanja preuzetih odgovornosti i obaveza. Tako, na primer, čl. 150. Ustava SR Slovenije predviđa da se samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom određuju i mere za njihovo sprovođenje, kao i materijalna i društvena odgovornost učesnika, i da se tim samoupravnim aktima može predvideti arbitraža ili neki drugi način za rešavanje sporova koji nastaju pri sprovođenju sporazuma, odnosno dogovora. Prema tome, za društvene dogovore i samoupravne sporazume Ustav predviđa prilično odstupanje od državnog sistema sankcija. U tom pogledu je manje dosledan ZUR, koji predviđa da se u dogovoru, odnosno sporazumu za rešavanje nastalih sporova predvidi arbitraža ili neki drugi način, a ako odgovarajući samoupravni opšti akt u tom pogledu ništa ne predviđa, nastale sporove rešava sud udruženog rada (čl. 578). A što se tiče obaveza koje proističu iz društvenog dogovora, taj isti zakon samo naglašava da su njegovi učesnici odgovorni društveno-politički ako ne postupaju u skladu s obavezama iz tog dogovora (čl. 582). A kako da se u slučaju potrebe ta društveno-politička odgovornost realizuje, o tome Zakon ne kaže ništa. Dosadašnja praksa u pogledu ta dva samoupravna opšta akta govori da određen deo samoupravnih sporazuma ne sadrži nikakve odredbe o sankcijama, dok se za praćenje i sprovođenje nekih društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma predviđaju zajedničke komisije koje sastavljaju potpisnici dogovora.

Zakon o udruženom radu predviđa, pored ostalog, i to da samoupravni opšti akti moraju biti u skladu s ustavom i da ne smeju biti u suprotnosti s moralnim načelima socijalističkog samoupravnog društva (čl. 575). Ali ni Zakon ni samoupravni opšti akti ništa ne predviđaju u pogledu mera koje treba preduzeti kad pojedinci koje ti akti obavezuju i nalažu im određene odgovornosti krše po-

---

[8] Prof. dr Slavoljub Popović i grupa autora, *Sistem pravnih normi i proces izgrađivanja normativnih instrumenata u radnim organizacijama,* Beograd, 1975, str. 57.

menuta moralna načela. Tu je, očigledno, posredi nekakva „praznina" u našem samoupravnom pravu, koja se može ispuniti samo odgovarajućim sankcijama uključenim u samoupravne opšte akte. Iz svega toga proizlazi da u pogledu odredaba o sankcijama samoupravni opšti akti delimično odstupaju od državnog sistema sankcija, ali da sopstveni sistem sankcija još ni izdaleka nisu izgradili.

Nekakvu sredinu u sistemu sankcionisanja radnih obaveza i odgovornosti radnika u udruženom radu zauzimaju *disciplinske komisije* u osnovnim organizacijama udruženog rada i u disciplinskom postupku pred njima. „Sredinu" zbog toga (1) što je njihovo ustanovljenje predviđeno Zakonom, koji određuje i njihov sastav i postupak pred njima, i (2) što su nadležne disciplinske komisije pri procenjivanju individualnog ili grupnog kršenja radnih obaveza i radne discipline koje je učinjeno u radnom odnosu samoupravno naglašeno autonomne (čl. 193. ZUR-a). Negativne sankcije koje one mogu da primenjuju navodi čl. 195. ZUR-a, pri čemu valja upozoriti na to da se novčana kazna može izreći samo iz razloga koji moraju po zahtevu Zakona taksativno biti navedeni u odgovarajućem samoupravnom opštem aktu (čl. 197. ZUR-a). U oba navedena slučaja Zakon predviđa i mogućnost uslovnog kažnjavanja (čl. 198. ZUR-a).

To su uglavnom one karakteristike disciplinskog postupka i disciplinskih komisija zbog kojih ta dva instituta zauzimaju sredinu između državnog sistema sankcija i sistema sankcija samoupravnog prava. Najveći deo sankcija koje izriču disciplinske komisije nalazi se u njihovoj autonomnoj nadležnosti. Čak i prigovore protiv odluka disciplinskih komisija razmatraju bilo radnički saveti nadležnih radnih organizacija bilo posebne komisije koje određuju njihovi statuti. Tek protiv te drugostepene odluke mogu oštećeni radnici pokrenuti žalbeni postupak pred sudom udruženog rada (čl. 204, st. 5. i 8. ZUR-a).

Po svojoj funkciji i ovlašćenjima organi *samoupravne radničke kontrole* su kao unutrašnji nadzorni organi celokupnog poslovanja radnih organizacija „najčistije" samoupravne prirode. U vezi s pitanjima o kojima smo do sad govorili značajno je da ti organi vrše nadzor, pored ostalog, i nad sprovođenjem statuta i drugih samoupravnih opštih akata radne organizacije, samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora koje je zaključila organizacija, kao i nad usklađenošću tih akata i drugih odluka radne organizacije sa samoupravnim pravima, dužnostima i interesima radnika (čl. 556. ZUR-a). Institut samoupravne radničke kontrole je, prema tome, nadzorni organ radnika koji su udružili svoj rad u radnoj organizaciji i kao takav izražava njihovu suverenost u odlučivanju o uslovima i proizvodu njihovog rada izvršenog društvenim sredstvima i o njihovim radnim uslovima. Ta suverenost radnika se preko samoupravnih interesnih zajednica načelom slobodne razmene rada proteže od radnih organizacija u privredi na sva druga područja društvenog rada. Pomenuta suverenost je i posebno naglašena time što pravo unutrašnjeg nadzora ne pripada samo organima samoupravne radničke kontrole, već i svakom pojedinačnom rad-

niku, pa, naravno, i njihovom radničkom savetu (čl. 552. i 55
ZUR-a). Ako bismo hteli da sistematizujemo te oblike samoupravn
radničke kontrole, možda bismo u prvom slučaju mogli govoriti
formalnoj ili organizovanoj, a u drugom slučaju o neformalnoj i
neorganizovanoj kontroli.

Organi samoupravne radničke kontrole kao nadzorni organi n
raspolažu sopstvenim mogućnostima za vršenje sankcija. U slučaj
utvrđenih nepravilnosti, kršenja prava radnika i slično oni se rad
preduzimanja odgovarajućih mera obraćaju nadležnom radničkom
savetu, sindikatu, kao i skupštini društveno-političke zajednice (č
562. ZUR-a). Međutim, s pravom pretpostavljamo da im pripad
prilična uloga u opštoj prevenciji, naravno, ukoliko ozbiljno i anga
žovano vrše zadatke koji su im dodeljeni Zakonom o udruženom
radu, statutima, samoupravnim sporazumima i drugim opštin
aktima.

II

U dosadašnjem izlaganju pokušali smo da pokažemo da samoupravni opšti akti u pogledu odredaba o sankcijama odstupaju, doduše, od državnog sistema sankcija, ali da svoje sopstvene sankcije još nisu dovoljno uobličili. Sav taj proces je tek na početku, kao što je na početku i odumiranje države kao političke sile nad društvom i njenog prava koje takvu prirodu klasične države štiti i učvršćuje. Nema potrebe da se posebno naglašava da „tempo" toga procesa ne zavisi samo od subjektivnih faktora, to jest od znanja, sposobnosti, dobre volje, moći i zalaganja socijalističkih snaga, već da u prvom redu zavisi od mnogih okolnosti objektivne prirode. Međutim, u podrobnije razmatranje tih okolnosti ovde se ne možemo upuštati.

Pre nekoliko godina smo zapisali sledeću tvrdnju, istina, tada samo kao hipotezu: „U jugoslovenskom društvu već duže vreme postoje dve vrste prava; jedno proističe iz države, a drugo iz onih centara društvene moći i odlučivanja koji se više ne mogu smatrati za državu, odnosno za njene „agencije"."[4] Tu hipotetičku tvrdnju je u celini verifikovala naša kasnija društveno-politička praksa; štaviše, ta praksa pokazuje, naročito od Ustava iz godine 1974. i od Zakona o udruženom radu naovamo, da se te dve vrste prava stalno i sve više slivaju u jedinstven pravni sistem socijalističkog samoupravnog društva.

A pitanje koje nas ovde u prvom redu interesuje glasi ovako: da li samoupravni opšti akti treba uopšte da sadrže odredbe o sankcijama (naravno, tamo gde bi to bilo potrebno) i — u slučaju pozitivnog odgovora — kakve treba da budu te odredbe? Odgovor na prvi deo pitanja je uglavnom u nadležnosti politike,

---

[4] J. Goričar, *Pravna nauka i sociologija prava*, Međunarodni simpozijum o metodologiji pravnih nauka, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1973, str. 143.

odnosno kad je o njemu reč, radi se o političkom odlučivanju. A pozitivni odgovor, to jest stanovište koje bi išlo u prilog sankcijama, može se i pravno-sociološki utemeljiti, pri čemu bi se trebalo pozvati pre svega na ove dve okolnosti: na to da su savremena društva u pogledu interesa jako heterogena, što važi i za postojeća socijalistička društva, i na plansku, to jest u budućnost usmerenu ulogu pravnih normi, što važi u posebnoj meri baš za norme našeg samoupravnog prava.

Na to da su savremena društva u pogledu interesa jako heterogena, ne treba trošiti mnogo reči. Ta društva su sastavljena od mnogobrojnih slojeva i grupa, od kojih su najznačajnije društvene klase, koje se zasnivaju na različitim, u slučaju osnovnih klasa i na antagonističkim interesima. Dosadašnja praksa socijalističkih društava, uključujući i naše samoupravno društvo, pokazuje da ni ona nisu homogena. Istina, interesne razlike tu ne proističu više iz „pravih" klasnih suprotnosti i antagonizama, već — kako po svemu izgleda — iz najrazličitijih posledica koje se rađaju iz robno-novčanih odnosa i raspodele ličnih dohodaka prema radu, a ne prema potrebama; proizlaze, dakle, iz onoga stanja koje je Marks u *Kritici Gotskog programa* označio kao stanje buržoaske jednakosti. Ta okolnost, iz koje se, pored ostalog, rađaju i razne pojave socijalne diferencijacije, održava u socijalističkim društvima interesnu heterogenost, a ova opet rađa i održava kod različitih socijalno-ekonomskih slojeva različite vrednosti i neposredne ciljeve. Sve to skupa ima za posledicu da neki pojedinci i grupe ne prihvataju opšte socijalističke vrednosti i ciljeve kao svoje. U pravnoj sferi ta okolnost se ispoljava tako da ti pojedinci i grupe (njihov kvantitativni obim morao bi se utvrditi empirijskim istraživanjima) ne smatraju kao svoje — ne internalizuju — one pravne norme koje proizlaze iz opštih socijalističkih vrednosti i zbog toga krše njihove propise. Već to je dovoljan razlog da samoupravni opšti akti sadrže odgovarajuće odredbe o sankcijama. Razume se, pomenuta „buržoaska jednakost" nije jedini razlog što neki pojedinci ne priznaju norme našeg samoupravnog prava i što ih krše, već za to ima i niz drugih razloga. Samo primerice navodimo birokratska, tehnokratska, grupnosopstvenička i čak privatnosopstvenička shvatanja i mentalitet nekih ljudi, koji su isto tako razlog što neki ne vode računa o odgovornostima koje izviru iz samoupravnih opštih akata i što krše obaveze koje ti akti nalažu. Pa ipak smo mišljenja da glavni razlozi za sve to izviru iz one interesne heterogenosti koja se zasniva na socijalnoj diferencijaciji našeg društva i koju održavaju, kao što smo pomenuli, novčano-robni odnosi.

Pitanje o planskoj ulozi prava, koje takođe nameće potrebu za sankcijama, malo je složenije. Reč je o okolnosti koje se i teorija i sociologija prava retko dotiču. Mnoge, naročito najznačajnije pravne norme su, naime, sa svojim dispozitivnim odredbama po pravilu okrenute napred, u budućnost, a ne nazad, u prošlost i tradiciju; one žele da razvijaju, obezbeđuju i održavaju takva stanja i društvene odnose koji tek nastaju i za zakonodavca

su poželjna i potrebna. Takve pravne norme su u početnim periodima svoga važenja u suprotnosti s postojećim i s tradicijom, mada će i njihova sadržina kasnije postati opet tradicionalna. Tako najznačajnije pravne norme često sežu preko postojeće sadašnjosti ukoliko hoće da za budućnost obezbede i učvrste određene društvene pojave koje u sadašnjosti ili još ne postoje ili se, pak, pokazuju tek u sasvim rudimentarnom obliku. U tome se upravo i pokazuje planska, usmeravajuća uloga prava.

Ako takvu ulogu pokazuje u većoj ili manjoj meri svako pravo, odnosno ako je pokazuju najznačajnije norme svakog pravnog poretka, onda je naše socijalističko pravo — bilo državno bilo samoupravno — pokazuje u toliko većoj meri. Naime, to pravo spada među vrlo značajne faktore menjanja i razvoja našeg društva od etatističkog, centralističkog, birokratskog i tehnokratskog uređenja ka što širem samoupravnom uređenju na svim područjima društvenog života. Setimo se s tim u vezi samo naših ustava, Zakona o udruženom radu i nekih društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma. Za ilustraciju problema o kome govorimo naročito su poučni oni samoupravni sporazumi, društveni dogovori i drugi samoupravni akti kojima se uređuju osnivanje i poslovanje samoupravnih interesnih zajednica na područjima obrazovanja, zdravstva, istraživačkog rada i kulture. Pri tom su naročito zanimljivi oni delovi pomenutih opštih akata koji se odnose na slobodnu razmenu rada. Institut slobodne razmene rada je, naime, velika novina pri uređivanju odnosa između takozvane privredne i takozvane neprivredne sfere našeg društvenog zbivanja.

Poznata je i mnogim istraživanjima potvrđena okolnost da se određeni broj ljudi uvek više ili manje opire novinama, bilo da se one odnose na tehnološko ili na neko drugo društveno područje. U pravnoj sferi se to opiranje izražava tako što ljudi nerado, s nepoverenjem prihvataju one pravne norme kojima se te novine uvode, učvršćuju i obezbeđuju, odnosno oni se tih normi, samo ako je to moguće, ne pridržavaju. Ta činjenica nije samo posledica nekakve čisto subjektivne konzervativnosti ili čak reakcionarnosti, već svoje korene ima u onoj objektivno zasnovanoj pojavi koju obično nazivamo zaostajanje svesti za društvenim bićem čoveka koje se menja. U nemarksističkoj sociologiji ta se pojava naziva „kulturno zaostajanje" (cultural lag), a definiše se ovako: „Do kulturnog zaostajanja dolazi onda kad se jedan od ranije tesno povezanih i među sobom usklađenih delova kulture (shvaćene u najširem smislu — prim. J. G.) promeni tako da se prekida međusobni odnos i onemogućava njihova dalja udružljivost."[5] Ako tu definiciju „kulturnog zaostajanja", odnosno zaostajanja svesti za bićem, primenimo na uvođenje instituta slobodne razmene rada, moramo upozoriti u prvom redu na sledeće: uvođenje tog instituta je radikalno prekinulo raniji

[5] O. Duncan, Uvod za novo izdanje dela: W. F. Ogburn, *On Culture and Social Change: Selected Papers*, Univ. Press of Chicago, 1964, str. XVI.

tesni odnos između državnog budžeta i institucija s područja obrazovanja, zdravstva, istraživačkog rada i kulture, pa je tako onemogućilo svaku dalju usklađenost među njima. A pošto je u svesti mnogih ljudi koji rade u pomenutim institucijama budžetsko finansiranje njihovih delatnosti još čvrsto ukorenjeno, dolazi do „kulturnog zaostajanja", zbog čega ti ljudi slobodnu razmenu rada ili ne razumeju ili je omalovažavaju i ne vode računa o obavezama i odgovornostima koje proističu iz odgovarajućih opštih samoupravnih akata. Uostalom, i drugi naši pravni i samoupravni akti uvode više ili manje nove odnose i iz njih rezultirajuće odgovornosti i obaveze, kojih se mnogi ljudi ne drže i ne vode računa o njima, pored ostalog, i iz razloga koje smo naveli. Opravdanost odgovarajućih odredaba o sankcijama u samoupravnim opštim aktima uočava se, dakle, i sa stanovišta planske uloge našeg samoupravnog prava.

Uviđanje potrebe takvih sankcija prisutno je i u našoj društveno-političkoj praksi. Još poodavno, nedugo posle stupanja na snagu sadašnjih ustava, mnogi odgovorni politički radnici su posredno ili neposredno upozoravali na značaj sankcionisanja obaveza i odgovornosti koje proizlaze iz samoupravnih opštih akata. Tako je, na primer, predsednik CK SK Slovenije France Popit maja 1975. govorio o nužnosti da se društveni dogovori i samoupravni sporazumi poštuju i izvršavaju, zatim o tome da ima mnogo samoupravnih sporazuma neostvarenih i da se često ne može oštro ni postaviti pitanje odgovornosti onih koji bi bili dužni da ih ostvaruju zbog toga što njihova odgovornost nije konkretno definisana u samoupravnim opštim aktima. Potpredsednik Saveznog izvršnog veća dr Anton Vratuša je približno u isto vreme rekao da moramo odbaciti shvatanje da su samoupravni sporazumi manje značajni od zakona, jer za učesnike oni imaju jednako važenje kao i zakoni. Izričito se zauzeo i za to da se u samoupravne opšte akte moraju uključiti sankcije. Predsednik CK SK Makedonije Angel Čemerski je naglasio da samoupravni sporazumi o sticanju i raspodeli dohotka kakvi su sada nikoga ni na šta ne obavezuju. Rekao je da se samoupravni sporazumi ne mogu zamisliti bez samoupravnih sankcija. One bi s ekonomskim i moralnim posledicama za pojedince i kolektive koji se ne bi pridržavali onoga što je utvrđeno samoupravnim sporazumom morale delovati jače od državnih sankcija.[6]

Ostaje nam još da odgovorimo na pitanje o tome kakve treba da budu sankcije o kojima ovde govorimo. Razume se da u ovom članku ne možemo predložiti sasvim konkretna rešenja; možemo samo ukazati na nekoliko teorijskih ishodišta koja bi mogla biti od pomoći pri traženju odgovarajućih rešenja. Morali bismo pre svega upozoriti na to da se pri traženju pomenutih rešenja treba kloniti svakog takozvanog pravnog totalitarizma, koji bi se u našem slučaju mogao nazvati i sankcijski totalitari-

---

[6] Prema listu „Delo", Ljubljana, 21. maj 1975, 9. jun 1975. i 9. jul 1975.

zam. Ne može se, naime, samo i isključivo pravnim normama i njihovim sankcijama obezbediti nesmetan tok društvenog zbivanja, kao ni više ili manje nesmetan društveni razvoj. I državno i samoupravno pravo su po svom dometu ograničeni i nije mogućno sve i svakoga ni najbolje zamišljenim i najdoslednije sprovođenim sankcijama dovesti do toga da bi uvek i svuda postupao u skladu s postojećim propisima, sporazumima i dogovorima.

Na drugoj strani, opet, pravno-sociološka istraživanja konstatuju da u svakom društvu ipak ima više onih koji uvažavaju postojeće pravne norme nego onih koji te norme ne uvažavaju. U vezi s tom konstatacijom neki teoretičari prava pretpostavljaju da postoji nekakva „opšta navika pokoravanja", kojom objašnjavaju pomenutu pojavu.[7] Ali pravno-sociološka istraživanja otkrivaju i suprotno od toga, naime da efikasnost prava ne zavisi samo od njega samog, od njegovih normi i sankcija, već da u velikoj meri zavisi od podrške koju dobija od „vanpravnih" normi i njihovih sankcija; ta istraživanja otkrivaju isto tako da ni jedan pravni institut ne može postojati i delovati jedino snagom pravnih normi, kojima su uvek potrebni — da bi bile efikasne — dopuna i proširenje „vanpravnim" normama, među kojima su vrlo značajne moralne norme. Zajedno s nekim drugim društvenim normama — kakve sadrže, na primer, običaji i navike — pa, naravno, i zajedno s pravom, moralne norme čine ono vrlo značajno i široko područje društvenih procesa koji se u sociologiji nazivaju procesi *socijalne kontrole*. Ti procesi znače stalan društveni uticaj kome čovek podleže bilo po sili proste činjenice što živi i radi zajedno s drugim ljudima bilo po sili neformalnih sankcija socijalne kontrole, koje su ili pozitivne (pohvale, poštovanje, nagrade) ili negativne (ismejavanje, prekorevanje, izbegavanje, društveni bojkot).

Ako se sad upitamo kakve sankcije treba da sadrže samoupravni opšti akti, mislimo da bi pri traženju odgovora na to pitanje trebalo podrobnije proučiti pre svega negativne sankcije socijalne kontrole, odnosno njenih „vanpravnih" komponenata, kakve su naročito moral, navike i običaji; razume se da bi od znatne koristi bilo da se prouče i mehanizmi tih sankcija i njihova efikasnost. Da ne bude nesporazuma: kad postavljamo pitanje o sankcijama koje treba da sadrže samoupravni opšti akti, mi smo ujedno uvereni da ti akti moraju, tamo gde je to potrebno, određivati i krivičnopravnu i materijalnopravnu odgovornost. U pogledu sankcionisanja tih odgovornosti, naročito krivičnopravne, svakako će još podugo biti potrebno da se primenjuje tradicionalni državni mehanizam sankcija, prilagođen, naravno, zahtevima socijalističkog društva i položaja čoveka u njemu. Sankcije na koje se odnosi ovo naše razmatranje pripadaju prvenstveno onom suptilnijem području čovekovih obaveza i odgovornosti nad kojim inače bdi „vanpravna" socijalna kontrola. Tvrdimo da bi up-

---

[7] A. L. Epstein u članku *Law*, „International Encyclopaedia of the Social Sciences", 1968, vol. XIV, str. 5.

ravo sankcije te vrste morale biti uključene u samoupravne opšte akte, naročito u onim slučajevima gde je u prvom planu takozvana moralno-politička odgovornost njihovih učesnika. Pošto je, dakle, reč o odgovornosti moralne prirode, moramo najpre pročistiti s pitanjem da li uopšte treba tu vrstu odgovornosti obezbeđivati odredbama o sankcijama. Kao što smo već rekli, smatramo da je odluka o tome prvenstveno u nadležnosti politike. Sa pravno-sociološkog stanovišta pozitivnu odluku bismo mogli poduprеti sledećim razlozima.

Smisao sankcija, kako pravnih tako i „vanpravnih", leži, pored ostalog, u njihovoj integrativnoj funkciji. Već smo upozorili na interesnu i vrednosnu heterogenost i socijalno-ekonomsku raslojenost savremenih društava, pri čemu socijalistička društva ne čine nikakav izuzetak. Ta heterogenost sama po sebi izaziva određene dezintegrativne posledice. Međutim, naše društvo teži ka što čvršćoj integrisanosti svih svojih delova na temelju opštih vrednosti marksističkog humanizma i socijalističkog demokratizma. Toj težnji samoupravljanje otvara put na svim područjima našeg društvenog života i njoj, na kraju krajeva, služe i najznačajniji samoupravni opšti akti. Prema tome, i zbog istorijskog poslanstva samoupravljanja trebalo bi sankcijski učvrstiti i obezbediti prava, obaveze i odgovornosti koje proističu iz pomenutih normi, uključujući i moralno-političku odgovornost. Ponovo naglašavamo da sa sankcionisanjem te odgovornosti ne mislimo ni na kakvu pretnju fizičkom represijom, već na takve negativne sankcije kakvi bi bili, na primer, javni ukor[8], društveni bojkot i slično. Pri tom bi se radilo o sankcijama socijalne kontrole koje su sada neformalnog karaktera. Nema nikakvog razloga da ih prikladno ne preoblikujemo u samoupravnim opštim aktima i time da ih formalizujemo, pri čemu bi se mogla sankcionisati upravo moralno-politička odgovornost pojedinaca i grupa, koja, kako smo već rekli, u mnogim slučajevima ostaje samo „odgovornost" i zato što nije dovoljno određena i sankcionisana. U slučaju uvođenja nekih negativnih sankcija socijalne kontrole trebalo bi u odgovarajućim aktima predvideti i postupak za njihovo sprovođenje. Nema razloga koji bi govorili protiv autonomne nadležnosti samoupravnih radnih organizacija u sprovođenju sankcijskih odredaba koje sadrže njihovi opšti samoupravni akti — za sad bar onih koje se odnose na moralno-političku odgovornost.

III

Ako u poslednjoj rečenici prethodnog pasusa izostavimo vremensko ograničenje („za sad"), kao i ograničenje na sankcije za moralno-političku odgovornost, otvaramo time pitanje o podruštvlja-

[8] Zašto se, na primer, pojedinci i grupe za koje je utvrđeno da prenebregavaju moralno-političku odgovornost, uz odgovarajuću kritiku u sredstvima javnog informisanja (a ne samo u internim glasilima pojedinih radnih organizacija), ne bi navodili s njihovim punim imenom i funkcijom?

vanju prava i pravosudnih institucija. U čemu je suština toga podruštvljavanja?

Takozvana podela vlasti na zakonodavnu, upravnu i sudsku izražava jednu mnogo dublju i realniju podelu koja prati klasna društva od samog njihovog nastanka: podelu na vladajuće i one kojima se vlada, to jest na dve antagonističke klase. „Podela vlasti" do koje je došlo na kraju feudalizma i na začetku kapitalizma izražava klasne suprotnosti, i to pre svega suprotnosti u samoj vladajućoj klasi toga uzburkanog istorijskog razdoblja. U osnovnoj klasnoj podeli kapitalističkih društava ništa se ne menja „podelom vlasti" — kako zakonodavstvo tako i uprava i sudstvo ostaju i dalje u rukama vladajuće klase, odnosno deluju prvenstveno u interesu te klase. Tek pod vidnim uglom toga saznanja možemo teorijski valjano razmišljati o suštini podruštvljavanja državne vlasti uopšte i posebno o podruštvljavanju njene zakonodavne i sudske funkcije, koja nas ovde prevashodno interesuje. (O podruštvljavanju uprave nećemo govoriti jer bismo se time previše udaljili od predmeta našeg raspravljanja.)

Podruštvljavanje zakonodavne funkcije vrši se kod nas dvama putevima, od kojih bismo jedan mogli nazvati posrednim, a drugi neposrednim. Posredni put podruštvljavanja zakonodavne funkcije teče u tradicionalnim oblicima državnog zakonodavnog sistema, u skupštinama. Treba, međutim, odmah naglasiti da su od takvih skupština, odnosno parlamenata u našem društveno-političkom sistemu ostali još samo neki oblici, dok se sadržina zakonodavne funkcije vlasti novim ustavima već znatno pomerila u pravcu samoupravne normativne delatnosti. To pomeranje omogućava pre svega delegatski sistem, karakterističan za sva „zakonodavna tela" našeg socijalističkog društva — od opštinskih skupština pa sve do savezne skupštine. Zbog toga nikako nije gola deklaracija ona odredba Ustava u kojoj se kaže da se kod onih područja vlasti koja smo do sad po navici nazivali državnim radi o „jedinstvenom sistemu samoupravljanja i vlasti radničke klase i svih radnih ljudi". Tom odredbom se ukazuje na razvojni put koji je otvorio delegatski sistem, to jest na proces podruštvljavanja mnogih funkcija klasične države, među njima i zakonodavne funkcije. Ukoliko delegatski sistem u skupštinama svih vrsta i stupnjeva bude više delovao onako kako je predviđeno u važećim ustavima, utoliko će manje smetnji biti na razvojnom putu koji vodi odumiranju države kao „političke sile nad društvom". I najzad, iz jedinstvenog sistema vlasti i samoupravljanja proizlazi i institut društvenog pravobranioca samoupravljanja, koji je svojim položajem i funkcijom sasvim posebno karakterističan za naše društvo. Društveni pravobranilac samoupravljanja nije ni državni ni „čist" samoupravni organ, već je organ jedinstvenog sistema vlasti i samoupravljanja.

Na neposredni put podruštvljavanja zakonodavne funkcije ukazuju procesi u toku kojih normativne nadležnosti prelaze na organizacije udruženog rada, na njihova udruženja i zajednice,

uključujući samoupravne interesne zajednice. Rezultat tih procesa su sve one mnogobrojne norme koje u celini nazivamo samoupravnim pravom i od kojih su najznačajniji samoupravni sporazumi, društveni dogovori i statuti organizacija udruženog rada.

Dok podruštvljavanje zakonodavne funkcije teče kod nas prilično dinamično i uočljivo, s podruštvljavanjem pravosuđa, bar za sad, još nije tako. Ono je većim svojim delom još uklopljeno u klasični sistem pravosudnih institucija. Doduše, u pogledu sadržine poslovanja i tu je došlo do izvesnog pomeranja u pravcu podruštvljavanja, ali ipak ne u tolikoj meri kao na području normativne delatnosti. U pravosuđu je do sad svakako najznačajnije pomeranje učinjeno ustanovljenjem *sudova udruženog rada*. Oni nisu više državne pravosudne institucije, ali se još ne mogu tretirati ni kao potpuno samoupravne pravosudne organizacije. Ma koliko već sadržavali i razvijali značajne elemente samoupravnosti, oni su, uprkos tome, još u određenoj meri „izvan" udruženog rada, to jest oni su još u određenoj meri odvojeni od radnika i radnih ljudi.

Šta uslovljava takvu „odvojenost" pravosudnih institucija? Pre svega, to je njihova nadležnost za primenu, odnosno sprovođenje sankcija, čime na legitiman način izvršavaju koercitivnu funkciju države. Podruštvljavanje pravosuđa može, dakle, da se vrši samo tako što će se nadležnost za sprovođenje sankcija početi da prenosi sa klasičnih pravosudnih institucija na samoupravne organizacije, pre svega na organizacije udruženog rada, koje već raspolažu značajnim nadležnostima u pogledu normativne delatnosti. Ta njihova normativna delatnost, međutim, neće biti potpuna sve donde dok one ne budu mogle same sprovoditi sankcije i u pogledu obaveza i odgovornosti koje predviđaju njihovi opšti i drugi samoupravni akti. A s tim u vezi je karakteristično da ni sudovi udruženog rada u slučaju „nepokornosti" njihovih „osuđenika" ne mogu sami da sprovedu svoje odluke, već taj zadatak (izvršenje), sada, kao i ranije, obavljaju redovni sudovi kao organi državne funkcije prinude.

Već smo pomenuli da će se za krivična dela još podugo primenjivati tradicionalni pravosudni mehanizam, prilagođen potrebama socijalističkog društva i položaju čoveka u njemu. Takvo rešenje pitanja nameće više razloga i ne kao poslednji okolnost da svaka kazna znači teško, često sudbonosno posezanje u ličnost i slobodu čoveka. Drukčije je sa sankcionisanjem drugih odgovornosti i obaveza određenih samoupravnim opštim aktima. Tako se, na primer, kod materijalne odgovornosti pitamo da li presuđivanje o njoj ne bi već danas moglo u celini da se prenese u nadležnost zainteresovanih organizacija udruženog rada, odnosno njihovih kolektivnih organa (možda posebnih komisija), dok bi sudovi udruženog rada nastupali još samo kao drugostepeni organ. Istina, Zakon o udruženom radu daje organizacijama udruženog rada tu mogućnost (čl. 205—207), ali je ograničava samo na utvrđivanje štete, njene visine i pojedinaca i grupa odgovornih za nju,

dok se, naročito u slučajevima kad radnik ne naknadi štetu, odštetni postupak ustupa sudu udruženog rada. Ako bi sav odštetni postupak u prvom stepenu u celini bio u nadležnosti zainteresovanih organizacija udruženog rada, time bi se u priličnoj meri ubrzalo podruštvljavanje pravosudne funkcije.

Podruštvljavanje ne samo zakonodavne i pravosudne funkcije, već i svih drugih državnih funkcija je praktična društveno-razvojna strana odumiranja države. Iz šireg aspekta gledano, radi se o tome da se hijerarhija funkcija karakteristična za klasna društva ukine i zameni što neposrednijim, što demokratičnijim učešćem radnih ljudi u razrešavanju svih pitanja koja se tiču njih samih i njihove društvene zajednice, uključujući i ona pitanja koja u klasnim društvima rešavaju zakonodavne i pravosudne institucije.

*

Sve su to, naravno, samo teme za diskusiju o daljem razvoju podruštvljavanja pravosuđa. Pri ovom razmišljanju namera nam je bila u prvom redu to da ukažemo na problem i da upozorimo na pitanje moralno-političke odgovornosti i efikasnog preduzimanja sankcija u vezi s njom. Pošto se zauzimamo za to da se moralno-politička odgovornost pojedinaca i grupa sankcioniše samoupravnim normama, neko bi mogao da zaključi da plediramo za „ozakonjenje" moralnih načela samoupravnog socijalističkog društva ili, drukčije rečeno, za to da se sva ta načela pretvore u pravne norme. Takav zahtev nam je stran. Između morala i prava kao dva relativno samostalna sistema društvenih normi razlike su tolike i u isto vreme oba ta normativna sistema imaju tako specifične funkcije da se jedan sistem ne može preliti u drugi — niti pravni sistem u moralni niti obrnuto. Takav stav bi, pored ostalog, negativno uticao ne samo na moral i pravo, već i na čovekovu slobodu, koja spada među osnovne vrednosti samoupravnog socijalizma.[9]

Sve za šta se zalažemo svodi se na to da, u slučaju utvrđenih povreda moralno-političke odgovornosti koja proizlazi iz samoupravnih opštih akata, na utvrđene kršitelje treba da se primene odgovarajuće negativne sankcije predviđene u tim aktima. Uostalom, treba naglasiti da je savesno izvršavanje obaveza i dosledno nošenje odgovornosti koje proizlaze iz samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora već samo po sebi moralan čin. Jer socijalistički moral nije kodeks jednom zauvek datih i nepromenljivih imperativa. Naprotiv, socijalistički moral je aktivan i manifestuje se u svim onim postupcima koji oslobađaju čoveka svakog iskorišćavanja i otuđenja, koji podstiču njegove stvaralačke spo-

---

[9] O tome uverljivo govori dr Radomir Lukić u knjizi *Sociologija morala*, Beograd, 1974, naročito na str. 486—488.

sobnosti i humanizuju ga.[10] Izvršavanje obaveza i nošenja odgovornosti koje proističu iz samoupravnih opštih akata spadaju takođe u sklop takve moralne aktivnosti. Kad to saznanje jednom postane opšta svojina svih pripadnika socijalističkog samoupravnog društva, tada će otpasti potreba za preduzimanjem sankcija bar u vezi s njihovom moralno-političkom odgovornošću. Iz objektivnih razloga na koje smo ukazali, dotle još nismo stigli, a verovatno je da bar za izvesno vreme i nećemo još stići. Zbog toga je pitanje o samoupravnim sankcijama sada kao i ranije aktuelno i otvoreno.

[10] Vidi: Dr Vojan Rus, *Etika i socijalizam*, „Mladinska knjiga", Ljubljana, 1976, III deo, passim.

Vuko Medenica

Funkcionisanje samoupravnog sistema društvenog planiranja

Prošle su već dve godine od donošenja Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije. Donošenjem ovog zakona obeležen je dubok i veoma značajan prodor novih rešenja, motivisanih ustavnim opredeljenjima, u proces izgradnje sistema i prakse društvenog samoupravnog planiranja.

Dve ugaone osnove daljeg razvoja i razrade društveno-ekonomskog sistema konstituisane su u Zakonu o udruženom radu i u Zakonu o osnovama društvenog planiranja. Ostali sistemski zakoni i drugi slični akti temelje se na ustavnim načelima i osnovama ova dva zakona, čijom se primenom konstituišu takvi odnosi u proizvodnji i društvu u celini koji onemogućavaju otuđivanje sredstava za proizvodnju i dohotka od radnika udruženih u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Na taj način se obezbeđuje Ustavom proklamovan odlučujući društveno-ekonomski položaj radnika u jugoslovenskom socijalističkom samoupravnom društvu.

Zakon o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije zauzeo je posebno važno mesto u funkcionisanju i daljem razvijanju samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa i po tome što je to prvi sistemski zakon

u razradi novog Ustava i stavova Desetog kongresa SKJ. On je donet skoro godinu dana pre svih drugih, a počeo je da se primenjuje u praksi planiranja tako reći pre nego što je i usvojen.

Uslovi u kojima je donet ovaj zakon i mogućnosti njegove primene bili su dosta složeni, naročito pri izradi i donošenju društvenog plana Jugoslavije za period od 1976. do 1980. godine, kao i prilikom pripremanja i zaključivanja sporazuma i dogovora o osnovama plana i na toj osnovi donošenja planova i ostalih planskih dokumenata svih drugih nosilaca društvenog samoupravnog planiranja.

Iako su ustavna opredeljenja i odluke Desetog kongresa bile sasvim jasne, njihova razrada u sistemska rešenja i zakonske odredbe tražila je posebne napore za otklanjanje mnogih dilema koje su pratile proces konstituisanja osnova samoupravnog sistema planiranja. U toj situaciji značajan doprinos za teorijsko i idejno-političko opredeljenje rada na pripremi osnova sistema društvenog planiranja dala je 10. sednica Predsedništva CK SKJ, održana u aprilu 1975. godine.

Zbog nesumnjivo izvanrednog značaja ovog zakona za dalju izgradnju društveno-ekonomskog sistema i, s tim u vezi, radi sagledavanja stepena njegove potvrde u praksi pripremanja i donošenja planova samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih zajednica, Skupština SFRJ stavila je u centar svih zadataka izradu analize o funkcionisanju samoupravnog sistema planiranja u procesu primene Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije na srednjoročne planove razvoja za period od 1976. do 1980. godine, i to neposredno posle usvajanja ovih planova.[1]

Zahtev Skupštine SFRJ bio je opravdan s obzirom na to da je bilo i takvih stavova kojima su se izražavale bojazan i sumnje u mogućnost sprovođenja koncepta ovakvog zakona u praksi društvenog samoupravnog planiranja. Tome je doprinela i činjenica da je priprema srednjoročnih planova otpočela dve do tri godine pre nego što je donet Zakon o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije. Zbog toga je sprovođenje ovog zakona zahtevalo određenu rekonstrukciju već pripremljenih materijala za izradu planova svih nosilaca planiranja.

Treba, međutim, napomenuti da se adekvatna ocena sprovođenja Zakona može utvrditi samo na osnovu analiza postupka

---

[1] Povodom pretresa ove analize Skupština SFRJ je u septembru 1977. godine donela sledeći zaključak:

Veće prihvata Izveštaj o funkcionisanju samoupravnog sistema planiranja u procesu primene Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije, kao prvu informaciju o društveno-ekonomskim problemima na području realizacije samoupravnog sistema društvenog planiranja i solidnu osnovu za dalji rad na analiziranju ostvarivanja toga sistema... i predstavlja značajan doprinos daljem radu na dogradnji samoupravnog sistema društvenog planiranja u praksi i u odgovarajućim pokrajinskim zakonima i zbog toga Izveštaj treba na odgovarajući način učiniti dostupnim svim nosiocima planiranja.

pripremanja, dogovaranja, donošenja i ostvarivanja dogovora, pl nova, mera i neophodnih aktivnosti nosilaca planiranja. Drugi rečima, da bi Zakon bio primenjen u donošenju srednjoročn planova, trebalo bi da bude donesen najkasnije do početka pe oda pripreme plana.[2]

Međutim, ovu protivrečnost i vremensku nepodudarnost i među početka pripreme srednjoročnih planova za period od 197 do 1980. godine i stupanja na snagu Zakona znatno je olakša okolnost što su nosioci planiranja prihvatili i u praksi primeni bitna, osnovna načela sistema društvenog planiranja koja su ko stituisana u ustavima, odlukama Desetog kongresa SKJ i drugi aktima pre donošenja samog Zakona. Zato se ocena funkcionis nja samoupravnog sistema društvenog planiranja ne može ogr ničiti na period od stupanja na snagu Zakona do donošenja sre njoročnih planova za period od 1976. do 1980. godine. Prema tom pri razmatranju funkcionisanja samoupravnog sistema planiranj treba oceniti i uslove i efekte delovanja faktora koji su se poz tivno odrazili na njegovo potvrđivanje u praksi planiranja u pr cesu primene Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja o društvenom planu Jugoslavije prilikom donošenja srednjoročni planova samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-politič kih zajednica.

Funkcionisanje sistema planiranja u procesu primene Zakona u donošenju planova

Važno je prethodno napomenuti, radi pravilnog shvatanja vrednost ocene funkcionisanja sistema, da su u našoj praksi planiranja veoma retko zvanično inicirana istraživanja koja bi pokazala u kojoj meri je primenljiv Zakon o planiranju pri izradi planskih dokumenata, naročito srednjoročnih planova.

Dosadašnja praksa se ograničavala na indirektna sagledava nja primenljivosti odgovarajućih zakona. To se vršilo, obično, pri likom analiziranja ostvarivanja planova, odnosno pojedinih plan skih zadataka. Zbog toga se nikad nije znalo: koliko utiče sistem a koliko tekuće mere politike na rezultate ostvarivanja tih pla nova. Zato je jedna od bitnih karakteristika proteklog perioda bilo permanentno prisustvo problema neusklađenosti plana i sistema.

Međutim, danas, u uslovima funkcionisanja delegatskog sis tema, u kome radnička klasa i radni ljudi kontrolišu celinu toko va društvene reprodukcije, uključujući i sam mehanizam njiho vog usmeravanja, — ovakva analiza je integralni deo sistema kon trole delegatske baze, zasnovanog na pravu i dužnosti radnika i

[2] Zakon o osnovama sistema društvenog planiranja i o druš tvenom planu Jugoslavije usvojen je 6. februara 1976. godine, svega pet i po meseci pre donošenja društvenog plana Jugoslavije za pe riod od 1976. do 1980. godine, čija je priprema otpočela početkom 1973. godine.

svih radnih ljudi da odlučuju o dohotku i o njegovom udruživanju u svim oblicima udruživanja rada i sredstava. To tim pre što je planiranje, u prvom redu, oblik raspolaganja radom, sredstvima za proizvodnju, dohotkom i društvenim kapitalom. Zato se planiranje ne može odvojiti od prava radničke klase i svih radnih ljudi na raspolaganje sredstvima za proizvodnju i dohotkom, odnosno od vlasti nad ovim sredstvima. Otuda je prirodno interesovanje radnih ljudi i delegatske baze za sadašnje funkcionisanje i dalje unapređivanje novog sistema društvenog planiranja.

Prvo pitanje na koje tražimo odgovor u ovoj analizi funkcionisanja novog sistema planiranja u procesu primene Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije na donošenje srednjoročnih planova za period od 1976. do 1980. godine jeste: da li je i u kojoj meri novi sistem društvenog planiranja u praksi prihvaćen kao jedan od osnovnih instrumenata radničke klase i radnih ljudi za obezbeđenje njihovog dominantnog položaja u društvenoj reprodukciji i u ukupnim socijalističkim samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima? Drugim rećima, da li i u kojoj meri funkcionisanje samoupravnog sistema društvenog planiranja u praktičnoj primeni u procesu izrade planova učvršćuje materijalnu i društveno-ekonomsku poziciju radnog čoveka u osnovnim organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, opštinama, autonomnim pokrajinama, republikama i federaciji? Ukratko, u kojoj se meri primenom Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije afirmiše naš sistem socijalističkog samoupravljanja.[3]

U opštoj oceni o prihvatanju novog sistema društvenog planiranja važno je istaći široko rasprostranjenu odlučnu orijentaciju, sa čvrsto opredeljenim interesima nosilaca planiranja, da se načela i bliže odredbe Ustava i Zakona pretvore u svakodnevnu praksu planiranja radničke klase i svih radnih ljudi, a samim tim u stvarne, funkcionalne tokove društvene reprodukcije. Motivisani svojim pravima, obavezama i interesima, nosioci planiranja

---

[3] Ovakav prilaz opredelio je metodologiju, okvire tematike i redosled izlaganja. U vezi s tim izvršeno je, induktivnim putem, uopštavanje i na osnovu toga ocenjen stepen ostvarivosti načela i osnova sistema društvenog planiranja u praksi primene Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije na donošenje srednjoročnih planova za period od 1976. do 1980. godine.

Zatim je utvrđeno ostvarivanje funkcija, ciljeva i zadataka društvenog samoupravnog planiranja po Ustavu i zakonu utvrđenim osnovnim nosiocima prava i obaveza planiranja. Težište analize je više na oceni funkcionisanja novog, samoupravnog sistema planiranja nego na konkretnoj primeni određenih odredaba Zakona.

Celokupno prestrojavanje procesa pripremanja i donošenja planova, kao i prilagođavanje ponašanja nosilaca planiranja odredbama novog Zakona cenjeno je sa kriterija potpune primene zakonskih odredaba. Zakon je u 127. članu predvideo da se njegove odredbe shodno primene na srednjoročne planove za period od 1976. do 1980. godine, zavisno od konkretnih uslova i mogućnosti pojedinih nosilaca planiranja.

išli su na što potpuniju primenu zakonskih odredaba, ne koristeći mnogo zakonsku prelaznu odredbu o mogućnosti njegove „shodne" primene.

Praktičnu potvrdu i teorijsko-metodološku afirmaciju ova opredeljenja dobila su u višegodišnjem radu na pripremi i donošenju društvenog plana Jugoslavije, društvenih planova republika i pokrajina, dogovora o osnovama ovih planova, kao i samoupravnih sporazuma o osnovama plana i planova samoupravnih organizacija i zajednica za period od 1976. do 1980. godine.

Pored ostalog, naknadno doneta odluka o odlaganju roka za donošenje planova za šest meseci potvrdila je čvrstu rešenost nosilaca planiranja da se novi Zakon što potpunije primeni i na donošenje srednjoročnih planova za period od 1976. do 1980. godine. U ovom roku uloženi su izvanredni napori svih nosilaca planiranja, a naročito društveno-političkih zajednica i društveno-političkih organizacija, da se u završnoj fazi sve aktivnosti i planski dokumenti u najvećoj meri usklade sa odredbama novog Zakona.

U vezi s tim, u produženom roku, „shodna" primena Zakona dobila je konkretne oblike i pravila ponašanja nosilaca donošenja planova. Dogovorno je utvrđen postupak rada, sadržaj društvenog plana Jugoslavije i, posredno, drugih nosilaca planiranja, dogovorena njihova međusobna prava i obaveze u postupku usklađivanja, dogovaranja i donošenja dogovora, odnosno planova.

U toku primene Zakona u postupku donošenja planova i zaključivanja odgovarajućih sporazuma i dogovora o osnovama tih planova praksa planiranja je, manje ili više, prihvatila sva načela novog sistema društvenog samoupravnog planiranja kao svoje polazište u trasiranju puteva i traženju konkretnih rešenja prilikom pripremanja i donošenja sporazuma i planova samoupravnih organizacija i zajednica i dogovora i planova društveno-političkih zajednica. U toku pripreme sporazuma, dogovora i planova radnici i svi radni ljudi, kao isključivi nosioci prava i obaveza planiranja na svim nivoima, postali su svesni svoje odlučujuće uloge u planiranju, prvenstveno u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, a preko toga i u svim oblicima i na svim nivoima udruživanja sredstava za proizvodnju i dohotka.

Iako se ovaj proces odvija sa mnogo problema i napora ukupnog udruženog rada i društva u celini, postignuti rezultati predstavljaju duboko revolucionarne izmene u opštedruštvenom odnosu prema funkcijama, ciljevima i zadacima društvenog samoupravnog planiranja u sistemu samoupravnog udruženog rada. Gotovo kod svih nosilaca planiranja preovladalo je saznanje da je društveno samoupravno planiranje osnovni instrument radničke klase za rešavanje protivrečnosti u društveno-ekonomskom razvoju i za obezbeđenje odlučujuće uloge radnika u osnovnim i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u društveno-političkim zajednicama, odnosno u društvenoj reprodukciji u celini.

Donoseći slobodno, samostalno planove svojih osnovnih organizacija udruženog rada, radni ljudi vršili su usklađivanje sa

planovima svih drugih međusobno zavisnih nosilaca planiranja. Na taj način su u osnovi obezbedili usklađen razvoj osnovnih tokova društvene reprodukcije i pretežno ostvarivanje zajedničkih interesa i ciljeva utvrđenih na samoupravnim osnovama.

Prema tome, radnička klasa i svi radni ljudi primenom Zakona na donošenje srednjoročnih planova i drugih planskih dokumenata otpočeli su veoma uspešno da ostvaruju društveno planiranje, bazirano na jedinstvenim osnovama utvrđenim Ustavom SFRJ i ovim zakonom, u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama i mesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u društveno-političkim zajednicama. Očigledno, praksa je prihvatila ostvarivanje jednog od polaznih načela sistema društvenog samoupravnog planiranja u procesu primene novog Zakona na srednjoročne planove društvenog i ekonomskog razvoja za period od 1976. do 1980. godine.

Ostvarivanje osnovnih načela sistema društvenog planiranja u praksi izrade planova

Ustavom i Zakonom utvrđena načela osnova sistema društvenog planiranja počela su da žive u praksi planiranja u toku pripremanja i donošenja planova za period od 1976. do 1980. godine, a naročito posle donošenja Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije, odnosno njegove primene na donošenje tih planova.

Praktičnu potvrdu nekih načela sistema društvenog planiranja nije moguće konkretno dokumentovati s obzirom na njihovu uopštenost. Njihova primena mora se ceniti posredno, na bazi ispoljenih tendencija u konkretnom sprovođenju posebnih zakonskih odredaba i na osnovu izgleda za potpuniju potvrdu u predstojećim uslovima razvoja na odgovarajućem području prakse planiranja.

U praksi pripreme i donošenja srednjoročnih planova potvrdilo se, vrlo brzo i nesumnjivo, jedno od polaznih načela novog sistema planiranja. Naime, radni ljudi u samoupravnim organizacijama i zajednicama i društveno-političkim zajednicama uvažavali su, u najvećoj meri, jedinstveni sistem društvenog planiranja pri izradi svojih planova, samoupravnih sporazuma, dogovora i drugih planskih dokumenata za period od 1976. do 1980. godine. Tu mogućnost stvorila je praksa u kojoj je preovladalo saznanje da je društveno planiranje osnovni instrument radničke klase za ostvarivanje njenih samoupravnih prava, a ne monopol državno-svojinskih i tehnokratskih centara.

Ostvarena je samostalnost donošenja i ostvarivanja planova nosilaca planiranja. Međutim, samostalno donet plan pretpostavlja njegovu usklađenost sa planovima svih drugih međusobno zavisnih nosilaca planiranja. Na taj način osiguran je usklađeniji razvoj osnovnih faktora društvene reprodukcije i optimalnije ostva-

rivanje planova svakog nosioca planiranja posebno i svih njih z jedno. Inače, apsolutna samostalnost nosilaca planiranja je a surdna. Ona je, u stvari, ograničena sopstvenim interesima za ostv rivanje svoga plana, koje je uslovljeno povezivanjem i saradnjo sa drugim međusobno zavisnim nosiocima planiranja, u uslov ma jedinstvenog tržišta i slobodne razmene rada.

U uslovima samoupravnog udruživanja rada i sredstava, o nosno dohotka, mehanizam međuzavisnosti se konstituiše na dij lektičkom jedinstvu suprotnosti posebnih, zajedničkih i opštih i teresa. Multidimenzionalnost interesa radnika i radnih ljudi u ra nim delatnostima, grupacijama i regijama, kao i razlike između interesa republika, pokrajina, opština, samoupravnih organizacij i zajednica, Ustav SFRJ i Zakon uzimaju kao polaznu osnovu pr likom konstituisanja posebnih, zajedničkih i opštih interesa rad ničke klase na svim nivoima i u svim oblicima udruživanja rad i sredstava, odnosno dohotka. Praksa je verificirala i tu stran samostalnosti u donošenju planova samoupravnih organizacija zajednica i društveno-političkih zajednica.

Ostvarivanje pomenutih načela zavisno je od primene drugih međusobno povezanih. Takvo je, na primer, načelo istovremenost planiranja. Pod ovim načelom podrazumeva se istovremeno pr premanje, međusobno usklađivanje i donošenje planova od stra ne svih nosilaca društvenog planiranja.

Kad se ovo načelo posmatra u svetlosti prakse planiranja u toku donošenja srednjoročnih planova za period od 1976. do 1980 godine, mora se uzeti u obzir i složenost njegovih ciljeva. U vez s tim mora se konstatovati da su prilikom pripremanja i dono šenja društvenog plana Jugoslavije za period od 1976. do 1980 godine svi nosioci planiranja otpočeli i istovremeno prišli izrad svojih planova, i to za isti petogodišnji period, i time omogućil njihovo međusobno povezivanje i usklađivanje interesa.

Međutim, usklađivanje interesa se teže odvijalo s obzirom na to da je priroda svakog interesa ne samo različita, već i višestrana Zato treba puno znanja i iskustva, svesti o zajedništvu i opravda- nja koja ne moraju biti zasnovana samo na argumentima. Česta je pojava da interes nije dobro definisan zato što nije zasnovan na tačnoj informaciji, stručnom ili naučnom saznanju.

Prema tome, iako je u praksi načelo istovremenosti sprove- deno u potpunosti, ostvarivanje njegove suštinske funkcije zavisi od širokog spektra drugih faktora, uključujući i dostignuti stepen socijalističke samoupravne kulture nosilaca društvenog samouprav- nog planiranja.

U Zakonu je utvrđeno i načelo kontinuiteta planiranja, sa sličnom, komplementarnom namenom načela istovremenosti pla- niranja. Primena ovog načela predstavlja stalnu obavezu nosilaca društvenog planiranja da permanentno analiziraju i predviđaju svoj razvoj i da uvek imaju planove i programe rada i razvoja za odgovarajući planski period, kao i da prilikom analiziranja ostva- rivanja tekućeg srednjoročnog plana sagledavaju i narednu go-

dinu, odnosno drugi odgovarajući period budućeg srednjoročnog plana.

U praksi se ovo načelo vrlo intenzivno primenjuje. Već je izvršeno više analiza o ostvarivanju petogodišnjih planova. Delegatske baze, sve do Skupštine SFRJ, veoma su aktivno radile i donosile zaključke i smernice za rad izvršnih organa u cilju obezbeđenja ostvarivanja srednjoročnih planova. Međutim, nosioci planiranja obično su vršili ove analize na stari način, bez dovoljno kvalitetnog sagledavanja narednog petogodišnjeg perioda. Interesovanje nije na zadovoljavajućem nivou zato što još nije izgrađen novi samoupravni sistem informisanja niti su stručne službe i nauka samoupravno organizovane. Odnosi između stručne službe, nauke i nosilaca planiranja bazirani su na prevaziđenim organizacionim formama i metodama stručnog i naučnoistraživačkog rada. Stručni i naučni rad više je oslonjen i povezan sa organima vlasti i monopolski se odnosi naspram udruženog rada.

Među uvodnim odredbama Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije stoji da su „radnici i svi radni ljudi dužni da se oslanjaju na naučna saznanja i na njima zasnovanu ocenu razvojnih mogućnosti i pri tome se rukovode ostvarivanjem socijalističkih načela raspodele prema radu, uzajamnosti i solidarnosti".

Ova zakonska odredba veoma je bitna za razvoj društvenog samoupravnog planiranja i socijalističkih samoupravnih odnosa u celini. U dosadašnjoj praksi planiranja, međutim, često se sprovodi formalno, samo zato što je tako Zakonom propisano!

S druge strane, obično se upozorava da bi nauka morala više da se angažuje u istraživanjima i proučavanjima problema koje treba zajednički rešavati, usklađivati i dogovarati. I nauka, navodno, traži „trebovanje" ili neki „spisak želja" iz samoupravnog udruženog rada koji bi ona obradila za potrebe privrede. Međutim, ni jedan ni drugi prilaz nije dobar. Da bi udruženi rad mogao postaviti zahtev, on mora prethodno da bude upoznat sa tim šta nauka otkriva, na kakve mogućnosti ukazuje i tek onda se kreira interes udruženog rada, odnosno nosilaca društvenog planiranja za rešavanje konkretnog problema.

Sve to pokazuje da se ti odnosi ne rešavaju na način adekvatan njihovom značaju za razvoj sistema samoupravnog planiranja i sistema samoupravnog udruženog rada u celini. Potrebno je smelije i konkretnije preći od preporuka na delo. Krajnje je vreme da se napuste stare forme saradnje i da se samoupravno utvrdi demokratski mehanizam koji će povezati rad naučnih organizacija u samoupravnim organizacijama i zajednicama sa istim organizacijama na makro nivou, putem zajedničkih programa, utvrđenih samoupravnim sporazumima, ali istovremeno, međusobno u okviru nauke, i u stručnim službama zainteresovanih samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih zajednica, uz neposrednu saradnju društveno-političkih organizacija i drugih zajednica.

Po tako dogovorenom programu, naučne organizacije treb stalno, a ne po konkretnim kampanjskim zadacima, da upoznaj naučna dostignuća u zemlji i u svetu, da naučno procenjuju sta nje, mogućnosti, potrebe na bazi stalnih sopstvenih istraživanja da nude rešenja koja su prethodno verificirana zajednički u samo upravnoj proceduri od nauke na makro i mikro nivou.

Stručne službe nosilaca planiranja ocenjuju ponuđena reše nja nauke, sa kojima upoznaju nosioce planiranja i podnose na crte razvojne politike. Na bazi takvog naučnog saznanja radnic planiraju razvoj na svim nivoima.

U praksi to do sad nije dovoljno razvijeno. Bez toga su ogra ničene mogućnosti daljeg razvoja samoupravnog sistema planira nja. Povezano sa tim, usporeno je dalje ostvarivanje kontinuiteta u stvaranju novih kvaliteta i uslova u kojima radnik može slobod no realizovati svoja samoupravna prava.

Ostvarivanjem pomenutih načela planiranja stvaraju se us lovi za adekvatno funkcionisanje u praksi međusobnog poveziva nja izrade planova i međusaradnje u procesu udruživanja rada dohotka. Istovremeno time je omogućeno, iako tek u začetku, planiranje slobodne razmene rada, kao i ostvarivanje u praksi na čela solidarnosti, javnosti, sveobuhvatnosti.

Pri učešću ogromnog broja nosilaca planiranja u pripremanju i donošenju planova samostalno, na slobodnom jedinstvenom tr žištu, moguće je obezbediti usklađen razvoj tokova u ukupnoj društvenoj reprodukciji, u skladu sa dogovorima i sporazumima utvrđenim zajedničkim i opštim interesima, samo uz potpunije funkcionisanje načela jedinstvenog sistema planiranja, usklađiva- nja, istovremenog i kontinuiranog planiranja na naučnim saznanji- ma i ravnopravnosti planova (bez međusobne subordinacije planova).

Sva ova načela u procesu primene Zakona u praksi su se dosta značajno afirmisala, što se može uočiti u analizi funkcioni- sanja osnova planiranja, kao i prakse i izrade planova i zaklju- čivanja sporazuma i dogovora od strane nosilaca planiranja.

Načelo obaveznosti planova je jedna od najbitnijih karakte- ristika planiranja u svim društveno-ekonomskim i političkim sistemima.

Najveća slabost i uzrok devalviranja starog sistema planira- nja u Jugoslaviji ispoljavali su se u tome što je obaveznost pla- nova u suštini bila formalna. Iako su planom preuzeli obaveze, nosioci planiranja često nisu imali nikakve posledice ako usvojeni plan nisu izvršavali.

U novom sistemu društvenog planiranja načelo obaveznosti plana zauzima primarno mesto. Ono se zasniva na obavezama ko- je nosioci planiranja međusobno preuzimaju zaključivanjem sa- moupravnih sporazuma i dogovora o osnovama planova i na oba- vezama Ustavom, zakonima i drugim propisima predviđenim u cilju ostvarivanja tih planova.

Prema ustavnim opredeljenjima i zakonskim odredbama, po- trebno je da se za svaki plan pre njegovog utvrđivanja zaključi

samoupravni sporazum ili dogovor u kojem su usaglašeni osnovni zajednički interesi i ciljevi koji obavezno služe kao osnova za donošenje odgovarajućih planova.[4]

U vezi s tim Zakonom je utvrđena procedura dogovaranja, zaključivanja dogovora i donošenja planova. Treba napomenuti da Zakon ne pretpostavlja da se svi nosioci društvenog planiranja međusobno o svemu dogovaraju i zaključuju dogovore, odnosno samoupravne sporazume. Naprotiv, zakonska procedura predviđa proces selekcije i okrupnjavanja zajedničkih interesa i ciljeva od osnovne organizacije do federacije.

Najveći deo svojih interesa rešavaju same osnovne organizacije udruženog rada, a zatim i ostale samoupravne organizacije i zajednice. Pluralizam posebnih i diferenciranih interesa postepeno se sužava u postupku dogovaranja od društvene baze do federacije. Na nivou društvene zajednice javlja se veoma sužen broj zajedničkih pitanja za čije je rešenje potrebno zaključiti odgovarajuće dogovore.

U postupku pripreme društvenog plana Jugoslavije za period od 1976. do 1980. godine dogovorom federacije, republika i pokrajina, sindikata i privredne komore utvrđeno je svega šest osnovnih kompleksa privrede za čiji razvoj su zaključeni dogovori o osnovama ovog plana, a čiji razvoj je od posebnog značaja za ukupan društveni i ekonomski razvoj za period za koji se donosi srednjoročni plan.[5] Ovi dogovori su oslonjeni i nužno funkcionalno povezani sa samoupravnim sporazumima i dogovorima u društvenoj bazi (osnovne samoupravne organizacije, interesne i mesne zajednice i opštine). Drugim rečima, osnovno obeležje svih ovih dogovora je, između ostalog, u tome što oni moraju biti u skladu sa elementima planova osnovnih organizacija udruženog rada i sa samoupravnim sporazumima o osnovama plana radne organizacije i njenim planom, koji su prihvatili radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada.

U procesu primene Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije u praksi je potvrđena institucija dogovaranja, odnosno samoupravni sporazumi i dogovori o osnovama plana. Na taj način u praksi je afirmisana jedna od najbitnijih karakteristika novog sistema planiranja.

Mehanizam dogovaranja i sporazumevanja, koji je prihvaćen u praksi planiranja i donošenja srednjoročnih planova za period od 1976. do 1980. godine, predstavlja visok stepen ostvarivanja načela obaveznosti u planiranju, koje se dobrovoljno preuzima, a mora se vrlo rigorozno ostvarivati. U njoj se ostvaruje sinteza kvalitativnih elemenata obaveznosti plana kao što su: pluralni demokratski sistem konstituisanja interesa samoupravljača, njihova međusobna solidarnost, efikasnost i visok stepen među-

---

[4] Za plan osnovne organizacije pripremaju se smernice.

[5] Od ukupno 17 dogovora o osnovama društvenog plana Jugoslavije za period od 1976. do 1980. godine zaključeno je 15, a ostala dva nalaze se u završnoj proceduri zaključivanja.

sobne odgovornosti i discipline. Takvu karakteristiku načela obaveznosti i sastav njegovih funkcija ne poznaje ni jedan sistem planiranja.

Primenom odgovarajućih odredaba Zakona na pripremanje, dogovaranje, donošenje i ostvarivanje srednjoročnih planova svi nosioci društvenog samoupravnog planiranja došli su do saznanja da se samo samoupravnim sporazumevanjem i dogovaranjem može utvrditi zajednička ekonomska politika i time obezbediti usklađen, racionalan i optimalan društveno-ekonomski razvoj i ostvarivanje Ustavom utvrđenih prava radničke klase i svih radnih ljudi.

U početnoj fazi primene odredaba Zakona uslovi za postizanje sporazuma i dogovora o osnovama planova bili su otežani najvećim delom usled nedostajanja sistemskih rešenja. Zato se dinamika nekih dogovora o osnovama društvenog plana Jugoslavije nije uvek odvijala u skladu sa programom i procedurom donošenja plana. Time su delom umanjeni efikasnost i kvalitet jednog od najbitnijih instrumenata za usklađivanje međusobnih interesa u postupku pripremanja i donošenja planova.

Međutim, usporavanje zaključivanja dogovora pokazuje i jednu pozitivnu funkciju dogovaranja u društvenom samoupravnom planiranju koja se ispoljava u borbi protiv ostataka starih egoističkih gledanja ili neobaveštenosti, koja su vukla u neracionalno dupliranje kapaciteta i zatvaranje tržišta u granske i teritorijalne granice. Svakako, bilo bi mnogo povoljnije da se ove teškoće ne javljaju. Ali, sa gledišta kvaliteta funkcionisanja dogovaranja, to se ne bi moglo oceniti kao njegova slabost u funkcionisanju samoupravnog sistema planiranja i u ostvarivanju osnovnih ciljeva i zadataka društvenog samoupravnog planiranja, nego više kao jedna barijera, mukotrpna borba za nove odnose protiv decenijama sticanih navika, neusklađenosti i neracionalne podele rada koje prouzrokuju nestabilnost i neplansko kretanje tokova u ukupnoj društvenoj reprodukciji.

I u slučaju planiranja stvaranja i raspoređivanja ukupnog prihoda i dohotka, dogovaranje je osnovni instrument jačanja društveno-ekonomskog položaja radnika i svih radnih ljudi na svim nivoima samoupravno organizovanog udruženog rada. Nema ni jednog nosioca planiranja koji bi zaobišao dogovaranje prilikom utvrđivanja razvoja, ostvarivanja i raspodele dohotka. Ali, time nije prestao da egzistira aktuelni problem načina regulisanja odnosa, premda je učinjena značajna razlika u odnosu na stanje u neposrednoj prošlosti.

Prema svemu, pokazuje se da se dogovaranje, u praksi sprovođenja Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja, duboko utkalo u sistem društvenog planiranja, da se njegovo funkcionisanje ne može zamisliti ni kod jednog nosioca planiranja bez ovog odlučujućeg i suštinski socijalističkog samoupravnog demokratskog mehanizma obezbeđenja ekonomske, socijalne, kulturne i nacionalne ravnopravnosti u međusobnoj zavisnosti i povezanosti svih nosilaca društvenog samoupravnog planiranja.

Dosadašnji rezultati i praksa dogovaranja pokazali su da je bio neopravdan strah da će dogovorima biti ograničen značaj i delovanje ekonomskih zakonitosti socijalističke robne proizvodnje i jedinstvenog jugoslovenskog tržišta u sistemu samoupravnog udruženog rada.

I socijalistička robna proizvodnja i tržište su jedna od osnovnih pretpostavki funkcionisanja dogovaranja i društvenog planiranja u samoupravnim organizacijama i zajednicama i društveno-političkim zajednicama na bazi dohodovnih odnosa koji se ostvaruju i potvrđuju na tržištu:

„Robna proizvodnja i tržište su socijalistički utoliko ukoliko se ostvaruju samoupravni socijalistički odnosi, udruživanje i povezivanje rada u širim razmerama, na bazi dohotka i samoupravljanja društvenim sredstvima za proizvodnju kao elemenata koji vode prelazu na neposrednu podelu rada."[6]

Pet osnova društvenog samoupravnog planiranja

Analiza funkcionisanja samoupravnog sistema društvenog planiranja u toku primene Zakona na donošenje srednjoročnih planova za period od 1976. do 1980. godine pokazala je da su široko otvoreni procesi praktične verifikacije i obezbeđenja pet osnova sistema društvenog samoupravnog planiranja. Njima se obezbeđuje društveno-ekonomska sadržina planiranja, kontrola radnika i radnih ljudi nad celinom društvene reprodukcije udruženog rada, osigurava njihova odlučujuća uloga u socijalističkom samoupravnom društvu, usklađivanje odnosa u razvoju privrede i društva u ukupnoj društvenoj reprodukciji i njenim pojedinim delovima, obuzdava stihijno delovanje tržišta i neravnomernosti u uslovima rada i sticanja dohotka.

Situacija je najsloženija u sprovođenju u život prvog osnova planiranja, u pogledu odlučivanja radnika o dohotku u svojoj osnovnoj organizaciji i o celini društvene reprodukcije. Prilikom donošenja planova ovaj osnov se nalazio u procesu uhodavanja i konstituisanja, zavisno od karaktera delatnosti i samoupravne organizovanosti. Bilo je dosta tendencija koje su usporavale spuštanje dohotka i plana u osnovnu organizaciju. Međutim, svakim danom vrlo brzo raste svest, zainteresovanost, inicijativa i širi se proces i poboljšava kvalitet odlučivanja radnika o svim pitanjima plana, sporazuma i povezivanja sa drugim osnovnim i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama na dohodovnim odnosima.[7]

---

[6] Iz Platforme za pripremu Desetog kongresa SKJ.

[7] Interesantna je informacija *Kako radnici planiraju* („Politika", 26. avgust 1976):

„Ranije su radnici kostolačkog industrijsko-energetskog kombinata „Kostolac" usvajali planove, davali primedbe i sugestije, a sada u planiranju učestvuju aktivno od početka do kraja. Na osnovu njihovih predloga prave se smernice i programska orijentacija za izradu nacrta godišnjih poslovnih planova.

Drugi osnov sistema društvenog samoupravnog planiranja odnosi se na prava radnika u svih radnih ljudi da u samoupravnim interesnim zajednicama, mesnim zajednicama, opštinama i zajednicama opština samostalno odlučuju o svojim i društvenim interesima, u okviru svojih Ustavom utvrđenih prava i dužnosti.[8] Analiza pokazuje da je svuda otvoren širok proces ostvarivanja ovih prava i obaveza.

Međutim, mora se konstatovati da se, ipak, primena Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije ostvaruje neujednačeno u samoupravnim organizacijama i opštinama.

U opštinama je ostvarena zadovoljavajuća primena Zakona u pripremanju, dogovaranju i donošenju, pa i ostvarivanju planova.

Situacija u samoupravnim interesnim zajednicama je različita, naročito između pojedinih republika i pokrajina. Ima zapaženih razlika između pojedinih opština u okviru iste republike, zavisno od stepena razvijenosti, odnosno organizovanosti opštine, mesne zajednice i interesne zajednice. U nekim republikama proces ostvarivanja ovih prava i obaveza u interesnim zajednicama i mesnim zajednicama razvijao se intenzivnijom dinamikom, na-

---

Ranije se plan počinjao stvarati određivanjem programske orijentacije čije su postavke davali planeri. Sada je data prilika radnim ljudima, koji su svojim odgovorima na pitanje iz ankete dali prve osnovne elemente budućih planova, a stručnjacima za planiranje ostaje da njihove predloge uobliče u smernice za izradu nacrta planova... Anketa je bila komplikovana, ali su dobijeni odgovori pokazali visok stepen svesti radnih ljudi u Kostolcu. To se pokazalo, pre svega, u objektivnom povezivanju elemenata budućih planova, ali i u spremnosti radnika d neposredno učestvuju u planiranju još u pripremnoj fazi... Nije se dogodilo da je radnik predložio manju proizvodnju za ovu godinu od prošlogodišnje, a veće zarade. Ovdašnji proizvođači uglja i električne energije bili su u anketi jednodušni: oni hoće veću proizvodnju i produktivnost, ali i opravdano uvećane lične dohotke... Svi zajedno dali su dovoljno valjanih predloga za sastavljanje planskih smernica i programske orijentacije. Na osnovu smernica planeri su napravili dobre nacrte godišnjih planova Kombinata i OOUR-a, koji su zatim bili na javnoj diskusiji u kolektivu, da bi na kraju bili prihvaćeni na zborovima radnika. Ovo je početak primene novog Zakona o planiranju, ali smo već na prvom koraku stekli nova značajna iskustva. Ovde smatraju da im je Zakon o planiranju mnogo pomogao i olakšao posao u stručnom i samoupravnom delovanju."

[8] „Prošla 1976. godina bila je prva godina ostvarivanja našeg srednjoročnog društvenog plana razvoja i to je jedna od njenih osnovnih karakteristika. Usvajanju ovog plana prethodila je široka društveno-politička i stručna aktivnost na izradi i usvajanju srednjoročnih planova u osnovnim organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim i mesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama. U proces samoupravnog planiranja u gradu, na taj način, od samog početka bile su uključene sve OUR, interesne i mesne zajednice, a u javnoj raspravi o ovim dokumentima učestvovao je veliki broj radnih ljudi i građana. Ovo daje za pravo da ocenimo da je 1976. godina bila u pravom smislu godina samoupravnog planiranja i utvrđivanja osnovnih političkih i razvojnih opredeljenja za naredni srednjoročni period". (Intervju sa predsednikom Izvršnog saveta Skupštine grada Beograda, „Politika", januar 1977).

ročito posle donošenja srednjoročnih planova za period od 1976. do 1980. godine i sve potpunije primene Zakona o udruženom radu u procesu daljeg razvoja društveno-ekonomskog sistema socijalističkog samoupravnog udruženog rada, na sistemskim osnovama dohodovnih odnosa i na osnovama sistema društvenog planiranja.

Treći osnov sistema društvenog planiranja, koji se odnosi na prava radnika da planiraju i utvrđuju zajedničku politiku u republici, pokrajini i federaciji, dostigao je najviši stepen praktične afirmacije. Ovaj sistemski osnov gotovo je u potpunosti oživotvoren, ako se apstrahuje uticaj slabosti pri sprovođenju nekih drugih osnova sistema društvenog planiranja.

Svakako, bilo bi suviše jednostrano i formalistički tvrditi da je ostvareno pravo radnika u svih radnih ljudi da u republici, odnosno autonomnoj pokrajini samostalno odlučuju o uslovima i rezultatima rada, da utvrđuju politiku ekonomskog i društvenog razvoja republike, odnosno pokrajine, da zajednički i ravnopravno s radnim ljudima u drugim republikama i pokrajinama, na načelima međusobnog sporazumevanja i dogovaranja, utvrđuju zajedničku politiku Jugoslavije i na taj način obezbeđuju ekonomsku, socijalnu i kulturnu slobodu i ravnopravnost naroda i narodnosti Jugoslavije, — ako radnici u potpunosti nisu ovladali planiranjem, odnosno odlučivanjem o dohotku u osnovnoj društvenoj ćeliji planiranja, to jest u osnovnoj organizaciji udruženog rada.

Međutim, što se tiče primene Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije na srednjoročne planove republika i pokrajina, može se konstatovati da su u celom postupku pripremanja, dogovaranja, donošenja i ostvarivanja planova maksimalno respektovane odredbe Zakona.

U toku rada i donošenja planova vidno je ispoljena jedinstvena primena osnova sistema društvenog planiranja kao osnovnog preduslova za stalno reprodukovanje samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa i obezbeđena ravnopravnost republika i pokrajina i samoupravnih organizacija i zajednica na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu.

U republičkim i pokrajinskim planovima brižljivo je vođeno računa o međusobnim obavezama radi obezbeđenja ravnopravnosti na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, kao i o posebnim obavezama iz međusobne solidarnosti i drugih zajedničkih interesa naroda i narodnosti Jugoslavije. Došla je do izražaja i praktična afirmacija politike nacionalne ravnopravnosti. U ovim planovima se istovremeno ostvaruje njihova funkcija instrumenta pomoću kojeg radnička klasa i svi radni ljudi neposredno ostvaruju nacionalne interese.

U primeni Zakona posebno je došla do izražaja važnost mesta i uloge republičkih i pokrajinskih srednjoročnih planova i sporazuma i dogovora u celom sistemu samoupravnog društvenog planiranja. Po značaju u našem sistemu ovi planovi dolaze odmah posle primarne uloge planova osnovnih organizacija udruženog rada.

Primena četvrtog osnova sistema društvenog samoupravnog planiranja u praksi izrade srednjoročnih planova nije jednako sprovedena kod svih nosilaca planiranja.

Težište ovog osnova odnosi se na međusobnu odgovornost radnika i svih radnih ljudi, odnosno svih nosilaca planiranja da usklađuju svoje srednjoročne planove radi ostvarivanja zajednički utvrđenih ciljeva i interesa i radi sprečavanja privrednih i drugih poremećaja u materijalnom i socijalnom razvoju.

Prilikom izrade srednjoročnih planova ovaj sistemski osnov zadovoljavajuće je ostvaren u međusobnoj saradnji republika i pokrajina i u saradnji sa federacijom.

Međutim, ovi međuodnosi i međusobno povezivanje i usklađivanje između samoupravnih organizacija i zajednica iz dve ili više republika i pokrajina nisu se ostvarivali u potrebnim okvirima i mogućnostima u praksi donošenja srednjoročnih planova, delom što još nisu bili doneti neki sistemski zakoni i odgovarajući podzakonski akti.

Povezivanje i međusobno usklađivanje planova radi ostvarivanja zajedničkih interesa naročito se sporo odvija između samoupravnih organizacija i zajednica u razvijenijim republikama sa zainteresovanim samoupravnim organizacijama i zajednicama u privredno nedovoljno razvijenim republikama i SAP Kosovo. U ovom slučaju pokazuju se, pored objektivnih teškoća, i subjektivne slabosti i neefikasno delovanje nadležnih organa i organizacija društveno-političkih zajednica.

Peti osnov sistema društvenog samoupravnog planiranja, koji se odnosi na prava i dužnosti skupština društveno-političkih zajednica i drugih državnih organa da donose propise i mere kojima se obezbeđuje ostvarivanje plana i funkcije planiranja, u praksi je uglavnom potvrđen u toku pripremanja, dogovaranja, donošenja i ostvarivanja planova i obaveza iz dogovora o osnovama planova.

Uzimajući u obzir ove globalne ocene, može se zaključiti da su osnove sistema društvenog samoupravnog planiranja u praksi potvrđene manje ili više u celini.

Međutim, upoređujući odredbe Zakona i rezultate njihove primene u praksi izrade planova, pokazuje se razlika u stepenu obezbeđenja dominantne uloge radnika i drugih radnih ljudi u osnovnim organizacijama udruženog rada i u ostvarivanju dohodovnog povezivanja s radnicima u ostalim samoupravnim organizacijama i zajednicama (interesnim zajednicama, mesnim zajednicama, opštinama, pokrajinama, republikama i federaciji).

U osnovama sistema društvenog planiranja esencijalnu karakteristiku predstavlja vertikalno i horizontalno dohodovno povezivanje nosilaca planiranja na svim nivoima u cilju ostvarivanja srednjoročnih planova, posebno planiranog dohotka OOUR u materijalnoj proizvodnji, koji opredeljuje visinu dohotka svih drugih nosilaca planiranja. Time se u ostvarenom dohotku OOUR u materijalnoj proizvodnji izražavaju rezultati ukupnog društvenog rada. Srednjoročni planovi samoupravnih organizacija i za-

jednica i društveno-političkih zajednica moraju biti u skladu sa dohotkom planiranim u osnovnoj organizaciji u materijalnoj proizvodnji.

U ovom konceptu povezivanja sintetizirane su sve osnove sistema društvenog planiranja. U praksi je globalno ostvaren ovaj koncept prilikom donošenja i ostvarivanja dogovora, odnosno sporazuma o osnovama plana i planova za period od 1976. do 1980. godine. To je krupan korak u odnosu na stanje nasleđeno u praksi planiranja.

Međutim, u odnosu na odredbe Zakona to je tek dobar početak s obzirom na to da ovim nije postignut suštinski kvalitet. Naime, ove veze više su inicirane spolja, a manje sopstvenim, stvarnim interesom i uticajem radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada. Svi uslovi za potpuniji razvoj sopstvenih interesa još nisu bili zadovoljavajuće razvijeni. Jedan od razloga, pored slabosti subjektivnih faktora, bio je u tada još nejasnim uslovima privređivanja zbog nedostatka razrađenih sistemskih rešenja.

Respektujući jedinstvene osnove sistema društvenog planiranja, njegovi nosioci obezbedili su, uglavnom, sadržaj svojih planova prema zakonskim odredbama. Drugim rečima, planovima je pretežno obuhvaćena celina procesa reprodukcije, naročito stvaranje i raspolaganje celokupnim dohotkom, razvoj proizvodnih snaga, socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa i odnosa među narodima i narodnostima, uključivanje u međunarodnu podelu rada, materijalni uslovi za ostvarivanje opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, unapređenje životne sredine i slično.

Očevidno, već u početnom periodu sprovođenja Zakona u praksi pripremanja i donošenja srednjoročnih planova intenzivirani su procesi afirmacije samoupravnih prava radnika[9], konstituisanje društveno-ekonomske sadržine planiranja i potvrđivanje sistemskog značaja srednjoročnih planova kao modela izgradnje i daljeg razvoja sistema društvenog samoupravnog planiranja.

Ostvarivanje obaveza iz dogovora, sporazuma i planova za srednjoročni period relativno uspešno se sprovodi pripremanjem analiza i izveštaja o ostvarivanju petogodišnjih planova, kao i donošenjem rezolucije i mera i preduzimanjem odgovarajućih aktivnosti nosilaca planiranja.

I pored obimne intenzivnosti i angažovanja nosilaca planiranja, još u dosta primera kvalitet daleko zaostaje od potrebnog i mogućeg nivoa. Ponašanje, način razmišljanja, izbor metoda i predlaganje rešenja nadležnih stručnih i izvršnih organa nosilaca planiranja opterećeni su odsustvom poznavanja duha i zahteva novog sistema planiranja. U tim uslovima jača tendencija mo-

---

[9] „Pravo da bude samostalan stvaralački subjekt planiranja, da u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada upravlja dohotkom, da niko ne može raspolagati dohotkom bez saglasnosti većine radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada" (E. Kardelj, *O sistemu samoupravnog planiranja)*.

nopola stručno-tehnokratskih i etatističkih rešenja pod plaštom otvaranja aktivnosti u pravcu jačanja društveno-ekonomskog položaja radničke klase. Opasnost je utoliko veća ukoliko svakim danom pogrešno konstituisana praksa postaje osnova za dalje razvijanje i aplikaciju novog sistema planiranja. Zato je potrebno da se ovim pitanjem suptilnije pozabave društveno-političke organizacije, prvenstveno SKJ.

Neki aspekti funkcionisanja samoupravnog sistema planiranja po osnovnim nosiocima

U prethodnom razmatranju funkcionisanja samoupravnog sistema planiranja induktivno je izvedena sumarna ocena iz analiza po osnovnim nosiocima planiranja, od osnovne organizacije udruženog rada do federacije, sa vertikalnim i horizontalnim aspektom. Time je najveći deo zajedničkih karakteristika svih nosilaca planiranja anticipiran u prethodnim izlaganjima i ocenama. Ovde će biti reči samo o nekim najspecifičnijim karakteristikama nekoliko nosilaca planiranja koji opredeljuju najbitnija obeležja svih drugih subjekata ove delatnosti. Inače, svaki pojedini nosilac predstavlja posebnu temu za razmatranje i ocenu funkcionisanja sistema.

Najbitniji i najsloženiji problemi za obezbeđenje funkcionisanja samoupravnog sistema planiranja bili su pripremanje, dogovaranje i zaključivanje sporazuma i na toj bazi donošenje planova osnovnih i drugih organizacija udruženog rada u privredi.

Primarnu funkciju u realizovanju prava i obaveza planiranja radnih ljudi ima osnovna organizacija udruženog rada kao bazni i suvereni oblik udruživanja rada i dohotka.

Planovi ostalih nosilaca planiranja, u krajnjoj liniji, svode se na realizovanje onih odluka koje se donose u osnovnoj organizaciji, a ostvaruju putem sporazuma, dogovora, planova i sličnih vidova aktivnosti u drugim oblicima udruživanja rada i dohotka i u društveno-političkim zajednicama.

Ocena o primeni Zakona u izradi planova organizacija udruženog rada omogućava i sagledavanje doprinosa funkcionisanja sistema planiranja u ostvarivanju funkcija udruženog rada u procesu društvene reprodukcije.

Polaznu osnovu funkcionisanja samoupravnog sistema društvenog planiranja čini pravo i dužnost radnika organizovanih u osnovne organizacije udruženog rada da *samostalno donose svoje planove*, u međusobnoj saradnji i zavisnosti u postupku udruživanja rada i dohotka i povezivanja putem sporazumevanja i dogovaranja, u uslovima jedinstvenog jugoslovenskog tržišta i slobodne razmene rada, kao i zadovoljavanja određenih zajedničkih potreba, i da *na taj način* vrše usklađivanje i usmeravanje ukupnog razvoja i ovladavanje celinom društvene reprodukcije.

Otpočinjanje funkcionisanja ovako složenog mehanizma zahtevalo je da se savladaju najsloženiji zadaci pri oživljavanju

društvenog samoupravnog planiranja u organizacijama udruženog rada. Izrada planova započela je kad je tek otpočeo proces ustavne i samoupravne transformacije i konstituisanja osnovnih organizacija udruženog rada. Situaciju u organizacijama udruženog rada otežavala je još više, u odnosu na druge nosioce planiranja, i okolnost nedostajanja razrađenog privrednog sistema i stabilnijeg instrumentarija ekonomske politike. Svakako, ovo se mora uzeti u obzir pri oceni kvaliteta planova i funkcionisanja sistema planiranja u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada.

U takvim uslovima priprema planova otpočela je gotovo u svim organizacijama udruženog rada. Ta činjenica imala je veliki značaj za dalji razvoj funkcionisanja samoupravnog sistema planiranja. U početku se izrada planova zadržavala dosta dugo u okviru stručnih i rukovodećih struktura, bez šireg upoznavanja radnika. Međutim, u postupku finalizacije rada na pripremi planova radnici su dobijali sve potpunije informacije o pitanjima razvoja njihove organizacije, drugih organizacija sa kojima su povezani zajedničkim interesima, opština i njihovih zajednica, pokrajina, republika i federacije. Posebno su informisani o programima razvoja i njihovim izvorima i metodima finansiranja, naročito kad se radi o udruživanju sredstava za razvoj privredne infrastrukture i zadovoljavanje određenih zajedničkih interesa u vezi sa dogovorima o razvoju delatnosti od posebnog značaja za ukupan razvoj zemlje.

Planove su donele osnovne, radne i složene organizacije udruženog rada. Sve su postupile po Zakonu, izuzev jednog dela osnovnih organizacija. Ove su svoje planove izvele iz planova radne organizacije, a po Zakonu radne organizacije treba da donose svoje planove na osnovu planova i saglasnosti osnovnih organizacija. Svakako, to je posledica nerazvijenih samoupravnih ekonomskih odnosa i nepripremljenosti za novi način planiranja na samoupravnim osnovama.

U svakom slučaju, situacija nije nepovoljna. Ankete i druge informacije potvrdile su još u septembru 1976. godine da je oko 95% osnovnih i radnih organizacija u industriji bilo donelo planove. To je relativno povoljno s obzirom na uslove i pripremljenost organizacija. Ranije mnoge organizacije nisu imale planove, stručni planski kadar ni normativno regulisan postupak izrade i donošenja planova u organizacijama udruženog rada (interni samoupravni akti OUR-a).

Kvalitet i sadržaj ovih planova je različit. Najveći deo elemenata odgovara zakonskim predviđanjima. U početku su mnogi planovi bili preambiciozni i nerealni. U postupku usklađivanja mnoge su slabosti eliminisane i time je postignut značajan kvalitet.

Međutim, pokazala se slabost u ovladavanju uslovima sticanja i raspoređivanja dohotka za zadovoljavanje zajedničkih potreba, što se u znatnoj meri vršilo izvan neposrednog uticaja radnika. Istina, radnici, izjašnjavajući se za sporazume o osno-

vama plana interesne zajednice, sve više dolaze u situaciju
odlučuju i o tom delu dohotka.

Razvoju društvenog samoupravnog planiranja u osnovni
organizacijama i drugim samoupravnim organizacijama i zajedi
cama mnogo doprinosi utvrđivanje delatnosti čiji se razvoj usk
đuje dogovorima republika i pokrajina, kao i zainteresovanih s
moupravnih organizacija i zajednica na nivou federacije. Tak
dogovori moraju da se zasnivaju na samoupravnim sporazumin
i planovima odgovarajućih osnovnih i drugih organizacija udr
ženog rada. Time su stvorene mogućnosti za međusobno usag
šavanje i usklađivanje odnosa u ukupnoj društvenoj reprodu
ciji, kao i za neposredno učestvovanje udruženog rada u pripren
i donošenju planova društveno-političkih zajednica, naročito r
publika i pokrajina, a samim tim i federacije.

I pored ovako kvalitetnog odvijanja procesa usklađivan
planova, u njemu ipak nije bila na adekvatan način obuhvaćer
prometno-finansijska sfera, koja većim delom funkcioniše u o
viru starih oblika organizacije udruženog rada.

Sve bitne karakteristike novog sistema planiranja su se p
sebno afirmisale u praksi organizacija udruženog rada sa podru
ja privredne infrastrukture (član 39. Zakona), koje čine jedi
stveni tehnološki sistem, a udružene su u zajednice. Ove orgar
zacije donele su zajedničke planove koji se zasnivaju na odg
varajućim samoupravnim sporazumima.

Položaj ovih delatnosti različito je ustavno regulisan, a s
mim tim i pitanje proširene reprodukcije. U republikama
kojima su organizovane odgovarajuće interesne zajednice zaklj
čeni su samoupravni sporazumi o udruživanju sredstava društver
reprodukcije. Njih su potpisale sve osnovne organizacije udr
ženog rada, posle prethodnog ličnog izjašnjavanja radnika svak
osnovne organizacije udruženog rada.

Ovakav prilaz usklađivanju i usmeravanju razvoja privredr
infrastrukture ima poseban značaj za ostvarivanje njenih pr
grama (elektroprivreda, železnički saobraćaj, putevi, vodoprivr
da). Međutim, njegov je značaj još veći za razvoj društveno-ek
nomskih odnosa i funkcionisanje samoupravnog sistema planir
nja u praksi udruženog rada.

Ako se hoće dati kritička ocena kvaliteta dogovaranja i z
ključivanja samoupravnih sporazuma u organizacijama udruženo
rada u proizvodnji i, uopšte, ostvarivanja procesa usklađivanj
odnosa u društvenoj reprodukciji, nesumnjivo, ima dosta veom
pozitivnih rezultata, koji su praćeni i brojnim slabostima.

U vezi s tim treba istaći da je primenom ovakvog mehan
zma planiranja obezbeđen određen nivo proizvodnje, uz otklanja
nje mogućih neracionalnosti, uskih grla, dupliranja u program
ma proizvodnje itd. Zatim se zajednički traži izlaz za određen
organizacije udruženog rada preorijentacijom na novu proizvod
nju, povezuju proizvođači sirovina i prerađivači, zajednički s
ulaže u proizvodnju određenih sirovina i energije, rešavaju infra

strukturni problemi itd. Na drugoj strani, osnovna slabost zaključenih samoupravnih sporazuma i dogovora je u tome što se oni odnose na istovrsne grupacije, a ulaganja, radi većeg dohotka, orijentisana su u „svoju" organizaciju udruženog rada bez dovoljnog uključivanja i povezivanja sa prometnim organizacijama i poslovnim bankama.

Što se tiče ostalih nosilaca planiranja, nema prostora za njihovo pojedinačno razmatranje. Zato se moramo zadovoljiti njihovom registracijom i kratkim osvrtom.

U pogledu samoupravnih interesnih zajednica, kao nosilaca prava i obaveza da samostalno i slobodno donose svoje planove, u međusobnoj zavisnosti i saradnji sa drugim dohodovno povezanim samoupravnim organizacijama i zajednicama, u uslovima slobodne razmene rada, može se reći da su bile u znatnom zaostajanju iza osnovnih i drugih organizacija udruženog rada u proizvodnji, kao i iza društveno-političkih zajednica.

Razlozi za ovo zaostajanje su brojni i objektivnog i subjektivnog su karaktera. Analiza toga je izvan okvira ovih razmatranja. Treba samo konstatovati da su konstituisanje ovih zajednica i početak njihovog rada znatno kasnili u odnosu na predviđene rokove. To je izazvalo određene teškoće u pogledu izrade njihovih planova. Pored toga, nedostatak iskustva i stručnih kadrova za planiranje još su više pogoršavali nepovoljnu situaciju.

I pored toga, samoupravne interesne zajednice pristupile su izradi planova i odgovarajućih sporazuma. Osnovna slabost tih planova je u nedovoljnom oslanjanju na planove i sporazume osnovnih organizacija udruženog rada. U povratnom postupku normalizuju se odnosi između planova ovih zajednica i drugih samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih zajednica.

Iako sa naporima, ipak je otvoren proces funkcionisanja samoupravnog društvenog planiranja i u samoupravnim interesnim zajednicama. Međutim, treba istaći da velike teškoće u razvijanju novih društveno-ekonomskih odnosa i u funkcionisanju samoupravnog sistema planiranja u okviru samoupravnih interesnih zajednica stvara činjenica da se, prema sadašnjoj praksi, Zakonom autonomno utvrđuju prava sa tendencijom proširivanja, a u samoupravnim interesnim zajednicama planiraju potrebna sredstva za realizaciju tih planova. To dvojstvo stvara velike teškoće prilikom planiranja u samoupravnim interesnim zajednicama i ostvarivanja slobodne razmene rada.

U mesnim zajednicama učinjeni su veliki napori, prvenstveno društveno-političkih organizacija i drugih nadležnih faktora, da se izrade planovi i primene odredbe novog Zakona o planiranju. Postignuti su određeni rezultati, a istovremeno i otvoreni brojni problemi. U toku rada pojavili su se naročito sledeći problemi: nedovoljna povezanost mesnih zajednica sa organizacijama udruženog rada i samoupravnim interesnim zajednicama u pripremi planova, međusobnom usklađivanju interesa i sagledavanju realnih mogućnosti; nedostajanje stručnih kadrova i isku-

stva; zastupanje lokalnih interesa i međuzavisnost mesnih zajednica. Početkom prošle godine razvila se aktivnost da se planovi mesnih zajednica donesu do kraja 1977. godine prema odredbama Zakona.

Zakonom su utvrđene mnogobrojne i raznovrsne primarne funkcije planova republika i autonomnih pokrajina u povezivanju i međusobnom usklađivanju interesa i ciljeva radnih ljudi u svim oblicima udruživanja rada i dohotka, u zaključivanju samoupravnih sporazuma i dogovora o osnovama planova, u donošenju i ostvarivanju planova i dogovora svih nosilaca društvenog samoupravnog planiranja itd.

Dogovorima o osnovama planova i planovima republika i pokrajina, koji se zasnivaju na samoupravnim sporazumima o osnovama planova i planovima samoupravnih organizacija i zajednica, ostvaruje se *jedinstvo* sistema planiranja i odlučivanja o dohotku i mogućnost da radni ljudi realizuju zajedničke društvene interese o kojima odlučuju u osnovnim organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u republikama i autonomnim pokrajinama, a time i u federaciji.

U svim republikama i pokrajinama doneti su planovi sa značajnom afirmacijom novog sistema planiranja. U praksi izrade i donošenja planova potvrdila se ustavna pozicija republika i pokrajina kako u odnosu na samoupravne organizacije i zajednice tako i u pogledu odnosa među republikama i autonomnim pokrajinama, suverenost u utvrđivanju zajedničke razvojne politike i istovremena međusobna povezanost i odgovornost za zaključivanje i ostvarivanje dogovora i sprovođenje dogovorene zajedničke ekonomske politike određene društvenim planom Jugoslavije i društvenim planovima republika i autonomnih pokrajina.

S druge strane, treba reći da su se pokazali i izvesni nedostaci u toku pripreme planova u nekim sferama funkcionisanja samoupravnog sistema planiranja u republikama i pokrajinama. Međurepubličko povezivanje na principima udruživanja rada i sredstava još nije dovoljno razvijeno za obezbeđenje samoupravnog interesa udruženog rada na svim nivoima i funkcionisanja jedinstvenog tržišta. Republike i pokrajine još nisu donele svoje zakone o planiranju u republici, odnosno pokrajini. Zbog toga su neki uslovi koji su u nadležnosti republika i pokrajina (društvene delatnosti, funkcionisanje povezivanja interesnih zajednica, prostorno planiranje itd.) prilično nerazvijeni. Biće potrebno uložiti posebne napore da bi se obezbedilo kompletno funkcionisanje samoupravnog sistema planiranja, vertikalno i horizontalno na svim nivoima.

Planovi su doneti gotovo u svim opštinama. Izrađeni su u skladu sa Zakonom o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije. U mnogim opštinama nisu bili doneti sopstveni samoupravni akti o pripremanju i donošenju planova, zaključivanju dogovora i samoupravnih sporazuma, povezivanju sa mesnim i interesnim zajednicama, kao i organizacija-

ma u proizvodnji. Međutim, razvijena je aktivnost, odmah posle donošenja planova, da se maksimalno reše i ta otvorena pitanja i omogući potpuno funkcionisanje mehanizma samoupravnog sistema planiranja u opštinama i odgovarajućim zajednicama.

U pogledu primene Zakona na društveni plan Jugoslavije, najveći deo opštih karakteristika funkcionisanja samoupravnog sistema planiranja odnosi se i na pripremanje i donošenje plana federacije. Treba konstatovati da su na plan federacije maksimalno primenjene odredbe Zakona i praktično potvrđena prihvatljivost i nužnost novog, samoupravnog sistema planiranja u izgradnji društveno-ekonomskog sistema socijalističkog samoupravnog udruženog rada na sistemskim osnovama dohodovnih odnosa i na osnovama sistema društvenog planiranja.

Posebno treba istaći da su se sistemske funkcije plana federacije naročito afirmisale u obezbeđenju odnosa među republikama i pokrajinama u postupku konstituisanja zajedničke ekonomske politike, koja je ravnopravno dogovorena i usklađena sa razvojnom politikom republika i pokrajina i time osigurana ravnopravnost svih planova — od osnovne organizacije do federacije.

Hamdija Pozderac

Marksistička teorija nacije i nacionalnih odnosa

O pitanju šta je to nacija postoje različita gledanja u sociološkoj, političkoj i filozofskoj literaturi. Razlike proističu i iz različitih interpretacija stavova klasika marksizma o naciji i nacionalnom pitanju. Marksistička literatura jednoznačno ukazuje na naciju kao istorijsku kategoriju vezanu za kapitalistički način proizvodnje. Činjenica je da su klasici marksizma, a posebno Lenjin, koji se tim pitanjem najviše bavio, elemente nacionalnog identiteta nalazili i u pretkapitalističkim društvenim formacijama. Stoga nije slučajno što je Lenjin zauzeo kritički stav upravo prema teoriji nacije evropske nauke kada je rekao da je ona šovinistička. Po njemu, „Evropljanin nikada neće da shvati da je i kolonijalni narod nacija". Tu se, po Lenjinu, javlja evrocentrizam u jednoj posebnoj varijanti.[1]

Drugo, marksistička literatura određuje naciju kao zajednicu (političku, ekonomsku, kulturnu, jezičku, duhovnu itd.). To znači da je ona konkretna zajednica.

---

[1] Uporedi: V. I. Lenjin, *Da li je potreban obavezni državni jezik, Izabrana dela,* tom 8, „Kultura", Beograd, 1960, str. 312—314.

Polazeći upravo od ova dva elementa, koji su za marksizam bitni faktori u konstituisanju nacije, moraju se uzeti u obzir sve specifičnosti konkretnog razvoja svakog posebnog etnosa i njegovog formiranja u narod, odnosno naciju. Jer nacija i nacionalno pitanje su uvijek konkretno determinisani u svom sadržaju i u svom istorijskom profiliranju.

Ovakav pristup nas navodi na pretpostavku da dijalektika formiranja nacija omogućava stvaranje nacija i u uslovima izgrađivanja socijalizma i socijalističkih društvenih odnosa. U prilog tome govori i to da narodnooslobodilački pokreti u borbi za emancipaciju svojih naroda vode ne samo stvaranju jednonacionalne i višenacionalne države, nego i konstituisanju i nacionalnog identiteta svakog ponaosob uzetog naroda, bez obzira na to da li se on već prije formirao u političkom smislu kao država ili nije. Oni pokreti koji nisu shvatili ovu istorijsku zakonitost dugo vremena su ostajali u krizi. Može se i danas slobodno tvrditi da oni pokreti, kao i one države, bez obzira na njihovo društveno-ekonomsko i političko uređenje, koji ne priznaju nacionalne posebnosti i interese pojedinih naroda koji žive u tim državama nužno upadaju u krize. Iskustva naše narodnooslobodilačke borbe i revolucije i na teorijskom i na političkom planu doprinijela su i stalno doprinose da savremeni oslobodilački pokreti nalaze prava rješenja za probleme nacionalnog i socijalnog oslobođenja svojih naroda.

Prema tome, fenomen nacije i nacionalnosti kao obilježje, kao stvarnost i kao problem, moguće je posmatrati sa više aspekata.

Prvo, sa idejno-spoznajnog, po kome je nužno utvrditi postojanje i nivo teorijske svijesti i osjećanja potrebe o naciji kao istorijskom i socijalnom fenomenu. U sklopu toga nameće se pitanje koliko je građanska teorija dokučila i osmislila sam nacionalni fenomen. Literatura o tome pokazuje da jedinstvenih gledanja kod teoretičara građanskog društva i onih koji su se bavili problemom nacije nema, jer je neujednačen razvoj građanskih društava i njihovih potreba i interesa uticao i na samu teoriju nacije, koja je bivala praćena okolnostima u kojima se i sama nacija razvijala. Drugim riječima, građanske revolucije, a one su u biti nacionalne i po socijalnim nosiocima i po interesima koje su izražavale, nužno su izgradile vlastitu interpretaciju samih sebe i svoje nacije. Same teorijske formulacije nacije bile su zaokupljene kako filozofijom na kojoj su počivale tako i istorijom vlastite nacije u kojoj su se razvijale.

Primijenjena na teoriju nacije, Fihteova misao — „kakav je ko čovjek, takva mu je i filozofija" — ukazuje, donekle, na model — kako se postavljao određeni nacionalni problem, tako se i teorija trudila da ga zasnuje ili da joj taj model bude u funkciji dokaza. Uočljivo je da idealizam kao filozofija u ovoj oblasti vodi nužno do nacionalekskluzivizma. Osnovne građanske teorije i polazišta u osvjetljavanju nacije, kao i njihovi tvorci i nosioci, mogu

se naći u udžbenicima, enciklopedijama i leksikonima, te ih ovdje ne treba specijalno pominjati i analizirati.

Treba, međutim, istaći da je i građanska misao o nacionalnom fenomenu umnogome evoluirala i da nije ostala statična. Na nju je uticao sam društveno-istorijski razvoj, kao i razvoj marksističke misli na Zapadu. Tako francuski sociolog Pjer Fužerola u svojoj studiji *Nacionalno pitanje i klasna borba u Francuskoj* smatra da nacija nije ni u kom slučaju prirodna datost, nego proizvod istorije, prije svega, moderne istorije. On ističe da je nacija opšta forma egzistencije vladajućih buržoaskih, kapitalističkih društava.[2] Iz ovoga proizlazi da i Fužerola, kao i mnogi drugi građanski mislioci, naciju posmatraju kao istorijsku kategoriju. Pri teorijskoj obradi pitanja šta je nacija i kod građanskih teoretičara najbolje se zapaža činjenica kako društvena praksa postavlja ne samo određena pitanja nauci, već daje i određeni smjer pri teorijskoj analizi tih pitanja.

Međutim, za nas je od primarnog značaja idejno-spoznajno gledanje na naciju u marksizmu i lenjinizmu. Marksistička sinteza o naciji još nije formulisana, kao što je to, na primjer, o reprodukciji ili proširenoj reprodukciji kapitala. Ali, uz marksističku metodologiju, konkretne opservacije i neke ocjene moguće ju je otkriti i kod Marksa i Engelsa, kao i njihovo gledanje na mjesto nacionalne borbe za oslobođenje u proleterskoj revoluciji. To se posebno može sagledati kod Lenjina, koji se ovim pitanjima mnogo više bavio. To je bilo uslovljeno i odnosima koji su nastali u imperijalističkoj fazi razvoja kapitalizma. Problem, znači, nije u nedostatku cjelovitih tekstova o nacionalnom pitanju i nacionalnim odnosima kod klasika marksizma, niti je problem u međunarodnom radničkom pokretu otvoren zbog neadekvatnog poznavanja tekstova Marksa, Engelsa i Lenjina, već zbog revizionizma i oportunizma u radničkom pokretu, kao i zbog dogmatizacije teorijske svijesti o naciji, koja će se kasnije sa staljinizmom institucionalizirati u radničkom pokretu, te zbog prodora buržoaske politike i ideologije u taj pokret.

Kako je poznato, Staljin će, interpretirajući Marksove, Engelsove i Lenjinove postavke o nacionalnom pitanju u svome djelu *Marksizam i nacionalno i kolonijalno pitanje*, na sljedeći način definisati naciju: „Nacija je historijski formirana stabilna zajednica ljudi nastala na bazi zajednice jezika, teritorija, ekonomskog života i političke konstitucije koja se ispoljava u zajednici kulture."[3] Konstatujući da je nacija istorijski fenomen, proizvod kapitalizma, on ukazuje i na ekonomske uzroke nastajanja nacije. Staru austromarksističku kulturno-jezičku definiciju nacije, koja je do tada bila vladajuća u radničkom pokretu, Staljin dopunjava elementom ekonomske povezanosti ljudi koji žive na određenoj teritoriji. Međutim, sa teorijske, a i sa praktične strane Staljino-

[2] To gledište je osobito zastupljeno kod Sen Simona, Furijea, Gizoa, Tijera i drugih tvoraca moderne sociologije i istoriografije.

[3] J. V. Stalin, *Sočinenija*, tom 3, izd. Inst. M. E. L. S., Moskva, 1950, str. 62.

va definicija nacije ostala je na površini. Naime, „ona samo tumači šta povezuje naciju, ali nije sposobna da objasni šta je društvena uloga te istorijske pojave"[4]. Ona to nije u stanju da učini iz razloga što nacija ne nastaje slučajno, nego „ima i svoju društvenu funkciju i upravo preko te funkcije ona postaje element objektivne društvene zakonitosti svoje epohe"[5]. Prema tome, teorija nacije u marksizmu primarno je stvar njenog konkretnog osvjetljavanja sa metodološko-kritičkog i idjeno-političkog stanovišta, odnosno primjene marksističkog učenja o naciji na konkretno istorijsko i socijalno tlo.

Uzevši uopšteno, teorija nacije se oslanja na klasne nosioce društvene prakse u kapitalizmu i njihova ideološka opredjeljenja — buržoaziju i proletarijat. Prema tome, unutar ovih nosilaca je moguće tražiti klasne determinante samog spoznavanja i razrješavanja nacionalnog pitanja, to jest i teorije o naciji i same nacije kao takve.

Danas se ne postavlja u prvi plan problem oprečnosti dvaju pristupa — „građanske teorije" i „proleterske teorije" o naciji i nacionalnim odnosima, kao što je to bilo u Lenjinovo vrijeme, nego u centar interesovanja izbijaju određene oprečnosti unutar teorije međunarodnog radničkog pokreta o nacionalnom pitanju, nejednake prakse u oblasti nacionalnih odnosa i nejednakog gledanja na nacionalno i internacionalno u tom pokretu.

U različitim idejno-spoznajnim pristupima građanske ili proleterske provenijencije elementi nacionalnosti uzdignuti su na nivo generalizacije i uzeti apsolutno, tako da ne predstavljaju one diferencirajuće elemente između teorije koju zastupa buržoaska klasa i teorije koju je oformio radnički pokret o takozvanim konstitutivnim elementima nacije. Štaviše, mnoge atribute nacije koje zastupa marksistička sociologija nalazimo i kod građanskih mislilaca kao i kod onih koji su svojim opredjeljenjem prihvatili ideologiju radničkog pokreta. Ni buržoaska misao o naciji danas ne uzima više rasni princip kao osnovni, nego naciju determiniše socijalnim faktorima i njenom istorijom. Ključno pitanje za savremenu misao, i onu u okviru građanskog i onu u okviru socijalističkog svijeta, nije pitanje teorije nacije, već pitanje savremenih pogleda na problem nacionalnog odnosa. Na tom pitanju nacionalnog odnosa su, i unutar vlastite nacije i unutar višenacionalne zajednice, i u prošlosti i danas, građena različita polazišta — od asimilacije do ekskluzivnosti i hegemonizma. Marks je ta pitanja odnosa među nacijama samo naznačio, ne razvijajući široku eksplikaciju tih odnosa, ali je zato teorijski razradio i eksplicirao principe odnosa među ljudima, tražeći razrješenje i nacionalnog u novim odnosima ljudi i socijalističkoj emancipaciji čovjeka proizvođača. Time je Marks fundirao polazišta za teoriju nacionalnih odnosa na bazi humanizacije socijalnih odnosa i ljudske istorije.

---

[4] E. Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, Povodom drugog izdanja, „Komunist", Beograd, 1973, str. L—LV.
[5] Ibid., str. L—LV.

Lenjin će, povezujući pitanje socijalne revolucije sa nacionalnim pitanjem, dalje razraditi i obogatiti marksističku misao o nacionalnim odnosima, i u toku revolucije i u procesima socijalističke društvene prakse. Tako se danas mora govoriti ne samo o marksističkoj teoriji nacije, nego i o marksističkoj teoriji nacionalnih odnosa, to jest rješavanju problema odnosa u socijalizmu, kao što se može govoriti i o buržoaskom shvatanju i praksi nacionalnih odnosa, koja je u osnovi evrocentristička, u smislu shvatanja o Evropi kao ishodištu civilizacije, kulture, znanosti, revolucije itd. za sve ostale narode.

Teorija nacionalnih odnosa u okviru radničkog pokreta aktualizirana je sa njegovom institucionalizacijom. Poznat je Engelsov stav o nacionalnom odnosu unutar međunarodnog radničkog pokreta i nacionalnih pokreta koji govore o tome da nije u interesu proletarijata da radnici ma koje zemlje (države, nacije, regije, sistema i slično) marširaju na čelu njegove kolone i da je model odnosa na principu „primus inter pares" samo za neposrednu akciju, a ne za trajne odnose koji bi se još i institucionalizovali.[6]

Zato se čini da je danas primarnije i značajnije za razvoj socijalizma u svijetu, a naročito za odnose među socijalističkim državama, radničkim i komunističkim partijama, istraživati i razvijati teoriju nacionalnih odnosa, to jest principe korespondiranja i saradnje među nacijama, državama, partijama, kulturama i civilizacijama, nego ostajati jedino na teoriji nacije, iako je opravdana savremena redefinicija tog pojma, jer nas dosadašnja definicija nacije ne zadovoljava. Sociološka, politološka i filozofska literatura koja se oslanja i poziva na marksizam i lenjinizam više je do sada bila zaokupljena istraživanjem definicije nacije i njenih konstitutivnih elemenata nego proučavanjem i istraživanjem nacionalnih odnosa kako u kapitalizmu tako i u socijalizmu.

Istorijski gledano, u vrijeme borbi za nacionalnu samostalnost na tlu Evrope i odvijanja nacionalnih revolucija, ili u vrijeme ulaska nacionalnog pitanja u program socijalne revolucije i radničkog pokreta, nacija i nacionalno pitanje su iziskivali svoju potvrdu u političkim koncepcijama i teorijama. U naše vrijeme, koje karakteriše postojanje više socijalističkih zemalja i država, kao i snažnih radničkih pokreta tamo gdje radnička klasa još nije preuzela i društveno-političku vlast, ali je prisutna kao politički subjekt, pitanje nacionalnih odnosa (između naroda, država, nacionalnih pokreta, njihovih programskih orijentacija), ili, pak, njihovo prelamanje kroz nacionalne interese, ostaje i dalje aktuelno za sagledavanje razvoja socijalizma kao svjetskog procesa, za njegovo ostvarivanje evolutivnim putem ili putem narodnooslobodilačkih ratova.

Pod pitanjem nacionalnih odnosa ovdje podrazumijevamo nacionalne odnose koji se ostvaruju kako posredstvom državno-

---

[6] Vidi: F. Engels, Predgovor drugog poljskom izdanju Komunističkog manifesta, *Manifest komunističke partije i drugi programski spisi*, „Svjetlost", Sarajevo, 1977, str. 15—16.

-političkih zajednica, znači među državama, tako i unutar određenih višenacionalnih državnih cjelina, gdje se upravo najkonkretnije i pokazuju na djelu ti odnosi. Prema tome, mogli bismo uzeti u razmatranje dva nivoa internacionalizma: prvi, koji se odvija u svjetskim relacijama — između država, pokreta, partija, i, drugi, koji se odvija u državnim relacijama, unutar državnog okvira, kao odnos između naroda i narodnosti i njihovih kultura. Ova dva nivoa se prožimaju, pa i determinišu. Odnos prema nacionalnim manjinama možda to najbolje pokazuje. Danas je evidentno da su gotovo sve države Evrope i svijeta manje ili više višenacionalne. Rješavanje nacionalnih odnosa unutar njih na osnovama marksizma i lenjinizma determiniše odnose među narodima i državama u svjetskim relacijama.

Drugi aspekt nacije obuhvata društveno-istorijsku i ekonomsku stranu problema.

Prije svega, potrebno je fenomen nacije i nacionalnog posmatrati sa društveno-istorijskog, socijalno-političkog i praktičkog stanovišta. Potreba da se ovaj fenomen posmatra sa društveno-istorijskog aspekta ukazuje na njegov društveni i istorijski karakter. Drugim riječima, nacija kao socijalni fenomen je, prije svega, društveni proizvod nastao na određenom stepenu istorijskog razvitka ljudskog društva. Nastanak nacije i svega onog što nacija sadrži ne datira iz nekog udaljenog ili iznemoglog čina, već je on nužno uslovljen slijedom istorijskih, to jest zakonitih transformacija društva. To, uprošćeno rečeno, znači — da nije bilo, ili da nema, određenih faktora koji je uslovljavaju, nacija kao takva ne bi postojala.

Pojave koje omogućavaju nastanak i razvoj nacije su takođe društvenog karaktera i sadržane su u određenom stepenu društvene podjele rada i osobenostima teritorijalnog, jezičkog, etničkog i kulturnog karaktera. Vidljivo je, dakle, da nacija nije apstrakcija, već konkretna istorijska pojava. Stoga i pokušaji raznih građanskih teoretičara i vulgarnih marksista koji su išli za tim da pojavu nacije degradiraju ili, pak, favorizuju u njenom značaju ostali su bez uspjeha i opovrgnuti su realnošću istorijskih zbivanja.

Nastajući u određenoj fazi razvoja ljudskog društva, koju nazivamo fazom razvoja kapitalističkog društva, nacija je istovremeno značila i negaciju feudalnog partikularizma.

Postoje različite definicije nacije u sociološkoj, politološkoj i filozofskoj literaturi. Sve poznate i priznate definicije nacije ne zadovoljavaju u potpunosti raznorodnost pojavljivanja nacionalnog fenomena. Ipak, mislim da najpotpuniju i najkonkretniju definiciju nacije daje drug Kardelj u svom djelu *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja:*

„Nacija je, dakle, specifična narodna zajednica nastala na osnovi društvene podele rada epohe kapitalizma, odnosno na razvijenom nivou proizvodnih snaga, kada je kvantitet viška društvenog rada počeo da se pretvara u novi kvalitet društvene integracije na višem stepenu, to jest na kompaktnoj nacionalnoj terito-

riji, odnosno u okviru zajedničkog jezika i bliske etničke i kulturne srodnosti uopšte."[7]

Težnja za slobodom trgovine i industrije, zatim težnja za ostvarenjem, odnosno proširenjem unutrašnjeg tržišta, kao i težnja za slobodnim najamnim radnikom, na čemu su insistirali klasici marksizma, a što je dijelom sadržano i u Kardeljevoj definiciji nacije, nalaze se u osnovi nastanka nacije. U tom nastajanju one postaju oružje u borbi protiv partikularističkih interesa karakterističnih za privredu feudalnog društva.

Široki razmah razvoja proizvodnih snaga kao uslov nastanka i razvitka kapitalističkog društva tražio je beskompromisan obračun sa pojedinačnim interesima zatvorenih u uske granice feudalnih državica. To je, ujedno, i period javljanja ideje nacionalnog ujedinjenja kao i period poznatih buržoaskih revolucija. Međutim, sve te ideje nacionalnog ujedinjenja same po sebi ne bi stvorile naciju da u biti novonastajućeg načina kapitalističke proizvodnje nije bilo radikalnih zahtjeva za formiranjem većih, širih, slobodnijih i takvom načinu produkcije primjerenih oblika tržišnih odnosa. U prilog ovome navodim i Lenjinovu misao: „Tek novi period ruske istorije (otprilike od XVII veka) karakterizira se faktičkim spajanjem svih tih oblasti, zemalja, kneževina u jednu celinu. Ovo spajanje nisu izazvale rodovske veze, nije ga izazvalo čak ni njihovo produženje i uopćenje. Njega je izazvala sve jača razmena među oblastima, robni promet koji je postepeno nastao koncentrisanjem malih lokalnih tržišta u jedno opće rusko tržište."[8]

U tom smislu je feudalni partikularizam i na njemu zasnovan partikularistički mentalitet igrao istu ulogu prema pojavi nacija i nacionalne svijesti kakvu u modernom kapitalizmu igra buržoaski nacionalizam prema ideji oslobađanja nacija i internacionalizmu koji je neminovno uslovljen sve jačim tendencijama širokog ekonomskog povezivanja svijeta.

Prema tome, pod nacijom podrazumijevamo istorijski nastalu društvenu povezanost jezički, kulturno i etnički srodnih grupa stanovništva, koje se objedinjuju u jedinstvenu cjelinu putem stvaranja tržišta, produbljivanjem ekonomskih i ostalih veza, a koje nalaze svoga izraza i u stvaranju odgovarajuće političke zajednice. Taj proces odvija se na prelazu od feudalizma u kapitalizam, gledano u odnosu na dosadašnju istoriju, ali u svojim specifičnim vidovima ni danas nije prestao.

Pod odnosom među nacijama podrazumijevamo kako odnose nacija koji se ostvaruju posredstvom njihovih država tako i odnose unutar zajedničkih državnih tvorevina koje obuhvataju više nacionalnih identiteta.

---

[7] E. Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, cit. izd., str. 35.

[8] V. I. Lenjin, *Šta su „prijatelji naroda" i kako se oni bore protiv socijaldemokrata*, *Izabrana dela*, tom 1, „Kultura", Beograd, 1960, str. 125—314.

Klasno i nacionalno

Polazeći od naprijed izloženog idejno-spoznajnog i društveno-istorijskog aspekta nacije, dužnu pažnju zavređuje i njen socijalno-politički tretman. Naime, kada se fenomen nacije posmatra s ovog aspekta, neizbježno se moraju eksplicirati društvene snage koje su subjekti rješavanja nacionalnog pitanja. Posmatranje subjekata nacionalnog fenomena ne smije zanemariti njegovu konkretno-istorijsku, ekonomsku i klasno-političku dimenziju. Uvažavajući rješavanje nacionalnog pitanja u različitim konkretno-istorijskim, društveno-ekonomskim i socijalno-političkim okvirima, potrebno je istaći i ulogu pojedinih klasa kao subjekata u nastanku i životu nacionalnog fenomena.

Razbijanje feudalnog partikularizma bio je primaran cilj ekonomike kapitalističkog društva, a samim tim i cilj građanske klase koja je i bila nosilac takvog programa ekonomskog razvoja. Neminovnost proširenja tržišta, slobode trgovine robom i najamnom radnom snagom tražila je nacionalnu emancipaciju kroz institucionalizaciju država u funkciji nacije na cijelom prostoru ekonomskog djelovanja klase. U tom smislu je i istorijski moguć zajednički front nastajućeg proletarijata, rastućeg građanstva i seljaštva u borbi za nacionalnu samosvijest, a protiv feudalizma. Tako Marks kaže: „Buržoazija sve više i više savlađuje rasparčanost sredstava za proizvodnju, posjeda i stanovništva. Ona je nagomilala stanovništvo, centralizirala sredstva za proizvodnju i koncentrisala vlasništvo u malo ruku. Nužna posljedica toga bila je politička centralizacija. Nezavisne, gotovo samo savezom povezane provincije, a različitim interesima, zakonima, vladama i carinama, sabijene su u jednu naciju, jednu vladu, jedan zakon, jedan nacionalni klasni interes, jednu carinsku granicu."[9]

U razvijenijoj fazi kapitalizma sve više se u rješavanju nacionalnog pitanja (koje je upravo proporcionalno u odnosu sa klasnim) pojavljuju proletarijat i seljaštvo, koji svojim zahtjevima za klasnim oslobođenjem stvaraju uslove i za nacionalnu emancipaciju.

U esenciji Marksove misli nacionalno pitanje, kako je već rečeno, inkorporirano je u klasno pitanje, u filozofiju socijalne revolucije. Istorijsku ulogu proletarijata i revolucije kao i čovjekove dezalijenacije Marks smješta, kao što je poznato, u sferu socijalne emancipacije. Zato, po Marksu, nacionalna emancipacija čovjeka i naroda mora imati za pretpostavku socijalnu, to jest ljudsku, klasnu emancipaciju, i kao sredstvo i kao cilj, i onda kada se ta emancipacija realizuje političkom revolucijom kao nacionalnom emancipacijom.[10] Pri tome treba imati na umu da je Marksova misao, i kao sinteza i kao revolucija u mišljenju evropskog Zapada, izrasla na uobličenom istorijskom nivou građanskog

---

[9] K. Marks — F. Engels, *Komunistički manifest*, „Svjetlost", Sarajevo, 1977, str. 25.

[10] Uporedi: K. Marks, *O jevrejskom pitanju*, „Kultura", Beograd, 1957, str. 5. i dalje.

društva čiji je nacionalni program bio ostvaren u vidu nacionalne ekonomije, nacionalnog tržišta i nacionalne države, iz čega je i izvučena teza Manifesta da buržoazija unificira i teritorij i društvene odnose u vidu nacije. Unutar oformljenih nacija Zapada nacionalno pitanje Marksova vremena je bilo na marginama društvenih zbivanja, a socijalni problemi, to jest klasni odnosi, bili su dominantni u samom društvu, pa, prema tome, bili su esencijalni i za radnički pokret. Tamo se, jednostavno, socijalna bijeda nije javljala u formi nacionalne porobljenosti.

I pored toga, u nekoliko konkretnih slučajeva nacionalno pitanje se i za klasike marksizma pojavljivalo u oštroj formi kroz položaj i borbu poljskog i irskog naroda, odnosno u formi poljskog i irskog pitanja pred kojim se našao i radnički pokret u ono vrijeme i o kome su se morale izjašnjavati kako radničke asocijacije tako, istodobno, i Marks i Engels.

U tim slučajevima Marks i Engels su nedvojbeno, i to u interesu proleterske misije, bili i ostali na poziciji pune nacionalne slobode poljskog i irskog naroda. Marks u pismu Kugelmanu od 28. marta 1870. godine piše:

„Prvo, Irska je tvrđava engleskog lendlordizma. Ako bi on pao u Irskoj, pao bi i u Engleskoj. U Irskoj je ova operacija sto puta lakša zato što je tamo ekonomska borba koncentrisana isključivo na zemljišnu svojinu, zato što je tamo ta borba ujedno i nacionalna borba i zato što je narod u Irskoj revolucionarniji i ogorčeniji nego u Engleskoj. Lendlordizam se u Irskoj održava isključivo pomoću engleske vojske. U momentu kad prestane nasilna unija ovih dveju zemalja, u Irskoj će, iako u zaostalim oblicima, izbiti socijalna revolucija. Engleski lendlordizam bi izgubio ne samo veliki izvor svojih bogatstava, nego u najveću moralnu snagu, tj. snagu da bude predstavnik vladavine Engleske nad Irskom. S druge strane, engleski proletarijat čini svoje lendlordove neranjivim u samoj Engleskoj dokle god održava njihovu vlast u Irskoj.

Drugo, engleska buržoazija ne samo što je iskoristila irsku bedu da prisilnim iseljavanjem siromašnih Iraca oteža položaj radničke klase u Engleskoj, nego je, i pored toga, pocepala proletarijat na dva zavađena tabora. Revolucionarni žar keltskog radnika ne sjedinjuje se sa energičnom, ali sporom naravi Anglosaksonaca. Naprotiv, u svim krupnim industrijskim centrima Engleske vlada duboki antagonizam između irskog i engleskog proletera. Običan engleski radnik mrzi irskog radnika kao konkurenta koji obara nadnice i životni standard. On prema njemu oseća nacionalne i verske antipatije. On na nj gleda, otprilike, onako kao što su poor whites u južnim državama Savezne Amerike gledali na crne robove. Buržoazija veštački pothranjuje i podržava tu suprotnost među proleterima Engleske. Ona zna da je ta pocepanost prva tajna održavanja njene vlasti.

Ta suprotnost se ponavlja i s one strane Atlantskog okeana. Irci, koje su s njihove rodne grude potisli volovi i ovnovi, ponovo se sastaju u Sjedinjenim Američkim Državama, gde sačinjavaju

znatan i sve veći deo stanovništva. Njihova jedina misao, njihova jedina strast, je mržnja protiv Engleske. Egleska i američka vlada — to jest klase koje one predstavljaju — pothranjuju te strasti da bi ovekovečile međunarodne suprotnosti koje ometaju svaki ozbiljan i častan savez među radničkim klasama obeju strana, a time i njihovo zajedničko oslobođenje.

Irska je jedini izgovor koji ima engleska vlada za držanje velike stajaće vojske, koju će, ako bude potrebno, upotrebiti protiv engleskih radnika, kao što smo to videli, pošto se u Irskoj razvila u soldatesku. Jednom rečju, u naše dane ponavlja se u Engleskoj ono što nam je stari Rim pokazao u ogromnim razmerama. Narod koji podjarmljuje drugi narod kuje svoje vlastite okove.

Stav Međunarodnog udruženja prema irskom pitanju je, dakle, vrlo jasan. Njegov prvi zadatak je ubrzavanje socijalne revolucije u Engleskoj. U tu svrhu odlučujući udarac mora se zadati u Irskoj.

Rezolucije Generalnog veća o irskoj amnestiji treba da posluže samo kao uvod za druge rezolucije, u kojima će biti rečeno da je, i bez obzira na svu međunarodnu pravdu, preduslov za oslobođenje engleske radničke klase da se sadašnja nasilna unija — tj. ropstvo Irske, pretvori u ravnopravan i slobodan savez, ako je to moguće — u potpuno odvajanje, ako to mora da bude ..."[11]

Ovaj duži Marksov citat ovdje je naveden stoga što je u njemu sadržan gotovo cjelokupan program socijalne emancipacije putem nacionalnooslobodilačke borbe, odnosno prerastanja nacionalnooslobodilačke borbe u socijalističku revoluciju.

Govoreći o nacionalnom oslobođenju Poljaka, Engels u pismu Karlu Kauckom od 7. februara 1882. godine, između ostalog, piše: „Sve dok je Poljska podeljena i ugnjetena, ne može se, dakle, razviti ni snažna socijalistička partija u samoj zemlji, ni stvarni internacionalistički kontakt proleterskih partija Nemačke i ostalih zemalja s ma kojim od Poljaka, sem onih koji se nalaze u emigraciji. Svaki poljski seljak i radnik, koji se budi iz učmalosti da bi učestvovao u borbi u ime opštih interesa, sukobljava se, pre svega, sa činjenicom da postoji nacionalno ugnjetavanje, koje mu se svuda isprečí kao prava smetnja na njegovom putu. Uklanjanje nacionalnog ugnjetavanja je osnovni uslov svakog zdravog i slobodnog razvitka. Poljske socijaliste, koji nemaju na čelu svog programa oslobođenje zemlje, ja bih uporedio sa nemačkim socijalistima koji ne bi, pre svega, tražili ukidanje zakona protiv socijalista, uvođenje slobode štampe, udruživanja i zborova. Da bi se moglo boriti, potrebno je, pre svega, tle pod nogama, vazduh, svetlost i širina. Inače je sve brbljarija.

Pitanje da li je moguća obnova Poljske pre narodne revolucije nema značaja. Mi ni u kom slučaju nismo pozvani da sprečavamo Poljake u nastojanjima da sebi izvojuju životno korisne uslove za svoj daljnji razvitak ili da im sugerišemo da je, navodno, nacionalna nezavisnost s internacionalne tačke gledišta sasvim

[11] K. Marks, *Pisma Kugelmanu*, „Kultura", Beograd, 1951, str. 125.

drugorazredna stvar, dok je ona, naprotiv, osnov za svaku internacionalnu saradnju. Uostalom, 1873. godine između Nemačke i Rusije umalo što nije izbio rat, te je, prema tome, bilo potpuno moguće, u ovom ili onom obliku, obnavljanje Poljske, zametka kasnije istinske Poljske. I ako gospoda Rusi u najskorije vreme ne prekinu svoje panslavističke intrige i podbadanja u Hercegovini, oni mogu da navuku na sebe takav rat kojim neće moći da gospodare oni sami, Austrija i Bizmark. Da stvar u Hercegovini uzme ozbiljan obrt, zainteresovani su za to samo ruska panslavistička partija i car; bosanska hajdučka družina je isto tako malo vredna pažnje kao i glupi austrijski ministri i birokrati koji sada tamo vršljaju. Tako nije isključena mogućnost obnavljanja nezavisne Male Poljske, čak i bez ustanka, samo kao posledica evropskih sukoba, kao što pruska Mala Nemačka, koju je izmislila buržoazija, nije stvorena na onaj revolucionaran ili parlamentaran način o kome je sanjala ta buržoazija, nego zahvaljujući ratu..."[12]

Bez obzira na određene momente koji ukazuju na nedovoljno poznavanje konkretnih prilika i odnosa u Bosni i Hercegovini u to vrijeme, u svojoj osnovi i u poimanju uske međuzavisnosti borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje i sa stanovišta porobljenih naroda i sa stanovišta radničkog pokreta, možemo ove Engelsove stavove smatrati prilogom razvijanju već citiranih Marksovih pogleda o ovom pitanju.

Još u Komunističkom manifestu, tom bukvaru radničke klase, Marks je napisao i programski zacrtao princip: nije slobodan onaj narod koji ugnjetava druge narode, što, opet, stoji u dubokoj koherentnoj vezi sa onom tezom iz marksističke filozofije — da je emancipacija rada i radničke klase uvijek emancipacija radnika i nacije, jer, po tom stanovištu, nacionalitet nije slobodan ako je radnik zarobljen.

Na drugoj, istočnoj strani Evrope, i u našem stoljeću, u sasvim izmijenjenim svjetskim odnosima i izuzetnim ruskim prilikama, Lenjin će ideologiju revolucionarnih masa i nacionalno pitanje potlačenih naroda dovesti u centar stateške orijentacije oktobarske revolucije.

Ti izmijenjeni svjetski odnosi bili su odnosi imperijalističke epohe u uvjetima svjetskog rata, odnosi čistog nacionalizma oličenog u podjarmljivanju i eksploataciji ne samo čovjeka, radničke klase, već mnoštva naroda, regiona i kontinenata.

U članku *O pravu nacija na samoopredeljenje* Lenjin piše: „Buržoazija uvek stavlja u prvi plan svoje nacionalne zahteve. Stavlja ih apsolutno. Za proletarijat oni su podređeni interesima klasne borbe. Teoretski je nemoguće unapred jamčiti da li će odvojenje neke nacije ili njen ravnopravan položaj s drugom nacijom završiti buržoaskodemokratsku revoluciju; za proletarijat je važno u oba slučaja osigurati razvoj svoje klase; za buržoaziju je važno otežati taj razvoj, potisnuvši njegove zadatke pred zada-

[12] K. Marks — F. Engels, *Pisma*, tom 2, Pismo Kauckom od 7. februara 1882, „Kultura", Beograd, 1951, str. 193.

cima „svoje" nacije. Zato se proletarijat ograničava na negativan, tako da kažem, zahtev priznanja prava na samoodređenje, ne dajući garancije ni jednoj naciji, ne obavezujući se da će dati ma šta na račun druge nacije...

...Proletarijat je protiv takvog prakticizma: priznajući ravnopravnost i jednako pravo na nacionalnu državu, on iznad svega ceni i stavlja savez proletarijata svih nacija, ocenjujući svaki nacionalni zahtev, svako nacionalno odvojenje pod uglom klasne borbe radnika. Parola prakticizma faktički je samo parola nekritičkog preuzimanja buržoaskih težnji...

...Priznanje prava na odvojenje svima; ocjena svakog konkretnog pitanja o odvojenju s gledišta koje odbacuje svaku neravnopravnost, svaki privilegij, svaku isključivost..."[13]

Prema tome, Lenjin, u kontekstu socijalističke revolucije ističe proleterski internacionalizam i nacionalnu slobodu, odnosno samoopredjeljenje naroda sve do otcjepljenja kao bitne principe ove revolucije. Naspram apstraktnog internacionalizma, Lenjin otvara perspektivu i praksu povezanosti klasno-proleterskog interesa i nacionalnog oslobođenja. Drugim riječima, nacionalno pitanje je bilo u srži programa oktobarske revolucije, a ne njena prateća stvar.

Od prvih dana narodnooslobodilačke borbe i revolucije pa do najnovijih kongresnih dokumenata i ustavnih rješenja SKJ svuda i uvijek stoji na stanovištu ne samo slobode, ne samo oslobođenja od stranog osvajača i domaćeg klasnog neprijatelja, nego i potpune ravnopravnosti svakog našeg naroda i narodnosti posebno i svih zajedno.

U istorijskom članku o nacionalnom pitanju u NOB, objavljenom u „Proleteru" 1942. godine, drug Tito je pisao: „Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ — narodnooslobodilačka borba bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kad ona ne bi, osim opštejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kad ona ne bi, osim oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Albanaca, Muslimana itd., kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svih naroda Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe."[14]

Otuda je smisao naše revolucije i bio i ostao da socijalnu emancipaciju, čija je osnova jedinstvo proleterskog interesa i nacionalna emancipacija, dovede do socijalističke prakse u kojoj će klasno i nacionalno doći do dijalektičke sinteze kao istorijske po-

---

[13] V. I. Lenjin, *O pravu nacija na samoopredeljenje, Izabrana dela*, tom 8, „Kultura", Beograd, 1960, str. 286.

[14] J. B. Tito, *Govori i članci*, knj. 1, „Naprijed", Zagreb, 1959, str. 119—120.

trebe u višenacionalnoj zajednici. To što se u uslovima narodnooslobodilačkog rata, kao oružane revolucije i protiv okupacije i protiv kontrarevolucije, a na jedino mogućoj platformi Titove parole — bratstva i jedinstva, u okolnostima višenacionalnog realiteta i neriješenih nacionalnih odnosa, izvršila politička revolucija, a u isto vrijeme i revolucionarna emancipacija više nacija na socijalističkom programu, nije ništa drugo nego konkretna realizacija nacionalne i klasne sinteze višenacionalnog i proleterskog principa.

Svrha ovih nekoliko napomena bila bi da se naglasi da nacionalno pitanje nije ništa što je mimo interesa proletarijata koji je sastavni dio i izraz svoga naroda i koji mora da bude vodeća politička sila naroda i preko koga proleterska revolucija nacionalno pitanje tek stavlja u nove ljudske i istorijske relacije.

Iz svega do sada kazanog proizlazi da su klasno i nacionalno, po zakonitostima jugoslovenske istorijske i društvene situacije i u samoupravnom socijalizmu — nerazdvojno povezani.

Jer nacija je istorijska kategorija, istorijski uvjetovana zajednica u kojoj radnička klasa, kao istorijski nosilac socijalizma, organizuje društveni proces svog samooslobođenja. Taj se proces događa kao reprodukcija slobodnog društvenog bitka, a samim tim i svestrane ljudske i nacionalne emancipacije, kao prevladavanje klasne podjele i uspostavljanje udruženih i solidarnih radničkih asocijacija.

Radnička klasa se oslobađa u društveno-istorijskom okviru nacije, postajući tako, kako to kaže Marks u Komunističkom manifestu, „vodeća klasa nacije", i sve više poistovjećuje sebe kao klasu sa humanim u naciji, čime i sebe i naciju dovodi u položaj borbe za slobodnu ljudsku zajednicu. Jer i radnička klasa je čedo kapitalističkog načina reprodukcije i podjele rada, čija je forma i nacija u svojoj konkretizaciji kao dosegnuti nivo razvoja.

Socijalizam je revolucionarna praksa prevladavanja kapitalističkog produkcionog odnosa, a time i klasnog društva uopšte, pa, prema tome, i buržoasko-klasnog u naciji. Socijalizam, kao društveni proces i odnos, inauguriše komunističke sadržaje kojim odumiru antagonistički odnosi, uključujući i one koji se izražavaju u povlaštenosti ili podređenosti nacija.

Sav potencijal svoje konfliktnosti nacionalno pitanje ispoljava u slučajevima eksploatacije jedne nacije od strane druge nacije. Kao eksploatatori se pojavljuju, u pravilu, ekonomski razvijenije nacije. Buržoasko društvo sve više dolazi u krizu. Njegova elita gubi karakter subjekta rješavanja nacionalnog pitanja koji joj je pripadao pri prelasku iz feudalnog u kapitalističko društvo. Klasa proletarijata, u savezu sa seljaštvom, na sceni razvijenog kapitalizma pojavljuje se kao pravi, istinski subjekt rješavanja nacionalnog pitanja unutar višenacionalnih država kao i na internacionalnom planu.

Društveno-ekonomski položaj radničke klase u sistemu produkcije građanskog društva to joj omogućava. Uska veza klasnog i nacionalnog omogućava da se pri radikalnom ukidanju klasnih

antagonizama ukidaju i nacionalni. U tom smislu i Marks u Manifestu piše: „Ukinite eksploataciju čovjeka po čovjeku, pa ćete ukinuti i eksploataciju jednog naroda od strane drugog. Od dana kada ne bude više postojao antagonizam klasa unutar nacije, neće biti ni neprijateljstva između raznih naroda."[15]

Svaka suprotnost među nacijama ukida se samo u uslovima i pod pretpostavkom ukidanja klasnih suprotnosti u ekonomskim odnosima, ali i prevladavanjem građansko-nacionalističke svijesti koju je Marks označio ka „svijest mrtvih koja opterećuje svijest živih".

Unutar svake nacije radnička klasa mora da postane društveni hegemon. Ona mora da odstrani razne posrednike između sebe i društva i da tako dođe do njenog neposrednog upravljanja sredstvima za proizvodnju, rezultatima rada, a time i društvom u cjelini. Naime, ona samo tako može da postane neposredni organizator i nosilac cjelokupne društvene reprodukcije, pod čim se podrazumijeva i nova društvena svijest. Na taj način i odnosi među nacijama postepeno gube antagonističke sadržaje i to srazmjerno stepenu emancipacije radničke klase u proizvodnji i materijalnih i duhovnih vrijednosti.

Prema tome, da bi radnička klasa ostvarila svoj istorijski interes ukidanja klasnih odnosa, a i sebe same kao klase, ona mora u svoje ruke uzeti, prvo, sudbinu svoje vlastite nacije i uspostaviti takve društvene odnose unutar nacije koji ukidaju svaku eksploataciju i onemogućavaju da se bilo koja nacija, bez obzira na to da li je riječ o većoj i razvijenijoj ili manjoj naciji, ponaša kao osvajač, ugnjetač ili kao hegemonista prema drugim nacijama. Takav razvoj nužno uslovljava da i nacija mijenja svoje biće; ona prestaje biti posrednikom eksploatacije i prema pripadnicima iste nacije i prema drugim nacijama.

S tim u vezi značajno je podsjetiti na Lenjinove riječi: „...Ništa toliko ne zadržava razvitak u učvršćenje proleterske klasne solidarnosti koliko nacionalna nepravda i ni na šta nisu tako osetljivi, „uvređeni", pripadnici male nacije kao na osećanje jednakosti i na narušavanje te jednakosti, makar, čak, iz nemarnosti, makar, čak, u obliku šale, na narušavanje te jednakosti od strane svojih drugova proletera. Eto zašto je u datom slučaju bolje presoliti na stranu popustljivosti i mekoće prema nacionalnim manjinama nego ne dosoliti. Eto zašto u datom slučaju osnovni interes proleterske solidarnosti, a, prema tome, i proleterske klasne borbe, zahteva da se nikad prema nacionalnom pitanju ne odnosimo formalno ..."[16]

„Iz takvog stava", ističe Edvard Kardelj, „Lenjin je izvukao i drugu pouku, naime: komunisti u centru treba prvenstveno da obezbeđuju poštovanje nacionalne individualnosti i ravnopravnosti naroda i da se suprotstavljaju svim oblicima velikodržavnog

---

[15] K. Marks — F. Engels, *Komunistički manifest*, cit. izd., str. 46.

[16] V. I. Lenjin, *Prilog pitanju o nacionalnostima ili o „autonomizaciji"* (nastavak), 31. decembar 1922, *Izabrana dela*, „Kultura", Beograd, 1960, str. 577.

šovinizma, hegemonije i sputavanja samostalnog razvoja naroda a komunisti na čelu pojedinih naroda i kao izraz njihovih naj progresivnjiih težnji i snaga treba prvenstveno da budu orijenti sani na zbližavanje i bratstvo među narodima i na suzbijanje na cionalističkih reakcija svih vrsta, na društvene protivrečnosti. Ta je orijentacija u današnje vreme isto toliko aktuelna, ako ne i više nego u Lenjinovo vreme... Savez komunista Jugoslavije se uvek principijelno pridržavao takvog stava. I naš ustavni sistem je uvek načelno obezbeđivao takvu samostalnost i ravnopravnost naroda i time omogućio komunistima da se u njihovoj svakodnevnoj političkoj i idejnoj borbi pridržavaju upravo takve orijentacije kako ju je formulisao Lenjin... Kod nas je stvoren jedan sasvim specifičan oblik federacije koji je veoma dobro polagao svoj istorijski ispit u praksi, posebno što je to takav oblik federacije koji dozvoljava stalni razvoj i dalja kretanja u skladu sa uslovima i potrebama složenog mnogonacionalnog društva. Najvažniji izvor stabilnosti naše federacije bio je — pored socijalizma — osećanje sigurnosti naroda Jugoslavije da su kroz njihove republike i federativni ustavni sistem njihova nacionalna prava obezbeđena. Mi ne treba da činimo ili da dozvolimo da se čini ma šta što bi moglo da naruši to osećanje."[17]

Gubeći klasni sadržaj, nacija ne gubi i svoje etničke identitete. Sigurno se može reći da će etničko grupisanje ljudi izgubiti svaku antagonističku prirodu, odnosno nacionalna podjela oslobađaće se svog klasnog, otuđenog karaktera. Međutim, dugo vremena će nacija zadržati kulturno-istorijski smisao, što će se izražavati, prije svega, u jeziku, kulturi, običajima i uopšte psihičkoj konstituciji.

Stoga, da bi radnička klasa mogla ostvariti svoje svakodnevne i dugoročne interese, ona mora razvijati praksu koja će odgovarati konkretnoj klasnoj strukturi, stupnju razvitka proizvodnih snaga, društvenoj psihologiji, kulturi, tradicijama određene nacije ili zemlje, odnosno višenacionalne strukture. Upravo to i jeste ono po čemu se nacije i zemlje razlikuju, po čemu su one individualizirane i u čemu se izražava njihova samobitnost i posebnost.

Zbog toga nema niti može biti jednog opšteg obrasca izgrađivanja socijalističkog društva, iako se socijalizam u savremenim uslovima razvija kao svjetski proces i sistem. Tradicija i revolucija grade svoju konkretnu zakonomjernost i sadržaje, koje je Lenjin označio kao različite puteve u socijalizam.

Socijalizam kao istorijski i svjetski proces zasnovan je na svjetsko-istorijskom procesu oslobađanja rada, bilo da se on izvršava neposredno preko radničke klase ili oslobođenja naroda, zemalja i regiona u kojima je, u krajnjoj liniji, hegemon radnička klasa. Prilagođavanje te borbe nacionalnim osobenostima omogućava i pospješuje socijalizam u savremenom svijetu.

---

[17] E. Kardelj, *Nacija i međunarodni odnosi*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1975, str. 67—68. i 72—73.

Praksa ignorisanja tih posebnosti i specifičnosti nužno se pretvara u hegemonističku praksu nametanja koncepta jednih naroda drugima, jednih zemalja drugima, u gušenje nacionalne slobode, a samim tim i socijalističkih ideala ravnopravnosti ljudi bez obzira na nacionalnu pripadnost i ostvareni kulturno-nacionalni nivo. Štaviše, ovo nametanje guši i sam revolucionarni proces i u tome je njegova najveća opasnost.

Veliki broj etničkih zajednica i naroda današnjeg svijeta nije se nacionalno konstituisao u buržoaskim revolucijama zapadnoevropskog modela koje su se odigrale u XVII i XVIII vijeku, nego svoju nacionalnu afirmaciju postiže danas putem oslobodilačkih revolucija i borbom protiv tog modela kao obaveznog i njegovih izvannacionalnih implikacija kao sastavnog dijela borbe za socijalizam u globalnim svjetskim razmjerama. U oslobodilačkim revolucijama najreljefnije se ogleda bitna povezanost nacionalnog i klasnog interesa, njihova osnovna istovjetnost i njihov program socijalizma koji nosi narod kao klasa. Razvoj savremenog društva pokazao je da samo program socijalističke orijentacije donosi ugnjetenim narodima i obespravljenim masama mogućnost stvarne afirmacije njihovih nacionalnih i klasnih interesa i postizanja nacionalne i klasne samostalnosti, bez obzira na stepen konstitucije i klase i nacije.

Stoga teorija marksizma i marksistička misao uopšte, usvajajući Marksovu metodu u prilaženju svjetskim procesima, ne bi smjela biti opterećena šablonima i modelima kada upotrebljava kategorije „klasa" i „nacija" i kada ih smješta u drugačije, izvanevropske relacije i prostore. I ovdje važi ona Geteova misao koju je Lenjin koristio: „Teorija je siva, prijatelju moj, samo je drvo života uvijek zeleno." Zato jedna interpretacija koja reflektira na to da univerzalnije zahvati pojavu kao što je dijalektika klasnog i nacionalnog oslobođenja ne smije zastati ni pred specifičnom strukturom ni „klase" ni „nacije" niti dovesti u pitanje princip njihovog odnosa na planu ostvarivanja socijalizma kao svjetskog procesa.

Prema tome, klasno i nacionalno u izgrađivanju socijalističkog samoupravnog društva u našoj zemlji nalaze se u dijalektičkom jedinstvu. Stoga je iluzorno svako suprotstavljanje klase i nacije. Upravo pristup koji insistira na dijalektičkom odnosu klase i nacije, na jednoj strani, omogućava da se odredimo konkretno-istorijski prema ovim fenomenima savremenog društva, a, na drugoj, onemogućava da se klasno i nacionalno mehanički tretiraju kao neke posebne dinamičke veličine.

*

Zahvaljujući vodećoj teoretskoj i praktičkoj ulozi Saveza komunista Jugoslavije, a kao izraz stvaralačke snage radničke klase, svih radnih ljudi, nacija i nacionalnosti, u našoj zemlji se uspješno rješavaju sva osnovna pitanja povezanosti klasnih i nacional-

nih interesa. To se, prije svega, odnosi na jačanje progresivne uloge radničke klase u okviru svake nacije i nacionalnosti i na ublažavanje razlika između razvijenih i nerazvijenih nacionalnih zajednica u okviru jedinstvenog društveno-političkog sistema i jedinstvenog privrednog sistema. Zatim, ne treba gubiti iz vida ni razvijanje uslova kulturne i jezičke ravnopravnosti nacija i nacionalnosti, što proizlazi iz samoupravnog organizovanja radničke klase. Međutim, to ne znači da postoji potpuna harmonija i beskonfliktnost među nacijama i nacionalnostima. Jer sve društvene protivrječnosti i krizni trenuci razvoja našeg društva nužno se reflektuju i na nacionalne odnose. Svjesne socijalističke snage o toj okolnosti moraju uvijek da vode računa. U protivnom, došlo bi do restauracije starih opterećenja i protivrječnosti u međunacionalnim odnosima ili do pojave novih oblika podređenosti i zavisnosti.

Živko Marković

Sindikat i samoupravljanje

Ustavnim konstituisanjem samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema uloga i položaj sindikata bitno su izmenjeni. Od posrednika između radničke klase i države sindikat je postao oblik samoorganizovanja klase, koji čini integralni deo jedinstvenog sistema samoupravljanja. Ustavne promene nisu, međutim, mogle same po sebi dovesti i do stvarnih promena u društvenom položaju i ulozi sindikata. Dosadašnje iskustvo u ostvarivanju Ustava i Zakona o udruženom radu pokazalo je da se preobražaj sindikata suočava s brojnim problemima.

Složenost tog preobražaja je utoliko veća što se on ne odvija sam po sebi niti sam za sebe. Ostvarivanje društvene uloge sindikata povezano je s funkcionisanjem celokupnog sistema samoupravljanja i u osnovi je uslovljeno razvijenošću samoupravnih proizvodnih odnosa. Ali problem i jeste u tome što se socijalistički proizvodni odnosi ne mogu razvijati bez neposredne akcije radničke klase organizovane u sindikat.

Iz potrebe da radnička klasa ovlada ukupnom društvenom reprodukcijom proističu tri osnovna obeležja preobražaja sindikata: angažovanje na svim bitnim pitanjima samoupravnog razvoja društva; stvaranje društveno-političke osnove samoupravnih

odluka; i neposredno učešće u tome svih sindikalno organizovanih radnika. Od tih pretpostavki bitno zavisi ostvarivanje samoupravne uloge sindikata.

Sindikat kao integralni deo jedinstvenog fronta socijalističkih snaga

Pravi oblik zajedničkog angažovanja socijalističkih snaga na bitnim pitanjima samoupravnog razvoja pronađen je u Socijalističkom savezu kao jedinstvenom frontu. To je, u stvari, oblik političkog povezivanja radničke klase sa svim progresivnim snagama društva. Time je bitno određena i pozicija sindikata u Socijalističkom savezu. On treba da deluje kao integralni deo jedinstvenog fronta, u kome i po klasnoj pripadnosti i po brojnosti članstva čini glavninu socijalističkih snaga.

Jedinstvo socijalističkog fronta idejno je određeno zajedničkim ciljevima socijalističkog razvoja, ali ti ciljevi se u praksi ne ostvaruju sami po sebi. Njih treba stalno izgrađivati i stalno se boriti za njihovu realizaciju, što upravo i čini smisao postojanja socijalističkog fronta. U uslovima samoupravljanja izgrađivanje i ostvarivanje socijalističkih ciljeva mora biti sjedinjeno u istim subjektima — samoupravno udruženim članovima socijalističke zajednice, jer takvi ciljevi po svojoj suštini zahtevaju prevazilaženje podvojenosti ideologije i prakse.

Iako ciljevi socijalističkog razvoja društva izražavaju interese svih socijalističkih snaga, oni su po svom klasnom karakteru autentični izraz interesa radničke klase. Time je u osnovi određena uloga sindikata u jedinstvenom frontu socijalističkih snaga. Oni su oblik neposrednog izražavanja interesa klase, ali i oblik neposredne borbe udruženih radnika za društvenu dominaciju i realizaciju tih interesa. Umesto sredstvima državne prinude, ova borba se vodi idejnim i političkim delovanjem kroz front socijalističkih snaga.

Sa tog stanovišta kritika sindikata može samo da ubrza njegov samoupravni preobražaj. Od samog početka ustavnih promena sindikat je i sam počeo da se „okreće" ključnim pitanjima udruženog rada i da postupno preuzima ulogu neposrednog angažovanja klase na njihovom rešavanju. On je na taj način postao neposredni nosilac društvene akcije u oblasti organizovanja i samoupravnog povezivanja udruženog rada, razvijanja dohodovnih odnosa i ostvarivanja samoupravnih prava radnika.

Sindikat se, međutim, do sada premalo angažovao na rešavanju opštedruštvenih problema proizvodnje i raspodele. Iako je institucionalno uključen i u Socijalistički savez i u delegatski sistem, on je te mogućnosti nedovoljno koristio za brže ovladavanje radničke klase društvenom reprodukcijom. Zbog toga ni njegovi napori u rešavanju konkretnih problema udruženog rada nisu davali odgovarajuće rezultate.

Iako je Socijalistički savez već konstituisan kao jedinstveni front socijalističkih snaga, način njegovog delovanja još nije ni teorijski dovoljno razjašnjen. Posebno se u pogledu delovanja sindikata kao integralnog dela fronta javljaju dileme koje u praksi dovode do nesporazuma, dupliranja i paralelizma. Zbog nepovezanog delovanja jedinstvo fronta svodi se praktično na individualno angažovanje, a često i na pasivno prisustvo delegata sindikata u organima Socijalističkog saveza.

Teškoća da se shvati i praktično uspostavi akciona povezanost sindikata i ostalih organizacija u Socijalističkom savezu proističe, pored ostalog, iz forumskog načina njihovog rada. Akciono jedinstvo može se uspostaviti samo kad je članstvo nosilac akcije. Ukoliko forumi jedne organizacije deluju odvojeno od članstva, oni će delovati odvojeno i u odnosu na druge organizacije.

Zbog forumskog načina rada sindikat je s ostalim organizacijama akciono najmanje povezan u mesnoj organizaciji Socijalističkog saveza. Iako su u mnogim mesnim zajednicama konferencije SSRN konstituisane i od delegata sindikalnih organizacija, zajedničkih akcija još nema, a rad mesnih organizacija SSRN najčešće se odvija i bez individualnog angažovanja radnika.

Forumski način rada otežava i da se pravilno shvati odnos između Socijalističkog saveza i sindikata. Pod kriterijume jedinstvenog delovanja fronta ponekad se podvode i zahtevi da se o svim akcijama organizacija raspravlja u organima Socijalističkog saveza. Ne samo što bi se time praktično ukinula samostalnost pojedinih organizacija u sastavu fronta, nego bi istovremeno bila paralisana njihova veoma razgranata aktivnost, bez koje tog fronta, u stvari, ne bi ni bilo.

Dijalektika odnosa između Socijalističkog saveza i sindikata može se shvatiti jedino tako da sindikat deluje kao sastavni deo fronta i onda kada samostalno vodi akcije na realizaciji zajedničkog programa. To pretpostavlja da u stvaranju takvog programa sindikat neposredno učestvuje i da u potpunosti snosi svoj deo odgovornosti za njegovu realizaciju. A zajednički program podrazumeva i opštedruštvene akcije u kojima se moraju angažovati sve socijalističke snage i posebne akcije koje će samostalno voditi pojedine organizacije.

Akcije sindikata vezane su pre svega za neposredno rešavanje problema udruženog rada. Ali, da bi radnička klasa postala subjekt ukupne društvene reprodukcije, sindikat i u opštedruštvenim akcijama mora biti ne samo jedan od učesnika, već njihov glavni nosilac. Iako se stavovi o ovim akcijama utvrđuju zajednički u Socijalističkom savezu, sindikat treba da igra presudnu ulogu u borbi za njihovu klasnu sadržinu.

Ostvarivanje takve uloge umnogome zavisi od načina delovanja Saveza komunista. U uslovima samoupravljanja komunisti mogu efikasno ostvarivati avangardnu ulogu samo ako deluju kao unutrašnja idejno-politička snaga radničke klase i svih organizovanih snaga društva. Zbog toga su neprihvatljive tendencije da se

između Saveza komunista i ostalih organizacija vrši nekakva podela nadležnosti, koja dovodi do toga da Savez komunista deluje uporedo s ostalim organizacijama i da spolja utiče na njihova opredeljenja.

Ove tendencije su izražene naročito u praksi. U relativno velikom broju organizacija udruženog rada vlada prećutna podela rada između organizacija SK i sindikata, tako da se često i neka sudbonosna pitanja samoupravljanja kao što su sticanje, raspoređivanje i raspodela dohotka, samoupravno planiranje i ostvarivanje samoupravnih prava radnika smatraju čisto sindikalnim temama. Zbog toga što se organizacije SK praktično distanciraju od ovih pitanja, organizacije sindikata ne uspevaju u svojim akcijama ili ih najčešće i ne vode.

Aktivnost Saveza komunista često se odvija izvan sindikata i zbog toga što organizacije i organi SK nastoje da svojim autoritetom direktno utiču na organe vlasti i samoupravljanja. Na sličan način pokušavaju da se ponašaju i organi sindikata, što samo doprinosi da odlučivanje faktički ostaje otuđeno od radnika. Iz takve prakse iznikli su politički aktivi, koji su u pojedinim sredinama faktički uzurpirali ulogu i društveno-političkih organizacija i organa upravljanja.

U nekim raspravama o političkom sistemu težište se stavlja na delegatsko predstavljanje Saveza komunista u organima sindikata. Pri tom se gubi iz vida neophodnost organizovanog delovanja svih članova SK u sindikatu, bez čega je praktično nemoguće vršiti idejno-političko usmeravanje klase. A kad je u akciji celokupno članstvo, onda faktički svi komunisti u bilo kojem organu sindikata čine svojevrsnu „delegaciju" koja je za svoj rad odgovorna i organizacijama SK i odgovarajućem organu SK.

Da bi delovao kao integrativna i usmeravajuća snaga fronta, Savez komunista se za svoje stavove mora boriti pre svega u osnovnim organizacijama sindikata i ostalih društveno-političkih organizacija, odnosno među svim članovima samoupravne zajednice, bez kojih fronta faktički ne može ni biti. Težnje za direktnim uticajem na organe vlasti i samoupravljanja imaju, međutim, sasvim suprotan smer, jer svaka organizacija sama za sebe nastoji da ostvari što veći uticaj. Time se delimično objašnjava zašto su i inicijative sindikata do sada bile malo usmerene prema frontu.

Stvaranje društveno-političke osnove samoupravnih odluka

Težnja društveno-političkih organizacija za direktnim uticajem na organe vlasti i upravljanja pokazuje da je stvarna moć više koncentrisana u ovim organima nego u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama. I činjenica da se sindikat daleko više bori za uticaj na pomenute organe nego što se oni bore za uticaj u sindikatu, sasvim potvrđuje takav odnos moći.

Zbog toga radničkoj klasi organizovanoj u sindikat tek predstoji odlučujuća borba za preuzimanje neposredne uloge u stvaranju društveno-političke osnove samoupravnih odluka. Bez toga bi se samoupravno odlučivanje i u svojim najneposrednijim oblicima svelo na formalnu demokratiju, jer presudnu ulogu u donošenju odluka nema onaj ko ih izglasava, već onaj ko ih kreira.

Koncentracija moći u organima vlasti i upravljanja neposredan je izraz otuđenosti političkog odlučivanja od radnika. Ukoliko se ta otuđenost još ispoljava, stavovi sindikata imaju više propagandni nego politički karakter. Utoliko se i njegova uloga ograničava na propagandnu i konsultativnu aktivnost. U dosadašnjoj praksi od organizacija i organa sindikata više je tražena opšta saglasnost i formalno pokriće za već pripremljene odluke nego što su oni sami učestvovali u njihovom koncipiranju. Stvaralačka uloga sindikata često se svodila na angažovanje pojedinaca u političkim aktivima i radnim telima organa vlasti i upravljanja.

Zbog toga značajni zakonski instrumenti koje je sindikat dobio donošenjem Ustava i Zakona o udruženom radu nisu u praksi još poprimili pravi smisao i snagu koju mogu imati. U mnogim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima sindikat formalno figurira kao potpisnik, a da o tim dokumentima u sindikalnim organizacijama i organima nije vođena nikakva rasprava. Time se, između ostalog, može objasniti pojava da takvi sporazumi i dogovori brzo padaju u zaborav i da se praktično niko ne oseća odgovornim za njihovo sprovođenje.

Problemi ostvarivanja uloge sindikata javljaju se pre svega u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Već u samom početku pojavile su se dileme oko razgraničenja uloge sindikalne organizacije i oblika samoupravljanja. Tamo gde se nije našao odgovor na to pitanje, dolazilo je do dupliranja. O istim pitanjima i na isti način raspravljano je i u sindikatu i na zborovima radnika, odnosno u organu upravljanja. Zbog toga je ponekad postavljano i pitanje celishodnosti postojanja sindikata.

Ako se, međutim, pođe od toga da radnici u sindikatu stvaraju društveno-političku osnovu za odluke koje neposredno donose ličnim izjašnjavanjem i putem delegatskog odlučivanja, onda pomenuta dilema potpuno otpada. U sindikatu bi se morala utvrđivati društveno-politička sadržina samoupravnih odluka pre njihovog donošenja. To omogućuje da se predlozi samoupravnih odluka pripremaju na osnovu stavova sindikata, umesto da se od sindikata traži saglasnost za odluke čija je sadržina utvrđena u političkom aktivu, poslovodnom organu ili stručnim službama.

Osnovna organizacija sindikata bi morala biti mesto političkog dogovaranja svih radnika o zajedničkim interesima. To podrazumeva da se u njoj i članovi organa upravljanja, poslovodnih organa, kao i radnici stručnih službi pojavljuju sa svojim predlozima. Bitno je da postignuti dogovori neposredno izražavaju opredeljenje većine radnika, bez obzira na to odakle dolazili predlozi.

To je jedini put da se u organizaciji udruženog rada prevaziđe birokratski centralizam kao oblik odlučivanja u ime radnika. U uslovima samoupravljanja organizacija sindikata ne može se shvatati kao jedan od centara odlučivanja ili kao nekakva protivteža administraciji i organima upravljanja. Ona je po svom položaju i ulozi najširi oblik političkog dogovaranja svih subjekata samoupravljanja u organizaciji udruženog rada.

Kad je u organizaciji sindikata postignut dogovor o sadržini samoupravnih odluka, njeno ponovno izjašnjavanje o tim odlukama je suvišno. Ukoliko su se prethodno već opredelili za određena rešenja, radnici će lako moći da procene da li su ona sadržana u predloženim odlukama. U tom slučaju nema nikakve potrebe da se o predlozima samoupravnih odluka vodi ponovna rasprava u organizaciji sindikata.

U osnovnoj organizaciji sindikata radnici treba da se dogovaraju kako o problemima udruženog rada tako i o zajedničkim potrebama u mesnoj zajednici. To je uslov da se oni u mesnoj organizaciji Socijalističkog saveza pojavljuju ne samo s pojedinačnim predlozima već i s kolektivnim inicijativama sindikalnih organizacija i da se, s druge strane, zajednički izjašnjavaju o inicijativama koje se iz mesnih organizacija SSRN stiču u osnovnoj organizaciji sindikata. Na taj način se u samoj bazi fronta uspostavlja dominacija interesa radničke klase, kao osnovna pretpostavka jedinstvenog delovanja na svim nivoima organizovanja.

Osnovna organizacija sindikata je glavno mesto političkog dogovaranja radnika i o pitanjima koja se rešavaju delegatskim odlučivanjem. Razlika je samo u tome što se na bazi opredeljenja osnovnih organizacija konačni dogovori utvrđuju u organima sindikata. Takav način dogovaranja treba da obezbedi neposredno izražavanje zajedničkih interesa radnika i demokratsko razrešavanje protivrečnosti između opštih i pojedinačnih interesa.

To je jedna od osnovnih pretpostavki za dosledno funkcionisanje delegatskog sistema. Pošto delegatski sistem treba da bude u funkciji neposrednog odlučivanja radnika, težište društveno-političke akcije sindikata mora biti u osnovnoj organizaciji udruženog rada, jer se tada glavni problem ostvarivanja njegove društvene uloge svodi na demokratsko opredeljivanje većine radnika za rešenja koja obezbeđuju ostvarivanje njihovog klasnog interesa.

Zbog toga su neodrživa shvatanja koja glavni instrument za obezbeđenje uticaja na skupštine interesnih i društveno-političkih zajednica vide u posebnim delegacijama sindikata. Ako se akcija za konkretna politička opredeljenja i njihovo prihvatanje od većine radnika ne vodi u osnovnim organizacijama udruženog rada, takve delegacije ne samo što je neće nadomestiti, nego će se i same pretvoriti u instrument za otuđivanje odlučivanja od radnika.

Da bi delegatske odluke izražavale politička opredeljenja sindikata, delegati u skupštine moraju dolaziti sa takvim instrukcijama delegatske baze koje su već zasnovane na tim opredeljenjima. Rešenje nije u tome da se u delegatskim skupštinama za

stavove sindikata bore samo neke posebne delegacije, već da se na tim stavovima zasnivaju opredeljenja svih delegata. A to znači da se glavna borba za takva opredeljenja mora voditi u delegatskoj bazi, to jest u osnovnoj organizaciji udruženog rada.

To podrazumeva da sindikat u izgrađivanju svojih stavova ide ispred delegatskog odlučivanja i da stvara društveno-političku osnovu za takvo odlučivanje. U tom cilju on treba da postane glavno stecište inicijativa za ostvarivanje interesa radničke klase i da se s takvim inicijativama sam pojavljuje pred delegatskim skupštinama, umesto da ih od njih iščekuje. To je uslov da sindikat od spoljašnjeg zaštitnika interesa radničke klase postane glavni nosilac njihove realizacije. Ustavna pozicija i na njoj zasnovani zakonski instrumenti pružaju mu za to široke mogućnosti.

Preobražaj sindikata u uslovima samoupravljanja ostvaruje se, međutim, u onoj meri u kojoj radnička klasa uspeva da ovlada društvenom reprodukcijom. Njegov relativno mali uticaj na delegatske skupštine može se objasniti pre svega time što se moć ovih skupština još uvek zasniva uglavnom na administrativnoj koncentraciji sredstava za opšte i zajedničke potrebe. Otuda ne samo skupštine, već ni društveno-političke organizacije, oslanjajući se na automatizam takve koncentracije, ne osećaju stvarnu potrebu za delovanjem u delegatskoj bazi.

Takav zaključak u potpunosti potvrđuje dosadašnje iskustvo u primeni Ustava i Zakona o udruženom radu. Kad god su sredstva za zajedničke potrebe prikupljana samoupravnim udruživanjem, bila je neophodna neposredna aktivnost u organizacijama udruženog rada i delegata i društveno-političkih organizacija, posebno sindikata. Znatno bolje funkcionisanje delegatskog sistema u organizacijama udruženog rada nego u interesnim i društveno-političkim zajednicama rezultat je pre svega veće razvijenosti samoupravnog udruživanja rada i sredstava.

To pokazuje da bi težište društvene akcije sindikata moralo biti usmereno na razvijanje samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, a pre svega slobodne razmene i udruživanja rada u svim delatnostima i na svim nivoima društvene reprodukcije. Samo kroz takvu akciju sindikat može postati oblik neposrednog političkog delovanja radničke klase u borbi za demokratsku dominaciju njenih interesa u društvu.

Neposredno učešće radnika u akcijama sindikata

Neposredno učešće radnika u akcijama sindikata ostvarivano je upravo u onoj meri u kojoj su one bile usmerene na razvijanje samoupravnih odnosa. Iako je još Sedmi kongres Saveza sindikata Jugoslavije stvorio određene institucionalne pretpostavke za takvo delovanje, ono se relativno sporo širilo pre svega zbog nedovoljne *akcione* usmerenosti na primenu Ustava i Zakona o udruženom

radu. To je primarni razlog što osnovna organizacija sindikata još nije postala glavni nosilac sindikalne akcije i što delegatski način konstituisanja sindikata još nije u funkciji takve akcije.

Društveno-politička osnova samoupravnih odluka može se stvarati samo neposrednim angažovanjem svih samoupravljača koji takve odluke i donose. Zato i sindikat svoju ulogu u tome može ostvarivati samo ako u njegovim akcijama učestvuju svi sindikalno organizovani radniici. Stavovi sindikata ne mogu imati političku snagu koja će obezbediti njihovu realizaciju ako nisu rezultat neposrednog opredeljenja članstva.

Kao što radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada učestvuju u odlučivanju o svim pitanjima od zajedničkog interesa, tako se u osnovnoj organizaciji sindikata o tim pitanjima politički dogovaraju. Zato osnovna organizacija sindikata čini osnovu celokupnog sindikalnog organizovanja, kao što osnovna organizacija udruženog rada čini osnovu društvenog sistema samoupravljanja. U tome je osnovni smisao zahteva koji je postavljen na Sedmom kongresu Saveza sindikata Jugoslavije, da se u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada obrazuje osnovna organizacija sindikata.

U osnovnoj organizaciji radnici treba neposredno da učestvuju u izgrađivanju stavova sindikata, kako onih koje zauzima sama osnovna organizacija tako i onih koji se utvrđuju u sindikalnim organima. Smisao delegatskog konstituisanja ovih organa i jeste u tome da na svim nivoima sindikalnog organizovanja omogući neposredno učešće radnika u političkom dogovaranju. Stavovi sindikalnih organa morali bi se konstituisati na bazi demokratskog sučeljavanja kolektivnih opredeljenja organizacija od čijih su delegata i konstituisani.

Takav način konstituisanja stavova sindikata je nužan zbog toga što se oni već u toku izgrađivanja moraju pretvarati u opšte opredeljenje članstva. Upravo na tome se i zasniva njihova moć jer oni ni od jednog organa ne mogu biti nametnuti članstvu. Kroz samoupravne odluke mogu se realizovati samo oni stavovi koji su shvaćeni i dobrovoljno prihvaćeni bar od većine samoupravljača. Zbog toga društveno-političko delovanje sindikata čini nerazdvojni deo samoupravne aktivnosti na rešavanju društvenih problema.

Delegatski način organizovanja i delovanja sindikata u uslovima samoupravljanja neophodan je, pored ostalog, i zbog toga što glavno ishodište političkih inicijativa više nije u organima, već u osnovnim organizacijama. Probleme samoupravljanja mogu najbolje i najbrže sagledavati sami samoupravljači. Zbog toga glavno stecište političkih inicijativa radnika mora biti u osnovnoj organizaciji sindikata, odakle se inicijative za rešavanje problema od šireg interesa usmeravaju dalje prema sindikalnim organima.

Umesto na inicijativama iz centra, rad organa sindikata mora se sada zasnivati na inicijativama koje dolaze iz organizacija. Organi, u stvari, i ne mogu više biti shvaćeni drugačije nego kao oblik dogovaranja samih organizacija. Zato delegat ne može u organu is-

tupati samo s vlastitim opredeljenjima, već s opredeljenjima svoje organizacije, s kojima bi se njegova lična opredeljenja morala podudarati.

Delegatski način delovanja podrazumeva neposredno povezivanje organizacija, na kojem se zasniva celokupno organizovanje sindikata. Takvo organizovanje objektivno je uslovljeno logikom povezivanja udruženog rada. Kao što se osnovne organizacije udruženog rada neposredno udružuju u radnu organizaciju i šire radne asocijacije, tako se osnovne organizacije sindikata neposredno povezuju u jedinstvenu organizaciju i šire oblike sindikalnog organizovanja. Bez takve podudarnosti sindikat ne bi mogao delovati kao integralni deo jedinstvenog sistema samoupravljanja.

Dohodovno povezivanje udruženog rada zahteva da se vrši neposredno povezivanje sindikalnih organizacija iz različitih delatnosti, do čega u sistemu državnog organizovanja nikada nije dolazilo. Već je u dosadašnjoj aktivnosti sindikata na primeni Ustava i Zakona o udruženom radu došlo do veoma izraženih tendencija takvog povezivanja. Ove tendencije nastale su kao rezultat neposrednog angažovanja sindikata na rešavanju problema udruženog rada, koji se sve manje javljaju u odnosima između organizacija udruženog rada i državne administracije, a sve više u odnosima između samih organizacija udruženog rada.

To nameće potrebu za odgovarajućim promenama i u organizovanju sindikata. Sadašnja organizaciona struktura sindikata nasleđena je iz administrativnog perioda, kada su radne organizacije bile direktno vezane za državni aparat i kada je vertikalno gransko povezivanje sindikata bilo sasvim dovoljno za ostvarivanje njegove uloge. U sistemu samoupravnog udruženog rada, gde se vrši neposredno povezivanje organizacija iz različitih sfera rada, akciono povezivanje sindikata mora biti višestruko, pa i njegovo organizovanje mora biti raznovrsnije nego ranije. Težište akcionog povezivanja sindikata sada se iz grana pomera u reprodukcione, odnosno dohodovne celine, što ne znači da unutar grana više nije potrebno.

Zbog toga dilema: gransko ili reprodukciono organizovanje sindikata, koja se ističe u nekim diskusijama, nije sasvim osnovana. Kruto institucionalno organizovanje, koje podrazumeva manji ili veći broj posebnih organizacija unutar Saveza sindikata Jugoslavije, u svakom slučaju ne omogućuje efikasno političko delovanje radničke klase u sistemu samoupravljanja, bez obzira na kom se principu te organizacije konstituisale. Kao što se pojedinačni interesi radnika i posebni interesi delova radničke klase višestruko prepliću, tako se i akcije sindikata moraju višestruko preplitati da bi se ti interesi neposredno izražavali i ostvarivali. U osnovi takve aktivnosti stoji potreba za jedinstvenim delovanjem sindikata, kao što u osnovi različitih interesa radnika stoje jedinstveni interesi klase.

Ostvarivanje društvene uloge sindikata u integralnom sistemu samoupravljanja zahteva da on deluje pre svega kao jedinstvena

organizacija radničke klase. U isto vreme to zahteva da se unutar jedinstvene organizacije sindikata razvija takva fleksibilnost organizovanja koja omogućuje da se jedna ista organizacija prema raznovrsnosti svojih interesa uključuje u različite oblike akcionog povezivanja. Zavisno od trajnosti interesa i potreba, ovi oblici mogu biti povremeni ili stalni, ali oni uvek moraju biti oblici neposrednog povezivanja samih organizacija, bez klasičnih institucionalnih obeležja i bez posebnog profesionalnog aparata.

Preko oblika akcionog povezivanja organizacije mogu da istupaju sa zajedničkim inicijativama u organima Saveza sindikata i da organizuju zajedničke akcije na realizaciji stavova koje ti organi zauzimaju. Na taj način one treba samostalno da deluju na ostvarivanju jedinstvenog programa sindikata u pojedinim oblastima društvene aktivnosti. Radi obezbeđivanja jedinstva akcije, najcelishodnije je da svi oblici takvog delovanja budu regulisani jedinstvenim statutom sindikata i usmeravani iz organa Saveza sindikata.

To je istovremeno put da se prevaziđu paralelizam i dupliranje koji su se do sada ispoljavali u radu posebnih (strukovnih) sindikata i Saveza sindikata. Problem je upravo u tome što su sindikati i u uslovima samoupravljanja nastavili da deluju kao posebne strukovne organizacije unutar Saveza sindikata. Tek je aktivnost na primeni Ustava i Zakona o udruženom radu podstakla tendencije prevazilaženja takvog delovanja, koje su se ispoljile naročito u zajedničkom organizovanju pojedinih akcija ili u faktičkom pretvaranju sindikata u oblike delovanja Saveza sindikata.

Fleksibilnost organizovanja kakvu zahteva ostvarivanje uloge sindikata u uslovima samoupravljanja pretpostavlja delegatski način dogovaranja o zajedničkim akcijama. Smisao takvog dogovaranja je da sami radnici organizovani u osnovne organizacije sindikata budu nosioci društveno-političke akcije. Ukoliko se ovaj cilj ostvaruje, nestaje potreba za političkim profesionalizmom, koji je karakterisao posredničku ulogu sindikata u administrativnom periodu. Utoliko su neprihvatljivije tendencije za povećavanjem takvog profesionalizma, koje se obično pravdaju povećanom ulogom sindikata.

Dosadašnje iskustvo iz primene Ustava i Zakona o udruženom radu pokazuje da je najodgovornije funkcije u sindikatu objektivno sve teže obavljati profesionalno. Da bi se uspešno vodile revolucionarne akcije radničke klase, mora se biti u centru revolucionarnih zbivanja, a taj centar je sve više u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Zbog toga funkcije organizatora takvih akcija nužno moraju preuzimati sami revolucionarno orijentisani radnici.

Nisim Konfino

Problemi i pravci privrednog razvoja u 1978. godini

1. Polazeći od ciljeva i zadataka Plana, politika njegovog ostvarivanja u 1978. godini morala je da ima u vidu i tendencije privrednih kretanja koja se iz prethodne prenose u ovu godinu. Njena osnovna motivacija i jeste da ta kretanja što više uskladi sa pravcima politike razvoja dogovorene Planom, kako bi nas rezultati privređivanja u što većoj meri približili planskim projekcijama, koji su od bitnog značaja za ostvarivanje ukupne politike razvoja. Otuda je ocena tendencija u privredi i razvoju društveno-ekonomskih odnosa prisutnih na prelazu iz prošle u ovu godinu od prvorazrednog značaja za razumevanje ciljeva i zadataka ekonomske politike u ovoj godini.

Kao i 1976. godinu, tako i prošlu godinu karakterišu znatna konjunkturna kolebanja, čije prelomne tačke padaju sredinom jedne i druge godine. Iako se kalendarska 1976. godina svrstava u godine skromnog privrednog rasta, stvarnu stagnaciju privredne aktivnosti imali smo samo do sredine te godine. Privredni uspon, koji je nosila industrijska proizvodnja, otpočeo je ponovo negde polovinom 1976, da bi se iscrpio u drugom tromesečju 1977. godine. Od tada priraštaja rasta industrijske proizvodnje gotovo da i nema, izuzev u prošlogodišnjim letnjim mesecima.

Razvoj proizvodnje i drugih privrednih delatnosti opredeljen je kretanjem platežno sposobne tražnje. Oživljavanje rasta industrijske proizvodnje sredinom 1976. godine pokrenuto je in-

tenzivnom izvoznom aktivnošću i potrebama popunjavanja zaliha iscrpljenih u prethodnom periodu. Izvoz je mogao postati nosilac privredne propulzije zahvaljujući pre svega otežanom plasmanu na domaćem tržištu, čija je apsorpciona moć bila iscrpljena višegodišnjom visokom inflacijom i osetno ograničena prelaskom sa fakturisane na naplativu realizaciju. U meri u kojoj se privreda, uz rastuću kreditno-monetarnu podršku, prilagođavala novom sistemu obračuna i plaćanja, oživljavala je i domaća tražnja, lična i investiciona, i na toj osnovi ubrzavana proizvodnja.

Istovremeno sa jačanjem tražnje i porastom proizvodnje ubrzava se i kretanje cena i troškova života, a u 1977. godinu prenose se rastući pritisci na cene. Što su se ti pritisci samo manjim delom efektuirali, treba zahvaliti smirivanju rasta cena i inflacije u svetskim razmerama, a pre svega mirnijem rastu jediničnih troškova zbog relativno visokog rasta proizvodnje.

Kretanja u razmeni sa inostranstvom bitno su opredeljena razvojem privredne aktivnosti u zemlji, mada se ne bi smeo potcenjivati ni uticaj svetske konjunkture na intenzitet i pravce naše spoljnotrgovinske razmene. Pogoršanje naše razmene s inostranstvom datira od sredine 1976. godine, kada počinje da se iscrpljuje kratkotrajno oživljavanje svetske konjunkture nakon recesije iz 1974. i 1975. godine. Istovremeno sa sužavanjem inostranog širi se domaće tržište. Već krajem 1976. godine izvoz jenjava, a uvoz raste. U 1977. godinu naša privreda je ušla sa velikim narudžbinama za domaće tržište i još većim potrebama za uvozom reprodukcionih materijala i opreme, koji je mogao biti ostvaren zahvaljujući nizu činilaca, čiju prirodu i dejstvo tek treba analitički proceniti.

Ukupne bilanse jedne, po rezultatima postignutim u materijalnoj proizvodnji, zapošljavanju, produktivnosti i investicionoj aktivnosti, veoma povoljne godine kakva je to 1977. nesumnjivo bila[1], karakteriše, na drugoj strani, ne samo rekordan spoljnotrgovinski i platnobilansni deficit, već i nepovoljno nasleđe koje ta godina ostavlja 1978. godini. Reč je pre svega o kretanjima u materijalnoj proizvodnji, koja, uz povoljan materijalni i finansijski saldo uspešne godine, prenose sada manje povoljne tendencije u rastu proizvodnje i potrošnje, u oblasti cena i troškova života i naročito u razmeni sa inostranstvom. Privredna kretanja prvog meseca 1978. godine potvrdila su ovu procenu.

Prošla godina obeležena je izuzetnim naporima i značajnim rezultatima u rekonstrukciji privrednog sistema njegovim usklađivanjem sa Ustavom i Zakonom o udruženom radu. Privedena

---

[1] Postizanje realnog rasta društvenog proizvoda od 7%, industrijske proizvodnje od 9,4%, poljoprivredne — posle izuzetno rodne 1976. godine — za 3%, građevinarstva 10%, saobraćajnih usluga 8% predstavlja u uslovima recesivnih kretanja u svetskoj privredi evidentan uspeh. To je i omogućilo da se u uslovima porasta zaposlenosti od 4,3% osetno poveća društvena produktivnost rada, u industriji čak za 5,2%, a realna lična primanja zaposlenih za oko 4% u odnosu na prethodnu godinu.

je kraju pripremna faza ustavne transformacije odnosa u našoj privredi, koja se sastojala pretežnim delom u organizaciono-pravnoj rekonstrukciji postojećih i uspostavljanju novih nosilaca odlučivanja i u jačanju dohodovnih odnosa u društvenoj reprodukciji. To su veoma značajna dostignuća radničke klase. Problemi koji će morati da se rešavaju u ovoj oblasti, pored osnovnog, koje bi se moglo označati kao borba za dohodovne sadržaje i odnose u novim oblicima i institucijama samoupravnog sistema, nalaze se i u teškoćama prelaska i u onim prazninama koje neminovno nestaju u procesu smene starih nosilaca prava i odgovornosti, ali i u otporima koji se rađaju iz inercije zasnovane na realnim materijalnim odnosima i pozicijama koje oni još uvek imaju. Kretanja u oblasti ekonomskih odnosa sa inostranstvom, ali ne samo tu, izraz su upravo tih teškoća i otpora, ali i izvesnog kašnjenja u sprovođenju u život novih sistemskih rešenja. Predstoji, dakle, opsežna društvena aktivnost da se sva ta nova sistemska rešenja pretvore u društvenu praksu, što i jeste osnovna društveno-ekonomska pretpostavka bržeg i stabilnijeg razvoja.

Sve te okolnosti morale su biti uvažene pri koncipiranju ekonomske politike u 1973. godini. Međutim, Rezolucija ne bi bila dokument o politici ostvarivanja Društvenog plana Jugoslavije za period od 1976. do 1980. godine u 1978. godini ako ne bi dala odgovor i na pitanje dokle se stiglo u ostvarivanju Srednjoročnog plana i u kojoj meri posle njegovog dvogodišnjeg sprovođenja zadaci utvrđeni u njemu odgovaraju aktuelnim potrebama i mogućnostima društveno-ekonomskog razvoja. Ovo tim pre što je sadašnji Srednjoročni plan u većoj meri izraz usaglašenih ocena i stavova republika i autonomnih pokrajina, a manje na novim, samoupravnim i dohodovnim odnosima organizovanog udruženog rada. Princip kontinuiranog planiranja zahteva stalno sučeljavanje privredne i društvene prakse sa ciljevima Plana i pravcima njegovog ostvarivanja, te je i opravdano i nužno da se u trećoj godini sprovođenja petogodišnjeg plana, kada je ostvarljivost njegovih osnovnih zadataka već u visokom stepenu merljiva, izvrši i njegova društvena provera. Razume se, ne zato da bi se doveli u pitanje osnovni ciljevi društveno-ekonomskog razvoja zemlje, već da bi se njegove projekcije, bilansi i parametri uskladili sa realnim potrebama i mogućnostima. Zalažući se, stoga, da svi nosioci planiranja svojim merama i aktivnostima osiguraju što veće približavanje proporcijama petogodišnjeg plana i što svestranije ostvarivanje njegovih ciljeva i zadataka, Rezolucija istovremeno insistira na razmatranju ostvarivanja Planom predviđene strukture proizvodnje i razvoja, i to kako u pogledu ostvarivanja dogovorene politike i izvršavanja preuzetih obaveza za razvoj delatnosti od posebnog značaja tako i politike bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo.[2] Nema sumnje da će

[2] Podaci SDKJ o investicijama (stanje 30. septembra 1977) ukazuju da u uslovima naglog širenja fronta investicija (dve trećine od oko 29 hiljada investicionih objekata u izgradnji započeto je u poslednjih

redovan izveštaj koji će biti podnet Skupštini SFRJ o ostvarivanju Srednjoročnog plana obuhvatiti i neke druge probleme koji nastaju zbog raskoraka između njegovih ciljeva i njihovog sprovođenja u život, da bi se preduzele mere radi ostvarivanja dogovorenog razvoja ili, pak, pojedini njegovi parametri uskladili sa realnim mogućnostima i potrebama, a i sa objektivnom situacijom (privredna kretanja u svetu, na primer, mnogo su nepovoljnija nego što se moglo predvideti kada je Plan usvajan).

2. Osnovna pretpostavka ostvarivanja svih planiranih ciljeva materijalnog razvoja jeste blagovremeno donošenje propisa i samoupravnih akata kojima se ustanove političkog i društveno-ekonomskog sistema i odnosi u udruženom radu usklađuju sa Ustavom SFRJ i Zakonom o udruženom radu i obezbeđuje njihova dosledna primena. Polazeći od toga, Rezolucija obavezuje sve nosioce odluka o društvenoj reprodukciji da početkom ove godine donesu programe prioritetnih zadataka i da preduzimaju neophodne mere i aktivnosti za dosledno sprovođenje u život Zakona o udruženom radu i drugih novih sistemskih rešenja. Da bi se stvorili neophodni uslovi za pojačanu aktivnost svih društvenih subjekata na daljem razvoju političkog i ekonomskog sistema na osnovama socijalističkog samoupravljanja, Skupština SFRJ će doneti najkasnije u prvom tromesečju ove godine sistemske zakone u oblasti privrede koji još nedostaju, a Savezno izvršno veće podzakonske akte u roku od mesec dana po donošenju tih zakona, a sva podzakonska akta za već ranije donete sistemske zakone treba da se donesu najkasnije do kraja prvog tromesečja.

Rezolucija posebno insistira na povećanju efikasnosti rada delegacija i delegatskih skupština društveno-političkih zajednica, njihovih izvršnih organa, državne uprave i svih institucija u kojima treba osigurati neposrednije učešće i uticaj udruženog rada, društveno-političkih organizacija i svih subjektivnih snaga društva. Na taj način i jačanjem odgovornosti svih nosilaca planiranja i subjektivnih snaga za razvijanje samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i ostvarivanje planova i programa razvoja treba obezbediti viši nivo samoupravne organizovanosti udruženog rada i udruživanja rada i sredstava, a time i brži preobražaj odnosa u oblasti proširene reprodukcije, što i jeste osnovna karika

---

godinu dana) još naglo bujaju i investicije u delatnostima u kojima su kapaciteti očigledno predimenzionirani (u proizvodnji pića, finalnih proizvoda od drveta, preradi papira, proizvodnji gotovih tekstilnih proizvoda i u drugim prerađivačkim delatnostima). Dakle, bez obzira na inače pozitivnu pojavu veoma intenzivnih ulaganja u energetiku i neke druge prioritetne delatnosti, broj i disperzija investicija, a pogotovo njihova predračunska vrednost sve se više udaljuje od realnih materijalnih mogućnosti, što ne može biti bez uticaja na tempo i efikasnost promena u privrednoj strukturi. I ostvarivanje politike bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo još uvek se ne odvija u dogovorenim razmerama, iako se obaveze federacije prema njima uredno izvršavaju. Posebno zabrinjava veoma spora realizacija ulaganja (iz doprinosa Fondu i van tog doprinosa) iz razvijenijih u područja u razvoju.

u lancu ukupnog društveno-ekonomskog razvoja u 1978. i narednim godinama.

3. Ustaljivanje onih tokova u privredi koji obezbeđuju dalji razvoj proizvodnje i samoupravnih produkcionih odnosa i uspešno suprotstavljanje eskalaciji negativnih tendencija prenetih iz prošle u ovu godinu moguće je samo doslednijim sprovođenjem politike ekonomske stabilizacije, reafirmacijom njenih osnova i merila. Politika sadržana u Rezoluciji u svojoj osnovi je politika ekonomske stabilizacije kakva je koncipirana Rezolucijom Desetog kongresa SKJ i dokumentom Saveznog saveta za privredni razvoj i ekonomsku politiku o politici ekonomske stabilizacije.

Osnovna pretpostavka ostvarivanja politike ekonomske stabilizacije u 1978. godini jeste postizanje i ustaljivanje takve dinamike i strukture proizvodnje i drugih društvenih delatnosti koja omogućuje optimalno angažovanje ljudskih i materijalnih resursa i Planom predviđeno proširivanje materijalne osnove udruženog rada, uz zadovoljavanje odgovarajućeg rasta ličnih, zajedničkih i opštedruštvenih potreba; razume se, u meri i na način koji neće ugrožavati planiranu robno-novčanu i spoljnotrgovinsku ravnotežu, već jačati onu ponudu na domaćem i inostranom tržištu koja je u funkciji ekonomske stabilizacije i jačanja udela izvoza u spoljnotrgovinskoj razmeni.

U uslovima usporenog rasta industrijske proizvodnje postizanje stope rasta od 7—8% predstavlja veoma ambiciozan zadatak. Poznato je da je prošlogodišnji visoki rast fizičkog obima industrijske proizvodnje od 9,4% postignut pre svega zahvaljujući značajnom prenetom nivou iz 1976. i rastu u prvim mesecima 1977. godine. Maksimalan porast industrijske proizvodnje u 1977. godini od 13%, ostvaren u drugom tromesečju, u četvrtom tromesečju je sveden na ispod 6%, a na samom kraju godine na oko 5%. Na taj način prenos u 1978. godinu upola je manji od prenosa rasta iz 1976. u 1977. godinu. Prema tome, ostvariti intenzitet industrijske proizvodnje kojim bi se stopa rasta od prenetih 2—3% povisila do 7—8% biće daleko teže nego 1977. godine, kada je trebalo stopu rasta podići od 6 na 9,4%. Nešto slično je i sa poljoprivrednom proizvodnjom: biće potrebno da ona ne samo ostvari prošlogodišnje rekordne prinose, već i da ih premaši za 3—4%.

Istina, proizvodnja je ušla u ovu godinu veoma dobro snabdevena domaćim i uvoznim sirovinama i reprodukcionim materijalom. Po svemu sudeći, ni energetski bilans ne bi trebalo da predstavlja značajnije ograničenje postizanja planiranog privrednog rasta. Problemi nastaju zbog sužavanja platežno sposobne tražnje i teškoća u prilagođavanju privrede zahtevima domaćeg, a naročito izvoznog tržišta.

Otuda su i glavni pravci postizanja i stabilizovanja planirane dinamike privrednog rasta jačanje izvozne aktivnosti i one domaće potrošnje koja je najmanje zavisna od uvoznih sirovina,

repromaterijala i delova, a čiji rast doprinosi postizanju planirane strukture privrede.

Podržavajući onu investicionu aktivnost kojom se ostvaruju planirane promene privredne strukture, a pre svega ulaganja u one kapacitete u delatnostima od posebnog značaja čija je izgradnja u završnoj fazi i koji doprinose bržoj supstituciji uvoza, Rezolucija posebno insistira na intenzifikaciji stambene izgradnje i na stvaranju povoljnijih uslova za razvoj „male privrede". Upravo u jačanju stambene izgradnje i u razvoju „male privrede" kriju se ogromne rezerve, čije bi aktiviranje ubrzalo ne samo građevinsku delatnost i obogatilo tržište nizom deficitarnih proizvoda i usluga, već pokrenulo i niz industrijskih delatnosti koje proizvode opremu za stanove. Upravo u oblasti stambene izgradnje, kao i u „maloj privredi", suočavamo se sa veoma snažnim dogmatskim shvatanjima o ličnoj inicijativi i angažovanju ličnih sredstava građana u sticanju dohotka i njegovoj upotrebi za rešavanje njihovih egzistencijalnih problema. Oblast stanovanja i stambeno-komunalne izgradnje spada među one u kojima su najsnažniji recidivi stare organizacije i privređivanja, gde je među najslabijim uticaj radnih ljudi i građana i najsnažnije prisustvo vanekonomskih faktora. Otuda je i „odmrzavanje" odnosa u stambenoj izgradnji, a i u „maloj privredi", u prvom redu stvar političke akcije. Ona treba da omogući stvarnu samoupravnu transformaciju odnosa u oblasti stanovanja i prevashodan uticaj radnih ljudi u rešavanju njihovih stambenih problema, kao i da stvori idejno-političke pretpostavke za veći razmah inicijative u oblasti „male privrede" u skladu sa našim ustavnim sistemom.

Nije nimalo slučajno što je u naporima za postizanje Planom utvrđene dinamike i strukture proizvodnje dato veoma značajno mesto podizanju tehničko-tehnološkog nivoa mašinogradnje, razvijanju jedinstva tehnološkog sistema u saobraćaju, sistemu veza i u drugim delatnostima i većem unificiranju opreme. Očekuje se postizanje dogovora svih faktora u zemlji o politici uvoza tehnologije kojim treba obezbediti potpuniju zaštitu interesa jugoslovenske privrede i racionalnu dopunu sopstvenog tehnološkog potencijala. Predstoji revizija dokumenata tehnološke regulative, uvođenje jedinstvene informacione mreže u vezi sa standardizacijom i drugo. Jedan od najznačajnijih zadataka u ovoj oblasti podsticanja stvaralaštva treba da bude doslednije i efikasnije materijalno i moralno stimulisanje pronalazaštva i novatorstva.

4. Jačanje reproduktivne i akumulativne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi, a time i ubrzavanje procesa udruživanja rada i sredstava, jeste jedan od magistralnih pravaca društveno-ekonomske akcije u 1978. godini.

Iako se u vreme donošenja Rezolucije nije raspolagalo podacima o ekonomskom položaju privrede, finansijski rezultati poslovanja privrede u periodu januar—septembar 1977. godine upozoravali su da je problem akumulativne sposobnosti organizacija

udruženog rada u privredi i dalje akutan. Naime, uprkos povoljnijim finansijskim rezultatima u prvih devet meseci prošle godine nego u istom periodu 1976. godine i znatnijem povećanju učešća sredstava za proširenu reprodukciju i rezerve u raspoređenom dohotku (čime su osetno poboljšani odnosi u internoj raspodeli koji su bili poremećeni u 1976. godini), smanjen je udeo organizacija udruženog rada privrede u ostvarenom društvenom proizvodu (sa 67,9 na 67,1%). Istina, i u nešto pogoršanim odnosima u raspoređivanju društvenog proizvoda povećano je učešće sredstava za reprodukciju, ali to ne menja činjenicu da je položaj privrede u raspodeli nacionalnog dohotka i dalje nezadovoljavajući. Teško je verovati da su odnosi u sticanju i raspodeli dohotka u poslednjem tromesečju godine mogli biti toliko izmenjeni u korist privrede da bitno poboljšaju njen položaj. Pa i u tom slučaju već sama činjenica da oni ne bi mogli mnogo da odstupaju od veoma nepovoljnih odnosa iz 1976. godine dovoljno ubedljivo govori o tome da tek predstoji široka društvena akcija neophodna da bi se zaustavile i otklonile višegodišnje nepovoljne tendencije u raspodeli nacionalnog dohotka.

Nepovoljan položaj organizacija udruženog rada u proširenoj reprodukciji i njihova visoka zavisnost od kreditnih sredstava u finansiranju tekućeg poslovanja i razvoja izraz su pre svega nepovoljne pozicije privrede u raspodeli nacionalnog dohotka. Već više godina, a to je slučaj i u 1977. godini, udeo sredstava organizacija udruženog rada iz privrede u ulaganjima u osnovne fondove ne prelazi jednu trećinu njihove vrednosti. Istovremeno nešto više od polovine sredstava kojima se finansiraju investicije čine krediti domaćih i inostranih banaka i drugih kreditora, a, sudeći po podacima SDK o stanju investicija krajem septembra prošle godine, ovo stanje se ni u 1977. godini znatnije nije izmenilo.

Akumulativnost privrede i stepen njenog samofinansiranja bitno opredeljuje intenzitet procesa udruživanja rada i sredstava. Prema podacima SDK, udeo udruženih sredstava u izvorima sredstava za finansiranje investicija krajem prošle godine jedva je prelazio 3%. Veoma je karakteristično da je još manje učešće ulaganja koja se iz jedne republike, odnosno autonomne pokrajine vrše u drugu u ukupnim ulaganjima u osnovne fondove privrede. To govori o veoma visokom stepenu republičke, odnosno pokrajinske zatvorenosti. Prezaduženost privrede i visok stepen njene zavisnosti od banaka, naročito kad je reč o dugoročnim ulaganjima u nove objekte, po prirodi stvari predodređuje teritorijalizaciju sredstava i investicija. Sadašnja faza ustavne transformacije bankarstva i kreditno-monetarnog sistema u celini još ne omogućuje postizanje kvalitativnih promena u položaju organizacija udruženog rada u proširenoj reprodukciji, jer nije niti je objektivno mogla da dovede do značajnijih promena u raspolaganju sredstvima reprodukcije, a time ni do neophodne transformacije bankarskog sistema u sistem finansijskih asocijacija udruženog rada, što je osnovna pretpostavka njegove emancipacije od onih

faktora koji ga upućuju na teritorijalizaciju sredstava. To su međusobno povezani problemi koje je moguće rešavati samo u procesu transformacije odnosa u društvenoj reprodukciji stalnim jačanjem materijalne pozicije i stepena organizovanosti udruženog rada i svođenjem klasičnog kreditnog odnosa na neophodnu dopunu cirkulacije društvenih sredstava zasnovane na udruživanju rada i sredstava.

Polazeći od svih ovih činjenica, Rezolucijom je utvrđen niz mera i aktivnosti za promenu stanja u ovoj oblasti. Te promene mogu se postići intenzifikacijom privređivanja, efikasnijim korišćenjem živog i opredmećenog rada — ogromnih proizvodnih potencijala i drugog društvenog bogatstva stvorenog u periodu socijalističke izgradnje. Tu leže neslućene mogućnosti, čije je aktiviranje velikim delom zavisno od daljeg jačanja interesa radnih ljudi da efikasnim privređivanjem uvećavaju svoj i društveni standard. Upravo to upućuje na visoku zavisnost i međusobne veze procesa sticanja, raspoređivanja i upotrebe dohotka, čistog dohotka i ličnih dohodaka.

Rezolucijom je proklamovana politika takvog korišćenja dohotka kojim će se osigurati sporiji rast dela dohotka koji osnovna organizacija udruženog rada u privredi raspoređuje za lične dohotke, zajedničke i opštedruštvene potrebe od porasta ostvarenog dohotka. Insistirajući na raspodeli prema radu, uz veće izdvajanje za jačanje materijalne osnove udruženog rada, Rezolucija poziva sve nosioce odlučivanja da obezbede da se prekine višegodišnja tendencija bržeg rasta sredstava za zadovoljavanje opštih i zajedničkih potreba od rasta društvenog proizvoda i dohotka. U istom cilju zahteva se i preduzimanje mera za smanjivanje stepena zaduženosti privrede i kreditnih odnosa. Ispitaće se mogućnosti daljeg smanjivanja kamata i premija osiguranja i preduzeti mere za dalje unapređivanje platnog prometa da bi se smanjili troškovi organizacija udruženog rada, njihova zavisnost od kredita i povećala brzina i sigurnost plaćanja.

Periodično usklađivanje ličnih dohodaka i obaveza iz dohotka osnovnih organizacija udruženog rada sa ostvarenim dohotkom u toku godine treba da onemogući znatan deo anticipirane potrošnje. Rezolucijom su predviđene i druge mere za svođenje potrošnje u granice utvrđene dogovorenom politikom, među kojima je, svakako, najznačajnija obaveza svih društveno-političkih zajednica da donesu opšte bilanse sredstava za zadovoljavanje opštih i zajedničkih potreba, u okviru kojih će organizacije udruženog rada-korisnici usluga sa onima koji ih pružaju usklađivati programe rada i obaveze izdvajanja sredstava za ove svrhe. Preduzimaće se mere za dalju dogradnju budžetskog sistema, a svi korisnici budžeta federacije dužni su da sačine programe štednje sredstava budžeta. Značajno je što su Rezolucijom obavezani svi nosioci planiranja da svojim planovima rada i razvoja utvrde programe štednje za 1978. godinu.

5. Opredeljujući se za aktivnu antiinflacionu politiku, Rezolucija polazi od zahteva da rast cena i troškova života bude niži od ostvarenog u 1977. godini.

U opredeljivanju za ovakvu politiku polazi se od tri značajne činjenice: prvo, da su krupnim zahvatima u periodu 1974—1976. godine izvršene tako značajne promene u primarnoj raspodeli kojima su u velikoj meri uspostavljeni željeni odnosi između pojedinih grana i privrednih delatnosti, tako da dalje neophodno usklađivanje odnosa u primarnoj raspodeli ne iziskuje takva pomeranja u cenama koja bi se osetnije odrazila na opšti rast cena i troškova života; drugo, računa se sa usklađenijim odnosima između ponude i tražnje, čemu bi trebalo da doprinese i odgovarajuća kreditno-monetarna politika; i treće, ceni se da će recesivna kretanja u svetskoj privredi uticati i na sporiji rast inflacije i cena, posebno onih sirovina i repromaterijala čiji smo veliki uvoznici.

Nasuprot tome, mora se računati i sa nekim faktorima čije bi nekontrolisano dejstvo moglo da predstavlja ozbiljnu pokretačku snagu inflacione spirale u 1978. godini. To je pre svega očekivani rast jediničnih troškova proizvodnje, do koga bi moglo doći ukoliko bi dalje jačao raskorak između proizvodnje i troškova poslovanja, odnosno prekomernog rasta potrošnje. Ovi troškovi, koji su, zahvaljujući dinamičnoj proizvodnji, u 1977. godini predstavljali faktor deflacije, u ovoj godini bi mogli postati osnovni pokretač inflacije. U nizu drugih, tu treba pomenuti i praksu namicanja sredstava za zatvaranje finansijskih konstrukcija za investicionu izgradnju nabijanjem cena. Plima investicione izgradnje, koja jača, u sve je većem raskoraku sa finansijskim mogućnostima investitora, što se neminovno odražava u njihovom pritisku na cene. To se u prvom redu odnosi na one proizvodne, uslužne, komunalne i druge društvene delatnosti koje imaju svojevrstan monopol na tržištu. Platnobilansne teškoće mogle bi nepovoljno da se odraze na mogućnosti uvoza robe široke potrošnje, čime bi se otvorile nove mogućnosti za pojačanje pritiska na cene.

Da nije reč o golim pretpostavkama, pokazuju i kretanja u ovoj oblasti na prelazu iz 1977. u 1978. godinu. Prema podacima zvaničnih organa za cene, ukoliko bi se ostvarile sve nagoveštene namere za podizanje cena, već u prvom tromesečju bi se realizovalo 60% rasta troškova života planiranog za celu 1978. godinu.

Politika razvoja računa sa dejstvom novih sistemskih zakona u oblasti cena i kompenzacija, s tim što Zakon o osnovama sistema cena i o društvenoj kontroli cena treba da stupi na snagu do kraja prvog tromesečja. Smirivanju inflacije treba da doprinese bolje funkcionisanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta stvaranjem uslova, po potrebi i odgovarajućim zakonskim propisima, za ubrzanje udruživanja rada i sredstava u proizvodnoj i prometnoj sferi. Jačanjem procesa udruživanja rada i sredstava organizacija udruženog rada koje se bave poslovima prometa na veliko,

izvoza i uvoza sa proizvodnim organizacijama otklanjaće se jedno od značajnih inflatornih žarišta.

Jedna od veoma značajnih pretpostavki za ostvarivanje Rezolucijom utvrđene politike cena jeste aktivnije angažovanje svih društveno-političkih zajednica na većoj organizovanosti tržišta i poboljšanju snabdevenosti stanovništva. Veoma značajan činilac u tome je i uspostavljanje nove organizacije materijalnih rezervi, koje treba da omoguće nesmetano snabdevanje tržišta svim neophodnim robama.

6. Poboljšanje položaja zemlje u međunarodnoj razmeni i osetno smanjenje deficita platnog bilansa jeste jedan od ključnih, ali i najsloženijih zadataka politike razvoja u 1978. godini. Promenu veoma nepovoljnih tendencija u razmeni s inostranstvom, koje su kulminirale u 1977. godini, treba postići prvenstveno odlučnijom orijentacijom i organizovanijim naporima za povećanje izvoza robe i usluga, ali i racionalnijom politikom uvoza i njegovim doslednijim usklađivanjem s mogućnostima plaćanja. Osnovne pretpostavke za ostvarivanje ovih zadataka jesu stvaranje odgovarajućih uslova na domaćem tržištu i jačanje konkurentne sposobnosti naše privrede. Doslednim sprovođenjem novog sistema ekonomskih odnosa s inostranstvom i prenošenjem prava i odgovornosti za uravnotežavanje bilansa plaćanja na asocijacije organizacija udruženog rada, republike i autonomne pokrajine stvaraju se suštinske pretpostavke za promenu tendencija u ovoj oblasti.

Da je došlo vreme ozbiljnijih promena u sferi ekonomskih odnosa s inostranstvom, pokazuju i rezultati razmene u prošloj godini. Nije nepoznato da je u 1977. godini ostvarena za 7,7% veća vrednost izvoza nego u 1976. godini, pri čemu je on (imajući u vidu porast cena) realno smanjen za oko 5%. Istovremeno je vrednost uvoza povećana za 30,8%, a njegov realni obim za oko 15%. Deficit bilansa robne razmene povećan je za 76% i dostigao je iznos od 4.380 miliona dolara, dok je pokrivenost uvoza izvozom smanjena sa 66,2% 1976. na 54,5% 1977. godine. Rezultati nerobnog i uslužnog poslovanja sa inostranstvom još nisu poznati, ali je prema kretanjima u prvih deset meseci prošle godine izvesno da će suficit iz ovog poslovanja, kojim se, inače, pokriva više od polovine spoljnotrgovinskog deficita, biti osetno smanjen.

Iako se još ne raspolaže kompletnom i dokumentovanom analizom koja bi dala konkretne odgovore na pitanje o uzrocima eskalacije negativnih tendencija u oblasti ekonomskih odnosa s inostranstvom, osnovni činioci pogoršavanja položaja naše privrede u međunarodnoj razmeni, sa kojima se već duže vreme suočavamo, manje-više su poznati.

To su, pre svega, neusklađenost strukture naše privrede i njena nedovoljna organizovanost za sučeljavanje sa ekonomski jačim i efikasnijim partnerima u inostranstvu, visoko integrisanim u regionalnim i multinacionalnim organizacijama, zaštićenim

protekcionističkom politikom ili oslonjenim na državni monopol. Opšte je poznato da je znatan deo naše proizvodnje zavisan od uvoza sirovina i repromaterijala i da se promene u privrednoj strukturi koje treba da nas ekonomski racionalno emancipuju od takvog uvoza još uvek ne odvijaju zadovoljavajućim tempom. Manje je poznato da znatan deo ovog uvoza predstavlja uvoz sklopova i podsklopova raznih delova za ugrađivanje koji se montiraju ili ugrađuju u naše proizvode pod firmom kooperacije ili bez takve firme, a na osnovu uvoza takve opreme i licenci koje „troše" inostranu supstancu. Uopšte uzev, uvoz inostrane tehnologije, koji je, inače, svakoj zemlji u razvoju, pa i našoj neophodan, znatnim delom je ostvaren na način kojim se povećala naša ekonomska zavisnost od inostranstva. Veoma značajan činilac koji opredeljuje ne samo uvoz finansijskih sredstava, već i znatnog dela opreme, pa i u izvesnoj meri i reprodukcionih materijala, jeste težnja privrede da akumulaciju koja nedostaje nadoknadi inostranim finansijskim i robnim kreditima. Time se objašnjava stalno rastući pritisak na prekomerno zaduživanje u inostranstvu i na uvoz i one opreme koju domaća industrija može da proizvede (ali ne i da prodaje na kredit). Činjenica da ukupan izvoz roba trenutno ne pokriva ni uvoz reprodukcionog materijala za proizvodnju rezultat je ne samo nesklada u materijalnim bilansima proizvodnje, uvoza i izvoza, već i ekonomski sve manje održivog raskoraka između novostvorene vrednosti i njenog trošenja.

Jenjavanje izvoza takođe je izraz odnosa u materijalnoj proizvodnji i njenoj organizovanosti, ali i društvenog tretmana izvozne privrede. Dok god se znatan deo izvoza zasniva na takozvanim izvoznim viškovima, njegova će propulzija u velikoj meri zavisiti od intenziteta domaće konjunkture, koja, kao što je to bio slučaj u 1977. godini, umnožavajući uvozne potrebe, istovremeno konzumira i deo izvoznih viškova. U vezi s tim posebnu pažnju zaslužuje problem prilagođavanja privrede stalnim promenama na svetskim tržištima, koje su posebno intenzivne u periodu recesije u međunarodnoj privredi. Očigledno je da se u novim uslovima sve teže probijamo sa našim klasičnim izvoznim artiklima (hrana, metali, drvo, tekstil itd.), a da se još uvek ne razvija ona izvozna industrija koja bi mogla da nađe odgovarajuće mesto u savremenoj međunarodnoj podeli rada. Slabljenje konkurentne sposobnosti izvozne privrede, čije se obaveze za zadovoljavanje opštedruštvenih potreba još uvek značajnije ne razlikuju od obaveza ostalog dela privrede, sve više otežava premošćivanje rastućih carinskih i vancarinskih barijera na svetskim tržištima. Usitnjenost spoljnotrgovinske mreže i njena nedovoljna integrisanost sa proizvođačima čiju robu izvozi, odnosno koje snabdeva uvoznim materijalima, predstavlja takođe jedan od uzroka pogoršanja položaja privrede u međunarodnoj razmeni. Dakle, niz je činilaca koji otežavaju i onako nepovoljan položaj naših izvoznika koji potiče iz još uvek velike razlike između nivoa produktivnosti u našoj zemlji i u visokorazvijenim industrijskim zemljama.

Sistem ekonomskih odnosa s inostranstvom koji se sve do promena izvršenih u deviznom i spoljnotrgovinskom režimu zasnivao pretežno na regulisanju uslova razmene od saveznih organa i na njihovoj odgovornosti za stanje platnog bilansa — neminovno je sve više odudarao od potreba i mogućnosti udruženog rada i republika i autonomnih pokrajina i njihovih nadležnosti u drugim oblastima društvene reprodukcije. Nekonzistentnost uslova razmene s inostranstvom sa ukupnim uslovima privređivanja sužavala je front i nosioce borbe za uravnoteženje bilansa plaćanja na organe federacije, čiji se akcioni radijus, po prirodi stvari, svodio pretežno na manje-više linearne, nedovoljno selektivne mere u oblasti spoljnotrgovinskog i deviznog režima. Pri tome ni postojeći mehanizmi usklađivanja uvoza sa izvozom nisu prilagođavani izmenjenim uslovima u spoljnotrgovinskoj razmeni niti su, pak, dosledno sprovođeni, tako da je izostao pravovremeni odgovor na izazove svetskog tržišta.

A zaoštravanje odnosa na svetskom tržištu i pogoršavanje međunarodnih ekonomskih odnosa u celini izazvalo je mnoge nedaće, naročito u zemljama u razvoju, koje su najteže pogođene novim talasom recesije visokorazvijenih industrijskih zemalja Zapada.

Pokazalo se da krizno stanje u kapitalističkim zemljama ne samo da nije prevaziđeno, već da i dalje sve više deluje kako na zaoštravanje njihovih unutrašnjih protivrečnosti tako i na sve veće pogoršavanje međunarodnih ekonomskih odnosa. Posle oživljavanja njihovih privreda u drugom polugođu 1976. i u prvom polugođu 1977. godine, došlo je do usporavanja privredne aktivnosti, posebno u zapadnoevropskim zemljama. Prema oceni OECD-a, stopa rasta u celoj 1977. godini mogla bi da iznosi 3,5%, a rast u privredama zapadnoevropskih zemalja neće preći 2,5%. Opada stepen iskorišćenosti industrijskih kapaciteta, usporava se ritam investiranja, a povećava broj nezaposlenih. Stopa inflacije u industrijski razvijenim zapadnim zemljama u toku ove godine je usporena. Neke od njih će, zahvaljujući i toj činjenici, uspeti da poboljšaju svoj platnobilansni položaj. Međutim, u celini uzev, deficit platnog bilansa zemalja OECD-a procenjuje se u 1977. godini na 31,5 milijardu prema 26,5 milijardi dolara u 1976. godini, pri čemu je naročito u porastu deficit SAD i malih zapadnoevropskih zemalja. Prema najnovijim podacima GAT-a, obim svetske trgovine, koji je u 1976. godini bio za 11,5% veći nego 1975. godine, u 1977. godini će porasti svega za 3—4%.

U uslovima produženih privrednih i monetarnih poremećaja i nestabilnosti sve se više uočava orijentacija industrijski razvijenih zemalja Zapada na primenu protekcionističkih mera. Pri tome mnoge zemlje, pored uvoznih dažbina, imaju čitavu skalu takozvanih necarinskih prepreka, raznih selektivnih ili kvantitativnih ograničavanja uvoza (na primer: dozvole, embarga, sanitarne propise podešene protekcionizmu, depozite, standarde, metod prinudnog samoograničenja izvoza itd.). Mere ograničenja uvoza po-

stepeno se proširuju sa poljoprivrednog sektora (goveđe meso, vino, mlečni proizvodi) na pojedine industrijske sektore, u kojima su naglašeno prisutni problemi porasta nezaposlenosti, nedovoljnog investicionog impulsa i otuda smanjenog korišćenja postojećih proizvodnih kapaciteta. Sve naglašeniji zahtevi za merama ograničenja uvoza iz trećih zemalja, a i konkretne mere i aktivnosti, obuhvataju u prvom redu radno intenzivne grane industrije i industriju primarne prerade, dakle — osnovne izvozne artikle zemalja u razvoju. Očigledno je da se pravi odgovori ovim izazovima nalaze u korišćenju našeg velikog uvoza iz pojedinih zemalja za stvaranje većeg prostora za izvoz u te zemlje.

Treba, međutim, imati u vidu i činjenicu da teškoće u razmeni sa industrijski razvijenijim zemljama Zapada, a naročito sa onima sa područja EEZ-a, nisu novog datuma. One su od početka kriznog perioda u privredama ovih zemalja samo zaoštrene. Naš položaj je u odnosu na njih nešto poboljšan na prelazu iz 1975. u 1976, da bi se u 1977. godini ponovo ozbiljno pogoršao. Pri opštem proseku pokrivenosti našeg uvoza sa ovog područja izvozom u visini od oko 36%, sa nekim zemljama, među kojima je najznačajniji spoljnotrgovinski partner SR Nemačka, pokrivenost uvoza izvozom ne prelazi 25%, što znači da na 4 dolara uvoza ne postižemo izvoz od 1 dolara. Činjenica da jedan deo tog deficita pokrivamo nerobnim deviznim prihodima sa tog područja, a u slučaju SR Nemačke, računajući i devizne doznake naših radnika na privremenom radu u toj zemlji (što, uzgred budi rečeno, i ne predstavlja u celini devizni prihod zemlje), i čitav deficit — ne umanjuje ozbiljnost problema.[8] Opšti zahtev za postizanjem uravnoteženijeg regionalnog rasporeda robne razmene podrazumeva u prvom redu neodložno preusmeravanje naših nabavki u zemlje koje nam kupovinom naših roba omogućuju uspostavljanje trajnije ravnoteže u bilansu plaćanja. Iskustva iz naše razmene sa zemljama u razvoju, u čemu su poslednjih godina postignuti značajni rezultati, a i iz razmene sa nekim istočnoevropskim socijalističkim zemljama, pokazuju da je promena regionalne strukture razmene ne samo celishodna i potrebna, već i moguća.

Na potrebu značajnijih promena u strategiji naših ekonomskih odnosa s inostranstvom upozorava zaoštravanje ekonomske krize u zemljama Zapada i njihove sve izraženije tendencije prevaljivanja svojih teškoća na ekonomski slabije partnere. U tom pogledu su veoma indikativne prognoze OECD-a o obimu i regionalnom rasporedu razmene zemalja ovog područja sa inostranstvom. Procenjuje se da će, pri padu rasta ukupnog uvoza zemalja tog područja od 5% u 1977. na 3,75% u 1978. godini, razmena unutar OECD-a porasti za 4,5%, a rast uvoza iz zemalja koje

---

[8] Ovakvih, pa i drastičnijih primera ima više, pri čemu je interesantno pomenuti da je u 1977. godini stepen pokrivenosti uvoza izvozom u razmeni sa zemljama EEZ-a iznosio 38,2%, a sa SAD 54,4%. Osetno je pogoršan i položaj naše privrede u razmeni sa većinom istočnoevropskih socijalističkih zemalja s kojima smo prešli na konvertibilan način plaćanja (Mađarska, Rumunija i Bugarska).

ne pripadaju toj organizaciji (zemlje u razvoju i socijalističke zemlje) pasti sa 7,5% u 1977. na 2% u 1978. godini. Ovakvu politiku zatvaranja tržišta istovremeno prate namere jačanja izvozne ekspanzije upravo u one zemlje i područja čijem se izvozu zatvaraju vrata (pri očekivanom ukupnom rastu izvoza zemalja OECD-a od 5,5%, izvoz u zemlje koje ne pripadaju ovoj grupaciji treba da poraste za 7%).

U tako pogoršanim uslovima međunarodne razmene privreda naše zemlje treba u 1978. godini da osetno poboljša svoj spoljnoekonomski položaj. Projekcijama platnog i deviznog bilansa zemlje i zajedničkom deviznom politikom Jugoslavije u 1978. godini predviđeno je da deficit platnog bilansa u 1978. godini bude otprilike za jednu trećinu manji nego što je bio u prethodnoj godini.

To treba postići prvenstveno odlučnijom orijentacijom i organizovanijim naporima da se izvoz, kao jedan od najznačajnijih faktora dinamike privrednog rasta, realno poveća najmanje za 6%, a uvoz uskladi s tako stvorenim platnobilansnim mogućnostima. Osnovna pretpostavka za ostvarivanje ovako krupnog zadatka jeste dosledno sprovođenje u život novog sistema ekonomskih odnosa sa inostranstvom zasnovanog na preuzimanju osnovnih prava i odgovornosti za uslove sticanja i korišćenja deviznog dohotka od strane radnika u organizacijama udruženog rada — učesnika u spoljnotrgovinskom prometu i odgovornosti republika i autonomnih pokrajina za sopstvenu platnu i deviznobilansnu poziciju u jedinstvenom platnom i deviznom bilansu Jugoslavije. Od tempa i doslednosti samoupravnog udruživanja radnika udruženog rada u proizvodnji i spoljnotrgovinskom prometu i konstituisanja suštinski novih odnosa između njih, od uspešnog organizovanja i funkcionisanja sekcija za privrednu razmenu u privrednim komorama, koordinacionih odbora pri nadležnim organima u republikama, autonomnim pokrajinama i Saveznom izvršnom veću, zajedničkih privrednih predstavništava u inostranstvu — zavisiće i stepen organizovanosti našeg nastupa na svetskim tržištima i sposobnost za sučeljavanje sa visoko organizovanim inostranim partnerima. Organsko povezivanje izvoza sa uvozom i stvaranje povoljnijih ekonomskih pretpostavki za izvoznu ekspanziju moguće je postići u prvom redu efikasnim funkcionisanjem samoupravnih interesnih zajednica za ekonomske odnose sa inostranstvom i doslednim sprovođenjem načela da se obim i uslovi uvoza i zaduživanja u inostranstvu moraju usklađivati sa ostvarivanjem deviznog priliva po osnovu izvoza i drugih deviznih prihoda predviđenih projekcijom platnog i deviznog bilansa Jugoslavije i projekcijama platnobilansnih i deviznobilansnih pozicija republika i autonomnih pokrajina. Bilo bi, razume se, jednostrano ako bi se u svemu tome zanemarile zakonom utvrđene odgovornosti federacije ili, pak, izgubio iz vida uticaj promena privredne strukture i druge mere za supstituciju uvoza, kao i značaj promena u sferi politike raspodele i upotrebe dohotka za jačanje izvoza i smirivanje uvoza. Sve su to veoma značajni činioci sa

kojima računa Rezolucija u opredeljivanju za takvu politiku koja treba da omogući zaustavljanje razvoja nepovoljnih tendencija u ekonomskim odnosima sa inostranstvom i usklađivanje kretanja u ovoj oblasti sa intencijama i projekcijama Plana.

7. Jedno od obeležja privredne situacije jeste da je na samom prelasku iz prošle u 1978. godinu, uoči i neposredno nakon usvajanja Rezolucije o ostvarivanju Plana u ovoj godini, već uočena spomenuta opasnost od eskalacije nekih negativnih tendencija u privređivanju, koja bi mogla da ugrozi ostvarivanje ciljeva i zadataka dogovorene politike razvoja. Iz tih saznanja proistekla je inicijativa za odgovarajuću akciju, i to i u rukovodstvima društveno-političkih organizacija i u izvršno-političkim organima federacije. Ona je praćena donošenjem programa političke i društveno-ekonomske akcije i pravaca mera za aktivno suprotstavljanje razvoju nepovoljnih tendencija. Od toga kako će se predviđene mere i aktivnosti ostvarivati u društveno-ekonomskoj praksi, kakvom brzinom i efikasnošću će delovati nosioci odlučivanja o društvenoj reprodukciji, zavisiće i konkretni rezultati u ostvarivanju dogovorene politike.

Složenost borbe za ostvarivanje Rezolucije je u tome što su teškoće u njenoj realizaciji takve prirode da iziskuju mere čije bi pozitivno dejstvo na jednim sektorima društvene reprodukcije moglo istovremeno da izazove dopunske teškoće ili, pak, da oteža rešavanje problema na drugim. Naime, jedan od osnovnih zahteva ekonomskog trenutka je postizanje i stabilizovanje takve dinamike proizvodnje i privrednog rasta koja bi trebalo da omogući ostvarivanje svih drugih ciljeva društvene reprodukcije. Pored izvoza, koji bi morao biti osnovna poluga ubrzanja rasta, mora se računati i sa jačanjem domaće tražnje, bez koje izvozna tražnja ne bi bila dovoljna za ubrzanje proizvodnje. Međutim, jačanje domaće tražnje moglo bi ugroziti izvoznu tražnju i uticati na povećanje one proizvodnje sa velikim uvoznim uloškom. Da i ne govorimo o „klasičnim" metodama podsticanja tražnje posredstvom kreditne emisije, što uvek predstavlja potencijalnu opasnost po robno-novčane odnose i faktor inflacije tražnje. Dakle, ekonomska politika moraće se laćati veoma selektivnih mera čije bi pozitivno dejstvo u najmanjoj mogućoj meri izazivalo neželjene „nusprodukte". Već sama ta činjenica, kao i praksom proverena istina da se mere izvršnih i upravnih organa po svojoj prirodi teško mogu prilagođavati konkretnim potrebama društvene reprodukcije, odnosno pojedinih njenih segmenata, sa svoje strane potvrđuju neophodnost da udruženi rad i njegove asocijacije, kao i drugi odgovorni faktori u društvu što pre i u što većoj meri postanu nosioci borbe za dinamičan i stabilan privredni rast.

Oni to po našem društveno-ekonomskom sistemu i jesu, odnosno razvojem naših samoupravnih produkcionih odnosa oni to iz dana u dan u sve većoj meri postaju. Otuda se i najveće mogućnosti za postizanje ciljeva razvojne politike nalaze u što

potpunijem i efikasnijem funkcionisanju našeg samoupravnog društvenog sistema, njegovih dohodovnih institucija i odnosa i samoupravnih nosilaca. Ovaj trenutak procesa izrastanja nove društveno-ekonomske organizacije čini prvorazrednim pitanje koordinacije aktivnosti brojnih nosilaca odlučivanja. I to ne samo da bi se uskladila njihova akcija i usmerila u dogovorenim pravcima društveno-ekonomskog razvoja, već i da bi se izbegle one praznine koje mogu nastati u periodima intenzivne preraspodele društvenih odgovornosti. Stoga je angažovanje što šireg kruga društvenih činilaca i što bolja koordinacija društvene akcije u ostvarivanju ciljeva razvoja jedan od osnovnih zahteva našeg sadašnjeg društveno-ekonomskog trenutka.

Naum Grizo

Neoracionalistička teorija odlučivanja

Neoracionalistička teorija odlučivanja javlja se kao reakcija na nedostatke nekih ranijih škola organizacione analize kao što je tejlorizam ili pristup međuljudskim odnosima. Škola ljudskih odnosa opravdano je kritikovala jednostrano postavljanje težišta analize na formalnu strukturu organizacije i racionalno motivisano ponašanje njenih članova. Ali, ono što je trebalo da bude samo delimično korigovanje zaključaka o dominantnoj kauzalnoj ulozi ovih dvaju faktora u organizacionom ponašanju pretvorilo se uskoro u potpunu negaciju kako formalne strukture tako i racionalne komponente u postupcima ljudi u organizacijama. Analitička pažnja usmerena je isključivo ka neformalnim aspektima organizacione strukture i ka spontanom obrascu odnosa koji nastaju u socijalnoj interakciji. Ljudsko ponašanje se objašnjava uglavnom sa stanovišta osećanja, instinkta grupne pripadnosti, afektivnih pobuda i ličnih vrednosti i ciljeva koji su često u konfliktu sa formalnim propisima i organizacionim ciljevima. Tačno je da su se autori te škole nadali da će psihološke i socijalne satisfakcije radnika, takozvani „moral", imati pozitivno dejstvo na produktivnost (formula ljudskih odnosa je za mnoge moralno neprivlačna upravo zato što se iza „poboljšane moralne klime" krije cilj povećanja dobiti firme), ali sistematskija empirijska posmatranja pokazala su da korelacija između „morala" i produktivnosti nije samo pozi-

tivna. Pokazalo se da visoki „moral" može da postoji uporedo sa niskom produktivnošću i obrnuto. Takav pristup ne vodi računa o problemima koje organizacija treba da rešava da bi ostvarila cilj zbog koga je osnovana. Problemi planiranja i koordinacije isto tako nisu obuhvaćeni. Pa ipak, organizacija je, pored ostalog, sistem svesno koordiniranih delatnosti usmerenih ka ostvarivanju određenih ciljeva.[1] Formalna struktura tretira se kao varijabla koja ne pripada sistemu neformalnih odnosa i, pošto, po Retlisbergerovim rečima, „sve stvari ne mogu da se posmatraju i tumače u isti mah", ona ostaje van vidokruga ove škole. S druge strane, afektivne pojave smatraju se značajnijim elementom ljudskog ponašanja od uticaja razumskih sila ličnosti. Ali, reklo bi se da je stav škole u tome pogledu ambivalentan, jer bi se iz takozvane „logike koštanja" koja, navodno, dominira kod menadžera dalo zaključiti da su razlozi razuma uticajniji u ovoj kategoriji, a „logika osećanja" među radnicima — jedna distinkcija koja sigurno nije preuzeta od Frojda.

U nekim drugim naukama, naprotiv, postoji tendencija da se racionalnost ljudskih bića u procesu odlučivanja tretira kao neograničena. To bi značilo da postoji neograničena sposobnost razuma da obuhvati sve alternative i da između njih uvek izabere najbolju kao rukovodstvo u formulisanju strategije za rešavanje problema koji stoje pred organizacijom. Model ekonomskog čoveka predstavlja takvu krajnost u tretiranju problema racionalnosti pri donošenju odluka. Racionalni izbor najpogodnijih sredstava pomoću kojih može da se postigne određeni cilj u slučaju ekonomskog čoveka (koji predstavlja više jednu idealnu konceptualnu konstrukciju nego empirijsko biće) odvijao bi se sa stanovišta ekonomske teorije u sledećim fazama:

a) da se poznaju na sveznajući način sve moguće alternative akcije;

b) da se predvidi niz posledica koje će proizaći iz eventualnog izbora svake alternative;

c) da se stvori potpun i dosledan sistem preferencija koji će omogućiti da se rangiraju sve posledice od najpoželjnije do najnepoželjnije i da se na taj način napravi optimalan izbor.[2]

Ali, u stvarnosti, razume se, stvari ne stoje tako. Razum ni jednog čoveka ne može obuhvatiti sve alternative, jer ne može da izoluje i prouči najbitnije aspekte u onom krajnje složenom kompleksu varijabli uzajamne interakcije koji sačinjava stvarnost u kojoj deluju organizacioni akteri. Ograničena kognitivna sposobnost i moć računanja jeste gvozdena činjenica sa kojom se sudaraju sve iluzije o svemoći čoveka. Prvi udarac toj iluziji zadao je Galilej saznanjem da Zemlja nije nikakav centar sveta, već samo jedno iz beskonačnog mnoštva nebeskih tela. Drugi udarac zadalo

---

[1] C. Barnard, *The Functions of the Executive*, Harvard University Press, 1938, str. 73. i N. Mouzelis, *Organization and Bureaucracy*, Aldine — Atherton, 1967, str. 120—121.

[2] H. A. Simon, *Administrative Behavior*, 2. izd., Macmillan, 1947, str. XXIII i Mouzelis, op. cit., str. 121.

je Darvinovo učenje koje je srušilo teološki mit o privilegisanom, nebeskom poreklu čoveka. Toj dvojici velikana pridružio se Frojd tvrđenjem da razum predstavlja samo jedan sloj ljudske psihe, jedan sužen krug svesnih intelektualnih pedstava u životu čoveka. I sada, u teoriji organizacije, Sajmon skreće pažnju na činjenicu da su čak i racionalni aspekti ljudskog ponašanja samo ograničeno racionalni. Kakvo mesto ove nove nijanse mišljenja (koje se, naravno, nikako ne mogu uporediti sa revolucionarnim posledicama teorija Galileja, Darvina ili Frojda, kao što ne postoji ni namera da se Sajmon uporedi sa naučnicima koji se po značaju svojih doprinosa mogu ubrojiti u karijatide kulturnog panteona čovečanstva) zauzimaju u spektru organizacionih teorija?

Sajmonova teorija predstavlja pokušaj da se premosti polarizacija koju stvaraju stavovi već izloženih teorija i da se na taj način učini kraj „šizofrenoj situaciji" u društvenim naukama.[3] Model aktera u organizaciji koji odlučuje, ili, po Sajmonovoj terminologiji, „administrativnog čoveka" u klasičnoj (i tejlorističkoj) teoriji organizacije, identičan je sa modelom ekonomske racionalnosti koji su stvorili ekonomisti. Klasični administrativni teoretičari (kao što su Urvik, Gulik, Muni, Breh i drugi) polaze od apriorne pretpostavke da ljudi koji rukovode organizacijama imaju pristup do svih mogućih alternativa relevantnih za donošenje jedne optimalne odluke. To znači da su oni unapred upoznati sa svim činjeničnim i vrednosnim premisama na kojima bi se zasnivala ta odluka, kao i da postavljanje određenog cilja ne izaziva nikakve dileme. Problem se postavlja sa stanovišta kako administratori treba da odlučuju, a ne kako oni stvarno odlučuju. Takav pristup je u skladu sa normativnim i apstraktnim karakterom postavki te škole. Škola ne uzima u obzir celokupan proces istraživanja koji prethodi jednoj odluci i koji može da se završi nepotpunim ili pogrešnim podacima o okolini na koju se odluka odnosi. Ili, kako Sajmon kaže:

„Sve ove slike (ljudi koji odlučuju) imaju značajne zajedničke tačke. U njima ličnost koja odlučuje jeste čovek u momentu vršenja izbora, gotov da postavi nogu na jednu ili drugu stazu koja vodi sa raskrsnice. Sve te slike falsifikuju odluku usredsređujući se na krajnji momenat. Sve one ignorišu celokupan dugi, kompleksan proces mobilisanja, istraživanja i analiziranja koji prethodi konačnom momentu."[4]

Na suprotnom polu nalazi se škola ljudskih odnosa sa njenim negiranjem racionalnosti u ljudskom ponašanju. To je negiranje već bilo konstatovano, tako da nije neophodno da se sada opet vraćamo na tu temu. Sajmon nastoji da pomiri perspektive tih dveju škola koje se međusobno isključuju tako što formuliše pojam ograničeno racionalnog čoveka, čiji nivo racionalnosti ograničavaju kako negativni kognitivni faktori (to jest nemogućnost da se sve zna i da se izračuna sve što je potrebno da bi se donela

---

[3] H. A. Simon, op. cit., str. XXIII.

[4] H. A. Simon, *The New Science of Management Decision*, Harper, 1960, str. 1.

najbolja moguća odluka naročito u jednoj kratkoročnoj vremenskoj dimenziji) tako i one iracionalne sile koje su pokušali da identifikuju Frojd i Pareto. To je jedan od retkih slučajeva izvesnog približavanja ka teorijskoj konvergenciji na koji nailazimo u dosadašnjoj analizi organizacionih teorija.

Teorija odlučivanja

Za Sajmona je odlučivanje centralni problem organizacija. Organizacije su entiteti usmereni ka određenom cilju koji treba ostvariti odlučujućom akcijom, a ne besciljni agregati neformalnih uloga koji svoj opstanak duguju zakonu institucionalne inercije.[5]

Principi formalne strukture treba da obezbede da se preko svesne koordinacije aktivnosti ostvare organizacioni ciljevi. Sajmona interesuje proces izbora između različitih alternativa ponašanja sve dok se izabere ako ne najbolja, onda bar zadovoljavajuća alternativa. Član organizacije koga Sajmon analizira nije samo masa emocija, to je administrativni čovek koji kompetentno odlučuje i rešava probleme.

U čemu se sastoji razlika između administrativnog čoveka i homo oeconomicusa ekonomske i klasične administrativne teorije? Jedna od razlika je u tome što je „totalna" racionalnost ekonomskog čoveka idealizirana i nestvarna. Racionalnost administrativnog čoveka je uvek ograničena, tako da odgovara realnostima intelektualnih okvira u kojima se odvijaju procesi svesti jednog konkretnog administratora. U tome se sastoji odstupanje njegove racionalnosti od idealnog modela ekonomske racionalnosti. Dok ekonomski čovek „maksimira", odnosno izabira najbolju alternativu od svih kojima raspolaže, administrativni čovek zadovoljava (satisfices) — traži tok akcije koja je zadovoljavajuća ili dovoljno dobra.[6] Druga razlika je u tome što ekonomski čovek nastoji da obuhvati pojave sveta u svoj njihovoj mnogostranosti i složenosti, dok se administrativni čovek zadovoljava jednostavnijom verzijom stvarnosti u kojoj figuriraju samo činjenice koje su od neposrednog interesa u konkretnoj situaciji u kojoj on treba da se orijentiše. Zato on nije dužan da ispita sve alternative planirane akcije (poduhvat koji nadmašuje razum) i ne mora da stvara detaljan inventar svih činjenica, već da u okvirima jedne selektivne percepcije okoline usredsredi svoju pažnju samo na neke faktore situacije koja ga interesuje. Navedene razlike ocrtavaju suprotnost između preduzetnika klasične ekonomske teorije kao „sveznajućeg planera" i administrativnog čoveka sa njegovom ograničenom kognitivnom sposobnošću. Ali, ne samo što administrativni čovek ne zna sve, on ne može ni odlučivati o svemu. U organizacionoj praksi

---

[5] Ovo stanovište razlikuje se od konceptualne pozicije škole ljudskih odnosa obojene iracionalizmom (iako se iza ideologije socijalne sreće radnika krije strategija maksimiranja profita drugim sredstvima) i od nekih teoretičara birokratije kao što su Merton i Selznik.

[6] H. A. Simon, *Administrative Behavior*, str. XXV.

niko nije zadužen da nađe optimalno rešenje za ceo problem. Postoje specijalizovana lica koja donose pojedine odluke u okvirima celokupnog procesa odlučivanja. Takve odluke ne rešavaju ceo problem, nego doprinose da se nađe „zadovoljavajuće" rešenje za jedan ili više potproblema.[7]

Rekli smo da je racionalnost administrativnog čoveka ograničena. Da ispitamo pobliže prirodu te racionalnosti. Ali će prethodno biti neophodno da bacimo pogled na premise izbora koji vrši razum između različitih mogućnosti akcije. Premise se, po Sajmonu, dele na faktičke i etičke. Faktičke premise predstavljaju opis izvesnih situacija u objektivnom svetu. Njihova istinitost može se proveriti objektivnim kriterijumima. Etičke premise ili propozicije izražavaju jednu moralnu preferenciju čija se validnost ne može dokazati. Etičke premise ne mogu se svesti na faktičke. Sajmon tretira ovaj problem kao pitanje filozofske prirode i njegov se stav svodi na zaključke jedne škole u modernoj filozofiji, a to je logički pozitivizam. Ono što je „dobro" ili „loše", po shvatanju te škole, spada u red moralnih vrednosti čija se ispravnost ne može empirijski proveriti.[8] Polazeći od te epistemološke pozicije, Sajmon zaključuje da odluke imaju mešovit karakter jer istovremeno sadrže i faktički i etički element. Izbor cilja je etički momenat u odluci, a faktički momenat se sastoji u odabiranju sredstava pomoću kojih je moguće ostvariti taj cilj. Sajmonov zaključak da u etičkoj sferi ne postoji objektivna mogućnost da se diferencira između dobra i zla zato što su to moralni pojmovi koji nemaju naučnu sadržinu ipak podleže izvesnim sumnjama o kojima će biti reči kasnije. Razume se, određeni cilj može biti smatran sa višeg nivoa hijerarhije sredstava i ciljeva samo kao sredstvo za postizanje drugog cilja na višem nivou.

Da se vratimo činiocima koji ograničavaju racionalnost administratora. Videli smo da on operiše sa ograničenim brojem alternativa koje su mu dostupne i da analizira manji broj fakata koje smatra ključnim u određenoj situaciji.[9] Idealna racionalnost tražila bi potpuno poznavanje i anticipaciju svih posledica koje će nastupiti posle određenog izbora. Ali, činjenica je da je poznavanje posledica fragmentarno. Isto tako, idealna racionalnost traži izbor između svih mogućih alternativa. U stvarnosti razum može da zapazi samo vrlo mali deo svih tih mogućih alternativa.[10] Pre svega, pojedinca ograničavaju veštine, navike i refleksi koji su više ili manje svesni. Njegovu produktivnost može ograničiti nedovoljna manuelna spretnost, a njegovu sposobnost odlučivanja izvesna mentalna sporost, odnosno sporost rasuđivanja. Tejlor i njegovi sledbenici uložili su velike napore da ostvare takvu interakciju između radne okoline i fizioloških karakteristika radnika koja će osigurati višu produktivnost.

---

[7] H. A. Simon, *On the Concept of Organizational Goal*, „Administrative Science Quarterly", 1964—65, Vol. 9, str. 17.
[8] H. A. Simon, *Administrative Behavior*, str. 45—47.
[9] Ibid., str. 52—53.
[10] Ibid., str. 81.

S druge strane, racionalnost delimično sputavaju takvi objektivni sastojci ličnosti kao što su njegove motivacije, vrednosti i lojalnost prema određenim pojedincima ili grupama. Pripadnost klikama, donošenje odluka koje favorizuju pojedinačne ili grupne interese na račun celine su takvi faktori, ali, isto tako, i identifikacija sa socijalnim grupama čiji su interesi različiti od onih kojima organizacija služi.

Na kraju, pojedinca ograničava stepen njegovog znanja i informacija o stvarima kojima se profesionalno bavi. Ova vrsta ograničenja uopšte nije bila uzeta u obzir u teorijama idealne ekonomske racionalnosti.

Kombinujući ova saznanja, Sajmon stvara definiciju racionalnog ponašanja. Po njemu, ponašanje bi bilo racionalno kad bi se procenjivalo sa stanovišta ciljeva šire organizacije. Odstupanje ciljeva pojedinca od onih koje ima šira organizacija jeste „upravo jedan od onih elemenata neracionalnosti kojima teorija mora da se pozabavi"[11]. Poistovećivanje racionalnog ponašanja sa onim koje je korisno za ciljeve organizacije je način rasuđivanja koji se mnogo približava tejlorističkoj filozofiji odnosa pojedinca prema organizaciji. I ovo pitanje zaslužuje pažnju, koju će dobiti u kritičkom osvrtu na kraju ovog prikaza Sajmonove neoracionalističke teorije.

Premise koje upravljaju izborom organizacionog aktera mogu kao posledica ovog rasuđivanja biti tretirane kao podložne dvostrukim ograničenjima. Prvo ograničenje rezultat je veće ili manje oskudice u informacijama i saznanjima na kojima se zasnivaju mentalne operacije aktera koji odlučuju. Drugo ograničenje je ishod psiholoških i socioloških procesa koji se odigravaju u ili oko pojedinca. Vidimo postepeno kako se kod Sajmona kombinuju neki od uvida konceptualnih perspektiva škola koje istorijski prethode njegovom pristupu (na primer, tejlorizma i škole ljudskih odnosa). Isto tako, donekle smo u stanju da ocenimo njegov specifičan doprinos — koncepciju ograničeno racionalnog administratora u procesu odlučivanja koji ne teži ka tantalovski nedostižnoj svrsi optimalne odluke, već ka zadovoljavajućoj odluci koja odgovara njegovim manje ambicioznim ciljevima.

Socijalna psihologija administrativnog odlučivanja

Sajmon tretira socijalne institucije kao regularizacije odlučivanja pojedinaca kroz kanaliziranje određenog ponašanja putem socijalno nametnutih stimula. Ali, zašto se ponašanje članova organizacije usmerava ka određenom cilju korisnom za organizaciju ili, drugim rečima, šta navodi članove organizacije da učestvuju u njenim poduhvatima? Sajmon odgovara na ovo pitanje kroz dalju razradu Barnardove sheme o postojanju ravnoteže između pogodnosti i doprinosa svih onih koji se uključuju u jedan sistem ko-

---

[11] Simon, *The Proverbs of Administration*, „Public Administration Review", br. 1/1946, str. 64—65.

operacije da bi ciljevi određene organizacije bili ostvareni. Po Barnardu, a Sajmona treba tretirati kao njegovog direktnog potomka u rodoslovlju organizacione teorije, efikasnost jednog kooperativnog sistema predstavlja rezultantu pojedinačne efikasnosti pojedinaca koji ulažu potrebne napore. Pojedinac učestvuje u kooperativnom naporu samo ako to učešće zadovoljava njegove motive. U protivnom slučaju, tako se odvija Barnardovo rezonovanje, on će se iz njega povući. Ravnoteža (inducement — centribution equilibrium) je, dakle, balansiranje tereta pomoću satisfakcija koje rezultiraju u produženoj participaciji (continuance).[12] Ravnotežu je moguće obezbediti ili promenom motiva kod pojedinaca (ovde se radi o „ideološkoj" ili etičkoj stimulaciji ili o onome što Parsons bez i najmanje nijanse ironije naziva „terapeutikom"), što je operacija socijalnog faktora, ili preko takozvanih produktivnih rezultata (Barnardovi spisi se, inače, karakterišu komplikovanim i opskurnim stilom), koji mogu biti materijalni i socijalni. Ne postoji, međutim, idealna ravnoteža između tereta i pogodnosti. Da bi bio efikasan, sistem mora stvoriti višak satisfakcija.[13] Među pogodnosti Barnard ubraja materijalne podsticaje, lične nematerijalne šanse, poželjne uslove (verovatno u vidu statusnih simbola), „idealna dobročinstva" itd.[14] Razume se, kriterijum za ocenjivanje činjenice da li dovoljna satisfakcija postoji ili ne postoji jeste subjektivan, a u slučaju nezadovoljstva kada pojedinac želi da povuče svoje usluge, potrebno je da nađe drugo mesto kuda bi otišao, što nije uvek tako jednostavno.

Sajmon i Marč, jedan od glavnih njegovih saradnika, uzimaju Barnardov koncept kao polaznu tačku za svoj vlastiti analitički pristup tom problemu. Po Sajmonu, pojedinci će prihvatiti članstvo u organizaciji kada njihova aktivnost doprinosi direktno ili indirektno njihovim ličnim ciljevima. Doprinos je direktan ako ciljevi koje organizacija postavlja imaju neposrednu ličnu vrednost (kao, na primer, pripadnost nekoj crkvi). Doprinos je indirektan ako organizacija pruža lične nagrade (monetarne ili druge) pojedincu u zamenu za doprinos koji on daje organizaciji. Sajmon razlikuje tri baze participacije: lične nagrade koje proizlaze neposredno iz ostvarenja organizacionog cilja, lične podsticaje koje organizacija pruža i koji su tesno povezani sa njenom veličinom i rastom i lične nagrade koje organizacija pruža nezavisno od njene veličine i rasta. U prvom slučaju radi se o altruističkim vrednostima, u drugom o ekonomskim koje prisvajaju akcionari, a u trećem o ekonomskim nagradama samih zaposlenih (iako nije jasno kako ove poslednje ne bi trpele u slučaju opadanja ili osipanja organizacije).[15]

U delu *Organizacije*[16] Sajmon i Marč dalje razrađuju tu shemu nastojeći da identifikuju sve faktore participacije. Propozicije

[12] Barnard, op. cit., str. 56—59. i 139—160.
[13] Ibid., str. 57. i 58.
[14] Ibid., str. 142.
[15] Simon, *Administrative Behavior*, str. 110—111.
[16] March and Simon, *Organizations*, Wiley, 1958.

modela su da višak vrednosti podsticanja (inducement utilities) nad vrednostima doprinosa umanjuje sklonost individualnog učesnika da napusti organizaciju, dok obrnut odnos ima suprotan efekat. Ravnoteža između podsticaja i doprinosa smatra se rezultatom dvaju faktora: poželjnosti napuštanja organizacije i sagledanih mogućnosti da se organizacija lako napusti.[17] Pri nabrajanju faktora koji utiču na motivaciju da se organizacija napusti, nezadovoljstvo poslom navodi se kao primarni faktor koji navodi na takve odluke (ovde se ne radi o logičkim, već o empirijskim dedukcijama). Tri faktora pozitivno utiču na zadovoljstvo poslom: veće poklapanje karakteristika posla sa slikom koju pojedinac ima o sebi, veća predvidljivost instrumentalnih odnosa na poslu i spojivost radnih zahteva sa zahtevima drugih uloga.[18] Kad proučavamo varijacije ovih faktora, najinteresantniji su odnosi koji se javljaju između prakse rukovođenja i nezavisnosti zaposlenog. Ako pojedinac traži veću autonomiju u odlučivanju (a to će biti najčešća pojava u društvenim zajednicama gde je takva autonomija i nezavisnost dominantna ideološka vrednost i sociokulturni ideal), autoritarno rukovođenje može biti izvor ozbiljnih frustracija.[19] Druge interesantnije propozicije: iznos nagrada koje organizacija nudi jeste obrnuto proporcionalan tendenciji ka konfliktu između posla i slike koju pojedinac ima o sebi; što je veće učešće pojedinca u postavljanju zadataka, utoliko će biti manje razlike između njegovog posla i predstave koju on ima o sebi; što je viši nivo obrazovanja, biće intenzivniji konflikt između posla i ideala njegovog egoa.[20] Mnoge od ovih propozicija kao da se logično nameću same po sebi, ali, za razliku od maksima klasične teorije, koje su se zasnivale na teoretiziranju u fotelji, ove propozicije imaju izvesnu empirijsku osnovu.

Navedeni problem odnosi se na faktore koji utiču na sklonost da se napusti organizacija. Razume se da će takva sklonost biti veća ukoliko je pojedinac svestan da za njega postoje odgovarajuća radna mesta u drugim organizacijama, to jest da postoji određen broj alternativa van organizacije u kojoj se trenutno nalazi. Takođe je logično pretpostaviti da nepovoljna poslovna konjunktura slabi sklonost da se organizacija napusti. Raspoloživost spoljnih alternativa zavisi i od pola učesnika u organizaciji (žene su manje pokretne na tržištu rada od muškaraca), od njihovog uzrasta (stariji radnici imaju manje šanse za mobilnost), socijalnog statusa radnika (postoje loši izgledi za radnike nižeg statusa) i njihove naviknutosti na posao (okolnost koja ih vezuje za radno mesto) itd.[21] Pomenute propozicije nemaju u sebi ništa što se ne bi podudaralo sa našim razumom, iskustvom ili intuicijom, ali skoro sve kao podlogu imaju odgovarajuće empirijske studije.

---

[17] Ibid., str. 93.
[18] Ibid., str. 94—95.
[19] Ibid., str. 95.
[20] Ibid., str. 96.
[21] Ibid., str. 100—106.

Pošto smo utvrdili u svetlosti Barnardove, Sajmonove i Marčove analitičke sheme razloge zbog kojih ljudi stupaju u organizacije ili istupaju iz njih, da vidimo šta se dešava sa pojedincem koji je rešio da ostane u organizaciji i da prilagodi svoj nivo aspiracija mogućnostima koje ona pruža. Kakve transakcije nastaju između njega i organizacije? Stupanje u organizaciju ograničava njegovu autonomiju i integriše ga u jedan plan aktivnosti u čijem koncipiranju on učestvuje vrlo malo ili nikako. Jedan od mehanizama takvog integrisanja je podela rada koja svakog člana organizacije orijentiše ka određenom zadatku, ograničavajući tako njegovu pažnju. Sama procedura izvršavanja zadataka utvrđena je unapred za sve faze operacije, tako da „uštеđuje" pojedincu kolebanja i neizvesnosti u donošenju odluke o najispravnijem metodu rada. Ova specijalizacija u rutinskim procedurama podseća na Tejlorov one best way (jedan najbolji način).

Drugi mehanizam za obezbeđivanje konformnog ponašanja jeste sistem vlasti u organizacijama.[22] Ključne odluke u formulisanju politike donose se na najvišem hijerarhijskom nivou, a zatim se prenose na srednje i niže nivoe. Takozvane vrednosne premise (koje grubo odgovaraju utvrđivanju ciljeva) najviše su prisutne u vrhunskim strategijskim odlukama, dok se u nižim jedinicama odlučivanja, gde se strategija pretvara u taktički proces traženja sredstava, vrednosna pozicija vezana za ciljeve ređe nalazi, iako su u lancu ciljeva i sredstava mesta i jednih i drugih relativna, tako da sredstva viših hijerarhijskih rangova postaju ciljevi za niže. Kao što smo već konstatovali, sredstva su ekvivalentna faktičkim premisama odlučivanja.

Sledeći značajan metod kontrole su kanali komunikacije, kako formalni tako i neformalni, koji se pružaju u svim pravcima u okviru organizacije. Kroz njih se dostavljaju informacije koje su neophodne da bi se dobile faktičke premise odluke. Ali, pravila formalne uloge koja definišu ove mehanizme ne bi bila dovoljna kad ne bi postojale obuka i indoktrinacija kao važni motivatori koji organizuju ponašanje učesnika u saglasnosti sa institucionalno odobrenim ciljevima. Ova „internalizacija uticaja", po Sajmonu, ide tako daleko „što utiskuje u sam nervni sistem članova organizacije kriterijume odlučivanja koje organizacija hoće da primeni". Takvo tejlorističko kondicioniranje ličnosti ne ograničava se samo na automatizaciju fizičkih pokreta, nego obuhvata i znanje, identifikaciju i lojalnost. Kako se te vrednosti utiskuju u nervni sistem i, ukoliko se utisnu, šta onda ostaje od autonomije ličnosti? Da li se tu radi o kompjuterima koji „simuliraju" ljudska bića (aspekt Sajmonove teorije na koji odmah prelazimo) ili

---

[22] U definisanju vlasti Sajmon se poziva na konceptualizaciju Lasvela i Kaplana (Lasswell and Kaplan, *Power and Society*, Yale University Press, 1950), po kojoj (a) uticaj obuhvata sve motivacije za saobražavanje sa nečijim zahtevom, (b) moć je saobražavanje motivisano sankcijama i (c) vlast je saobražavanje motivisano stavovima prema legitimnosti. Na ovaj problem osvrnućemo se kasnije. Vidi: Simon, *Models of Man*, Wiley, str. 71.

će, naprotiv, ljudska bića morati da se kondicioniraju da bi simulirala kompjutere?[23]

Vidovi i načini odlučivanja

U delu *Nova nauka odlučivanja u menadžmentu*[24] Sajmon osvetljava iz novog ugla problem odlučivanja kao lajt-motiv svoje teorije. On opisuje sve tri faze u procesu donošenja odluke:

a) istraživanje uslova u okolini koji traže donošenje odluke — takozvana obaveštajna delatnost (na engleskom: intelligence — termin je upotrebljen u vojničkom smislu);

b) otkrivanje, razvijanje i analiziranje mogućih tokova akcije — aktivnost stvaranja nacrta ili plana nameravane delatnosti;

c) izbor posebnog toka akcije između onih koji stoje na raspolaganju — takozvana aktivnost izbora.[25]

Sve te faze nastupaju po opisanom redosledu, tako da obaveštajna faza vodi ka izdvajanju mogućih alternativa, a ove otvorene opcije ka konačnom izboru jedne od njih. Ali je ciklus faza daleko složeniji nego što bi moglo da se pretpostavi iz ovog opisa. Svaka etapa sama po sebi može biti kompleksan proces odlučivanja. Etapa stvaranja nacrta ili plana može da zahteva dopunske obaveštajne delatnosti. Problemi svake faze mogu stvoriti seriju subproblema koji sa svoje strane imaju faze obaveštavanja, nacrta i izbora. Ali, i pokraj tih teškoća razgraničavanja, ove tri bitne faze je moguće razlikovati u toku razvitka procesa odlučivanja. Ovaj redosled odgovara redosledu faza ljudske misli onako kako ga opisuje Djui, i to u momentu kad treba rešiti izvestan problem:

U čemu se problem sastoji?

Koje su alternative?

Koja alternativa je najbolja?

Izvršavanje odluka je isto tako punovažan činilac u procesu odlučivanja. Pošto se jedna alternativa, odnosno pravac politike usvoji u određenoj oblasti, oni koji su zaduženi za njeno sprovođenje suočavaju se sa čitavim nizom problema čije rešavanje predstavlja svojevrstan proces odlučivanja. Da bi se politika ostvarila, potrebno je raščlaniti je na više detalja. Za Sajmona se organizaciona delatnost svodi uglavnom na odlučivanje.

Kakvi vidovi odluka postoje? Izgradivši jednu tipologiju odlučivanja, Sajmon razlikuje dva polarna tipa odluka: programirane i neprogramirane.[26] Te se odluke međusobno ne isključuju, već sačinjavaju kontinuum koji obuhvata najprogramiranije odluke na jednom i najneprogramiranije na drugom kraju. Mnoge odluke sadrže elemente i jedne i druge krajnosti u kontinuumu.

Odluke su programirane ukoliko imaju repetitivan i rutinski karakter i ukoliko postoji procedura koja ne podleže promenama

---

[23] Simon, *Administrative Behavior*, str. 102—103.
[24] Simon, *New Science of Management* Decision, str. 2.
[25] Ibid., str. 3.
[26] Ibid., str. 5—8. i Simon, *Organizations*, str. 139—142. i 177—180.

i koju treba primeniti pri njihovom donošenju. Takve odluke ne izazivaju nikakve dileme kad ih treba ponovo doneti. Procedura odlučivanja je, dakle, rutinizovana u najvećoj meri. Sajmon navodi nekoliko primera takvih odluka kao što je fakturisanje naloga za stalne klijente, isplata naknade zaposlenima koji su odsutni zbog bolesti ili bilo koja druga rutinska stvar.

Odluke su neprogramirane ukoliko su nove i nestrukturirane, tako da ne postoji gotov i isproban (cut and dried) metod za rešavanje problema. To može biti rezultat ili novine samog problema koji se ranije uopšte nije javljao ili činjenice da se radi o problemu koji je značajan i težak, a ne postoje nikakvi presedani koji bi olakšali njegovo rešenje. Izrada različitih prototipova mašina koje ranije nisu postojale, lansiranje novih produkata, izvođenje vojnih operacija koje po svojoj prirodi i razmerama predstavljaju pionirski poduhvat u vojnoj istoriji traže donošenje neprogramiranih odluka. Termin program preuzet je iz kompjuterske terminologije i označava sistem pravila i podataka koji upravljaju odgovorima kompjutera u jednoj složenoj sredini odlučivanja ili rešavanja zadataka. Organizacije obično ne raspolažu tako savršenim programima za rešavanje njihovih problema kakvima raspolažu kompjuteri, to jest detaljnim pravilima procedure ili strategije koja omogućuju adaptivnu reakciju sistema na situaciju u kojoj se nalazi. S obzirom na nedostatak te strategije, organizacija će morati da se osloni na svoju opštu sposobnost za rešavanje problema.

Ljudi raspolažu tom opštom sposobnošću za rešavanje problema, ali odsustvo eksplicitnih tehnika za rešavanje problema, na šta Sajmon svodi odlučivanje, može izazvati neracionalno rasipanje vremena i energije. Ta visoka cena neprogramiranih odluka da usmeri organizaciju ka programiranju što većeg broja njenih odluka. Tradicionalne tehnike programiranog odlučivanja su navike, poznavanje činjenica i veština, činovnička rutina, kao i standardne operativne procedure i struktura same organizacije, uključujući tu i podelu rada, sistem zajedničkih iščekivanja, komuniciranje informacija o okolini i slično. Za donošenje neprogramiranih odluka potrebne su odlike čija priroda do sad nije bila rasvetljena. Te se odlike obično opisuju rečima kao što su rasuđivanje, intuicija i kreativnost, koje ne doprinose mnogo da se shvati intimna suština tih procesa. Pošto su organizaciji potrebni ljudi sposobni za donošenje neprogramiranih odluka, organizacija vrši selekciju personala koji se odlikuje dobrim rasuđivanjem, intuicijom i kreativnošću. Ali, takvi metodi izbora su izrazito empirijski i svode se na svojevrsno pipanje u mraku. Tek u poslednjoj deceniji, tvrdi Sajmon, nastupila je revolucija u našem teorijskom poznavanju sadržine psiholoških procesa čiji su krajnji ishod neprogramirane odluke. Tu revoluciju su omogućila takva oruđa kao što je matematička analiza, operacionalno istraživanje, elektronska obrada podataka itd., kao i kompjuterska simulacija, odnosno rekonstrukcija mentalnih procesa kod ljudi od strane kompjutera. Ove tehnike najpre su bile primenjivane za potpuno programirane opera-

cije (kao što su matematički proračuni i operacije u knjigovodstvu). Ali proboj nauke u jednu do tad duhovno ničiju zemlju omogućio je programiranje nekih aspekata rasuđivanja koji su sve do sad smatrani za nestandardne. Pojava kompjutera ne samo što je proširila primenu matematičkih tehnika na probleme koji su isuviše opsežni da bi mogli da se rešavaju manje automatizovanim sredstvima za računanje (kao što je, na primer, ljudski mozak), nego je proširila broj odluka koje je moguće programirati, a koje su do sad bile prepuštene kaprisima genetičkog programa poznatog kao talenat ili intuicija. Takozvanom kompjuterskom simulacijom kompjuter je počeo da prisvaja ono što je izgledalo da ostaje neotuđivi atribut čoveka — inovativne koncepte neophodne za rešavanje problema koji se nalaze s one strane dostignute granice saznanja i iskustva. Uporedo sa razvitkom kompjuterske tehnologije postaće moguće programiranje najkompleksnijih odluka. Kompjuterske tehnike mogu čak dovesti i do potpuno neprogramiranih odluka, i to stvaranjem jednog veštačkog modela situacije odlučivanja. U tom slučaju biće moguće da se simuliraju različiti tokovi akcije i da se procene njihovi efekti. Sajmon upoređuje ovaj razvitak sa fabrikom za obradu podataka koja će na visoko mehanizovan način proizvoditi programirane odluke organizacije. „Automatizovana fabrika budućnosti operisaće na osnovu programiranih odluka proizvedenih u automatizovanom birou koji se nalazi pored nje."[27]

Svoju temu o automatizovanoj korporaciji kojom upravljaju mašine Sajmon nastavlja da razvija u jednom prilogu pod sličnim naslovom koji je uključen u kolektivni rad američkih autora čiji je zajednički motiv menadžerska psihologija.[28] Ali Sajmona ovde ne preokupiraju psihološka pitanja. Njegov esej je optimistička vizija (bar po Sajmonovoj konstataciji) o tome ko će biti glavni pokretač zbivanja u organizacijama negde oko 1985. godine. Odgovor je da će glavni organizacioni heroj biti mašine.

Nama su već dovoljno poznate neke pojedinosti o Sajmonovim shvatanjima o organizaciji kao procesu odlučivanja u kome kompjuteri igraju sve veću ulogu da bismo ovo predviđanje tretirali samo kao paradoks misli o organizacijama. U rastu znanja Sajmon vidi primarni faktor koji će davati pravac organizacionom sistemu u budućnosti i to naročito sredstvima onog kapitala naučnih informacija koji se odnosi na osposobljavanje kompjutera da misle i uče. Sajmon izvlači smeo zaključak da će za manje od četvrt stoleća (članak je objavljen 1964) biti moguće da mašine zamene neke ili sve ljudske funkcije u organizacijama. Novi automatski svet imaće svoju strukturu zanimanja u kojoj će biti manje radnika u neposrednoj materijalnoj proizvodnji nego danas, ali će zato biti mnogo ljudi čiji će se zadatak sastojati u tome da se sistem održava u stalnom radu preko preventivnih intervencija ili

---

[27] Ibid., str. 20.

[28] H. A. Simon, *The Corporation: Will It Be Managed by Machines?*, u: Leavitt and Pondy, *Readings in Managereal Psychology*, The University of Chicago Press, 1964, str. 592—617.

otklanjanja kvarova. Isto tako, biće mnogo ljudi sa određenim profesionalnim profilom koji će biti odgovorni za nacrt proizvoda i proizvodnog procesa, kao i za opšte upravljanje. Carstvo kompjutera obuhvatiće programirane i dobar deo neprogramiranih odluka ili, po Sajmonovom izrazu, kategoriju heurističkog programiranja. Sajmon ne isključuje mogućnost za izvesne ljudske delatnosti u tom sistemu. Čovek će imati izvesnu komparativnu prednost nad kompjuterom u rešavanju loše strukturiranih problema, ali ne i u rešavanju dobro strukturiranih problema. Isto tako, on će imati veću prednost u zadacima koji traže senzorno-manipulativnu koordinaciju — „fizičku fleksibilnost" nego u rešavanju loše strukturiranih problema gde je „mentalna fleksibilnost" potrebnija. To znači da će veći deo radnog stanovništva sačinjavati gurači kolica, a manji deo sastojaće se od naučnika i egzekutivaca. Tu tendenciju delimično će neutralisati porast dohotka i produktivnosti, što će do izvesne mere proširiti delatnost usmerenu na rešavanje loše strukturiranih problema. Pa ipak, vrli novi svet će biti više svet gurača kolica nego naučnika.[29]

Varijabla moći

Da vidimo još kakav je Sajmonov stav prema varijabli moći u organizacijama. Zadovoljićemo se sa nekoliko kratkih napomena.[30]

U postavljanju problema vlasti kao institucionalizirane moći Sajmon se ponovo nadovezuje na Barnardovu analizu. Kao karakteristiku koja diferencira vlast od drugih oblika uticaja Sajmon navodi svesno odricanje od primene svojih kritičkih sposobnosti pri izvršavanju naredbe od strane pretpostavljenih. Pri tome se misli na odricanje od zahteva za nekom drugom alternativom akcije od one koja je sugerisana u naredbi, a ne toliko na bezuslovnu pokornost.[31] Pokornost nije bezuslovna jer vlast ima svoje granice definisane takozvanom oblašću prihvatanja koja se svodi na Barnardov pojam „zone indiferencije"[32]. Kada je pojedincu svejedno kakve su mu alternative ponašanja nametnute, ili kada on smatra za nepoželjne pojedine alternative, ali ih mora prihvatiti da bi izbegao stroge sankcije, o tom pojedincu kažemo da deluje u okvirima svoje oblasti prihvatanja.[33] Prekoračenje te zone indiferencije izazvalo bi suprotstavljanje vlasti.

---

[29] Ibid., str. 612—613.

[30] O problemu moći, vlasti i uticaja postoji obimna sociološka, socijalno-psihološka i politikološka literatura. Iscrpniji pregled te literature može se naći u: *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, The Macmillan Company and The Free Press, New York, 1968.

[31] *Administrative Behavior*, str. 125. i 126.

[32] Barnard, op. cit., str. 168—169. i Simon, ibid., str. 133—134.

[33] Razume se da će veličina te oblasti zavisiti od prirode organizacije. Najverovatnije je da će ta oblast biti vrlo široka u koercivnim organizacijama, a mnogo uža u utilitarnim. Što se tiče normativnih ili identitivnih organizacija (revolucionarne partije, verske sekte), oblast prihvatanja, u načelu, treba da je široka, ali uvek postoji opasnost da odanost članstva zloupotrebe ideološki i politički manipulatori.

U delu *Modeli čoveka* Sajmon se ponovo vraća na problem moći.[34] Ali, ne bi se moglo reći da je njegov komentar radikalan i interesantan. Kao što je već napomenuto (u fusnoti 21), on preuzima Lasvelovu i Kaplanovu definiciju o uticaju, moći i vlasti. Ali, ta definicija ne sadrži nove momente i sama je preuzeta od Vebera.[35] Sajmon konstatuje da se moć sastoji u mogućnosti A da utiče na B, a da B ne bude u stanju da utiče na A. Ako se moć tretira kao asimetričan odnos (što ona najčešće i jeste), onda takva definicija postaje tautološka, oblik cirkularnog rezonovanja. Osim toga, moć se ne svodi samo na odnos između pojedinaca, već i između grupa. Radnik A može biti potpuno bespomoćan u odnosu na poslodavca B. Ali, ukoliko radnik A stupi u sindikat kao kolektivni organizam, on će biti daleko ravnopravniji partner poslodavcu B nego ranije.

Što se tiče takozvanih baza moći, što je, u stvari, odnos između bogatstva i moći, Sajmon pokušava da ga definiše polazeći od svog dijagrama: vrednosna pozicija → moć → vrednosni potencijal (to jest buduća vrednosna pozicija).[36]

Dalje doznajemo da od veličine baze uticaja (a bogatstvo je takva baza uticaja, kao što nam Sajmon objašnjava) zavisi i sam uticaj.[37] On nije siguran da li se bogatstvo pretvara u moć automatski, iako naslućuje da između njih postoji odnos. Njegovo je rezonovanje u tom pogledu prilično zbunjeno. Tako, na primer (pošto je izjednačio bogatstvo sa „bazom uticaja" ili je bar konstatovao da među njima postoje značajne veze), on piše:

„Često je tačno da se upotrebljava uticaj da bi se stekla vrednost (to objašnjava odnos između uticaja i vrednosne pozicije). Često je tačno da vrednosna pozicija obezbeđuje bazu uticaja (to objašnjava odnos između vrednosne pozicije i uticaja)."[38] Zbilja, Sajmon nas ostavlja u jednom uzročnom začaranom ciklusu iz koga bismo uzalud tražili izlaz. Možda ovi komplikovani frazeološki obrti treba da izraze prostu istinu da je bogatstvo preduslov za vršenje moći, ali i da moć može da posluži za obezbeđivanje bogatstva. Ali, čak ni tada nije razjašnjeno šta su primarni, a šta sekundarni činioci u tom uzročnom lancu.[39] U nastavku izlaganja

---

O podeli organizacija na koercivne, utilitarne i normativne vidi: A. Etzioni, *The Comparative Analysis of Complex Organizations*, Free Press, 1961.

[34] *Notes on the Observation and Measurement of Political Power*, u: *Models of Man*, str. 64—78.

[35] Gerth i Mills, *From Max Weber, Essays in Sociology* i Blau i Scott, *Formal Organizations*, oba dela u izdanju Routledge and Kegan Paul, prvo 1948, a drugo 1962.

[36] Simon, ibid., str. 65. Vrednosti su bogatstvo, mudrost itd.

[37] Ibid., str. 69.

[38] Ibid., str. 70.

[39] Sajmon na jednom mestu negira kauzalitet zamenjujući ga modelom funkcionalnog saodnosa koji je savršeno simetričan kao što je Njutnov zakon akcije i reakcije (vidi: *Notes...*, str. 65). Ovde se ne možemo upuštati u epistemološku kritiku te pozicije. Za potrebe našeg izlaganja zadovoljićemo se konstatacijom da Sajmon moć ipak smatra za *asimetričan* odnos.

on nam stidljivo saopštava da su obične sankcije (!) kao što je novac i fizička sila osnove „efektivne" moći, a legitimnost kao bazu „formalne moći *neki (kurziv* — N. G.) smatraju epifenomenalnom racionalizacijom strukture moći, tako reći njenom fasadom (window dressing)"[40]. Ovo „neki" govori dovoljno jasno.

Posle čitanja ovih redova nemamo osećanje da se identitet naših teorijskih pojmova o moći izmenio, a empirijske konstatacije ne prevazilaze nivo svakidašnjeg i zato trivijalnog iskustva.

Kritika nove administrativne teorije

Već smo u uvodu ovog članka rekli da Sajmonova teorija odlučivanja, u kojoj se ograničeno racionalni administrativni akter javlja kao glavni pokretač u procesu odlučivanja, predstavlja zdravu i konstruktivnu reakciju protiv krajnosti u pristupu kako klasične tako i škole ljudskih odnosa. Te krajnosti, kao što je poznato, izražavaju se u isključivoj emfazi formalne strukture i ignorisanju neformalne u prvom slučaju, odnosno u suprotnom, antitetičkom pristupu karakterističnom za školu ljudskih odnosa u drugom slučaju. Sajmon ponovo konceptualno rehabilituje formalnu strukturu kao vitalni institucionalni aspekt organizacije. I stvarno, kad ne bi postojala relativna regularizacija ponašanja koju definišu institucionalne uloge, ne bi bilo logički moguće predvideti pravac ponašanja učesnika niti utvrditi razlike između normativno propisanog i stvarnog ponašanja. Razvijanje empirijske slike o organizacijama bilo bi u takvoj situaciji nerešiv metodološki problem.[41]

Osim toga, nova teorija Sajmona, Marča, Sierta i drugih pokušava da empirijski dokumentuje premise svog sistema interpretacije organizacija. Za razliku od klasične škole, čije postavke imaju normativan i apstraktan karakter, u različitim spisima neoracionalističke struje, kao što je već citirano delo o organizacijama, uložen je ozbiljan napor da se izneti postulati operacionaliziraju, to jest da se dovedu u oblik koji omogućuje empirijsko testiranje. Skelet klasične teorije se tako zaodeva u meso i dobija krv.

Možda takva sinteza nalaza prethodnih škola redefinirana u novom interpretativnom kontekstu (to jest u svetlosti takvih konceptualnih inovacija kao što je ograničena racionalnost ili zadovoljavajuće odluke) donekle opravdava Sajmonovu pretenziju da nova teorija ima integrativan karakter i pruža dovoljno eksplikativnih teza za istraživanje kako racionalnih tako i iracionalnih aspekata ponašanja. S obzirom na činjenicu da su Frojd i Pareto[42] pokrenuli klatno ljudske misli daleko u pravcu afektivnih, iracionalnih faktora u ljudskom ponašanju, bilo je logično očekivati

[40] Ibid., str. 70.

[41] O različitim tehnikama istraživanja organizacije vidi hrestomatiju *Metodi istraživanja organizacije,* u internom izdanju Instituta za sociološka i političko-pravna istraživanja u Skoplju, 1971.

[42] Pareto, *Mind and Society,* II part, „Theory of Residues", passim.

da se to klatno vrati natrag, i Sajmonova teorija se pravovremeno uklapa u taj povratni zamah.

Ono što pada u oči jeste to da se Sajmon bavi isključivo individualnim donosiocima odluka. Takvi okviri posmatranja mogu da obuhvate, pored ograničene analitičke i kalkulativne sposobnosti ljudskog razuma, i takve fenomene kao što su grupne norme i pritisci, ekstraorganizaciona lojalnost, emotivni porivi i druge pojave, ali sagledane na nivou pojedinca.[43] Ali, pokraj individualnog, postoji i grupni nivo analize, a teorija ne sagledava organizaciju iz tog ugla. Ako se organizacija koncipira kao mreža centara za odlučivanje ili kao sistem obrade informacija, onda je teško objasniti tenzije koje proizlaze iz socijalnih i statusnih razlika ili, pak, funkcije neformalne organizacije kao odbrambenog mehanizma manje privilegovanih slojeva u njoj. Kad organizaciju tretiramo onako kako to Sajmon čini, kao hijerarhijski entitet jedinica za odlučivanje, to jest kad proces odlučivanja shvatamo kao neku vrstu obrnutog levka sa sve užim koncentričnim krugovima ukoliko se više ide prema dnu u podeli rada, onda dobijamo Fejolovu formulu „mesto za sve i sve na svoje mesto" i na taj način organizacija postaje mesto sa koga su uspešno uklonjene sve kontradikcije. Da tejloristička specijalizacija može da postane izvor frustracija i agresivnog ponašanja, o tome kod Sajmona ne nalazimo ni reči. Ponovo moramo konstatovati prisustvo jedne „slepe mrlje" u viziji teoretičara organizacije koja onemogućuje sagledavanje naličja organizacije.

Sajmon sagledava interakciju između pojedinca i organizacione sredine u terminima jednog uprošćenog bihejviorističkog modela.[44] Ili kako on sam kaže u svojoj knjizi *Organizacije:*

„Polazeći sa stanovišta socijalnog psihologa, mi smo zainteresovani za to kakvi uticaji deluju na individualno ljudsko biće iz njegove okoline i kako on reaguje na te uticaje."

Ali, kao što je istraživanje u Hotornu pokazalo, kao, uostalom, i kasnija istraživanja, čovek ne reaguje na stimule okoline samo kao individualno biće. Grupna svest (i to ne samo u okvirima organizacija, kako su pogrešno pretpostavljali mejoisti) je važna determinanta njegovih postupaka i statusa.

Drugi primer previđanja mogućih intergrupnih neprijateljstava u organizaciji je Barnardova i Sajmonova teorija o podsticaju i doprinosu. Sajmon optimistički konstatuje da će se stabilna participacija pojedinca obezbediti kroz izvestan višak satisfakcija nad teretima (vidi raniji tekst). Ali, da li će sve organizacije pružiti taj višak satisfakcija svojim članovima i o kojim se članovima radi? Drugim rečima, da li se Blauov i Skotov kriterijum za grupiranje organizacija po principu cui bono (ko ima koristi od organizacija) ne može tako preobratiti da glasi „ko pati od njih"? Frag-

---

[43] Mouzelis, op. cit., str. 136—137.

[44] O bihejviorizmu vidi: *Encyclopaedia of Social Science*, članak bihejviorizam. Vidi i prevedeni fragment iz dela Vatsona, jednog od najpoznatijih predstavnika te škole, u: G. Pikon, *Panorama savremenih ideja*, „Kosmos", Beograd.

mentiranost i repetitivnost rada i eksploatacija i otuđenje od centara moći velike mase zaposlenih čine ovo pitanje potpuno opravdanim. Ali, za razliku od velikih teoretičara kao što su Marks i Veber koji su društveno kretanje sagledavali u istorijskom i razvojnom kontekstu, Sajmon ništa ne kaže o velikim temama racionalnosti ili iracionalnosti u savremenoj industriji, otuđenju i konfliktu. Čitava šema podsticaja i doprinosa (inducement — contribution) postavljena je u terminima psihologije individualnog odlučivanja.[45] Pojedinac odmerava razloge za napuštanje organizacije ili za ostajanje u njoj nezavisno od grupe kojoj pripada, a grupne vrednosti, interesi i norme ne predstavljaju relevantan orijentir njegovog ponašanja. Ako su učesnici zadovoljni organizacijom, oni će u njoj ostati, a u protivnom slučaju će je napustiti. Ali, ljudi u organizacijama mogu biti okruženi raznim pritiscima koji kod njih stvaraju trajno nezadovoljstvo (frustracije koje stvara takva uska specijalizacija rada koja hipertrofira jednu funkciju po cenu atrofiranja drugih mentalnih i fizičkih funkcija radnika ili odsustva kontrole nad aspektima radne okoline i odlučivanja u širem smislu), pa ipak ne napuštaju organizaciju, jer ih nigde ne očekuje bolja sudbina. Nezadovoljstvo tako može da postane trajna crta socijalne stvarnosti organizacije, a ne privremena pojava koju otklanja cirkulacija radne snage.

U delu *Organizacije* Sajmon i Marč postavili su sebi ambiciozan cilj da „povežu različite i rasprsnute spise o organizacijama u jednu koherentnu celinu"[46]. Ta knjiga trebalo je da stvori perspektivu u kojoj će se kombinovati uvidi i nalazi tejlorizma i teorija klasičnog menadžmenta, škole ljudskih odnosa i teorija birokratije. U knjizi se može naići na obilje operacionalizovanih propozicija o ponašanju članova organizacije u situaciji rešavanja problema. Ali, škola ljudskih odnosa bila je zainteresovanija za proučavanje socijalnih fenomena na nivou grupe, dok kod Sajmona i Marča preovlađuje, kao što je konstatovano, individualni nivo analiza.[47] Teorije birokratije mislilaca kao što su Marks, Lenjin i Veber postavljene su u mnogo šire sociološke okvire i u mnogo prostraniju istorijsku perspektivu. Zbiti čitavo bogatstvo misli tih teoretičara u nekoliko operacionalnih propozicija znači žrtvovati ono što je najbitnije u njihovom velikom doprinosu. Empirijsko testiranje i matematička dedukcija ispravnosti jedne teorije sačinjavaju, po Sajmonu, suštinu, „atičku so" naučnog metoda. Ali, primena matematičkih tehnika u već komentarisanom eseju *Beleške o posmatranju i merenju moći* nije dovela ni do kakvih značajnijih otkrića, nego u najboljem slučaju do parafraziranja već poznatih stavova. Osim toga, pristup koji se ograničava na praćenje delovanja različitih ekstraorganizacionih i intraorganizacionih varijabli na pojedinca ne može obuhvatiti strukturni aranžman u čijim se ok-

---

[45] Mouzelis, op. cit., str. 137—142.

[46] March i Simon, op. cit., str. 5.

[47] Što ne znači da neki nalazi te škole kao što je neformalna organizacija ili uloga afektivnih impulsa u ograničavanju racionalnosti nisu integrisani u nove teorijske okvire.

virima odvijaju individualne i grupne interakcije i način na koji strukturne determinante određuju model interakcije.

Sajmon deluje menadžerski pristrasno kada poistovećuje ekonomsku racionalnost sa ciljevima organizacije.[48] Prvo, ciljevi organizacije su često ciljevi onih koji vladaju, a ne onih koji služe u njoj. I drugo, da li su ciljevi organizacije uvek racionalni? Da li je, na primer, racionalna orijentacija automobilske industrije na proizvodnju modela sa sve jačim mašinama, čija brzina ugrožava saobraćaj i izaziva ljudske i materijalne žrtve? Da li je racionalno ulaganje milijardi u reklamnu industriju sa njenim stalnim draženjem ekonomskih apetita koji nemaju ničeg zajedničkog sa stvarnim potrebama i udobnostima života? Uopšte uzev, Sajmonova definicija po kojoj racionalno ponašanje predstavlja ponašanje u funkciji ciljeva šire organizacije ima neprijatan tejloristički prizvuk sve dok ne saznamo o kakvim se ciljevima radi.

Međutim, Sajmon smatra da nauka ne može da definiše prirodu ciljeva. Ciljevi mogu biti dobri i rđavi, pozitivni i negativni, ali samo sa jednog etički relativnog stanovišta o čijoj ispravnosti nauka ne može da zauzme stav, jer naučne postavke ne sadrže etički elemenat ili kao što to Sajmon formuliše: „nemoguće je izabrati na empirijskoj bazi između etičkih alternativa"[49]. Izbor cilja je funkcija jednog etičkog imperativa, dok izbor sredstava pretpostavlja izjašnjavanje za alternativu koja će najbolje ostvariti postavljeni cilj. Tako postavka „da se maksimira profit je dobro" ima etičku sadržinu i kao takva nema mesta u nauci. Naprotiv, postavka „alternativa A dovešće do maksimalnog profita" nema etički karakter i predstavlja deo nauke o biznisu. Ali, zar sama alternativa A ne može da počiva na moralnim ili nemoralnim temeljima? Ako se zadati cilj može najlakše ostvariti eksploatacijom dečjeg ili robovskog rada kome je oduzeto njegovo dostojanstvo, kako takav postupak možemo smatrati moralno neutralnim? Pored toga, u društvenim naukama zauzimanje niza stavova nije moguće bez prihvatanja njihovih etičkih pretpostavki. Bez takvih pretpostavki naučnik bi ostao bez merila u izdvajanju bitnih od beznačajnih problema u vrtoglavoj složenosti pojava okolnog sveta. Lind piše: „... kultura nije neutralna, to su zainteresovane ličnosti u akciji". I dalje: „Nikakvo pozivanje na naučnu objektivnost i etičku neutralnost ne može opravdati socijalnog naučnika ukoliko ne stupi u arenu i ne prihvati kao usmeravajuće vrednosti u izboru i definisanju problema ona duboka, najšire zasnovana stremljenja koja žive ličnosti nastoje da ostvare."[50]

---

[48] Vidi raniji tekst.

[49] *Administrative Behavior*, str. 249—250.

[50] R. S. Lynd, *Knowledge for What*, Princeton University Press, str. 181. i 191, kao i G. Myrdal, *Value in Social Science*, Routledge and Kegan Paul. O kritici najnovijih Sajmonovih radova kao što su *Human Problem Solving* (Prentice Hall, N. J., 1972) i drugo izdanje *New Science of Management Decision* (Prentice Hall, 1977) vidi recenziju H. Mintzberga u „Administrative Science Quarterly", jun 1977, str. 342—351.

I na kraju, nekoliko reči o automatizovanoj korporaciji. Dosadašnji razvitak nije opravdao Sajmonova predviđanja o kibernetskom modelu organizacije koji bi masovno zamenio ili upotpunio ljudski faktor mašinama (dalekosežne promene koje su trebale da se odigraju u periodu 1964—1985). S druge strane, poboljšana kibernetička komunikacija ne može biti panaceja za napetosti socijalnog sistema organizacija čiji uzrok često nisu rđave komunikacije, već borba različitih grupa za preraspodelu dohotka i moći. Samo uspešno socijalno rešenje tih konflikata moći će da poboljša i same komunikacije, a ne palijativni zahvati u tehnološku bazu sistema informacija i organizacije u celini.

Branislav Sinadinovski

OOUR i mesna zajednica — osnova organizovanja i aktivnosti komunista

I

Savez komunista Jugoslavije se danas, s obzirom na složene i protivrečne okolnosti u kojima deluje u uslovima izgradnje kvalitativno novih odnosa na principima udruženog rada i neposrednog učešća građana u radu mesnih i osnovnih interesnih zajednica te u sklopu delegatskog skupštinskog sistema (počev od opštine pa sve do federacije), očevidno nalazi pred veoma odgovornim zadacima i obavezama kao idejno usmeravajuća snaga razvoja udruženog rada u saglasnosti s novim Ustavom i Zakonom o udruženom radu. Radi se o potrebi takvog organizovanja našeg društva u okviru kojeg će u svim oblastima društvenog rada i života polaznu osnovu sačinjavati osnovna organizacija udruženog rada i mesna zajednica, na čijim se temeljima zasniva izgradnja čitavog samoupravnog sistema i u horizontalnom i u vertikalnom smislu. Svojim ustavnim pravima i položajem te dve osnovne radne i životne ćelije čine glavne okvire unutar kojih radni ljudi i građani neposredno samostalno formiraju dohodak i odlučuju o njegovoj raspodeli i potrošnji preko svojih izabranih skupštinskih i interesnih delegacija na svim stepenima, i to ne samo u proizvodnji

već i u stambenoj izgradnji, bankama, spoljnoj trgovini, kulturi i prosveti, zdravstvenoj i svakoj drugoj delatnosti.

Tek se organizacijom udruženog rada na osnovama udruženih osnovnih organizacija i aktivnim učešćem građana u radu mesnih zajednica, koji će se temeljiti na samostalnoj i neograničenoj delatnosti njih samih, počev od samostalnog formiranja i raspodele dohotka i ličnih dohodaka pa do regulisanja svih odnosa unutar njih samih i njihove neposredne uloge u odlučivanju o ukupnim poslovima na svim nivoima (opštine, republike i čitave federacije), preko delegatskog sistema u raznim društvenim telima može obezbediti dalja demokratizacija čitavog političkog sistema. Bez jedne takve *horizontalne i vertikalne povezanosti udruženog rada i demokratskog života građana*, čiju osnovu čine osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice, ne može se uspešno rešiti ni sam sistem udruženog rada, niti osigurati *suštinska demokratizacija* odlučivanja radnih ljudi u svim oblastima života i rada na svim stepenima. Tek se u takvim odnosima i *opština javlja u kvalitativno novoj ulozi* kao osnovna društveno-politička organizacija, koja je pozvana da obezbedi prisnu povezanost svih mesnih zajednica i osnovnih organizacija udruženog rada na svojoj teritoriji. Tek će s jednom takvom organizacijom društva nestati klasičan tip organizacije materijalne i duhovne proizvodnje, s jedne, i formalizam, s druge strane, već samim tim što će se preko odlučujuće samostalne uloge osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica u svim područjima ljudskog života i rada osigurati istinski uticaj svakog čoveka na ukupne prilike u svojoj užoj i široj sredini. Isto tako, jedino se preko tih osnovnih radnih i životnih ćelija može ujedno osigurati izražavanje njihovih realnih interesa, a time i stvarna uloga delegacija u svim skupštinama i interesnim zajednicama.

Svojom ustavnom pozicijom i ulogom osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice i njihovo samostalno učešće u formiranju i raspodeli dohotka, u stvari, daju *društvenu meru koliko se može raspoređivati i trošiti* u svim oblastima života i rada. Odatle i potreba da se Savez komunista javlja u ulozi sastavnog dela funkcionisanja jednog takvog sistema, s osnovnom orijentacijom na to da se njegova delatnost zasniva na aktivnosti i sposobnosti osnovnih organizacija SK i celokupnog njihovog članstva. Na temelju samostalnog rada i aktivnosti osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica mora se zasnivati i *samostalnost osnovnih organizacija SKJ*, koje, s obzirom na njihovu samostalnu i odlučujuću ulogu u formiranju, raspodeli i potrošnji dohotka u raznim oblastima života i rada, *nužno moraju doživeti i odgovarajuće promene u konstituisanju svih svojih odnosa u celini*, svom organizacionom ustrojstvu, metodama i oblicima rada unutar udruženog rada i u raznim oblastima života građana, te u statutarnom regulisanju dužnosti i obaveza raznih svojih organa i tela, načinu njihovog rada i izbora njihovih članova i drugom. Reč je o potrebi da se osnovne organizacije SK u osnovnim organizacijama udruženog rada i mesnim zajednicama moraju što pre izboriti za

raščlanjivanje odnosa između tekućeg i minulog rada i obezbeđivanje prisne međusobne saradnje pri odlučivanju o tome koliko se može rasporediti i trošiti radi zadovoljavanja određenih društvenih potreba građana, u okviru kojih odnosa se kao *ključno pitanje* za ishod klasne borbe za vlast radnika u društvenoj reprodukciji *javlja položaj i uloga minulog rada* već samim tim što se tim radom preko dohotka u osnovnoj organizaciji udruženog rada i ličnog dohotka radnika uspostavlja čvrsta veza između ostvarenog društvenog rada i radnika. Otuda i poseban značaj stvaralačke uloge osnovnih organizacija SK i drugih društvenih faktora u osnovnim organizacijama udruženog rada u neposrednoj proizvodnji i drugim delatnostima u iznalaženju osnova i merila za *konstituisanje odnosa na osnovu minulog rada,* pa zatim i u utvrđivanju osnova i merila za međusobnu razmenu rada u svim oblastima društvenog rada i zadovoljavanja odgovarajućih društvenih potreba u okviru mesnih zajednica preko neposrednog zajedničkog dogovaranja i odlučivanja o raspodeli raspoloživih sredstava.

U vezi s tim i čitavim nizom drugih složenih okolnosti javlja se problem obezbeđenja dosledne društvene verifikacije svakog društvenog rada i slobodne razmene između različitih delova toga rada. Osnovne organizacije SK u osnovnim organizacijama udruženog rada i mesnim i interesnim zajednicama pozvane su da se javljaju i u ulozi organizatora direktnog sučeljavanja različitih interesa pojedinih delova društvenog rada i neposrednog dijaloga između njih, ne samo zbog toga što su osnovne organizacije udruženog rada u svim oblastima društvenog rada potpuno samostalne i slobodne u razmeni svojih radova već i zbog toga što će neposredno sučeljavanje i dijalog između njih biti oslobođen verbalizma, frazerstva i „prizemnosti" u onoj meri u kojoj neće bežati od istinskih pitanja i dilema pred kojima će se zajedno nalaziti kao neposredni proizvođači i potrošači u raznim područjima rada i života. Ako se uz ova osnovna i ne tako lako rešiva pitanja imaju na umu i zadaci komunista na području usklađivanja i prevladavanja protivrečnih interesa između osnovnih organizacija udruženog rada u odnosima društvene reprodukcije, s jedne strane, i usklađivanja različitih društvenih potreba mesnih i interesnih zajednica, s druge strane, može se pretpostaviti u kakvim složenim okolnostima osnovne organizacije SK tih osnovnih samoupravnih radnih i životnih ćelija našeg društva treba da se bore da bi *položaj radnih ljudi i građana u njima postao temeljni i ujedno polazni društveni odnos* na kojem će se zasnivati čitav udruženi rad i celo društvo u svojoj horizontalnoj i vertikalnoj povezanosti.

Bitka za osiguranje jednog, i jedino mogućnog, takvog toka razvoja našeg savremenog društvenog razvitka, u pravcu izgradnje stvarne asocijacije neposrednih proizvođača, odnosno stvarne (a ne iluzorne) ljudske zajednice, tek predstoji i biće, zacelo, neobično teška i složena s obzirom na veoma jake idejne, ekonomske i političke otpore pojedinaca ili grupa opterećenih i formiranih starom praksom. Usled pomenutih otpora, pored ostalog, većina

radnih organizacija u privredi, mada raspolaže relativno visokim nivoom svoje organizacije (misli se, pre svega, na njihove materijalno-tehničke osnove), godinama radi sa još uvek neracionalnim, u naučno-tehničkom pogledu klasičnim načinom upravljanja procesom proizvodnje, koji se zasniva na zastareloj organizaciji rada i poslovanja, ali i na dominaciji snaga esnafskog pritiska i inercije starih odnosa. Udružene s birokratsko-tehnokratskim snagama, te snage sprečavaju radne organizacije u privredi i naročito u vanprivrednim delatnostima da uđu u otvorenu bitku za nove odnose, ostavljajući time prostor da se još uvek živi ili životari samo u poznatim okvirima i sa mentalitetom i svetom ideja koje nudi esnafština i tehnobirokratizam. Ukoliko se pri tome ima na umu da takvo stanje često odražava i ponašanje društva u celini, osobito onih njegovih delova koji raspolažu sa još relativno velikim ovlašćenjima, odgovornostima i sredstvima, može se utvrditi gde leže osnovni uzroci što se većina formalnopravno konstituisanih osnovnih organizacija u radnim organizacijama privrede i van nje još nalazi u stanju razapetosti između pritisaka esnafskog mentaliteta i onih koje stvara birokratska i etatistička svest u državnim i društvenim mehanizmima na svim stepenima. Kao stalno prisutne, a u nekim radnim sredinama i kao dominantne, te dve vrste svesti, koliko god da deluju samostalno i nezavisno jedna od druge, ipak se, kad god je u pitanju bilo kakav prodor novih odnosa unutar već konstituisanih osnovnih organizacija udruženog rada, javljaju u zajedničkoj sprezi već samim tim što ni jednoj ni drugoj ne odgovara radikalna promena postojećeg stanja odnosa u svim oblastima našeg života i rada na principima udruženog rada.

Pošto su svesne da ne mogu vratiti natrag nove tokove našeg savremenog razvitka, već pomenute konzervativne snage nastoje iz petnih žila da bar zadrže status quo, ne bi li time produžile svoj život na raznim povlašćenim pozicijama. Pod uticajem tih relativno još jakih snaga, i aktivnost pojedinih osnovnih organizacija SK kreće se još uvek u okviru svakidašnjeg ponašanja i ideološko-političkog pragmatizma. Kao alternativa esnafsko-malograđanskom i birokratsko-etatističkom monopolu u odlučivanju svim poslovima društva, bitka za stvarnu (a ne samo formalnopravnu), dublju promenu odnosa u samim osnovnim organizacijama udruženog rada i mesnim zajednicama i van njih na svim nivoima neće se razvijati tako lako i veoma brzo, pored ostalog, usled prisutnosti i čak dominantnosti pomenutih monopola u raznim sredinama našeg savremenog života. Pored neophodnih javnih dijaloga i otvorene političke borbe sa tim snagama, Savezu komunista Jugoslavije danas su potrebne *veoma sposobne, konsolidovane, borbene i samostalne osnovne organizacije* koje će se uspešno nositi u toj borbi snagom svoje idejno-političke usmeravajuće uloge, iznalaženjem sve boljih rešenja u vezi sa raščlanjivanjem odnosa između tekućeg i minulog rada, prevazilaženjem protivrečnih interesa između osnovnih organizacija udruženog rada u odnosima društvene reprodukcije, udruživanja njihovog rada i sredstava, raspodele

dohotka i njegove potrošnje u svim oblastima i drugim. Razume se, i principijelnošću i doslednošću u svom radu i realizaciji svojih zadataka i obaveza, veoma dubokim demokratizmom unutar njih samih i van njihovih redova, javnošću svoga rada, stvaralačkom kritikom i samokritikom negativnih stanja i pojava, pravilnim izborom kadrova na ključnim radnim mestima i društvenim položajima, razvojem visokog stepena samoinicijative i odgovornosti svojih članova i svih članova osnovnih organizacija udruženog rada, primenom odgovarajućih oblika rada radi obezbeđenja svog dominantnog uticaja u svim oblastima njihovog života i rada, stalnom brigom za rešavanje osnovnih životnih problema radnika i slično.

Samo obezbeđenjem tih osnovnih vrlina i odlika kojima se danas nužno mora isticati svaka osnovna organizacija SK u osnovnoj organizaciji udruženog rada i mesnoj zajednici može se u prvom redu, pored odgovarajuće aktivnosti drugih društveno-političkih organizacija (Saveza sindikata, Socijalističkog saveza radnog naroda, Saveza socijalističke omladine i drugih) postići da se udruženi rad javlja *kao stvarni nosilac razvoja samoupravne socijalističke demokratije*. Jer ako radnik u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada *stvarno ovlada* celokupnim dohotkom i ako *neposredno odlučuje* o raspolaganju tim dohotkom na svim stepenima i u svim oblicima njegovog udruživanja, što, u stvari, sačinjava osnovnu pretpostavku za ostvarivanje njegove ustavne uloge kao radnika i građanina, sigurno se može očekivati da će *time ujedno biti obezbeđene i osnovne pretpostavke za dalju demokratizaciju* odnosa u svim oblastima života i rada. Te promene, po svojoj prirodi, moraju delovati i na sam Savez komunista. Jer takav kvalitativno nov položaj radnika će uticati da u njegove redove dolaze radnici s najboljim radnim, što znači i idejno-političkim, moralnim i drugim kvalitetima, što će im omogućiti da iz svoje neposredne sredine mogu birati najsposobnije i najbolje pojedince za članove rukovodećih tela i foruma SKJ, delegate skupština na svim nivoima, te u raznim društvenim organima, rukovodstvima društveno-političkih organizacija i drugim. Jedino se osposobljavanjem osnovnih organizacija SK za samostalni i veoma odgovorni rad u navedenom smislu *može osigurati* ne samo *neposredni uticaj čitavog Saveza komunista u svim oblastima* našeg savremenog života i rada već i odlučujuća uloga osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica u tim oblastima. Kao *osnovne radne i životne ćelije* čitavog samoupravno organizovanog života i rada naših radnih ljudi i građana, osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice, stalnim jačanjem svoje samostalne materijalne osnove i uloge, u stvari treba da obezbede dominantne pozicije i u daljem razvoju društveno-političkog sistema opštine, pokrajine, republike i federacije, samoupravnih interesnih zajednica, delegatskog sistema u svim opštinama i aktivnosti svih vanprivrednih društvenih delatnosti (kulture, umetnosti, nauke i prosvete, zdravstva i drugog).

Svojom sveukupnom aktivnošću u tom pravcu SKJ i druge društveno-političke organizacije su pozvani da stvaraju uslove da radni čovek i građanin u doglednoj perspektivi stekne odlučujuću ulogu u celokupnom našem društveno-ekonomskom i političkom sistemu. U skladu s tim njegovim istorijskim zadatkom, naše društveno-političke organizacije moraju saobražavati svoj sadržaj, metod i oblike rada i organizovanja svoje aktivnosti, pa čak i izmeniti neke principe svog konstituisanja, odnose između svojih osnovnih organizacija i foruma, između njih i radnih ljudi i građana, te svoj dosadašnji odnos prema kritici i samokritici, stil rada i način kontrole izvršavanja demokratski usvojenih odluka i rešenja, mehanizam i tehniku izbora svojih rukovodećih tela i čitavog skupštinskog sistema, sistem i način komuniciranja između raznih svojih rukovodstava i osnovnih organizacija, način rada svojih sredstava masovnog komuniciranja i drugo. U čitavom tom kontekstu moraju uslediti kvalitativne promene i u radu samih mesnih zajednica, kao i unutar osnovnih organizacija udruženog rada. Tim više što u skladu s rezultatima ovih poslednjih mesne zajednice (a ne samo njihovi organi i tela) moraju prerasti u *osnovni činilac povezivanja interesa radnih ljudi i građana* u zadovoljavanju njihovih potreba na svom nivou organizovanja. Zato se njihov rad danas ne može svoditi samo na njihove organe i tela, kao što se i rad SKJ najmanje može ograničavati ili pretežno svoditi na neprekidne sednice i zasedanja svih njegovih foruma i tela, bez neposredne, stalne, svakodnevne akcije članova SK u svojim osnovnim organizacijama i u drugim društveno-političkim organizacijama. Neposrednu aktivnost svih njih u sklopu osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice stalno će nametati brojni problemi pred kojima se oni danas nalaze i sigurno će se još dugo nalaziti kao osnovne ćelije i zajednice rada i življenja, okupljanja i radnog i društvenog povezivanja ljudi.

Kao dve osnove (rada i života) naših radnih ljudi i građana, osnovna organizacija udruženog rada i mesna zajednica upućene su jedna na drugu i mogu se uspešno razvijati i jačati samo sve prisnijim međusobnim povezivanjem, zajedničkim stvaranjem jedinica samoupravnih interesnih zajednica i stalnim jačanjem svojih materijalnih osnova. S obzirom na to da predstavlja veoma *dinamičan osnovni institucionalni oblik udruženog rada*, odnosno *dijalektičko jedinstvo nekoliko svojih konstitutivnih elemenata i dimenzija* (tehničko-tehnološkog i ekonomskog jedinstva procesa rada, samostalnog organizovanja rada, neposrednog upravljanja radom i sredstvima i neposrednog prisvajanja i raspodele ostvarenih rezultata rada), osnovna organizacija udruženog rada je najmanje samo neki tehničko-organizacioni oblik organizovanja proizvodnje. Isto tako, ni mesna zajednica ne može predstavljati neku produženu ruku državne vlasti, odnosno njenih reprezentanata. Tek se na osnovama postavljanja čvrstih temelja osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica mogu zasnivati samoupravna opština, samoupravna republika i samoupravna fe-

deracija, kao uže i šire društveno-političke zajednice. Tek se na osnovu jednog takvog dosledno samoupravno-demokratskog njihovog konstituisanja, koje će izvirati iz osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice (kao osnovnih ćelija rada i života ljudi) i koji će se moći temeljiti jedino na njima, može konačno ostvariti odlučujuća ustavna uloga našeg radnog čoveka i građanina u okviru tih užih i širih društveno-političkih zajednica.

II

Sada se, očevidno, nalazimo u jednom karakterističnom prelaznom razdoblju, kada stanje svesti kod jednog broja radnika, pa i komunista, nije najidealnije, kada su još prisutna izvesna nerazumevanja i neznanja, a kod nekih struktura i određeni otpori. Zbog toga se danas još nedovoljno shvata klasna suština osnovnih organizacija udruženog rada, dohotka, udruživanja rada i sredstava i drugih pitanja u vezi s tim. Mada se komunisti pretežno nalaze na svim glavnim punktovima, ipak brojni indikatori govore o tome da je naše društvo i danas — iako su zaista postignuti značajni rezultati u njegovom prestrojavanju na osnovama i principima udruženog rada — bremenito čitavim nizom pojedinačnih i širih društvenih problema i slabosti u ostvarivanju politike i mera SKJ, a naročito u sferi unutrašnjih odnosa u samom Savezu komunista i međuljudskim, pa i u društveno-ekonomskim i samoupravnim relacijama između radnih i samoupravnih organizacija u kojima komunisti deluju. Odatle i brojna odstupanja i devijacije u raznim oblastima našeg života i rada i zapostavljanje regulisanja društveno-ekonomskih i samoupravnih odnosa u tek preobraženim preduzećima samo kroz promenu njihovih organizacionih formi, što je svakako izraz formalističkog pristupa dosadašnjem procesu transformacije organizacija udruženog rada, a isto tako dokaz o tome da osnovne organizacije SK i komunisti još nisu našli sebe i da nisu shvatili svoju ulogu i svoje odgovornosti u tom procesu preobražaja.

Već sama ta činjenica, kao i prisutnost brojnih nepravdi, pojedinačnih i grupnih konflikata, kršenja zakona i samoupravnih akata i prilično rasprostranjene političke i druge neodgovornosti nekih sredina i pojedinaca kada su u pitanju stvarni problemi čoveka-samoupravljača i građanina, što se sve može smatrati posledicom nedovoljno razvijenih samoupravnih i demokratskih odnosa u nekim sredinama, jasno govore o tome da se danas kao izuzetno značajno postavlja *pitanje uloge osnovne organizacije SKJ* u savremenim uslovima, odnosno pitanje njene unutrašnje organizovanosti i osposobljenosti za rad u tim uslovima, a neposredno u vezi s tim i podizanje svesti radnih masa radi pravilnog razumevanja idejno-političkih i konkretnih zadataka i problema u redovima samih komunista. Kad bi oni i njihove osnovne organizacije SK jasnije sagledavali izvesne bitne momente u našem razvoju, sigurno je da bi dosadašnji rezultati

u tom razvoju bili značajniji. A ka takvim rezultatima i dubokim promenama u načinu života u nas vodi dalji razvoj samoupravljanja na osnovama udruženog rada. Te promene imaju *duboke klasne revolucionarne sadržine,* koje najvećma zavise od delovanja čitavog SKJ i stanja u njemu samom.

Pored ostalog, one danas zahtevaju diferencijaciju i članova SK na konkretnim zadacima, s obzirom na to što smo u principu svi jedinstveni i što se sva najvažnija pitanja tekućeg života i razvoja u većini radnih organizacija i ustanova nalaze u rukama komunista i pod snažnom kontrolom i uticajem organizacije SK. Odatle i potreba za *podruštvljavanjem kadrovske politike u SKJ i van njegovih redova na delu, a ne na rečima,* za zaoštravanjem procesa diferencijacije među samim komunistima u organizacijama SK i svim njegovim forumima, i to na osnovu raščišćavanja i rešavanja pitanja sa kojima se one suočavaju zajedno sa svojim članovima u svom svakodnevnom životu, radu i razvoju. Jedino će se na toj osnovi moći *formirati i pravi kriterijumi za izbor najboljih ljudi na raznim društvenim i odgovornim funkcijama,* uz neposredno učešće svih radnih ljudi u rešavanju kadrovskih pitanja *na osnovi principijelne diferencijacije* prema konkretnom ponašanju u izvršavanju zadataka i mera SKJ radi uspešnog razvoja samoupravljanja. Samo se na taj način SK može obračunati sa svim prikrivenim antisamoupravnim snagama u svojim redovima i van njih, kao što je to i do sad obavljao u više slučajeva (odstranjivanjem unitarista i zastupnika administrativnog socijalizma, na primer, s jedne, i nosilaca tehnoliberalizma, s druge strane).

U tom kontekstu se danas *stvaralačka kritika javlja kao značajan faktor* efikasnijeg rešavanja aktuelnih problema i bržeg napredovanja u našem društvenom razvoju. Kao i uvek do sada, takva se kritika i danas u SKJ i van njega *mora negovati i ne sme tumačiti kao dokaz neuspeha u radu.* Zbog toga ona ne treba da navodi organizacije SK na malodušnost i mirenje s preživelom društvenom praksom. Naprotiv, kritika je uvek bila i ostaje znak naše revolucionarne snage i idejno-političke doslednosti i sposobnosti da se *na osnovu ocene stvarnog stanja* i objektivnih mogućnosti organizujemo za ostvarivanje novih uspeha u izgradnji socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije na osnovama udruženog rada. Kao svojevrstan oblik verbalizma javlja se samo ona kritika iza koje ne slede nova rešenja i akcije i koja je suviše odvojena od stvarnih nosilaca akcije, od komunista i radnih ljudi u neposrednoj društvenoj praksi. Jer oni se neće angažovati ako se njihova reč i predlozi ne uvažavaju, pogotovu ako trpe izvesne posledice zbog slobodnog iznošenja svog kritičkog mišljenja. Zajedno sa drugim organizovanim socijalističkim samoupravnim snagama, SKJ se mora energično i danas boriti protiv svega što bi značilo da se bilo kome ko je na pozicijama samoupravljanja i socijalizma osporava pravo i mogućnost širokog i svestranog angažovanja u političkom životu. Jednom rečju, da bi bi-

la uspešna, kritika se ne može nalaziti izvan prostora i tokova društvene akcije. Ne može biti revolucionarna i ne može doprinositi menjanju stanja i odnosa samo ona kritika koja ne polazi od stvarnih odnosa u neposrednoj proizvodnji i životu, koja ne proizlazi iz objektivne analize stanja u datoj sredini, koja nije izraz nezadovoljstva ljudi stanjem i odnosima koje treba menjati. Nepostojanje jedne takve kritike, pored ostalog, može se donekle objasniti pretežno forumskim načinom rada samog Saveza komunista i naročito drugih društveno-političkih organizacija, pojavom izvesnog elitizma i dominacije profesionalizma unutar njih, uzurpacijom prava nekih njihovih članova, kadrovskom i drugom kombinatorikom, te karijerizmom, poltronstvom, formalizmom i raznim drugim oblicima devijantnog ponašanja nekih kadrova iz sredine profesionalaca i članova foruma koji se, kao takvi, nekoliko decenija kreću od jedne do druge društveno-političke organizacije ili od jedne do druge plaćene društvene funkcije.

Da bi u Savezu komunista svih tih negativnih pojava bilo u što manjem broju, danas se više nego bilo kad postavlja pitanje odlučujuće uloge i autoriteta svih njegovih osnovnih organizacija, naročito onih koje deluju u osnovnim organizacijama udruženog rada i mesnim zajednicama. U vezi s tim se kao ključno postavlja pitanje: *koje neposredne delatnosti u unutrašnjem životu Saveza komunista osposobljavaju osnovnu organizaciju SK kao celinu za uspešno obavljanje vodeće idejno-političke uloge u uslovima samoupravnog puta u socijalizam?* Na to pitanje se, međutim, ne može dati jednostavan i decidan odgovor. S obzirom na ustavne pozicije, mesto i ulogu u čitavom našem samoupravnom društveno-ekonomskom i društveno-političkom sistemu ovih dveju temeljnih radnih i životnih ćelija radnih ljudi i građana, osnovne organizacije SK u njima stiču obavezu da se svojom doraslom rukovodećom idejno-političkom ulogom ne ograniče samo unutar tih mikrosocijalnih sredina, već i da se takvom svojom ulogom neposredno uključe u celokupni proces proširene reprodukcije i rešavanje svih drugih globalnih političkih pitanja. U takvoj svojoj značajno proširenoj ulozi moraju dolaziti do sve potpunijeg izražaja i osnovne organizacije SK u celini (kao temeljne organizovane jedinice delovanja SKJ) i svaki njihov član, čime, u stvari, one danas dobijaju središno mesto u celokupnoj organizacionoj strukturi SKJ. Kao što se organizovanjem osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica težište odgovornosti za njihov uspeh u radu prenosi na njih same u celini i na sve njihove radnike i građane ponaosob, tako se to težište aktivnosti i odgovornosti još više prenosi na osnovne organizacije SK i sve komuniste, koji se u celini i ponaosob moraju osećati odgovornim i za svoju vlastitu osnovnu organizaciju udruženog rada ili mesnu zajednicu, i za čitavu našu samoupravnu socijalističku zajednicu s obzirom na svoju odlučujuću ulogu u svim oblastima njenog života i rada.

Iz takve suštinski promenjene društvene uloge svake osnovne organizacije SK (a naročito u OOUR i mesnoj zajednici) proizlazi

potreba *za temeljnom promenom* njene dosadašnje prakse i pogleda na njen unutrašnji život, odnosno metodâ njenog idejno-političkog delovanja i drugih aktivnosti u uslovima daljeg razvoja samoupravljanja. Svojim unutrašnjim životom i odgovarajućim metodama rada, a uz svestranu pomoć najsposobnijih i revolucionarno doslednih kadrova čitavog SKJ, osnovne organizacije SK u OOUR i mesnim zajednicama moraju biti tako osposobljene da mogu potpuno odgovoriti brojnim sadašnjim i budućim složenim i teškim zadacima koji proizlaze iz procesa razvoja samoupravljanja kod nas na osnovama udruženog rada i naročito iz protivrečnog karaktera društvenog bića SKJ i naše radničke klase u celini. Da bi se mogao prevazilaziti takav njihov karakter, usled kojeg u prvom redu nastaju brojne negativne pojave i deformacije u samom Savezu komunista, osnovne organizacije SK u udruženom radu prvenstveno su pozvane da svojom sposobnošću i doraslošću osiguraju središno mesto u čitavoj organizacionoj strukturi SKJ, pored ostalog i time što će sve više *samoinicijativno i samostalno* raspravljati o svim ključnim, globalnim pitanjima u svim oblastima našeg savremenog života i razvitka, pored, svakako, stalne brige za rešavanje problemâ unutar odgovarajuće OOUR i mesne zajednice. Razmatrajući, na primer, pitanja proširene reprodukcije, dugoročnog planiranja i investiranja u raznim oblastima života, privredne stabilizacije, opštenarodne odbrane, te pitanja koja su u datom trenutku ključna u oblasti naučnoistraživačke delatnosti, kulture, školstva, zdravstva i drugog, osnovne organizacije SK obezbeđuju svoj neposredni uticaj na globalne tokove našeg savremenog razvitka, osposobljavajući se preko toga za to da ovladaju globalnom idejno-političkom vodećom ulogom u svim fazama političkog procesa. Već sama ta činjenica, bez koje se ne može zauzeti središno mesto u sveukupnoj organizacionoj strukturi SKJ, upućuje osnovne organizacije SK u OOUR i mesnoj zajednici ka tome da u doglednoj perspektivi svog razvoja i osposobljavanja za odlučujući uticaj na sveukupnu delatnost SKJ moraju ujedno prerasti u *žarište idejne borbe i osposobljavanja* svog članstva i većine radnih ljudi za svestranu kvalifikovanu aktivnost u društvu. Pošto u tom cilju mora ovladati procesom vlastite aktivnosti i tekućim političkim procesom u svim društveno-političkim organizacijama i svim samoupravnim strukturama, osnovna se organizacija SK mora služiti i odgovarajućim metodama svog idejno-političkog i drugog delovanja, u saglasnosti sa zahtevima sistema udruženog rada i samoupravnog odlučivanja.

Iz toga proizlazi poseban značaj metodâ rada za sve osnovne organizacije SK, pored ostalog i zbog toga što čitavo dosadašnje iskustvo SKJ govori u prilog tome da se problem metodâ rada osnovne organizacije SK *uglavnom svodio i uvek svodi na problem njene aktivnosti*, stvaralačkog odnosa, aktivnosti uopšte u raznim istorijskim okolnostima i fazama našeg razvoja. To znači da se i danas o metodama rada osnovnih organizacija SK, na primer, u OOUR ili mesnim zajednicama ne može govoriti bez

konkretnih saznanja o njihovim aktivnostima u različitim specifičnim okolnostima njihovog života i rada. A baš te okolnosti u okviru kojih svaka osnovna organizacija SK obavlja svoju društvenu funkciju unutar radničke klase toliko su različite i specifične (kao determinante od kojih zavise odgovarajuće metode rada) da ih zbog toga treba neprekidno pojedinačno pratiti i izučavati, pa tek na osnovu analize i upoređivanja pokušati izvući neke zajedničke karakteristike na nivou opštine, a onda ići i dalje, do nivoa republike i čitave zemlje. Čini nam se, međutim, da baš tim konkretnim saznanjima o stvarnom stanju odnosa i aktivnosti unutar svake osnovne organizacije SK danas nedovoljno raspolažemo, pa smo zbog toga često primorani da izvlačimo površne ili samo delimično tačne zaključke o sveukupnoj osposobljenosti i doraslosti osnovnih organizacija SK za uspešan rad u savremenim uslovima, nasuprot čak brojnih direktnih i indirektnih pokazatelja koji nepobitno govore o tome da se gotovo sve osnovne organizacije SK *nalaze tek na samom početku* obavljanja svoje kvalitativno nove društvene funkcije u procesu konstituisanja i egzistencije OOUR-a i mesnih zajednica.

Pa i pored takvog stanja u pogledu osposobljenosti osnovnih organizacija SK za to da mogu odigrati *presudnu ulogu* u ostvarivanju ciljeva OOUR-a i mesnih zajednica, odnosno u obezbeđivanju njihovog daljeg nesmetanog razvoja, zanimljivo je da su brojni forumi SKJ (naročito opštinski i međuopštinski) do sada tome poklanjali veoma malo pažnje. Kao da ti forumi postoje radi sebe samih i radi lične reputacije njihovih članova, a ne pre svega radi ukazivanja konkretne pomoći svim osnovnim organizacijama SK, odnosno njihovom članstvu, koje je (bar danas, ako ne ranije) i jedino pozvano da daje meritorne ocene o njima, da ih bira i smenjuje kad ne odgovaraju svojim obavezama i zadacima i da ih javno kritikuje kad god to potrebe zahtevaju u interesu obezbeđenja stvarne nove društvene uloge Saveza komunista na današnjoj etapi razvoja naših društvenih odnosa i odnosa unutar samog Saveza komunista. Da bi se takav odnos foruma mogao menjati, pored niza statutarnih promena koje treba da uslede u svim dimenzijama organizacionog konstituisanja SKJ (o kojima je bilo reči nešto podrobnije još u prvom delu), danas treba osigurati potpunu javnost rada SK, a pre svega njegovih foruma, i to takvu javnost iz koje će se jasno videti ko se, a ko ne od članova raznih foruma SK krajnje savesno odnosi prema svojim zadacima i obavezama, kakva gledišta zauzima i brani, kako se lično zalaže u samim forumima i u svojoj osnovnoj organizaciji u radu i usvajanju najboljih rešenja, koliko je dorastao izabranoj funkciji u SK i drugom. Pošto toga danas nema dovoljno gotovo u svim forumima SK, iz njih do osnovne organizacije dopiru uglavnom samo hrpe raznih načelnih referata, zaključaka i drugog materijala sa zahtevima da one sve to sprovedu u život. Osnovne organizacije retko imaju mogućnosti da bar jednom godišnje lično upoznaju makar jedan broj opštinskih ili viših foruma SK i da preko neposrednog

češćeg dodira s njima opipljivije osete njihovu neposrednu pomoć ili instrukciju u pogledu svog osposobljavanja i usavršavanja svog metoda rada, saobrazno vlastitim mogućnostima i okolnostima.

Utoliko više je danas potrebno neposredno prisustvo članova opštinskih i viših rukovodstava u bazi Saveza komunista. Bez njihove odgovarajuće pomoći, osnovne organizacije SK u OOUR i mesnim zajednicama ne mogu se osposobiti tako i u toj meri da celokupnom svojom delatnošću zauzmu u sveukupnoj delatnosti SKJ ono mesto koje im s pravom i s razlogom pripada.

Dr Gordana Vlajčić: Osma konferencija zagrebačkih komunista

(„Školska knjiga", Zagreb, 1976, strana 188)

Monografija dr Gordane Vlajčić posvećena je rasvjetljavanju jednog veoma značajnog događaja iz povijesti KPJ — Osme konferencije mjesne organizacije KPJ u Zagrebu. Autorica je istu temu obradila kao doktorsku disertaciju pod naslovom *Uloga Osme mjesne konferencije zagrebačkih komunista u raščišćavanju frankcijskih borbi u KPJ do 1929. godine* i obranila je u prosincu 1973. godine na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu.

Autorica svoju monografiju smatra za „skroman ... prilog daljnjem znanstvenom proučavanju povijesti zagrebačkog komunističkoga pokreta kao integralnoga dijela povijesti KPJ". Cilj monografije je „rekonstrukcija toka i zaključaka konferencije i *naznaka* temeljnih dilema jugoslavenskog komunističkog pokreta toga vremena, koje su bile neposredan uzrok da Osma konferencija zagrebačkih komunista dobije onakav tok i zaključak" (str. 5). Posebno nas upozorava da rezultati njenih istraživanja više govore „o dilemama rukovodstva pokreta a manje o dilemama njegove baze".

Sadržajno knjiga je podijeljena na tri poglavlja. Prvo poglavlje, pod naslovom „Neki problemi idejnog razvitka jugoslavenskog komunističkog pokreta do saziva Osme mjesne konferencije zagrebačkih komunista", posvećeno je razdoblju od osnutka Komunističke partije do uoči same Osme konferencije (str. 11-91). U drugom poglavlju, pod naslovom „Osma konferencija zagrebačkih komunista", govori o razvitku zagrebačke mjesne organizacije KPJ do njene Osme konferencije, pripremama za konferenciju, problemu broja i identificiranja sudionika konferencije, o toku i o zaključcima konferencije (str. 93-142). Trećem je poglavlju naslov „Odjek odluka Osme konferencije zagrebačkih komunista u jugoslavenskom komunističkom pokretu i u Kominterni", i u njemu autorica raspravlja o reagiranju na odluke Osme konferencije u jugoslavenskom pokre-

tu i u Kominterni i o zbivanjima do Četvrtog kongresa KPJ, te o odnosu Četvrtog kongresa prema problemu frakcijskih borbi (str. 143-182). Na kraju knjige je priložen prilično opsežan popis literature i kazalo imena (str. 183-187). Knjiga je lijepo opremljena, tehnički dobro uređena, priložena je i vrlo zanimljiva karta Zagreba na kojoj su ucrtane granice rajonskih organizacija i ćelije po pojedinim rajonima koje su se mogle identificirati, pa prema tome i locirati na karti. Kao ilustrativni materijal nalazimo fotografije i faksimile dokumenata.

Istraživanje uzroka koji su antifrakcijsku grupu u zagrebačkoj mjesnoj organizaciji doveli do toga da se pokrene protiv obiju frakcija upućivalo je autoricu i na proučavanje geneze frakcijskih sukoba i mjesta i značenja te pojave u povijesti KPJ. Stoga je ona u veoma opsežnom, mogli bismo ga tako označiti — uvodnom dijelu dala prikaz unutarnje političke povijesti KPJ od osnutka do uoči Osme konferencije u Zagrebu. Velika je šteta što se ograničila samo na tu problematiku analizirajući pretežno partijske skupove (kongrese, zemaljske konferencije, plenume CK) i rezolucije, odnosno dokumente takvih partijskih skupova. Istražujući ih pak prvenstveno sa težištem na formiranju frakcija, njihovih gledišta (ograničavajući se tezom da se frakcijski sukobi odvijaju isključivo u vodstvu Partije), i nehotice je zanemarila ostalu djelatnost pokreta, jer se, na sreću, osim frakcijskog sukoba, u KPJ zbivaju i druge stvari: odvija se niz masovnih i drugih akcija, izdaje legalna štampa, radi u drugim organizacijama, čine napori da se utemelji partijski rad na selu, prosvjetni rad i razvije idejno-političko obrazovanje, jednom riječju — sav onaj svakodnevni rad koji stvara i kali kadrove i koji je i dao ljude sposobne da stvore antifrakcijsku liniju. Iako uz velike napore, u tom se razdoblju stvaraju temelji partijske strategije i teče proces izgradnje organizacije na lenjinskim temeljima. No, autorica je taj dio obradila pretežno na temelju literature, a manje na temelju vlastitih istraživanja, osim za pojedine probleme koji je više interesiraju i za razdoblje 1927-1928, koje je istraživala veoma detaljno, s istim težištem istraživanja kao i za prethodna razdoblja. Ako promatramo odnos tog prvog, uvodnog dijela prema izlaganju osnovne teme monografije — same Osme konferencije, onda je, čini nam se, prvi dio dan preopsežno, odnos među njima je 1 : 1.

Prikazujući razvoj zagrebačke partijske organizacije, autorica je uložila veliki istraživački napor da ga analizira u kontinuitetu od početka rada mjesne političke organizacije KPJ (1919) do njene Osme konferencije. Svatko tko se time bavio zna da su najteže upravo rekonstrukcije rada mjesnih organizacija ili još manjih partijskih jedinica jer gotovo nema arhivske građe o tome i istraživač se mora osloniti na analizu memoara i odabiranje onih podataka koji se čine najvjerodostojnijim, odnosno koje jednako prikazuje više sudionika zbivanja, što, dakako, daje relativne rezultate.

U prikazu same Osme mjesne konferencije obavljeno je također opsežno istraživanje njenih priprema, toka i zaključaka, te delegata i predstavnika koji su na konferenciji prisustvovali. Autorica je naročito velik napor učinila da rekonstruira zbivanja uspoređivanjem i verifikacijom sjećanja učesnika, iako nam se čini da je malo previše naglašeno to traganje za delegatima. Jasno je da danas više ne možemo ni približno rekonstruirati njihov sastav. Zauvijek će ostati imenom nepoznati oni partijski aktivisti koji su kao delegati partijske baze podržali Josipa Broza u antifrakcijskoj borbi, ali je ostalo nešto mnogo važnije — njihovo djelo, Osma konferencija koja je kamen međaš u razvoju KPJ — početak procesa izgradnje jedne jedinstvene i čvrste partije, aktivističke i avangardne jezgre čitavog pokreta.

Cjelovitim znanstvenim prikazom same Osme konferencije Gordana Vlajčić je obavila jedan vrlo značajan posao i doprinijela svojom monografijom boljem poznavanju te problematike, pa će ti rezultati uz one drugih istraživača biti jedan od kamenova u zgradi sinteze partijske povijesti u nas. Velika je šteta što nije više pažnje posvetila osvjetljavanju značenja Osme konferencije za dalji razvoj KPJ i za razvoj revolucionara Josipa Broza lično. Jer Josip Broz je poslije te konferencije kroz nekoliko mjeseci izvanredno velikog i širokog angažmana kao sekretar Mjesnog komiteta i funkcioner sindikata na djelu pokazivao sve ono za što se borio na samoj konferenciji. Izgrađivao je organizaciju, osobno se angažirao na distribuiranju partijske literature, držao predavanja u rajonskim komitetima i ćelijama i pomoću jake komunističke frakcije u Nezavisnim sindikatima u cjelini kao i u pojedinačnim strukovnim savezima razvio široku aktivnost među radništvom. Upravo je nevjerojatno koliko je stizao uraditi i gdje se sve angažirao. On je svojim djelom, idejnom zrelošću i organizatorskim sposobnostima izvanredan primjer kako je jaka i sposobna bila ta antifrakcijska jezgra i kakav je kadar Partija dobila baš od radnika-revolucionara.

Kod objašnjavanja idejnog razvoja KPJ, problema partijske strategije, osjeća se da autorica u nekim slučajevima nije sigurna u terminologiji.

Stručni problem nastaje navođenjem signatura arhivske građe iz fonda Kominterne, sekcije KPJ, po oznakama mikrofilmova. Velika većina autora koristi se signaturama te građe u Arhivu Predsjedništva CK SKJ, jer se tako može znati o kojem je dokumentu riječ i, što je još važnije, može ga se lako identificirati, dok je to po signaturi mikrofilma veoma otežano (različiti mikrofilmovi te građe nalaze se u mnogim našim arhivima).

Monografijom dr Gordane Vlajčić dobili smo, kao rezultat dugogodišnjih istraživanja, još jedno djelo koje će korisno poslužiti u izradi sinteze povijesti KPJ i kao poticaj za dalja i nova istraživanja koja je Gordana Vlajčić svojim radom započela.

Stanislava Koprivica Oštrić

Mihael Sobolevski: Bombaški proces Josipu Brozu

(„August Cesarec", Zagreb, 1977)

O Bombaškom procesu 1928. prvi je poslije oslobođenja opširnije pisao Vladimir Dedijer u knjizi *Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju* (Beograd, 1953). Poslije njega o tom su procesu pisali gotovo svi Titovi biografi kao i naši publicisti koji su se bavili sudskim procesima između dva rata. Napisana je i stotina prigodnih članaka u različitim listovima i časopisima. Ali, ako se izuzme memoarska građa i prve četiri knjige *sabranih djela* druga Tita (u prošlogodišnjem izdanju „Komunista"), nitko nije dao novi pisani izvor koji bi dopunio davna Dedijerova istraživanja.

Upravo zbog toga knjiga M. Sobolevskog *Bombaški proces Josipu Brozu,* koliko god skromna po opsegu, vrijedan je prilog naše historiografije proslavi Titovih jubileja.

Svi podaci iz pristupačnih arhivskih izvora, radničke i građanske štampe, i oni koji su do sada bili nepoznati kao i oni koji su korišteni samo parcijalno, prikupljeni su i izloženi u ovoj knjizi kronološkim slijedom.

No, da bi i neupućenom čitaocu omogućio da shvati suštinu i cilj Bombaškog procesa i ujedno dao odgovor na pitanje zašto je baš Josip Broz bio u njemu centralna ličnost, M. Sobolevski u uvodnom dijelu daje i kraći pregled Titovog revolucionarnog rada od Ogulinskog procesa 1927. do njegova hapšenja 4. kolovoza 1928. godine. Premda se taj rad ne može rekonstruirati do detalja, jer nedostaje bogatija izvorna građa, već same funkcije koje je Tito tada imao potvrđuju širinu njegove političke djelatnosti.

Govoreći o Titovom radu na položaju oblasnog sekretara Saveza radnika metalne industrije i obrta za Hrvatsku i Sloveniju, Sobolevski daje i podatke o broju poduzeća metalne industrije, broju radnika te industrijske grane itd. Isto to čini i onda kad govori o Titovom privremenom radu na funkciji sekretara Saveza radnika kožarsko-prerađivačke industrije i obrta Jugoslavije, čime samo jače naglašava i odgovornost koju je Tito zarano ponio pred svojom Partijom i njegovu stalnu orijentaciju na bazu u kojoj se vodila bitka za širenje političke osnovice klasnog radničkog pokreta u našim zemljama.

Autor se posebno (do detalja) zadržava na historijskoj Osmoj konferenciji zagrebačke partijske organizacije, na prvomajskoj proslavi 1928. i na događajima u Zagrebu nakon atentata u Narodnoj skupštini. U vezi s tim spominje i izbor Tita u Biro CK KPJ (kao zamjenika Jakobu Žorgi), a zatim govori o neuspjelom hapšenju Tita, tada političkog sekretara Mjesnog komiteta zagrebačke partijske organizacije 27. VII i njegovom povlačenju u ilegalnost do 4. kolovoza 1928.

Dva dana prije hapšenja u takozvanoj Bombaškoj aferi Biro CK KPJ imenovao je Tita za sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Hrvatsku i Sloveniju. Iako nije mogao (zbog hapšenja) preuzeti tu funkciju, to je imenovanje, kaže Sobolevski, „dokaz njegove beskompromisne borbe za ciljeve radničke klase i izraz u praksi potvrđenih sposobnosti i umješnosti rukovođenja".

Bombaška afera bila je zapravo primjer neuspjela režija jednog monstr-procesa s dva cilja: da se s komunistima, koji navodno skupljaju oružje (bombe, pištolje) i pripremaju revoluciju, konačno obračuna i da se istodobno i Seljačko-demokratska koalicija zaplaši pojačanim policijskim pritiskom kako bi se navodno osujetila svaka mogućnost da se borba opozicije koristi za „mračne i prevratničke ciljeve" komunista. Ta „senzacija", umjetno isforsirana kroz građansku štampu, režimu je napokon bila potrebna i kao opravdanje za skorašnju proklamaciju Aleksandrovog šestojanuarskog „manifesta'.

Uz integralni tekst optužnica Sobolevski donosi in extenso i obrazloženje optužnice kao i dokazni materijal. Svaki dokument obrađen je pažljivo, kritički, gledajući uvijek na provenijenciju, posebno oni dokumenti koje je (u svojoj interpretaciji) objavila građanska štampa. To je, na primjer, autor učinio i sa sada već historijskim dijalogom između predsjednika sudskog vijeća Svetozara Tomića i Tita, uspoređujući tekst zapisnika i interpretacije tog istog teksta u „Novostima".

„Ja se ne ćutim krivim iako priznajem ono, što me tuži D. (državni) o.(dvjetnik) jer ne smatram ovaj sud kompetentnim, već samo sud Partije. Priznajem da sam član ilegalne Komunističke partije Jugoslavije, priznajem, da sam radio na širenju komunističkih ideja i propagirao komunizam, te prikazivao kakva se nepravda čini proletarijatu od buržoazije... Ja sam za svoje ideale spreman žrtvovati i svoj život."

Jedina zamjerka mogla bi se autoru uputiti samo zbog toga što to nije učinio i s Titovim pismom iz zatvora iz tih dana. Varijante u kojima je to pismo objavljeno trebalo je u bilješkama objasniti, datum bar približno utvrditi (najvjerojatnije 12. VIII 1928) — i reći da je Tito tada štrajkovao glađu.

Politeova ostavština posebno je obogatila ovu svakako vrijednu knjigu. Ali, kad je autor već posegao i za memoarskom građom, mogao je, uz Politea, dati i odlomak iz članka Moše Pijade *Poznanstvo, drugarstvo i saradnja sa Titom*, objavljenog u „Politici" 25. V 1951. Moša je, naime, na robiji u Sremskoj Mitrovici, 1928. doživio Tita kao „jedno otkriće novog tipa revolucionara komuniste koji je izrastao u ilegalnoj borbi naše Partije...". Jer Moša je klasnim instinktom revolucionara već tada osjetio (čitajući prošvercane novine) tko je osuđen u Bombaškom procesu i tko dolazi — ne na robiju, nego na čelo KPJ.

Vojo Rajčević

Vida Tomšič: Vloga in delo komunistov v krajevni skupnosti

(ČGP „Komunist", Ljubljana, 1977, strana 64)

Kratko vreme posle objavljivanja knjige *Ženska, delo, družina, družba*, početkom ove godine pojavila se nova studija Vide Tomšič, u kojoj se razmatra društveno-politička problematika mesne zajednice i uloga subjektivnih snaga u njenom razrešavanju. Reč je o studiji u kojoj se ističu prvenstveno ovi aspekti, odnosno problemi delovanja mesnih zajednica:

1) mesna zajednica u društveno-ekonomskom i društveno-političkom sistemu s obzirom na normativna ishodišta u sadašnjem ustavnom uređenju;

2) dosadašnji razvoj mesnih zajednica;

3) društveni procesi koji se vrše u mesnoj zajednici, naročito sa stanovišta preobražaja porodice i društvenog položaja žena;

4) Savez komunista u idejnoj, političkoj i društvenoj akciji u mesnoj zajednici;

5) marksizam i tretiranje pitanja razvoja samoupravljanja u mesnoj zajednici i opštini.

U prvom poglavlju se daju osnovna polazišta i definicije uloge mesne zajednice u društveno-ekonomskom i društveno-političkom sistemu SFRJ, s tim što se autor oslanja na značajne ustavne odredbe i novine koje one unose u koncepciju mesne zajednice i u način delovanja na tom području. To znači da novo mesto mesne zajednice autor razmatra u kontekstu socijalističkih odnosa proizvodnje, procesa deetatizacije i decentralizacije, kao i širenja socijalističkog samoupravljanja i razvoja delegatskog sistema. Diskusiju o mesnoj zajednici autor povezuje s „razvojem onih društveno-ekonomskih odnosa u kojima radnik u udruženom radu sredstvima u društvenoj svojini ostvaruje svoje osnovno pravo — da raspolaže sredstvima, uslovima i plodovima svoga rada". Novi položaj mesne zajednice autor, dakle, posmatra sa stanovišta zahteva da dohotkom raspolažu sami proizvođači i da oni sami kontrolišu time uslovljen prelaz od predstavničkog ka delegatskom političkom sistemu. U tom kontekstu i u takvoj dugoročnijoj perspektivi Vida Tomšič podrobno analizira svrhu, sadržaj i način ostvarivanja samoupravljanja u mesnoj zajednici. Pri tom izlaže i povezuje normativne odredbe Ustava s onim odredbama Zakona o udruženom radu, Zakona o društvenom planiranju i niza drugih propisa koje sežu u tu problematiku.

U drugom poglavlju Vida Tomšič razmatra dosadašnji razvoj mesnih zajednica, pri čemu ukazuje kako na neke specifičnosti pojedinih perioda tako i na zajednički imenilac, odnosno onu crvenu nit koju možemo retrospektivno otkriti u nizu mera od vremena NOB pa sve do danas. U vezi s tim u središtu njene pažnje je evolucija idejno-političkog koncepta mesne zajednice kao jednog od elemenata razvoja socijalističkog demokratizma na temelju stvaralačke primene ideja klasika marksizma. Pri tom kritički ocenjuje uska shvatanja

onih promena koje neki vide samo u decentralizaciji sredstava, a ne i u širem procesu deetatizacije i dubokih materijalnih i društvenih promena.

U kontekstu takvog izlaganja uloge mesne zajednice autor prikazuje najznačajnije organizacione oblike u razvoju komunalnog sistema (na primer, ulogu stambenih i seoskih zajednica) i ta pitanja povezuje s urbanističkim planiranjem i proširivanjem materijalno-tehničke osnove svakodnevnog života porodice i pojedinca. Pri tom analizira sadašnji sastav organa samoupravljanja i delegacija mesne zajednice i kritički utvrđuje nesrazmerno nizak udeo radnika, omladine i, naročito, žena. U delegacijama mesnih zajednica u Jugoslaviji ima, na primer, samo 9% žena, a u savetima mesnih zajednica jedva 3%. U tome se razotkriva odstupanje od odredaba Ustava po kojima, na primer, delegacija po sastavu mora odgovarati socijalnoj strukturi izbornog tela; na drugoj strani, stvarno zaostajanje u rešavanju problema podruštvljavanja domaćinstava i nekih porodičnih funkcija svakako je izraz i takvih nesrazmera u učešću pomenutih kategorija građana.

Vrlo je aktuelna konstatacija da se mesna zajednica premalo uvažava kao element urbanističkog planiranja, kao urbanistička celina. Neophodna su urbanistička rešenja u kojima nisu planirane samo „spavaonice", već bi se realizovala zajednica u kojoj se ljudi udružuju kao u proširenoj porodici.

U trećem poglavlju autor razmatra neke značajne društvene procese u mesnoj zajednici i posebno analizira preobražaj porodice i podruštvljavanje domaćinstva, koje neposredno zavisi od organizovanosti na nivou mesne zajednice. Najpre kritički ocenjuje paternalističko tretiranje nekih pitanja socijalne politike, kad se, na primer, socijalna i dečja zaštita shvataju kao karitativna i kurativna briga za nemoćne, a ne kao samoupravno, solidarno i drugarsko rešavanje problema ljudi u socijalističkom društvu. Isto tako, ne možemo prihvatati preživela shvatanja da je, na primer, patrijarhalna monogamna porodica, u kojoj je muž glava i hranilac, normalan i prirodan oblik porodice, dok bi sve druge situacije bile nenormalne, nepotpune i, prema tome, „socijalni slučajevi". Autor kaže da ni danas još nije svim komunistima jasno kako da se prihvate usmeravanja dubokih promena u načinu života radnih ljudi niti im je dovoljno jasno da je posredi potreba da se te promene ne samo prate, već da ih treba i planski podsticati. „Komunisti su pozvani da vide klice budućeg razvoja, pa se stoga moraju prvi boriti protiv pogleda i prakse koji bi vukli nazad, a baš toga ima mnogo na tom području". U pitanju su zaostalost i patrijarhalne predrasude, a još opasniji su savremeni birokratski, elitistički i snobovski malograđanski otpori.

U tom okviru Vida Tomšič razmatra još neka pitanja, kao što su ravnopravnost žena i muškaraca, biološka reprodukcija kao deo društvene reprodukcije, neka pitanja bračne zajednice i porodice, planiranja porodice, populacione politike, socijalne diferencijacije, radnog vremena i — kao što smo već rekli — podruštvljavanja domaćinstva. Zadržaćemo se samo na poslednjem pitanju, koje najneposrednije ukazuje na preplitanje problematike porodice i domaćinstva s problematikom uloge i delovanja mesne zajednice. Pri tom autor od samog početka postavlja zahtev da domaćinstvo treba razmatrati odvojeno od bračne zajednice i porodice. U vezi s tim konstatuje da u podruštvljavanju domaćinstva zaostajemo, jer se rad u domaćinstvu suviše tradicionalno tretira, kao tipično ženski posao. Time što smo dopuštali veću ulogu tržištu, došlo je i do favorizovanja opremanja individualnog domaćinstva, umesto da brže stvaramo društvenu materijalnu bazu za podruštvljavanje potrebnih usluga i proizvoda u industrijski razvijenim kavezan s razvojem proizvodnih snaga, što se vidi i iz činjenice da. A taj proces je suštinski po-

pitalističkim državama, na primer, ima više jevtinih samouslužnih restorana, praonica rublja, hemijskih čistionica itd. nego kod nas. „Da bismo mogli uticati na društvene razvojne procese u mesnoj zajednici i usmeravati ih, mora nam biti sasvim jasno da nije marksistički niti je u tome budućnost naše porodice, a još manje podloga za ravnopravnost žene ako joj ponovo otvaramo vrata za rad u individualnom domaćinstvu, bez obzira na to koliko je ono opremljeno savremenim mašinama i uređajima."

Vida Tomšič u svojoj studiji razmatra i ulogu Saveza komunista u idejnoj, političkoj i društvenoj akciji u mesnoj zajednici. Pri tom polazi od stavova Programa SKJ i odluka Desetog kongresa SKJ o zadacima komunista u mesnoj zajednici. Komunisti treba da se zalažu da u samoupravnim telima dođu do izražaja autentični interesi radnika i radnih ljudi, ali s osnovnom dužnošću da ne prepuštaju stvari samotoku. Pri takvoj opštoj orijentaciji, koju dokumentovano prikazuje na osnovu analize već prihvaćenih političkih stavova, autor prelazi na podrobnije izlaganje zadataka komunista na pojedinim bitnim područjima delovanja mesnih zajednica. Pri tom uzima u obzir i aktivnost, odnosno akcije Socijalističkog saveza koje su podsticale i usmeravale delovanje na tom području.

U poslednjem poglavlju studije Vida Tomšič ukazuje na neke stavove klasika marksizma koji i u današnjim uslovima služe kao smernice za praksu.

Mada je ovo studija manjeg obima, dobili smo u njoj dragocenu analizu vrlo aktuelne tematike i umnogome originalan prilog njenom razumevanju i praktičnom delovanju na tom području. U njoj se prepliću analiza idejno-političkih koncepcija, konkretnih normativnih rešenja i problema stvarnog funkcionisanja u kontekstu osnovnih društveno-ekonomskih procesa i u isto vreme dugoročne prospekcije i opšta teorijska stanovišta o razvoju socijalističkog društva. S obzirom na to, studija Vide Tomšič poslužiće kao priručnik radnicima angažovanim u mesnim zajednicama, opštinama i društveno-političkim organizacijama, a ujedno i kao podsticaj za dalje produbljivanje pojedinih tema kojima se bave naši istraživači na raznim područjima društvenih nauka.

Zdravko Mlinar

Dr Radoslav Ratković: Osnovi nauke o politici

(Institut za političke studije FPN, Beograd, 1977, strana 140)

Knjiga dr Radoslava Ratkovića: *Osnovi nauke o politici* predstavlja celovitiji prilog proučavanju političke nauke. Obuhvatanjem najvažnijih teorijsko-metodoloških problema i razvijanjem marksističkog istraživačkog postupka ona pruža elemente za zasnivanje nauke o politici u kontekstu savremenog razvoja društvenih nauka.

Autor pokreće i razmatra ceo niz pitanja koja po svom sadržaju, karakteru i značaju zauzimaju posebno mesto u izgrađivanju i razvoju nauke o politici, među kojima se izdvajaju: predmet nauke o politici, politički sistem i politički proces, država, političke partije, savremeno društvo i politika, ideologija i politika. Jezgrovitom i konciznom analizom on utvrđuje njihova obeležja, međusobne odnose i razvojne tendencije.

Na početku autor raspravlja o osnovanosti nauke o politici, podvrgavajući kritici shvatanja koja prilaze ovoj disciplini kao da je ona bez svog konstituisanog predmeta. Teorijski i istorijski razlozi upravo pokazuju da se ne radi „o konstituisanju jedne nove nauke u oblasti društvenih nauka, već se radi o jednoj društvenoj nauci koja je vrlo stara,

upravo najstarija među društvenim naukama" (str. 6).

Razmatrajući različita shvatanja predmeta ove nauke, autor ističe njihove nedostatke i prednosti. Po jednom shvatanju, politika kao delatnost je usmerena na ostvarivanje određenih društvenih ciljeva prema kojima se usmerava društveno kretanje, a politička nauka utvrđuje norme i pravila na kojima se zasniva ta delatnost u ostvarivanju postavljenih ciljeva. Međutim, taj pristup je jednostran i neprihvatljiv jer zanemaruje društvenu osnovu iz koje ta delatnost izvire, poreklo, prirodu i tendencije njenog kretanja, kao i sklop društvenih odnosa, organizacija i institucija u okviru kojih se ta delatnost odvija. Po drugom shvatanju, političke nauke nemaju posebnog predmeta, već imaju zajednički predmet sa drugim društvenim naukama, ali ga posmatraju iz posebnog ugla. Međutim, iako upozorava na jedinstvenost društvene stvarnosti, to shvatanje ne deferencira predmet nauke o politici i ostaje jednostrano.

Politika shvaćena kao oblast društvene stvarnosti i politička nauka čiji predmet obuhvata političku realnost, a u okviru toga političke odnose, procese, organizacije, institucije i njihovo međusobno dejstvo, pružaju najprihvatljiviji okvir za izgrađivanje političke nauke. Po tom shvatanju, „predmet politike je jedan čitav kompleks fenomena političke realnosti, jedna šira sfera društvenog života" (str. 29). Društveni razlozi za naučno istraživanje vitalnih političkih procesa i odnosa, u uslovima neprekidnog transformisanja etatističke strukture, leže u „oblasti samoupravljanja i neposredne socijalističke demokratije u kojoj je sve manje prisutna država kao sila iznad društva, koja se organizuje kao slobodna organizacija udruženih radnih ljudi, zasnivajući svoju praksu na racionalnom, naučnom poznavanju uslova i pravca svog razvoja" (str. 30).

Političku sferu čini više problemskih krugova, za koje autor kaže da „predstavljaju oslonac formiranja posebnih disciplina političke nauke". Među njima se izdvajaju: političke aktivnosti, organizaciono-institucionalna struktura političke realnosti, politička svest, međunarodni odnosi i politička prošlost ili politička istorija. Oni ukazuju na kompleksnost predmeta nauke o politici, na njenu složenu teorijsko-metodološku strukturu.

Prelazeći na sadržinske probleme nauke o politici, autor na prvo mesto stalja pitanja političkog sistema. Iako je ovo termin novijeg datuma, u suštini on označava jedno od najvažnijih područja političke nauke, institucionalnu osnovu političke realnosti, ali i teorijsku, konceptualnu zamisao političkog sistema. Pod političkim sistemom autor podrazumeva „povezani sklop institucija i organizacija koje su, na temelju datih klasnih odnosa, konstituisale vladajuće društvene snage radi odlučivanja o društvenim poslovima u različitim oblastima rada i života i usmeravanja društvenih tokova u određenom pravcu" (str. 42). Ovako shvaćen politički sistem obuhvata organizacionu i institucionalnu osnovu, društvene odnose unutar njega i funkcije samog sistema.

Ako je politički sistem „statična" kategorija, pojam političkog procesa izražava dinamičku i razvojnu dimenziju političke sfere, zbog koje zauzima važno mesto u političkoj nauci jer objašnjava ono što je u kompleksu političkih pojava od primarnog interesa. Politički proces je „skup ponašanja i aktivnosti različitih oblika grupisanja i povezanosti ljudi, koji se rukovode određenim potrebama i interesima, određenim predstavama i shvatanjima, koji upotrebljavaju različita sredstva i metode da bi uticali na društvena kretanja u skladu sa tim svojim potrebama, interesima i shvatanjima" (str. 44).

Dok je u određivanju političkog sistema težište na institucionalnoj osnovi, politički proces u osnovi zavisi od delovanja subjektivnog faktora, preciznije: od ponašanja i aktivnosti ljudi. U društvenoj stvarnosti uzajamna povezanost i uslovljenost tih komponenti, njihovo dijalektičko je-

dinstvo koje je izraz složene strukture društveno-ekonomskih odnosa, čini se da je nešto čvršće nego što te definicije pokazuju. Otkrivanje tih i drugih odnosa zadatak je daljih teorijskih istraživanja nauke o politici.

Raspravljajući o državi, autor ističe da je to najznačajnija institucija političkog života. Pored toga što je istorijskog karaktera, nju određuje i jedna protivrečnost: ona je organ vladajuće klase, ali istovremeno i reprezentant društvene zajednice. Njene razvojne karakteristike izraz su klasnih promena, a za marksističku teoriju posebno je važna analiza diktature proletarijata, koja se u ovoj knjizi iscrpno razvija. Razrađuju se teorijska određenja diktature proletarijata kod Marksa, Engelsa i Lenjina, zatim forme i uslovi diktature proletarijata i, posebno, koncepcija diktature proletarijata u SKJ.

Diktatura proletarijata ne može se odvojiti od odumiranja države. Proces odumiranja države je protivrečan dijalektički proces nestajanja jedne strukture vlasti i istovremeno stvaranja nekih drugih struktura koje preuzimaju određene opšte funkcije. U društvenom procesu koji se odvija u našem društvu „država odumire uz istovremeno razvijanje oblika samoupravljanja i samo u meri u kojoj se samoupravni mehanizam osposobljava da preuzima i efikasno vrši društvene funkcije, može da nestaje državno delovanje na tom području" (str. 62). Teorijska i empirijska dimenzija odumiranja države stoji u najdubljoj vezi sa razvojem samoupravljanja.

Političke partije su sastavni deo političke sfere i elemenat predmeta političke nauke. Preduslov njihovog nastanka su zajednička politička načela i ciljevi koji povezuju ljude i socijalno-klasni položaj pripadnika. Međutim, kako su ova dva faktora uzajamno povezana, u praksi ima odstupanja od teorijske tipologije grupisanja. Razlozi su brojni i različitog značaja, a svakako su i oni zanimljivi za politička istraživanja. Sem nekoliko napomena o partijama radničke klase, o toj problematici autor mnogo ne raspravlja. Nedostaje analiza partija buržoaskog tipa, drugih vidova političkog organizovanja, okupljanja ili delovanja itd.

Politički faktor ima u razvoju savremenog društva zapaženo mesto. Autor navodi karakteristike prelazne epohe, raspravlja o prirodi savremenih društvenih preobražaja i o pravcima društveno-istorijskih zbivanja i analizira različite ocene karaktera prelazne epohe. Izgrađivanje revolucionarne prakse radničke klase podrazumeva teorijsko i idejno prevazilaženje jednostranih i nepotpunih shvatanja o putevima klasne borbe.

U poslednjem poglavlju knjige govori se o odnosu nauke i politike, koji je značajan kako za politiku kao društvenu delatnost tako i za nauku o politici kao jednu od društvenih nauka. Porast uloge politike i društveno-naučnog saznanja u društvenim zbivanjima dalekosežno se međusobno prepliću. Između njih postoje neposredne veze i uzajamni uticaji sa različitim efektima. Političko uređenje na više načina utiče na nauku: vršenjem svoje funkcije nosioca socijalnih procesa, ekonomskom moći, od čijih efekata zavise tokovi naučnog stvaranja, pravnim sistemom regulisanja društvenih odnosa i, u krajnjoj liniji, političkom ili drugom silom i prinudom. Uticaj nauke na politiku počiva u „mogućnosti unošenja naučne misli u praksu društveno-političkog života". U socijalističkom društvu „smisao kretanja nije u tome da se razgraniče i zaoštre podele „nadležnosti" između ljudi delatnih i u društveno-političkoj praksi i naučnika, nego upravo da se ovaj jaz premosti, da jedna delatnost prelazi u drugu, da praktično-politički radnici deluju naučno, a da naučni radnici deluju u društveno-političkoj praksi" (str. 131). Na kraju autor razrađuje elemente konstituisanja naučne politike i samoupravnog preobražaja naučnoistraživačke delatnosti u našem društvu.

Knjiga Radoslava Ratkovića pruža opšti uvid u teorijski okvir nauke o politici. U njoj nedosta-

je obrada nekih pitanja koja, možda, u ovoj ravni nisu bez značaja (odnos prema drugim društvenim naukama, razrađeniji pristup svim elementima predmeta ove nauke, metodološka obeležja), ali ona svakako doprinosi teorijskom zasnivanju i široj prezentaciji nauke o politici u našim uslovima. Jer, u vreme kada dograđujemo naš politički sistem, izložena marksistička stanovišta čine vrednu teorijsku podlogu.

Stanoje Ivanović

Д-р Бошко Јаќовски: Економика и организација на земјоделските ОЗТ

(„Култура", Скопје, 1976, страна 278)

Brz razvoj tehnologije i društveno-ekonomskih odnosa podstakao je dalji razvoj principa i metoda organizacije i ekonomike poljoprivredne proizvodnje. Savremena ekonomska nauka, analizirajući sva ta dostignuća savremene tehnologije proizvodnje i prirodu društveno-ekonomskih odnosa kod nas, ponudila je niz konkretnih metoda kako u domenu ekonomike i organizacije tako i u oblasti rukovođenja i upravljanja.

Knjiga dr Boška Jaćovskog: *Ekonomika i organizacija poljoprivrednih OUR* pripremljena je pre svega da bi poslužila studentima ekonomskih i poljoprivrednih fakulteta. Međutim, studijski karakter, kao i mnoštvo novih, savremenih i praktičnih rešenja, čini knjigu interesantnom i za širi krug čitalaca, pogotovo zato što je niz suštinskih pitanja sela i poljoprivrede ponovo na dnevnom redu naše aktuelne društveno-političke prakse. To su u prvom redu pitanja produktivnosti rada, formi samoupravnog organizovanja udruženog rada u poljoprivredi, socijalističkog samoupravnog preobražaja sela i poljoprivrede itd.

Materija osnovne teme u knjizi je sistematizovana u jedanaest poglavlja, a u „Dodatku" su objavljena četiri posebna priloga o dosadašnjem razvoju i položaju poljoprivrede SFRJ, posebno SRM, i nekim suštinskim merama dugoročnog razvoja poljoprivrede.

U prvom poglavlju („Uloga i objekat proučavanja ekonomike i organizacije poljoprivrednih OUR i njena veza sa ostalim naučnim disciplinama") prezentirana su, pored uvodnih napomena, i pitanja istorijskog razvoja predmeta ove naučne discipline i njene veze sa ostalim srodnim ekonomskim disciplinama.

Drugo poglavlje nosi naslov „Mesto poljoprivrede i poljoprivrednih OUR u ukupnoj privredi". Tu autor najpre sa makroekonomskog aspekta ukazuje na važnost uloge poljoprivrede u privrednom razvoju, a potom skreće pažnju na specifičnosti poljoprivredne proizvodnje. Ističe uticaj prirodnih faktora, uticaj neusklađenosti proizvodnog i radnog procesa, zatim specifičnosti u sferi prometa poljoprivrednih proizvoda, a posebno se osvrće na ponudu, tražnju i cene poljoprivrednih proizvoda.

Iskustva i karakteristike poljoprivrednih preduzeća u svetu i razvoj određenih organizacionih formi u našoj poljoprivredi analizirani su takođe u ovom poglavlju. Premda je to učinjeno pretežno na deskriptivan način, analiza je značajna zato što ističe niz slabosti i prednosti pojedinih organizacionih formi u našoj bližoj i daljoj agrarnoj prošlosti. Posebno mesto u tom kontekstu zauzimaju autorova razmatranja poljoprivrednog zadrugarstva i osnovnih karakteristika individualnih poljoprivrednih gazdinstava kao sastavnih delova naše globalne agrarne strukture.

Treće poglavlje („Poljoprivredna proizvodnja") čine tri grupe pitanja. Prvo, faktori poljoprivredne proizvodnje, posebno spoljni (prirodni, ekonomski i društ-

veni) i unutrašnji (struktura postojeće proizvodnje, sredstva OUR, kadrovi i drugi unutrašnji faktori). Drugo, specifičnosti pojedinih vidova poljoprivredne proizvodnje kao što su: ratarske kulture, dugogodišnji nasadi, proizvodnja povrća, stočarska proizvodnja i prerada poljoprivrednih proizvoda. Treće, osnovne karakteristike agrotehničkih procesa u poljoprivrednim OUR. Ovde su posebno razrađeni i neki aspekti savremene agrotehnike.

Organizacija transporta našla je mesto u četvrtom poglavlju. S obzirom na značaj transporta u poljoprivrednoj proizvodnji (brza kvarljivost, voluminoznost i teška transportnost nekih poljoprivrednih proizvoda), autor je tom problemu s pravom posvetio posebno poglavlje.

Jedno značajno pitanje iz istorije agroekonomske misli, koje u literaturi srećemo kao „agrarno pitanje", razrađeno je u petom poglavlju, pod naslovom „Veličina i intenzitet poljoprivredne OUR". Tu autor konkretno razrađuje problem veličine i intenziteta poljoprivredne OUR i način njihovog merenja. Pri tom ulazi u teorijske makroekonomske aspekte „agrarnog pitanja", pitanja razvoja proizvodnih snaga u poljoprivredi, problema koncentracije i centralizacije i istorijskih kontroverzija „za" i „protiv" sitne ili krupne proizvodnje u poljoprivredi.

Problem programiranja i planiranja u poljoprivrednim OUR obrađen je u šestom poglavlju. To je jedno od obimnijih poglavlja, koje, pisano polemički, obiluje nizom novina, praktično sistematizovanih, iz domena metoda i tehnike planiranja. Ono je utoliko interesantnije što naša literatura ne obiluje radovima iz te materije. U ovom poglavlju tretiraju se pitanja terminologije programiranja i planiranja u ekonomskoj literaturi, potrebe dugoročnog programiranja u poljoprivrednim OUR, preduslovi programiranja u poljoprivrednoj proizvodnji, uticaj tržišne strukture na programiranje, stepen programiranja, metode i tehnike programiranja, primena linearnog programiranja, proizvodno-finansijski plan u poljoprivrednim OUR itd. Posebno treba ukazati na praktičnu razradu metoda linearnog programiranja u koncipiranju i programiranju razvoja poljoprivrednih OUR.

Sedmo poglavlje je posvećeno problematici oblika samoupravnog organizovanja organizacija udruženog rada u agrokompleksu. Tu se praktično ukazuje na organizacionu strukturu, međusobni odnos pojedinih delova, problem projektovanja poljoprivrednih OUR itd. U ovom poglavlju posebno je obrađeno pitanje evolucije organizacionih formi u poljoprivrednim OUR, s tim što je naglašen period posle 1974. godine (Ustav SFRJ i Zakon o udruženom radu), koji označava kvalitativno novu etapu razvoja ekonomskih subjekata kod nas.

„Organizacija teritorija u poljoprivrednim OUR" naslov je osmog poglavlja, u kome su znalački analizirani: raspored i organizacija zemljišnih teritorija, organizacija i uređenje dvorišta gazdinstava, organizacija šumskih pojaseva, snabdevanje vodom, putna mreža, dugogodišnji nasadi itd.

Deveto poglavlje tretira problematiku ekonomike i organizacije rada u poljoprivrednim OUR. U tom poglavlju autor iznosi i niz pojedinosti i specifičnosti poljoprivrednog rada, racionalizacije rada, psihofizičkih osobina i higijensko-tehničke zaštite na radu. Pored ostalog, tretiraju se problemi merenja i normiranja rada, analitičke procene radnih mesta, nagrađivanja prema radu, odnosno izlažu se izvesni elementi praktičnog ostvarivanja raspodele dohotka i ličnih dohodaka u OUR. U središtu autorovih izvođenja nalazi se ostvarivanje osnovnog socijalističkog principa „svakome prema uloženom kvalitetu i kvantitetu rada". Čini se, ipak, da je autor u ovom poglavlju mogao nešto detaljnije da prezentuje metodologiju praktične realizacije tog principa u specifičnim uslovima poljoprivrednog rada, što bi bilo od neprocenjive koristi za našu praksu.

Problematika upravljanja i rukovođenja u poljoprivrednim OUR

obrađena je u desetom poglavlju. Ovde su akceptirane izvesne postavke iz Ustava SFRJ iz 1974. godine i Zakona o udruženom radu, ali nam se čini da nisu dovoljno iscrpno izloženi neki praktični sistemi i metodi upravljanja i rukovođenja, inače afirmisani u proizvodnji u složenim organizacijama agroindustrijskog kompleksa. Mislimo na praktične aspekte mrežnog planiranja i na slične tehnike operacionog rukovođenja.

Jedanaesto poglavlje odnosi se na probleme kooperacije i udruživanja individualnih poljoprivrednih proizvođača. Tu je obrađen niz aspekata prakse kooperativnih odnosa individualnih proizvođača i društvenih gazdinstava, između ostalog: društveno-ekonomski i politički značaj kooperacije, nosioci kooperacije, perspektive i uloga individualnih poljoprivrednih proizvođača, perspektive kooperacije i udruživanja u uslovima socijalističkog preobražaja sela i poljoprivrede.

Knjiga dr Boška Jaćovskog: *Ekonomika i organizacija poljoprivrednih OUR* zaokruženo je i koherentno naučno delo. Po obimu, nivou, raznovrsnosti i dubini tretiranja, ona je seriozan doprinos našoj agrarnoj ekonomici i, posebno, teoriji socijalističke samoupravne transformacije našeg sela i poljoprivrede.

Risto Kartalov

Др Пајазит Помак: Нормална цена у марксистичкој економској теорији

(„Јединство", Приштина, 1976, страна 474)

U knjizi *Normalna cena u marksističkoj ekonomskoj teoriji* dr Pajazit Pomak, redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Prištini, obrađuje veoma složeno i značajno pitanje iz oblasti teorije cena, koje nije dovoljno istraženo u našoj stručnoj i naučnoj literaturi.

U uvodu autor objašnjava prve pokušaje istraživanja fenomena cena i ističe da je cena jedna od najznačajnijih tržišnih kategorija, te da zauzima istaknuto mesto u istraživanjima ekonomskih teoretičara i u razvitku ekonomske misli uopšte. Pomak navodi Aristotelove ideje, zatim ideje kanonista iz srednjeg veka, a predstavnicima engleske klasične političke ekonomije posvećuje posebnu pažnju. No, i pored svih nastojanja, naučno objašnjenje profita i cene proizvodnje kapitalističke privrede engleska klasična politička ekonomija nije dala. Kao što je poznato, metodološki postupak za rešenje problema transformacije vrednosti u cenu proizvodnje dao je tek Marks u *Kapitalu*.

Na kraju uvodnog dela autor apostrofira da nema univerzalno važećih zakonitosti za formiranje cena. Kao oblik izražavanja delovanja zakona vrednosti, cene su veoma aktuelan problem i za robnu privredu socijalističkih zemalja. I u socijalizmu problem se može svesti na pitanje: šta zapravo znači takozvana normalna cena kao forma delovanja zakona vrednosti robne privrede socijalizma? Nastojanje da se da odgovor na to pitanje čini sadržinu ove knjige.

Prvu glavu („Marksovo ekonomsko učenje i teorija cena") autor posvećuje Marksovom metodu ekonomskog istraživanja. Cilj ekonomskog istraživanja je-

ste otkriti i upoznati ekonomske zakone, njihovo delovanje i njihove međusobne veze, kao i njihovu istorijsku važnost. Ali, da bi se utvrdio metod, najpre se mora definisati predmet i cilj istraživanja i metoda, jer između cilja istraživanja i metoda postoji tesna veza. Marksova analiza ima makroekonomski aspekt, čiji je cilj istraživanje i razotkrivanje ekonomskih zakona kapitalističkog društva. „Ono što u ovom delu imam da istražim — piše Marks u predgovoru *Kapitalu* — jeste kapitalistički način proizvodnje i odnosi proizvodnje i prometa koji mu odgovaraju". Za Marksa — piše autor — cena je novčani izraz vrednosti. Sam pojavni oblik cena, to jest tržišne cene su van Marksove ekonomske analize.

Marks u analizi polazi od postojanja ravnoteže u privredi, kada su ponuda i tražnja izjednačene. Međutim, izjednačavanje vrednosti i cena ne znači i njihovo identifikovanje. Jednakost treba shvatiti samo kao teorijsku pretpostavku, a ne kao fakat u svakom pojedinačnom slučaju.

Pojavom i razvitkom krupne kapitalističke robne proizvodnje dolazi do bitnih promena u formiranju cena. Umesto neposrednog delovanja zakona vrednosti — kao u sitnoj robnoj proizvodnji — nastaje njegova transformacija u zakon srednjeg profita, a vrednosti roba u cenu proizvodnje. Sada se zakon vrednosti razvija u zakon vrednosti radne snage i u zakon viška vrednosti, usled čega nastaju strukturne promene u elementima od kojih se formiraju robne cene. U tim uslovima tržišna cena je izraz međuodnosa ponude i tražnje, a cena proizvodnje se javlja kao neki vid normalne cene roba u kapitalizmu. Monopolistički kapitalizam je period trajnog odstupanja tržišnih cena od cene proizvodnje.

U drugoj glavi („Socijalizam i robna proizvodnja") iznose se Marksova, Engelsova i Lenjinova shvatanja o robnoj proizvodnji u socijalizmu. Od vremena klasika marksizma do danas zabeležene su velike razlike u poimanju bitnog pitanja: da li i u socijalizmu produžavaju da deluju ekonomski zakoni svojstveni robnoj proizvodnji? Interesantno je da i protivnici i pristalice robne proizvodnje u socijalizmu nastoje da dokažu ispravnost svojih shvatanja pozivajući se na klasike marksizma.

Činjenica je da su klasici marksizma smatrali da će se socijalizam nadovezati na najrazvijenije proizvodne snage kapitalizma, pa su predviđali da će ekonomski sistem socijalizma biti naturalnog tipa. U tom smislu je i teorijska misao posle Marksa tretirala odnos socijalizma i robne proizvodnje, smatrajući da će robna proizvodnja biti ukinuta ukidanjem ostataka kapitalističkih oblika privređivanja.

Međutim, shvatanje o nerobnom karakteru socijalističkih proizvodnih odnosa došlo je u sukob sa objektivnim razvitkom i privrednom praksom socijalističkih zemalja. Pokazalo se da razvitkom ekonomske baze socijalizma elementi robne proizvodnje ne slabe, već, naprotiv, jačaju. To potvrđuje privredni razvitak ne samo naše, već i drugih socijalističkih zemalja. Shvatanje o nerobnom karakteru socijalističkih proizvodnih odnosa postalo je izuzetak. Po autoru, rasuđivati o karakteru jednog konkretnog socijalističkog privrednog sistema na osnovu predviđanja i citata, a ne polaziti od ekonomske stvarnosti date zemlje — ne znači ništa drugo do pretvaranje Marksovog učenja u dogmu.

Danas je polemika okrenuta prvenstveno uslovima koji objašnjavaju funkcionisanje robne proizvodnje u socijalizmu. Rasprava pokazuje da i sada ima nerešenih problema i suštinskih neslaganja. U vezi s tim autor iznosi i dominantna shvatanja u sovjetskoj i jugoslovenskoj ekonomskoj teoriji.

U trećoj glavi („Teorija i sistem cena u SSSR i predlozi za objektivno određivanje normativne „normalne cene"") obrađuju se funkcije cena, sistem cena i problemi cena u savremenoj teoriji. Dugogodišnje iskustvo izgradnje socijalizma u SSSR — smatra

autor — pokazuje da su teorija i praksa obrazovanja cena u velikoj meri bile uslovljene osobenostima društvenog i privrednog sistema. Jedan od odlučujućih faktora koji je uticao na teoriju cena jeste sovjetska ekonomska misao o odnosu socijalizma i robne proizvodnje.

U ovoj glavi autor razmatra funkcije cena i njihov značaj za socijalističku privredu. On poentira da po toj ekonomskoj teoriji cene u socijalističkoj robnoj proizvodnji imaju sledeće funkcije: obračunsko-plansku, za raspodelu nacionalnog dohotka i za stimulaciju proizvodnje i potrošnje. U knjizi se daje kritički osvrt na shvatanje sovjetskih ekonomista o funkciji cena u robnoj privredi socijalizma. U praksi prve zemlje socijalizma cena je bila svedena na običnu obračunsku kategoriju, bez realne ekonomske sadržine. Drugim rečima, pitanje cena u sovjetskom ekonomskom sistemu dugo godina je bilo zanemareno. Tek u poslednje dve decenije održani su brojni naučni skupovi, diskusije i savetovanja, a objavljena je i obimna literatura o problematici cena. Te rasprave su otkrile krupne razlike među ekonomistima u pogledu značaja, uloge i karakteristika cena u robnoj privredi socijalizma.

U četvrtoj glavi („Sistem cena i teorija normalne cene u jugoslovenskoj privredi") autor prvo iznosi osnovne karakteristike privrednog sistema Jugoslavije, kao i karakteristike politike i sistema cena kroz njihove razvojne faze — od perioda administrativnog upravljanja privredom do danas, najviše se zadržavajući na periodu socijalističkog samoupravljanja.

Raspravljanje o tome — ističe Pomak — da li postoji neka objektivna zakonitost u obrazovanju cena, postoji li neka „normalna cena" oko koje gravitiraju tržišne cene u našoj privredi — počelo je tek polovinom šezdesetih godina. U diskusijama koje su povodom toga vođene izdvajaju se, uglavnom, tri koncepcije „normalne cene" — vrednosna cena, specifična cena proizvodnje i dohodna cena.

Iznoseći opšte karakteristike svake koncepcije, autor naglašava da je u našoj ekonomskoj literaturi veoma oštro kritikovana vrednosna cena, a zatim daje kritički osvrt i na druga dva oblika normalne cene.

U zaključnim razmatranjima autor iznosi rezultate sopstvenih istraživanja i saznanja do kojih je došao analizom. Osnovna je težnja profesora Pomaka da se ova složena materija na savremen način obradi primenom metoda naučne analize i aktuelizacije ekonomskih odnosa u ekonomskom sistemu socijalizma, uz poseban osvrt na shvatanja jugoslovenskih i sovjetskih ekonomskih teoretičara.

Profesor Pomak je konsultovao obimnu stranu i domaću literaturu, a posebno je imao u vidu sve osobenosti tržišta i cena u našem samoupravnom sistemu privređivanja.

Njegovo izlaganje ne predstavlja samo pregled onoga što je do sada učinjeno na tom planu, već sadrži i kritičke ocene pojedinih procesa u jugoslovenskom ekonomskom sistemu, kao i u sistemima drugih socijalističkih zemalja. Stoga je knjiga profesora dr Pajazita Pomaka: *Normalna cena u marksističkoj ekonomskoj teoriji* namenjena ne samo studentima fakulteta, visokih i viših škola na kojima se izučava ekonomska problematika, već i svima onima koje interesuje ekonomska problematika.

Knjiga je pisana na razumljiv i pristupačan način, nudeći nov metodološki pristup izučavanju problema jedne tako važne materije kao što je pitanje cena u ekonomskoj teoriji socijalizma.

Petar Stanišić

Mr Milica Kostić: Raspodjela nacionalnog dohotka i njen uticaj na razvoj jugoslovenske privrede

(Institut za društveno-ekonomska istraživanja, Titograd, 1977, strana 228)

U izdanju Instituta za društveno-ekonomska istraživanja u Titogradu pojavila se knjiga Milice Kostić: *Raspodjela nacionalnog dohotka i njen uticaj na razvoj jugoslovenske privrede*. Ova aktuelna i korisna studija obrađuje razvoj ovog značajnog pitanja u periodu od rata do današnjih dana, čime je bitno obogaćena naša naučna misao u ovoj oblasti.

U prvom dijelu knjige, pod naslovom „Teorijski osvrt na neka značajna pitanja raspodjele nacionalnog dohotka", autor marksistički definiše mjesto raspodjele u procesu društvene reprodukcije, osvrćući se pri tome na mnoštvo veza „između odnosa proizvodnje i potrošnje". Zahvaljujući tome, prilaz ovom problemu ostvaren je adekvatno izmijenjenim društveno-ekonomskim odnosima u socijalizmu, u kome društveni karakter sredstava za proizvodnju daje drugačija obilježja procesu raspodjele od onoga u kapitalističkom društvu, što su ga naučno-kritički opservirali klasici marksizma, a čiji je dijalektičko-istorijski prilaz „brzo doživio afirmaciju i u novom društveno-ekonomskom sistemu, ne samo jugoslovenskom samoupravnom socijalizmu, kao originalnom rješenju, već i kod drugih socijalističkih zemalja".

Milica Kostić utvrđuje značenje nacionalnog dohotka u sistemu ekonomskih agregata. S obzirom na to da je "dio društvenog bruto proizvoda, koji se vrijednosno javlja kao novostvorena vrijednost", nacionalni dohodak je makroagregat koji u svim privredama ima izuzetnu ulogu, a posebno u socijalističkim, „gdje se analizom ponašanja nacionalnog dohotka mogu pratiti nastale promjene ne samo u ekonomskoj već i u socijalnoj strukturi društva". Pošto je nacionalni dohodak „najreprezentativniji indikator za izražavanje stope privrednog rasta", a u vrijednosnom izrazu predstavlja dostignuti nivo razvijenosti nacionalne privrede, to raspodjeli nacionalnog dohotka autor pridaje posebno značenje, polazeći ujedno od toga da se raspodjela nacionalnog dohotka mora posmatrati u sklopu strukture materijalne proizvodnje i društvenih ciljeva, što znači da je uslovljena i veličinom ostvarenog nacionalnog dohotka i „mogućnošću društvenog uticaja na njegovu globalnu distribuciju".

Analizirajući determinante akumulativne sposobnosti privrede, autor se opredeljuje i za niz drugih pitanja koja u nacionalnoj ekonomiji imaju svoje originalno ponašanje, ali i zajedničke osnove u „nužnim materijalnim, institucionalnim i društvenim pretpostavkama". Tako, u izboru bitnih pitanja globalnih odnosa u raspodjeli polazi od toga koliko je društvo slobodno u obezbjeđenju stope akumulacije, pa, konstatujući da „sloboda društva za vršenje raspodjele i usmjeravanje odnosa ne može biti nezavisna od produkcionih odnosa", dokazuje da u procesu decentralizacije i demokratizacije odlučivanja neizbježno dolazi i do određenih odstupanja. Ujedno, optimalizaciju raspodjele poistovjećuje „sa kriterijumima rasta" zato što „područje raspodjele nacionalnog dohotka posmatra kao podsistem ekonomskog i društvenog sistema".

U drugom dijelu knjige, pod naslovom „Osvrt na problematiku raspodjele nacionalnog dohotka u Jugoslaviji u nižoj fazi razvoja samoupravnog sistema", Milica Kostić odgovara na niz pitanja karakterističnih za administrativni period upravljanja privredom, u kome je bila nužna jaka ingerencija države. U analizi bitnih obilježja administrativnog perioda namjenske raspodjele ukazuje na brojne i složene procese koji su bili aktuelni samim ostvarivanjem postavki marksizma o prvoj fazi socijalističkog razvoja u jednoj veoma nerazvijenoj zemlji u oblasti

planiranja, raspodjele i rukovođenja. Zbog same prirode administrativnog perioda razvoja plan je imao ulogu osnovnog regulatora razvoja, a time i regulatora odnosa u raspodjeli, čime je jugoslovenska praksa i teorija „doprinijela razvoju teorije i prakse socijalizma uopšte".

U toj svjetlosti ovdje se otkriva mjesto raspodjele nacionalnog dohotka u planu kao osnovnom privrednom mehanizmu jer je njime, kroz namjensku raspodjelu, trebalo uticati na podizanje stope akumulacije i privredni rast uopšte. Pokazateljima iz Prvog petogodišnjeg plana ukazuje se na privredne grane i grupacije koje su bile prioritetne za razvoj i prema kojima je trebalo planskom raspodjelom obezbijediti poseban odnos. Ne samo planska, već i realizovana politika raspodjele nacionalnog dohotka, a zatim i efikasnost takve politike u prvih pet godina razvoja, svjedoče o svjesnoj okrenutosti razvoju onih grana koje proizvode sredstva za proizvodnju, što je bio imperativ u našim tadašnjim ekonomskim uslovima. Autor ocjenjuje da je sistem planiranja, a posebno sistem raspodjele u tom periodu odigrao veoma značajnu ulogu i da su rezultati tog perioda bili solidna platforma za dalje dograđivanje sistema.

Ukazujući na osnovna obilježja perioda radničkog i društvenog upravljanja, sa posebnim osvrtom na sistem raspodjele, politiku raspodjele predviđene planovima razvoja, mjere i instrumente ekonomske politike kojima su određivani globalni odnosi raspodjele, autor razmatra kompleks najznačajnijih karakteristika uvođenja radničkog samoupravljanja. To je vrijeme odumiranja uloge države u oblasti privrede i prenošenja njenih ingerencija na organe radničkog i društvenog upravljanja. Prirodno je što su stoga nastale „krupne izmjene u funkcionisanju osnovnih mehanizama i instrumenata razvojne i ekonomske politike": politika raspodjele se u periodu 1952—1964. stalno transformisala u viši kvalitet na bazi povoljnijih materijalnih uslova, težeći pri tome da se što više izražavaju interesi samih proizvođača i ostvaruju socijalistički odnosi u proizvodnji.

„Analiza raspodjele nacionalnog dohotka u višoj fazi samoupravnog sistema" naslov je trećeg dijela knjige. U prvom poglavlju tog dijela knjige autor razmatra izmjene privrednog sistema koje su izvedene na bazi privredne i društvene reforme, konstatujući ogromne rezultate na planu ekonomskog i socijalnog preobražaja u toku ranijeg perioda kao novog kvaliteta, ali i brojne teškoće i probleme koji su izazivali negativne efekte u cjelokupnoj privredi. Zbog toga privredna reforma kao „početak nove faze u izgradnji samoupravnog sistema Jugoslavije" i zauzima posebno mjesto u ovim razmatranjima, s akcentom na njenom značaju za izmjenu privredno-sistemskih sadržaja i ostvarivanje kvalitativno novog vida privređivanja baziranog na daljoj deetatizaciji raspolaganja dohotkom i, uporedo sa tim, na povećavanju uloge radnih organizacija u domenu proširene reprodukcije. Politika raspodjele bila je tako postavljena da pomaže realizaciju ukupnih zadataka reforme.

U analizi perioda poslije privredne reforme, kada su uslijedile značajne izmjene u institucionalizaciji sistema raspodjele, Milica Kostić dokazuje da se proces transformacije odvijao u unutrašnjoj organizaciji preduzeća u smislu decentralizacije dohotka unutar radne organizacije.

Izuzetno važne promjene su ozakonjene novim Ustavom i Zakonom o udruženom radu kao oblicima afirmacije udruženog rada. U knjizi se pažnja posvećuje i instituciji samoupravnog sporazumijevanja i društvenog dogovaranja, a, uz neophodan istorijat razvoja te institucije, ukazuje se i na njen „poseban značaj za oblast dohotka, tj. z:. njegovo formiranje i raspodjelu", ne samo na nivou osnovne organizacije udruženog rada, već i u svim drugim oblicima udruživanja rada.

S obzirom na to da je donošenjem Ustava 1974. godine „nastupio period reafirmacije sistema

društvenog planiranja", a imajući u vidu činjenicu da je politika raspodjele kreirana tekućim mjerama ekonomske politike u periodu poslije reforme, što se poklapa sa višom fazom našeg samoupravnog sistema, autor analitički izdvaja osnove politike raspodjele u četvrtom i petom petogodišnjem planu razvoja. Ta razmatranja, ilustrovana brojnim pokazateljima o porastu životnog standarda, lične potrošnje, društvenog standarda, akumulacije itd., sadrže i pregled razvoja proizvodnih snaga i integralnog samoupravnog društva, uključujući i najnoviju fazu razvoja privrednog sistema Jugoslavije.

U zaključnim razmatranjima, u vezi sa poslijereformskim periodom, autor ističe: „Novi način privređivanja bazirao se na višim... materijalnim i društvenim pretpostavkama. To je služilo kao osnov i zahtjev za izgradnju stabilizacione politike. Razvoj decentralizacije odlučivanja, uopšte, i o odnosima raspodjele, posebno; dosljedno razvijanje tržišnog mehanizma privređivanja i uključivanja privrede u međunarodnu podjelu rada, favorizovanje ekonomskih kriterija umjesto proizvoljnog dirigovanja i dr. činili su obilježje procesa društveno-ekonomske prirode koji se odvijao u vezi s izmijenjenim položajem radnog čovjeka. U tom okviru osnovni smisao izmjena politike raspodjele, u sklopu mjera privredne i društvene reforme, vršen je kako zbog zahtjeva daljeg razvoja samoupravnog sistema, tj. njegove materijalne osnovice, tako i zbog pritisaka savremene naučno-tehnološke revolucije koja se zbiva u čitavom svijetu i raste ubrzanim tempom."

Završna razmatranja dio su autorovog napora da ukaže na specifičnosti izgradnje socijalizma u Jugoslaviji, originalne oblike planiranja i raspodjele, te teškoće sistema raspodjele u procesu razvoja samoupravljanja.

U knjizi Milice Kostić su, da rezimiramo, na adekvatan način prikazani osnovni tokovi privrednog razvoja i oblici njihovog uticaja na globalnu i namjensku raspodjelu nacionalnog dohotka u jugoslovenskoj praksi. Primjenom marksističke teorije na istraživanje osnovnih proporcija razvoja i u toj svjetlosti na problem raspodjele ona logički koherentno rekonstruiše društvene napore za sve veću demokratizaciju odlučivanja u sferi raspodjele nacionalnog dohotka u nas. Zbog toga je ova knjiga značajan doprinos razvoju naše ekonomske misli.

Drago Radonjk

„Most", br. 16

(Časopis za kulturu i društvena pitanja)

Četiri godine svog kontinuiranog i uspješnog djelovanja mostarski časopis „Most" je krunisao svojim šesnaestim brojem koji je posvećen Titovoj revolucionarnoj misli, nepresušnom vrelu za sve one koji su stasali s revolucijom i razvijali se u revolucionarnim tokovima socijalističkog samoupravljanja. Tim brojem „Most" dokazuje svoju zrelost, svoju svestranu društvenu i kulturnu misiju.

Na uvodnom mjestu „Most" donosi Titov govor prilikom prijema Povelje o izboru za počasnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 30. novembra 1969. godine u Sarajevu. Potom slijedi rubrika *Iz Titovih govora, zapisa i zdravica u Hercegovini*, u kojoj časopis objavljuje reprezentativan izbor iz opusa predsjednika Tita. Tu je predgovor za zbornik *Hercegovina u NOB*, što ga je „Vojno delo" publikovalo 1961; zatim: govor u Mostaru 13. septembra 1951; govor na zboru u Trebinju 3. oktobra 1954, povodom desetogodišnjice oslobođenja; govor pitomcima u kasarni „Moša Pijade" u Bileći 22. avgusta 1966; zdravica u Mostaru 8. aprila 1969; govor u Mostaru 13. avgusta 1970. Pismo učesnicima proslave tridest pete godišnjice Desete herc

govačke proleterske brigade 25. septembra 1977. godine.

Poimajući revoluciju kao neodvojivi dio čovjekovog života, kao borbu za vlastito oslobođenje u procesu rada, Tito uvijek naglašava da „perspektivu ima samo ono društvo koje vodi stvarnom oslobođenju rada i čovjeka". To svoje svestrano shvatanje revolucije na najslikovitiji način i najneposrednije, riječima i konkretnim djelom, iskreno kazuje svakom radnom čovjeku, svim našim narodima i narodnostima, čitavom svijetu... Tito to čini u svakom susretu sa ljudima, na svakom mjestu. Po tome ga svi osjećaju i doživljavaju kao svoga, kao stalno prisutnog u životu i radu, kao svog iskrenog druga i prijatelja.

Drug Tito se uvijek interesuje za život i odnose među ljudima. To je za njega bio i ostao najvjerodostojniji indikator suštine i smisla promjena koje revolucija nosi sobom. Razumije se, na život čovjeka gleda široko, prije svega sa stanovišta njegove ukupne pozicije u društvu i perspektiva koje mu to društvo otvara i obezbjeđuje. Zato je u svakoj prilici nastojao da ocijeni stvarnu društvenu situaciju i da razotkrije one socijalne procese koji obogaćuju revoluciju. I uvijek je bio u pravu — onda kada je odlučio da se uprkos svim teškoćama vrati u zemlju i da djeluje kao revolucionar na prostoru gdje se revolucija rađala, i onda kad je krenuo u odlučni oružani boj za klasno i nacionalno oslobođenje, zatim 1948. godine kada je, podržan od radničke klase i svih naših naroda i narodnosti, odlučno stao na braniku nezavisnog socijalističkog puta razvoja naše zemlje, kada je socijalističkim samoupravljanjem otvorio novu stranicu u istoriji naše socijalističke revolucije, te u svim bitkama za oslobođenje radničke klase do sadašnje faze kada se, na osnovama Ustava i Zakona o udruženom radu, izgrađuje zajednica samoupravno udruženih proizvođača. Pri tome je uvijek naglašavao ulogu i odgovornost Saveza komunista kao nezamjenljive idejno-političke usmjeravajuće snage društva, u kome radnička klasa, svi naši narodi i narodnosti vide učitelja koji vaspitava za socijalističku revoluciju, za izgradnju socijalizma i samoupravljanja.

Kao vrsni marksista i revolucionar drug Tito je genijalno spoznao ključno pitanje socijalističke revolucije, razvoja socijalizma na samoupravnim osnovama. Teorijski je osmislio i u konkretnim uslovima revolucije dokazao neodvojivost socijalističke revolucije i rješavanja nacionalnog pitanja. U dijalektici klasnog i nacionalnog našao je jedinu alternativu budućnosti socijalističke revolucije. To je potvrdila i naša socijalistička revolucija koja se iskazala kao najkonkretniji oblik klasnog i nacionalnog oslobođenja. Kao idejno-politički izraz te revolucionarne orijentacije i zbilje, u konkretnim socijalno-istorijskim uslovima narodnooslobodilačke borbe rođena je i ideja bratstva i jedinstva koja sadrži čitav program rješavanja nacionalnog pitanja i perspektivu naših naroda i narodnosti. Zato Tito nikada ne propusti da istakne značaj humanističkih poruka tekovine bratstva i jedinstva koja se najkonkretnije potvrdila kao uslov svega onoga što su naši narodi i narodnosti postigli u dosadašnjem razvoju, ali i kao zaloga za nova dostignuća u izgradnji slobodnog i ravnopravnog socijalističkog samoupravnog društva.

Ove i mnoge druge misli i poruke druga Tita, sadržane u njegovim govorima i zapisima o Hercegovini, objavljenim u ovom broju „Mosta", reljefno iskazuju humanizam Titovog djela oličen u borbi za oslobođenje rada i čovjeka u svim aspektima životne prakse. To čini Titovo djelo univerzalnim i velikim, neodvojivim od sadašnjosti i budućnosti čovjeka i svijeta. Ono je stoga nepresušno vrelo saznanja za sadašnje i buduće generacije u borbi za očovječenje čovjeka.

O Titu, njegovom djelu i revolucionarnoj aktivnosti u ovom broju „Mosta" pišu Branko Mikulić, Munir Mesihović, Osman Đikić, Dragan Bartolović i Blažo Mandić. Sve te priloge prožima ista osnovna nit — da su Tito i revolucija neodvojivi, da je Titovo djelo svestrano kao revolucija. Teorijska misao i konkretno revolucionarno stvara-

nje čine Tita i jedinstvenom i osobenom istorijskom ličnošću.

„Istorijska zasluga druga Tita, možda i najvažnija, kako to Branko Mikulić ističe, je u tome što je tako duboko i suštinski povezao revolucionarnu teoriju sa revolucionarnom praksom i što je marksističku misao — kao niko drugi poslije Lenjina — stvaralački primjenjivao i stalno provjeravao u procesu revolucionarnog stvaranja, razvijajući je u skladu sa specifičnostima svoje zemlje i konkretnim okolnostima svoga vremena" (str. 39).

Titovo djelo i ličnost inspirišu mnoge stvaraoce u raznim oblastima umjetničkog djelovanja. Taj široki opus časopis „Most" veoma uspješno prezentira javnosti kao jedno u nizu svjedočanstava o našoj socijalističkoj revoluciji, kao dokaz da su Titova ličnost i djelo otvorili nove prostore umjetničkog stvaranja i obogatili kulturne vrijednosti svih naših naroda i narodnosti, jer kroz Tita umjetnik, u stvari, kazuje i svjedoči o jednoj revoluciji, koja traje i na čijim se temeljima stvara jedan novi svijet umjetnosti prožet humanizmom i porukama slobode.

U ovom broju časopisa „Most" pišu naši esejisti i umjetnici na temu „Tito i umjetnost". Tu su i poetska ostvarenja naših poznatih pjesnika inspirisana Titom i njegovim djelom — našom revolucijom. Pjesništvo o Titu je sastavni dio savremene književnosti naroda i narodnosti Jugoslavije. Ono obiluje raznovrsnošću životnih i stvaralačkih sadržaja, formi i izraza. Tito i njegovo djelo su za pjesnike nepresušan izvor nadahnuća revolucijom i slobodom.

Titov lik je inspiracija i mnogim likovnim umjetnicima, čija djela prezentira „Most" u ovom broju, posvećenom Titovim i našim jubilejima. U središtu njihovog interesovanja je Titova ličnost, sa svim vrijednostima odlučnosti, lične hrabrosti, smjelosti revolucionara, državnika i heroja u ratu i miru. O tome veoma slikovito i uvjerljivo govori Branko Mikulić povodom otvaranja stalne postavke Titovih portreta u Muzeju revolucije Bosne i Hercegovine:

„Zapisano je i kazano da su umjetnici, nalazeći se pred snagom Titovog lika i djela, osjećali i ljudsko uzbuđenje i stvaralački nemir u naporu da izraze sve izuzetne, snažne Titove karakterne osobine. To je razumljivo. Jer, imenom i djelom druga Tita prožete su naše intime, naš svakodnevni život i rad, naša borba za novo i ljepše..."

Pridružujući se Titovim i našim jubilejima, časopis „Most" je na svojevrstan način izrazio i zahvalnost drugu Titu za ono što je do sada učinio za Hercegovinu, za Socijalističku Republiku Bosnu i Hercegovinu i čitavu socijalističku Jugoslaviju. Njegov stalan interes za socijalistički razvoj krajeva u kojima je proveo veći dio ratnog života u najtežim ofanzivama u toku naše narodnooslobodilačke borbe imao je dalekosežan socijalni i politički odraz na razvoj SR Bosne i Hercegovine i naroda i narodnosti koji u njoj žive. Uvijek je podsjećao na to da samostalan i ravnopravan razvoj SR Bosne i Hercegovine, kao ravnopravne zajednice Srba, Hrvata i Muslimana i drugih naroda i narodnosti u njoj, u okviru samoupravne SFRJ, ima ogroman značaj za stabilnost našeg socijalističkog samoupravnog društva i da je to jedina šansa i alternativa SR Bosne i Hercegovine i njenih naroda i narodnosti, koji prvi put u istoriji doživljavaju svoj puni društveno-ekonomski i kulturni procvat i emancipaciju.

Ibrahim Bakić

„Savremenost", br. 3/1977.

(Glasilo Saveza komunista Vojvodine)

Za višenacionalnu zajednicu jugoslovenskih naroda i narodnosti i njenu idejno-političku avangardu — Savez komunista pitanje ostvarivanja nacionalne ravnopravnosti

je sastavni deo svakodnevne društveno-političke aktivnosti. S druge strane, i u teoriji i u praksi nacionalna ravnopravnost je za Savez komunista prevashodno pitanje revolucionarnog preobražaja. Otuda su vredni pažnje napori redakcije „Savremenosti" da doprinosi teorijskom i političkom osmišljavanju odnosa udruženog rada i međunacionalnih odnosa. Većina od 23 priloga ovog tematskog broja posvećena je raznovrsnim aspektima razvitka nacionalne ravnopravnosti.

U uvodnom tekstu *U susret Jedanaestom kongresu SKJ i Šesnaestoj konferenciji SKV* Boško Krunić ističe da je naš dosadašnji razvoj potvrdio da se ukupna stabilnost društveno-ekonomskog razvoja i društvenih odnosa u celini može graditi samo na osnovama pune nacionalne ravnopravnosti svih naroda i narodnosti. Osnovu te ravnopravnosti, kaže autor, čine društveno-ekonomski faktori i samoupravni odnosi koji su se na njima razvijali. Jer sve se više pokazuje da „prevazilaženje ekonomske nerazvijenosti pojedinih regiona, politikom samoupravne solidarnosti, predstavlja uslov i sredstvo za ostvarivanje ravnopravnosti radničke klase, nacija, a time i realne homogenosti Vojvodine kao, uostalom, i cele naše jugoslovenske zajednice".

Razvitak demokratskih samoupravnih odnosa obogaćuje sadržinu ravnopravnosti. Razvijanje ekonomskih, demokratskih, kulturnih i uopšte socijalnih pretpostavki svake nacije, napominje Krunić, nije samo u funkciji „uobličavanja" nacionalnog subjektiviteta, već istovremeno čini pretpostavku za integraciju i jedinstvo na osnovama ravnopravnosti i put maksimalnog doprinosa svake nacije socijalističkim samoupravnim odnosima kod nas.

U veoma inspirativnom prilogu Vase Milića: *Aktuelna idejno-politička pitanja daljeg razvoja ravnopravnosti naroda i narodnosti u SAP Vojvodini* raspravlja se o jačanju ravnopravnosti u oblasti društveno-ekonomskih odnosa. Utvrđeni glavni pravci društveno-ekonomskog razvoja Pokrajine i srednjoročni plan omogućuju da se putem samoupravnog planiranja, udruživanja rada i sredstava, radničko-klasne solidarnosti, ostvarivanjem većeg dohotka i njegovom raspodelom prema radu i rezultatima rada i drugim merama brže menja privredna struktura i prevazilazi relativno zaostajanje Pokrajine. Time se rešavaju problemi njene neravnomerne razvijenosti i ostvaruje punija ekonomska ravnopravnost naroda i narodnosti.

Pored ekonomskog aspekta, za ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti bitno je i ravnopravno učešće svih nacionalnosti u samoupravnim procesima na delegatskoj osnovi. Čine se značajni koraci u oživotvorenju načela ravnopravnosti jezika i pisama naroda i narodnosti. Stvorena je matična radio-stanica i počela je sa radom TV Novi Sad na pet jezika, pokrenuti su novi listovi i časopisi na jezicima naroda i narodnosti, a sve su brojniji i fabrički listovi i bilteni na jezicima narodnosti. I na kraju, značajna komponenta nacionalne ravnopravnosti u Vojvodini jeste ostvarivanje reforme obrazovanja. Novi nastavni planovi i programi tako su koncipirani da svaki učenik, bez obzira na nacionalnu pripadnost i jezik nastave, stiče znanja iz istorije, književnosti i drugih oblasti stvaralaštva svih naroda i narodnosti Vojvodine.

Međutim, upozorava Milić, iskustvo pokazuje da se politika nacionalne ravnopravnosti ne može uspostaviti u tehnobirokratskim odnosima u kojima tehnobirokratske strukture „dele pravdu". Otuda je jasno da je borba za razvoj ravnopravnosti neraskidivo povezana sa borbom protiv tehnobirokratizma. S druge strane, autor ukazuje i na tendenciju koja se ispoljava u zatvaranju osnovne, radne i složene organizacije, grana i teritorija u vlastite okvire: „Boreći se za suštinu funkcije osnovne organizacije kao temeljne ćelije udruženog rada, mi se istovremeno sukobljavamo i sa tendencijama njihovog pretvaranja u mala preduzeća, sa pojavama egoizma, zatvorenosti i privrednjačke kratkovidosti i samozadovoljstva prota-

gonista grupno-svojinskih odnosa u njima.

U prilogu *Doprinos druga Tita zasnivanju i učvršćenju revolucionarnog kursa razvoja socijalističkog samoupravljanja* Milan Mali posebno se zadržava na doprinosima druga Tita rešavanju nacionalnog pitanja u nas i uklanjanju socijalne osnove nacionalizma, između ostalog, i tehnokratskog i staljinističkog birokratizma, sitnoburžoaske stihije i ostataka kapital-odnosa. U „zastupanju ili odbrani" tobože ugroženih interesa nacije, smatra Milan Mali, nacionalizam potiskuje Savez komunista, radničku klasu i socijalističko samoupravljanje, što znači da su podjednako neodrživi i separatistički i velikodržavno-hegemonistički nacionalizam.

Govoreći o društveno-ekonomskoj zasnovanosti nacionalne ravnopravnosti i razvoja međunacionalnih odnosa, Aleksandar Raič ističe u prilogu *Problemi razvoja međunacionalnih odnosa u uslovima samoupravne integracije udruženog rada* da je centralno pitanje — razvijenost i sposobnost radničke klase svih naroda i narodnosti da ovlada celinom društvene reprodukcije i da na toj osnovi ostvari samoupravnu integraciju udruženog rada i društvenih sredstava pod svojom kontrolom. U Vojvodini je taj proces dosta složen, jer tu, kaže autor, radnička klasa nastaje uglavnom mehaničkim prilivom radne snage, pri čemu pokretljivost radnika naroda i narodnosti Vojvodine nije istostepena.

Jezički režim u SFRJ zasniva se na punoj ravnopravnosti jezika i jezičkog izraza svakog naroda i narodnosti u njoj, kao prirodnoj posledici etničkog pluralizma zemlje, odnosno pravne i stvarne ravnopravnosti svih naroda i narodnosti koji u njoj žive, naglašava Laslo Varga na početku svog priloga *Ravnopravnost jezika naroda i narodnosti SFR Jugoslavije*. U svako razmišljanje o osnovama jezičkog režima i o značaju prakse jezičke ravnopravnosti u Jugoslaviji treba uključiti dve komponente. Prva je nacionalna, što znači elementarno pravo svakog naroda i narodnosti na negovanje — javno korišćenje svoga jezika. To nije samo prosto pravo na jezik, već pravo i mogućnost na sopstveni nacionalni izraz, pravo na očuvanje i razvijanje vlastite osobenosti, na potvrdu svog nacionalnog i kulturnog identiteta. Druga je komponenta humana, društvena socijalistička komponenta, kao izraz savremene, nedvosmisleno socijalističke i humanističke koncepcije čoveka i njegovih demokratskih i ljudskih prava i osnovnih sloboda, što u našoj praksi ima prirodan oslonac u socijalističkom samoupravljanju.

U veoma zanimljivom i vrednom prilogu Oto Deneš raspravlja o mestu i položaju kultura narodnosti u samoupravnom konstituisanju kultura SFRJ. Govoreći o položaju kultura narodnosti nekad i sad, autor najpre ističe da, sve dok su „manjine" bile stranci u društvu, one su se morale okretati onim sredinama iz kojih su poticale. Bio je to ne samo revolt neprihvaćenih, već logična i jedino moguća odbrana. U našem današnjem samoupravnom socijalističkom društvu kulture narodnosti razvijaju se pod istim uslovima kao i sve druge. One su konstituens ukupne kulture, njen prirodni deo, i to ne pomoću veštačkih (političkih) proporcija, već na osnovu kreativnih rezultata. Autor smatra da postoji dovoljno argumenata u prilog jednoj novoj valorizaciji koja bi, ne negirajući izvorišta, uspostavila realno mesto ovih kultura u našem društvu: „Sklon sam da zastupam mišljenje po kome su one mnogo više deo ove kulture koju stvaramo na ovim prostorima, da je njena prednost u bogatstvu izraza i transformisanih etničkih vrednosti koje nisu izgubile svoje poreklo, već su, naprotiv, ono što se naziva tradicijom i iskustvom unele kao doprinos u stvaranju normi i vrednosti."

U okviru osnovne teme o udruženom radu i međunacionalnim odnosima i drugih tematskih celina koje na određen način dodiruju problematiku osnovne teme objavljeni su još prilozi Branka Stojanova, Milana Vukojevića, Antuna Kusturina, Mihaila Palova, Jelene Anastasovske, Vladimira Po-

pina, Florike Štefan, Mila Boškovića, Marina Jurjevića, Vukašina Pavlovića, Đerđa Lukača, Jovana Gagrice, Jelene Nedeljkov, Atile Sama, Aleksandra Đurđeva, Radivoja Stepanova, Đure Kneževića. Miloš Stojanović je priredio tematsku bibliografiju *Josip Broz Tito o međunacionalnim odnosima.*

Koristan je napor redakcije „Savremenosti" da čitaocima prezentira političku i teorijsku misao o tako aktuelnom i značajnom pitanju. Ipak, čini se, efekat bi bio još izraženiji da je umesto dosta ekstenzivnih iznošenja političkih pogleda bilo objavljeno više preglednih podataka i činjenica o rezultatima ostvarivanja politike nacionalne ravnopravnosti, kojih ima i koji sami po sebi mnogo govore.

Živorad Đorđević

„Yugoslav Survey", august 1977.

Tromesečnik „Jugoslovenski pregled" izlazi na engleskom jeziku od 1960. godine (za razliku od jugoslovenskog izdanja istog časopisa koje od ranije izlazi mesečno) i donosi sistematizovane faktografske podatke o političkom, ekonomskom, društvenom i kulturnom razvoju Jugoslavije, zasnovane na zvaničnim izvorima, uz obradu i komentar najistaknutijih stručnjaka i poznavalaca.

Uobičajenom bogatstvu priloga iz raznih oblasti na stranicama časopisa ovog puta prethodi, u znak svečanog obeležavanja 40-godišnjice dolaska Josipa Broza Tita na čelo Komunističke partije Jugoslavije i njegovog 85-og rođendana, tekst izlaganja dr Vladimira Bakarića na svečanoj sednici Centralnog komiteta SKJ 24. maja 1977. godine. Tom prilikom predsednik Tito primio je treći Orden narodnog heroja Jugoslavije u znak opšteg priznanja za zasluge u razvoju jugoslovenske samoupravne socijalističke i nesvrstane zajednice.

Potom sledi jedanaest priloga iz sedam oblasti: kretanja u sastavu stanovništva; društveno-politički sistem; privreda; obrazovanje, nauka i kultura; društveni standard i zdravlje; fizička kultura i sport; i spoljna politika.

Prilog *Promene u privrednoj aktivnosti stanovništva* donosi obilje tabeliranih i odmereno komentarisanih podataka o promenama u ukupnom broju radno sposobnih stanovnika prema dobu života, o porastu (prirastu) privredno aktivnog stanovništva, prema polu, u poljoprivrednoj i nepoljoprivrednoj delatnosti, o radnoj aktivnosti žena, nivou obrazovanosti zaposlenih itd.

Potom slede tri priloga iz oblasti društveno-političkog sistema. U prvom, pod naslovom *Rad Saveznog izvršnog veća od 1974—1976. godine,* govori se o sastavu, delatnosti i unutrašnjoj organizaciji SIV-a, međurepubličkim komitetima i drugim oblicima saradnje između SIV-a i republičkih i pokrajinskih izvršnih veća, saradnji SIV-a i saveznih organa i organizacija, zakonodavnoj aktivnosti SIV-a, javnosti i organizaciji rada savezne administracije itd. Drugi prilog — *Mesne zajednice* — bavi se novim ustavnim položajem mesnih zajednica kao specifičnih samoupravnih interesnih zajednica. Mesne zajednice su istovremeno veoma značajan sastavni deo skupštinskog sistema zasnovanog na delegatskom principu. Govori se o organizaciji i metodu njihovog rada. Činjenica da se dve trećine mesnih zajednica nalazi u seoskim područjima još više potencira njihov značaj u samoupravnom organizovanju najširih slojeva radnih ljudi i građana. U tekstu se razmatraju i odnosi mesnih zajednica sa drugim samoupravnim i društvenim faktorima i saradnja između njih samih. Daju se i osnovne postavke i tumačenja organizacije samoupravljanja u mesnim zajednicama, kao i objašnjenja mehanizma finansiranja i drugih uslova njihove delatnosti na zadovoljavanju opštih potreba na tom nivou. Treći prilog u ovom poglavlju — *Verske zajednice* — počinje navođenjem i tumačenjem ustavnih principa i odredbi o položaju verskih zajed-

nica (o odvojenosti crkve i države i o ispovedanju religije kao slobodne privatne stvari). Verske zajednice u Jugoslaviji su veoma brojne (oko 35) i u njima je ukupno organizovano nekoliko miliona vernika; imaju oko 20.000 profesionalnih verskih dostojnika i brojne verske institucije (više od 30 srednjih verskih škola i 12 teoloških fakulteta). Navedeni su podaci o organizovanju najpoznatijih verskih zajednica, o finansiranju verskih zajednica, penzijskom osiguranju sveštenika, radu njihovih udruženja itd. Na kraju se analiziraju aktivnosti verskih zajednica prema inostranstvu, njihova međunarodna saradnja, kao i odnosi Jugoslavije sa Svetom stolicom.

Poglavlje o privredi Jugoslavije u svom prvom delu donosi prilog *Građevinarstvo 1966—1975*. Najpre se konstatuje da su velika ulaganja u ekonomski razvoj, javna dobra i stambenu izgradnju učinila da se jugoslovensko građevinarstvo veoma brzo razvijalo u protekloj deceniji i da su jugoslovenski građevinari postali sposobni za izgradnju kapitalnih i najkompleksnijih objekata i u zemlji i u inostranstvu. U posmatranom periodu broj zaposlenih u građevinskoj industriji uvećan je za više od četiri puta, a usled znatnog porasta produktivnosti rada u istom periodu je vrednost radova obavljenih u inostranstvu desetostruko uvećana. Drugi prilog — *Trgovačka mornarica 1957—1976*. — govori o tome da je jugoslovenska trgovačka flota organizovana u 13 pomorskih radnih organizacija, od kojih sedam deluje isključivo na međunarodnom tržištu, a šest i na međunarodnom i na domaćem. U tom periodu broj plovnih objekata u apsolutnom iznosu nije znatnije uvećan, ali je veliki broj manjih i zastarelih jedinica zamenjen većim i savremenijim, tako da je ukupna bruto tonaža povećana gotovo za 70%, a neto tonaža za 85%. Zbog opštih kretanja u svetu razumljivo je što je donekle smanjen kapacitet objekata putničko-turističke kategorije. Navedeni su i objašnjeni neki osnovni problemi sa kojima se pomorstvo suočava u svom razvoju. Jugoslovenska brodogradilišta gotovo su u svim ovim godinama i ključivo svoje proizvode izvozila inostranstvo, a naša pomorska pr duzeća istovremeno su uvozila naručivala brodove u inostranstv (49 jedinica). Opisani su i nek osnovni uslovi privređivanja trg vačke mornarice, pri čemu je p sebna pažnja posvećena porasli troškovima poslovanja, odnosn smanjenju ukupnih prihoda.

U prilogu o osnovnom obrazova nju tokom perioda 1964/65—1974 /75. analizira se stopa obaveznog pohađanja škola i porasta efika snosti školovanja. Sve to praćen je i uslovljeno reorganizacijom mreže škola, znatnijim porastom stepena stručnosti i obrazovanost nastavnog kadra itd. U istom pe riodu neznatno je smanjen bro učenika i škola, ali je znatno pove ćan broj odeljenja i naročito bro nastavnika, što je znatno unapre dilo razvoj nastave. To se naročit odnosi na škole narodnosti. Ostva rena su i krupna poboljšanja kva liteta školskih zgrada i njihov opremljenosti učilima i drugim potrebnim inventarom.

Stalan napredak u zdravstveno službi, zaštitne mere i opšti porast ličnog i društvenog standarda uslo vili su ostvarivanje značajnih re zultata u suzbijanju tuberkuloze što je predmet narednog priloga Međutim, pokazatelji iz 1972. godi ne sugerišu da se, uprkos svim naporima, nije uspelo u nameri da se ova bolest stavi pod punu kontrolu; još uvek je visok procenat obolelih, a i smrtnost je neopravdano visoka.

U prilogu *Planinarstvo* analiziraju se delatnost, ciljevi i zadaci Planinarskog saveza Jugoslavije. U opštim aktivnostima ove organizacije ističu se planinarske ekskurzije, marševi, pohodi i skupovi na znamenitim mestima, zimska i letnja logorovanja, obeležavanje planinskih staza i puteva itd. U novije vreme intenzivnije se razvijaju specijalizovane delatnosti i službe kao što su: osvajanje planinskih vrhova, speleologija, gorska služba spasavanja i razna planinarska takmičenja. Planinarenje ima po seban značaj za opštenarodnu odbranu.

Ovaj broj donosi i dva priloga iz spoljne politike: *Jugoslovenska*

spoljnopolitička aktivnost i spoljna privredna politika 1974—1976. i *Odnosi između Jugoslavije i Turske.* U prvom se naročito razmatraju složeni i pogoršani uslovi privređivanja u celom svetu, kriza energije, porast cena sirovina i slična pitanja, dok se u drugom dokumentovano prezentira istorijski razvoj odnosa dve zemlje, osobito poslednjih godina.

Na kraju su dati indeksi ukupnih privrednih kretanja u Jugoslaviji za period 1974—1976, kao i osnovni podaci o kretanjima u turističkoj privredi u periodu 1971—1976.

Žarko Miloševič

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

2
1978

Časopis SOCIJALIZAM izdaje Novinsko-izdavačka radna organizacija »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 200 dinara. Za inostranstvo 400 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Štampa: RO „KULTURA" — štamparija „Slobodan Jović", Beograd.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXI 1978 Broj 2

Studije i članci

Simpozijum — FEST 78

Film i istorija

Osvrti

Содержание

Contents

Georgi Stardelov

Sloboda stvaralaštva kao stvaralaštvo slobode

(Sloboda i stvaralaštvo u svetlosti anarhističke, ždanovističke i marksističke estetike)

**Dve opasnosti ugrožavaju svet:
red i nered.**

Pol Valeri

Kada se govori o slobodi i stvaralaštvu najčešće se o njima misli kao o nečem različitom i, čak, međusobno suprotstavljenom. Pojmu slobode pridaje se onda prevashodno političko, a pojmu stvaralaštva samo estetsko značenje. U stvari, niti je sloboda samo pojam politike, niti pak stvaralaštvo samo pojam estetike. Sloboda i stvaralaštvo su sinonimi, pošto su najdublji autentičan izliv i izraz najljudskijeg u čoveku. Kada se oni razlučuju među sobom — sloboda od stvaralaštva i stvaralaštvo od slobode — tada se, u stvari, osakaćuju i sloboda i stvaralaštvo. Želim ovde da pokažem da sloboda i umetnost u tolikoj meri koincidiraju među sobom da se konceptom slobode, u stvari, determiniše koncept umetnosti, a konceptom umetnosti koncept slobode. To postaje najevidentnije pri izlaganju osnovnih stavova dveju dominantnih koncepcija u interpretaciji slobode i stvaralaštva — anarhističke i zdanovističke estetike.

I

U evropskoj umetnosti anarhistička estetika živi već više od jednog stoleća. Tokom ove burne epohe dobijala je različit intenzitet. Neosporno je, međutim, da je njena aktualnost došla do izraza naročito početkom našeg veka, silnim impulsom koji joj je dala moderna evropska umetnička avangarda od dadaizma do nadrealizma, da bi dalje, preko proletkulta i kineskog koncepta kulturne revolucije, trajala sve do naših dana, to jest do Living-teatra i estetike takozvane nove levice, oličene u *Velikom odbijanju* Herberta Markuzea.

Za anarhističku estetiku, koja je imanentno sadržana u evropskoj umetničkoj avangardi i nerazlučiva je od nje, veoma je indikativan *Manifest dadaizma*, objavljen 1918, u prelomnim godinama evropske civilizacije posle oktobarske revolucije. U njemu Tristan Cara proklamuje: „Više nisu potrebni umetnici, nisu potrebni pisci, nisu potrebni muzičari, nisu potrebne skulpture, nije potrebna religija, nisu potrebni republikanci, nisu potrebni rojalisti, nisu potrebni materijalisti, nisu potrebni anarhisti. nisu potrebni socijalisti, nisu potrebni boljševici, nije potrebna politika, nije potreban proletarijat, nisu potrebni demokrati, nije potrebna armija, nije potrebna policija, nije potrebna domovina, dosta s tim glupostima, nije potrebno ništa, ništa, ništa, ništa."[1]

Ova apoteoza univerzalne negacije jednog poretka stvari i duha, koja je najčešće sama sebi cilj, iscrpljuje sobom globalne estetičke osnove anarhističke estetike ugrađene u zapadnu umetničku evropsku avangardu; nova, uglavnom, zna šta želi da sruši, ali je nemoćna u projektovanju budućnosti. Na Istoku, pak — u vreme RAPP-a i, nekoliko decenija kasnije, u kineskom konceptu kulturne revolucije — elementi su anarhističke estetike izraženi stanovištem da se mora zbrisati ne samo klasična već i celokupna umetnost prethodne građanske civilizacije koja definitivno iščezava, pošto ne može biti osnovom jedne radikalno nove kulture koju je u stanju da izgradi samo proletarijat. Ova ksenofobija istočne umetničke avangarde prema takozvanoj buržoaskoj kulturi i civilizaciji kristalizirala se oko parola „Dole Šiler!" i „Dole Puškin!" i ikonoklastičkog dezintegratorskog stava Majakovskog: „U ime našeg Sutra, zapalimo Rafaela, srušimo muzeje, pucajmo po starom! Zašto nije streljan Rastreli[2]? Zašto se ne napada Puškin?"[3]

---

[1] Maurice Nadeau, *Histoire de surréalisme*, Paris, 1964, p. 33.

[2] Rastreli je poznati italijanski arhitekt iz prošlog veka koji je projektovao i realizovao raskošne građevine u Rusiji u stilu zakasnelog ruskog baroka; simbol aristokratskog stila i načina života.

[3] Citirano prema radu Mirka Đorđevića, *Estetička utopija — proletkult*, objavljenom u tematskom broju časopisa „Književna kritika", posvećenom teoriji proletkulta, „Književna kritika", br. 2/1974, str. 8.

Odmah pada u oči da anarhistička estetika i u njenom dadaističkom i u njenom proletkultovskom vidu želi da se generalno, stavom apsolutne negacije, obračuna sa celokupnom milenijumskom umetnošću, da je negira i da na njenim ruševinama izgradi jednu novu umetnost, kao i jednu novu kulturu uopšte. Anarhistička estetika, prema tome, *jedan*, može se reći, čak i bitan element umetnosti — negaciju — univerzalizuje kao njen *jedini* element. Negacija se na taj način uopštava kao supstancijalan entitet umetnosti. Dominantan motivacijski *credo* anarhističke estetike je parafrazirani Dekart: *Rušim, znači postojim*. Ovaj njen stav, da je sloboda umetnosti u slobodi rušenja postojećeg i onog pre njega, izrasta kao okosnica anarhističke estetike u svim njenim mogućim vidovima. Nema sumnje da je smisao građenja i u rušenju, ali ne u rušenju koje je samome sebi cilj, cilj što je, uglavnom, svojstven slepim, iracionalnim, nesvesnim, akcidentalnim snagama: zemljotresima, bujicama, gromovima i, razume se, čoveku, koji, kao iracionalno i nesvesno biće (a to je on neretko bio u svom milenijumskom trajanju), nije samo jedan od velikih graditelja već, isto tako, i jedan od velikih rušilaca u istoriji. Međutim, cela istorija naše civilizacije pokazuje da je rušiti *per se* mnogo lakše nego graditi. Pa čak je i Niče, taj neosporno jedan od najvećih dezintegratora u svetu ideja, taj najveći evropski nihilist, pošto je pretrčao i zatvorio svoj nihilistički krug, i sam priznao: „Pokušao sam da negiram sve. O, lako je rušiti, ali graditi! . . ."

Rušilački entitet anarhističke estetike živi u njoj od samih njenih početaka. Jedna od fundamentalnih Bakunjinovih ideja je, u stvari, aktivna negacija kao jedina stvaralačka volja. Kao što je sam napisao, rušilačka volja je *par excellence* stvaralačka volja. Ovo centralno ishodište anarhizma na planu socijalne organizacije društva izraženo je u dezintegraciji i odbacivanju svakog mogućeg autoriteta i autoritarnosti, u rušenju države, u ukidanju svih mogućih policijskih institucija, svih vrsta represalija i restriktivnih mera, svake administracije i administriranja. Centralni pledoaje anarhističke estetike veoma su lapidarno izrazili francuski studenti 1968. svojom poznatom parolom „Zabranjeno je zabranjivati!"

Da bismo, međutim, bliže odredili odnos marksizma prema anarhizmu uopšte i posebno prema njegovoj estetici, treba najpre, makar i u najkraćim crtama, proslediti odnos Marksa prema Bakunjinu.

Osnivač anarhizma, Mihail Bakunjin bio je u jednom periodu veoma blizak Karlu Marksu. U svojim prvim susretima i intelektualnim kontaktima sa Bakunjinom Marks je cenio njegov revolucionarni angažman i imao je visoko mišljenje o njegovom teorijskom habitusu. Jedno su vreme čak bili i bliski prijatelji, sve dok se ubrzo nisu zauvek razišli. I njihov definitivni razlaz imao je duboko principijelan karakter, a ne ličan, kao što se to najčešće misli. Čim je Bakunjin, kao predvodnik Alijanse socijalističke demokratije, tražio da se ova uključi u Internacionalu sa motivacijom da Internacionali nedostaje idealizma, nudeći pri tom svoj program za socijalno, političko i ekonomsko izjednačavanje svih

klasa i lica, za ostvarivanje harmonije između klase kapitala i klase rada, u tom je času Marks, odlučno odbacujući ovaj zahtev, oštro kritikovao Bakunjina i od tada se njihovi putevi definitivno razilaze. Ovaj njihov sudar imao je suštinski, principijelan karakter. Internacionala, zajedno sa Marksom, nije zastupala stanovište o izjednačavanju svih klasa, već o njihovom ukidanju. U kritičkom osvrtu na Bakunjinov anarhistički program Marks se od njega resko ogradio, nazivajući njegova stanovišta „papazjanijom uglednih mesta", „brojanicom besmislica koje pretenduju da budu jezovite", „bljutavom improvizacijom koja računa samo sa trenutnim efektom" itd. Spominjemo ovde Marksovo kritičko suprotstavljanje Bakunjinu i njegovom anarhističkom programu da bismo time resko razgraničili Marksovo stanovište o slobodi stvaralaštva od pogleda koje su zastupali i zastupaju anarhizam i njegova estetika danas, i to zbog toga što neki savremeni istraživači anarhističkog koncepta stvaralaštva, umetnosti i slobode smatraju da anarhistička estetika najizvornije i najkreativnije realizuje autentični marksistički koncept slobode stvaralaštva i da, u ovom smislu, jugoslovenski koncept socijalističkog samoupravljanja u kulturi i stvaralaštvu činom deetatizacije koincidira u nekim osnovnim elementima sa anarhističkom estetikom, to jest sa njenim fundamentalnim konceptom slobode, umetnosti, stvaralaštva i kulture uopšte. U ovom kontekstu je veoma indikativno stanovište jednog od najautoritativnijih istraživača anarhističke estetike, Rudolfa Rokera, koji inkompatibilnost između države i umetnosti, između vlasti i kulture objašnjava na sledeći način: „Vlast i kultura su u najdubljem smislu reči dijametralno suprotne. Cvetanje jedne nije moguće bez slabljenja druge. Snažan državni aparat najveća je prepreka kulturnom razvoju."[4] Anarhistička estetika je zaista u nekim svojim određenim aspektima videla istinu o odnosu umetnosti, stvaralaštva i slobode u otuđenom od čoveka svetu države i vlasti, ne samo u kapitalizmu nego i u etatističkom socijalizmu. Ovo je stanovište, međutim, marksizam razvio znatno konzistentnije nego što su to uradili današnji i raniji interpretatori anarhizma i njegove estetike. Ali i te, čak i delimične istine do kojih je došla anarhistička estetika, opominju nas da izvorni marksistički pristup kritičkom ispitivanju njenih ideja treba da se oslobodi staljinističkih konotacija, svakog sektaštva i jednostranosti, kako bi ih zaista mogao imanentno istraživati, bez pežorativnog značenja koje im se i dan-danas u tolikoj meri pridaje.

Koje su osnovne ideje anarhističke estetike?

Polazeći od već istaknutog fundamentalnog stava anarhizma, i anarhistička je estetika destruktivno upravljena prema svakoj vrsti države i vlasti. Argumente za to nalazi u svom osnovnom stanovištu da država i vlast obezličuju, unificiraju i uniformišu ljudski duh, svodeći pri tom njegovo polifono i beskrajno bogatstvo samo na jednu jedinu dimenziju — na poslušnost i pokor-

[4] Citirano prema: André Reszler, *L'esthétique anarchiste*, Paris, 1973, p. 13.

nost. Uglavljen i pritisnut državnom mašinerijom, potisnut silama vlasti koje se uvek i posvuda, zatomljujući svako slobodno samoizražavanje, ponašaju na isti način, ljudski se duh povlači u samog sebe i ne otkriva izvorno i na autentičan ljudski način, već prema obrascima etatističkih sila. Za anarhizam je, prema tome, vlast inkarnacija tuposti i duhovnog slepila. Ona prisiljava umetnike da se pomire sa postojećim stanjem, da svoju umetnost ugrade u postojeći red i poredak i da se ovome bezuslovno pokoravaju. Prema anarhističkoj estetici, umetnost, kultura uopšte, ne podnosi državu i vlast, jer ne trpi jednodimenzionalnost, saglasnost, bezličnost. Pošto umetnost već po svojoj suštini znači stvaralački elan, ona je izvorno i autentično moguća samo kao suprotstavljanje. Ona je, bez bilo kakvih alternativa, stalna negacija postojećeg. Ona je negacija etabliranja svake vrste, pošto je prevashodno anticipativna, uvek traga za uspostavljanjem budućeg u sadašnjem, nasuprot državi i vlasti koje nastoje da ovekoveče jednom uspostavljeni institucionalni red i poredak, da ga pretvore u kult i idol pred kojim, milom ili silom, moramo da kleknemo, da ga poljubimo, da se pred njim zaklinjemo, da samo njemu verujemo. U kult i idol države i vlasti ne sme se posumnjati čak ni u mislima. Država i vlast su statičke, sakralne, okamenjene, održavaju *status quo* i interesuje ih samo njegova veličina. Zato umetnost, ukoliko nije divinizacija, nema nikakve šanse da opstane, osim ako se već unapred nije pomirila sa sudbinom stajanja u redu pod beskrajnim nizom vešala u istoriji umetnosti i kulture, tim pravim državnim ukrasom svake epohe. U mnoštvu savremenih anarhističkih estetičkih tekstova često ćete naići na reči Edgara Alana Poa: „Da su izvesni ljudi mogli nadvisiti svoje vreme, to je činjenica u koju niko ne sumnja; ali, ako bismo hteli da, pretresajući istoriju, naiđemo na trag njihovog života, moraćemo na stranu staviti sve biografije ličnosti proglašenih za ‚poštene i velike' i pažljivo tragati za onih nekoliko uspomena koje su ostavili nesrećnici umrli po zatvorima, u ludnicama ili na stratištima." A ta i takva sudbina najpoznatijih umetnika proizlazi upravo iz činjenice da je umetnost nepomirljiva sa postojećim, da je ona po svojoj unutrašnjoj prirodi ikonoklastička, jeretička, revolucionarna. Umetnost je uvek protiv struje. Ona je, jednom rečju, anarhična. „Kulturne su snage — piše Andre Resler — po svojoj suštini u stalnoj pobuni protiv stega političkih institucija. One, svesno ili nesvesno, razbijaju krute forme koje se suprotstavljaju prirodnom razvoju."[5] Ovo Reslerovo stanovište dobija završnu formu u misli Herberta Rida: „Umetnost je afirmacija života nad smrću, formama, klišeima, redom. Pesnik je agent za rušenje postojećeg društva."[6]

I dok je anarhistička estetika danas, u interpretacijama o odnosu umetnosti, s jedne, i vlasti i države, s druge strane, na nivou ideja XIX veka, na nivou ideja Bakunjina, Prudona, Štirne-

[5] Ibid., p. 14.
[6] Ibid.

ra, Kropotkina i drugih, neka od najsavremenijih estetičkih proučavanja ove estetike, kao što su ona Andrea Reslera u već citiranom njegovom delu *Anarhistička estetika*, otkrivaju više aspekata koji svoje poreklo imaju u marksizmu, zbog čega i sam Resler najčešće identifikuje anarhističku estetiku sa, kako je on naziva, *socijalističkom estetikom*. U tom smislu, prema njemu, anarhistička estetika veliča stvaralačku snagu i originalnost ličnosti, a kao kolektivističku i komunističku — stvaralačku moć zajednice i naroda. Odbacujući takozvanog *velikog umetnika*, *jedinstvenog umetnika*, *genijalnog umetnika*, proričući smrt takozvanim remek-delima, muzejima, koncertnim salama, umetnost za koju se zalaže anarhistička estetika je, prema Resleru, upravo ona koja je vezana za konkretno vreme i mesto, za *situaciju*, to je umetnost koju ne stvara ovaj ili onaj genij, već svi ljudi, to je pledoaje za rušenje svih barijera koje dele umetnost od života. Otkrivajući svoju viziju umetnosti budućnosti, Resler piše: „Umetnost će biti ne samo umetnost naroda, ili umetnost za narod, već i umetnost koju je stvorio narod."[7]

Još je Prudon isticao da će u socijalističkoj epohi egzistencijalni stvaralački čin biti mnogo značajniji nego samo stvoreno umetničko delo. Polazeći od ovog stanovišta, anarhistička estetika pretpostavlja stvaralaštvo masa stvaralaštvu pojedinih umetnika, ona ne smatra stvaralaštvo privilegijom samo umetnika. I ne samo to, ona objavljuje rat svim umetnicima koji su svoju umetnost pretvorili u profesiju, u zanat, braneći pri tom svoje uverenje o čoveku kao eminentno stvaralačkom biću i o stvaralaštvu kao imanentnom načelu postojanja svakog čoveka. Anarhistička estetika zato ističe estetički imperativ, koji je formulisao još Prudon, da treba srušiti sve barijere koje dele umetnost i život. U ovaj imperativ ona ugrađuje svoj pledoaje o estetizaciji života i o vitalizaciji estetike, o njihovom organskom prožimanju. To je, u stvari, onaj pledoaje koji Lotreamon u svom čuvenom tekstu, sa veoma indikativnim naslovom *Predgovor za buduću knjigu*, izražava svojim poznatim stihovima:

„Poetski uzdasi ovog veka prazni su sofizmi,
Poeziju treba da stvaraju svi. Ne samo pojedinci."

Međutim, radikalizujući ovaj pledoaje, jedna vrsta anarhističke estetike izvlači pogrešne konsekvence, pa, zalažući se za ukidanje umetnosti kao dela samo pojedinaca, ukida uopšte umetnost kao realnu potrebu čovečanstva, koje ima i koje će prema ovom stanovištu imati samo ograničene materijalne potrebe. Anarhistička dilema „umetnost ili hleb" u kontradikciji je sa fundamentalnim marksističkim humanističkim stavom kojim se imperativ „hleb milionima!" ostvaruje paralelno kao jedinstven istorijski proces sa imperativom „umetnost milionima!"

---

[7] Ibid., p. 6.

Anarhistička estetika je, nema sumnje, veoma protivrečan estetički koncept. Od autentične marksističke estetičke koncepcije nju radikalno razlikuje odsustvo dijalektike i dijalektičnosti u pristupima, vrednovanju i osmišljavanju prirode umetnosti. Ona vidi pojedine umetničke i estetičke entitete, ali ih ne obuhvata u njihovom dijalektičkom jedinstvu. Ona vidi da je umetnost permanentna negacija, ali ne i to da ne postoji nijedna negacija koja istovremeno nije i afirmacija. Ona divinizira rušilačku snagu umetnosti, ali ostaje samo na tome, ne shvatajući pri tom da ne postoje ruševine na kojima se nije rodilo, nastalo ili izgradilo nešto drugo, nešto novo, pa makar to bio samo korov. Anarhistička estetika divinizira nered, ne shvatajući dijalektičko jedinstvo reda i nereda, to jest da je svaki nered uspostavljanje jednog novog reda, a svaki haos ili stihija uspostavljanje novog poretka. Anarhistička estetika opeva slobodu, slobodu bez granica, slobodu *sub specie aeternitatis*, slobodu kao takvu, ne shvatajući pri tom da se sloboda može, u stvari, razumeti samo svojim dijalektičkim bićem, to jest samo kao savlađivanje, prevladavanje, prevazilaženje određene granice, konkretne istorijske nužnosti, konkretnih istorijskih ograničenja. Bez granica ne bismo znali šta je to sloboda, i kada one nestanu i budu prevaziđene nestaće i biće prevaziđena i sama sloboda. Zato sloboda nije nešto što se može dobiti od neke instance, pa makar to bio i agitprop. Sloboda je u nezaustavljivoj borbi za slobodu, u moći umetnosti jedne epohe da savlada još jednu granicu i još jedno ograničenje time što će ga otkriti, shvatiti, osmisliti, estetski prevrednovati, time što će tu granicu i to ograničenje odrediti kao ljudski i humanistički neodržive.

Međutim, neke od estetičkih ideja ove estetike, naročito one o rušenju svih mogućih barijera između umetnosti i života, o svestranoj estetizaciji života, o raspadanju građanske institucionalizirane kulture na takozvanu kulturu elite, o prevazilaženju romantičnog mita o umetniku-geniju, umetniku-izabraniku, umetniku-mesiji i (njemu suprotstavljen) Lotreamonov pledoaje za poeziju koju će stvarati svi — predstavljaju inspiraciju koju je anarhistička estetika dobila od marksističke koncepcije umetnosti. Svojim antidoktrinarnim stavom o slobodnoj estetskoj i socijalnoj evoluciji umetnosti kojoj ne bi smetale nikakve sakralne reglementacije i pravila bilo kojeg zatvorenog i jednom zauvek datog i zadatog estetičkog sistema, anarhistička estetika izvršila je snažan uticaj na revolucionisanje umetnosti građanskog sveta. Kultom stvaralaštva kao ontološkom odrednicom života i življenja, svojim suprotstavljanjem malograđanskom konceptu života u vidu jedne tihe, spokojne i ničim uznemiravane idile, svojim suprotstavljanjem malograđanskom konceptu života kao nekom etabliranju u postojeće, života punog stomaka i spokojnih snova i, nasuprot tome, svojim identifikovanjem života i sveta bure, to jest bure kao sinonima za život, anarhističke ideje pokazale su se veoma inspirativnim za modernu umetnost Zapada, naročito za grupne umetnosti (na primer, Living-teatar i sl.) i bile su odlučujući faktor okretanja ovih umetnosti ulevo. Nije zato ništa čudno

što su upravo ova nastojanja na estetskom planu našla silnu potvrdu i u pluralističkim prosedeima raznovrsnih umetničkih koncepcija koje su se tako brzo razgranale prvih godina posle oktobarske revolucije u Sovjetskom Savezu. Estetičke ideje anarhističke estetike i, na primer, proletkulta u mnogim se svojim bitnim aspektima dodiruju. Isti je opšti koren ove dve estetike. One se susreću u jedinstvenom činu protiv umetnosti klasnog sveta, u razaranju cele građevine preistorijske kulture u klasnim okovima i u stvaranju jedne nove kulture uključene u revoluciju kao najsveobuhvatniji i najsvestraniji kreativni potencijal u izgradnji novog društva.

Pluralnost je različitih umetničkih škola, međutim, u Sovjetskom Savezu bila zaustavljena početkom tridesetih godina, da bi na Međunarodnoj konferenciji proleterskih pisaca u Moskvi (1927), na Harkovskom kongresu (1930) i na Kongresu sovjetskih pisaca (1934) bila definitivno ukinuta i uveden estetski monizam jedinstvenog umetničkog metoda u svim i za sve umetnosti — socijalistički realizam. Zatim su počele staljinističke čistke i vreme staljinističke despotije i u oblasti umetničkog stvaralaštva, vreme i konkretna praksa estetskog monizma socijalističkog realizma, oblikovanje pisaca i svih umetnika u „inženjere ljudskih duša", koje je najpre trebalo vaspitati da bi zatim mogli i sami uspešno da vaspitavaju široke narodne mase. Ličnost koja se najviše istakla u ovoj estetičkoj pedagogiji idejnog odgajanja pisaca i umetnika bio je A. A. Ždanov, za kojeg se najviše vezuje estetika socijalističkog realizma, naročito na praktičnom planu. Ždanov je, međutim, nova stranica. Okrenimo je i počnimo s njom.

II

Dvadeset i pete, i posle Lenjinove smrti, lenjinistička kulturna politika još se snažno oseća u Partiji. Rezolucija CK SKP(b) *O politici Partije u oblasti umetničke literature*, doneta 1925, ne nagoveštava radikalno odstupanje od lenjinističkog koncepta. Međutim, iako dokumenti govore jedno, staljinističke metastaze se, što smo bliže tridesetim godinama, sve više šire i na tkivo umetnosti i, posebno, literature. Da bi se videlo koliko su dijametralno suprotne pozicije lenjinističkog koncepta izraženog u navedenoj rezoluciji iz 1925. i ždanovističkog koncepta izraženog u njegovom *Referatu o časopisima „Zvezda" i „Lenjingrad"*, navešćemo nekoliko fragmenata koje smatramo veoma paradigmatičnim za upoređenje. Tako je suštinski moto navedene partijske rezolucije iz 1925. sledeći njen stav: „... Komunistička kritika mora da odbaci ton literarnog komandovanja. Ona će imati duboko vaspitno značenje samo ukoliko se oslanja na duhovnu nadmoć. Partija ne može samu sebe da ograniči proglašavajući se pristalicom neke određene škole u oblasti književne forme. Novi stil biće stvoren drugim metodima i još se ne sagledava rešenje ovog pitanja. Saglasno tome, Partija mora da se izjasni za slobodno takmičenje različi-

tih struja i grupa na ovom terenu... Nedopušteno je da jedna grupa ili književna organizacija dobiju, zahvaljujući dekretu ili odluci Partije — monopol na izdavačke kuće. Partija ne može da rezerviše monopol ni za jednu posebnu grupu, pa makar ona bila i najproleterskija..."[8] Zatim se izlaže stav da je Partija dužna da svim svojim merama iskoreni pokušaje samoinicijativnog i nekompetentnog mešanja u stvari književnosti.

Kod Ždanova[9] i u ždanovističkoj estetici, međutim, sve je u dijametralnoj suprotnosti sa stanovištima iz pomenute rezolucije o politici Partije u pitanjima umetnosti i književnosti. Ždanovistička estetika, kao što pokazuje strukturalna analiza referata A. A. Ždanova o časopisima „Zvezda" i „Lenjingrad", ustoličava jedino upravo „ton književne komande", „nekompetentno mešanje u stvari književnosti", a naročito univerzalizuje partijski dekret i odluku (postanovlenije) u sferi umetničkog stvaralaštva i pri razrešavanju estetskih pitanja koja se u njemu pojavljuju i izražavaju. Ždanovistička estetika proglašava partijsku odluku (postanovlenije) najvišim estetskim principom u oceni književnog dela. Prema tome, rasprava o književnom delu moguća je samo u granicama postanovlenija. Ždanovistička estetika u hermeneutici i pri vrednovanju umetničkog dela polazi isključivo od dnevnopolitičkog sloja, to jest samo od onih njegovih aspekata koji potvrđuju ili osporavaju dnevnopolitički trenutak. U prvom slučaju imamo divinizaciju, u drugom ekskomunikaciju književnog dela. Ali u oba slučaja ova hermeneutika i književna aksiologija daje prednost isključivo *dnevnopolitičkom čitanju* umetničkog dela. Literaturu ona drugačije ne može ni da zamisli; ili je to veličanje ili samo osporavanje postojećeg. Političko čitanje književnog dela — i kao sredstvo i kao cilj ždanovističke estetike — okrenuto je isključivo fenomenološkom socijalnom realitetu. Zato se odnos prema postojećem i njegovoj pojavnosti u književnom delu promoviše za vrhovno estetsko načelo. Kada govori o postojećem, ali van parametara i granica postanovlenija, tada je književno delo nepartijno, bezidejno, reakcionarno i mora da bude anatemisano sa istom žestinom kao kada se književno delo udaljava od postojećeg, obuhvatajući i otkrivajući daleke prošle i prohujale istorijske svetove. Ali ždanovistička estetika čak i prošlo u literarnom delu čita politički ili dnevnopolitički i prema njemu se odnosi, pre svega, sa stanovišta njegove aktualnosti. Veoma je paradigmatična, u ovom smislu, sudbina Ajzenštajnovog filma *Ivan Grozni*, odnosno njegova zabrana, u kome Staljin prepoznaje sopstvenu situaciju. Ali političko čitanje književnog dela nije karakteristično samo za savremene ili istorijske teme. Svi se književni rodovi čitaju isključivo

---

[8] Fragment iz rezolucije CK SKP(b) „O politici Partije u oblasti umetničke literature", citira se prema: *Spravočnik partijnogo rabotnika*, Moskva, 1926, str. 349—352.

[9] Svi citati A. A. Ždanova uzeti su iz njegovog čuvenog članka *Referat o časopisima „Zvezda" i „Lenjingrad"*, kod nas objavljenog u antologiji *Nova filozofija umjetnosti*, izbor D. Pejović, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1972, str. 549—570.

politički; bila reč o pesmi, bajci, satiri ili basni, uvek preti isto pitanje: da li u tom i tom delu tog i tog pisca ima nečeg idejno sumnjivog, neke političke, ideološke ili druge zbrke, diverzije, kontrarevolucije ili, dalje, nečeg defetističkog, očaja, pesimizma, dekadencije? Način na koji je Ždanov pristupio satiri Zoščenka *Doživljaji jednog majmuna* tipičan je za političko čitanje. Zoščenkova satira neosporno, kao i svaka satira, nemilosrdno šiba staljinističke okolnosti despotizma i zbog toga pribegava ezopovskom načinu izražavanja. Tako se majmunu, koji posmatra svet i ljude oko kaveza, a pošto njega samog niko ne uznemirava i ne maltretira, čini da se slobodnije živi u kavezu nego van njega. Gledajući u ovoj alegoriji političku insinuaciju, Ždanov tako i zaključuje. Prema njemu, Zoščenko tvrdi da se „u zoološkom vrtu živi lepše nego na slobodi i da se u kavezu slobodnije diše nego među sovjetskim ljudima"[10]. A kada se tako pročitaju *Doživljaji jednog majmuna* ili kada se pročitaju samo politički, kada se eliminiše fundamentalni estetski sloj u književnom delu, tada sredstva obračuna sa njim mogu biti samo politička: Zoščenko, kaže Ždanov, mora po svaku cenu da se očisti iz sovjetske literature. Ali, da bi se napravio kompletan portret Zoščenka, treba ispitati njegovu biografiju. „Trula i pokvarena društveno-politička i literarna fizionomija Zoščenka, kaže se u pomenutom referatu, nije se oblikovala od juče." Ždanov, kao i svaki staljinistički doktrinar, pita: „Ko je, u stvari, bio Zoščenko u prošlosti?" I između svih njegovih grehova u prošlosti nalazi da je reč o piscu koji je jedan od organizatora literarnog pokreta „Serpionova braća", koji je isticao svoj estetički pledoaje na sledeći način: „Mi ne volimo utilitarizam i ne pišemo za propagandu. Nekomunistička priča može da bude netalentovana, ali može da bude i genijalna..."[11] Zoščenko, znači, propoveda bezidejnost, apolitičnost, neutralnost umetničkog stvaralaštva, kritikuje sovjetsku stvarnost, drži „neku vrstu moralnih lekcija", ismeva sovjetsku stvarnost iluzijama da se u zoološkom vrtu živi slobodnije nego van njega, izmešao je ljude i majmune i, pošto u svojim pričama *Doživljaji jednog majmuna* i *Pred izlazak sunca* svojim „ništavnim humorom" kritikuje društveni poredak, Ždanov, odnosno ždanovistička estetika, odmah poteže argument islednika: ko je krivac i kako je moglo doći do svega toga? Odgovor je standardan. U redakciji je, kaže Ždanov, i među piscima otupela ideološka budnost, oslabilo rukovođenje ideološkim radom.

Kao što se može videti, Ždanova i ždanovističku estetiku ne interesuju estetske vrednosti književnog dela. One mogu biti krajnje minorne, ali, ukoliko su političke vrednosti oportune i divinizíraju postojeći politički realitet, ova estetika samim tim proglašava to delo značajnim ostvarenjem. I obrnuto. Ukoliko književno delo svojim idejnim i političkim slojem ne odgovara dnevnopolitičkom trenutku ili se u njemu, makar i ezopovskim jezikom, nešto

[10] A. A. Ždanov, *Referat...*, op. cit., str. 550.

[11] Citirano prema: „Literaturnie zapiski", Moskva, br. 3/1922.

kritikuje, tada ona ne atakuje samo na politički sloj dela već ga integralno negira kao estetsko biće, služeći se uvek estetičko-ideološkim prividom da je umetničko ili književno delo promašeno ne zbog njegovog kritičkog suočavanja sa stvarnošću, već zbog toga što je odnosno delo neuspešno kao estetska struktura i estetska vrednost. Za ždanovističku estetiku, znači, važi princip: ako književno delo — imajući naročito u vidu njegov socijalno-politički aktualitet — nije idejno-politički pozitivno, tada ono nije pozitivno ni svojom estetikom, pošto se, kao što je u svoje vreme, nadahnut ždanovističkom estetikom, pisao Todor Pavlov, isto onako kao što se pravi politika pravi i poezija. Kada Ždanov, kao eklatantan obrazac metoda ove estetike, pita: „Na osnovu čega vi dopuštate Zoščenku da luta po vrtovima i parkovima lenjingradske literature?"[12] i kada kaže da taj pisac „treba da se izgubi iz sovjetske književnosti" pošto „u sovjetskoj literaturi ne može biti mesta za gnjila, prazna, bezidejna i trivijalna dela (buran aplauz)"[13], tada Ždanov i ždanovistička estetika impliciraju model književnog dela kao nečeg čvrstog, shematskog, bez bilo kakvih pomeranja od definitivno utvrđenog obrasca literarnog dela u poetici i estetici socijalističkog realizma. Model toga i takvog književnog dela stvara takozvani objektivan, a ne subjektivan um. Zbog toga se Ždanov i ždanovistička estetika suprotstavljaju književnim okolnostima u periodu između 1917. i 1925, kada se književna situacija odlikovala pluralnošću i individualnih stvaralačkih pristupa i opštih literarnih sistema. Za Ždanova i ždanovističku estetiku svi simbolisti, imažinisti, akmeisti, futuristi itd., sve su to *tutti quanti* „dekadenti svih mogućih boja". Celokupni procvat mnoštva umetničkih škola i literarnih sistema ishodio je, kao što je sam napisao, iz „ideologije najreakcionarnijih strujanja u umetnosti". Sve se to „srušilo u blato reakcionarne mistike"[14], svi su oni „prikrivali svoj idejni i moralni trulež trkom za lepom formom bez sadržine"[15].

Ždanovistička estetika gleda na život samo kao na herojsku pesmu, a na pesmu samo kao na odu. Ona priznaje za načelo (*archè*) i logos života samo optimizam. A pošto život prihvata bez dilema, tako ga i izražava: socijalizam je beskonfliktno društvo u kome protivrečnosti nemaju antagonistički karakter. Pošto je život pesma, sve je, kao i u pesmi, harmonija i u harmoniji. Tragično osećanje života, očaj, rezignacija, dilema, sumnja, tuga itd. — sve je to relikvij prošlosti i njegov recidiv, jer socijalistička revolucija ukida mračne snage, sve zle duhove i paklene ideje u čoveku, uspostavljajući odmah, po kratkom postupku, novi svet, nove ljude, nova osećanja. Sa scene života iščezavaju negativni junak, negativna dijalektika, negativna utopija koji su zamenjeni pozitivnim junakom i pozitivnom dijalektikom. Ako se u socijalizmu i provlači neka protivrečnost, poneki negativan junak, poneka nemo-

---

[12] A. A. Ždanov, *Referat...*, op. cit., str. 551.
[13] Ibid., str. 552.
[14] Ibid.
[15] Ibid., str. 553.

ralnost i nepravda, poneka tuga ili rezignacija, poneki loš rukovodilac, to je zaista moguće, ali to nije *tipično* za socijalizam, a svaki koji to obrađuje u književnosti u stvari od slučajnog pravi nužnost, od pojavnog suštinu, od fenomena noumen, od pojedinačnog opšte. U ždanovističkoj estetici sve se pokriva tipičnim kao centralnom estetičkom kategorijom, koja predstavlja glavni kalauz za objašnjenje svega u umetničkom delu, i za njegovo prihvatanje i za njegovo odbacivanje. Ždanovistička estetika nikada ne naglašava subjektivnost kreacije. Svet ljudske intime je zato svet malograđanina koji želi da univerzalizuje svoj vlastiti bol. Pesnik nema pravo na individualno ishodište o svetu ukoliko se ono ne poklapa sa postojećim socijalnim realitetom. On, znači, u svojoj poetskoj kreaciji može da bude subjektivan samo pod uslovom ako je objektivan. Zato je tumačenje života i u literaturi i u umetnosti uniformno, uniformisano i unificirano. Sve je isto, sve je jedinstveno, nema razlika i različja, nema posebnog i posebnosti, sve je to jedinstveno Opšte, kao jedino razumno. Pravo na svoju razumnost i na svoju osećajnost van objektivnog razuma i objektivnog senzibiliteta, kao što kaže Ždanov povodom Ahmatove, oličava „sitan, tesan, lični život i beznačajno preživljavanje..."[16] U umetnosti ima mesta samo za kolektivna osećanja i kolektivni um.[17] Ždanovistička estetika nije shvatila da tamo gde nema različitih literarnih ličnosti, tamo caruju jedino bezličnost i estetska uravnilovka za koju se ona bori. A od bezličnosti tvoraca do bezličnosti literature samo je jedan korak. Bezličnost i u estetskom i u idejno-filozofskom smislu vodi do najmilije boje ždanovističke estetike — sivila. Ova estetika prosto sija od zadovoljstva kada gleda kako se sivilo širi i kako sve postaje sivo.

Ali u tom sveopštem sivilu Ždanovu se Ana Ahmatova učinila crnom vešticom, koja se, eto, drznula da sačuva svoj vlastiti literarni identitet. I kako je prošla sirota Ahmatova?

Ždanovistička estetika je prosto virtuoz ideološko-političke diskvalifikacije. Za Ždanova je Ana Ahmatova „jedan od predstavnika bezidejne reakcionarne kaljuge"[18], ona je „barjaktar prazne, bezidejne, aristokratsko-salonske poezije, apsolutno tuđe sovjetskoj literaturi"[19]. Tematika ove „pobesnele gospođe, koja juri od budoara do molionice"[20], potpuno je *individualistička*. Prema Žda-

---

[16] Ibid., str. 554.

[17] Još se antiproletkultovski pokret, poznat kao Pereval, koji je u Lenjinovo doba podržavala i sama partija, zalagao za neophodnost izgradnje individualnog stila umetnika. Jedan od protagonista Perevala Ivan Katajev u članku *Literatura i humanizam* piše: „Nas perevalce želeli su da precrtaju iz književnosti samo zbog jedne reči: humanizam. Nikada nismo mislili o njemu kao o hrišćanskom sveoproštaju, kao o profesorskom liberalizmu, kao o klasnom primirju... Neka sovjetski umetnik mrzi ne po zadatku, već lično" („Književna kritika", br. 2/1974, str. 11).

[18] A. A. Ždanov, *Referat...*, op. cit., str. 553.

[19] Ibid.

[20] Ibid.

novu, a to isto sankcioniše svaka vrsta ždanovističke estetike, „osnovno kod nje su ljubavno-erotički motivi, isprepleteni sa motivima tuge, bola, smrti, mistike i prokletstva"[21]. Analizirajući izbor pesama Ahmatove, objavljenih u časopisu „Lenjingrad", pesama napisanih u vremenskom periodu između 1909. i 1944. godine, Ždanov kaže da se u ovom izboru „pored ostalog smeća"[22] nalazi i pesma koju je Ahmatova napisala za vreme otadžbinskog rata, a u kojoj pesnikinja u osami piše o crnoj mački sa kojom deli svoju usamljenost. I baš u ovoj, jednoj od svakako najbrutalnijih kritika individualnog poetskog osećanja koje ždanovistička estetika isključuje *a limine*, u ovoj kritici subjektivnosti poetske kreacije koja je inkompatibilna sa ždanovistički shvaćenim poetskim konceptom, u ovoj kritici sopstvenog i autohtonog poetskog individualiteta i personaliteta, koji mora da se podredi objektivnom umu, u ovoj kritici poetske slobode, prava na svoju sopstvenu temu i tematski svet, prava na svoj vlastiti izbor nasuprot tematskoj predodređenosti onoga što treba da bude središnja inspiracija pisaca — baš tu ždanovistička estetika normativno postavlja najviše zahteve.[23] I pošto je u lenjingradskom odeljku Saveza pisaca stanje takvo da su ovdašnji pisci zaboravili na najvažnije, na politiku, misleći da je to posao vlade ili CK — a kako, kao što kaže Ždanov, „mi tražimo od naših drugova, kako književnih rukovodilaca tako i pisaca, da se rukovode onim bez čega sovjetski poredak ne bi mogao da živi, to jest politikom"[24] — Centralni komitet Partije odlučuje da se obustavi izdavanje časopisa „Lenjingrad". Dalje Ždanov teši pisce Lenjingrada da će im CK, ukoliko „daju dobar proizvod u idejnom i umetničkom pogledu"[25], odobriti izdavanje, ako treba, još dva i tri časopisa, a pisci su na Ždanovljev govor reagovali tako što su svi ustali i dugo aplaudirali.

Eto, to je onaj tipičan idejno-ceremonijalni mizanscen ždanovističke estetike.

Međutim, ovaj estetički sistem rukovođenja i dirigovanja umetnošću i umetničkim stvaralaštvom ne zadovoljava se samo svojim kritičkim radikalizmom prema već stvorenim književnim

---

[21] Ibid.

[22] Ibid., str. 555.

[23] Ždanovistička estetika uvek, kao i nekada davno Platon, na poeziju gleda samo kroz aspekt njene moći u oblasti moralno-političke pedagogije i andragogije. Zato je ona najviše zainteresovana da poezija ne „kvari" omladinu i ne čini je desperatetskom i, što je najvažnije, da ne pravi državu „mekšom", kao da je ona to u stanju da radi. Tako Ždanov kaže: „Šta zajedničko ima ta poezija sa interesima našeg naroda i države? Savršeno ništa. Stvaralaštvo Ane Ahmatove je posao daleke prošlosti; ono je tuđe savremenoj sovjetskoj stvarnosti i ne može da se trpi na stranicama našeg časopisa. Naša literatura nije privatno preduzeće čiji je zadatak da ugađa raznim ukusima na književnom tržištu... Kakvu pouku mogu da daju našoj omladini dela Ahmatove? Nikakvu, osim štete... Kako se njoj može poveriti vaspitanje naše omladine?" (*Referat*..., op. cit., str. 556—557).

[24] Ibid., str. 559.

[25] Ibid.

i umetničkim delima uopšte. Za ždanovističku estetiku tipičan je onaj tematski i idejni normativizam koji instruira šta, o čemu i kako treba pisati. Za Ždanova, na primer, da bi se, s jedne strane, sprečio „škart u književnim poslovima", a, s druge, ukoliko pisci želc „u temelj svojih odnosa ... da postave interese političkog odgoja sovjetskih ljudi"[26], tada se oni moraju okrenuti ne samo prema sadašnjosti već i prema sutrašnjici naroda i da budu „reflektor koji će osvetliti put napred", oni moraju „idejno da naoružaju narod", da odaberu i prikažu „najlepša osećanja i karakteristike sovjetskog čoveka"[27]. Ždanov patetično uzvikuje: „Drugovi! Šta traži i šta želi Centralni komitet?"[28] I odmah opominje da „nikakav nered i anarhiju u literaturi CK neće trpeti"[29]. Ždanov smatra da partijske odluke CK traže od literature da se ne udaljava od savremenosti, već da se prihvati obrade tema iz savremene borbe za izgradnju industrije, tema iz borbe za prevaspitanje omladine i tema o problemima sovjetske žene. Ždanovistička estetika, tako, ne može drugačije da zamisli literaturu nego kao permanentno uključenu u svakodnevnu konkretnu partijsku akciju. Veoma je indikativan primer sa Staljinovim intervjuom za „Associated Press". Pošto je objavljena vođina izjava, sada pisci, prema Ždanovu, treba da je transformišu u književna dela. Samo na taj način će se „sovjetska literatura odazvati pozivu vođe"[30], odazvati „Boljševičkoj partiji, velikom inspiratoru i učiteljici sovjetskih pisaca"[31]. Za ždanovističku estetiku najviša estetska norma je partijska odluka (postanovlenije). Ova vrsta eshatološkog estetičkog normativizma izražava se na sledeći način: dokumenti koje je donela Partija obavezuju upravo sve umetnike da prave visokoidejna, visokoestetska i, samim tim, prava partijna dela. Tako, prema principu organizacionog modusa življenja partijske organizacije ždanovistička estetika uspostavlja demokratski centralizam i za pitanja umetnosti, ukusa i lepote, kao i za celokupno umetničko stvaralaštvo. To bukvalno kažu i partijske odluke, koje, „kao i svi partijski dokumenti što određuju boljševičku politiku u području umetnosti, obavezuju sovjetske umetnike da stvaraju visokoidejna, prava partijna dela ... Odluke (postanovlenija) i referat A. A Ždanova daju sovjetskim piscima celovit i izgrađen program za njihov rad"[32]. Na taj način ždanovistička estetika ustoličava pravo većine da rešava i o jednoj tako subjektivno fundi-

---

[26] Ibid., str. 562.

[27] Ibid., str. 566.

[28] Ibid., str. 567.

[29] Ibid., str. 563.

[30] Dokument „Boljševička partija i sovjetska literatura", koji donosi poznate odluke CK SKP(b) o sređivanju lošeg stanja i nereda u literaturi, pozorištu, muzici i filmu. Citirano prema prevodu ovog partijskog dokumenta u antologiji *Nova filozofija umjetnosti*, Zagreb, 1972, str. 568.

[31] Ibid., str. 569.

[32] Ibid., str. 568—569.

ranoj delatnosti kao što je umetnička, to jest da rešava o tome šta će jedinka osećati i pisati, šta će slikati, o čemu će pevati.[33] Upravo u tome je smisao postanovlenija, jer je, prema osnovnom konceptu ždanovističke estetike, pravo — kakva će biti literatura i umetnost, o čemu može, a o čemu ne može u njoj da se piše — suvereno pravo politike. Ovo stanovište ždanovističke estetike logično proizlazi iz Staljinovog koncepta da svest integralno, pa prema tome i umetnost kao forma društvene svesti, zaostaje za stvarnošću, zbog čega ona mora nužno, od strane najvišeg partijskog foruma, da bude usmeravana kako ne bi zastranila, kao što su, eto, zastranili Zoščenko, Hazin, Sadovjev, Komisarova i drugi. Zbog toga, sama partijska organizacija, od osnovne ćelije pa do vrha, mora budno da prati kako se ostvaruju partijske odluke u samom stvaralaštvu i svakodnevno da nadgleda idejni i estetski svet umetničkih dela i da ga usmerava u pravcu partijskih odluka, to jest u pravcu aktualnih potreba dnevne politike. Prema tome, ždanovistička estetika nije za političku umetnost u smislu, na primer, političkog pozorišta ili političkog filma, za jednu umetnost koja se estetski usredsređuje na socijalne i političke teme, na konfrontaciju sa političkim idejama i njihovu kritiku; ždanovistička estetika je za ustoličenje politike kao odlučujućeg faktora u umetničkom stvaralaštvu i, šire, u estetici, a to su dve principijelno različite stvari.

Jedna od prednosti ždanovističke estetike upravo je u tome što se ona ne može ostvariti, to jest što se ona ne može ostvariti a da ne dovede do raspadanja autentičnog jezgra umetnosti. Ova politizirana estetika „uspeva" samo u ekstraordinarnim idejnim i političkim estetičkim situacijama, kada sama živi u uobraženju da uspostavlja neki idejno-estetski red u stvaralaštvu i čvrstu i strogu disciplinu u takozvanim redovima pisaca. Inače, za ždanovističku estetiku važi sledeći zakon — kao idejno-estetički program, ona je obratno proporcionalna umetnosti i stvaralaštvu uopšte: što je ona snažnija, utoliko je slabija umetnost koju ona želi da vodi, što više jača njen militantno-komandni duh, utoliko više venu umetničke vrednosti. A kada sam rekao da ždanovistička estetika u vidu u kome je zamišljena ne može da bude ostvarena, mislio sam zapravo na činjenicu da su ona toliko značajna dela koja je dala sovjetska umetnost na planu, na primer, književnosti u stvari njena suštinska negacija i traju *sub specie aeternitatis*, a da dela koja nju afirmišu, dela dnevnopolitičke akcije, brzo zastarevaju tako što, dnevno aktualna, ona već sutradan brzo

[33] Nasuprot ovom dominantnom stavu ždanovističke estetike, Lenjin je pisao: „Neosporno, literatura je najmanje podložna mehaničkom izjednačavanju, nivelisanju, vladavini većine nad manjinom. Neosporno, u toj je oblasti potrebno bezuslovno obezbediti veću slobodu ličnoj inicijativi, individualnim predispozicijama, slobodu misli i fantazije, forme i sadržine. Sve je to neosporno, ali sve to samo dokazuje da se književni deo partijske delatnosti proletarijata ne može šablonski identifikovati sa drugim delovima partijske delatnosti proletarijata" (Lenjin, *O kulturi i umetnosti*, „Kultura", Beograd, 1957, str. 7).

postaju neaktuelna, kao što se gubi interesovanje za jučerašnju i prekjučerašnju vest. Nemoć ždanovističke estetike je, u stvari, nemoć hegelovskog totalitarizma: sve što je stvarno samim je tim razumno, što je Adorno veoma tačno protumačio govoreći da se on (totalitarizam) karakteriše time što učvršćuje objektivitet na taj način što iskorenjuje svaki subjektivitet.

Bilo bi, razume se, neistorijski na ždanovističku estetiku gledati kao na neki slučajan fenomen. Ona ima svoj istorijsko-socijalni koren u državnom socijalizmu i u apsolutnom monopolu na partiju kao vlast i na vlast kao partiju, u kojoj su centralizirane sve istine i sve recepture o putevima do istine o umetnosti i umetničkim delima. Ždanovistička estetika je izraz eklatantnog etatističkog načela o upravljanju umetnicima u ime viših principa kojima se oni moraju pokoravati, pa ako treba, kao u slučaju Majakovskog, čak i ugušiti sopstvenu pesmu u svom grlu. Ova estetika nije mrtva niti je pak *specificum* samo prve polovine XX veka, jer pod različitim imenima i u različitim vidovima traje od Platonove do Hegelove i Staljinove državne i državnotvorne moći i svemoći i beleg je svakog etatističkog totalitarizma. Zato tako reći i nema epohe u istoriji ljudske civilizacije u kojoj ona nije pustila svoje metastaze, budući da već milenijumima kao neprikosnoven ukras starog sveta, iz epohe u epohu, traje sve savršenija mašinerija otuđene države i otuđene politike, koja ne ukida, već — kao što je to izvanredno uverljivo pokazao Krležin *Aretej* — samo usavršava sredstva za ekskomunikaciju trajnih istina o svojoj epohi do kojih je dospeo ljudski um, velikih intelektualnih suočavanja, poznatih umetnika i naučnika svog vremena. Ono što je Spinoza, koji je i sam na svojoj koži osetio gnev inkvizicije, napisao u zatvoru na vratima ubica braće Vit — *Ultimi barbarorum* — neizmenjen je refren gotovo celokupne stare evropske kulture, koji se neprekidno već milenijumima ponavlja. Ovaj refren Krleža definiše na sledeći način: „Tipično evropska je pojava da su najveće evropske istine izgovorene pod vješalima, na gubilištima, po zatvorima i na golgotama, a da te raspnute i popljuvane istine postaju evropske zastave i da traju vijekovima. Imena poniženih, kao javnih pljuvaonica — imena žigosanih presudama sudova i javnog mnijenja, postaju evropski svjetionici koji zatim svijetle stoljećima."[34]

III

I toj, svejedno koji ćemo joj atribut dati, uvek državotvornoj i vlastoljubivoj, birokratskoj, etatističkoj estetici jedinstven i definitivan grobar je istorijsko i epohalno nastajanje socijalističkog samoupravljanja, koja će se ostvariti kao *asocijacija slobodnih proizvođača* samo ukidanjem klasne vladavine nad ljudima i prevazilaženjem procesa postvarenja (*die Verdinglichung*) kojim je

[34] Miroslav Krleža, *Evropa danas*, Zagreb, 1935, str. 16.

čovek sveden isključivo na sredstvo, a koji je poslednjih nekoliko decenija našeg stoleća doveo do jednog od najvećih otuđenja uopšte — do svođenja čoveka na stvar. Ideologija tog grozomornog procesa postvarenja čoveka, o čemu je savremena književnost dala masu argumenata, nikada se ne pita šta čovek oseća, šta misli, šta voli, već samo — kao što je to tačno dijagnosticirao Lukač u *Istoriji i klasnoj svesti* — čemu čovek, kao svaka stvar, može da posluži.[35] Istorijska je, neosporno, zasluga Saveza komunista Jugoslavije što je u nastajanju svetsko-istorijske egzistencije socijalizma na našoj planeti reafirmisao i dalje razvio i produbio autentično marksističko stanovište o slobodi umetničkog i naučnog stvaralaštva. Danas je ta platforma novim ustavima dobila još integralniji vid, izrastajući u konzistentan i celovit koncept u kome se sloboda umetničkog i naučnog stvaralaštva nerazlučivo i neotuđivo situira u istorijske procese oslobađanja rada koji započinje svoju dezalijenaciju i dereifikaciju, omogućavajući tako istorijska kretanja ka slobodnom i totalnom čoveku. Već se na nivou Programa koncept SKJ o slobodi stvaralaštva podjednako suprotstavlja i anarhističkoj i ždanovističkoj estetici. On *de facto* ishodi iz kapitalnih Marksovih spoznaja o slobodi i stvaralaštvu, a prema kojima je, kao što je pisao sam Marks, „sloboda generička suština celokupnog ljudskog bića"[36], odnosno da je autentično ljudsko samo ono što se rađa i nastaje iz izvora slobode, to jest da „ljudski dobro može da bude samo ono što predstavlja ostvarenje slobode"[37]. Prema Marksu, sloboda je u tolikom stepenu imanentna čoveku da bez nje čovek ne može da se ostvari kao ljudsko biće, pošto je „čak i njeni protivnici ostvaruju boreći se protiv njenog ostvarivanja"[38].

---

[35] U svojoj studiji *Pisati priču ili opisivati* Lukač pokazuje kako primena ždanovistički shvaćenog socijalističkog realizma dovodi u sovjetskom romanu do izopačavanja ljudskih vrednosti u stvari, pošto u njemu stvari igraju glavnu ulogu, dok ljudi „pribavljaju samo materijal za ilustraciju". Prema Lukaču, u većem delu ovih romana, čim počnemo da ih čitamo, odmah nam postaje jasno kako dalje teče priča. „U nekoj fabrici — piše Lukač — deluju štetočine i vlada strašno rasulo, najzad partijska ćelija ili GPU otkrivaju leglo štetočina, i proizvodnja ponovo cveta..." Nezavisno od toga koliko Lukač ima pravo u ovoj negativnoj generalizaciji sovjetskog romana, iz koje isključuje samo Šolohova, ipak zaključak koji on izvodi o procesu postvarenja u literaturi kao rezultata vulgarno shvaćenog socijalističkog realizma *à la* Ždanov zaslužuje da se posebno izdvoji i potcrta, jer je izvanredno indikativan. Lukač, naime, piše: „I tako se u tim romanima čovek ne pojavljuje kao gospodar stvari, već kao njihov dodatak, kao ljudski element jedne monumentalizirane mrtve prirode. Ovaj dominantan metod opisivanja protivreči osnovnoj istorijskoj činjenici naše epohe. Svakako, u tim se knjigama tvrdi da je čovek postao gospodar stvari i kao takav je opisan. Međutim, sve to umetnički ništa ne koristi" (Đ. Lukač, *Problemi realizma*, „Svjetlost", Sarajevo, 1957, str. 223).

[36] K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom I, Beograd, 1968, u članku K. Marksa *Debate o slobodi štampe...*, str. 198. i dalje.

[37] Ibid.

[38] Ibid.

U kontekstu Marksovih ideja o slobodi stvaralaštva koje s ugrađene u Program SKJ možemo reći da su sloboda i stvara laštvo nerazlučivi dijalektički korelati: nema stvaralaštva bez slo bode, i obrnuto. Zato pojam slobode stvaralaštva predstavlj *contradictio in adiecto,* budući da stvaralaštvo ne može da n bude slobodno. A to pak znači da sloboda stvaralaštva ne posto kao nešto apriorno dato pre konkretnog čina samog stvaranja kao nešto odvojeno od njega. Tu činjenicu ždanovistička estetik nikada nije mogla da shvati. Ona misli da može ograničiti slobod stvaralaštva a da pri tom ne ograniči i ne osakati i samo stvara laštvo. Ona nije shvatila da svako osakaćenje slobode stvaralaštv predstavlja samim tim i osakaćenje, pre svega, samog stvara laštva. Ona, najzad, nije shvatila da delo stvoreno u neslobod zrači samo neslobodom, zrači jednim svojevrsnim socijalno-poli tičkim determinizmom i fatalizmom, prema kome umetnik nema pravo ni na kakav individualan izbor, pošto izbora i nema, jer j i on predodređen gvozdenom logikom ekonomskog i političkog de terminizma, to jest da čovek i umetnik mogu izabrati samo onc što je već izabrano i unapred predodređeno eshatološkim istorij skim kretanjem. Ili, još konkretnije, čovek ne može da bude nit uopšte, niti pak u svom sopstvenom stvaralaštvu samoupravn subjekt, jer prepustiti individualnom čoveku da odlučuje, to znač prepustiti đavolu, satanskim silama da odlučuju. Anarhistički i ždanovistički koncept slobode međusobno se isključuju, jedan je za slobodu bez odgovornosti, drugi za odgovornost bez slobode; jedan je za negaciju bez afirmacije, drugi za afirmaciju bez negacije; jedan je za ukidanje svake države, svake vlasti i svakog reda, drugi za jačanje države, za jačanje vlasti i za uspostavljanje čvrstog i gvozdenog reda; jedan je za slobodu bez poretka, drugi je za poredak bez slobode; jedan je za neukroćeni spontanitet i protiv svake organizacije, drugi je za racionalitet i za čvrstu organizaciju; jedan je za različitosti bez jedinstva, drugi za jedinstvo bez različitosti itd. Nasuprot anarhističkom i ždanovističkom konceptu kao polaritetima koji se isključuju, Program SKJ i dvadesetogodišnja praksa njegovog ostvarivanja, polazeći u kontekstu analize klasika marksizma od velike uloge nauke i umetnosti u našem društvu, radikalno odbacuje svako pragmatističko izopačavanje marksističkih pogleda na ulogu nauke i umetnosti u društvu i svako njihovo pretvaranje u sredstvo dnevnopolitičkog interesa.[39] Program SKJ odlučno se suprotstavlja i postlenjinističkim tendencijama u komunističkom pokretu — da se partija pretvori u dogmatskog sudiju naučnih i umetničkih pravaca, škola i stilova.[40] Na taj način bio je nanet odlučujući udarac i ždanovističkoj estetici i svim njenim mogućim recidivima. Program SKJ se, međutim, istom žestinom u argumentaciji suprotstavio i anarhističkoj estetici, kao i svim onim teorijskim pozicijama koje u ime apstraktnih koncepcija o slobodi u stvari ukidaju istinsku slobo-

---

[39] *Programa na SKJ,* „Kultura", Skopje, 1958, str. 282—283.
[40] Ibid.

du umetničkog i naučnog stvaralaštva, potčinjavajući ga reakcionarnim političkim tendencijama. To znači da je Program SKJ za pluralnost stilskih umetničkih škola i estetskih prosedea i za potpunu slobodu stvaralačkog individualiteta i kreativnog personaliteta. Ali, ako umetničko delo nije samo artistički realitet, ako je svako umetničko delo objektivno i jedna vizija sveta, to jest jedan na estetski način realizovan *Weltanschauung*, to znači da pluralnost stilskih i artističkih modaliteta, pluralnost individualnih stvaralačkih pristupa i postupaka ima svoj estetski rezon samo ukoliko predstavlja objektivizaciju i realizaciju humaniteta. A to dalje znači da su pluralizam artističkih postavki i prosedea i monizam humanog, kao fundamentalnog ishodišta svake umetnosti, u dijalektičkom jedinstvu i u odnosu međusobnog prožimanja. Ako je, znači, humano esencijalno jezgro umetnosti, ako se u umetnosti u jednom jedinstvenom organskom procesu prožimaju idealiter i realiter, tada se Program SKJ zalaže ne samo za estetički pluralizam *per se* već i za umetnost kao realizaciju vizije komunizma i totaliteta života i čoveka i njegove stvaralačke moći da izmeni svet i napravi ljudski život razumnim. Jednom rečju, za umetnost kao nepresušan izvor ljudskosti, a protiv svake vrste nihilizma i destrukcije koja potkopava moralno-političke osnove socijalističke revolucije.[41] A to znači da Program SKJ u odnosu na pitanje slobode naučnog i umetničkog stvaralaštva ne gleda na estetički pluralizam i monizam, kao što to inače jednostrano interpretiraju neki kritičari ovde, u starom metafizičkom smislu njihove međusobne podeljenosti i inkompatibilnosti, već u njihovom dijalektičkom prožimanju i uzajamnom uslovljavanju. Estetski pluralizam nije cilj sam za sebe, već način imanentan umetnosti da bi se ostvario dijalektički estetski cilj — monizam humaniteta kao najviši smisao umetnosti i nauke, kulture uopšte. Ali to je, razume se, mnogo lakše teorijski konstatovati nego stvaralački realizovati. I ovaj problem, kroz sva svoja moguća iskušenja, već celo jedno stoleće od Marksa naovamo ne prestaje da se rešava. Teškoće koje se pojavljuju u konkretnom stvaralačkom iskustvu potiču iz složenog bića same umetnosti, ali isto tako i iz složenih protivrečnosti u procesima izgradnje socijalističkog društva već više od pola stoleća. Jer, kao i artističko, i idejno-filozofsko biće umetnosti nije tako jednostavno i jednoslojno. Umetnost je dijalektički estetski realitet u kome se sudaraju i organski prožimaju, na primer, racionalno i iracionalno, emocionalno i razumno, spontanost i svesnost, pogled na svet umetnika i njegova apriorna stvaralačka priroda, pa zatim: svetlo i tama, zdravo i morbidno, pozitivno i negativno, napredno i retrogradno, uzvišeno i nisko, lepo i ružno, graditeljsko i rušilačko, san i java, materijalno i duhovno, stvarno i utopijsko, realno i irealno i još bezbroj vidljivih i nevidljivih, uočenih i neuočenih antinomičnih dijalektičkih polariteta. Videli smo da je ždanovistička estetika, koja u svetsko-istorijskoj egzistenciji socijalizma ima najduži staž, neke od

[41] Ibid., str. 283.

tih dijalektičkih polariteta umetnosti apsolutizirala, a neke jednostrano isključivala. Na primer, pogled na svet nasuprot apriornoj umetničkoj prirodi, svesnost nasuprot spontanosti, pozitivno nasuprot negativnom itd., kao što je anarhistička estetika, obrnuto, apsolutizirala i međusobno suprotstavljala spontanost nasuprot svesnosti, negaciju nasuprot afirmaciji, rušilačko nasuprot graditeljskom itd. Upravo zbog toga, da bi se umetničko delo sagledalo integralno i u svom dijalektičkom totalitetu, uvek se mora polaziti od njegove polivalentne estetske strukture i vrednovati ga dijalektički svestrano, a ne politički jednostrano, uvek u dosluhu sa njegovim estetskim istorijskim potencijama i anticipacijama u odnosu na budućnost, a ne samo političkom logikom njegove dnevnopolitičke utilitarnosit i etabliranosti, kao što to maestralno radi ždanovistička estetika. Pristupati umetničkom delu samo prema dnevnopolitičkom ukusu, samo prema nekom dnevnopolitičkom nalazu, to znači prihvatiti da se o njemu danas sudi ovako, sutra onako, to znači ne izvući nikakve pouke iz istorije u kojoj su često bila osuđivana i zabranjivana dela koja su se samo posle nekoliko decenija reafirmisala kao značajna ostvarenja epohe, a određene zablude u njima i o njima pretvarale u trajne istine, mnoge istine u totalne zabune. Onaj koji o umetničkim delima ne može da sudi bez te dnevnopolitičke distance najbolje bi učinio i sebi i svom društvu kad o njima ne bi govorio. U ovom smislu veoma je indikativna sledeća Marksova misao: „Niko nema prava da nalaže svoje poglede, a da ih ne zasniva na nužnosti, pošto je, u suprotnom, pravo na bezrezervno mišljenje pravo na proizvoljnost."[42] Produbljujući ovo svoje stanovište, Marks nastavlja: „Sloboda se ličnosti uništava kada želim da ona bude slobodna prema tuđem stilu."[43] Ovo još jednom potvrđuje da je samo imanentan pristup umetnosti dijalektički i estetski validan. Imanentan pristup — to ovde znači davati prednost onom heurističkom i dijalektičkom metodu analize umetničkog dela koji proizlazi iz njegovog bića koje je uvek i bez izuzetka polivalentna i višeznačna struktura. U njoj se prožimaju više slojeva i dimenzija koje, međutim, samo u celini svog estetskog entiteta i tek kao estetsko biće mogu da se procenjuju sa stanovišta njegovih idejno-političkih konsekvenci i revandikacija. Nema sumnje da samo neprekidni proces proširivanja i produbljivanja dijalektizacije svesti o umetnosti može da prevlada veoma čestu jednostranost u pristupima i suočavanjima političke svesti u njoj.

Ždanovistička estetika postavila je i jedno ozbiljno pitanje. To je pitanje o odnosu i mogućnosti jedinstva umetnosti i socijalne akcije. Međutim, taj širokostrani problem ona je rešila jednostrano, priznajući za značajno samo ono književno i umetničko delo koje sledi socijalnu akciju u njenom dnevnopolitičkom vidu. Oko ovog centralnog pitanja o smislu umetnosti u socijalizmu kristalizirano je mnoštvo zabluda, predrasuda i izopačavanja. Još

---

[42] K. Marx, *Debate o slobodi štampe...*, op. cit.
[43] Ibid.

je Marks, koji je imao bliske kontakte sa gotovo većinom značajnih pesnika svoga vremena, u prvom redu sa Hajneom, Hervegom, Frajligratom i drugima, to veoma tačno video kada je nastojao da se u poeziji — a to može da se proširi na celokupnu umetnost, koja je za njega uvek situirana u dramu ljudske borbe — razgraničava stvaralačka samosvest pesnika od objektivne uloge njegovih dela. Ako zaista nema granica predmetu poezije, pesnik, pod pretpostavkom da sluša svoj poetski moralni imperativ, može da stvori pesmu i od dnevnopolitičkog događaja. Međutim, *conditio sine qua non* u poeziji, ali ne i u otuđenoj politici — jeste da pesnik mora taj i takav događaj doživeti na takav način da ni u jednom momentu ne izneveri svoju poetsku subjektivnost. On ne sme da žrtvuje pesnika u sebi i ne sme da se odrekne svoje pesničke slobode, svog autentičnog poetskog stava, svog sopstvenog poetskog uverenja, svog neposrednog poetskog osećanja. U tome je moralni smisao poezije, njen moralni dignitet. Bez te unutrašnje moralne dijalektike u pesniku poezija je izneverena, ona nije samo idejno već i psihološki cenzurisana ili samocenzurisana veština koliko groteksnog toliko i tragičnog majmunisanja pesnikâ. Čim je izgubljena poetska spontanost, čim se negira autonomni život pesnika i njegova najdublja subjektivnost, čim on više ne sluša jedinstveni glas svog poetskog i moralnog imperativa, on u tom času ne govori svoju istinu, a samim tim i pesničku i opšteljudsku istinu, on više nije heroj misaonosti, već njen sluga, on više nije snivač i tumač svojih doživljaja i spoznaja, već retoričan propovednik i vernik bez svoje vere, istrošena magnetofonska traka koja može reprodukovati samo ono što je dnevnopolitički „ispravno". Još je Marks veoma tačno uočio da će jedan pesnik biti značajniji i korisniji za opšte delo klasne borbe i borbe između ideologija ako sačuva svoju duhovnu i emocionalnu nezavisnost, ako ima slobodu pesnika, pošto je ta sloboda bitna pretpostavka njegovog izražavanja kao pesnika i tvorca uopšte. On je bio svestan toga da se samo tako istorijska borba proletarijata za izgradnju jednog novog sveta može transponovati u originalne umetničke stihove. U suprotnom, pesnik će biti dnevno oružje oportunističke propagande, najobičnija matrica. U tom je smislu odnos Marksa prema Frajligratu i Frajligrata prema Marksu veoma paradigmatičan za to kako može biti izneverena poezija u opštem delu proletarijata, ali i za to kako može da bude iznevereno to opšte delo proletarijata u poeziji.

Kao što je poznato, Marks i Frajligrat su dugo bili veoma bliski prijatelji i saborci. Kulminacija njihovog prijateljstva je period izdavanja „Neue Rheinische Zeitunga". U to vreme Frajligrat je kao član CK SK stvorio i svoje najuzbudljivije i najlepše stihove, stičući veliku popularnost kod nemačkog proletarijata, za razliku, na primer, od Žila Valesa, inače pisca-komunara i člana Prve internacionale, koga je Engels nazvao književnim frazerom koji je pristupio Internacionali zbog odsustva talenta da stekne publiku za svoja prazna brbljanja. Kada je, međutim, prestalo izlaženje „Neue Rheinische Zeitunga" i kada se, posle Kelnskog

procesa 1852, rasturio Savez komunista i obojica emigrirala, Frajligrat se počeo postepeno udaljavati od Marksa i od komunističkog i radničkog pokreta, prihvatajući saznanje izraženo u njegovim stihovima iz pesme *Španija:*

Der Dichter steht auf einer höheren Warte
Als auf Zinnen der Partei.

(Pesnik stoji na višoj kuli
Nego što je kula Partije.)

Udaljavajući se od Marksa, Frajligrat se sve više približavao predstavnicima nemačke sitnoburžoaske demokratije, Kinkelu i Blindu i, kako ga je Marks nazvao, bonapartističkom agentu Karlu Fogtu. Bezobzirno napadajući Marksa, koji je, po njima, zaista stvorio nekoliko oštroumnih dela, ali koji tobože nije izrekao nijednu plemenitu misao, oni su napisali da „otkad je Frajligrat pod uticajem Karla Marksa, on više često ne peva". Fogt i sva ta falanga malograđana i filistara oko njega uspeli su da odvoje Frajligrata od Marksa i Engelsa, uveravajući ga da on kao veliki pesnik Nemačke treba da se otrgne od političke, revolucionarne, intelektualne i socijalne akcije Marksa i Engelsa kako bi mogao biti slobodnim pesnikom i slobodno pevati. U svom pismu Marksu od 28. februara 1860. Frajligrat se obraća svom nekada najboljem prijatelju sledećim rečima: „Kada je krajem 1852, kao rezultat Kelnskog procesa, bilo objavljeno rasturanje Saveza, ja sam se oslobodio svih okova koje mi je kao takve nametala Partija i sačuvao sam odnos samo prema *tebi,* moj prijatelju i druže po uverenju. U sledećih sedam godina stajao sam daleko od Partije, njene skupove nisam posećivao, njena rešenja i akcije ostali su mi nepoznati. Na taj način moje veze sa Partijom odavno ne postoje. Mojoj prirodi, kao i prirodi svakog pesnika, neophodna je sloboda."[44] I pre nego što je dobio ovo pismo, Marks je bio svestan toga da gubi Frajligrata. Ali, i pored toga što vidi kako on šuruje sa sitnoburžoaskom grupom Fogta, i pored toga što otkriva njegovu političku neprincipijelnost, i pored toga što piše Engelsu da Frajligrat „gleda na nas kao na prijatelje, a javno ide ukorak s našim neprijateljima", Marks pokazuje maksimalnu trpeljivost i obzir prema njemu i čak uverava Engelsa da pričeka sa svojim predlogom za definitivan raskid, nadajući se da Frajligrat neće biti izgubljen za njih i za proletersko delo. Odgovor koji je Marks već sutradan napisao Frajligratu na njegovo pismo od 28. februara 1860, tu reč gordu, časnu, toliko nabijenu intelektualnim i revolucionarnim dignitetom smatram od kapitalnog značaja za rasvetljavanje svih kontradikcija u koje je ždanovistička estetika uplela pisca i uopšte umetnika-komunistu, kao i svih kontradikcija malograđanskog intelektualca i njegovog bekstva sa poprišta. Ta dubokoumna Marksova reč u veoma opširnom pismu

[44] Citirano prema knjizi: K. Marx — F. Engels, *O umetnosti i književnosti,* „Kultura", Beograd, 1960, str. 620.

Frajligratu glasi: „...Otkako je na *moj predlog* novembra 1852. Savez rasformiran *nikada* i ja više ne pripadam kakvom bilo *tajnom* ili *javnom* udruženju i, prema tome, *Partija* je u tom efemernom smislu reči već osam godina prestala za mene da postoji... Ali, ako uzmemo ogromne napore celog oficijelnog sveta da nas uništi... ako uzmemo u obzir gnusnu klevetu ‚demokratije gluposti', koja nikada nije našoj Partiji mogla da oprosti što ima više uma i karaktera nego u njoj samoj... tada ćemo stići do zaključka da se u ovom XIX veku naša Partija uzdiže u svoj svojoj *čistoti*..."[45]

Zatim Marks, na kraju svog pisma Frajligratu, otkriva puni smisao svog odgovora. U njemu on želi da odstrani pogrešno shvatanje da je on pod partijom podrazumevao neko udruženje koje je rastureno pre osam godina, ili neku redakciju, misleći na redakciju „Neue Rheinische Zeitunga", isto tako rasformiranu pre dvanaest godina. Marks završava svoje pismo sledećim veoma indikativnim rečima: *„Pod Partijom ja sam podrazumevao partiju u velikom istorijskom smislu."*[46]

Ove reči, lapidarne a toliko pune dubokog smisla, svestrano i veoma pronicljivo obuhvataju fundamentalno pitanje koje ovde razmatramo — pitanje odnosa umetnosti i partije u socijalizmu. Kao što smo se mogli uveriti, i Ždanov i Frajligrat, kao i svi ti ždanovisti i filistri zajedno, shvatali su partiju u dnevno-žiteljskom smislu. Za Ždanova je partija iznad stvaralaštva, poezije i uopšte umetnosti. Kod Frajligrata su stvaralaštvo, poezija, umetnost iznad partije. Međutim, iako su ova dva sistema mišljenja (ždanovistički i filistarski) različiti, ipak je njihova idejna struktura ista, kao što su im iste i konsekvence do kojih dolaze različitim putevima. Pošto je u slučaju ždanovističke estetike partija iznad umetnosti, sasvim su logične posledice do kojih ona dovodi — regulisanje umetničkog stvaralaštva partijskim odlukama i, kao poslednja instanca, partijsko arbitriranje u umetničkom stvaralaštvu. Logika ove estetike je u njenom rigoroznom partijsko-estetskom normativizmu: kada u sferi umetnosti partija preseče, presečeno je — i više nije dopuštena nikakva diskusija, bar dok traje dnevnopolitička akcija na „raščišćavanju" nekog umetničkog slučaja, kao što je to, na primer, ukidanje nekog časopisa ili zabrana nekog književnog dela i njegovog autora, što redovno ide jedno s drugim. S druge strane, za frajligratštinu je partija, isto tako, svedena samo na njen dnevnoakcioni vid. Svakodnevno u akciji ona donosi obavezujuće zaključke o svemu, pa i o neprikosnovenim individualnim pitanjima stvaralaštva, pa zato, kao što je sam Frajligrat napisao, „Partija je kavez i bolje je pevati, čak i o Partiji, van nje nego u njoj."[47] Na taj način ždanovistički i frajligratovski estetički koncept ne isključuju se, već se, obrnuto, međusobno privlače, i to upravo na liniji degradacije partije u velikom istorijskom smislu. Za Marksa, pak,

[45] Ibid., str. 482, 484. i 485.
[46] Ibid., str. 485 (*kurziv* — G.S.).
[47] Ibid., str. 620.

između partije u velikom istorijskom smislu i stvaralaštva ne postoji diskrepancija, jer im je identičan revolucionarno-istorijski ideal, ali shvaćen ne metempirički, već kao sada postojeće istorijsko kretanje — oslobođenje od svih vrsta klasne podele i ograničenosti, oslobođenje od svih vrsta otuđenja i postvarenja, oslobođenje proletarijata koje se ne može ostvariti parcijalno klasno, već samo kao univerzalno ljudsko oslobođenje, stvaranje takve ljudske zajednice (komunizma) u kojoj će koren čoveka biti sam čovek (Marks) i u kojoj će se, prema Blohovoj parafrazi Marksa, ostvariti stara, sada već jedinstvena prometejsko-orfejska sinteza: *Homo homini homo!* Dok kod Marksa, znači, partija revolucionarne akcije i partija velike istorijske perspektive ne protivreče jedna drugoj, kod Ždanova i kod Frajligrata one se međusobno isključuju. Za Marksa, partija ocenjuje uvek konkretni ovovremenski socijalni proces kao istorijski proces i, u tom smislu, oblikuje akciju istorijskog subjekta, dotičući, gotovo kao i u umetnosti, uvek na fonu budućeg — sadašnje, na fonu idealnog — realno, na fonu slobodnog — nužno, na fonu istorijskog cilja — konkretni cilj, kao i *vice versa.* Iz ove Marksove realno-istorijske vizije neumoljivo izranja novi svet kao jedino istorijsko ishodište partije u velikom istorijskom smislu, ali i kao ishodište same umetnosti socijalističke civilizacije u kojoj će se najzad ostvariti ono što je Breton tako lepo formulisao, da će „pesnik budućnosti prevladati potištujuću ideju o nepopravivom razvodu akcije i sna"[48].

Treba li, na samom kraju, da spomenem da, kada govorim o partiji u velikom istorijskom smislu, uvek mislim na Savez komunista Jugoslavije.

[48] André Breton, *Les Vases communicants,* u prevodu Marka Ristića, citirano prema knjizi: *Istorija i poezija,* „Prosveta", Beograd, 1962, str. 274.

Ištvan Seli

Građansko nasleđe u kulturi Mađara u Jugoslaviji i njegovo prevazilaženje*

Istorijski uzdužni presek

U istoriji Mađara koji žive na današnjoj teritoriji Jugoslavije raspoznajemo u osnovi dve velike etape. Prva se završava turskim osvajanjima u prvim decenijama XVI veka, kada u razvoju Mađara, koji su se ovde naselili krajem IX veka, nastaje prekid i praznina od skoro 200 godina. Druga etapa počinje ponovnim njihovim naseljavanjem u XVIII veku, tačnije, tridesetih i četrdesetih godina toga veka, kada je u decenijama posle zaključenja Karlovačkog mira počelo ponovno naseljavanje opustelih krajeva — koloniziranje Mađara, Nemaca i drugih narodnosnih skupina. To su migracije koje su područje današnje Vojvodine učinile nacionalno šarolikim. Mađarski kulturni život one prve etape nije potpuno nestao iz istorijske svesti. U ovim krajevima (naročito u južnoj Bačkoj i u Sremu) bilo je središte husitskih i drugih jeretičkih pokreta XV veka. Balint i Tamaš u Sremskoj Kamenici prvi put prevode Sveto pismo na mađarski jezik (*Husitska biblija*), a u ovom istom mestu

* Pod istim naslovom autor je napisao dužu studiju, iz koje objavljujemo samo pojedine delove po izboru samog autora.

Đorđe Sremac na latinskom jeziku piše istorijske radove na „ugar ske" teme. U tvrđavi u Baču i Petrovaradinu razvija se značajan humanistički centar pisane kulture toga doba. U manastiru u Slan kamenu nastala je *Knjiga psalmi*, uključena zatim u *Aporov ko deks*, jedna od najstarijih mađarskih pesmarica, a sredinom sto leća mesto Lug u Baranji bilo je jedan od centara reformacije u Mađarskoj. Svi ovi centri, uz manastirske škole, eklezije i druge crkveno-kulturne ustanove, prestali su biti izvorišta kulture krajem srednjeg veka, kada se raspala snažna feudalna mađarska država Sve je to ugrađeno u kulturnu svest sledećih stoleća jedino usled *istorijske vrednosti* toga nasleđa, iako nije postalo *aktivni činilac* kulturnog i javnog života, niti pak doprinelo daljem održavanju duhovnog nasleđa ovdašnjih Mađara. Kasniji mađarski duhovni život nije izgrađivan na ovim osnovama i nije predstavljao organski produžetak tog nasleđa. Toliko je ono bilo iščezlo iz svesti da su ga nosioci građanske mađarske kulture jednostavno zanemarili, nisu ga ni poznavali ili su čak poricali njegovo postojanje Osnovni tokovi mađarske kulture u kasnijim stolećima zaobilazili su provinciju. A na periferiji, u Vojvodini, književna i jezička mađarska kultura nastaje, zapravo, još u XVI veku. Interesovanje istorijske nauke za ovu zaboravljenu srednjovekovnu književnost i kulturu bilo je zanemarljivo, ona se prema njoj odnosila kao da je reč o fosilima, jer se duhovna kultura, posle ponovnog naseljavanja Mađara u XVIII veku, nije više obraćala ovim tradicijama. Nov duhovni život je započeo u znaku ideja prosvećenosti, čija je osnovna karakteristika — poricanje istoričnosti, racionalističko i moderno organizovanje društva, kritičko preispitivanje „iskonskog" i „nasleđa". U tom razdoblju se poriče bilo kakva uloga istorijskoj kulturi u formiranju prosvećenosti, i upravo zbog toga se smatra da se sa gledišta razvitka nacionalne prosvećenosti minula stoleća mogu zanemariti. Dovoljno je, primera radi, ukazati na Martinovićev Projekt ustava ili na javno-pravno-političke napise nekadašnjeg sremskog (vukovarskog) podžupana Jožefa Hajnocija.[1]

Ne smemo, međutim, zaboraviti da upravo u to vreme, između XVIII i XIX veka, dolazi do procesa konstituisanja nacija čiji se uticaj, tako reći, do dana današnjeg oseća u nacionalnoj kulturnoj svesti. Prirodna posledica toga je da u velikim borbama koje su pratile stvaranje nacije mađarski živalj u našim krajevima *nije* učestvovao. (Nasuprot tome, uloga srpske kulture u periodu prosvećenosti i ranog romantizma u Vojvodini bila je značajna.) Ovi krajevi su, sa gledišta sveukupne mađarske kulture, ponovo zauzimali tek sporedno mesto, jer je njihov politički i društveno-ekonomski značaj bio sasvim zanemarljiv u poređenju s drugim mađarskim regionima. Geopolitički položaj ovih krajeva („granica", bojište, nacionalna raznolikost itd.) ne omogućava niti čini nužnim da se ovo područje razvije, da se u pogledu kulture i prosvećivanja unapređuje. Kulturna politika prosvećenog apsolutizma, reforme

---

[1] Vidi opširnije: Ištvan Seli, *Hajnóczy és délszlávok* (Hajnoci i Južni Sloveni), 1965.

jozefinskog doba (Josif II) samo su ovlaš dodirivali ove krajeve u smislu prosvećivanja. Bitno je na ovom mestu ukazati na činjenicu da se prosvećenost Srba — koji ovde žive zajedno sa Mađarima i koji, posle velikih migracija 1690, dobijaju sve veći značaj i sa etničkog gledišta i brojčano, i s vremenom imaju sve važniju ulogu kako u vojničkom tako i u privrednom pogledu — razvija u sasvim drugom pravcu. Njihova zatvorenija kultura (crkveni karakter) omogućila im je da pri velikim političkim i javnim potresima (germanizacija; mere takozvanog *ratio educationis;* manja uloga u državnom životu itd.) ostanu po strani. Upravo, ta izolovanost većeg stepena omogućila im je da sačuvaju autentičnost svoje kulture, njene arhaičnije crte, narodni karakter, dakle sve ono što im je u XIX veku u velikoj meri pomoglo da ostvare preporod svoje književnosti, u skladu sa zahtevima vremena.

Razdoblje razvoja mađarske građanske kulture je druga polovina XIX veka, naročito decenije posle Nagodbe 1867. Dokaz tretiranja ovog kraja kao periferije u pogledu razvoja kulturnog života, koji je po strani od glavnih tokova kulture, izdvojen od mađarske prosvećenosti, jeste činjenica da su pisci rođeni ili odrasli u ovom području najvećim delom „pobegli" u Budimpeštu iz ove provincijalne besperspektivnosti, i tek tamo napravili zapaženu umetničku karijeru, postigli pravi uspeh i stekli uopšte priznanje. Peter Lerinc u *Spomenici,* izdatoj povodom Mađarskih svečanih igara na Paliću 1952. godine, na nizu stranica navodi imena ličnosti koje svojim brojem opovrgavaju predstavu o tome da je u našim krajevima uvek bilo malo mađarskih talenata.[2] O tome piše i Đerđ B. Sabo u svom *Umetničkom pregledu.* Ipak, ne može se opovrgnuti činjenica: Vojvodina nije obezbeđivala prostor za razvoj mađarske umetnosti. Pomenuti autori ne govore o uzrocima takvog stanja u istorijskom formiranju mađarske kulture u Jugoslaviji iako je već i mađarska buržoaska istoriografija dosta uspešno osvetlila pozadinu ovih pojava. Đula Sekfi (Szekfü), jedan od najuglednijih naučnika epohe, objašnjava to izopačenošću mađarskog kapitalizma, koji odlikuju veliki apetiti i snažan polet. Mada on tu pojavu kritikuje sa desnih pozicija, ipak se čini da je njegova ocena pravilna: „Ovaj kult države koji samog sebe obmanjuje dostiže vrhunac u centralizaciji, u prevazi Budimpešte i svođenju mađarskih energija provincije na nivo malodobnosti i ropstva. Jer Budimpešta je ponizni lakej ovog našeg samoobmanjivanja, spreman da liferuje sve; to je glavni grad koji smo učinili pompeznim simbolom naše državnosti, ogromnim emporijumom modernog kapitalizma, da bi svojim ustanovama, prožetim liberalističkim duhom, svojim javnim mnenjem organizovanim na kapitalistički način, stalno punio uši hvalisanjem i ulagivanjem . . ."[3]

---

[2] *Magyar Unnepi Játékok* (Mađarski festival), str. 157—164.

[3] Szekü Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik* (Tri generacije i ono što za njima sledi), VI izdanje, Budimpešta, 1940, str. 274/5.

Štetne posledice jake državne centralizacije i upravljanja iz glavnog grada školstvom, mađarskim naučnim i umetničkim životom u doba dualizma, naročito su se snažno osetile u periodu posle prvog svetskog rata. Te godine i decenije su, istorijski neminovno postavile pitanje naučnog i kulturnog osamostaljivanja. U područjima u kojima je mađarska kultura imala dublje korene mađarske manjine, koje su se oslanjale na tradicije i svesno ih prihvatale u istorijskim i političkim uslovima nastalim posle 1918, lakše su prebrodile tektonske poremećaje kojima su bili izloženi evropski narodi pod dejstvom prvog svetskog rata nego one manjine čije su kultura i nauka bile manje razvijene i koje u tom pogledu nisu činile nacionalne mikrozajednice sposobne za „autarhiju". Ova upućenost na glavni grad i zavisnost od njega postale su izvorištem raznih pogrešnih predstava i kod Mađara u Jugoslaviji, kao što se i u Mađarskoj upravo na njih može svesti niz idejnih zabluda. Romantičan i naivno antibudimpeštanski program Dežea Saboa zasnovan je na tome što on u Budimpešti vidi Moloha mađarskog kulturnog i naučnog života. Ovaj stav je sličan poziciji kontrarevolucionarne ideologije, mada ova potonja „istražuje krivicu" Budimpešte iz razloga što su proleterske mase koncentrisane u njoj uz internacionalističku, „nemađarsku" levičarsku inteligenciju, predstavljale stalnu pretnju mađarskom nacionalizmu.

Lutanje jugoslovenskih Mađara u razdoblju između dva svetska rata, prilikom traženja puta, takođe je posledica ovog „istorijskog kratkog spoja". Međutim, u tadašnjim uslovima duhovnog života i nacionalne kulture nije se ni nudilo neko rešenje, neki izlaz iz ovog stanja bremenitog klasnom borbom, teškom ekonomskom krizom, nacionalnim suprotnostima. Tek je konačna pobeda socijalističke revolucije 1945. stvorila realne mogućnosti da kulture narodnosti postanu punoletne, zrele. Pobeda koju ćemo, na osnovu determinantnih aspekata i temeljnih stavova ove studije, definisati, s obzirom na tendencije i procese, kao *prelazak manjine u narodnost.*

Iskustva, tokom dobre polovine stoleća posle 1918, višestruko su poučna za nas. Naša „nova" kultura stalno je bila izložena opasnosti koja je pretila sa dve strane. S jedne strane, nju su ugrožavali skučenost, začaurivanje, samozadovoljstvo, i, kao posledica toga — provincijalizam, degradacija zahteva i ograničenost, a s druge uniformisanje, neosetljivost prema osobenim obeležjima, nipodaštavanje tradicija i svesno odricanje od njih kako sa građanske tako i sa dogmatske, „marksističke" strane. Zapravo, obe tendencije polazile su od shvatanja o superiornosti i inferiornosti određenih kultura i jezika. Ovo deluje potpuno anahronistički u uslovima socijalističkog samoupravljanja i zbog toga je utoliko potrebnije odlučno se suprotstaviti ostacima takvih shvatanja.

Društveni presek

Sistematsko proučavanje socijalnih osnova mađarske kulture na području Vojvodine zapravo još nije ni započelo. Bilo je sporadič-

nih pokušaja između dva svetska rata da u okviru monografije o nekom gradu ili naselju autori daju letimičan osvrt i na kulturno-socijalne probleme. Njihove konstatacije, međutim, nisu imale nikakvog dejstva niti su dovele do stvaranja promišljene i šire koncipirane kulturne politike koju bi bar prihvatile ustanove i organizacije narodnosti. Kao primer takvih pokušaja navešćemo objavljivanje sledećih knjiga u seriji „Jugoslovensko-mađarska biblioteka": *Városok*... (Gradovi) u dva toma i *Néprajzi és történelmi vazlátok* (Etnografske i istorijske skice) takođe u dva toma, u seriji „Városok... Falvak..." („Gradovi... Sela..."), sociološke studije o selu i inteligenciji u časopisu „Hid", koji je tada pokrenut; skice monografija o selu, pod naslovom *Testvériség* (Bratstvo) itd. Kod svih tih dela ne mogu se zapaziti neka zajednička obeležja koja bi se temeljila na opšteprihvaćenom pogledu na svet ili na istovetnoj metodologiji, a uz to ona nisu pripadala ni istim književnim tendencijama. U jednoj tački se ovi tekstovi ipak susreću. Naime, svi autori smatraju da je domaća mađarska kultura bez korena, da je nesposobna za život i da, s obzirom na razvojne mogućnosti, nema perspektive.

Uzorke ovom Đerđ Donat vidi u sledećem: „Između vojvođanske mađarske srednje klase i seljaštva ne postoji uopšte organska veza. Nema onih dragocenih vrednosti koje daju snagu ovim dvema najznačajnijim klasama. I usled stalnog tuđeg uticaja sve više se rastvara, postaje sve neuhvatljivije jezgro vojvođanskog mađarstva." Šta treba preduzeti? Intelektualna omladina mora potpuno da oseti probleme sela, jer „selo nije za nas samo selo, već i cilj, ostvarenje sadržaja našeg života, moramo upoznati dušu sela, videti kako ono razmišlja, kako živi". Da bismo se približili cilju, valja pokrenuti mlade da odu selu u pohode, kao „vojvođanski guslari". Jer, „današnja mađarska srednja klasa Vojvodine može da se preporodi i oslobodi svog dekadentnog, gospodskog duha jedino uz prihvatanje seoskih elemenata, koji će svesno spasavati sve vrednosti sela! Ako do toga ne dođe, ona ne može preuzeti na sebe važnu i tešku misiju koja je očekuje"[4].

Đula Švarcer u istom broju „Hida" izvlači sledeći zaključak: „...nije ni ekonomski položaj jedinki u našoj manjinskoj zajednici takav da bi mogao obezbediti materijalna sredstva neophodna za duhovni život. No, pored ovih opštih uzroka, na naš duhovni život takođe utiče i materijalno, a, s tim u vezi, i moralno srozavanje srednje klase koja ima najviše smisla za čisto duhovne akcije, kao najznačajnija klasa. To je zlo, a rešenje problema se nalazi u intenziviranju našeg duhovnog života. Zlo je, dakle, naš nerazvijeni duhovni život, a rešenje — njegovo razvijanje.

Materijalni su uzroci: kulučenje u borbi za život angažuje svaki čovekov trenutak, zatim tu je i ekonomska kriza i, što nas naročito pogađa, kriza poljoprivrede. Duhovni momenti: nedostajanje moralnih snaga koje se crpe iz istorijske prošlosti, područje

---

[4] *A falu és az ifjúság* (Selo i omladina), „Hid", jul 1934, str. 16—18.

nerazvijeno kulturom u pogledu prosvećenosti i života većine, raznorodan sastav Mađara i polurazvijena svest širokih masa"[5].

Dok prva dvojica autora ovom pitanju prilaze sa stanovišta odgovornosti srednje klase i gradskog čoveka i u tome vide problem kulturnog zaostajanja narodnosti, dotle desničarski orijentisan pisac u svom prilogu u „Testvériségu", govoreći o Vojlovici, ne bez zluradosti konstatuje da „iskonskoj i netaknutoj" seoskoj kulturi preti prodor gradske kulture i mentaliteta. U velikim promenama unutrašnjeg života sela veliku ulogu igra blizina gradova, uticaj života u njima, infiltracija gradske kulture. Takođe, već se formira seoska omladina „s kačketom na glavi", koja nije više spremna da nastavi život svojih otaca. Ponašanje i navike je pokupila u Pančevu i Beogradu, a napredak i kulturu poistovećuje sa odricanjem od tradicija. Vodi površan i besadržajan način života, isključivo teži majmunskom podražavanju, prihvatajući time spoljna obeležja kulture i tako postaje lak plen svakog uticaja. (...) Ovoj najnovijoj generaciji „s kačketom" već je sasvim svejedno da li peva mađarsku ili srpsku pesmu ili neki šlager koji je donela iz grada.[6]

Razmatrani problem, društvenu pozadinu kulture Mađara u Jugoslaviji, zapravo njihovu neukorenjenost, ipak je najjasnije formulisao Karolj Havaš u petom broju „Kalanđe" („Krstina") iz 1934. godine: „Kulturna veza između kulturnih nastojanja Mađara i mađarskog naroda u Jugoslaviji je veoma labava. Svaki kulturni rad, makar on bio najpošteniji i motivisan najčestitijim pobudama, ostaje jalov pokušaj i bez korena sve dok ne obuhvati klasu zanatlija i zemljoradnika.

Ako narod sela i sitna buržoazija grada ima danas tako malu sposobnost za prihvatanje kulture, to nije greh ove generacije. To je greh starih vremena, njihov težak nedostatak."

Nema sumnje da nastojanja, analize i konstatacije u „Kalanđi" i u tek pokrenutom „Hidu" nose pečat romantično-antikapitalističkih shvatanja naprednih građanskih krugova, a sve je to u osnovi inspirisano mađarskim pokretom „za istraživanje sela", koji je započeo tridesetih godina, odnosno pojavom „narodnih pisaca". Već su krajem te decenije krugovi s marksističkim pogledom na svet ili njima bliski pojedinci izrazili osnovanu sumnju u stvarne vrednosti i rezultate ove „književnosti stvarnosti". Tako i „Hid", koji od 1936. izlazi pod rukovodstvom KPJ, raskida sa ranijim tendencijama i časopis sve više odražava klasno-borbene težnje nalazeći se u službi radničkog pokreta. Znači, naši publicisti i beletristi su na taj način prikazivali dimenzije i utvrđivali zadatke, pa, i bez obzira na ideološku orijentaciju, postupali na takav način, prema svom osećanju i shvatanjima, jer su — kako je to Kornel Senteleki svojom ogromnom sugestivnom književničkom snagom izrazio —

---

[5] *Szellemi életünk margójara* — Marginalne beleške o našem duhovnom životu, str. 10—12.

[6] Thomka Viktor, *Egy aldunai székely község szociográfiája* (Sociografija jednog sikuljskog sela u Podunavlju), „Testvériség", jul 1939, str. 16.

uočavali i najmanja odstupanja. Zapažanja Ištvana Lataka, Lajoša Turzoa, Lasla Gala i ostalih predstavnika takozvane socijalne literature imaju istovetan smisao kao i konstatacije građanske literature, čiju sintezu formuliše Senteleki u predgovoru za antologiju novela *Akácok alat* (Pod bagremovima). Jedna od njegovih najbitnijih misli je da se „treba uhvatiti za postojeće datosti vremena, tla, činjenica i društva", i da to podjednako obavezuje nosioce najrazličitijih ideologija, jer ideološka borba može da bude stvar, pre svega, većinskih naroda, dok manjinski pisac snosi veću odgovornost za obezbeđenje proste egzistencije svoga jezika i kulture nego za išta drugo. Eto, već se tu ističe karakter manjinske egzistencije, koji nivelira, isključuje klasnu borbu i teži ka ostvarivanju ideološke uloge, za što ne snosi krivicu samo Senteleki, već su tome uzrok i sami životni uslovi „manjinski". Po njegovom mišljenju, „geopsihološki faktori su jači od društvenih, da i ne govorimo o slabim kulturnim faktorima". On na njemu svojstven način ukazuje i na uzroke ove izjednačenosti, klasne nivelacije: „U naše gradove prodire salaš, selo, mi nemamo velike industrijske centre u džungli betona odakle bi ovaj provincijalni vazduh bio istisnut. Usled opštih prilika proletarizuje se i građanski sloj Mađara. I tako se nalaze jedni pored drugih: pobornici socijalnog skretanja ulevo, s jedne, i teški, konzervativni duhovi, s druge strane, pri čemu ovaj njihov susret do sad još nije izazvao konflikte, ali se još ne mogu zapaziti ni znaci izjednačavanja. Manjinska sudbina i život takođe su gotovo sasvim isti u celoj našoj državi. Gradovi ne predstavljaju veće kulturne centre, sve je manje mađarskih učitelja, a škole su nam sve državne. Gotovo bi se moglo reći da stvar naše opšte kulture leži na plećima naše dosta razvijene štampe."[7]

Neprikosnoveni autoritet Sentelekija i njegova književna politika su predodredili ne samo pravac razvoja mađarske književnosti u Jugoslaviji nego i gotovo celokupnu kulturnu orijentaciju u vreme stare Jugoslavije, ali i nadasve zadatke u oblasti prosvećivanja. Njegov se uticaj oseća sve do danas, a ogleda se u tome što se zadaci manjinskog prosvećivanja, idejni pravac koji iz toga proizlazi, političko ponašanje, idejna orijentacija, kulturna politika podvrgavaju aspektima „manjinske sudbine". On je, naime, smatrao da je izvorište duhovnog razvitka i svih životnih manifestacija Mađara, kojih je već tada bilo blizu pola miliona, isključivo manjinski status, pa je i zadatke utvrđivao na toj liniji, zanemarujući ostale vezane za klasni položaj tog življa, pa čak nije uzimao u obzir ni nacionalne ciljeve, ni opšte tendencije i nastojanja celokupne mađarske kulture. Ovom prilikom se ne možemo prihvatiti ocenjivanja uloge ovog značajnog i veoma uticajnog pisca i njegovog dela, ali moramo reći da su u razdoblju razvoja mađarske građanske kulture njegova načela i idejni stavovi odlučujuće uticali na celu mađarsku prosvećenost i duhovni život Mađara u Jugoslaviji, kako pozitivno tako i negativno.

---

[7] *Akácok allatt* — Novele mađarskih pisaca iz južnoslovenske zemlje, str. 5—12, Novi Sad — Subotica, 1933.

Posle oslobođenja objavljuju se veoma ozbiljne publikacije koje se dotiču naših kulturno-socijalnih problema. Do monografske obrade tih problema ipak nije došlo sve do danas. U daljem našem izlaganju mi ćemo se češće pozivati na ove publikacije, koristeći se njihovim rezultatima i zbog toga se zasad uzdržavamo od izvlačenja pouka.

Koreni „manjinske" svesti

Naučnici s marksističkim pogledom na svet, koji primenjuju marksistički metod, upozoravaju da osobenosti nacionalnih kultura, a i samo njihovo formiranje i razvitak nisu psihički uslovljeni, već pre svega istorijski i društveno. Mi ipak smatramo da se ne može zanemariti ni jedan od ovih elemenata.

Vilmoš Voigt, istražujući pojave akulturacije i posmatrajući spoljne okolnosti kulturnih promena što su zapažene u nacionalnim zajednicama (i kod narodnosti), te uzajamne uticaje „kompletnih kultura, kompletnih sistema", došao je do zaključka da je akulturacija međunarodna pojava, pa samo u tom okviru može da bude i uspešno razmatrana i ispitana. On, istina, nije želeo da napusti teren folklora, ali neki njegovi stavovi i konstatacije izgleda da se mogu uopštavati i da su na jednom višem principijelno-teorijskom nivou. Naročito tvrdnja da je akulturacija istorijska i društvena činjenica, i da ona podjednako važi za sve evropske kulture. O statističkim merenjima i tabelama koje objavljuje sâm izjavljuje da ih valja „istorijski" shvatiti, a pojave koje one otkrivaju ne treba ispitivati kao statističke, već kao društvene činjenice, i tako ih razumeti. Izvanredno su važna i lokalna odstupanja. Akulturacija mađarskog stanovništva koje od kraja prvog svetskog rata živi izvan Mađarske izrazito je dvostruki proces (akulturacija prema mađarskoj i nemađarskoj „zvaničnoj" kulturi). „Ovo bi se jedino moglo jasno prikazati, maltene mikroskopskom analizom istorijskih procesa i promena pojedinačno, po regionima. Ipak, izgleda da se ovaj posao može obaviti i da bi čak bilo i nužno da se to što pre učini."[8]

Dosledna primena naglašenog društvenog i istorijskog aspekta čini izvanredno aktuelnim zapažanja i jednog drugog autora. Erne Gal operiše, istina, psihološkim pojmovima, ali ih prilikom analize oblika ponašanja i prirode kulture „perifernih grupa" i „perifernih ličnosti" izvodi iz date društvene i istorijske stvarnosti. On kaže:

„Periferne grupe, kao što je poznato, obično nastaju prilikom transformacija raznih društvenih (državnih, etničkih) struktura, u pojasu dodira određenih struktura. Na njihov razvitak vrše uticaj razne kulture, zbog čega asimilacija i akulturacija predstavljaju centralno pitanje njihovog postojanja, koje inače protiče u polju dejstva centrifugalnih i centripetalnih sila. Periferna ličnost, kao

---

[8] *A Hungarológiai Intézet Tudományos közleményei* — Naučna saopštenja Hungarološkog instituta, br. 19—20/1974.

tip ličnosti, javlja se kao rezultat velikih migracija i mešanja, te uzajamnog dejstva kultura. Ta ličnost živi u magnetnom polju dveju kultura i asimilira ih, ali ona takođe posreduje među njima, ne odričući se originalnih, ako hoćete iskonskih, tradicija kulture.

Ovaj ontološki status nije jednom zauvek dat, već je to osobina koja se kreće i menja. On izražava tu povećanu mobilnost toliko karakterističnu za današnje vreme. Može da postane izvorom velikih stvaralačkih energija, ali isto tako i da izazove tragične konflikte. Ostanimo kod ovog potonjeg: primanje dveju kultura još ne izaziva konflikte karakteristične za život na periferiji niti javljanje simptoma koji te konflikte prate (osećanje manje vrednosti, prekompenzacija, otuđenje). Konfliktna situacija nastaje kada na pojedinačnu težnju za identifikacijom dotična grupa odgovara odbijanjem (...) Kod onoga koji je hteo da se uklopi ovaj negativni odgovor izaziva krizu i otkriva njegov labilan i dvosmislen položaj. Njegovo reagovanje može biti različito: unutrašnje očajanje, rezignacija, dobrovoljno povlačenje u duhovni geto ili pak vraćanje ka originalnom identitetu."[9]

Sa tog gledišta je izvanredno poučan portre koji je Isidora Sekulić dala o Lazi Kostiću. Ovaj esej s ogromnom snagom opisuje duševni život pisca, pripadnika manjine, koji živi u bezvazdušnom prostoru ili je — da se poslužimo danas uobičajenim izrazom — otuđen. Prikazuje i granice njegovih stvaralačkih moći, koje su se u Kostićevo doba zaista pokazale neprebrodivim: „Vojvođanin sa velikom vokacijom, to je u prošla vremena značilo gotovu tragediju. Možeš moći i znati šta hoćeš, ne možeš ništa postati i nikuda se popeti. Izuzetan, možda velik, nigde nisi potreban, čak ni upotrebljiv. Ko će da ti dade svoje ime? Ako si muzičar, u koje zemlje muziku spadaš? U koje zemlje slikarstvo spadaš? Možeš ići da molueš srpske seoske crkve. U koje zemlje literaturu spadaš? Nemaš države, ni pečata; ni svoje hijerarhije u koju bi normalno ušao bilo na visoku građansku dužnost, bilo na visok umetnički rang. Šta nastaje u darovitu čoveku, u moćnoj prirodi? Raspinjanje, bes, stid od života, mizantropija, samomržnja, otrovan karakter, bežanje, ma kuda, u Srbiju, u Crnu Goru, u svet, do đavola. A kad vas ni Srbija ni đavo neće, onda u onu poznatu, dosta odljudnu višu kulturu u kojoj su se nekako kurjački smirivali mnogi viši tipovi vojvođanski, pošto su za sobom spalili sve mostove ambicije. Ostajalo je tim ljudima jedno: stav nekog separatizma; izbeglištvo iz života u kojem se ne zna šta je pravo, a šta krivo: u kojem se ne vidi cilj; a ako se vidi, nije jasno da li se ka tome ide preko pobeda ili preko poraza. Eto problema nekadašnjeg izuzetnog čoveka u Vojvodini: ili ući, zaglibiti se u normu puke sebičnosti (salaš; unosna advokatura) ili uzeti neki trajno nenormalan stav prkosa na sve strane, ući u odvratnost prema svakom uviđanju i popuštanju. I otuda nabusit, često bolestan i lud, a svakako rogat otpor prema svakoj reviziji onoga šta smo, i šta smo radili, makar i da

[9] Erne Gal, *Tegnapi és mai önismeret* (Jučerašnja i današnja samopoznanja), Bukurešt, 1975.

smo rđavo radili, makar mogli isto to daleko bolje uraditi. Sve, samo ne obrt unatrag, oborena glava, jer je oborenih glava dosta i suviše. Ne stiže se nikuda ni kad se radi dobro, ni kad se ne radi dobro, i onda bar ne odricati samoga sebe! Za nesreću, prkos darovita čoveka je lepa stvar, impozantna stvar, slatka stvar. Ako ne mogu ostvariti *hoću*, onda ću bar ostvariti *neću*."[10]

Odgovori na ova pitanja koja muče kulture narodnosti i one koji na njoj rade sami se nameću. Ove negativnosti se mogu ukloniti samo na taj način i samo onda kad nestanu i uzroci koji ih izazivaju. A najvažniji zahtev u ovom pogledu je ukidanje perifernog karaktera kulture narodnosti. To se može postići, s jedne strane, ako institucionalizovanjem i stvaranjem instrumenata obezbedimo narodnostima negovanje kulturnog života na *nacionalnom nivou*, a, s druge, time što ćemo kulture narodnosti učiniti ravnopravnim delom kulture većinske nacije (nacija), što praktično označava dve taktičke varijante jednog te istog procesa. U kulturnoj politici Jugoslavije, naročito poslednjih nekoliko godina, učinjen je niz koraka napred u navedenom pravcu koji podjednako obuhvata oba opisana tipa taktičke varijante istog procesa. Ovom prilikom nije nam zadatak da pomoću statističkih i drugih podataka dokazujemo (ili bar ilustrujemo) rezultate od istorijskog značaja koji su postignuti posle oslobođenja na polju razvijanja kulture narodnosti. Zadovoljićemo se konstatacijom da se, kao rezultat ovih pozitivnih promena, psihički život, koji je opisao Erne Gal, bitno izmenio. S jedne strane su, naime, već i danas obezbeđeni uslovi institucionalizacije mađarske kulture u Jugoslaviji, a, s druge, sve je šira staza koja vodi ravnopravnom uključivanju kulture narodnosti u kulturne tokove zajednice naroda i narodnosti. Dosadašnji monografski i bibliografski radovi saopštavaju podatke koji ulivaju nadu u pogledu povoljnog prihvatanja na jugoslovenskom tlu domaće mađarske kulture (naročito se ima na umu beletristika). Ne možemo ipak da prećutimo neke svoje sumnje kad je reč o akulturaciji (za razliku od *razmene* kultura, davanja i primanja, društvenih premisa *jugoslovenske* socijalističke kulture).

Problem o kome smo ovde samo letimično govorili jedva se mogao uočavati u životu Mađara Jugoslavije u razdoblju između dva svetska rata zbog zatvorenosti i nacionalne učaurenosti kako „većinske" tako i „manjinske" kulture, što je u velikoj meri sprečavalo međusobne dodire ovih „endogenih" kultura, koje su se zbog toga izolovano razvijale. Bilo je i spoljnih uzroka, o kojima će još biti govora. Zbog toga smo prinuđeni da poneke od uzroka nepoželjnih pojava „manjinske svesti" prikažemo uz pomoć primera tokom poslednjih trideset godina, što nikako nije u skladu s hronologijom izlaganja materije u ovoj studiji.

---

[10] Isidora Sekulić, *Mir i nemir* (Laza Kostić), Beograd, 1957, str. 64.

Manjina — narodnost

U pogledu shvatanja i tumačenja sadržaja ovih termina, odnosno izraza, danas više nema dilema. Šira zajednica korisnika jezika i javna svest danas već dosta jasno uočavaju sadržajne diferencije što proističu iz ovog raspoznavanja dva pojma. U stručnoj literaturi ipak povremeno dolazi do dilema u pogledu upotrebe termina i diferenciranja na način koji smo naveli. Arpad Lebl, na primer, smatra da izraz „manjina", kao pejorativnu, osuđujuću, čak uvredljivu oznaku treba izbaciti iz našeg rečnika, mada je, istorijski gledano, i reč „narodnost" imala osuđujuće-pejorativno značenje. „Reč je nastala da bi se svojevremeno u staroj Ugarskoj izrazio prezir, da bi se istaklo kako Srbin, Rumun i drugi ne znače naciju, štaviše, da su oni samo deo jedinstvene i nedeljive mađarske (ugarske) „političke" nacije. Srbin, Rumun — oni ne čine naciju, već samo narodnost, najviše to može značiti da je možda u pitanju Mađar „sa srpskim" ili „rumunskim" maternjim jezikom". Time što je dodata oznaka *„politička"* nacija nije se umanjilo prezrivo značenje s obzirom na to da *nacija* već i sama po sebi uvek označava političku naciju. Etnografski *narod,* naime, još nije nacija, već je to jedna prethodna razvojna faza! Narodnost pak ima svoje posebno značenje: tumačili su je već i tako da je to neki međustepen u razvitku između etnografskog naroda i političke nacije; ili je to grupa (formacija) koja se tek sada pretvara u istorijsku naciju. Pod tim pojmom, međutim, podrazumevaju i osobinu koja naciju čini nacijom. Na primer: X. Y. je po narodnosti — Mađar! Bez obzira na to gde dotični živi — da li u Mađarskoj ili u Vojvodini, pa i bez obzira na vreme, pre 1918. ili između 1918. i 1941, ili 1941. i 1944, ili je pak reč o sadašnjici? Naime, tek je od godina i teritorije zavisilo da li ta reč znači naciju ili pak narodnost! Dakle, ovde nije posredi *razvojni stupanj,* šta inače narod, narodnost, nacija znače, već istorijska situacija, položaj u odnosu na vlast i vladavinu. Bar do 1945. godine. Danas, kada ne postoji nacionalna vladavina niti državni jezik tim manje ima smisla da se koristi reč narodnost, pa je došlo vreme da smislimo neki novi termin (...) Da ne postoji *pitanje narodnosti,* već samo *nacionalno pitanje,* to je sada, posle svega što je rečeno, sasvim jasno.[11]

U ovom pitanju se radije opredeljujemo za shvatanje Lasla Rehaka, koji u svojoj studiji, u poglavlju pod naslovom „A „nemzeti kisebbségektöl" a „nemzetiségek" fele (203—243) — „Od „nacionalnih manjina" ka „narodnostima" — razliku između pojmova *manjina* i *narodnost* zasniva upravo na tome da su u njihovom političkom, pravnom i društvenom položaju nastale bitne promene uvođenjem i razvojem samoupravnog sistema. Zbog toga tu izmenjenu situaciju moramo i izraziti sa dva tehnička termina. Korišćenje izraza *narodnost* u današnjoj jezičkoj praksi nije zasnovano na istorijskim i etimološkim razlozima, već označava *sadašnje pravno*

[11] „Létünk" — Naše postojanje, 1973/I, str. 50—51, *Történelmi terminológiánk problémái* (Problemi naše istorijske terminologije).

stanje, nasuprot reči „manjina" koja asocira na drugi pojmovni sadržaj. Znači, pojam *narodnost* nema za cilj da se njime diferencira od *nacije*, već samo da bi se istakla razlika u odnosu prema manjini. Mi bismo, s naše strane, još dodali da izraz smatramo prikladnim i tačnim, jer se (1) odlično uklapa u naš politički sistem koji čini razliku između nacije i narodnosti u pogledu državnosti i državotvornosti, i (2) što ne identifikuje *deo* nacije s njenom *celinom* i time isključuje, neutrališe i eliminiše pokušaje koji se tu i tamo javljaju da se Mađari u Jugoslaviji izdvoje iz svoje nacije, otkinu od nje.

Iza ovog pitanja, koje je na izgled čisto leksičkog karaktera, kriju se problemi kao što su „deljenje" nacionalne kulture po regionima; lokalni ili „opštenacionalni" karakter nastajanja, odnosno tradicionaliziranje kulturnih dobara; razlike između istorijskog i sinhronog pristupa itd. Ova pitanja, kojih smo se samo ovlaš dotakli, često su se postavljala u našem kulturnom životu u građanskoj epohi između dva svetska rata i u decenijama posle oslobođenja (tada kao recidivi prethodne epohe) i osvetljavana su sa dijametralno suprotnih pozicija. Naš zadatak se dobrim delom sastoji u tome da sučeljavanjem ovih gledišta pronađemo odgovore najprikladnije za naš samoupravni socijalistički sistem.

Manjina kao „ideologija"

Manjinski životni uslovi od 1918. do 1941. godine sami po sebi nužno su građansku svest o naciji ispunjavali negativnom idejnom sadržinom, bez obzira na namere i političko držanje građanskih mislilaca i pisaca, ma koliko oni bili liberalni, tolerantni, kosmopoliti, lišeni uskog shvatanja nacionalizma, pa i — antifašisti. Ovom prilikom nismo u mogućnosti da naša razmatranja proširimo na celokupnu, veoma složenu problematiku građanskog tumačenja pojmova nacija i narodnost. Moramo se zadovoljiti time da se osvrnemo na najvažniju idejnu tendenciju u našem kulturnom životu, koja manjinski položaj shvata kao ideologiju, kao idejni sistem što određuje i društvenu svest, kao idejnu koncepciju postojanja, kao odlučujući faktor u svakoj vrsti kulturne, književne i naučne delatnosti. Ovo shvatanje moramo kritički razmotriti i odbaciti ga najmanje iz dva bitna razloga:

a) zbog toga što parališući i demobilišući deluje na klasnu usmerenost radničkog pokreta, na traženje puta ka socijalističkom razvitku; ono je štetno čak i sa gledišta same napredne građanske kulture, i

b) zbog toga što još više sužava i smanjuje mogućnosti kulture narodnosti, koje su i inače ograničene i nedovoljne, a to čini na taj način što književnost, nauku i umetnost — znači duhovni život uopšte — posmatra sa stanovišta koje je tom duhovnom životu tuđe, koje ne može da bude determinantno u pogledu njegova sadržaja.

„Manjina kao ideologija", kao pojava, bila je stalan pratilac građanske epohe. Dolazila je do izražaja i prilikom pokretanja naših časopisa. Ni naš najnapredniji književni organ, časopis „Hid", nije bio oslobođen ovoga shvatanja — istina, to je bilo pre „preuzimanja vlasti" u redakciji „od strane komunista".

U svom članku Đula Švarcer se zalaže za što hitnije izgrađivanje ove „ideologije" („Hid", jul 1934): „Nacija kao zajednica ljudi koji žive kao pripadnici jedne države — politički je pojam. Prema tome, postojanje nacije ne zavisi neposredno od toga da li ima i koliko je razvijen njen duhovni život. Drukčije stoji stvar sa nacionalnom manjinom. Nacionalna manjina je, pre svega, kulturni pojam. Njen cilj je neometano održanje duhovnog života narodnosti koja je postala manjina i prilagođavanje transformacija duhovnog života narodnosti u skladu s novim položajem. Nacionalna manjina postoji jer, usled njenog duhovnog života, zajednički jezik pojedinaca dolazi do izražaja i u formi duhovne zajednice.

Da bi Mađari ovde, ne samo po broju već i kao manjinska nacionalna zajednica, postojali — uslov je zajednički život (...)"

Autor zatim razmatra pitanje — da li postoji manjinski mađarski duhovni život, i dolazi do zaključka da on, istina, postoji, ali je slab, jer „mađarska manjina u južnoslovenskoj zemlji nema razvijenu svest, nema ideologiju, nema konsolidovani mađarski duhovni život uslovljen istorijskim, etničkim, geografskim i ekonomskim datostima.

Manjinska ideologija je mnogo značajnija pojava, pa je nju nemoguće razmotriti u jednome članku. Ovoga puta reći ćemo samo toliko da je reč o dvema mogućnostima: ili je naš duhovni život neodređen i još ni izdaleka nije konsolidovan i jedinstven, jer nemamo ideologiju; ili naš nerazvijeni duhovni život još nije u stanju da stvori manjinsku ideologiju".

Želja za stvaranjem „duhovne zajednice na jezičkoj osnovi" prožima dvadesetih i tridesetih godina antologije, izdavačke poduhvate, pokušaje pokretanja časopisa. O antologiji *Kéve* (Snop), objavljenoj 1928, u uvodnoj reči se kaže da je cilj ove zbirke pesama „povezivanje rasutih, razjedinjenih i nesložnih snaga, objedinjavanje na stranicama iste knjige vrednosnih snopova ljudi koji žive različitim životom u pogledu vremena i ideologije (...), ovde u Vojvodini, u kojoj publika — šaka jada — ne može da izdržava ni jedan književni časopis, a još manje bi mogla podneti izbor književnih pravaca koji bi se jedan drugome suprotstavljali (...) Treba dati dokument o mađarskom književnom stvaralaštvu u Jugoslaviji (...) da bi pisci privrženici svih književnih pravaca jedni drugima pružili ruku, pokazujući razumevanje za pravac onoga drugoga, radi obavljanja zajedničkog posla".

Kornel Senteleki u predgovoru antologije *Akácok alatt*, koju smo već citirali, piše: „Do sada je svaka mađarska književna akcija u južnoslovenskoj zemlji bila u znaku sloge. Naslov prve antologije lirike bio je *Kéve* (Snop), a naslov našeg književnog pregleda glasi *Kalanđa* (Krstina). Svaku vlat skupiti u snop, a sve snopove brižljivo složiti u krstine da ni jedno jedino seme ne bi

propalo — to je bila lozinka, ideja-vodilja, a moglo bi se čak reći i — životni program. Ako neko piše na mađarskom i ako u njegovim napisima nalazimo određene vrednosti, onda je njegovo mesto u snopu koji okuplja sve poslenike mađarske kulture, bez obzira na njihovo političko uverenje, umetničke zamisli ili pogled na svet.

Takav stav je opravdan, čak i jedino ispravan, ako je posredi stvaranje mađarske književnosti u južnoslovenskoj zemlji, sloboda njenih razvojnih mogućnosti. (...) Naš pogled na svet je različit, čak i pojedinačno zastupamo različita gledišta, svaki od nas ima svoj pogled na svet koji je, međutim, pod snažnim uticajem promenljivog lica sveta koji se u bolovima previja. Među nama nema ortodoksnih revolucionara niti je naše napuštanje politike pogodno za kruta, jednom zauvek data shvatanja. Pogledi na svet, pravi, borbeni, na život i smrt — uglavnom se javljaju kod većinskih naroda. Jedan front zbija redove drugog fronta. Kod njih je i klasna podela izraženija. Kod nas se sve stapa i preliva, mrvi se, pretvara u mlaku, blagu neizvesnost. Na čistu klasnu svest isto tako retko nailazimo kao i na manjinsku, da i ne govorimo o građanskoj svesti koja se nikada nije ni razvila. Bilo bi, prema tome, nemoguće ovoj knjizi obezbediti ideološko jedinstvo."

Zanimljivo je da čak i Ištvan Latak (Vince Feher), najdosledniji „levičar" u predratnoj književnosti vojvođanskih Mađara, u „Hiđu" (decembar 1934. godine) piše sledeće: „... važno je napomenuti i to da se ovde više gubi fizionomija klasnog života nego što je to slučaj u Mađarskoj ili u životu Mađara u ma kojoj drugoj zemlji, gde je došla do većeg izražaja klasna diferencijacija. Zbog toga je teže prikazati književni odraz naše klasne diferencijacije i pravilno odrediti karakter pojedinih klasa."

Ovaj stav je veoma sličan (u suštini je istovetan) stavu krajnje građanske desnice u predratnom manjinskom društvu, koji je u aprilskom broju „Hida" 1939. godine dobio ovakvu — istina, karikiranu — definiciju:

„Mi smo nacionalna manjina i ne možemo da iscrpljujemo naše snage u klasnoj borbi koja je i inače vremenski prevaziđena; no i tada kada je još bila aktuelna, nju su izmislili internacionalni Jevreji ili plaćenici Jevreja, pokvarene duše, izdajnici, da bi za svoje mračne ciljeve pridobili čovečanstvo koje teži miru i priželjkuje procvat. Klasa nema, postoji samo nacionalna celina, samo zajednica sudbine..."

Nije možda ni potrebno dokazivati unutrašnju vezu između navedenih deklaracija i programa Mađarske stranke, zasnovane na klerikalno-nacionalno-velikoburžoasko-feudalnim političkim temeljima. Dnevni list „Hirlap", organ Mađarske stranke, u uvodniku od 17. februara 1927. tvrdi sledeće: „Nikada nismo primetili da su Mađari, koje je zadesila manjinska sudbina, podeljeni prema klasnim interesima. Oni nemaju razloga za to! Materijalna kriza Mađara u Jugoslaviji je već dugo godina toliko opšta, toliko je zahvatila sve klase da je spoznaja nužnosti zajedničke odbrane prirodna posledica zajedničke ekonomske opasnosti."

Ovo shvatanje živi kod građanskih publicista ne samo dvadesetih već i tridesetih godina. Ferenc Kende, na primer, rešavanje manjinskih problema očekuje od „socijalnih institucija, bez politike", zatim od svesnog organizovanja mađarske narodnosne zajednice i od stvaranja „mađarskog jedinstva", koje se neće osvrtati na klasne razlike, a sve se to, pre svega, može očekivati od razvijanja „mađarskog duha":

„Prvi korak da sebi pomognemo treba da bude — formiranje našeg manjinskog načina mišljenja. Sve naše slabosti, naše tapkanje u mestu zbog neorganizovanosti moraju se pripisati odsustvu manjinskog načina mišljenja. Manjinski okvir mišljenja je poseban duh koji se može tačno definisati i strogim pravilima odrediti, i on treba da nam uđe u krv, u naše moždane ćelije, u naš nervni sistem. Prepreku za ovo predstavlja onaj štetan izdanak nekadašnjeg većinskog duha koji sam bio označio kao županijsku gospoštinu, a koja u nama još preovlađuje."

Međutim, za nas nema nikakve sumnje za koju se klasu vezuju ovo duhovno jedinstvo i preporod, ko je u stanju da ga ostvari: „Manjinski duh u vodećoj klasi našega društva još nije dostigao onaj stepen svesnosti koji bi ga u sadašnjoj situaciji privoleo na pojačanu aktivnost (...) i u tome i jeste tragedija naše srednje klase: ona pod manjinskim uslovima još živi u duhu nasleđenom iz vremena većine.

Mađarsko manjinsko društvo, ako ne želi da propadne, treba da se obnovi, pre svega, u svom duhu."

„Manjinska ideologija" odbacuje ostvarivanje jedinstva političkim organizovanjem, štaviše, smatra da se jedinstvo i ne može postići političkim sredstvima, jer ona *a priori* protivreče jedinstvu koje bi se ostvarilo u ovom „duhu", pošto se u njima manifestuju i klasni interesi:

„Ako prirodu politike pravilno shvatimo, kakva u stvarnosti ona jeste, onda se samo po sebi nameće pitanje — da li se može i sme naša sveta stvar, koju označava pojam mađarskog jedinstva, izgraditi na nepouzdanom, promenljivom i klizavom tlu politike? Može li zgrada biti čvrsta i trajna ako su joj temelji na močvarnom terenu? Da li je priroda politike podesna za to da joj se u ostvarivanju našeg mađarskog jedinstva podari odlučujuća uloga?

Pre nego što bismo dali potpun i kategoričan odgovor, trebalo bi da razmotrimo ideju mađarskog jedinstva, da odredimo njen sadržaj, elemente i ciljeve. Ideja mađarskog jedinstva je jezgro mađarskih ideala. Mađarski ideal je skup naših osećanja koja proističu iz naše istorijske prošlosti, narodnih tradicija, ljubavi prema našem tlu, privrženosti precima, iz naših žrtava u znoju i krvi, našeg građanskog rada, umetničkih dostignuća, ljubavi prema svom jeziku.

Ovi elementi sačinjavaju ono što nazivamo mađarskim duhom. U ovim elementima kriju se sve naše težnje i ciljevi: poboljšanje ekonomskog života mađarskog naroda, sve nijanse socijalnog napretka, razvijanje naše mađarske kulture. Sve su to sadržaji one mađarske ideje koju možemo ostvariti nacionalnom slogom. I ako

nas ta mađarska ideja bude prožimala, kada postane sastavni deo naše duše, ona će nas i stopiti u jedinstvo. Jedino i samo mađarski duh u svom nepomućenom sjaju može da pomiri razne interese i poglede, da ukloni politički razdor u okviru našeg mađarskog društva i svede ih na zajednički imenitelj. Kada, dakle, govorimo o ostvarenju mađarskog jedinstva, moramo se izdići iznad neizbežnih frontalnih borbi dnevne politike, zanemariti manje ili veće sukobe interesa, zapušiti uši da ne čujemo buku svakodnevnih borbi. U tom slučaju se možemo sresti u mađarskoj ideji i ostvariti jedinstvo."[12]

U ovom stavu se odražavaju misli iznesene na manjinskom kongresu, održanom u Marošvašarhelju (u Rumuniji), u jesen 1937. Na kongresu je proklamovano: „Smatramo da je u interesu samoodbrane manjinskog mađarstva neophodno da se radništvo u svojim sopstvenim redovima punom snagom bori protiv pokušaja denacionalizacije i da se sa najvećom predanošću založi, zajedno sa svojim vezama, za opštenacionalne interese mađarske manjinske odbrane. Ovim proglašavamo da su mađarski radnik i zanatlija ravnopravni i podjednako potreban sastavni deo mađarske manjine i upravo zbog toga — radi moralnog i kulturnog vaspitanja radničkih masa i zanatlija i njihove nacionalno-samoodbrambene uloge — prihvatamo se posredništva između radništva i ostalih društvenih slojeva. Smatramo pravilnim da mađarsko radništvo i zanatlije zauzmu svoje mesto u sindikatima i u strukovnim organizacijama zajedno sa radnicima i zanatlijama drugih nacionalnosti, ali isključivo u cilju odbrane ekonomskih i strukovnih interesa. Tome nasuprot, nacionalno, moralno i mađarsko kulturno vaspitanje radničkih masa i zanatlija treba da se ostvaruje u odgovarajućim organizacijama i institucijama mađarstva."[13]

Ovome se samo prividno suprotstavlja jedna druga poznata ličnost mađarske manjinske kulturne politike između dva rata, Deže Đenđeši. Istina, on odbacuje metode ostvarenja manjinskog jedinstva koje predlaže Kende; međutim, njegov stav ne dopušta nikakvu sumnju: po njemu, „jedinstvo", kulturno i duhovno mađarsko zajedništvo može se postići jedino pod rukovodstvom građanske klase. Odgovarajući Kendeu, on piše da se u manjinskom pokretu ne može postići jedinstvenost i da se ne mogu prenebregnuti ni ideološke suprotnosti. „Takvo jedinstvo bilo je razbijeno pod pritiskom državne vlasti i klasnih interesa." Izlaz je u (građanskoj) demokratiji, koja je kadra da manjinu okupi u jednom taboru, koja omogućuje jedinstvo ideološke različitosti. U manjinskom društvu se klasna borba mora — kao i kod Kendea — osuditi i smatrati štetnom.

„Sada se nameće pitanje gde će mađarsko radništvo u Jugoslaviji, pod datim uslovima, najbolje ostvariti svoje interese. Da li u mađarskom pokretu ili pak u radničkim partijama organizo-

---

[12] Ferenc Kende, *Magyarokról magyaroknah* (Mađarima o Mađarima), Novi Sad, 1940, str. 15, 19. i 44/45.
[13] Op. cit., str. 51.

vanim na klasnim osnovama, koje radništvo organizuju bez obzira na nacionalne razlike i najviše to čine radi zaštite njihovih ekonomskih interesa i sređivanja radnih odnosa. Odgovor je jednostavan koliko god izgledao komplikovan.

Treba razmotriti dva pitanja. Prvo: koje je ugnjetavanje od onih koja pritiskaju mađarsko radništvo u Jugoslaviji teže — nacionalno ili klasno? Drugo: da li je nacionalno ugnjetavanje koje, u krajnjoj liniji, takođe ima ekonomske konzekvence — veće od suprotnosti što postoje između raznih slojeva Mađara u Jugoslaviji? Pogledamo li državni aparat bilo koje države — nije, dakle, reč samo o Jugoslaviji — i bilo koji potez toga aparata, videćemo da je najvažniji rukovodeći motiv svih državnih mera — nacionalni interes; ukoliko se nacionalni interes sukobljava s drugim, na primer klasnim, volja i gledišta koji će na kraju preovladati biće skoro uvek i gotovo isključivo oni koji odgovaraju nacionalnom interesu. Kao dokaz mogli bi se navesti bezbrojni primeri, a spomenućemo samo jedan. Još u vreme Pašića i Pribićevića jugoslovenske državne železnice su otpustile najveći deo neslovenskih nameštenika, ukoliko nisu bili neophodni; ali ne zato što su slovenski nameštenici i radnici, primljeni na njihovo mesto, bolje znali posao na železnici ili što su jevtinije radili. Otpuštanja su sprovedena isključivo iz nacionalnih pobuda, mada je bilo očigledno da će železnica od otpuštanja mađarskih i nemačkih službenika i radnika imati samo štete, s obzirom na to da su železnice, umesto uvežbane radne snage, dobile radnike početnike, neiskusne. Očigledno je da je pri donošenju ove odluke svaki drugi motiv bio potisnut nacionalnim interesom. Iz ove činjenice se može zaključiti i to da radništvo Jugoslavije teže pritiskuje manjinska sudbina nego klasna ugnjetenost.

A pošto je svakome čoveku koji ume da misli potpuno jasno da se svako mora, pre svega, braniti od opasnosti koja deluje najvećom snagom — a to su u ovom slučaju nepogodnosti proistekle iz manjinskog položaja — sam po sebi se nameće zaključak da se i organizovanje radništva mora usmeriti, pre svega, ka uklanjanju ove opasnosti, što znači da i organizovanje mađarskog radništva u Jugoslaviji mora imati nacionalnu osnovu. A pošto bi organizovanje mađarskih zanatlija, trgovaca, službenika i radnika ponaosob predstavljalo razjedinjavanje snaga, najbolje je da sve te snage okupi jedna zajednička organizacija cele mađarske manjine, koja će bolje moći da zaštiti interese kako mađarskih radnika tako i ostalih mađarskih proizvodnih klasa.

Drugi aspekt koji zaslužuje da se razmotri jeste: nisu li suprotnosti između pojedinih klasa Mađara u Jugoslaviji veće od onih zajedničkih nepogodnosti koje donosi manjinska sudbina. To je pitanje moglo da bude za diskusiju sve dok je u Vojvodini postojao mađarski veleposed. Otkad je, međutim, agrarna reforma ukinula latifundije u Vojvodini, ovo pitanje je postalo daleko manje akutno. U Vojvodini, naime, — ako ne računamo dve šećerane — prave industrije nikada nije ni bilo, a u dogledno vreme je neće ni biti. Najveći deo stanovništva živi od zemljoradnje i jedini veliki kapi-

tal predstavljao je veleposed usled čijeg je nestanka — ali i iz drugih razloga — oštrica klasnih suprotnosti unutar mađarskog življa u Vojvodini u izvanredno velikoj meri otupela. Zato je neosporno da su preostale klasne suprotnosti, po svom delovanju, mnogo slabije od potencijala nacionalnog ugnjetavanja. Još postoje suprotnosti između klasa i slojeva Mađara u Vojvodini, no one su mnogo beznačajnije u poređenju s nepogodnostima proisteklim iz manjinske sudbine koje se svakodnevno osećaju na svim područjima državnog života i koje nas stalno pritiskaju.

Drugi, dakle, momenat takođe potvrđuje nužnost zajedničkog organizovanja, koje obuhvata sve slojeve Mađara. U vezi s tim načelom radništvo ima, razume se, svoje zahteve koji proističu iz njegovog klasnog položaja i čija je zaštita takođe njegova dužnost.

Ako mađarsko radništvo hoće da poboljša svoj klasni položaj, uslove rada da učini povoljnijim — što je njemu zaista i potrebno — ono će najbolje udovoljiti i ovom interesu ako se za ovu borbu udruži u zajedničkoj organizaciji, tražeći i koristeći podršku ostalih klasa Mađara."[14]

Takvih argumentacija, pogleda i „programa" je sijaset u publicistici između dva rata. No dovoljno je i ovoliko reći o njima da bi se videlo kako ciljevi i okviri manjinske „ideologije", „sloga iznad svega", „udruživanje nacionalnih snaga", predstavljaju protutežu nacionalizmu većine, a koja je, razume se, pogodna da pod određenim uslovima i u datom trenutku postane i ofanzivno oružje.

Ako na ovaj način prilazimo životnom delu Sentelekija, ovog najznačajnijeg među građanskim misliocima i književnicima te epohe, moraćemo konstatovati da on nikada nije uspeo da savlada manjinski kompleks. Taj kompleks je čak bio ishodište svih negativnih težnji u njegovoj ideologiji i političkim pogledima. Senteleki je jedan od onih koji, usvajajući „evropejstvo", koje se uzdiže iznad uskih nacionalnih okvira, i univerzalni humanitet, odbacuju nacionalnu uskogrudost, ali data klasna struktura buržoaske države i njena vladajuća ideologija su ga okružile „prirodnim" ogradama, koje nisu mogli da sruše ni duhovi mnogo borbeniji od Sentelekija. A s druge strane, njegovi životni uslovi („dve domovine", svest o poreklu itd.) izgleda da su učinili svoje već prilikom formiranja shvatanja o „mađarskoj političkoj naciji" i tumačenja toga pojma. On je čvrsto privržen pojmu univerzalnog „kulturnog mađarstva": Mađari Vojvodine nemaju tradicije, pa, prema tome, ni posebnih puteva; njihova kultura može da se gradi samo na zajedničkom nasleđu i samo od institucija u Mađarskoj može da se očekuje njen razvoj. Mnogi su elementi građanskog mađarstva ugrađeni u njegovu nacionalnu svest, što se naročito ispoljava u njegovom poimanju nacionalne manjine kao o „komadu otkinutom od nacije", iz čega i potiče osakaćenost, oduzetost, nemoć manjinske kulturne svesti. Njegov estetski aristokratizam i „evropejstvo" su takođe s tim tesno povezani. „Gruba masa ne razlikuje, ne traži

---

[14] Deže Đenješi, *Sersproblémák* (Sudbinski problemi), Sombor, 1937, str. 14—15. i 31—36.

veze sa visokom evropskom kulturom", a i u južnoslovenskoj književnosti teži samo za društvom onih koji su pesnici horacijevske zatvorenosti i „uzvišenosti" (Dučić itd.). Spomenuti estetizam dodaje, takođe, neke nijanse slici stvarnosti nacionalne manjine, koju predočavaju građanski pisci te epohe, jer oni razrešenje protivrečnosti ne očekuju od izmene postojećih činjenica (klasna podeljenost, nemilosrdnost klasne borbe, nacionalna potlačenost i progonjenost itd.), već od ostvarenja jedne idealne estetske predstave, kao što to tačno formuliše Senteleki govoreći o vezama sa srpskom literaturom: „Veoma je prijatno, čak je i umirujuće osećanje što eminentni stvaraoci u srpskoj književnosti ispovedaju istu ovu čistu, umetničku veru. Umetnici su ti koji ne slušaju huškačke parole, koji ne vide zulumćare mržnje, zakrvavljenih očiju; oni su umetnici i zbog toga traže *lepo* — večno, zajedničko i sveto — *lepo*. I ti što traže susreću se na „barikadama ideja", na visokim i uzvišenim hridima umetnosti. Tamo dole može da besni borba, blatnjavo-krvava borba ružnih i zlih; u visinama, međutim, među oblacima, na čistom i iskričavom vazduhu susreću se oni koji traže i koji pružaju ruke jedni drugima, kao braća koja se vole."

Na savetovanju na kome je razmotrena književno-istorijska, idejna, estetska i kulturna uloga Kalanđe, a s njom u vezi i Sentelekija[15], s pravom je konstatovano da je „manjinska koncepcija" domaće mađarske književnosti, koju je taj časopis zastupao, dovela do reduciranog književnog kriterija, pa je on postao leglo diletantizma, želeći da zadovolji zahteve „manjinske narodne duše", pod parolom: „Malo nas je i zbog toga moramo da oprostimo onoj nekolicini diletanata", kako je Senteleki tako odlučno izneo u jednom svom pismu. Kao dokaz naše tvrdnje da svođenje duhovno-književnog života u „manjinske" okvire i takva koncepcija neizbežno nose u sebi antiliterarne i antiumetničke tendencije, navešćemo još nekoliko njegovih redaka koji imaju dokumentarnu vrednost: „Neophodno je da činimo kompromise, naša jedinica za merenje mora biti prilagođena kako našim siromašnim mogućnostima tako zahtevima i snovima." — „Svaki u kome samo zasvetluca nešto, odmah dobija podijum, tapšu ga po ramenu, dobija pisma koja bodre i podižu duh. Često osećam opravdanost optužbe da vaspitavam diletante; no, s druge strane, velika je odgovornost: da ne odbijem, možda, svojom krutom kritikom neki talent koji bi se, možda, u početku teže ispoljavao, ali bi kasnije, možda, postao trudbenik od vrednosti na našem jeziku i u kulturi?" (...) „Prva i najvažnija obaveza naše kritike jeste razumevanje. Poznavanje sredine, manjinske sudbine i njihovo uzimanje u obzir (...) Uloga našeg pozvanog kritičara je zaista slična ulozi baštovana, dobrog baštovana koji voli svoje cveće. Neka seče, neka plevi kada je to potrebno, ali neka i to čini s puno razumevanja, ljubavi i oprezno da ne bi naneo štetu tamo gde postoji velika potreba za svakom travčicom, svakim nežnim pupoljkom."

---

[15] Videti „HITK", Naučna saopštenja Hungarološkog instituta — VI godište, mart 1974, br. 18 i isti časopis, VI godište, decembar 1974, br. 21.

Sve to nedvosmisleno dokazuje da „manjinski" stav (stav onoga koji se „brani", koji zazire od pretnje većine, koji je defanzivan) dovodi do izopačenih pojava i simptoma ne samo u društvenim relacijama već i u duhovno-umetničko-književnoj oblasti, do takvih manifestacija koje danas ne možemo više da prihvatimo kao osnovicu našeg književnog ili javnog učestvovanja u jugoslovenskoj duhovnoj zajednici. Treba, dakle, da odbijemo kvalifikaciju koju je jedan od govornika izrekao povodom desetogodišnjice pesnikove smrti, naime, da je Senteleki uvideo kako „u manjinskoj sudbini postoji samo jedan pogled na svet, a to je — mađarstvo"[16].

Isticanje „nacionalnog" umesto „klasnog" elementa kao pojave koja je uslovljena „manjinskim" statusom jednog etnikuma u građanskom društvu ne ograničava se samo na okvire te društvene klase. „Manjinska politika jedinstva", „manjinski program", „manjinski front", „bratsko razumevanje" među klasama, njihovo „zajedništvo" koje treba da zameni dotadašnje zaziranje — česti su argumenti i u napisima levo orijentisanih organa, iako postoje i razlike u njihovim taktičkim potezima. Krajem tridesetih godina naročito su se često rasplamsavale oštre polemike o pitanju nacionalnog jedinstva mađarske manjine ili klasne solidarnosti, kao alternative tome. Savremeni čitalac stiče na osnovu ovih polemičkih tekstova utisak da je u poslednje tri predratne godine sve više napisa u „Hidu" i drugim časopisima pod uticajem KPJ, jer oni već dovoljno izdiferencirano tretiraju odnose klasnog i nacionalnog momenta u životu manjine. Isto tako, jačanjem uticaja KPJ sve više se kristališu pogledi levih snaga. Na temelju ovih članaka i rasprava možemo konstatovati sledeće:

1. Poslenici mađarske kulture građanskog pogleda na svet su ostali manje-više dosledni i privrženi svojoj „manjinskoj" koncepciji kulture u kojoj je naglasak stavljen na „duhovno jedinstvo" koje ne priznaje klasne antagonizme, zatim na vodeću ulogu intelektualnog sloja manjinskog društva, kao i na suprotstavljanje svemu „tuđem", svemu što nije poniklo iz nekog nacionalnog genija.

2. Književnici i publicisti koji pripadaju krugu časopisa „Hid" prihvataju ideju nacionalnog jedinstva, ali samo kao meru i oružje u borbi protiv jednog vida klasnog ugnjetavanja, međutim, oni upozoravaju da parola „mađarske zajednice" krije u sebi opasne elemente fašističke ideologije o natklasnoj narodnoj zajednici, o nekom mistificiranom društvu, u kome se demagoški negiraju klasne suprotnosti.

To su dve ideološke premise koje stalno podležu promenama u zavisnosti od trenutnih odnosa snaga u duhovnom životu manjinskog društva, ostavljajući vidne tragove u kulturno-umetničkom i književnom stvaranju Mađara u Jugoslaviji.

---

[16] U vezi s tim vidi: Ištvan Bošnjak, *Kérdések a Kalangya Szenteleky örökségéröl* — Pitanja Sentelekijevog nasleđa Kalanđe. „HITK" — Naučna saopštenja Hungarološkog instituta — VI godište, br. 21.

Stojan Andov

Još jednom o pristupu istraživanju društvene svojine

Ima teorijskih shvatanja da nas pojam društvene svojine ne stavlja pred neke naročite teorijske probleme, osobito na takve koji bi se odnosili na metod istraživanja društvene svojine. Ocenjujući takva shvatanja kao prepreku daljem napredovanju naše političko-ekonomske misli, podvrgao sam ih kritici u jednom mom ranijem napisu.[1] Posebno se moja kritika odnosila na tezu o društvenoj svojini kao *nesvojini*. Ta je teza osnovna premisa jednog dosta proširenog pravca naše političko-ekonomske misli poznatog kao takozvana teorija dohodne cene. U istom napisu sam, pored kritičkih primedbi, izložio i svoje shvatanje o tome kako treba pristupiti pitanjima metoda toga istraživanja. U polemičkom napisu tim povodom T. Čelenković[2], u osnovi, smatra da moj tekst ne donosi ništa novo, jer pokreće probleme na koje je naša teorijska misao, posebno onaj njen deo kome i on sam pripada, to jest teorija dohodne cene, već dala valjane odgovore. Argumentirajući svoje sta-

[1] S. Andov, *Kako pristupiti istraživanju društvene svojine*, „Socijalizam", br. 6/1977.
[2] T. Čelenković, *Teorijsko-metodološki problemi definisanja društvene svojine*, „Socijalizam", br. 11/1977.

novište, on se ipak dotakao nekih važnih metodoloških problema, a pri tom ih nije dovoljno razradio.

Javljajući se u ovoj polemici ponovo, ne mogu, naravno, da celovitije razradim brojna važnija pitanja istraživanja društvene svojine, ali nadam se da ću označiti bar neka od njih i pokazati da su to ipak, još i sad, otvorena pitanja, iako ih Čelenković i drugi autori ne smatraju takvim. Istovremeno ću pokušati da ukažem na osnovni pravac u kome treba da tražimo istinska rešenja tih otvorenih pitanja.

I

Počeću od tačke koja je izazvala najveće nezadovoljstvo Čelenkovića mojim napisom. To je pitanje subjekta društvene svojine. Da vidimo zbog čega je Čelenković nezadovoljan:

„S. Andov — kaže on — pronalazi „rešenje" ovog problema jednom oprobanom metodom, zamenom teza: umesto da govori o *vlasniku sredstava za proizvodnju*, on govori o *subjektu društvene svojine*. Radnik je subjekt društvene svojine — to je suština teorijskog pronalaska S. Andova. Koji je stvarni smisao tvrdnje da je radnik subjekt društvene svojine?

Da udruženi radnik nije objekt socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa, a time i društvene svojine, već njihov delatni subjekt, to nije otkriće S. Andova. Smisao istorijskog procesa razotuđivanja rada valjda i jeste u tome da formalni subjektivitet, koji je radnik ostvario već u kapitalističkim društvenim uslovima, razvojem socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa dobije svoju realnu društvenu sadržinu. Ideja o radniku kao subjektu društvene svojine nema, međutim, u vidu tu vrstu subjektiviteta. „*Biti subjekt* znači imati volju i imati moć za ostvarenje te volje kroz određene odnose" — kaže S. Andov. Drugim rečima, termin „subjekt" treba da zameni termin „vlasnik". Umesto da kaže: „radnik je vlasnik sredstava za proizvodnju", Andov, u skladu sa novom terminologijom, kaže da je „društvena svojina, u stvari, *radnikova* društvena svojina".[3]

Čelenković ovim tvrdi da ja ulazim u nepotrebnu terminološku manipulaciju da bih postavio pitanje koje uopšte ne postoji. Jer moje pitanje: ko je subjekt društvene svojine? — on smatra deplasiranim. Svi znaju — kaže — da je radnik delatni subjekt društvene svojine i zato to pitanje ne treba ni postavljati. A za moje shvatanje suštine radnikove pozicije kao subjekta društvene svojine Čelenković kaže da je samo „zamena teza". Ali i tu „zamenu teza" smatra izlišnom. Jer, uopšte ne treba ni zamišljati radnika kao vlasnika društvene svojine. Po njegovom mišljenju, takav prilaz uopšte ne vodi do „pojma društvene svojine". Do tog pojma moguće je doći na drugi način.

[3] Videti već citirani članak T. Čelenkovića.

„Umesto — kaže on — da pomoću analize socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa dođe do pojma društvene svojine, jedan deo naše teorijske misli u svojim istraživanjima uporno polazi od pitanja: ko je vlasnik sredstava za proizvodnju u socijalističkom načinu proizvodnje, pri čemu se pod pojmom svojine, direktno ili indirektno, podrazumeva definicija data u rimskom pravu."[4]

O definiciji svojine koja je data u rimskom pravu reći ćemo nešto, ali malo kasnije. A sada da se zadržimo na glavnom opredeljenju Čelenkovića. On, naime, kaže da do „pojma društvene svojine" treba doći putem analize socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje. Ta je tvrdnja neosporno tačna, ali treba da vidimo u čemu je njena suština.

Pre nego što se počne s analizom socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje moraju se imati na umu neke činjenice, čije poznavanje, u stvari, omogućava takvu analizu. Prva takva činjenica jeste da su socijalistički samoupravni odnosi proizvodnje, pre svega, odnosi među *ljudima*. Ako se to nema u vidu, socijalistički samoupravni odnosi proizvodnje pojaviće se u nekom neshvatljivom, fetišističkom obliku. Druga važna činjenica jeste da *ljudi* zasnivaju, i da su zasnivali, ne samo socijalističke samoupravne odnose proizvodnje već i odnose proizvodnje koji imaju drukčiji istorijski oblik, kao na primer: robovlasničke, feudalne, kapitalističke odnose proizvodnje. Prema tome, ljudi ne zasnivaju odnose proizvodnje (svejedno kog su istorijskog oblika ti odnosi) naprosto kao *ljudi*, već u nekom svom naročitom svojstvu. Da bi ova činjenica bila jasnija, treba se podsetiti na jedno vrlo važno Marksovo upozorenje:

„Još jednu reč — kaže on — da bi se izbegli nesporazumi. Kapitalistu i zemljoposednika ne slikam ni najmanje u ružičastoj svetlosti. Ali se ovde o ličnostima radi samo ukoliko su one oličenje ekonomskih kategorija, nosioci određenih klasnih odnosa i interesa..."[5]

Ovo Marksovo upozorenje dato je u vezi sa njegovim istraživanjima kapitalističkog društva. U tom istorijskom obliku društva svi su ljudi *ličnosti* i zato su svi, kao ličnosti, kao *subjekti*, nosioci ekonomskih kategorija. Oni su istovremeno i nosioci klasnih odnosa i interesa. Međutim, u prošlosti su postojali istorijski oblici društva u kojima je bilo ljudi, koji su takođe bili nosioci određenih klasnih odnosa i interesa, bez obzira na to koliko su bili sami svesni toga, ali nisu bili *ličnosti*, dakle nisu bili subjekti. Takav je slučaj sa robovima u robovlasničkom društvu i, dobrim delom, sa kmetovima u feudalnom društvu. Robovi su bili pripadnici svoje klase, koja je imala svoje klasne interese, bili su u *klasnom* odnosu sa klasom robovlasnika. Ali *ličnosti*, *subjekti*, bili su samo robovlasnici, u svakom slučaju samo slobodni (po tadašnjim merilima) ljudi.

---

[4] Isto.

[5] K. Marks, *Kapital*, BIGZ, Beograd, 1971, str. 19.

Svi su ljudi *subjekti, ličnosti,* već u kapitalističkom društvu, ali trebalo se podsetiti na robovlasništvo da bismo uočili suštinu statusa čoveka kao subjekta. Rob nije ličnost, nije *subjekt,* jer *nije nosilac bilo koje ekonomske kategorije.* A on to nije zato što nije *vlasnik bilo čega,* već je *sam* vlasništvo nekog drugog lica. To se, dobrim delom, odnosi i na kmeta. Zato u vezi s tim Marks kaže: „Rob nije ni u kakvim odnosima prema objektivnim uvjetima svoga rada..."[6] Baš zbog toga što nije subjekt, nije nosilac bilo koje ekonomske kategorije, nije vlasnik bilo čega, rob ne *stupa* u robovlasničke odnose proizvodnje, već se *nalazi u njima.*

A sad nekoliko reči o definiciji svojine u rimskom pravu, koja je definicija, u stvari, *privatne svojine.*

Odnosi robovlasničkog društva, u kome je rob deo *anorganskih uslova proizvodnje,* sredstava za proizvodnju, stvari, kao vlasništvo svoga gospodara, realna su osnova na kojoj nastaje rimsko pravo. Razume se, upravo se zbog tih realnih odnosa i ne vidi da je svojina, u stvari, društveni odnos među ljudima, jer rob ne spada među ljude i uopšte ne može da zasniva društvene odnose. Zato je ona definisana, sasvim u skladu sa tada vladajućom praksom, kao *puna vlast pojedinca nad stvarima.* S druge strane, ta je definicija svojine mogla nastati tek u rimskom pravu, jer se tek u starom Rimu, s rastom bogatstva, i posebno pokretne imovine, razvija u značajnoj meri i privatna svojina. Robovlasništvo je postojalo i u staroj Grčkoj, ali u njoj, pored svih veličanstvenih duhovnih ostvarenja, ni približno nije nastalo nešto nalik rimskom pravu. Razlog tome je što je privatna svojina još bila u početku svoga razvoja, što je još bila podređena *polisu.*

Svrsishodno je, u vezi s tim, navesti još jedan Marksov stav: „To plemensko ili općinsko vlasništvo, nastalo većinom kombinacijom manufakture i agrikulture unutar male općine (koja tako postaje posve self-sustaining i u sebi sadrži sve uvjete reprodukcije i proširene reprodukcije), stoga egzistira u stvari kao temelj posred orijentalnog despotizma i bezvlasničkog stanja, koje, kako izgleda, juristički postoji u njemu. Dio viška rada općine pripada višoj zajednici, koja konačno postoji kao *osoba* (podvučeno u originalu — S. A.)..."[7] Dakle, *osoba, subjekt,* u praksi nastaje i pre pojave privatne svojine, na temelju plemenskog ili opštinskog vlasništva. Ali nastaje kao *vlasnik* koji *prisvaja,* u tom konkretnom slučaju, deo viška rada.

Vratimo se sada Marksovim istraživanjima kapitalističkog društva. Glavno stajalište građanske nauke, pre Marksa, jeste da su u novom građanskom društvu, koje je nastalo na ruševinama feudalizma, svi ljudi *ličnosti, subjekti,* i po tome su svi *jednaki.* Ali — kaže Marks — ovde je reč o ličnostima, o subjektima samo utoliko ukoliko su nosioci određenih ekonomskih kategorija! A nosioci su određenih ekonomskih kategorija samo kao *vlasnici.* Kapitalista je subjekt, ali subjekt posebne vrste — nosilac je vlasništva

---

[6] K. Marks, *Temelji slobode,* „Naprijed", Zagreb, 1974, str. 200.
[7] Isto, str. 185.

nad kapitalom. Radnik u kapitalizmu, dakle najamni radnik, takođe je subjekt, ali sasvim druge vrste, on je subjekt na osnovu svoga privatnog vlasništva nad svojom radnom snagom. Međusobni odnosi kapitaliste i radnika, koji se reprodukuju u kapitalističkoj proizvodnji i zato su kapitalistički odnosi proizvodnje, imaju oblik odnosa vlasništva, kapitalističkog vlasništva.

Stanovište, dakle, po kome *subjekt* postoji nezavisno od vlasništva, ne *kao vlasnik*, karakteristično je za građansku nauku. Ona subjekte shvata jednostrano, u apstrakciji od ekonomskih kategorija čiji su oni nosioci. Zato su za nju svi subjekti jednaki među sobom kao *građani*. To njeno stanovište ne može da uđe u suštinu odnosa proizvodnje, pa ni socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje, jer im pristupa sa formalne strane. Koliko je to stanovište jednostrano, vidi se i kod Čelenkovića. On, kao što smo naveli, tvrdi da „formalni subjektivitet, koji je radnik ostvario već u kapitalističkim uslovima, razvojem socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa dobija svoju realnu društvenu sadržinu". A ne pita se na osnovu čega je radnik ostvario svoj, makar formalni, subjektivitet u kapitalističkim uslovima, na čemu se taj subjektivitet zasniva i zbog čega je samo formalan. Osnova radnikovog subjektiviteta, njegovog postojanja kao subjekta u kapitalizmu jeste *njegovo privatno vlasništvo nad njegovom radnom snagom*. Taj subjektivitet je formalan samo zato što radnik, prodajući svoju radnu snagu, dobija *ekvivalent njene vrednosti*, dakle dobija *jednaku* veličinu vrednosti. A u procesu proizvodnje njegova radna snaga stvara *veću* vrednost od svoje vlastite. U *tome* je suština formalnog karaktera radnikovog subjektiviteta u kapitalizmu. Zastupnici teorije dohodne cene — i Čelenković među njima — zanemaruju tu činjenicu i stoje na stanovištu da u socijalističkom samoupravnom društvu nestaje osnova, sadržina i tog formalnog subjektiviteta radnika, a očekuju da njegov subjektivitet dobije punu realnu društvenu sadržinu! To je tipično shvatanje subjektiviteta odvojeno od njegove realne, materijalne osnove, subjektiviteta kao apstraktnog ljudskog određenja, kao svojstva apstraktne slobode građanina. Ali ovom prilikom nećemo u to ulaziti.

U mom ranijem članku, koji je Čelenković podvrgao kritici, govorio sam o radniku kao *subjektu* društvene svojine, iz dva razloga.

Prvo, u polemici sa shvatanjem društvene svojine kao *nesvojine* tražio sam nespornu tačku, onu u kojoj su naša gledišta ista, jer samo polazeći od neke takve tačke možemo otvoriti dijalog o stvarnim problemima. Tu sam tačku našao u stavu da je društvena svojina, pre svega, društveni odnos. A budući da je svaki društveni odnos, u stvari, odnos subjekata, i društvena svojina, kao društveni odnos, mora imati svoga subjekta.

Drugo, smatrao sam, a i danas tako mislim, da radnik u socijalističkim samoupravnim odnosima proizvodnje ima vladajuću poziciju, i to ne kao apstraktni subjekt, već kao nosilac određenih ekonomskih kategorija. Budući da, dalje, smatram da je društve-

na svojina centralna i najvažnija ekonomska kategorija u socijalističkom samoupravnom društvu, stao sam na stanovište da je radnik, kao subjekt, nosilac te ekonomske kategorije — društvene svojine. Analizirajući, zatim, radnika kao subjekta, uočio sam da to njegovo svojstvo — subjekta društvene svojine nije i jedino, već je on nosilac i druge jedne ekonomske kategorije — privatne svojine nad svojom radnom snagom. Radnik se, dakle, u mojoj analizi pokazao kao složeni subjekt, kao jedinstvo dvaju subjekata — nosilaca dveju različitih ekonomskih kategorija: (1) kao udruženi radnik — subjekt društvene svojine i (2) kao subjekt privatne svojine nad svojom vlastitom radnom snagom.

Smatram da sam na taj način zaista ušao u analizu socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa čiji je oblik ispoljavanja društvena svojina. Tu analizu u tom članku, razume se, nisam mogao da razvijem, jer karakter napisa to nije dopuštao. To, naravno, znači da sam ostao dužan čitaocima i da treba da nastavim sa svojom analizom, što ću i učiniti prvom pogodnom prilikom.

II

Međutim, spor sa Čelenkovićem nije nastao usled nedovršenosti moje analize socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje, iako je možda i to donekle delovalo u tom smislu. Ipak, glavni spor je u nečem drugom.

Čelenković, naime, smatra da su same polazne osnove moje analize pogrešne. On stoji na stanovištu da je radnik subjekt društvene svojine, ali nije nosilac ekonomske kategorije, jer društvena svojina ne samo što nije centralna ekonomska kategorija u socijalističkom samoupravnom društvu već ona uopšte nije ekonomska kategorija. Društvena svojina je, po Čelenkoviću — *nesvojina*. Postoje li druge ekonomske kategorije u socijalističkom samoupravnom društvu, imaju li one neke međusobne veze, na koji su način povezane sa društvenom svojinom, koji su subjekti nosioci tih ekonomskih kategorija, to Čelenkovića — i druge zastupnike teze o društvenoj svojini kao nesvojini — izgleda ne interesuje.

Budući da Čelenković ne dopušta analizu socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje koja bi pošla od sagledavanja suštine subjekta — nosioca ekonomske kategorije kroz koju i unutar koje se ispoljavaju ti odnosi, on nudi drukčiju analizu koja, po njegovom mišljenju, vodi do „pojma društvene svojine". Takva analiza, smatra on, treba da pođe od negativnog određenja društvene svojine, to jest od shvatanja da je ona *nesvojina*, i time će u toj analizi biti učinjen odlučujući korak napred. Da vidimo kako, po shvatanju Čelenkovića, treba da izgleda „pojam društvene svojine" do kojeg se dolazi tom analizom za koju se on zalaže.

„Društvena svojina je — kaže on — *neposredni izraz* (podvučeno u originalu — S. A.) ili, još preciznije, *rezultat raspodele* (podvučeno u originalu — S. A.) u dvostrukom smislu reči."[8]

---

[8] Videti već citirani članak T. Čelenkovića.

Prema shvatanju Čelenkovića, društvena svojina, dakle, nije *neposredni izraz, način ispoljavanja socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje,* već je izraz *raspodele.* Da on čvrsto stoji na stanovištu da je društvena svojina *rezultat raspodele,* vidi se i iz neposrednog nastavka njegovog teksta:

„Zanemarujući prethodne istorijske faze razvoja jugoslovenskog društva, — nastavlja Čelenković — treba reći da predajom fabrika radnim kolektivima na upravljanje (počev od 1950. godine) u praksi započinje proces nastajanja i razvoja društvene svojine, čime se u stvari vrši jedan specifični istorijski vid raspodele materijalnih uslova za proizvodnju na pojedine radne zajednice."[9]

Ovde je Čelenković izložio „jednu vrstu" raspodele čiji je rezultat društvena svojina. On smatra da se „predajom fabrika radnim kolektivima na upravljanje... vrši jedan specifični istorijski vid raspodele materijalnih uslova za proizvodnju na pojedine radne zajednice".

Predajom fabrika radnim kolektivima na upravljanje *ne vrši se nikakva raspodela* materijalnih uslova za proizvodnju. I posle te predaje, kao i pre nje, radni kolektivi su radili u istim materijalnim uslovima za proizvodnju. Sa tom predajom, međutim, nastupila je *revolucionarna promena u obliku svojine.* Državna svojina nad sredstvima za proizvodnju je počela da prelazi u društvenu svojinu. U 1950. godini taj je prelaz tek počeo i tekao je vrlo dugo kao veoma složen proces. Međutim, ako se pokaže kada je istorijski počela da nastaje društvena svojina, time nije otkrivena i njena suština. Državna svojina je izraz određenih odnosa proizvodnje i kao takva je bila dominantna ekonomska kategorija u određenom razdoblju razvoja socijalizma i kod nas. Kao ekonomska kategorija, državna svojina je imala svog subjekta-nosioca — socijalističku državu. Prelazak državne svojine u društvenu svojinu izraz je dubokih promena u odnosima proizvodnje. Na osnovu *tih* promena dolazi i do bitnih promena u odnosima raspodele, koja, razume se, dobija i nove oblike, pa i odlike koje su u skladu sa novim oblikom svojine, to jest sa novim odnosima proizvodnje čiji je izraz društvena svojina. Dakle, stvari stoje obrnuto, a ne onako kako to tvrdi Čelenković. Nije društvena svojina rezultat nekog novonastalog oblika raspodele, već u raspodeli nastupaju promene koje su rezultat nastajanja društvene svojine. Tako je proces tekao u društvenoj praksi, a to je sasvim u skladu i sa Marksovim shvatanjem dijalektičke povezanosti odnosa proizvodnje i odnosa raspodele u svim istorijskim oblicima društva.

S druge strane, društvena svojina, koja postepeno potiskuje državnu svojinu u tom procesu, i sama se afirmiše kao ekonomska kategorija. Njenu suštinu treba objasniti. To je zadatak političko-ekonomskog istraživanja. A umesto da se time bavi, Čelenković govori o početku nastajanja društvene svojine i taj početak opisuje kao „specifični vid" raspodele.

---

[9] Isto.

U nastavku tog stava Čelenković dalje kaže: „Sticanjem prava da upravljaju određenim društvenim sredstvima za proizvodnju, radnici su stekli konkretno-istorijsku mogućnost da ih neposredno proizvodno koriste, da njima proizvode materijalna dobra, robe, da posredstvom njihove realizacije zadovoljavaju lične, zajedničke i društvene potrebe i da na taj način ovladavaju društvenom proizvodnjom u celini."[10]

Ovde se, konačno, Čelenković dotiče pravog pitanja, ali na vrlo indirektan način. Kada kaže da su radnici, stičući pravo da upravljaju određenim sredstvima za proizvodnju, stekli konkretno-istorijsku mogućnost da ta sredstva neposredno proizvodno koriste, da njima proizvode materijalna dobra, robe, da posredstvom njihove realizacije zadovoljavaju lične, zajedničke i društvene potrebe, i da na taj način ovladavaju društvenom proizvodnjom u celini, on govori o odnosima proizvodnje u socijalističkom samoupravnom društvu, ali sasvim uopšteno. Osnovna mu je teza, po svemu sudeći, da je radnik, u tim uslovima, neposredno spojen sa sredstvima za proizvodnju kojima radi, da to njegovo spajanje nije posredovano vlasništvom nekog njemu (radniku) tuđeg subjekta nad sredstvima za proizvodnju.

Na tom stanovištu, u celini, i ja stojim. Međutim, između mene i Čelenkovića postoji bitna razlika u pogledu konsekvenci koje iz tog stanovišta treba izvući. On smatra da je tim uopštenim stanovištem rečeno sve, da od njega ne treba dalje ići. Ja, naprotiv, mislim da, polazeći od tog stava tek treba otpočeti istraživanje. Da bih obrazložio ovo svoje mišljenje, navešću ovde samo dva momenta.

Prvo, radnik je u socijalističkom društvu zaista neposredno spojen sa sredstvima za proizvodnju, ali samo kao *udruženi radnik*, kao subjekt posebne vrste. A radnik nije *uvek* udruženi radnik i nije *samo* udruženi radnik.

Drugo, kao *udruženi radnik*, on ne postoji apstraktno, već u okviru svoje osnovne organizacije udruženog rada. Zato udruženi radnik nije apstraktni subjekt društvene svojine. Nije *svaki* udruženi radnik neposredno subjekt celog kvantuma društvene svojine koji postoji u zemlji. Jer nije *svaki* pojedinačni udruženi radnik neposredno spojen sa *svim* društvenim sredstvima u zemlji.

O neposrednoj spojenosti radnika sa sredstvima za proizvodnju u našoj društvenoj praksi treba, ukratko, reći samo sledeće:

Kao udruženi radnik, svaki pojedinačni radnik radi zajedno s drugim radnicima i stoga svi skupa predstavljaju osnovnu zajednicu radnika. Budući da su svi oni zajedno, kao osnovna zajednica radnika, i, u okviru nje, svaki od njih pojedinačno, neposredno spojeni sa društvenim sredstvima za proizvodnju kojima rade, u *tom svojstvu* su oni *osnovna organizacija udruženog rada.* Oni su neposredno spojeni s društvenim sredstvima za proizvodnju samo zato što su istisnuli, likvidirali svakog drugog subjekta vlasništva nad tim sredstvima, i, baš zato, oni (udruženi radnici)

[10] Isto.

postaju taj subjekt, i to kao osnovna organizacija udruženog rada. Svaki pojedinačni radnik, kao *udruženi radnik*, neposredno je spojen sa sredstvima kojima radi zajedno s drugim radnicima u osnovnoj zajednici radnika, i zato je svojstvo subjekta svakog pojedinačnog udruženog radnika ugrađeno u osnovnu organizaciju udruženog rada kao subjekta *tog* kvantuma društvene svojine.

Samo tako i samo na taj način osnovna organizacija postoji i nastupa kao subjekt koji je *postavio* svaki pojedinačni udruženi radnik i svi oni zajedno; kao osnovna zajednica radnika, ona postoji i nastupa kao subjekt preko koga se ispoljava subjektivitet svakog od njih i svih njih zajedno. U svakom drugom slučaju osnovna organizacija udruženog rada bila bi osamostaljeni subjekt društvene svojine, koji nastaje i postoji odvojeno i nasuprot udruženom radniku.

Razume se, osnovna organizacija udruženog rada, s druge strane, ispoljava se kao osnovna ćelija socijalističkog samoupravnog udruženog rada kao celine. Ali, kroz kakve složene odnose i povezanosti se ona ispoljava kao osnovna ćelija te kompleksne celine, ne može se analizirati u ovom napisu.

Ove problematike sam se dotakao samo iz razloga što je ona sasvim izvan vidokruga Čelenkovića. Za njega je važno samo uopšteno saznanje da je radnik u socijalističkim samoupravnim odnosima proizvodnje neposredno spojen s društvenim sredstvima za proizvodnju. A šta to uopšte znači, kakve su stvarne konsekvence toga i na koji se način ta činjenica u društvenoj praksi ispoljava — on ne vidi.

Zbog toga on u celom svom članku uopšte ne pominje osnovnu organizaciju udruženog rada, sem kad citira moj tekst. On govori samo o „radnoj zajednici", koja uopšte nije subjekt društvene svojine kao ekonomske kategorije. Zato, po njegovom mišljenju, „radna zajednica" (ovaj termin treba u ovom slučaju da se shvati kao zamena za raniji termin „radni kolektiv") prodaje robu, prisvaja dohodak itd., što uopšte, ni teorijski ni sa aspekta društvene prakse, nije tačno. Robu prodaje osnovna organizacija udruženog rada, ona i prisvaja dohodak i, zato što je ona subjekt društvene svojine, dohodak je u društvenoj svojini. „Radna zajednica", prema terminu Čelenkovića, a bilo bi tačnije nazvati je zajednicom radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada, *raspodeljuje* dohodak. *ali ga ne prisvaja.*[11] Na osnovu te činjenice treba tražiti dijalektičku povezanost između socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje, čiji je izraz društvena svojina, i odnosa raspodele koji na toj osnovi nastaju. Sve ove vrlo složene dijalek-

---

[11] Činjenica da radnici koji neposredno rade zajedno nastupaju kao osnovna organizacija udruženog rada, a, istovremeno, i kao osnovna zajednica radnika, na prvi pogled može da zbuni. Ali putem ta dva načina zajedničkog postojanja i delovanja radnika izvršavaju se dve usko povezane, ali različite funkcije u socijalističkom samoupravnom udruženom radu. Njih i njihove međusobne veze i odnose moguće je sagledati samo u jednom temeljnom istraživanju. Ali, ako se sve to ne sagleda, onda su neizbežna lutanja, kako u teoriji tako i u društvenoj praksi.

tičke odnose u socijalističkom samoupravnom udruženom radu treba vrlo marljivo istražiti. Ovde o njima goovrim samo zato što sa stanovišta sa kojeg polazi Čelenković postojanje tih odnosa se ne može ni naslutiti, a još manje njihova suština shvatiti.

Vratimo se, za momenat, udruženom radniku.

Naime, odnos udruženog radnika prema društvenim sredstvima u osnovnoj organizaciji udruženog rada, koji smo ovde ocrtali, očigledno je *odnos svojine*. Ta su sredstva u društvenoj svojini i ona u tom obliku svojine *postoje isključivo* unutar osnovne organizacije udruženog rada, neposredno spojena s udruženim radnikom. Taj je odnos svojine sasvim nov i razlikuje se od svih drugih do sada poznatih oblika svojine. Zato se društvena svojina javlja kao oblik svojine koji negira ili podređuje sebi sve ranije oblike svojine što ih zatiče. Odnos udruženog radnika prema društvenim sredstvima za proizvodnju u osnovnoj organizaciji udruženog rada, koji je odnos neposredne spojenosti, istovremeno je i društveni odnos tog udruženog radnika prema svakom drugom subjektu van te osnovne organizacije udruženog rada. Ni jedan subjekt van te osnovne organizacije udruženog rada, bilo da je on fizičko ili društveno-pravno lice, *ne može imati* nikakav odnos prema društvenim sredstvima za proizvodnju u njoj. Jer, kada bi postojao bilo kakav odnos tog karaktera, on bi razorio ili u svakom slučaju ograničio neposrednu spojenost udruženih radnika s društvenim sredstvima za proizvodnju u određenoj osnovnoj organizaciji udruženog rada. Ta je činjenica dobila svoj izraz u ustavnom principu neotuđivosti dohotka od osnovne organizacije udruženog rada.

U svetlu pomenutih činjenica treba još jednom ustanoviti istinitost tvrdnje da niko, pa ni udruženi radnik, nije vlasnik sredstava u društvenoj svojini. Ta je tvrdnja svakako tačna, osim za *udruženog radnika*. On, po svojoj objektivnoj poziciji prema društvenim sredstvima za proizvodnju u osnovnoj organizaciji udruženog rada, jeste *vlasnik* nad tim sredstvima, jer ta njegova pozicija, kao što smo videli u dosadašnjem izlaganju, isključuje pravo svojine nad tim sredstvima svakog drugog subjekta. Na osnovu te pozicije udruženog radnika zasniva se i vladajuća pozicija radničke klase u društvu.

U vezi s tim treba odmah istaći da udruženi radnik svoju poziciju vlasnika realizuje posredstvom vlastitog rada, jer tek u radu udruženi radnici, kao osnovna organizacija udruženog rada, zbiljski prisvajaju ta sredstva. Na taj se način, tek u uslovima postojanja društvene svojine, rad ispoljava u svojoj biti jedino kao proces prisvajanja već očovečene ljudske prirode od strane čoveka, a ne i kao rad za drugog, kao proces eksploatacije čoveka od strane drugog čoveka.

Međutim, Čelenkoviću je tuđa sama pomisao da je udruženi radnik *vlasnik* sredstava u društvenoj svojini. Osnovni razlog tome je što on radnika, makar da je ovde reč o *udruženom radniku*, koji je negacija, *oblik prevladavanja* privatnog bića radnika, pa i čoveka uopšte, identifikuje sa privatnom individuom i kad

vidi reč „vlasnik" odmah je identifikuje sa kategorijom „privatni vlasnik". To nije slučaj samo sa Čelenkovićem već gotovo sa svim autorima koji su pokušavali da teorijski razrađuju problematiku društvene svojine sa pozicije teorije dohodne cene. Zato, da bi se spasli opasnosti od udruženog radnika kao „privatnog vlasnika", oni su „našli" izlaz u shvatanju društvene svojine kao *nesvojine*.

III

Tako smo došli do drugog značajnog pitanja koje je — u mom ranijem tekstu — takođe izazvalo nezadovoljstvo Čelenkovića. Naime, uporedo sa svojim stavom da shvatanje po kome je društvena svojina, u stvari, *nesvojina*, nije zasnovano na realnim odnosima koji vladaju u našoj društvenoj praksi, tvrdio sam da to shvatanje takođe nema ni valjanu teorijsku osnovu. Naveo sam jedan stav iz jednog Marksovog teksta koji je ranije kod nas objavljivan uz *Prilog kritici političke ekonomije*. Čelenković, po svemu sudeći, smatra da sam taj stav proizvoljno protumačio i da sam neosnovano tvrdio da je, po Marksovom shvatanju, *nesvojina* kao vladajući oblik svojine u nekom istorijskom obliku društva, — besmislica.

Da bi dokazao tu moju „zabludu", Čelenković bi morao dokazati da zaista postoji teorijska osnova na kojoj se može utemeljiti istinitost tvrdnje o postojanju nekog istorijskog oblika društva u kome je vladajući oblik *nesvojina*. Tu teorijsku osnovu on traži u dva pravca: u Marksovom shvatanju svojine i, bar se meni tako čini, u naučnoj tradiciji.

„Da li je — kaže on — takvo shvatanje pojma „svojine", koje definicija društvene svojine kao nesvojine pretpostavlja, uobičajeno u teoriji? Ovde treba podsetiti da je o protivrečnostima pojmova „svojina" i „nesvojina" raspravljao (naravno, u drugačijem teorijskom kontekstu) još Hegel u *Fenomenologiji duha*. On je „nesvojinu" definisao kao „bezvlasnost stvari ili zajednicu dobara", iz čega proizlazi da je pod „svojinom" podrazumevao društveni odnos u kome postoji puna vlast pojedinca nad materijalnim dobrima (klasična definicija rimskog prava: *ius utendi, fruendi et abutendi*)."[12]

Moglo bi se mnogo toga reći povodom Hegelovog shvatanja o „svojini" i „nesvojini" izloženog u trećem odeljku *Fenomenologije duha*, ali ovde ćemo se ograničiti na konstataciju što je implicitno sadržana u tekstu Čelenkovića koji smo naveli, naime, da Hegel pod „svojinom" podrazumeva privatnu svojinu, i to, da budemo precizniji, privatno-kapitalističku svojinu. Kao suprotan oblik tako shvaćene „svojine", on navodi „zajednicu dobara ili bezvlasnost stvari", što naziva „nesvojinom". O „zajednici dobara", inače, govore i stari grčki filozofi, ali ne kao o *nesvojini*, već kao o obliku svojine koji je *suprotan privatnoj svojini*. „Zajednica dobara"

---

[12] Videti već citirani članak T. Čelenkovića.

se kod njih javlja kao refleksija na prošla vremena, kada su Heleni živeli plemenskim životom, koji još nije bio nagrižen unutrašnjom diferencijacijom do koje dolazi razvojem privatne svojine. Za Hegela, koji je u vreme kad je pisao *Fenomenologiju duha* bio jedan od retkih Nemaca koji su sagledali nastupajuću istorijsku ulogu mlade buržoazije (ali nije video njenu prolaznost i ograničenost, to jest ostao je njen duhovni zarobljenik), „zajednica dobara" je „nesvojina" jer nije privatna svojina.

Ali je ovde važno ono što tim povodom Čelenković sâm kaže. On, naime, kaže da je ovo Hegelovo shvatanje „svojine", koje je, očigledno, identično s privatnom svojinom, *uobičajeno u teoriji* i da od takvog shvatanja svojine polazi teza o društvenoj svojini kao *nesvojini*. A upravo sam ja to i tvrdio u svom ranijem napisu: da se teza po kojoj je društvena svojina *nesvojina* ne zasniva na Marksovom shvatanju svojine, već na shvatanju koje je — da se poslužimo rečima Čelenkovića — „uobičajeno u teoriji", a u stvari svojstveno građanskoj nauci.

Drugi pravac traženja teorijske osnove za tezu o društvenoj svojini kao *nesvojini* Čelenković vidi — kako on sam kaže — u osvrtu na Marksovo shvatanje svojine.

Pri tome on polazi od tvrdnje da se Marksovo shvatanje svojine menjalo, razvijalo, da Marks nije odmah izgradio stav koji je izložio u *Grundrisse*... To je dobar pristup, i kad bi se Čelenković pažljivo držao njega, verovatno bi došao do značajnih rezultata. Ali njegovo pogrešno ubeđenje da je Marksovo shvatanje svojine identično sa „u teoriji uobičajenim shvatanjem", odvelo ga je na pogrešan put. On, naime, tvrdi da se bavi istraživanjem Marksovog shvatanja *svojine*, a u stvari zadržao se samo na istraživanju Marksovog shvatanja *privatne svojine*, tačnije *privatno-kapitalističke svojine*.

Čelenković počinje time što izlaže Marksov stav da se do pojma privatne svojine dolazi analizom otuđenog rada. Pri tome se, očigledno, oslanja na Marksov tekst *Otuđeni rad*. Ali on nije uočio osnovni zadatak koji je Marks sebi postavio u tom tekstu. Motiv kojim se rukovodio prilikom pisanja tog teksta Marks je ukratko formulisao ovako:

„Nacionalna ekonomija polazi od činjenice privatnog vlasništva. Ona nam ga ne objašnjava. Materijalni proces privatnog vlasništva, koji ono prolazi u stvarnosti, ona obuhvata u opće, apstraktne formule koje joj onda važe kao *zakoni*. Ona ne *shvaća* te zakone, to jest ona ne dokazuje, kako oni proizilaze iz suštine privatnog vlasništva."[13]

Zbog toga je Marks svoj zadatak u tom tekstu postavio otprilike ovako:

„Dakle, mi sad treba da shvatimo suštinsku povezanost između privatnog vlasništva, lakomosti, razdvajanja rada, kapitala i

[13] K. Marks — F. Engels, *Rani radovi*, „Kultura", Zagreb, 1953, str. 196.

zemljoposjeda, između razmjene i konkurencije itd., povezanost tog cjelokupnog otuđenja *novčanim* sistemom."[14]

Nakon toga Marks izlaže svoju analizu otuđenog rada kao kritiku shvatanja nacionalne ekonomije, to jest tadašnje građanske političke ekonomije. Međutim, posve je jasno da u tom svom tekstu Marks pod terminom „privatna svojina" podrazumeva *kapitalističku privatnu svojinu*, ne privatnu svojinu uopšte, a još manje svojinu uopšte (koja postoji još i kao plemenska, opštinska svojina, čak pre pojave privatne svojine, a mnogo pre pojave privatno-kapitalističke svojine, ali postoji i posle privatno-kapitalističke svojine kao državna i, najzad, društvena svojina). Prema tome, analizom otuđenog rada ne može se doći ni do pojma privatne svojine uopšte (jer i ona, u toku svog razvoja, uzima različite oblike), a još manje do pojma svojine uopšte. Uostalom, sam fenomen „otuđenja" javlja se u istoriji mnogo kasnije od privatne svojine, a još kasnije od svojine uopšte. Sam pojam „otuđenje" u filozofiji, po rečima Đ. Lukača, prvi je upotrebio tek Fihte.[15]

Ali kao centralna filozofska kategorija „otuđenje" postaje tek kod Hegela, i to kao kategorija koja najcelovitije i najtačnije karakteriše život čoveka u tim društvenim prilikama. Idealistička osnova Hegelove filozofije onemogućila mu je da prodre do srži toga fenomena. U tome uspeva tek Marks. Zato njegov tekst *Otuđeni rad* (ali ne samo on već i svi drugi koji se odnose na tu problematiku) istovremeno je kritika idealističke[16] koncepcije otuđenja i shvatanja privatno-kapitalističke svojine građanske političke ekonomije.

Ovo je trebalo napomenuti zbog toga što Čelenković očigledno na pogrešnom mestu traži Marksovo shvatanje *svojine*. Kad bi Marks pojam svojine objašnjavao otuđenim radom, značilo bi da je i otuđeni rad nastao kada i svojina. A Marks očigledno to ne smatra. On kaže da je u svim istorijskim oblicima koji prethode kapitalizmu čovek koji radi neposredno spojen sa sredstvima za proizvodnju. To je spajanje različite prirode, ali je činjenica da ono uvek postoji. U robovlasništvu i feudalizmu su ljudi koji rade neposredno spojeni sa sredstvima za proizvodnju na taj način što su i sami deo njih. Slobodni seljaci i zanatlije koji se kao poseban sloj javljaju u društvu na prelasku između feudalizma i kapitalizma spojeni su neposredno sa sredstvima za proizvodnju na taj način što su njihovi vlasnici. Otuđenost sredstava za proizvodnju od čoveka koji radi javlja se prvi put sa nastankom kapitalističkih odnosa proizvodnje. Proces prevladavanja otuđenog rada posle

---

[14] Isto, str. 197.

[15] Videti Đerđ Lukač, *Mladi Hegel*, od str. 581. pa do kraja, a posebno str. 583.

[16] A Hegelova je koncepcija „otuđenja" *idealistička*, između ostalog i zato što on ne sagledava tačno istorijske okolnosti nastajanja tog fenomena i što mu daje gotovo opšteistorijski značaj. Činjenicu što on prvi uočava postojanje „otuđenja" Hegel objašnjava logikom razvoja „misli", filozofije, a ne realnog istorijskog razvoja ljudskog društva.

ukidanja privatno-kapitalističke svojine pokazao se kao vrlo složeni proces u kome je izuzetno značajan razvoj društvene svojine.

Prema tome, iako je Čelenković najavio da će prikazati Marksovo shvatanje *svojine*, on se, u stvari, zadržao samo na Marksovom shvatanju privatno-kapitalističke svojine. Inače, Marks je najkompletnije izložio svoje shvatanje svojine u *Nemačkoj ideologiji*, a posebno u već pomenutim *Grundrisse*... U izboru iz ovog dela, koji je kod nas objavljen, to se shvatanje može posebno naći od 183. do 230. strane. Ovde bi nam uzelo isuviše prostora da ga opširnije izložimo. Ali se sa najvećom sigurnošću može tvrditi da je za Marksa proces nastajanja svojine identičan procesu nastajanja proizvodnje, pretvaranju nagonske aktivnosti čoveka u svesnu aktivnost — rad, proizvodnju. Naime, Marks nije dao povoda ideji da će jednom biti ukinuta svojina kao takva, svojina uopšte, i da će doći do stvaranja društvenog oblika u kome će dominantna biti *nesvojina*. On to izričito kaže u stavu koji sam naveo iz *Grundrisse*..., ali takođe i u *Komunističkom manifestu*, što sam u ranijem svom napisu takođe naveo, a što Čelenković nije uočio. I u svom najkompletnijem delu, u *Kapitalu*, Marks ne zaobilazi to važno pitanje. Kad govori o *istorijskoj tendenciji kapitalističke akumulacije*, on kaže:

„Kapitalistički način prisvajanja, koji proizilazi iz kapitalističkog načina proizvodnje, dakle, kapitalistička privatna svojina, jeste prva negacija individualne privatne svojine zasnovane na sopstvenom radu. Ali nužnošću prirodnog procesa kapitalistička proizvodnja rađa svoju vlastitu negaciju. To je negacija negacije. Ova ne uspostavlja iznova privatnu svojinu, ali uspostavlja individualnu svojinu na osnovici tekovine kapitalističke ere: na osnovici kooperacije i zajedničkog poseda zemlje i sredstava za proizvodnju koje je proizveo sam rad."[17] Dakle, posle ukidanja privatne kapitalističke svojine (i dodajmo: i drugih oblika svojine u kojima su sredstva za proizvodnju otuđena od radnika) ni pomena o *nesvojini*. Naprotiv, on tvrdi da će, kao negacija negacije, nastati individualna svojina na tekovinama kapitalističke ere. Ja smatram da *radnikova društvena svojina* jeste specifični oblik te Marksove *individualne* svojine, oblik koji nastaje u našoj društvenoj praksi. Čelenković očigledno ne može da shvati da može biti „radnikove društvene svojine", a da nije *privatna* svojina!

Inače, samo uzgred da napomenem, Čelenković nije shvatio ni smisao moje kritike koja se odnosi na njegovo poimanje „klasične svojine", i posebno „svojine kao takve". U jednoj napomeni svoga članka on kaže da ti termini kod njega imaju teorijsko-metodološki, a ne realni istorijski smisao, pa mi prebacuje da im ja tendenciozno pridajem realni istorijski smisao u očiglednom naporu da pronađem veštački iskonstruisanu tačku oslonca za svoju kritiku.

U stvari, skrenuo sam pažnju na to da u istoriji ljudskog društva ne postoji neki oblik „klasične svojine". A o „svojini kao takvoj", „svojini uopšte", rekao sam da postoji *uvek* u nekom

[17] K. Marks, *Kapital*, BIGZ, Beograd, 1971, str. 544.

konkretnom obliku, kao aspekt, sastavni element nekog, bilo kog, konkretnog istorijskog oblika svojine. Kad Čelenković kaže da termini „klasična svojina" i „svojina kao takva" kod njega nemaju realni istorijski smisao, već samo teorijsko-metodološki, treba ga podsetiti da ni jedna kategorija ne može da ima teorijsko-metodološki a da istovremeno nema i realni istorijski smisao. I najobičnije, najjednostavnije apstrakcije, o kojima govori Marks, baš u *Grundrisse* .. (na koje se i sam Čelenković poziva) istorijski realno postoje, ali kao aspekti, strane, elementi neke razvijenije celine, nečeg konkretnog. Samo kod mislilaca koji polaze od idealističkog pogleda na svet kategorije mogu imati (i vrlo često imaju) teorijsko-metodološki smisao, a da pri tom istorijski realno ne postoje.

Mijalko Todorović

Proizvodni rad u socijalističkom samoupravnom društvu

I

Pojam proizvodnog rada, kao i većina ekonomskih kategorija, bitno je različit u socijalističkom samoupravnom društvu od onoga u kapitalizmu. Analiza i bliže određenje toga pojma imaju ne samo teorijski nego i praktični značaj: za ekonomsku organizaciju socijalističkog samoupravnog društva, ekonomske oblike, odnose i mehanizme; za izgradnju sistema političkih odnosa i samoupravne demokratije; kao i za oblike i metode političke borbe radničke klase uopšte.

Kriterijumi razlikovanja proizvodnog i neproizvodnog rada u kapitalizmu proističu iz određenih klasno-antagonističkih društveno-ekonomskih odnosa svojstvenih tom načinu proizvodnje. Pošto je neposredni cilj i pravi proizvod kapitalističke proizvodnje profit, to je *proizvodan rad* u tom sistemu samo onaj rad koji *proizvodi profit* i nosilac tog rada je samo *proizvodni radnik*. Upravo „specifični odnos između opredmećenog i živog rada koji prvi čini kapitalom, čini *poslednji proizvodnim* radom"[1]. Uostalom, takav kriterijum proizvodnog rada je sa stanovišta kapitala a ne sa stanovišta radnika.

[1] Videti više o tome: K. Marks, neobjavljena VI glava *Kapitala,* „Socijalizam", br. 9/1976.

Kapitalistički pojam „*proizvodni rad* predstavlja jedno određenje rada koje po sebi i za sebe apsolutno nema ništa s određenom sadržinom rada, s njegovom naročitom korisnošću ili sa njemu svojstvenom upotrebnom vrednošću u kojoj se predstavlja"[2]. Marks navodi kako se proizvodnim radom u kapitalizmu smatra ne samo rad industrijskih radnika nego i „rad" prostitutki, cirkusanata itd. ako su bordeli i cirkusi organizovani kao kapitalistička preduzeća — uopšte svaki kupljeni rad od strane kapitala koji mu donosi profit. A ne smatra se proizvodnim radom, na primer, rad kapitalistovog domaćeg kuvara, krojača i drugih najmljenih individualnih zanatlija ili posluge — jer taj rad nije kupljen kapitalom, već dohotkom, ne proizvodi novac, profit, to jest kapital kapitalisti, iako mu proizvodi dragocene i korisne, često vrlo skupocene predmete; proizvodi upotrebne ali ne i prometne vrednosti. Jer, po suštini kapitalističkog načina proizvodnje, „bogatstvo nije istovetno sa upotrebnom vrednosti, nego je samo roba bogatstvo, upotrebna vrednost kao nosilac razmenske vrednosti, kao novac"[3]. Isto tako ni rad profesora, naučnika (osim ako radi u kapitalističkom preduzeću), lekara (jedino kada je bolnica organizovana kao kapitalističko preduzeće) nije u tom sistemu proizvodni rad iako sa šireg društvenog stanovišta, recimo, profesor „proizvodi" radnike, njihovu stručnu radnu sposobnost, a lekar održava radnu snagu u „ispravnom stanju" kao što, na primer, radnici remontne radionice jedne fabrike održavaju mašine i uređaje u ispravnom stanju.

U zajednici slobodnih proizvođača gde su sredstva za proizvodnju u rukama udruženih radnika, gde je ukinut najamni odnos, to jest razmena kapital — radna snaga i proizvodnja profita, nužno otpada ovakva osnova i kriterijum razlikovanja proizvodnog i neproizvodnog rada. Cilj socijalističke proizvodnje je sasvim drugi — *čovek*, njegov svestrani napredak i razvoj. Reč je, dakle, o materijalnoj i duhovnoj proizvodnji koja zadovoljava materijalne i duhovne potrebe ljudske ličnosti — pojedinca i zajednice. To mora biti polazna osnova prilikom postavljanja ovog pitanja: proizvodni karakter društvenog rada opredeljen je, pre svega, tim ciljem.

II

1. — Marksova definicija proizvodnog rada sa jednostavnog stanovišta *procesa rada uopšte*, to jest da je „proizvodan onaj rad koji se realizuje u nekom *proizvodu*, bliže u nekoj *robi*"[4] — nije dovoljna za naše potrebe, ali sasvim može poslužiti kao *polazna tačka*, ishodište u razmatranju problema.

---

[2] Isto.

[3] K. Marks, *Teorije o višku vrednosti*, tom I, u: K. Marks — F. Engels, *Dela*, tom 24, str. 222.

[4] K. Marks, neobjavljena VI glava *Kapitala*, „Socijalizam", br. 9/1976.

Rad koji mi ispitujemo je društveno određen. To je rad u socijalističkom samoupravnom društvu koje se razvija u pravcu zajednice slobodnih proizvođača.

U zajednici slobodnih proizvođača rad svakog pojedinca člana zajednice je *unapred neposredno društveni*. To znači da je radni čas svakog pojedinca deo ukupnog radnog dana društva. Zbog toga se može reći da je ukupni društveni proizvod, sva proizvedena dobra, delo svih udruženih proizvođača. Otuda i pravo svakog učesnika na neposredno učešće u raspodeli društvenog proizvoda.

Prema tome, izgleda nam da se proizvodnim radom i proizvodnim radnikom ovde može smatrati svaki rad i učesnik u tom jedinstvenom procesu rada čiji je rad *imanentan samom procesu društvene reprodukcije*, rad koji je uslovljen socijalističkim samoupravnim odnosima proizvodnje. Svaki takav rad opredmećuje se u ukupnom društvenom proizvodu.

— Za rad *u materijalnoj proizvodnji* to je jasno. Rad u proizvodnji materijalnog bogatstva društva koje služi zadovoljavanju potreba svih njegovih članova, pojedinca i zajednice je svakako proizvodni rad. Pitanje se postavlja koji još radovi i koji nosioci radova osim radnika u neposrednoj materijalnoj proizvodnji ovde spadaju. Tačnije, kojima je perspektiva izjednačavanje s njima.

— Unutar današnje privredne delatnosti takozvani *prometni troškovi* koji proističu iz samog *prometnog procesa*, odnosno iz robno-novčane metamorfoze, koji su, dakle, vezani za robni karakter proizvodnje — spadaju u *faux frais* proizvodnje. Rad vezan isključivo za taj proces nije proizvodni rad. (Razume se, rad oko društvenih rezervi, čuvanje kvaliteta upotrebnih vrednosti, pakovanje, omogućavanje izbora i preuzimanja od strane potrošača, sastavni je deo procesa društvene reprodukcije i spada u proizvodni rad.)

— Jasno je, takođe, da ovde *ne spadaju* oni radovi koji *nisu imanentni* procesu društvene reprodukcije u zajednici slobodnih proizvođača, odnosno besklasnom društvu, koji su nametnuti spoljnim činiocima izvan samog procesa proizvodnje i društvene reprodukcije — savremenim međunarodnim odnosima ili nedostacima i slabostima našeg današnjeg društvenog sistema, što se tek razvija iz krila starog društva i na relativno nerazvijenim proizvodnim snagama — ostaci klasnih suprotnosti, zaostala društvena svest, i sve što je povezano s tim. Zbog toga su to sa čisto ekonomskog stanovišta *lažni* ili *neproizvodni troškovi* društvene proizvodnje („*faux frais*"), i pored toga što su to realne, nužne potrebe koje imaju danas progresivnu ulogu u ostvarivanju nesmetanog, slobodnog društvenog i ekonomskog razvoja ka socijalizmu, to jest potrebe koje će — bar neke — još poduže potrajati. To su, na primer, političko-državni aparat i funkcije[5], narodna odbrana, bezbednost,

---

[5] Reč je o državnim i političkim funkcijama i organizmima koji odumiru, za koje neće biti mesta u besklasnom društvu slobodnih proizvođača. Prema tome, takve funkcije treba razlikovati od funkcija koje država obavlja kao trajnu potrebu procesa društvene reprodukcije, a koje će, transformisane, ostati kao organski deo samoupravno udruženog rada. Ali tu više nije reč o političkoj državi i klasnim prinudama.

borba protiv različitih oblika društvenog kriminala itd. Sve dok postoje opasnosti spoljne agresije, hegemonije, dominacije ili eksploatacije, mora naše socijalističko samoupravno društvo izgrađivati efikasan odbrambeni mehanizam. Isto tako, mnoštvo unutrašnjih protivrečnosti i suprotnosti koje dovode do raznih konflikata i drugih pojava i tendencija što mogu da ugroze društvenu sigurnost radnog čoveka i sam socijalistički samoupravni društveni razvoj zahtevaju odgovarajuće odbrambene mehanizme, aktivnu ulogu države kao oruđa udruženog rada. Za sve to je danas potrebno stalno angažovanje velikog broja ljudi i znatne količine vrednosti materijalnih sredstava društva.

Međutim, svi pomenuti troškovi se podmiruju iz *viška rada* udruženih proizvođača. Upravo zbog toga razlikovanje *„faux frais"* proizvodnje je nužno i sa praktičnog ekonomskog stanovišta, jer težnja mora biti — njihovo smanjivanje, i sa principijelnog, društvenog stanovišta, jer te funkcije treba postepeno da odumiru. Neki od ovih troškova se mogu već danas verovatno brže smanjivati. To su, na primer, još obiman aparat što služi hijerarhijskom nadzoru nad radnicima u privredi, koji je potpuno deplasiran u samoupravno udruženom radu; zatim deo političkog i državnog aparata na koji se ovaj oslanja i zajedno čine glavne nosioce birokratskih i tehnokratskih tendencija.

Razume se, neki od napred navedenih društvenih službi i poslova postepeno će, bar delimično, prelaziti sa profesionalnog obavljanja na samodelatno, to jest dobrovoljno besplatno angažovanje svih odraslih članova društva po nekom samoupravno utvrđenom redu.

Nauka, obrazovanje, zdravstvo i druge slične takozvane neprivredne delatnosti u zajednici slobodnih proizvođača prestaju biti *„faux frais"* proizvodnje i postaju imanentni novim odnosima proizvodnje, kako zato što zadovoljavaju redovne bitne potrebe radnikove ličnosti (bez njih nema reprodukcije oslobođenog neposrednog proizvođača kao slobodne svestrano razvijene ljudske ličnosti, što smo konstatovali u razmatranju potrebnog rada[6]) tako i zbog toga što njih zahteva, uslovljava sam proces društvene reprodukcije.

Prema tome, osnovni problem koji se ovde postavlja sa gledišta *razvoja u pravcu besklasnog društva* jeste: *kako* sve ove ra-

[6] U socijalističkom samoupravnom društvu bitno se proširuje pojam *potrebnog rada*. Oslobođeni udruženi radnici, neposredni proizvođači koji neposredno raspolažu uslovima, sredstvima i plodovima svoga rada, neprestano šire, umnožavaju, obogaćuju i oplemenjuju svoje lične i zajedničke materijalne i duhovne potrebe; istovremeno, oni razvijaju svoje društvene proizvodne snage i stvaralačke moći da bi proizvodnjom zadovoljavali takve rastuće potrebe. Nije više reč o najamnini koja obezbeđuje puku reprodukciju robe radne snage, niti o prirodnim potrebama koje zadovoljavaju minimum egzistencije, već o proizvedenim potrebama slobodne svestrano razvijene ljudske ličnosti. Pošto je ukinuta suprotnost između potrebnog rada i viška rada, jedinu granicu potreba predstavljaju rezultati rada, proizvodne i stvaralačke sposobnosti društva.

dove ekonomski i društveno *izjednačiti i povezati u jedinstveni proces i sistem neposredno udruženog rada.*

Kao što smo napred rekli, u društvu koje je zajednica slobodnih proizvođača gde se proces društvene proizvodnje i reprodukcije obavlja na osnovu svesne i slobodne, na samoupravno-demokratskim principima utvrđene podele rada po zajednički dogovorenim i usklađenim društvenim planovima i u neposrednoj međusobnoj povezanosti i uzajamnoj odgovornosti, — društveni proizvod je *proizvod zajednice,* delo svih učesnika u tome jedinstvenom procesu društvenog rada. Možemo reći da se rad svakog učesnika opredmećuje u ukupnom društvenom proizvodu, prema tome i naučnika, profesora, lekara i sličnih, zajedno sa radnicima, inženjerima i drugim neposrednim proizvođačima iz materijalne proizvodnje.[7] Njihova sredstva za rad i lična potrošnja ulaze u društvenu reprodukciju kao trošak proizvodnje, potreban rad društva. Reč je, dakle, o *izjednačavanju* ovih radova na *temelju samoupravne udruženosti.* Ovo samoupravno udruživanje materijalne proizvodnje, nauke, obrazovanja itd. nije proizvod nekog subjektivističkog voluntarizma i organizacione kombinatorike. Udruženost nastaje iz objektivnih realnih potreba procesa proizvodnje i društvene reprodukcije, a i ličnih i zajedničkih potreba radnika kao neposrednih proizvođača i kao slobodnih ljudskih ličnosti koje se svestrano razvijaju. Nauka, znanje, viši kulturni nivo su neophodni neposrednom proizvođaču za njegov rad, kreativno mišljenje i upravljanje. Nauka već počinje da neposredno obavlja proizvodnju, ali i proizvodnja da neposredno proizvodi nauku. Dakle, *društvena suština je u slobodnoj i ravnopravnoj udruženosti rada,* a savremeni razvoj nauke i tehnologije su *objektivna osnova* koja to udruživanje čini nužnim i mogućim.

Ali proces izjednačavanja svih ovih radova uključuje istovremeno i *preobražaj neposrednog proizvodnog rada.* Neposredni proizvodni rad, kao i umetnički, naučni i drugi kreativni rad, prestaje biti nužda i postaje „saznata potreba" slobodnog proizvođača, stvaralačko samopotvrđivanje. U razvojnom procesu sve više prestaje razlikovanje *dve vrste* ljudske delatnosti: jedne gde se argatuje da bi se stvorili materijalni uslovi za pravi ljudski život i ljudsko delanje i druge koja znači slobodno, kreativno, pravo ljudsko delanje i samoiskazivanje. Taj proces uključuje i postepeno ukidanje krute podele rada, ukidanje suprotnosti između kreativno-upravljačkog i izvršilačkog, umnog i fizičkog rada itd. Najzad, on uključuje i postepeno skraćivanje radnog vremena, kao i ukidanje suprotnosti između radnog vremena i slobodnog vremena.

---

[7] Kao što se rad konstruktora, tehnologa, istraživača, fabričkog psihologa i drugih sličnih članova zajednice u OOUR-u materijalizuje u proizvodu njegovog OOUR-a jednako kao i ostalih radnika članova tog OOUR-a, tako isto se u razmerama društvene zajednice rad ovih radnih ljudi materijalizuje u ukupnom društvenom proizvodu zajedno sa radom neposrednih proizvođača, industrijskih i drugih proizvodnih radnika. Jer i oni rade, pomažu, učestvuju u stvaranju društvenog proizvoda u društvenoj zajednici, kao oni prvi u pojedinoj fabrici.

Reč je, dakle, o novom *sadržaju pojma proizvodnog rada i novom pojmu proizvođača* kao *udruženog slobodnog proizvođača*, kao *samoupravljača*. Umesto klasnog određenja proizvodnog rada i klasne podele, nastaje, razvija se besklasno društvo — zajednica slobodnih proizvođača. Tada se zaista ne bi moglo govoriti o povlašćenima i zapostavljenima, o eksploataciji i parazitizmu, o društvenoj eliti i anonimnoj masi. Razume se, ostaju razlike koje proističu iz materijalne karakteristike rada, iz različitih svojstava konkretnog rada koji obavljaju pojedini radnici, odnosno grupe radnika, ili iz različite prirode njihovih proizvoda. Ali, prvo, to ne predstavlja osnovu društvenih, pogotovu ne klasnih antagonističnih razlika i, drugo, s ukidanjem krute podele rada i one imaju manji značaj.

2. — Iz ovoga što je napred rečeno o udruživanju i izjednačavanju radova u istinskoj samoupravnoj zajednici slobodnih proizvođača nikome valjda neće pasti na pamet da izvuče zaključak da *već danas* u nas nema razlike između rada i društveno-ekonomskog položaja jamskog kopača uglja i profesora za katedrom, odnosno između društveno-političkog položaja radnog čoveka — običnog građanina i državnog ili političkog funkcionera. Realne razlike uslova života i rada, stvarne društvene moći, učešća i uticaja u upravljanju društvenim poslovima; realne mogućnosti materijalnih, duhovnih, socijalnih i drugih privilegija i monopola ovih drugih, uz stvarno veće žrtve, naprezanja i samoodricanja u proizvodnom radu i procesu društvene reprodukcije prvih, upozoravaju da smo *još daleko* od takve zajednice slobodnih proizvođača i da je reč o dugoročnom procesu koji je u nas tek u početnom stadijumu. Neposredni interesi jamskih kopača i njihove sabraće manuelnih radnika, to jest „klasičnih" radnika neposrednih proizvođača u materijalnoj proizvodnji, najmanje su zadovoljeni i zbog toga oni moraju imati prvenstvo: da bi socijalistička revolucija održala kontinuitet i doslednost, radi ostvarivanja socijalističke samoupravne integracije rada i istinske slobode i jednakosti. Radnik, radnička klasa, neposredni proizvođači *još nisu ni dovoljno samoupravno udruženi niti su neposredno i čvrsto zaposeli celi teren, čak ni sve najvažnije društveno-ekonomske i društveno-političke pozicije*. Još se umnogome vlada, odlučuje, raspodeljuje, prisvaja u ime radničke klase. Otuđenje i posredovanje još dominiraju. Mogućnosti monopola znanja, vlasti i drugih oblika društvene moći su realne i ne retka pojava. Istovremeno, još imamo posla s robnim oblikom proizvodnje. Proces slobodnog udruživanja rada na samoupravnoj osnovi je u toku, robni oblik tek treba da pristupi početku procesa odumiranja...

Još ne možemo ni izdaleka govoriti o novoj društvenoj formaciji — komunizmu (u smislu velikih istorijskih društvenih formacija) s njegovim najvažnijim oblicima, zakonitostima i karakterom, već je reč o njegovoj *nižoj* fazi, odnosno o *prelaznoj fazi*

između kapitalizma i komunizma. Elementi starih odnosa, njihovi ostaci još igraju veliku, ponegde dominantnu ulogu.[8]

Ali navedene i slične razlike društvenog položaja, kao i suprotnost umnog i manuelnog rada, postoje i unutar same materijalne proizvodnje. Zbog toga one ne mogu biti presudne u opredeljivanju proizvodnog ili neproizvodnog karaktera rada radnih ljudi u oblasti nauke, obrazovanja, zdravstva itd. Razlika između ovih oblasti i materijalne proizvodnje u tom pogledu je samo u srazmeri umnog i fizičkog rada — mada se i u tom pogledu razlika smanjuje rastom umnog rada u materijalnoj proizvodnji.

Savladavanje i ukidanje ovih suprotnosti, intelektualizovanje fizičkog rada podjednako u svim oblastima društvenog rada počinje, pre svega, uvođenjem socijalističkog samoupravljanja i neposredne demokratije u ekonomske i političke odnose. U svakom slučaju reč je o dugoročnom složenom dijalektičkom *procesu* izjednačavanja svih društvenih radova i njihovih nosilaca — radnih ljudi *udruživanjem rada* na samoupravnoj osnovi i na temelju društvene svojine sredstava za proizvodnju. Zbog toga možemo reći da je obrazovni, naučni, zdravstveni, kulturni i sličan rad izjednačen s proizvodnim radom u materijalnoj proizvodnji *u onoj meri* u kojoj su ovi radovi *neposredno samoupravno udruženi* u društvenim razmerama, ukoliko su postali delovi jedinstvenog procesa udruženog rada. Između ostalog, to znači u kojoj meri naučnici, lekari, profesori i drugi preuzimaju *neposrednu odgovornost* za rezultate u materijalnoj proizvodnji — i obrnuto... To je proces postajanja zajednice slobodnih proizvođača.

3. — Za tok i društveno usmeravanje istorijskog procesa istinske integracije i izjednačavanja svih ovih radova kao proizvodnih bitno je pitanje sistema društvene organizacije rada, oblika udruživanja, ekonomskih odnosa koji se uspostavljaju, samoupravne demokratije, koji, prvo, radnim ljudima „neprivrednih delatnosti" obezbeđuju neposredno raspolaganje uslovima, sredstvima i rezultatima svoga društvenog rada na istoj samoupravnoj osnovi kao i onima iz privrede i, drugo, koji ih postavljaju u položaj neposredne i jednake odgovornosti za društvenu produktivnost rada, odnosno rezultate materijalne proizvodnje, za svestrani napredak ljudske ličnosti i humanizaciju društvenih odnosa.

---

[8] Pri tom kada govorim o „ostacima", „elementima" prošlosti, ne mislim samo na proste delove, mehaničke komade prošlosti koje novo još nije progutalo i svarilo, prevazišlo. Nije reč samo o neravnomernim tokovima preobražaja u raznim područjima društvenog života, pa su neka od njih sporije zahvaćena novim. Samo preobražavanje ima svoje razvojne faze i stepene — kvantitativne i kvalitativne — pri kojem je u samoj suštini novoga sadržana, kao rastvorena i delimično „prerađena", suština staroga. „Novo" je najčešće samo prelazna faza između starog koje pripada jednoj prethodnoj „čistoj" društveno-istorijskoj formaciji (kapitalizmu) i stabilnijeg novog koje pripada drugoj budućoj „čistoj" društveno-istorijskoj formaciji (komunizmu). „Staro" i „novo" nisu, dakle, uvek sastavni delovi jednog mehaničkog zbira, nego elementi jednog novog nestabilnog dijalektičkog jedinstva; uhvaćeni, fiksirani momenat jednog veoma burnog kretanja.

Prvi korak ka izjednačavanju i samoupravnoj integraciji radova u takozvanim neprivrednim društvenim delatnostima sa materijalnom proizvodnjom jeste da rad i u tim oblastima bude organizovan, u principu, u *istovetnim oblicima temeljnih samoupravnih ćelija — OOUR*. Sledeći korak je *međusobno slobodno i ravnopravno samoupravno udruživanje* radnika OOUR-a jednih i drugih oblasti društvenog rada u različite oblike i na svim nivoima u jedinstveni sistem socijalističko-samoupravnih odnosa proizvodnje, razmene, raspodele i potrošnje. Na taj način, dovedeni, u principu, u jednak društveno-ekonomski odnos i položaj, radovi i radnici obeju oblasti (privrede i „neprivrede") *podvrgnuti su jedinstvenom dijalektičkom procesu ekonomskog i društvenog preobražavanja*, društveno-ekonomskog i klasnog izjednačavanja.[9]

Ovaj istorijski proces udruživanja je u nas tek na početku. Nema se mnogo praktičnog iskustva, pa ni teorijskih uopštavanja koje sâm razvitak narednih godina treba da pruži i omogući. Što se oblika tiče, Ustav SFRJ iz 1974. godine predviđa samoupravne interesne zajednice kao oblik udruživanja i integrisanja proizvodnih i „neprivrednih" delatnosti, odnosno radnika u naučnoj, obrazovnoj, zdravstvenoj i sličnim delatnostima i korisnika njihovih „usluga". Samoupravne interesne zajednice treba da budu okvir u kome se uspostavljaju neposredni odnosi radnika ovih različitih oblasti rada, usklađuju planovi, regulišu međusobni društveno-ekonomski odnosi — sve to na ravnopravnim samoupravno-demokratskim osnovama... Samoupravne interesne zajednice nisu zamišljene kao posrednik u odnosima između ovih oblasti rada — bilo državno-budžetskog bilo kapitalističko-tržišnog tipa. Reč je o samoupravnom udruživanju radnih ljudi u *procesu rada*, o samoupravnoj zajednici na temelju zajedničkih interesa u čijem okviru se vrši neposredna slobodna podela, odnosno neposredna slobodna razmena rada.[10]

Promenom i proširenjem pojma proizvodnog rada na oblasti nauke, obrazovanja, zdravstva i tome slično proširuje se i pojam sredstava za proizvodnju, kao i sredstava društvene reprodukcije, društvenog „kapitala". Naime, sredstva za rad u ovim oblastima (zgrade, oprema, potrošni materijal itd.) postaju sredstva za proizvodnju, kao i oruđa rada, predmeti rada itd. u materijalnoj pro-

[9] Napomena: radovi koji znače *faux frais* proizvodnju su, kako smo napred rekli, isključeni iz ove analize. Oni ne mogu postati proizvodni, ne podležu ovom procesu. Formiranje samoupravnih radnih zajednica u državnoj administraciji i slično (koje se po Ustavu razlikuju od OOUR-a i po društvenom položaju i pravima) imalo je za cilj da donekle dovede u sklad položaj ovih radnih ljudi s neposrednim proizvođačima u jedinstvenom sistemu samoupravljanja i da time otvori proces preobražavanja u samoupravnom pravcu onih državnih funkcija i dela državnog aparata koji trajnije ostaju kao imanentna potreba procesa društvene reprodukcije — njegova specifična stručna služba.

[10] Razume se, pojam „neposredne razmene rada" mora se shvatiti dinamički, i ona se danas ostvaruje u specifičnim prelaznim oblicima robno-novčanog karaktera sa elementima državno-budžetske zavisnosti i prinude, koji se moraju prevazići.

izvodnji. Ona se zajedno s fondom životnih sredstava namenjenih potrošnji radnika u tim oblastima pretvaraju u onaj deo društvenog bogatstva koji služi procesu društvene reprodukcije, proizvodno se troše i kao takva moraju se neprestano obnavljati i putem akumulacije proširivati. To je materijalna društvena osnova rada i stvaralaštva rdnika u ovim oblastima, njihove slobode i ravnopravnosti. Ovde, kao i u materijalnoj proizvodnji, sredstva društvene reprodukcije su neotuđivo u rukama radnika udruženih u OOUR-u. Prema tome, oni su nosioci proširene društvene reprodukcije tih društvenih sredstava.

Dakle, opšti princip raspodele ukupnog društvenog proizvoda, odnosno razmeštaja društvenog viška rada (društvene akumulacije namenjene proširenoj reprodukciji) mora se na odgovarajući način primeniti i ovde. U odnosima slobodne razmene rada oni, njihove OOUR, treba da realizuju utrošena sredstva za rad i životna sredstva, odnosno lične dohotke, kao i višak rada za razvoj svojih OOUR-a u skladu s rezultatima sopstvenog i ukupnog društvenog rada i potrebama, odnosno zajednički utvrđenim planovima razvoja. Što se samih oblika neposredne razmene rada tiče, mora se poći od činjenice da profesori, lekari, naučnici i drugi nemaju neki *svoj poseban robni* proizvod. Ali u materijalnim društvenim proizvodima koji se realizuju u OOUR-ima materijalne proizvodnje sadržan je i njihov rad. U podeli društvenog rada u procesu zajedničke proizvodnje njihova je funkcija da pomažu radnicima u toj proizvodnji (da sarađuju s njima), na taj način što će prenositi na radnike iskustva, znanja i sposobnosti čoveka koji su se taložili iz generacije u generaciju tokom stoleća, kao i sve nove i nove tekovine nauke i kulture, znači u razvijanju i održavanju njihove radne i stvaralačke sposobnosti, da svojim radom i stvaralaštvom doprinose razvoju društvene proizvodne snage rada.

Pošto je danas materijalna proizvodnja robna, to jest proizvodnja razmenskih vrednosti, to je i rad — proizvodnja u oblasti obrazovanja, nauke, zdravstva i slično, u krajnjoj liniji, takođe robna. Zbog toga se doprinos društvenoj proizvodnji i ovih radnika živim i minulim radom mora izražavati u obliku *cene*. Stoga se *uslovno* može govoriti i o *ceni* obrazovnih, zdravstvenih, zabavno-umetničkih i sličnih „usluga" koje radni ljudi ovih delatnosti, putem svojih OOUR-a, pružaju pojedincima i zajednicama (kolektivima). Dakle, nisu ove društvene „usluge" robe, nego, pošto u materijalnoj proizvodnji još imamo (i verovatno sve dokle budemo imali) robno-novčane odnose, učešće i doprinos radnih ljudi ovih delatnosti ukupnom društvenom proizvodu mora se izražavati u obliku „cene". U stvari, izdvajanja (doprinosi) iz prihoda (dohotka) OOUR-a za ove društvene delatnosti, odnosno rečena „cena" usluga ima ekonomski kvalitet (dok imamo posla s proizvodnjom razmenskih vrednosti) troškova proizvodnje — bez obzira na to da li se formalno knjiže kao troškovi ili idu iz ukupnog dohotka OOUR-a. Materijalno-proizvodna struktura ove „cene" (troškova) jeste minuli rad (materijalni izdaci škole, bolnice, insti-

tuta) + tekući rad (potrebni rad + višak rada) u njima. Praktični oblici, merila i metode međusobnih materijalno-ekonomskih odnosa i obračuna udruženih OOUR-a u SIZ, kako rekoh, tek će se u praksi iskristalisati i razvijati. Ovaj specifični oblik cene u stvari izražava karakteristike produkcionih odnosa radnika tih delatnosti sadašnjeg momenta, u uslovima robno-novčane proizvodnje — samoupravnu ekonomsku, radnu slobodu i samostalnost, s jedne strane, i samoupravnu udruženost na ravnopravnoj osnovi s radnicima materijalne proizvodnje, s druge. On će, kao tranzitorni, iščeznuti s nestajanjem robno-novčane proizvodnje uopšte. U suštini, samoupravna samostalnost, dakle, jednakost radova tih delatnosti sa materijalno-proizvodnim radom je uslovljena i osigurana tek ovim i ovakvim samoupravnim udruživanjem i ekonomskim odnosom koji radnicima „neprivrednih" društvenih delatnosti obezbeđuje ravnopravno učešće u raspodeli društvenog proizvoda kao ravnopravnim (u pogledu prava i u pogledu odgovornosti) učesnicima u procesu proizvodnje zajedničkog društvenog proizvoda. Postojanje samoupravnog OOUR-a u tim oblastima u kojima radnici stiču svoj sopstveni prihod i dohodak, uključujući i akumulaciju radi proširene reprodukcije, i putem kojeg stupaju u odnose udruživanja rada i prihoda, osnova je njihove društveno-ekonomske samostalnosti i sigurnosti, ravnopravnog položaja sa radnicima materijalne proizvodnje u dogovorima o planiranju, podeli rada, odnosno razmeni svojih društvenih radova, kao i raspodeli zajedničkog društvenog proizvoda. Razume se, ove „cene" se ne obrazuju stihijno iza leđa radnih ljudi putem antagonističke tržišne konkurencije, već samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem svih zainteresovanih. Oblici, osnove i merila „cena", kao naknade za uloženi živi i minuli rad, mogu biti različiti: društveno normirani materijalni troškovi i tekući rad društvene delatnosti; procenat od cene društvenog proizvoda ili društvenog dohotka OOUR-a materijalne proizvodnje i slično. U svakom slučaju, najbolja rešenja mogu iznaći sami radni ljudi kroz praksu sve razvijenijih odnosa samoupravne udruženosti i uzajamne odgovornosti pomoću naučno-kritičke analize i uopštavanja te prakse. Kruti recepti i apriorne opšte norme mogu samo da ukoče takvu stvaralačku inicijativu.

Očevidno je da ovde nije reč o pravoj robnoj proizvodnji i o tržištu i tržišnoj ceni, već o uslovnim kategorijama i oblicima.[11]

---

[11] S tim u vezi bilo je u nas dosta nesporazuma. S jedne strane, „ekonomizam", odnosno ekonomska vulgarizacija ovog samoupravnog odnosa, težnja da se u ove delatnosti unesu u ime samoupravljanja tržišno-komercijalni odnosi (što nije uspelo ni kapitalizmu koji zakonito i neodoljivo stolećima teži da sve oblasti života „komercijalizuje", to jest potčini svom produkcionom i društvenom odnosu, proizvodnji profita). To je jačalo otpore reformisanju ovih oblasti, posebno obrazovanja, na samoupravnoj osnovi, plašeći neupućene i dajući argumente stvarnim protivnicima samoupravljanja, pre svega birokratsko-etatističkim snagama, koje su, s druge strane, kroz poreske elemente i budžetsku potčinjenost vladale znatnim delom društvenog proizvoda i viška rada i zahvaljujući tome, kao i podeljenosti ovih radova, obezbe-

Zbog toga se u Ustavu SFRJ iz 1974. godine povodom ovih društvenih delatnosti govori o *slobodnoj razmeni rada,* a ne o razmeni *proizvoda* i usluga. I ne slučajno. Time je ovde nagoveštena *perspektiva celokupnih odnosa proizvodnje i raspodele* za sve oblasti društvene proizvodnje kojoj vode sadašnji procesi društvenih preobražaja putem samoupravljanja: umesto razmene roba, razmenske vrednosti, novca — uspostavljanje neposredne udruženosti i razmene u samoj proizvodnji, to jest razmene rada, razmene delatnosti određene zajedničkim potrebama i ciljevima, zajedničkim planovima na temelju slobodnih društvenih i samoupravnih dogovora i sporazuma. Umesto postvarenih društvenih odnosa, gde su stvari, proizvod, nosioci odnosa među ljudima, uspostavljaju se neposredni društveni odnosi gde slobodni proizvođači neposredno i svesno uređuju svoje međusobne odnose.

Ne mogu reći da li je izraz „neposredna razmena rada" najpodesniji. No pojam koji se pod tim razume *potpuno (suštinski) je različit* kako od *kapitalističkog robnog prometa* tako i od *prostog robnog prometa,* a takođe i od *proste robne razmene.* Reč je ovde u suštini o neposrednoj kooperaciji na temelju dogovorene podele rada, prema tome, o neposredovanoj međusobnoj razmeni različitih *sastavnih delova ukupne zajedničke proizvodnje.* Znači, u krajnjoj liniji, razmena se vrši u samom procesu proizvodnje, a ne na tržištu u prometnom procesu. S razvojem neposredno društvenog rada, odnosno samoupravne zajednice slobodnih proizvođača, i robna razmena u celini (i u materijalnoj proizvodnji) odumire, preobražava se u neposrednu razmenu rada, dobija karakter razmene rada. Kakve će to konkretne oblike imati — to je drugo pitanje, na koje se svakako danas ne može sa sigurnošću definitivno odgovoriti. Tada svi učesnici u jedinstvenom procesu rada zajednički stvaraju (proizvode) sredstva i uslove individualne, zajedničke i opšte društvene egzistencije i uživaju, neposredno prisvajaju plodove svog zajedničkog rada po određenim samoupravno demokratski dogovorenim društvenim konvencijama. Tada se zaista više ne može govoriti o poznatim istorijskim oblicima prometnog procesa. Ali to je tema za sebe.

Uspostavljanjem i razvitkom novih odnosa udruženosti rada na osnovama samoupravljanja ukidaju se oba oblika otuđenosti i posredovanja: kapitalističko-tržišni, kao i državni poresko-budžet-

---

đivale vladavinu nad obema oblastima i društvom u celini. Činjenica da i „neprivreda" vrši razmenu rada i ima „cenu", dakle, postaje u neku ruku privreda", ostavlja utisak kao da sve „ekonomizuje", da ne kažemo komercijalizuje. Oni površno i vulgarno gledaju, tako i tumače stvari. Međutim, obe oblasti, privreda i društvene delatnosti („neprivreda"), odnosno obe vrste društvenih radova se izjednačuju kao društveno svrsishodni radovi za zadovoljavanje ljudskih (individualnih i društvenih) potreba. Unutrašnji smisao i suština rada, rad uopšte doživljava preobražaje, humanizuje se, prestaje biti prinuda i prokletstvo čoveka, već je njegova saznata potreba, slobodno stvaralačko delanje. U tom procesu približavanja može se reći i obrnuto: da i privreda postaje „neprivreda", to jest perspektiva je ukidanje proizvodnje zasnovane na vrednosti.

ski, a to znači ukida se najamno-činovnički položaj intelektualnih i drugih radnika u ovim oblastima, kao i otuđivanje dela proizvoda radnika materijalne proizvodnje namenjenog ovim potrebama.

U SIZ-ovima i u društvenim razmerama planira se takva podela rada da se u društvenim delatnostima angažuje odgovarajući broj radnika (radnih časova) i količina materijalnih sredstava koji mogu obezbediti zadovoljavanje društvenih potreba (ličnih i zajedničkih) iz tih oblasti; istovremeno se planira i odgovarajući broj radnih časova u materijalnoj proizvodnji da bi se obezbedile materijalne potrebe rada i egzistencije radnih ljudi društvenih delatnosti.

U pojedinačnoj OOUR u materijalnoj proizvodnji planira se odgovarajući potreban proizvod i potreban rad da bi se obezbedile naknade radnicima nauke, obrazovanja i drugima za njihove „usluge" pojedincu i kolektivu, kao ekvivalent u „razmeni rada". Taj rad ulazi u vrednost i cenu njenog proizvoda.

Prihodi OOUR-a, njihov dohodak, odnosno visina ličnog dohotka i akumulacije (kao i brzina i pravci razvoja, proširivanje tih delatnosti) treba da zavise od rezultata u privredi, od postignute društvene produktivnosti rada, odnosno ostvarenog ukupnog društvenog viška rada, kao i dogovorenih potreba razvoja društvenih delatnosti putem rečenih „cena" ili drugih merila utvrđenih ravnopravnim, samoupravnim sporazumima svih zainteresovanih udruženih činilaca. Time se uspostavlja i obrnut, uzajamni neposredni uticaj: pravci i struktura privrednog razvoja zavise od razvoja obrazovnih, kulturnih, zdravstvenih i sličnih potreba radnih ljudi, odnosno rezultata rada u tim oblastima. Na taj način uspostavljena je istovremeno u procesu izjednačavanja, valorizovanja i humanizacije svih ovih društveno svrsishodnih radova vodeća uloga istorijskog interesa materijalno-proizvodnog rada, to jest radničke klase u samom društveno-ekonomskom odnosu. Jer bez takve rukovodeće uloge radničke klase i njene klasne borbe nije ni mogućno otvaranje i podsticanje procesa društveno-ekonomskog oslobađanja rada. Takav dijalektički proces kretanja ka besklasnom društvu suzbija, na jednoj strani, razne etatističko-tehnokratske i slične tendencije potcenjivanja uloge radničke klase i njene revolucionarne klasne borbe za punu društvenu emancipaciju i istinsku jednakost; a na drugoj strani, birokratsko-autoritarnu i dogmatsku uzurpaciju koja u ime tobožnjeg zaoštravanja klasne borbe u socijalizmu izaziva nepoverenje i produbljuje jaz između radnika i inteligencije.

U samoupravnim interesnim zajednicama, odnosno drugim oblicima koji mogu nastati, kao i u društveno-političkim zajednicama radnici — neposredni proizvođači materijalne proizvodnje zajedno s radnim ljudima društvenih delatnosti upravljaju zajedničkim poslovima obeju oblasti rada, sporazumno usklađuju njihov razvoj, utvrđuju osnove i merila raspodele itd., i uopšte uspostavljaju uzajamnu odgovornost u radu i upravljanju, proizvodnji i raspodeli.

Da bi se samoupravna interesna zajednica mogla zaista razvijati kao okvir ovog istorijskog procesa, osnovno je pitanje njenog samoupravno-demokratskog karaktera, neposredne aktivne odlučujuće uloge radnih ljudi i njihovih užih zajednica koje se udružuju u SIZ. Prva, doduše nevelika, iskustva ukazuju na neke opasnosti i negativne pojave.

Neke analize kazuju da samoupravna interesna zajednica često izrasta u instituciju koja znači surogat državne administracije, to jest koja nastavlja državne funkcije i metode... Uočeno je da se samoupravne interesne zajednice razvijaju kao zatvorene samostalne institucije sa glomaznim administrativnim aparatom i stručnim službama, gde je moć izvršnog aparata velika, vladajuća. Skupštine samoupravnih interesnih zajednica su više parlamentarnog tipa nego samoupravni radni skupovi gde se ostvaruje dogovaranje i sporazumevanje delegata koji bi bili pod neposrednim uticajem „baze". Na taj način centar SIZ-a se osamostaljuje i prema radnim ljudima u OOUR-ima i mesnim zajednicama i prema skupštini društveno-političke zajednice. Još nema pravih razrađenih planova razvoja društvenih delatnosti na temelju i u skladu s planiranim potrebama, materijalnim mogućnostima korisnika, odnosno s planovima privrednog razvoja. Činjenica, na primer, da su prihodi neprivrednih delatnosti neprestano znatno veći od planskih predviđanja ukazuje da ovde još vladaju subjektivni voluntaristički odnosi, da odluke ne donose radni ljudi udruženi u samoupravne interesne zajednice (ni iz materijalne proizvodnje ni iz društvenih delatnosti). Još nema razrađenih objektivnih merila i metoda samoupravnog sporazumevanja u razmeni rada itd.[12]

Doduše, vreme je dosta kratko a problemi veoma složeni, pa se mogu razumeti ovakve pojave. No nikako se ne može opravdati nedostajanje većeg stvaralačkog angažovanja i izostajanje organizovane kritičke analize trogodišnjih rezultata.

III

1. — Napred navedena definicija proizvodnog rada u kapitalističkom smislu osniva se na *relativnoj* proizvodnosti, to jest na tome da radnik proizvede veću vrednost od one koju potroši da bi kao radnik opstao u životu. Takav najamni rad je uslov egzistencije kapitala.

U socijalističkim samoupravnim odnosima proizvodnje pojam proizvodnog rada u tom smislu može se uzeti šire, obuhvatajući i *apsolutnu* i relativnu produktivnost rada. *Apsolutno produktivni* rad je, po Marksu, onaj rad radnika koji je *reproduktivan*, to jest koji stalno nadoknađuje vrednosti koje troši, to jest da je njegova proizvodnja ravna njegovoj potrošnji. Kad je ukinuta kapitalistička klasa i uopšte klase neradnika koje žive na račun radnikovog

[12] Videti: „Ekonomska politika", br. 1906/1977.

viška rada i kada društvo sačinjavaju samo radnička klasa i ostali radni ljudi, to jest neposredni proizvođači u novom, napred analiziranom smislu — onda bi najnačelnije, apstraktno govoreći, proizvodnja koja nadoknađuje potrošnju proizvođača (ličnu i zajedničku, odnosno društvenu) bila dovoljna za egzistenciju društva, odnosno zajednice, za neprekinuti tok procesa društvene reprodukcije. Rekao sam najnačelnije i apstraktno uzeto zbog toga što bi to značilo da se ne računa ni na prirast stanovništva ni na društveni progres (uvećanje društvenog bogatstva itd.), na rezerve kao i na izdatke na državni aparat i druge *faux frais* proizvodnje koji se podmiruju iz viška rada, što u realnosti i za celu zajednicu nije moguće. Mora se u realnosti za celu zajednicu, i u proseku, računati sa viškom rada i viškom proizvoda u cilju akumulacije radi proširene reprodukcije, kao i za druge izdatke koji se pokrivaju iz viška rada radnika. Razume se, stepen produktivnosti rada, odnosno efekat proizvodnje mora se meriti odnosom količine proizvedenih dobara, to jest masom vrednosti prema utrošenim pri jednakom radnom vremenu. Zbog toga izgleda nam da se u socijalističkom samoupravnom društvu proizvodnim radom može smatrati onaj rad kojim *radnik proizvodi najmanje onoliko vrednosti, proizvoda (materijalnih dobara i usluga) koliko iznosi njegova lična i zajednička, kao i društvena potrošnja*. Ovakva definicija obuhvata i „zaista proizvodan"[13] rad, to jest stvaranje *nove vrednosti* iznad utrošene i *prostu reprodukciju*, ali kao *donju granicu*. Dakle, uvažen je kao produktivan rad i „reproduktivan" rad, jer, ako radnik proizvodi onoliko koliko utroši (lično, zajednički i društveno), to znači da on svojim radom obezbeđuje sopstvenu društvenu egzistenciju i reprodukciju, ne živi na račun tuđeg rada. Ovom definicijom obuhvaćeni su, dakle, svi radni ljudi koji žive od sopstvenog rada, a isključeni su svi eksploatatorski i parazitski slojevi i klase. Ali, istovremeno, sve dok je pitanje akumulacije radi proširene reprodukcije bitno pitanje, neophodna potreba društva, način njegove reprodukcije, mora se na odgovarajući način u sistemu društvenih odnosa podsticati i društveno valorizovati rad koji proizvodi višak namenjen toj akumulaciji.[14]

2. — Ovakva izmenjena definicija proizvodnog rada s razvojem sistema samoupravno udruženog rada proširuje pojam te kategorije u samoj oblasti materijalne proizvodnje.

Tretiranje proste reprodukcije kao proizvodnog rada omogućuje normalnu proizvodnju i reprodukciju i u onim granama, odnosno grupacijama proizvodnje, koje iz različitih objektivnih razloga imaju nisku, znatno nižu stopu akumulacije od prosečne ili

---

[13] „No pretpostavimo da ne postoji kapital, nego da radnik sam prisvaja svoj višak rada, suvišak vrednosti koji je stvorio preko suviška vrednosti koji je potrošio. Samo bi se o takvom radu moglo reći da je zaista proizvodan, tj. da stvara nove vrednosti" (K. Marks, *Dela*, tom 24, str. 99).

[14] Problemi akumulacije kao objektivne individualne i društvene potrebe udruženog proizvođača, kao i pitanje procesa društvene reprodukcije razmatraju se posebno.

nemaju nikakvu akumulaciju. Ta činjenica omogućuje planirani razvoj strukture društvene proizvodnje prema potrebama pojedinca i društva bez diskriminacije radnika takvih grana i bez veštačkog i društveno nepotrebnog priliva akumulacije u tom pravcu. Nasuprot tome, kao što je poznato, kapital bi u principu bežao iz takve proizvodnje u potrazi za što većim, bar prosečnim profitom, jer bez profita ne može da opstane.

Razume se, to ne ukida utakmicu u radu, težnju za što višom produktivnošću rada i što većom stopom akumulacije i u tim granama, ali prosečna ili približno prosečna stopa nije, načelno govoreći, *uslov* proizvodnje.

Polazeći od prednjih analiza i zaključaka, opredeljen je karakter rada individualnih proizvođača (seljaka, zanatlija i drugih) sopstvenim sredstvima za proizvodnju u socijalističkom samoupravnom društvu. Sa kapitalističkog stanovišta njihov rad se ne smatra proizvodnim. Individualni zanatlija ili seljak koji sam proizvodi i prodaje sopstveni proizvod je *pojava izvan kapitalističkih kategorija*, jer tu nema razmene kapital — rad; cilj proizvodnje nije profit, već dohodak. Ali u novim samoupravnim društvenim odnosima menja se društveni karakter i tog individualnog rada.

S opštim razvojem sistema samoupravnog udruženog rada, sredstava za proizvodnju u društvenoj svojini i u skladu s porastom proizvodnih snaga društva, i ovi radni ljudi su objektivno upućeni na udruživanje svog rada i sredstava međusobno i sa udruženim radnicima, i to na onim tačkama i fazama procesa društvene proizvodnje i reprodukcije gde taj proces zahteva neposredno društveni rad i društvena sredstva za proizvodnju. Upravo na pitanju odnosa prema individualnom proizvođaču koji za svoj individualni rad raspolaže sopstvenim privatnim sredstvima za proizvodnju, prema sposobnosti socijalističkog društva da taj rad normalno organski, na ravnopravnoj demokratskoj osnovi bez administrativne prinude, diskriminacije i eksploatacije uključi u jedinstven proces udruženog rada, proverava se njegov istinski socijalistički karakter, njegova proizvodna racionalnost, samim tim i društveno-istorijska progresivnost. Naime, socijalistički samoupravni udruženi rad je prvi oblik proizvodnje posle raspada prvobitne zajednice gde je radnik neposredni proizvođač gospodar uslova, sredstava i plodova rada koje je svojim neposrednim radom stvorio.[15] Upravo po tom *bazičnom principu* individualni proizvođač koji lično radi sopstvenim sredstvima nije ni *suprotan* ni *tuđ* socijalističkom samoupravljanju. Integrisan na odgovarajući samoupravno-demokratski način u jedinstveni sistem udruženog rada, on u izvesnom smislu i u razvojnom procesu postaje samo *specifičan društveni oblik* povezivanja radnika sa uslovima i sredstvima za proizvodnju, kao svojim minulim radom. U krajnjoj liniji, iz prava samoupravnog udruženog radnika na društvena

[15] Individualni rad sopstvenim sredstvima — parcelni seljak, zanatlija — to je takođe, ali to nikad nije bio vladajući oblik proizvodnje kad se posmatraju velike istorijske društvene formacije: robovski, feudalni, kapitalistički sistem.

sredstva za proizvodnju, kao svoj minuli rad, proističe danas takvo pravo i individualnih proizvođača na sopstvena sredstva za proizvodnju kao rezultat njihovog ličnog rada. U razvijenoj zajednici slobodnih proizvođača gde će se svakako zadržati i neki oblici individualnog rada to će biti *istorodna* društveno-ekonomska kategorija s ostalim proizvođačima.[16]

Prema tome, individualni rad ličnim sredstvima za proizvodnju se prirodno, kao takav, na ekonomskoj i samoupravno-demokratskoj osnovi udružuje, integriše u jedinstveni društveno-ekonomski sistem, u obimu i oblicima koje opredeljuju potrebe procesa društvene reprodukcije i svestranog razvoja ličnosti proizvođača. Prava i odgovornosti ovih proizvođača iz udruženog rada u OOUR, SIZ itd. u raspodeli i potrošnji, kao i u svim drugim pitanjima procesa društvene reprodukcije, zavise od stepena i oblika udruženosti u OUR-e, radne i interesne zajednice u jedinstvenom procesu društvenog rada. Priznavanje njihovog rada kao proizvodnog u socijalističkim i samoupravnim proizvodnim odnosima je, između ostalog, osnova za praktičnu politiku i odnose u toj oblasti.

Na kraju, samo da napomenemo da se u vezi s ovakvim promenama sadržine pojma proizvodnog rada postavlja i pitanje metoda izračunavanja nacionalnog dohotka. Ali to prelazi okvire ove teme.

---

[16] Poređenja radi, podsetićemo na odnose u jednom *prirodnom društvu* kakva je bila prvobitna („prakomunistička") zajednica. „Svako je sopstvenik oružja koje je sam izradio i kojim se služi: muškarac oružja, pribora za lov i ribolovo, žena pokućstva. Domaćinstvo je komunističko za nekoliko, često za mnogo porodica. Ono što se zajednički izgrađuje i upotrebljava jeste zajednička svojina: kuća, bašta, kajak. Ovde, dakle, i jedino još ovde postoji „svojina stečena sopstvenim radom" (Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države;* K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela,* tom II, str. 298). To je nesumnjivo rezultat prirodne podele rada i odnosa gde nije bilo eksploatacije i potčinjavanja.

Film i istorija

*(Izbor iz priloga sa simpozijuma „Film i istorija" u okviru FEST-a 78)**

Vladimir Pogačić: Dokumentarnost igranog filma

Već na prvoj filmskoj predstavi braće Limijer, u Gran Kafeu decembra 1895. godine, bilo je jasno da je film dokument, novi vid beleženja vremena, prostora, ljudi i običaja. Bilo je jasno da će od tog časa svedočanstvo o vremenu, koje je nastalo od te projekcije, izgledati posve drugačije od onih koje je čovečanstvo poznavalo do tada. Krajnje jednostavna, impersonalna, izmeniće u budućnosti mnoge naše običaje i saznanja. Ona će nemilosrdno objektivno beležiti ljude i običaje, prostore i sadržaje koje smo nekad samo opisivali ili koje smo beležili kičicom slikara ili dletom vajara.

Pisani dokumenti, memoari, novinski izveštaji, romani i portreti, subjektivne su vizije događaja, ljudi, vremena i običaja. One

* Simpozijum „Film i istorija" održan je od 3. do 11. februara 1978. godine u Beogradu.

su podložne netolerantnosti, ironiji, mržnji, laži. Sve to može da bude osporeno i svrstano u falsifikat. Ko je bio u pravu u slikanju lika Karla Velikog? Oni koji su ga prikazivali kao velikog cara i vladara, najveću ličnost ranog srednjeg veka, okonjenog viteza na skulpturama koje liče na kipove rimskih imperatora (i on je nosio taj naslov!), minijaturisti koji su, prikazujući prizore iz njegovog „svetog" života, opevali i svedočili o njegovoj pravednosti, blagosti i dobroti.

Ili onaj sumračni monah koji je tajno, u polumraku svoje memljive manastirske ćelije, za buduća pokolenja beležio njegove mane? Prikazujući ga kao svirepu, krvožednu zver koja je odsecala ruke i glave svojim neprijateljima, a isto tako i lopovima i bludnicama, skitnicama i pauperizovanim seljacima, nasilnika koji je pljačkao i bogate i siromašne, tukao i mučio neposlušne, razvratnika koji se okružavao u svilu i kadifu odevenim lepoticama golih grudi, koji se izležavao na ležajima pod baldahinima, a dame su svirale na harfi, šašoljile ga i spremale na uzbudljive seksualne doživljaje — taj je monah svedočio protiv letopisa i zapisa, protiv spomenika i minijatura.

Ko je bio u pravu?

Jedna mala, drvena kutija 30×40 veličine, lišila nas je u velikoj meri te dileme još 1895. godine. Bez obzira šta su pisali fašistički novinari, književnici, istoričari, šta je stajalo u službenim dokumentima i memoarima, fašistički filmski snimatelj mogao je da snimi Musolinija samo onakvog kakav je bio. Kočoperan, malen, debeljuškast, smešan, naduven, samozadovoljan, groteskan pajac.

Snimajući Hitlera u čast Hitlera i nacizma, Leni Rifenštal i drugi nacisti nisu mogli da izbrišu, snimajući živog Hitlera, svu paranoičnu furioznost njegovog lika. Njegove grimase, grčeve, znojenja, pocupkivanja. Naravno, snimljene su njegove parade, ali i njegovi zločini. Kontekst svih „slika u pokretu" je nenadomestiv dokument za studiranje Hitlera, njegovog vremena, njegovih dela, okoline i naroda u kome se pojavio. I nema dileme ko je u pravu: monah u tajnoj ćeliji ili spomenik pred katedralom.

Te su stvari evidentne i neosporavane u civilizovanom svetu. Međutim, nove ideje su na pomolu. Igrani film, zabava ili umetnost, možda samo konfekcijska roba do juče — da li je i on dokument u smislu o kom smo govorili do sada?

Elitistički, zapravo metafizički estetičari filmske umetnosti često su isticali „efemernost filma". Jedan Ticijanov portret živi i danas. Taj papa s Ticijanovog platna nas i danas gleda svojim živim, mutnim, staračkim pogledom. Koliko ima filmova koji su preživeli trenutak kada su stvoreni? Koliko ih ima koji zadržavaju tu svežinu stvaralaštva deset, dvadeset ili osamdeset godina? A Nefretete nas u Berlinu gleda istim tajanstvenim pogledom i fascinantnim osmehom već više od dva milenija. Film, ta prezrena „biblia pauperum", stvorena je i stvara se za ovaj trenutak i samo za njega. Nasuprot Ticijanu, filmski producent ne misli na večnost.

Film, to znamo, može biti umetnost. Ono što on uvek jeste — to je industrija, to je roba. On treba da se potvrdi u onom trenutku kada se proizvodi. Zbog toga producent i svi koje iznajmljuje razmišljaju prevashodno o tome šta je danas interesantno kod današnjeg gledaoca: da li je to spektakl, da li je to pornografija, naučna fantastika, film strave i užasa, kriminalni, socijalni ili politički filmovi? Pravljeni za masovnog gledaoca, oni nužno odražavaju njegov intelektualni nivo, domete njegovog ukusa, stanje njegove svesti, vladajući moral, pa i ideološko opredeljenje.

Umetnička komedija ili melodrama tridesetih godina, klišetirana u konstrukciji, dijalogu, režiji, načinu snimanja, tipskom odabiru glumaca, odražava u najširim razmerama i najsitnijim detaljima nivo malograđanskog pogleda na svet, idejno, politički, moralno i intelektualno (zapravo neintelektualno). Pošto su ti filmovi preplavili svet i našli odaziv svuda, oni nisu samo slika „američkog načina života", već mnogo više.

Danas, u tom istom Holivudu, niko ne pokušava da snimi te iste (ili slične) filmove na tom istom nivou svesti i razmišljanja. Modeli po kojima se snima „filmska konfekcija" u svetu danas su drugi. *Beli jorgovan*, za kojim su ludovali naši roditelji, nezamisliv je. Naša će deca i unuci prezirati filmove kojima se mi danas divimo (ili zadovoljavamo).

Tu promenu svesti *proseka* registruju proizvodi filmske industrije. Zato i najlošiji film, bedni izdanak „konfekcije" bez pretenzija, ostaje kao dragoceni dokument jednog stanja u proseku. Ili, ako je reč o izuzetnim dometima filmske umetnosti, svedočanstvo o naporu da se to stanje u proseku, zatečeno, prevaziđe. Setimo se češkog filma pred odlazak Novotnog (*O svečanosti i gostima*, *Hotel za strance*, *Jozef Kilian* i drugih), ezopovskih i kafkijanskih filmova Nemeca, Formana i drugih. *Novi talas* u Francuskoj pojavio se kao preteča bukteće 1968. godine koja je slomila i velikog De Gola.

Staljinizam u sovjetskom filmu nije evidentan samo u igranim filmovima u Staljinovu čast, kao *Zakletva*, *Pad Berlina* i desetina drugih, već i u filmovima o Lenjinu snimljenim u „Staljinovoj epohi". Iako prividno u prvom planu, staljinistički interpretiran Lenjin se neprestano obraća upravo onoj ćutljivoj, sivoj, brkatoj figuri s lulicom uz njega, kao da Lenjin, kao i reditelji tih filmova, očekuju da taj Staljin odobravajući klimne glavom. Reklo bi se, i po drugim primerima, da je staljinizam prisutniji u igranom filmu nego u svim dokumentarnim filmovima tog razdoblja.

To nije slučaj samo u ova dva-tri nasumce odabrana primera, koji su možda najevidentniji. Moglo bi se istom metodom utvrditi da to važi za sve filmove i sve kinematografije. Španski preobražaj evidentan je odavno pre smrti Franka. Film *Smrt bicikliste* snimljen je 1954. i *Ana i vukovi* još za života kaudilja.

Ali stvari nisu uvek tako jednostavne. Odakle, na primer, u Renoarovoj *Velikoj iluziji* čitava filozofija petenizma, pa čak i natruha antisemitizma, kad Renoar nikada, ni u snu, nije bio petenovac, ni antisemit, ni konzervativac, ni reakcionar u bilo kom

vidu, ne samo po svom političkom opredeljenju? Otkuda to da sva napredna i levičarska intelektualna kritika i esejistika vidi u tome filmu neku posebnu naprednost, krik pacifizma, a ne duh kapitulacije?

Metodi i pristupi takvih i sličnih istraživanja tek se rađaju. Ono što neosporno možemo utvrditi danas jeste činjenica da su film i izučavanje istorije neraskidivo vezani. I to ne u bukvalnom objašnjenju te veze.

Gvido Aristarko (Italija): Istoriografija i filmski dokument u Italiji od „Zauzeća Rima" do neorealizma

Film i istorija, „kao istorijski izvor"...

Jedan univerzitetski profesor, Nikola Tranfalja, nedavno je polemisao sa onima koji, u Italiji više nego na strani, negiraju „mogućnost uzimanja u obzir filmskog materijala prilikom rekonstruisanja istorijskih situacija i događaja", i podržao upotrebu filmskog dokumenta „u rekonstrukciji, a takođe i u vaspitne svrhe, velikih događaja poslednjeg šezdesetleća: od ruske revolucije do prvog svetskog rata, od ekspanzije fašizma u Evropi do velikog sukoba četrdesetih godina, do lokalnih ratova posle drugog svetskog rata, i tako dalje". Tranfalja pod filmskim materijalom u ovom slučaju podrazumeva filmske žurnale, dokumentarne filmove: one koji mogu i često imaju „ciljeve političke propagande, a ne informacije i reprodukcije stvarnosti". Pa ipak, ispravno tvrdi, oni pružaju „ništa manju garanciju verodostojnosti od izvora koji se uobičajeno koriste radi rekonstrukcije savremenog doba".

I igrani filmovi, takođe, predstavljaju važan istoriografski dokument; a o ovome želimo da govorimo odnoseći se samo na Italiju, u vremenskom luku koji polazi od pojave prvog igranog filma kod nas pa do perioda neorealizma. Jedan film, doista, ne može nikada biti uzet sam za sebe, izdvojen iz različitih konteksta; on je plod kompleksnih pojava koje se uklapaju u kulturu i istoriju jednog naroda. Na koji način i u kojoj meri je naš film odražavao godine od vremena Đolitijeve Italije do republikanske Italije? Površinski ili duboko, u kritičkom ili akritičkom smislu, realistički ili antirealistički; s kojom merom manipulacija? U lancu odnosa — ekonomskih, političkih, kulturnih — među različitim igranim filmovima realizovanim kod nas i decenija italijanske istorije, kod prvih je moguće ustanoviti pokazatelj raspoloženja, borbi, situacija našeg javnog života; saglasnosti, sukoba i suprotnosti često značajnih: moguće je videti, dakle, kako se razvijao problem vlasti, odnosi među vladarima i onih nad kojima se vlada.

Film se kod nas rađa retoričan i oleografski. *Zauzeće Rima* (dužina 250 metara, reditelj i snimatelj Filoteo Alberini) — prvi je naš igrani film. Proizvod prvog „Italijanskog zavoda za filmsku proizvodnju" dotičnog Alberinija i Santonija, koji želi da bude zvanični doprinos nove industrije Ujedinjenju: na filmu sarađuje, isporukama uniformi, pušaka i artiljerije — Ministarstvo rata. *Zauzeće Rima* najavljuje, svojim retoričnim i oleografskim ukusom, prirodnu sklonost italijanskog filma ka potpuno spoljašnjoj veličini, ka raskoši, ka kolosalnom. Nije slučajno da „film u kostimu" nastaje upravo kod nas i da se on uvek ili gotovo uvek zamenjuje istorijskim filmom. Mnogi filmovi koji uzimaju za sadržaj Preporod (Risorgimento) i njegove protagoniste (ponajpre Garibaldija, njegovih Hiljadu vojnika, Mamelija itd.) — pružaju verodostojnu sliku, autentičnu interpretaciju događaja koji su doveli do Ujedinjenja. Ono predstavlja, prema ovim filmovima, plod delanja izvesnog broja heroja međusobno savršeno složnih. Ignorišući, na primer, kontrast Garibaldi — Kavur. Izostavljajući različite, kontradiktorne interpretacije Preporoda u kraljevsko ili narodno dostignuće, kao i teškoće zemlje u novoj istorijskoj, ekonomskoj, političkoj i društvenoj situaciji.

Ne samo filmovi koji imaju za temu Preporod, već i antički Rim, ili, još bolje, oni koji i na jedno i na drugo podsećaju — izjednačuju se u fetišističkoj, apologetskoj i bezvrednoj shemi: apstraktne „ličnosti", dovedene do mita, doprinose potkupljivanju istorije, one prošle i ove sadašnje. Različiti osnovni problemi, baš kao u školskim knjigama, bivaju sakriveni kako bi bila zadovoljena retorika ne uvek od ukusa. Nova industrija u Italiji brzo se razvija, izvozi, prodaje na „neviđeno" po čitavom svetu, sve to uz izvanredne zarade. Poziv Đovanija Papinija da se ozbiljno zainteresuje za film od ovog je shvaćen više kao politički nego kao umetnički faktor, prihvata Gabrijel Danuncio. Industrijski jak, iako deo nereda koji vlada u okviru same industrije, italijanski film odražava u godinama 1900—1922. samo jedno lice nacije (upravo ono danuncijevsko), i to u njegovom najgorem obliku, izostavljajući ono pravo, manje lepo ali istinitije.

Nije slučajno što među danuncijevskim delima koja odmah bivaju adaptirana za film stoji i *Brod*. Abruceski poeta već je napisao *Italijansku armiju* i *Ode brodovima*. Raširena je ideja o snazi, o slavi koje bi trebalo da se ostvare ponajviše na moru. „Oni, brodovi, predstavljaju „večito pravo" Italije i njenu „novu snagu" i veru, spremni za „vrhunski sukob", za „veliku probu", sveti su pobedi i slavi." Mit vojničke slave, veličine, „našeg mora", ideja Rima i njegove „misije", „italijanskog naroda" koga treba povesti ka starim vrlinama: sva ova retorična i nacionalistička usmerenost prati rađanje i širenje takozvanog „istorijskog filma", u kome od istorijskog nisu ostali niti glumački kostimi. Scenografije, grandiozne koliko i veštačke, neprecizne, reflektuju, u kontekstu dominirajućeg lošeg ukusa, izraz gigantskog pred bednom ništavnošću nacije. *Quo vadis*? (1913), a naročito *Kabirija* (1914), koja, međutim, donosi novitete na tehničkom polju — odgovara-

jući su pandan na filmu Galeriji Vitora Emanuela i železničkoj stanici u Milanu: isto lice jedne Italije u slavljeničkom, mastodontskom okviru. Šta ostaje od ovih filmova i od mnogih drugih pseudoistorijskih „kolosala"? Upravo dokumentacija o ukusu jedne epohe.

„Istorijski superkolosal" je emanacija „superčoveka": film Pastronea — *Kabirija* — tome je, govoreći jezikom filma, manifest. Italijanski „film bez reči" crpe iz Danuncijevog dela jedan drugi zanimljiv aspekt: senzualnost, „panični senzualitet", koji je druga komponenta „superčoveka" kao i našeg filma. Zajedno s filmskom retorikom latinštine i „trećeg Rima", eto i filmova „strasti" i „zadovoljstva". I ovde nalazimo „vlasništvo na osnovu prava osvajanja": „povezanog sa snagom što daje bogatstvo senzualiteta, — slobodno raspojasavanje prava puti i ljudske prirode, a uz sve to postavlja se, bez kontradiktornosti, kult lepote". Ovo je trijumf puti. Mnogobrojne Andrea Spineli — muškarce, bogate, elegantne, okružene bogatstvom i ženama — susrećemo na filmskom platnu. Kao danuncijevski heroji oni pate od pohotne strasti prema ženama.

I bezbrojne Elene Muti odupiru se plemićima koji će bezuspešno pokušavati da ih zaborave u „frivolnim ljubavnim avanturama, a to ne uspevaju ni onda kada postanu voljeni ljubavnici stvorenja plemenita duha".

„Superčovek" je i „superljubavnik"; nenadmašni ljubavnici uništavaju nenadmašne ljubavi. „Film-manifest" ovog drugog aspekta danuncijanskog filma je *Ali ljubav moja ne umire* Marija Kazerinija. Snimljen je 1913. Nešto što je strogo povezano s drugom strujom danuncijanskog filma, onom što čini film „zadovoljstva", jeste divizam. U ovim filmovima žena se „pojavljuje u svojoj čistoj animalnosti i prema tome postaje poželjnijom, jer ona je sva strast i prirodna sila, mračni bes instinkta". Snaga i bes kojima se ne može odoleti. To je „superžena". Ona, sa svojom nepobedivom privlačnošću, postaje sastavni deo superdive. „Zbog mirisa njene kože, zbog njene lepote, moguće je rastočiti svet." „Božanstvene" se tope na platnu u nemogućim previjanjima. Pate „božanski" i čine da drugi pate. Velike ljubavnice i veliki ljubavnici, bogatstvo i raskoš, divani i zastori, prirodni su deo novih Andrea Spinelija i Elena Muti. A povrh svega tu je spavaća soba, ložnica.

Na stranu značaj i vrednost dokumenta običaja, filmovi „zadovoljstva" i „pseudoistorijski" filmovi u stvari su ogromna građevina sagrađena na pesku, i pored bučnog odobravanja na koje su nailazili i u inostranstvu. Međutim, nije sve tako beznačajno u prvih dvadeset godina italijanskog filma. U pronalaženju novih izražajnih sredstava na filmu biva dat, međutim, značajan doprinos. Između dve danuncijanske struje uklapaju se izvesni naturalistički filmovi koji se, iako zaboravljajući jednog Vergu, iskupljuju — jednim Brakom i Di Đakomom. Najznačajniji su *Izgubljeni u tmini* Nina Martolja i *Trn Velike Gospe* Gustava Serene. U suprotnosti s danuncijanizmom i mitom o „superčoveku", drugačiji su i sutonski filmovi Gvida Gocana, Sandra Kamazija i Nina Oksilije.

Godine 1916. pojavljuje se jedna gotovo novost, jedan prelom — *Kralj, top i laufer* Luća Dambre. Briljantna komedija bogata maštovitim rešenjima, lakim i sugestivnim izrazima. Iste godine Marineti lansira „manifest" futurističkog filma. Takođe 1916. pojavljuje se film *Thais* Antonija Đulija Bragalje, uz vredno učešće Prampolinija, koji je, godinu dana ranije, bio jedan od potpisnika manifesta tehnike futurističke scenografije. Ali spomenuti manifest o futurističkom filmu, tako značajan na teorijskom polju, nije dao nikakve rezultate na praktičnom planu. Ni sam *Thais* ne može se smatrati pravim futurističkim filmom.

I u narednom dvadesetleću, barem do 1940—41, italijanski film gotovo u potpunosti ignoriše istoriju, život nacije u njenim autentičnim aspektima. Ironija svoje vrste je da je prvi italijanski zvučni film — *Pesma ljubavi* Đenara Rigelija — nastao kao adaptacija, i to veoma slobodna, Pirandelove *Tišine*. Problematika velikog pisca, njegova oštra analiza buržoazije, i nadalje ne sugerišu baš ništa našim rediteljima. A isto tako niti posledice rata, beda i ekonomska propast srednjih slojeva, stanje seljačkih masa i borba za zemlju, jačanje industrijskog proletarijata; i još više: izbori 1919, politička kriza, njeni razlozi, poreklo i činjenice koje su dovele do fašizma. *Pesma ljubavi* je, već prema naslovu, film koji je jasno bez tematike, odvojen od stvarnosti. 1930. godine, kada se film pojavljuje, fašizam je već svršen čin. I možemo reći da film, počevši od Đolitijevog perioda, daje svoj doprinos, u izvesnoj meri i na određen način, uspehu režima koji sada čini sve da bi ostao na vlasti. Učvršćivanje fašizma vidi se, takođe, iako u prvom momentu indirektno, u produkciji koja teži upravo ka odvraćanju pažnje javnog mnenja od teških problema istorijskog trenutka. Istovremeno s našom ekonomskom krizom (porast cena, plate, kriza industrije, povećanje nezaposlenosti) — pojavljuju se i filmovi kao *Privatna sekretarica, Paprika, Kradljivac srdašca*. Dominiraju, dakle, takozvani „beli telefoni" koji — i pored svakodnevnih pokušaja davanja prave vrednosti ovim produktima od strane izvesnih mladih italijanskih i francuskih kritičara — bivaju i ostaju samo „brdo lake, bezbolne, privlačne (za beg) i prazne trake"; „komično-sentimentalne zapetljancije s gracioznim, lakoumnim devojkama u podsuknjama, zbrke gotovo uvek inspirisane lakim komedijama koje su dolazile direktno iz Budimpešte. Mađarska se pretpostavlja naivnim majmunskim poslima Holivuda, pristiglim preko Varnerovih revija koje interpretira Džoan Blondel".

Uz komično-sentimentalne filmove, uz „bele telefone", svrstava se i „istorijska komedija", dakle ona kostimirana — „vodvilj" ambijentiran u prošlim vekovima. Još više antirealistička biva i direktna fašistička propaganda, takođe veoma gajena. Vrhunac retorike doseže, međutim, film *Scipion Afrikanac* Karmine Galonea: to je povratak, ali ovoga puta čak i bez komercijalnog uspeha, ka „rimljanstvu" *Kabirije*.

Pre nego što je fašizam i na filmu zaveo strogu kontrolu, nailazimo na interesantan susret između filma i inteligencije.

U godinama kada se Emilio Ćeki nalazi u kompaniji Cines (1932—1933) pojavljuju se filmovi *Točkovi* Marija Kamerina, *Čelik* Rutmana i *1860* Blasetija, koji nastavljaju, da tako kažemo, „naturalističke" pokušaje Martolja i Serana, ali i u ovim delima tragovi fašističke ideologije su manje ili više ipak vidljivi.

Iskrivljujući u suštini jednu lenjinističku parolu — „Od svih umetnosti film je za nas najznačajniji" — Musolini ubeđeno izjavljuje: „Film je najjače oružje." Ali ne kao sredstvo samoizobražavanja i samousavršavanja radničke klase i seljaka kao u SSSR-u oktobarske revolucije. Kod nas i na filmu istina biva uklonjena policijskim metodima. Sam Musolini diktira servilnom Đoakinu Forcanu sinopsis za filmove *Crna košulja, Vilafranka, Majsko polje*. Od rađanja fašizma pa do proglašenja carstva, od intervencije u Španiji do pakta s Hitlerovom Nemačkom i drugog svetskog rata, mnogi filmovi dali su svoju podršku fašističkoj avanturi.

Tragičnim krajem avanture u Kreći, laž o vojnoj sili fašističke Italije, o „osam miliona bajoneta", lomi se i nestaje. „Korporativna država" pojavljuje se i pred najnaivnijim sledbenicima u svom pravom liku. Prestiž vođe i režima samo što se nije raspao. *Scipion Afrikanac*, koliko mastodontski toliko i prazan, pokušava, na svoju nesreću, „da pokaže primerom uzetim iz antičkih vremena kako nije više potrebno hraniti lavove telima hrišćana, već hrišćane (a naročito fašiste) lavljom moždinom"; a, s druge strane, sporednim putem, i uz posredstvo lika glumca Anibale Ninkija, pokušava da pokaže da je osvajač Musolini po tipu bio od iste vrste kao i Mačista". Među najboljim rediteljima izvesni odbijaju da sarađuju s fašistima. Radije se povlače u akademiju, u kaligrafske vežbe: posvećuju se, po uzoru na bledu literaturu tog vremena, pisanju priloga za novine, „umetničkoj prozi". Soldati, Kastelani, Latuada, Pođoli radije zapadaju u prazni formalizam, u besplodni i ledeni dekorativizam, izbegavajući „zamke" Ministarstva narodne kulture, nego da se svrstaju uz Đenina i Galonea, uz Forcana i Alesandrinija.

Uz ovaj „pasivni otpor" pojavljuje se i „aktivni otpor". Nasuprot jedne „otuđene, podivljale, zakrečene" Italije, drugi reditelji osećaju potrebu za obnovom. Godine 1943. pojavljuju se filmovi *Opsesija* Viskontija, *Četiri koraka među oblacima* Blasetija, *Deca nas gledaju* De Sike. Naročito prvi, *Opsesija*, predstavlja polemičko zauzimanje stava protiv estetizma, formalizma, a u isto vreme ismeva režim i njegov paternalizam. Godine 1945. rat je završen. „Glad za stvarnošću", već tako snažna kod mladih reditelja i kritičara u Italiji, eksplodiraće. „Navirale su na vrata desetine, stotine projekata", seća se Cavatini; „i ma koliko različiti jedni od drugih, svi su se vrteli oko jedne jedine potrebe: kontakta sa stvarnošću zemlje, stvarnošću koja se stiče u Parlamentu. Silazili smo kao s limba, a u nama je postojala ona zbrka pomešane topline i čak muke tipične za one koji žele odjednom da urade sve, da sve kažu i kreću zadovoljni ovim darom, zaustavljajući se samo na trenutak pred beskrajnošću mogućnosti".

Šta je bio neorealizam, novi italijanski film tih godina? Ne od danas, već od pre nekoliko godina, i još u toku postojanja ove struje — struje neorealizma — započela je njegova revizija, ukazujući na nezadovoljstva, ograničenja, skretanja. Bilo je onih koji su početkom pedesetih godina, pa i ranije, ovom filmu zaželeli da bude prevaziđen, slažući se sa onim što je o istim tendencijama u literaturi rekao Đakomo Debenedeti: da je reč „neorealizam" pomalo ambiciozna, jer je gotovo uvek bila reč o neoverizmu. Neorealizam je, naravno, deo veoma mnogo manirističkih filmova, koji su se zasnivali na spoljašnjim elementima: preovlađuju snimanja u otvorenom prostoru, neprofesionalni glumci, upotreba dijalekta; a zabrinutost obuhvata i filmove kao *Rim otvoreni grad* Roselinija ili *Kradljivci bicikla* De Sike i Cavatinija. Sa izuzetkom izvesnih dela (*Zemlja drhti* Viskontija), u prvom redu čak i ona koja se smatraju remek-delima potpadaju pod ona koja „idu ka narodu", a nisu „deo naroda": treba reći da nisu deo socijalizma koji teži da sruši postojeći buržoaski poredak, već deo onog „humanog", povezanog sa uzbuđujućom pažnjom sa sudbinom poniženih i obespravljenih slojeva; ili onog „reformističkog" koje prihvata političku demokratiju i metode parlamentarizma da bi omogućilo radničkoj klasi bolje uslove, odbijajući svaki nedozvoljeni način borbe.

U najboljem slučaju, oblik antikapitalizma u našem posleratnom filmu je romantičan. Niti jedan film, sa izuzetkom upravo filma *Zemlja drhti*, ne postavlja pitanje klasne borbe kao pokretača istorije, već pokazuje „oslobođenje naroda", „čovečanstvo koje pati", ali u tome nije radikalan, ne ide, kao što kaže Marks, do konkretnog i totalnog korena svakog čoveka. Ovaj novi populizam potvrđuje, bez želje da se uopštava, raskid i razmak koji postoji i u našem posleratnom periodu među umetnikom — rediteljem — i podređenim klasama; otuda i nepopularnost neorealizma kod nas. I na stilskom planu, u potrazi za izražajnim jezikom, postojala je razlika između teorijskih principa i prakse; prvi su bili, van svake sumnje, razvijeniji od druge. Na primer, malo je filmova koji su stvarno ukinuli priču, zaplet; ideje date u prenosnom smislu često su padale u „bocetizam". Neorealizam je tvrdio, suprotno većem delu tradicionalne kinematografije, da objekt može da izgleda i nevažan; da stvari mogu da iskažu nešto drugo od onoga što se vidi pri njihovoj prvoj pojavi; a to „nešto drugo, ta „druga stvarnost", jedini je kvalitet na osnovu koga zaslužuju da budu prikazane"; „prva stvarnost" — koja je odmah uočljiva — nije više dovoljna; „druga stvarnost" je tema „razloga bitisanja" novog filma. „Najvažnija karakteristika i najveća novost neorealizma, tvrdi Cavatini, čini mi se da je u tome što smo primetili da neophodnost istorije nije ništa drugo do nesvesni način da se zamaskira ljudski poraz i da mašta, onako kako je upotrebljavana, nije postizala ništa drugo do pretpostavljanje mrtvih shema živim činjenicama. Primetili smo, u suštini, da je stvarnost neverovatno bogata: dovoljno je znati posmatrati je." Jedini koji je, izgleda, odlučio da traži „drugu stvarnost", da se uputi ka „fenomenu po-

jave na drugi pogled" — pored donekle De Sike u *Kradljivcima bicikla* i *Šuša* — bio je Roselini. Njih spominjemo više (i naročito) u božanskom negoli u ljudskom smislu, misleći na Marksa.

Sve ovo ne može se rešiti niti se rešava jednom globalnom likvidacijom neorealizma. Sa svim svojim ograničenjima, koja reflektuju ograničenja nacionalne istorije u posleratnom periodu, ova struja (ili struje) uspela je da ugrabi priliku, dok je u drugim zemljama još uvek vladao Holivud, i osvoji za sebe „ustavnost" (filmsku) demokratičniju od bilo kog drugog „ustava" (filma) u Evropi tog vremena. Povezana sa „ustavnošću", rečca „neo" koja prethodi reči „realizam" nije se odnosila na novi italijanski film, novi u odnosu na onaj od juče — koji je gotovo u potpunosti potpao pod fašističku ideologiju, sa izuzetkom onih koji su 1943. najavljivali novu struju — već na stvarnost, na probleme koji će se „steći u Parlamentu", i to u državi koja je zadržala ne mali broj veza sa onom koja joj je prethodila (zakon Roko, nepromenjeni zakoni, počevši od onoga o cenzuri).

U zastarelom i zaparloženom načinu života u Italiji probio je sebi put jedan progresivni pokret, a ovaj pokret iskazao se i na filmu.

Šarl Ford (Francuska): Istorija na filmu

Istorijski filmovi zauzimaju značajno mesto u filmskom repertoaru. Veoma dugo, tako reći od samog početka filma. U toj oblasti, kao i u mnogim drugim, prvi je bio Žorž Melies koji je uveo novotarije. Bio je prvi koji je u oblasti istorije tražio sadržaje za filmove. Ali sigurno ne zbog takvog svog ukusa, jer Melies nije bio istoričar, čak ni amater. Mada opsenar i pozorišni čovek od iskustva, nije uspeo da ostvari dovoljan broj scenarija u srazmeri s velikom potražnjom filmova. Pošto nije bio u stanju da sopstvenom kreativnom maštom odgovori na sve potrebe stvaranja filmskih scenarija, potražio je ideje u istoriji, tom praktično neiscrpnom rezervoaru. Tako je direktno prešao od *Odbrane Bazeillesa* ili *Poslednjih metaka* (filmovi koji oživljavaju uspomene na francusko-pruski rat iz 1870. godine) na *Anu Bolen u Londonskoj kuli*, okrutnu sliku mučenja žene Henrija VIII, da bi odmah zatim uzeo *Jovanku Orleanku*, snimljenu 1900. U toku skoro deset godina, u svim produkcijskim kućama, po ugledu na Meliesa, počelo se sa snimanjem takozvanih istorijskih filmova.

U isto vreme rađao se drugačiji vid filmova sa istorijskim karakterom koji je doživeo veliki uspeh kod publike: rekonstruisani događaji ili, popularnije nazvani, „veštački događaji". Koris-

no je podsetiti da su scene događaja rođene praktično kada i film i da su one često činile deo otpora programima u salama za prikazivanje. *Put cara u Francusku*, prikazan u oktobru 1896. godine, što znači manje od godinu dana posle prvog javnog prikazivanja Limijerovog kinematografa, pokazao je šta može da se učini u tom žanru, koji je u svemu odgovarao radoznalosti i potrebama za obaveštenošću publike. Na nesreću, produkcijske kuće koje su snimale „događaje" nisu imale dovoljno velike i dobro organizovane službe pomoću kojih bi mogle da redovno prate događaje svuda gde je to bilo od značaja. Nedostajala je veština organizovanja i preduzimljivost, i zato ono što nije moglo da se snimi na licu mesta rekonstruisano je u studiju.

Naravno, ideja je potekla od Meliesa. Od 1897. godine, u svom studiju u Montreju, filmove sa scenama iz grčko-turskog rata, kao što su *Zauzimanje Turnavosa* i *Pomorska bitka u Grčkoj*, Melies je vešto rekonstruisao pomoću maketa. Ovaj poduhvat bio je prihvaćen gotovo svuda, naročito u SAD, gde je snimatelj po imenu Amet snimio 1898. godine *Pomorsku bitku na Kubi* tako što su minijaturni brodovi plovili po zalivu i na taj način „verno" rekonstruisali poraz koji je američki admiral Samson naneo španskoj floti, predvođenoj admiralom Cerverom. Žorž Melies nije prezao da na dno mora pošalje gnjurce radi pretraživanja olupina oklopnjače „Maine", čija je eksplozija izazvala rat između Španije i SAD. Jedan akvarijum i jedan zastor predstavljali su elemente ove „senzacionalne reportaže".

Sledeće godine francuska publika imala je priliku da vidi dve lažne verzije o *Aferi Drajfus*. Jednu poteklu od Meliesa, a drugu od kuće Paté, obe rekonstruisane u studiju. U Engleskoj, kao i u SAD, mnogi filmovi, reprodukujući pod istim uslovima scene iz transvalskog rata, dokazali su da se taj proces prihvatio i odomaćio velikom brzinom.

Bilo bi nemoguće danas nabrojati sve filmove snimljene po ovoj snalažljivoj, ali malo uverljivoj metodi: mnogobrojni su. Ipak, trebalo bi napraviti izuzetak za film *Krunisanje engleskog kralja Eduarda VII* (1902), snimljen u Montreju, s dečakom iz perionice u ulozi vladara.

Uspeh „veštačkih događaja" nije naškodio istorijskim filmovima koji nisu dokumentarnog karaktera jer su prikazivali događaje iz daleke prošlosti. Ko bi mogao reći koliko je bilo *Hristovog stradanja, Jovanke Orleanke* ili *Quo vadisa* u tom primitivnom ali bogatom periodu filma? A koliko *Napoleona* u svim oblicima?

Ali, čime ove različite produkcije mogu da opravdaju pretenziju da budu okvalifikovane kao „istorijski filmovi"? Zar ne bi bilo mnogo mudrije svrstati ih u pseudoistorijske, žanr koji će se razviti narednih godina. Ipak, 1908. godine verovalo se da će film shvatiti da Istorija (s velikim slovom) postavlja svoje uslove i da ne može biti upotrebljena bez neophodnih predostrožnosti i garancija.

Igrani film, čiji su osnivači glasno objavili svoje ambicije, počeo je svoju aktivnost delom čiji je scenario napisao uspešan dramski pisac Henri Lavedan. On nije bio istoričar u najstrožem smislu te reči, ali se sa uživanjem posvetio onome što se naziva „mala istorija". To je bio film *Ubistvo vojvode od Giza*, čije su mnoge scene snimljene u dvorcu Bloa, na istom mestu gde su se odigrali i stvarni događaji. Privlačnost ovog noviteta je bila takva da se najozbiljniji kritičar lista „TAN" Adolf Brison nije dvoumio da napiše blago i sa optimizmom: „To je najimpresivniji čas istorije. Nema boljeg učenja nego očima preko slika." Iste godine u Americi Tomas Edison je napravio *Nerona* i *Požar u Rimu*, dok je Arturo Ambrosio u Italiji realizovao *Poslednje dane Pompeje*. Istorijski žanr se sve većim intenzitetom širio.

Znači da je većina sineasta tražila istorijski kadar, u okviru koga su mogli da razviju radnju filma u obliku romana i da ožive ličnosti koje će da probude uspomene kod gledalaca. Za njih je Istorija predstavljala samo živopisni izvor. Trebalo je čekati na Grifita da bi filmovi istorijskog karaktera, kao *Rađanje nacije* i *Netrpeljivost*, nosili lekciju iz politike ili morala. U isto vreme stvarala su se dela u kojima je istorija stavljena u službu propagande i to u vreme prvog svetskog rata. Setimo se *Civilizacije* Tomasa H. Inkea.

Posle doživljenog vojnog poraza Nemci su došli na ideju da ostvare mir putem filma, koristeći na svojstven način prošlost starih neprijatelja. Vešto snimljeni, ovi pseudoistorijski filmovi predstavljali su prave optužbe protiv Francuske. To su *Danton* i *Gospođa Dübari; Ana de Bolejn* i *Ledi Hamilton* protiv Engleske; *Lukrecija Bordžija* protiv Italije i *Petar Veliki* protiv Rusije. Što se tiče *Fredericusa Rexa*, on je prikazao nacionalne vrline i vojnu moć Pruske. Pošavši tim putem, film se još više učvrstio, pošto su sovjetski sineasti pozvani da na filmski ekran prenesu teme iz ruske istorije, naročito iz prvih godina ovog veka: *Oklopnjača Potemkin*, *Oktobar*, *Kraj svetog Petrograda* i mnogi drugi.

U Francuskoj, u vreme rata od 1914. do 1918. godine, snimljen je samo jedan propagandni film: *Tri porodice*, ali nije istorijskog karaktera. Umesto toga, na samom početku oružanih borbi mislilo se na ulogu filmovanih istorijskih dokumenata, te je stvaranje kinematografske vojne službe omogućilo osnivanje važnih arhiva iz kojih se i dan-danas uzimaju podaci. Ovim primerom krenule su gotovo sve zaraćene zemlje.

Po završetku rata francuski film je u istoriji i dalje tražio samo razlog za ostvarenje velikih režija, mešajući sa istorijskim ličnostima, najčešće epizodnim u filmu, potpuno izmišljene ličnosti koje su ulazile u prvi plan. Bio je to slučaj s filmovima *Čudo vukova* i *Šahista*.

Pošto je snimio čuvenog *Napoleona*, za koga nije krio da je želeo da napravi istorijsko delo, Abel Gans nije verovao da bi mogao da izbegne ovom ustupku gledalaca. Zato ga je nazvao *Napoleon viđen očima Abela Gansa*. Naravno da tačnost dekora, kostima i pomoćnih sredstava, koji su inače za pohvalu, nije dovoljna

da dâ istorijski karakter jednom filmskom spektaklu, bilo da se radi o *Kraljevskim ljubičicama* ili o *Ben Huru* (svaki snimljen u tri verzije).

Sasvim je suprotno kada je reč o filmu *Strast Jovanke Orleanke*, u kome je, bez uvođenja izmišljenih elemenata, Drejer koristio isključivo istorijsku dokumentaciju, kojoj je dodavao vizuelno-psihološku interpretaciju. Mnogo kasnije Rober Breson iskoristio je isto iskustvo u govornom tekstu. Za *Marseljezu* Žan Renoar je isticao najtananije istorijske namere, što ga opet nije sprečavalo da zaobiđe Istoriju svaki put kada je to zahtevao razlog koji je on branio.

Pred obiljem takozvanih istorijskih filmova, proizvedenih u svim zemljama sveta i pod bilo kojim političkim režimom, koji menjaju istinu u korist živopisne anegdote ili protivzakonite propagandne radnje — neki posmatrači su počeli da se pitaju: da li su uopšte Istorija i film uskladivi pojmovi...? Ne deleći ovo pesimističko mišljenje, može se reći da je jedini pravi način za sineastu koji želi da snimi pravi istorijski film — da se rigorozno drži „dokumenata": direktno filmsko snimanje, ličnosti i činjenice snimljeni ili reprodukovani slikom (fotografije, crteži, gravire). Dugo vremena su se istoričari žalili na nedostatak dokumentacije. Danas, s porastom broja filmoteka i razvojem televizije, oni se pre žale na obilje dokumenata, izvore koji zbog svog broja predstavljaju veća iskušenja za kontradikciju.

Do koje su mere filmske arhive na svim poljima bogate, možemo da se uverimo gledajući bezbrojne montažne filmove, snimljene manje ili više inteligentno, polazeći od onoga što ljudi te profesije nazivaju „stock shots". Svi montažni filmovi nisu uvek i dokumenti od prave istorijske vrednosti, jer, ukoliko bi svaka sekvenca bila autentična, ceo film bi tada zavisio od volje snimatelja ili montažera. Prava istina rizikuje više puta da bude pomućena zbog sažimanja slika, a da ne govorimo o uticaju govornih i muzičkih komentara. Jedna povorka vojnika ili demonstranata može da ima različita tumačenja, u zavisnosti od toga da li je praćena „Internacionalom" ili „Horst Wessel Lied"...

Iz ovog primera možemo da sagledamo koliko može da bude delikatna upotreba filmskih dokumenata stroge autentičnosti. Skraćivanjem, izvođenjem ili izobličavanjem, uz tehničke trikove, izostavljanjem komentara, skup slika koje su ponaosob objektivne, film može da dobije pogrešan ili tendenciozan smisao, čak i kada smo svesni da su to samo tehnički, vizuelni i zvučni efekti. Zbog svega toga, tonsko snimanje čini neuporedivo značajnije sredstvo za istorijsku dokumentaciju. Istorija ne može da se prilagođava manipulacijama, ali mogućnosti obmane ne bi trebalo da dovedu u pitanje poverenje istoričara u ulogu koju bi film mogao da ima u domenu istorijske spoznaje. Srećni su istoričari budućnosti koji će raspolagati bogatim trezorom dokumentacije koju njihovi prethodnici nisu imali. Tada će se smatrati pravom vrednošću filmovi snimljeni u živo, nasuprot onima koji su romansirana dela. Kako ne citirati šalu nemačkog glumca Vilija Trenk-

-Trebiča povodom filmova snimljenih u Holivudu za vreme rata, s glumcima emigrantima: „Kroz pedeset godina, kada američki filmovi budu predstavljali svedočenje o vremenu nacista, gledaoci će misliti da su svi nacisti bili semiti, a da su jedino Jevreji bili nacistički krvnici"!

Nekoliko faktora trebalo bi da učestvuje u tome da uloga pokretnih slika u oblasti istorijske dokumentacije, već veoma velike, postane još veća. Prvo, ni jedan događaj ne sme da izbegne kameri (ova želja je postala stvarnost od kako se razvila televizija). Snimateljima treba da bude omogućeno da rade. Trebalo bi da u sedištu UN ili UNESCO-a postoji međunarodna filmoteka koja bi sadržavala svu dokumentaciju snimljenu do danas. Autentičnost svakog filma trebalo bi da bude garantovana od strane međunarodnog saveta eminentnih i nezavisnih istoričara. Ovu filmoteku trebalo bi da snabdeva jedan zvaničan međunarodni organ koji bi sačinjavali svi proizvođači snimljenih traka o privatnim ili zvaničnim događajima, bilo u oblasti televizije ili filma. Pored ovoga, trebalo bi da se oformi savet stručnjaka sa istorijskim karakterom koji bi im obezbeđivao mesto u toj filmoteci.

Jurij Hanjutin (SSSR): Mumija koja živi

Andre Bazen je pisao o „kompleksu mumije" koji je svojstven filmu, a to se odnosi na mogućnost fiksiranja i čuvanja u neizmenjenom obliku vremena koje brzo prolazi, lica i događaja iz istorije. Ipak, prinuđen sam da kažem da je neospornost i istoznačnost dokumenta snimljenog na filmskoj traci veoma relativna. Uzimajući za primer filmove Kapre iz serije *Zašto se borimo*, vidimo da je on uočio opasnost manipulacije dokumentarnim kadrovima u filmu-montaži.

Zapravo, film-montaža, kao ni jedan drugi, pokazao je da činjenica neosporno dokumentarno snimljena može da dobije drugi smisao, novu emocionalnu notu, često sasvim suprotnu prvobitnoj, u zavisnosti od načina montaže, od komentara ili, jednostavno, od vremena koje je prošlo u trenutku kada je snimljena do momenta kada je ponovo prikazana. Tako, kadrovi žena koje ljube Hitleru ruke trebalo je u svoje vreme da izazivaju kod gledalaca Trećeg Rajha ganuće; danas kod Nemaca bude tugu i stid. Na taj način praksa filma-montaže, počevši od *Pada dinastije Romanovih* pa do *To je fašizam*, dokazala je da se mumificirani događaj na filmskoj traci može tumačiti na različite načine, dobijati novi smisao i sasvim suprotno značenje. Sve zavisi od toga ko, s kakvim ciljem i u kakvom se kontekstu koristi dotičnom činjenicom.

Da li je u takvom slučaju dokumentarni film uopšte sposoban da prikaže objektivnu istorijsku istinu? Da bi se dao odgovor na ovo pitanje, treba se obratiti savremenoj istorijskoj nauci.

Dajući prikaz krize u zapadnoj istoriografiji, poznati engleski istoričar Edvard Kar primetio je da — „ako je u XIX veku poznati nemački istoričar Ranke proklamovao: „pokazati sve kako je bilo", i tri pokolenja istoričara ušla u nauku proklamujući ove reči kao lozinku" — sada istoričari sve češće postavljaju pitanje: kakva je to činjenica koju treba smatrati istorijskom i može li se prilično objektivno suditi o mnogim epohama na osnovu do nas prispelih činjenica?

Pozicija, koncepcija istoričara, kao i tačka gledišta autora filma određuje kakve činjenice on smatra važnim da bi ušle u njegovu istoriju ili film. Očigledno, pogledi takve vrste naterali su Benedeta Kročea da iskaže svoju poznatu tezu: „Svaka istorija je savremena istorija", a američkog istoričara Kolingvuda da dođe do beznadežnog zaključka: „Istoriju stvara istoričar."

Bilo bi predugo ispitivati kako se zapadni istoričari snalaze u Scili empirijskog skupljanja činjenica i Haribdi krajnjeg subjektivizma. Važno je samo primetiti da, stojeći na pozicijama klasnog pristupa istorijskim činjenicama, marksistička istoriografija ne sumnja u postojanje objektivne istorijske istine i teži da ustanovi presudne zakonomernosti i činjenice istorijskog procesa. Političko i istorijsko iskustvo, mada ne uvek odmah, daje mogućnost da razlikujemo istinu od laži, istinito od izmišljenog — i u životu i u njegovom prikazivanju na filmskom platnu. To dokazuje i praksa filmske umetnosti. Nacisti u filmovima sličnim *Krštenju vatrom*, putem montaže i komentara, izopačili su smisao kadrova koji su svedočili protiv njih. Zadatak progresivnih umetnika antifašista sastojao se u tome da staroj hronici vrate objektivni istorijski smisao i od nje naprave optužnicu protiv fašizma. Tako je bilo sa filmovima Lejzera, Rote, Karjena, Rozifa, Jutkeviča, Dovženka, Roma.

Neću se zadržavati na različitim načinima ponovnog osmišljavanja stare hronike i fotografija, već ću samo nešto reći uopšteno o glavnom smislu tog procesa, koji često zahteva velike stvaralačke napore i svodi se na to da se jedna činjenica postavi u kontekst velike humanističke tradicije. Zato se „podvizi" hitlerovskih vojnika kod Dovženka, Roma, Lejzera direktnom montažom smenjuju sa zgarištima, plačem nad leševima dece, s nesrećom i tugom miliona.

Ova prikazana ili shvatljiva veza svake činjenice, događaja s kontekstom velike istorije, s čovekom kao smislom i ciljem razvitka, obavezna je u umetnosti. Čim se ona naruši i čim nastane „athezija" događaja, o kojoj je pisao Tolstoj, neizbežno dolazi do izopačavanja istorijskog smisla. Iz političkih i komercijalnih razloga Daril Zanuk je u svom filmu *Najduži dan* prećutao da prikaže Istočni front i odlučan doprinos pobede Sovjetske armije, i kao rezultat toga ceo film o iskrcavanju anglo-američkih trupa u Nor-

mandiji izvitoperen je, jer su iz istorijske radnje ispuštene njene najvažnije opruge.

Iz toga ne sledi da u istorijskom filmu ne treba da bude tendencije. Pravi umetnik ne može da ne gleda na istoriju očima savremenika, ali same činjenice ne mora da prilagođava savremenoj tački gledišta. Na taj način u autentičnom istorijskom filmu spajaju se dva sloja — pravi istorijski materijal i pogled autora u kontekstu sadašnjeg vremena. Od toga koliko se harmonično spajaju ta dva sloja, zavisi uspeh istorijskog dela.

Nisam slučajno razgovor na temu „Istorija i film" započeo dokumentarnim filmovima. U samoj činjenici njihove pojave i izuzetnoj popularnosti, počevši od vremena drugog svetskog rata, očigledno je sve veće interesovanje filmskih radnika za istoriju, pa čak i sama istorija filma i snimljena filmska traka postaju materijal umetnosti. Ali ovo interesovanje je započelo znatno ranije. Kvalitativni momenat vezan je za Oktobar. Umetnost revolucije koja je pobedila svesno je napravila junaka od svoje istorije i pokazala mase kao odlučnu snagu istorijskog procesa.

Sledeći uslovni momenat u uzajamnim odnosima filmske umetnosti i istorije odigrava se 40—50-tih godina i povezan je s „bumom dokumentarizma". Dokumentarizam i obraćanje realnoj istoriji postali su očevidna potreba umetnosti i gledalaca. Ovo se ispoljava i u interesovanju za memoarsku literaturu, različita sećanja, zapise i dnevnike (*Uspomene i razmišljanja* Žukova, knjige Hejerdala, dnevnik Ane Frank postigli su fenomenalan uspeh kod čitalaca), u pojavljivanju spektakla zasnovanih na realnim sudskim procesima (slučaj Openhajmer, suđenje Rozenbergovima) ili u prepisci čuvenih ličnosti — *Mali lažov* i, najzad, u pojavi i razvoju filma-rekonstrukcije vezanog za najznačajnije događaje iz drugog svetskog rata. Sa zapanjujućom zakonomernošću filmovi ovog žanra snimaju se u različitim zemljama koje su preživele rat — u Sovjetskom Savezu (počevši od filma *Staljingradska bitka* pa sve do naših dana — *Vojnici slobode*), u Jugoslaviji (*Sutjeska*, *Užička republika* itd.), u Francuskoj (*Gori li Pariz?*), u Italiji *Četiri napuljska dana*), u Bugarskoj (*Odblesak nad Dravom*), u Čehoslovačkoj (*Trilogija Otokara Vavre*).

Trenutno ostavljam po strani uzroke koji su doveli do buma dokumentarizma, među kojima i realnost koja je izrazito politički mistificirana fašizmom i kojoj treba suprotstaviti istiniti dokument, kao i unutrašnje estetske pobude i težnju ka dokumentarizmu, ka „neobrađenoj činjenici", koja postaje naročito burna u vreme kada tradicionalne forme umetnosti ne mogu da obuhvate svu složenost pojava i konflikata u stvarnosti. U okvirima naše teme važno je primetiti da su se unutar filma-rekonstrukcije tokom dvadeset godina dešavale velike promene. Činjenice koje su prikazane ne ostaju nepokretno mumificirane i njihova osvetljavanja i tumačenja jasno se menjaju s vremenom. Dovoljno je da se setimo kako se menja prikaz uzajamnih odnosa vrhovnog komandanta fronta i generala u *Oslobođenju* u poređenju s *Padom Berlina*.

I kako se za ovih dvadeset godina promenilo shvatanje uloge redova vojnika, koji sada postaje glavna figura rata.

Ali, istorija utiče na filmsku umetnost ne samo u filmovima koji imaju zadatak da verno prikažu njene periode. Ona se odražava u raspoloženju, atmosferi filma, u tome što film prikazuje, neki put i bez volje njegovog stvaraoca, dokumentaciju osećanja vremena. *Ratni filmski zbornici* (agitacioni kratkometražni filmovi iz prvih godina rata bili su daleko od realne istine o frontu, ali u njima je ostao duh vremena) — istrajnost, mržnja, neophodnost da se izdrži i žeđ za pobedom.

Postoje filmovi u kojima su direktno zabeležene konture istorije, njeni verodostojni događaji i ljudi. Oni ostaju kao dokument vremena. Postoje i filmovi, reklo bi se, daleki od realnosti, ali koji su ostali dokument emocija, mišljenja i predubeđenja vremena, njegovih shvatanja o pojmu lepog, moralu, načinu života. I s te tačke gledišta filmovi s Gretom Garbo ili Meri Pikford ništa manje nisu spomenik svog vremena nego što su najozbiljniji istorijski filmovi ili dokumentarne reportaže. Po mom mišljenju, to je dokazao Krakauer, napisavši „psihološku istoriju nemačkog filma od Kaligarija do Hitlera". Zato ne bi bilo verno ograničavati problem „istorija i film" samo na filmove koji prikazuju događaje koji se odnose na „velike istorije" rata, revolucije, procvata i pada imperija, života važnih istorijskih ličnosti. Ni kriterijum usklađivanja određenih istorijskih realija ne može biti jedinstven u oceni značaja ovog ili onog filma za poimanje istorije.

U tom smislu osobit interes predstavlja analiza fantastičnog filma. Jednom je Oldos Haksli primetio: da kao što težnje hrišćana u prvim vekovima naše ere možemo izučavati po apokalipsisu, tako se ideali i težnje prosečnog Engleza mogu shvatiti iz fantastičnih romana Velsa. Kada razmatramo masovnu produkciju naučno-fantastičnih i fantastičnih filmova, bez velike teškoće pronalazimo u njima stalno prisutan motiv agresije, razaranja, katastrofa, otmice i zamenjivanja ličnosti, u kojima se odražava strah zapadnog građanina, njegova zbunjenost u svetu koji se menja naučno-tehničkom revolucijom, svetu tehnologije koja preti da izađe iz sfere poslušnosti i koja se ovaploćuje u nametljivom liku otpadnika Frankenštajna, koji se javlja iz filma u film. I tako se njegove mitološke nade na pojave čuda rađaju u brojnim filmovima o došljacima, a u utešnim krajevima filmova-katastrofa gledalac se identifikuje sa spasenima i oduševljava se supermenima, koji spasavaju, pomažu, štite.

Razume se da masovna kultura nameće svoje recepte prosečnom potrošaču, teži da manipuliše njegovom svešću, ali odražava i njegove stresove, sumnje, nade.

I uprkos svemu, karakterističan je njihov idejni ton, zaključci filmova se pod uticajem istorije zapanjujuće menjaju, odražavajući izmene samog društva, kretanje tehničkog progresa. Sredinom tridesetih godina Kameron Menzis snima po scenariju Velsa film *Oblik budućnosti*, himnu tehničkom pregresu, ljudskom razumu. Ali taj film se pokazao kao poslednja utopija zapadnog fil-

ma, proniknuta verom u nauku, u njenu sposobnost da stvori razumno i srećno društvo. *Alfavil, 451 Farenhajt, Paklena pomorandža, Zardoz, Zeleno sunce* — sve su to stari filmovi koji prikazuju razočaranje u nauku, u rezultate tehničkog progresa. I ako u *Alfavilu* i postoji neka nada, onda se u *Zardozu* srećemo s potpunim odricanjem nauke i tradicionalnih ljudskih vrednosti, a *Zeleno sunce* dovodi nas do krajnjeg stepena očajanja. I uprkos svemu, posle rascveta antiutopije, sasvim su realni istorijski procesi, sve veća protivrečnost između tehničkog i društvenog progresa, između naučnog znanja i prirodnog saznanja u uslovima kapitalističkog društva.

Na taj način istorija je uvek prisutna na filmskom platnu, i samo treba razlikovati njene skrivene podsticaje, tajne impulse i shvatiti da ona nikad ne stoji nepromenjena, čak da je oplemenjena svojim javnim obeležjima, a svako novo pokolenje je na nov način sagledava. Filmsko platno ne mumificira, ono žigoše — da bi na taj način obeležilo početak svog samostalnog života u percepciji gledalaca.

Ratko Božović:
Istorija i umetnost: različitost iskustva

U praksi često dolazi do nesporazuma oko razumevanja umetničkog dela, naročito zbog toga što njegovi tumači nisu u mogućnosti da objasne vezu između stvarnosti i njenog umetničkog izraza. Tu nije reč samo o pogrešnim interpretacijama umetničkog dela, posebno filmskog, po kojima se estetskoj egzistenciji prilazi kao i svakom drugom „istraživanju", već o prenebregavanju *umetničkih sredstava* kojima se umetnik služi da bi izrazio stvarnost. To je, bez sumnje, stranputica što vodi saznanju koje se određuje na osnovu „spoljnog" vanumetničkog kriterijuma. Taj kriterijum je, u stvari, proizvoljan u odnosu na ukupnost značenja dela i njegovu sudbinu; on egzistira izvan pokušaja da se odredi suština dela kao nove stvarnosti i da se preko nje stigne do njegovih brojnih značenja.

Tu se, razumljivo, odmah postavlja pitanje specifičnosti umetničkog izraza i umetničkog „projekta", koji može da osporava „objektivnost" istorijske stvarnosti na putu do estetske svesti, koja do tada nije postojala. Da bi stigla do jedne dublje istine o istorijskoj stvarnosti, filmska umetnost se mora prikloniti sopstvenoj rekonstrukciji prošlosti i suočiti se ne samo sa istorijskim, već i sa neistorijskim i protivistorijskim vremenom. Ona to mora učiniti kako bi ispod naslaga istorijske faktografije, koja je često već i oskrvnavljena različitim rekonstrukcijama, prepoznala duh istorij-

ske istine od koje se može stići do ontološkog momenta i estetskog identiteta. Ako estetska kreacija nema snage da razara ustajalost i nepokretnost istorijskih iluzija, ona teško može stići do svoje stvaralačke autonomije koja podrazumeva i kritičku poziciju i najvišu tačku odgovornosti u odnosu na istorijsku realnost.

Zato svoditi umetničko delo na do kraja racionalan plan u odnosu na „istorijsku sukcesiju", utabane staze hronologije i mumificirane istorijske izvore — ne znači ništa drugo do svođenje različitog iskustva i različitih istina na istu ravan, da bi se, svesno ili nesvesno, degradirala individualna svest umetnika i da bi se relativizirala umetnička vrednost. Tako se često jedno moguće „pozitivističko" značenje umetničkog dela, pre nego što je nagovešten njegov celovit stvaralački smisao, stavlja u prvi plan, kao da je ono sama kvintesencija dela, a ne samo njegova jedna „mogućnost". Takav metod osiromašuje tumačenje umetnosti, jer ne pokazuje razumevanje za celinu umetničkog dela, njegovu relativnu autonomiju i polivalentnost estetske vrednosti.

Međutim, problem nije samo u tome što se na jednom „predmetu" primenjuje neadekvatno vrednovanje, nego i u tome što se veštačkim kompromisom pokušava da pomiri subjektivnost umetničkog čina sa istorijskom stvarnošću od koje umetnik polazi. U stalnom nastojanju da se umetnost vidi kao „odraz stvarnosti" ispoljava se odsustvo koherentnije metodologije za oblast umetnosti. Umetnik u svom stvaralaštvu polazi od određenog istorijskog saznanja i određene ideologije koje prihvata, ali se prema njima odnosi bitno drugačije od ideološkog pravovernika. Štaviše, umetnik i samu istorijsku istinu, koju je prihvatio i koju smatra delotvornom, podvrgava unutrašnjem razumevanju koje dobija svoje najpunije intenzitete kad se istorijsko ljudsko vreme prepozna kao revolucionarni čin. Zato on razgrađuje i osporava duh koji konzerviše i kanonizira opštepriznato vrednovanje istorije i njene mnogobrojne mistifikacije.

Pokušavajući da svet umetničkog dela podvede pod aršin određenog istorijskog vrednovanja, često se ne shvata da je umetnikovo subjektivno iskustvo u umetničkom delu ostvarilo svet koji je bitno različit od svih drugih iskustava, pa i od onih relevantnih za istorijsku zbilju. Zato taj svet i to iskustvo ne mogu postati dodatak nečemu što je od njih različito i što je s njima teško spojivo. Rože Garodi, koji argumentovano pokazuje da umetnost nije „oponašanje nego stvaranje", pored ostalog, piše: „Nijedan marksist ne sumnja da je umjetnost dio superstrukture i da je kao takva vezana za klasne interese, ali svesti umjetničko djelo samo na njegove ideološke sastojke znači ne samo izgubiti iz vida njegovu specifičnost, nego ne voditi računa o njegovoj relativnoj samostalnosti i o nejednakom razvoju društva i umjetnosti."[1]

Na relaciji istorija — umetnost gotovo da je nemoguće izbeći „ideološke sastojke". Tu dolazi i do poznatih opasnosti da „nepra-

---

[1] *Marksizam i umjetnost*, „Komunist", Beograd, 1972, str. 161.

va svest" potisne i uguši stvaralačku, umetničku svest. Možemo čak pretpostaviti da i određeni ideološki program i sam umetnički „projekt" polaze u osnovi od istih ideoloških premisa, ali, pošto se njihovi sadržaji ostvaruju različitim metodologijama i moraju ostati verni različitim saznajnim principima, njihova konačna ishodišta ne mogu biti istovetna.

U situaciji u kojoj je istina reducirana na takozvanu „pravilnost" i „korisnost" stvaralac se može rezignirano predati socijalnoj i kulturnoj klimi i, svesno ili nesvesno, osiromašiti svoje delo. U okolnostima stalnog nastojanja da se odrede granice stvaralačke prakse i da se ostvari takva atmosfera u kojoj stvaralaštvo ne prihvata rizik preobražaja postojećeg mistifikovanog iskustva — snaga spoljašnjeg ideologiziranog uticaja ne izaziva samo kreativnu teskobu, nego i krah kritičkog stvaralačkog postupka. Tako savladano i determinisano stvaralaštvo lišeno je i dubine i svake druge moći; ono je bez snage uticaja jer ne poseduje stvarnu, sebi imanentnu vrednost. Spoljni pritisak i pragmatsko posredništvo odvajaju stvaraoca od njegovog iskustva i od promišljene stvaralačke prakse. To je prva i najbitnija stepenica jedne stvaralačke nemoći i nestvaralačke zavisnosti koje vode u pasivnost i „stvaralačku izdaju". Uspostavljanje takvih odnosa u kojima je to posredništvo lišeno svake uzajamnosti i u čijoj se pozadini stalno naslućuju „sredstva nasilja" — ostavlja stvaraoca izvan autentične stvaralačke motivacije i autentične kreativne situacije. Može se reći: tako i dolazi do toga da delo gubi svoju trajnu vrednost i moć prisustva u vremenu. Ono je efemerno i svojim nastankom i svojim uticajem. Njega ne može spasti okolnost da se ono bavi monumentalnošću istorijske stvarnosti.

I kad delu pridaje onaj smisao koji ono ne sadrži, pragmatska ideologija ne shvata svoju tragičnu situaciju zbog toga što ne poseduje „dublju svest" o celini i raznovrsnosti ljudske prakse koja bi mogla da sadrži i osnovna značenja dela, podlogu umetničkog izraza. Njena sklonost da delo vidi isključivo kao kopiju istorijskog iskustva, a ne kao njegovo prevazilaženje, već je početak onog nesporazuma koji proističe iz nastojanja da se zanemari posebnost simboličkog značenja dela koje može biti daleko od svakog predstavljanja određenog vremenskog i prostornog okvira.

Istražujući „društveni ekvivalent" umetnosti, Karel Kosik piše: *„Svako umetničko delo ima u nerazdvojnom jedinstvu dvojak karakter: ono je izraz stvarnosti; ali istovremeno tvori stvarnost, takvu stvarnost koja ne egzistira mimo dela i pre dela, nego upravo u delu."*[2]

I kada se sa stanovišta demokratskih aspiracija politika javlja kao umetnost ostvarivanja prakse slobode i demokratske svesti, ona se mora oslanjati na društvenu kritiku koja bi trebalo da prati jednu koncepciju vrednosti i koncepciju čoveka. Međutim, teško je izbeći granice i nedovoljnosti te kritike, naročito kada se po-

[2] *Dijalektika konkretnog*, „Prosveta", Beograd, 1967, str. 137—138.

kušava primeniti na domen umetničkog stvaralaštva. Ostajući izvan sveukupnosti značenja dela, suočena s teškoćom da vanumetnički sadržaj pomiri sa umetničkim, uz mehaničko priklanjanje gnoseologiji, takva društvena kritika je nemoćna da adekvatno rasuđuje o umetničkim vrednostima. I kada nastoji da uspostavi odnos između smisla umetničkog dela i istorijske stvarnosti na koju se ono odnosi, ona često ne shvata najbitnije: umetnik, govoreći o određenom vremenu, u stvari govori o univerzalnom ljudskom vremenu, što je uslov da njegovo delo stigne do estetski smislene sinteze. U tome mu najviše pomaže davno poznato iskustvo da je umetnost najslobodniji vid bivstvovanja, ili nije umetnost.

U težnji da dospe do takozvane „objektivne istine", ideologija često previđa subjektivno shvatanje stvarnosti i neposredno doživljavanje istorijske realnosti kao čovekove estetske svesti i nove mogućnosti. Sama činjenica da „život ima jednu bitno istorijsku dimenziju bivstvovanja, a delo jednu bitno transistorijsku", kako je naglasio Serž Dubrovski — upućuje na suštinske razlike između istorijskog zbivanja i oblasti estetskih vrednosti. Razume se, oblast estetskih vrednosti ostaje u dimenzijama najintenzivnije istorijske realizacije čoveka. I pored toga, traži se sličnost između istorijskog čina i umetničke kreacije da bi se uspostavila homologija pre nego što su razgraničene bitno različite kategorije. To je i razlog što nema nikakvih izgleda da se uspostavi ma kakva ravnoteža između stvarnog i imaginarnog, između „objektivnog" i „subjektivnog". Umetničko delo, i kao proizvod mašte i kao svojevrstan umetnički predmet, postaje egzistencija imaginarnog, svest koja potčinjava demone mistifikovane stvarnosti i istorije.

Ovde i ne analiziramo onu prizemnu društvenu kritiku koja „nadvremenost" i univerzalno značenje umetnosti pokušava da „pročita" polazeći od dnevno-političkog iskustva i pragmatskih ideoloških interesa. U nastojanju da umetnost veže za određeno „društveno biće", za određenu „društvenu svest", za određenu vremensko-prostornu granicu, zaboravlja se na njenu unutrašnju zakonitost i specifične forme njene egzistencije. Rasprostranjenu rđavu naviku da se u svakoj umetničkoj tvorevini koja polazi od istorijske realnosti traži i nalazi iskustvo istoričara, umesto slobodne estetske svesti — prate posredovanja i duh dovršenosti, koji su daleko i od dimenzija budućnosti i od nespokojnog i neizvesnog duha vrednosti.

Umetnik se mora opredeliti za svoje viđenje istorijske zbilje ako neće da se utopi u opšteprihvaćen rezon opštih mesta ideologizirane istine. Načinom na koji osporava istorijske opsene i omogućuje da istorijsko vreme progovori ponovo, ali sada u ime estetskih vrednosti i ljudske sudbine, umetnik potvrđuje ili osporava smislenost svoje artističke avanture.

Na kraju, podsetimo da cilj umetnosti nije u tome da vlada svetom, već da ga razume — kako je to isticao Kami. Zato je od-

nos uzajamne netrpeljivosti ili otvorenog neprijateljstva između ideološkog pragmatizma i umetničkog čina nastao na samim osnovama različitog viđenja sveta istorijske realnosti i različitog razumevanja čoveka. Njihovi jezici, bitno drugačiji, razilaze se do te mere da je teško i zamisliti da o istom govore na isti način. A već samo to je dovoljno za postojanje dramatičnih nesporazuma.

Tadao Sato (Japan): Karakteristike japanskog istorijskog filma

Jedan od aspekata japanskog religioznog života koji najviše čudi strance je činjenica da Japanci veruju istovremeno u dve različite religije: budizam i šintoizam. U monoteističkom svetu Zapada takav fenomen je nezamisliv. Budizam, međutim, ima mnoštvo dobroćudnih Buda, dok šintoizam veruje da sve što egzistira poseduje svog sopstvenog *kami*-a, biće koje u sebi sadrži i boga i demona. Tako Japanci veruju u koegzistenciju brojnih Buda i, bukvalno, bezbroj *kami*-a.

U stvari, suštinu japanskog religioznog duha ne čine budizam ni šintoizam, već obožavanje predaka. Japanska mitološka istorija veruje da njihova rasa vodi poreklo od natprirodnih bića, i takođe se tradicionalno obožavaju oni koji su umrli tragičnom smrću ili učinili velike usluge državi. Japanci veruju da oni koji umru tragičnom smrću ostavljaju za sobom snažno osećanje mržnje i da nad smrtnicima ostaje njihovo prokletstvo koje se može ublažiti jedino obožavanjem. Štaviše, Japanci nazivaju sve umrle Budama i obožavaju sve mrtve članove porodice u privatnoj budističkoj kapeli, kod svoje kuće. Drugim rečima, Japanci se odnose prema svojim precima istovremeno kao prema svojim ličnim *kami*-ima i svojim Budama.

Za razliku od hrišćana ili muslimana, Japanci ne gledaju na reč božju kao na versku zapovest niti se oslanjaju na Budine reči kao na moralna pravila, što je, na primer, slučaj s budistima Tajlanda i Burme. Radije teže da ostanu verni nadama i željama koje su im mrtvi ostavili u nasleđe. Oni osećaju da ih neprestano nadziru duše predaka. Želja da se zadovolje očekivanja umrlih bitna je za moralni stav Japanaca.

Japanci koji usvajaju takva verovanja osetljivi su na gnev i mržnju mrtvih. Oni stalno teže da se odupru silama mržnje koju su mrtvi možda ostavili za sobom. Mržnja mrtvih je glavni uzrok moralnog samoispitivanja među živima, a najčešći oblici kojima se predstavlja ovaj odnos jesu priče o duhovima, tragedije i istorijske studije.

U japanskom filmu strave centralna figura nije đavo, nego duh. A duh škodi samo zloj osobi koja ga je oterala u grob. *Legenda o Genjiju* sadrži jednu od bezbroj varijacija na ovu temu: duša žive osobe napada svog smrtnog neprijatelja u sopstvenoj podsvesti.

Za razliku od klasičnih evropskih tragedija, japanske tragedije ne sadrže priče o velikim ljudima uništenim sopstvenim ambicijama i pohlepom. Glavna karakteristika japanske tragedije je naglasak na posmrtnoj mržnji osobe koja je umrla tragičnom smrću. I *Intendant Sanšo* i *47 samuraja* su odlični primeri za to. Ni jedan ni drugi nisu obične priče o osveti. Priča o osveti se završava čim je pravda zadovoljena. U japanskim pričama klimaks nailazi kada osvetnik dolazi u stanje harmonije s dušom koja je umrla ostavljajući za sobom nezadovoljenu mržnju.

Na kraju *Intendanta Sanšoa* junak je presrećan zbog izmirenja sa svojom siromašnom majkom. Scena je duboko potresna za Japance jer su duhovi junakove sestre koja je umrla tragičnom smrću i njegovog oca koji je umro usamljen — konačno zadovoljeni. Slično tome, pravi klimaks *47 samuraja* je scena u kojoj svi junaci, pošto su se osvetili, izvršavaju ritualno samoubistvo. To nije samo obično samoubistvo: to je ceremonija kojom se sjedinjuju s dušom svoga gospodara koji je umro ostavivši svoju mržnju nezadovoljenom.

Ovaj strah od mržnje mrtvih može se naći ne samo u klasičnim pričama, već i u filmovima koji se događaju u savremenosti: *Državni udar, Vatre u ravnici, Ljudski uslovi, Deca Hirošime* i *Japanska tragedija* to potvrđuju. Za zapadnu publiku završna scena u *Japanskoj tragediji* može biti previše sentimentalna. Jedna neuka, sredovečna žena, koja se ubila jer joj deca nisu uzvraćala dovoljno ljubavi, oplakana je od strane svojih prijatelja sa emocionalnom snagom koju ne mogu opravdati samo religiozne pobude. I pored toga, takva scena je najpozitivniji mogući završetak za japansku tragediju. Čak i u „najsvežijem" filmu Ošiminom: *Noć i magla u Japanu,* ključ za kompleksnost odnosa dve protivničke grupe jeste stepen njihovog slaganja s mislima pokojnog druga koji se ubio.

Glavni cilj japanskih istorijskih filmova jeste da proniknu u misli mrtvih i da ih interpretiraju. Zbog toga su ti filmovi puni umrlih osoba koje su za sobom ostavile nezadovoljenu mržnju. Za razliku od istorijskih filmova Evrope i Amerike, japanski filmovi se retko bave osvajačima i borbom protiv njih, ili životima velikih vladara i državnika. Yoritomo Minamoto, naš prvi državnik — general „Shogun" bio je veliki političar, pa ipak njegov život je veoma malo obrađivan na filmu, dok je njegov brat Yoshitsune, koga je Yoritomo progonio i koji je umro tragičnom smrću — postao junak mnogih filmova.

Ieyasu Tokugawa, koji je stvorio jedinstvenu japansku vladu u XVII veku, bio je takođe veliki državnik, ali nije bio mnogo popularan u narodu i retko je obrađivan u filmovima.

Zaverenik se zasniva prvenstveno na smrti njegovog sina, dok je sam Ieyasu prikazan kao čovek mučen strašnom neophodnošću da ubije voljenog sina. Ova epizoda nije bila suviše dobro poznata japanskoj publici i može se reći da film, u stvari, opravdava Ieyasua, pokazujući da se bojao moguće mržnje pokojnika, a Japanci gaje simpatije prema svakom ko oseća taj strah.

Donald Riči (SAD): Trag prošlosti

Japanski odnos prema istoriji stvorio je Japan kakav danas poznajemo. Istorija je tretirana više na evropski nego, recimo, na američki način. Ona je isto toliko lična kao i nacionalna prošlost i samim tim predstavlja nešto živo. Ali Japanci od istorije čine nešto više nego, na primer, Englezi ili Francuzi. Pošto je hegemona nacija, u kojoj je svaka osoba član nacionalne porodice, Japan je dugo tretirao svoju istoriju kao da je ona lično iskustvo. Na Zapadu naša lična prošlost od vitalnog je značaja za svakog od nas.

U Japanu nacionalna prošlost izgleda da je isto toliko bitna. Ne samo da je zemlja živi muzej u kome se može posetiti kapela iz XVIII veka, a onda preći ulica do hrama iz XII veka u kome se još mogu videti igre i čuti muzika iz VIII veka, gde je čak i tradicionalna obuća ostala nepromenjena od XV veka. Ne samo tu, već se i u umetnosti zemlje, njenoj savremenoj literaturi, drami i filmu može videti trag prošlosti. Možda je tipično za Zapad da taj trag obično naziva mrtvim. U Japanu, međutim, trag je pokretač. U stvari, prošlost živi u japanskoj umetnosti, je nikada nije potpuno umrla, u zapadnom smislu te reči. To je pogotovo primetno u filmovima — i to je sasvim u redu s obzirom da se film bavi isključivo istorijskom sadašnjošću. Mada i Japan delimično pati od romantičnog i u tom smislu netačnog prizivanja prošlosti, njegovi najbolji istorijski filmovi su izvanredni baš zbog činjenice da je u njima „onda" prisutno kao „sad", prošlost postaje realna, jer je trenutno sad jedina realnost koju znamo.

Problemi Kurosavinog *Sedam samuraja*, Micogučijevog *Život Oharu*, Kobajašijevog *Harakirija*, Šinodinog *Dvostrukog samoubistva* su predstavljeni kao problemi sadašnjosti. Realizam tih filmova se ni u čemu ne razlikuje od realizma savremenih filmova, jer za Japance, s njihovim posebnim odnosom prema istoriji, tu bukvalno i nema razlike. I baš iz tog razloga je moguće sagledati istoriju Japana kroz njegove filmove.

Teško da je moguće sagledati francusku, englesku ili američku istoriju kroz njihove filmove. Jer za te zemlje istorija je

mrtva stvar, podešavana za potrebe romanse ili propagande. Međutim, s japanskim smislom za stvarni kontinuitet između „onda" i „sad", sagledavanje jedne istorije koja živi moguće je.

Čedomir Popov:
Film kao svedočanstvo i interpretacija istorije

Namera ovog saopštenja je da s nekoliko fragmenata pokuša da ukaže na dodirne tačke između filma, kao jedne od najeminentnijih kulturnih pojava XX veka, i istoriografije, kao najpouzdanijeg i najtemeljnijeg naučnog tumača suštine aktivnog, stvaralačkog života ljudi u prošlim i savremenim društvima. U traganju za tim vezama poći ćemo od najopštijih obeležja zajedničkih nauci i umetnosti, koja su na prvi pogled prepoznatljiva i u odnosu na istorijsku nauku i filmsku umetnost.

I nauka i umetnost tragaju za suštinom života čoveka kao jedinke i kao dela kolektiva. Umetnost to najradije čini u vlastitoj, a istorijska nauka u prošlim epohama. Nije, međutim, redak slučaj da umetnost nalazi inspiracije u prošlosti, kao što je sve češće hvatanje istorijske nauke u koštac sa savremenim temama. Bitno je da pri svemu tome i nauka i umetnost imaju isti krajnji cilj: što dublje razumevanje, što potpunije upoznavanje i što bolje objašnjavanje svog sopstvenog vremena.

Pored toga što je za čoveka uvek bila izazivač dubokih emocija i snažnih doživljaja, umetnost je od vajkada predstavljala i bogato vrelo njegovih saznanja. Preko umetničkog dela čitalac, slušalac ili gledalac dobijao je i dobija mnoštvo podataka i informacija o najraznovrsnijim pojavama u prirodi, društvu i svakodnevnom životu. Drugo veliko vrelo saznanja je nauka, s tim što je naučno saznanje preciznije, sistematskije, svestranije i objektivnije. Forma u kojoj se naučno saznanje pruža drugostepene je važnosti, dok je kod umetnosti upravo ona bitan elemenat kreacije. Umetnost, osim toga, svom tumačenju suštine jedne životne pojave daje subjektivno obeležje, obogaćuje ga emotivnim doživljajem i prezentira ga u originalnoj nešematizovanoj formi i fakturi. Sažete i svedene na gole konstatacije, ovo bi bile najopštije sličnosti i razlike između umetničkog i naučnog stvaralaštva.

Ima, međutim, jedno područje na kojem je istorijska nauka posebno bliska sa umetnošću. Umetničko delo nastaje kroz akt poistovećivanja umetnika s likovima i sudbinama koje prikazuje. I istoričar u svom stvaralaštvu prolazi kroz fazu uživljavanja u epohu i u uloge njenih protagonista čije postupke istražuje. Johan Gustav Drojzen, jedan od tvoraca klasičnog metoda istorijske nauke, čak je smatrao da je glavni cilj istoričara da istraživanjem

stigne do razumevanja istorijskih pojava, uživljavanjem u njih. Savremena metodologija zahteva od istorijske nauke više: da istraživanjem dospe do saznanja. No, na putu do saznanja mora se, po našem mišljenju, sačuvati i mesto za doživljavanje istorije, jer bi bez toga iz stvaralačkog čina istoričara bila isključena intuicija. A nauka uopšte, posebno istorijska, nije se nikad odricala intuicije i nije se svodila isključivo na suvi racio, mada je, naravno, uvek bila pre svega to. Prema tome, ako ne izbacimo intuiciju iz naučnog stvaranja, onda je umesno i da podvučemo ulogu umetničkog dela kao jednog od podstrekača stvaralačke mašte i nadahnuća u traganju za naučnim saznanjima.

Povucimo i neke druge paralele između stvaralačkih postupaka filmskih umetnika i pisaca istorije. Prilikom pravljenja filma njegovi tvorci, a reditelj više od svih, raspolažu bogatim i raznovrsnim materijalom. Da bi zamisli i stavove, koje su imali od početka, izrazili najcelishodnijim i najubedljivijim filmskim jezikom, oni će iz tog materijala birati one detalje koji idu u prilog usvojenih zamisli i koji obezbeđuju koherentnost i izražajnost njihovog dela. Sve ostalo će bezuslovno odbaciti. Sličan postupak je prisutan i u istorijskoj nauci, ali su tu kriterijumi po kojima se vrši odbir materijala drugačiji, budući da pravila istoriografskog metoda i naučne objektivnosti obavezuju istoričara da obelodani i one argumente koji dovode u sumnju, pa i ruše, njegova polazna stanovišta.

S druge strane, da bi se u prikazivanju jedne pojave postigla puna jedinstvenost, celovitost i zaokruženost, njeni prikazivači — umetnici kao i naučnici — nastojaće da je svedu u izvesne tematske i sadržajne okvire. I do tih okvira stiže se odbirom i redukcijom izvornog materijala. Zato ni naučni ni umetnički prikaz neke pojave neće u potpunosti odgovarati njenom toku i razvoju u stvarnosti. Za potpunost i celovitost jednog naučnog, kao i umetničkog prikaza bitne su, međutim, samo one činjenice koje su „u neposrednoj vezi s glavnim tokom zbivanja" i zato se samo one i zadržavaju, dok se ostale odbacuju.

Ukažimo, najzad, na još jednu bliskost u stvaralačkom radu istoričara i filmskih umetnika. Tu bliskost je još 1927. godine, u vezi s postupkom istoričara i romansijera, opisao engleski kritičar Foster, a povezao je s filmom tridesetak godina docnije Ernest Lindgren:

„Istoričar se bavi akcijom (radnjom, postupcima) i karakterima ljudi, ali samo toliko koliko o njima može da zaključi na osnovu njihovih dela. Karakteri pojedinih ličnosti tiču se njega isto koliko i romansijera, ali on o njima može nešto da zna onda kad se ti karakteri vidno ispolje (delima, postupcima)... Skriveni (unutarnji) život je, već po samoj definiciji, skriven... A zadatak je romansijera da na samom izvoru otkrije taj skriveni život..."

Treba se složiti s Lindgrenom, koji je smatrao da se ovo poređenje može u potpunosti primeniti i na odnos istoričar — filmski stvaralac.

Onim što smo do sada rekli nismo, naravno, dotakli, a još manje pretresli, ni preširoko istraživačko polje istorijske nauke niti brojne oblasti u koje zalazi filmsko stvaralaštvo. Tražili smo samo postupke i područja na kojima se ove dve kreativne delatnosti savremenog čoveka međusobno približavaju ili dodiruju. Pri tom nismo ni za trenutak zaboravljali dva najvažnija područja na kojima se film neposredno obraća istoriji, a istorijska nauka filmu.

Prvo je ono područje na kojem se film obraća istoriji kao izvoru nadahnuća i stvaralačkih inspiracija. Kad to pominjemo, ne mislimo samo na istorijsku temu na filmu. Govorimo, naime, o svim onim slučajevima kad se bilo živa društvena stvarnost bilo minulo istorijsko zbivanje koristi kao tema filmskog dela da bi se, specifičnim jezikom filma, saopštila određena shvatanja i tumačenja vlastite istorijske epohe. Takvi slučajevi nisu retki u umetnosti, pa ni u filmskoj. Istorija, ona koja je prošla, ali još više ona koja traje i koja se upravo stvara, jedna je od najvećih tema i inspiracija svake umetnosti, a književnosti i filma u prvom redu. Istorija je za umetnika, kao i za naučnika, vazda bila veliki izazov i svaki od njih svojim sredstvima i izražajnim mogućnostima na taj izazov odgovara. Bez obzira da li teme i motive za svoje stvaralaštvo traži u prošlosti ili u svome dobu, umetnik, po rečima prof. dr Andreja Mitrovića, kazanim povodom istorijskog sadržaja u jednom književnom delu, ali potpuno primenljivim i na film — „može ne samo da odrazi neku važnu istorijsku temu, nego i da pruži samostalno i istovremeno duboko tumačenje same te teme ili celog određenog istorijskog vremena. U izvesnim slučajevima istorijski sadržaji su tako prisutni ili toliko duboko shvaćeni da to prevazilazi i samu umetnikovu nameru".

S tim u vezi postavlja se pitanje — koju filmsku interpretaciju istorije treba smatrati značajnijom: posvećenu temi iz prošlosti ili iz savremenog života? O ovom pitanju, pa i šire — o odnosu savremene ili istorijske teme u umetnosti uopšte, postoje uglavnom dva mišljenja. Prvo mišljenje više ceni savremenu temu smatrajući je pogodnijom za tumačenje suštine društvenog života. Obrada završenih, neponovljivih i istraženih fenomena, po ovom mišljenju, više je ilustracija nego umetnička kreacija. Drugo je mišljenje da podela tematike na istorijsku i savremenu zapravo nema smisla, jer, i kad motiv nalazi u prošlosti, umetnik ga interpretira filozofskim, idejnim i estetskim koncepcijama svog vremena. Propušta ga, dakle, kroz prizmu savremenih pogleda na svet i u tom pogledu je u mnogo povoljnijem položaju od naučnika.

I istoričar, naime, pristupa prošlosti naoružan teorijskim i filozofskim shvatanjima svoje epohe, ali mu pri tom nikako nije dopušten subjektivizam u odbiru i komponovanju činjenica, a još manje modernizovanje i osavremenjivanje prošlosti. Ograničenja umetnika u tom pogledu znatno su manja i zato on kroz istorijsku temu mnogo slobodnije priča priču o sebi i o svom vremenu. Bilo kako bilo, mora se priznati da među teoretičarima, kritičarima, a valjda i među tvorcima filma, preovlađuje mišljenje da je film

i kao umetničko delo i kao istorijsko svedočanstvo ipak najvredniji kad inspiracije i teme crpi iz žive stvarnosti svoga doba.

Da li bismo mogli da takvo gledište pripišemo i istoričarima? Mislim da bismo mogli, ne degradirajući pri tom ni značaj takozvanog istorijskog filma. Značaj tog filma ostaje, naravno, u njegovoj obrazovnoj, vaspitnoj, estetskoj i humanističkoj misiji koju ima pred masama gledalaca. Za istoričare, međutim, i najvredniji film s temom iz istorije ima prvenstveno sledeća dva značenja: manje, kao mogući podsticaj za traženje novih objašnjenja neke istorijske pojave i veće, kao ilustracija duha vremena u kojem je sam taj film nastao, to jest kao dragocena informacija o stanju istorijske svesti tog doba. Uzmimo dva opštepoznata primera — Ajzenštajnovog *Ivana Groznog* i *Veštice iz Salema*. Šta će u njima tražiti stručni istoričar? Sigurno mnogo manje nepoznate podatke o istoriji Rusije u XVI i Masačusetsa u XVII veku nego dokaze o stanju kolektivne svesti i političke atmosfere staljinističke Rusije i makartijevske Amerike. Drugim rečima, tražiće svedočanstvo o tome kako se u rečenim istorijskim razdobljima interpretirala prošlost i kako se istorija koristila u političke svrhe. Tako će „istorijski film", realizovan u jednom vremenu, poslužiti današnjim i budućim istoričarima kao istorijski izvor za tumačenje i upoznavanje samog tog vremena.

Kako u tom pogledu stoje stvari s filmovima koji obrađuju savremenu društvenu problematiku? O tome je Englez Lindzi Anderson 1956. napisao:

„Svako ko je otvorenih očiju video više od šest filmova zna da film ne stvara značajne socijalne pokrete našeg vremena, nego da ih intimno odražava. I da on daje isto tako intiman — i isto toliko značajan — odraz stagnacije jednog društva."

To znači da jedna društvena stvarnost nalazi u filmu svog svedoka i svog tumača. Njegova interpretacija, zajedno sa onom koja se susreće u literaturi, može da bude i među prvim tumačenjima koja se daju o nekoj epohi, njenim vizijama i zabludama, njenim putevima i stranputicama, njenim uspesima i promašajima, dostignućima i padovima. Ta prva autentična svedočenja i tumačenja jednog vremena iz njega samoga istoričar, prirodno, nikako ne sme da zanemari.

Tako smo stigli do drugog velikog pitanja o odnosu filmska umetnost — istorijska nauka, do pitanja o filmu kao svedočanstvu istorije.

I dokumentarni i umetnički filmovi mogu da budu istorijski izvori. Vrednost filmskih žurnala (novosti) kao istorijskih izvora je nesumnjiva jer registruju dnevne događaje raznovrsnog sadržaja. Pomenimo samo neke neposredno snimljene velike istorijske događaje: bitke iz prvog i drugog svetskog rata (na moru, na kopnu, u vazduhu), eksplozija prve atomske bombe nad Hirošimom, scene velikih društvenih pokreta i revolucija u XX veku, međunarodne konferencije i skupove od najvećeg značaja, atentate na državnike i političare, prvi čovekov let na Mesec, rat u Vijetnamu,

izraelsko-arapski sukob, građanski rat u Libanu itd., itd. Sličnu vrednost istorijskog izvora imaju i dokumentarni filmovi, montirani *a posteriori* od ranije snimljenih materijala s lica mesta.

O čemu sve može da svedoči dokumentarni film ili filmski žurnal? Izbor tema i oblasti ljudskog života i rada o kojima će se na filmu govoriti praktično je neograničen. Na trakama različite dužine i širine film beleži naučne rezultate u astronomiji, biologiji, fizici, hemiji, medicini, geologiji, elektronici, mehanici itd.; svedoči o svim vrstama umetničkog stvaranja (slikarstvu, arhitekturi, skulpturi, baletu, muzici, poeziji, literaturi, pozorištu, estradnoj umetnosti i dr.); prati dostignuća u industriji, transportu, poljoprivredi, zanatstvu, trgovini, turizmu; interesuje se za razvoj školstva i obrazovanja; iz dana u dan registruje kulturne manifestacije, političke događaje, društvena kretanja, vojne i ratne događaje, etnografske osobenosti i promene, kriminalističku hroniku i mnogo drugoga. „U svakoj od tih kategorija (čije je nabrajanje nepotpuno) filmovi će ranije ili kasnije postati istorijski izvori."

Dokumentarnom filmu u užem smislu blizak je igrani dokumentarac. Jedan od klasičnih filmova te vrste je čuveni *Nanuk sa severa* Roberta Flaertija iz 1921, koji se smatra začetnikom ovog filmskog žanra. Ovaj film realizovan je na osnovu višegodišnjih proučavanja načina života, odevanja, stanovanja, zatim običaja, zanimanja i porodičnih odnosa kod Eskima kanadskog Velikog severa. Zahvaljujući tom istraživačkom poslu, *Nanuk* je decenijama bio važan istorijski, geografski i etnografski izvor za proučavanje ovog egzotičnog sveta. Sličan istraživački napor u oblasti vojne i političke istorije drugog svetskog rata prethodio je i savremenom dokumentarnom spektaklu *Najduži dan*, koji je prikazao savezničku operaciju „Overlord" u Normandiji juna 1944. Iz tih razloga se *Nanuk*, *Najduži dan* i drugi slični igrani dokumentarci moraju smatrati koliko istorijskim izvorom toliko, i više, filmsko-istorijskim studijama, koje takođe poseduju izvornu snagu i uzbudljivost kao malo koji drugi autentični istorijski izvor. Upečatljivost filmskog izvora je u njegovoj sposobnosti da događaje oživi i reprodukuje u njihovoj punoj dramatičnosti, dinamici i živopisnosti. Zato treba prihvatiti mišljenje Žorža Sadula da su slike i zvučne trake na filmu „najbolja sredstva beleženja za istoriju svakodnevnog života ... ljudi svih stanja, u svim zemljama i svakog podneblja".

Po karakteru i značaju za istorijsku nauku, igranim dokumentarcima bliski su umetnički filmovi koji govore o istinitim istorijskim događajima, a realizovani su na osnovu proverenih istorijskih podataka. Veliki je broj takvih filmova u istoriji ove umetnosti: od *Oklopnjače Potemkin* Sergeja Ajzenštajna (1925), preko *Bitke za prugu* Rene Klemana i *Rima otvorenog grada* Roberta Roselinija (1945), do filmova Koste Gavrasa poslednjih godina. „Filmovi ovog žanra — kaže Sadul — mogu se nazvati istorijskim jer su vezani za savremenu realnost ili za neki događaj, a njihov scenario je proizvod ispitivanja, istraživanja i svedočenja. Ali i jedan film, komercijalni ili ne, potpuno odvojen od tekućeg života i bez

ikakve direktne veze s nekim starim ili sadašnjim javnim događajem može (nevoljno) posedovati vrednost istorijskog dokumenta."

Mnogi igrani filmovi iz prošlosti imaju direktnu vrednost istorijskog izvora zahvaljujući tome što sadrže sigurne podatke o načinu života pojedinih društvenih slojeva, o njihovom pokućstvu i tehničkim aparatima, o njihovom odevanju, gestovima, manirima, mimici itd. Dijalog na filmu, kao i u TV drami, sadrži niz indikacija o intonaciji, načinu izgovora, rečniku i drugim osobenostima interesantnim za izučavanje jezika i njegovog menjanja. Vrednost ove vrste filmskog izvora je utoliko veća ukoliko je film stariji. Najzad, kao sinteza raznih umetničkih grana (literature, pozorišta, arhitekture, baleta, muzike. likovne umetnosti) film je prvorazredni istorijski izvor za istoriju kulture i umetnosti. Samo je po sebi razumljivo da je za istoriju samog filma upravo film najvažniji istorijski izvor.

Iz svih ovih razloga može se reći da film danas, a tako će sve više biti ubuduće, daje nezamenljiv doprinos izučavanju istorije svakodnevnog života u XX veku. Ta vrsta istoriografije („la vie quotidienne"), bar što se tiče našeg stoleća, neće se više bez filma dati zamisliti.

Ni jedna vrsta filma (čak ni žurnal) „ne reprodukuje obavezno realnost". On tu realnost nikad doslovno ne preslikava, već je ilustruje, češće tumači, ne retko izneverava, a ponekad i svesno falsifikuje. Filmsko svedočanstvo zato ne bi trebalo smatrati nesumnjivim i objektivnim. Obaveza je svakog istoričara da se prema filmu kao istorijskom izvoru odnosi s najvećom merom kritičnosti i pozornosti. To je, uostalom, pravilo i kod upotrebe svih drugih istorijskih izvora.

Interpretiranje umesto prostog preslikavanja počinje na filmu već izborom tema, detalja događaja koji će se snimati, ugla snimanja, osvetljenja, zvučnih efekata itd. Montaža, koja dolazi po završenom snimanju, ipak je najvažniji postupak te interpretacije. Zahvaljujući upravo montaži slike i tona, i filmski žurnali prestaju da budu prosto registrovanje događaja i pretvaraju se u njihovo objašnjavanje. Ali baš to omogućuje i iskrivljavanje i falsifikovanje tih događaja. Uz pomoć montažne tehnike jedna scena, jedan snimljeni događaj, može se skratiti, osakatiti, krivotvoriti. Jedan od najuspelijih montažnih trikova u istoriji dokumentarnog filma je čuvena scena s Hitlerom u francuskom mestu Retond iz juna 1940. U toj sceni vidi se Hitler kako, na vest o kapitulaciji Francuske, od radosti igra lambetvok. Ta je scena ušla u mnoge dokumentarne filmove o istoriji nacizma i drugog svetskog rata. U stvari, u njoj je sve istinito osim same Hitlerove igre. Ta je igra realizovana krajem 1940. u satiričnom engleskom filmu *Lambeth Walk*, u kojem su dvojica specijalista za animirani film Laj i Grirson (Lye i Grierson), montirajući sliku po sliku, predstavili Hitlera i njegove vojnike kako cupkaju po taktovima poznate okretne igre. Kasniji tvorci dokumentarca o događajima u Francuskoj 1940. ukomponovali su u svoj film samog Hitlera kako, sada već bez mu-

zike, poskakuje u ritmu lambetvoka, što deluje groteskije i od samog Laj-Grirsonovog filma. Ova montaža, kao i ona izvorna, tako je dobro uspela da su ovaj Hitlerov ples dokumentaristi posle 1945, po pravilu, preuzimali kao autentičan.

Klasičan je i primer jednog montažerskog falsifikata u umetničkom filmu *Danton* koji je 1921. u Nemačkoj snimio reditelj Buhovecki (Buchovetsky). U tom filmu ima jedna scena u kojoj Danton, na glas o smrtnoj osudi za njegovog druga Kamila Demulena, pljuje Robespjeru u lice. Robespjer briše lice maramicom. U verziji ovog filma montiranoj za prikazivanje u SSSR-u izbačen je trenutak u kojem Danton pljuje na Robespjera, a ostavljen je samo fragment kako ovaj briše lice maramicom. To gledaoca navodi na zaključak da on plače. Na takvu scenu montiran je, zatim, titl na kojem pišu navodne Robespjerove reči: „Za dobro slobode primoran sam da žrtvujem svog prijatelja Demulena."

Filmski materijal koji treba da posluži kao istorijski izvor podložan je, dakle, raznim mogućim manipulacijama. Otuda, veli Sadul, istoričar koji pristupa filmskom izvornom materijalu „uvek mora da konfrontira njegove podatke sa onima koje pružaju tradicionalni izvori: novine, arhivi, usmena svedočenja itd". Jer, čak i kad nema bojazni od falsifikata, prema filmskom izvoru treba biti oprezan i iz razloga što je taj dokumentarni ili žurnalistički materijal najčešće direktno ili indirektno kontrolisan i pripreman od strane državnih organa ili drugih zvaničnih institucija i ličnosti i da zato ima vrlo izrazitu političku i propagandnu tendenciju. Te okolnosti ne treba zaboravljati ni prilikom korišćenja igranog filma kao istorijskog izvora.

Nije retka pojava u realizaciji dokumentarnih filmova da se u njih ubacuju fragmenti iz starih igranih filmova. Pažljivi i stručni gledalac mogao je da prepozna poneki takav fragment u jednoj inače uspeloj britanskoj seriji o prvom svetskom ratu koju je pre godinu-dve prikazala beogradska televizija. Takvi fragmenti ne moraju, u stvari, ni da idu na uštrb izvorne vrednosti dokumentarnog filma, pod uslovom, naravno, da su takvu dokumentarnu vrednost imali i u igranom filmu iz kojeg su preuzeti. Ima, međutim, i primera izneveravanja istorijske istine usled nastojanja da se montažnim postupcima postigne efekat ili estetski nivo na štetu autentičnosti i izvornosti podataka. Takav je slučaj, na primer, kad se u prikazivanju jednog događaja koriste i materijali snimljeni pre ili posle tog događaja.

Svestrano kritičko ispitivanje svih vrsta filmova kojima se istoričar obraća kao istorijskim izvorima postavlja se, dakle, kao osnovni zahtev svakom ozbiljnom istraživačkom postupku. I ne samo to, već i obavezno konfrontiranje, dopunjavanje i upotpunjavanje podataka iz ovog izvora saznanjima iz drugih vrsta istorijske građe. Jer, ma koliko bio sadržajan i bogat podacima, filmski izvor nikad nije sam po sebi dovoljan za iole celovitu obradu bilo kojeg istorijskog problema. Čak je i za studiranje istorije samog filma neophodno prikupiti i druge, u prvom redu pisane do-

kumente. Time dolazimo i do realnijeg zaključka o vrednosti filma kao istorijskog izvora: iako veoma koristan, izražajan, pa i neophodan, film će za proučavanje većine istorijskih pojava našeg stoleća i dalje ostati pomoćni i dopunski izvor ili vrhunska ilustracija. I takav se ne sme više ni zaobilaziti ni zanemarivati.

Jerži Plaževski (Poljska): Na ekranu — istorija

Pojam „istorijski film" u poslednje vreme ne pobuđuje naročitu simpatiju kod poljskih kritičara. Istorijski film je alternativa filma o savremenosti i njegova konkurencija! Ukoliko se savremeni film zasniva na oštrim sukobima pozitivnih i negativnih pojava, onda te negativne pojave — kako sude ponekad administratori kulture — ocrnjuju savremenost. U takvim uslovima pokretanje savremene tematike zahteva od stvaraoca određenu građansku hrabrost. Međutim, izbor sukoba iz istorije, naročito daleke, predstavlja sigurno rešenje — borba dobra i zla u XVIII ili XV veku ne dovodi do velikih, dubokih osećanja. Na tom terenu teško je izazvati nekog protiv sebe. Posebno ako se radi o adaptaciji poštovanog književnog klasika.

Ovo rezonovanje, često besprekorno logično, izazvalo je pojačanu i preteranu antipatiju poljske kritike prema nedavnoj struji svetskog stvaralaštva nazvanoj „retro-talas". Takve pozicije kao opštepoznati *Veliki Gatsby* Klejtona, *Nevino* Viskontija, *Stavisky* Renea primane su ogorčeno, što ih je oslobađalo kritičke analize. Njihovi tvorci su smatrani kao dezerteri, koji iz moralnog konformizma beže od gorućih konflikata koji su im pred nosom u korist hvaljenja „starih, dobrih vremena". To je prihvatano gotovo bez dokaza: svaki autor „retro" filmova trebalo je, po takvima, da se rukovodi konzervativizmom, instinktivnim strahom od bilo kakve promene. Namerno se zaboravljalo da je povlačenje u blisku prošlost ponekad bilo pozivanje na progresivnije stavove od onih koji sada dominiraju u datom društvu: na protest prema „lovu na veštice" Makartijeve komisije u *Takvi smo bili* Polaka, na demokratske ideale pobeđene republike u *Rođaci Anželiki* Saure, na otpor protiv diktature pukovnika u *Putujućim glumcima* Angelopulosa.

Naravno, nedavni „retro-talas" je samo sitni isečak problema „istorijskog filma", problema koji je neuporedivo širi. Korišćenje oba termina bilo je dokaz dezorijentacije kritike i unelo je mnogo zbrke. Kad se podigao „retro-talas" — njegova suštinska novina bila je pojačano interesovanje za blisku prošlost, koju još pamti starija generacija. Faraoni, krstaški vitezovi i napoleonovski vojnici nisu s tim imali ništa zajedničko — filmovi o njima nasta-

jali su pre toga, nastajali su posle toga, jer istorijski film je star kao kinematografija. *Ubistvo kneza Gvizjuša* Galmea i Le Baržea, koje neki istoričari smatraju početkom umetničkog filma uopšte — upravo je bilo proba izvlačenja koristi fascinirajuće mogućnosti preporoda prošlih stvari preko filmske kamere.

Ovaj širi pojam, kao što je „istorijski film", isto tako ne budi jednoznačno pozitivne asocijacije. U toku 80 godina nastao je veliki broj kičeva, da to, s vremena na vreme, dovodi u iskušenje da se cela vrsta ubroji u „nižu". Rado se zaboravljalo da su takva remek-dela kao *Oklopnjača Potemkin, Mučeništvo Jovanke Orleanke, Netrpeljivost, Na zapadu ništa novo, Rašomon* ili *Andrej Rubljov* filmovi koji su na dan premijere tačno odgovarali definiciji „istorijskog filma". Umesto njih često su se u prvi plan kritičkih upozorenja stavljali monumentalni kičevi iz škole Sesila de Mila ili avanture musketara u kojima su sudbine sveta zavisile od bisera poklonjenog kraljičinom ljubavniku. Jedino su ti filmovi trebalo da određuju istorijsku vrstu.

Neću reći da ograde podizane protiv istorijskog filma nisu imale solidne osnove. Smatram da te različite ograde previše mere danas u razmišljanjima o mogućnostima cele vrste, ali izvesne nove činjenice nisu dovoljno primane k znanju. Međutim, dve od njih stvaraju danas potpuno novu situaciju.

Prva od njih povezana je sa, u poslednje vreme, brojnim pojavama rađanja novih nacionalnih kinematografija iz kruga trećeg sveta. Eto, svaka od tih kinematografija, koje dobijaju nezavisnost, boreći se često s velikim tehničko-finansijskim teškoćama, seže najpre do istorije svoje zemlje kao pouzdanog izvora nacionalnog identiteta. Uostalom, realizacija istorijskog filma je uvek teža i skuplja od realizacije savremenog. Moralne razloge ovih tvoraca naveo mi je jednom Osman Semben, senegalski reditelj, s pravom smatran za duhovnog oca celokupnog filma crne Afrike: „Nas u školi nisu učili o našoj istoriji, samo nam je naređeno da sričemo — Naši preci Gali sa svetlom kosom..."

Potpuno isto se dešava u alžirskom, turskom, marokanskom, sirijskom, kuvajtskom filmu. Svedoči to o opštijoj zakonitosti, mada u razvijenim zemljama često prikrivenoj sofizmima kritike: istorijska tematika je na prirodan način oblast filma i odgovara na svesne ili podsvesne potrebe gledališta.

Druga od tih novih činjenica je nastanak novog tipa istorijskih filmova, koje bih nazvao istorijskim političkim filmovima. Da bih dokazao da se radi o novoj pojavi, moram da se vratim unazad. Zaista, tip „musketarskog spektakla" u kostimima iz različitih epoha već odavno ne predstavlja jedinu mogućnost za istorijsku temu. Nekoliko godina posle uvođenja zvuka u 30-tim godinama, ukorenio se tip istorijskog filma, koji, doduše, nije odustajao od fabule, od fiktivnih junaka, od sentimentalnog i senzacionalnog elementa, ali, uz sve to, filma koji je poštovao istorijsku istinu.

U drugom planu fabularnih peripetija beležili su ovakvi filmovi konstatacije promena, ocene sistema društvenih snaga, kvalifikacije najvažnijih političkih problema epohe. Ovde su bili preteče sovjetski filmovi: *Aleksandar Nevski* Ajzenštajna, trilogija o mladom Gorkom — Donskog, *Burence* Roma, *Petar I* Petrova. Ali, briga za istinom istorijskih realija očigledna je bila i u *Na zapadu ništa novo* Renoa, *Zoli* i *Pasteru* Dieterlea, *Porodici Fromon* Divivjea ili *Ispričajte Engleskoj* Askvita.

Prirodno, stepen poštovanja prema istorijskoj istini rastao je od tih godina bez prestanka. Neće mi se, nadam se, pripisati uski lokalni patriotizam ako kažem da i poljski film donosi ubedljive dokaze o takvoj evoluciji. Kad se prvi put našao pred ispitom ispravnosti u realizaciji skupog monumentalnog spektakla (*Krstaši* Forda iz 1960), odmah je, uz demilovsku formulu, dodao istoriozofiju antagonističkih poljsko-nemačkih odnosa. U *Faraonu* Kavaleroviča, uprkos pravilima vrste, akcentirano je ne ono što je u starom Egiptu egzotično i tajanstveno, već ono što nam je najviše razumljivo: drama vlasti mladog, neiskusnog monarha. Najzad u *Obećanoj zemlji* Vajda je, oslanjajući se na dosta anahronični roman, nanovo organizovao njene lične motive radi savremene analize siromašnog poljskog kapitalizma. Ostajući u okvirima tradicionalne dramaturgije, ovi filmovi svedočili su ipak o rastućim istorijskim ambicijama tvoraca, kao i sve većem poznavalačkom apetitu gledalaca.

U mnogim drugim kinematografijama odnos prema istorijskoj istini podlegao je sličnim promenama. Ovaj logičan i neprekidan proces pripremio je teren za kvalitativan skok koji je nastupio posle 1968. godine. Bio je tesno povezan s porastom političke svesti zapadnih društava i paralelnim promenama u oblasti filma o savremenosti.

Mislim na tip filma čije su preteče: Ajzenštajn sa *Oklopnjačom Potemkin* i *Oktobrom*, kao i Reno sa *Marseljezom*.

Odgovarajući na masovno trebovanje, filmski radnici su odlučili da neposrednije nego do tada govore o političkim mehanizmima, ne tražeći spas u izmišljotinama, pojedinačnom junaku i ljubavnoj fabuli. U prvu vatru pošle su savremene teme: *Slučaj Mattei* Rozija, *Šta da se radi* Ruiza, *Sve u redu* Godara, *Kiša pada nad Santjagom* Sotoa, *Svi predsednikovi ljudi* Pakule i mnogo drugih. U glavnoj ulozi svugde je nastupila — politika.

Veća tačnost ovih filmova u približavanju suštini istorijskih procesa morala je — mada sa izvesnim zakašnjenjem — da izazove primenu istih konvencija i u izučavanju ranijih događaja. Nastali su filmovi za koje pre toga nije znala svetska kinematografija sa znatnom sadržinom paradokumentarnog elementa: *Sako i Vanceti* Montalda, *Prvi napad mačetama* Gomeza, *Imati 20 godina u Oriju* Votea, *Camisards* Allio, *Petefi* 73 Kardosa, *Dogodilo se u Marusiji* Litina, *Ubistvo Mateotija* Vančinija, *Nek počne praznik* Tavernijea, *Sarajevski atentat* Bulajića, *Vinsstnli* Brouloa, *Preki sud* Koste Gavrasa, *Grams* del Fra, a u poslednje vreme *Predsednikova smrt* Kavaleroviča.

Ovi filmovi stvaraju izvestan novi kvalitet, daju sineastima novo oružje u ruke. Priznajmo da je to mač s dve oštrice. Za tesnu vezu sa istinom često se plaća dramaturškim haosom, napomenama, siromaštvom imaginacije, dosadom, protektorskim odnosom prema gledaocu. Druga je stvar što ti nedostaci istorijskog političkog filma ne izgledaju povezani s njim na imanentan način; u odnosu na talenat stvaralaca mogu da podlegnu postepenoj eliminaciji. Spomenuti Predsednikova smrt, osim suptilne i vrlo poštene analize sukoba dve vrste političkog mišljenja — predstavlja dramu i uvlači gledaoca emocionalno.

Naravno, ovde izdvojeni istorijski politički filmovi samo su najviši oblik istorijske svesti u savremenoj kinematografiji. Sigurno je da ovi filmovi neće postati jedini, premda statistički najčešći oblik tematike prošlosti. Jer pored njih i dalje nastaju istorijske drame tradicionalnog oblika, a i brojni spektakli koji se s potpunom nebrigom odnose prema istorijskim relacijama (*Lažni kralj* Lestera, *Marširaj ili pogini* Richardsa, *Privatni poroci, javne vrline* Janča itd.).

Međutim, zatvaranje preobražaja istorijske tematike u kinematografiji pojavom opisanog tipa filmova menja sada proporcije čitavog pitanja. Predstavljanju prošlosti na ekranu možemo sada da stavljamo nesrazmerno veće zahteve nego iz vremena pričica o carici Sissi i viteškim lansjerima iz Bengala. Pred filmskim radnikom koji želi danas da uputi objektiv kamere na stvarnost prošlih epoha stoje tri glavne dileme:

Prva se sastoji u teškoći da se sačuva puna objektivnost prema događajima, a ujedno ipak pokaže svoj lični odnos prema tim događajima. Istorija filmske umetnosti govori da će sve ređe izabrana prošlost biti kao slikovita i sigurna pozadina. Uglavnom će biti pokrenute teme na izvestan način aktuelne do danas, ali koje i dalje izazivaju kontroverzije. Nezauzimanje određenog stava prema njima od strane stvaraoca može biti smatrano kukavičlukom. Ali i tendenciozno biranje činjenica, prećutkivanje onoga što je nezgodno, davanje preteranog značaja onome što je nebitno — može da se ispostavi opasnije od otvorenih laži. I to nezavisno od plemenitih intencija stvaraoca. Ogrešili su se o tu materiju, na primer, Bertran Tavernie u *Sudiji i ubici* i Gžegož Krulikjevič u *Na otvor* jer su se zainatili da govore o dvema kriminalističkim aferama koje se uopšte ne slažu sa zaključcima koje su hteli iz njih da izvedu.

Druga dilema, dobro poznata istoričarima, ali koja tek sada sa svom oštrinom stoji pred filmskim radnicima, to je pitanje praznina u dokumentaciji i iskušenja u njihovom popunjavanju privatnim nagađanjima. Kakvom se muzikom bavilo na dvoru kralja Agamemnona? Da li se Kaspar Hauzer mogao dosetiti zašto neko vreba njegov život? Na koji način se marokanski pukovnik Ufkir lišio svog političkog rivala Ben Barke?

Ovde postoje dve vrste rešenja. U citiranim primerima, Kakojanis u *Ifigeniji* ne stavlja izvore muzike u datoj sceni, već se služi „sopstvenom" muzikom van kadra, a Hercog u *Tajni Kaspa-*

ra Hauzera ostavlja slučaj oceni gledaoca. Drugačije Boase u *Otmici:* sugestivno ispunjava praznine u dokaznom materijalu, stvarajući vezanu, logičku, verovatnu viziju, ali da li i istinitu? Sigurno se, apodiktički ispunjavajući „bela mesta" činjeničkog materijala, nešto može dobiti. Međutim, ujedno se nešto i gubi: u autentičnosti, u poverenju gledaoca. Evolucija vrste radije ide protiv samovoljnog popunjavanja praznih mesta. Uostalom, zar se iz slabosti ove praznine ne mogu pretvoriti u snagu? Mogu one da budu onaj neophodni delić nepredviđenog slučaja, koji začinjava suviše vešto napravljen scenario.

Treća i najvažnija dilema je, naravno, izbor teme. Ovde opisana evolucija vrste, čini se, sve više diskredituje naivnu metodu spiska istaknutih istorijskih ličnosti „koje čekaju na svoj refleks na ekranu". Takvi spiskovi, sastavljani najčešće na osnovu važnosti date ličnosti za istoriju zemlje, ali bez ispitivanja da li biografija junaka stvara priliku za konstruisanje drame — pogodni su u krajnjem slučaju za proizvodnju prosvetnih filmova.

Međutim, večno živo pitanje ostaje: da li se baviti uspesima ili porazima prošlosti? Da li reprodukovati pobednička iskrcavanja u Normandiji ili poraz kod Arnhajma? Teško je, naravno, razglašavati program isključivog praćenja nacionalnih poraza. Međutim, saglasnost na formulu: „i jedno i drugo" — već predstavlja suštinski napredak, koji se izrazito odražava šezdesetih godina. *Živi i mrtvi* Stolpera (prema prozi Simonova) pokazali su u sovjetskoj kinematografiji koliko patriotskog patosa krije u sebi teška tema povlačenja 1941. godine, koja paradoksalno sadrži u sebi sve premise staljingradske pobede.

Međutim, slučaj se ne ograničava batalistikom, pošto se u njegovom krugu rađaju, na primer, pitanja: da li američki stvaralac koji oseća odgovornost za sudbinu svoje zemlje i koji želi njeno dobro — treba da se vraća „lovu na veštice" ili Votergejtu? Na žalost, u krugovima koji u svetu, ovako ili onako, vrše kontrolu nad filmskom proizvodnjom preovlađuje pogled da istorija svakog naroda ima svoje reprezentativne momente koje vredi glorifikovati („urbi et orbi"), kao i neslavne momente koje je bolje ne dirati.

Pamtimo kako je veštački ugušen italijanski neorealizam 1952—53 godine, koliko gotovih, fascinirajućih predloga nikad nije dočekalo realizaciju zbog primedbe „ocrnjivanja stvarnosti". Pa ipak, ta nikad rođena dela nisu imala da „ocrne" ništa više nego *Kradljivci bicikla* ili *Umberto D* — dakle, filmovi koji su za italijanski film i italijanski narod pridobili stotine miliona simpatizera u čitavom svetu. Sećamo se da tvorac takve pozicije kao Gremijon nije stigao da realizuje svoju fascinirajuću nameru — film o Pariskoj komuni, koja tek sada nalazi pozitivne recenzije.

Međutim, „prljavi ratovi" Francuza u Vijetnamu i Alžiru dočekali su da budu prikazani u filmovima Šlendorfera i Votiea, doduše ne za vreme njihovog trajanja, što bi moralno imalo daleko veći značaj, ali su ipak u živom sećanju generacije koja je te ratove vodila. Slično zakašnjenje u odnosu na američku agre-

siju u Vijetnamu — mislim na upravo realizovan film Kopole — već je manje, što dozvoljava da se nadamo da će time društveni odjek filma biti izrazitiji.

Uzevši sve u obzir, ne padajući u jednostranost, valjalo bi izjasniti se za tezu da je život društava stalan proces iz koga ništa nekažnjeno ne može da se odstrani. Kako dobra tako i loša iskustva. Aktuelnoj socijalnoj didaktici ponekad je, možda, potrebnija diskusija o senkama nego o sjaju razvoja.

U tom svetlu vidim jedan od najjasnijih presedana kako sa umetničke tako pre svega sa idejne strane — film *Hladni dani* Kovača. S velikom unutrašnjom pasijom, ali i marksističkim poštenjem, pokrenuo je mađarski reditelj temu masakra u Novom Sadu 1942. godine, gde je pod izgovorom gonjenja partizana mađarska vojska poubijala i potopila u Dunav 3.000 ljudi, mahom Jevreja i Srba, među kojima znatan broj žena i dece. Ni Kovač ni Cseres, autor knjige, nisu morali da uzmu te teme. A ako su već tako odlučili, mogli su da se uhvate zgodnijeg alibija: u Novom Sadu delovao je takođe Gestapo, na koji je moglo da se prebaci veći deo krivice, pogotovu što je masakr obuhvatio i Mađare.

Hladni dani ne traže ipak uvijena opravdanja. Bez pardona osuđuju nacionalistički velikomađarski šovinizam, koji još nije do kraja iskorenjen, ne ostavljajući senku sumnji da stvaraoci smatraju svoj film neophodnim elementom nacionalne katarze. Da li osim pozitivnih vrednosti iskupljivanja za mađarskog gledaoca *Hladni dani* mogu da budu čitani u inostranstvu kao kleveta na mađarski narod? Nije teško konstatovati empirijski (vidi glasove svetske štampe) da je sasvim suprotno. Kovačev film svuda je pobudio poštovanje prema narodu koji se tako radikalno odvaja od svojih grehova.

I ovde dolazimo do pitanja kojim bih želeo da završim svoje izlaganje. Mađarski fašizam, strašan kao svi fašizmi, bio je ipak neznatan isečak najnovije svetske istorije. To se ne može reći o nemačkom fašizmu. Međutim, doba Hitlera je veoma nedovoljno poznato omladini na zapadu Nemačke, koja ne pamti rat. Za tu ignoranciju odgovorna je škola, nemačka nauka, a i umetnost. Ako govorimo o pojačanoj odgovornosti svetskog filma prema prošlosti, onda se tema hitlerizma nameće kao najvažnija. Zaista, već nekoliko godina beležimo, ne samo u SR Nemačkoj, pojačano interesovanje za hitlerizam. Na žalost, odnos prema njemu od strane stvaralaca daleko je od jasnog, jednoznačnog stava Kovača. Za početak tog „novog talasa" interesovanja može da se smatra odvratni *Noćni portir* Kavanijeve, gde je interesantan motiv iz drugog izvora dželata i žrtve bačen na tako konkretnu istorijsku pozadinu da žrtve Aušvica izgledaju krivlje od svojih mučitelja. Dalji filmovi, kao *Steiner, gvozdeni krst* Pekinpa ili *Orao je sleteo* Stardžeza, ne bez američke blagoslovenosti, ciljaju do prebacivanja čitave odgovornosti na Hitlera i Gestapo kako bi učinili nevinim viteški Vermaht koji jedino ispunjava tuđe naredbe. Najzad, ogroman blagajnički uspeh filma *Hitler — jedna karijera.*

Skoro identični tematski filmovi Leisera *Mein Kampf* (1959) i Rothi *Život Adolfa Hitlera* (1961) nisu pobudili ni četvrtinu one zainteresovanosti kao sada adaptacija knjige Joakima Festa. Nije li to zbog toga što su oni filmovi bili kategorična osuda fašizma, dok se film Joakima Festa, ublažen u odnosu na izlaganje njegove knjige — bezmalo u celini sastavljen iz fotografija hitlerovskih snimatelja — može protumačiti kao opravdanje i oproštaj čitavog naroda?

„Istorija je učiteljica života"! Možda, ali tek od nedavno ovu istinu je moguće realizovati s dovoljnom preciznošću u bioskopskim salama. Sredstva su pripremljena. Ali njihovo postojanje ne garantuje automatsko postojanje istine. Obrnuto, preciznija sredstva mogu da omogućuju preciznije laži. Posmatrajući, dakle, sa sve većom nadom ovu oblast kinematografije, ne možemo da stavljamo na stranu oruđa kritičke kontrole.

Milan Ranković:
Film i istorija

I

Iako najmlađa umetnost, film je ispoljio izuzetnu efikasnost u prezentaciji onih zbivanja koja se uključuju u društvenu istoriju. Paradoksalnost ove efikasnosti proističe iz toga što je film suštinom svoje tehničke prirode vezan za verno beleženje aktuelnog trenutka. Ono je kompleksnije od onoga što može da se postigne drugim tipovima umetničkog izraza. Ova vernost audiovizuelno predstavljenom prizoru aktuelnog trenutka na prvi pogled veoma udaljuje film od prezentacije prošlosti. Međutim, to nije ropstvo aktuelnosti, ograničenost na puku sadašnjost. Ona na prirodan način prerasta u izuzetnu sposobnost prezentacije prošlosti.

Kamera dokumentariste snima sadašnjost koja vremenom postaje istorija. Iako je kamera, primarno, instrument svedočenja o aktuelnom trenutku, ona postaje i instrument ne samo prezentacije, već i interpretacije prošlosti kad god se od dokumentarnog materijala montažom kreira novo viđenje prošlosti. U tom smislu mogu se uočiti dva osnovna tipa dokumentarnih filmova: jedni koji su snimljeni s namerom da zabeleže određeni događaj u aktuelnom trenutku i drugi koji čine sintetički dokumentarni filmovi. Oni prvi proticanjem vremena postaju istorijska svedočanstva. Ovi drugi, na osnovu dokumentarnog materijala koji čine prethodni, daju sintetičke preglede određenih istorijskih perioda sa aktuelne tačke gledišta. Ovaj tip filmova pretpostavlja određen odnos prema istorijskim zbivanjima. I takvi filmovi predstavljaju osobeno svedočanstvo o trenutku kad su stvarani, jer

i njihova interpretacija ranije snimljenog materijala nosi obeležje ličnosti koja ih je stvorila i vremena i sredine u kojima su stvoreni. Primer uspelog ostvarenja koje pripada ovoj drugoj vrsti filmova predstavlja jugoslovenski film *Tito* Krste Škanate.

II

Međutim, odnos filma prema istoriji konstituiše se i u sferi igranog filma, i to na znatno složeniji način nego u sferi dokumentarnog filma, pri čemu autori nekih igranih filmova ne samo da u tkivo svojih filmova ugrađuju dokumentarni materijal, već i sredstvima igranog filma dočaravaju dokumentarističku fakturu.

Igrani film, ukoliko je značajno ostvarenje, po pravilu postiže dublje pronicanje u suštinu određenih istorijskih zbivanja nego svedočenje dokumentarističke kamere, mada se ovo drugo ne može zameniti igranim filmom. Šanse igranog filma u tom smislu proističu iz toga što pojavna slika stvarnosti koju beleži dokumentaristička kamera nije i sama njena suština. Suština je često skrivena iza pojave, iako se u njoj ponekad i paradoksalno izražava.

Kad nastoji da bude istorijski, igrani film se uglavnom kreće između dveju osnovnih mogućnosti: da teži što vernijoj reprodukciji istorijskih zbivanja ili da slobodnom stvaralačkom imaginacijom ostvari faktografski nepreciznu, ali životno verovatnu konstrukciju zbivanja koja je data u osnovnim društveno-istorijskim koordinatama koje su izabrane. Prvi tip filma prividno teži dokumentarističkom tipu viđenja stvarnosti, mada ga, u stvari, nikada ne može dostići, jer u trenutku koji je ponekad i vekovima udaljen od vremena o kome govori, konstruiše prizore koji bi trebalo da ostvare iluziju prošlosti. Ovaj tip filmova često do te mere pretenduje na interpretaciju istorijske istine da za glavne junake uzima konkretne istorijske ličnosti, a njihova fabula nastoji da verno prati liniju autentičnog istorijskog događaja. Svi glavni junaci jesu istorijske ličnosti. Tome tipu filma pripada naš film *Sarajevski atentat* Veljka Bulajića.

Ima, međutim, filmova u kojima istorijske ličnosti nisu glavni junaci, iako se u strukturi filma javljaju. Glavni junaci filma su izmišljene, ali verovatne ličnosti, koje deluju u relativno verno reprodukovanim istorijskim situacijama. Vernost istorijskim zbivanjima u slučaju te vrste filmova više je vezana za opšti tok zbivanja nego za glavne junake zbivanja. U jednom slučaju i istorijsko zbivanje i njegovi glavni akteri identični su sa zbivanjem i glavnim junacima filma, a u drugom je ostvaren samo identitet zbivanja, ali ne i glavnih junaka filma. Primer ovog drugog tipa filma u jugoslovenskoj produkciji je film *Užička republika* Žike Mitrovića: to nije film o Titu, iako je on objektivno najistaknutija ličnost tog istorijskog trenutka, već film o onima koje je on vodio.

U tipu filma koji teži vernoj faktografskoj reprodukciji prošlosti stvaralačka mašta je u velikoj meri uslovljena faktografijom i ograničena njome. Međutim, u tipu filmova koji nastoji da istorijsku istinu dosegne rekreacijom duha prošlosti, a ne reprodukcijom faktografije, na osnovu izmišljene fabule i ličnosti, stvaralačka mašta je neuporedivo slobodnija. Takav je pristup ostvario Vatroslav Mimica u domaćem filmu *Seljačka buna 1573*. Međutim, ni u tom tipu filma sloboda imaginacije ne sme biti proizvoljna. Ako se prošlost ne tretira kao čista fikcija, i tu se javljaju određene uslovnosti, vezane za okvire određenog socijalno-istorijskog konteksta o kome je reč.

III

Različiti su motivi koji usmeravaju filmske autore u njihovom obraćanju prošlosti. U jednoj vrsti filmova osnovni je motiv toga obraćanja — potreba za ostvarivanjem posredne kritike sadašnjosti. U drugoj vrsti filmova tema uzeta iz prošlosti samo je puko sredstvo za govor o savremenosti; u takvim filmovima prošlost je samo prerušena sadašnjost; problemi prošlosti su u prošlost projektovani problemi sadašnjosti. U trećoj vrsti filmova u problemima prošlosti traži se geneza aktuelnih društvenih problema; takav pristup karakteriše izuzetni Bertolučijev *Dvadeseti vek* (Italija) ili formalno još efektniji *Amarkord* Felinija (Italija). Pristup tematici prošlosti ostvaren u ovim filmovima ima dijalektički karakter i dublji smisao od pristupa u kome se problemi sadašnjosti mehanički situiraju u prošlost, pri čemu su likovi filma — samo u istorijsko ruho maskirani naši savremenici.

Teško dostižan obrazac pravog istorijskog filma, u kome je istovremeno duboko proniknuto u suštinu prošlosti, uz posredno dostizanje simboličkog govora o suštini savremenosti, ostvario je Andrej Tarkovski u filmu *Andrej Rubljov* (SSSR). Ovde prošlost nije u neposrednoj funkciji sadašnjosti, mada prikaz te prošlosti neposredno korespondira sa savremenim senzibilitetom. Veza između daleke prošlosti i sadašnjosti ostvarena je posredno, na dubokom, opšteljudskom planu, na planu čovekove sudbine.

Najzad, prošlost se u filmu može tretirati kao čista fikcija. Moguće je praviti filmove o prošlosti koji imaju istu meru proizvoljnosti koju imaju filmovi o budućnosti, koji pripadaju žanru „science-fiction".

IV

Međutim, veliki broj filmova koji pripadaju žanru istorijskog filma nisu pravi filmovi o istoriji. Mnogi od njih ne samo da zanemaruju konkretnost istorijskih zbivanja, već u većoj meri društveno-istorijsku suštinu tih zbivanja. Iako cilj filmske umetnosti nije da pruža vernu reprodukciju stvarnosti, film se nalazi u posebnom po-

ložaju kad sam sebi nametne takvu obavezu. A upravo takvu obavezu sebi nameću autori istorijskih filmova. Međutim, kod većine onih koji pripadaju masovnoj produkciji istorijskih filmova holivudskog tipa privrženost istorijskoj istini samo je maska za ostvarivanje drugih, mnogo prozaičnih, čisto komercijalnih ciljeva, koji se ne retko kombinuju s prekrajanjem istorijske istine u skladu sa određenim političkim potrebama savremenog trenutka. Istorijski film tog tipa karakteriše brojnost statista, scensko-vizuelna monumentalnost, bogatstvo kostima, prizori bitaka uz učešće brojnih statista i naglašeno siromaštvo psihološke analize ličnosti, a u još većoj meri — banalnost, pa i primitivnost tretmana suštine društveno-istorijskih zbivanja.

Ratni filmovi predstavljaju dominantnu grupu istorijskih filmova. Dramatika ratnih zbivanja posebno se efektno ispoljava u spoljašnjoj dinamici, što je toj tematici privuklo veliki broj reditelja, a prema čemu nije ostajala ravnodušna ni publika. Mogla bi se utvrditi čitava tipologija flimova u okviru ovoga žanra. I u njemu preovlađuju scene u kojima dominiraju pirotehnički efekti i shematizovani prikaz karaktera ·i međuljudskih odnosa. (Ovu vrstu nedostataka nisu izbegli ni mnogi jugoslovenski filmovi s· tematikom iz drugog svetskog rata i jugoslovenske revolucije.)

U filmovima ratnog žanra posebno se zaoštrava problem prekrajanja istorijske istine. Iako je prilikom prezentacije događaja iz prošlosti aktuelna tačka gledišta ne samo nužna, već u suštini i neizbežna, ona ne bi smela deformisati istorijsku istinu — ako je autor sebi kao uslov postavio njeno verno rekreiranje. Deformisanje istorijske istine, posebno kad je reč o filmovima o drugom svetskom ratu, obavlja se na različite načine i pod uticajem raznih motiva. Tako je, na primer, karakterističan onaj tip deformisanja istorijske istine koji je ostvarivan u seriji sovjetskih filmova rađenih u staljinističkom periodu, u okviru kojih se to deformisanje ostvaruje hipertrofiranjem kulta vođe. Izrazit primer takvog filma je *Pad Berlina* M. Čiaurelija (SSSR), koji je i Hruščov u tom smislu spomenuo u svom govoru na Dvadesetom kongresu KPSS. U tom filmu Staljin radi sve, umesto svih. U fikciji koju konstruiše autor ovog filma, Staljin predstavlja bukvalno filmovani simbol svemoći i svemogućnosti, dobijajući atribute božanskog bića.

Međutim, i u novijoj sovjetskoj filmskoj produkciji, koju inače u većini slučajeva karakteriše kreativan, realistički i humanistički pristup temi drugog svetskog rata — može se naići na deformisanje istorijske istine sa stanovišta aktuelnog političkog trenutka, koji se kao tačka gledišta projektuje u viđenje događaja iz drugog svetskog rata, pri čemu se ne menja jedino viđenje, jedino ugao gledanja prošlih događaja, već se delimično menjaju i sami događaji. Takav postupak može se uočiti u filmu Jurija Ozerova: *Vojnici slobode* (SSSR), u kome je, načinom na koji je prikazana i mestom koje joj je dato u filmu, deformisan deo istorijske istine koji se odnosi na ulogu jugoslovenske narodnooslobodilačke borbe u kontekstu borbe ostalih progresivnih snaga protiv fašizma u drugom svetskom ratu.

Međutim, u svetskoj produkciji filmova s temom iz drugog svetskog rata ima filmova u kojima nije reč samo o iskrivljavanju istorijske istine pod uticajem savremene tačke gledišta (iako ima ne malo i takvih), već o obmani koja se konstituiše na nivou same suštine rata. Indirektnim osporavanjem antihumanističke suštine rata filmovi ovog tipa nastoje da pripreme svest, pre svega mladog čoveka koji nije doživeo ratne strahote, da prihvati rat kao primamljivu avanturu, mogućnost proveravanja moralne i fizičke snage, sredstvo „provetravanja" društvenog mrtvila i injekciju vitaliteta.

Ne treba izgubiti iz vida kult rata koji je negovala fašistička ideologija, tretirajući ga kao sredstvo afirmacije moćnih. U okviru te ideologije rat je samopotvrđivanje prirodnog prava moćnih nad nemoćnima; ratovi donose društveno ozdravljenje. Nešto od takve glorifikacije rata, kroz glorifikaciju čoveka koji ne samo da vodi rat, već ga i voli, dao je Franklin Šefner u filmu *Paton, general od čelika* (SAD). Ovaj film, tretirajući nasilje kao komponentu muškosti, idealizuje militarističko nasilje.

Oživljavanje neofašizma u svetu praćeno je i karakterističnim oživljavanjem interesovanja za filmsko prikazivanje sudbine fašističkih vođa (Hitlera, Musolinija, Franka). Nije slučajno što je interesovanje za ovu vrstu filmova posebno izraženo u zemljama u kojima su nekada vladali fašistički režimi. U tim zemljama je, uglavnom, malo učinjeno na kompletnom prezentiranju istorijske istine vezane za fašistički period, posebno u okviru školskog sistema, mladim generacijama. O tome svedoče, na primer, porazni rezultati ankete koja je sprovedena među mladima u zapadnoj Nemačkoj. Ova vrsta filmova može, kod vidom davanja objektivne istorijske slike zbivanja, da ostvari i vid osvežavanja uspomene na fašističke vođe, može da pothranjuje nostalgiju nosilaca fašističke i neofašističke svesti, pa i njihov revanšizam.

S druge strane, filmovi o tim vođama mogu biti i zaista objektivni. Sve zavisi od tačke gledišta njihovih autora, od njihovih pogleda na svet i istoriju. Isti dokumentarni materijal može biti osnova filmova direktno suprotnih poruka. Međutim, u filmovima ove vrste javlja se karakterističan fenomen: mnogi od kadrova dokumentarnih filmova o fašističkim vođama danas deluju neodoljivo komično, čak satirično, groteskno, karikaturalno, iako su svojevremeno snimani s namerom da ih veličaju. Tako deluju, na primer, mnogi kadrovi koji prikazuju scene Musolinijevih govora s balkona, snimane iz donjeg rakursa, u kojima se on, podbočen, klati s noge na nogu, isturene donje vilice kao groteskni pajac. Hitlerovi histerični pokreti, grimase i kreščendo deluju direktno manijakalno i nemaju, za objektivnog gledaoca, ničeg od onog dostojanstva i veličine koje su u njima svojevremeno videli Hitlerovi privrženici. Razlog tome je u samim tim ličnostima, u njihovim ljudskim osobinama koje je kamera uhvatila, bez mistifikacije koju im je pridavala svest političkih poklonika. Tako se vreme poigralo s njima: degenerativne komponente njihove ličnosti

sačuvane u nekim detaljima svoje pojavne egzistencije, uhvaćene kamerom, prerastaju u viđenju savremenog gledaoca u imanentne argumente protiv tih ličnosti.

*

Filmovi o istorijskim zbivanjima uvek su nužni u funkciji savremenosti, čak i kad njihovi autori teže što čistijoj, dokumentarističkoj reprodukciji prošlosti. Prošlost koju film prezentira jeste element svesti savremenog čoveka i njemu je upućena. Autor filma s temom iz prošlosti tim filmom hoće da saopšti nešto ne samo o prošlom vremenu radi vremena prošlog, nego radi vremena sadašnjeg i budućeg. Prema tome, svaki film o prošlosti je u određenom smislu i film o sadašnjosti.

Vladimir Ignjatovski (Bugarska): Istorija, kanon, mit

Marksove reči da ljudi sami prave svoju sopstvenu istoriju, ali je ne prave po sopstvenoj volji, mogu se, kako mi se čini, potpuno primeniti i na film. Ne samo zato što ljudi koji „prave istoriju" na filmu imaju posla s realnim istorijskim činjenicama i događajima. Istina, svaka epoha na svoj način tumači te činjenice i događaje; na to utiču mnogi socijalni i politički uzroci, umetničke tradicije koje deluju u datom momentu, a takođe ličnost i talent pojedinog umetnika. Pa ipak, možemo tvrditi da u umetnosti ovaj promenljivi odnos prema jednom istom materijalu prolazi kroz različite stadijume, uslovljene objektivno postojećim zakonomernostima.

Pokušaću da ukažem na neke osobine stadijuma kroz koje prolazi interpretacija istorijskog materijala u filmskoj umetnosti. Najzgodnije je da to ilustrujem na primeru različitih principa u pristupu epohi, koja nam je vremenski najbliža, a koja je već postala istorija; nadam se da se možemo složiti s tim da je to epoha drugog svetskog rata i prvih godina posle njegovog završetka.

Valjalo bi početi od trenutka kada između filma i stvarnosti ne postoji vremenska ditsanca, kada film, koliko može, teži da adekvatno i sinhronizovano fiksira život oko sebe. On to čini pre svega sredstvima dokumentarnog filma. Danas dokumentarni kadrovi iz tih godina dobijaju poseban značaj; oni su sačuvali za potomke lik vremena, detalje svakidašnjice, odeću, ponašanje, razrušene ulice i gradove, njive u plamenu, logore smrti, postavši za nas svedočanstvo minulih godina i atmosfere epohe, vizuelni dokaz njene realnosti.

Sasvim je prirodno da umetnički film stupa u taj proces sa izvesnim zakašnjenjem — od nekoliko meseci do nekoliko godina. Jednostavno, mehanizam umetničkog filma nije toliko pokretan... Ali umetnički filmovi stvoreni za vreme rata i neposredno posle njega takođe pretenduju da imaju karakter dokumenata — to su isto tako dokumenti, ali druge vrste. Oni reprodukuju događaje koji su se dogodili nedavno i žive u svesti savremenika-gledalaca. To su svojevrsni emocionalni dokumenti, čiji autori vaskrsavaju na ekranu svoju nedavnu prošlost, sopstveni život... U bugarskom filmu ovi filmovi pojavili su se u pedesetim i početkom šezdesetih godina. Filmovi *Kako smo bili mladi, Na malom ostrvu* i *Zvezde* Hrista Ganeva i Binke Željazkove, Valerija Petrova, odnosno Rangela Vlčanova, Anžela Vagenštajna i Konrada Volfa — nisu istorijski u neposrednom smislu tog pojma. Prošlost kojoj se oni vraćaju odveć je bliska i živa...

U ovim delima poseban značaj ima verodostojnost prikazivanja; njihovi autori obavezni su da budu verni spoljašnjem obliku i unutrašnjem raspoloženju vremena koje su gledaoci u bioskopima sami preživeli i koje oni odveć dobro poznaju. Naravno, to nije stroga i surova istina dokumentarnih kadrova. Rat i otpor su u tim filmovima poetizovani — pred nama su emocionalni dokumenti vremena koje odlazi.

Mora se istaći dvojaka priroda ovih filmova. Okrenuti prošlosti, oni su ujedno direktno adresovani našem vrmenu. U filmu *Na malom ostrvu* to je zvučni okvir u kome zvuče glasovi ljudi, realnih savremenika onih koji sede u mračnoj sali. U filmu *Kako smo bili mladi* priča o neproživljenoj mladosti junaka, o njihovim neostvarenim ljubavima i o poverenju — zvuči kao glas u diskusiji o moralnim vrednostima savremenog društva. Ova specifična crta ne postoji samo u bugarskim filmovima tih godina. Otkrićemo je i u sovjetskim filmovima *Lete ždralovi* i *Balada o vojniku*, koji su nesumnjivo i nedvosmisleno okrenuti savremenosti i poetizuju dokumentarni materijal ratnog vremena. Otkrićemo je i u mnogim drugim filmskim delima — recimo u Vajdinom *Pokolenju* ili *Pepelu i dijamantu*. Jer, šta su čuvene tamne naočari Maceka Helmickog-Cibulskog i njegovo ponašanje mladog čoveka pedesetih godina ako ne ista ta težnja da se aktuelizuje prošlost. Iako su različiti po razmerama i naklonostima svojih autora, ovi filmovi su ujedinjeni jedinstvenim pristupom prošlosti, bliskoj istoriji: njihova emocionalna dokumentarnost spojena je s nedvosmislenom aktuelnošću. Ratno vreme odraženo je u njima kroz prizmu proteklih godina, ali tih godina nema baš tako mnogo da bi se u svesti savremenika prekinula veza koja povezuje dva istorijska perioda. Zato se materijal života još uvek nije pretvorio u prošlost. Naše lično iskustvo se ne pretvara u istoriju. Da bi se ostvarila ta promena, potrebno je drugo stanovište, druga distanca...

Na socijalnoj sceni pojavljuje se novo pokolenje, pokolenje rođeno u godinama rata i uskoro posle njega. U drugoj polovini pedesetih, a naročito šezdesetih godina ono dostiže stvaralačku

zrelost; njegovi predstavnici postaju aktivni filmski radnici i, što je barem za mene znatno važnije, značajan i naročito aktivan deo filmske publike. Ovo pokolenje raspolaže samo sekundarnom informacijom o ratnim godinama — znanje o njima dobijalo je iz dokumenata, knjiga, fotografija i, naravno, iz filmova o kojima smo maločas govorili. Novo pokolenje nije imalo mogućnost da pomoću svog životnog iskustva proverava verodostojnost slike istorijskih događaja koju je reprodukovao film. A to znači da je neophodnost emocionalne dokumentarnosti jednostavno otpadala. Istovremeno se razvijalo društvo, menjala se socijalna svest, što nije moglo da se ne odrazi na stil filmova, nije moglo da ne unese izmene u odnos prema istorijskom materijalu. Promene su se događale ne samo u stvaralaštvu filmskih radnika i, razume se, ne samo u radovima predstavnika mladog pokolenja. Dovoljno je uporediti stare i nove filmove reditelja o kojima smo maločas govorili — recimo *Pepeo i dijamant* s *Pejzažem posle bitke* ili *Kako smo bili mladi* s *Poslednjom reči*, pa da se u to uverimo...

Film je morao naći zajednički jezik sa svojim gledaocima da se ne bi našao u izolaciji. I, naravno, našlo se mnogo puteva za rešavanje ovog problema — umetnost ne zna za jedina, apsolutna rešenja. Budući da nisam u stanju da pratim sve moguće varijante traženih i nađenih rešenja, navešću samo jedno od njih koje je, po mom mišljenju, tipično.

Znači, za mlade gledaoce verodostojno prikazivanje izgubilo je značenje ubedljivog argumenta. Za mlade filmske radnike, pak, približno prikazivanje epohe na ekranu krilo je u sebi ozbiljnu opasnost. I tada se deo filmskih radnika okrenuo stabilnoj i sigurnoj žanrovskoj konstrukciji, koja je proverena vremenom i dokazala svoje mogućnosti. Film stvara svoje žanrove decenijama, a oni pri tom često prihvataju i razvijaju vekovno iskustvo drugih umetnosti; neki filmski žanrovi stalno uživaju poverenje gledalaca — avanturistički, melodrama, komedija itd. I tako se istorijski materijal počeo smeštati u kanonima upravo tih žanrova...

Otkriće nije bilo novo. Ono se ocrtavalo u takvom filmu kakav je bio *Sekretar rajkoma*, jednom od prvih sovjetskih filmova ratnih godina. „Prva scena evakuacije grada — piše u svojoj knjizi posvećenoj ratnom filmu J. Hanjutin — uzbuđivala je svojom dramatičnošću: odsjaj bitke, plameni jezici nad krovovima kuća, zidovi koji se ruše... beskrajna bujica begunaca... osećalo se da sve to nije samo poznato po čuvenju, već je i doživljeno."[1]

Jedna od tema filma, najezda neprijatelja, data je u naglašenom dokumentarnom stilu; druga tema, tema otpora, gradi se, usled tačno određenih okolnosti, po shemi avanturističkog žanra. Autorima *Sekretara rajkoma* još nije poznato psihološko stanje ljudi koji su ostali u pozadini neprijatelja niti su im poznati individualni motivi sukoba koji se zbivaju... Kada glumica Ladinjina juri poljem na konju, sa širokim slamnim šeširom na glavi i maramom

[1] J. Hanjutin, *Predupreždenie iz prošlogo*, M., Iskusstvo, 1968, str. 53.

nemarno vezanom oko vrata, izgleda nam kao da je tog trenutka iskočila iz poslednjeg kaubojskog filma. I kasnije je njeno ponašanje određeno uglavnom zakonima „vesterna".

Očigledno, ovde dok „još" ne znaju o onome što se događa zamenjuju ga onim što je poznato — kanonima žanra. Ali do iste takve zamene dolazi i kada se istorijski materijal „već" ne zna. Tako je mladi reditelj Nikita Mihalkov odabrao za svoj prvi film siže iz vremena građanskog rata, ali ga je takođe prekrojio po shemama i kanonima vesterna. Verovatno, u trenutku kada iz nekog razloga između umetnika i njegovog materijala (a to se u velikoj meri odnosi upravo na istorijski materijal) dolazi do nekog razmimoilaženja, udaljavanja, tada kao prvo sredstvo u pomoć priskače stabilna i sigurna konstrukcija žanra. Zanimljivo je da slične primere možemo lako naći u svakoj kinematografiji: prvi po redu bugarski posleratni film *Kalin-Orel* potpuno je izgrađen po shemi melodrame. Nije slučajno, kako mi se čini, da je jedan od prvih modela američkog filma *Velika pljačka voza.*

Ovakvo razmimoilaženje između umetnika i materijala dovodi do realnog susedstva između hronike i krajnje uslovnosti žanrovske konstrukcije. Kroz izvesno vreme pojavljuju se filmovi emocionalno verodostojni. Vreme je potrebno da se sakupe iskustvo i znanje prilikom shvatanja i analiziranja prošlosti. A kada poruka ovih filmova bude iscrpljena, na scenu ponovo izlazi i počinje da igra suštinsku ulogu kanon žanra.

Po mom mišljenju, tu leži glavni uzrok zašto su krajem šezdesetih godina u bugarskoj kinematografiji stvoreni takvi filmovi kao što su *Crni anđeli* Vlo Radeva ili *Osmi* Zako Heskije, i ne samo oni. Prosto, oni najizrazitije izražavaju opštu tendenciju. Njihovi junaci učestvuju u avanturističkim akcijama, lako izlaze na kraj s brojno nadmoćnijim protivnikom, gađaju bez promašaja šaljući metak za metkom u jednu istu tačku — to jest veoma podsećaju na junake vesterna koji ne koračaju po zemlji. Ovakva transformacija, prirodno, stvara gledaocima znatne udobnosti. Prepoznavanje se događa trenutno i nepogrešivo — gledalac nema potrebe da ulazi u smisao istorijskih procesa, on ne opšti sa konkretnim istorijskim ličnostima i događajima, već s davno poznatim kanonima i shemama žanra.

Smer ovih traganja uopšte nije bio slučajan. To potvrđuju primeri iz drugih kinematografija: u isto vreme, ako se opet koristimo iskustvom sovjetskog i poljskog filma, tamo su se pojavili filmovi *Zakon i pesnica, Vučje uho, Niko nije hteo da umre.* Istina, talenat Žalakjavičusa savladao je shematičnost kanona, ispunio događaje u filmu zemaljskom snagom i stvorio izrazite ljudske karaktere. Ali, takvi filmovi kao *Niko nije hteo da umre* su izuzeci. Realnost filmske prakse, pak, u okviru masovne proizvodnje pokazuje upravo suprotan smer — višestruko korišćenje zahvata stvara opasnost od udaljavanja događaja i ljudskih karaktera od realnosti istorijskih procesa u pravcu uslovnog kanona žanra. Pri tom u cikličnosti ponavljanja i junaci i njihovi autori sve više padaju u zavisnost od sheme žanra. A tamo gde je princip dove-

den do svoje logičke granice, tamo junaci deluju u apstraktnoj sredini — sredini Velike Avanture, koja nema ničeg zajedničkog s realnim istorijskim događajima i činjenicama. Ispada da rešenje koje je spasavajuće u nekom trenutku, može u perspektivi filmskog procesa da pretvori istorijski materijal u krajnje uslovnu materiju skrojenu po kanonima žanra, da se pretvori u negaciju istoričnosti.

Proces strukturiranja istorijskog materijala po kanonima određenog žanra, u datom slučaju avanturističkog, na tome se ne završava. Poseban značaj ima višestruko ponavljanje izabranog pristupa, a ne jednokratna primena principa. U svesti gledalaca izgled istorije stvara se postepenim taloženjem crta, oznaka, motiva, tipova junaka i događaja, koji se stalno ponavljaju. Pri tome crte i oznake ovih junaka i događaja ne teže toliko da odgovaraju istorijskoj realnosti koliko uslovima sveta avanturističkog žanra. Istorija postaje tle za izrastanje filmske mitologije...

Naravno, jezik ove mitologije „ne podudara se s jezikom drevnih mitova, pošto ne možemo staviti znak jednakosti između neizdiferencirane ličnosti iz prvobitne zajednice i degradacije ličnosti u savremenom industrijskom društvu"[3]. Ali ovakvo razlikovanje ne ukida postojanje savremene filmske mitologije, koje se izražava u simbolizaciji određenih motiva, u menjanju značenja pojedinih istorijskih činjenica i pojava, u ritualizaciji gestova ponašanja i samog procesa percipiranja...

Mitologija u filmu nastaje na tlu kanonizovanja istorijskog materijala, ali, dok je korišćenje kanona žanra prilikom tumačenja istorije samo znak relativne estetske mladosti i kratkoće rastojanja do materijala koji se istražuje, dotle je mitologizacija ispoljavanje kasnog perioda obrade istorije na ekranu. Ona je karakteristična za vreme koje je veoma udaljeno od ispitivane epohe, a pojavljuje se kao rezultat višestrukog stereotipnog reprodukovanja na ekranu pojedinih momenata date istorijske epohe. Slaganje kanona žanra razvija se do nivoa apstrakcije svojstvene mitu. Ovde, prirodno, nemam mogućnosti da pratim funkcionisanje ovakvog sistema mitova. Zato bih želeo da istaknem samo moment reakcije na formirani sistem mitova prilikom filmske interpretacije nekog istorijskog razdoblja ili istorije u celini. Ta reakcija je, prirodno, naročito snažna tamo gde deluje celovit i zaokružen sistem mitova — recimo u američkom filmu. Upravo tamo su poslednjih godina naročito očigledni pokušaji da se parodiraju, osiromaše ili prosto negiraju mitološke predstave... Čitav niz filmova američke kinematografije, počevši otprilike od *Velikog malog čoveka* i završavajući filmom *Bufalo Bil i Indijanci* — teži da se vrati izvorima istorije, da uništi stereotipe njene postojeće intepretacije, da obnovi čistotu i neposrednost umetničkog mišljenja i gledaočevog percipiranja.

Daleko sam od pomisli da shema koju sam pokušao skicirati iscrpljuje svu raznolikost pristupa materijalu istorije. Po-

---

[3] J. Meletinskij, *Poėtika mita*, M., 1976, str. 371.

stoje i putevi očišćeni od konstrukcija žanra, potčinjeni istoriji i volji svojih stvaralaca —to je put *Mladosti Linkolna* ili *Ivana Groznog*. I mitologija poznaje druge varijante: na primer, odstranjivanje detalja svakidašnjice, uzdizanje ljudskih karaktera i strasti do tog stepena apstraktnosti na kome kroz njihove konture počinju da se primećuju crte mita; recimo, kao što se pojavljuje legenda o Hristu i Judi u filmu L. Šeptiko: *Uspeće* (Voshoždenie).

Mene zanima logika dinamičnog procesa, jednog od mehanizama osvajanja istorije na filmu — mehanizma kod koga s povećanjem vremenske distance sve očiglednije izbijaju u prvi plan kanoni žanra, prisvajaju sebi funkcije istorijskog materijala, guše ga i potčinjavaju ga sebi, da bi ga doveli do nivoa mitologije. A taj put — od dokumentarnog registrovanja i, istovremeno, uslovne interpretacije, pa preko stadijuma emocionalne dokumentarnosti do vlasti kanona i odatle ka mitu — vodi nas ka novoj granici iza koje dolazi novo kretanje i novo približavanje istoriji i njenoj suštini...

(S ruskog Mitar Popović)

Tone Frelih:
Istorija i manipulacija

Pokušaću da izložim neke opšte misli o istorijskom filmu, iako namerno neću spomenuti bilo koji konkretan film. Pojam „istorijski film" biće tretiran vrlo uslovno, jer je po suštini, a često i po stilu, vrlo teško upoređivati film koji prikazuje svet prošlih vekova i film koji prikazuje, recimo, drugi svetski rat.

Moram naglasiti da je moje teorijsko interesovanje za istorijski film stvarno okrenuto prema filmovima koji tretiraju istorijske teme, a nikako prema onima koji svoje priče samo situiraju u prošle vekove.

Zašto sam u naslovu naveo provokativnu reč „manipulacija"? Odgovor će vrlo brzo biti jasan.

Uzmimo film koji priča neku savremenu fabulu. Iako tvrdimo da direktna identifikacija gledaoca sa zbivanjima na platnu, pa i s filmskim herojem, više ne postoji, takva priča je svima lako prepoznatljiva.

U takvom, savremenom filmu život na filmskom platnu ima elemenata konkretnog života, jer nosi pečat našeg vremena, društva i društvenih problema. U savremenom filmu društvo nikad nije imaginarno ili uniformisano; uvek je prezentirano likovima koji nisu šematizirani, suviše crno-belo karakterisani. Sve to, naravno, važi za dobre filmove s kojima gledaoci uspostavljaju prisne kontakte.

Gledaočevo poznavanje životnih situacija na filmu je, dakle, prepoznavanje poznatog, to je zapravo i njegov život. Izuzetnih, ži-

votno neverovatnih situacija u filmu sa savremenom tematikom gotovo, po pravilu, nema. Nema ničeg čime bi mogli da se gledaoci zbune, drugim rečima, ničeg čime bi se moglo njima manipulisati.

Šta je to manipulacija u umetnosti i kada možemo da govorimo o izmanipulisanom gledaocu?

Do toga dolazi u onom trenutku kad stvaraoci tako koriste sadržaj i ispovest umetničkog dela da gledaoci prihvate prividne vrednosti. Izmanipulisani gledalac jeste onaj koji, zbog sugestivnosti prividnih suštinskih faktora, nije sposoban da razluči stvarne ispovesti od aranžiranih.

Istorijski filmovi, naravno, pružaju takođe mogućnosti da se njihovim pričama manipuliše. Filmove koji oživljuju druga vremena (prošlost) gledaoci nisu uvek spremni da prepoznaju, da eksponirane probleme prihvate kao svoje. Prema istorijskom filmu oni imaju poseban odnos, uvek manje neposredan nego prema savremenom filmu.

Poznavanje istorije pri prepoznavanju takvih filmskih priča vrlo malo bi koristilo. Filmski život istorijskog filma je za takvog gledaoca mahom ili nepoznat ili stran, jer sadrži mnoge misaone i emotivne osobenosti koje savremenog gledaoca ne tangiraju.

Manipulaciju istorijom ne smemo shvatiti kao manipulaciju istorijom uopšte, pa ni istorijskim ličnostima. Manipulacija može da počinje samim stvaraočevim stavom prema istorijskom filmu, koji bi mogao da predstavlja sublimat istorijskog vremena, odnosno simbol za svetske pojave, probleme i međusobne odnose važeće za sva vremena. Prikazivanje istorije iz drugih motiva možemo smatrati negacijom savremenosti. Takva negacija je u isto vreme i osiromašenje filmske ispovesti. Zbog toga jaz između savremenog čoveka i istorije je iz dana u dan sve veći, iako istorija kao nauka ima, razume se, svoje mesto u interesu savremenog čoveka.

Zašto je istorijski film najviše u iskušenju manipulacije? Na to pitanje vrlo je lako odgovoriti: odnos gledaoca i istorije ne bazira se na gledaočevim iskustvima, pa zato ima sve oznake romantičnog, egzotičnog, često čak irealnog. Filmski autori svesni su toga, te ne retko formulišu svoje istorijske priče s takvih polaznih tačaka.

U istorijskom filmu mogao bi (tako bar nalaže sam filmski žanr) da dominira verizam. Međutim, kao po pravilu, svi istorijski filmovi u kojima nalazimo manipulaciju krcati su kvaziistinitim efektima — od epizodnih događaja do kostima i scenografije. Vizuelnim pleonazmima pojedini autori odvraćaju pažnju gledaoca i time ga hendikepiraju u primanju esence filma. Odbijaju gledaoca od stvarnih vrednosti istorijske priče, od samih istorijskih fakata i time stvaraju klišea, prave arhetipove neadekvatnog istorijskog čitanja filmske ispovesti.

Sve to ne važi samo za kostimirane filmove. Isti pristup, samo u drugoj odeći, može se naći i u ranim filmovima iz prvog i drugog svetskog rata. Što je neki problem istorijski dalje, to je više upit-

nika pred gledaocem. Iako su problem i era istorijski i sociološki već ocenjeni, gledalac prima samo najznačajnije ličnosti, one koje su davale boju svakoj epohi.

Istorija na filmskom platnu nosi više interpretacijskih opasnosti. Svaka epoha bila je, po sebi, vrlo dramatična, ali u filmsku dramaturgiju, sama po sebi, ne donosi ništa *a priori* dramatično. Scenarist istorijskog filma mora da polaže pažnju na karakteristike doba, kao i na adekvatne konflikte i karaktere koji proizlaze iz istorijske istinitosti. Osnovu za tu scenarističku nadgradnju mora naći u istorijskim faktima.

Jedna od najvećih opasnosti koja je stalno prisutna jeste u tome što većina scenarista bira priče i događaje koji dvosmisleno mogu da se interpretiraju — s jedne strane istorijske, s druge prosečno fabulativne. U slučaju da gledaoci istorijska tumačenja ne bi razumeli, ili ne bi usvojili, preostaju ona fabulativna, pa se tako nekako može naći opravdanje za sam film.

U slučaju da se na platnu pojavi poznata istorija, susrećemo se s drugim problemom: zbog opšteg poznavanja istorijskih doba u takvom filmu je konstantno deficitna dilema. U istorijskom filmu, uopšte, kao po pravilu, nema dileme u dramaturškoj funkciji — kao agensu zbivanja.

Ne možemo reći da neki istorijski događaji (na primer, francuska revolucija, američki građanski rat, dvadeseti vek itd.) u sebi ne nose dileme. Međutim, sve su to dileme istorijskog i, moglo bi se reći, sociološkog značenja. Mnogo manje su to — fabulativne dileme, koje bi morale filmske priče prikazivati u dramatičnom momentu.

Autor koji pokušava da nam nešto kaže o bilo kojoj eri, morao bi da se potrudi da, adekvatno istorijskoj dilemi, pronađe filmski konflikt. Samo u tom slučaju gledalac bi imao doživljaj konkretne epohe koja filmskoj priči ne bi bila samo kulisa.

Preostaje još jedno pitanje na koje bismo morali da odgovorimo kad je reč o istoriji i eventualnim manipulacijama istorijom. Verovatno je to jedno od fundamentalnih pitanja: šta je, zapravo, istorija, šta je već istorija i šta nije? Zatim, šta je filmska savremenost? U tome postoje mnoge mogućnosti manipulacije. Za mnoge je prikazivanje drugog svetskog rata još prikazivanje savremenosti, a za druge je društvena situacija koja pripada prošlosti. Ova samovolja autora, s jedne, pa i filmskih teoretičara, s druge strane, uslovljava veliku zbrku u samoj klasifikaciji žanrova. Iz ove zbrke nećemo brzo naći izlaz, te će zbrka trajati toliko dok filmski autori ne budu znali da povuku granicu među samim žanrovima.

U momentu kad se to bude desilo, mnoge manipulacije istorijom će *a priori* nestati.

Veljko Radović

Od ćutanja do komunikacije

(Povodom Osmog međunarodnog filmskog festivala u Beogradu)

Kakva je priroda međuzavisnosti filma i istorije, kako se istorijski procesi odražavaju u toj novoj umjetnosti našeg vremena — to je bila tema međunarodnog simpozija u Beogradu pod naslovom *Film i istorija*. No, ovaj tekst jeste samo prikaz Osmog međunarodnog filmskog festivala u Beogradu, a ne izvještaj o radu jednog simpozija koji je bio još jedan pokušaj da se otkriju — a često i izmisle! — zakonitosti u stvarima koje najbolje i najduže žive upravo od — kršenja svih zakonitosti! Tema ovog skupa samo je bila povod ovom izvještaču da zaključi kako se svjetski film u cjelini odnosi prema proteklој i svakodnevnoj istoriji. Iako film „ne stvara značajne socijalne pokrete našeg vremena", ipak je karakterističan znak nazadovanja ljudske misli i morala to što se svjetski film toliko bavi izvjesnom fašistoidnom praksom savremene istorije. Film je, dakle, izrazio nešto što je tu ili što je jedva prikriveno plitkom korom providnog jajeta iz kojeg se polako ispiljuje zmija kao biblijski simbol zla oličenog u najneljudskijoj ideologiji koju svijet zna. Filmovi koje smo vidjeli ove godine, a izražavaju strah pokolebanog čovječanstva kome se fašizam grozi, svakako neće učiniti mnogo da se pretpostavke za pojavljivanje tog

zla uklone, ali oni, svejedno, pokušavaju da osvijeste i opomenu one koji su još budni u opštem sljepilu. Eto, u toj međuzavisnosti prirode filma i stvarnosti, koja se izražava neprestanom promjenom i gibanjem, ogleda se bitni zakon te umjetnosti: kako se činjenica svakidašnje istorije pretvara u transistorijsko i opštevažeće. No, na žalost, čovječanstvo vjekovima daje žalosne dokaze o vlastitoj nezrelosti i nemoći da se uči od istorije, ali filmski stvaraoci, svejedno, zazivaju u svojim djelima makar malo razuma i racionalnog duha u borbi protiv klime narastajućeg haosa i varvarstva. Ako išta obilježava Osmi FEST, to je taj antifašistički angažman velikog broja filmova u kojima je jedva bilo feljtonske konjunkture „na temu dana".

Prije no što pokuša da uspostavi neki vrijednosni redoslijed među filmovima koje je vidio, izvještač napominje kako se FEST već pretvorio u dosta glomazan i difuzan festival s pravim preobiljem filmova skupljenih slučajno i van jedinstvenih načela. Stoga jedva da je moguće da i najmarljiviji izvještač vidi sve ili gotovo sve filmove, jer predstavlja ozbiljan napor onome ko mora da vidi pet filmova dnevno. Taj napor utoliko je teži što ima mnogo filmova nedostojnih tog truda.

Jedini istinski značajan film ovogodišnjeg FEST-a je, vjerovatno, djelo braće Paola i Vitorija Tavijani: *Ja sam Bog-otac* (ovdje je prilika da još jednom, i svakako bezizgledno, ukažemo na primitivnu praksu naših distributera da proizvoljno „prekrštavaju" naslove filmova koje uvoze: film braće Tavijani ima originalni naslov *Padre padrone*, što bi, otprilike, imalo da znači *Otac-gazda*, dakle, naslov svakako bolji i sveobuhvatniji). Braća Tavijani su se, tražeći teme i ideje u italijanskoj stvarnosti, zaustavili kod čudesnog djela *Padre padrone — proučavanje jednog pastira*, koje je napisao nekadašnji pastir i sadašnji lingvist Gavino Leda. On je punih dvadeset godina živio s ocem i svojim stadom, u planini, nepismen i „nijem". Slijep kod očiju, zlosrećni Gavino sačuvao je iskonsku radoznalost za druge i za nepoznato, noseći u sebi neugaslu želju da jednom prekine tu svoju sardinijsku životnu i kulturnu izolaciju i „progovori" o sebi i svojoj neobičnoj i tragičnoj sudbini. Šta je to što je ovu sardinijsku pripovijest, tako „skučenog" okvira, popelo do stepena nesumnjive univerzalnosti? Prije svega, metaforično značenje sudbine nekadašnjeg pastira Gavina Lede, jer se u njoj otjelovljuje i očituje ljudska potreba za govorom, za komunikacijom. Naša epoha osjeća u toj skromnoj i izuzetno jednostavnoj pripovijesti vlastitu nemoć da istinski zbliži ljude i da ih dovede do žive komunikacije. Gavino je godinama jedva znao da govori, jer mu je govor bio sveden na obične artikulacije dovoljne da se obrati stadu ovaca, nije znao ni da piše — bio je okružen strašnim i vječnim ćutanjem planine. Braća Tavijani sugeriraju da moderni svijet i te kako zna da govori, čak previše brblja, ali ipak ne zna da — razgovara. Eto, ta slojevita tema i prikladna forma u kojoj je ostvarena donijela je Zlatnu palmu Kana ovom mnogoznačnom filmu. Jedan od nivoa filma braće Tavijani jeste i pobuna protiv neporecivih zakona sredine u kojoj despot-

ski dominira figura Oca-Gazde-Patrijarha. Nije to samo simbolično „ubijanje oca" (kako tumači frojdovska tradicija), već tragično nasljeđe patrijarhalnog svijeta u kojem vjekovima caruje duh bezuslovnog potčinjavanja, tlačenja, krutosti. Zato braća Tavijani i kažu da njihov film „upućuje na stanje cijele jedne kategorije potčinjenih ljudi". Kao i svako značajno djelo, i ovaj film se može razložiti na više značenja: on može da bude i antropološki esej, i prikaz tragičnog socijalnog stanja u kojem se nalaze pastiri Sardinije, i metafora o osvajanju govora i riječi, i o potrebi za drugima, pobuna protiv ćutanja ... Simbolično je već i to što je pastir Leda, danas čovjek od 36 godina, izabrao baš lingvistiku za svoje naučno opredjeljenje, i to — proučavanje sardinijskog dijalekta! Dakle, Gavino je u dvadesetoj godini odlučio da se pobuni protiv oca-gazde, protiv ćutanja, u ogromnoj žeđi za ljudima, znanjem o sebi i drugima — to jest žeđi za kulturom. Stoga je film *Padre padrone* jedinstveno i tragično iskustvo čovjeka planine i tišine koji se u filmu pojavljuje dva-tri puta: da potvrdi kako je film njegova poučna istorija i kako su braća Tavijani postupili prema njegovoj knjizi „s potrebnom slobodom". Eto, domogao se Leda moći govora, sad može da izrazi što se skrivalo u njemu — a opet se vratio na svoju ćutljivu Sardiniju, da tu lovi i bilježi riječi maternjeg dijalekta! On kaže kako se možda samo boji da se previše ne udalji od „svoje jazbine i smrada stada". To je i strah od svijeta i istovremeno žudnja za svijetom otvorenih okeanskih vidika! Izgleda, ne može se lijepo živjeti ni s ljudima niti bez njih. Ko bi, uostalom, o tome bolje mogao da govori od tog životom veoma uozbiljenog momka što je upoznao oba lica stvarnosti, stvarnost buke i stvarnost ćutanja! Stvarajući ovaj film, braća Tavijani došli su na odličnu ideju (mada se ona rodila pomalo iz siromaštva): da film po Ledinoj knjizi snime na traku od 16 milimetara, što je njihovom djelu dalo izvanrednu životnost i dokumentarnost. Djelo o pastirima i stadima, naime, moglo je da se pretvori u idilične prizore, ali ta uska traka filmu obezbjeđuje potrebnu oporost. Braća Tavijani našli su odgovarajuću formu da bi se takav sadržaj izrazio što svestranije i upečatljivije. To što sam Gavino Leda učestvuje u njemu, daje filmu vanrednu živovjernost i istinitost najvišeg reda. Braća Tavijani očito sve znaju o mediju u kojem se izražavaju i imaju izvrsno osjećanje za stvarnost o kojoj govore. I, što je najvažnije, znaju da tim činjenicama daju vrijednost metaforičnog i mnogosmislenijeg iskaza. U ovom filmu mnogih prikrivenih i očitih značenja odlične uloge ostvarili su Omero Antonuti i Saverio Markoni.

Evo još jednog filma besmislenog naslova, koji bi se mogao prevesti kao *Duelisti* (naravno, naši umješni trgovci su ga „prekrstili" i dali mu „bolje" ime, *Dvoboj do istrebljenja*). Reditelj ovoga filma jeste veoma uspješni debitant (došao je sa televizije, gdje je i ponikao kao reditelj), Ridli Skot, a scenario je napisan na osnovu djela Džozefa Konrada: *Pitanje časti*. Oficiri Napoleonove armije, po imenu Furnije i Dipon, neprestano i zagrižljivo traže svaku priliku da jedan drugog izazovu na dvoboj. Za petnaest godina oni

će se boriti šest puta, gonjeni drevnim monomanijama ljudske vrste koje se zovu *mržnja* i *častoljublje*. Gotovo je nevjerovatno da je ta priča istinita, ali jeste! Eto, ti duelisti će se uspješno penjati u oficirskoj hijerarhiji, i to od mlađih oficira čak do ranga generala, ali stare mržnje neće nikad iščiljeti iz njihovih sujetnih srca. Ovaj Skotov film ima jednostavnu formu i priču, ali u njoj ima mnogo veoma vrijednih svjedočanstava o ljudskoj prirodi, često tako priprostoj i nerazumnoj. Film je iz mnogo razloga asocijativan, jer se ne odnosi samo na događaj s dva manijakalna pojedinca — to je biblijska, arhetipska slika ljudi u besmislenoj borbi na život i smrt. Mnogi su ovaj film upoređivali sa filmom *Beri Lindon* Stenli Kjubrika, ali između njih nema osobitih sličnosti, osim ako ih u blizinu ne dovode jedinstvena likovna ljepota kadra, kompozicija prizora dostojna velikih starih slikara njihove postojbine i vijek u kojem se odvijaju te dvije pripovijesti. Skotov film je majstorsko djelo čovjeka koji se suvereno izražava slikom. Izvanredne uloge ostvarili su Kejt Karadin i Harvi Kajtel.

Ako bi se davala nagrada za scenario, mislim da ne bi bilo nikakve sumnje da bi prije svih tu nagradu zasluživala scenarija za filmove *Izuzetni dan* i *Duelisti*. Za *Izuzetni dan* scenario su napisali Ruđero Makari i reditelj filma, Etore Skola. *Izuzetni dan* počinje cezarističkim dočekom vođe Trećeg Rajha, Hitlera, koji je „učinio čast" slavnom Rimu posjetivši ga 8. maja 1938. godine. Skola počinje svoj film dokumentom iz filmoteke, da bi iz te banalne parade neukusa i prostačkog gigantizma izrasla obična, neizuzetna priča o jedinim ljudima koji su ostali u svojim stanovima tog „izuzetnog dana": domaćica i spiker radio-stanice Etar (otpušten s posla zato što je homoseksualac). Na fonu te raskošne ceremonije (iz uličnih zvučnika neprestano dopiru neumjereni i patetični izlivi osjećanja prema tim genijima zla, kao i njihovi bezumni i zapaljivi govori) odvija se susret obespravljenih i — izuzetih. Kako se zna, u nacističkoj ideologiji — barem teorijski, u praksi je bilo drukčije — nije bilo mjesta ni za kakvu „nemuževnost", za „slabost" ma koje vrste. Zbog svoje urođene nemuževnosti taj spiker je izbačen iz fašističke radio-stanice, a žena je ispratila svog muža i djecu na paradu — više nije potrebna, dok se vrate. Dakle, to su dva bića ponižena od „muževstvene" i „jake" države, isključeni iz trijumfa tog „velikog dana" Rima. Ti građani trećeg reda će se zbližiti u ogromnoj opustjeloj zgradi: otpušteni spiker će prvi put osjetiti prirodnu sklonost ženi, a ona će osjetiti ljudsku nježnost zabranjenu u fašističkoj državi. Na tavanu će oni doživjeti svoj „izuzetni dan"! Skolin film ima više značenja, iako se vidi rediteljeva težnja za postizanjem potpune običnosti i jednostavnosti kako bi uličarski monumentalizam dočeka najviše došao do izraza. Film je obojen delikatnom ironijom i u svojoj jednostavnosti krije dosta višesmislenosti. Takođe, Skolin film sugerira i zaključak da svaka totalitarna ideologija teži uništavanju ličnosti i svake posebnosti, a domaćica i jedan nemuževni čovjek ne mogu da se uklope u nacistički kalup jednoobraznosti. A kad se svjetina vrati s dočeka (tek pred veče!?), doći će dvojica agenata i odvešće

spikera prvo u Čivitavekiju, a potom, zna se, na Sardiniju. Jer tamo su odvođeni različiti i okuženi, to jest oni koji ne otjelotvoruju model „novog čovjeka". To dvoje postraničara tumače Sofija Loren i Marčelo Mastrojani; Mastrojani nije glumac koji bi iz filma u film mnogo mijenjao svoj osnovni glumački lik, ali gumačka transformacija Sofije Loren upravo je sjajna. Ona, simbol putenosti i neugasive erotike Napulja, potpuno se preobrazila u siromašnu i nenašminkanu domaćicu, rimsku vučicu što odgaja „vučiće" za Dučeovu vojsku.

Oni koji bolje znaju istoriju filma pamte da je roman Pjera Luisa: *Žena i lutka* već nekoliko puta služio kao pretekst za filmove raznolikih koncepcija. Šta je u toj priči o ženi-lutki našao ostarjeli velikan Luis Bunjuel, reditelj filma *Taj mračni predmet želja?* Roman nam pripovijeda o dokonom postarijem čovjeku, buržuju oslobođenom materijalnih briga, što upoznaje Španjolku zaposlenu u Francuskoj. Znatno mlađa od njega, ona će u tom ostarjelom i neispunjenom čovjeku probuditi žudnju s kojom on neće znati šta će, užasnu ropsku monomaniju i zavisnost koja će ga konačno odvesti u „đavolju zonu" erotike i nezadovoljenosti. Taj Luisov roman je istorija jedne opsesije, posjednutosti, potpune zaokupljenosti čarima žene (igra je prelijepa Anđela Molina). Bunjuel je tu priču protumačio, naravno, bunjuelovski! To jest onako kako to dolikuje prirodi njegovog talenta — pomalo nadrealistički, iskošeno, humorno. Taj čudni mazohizam buržoazije, zaokupljenost tjelesnim, umor jedne klase koja zbližava seksualni sa smrtnim nagonom vlastitog rasula, eto šta odlikuje ovaj instinktivni, mračni i nadrealistički film Luisa Bunjuela, osamdesetogodišnjeg majstora koji još suvereno vlada magijskom filmskom trakom. Ulogu ostarjelog čovjeka, ispred koga šeta neuhvatljivi i „mračni predmet želja", tumači izvanredni glumac Fernando Rej.

„Mali kukavičluci su nešto najopasnije", rekao je Vim Venders, reditelj filma *Prijatelj iz Amerike*, sažeto i tačno izražavajući suštinu ovog svog djela. Taj psihološki triler prikazuje sudbinu jednog čovjeka ispunjenog strahom od smrti i „malim kukavičlucima". Jedan hamburški proizvođač ramova za slike, Jonatan, boluje od neizlječive bolesti. U njegovu radnju bane nepoznati čovjek koji mu nudi 250.000 maraka i nadu da će ga za toliki novac izliječiti slavni pariski ljekar. Samo, nepoznati pri tom traži „malu uslugu": Jonatan će, ako mu se već živi, prethodno morati da ubije njemu potpuno nepoznatog čovjeka! Dvoumeći se, on će ipak ubiti zato da bi živio i da se utvrdi u nadi u isceljenje. Tada se nastavlja serija prljavih poslova izraslih iz bolesne klime u kojoj vlada duh malih kukavičluka. Iako po osnovnom biću najbliži žanru psihološkog trilera, ovaj Vendersov film je i nešto znatno više od toga. Njegove težnje su ozbiljnije i prevazilaze zanimljivu „detektivsku priču" o iznajmljivanju ubice, jer *Prijatelj iz Amerike* govori i o iskorišćavanju i zloupotrebi nevinosti, kao i o nepoznatim i protivrječnim odlikama ljudske prirode suočene s okrutnim izborom. Mali proizvođač ramova biće

zahvaćen točkom smrti, jer, kad je već jednom ubio, moraće i dalje da ubija po nalogu i na zapovijed misterioznog naredbodavca, „prijatelja iz Amerike". Uloge u ovom veoma dobrom filmu tumače Bruno Ganc, Denis Hoper i Žerar Blen.

Film Obale Slonovače: *Crno i bijelo u koloru* dobitnik je „Oskara" kao najbolje filmsko djelo stvoreno protekle godine izvan Amerike. Istina, stvaralačko učešće zemlje-proizvođača ovog djela nije suviše veliko, ali sama činjenica da je tamo proizveden, i da su u tome projektu učestvovale i nejake domaće snage, lijepo govori o težnji te zemlje da se i filmski oslobodi i izrazi. *Crno i bijelo u koloru* je suptilna komedija i mnogo je razuđenijih značenja no što nebudno oko može da zapazi. Reditelj Žan-Žak Ano ima dobar osjećaj za komično i posjeduje rijetko osjećanje mjere da se zaustavi upravo na granici poslije koje se prostire oblast karikaturalnog. Radnja ovog filma događa se u ekvatorijalnoj Africi 1915. godine. Komični zaplet počinje kad u malu francusku kolonijalnu postaju dođe zakašnjela vijest iz Evrope da su Francuska i Njemačka u ratu zbog Alzasa i Lorene. Nedaleko od francuske nalazi se, dabome, i njemačka kolonijalna četa. Tu su i misionari u službi pokatoličenja domorodačkog stanovništva, i sve tome podobne stvari koje idu uz vjersko i rasno nasilje. Odjeci rata na evropskom tlu prenose se i na Afriku: mala francuska postaja objaviće rat njemačkoj četi — na tuđoj teritoriji! I onda nastaje odista burna komedija koja ismijava rasnu nadmenost, sebičnost i uobraženost bijele rase. I Francuzi i Nijemci nastojaće da za svoje hitne „ratne ciljeve" pridobiju neutralne domoroce, neodložno ih pretvarajući u „Francuze" i „Nijemce". Naravno, ratovaće se na tuđoj teritoriji i pomoću tuđeg „topovskog mesa", što filmu daje naročitu aktuelnost (ima i previše sličnosti s nekim savremenim ratovima vođenim i podsticanim od strane imperijalističkih sila). Reditelj Ano prikazuje bijelce kao ljude koji samim tim što znaju da voze bicikl vjeruju da su superiorna rasa! Anoov film, ipak, ne upada u zamku novog, crnačkog nacionalizma — on nam daje na znanje da pripadamo istom ljudskom stablu i da smo jednako glupi i jednako pametni. *Crno i bijelo u koloru* je komedija lijepe misaonosti prikrivene lakom izražajnom formom i odlikuje se veoma maštovito pronađenim komičnim situacijama i izvrsnim dijalogom. Glavne uloge tumače Žan Karme, Katrin Ruvel i Žak Difijo.

Ingmar Bergman je sada napravio, prvi put, film izvan svojih opsesivnih nordijskih tema i izvan svoje švedske domovine. Njegov film *Zmijsko jaje*, za koji je napisao i scenario, proizveden je u njemačko-američkoj koprodukciji, a glavne uloge povjerio je Liv Ulman i Dejvidu Karadinu. Taj film trebalo je da označi gotovo suštinski zaokret od pomalo već zamornih, sterilnih psihoanalitičkih eseja i otvaranje prema širim društvenim vidicima. Taj zaokret je ispao polovičan: njegovo djelo stoga je hibridno. *Zmijsko jaje* već je upoređivano s filmom *Kabare* Boba Fosa, mislim, s dobrim razlogom. Ne samo stoga što se ta dva djela bave privrednom krizom u Njemačkoj prije rata i prvim simptomima fašizma,

nego i po veoma sličnoj, gotovo istovetnoj ideji da je nacizam, zapravo, trijumf banalnosti i kiča. Gotovo sve to vidjeli smo prije, u *Kabareu*, po mome sudu, nesrazmjerno boljem i kompleksnijem filmu. Bergmanov film je pomalo apstraktan, neusađen u realnu društvenu situaciju, iskonstruisan i hladne proračunatosti. Novo Bergmanovo djelo govori o nicanju ljudožderske ideologije zaogrnute velom prostačkog „mesijanizma". To je priča o Abelu Rozenbergu, Jevrejinu i cirkuskom artistu, obuzetom iskonskim strahom karakterističnim za pripadnike njegovog vjekovima gonjenog naroda. *Zmijsko jaje* je film o ljudskom padu, ne samo o padu vrijednosti marke (jedna šibica prodavana je, recimo, za tri milijarde maraka). „Iz cijele radnje, iz atmosfere, osjeća se skora eksplozija nacizma", izjavio je Bergman. Iako ima te blistave atmosfere straha i državne paranoje, ipak mislim da se Bergman zatekao na tuđem području, i to se opaža čak i po izvjesnoj stilskoj nehomogenosti njegova djela (inspiracija Kafkom i tako dalje), kao i po izvjesnoj hladnoći konstrukcije, pa i po nesrazmjeri između trajanja pojedinih bitnih sekvenci. Bergmanov film ima dosta vrlina i dosta mana, ali je to angažovano djelo jednog značajnog reditelja što upozorava na ono što je bilo i što kljuca u meku koru zmijskog jajeta.

Gvozdeni prefekt reditelja Paskvale Skvitijerija takođe govori o moralnoj krizi i padu svih vrijednosti u italijanskom društvu prije rata. Radnja ovog djela odvija se u razdoblju između 1925. i 1929. godine, a glavna ličnost je postojala — to je „gvozdeni prefekt" Čezare Mori iz Palerma. Politički nepristrastan i nepotkupljive savjesti, Mori će se odvažiti da uhapsi čak i članove fašističke žandarmerije iz Bolonje, na zaprepašćenje Benita Musolinija. Stoga će ga — njega, čovjeka „van svih sumnji" — poslati na „banditsku" Siciliju da tamo tobož uspostavi red. Zapravo, tom odlukom je Mori imao da bude elegantno skłonjen iz centra zbivanja i središta vulkana, da ne bi ometao — svojom moralnošću i principijelnošću — dalju fašizaciju Italije. „U stvari, Musolini je od Morija očekivao samo površnu akciju", kaže reditelj Skvitijeri. Dakle, maskiranu akciju, dim, a ne vatru! No, Mori je, u svojoj nepotkupljivosti i strasti za redom u opštem neredu, otkrio previše: ni manje ni više nego čvrstu vezu fašizma i mafije! „Gvozdeni prefekt" oličava žudnju za redom, disciplinom i mirom u klimi anarhije, i nije slučajno što je Skvitijeri u toj priči o čovjeku „van svih sumnji" pronašao savremena značenja i elemente posredne kritike upućene strančarski razdrobljenom biću Italije koja ne može da se domogne ustavnog poretka i mira. „U klimi saučesništva i korupcije koju je nametnula mafija već nesigurnim državnim vlastima prisustvo jedne nepodmitljive ličnosti izgleda mi više nego aktuelno", rekao je Skvitijeri. Taj film ipak ne izražava čežnju za državom „čvrste ruke", nego za zavođenjem novog moralnog poretka u kome će se čistije živjeti. Uzroci koruptivnog stanja u zemlji, kako misli Skvitijeri, jesu: „nepismenost, siromaštvo i politička ravnodušnost". Naravno, Sicilija tridesetih godina jeste samo društveni model sasvim drukčije,

današnje stvarnosti Italije. Čezare Mori i uspomena na njegovu moralnu čistotu lebdi nad jednom novom koruptivnom situacijom. Zaključak ovog filma je od davnina poznat: ni jedno društvo ne može predugo živjeti u anarhiji i bez postojanog moralnog poretka. Glavne uloge tumače Klaudija Kardinale, Francisko Rabal i Đulijano Đema.

„Moj cilj je bio da analiziram bolne konflikte, nasilje sa kojim se nemoćni ljudi — ja govorim o jednostavnim, malim ljudima koji veoma teško nalaze svoje mjesto u vihoru istorije — neizbježno suočavaju", izjavio je o svome filmu *Peti pečat* reditelj Zoltan Fabri (on je i koscenarist filma, zajedno s autorom istoimenog romana, Ferencom Santom). Junaci Fabrijevog filma odista su „mali ljudi", a oko njih bjesni velika istorija i gigantski događaji kojima ni po čemu nisu dorasli. Oni su sklonjeni u kafanicu i tu čekaju da se rat okonča. Kako se spasiti, kako izvući živu glavu — to je pitanje kojim se oni jedino bave. Godina je 1944, bliži se mir — pa je strah tih ljudi utoliko opravdaniji. U pomalo teatarskom stilu i s dosta nefilmičnih diskusija", dosljedno i tačno je prikazana neherojska priroda tog „malog čovjeka" koji život stavlja iznad svakog principa. Odjednom, sudbina ih, nepripremljene u svakom pogledu, stavlja u herojsku situaciju, i to rođene antiheroje koji žive više na rubovima istorije nego u njoj! Rečeno im je — zato što su se nešto neoprezno izrekli o divljačkim postupcima Salašijevih fašista — da mogu da spasu svoje sitne živote jedino ako prethodno izvedu nečastan postupak: naime, trebalo je dva puta ošamariti vezanog patriota, krvavog i unakaženog. Eto fašizma kao najgrubljeg napada na dostojanstvo i smisao života, eto sistema uništavanja ljudskog samopoštovanja! I samo će jedan od te „neherojske" petorke, uz užasni napor i gađenje na vlastiti postupak, ošamariti vezanog borca, i to samo zbog toga što ga kod kuće čeka dvanaestoro djece bez majke i zaštite. Ti ljudi su se, odjednom, u obasjanju ljudskosti, podigli iznad svoje sitne, osrednje sudbine, dokazujući vlastito samopoštovanje i dajući za to život! Film Zoltana Fabrija govori upravo o tome da neljudske ideologije prvo napadaju na ljudsko samopoštovanje, jer je kreaturama lako upravljati. U tom smislu ovaj film je vanredne moralne vrijednosti, okončan u apoteozi očišćenja kad dođe stani-pani i kad se otvori „peti pečat". Da nije izvjesnog nesklada prvog i drugog dijela filma, i da nema nečeg literarnog u dijalogu, *Peti pečat* bi bio još bolji. Uloge tumače Lajoš Oze, Šandor Horvat, Laslo Markus i Zoltan Latinovič.

Opšte žaljenje izazvala je vijest da novi film Andžeja Vajde, *Čovjek od mermera*, nije dobio dozvolu za prikazivanje izvan Poljske. Pošto svi govore o remek-djelu Vajdinom, a kako u Beograd nije stigao ni film *TV mreža*, mislim da je time rang FEST-a već bio ozbiljno okrnjen. No, u razloge takvih odluka ne bismo ovdje htjeli da proničemo! Iz Poljske je poslat film *Kameleon*, a njegov scenarist i reditelj je Kristof Zanusi. Mada se radnja Zanusijeva djela odvija u sasvim realističkim okolnostima nekog univerzitetskog centra za odmor nastavnika i studenata, ipak se može reći

da je priroda ovog filma, bez sumnje, parabolična. *Kameleon* je moralističko djelo koje suprotstavlja dva suprotna moralna stava: jedan je „efikasan" i konformistički, a drugi je „nepraktičan" i nekonformistički. Ovdje se oštro postavlja problem kameleonstva, pretvaranja, oportunizma u ime karijerizma i društvenog uspjeha. „Može li se, stvarno, živjeti bez kompromisa?", upitao se Ježi Plaževski, komentarišući ovaj Zanusijev film. Ako slijedimo logiku koja vlada u tom centru kao kamufliranom društvenom modelu, onda se može reći: bez kompromisa se ne može! Između idealističke moralne čistote i praktične „efikasnosti", drugi put je lakši i neuporedivo slađi u sredini u kojoj je, na primjer, rektor čovjek takvih moralnih i umnih kvaliteta da mu je neko napisao disertaciju, a on je potpisao! Mnogo se pisalo o ovome filmu, o sukobu integrisanih i neintegrisanih, o inverziji vrijednosti, o moralnoj krizi jedne sredine u kojoj vlada kameleonska logika. „Ja čak mislim da je moj film optimističan, jer proučava izvjestan moralni poredak ... Imam kolege u čije kapacitete ne bi trebalo sumnjati, ali koji nisu uspjeli, bilo stoga što nisu imali sreće ili što nisu znali da se prilagode, da popuste. Reći da sam uspio zato što sam prihvatio da „kamufliram", predstavljalo bi beznadežnu samooptužbu", rekao je o svome *Kameleonu* Kristof Zanusi. Pa i sama njegova izjava je dovoljno karakteristična, bar se tako čini! Ovaj film se odista služi „kamuflažom", jer taj centar za odmor liči na neki mali društveni model, na paraboličnu građevinu. Da nema previše diskusije, ovaj film bio bi veoma dobar. No, to je uzbudljiv i poučan film, u kome uloge tumače Pjotr Garlicki i Zbignjev Zapasijevič.

Još jedan vrlo dobar film poslat je na FEST iz Poljske: *Slučaj Gorgonove*, u režiji Januša Majevskog (on je i koscenarist, zajedno sa Boleslavom Mihalekom). Ovaj film nikako nije samo prosta rekonstrukcija jednog istinitog sudskog procesa; pitanje ko je ubio, reklo bi se, uopšte ne zanima reditelja Majevskog. *Slučaj Gorgonove* složeniji je od običnog trilera, to je vješta i kompleksna psihosociološka i filmska analiza atmosfere u Poljskoj tridesetih godina našeg vijeka. Evo tog događaja, završenog suđenjem i „najvećom sudskom zabludom u novijoj poljskoj istoriji": u novogodišnjoj noći 1931. godine neotkriveni zločinac ubio je kćer inženjera Zarembe. Sud je eliminacijom došao do „jedino moguće" odluke: navodno, ubila je guvernanta Emilija Gorgonova, da bi time oslobodila mogućnosti za nesmetan brak s djevojčinim ocem-udovcem. Gorgonova je, inače, bila prije udata za poljskog oficira, a pošto je postala guvernanta, ubrzo je postala i inženjerova suložnica. Onda se na tu nesrećnu ženu sručio sav puritanski gnjev poljskog javnog mnjenja: borci za čistotu porodice i svetinje ognjišta, a strancima nenaklonjeni pogromaši. Gorgonova je bila Dalmatinka, iz Zlarina, i kriva je samim tim što je južnjakinja („Svi južnjaci su ludi"). Uličarsko shvatanje pravde zaslijepilo je svjetinu koja je tražila glavu Gorgonove; bez ijednog dokaza?! Ta klima pogroma prenijela se i na sud, instituciju koja ne bi smjela da djeluje pod pritiskom bilo kakvih predubjeđenja.

Gorgonova, žena velike ljepote i ne manje nesrećna, prvo je osuđena na smrt, da bi na višoj instanci, u drugom i „neutralnom" gradu (Krakov) dobila kaznu od „samo" osam godina tamnice. Na žalost, i na drugom procesu osuđena je bez ijednog dokaza! Čak i da je ubila — a to ni do danas nije dokazano — Gorgonova je imala puno pravo na pošten proces, po svetim i demokratskim principima rimskog prava. Njoj nije pošteno suđeno, i Majevski i Mihalek stvorili su ovo uzbudljivo djelo u odbranu pravosuđa. Sve je, inače, ostalo na činjenicama jednog istinitog procesa, ništa u filmu nije slobodno dodato niti interpretirano. Ovaj izvještač odavno nije vidio film tako preciznog ritma, vizuelne kulture i tako dobre glume ostvarene jednostavnim i ekonomičnim sredstvima. Film Majevskog je primjer nadrastanja jedne sudske činjenice, koja se pretvara u osudu tjesnogrudosti i nepravičnosti učinjene ma kom čovjeku i ma u kom vremenu. U *Slučaju Gorgonove* glavne uloge tumače Eva Dalkovska, Roman Vilhelmi i Aleksandar Bardini.

Velikog majstora Freda Cinemana znamo po boljim djelima no što je *Džulija*, ali se ni tome filmu ne mogu osporiti nesumnjive vrijednosti. Cineman je, u saradnji sa scenaristom Alvinom Sardžentom, adaptirao za film autobiografsku knjigu *Pentimento* Lilijan Helman, u kojoj dominira neobično snažno prijateljstvo dviju žena, različitih ali komplementarnih priroda. To je, inače, istinita priča o Džuliji, energičnoj ženi koja je organizovala pokret otpora u Austriji, i plašljivoj spisateljici Helmanovoj što savlađuje vlastiti ogromni strah samo da bude u blizini svoje neuporedive prijateljice! Helmanova je od onih naprednih pisaca koju je progonio Makartijev Komitet u doba „lova na vještice", ali se, očito, nije odlikovala prevelikom hrabrošću (njena hrabrost jeste moralne prirode). Bilo je i dosta dvosmislenih priča kako je u tome prijateljstvu bilo nečeg protivprirodnog, ali to, sa stanovišta umjetnosti, nema nikakvog značaja. To je istinska balada o prijateljstvu i odanosti, prije svega. Cineman se u ovom filmu malo kolebao tragajući za odgovarajućim stilom i opredijelio se za izvjesnu „nečistu" formu na granici psihološkog filma i trilera. To je, ujedno, jedina i ne mala slabost njegovog najnovijeg djela. Izvanredne uloge ostvarili su Vanesa Redgrejv, Džejn Fonda, Maksimilijan Šel i Džeson Robards.

O ekstremizmu svih boja i o društvenoj napetosti današnje Italije govori i film reditelja Damiana Damijanija: *Bojim se*. Veliki društveni sukobi, strančarska psihologija podvaljivanja i bezočnog podmetanja, strah i opšta nesigurnost, vladavina „svih ideja" koja prijeti da razori ustavni poredak — to hrani konfliktnu prirodu ovog angažovanog i moralističkog filma. Film *Bojim se* jeste osuda ekstremizma što se rađa u usijanim glavama „mesijanski" raspoloženih reformista, obojena žudnjom za povratkom duha jedinstva tog rascjepkanog državnog organizma. U klimi nekulture jednom sudiji dodijeljen je naoružani pratilac!? Kakvo je to društvo, pita se on, koje pištoljima štiti svoje sudije! Znači da je država prethodno bitno ugrozila osnove svake pravde — to bi

bio bitni zaključak ovog filma o korumpiranosti najviših političkih, policijskih i vojnih organa Italije. Dok se na ulicama bezumno lije krv, jedan sudija starog kova, koji još pominje riječ *kultura*, hoće da kaže istinu. Razumije se, i za njega će se naći neki kuršum, jer njegova istina pogađa mnoge i, što je posebno opasno, moćne. Zaprepašćujuća je činjenica, stoga što je istina, da je policija bila neposredno upletena u subverzivnu akciju miniranja brzog voza u kojem su poginuli toliki nevini ljudi — samo zato da bi se za tu diverziju okrivila ljevica!? Reklo bi se da Damijanija zanima samo moralna vrijednost njegova djela, i on je odista stvorio uzbudljiv dokument o momentanom stanju stvari u zemlji u kojoj mnogi nose — kao u davna, varvarska vremena — pancirne košulje. U glavnim ulogama nastupaju Đankarlo Đanini i Erland Jozefson.

Film *Životna prekretnica* (tačnije: *Tačka preokreta*), reditelja Herberta Rosa (scenario je napisao Artur Lorents), reklo bi se, samo je jedan od onih filmova koji istražuju „prokletu vezu" umjetnosti i života. Balet ili materinstvo, živjeti ili služiti demonu umjetničkog stvaranja? Da li karijera smije da stane ispred svega? Ne slučajno, svakako, ovdje se govori o jednoj tako vremenitoj i tako prolaznoj umjetnosti kao što je balet. To ovu temu podiže na još jedan stupanj više, jer je to istovremeno i film o starenju i o tragičnoj biološkoj ograničenosti čovjeka posvećenog baletskoj igri. *Životnu prekretnicu* odlikuje izvjestan shematski sukob teza koje otjelovljuju dvije žene: jedna od njih je izabrala balet i „uspjela", druga se posvetila porodici i nije „uspjela"! Objema je, zapravo, uskraćena po jedna bitna komponenta života, i samo zajedno te žene daju cjelovitog čovjeka porodice i karijere. Film je izvanredno snimljen, igraju i sjajne glumice En Benkroft i Širli MekLejn, a posebna vrijednost ovog Rosovog filma jesu podu ži inserti u kojima se pojavljuje veliki baletski par današnjice, Lesli Braun — Mihail Barišnjikov (Barišnjikov je naprosto genijalan).

Džordža Roja Hila znamo već kao reditelja negativnih utopija (*Rolerbol*), a ove godine vidjeli smo njegov novi film *Surova igra*. „Prihvatiti ono što je ozbiljno s osmjehom — to mi je deviza", rekao je Hil. Djelovanje tog *creda* vidljivo je u ovome njegovom djelu (scenarist je Nensi Daud), ali će se to u ovom slučaju ispoljiti kao svojevrsna mana koja filmu oduzima stanovište. Ne kažemo, naravno, da film bezuslovno mora da ima tačku gledišta, ali u slučaju *Surove igre* vidjeli smo kako se u urnebesnu zabavu pretvara nešto što je u suštini brutalno i prljavo. Hil posmatra borbu za opstanak jednog slabog i starog hokejaškog tima, koji ne može da se izbori za uspjeh viteškim nadmetanjem, već samo besprimjernom surovošću i nasiljem. Tek kad odbaci sva pravila plemenitosti sportskog takmičenja, taj slabi tim postići će uspjeh kod publike koja zamjenjuje vlastitu pritajenu agresivnost zastrašujućim i krvožednim navijanjem za surove momke koji hoće uspjeh po svaku cijenu. I kada Regi (Pol Njumen), ostarjeli hokejaš, zamoli svoje igrače da njegovu oproštajnu utakmicu odigraju sportski i fer, razočarana publika počinje da zviždi. U toj surovoj grotesci na ledu nasilje postaje pomalo čak i simpatično, i čini se da je Hil ovdje

postao žrtvom sopstvenih kompromisa između zahtjeva svog *creda* i izvjesnih komercijalnih zahtjeva koji su utisnuli pečat na ovo neravnomjerno ali ne slabo djelo. To je ozbiljna, veoma ozbiljna tema, i o njoj imamo sumornu izjavu velikog pisca negativnih utopija, Oldosa Hakslija: „Sport je danas samo izgovor za rasnu mržnju, nacionalizam i agresivnost." Negativne utopije nas, izgleda, ne očekuju, mi ih već živimo.

Film *Eliza, živote moj* Karlosa Saure (on je i scenarist) ima sve odlike vrsnog djela kome ne nedostaje ni jedna bitna komponenta. Ipak, o njemu se mogu dati — najčešće se i daju — protivrječni sudovi. Neki ga, čak, smatraju briljantnim ali dosadnim filmskim esejom, a nekima se pričinjava da je to magijsko djelo magijskog realista Saure. Saura odista postiže ono što je teško postići: da svakidašnjica postane nekako magična, da činjenica svakodnevne realnosti preraste u nešto irealno. Kamera Tea Eskamila, čudesne senzibilnosti, uvodi nas u kuću ostarjelog pisca iz Kastilje, kome u posjetu dolazi kćer upravo odbjegla od muža. Onda počinje da se miješa više nivoa priče, možda i previše. Otuda izvjestan suviše skokovit tok priče i osjećaj monotonije. Izvanrednu ulogu ostvario je Fernando Rej.

Tri žene reditelja Roberta Altmana jeste film čiji je osnovni i veliki nedostatak — slab scenario. Šteta što taj izvanredni reditelj toliko vjeruje svojim sasvim nevelikim scenarističkim sposobnostima! On je jednu temu, koja je imala da govori o krizi identiteta savremenog čovjeka, izrazio suviše uopšteno i površno, na nivou opštepoznatih psihoanalitičkih načela. No, film je jedna stvarnost i datost, a psihoanaliza i teorija — nešto drugo. U banji usred kalifornijske pustinje nalaze se tri potpuno različite žene-simbola, od kojih svaka otjelovljuje vlastiti životni princip. Taj strah od impersonalnosti smo vidjeli, ali je unesen spolja, sve je tu pomalo iskonstruisano i „izmozgano". To je stara greška po kojoj se prvo postavi teza, pa se onda „dokazuje" likovima i njihovim ukalupljenim akcijama. To je shematizovanje koje je urodilo nezrelim plodovima i pored toga što u ovom filmu igraju dvije sjajne glumice (Sisi Spaček i Šeli Dival). „Mislim da su teme mojih filmova uglavnom životne", kaže Altman. Na žalost, ovdje životnosti baš nema mnogo (kao što ju je bilo u *Nešvilu*, recimo). To miješanje realističkog i gotovo nadrealističkog plana, ta teza o iskonstruisanim zamjenama ličnosti — liči više na proizvod jednog ne mnogo uvjerenog i ledenog duha no na iskrenu umjetničku građevinu s temeljima u stvarnosti. Sem toga, taj film je i pomalo nejasan, ali ta nejasnost nije vrlina, već slabost osnovnog motivacionog sistema priče. Čini se da se ovaj film ipak „omakao" jednom velikom reditelju.

Motivacioni sistem potpuno je otkazao i u jednom propalom i karakterističnom filmu kao što je *Ljubičasti taksi* Iv Boasea. U Irsku, jednu od najljepših i najmagičnijih zemalja svijeta, dolaze umorni ljudi iz „velikog" blaziranog svijeta biznisa i mondenstva — da traže istinu izvan sebe. U divnim predjelima te nove Hiperboreje traže, dakle, mjesto istine i suočavanja sa sobom, ali

ovaj izvještač nikad nije vidio toliko laži u tako istinitom pejzažu. Kamera Tonina del Kolija prati te ličnosti, užasno prazne, koje brbljaju o svojim lažnim sudbinama, i to u potpuno realističkom okviru. Ako se tako tumače ti likovi, bez imalo ironije, onda su prije zreli za kliniku nego za junake umjetničkog djela. Iako ovim filmom defiluje komercijalni tim sve samih odličnih glumaca (Šarlota Rempling, Filip Noare, Piter Justinov, Fred Aster, Agostina Beli), on prazno odjekuje kao sve što je lažno i pretenciozno. Tema je svakako mogla da bude zanimljiva, ali je, uvjeren sam, konačno upropašćena.

Njujork, Njujork Martina Skorsezea je, po mnogo čemu, tipično holivudski proizvod. Zloupotrijebivši veliki glumački talent Roberta de Nira i Lize Mineli, Skorseze je napravio komercijalni film o ljubavi saksofonista i pjevačice, u štimungu prvih poslijeratnih dana. Snimatelj Laslo Kovač postigao je sjajnu vizuelnu fakturu, tako da se njegov snimateljski rad u ovom filmu može smatrati jednim od najboljih ostvarenja ovog majstora kamere. Mnogo je u ovom filmu kulisa, izvještačenosti u situacijama i dijalogu, iako glumci takvog ranga čak i takvim praznjikavostima daju neki smisao. To je zloupotreba jedne izlizane i izanđale formule: zabaviti pomoću dara popularnih i dobrih glumaca, pomoću pitkog dijaloga i slikovitih događaja napravljenih po mjeri gledaoca koji ne voli da razmišlja.

I, na kraju, evo kičerske apoteoze: *Valentino* Ken Rasela! Ovaj film ne ulazi u spisak izabranih zbog svojih kvaliteta, jer ih jedva ima, već zbog nekih svojih osobenosti o kojima bi trebalo reći nešto. Kao što se zna, to je film o Rodolfu Valentinu, „latinskom ljubavniku", histerično obožavanom idolu, koji je na noćnom stočiću, za svaki slučaj, držao zlatni falus?! Kakva kultura, takvi heroji! Raselovska sklonost ekstremnom i kiču poznata je, ali nikad do sad kao u *Valentinu* nije tako nejasna njegova pozicija: da li on stvarno ne razlikuje šta je kič ili ga ironizira? Ta ironija funkcioniše samo kad je riječ o zaista očajnoj glumi Rudolfa Nurejeva, velikog baletskog igrača koji tumači ulogu Valentina. Ta priča o vaznesenju i sumraku idola ostavlja utisak golemog jada i gorčine. Valentino i njegov kult mogu mnogo da kažu o umornoj civilizaciji i o degenerisanom ukusu naše epohe. Uloge u ovom filmu tumače, osim Nurejeva, Lesli Karon i senzibilna Mišel Filips.

Sada je sasvim jasno — ako već do sad nije bilo — da Direkcija Međunarodnog filmskog festivala mora mnogo kritičkije da se odnosi prema nagrađenim filmovima koje „na neviđeno" prima i uvršćuje u program. To je jednostavnije, ali suviše pasivno i nedjelotvorno! Direkcija mora da sačini izbor od tih ponuđenih filmova, jer to što je neki film nagrađen, nije dovoljna stvaralačka preporuka. Kad bi se pravio izbor, onda bi se dobri filmovi činili boljima, i ne bi bilo velikih kreativnih oscilacija između pojedinih filmova. Zatim, postavlja se pitanje: šta je s novim i kritički veoma orijentisanim američkim filmom? Teško je vjerovati da nema boljih, angažovanijih filmova na Petoj aveniji od ovih koje smo

vidjeli u Beogradu. Ako se sudi na osnovu viđenih filmova, onda bi se mogao izvesti sumoran zaključak da je izvršen izvjestan negativan zaokret, i to u pravcu neprikrivene komercijalizacije i standardizacije. No, s takvim zaključkom ne valja prenagljivati, jer FEST, izgleda, nije niti može da bude potpuna informacija o djelima cjelokupne svjetske kinematografije. Na adresu FEST-a izrečeno je do sad dosta opravdanih pohvala, ali došlo je vrijeme sazrijevanja i doba — kritike. Koliko god su te pohvale bile opravdane, toliko su opravdane i dobronamjerne kritike koje imaju jedinu težnju da FEST povrati dostojanstvo festivala na kojem se neće prikazivati komercijalna i ravnodušna djela koja prati barnumska reklama, već djela što će gledati istini stvarnosti u oči i koja će tu istinu znati da učine univerzalnom i mnogosmislenom.

Tito savremeni lider — Jugoslavija savremena zemlja

(„Tan" — Pristine, „Koza" — Istanbul, 1977, strana 336)

Uoči Dana Republike, 29. novembra 1977, izašla je u Istanbulu knjiga o drugu Titu na turskom jeziku, pod naslovom *Tito savremeni lider — Jugoslavija savremena zemlja*, kao zajedničko izdanje novinsko-izdavačke organizacije „Tan" u Prištini i izdavačke kuće „Koza" u Istanbulu. Posvećena je obeležavanju jubileja druga Tita — osamdeset pete godišnjice njegovog rođenja i četrdesete godišnjice njegovog dolaska na čelo KPJ.

Ova knjiga je rezultat sve veće, šire i plodnije političke, ekonomske i kulturne saradnje između SFRJ i Turske Republike i, u tom okviru, SAP Kosova sa tom zemljom. Značaj te saradnje sve više raste, naročito posle posete predsednika Tita Turskoj juna 1976. godine.

Takođe je bitno da u okviru razvijanja međusobnih odnosa dveju zemalja sve tešnje sarađuju neke radne organizacije naše zemlje, odnosno SAP Kosova, i Republike Turske i što za takvu saradnju obe strane pokazuju sve veće interesovanje. Poslednjih godina je i novinsko-izdavačka organizacija „Tan" zabeležila plodne rezultate u saradnji sa sličnim izdavačkim kućama u Turskoj. Uvezen je veći broj knjiga iz Turske, među kojima dela Marksa, Engelsa, Lenjina i druga, prevedena na turski jezik, a sve su češće uzajamne posete književnika, naučnika, naučnih radnika i novinara, uključujući i razmenu programa radija i televizije. U Turskoj se objavljuje i sve više članaka i knjiga o Jugoslaviji, iz pera poznatih turskih novinara i književnika. Pre izvesnog vremena u Turskoj je izišla i knjiga Vilka Vinterhaltera o drugu Titu.

Međutim, najveći događaj je, ipak, pojava knjige *Tito savremeni lider — Jugoslavija savremena zemlja*, pošto je to prvo delo te vrste koje je objavljeno i kod nas i u Turskoj na turskom jeziku.

Izbor tekstova druga Tita i priloga o drugu Titu dali su: Bejto Novobrdali, član Predsedništva SAP Kosovo, i Bedri Selim, direktor „Tana", koji su ujedno i inicijatori toga izdanja. Knjiga je ilustrovana sa dvadeset sedam Titovih fotosa iz njegovog revolucionarnog rada pre, u toku i posle rata — u periodu izgradnje našeg samoupravnog socijalističkog društva, kao i iz njegove međunarodne aktivnosti.

Ova knjiga najsažetije prikazuje životno delo i revolucionarno iskustvo druga Tita, njegovu revolucionarnu misao, rukovođenje narodnooslobodilačkom borbom i socijalističkom revolucijom, izgradnju nove Jugoslavije, raskidanje sa Informbiroom i odlučan otpor staljinističkom dogmatizmu, izgradnju i razvitak našeg samoupravnog socijalističkog sistema, rešavanje nacionalnog pitanja, stvaranje i razvoj pokreta nesvrstanosti, politiku aktivne i miroljubive koegzistencije itd.

Sve je to obrađeno skladno i čini jedinstvenu celinu. Čitaoca ova knjiga upoznaje kako sa ulogom naše Partije i druga Tita pre rata, u ratu i u toku socijalističke revolucije, tako i u periodu stvaranja i razvijanja nove socijalističke nesvrstane Jugoslavije. Čitalac prvi put ima priliku da na svom maternjem jeziku celovito upozna našu stvarnost, naš samoupravni sistem, naša dosadašnja dostignuća u socijalističkoj izgradnji i principe nesvrstane spoljne politike Jugoslavije. Ukratko: da upozna novu, savremenu, nesvrstanu, samoupravnu socijalističku Jugoslaviju i aktivnost njenog predsednika, druga Tita.

Veoma je značajno što je predgovor za ovu knjigu napisao Buljent Endževit, predsednik Republikanske Narodne partije Turske i predsednik turske vlade. U predgovoru, pored ostalog, on piše:

„Samoupravljanje, kao oblik demokratije, ima za cilj, s jedne strane, da se u praktičnom životu, u svim oblastima upravljanja ostvari puna demokratija, da se ne dozvoli otuđivanje rada od neposrednih proizvođača, i da se, uz učešće i doprinos svih radnih ljudi, poveća produktivnost rada. A s druge strane, činjenica je da je samoupravljanje već uspostavljeno u Jugoslaviji i čini osnovni element njenog političkog sistema.

Kao što svaka zemlja ima njoj svojstven politički sistem, tako je i samoupravljanje u Jugoslaviji već stvarnost, što još više afirmiše ovu zemlju. Sve industrijski razvijene zemlje i zemlje u razvoju sa velikim interesovanjem prate razvoj demokratskih odnosa i samoupravljanja koje je uspostavljeno i razvija se u Jugoslaviji pod rukovodstvom veoma cenjenog državnika predsednika Tita.

Taj način upravljanja, postignuti rezultati i stečena iskustva posebno doprinose i otvaraju nove horizonte mnogim zemljama, bez obzira na različitost njihovih političkih sistema i na promene tih sistema...

Prijateljskom jugoslovenskom narodu i veoma cenjenom državniku predsedniku Titu želim mnogo uspeha u daljim demokratskim i humanim poduhvatima."

Pored uvodnog dela, knjiga ima ukupno sedam poglavlja.

Prvo poglavlje obuhvata govor dr Vladimira Bakarića prilikom uručivanja drugu Titu trećeg Ordena narodnog heroja Jugoslavije, kao i niz drugih priloga o drugu Titu, među kojima i kratku biografiju i pregled razvoja KPJ od 1920. do Pete zemaljske konferencije KPJ, u Zagrebu 1940. godine. U posebnim odeljcima prikazani su borba za marksističke stavove u KPJ, stanje pokreta posle donošenja Obznane i Zakona o zaštiti države, prelazak Partije u ilegalnost, borba protiv frakcionaštva, Osma konferencija zagrebačke organizacije 1928. godine, a objavljeno je i čuveno istupanje Josipa Broza na toj konferenciji.

U ovom poglavlju analizovani su stavovi Četvrte zemaljske konferencije KPJ, održane 1934. u Ljubljani, na kojoj je ocenjena delatnost KPJ u vreme šestojanuarske diktature i donete smernice za budući rad Partije. Zatim su posebni odeljci posvećeni dolasku druga Tita na čelo KPJ 1937. godine i Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj 1940. godine u Zagrebu.

Drugo poglavlje obuhvata period od 27. marta 1941. godine, NOB u celini, sve do konačnog oslobođenja zemlje. Posebno su obrađeni događaji 27. marta 1941. godine i analiziran proglas Centralnog komiteta KPJ narodima Jugoslavije od 30. marta 1941. Objašnjeni su takođe uzroci katastrofalnog sloma Kraljevine Jugoslavije aprila 1941. godine, kao neminovne posledice duboke društvene i političke krize koju je doživljavala jugoslovenska buržoaska država od svog nastanka, zbog klasnih suprotnosti, nacionalnih, socijalnih i drugih nepravdi i nepodnošljive diktature buržoaskog režima. U tom poglavlju se potom govori o partizanskom ratu i stvaranju Narodnooslobodilačke vojske, ulozi KPJ u revoluciji, stvaranju Užičke i Bihaćke republike, narodnooslobodilačkoj borbi i rešavanju nacionalnog pitanja, rađanju nove, socijalističke Jugoslavije 29. novembra 1943. godine, na Drugom zasedanju AVNOJ-a u Jajcu, o borbi za međunarodno priznanje nove Jugoslavije i značenju Titovih reči: „tuđe nećemo, svoje ne damo".

Treće poglavlje ove knjige počinje analizom novih zadataka koji su se odmah posle oslobođenja postavili pred novu, socijalističku državu i obrađuje period sve do Pisma Predsednika SKJ i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ. Veoma detaljno su prikazane sve bitne karakteristike našeg prvog Ustava i našeg prvog petogodišnjeg plana, predočeni su sa svim potrebnim pojedinostima izvori pritisaka na Jugoslaviju 1948. godine, motivi našeg obračuna sa Informbiroom i staljinizmom, istorijsko značenje Petog kongresa KPJ i formiranje i ozakonjenje radničkih saveta 1950. godine, kada su fabrike predate radnicima na upravljanje. Osim toga, u tom su poglavlju, u nešto skraćenom obliku, objavljeni govori druga Tita na Šestom, Sedmom i Osmom kongresu SKJ, na Prvom i Drugom kongresu radničkih saveta, odnosno samoupravljača Jugoslavije, te izlaganja na Brionskom plenumu CK SKJ, 21. sednici Predsedništva SKJ i drugim značajnim skupovima. Posebno mesto je dato nesvrstanoj politici Jugoslavije i ulozi druga Tita u borbi za mir u svetu.

U četvrtom poglavlju objavljen je u skraćenom obliku referat druga Tita na Devetom kongresu SKJ, a u celini referat na Desetom kongresu SKJ, kao i govor u Centru visokih vojnih škola u Beogradu prilikom njegovog promovisanja za prvog doktora vojnih nauka.

Značajno je što je u celini objavljen referat druga Tita na Desetom kongresu SKJ jer su u njemu rezimirani dotadašnji rezultati u izgradnji našeg socijalističkog društva, razrađeni i postavljeni naredni zadaci u razvoju političkog sistema i samoupravnih socijalističkih odnosa, u ekonomskom, kulturnom i prosvetnom razvoju naše zemlje. U tom referatu su razmatrani i rezultati nacionalne ravnopravnosti i razvijanja bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti, kao i principi na kojima počiva naša nezavisna i nesvrstana spoljna politika.

Peto poglavlje sadrži raspravu Edvarda Kardelja *Osnovni uzroci i pravci ustavnih promena*, prilog Staneta Dolanca *Tito*, odlomak iz knjige Veljka Vlahovića *Revolucije i stvaralaštvo* i reminiscencija Dušana Petrovića Šaneta *O istorijskoj ličnosti i ulozi druga Tita.*

U šestom poglavlju su objavljena kraća izlaganja druga Tita prilikom njegovih poseta pojedinim gradovima i radnim kolektivima u našoj zemlji. Među njima se izdvajaju ona o ulozi i pravima neposrednih proizvođača u samoupravnom društvu, sistemu opštenarodne odbrane, nacionalnoj ravnopravnosti u nas, ulozi omladine u našem društvu itd.

U sedmom, poslednjem poglavlju ove knjige nalazimo izjave pojedinih stranih državnika, političara, vojskovođa, naučnika i novinara o našem Predsedniku.

Bejto Novobrdali

Branko Mikulić: Rasprave

(„Oslobođenje", Sarajevo, 1978, strana 498)

Svojom novom knjigom, pod naslovom *Rasprave*, Branko Mikulić, predsjednik Centralnog komiteta SKBiH, ponovo se predstavio kao eminentni društveno-politički radnik koji očigledno njeguje specifično samoupravno socijalističko osjećanje demokratske odgovornosti i obaveze da smisao i sadržinu svoga angažovanja cjelovito prezentira sudu javnosti. Podsjećanje na njegovu prethodnu knjigu *Za šta a protiv čega* nije motivisano samo željom da se jedna autorska ličnost i djelo cjelovitije osvijetle nego, čak prevashodno, čvrstom tematskom, metodskom, sadržajnom, dakle, uopšte uzevši, neposrednom organskom povezanošću te dvije opsežne zbirke tekstova.

Nakon naslova prethodne knjige *Za šta a protiv čega* čitaoca može iznenaditi smirena intonacija naslova *Rasprave*. Međutim, terminus „rasprave" u ovoj prilici nema značenje egzaktnog određenja spisateljskog roda kome bi po formi pripadali sabrani tekstovi, što se obično naznačuje u podnaslovima knjiga. Pojam rasprava ovdje nema taj formalni, nego sadržajni smisao i treba ga shvatiti kao disput, dijalog, konfrontaciju, razgraničenje, pa možemo slobodno reći da je i ovoga puta riječ o opredjeljenju „za nešto i protiv nečega". Zato se povodom naslova *Rasprave* valja pitati: sa kim rasprave i o čemu rasprave? Na ta pitanja Branko Mikulić daje već na prvim stranicama svoje knjige nedvosmisleno jasne odgovore.

Afirmacija uloge i odgovornosti Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine za sopstveni i razvoj Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i odnosa u njoj predstavlja, po Mikuliću, ne samo jedan od ključnih i najsloženijih samoupravnih socijalističkih zadataka žitelja bosanskohercegovačkog podneblja u proteklom, tekućem i budućem vremenu nego je bila područje na kome dolazi do, nerijetko, svjesnog i tendencioznog nerazumijevanja, osporavanja i otpora. „Zbog dugogodišnjeg apsolutnog i relativnog zaostajanja u razvitku Bosne i Hercegovine u odnosu na ostale republike i Jugoslaviju kao cjelinu gomilali su se različiti problemi i zatvarale perspektive njihovog rješavanja. Zato se nametnula potreba definisanja jasnog kursa razvoja i raščišćavanja sa onim što sputava brži preobražaj Republike" (str. 72—73). Konkretnije rečeno, to je značilo: prestrukturaciju privrede na visokoakumulativnu prerađivačku industriju, samoupravnu koncentraciju investionih sredstava i, dobrovoljnim samodoprinosima i zajmovima radnih ljudi i građana, jačanje integracionih procesa na temelju dosljednog provođenja kriterija koje je inaugurisala privredna reforma — brža primjena dostignuća naučno-tehnološke revolucije i obezbjeđivanje visokokvalifikovanih stručnih kadrova, unapređivanje produktivnosti i optimalno iskorištavanje investicionih sredstava, ekspanzija izvoza i poslovno povezivanje sa privredom ne samo u Jugoslaviji već i u svijetu, te, konačno, zalaganje za što adekvatniju raspodjelu sredstava iz Fonda federacije za nerazvijenije republike i Pokrajinu Kosovo. Takva politika dala je, kako to Mikulić upečatljivo ilustruje, krupne i nepobitne rezultate, ali je bila praćena i sa ne malo nerazumijevanja i malodušnosti u Republici, pa i otpora iz drugih sredina. „Svijest radnih ljudi i građana da smo mi Bosanci i Hercegovci odgovorni za budući razvoj Republike i da tu odgovornost ne možemo prenijeti ni na koga drugoga" (str. 91), ističe autor, objektivno je sabotirana „potcjenjivanjem mogućnosti Bosne i Hercegovine i zahtjevom da jugoslavenska zajednica pomogne više nego što je realno očekivati" (str. 75). S druge strane dolazili su politički krajnje problematični prigovori „da jačanje uloge i odgovornosti republika može da vodi slabljenju jedinstva Jugoslavije kao zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti". a „kao republički etatizam i birokratizam ponekad su kvalifi-

kovana i nastojanja da se definiše jasna razvojna politika Republike i da se prirodna bogatstva koriste, prvenstveno, za razvitak proizvodnih snaga u Bosni i Hercegovini" (str. 90). „Na tlu Bosne i Hercegovine, u njenom političkom životu, s vremena na vrijeme, ispoljavaju se međusobno suprotne tendencije: centripetalne, u odnosu na jedinstvo u Jugoslaviji, i centrifugalne, u odnosu na jedinstvo u Bosni i Hercegovini. Riječ je, zapravo, samo o prividnoj suprotnosti među tim tendencijama, jer im je idejna osnova ista", a „izvjesno je da nije moguće ostvariti jedinstvo u jugoslavenskoj federativnoj zajednici atakovanjem na jedinstvo u republikama i pokrajinama. Naprotiv, onaj ko je protiv integracije i jedinstva dijelova, taj je i protiv jedinstva cjeline" (str. 25—26). Odgovarajućim spojem potrebne interdisciplinarne erudicije i političkog iskustva, autor na tim stranicama pokazuje istančanu sposobnost da marksističku dijalektiku opšteg, posebnog i pojedinačnog primijeni u ravni procesa društveno-ekonomske svakodnevice u kojoj su objektivne protivrječnosti revolucionarnog puta od političke ka socijalnoj revoluciji dodatno opterećene brojnim hotimičnim i nehotičnim subjektivističkim diverzijama. Istovremeno, po otvorenoj i jasnoj artikulaciji problema, po kritičnosti ali i konstruktivnoj odgovornosti u predlaganju, nikada definitivnih i zasvagda datih, rješenja, po realizmu ali ne i obestrašćenosti, ova knjiga u bitno marksističkom smislu nadmašuje mnoge takozvane bespoštedne kritike svega postojećeg.

Mikulićevo izlaganje nam, naime, sugeriše čak jedan praktično-teorijski, operativni politikološki model analize divergentnih platformi koje kontinuirano atakiraju na politiku SKBiH, odnosno SKJ. Svaki kvalitativni korak naprijed u razvoju samoupravnog socijalističkog društva bio je, tako reći, po nekom nepisanom pravilu uvijek praćen dvjema, samo po vanjštini oprečnim, formama opozicionarstva koje, po svojoj političkoj suštini i krajnjim konsekvencama svojih učinaka, nedvosmisleno iskazuju jedinstven reakcionaran karakter. S jedne strane, naravno, bez izuzetka susrećemo oblike direktnog, otvorenog ili kamufliranog suprotstavljanja, a s druge, isto tako redovno nailazimo i na pokušaje da se odgovarajuća akcija Saveza komunista dezavuiše radikalističkim interpretacijama i ekstremističkim provedbama. Tako se, pod firmom dosljednosti u realizaciji kursa, mnogi konkretan poduhvat pokušava pretvoriti u svoju suprotnost i perfidno kompromitovati. Ovaj drugi oblik takozvane indirektne oponentske svijesti i djelatnosti je daleko „funkcionalniji" i za nas utoliko opasniji.

Tako je, recimo, bilo sa ustavnom reformom. Dok su joj se unitaristi suprotstavljali s birokratsko-centralističkom alternativom za „spasavanje" integriteta Jugoslavije, dotle su je nacionalisti, u ime tobožnje dosljednosti, dovodili do apsurdnog konfederalno-separatističkog ekstrema. Tako je bilo i sa afirmacijom muslimanske nacije. Dok su tu naciju srpski i hrvatski hegemonisti otvoreno etiketirali kao proizvoljnu politikantsku konstrukciju za koju nema, tobože, nikakvog racionalnog socijalno-istorijskog osnova, dotle su je velikomuslimanski nacionalisti, u ime navodnog dovršavanja procesa nacionalne emancipacije, željeli utemeljiti u takozvanim nacionalnim institucijama i proglasili je jedinim autentičnim nacionom na bosanskohercegovačkom prostoru.

Isti fenomen direktno će se manifestovati i u politici privredne reforme, pa će čvrstorukaši otvoreno liti suze za izgubljenim konformističkim mirom i sigurnošću pod okriljem etatističkog reda i svemogućeg državnog plana, a tehnokrate će na liniji „konsekventnog" prakticiranja ekonomskih kriterija, u ime apstraktno shvaćene racionalnosti i efikasnosti po svaku cijenu, potiskivati sve humanističke vrijednosti i proglasiti neku vrstu domaće izvedbe teorije o kraju (komunističke) ideologije.

Kao što smo već vidjeli, slično će se dogoditi i sa politikom oslanjanja na vlastite snage i odgo-

vornosti za društveno-ekonomski razvoj Republike, pa će direktni otpor biti izražen u dešperaterskom potcjenjivanju takvih mogućnosti, fatalističkom podsmjehu koji čeka spas „odozgo" i zapomaganju da, eto, nekim autarhičnim „bosanskim modelom socijalizma" prijetimo da demontiramo integritet federalnog mehanizma, a ekstremistička „podrška" ići će na potpuno zatvaranje bosansko-hercegovačke privrede, izolacionizam, strategiju pogodbe putem pritiska i preglasavanja sa ostalim republikama, na razbijanje jedinstvenog jugoslavenskog tržišta, zamjenu saveznog etatizma ne samo republičkim nego čak regionalnim i opštinskim etatizmima.

Ta se posunovraćena dijalektika direktnog i indirektnog bojkota svakodnevnih gradilačkih napora složenih evolutivnih procesa i neprestane sedimentacije najboljih rezultata u samoupravnom socijalističkom revolucionisanju društvenog života u Republici, kao neodvojivom segmentu jugoslovenske zajednice, po Branku Mikuliću, najtransparentnije manifestovala u neuspjelom pokušaju negativne diferencijacije i izazivanju sukoba generacija među rukovodećim kadrovima u Bosni i Hercegovini. Nedvosmislene liderske ambicije da se nametne mimo demokratske procedure u društvu i Savezu komunista, plasirane su, uglavnom, pod plaštom opšteprihvaćenih načela i čak uz zahtjev za njihovim energičnijim i dosljednijim provođenjem. Podtekst je bio jasan: „prepustite stvari nama", „mi bismo to bolje jer mi smo to i stvarali pa smo istorijski predestinirani da dociramo i poučavamo i samoupravno organizovane radne ljude i građane i njihove legalno izabrane rukovodeće predstavnike", „mi imamo apriorno pravo da prosvjetiteljski brinemo". I tako se, po Mikuliću, i toga puta opozicionerstvo, kao karijerizam, frakcionaštvo i borba za vlast, ispoljilo na indirektan način zaklanjajući se, u stilu lupanja na otvorena vrata, iza radikalizacije onih istih ciljeva i načela za koja se i mi borimo i koje ostvarujemo.

Ova shema, odnosno stereotip opozicionarskog, s jedne strane, otvorenog negiranja, a, s druge, radikalističko-ekstremističkog kompromitovanja najznačajnijih koraka u izgradnji i realizaciji samoupravnog socijalističkog koncepta Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji, mogla se i može pratiti u svakom aspektu i svakoj karici našeg društvenog razvoja. Zato Branko Mikulić dosljedno insistira na nijansiranoj diferencijaciji i produbljenoj analizi objektivno neprijateljskog djelovanja, i to baš onog indirektnog, mimikrijski kamufliranog, koje se samo taktički, iza transparenata Saveza komunista, poziva na devize udruženog rada, jer je svjesno toga da je danas kod nas jedino pod tim samoupravnim socijalističkim znamenjima „revolucije koja ne zastaje" praktično uopšte i moguće izaći iz konzervativne pomrčine na javnu političku scenu. Mogli bismo zaključiti da knjiga *Rasprave* ima posebno mjesto u okviru Mikulićevog stvaralačkog političko-teorijskog opusa. Čini se, takođe, da Mikulić ovoga puta u obrazlaganju svojih, i ne samo svojih, stavova i ocjena o tome „za šta smo i protiv čega smo" nije bio ograničen formom intervjua, kao u prethodnoj knjizi, nego je imao prilike da dâ razmaha unutarnjoj logici svojih izlaganja. Pri tome, što je posebno važno, autorov tekst nije ni sada ništa izgubio na svojoj komunikativnosti, neposrednosti kazivanja, jezgrovitosti formulacija, jednostavnosti i jasnosti jezika — što su sve odlike antipodne klasičnoj građanskoj političkoj verbalizaciji. To je, dakle, onaj antigrađanski stil političke komunikacije, toliko izražen i u prethodnoj Mikulićevoj knjizi, a koji je na ovim stranicama još jednom potvrđen titovskom tradicijom obraćanja samoupravnoj socijalističkoj javnosti. Pri tome javnost je pojmljena kao subjekt samoupravne socijalističke samodeterminacije. Zato ovu knjigu i ne treba čitati iz puke intelektualne radoznalosti, samo da bi se saznalo ono što u njoj piše, nego prije svega da bi to znanje

poslužilo za akciono ravnanje pri svakodnevnom revolucionarnom mijenjanju postojećeg, u smislu Marksove jedanaeste teze o Fojerbahu. Ovo djelo je koristan doprinos tome da bismo se mi, ovdje i sada, u horizontu vizije klasika marksizma i smjerom Titovih putokaza, što uspješnije probijali ka asocijaciji slobodnih proizvođača.

Nenad I. Kecmanović

Maternji jezik — „državni jezik"

(Forum", Novi Sad, 1976, strana 346)

U široj javnosti nije dovoljno zapažen ovaj zbornik naučnih i stručnih radova u kojima autori razmatraju pitanja koja su značajna ne samo za vojvođansku već i širu jugoslovensku zajednicu. Možda ova vredna knjiga nije u većoj meri prodrla u društveno-političku i pedagošku javnost i stoga što je štampana samo na mađarskom jeziku *(Anyanyelv — „Államnyelv")*.

Okupivši 18 autora, urednik ove publikacije, Laslo Rehak, našao se pred složenim zadatkom da stvori tematsku, sadržajnu i logičku celinu naučnih rasprava, stručnih analiza i članaka o osetljivom krugu pitanja koja se odnose na ravnopravnu upotrebu jezika naroda i narodnosti Vojvodine. I pored teškoća na koje urednik u svom predgovoru ukazuje, on je uz ne male napore uspeo da u celini ostvari zamisli izdavačke kuće „Forum", a i svoj koncept namene pripređenih tekstova. Činjenica je, naime, kako to i L. Rehak ističe, da je o ovim pitanjima neophodno sticati šira znanja zato što se danas već „izvanredno proširio krug onih koji treba da odlučuju o jezičkoj ravnopravnosti i o uređivanju javne upotrebe jezika". S tim u vezi L. Rehak u isto vreme ima na umu i činjenicu da prikazivanje tih složenih pitanja ne sme da vodi „zastrašivanju" samoupravljača u njihovim nastojanjima da u sopstvenim uslovima života i rada samoinicijativno i samostalno traže odgovarajuća rešenja za ravnopravnu upotrebu jezika naroda i narodnosti.

Pozivajući odabrane autore da prikažu rezultate svojih novijih i neobjavljenih istraživanja, urednik napominje da nije u potpunosti ostvarena zamisao o unošenju u ovaj zbornik i onih radova u kojima su istraživane kako veze tako i odnosi između kulturnog života, stvaralaštva i ravnopravne upotrebe jezika naroda i narodnosti.

Pomenutih 18 priloga urednik je rasporedio u tri poglavlja, ističući da je pri tome težište stavljeno na problem javne upotrebe jezika, iako to ne treba shvatiti kao sužavanje tih komunikacija na korišćenje jezika samo u službenim kontaktima niti, pak, kao pojednostavnjivanje u suštini složenih pitanja ravnopravnosti jezika naroda i narodnosti u brojnim oblastima našeg zajedničkog razvoja i življenja. Svestan te složenosti, L. Rehak, kao vrstan poznavalac te problematike, upozorava da se upravo stoga što je reč o „složenom pitanju, pružaju brojne prilike mistificiranja", što dosta uspešno možemo „ograničavati ako svoja znanja o upotrebi jezika stalno umnožavamo i ako okvire tih znanja" i njihovog delovanja „stalno proširujemo" (str. 8—9), ne zaboravljajući pri tom na dejstvo i drugih faktora koji će zahtevati da ponekad svoja saznanja o ravnopravnom korišćenju jezika oslobađamo od njihove opterećenosti „jezičkom oblogom".

Dijapazon saznanja koja autori iznose i pitanja koja pokreću — prilično je velik. Rezultati njihovih posmatranja i istraživanja, međutim, značajni su ne samo zbog izvedenih zaključaka već i stoga što podsticajno deluju na preduzimanje daljih, dubljih proučavanja.

Desanka Romić ističe da bi u jednoj obimnijoj studiji, ili u više monografija, trebalo pokazati kakvi su praktični rezultati pos-

tignuti u povezivanju psiholoških, lingvističkih i pedagoških saznanja. To nesumnjivo upućuje na neophodnost preduzimanja interdisciplinarnih istraživanja, kao i sveobuhvatnijeg sagledavanja *teorijskih pitanja odnosa jezika i društva,* koja D. Romić u svome radu inače razmatra. Isto tako je nužno sagledati dimenzije i kvalitete u kojima se ostvaruje sinteza sa dostignućima nauke u ovoj oblasti u našim uslovima. Ne manje značajna je i sledeća konstatacija ovog autora: korišćenje savremenih sinteza u cilju povišavanja nivoa društvenih efekata u brojnim delatnostima individue iziskuje — kako ističe D. Romić — određene promene u našoj društvenoj praksi ostvarivanja ravnopravnosti jezika. S razlogom se to upozorenje i konstatacija (str. 16) mogu povezati s jednom drugom (str. 19) koja upućuje na interdisciplinarna istraživanja oblika i uticaja zavisnosti i veza u okolnostima u kojima bi trebalo utvrditi dimenzije korišćenja nekog jezika narodnosti i od strane onih kojima to nije materinji jezik.

Značajnim pitanjima društveno-političkog i socijalno-psihološkog karaktera bavi se Gazmend Zajmi u svojim istraživanjima o jeziku. On konstatuje da u *razmatranju jezika kao determinišućeg faktora bića i položaja naroda,* u cilju razumevanja, treba da se krećemo u tri pravca. Jedan podrazumeva izučavanje odnosa između jezika i nacionalnog individualiteta, drugi upućuje na proučavanje stvaralačkih elemenata u kojima se prožimaju jezik i interesi naroda, dok treći iziskuje uvažavanje značenja jezičkog faktora u odnosima između nacija (str. 38). Svoja istraživanja autor proširuje i na značajne fenomenološke i sadržinske odlike jezika koje čine polaznu osnovu za stvaranje sistema teza o položaju jezika narodnosti. To je, kako autor ističe, posebno značajno za našu zemlju kao višenacionalnu zajednicu. On navodi osnovne teze — u osam grupa — koje se odnose na pomenuti problem položaja jezika narodnosti (str. 34. i dalje). Iako napominje da ne pretenduje na iscrpnost, valja reći da skreće pažnju na veći broj pitanja koja mogu biti predmet posebnih istraživanja.

Formiranjem suštinskih političkih gledišta u jugoslovenskom revolucionarnom radničkom pokretu o upotrebi jezika narodnosti zaokupljen je u svojim istraživanjima Laslo Rehak. Iako u svome radu polazi od pitanja — da li se danas može saopštiti nešto novo o jezičkoj ravnopravnosti u našoj zemlji, ipak se valja složiti sa sledećom konstatacijom autora: ako se u istraživanju formiranja stanovišta o jezičkoj ravnopravnosti ne ograničavamo samo na sagledavanje događaja u bliskoj prošlosti, već zahvatamo duži vremenski period, za budućnost je — i ako ne sasvim pouzdano — moguće u magistralnim linijama predvideti i težišne teze koje bi doprinele daljem razvijanju i učvršćivanju ravnopravnosti u upotrebi jezika. A upravo ako se sve to ima na umu, kako ističe L. Rehak, iz pitanja jezičke ravnopravnosti će u budućnosti postepeno nestajati neposredno naglašavan politički element, pošto će se i u našoj stvarnosti sve više postizati to da se pojedinac, i kao samoupravljač i kao društveno biće, afirmiše istupajući na svom maternjem jeziku.

Ištvan Seli argumentovano govori *o desetogodišnjoj delatnosti i perspektivama jugoslovenskog udruženja za negovanje mađarskog jezika,* ističući njegov cilj, osnovne zadatke i funkcije. S razlogom i realno naglašava da je „plevljenje i baštovanstvo" već trebalo zameniti institucionalizovanim radom na negovanju jezika, uz oslobađanje ove delatnosti usko stručnih gledanja i stanovišta. Neophodno je pri tom, kako kaže autor, uvažavati naš savremeni društveni razvoj i nove tendencije u ostvarivanju jezičke ravnopravnosti, ukoliko se ne želi postići da se pitanjima jezika ubuduće bivi samo nekoliko istaknutih lingvista (str. 60). Tek na Prvoj redovnoj skupštini udruženja (1968) ti ciljevi su jasno formulisani, a tokom Dana negovanja jezika, održanog u Adi 1970. posle njihovog temeljnog razmatranja,

ukazano je na potrebe neposrednog ostvarivanja tih ciljeva.

Delimične rezultate svojih dvadesetgodišnjih istraživanja jezičkih pojava u mađarskom jeziku Olga Penavin prikazuje u radu o *pojavama koje je, izučavajući ovu oblast, zapazila na ivicama, odnosno u perifernim naseljima* u kojima se govori tim jezikom. Značajni su zaključci do kojih je došla proučavajući odlike sadržinskih promena naročito kod školske dece u naseljima u kojima se kao komunikativni jezik na svim nivoima upotrebljava mađarski. Karakteristično je, ističe O. Penavin, da se u tim slučajevima dete u porodici pridržava jezičkih normi ukućana, a u školi takozvanih školskih normi izražavanja (str. 64). U naseljima u kojima su u upotrebi dva ili više jezika, prema nalazima autora, sve češće se nailazi na pojedince koji govore više jezika, što ponekad ide i na štetu negovanja maternjeg jezika ukoliko, na primer, u zabačenim selima, u školi ne deluje dobar stručnjak za mađarski jezik.

Istraživanja autorâ čiji su radovi svrstani u drugo poglavlje ovog zbornika odnose se na odredbe i stavove u ustavima, zakonima i statutima kojima se obezbeđuje ravnopravna upotreba jezika narodnosti pred državnim i pravosudnim organima, zatim u Saveznoj, republičkoj i Pokrajinskoj skupštini. Posebno mesto zauzimaju radovi u kojima se proučavaju putevi istorijskog razvoja višejezičnosti i pitanja pravnog regulisanja ravnopravnosti jezika naroda i narodnosti u Vojvodini. Ova dva rada po svom obimu čine čak 1/6 tekstova celog zbornika. U ovom, kao i u trećem poglavlju, neka ponavljanja su mogla biti izbegnuta (na primer, na više mesta su razmatrane odredbe o ravnopravnosti jezika naroda i narodnosti u SFRJ i SAPV, odlike istorijskog razvoja korišćenja jezika naroda i narodnosti i drugo.

U istorijskom razvoju i regulisanju pravnih relacija u upotrebi jezika naroda i narodnosti i u odnosima između takozvane većine i manjine u Vojvodini Reže Hok razlikuje pet značajnih perioda. Te periode pravnog regulisanja navedenih relacija autor, u vidu pregleda, razmatra u vremenskom razdoblju od feudalizma (1000. godina) do današnjih dana, stavljajući težište svojih proučavanja na dva razdoblja: 1941. godinu i donošenje Ustavnog zakona SAP Vojvodine.

U svom studijskom radu o *ustavnopravnom uređivanju ravnopravnosti jezika* Jožef Varadi razmatra pitanja koja su obuhvaćena Ustavnim zakonom SAP Vojvodine. S tim u vezi pruža argumentovana i podrobna objašnjenja pojmova i termina koji su značajni za potpuno i realno razumevanje i shvatanje zakonskih odredaba o regulisanju ravnopravnosti jezika naroda i narodnosti. Svoja razmatranja potkrepljuje preglednim i ilustrativnim statističkim podacima, posebno o ostvarivanju ravnopravnosti jezika u pravosudnoj službi (str. 101—102). Ukazuje i na nekoliko značajnih praktičkih pitanja kojima bi mogla biti posvećena i posebna istraživanja. Sve to, kao i utvrđeni zadaci i predložena praktična rešenja ostvarivanja ravnopravnosti jezika narodnosti u oblasti pravosuđa, pokazuje da je autor realno procenjivao u svome prilogu dostignuća, ali i uočavao probleme na čijem rešavanju valja još raditi.

Slična pitanja u svojim radovima proučavaju Jožef Matkovič i Arpad Horvat, dokumentovano razmatrajući problematiku *ustavnog uređivanja ravnopravne upotrebe jezika naroda i narodnosti*, odnosno *ravnopravne upotrebe tih jezika pred pravosudnim organima.* Utvrđuju da ustavi SFRJ i SRS predstavljaju pouzdanu osnovu ostvarivanja ravnopravnosti u korišćenju jezika naroda i narodnosti, ne zapostavljajući pri tom realne mogućnosti ostvarivanja tih temeljnih prava u uslovima daljeg i trajnog procesa razvijanja sistema samoupravljanja u nas. U tom cilju, kako utvrđuje J. Matkovič, valja stalno preispitivati dimenzije i strukturu uslova koji se stvaraju, ili ih tek treba obezbeđivati (str. 122), radi nesmetanog ostvarivanja ustavima i zakonima utvrđenih prava na ravnopravnu upotrebu jezika naroda i

narodnosti. Posmatrajući ravnopravnost jezika naroda i narodnosti kao fenomen pravnog značenja, A. Horvat ističe da ostvarivanje ovog prava u oblasti kulture, saopštavanja misli i uspostavljanja uzajamnog razumevanja (str. 158) predstavlja bitan uslov postizanja ravnopravnosti naroda i narodnosti ne samo u Vojvodini već i celoj Jugoslaviji.

U svojoj opsežnoj studiji Vladimir Popin proučava brojna pitanja koja se odnose na *pravno regulisanje ravnopravne upotrebe jezika naroda i narodnosti.* Svoja istraživanja proširuje i na utvrđivanje stanja u ostvarivanju ravnopravnosti u korišćenju jezika, kako je to predviđeno u statutima vojvođanskih opština, zatim u radnim i društveno-političkim organizacijama, a ne zapostavlja ni teškoće i probleme na koje se nailazi u rešavanju tih složenih pitanja. Na osnovu brojnih izvora autor razmatra pitanja pojmovnog određenja maternjeg jezika i pisma, podrobno analizira preduzete mere i postignute rezultate u ostvarivanju jezičke ravnopravnosti u Vojvodini. Inače, i u ovom i u drugim radovima ovog zbornika ima izvesnih ponavljanja kad je reč o razmatranju istorijske građe. No važno je istaći da autor studiozno analizira stanje i rezultate postignute u ostvarivanju prava na upotrebu jezika u današnjim vojvođanskim uslovima. Konstatujući da je ravnopravnost u korišćenju jezika ostvarena tek oslobodilačkom borbom jugoslovenskih naroda i narodnosti, V. Popin ukazuje na neophodnost ugrađivanja pravnih normi u dalji proces unapređivanja samoupravnih odnosa i, s tim u vezi, na dostizanje odgovarajućeg nivoa i kvaliteta ravnopravne upotrebe jezika naroda i narodnosti.

Razmatrajući problem *jezičke ravnopravnosti u okvirima funkcionisanja Savezne skupštine,* Koča Jončić utvrđuje da su sa formalno-pravnog stanovišta ovi odnosi regulisani odgovarajućim pravnim aktima i da se doslednim sprovođenjem njihovih odredbi postižu određeni rezultati (str. 125—126). Međutim, kako autor ističe, znatno je složeniji, a nedovoljno konkretizovan i razrađen problem suštine i sadržine slobodne i ravnopravne upotrebe jezika — izuzimajući obrazovanje na maternjem jeziku, gde smo se (apstrahujući praktične teškoće) suočavali sa relativno malim brojem dilema (str. 127). Autor s razlogom naglašava da se rešavanju svih tih pitanja ipak najveća pažnja posvećuje u socijalističkim autonomnim pokrajinama.

Sedam radova u trećem poglavlju zbornika obuhvata ostvarivanje ravnopravnosti u korišćenju jezika narodnosti i naroda u vaspitno-obrazovnim institucijama Vojvodine. U tim se institucijama, kako su isticali i ostali autori u svojim prilozima, najdalje otišlo u primeni i realizovanju prihvaćenih i zakonskim odredbama regulisanih prava na upotrebu maternjih jezika. Tako Gabor Janoši u svome radu posmatra, na osnovu analize ustavnih i zakonskih odredaba i numeričkih pokazatelja, *ostvarivanje obrazovanja na maternjem jeziku u jugoslovenskim okvirima.* Ističući da se znatne teškoće još javljaju u ostvarivanju obrazovanja na maternjem jeziku stručnih kadrova — pripadnika narodnosti, autor napominje da valja imati na umu da smo probleme ove vrste počeli rešavati tek u socijalističkoj Jugoslaviji. Slične teškoće se uočavaju i pri ostvarivanju prava na obrazovanje na maternjem jeziku narodnosti u višem i visokom školstvu (na primer, u obrazovanju medicinskog i tehničkog kadra).

O nekim značajnijim *psihološkim relacijama učenja i upotrebe maternjeg jezika* piše Jožef Capar, naglašavajući da se još ne posvećuje dovoljno pažnje istraživanjima ovih relacija koje nisu identične onima u nastavi stranih jezika. Autor pravilno konstatuje da u oblasti dvo- i višejezičnosti u vaspitno-obrazovnoj delatnosti još govorimo — u pretpostavkama. Tek u novije vreme dobijamo za to područje korisne informacije i saznanja što nam ih pruža relativno mlada nauka — psiholingvistika. Zanimljivo je i sledeće zapažanje autora: učenje ne-maternjeg jezika valja diferencirano po-

smatrati (str. 221) pošto se taj jezik može učiti u bilingvalnoj sredini, u porodici i izvan nje, zatim pod uticajem uže socijalne sredine, a takođe i školskog obrazovanja. U sintetizovanom vidu J. Capar daje pregled shvatanja prednosti i nedostataka bilingvizma u učenju jezika posmatrajući u tim okvirima i delovanje dvojezičnosti na ukupan razvoj ličnosti, na motivisanost učenika za učenje i drugo.

Principijelna pitanja u koncipiranju dvojezičnosti u našem sistemu vaspitanja i obrazovanja, uz interpretaciju stečenih iskustava u toj oblasti u obrazovnim institucijama Subotice i okoline razmatraju Jožef Vajda, Lajoš Tot, Pal Šatai i Maćaš Horvat. Bitna je konstatacija J. Vajde: da se dvojezičnost kao društvena pojava ne može ograničiti na školske okvire (str. 232), pošto ona prodire u sve, ili bar u znatnu većinu oblasti našeg življenja i rada. Na temelju korišćene građe iz obimne domaće i strane literature autor izvodi zaključke koji mogu predstavljati podsticaj preduzimanju interdisciplinarnog istraživanja u ovoj, zasad još zanemarenoj oblasti. Polazeći od posmatranih vrednosti takozvanih teritorijalnih škola, zatim na osnovu brojnih podataka i njihove analize, uz temeljno razmatranje unutrašnje strukture i uslova u kojima svoje zadatke izvršavaju osnovne škole sa nastavom na dva ili više jezika, Lajoš Tot, pored kritičkih ocena dosadašnjih ostvarenja, daje i korisne predloge o korišćenju raznih mogućnosti i oblika delovanja u školi, u cilju realizovanja zadataka zajedničkog vaspitanja mladih. U isto vreme, on ističe — kao i još neki autori — potrebu daljeg traženja odgovora na bitna pitanja iz ove oblasti: kako i koliko u datim uslovima ostvarujemo zadatke koje nam nameće zajedničko življenje mladih u jednoj sredini. Na temelju svojih posmatranja i proučavanja autor, takođe, smatra da se ozbiljno valja pozabaviti rešavanjem pitanja osposobljavanja i daljeg obrazovanja nastavnika koji rade ili treba da rade u obrazovnim institucijama u kojima se nastavno-vaspitni rad realizuje na dva ili više jezika.

Prikazujući i analizirajući rezultate svojih, u kvantitativnom smislu, širih proučavanja *nastavno-vaspitnog rada na jednom ili dva nastavna jezika*, Pal Šatai i Maćaš Horvat upoznaju čitaoca s nizom korisnih i instruktivnih podataka i zapažanja. Tako je Pal Šatai, proučavajući složene probleme dvojezičnog vaspitno-obrazovnog rada u šest većih i manjih naselja Bačke (severni deo), nastojao da, u okviru sedam komponenata tog oblika delatnosti obrazovnih institucija, utvrdi bitne odlike stečenih iskustava. Slično L. Totu, smatra, pored ostaloga, da osnovni problemi i slabosti u realizaciji postavljenih zadataka ne nastaju toliko zbog nejasnoća u koncepciji takozvanih teritorijalnih škola i dvojezičnog nastavno-vaspitnog rada koliko zbog neadekvatne pripremljenosti nastavničkog kadra, zbog nepostojanja pedagoško-psihološke službe koja bi u školama sistematski pratila i proučavala kako postignute rezultate tako i nastale probleme u ovoj oblasti. S obzirom na strukturu i drugih komponenata koje autor ističe, trebalo bi s nekim ranije započetim istraživanjima nastaviti, a nova postavljati kao obavezna i organizovanije ih sprovoditi. Sličnim se pitanjima u svojim razmatranjima bavi i Maćaš Horvat, proučavajući iskustva Vojvodine i Slovenije u ostvarivanju zadataka dvojezičnosti u vaspitno-obrazovnoj delatnosti škola. Kao i drugi autori, insistira na istraživanjima zasnovanim na nauci i uopštavanjima stečenih iskustava, što bi doprinelo, smatra autor, obogaćivanju i unapređivanju pedagoške teorije i prakse.

U svome radu *o stanju i perspektivama obrazovanja mladih na maternjem jeziku u Vojvodini* Zlatko Melvinger je dao mnogim podacima obogaćen pregled ostvarivanja ustavnih i drugih na zakonu zasnovanih prava naroda i narodnosti na obrazovanje na maternjem jeziku. Posmatrajući i izučavajući tu složenu problematiku razvojno i u njenim socio-ekonomskim, društveno-političkim i istorijskim dimenzijama, nastojao je

da ukaže na mogućnosti koje se u pedagoškom smislu mogu koristiti u realizovanju složenih zadataka u obrazovno-vaspitnom radu na maternjem jeziku, posebno kada je reč o narodnostima u Vojvodini.

Zbornik *Maternji jezik — „državni jezik"* značajan je doprinos proučavanju i uopštavanju teorijskih iskustava i dostignuća u ostvarivanju ravnopravnosti jezika naroda i narodnosti u Vojvodini. Svojim sadržajem i naznačenim dilemama, odnosno još nerešenim problemima, on može podsticajno delovati na preduzimanje još produbljenijih i sveobuhvatnijih istraživanja u ovoj delikatnoj oblasti vaspitanja i obrazovanja mladih u našoj višenacionalnoj socijalističkoj samoupravnoj zajednici.

Mihailo Palov

Др Душан Ичевић: Нација и самоуправљање

(„Побједа", Титоград, 1976, страна 236)

O pojmu i suštini nacije publikovano je i u nas mnogo teorijskih rasprava. Jedna od njih je i knjiga *Nacija i samoupravljanje* dr Dušana Ičevića. Ali ta se knjiga izdvaja kako sistematičnošću izlaganja osnovnog predmeta tako i temeljitom analizom mnogih savremenih interpretacija odnosa nacionalnog i klasnog u socijalizmu.

Obrađujući društveno-istorijske i teorijske odrednice nastanka i razvoja nacije, nacionalne države, socijalističkog samoupravljanja i federalizma kao oblika rešenja nacionalnog pitanja, dr Dušan Ičević, pre svega, ističe svoje viđenje nacije, koja je, po njemu, oblik globalnog socijalno-političkog grupisanja, na temelju razvijene društvene podele rada i specifičnih klasno-ekonomskih odnosa.

Polazeći od Marksa i Engelsa, koji su formulisali novo učenje o uslovima nastanka i razvoja nacija u klasičnim kapitalističkim zemljama, Lenjin je, po dr Dušanu Ičeviću, najpotpunije do sada definisao princip samoopredeljenja nacija i ulogu nacionalnog oslobođenja u proleterskoj revoluciji. Lenjin je pravo nacija na samoopredeljenja shvatio kao načelo i pretpostavku nastanka samostalnih socijalističkih država. On se dosledno borio za primenu tog principa u vreme stvaranja nove sovjetske države: „Mi zahtjevamo slobodu samoopredjeljenja, to jest nezavisnost, to jest slobodu odvajanja ugnjetenih nacija, ne zato da bismo maštali o privrednom cepkanju ili o idealu sitnih država, nego, naprotiv, zato što hoćemo krupne države i zbliženje, čak spajanje nacija, ali na istinski demokratskoj, istinski internacionalističkoj bazi, nezamislivoj bez slobode odvajanja."

Kako, uostalom, dr Dušan Ičević navodi, nacionalnim pitanjem se bavio i J. V. Staljin, kome se E. Kardelj, u polemici o stvarnim razlozima nastanka nacije, suprotstavio definicijom: „Nacija je, dakle, specifična narodna zajednica nastala na osnovu društvene podele rada epohe kapitalizma, na kompaktnoj teritoriji i u okviru zajedničkog jezika i bliske etničke i kulturne srodnosti uopšte."

Pošto u tom delu knjige piše i o samoupravljanju kao društvenom odnosu i sistemu globalnog društva, u kome radnička klasa i svi stvaraoci slobodno odlučuju o višku rada i političkoj organizaciji društva, dr Dušan Ičević definiše socijalističko samoupravljanje kao pravi socijalni ambijent za procvat i „odumiranje" nacije. On detaljno izlaže problematiku samoupravne integracije udruženog rada, samoupravnih produkcionih odnosa, savremene društvene podele rada, jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, ekonomske osnove nacionalne ravnopravnosti i integracije u samoupravnom federalizmu, zajedničkih razvojnih interesa i odnosa razvijenih i nedovoljno razvijenih republika i pokrajina, nacionalizma kao oblika dezintegracije nacija i višenacionalne federativne zajednice, nacionalnih protivrečnosti u savreme-

nom svetu, izvora i oblika nacionalizma itd.

Obrađujući suštinu i pojavu nacionalizma, dr Dušan Ičević, između ostalog, navodi: „U Jugoslaviji je, naime, uprkos svim progresivnim promjenama, nastupio nacionalizam u svojim ekstremnim vidovima, doživio ekspanziju, svoj nagli uspon i — pad." Svaki nacionalizam, kako ističe dr Dušan Ičević, uistinu je protiv samoupravljanja, a u krajnjem ishodu protiv stvarnih interesa nacije u ime koje nastupa. „Program nacionalizma je sukob", dodaje on, „a ne progres. Svakoj naciji i narodnosti je tako poguban vlastiti nacionalizam. On konzervira društvene odnose, pa teži da ih vraća na već preživjele; niveliše sve vrijednosti, čak do mediokritetstva. On iznuđuje jedinstvo nacije tobože radi prevazilaženja klasno-socijalne i političko-kulturne podijeljenosti pripadnika nacije ... U svojim političkim programima i namjerama, nacionalizmi su težili da u ime nacionalnih interesa razbiju Jugoslaviju ili uspostave svoj hegemonizam ..."

Poslednje poglavlje ove značajne knjige dr Dušan Ičević je razbio na nekoliko tema. Analizirajući pitanja višenacionalnih odnosa i novih svojstava socijalističkog samoupravnog federalizma, dr Dušan Ičević piše o našim socijalističkim republikama i kao samoupravnim društveno-političkim zajednicama. „Slobodni društveni federalizam", naglašava on, „koji se izražava kroz aktivnost tih organizacija i udruženja ugrađuje u federativne odnose organizovanu društvenu svijest o potrebi udruženih akcija, sredstava i snaga u svim društvenim sferama." Dakle, naše socijalističke republike i socijalističke autonomne pokrajine su „izraz garantovanja nacionalne ravnopravnosti, a ujedno kao samoupravne društveno-političke zajednice novi oblik sinteze klasnog i nacionalnog interesa, zasnovanog na pravu udruženih radnika, na društvenoj svojini i u sistemu samoupravljanja, da vladaju uslovima, sredstvima i rezultatima svog rada i svim društvenim poslovima".

S obzirom na to da je naš samoupravni federalizam izrastao na avnojevskim principima i tradicijama, istorijskim interesima jedinstvene radničke klase Jugoslavije i nacionalnoj ravnopravnosti, on u nas, iz godine u godinu, dobija svojstva neetatističkog usklađivanja odnosa višenacionalne zajednice, razbijajući pri tom ostatke velikodržavnog centralizma i tendencija separatističkog razdvajanja. Stoga i dr Dušan Ičević konstatuje: „On je, institucionalnim sistemom koji se može stalno usavršavati, i realnom društvenom praksom koja se može još odlučnije progresivno mijenjati na smjeru radničko-klasnih interesa i nacionalne ravnopravnosti, — izraz mogućnosti da se opšti trend etatizacije, karakterističan za savremena federativna uređenja, zamjenjuje neposrednom demokratskom organizacijom svih društvenih odnosa i ravnopravnom konstruktivnom saradnjom federalnih jedinica." Ukratko: revolucionarno ostvarivanje samoupravnog federalizma je dug i mukotrpan posao, potrebna je ustrajna i organizovana praktično-politička akcija da se ustavne formulacije pretvore u stvarnost.

Iz narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, neposredno-demokratskog samoupravnog karaktera političkog sistema, bratstva i jedinstva ravnopravnih nacija i narodnosti i težnje za slobodnim, mirnim i samostalnim razvojem, proizišla je i politika nesvrstanosti. U zaključku analize tog pitanja, dr Dušan Ičević konstatuje: „Međunarodna politika nesvrstanosti u sebi spaja klasne i nacionalne interese, pošto je usmjerena protiv svake eksploatacije i neravnopravnosti. Osnova za ravnopravnu saradnju je nezavisnost nacija i država." To isto nalazimo i kod Engelsa, koji kaže: „Nacionalna nezavisnost u stvari predstavlja osnovu za svaku internacionalističku saradnju."

Dr Dušan Ičević nam je celovito i studiozno prezentirao veoma složen problematsko-tematski sklop odnosa nacionalnog i klasnog u uslovima socijalističkog samoupravljanja, te stoga, u zaključku, možemo reći da njegova knji-

ga *Nacija i samoupravljanje* predstavlja značajan prilog marksističkom tumačenju uloge nacije i klase u savremenom svetu.

Đurica Labović

„Međunarodni radnički pokret", br. 1 i 2/1977.

(Časopis za teoriju i praksu socijalizma)

Časopis „Međunarodni radnički pokret" je svojim prvim prošlogodišnjim brojem ušao u dvadesetu godinu delovanja. (Počeo je da izlazi 1958, kao glasilo tadašnjeg Instituta za međunarodni radnički pokret, a od januara 1974. izdavači su mu Institut za međunarodnu politiku i privredu i Institut za radnički pokret.) U uvodnoj belešci Uređivačkog odbora se napominje: „U svim ovim godinama časopis je menjao svoj spoljni izgled, menjao pojedine rubrike, bivao nekad slabiji nekad bolji, ali je uvek zadržao svoju osnovnu programsku orijentaciju, da bude, kako to u njegovom podnaslovu stoji — časopis za teoriju i praksu socijalizma." Sa poslednjim pretprošlogodišnjim brojem istekao je i mandat Uređivačkom savetu, Uređivačkom odboru i glavnom i odgovornom uredniku, Mirjani Janković, koja je, „ponevši glavni teret uređivanja časopisa, i najviše doprinela njegovom uspešnom predstavljanju u javnosti". Novi glavni i odgovorni urednik je dr Brana Marković.

U poslednje vreme u međunarodnom komunističkom pokretu pokretane su žive rasprave o nekim bitnim pitanjima socijalističkih procesa u savremenom svetu, puteva društvenog preobražaja, odnosa komunističkih i radničkih partija, te socijalističkih zemalja. Jedno od važnih je tumačenje pojma, sadržine i kriterijuma proleterskog internacionalizma. S obzirom na značaj internacionalističke saradnje i solidarnosti u radničkom pokretu i polemike koja se razvila posle Konferencije evropskih komunističkih partija u Berlinu, časopis „Međunarodni radnički pokret" u dva prva broja za 1977. objavljuje nekoliko radova posvećenih toj temi. U prvom broju se donosi deo šire rasprave dr Dragutina Lekovića o proleterskom internacionalizmu u delima klasika marksizma pod naslovom *Marksovo i Engelsovo shvatanje proleterskog internacionalizma.*

Definisanje osnovnih komponenti sadržaja proleterskog internacionalizma, po Dragutinu Lekoviću, vezano je za Marksovo i Engelsovo otkrivanje klasnog antagonizma u buržoaskom društvu i određivanje svetskoistorijske uloge proletarijata kao subjekta borbe za socijalizam. Marks i Engels su istorijsku ulogu proletarijata definisali već u svojim radovima iz 1844. Taj rani period razrade teorije proleterskog internacionalizma karakterišu: njihovo naglašavanje svetskoistorijskog postojanja proizvodnih snaga i time prouzrokovane egzistencije proletarijata; teorijsko obrazloženje (antagonizma klasa) uopšte, a proletarijata prema buržoaziji napose; isticanje solidarnosti proletarijata kao zaloge njegovog uspešnog obračuna sa vlašću kapitala i političkom vladavinom buržoazije. Dakle, internacionalizam je u tim Marksovim i Engelsovim radovima shvaćen kao izraz klasnog bića i sudbinske povezanosti proletarijata, kao klasni savez proletarijata protiv međunarodne buržoaske vladavine.

Konkretniju elaboraciju pojma i sadržine proleterskog internacionalizma, smatra autor, Marks i Engels će dati kada budu poodmakli u razradi svojih opšteteorijskih i socijalnopolitičkih shvatanja, kada svoja teorijska ubeđenja objedine sa konkretnom političkom akcijom i kada budu teorijski uopštavali iskustva te revolucionarne akcije. Na taj način elaboracija njihovog shvatanja proleterskog internacionalizma predstavlja specifičan izraz konstituisanja celokupnog njihovog učenja, momenat totaliteta.

S tim u vezi autor ističe da za Marksa i Engelsa internacionalizam nije bio samo stvar naučnih analiza i teorijskih definicija nego i stvar konkretnog, to jest praktično-revolucionarnog angažovanja u tom pravcu. Neposredna povezanost teorijske razrade pojma proleterskog internacionalizma sa njihovom praktičnom borbom za oživotvorenje internacionalizma potvrđuje sva njihova aktivnost u tom domenu.

Pošto je istražio genezu i analizirao sadržaj pojma proleterskog internacionalizma u Marksovom i Engelsovom teorijskom i praktičnom radu, autor ističe da taj princip prožima ne samo celokupni njihov bogati opus nego i da je okosnica njihovih najtemeljnijih i najznačajnijih dela — *Manifesta Komunističke partije, Građanskog rata u Francuskoj* i *Kritike Gotskog programa.* To nepobitno dokazuje, zaključuje autor, da je internacionalizam, prema Marksu i Engelsu, ne samo temeljni princip nauke socijalizma već i strateško određenje pokreta.

U ovom broju časopisa objavljeni su i radovi dr Dušana Prelevića *Društveni i vojno-strategijski aspekti kubanske socijalističke revolucije,* Brane Smiljanić *Skandinavski sindikati — centralizacija ili demokratija,* Dragića Kačarevića *Proučavanje uticaja dela Marksa i Engelsa na shvatanja Svetozara Markovića — kritička analiza primene statističke metode".*

U organizaciji Istraživačkog centra za međunarodni radnički pokret Instituta za međunarodnu politiku i privredu i časopisa „Međunarodni radnički pokret" održan je 13. aprila 1977. razgovor za „okruglim stolom" o temi *Zapadnoevropski komunistički pokret danas,* u kojem je učestvovalo oko četrdeset naučnih i društveno-političkih radnika. Kao baza za diskusiju poslužile su teze dr Zorice Priklmajer-Tomanović *Komunističke partije zapadoevropskog Sredozemlja u novim uslovima.* Časopis je u svom drugom broju za 1977. objavio te teze i autorizovane priloge učesnika ovog razgovora. Razmena mišljenja o pitanjima koja su izazvala polemike i izvan zapadnoevropskog komunističkog pokreta, a povodom kojih i među jugoslovenskim marksistima ima određenih neslaganja, svakako je predstavljala doprinos sistematičnijem i naučno-kritičkijem pristupu toj problematici.

U Tezama se, pre svega, ukazuje na činjenicu da su se sedamdesetih godina ovog veka, a naročito u drugoj polovini toga razdoblja, komunističke partije zapadnoevropskog Sredozemlja našle u objektivno izmenjenim uslovima koji deluju na njihov položaj i politiku. Novonastala situacija otvara potrebu progresivne alternative koja se ne identifikuje sa „uspostavljanjem socijalizma", premda znači uvođenje socijalističkih elemenata u društvene strukture. U diskusiji je bilo pokušaja da se jasnije istakne protivrečan stav tih partija prema pitanju — da li je socijalizam na dnevnom redu ili nije. U tom kontekstu je interesantno mišljenje (Zorica Priklmajer-Tomanović) da osnovna razlika između mirnog i oružanog puta u socijalizam nije u sredstvima borbe, već u tome što oružani put implicira rušenje starog da bi se izgradilo novo, a mirni podrazumeva da se stvaranjem novog ruši staro.

Ovde treba spomenuti i polemički intoniranu diskusiju povodom nekih shvatanja u međunarodnom radničkom pokretu, a ponekad i kod nas, čiji pobornici u načelu prihvataju različite puteve u socijalizam, ali ukazuju da se već sada može uočiti da oni ne sadrže dovoljno elemenata koji bi obezbeđivali društveno oslobođenje rada, ili, pak, da im prete takve zamke i opasnosti da je možda bolje da ih se „odreknu" i prihvate onaj „pravi" put (Brana Marković).

Sve se više afirmiše stanovište tih partija da demokratija predstavlja ključno pitanje borbe za socijalizam i njegove izgradnje. Naglašeno je, zatim, da se komunističke partije zapadnoevropskog Sredozemlja izjašnjavaju za pluralistički tip socijalističke demokratije u obliku socijalističke parlamentarne demokratije. U neposrednoj vezi sa pitanjima demokra-

tije je i odbacivanje pojma „diktatura proletarijata" koji tim partijama ni kao termin ne odgovara (Teze). Bliže sagledavanje i konkretizacija orijentacije ka naglašavanju uloge demokratije stvara jedno na izgled kontroverzno područje u strategiji tih partija: s jedne strane, prioritetnim zadatkom se proglašava osvajanje komandnih pozicija u državnim organima i telima nacionalnog i opštedruštvenog karaktera (etatistička tendencija), a, s druge, logika ukupnog koncepta upućuje na neophodnost razvijanja neposredne demokratije kao jedinog instrumenta demokratizacije sistema. U diskusiji je bilo nastojanja da se što više precizira to pitanje.

U raspravi je značajna pažnja posvećena i opasnosti od takozvane socijaldemokratizacije komunističkih partija zapadnoevropskog Sredozemlja. U Tezama je naglašeno da ta opasnost uglavnom potiče od njihovog nastojanja da se borba za društvene promene održi u okvirima institucionalizovanih kanala sistema, što nameće višestruke kompromise. Brana Marković je, učestvujući u diskusiji, to pitanje razmatrao sa tri aspekta: a) sa stanovišta puteva preobražaja: mirni put u socijalizam, naime, implicira delovanje u okviru postojećeg političkog sistema. Međutim, treba praviti bitnu razliku između socijaldemokratskog parlamentarnog i mirnog puta u socijalizam tih komunističkih partija; b) postoji značajna razlika između komunističkih i socijaldemokratskih partija u pogledu utvrđivanja socijalističkih ciljeva; c) sa stanovišta opasnosti oportunizma, odnosno konformizma: usled ograničenja koja institucionalni sistem višepartijske parlamentarne demokratije nameće, sam dolazak na vlast ne mora tim komunističkim partijama pružiti mogućnost da odmah radikalnije menjaju postojeći sistem. Potrebno je da budu ispunjeni i drugi uslovi. Dakle, ukoliko one, kada dođu na vlast, u prvo vreme ništa bitno i ne promene, ne treba ih zbog toga ocenjivati kao oportunističke ili konformističke. Brana Marković je postavio i pitanje: da li je moguća i „komunistizacija" socijalističkih, odnosno socijaldemokratskih partija? Većina učesnika u diskusiji je zastupala stav da opasnost od socijaldemokratizacije tih komunističkih partija nije dovoljan razlog da se njihova strategija odbaci. Sve strategije sobom nose rizike koji se ne mogu unapred izbeći, nego se moraju savladavati akcijom partije u borbi za ostvarivanje određene strategije. Dakle, za procenjivanje teorijskog značaja jedne političke orijentacije bitni su rezultati društveno-političke prakse (Stanislav Stojanović).

Nekoliko učesnika u diskusiji je razmatralo pojam „evrokomunizam", a činjeni su i pokušaji da se odrede elementi za jednu moguću njegovu definiciju. Ti elementi bi bili zapravo zajednički imenitelj političkih orijentacija tih komunističkih partija. U Tezama je rečeno da taj termin dopušta interpretaciju u smislu regionalnog centralizma i uniformnosti zapadnoevropskih komunističkih partija, pa je to i osnovni razlog što mu one nisu baš sklone, mada ga sve više tolerišu. Relativno celoviti pristup ovoj problematici dat je u izlaganju Branka Pribićevića. Termin „evrokomunizam", po njemu, zaista je sporan, ali zasad nema boljeg. Za njegovo bliže određivanje mogli bi poslužiti sledeći elementi: a) radikalni raskid evrokomunizma sa staljinističkom i dogmatskom prošlošću; b) energično zalaganje za samostalnost svih subjekata socijalizma, pa stoga i svake komunističke partije da svoju politiku gradi onako kako smatra da je najbolje; c) nastojanje da se opšta društvena teorija marksizma interpretira na novi način, a naročito da se na novi način prilagodi uslovima u kojima deluju te partije; d) „evrokomunizam" nosi u sebi (ne kao daleku tendenciju, već kao realnost) promenu ne samo metoda i instrumenata već i cilja. Ta promena bi se ogledala u tome što se napuštaju njegova određenja ekonomijom, partijom, državom, elementima vlasti. Umesto toga, sve više je takvih elemenata, kao što su humanizam, sloboda i demokratija; e) razvijanje novog tipa partije (kako u teoriji

tako i u praksi). Novina je u unutrašnjem ustrojstvu partije (težište se pomera od tradicionalne ćelije ka sekciji), delovanju principa demokratskog centralizma, položaju članova partije, zahtevima koji se postavljaju članu partije, ulozi koju ima ideologija kao kohezioni element partije, itd.

U Tezama je data i globalna ocena perspektive strategije tih komunističkih partija: položaj KP zapadnoevropskog Sredozemlja u novim uslovima karakteriše protivrečnost između porasta njihovog značaja na nacionalnom i internacionalnom nivou i povećanih teškoća sa kojima se upravo usled toga suočavaju. Druga protivrečnost je da te teškoće nastaju iz sukoba interesa ne samo između tih partija i kapitalističkog sveta već i nekih delova socijalističkog sveta. Traženje izlaza iz tih protivrečnosti, uz približavanje socijalističke alternative, obeležava period u kome se one danas nalaze, koji time postaje jedan od najtežih u njihovoj dosadašnjoj istoriji. U isto vreme, ovo razdoblje je u znaku pozitivnih izazova — perspektiva socijalističkog preobražaja (Stanislav Stojanović, Zorica Priklmajer-Tomanović).

U ovom, drugom broju časopisa objavljeni su još i radovi dr Dragutina Lekovića *Lenjin o proleterskom internacionalizmu*, dr Zorice Priklmajer-Tomanović *Zapadnoevropski komunisti i internacionalistička solidarnost*, dr Henrika Pisareka *Pitanje pominjanja K. Marksa i F. Engelsa i njihovih dela u radovima i pismima Svetozara Markovića*. U rubrici „Iz naučnokritičkih izdanja Instituta" objavljen je rad Marksa i Engelsa *Cirkular protiv Krigea*, kao i Engelsov rad *Komunisti i Karl Hajncen*.

Zoran Stanojević

„Погледи". бр. 1—2, 3—4 и 5/1977.

(Списание за општествени прашања)

Skopski časopis za društvena pitanja „Pogledi", u dvobroju 1—2 za 1977. god. pored stalnih rubrika (osvrti i prikazi), donosi priloge Hisena Ramadanija *Klasna i socijalna struktura visokorazvijenih kapitalističkih zemalja*, dr Georgi Stardelova *Sloboda stvaralaštva kao stvaralaštvo slobode*, dr Stevana Majstorovića *Pravo kulture: posebno pravo ili sadržaj svih prava čoveka*, mr Denka Denkovskog *Aksiološka dimenzija relacije čovek—društvo u Marksovoj koncepciji čoveka i društva*, mr Dušana Simovskog *Neki aktuelni aspekti problema definisanja nacije u sovjetskoj teoriji nacije*, Todora Simovskog *Migraciona kretanja 1912—1971. i reperkusije na izmenu etničkog sastava u Jegejskoj Makedoniji*, mr Metodija Nestorovskog *Pogledi na teoriju o granicama rasta* i mr Mirjane Malevske *Onemoćali Danijel Bel*.

Usled ograničenog prostora, zadržaćemo se samo ukratko na nekim aspektima priloga Todora Simovskog.

Koristeći se obimnom stranom i domaćom literaturom i statističkim pokazateljima, autor najpre navodi osnovne podatke o etničkom sastavu Jegejske Makedonije i ukazuje na značajnije posledice balkanskih ratova, da bi potom pristupio veoma iscrpnoj analizi migracionih kretanja i promena etničkog sastava stanovništva u Jegejskoj Makedoniji. Iz priloga se uočava da su migracije veoma specifične i kontroverzne u svojoj suštini i ne mogu se objasniti ako se ne postupi kako to čini autor i ako se ne uzme u obzir ceo sklop raznovrsnih odnosa između makedonskih Slovena i balkanskih saveznika i, kasnije u prvom svetskom ratu, između saveznika i zaraćenih strana.

Pored toga, autor se zadržava na problemima i posledicama iseljavanja Makedonaca iz Grčke iz-

među dva rata, u toku drugog svetskog rata, građanskog rata u Grčkoj i nakon njega.

U svom prilogu T. Simovski konstatuje da, i pored većih iseljavanja, Makedonaca u Jegejskoj Makedoniji ima relativno mnogo, a da u nekim oblastima — kao što su, na primer, Voden, Lerin i Kostur — i danas čine većinu stanovnika.

Drugim rečima, kako kaže autor, 220.000 Makedonaca što se ovde održalo nepobitno pokazuje da nije moguće iskoreniti narod koji je tamo vekovima živeo, i pored primene svih oblika denacionalizacije, i da priznanje njihove posebnosti i prava na razvijanje nacionalne kulture i tradicije vodi saradnji i zbližavanju naroda i zemalja.

U ovom dvobroju časopisa „Pogledi" posebno mesto zauzima i veoma zanimljiv osvrt mr Mirjane Malevske na knjigu Danijela Bela *Kulturne kontraindikacije kapitalizma.* U iscrpnom osvrtu ona, poput drugih naših teoretičara, konstatuje da savremena marksistička sociologija nije u stanju da dâ celovitu kritičku analizu svega što se događa u savremenom kapitalizmu. Ona takođe ističe da treba više nego do sada raditi na razvijanju politikološke misli, a posebno se zalaže za razvoj politikologije u SR Makedoniji.

Dvobroj 3—4 je sadržinski veoma bogat, a donosi i više priloga od velike vrednosti za primenu, koji ujedno doprinose višem teorijskom nivou časopisa.

U tom dvobroju izdvajaju se prilozi Ljupča Arsova *Ka pitanju istorije SKM*, Vladimira Dedijera *Drug Tito kao revolucionar i strateg i njegova borba za integritet i nezavisnost Jugoslavije*, dr Aleksandra Grličkova *U susret Jedanaestom kongresu SKJ*, Dragoljuba Stavreva *Aktuelna pitanja društvene akcije za izgradnju društveno-ekonomskih odnosa na osnovu Zakona o udruženom radu*, Vojislava Vukičevića, *Dvadeset i pet godina nordijskog saveta*, mr Aleksadra Petrovskog *Neke forme manifestiranja jedinstva rada materijalne proizvodnje i naučne delatnosti* itd.

Prilog Vladimira Dedijera *Drug Tito kao revolucionar i strateg i njegova borba za integritet i nezavisnost Jugoslavije* u stvari je njegov referat održan na svečanoj sednici SANU posvećenoj Titovim i našim jubilejima.

Autor se najpre osvrće na metodološke probleme savremene istoriografije, a zatim se duže zadržava na Titovoj dalekovidosti u proceni snaga u prvoj fazi svetskog rata, Titovoj čvrstoj veri da se samo oslanjanjem na sopstvene snage može izboriti oslobođenje zemlje, na Titovoj nesalomljivoj volji i upornosti u ostvarivanju postavljenih zadataka i njegovoj ulozi u stvaranju političke i vojne strategije našeg narodnooslobodilačkog rata.

Peti broj „Pogleda" donosi, pored redovnih osvrta i prikaza, radove Kire Gligorova *Osnovna organizacija udruženog rada — osnova za dalji razvoj samoupravljanja*, dr Aleksandra Hristova *Uloga SKJ u razvoju samoupravljanja*, Zdravka Lekovića *Jugoslovensko shvatanje prakse slobodne cirkulacije ideja, informacija i ljudi*, Borisa Nonevskog *Javno mnenje i kapitalistička država* i mr Stojmena Mihajlovskog *Institucionalno i formalno u ideološko-političkom obrazovanju.*

Kako nam prostor ne dopušta da se zadržimo na većini priloga, iako to zaslužuju, ukazujemo samo na raspravu dr Aleksandra Hristova *O ulozi SKJ u razvoju socijalističkog samoupravljanja.*

Istorijski odgovorne za izgradnju socijalističkog društva na samoupravnoj osnovi, radnička klasa i njena avangarda SKJ preuzimaju i odgovornost za ostvarivanje samoupravnih prava svih radnih ljudi. Autor analizira položaj i ulogu Socijalističkog saveza u našem samoupravnom političkom sistemu, osobito u oblasti zaštite samoupravnih prava, a zatim i ovlašćenja Sindikata na tome području. U prilogu je zatim reč o suštini funkcija ostalih društveno-političkih organizacija u zaštiti samoupravnih prava, kao i o značajnoj ulozi tih društveno-političkih organizacija u daljem razvoju samoupravnog sistema.

Na kraju pomenimo i to da se među prilozima posvećenim problematici udruženog rada, koji zauzimaju znatan prostor u svim brojevima časopisa „Pogledi" za prošlu godinu, ipak po mnogo čemu izdvaja rasprava Kire Gligorova *Osnovna organizacija udruženog rada — osnova daljeg razvoja samoupravljanja,* objavljena u petom broju časopisa. Njen autor, na visokom teorijskom nivou, razmatra sve značajnije aspekte ove inače veoma složene problematike naše socijalističke samoupravne prakse.

Jordan Jovanovski

Përparimi", br. 6/1977.

(Reviste shkencore)

Poslednji prošlogodišnji broj prištinskog dvomesečnog naučnog časopisa „Përparimi" („Preporod") tematskog je karaktera i posvećen je gotovo u celini događajima i ličnostima iz revolucionarne borbe Komunističke partije Jugoslavije na tlu Kosova.

Povodom četrdesete godišnjice osnivanja Oblasnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Kosovo i Metohiju u ovom broju objavljena su dva zapažena priloga. U uvodnom članku, pod naslovom *Prva oblasna konferencija Komunističke partije Jugoslavije za Kosovo i Metohiju,* Mahmut Bakali analizira specifičnosti uslova pod kojima je Komunistička partija Jugoslavije otpočela s organizovanim radom na tom području, ističući posebno ulogu i zaslugu Josipa Broza Tita za osnivanje tog najvišeg oblasnog partijskog foruma 1937. na Crnom vrhu kod Peći, i njegovo neposredno povezivanje sa Centralnim komitetom KPJ. U tome Bakali vidi začetak autonomije Kosova, koja je ostvarena nakon pobede socijalističke revolucije, kao i samostalnosti partijske organizacije Kosova u okviru Komunističke partije Jugoslavije. Bakali pri tom posebno naglašava jasnoću i doslednost politike Komunističke partije Jugoslavije u rešavanju nacionalnog pitanja u tom višenacionalnom regionu, politike koja je dovela do zajedničke borbe i pobede svih naroda i narodnosti u oslobodilačkom ratu.

U svom prilogu *Osnivanje Oblasnog komiteta KPJ i njegov rad na pripremi Komunističke partije Jugoslavije na Kosovu za revolucionarnu misiju,* dr Ali Hadri daje istorijski prikaz partijskog rada na Kosovu i Metohiji počev od 1929, te stvaranja prvih partijskih ćelija, organizacija SKOJ-a, formiranja pojedinih sreskih i okružnih komiteta KPJ i osnivanja Oblasnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Kosovo i Metohiju 1937. Hadri takođe razmatra različite akcije koje je KPJ preduzimala (demonstracije, štrajkovi, stvaranje Narodnog fronta, formiranje grupe dobrovoljaca za Španiju, razbijanje frakcije Petka Miletića, rad u Sindikatu, u vojsci i drugde), dosledno sprovodeći, pri tom, politiku nacionalne ravnopravnosti Albanaca, Srba i Crnogoraca i pripremajući mase za odbambeni rat protiv fašizma koji je već nadirao.

Iznoseći složenosti i specifičnosti situacije u kojoj je Komunistička partija Jugoslavije delovala na Kosovu u periodu između dva rata, Milutin Folić u prilogu pod naslovom *Obnavljanje KPJ na Kosovu 1930—1941,* takođe opisuje niz akcija što ih je Partija organizovala na tom području, počev od onih na kulturno-umetničkom i sportskom polju, do mobilizacije masa za štrajkove (rudnik „Trepča"), demonstracije (Peć 1940. godine), pa do formiranja širokog Narodnog fronta, ostvarujući tako svoju revolucionarnu misiju u predvečerje drugog svetskog rata.

Rad Fehmije Puškolija *Delovanje Komunističke partije Jugoslavije na Kosovu u cilju organizovanja radničke klase u sindikate 1919—1937.* predstavlja pregledan prikaz razvitka radničkog sindikalnog pokreta na Kosovu i borbe za njegovu klasnu samostalnost. U prilogu je posebno obrađen period obnavljanja sindikalnog pok-

reta na Kosovu 1933—1937, posle prekida nastalog zabranom rada Komunističke partije.

Članak Masara Rizvanolija, pod naslovom *Asim Vokši 1909—1937*, napisan povodom četrdesete godišnjice herojske smrti španskog borca Asima Vokšija, usredsređen je na životni put tog mladog revolucionara iz Đakovice, njegovu partijsku aktivnosti u Albaniji i junačku pogibiju 1937. u Španiji.

O Vladimiru Vladu Ćetkoviću, jednom od organizatora sindikalnog pokreta u Trepči, španskom borcu, učesniku narodnooslobodilačkog rata i narodnom heroju, časopis objavljuje prilog Milorada Vavića, pod naslovom *Vladimir Vlado Ćetković — španski borac i narodni heroj.*

Od posebnog su interesa za upoznavanje značajnijih ličnosti, koje su delovale s kraja XIX i početkom XX veka, kao preteče revolucionarnog pokreta na Kosovu, prilozi Sultane Kojčini *(Delegati sa Kosova na Vukovarskom kongresu)*. Masara Kodre *(Albanski komunista Zef Ljuši Mark — prva žrtva buržoaskog terora)*, Miodraga Nikolića *(Ilija Krasojević i njegov revolucionarni rad 1878—1922)* i Milice Babović *(Milić Šćekić)*. Veću pažnju pobuđuje i tekst Gordane Popović o pobedi komunista Kosova na izborima 1920. godine, te prilozi Izbera Hoti o Komunističkoj partiji Jugoslavije kao organizatoru proslave Prvog maja na Kosovu u periodu 1919—1937. i Hakifa Bajramija o ličnosti Koste Novakovića, jednog iz plejade poznatih boraca komunističkog radničkog pokreta, koji je likvidiran u poznatim Staljinovim čistkama 1938.

Ovim tematskim brojem časopis „Përparimi" dao je značajan prilog obeležavanju četrdesete godišnjice dolaska Josipa Broza Tita na čelo KPJ i osamdeset pete godišnjice njegovog života.

Dragoljub Moračić

„Нова думка" 16

Najnoviji, šesnaesti broj „Nove dumke" („Nove misli"), organa Saveza Rusina i Ukrajinaca Hrvatske, koji izlazi u Vukovaru, donosi na prvim stranicima završni dio studije Edvarda Kardelja o Titovoj stvaralačkoj ulozi u narodnooslobodilačkom ustanku i socijalističkoj revoluciji, u povodu njegova 85. rođendana i 40-godišnjice dolaska na čelo Partije. Za rusinskog čitaoca ima osobiti značaj, između ostalog, i zbog toga što se on prvi put sreće na svome jeziku s takvom vrsti cjelovitog prikaza i ocjenom događaja u vrijeme narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, s jedne, i pravim marksističkim pristupom cijelom ustanku, s druge strane. Zato je za sve proučavaoce narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u rusinskoj sredini poduhvat prijevoda, svakako, vrijedan naročite pažnje i priznanja. Ovo stoga što je malo marksističke literature prevedeno na taj jezik, pa je upravo ta materija, toliko bliska i dobro poznata kao cjelina, u pojedinim svojim dijelovima još nedovoljno proučena, pa i nedostupna široj čitalačkoj publici. Zapravo, to je dobrodošao prilog cjelokupnom knjižnom i publicističkom fondu rusinskih čitaonica, biblioteka i pojedinaca.

Od interesa je svakako i tekst što ga ovaj broj „Nove dumke" objavljuje u povodu 60-godišnjice oktobarske socijalističke revolucije. Naime, na rusinski jezik su prevedeni najbitniji dijelovi izlaganja člana Izvršnog komiteta Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije Josipa Vrhoveca, u okviru rasprave za okruglim stolom u Spomen-domu „Tito" u Kumrovecu, 10. oktobra 1977.

U ovom bloku časopis donosi na hrvatskosrpskom, odnosno srpskohrvatskom, jeziku prikaz knjige Vladimira Zelenina *Pod crvenom zastavom Oktobra.* U njoj se govori o sudjelovanju Jugoslavena u oktobarskoj revoluciji, a uredništvo „Nove dumke" je izdvojilo one dijelove u kojima je

riječ o Josipu Brozu i Stjepanu Supancu, također sudionicima velikih događaja na širokim prostorima tadašnje carske Rusije, od Karpata do Vladivostoka. Tada se Broz našao čak u Sibiru — Omsku, a prije toga i u čuvenim krvavim demonstracijama radnika i vojnika u Petrogradu, jula 1917, dok se Stjepan Supanc obreo u odeskom kraju, u seoskim komunama, što mu je mnogo koristilo kada se vratio u domovinu. Napomenimo da je Stjepan Supanc bio sekretar snažne partijske organizacije, koja je imala 1.500 članova u vrijeme čuvenog, jedinog u zemlji između dva rata, Vukovarskog, drugog po redu, kongresa KPJ, održanog juna 1920. Samo pola godine kasnije, po donošenju takozvane Obznane protiv Komunističke partije, Supanc je postao i prva žrtva na jugoslavenskim prostorima: žandarmi su mu na samu novu 1921. godinu pucali u potiljak. O tome svjedoči i Zelenin: „Već prvih mjeseci poslije povratka u domovinu, poginuli su mnogi jugoslavenski revolucionari, postavši komunisti u zemlji sovjeta. Prilikom napada policije na Radnički dom, poginuo je komunist, mladi slovenski arhitekt, Stjepan Supanc, koji je prošao sve stupnjeve „komunističkog univerziteta" u Rusiji: kao potporučnik austrougarske armije bio je u zarobljeništvu, služio je u Dobrovoljačkom korpusu Srba, Hrvata i Slovenaca, uzeo učešća u disidentskom pokretu, 1918. godine stupio u jugoslavensku grupu RKP(b), radio kao vrsni agitator i, vrativši se 1919. u domovinu, vodio partijski rad, dijelom i na pripremama Drugog, vukovarskog, kongresa KPJ." U oktobarskoj socijalističkoj revoluciji sudjelovao je i dio Rusina i Ukrajinaca iz Jugoslavije, pa je prikaz te knjige i za njih ne samo obnavljanje sjećanja nego i spoznaja više o velikanima naše jugoslavenske socijalističke revolucije, koliko na najširim prostorima toliko i na užim, zavičajnim, u ovom slučaju u Vukovaru i njegovoj okolici, u kojoj je radio Stjepan Supanc, između ostalih i s rusinskim revolucionarima svoga doba, jer je to kraj u kojemu živi najveći dio Rusina od ukupnog njihovog broja u SR Hrvatskoj.

S djelom Edvarda Kardelja, člana Predsjedništva CK SKJ i Predsjedništva SFRJ, čitalac „Nove dumke" se još jednom sreće, ovaj put s njegovom poznatom raspravom o pluralizmu samoupravnih interesa, koji je tako jezgrovito i plastično protumačio i na velikom savjetovanju u organizaciji Republičke konferencije SSRN Hrvatske, 11. novembra 1977. u Zagrebu. S obzirom na to da je izlaganje E. Kardelja već sutradan donijela cjelokupna jugoslavenska dnevna štampa, „Nova dumka" ga je mahom prepričala uz citiranje nekih dijelova, uključujući i onaj o sudjelovanju vjernika i svećenika u SSRNJ. Za Rusine je taj objavljeni prilog bio značajan stoga što su u ovom kraju rusinski svećenici i u vrijeme narodnooslobodilačkog rata bili uz narod i aktivno sudjelovali u narodnooslobodilačkom pokretu boreći se protiv fašizma, pa je tako i danas većina svećenika uz socijalističke snage i podržava njihove napore u izgradnji našeg samoupravnog socijalističkog društva, dok su pojedinci i neposredno uključeni u te procese, sudjelujući u kulturno-umjetničkom i publicističkom radu u svojim sredinama, kao vrsni muzičari, folkloristi, etnografi, etnolozi s fakultetskom naobrazbom, a kojih ova narodnost nema ni približno dovoljno. Bilo bi veoma dobro da se Kardeljeva knjiga u cjelini prevede na rusinski i ukrajinski jezik.

Bliska su cjelokupnom kompleksu narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije i naredna dva priloga: *Razvoj komunističkog pokreta u Kucuri u Vrbasu* Vladimira Biljnje i *Hapšenje decembra 1941. godine* Mihajla Kiša Hricovog. U prvom se iznose podaci o stvaranju prvih ćelija KPJ i SKOJ-a u Kucuri i Vrbasu, u središnjoj Bačkoj, u kojima i danas živi značajan dio Rusina i Ukrajinaca. „Tokom 1938. godine, piše Biljnja, Janko Kuhar je formirao u Kucuri vaspitne marksističke grupe od zaposlenih tvornice šećera i poljoprivrednih radnika-nadničara. U tim grupama

se radilo prema direktivama CK SKJ i druga Tita, u smislu formiranja snažne jedinstvene revolucionarne partije koja će moći osigurati jedinstvo misli i akcije i omogućiti savez sa seoskom sirotinjom i sebi obezbijediti povjerenje širokih narodnih masa..." (str. 36). Mihajlo Kiš Hricov donosi reminiscencije na hapšenje svoje i svojih drugova. Oni su djelovali u trojkama, koje su 1941. godine pripremale i digle ustanak i u vukovarskom kraju (Đoka Patković, Slavka Matić i Ivan Čonić 27. jula 1941. godine u Boboti). Ali, uslijed provale, našli su se pred prijekim ustaškim sudom, koji ih 15. januara 1942. osuđuje na smrt strijeljanjem. Kiš je koji trenutak pred izvršenje presude, s nekolicinom drugih, pomilovan i zatočen u Sremskoj Mitrovici. Pošto je nakon izvjesnog vremena pušten iz kaznione, uključuje se u narodnooslobodilački pokret, kasnije i u Narodnooslobdilačku vojsku i partizanske odrede Jugoslavije u Slavoniji. Kiš je, inače, tekstilni radnik i komunista od 1934, u Zagrebu, surađivao je i s Ivanom Božičevićem i drugim jugoslavenskim revolucionarima; jedan je od brojnih mladih komunista proleterskog Zagreba koji su svojom umješnošću i poznavanjem terena obezbjeđivali nesmetano održavanje čuvene Pete zemaljske konferencije KPJ.

U ovom broju „Nove dumke" objavljen je i osvrt na „Lipovljanske susrete 77", kojima je bila pokrovitelj Savezna konferencija SSRNJ, u čije ime je njezin sekretar, Marjan Rožič, govorio na narodnom zboru posljednjih dana augusta prošle godine. Bila je to jedinstvena smotra tradicionalnog i suvremenog stvaralaštva naroda i narodnosti iz zemlje i inozemstva (Gradišćanski Hrvati). Izlaganje predsjednika Izvršnog odbora Saveza Rusina i Ukrajinaca Hrvatske, pravnika Mihajla Ščura, o sudjelovanju Rusina i Ukrajinaca u NOB i socijalističkoj izgradnji, na ukrajinskom jeziku, kao i riječ Jefte Šašića, general-pukovnika i jednog od organizatora narodnog ustanka 1941. godine u Novskoj i okolici, doneseni su u cjelini. Na posljednjoj sjednici Savjeta „Lipovljanskih susreta", kojemu je Šašić predsjednik, odlučeno je da se u okviru ovogodišnje manifestacije u Lipovljanima održi simpozijum o sudjelovanju Ukrajinaca i Rusina u NOB.

Šesnaesti broj „Nove dumke" donosi i prilog, iz pera Mihajla Kovača, o rusinskoj pismenosti u vrijeme doseljavanja Rusina s Karpata i, u godinama poslije toga, — u Bačku, Srem i Slavoniju. Dakako, riječ je o pismenosti, obavijenoj u religiozne oblike toga doba, ali s veoma profanim sadržajem, čak i veoma naprednim za ono doba. Takva je, na primjer, i pjesma *Pasli pastiri*, koju je ispjevao i rukom ispisao Mihajlo Džunja u XIX stoljeću, koristeći se starim zapisima iz rusinske prapostojbine, s Karpata i iz Galicije. U toj pjesmi se opisuju veoma prozaični događaji: ogorčene bitke koje su preci Rusina i Ukrajinaca vodili protiv nomadskih plemena što su nadirala iz azijskih prostora, protiv krvavih palikuća Tatara, u oslobodilačkom ratu, pod vodstvom Bogdana Hmeljnickog, polovicom XVII stoljeća u Počajevu, danas trnopoljskoj oblasti Ukrajinske SSR. O takvoj vrsti literature je Fridrih Engels pisao: „Srednji je vijek priključio teologiji i pretvorio u svoje podjele sve druge oblike ideologije: filozofiju, politiku, pravo. Kao posljedica, svaki društveni i politički pokret bio je prisiljen uzimati teološki oblik. Osjećaji masa hranili su se religioznom hranom, zato da se izazove revolucionarni pokret, pa im je njihove vlastite interese trebalo prikazivati u religioznom ruhu."

Kandidat filoloških nauka Oleksa Mišanič iz Kijeva, Ukrajinska SSR, završio je u šesnaestom broju „Nove dumke" svoju seriju napisa o vezama Zakarpatske Ukrajine — nekadašnje Ugarske Rusije ili Potkarpatske Rusije, pradomovine jugoslavenskih Rusina i Ukrajinaca — s Ukrajinom i Rusijom u XVII i XVIII stoljeću na planu pismenosti i razmjene ideja, knjiga i prosvjetnih poslenika.

„Nova dumka" donosi i prilog Romana Miza o doseljavanju Ukrajinaca u Bosnu i Slavoniju krajem XIX i početkom XX stoljeća,

zatim naredni odlomak serije V. Kostelnika o životu rusinskih predaka u njihovoj pradjedovini, u Zakarpatju, danas dijelom pod SSSR, ČSSR i Poljskom. Autor je prikazao ekonomske i društveno-političke prilike pod habsburgovcima u prvoj trećini XVIII stoljeća, te motive preseljavanja Rusina u južne krajeve Austrije i Ugarske tadašnjeg doba.

Ovaj broj „Nove dumke" objavljuje i prozne priloge rusinskih pisaca — Eugenije Kočiša, Slava Šante, Jakima Raca i Hanče Papandriš—Harhaji, te po dvije pjesme Silvestera Erdelja i Zorice Vintonjak na rusinskom i ukrajinskom jeziku. Uz to i nekoliko karikatura vukovarskog karikaturiste Teodora Jukića.

Važno je napomenuti da je šesnaesti broj četvrti svezak „Nove dumke" u 1977. godini. Naime, u sedamgodišnjem postojanju časopisa, kojega uređuje redakcija na amaterskoj osnovi, uz sredstva što ih daje SR Hrvatska, prvi put se dogodilo da su tokom jedne godine izašla četiri broja. Želja je izdavača da se redakcija profesionalizira i da „Nova dumka" izlazi dvomjesečno, čemu punu podršku pruža Konferencija MOZ SSRNH za Slavoniju i Baranju — Osijek.

Vlado Kostelnik

„Naše teme", br. 11 i 12/1977.

Prvi je dio priloga novembarskog broja „Naših tema" uglavnom posvećen obilježavanju godišnjice oktobarske revolucije. Na tu su tematiku objavljeni prilozi Save Živanova *Oktobarska revolucija i radničko upravljanje preduzećima* i Đorđa Pribićevića *Razdoblje NEP-a i odnos tržišta i plana.* Osim toga, u prvom je dijelu navedenog broja časopisa objavljen i esejistički prilog Spase Uzelca *Socijaldemokracija i kriza marksizma,* rađen prema djelima Karla Korscha.

Živanov u svom članku, pored ostalog, ističe da su radnici Rusije još 1917. uzimajući vlast u svoje ruke, počeli istovremeno da ostvaruju i svoje socijalno-ekonomske ciljeve, preuzimajući upravljanje poduzećima. Prelaskom na sistem radničkog samoupravljanja, ulogu vlasnika tvornica preuzimaju radnički samoupravni organi. To je bio, napominje autor, period svjesnog traženja oblika upravljanja koji bi bili adekvatni nastalim uvjetima.

Tako je u početku bio — kaže autor — uspostavljen decentralističko-demokratski sistem zasnovan na raznovrsnim oblicima radničkog samoupravljanja. Takav je sistem odgovarao „prvobitnoj koncepciji sovjetske države kao države tipa komune, kao revolucionarno-demokratske države naoružanih radnika koja se konstituiše bez stajaće vojske i policije, u kojoj se proletarijat organizuje kao vladajuća klasa, a činovnici pretvaraju u izvršioce organa i organizacija radničke klase".

U svom prilogu Đorđe Pribićević ističe da je cilj nove ekonomske politike, koja nastaje nakon „ratnog komunizma," bio: podsticanje razmjene između „slabo razvijene industrije i najvećeg dijela stanovništva koje je živjelo na selu". Bilo je prigovora da se time vraća kapitalističkim odnosima privređivanja. Autor ovog priloga zaključuje da je to „ipak bila socijalistička privreda s nerazvijenim dijelom kapitalističkog sektora i preovlađujućom sitnom proizvodnjom na selu u poljoprivredi".

Na kraju svoga napisa autor ističe da nastale brojne proturječnosti, posebno u odnosu sela i grada, daju poticaj za napuštanje NEP-a 1928. godine i za prijelaz u novu fazu društveno-ekonomskg razvoja, fazu petoljetki i potpunog centralističkog planiranja i etatističkog upravljanja privredom i svim poslovima zemlje.

Drugi je dio časopisa posvećen „Specijalnom školstvu" u našoj samoupravnoj socijalističkoj zajednici. O toj problematici pišu:

Nikola Mikšić, Ivan Biondić Andrija Žic, Franjo Starčević i Tonči Marković.

Iako se pisci razlikuju po tome da li problem interpretiraju s analitičko-znanstvenim ili deskriptivno-informativnim pristupom, ipak je bitni cilj svih napisa — da se u pripremama za predstojeće kongrese ta problematika potakne i da se to područje kritički smjelije promisli, da se otvori kritički dijalog, kako bi se iznašli novi putevi i perspektive. U tom je smislu i osnovna namjera napisâ u ovom broju „Naših tema" — da problematiziraju ta pitanja, ističe Nikola Mikšić u zaključku svoga priloga.

Centralno mjesto posljednjeg prošlogodišnjeg broja „Naših tema" zauzimaju redigirana i autorizirana izlaganja sudionika u raspravi vođenoj u Centru CK SKH za idejno-teorijski rad povodom knjige Edvarda Kardelja *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*. U raspravi su sudjelovali dr Ivan Perić, prof. dr Jovan Mirić, mr Tomislav Jantol, Milan Mišković, prof dr Vanja Sutlić, prof. dr Leon Geršković, Faruk Redžepagić, Damir Grubiša, dr Ivan Šiber i Vjekoslav Koprivnjak.

Dajući uvodne napomene, dr Ivan Perić je istakao najbitnije probleme i pitanja za diskusiju, dao neke kritičke opaske i posebno naglasio da autor studije polazi od čovjeka kao stvaralačkog bića koji sâm sebi kuje sreću. Od čovjeka kao suštine socijalističke demokracije polazi i Geršković, koji u diskusiji ističe da pluralizam buržoaske demokracije svoj društveno-ekonomski osnov temelji na pravu vlasništva, a socijalizam treba da pođe od čovjeka kao „nosioca prava na samoupravljanje i nosioca prava rada društvenim sredstvima".

Dr Leon Geršković, osim toga, upozorava da socijalističkoj demokraciji zasnovanoj na pluralizmu samoupravnih interesa i njihovu povezivanju i usmeravanju subjektivnim socijalističkim snagama — još prijeti opasnost od tehnokratizma koji „jača tendenciju za političkim monopolom jednopartijskog sistema".

Govoreći o pluralizmu samoupravnih interesa kao dominantnom pitanju u raspravi, dr Jovan Mirić kaže da je „riječ o interesima koji su samoupravno organizirani, dakle, i institucionalizirani..." i dodaje da „ tamo gdje vladaju 'opća harmonija' i ,sklad' različitosti, na djelu je politički totalitarizam".

Pluralizam interesa je fakticitet — kaže dr Vanja Sutlić — koji proizlazi iz suštine prijelaznog razdoblja s ostacima ekonomskih kategorija i načinom proizvodnje staroga društva. Na toj se osnovi razvija socijalistička demokracija koja nije samo „ideal ljudskog dostojanstva i slobode" nego i pretpostavka ekonomske i proizvodne efikasnosti. Tko to ne priznaje, neće imati ni na tom terenu uspjeha.

Socijalističke snage ne treba da djeluju u pravcu ukidanja pluralizma interesa — istaknuto je u diskusiji — nego u pravcu njihova dijalektičkog povezivanja u jednom višem sistemu integriranja, ne samo u moralnom smislu solidarnosti nego na globalnom i historijskom putu društvenog kretanja. Savez komunista, dakle, mora voditi brigu o globalnim interesima i povijesnim tendencijama klase.

Svaka partija klasičnog tipa „brani posebne interese". Savez komunista brani globalne interese društva, dakle radničke klase koji su zajednički interesi progresa za sve. „On se brine za to da u prijelaznom periodu nužni pluralitet interesa postane onaj sintetički momenat individualnog, kolektivnog, socijalnog i grupnog."

Prema tome, unutar Socijalističkog Saveza, Sindikata i drugih subjektivnih snaga društva Savez komunista treba da bude nosilac i istinska subjektivna snaga radničke klase, odnosno političkih i idejnih interesa svih građana u izgrađivanju odnosa socijalističke demokracije. Nema kompromisa — ističe Milan Mišković — niti kolebanja u ostvarivanju osnovnih ciljeva i prava koja smo utvrdili i kojima idemo.

Kardeljevu studiju *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* treba pri-

hvatiti — rečeno je u raspravi — kao nadahnutu i poticajnu analizu društvenih protivurječnosti i pravaca razvoja, a ne kao dnevnopolitičko operacionalno rješenje i deskripciju društvenih odnosa, čemu smo u svakodnevnom prakticizmu, na žalost, najviše skloni.

Vrijedni su pažnje prilozi Radovana Radonjića i Ivana Perića o teoriji „socijalističke nacije" u rubrici „Aktuelne teme".

Potenciranje i afirmacija teorije „socijalističke nacije" implicite znači, ističe Radonjić, „neku vrstu eksproprijacije radničke klase od obaveza da se dalje bori za pravilno rješavanje nacionalnog pitanja i protiv svakog oblika hegemonizma i neravnopravnosti, a time, praktično, i njeno odvraćanje od daljeg angažovanja u procesu mijenjanja postojećeg društva i odnosa u njemu, s ciljem da se očuvaju uslovi i prostor u kojima će to raditi neko drugi, u njeno ime, ali mimo nje".

Teorija „socijalističke nacije", je dakle, izraz političkog nastojanja da se reafirmiraju neki stari i „dobro poznati derivati monopolističkog koncepta socijalističke izgradnje, koji su bili i ostali funkcija razvoja i jačanja unutrašnje i međunarodne monopolno-birokratske pozicije snaga otuđenih od radničke klase i njenih stvarnih interesa", zaključuje Radonjić na kraju svog priloga.

Savo Pešić

„Марксистичка мисао" 1977.

(Часопис за теорију и праксу социјализма и социјалистичког самоуправљања)

Tokom pune dve godine svoga izlaženja časopis „Marksistička misao" uspešno je doprinosio razvoju naše savremene marksističke misli i ujedno adekvatno izražavao bogatstvo političke akcije što je vođena u Savezu komunista Srbije. Otuda je „Marksistička misao" u teorijskom i političkom pogledu doista bila aktuelna. Jer, redakcija nije samo pratila naučna i politička zbivanja već je i sama pokretala akcije i organizovala uspele rasprave čiji su se rezultati mogli uočiti na stranicama časopisa.

U sadržajnom pogledu „Marksističku misao" i u 1977. godini odlikuje velika raznovrsnost tema, i što je, čini se, još bitnije — okupila je oko sebe znatan broj novih saradnika koji nagoveštavaju plodnije i produbljenije marksističko osmišljavanje iskustava socijalističke samoupravne prakse. Mnoštvo tema i autora nije poremetilo osnovnu fizionomiju časopisa, koja se začela u prve dve godine izlaženja. Naprotiv, u minuloj godini još više iskristalisana osnovna koncepcija, koja je manje robovala ustaljenim shemama, a mahom je težila ka osnovnom cilju — da časopis bude teorijski i politički aktuelan.

Teško je podrobnije govoriti o osnovnim vrednostima pojedinih tekstova, jer ih je veoma mnogo. Stoga se zadovoljavamo pregledom tema i autora koji su u pojedinim brojevima dominirali.

U prvom broju osnovna tema je „Tradicija i savremenost". Priloge o kritičkom vrednovanju istorije i kulturne baštine napisali su Najdan Pašić, Vladimir Jovičić, Mirko Mirković i Ivan Kovačević. O toj temi članovi redakcije su razgovarali i sa Oskarom Davičom. Naš poznati književnik i revolucionar veoma iscrpno, konkretno i suptilno analizira pojavu tradicionalizma u nas, pri čemu ističe da se ove pojave češće primećuju kod ljudi „koji nisu u stanju da izdrže klimu bitnu za traženja, nisu u stanju da izdrže nevini i čisti vazduh visina. To su slabići koji se ne usuđuju sami da koračaju, koji ne puštaju mrtvu ruku prošlosti, zaboravljajući da nisu više deca, ako im je, kao i svima, prošlost već nekakva roditeljka".

Pažnju u ovom broju zaslužuje i veoma inspirativan tekst Jo-

vana Đorđevića *Stvaranje i uticaj samoupravne misli*, u kome autor na pregledan, sistematičan način govori o značenju i smislu samoupravljanja i njegovom mestu u savremenom svetu. Pored toga, objavljeni su i članci Branka Pribićevića *(Međunarodni okviri teorije i prakse socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji)*, Mirka Zurovca *(Može li egzistencijalna psihoanaliza da objasni estetsku suštinu umetničkog dela)*, Radenka Stanića *(Mogućnosti samoupravnog udruživanja zemljoradnika)* i kraći prilozi Ljubomira Paligorića, Zorana Slavujevića, Radiše Zirojevića i više prikaza knjiga.

U drugom broju „Marksistička misao" najpre objavljuje prilog Tihomira Vlaškalića *Nova etapa u razvoju samoupravnih odnosa*, redigovani referat podnet na prošlogodišnjem Susretu samoupravljača „Crveni barjak". U tom tekstu je data marksistička analiza razvitka društveno-ekonomskih odnosa u nas, pri čemu autor naglašava da je Zakon o udruženom radu „najkompletniji pogled na dalji razvoj samoupravljanja u sledećoj fazi našeg društvenog razvoja", a „udruživanje rada i njegovo povezivanje u različitim oblicima u celom samoupravnom sistemu jeste suština tog procesa".

Osnovna tema tog broja je odnos društvene svojine i društvenosti dohotka u uslovima samoupravnog udruživanja rada. Objavljene priloge su napisali Aleksandar Vacić, Dragoljub Dragišić, Aleksandar Milevski, Milovan Pavlović, Radoica Savković i Živana Olbina. Tako Aleksandar Vacić ističe da samoupravno udruživanje rada i sredstava predstavlja „istorijski oblik društvenog sjedinjavanja radne snage i sredstava za proizvodnju u kome radnici i njihove osnovne organizacije udruženog rada usklađuju i u većoj ili manjoj meri objedinjuju svoju privrednu ili drugu delatnost, proširujući time mogućnosti svoga razvoja i preuzimajući zajednički rizik i odgovornost za njegovo ostvarivanje, zajedničkim prilagođavanjem sopstvene delatnosti zahtevima tehničkog razvoja i domaćeg i stranog tržišta i društvenih potreba uopšte i utvrđivanjem sopstvenih osnova i merila za sticanje, raspoređivanje i upotrebu dohotka koji tim putem zajedno stvaraju". Pored toga, u ovom broju objavljeni su i prilozi Miloša Nikolića *(Marksističko shvatanje istorijske uloge radničke klase)*, Jokice Hadži-Vasileve *(Tanzanija — deset godina od usvajanja Aruške deklaracije)*, Srbislava Bukmirovića *(Da li je naučna informacija roba)*, Miroslava Radisavljevića *(Umetnost pozorišta u marksističkom vidokrugu)*, prevedeni tekst Pjera Razanvalona *(Samoupravljanje i svojina)*, prikazi knjiga i razgovor sa Stipom Šuvarom o zadacima teorijske misli.

Naredni, treći broj počinje prilogom Pere Morače *Tito — strateg narodnooslobodilačkog rata*, u kome autor ističe da je razrada koncepcije narodnooslobodilačkog rata i njena primena u izuzetno teškim i složenim uslovima „dio mnogostrane aktivnosti prve stvaralačke ličnosti naše Partije — Josipa Broza Tita". U okviru osnovne teme broja, „Marksistička misao" je nastavila sa objavljivanjem tekstova o najaktuelnijim problemima socijalističkog samoupravnog društva. Ovog puta obrađena je tema „Savez komunista u udruženom radu", o čemu pišu Milan Dragović, Dragomir Drašković, Zdravko Leković, Živko Marković, Đura Njemoga, Rade Aleksić, Zoran Vidojević, Milan Matić i Prvoslav Romić. Taj broj odlikuje izuzetna raznovrsnost sadržine. Tako Vida Tomšič piše o nacionalnoj i socijalnoj borbi slovenačkog naroda, Žarko Papić o socijalističkoj robnoj privredi i problemima privrednog razvoja, Miodrag Cekić o filozofiji i ljudskoj zajednici itd. Vredan je prilog u broju i razgovor sa Momom Markovićem, narodnim herojem, članom CK SKJ, koji iznosi svoja sećanja na stanje u partijskoj organizaciji u Jugoslaviji, a naročito u Srbiji, u vreme dolaska druga Tita na čelo Partije.

I četvrti broj počinje prilogom o Titovom delu. Stanislav Stojanović je napisao tekst *Tito i nesvrstanost*, u kome zaključuje da politika nesvrstavanja u Titovoj viziji nije bila samo načelno ne-

giranje blokovske podele sveta. Zahvaljujući i njegovim ličnim naporima, naglašava Stojanović, to je istovremeno i pozitivna platforma mogućeg i, istorijski, neizbežnog procesa prevazilaženja blokova. O inteligenciji i revolucionarnom angažmanu, u okviru osnovne teme broja, objavljeni su prilozi Stipe Šuvara, Predraga Matvejevića, Žarka Papića, Miloša Nemanjića, Ljubomira Kljakića, Ratka Božovića i Prvoslava Ralića. Od ostalih, pomenućemo i tekstove Zorana Vidakovića *(Neokolonijalizam i radikalizovani funkcionalizam)*, Predraga Jovanovića *(Sredstva iz inostranih izvora za zemlje u razvoju)* i razgovor sa Miroslavom Čangalovićem.

Najveći deo narednog broja posvećen je odnosu socijalizma i demokratije u uslovima zapadnoevropskog radničkog pokreta. O toj veoma aktuelnoj i značajnoj temi priloge su napisali Zorica Priklmjer-Tomanović, Arsen Jovanović, Vučina Vasović, Zoran Vidaković, Branko Caratan, Ivo Paić, Vladimir Štambuk, Zoran Vidojević i Đuro Kovačević. Navedimo još dva vredna teksta u tom broju: Stevana Majstorovića *(Demokratija i pravo na kulturu)* i Ivana Stojanovića *(Udruživanje rada i konkurencija)*. O revoluciji i umetnosti vođen je razgovor sa književnikom Vladom Maleskim. Pored osvrta na istorijsku retrospektivu prilika u našoj književnosti, Maleski govori i o slobodi stvaralaštva i ističe „Princip slobode stvaranja ostao bi gola proklamacija ako se ne bi osvajao i osvojio. Taj princip je oživotvoren u onoj meri u kojoj ga sami stvaraoci osvajaju svojim stvaralaštvom, a ne dućandžijskim merenjima na terazijama koliko grama slobode ima, a koliko nema. Drugim rečima, puna stvaralačka sloboda se realizuje kreativnim delima, a ne lenstvovanjem i muhabetima uz čašicu ili fildžan".

U poslednjem šestom prošlogodišnjem broju, „Marksistička misao" se u okviru osnovne teme bavi problemom samoupravljanja i razvoja međunacionalnih odnosa. Donosi priloge sa savetovanja u Marksističkom centru CK SKS o udruženom radu i razvoju međunacionalnih odnosa. Njihovi su autori Dušan Dragosavac, Žarko Papić, Vukašin Stambolić, Hajrudin Hodža, Stipe Šuvar i Ivan Stojanović. Priloge objavljene u ostalim rubrikama su napisali Ali Šukrija *(Klasno-socijalna osnova Saveza komunista Jugoslavije)*, Živomir Spasić *(Svetozar Marković o selu)* i Živorad Đorđević *(Inteligencija na raskršću)*. Časopis objavljuje u tom broju i razgovor sa Jovanom Veselinovim Žarkom o kontinuitetu jugoslovenske socijalističke revolucije.

I ovaj sumarni pregled prošlogodišnjih brojeva „Marksističke misli" pokazuje da se ovaj naš časopis sve više afirmiše aktuelnošću ideja koje plasira, angažovanošću misli, dijalektičkim sjedinjavanjem praktičnih iskustava i teorije. Stoga se može reći da je odgovorio potrebama socijalističke samoupravne prakse i doprineo produbljivanju naše teorijske misli.

Živorad Đorđević

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

3
1978

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 200 dinara. Za inostranstvo 400 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233. Rukosipi se šalju na adresu:

Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Štampa: Grafičko izdavačko poduzeće »Štampa«, Osijek, Prolaz V. Sukića 2.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXI 1978 Broj 3

Savez komunista i samoupravljanje

Redakcija »Socijalizam«, u saradnji sa Institutom za međunarodni radnički pokret, Marksističkim centrom CK SK Srbije i časopisom »Teorija in praksa« iz Ljubljane, organizovala je i održala, 13. i 14. marta u Beogradu, naučni skup o temi »Savez komunista u savremenim uslovima razvoja socijalističkog samoupravljanja«. Sam naslov teme objašnjava i cilj ovog naučnog skupa, to jest nastojanje da se, i to uoči konferencija u pokrajinama i kongresa Saveza komunista u republikama i Jedanaestog kongresa SKJ, raspravom o tako značajnoj i aktuelnoj temi podstakne razmena mišljenja i samim tim dâ doprinos pripremama pomenutih partijskih skupova.

Ova dvodnevna naučna rasprava, u kojoj je učestvovalo preko 60 naučnih radnika iz cele zemlje, iz svih republika i pokrajina, bila je, po mišljenju organizatora, vrlo zanimljiva i višestruko inspirativna, jer je na njoj bilo sadržajnih dijaloga i relevantnih istraživačkih rezultata pojedinih učesnika. Rasprava se vodila o tri glavne oblasti: (a) partija i socijalizam, (b) mesto i uloga Saveza komunista u razvoju socijalističkog samoupravljanja kao integralnog društvenog odnosa, i (c) organizacijsko ustrojstvo i pitanja razvitka demokratskih odnosa u Savezu komunista. I u pisanim saopštenjima i u usme-

noj raspravi se nastojalo da se svi pomenuti aspekti političke partije radničke klase, posebno mesta i uloge Saveza komunista, i teorijski, idejno-politički i praktički osvetle, razrade i prodube. Na čitaocima je, razume se, da cene koliko se u tome uspelo. U ovoj otvorenoj raspravi, što je po sebi razumljivo, bilo je i izvesnih razlika u mišljenjima, što je vidljivo i iz tekstova koji se objavljuju.

Uprkos tome što se ovaj broj časopisa štampa u povećanom obimu od uobičajenog, redakcija žali što nije u mogućnosti da objavi sva saopštenja i sva izlaganja u usmenoj raspravi, ali je nastojala da svakom učesniku — bilo u obliku saopštenja bilo u obliku priloga u usmenoj raspravi — ustupi prostor. Izuzetak predstavljaju samo nekoliko učesnika koji nisu stigli na vreme da autorizuju svoja izlaganja. Ali i njihovi prilozi, kao i svi materijali sa ovog naučnog skupa, biće objavljeni u posebnoj publikaciji, koja će uskoro biti štampana. Treba napomenuti i to da su svi učesnici skupa autorizovali svoje priloge, a redakcija je samo u nekoliko slučajeva odredila ili modifikovala naslove.

Branko Caratan

Savez komunista u samoupravljanju

I

Između političkih stranaka i političkih partija radničke klase postoji bitna razlika. Sve političke partije, osim partije proletarijata, svoje djelovanje trajno vežu za instituciju vlasti. One se bore za osvajanje i održanje političke vlasti. Radnička partija jedina svoju ulogu vezuje za proces puno širi i dublji po svom povijesnom značenju nego što je održanje partije na vlasti. Proleterska partija je *per definitionem* partija socijalne revolucije. Sve ostale partije bore se da održe vlast, dok radnička partija osvaja vlast samo zato da bi je prevladala. I onda kada se bori za osvajanje i očuvanje političke vlasti, partija proletarijata tu borbu shvaća samo kao prvi stupanj borbe za pobjedu socijalne revolucije. Za nju je politička pobjeda u funkciji dubokog socijalnog prevrata. Kada se sama ograničava na političku borbu i kada tu borbu trajno veže za političku vlast, proleterska partija tada praktično napušta program socijalne revolucije koji u svom političkom dijelu zahtijeva prevladavanje političke vlasti samoupravljanjem. I socijaldemokratski reformizam i staljinizam, kao povijesno dvije najznačajnije devi-

jacije od magistralne linije radničkog pokreta, svoju političku aktivnost i programe vezali su za instituciju države. Moglo bi se na ovom mjestu prigovoriti da su i revolucionarne partije koje predstavljaju glavnu uzlaznu liniju radničkog pokreta, počev od Marxa, pa preko Lenjina, do gotovo svih partija revolucionarnog dijela radničkog pokreta, sve donedavno socijalnu revoluciju imale samo kao dio svog generalnog programa, a da taj program nije doveden u tom svom dijelu do operacionalizirane razrade i da nije pretočen u praksu. Uzroci tome su poznati: supstitucija klase državom i partijom zbog slabosti klase u zemljama gdje je revolucija pobijedila i odsutnost revolucije u razvijenim zemljama. Danas se i ovdje situacija bitno mijenja. Odlučna orijentacija na samoupravljanje u Jugoslaviji u političkom aspektu nije ništa drugo do prelazak revolucije iz faze političke borbe u fazu ostvarivanja socijalne revolucije. Duboke promjene u radničkom pokretu u svijetu i ponovno aktualiziranje borbe za socijalizam u zemljama razvijenog kapitalizma stvaraju šansu da se tamo borba ne ograniči samo na institucije vlasti već da se veže i za autentične organe neposrednog upravljanja same klase. Ako se tamo ta šansa uglavnom još vidi samo u počecima načelnih teorijskih rasprava, kod nas je određenje partije u okviru zadataka ne samo političkog već dubokog socijalnog prevrata — neodgodivo pitanje. I to ne samo u smislu načelnog postavljanja koncepcije partije koja sudjeluje u realizaciji programa socijalne revolucije već, štoviše, kao određenje političke avangarde u njenoj konkretnoj borbi za razvijanje socijalističkog samoupravljanja.

II

U radničkom pokretu tip partije, osnovna organizaciona rješenja, kao i odnos prema političkoj partiji uopće nisu nikada bili pitanja koja se samostalno i nezavisno određuju, bez njihove povezanosti s kontekstom i glavnim pravcem svake političke orijentacije. Zato i nema samostalne teorije partije. Teorija partije je uvijek izvedena iz teorije revolucije. Određeni odnos prema revoluciji povlači za sobom i određeni odnos prema političkoj organizaciji.

U svojoj biti veza određene koncepcije revolucije i određenog odatle izvedenog odnosa prema problemu partije najjasnije se pokazuje u odnosu prema ulozi revolucionarnog subjekta. Iz pitanja o revolucionarnom subjektu izvodi se onda dalje stav prema odnosu klase i partije.

Instruktivno je podsjetiti se na rješenja nekih klasičnih pravaca u socijalističkom i radničkom pokretu. Ana variraju od ekstremnog spontanizma, na jednoj strani, do ekstremno izražene uloge organiziranog političkog faktora, na drugoj.

Ako nabrajamo protivnike političke organiziranosti može se spomenuti nekoliko tipičnih orijentacija. Na primjer, anarhisti,

kojima je socijalna revolucija samo sredstvo ostvarenja političke revolucije, odbacuju svaku državu kao organizirano nasilje, ali i političku partiju. Sindikalisti revoluciju vide u direktnoj klasnoj akciji koja kulminira u generalnom štrajku, a u toj borbi partija kao dio sistema koji se želi srušiti nije potrebna. Ublaženu varijantu teorije spontanosti zastupala je i Rosa Luxemburg i s tih pozicija polemizirala s Lenjinovom koncepcijom partije. Ona se izjašnjavala i za samostalnu direktnu akciju masa, ali i za organizaciju. Klasna svijest, organizacija i taktika, po njoj, izrastaju iz same borbe. Protivi se centraliziranoj partiji — za Luxemburgovu je partija u pogledu političke akcije samo vodstvo klase koje izrasta iz same borbe i zato je dijelom jedino tehničko vodstvo te borbe. Avangardna uloga partije svodi se isključivo na teorijski avangardizam u odnosu na ostali proletarijat. U određenom aspektu i izvorni trockizam potcjenjuje ulogu partije. Izvorište toga u Trockoga je u precnjenjivanju uloge radničke klase u revoluciji. Općenito uzevši, gotovo svi pravci koji zastupaju ekstremno lijevu poziciju i suviše su očekivani od autonomne uloge klase ili masa, te je zato u takvim koncepcijama revolucije uloga partije ili isključena ili bitno reducirana. Negativan odnos prema partiji ponekad je i izraz razočaranosti u djelovanje postojećih političkih partija u radničkom pokretu. Tako su se, na primjer, sindikalisti razočarali u reformističke partije koje su već za njih bile integralan dio sistema buržoaske vlasti. Puno kasnije nova ljevica vidjela je političke partije samo ili kao praksu socijaldemokracije ili kao praksu staljinizma. U oba slučaja partije su bile jedino dio establišmenta, instrument sistema vlasti, poretka.

Na drugoj strani, među onima koji stavljaju naglasak na ulogu političke organizacije mogu se naći raznovrsne orijentacije. Ako ostavimo po strani blankizam, koji organizacijom i akcijom nadomješta ostale elemente revolucije, treba svakako spomenuti reformizam i staljinizam. Revizionizam koji polazi od toga da je socijalizam moguć jedino kao posljedica objektivnog rasta kapitalizma prinuđen je da prihvati da je okvir akcije, dok taj automatizam povijesti ne učini svoje, samo djelovanje unutar postojećeg političkog sistema. Zato reformizam prihvaća i kapitalističku državu te i partiju vidi isključivo kao instrument parlamentarne borbe. Ona je zato masovna, ne suviše centralizirana organizacija koja osigurava izbornu podršku pasivnih simpatizera jedino aktivnom partijskom vodstvu.

Za Staljina revolucija je objektivno neminovna. Sam čin revolucije kojim se realizira ta povijesna nužnost, prije svega, djelo je partije. Supstitucionalizam klase partijom, prouzrokovan u početku slabostima klase, pretvoren je u osnovno načelo socijalizma. Po Staljinu, socijalizam nije samooslobođenje radničke klase, već je rezultat aktivnosti političke superstrukture koja djeluje u ime klase. Država postaje osnovnom polugom izgradnje socijalizma, a u diktaturi proletarijata, koja je shvaćena samo kao država, partija se pojavljuje kao rukovodeći centar koji odlučuje i o svim deta-

ljima politike. Na taj način i partija funkcionira kao rukovodeći dio državnog aparata. Izvana je to vidljivo u personalnoj simbiozi državnog i partijskog aparata. Uloga klase svedena je na pasivno izvršavanje odluka partijskog i državnog vrha — i teorijsko-programatski i u praksi.

Ovakva supstitucija klase partijom pojavljivat će se kasnije i drugdje — svuda tamo gdje radnička klasa neće biti u stanju da sama neposredno putem svojih organa (tipa komune, sovjeta ili radničkog savjeta i sl.) kontrolira vođenje politike. Iz tog razloga posebnu pažnju u analizi uloge partije treba posvetiti onim situacijama u kojima je sama radnička klasa bila shvaćena kao subjekt revolucionarnih zbivanja — a tada partija ima ulogu teorijske i praktične avangarde u borbi koju sama klasa vodi. Ako je o tome riječ, onda posebnu pažnju zaslužuje magistralna orijentacija u radničkom pokretu. U pitanju teorije revolucije i partije to je svakako ona linija koja počinje od Marxa pa, preko Lenjinova djela, vodi do problema suvremene borbe za socijalizam.

Za Marxa revolucija proizlazi iz narastajuće krize kapitalističkog sistema. Međutim, ta kriza nije puki rezultat mehanički shvaćenog razvitka. Ona u sebe uključuje i djelovanje revolucionarnog subjekta. Za Marxa je to proletarijat formiran kao klasa. Pretvaranje radništva u klasu moguće je samo pod uvjetom stvaranja samostalne proleterske partije. Ta partija u Marxovoj interpretaciji nije samo teorijska avangarda kao što se to pokušavalo kasnije pokazati, posebno u tekstovima bliskim novoljevičarskoj orijentaciji. Time se htjelo osporiti da je Marx zastupao u početku ili uopće ideju o partiji kao političkoj organizaciji. Međutim, već 1847. godine, kao što će kasnije istaći Engels, Marx je zastupao ideju o potrebi samostalne klasne političke partije proletarijata. To je vidljivo i iz teorijskih spisa (na primjer, ta teza obrazlaže se u posebnom, posljednjem paragrafu Marxove *Bijede filozofije* iz 1847. godine), a i iz statutarnih odredbi Saveza komunista iz iste godine koje i izričito (i posebno u svojim glavnim odredbama) govore o Savezu kao o političkoj partiji. Na isti način govori, iako ne tako jasno, ali ipak dovoljno precizno, i *Manifest komunističke partije*, publiciran 1848. godine. Komunisti su — kako kaže Manifest — ne oni koji samo teorijski prednjače ostaloj masi proletarijata već oni koji su, pored toga, u praksi najodlučniji, koji stalno guraju dalje. Njihov cilj u početku je formiranje proletarijata u klasu — što po Marxu uključuje stvaranje političke partije — a zatim to je isti cilj koji imaju sve političke partije: osvajanje vlasti. Naravno, njihov konačni cilj prelazi okvire tako politički definiranog cilja. Politički cilj samo je pretpostavka ostvarenja socijalne revolucije.

Marx i Engels, ako se uzmu u obzir i njihove političke borbe u Internacionali, nisu dospjeli da vide dokraja profilirane političke partije radničke klase. To nije bilo zato što nisu imali u osnovi jasnu koncepciju političke partije proletarijata, već zato što je konstituiranje revolucionarne partije, prije svega, stvar

odnosa klasnih snaga i rezultat razvitka same radničke klase. Borba te klase u Marxovo vrijeme nije omogućavala da se organizaciono pitanje partije postavi u razvijenom obliku. Ipak, Marxu je već jasno da revolucija zahtijeva posebnu političku partiju radničke klase, da bi borba te klase mogla biti uspješna.

Lenjin je, nastavljajući izvođenje koncepcije partije iz teorijskih premisa o revoluciji, razradio modernu partiju radničke klase kao partiju revolucije. Aktualnost revolucije omogućila mu je da u razvijenom obliku izvede organizaciono kao političko pitanje iz osnovnog političkog zadatka partije — sudjelovanje avangarde u borbi radničke klase za pobjedu revolucije. U toj Lenjinovoj partiji sva organizaciona rješenja bila su podvedena pod imperativ revolucije. Većim dijelom ona su, s manjim specifičnostima (ne u programskom određenju, već u praksi), postala više ili manje univerzalnim prototipom revolucionarne partije u radničkom pokretu. Taj Lenjinov tip revolucionarne partije prihvatila je i Komunistička partija Jugoslavije. Ona je prvo prihvatila lenjinske principe organizacije partije, da bi tek nakon toga u petnaestogodišnjem procesu, kako to ističe dr Vladimir Bakarić, te principe ugradila u praksu partijske borbe. Taj proces izgradnje KPJ u revolucionarnu partiju, kao što je poznato, povezan je neposredno s onim doprinosom koji je u tom periodu toj borbi dao Josip Broz Tito.

III

Pitanje revolucionarne partije sigurno je da se ne može postavljati na isti način u vrijeme borbe za pobjedu revolucije i u situaciji kada se partija nalazi na vlasti.

Partija na vlasti u jednom svom aspektu može zadržati osnovna organizaciona rješenja partije revolucije. Riječ je o onom aspektu koji se odnosi na problem održanja i obrane vlasti radničke klase. Politička partija uopće u svom klasičnom određenju nije ništa drugo do organizacija koja se bori za osvajanje i održanje političke vlasti. Zato partija revolucije tom svom zadatku može odgovoriti. Revolucionarna partija je u svom razvitku, štoviše, izgradila neka organizaciona rješenja koja su neprimjetno bila prihvaćena i od drugih partija. Zato se problem odnosa partije revolucionarnog tipa i vlasti počinje postavljati tek onda kada se u praksi politička vlast dovodi u pitanje razvijanjem procesa odumiranja države.

Partiji na vlasti prijeti opasnost da se od partije revolucije pretvori u partiju poretka. Takva partija onda djeluje isključivo kao klasična politička partija kojoj je jedina briga sama vlast. Ona tada gubi sposobnost da vodi borbu za realizaciju programa socijalne revolucije.

U ekstremnom obliku, partija poretka profilirana je u staljinističkom rješenju. Tamo je samo partija subjekt politike, a klasa postaje njen pasivni objekt. Princip demokratskog centralizma praktično se svodi na snažno izraženi centralizam i u donošenju i u izvršavanju odluka. U odnosu na članstvo, dominantnu poziciju zadobija profesionalni partijski aparat, a posebno njegov vrh. Partijski aparat se stapa sa državnim aparatom i praktično se neposredno identificira s institucijama političke moći. Nemoć same klase i istaknuta uloga političkih osamostaljenih reprezentanata volje klase pojačava privlačnost partije i vlasti za karijeriste svih vrsta, jača neprekidnu borbu za vlast i proširuje osnovu za birokratizaciju partije i aparata vlasti. Partija u kojoj vlada sistem hijerarhijskog poretka i činovničke poslušnosti negativno se odnosi prema samoupravljanju same klase. U tome, štoviše, vidi opasnost za svoju moć.

Ako se želi postići da se revolucionarna partija ne petrificira u partiju poretka ona se mora distancirati od staljinističke verzije partije. To je minimalan zahtjev ispod kojega se ne može ići. U koncepciju partije moraju se ugraditi u operacionaliziranom obliku organizaciona rješenja koja omogućuju partiji da bude ne samo politička već i partija-avangarda socijalne revolucije.

Ovim se nije željelo reći da je KPJ (i kasnije SKJ) bila partija u staljinističkoj verziji profilirana. Da je to bila, ona se ne bi ni mogla suprostaviti staljinizmu. Međutim, to ne znači da se u pojedinim pitanjima staljinističke tendencije, u većoj ili manjoj mjeri, ne mogu pojaviti u bilo kojoj partiji. Zato je uvijek dobro znati koje su karakteristike organizacionih rješenja staljinističke varijante partije.

Rekonstrukcija partije ne sastoji se samo u negativnom, u distanciranju od staljinizma. Ona znači i pozitivno traženje onih rješenja koja odgovaraju današnjem suvremenom zadatku partije. Kod nas je taj zadatak definiran kao izgradnja samoupravnog socijalizma, a na Zapadu to je traženje socijalističkog puta koji najviše odgovara pojedinoj zemlji.

Komunističke partije na Zapadu, koje su posljednjih godina postale poznate kao evrokomunistička orijentacija, nisu samo počele tražiti vlastitu strategiju dolaska na vlast nego su istovremeno prišle i otvorenoj ili implicitnoj promjeni uloge partije. U ovom posljednjem polazna osnova je kritika staljinizma u shvaćanju partije i prilagođavanje partije uvjetima takozvane mirne parlamentarne borbe za vlast koju su evrokomunisti u principu prihvatili kao svoju orijentaciju. S tim u vezi treba reći da se evrokomunističke partije ne zadržavaju samo na kritici staljinističke varijante partije nego idu i na promjene u odnosu na revolucionarni Lenjinov tip partije. Od promjena koje se već danas uočavaju treba spomenuti naznake koje svjedoče o prelasku od kadrovske na masovnu partiju, napuštanju dosadašnjeg značenja i obavezatnosti organiziranja u osnovnoj organizaciji (ćeliji), dje-

lomično o napuštanju proizvodnog principa organizacije, manje strogom inzistiranju na principu demokratskog centralizma. Za razliku od odsustva diskusija u staljinističkim partijama, evrokomunisti, u pravilu, smatraju normalnim da se u partiji vode rasprave i da postoje povremena grupiranja o pojedinim temama, a tek samo u jednoj partiji (KP Španije) govori se o mogućnosti egzistiranja različitih stalnijih struja te čak i frakcija unutar partije. U odnosu na člana partije sve se manje inzistira na idejnom jedinstvu stavova, a zadovoljava se političkim jedinstvom.

IV

U našoj partiji se pitanje o ulozi avangarde i o organizacionom pitanju pojavilo ubrzo po uvođenju samoupravljanja. Autentična revolucija i relativno brz prelazak od sistema administrativnog socijalizma na radničko i društveno samoupravljanje onemogućili su da partija revolucionarnog pokreta dobije ekstremni oblik partije poretka. Sukob sa staljinizmom, u što uključujemo ne samo posljedice već i uzroke tog sukoba na strani KPJ, onemogućavao je prihvaćanje staljinističkog modela partije. Međutim, to ne znači da u uvjetima administrativnog socijalizma i povremenog pritiska etatističkih tendencija nisu i u našoj partijskoj praksi jačale one orijentacije koje su mogućnost djelovanja partije vidjele samo u partiji »čvrste ruke«.

Ali i na drugoj strani, umjesto partije poretka, nudila su se i rješenja koja se nisu mogla prihvatiti.

Geneza diskusija o partiji i samoupravljanju neophodan je uvod za određenje uloge partije u samoupravnom društvu. To je neophodno, prije svega, zato što se u suprotstavljanjima i raspravama mogu, i pored zastranjivanja, pronaći ideje od trajnije važnosti.

Da se podsjetimo. Prvo novo organizaciono rješenje vezano je za Šesti kongres 1952. godine. U dokumentima tog kongresa zapisano je da u uvjetima uvođenja samoupravljanja KPJ, odnosno SKJ, više nije neposredni operativni rukovodilac i naredbodavac, već da djeluje političkom i idejnom aktivnošću, a »u prvom redu ubjeđivanjem«. Takvim određenjem uloge partije pokušao se izreći zahtjev za distanciranjem SKJ od djelovanja s pozicija vlasti, od korištenja poluga državnog aparata. U kasnijoj praksi taj stav bio je uzrok različitim rješenjima. Na jednoj strani, on se interpretirao kao zabrana političkog interveniranja partije u funkcioniranje i odluke državnih i samoupravnih organa. To »nemiješanje« ima opravdanja ukoliko ti organi sami provode klasnu, socijalističku politiku. Ali, budući da razvitak samoupravljanja nije beskonfliktan proces i da samoupravni i državni organi nisu bili imuni od birokratskih i tehnokratskih uzurpacija, parola o »nemiješanju« često je značila zahtjev za prepuštanjem odluka profesionalnom upravnom aparatu. Stav o potrebi distanciranja od

vlasti očito je imao dvije bitne pretpostavke. Prva se sastoji u potrebi da prostorom koji je do tada kontrolirala partija ovlada sama klasa koristeći organe samoupravljanja. Druga pretpostavka svodi se na zahtjev da se distanciranje od vlasti shvati kao proces, jer samoupravno društvo još nije oslobođeno klasnih i drugih sukoba interesa. Osim toga, svaka politička intervencija partije ne mora imati konzervirajući karakter. Ocjena ovisi o odgovoru na pitanje: da li takva intervencija razvija samoupravnu kontrolu klase nad cjelokupnim društvenim odnosima ili, možda, djeluje u suprotnom pravcu?

Zato nije slučajno da su takve praktične posljedice odluka Šestog kongresa kasnije postale predmet kritike predsjednika Tita, kao i drugih koji su raspravljali o teorijskim i praktičnim implikacijama tih teza.

Ovdje gotovo nije niti potrebno upozoriti da su odluke Šestog kongresa imale i jednu drugu, suprotnu interpretaciju. Pristaše politike čvrste ruke nikada u praksi nisu uopće mogle prihvatiti tezu o potrebi distanciranja partije od vlasti. Za njih je ta teza značila ne samo ugrožavanje vlastitih političkih privilegija već i anarhičan raspad socijalizma. U krajnjoj liniji, takvi nisu nikada, osim formalno, prihvatili mogućnost odumiranja države i samoupravljanje, deetatizaciju privrede i sve ostalo što uz to ide. Ova orijentacija doživjela je svoj politički poraz 1966. godine na Četvrtom brionskom plenumu.

Suprotna orijentacija imala je svog ekstremnog zastupnika u Đilasu, koji je odbacivao lenjinistički tip partije, zahtijevao striktno distanciranje SK od vlasti, a u slobodu rasprava uključivao je slobodu frakcije i slično. Podloga toga bila je, vjerojatno, i Đilasova socijaldemokratska preobrazba. Možda paradoksalno, ali slične stavove o partiji imali su i nosioci ideja takozvane nove ljevice — samo što su oni oslonac te svoje teze nalazili u uvjerenju da samoupravljanje automatski omogućava socijalistički razvitak, da su radne mase spontano socijalistički orijentirane, a da je svaka politička aktivnost partije nužno samo staljinistička.

Kao što je poznato, Program SKJ je novu ulogu partije nešto odmjerenije odredio naglašavajući da je tu riječ o procesu i tendenciji razvitka. Za Program, Savez komunista je sve manje faktor vlasti, a sve više faktor razvijanja socijalističke svijesti radnih masa. Iako je ovakvo određenje uloge partije u osnovi točno, u praksi su se i dalje pojavljivale različite interpretacije stvarne uloge avangarde radničke klase u našem društvu. Pored ovih, koje su već bile spomenute uoči Desetog kongresa SKJ bile su posebno uočljive dvije glavne interpretacije. Prema prvoj, što su je zastupale tehno-birokratske strukture, uloga partije treba biti ograničena na rukovođenje općim poslovima društva i na idejno-političko usmjeravanje svog članstva, a da se praktično u sva konkretna pitanja upravljanja radnim organizacijama i političkim organima ne treba miješati. Sva ta pitanja prikazivana su kao stručni problemi koji spadaju isključivo u kompetenciju samostalnih

organa upravljanja ili nadležnih organa države. Iza te samostalnosti veoma su se često krili faktična nadmoć aparata upravljanja i njegov stvarni monopol odlučivanja. Veoma srodna po svom socijalnom nosiocu bila je i ona orijentacija koja je ulogu partije izvlačila izvan odnosa klasa—partija i prikazivala je kao reprezentanta nacionalnih interesa. U organizacionom pitanju osporavala je važnost djelovanja principa demokratskog centralizma za cijeli Savez komunista Jugoslavije.

V

Jedno od osnovnih pitanja u razmatranju uloge partije u samoupravnom društvu je — bitna promjena odnosa klase i partije. Taj odnos ne rješava se u svom bitnom vidu promjenom unutarpartijskih odnosa. Za promjenu odnosa klasa—partija presudan je promijenjen položaj same radničke klase u cjelini društvenih odnosa. Ako se taj odnos u etatiziranim strukturama reducira praktično na djelovanje partije u ime klase, u samoupravnom društvu sama klasa mora postati subjektom svog oslobođenja, a partija u tom sklopu pojavljuje se kao avangardna snaga tog samooslobađajućeg procesa. Hegemonija radničke klase postaje ciljem i indeksom pozitivnih promjena odnosa klase i partije.

Ovdje treba istaći da je partija radnička, prije svega po politici koju vodi. Socijalni sastav partije ne određuje automatski i njen klasni karakter, iako nesumnjivo na njega utječe. I obratno, partija privlači radnike u svoje redove ukoliko dosljedno zastupa njihove interese. Partija je proleterska upravo po tome što se bori za neposredne konkretne interese radničke klase, ali istovremeno zastupa i dugoročne interese borbe radničke klase.

Ukidanje klasa i same radničke klase dugoročni je cilj borbe za socijalizam, a mjera transformacije radničke klase u tom pravcu indeks je socijalizma. Dok se taj proces ne dovrši, partikularni interes proletarijata ostaje identičan univerzalnom interesu.

U tom procesu mijenja se, dakle, sama radnička klasa. Ona ne predstavlja samo jedan društveni sloj, s određenim društveno-ekonomskim zajedničkim položajem, već taj pojam uključuje i kategoriju klasne svijesti koja se u svom institucionaliziranom obliku pojavljuje kao partija. U početku tog procesa socijalističke transformacije, ako je riječ o klasi kao određenoj grupi ljudi, u pitanju su neposredni proizvođači unutar sfere materijalne proizvodnje koji obavljaju, pored ostalog, u većoj ili manjoj mjeri fizičke potfunkcije unutar strukture ukupnog radnika. U socijalizmu se pod utjecajem i tehničko-tehnološkog napretka i društvenih promjena mijenja i samo radništvo kao posebna društvena grupa, ali i klasa (kao širi pojam) u cjelini. Međutim, to ne znači da je već danas ta klasa toliko promijenjena da se ne može izdvojiti njen specifični interes koji je identičan interesu radikalnog provođenja socijalne revolucije.

VI

Problem partije ne može se objasniti na osnovi same partije. Bitna je, dakle, promjena odnosa partije i klase u kojoj sama klasa postaje stvarnim društvenim hegemonom. U političkom smislu taj odnos se rješava razvitkom socijalističkog samoupravljanja. Samoupravljanje same klase ishodište je promjene koncepcije partije. Cio kompleks organizacionog pitanja partije izveden je iz odnosa prema samoupravljanju.

Zanimljivo je da se ovakve teze mogu utemeljiti i u raspravama o partiji koje se vode u radničkom pokretu na Zapadu. U proljeće 1970. godine L. Magri u »New Left Review« piše da se partija neizbježno pretvara u autoritaran i birokratski aparat ukoliko koegzistira s dezorganiziranom masom. Takav nepoželjni ishod se može izbjeći samo, tvrdi Magri, ako se između partije i širokih slojeva ugradi treći element — »autonomne i jedinstvene institucije radničke klase«. U vezi s time onda se govori o potrebi kreativnog oživljavanja teme sovjeta kao bitne za Zapad.

Dakle, promjena koncepcije partije ne može se izvesti iz nje same. Pretpostavka te promjene jest, prvo, razvitak samoupravljanja i, drugo, dovođenje, zatim, organizacionog pitanja u funkciju razvitka samoupravljanja.

Ako je samoupravno društvo još uvijek i političko društvo, očito je da Savez komunista ima dva zadatka. Prvi se sastoji u obrani vlasti radničke klase, a drugi u prevladavanju te vlasti samoupravljanjem. Što se tiče onog prvog zadatka, vjerojatno je da njemu može odgovarati i revolucionarni tip partije sa njegovim osnovnim organizacionim načelima (demokratski centralizam i slično). Međutim, drugi zadatak — razvijanje samoupravljanja i jačanje pozicije radničke klase u svim područjima odlučivanja u društvu očito je da zahtijeva promijenjenu koncepciju partije.

Što o tome kažu posljednji partijski i ustavni dokumenti? U materijalima Desetog kongresa SKJ bilo je rečeno: »Sa razvojem samoupravljanja Savez komunista se sve više preobražava u organizaciju koja svoju društvenu ulogu sve više ostvaruje unutar i na čelu klase, u svim oblicima njenog samoupravnog, političkog i društvenog organiziranja, sredstvima i metodima koji odgovaraju demokratskom karakteru socijalističkog samoupravljanja.«

Na temelju ovakvog određenja uloge Saveza komunista očito je da on svoju avangardnu ulogu treba ostvarivati u okviru klase, da stvar sacojalizma postaje sve više djelo same radničke klase. I drugo, očito je da djelatnost Saveza komunista obuhvaća sve samoupravne i političke strukture društva i sva politička pitanja. I treće, ali ne najmanje važno, metode i organizaciona rješenja u aktivnosti SK trebaju biti primjereni sistemu socijalističkog samoupravljanja. U vezi s ovim posljednjim rasprava E. Kardelja o političkom sistemu precizirala je da SK ne može djelovati, kao prije, kao faktor izvan sistema, nego organizirano u samoupravnoj strukturi društva.

Međutim, ovdje se tek otvaraju pravi problemi. Na jednoj strani, potrebno je konstatirati kako stvarno funkcionira Savez komunista u političkom sistemu, a na drugoj — nužno je naznačiti bitne koordinate koje bi Savezu komunista omogućile da zaista djeluje na nov način.

Na osnovu dosadašnjeg iskustva, a čini nam se da to pokazuju i prvi rezultati istraživanja delegatskog sistema, moglo bi se zaključiti da Savez komunista danas u samoupravnim strukturama i cjelini političkog sistema praktično djeluje na dva načina. Prvo, treba reći da gotovo sve samoupravne i ostale političke strukture usmjeravaju komunisti koji se u njima nalaze. U pravilu, u velikoj većini slučajeva oni donose odluke na osnovu individualne procjene što zahtijeva politika SKJ u konkretnom pitanju. Veoma rijetko Savez komunista organizirano daje inicijative i prijedloge u prethodnim kritičkim raspravama. I dalje, u velikoj većini slučajeva u praksi veza organizacije SK (a i ostalih društveno-političkih organizacija) s delegacijama i delegatskim sistemom uopće nije uspostavljena onako kako ustavne odredbe to predviđaju.

I drugo, nije rijetko da se, u slučaju potrebe da se nešto napravi u povodu važnih pitanja, na sceni, kao i prije, pojavljuju viši i izvršni organi Saveza komunista koji utječu na donošenje odluke o samoupravnim strukturama, koristeći se, prije svega, svojim političkim autoritetom. Takva praksa onda minimalizira ulogu konferencija SK i pasivizira partijsko članstvo, a naglašava poziciju funkcionera.

Opasnost zbog ovakvog stanja stvari ne proizlazi svakako iz činjenice što se komunisti kao pojedinci nalaze u svim samoupravnim strukturama i da tamo uglavnom gotovo svugdje predstavljaju većinu. Problem se pojavljuje onda kada treba organizirano djelovati, davati inicijative i predlagati odluke o spornim i važnim društvenim pitanjima. U toj sferi aktivnosti neophodno je još dalje demokratizirati unutrašnje odnose u Savezu komunista. To je nužno ne zato što je demokratizacija sama po sebi vrlina, već, prije svega, zato da se izbjegne da o bitnim pitanjima odlučuje pretežno samo aparat. Nije zanemariva opasnost od činovničkog tipa rukovođenja. Ona se ne nalazi samo u tome što je to pogodno tlo za birokratizaciju. Puno je značajnije istaći da bi takav tip rukovođenja imao za posljedicu pasivnost članstva, sputavanje kreativnosti Saveza komunista u razvijanju socijalizma i samoupravljanja, nedostajanje klasne kritičke dimenzije u politici SK, sektaški odnos prema ljudima i problemima, zanemarivanje klasnih (konkretnih i širih) interesa. Na to se onda nadovezuje i iskrivljena kadrovska politika u kojoj je osnovni kriterij činovnička poslušnost što ima za posljedicu negativnu selekciju. U takvoj selekciji otpadaju oni koji se bore javno, otvorena i hrabro, a favoriziraju se poslušni, karijeristi, oni koji uvijek šute o bitnim problemima, a u rasprave i bitke ulaze tek onda kada je negdje na višoj razini odluka već donesena.

Možda bi se moglo reći da je bitno određenje ove etape traženje novih rješenja. To od Saveza komunista zahtijeva da ima, bez obzira na to što i sam djeluje u političkom sistemu i samoupravnoj strukturi, stalnu kritičku distancu u odnosu na društvene procese, a posebno u odnosu na centre političke i ekonomske moći. Da se razumijemo: to znači da u OOUR-ima organizacija SK ne može biti pomoćno tijelo direktora i poslovodnih organa, a istovremeno to je i obveza da i na svim višim nivoima Savez komunista ima stalan kritički odnos prema odlukama svih centara odlučivanja, bila riječ o državnim, samoupravnim ili nekim drugim organima. U socijalističkoj Jugoslaviji, istina, davno je razbijena simbioza državnog i partijskog aparata. Međutim, potrebno je osigurati stvarnu mogućnost kritičke pozicije Saveza komunista. Tu se ne misli, prije svega, na intelektualnu i teorijsku kritiku, već na kritiku koja je s pozicije konkretnih i dugoročnih interesa radničke klase svjesna odgovornosti kao avangardna snaga socijalizma za to da sva rješenja u društvu budu u skladu s tim interesima. Dalja demokratizacija Saveza komunista treba omogućiti da se takvi interesi jasnije profiliraju i da se o njima povede stvarna, a ne samo formalna ili naknadna široka rasprava. Tada bi se moglo veoma lako pokazati da svako društveno pitanje može imati svoju klasnu dimenziju — od problema stanovanja do vanjske politike. Ako su posrijedi konkretni interesi, onda se, na primjer, i izgradnja dječjih jaslica može postaviti ne samo kao urbanističko već i kao klasno pitanje, jer one se mogu graditi samo tamo gdje su koncentrirani radnički stanovi ili tamo gdje se pretežno nalaze naselja naših dobro situiranih srednjih slojeva. Isto tako, ne bi bilo teško pokazati da nesvrstavanje u vanjskoj politici ima svoju klasnu utemeljenost.

Stvarna aktivizacija partijskog članstva najbolja je politička škola koja osposobljava Savez komunista da u cjelini što više zadobije ulogu »kolektivnog intelektualca«. Takva aktivizacija moguća je samo onda kada baza organizacije zadobije realnu mogućnost da utječe na kreiranje i provođenje partijske politike. To, dalje, znači da se članu SK postavljaju i određeni zahtjevi. Oni, očito, danas nisu istovjetni sa zahtjevima kadrovske partije revolucionarnoga tipa, ali su zato kompleksniji i ne manje važni nego nekada. Zato u tom smislu SKJ i dalje ostaje kadrovska partija koja od člana zahtijeva sposobnost djelovanja i aktivnost u samoupravnim strukturama. Brojčana snaga partije, naravno, nije smetnja, ali nije ni cilj klasična masovna partija koja se dijeli na aktivno jezgro i pasivne simpatizere.

Da zaključimo. Nije se teško uvjeriti u to da je lakše dati negativno određenje uloge Saveza komunista u samoupravnom društvu nego tu ulogu do kraja pozitivno definirati. To je teško prije svega, zato što je ovdje riječ o procesu razvitka samoupravljanja. SK je dijelom i sama dio političkog fenomena, a tendencijski SK treba prevladavati politiku i vlastitu poziciju kao poziciju *političke*

partije. Osnovni pravac razmišljanja je jasan. Društvena uloga Saveza komunista kao, uvjetno nazvano, političke partije danas može biti definirana samo kao uloga organizacije koja se nalazi u funkciji klasnog interesa i razvitka samoupravljanja. Dileme, rješenja, kao i pozitivna i negativna iskustva iz povijesti naše partije i radničkog pokreta u cjelini, mogu pomoić da se ta uloga preciznije odredi. Autoru je, međutim, jasno da na ovom mjestu rasprava o koncepciji političke avangarde radničke klase u samoupravnom društvu zapravo tek počinje. Indeks uspješnosti u pronalaženju pravog odgovora, razumije se, nije u genijalnosti ovog ili onog organizacionog rješenja, već se ocjena o tome može izvući samo iz odgovora na pitanje: u kojoj mjeri uloga Saveza komunista i njegova organizaciona rješenja doprinose tome da sama radnička klasa zadobije dominantnu poziciju u svim sferama društvenog odlučivanja, što jedino omogućuje ukidanje otuđenja i oslobođenje klase.

VII

Nova programatska orijentacija i ustavna rješenja uloge SK utječu i na promjenu položaja drugih društveno-političkih organizacija. One bi se u novoj situaciji trebale osloboditi svoje transmisione pozicije koju su zadobile u prethodnoj etapi i u samoupravnom društvu morale bi postati puno samostalnije u izvršavanju svojih specifičnih zadataka. Zato bi se moglo zaključiti da je danas riječ o promjeni položaja i društvene uloge ne samo Saveza komunista već i svih ostalih društveno-političkih organizacija. Sve te organizacije, isto tako, naći će se u funkciji samoupravljanja i njihov društveni uspjeh mjerljiv je upravo po tome kako i koliko pridonose razvitku samoupravljanja. Ovdje nije moguće izlagati specifičnosti pojedinih društveno-političkih organizacija, a nije niti neophodno teorijski posebno obrazlagati razvitak tih organizacija, iako se svaka od njih u različitim povijesnim situacijama drugačije oblikovala u cjelini svoje društvene uloge, a i u svojim organizacionim detaljima.

U mnogo čemu položaj ostalih društveno-političkih or-
zacija dat je položajem koji ima Savez komunista. I to n
gramatsko-deklarativnim određenjem, već, prije svega, u s
odnosima i utjecajima u sistemu samoupravnog odluč
tih razloga vrijedno je pažnje pogledati neke dostupne
podatke o stvarnoj ulozi i SK i ostalih društveno-p
nizacija. Prvi rezultati istraživačkog projekta »F
ostvarivanje delegatskog sistema«, koji je u SR F
Institut za političke znanosti i novinarstvo za
političkih nauka, mogu pomoći da se dođe d
ne o stvarnom odnosu Saveza komunista (
tičkih organizacija) i samoupravnog siste

U anketnom istraživanju i analizi sadržaja najzanimljiviji su podaci o: a) pozitivnom utjecaju društveno-političkih organizacija i Saveza komunista na funkcioniranje delegatskog sistema, utjecaju koji demokratski profilira i otvara delegatski sistem, b) sistemu veza Saveza komunista i političkih organizacija sa delegatskim sistemom i c) utjecaju SK i političkih organizacija na donošenje odluka u samoupravnim i delegatskim strukturama.

VIII

Utjecaj političkih organizacija na rad delegatskog sistema, koji omogućuje građanima u mjesnim zajednicama i radnim ljudima u organizacijama udruženog rada uključivanje u delegatsko odlučivanje, može se procjeniti na osnovu sagledavanja aktivnosti Saveza komunista, Socijalističkog saveza, Saveza sindikata, Saveza socijalističke omladine i Saveza boraca.

Situacija u mjesnoj zajednici može se prosuditi na temelju odgovora na nekoliko pitanja anketnog ispitivanja.

Postavljeno je pitanje da li oblici i sadržaji aktivnosti SSRN, po mišljenju građana, u njihovoj mjesnoj zajednici omogućavaju ispitanicima da sami osobno utječu na rad delegacije mjesne zajednice. Dobiveni su slijedeći odgovori:

Tabela 1

			%
1.	ti oblici i sadržaji zadovoljavaju, i ja ih koristim	548	25,15
2.	ti oblici i sadržaji zadovoljavaju, ali ih ja ne koristim	232	10,65
3.	nisu zadovoljavajući	501	22,99
4.	ne mogu dati ocjenu	868	39,83
5.	nešto drugo	30	1,38

Nije teško uočiti da zapravo samo 25% anketiranih smatra da im Socijalistički savez neposredno omogućava svojim organizacionim oblicima i aktivnostima da sami utječu na rad delegacije u svojoj mjesnoj zajednici. Ako se ovim odgovorima dodaju i oni prema kojima Socijalistički savez dobro radi, ali anketirani nemaju potrebe da koriste njegovu pomoć za vlastitu aktivnost (10% odgovora), to znači da tek nešto više od jedne trećine građana smatra da SSRN svojim radom realizira jedan od svojih najvažnijih programatski definiranih zadataka. Ovdje bi se, naravno, mogla staviti rezerva da li aktivnost koja, po ocjeni građana, zadovoljava, ali oni nemaju potrebe da se koriste njenim rezultatima, pogađa bit stvari ili promašuje. U svakom slučaju procjena iz tabele 1 je ispod programskih zahtjeva koji se postavljaju pred organizaciju Socijalističkog saveza.

Odgovor na pitanje o procjeni uspješnosti rada raznih političkih organizacija u odnosu na unapređivanje delegatskog sistema daje nešto povoljnije rezultate. Građanima je postavljeno pitanje: »Kako ocjenjujete općenito rad pojedinih društveno-političkih organizacija u vašoj mjesnoj zajednici na unapređenju rada delegacije i procesa delegatskog odlučivanja?« Odgovori su za pojedine političke organizacije različiti.

Tabela 2

	SK	SSRN	SUBNOR	SSO
1. dobro	29,32	23,85	28,53	15,75
2. osrednje	36,49	36,89	24,49	27,40
3. slabo	11,65	17,42	9,31	26,84
4. nisam upoznat s radom	22,54	21,84	37,67	30,01

Iz odgovora se vidi da je Savez komunista povoljnije ocijenjen od ostalih organizacija, a da je aktivnost Saveza socijalističke omladine procijenjena kao najslabija. Rezultati iz tabele 2. povoljniji su od onih iz tabele 1. Objašnjenje se može možda naći u činjenici da je u slučaju tabele 2 pitanje postavljeno nešto šire i općenitije (odnosi se općenito na rad političkih organizacija). Ali, i pored toga, prvi odgovor iz obje tabele (koji izražava zadovoljstvo radom političkih organizacija) veoma je sličan za sve političke organizacije.

Savez komunista je, po ocjeni anketiranih, najbolje prošao i kao animator političke aktivnosti u mjesnoj zajednici. Pitanje: »Da li je netko do sada razgovarao s vama o problemima vaše mjesne zajednice i pokušao vas aktivirati?« — dalo je slijedeću sliku procjene anketiranih građana.

Tabela 3

1. nije	49,33
2. susjedi	9,73
3. članovi SSRN	6,06
4. članovi SK	18,32
5. članovi delegacije i mjesne zajednice	16,56

Bilo je teško očekivati da će Socijalistički savez biti tako procijenjen kao mobilizator političke aktivnosti u mjesnim zajednicama. I drugo, i u ovim odgovorima uočava se da je stvarno SK organizacija koja se i u održavanju kontakata s građanima nalazi ispred onih političkih organizacija kojima je masovni mobilizatorski rad jedan od glavnih specifičnih zadataka!

Kada je riječ o osnovnim organizacijama udruženog rada zapažanja radnih ljudi pokazuju slične karakteristike kao i u mjesnim zajednicama. Ovoga puta riječ je o Sindikatu. Postavljeno je pitanje da li Sindikat svojim oblicima i aktivnostima omogućava da radni ljudi u OUR-ima utječu na rad delegacije u svojem OUR-u.

Tabela 4

1. ti oblici i sadržaji zadovoljavaju, i ja ih koristim	24,30
2. zadovoljavaju, ali ja ih ne koristim	11,27
3. ne zadovoljavaju	39,47
4. ne mogu ocijeniti	23,53
5. nešto drugo	1,43

Dakle, aktivnost Sindikata ocijenjena je kao i aktivnos SSRN u mjesnoj zajednici. Ista pravilnost ponovila se kada je pi tanje postavljeno nešto općenitije za sve političke organizacije u OUR-u. (»Kako ocjenjujete rad društveno-političkih organizacija u vašem OUR-u na unapređenju rada delegacija i delegatskog odlu čivanja?«)

Tabela 5

	SK	Sindikat	Savez socijalističke omladine
1. dobro	30,14	24,87	15,73
2. osrednje	37,88	37,26	25,59
3. slabo	17,52	29,95	33,93
4. nisam upoznat	14,46	7,92	24,75

Slično situaciji u mjesnoj zajednici, i ovdje je SK u boljem kontaktu s radnim ljudima. Sindikat, kome bi to bio bliži zadatak, po ocjeni ispitanika zaostaje u radu na unapređivanju delegatskog sistema. Na ovom mjestu moglo bi se zaključiti da je Savez komunista organizacija koja još praktično obavlja veći dio posla namijenjenog masovnim političkim organizacijama. To znači da se druge društveno-političke organizacije još nisu uspjele afirmirati u svojim specifičnim funkcijama i osloboditi pozicije »pomoćnog« organa Saveza komunista.

U cjelini uzevši, nije teško zaključiti da zapažanja građana i radnih ljudi pokazuju da oni pretežno nisu zadovoljni radom političkih organizacija na izgradnji takvog sistema odlučivanja koji će omogućiti stvarni utjecaj građana u tom procesu. Ako prihvatimo stav da se uspješnost društveno-političkih organizacija mjeri, prije svega, njihovim doprinosom razvoju samoupravljanja, onda bi se moglo reći da se u ovom konkretnom slučaju one nalaze tek na početku transformacije svoje uloge.

IX

Za novu ulogu političkih organizacija koja, programatski gledano, mora biti u funkciji samoupravljanja, interesantno je pogledati podatke o načinu posredovanja političkih organizacija u samoupravnom sistemu, o oblicima funkcioniranja političkih organizacija u delegatskom sistemu, oblicima njihovog sudjelovanja u sistemu, o vezama političkih organizacija i samoupravnog odlučiva-

nja. Programatska intencija sastoji se u postupnom prevladavanju rukovodeće pozicije partije (i političkih organizacija) koja bi se ostvarila s pozicija vlasti i u prelasku na djelovanje u sistemu samoupravnog odlučivanja (kao njegov avangardni ili organizirani dio). Istraživanje nije moglo dati odgovor na pitanje da li se i u kolikoj mjeri ta nekadašnja komandirajuća pozicija SK (i drugih političkih organizacija) s pozicija vlasti zadržala u praksi rada rukovodećih funkcionera političkih organizacija, koji mogu neformalno da se služe autoritetom političke vlasti i da na taj način bitno utječu na donošenje odluka. U istraživanju možemo pratiti samo funkcioniranje društveno-političkih organizacija koje je ili dio ustavnog mehanizma odlučivanja ili javno vidljivo. Iz ocjene o tome, da li političke organizacije djeluju onako kako se to od njih programatski definirano očekuje, i da li djeluju u skladu s ustavnim intencijama, može se tek posredno zaključivati da uslijed izostajanja takve aktivnosti organizacija, u ime političkih organizacija, neformalno koristeći autoritet vlasti, i dalje presudan utjecaj na sistem izvana imaju funkcioneri i izvršna tijela političkih organizacija. Naravno, to ne mora biti nužna posljedica izostajanja očekivane aktivnosti organizacija u realizaciji njihovih programa i Ustavom definiranih načina rada. Može se jednostavno dogoditi i da izostane svaki oblik utjecaja političkih organizacija na sistem samoupravnog i delegatskog odlučivanja na pojedinim njegovim razinama.

Da se vratimo podacima istraživanja. Građanima i radnim ljudima postavljeno je pitanje o načinu funkcioniranja putem kojeg se ostvaruje uloga društveno-političkih organizacija u delegatskom sistemu u njihovoj mjesnoj zajednici i u organizaciji udruženog rada. Odgovore na ponuđene modalitete pokazuje tabela 6.

Tabela 6

	MZ	OUR
1. iniciranjem rješavanja problema	22,19	24
2. izborom delegata i članova delegacija	16,19	17
3. osposobljavanjem delegata i članova delegacija u delegatskom sistemu	14,04	13
4. idejnim osposobljavanjem	7,58	10
5. brigom za odgovorno obavljanje delegatske funkcije	9,67	9
6. davanjem direktiva i nametanjem stavova delegacijama i delegatu	4,81	6
7. zauzimanjem općih stavova zasnovanih na vrijednosnom sistemu	9,70	8
8. društveno-političke organizacije uopće ne djeluju	2,22	2
9. nisam upoznat s radom društveno-političkih organizacija	14,40	10

U oba slučaja, dakle i u mjesnim zajednicama i u organizacijama udruženog rada, rezultati su veoma slični. Političke organizacije na toj razini ne djeluju namećući svoje stavove. Za rad-

nu organizaciju je jasno — zbog čega. Objašnjenje za to daje i rezultat ove iste ankete na jednom drugom mjestu. U OUR-ima dominantnu poziciju imaju rukovodeće strukture radne organizacije. Za mjesne zajednice teško je naći neki određen odgovor. Možda se rješenje nalazi u tome da su političke organizacije u svom radu više okrenute prema nekim drugim organima, a manje interesima mjesne zajednice. Tabela 6, međutim, pokazuje da društveno-političke organizacije veoma rijetko zauzimaju opće stavove o otvorenim problemima. Najčešći oblik njihovog djelovanja je iniciranje rješavanja problema i sudjelovanje u izboru delegata i delegacija. Prema tome, mogli bismo konstatirati da političke organizacije, u mjesnim zajednicama i OUR-ima, očito, mijenjaju svoj način rada, da su napustile neposredno-direktivne pozicije i da nisu posebno razvile one oblike svog funkcioniranja koji će ih afirmirati u njihovoj novoj ulozi. Takve zaključke dokazuju i neki drugi podaci. U tom smislu zanimljivo je pogledati tko ima najznačajniji utjecaj na stavove što ih zauzimaju delegati pri glasanju u skupštinskim tijelima. Po procjeni samih delegata, rukovodstva društveno-političkih organizacija izgleda da imaju veoma slab utjecaj na formiranje stavova delegata.

Tabela 7

		%
1.	zborovi radnih ljudi	33,16
2.	radnički savjet (savjet MZ)	6,84
3.	delegacija koja ga je izabrala	22,94
4.	predsjednik savjeta	1,79
5.	sekretarijat osnovne organizacije SK	1,09
6.	sekretar SK	1,02
7.	rukovodstva drugih društveno-političkih organizacija	4,98
8.	predsjedavajući delegacije	2,24
9.	direktor OUR-a	3,32
10.	izvršni i upravni organi skupštine	9,84
11.	neformalne grupe	0,83
12.	netko drugi	1,28
13.	ne znam	10,67

Čini nam se da bi se moglo ocijeniti da je pozitivno što rukovodstva političkih organizacija nisu onaj faktor koji je presudan za formiranje stavova i da taj utjecaj ostvaruje, prije svega, demokratska baza. Iz navedene tabele može se procijeniti kakve su veze delegata i delegacija (po njihovom mišljenju) s društveno-političkim organizacijama i da li se oni konzultiraju s političkim organizacijama o procesu odlučivanja u skupštinama.

Tabela 8

		%
1.	konzultacije su redovite	20,31
2.	konzultacije su povremene	48,82
3.	konzultacije izostaju	14,85
4.	ne znam	16,03

Na temelju podataka teško je izvući neki određen zaključak. Ako znamo da društveno-političke organizacije sudjeluju u procesu samoupravnog delegatskog odlučivanja, prije svega davanjem inicijative za rješavanje problema, onda proizlazi da se tom prilikom delegacije i delegati najvjerojatnije u svakom drugom slučaju konzultiraju sa političkim organizacijama. Veza s političkim organizacijama održava se i time što su te organizacije jedan od izvora (iako ne suviše značajan) spoznaje o tome što su stavovi delegatske osnove i u djelomičnom prisustvu predstavnika društveno-političkih organizacija sjednicama delegacije (tabele 9 i 10).

Tabela 9

Kako vi, kao član delegacije, pretežno saznajete mišljenja, stavove, potrebe i interese vaše delegatske osnove?

	%
1. nisam upoznat	8,57
2. prisustvujem zborovima građana i radnih ljudi	44,50
3. prisustvujem, odnosno na osnovi informacija samoupravnih organa	9,50
4. na sastancima društveno-političkih organizacija	12,79
5. na osnovi informacija stručnih službi	4,93
6. na osnovi informacija rukovodećih struktura	2,21
7. upoznaju me drugi članovi delegacije	3,71
8. na osnovi neformalnih razgovora s ljudima u OUR-u, odnosno MZ	4,57
9. na osnovi vlastitog iskustva o problemima	9,21

Tabela 10

Da li sjednicama vaše delegacije prisustvuju predstavnici društveno-političkih organizacija?

	%
1. redovito	17,62
2. povremeno	42,23
3. rijetko	19,28
4. nikad	12,77
5. ne održavaju se sastanci delegacije	8,10

Kada je riječ o načinu djelovanja društveno-političkih organizacija u delegatskom sistemu svakako treba spomenuti ulogu društveno-političkog vijeća općinske skupštine, jer je to vijeće reprezentacija društveno-političkih organizacija i ima posebnu ulogu u političkom sistemu. Analiza sadržaja odluka u općinskim skupštinama, provedena u okviru projekta »Funkcioniranje i ostvarivanje delegatskog sistema« u SR Hrvatskoj, pokazuje da se društveno-politička vijeća bave istim problemima kao i ostala vijeća općinske skupštine, a da posebno izraženo utječu na odluke iz područja konstituiranja delegatskog sistema i na planove razvoja općine.

Tabela 11

TABELARNI PRIKAZ ODLUKA DONESENIH NA SJEDNICAMA VIJEĆA 12 OPĆINSKIH SKUPŠTINA U RAZDOBLJU OD IV 1974. DO 1. I 1977.

Kriterij klasifikacije	Jedinica klasifikacije	Ukupno	%	DPV	%	VUR	%	VMZ	%	Zajedno	%	Ostalo	%
SADRŽAJ ODLUKE	Konstituiranje delegatskog sistema i normativno funkcioniranje općina	1261	27,37	346	32,64	241	20,30	157	18,36	506	37,85	11	6,65
	Formiranje prihoda općine i zadovoljavanje potreba funkcioniranja općina	889	19,29	216	20,38	251	21,15	173	20,23	233	17,34	16	9,47
	Zdravstvo, socijalni rad i briga	299	6,49	74	6,98	94	7,92	44	5,15	68	5,09	19	11,24
	Školstvo, kultura i znanstvo	236	5,12	62	5,85	68	5,73	21	2,46	65	4,86	20	11,83
	Kriminal, privredni kriminal, socijalna pitologija	51	1,11	17	1,60	9	0,76	6	0,7	16	1,20	3	1,78
	Komunalna politika i djelatnost	717	15,56	100	9,43	212	17,86	235	27,49	112	8,38	58	34,32
	Privredna i poljoprivredna djelatnost	464	10,07	67	6,32	195	16,43	74	8,65	107	8,00	21	12,43
	Narodna obrana i društvena samozaštita	190	4,12	37	3,49	34	2,86	21	2,46	94	7,03	4	2,37
	Planovi razvoja općina	203	4,41	28	2,64	52	4,38	83	9,71	32	2,39	8	4,73
	Pravosudna djelatnost	85	1,84	61	5,75	1	0,08	1	0,12	21	1,57	1	0,59
	Ostale djelatnosti	213	4,62	52	4,91	30	2,53	40	4,68	83	6,21	8	4,73

Tabela 12

NAJVEĆI PROCIJENJENI UTJECAJI U POJEDINIM SADRŽAJIMA ODLUKA

	Izvršno vijeće	DPV	VUR	DPZ	DPO
Konstituiranje delegatskog sistema	4,07	4,05			
Formiranje prihoda općine	4,07				
Zdravstvo, socijalni rad	4,31		4,18		
Školstvo, kultura, znanost	4,23		4,08	4,11	4,05
Komunalna djelatnost	4,33				
Privreda	4,14		4,03		
Narodna obrana				4,14	4,10
Planovi razvoja općine	4,42	4,03	4,13		

Praktično, očito je da društveno-politička vijeća zapravo obavljaju isti posao kao i ostala dva vijeća općinske skupštine. A to znači da se po sadržaju njihovog rada ne može vidjeti u ovom slučaju neki poseban udio društveno-političkih organizacija u delegatskom odlučivanju, u sklopu ustavno projektiranog sistema. Ta veza društveno-političkih organizacija sa skupštinskim tijelima mogla bi se uspostaviti i kada bi političke organizacije davale konkretne upute svojim predstavnicima o stavovima o pojedinim pitanjima. Međutim, izgleda da se ne samo šira tijela društveno-političkih organizacija ne bave tim poslom nego čak i same delegacije ne pripremaju stavove o pitanjima o kojima će raspravljati društveno-političko vijeće. Delegatima je postavljeno pitanje da li na sjednicama skupštine diskutiraju samo na osnovi smjernica delegacije ili po svom osobnom nahođenju. U prvoj koloni tabele 13 prikazani su rezultati odgovora svih delegata, a u drugoj samo delegata društveno-političkog vijeća.

Tabela 13

	% ukupno	% DPV
1. ne diskutiram	13,60	9,38
2. isključivo na osnovi smjernica	19,55	15,63
3. iznosim smjernice svoje delegacije, ali diskutiram i po svom osobnom nahođenju	46,93	50,00
4. diskutiram jedino na osnovi osobnog nahođenja	9,35	18,55
5. ne dobivam smjernice	4,53	6,25
6. ne prisustvujem sjednicama	6,04	0,00

Iz odgovora nije teško vidjeti da delegati u društveno-političkim vijećima smatraju da raspravljaju isključivo na osnovi smjernica delegacije samo u 15,63% slučajeva, što je manje od prosjeka delegata uopće (19,55%). Odgovor onih koji tvrde da u raspravama iznose smjernice svoje delegacije, ali da diskutiraju i po svom osobnom nahođenju čini nam se da bi se mogao prije tre-

tirati kao nepostojanje određenih smjernica delegacija nego kao nešto drugo. Zato bi se moglo zaključiti da kod društveno-političkih vijeća ne dolazi do izražaja toliko stav političkih organizacija o pojedinim pitanjima, već prije svega, stav pojedinih predstavnika tih organizacija, kao i kod svih ostalih organa samoupravnog i delegatskog odlučivanja. Zaključke slične ovima iz istraživanja delegatskog sistema možemo pronaći i u Izvještaju radnih grupa Komisije CK SKH za pitanja društveno-političkog sistema i međunacionalne odnose o analitičkim razgovorima o funkcioniranju delegatskog sistema u praksi (travanj 1977. godine). U tom izvještaju kaže se da »najviše nedorečenosti ima u pogledu funkcioniranja delegatskih odnosa između društveno-političkog vijeća i njihove izborne baze«, te da se stavovi ne formiraju u delegacijama ili konferencijama delegacija (već da se to, ukoliko se uopće radi, provodi na takozvanim političkim aktivima).

Iz ovih, istina, ipak fragmentarnih podataka mogu se izvući dva zaključka. Prvo, Savez komunista i druge društveno-političke organizacije u okviru delegatskog odlučivanja izgleda da, barem u onom dijelu koji se može javno uočiti i provjeravati, više ne djeluju u većini slučajeva na stari način, neposredno koristeći rukovodeće pozicije vlasti. I drugo, Savez komunista i društveno-političke organizacije nisu uspjeli u praksi razviti nove programatski i ustavno zamišljene oblike svog rada.

X

Zanimljivo je pogledati kakva su zapažanja anketiranih o utjecaju društveno-političkih organizacija na odlučivanje u samoupravnim i delegatskim strukturama. Građanima, radnim ljudima i delegatima postavljeno je pitanje o tome tko ima najveći utjecaj na donošenje konačne odluke. U mjesnim zajednicama procjena pokazuje da su to upravo društveno-političke organizacije. Odgovore daje tabela 14.

Tabela 14

		%
1.	građani	17,99
2.	savjet MZ	15,24
3.	društveno-političke organizacije	23,66
4.	delegacija MZ	4,26
5.	delegati MZ u općinskoj skupštini i skupštini SIZ-ova	3,71
6.	vijeće MZ u općinskoj skupštini	6,62
7.	stručne službe u općinskoj skupštini	9,47
8.	neformalne grupe u MZ	1,35
9.	ne znam	16,69

U organizacijama udruženog rada (tabela 15) procjena je drugačija.

Tabela 15

		%
1.	zbor radnih ljudi	45,66
2.	radnički savjet	11,69
3.	delegacija	1,60
4.	delegati u općinskoj skupštini i skupštini SIZ-a	3,70
5.	društveno-političke organizacije	7,92
6.	stručne službe u OUR-u	3,77
7.	rukovodioci u OUR-u	17,82
8.	razne neformalne grupe u OUR-u	2,30
9.	VUR u općini i skupštini SIZ-ova	2,87
10.	stručne službe u općini i SIZ-ovima	2,68

U OUR-ima, dakle, najveći utjecaj imaju demokratska baza i organi samoupravljanja. Rukovodioci i stručne službe nalaze se ispred političkih organizacija i njihov utjecaj je praktično veoma skroman. Procjena jačeg utjecaja profesionalnih upravljačkih struktura u odnosu na političke organizacije nije sigurno poželjan rezultat u smislu razvitka samoupravljanja i transformacije uloge političkih organizacija. Međutim, može se biti zadovoljan odgovorima koji pokazuju da, po mišljenju većine radnih ljudi u OUR-ima, presudan utjecaj na donošenje odluke imaju organi samoupravljanja.

U pogledu procjene utjecaja na konačne odluke u skupštinama (anketirani su delegati) rezultati su nešto drugačiji, ali u osnovi slični:

Tabela 16

		%
1.	delegatska osnova *(radni ljudi i građani)*	15
2.	*delegacije*	13
3.	*delegati* (kao pojedinci)	7
4.	vijeće mjesnih zajednica	5
5.	vijeće udruženog rada	8
6.	*društveno-političko vijeće*	5
7.	vijeće korisnika usluga	1
8.	vijeće davalaca usluga	2
9.	*izvršno vijeće*, odnosno *izvršni odbor*	15
10.	*predsjednici pojedinih vijeća*	3
11.	komisije, odbori, savjeti	2
12.	*stručne službe*	8
13.	*nadležni sekretarijati*	2
14.	*društveno-političke organizacije*	5
15.	*vodeći funkcioneri u općini ili SIZ-ovima*	7
16.	neformalne grupe	0,5
17.	netko drugi	0,5

Ako grupiramo odgovore, onda se može zaključiti da radni ljudi (građani) i njihovi delegati (odgovori 1, 2, 3) i stručno-funkcionerska struktura (odgovori 9, 10, 12, 13, 15) imaju podjednak utje-

caj (30, odnosno 35%), a da političke organizacije (odgovori 6 i 14) nisu neposredno jak odlučujući faktor u skupštinama. Komentar bi i ovdje mogao biti isti kao i u odnosu na situaciju u OUR-ima. Demokratska strana procesa odlučivanja se afirmira, utjecaj rukovodećih funkcionera i stručnih službi je jak, a programirana djelatnost SK i ostalih društveno-političkih organizacija uglavnom je slabo izražena.

Iz ovoga se, međutim, ne bi mogao izvući zaključak da je u cjelini utjecaj političkih organizacija u delegatskom odlučivanju slab. Upravo obratno: anketirani radni ljudi smatraju da je najjači. Tabela 17 pokazuje prema zapažanjima, utjecaje u delegatskom odlučivanju *u cjelini.*

Tabela 17

	Delegatska osnova (radni ljudi i građani)	Izabrane delegacije	Izabrani delegati	Društveno-političke organizacije	Stručne službe	Razne neformalne grupe (rukovodioci, profesionalni političari i drugi)
1. odlučujući utjecaj	16,82	12,16	12,90	30,76	22,36	23,72
2. znatan utjecaj	17,67	22,21	24,30	36,45	40,26	36,21
3. osrednji utjecaj	29,88	35,09	34,32	20,14	18,28	16,01
4. mali utjecaj	22,71	18,57	16,49	4,12	6,96	7,18
5. nikakav utjecaj	4,34	3,30	3,88	0,57	1,73	5,11
6. ne znam	8,58	8,66	8,10	7,96	10,41	11,76

Iz podataka se vidi da su po rangu utjecaja društveno-političke organizacije na prvom mjestu, stručne službe na drugom, neformalne grupe (rukovodioci i profesionalni političari) na trećem.

Procjena stvarnog, iako neformalnog, utjecaja političkih organizacija vidljiva je i iz podataka o udjelu članstva SK u delegatskoj strukturi.

Tabela 18

Delegatske strukture	Članstvo u SK član %	 nije član %
1. delegatska osnova	46,07	53,93
2. članovi delegacije	55,58	44,42
3. delegati	67,45	32,55
4. više delegatske strukture	91,57	8,43

Dakle, osim u delegatskoj osnovi (radni ljudi i građani), svugdje drugdje članovi SK predstavljaju, u najmanju ruku, veću polovinu sastava delegatskih struktura, a u višim tijelima njihov

udio prelazi 90%. Prema tome, odlučivanje u delegatskim strukturama, očito, ne ide mimo članova Saveza komunista, iako oni na odlučivanje presudno ne utječu neposredno u organiziranom i ustavno-programatski zamišljenom obliku.

XI

Ako bi se najkraće pokušala rezimirati osnovna pitanja o ulozi Saveza komunista u sistemu socijalističkog samoupravljanja (što ima neposredan utjecaj i na ostale političke organizacije), onda treba upozoriti na nekoliko najvažnijih momenata. Prvo, jasan je kritički stav o onome što ne bi danas trebalo ući u koncepciju Saveza komunista kao političke organizacije radničke klase u samoupravnom društvu. Drugo, moguće je odrediti osnovne elemente nove uloge SK, ali još nisu dovoljno razrađeni načini konkretnog ostvarivanja nove koncepcije partije u neposrednoj praksi. Treće, u samoupravljanju i delegatskom odlučivanju, barem u onome što se jasno može uočiti, u praksi su uglavnom napušteni stari načini rada SK (i ostalih društveno-političkih organizacija), iako se, vjerojatno, može pretpostaviti da su oni u djelovanju izvršnih organa dijelom još zadržani. Četvrto, u praksi, u delegatskom sistemu nova uloga SK (i drugih političkih organizacija) nije afirmirana. I zato to još ostaje, kako ističe i E. Kardelj u svojoj raspravi *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, otvoreno pitanje: »... treba razraditi položaj i način delovanja Saveza komunista u delegatskom sistemu«. Ovdje je potrebno dodati da to nije pitanje koje se tiče samo djelovanja Saveza komunista (i drugih društveno-političkih organizacija) već se to odnosi i na potrebu usavršavanja i samog delegatskog odlučivanja i sistema samoupravljanja u cjelini.

Ivo Paić

O odnosu revolucionarnog pokreta i revolucionarnog mišljenja

Izvjesno je da uvijek postoji nekakav odnos između pokreta i mišljenja, između revolucionarnog pokreta i revolucionarnog mišljenja. Svaki »nekakav« odnos nije nužno i bitan. Po čemu uopće pokret i mišljenje, revolucionarni pokret i revolucionarno mišljenje dospijevaju u međusoban odnos? Što jest bit njihova međusobnog odnosa?

U zahvatu tih načelnih pitanja, koja moraju stajati na čelu promišljanja i upravljati njime, izložit ću nekoliko grupa nedovoljno razvijenih i međusobno dosta labavo povezanih teza: prvo, odnos »inteligencija — pokret« kao povod pitanju o revolucionarnosti mišljenja (djelovanja; drugo, o »bezrezervnoj odanosti« idejama komunizma i položaju mišljenja; treće, staljinistički ideologički rez: »poništavanje mišljenja«; četvrto, teze uz pitanje: postoji li ideologička inercija u Savezu komunista i promišljanjima Saveza komunista; naposljetku, grupa teza u kojoj naznačujem obrise modelnih slučajeva odnosa partije (saveza) i njena povijesnog mjesta i pitanja o djelovanju Saveza komunista.

Uvodno želim istaknuti: u tezama neću — pogotovo ne vanjskim i već uvriježenim pristupom — nizati sve što bi, eto, Savez

komunista trebao činiti; načelno, i ovdje, riječ je o tome što Savez komunista *mora činiti* primjereno autoritetu vlastitog povijesnog mjesta. To je »mjesto« na bitan način određeno (minulim i aktualnim) praktičkim djelovanjem radničke klase i narodâ Jugoslavije, dakle i djelatnošću Saveza komunista toliko koliko je ta djelatnost bila i ostala na poprištu bitne, revolucionarne prakse. Isto se može drukčije izraziti: djelo obvezuje djelatnika po *mjeri svoje povijesnosti.* Ako je tako, onda se kroz stalnost pitanja o sadržaju povijesnog mjesta jedino i može objelodaniti zbiljska pozicija mišljenja (djelovanja, te zbiljski odnos Saveza komunista i revolucionarnog mišljenja. U protivnom: »nad-povijesno«, »van-povijesno«, »pod-povijesno« i slično rezoniranje uzima maha ostavljajući po strani svoje kritike i svoje apologije domenu povijesnih mogućnosti. Moje teze, nadam se, mogu biti poticajne bar za razmišljanje o *metodologijskoj poziciji* razumijevanja povijesnog odnosa »Savez komunista — revolucionarno mišljenje/djelovanje«.

I. Odnos revolucionarnog pokreta i inteligencije kao poticaj pitanju

1. Rijetko se raspravlja o cjelini pitanja: odnos revolucionarnog pokreta i revolucionarnog mišljenja. Ono se najčešće, mahom »stručno«, »sektorski«, »profesijski« i »profesorski«, sužava i prikazuje kroz odnos revolucionarnog pokreta i inteligencije. U *temelju* tako sužene problematizacije nalaze se i poticaji pitanju o odnosu revolucionarnog pokreta i revolucionarnog mišljenja. Važno je, međutim, da se ne popusti opticajnim predrasudama, da se ne podlegne tradicionalnim i tradicijskim nanosima, da bit i osebujne povijesne sadržaje odnosa inteligencije i pokreta ne promišljamo jednostrano — umnožavajući u sadržajima naših odgovora sve pogreške metodički neosiguranih pitanja. To nadalje znači: pitanje se ne postavlja *samo radi* revolucionarnog pokreta i (ili) *samo radi* inteligencije, pogotovo ne smjerom tako čestih nakana kojima je do prevlasti jednog »relata« (»inteligencije«, »pokreta«) nad drugim. U prostor zbiljski djelotvornog razgovora ulazi se tek raspitivanjem o onome *po čemu* inteligencija povijesno-revolucionarno doista *jest* i *po čemu* je pokret doista *revolucionaran.* Metodički je odlučno:

a) Ako ne postoji nešto *zajedničko* inteligenciji — ukoliko doista jest, i pokretu — kao nužan uvjet njegove revolucionarnosti; ako ne postoji nešto zajedničko po čemu su i pokret i inteligencija pri sebi, u svoje navlastite moći sabrani, onda se (kako nerijetko i biva) raspravljanje slobodno grana u nizu smjerova više ili manje učenog, političnog, »angažiranog«, »kritičkog« itd. dokazivanja/poricanja nečega što ne pripada krugu bitnih promišljanja.

b) Ako, pak, postoji nešto zajedničko po čemu inteligencija i pokret u njihovoj *svezi* jesu; ako bez sveze toga zajedničkog ne mogu opstojati na bitan način, onda čini se da slijedi: naše se pitanje ne može razviti iz vidokruga inteligencije »*kao posebne strane društva*«, niti sa filozofijskog, sociologijskog ili literarno »elastičnijeg« stajalašita koje takvu posebnost neproblemski prihvaća i odatle prosljeđuje *prema pokretu* — prosuđujući o biti njihova međusobna odnosa iz mjerodavnog značenja tako razvijene odredbe inteligencije. Načelno je isto pođe li se od nekakve odredbe pokreta *prema inteligenciji.**

2. U prvom slučaju (»od inteligencije prema pokretu«) izlaze na vidjelo teškoće »nesretne svijesti«: inteligencija se osjeća prikraćenom jer može misliti što hoće a ne može »naći« pokret i društvo u kojem se odjelotvoruje sve što se misli; prikraćena je i gledom na očekivano »zakonodavstvo uma« kojem »neumna« — nužno »nesavršena povijesna zbilja« naprosto ne odgovara. U drugom slučaju (»od pokreta prema inteligenciji«) ishod je zaključivanja često porazan za inteligenciju: ona »ne odgovara« potrebama pokreta definiranog mimo bitne sveze »inteligencija — pokret«. Ovakve i slične jednostranosti u problematizaciji odnosa »pokret — inteligencija« nisu tek proizvoljnosti koje pristižu od inteligencije ili od pokreta. One, kako ćemo dijelom i pokazati, svjedoče o postojanju temeljnog nesuglasja: *praktički* nije, još nije, osvojena proizvodnja života koja ne proizvodi inteligenciju kao »posebnu stranu društva« i pokret kao još neprevladanu posebnost »ideja i akcija«; nije, još nije, osvojeno ono »treće«, ono zajedničko po čemu inteligencija (ne kao jedan od društvenih slojeva) i pokret (ne kao »privatna zajednica«) doista stabilno povijesno jesu. Ovakva tvrdnja, naravno, ne rješava »problem«. Ona traži bar njegovo izoštrenje, ali sada već preko uskog vidokruga nekritičkog prihvaćanja povijesno uvjetovanog »egoizma« inteligencije i »sektorskog« postavljanja pokreta. Prevladavanje »egoizma«, »ekskluzivnosti« pojedinih »sfera« — koje se nameću jedne drugima — tiče se samog temelja društva. No u prostor takvog pitanja tek treba dospjeti.

II. »Bezrezervna odanost idejama komunizma« i položaj mišljenja

1. Lenjin uviđa potrebu prevladavanja jednostranog vidokruga razumijevanja odnosa »inteligencija — pokret«, u odnos »revolucionarni pokret — revolucionarno mišljenje«. Postavkom »bez revolucionarne teorije nema revolucionarnog pokreta«, Lenjin dospijeva u blizinu cjelovitog odgovora. Međutim, zašto se tim ges-

---

* U tekst ovih teza uključio sam i dijelove moga izlaganja za »okruglim stolom« »Inteligencija i radnički pokret«, Sarajevo, siječnja 1978.

lom dopire u blizinu odgovora, zašto ono nije odgovor sâm? U spisu *Što činiti*, Lenjinu je stalo do komunista-revolucionera koji sjedinjuje bezrezervnu odanost idejama komunizma s umijećem laviranja, paktiranja i napredovanja pokreta u krivulji. Umijećem toga sjedinjavanja *de facto* se razvija osebujno »teorijsko polje«: u njemu vlada *napetost* između teorijskih tvorevina što pripadaju »idejama komunizma« i promjenjivih — razvojnih teorijskih tvorbi kakve se oblikuju na tlu povijesno primjerenog i akcijskog laviranja, paktiranja, napredovanja u krivulji. Dakle, napetost vlada između nečega što ima (za komuniste-revolucionere) *aksiomski status* — »bezrezervna odanost idejama komunizma« — i onoga što je bezuvjetno, više ili manje izravno, povezano, uvjetovano promjenjivim sadržajem prakse i autoritetom povijesnih i aktualnih pretpostavki mišljenja/djelovanja. Dade se razabrati da Lenjin naglašava *umijeće* spomenutog sjedinjavanja, što hoće reći i AUTORITET MIŠLJENJA koje drži u odnosu ideje i djelokrug prakse pokreta: MIŠLJENJE ne dozvoljava osamostaljenje »ideja komunizma« naspram praksi, ono je i protiv bez-idejne prakse. No bezrezervna odanost idejama komunizma nosi u sebi i naboj opasnosti za inteligenciju i pokret, za odnos revolucionarnog pokreta i revolucionarnog mišljenja.

2. *Načelno*, možemo ustvrditi:

a) Aksiomski status »ideja komunizma« *ograničuje mišljenje:* bezrezervna odanost bilo čemu pa i idejama komunizma postavlja granice pitajućem mišljenju; posve *neproblemsko* (»bezrezervno«) prihvaćanje ideja komunizma *ograničuje i samo djelovanje:* ono je jednim svojim dijelom *unaprijed* određeno tako prihvaćenim idejama.

b) Ova unaprijed-određenost mišljenja/djelovanja, ta bezuvjetna zadaća sjedinjavanja ideja — mišljenja — djelovanja, dovodi u pitanje *načelnu otvorenost* inteligencije i pokreta prema neponovljivom sklopu povijesnih pretpostavki tako što one (za pokret i inteligenciju) nužno dobivaju »specifičnu boju i osvjetljenje« ne samo s obzirom na temeljni odnos povijesne proizvodnje života nego i s obzirom na pretpostavljeno mjerodavno značenje »ideja komunizma«. Spomenimo uz put: kad Marx piše o razumijevanju povijesne proizvodnje života, njemu je do sabranosti u temeljni odnos koji daje »boju i osvjetljenje« *svim* odnosima, njemu je stalo do toga da razvije sadržajnu teorijsku apstrakciju *toga odnosa* koja daje »boju i osvjetljenje« svim drugim teorijskim tvorbama i idejama; teorijske se tvorevine ne »interpoliraju« vanpovijesnim idejama.

c) Ukratko: ono nepovijesno (ideje) intervenira u povijesno. Pitanje je: koliko to »interveniranje« priječi mišljenje i djelovanje (i inteligenciju i pokret) u nastojanjima promicanja »same stvari«, to jest povijesnim uvjetima imanentnih mogućnosti.

d) Izostanak upitna odnosa *i* prema idejama komunizma (a komunizam je *pokret*, Marx) ima naročitu značajku koja oštro naznačuje opasnost za pokret i inteligenciju, za razvitak prakse koja na bitan način dovodi inteligenciju i pokret u odnos s obzirom na ono po čemu doista povijesno jesu: historija socijalizma nas uči da se na pitanje što jest sadržaj »ideja komunizma« nerijetko odgovara putem interpretacija značenja jednog »carstva« s onu stranu nužnosti. Interpretacija je (po tome »*inter*« = između), nekakva individualna i (ili) kolektivna intervencija između onoga »što jest« i onoga što je onkraj »carstva nužnosti«. Nadalje, a *upravo je o tome riječ*, ako se dogodi da se u jednoj osobi (instituciji) poklope interpretacija i najveća mjera društvene moći — onda »ideje komunizma« dobivaju (sankcioniranom objektivnošću) naglašen značaj prema čovjeku, postaju mu nešto *vanjsko, objektivno*. Doista su, pak, prožete voljom i (samo) voljom posve određenog subjekta čiji subjektivitet poništava, i s pomoću »ideja komunizma«, subjektivitet svih drugih.

3. U povijesti socijalizma ta se opasnost već davno objelodanila. Njena je bit: proširenje prostora važenja aksiomskih tvorbi, sužavanje područja važenja dinamičkih povijesnih iskaza koji se izravno tiču napredovanja pokreta *kroz* povijesni složaj pretpostavki mišljenja/djelovanja. U zahvatu odnosa pokreta i mišljenja ,ta se opasnost može ovako izraziti: raste mjerodavno značenje ideja (»bezrezervna odanost ... «), opada mjerodavno značenje povijesnih revolucionarnih iskaza; namjesto umijeća rečenog sjedinjavanja razvija se — postajući nečim »normalnim« — *umijeće potiskivanja mišljenja »intelektualnom praksom« obrazlaganja posve mjerodavnog značenja ideja za mišljenje.* Konkretnije: Lenjin je na bitan način djelotvoran intelektualac koliko uspijeva — ostajući »bezrezervno odan idejama komunizma« — *predmetom vlastitog mišljenja* i djelokrugom revolucionarnog čina zahvatiti povijesne pretpostavke revolucionarnih mijena; Staljin, pak, gotovo cjelinu teorijskog polja pretvara u aksiomsko polje, u područje važenja ideja kojima (se) pridaje rang komunističke značajnosti. Naspram Lenjinovoj plodotvornoj (unutrašnjim teškoćama beremenitoj) postavci koja podrazumijeva napetost odnosa »ideja — praksa« posredstvom mišljenja, Staljin ustanovljuje već paradigmatički slučaj *supsumcije mišljenja i djelovanja pod ideje* kojima politička (samo) volja, kao volja za moći, pridaje značenje komunističkih ideja. U posvemašnjoj prevlasti takvih »ideja komunizma« nad mišljenjem i djelovanjem, ideja za koje se drži da su komunističke, *sve se stavlja u ideju, ništa u čovjeka:* kao »istina u najvišem stupnju« ideja nije usporediva s bilo čime; zato svako mišljenje — ako tada uopće ostaje nešto od njega — postaje blijedi odsjaja ideja, više ili manje uspjela konkretizacija nečega što unaprijed nadmašuje svako mišljenje i djelovanje. Ako možemo reći da Lenjin stavlja mišljenje pred kušnju (napetost »ideja — praksa«), Staljin — u krajnjim izvodima — poništava mišljenje.

Budući da staljinistički zahvat u odnos pokret — mišljenje još nije samo stvar historiografije nego u dijelu svojih karakteristika nešto postojeće, potrebno je naznačiti položaj mišljenja u njemu.

III. Staljinistički ideologički »rez«: poništavanje mišljenja

1. U okružju Staljinove i svake staljinističke paradigme *nema* bitnog odnosa inteligencije i pokreta, nema temelja bitnom odnosu »revolucionarni pokret — revolucionarno mišljenje«. Inteligencija (bez mišljenja) pada ispod mjere revolucionarnog djelovanja, *bez mišljenja* ona ne bivstvuje po mjeri navlastitih bitnih moći; ni pokret, načelno, ne može biti revolucionaran:

a) Inteligencija je *unajmljenik ideja.* Njena se zadaća, svrha, razlog i opravdanje »djelotvornosti« svode na razradu ideja koje — kao mišljenju mjerodavne — pridolaze, recimo, iz budućnosti (pa imamo nasilje budućnosti nad sadašnjošću), iz nepovijesnog sustava misli, iz volje i samo-volje pojedinca, »potreba« partije, »potreba« države: dakle, od bilo kojeg *mišljenju vanjskog,* pa ipak mišljenju mjerodavnog Apsoluta, Subjekta. Kao unajmljenici ideja, intelektualci su *ideo-logičari.* Njihova je djelatnost *ideologika:* upotreba znanja koja idejama pribavlja status filozofijske i znanstvene »obrazloženosti«, »značajnosti«, radi »viših ciljeva«, to jest pripomaganja političke (samo)volje za moći i nastojanja čija je bit primjeravanje života vlastitim idejama birokracije. Tako inteligencija zadobiva *važenje* unutar jednog svjetonazora i jedne »prakse« *ona funkcionira!* Funkcionalnost inteligencije u takvome svjetonazoru i njemu primjerenoj »praksi«, bitan je *index* poništenosti toga *po čemu* inteligencija jedino i može sudjelovati u bitnom zbivanju. Naime, inteligencija jest PO MIŠLJENJU. Mišljenje je (i inteligencija je) na djelu *u bespredrasudnom držanju pred činjenicama povijesnog života.* Međutim, potiskivanjem mišljenja svako se pitanje unaprijed deproblematizira nekakvom idejom koja — sad možemo staviti među navodnice — od »intelektualca« zahtijeva *stav vjere, povjerenja i tehniku upotrebe znanja* radi obrazlaganja nečega što već *unaprijed ima istinu,* što unaprijed treba da važi kao istinito. No vjera i mišljenje ne idu zajedno.

b) Kao revolucionaran, pokret doznaje što doista jest samo *kroz djelovanje* i učinke svoga djelovanja; neponovljiv složaj povijesnih pretpostavki jest *mjera* njegove djelotvornosti. No povijesna se praksa ne može razviti *bez povijesnog (revolucionarnog) mišljenja.* Povijesno mišljenje traži bespredrasudno uviđanje toga što je *bitno* za držanje čovjeka revolucionera u povijesnom svijetu. Kako se u prevlasti ideje nad mišljenjem i djelovanjem poništava *i povijesna djelotvornost* pokreta, dakle u opasnosti je i njegova *revolucionarnost.*

2. Slijedom prethodnih tvrdnji možemo zaključiti: *nema* inteligencije u njenoj bitnoj djelotvornosti bez mišljenja; *nema* revolucionarnog pokreta bez povijesnog (revolucionarnog) mišljenja. Po revolucionarnome mišljenju inteligencija i pokret dolaze u *bitan međusobni odnos*. U takvome se odnosu razvija ono što je bitno za inteligenciju i bez čega pokret ne može biti revolucionaran. Zato veznik »i« između »pokreta« i »mišljenja« ima inkluzivno značenje utemeljeno na biti mišljenja/djelovanja ukoliko je ono doista *revolucionarno*.

3. Drukčije razumijevanje sadržaja toga odnosa, recimo njegovo svođenje pod ideje ,najčešće ide preko zanemarivanja temeljnog i utemeljujućeg značenja sveze mišljenje/djelovanje. Odatle, na primjer, može postati vidljivim pretvaranje bitne revolucionarne izreke »borba mišljenja« u taktičku i taktizirajuću krilaticu: u njoj se nerijetko pledira za »borbu« bez »mišljenja«. *Plaidoyer* za »borbu mišljenja« bez »mišljenja«, isto je što i postavljanje pitanja s unaprijed pripremljenim odgovorima i cjelokupnom procedurom dokazivanja/osporavanja nečega što se unaprijed zna kao nedvojbeno, unaprijed neosporivo, neporecivo.

Ili: obilaženje rečene bitne sveze mišljenje/djelovanje izvodi »demokratski centralizam« u *načelo* demokratskog centralizma; tako se načelo (kao nešto objektivno, kritičkim prosudbama nedodirnuto) nameće razrađujućoj moći znanja i umijeću *primjene*, namjesto da se »demokracija« i »centralizam« (u partiji, savezu, društvu) izvode iz stalno pitajućeg mišljenja, spoznavanja povijesnih pretpostavki revolucionarne djelotvornosti mišljenja/djelovanja. Dodajmo tome: oba pojma — »borba mišljenja« i »demokratski centralizam« — nose na sebi znake povijesti socijalizma. U njihovu sadržaju isprepleteni su momenti živog i životnog mišljenja i momenti kad su ti pojmovi pretvoreni u načela, a načela u dio aksiomskog teorijskog polja u pogledu kojega upitan odnos postaje nepoćudan. Vjerojatno bismo slične pretpostavke mogli postaviti i provjeravati analizom sadržaja nekih drugih opticajnih, neproblemski prihvaćenih pojmova konstitutivnih za »teoriju revolucionarne organizacije«. Zapravo, potrebno je bar postaviti pitanje o povijesnom značenju »teorije revolucionarne organizacije«, »teorije partije« u marksizmu. Takvo ćemo pitanje i postaviti pri kraju slijedeće grupe teza.

IV. Postoji li ideologička inercija u Savezu komunista i promišljanjima Saveza komunista?

1. Rezimirajmo bit prethodnih teza: pitanje o odnosu inteligencije i pokreta sveli smo na odnos revolucionarnog pokreta i revolucionarnog mišljenja; zatim smo taj odnos sveli na pitanje o *revolucionarnosti mišljenja/djelovanja.* Poticaj takvom smjeru razmatranja našli smo u nekim Lenjinovim metodički bitnim sta-

vovima o odnosu ideja, mišljenja i djelovanja. Staljinistička, uglavnom paradigmatički prikazana, poništavanja revolucionarnog mišljenja i revolucionarnog djelovanja upućuju, nadam se, na razumijevanje negativnih posljedica za mišljenje/djelovanje u prilikama posvemašnje prevlasti »ideja komunizma« ili ideja koje dobivaju, čovjeku vanjskim autoritetom, sankcionirano komunističko značenje. Teze bi se mogle okončati, recimo, potankom analizom »zaboravljenih« izvornih Marxovih misli o problemskom okviru ovoga priloga. U rezultatu bi se izrazilo nekakvo re-konstruirano »Marxovo shvaćanje odnosa revolucionarnog pokreta i revolucionarnog mišljenja«. Slijedeći bi, u teoriji oprobani, postupak bio u tome da se pomoću »izvornog marksističkog« organona izvede i kritika postojećeg »stanja problema«. Neka, međutim, ostanu otvorenim pitanja: *prvo*, ne nosi li i primjena tako pažljivo izrađenog organona kritike postojećega stanja u sebi naboj opasnosti za mišljenje i djelovanje, ne vodi li i »primjena« Marxova shvaćanja prema paradoksalnom zaključivanju po kojemu je ono istinito dato u početku marksizma, pa se praksa pokazuje kao otklon od istine? — *drugo*, kako bi se takav mogući uvid pomirio upravo s bitnim marksističkim stavom da istine nema bez čina preobrazbe, da istina nije pitanje teorije, nego *praktičko* pitanje, to jest ono koje pripada samom zbivanju? Ovdje nam nije stalo do re-konstrukcije Marxova shvaćanja kao »oruđa« kritike, pogotovo ne s obzirom na naznačene opasnosti takvog organona za mišljenje/djelovanje. No pitanje o biti istine neka ovdje posluži povodom bar fragmentarnom raspitivanju o tome postoje li kakve ideologičke inercije u promišljanjima Saveza komunista.

2. Možda je prva značajka te inercije sabrana u široko rasprostranjenoj i, reklo bi se, dijelom prihvaćenoj tvrdnji: sve je u redu s teorijom, samo je riječ o njenoj provedbi u praksi! Što to znači?

a) Načelno: ako se već govori da doista ima teškoća u provedbi teorije (s teorijom je, navodno, sve u redu), onda nam valja optužiti praksu koja »ne odgovara« teoriji. Zbog prihvaćanja stava o neodgovornosti prakse pred teorijom ispušta se pozicija znanstveno-revolucionarnog mišljenja/djelovanja, s izgledima prijelaza na idealizam *par excellence*. Ne bilo kakav idealizam, ponajmanje onaj o kakvome se još shematički piše u čitankama i udžbenicima. S tvrdnjom da je sve u redu s teorijom, mišljenje-djelovanje sebe usmjerujuću u okružje pogubne opasnosti koja ih poništava u njihovoj biti i bitnoj vezi: u krug »teorijske prakse« koja — kako je u prethodnim tezama djelimice pokazano — cjelinu teorijskog polja pretvara u aksiomski sustav, u okružje »prakse« koja se načelno ne može dići na razinu teorije (ideje).

b) Istraživanje bi se moglo razviti u okvirima posebnog pitanja: je li sve u redu s teorijom jedne prakse za koju se tvrdi da je osigurana vlastitim izgrađenim socijalističkim temeljem? Slijedilo bi da se u vidokrugu teorijskih stavova o razvijenoj socijalističkoj

osnovi mora proslijediti *usavršavanju* cjeline proizvodnje života na temelju pretpostavljene suglasnosti teorije i na vlastitoj osnovi razvijene socijalističke prakse. U zahvatu takve tvrdnje postaje legitimnim govor o »postrevolucionarnom razdoblju« i o »praksi nakon revolucije«: socijalizam slovi kao nešto *nakon revolucije*. I dalje, značilo bi da pitanje o samom temelju socijalizma postaje načelno suvišnim, temelj je »konačno« povijesno osiguran i deproblematiziran. Tako se, napokon, organsko pitanje o povijesnim pretpostavkama socijalističke proizvodnje života, pretvara u *organizacijsko:* naime pitanje o tome *»što jest«* preobrazuje se u pitanje *»kako nešto funkcionira«*. Poremećuje se bitna sveza temeljnog i utemeljujućeg pitanja s akcijskim i organizacijskim. Osamostaljivanjem akcijsko-organizacijskih pitanja, u prednji plan dospijeva *metoda* akcije i organizacije. Prevlašću metode nad bićem (nad onim »što» same »stvari«) osamostaljuje se organizacijski moment prakse, gubi se uvid u bit odnosa organskog i organizacijskog, gubi se kontinuiranost praktičnog provjeravanja akcije-organizacije. U ishodima takvog mišljenja/djelovanja, u prevlasti metode nad bićem, periodično se nadolazi u kritične točke: u njima se objelodanjuje *nefunkcionalnost određene metode akcije i metode organizacije.* Na crti uvjerenja da je sve u redu s teorijom i da je sve u redu s vlastitim temeljem socijalizma dalje se zaključuje: potrebne su preinake *u metodi* akcije i organizacije. Zatim se teškoće obnavljaju u drukčijoj akcijsko-organizacijskoj prilici. I tako dalje, *ad infinitum.*

c) U neproblemskom odnosu prema teoriji i temelju društvene proizvodnje života (kao da je riječ o razvijenoj socijalističkoj osnovici), obnavlja se vrtnja u krugu neupitnog odnosa spram zbiljskim mogućnostima stvarnosti, spram misli koja sabrano zbori o zbiljskoj stvarnosti. Takav tip neproblemskog odnosa podrazumijeva i tezu po kojoj je moguće *izgraditi socijalizam*, budući da je socijalizam društvo »nakon revolucije«, društvo u kojem se rješavaju »postrevolucionarna« pitanja. Gdje prevlada uvjerenost da je socijalizam moguće izgraditi, tu je dozvoljeno i *stupnjevanje* etapa izgradnje. Stupnjevanje etapa »izgradnje socijalizma«, upravo srazmjerno kvalifikacijama odmaklosti pojedinih etapa od početnog stanja, od stanja »nakon revolucije« — odmiče mišljenje od problematizacije *temelja* »izgradnje socijalizma«. Govoreći u metafori: svaki se viši kat (viša etapa) oslanja na prethodni, udaljujući se od temelja, svaki se viši kat sve manje izravno vezuje uz temelj.

3. Što je konkretan sadržaj takve svijesti, kakav je utjecaj njena postojanja na Savez komunista — može se tek istraživanjem pokazati. Naše ćemo tvrdnje samo propratiti s nekoliko teza. One posredno upućuju na bit ideologičke tromosti ovoga tipa.

a) Bezrezervnoj vjeri u kvantitativno raščlanjavanje anketama prikupljenih »mišljenja o« (jednom je duhovito primijećeno: ankete mahom pitaju ljude što misle, a ne što jedu), i svijesti kojoj

je posve jasno sve što se tiče povijesnog mjesta i uloge Saveza komunista — istraživanja toga mjesta i uloge prikazuju se spekulativnim umovanjima *neprimjenjivim* na »našu stvarnost«. Što je, pak, »naša stvarnost«, što je »primjenjivost«? Primjenjivost može značiti i često znači tek praktičnost: mogućnost da stav, odluka, ideja... postanu sastavnim dijelom djelovanja *bez obzira* na *praktički* status toga djelovanja, to jest bez obzira na sadržaj, smjer i intenzitet promicanja revolucionarnog *praxisa*. Dakako, »naša stvarnost«, kao cjelina uvjeta života, ne može bez primjenjivih praktičnih ishoda najraznovrsnijih istraživanja. Na primjer, već »uhodana« empirijska istraživanja daju svoj obol spoznajama ljudske jedinke. Podaci su jako praktični, primjenjivi, u prilagodbi čovjeka sistemu i sistema čovjeku. U svemu tome redovito izostaje uvid u činjenicu da su taj »konkretni čovjek« (naspram »apstraktnom čovjeku« misli cjeline), taj predmet istraživanja, i sistem kao predmet istraživanja, izdanak klasne povijesti i niza okolnosti »izgradnje socijalizma«, okolnosti koje treba *i prevladavati*, koje se mogu prevladavati a ne etablirati. No »praktična znanost« u svojoj primjenjivosti mahom ostaje pri onome što jest i kakvo jest: pitanje o nečemu (u čovjeku, u njegovu svijetu), još-ne-nastalom a mogućem zbiljskom, pada izvan njena domašaja, jer hoće biti »objektivna«. Biti objektivan u takvoj znanstvenosti najčešće znači povući oštru granicu između takozvanih sudova vrijednosti i sudova stvarnosti. Kao da »stvarnost« i »vrijednost« prebivaju odvojeno, kao da je moguća znanost jednog dijela u sebi nedjeljive osobe i svijeta. Ipak, takav tip znanstvenosti u nas funkcionira. Prvenstveno tamo gdje odgovori ne podliježu pitanjima: neproblemski odnos prema povijesnim pretpostavkama proizvodnje života, neproblemski odnos prema teoriji ukoliko ona naprijed deproblematizira temelj proizvodnje života (kao nedvojbeno socijalistički), dakle i neproblemski odnos prema povijesnom mjestu i biti povijesnog djelovanja Saveza komunista — odrješuju praktičnu, primjenjivu znanost u brojnim njenim izdancima, za objektivnost (tačnost, egzaktnost i proračunljivost) koja apstrahira od povijesnog statusa svoga predmeta i njegova značenja u cjelini revolucionarnog *praxisa*.

b) *Ideologička* se funkcija znanosti (a znanost nije nešto izvan Saveza komunista, niti je Savez komunista po strani znanosti) može istraživati, recimo, u ekonomicističkoj interpretaciji politički opravdane, znanstveno još nedovoljno obrazložene, teze: sve mora biti u funkciji udruženoga rada! Dijelu se znanstvenih istraživanja »udruženi rad« pokazuje *subjektom* a društveno djelovanje *funkcijom* toga subjekta. Odatle se otvara i pitanje: kako da Savez komunista bude u funkciji udruženog rada? Odgovor nije jednostavan koliko je pitanje postalo već nekako razumljivo. Ako je, kako se prosječno shvaća, »udruženi rad«, kaže se, udruživanje »rada« i »sredstava«, onda bi valjda trebalo istražiti kako Savez komunista može djelovati *u funkciji* udruživanja rada i sredstava.

Valjalo bi, dalje, istražiti kako cjelokupna politička proizvodnja i duhovno-znanstveni »sektor« mogu postati funkcija udruživanja »rada« i »sredstava«. Tada smo već pred pitanjem: što ostaje od udruživanja »rada« i »sredstava« kad se cjelokupan politički i duhovni sektor odijele i shvate kao funkcija toga udruživanja? Ostaje *subjektivitet* »udruženog rada« u kojem je na djelu politički neosviještena ideja zajednice proizvodnje života i duhovno-znanstveno neosviještena i znanošću neprožeta bit toga udruživanja; ostaje, zapravo, tek naknadna funkcijska politička i znanstvena refleksija udruživanja »rada« i »sredstava«. Ostaje, dakle, *ekonomika*, a u najboljem slučaju ono što je predmet političke ekonomije kao posebne znanosti, ili takozvane marksističke političke ekonomije koja pripomaže učvršćenju posebnosti ekonomijske sfere i *funkcijskom karakteru* političke i duhovno-znanstvene »nadgradnje«. Međutim, kako naše društvo još ne stoji na vlastitom socijalistički razvijenom temelju (u protivnom ova bi pitanja bila suvišna), funkcijski se karakter djelovanja Saveza komunista i funkcioniranja duhovno-znanstvenog sektora u samoj funkcionalnosti podređuju autoritetu ne samo onog što je u ekonomijskoj »sferi« socijalističko nego i onoga što nije socijalističko, što se oslobađa udruživanjem »rada« i »sredstava« u odnosima koji *tek naknadno* određuju funkcionalnost svojih funkcija. Mislim da je ovdje riječ o slučaju nedovoljno kritičkog odnosa prema jednoj od »samorazumljivih« sintagmi političkog govora i znanstvenog diskursa. Dajući Savezu komunista i cjelokupnoj duhovno-znanstvenoj produkciji funkcijski *značaj*, ona ispušta iz vida bit *organske* povezanosti ekonomskog, političkog i duhovno-znanstvenog sadržaja rada, proizvodnje bića, te »udruživanje rada«.

c) Posve je drukčiji vidokrug mišljenja/djelovanja kad se cjelina »svijeta rada« dovede u odnos s povijesnim pretpostavkama ideje i zbilje *zajednice proizvodnje života*. Tada postaje vidljiva nedovoljnost stava o funkcijama, o tome da su politička i duhovno-znanstvena proizvodnja tek derivati apartnog duha rada (udruživanja »rada« i »sredstava«): otvara se jednostavno pitanje *slobodnog udruživanja ljudi*, proizvođača cjeline svoga života, pitanje o tome kako čovjek (klasa, narod, zajednica) može udružen prisvajati svijet *svim* načinima svoga praktičkog odnošenja. Savez komunista, politika, duhovna znanstvena proizvodnja tada ne mogu biti funkcije »udruženog rada«, nego u radu povezana cjelina odnošenja, osviješten čin proizvodnje života, »svjestan bitak«: do svijesti dovedeno značenje *zajednice* proizvodnje života. Uostalom, nije zadaća socijalizma da produbljuje funkcionalan odnos »sfera« života: njegova je zadaća i povijesna šansa da radi na prevladavanju podjele društva na sfere. Prvi je uvjet toga ukidanja udruživanje ljudi (proizvođača) u svim načinima njihova praktičkog odnošenja. Zato se, namjesto tvrdnje o Savezu komunista kao funkciji »udruženog rada«, konačno i postavlja pitanje o Savezu komunista *kao organizacijski i akcijski primjerenom momentu cjelokupne proizvodnje života koji karakterizira do svijesti doveden*

interes subjektiviteta radničke klase na tlu ove povijesti. U protivnom, priznati da je Savez komunista funkcija, čak »udruženog rada«, znači *de facto* prolongirati njegovu *posebnost* koja, načelno gledajući, može voditi osamostaljivanju funkcije u vlastiti subjektivitet ili, pak, gubitak samorefleksije pod nalažućim autoritetom »udruženoga rada«, ispražnjena od politike i znanosti u njenoj razumijevajućoj, istraživačkoj i znanstveno-tehničkoj biti. Napredovanje takvim smjerom ne može biti izvedeno neproblemskim stavom prema teoriji i neproblemskim odnosom prema temelju proizvodnje života. Ono zahtijeva radikalno kidanje s bilo kojom teorijskom ideologikom, pa i s takvom koja danas još razvija »teoriju partije« ili »novi tip partije«.

4. Što označuje naziv »teorija partije«? Strogo uzevši, sa stajališta politikologije kao posebne znanosti, tim nazivom je obuhvaćeno slijedeće:

a) Postojanje politike kao posebnog područja života, unutar kojega se višestruko posredovano izražavaju i svjesno oblikuju potrebe, interesi i ciljevi društvenih grupa, na temelju razlike njihova položaja prvenstveno u materijalnoj produkciji.

b) Reprezentanti različitih potreba, interesa i ciljeva su političke stranke: njihova je djelatnost usmjerena prema središtu društvene (otuđene) moći, prema vlasti.

c) Vlast je stožerna točka političke teleologije: osvajanje vlasti ili utjecaj na nju, *a ne prevladavanje pretpostavki redukcije društvene moći na vlast* — jest bit društvene funkcije političke stranke. Zato se iz Marxova djela ne može rekonstruirati bilo kakva teorija komunističke partije, niti pak politikologija kao posebna znanost *za prijelazno razdoblje* od građanskog prema besklasnom društvu: taj se prijelaz ne može izvesti bez prevladavanja politike kao posebnog područja života i bez prevladavanja komunističke političke organizacije *kao partije*, kao stranke, budući da se partija jedino i može utemeljiti na posebnosti »sfere« politike. Pretpostavimo sada: ako se, unatoč tome, povijesno mjesto i povijesna zadaća Saveza komunista mogu razumjeti i objasniti iz vidokruga teorije partije, onda *volens-nolens* slijedi: politika je još posebna »sfera« života; ona zahtijeva političku stranku kao reprezentanta društvene grupe (radničke klase); taj je predstavnik bitno sabran i bitno djelotvoran kroz vlast; pomoću vlasti višestruko posredovano djeluje na klasu reproducirajući *posebnost* političke »sfere«. Ukratko: to je jedna vrtnja u krugu građanske podijeljenosti društva na »sfere« (primjereno razdrtosti njegova bitka), na relativno samostalna područja materijalne, političke i duhovne proizvodnje; ili, u etatističkom utrojstvu »izgradnje socijalizma«, državno-partijsko blokiranje temeljnih proturječja, zadržavanje podijeljenosti društva na posebne »sfere«: ekonomijski sektor funkcionira po »univerzalnim tehničko-tehnologijskim načelima« (tu je i ponešto od ekonomistički protumačene teze da je SKJ u funkciji »udruženog rada«), kulturni sektor je fronta apriornog dokazivanja utemeljenosti te podjele i primata politike, političke repre-

zentacije; politika, pak, uvjetuje prostor »slobode« *nosiocima funkcija* u ekonomijskom i kulturnom sektoru. Ako je doista moguće razumjeti i objasniti cjelinu »uloge i zadaće« Saveza komunista sa stajališta teorije partije, sa stajališta teorije partije, sa stajališta kakvo se — »kao marksističko« — još njeguje u akademskim tezama o »teoriji partije« i njegovanjem profila znanstvenika »teoretičara partije«, onda nam treba uvažiti bar dvije činjenice: prvo, u vidokrug »teorije partije« pada sve ono po čemu je Savez komunista još *partija* i, drugo, čini se da je znanstveni radnik kao »teoretičar partije« još utemeljen na nekim sadržajima društvene funkcije SKJ kao partije. Izvjesno je, mislim, da je Savez komunista, pored ostalog, *i* »partija vlasti« *i* »partija na vlasti«. U legitimno polje »teorije partije« pada istraživanje tih sadržaja uloge Saveza komunista, kao što, primjerice, u legitimno polje sociologije i političke sociologije ulazi istraživanje etatističkih nanosa u svijesti dijela članstva SK, njegove socijalne strukture i unutrašnjih proturječja koja djeluju na smjer i intenzitet prevladavanja karakteristika političke partije u idejama i akcijama Saveza komunista. Odlučno: što pada *izvan* vidokruga teorije partije? Jesu li ti sadržaji idejâ i prakse Saveza komunista upravo one »dimenzije« po kojima SKJ dospijeva u mjeru povijesnog mjesta na način koji dijelom aktualno, a perspektivno korjenito dovodi u pitanje njegova obilježja političke partije, pa i potrebu postojanja teorije o SKJ kao političkoj partiji? Koliko postoje takvi sadržaji, toliko se i umanjuju mogućnosti bitnog razgovora o Savezu komunista sa pozicije politikologije kao posebne znanosti i teorije partije. Raste, pak, mogućnost plodotvornog razgovora koji otkriva Savez komunista kao ne-privatnu političku organizaciju, politiku kao ne-privatnu sferu života, a Savez komunista i politiku kao momente *zajednice* u sebi povezane svjesne proizvodnje života. Posve je normalno što se specijalisti, teoretičari partije, trude oko obrazlaganja teze da Savez komunista postaje, ili da je već postao, *novi tip partije*. Dok se mišljenje kreće u okvirima »teorije partije«, ono ne može ni proizvesti drukčije pitanje, ono ne vidi da je i takvo pitanje — bar kad je riječ o znanstveno-revolucionarnom mišljenju — *neutemeljeno*. Kamo vodi razvijanje »novog tipa« partije? Čime bi se doista *revolucionarnim* mogle potkrijepiti takve tvrdnje? Na prvo pitanje mora se odgovoriti: razvijanje novog tipa partije vodi, vjerojatno, nizu promjena organizacijske i akcijske naravi komunističke političke organizacije, ali kao tip *partije*, makar i nov, Savez komunista bi morao zadržati posebnost sfere politike, funkciju posredovanja interesa klase, usmjerenost na vlast i, povratno, preko vlasti, utjecaj na društvo. Međutim, povijesna je činjenica da je Savez komunista već oprobao domašaje djelovanja partije kao partije, da u dijelu svojih funkcija djeluje i kao partija. Nema više *revolucionarnih* argumenata za novi tip partije. Doista se revolucionarna argumentacija Saveza komunista izražava *u prevladavanju partije*. Ta se argumentacija utemeljuje u praksi prevladavanja »sektorske« podjele društva, na posebnost i naddeterminirajuće značenje bilo koje sfere

materijalne, političke i duhovne proizvodnje života nad drugim sferama, pa i partije nad subjektivitetom klase. Postojanje partije kao partije, postojanje i novog tipa partije, u bitnosti indicira nedovoljnu razvijenost subjektiviteta radničke klase. Ta činjenica ostaje skrivena »teoriji partije«. Tek misao biti revolucije i mišljenje momenata i cjeline dijalektike *povijesnih revolucionarnih mijena* dostupni su za problematizaciju naših pitanja o Savezu komunista. U izvornom marksističkom značenju (uzastopce sužavano pozitivizmom Druge internacionale, Staljinovim »teorijskim« intervencijama, stupnjevanjem »izgradnje« socijalizma i sl.) *revolucija* je povijesna praksa prevladavanja građanskog odnosa čovjeka, radničke klase i narodâ prema svemu što jest, i povijesna praksa razvijanja novog — socijalističkog, komunističkog — odnosa čovjeka prema prirodi, prema povijesnim bićima i sebi: revolucija je praksa razvijanja novog temelja društva, nove biti društva i nove biti čovjeka, u značenju temeljnih trans-sociologijskih intencija Marxove tvrdnje po kojoj je ljudska bit cjelokupnost društvenih odnosa.

Naravno, opća odredba biti socijalističke revolucije nije nekakav izravno »primjenjiv« organon spoznavanja biti odnosa Savez komunista — socijalistička revolucija. Međutim, također je ispravno ako ustvrdimo: promišljanje povijesnog mjesta i djelovanja Saveza komunista mora objelodaniti nekakav sadržaj odnosa aktualne i povijesne prakse spram cjelini pojma revolucije i cjelini momenta djelovanja-prevladavanja građanskog svijeta. U sadržaju toga odnosa nalaze se i odgovori na pitanje: kako stoji s »partijom« u velikom povijesnom značenju? Razumije se, nije riječ o tome treba li Savez komunista ni o tome može li se razvijati naše društvo bez Saveza komunista. Naprotiv! Sve stoji do toga da se *rastuća* potreba za Savezom komunista praktički odjelotvoruje u rastu međusobno *prožete* samodjelatnosti klase i djelatnosti Saveza komunista u cjelini društvene proizvodnje života.

V. Skica tipskih slučajeva odnosa partije (saveza) i povijesnog mjesta; pitanje o djelovanju Saveza komunista

1. Politička partija (savez) toliko je revolucionarna koliko su njene ideje i njene akcije povijesno primjerene, koliko su svojim utemeljenjem i svojom izvedbom *u mjeri* povijesnog mjesta. Općenito govoreći, revolucionarna partija, savez, može tendencijski razvijati karakteristike jednog od bar tri tipska slučaja odnosa partije (saveza) prema biti povijesnog mjesta. Naravno, modelni i empirijski slučaj nisu podudarni. Zato je svrha naznake nekih obilježja modela posve metodička: raspoznavanje tendencije i smjera tendencije djelovanja Saveza komunista:

a) Predmetom svojih misli i djelokrugom svoje akcije politička partija zahvaća ono što je *ispod* mogućnosti povijesnog mje-

sta: ona »misli« i djeluje mimo mjere povijesnog mjesta. Zato su njene ideje i njene akcije tek praktične (aplikativne, primjenjive na stvarnost): one su primjereni odgovori na revolucionarno *nebitne* poticaje; njena je praksa snalaženje u okružju »tekućeg zbivanja«, stalnost intervencija koje privremeno smiruju ili, pak, odlažu rasplet bitnih proturječja »društvenog bitka« — oslobađajući ono što je na njemu, za *revolucionarni praxis* doista nebitno. Ovome tipu odnosa odgovaraju: prvo, reformizam u teoriji — sužavanje sadržaja i opsega pojma revolucije, sa svim drugim implikacijama koje iz toga proistječu za mišljenje cjeline i momenata revolucionarnih mijena; drugo, prilagođavanje na postojeće, bilo da je ono zatečeno građansko ili jednom dostignuto stanje revolucionarnih promjena.

b) Politička partija prihvaća nepovijesni sustav ideja koje su, kao nepovijesne, *iznad* mogućnosti povijesnog mjesta, pa dakle izvan mjere povijesno primjerenog djelovanja. Kako se povijesno mjesto ne može primjeriti nepovijesnim idejama, nasilje budućnosti nad sadašnjošću nužno se — u »izgradnji socijalizma« — legitimira (političkom samo-voljom, samo-voljom pojedinca i, sve više, zloupotrebom znanosti koja pribavlja »objektivnost« tome subjektivizmu) kroz geslo »rad za budućnost«, a budućnost je loša beskonačnost, stalno rastavljanje nade i konačnosti u kojoj se jedino može i mora revolucionarno djelovati. Dok je takva (već lažno revolucionarna) organizacija na »idejnoj fronti« zatočenik nepovijesnih ideja, ona je u praksi — kao u prethodnom tipskom slučaju — tek praktična: razlika je u načinu obrazlaganja te praktičnosti; jednom se izostanak upitnog odnosa prema biti povijesnog mjesta obrazlaže potrebom nekakvog (besciljnog) kretanja, drugi put potrebom služenja ciljevima. Kad se, u tome modelnom slučaju, primjerice država i partija izdignu na rang Subjekta, Apsoluta, posrednika između budućnosti i sadašnjosti, preinaka postaje potpuno profana: služenje ciljevima jest opsluživanje partije i države, punina društvenog života biva prekrivena »partijskim« i »državnim životom«. Kad ovi fragmenti povijesnog života zadobiju važenje *zbiljskog života*, nužno se — unatoč svim »maskama« i »dekoriranjima« — odbacuju i marksistička izvorna argumentacija i marksistička terminologija. Namjesto marksizma nastupa pravna znanost kao znanost »državnog života«, te politička znanost kao znanost o vlasti, upravljanju stvarima i vladanju ljudima kao stvarima: »partijski život« postaje cjelina političkog života i vanjska mjera života ljudi u zajednici.

c) U ovom, trećem, tipskom slučaju odnosâ, revolucionarna organizacija, savez, ne služi nepovijesnim idejama, ne (zlo)upotrebljava njihov autoritet, niti pak odbacuje »ideje komunizma«. Mišljenje joj *postaje* prvi uvjet razumijevanja biti povijesnog mjesta i mjere povijesnosti (revolucionarne djelotvornosti) ideja i čina. *To revolucionarno mišljenje,* nesputano nepovijesnim idejama i tekućim mjerama pacifikacije temeljnih *revolucionarnih* proturječja, stalno drži *otvorenim* pitanje o biti povijesnog mjesta i

mjeri revolucionarnosti djelovanja: ono sada sabire odanost idejama komunizma (ne: bezrezervno), nagovore povijesnog mjesta i »napredovanje u krivulji«. U stalno oscilirajućem odnosu ideja komunizma, bitnih povijesnih uvida i praktičkog revolucionarnog sadržaja djelovanja, KRIZA se objelodanjuje kao bitan način postojanja revolucionarne organizacije. Kriza (grč. *krisis*) stalnost je prosuđivanja i kušnji revolucionarne organizacije: prosuđivanje nije nošeno predrasudama koje — kao mnijenje, »konačna spoznaja budućnosti« i sadašnjosti — unaprijed određuju pitanja i odgovore; kušnja se, pak, odnosi na svagda praktičko društveno provjeravanje mjere povijesnosti misli i čina. Čim kriza — u ovom značenju — postaje nečim normalnim, na djelu je i KRITIKA (grč. *krino*): misaono i praktično lučenje, razdvajanje svega iz biti povijesnog mjesta razdvojivog, razlučivog; i spajanje, povezivanje, poticanje, tiskanje svega povijesno spojivog i revolucionarno živog. Kroz stalnost krize i kritike razvijaju se revolucionarna organizacija i njen član kao *savez* i kao osoba oslonjena na vlastito revolucionarno *bespredrasudno mišljenje i praktično kritičko držanje.*

2. U naznaci tipskih slučajeva odnosa partije (saveza) spram povijesnom mjestu nalazi se i pitanje: kako se u ovisnosti o sadržaju toga odnosa *razvija tip partije (saveza).* Dakle, pitanje o tome kakav se tip partije (saveza) razvija nije — da još jednom ponovimo — pitanje teorije, nego *sadržaja djelovanja* revolucionarne organizacije, budući da revolucionarna organizacija jest to što jest *po sadržaju njena odnosa prema povijesnom mjestu:* u sadržaju toga odnosa raste i pada moć i sveza mišljenja/djelovanja.

a) Kako se, s obzirom na predložene modelne slučajeve, može istraživati položaj mišljenja/djelovanja u Savezu komunista? Naravno, može se razviti istraživački postupak kojim se problematizira položaj mišljenja/djelovanja u zahvatu bilo kojeg od skiciranih slučajeva. Vjerojatno bi se pokazalo da Savez komunista — kao konkretna organizacija — razvija, u višem ili manjem stupnju značajnosti, obilježja karakteristična za različite tipove odnosa partije (saveza) prema povijesnom mjestu. S tim u vezi, dobilo bi se složeno mnoštvo odgovora na pitanje o položaju mišljenja/djelovanja u Savezu komunista.

b) Mislim, pak, da bi najvrednije rezultate dalo ono istraživanje koje se utemeljuje u tezi: s obzirom na svoje najrazvijenije misaone i praktičke domete, Savez komunista *tendencijski* razvija neke od bitnih karakteristika trećeg modelnog slučaja; Savez komunista je, u tom smislu, na putu razvijanja biti i sveze mišljenja/djelovanja, na putu prevladavanja ideologičke inercije i oslobađanja mišljenja/djelovanja s obzirom na njihovu revolucionarnu bit. Dakle, pretpostavka se odnosi na najviše domašaje mišljenja i djelovanja Saveza komunista. Takva teza može poslužiti i isprikom za opravdanje misaonih i praktičkih podbačaja Saveza komunista, ona se može zlo-upotrebiti i protiv Saveza komunista kao

alibi za opravdanje *svakog* momenta njegova djelovanja. No teza u svome pozitivnom, plodotvornom, značenju mora ići za radikalnim praktičkim konzekvencama jednom izborenih povijesnih stavova Saveza komunista i opredmećenih učinaka njegove povijesno primjerene prakse.

c) Kritička je pozicija na djelu u provedbi ove pretpostavke pod uvjetom da se na temelju uvida u najviša dostignuća Saveza komunista otkrivaju *primjereni kriteriji njegove revolucionarnosti, bez obzira* na konzekvence prema momentima i cjelini aktualne i perspektivne djelatnosti Saveza komunista, kriteriji koji ne mogu ići *ispod* najbitnijih domašaja njegova djelovanja. U osnovi takve moguće pretpostavke istraživanja nalazi se i stav: nema »općeg«, povijesnom mjestu i Savezu komunista *vanjskog* mjerodavnog kriterija revolucionarnosti; samo povijesno mjesto, revolucionarno djelo Saveza komunista (koliko je konstitutivno za bit povijesnog mjesta), te sveza jednog i drugog — tvore onu *razinu ispod koje Savez komunista ne smije ići želi li zadržati i dalje razvijati jednom izborenu povijesnu revolucionarnu poziciju.* Zato su i usporedbe Saveza komunista s drugim revolucionarnim organizacijama u prošlosti i danas (čemu se ponekad pribjegava u nedostatku moći izvornog povijesnog uvida i obrazlaganja) — bilo da se usporedbama pokazuje određena »prednost«, odnosno određen »nedostatak« prakse Saveza komunista — metodologijski promašaji čim se iz takvih usporedbi namjerava izvesti neko mjerodavno načelo za Savez komunista. Naprotiv, riječ je o tome da djelo obvezuje djelatnika (Savez komunista) po mjeri njegove povijesnosti.

d) Koliko vidim, dva su obvezujuća (točnije: samoobvezujuća) vrhunca mišljenja/djelovanja Saveza komunista, vrhunac ispod kojih se ne može ići a da se ne ugrozi upravo *revolucionarnost* mišljenja/djelovanja i čija dosljedna provedba čini kritiku i krizu (u opisanom značenju) pravim načinom bitno revolucionarnog postojanja Saveza komunista. *Prvo.* Povijesna je činjenica da je Savez komunista mišlju i činom pokrenuo i razvio — dakako: praksom radničke klase i narodâ Jugoslavije — revolucionarno shvaćanje biti i odnosa *dijela i cjeline.* Nasuprot svakoj hegemonističkoj (staljinističkoj, etatističkoj . . .) tezi i praksi po kojoj snaga cjeline revolucionarnog pokreta i cjeline fronte borbe protiv građanskog svijeta izravno ovisi o stupnju bezuvjetnog podređivanja svakog dijela cjelini, Savez komunista (KPJ) — djelatno — razvija tezu: snaga je cjeline pokreta tolika koliko svaki dio revolucionarnog pokreta uspijeva povijesno primjerenim djelovanjem pokrenuti oslobodilačke i revolucionarne snage vlastitog naroda u vlastitim neponovljivim uvjetima djelovanja. Prva teza shvaća cjelinu kao praznu apstrakciju koja se izdiže nad dijelovima. Druga teza, teza Saveza komunista, shvaća cjelinu kao sadržajnu povijesno raznoliku pa i proturječnu, stalno nastajuću praksu konstituiranu povijesno primjerenim držanjem svakog dijela revolucionarnog pokreta i fronte antikapitalističke, antigrađanske borbe. U svojoj »vanjskoj« dimenziji ta teza, ta praksa, nalazi prim-

jeren izraz u cjelini načela, pozicije i prakse borbe za *subjektivitet* država, narodâ i oslobodilačkih i revolucionarnih pokreta u današnjem svijetu. U svojoj »unutrašnjoj« dimenziji, ova bitna teza implicira dosljednu praksu razvijanja *subjektiviteta* klase, narodâ i čovjeka u Jugoslaviji kao zajednici slobodno udružene proizvodnje života na pravcu bitnog samooslobodilačkog i za cijelo društvo oslobodilačkog interesa radničke klase. Operacionalna dalja razrada ove »unutrašnje« dimenzije teze vjerojatno bi problematizirala mjeru osvojenosti njena revolucionarnog sadržaja u svijesti i djelovanju članstva Saveza komunista. Na primjer: odnos prema subjektivitetu državnih jedinica federacije, odnos prema subjektivitetu dijelova Saveza komunista Jugoslavije, odnos nacionalnog i internacionalnog u Jugoslaviji, odnos cjeline i pluralizma socijalističkih samoupravnih interesa itd. i tome slično. U sadržaju svakog od tih odnosa indicira se osvojenost temeljne teze o odnosu »dio-cjelina«. Tu je, nema sumnje, i indikacija mjere prevladanosti ideje i zbilje »monolitnog društva«, etatističkih, birokratskih i ostalih (po načelu uniformiteta života datih) nanosa u svijesti i praksi. *Drugo.* Povijesna je činjenica da je Savez komunista pokrenuo *obrat u,* staljinističkom praksom potisnutim, *kriterijima razvijenosti socijalizma;* od 1950. godine otpočinje prijelaz od političkog prema transpolitičkom jezgru revolucionarnih promjena, prema promjenama u *biti rada:* načelo programatski i nastajući praktički kriteriji razvijenosti socijalističkog društvenog odnosa dobivaju svoju mjeru i važenje iz sadržaja vladanja udruženih proizvođača ne samo u radu nego u cjelokupnoj proizvodnji bića — u smislu intencija Marxove tvrdnje po kojoj se prevladavanje privatnog vlasništva u njegovoj biti može izvesti samo kad udruženi proizvođači vladaju cjelinom proizvodnih snaga društva. Kako stoji s osvajanjem cjeline proizvodnih snaga društva kao praksom slobodnog (samodjelatnog) postavljanja proizvođača? O tome znanost daje nesumnjivo značajne podatke. Kako se odnose, ne samo načelno, ta praksa i praksa Saveza komunista — manje je istraženo. I postojeći rezultati takvoga istraživanja pouzdano indiciraju mjeru povijesno primjerenog djelovanja Saveza komunista. Svaka je druga mjera biti stvari izvanjska: bilo da se povijesna pripmjerenost djelovanja Saveza komunista vidi u tome koliko je on »novi tip partije« (o čemu smo nešto i prethodno rekli), bilo da se ta mjera traži tek u razgranatosti institucija političkog sistema — čemu se ponekad i pribjegava.

3. Ove smo teze otpočeli s pitanjem o odnosu revolucionarnog pokreta i inteligencije. Ono nam je poslužilo kao povod pitanju o revolucionarnosti mišljenja/djelovanja. Vraćajući se početku, valja nam zaključiti: koliko Savez komunista uspijeva u nakanama razvijanja revolucionarnog držanja posve oprečnog »modelima« prevlasti ideje nad mišljenjem i djelovanjem, koliko, dakle, radnička klasa uspijeva ozbiljiti vlastiti subjektivitet (s obzirom na značenje spomenutih dviju bitnih teza Saveza komunista), toliko je i zbiljski urgentno jedno novo mišljenje vezano uz pitanje

i odgovor na pitanje :*tko uopće jest intelektualac?* U tome pitanju i odgovoru ne presuđuju, sve manje presuđuju, standardne i već standardizirane definicije inteligencije (recimo sociologijske): *raste mjerodavno značenje revolucionarnog bespredrasudnog i na konkretnu osjetilnost* (sadržaji slobodnog udruživanja ljudi, proizvođača) *oslonjenog mišljenja/djelovanja za odgovor na pitanje — tko jest intelektualac.* Takvo se mišljenje/djelovanje doista ne može razviti pod bilo kakvom *vanjskom shvrhovitošću.* U svome nastajanju ono tu vanjsku svrhovitost (o kojoj je bilo riječi u primjerima prevlasti ideje nad mišljenjem) ne može naprosto odbaciti. Mora je prevladati u »zajednici rada«, udruživanjem koje temelj društvene proizvodnje života, koja osamostaljuje »svijet ideja« i čovjeku vanjskih svrha, praktički dovodi u pitanje. Takva praksa dovodi u pitanje intelektualca. Intelektualčeva je »sudbina« da sebe izgubi kao »posebnu stranu društva«, kao tehničara proizvođača ideja, razrađivača ideja ili, pak, »kritičara«. No to je moguće tek kad i »onaj drugi« bude stabilno oslonjen na vlastito mišljenje: na svjesno vladanje svime što je u okružju izravnih i višestruko posredovanih učinaka rada, proizvodnje bića. Taj se put može opisati intelektualnim sredstvima. U zbilji on je jako strm. Njegova strmina traži od nas prevrednovanje vrijednosti koje stoljećima dijele »čovjeka« i »intelektualca«, na temelju razdrtosti društvenog bitka. Prevrednovanje je moguće samo kao praktički (revolucionaran) čin: on dovodi u pitanje odnos »inteligencija — pokret«, *oduzimajući posebnost* svakom relatu te relacije. U odnosu inteligencije i pokreta očituje se prevladanost (neprevladanost) građanske rezdrtosti života, građanske podijeljenosti i suprostavljenosti u radu, proizvodnji bića i dijalektici »potreba-proizvodnja«. Rješenje nije u tome da, recimo, Savez komunista i inteligencija budu u funkciji rada i proizvodnji, čak »udruženog rada«. Njihova je povijesna djelotvornost data po mjeri opredmećivanja svojih bitnih moći *u* cijelini rada i proizvođenja.

Blaženka Despot

Samosvijest radničke klase u teoriji i praksi

»Ne smije se, dakle, nikada previdjeti razmak koji samo stanje svijesti revolucionarnih radnika odvaja od prave klasne svijesti proletarijata. No i to stanje stvari objašnjava se iz marksističke nauke o klasnoj borbi i klasnoj svijesti. *Proletarijat se dovršava time što se ukida, time što dovođenjem svoje klasne borbe do kraja ozbiljuje besklasno društvo.* Borba za to društvo, pri čemu je i diktatura proletarijata samo jedna faza, nije samo borba protiv vanjskog neprijatelja, protiv buržoazije, nego istovremeno borba proletarijata *protiv samoga sebe*, protiv razornih i ponižavajućih utjecaja kapitalističkog sistema na njegovu klasnu svijest. Tek onda kad je proletarijat te utjecaje u sebi prevladao, izborio je on zbiljsku pobjedu. Razdvajanje pojedinih područja koja trebaju biti sjedinjena, različiti stupnjevi svijesti do kojih je proletarijat dosad dospio u različitim područjima jesu jasan pokazatelj onoga što je po-

stignuto i što još ima da se postigne. Proletarijat se ne smije bojati samokritike, jer njegovu pobjedu može donijeti samo istina i zato samokritika mora biti njegov životni element.«[1]

I

Distinkcija pojmova samosvijest radničke klase u »teoriji« i »praksi« pretpostavlja mogućnost da je ona u »teoriji« i »praksi« drugačija. Jedan od stavova iz kratkih teza za ovaj skup: »Odnos između programske i stvarne društvene uloge SKJ« — također o tome svjedoči. Utemeljenje te distinkcije zasnovano je na povijesnoj ulozi proletarijata da ozbilji besklasno društvo, a to istovremeno znači *borbu protiv samoga sebe* kao i to da je *»samokritika bit njegovog životnog elementa«*. Dakako da »samokritika« ne znači staljinističko poništavanje ličnosti u smislu Ustinovljevog »Romanova i Julije«, već dosljednu borbu proletarijata »protiv samoga sebe«. Dosljednja, pak, borba proletarijata protiv samoga sebe znači »obračunavanje sa svojom vlastitom birokracijom i tehnokracijom«.[2]

Po našem mišljenju, pri tom treba razlikovati problem organizacije subjektivnih snaga u »teoriji« i »praksi« od problema samog tehnologijskog procesa.

Prvi je problem samoupravnom demokracijom[3] i delegatskim sistemom u principu nadvladan. Kada kažemo »u principu«, onda opet govorimo o samosvijesti radničke klase u teoriji. Ali da teorija nije samo teorija, izvest ćemo kasnije iz drugoga, odnosno obračuna sa tehnokracijom. Obračun sa tehnokracijom daleko nadilazi apsolviranje ovog društvenog sloja kao suprotnog samo-

---

[1] G. Lukács, *Povijest i klasna svijest*, »Naprijed« Zagreb, 1977, str. 147.

[2] »No postoje i konflikti koji imaju karakter klasnog sukoba ili koji bi mogli dobiti takav karakter, naime, konflikti između radničke klase i onog njenog dela koji je Marx nazvao njenom sopstvenom birokracijom kada ona prisvoji monopol raspolaganja društvenim kapitalom. U stvari, to je najozbiljnija protivurečnost suvremenog socijalističkog društva. Nz nje izvire niz sukoba i deformacija u društvenoj praksi, kao i dubok ideološki i politički konflikt koji je karakterističan za suvremeni socijalizam, to jest konflikt između staljinističkog dogmatizma i stvaralačke revolucionarne marksističke misli.« (E. Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977).

[3] »Marx je smatrao da radnička klasa koja je revolucijom tek izvojevala vlast treba prvenstveno da ostvari dva zadatka: prvo, da ukloni staru mašinu ugnjetavanja koja je bila upotrebljena protiv nje, što se, svakako, ne odnosi samo na ljude nego i na sam sistem; i drugo, da se mora osigurati od svojih vlastitih političkih predstavnika i činovnika, to jest, govoreći savremenim jezikom, od tehnobirokratskog izvršnog aparata, koji se od oružja radničke klase i naroda može pretvoriti u njihovog gospodara. A upravo ta dva glavna zadatka i cilja naše društvo ima i mora imati u vidu kada izgrađuje svoj specifični tip samoupravne demokracije.« (E. Kardelj, ibid., str. 143).

upravnoj demokraciji i »pluralizma samoupravnih interesa« i zadire u definiciju: 1. tehnologijske podjele rada i 2. klasne samosvijesti.

Tehnologijska podjela rada osnova je robno-novčanoj proizvodnji. U *Osnovnim tezama za pripremu stavova i dokumenata za Jedanaesti kongres SKJ* kaže se: »Savez komunista polazi od stanovišta da je razvijanje socijalističke robne proizvodnje bitna osnova sistema socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i materijalnog razvoja. Zbog toga je neophodno razvijati i afirmisati sve pozitivne uticaje robne proizvodnje i tržišta na privređivanje, na proizvodnu orijentaciju i politiku razvoja uz odgovarajuće društveno usmjeravanje.«[4] Na prigovore »ultraljevičara« da je socijalistička robna proizvodnja *contradictio in adiecto,* Kardelj odgovara da tržište nikada u povijesti nije određivalo proizvodne odnose, već su proizvodni odnosi određivali tržište.[5]

Ako smo, dakle, razvijanje socijalističke robne proizvodnje priznali bitnom osnovom samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa uz »odgovarajuće društveno usmjeravanje«, ostaje nam da tematiziramo: (a) što je pozitivno usmjeravanje robne proizvodnje i (b) što je društveno usmjeravanje, ili drugačije rečeno: što je ovdje tehnologijski a što ekonomsko-klasno-politički momenat usmjeravanja.

Priznavanje robno-novčane proizvodnje kao osnove samoupravnih društvenih odnosa također pretpostavlja tehnologijsku podjelu rada, koja je utemeljena na racionalno-kalkulirajućem umu buržoaske znanosti. Unutar te podjele rada sam je »znanstveni«, kao i »proizvodni«, proces bitno kontemplativan. Naime, unutar podjele rada, radnik je prema znanstvenim procesima, inkorporiranim u stroju i u principu nespoznatljivima, kontemplativan, on participira na »postvarenom mišljenju«. »Praktičnost« mišljenja »neposrednog proizvođača« ustupa pred revolucionarnošću znanosti kao nespoznatljivoj iz klasne podjele rada i podređenoj kalkulirajućem umu u smislu Lukacsevog razumijevanja »fenomena postvarenja« i »antinomija građanskog mišljenja«. Dakle, pri samoj tehnologijskoj podjeli rada kao posljedica radnog procesa ljudske se odlike i osebujnosti radnika sve više javljaju kao »puki izvor grešaka«. Njegovo je dražnje *kontemplativno.* Sama pak znanost utemeljena na robno-novčanoj proizvodnji zasnovana je na novovjekovnim metodologijskim konstrukcijama iz kojih joj je vlastiti

---

[4] Izdavački centar »Komunist«, februar 1978, str. 11.

[5] »Tu svoju 'teoriju' ultralevičari zasnivaju na neodrživoj tezi da su tržište i robna proizvodnja sami po sebi izvor nejednakosti i, čak, kapital odnosa. Međutim, specifični oblici tržišta i robne proizvodnje pratili su sve društvene sisteme otkad je čovjek postao sposoban da proizvodi ne samo za sebe nego i za druge. *I nije tržište određivalo karakter proizvodnih odnosa, nego, obrnuto, proizvodni odnosi, klasni odnosi, određivali su karakter tržišta«* (E. Kardelj, ibid., str. 73).

konkretni supstrat nespoznatljiv.[6] Nespoznatljivost vlastite predmetnosti uz dominaciju znanstvene ili tehnologijske podjele rada nameće hijerarhiju organizacije rada u ime robnonovčane proizvodnje kao pretpostavke čak i samoupravno-društvenih odnosa. Prema tome, dominacija tehnokracije i znanosti proizlazi, ne iz proizvodnih odnosa, već iz proizvodnih snaga, koje »neposrednog proizvođača« stavljaju u kontemplativni odnos, kao i znanost samu. Moderna znanost u pukoj tehnologijskoj podjeli rada, u robnonovčanoj proizvodnji, *per se*, vrši svoju građansku svijest, verifikaciju »teorije« i »prakse« kroz eksperiment, pri čemu je eksperiment vrhunac kontemplativne djelatnosti. Budući da znanost postaje osnovna snaga i voditelj kontemplativne svijesti kojoj je vlastiti supstrat principijelno nespoznatljiv, ona se preko puke tehnologijske podjele rada, neovisno o društvenim odnosima, javlja kao dijabolična snaga bez refleksije o svojoj povijesnoj vlastitosti.

Unutar građanskog društva koje po sebi nema mogućnost samosvijesti te situacije, jer bi njom destruiralo svoj vlastiti položaj, »antinomija građanskog mišljenja« nameće se kao bespuće društvu, koje, da bi opstalo, mora izaći iz te slijepe ulice. Primjerice, u intervjuu sa zapadnonjemačkim predsjednikom W. Schellom, novinar ga je upitao o budućnosti društva, u kojemu privreda, a posebno znanost iz svoje autonomije mogu ugroziti puki opstanak čovječanstva. Walter Schell je odgovorio: »Da li je društvo u redu, u kojem znanstvenici imaju svu moć, privreda sve proizvodljivo, društvo sve poželjno i, na kraju, politika sve odgo-

---

[6] »...što je neka moderna znanost postala razvijenija, što je više sebi pribavila metodičke jasnoće o samoj sebi, toliko se ona odlučnije mora okrenuti od problema bitka svoje sfere, toliko odlučnije mora ona te probleme isključiti iz pojmljivosti što ju je sama izradila. Što je ona razvijenija, znanstvenija, ona više biva formalnim zatvorenim sistemom specijalnih, posebnih zakona, kojemu je svijet izvan vlastitog područja i s njime u prvom redu njegovoj spoznaji zadana materija, njegov *vlastiti konkretni supstrat zbiljnosti* metodički i načelno *nespoznatljiv*. Marx je to pitanje oštro formulirao za ekonomiju kada je izjavio da »upotrebna vrijednost kao upotrebna vrijednost leži s onu stranu kruga razmatranja političke ekonomije".« (G. Lukács, ibid., str. 175).

»Kao posljedica racionalizacije radnog procesa ljudske se odlike i osebujnosti radnika sve više javljaju kao *puki izvori grešaka* naspram racionalno proračunatoga funkcioniranja ovih apstraktnih djelomičnih zakona. Čovjek se ne pojavljuje, ni objektivno ni u svome odnošenju spram radnoga procesa kao njegov pravi nosilac, nego kao mehanizirani dio biva uključen u jedan mehanički sistem, koji nalazi gotovim i koji funkcionira potpuno neovisno o njemu i čijim se zakonima ima bezvoljno pokoriti. Ta je bezvoljnost još pojačana time što s uvećanom racionalizacijom i mehanizacijom radnoga procesa radnikova djelatnost sve više gubi svoj značaj djelatnosti i biva jednim *kontemplativnim držanjem*.« (G. Lukács, ibid., str. 156—157).

vorno?« Unutar puke kontemplacije i tehnologijske podjele rada u suvremenom društvu, Schell je dalje rekao »da znanost mora pojmiti sebe u ovisnosti od politike i ćudoređa, od interesa čovječanstva u cjelini«.[7] Iz buržoaske svijesti već izvire ograničenje znanosti kao svjetonazora. Ovime mislimo na izvedenost znanosti iz puke tehnologijske podjele rada kao kontemplativnog odnosa spram svega što jest. Tehnokracija kao društveni sloj dominacije tehnologijskog uma, odnosno racionalne i kalkulirajuće proizvodnje postaje nosilac kontemplativnog odnosa, u kojem je kao kontemplativan uključen i »neposredni proizvođač«.

Kardeljeva supremacija *proizvodnih odnosa* nad robno-novčanom proizvodnjom pretpostavlja: klasnu samosvijest.

Ad 2. Klasna samosvijest proletarijata suprotstavljena je građanskoj znanosti ne samo revolucionarnim *sadržajem* već revolucionarnom *metodom*. Osnova klasne samosvijesti je kategorija *totaliteta*.[8]

II

Kategorija totaliteta pod pretpostavkom robno-novčane proizvodnje u samosvijesti radničke klase o-sebi, za-sebe, o- i za-sebe znači prvenstveno posredovanje korisnošću ili ekonomskom sferom. Ta ekonomska sfera ili samo dijalektički momenat posredovanja jest »faktičnost« koju treba gledati u procesu. Naime, kategorija ekonomskog, odnosno korisnog, posreduje dvostruki karakter robe, jedinstvo upotrebne i prometne vrijednosti. Ovo posredovanje korisnošću izdvjilo je maksističku znanost od pukog utopizma. Bit je i utopizma i ekonomskog fatalizma u neposrednosti. A znanost ekonomije kao neposredna datost; svjedoči o »znanstvenosti« rascjepa proleterske borbe između privredne borbe i političke borbe. Privredna borba iznuđuje od sindikalizma do pluralizma samoupravnih interesa mogućnost logike tehnokracije, tehno-logike utemeljene u robno-novčanoj proizvodnji. Prevratnička snaga marksizma koja je utemeljena na spoznaji da pokretačke snage društva počivaju na klasnoj borbi i njezinim zakonitostima zasnovana je pak na drugačijem shvaćanju »neposrednosti«, fakticiteta. Respektiranje kategorije »neposrednosti«, ili onoga »danoga«, »determinanti« relativirano je razumijevanjem totaliteta. Reduciranje Marxa na ekonomizam, ili utopizam spontane evolucije »empirijske

---

[7] »Scala«, br. 3/1978, str. 40.

[8] »A temeljna revolucionarnost proleterske znanosti ne sastoji se samo u tome što ona građanskom društvu suprostavlja revolucionarne sadržaje, nego u prvom redu u revolucionarnoj biti same metode. *Vladavina kategorije totaliteta nosilac je revolucionarnog principa znanosti.*« (G. Lukács, ibid., str. 83).

znanosti«, proizvodnih snaga bez spoznaje totaliteta jest usudno razgraničavanje »Seina« i »Sollena«.[9]

Spoznaja totaliteta kao revolucionarnog principa znanosti ukida apstraktnu podjelu, rascjep privredne i političke borbe, kao i znanosti i politike. Diskurzivna jasnoća novovjekovne znanosti dobiva svoj smisao o-sebi, za-sebe o- i za-sebe u spoznaji totaliteta ili samosvijesti radničke klase. Samosvijest radničke klase u teoriji, uz pretpostavljeno izuzeće njene birokracije, pretpostavlja također izuzeće građanske znanosti kao kontemplativne i kalkulirajuće. Kako je ona, opet, pretpostavka robno-novčane proizvodnje, važno je da se odredi njen građanski karakter, a ne negacija znanosti tehnologije kao takve. Oporba između znanosti i politike, teorije i prakse, kontemplativnog i revolucionarnog odnosa spram zbiljnosti utemeljuje se na spoznaji društvenog totaliteta kao »objektivnoj mogućnosti« spram *procesa*, u kojem empirija biva shvaćena kao momenat cijeloga društva koje se prevraća.[10]

Ishodište i sagledavanje metode totaliteta ne sastoji se niti u negaciji neposrednosti, u smislu postignutih rezultata, ali niti u apsolutizaciji neposrednosti u smislu teorijsko-znanstvenog problema građanske teorije.[11] Borba proletarijata »protiv samoga sebe«

---

[9] »U marksističkoj teoriji društva prevladan je nepremostivi jaz između društvene zbiljnosti i ljudskih ciljeva, dualizam koji su prethodne utopističke teorije (Fourier, Owen) tako beznadno pokušale premostiti. Jer svaka je utopija, ma kako oštroumnu kritiku danih društvenih prilika pružala, ma kako bila poželjna kao ideal koji bi trebalo postići, uvijek bila nesposobna da unutar svoga sustava odredi način i sredstva ozbiljenja svoga ideala. Utopija je uvijek ostajala pobožna želja, te je stoga moralo ostati prepušteno slobodnoj odluci svakog čovjeka hoće li je slijediti ili odbaciti. Marx je, naprotiv (i tu se on najoštrije suprostavlja svim prethodnim velikim utopistima), preuzeo u nepromijenjenom obliku veliku baštinu Hegelove filozofije: misao razvitka, po kojoj se duh od svoje posvemašnje neosviještenosti jedinstveno razvija do jasnog samoosvještavanja. Ovu je veliku misao zamaglila *samo plitkost i filozofska neobrazovanost Marxovih sljedbenika*« (potcrtala B. D.). (G. Lusács, *Etika i politika*, Zagreb, 1972, str. 40—41).

[10] »Prevladavanje empirije, naprotiv, može da znači samo toliko da sami predmeti empirije bivaju shvaćeni i razumljeni kao momenti totaliteta, to jest, kao momenti cijeloga društva koje se povijesno prevraća. Kategorija posredovanja kao metodička poluga za prevladavanje puke neposrednosti empirije nije, dakle, ništa što bi se izvana (subjektivno) unosilo u predmete, nije nikakav vrijednosni sud ili trebanje što bi se suprostavljalo bitku, *nego je očitovanje njihove prave, objektivne, predmetne strukture*« (G. Lukács, *Povijest i klasna svijest*, cit. izd., str. 249).

[11] »Ako se, dakle, stajalište proletarijata suprotstavlja stajalištu građanske klase, proletersko mišljenje nikako ne iziskuje neku *tabulu rasu*, neko »bespretpostavno« ponovno započinjanje za poimanje zbiljnosti, kako je to građansko mišljenje — barem u osnovnoj tendenciji — činilo spram feudalnih oblika mišljenja srednjeg vijeka. Upravo stoga što je njegov praktički cilj *temeljni* prevrat cijeloga društva, proletersko mišljenje shvaća građansko društvo skupa sa njegovim misaonim, umjetničkim itd. obradbama kao *ishodište metode*« (G. Lukács, ibid., str. 250).

stoga znači ovu spoznaju tehnologije i znanost totaliteta, koji nadvladava partikularitet kontemplativnih spoznaja podjele rada, kako radnika, »neposrednog proizvođača«, tako i prototip suvremene tehnologije i tehnokracije — znanost samu. Borba proletarijata protiv tehnokracije (»govoreno modernim jezikom«) moguća je samo sa samosviješću radničke klase u teoriji i praksi, a to znači u svojoj samokritici, kao svom životnom elementu, također nadvladavanje dihotomije ekonomskog života — političkog života borbom koja je ujedno razračunavanje sa starijim oblicima »klasne« podjele rada. Spomenuti socijalistički robno-novčani način proizvodnje sa dominacijom proizvodnih, samoupravnih odnosa kao svojim ekonomsko-političkim sistemom najprije pretpostavlja da se pojmi odnos spram rada. Stara društveno-klasna podjela rada na fizički i intelektualni unutar totaliteta znanosti društva dobiva drugačiji karakter samosvijesti radničke klase. Determinirajuća tehnologijska podjela rada kao i kontemplativno odnošenje u procesu rada, u rasponu od »neposrednog proizvođača« do znanosti, pretpostavlja razumijevanje procesa rada kao kolektivnog procesa rada, kao kapacitet društveno kombiniranog radnika.[12] Karakterističnost kapitalističkih načina proizvodnje jest upravo u tome da različite vrste rada, umni i fizički, raspodjeljuje na razna lica.[13] Samosvijest proletarijata da je proizvod zajednički proizvod,

---

[12] »...U meri u kojoj se razvija stvarna supsumpcija rada kapitalu, što će reći specifično kapitalističkom načinu proizvodnje, stvarni funkcioner kolektivnog procesa rada (*Gesamtarbeitprozess*) nije više individualni radnik, nego je to kapacitet društveno kombinovanog rada; i kako različiti kapaciteti rada koji pridonose formiranju ukupne proizvodne mašine (*gesamte produktive Maschine*) učestvuju na veoma različite načine u neposrednom procesu stvaranja roba... jedan više rukama, drugi više svojom glavom, jedan kao menadžer, inženjer, tehnolog, drugi kao nadzornik, treći kao neposredni manuelni radnik ili samo kao pomoćnik — sve veći broj funkcija kapaciteta rada se svrstava pod neposredan pojam proizvodnog rada, a njegovi nosioci pod pojam proizvdnog radnika, direktno eksploatisanog od strane kapitala i potčinjenog njegovom procesu stvaranja vrednosti i proizvodnje. Ako se razmatra kolektivni radnik koji čini radionicu, njegova kombinovana aktivnost se neposredno materijalno ostvaruje u kolektivnom proizvodu (*Gesamtprodukt*) koji je u isto vreme ukupnost roba (*Gesamtmasse*); sasvim je beznačajno pitanje da li je funkcija individualnog radnika, koji nije ništa drugo do član kolektivnog radnika, dalja ili bliža neposrednom fizičkom radu« (K. Marx, *Kapital*, tom I, glava VI, citirano prema: *Marksizam, smisao savremene epohe*, Beograd, 1976, str. 80—81).

[13] »...Na primer,... pomoćni radnici (*Handlanger*) nemaju u fabrici nikakve neposredne veze sa prerađivanjem sirovina. Radnici koji nadziru radnike koji imaju sa ovim prerađivanjem neposrednog posla, udaljeni su korak dalje; odnos inženjera opet je drukčiji i on radi poglavito svojom glavom itd. Ali *ukupnost ovih radnika* koji poseduju radnu snagu različite vrednosti (...) žive su proizvodne mašine tih *proizvoda*, kao što oni, s gledišta celokupnog procesa proizvodnje, svoj rad razmenjuju za kapital i reprodukuju novac kapitaliste kao kapital. *Kapitalističkom načinu proizvodnje je svojstveno da on različite vrste rada, dakle, umni i manuelni rad... razdvaja i raspoređuje na razna lica, što ipak ne sprečava da je materijalni proizvod* zajednički proizvod svih *tih lica...«* (K. Marx, *Teorije o višku vrednosti*, citirano prema: ibid., str. 81).

rezultat ukupnog radnika, jest obračun proletarijata sa samim sobom i time dobiva značaj nadilaženja suprotnosti objektivno-ekonomskog procesa i politike[14] nauke u njenoj neposrednosti i partikularitetu i politike, nadilaženja dihotomije odnosa privrede i politike — izlaženja iz neposrednosti i nerazumijevanja nemoći da se shvati dvostruki karakter posredovanja i neposrednosti.

Ad 2. Klasna samosvijest proletarijata sadržana je u ovoj svijesti o svijesti ove privrede — tehnologije — znanosti sa samosviješću da se privreda kao privreda ukine.[15] Samosvijest radničke klase stoga, prije svega, znači istraživanje društva kao *cjeline*. Svaka građanska znanost iz puke empirije smatra da je našla ono najkonkretnije upravo gdje ga je promašila: *društvo kao konkretan totalitet*. Svaka, dakle, znanost znači apstraktno istraživanje ukoliko ne istražuje društvo kao *cjelinu*. Odnos »teorije i prakse« reflektira se u borbi privredne i političke sfere. Klasna samosvijest proletarijata u obračunavanju sa samim sobom mora se obračunati, odnosno osvijestiti u distinkciji *činjeničnopsihološkog stanja svijesti proletera s klasnom sviješću proletarijata*. Kontemplativni odnos spram rada izazvan znanstveno-tehnologijskom podjelom rada stavlja radničku klasu na razinu kontemplativnog odnosa građanske klase spram društva. Samostijest radničke klase, usprkos tehnologijskoj podjeli rada, uzdiže svijest proletarijata iznad njenog psihološkog stanja na revolucionarnu razinu zbog njene spoznaje *totaliteta*. Ovo je nadilaženje nerješivo kontemplativ-

[14] »Čini se, dakle, da skok bez ostatka nestaje u procesu. »Carstvo slobode« ipak nije nikakav dar što ga čovječanstvo koje trpi pod stegom nužnosti dobiva kao nagradu za istrajnu pratnju kao poklon sudbine. Ono nije samo cilj nego i sredstvo i oružje borbe. A ovdje se pokazuje ono principijelno i kvalitativno novo u položaju: po prvi se put u društvu događa da čovječanstvo — pomoću klasne svijesti proletarijata koji je pozvan na vlast — svoju povijest svjesno uzima u svoje ruke. »Nužnost« objektivno-ekonomskog procesa time se ne ukida, ali dobiva jednu drugu, novu funkciju. Ako li je dosad bila riječ o tome da se u objektivnom toku procesa uoči ono što — ionako — dolazi, da bi se to primijenilo u korist proletarijata, ako li je dosad »nužnost« bila pozitivno vodeći element procesa, to je ona sada postala prepreka, nešto protiv čega se treba boriti. Korak po korak potiskuje se ona u toku procesa preobražaja da bi se — nakon dugih i teških borbi — mogla konačno sasvim isključiti« (G. Lukács, ibid., str. 342).

[15] »Preobražaj koji se pri tom zbiva jest privredni (i njime uvjetovano klasno preslojavanje). Ali ta »privreda« nema više funkcije koje je ranije imala svaka privreda: ona treba da postane služiteljica svjesno vođenog društva; ona treba da izgubi svoju imanentnost, svoju vlastitu zakonitost, čime se, zapravo, i pretvara u privredu; ona treba da se — kao privreda — ukine. Ta se tendencija izražava, prije svega, kao izmijenjeni odnos privrede i sile u tom prijelazu. Jer, ma koliko je veliko moglo biti ekonomsko značenje sile u prijelazu ka kapitalizmu, to je ipak privreda stalno bila primarni princip, a sila princip koji joj samo služi, koji je potpomaže, koji joj otklanja prepreke sa puta. Sada se, naprotiv, sila nalazi u službi principa koji su se u svakom prijašnjem društvu mogli pojaviti samo kao »nadgradnja«, samo kao momenti koji prate nužni tok procesa i koji su njime određeni. Ona je u službi čovjeka i njegova razvoja kao čovjeka« (G. Lukács, ibid., str. 343).

nim odnosom, pozicijom građanskog društva i konstituira je u revolucionarnu teoriju u smislu znanosti totaliteta, dvostrukog karaktera neposrednog: neposrednog kao neposrednog i ujedno dijela procesa cjeline. Budući da je povijest stavila proletarijatu u zadatak svjesni prevrat društva, on mora u svojoj, više ne psihološkoj svijesti, nadvladati dijalektičko protivurječje između neposrednog interesa i krajnjeg cilja, između pojedinačnog momenta i cjeline. To određenje klasne svijesti proletarijata kao subjektivne snage znači da je dijalektički odnos neposrednog interesa i objektivnog utjecaja društva premješten u *samu svijest proletarijata,* umjesto da se kao svaka ranija klasa razvija s onu stranu (njemu pripadne) svijesti poput čisto objektivnog procesa. Revolucionarna pobjeda proletarijata nije, dakle, kao u ranijih klasa neposredno ozbiljenje *društveno danog bitka klase,* nego, kao što je to već mladi Marx spoznao i oštro istaknuo: *njezino samoukidanje.*

III

Samosvijest radničke klase u teoriji i praksi u našem momentu neposrednosti i ujedno gledanje te neposrednosti sa stanovišta totaliteta su »pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«. Ovaj politički sistem »pluralizma samoupravnih interesa« i samoupravne demokracije, po Kardeljevom mišljenju, kao subjektivni faktor:

— »prvo moramo kritički razmotriti sadašnje stanje našeg političkog sistema i preduzeti mere da se on uskladi sa promenama u društveno-ekonomskoj i samoupravnoj strukturi društva i sa opštim perspektivama koje te promene otvaraju razvoju našeg socijalističkog društva;

— drugo, odgovarajućim merama moramo šire da razvijemo i učvrstimo demokratske odnose i demokratsku praksu samoupravnog i društvenog odlučivanja u celini; i

— treće, u takvom sistemu samoupravne demokratije moramo jasnije i konkretnije da odredimo položaj, ulogu i način delovanja subjektivnog faktora socijalističkog društva, a posebno način i sredstva ostvarivanja vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista Jugoslavije.«[16]

Samosvijest radničke klase u praksi znači u nas organizacioni princip subjektivnih snaga utemeljen na društvenim i podruštvljenim sredstvima za proizvodnju, odnosno njegovu institucionalizaciju. Ovi društveni samoupravni odnosi nadvladavaju determinante tradicionalne klasne podvojenosti fizičkog i umnog rada, političke interese u stranačkom, građanskom, kontemplativnom smislu i

[16] E. Kardelj, ibid., str. 12.

osiguravaju prelaz u besklasno društvo.[17] Samim pak pitanjem organizacije subjektivnih snaga ili uloge SKJ u suvremenim uslovima razvoja socijalističkog samoupravljanja nestaje apstraktne podvojenosti »teorije« i »prakse«, pa čak i samosvijesti radničke klase u teoriji i praksi, jer je time apsolvirano precjenjivanje spontaniteta radničke klase, kao i pukog organizacionog principa. Jer, ukoliko postoji »neizvjesnost« u organizacionim pitanjima, to bi bilo, po Lukacsu, »sigurno znak nedozrelosti pokreta. Organizaciono se pitanje izvuklo iz svoje apstraktne izoliranosti već poimanjem Rose Luxemburg da mu se dade ispravna funkcija. Pitanje teorije i prakse je, u krajnjoj liniji, pitanje dijalektičkog odnosa »krajnjeg cilja« i »pokreta«. Revolucionarna teorija je uvijek ranije uočljiva u svojoj apstraktnoj mogućnosti no konkretni oblici njenog ispunjenja«.[18]

Problem radničke klase, naroda i partije (saveza), Kardelj je uočio kao nemogućnost nošenja klasne samosvijesti samim spontanitetom: »Iz istih razloga moramo se i dalje odlučno suprotstavljati svim vidovima pomenute teorije spontaniteta, to jest shvatanju da radni čovek — samoupravljač — može kvalifikovano da odlučuje i obezbeđuje svoj društveni progres samo svojim spontanim, odnosno empirijskim reakcijama na zbivanja oko sebe, bez čvrstoga oslonca na organizirane snage socijalističke svesti i samoupravljanja. Jer, sistem samoupravne demokratije ne čine samo spontane inicijative građana, zborova radnika, radnički saveti, samoupravne interesne zajednice, sistem državne vlasti i slično, nego i celokupna socijalistička svest društva, njegova pokretačka i politička snaga, naučni i stručni stvaralački potencijal, kultura, društveno-političke i političke organizacije, ideološka i politička sukobljavanja, odnos moći društvenih snaga, odnos prema svetu i društveno-istorijskim zbivanjima itd.«[19]

Organizaciono pitanje, koje je u teoriji i praksi nadvladalo kontemplativni odnos puke građanske znanosti od neposrednog

---

[17] »Samo u takvoj slobodi biće obezbeđeni dugoročni, istorijski interesi radničke klase, koja upravo svojom samoupravnom ulogom kao nosilac istorijskog progresa postepeno prestaje da bude klasa, odnosno stvara uslove za razvoj besklasnog društva i za jednake slobode za sve« (E. Kardelj, ibid., str. 94).

[18] »Precjenjivanje i pogrešno ocjenjivanje uloge organizacije u klasnoj borbi proletarijata — veli ona — obično se nadopunjuju potcjenjivanjem neorganizirane mase proletera i njezine političke zrelosti. Njezini zaključci, dakle, s jedne strane, idu u polemiku protiv toga precjenjivanja organizacije, s druge pak strane, smjeraju određivanju pripremanju i vođenju masovnog štrajka, nego prije svega u *političkom vodstvu* cijelog pokreta«.

Time bijaše učinjen veliki korak u smjeru jasne spoznaje organizacionog pitanja. Budući da se organizaciono pitanje izvuklo iz svoje apstraktne izoliranosti (prestanak precjenjivanja organizacije), učinjen je korak da mu se dodijeli ispravna *funkcija* u procesu revolucije« (G. Lukács, ibid., str. 394—395).

[19] Vidi: E. Kardelj, ibid., str. 149.

proizvođača do znanstvenika, ipak se javlja kao »pluralizam samoupravnih interesa«, odnosno apstraktne podvojenosti »Seina« i »Sollena«, partikularnih i općih interesa, Ustavom proklamiranih načela i prakse, privrede i politike itd.[20]

Iz ovoga slijedi da se dijalektičko jedinstvo organizacionog principa ipak smatra »neposrednošću«, »objektivnom mogućnošću«, a da se »krajnji cilj« proklamira kao »odgovarajuće društveno usmjeravanje« robno-novčane proizvodnje. Ovim podvajanjem SKJ kao organizirane subjektivne snage društva i »pluralizma samoupravnih interesa« javlja se »neizvesnost« kao pitanje dijalektičkog odnosa »krajnjeg cilja« i »pokreta« — »pitanje odnosa teorije i prakse ponavlja se uvijek u razvijenijem obliku, svakako sa promijenjenim sadržajem, na svakom odlučnom stupnju revolucionarnog razvitka«. Ova udvojenost dobiva historijski karakter odnosa podruštvljenih sredstava za proizvodnju i organiziranih subjektivnih snaga. Iz specifičnih društveno-ekonomskih odnosa socijalističkog samoupravljanja, a i da organizacija ne poprimi utopistički karakter spram prakse, posredovanje se javlja ne kao politički, već ideološki problem, političko i administrativno arbitriranje pluralizma interesa zbiva se samo u krajnjem slučaju.[21]

---

[20] »Međutim, to ne znači da je takvim putem moguće postići neku idealnu harmoniju u društvu i u njegovom demokratskom, političkom sistemu. Iako su problemi klasnih suprotnosti uglavnom postali sekundarni i potisnuti u oblast opšte ideološke i političke borbe, ipak oni još vrše određen uticaj na ceo sistem samoupravljanja i samoupravne demokratije. Osim toga, u društvu postoje i konflikti među parcijalnim interesima, protivrečnosti između pojedinačnih i zajedničkih interesa, između državne vlasti i parcijalnih samoupravnih interesa; postoji određena protivrečnost između samoupravljanja u društveno-ekonomskim odnosima i načina poslovodnog upravljanja procesom rada i poslovanja, što izaziva sukob između radnika i tehnobirokratskih tendencija. Zatim postoje socijalne razlike među pojedinim slojevima radničke klase i radnog naroda; još ima nacionalnih konflikata koji proizlaze iz nejednake i neravnomerne ekonomske razvijenosti i drugih sličnih uzroka; prisutni su idejni i politički konflikti koji nastaju u vezi sa pitanjem puteva i sredstava dalje izgradnje socijalizma i u vezi sa problemima međunarodne politike i sl.« (E. Kardelj, ibid., str. 105—106).

[21] »Međutim, činjenica je da vrlo često u sredinama u kojima se pojavljuju reakcionarni pritisci u vidu političkih akcija ili političkih parola ili u drugim oblicima, nema dovoljno političke aktvnosti niti organizovane i snažne društvene akcije da se te političke akcije protivnika potiskuju političkim sredstvima i da se u tome angažuju i šire narodne mase. A kad takve idejne i političke akcije nema, tada su naši odgovorni ljudi često skloni suviše brzim administrativnim reakcijama i preduzimanju mera na osnovu kojih se stvara utisak da se u našem društvu preterano orgraničavaju demokratska prava i slobode čoveka. Razume se, ponekad je društvo stvarno prinuđeno da preduzima takve mere. Ali takvih mera sigurno bi moglo biti mnogo manje kad bi bilo više političke akcije. Jer, kad takve političke akcije ili kritičkog dijaloga nema, onda nekima i relativno malo značenje negativne političke pojave izgledaju kao krupna politička opasnost za društvo« (E. Kardelj, ibid., str. 153).

Iz kontemplativnosti tehnologijske podjele rada, partikularnosti interesa radnih organizacija u stjecanju i raspodjeli dohotka stečenog na robno-novčanoj proizvodnji odnos prema »krajnjem cilju«, odnos »pokreta« i »krajnjeg cilja« se podvaja.

»Pokret« je svakako organiziran i organizaciono potpada pod demokratski centralizam. Međutim, samoupravni ekonomsko-društveno-pravni odnosi sa odgovarajućim oblicima političkog sistema i samoupravne demokracije omogućuju samosvijest, odnosno posredovanje neposrednog ka »krajnjem cilju«, masi radnika. Taj oblik samoosvještavanja nije puki spontanitet, već je posredovan političkim institucijama! Masa radnika participira na spoznaji totaliteta, na posredovanju kao metodičkoj poluzi za nadvladavanje puke neposrednosti empirije. To samoosvještavanje nije nikakav vrijednosni sud ili trebanje što bi se suprotstavljalo njihovu bitku, nego je očitovanje njihove prave, objektivne, predmetne strukture.[22]

Međutim, praktički nosioci samosvijesti radničke klase o — sebi, za — sebe, o — i za — sebe su osnovne organizacije SK u samoupravnim organizacijama udruženog rada. Ovdje bi mogla ležati i zapreka posredovanja apstraktne empirije sa centralnim organom organizirane samosvijesti radničke klase. Distinkcija jednopartijskog sistema i pluralizma samoupravnih interesa u kontekstu »objektivne, prave, predmetne strukture same« jest u tome da se SK nalazi uvijek tamo gdje se razvija samoupravna i politička aktivnost masa. Nosioci ove samosvijesti su konkretni samoupravljači, među kojima se masa njih, kroz pluralizam samoupravnih interesa i partikularitet tih interesa, odnosi ipak dijalektički u spoznaji totaliteta i revolucionarnog mišljenja.

Međutim, budući da je u takvim slučajevima osnovna organizacija SK *per definitionem* organizirana samosvijest radničke klase — avangarda, ona se često spram samoupravljača, koji spoznaju »krajnji cilj«, odnosi jednopartijski. Jednopartijski znači u smislu partije kao vladajuće klase usprkos njenoj verbalnoj nadvladanosti. Naknadna osuda takvih stavova ili etiketiranje organizacionih postupaka kao sektaških, što oni u biti i jesu, ne mijenja na stvari da se masa samoupravljača oslobađa svoje *psihološke pripadnosti klasi* i prelazi *u klasnu samosvijest.* Klasa, narod i partija mogu biti ekonomijski korisnonosno idejno i politički jedno, a da pri tom pojedinci, bili oni organizirani ili ne, ne partici-

---

[22] »Međutim, mi moramo biti svesni da bi Savez komunista bez aktivnosti takvih organizacija i bez povezanosti sa njima i delegatskim sistemom postao, u stvari, uska ideološka sekta bez realnih veza sa narodnim masama. Zato u našem radu na daljnjoj izgradnji političkog sistema moramo preduzeti sve potrebne mere da se učvrsti i pojača društvena uloga tih organizacija i da se pojača međusobna demokratska komunikacija i saradnja tih organizacija, a posebno između Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija« (E. Kardelj, ibid., str. 199).

piraju jednako u toj samosvijesti. Sa toga stanovišta identifikacija mase sa partijom, sa praktično-povijesnom funkcijom klasne svijesti, politički sistem samoupravne demokracije stavlja nas pred problem koji smo već citirali kod Kardelja ... »u takvom sistemu samoupravne demokratije moramo jasnije i konkretnije da opredelimo položaj, ulogu i način delovanja subjektivnih faktora socijalističkog društva, a posebno način i ostvarivanje vodeće i idejne uloge SKJ«.

Same osnovne organizacije SK u sadašnjem povijesnom momentu, na robno-novčanoj proizvodnji, podložnije su političkom djelovanju jednopartijskog sistema nego što je to sama radnička klasa historijski osvijestila. Stoga u samom početku naglašena *borba proletarijata protiv samoga sebe* nije bila prvenstveno označena kao borba radničke klase protiv vlastite birokracije i tehnokracije, već kao samosvijest radničke klase u teoriji i praksi.

Samosvijest radničke klase u teoriji i praksi ukazala nam se najzad kao problem institucionaliziranja i organiziranja odnosa osnovne organizacije SK spram samoupravne klasne svijesti, s jedne, i kao problem organizacije demokratskog centralizma u promijenjenim uvjetima, s druge strane. »Klasna svijest nema fakticitet psihološke svijesti, ali nije niti puka fikcija. Bezgranično mučan tok proleterske revolucije, pun iznenadnih padova, njezino stalno vraćanje na ishodište, njezina neprekidna samokritika ... nalazi svoje objašnjenje upravo u zbilji ovoga toka.«

»... Proletarijat se ne smije bojati samokritike!«

Zoran Vidojević

Preobražaj rada kao ishodište emancipacije klase i delovanja partije

Ako ranolukačevska teorijska pozicija u čijim okvirima je proletarijat identični subjekt-objekta istorije, nije (po priznanju i samog Lukača) rešenje problema ontološkog utemeljenja procesa revolucije, a time i uloge partije, gde je izlaz? U kom pravcu se on mora tražiti na osnovama marksističke teorije i njenog punog savremenog značenja? Napokon, postoji li uopšte ono temeljno »jedno« u Marksovoj teoriji, odakle se može izvoditi celokupna koncepcija socijalističke revolucije, samoupravljanja, kao, principijelno gledajući, višeg nivoa te revolucije i uloge partije proletarijata?

Marksova teorija revolucionarne izmene sveta sadrži kao svoj logički *sastojak* koncepciju partije proletarijata.[1] Ta koncepcija se može razumeti i sagledati samo u svetlu temelja i *celine* Marksove teorije revolucije. Kao što nije moguća egzistencija partije radničke klase kao posebne partije, odvojene od te klase, nije

[1] Termine »partija proletarijata«, »partija radničke klase«, »partija«, »komunistička organizacija«, »avangarda«, upotrebljavam u istom značenju.

moguća ni neka posebna teorija partije van celovite teorije socijalističke revolucije. Sagledavanje te činjenice ima *principijelni značaj* za odnos klase i partije i celokupnu strategiju revolucionarne transformacije klasnog u besklasno društvo.

Sadržaj i smisao istorijske uloge partije neodvojivi su od filozofskih osnova marksizma, njegove upućenosti na oslobađanje čoveka posredstvom oslobađanja radničke klase. Ali, potreba za tom ulogom iskazuje se kroz proces onih *istorijsko-teorijskih posredovanja* koja omogućuju da se to oslobađanje sagledava otkrivanjem temeljnih odnosa u proizvodnji života građanskog društva, odnosa između kapitala i rada i njima imanentne klasne borbe. Tek tim putem postiže se razumevanje *potrebe* proletarijata za vlastitom partijom, svrhe i granica njene istorijske uloge, organizovanja proletarijata »da bi se obezbedila pobeda socijalne revolucije i njen krajnji cilj — uništenje klasa« (Marks).

Važno je to naglasiti s obzirom na činjenicu da se uopšte ne može zamisliti konkretno-istorijski smisao uloge te partije u samoupravnom društvu van ovih temeljnih teorijskih okvira. Tek u tim okvirima da se odrediti stvarni sadržaj, cilj i smisao »prednjačenja« partije i dospeti do one teorijsko-praktične pozicije koja uspostavlja stvarnu dijalektiku odnosa radničke klase i partije, »samooslobađanja« te klase i tog prednjačenja.[2]

Suština marksističke teorije revolucije i svakog praktičnog revolucionarnog pokreta izražava se u procesu oslobađanja radničke klase kao njegovog vlastitog dela.

Taj proces, međutim, ne samo da se mora dovesti u bitnu vezu s konkretnim uslovima svakog društva, već se u metodološkom smislu mora neprekidno voditi računa da se ne izgubi bitno jedinstvo različitih aspekata samooslobađanje klase: ekonomskog, političkog, ideološkog, kulturno-duhovnog. Bez toga, dolazi do opasnosti da se apsolutizuju pojedini područno izolovani vidovi emancipacije klase, da se odvoje jedan od drugog i veštački ređaju, po subjektivističkoj šemi važnosti.

To nije ništa drugo nego vođenje računa o dijalektičkoj uslovljenosti i neodvojivosti različitih vidova emancipacije radničke klase i društva čiji je subjekt ta klasa. Svakako, u različitim uslovima, moraju biti i različiti akcenti ostvarivanja pojedinih »strana« te emancipacije. Ali, nikad se ne sme zapostaviti celina te emancipacije. A tu celinu određuje *karakter rada, pre svega, odnosa u radu.* Tu je *ključ* stvarnog društvenog položaja, faktičke ali i potencijalne uloge radničke klase i koncepcije partije proletarijata koja odgovara bîti revolucije. U tom smislu se može reći da je, sa stanovišta suštine revolucije, njenih temelja i njene celovitosti, neophodna neka vrsta *kopernikovskog obrta* u teoriji i prak-

---

[2] Cilj ovog rada nisu teorijska izvođenja, otkrivanje logike potrebe za partijom proletarijata, već da se samo skrene pažnja na temeljni značaj tih izvođenja.

si partije proletarijata. On se sastoji u potrebi jednog novog »povratka subjektu«, ali polazeći od utemeljenja celokupne revolucije, a time i uloge partije u *suštinskom preobražaju sfere rada.*

Konsekventno domišljanje potrebe utemeljenja partije u suštinskom preobražaju rada pre svega znači:

sa stanovišta odnosa proizvodnje i razvoja proizvodnih snaga — borbu klase i partije kao njenog vodećeg dela za *istorijski novo, kvalitativno više jedinstvo prirodnih elemenata rada:* uslova, procesa i plodova rada, pri čemu to jedinstvo proizlazi iz socijalne hegemonije udruženih proizvođača. To ujedno znači *negiranje proizvodnje kao proizvodnje vrednosti,* dijalektičko prevazilaženje same istorijske potrebe za robnim oblikom privrede.

Sa stanovišta *političke klasne borbe* (kao integralnog elementa ekonomskog i celovitog oslobađanja radničke klase), to znači prvenstveno borbu protiv birokratije i tehnokratije kao osnovnih socijalnih snaga u društvu prelaznog perioda, snaga koje po svom biću teže reprodukovanju različitih istorijskih oblika najamnog karaktera rada i ekonomskom, političkom i ideološkom podvlašćivanju radničke klase. A to istovremeno znači da u svim političkim organima i institucijama glavnu reč i odlučujući uticaj mora imati organizovana radnička klasa.

Sa stanovišta organizacije klase, taj preobražaj rada znači njenu *globalnu samoupravnu orgnizciju i jedinstvo kao klase.* Zbog toga demokratski centralizam partije mora biti u *suštinskoj vezi* s takvom organizacijom klase. On je činilac bez koga se ne može ostvariti jedinstvo revolucionarne efikasnosti i demokratije u životu partije; on je, posredno, i jedan od bitnih činilaca stvaranja jedinstva same klase. I takva, integralna organizacija klase (samoorganizacija), nužna je pretpostavka ostvarivanja savremenih, istorijski adekvatnih sadržaja i oblika demokratskog centralizma. Demokratski centralizam ne može biti doista savremen i autonoman princip unutrašnjih odnosa jedne partije koja se bori za samooslobađanje radničke klase, bez te istinske dijalektičke veze sa globalnom samoupravnom organizacijom klase. Drugo, to znači da radnička klasa, shvaćena u smislu svih savremenih proizvođača viška rada, mora biti i u kvantitativnom i u kvalitativnom smislu odlučujuća socijalna grupa unutar same partije.

Sa stanovišta teorijske funkcije i ideološkog praktičnog delovanja partije, navedena potreba utemeljenja partije znači prvenstveno otkrivanje, ujedinjavanje i jačanje postojećih elemenata jedne žive svesti koja se rađa u svakodnevnoj klasnoj borbi radnika za samoupravljanje i ima *implicitan teorijski sadržaj.* Bitni smisao teorijskog prednjačenja partije jeste da te elemente dovodi *do nivoa razvijene klasne svesti.* To istovremeno znači prenošenje istorijskog akcenta u ostvarivanju teorijske funkcije partije s »unošenjem svesti sa strane« u klasu, na njeno delovanje kao snage unutrašnjeg preobražaja svesti same klase. Pri tom klasa sve više postaje subjekt otkrivanja vlastitih istorijskih mogućnosti,

ali i granica, a partija joj pomaže da što uspješnije dolazi do samospoznaje svog bića, da ta svest klase o vlastitom biću bude sjedinjena s njenom praktičnom revolucionarnom delatnošću.

Razume se, ovo su samo obrisi jedne koncepcije partije koja bi bila adekvatna potrebama i karakteru mogućeg društvenog kretanja ka asocijaciji proizvođača. Čitav niz konkretnih istorijskih elemenata našeg savremenog društva, njegovih osobitosti danas i u neposrednoj budućnosti, treba uzeti u obzir da bi ta koncepcija imala svoju nužnu punoću, sadržajno prepoznavanje i da bi dopirala do objektivne dijalektike konkretnog društvenog života.

Zasnivati koncepciju partije proletarijata polazeći isključivo od izvedenih i izolovanih potreba političke i ideološke borbe, bez razumevanja ontološkog korena potrebe za partijom sadržanog u sferi rada (koja je, istovremeno, i *sfera klasne borbe*), i bez shvatanja smisla egzistencije te partije određenog njenom sposobnošću da deluje u pravcu oslobađanja čoveka u radu kao njegovom generičkom biću posredstvom oslobađanja radničke klase — znači, u suštini, ostati na nivou građanskog poimanja i partije i celokupnog društvenog razvitka. Sadržinski određen, suštinski preobražaj rada predstavlja dijalektičko jedinstvo ovladavanja proizvođača njihovim opredmećenim i živim radom i uspešnog razvoja materijalnih proizvodnih snaga, pri čemu se ta uspešnost ne meri lošom beskonačnošću sve veće proizvodnje stvari-robe i njihovom sve većom potrošnjom kao takvom, već stvaranjem osnove za celovito oslobađanje čoveka. Dijalektičko jedinstvo obe te bitne komponente preobražaja sfere rada nije moguće bez revolucionarne prakse radničke klase. Ako radnička klasa ne deluje kao subjekt vlastitog oslobađanja i celokupne transformacije klasnog u besklasno društvo, razvoj materijalnih proizvodnih snaga u društvu prelaznog perioda se odvaja od preobražaja odnosa proizvodnje i celokupnih društvenih odnosa i zbiva se kao proces privrednog *rasta* pod patronatom političke birokratije i tehnokratije. Dominacija birokratsko-tehnokratskog sloja ugrađuje se u sam razvoj materijalnih proizvodnih snaga, postaje osnovna determinanta odnosa proizvodnje.

S druge strane, bez revolucionarne prakse radničke klase, preobražaj društvenih odnosa se svodi na organizaciono-političke reforme, nebitne korekcije postojećeg, kroz koje politička birokratija i tehnokratija nastoje da očuvaju centralnu poziciju u sistemu ekonomsko-političke moći.

Nema tog »modela« razvoja proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje koji u društvu prelaznog perioda može da garantuje da neće doći do obnavljanja tendencija klasnog društva, proizvodnje kao proizvodnje viška vrednosti, otkidanja razvoja proizvodnih snaga od ciljeva i bitnih potreba proizvođača. Samoupravljanje, po svojoj suštini, nije nikakav model i mehanizam institucija i sredstava politike koji, jednom pušten u pogon, sprečava pojavu i jačanje tih tendencija i obezbeđuje vlastitu proširenu reprodukciju. Veza između potreba intenzivnog razvoja i nove svrhe proizvodnih snaga, njihove bitno drukčije prirode, može se uspostaviti samo

posredstvom samoupravljanja kao stalno otvorene i delujuće revolucionarne prakse, pokreta radničke klase za njeno oslobađanje. A to znači da je delatnost organizovanih svesnih subjektivnih snaga, pre svega snaga same radničke klase i partije kao i njenog unutrašnjeg vodećeg dela, od prvorazrednog značaja ne samo za kvantitativni već, pre svega, kvalitativni razvoj proizvodnih snaga, za suzbijanje i ograničavanje svakog oblika otuđivanja tog razvoja od proizvođača i čoveka kao potencijalno slobodnog bića. Zbog toga je razvoj proizvodnih snaga u samupravljanju neodvojiv od borbe radničke klase za njenu emancipaciju i od rezultata te borbe. Svesnost subjektivnih snaga, sadržaj i svrha teorijskog i političkog prednjačenja partije proletarijata, ne potvrđuje se prvenstveno u bavljenju organizaciono-radnim, političko-institucionalnim i ideološkim pitanjima. Centralna pitanja njihovog delovanja su zapravo pitanja *rada, odnosa proizvodnje,* sistema raspodele viška rada, pri čemu se uvek za polazno stanovište uzimaju interesi radničke klase kao celine. U tom smislu, te snage uvek moraju imati pred očima temeljne ciljeve revolucionarnog preobražaja i celinu društvenih odnosa i procesa. Razume se, one ne mogu samom svojom delatnošću da reše sva pitanja suštinske transformacije rada, razvoja novih odnosa proizvodnje, napretka proizvodnih snaga i ljudske mere tog napretka. Ali, bez te delatnosti, *nije moguće* rešavanje tih pitanja.

Sve to upućuje na zaključak da je preobražaj sfere rada istovremeno preobražaj *društvenog položaja radničke klase* i da je relacija: klasa—partija u osnovi uslovljena relacijom: sfera rada —konkretni društveni položaj i stvarna uloga radničke klase.

Za sagledavanje bitne veze rad — radnička klasa — partija u našem savremenom društvu kao društvu prelaznog perioda, neophodno je najpre poći od postojanja rada kao *proizvodnje vrednosti,* konkretno-istorijskih vidova podele na potrebni rad i višak rada i njihovih uzroka. Istovremeno je, međutim, neophodno sagledati elemente koji tendencijski mogu da vode prevazilaženju rada kao proizvodnje vrednosti, pocepanosti proizvoda ljudskog rada na upotrebnu i razmensku vrednost i ostvarivanju jedinstva potrebnog rada i viška rada. Bez takvog pristupa problemu socijalističke revolucije ne može se dospeti do bitnih uporišnih tačaka ostvarivanja samoupravnog socijalizma i uloge partije proletarijata.

Jedino tim putem može se doći do teorijsko-metodološkog ključa koji otvara spoznaju biti samoupravljanja kao revolucionarnog procesa i do *određujućeg činioca* konkretnoistorijskog položaja i mogućnosti naše savremene radničke klase. Taj činilac je dijalektičko jedinstvo proizvodnje materijalnog života društva kao proizvodnje vrednosti i elemenata negacije, više potencijalnih nego aktuelno ostvarenih, takve prirode proizvodnog života. Ti elementi mogu da steknu istorijsku nadmoćnost u odnosu na staro pod uslovom da se razvijaju kao plod svesne borbe radničke klase, borbe čiji je oblik celovito samoupravljanje. Zbog toga se dijalektika konkretne istorijske situacije našeg društva odvija u znaku

tog protivrečnog jedinstva i borbe (oštre, iako često skrivene) između tendencija otuđenja viška rada od proizvođača, njegovog pretvaranja u višak vrednosti, i onih tendencija koje otvaraju mogućnosti još uvek relativno skromne i nameću potrebu suštinskog preobražaja rada u smislu dubokog menjanja odnosa u radu, svestranog razvoja proizvodnih snaga, njihove upotrebe za čoveka, socijalne hegemonije udruženih proizvođača.

Ne postoji *a priori* »pozitivan« ishod te borbe, niti se stvarna dijalektika proizvodnje celokupnog društvenog života i odnosa klase i partije odvija u znaku nužnog progresa i hegelijanske sinteze. Ne moraju se sve bitne protivrečnosti odnosa u radu i društvu istinski prevazići, niti se to zbiva nezavisno od klasne borbe, organizovane, klasno svesne radničke klase, koja deluje autonomno. Nije partija otelotvorenje uma, pa joj je zato unapred garantovana »ispravna« spoznaja i prava strategija. Samo dok radi i kad radi na razvijanju svojstava klase kao autonomne, odlučujuće društvene snage, partija ispunjava svoj istorijski dug prema klasi i sebi samoj. Ona ima svoju relativnu samostalnost u odnosu na klasu. Ona prednjači u odnosu na ostalu masu proletarijata, ali samo u okviru dijalektičkog jedinstva s klasom, stvarne sposobnosti da aktiviranjem, organizovanjem i jačanjem snaga celokupne klase pokreće radničku klasu u pravcu njenog formiranja kao istorijskog subjekta.

Formula »super-partije«, u kojoj partija »može sve«, ništa manje od koncepcije partije »sitnih koraka«, otkinuta je od suštinskih problema i potreba transformacije klasnog u besklasno društvo, čija je bit u promeni postojećeg načina proizvodnje. Njena implicitna pretpostavka je partija kao nova elita političkog aktiviteta, klasne svesti, znanja i morala. Sve što je važno u društvu počinje i završava se u partiji. Međutim, ta koncepcija, u osnovi subjektivističko-voluntaristička i lažno avangardna, ima osnovnu slabu tačku: sfera rada (pre svega, robna proizvodnja) i istinski putevi preovladavanja »podmuklog« dejstva građanskog sveta, ostaju van stvarnog idejno-praktičkog vidokruga partije.

Govori se o »odlučujućoj ulozi« radničke klase, oslobađanju čoveka. Ali, faktički je ta klasa po strani, a čovek sveden na ideološku poštapalicu. U njenoj osnovi je partija kao jedino aktivni, a klasa kao pasivni element. Klasa ima značaj grubo-empirijskog materijala preobražavalačke delatnosti partije. Partija se tretira kao politički demijurg.

Bez okretanja ka preobražaju sfere rada,- protivrečnostima načina proizvodnje društva prelaznog perioda, i potrebi celovitog oslobođenja radničke klase, revolucija ostaje na nivou pragmatističkih koraka, stvaranja i učvršćivanja novog poretka vlasti, ili neke varijante kantijanskog moralističko-političkog trebanja. Nužna posledica svega toga je tutorska pozicija partije u odnosu na klasu. Partija tada postaje koncentrisani izraz onog »treba da«; ono što jeste i što može biti ostaje mimo ili ispod istinski svesnog domašaja.

Postoje konkretni istorijski periodi kad se celokupni društveni razvoj saplićе o potrebu dalje i dublje demokratizacije, kad društveni odnosi usled postojećeg sistema političke moći počinju da se fosilizuju i degenerišu. Tada i rasplet mora da počne od preobražaja osnovnih političkih institucija, pre svega organa političke moći. U tim uslovima način proizvodnje materijalnog i celokupnog društvenog života odvija se u znaku izrazite dominacije »političkog«. Političke granice, pre svega nedostatak demokratije, postaju glavne granice istorijske situacije.

Ali, gledajući na dužu istorijsku stazu, politički prelom *nije dovoljan* za rešavanje osnovnog problema: prevazilaženje same bitke građanskog društva sadržane u sferi rada. U uslovima kada se reprodukuju suprotnosti između proizvodnog i neproizvodnog rada, a odnosi u prisvajanju viška rada, a time i globalni društveni položaj radničke klase, ostaju u suštini neizmenjeni, građansko društvo se »vraća« i iz sebe izlučuje objektivne uslove za obnovu monopola vlasti i političke prinude.

Usled toga najvažniji istorijski zadatak revolucionarnih snaga, a time i proleterske partije u socijalističkom društvu jeste stvaranje uslova koji trajno *onemogućuju* nastanak bilo kog oblika najamnog rada. A to nije moguće ostvariti bez razvijanja radničke klase kao subjekta društvenog života i vlastitog oslobađanja. Zbog toga je pitanje ostvarivanja novog načina proizvodnje (a uvek je reč o načinu proizvodnje ukupnog društvenog života), u kome nestaje svaki oblik najamnog rada, i pitanje razvoja i samoprevazilaženja radničke klase u smislu vlastitog osposobljavanja za ulogu hegemone snage istorijskog procesa, u suštini jedno isto pitanje. Bez takve teorijske usmerenosti i praktične delatnosti snaga revolucije, ne izlazi se iz zatvorenog kruga građanskog društva, ma koliko se ono radikalno osporavalo.

Pitanje »trenutka« zrelosti bića za promenu u pravcu neposredno odlučujuće uloge radničke klase, rešava se samo revolucionarno-praktičnom delatnošću. Odnos partije prema celini revolucionarnog preobražaja, dijalektici pokreta i »krajnjeg cilja«, jasna teorijsko-praktična usmerenost na razvijanje te dijalektike, od primarnog su značaja u rastvaranju »objektivne nužnosti«, izlaska iz granica »siromašnog socijalizma« i nedovoljne razvijenosti radničke klase kao klase. Taj »trenutak« zrelosti društvenog bića za duboku unutrašnju transformaciju sam po sebi ne dolazi, niti se on može proračunati polazeći od nekog fiksiranog nivoa razvoja proizvodnih snaga, kulture, obrazovanja i svesti klase i »radnih masa« u celini. Prevazilaženje uslova i granica socijalizma kao »političkog društva« u pravcu razvoja društva slobodnog i udruženog rada, duboko je povezano s otvaranjem mogućnosti za istorijski novi odnos baze i nadgradnje, u kome se prevazilazi dualizam proizvodne i političke sfere, rada i upravljanja, glave i ruke. Kvalitativni prelaz u tom pravcu moguć je samo kao eminentno *dijalektički proces*, koji mora biti sadržan u revoluciji od samog njenog početka.

Nadati se da će unutrašnja logika društvenog života »ipak« dovršiti građansko društvo i uspostaviti odnose jedinstva baze i nadgradnje na jednom višem istorijskom nivou, znači usvajanje jednog pasivističkog, antirevolucionarnog stanovišta prema problemu istorijskog progresa. U suštini, to je stanovište fatalizma i vulgarnog materijalizma u njegovoj »modernoj«, tehnokratskoj varijanti, koje počiva na neograničenoj veri u moć proizvodnih snaga, svedenih na nauku, tehniku i tehnologiju.

Tu nema stvarnog mesta ni potrebe za revolucionarnim angažmanom, niti imaju smisla bilo kakvi napori za organizovanjem klase putem samoupravljanja, partije, države (u odumiranju) i sindikata. Ako se potreba za političkim organizovanjem klase usvaja, onda se ona vidi u funkciji *reprodukcije postojećeg*, pre svega, pojačanja tempa razvoja proizvodnih snaga. Međutim, suština odnosa u radu ne dodiruje se.

S druge strane, vulgarno shvaćena nadgradnja redukuje revolucionarni subjekt na partiju, još više — na partijsko-državne forume i institucije. Subjektivne snage se vide isključivo u okvirima organizacije partije i kao sastojak nadgradnje.

Revolucionarni subjekt je, međutim, nešto mnogo više od partije, a njegovo delovanje obuhvata *ukupnost društvenih odnosa* i njihovo ishodište — sferu rada, a ne samo oblast nadgradnje. Jezgro snaga revolucionarne promene su klasa i njena partija, pod uslovom da se odnos partije i klase konstituiše kao odnos dijalektičkog jedinstva, čiji je temelj suštinska promena rada u pravcu ekonomskog i celovitog oslobađanja radničke klase. Od delovanja klase i njene partije, ali i svih drugih socijalnih snaga koje sačinjavaju konkretno-istorijski blok snaga revolucionarne borbe, bitno zavisi dubina menjanja same društvene osnove i transformacija sfere rada. Revolucionarni subjekt ostvaruje nadmoć nad postojećim okolnostima, menja ih utoliko više i dublje ukoliko postoji jedinstvo interesa, socijalnog položaja i bitnih ciljeva klase i njene partije i ukoliko je razvijenija revolucionarna svest o konkretnim putevima optimalno mogućeg negiranja građanskog društva i najamnog karaktera rada kao njegove osnove. »Baza« deluje kao determinanta celokupnog društvenog kretanja, posmatrano na dužu istorijsku stazu. Međutim, »nadgradnja« — posebno država, partija, politički sistem u celini, u društvu prelaznog perioda može da ima odlučujuću ulogu u pojedinim segmentima razvoja tog društva. Reč je o dijalektičkoj interakciji baze i »nadgradnje« u procesu revolucionarne transformacije, ali i u procesima stagnacije i nazadovanja u kretanju ka besklasnom društvu. Negativna moć partije i države odvojenih od klase, konstituisanih kao posebne organizacije za zaštitu poretka i privilegija upravljačkog sloja, pokazuje se kao izuzetno značajan ograničavajući činilac razvoja same »baze«. I obratno, samopotvrđivanje i delovanje partije kao vodećeg, preobražajnog dela te klase, postaju izuzetno važan stimulativni činilac razvoja same »baze«. I ne samo to, nego i njeni bitni *unutrašnji* elementi.

U nastojanju da se koncepcija partije objektivno utemelji u potrebi suštinskog preobražaja rada, nužno je izbeći ne samo *mitologiju proizvodnih snaga, već i mitologiju moći.* Stanovište mitologije proizvodnih snaga tretira ulogu subjektivnog faktora, pre svega, klase i partije, u smislu doprinosa stvaranju jedne nove superiornije tehnologije, razvoja proizvodnih snaga odvojenih od čovjeka, kao posebne svrhe. Veoma važna i aktuelna potreba socijalističkog društva za brzim i kvalitativno zadovoljavajućim razvojem proizvodnih snaga, dovodi se do apsolutizacije i fetiša. Razume se, to nije samo, niti prvenstveno deformacija »svesti«, već najpre indikator *stanja samog društvenog bića* koje tu svest proizvodi i traži. U tim okvirima rast proizvodnih snaga postaje paradigma uspeha i društvenog razvoja, pri čemu sledi dodatak da on služi samim proizvođačima. Taj dodatak je, međutim, u suštini lažni ukras na jednoj, u biti građanskoj koncepciji progresa i shvatanja socijalizma prvenstveno kao društva više produktivnosti i racionalnosti rada.

Nužna posledica takvog stanovišta je tretiranje partije kao *činioca rasta proizvodnih snaga,* njenog delovanja radi uspešnog funkcionisanja sistema materijalne proizvodnje odvojenog od totaliteta društvenog odnosa. Najviše do čega se s takve pozicije može doći kad je reč o koncepciji partije, jeste jedno socijal-demokratsko shvatanje, u kome se partija vidi kao faktor borbe za »socijalističku« varijantu »društva blagostanja«.

Stanovište mitologije moći polazi od uverenja da se svi problemi (ili bar njihov glavni deo) koji se tiču uloge partije u socijalističkom društvu, u kome faktor političke moći zaista ima ogromnu ulogu — rešavaju destrukcijom ili preraspodelom te moći, njenom demokratizacijom, vraćanjem »bazi«. Nikakve sumnje nema da je to i te kako važan problem. Ali, ne može se graditi koncepcija revolucionarnog preobražaja i uloge partije u tom preobražaju ako se polazi od značaja moći kao takve. Osnovno je kako suzbiti, eliminisati i prevazići *izvore negativne moći,* kako obezbediti da se ne vraćaju, u različitim oblicima, tendencije njenog otuđivanja. Zanemarivanje značaja sfere rada, potrebe temeljnih promena u načinu proizvodnje, nužan je proizvod ovakve polazne pozicije. Prava »demokratska« partija se u tim okvirima nužno vidi kao nova, sposobnija, moralnija politička i ideološka elita, čiji su osnovni zadaci: borba protiv otuđujuće političke moći i ideološko vaspitanje u smislu *novog prosvetiteljstva.* Pri tom se zadržava suprotnost prosvetitelja i onih koji se prosvećuju, rukovodilaca i mase vodećih. Ideološka svest se i dalje unosi »sa strane« u klasu, iako celokupna logika prakse samoupravljanja traži da se ona formira unutar te prakse, da postaje *svest te prakse.* Politička demokratija, klasna i opštedruštvena kontrola institucija vlasti i moći uopšte, kao njen bitni element, neodvojivi su od suštine samoupravnog društva. Ostvarivanje političke demokratije je jedan od bitnih indikatora revolucionarnog delovanja. Ali, ako se zapostavlja sfera ekonomije i ostavlja *faktički odvojena* od sfere

politike, politička demokratija nema šansu da stekne svoje trajno materijalno uporište, pa se njeni eventualni rezultati vremenom krune i degenerišu. Problemi proizvodnje, delovanje njenih zakonitosti (nesumnjivo povezanih sa stvarnom raspodelom političke moći), dolaze u prvi plan i počinju da pritiskuju kao stihijska sila. Međutim, sa stanovišta prosvetiteljstva i borbe za političku demokratiju izolovanu od bitnih uzroka reprodukovanja klasnog društva koji se nalaze u sferi rada, ne može se naći put ka punijoj demokratiji i oslobađanju klase i čoveka. Na toj uskoj osnovi taj put ne izlazi iz okvira građanskog društva. Zato ta koncepcija revolucionarnog preobražaja i uloge partije teorijski krahira na problemu političke ekonomije, a praktično — na planu nesposobnosti alternativne strategije koja bi omogućila prevazilaženje klasnog društva u srcu samog društvenog bića — načinu proizvodnje.

Istorijski je nemoguće da partija bude avangardna snaga klase u razvoju samoupravljanja, da gaji demokratski i stvaralački život u svojim redovima, jedinstvo i adekvatne linije komunikacija s klasom i njenim socijalnim saveznicima i bude njihov izraz ako teorijski i praktično ostaje na ravni klasične političke avangarde, koja svoje delovanje izvodi iz političke sfere. Redukcija avangardnog delovanja partije na *političko delovanje* ima za posledicu da se celokupna praksa partije kreće prvenstveno oko vlasti, države, političkog sistema i sa tih tačaka okreće prema pitanjima rada i odnosa proizvodnje, a proizvodna delatnost smatra objektom po sebi nadmoćne političke delatnosti, čija se »svesnost« ne dovodi u pitanje. Međutim, savladavanje te redukcije, koja je zapravo imanentni sastojak logike društvenih odnosa u kojima je radnička klasa objekt u vlastitom proizvodnom životu, ima za pretpostavku kvalitativni preobražaj društvenog položaja te klase i razvoj partije od partije vlasti do avangarde samoupravljanja kao temeljite socijalne revolucije.

Proces autonomnog delovanja radničke klase kroz praksu samoupravljanja, iako ograničen krizama i padovima u svom razvoju (koji se ne mogu rezervisati samo za prošlost), nagriza tu logiku i istovremeno traži komunističko delovanje kao delovanje prvenstveno sa područja rada. Naravno, bila bi to neutralistička koncepcija ako bi se ostavilo po strani pitanje dominirajuće *političke* pozicije proizvođača. Međutim, partija radničke klase ne može biti u središtu procesa samoupravljanja ako se njeno delovanje ne utemeljuje na području konstituisanja *samog bića* radničke klase — u sferi rada. Taj preokret u delovanju partije, izvođenje celokupne njene uloge iz sfere rada, moguć je u sklopu preokreta u temeljnoj poziciji i ulozi same radničke klase, koji omogućuje da ta klasa ovladava tom sferom, da bude istinski subjekt odnosa u radu i da odlučuje o sudbini rezultata svog rada. On je dalekosežan po svojim posledicama, jer na jedan sasvim nov način postavlja pitanje delovanja komunističke organizacije i tera na promenu celokupne političke sfere u pravcu njenog spajanja sa sferom rada. Takva promena se ne odnosi na ovo ili ono pitanje društvenog po-

ložaja i uloge klase i delatnosti partije — ona menja celinu odnosa klase i partije i na bitno drukčiji način postavlja pitanje sadržaja i smisla uloge partije. Sudbina viška rada, dokidanje najamnih odnosa u svim njihovim oblicima i, u sklopu toga, uspešan razvoj proizvodnih snaga kao snaga samih proizvođača, postaju primarna pitanja delovanja partije, jer su to primarna pitanja emancipacije klase. U tome se ogleda *bit delovanja* komunističke organizacije i *istorijski nova situacija* u kojoj se ona nalazi u uslovima samoupravljanja. Istovremeno, to je jedini garant da se politička vlast neće otuđivati od proizvođača. Svaka demokratizacija politike nezavisno od stvaranja uslova da sami proizvođači ovladaju proizvodnim životom, nužno je *spoljašnja*, ograničena i bez većeg domašaja. Pri tom se javlja potreba da se komunistička organizacija bori da radnička klasa, uporedo sa povećanjem proizvodne snage svog rada, određuje ciljeve proizvodnje u skladu sa svojim suštinskim interesima, da reguliše društvene odnose u kojima se ta proizvodnja odvija, i, idući za Marksom, da omogućuje dominaciju »živog nad mrtvim radom«. Na taj način delovanje komunističke organizacije postaje činilac koji, integrisan u sferu rada, omogućuje da udruženi proizvođači usmeravaju i kontrolišu proizvodnju materijalnog života i negiraju je kao silu koja njima gospodari.

Međutim, ovdje je neophodno skrenuti pažnju na to da se iz opšteg pojma rada, rada kao modela svake društvene prakse, ne može *neposredno* izvlačiti koncepcija revolucije, samoupravljanja i uloge partije radničke klase. Taj opšti pojam rada mora biti *posredovan* konkretnom istorijskom situacijom, načinom proizvodnje, odnosima klasnih snaga, podelom rada itd. svakog društva. Bez toga se dolazi na poziciju naoko zavodljive »ontološki utemeljene«, u suštini prazne koncepcije revolucije i nove metafizike rada. Ako se opšti pojam rada ne dovede u suštinsku vezu s konkretnim društvenim realitetom, tako da se vidi koje socijalne snage kao nosioci određenog rada mogu vršiti revolucionarnu transformaciju društva, onda se ne prevazilazi građansko mišljenje rada koje operiše sa radom kao nemom opštošću i mimoilazi pitanje njegovog *klasnog karaktera.* Istorijska superiornost marksizma u odnosu na građansku misao, kad je reč o poimanju rada, time se topi.

Osim toga, iz rada shvaćenog isključivo u naučnom i tehničko-tehnološkom smislu takođe se ne može izvoditi strategija revolucije i uloge partije u okviru te strategije. Takvo shvatanje rada eliminiše kompleks *odnosa proizvodnje* i *klasne borbe* oko raspodele viška rada kao bitnog elementa tih odnosa, celokupnu društveno-istorijsku stranu procesa rada. Zato ono vodi tehnokratskom poimanju revolucionarnog subjekta i uloge partije, a revolucionarni preobražaj sagledava prvenstveno kroz ekspanziju proizvodnih snaga i fetiš »moderne« nauke, svodeći ulogu čoveka — proizvođača na izvršioca zadataka te ekspanzije. Takvo shvatanje nužno predstavlja jedan novi oblik *postvarene svesti* i društvene prakse čiji je ona izraz. Ono isključuje položaj i ulogu čoveka u radu, zanemaruje uslove i činioce koji potencijalno mogu da stva-

raju osnovu da čovek postane subjekt svog proizvodnog života. S druge strane, rad kao zajedničko među svima konkretnim vrstama rada, apstraktni rad, relevantan je sa gledišta političke ekonomije, još nesavladanih pretpostavki građanskog društva koje nameću nužnost robne proizvodnje u kojoj deluje princip razmene jednakih kvantuma različitih radova. Samo u tom smislu opravdano je nivelisati razlike među različitim vrstama rada. Partija radničke klase mora da vodi računa o toj činjenici, ali istovremeno da rad i konkretne socijalne grupe kao njegove žive nosioce sagledava iz horizonta mogućnosti za revolucionarno prevazilaženje tih pretpostavki. Ona mora da pođe od neposredno vidljive i skrivene *posebnosti* položaja radničke klase i karaktera proizvodnog rada. Samo negiranje te posebnosti koja izvire iz bića klase, i prevazilaženje podele na proizvodni i neproizvodni rad, na potreban rad i višak rada, može da vodi jednoj bitno novoj univerzalnosti rada i nestajanju njegovog klasnog korena. Stoga delovanje komunističke organizacije u samoupravljanju mora da bude usmereno na stvaranje uslova koji to omogućuju.

Preobražaj rada ne znači preobražaj izolovano uzete proizvodne sfere niti pak preobražaj u okvirima pojedinačno uzetih proizvodnih radnih organizacija. Bitni preobražaj rada istovremeno mora da bude *preobražaj svih oblasti društvenog života*, prevazilaženje podele društva na različite sfere, razvijanje jednog *novog sadržaja društvenog života* u celini. Njegovo zaustavljanje i ograničavanje na mikro-okvirima međusobno udaljenih proizvodnih organizacija, zapostavljanje principijelnog značaja temeljitog preobražaja političke, ideološke i celokupne kulturno-duhovne sfere, značilo bi pretvaranje tog koncepta u sredstvo reprodukovanja postojećeg. Dakle, bitni preobražaj rada moguć je samo kao preobražaj društvenog života u celini, ovladavanje proizvođača pretpostavkama, procesom i plodovima svog rada, puna demokratizacija političkog života na osnovama odlučujuće uloge i pozicije radničke klase, ideološku hegemoniju te klase i njeno stvarno vođstvo u određivanju sadržaja i pravaca društvenog razvoja. Bez toga bi se preobražaj rada sveo na ovladavanje *parčićima viška rada*, mikro-demokratiju i lokalističko samoupravljanje, te bi kao takav bio lažna platforma za prevazilaženje klasnog društva.

Tek u sklopu društvenog razvoja u kojem sve više dolazi do izražaja odlučujuća ekonomska, politička i ideološka pozicija proizvođača stvaraju se realne osnove za puni istorijski domašaj istinski svesne intervencije subjektivnog činioca u proces materijalnog života društva.

Na jedan posve nov način tada se ispoljava potreba da se komunistička organizacija bavi ključnim pitanjima proizvodnje, razvoja proizvodnih snaga, ulogom nauke, obrazovanja, kulture u tom razvoju. Ako sve te činioce sagledava kroz prizmu *totaliteta emancipacije* proizvođačke klase, ako polazi od potrebe da se njihovi materijalni i socijalno-politički efekti ulivaju u revolucionarni proces samoupravljanja, komunistička organizacija prevazilazi

poziciju pragmatističke operative koja se pokazuje višestruko iracionalnom, ali i poziciju prepuštanja »privredi« da u svom samotoku rešava pitanje uloge i dejstva tih činilaca.

Izvođenje istorijskog sadržaja uloge partije iz područja rada znači da ono mora da proizlazi iz oba ova elementa načina proizvodnje, shvaćena u njihovom suštinskom jedinstvu: iz potrebe bitnog menjanja odnosa proizvodnje čiji subjekt mora da bude samoupravno organizovana radnička klasa, i razvoja materijalnih proizvodnih snaga.

Zašto je to važno istaći? Pre svega, zato što postoji opasnost objektivističkog, neutralnog shvatanja kategorije načina proizvodnje, u tehničko-tehnološkom smislu. Zbog toga se ceo kompleks pitanja vezanih za konkretnu *klasnu* strukturu društva, odnose moći, posebno političke moći — relativizira. Nužna posledica takve koncepcije i prakse je da se uloga partije svodi na borbu za pribavljanje što veće akumulacije i, uporedo s tim, sticanje i održavanje vlasti. U tom smislu, partija postaje, po primarnim odlikama svog bića, partija prvobitne socijalističke akumulacije i monopola ekonomsko-političke moći oslonjenog na sistem državno-svojinskih odnosa. Ali, jasno je takođe da nikakav preobražaj odnosa proizvodnje ni delovanje partije kao avangarde tog preobražaja nisu mogući bez rešavanja urgentnih pitanja razvoja materijalnih proizvodnih snaga. Pogotovu u uslovima društva, kakvo je naše, koje još nije prevazišlo i neke oblike klasične nemaštine i na njima zasnovane suprotnosti.

Postoji, međutim, sklonost da se problematika borbe za nove društvene odnose tretira kao područje koje nema mnogo veze s nivoom razvoja materijalnih proizvodnih snaga i nekim veoma značajnim pitanjima vezanim za prevazilaženje takozvanog »socijalizma oskudice«. Zbog toga je veoma važno sagledati dijalektičku uslovljenost napretka u razvoju materijalnih proizvodnih snaga i menjanja društvenih odnosa. Jer, celokupna koncepcija avangardne uloge partije proletarijata, koja počiva na težnji za menjanjem odnosa proizvodnje putem novih institucija i ideološke svesti, pri čemu se ne sagledava splet pitanja koja izviru iz konkretnih uslova, mogućnosti i potreba odgovarajućeg razvoja materijalnih proizvodnih snaga, ostaje neutemeljena na *istorijsko-materijalistički* način. Usvaja se, u suštini, subjektivističko-idealističko stanovište, koje socijalni preobražaj sagledava prvenstveno kao preobražaj svesti i institucija — od toga počinje i time završava kad je reč o ulozi organizovanih subjektivnih snaga.

Drugim rečima, utemeljenje uloge partije u procesu preobražaja načina proizvodnje izražava se kao dijalektičko jedinstvo njenog teorijskog i političkog prednjačenja u procesu preobražaja rada. Razvijanje svesti klase o vlastitom položaju i istorijskim interesima, ciljevima i mogućnostima, njeno političko organizovanje, usmeravanje njene klasne borbe i vodeća uloga u procesu preobražaja rada, ne mogu se međusobno odvajati.

Izolovano uzete i apsolutizovane, ove komponente avangardne uloge partije proletarijata u procesu preobražaja načina proizvodnje vodile bi pretvaranju te partije u teorijsku ili političku sektu, apstraktno shvaćeno idejno-političko vođstvo, ili pak u partiju rasta proizvodnih snaga i održavanja političkog poretka s dominantnom ulogom birokratije i tehnokratije.

Da li pri tom postoji opasnost od *elitističkog* shvatanja partije — da se ona tretira kao elita rada, elita akcije i elita znanja i duha? Ovakva opasnost uvek postoji ako se teorijski i praktično ne polazi od radničke klase kao primarne revolucionarne snage, subjekta društvenog razvoja i ako u konkretnom društvenom životu nastaje proces inverzije uloge klase i partije, u kome partija supstituiše klasu, odvaja se od nje i deluje u njeno ime.

Osim toga, neophodno je imati u vidu činjenicu da granice razvoja proizvodnih snaga nisu samo, niti prvenstveno, tehničko-organizacione prirode, niti se svode na faktor negativnog nasleđa prošlosti, već su i klasne prirode. A to znači da se problemi razvoja proizvodnih snaga ne mogu sagledati izvan konteksta stvarne klasne strukture društva, položaja i uloge radničke klase i njoj suprotstavljenih društvenih grupa i slojeva.

Šta znači kad se kaže da Savez komunista, kao partija radničke klase, mora da se potvrđuje kao vodeća snaga u borbi za razvoj proizvodnih snaga i za suštinsko menjanje odnosa proizvodnje »danas i ovde«? Šta je sadržaj praktičnih zadataka avangarde radničke klase u ostvarivanju tog dijalektičkog jedinstva oba vida tog razvoja? To, i *jedno i drugo*, može da ostane na nivou lažne dijalektike, neka vrsta srednje linije i prazne orijentacije ako se stvarno ne dokuči konkretno-istorijski sadržaj tog suštinskog *i*. Međutim, kad je reč o našem današnjem društvu, to i jedno i drugo, može se *posredno* sagledati, identifikacijom onih tačaka na kojima se *presecaju granice razvoja proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje*, koje govore o nekim blokiranim mogućnostima bržeg i celovitijeg napretka na tom vitalnom području društvenog života.

Te granice su svojevrsni izraz preobraženog, specifično-istorijskog sukoba između razvoja proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje u našem savremenom društvu, sukoba u kome novo u odnosima proizvodnje još nema dovoljan materijalni oslonac u adekvatnom razvoju proizvodnih snaga. Sam taj razvoj nailazi na prepreke oličene u tendencijama starog u odnosima proizvodnje, pre svega, u otuđivanju viška rada od onih koji ga stvaraju. Bez otkrivanja prirode ovih granica, ali i granica i nedostataka vlastite prakse, koji su takođe inkorporirani u te opštedruštvene granice, i bez sagledavanja konkretnih mogućnosti prevazilaženja i jednih i drugih, partija ne može delovati kao avangarda preobražaja rada u suštinskom i celovitom značenju tog preobražaja.

Treba, međutim, naglasiti da se stvarni odnos klase i partije ne može izvesti na mehanički način iz protivrečnosti i granica načina proizvodnje, ili pak samo iz nivoa razvoja materijalnih pro-

izvodnih snaga kao elementa postojećeg načina proizvodnje u našem savremenom društvu. Nema nepremostivih prepreka da partija, i na relativno niskom stupnju razvoja proizvodnih snaga, i uslovima robne proizvodnje (koja sadrži stalnu tendenciju sukobljavanja interesa i parcijalizovanja radničke klase), deluje kao vodeća unutrašnja snaga izgradnje jedinstva te klase. Ti uslovi ograničavaju takvo njeno delovanje. Ali, *ono* je jedan od bitnih činilaca protivrečne i dugotrajne borbe za ostvarivanje zajedničkih i opštih interesa klase, njeno povezivanje kao pokreta, te tako i prevazilaženja same robne proizvodnje i razvoja proizvodnih snaga u službi čoveka-proizvođača. Subjektivne revolucionarne snage, pre svega radnička klasa i njena partija, nisu puki izraz zatečenog stanja materijalnog razvitka društva. Uostalom, parafrazirajući Markssa, najveća je proizvodna moć sama revolucionarna radnička klasa.

Osim toga, u klasi ne postoje samo odnosi konkurencije, niti oni moraju biti dominantni. U njoj objektivno postoje zajednički interesi i onda kada se njeni delovi konstituišu kao proizvođači robe. I kao stvaraoci robe, i kao celina, proizvođači imaju primarni interes za bitnu promenu svoje društvene pozicije i uloge, za ovladavanje uslovima, procesom i rezultatima svog rada. To je ona objektivna podloga koja omogućava delovanje partije kao unutrašnjeg činioca razvoja interesnog, političkog i ideološkog jedinstva klase.

Partija i dijalektika razvoja klase

Partija proletarijata (komunistička organizacija) u Marksovom smislu, prepoznaje se po svojoj sposobnosti da na različitim stupnjevima revolucionarne borbe neprekidno zastupa »interese celokupnog pokreta« i obavlja dijalektičko posredovanje između neposrednih i istorijskih interesa klase. Međutim, takva njena praksa moguća je samo u okvirima i u toku samodelatnosti radničke klase, kroz koju ta klasa postaje subjekt vlastite socijalne emancipacije. Na toj osnovi partija može da u svaki konkretni čin klase, u njene neposredne interese, integrira »krajnji cilj« i istorijski interes te klase, da u sadašnjosti zastupa budućnost pokreta. Svaki pokušaj da se ona kao osamostaljena politička organizacija naknadno poveže s radničkom klasom samo je dokaz njenog temeljnog raskida s tom klasom. Tada se dijalektičko posredovanje degeneriše u političko posredništvo putem »sistema transmisija« koji ne spaja, već razdvaja partiju i klasu, klasu i društvo, proizvodnu i političku sferu. Na osnovu te razdvojenosti takva partija istupa kao nametnuti koordinator i tumač interesa radničke klase i drugih socijalnih grupa i slojeva, pretvarajući svoje zastupništvo u politički i idejni monopol.

U mnoštvu neposrednih interesa radničke klase, komunistička organizacija mora da traži *zrna istorijskog interesa* te klase, da ih integriše, razvija i snaži. Bez takve svoje funkcije, ona ne mo-

že da prevaziđe pozitivizam i kontemplativnu poziciju (o kojoj je Lukač osobito znalački pisao) u odnosu na klasu, i neizbežno pada ispod nivoa istorijske uloge te klase. Ona je avangardna onda kada je inicijator i činilac razvoja takve dijalektike interesa u praksi same klase iz koje rezultira jačanje istorijskog interesa klase kao celine. Ali, temelj tog procesa je dokidanje potčinjenosti klase u radu, klasne podele rada i proizvodnje kao proizvodnje viška vrednosti.

Samoupravljanje pretpostavlja ispoljavanje pluraliteta interesa klase i autonomiju radnih kolektiva. Međutim, odmah treba dodati da ono pretpostavlja i njihovu transformaciju od neposredno empirijskih oblika, ka objedinjavanju i kristalisanju onog što je zajedničko među njima. A to znači da je neophodna *delatnost* usmerena ka tom objedinjavanju i prožimanju interesa, ka političkom konstituisanju klase kao celine, s tim što su nosioci te delatnosti najsvesnije snage same klase. Te snage se ne svode na partiju, niti je partija sama po sebi izraz njihovih interesa i težnji. S druge strane, primarni oblik organizovanja klase je njeno samoupravno organizovanje. Samo ukoliko deluje kao unutrašnja snaga jačanja tog primarnog oblika, organizovanja i oslobađanja radničke klase, partija može biti činilac ostvarivanja one dijalektike koja razvija samostalnost, inicijativu, individualni i posebni interes i istovremeno ih preobražava u pravcu koji omogućuje konstituisanje klase kao revolucionarnog pokreta na nivou globalnog društva.

Pretpostaviti da je negde u biću klase samo po sebi skriveno već gotovo jedinstvo njenih interesa, koje treba samo otkriti, znači ostati u okvirima one kontemplativne pozicije u odnosu na klasu, o kojoj govori Lukač. To znači smatrati da postoji neka mistično shvaćena bit klase, njeni »pravi« interesi, principijelno odvojeni od njenih svakodnevnih interesa i sukoba njenih različitih delova koji nastaju na osnovu razlika u samim tim interesima. Međutim, kao što je istorijska uloga klase jedna mogućnost, tako je i ostvarivanje jedinstva njenih interesa i nje kao integralne društvene snage, takođe jedna mogućnost. Uloga komunističke organizacije nije samo u tome da u empirijskom biću klase otkriva najnaprednije interese i da od njih polazi, već i da te interese *formira i bogati sadržajem i smislom.* Tu je od suštinskog značaja *teorijsko prednjačenje* partije, sposobnost delovanja sa stanovišta budućnosti. Istovremeno, ona mora da *dijalektizira sam pojam samoupravljanja,* da ga oslobodi od eshatoloških i sakralnih primesa, da otkriva uzroke svih konkretno-istorijskih sukoba neposrednih i mogućeg istorijskog interesa klase i da sagledava puteve za njihovo istinsko prevazilaženje.

Partija mora poći od postojanja protivrečnih interesa klase i takve koncepcije samoupravljanja koja, kao svoj element, sadrži ono Marksovo shvatanje prema kome je Pariska komuna bila racionalniji i humaniji oblik za rešavanje društvenih konflikata i odvijanje klasne borbe. Kao vodeći i ujedno imanentni deo klase, ona

mora biti u središtu sukoba interesa unutar klase, da dopire do njihovih uzroka, sagledava puteve za njihovo prevazilaženje i aktivira klasu u tom pravcu. To podrazumeva da partija ima razvijenu koncepciju prevladavanja unutar klasnih i društvenih konflikata koja ne polazi od njihovog apriornog neutralisanja kroz neku benignu »sintezu« u okviru postojećeg, da inicira one procese kroz koje se klasa zaista formira kao istorijski subjekt i prevazilazi sopstvene okvire.

Pri tom i sama partija mora izgrađivati svoje *unutrašnje interesno, idejno i političko jedinstvo*, prevazilaziti uticaje partikularnih interesa koji i nju zapljuskuju. Ostvarivanje vlastitog jedinstva partije neodvojivo je od njenog jedinstva s klasom i najširim krugom progresivnih snaga društva. I unutrašnje jedinstvo partije i njeno jedinstvo s radničkom klasom i socijalnim snagama koje se okupljaju na platformi bitnih ciljeva i interesa te klase, ne može se ostvarivati na usko organizacionom planu, već na *ontološkom planu*, revolucionarnim promenama same sfere rada. Tek na toj osnovi partija postaje sposobna da bude snaga razvijanja revolucionarne svesti i političke akcije radničke klase i njenih socijalnih saveznika, da ukaže na realne puteve uzdizanja iznad svakog parcijalnog i grupno-pojedinačnog interesa i bori se za opšte interese te klase i društva, koji neće biti postulirani, niti će na mehanički način ukidati posebne i grupne interese, već će ih dijalektički prevazilaziti. U tom smislu je komunistička organizacija *koheziona snaga, svesni oblik samoorganizovanja klase kao celine* i važan činilac ograničavanja dejstva konkurencije radnih kolektiva kao robnih proizvođača. Međutim, ta svesno ograničavajuća uloga partije u odnosu na »slepo« delovanje ekonomskih sila, uspeva samo u procesu udruživanja klase kao celine u odnosima proizvodnje i raspodele, konstituisanja samoupravljanja kao primarnog oblika globalnog samoorganizovanja klase.

Dijalektika u delovanju komunističke organizacije ogleda se u sposobnosti te organizacije da polazi od onog pozitivno-posebnog što karakteriše razne delove klase, da ga afirmiše i ujedno preobražava, izvlačeći ga iz posebnosti i relativne zatvorenosti, stvarajući od njega element oslobađanja klase u celini. Negde će se to posebno izražavati u borbi za prevazilaženje nivoa egzistencijalnog minimuma, negde pre svega kao nastojanje da se afirmiše kreativna, samoupravljanju adekvatna uloga stručnjaka i tehničke inteligencije, a negde prvenstveno kao potreba razvoja političko-idejne svesti i kulture, ili pak kao sinteza svih tih metoda. Samo kroz tu raznovrsnost metoda, kombinovanje, specificiranje, menjanje prioriteta među njima, moguće je da komunistička organizacija bude *u životu klase*, da prevazilazi njene empirijske granice i sama bude živa, vodeća političko-idejna snaga. Na taj način, ona se bori za *budućnost svih delova klase*, u okviru emancipacije klase kao celine, a ne ograničava se na traženje jednog sloja unutar nje, kao pretpostavljeno najnaprednijeg, da bi na njegovim interesima i socijalnom ponašanju gradila prototip svoje strategije i model budu-

će klase. Međutim, ako je u osnovi pogrešno tražiti neko, izolacionistički shvaćeno, apsolutizovano »progresivno« jezgro u klasi (u današnjim uslovima, ono dobiva prvenstveno tehnokratski oblik), čiji se interesi forsiraju dok se zapostavlja značaj drugih delova klase, to ne znači da komunistička organizacija ne treba da pravi razlike među postojećim interesima u klasi, da ih ne razmatra, pre svega, po tome koliko bi ostvarivanje nekog od njih doprinelo emancipaciji klase kao celine. Ekskluzivistička orijentacija na jedan fiksirani sloj klase, ne prevazilazi se shvatanjem klase kao celine u smislu *nivelisanog, nediferenciranog totaliteta,* koji revolucionarno deluje sam od sebe. U tom smislu, neophodno je ne samo prevazići prizemno empirističko shvatanje klase, već i ono stanovište koje počiva na metafizički shvaćenoj kategoriji totaliteta, njenom ideologiziranju koje onemogućuje da se vidi stvarnost klase i snage i putevi njenog razvoja. Ono plodonosno u toj kategoriji, kada se njome obuhvata klasa, može se ukazati i postajati čvrsta osnova dijalektičkog metoda u praksi partije samo ako se sama klasa shvati ko *konkretan totalitet,* u sebi protivurečan, u kome delovi nisu utopljeni u celinu, dok je celina nešto nadređeno, apstraktno, opšte.

S druge strane, partija mora obavljati stalnu teorijsku i političku destrukciju onih tendencija koje teže da pretvore samoupravljanje u apsolutizovanu samostalnost radnih kolektiva. Ono stvaralačko, demokratsko, što sobom nose autonomija i inicijativa, degeneriše se ako ne čini jedinstvo s procesom svestranog povezivanja i ujedinjavanja klase. Politički i interesni partikularizam klase prati i parcijalna, u suštini lažna svest klase o samoj sebi, sopstvenim ciljevima i mogućnostima. S pozicija fetišizovane samostalnosti pojedinačno uzetih radnih kolektiva, ništa manje u odnosu na poziciju apstraktno-opštih interesa, klasa postaje *samoj sebi tuđa,* nesposobna za sopstvenu akciju istinskog subjekta društvenog života. Kao takva, ona ne samo da je *objekt osamostaljenog političkog posredovanja,* već ga neizbežno i *sama traži,* kao zastupnika koji treba da ostvari jedan poseban interes, protiv drugog istog takvog interesa.

Realno i potencijalno u delovanju partije

Uslovi i snage preovladavanja građanskog društva ne mogu se »izmisliti«, oni se moraju tražiti u postojećem. Međutim, revolucionarne snage ostaju ispod nivoa svoje istorijske uloge. Ukoliko ne idu *ispod postojećeg,* ukoliko moguće ne shvataju kao deo *realiteta.* Sposobnost otkrivanja revolucionarno-mogućeg polazeći od stanovišta oslobađanja radničke klase, »danas i ovde«, bitan je element teorijske funkcije avangarde. Koliko god je važno sagledati postojeće stanje radničke klase i njene partije, isto je tako važno uvideti potencijalne mogućnosti samopotvrđivanja te klase u samoj partiji i društvu kao celini. Reč je o otkrivanju dijalektički shva-

ćenog prostora mogućeg čije ispunjavanje može da dâ novu i uvećanu moć klasi i komunističkom delovanju u konkretnoj praksi samoupravljanja.[3] Teorija komunističkog delovanja nije moguća bez tog smisla za potencijalno i dostižno u revolucionarnom preobražaju društva, bez takvog sagledavanja granica postojećeg koje je sposobno da otkrije *lažnu objektivnost* u tim granicama, onu što proizlazi iz nedostatka konkretno mogućeg revolucionarnog angažovanja. Takvo teorijsko mišljenje nalazi tačke oslonca ne samo u dostignutom, nego i realno mogućem novom i postaje ne samo mišljenje o tom novom, nego i suštinski elemenat samog tog novog.

Komunističko delovanje nije samo delovanje protiv svega onoga što se suprotstavlja realno mogućem razvitku samoupravljanja, nego je prvenstveno *delovanje za* ostvarivanje novih pozitivnih sadržaja i realno moguće jačine samoupravljanja. U tom smislu ono je uvek delovanje iz horizonta budućnosti. Jačina samoupravljanja se ne dâ ni videti samo u sklopu fakticiteta, već ako se pođe od onog konkretno-utopijskog, u smislu revolucionarno-mogućeg. Svesna, organizovana borba radničke klase za samoupravljanje i komunističko delovanje, kao usmeravajući činilac te borbe, to su snage posredovanja između sadašnjeg i realno mogućeg nivoa slobode čoveka i društva. Samo je tako moguće ostvarivati dijalektičko jedinstvo potencijalnog i realnog. Pri tom uvek ostaje aktuelna potreba samoispitivanja, samokritike revolucionarnog pokreta — da se potencijalno ne bi pretvorilo u teološko, a kritička svest zamenila apriornim optimizmom.

U svoj svojoj aktuelnosti ispoljava se potreba *spoja filozofije i proletarijata* (na čemu je Marks svojevremeno insistirao), odnosno revolucionarne teorijske misli u celini, s radničkom klasom i njenom partijom. Ponovo se potvrđuje aktuelnost onog Marksovog stava prema kome ne samo da misao treba da stremi stvarnosti, već i stvarnost misli, onoj koja osvetljava, razotkriva korene postojećeg, budi, aktivira i vrši kreativnu anticipaciju. Ali se, isto tako, potvrđuje Marksov osnovni stav o radničkoj klasi, prema kome ta klasa mora biti subjekt vlastitog oslobađanja, te stoga osnovna snaga pretvaranja mogućeg u stvarno. U kontekstu tog stava, teza o potrebi da i vaspitač bude vaspitavan, primenjena na odnose klase i partije, dobija svoje puno značenje.

Pretvaranje realnog u moguće i mogućeg u realno, rastvaranje fakticiteta i nadilaženje njegovih granica uvek traži revolucionarnu anticipaciju. Ali, istovremeno, taj proces traži čvrstu ukorenjenost u postojećem, otkrivanje one »dijalektičke karike« (a upravo je reč o klicama novog) za koju se revolucionarni pokret

---

[3] Kad je reč o Savezu komunista, radnici, iako spram neproizvođačkih grupa i slojeva nisu povoljno zastupljeni u njemu, ipak čine veoma značajnu socijalnu grupu u njegovom sastavu. Preko 400.000 radnika, koliko ih je bilo u SK u prvom polugođu 1977. godine, nesumljivo su veoma važna realna i potencijalna politička snaga.

mora hvatati da bi snagama samog postojećeg omogućavao kretanje ka mogućem. U tom smislu, on neprekidno mora da preovladava oportunizam, usvajanje postojećeg kao jedino mogućeg, i prazni utopijski radikalizam, lažnu negaciju fakticiteta. Tu potrebu revolucionarnog pokreta i delovanja komunističke organizacije u okviru njega izražava E. Bloh sledećim rečima: »Oportunizam, koji se smatra realnom politikom, zadržava se također izvan realnosti koja se događa, kao i utopijski radikalizam; samo jedan stoji ispred nje, a drugi zahvata iznad nje, stoga su oba neistinita, oba su izolirani i pretjerani dijelovi.«[4]

Koncepcija partije kao partije *statusa quo*, kao i voluntarističko-subjektivistička koncepcija koja teži da putem puke političke volje i preoblikovanja svesti savladava granice postojećeg, imaju bitnu zajedničku tačku — principijelnu nemogućnost da sagledaju temelje klasnog društva u radu, da ponude strategiju istinskog prevazilaženja proizvodnje kao proizvodnje vrednosti i proizvodnog rada, kao tereta, nužde i klasne osobine. Usled toga, obe ostaju zarobljene granicama postojećeg i nisu u stanju da se stave na stanovište mogućeg kao istinskog oslobađanja radničke klase.

Pitanje »šta da se radi« ne odnosi se samo na jedan period istorije radničkog pokreta i praksu jedne partije. Ono pripada samoj bîti komunističkog delovanja i neprekidno je otvoreno, jer upućuje na stalnu potrebu jedinstva teorije i prakse radi revolucionarnog menjanja sveta. Srž tog pitanja danas, u svetlu moguće revolucionarne prakse usmerene ka stvaranju asocijacija proizvođača, jeste — *šta i kako da se čini u strategijskom i svakodnevnom taktičkom smislu da bi se razvijali procesi temeljnog preobražaja rada, a radnička klasa izdigla na nivo svojih istorijskih mogućnosti i zadataka.* U tom i tako shvaćenom pitanju sažimaju se zapravo sva važna pitanja transformacije klasnog u besklasno društvo, a realnost meri postojanjem revolucionarnih mogućnosti za davanje pravih odgovora na to bitno pitanje epohe.

---

[4] E. Bloh, *Subjekt—objekt*, str. 132.

Jovan Raičević

Neka organizacijska pitanja i načela demokratskog centralizma

I

Sve bitne probleme organizacije jedne revolucionarne partije proletarijata Marks je uvek isticao i vezivao za teoriju revolucije. To, razume se, nikako ne znači da su u Marksa misao o revoluciji i misao o partiji prosti identiteti; druga je samo sastavni deo prve — njen element, ali, istina, bitan za klasnu borbu radničke klase, za pobedu i razvijanje same revolucije.

S druge strane, činjenica je da nam Marks nije ostavio u nasleđe jednu posebnu, koherentnu i dovršenu teoriju partije radničke klase, koja bi nam dala zaokružene odgovore na sva relevantna pitanja o takvoj partiji — počev od njene teorijske definicije, društvene prirode i uloge do njenih principa funkcionisanja, organizacijske prakse itd. To, međutim, ne znači da u bogatom Marksovom opusu nije implicitno data njegova koncepcija proleterske partije, bez obzira na to što se ta koncepcija ne temelji na čvrstim, nepromenljivim zasadama i definicijama. Jer, one uvek zahtevaju novo preispitivanje i istraživanje, zavisno od stupnja razvitka samog revolucionarnog pokreta i njegovih zahteva i potreba.

Naša namera nije da izvodimo i konstituišemo tu Marksovu koncepciju u celini, već se ograničavamo samo na neke njegove konstatacije o političkoj organizaciji radničke klase.

a) Pre svega, Marks je istakao nužnost političkog organizovanja proletarijata, ali ne zbog toga što on u »datom trenutku *zamišlja* kao svoj cilj«, već upravo zbog toga »šta će shodno svom *biću* biti istorijski prinuđen da učini«[1]. Drugim rečima, istorijski proces od »klase po sebi« u »klasu za sebe« ne bi mogao da se odigra odnosno »proletarijat ne može da deluje ako se ne konstituiše kao autonomna partija«[2].

b) Komunističku organizaciju kao partiju proletarijata Marks nije nikada nazivao avangardom, odnosno »avangardizam« nije upotrebljavao ni kao termin ni kao metaforu, iako mu mnogi marksolozi, čak i u nas, to pripisuju. I u Komunističkom manifestu, kao stvarnom programu Saveza komunista, i u njegovom Statutu, kao izrazu organizacijskog ustrojstva partije, Marks i Engels su Savez komunista definisali kao vrlo široku i demokratsku organizaciju, neodvojivu od same radničke klase i njenih drugih organizacija. To, uostalom, potvrđuju i sledeće reči iz Manifesta: »U kakvom odnosu stoje komunisti prema proletarijatu uopšte?

Komunisti nisu neka posebna partija prema drugim radničkim partijama.

Oni nemaju nikakve interese odvojene od interesa celokupnog proletarijata.

Oni ne postavljaju nikakve posebne principe u koje bi hteli da ukalupe proleterski pokret.«

c) Razume se, u Marksovom i Engelsovom delu postoje elementi za koncepciju avangarde, koje će Lenjin kasnije racionalizovati kao političku teoriju o avangardi radničke klase. U Manifestu se insistira na idejno-teorijskom prednjačenju, na znanju, etičnosti i političnosti komunističke organizacije, za razliku od drugih partija proletarijata.

»Komunisti su, dakle, praktično najodlučniji — kaže se u Manifestu — stalno napred prodirući deo radničkih partija svih zemalja. Oni teorijski prednjače ostaloj masi proletarijata razumevanjem uslova, toka i opštih rezultata proleterskog pokreta. Najbliži cilj komunista jest isti kao i svih ostalih proleterskih partija: formiranje proleterijata u klasu, rušenje buržoaske vladavine, osvajanje političke vlasti od strane proletarijata.

Teorijske postavke komunista nipošto ne počivaju na nekakvim idejama i načelima koje je izmislio ili otkrio ovaj ili onaj popravljač sveta.«

---

[1] K. Marks, *Sveta porodica,* »Kultura«, Beograd, 1959, str. 80.

[2] *Pismo Švajceru,* Rezolucije konferencije Međunarodne asocijacije rada, 1871.

d) U pripremama za osnivanje, i u toku rada Prve internacionale, Marks je, istina, nešto suzio polje tolerancije prema drugim partijama, pridajući veliki značaj organizacijskom pitanju. Stoga se on distancirao od onih partija i grupa koje su se prema revoluciji odnosile sektaški, utopijski ili anarhistički. Revolucionarna organizacija, prema Marksu, ne može biti zaverenička, utemeljena isključivo na volji svog članstva (zato je Prva internacionala odbila da u svoje redove primi blankiste); isto tako, ona ne može biti anarhistička, zasnovana na rušilačkim idejama i zahtevima koji poriču svaki oblik organizacije i jedinstvenog delovanja (Bakunjinova grupa i, kasnije, Alijansa); niti oportunistička, svedena samo na ekonomske zahteve radnika (tredjunionistički tip organizacije); partija, takođe, ne ograničava svoje akcije samo na fizičke radnike kao »istinske proletere« (stavovi »mutualista«, odnosno prudonista).[3] Sve te sektaške i dogmatizovane grupe Marks je smatrao zakonitom pojavom u razvitku radničkog pokreta, odnosno u onim delovima proletarijata koji još nisu razvili samosvest o svom biću, već vegetiraju kao »klasa po sebi«. »Razvitak socijalističkog sektaštva — pisao je Marks Bolteu — i razvitak pravog radničkog pokreta vazda stoje u obrnutom razmeru jedan prema drugom. Sekte imaju svoje (istorijsko) opravdanje dotle dok radnička klasa još nije sazrela za samostalan istorijski pokret. Čim ona dostigne tu zrelost, sve sekte postaju u suštini reakcionarne. Uostalom, u istoriji Internacionale ponovilo se ono što se ispoljava svuda u istoriji. Zastarelo teži da se uspostavi i učvrsti u okviru novonastalih odnosa.«[4]

Iz Marksovih stavova o proleterskoj partiji može se, dakle, izvući nekoliko njenih bitnih karakteristika:

(1) Partija je *instrument revolucije*, jer je njen zadatak da *priprema* revoluciju, odnosno da osposobljava proletarijat za osvajanje političke vlasti. (2) Partija je *posrednik između teorije i prakse*, ona unosi revolucionarnu svest i znanje u klasu, ali njen zadatak nije da masama nameće neki iz glave izmudrovani način ponašanja, jer se i sama neprestano uči od borbe masa. Ona, zapravo, objašnjava masama proletarijata njihove vlastite akcije i borbe, ali ona to čini na aktivan i delotvoran način, kako bi pri-

---

[3] Sve su to, prema Marksu, zapravo bile dogmatizovane sekte, kako to on i kaže u pismu Fridrihu Bolteu, od 29. novembra 1871. Prudonisti su najpre bili »mutualisti« (isticali su parolu »uzajamne pomoći«), a kasnije su u Parizu, nasuprot njima, osnovane razne kolektivističke, pozitivističke i druge grupe. »Ja sam se sâm dve godine — kaže Marks — dopisivao sa famoznim Švajcerom i nepobitno mu dokazivao da je lasalijanska organizacija naprosto sektaška organizacija i da je, kao takva, neprijateljska prema organizaciji pravog radničkog pokreta...« »Za gospodina Bakunjina je — nastavlja Marks — njegova doktrina (mešavina sastavljena od odlomaka iz Prudona, Sen-Simona itd.) bila i jeste sporedna stvar, ona je samo sredstvo za njegovo lično isticanje. Ali dok je on kao teoretičar nula, kao intrigant je u svom elementu.« *(Prva internacionala,* »Rad«, Beograd, 1950, str. 134 i 135.)

[4] Isto, str. 134.

premala buduće revolucionarne akcije. Stoga je istinskoj proleterskoj partiji stran svaki *dogmatizam* u teoriji i *krutost i šablonizam* u sopstvenoj organizaciji. (3) Socijalni, ekonomski i politički temelji klasne borbe stalno se menjaju i razvijaju, pa se, adekvatno tome, i *uslovi i sredstva* borbe takođe menjaju. Ako hoće da odgovori svom istorijskom zadatku, partija radničke klase mora uvek biti jedan korak ispred masa koje se bore, da bi im pokazala pravilan put. U skladu sa zadacima koje rešava na određenoj istorijskoj etapi, partija izgrađuje i sebe samu, odnosno podešava i usavršava sopstveno organizacijsko ustrojstvo.

Lenjin je revoluciji prišao upravo sa stanovišta — *organizacije*. Tačnije, »Lenjinov plan organizacije pretpostavlja činjenicu revolucije, aktuelnost revolucije«[5].

Aktuelnost revolucije je — po Lukačevom mišljenju (i ne samo njegovom) — temeljna Lenjinova misao i istovremeno ona karika koja ga sudbinski vezuje za Marksa. Lenjin je prvi marksistički teoretičar avangarde, kao revolucionarne partije radničke klase, koju on označava kao skup znanja i političke organizovanosti teoretičara i profesionalnih revolucionara.[6]

Otuda Lenjin nije nikada »mehanički delio političko od organizacionog«. Svoju političku teoriju o avangardi, kao političkoj instituciji (a on je upravo u tome i video njen osnovni smisao), Lenjin je, kao što se zna, najpotpunije razradio u svojim poznatim delima *Šta da se radi* i *Korak napred, dva koraka nazad*, mada se i u mnogim drugim spisima bavio problematikom partije.

»Ja tvrdim — pisao je Lenjin: (1) da nijedan revolucionarni pokret ne može biti čvrst bez organizacije rukovodilaca koja je stabilna i koja održava kontinuitet; (2) da je, ukoliko je šira masa koja se spontano uključuje u njega, utoliko preča potreba za takvom organizacijom i utoliko ta organizacija mora biti čvršća (jer je utoliko lakše raznim demagozima zavesti zaostale slojeve mase); (3) da se takva organizacija mora sastojati poglavito od ljudi koji se profesionalno bave revolucionarnom delatnošću; (4) da će u apsolutističkoj zemlji, ukoliko više suzimo sastav članova takve organizacije do učešća u njoj samo onih članova koji se profesionalno bave revolucionarnom delatnošću i koji su dobili revolucionarnu spremu za vođenje borbe protiv političke pozicije, utoliko teže biti »pohvatati« takvu organizaciju i (5) — utoliko će *širi* biti krug lica iz radničke klase i iz ostalih društvenih klasa koja će imati mogućnost da učestvuju u pokretu i da aktivno rade u njemu.«[7] To je prvobitan osnovni Lenjinov koncept modela partije, boljševičkog i antireformističkog tipa, u koji, razume se, treba

---

[5] Đerđ Lukač, *Etika i politika*, »Liber«, Zagreb, 1972, str. 143.

[6] Vidi: J. Đorđević, *Prilog teoriji avangarde*, »Socijalizam«, br. 4/1975.

[7] V. I. Lenjin, *Šta da se radi*, »Kultura«, Beograd, 1949, str. 131—32.

uključiti i niz drugih elemenata: princip demokratskog centralizma, gvozdenu disciplinu u partiji, obaveznost pripadanja nekoj od osnovnih organizacija, prevladavanje »intelektualnog individualizma« slobodom unutar partije a ne izvan nje, novi odnos taktike i etike itd.

Pomenuta Lenjinova koncepcija proleterske partije bila je izložena kritici ne samo od strane raznih oportunista i opozicionara već i od Roze Luksemburg. Ona je Lenjinovu koncepciju partije nazvala ultracentralističkom, jer, navodno, zakonito vodi birokratizaciji partije. Lenjin je na to oštro odgovorio. Taj spor je dobro poznat i nema potrebe interpretirati ga ovde, a još manje izjašnjavati se za jednog ili drugog autora, mada je naše mišljenje da se Rozina kritika više kretala oko negiranja jednog modela organizacije partije nego oko odgovora na pitanje šta partija radničke klase zapravo jest ili šta bi trebalo da bude, bez obzira na to što će se njene pretpostavke o mogućnostima birokratizacije partije, na žalost, potvrditi u periodu staljinizma.

Valja, razume se, reći i to da se i Lenjinov »model« partije, i menjao i razvijao, zavisno od zadataka koje je boljševička partija rešavala ili imala da rešava u pojedinim periodima revolucionarnih kretanja u Rusiji: od borbi za stvaranje boljševičke partije, sazrevanja i pripremanja revolucije, njenog pobedonosnog izvođenja i građanskog rata, pa sve do prvih početaka izgradnje socijalizma u Sovjetskom Savezu. A to je period od pune dve decenije.

Isto tako, smatram suvišnim, makar na ovom skupu, posebno obrazlagati veliki istorijski značaj Lenjinove teorije o partiji, a još manje posmatrati je i kritikovati sa stanovišta potreba i zahteva savremenog trenutka. Ali, kad je već o tome reč, treba naglasiti bar tri važna momenta. *Prvi*, Lenjinovu teoriju o partiji treba posmatrati u kontekstu vremena i zbivanja u kome je nastala. Ako se tako postupi, svaka analiza će pokazati da je ona izdržala veliku probu istorijske prakse, da je odgovorila zahtevima revolucije u Rusiji, odnosno da je ta partija, koju je Lenjin izgrađivao i predvodio, konačno i izvojevala pobedonosnu revoluciju. *Drugi*, pobeda oktobarske revolucije, a u tom sklopu i trijumf Lenjinove partije, snažno su uticali na razvitak međunarodnog radničkog pokreta i komunističkih partija posebno, a u toku i nakon drugog svetskog rata svet je bio bogatiji za nekoliko novih autentičnih revolucija — socijalizam je postao svetski proces. Sa stanovišta raznovrsnosti i bogatstava tih novih iskustava, ipak se pokazuje da je Lenjinova teorija o partiji samo jedna od mogućnosti istorijske realizacije Marksove vizije proleterske partije kao »partije u velikom istorijskom smislu«[8]. I, *treći*, reći da je Lenjinova teorija o proleterskoj partiji jedna od mogućnosti, nikako ne znači svesti je samo na istorijsko značenje koje se ograničava na Rusiju i oktobarsku revo-

---

[8] Vidi: Marks—Engels—Lenjin, *O proleterskoj partiji* (Uvodna studija dr Fuada Muhića), Sarajevo, 1974, str. 14.

luciju, bez ikakve važnosti za međunarodni komunistički pokret i savremenost uopšte. Takvog minimiziranja ili potpunog odbacivanja Lenjinove teorije bilo je ne samo u krilu »neomarksista«, teoretičara »kritičke kritike« ili »nove levice«, nego se ono javlja i u krilu pojedinih komunističkih partija.

Lenjinova teorija o partiji ima, nesumnjivo, trajnije teorijsko i političko značenje za komunistički pokret, iako uvek treba imati na umu da je reč i o teoriji i o partiji, nastalim u specifičnim istorijskim uslovima. Međutim, zar činjenica da su u staljinističkoj eri i Lenjinova teorija i revolucionarno-demokratska partija i politička praksa bili ne samo devalvirani nego i uništeni i odstranjeni, ne ukazuje na potrebu da je, upravo u odbranu samog Lenjina i digniteta njegove teorije, neophodno kritički revalorizovati njegovu teoriju o partiji, osloboditi je staljinističkih naslaga i falsifikata i jasno u njoj razlučiti fundamentalne od instrumentalnih vrednosti. Jer, upravo je Staljin neke Lenjinove instrumentalne i praktične vrednosti, nastale pre ili u toku same oružane revolucije, pokušao da formalizuje i idealizuje, da ih podigne na nivo tobože opštevažećih principa i zakonitosti, koji treba da važe za svaku komunističku partiju. To je, uostalom, za Staljina i bio najjednostavniji put da izgradi sopstvenu misao i praksu o rukovodećoj i vladajućoj partiji, u kojoj partija supstituira radničku klasu, jer u ime nje rukovodi državom i društvom, vrši neposrednu vlast, a rukovodstvo partije supstituira organizacije i članstvo, jer je cela partijska struktura podređena najužem partijskom centru, a unutrašnje partijske komunikacije svedene na ultracentralističke i hijerarhizovane birokratske odnose.

Ove uvodne napomene pokazuju da je od nastanka komunističke organizacije, kao partije radničke klase, pa do naših dana opšta koncepcija partije uvek bila uslovljena kretanjem same revolucije, odnosno njenim izgledima i mogućnostima, a od određene političke linije i ideologije i takozvano organizacijsko pitanje partije. Mnogi teoretičari partije baš na osnovu tog organizacijskog ustrojstva pokušavali su i pokušavaju da odrede i društvenu prirodu pojedinih partija, čak i da ih razvrstavaju u različite »modele«. Lično sam protiv takvog metodologijskog pristupa teoriji i praksi partije, ali je nesporno da društveno biće partije određuje i njeno organizacijsko ustrojstvo.

II

Glavno načelo organizacijskog ustrojstva svih komunističkih partija jeste demokratski centralizam. Za to načelo se zalagao i Marks; ono je uneto i u Statut Saveza komunista; najpre u drugom članu, u kome se govori o uslovima prijema u članstvo, kaže se da je član dužan da se »podvrgava odlukama Saveza«. Savez je bio koncipiran kao u najvišem stepenu demokratska organizacija, ali na osnovu dosledno sprovedenog demokratskog centralizma, čime je taj prin-

cip obuhvatao ceo komunistički pokret onog vremena, to jest u njegovom začetku. Međutim, u Opštem statutu Međunarodnog udruženja radnika, koji je napisao Marks, princip demokratskog centralizma nije istaknut kao neko posebno načelo, jer su ciljevi i zadaci Udruženja bili najšire postavljeni. »Udruženje — kaže se u njegovom Statutu — izjavljuje da sva društva i pojedinci koji stupaju u nj priznaju *istinu, pravdu i moral za osnovu svog ponašanja u međusobnom odnosu* i u odnosu prema svim ljudima bez obzira na boju kože, veroispovest ili nacionalnost (kurziv moj).

Udruženje smatra da *nema prava bez dužnosti, nema dužnosti bez prava.*«

A u prvom članu tog Statuta se kaže: »Udruženje je osnovano da služi kao centar za održavanje veza i saradnje među radničkim društvima koja postoje u raznim zemljama i koja idu za istim ciljem, tj. zaštitom, napretkom i potpunim oslobođenjem radničke klase.«

Međunarodno radničko udruženje nije se, dakle, postavilo kao rukovodeći i neprikosnoveni centar, čije su odluke obavezne za nacionalne organizacije, već kao centar za održavanje veza i saradnje u radničkom pokretu. To potvrđuje i član 11 njegovog Statuta:

»Ujedinjujući se u neraskidivi savez bratske saradnje, radnička društva koja ulaze u Međunarodno udruženje zadržavaju svoje već postojeće organizacije netaknute.«[9]

Iz ovog stava se može izvući zaključak da su radničke organizacije za svoj rad u prvom redu bile odgovorne radničkoj klasi svoje zemlje, a ne Udruženju. Uostalom, to je opšti stav Marksa i Engelsa, izražen i u drugim njihovim spisima.

Na osnovu svoje opšte koncepcije, Lenjin je razradio ceo sistem demokratskog centralizma, kao skup tesno povezanih principa i odnosa, koji čine osnovu i suštinu organizacijskog ustrojstva partije. Taj sistem demokratskog centralizma Lenjin je, u prilično strogoj formi, protegao i na Treću internacionalu. U uslovima za prijem u Komunističku internacionalu, koje je Lenjin predložio a Drugi kongres Kominterne usvojio, kaže se da »partije koje pripadaju Komunističkoj internacionali treba da budu izgrađene na principu *demokratskog centralizma*«, da čak i »program svake partije ... treba da utvrđuje naredni kongres Komunističke internacionale ili njen Izvršni komitet«, da svaka partija ... »treba da nosi naziv: *komunistička* partija *te i te zemlje* (sekcija Treće komunističke internacionale)«[10]. Ne ulazeći ovde u unutrašnje i

---

[9] K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, tom I, »Kultura«, Beograd, str. 360—363. — Drugi deo ovog člana 11 je ranije prevođen nešto drugačije, odnosno u raznim publikacijama, koje su u nas štampane, glasio je: »... zadržavaju, međutim, nepovredivost svoje već postojeće organizacije«.

[10] V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, »Kultura«, Beograd, 1960, tom 13, str. 587—592.

spoljne okolnosti, u kojima se tada nalazio Sovjetski Savez, kao ni u stanje u radničkom pokretu, koje su diktirale ovakvu koncepciju Kominterne, istorijska je činjenica da su odnosi u Kominterni, dok je ton njenom radu davao Lenjin, bili revolucionarno-demokratski i da je, zahvaljujući njenoj aktivnosti, znatno porastao uticaj radničkog i komunističkog pokreta, naročito u Evropi. Ali stoji, takođe, činjenica da je, na osnovu demokratskog centralizma, rukovodstvo svake nacionalne komunističke partije za svoj rad primarno odgovaralo Kominterni, pa tek onda svojoj partiji.

Posle Lenjinove smrti, Staljin je Kominternu podredio sebi i svom ličnom prestižu, arbitrirao u mnogim sporovima, imao presudan uticaj na postavljenje ili smenjivanje rukovodećih garnitura u pojedinim partijama ili na njihovo raspuštanje itd. Jednom rečju, Staljin je nastojao da nacionalne partije zaista i svede na puke sekcije Treće internacionale, da ih učini »produženom rukom« sovjetske države i njene spoljne politike. I posle raspuštanja Kominterne i Staljinove smrti (naravno, u drugim oblicima, kao što su bili Informbiro, takozvana savetovanja kompartija i drugi) nastojalo se da se održi kontinuitet »rukovodećeg centra«, kome bi se podređivale sve partije. Takvih tendencija, razume se, ima i danas, ali ih je najnoviji razvitak u radničkom i komunističkom pokretu, naročito posle poznate Berlinske konferencije, u velikoj meri zaista učinio anahronim.

No vratimo se izvornom značenju samog sistema demokratskog centralizma. Taj sistem se, pre svega, jednostrano shvata, odnosno on se u teoriji i praksi gotovo svih komunističkih partija, a da i ne govorimo o građanskoj društvenoj misli, gotovo isključivo shvata kao skup principa koji se odnose na unutrašnju strukturu i disciplinu u komunističkoj partiji. Međutim, u teoriji i praksi Saveza komunista prvi i glavni princip demokratskog centralizma jeste njegova *odgovornost pred radničkom klasom i radnim ljudima.* »Za svoje društveno delovanje — kaže se u Statutu SKJ (opšta načela, tačka 2) — komunisti preuzimaju i snose odgovornost pred radničkom klasom, svojim narodom i jugoslovenskom socijalističkom zajednicom, pred radnim kolektivom u kojem rade, pred građanima društveno-političke zajednice u kojoj žive, pred društveno-političkom organizacijom čiji su članovi.«

Ova odredba, u suštini, pretpostavlja i izražava kvalitativno novi odnos između radničke klase i Saveza komunista, to jest daje novi odgovor na stalno aktuelan problem odnosa između klase i partije, partije i masa. Jer partije na vlasti stalno teže da supstituiraju radničku klasu, da putem državno-svojinskog monopola praktično rukovode klasom i društvom, a to je, u prvom redu, mogućno zbog toga što radnička klasa nema svoje originerne, autonomne i jedinstvene institucije pomoću kojih izražava svoju volju i neposredno vrši ekonomsku i političku vlast. U tom slučaju, a ponekad i u onom gde partija još nije na vlasti, partija ostaje institucionalizovani vrhunac revolucionarne svesti, postavlja se kao ideološka (a često i okoštala) snaga iznad rascepkanih delova klase

i širokih masa, pa ih čak i ograničava u njihovim spontanim akcijama, ne ume ili ne želi da se »podredi njihovom revolucionarnom pokretu« (Lenjin), ponekad i ističe lažnu alternativu — spontaneitet ili »revolucionarno čistunstvo«, čime samo još više dezorganizuje mase u akciji. Lenjin je, u jednom razgovoru sa Ordžonikidzeom 1918. godine, rekao: »Mi treba da promenimo parolu i umesto da kažemo »sva vlast sovjetima«, trebalo bi da se izrazimo »sva vlast radničkim komitetima.«[11]

Između partije, s jedne, i radničke klase i širokih radnih slojeva i narodnih masa, s druge strane, treba da postoji nekakav »treći element«, to jest radničke i narodne institucije neposredne vlasti, sa sopstvenom strukturom od osnovnih ćelija do globalnog društva, u kojem partija učestvuje kao unutrašnji pokretač, kao idejna snaga i faktor političke sinteze.

Taj »treći element« u našim uslovima ne treba izmišljati — on je dat u razuđenom sistemu socijalističkog samoupravljanja. U vezi s tim, postavljaju se dva osnovna pitanja: prvo, koliko je Savez komunista zaista prisutan u celokupnom samoupravnom sistemu, kako konkretno deluje u svakom obliku ili ćeliji tog sistema, i, drugo, kakvu stvarnu odgovornost ima pred delovima i celinom radničke klase i udruženog rada uopšte. Iako je postignut vidan napredak poslednjih godina, na oba postavljena pitanja ne bi se mogao dati sasvim pozitivan odgovor. Upravo zbog toga što sebe nije dovoljno integrisao u celokupan samoupravni sistem, što nije na odgovarajući način prisutan tamo gde se bije bitka za nove odnose u proizvodnji ili donose kapitalne političke i ekonomske odluke, Savez komunista se prema mnogim problemima same klase i razvoja društva odnosi dosta rutinski i paušalno, *opštim deklaracijama i rezolucijama*, čime u priličnoj meri raubuje svoj autoritet. Malo je konkretnih dogovora u Savezu komunista kako da se pokrene inicijativa radnih ljudi da se određena pitanja brže i efikasnije rešavaju u praksi, a i mnoge organizacije Saveza komunista se ne osećaju dovoljno odgovornim za to što se određeni problemi u njihovim sredinama uopšte ne rešavaju ili se pogrešno rešavaju. Razume se — posmatrano u celini — u samom Savezu komunista nisu još do kraja savladane ni tendencije delovanja sa pozicija vlasti, pa i uzurpiranja prava klase i radnih ljudi i njihovih samoupravnih subjekata. »Savez komunista — kaže Edvard Kardelj — treba da bude prisutan u obliku demokratske saradnje sa svim socijalističkim snagama, a ne u obliku vladavine jednopartijskog sistema. A takva demokratska društvena odgovornost Saveza komunista nesumnjivo će istovremeno jačati i razvijati i njegov unutrašnji demokratizam na bazi načela istinskog demokratskog centralizma.«[12]

---

[11] Citirano prema: M. Brinton, *The Bolscheviks and Workers Control*, 1917—1921, London, 1970, str. 15.

[12] Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977, str. 186.

III

Demokratski centralizam, kao načelo, ima, kao što se zna, dva pola, dva sastavna momenta. Centralistički momenat štiti jedinstveno delovanje u Savezu komunista i putem discipline obavezuje svakog člana da aktivno radi na sprovođenju generalne linije i da izvršava konkretne odluke, stavove i zaključke koji se donose u cilju njenog efikasnog ostvarenja. Demokratski momenat garantuje da se celokupan unutarpartijski život i svi odnosi u Savezu komunista razvijaju i izgrađuju na demokratskim i drugarskim osnovama, na punoj aktivnosti i inicijativi svakog člana i svake organizacije; da su generalna linija i sve odluke koje je prate na putu njene realizacije određeni slobodnom razmenom mišljenja, pa i sučeljavanjem različitih predloga i pogleda, i usvajanjem onih stavova koji su prevagnuli, za koje se izjasnila većina. Ako se tako shvati, onda je demokratski centralizam odnos u kome svi, i članstvo, i organizacije i forumi, stvaralački doprinose revolucionarnoj akciji, to jest sam princip se dijalektički razrešava u odnosu koji je centralistički jer je demokratski, i demokratski jer je centralistički.

Načela demokratskog centralizma se, prema mnogim indikacijama, uspešnije primenjuju u Savezu komunista sada nego ranije. Pa ipak, ako se sumira višegodišnje iskustvo, može se reći da u radu i životu Saveza komunista postoje tri glavne tendencije negiranja i osporavanja načela demokratskog centralizma: centralističko-birokratska, malograđansko-liberalistička i federalističko-nacionalistička.[13] Razmotrimo, ukratko, bitne odlike tih tendencija.

Birokratsko-centralistička tendencija nastoji da odnose u Savezu komunista, njegovu ulogu i način delovanja i ponašanja svede na sledeće dogmatsko-konzervativne elemente:

1. Nosioci te tendencije, pre svega, teže za tim da Savez komunista pretvore u partiju kao institucionalizovanu i dogmatizovanu svest, kao »sveznajuću« partiju, koja ograničava klasu i radne ljude u njihovoj samodelatnosti. I političku liniju oni nastoje da deduktivnim putem izvedu iz skupa već davno »osveštanih« principa i kanona, pa stoga i potcenjuju nauku, posebno društvenu, ili je skreću u vode pozitivizma, subjektivizma i voluntarizma. Protagonistima takvih stanovišta, u načelu, odgovara osrednjost, sivilo i mediokritetstvo u nauci, stvaralaštvu i kulturi. Štaviše, oni teže da arbitriraju i sude i nauci i stvaralaštvu, sačekujući »na nož« svaku slobodniju misao ili ideju samo zbog toga što odstupaju od »standardizovanog« načina mišljenja, bez obzira na to što se te misli i ideje ne izmišljaju iz glave, niti pozajmljuju iz arsenala antikomunizma, nego nalaze i otkrivaju u živoj socijalističkoj samoupravnoj praksi našeg vremena i prostora.

[13] Vidi: Simo S. Nenezić, *Divergentne koncepcije u SKJ o demokratskom centralizmu,* »Socijalizam«, br. 1/75.

2. Hipostaziranje centralističke i zapostavljanje demokratske komponente na području unutarpartijskih odnosa vodi ka birokratizaciji samog Saveza komunista, okoštavanju njegove strukture, uzurpaciji prava i sloboda članstva i organizacija i svođenju politike i odlučivanja na uzak, od članova i organizacija, osamostaljen, krug partijskog funkcionera, odnosno na takozvani forumski način rada. Ali, i u radu foruma prednost i primat se daje izvršnim telima i organima, opštinskim komitetima nad konferencijama Saveza komunista u opštinama, ili izvršnim komitetima i predsedništvima u odnosu na pokrajinske ili centralne komitete. Pri takvom shvatanju odnosa teži se za jednosmernim uticajem i delovanjem od centra ka članstvu, a u takvim uslovima »akcija i misao nisu odvojive od organizacije: misli se onako kakva je struktura; radi se onako kakva je organizacija« (Sartr).

Nosiocima birokratskog centralizma ne odgovaraju sloboda diskusije, demokratski dijalog i stvaralačka borba mišljenja u Savezu komunista. Oni ne podnose kritiku, bilo neposrednu ili izvedenu, pogotovu ako ona ugrožava njihove interese i pozicije. »Radnički pokret se — pisao je Engels Hersonu Triru — zasniva na najoštrijoj kritici postojećeg društva. Kritika je njegova životna stihija. Kako on može izbegavati kritiku, težiti da se zabrani diskusija? Zar mi od drugih zahtevamo slobodu govora samo radi toga da bismo je uništili u sopstvenim redovima«?[14]

U pogledu kritike, zaista, postoji jedan paradoks u kompartijama. Dok nisu na vlasti, one su najvatreniji kritičari postojećeg društva, a kad dođu na vlast, najčešće izbegavaju kritiku, valjda i zbog toga što se lagodno osećaju u »establišmentu«, koji su same stvorile, što im se svaka kritika postojećeg stanja i odnosa čini kao napad na vladajući poredak. Istina je da antisocijalističke i reakcionarne snage koriste »oružje kritike«, ali uvek stoji na raspolaganju i »kritika oružja«.

Savez komunista ima u tome dosta iskustva, naročito u borbi protiv takozvane radikalne kritike čiji je osnovni *credo* bio »destrukcija svega postojećeg«, ali to nije razlog da se u Savezu komunista tolerišu pojave gušenja kritike, a da za to niko ne snosi javnu i partijsku odgovornost. Još više štete, čini se, nanosi ona nazovikritika, koja ne pogađa svoj predmet u svoj njegovoj ukupnosti, koja je jalova i kompromiserska, i sve i svašta objašnjava objektivnim okolnostima (mada se one ne mogu zaobići), a osnovni smisao joj je, u stvari, birokratsko »prosvećivanje« i »uspavljivanje« masa.

3. Na planu delovanja i ostvarivanja njegove društvene uloge, birokratski centralizam želi da Savez komunista, u prvom redu, pretvori u političku »partiju poretka«, čvrstu političku instituciju jednopartijskog sistema vladavine. Na tom terenu, on je, istina,

---

[14] Vidi: *Druga internacionala,* »Rad«, Beograd, 1951, str. 109

odavno izgubio bitku, naročito na poznatom Četvrtom plenumu 1966. godine, i nakon toga, ali recidiva takvih shvatanja i inercije takve prakse još ima u redovima Saveza komunista.

Umesto da Savez komunista deluje unutar klase, unutar njenih organa i organizacija, celokupnog samoupravnog sistema, a u okviru njega posebno u delegatskom sistemu, po toj koncepciji, on bi trebalo da se ponaša kao spoljni faktor koji svoju ulogu ostvaruje snagom komandovanja, autoritetom vlasti i metodama administrativnog upravljanja i rukovođenja. A postaviti Savez komunista kao nekakav spoljni kontrolni faktor, kao političku snagu iznad i mimo cele samoupravne strukture — znači odvojiti ga od radničke klase i radnih ljudi. Pošto su se odnosi ipak kvalitativno izmenili, pa Savez komunista sve manje može da istupa kao neposredna vlast, nosioci birokratsko-centralističkih tendencija nastoje da što više deluju preko države i njenih organa, pa stoga podržavaju svaku meru izvršnih organa vlasti i državne uprave, iako često postoje razlozi da se prema njima kritički odnose. Prema društveno-političkim organizacijama, u kojima su učlanjeni milioni radnih ljudi i građana, oni se odnose potcenjivački, kao prema svojim transmisijama.

Malograđansko-liberalističko stanovište o demokratskom centralizmu ispoljava se u različitim oblicima i vidovima.

1. Ova koncepcija, pre svega, polazi od toga da je demokratski centralizam prevaziđen, jer je, navodno, nespojiv s opštim razvojem i Saveza komunista i društva. Ne može — kako se to obično kaže — na jednoj strani, jačati i bujati demokratizam u celoj društvenoj samoupravnoj strukturi, a na drugoj — postojati Savez komunista u kome je gvozdena disciplina i pokoravanje nižih organa višim. To je, tobože, jedno drugom suprotstavljeno, pa se i tvrdilo da objektivni uslovi i razvitak samoupravljanja »traže nove principe i nove oblike organizovanja partije«.

Svako suprotstavljanje dveju bitnih komponenti jedne revolucionarne organizacije radničke klase — centralizma i demokratije — jeste ne samo pogrešno nego može biti i fatalno za takvu organizaciju. Centralizam u životu i radu takve organizacije nije moguć bez demokratskog procesa i rasprava pri utvrđivanju političke linije i donošenju odluka za njeno ostvarenje. U protivnom slučaju, partiji prete birokratizacija njenih odnosa, jednostrana i uniformna rešenja, ali i takva koja će biti manje ili više plod raznovrsnih kompromisa (zavisno, pre svega, od odnosa snaga u samom partijskom centru), sa mnogo dvosmislenosti i nepreciznosti, što može paralisati partijsku praksu. S druge strane, demokratija radi demokratije, bez stalnog i kontinuiranog napora i bez discipline i obaveza koje treba podjednako da važe za sve — može voditi (i po pravilu vodi) formiranju frakcijskih grupa, kao organizovanih i solidarnih posebnih celina, koje bi razjele i razjednile partiju iznutra, onemogućile svaku diskusiju i istraživanje na jedinstvenoj idejno-političkoj platformi.

No, kad je o tome reč, bitna su dva momenta, koja su podjednako važna i za Savez komunista. *Prvi*, postoji nužan dijalektički, ako hoćete i korelativni, odnos između demokratije u Savezu komunista i demokratije u društvu uopšte. Nema demokratije, ili će je biti veoma malo, u socijalističkom samoupravnom društvu ukoliko se i odnosi u Savezu komunista ne demokratizuju u većoj meri; u protivnom, nastaje sukob između partije i društva, koji je moguće razrešiti dvojako: ili vraćanjem na birokratske komandne pozicije partije ili oštrim socijalno-političkim konfliktom, čije su posledice i razmere nesagledive i neizvesne. *Drugi*, partiji koja u sopstvenim redovima ne gaji i stalno ne reprodukuje revolucionarno-demokratske odnose preti opasnost da se zatvori sama u sebe, da okošta i idejno i organizacijski, da se postavi iznad radničke klase i masa — praktično da pokida veze s njima, da ostane partija *statusa quo* umesto partija revolucionarnih promena. Ako taj odnos projiciramo na naše uslove, onda se može reći da bez demokratije u sopstvenim redovima, Savez komunista ne bi bio u stanju da se bori za demokratski razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, što mu je u ovom momentu i jedan od prvorazrednih zadataka.

Razume se, demokratija u društvu i demokratija u partiji nisu prosti identiteti, jer ova druga, ako ništa drugo, jeste demokratija idejnih istomišljenika koja ih obavezuje da deluju na istoj političkoj liniji i ideološkoj platformi.

2. Druga liberalistička teza je da razvijeni samoupravni odnosi, koji zakonito i autohtono podrazumevaju demokratiju i pluralizam interesa samoupravnih subjekata, pretpostavlja i mogućnost postojanja većine i manjine i u Savezu komunista. Pošto će o tome, kako sam obavešten, biti i posebno saopštenje, ne bih, sem uzgrednih napomena, duže obrazlagao taj inače relativno osetljiv problem.

I istorija KPJ i SKJ nam je više puta potvrdila da manjina, shvaćena kao organizovana frakcija, nije nikada promicala revolucionarnu praksu, nego joj je samo štetila. Istina, bilo je primera kada je u demokratskoj raspravi u partiji manjina bila progresivnija od većine, pa čak i da se manjina nametne kao većina. To je, recimo, slučaj Josipa Broza i njegove grupe na Osmoj konferenciji zagrebačke partijske organizacije. Postoje, uopšte, takve situacije kada »opozicija koja predstavlja prelazak, nesumnjivo, nosi u sebi nešto zdravo«[15]. Ali to nema nikakve veze sa organizovanim frakcijama i njihovim delovanjem.

Uostalom, u životu i radu Saveza komunista uvek će biti takvih situacija kada će se oko pojedinog konkretnog pitanja obrazovati većina i manjina, ali taj odnos će se promeniti kada je

---

[15] V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, tom 14, »Kultura«, Beograd, 1960, str. 111.

na dnevnom redu neko drugo pitanje itd. To je ne samo mogućno nego i poželjno, jer može da razvija borbu mišljenja, da nudi više alternativa za konkretno rešenje. Stoga mi se čine sasvim opravdanim rasprave koje se vode povodom izmena i dopuna Statuta SKJ, u tom pravcu da od onih članova koji po iznošenju svojih mišljenja ili predloga ostanu u manjini ne treba tražiti da obavezno promene svoj stav ili mišljenje, niti da zbog toga mogu snositi partijske konsekvence. Ali takvi članovi su obavezni da prihvate stav većine, a ako im se čini da, ukoliko su na rukovodećim funkcijama, neće moći uspešno da sprovode politiku protiv koje su se u procesu njenog utvrđivanja izjasnili — tada su dužni da podnesu ostavku. Ometanje izvršenja stava ili odluke većine je nespojivo s demokratskim centralizmom, što povlači i određene partijske sankcije.

3. Anarholiberalističke tendencije u Savezu komunista ispoljavale su se i u zahtevima za apstraktnom slobodom bez odgovornosti, u stavovima o nemešanju Saveza komunista u samoupravne odnose i njihov razvoj, u sticanju prava na neodgovornu kritiku i ponašanje itd.

Međutim, u sadašnjem momentu je, izgleda, aktuelna jedna druga pojava: u ime razvoja demokratskih odnosa, dijaloga, borbe mišljenja i slobode kritike, što je inače na svom mestu, u pojedinim organizacijama i sredinama vode se duge diskusije, kojima je teško sagledati kraj, odnosno koje se ne završavaju konkretnim odlukama, pa se tako događa da »cveta demokratija«, a postojeće stanje se uopšte ne menja. Demokratija u Savezu komunista ne podrazumeva samo slobodno učešće svih u konstituisanju neke kvalifikovane odluke nego i smišljen zajednički odgovor kako da se ona efikasno i odgovorno sprovede.

Federalističko-nacionalistička tendencija jeste praktično pokušaj uspostavljanja odnosa u Savezu komunista Jugoslavije na federativnom principu, koja je naročito došla do izražaja u periodu posle Devetog kongresa SKJ, kada je nacionalizam u našem društvu bio u nastupanju. Na poznatoj 21. sednici Predsedništva SKJ Tito je upozorio: »Kao što sam rekao, postoje težnje da se principi federacije prenesu i na Savez komunista, da se republički centralni komiteti ponašaju adekvatno onome kako su se rješavale državne stvari, to jest da imaju iste kompetencije kakve su, po državnoj liniji, date republikama.«

Primere za potvrdu ove Titove ocene, smatram, nije potrebno iznositi, jer su dobro poznati našoj javnosti. Opšte je stanovište da se odnosi u Savezu komunista Jugoslavije ne mogu uređivati na isti način kao i odnosi među republikama u jugoslovenskoj drštvenoj zajednici. Statutom SKJ nađeno je takvo rešenje prema kome su savezi komunista republika i SK Srbije sa savezima komunista Kosova i Vojvodine — samostalne organizacije u jedinstvenom Savezu komunista Jugoslavije. U vezi s tim, u Statutu SKJ se, između ostalog, kaže:

»Savezi komunista socijalističkih republika i pokrajina obavezni su da aktivno učestvuju u izgrađivanju politike Saveza komunista Jugoslavije, oni snose zajedničku i podjednaku odgovornost za dosledno i efikasno sprovođenje demokratski usvojenih odluka i zaključaka u forumima i organima Saveza komunista Jugoslavije.

Stavovi Saveza komunista Jugoslavije utvrđuju se putem zajedničkih demokratskih rasprava, usklađivanja gledišta i usvajanja odluka i zaključaka u forumima i organima Saveza komunista Jugoslavije.

Forumi i organi Saveza komunista Jugoslavije odgovorni su za utvrđivanje politike Saveza komunista Jugoslavije, njeno jedinstveno i dosledno sprovođenje u celokupnom Savezu komunista i u društvu.«

U tom smislu se, u osnovi, i razvijaju odnosi u Savezu komunista Jugoslavije, što je doprinelo stabilizaciji, pre svega, političkih odnosa u našem društvu. Međutim, i sa teorijskog i sa praktičnog stanovišta, tu zaista postoje određeni problemi, koji, po mom mišljenju, i treba da budu predmet posebne rasprave na ovom skupu.

Izvesne dihotomije u tim odnosima zaista postoje: republike i pokrajine su samostalne društveno-političke zajednice, to jest federacija je zajednica republika i pokrajina koje dogovorno rešavaju zajednička pitanja, ali je ujedno i zajednica udruženog rada, sa jedinstvenim društveno-ekonomskim i političkim sistemom, jedinstvenim tržištem itd. Međutim, u praksi, u realnim odnosima, preovladava prva funkcija republika i pokrajina, to jest svaka republika (nacija) na osnovu viška rada svoje radničke klase organizuje svoj ukupan nacionalni život, od privrede do kulture. Postoje, istina, razne kompenzacije, oblici solidarnosti, Fond za brži razvoj nerazvijenih republika i Pokrajine Kosovo, ali se proces razvoja i izgrađivanja federacije i kao zajednice udruženog rada, udruživanjem rada i sredstava, ipak mnogo sporije razvija nego onaj prvi proces koji jača nacionalne ekonomije i autonomiju republika i kao državnih zajednica. To je već prva i ozbiljna protivrečnost, koja se može razrešavati, bar kako sada stvari stoje, samo paralelnim jačanjem i samostalnosti republika i pokrajina i integrativne, rekao bih čak, i internacionalističke i »kosmopolitske« funkcije udruženog rada.

Ustavni položaj republika i pokrajina, a to znači i naroda i narodnosti, zasniva se i izvodi iz osnovnog položaja radnog čoveka i radničke klase u proizvodnim odnosima udruženog rada (samoupravljanja). U tome je sadržana dijalektika klasnog i nacionalnog, što je poznato i u našoj teoriji i našoj praksi. Međutim, naš ukupan razvitak, posebno ekonomski, došao je do one svoje zrele tačke kada su nam potrebna nova saznanja i novi odgovori na pojedina još otvorena (ili nedovoljno sagledana) pitanja, posebno ona koja se odnose na teoriju razvoja ekonomije udruženog rada, u sklopu koje se — i teorijski i praktički — rešavaju

ili tek treba da se reše brojni i složeni problemi ravnomernijeg razvoja delova (nacionalnih — republičkih ekonomija) i celine (ekonomije udruženog rada SFRJ). Drugim rečima, to znači neophodno je razvijanje jednog *celovitog pozitivnog programa* daljeg izgrađivanja i produbljivanja nacionalne ravnopravnosti u našem društvu, a u prvom redu u društveno-ekonomskoj sferi, jer se jaz između razvijenijih i nerazvijenijih republika i pokrajina (nacija i narodnosti) nije smanjio, već povećao.[16]

Razume se, to povećanje jaza između razvijenih i nerazvijenih u našim uslovima ne treba dramatizovati, ali se ono ne može ni zaobilaziti, jer je jedno od ključnih pitanja i stvarne nacionalne ravnopravnosti i daljeg razvitka socijalističkog samoupravljanja. Uostalom, možda je u nas gajen i preterani optimizam da se razlike, i one nastale vekovima i one koje su snagom te inercije nastale u posleratnom razvitku, mogu tako lako i brzo, u periodu od tri decenije, sasvim ukloniti. Bilo kako bilo, ostaje pitanje: može li, i na koji način, udruženi rad u našim uslovima otpočeti da smanjuje razlike između razvijenih i nerazvijenih republika i Pokrajine Kosovo, to jest da efikasnije rešava probleme neravnomernog razvoja?

Tek pravim odgovorom na to kapitalno pitanje mogu se uspešnije podsecati koreni i unitarističkom centralizmu i birokratskom nacionalnom separatizmu, kao socijalno-ekonomskim izvorištima nacionalizma svih boja. No do takvog odgovora vodi težak i složen put, koji zahteva analizu simbioze između udruženog rada i robne proizvodnje, udruženog rada i svesnog planskog usmeravanja i udruženog rada i »nacionalnog odnosa«, ali to prevazilazi okvire ovog rada. Pa ipak, centralno pitanje u svemu tome jeste kako »prepoznavati« zakonomerni proces prelivanja vrednosti iz nerazvijenih u razvijenije regione, bilo da se ono vrši pri samom stvaranju vrednosti (proizvodnji), bilo u velikoj prometnoj sferi (takozvana sekundarna eksploatacija rada). I, što je još važnije, kako se odnositi prema toj prelivenoj vrednosti, to jest kako i kojim ekonomskim kanalima i odnosima podsticati da se deo te prelivene vrednosti vraća u nerazvijene delove zemlje radi otvaranja novih radnih mesta, odnosno da ta sredstva, na osnovu raznih oblika udruživanja, idu od razvijenih ka nerazvijenim.[17] Drugim rečima, kako da se, s jedne strane, delovi (repub-

---

[16] Svaka republika i pokrajina, čak i one najnerazvijenije, ostvarila je, gotovo neslućen razvitak u svim oblastima društvenog rada i stvaralaštva, tako da je svaka od njih sazdala materijalnu i društvenu osnovu koja joj može obezbediti sopstveni razvitak u povećanim razmerama. Ali ekonomski jaz se nije smanjio, nego povećao. Godine 1947, na primer, odnos u pogledu ekonomske razvijenosti između Slovenije i Kosova bio je 4:1, a sada je 6,75:1, računato na osnovu pokazatelja koji se obično uzimaju kao kriterijumi ekonomske razvijenosti.

[17] Fond za brži razvoj nerazvijenih i dopunsko finansiranje društvenih delatnosti putem saveznog budžeta jesu oblici vraćanja prelivene vrednosti, ali očigledno nedovoljni, što pokazuje i povećanje jaza između razvijenih i nerazvijenih.

like i pokrajine) objektivišu u celinu (federaciju), a, s druge, kako da celina egzistira posredstvom delova.

Ako se produbljuje ekonomski jaz, objektivno se stvaraju uslovi za jačanje republike kao nacionalne države, ali ona tada ne teži za tim da bude samo druga strana jedne istovetnosti nego sama postaje druga različitost, to jest ne objektiviše se u celinu (jugoslavensku privredu), već zaokružuje u sopstvenu izolovanu nacionalnu ekonomiju. U tom slučaju, kao i u svakom drugom kada se narušavaju principi ravnopravnosti (pri tome nemamo na umu tekuću proceduru usaglašavanja stavova na nivo Skupštine SFRJ), položaj i stav republike biće u suprotnosti s načelom demokratskog centralizma, kojem se, inače, mora povinovati njen savez komunista, odnosno tada se stavovi o sporovima među republikama i pokrajinama moraju zauzimati i u okviru Saveza komunista Jugoslavije. To, opet, navodi na zaključak da se, u izvesnim slučajevima, dejstvo demokratskog centralizma u SKJ mora reperkutovati i na odnose među republikama i pokrajinama, ali ne konačnim arbitriranjem već otvaranjem demokratske i tolerantne borbe mišljenja kako bi se razotkrila suština spora ili problema. U principu, ustavni položaj republika i pokrajina u federaciji je ipak različit od položaja njihovih saveza komunista u Savezu komunista Jugoslavije.

Republike i pokrajine se, istina, dogovaraju i usklađuju svoje interese na nivou federacije, ali one svoje interese autohtono zastupanju, na osnovu svog ustavnog položaja, a po potrebi se mogu koristiti i pravom imperativnog mandata, dok republički centralni, odnosno pokrajinski komiteti u odnosu prema centru SKJ (bez obzira na to što je komponovan na paritetnoj osnovi) ne mogu, svakako, nastupati sa imperativnim mandatom. S druge strane, oni ne mogu biti ni puki prenosioci volje i direktiva tog centra, jer bi u tom slučaju bili ne samo odvojeni od samoupravne strukture svoje republike i pokrajine, radničke klase i naroda nego bi im se moglo dogoditi da ih ne prihvati, odnosno da se sa njihovim stavovima ne složi i njihova sopstvena partijska baza.

U Savezu komunista Jugoslavije, u celoj njegovoj strukturi i odnosima, nema i ne može biti ni delegatskog predstavništva, ni imperativnog mandata, jer je on jedinstvena revolucionarna organizacija radničke klase nacija i narodnosti Jugoslavije. Iako se biraju na pokrajinskim konferencijama i republičkim kongresima, a verifikuju na kongresu SKJ, članovi CK SKJ i njegovih izvršnih organa i tela nisu, ni formalno ni stvarno, delegati (ili delegacija) Saveza komunista svojih pokrajina i republika, već rukovodstvo jedinstvene organizacije koje deluje na principima demokratskog centralizma, ali samo u okviru Programa i Statuta SKJ i zajednički dogovorene politike. Na drugoj strani, iako u odnosu na Savez komunista Jugoslavije i njegove centralne organe ne nastupaju sa imperativnim mandatom, savezi komunista u pokrajinama i republikama nisu samo izvršioci odluka centra SKJ, niti se on, ma na koji način, sme otuđiti od njih. Jer, savezi

komunista u pokrajinama i republikama jesu samostalne organizacije, koje aktivno i ravnopravno učestvuju u utvrđivanju programskih (strateških) ciljeva i u definisanju politike, stavova i odluka SKJ, ali su oni i podjednako odgovorni za njihovo ostvarivanje.

No, ma koliko bili različiti odnosi u samoupravnoj društvenoj strukturi od onih koji vladaju u Savezu komunista Jugoslavije, to ne znači da se oni mogu mehanički suprotstvaljati, kao ni to da pojedini segmenti društvene strukture (pokrajina, republika, nacija, nacionalna ekonomija), po pravilu, izražavaju samo parcijalne interese, a da su radnička klasa i Savez komunista Jugoslavije nosioci samo opštih, zajedničkih interesa, jedino koheziono tkivo naše socijalističke samoupravne društvene zajednice. Takvo stanovište je pogrešno, jer sve pokretačke snage društva i sve njegove organizovane subjektivne snage deluju unutar samoupravnog sistema, u kome se ispoljavaju, sučeljavaju i usklađuju različiti interesi, pa je njihovo delovanje, ma koliko bilo specifično, usredsređeno na ostvarivanje jednih te istih socijalističkih ciljeva. Razlika je jedino u tome što je SKJ istorijski odgovoran pred radničkom klasom i narodima i narodnostima Jugoslavije za pravilan i adekvatan izbor puteva razvitka koji obzebeđuju ostvarenje tih ciljeva. Stoga se i odnosi u njemu razlikuju od odnosa u društvu, ali samo u relativno-korelativnom smislu.

Možda neka pitanja iz tih odnosa u Savezu komunista Jugoslavije treba i bliže statutarno odrediti, ali smatram da se istaknute protivrečnosti mogu uspešno prevazilaziti samo ukupnim razvojem sistema socijalističkog samoupravljanja i kvalitativno novim — i teorijskim i praktičkim — dijalektičkim pristupom odnosu delova i celine i celine i delova, kako u jugoslovenskoj društvenoj zajednici tako i u Savezu komunista Jugoslavije posebno.

*

Neki od oblika negiranja i osporavanja načela demokratskog centralizma su, možda, dati i u hiperboličnom vidu, s namerom da se istakne sva oštrina njihovih konsekvenci, a ne da se time ilustruju sadašnje stanje i odnosi u Savezu komunista Jugoslavije. Jer u periodu između Desetog i Jedanaestog kongresa u Savezu komunista su se odigrale krupne pozitivne promene, koje nisu mimoišle ni one oblasti o kojima je bilo reči.

Pa ipak, u borbi za adekvatnu vodeću ulogu Saveza komunista, posebno u razvoju političkog sistema, i sama načela demokratskog centralizma moraju se mnogo fleksibilnije i shvatiti i tumačiti, shodno dinamičnom razvitku društva i Saveza komunista posebno.

»Ograničenost porekla — kaže Gramši — može postojati jedino kod demokratskog centralizma koji je »centralizam« u kretanju, to jest u stalnom prilagođavanju organizacije stvarnom kre-

tanju, koji je prožimanje podsticaja odozdo komandovanjem odozgo, stalno uklapanje elemenata koji izviru iz dubine mase i čvrst okvir rukovodećeg aparata koji obezbeđuje kontinuitet i redovno nagomilavanje iskustva. On je »organski« stoga što vodi računa o kretanju, koje je organski način ispoljavanja istorijske stvarnosti, a ne uključuje mehanički i birokratiju. Demokratski centralizam pruža elastičnu formulu koja je prikladna za mnoge oblike; ona živi ukoliko se tumači i stalno prilagođava potrebama; ona se sastoji u kritičkom izražavanju onoga što je jednako u prividnoj raznolikosti i onoga što je, opet, različitio i čak suprotno u prividnoj jednakosti.«[18]

Iako iznesene u sasvim drugim uslovima, te u tom smislu u nečemu i neadekvatne sadašnjim potrebama Saveza komunista, navedne Gramšijeve misli su zaista višestruko inspirativne, naročito one koje se odnose na funkciju demokratskog centralizma u ostvarivanju idejnog i akcionog jedinstva revolucionarne avangarde. Jer formula jedinstva nije jednom zasvagda data; naprotiv, ona je uvek zadata, utvrđuje se na svakoj etapi društvenog razvitka i avangarde ,na osnovu potreba, kretanja i ispoljavanja same stvarnosti, to jest na osnovu dijalektičkog odnosa između jednoobraznosti i raznolikosti.

Naposletku, vodeća idejna i politička uloga Saveza komunista nije mu samom pobedom revolucije automatski i zauvek data, on se uvek iznova — na svakoj novoj etapi postrevolucionarnog razvitka — za tu i takvu svoju ulogu mora izboriti. U toj borbi on uspeva samo ukoliko je sposoban da ujedinjuje marksističku teoriju i socijalističku praksu, ukoliko svoju revolucionarnu delatnost povezuje sa demokratskim realizmom, on zadobija poverenje masa, ali time i izgrađuje i učvršćuje i svoje unutrašnje jedinstvo. »Jer — kaže Edvard Kardelj u već citiranoj studiji — jedinstvo se ne stvara toliko statutarnom disciplinom koliko zajedničkim pogledom na neposredne i dugoročne ciljeve zajedničke borbe za sutrašnji dan radnog čoveka i za napredak socijalizma uopšte«.

---

[18] A. Gramši *Izabrana dela,* »Kultura«, Beograd, 1959, str. 248—249.

Dragomir Drašković

Demokratski centralizam u SKJ i pluralizam samoupravnih interesa

I

Program Saveza komunista Jugoslavije predstavlja značajnu prekretnicu u širem teorijskom i političkom utemeljenju uloge avangarde radničke klase u *prelaznom periodu*. On predstavlja trajnu inspiraciju za akciju, ali i za nova istraživanja problematike društvene uloge, metoda i organizovanja avangarde — Saveza komunista Jugoslavije. To, međutim, ne znači da se ova pitanja ne javljaju u punoj složenosti kako u oblasti daljeg teorijskog promišljanja organizacije avangarde u samoupravnom društvu, tako i u objektivnim i kritičkim ocenama društvenih uslova u kojima se traže odgovori za metod i organizaciju SKJ u sadašnjoj etapi revolucionarnih promena. Do jednostavnih rešenja se danas najteže dolazi. Ne zato što nema dovoljno istraživanja, sistematskih analiza ove problematike, već, pre svega, zato što sveukupni razvoj proizvodnih snaga, samoupravnih socijalističkih odnosa, svesti, novih navika ljudi, novih oblika i dinamike društvenih protivrečnosti, zahteva savremeniji pogled na pitanja uloge, metoda i organizovanja SKJ u samoupravnom društvu.

Svaki pokušaj elaboracije širih idejno-političkih pitanja organizovanja SKJ, pa i elaboracije naše teme, otvara brojna pita-

nja organizacione i idejno-teorijske prirode. Udruženi rad, kao istorijski nov način proizvodnje, čini novi socijalni prostor i nove odnose delovanja komunista, organizacija i organa SKJ. Kako, zapravo, uspostaviti organizaciju i metod delovanja, u uslovima brojnih činilaca proizvodnje i društvenih odnosa koji imaju karakter samoupravne regulacije proizvodnje, te slobodan demokratski sadržaj u društvenoj dinamici? Kako obezbediti sve neophodne principe i uslove koordinacije u organizaciji Saveza komunista u uslovima brojnih subjekata proizvodnje i društvenih odnosa? Kako obezbediti sinhronizovano i jedinstveno delovanje bezmalo dvomilionskog članstva SK, sa složenom unutrašnjom strukturom svesti, navika, društvene psihologije i različitim stepenom idejno-političke kulture, znanja i poimanja društvene uloge Saveza komunista u svakoj konkretnoj situaciji? Kako putem organizacije, kao sredstva, učiniti samu tu organizaciju fleksibilnom, a istodobno avangardnom u svakoj konkretnoj situaciji? Kako organizaciju koja ima veliki broj članova učiniti istovremeno *pokretom* koji ima organizaciju u svrhu promene sebe i društvenih okolnosti u kojima deluje? Kako naći *oslone tačke*, kako bi rekao Marx, za plodotvorno oslobađanje sazrelih uslova za *razvoj organizacije* u svim njenim dimenzijama i njenoj unutrašnjoj dijalektici? Kojim novim kvalitetima obogatiti princip *demokratskog centralizma*, kao princip jedinstva misli i akcije, princip dinamičnosti organizacije u smislu osavremenjavanja svih razvojnih komponenti organizacije SK, kao sredstvo novih motiva i snažne uverenosti u potrebu akcije radničko-klasnog sadržaja u punom smislu, te principa promena, koji avangardnosti komunističkog delovanja daje konkretno-istorijski karakter i zaštićuje organizaciju Saveza komunista od tendencija i prakse dogmatizacije i podržavljenja? U kakvom je odnosu princip demokratskog centralizma, kako je već koncipiran u Statutu i obogaćen novim sadržajima u uslovima slobodnog ispoljavanja pluralizma samoupravnih interesa?

Bez pretenzije da smo najbolje postavili pitanja i da su ovo prava pitanja relevantna za promišljanje aktuelnih problema organizovanja SKJ, ima smisla, svakako, učiniti pokušaje da se analizira sadržaj fundamentalnog principa organizovanja i delovanja SKJ u uslovima postojećeg samoupravnog pluralizma interesa. To je, dakle, samo jedan problem, na koji se, naravno, ne svodi sva složenost organizacijskog kompleksa SKJ u udruženom radu.

Za razliku od problematike interesa, sadržaj demokratskog centralizma u SKJ, njegova suština u instrumentalnom organizacijskom pogledu i u idejno-političkoj dimenziji funkcionisanja organizacije SKJ, dosta je razrađivan. Pri tom treba reći da je, zbog brojnih pojava u prošlosti, a i u sadašnjosti, neadekvatna interpretacija i primena principa demokratskog centralizma dovodila do brojnih problema, naročito do dve ekstremne pojave a) dogmatizma i b) liberalističkog voluntarizma. I jedno i drugo shvatanje imalo je negativne posledice na odnos radničke klase i njene

avangarde, ali i negativne posledice za celinu društvenih odnosa u prelaznom periodu. To je, svakako, razlog više da se u svakoj prilici vrši analiza prakse, nalaze odgovarajuća rešenja u bogaćenju sadržaja principa demokratskog centralizma, jer je to samo drugi izraz konkretno-istorijskog avangardizma delovanja SKJ.

Problematika interesa i njeno teorijsko utemeljenje u okvirima programskih i drugih dokumenata SKJ ima svoj opšti tretman. Na žalost, u oblasti društvenih nauka tek se u novije vreme vrši sistematska analiza problematike interesa, tako da su učinjeni, po našem mišljenju, tek prvi koraci u oblikovanju jedne celovite teorije interesa u socijalističkom samoupravljanju. U tom pogledu se najviše otišlo u razmatranju pitanja artikulacije interesa u društveno-političkom sistemu, a naročito u Ustavu SFRJ, koje dalje razrađuje praksu društvenog *sporazumevanja i dogovaranja.* Međutim, društveno sporazumevanje i dogovaranje, kao instrumentalni elementi artikulacije interesa pojedinih subjekata udruženog rada, te instrumenti demokratskog usaglašavanja i integracije interesa pojedinih društveno-političkih zajednica, ili oblasti udruženog rada, pored svih efekata koji su nesumnjivi, još uvek nisu dali očekivane rezultate. Naime, reč je o tome da nisu do kraja i na najbolji način iskorišćene mogućnosti sporazumevanja i dogovaranja u procesima interesnog organizovanja udruženog rada. Sve to znači da su potrebna i nova teorijska istraživanja sporazumevanja i dogovaranja u svim društvenim naukama, jer se artikulacija interesa javlja kao filozofski, pravni, ekonomski, sociološki i psihološki problem. Ali, već ostvarena iskustva jasno ukazuju da je društveno sporazumevanje i dogovaranje jedan od bitnih instrumenata demokratskih socijalističkih odnosa, sa dubljim značenjem u našem društveno-političkom sistemu i ostvarivanju kontinuiteta socijalističke revolucije.

Naučna analiza, međutim, bez obzira da li se vrši u političkim institucijama i organizacijama, ili u institucijama nauke, ispustila je iz svog fokusa problem koji bismo mogli formulisati u vidu sledećeg pitanja: *kakav je odnos između osnovnih sredstava i principa artikulacije interesa u društveno-političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja i demokratskog centralizma u Savezu komunista, kao avangardi radničke klase i socijalističkog samoupravljanja u celini?*

Ovako formulisano pitanje zahteva neka nužna objašnjenja. Naravno, nije reč o principima i instrumentima organizovanja društva i Saveza komunista koji se isključuju, niti o dva različita teorijska pristupa, ili pak o dva politička određenja prema postojećim interesima. Utoliko pre što se u društveno-političkom sistemu i u Savezu komunista odnos prema postojećim interesima i svim njihovim aspektima poima kao *opštost radničko-klasnih interesa,* ili, popularnije rečeno, samo radničko-klasni interesi se mogu politički izraziti u socijalističkom samoupravljanju kao vladajući društveni interesi u nas. Pri tom treba imati u vidu da je, kojim slučajem, društveno-politički sistem i odlučivanje o inte-

resima u federaciji i drugim društveno-političkim zajednicama, zasnovano na principu demokratskog centralizma, javile bi se brojne posledice s hijerarhijom interesa, koje bi otvorile prostor za *birokratsku manipulaciju opštim društvenim interesima* i za takav odnos u procesima artikulacije interesa koji bi okoštavao otuđene odnose i neravnopravnost pojedinih oblasti i subjekata udruženog rada. Ne ulazeći dalje u fiksiranje negativnih posledica, koje bi bile brojne, važno je istaći da je ta *zamka izbegnuta na najbolji mogući način* i da se tako još jednom potvrdila originalnost revolucionarnih procesa u našem društvu, te originalnost rešenja u okvirima društveno-političkog sistema. Na taj način, društveno sporazumevanje i dogovaranje sve više postaje instrument demokratske artikulacije i sinteze interesa u društveno-političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, dok demokratski centralizam ostaje i razvija se kao fundamentalni organizacioni princip u Savezu komunista Jugoslavije. I ovde su dijalektički odnos klase i avangarde, te avangarde i narodnih masa, zatim, celina programske orijentacije SKJ, njegova društvena uloga i način organizovanja — faktički omogućili društveno sporazumevanje i dogovaranje kao sredstva demokratske integracije interesa u društvu i demokratskog razrešavanja konflikta interesa. Naravno, valjalo je razraditi odnose unutar SKJ na principima demokratskog centralizma, precizno definisati njegovu prirodu i funkciju u pogledu odnosa republičkih, odnosno pokrajinskih organizacija SK u SKJ, njihovu odgovornost za izgrađivanje i sprovođenje demokratski utvrđene politike i stavova. U tom pogledu je i Deseti kongres značio korak dalje.

Dijalektika konkretne prakse, stvarnosti, faktičnih odnosa u dinamici odlučivanja, pokazala je još jednom složenost problema organizovanja SKJ, jer je u praksi razrešavanja konflikta interesa često dolazilo do raskoraka između reči i dela komunista, odnosno do takozvanog »konflikta uloga«. To se izražavalo u procesima odlučivanja na taj način što su komunisti, pojedine organizacije i organi SK »zaboravljali« utvrđene stavove i politiku, odnosno nisu se pridržavali demokratskog centralizma. To je, prirodno, otežavalo proces društvenog dogovaranja i sporazumevanja na nivou federacije, između pojedinih društveno-političkih zajednica i oblasti udruženog rada. Takav »konflikt uloga« rađao je neefikasnost funkcionisanja pojedinih institucija sitsema, odlagao razrešavanje konflikta interesa, s nužnim posledicama na društveno-ekonomska pitanja daljeg razvoja i funkcionisanja samog načina društvene proizvodnje. Tako je, na primer, bilo dosta sporosti u sprovođenju dogovora o politici u oblasti poljoprivrede i sela, zatim, u donošenju razvojnih planova na različitim nivoima društveno-političkog sistema, ili u pojedinim oblastima udruženog rada. Površan utisak bi uvek »prizivao svest« o potrebi uvođenja demokratskog centralizma u procesima odlučivanja u okviru delegatskih institucija, što bi faktički značilo ostvarivanje duha i prakse *birokratskog centralizma,* reafirmaciju uloge SKJ kao partije koja deluje u ime klase, te njeno podržavljenje, koje

bi blokiralo dijalektiku odnosa revolucionarnog pokreta i revolucionarne organizacije i na taj način, bez obzira da li se to htelo ili ne, dovodilo u pitanje socijalističko samoupravljanje. Stvarna marksistička analiza prakse, pokazuje, međutim, da je upravo načelo sporazumevanja i dogovaranja u procesima delegatskog odlučivanja, upravo značilo bitinu kohezionu snagu sistema, uz ostvarivanje principa demokratskog centralizma u organizaciji i akciji SKJ. Isto tako, kad je suština principa zanemarivana i kad se komunisti, organizacije ili organi SKJ na svim nivoima vertikalne strukture organizacije nisu pridržavali ovog principa, onda su jačale stihijne sile dezintergracije društva i povećavali se naboji društvenih konflikata. Sve to ipak zahteva, naravno u okvirima demokratskog dijaloga i otvorene komunističke kritike, dalje analitičko poniranje u iskustvo i na taj način omogućavanje novih rešenja koja modernizuju ukupnu praksu društveno-političkog odlučivanja u sistemu i Savezu komunista.

II

Otvaranje socijalnog prostora u udruženom radu za slobodno ispoljavanje pluralizma samoupravnih interesa, čini, po našem mišljenju, jednu novu situaciju za delovanje Saveza komunista, ali isto tako i za dalje razvijanje teorije interesa, zasnovane na marksističkoj kritičkoj analizi našeg iskustva i prakse socijalističkog samoupravljanja, a pre svega realnih odnosa u društvenoj podeli rada, odnosno stvarnosti produkcionih odnosa.

Na teorijskom planu valja pre svega dalje analizirati opšte društvene uslove u kojima se ispoljavaju faktični interesi, fakticiteti, bez ikakve ideološke koprene i oreola. Naime, treba definisati *kriterijume samoupravnog interesa* ili, još preciznije, empirijske pokazatelje njihova samoupravnog karaktera. Ovo je potrebno utoliko više što realni životni proces, stvarni problemi u samoupravljanju, te samoupravljači sa datim stepenom iskustva, znanja i stepenom razvoja socijalističke samoupravne svesti, zahtevaju jednostavna objašnjenja. Naravno do empirjiske identifikacije stepena *samoupravnosti* ispoljenih interesa dolazi se pre svega prethodnim teorijskim promišljanjem problema i razvojem konzistentne marksističke teorije interesa u socijalističkom samoupravljanju. Glavni problem jednog takvog koncepta bio bi, pre svega, u kakvom se odnosu nalaze društveni interesi u socijalističkom samoupravljanju, prema radničko-klasnom interesu, odnosno prema »interesu celine revolucionarnog pokreta« (Marx) u nas, i na koji način se ispoljeni društveni interesi integrišu u procesu ostvarivanja diktature proletarijata, pri čemu bi ta integracija morala imati prevashodno demokratski karakter i razvojne demokratske obrambene mehanizme prema *snagama i tendencijama starog društva.* Uz to se postavlja ništa manje značajno pitanje — ko su socijalni akteri interesa, kakva im je uloga i polo-

žaj u društvenoj podeli rada i produkcionim odnosima, pa prema tome, kakva je priroda interesa, njihova objektivna uslovljenost i konkretno-istorijski smisao ispoljenih interesa? Ako se ovome doda činjenica da u našoj sociologiji još uvek nismo došli do celovitog koncepta o socijalnoj strukturi društva,[1] te da neki »usmeni teoretičari«, po prirodi svog načina mišljenja, vrlo olako dovode u pitanje teorijsko-metodološku osnovu Lenjinove definicije klasa i njenu primenu u razvojnom, dinamičkom aspektu procesa socijalističkog samoupravljanja i promena produkcionih odnosa u njegovim okvirima, onda se problem javlja u još složenijem vidu. Nije naodmet podsetiti da Marks i Engels ne bi mogli razviti koncepciju uloge radničke avangarde u Komunističkom manifestu da nisu precizno odredili odnos avangarde prema interesima radničke klase, odnosno prema postojećim interesima građanskog društva. Upravo stoga se i postavlja pitanje određenja SKJ prema pluralizmu samoupravnih interesa i, uopšte, prema njihovoj dinamici i prirodi.

Pre nego učinimo detaljniji pokušaj razrešenja, ili bar damo prilog razrešenju tog problema, valja razmotriti nekoliko teza.

Prvo. Da li je u nas ostvareno samoupravljanje u punom smislu da bismo mogli govoriti o socijalnom stanju ispoljavanja *samo* samoupravnih interesa? Odgovor mora biti negativan. Ali, neko će reći da se ne može »čekati« da se sve ostvari što čini svojstvo razvijenog, ili potpunog samoupravljanja. I to je tačno. Utoliko više što su davno prošla vremena »dekretskih« etapa razvoja prelaznog perioda. Znači, reč je o procesu koji se odvija u *uslovima sukoba i borbe* interesa po nizu linija, pa čak uz postojanje sukoba interesa na klasnoj osnovi, ili sa klasnim revandikacijama (antisamoupravne tendencije u svojim različitim varijantama i sa svojim socijalnim nosiocima). Isto tako, različiti svojinski odnosi, uprkos prevlasti društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju, izražavaju različite svojinske interese. U tom pogledu je naročito opasna tendencija grupno-svojinskog monopola, kao i već osvedočena priroda privatnog vlasništva, koja u socijalističkom samoupravljanju ne nalazi političku i ekonomsku perspektivu. Ove i slične tendencije u realnom životu samoupravnog društva imaju svoju objektivnu osnovu u datom stepenu razvoja društvene podele rada, protivrečnostima u produkcionim odnosima, ali, isto tako, i u onom sklopu društveno-političkih odnosa koji se obično definišu kao »slabosti« u radu subjektivnih snaga socijalističkog samoupravljanja. Naravno, socijalni nosioci ovih interesa nastoje da njihovi interesi dobiju svoj *politički izraz*, te da se, *prikriveni* »samoupravnim« atributima, nađu u procesu dru-

[1] Koliko nam je poznato, ustavni koncept socijalne strukture društva u nas još uvek nije dobio svoje sociološko objašnjenje. Smatramo, međutim, da je taj koncept korak dalje u razumevanju ovog problema i da ga je moguće operacionalizovati. O tome se može diskutovati drugom prilikom.

štveno-političkog odlučivanja. Zato se čini ispravnim stav da ne može biti reči o *ravnopravnosti* svih interesa koji se ispoljavaju uprkos činjenici što se *svi interesi mogu ispoljiti.* Ovde se zapravo krije izvesna mistifikacija, koju upravo može da razreši dijalektika konkretno-istorijskih odnosa socijalističkog samoupravljanja. Zapravo, samoupravljanje je već osvedočilo svoju socijalnu stabilnost, razvijenim odbrambenim mehanizmima i u kriznim situacijama društva. Ta stabilnost sistema, i stabilnost duhovne orijentacije ljudi i njihova identifikacija sa samoupravljanjem kao procesom oslobađanja rada i čovekove ličnosti omogućavaju stvarnu demokratiju, nikad ne ispuštajući iz vida da se ona u nas ostvaruje kao izraz diktature proletarijata u socijalističkom samoupravljanju. Prema tome, *svi ispoljeni interesi* jesu izraz demokratskih odnosa, ali dominacija radničko-klasnih interesa, ili interesa udruženog rada i udruženih proizvođača — što je samo drugi izraz za konkretno-istorijske interese radničke klase u nas — predstavlja nezamenljiv uslov demokratskih odnosa u društvu, koji isključuju *ravnopravnost interesa* u njihovom političkom izrazu, naročito onih interesa koji bi vodili građanskim ili etatističkim revandikacijama. Takva revolucionarna isključivost, ili »sektaštvo« u razrešavanju konflikta interesa, imaju još jednu dimenziju, sadržanu u tome što je neposredna socijalistička demokratija u samoupravljanju istinska demokratska sila revolucionarnog procesa, *sila protiv snaga i tendencija starog društva,* a istodobno širok socijalni okvir za svesno prihvatanje najprogresivnijih interesa koje je do sada poznavala istorija. Tako neposredna socijalistička demokratija u samoupravljanju stalno širi svoju socijalnu bazu, *ali nikad u odnosima klasnog mira ili klasnog pomirenja.* U tom pogledu su vrlo poučna iskustva iz sedamdesetih godina našeg društveno-političkog razvoja.

Drugo. Ima shvatanja da pluralizam samoupravnih interesa nema obeležja »klasičnog« političkog izraza. I o ovoj tezi valja prodiskutovati. Naravno, kad je taj pluralizam samoupravnih interesa istinski samoupravni, to jest kad izražava konkretno-istorijske interese udruženih proizvođača, znači, interese utemeljene na društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju i na vladanju udruženih proizvođača celinom uslova i rezultata rada, onda takvim interesima i njihovim socijalnim nosiocima nije potreban ni jednopartijski, ni višepartijski sistem, odnosno partijski politički sistem vlasti. To znači da će udruženi proizvođači, bez otuđenog političkog posrednika, neposredno demokratski vršiti sintezu interesa u procesima delegatskog odlučivanja. To ne isključuje potrebu političkog organizovanja udruženih proizvođača, ali ne u smislu partijskog političkog okupljanja, već u smislu širenja svesti o najprogresivnijim interesima, zatim, stvaranja uslova za demokratsku artikulaciju i sintezu samoupravnog pluralizma interesa, kao i u smislu preciznog raspoznavanja prirode ispoljenih interesa i širenja odbrambenih demokratskih mehanizama naspram onih ispoljenih interesa koji u vidu političke sile nameću parcijalni interes. Ni sam samoupravni pluralizam interesa nije

lišen opasnosti nametanja nekog parcijalnog interesa pojedinih delova udruženog rada, ili pojedinih organizacija udruženog rada, ili pak OOUR-a na pojedinim nivoima datog sistema proizvodnje i nivoima društveno-političkog odlučivanja. U tim slučajevima samoupravni interes može rađati sve složenije konflikte, naročito ako društveno-političke organizacije, a pre svega Savez komunista, ispuste iz vida *interese celine pokreta u nas*, to jest konkretno-istorijske interese radničke klase. To mogu biti prilike kad se na nedemokratski način uspostavlja hijerarhija interesa, ili kad se određuju prioriteti zadovoljavanja potreba i interesa mimo stvarnog uticaja svih udruženih proizvođača na odlučivanje o tim prioritetima. Znači, u istoj meri u kojoj samoupravni pluralizam interesa ne ističe potrebu jednopartijskog, ili uopšte partijskog političkog organizovanja u klasičnom smislu reči, on pretpostavlja značajnu ulogu svesnih socijalističkih organizovanih snaga u ostvarivanju interesa celine revolucionarnog pokreta u nas. Još konkretnije — to znači da svaki proces artikulacije samoupravnog pluralizma interesa i njihove sinteze, u kojoj se vrši dijalektičko jedinstvo tog pluralizma, gotovo da biva nemoguć bez ostvarivanja ideologije i Programa Saveza komunista Jugoslavije, te, u tim okvirima, i uloge ostalih društveno-političkih i društvenih organizacija.

Treće. Da li je pluralizam samoupravnih interesa isključio mogućnosti partijskog političkog pluralizma? U principu je ta mogućnost isključena. I ne samo u principu, već i u praksi. Zapravo, već formirana faktička moć samoupravljanja i njegovih socijalnih nosilaca, te njihova svest i definitivno opredeljenje za samoupravljanje kao nezamenljivu alternativu našeg socijalističkog razvoja, predstavljaju bitnu garanciju protiv partijskog političkog plurazilma. Ovaj problem, međutim, valja sagledati u jednoj drugoj mogućoj dimenziji prakse, koju bismo hipotetički mogli skicirati na sledeći način: ako se u Savezu komunista ne ostvaruje princip demokratskog centralizma u njegovom statutarnom značenju i funkciji, onda se stvaraju uslovi za disfunkcionalno političko ponašanje komunista, pojedinih delova organizacije SKJ, zatim, za oblike frakcijskog grupisanja i ponašanja, što nije ništa drugo nego neformalni oblik političkog partijskog pluralizma. Ili, ako Savez komunista Jugoslavije i svaki njegov deo nije precizno programski i faktički određen prema dinamici i oblicima ispoljavanja interesa u društvu, to bi takođe stvorilo uslove za partijski politički pluralizam, odnosno za višepartijski politički sistem vlasti.[2] Na sličan, naravno, hipotetički način se može raspravljati o si-

---

[2] »Avangarda radničke klase, koja bi svoju ulogu videla u podsticanju i garantovanju slobodne i ravnopravne konfrontacije parcijalnih interesa, ne bi zasluživala ime komunističke avangarde, jer samim prihvatanjem takvih pogleda ona bi komunističku svest klase srozala do nivoa ranog građanskog liberalizma Bentama i Adama Smita«. Dr N. Pašić, *Interesi, institucije, ideologije*, Institut za političke studije FPN, Beograd, 1977, str. 55.

tuacijama kad Savez komunista ne bi ostvarivao svoju programsku i Ustavom definisanu ulogu u društveno-političkom sistemu i u okvirima društveno-političkih organizacija. Dakle, on bi sam postajao partija u klasičnom smislu reči ako se odvaja od klase i naroda čiji je nerazdvojni deo i ako se otvara prostor birokratizacije i podržavljenja Saveza komunista Jugoslavije, ili Saveza komunista republika i pokrajina.

Iz navedenih hipotetičkih opservacija jasno se sagledava dalekosežnost i revolucionarnost delovanja Saveza komunista na principima demokratskog centralizma. Zapravo, u uslovima postojanja pluralizma samoupravnih interesa u socijalističkom samoupravljanju, princip demokratskog centralizma u Savezu komunista Jugoslavije, i u akciji i ponašanju svakog organa, člana SK i osnovne organizacije SK dobija na svom idejno-političkom i akcionom značenju. Dakle, njegova dosledna primena jedan je od bitnih uslova potvrđivanja konkretnoistorijske avangardnosti Saveza komunista u udruženom radu i slobodnom ispoljavanju pluralizma samoupravnih interesa u njegovim okvirima, to jest u okvirima društveno-političkog sistema.

III

U kontekstu problema o kome raspravljamo, demokratski centralizam u SKJ, kao što je već istaknuto, nije inkopatibilan principu dogovaranja i sporazumevanja u društveno-političkom sistemu, odnosno u procesima povezivanja i udruživanja rada i sredstava u socijalističkom samoupravljanju. Dogovaranje i sporazumevanje ne može, međutim, zameniti demokratski centralizam kao princip organizovanja i delovanja u SKJ, niti na drugim nivoima vertikalne i horizontalne strukture organizovanja SK. Ako bi došlo do te zamene, onda bi se gubila bitna revolucionarna sila integracije socijalističkog samoupravljanja, s jedne strane, i s druge, otvorio bi se proces federalizacije SKJ, a na ostalim nivoima njegovog organizovanja — proces frakcijskog grupisanja, s negativnim posledicama na celinu ostvarivanja društvene uloge SKJ u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, to jest u ostvarivanju Ustava SFRJ i funkcionisanju društvenih institucija na njegovim osnovama.

U ostvarivanju društvene uloge SK u socijalističkom samoupravljanju, njegovom odnosu prema radničkoj klasi — udruženim proizvođačima i narodu, demokratskim centralizmom Savez komunista obezbeđuje ne samo demokratske unutrašnje odnose, kritiku i samokritiku, odgovornost Saveza komunista republika i pokrajina u demokratskom izgrađivanju i sprovođenju politike SKJ, kao i sličnu odgovornost i odnose unutar SK, koji ostvaruje svoju ulogu u složenoj društveno-političkoj zajednici, već i opšte i konkretno-praktične uslove za ostvarivanje interesa celine revolucionarnog pokreta u nas. Takav *društveni interes* odgovara prirodi

produkcionih odnosa u nas, društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju, a za radničku klasu, njegovo ostvarivanje znači, pre svega, bitan uslov ukidanja klasne podele društva i socijalnih posledica te podele. Na tom interesu se razvija i bogati ideologija SKJ, ostvaruje njegova revolucionarna uloga, konstituiše odnos prema radničkoj klasi i narodu i izgrađuje organizacija i metod delovanja SKJ. Demokratski centralizam je upravo »pronađeni oblik«, princip koji idejno, politički i organizaciono povezuje sveukupno organizovanje, delovanje i ostvarivanje društvene uloge SKJ u borbi za interese celine revolucionarnog pokreta u nas, to jest konkretno-istorijske interese radničke klase kao nezamenjivog osnovnog subjekta revolucije i revolucionarnih društvenih promena u procesu samoupravljanja. Ta prirodno-istorijska veza organizacije avangarde i interesa celine revolucionarnog pokreta u nas, čini Savez komunista integrativnom snagom klase, političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i jednim od faktora kohezije udruženog rada kao istorijski novog načina društvene proizvodnje.

Da li se, tako, interes celine revolucionarnog pokreta nalazi u protivrečnosti s pluralizmom samoupravnih interesa? Da li su to identične kategorije, ili identičan odnos? Kakva je funkcija principa demokratskog centralizma u SKJ prema pluralizmu samoupravnih interesa? Ovo je samo deo složenih pitanja koja zaslužuju pažnju.

Do interesa celine revolucionarnog pokreta kao zadatosti dolazi se upravo preko samoupravnog pluralizma interesa kao datosti. Ta se datost mora *posredovati* ostvarivanjem uloge SKJ u političkom sistemu i celini odnosa socijalističkog samoupravljanja u idejno-političkom horizontu i praksi delovanja SK unutar klase i unutar sistema. Oba tipa, ili sadržaja interesa, mogu da dođu u protivrečnost u svim situacijama neaktivnosti komunista, organizacija i organa SK, ili u situacijama neostvarivanja demokratskog centralizma u funkcionisanju organizacije, njenom demokratizovanju i ostvarivanju integrativne funkcije ovog principa u SKJ, a samim tim, i ostvarivanja integrativne funkcije SK unutar klase i celine društvenih odnosa socijalističkog samoupravljanja. To, dakle, podrazumeva da je reč o različitim kategorijama i različitim odnosima koji su u dijalektičkoj vezi, koji imaju različiti vremenski slijed u procesima artikulacije interesa, jer je tek sinteza samoupravnog pluralizma interesa konkretno-istorijski oblik ispoljavanja interesa celine revolucionarnog pokreta u nas. Stoga se čini pogrešnim svaka tvrdnja koja pledira za to da se u praksi samoupravljanja slobodno ispolji pluralizam samoupravnih interesa, ako nema u vidu da je to preduslov ostvarivanja interesa celine revolucionarnog pokreta kao vladajućeg društvenog interesa. Inače, pluralizam samoupravnih interesa *ne može biti vladajući interes*, interes koji dobija *oblik opštosti* (Marks), već samo jedna faza, ili stanje konkretno-istorijskih odnosa u procesu ostvarivanja

interesa celine revolucionarnog pokreta, odnosno radničko-klasnog interesa kao konkretno-istorijskog ispoljavanja i potvrđivanja *zadatosti* radničko-klasne revolucionarne akcije.

Potrebno je sigurno objasniti pojam *posredovanja* datosti, koji smo pomenuli, ostvarivanjem već definisane uloge SKJ u političkom sistemu i celini odnosa socijalističkog samoupravljanja. Naime, nikako nije reč o otuđenom posredovanju SKJ, jer bi to vodilo partijskom političkom sistemu i klasičnim oblicima ispoljavanja vlasti. Ovde je zapravo reč o *posredovanju svesti*, ili, jednostavnije, o konkretno-političkoj i idejnoj akciji SKJ i drugih organizovanih socijalističkih snaga demokratske svesti na planu širenja svesti, »unošenju« svesti u radničku klasu, to jest o podizanju empirijske svesti do nivoa teorije. Ako bi se ostalo na empirijskoj svesti o pluralizmu samoupravnih interesa, i ako bi takva svest bila vladajuća društvena svest unutar radničke klase, onda se mogu očekivati različiti dezintegrativni procesi unutar nje, zaoštravanje društvenih protivrečnosti u mnogim pravcima.

Savez komunista, njegove organizacije i organi upravo deluju u datim empirijskim uslovima, svakodnevno se susreću sa stanjem empirijske svesti unutar klase, kao i unutar samog Saveza komunista. Na taj način su u realnim odnosima manjeg ili većeg ispoljavanja samoupravnog pluralizma interesa u njihovom empirijskom vidu. To verovatno čini da se *tvrdi da je Savez komunista deo pluralizma samoupravnih interesa.* Ova tvrdnja može u sebi da nosi tendenciju i shvatanje: a) izjednačavanja društvenog smisla celine interesa revolucionarnog pokreta sa svakim parcijalnim interesom, b) doprinosi mrvljenju klasne svesti pod empirijskim žrvnjem života, c) znači neodređenost radničke komunističke avangarde prema postojećim interesima, d) stvara uslove za procese dezintegracije društva i Saveza komunista i e) dovodi u pitanje princip demokratskog centralizma i otvara mogućnosti njegove zamene dogovaranjem i sporazumevanjem, što bi stvorilo socijalni prostor za spontano ispoljavanje *odnosa snaga.*

Realni okviri empirijskog ispoljavanja samoupravnog pluralizma interesa ukazuju na jednu protivrečnu situaciju, koju je potrebno objasniti, ili bar o njoj prodiskutovati. Komunisti, radnici, radni ljudi, građani, poljoprivredni proizvođači i dugi svakako da imaju interese koji su istovetni ili slični onim sredinama u kojima deluju. Znači da mnoge potrebe u radnoj sredini i sredini gde se živi oni zadovoljavaju, kao, uostalom, i svi ostali radni ljudi i građani. Ali, komunisti, kao organizovana avangarda radničke klase, svoje empirijske interese treba da povezuju s interesima celine revolucionarnog pokreta, jer su onaj deo radničke klase i naroda koji prednjači, imaju »preimućstvo nad ostalom masom proletarijata što razumeju uslove, tok i opšte rezultate proleterskog pokreta« (Manifest). Tu protivurečnost oni razrešavaju upravo u organizaciji SK, na različitim nivoima. Proces je istina složen, ali je uslov avangardnosti kako organizacije SK, tako i svakog komuniste. U empirijski ispoljenom pluralizmu samoupravnih interesa

oni moraju otkrivati onu crvenu nit koja te interese dovodi do interesa celine pokreta — konkretno — istorijskih interesa radničke klase u udruženom radu. Zato je potrebno da stalno organizovano deluju u sredini u kojoj žive i rade, da u osnovnim organizacijama SK razvijaju takav njen unutrašnji život i odnose koji znače produbljivanje i stalno razvijanje komunističke svesti, zatim, realan i kritički pristup empirijskom stanju odnosa u OO SK i sredini u kojoj ona deluje, produbljenu analizu svih odnosa u udruženom radu, te sistematski i argumentovan dijalog s ostalim udruženim proizvođačima i radnim ljudima u samoupravnim procesima odlučivanja. Naravno, sve to ukazuje na značaj delovanja OO SK, na njenu ulodgu u sredini rada i sredini življenja, te na ulogu akcionih oblika povezivanja i delovanja komunista. Tako komunisti u OO SK vrše analizu ispoljenog pluralizma samoupravnih interesa, procenjuju celinu realne situacije u kojoj se oni ispoljavaju, utvrđuju prirodu interesa, realne uslove njihovog zadovoljavanja, ali i karakter ispoljenih interesa u odnosu na interese celine revolucionarnog pokreta, konkretno — istorijske interese radničke klase u udruženom radu. Na tom planu oni treba da ostvare jedinstvo upravo u punom značenju principa demokratskog centralizma. To jedinstvo će značiti i određenje prema njihovim empirijskim vidovima interesa, interesima OOUR, mesnih zajednica i drugih širih oblasti udruženog rada, ili društveno-političkih zajednica. S tako formiranim uverenjem, uz svesnu komunističku disciplinu, komunisti treba da organizovano deluju u institucijama samoupravnog odlučivanja. Ali, pošto svoje stavove ne nameću sredstvima sile, niti snagom institucija, već, pre svega, snagom argumenata, uvek otvarajući perspektivu razvoja društvenih odnosa i perspektivu zadovoljavanja interesa i potreba udruženih proizvođača i radnih ljudi na višem nivou materijalnih mogućnosti, koje su u direktnoj zavisnosti od rada, efikasnosti samoupravnog odlučivanja, sposobnosti i znanja samoupravljača, samoupravljanje i udruženi rad čine najefikasniji način proizvodnje i odlučivanja koji je do sada poznat.

U našim uslovima danas uspeh osnovnih organizacija SK i komunista nije zagarantovan u procesima artikulacije i sinteze interesa. Međutim, dosledno ostvarivanje demokratskog centralizma i jedinstva komunista, organizacija i organa SK, kao i jedinstvo SKJ, upravo je druga strana dijalektičke povezanosti društvenih procesa, garancija revolucionarnog uverenja i odlučnosti, garancija stvarne revolucionarne prirode udruženog rada i na njemu zasnovane neposredne socijalističke demokratije. Čak i onda kad nužan »korak napred — dva koraka nazad« u procesima artikulacije i sinteze samoupravnog pluralizma interesa, demokratski centralizam potvrđuje svoju revolucionarnu prirodu. Njegova dosledna primena ne pretvara stavove u dogmu, već, naprotiv, iz svakog demokratski usvojenog i sprovedenog takvog stava i zadatka, ili politike, izvlači nova iskustva za akciju, utvrđuje nove motive i spremnost za preispitivanje i kritičku ocenu akcije. On, dakle,

jača snagu organizacije samo kad se dosledno ostvaruje i kad se kritički valorizuje ostvareno. Bez te dijalektike demokratski centralizam se može pretvoriti u dogmu, osušiti vitalne sile organizacije, blokirati inicijativu klase i radnih ljudi, slabiti predvodničku i akcionu snagu organizacije SK i mrtviti njene idejno-teorijske potencijale i mogućnosti. Na taj način razrešavanje protivrečnosti uloge OO SK i članstva u uslovima ispoljavanja samoupravnog pluralizma interesa upravo se nalazi u akciji, i to na dvostruk način: a) određenjem OO SK prema ispoljenom samoupravnom pluralizmu interesa i b) ostvarivanjem samoupravnog pluralizma interesa u okvirima konkretno-istorijskih interesa radničke klase.

Polazeći od prirode udruženog rada i mesta osnovnih organizacija udruženog rada u celokupnom načinu proizvodnje i društvenih odnosa, glavna bitka za artikulaciju interesa i sintezu samoupravnog pluralizma interesa upravo se vodi i dobija u bazi društva. Ovu tezu nećemo dalje elaborirati, mada treba reći da OOUR mora postati ona osnovna ćelija rada i života u kojoj udruženi proizvođači stvarno vladaju uslovima i rezultatima rada. To je, uostalom, nezamenjiv uslov sinteze interesa u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja.

Razrešavanje odnosa u bazi društva još uvek ne znači automatizam u razrešavanju interesa u okvirima društveno-političkih zajednica, odnosno u okvirima Jugoslavije. S aspekta teme o kojoj raspravljamo, ostvarivanje demokratskog centralizma u SKJ, kako je već definisano u Statutu SKJ, i u onoj meri u kojoj će se dalje obogatiti kao fundamentalni princip organizovanja i delovanja SKJ u okviru priprema za Jedanaesti kongres, sve više je nezamenjiv uslov razrešavanja »konflikta uloga« u ponašanju komunista-članova delegatske Skupštine SFRJ, ili drugih organa i tela i na nivou federacije. U svim tim institucijama ,polazeći od principa demokratskog centralizma, komunisti *ne zastupaju nikakve posebne interese republika i pokrajina*. Ta se »posebnost« u određenim situacijama može javiti kao *parcijalni interes*, recimo, jedne grane, grupacije, ili neke složene organizacije udruženog rada. Naravno, taj se interes može pojaviti u procesima odlučivanja i u delegatskoj Skupštini SFRJ, ali se on, po našem mišljenju, može realizovati samo u onoj meri u kojoj izražava konkretno-istorijske interese radničke klase, to jest ukoliko se svojim sadržajem može identifikovati kao interes celine revolucionarnog pokreta u nas. U ovoj instituciji, a mogli smo, primera radi, uzeti i neku drugu na nivou federacije, dolazi do izražaja dijalektička veza principa demokratskog centralizma u SKJ i principa dogovaranja i sporazumevanja. I jednim i drugim principom ponašanja u odlučivanju obezbeđuju se demokratičnost, slobodno ispoljavanje pluralizma samoupravnih interesa, ali se ovde komunisti javljaju kao organizovana idejna snaga, koja na svakom punktu odlučivanja u društveno-političkom sistemu zastupa demokratski utvrđenu politiku i stavove SKJ, do kojih se, naravno, dolazi uz punu ravnopravnost

i odgovornost Saveza komunista republika i pokrajina. Utoliko više što su oni istodobno, po Statutu SKJ, odgovorni za demokratsko izgrađivanje politike i stavova SKJ, ali i za njihovo dosledno sprovođenje. To je objektivna mogućnost jačanja integrativnih veza i procesa u udruženom radu, u radničkoj klasi i društvu u celini. Svakako da nosilac tog procesa nije samo Savez komunista, ali je njegovo delovanje na principu demokratskog centralizma, u uslovima ispoljavanja samoupravnog pluralizma interesa, snažna integrativna sila, koja postaje svest najširih slojeva udruženih proizvođača. Samim tim je onda i materijalna sila.

Dokazujući da principi sporazumevanja i dogovaranja u društveno-političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja nisu inkopatibilni demokratskom centralizmu u SKJ, ali, isto tako, da oni ne mogu zameniti ovaj princip u Savezu komunista, pokušali smo da ukažemo na problem o kome se, po našem mišljenju, nije dovoljno vodilo računa ni u teorijskim raspravama o sistemu i ulozi SKJ, niti u analizi iskustva i uopštavanju efekata prakse. Njeno bogatstvo otvara mogućnosti daljeg teorijskog promišljanja razvoja SKJ kao avangarde radničke klase u socijalističkom samoupravljanju, koje jeste i ostaje specifičan izraz diktature proletarijata.

Gojko Stanič

Kadrovski ili masovni Savez komunista – stvarna ili izmišljena dilema

Pitanje kadrovskog ili masovnog Saveza komunista Jugoslavije ponovno je postalo aktuelno povodom priliva 600.000 novih članova SK od Devetog kongresa SKJ do danas. Neki tvrde da postavljanje toga pitanja predstavlja izmišljenu, nerealnu dilemu, da za to nema nikakvog razloga. A drugi naglašavaju: »Poznato je da Savez komunista Jugoslavije nije kadrovska, ali ni strogo masovna partija.«[1]

Dilema je, kao ozbiljno pitanje, istaknuta na savetovanju mesnih organizacija SK velikih gradova u Ljubljani, novembra 1977, i ovako je formulisana: »Da li ćemo Savez komunista dalje izgrađivati kao avangardnu kadrovsku organizaciju, dakle kao društveno najsvesniju borbenu manjinu, odnosno komunističko jezgro unutar klase, ili ćemo ga, uključivanjem u njegove redove sve većeg dela radničke klase i radnih ljudi, postepeno, i tako reći nehotice, pretvarati u masovnu političku partiju?«[2]

---

[1] Mirko Galić, *Pristalice u partiji*, VUS, br. 1334, 3. decembra 1977.

[2] Vinko Hafner, referat, savezno savetovanje »Kretanje članstva SK i njegova socijalna struktura«, Ljubljana, novembar 1977, str. 6—7.

Drug Hafner se na tom savetovanju opredelio za očuvanje kadrovskog karaktera SK, onako kako to predviđa Statut. Postavio je pitanje odnosa masovnog SK prema Sandikatu i skrenuo pažnju na mogućnost da masovni SK apsorbuje sav politički život u radnom kolektivu. Rekao je takođe da u nekim sredinama, kako izgleda, u politici prijema ima sektaštva, uskrogrudnosti, a da se u drugima u SKJ vrlo široko, verovatno i mimo kriterijuma Statuta, primaju novi članovi.

Pregled udela članstva SK među stanovništvom i zaposlenima u društvenom sektoru u 1976.

	% članova SK među stanovništvom	% članova SK među zaposlenima
Bosna i Hercegovina	5,5	23,7
Crna Gora	9,5	32,3
Hrvatska	5,8	16,4
Makedonija	5,3	19,0*
Slovenija	5,1	10,7
Srbija — uže područje	7,5	21,2**
Kosovo	4,5	30,1
Vojvodina	8,2	25,2
SFRJ	6,7	21,6

* podatak za 1975.
** podatak za 1974.

Učestvujući na tom savetovanju u diskusiji Vlado Janžič je rekao da bi »omasovljavanje SK, s jedne strane, a sektašenje i njegovo sužavanje na usku kadrovsku partiju, s druge, na dostignutom stepenu našeg razvitka predstavljalo kočnicu bržem razvoju samoupravnih socijalističkih odnosa... da će SK i dalje brojčano jačati... da on nikada u stvari neće biti partija većine sve dok mora da ostvaruje vodeću, avangardnu, kohezionu ulogu u radničkoj klasi i društvu«.[3]

O tome je u diskusiji govorio i Ali Šukrija: »Mi ne težimo za tim da imamo kadrovsku partiju , kakva je ona bila pre i u toku rata. Kad smo ušli u revoluciju, u oružani ustanak, KPJ je imala dvanaest hiljada članova. Danas ih je u SKJ više od milion i po. Ali ne bih rekao da hoćemo masovnu partiju u koju može svako da uđe, da se jednostavno registruje kao član.«[4]

Sudeći po tim ocenama i stavovima, svakako se može istaći da su to stvarno značajna pitanja, naročito ako se imaju na umu neke sredine koje se zatvaraju — na primjer, 30% osnovnih orga-

[3] Vlado Janžić, izlaganje u raspravi na saveznom savetovanju »Kretanje članstva SK i njegova socijalna struktura«, Ljubljana, novembar 1977, diskusija, str. 203.

[4] Ali Šukrija, izlaganje u raspravi na saveznom savetovanju »Kretanje članstva SK i njegova socijalna struktura«, Ljubljana, novembar 1977, diskusija, str. 151.

nizacija SK nije za godinu dana primilo nijednog člana SK — i one koje mimo statutarnih kriterijuma primaju članove SK čim pojedinci izraze želju da stupe u organizaciju. I zato u takvim osnovnim organizacijama SK postoji jezgro aktivista uz pasivnu većinu članstva. Prirodno je stoga pitanje razmotriti sa više stanovišta.

1. Šta znači kadrovska organizacija u uslovima delovanja SK kao vodeće idejno-političke snage u okviru sistema socijalističkog samoupravljanja?

2. Kako se grupiše članstvo s obzirom na nivo i intenzitet aktivnosti?

3. Kakvo značenje ima preuska ili masovna organizacija za unutrašnje odnose u SK i za identitet revolucionarne avangarde u odnosu prema radničkoj klasi?

Izmena kriterijuma kadrovskog karaktera SK

Hteo bih odmah na početku da kažem da ne vidim nikakvog razloga niti smatram umesnim da se menjaju Statutom utvrđeni kriterijumi članstva SKJ u pogledu njegovih prava i obaveza. Tim kriterijumima su definisani kako SK tako i članovi kao *revolucionarno teorijsko jezgro* radničke klase i radnih ljudi *u akciji* u okviru sistema socijalističkog samoupravljanja. Dakle, u pitanju su ljudi koji se u akciji, u praksi, ne samo na rečima, izdižu na nivo »klase za sebe«, na nivo aktivnih socijalista-samoupravljača, na nivo samodelatne klase. Oni koji su to stvarno, čine društvenu, istinsku osnovu SK, i samo bi se takvim pravim komunistima smeo brojčano jačati Savez komunista.

Priroda socijalističkog društva, kao prelazne društveno-istorijske formacije, sa zatečenom proizvodnom, ekonomskom, političkom i kulturnom zaostalošću radničke klase i drugih radnih slojeva, još ne omogućava da se proletarijat u celini izdigne na nivo revolucionarne avangarde. To može postići samo manji deo, najsvesniji, organizovani i revolucionarni deo radničke klase. Klasa sama — ovo teorijsko saznanje potvrđuje celokupna istorija socijalizma — nije sposobna da bez političke organizacije bude neposredno, spontano i kao celina revolucionaran subjekt istorije.

Ako bismo, dakle, prihvatili koncepciju masovnog SK, time bismo negirali ovaj nužni identitet SK, jer bismo prevideli protivrečnost između revolucionarne delatnosti i spontanosti radničke klase, koja je sposobna da se izdigne samo do pragmatične borbe za socijalno-ekonomska prava, a nije u stanju da se bori za istorijski interes radničke klase, za interese celine pokreta u delovima pokreta.

Međutim, u sistemu socijalističkog samoupravljanja u prvom planu se nalaze ovi zadaci SK s kojima se u akciji — dakle ne formalno — razvijaju i učvršćuju kriterijumi osnovnih odlika članstva:

— *strategija revolucije*, to jest sposobnost članstva da u *svakoj osnovnoj samoupravnoj zajednici stvaralački* — na osnovu marksizma — deluje, kako na razrešavanje problema te sredine tako i opštih društvenih pitanja, kao nosilac revolucionarne strategije;

— *zastupanje i shvatanje interesa celine pokreta u delovima pokreta*, to jest sposobnost, moć članstva da se, radi interesa celine revolucije, odrekne partikularističkih i egoističkih interesa; članovi su samo jednaki među jednakima, to jest aktivisti sa većim obavezama;

— *sposobnost otkrivanja reakcionarnih tendencija i delovanja*, to jest idejno-politička osetljivost i odgovornost članova SK za odbranu tekovina socijalizma i za suprostavljanje delovanju birokratskih; tehnokratskih i drugih reakcionarnih snaga;

— *idejni i politički samoupravno-socijalistički aktivizam SK*, što znači da članovi SK moraju biti, na osnovu utvrđene politike SK, nosioci idejne borbe i dosledni i uzorni aktivisti u realizaciji prihvaćene politike SK, i to među radnim ljudima, u masovnim društveno-političkim organizacijama i u samoupravnim organima.

Naravno, time nismo iscrpli spisak zadataka SK niti istakli sve nužne kvalitete člana SK, ali smo upozorili na one najbitnije njihove odlike u savremenim uslovima delovanja SK.

Jedino se, na temelju tih zadataka i kriterijuma, može ocenjivati konkretna praksa osnovnih organizacija SK, koje su po Statutu odgovorne za politiku prijema članstva.

One osnovne organizacije SK koje ne uspevaju da obuhvate sve istinske aktiviste socijalizma i samoupravljanja u SK možemo optužiti za sektaštvo, elitističko ponašanje, a one osnovne organizacije SK koje imaju članove koji ni u čemu nisu iznad nivoa spontanosti klase možemo kritikovati za to što su prouzrokovali da se revolucionarna suština SK utopi u spontanu aktivnost klase, i da su time Savez komunista sprečili da deluje kao vodeća idejno-politička snaga.

Deformacija SK u smislu njegove masovnosti ili elitizma je značajno pitanje i zato što se njima u praksi nužno izobličava delovanje načela demokratskog centralizma. Jer on pretpostavlja inicijativno, aktivno članstvo, kao osnovu demokratske dimenzije toga načela, i sposobno delatno vođstvo, kao izraz centralističke dimenzije toga principa.

One osnovne organizacije koje su dobile masovni karakter deformišu se u organizacije koje pasivno, poslušno čekaju na inicijativu viših foruma, jer same u sopstvenom članstvu ne nalaze snagu za političku inicijativu, ili nju preuzima manjina aktivnih komunista u takvoj organizaciji. Neretko možemo čuti: »Akcije ostaju na manjini članova, većina često je po strani, decenijama se ne zna šta deo članova misli o nekim problemima.«

Takva masovna organizacija je i nemoćna, ako, na primer, znatan broj komunista jednostavno ne izvršava odluke SK i tako blokira aktivnu manjinu članova SK.

Naprotiv, sektaška, elitistička osnovna organizacija SK, ona koja prepušta samima sebi mnoge aktiviste, ne omogućava da se njihova inicijativa i njihova aktivnost sliju u jedinstvenu aktivnost SK. Isto tako, takva osnovna organizacija se u akciji ne može oslanjati na svoje stvarno komunističko zaleđe, što joj otežava izvršavanje političkih zadataka Saveza komunista.

Članova Saveza komunista će biti sve više

Međutim, SKJ *mora nužno pridobijati sve više članova visokih kvaliteta — mora, dakle, postati brojniji,* a ipak očuvati svoj izmenjeni, ali kadrovski karakter.

Društveni uslovi u kojima danas deluje SKJ mnogo se razlikuju od onih pre 40 ili 30 godina. Pre svega, tridesetogodišnje učvršćivanje socijalizma na samoupravnom putu je omogućilo da se veoma snažno razvije samodelatnost klase, da se stvarno sve više ljudi svesno zalaže za socijalizam i samoupravljanje.

Tako je članstvo SKJ, a to je rezultat i uspešnog učvršćivanja socijalizma, poraslo na kraju 1977. na više od 1,600.000 članova, odnosno obuhvatilo je oko 7% stanovništva SFRJ, a iznad 17 godina 9,3%, dok je KP Sovjetskog Saveza imala 1974. godine u svojim redovima oko 6,3% stanovništva, KP Kine 1976. oko 4,3% i KP Italije 1977. godine oko 3,3% stanovništva. KP Jugoslavije je, dakle, jedna od najmasovnijih komunističkih organizacija, što takođe na izvestan način svedoči o identičnosti politike SK sa stvarnim istorijskim težnjama radničke klase i naroda i narodnosti Jugoslavije. Od zaposlenih u društvenom sektoru bilo je krajem 1977. godine u SKJ oko 21,6%.

Veća masovnost članstva SK je povezana i sa zadatkom da SK stvaralački deluje u okviru svake osnovne samoupravne zajednice i neposredno na zborovima radnika i građana. U uslovima uvođenja neposredne demokratije važno je da SK ima sve više aktivnih članova upravo u svakoj sredini. A još 1977. u više od 8.000 radnih organizacija nije bilo organizacija SK, a također ni u dve trećine sela. Zaista, krupan problem je i mali broj nekvalificiranih i polukvalificiranih radnika u SK: u 1977. godini od ukupno 1,800.000 radnika te kategorije bilo ih je u SKJ samo oko 100.000. Upozoravamo na izrazito nepovoljan brojčani odnos između članova SK i nečlanova, naročito kod nekih kategorija radnika u materijalnoj proizvodnji.

Masovnost SK je značajno pitanje i sa stanovišta sposobnosti SK da se suoči s najraznovrsnijim idejno-političkim proble-

mima svih područja društvenog života. Zato on u svojim redovima mora imati članove svih zanimanja, svih segmenata udruženog rada.

Pitanje masovnosti SK javlja se u još jednom vidu. Empirijske analize pokazuju da pripadnost SK povratno utiče na članove da budu društveno-politički aktivniji od drugih građana. Zato je određena otvorenost, naročito, prema mlađim ljudima, umesna. U našim uslovima treba da se ustali praksa da je relativno lako postati član SK, ali teže u njemu ostati. Lenjin je, imajući na umu tadašnje prilike u Sovjetskom Savezu, tvrdio da je bolje da su u KP samo pravi komunisti i da je povoljnije ako je više komunista izvan KP. Dakle, Lenjin se veoma odlučno zalagao za partiju profesionalnih revolucionara.

Odmah posle oktobarske revolucije silno se povećao pritisak onih što su želeli da budu primljeni u KP Sovjetskog Saveza. U njene organizacije su ušli i karijeristi. Lenjin je tada pokrenuo pitanje »čistki« i pri tom naglašavao ulogu nepartijskih masa kao onog faktora koji ume da razlikuje poštene i odane komuniste od onih koji su se »zakomesarili«, »zabirokratisali«, »zalepili«, koji sebi krče »put ka vlasti«. On poziva na »čistku«: »Partiju treba očistiti od varalica, od birokratizovanih, nepoštenih, labavih komunista i od menjševika koji su prefarbali svoju »fasadu«, a u duši ostali menjševici.«[5]

Lenjin, doduše, ističe značaj ocene nepartijskih masa, ali upozorava i na to da se sve sugestije masa ne mogu prihvatiti, jer one u teškim vremenima često zapadaju u raspoloženja koja su sve pre nego napredna.

Pitanje »čistke«

Mislim da najveći problem za SKJ nisu oni njegovi članovi koje označavamo kao pasivne, saputnike, posmatrače. Mnogo veći problem su karijeristi, koji se najčešće javljaju u onim profesionalnim grupama gde se zahteva zadovoljenje moralno-političkog kriterijuma. Posebno bode oči i kompromituje SK prijem u SK onih koji time žele da obezbede stabilnost na vodećim mestima. Oportunizam i liberalizam osnovnih organizacija SK u takvim slučajevima najviše ih kompromituju i stvaraju uslove za pojačanu moć birokratskih i tehnokratskih snaga u SK, a time i za pojave frakcionaštva i akcionog nejedinstva SK.

Protiv takvog članstva, koje se »pogospodilo«, postavlja se i aktuelizuje pitanje »čistke«, u kojoj bi moralo imati vidnog udela ne samo članstvo SK već, pre svega, i radni kolektivi, Sindikat,

---

[5] Lenjin, *O čistki partije*, u: V. I. Lenjin, *Dela* (na ruskom), treće izdanje, tom 27, str. 12—13.

Savez socijalističke omladine i građani u mesnim zajednicama. Treba pomenuti i to da danas KP Kube tu praksu primenjuje kao stalnu.

Pošto je SK nesumnjivo centralna politička snaga socijalizma i samoupravljanja i pošto ga kao takvog nagriza rak-rana »pogospođenih« članova SK, ovo se nameće kao ozbiljan problem. Zato je bitno obezbediti obavezno učešće nečlanova prilikom prijema u SK.

Kadrovsko-masovni SK — kao stanje prakse

Ne raspolažemo potpunim informacijama o kadrovskom ili masovnom karakteru SK. Nije još razvijena ni metodologija takvog istraživanja. Međutim, sa stanovišta zadataka SK i kriterijuma, s obzirom na stupanj i intenzivnost aktivnossti i na stupanj uticaja članova, mogle bi se istraživati sledeće tipične grupe:

1) bivši, ali još pozitivni članovi društva (ukupno bivših članova SKJ ima oko 841.000 i može se postaviti hipoteza da oni većinom i dalje podržavaju politiku SK);

2) pasivni članovi SK, posmatrači;

3) članovi SK koji lično realizuju politiku SK, ali ne utiču u tom smislu na svoju sredinu;

4) aktivisti u osnovnoj samoupravnoj zajednici;

5) aktivisti koji se angažuju i u opštini;

6) aktivisti koji se angažuju i u republici i federaciji;

7) privremeni profesionalni politički radnici — članovi SK;

8) teoretičari i stratezi Saveza komunista.

Ova tipologija može jedino biti polazište empirijskog istraživanja i obuhvata samo bivše i sadašnje članove SK. Razume se, time snage aktivista socijalizma još nisu iscrpene. U mnogim sredinama bismo tim snagama mogli priključiti i nečlanove koji istupaju sa pozicija politike SK, a neki su dosledni nosioci politike SK u akciji, kao i članovi.

U SK se u praksi oblikuje uže čvrsto revolucionarno aktivističko jezgro članova SK. Podaci za 1973. godinu za Sloveniju o broju funkcija pružaju sledeću sliku:

46% članova je bilo bez funkcija,

43% članova je imalo 1—3 funkcije,

10% članova je imalo 4—6 funkcija,

2% članova je imalo 7 i više funkcija.

Pri tom je u SK Slovenije u 1973. godini na svakog radnika dolazila po 1 funkcija, na svakog službenika po dve, na svakog vodećeg radnika i na one sa srednjim obrazovanjem po četiri i po, na svakog stručnjaka više od po pet, a na svakog vodećeg člana SK gotovo po sedam funkcija. Radnici su svi zajedno vršili svega

12.000 funkcija, službenici 18.700, zaposleni sa srednjom stručnom spremom i vodeći radnici 59.000, stručnjaci 27.000, a vodeći članovi čak 47.000 funkcija.

A u pogledu nivoa na kome se vrše funkcije, stanje je sledeće: 49% svih funkcija članovi su obavljali u osnovnim samoupravnim zajednicama, 22% u opštini, a samo 3% u republici i federaciji. Pri tom su u osnovnim samoupravnim zajednicama najaktivniji bili radnici, zaposleni sa srednjom stručnom spremom, vodeći radnici i službenici, a na višim nivoima društvene organizacije više su se angažovali stručnjaci i vodeći članovi SK. Razume se, sada se situacija, s uvođenjem delegatskog sistema i drukčijom kadrovskom politikom SK, već izmenila.

Funkcije su samo jedan od indikatora utvrđivanja pomenute tipologije članstva SK i, naravno, ne pružaju dovoljno podataka o svim relevantnim vidovima kadrovskog ili masovnog karaktera organizacija SK.

Uz uže aktivističko jezgro, u kome očigledno dominira socijalistička inteligencija, oblikuje se i širi deo članstva koji se delimično podudara i preplиće s delom radničke klase koji nije organizovan.

Veoma je karakteristično da su, na primer, oni članovi koji napuštaju SK praktično svi bez funkcija, a prethodno su se pasivizirali. To, po pravilu, važi za one koji su svojom voljom napustili SK Slovenije (u godinama 1973—1975, a od njihovog ukupnog broja 98—99% nije imalo funkcija). S druge strane, SK prima nove članove koji, po pravilu, imaju manje funkcija nego sadašnji.

Prema tome, *SK deluje na tom svom poslu izrazitije kao masovna organizacija koju pojedinci napuštaju ako im politika SK ne odgovara i u koju dolaze ako se slažu s praktičnom, a ne samo deklarisanom politikom SK.* Zato *kretanje članstva predstavlja vrlo osetljiv indikator za utvrđivanje stvarne uspešnosti neke osnovne organizacije SK ili pak SKJ u celini.* Tu tezu smo podrobnije obrazložili već u drugim napisima, pa ovde pominjemo samo one aspekte koji su značajni za pitanje masovnog karaktera SK.

Očuvanje kadrovskog, ali sadašnjim uslovima prilagođenog karaktera SKJ, dakle, postavlja se pred nas kao stvarno ozbiljno pitanje, koje zaslužuje punu političku pažnju. Bez sumnje, na Jedanaestom kongresu SKJ treba ukazati na neposrednu odgovornost osnovnih organizacija Saveza komunista za njegovo pravilno rešavanje.

Diskusija

Aleksandar Grličkov: Samoupravljanje je dijalektički vezano za ulogu subjektivnog faktora

Otvarajući ovaj naučni skup u ime organizatora, redakcije časopisa »Socijalizam«, organa Saveza komunista Jugoslavije, želim da zahvalim svim učesnicima na odzivu i izrazim uverenje i nadu da će naš dijalog značiti doprinos daljem teorijskom produbljavanju i praktičnom osmišljavanju mesta i uloge Saveza komunista Jugoslavije u daljem razvoju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Želja je redakcije časopisa »Socijalizam« da — u saradnji sa Institutom za međunarodni radnički pokret, sa Marksističkim centrom CK SK Srbije i časopisom »Teorija i praksa« iz Ljubljane — ovom naučnom raspravom dâ svoj prilog javnoj diskusiji koja se i o ovoj temi vodi u Savezu komunista, u našem društvu, u sklopu priprema za Jedanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije.

Kao revolucionarni pokret, krenuli smo putem daljeg produbljavanja i osmišljavanja demokratskih sadržaja našeg društva, celokupnog sistema socijalističkog samoupravljanja. Razume se,

dalji razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja nerazdvojno je dijalektički povezan sa mestom i ulogom svih svesnih subjektivnih socijalističkih snaga, posebno Saveza komunista.

Nema sumnje da je reč o složenom pitanju koje treba da prati krupne promene što su nastale i nastajaće u našem društvu na putu njegove što potpunije demokratizacije i razvoja individualnih i kolektivnih ljudskih sloboda, više i dalje od onih koje je sadašnja civilizacija ostvarila.

U traganju za pravim mestom i ulogom subjektivnih socijalističkih snaga, a time i Saveza komunista, nas ne zaokuplja dilema da li treba ili ne da jača vodeća uloga Saveza komunista, već kako tu svoju sve veću ulogu treba da on ostvaruje u novim uslovima. Uslovima u kojima se centri političke moći sve više i konačno pomeraju od države i njenog aparata u samoupravni sistem, u razuđene samoupravljačke strukture udruženog rada u našem društvu.

Reč je o organizacijskim pitanjima, o pitanjima metoda političkog delovanja gde se Savez komunista ne javlja kao spoljna snaga izvan samoupravnog društva koja se nameće, diriguje nezavisno od raspoloženja, težnji i htenja radnih ljudi u udruženom radu. Stvar je u tome: kako obezbediti odgovarajuću saradnju Saveza komunista sa svim faktorima socijalističkog društva. Kako obezbediti demokratsku komunikaciju između svih subjektivnih socijalističkih snaga u društvu u udruženom radu. Kako na demokratski način razrešavati protivrečnosti i različitosti samoupravnih interesa.

Tragati za pravim mestom i ulogom Saveza komunista ne znači sužavati pitanja od interesa za Savez komunista, već suprotno. Ne postoji ni jedno društveno pitanje za koje nije zainteresovan Savez komunista. Reč je o tome: kako da utiče na njihovo razrešavanje na progresivnoj socijalističkoj osnovi. Razume se, tu svoju ulogu on ne može da ostvaruje političko-propagandnom aktivnošću, a u novim uslovima još manje preko državnog aparata. Svoju ulogu će SK efikasno ostvarivati u novim uslovima, kada odluke donose sami radni ljudi, organizovani u udruženom radu, u delegatskom sistemu, jedino ako uspostavi demokratsku saradnju sa svim faktorima u našem društvu, tamo gde se odluke donose: u samoupravnim organizacijama udruženog rada, u razuđenom delegatskom sistemu, skupštinkom sistemu, društveno-političkim organizacijama.

Ovo je put da Savez komunista bude u stalnom kontaktu sa radnim ljudima, a ne — manjina u društvu. »Savez komunista je idejna i politička avangarda radničke klase i izraz je jednog specifičnog kompleksa idejnog i političkog interesa te klase i svih radnih ljudi, pa je, prema tome, sastavni deo demokratskog pluralizma samoupravnih interesa, a ne neka politička snaga iznad ili izvan tih interesa« (E. Kardelj).

Za uspešno ostvarivanje ovakve svoje funkcije Savez komunista mora biti sposoban da nudi strateške i taktičke programe razvoja, praktična politička i ekonomska rešenja koja će biti prihvatljiva za razuđeni sistem samostalnih interesa ravnopravnih organizacija i zajednica. Da ih zajedno sa njime izgrađuje. Udružen sa radnim ljudima u političkom i ekonomskom sistemu samoupravne demokratije, SK jedino može demokratski da ostvaruje svoju idejno-političku funkciju i da se time stalno javlja kao idejno-politička snaga većine.

Spremnost da na ravnopravnoj demokratskoj osnovi traži rešenja za razvoj društva sa svim radnim ljudima, spremnost da nudi praktična politička i ekonomska rešenja, spremnost da odstupi i koriguje svoje stavove kada su u pitanju druga i bolja rešenja — osnovne su pretpostavke da svoju vodeću idejno-političku ulogu ostvaruje demokratski i efikasno. Razume se da se sama po sebi razume i spremnost na odlučnu borbu protiv svih stvarnih neprijatelja socijalizma, socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti socijalističke federativne Jugoslavije.

Za nas, jugoslavenske komuniste, ovo nije nova ideja niti nova revolucionarna praksa. Reč je o radikalnom ostvarivanju kursa i politike koja ima svoju tradiciju, koja je zapisana u Programu Saveza komunista Jugoslavije, novom Ustavu, u rezolucijama Desetog kongresa. Reč je o kontinuitetu jedne politike koja se razrađuje i prilagođava novim uslovima.

Raspravljajući o ovoj temi »Savez komunista Jugoslavije u savremenim uslovima razvoja socijalističkog samoupravljanja«, mi ne možemo mimoići i pitanje funkcionisanja smisla i sadržaja principa demokratskog centralizma. Razume se da se i u novim uslovima mi ne odričemo demokratskog centralizma, već težimo i njegovom prilagođavanju revolucionarnoj praksi. Prilagođavanju koje je usmereno na demokratizaciju odnosa u samom Savezu komunista, kao bitne pretpostavke za ostvarivanje demokratizacije društva u kome se Savez komunista javlja kao demokratska idejno-politička snaga i, obratno, demokratizacija društva, jačanje demokratske odgovornosti Saveza komunista u društvu jačaće i razvijaće i demokratske odnose u Savezu komunista na principu stvarnog, istinskog, demokratskog centralizma. Zbog toga praktičnoj primeni demokratskog centralizma u životu Saveza komunista treba pokloniti punu pažnju i u našoj današnjoj raspravi.

Kada raspravljamo o ulozi Saveza komunista u razvoju socijalističkog samoupravnog sistema, zapravo raspravljamo i o liku komuniste, o njegovom moralu, o njegovoj etici.

Kao što proces razgrađivanja etatizma ne vodi automatski u socijalističko samoupravljanje, tako isto i socijalističko samoupravljanje ne nudi gotov kodeks međuljudskih odnosa zasnovanih na humanizmu, na socijalističkoj samoupravnoj etici i moralu. Talasi malograđanskog morala, talasi netrpeljivosti, egoizma,

bezobzirno zadovoljavanje ličnih ambicija u borbi za vlast ili u borbi za bogaćenje — brana su razvoju socijalističke samoupravne demokratije.

Želimo da stvorimo, i stvaramo, društvene uslove u kojima će se formirati novi lik radnog čoveka, novi lik komuniste koji neće biti ni konformist ni čovek koji će dopustiti da ga malograđanska baruština omalovažava kao čoveka komunista i internacionalistu. Stvaramo društvene uslove u kojima će radni čovek, u kojima će komunista biti slobodan, imati pravo na svoju savest, a neće se pogađati sa njom. Prema tome, moramo izgrađivati lik radnog čovjeka i komuniste koji će biti spreman i moralno sposoban da se žrtvuje za drugog, da ponese i podnese teret razvoja našeg socijalističkog društva u mukotrpnom procesu razvoja. Moramo izgrađivati lik komuniste koji neće biti zatvoren po svojim pogledima, u uske nacionalne okvire, već će se angažovati na punoj afirmaciji nacionalne ravnopravnosti i jednovremeno će biti internacionalista.

Ovo nisu sva pitanja koja su sadržaj teme što je na dnevnom redu. Nisam ni imao nameru, a ni mogućnost da o svim pitanjima iznesem svoje mišljenje. Iskoristio sam priliku, pozdravljajući vas, da iskažem neka svoja razmišljanja o temi.

S pravom se od nas očekuje doprinos koji će, na osnovi dosadašnjeg i dijalektičkog kritičkog duha, otvarati vizije budućnosti, otkloniti dileme, ukazati na puteve ostvarivanja mesta i uloge Saveza komunista u savremenim uslovima razvoja socijalističkog samoupravljanja.

Dozvolite mi, na kraju, da vam ponovo zahvalim na odzivu i naporima koje ste uložili i koje ćete uložiti za uspešno ostvarivanje ciljeva ovog naučnog skupa.

Fuad Muhić: SK se bori protiv odnosa partija — transmisije

Od 70-tih godina, nakon značajnih događaja kao što su bili Deveti kongres, a posle njega Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije, tema o ulozi Saveza komunista u samoupravljanju sigurno je zauzimala i određeno mesto u teorijsko-političkim razmišljanjima na Istoku i na Zapadu. Koliko je meni dostupno preko literature koju pratim, na Istoku je još uvijek primjetno jedno nepovjerenje prema našem modelu socijalizma, a pogotovu prema ulozi koju Savez komunista ima u samoupravnom sistemu.

Poznato nam je da su, s manjim ili većim intenzitetom, još uvijek prisutne kvalifikacije o tobožnjem revizionizmu; kvalifikacije koje se ponekad izravno izriču u sovjetskoj publicistici, a po-

nekad u publicistici drugih partija u istočnoj Evropi. Mislim da nema potrebe da posebno podsjećam na karakter takvog pisanja, koje je usredsređeno na to da naš Savez komunista i njegovu ulogu u samoupravljanju u određenoj mjeri diskvalificira kao historijski model socijalizma i da ga prikaže kao hibrid građanskog pluralizma i dosta nedefinirane uloge partije.

Zato smatram da je Savez komunista u borbi protiv takvih kvalifikacija, koje se sa spoljnopolitičkog plana prenose i na naše unutarnje prilike u obliku određenih ideoloških verzija i sugestija, neophodno poći od onih orijentacija prema kojima se Savez komunista, definirajući svoju ulogu u samoupravnom sistemu, nužno morao konfrontirati. Smisao svih takvih, najblaže rečeno, spoljnih sugestija svodio bi se, otprilike, na sistem partije bez samoupravljanja, odnosno vraćanja partije na model stare ljevice.

S druge strane, koliko smo mogli da pratimo reakcije i gledišta mnogobrojnih sredina sa Zapada (ovdje nemam u vidu komunističke sredine, već one koje se ponekad same nazivaju benevolentnim u odnosu na Savez komunista, ali čije su krajnje konsekvence za nas ipak neprihvatljive), čitava je dilema u pogledu uloge SKJ u samoupravnom sistemu svedena na to da li je moguće samoupravljanje u onoj dosta krutoj viziji, koja naš sistem još uvek posmatra kao jednopartijski sistem. Naime, da li je samoupravljanje moguće pod dominacijom jedne partije i da li ono, bez obzira na dobre želje same partije, u krajnjoj liniji nije samo fasada za razvijanje i prikriveno djelovanje partijskog voluntarizma, subjektivizma, ili onog što je, u jednom vrlo grubom izrazu, naša domaća ljevica nazvala antistaljinistički staljinizam. Mislim da Savez komunista i na ovu orijentaciju treba da odgovara, kao što je i do sada odgovarao, jer ona, po svojim krajnjim učincima, nije bitno različita od one koja je suprotna i teži negiranju uloge SKJ u samoupravnom sistemu.

S druge strane, ako se sad vratimo na naš unutrašnji plan, unazad nekoliko godina, primjetićemo da, po jednom našem zajedničkom generalnom uvidu, ovakva gledišta nisu mogla ostati bez refleksa i na neke unutarnje snage u našem Savezu komunista, i one koje se kreću van njega. Poznato nam je da je, na primjer, do 70-tih godina i nakon toga, kada su se ove tendencije kristalizirale kod nas, dugo vremena bila prisutna ideja o takvoj ulozi SKJ u samoupravnom sistemu koja bi omogućila, eksplicitno ili implicitno kazano, takozvanu izgradnju nacionalnih socijalizama, pod rukovodstvom republičkih saveza komunista, gdje bi uloga saveznog partijskog vrha bila isključivo funkcionalna, a ne i supstancijalna. Drugim riječima, republički savezi komunista bi, kroz sistem samoupravljanja, otprilike izgrađivali onu vrstu socijalizma koja određenim republikama u takvom viđenju najbolje odgovara.

To je, bar po mom uvidu, bila osnovna pretpostavka ideologije o nacionalnim socijalizmima, kao što su bili masovni pokret u Hrvatskoj i liberalizam u Srbiji, određene nacionalne težnje u

Bosni i Hercegovini i slične težnje u našim drugim sredinama. Dilema pred koju su nas ove tendencije htjele da dovedu svodila se na to da takozvana modernizacija partije može ići samo u pravcu nacionalno-republičkih partija.

Isto tako, oko tih važnih dilema, pred koje su nas pokušale staviti mnogobrojne antisamoupravne snage, ideja je bila i o unitarnom socijalizmu, odnosno o socijalizmu koji bi samoupravljanje eventualno zadržao u osnovnim ćelijama i segmentima društva, ali bi na globalnom planu, obnovio partiju moći ili moćnu partiju. Ne bih se želio igrati riječima, ali to u osnovi znači isto — partija moći ili moćna partija, tako da bismo imali jedan hibridni sistem između samoupravljanja i centralističke moći same partije. Tu su bile prisutne i druge ponekad vještački nametnute, dileme, ali su pitanja imanentno nametala sam razvitak našeg modela samoupravnog socijalizma. (Na njih se ne bih posebno osvrtao, jer ne bih želio da sagovornicima oduzimam dosta dragocjeno vrijeme.)

Smatram da se Kardeljeva studija o daljnjim pravcima razvitka našeg političkog sistema pojavila, ako mogu tako da kažem, u pravom trenutku. Očigledno je da ona ne sadrži ključ za sva moguća rješenja. Prije bih je ocijenio kao inspirativni povod za razmišljanje. Ali, ono središnje što je ta knjiga nabacila jeste svakako na koji način doista ulogu Saveza komunista Jugoslavije supstancijalno sadržinski utemeljiti u daljim perspektivama jugoslovenskog društva, naročito u odnosu na ona očekivanja koja ponekad krajnje maliciozno, a ponekad u smislu loše zabrinutosti, razmatraju perspektive takozvanog posletitovskog razdoblja naše povijesti.

Tu inspiraciju mislim da je prosječni jugoslovenski čitalac Kardeljeve studije doživio prije svega u razmatranju odnosa Saveza komunista ne samo prema čitavom samoupravnom sistemu, već i prema društveno-političkim organizacijama. Mislim da se u tome odnosu nazire i sadrži čitava bit problema koji se danas s pravom razmatra. Ako je taj odnos sve više imao onakav karakter kakav je i prije Kardeljeve studije bio generalno naznačen u našim dokumentima, a i u praksi, koja je vremenom sticala specifičnija utemeljenja, onda mislim da smo doista uspjeli da stvorimo od Saveza komunista jednu modernu partiju, koja ne djeluje preko ostalih društveno-političkih organizacija kao pukih transmisija, kao što su, da se ponovno vratim na teoretičare nove ljevice, htjeli da kod nas prikažu Socijalistički savez, Sindikat, omladinu. Sjećam se dobro i danas jednog od njih, koji je pisao i zahtijevao da napravimo jedan imaginarni eksperiment, pa da se postavimo tako kao da su momentalno ukinute ove društveno-političke organizacije, odnosno postavio je pitanje da li bi se i u tom slučaju stanje izmijenilo. Taj teoretičar je odgovorio da se postojeće stanje ne bi izmijenilo, jer te organizacije, navodno, ne-

maju nikakvu stavrnu funkciju. One su, tobože, samo dekoracija sistema, odnosno jedna različito razuđena od druge, ali je u njima uvijek prisutna partijska volja.

S druge strane, odnosom SKJ i drugih društveno-političkih organizacija u našem sistemu — ako ga riješimo onako kako je to kod Kardelja naznačeno — prevazići ćemo i očekivanja druge vrste, koja su nam poznata negdje iz 1972. godine, kada su o ovim društveno-političkim organizacijama, čak i pojedini istaknuti ljudi, htjeli raspravljati kao o konkurentskim političkim organizacijama. Bilo je riječi i o njihovom pretvaranju, naročito Socijalističkog saveza, u samostalne partije, koje bi svoju ideologiju mogle suprotstaviti partijskoj ideologiji, pa čak biti i naprednije od Saveza komunista. Drugim riječima, Savez komunista je trebalo potisnuti u pravcu određenih liberalističkih očekivanja na margine same istorije.

I zato smatram da će i današnja naša diskusija u jednom vrlo značajnom dijelu ispuniti svoju svrhu, naročito u vezi s tim pitanjem, ako svi zajedno pokušamo da damo svoje viđenje ovog pluralizma samoupravnih demokratskih interesa, kako je definirano i u Kardeljevoj studiji, a i u našim novim partijskim dokumentima. Da vidimo u čemu je to razgraničenje između građanskog pluralizma i politike čvrste ruke, odnosno da damo našu sugestiju na koji način to razgraničenje treba da doista stekne jednu istorijsku težinu, jednu istorijsku supstancijalnost. Da ne bude samo otprilike svedeno na jedan funkcionalni, već na sadržinski nivo. Zbog toga smatram da naš današnji sastanak treba da razmatra jednu doista vrlo ozbiljnu temu, bez obzira na to da li smo mi naučno-teorijski radnici ili političari, jer naš zadatak je da jednim slobodnim viđenjem pomenutog odnosa damo ono što društvo i javnost od ovog skupa očekuju.

Vladimir Goati: Nova relacija avangarda — radnička klasa

Nameravam da iznesem nekoliko sugestija koje se odnose na tematski sklop nagovešten u pozivu za današnju raspravu. Ukazaću prvo na jednu mentalnu inerciju, koja se tiče odnosa klase i revolucionarne partije, a ima značajne organizaciono-političke konsekvence. Ta inercija rezultira, po mom uverenju, pre svega iz činjenice da mi, u svojim razmišljanjima, model revolucionarne partije koja je zamišljena kao instrument borbe za političku vlast (model uske, zbijene kadrovske partije, koja predstavlja prvi talas juriša na »kapitalističku vtrđavu«), veoma često nekritički prenosimo u novu istorijsku situaciju, kada je ta partija već osvojila vlast, kada je kapitalistički sistem već razoren. Možda ne treba

ni naglašavati da se Marksova i Lenjinova koncepcija revolucionarne partije odnosi u najvećoj meri na revolucionarnu partiju koja je još u opoziciji, koja predstavlja interese eksploatisanih i obespravljenih proleterskih masa. Ta partija nastoji da u svojoj akciji destruira kapitalistički politički sistem i da se domogne političke vlasti. Iz Marksove i Lenjinove istorijske perspektive, razumljivo je što su nastojali da koncipiraju revolucionarnu partiju primerenu ostvarivanju upravo tog zadatka. Međutim, i dosta vremena nakon oktobarske revolucije, refleksija o proleterskoj partiji ostaje isključivo u horizontu partije koja teži zauzimanju vlasti. Opsesivna zaokupljenost problemima osvajanja političke vlasti, kao i težnja da se revolucionarna partija definiše u odnosu na te ciljeve, karakterišu misao i duh značajnih umova Treće internacionale.

Što se tiče proleterske partije koja je uspešno zauzela političku vlast, koja je, dakle, apsolvirala taj deo istorijskog zadatka i našla se u novoj situaciji, koja traži ne samo razaranje, već i konsolidaciju i odbranu stečenog, teorijski fond je neuporedivo siromašniji. Ono što je, na primer, dala i što daje teorijska misao istočnoevropskih socijalističkih zemalja o komunističkoj partiji na vlasti, ili rukovdećoj partiji, svakako ne treba odbaciti, ali treba primiti *cum grano salis*, jer je reč o društvima koja se razlikuju ne samo taktički već i strateški od socijalističkog samoupravnog društva. Model tih partija, naravno, funkcionalno je usaglašen s potrebama tih društava.

S druge strane, teorijska misao savremenih radničkih partija u kapitalističkim zemljama zaokupljena je, takođe, problematikom političke vlasti, bilo da je riječ o socijaldemokratskim partijama, koje se sve više pretvaraju u instrumente političkog održanja sistema predstavničke demokratije građanskog društva, ili pak o komunističkim partijama, od kojih se neke najveće već i približavaju vršenju vlasti. S obzirom na takvu situaciju, u koncipiranju avangradne partije u društvu, kakvo je samoupravno društvo, koje sve više gubi svoj politički karakter (ovde je reč o tendenciji koja ima svoje uspone i padove, a ne o postignutom stanju), neophodno je osloniti se na vlastite snage. Otuda proizlazi i neophodnost smelog traganja za originalnim rešenjem, kao i potreba stalnog demokratskog dijaloga, pa i produktivnih sporova o svim teorijskim i praktičnim pitanjima delovanja političke avangarde u uslovima samoupravljanja.

Bogatstvo teorijskog promišljanja o revolucionarnoj partiji koja još nije osvojila političku vlast, koja nije izvršila taj deo istorijskog zadatka, deluje snažno na naše shvatanje, sugestivno utiče na naša opredeljenja kada je reč o partiji u samoupravnom društvu, o Savezu komunista u savremenim uslovima. Usled te inercije, mnoge ocene, stavovi i ideje koje su primerene na partiju u određenim istorijskim okolnostima, nekritički preuzimamo kad je reč o partiji koja se nalazi u jednoj novoj, u velikoj meri različitoj situaciji. Delovanje tih stereotipa možemo, na primer,

uočiti ne samo u teorijskim radovima, već čak i u političkim tekstovima u kojima se najčešće naglašava potreba da Savez komunista deluje kao snaga revolucionarne promene — što je sasvim istinito — ali se pri tom zaboravlja da on, u nekim aspektima, mora biti i snaga konsolidacije, osiguravanja već ostvarenih progresivnih promena.

Mislim da je Edvard Kardelj u svojoj knjizi »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« uspeo da se suprotstavi toj inerciji i ukaže na bitna obeležja avangardne partije u uslovima samoupravnog društva. U toj knjizi, Kardelj raspravlja o partiji sa gledišta potreba radničke klase i samoupravnog društva. Značaj njegovog pristupa je ne samo u tome što je revolucionarna partija stavljena u instrumentalni odnos prema klasi — što u mnogim razmišljanjima i raspravama inače nije slučaj, jer se taj odnos svodi, redukuje na dimenziju partija—klasa, već i u tome što je autor imao u vidu konkretno jugoslovensko društvo u drugoj polovini sedamdesetih godina. Nakon Kardeljeve veoma smele i kritičke knjige, mislim da se naučna misao o partiji našla u delikatnoj situaciji, jer je nivo aspiracija podignut. Ona ne može da se zadovolji ponavljanjem opštih mesta, neospornih istina — jer od toga nauka nema nikakve koristi, a verujem ni Savez komunista — već mora smelo i kritički da zahvati izuzetno kompleksnu i značajnu problematiku.

Rekao bih nešto i o pitanju empirijske i teorijske svesti radničke klase u uslovima samoupravljanja, koje isto tako ima dalekosežne idejno-političke konsekvence. Retko se kad kod nas vodi rasprava o ideologiji SKJ a da se pri tom ne pomene Lenjinova tačna konstatacija da bez revolucionarne ideologije nema revolucionarne prakse. To je, u suštini, duboko istinita konstatacija, toliko istinita da je prihvataju i neki pisci na Zapadu koji nemaju mnogo veze s maksizmom. Međutim, zajedno s tom tačnom konstatacijom, često se bez novog promišljanja, nestvaralački, prihvata i Lenjinovo eksplicitno izraženo gledište o spontanoj svesti radničke klase, koja je neizbežno tredjunionistička, i o neophodnosti da se zbog toga revolucionarna ideologija, teorijska svest — kazano Lukačevom terminologijom — unosi sa strane u radničku klasu. Mislim da je to pitanje u središtu tematike o kojoj danas vodimo raspravu, jer su odgovorom na njega, a da toga nismo dovoljno svesni, unapred determinisani *i* mnogi drugi stavovi i opredeljenja. Redukovanjem spontane svesti jugoslavenske radničke klase na tredjunionističku, jeste izvor, vrelo iz koga crpe snagu i tendencija, gledište o starom tipu uske, zatvorene partije profesionalnih revolucionara.

Od jasnog i principijelnog odgovora na to pitanje, presudno zavisi sistem organizaciono-političkih veza između klase i partije. Pozitivnim odgovorom na to pitanje, to jest odgovorom na pitanje da li je spontana svest radničke klase i u uslovima samoupravljanja neizbežno tredjunionistička, znači *eo ipso* i definisanje odnosa partije i klase, u kome je partija jedino svesni, aktivni

i stvaralački član tog odnosa, dok radnička klasa predstavlja puki ljudski supstrat, sirovi materijal, koji svojom snagom i brojem omogućava ostvarenje partijskih ideja. Time je onda, *a priori*, rešeno i pitanje metoda rada partije, a dilema da li delovati kroz klasu i s klasom, ili izvan i iznad klase u stvari je imaginarna. Odgovorom na to pitanje unapred je rešeno i to da li partija treba da bude uska, kadrovska, ili pak brojna i široka, s velikim procentom pripadnika klase u svojim redovima.

U stvari, nemoguće je izaći iz jednog kruga vrteći se stalno u njemu. Stoga, mislim, da dalekosežnu ocenu o neizbežno tred-junionističkoj svesti radničke klase treba locirati u istorijski period u kome je ta ocena data. Ona je realno izražavala uslove politički potlačene, malobrojne i polupismene radničke klase Rusije početkom ovog veka, veoma različite od jugoslovenske radničke klase, koja je politički vladajuća, brojna i obrazovana i koja, uz to, ima za sobom decenije delovanja u samoupravljanju. Bilo bi svakako pogrešno na osnovu ovoga danas potpuno negirati razmak između klase i avangarde koji bi u isto vreme značio i negiranje potrebe za avangardom. Preterano bi, drugim rečima, bilo tvrditi da empirijska svest savremene jugoslovenske radničke klase potpuno odgovara teorijskoj svesti. Uveren sam, međutim, da je jugoslovenska radnička klasa, u svom istorijskom praksisu, stekla neuporedivo viši stepen samosvesti, što je dovoljno barem za stavljanje novog naglaska na relaciju radnička klasa — partija, u kojoj je klasa neuporedivo samostalnija i uticajnija, a partija u većoj meri instrument u njenim rukama, sredstvo za izražavanje klasnih interesa. U najmanju ruku bi se moglo reći da u savremenim uslovima jugoslovenskog društva, Savez komunista ne deluje samo kao instrument unošenja spoljne revolucionarne svesti, već i kao organizacija koja prikuplja i sređuje elemente revolucionarne svesti koje jugoslovenska radnička klasa emituje u svom praksisu. Mislim da se ova kapitalna činjenica nedovoljno uzima u obzir u raspravama o položaju i ulozi SKJ u uslovima samoupravljanja.

Naravno, zadatak Saveza komunista nije samo u tome da prikuplja i sređuje stavove i htenja radničke klase, jer se avangarda ni u uslovima samoupravljanja ne može svesti na pukog hroničara i registratora društvenih zbivanja, već i u tim uslovima mora biti organizacija koja idejno-teorijski prednjači, koja anticipira i usmerava akciju radničke klase. Ako se odnos klasa — partija postavi na ovaj način, onda se u novom svetlu postavlja i problem ideološke elaboracije kojom revolucionarna partija odgovara na nova društvena zbivanja i procese, kojom ona otvara nove perspektive i mogućnosti revolucionarnog preobražaja i kojom postojeće približava mogućem i poželjnom.

Ideološka elaboracija ima izuzetno veliki značaj za organizaciju koja ,kao Savez komunista, pretenduje da bude idejna i teorijska avangarda, svest koja prednjači i koja na osnovu toga

usmerava i podstiče dalje društvene procese. Ta ideološka elaboracija mora biti permanentna. Selekcija novog idejnog materijala, raznih nepovezanih i parcijalnih sudova i shvatanja klase, predstavlja kontinuiran proces. Ideološka elaboracija mora biti sposobna da stalno daje nove odgovore na nove probleme naše stvarnosti. Snažnom razvoju proizvodnih snaga, čiji smo svedoci, i veoma dinamičnoj transformaciji socijalne strukture u nas, mora odgovarati dinamična ideologija, sposobna ne samo da prati navedene procese, već i da ih usmerava i anticipira.

Savez komunista mora obezbediti uslove za neprestano obnavljanje idejnog fonda. Taj zadatak ne može da ostvari nekoliko izolovanih ideologa, koji u kulama od slonovače, umesto pokreta, razmišljaju o njegovim stremljenjima i opredeljenjima. Ideološka elaboracija je prioritetna briga celog pokreta i njegovih najkreativnijih snaga, koje su u neraskidivoj vezi s društvenom praksom klase i s širokim članstvom. Zadatak ideološke elaboracije se sastoji u stalnoj selekciji, povezivanju i sintetizovanju vrlo raznorodnog idejnog materijala koji emituje klasa u svojoj društvenoj praksi.

Ako odnos radnička klasa — partija u samoupravnom društvu postavimo na ovaj način, mislim da je uspešnije moguće rešiti pitanje da li je potrebna masovna ili kadrovska partija, o kome veoma lucidno raspravlja Gojko Stanič u svom saopštenju pod naslovom: »Kadrovski ili masovni Savez komunista — stvarna ili prividna dilema«. Potreba šire, masovnije partije u samoupravnom društvu, po mom uverenju, izražava okolnost da je radnička klasa uspela da ostvari jedan viši nivo samosvesti.

U već citiranom prilogu G. Stanič navodi da je od Devetog kongresa do danas u SKJ primljeno 600.000 članova i ističe da u tome valja videti indikator veće uspešnosti SK. Iako je moguće i verovatno da postoji mnoštvo motivacionih činilaca, koji su, individualno posmatrano, uslovili veliki prijem novih članova, uključujući i one negativne (karijerizam, profiterstvo), na ovakav trend svakako utiče percepcija koju imaju pripadnici društva o SKJ kako u pogledu ciljeva kojima stremi, tako i u pogledu uspešnosti s kojom ostvaruje te ciljeve.

S obzirom na to da je čitava akcija SKJ od Pisma naovamo usmerena na jačanje klasnog kursa, na energičnije ostvarivanje interesa i ciljeva radničke klase, zanimljivi su empirijski podaci, prikupljeni u Institutu društvenih nauka, koji pokazuju da je došlo do znatnog povećanja spremnosti radnika da postanu članovi SK, što je, u izvesnom smislu, indikator većeg ugleda SKJ u redovima radnika. Ti podaci su prikupljeni u periodu od marta 1972., pa do kraja 1975, što je hronološki kratko, ali istorijski dugo razdoblje, u kome je u jugoslovenskom društvu, pa i u delovanju SKJ, došlo do znatnih promena. Na pitanje postavljeno u anonimnoj anketi građana Beograda marta 1972, 33 % radnika je

izrazilo želju da uđe u SKJ. Taj se procent 1974. popeo na 38 %, a 1975. na 49 %. Ovde je, naravno ,reč samo o jednom, iako veoma zanimljivom indikatoru, koji je potrebno tumačiti uz niz drugih podataka i pokazatelja.

Ivan Perić: Savez komunista u suvremenim uvjetima — što znači taj stav?

U samom naslovu teme koja je predmet naše rasprave implicitno je sadržan određeni smjer razmišljanja. On bi se mogao označiti: istraživanje suvremenih uvjeta u kojima djeluje Savez komunista. Uvjete ne treba shvaćati kao datost, ukupnost okolnosti, nastalih izvan Saveza komunista i njegovog djelovanja. Oni su rezultat razvoja u koji je ugrađena aktivnost radničke klase, odnosno Saveza komunista kao njene vodeće idejno-organizirane snage. No, uvjeti su ujedno vanjski, objektivni činilac, koji omogućuje aktivnost organiziranih subjektivnih snaga socijalističkog društva, u ovom slučaju Saveza komunista, ili limitira domet te aktivnosti.

Na relaciji Savez komunista — suvremeni uvjeti, nameću se dva zahtjeva, čija se aktualnost trajno reproducira: 1. optimalno se snalaziti i djelovati u suvremenim uvjetima, maksimalno iskorištavati mogućnosti koje dati uvjeti u sebi sadrže; 2. djelovati na nadilaženje ograničenja datih uvjeta. To znači usmjerenost na mijenjanje postojećih i na uspostavljanje novih, optimalnijih uvjeta društvene akcije i društvenog razvoja. Ali, upravo ovaj drugi zahtjev nas upozorava na mogućnost da Savez komunista djeluje u ovom smislu pod uvjetom da ne gubi iz vida osnovnu povijesnu tendenciju društvene transformacije, s njenim negativnim i pozitivnim određenjem. Negativno određenje ove povijesne tendencije označava ukidanje, nadvladavanje klasne podijeljenosti društva. Pozitivno određenje je uspostavljanje i sve potpunije afirmiranje zajednice slobodnih i ravnopravnih proizvođača. Ovo određenje povijesne tendencije sadrži obavzenost rada sviju za rad sposobnih pripadnika društva u smislu Engelsove teze o takvoj korjenitoj izmjeni načina proizvodnje u kojoj »ni jedan pojedinac ne može svaliti na drugog svoj udio u produktivnom radu, tom prirodnom uvjetu čovjekove egzistencije« i u kojoj produktivni rad »umjesto da bude sredstvo za porobljenje, postaje sredstvo za oslobođenje ljudi, pružajući svakom pojedincu priliku da svoje sposobnosti kako tjelesne tako i duhovne, usavršava i primjenjuje u svim pravcima ...« (*Anti-Dühring*, »Naprijed«, Zagreb, 1946. str. 310).

Ovu povijesnu tendenciju potrebno je imati u vidu u vezi s ocjenjivanjem našeg kretanja. Ona je kriterij razvoja i kriterij djelovanja Saveza komunista. Upravo na ovo upozorava dr Bakarić

u svojem traktatu koji je nastao u sklopu izrade Platforme za Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije. »Nekakvo samoupravno društvo bez veze s razvojem društva prema komunizmu (»asocijaciji slobodnih proizvođača«) jest besmislica, nije moguće, ne vodi nikamo. To, naime, društvo nije građeno na »svojoj« osnovi, nego sadrži elemente iz buržoaskog društva i socijalizma. Njegov je zadatak upravo daljnje savladavanje elemenata buržoaskog društva, pa ako se ne poštuje onaj princip »respice finen«, može se dogoditi da (privremeno) jačaju elementi starog društva i da dođe do krize socijalističkog razvoja. Mi i imamo početak jedne takve krize (XXI sjednica Predsjedništva SKJ)«. *(Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija,* »Informator« Zagreb. 1974. str. 79).

Pomenuta povijesna tendencija se realizira djelovanjem radničke klase i ostalih radnih slojeva u sadašnjosti, u suvremenim uvjetima. Zato naše razmatranje mora polaziti od tih uvjeta, ali ujedno treba sagledavati njihovu korespondentnost s pomenutom povijesnom tendencijom društvene transformacije. Kardeljeva teza o pluralitetu samoupravnih interesa ukazuje na prirodu našeg suvremenog društva. Ona je zapravo izvedena iz naše realnosti. Naime, postojanje pluraliteta samoupravnih subjekata implicira i pluralitet samoupravnih interesa koji međusobno korespondiraju, susreću se, sudaraju i izražavaju cjelokupnost ekonomskih socijalnih, kulturnih, političkih i drugih kretanja. Međutim, upravo zbog toga što je ova teza izvedena iz prirode našeg suvremenog društva, mi se moramo zapitati što zapravo sadrži i izražava ovaj fenomen. Osobno, smatram da su u fenomenu pluraliteta samoupravnih interesa sadržane kako unutrašnje protivurječnosti, tako i pozitivna stremljena našeg suvremenog društva. Sadašnji pluralitet samoupravnih subjekata, odnosno interesa kao izraza njihove autonomne egzistencije, svoj osnov ima u društvenoj podjeli rada i u naslijeđenim a neprevladanim kategorijama klasnog društva. Takva realnost podliježe mijenjanju i prevazilaženju u sklopu realiziranja povijesne tendencije nadvladavanja klasne podjele društva i njegovog konstituiranja u zajednicu slobodnih i ravnopravnih proizvođača. Ali, fenomen, pluraliteta samoupravnih interesa sadrži i bitne elemente novog socijalističkog zajedništva ljudi u radu i društvenoj cjelokupnosti. Naime, u pluralitetu samoupravnih interesa izražava se decentralizacija upravljanja društvenim radom kao bitna pretpostavka aktivne stvaralačke pozicije ljudi i pretpostavka oslobađanja i samoupravnog udruživanja rada. Ova komponenta ima svojstvo trajnosti i daljni razvoj društva u pravcu zajednice slobodnih i ravnopravnih proizvođača uključuje je kao bitni sadržaj i izraz vlastite unutrašnje strukture. Smatram da je zadatak naše naučne misli da kontinuirano istražuje prirodu našeg društva imajući upravo u vidu naznačene elemente i tendencije u njemu. Ne bi trebalo bježati od kritičke analize, koja utvrđuje elemente kapitalističkog naslijeđa u prirodi našeg društva, te klice onoga što nastaje time što se zameci novoga ne bi smjeli ni potcjenjivati, ali ni predimenzionirati, čemu

smo mi često skloni. Potrebno je ne samo utvrđivati kategorije starog u našem suvremenom društvu, već vršiti i njihovu valorizaciju s toga stanovišta koliko te kategorije po svojoj prirodi mogu biti i koliko jesu u funkciji nastajanja novih odnosa u društvu. Primjerice, kod nas se je dosta diskutiralo o robnoj proizvodnji u socijalizmu, načelu raspodjele prema radu i drugim kategorijama koje su naslijeđene iz buržoaskog društva. No, o ovim i drugim kategorijama uzaludno je i nekorisno raspravljati samo kao o neprevladanom naslijeđu — potrebno je razmatrati njihovu funkciju i djelovanje u sklopu sadašnje samoupravne koncepcije udruživanja rada. Aktualizira se pitanje djelovanja robne proizvodnje, načela raspodjele prema radu i drugih kategorija u uvjetima udruživanja rada, donošenja samoupranivh sporazuma, te nastajnja i djelovanja niza novih oblika međusobne ekonomske i socijalne komunikacije u društvenom radu, koji su sadržani u našoj sadašnjoj samoupravnoj koncepciji. U tome je moguće sagledavati i klice budućnosti u sadašnjim društvenim odnosima i kretanjima.

Pitanje koje se je također veoma aktualiziralo sadašnjom ustavnom koncepcijom i koje će relativno dugo biti aktualno, tiče se odnosa asocijativnosti i organizacije kao klasnog naslijeđa, osamostaljenog činioca, izraženog u poduzeću — u odnosu na radnike. Osnovica asocijativnosti data je u stalnom podruštvaljavanju sredstava za rad i radnih uvjeta. Ona se izražava kao tendencija na putu društvenog progresa. Ali je tendencija asocijativnosti ujedno i blokirana, ograničena, naslijeđenom organizacijom rada, to jest poduzećem kao osamostaljenim i institucionaliziranim kapitalom. U radničkoj klasi djeluje tendencija asocijativnosti. Ali, ta tendencija, u našim suvremenim uvjetima, djeluje u autonomnim, užim radnim sredinama, koje su međusobno diferencirane. U klasi istodobno egzistiraju tendencije asocijativnosti, ali i tendencije dezintegriativnosti. Podsjećam na slijedeće Marksovo određenje, kojim je iskazano ponašanje pripadnika klase u određenim uvjetima. »Pojedine individue čine klasu samo utoliko ukoliko moraju da vode zajedničku borbu protiv druge klase; inače one se neprijateljski odnose jedne prema drugima kao konkurenti« (Marx—Engels, *Njemačka ideologija,* I dio, »Kultura«, Beograd, 1956, str. 53—54, latinicom).

Ova Marksova teza izgleda da se, na poseban način, počinje izražavati i potvrđivati i u našem društvu. Naravno da reaktiviranje tendencije konkurentnosti u klasi nema ni osnovni smisao, ni sadržaj kakav je konkurentnost imala ranije, u uvjetima kada je klasa bila tek u formiranju. To je protivurječnost u klasi koja je u pretežnoj mjeri nadvladala svoju povijesnu tedenciju konfrontacije s drugom suprotnom klasom i otvorila procese vlastite transformacije u novi besklasni socijalitet. To je protivrječnost sadašnjeg povijesnog trenutka, za čije prevladavanje su date pretpostavke u koncepciji i procesima samoupravnog udruživanja rada. Naravno da ove pretpostavke ne omogućuju trenutno ukidanje po-

menute protivrječnosti, već u jednom dugoročnom procesu, a u tom procesu su moguća i određena kolebanja i zastoji.

Trajno je aktualan zahtjev ugrađivanja i aktiviranja tendencije asocijativnosti u naslijeđenim organizacijama rada — poduzećima, kao fiksirana, osamostaljena snaga, koja je do sada pokazala rezistentnost i superiornost u odnosu na tendenciju asocijativnosti. U moći organizacije, kao osamostaljene snage u odnosu na ljude, radnike, u osnovi je sadržana moć funkcije organiziranja rada i profesionalnog upravljanja radom. To je suprotnost, unutar društvenog rada, između radnih funkcija upravljanja i izvršavanja. Ova suprotnost se ne može ukinuti i ona će, po mom mišljenju, u našem društvu dugo biti prisutna. Ona je, po svojim bitnim sadržajima, dugoročna. No, nju je moguće neutralizirati, nadvladavati — u trajnom značenju — upravo jačanjem tendencije asocijativnosti u smislu njenog učvršćivanja u osnovi društvenog rada i polaznim uporištima udruživanja rada, u osnovnoj organizaciji udruženog rada, i njenim prerastanjem na više razine organiziranosti i u šira područja organizacije rada i društva.

U ovom kontekstu je i pitanje pozicije i djelovanja Saveza komunista, kao izraza i tumača pomenute povijesne tendencije i njegove utemeljenosti u suvremene uvjete. Po Kardelju, Savez komunista je nosilac jednog kompleksa specifičnih interesa radničke klase i radnih ljudi. Tako formulirana teza izaziva pitanje — koji bi to mogao biti kompleks specifičnih interesa? Interesi pripadnika radničke klase i radnih ljudi, u njihovoj cjelokupnosti, sadržani su i izraženi u težnji za boljim, potpunijim i ravnopravnijim uvjetima života. Pošto je rad neophodnost za održavanje i reproduciranje života svih, interes radničke klase i radnih ljudi ne može biti oslobađanje od rada, jer bi taj interes bio iluzoran — neostvarljiv. Ali je u ovoj domeni njihov interes da se obaveza na rad i zasnivanje životne egzistencije na vlastitom radu proširi na sve za rad sposobne pripadnike društva i da se iz društvenih odnosa isključi mogućnost prisvajanja rezultata rada drugih. Interes je ljudi da ravnopravno i aktivno učestvuju u uređivanju uvjeta rada i korištenju njegovih rezultata.

Postoje, međutim, interesi koji su empirijski saznati. Njih nameće ili, za pripadnike radničke klase čini vidljivim, sam život. Ali, postoje interesi koji se ne mogu odmah uočiti. To ne znači da upravo to nisu interesi klase, ali ih pripadnici klase, odnosno radni ljudi, nisu u stanju da sagledaju, niti sa stanovišta sadašnjeg momenta, niti sa stanovišta sadašnjih dostignuća u našem razvoju. I ovdje se aktualizira problem da upravo takve interese koje empirijski nije moguće odmah sagledati i utvrditi, treba otkrivati i činiti vidljivim. Interese koji su evidentni potrebno je dovoditi u vezu s onima koji su potencijalno sadržani u razvoju, koji su širi, dalekosežniji, i upravo te empirijski saznate interese podizati na ovu razinu. Ti specifični interesi klase, čiji je nosilac Savez komunista, jesu upravo oni interesi koji nisu prizemljeni i koji se izražavaju u dugoročnoj vremenskoj i u široj prostornoj dimenziji. Upravo u ovom je i sadržan sintetiziran interes klase

za prevladavanje klasne podijeljenosti društva i za uspostavljanje zajednice slobodnih i ravnopravnih proizvođača. Takav sintetizirani interes, pripadnici klase u datom momentu i u svojoj užoj radnoj sredini ne mogu da uočavaju, ali to ne znači da upravo u tome nije njihov dugoročni interes. Samoupravljanje, u sadašnjim uvjetima, na sadašnjem stupnju svojeg razvoja, treba da je upravo u funkciji ostvarivanja povijesnog interesa klase. Interesno ostvarivanje prava na samoupravljanje, koje se sve čvršće ukorjenjuje u klasu, trebalo bi podizati s razine svakodnevnice upravo na ovu povijesnu razinu.

Posebni interes pripadnika klase je da budu situirani u užim asocijacijama i da djeluju u njima, ali se ovaj interes u tome ne iscrpljuje. Radnici su zainteresirani da se ne izoliraju od cjeline društvenog rada i društva, već da imaju oslonac u društvenoj cjelokupnosti. Ali, taj oslonac ne bi trebalo da bude primarno ili pretežno izražen u državi, već u idejnoj i organiziranoj snazi koja to jedinstvo oblikuje i reproducira iz osnove društvenog rada.

U sklopu djelovanja komunista u procesima saznavanja i proširivanja interesa ljudi u radu i društvu, ne bi se smjelo gubiti iz vida ni pitanje odnosa individua i klase. Pozicija individua u društvu je klasno posredovana i ona će to vjerojatno još dugo i biti. Pojedinci pripadaju klasi. Klasa im naznačava njihovo mjesto u društvu. Ali, klasnost društva ih uopće ograničava i limitira njihovo izražavanje kao pripadnika ljudskog društva. Marksova vizija društva i društvenih kretanja u budućnosti izražena je u poznatoj formulaciji iz Manifesta komunističke partije: »Na mjesto starog buržoaskog društva s njegovim klasama i klasnim suprotnostima, stupa udruživanje u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uvjet slobodnog razvitka za sve.« Udruživanje je proces, odnos među ljudima kao pripadnicima ljudske zajednice, u kome se izražava negacija, nadvlavanje klasne podjele i klasne ograničenosti. Asocijativnost je tendencija koja je utemeljena u prirodi radničke klase. Djelovanje Saveza komunista u našim suvremenim uvjetima je u razvijanju ove tendencije, to jest u maksimalnom aktiviranju unutarnjih svojstava i potencijala klase. Ali, ono mora istovremeno biti usmjereno na stalno nadrastanje klasnog ograničenja procesa asocijativnosti i njihovo prerastanje na općedruštvenu razinu u smislu citiranog Marksovog određenja.

Gojko Stanič: Revolucionarno stvaralaštvo kao strateško pitanje

Otvorena je diskusija o strategiji revolucije i ulozi SKJ.

Otvaram pitanje stvaralaštva kao strateškog pitanja Saveza komunista. Mislim da je najveća revolucionarna tradicija Saveza

komunista Jugoslavije upravo to što iz teških situacija, iz kriza u koje ponekad zapadamo revolucionarnim stvaralaštvom i uvek rešavamo situacije produbljivanjem demokratije, izlazimo iz tih situacija s više samoupravljanja.

Sada se pitamo, kao revolucionarni pokret koji je već godinama prisutan i aktivan, koja su bila središna pitanja revolucije. Pre svega, bilo je pitanje vlasti, zauzimanja vlasti u ime klase, a posle rata — pitanje zadržavanja revolucionarnog karaktera te vlasti, stalnim sukobljavanjem protiv recidiva birokratizma, tehnokratizma i nacionalizma, i to, pre svega, revolucionarnim stvaralaštvom, dakle, samoupravljanjem. Više samoupravljanja, više demokratije, s jedne strane, a, s druge strane, ubrzani stvaralački razvoj materijalnih snaga, podizanje opšteg kulturnog nivoa, podizanje standarda itd.

Da li smo mi u svim dimenzijama stvaralaštva dosta intenzivno radili? Da li smo počeli i nagrizli sve dimenzije starog, kapitalističkog društva? Po mom mišljenju, danas, a i ubuduće, aktuelizira se, pre svega, i pitanje da li mi još uvek suviše nekritički preuzimamo strukturu potreba, način proizvodnje, organizaciju rada, tehničku podelu rada, društvenu podelu rada, koja se razvila, pre svega, danas pod uticajem monopolističkog kapitalizma. Mislim da dosta uspešno negiramo stari svet na nivou društvene nadgradnje, dakle, na nivou vlasti, samoupravljanjem, pa i to utiče na strukturu potreba koje zadovoljavamo, na to koji slojevi radnih ljudi, radničke klase, kako i koliko imaju od svoga rada. Imperijalisitčka strategija ide svesno na to da se na nivou načina života, pre svega, formiranjem potrošačkog stila života, zatim, na nivou tehnologije i svetske društvene podele rada koju diktira kapitalizam, da se tu nagrizaju pretpostavke komunističkog društva.

Revolucija postavlja one zadatke koje je u jednom istorijskom momentu, u jednom razdoblju u stanju da ostvaruje i da ih rešava. Mislim da je realno što su se do sad, pre svega, ova pitanja o kojima je najviše bilo reči postavila kao prioritetna. Mislim da je to za stariju generaciju komunista realan ili stvaran cilj. Ali, sad se postavlja pitanje, naročito za mlađe generacije i generacije koje dolaze, da li će se uhvatiti u koštac sa celinom kapitalističkog načina proizvodnje.

Mislim da moramo sebi postaviti te nove velike i ambiciozne zadatke i planove i kao mlađa, pa i buduće mlade generacije. Stvarno živimo danas u sasvim drugačijim uslovima. Imamo radničku klasu, daleko sposobniju nego što je ikad u Jugoslaviji postojala. Imamo znanje, imamo univerzitete, institute, istraživače. Pitanje je da li je celokupan taj veliki stvaralački potencijal, koji je već tu, ali i onaj još daleko veći, koji dolazi, dali je on organizovan i aktivan u tom velikom revolucionarnom ukidanju starog društva i stvaranju novog načina života — komunizma.

Mi smo do danas najveće stvaralaštvo, originalno stvaralaštvo postigli na nivou samoupravljanja. Mislim da zanemarujemo vidike preobražaja celine produkcionog načina, naročito na nivou

podele rada. Gotovo ne diskutujemo o strukturi potreba u socijalizmu iz vidokruga humanizma. Nedostaju istraživanja društvene i tehničke podele rada. Vrlo malo se radi na organizaciji rada u socijalizmu, na tehnologiji u socijalizmu. Mi nekako tapkamo na repu demokratske i liberalne humanističke građanske kritike kad je reč o tim pitanjima.

Cvate nam licencomanija; ona ruši domaće stvaralaštvo, tako da nam nisu potrebni istraživači, inženjeri. Šta bismo s njima? Pitanje je da li iz toga stvaramo veliki politički problem ili mi to prepuštamo tužiocima i sudu.

Još nismo uspeli da stvarno diferenciramo ekonomski, politički i moralno, one radne kolektive koji zaista grade svoju strategiju razvoja i svoju samoupravnu poziciju na svom vlastitom znanju, na svom vlastitom radu, od onih koji samo uvoze znanje, u kojima se vrši eksploatacija naših radnih ljudi. Malo poštujemo domaće stvaralaštvo. Govorim na osnovu iskustva iz Slovenije, koje više znam. Naročito mi, Slovenci, moramo biti do kraja kritični, jer je stvaralaštvo najviše što imamo. Mnoge naučne institucije su u krizi. Nemaju aktuelne planove istraživanja. To stanje se povlači više godina unazad. Povezivanje udruženog rada s istraživačkim institucijama još nije proradilo, tako da imamo i negativne procese u istraživačkim delatnostima.

Ne govorim o politici zatvaranja pred svetom. Uopšte ne govorim o tome, već o jednom daleko kritičnijem odnosu prema onome što na tom području radimo. I u ovoj raspravi pkreće se pitanje inteligencije i klase u jednom klasičnom smislu, bez nekog afirmativnog viđenja kako razrešiti ta pitanja. Pitanje raspogospođenja inteligencije, podizanje svih radnika, svih slojeva radnika, radnih ljudi na nivo udruženog rada — to se može postići samo organizovanjem svih stvaralačkih potencijala klasične inteligencije i fizičkih radnika, za stvar socijalizma. Mi još nismo razvili jednu afirmativnu idejno-teorijsku socijalističku platformu za urbaniste, inženjere, lekare. A svi oni u socijalizmu moraju znati šta treba na svom stručnom području da rade da bi stvorili tu drukčiju civilizaciju. Mislim da je to najprirodnije područje za svođenje svih na nivo udruženih radnika, za ukidanje akademskog elitizma, cehovstva, monopola u nauci, s jedne strane, a, s druge, za presecanje primitivizma, licencomanije, kao eksploatatorske prakse nad našom radničkom klasom koja je u funkciji velekapitala. Osnovno pitanje intelektualaca je mogućnost stvaralaštva u radu. Na primer, mladi ljudi, intelektualci spremni su da rade za mnogo manje pare, bez obezbeđenog stana ,ako vide da mogu da rade stvaralački. Misliti da samo dohodak podstiče ljude, naročito na ovim stvaralačkim područjima, nije tačno. Tu su i drugi momenti. Jer, čovek je pre svega stvaralačko biće. Ako se čoveku pruže te mogućnosti, onda i druge stvari ponekad nisu najznačajnije. Čekati da samo apsolutnim funkcionisanjem dohodovnih odnosa razrešimo sva pitanja, na svim područjima, pa i na tom području, dosta je redu-

kovan, jednostran pristup. Moramo ispitati ceo kompleks instrumenata koji podstiču stvaralaštvo.

Dokumenti koji su pripremljeni za Jedanaesti kongres SKJ postavljaju kao pitanje broj jedan slobodu u produkcionim odnosima. Zajedno s tim moralo bi biti, kao prvo pitanje, i stvaralaštvo na svim područjima. Problemi o kojima govorim postavljaju se kao potpitanja, a ne kao prioritetni strateški pravac.

Ima razlika u mišljenjima političkih funkcionera. Neki vide obadve dimenzije bitke za socijalizam u dijalektičkoj vezi odnosa i snaga. Neki vide samo odnose, ali zaboravljaju na onu drugu stranu — socijalizam.

Ako pratimo rad osnovnih organizacija SK, možemo videti da one, kao prioritetni politički problem, izdvajaju celokupan kompleks samoupravljanja, a ovu drugu stranu zapostavljaju. Kada se na sednicama CK raspravljalo o stvaralaštvu? Vrlo se to retko dešava. Pitam se da li je to normalno, naročito u današnje vreme, kad je politička situacija čista, kad je otvoren prostor za stvaralaštvo i za dublju političku stabilizaciju upravo na tom pravcu.

SKJ je — a to je pokazala celokupna istorija, naročito posleratna — stvarna, vodeća idejno-politička snaga ovog društva. Ono što SK kaže, to je za radne ljude prioritetno, tako se radi.

Smatram, dakle, da na Jedanaestom kongresu SKJ obe dimenzije borbe za socijalizam, naročito onu koja se tiče stvaralaštva — za koju imamo nove, velike, mlade snage — moramo postaviti kao prioritetne.

Milan Mali: Mesto i uloga organizovanih subjektivnih snaga

Mislim da je rasprava već zašla u nekoliko fundamentalnih pitanja. Naime, otvorilo se pitanje organizovanih subjektivnih snaga. »Hvatajući« se za to pitanje mogu dobro da se nadovežem na ono što je Zoran Vidojević već rekao. I drugi učesnici su ovo pitanje pokretali, u ovoj ili onoj meri i vidu.

Nije slučajno što je i drug Grličkov u svojoj uvodnoj reči stavio akcent na ovo pitanje i što je upravo od njega pošao. Postavlja se pitanje šta sve sadrži kompleks organizovanih socijalističkih snaga u svetlu procesa koje smo otvorili Ustavom i Zakonom o udruženom radu, odnosno kako stalno dejstvovati — to se u praksi oseća — s pozicija koje su date u studiji druga Edvarda Kardelja.

Po etatističko-birokratskoj ideologiji i praksi socijalizma, koju je istorijski »najuspešnije« demonstrirao, ali je i razotkrio staljinizam, subjektivne snage su — partija, koja druge prihvata

ili ne prihvata. I tu se krug zatvara. Ona deluje pod zastavom radničke klase i socijalizma, ali ih duboko izneverava u istorijskom smislu.

Mislim da, naročito u poslednjoj etapi razvoja, najdublje promene vršimo upravo na ovom terenu situiranja, i teorijsko-konceptualnog i akcionog, pitanja organizovanih socijalističkih subjektivnih snaga. Jer, subjektivne snage u sistemu demokratije samoupravnih interesa su sve društveno-političke organizacije, sve društvene organizacije i udruženja, nauka, kultura, dakle, sve ono o čemu drug Kardelj govori. U našim materijalima, koji istina imaju »terenski« i praktični značaj, mislim da se ispravno osećaju stvari. Naime, i sâmo samoupravno opredeljenje se, s razlogom, ocenjuje kao dominantan faktor društvene svesti, čak i kad nema dovoljno »pokrića« u promeni društvenih odnosa. Jer, napon društvene akcije i unošenje društvene svesti u klasu, išli su takvim intenzitetom da to nije bilo praćeno adekvatnom revolucijom društvenih odnosa. O samoupravnom opredeljenju se ispravno govori kao o materijalnoj snazi naše situacije. Iako stanje društvenih odnosa, udruežnog rada i delegatskog sistema, još nije na takvom nivou da može, sa svoje strane, da na planu učvršćivanja samoupravnih opredeljenja, pruži više, zapravo da ovaj proces radikalno pojača, mislim da još nije dovoljno razvijen da bude uporišna tačka ovakvih samoupravnih opredeljenja, tako da često vraća nazad i mislim da je tu ključ pitanja.

Povezujem ovo i s pitanjima koja su neki drugovi pokrenuli kad je reč o odnosu klase i partije, unošenju revolucionarne svesti i drugom. Izgleda mi da je osnovno da ovo pitanje posmatramo u svetlosti zadataka Partije da formira ovu svest u radničkoj klasi kroz njeno neposredno organizovanje i izražavanje njenih interesa, dakle, da je razvija *u klasu za sebe sa stanovišta borbe za udruženi rad.* To je istorijska konkretizacija, na ovom stepenu našeg razvoja, problema klase za sebe. I u tom svetlu moramo sagledavati pitanje avangarde, dakle, ne samo u smislu »unošenja« svesti, već na stanovišta organizovanja klase za akciju i borbu za udruženi rad. Ne mislim da smo sve uradili sa stanovišta jačanja klasne svesti kroz »unošenje« i konkretizaciju određenih revolucionarnih opredeljenja za koja se klasa istorijski već opredelila, ali hoću da istaknem da nam još uvek stoje brojni »prazni« prostori koje bismo popunili samo neposrednim organizovanjem radničke klase, novim prodorima u jačanju udruženog rada koji bi rezultirali i na planu razvijanja klasne svesti kao samoupravne svesti i opredeljenja.

Drugo pitanje koje sam hteo da dotaknem i time svoje skromno učešće u diskusiji i zaključim, odnosi se na pluralizam samoupravnih interesa, koji očito okupira i teorijsku i praktičnu misao.

Ovdje je bilo reči da pluralizam samoupravnih interesa, u stvari, izražava naše društveno biće, sa svojim protivurečnostima.

Mislim da pluralizam samoupravnih interesa treba posmatrati ne samo s ovog stanovišta, već i sa stanovišta, pre svega, konsekvenci koje iz takve jedne kvalifikacije, koja ima teorijsko i političko značenje, možemo izvući za subjektivne socijalističke snage, odnosno za našu organizovanost i akciju.

Dakle, pluralizam interesa ne definiše samo naše stanje, već i naše opredeljenje u pogledu koncepta borbe za socijalizam, naše razgraničenje s drugim viđenjima koncepcije i prakse socijalizma, naše »korespondiranje« na principijelnoj i klasno određenoj razini s dostignućima opšte demokratije itd. Dakle, pitanje pluralizma autentičnih samoupravnih interesa samoupravnih subjekata ima, pre svega, akciono političko značenje i mislim da naša traganja u tom pravcu moraju biti usmerena na to da se sa stanovišta uloge subjektivnih snaga, izvuku konsekvence iz kluralizma samoupravnih interesa. Mislim da je čitava naša praksa sada nadneta i okrenuta pitanjima koji su to metodi, sadržaji i oblici delovanja, kakve su sve konzekvence ovog pluralizma samoupravnih interesa.

Savez komunista se već četiri-pet godina, od Pisma, bori za samoupravljanje kao integralni društveni odnos, naročito sa delegatskim sistemom, udruženim radom; na to je skoncentrisao osnovnu pažnju. Opredeljuje se za pluralizam samoupravnih interesa, što znači da je dobro ocenio svoju istorijsku situaciju, da je procenio da može izdržati sve izazove, da može da se nosi s protivrečnostima i uslovima u kojima se mora realizovati pluralizam samoupravnih interesa. Savez komunista se za ovo odlučio stoga što u demokratskoj orijentaciji želi da ide još dalje, jer se drži toga da je socijalizam neodvojiv od demokratije, a u borbi za demokratiju, kao oblik diktature proletarijata, on je već sakupio bogato iskustvo.

Pluralizam interesa nije samo u tome da se ovi interesi ispoljavaju i sučeljavaju, već da se izrazi njihova klasna autentičnost i obezbedi njihovo razrešenje na socijalističkim samoupravnim osnovama. Mnogi ovaj pluralizam primaju u praksi — nemam dovoljno uvida u teoriju — samo sa stanovišta ispoljavanja interesa, ne videvši dovoljno u kakve praktične i dnevne obaveze on baca Partiju, komuniste i organizaciju SK, pred kakve ih probleme stavlja; ali, to su problemi borbe za klasnu, znači socijalističku, samoupravnu sadržinu demokratije i društva. I jedno i drugo, i klasna autentičnost interesa i njihovo razrešenje na samoupravnim socijalističkim osnovama, znače, u stvari, neposrednu vlast radničke klase i radnih ljudi, kao i njihovu samoupravnu opredeljenost da traže i nalaze razrešenja sukoba i sintezu interesa. Dakle, Savez komunista se mora boriti za neposredno učešće radničke klase, što je objektivni put autentičnog izražavanja njenih interesa i, zajedno s tim i kroz to, za svest radničke klase. To znači da Savez komunista mora razvijati sposobnost radničke klase da se neposredno angažuje i jasno definiše svoj dnevni interes, kao i da bude ona snaga koja će diktirati društveni optimum razrešvanja i sinteze interesa i da kroz to savlađuje eventualni vlastiti pragmatizam.

To je veliki zadatak za Partiju i za ovaj naš trenutak i mislim da će se time morati mnogo više baviti. To su okviri za delovanje Saveza komunista, koji jačanjem demokratizma mora afirmisati klasne kriterijume i sposobnost demokratije da savlađuje teren. Drug Kardelj ukazuje da se u tome može i izgubiti. Jer, treba se izboriti za demokratsku većinu. O tome je i drug Grličkov govorio. Savez komunista se neposredno, u datim uslovima, mora boriti za demokratsku većinu, njenu funkciju u razrešavanju društvenih protivrečnosti, društvenoj sintezi i razvoju i, u najmanju ruku, mora je stalno održavati, iznova formirati, u korist socijalističkog samoupravnog procesa.

Čim je ušao u takav jedan koncept, Savez komunista mora računati da može i da izgubi na određenim prostorima i u dnevnim političkim borbama. Prvo, on može da, kao subjektivna snaga, u datim okvirima podbaci, a, drugo, on može da bude kao snaga, zbog objektivnih i subjektivnih okolnosti, u datom momentu i nadjačan. I s jednom i s drugom konzekvencom realno moramo računati u borbi za ostvarivanje ovakvog koncepta. Ali, mislim da Savez komunista svesno na to ide, orijentiše se. Jer, to je put da se i sâm kao partija izgrađuje, da jača kao avangarda radničke klase, da se stalno koriguje ako za to nađe razloga, da se stalno »kupa«, da tako kažem, u vlastitim rezultatima kao i promašajima u borbi za socijalističko samoupravljanje, pretvarajući svaki gubitak u mnogostruski dobitak, izvlačenjem određenih iskustava. Time se on najbolje brani od eventualnog voluntarizma i birokratizma Partije koja je u istorijskom smislu na vlasti; Savez komunista već toliko godina borbe za socijalističko samoupravljanje i njegov stalno progresivni razvoj na višem nivou uspešno rešava svoj odnos prema vlasti, svoje »distanciranje« protiv birokratizacije i svoje »učešće« u vlasti kao vodeća društvena snaga.

Naravno, kad govorimo o ovom pluralizmu interesa, mislim da Savez komunista ne gubi iz vida da svoju ulogu ostvaruje u uslovima klasnog društva. Dakle, boreći se na pozicijama socijalizma i razvijajući pluralizam samoupravnih interesa na pozicijama borbe za samoupravljanje i socijalizam, on, u isto vreme, mora razrešavati sukobe koji proističu iz borbe protiv socijalizma. To je, takođe, realnost koju Savez komunista vidi, računajući i s tom drugom stranom borbe za socijalističko samoupravljanje i kontinuitet revolucije.

S tim u vezi on, takođe, mora da izvuče određene konsekvence i mislim da se kod nas opravdano sve više govori i o rukovodećoj ulozi Saveza komunista u odnosu na tu okolnost, koja je istorijske prirode. O tome drug Kardelj govori vrlo određeno, o tome je bilo reči i na Petoj sednici Centralnog komiteta SKJ. Mislim da bi zasluživalo da se razradi ovaj pojam ili ova dimenzija rukovodeće uloge Saveza komunista. Ono što je drug Grličkov istakao je osnovno — za nas se ne postavlja pitanje kakva je istorijska uloga Saveza komunista. On je određen kao vodeća društvena snaga u borbi za ostvarivanje političkog sistema socijalističkog

samoupravljanja i za ciljeve oslobađanja radničke klase. U istorijskom kontekstu u kome jesmo, Savez komunista mora u određenom momentu da nastupa i kao rukovodeća društvena snaga, jer je on garant revolucije i u njega i njegovo vođstvo gleda radnička klasa. Ona se uverila i daje mu mandat da proceni da li je nastupio taj momenat da deluje kao rukovodeća snaga. Dakle, sve je ovo u okvirima istorijski određene avangardne uloge Partije i na pravcu razvoja, to jest zaštite socijalističkog samoupravljanja i kontinuiteta revolucije. I zato ne bi trebalo da zvuči disonantno da se povodom određenih pitanja govori i o rukovodećoj ulozi Saveza komunista.

Slobodan Inić: Problemski luk avangardnog vođstva

Znajući unaprijed, kako može biti proizveden utisak, sa isčuđujućim znakom uzvika, u povodu statusa avangardnog vođstva u suvremenosti (ono se zapravo već podože uzima neproblemskim ili neproblemski), nalazimo, uz pripomoć tamo-amo skupljenih priespitivanja s potragama — kamo i kako?, mnoštvo razloga, svakodnevno narastajućih, koji uporno navode na pomisao koja je sva u iščekivanju — *izdržava li pokret, spram nanosa aktualne zbilje, avangardnu poziciju datu per definitionem s početka njegove energične istorijske aktivnosti u paradigmatičnoj šemi posredovanja između klase i povijesti?*

Prije svakog ozbiljnijeg sučeljavanja (sa stanjem) s odgovorima, a oni mogu već sad biti politički (afirmativni), stoji, pak, ozbiljniji svaki pokušaj cjelovitog određenja i suvremenog značenja pojma avangarde, bez ishitrene namjere da se njena forma i sadržina preslikavaju (a sve se tako cilja) u liku i statusnoj prilici postojeće političke organizacije koja jest jednaka (=) radničkoj klasi.

Može biti doktrinarno ukoliko i kada najveća moguća mjera zadobijenog političkog prvenaštva supstituira ono avangardno djelujuće koje se ne dâ nikako jednom za svagda mandatirati postupcima sebi dodjeljujućeg, trajno imajućeg. Sučelice i dalje, avangarda nije forma političkog prvenstva, koliko je političko vođenje poželjna i prirodna konzekvencija stanja i statusa avangarde kao jedinstvene teorije-prakse. Ali, nije da ne moži biti političkog rukovođenja izvan i mimo avangardne uloge; znatno je kako avangarda s teškoćama uspijeva uzeti na se obličje i narav političkog delegata društva.

Marks nam nije zavještao teoriju partije u vidu knjige ili studije. Zapravo, njegovi su iskazi o radničkoj partiji fragmen-

tarno rasuti po orijaškom književnom fondu što ga je za sobom ostavio. Ali, to je radi detalja koji, doduše, nisu nepoznati. Glavno je: možda Marks i nije imao stajalište teorije partije kao svoje principijelno stajalište? Ne saopćava li Engels konačno o tome u uvodu za Manifest iz 1888. godine: »Od samog početka smo bili mišljenja da „oslobođenje radničke klase" mora biti djelo same radničke klase«. Bez namjere da vršimo potragu dalje u ovom smjeru, hoćemo ustvrditi da je Marksova *teorija revolucije nezamjenljiva teorijom partije kao revolucije.* No, nije li to asimetrično cjelokupnoj marksističkoj tradiciji, koja vidi same kontinuitete Marks—Engels—Lenjin?

Prva odredba avangardno djelujuće političke partije implicite sadrži masovno pristajanje, obuhvat najširih društvenih kategorija za komunističku orijentaciju »promjene života«. To je ona vrsta strategije koja se temelji na vanredno velikim borbama masa, proizvođačkih povorki u stalnom kretanju, snaga svijeta rada s osjećajem da uz partiju može nešto očekivati od budućnosti.

Ali, odnos partije, nije više komunikacijski, prema radnim masama, ako imamo prepoznatljive reflekse političkog predstavljanja. Slabo može biti efekata kad partija, rukovodeći se saznanjima o istorijskoj težini klase radništva, u »malom« kopira radničko-klasni sastav: ponajviše treba očekivati samo onda kada ona izgradi ono zadiruće djejstvo i adekvatnu organizacijsku unutrašnjost koju izvodi u *sučeljavajuću situaciju borbe na nivou radnih masa.* U takvoj kombinaciji obznanjuje se pridolazeće vođstvo: ona nije rukovodilac pokreta po osnovi posredovanja, predstavljanja i reprezentacije, koliko može biti više od toga, s obzirom na promjenu svojih metoda, na istorijsko nasljeđe i teorijsku moć, čime biva memorija pokreta, miliona udruženih ruku i radnih glava upravljenih prema prirodi, istodobno zainteresiranih za kontinuitet društvenih promjena.

Iskazano, prevodi u kritički odnos spram *rukovodeće ideološke funkcije partije* kao supstitucije radnih masa. Avangardno vođstvo implicira atmosferu u kojoj je ona ponajmanje snaga koja se razvija kroz *djela vršenja vlasti,* uzimajući obličje institucionalnog predstavnika. Ako je ostvarenje socijalizma praksa društvenog pokreta, onda ništa nije logičnije doli *mjesto u pokretu mimo kontrole odozgo.* Tako se partija istorijskom poprištu ne nameće kao spoljašnja moć: ona započinje odozdo, kolektivnom elaboracijom ciljeva. Samo time ona biva *spiritus agens* onog kretanja do kojeg je pokretu stalo: demokratskog društva i socijalističkog samoupravljanja. U protivnom, subjektivistički voluntarizam realno preostaje, sa stalnim nategama i vraćanjem na početak. To je saga o tome kako se partija može odučiti od plodotvornog susreta mišljenja i stvarnosti, postajući najorganizovanija »radionica iluzija« prepoznatljiva po ideologiji, papirima i vatrogascima.

Glavno je danas u teoretičara partije ovo: *vjerovanje u snagu njene regeneracije.* Oni stavljaju težište na »alhemiju stvaranja«.

Obnoviti revolucionarno stanje stvari — nije li to vrijednost kojoj treba nepodijeljeno težiti? Uznapredovanje do ovih zahtjevnih momenata, čini se fundamentalnim za promišljanje o načinu djelovanja političke organizacije. Pa ipak, rješenja po tome nanose postupno jednom stanju stare kominternovske »tehnologije«: *partija tvori revoluciju.* No, ta je sintagma podvrgnuta, uslijed samodjelatnosti društvenog pokreta, teškom opterećenju jednog stanja po kojemu partija isporučuje najviše kao vrhovno. Danas je, taj pristup u stalnoj krizi (»paternalistička opsesivnost«) i on sve manje može objektivno znati kako se zadobija ekonomsko snaženje, demokratska drugost i masovno pristajanje. Nije li problem već odavno u tome *kako partija može omogućavati revolucionarni opticaj društvenosti.*

Posvemašnje teškoće pozicije koja treba biti ono što se željno projicira — »svevideće oko«, »avangardno djelujuće« — jest stanje nesuglasja, gdje jednom dana koncepcija više ne pokriva praksu. Partijom se može imati i ima vlast, ali zar »komunistička promjena života« nije bezvlasna samoregulacija? Sve do raspinjanja, tu stoji jedna napetost: vlast, koja ne smije pripasti s one strane, klasno opasnom, i klase proizvođača koja ima *sve teškoće* postajući društvenim hegemonom. Kako Orfej biva razmješten Hefestom i opet prikazivan ne može se naći samo u antičkom mitu!

Gotovo da je nepoznato kako partija *treba djelovati* ukoliko već prestaje isporučivati direktive koje su sudbina radnih masa. Neki su to spremni nazvati problemom »nove« partije. Možda nije riječ o najsrećnijoj formulaciji, ali zahtjev je nove orijentacije: mora se imati partija »nakon revolucije«, što odgovara naravi demokratske tvorbe društvene hegemonije radnih masa. U suprotnom, sve može ići kontradikcijski spram istorijskog iskustva. Zar Babefova »kritika« revolucija nije slovila činjenicom »nastavka vladanja?« Umnogome se tu ne započinje ni za pomak razdvojiti partija koja stvara društveno djelo i ono što ono samo jest u svoj svojoj evoluciji, težnji ka društveno-civilizacijskoj odraslosti. Ovaj mimohod malo ima nenarušavajućeg konsensusa: *partija često sebi prebacuje zbog nedostatka »dobre pedagogije« odgojitelja.* Ali, usmjerimo li partiju da se još jednom dokazuje rukovođenjem, perfekcijom uticaja i duhovnim sklopom kao zaklopom, teško da se dâ načiniti slijedeći korak koji nije hramanje. Sve u svemu, slabo može više pristajati ono nama dobro poznato »odgovorni smo za . . .« koliko upravo — »biti ćemo odgovorni koliko jesmo s cjelinom pokreta, naravi društvenog stanja i pluralizmom vrijednosti . . .«

Ustvrdit ćemo, radi teorijskog mišljenja samog problema u predočenoj optici: *partija nije u stanju više omogućavati revoluciju kako ju je već jednom omogućila.* Ponavljanje se producira na sve nižim prečagama društvenog kao istorijskog. Predstava ne odgovara scenskom prostoru, ulogama masovnog učešća. Dva problema naročito, nameću drukčija rješenja. Prvo, to ima veze s organizacijom, sredstvom promjene političko-geografske karte. Lenjin

nije, kao Arhimed, rekao »dajte mi polugu!« On je imao takvu moć u organizaciji komunističke odlučnosti, sabiru u organizovan singular, jedinstvenom djelovanju. *Sve su njegove zasluge što je volji dao orijentaciju i organizaciju.* Svakako, to će kroz istorijsku potvrdu postati glavnom odlikom komunističke partije. Organizovanje u korist jedinstva njenih redova potiče iz razdoblja predrevolucionarnog »udara«, uslijed stanovitih potreba za istorijskom akcijom. Ljudi koji su jednom već pravili revoluciju bili su vrlo složni u tome da organizacija bitno doprinosi postavljenim ciljevima. Ona je tradicionalno pokazala visoku sposobnost u okupljanju i organiziranju njenih pripadnika, članova i kadrova. Danas, pak, čini se, ona je u znatnom zakašnjenju spram osnova promijenjenih okolnosti i uvjeta. Bezmalo, sve je u *spoljašnjem uticaju na ustanove* koje su revolucijom stvorene. Organizacija izgleda načinom upravljanja dosegnuta, garantom prvobitnog, koje sebe ima potvrđivati. Tako je ona u uzmaku prema mogućoj regulaciji: korjeniti sa socijalnim snagama istorijskog promicanja.

Drugo, karakteristično pitanje za način djelovanja partije odnosi se na umstveni kriterijum, komponentu intelektualnog zračenja pod uslovima i okolnostima postignute teorijske kulture društvenog pokreta. Ali, još se ističe, uprkos tome, »spoljni motor revolucionarne svijesti!« Taj iskaz posljedično skončava partijskim načinom mišljenja i, naročito, on odvodi izdvojenom amfiteatru u kome se formira revolucionarna svijest. Tada preostaje sasma zasigurno involvirati »nalaze« i »upute« na način pokreta kao revolucionarnog mjesta no, u *biti, nejedinstva teorije-prakse.* Borba za povraćaj teorijskog, mišljenja u pokret, to jest autonomne realne i dijalektičke samospoznaje, učinit će svako pitanje prakse teorijskim, a teoriju živom praksom istorije kao zbiljskog poprišta socijalnog.

Glavno je danas pitanje za najveći broj analitičara: koje su istorijske granice jednog shvaćanja partije kao isporučioca političkih ideja o mjenama društva? To potaknuće umstvenog bila pod razložnim upitom, postaje preduvjet nove racionalnosti kao mentalnog situiranja, što je, pak, obrnuto mišljenju koje je duhovni *apriori* stanju zamisli u funkciji pobjede načela moći. Kako, dakle, ostvarivati uticaj na društvo u pogledu ideja sredstava i načina i kako spriječiti sebe u porivima duhovne vlasti? Prvo se pitanje razrješava u stanju faktualnog: partija je direktno uposlena u procesu reprodukcije danog i ona odlučno odriče ravnopravnost svakog drugog mišljenja orijentiranog na zbivanje. Jedan način mišljenja, jedna vizija društva, kao koncept »uticaja«, vremenom formiraju izvjesne pojmove o sebi: *kako partija presreće društvo revolucijom.* To vođstvo u mišljenju, zapovjedanje vojskom misli, najveći je balast tradicionalnog nasljeđa, koje nije više primjereno u uvjetima cjeline društvenog pokreta. Isto i slično biva održavana veza s marksizmom, duhovnom tvorbom proleterske revolucije od klasika do »novog« u suvremenosti. Po načinu saopćavanja može se lako uočiti taj naglasak na nasljeđe, pravo raspolaganja, na upotre-

bu i rukovanje. Rezerviranje marksističke tradicije za partiju može biti realan »doprinos« prikraćivanju novih teorijskih domašaja, masovno-mislilačke baze društvenog pokreta za daljnjim promjenama, od kojih socijalističke promjene predstavljaju povijesni interes, nezadržanu nadu da se osjete i dožive, misle i nastavljaju. Zato, sve se čini, izgleda prevaziđenim status partije kao *traditora* marksizma, vjerovanje da »marksizam teče kroz partiju kao što teče krv u venama...« Vrijeme je zadobiti onu mentalnu poziciju koja, prvo, nije apriori; drugo, koja nema pravo više od bilo koje druge na marksizam i koja, u jednom objektivnom smislu, teorijski uopštava istorijski položaj »svijeta rada«, svu njegovu radikalnost i ljudsku prikraćenost.

Postoji jedno uvjerenje o tome kako partija mijenja i treba mijenjati način djelovanja u suvremenosti. Ali, moglo bi se reći i više od toga: *mora se mijenjati jedno shvatanje komunističkog utjecaja na društvo.* No, ta je promjena ponajmanje formalna, koliko ona seže u prirodu postojanja, u jedan način bivanja koji nije kontemplativan, s čime se partija može ponositi. To unekoliko dotiče prošlost, urođeno shvatanje komunističkog organizovanja i podsjeća na »raniji hod«. Slabo tome pripomažu reorganizacije ili slične mjere koje postaju same sebi cilj, to jest dokaz da se time ipak nešto postiže. Ni mjere opreznosti nisu odveć sigurne, iako ne treba poricati opasnost od one vrste pretencioznosti koja često svršava lutanjem tamo-amo, ili dopinguje sam avanturizam. Ali, najgora je boljka nepokretnost, to će reći konzervitavizam, a snaga tog konzervativizma jeste organizacija koja je danas ono čime se već zadovoljavamo. Otud zahtjevi prema partiji u povodu njene promjene moraju prosuđivati sa stajališta *istorijske perspektive,* umjesto realističke nepokretnosti. Povijesno rješenje uloge partije u novonastajućoj socijalističkoj praksi izgleda problemom *revolucionarne perspektive,* a manje *organizacionim pitanjem.* Ono mora istrajavati na povezivanju tradicije i nove suvremene društvene pozicije partije na nivou političke organizacije nakon revolucije. Kao što nije opozicija revoluciji, ona nije ni afirmativni pratilac revolucije, već instrument jedne istorijske moći-koja-mijenja.

Predrag Vranicki: Partija i socijalizam

Htio bih da kažem nekoliko riječi o prvoj temi, iako je jasno da jednu temu ne možemo potpuno odvojiti od drugih. U vezi s ovom prvom temom, rekao bih da je još uvijek dosta raširen običaj, i kod nas koji govorimo o partiji i socijalizmu, da uvijek govorimo i da imamo u vidu samo dosadašnja iskustva. Mislim, u prvom redu, na rusko i naše, jugoslavensko iskustvo. Ona su nam naravno najbliža i, kao evropska, najrazumljivija.

Želim odmah da naglasim da moramo biti svjesni da je to samo jedan od slučajeva. Ako govorimo o Evropi i o evropskim prilikama, riječ je, po svoj prilici, uglavnom o izuzetnim slučajevima. Sada, naprotiv, imamo već drukčiju situaciju u Evropi, koja se u velikoj mjeri razlikuje od pomenutih. Problem vlasti, funkcioniranja vlasti i samog socijalizma bit će sigurno u ovim slučajevima drukčiji. Zato se moramo čuvati da ne apsolutiziramo prijašnja iskustva.

Ovdje je već bilo naglašeno da je u navedenim slučajevima centralno pitanje bilo osvajanje vlasti i djelovanje partije na vlasti u daljnjem razvoju socijalizma. Međutim, dogodilo se da je u prvom slučaju, to jest ruskom, u velikoj mjeri bio identificiran socijalizam s političkom vlasti partije. Želio bih odmah da naglasim da time što jedna partija ili bilo koja politička snaga osvaja i dolazi na vlast (mislim na socijalističke ili komunističke partije) time još nemamo socijalizam kao društveno-ekonomski sistem. Te su se dvije stvari u velikoj mjeri tokom ovih posljednih nekoliko decenija identificirale i pobrkale. Ne mogu, naravno, sada da analiziram zašto i kako je to nastalo, i zato to ostavljam po strani.

Za nas, kao marksiste, je svakako bitno, kada govorimo o ovim problemima, da se zapitamo kakvi su društveno-ekonomski odnosi u jednoj zemlji. Ako je jedna politička organizacija s radničkom klasom i masama zauzela vlast i izvršila neke promjene još je veliko pitanje da li su stvoreni društveno-ekonomski odnosi koje, u duhu marksizma, možemo nazvati socijalističkim.

U ovom ruskom slučaju imamo jedno veoma važno negativno iskustvo, — staljinizam, koje se prenosilo i nametalo kroz Kominternu kao jedino i obavezno za sve ostale. Svojim povlaštenim položajem, jer se cijeli komunistički svijet okretao oko njih kao oko sunca, nametnuli su određene koncepcije koje sve do danas u većoj ili manjoj mjeri persistiraju u pojedinim naročito istočnoevropskim partijama. Te koncepcije su unijele veliku zbrku u vezi s poimanjem socijalizma.

Danas već imamo i druga iskustva, i nove i teorijske rezultate, i zato možemo mnogo jasnije sagledati procese koji su se u to vrijeme odvijali u SSSR-u. Mogao bih kazati, na temelju svih dosadašnjih iskustava, da dugo persistiranje jedne partije na vlasti, identificiranjem socijalizma s tom partijsko-državnom vlašću, nužno mora voditi birokratiziranju i deformiranju te partije ako se ne vrše neki drugi, dublji transformacioni procesi u smislu asocijacije slobodnih proizvođača, kako je još Marks govorio, i odumiranja države (Engels, Lenjin itd.). Dobijamo jedan društveni odnos koji nije u skladu s marksističkim pretpostavkama — jedni ga nazivaju državno-kapitalističkim, drugi etatističkim načinom proizvodnje, treći birokratskim kolektivizmom itd.

Ako se prisjetimo kako je revolucija u Rusiji bila započela, mogli bismo kazati, malo pojednostavljeno, da je ona započela na dva fundamentalna kolosjeka. Jedan kolosjek je bilo političko zauzimanje vlasti, što je bilo za takvu situaciju sasvim normalno i

neophodno. A drugi kolosjek je bilo direktno učestvovanje radničke klase i narodnih masa u vlasti, te kontrola i čak upravljanje proizvodnjom. To je bio drugi kolosjek, kolosjek radničkih savjeta, fabričko-zavodskih savjeta i kolosjek samoupravljanja. Ovaj drugi kolosjek je, sticajem okolnosti (sada ne ulazim u historijat) tokom daljnjih zbivanja na kraju u potpunosti otpao. Polovinom dvadesetih i u tridesetim godinama, ova dimenzija socijalne revolucije, koja je za marksizam bitna, nestaje. Ona, jednostavno, nestaje s historijskog horizonta.

Mogu se uzeti spisi Kominterne kraja dvadesetih i u tridesetim godinama i vidjet ćemo da se nigdje ne govori o potrebi oživljavanja ovih bitnih sadržaja jedne socijalističke revolucije, već se događa upravo obratno. U njihovom slučaju, partija se identificirala s političkom sferom i stopila s državom. Ona je apsorbirala, nešto direktno a nešto preko države, čitav ekonomski i politički život i razvoj. Nastaje potpuna nacionalizacija, državno vlasništvo se proglašava socijalističkim, državno planiranje socijalističkim, a u svemu tome, radnička klasa ostaje puki objekt jedne sile iznad nje. Radnička klasa gubi u tom procesu sve što je osvojila 1917—1919, pa mogu da kažem da gubi čak i ono što danas već ima u razvijenijim kapitalističkim zemljama. Na primjer, pravo na štrajk, na slobodne sindikate i slobodnu radničku štampu, slobodu borbe za svoje interese itd. Ako je radnička klasa u takvom, u biti najamnom i otuđenom odnosu, gdje postoji i prisvajanje viška vrijednosti, onda se tu ne može govoriti o socijalističkom društveno-ekonomskom odnosu. Jer, ono što je bitno za socijalizam jest da radničku klasu u prvom redu, a zatim i sve radne ljude, pretvara u subjekte svog historijskog života, koji sve više ovladavaju proizvodnjom, reprodukcijom, planiranjem i razvijanjem svog društva u cjelini. U maloprije navedenom slučaju imamo obrnuti proces, gdje je sve to koncentrirano u političkoj vlasti. I tako je nastao koncept socijalizma kao totalne nacionalizacije, totalnog državnog monopola, totalnog državnog vlasništva i isto takve političke arbitraže. Tada je nastao taj koncept. Prema tome, to je staljinistički koncept, koji, po mom mišljenju, nema nikakve bitnije veze sa Marksovim, Engelsovim, Lenjinovim, konceptom R. Luksemburg itd. Da ne nabrajam plejadu marksističkih mislilaca, koji su taj problem sagledavali drukčije. Socijalizam je u očima klasika i mnogih drugih marksista, onih najznačajnijih dosad, društvo koje oslobađa radničku klasu i radnog čovjeka od svih formi zavisnosti i dominacije, bez obzira koje sfere, te predstavlja zahtjev da ta klasa postane hegemon i upravljač svojim vlastitim životom. Jer, to je bit tog oslobađanja o kome se toliko govori, to je bit asocijacije slobodnih proizvođača, samoupravljanja. Znamo da mi, Jugoslaveni nismo izmislili samoupravljanje da bi nas zbog toga netko trebalo kritizirati za anarhosindikalizam. Taj koncept je star već preko stotinu godina a nalazimo ga ne samo kao bitni koncept kod Marksa ili Engelsa, već i kod mnogih drugih socijalističkih misli-

laca. Mi smo, na svu sreću, bili prva zemlja koja u tome ima nešto dulji kontinuitet i određene rezultate.

Kad su se stvari odvijale obrnutim pravcem, ne jačanjem radne, proizvođačke sfere, već političke, u formi partije i države (mislim na tridesete godine), onda su glavni protagonisti toga procesa na najobičniji ideološki način proglasili tu svoju praksu za vrhunac razvoja i ujedno uzor za sve ostale zemlje. A sada, u kontroverzi s jugoslavenskim konceptom samoupravljanja, kao i strujama demokratskog socijalizma na Zapadu, stvorili su teoriju o razvijenom socijalizmu, koja je samo nastavak teorije iz tridesetih godina. Ta teorija govori o tome da, nakon oružane revolucije, nastaje prelazni period, u kome još postoje kapitalistički elementi i borba klasa koja završava u potpunoj nacionalizaciji i kolektivizaciji, s već spomenutim totalnim političkim monopolom u svim sferama društvenog života. To bi trebalo da bude pobjeda socijalizma i od tada se on razvija na svojim vlastitim osnovama. Tu pobjedu njihovi teoretičari stavljaju u drugu polovinu tridesetih godina, dakle, u period moskovskih procesa, kada je i Staljin proglasio da je socijalizam izgrađen i da počinje prelaz u komunizam. Zato se ne treba čuditi, kao što se nekad kod nas dešava, da jugoslavenski razvoj, koji već poznaje i samoupravne procese, stavljaju tek u po njima shvaćeni prelazni period i da govore da elementi socijalizma ipak jačaju. Kriterij je kod njih tipično etatistički, a ne samoupravni.

Međutim, danas već probija spoznaja, naročito u razvijenim zemljama i partijama, da taj model nije marksistički i da im takav model ne treba. Naravno da im ne treba, kad bi im on upropastio čitavu njihovu situaciju. Ne samo to, oni bi i same mase (mislim na radničku klasu u prvom redu) dobili protiv sebe, jer bi taj model značio veliki korak nazad, on bi negirao sve one slobode koje je radnička klasa osvojila u svojoj borbi. Oni su došli do svijesti da suština socijalističkog društveno-ekonomskog odnosa u tom konceptu i takvoj stvarnosti ne postoji. Nije bit socijalizma u tome da postoji državno vlasništvo, državni monopol i nekakvo slobodno javno mnijenje, dok je ostala radna, proizvođačka sfera pri tom potpuno nemoćna da se bori za svoje interese i koncepcije, da uređuje i upravlja svojim vlastitim društvenim životom, već mora samo provoditi direktive iz političkog vrha.

Zato možemo reći da se danas u Evropi pomalo kristaliziraju dvije osnovne koncepcije o socijalizmu — jedna koja vuče svoje porijeklo od bitnih Marksovih i Engelsovih teorijskih koncepata i u kojoj se suština socijalističke demokracije sastoji u razvoju samoupravnih formi i odumiranja represivnih i totalitarnih političkih, s razvojem demokracije i u svim ostalim sferama društvenog života. I druga, koja vodi porijeklo u starim koncepcijama družavnog socijalizma, a dostiže kulminaciju u totalitarnom i potpuno nedemokratskom konceptu Staljina, koji je ujedno i potpuna negacija Marksovog. Među njima sigurno ne može biti nikakve harmonije. Sukob će nužno i dalje persistirati. Ovaj drugi

koncept je glavno težište stavio na političku sferu, dakle, na još uvijek ostatak građanskog društva i poistovjećivao socijalizam sa dominacijom i svemoći te sfere. Međutim, osvajanje političke vlasti, prisustvo socijalističkih ili komunističkih snaga u vlasti je, kako sam već bio rekao, jedna stvar, a šta te snage rade — druga. Te snage mogu naravno, a to im je i osnovni historijski poziv, da rade na dubljim promjenama društveno-ekonomskih odnosa u smislu socijalizma, ali te snage mogu i da odvlače čitav proces od stvarnog socijalizma u pravcu stvaranja jedne etatističke, državno-kapitalističke društvene strukture, koja se kreće po jednom drugom historijskom kolosjeku i s Marksovim nema veze.

Bit cijelog pitanja je, kako vidimo, kako shvatiti socijalistički društveno-ekonomski odnos. Je li to odnos u kome postoji potpuna, totalna politička dominacija pri čemu su proizvođačka sfera, radnička klasa i radni ljudi potpuno onemogućeni da upravljaju svojim ekonomskim i društvenim procesima, svojim radom i njegovim rezultatima, svojim viškom rada i akumulacijom itd. Ili je to i odnos u kome postoji pretvaranje radnog čovjeka u stvarnog subjekta historije, subjekta stvarnog socijalističkog procesa. To znači da on, preko svojih samoupravnih asocijacija, sve više upravlja svojim procesima rada i životom i tako ukida i prevazilazi političke sfere i njihovu dominaciju. U ovome se sigurno sastoji i osnovno pitanje socijalističke demokracije, što je treća tema našeg razgovora i o čemu bih kasnije rekao nekliko riječi. Upravo zbog svega ovoga što sam rekao, mi ne možemo govoriti o mnogim i bitno različitim socijalizmima, kao što, isto tako, ne možemo govoriti o mnogo kapitalizama, feudalizama itd. Kad je riječ o društveno-ekonomskim odnosima, postoji jedan socijalizam kao i jedan kapitalizam. Međutim, oni uvijek postoje u svojim različitim nacionalnim i regionalnim varijantama, specifičnostima, pri čemu razlike mogu biti prilično velike s obzirom na tradicije pojedinih zemalja, razvijenost itd. Tako isto is obzirom na bitnu društvenoekonomsku strukturu, postoji jedan socijalizam, koji može biti manje ili više razvijen, s više ili manje razvijenim demokratskim institucijama itd., ali unutrašnji transformacioni procesi, s obzirom na oslobađanje radničke klase i radnog čovjeka, moraju voditi istom cilju. Razvoj asocijacije slobodnih proizvođača je, po Marksovoj viziji, bit tog oslobodilačkog procesa. Zato je, isto tako, mogao i Marks, na primjeru samo jedne Engleske, kao tada najrazvijenije kapitalističke zemlje, da dâ analizu kapitalizma, kao što možemo i mi danas, na temelju analize jugoslavenskog socijalističkog razvoja da dademo bit socijalističkog razvoja, svjesni ujedno i zaostalih prilika u kojima je sve to kod nas započelo da ne bismo zapadali u ideološke apsolutizacije, što uglavnom kod nas i nije slučaj. Zato mislim, kada govorimo o »modelima« socijalizma, da moramo biti načisto šta pri tom mislimo i do koje mjere su ti »modeli« rastegljivi. Mislim da možemo i moramo govoriti o najrazličitijim oblicima i razvijenosti jednog procesa, koji u biti mora biti ipak proces socijalizma, a ne etatizma ili nečeg sličnog.

Borislav Đurović: Revolucija-klasa-samoupravljanje — i država i Savez komunista

Postojanje samoupravljanja, tačnije, njegovo sve veće oživotvorenje kao društvenog odnosa, postavlja pitanje koncepcije avangarde radničke klase, njene organizacije i načina delovanja, te pitanje odnosa klasa — avangarda.

Dok je država imala dominantnu ulogu u društvenim zbivanjima, pre svega u raspolaganju sredstvima društvene reprodukcije, postojanje samoupravljanja postavljalo je pitanje partije više na teorijskom nivou u oblasti izgradnje koncepcije u skladu s principima samoupravljanja.

Stoga je i suština odluke Šestog kongresa o distanciranju Saveza komunista od političke vlasti i operativnog rukovodstva, te stav Programa Saveza komunista (sve manje faktor vlasti, a sve više faktor razvijanja socijalističke svesti radnih masa) bila osmišljenja, ali u praksi nedovoljno operacionalizovana, pa je postala i predmetom osporavanja, počevši od negacije dogmatskih snaga do liberalističke teze o nemešanju. Osnovni razlozi tome su bili nepostojanje svih potrebnih društveno-ekonomskih i političkih uslova za radikalniju promenu prakse partijskog delovanja, zatim otpor takvim shvatanjima u Savezu komunista i u društvu, dok je na teorijskom planu počelo razmatranje celog kompleksa pitanja u okviru odnosa klasa — samoupravljanje — partija.

Lenjin je svoju koncepciju partije gradio na liniji odnosa klasa — revolucija — partija. Osvajanje vlasti uslovilo je potrebu drugačijeg određenja prema državi kao moćnom sredstvu promene postojećeg stanja u interesu radničke klase. Nakon Oktobra, Lenjin razmatra ulogu partije u uzajamnoj dijalektici odnosa između klase i revolucije, države i partije. U postojećim postoktobarskim uslovima on na potrebama revolucije sagledava i kreira mesto i ulogu organizacije, način delovanja političkih faktora, sa akcentom na ulozi partije, ali partije u funkciji revolucije.

Pobeda etatističko-birokratskih snaga i odnosa postepeno, prvo na nivou politike, zatim teorije ,a pod okriljem teze i politike o izradnji socijalizma samo u jednoj zemlji, ima za posledicu ispuštanje revolucije kao suštinskog elementa za opredeljenje uloge subjektivnog faktora socijalističkog društva. Tu ulogu preuzima država, kao osnovni instrument i sredstvo socijalističke izgradnje. Posledica toga je srastanje partije i države, te zapostavljanje uloge klase. Koncepcija partije gradi se iz uspostavljenog odnosa partija — država — »izgradnja socijalizma«, gde se socijalizam identifikuje sa političkom vlašću, a klasa supstituiše partijom.

Mi smo nakon oslobođenja zemlje ulogu partije sagledavali i gradili na relaciji: revolucija — partija — država, da bismo nakon uvođenja samoupravljanja uzeli u razmatranje samoupravljanje i klasu. Razume se, i u prvom periodu klasa je bila pri-

sutna, ali prvenstveno sa gledišta da partija predstavlja, a država realizuje njene interese.

Nakon Desetog kongresa postoji tendencija da se koncepcija partije gradi na sagledavanju i utvrđivanju odnosa klasa — samoupravljanje — partija. Revolucija je takvim razmišljanjima obuhvaćena kao samoupravljanje, jer ona znači realizaciju njene suštine. Država se uglavnom ispušta, kao nebitan faktor našeg društvenog života.

Koncepciju avangarde i bilo kojeg elementa njene uloge, organizacije, načina delovanja i odnosa sa drugim subjektivnim snagama društva treba sagledati u dijalektici odnosa klasa — samoupravljanje — država; Savez komunista — revolucija. Na tom nivou društveno-ekonomskog i političkog razvoja, mi revoluciju sagledavamo i realizujemo kroz samoupravljanje. Na tlu samoupravnog organizovanja društva i oživotvorenja samoupravnih proizvodnih odnosa vodi se odlučujuća klasna bitka. Nije sporno da u toj borbi klasa treba da bude subjekt, a Savez komunista i druge organizovane snage, uključujući i državu, sredstvo realizacije ekonomskog oslobađanja radničke klase, koji, saglasno stvarnom oživotvorenju istorijskih ciljeva borbe radničke klase, u tom procesu moraju i sami da se menjaju. Pitanje je samo koliko se i kako menjaju.

Nakon 21. sednice Predsedništva i Desetog kongresa, dostignuti nivo društvenog razvoja izražen je na teorijskom i normativnom planu odlukama Desetog kongresa, Ustavom i Zakonom o udruženom radu. Ti su dokumenti višestruko značajni. Pre svega, oni su svedočanstvo i rezultat razvitka naše teorijske misli u razradi osnovnih marksističkih stavova o revoluciji i socijalističkom društvu. Zatim, oni su plod dugotrajne idejne i političke borbe Saveza komunista i druga Tita na međunarodnom i unutrašnjem planu za afirmaciju prava na sopstveni put u socijalizam. Dalje, oni su postali naša obaveza, norma i merilo stvarnog ponašanja; i konačno, oni su merilo i sredstvo stvarnog razgraničavanja i idejne diferencijacije nesamoupravnih i samoupravnih snaga u našem društvu i Savezu komunista. Sagledavanje uslovljenosti i uzajamnog uticaja navedenih ključnih faktora ne sme biti ni normativističko ni pozitivističko. Njihovo svestrano posmatranje u dijalektičkom sklopu veza, odnosa i uslovljenosti pretpostavka je jasnog sagledavanja i određivanja normativnog i stvarnog, uzroka i posledica, suštinskog i pojavnog. Jasno je da u jednom ovakvom pristupu nije moguće sve ove uslove sagledati u njihovoj celovitosti i povezanosti, ali fiksiram ih kao nužne, bez namere da, nedostatkom vremena, opravdam svoje nedorečenosti i nepreciznosti.

Dalji uslov je da se navedeni ključni elementi našeg razvoja (revolucija, klasa, Savez komunista, država, samoupravljanje) sagledaju i analiziraju u dvostrukom značaju. Prvo, kao teorijske kategorije sa određenim značajem i sadržajem (apstrahujem

postojanje razlika u tumačenju njihovog sadržaja, jer polazim od stavova i shvatanja Saveza komunista). Drugo, kao stvarno postojeće, konkretne, »žive«, dejstvujuće socijalne snage sa određenim empirijskim sadržajem, koji se neprekidno menja. U tom smislu bitno je ne samo fiksiranje stanja već i sagledavanje tendencije razvoja. Ovde se jasno krije opasnost idealizacije postojećeg stanja, ali i opasnost kritike svega postojećeg, u smislu nipodaštavanja i negiranja dostignutog sa stanovišta ideala.

I danas, često i nesvesno, *revoluciju* tretiramo kao devu Mariju ili kao svemoćnog demiurga bez nužne posredovane veze sa istorijskom stvarnošću, koja, hteli mi to ili ne, postavlja granice i revoluciji. Upozorio bih na veoma realističku i inspirativnu karakteristiku proleterske revolucije koju je Marks dao u *Osamnaestom brimeru Luja Bonaparte.* »Proleterske revolucije(...) *stalno kritikuju same sebe,* neprestano se prekidaju u svom vlastitom toku, vraćaju se na ono što je prividno svršeno da bi ga iznova otpočele, ismejavaju okrutno temeljito polovičnosti, slabosti i kukavičnosti svojih prvih pokušaja, one kao da svog protivnika obaraju samo zato da bi on iz zemlje crpeo nove snage, i gigantskije se ispoljavao prema njima, one *neprestano iznova izmiču pred neodređenom gorostasnošću svojih vlastitih ciljeva* sve dok nije stvorena situacija koja onemogućuje svaki povratak i dok same okolnosti ne viknu: *Hic Rhodos, hic salta*«.[1] (Podvukao — B. Đ.)

Proleterska revolucija znači najradikalnije kidanje s tradicionalnim odnosima i idejama. Stoga se ona ne završava osvajanjem vlasti i nacionalizacijom sredstava za proizvodnju, a ni izgradnjom materijalne osnove ili visokog standarda ljudi i slično. Tito s pravom upozorava da revolucija nije završena, da traje i dalje. Ona je permanentna u Marksovom ,a ne u smislu Trockog. Trajno je samo ono što su izvojevale i usvojile radne mase.

Još nije stvorena situacija koja onemogućava povratak na stare odnose. Ponekad smo spremni da zaboravimo da je revolucija klasna borba, da je proces a ne stanje, da, razrešavajući određene socijalne i druge konflikte i suprotnosti, stvara nove, da se mora vraćati na ono što je prividno svršeno da bi ga iznova otpočela itd. S gledišta teme koju razmatramo, to znači da se organizacija i način rada avangarde moraju određivati i ocenjivati, pre svega, u odnosu na njenu adekvatnost i efikasnost u realizaciji ciljeva revolucije. Mere i akcije u svakodnevnom životu, ideje i koncepcije u teoriji su dobre ili loše, adekvatne ili neadekvatne ne same za sebe i po sebi već onoliko koliko služe ciljevima revolucije. Ovo nije pledıranje za to da cilj opravdava sredstvo, jer sredstva moraju biti prožeta revolucionarnom etikom.

[1] Karl Marks, *Osamnaesti brumaire Louise Bonaparte,* K. Marks — F. Engels, *Izabrana djela,* »Kultura«, 1949, str. 214.

Što se tiče drugog elementa — naše *radničke klase,* moramo je uzeti onakvu kakva jeste danas, a ne kao knjišku, teorijsku kategoriju. U tom slučaju nije teško sagledati da je njeno stvarno klasno biće još u formiranju, da je sastavljena iz različitih slojeva od kojih su neki još pupčanom vrpcom vezani za selo (poluseljak-poluradnik itd.). U tom delu radništva (da li samo u njemu?) održali su se tradicionalistički, egalitaristički, sitnosopstvenički mentaliteti i ideje.

S druge strane, uslovi rada neposrednih proizvođača nepovoljniji su od uslova rada službenika u istim organizacijama, i uopšte od onih u neproizvodnoj sferi. Uslovi života (lični dohodak, obezbeđenost stanovima, mogućnost školovanja itd.), takođe su kod neposrednih proizvođača nepovoljniji nego kod zaposlenih u neprivredi. Samoupravljanje, kao revolucionarna praksa, kao nov društveni odnos koji treba da iz temelja izmeni i materijalni i društveni položaj radničke klase, istorijska je šansa radničke klase u borbi za njeno ekonomsko oslobođenje. Ali samo u slučaju ako i ukoliko prevaziđe granice radne organizacije i samoupravno se poveže na nivou društva kao celine, to jest ukoliko samoupravljanje stvarno postane integralni dominantni društveni odnos na svim nivoima, u svim oblastima društvenog rada.

To se utemeljuje i proverava vodeća uloga Saveza komunista. Da bi klasa prevazilazila svoju rascepkanost, da bi njeni različiti delovi i njihovi interesi našli zajednički imenitelj, ne postajući pri tome plen raznih partikularističkih, tehnokratskih i drugih nesamoupravnih snaga i tendencija, nužno je postojanje avangardne organizacije koja deluje unutar klase na usklađivanju, usmeravanju i preobražaju različitih interesa, jačajući svest o zajedništvu svih delova klase.

Ali i komunistu su ljudi. I oni imaju svoje materijalne i druge interese, članovi su radnih organizacija, institucija, pripadaju određenim opštinama i republikama itd. i često, kako to život pokazuje, ne uspevaju da se u praksi uzidgnu iznad svojih užih interesa, iznad grupnih, opštinskih, regionalnih ili republičkih interesa. To važi i za organizacije Saveza komunista, jer i one nisu iznad i izvan sredine u kojoj žive i rade i često se vezuju za uže, parcijalne, inerese. U tom slučaju, kada uži, pojedinačni, parcijalni interesi prevladaju nad zajedničkim i opštim interesima radničke klase i društva kao celine, komunisti i njihove organizacije ne mogu da deluju kao avangarda, ne mogu da vode već bivaju »vođeni«.

Međutim, dijalektika neposrednih, konkretnih interesa i dugoročnih, istorijskih interesa radničke klase je vrlo složena, i sa ekonomskog i sa političkog gledišta. Mnogonacionalna sredina samo još doprinosi toj složenosti. Tu nije reč o apstraktnoj klasnoj svesti i njenoj nerazvijenosti, već o nezadovoljenju ili zadovoljenju neposrednih i za ljude i organizacije često primarnih interesa. U takvim slučajevima, a oni u praksi nisu retki, samo zalaga-

njem organizacije Saveza komunista, uz jasno i kritičko sagledavanje stanja i razvoja, i njenim angažovanjem mogu da se prevaziđu nedoumice i kolebanja radnih ljudi. To, međutim, ne sme da znači zapostavljanje ili žrtvovanje neposrednih interesa, već njihovo postavljanje i sagledavanje u funkciji dugoročnih, a u cilju bržeg i trajnijeg zadovoljenja neposrednih interesa.

Tu dolazimo do pitanja: šta čini biće radničke klase u uslovima samoupravljanja? Najkraće, osim klasičnih elemenata njenog položaja u proizvodnji i društvu, (da je proizvođač viška rada, da je nosilac proizvodnog rada, a radnička klasa, u celini uzeto, ima najnepovoljnije uslove iživota i rada), njeno biće sve više čini revolucionarna praksa u smislu negacije starih najamnih odnosa i stvaranja novih u kojima oslobođenje radničke klase postaje istorijska mogućnost. Iz tih razloga, borba za samoupravljanje, kao oblik klasne borbe, deo je bića naše radničke klase, a to je u savrmenim uslovima čini, istovremeno, autentičnom i najjačom revolucionarnom snagom našeg društva i subjektom revolucionarnih promena.

Samoupravljanje je bitna specifična odrednica i karakteristika naše revolucije. Ono je oblik realizacije vlasti radničke klase u našim uslovima, društveni odnos, pokret radničke klase itd.

Ukazao bih na drugu, empirijsku stranu samoupravljanja, na to kako se ono, ovde i sada, realizuje. U *Osnovnim tezama za pripremu Jedanaestog kongresa* naglašava se da su izvršene kvalitativne promene u razvoju sistema socijalističkog samoupravljanja, koje omogućavaju udruženom radu i radničkoj klasi da imaju sve presudniju i sve veću ulogu u izgradnji društvenih odnosa, u odlučivanju o uslovima, sredstvima i rezultatima svoga rada, u kreiranju i ostvarivanju politike društveno-ekonomskih odnosa. Međutim, kada se prelazi na preciziranje rezultata samoupravljanja u praksi, slika se menja. Konstatuje se prisustvo starih odnosa na kojima su se formirali i formiraju određena svest i ponašanje, što čini ozbiljnu smetnju razvoju samoupravljanja. Ističe se da se ne ostvaruje jedan od bitnih zadatak Desetog kongresa — jačanje akumulativne i reproduktivne sposobnosti privrede, da i dalje postoje izvori i oblici otuđivanja dohotka od radnih organizacija, da bi se zaključilo: »Takvo stanje i tendencije objektivno sužavaju prostor za razvoj samoupravnog društveno-ekonomskog odnosa, otežavaju afirmaciju uloge organizacija udruženog rada u oblasti proširene reprodukcije i privređivanja u celini svodeći ih na nivo proste reprodukcije, parcelišu jugoslovensko tržište zatvarajući ga u republičko-pokrajinske i regionalne okvire«.[2] Za razvoj samoupravnog proizvodnog odnosa, na do-

---

[2] *Osnovne teze za pripremu stavova i dokumenata Jedanaestog kongresa Saveza komunista Jugoslavije*, Izdavački centar »*Komunist*«, Beograd, 1978, str. 26. Vidi i str. 17, 24, 25. i 29.

stignutom nivou našeg razvoja, središno pitanje je ostvarivanje u praksi socijalističkog samoupravnog sistema proširene reprodukcije, a tu za sada nije učinjen odlučujući zaokret.

To je empirijska ravan samoupravljanja koja pokazuje da je samoupravljanje u praksi teren konfrontacija različitih interesa, teren klasne borbe u kojoj se neposredni i dugoročni interesi radničke klase teško probijaju, i u pogledu tempa realizacije i sadržaja, sudarajući se sa različitim preprekama.

Ovo stanje je čvrsto vezano i za materijalni položaj značajnih delova radničke klase (neposrednih proizvođača). Međutim, kada je reč o činjenicama, primerima i praksi i njihovom značaju za ponašanje komunista, treba imati na umu Lukačev stav »da priznanje da neka činjenica ili tendencija stvarno postoji još ni izdaleka ne znači da se ona mora priznati kao *stvarnost merodavna za naše delovanje*..., ali da za pravog marksistu uvek postoji nešto što je stvarnije i zato i važnije od *pojedinih* činjenica ili tendencija: *stvarnost* ukupnog procesa celine društvenog razvitka«.[3] Prema tome, sve to moramo uzeti u obzir: i činjenice i »stvarnost ukupnog procesa« kada sagledavamo razvoj samoupravljanja i ulogu i način delovanja Saveza komunista.

Čini se, pri tome, da često želimo da postojeće teškoće i probleme rešavamo i prevazilazimo više na organizacionom planu (raznim reorganizacijama i slično), a manje borbom protiv uzroka.

Što se tiče *države*, u principu je tačno da se centri političke i društvene moći sele iz nje u samoupravnu sferu. Ali, rekao bih, dosta sporo i ne baš tako kako smo očekivali. U tome nema ničeg neobičnog, praksa često priređuje takva iznenađenja. Država se pokazuje kao tvrd orah. Bez ikakvih teorijskih priprema i diskusija, država i birokratija nalazile su i nalaze adekvatne organizacione forme i načine delovanja, kojima su se prilagođavali samoupravnim promenama, da bi uglavnom zadržale svoju moć u izmenjenom vidu. O toj vitalnosti valja razmisliti. Ne smanjuje se čak ni broj državnih institucija, ni broj službenika. Naprotiv, raste, a tvrdimo da država gubi neke svoje bitne funkcije i nadležnosti. Ne vidim, s druge strane, da raste njena uloga kao analitičara društvenih zbivanja i da ona postaje servis samoupravljanja i udruženog rada. Najnovija iskušenja u toj oblasti vezana su za delegatski sistem i samoupravne interesne zajednice.

I sada kada sam došao do ključne tačke, kada treba definisati u čemu se ogleda prilagođavanje Saveza komunista samoupravnim uslovima razvoja, nedostaje mi invencije kojom bih na zadovoljavajući način uobličio svoja razmišljanja. No, isto tako pokušao sam prethodno da ukažem na teškoće (koje, razume se,

---

[3] Đerđ Lukač, *Lenjin — Studija o povezanosti njegovih ideja*, BJGZ, Beograd, 1977, str. 20.

nisu nepremostive) što stoje na tom putu, na nedovoljnosti da te nužne promene u organizaciji i načinu delovanja Saveza komunista zasnuju na jednoj ili dve paradigme. Neophodno je uzeti u obzir sve ključne činioce i posmatrati ih i sa teorijskog i sa praktičnog gledišta. Zavidim onima koji metodom apstrakcije mogu da se uzdignu iznad stvarnosti i da sa tih visina sagledaju suštinu zbivanja i pravac razvoja.

Ukazao bih na protivrečni položaj Saveza komunista, s obzirom na njegovu dvostruku ulogu: partije na vlasti ili, bolje rečeno, partije poretka, čija briga mora biti očuvanje vlasti, i istovremeno partije socijalne revolucije, revolucionarnog pritiska. To zahteva njeno uslovno rečeno, stupanje s klasom, delovanje kroz klasu, u svojstvu njenih unutrašnjih snaga. Ovim su uslovljena i dva nivoa borbe Saveza komunista: u okviru globalnog društva i unutar osnovnih primarnih organizacija. U okviru globalnog društva Savez komunista je uvek uspešno rešavao svoje zadatke, ali ne i na nivou osnovnih organizacija.

I tu, na nivou delovanja i organizacije Saveza komunista unutar osnovnih organizacija udruženog rada, nužne su značajne promene. Tu još robujemo tradiciji i klišeima, kojih se moramo osloboditi ako želimo da komunisti budu vodeća idejna i politička snaga u društvu. To zahteva i promenu lika člana Saveza komunista.

Vučina Vasović: Partija i revolucija

Izgleda da socijalizam i samoupravljanje u našem društvu ulaze u onu fazu svog razvoja, sigurnosti i zrelosti, u inače jednoj, komparativno gledano, dosta zapaženoj političkoj demokratskoj dinamici, kad i najsuptilnija pitanja društva i politike postaju predmetom najšire rasprave i kad spremnost i odvažnost ne samo na projekciju već i na introspekciju postaju unutrašnja potreba sistema, uz uverenje da odgovori na mnoga od ovih pitanja nisu dati, već se moraju tražiti u praksi i demokratskom dijalogu.

Iz mnoštva ovih pitanja, od kojih je jedan deo već bio razmatran i na ovom skupu, meni posebno interesantan izgleda problem odnosa partije i revolucije, bolje reći pitanje odnosa partije i kontinuiteta socijalističke revolucije u uslovno rečeno postrevolucionarnom periodu.

Danas, čini se više nego ikad ranije, postaje aktuelno, presudno i, rekao bih — jedno od najtežih pitanja: na koji način i pod kojim uslovima partija kao revolucionarna organizacija, odnosno sredstvo revolucije i socijalističke transformacije društva, može da produži svoje trajanje i delovanje, a da pri tom sama, po-

sredno ili neposredno, ne preraste u glavni ili pomoćni deo uže upravljačke strukture, odnosno mehanizma vlasti, koji se u dosadašnjoj socijalističkoj istoriji izražavao i delovao najvećim delom u vidu državnih ili paradržavnih struktura. U stvari, ovo je samo modalitet jednog inače starog teorijskog i praktičnog pitanja: koliko je moguće, u kojim uslovima i na koji način da partija bude instrument i oblik učešća naroda u upravljanju društvenim poslovima i šta bi trebalo uraditi da se ona, iz ovog potencijalno demokratskog instrumenta, ne pretvori u sredstvo upravljačkog kruga i produženu ruku državnog aparata, koji »oblikuje« interese i smerove kretanja po svojoj meri i viziji razvoja društva. Ko će, u stvari, ovladati ovim toliko značajnim političkim instrumentom: šire mase, odnosno društvena većina, ili uža struktura vlasti — ostaje i u socijalizmu, po mom uverenju, jedno od značajnih pitanja, bez obzira na to što je opšti odnos naroda i vlasti kvalitativno drukčiji od onog u građanskim porecima. I upravo se u ovoj mogućoj protivrečnoj prirodi partije i partijskog sistema, da bude dakle i sredstvo, ali i breša demokratije, rezimira i sva istorija dosadašnjih klasnih tipova demokratije, koje su stvorene i trajale kao okviri nekog kakvog-takog učešća naroda u politici, ali i imale ograničeni, u suštini, klasni domet.

Može li se partija u socijalizmu otrgnuti od ove svoje dosadašnje protivrečne prirode i ograničenosti? Odgovor bi bio NE, ako se ne promeni ne samo način delovanja partije i njen odnos prema klasi već i ako se, bar delimično, ne prevaziđe protivrečnost i ograničenost političkog sistema i demokratije koje proizlaze iz njene predstavničke prirode. Zato je jedan od glavnih daljih zadataka socijalističke revolucije da promeni predstavnički karakter političkog sistema, u pravcu stvaranja neposredne demokratije. Kakve su sada šanse i mogućnosti partije da deluje u ovim novim uslovima kao sredstvo revolucije?

Kad je reč o opštem odnosu partije i revolucije, naime socijalističke transformacije, dosad je iskristalisano više odgovora, od kojih ću pomenuti samo neke, uglavnom tri, koji mi se čine da najviše cirkulišu u savremenoj teoriji i praksi.

Jedna orijentacija rešenja traži u okviru opšteg, manje ili više institucionalnog, uređivanja odnosa partije i države, naime vlasti. Posmatrano iz perspektive ovog pristupa ili odnosa, u dosadašnjoj praksi socijalizma su se jasno manifestovale dve na izgled i dobrim delom različite tendencije, koje su za divno čudo neretko u svom rezultatu mogle da daju iste ili slične pojave. Kad se suviše odvajala od vlasti ili centara političkog odlučivanja, partija je ne samo gubila mogućnosti efektivnog uticaja na tokove života i kretanja, odnosno smerove politike, već je pretila velika opasnost da se pretvori u pomoćni, pobočni ili legitimizirajući deo državnog aparata.

U drugom slučaju, kad se suviše spregne sa državnim aparatom, preti opasnost da bude asimilirana od ovog aparata ili pak

da se i sama pretvori u neku vrstu upravljačko-operativnog mehanizma, po uzoru na državni aparat.

Naravno, moguć je i drugačiji ishod. Naime, da ideološki rad, odnosno hiperideologizacija, potisne upravljačke funkcije ili ih svede samo na pomoćne i supsidijarne poslove, i da, prema tome, ideološki rad i ortodoksija postanu osnovi vlasti i upravljanja.

Iskustvo je već pokazalo ograničeni domet socijalističke transformacije revolucije, stisnute između partije i države. Naglašen značaj i funkcije partije ili države ili jednog i drugog otvara prostor za formiranje nove hijerarhije i raspodele moći i, na njoj zasnovane, nove socijalne stratifikacije koja po prirodi stvari teži svom učvršćenju i produženju.

Tu i leži prva pretnja revoluciji da se izgubi u visovima institucija. Mao Ce Tung je kritikovao ovo asimilovanje partije od strane državnog aparata u nekim drugim socijalističkim zemljama, i sâm pokrenuo kulturnu revoluciju u nameri da očisti društvo od ovog upravljačkog pragmatizma koji ide nauštrb ideološke čistote i preti restauracijom starih hijerarhijskih ili građanskih odnosa. S druge strane, iskustvo je pokazalo, takođe, ograničeno dejstvo partijske suprematije nad državom. Ako hoće da na konkretan način kontroliše i upravlja državom i u isto vreme obezbedi racionalno efikasno upravljanje, partija se mora osposobiti i organizovati za takve funkcije.

Drugim rečima, ona mora postati, pored ostalog, i dovoljno »stručna«. I šta se dešava? U nameri da kontroliše i usmerava tehnokratiju, ona sve više uvlači u svoje redove stručnjake i polako i sama biva osvajana iznutra od tehnokratije. Sastav odgovarajućih partijskih organa u određenim periodima to jasno pokazuje.

No iskustvo je, takođe, pokazalo i manjkavost neke vrste neinstitucionalizovane hiperideologizacije i orijentacije, to jest kad ideologija predstavlja osnovnu žilu kucavicu svih sfera života i rada, pa i one ekonomske. Bilo o kom modalitetu ove orijentacije da je reč, delovanje partije u dobroj meri ostaje u okviru vlasti, uz opasnost da reprodukuje odnose hijerarhije, bez obzira na to što sadržaj vlasti može biti socijalistički orijentisan u svojoj intenciji. U tom smislu, ona može biti ograničavajući faktor revolucije, što je već nekoliko govornika i istaklo. Stoga nam se čini da se odgovor na postavljeno pitanje ne može tražiti u okviru relacije partije i vlasti, odnosno države.

Druga linija razmišljanja ukazuje na opasnost bilo kakvih rešenja koja ostaju u okviru vlasti i smatraju da se u najboljim mogućim aranžmanima između partije i države ne može obezbediti brži razvoj socijalističkog društva i da pre ili kasnije takav okvir razmišljanja i delovanja utapa revoluciju u instituciju, a pokret u statičnu hijerarhiju, koja postaje izvor nove stratifikacije i time sredstvo i način da se produže stare podele na upravljače i one kojima se upravlja.

Stoga, po ovom viđenju, partija mora postati deo kritičke svesti i na taj način deo socijalizma kao aktivne »utopije« koja je jedino u stanju da sprečava stvaranje i okoštavanje hijerarhijskih odnosa i zamiranje revolucije u instituciju. Pravi put razvoja i revolucije je vraćanje utopiji koja se posle Marksa zatvorila u ideološku »racionalizaciju« i u mistifikacije države.

Kako bi se to moglo i praktično ostvariti, pomenuti koncept nam ništa ne kaže. Jedan od implicitnih zaključaka ove orijentacije bio bi, verovatno, i evaporacija partije kao organizacije, odnosno kao institucije. Ne treba trošiti mnogo reči da bi se pokazala manjkavost ovakvih shvatanja. U vreme kad borba između demokratskih i mnogih drugih oligarhijskih tendencija, odnosno pojava i grupa, još nije završena, i kad ove grupe nastoje da eksproprišu demokratiju i pretvore je u sredstvo manipulacije ili samo veo legitimizacije i kad mnoge praktičke hijerarhije čekaju i vide svoju šansu u jednom društvenom spontanitetu — tražiti nestanak partije, ako je ona demokratski orijentisana, naravno, znači lišiti demokratiju i radničku klasu jednog od njihovih osnovnih instrumenata.

Otuda takva orijentacija ne može biti prihvaćena kao osnovna inspiracija u razvoju društva koje želi da se brže socijalistički i demokratski razvija.

Treća orijentacija nalazi mogućnost i formu produženja socijalističke revolucije i partije kao sredstva revolucije u njenom angažovanju na razvoju neposredne demokratije kao oblika, odnosno sistema upravljanja društvenim poslovima.

Tri su uslova za ostvarenje ovakve orijentacije. Prvo, da partija zaista veruje u mogućnosti postojanja i funkcionisanja jedne široko zasnovane i razvijene neposredne, odnosno samoupravne demokratije. Drugo, da je i sama svojim neposrednim i dugoročnim interesom motivisana za stvaranje i funkcionisanje takvog sistema, što onda zahteva ne samo demokratizaciju već i dosta radikalnu transformaciju vlasti. To praktično znači da se rešenja za novu ulogu partije ne mogu tražiti samo u okviru odnosa partije i države i u okviru odnosa partije i klase već i u širim pretpostavkama i u okvirima sistema. Treće, neophodno je da i sama partija unutar sebe bude demokratski organizovana i povoljan okvir ne samo za slobodno pulsiranje već i preferisanje osnovnog interesa radničke klase i većine radne populacije. Ovo je put kojim je i krenulo naše društvo, i on već danas pokazuje mnoge prednosti naročito u pogledu mogućnosti prevazilaženja institucionalizovane hijerarhije. Međutim, ovakav smer razvoja, takođe, otvara mnoga druga pitanja i izlaže se novim protivrečnostima koje se moraju na adekvatan način prevazilaziti, a od kojih bi istakao samo nekoliko, koje mi se čine veoma bitnim za dalji tok i ostvarivanje ove orijentacije.

Ovo je značajno naročito sa aspekta postavljanja odnosa partije i revolucije u jedan sasvim određeni socijalni kontekst i empirijski plan razvoja društva. A nama izgleda da su fundamentalni

problemi upravo na ovom empirijskom planu, s obzirom na to da smo velikim delom izašli iz faze projiciranja i duboko zakoračili u fazu doživljavanja i proživljavanja neposrednog samoupravljanja.

Prvo, čini mi se da široko i dosta naglo otvaranje društva, a time i snažan razmah demokratije, dovodi do niza mesta artikulacije interesa i odlučivanja i zajedno s tim do jedne nove institucionalizacije, koja na pojedinim sektorima i katkad doprinosi stvaranju i jedne, rekao bih, dosta paradoksalne situacije: da se, na jednoj strani, pojavljuju, opet kažemo mestimično i povremeno, znaci institucionalnog formalizma, a na drugoj — neformalno grupisanje i centri odlučivanja. Jedan od razloga za ovo treba videti, svakako, pored ostalog, i u činjenici da naporedo sa stvaranjem novih institucija i odnosa perzistiraju stare strukture, pa i hijerarhijski odnosi, bolje reći ostaci stare raspodele uticaja i moći. Ova hiperinstitucionalizacija, u nekim područjima, na jednoj, i tendencija obezvređivanja institucija, na drugoj strani, dovode i do pojave da se društvena integracija — a i proces odlučivanja — ostvaruje i obezbeđuje vaninstitucionalnim putem, pa i do eksproprijacije samoupravnih oblika odlučivanja.

Zato se čini da je upravo sada jedan od osnovnih zadataka Saveza komunista da samoupravljanje, odnosno njegove oblike i procese, razvije kao stvarne okvire odlučivanja i da u njima deluje kao osnovna usmeravajuća snaga. U protivnom, preti opasnost da se ova tendencija delimično i pojava institucionalnog formalizma prenese i u partiju, odnosno Savez komunista, i smanji mogućnost njegovog organizovanog delovanja kao revolucionarne snage.

Drugo, orijentacija i praksa umnožavanja oblika neposredne artikulacije interesa i participacije, sa stalnim pozivom na participaciju u procesu odlučivanja i, velikim delom, distributivnom logikom, što je inače razumljivo i neophodan uslov i element demokratije, dovode u određenim uslovima i do razvijanja aspiracija i očekivanja kod najširih slojeva da se političkom participacijom mogu za relativno kratko vreme, tako reći prekonoć, rešiti osnovni egzistencijalni problemi, što, na drugoj strani, u ograničenim ekonomskim uslovima ili pri neostvarenju ovih očekivanja, može da dovede do još većeg intenziviranja konflikata ili, pak, do razočaranja, pa i osećanja deprivacije ili pasivizacije. Ako je u pitanju intenziviranje konflikata, onda to zahteva i stvaranje odgovarajućih mehanizama koji će biti efikasni u pogledu njihovog razrešavanja, uključujući i korišćenje države. Tako se, katkad i na nekim područjima, iz jednog veoma razuđenog mehanizma artikulacije interesa i participacije, kao načina prevazilaženja prinude, države i zatvorene zajednice, stvaraju i suprotni efekti, naime, potreba za intervencijom i oživljavanjem države.

Ovo vuče i partiju na stari način rada, jer intenziviranje države objektivno dovodi i do okretanja partije državi i vlasti. Stoga se čini da jedan od smerova aktivnosti Saveza komunista

treba da bude i njegovo zalaganje za to da se naporedo sa stvaranjem mehanizama artikulacije interesa i oblika neposredne demokratije razvijaju i one njegove demokratske selektivne funkcije i time obezbeđuju uslovi za rešavanje konflikata na mestima gde oni i nastaju, a time predupredi njihovo umnožavanje, kumuliranje i prepuštanje da se rešavaju na višim instancama ili vainstitucionalnim putem.

Treće, čini se da danas treba istaći, bar u rudimentarnoj formi, jednu značajnu i delikatnu, a delimično i protivrečnu poziciju partije u uslovima relativno razvijenog demokratskog socijalističkog društva. Kao deo vodećih snaga, partija deluje u prostoru između dugoročnih interesa klase, čuvajući taj osnovni strategijski front društva, na jednoj, i konkretnih interesa, odnosno konkretnih struktura iz kojih je ona sastavljena, na drugoj strani. U svom opštem i kolektivnom izrazu ona mnogo lakše čuva i ostvaruje ove dugoročne i strategijske interese pokreta i klase. U svom konkretnom individualnom ili empirijskom izrazu to je mnogo teže jer imamo jednu relativno novu istorijsku situaciju, naime, da dugoročni ciljevi i vrednosti nisu uvek u istoj meri i kod svih pripadnika ovih vodećih snaga i njihov konkretni i vitalni interes. Konkretno ponašanje je često inspirisano, bolje reći motivisano, konkretnim interesima pojedinih činilaca partije, više nego opštim ciljevima.

Čini mi se da se i na ovu protivrečnost, u smislu njenog prevazilaženja, mora orijentisati jedan smer aktivnosti Saveza komunista. Izneo sam samo dva-tri više empirijska problema, koji izgledaju značajni danas za adekvatnu ulogu Saveza komunista kao sredstva brže socijalističke i demokratske, odnosno samoupravne transformacije i poluge revolucije u novim uslovima.

Budislav Šoškić: Savez komunista u delegatskom sistemu

Svojim inicijativama i teorijskim i idejno-političkim stvaralaštvom, Savez komunista Jugoslavije imao je i ima pokretačku i vodeću ulogu u koncipiranju i izgrađivanju sistema socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i političkog sistema samoupravne demokratije. Takvi društveni odnosi sve više postaju realitet u kome se kreće i djeluje Savez komunista. Priroda i logika sistema samoupravnih društveno-ekonomskih i političkih odnosa i položaj radničke klase i radnog čovjeka u tim odnosima bitno utiču na društvenu poziciju i cjelokupnu idejno-političku praksu avangarde.

Koliko traje borba za socijalističko samoupravljanje i neposrednu demokratiju, toliko traje složen proces preobražavanja or-

ganizacije jugoslovenskih komunista, od klasične vladajuće partije, u takvu idejno-političku snagu, koja svoju predvodničku i usmjeravajuću ulogu ostvaruje kao unutrašnja motorna snaga samoupravnih društvenih odnosa, zajedno i ravnopravno s radnim ljudima, u prvim redovima njihove samoupravljačke i političke akcije.

Socijalistički samoupravni proizvodni odnos svakodnevno rađa i sadržinski obogaćuje neposrednu demokratiju. Bez nje se ne bi mogla ostvarivati klasna, oslobodilačka i humanistička suština socijalističkog samoupravljanja. U samom samoupravnom proizvodnom odnosu povezuju se i spajaju proizvodno-ekonomska i politička sfera. U svakoj ćeliji samoupravno udruženog rada, u svakoj osnovnoj zajednici rada i života, interesi radnog čovjeka se neposredno izražavaju, a on o njima sve više neposredno odlučuje zajedno, ravnopravno i sporazumno s drugim radnicima.

Samoupravnom proizvodnom odnosu imanentan je samoupravni pluralizam kako u smislu slobodnog artikularisanja i suočavanja mnoštva diferenciranih i konkretnih interesa radnih ljudi i njihovih kolektiviteta, tako i u smislu pluralizma subjekata koji se demokratski dogovaraju i odlučuju o tim interesima i društvenim poslovima. Samoupravni pluralizam je bitno svojstvo, izraz i način ostvarivanja samoupravnog proizvodnog odnosa i osnova njegove demokratske organizacije. Upravo zato, on je polazište i srž političkog sistema samoupravne demokratije. Uvođenjem delegatskog sistema, demokratski pluralizam samoupravnih interesa postaje cjelovit demokratski organizam.

Kao što u sferi proizvodnog odnosa sistem samoupravnog udruženog rada znači negaciju svakog svojinskog monopola, tako politički sistem samoupravne demokratije znači negaciju svakog partijsko-političkog monopola. Biću socijalističkog samoupravljanja i njemu svojstvenom demokratskom pluralizmu samoupravnih interesa stran je i direktno suprotan kako višepartijski, tako i jednopartijski sistem vladavine. Zato svaki pokušaj njihovog oživljavanja i uvođenja ima reakcionarno značenje. Iz istih razloga su neprihvatljive teze o simbiozi samoupravnog proizvodnog odnosa, bilo s višepartijskim predstavničkim sistemom, bilo sa sistemom jednopartijskog monolitizma.

Da bi radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada faktički zagospodarili dohotkom i cjelinom društvene reprodukcije, neophodno je da udruženi rad dostigne i učvrsti vodeću ulogu u cjelokupnom sistemu državne vlasti i upravljanja društvenim poslovima, da ovlada političkom silom, da obezbijedi odlučujući uticaj na sve poluge i centre političkog odlučivanja. To se može ostvariti samo razvijanjem delegatskog sistema, koji neposredno povezuje i spaja udruženi rad s političkim odlučivanjem, samoupravljanje u bazi društva s političkom vlašću.

Delegatski sistem omogućava i sve više obezbjeđuje neprekidno razrješavanje objektivno uslovljene protivrječnosti i dualizma između samoupravljanja i države. Mijenjajući svoj položaj

u društvu i sadržinu i domašaj svojih funkcija, država se sve više preobražava od osamostaljene političke sile u sredstvo, vlastitu snagu i samozaštitu samoupravnog udruženog rada.

Demokratska i samoupravljačka suština našeg političkog sistema ne potvrđuje se samo u slobodnom iskazivanju i sučeljavanju raznovrsnih i često međusobno izukrštenih interesa, već isto tako, u njegovoj sposobnosti da se ti interesi — demokratski i efikasno — usaglašavaju i integrišu, da se pronalazi i ostvaruje spoj i sinteza pojedinačnih i kolektivnih, posebnih, zajedničkih i opštedruštvenih, neposrednih i dugoročnih interesa radničke klase.

Delegatski sistem je institucionalni okvir i nezamjenjivi činilac samoupravnog usklađivanja i integrisanja ekonomskih socijalnih, političkih, kulturnih i drugih interesa radnih ljudi i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica — u sistemu udruženog rada, u mjesnim zajednicama, u samoupravnim interesnim zajednicama i društveno-političkim zajednicama. Poput vezivog tkiva, delegatski sistem ostvaruje i u sve većoj mjeri će ostvarivati neposredno povezivanje, objedinjavanje i međusobnu odgovornost svih nosilaca autentičnih samoupravnih interesa i svih oblika samoupravnog, interesnog i društveno-političkog organizovanja radnih ljudi.

Samoupravna demokratija, u odnosu na druge političke sisteme, otvara znatno šire mogućnosti da integracija realno postojećih i različitih vidova interesa radnih ljudi bude ne samo slobodnija, već i razvijenija i sadržajno bogatija. U delegatskom sistemu politika se podruštvljuje, prožima se i sve više poistovjećuje sa stvarnom sadržinom samoupravnih interesa i postaje sastivni dio samoupravnog odlučivanja.

Samoupravno sporazumijevanje i odlučivanje u delegatskom sistemu ne mogu se zasnivati na stihijskom konfrontiranju interesa i odmjeravanju snaga. Nije dovoljno samo iskustvo radnih ljudi, njihovo poznavanje vlastitog — neposrednog i posebnog — interesa i prakticističko prosuđivanje od danas do sutra da bi se došlo do optimalnih rješenja koja imaju socijalističku sadržinu i koja su u skladu sa zajedničkim i istorijskim interesima radničke klase. Delegatski sistem se mora oslanjati na cjelokupnu socijalističku svijest društva, na njegove avangardne i usmjeravajuće idejne političke snage, na dostignuća nauke i stručna znanja.

To je smisao zahtjeva da se sve snage socijalističke svijesti i stvaranja demokratski organizuju oko delegatskog sistema i da Savez komunista, Socijalistički savez i druge društveno-političke organizacije djeluju kao sastavni, stvaralački i pokretački činilac unutar tog sistema.

»Jer — kako naglašava drug Edvard Kardelj — da bi delegatski sistem mogao na zadovoljavajući način da funkcioniše, u njemu mora da se spaja, odnosno integriše svijest o živim i neposrednim samoupravnim interesima sa sviješću o zajedničkim i dugoročnim društveno-istorijskim interesima radničke klase i svih radnih ljudi«.

Zato dobijaju u značaju i aktuelnosti dva međusobno povezana procesa:

prvo, neophodno je šire otvaranje svih institucija našeg političkog sistema — samoupravnih organizama, delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, skupština društveno-političkih zajednica, izvršnih i upravnih organa i dr. — radi jačanja organizovanog uticaja svjesnog socijalističkog faktora na koncipiranje, pripreme i donošenje odluka u delegatskim tijelima i državnim organima;

drugo, potrebno je — na osnovu kritičke analize dosadašnje prakse — bliže sagledati položaj i usklađivati sadržinu i način djelovanja Saveza komunista i društveno-političkih organizacija sa demokratskom prirodom delegatskog sistema i potrebama njegovog razvoja.

Pozicija Saveza komunista u dijalektici odnosa između posebnog i opšteg, neposrednog i istorijskog interesa radničke klase

Dolazimo do pitanja koje interese izražava Savez komunista Jugoslavije u demokratskom pluralizmu samoupravnih interesa.

Kao klasna i revolucionarna organizacija, Savez komunista Jugoslavije izražava i zastupa dugoročne, konkretno-istorijske interese radničke klase kao cjeline. Ti interesi i njima motivisana svjesna i organizovana samodjelatnost klase su osnovna pokretačka snaga socijalističkog preobražaja društva na dugom putu borbe za ekonomsko i društveno oslobađanje rada i stvaranje besklasne zajednice slobodnih proizvođača.

Dugoročni, istorijski interesi radničke klase kao cjeline nijesu odvojeni od svakidašnjih, elementarnih interesa radnika i njihovih kolektiviteta. U svakoj razvojnoj fazi i svakoj radnoj i društvenoj cjelini, oni se uvijek ispoljavaju i ostvaruju na konkretan način.

Realni su i istovremeno egzistiraju kako neposredni i posebni interesi svakog samoupravnog kolektiviteta, tako i zajednički interesi širih samoupravnih zajednica, dugoročni interesi radničke klase kao cjeline i opšti interesi socijalističkog samoupravnog društva. Oni se ne mogu vještački odvajati jedan od drugog. Oni se pojavljuju zajedno, međusobno su uslovljeni i zavisni, nalaze se u dijalektičkom jedinstvu, ali su određeni njihovi aspekti često međusobno protivrječni, pa i oprečni.

Niti je opšti društveni interes prosti zbir partikularnih interesa, niti se oni mehanički izvode iz opšteg interesa. Oni često nijesu istovjetni, niti se usklađuju sami po sebi. Njihovo povezivanje i usaglašavanje mora uvijek biti svjestan i organizovan proces. To važi i za dijalektiku odnosa između neposrednog i dugoročnog interesa radničke klase.

Svaki korak koji doprinosi jačanju vodeće i odlučujuće pozicije samoupravnog udruženog rada u sistemu društvene reproduk-

cije, prevazilaženju razdvojenosti rada i sredstava u društvenoj svojini, rada i upravljanja, suprotnosti između fizičkog i umnog rada itd. — jeste i suštinski neposredni interes radnih ljudi u svakoj samoupravnoj organizaciji i zajednici, i zajednički i dugoročni interes radničke radničke klase, i opšti interes našeg socijalističkog samoupravnog društva. Isto tako, to se može reći i kad su u pitanju politika, poduhvati i mjere koji osiguravaju zaštitu integriteta i racionalno korišćenje sredstava u društvenoj svojini i dinamičan, uravnotežen i stabilan ekonomski razvoj; povećavanje opšteg društvenog bogatstva; porast individualne i društvene proizvodnosti rada; produbljivanje ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti, jačanje odbrambene sposobnosti i bezbjednosti našeg društva i svih pretpostavki njegovog nezavisnog i slobodnog razvoja na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Na ovim i drugim pitanjima može se bez teškoća utvrditi međuzavisnost i organska povezanost konkretno-posebnog, zajedničkog i opštedruštvenog, neposrednog i dugoročnog interesa radničke klase. Pri tom, poseban i neposredan interes samoupravnih zajednica, sa sadržinom i oblikom u kojima se pojavljuje, obično se sasvim ne poklapa sa zajedničkim i dugoročnim interesom radničke klase kao cjeline i opštedruštvenim interesom — ne iscrpljuje se u njima bez ostatka. Da bi se uskladio s njima, neophodni su određena »prerada« i selekcija u sadržini svakog posebnog i neposrednog interesa. Tako se dolazi do sinteze koja izražava srž konkretnih i prioritetnih interesa samoupravnih subjekata i zajednicu, stvarnih, trajnih i istorijskih interesa radničke klase i društva kao cjeline.

Da bi radnici i njihovi kolektivi dugoročne interese svoje klase i opštedruštvene interese doživljavali kao vlastite i identifikovali se s njima, neophodno je, prije svega:

prvo, da se produbljivanjem klasne i demokratske suštine delegatskog sistema i podruštvljavanjem politike do kraja razgrne veo mistifikovanja i fetišizovanja istorijskog i opšteg interesa klase, tako da se ovaj interes ne tretira kao monopol državnih i partijskih vrhova, kao stvar »posvećenih«;

drugo, da se do kraja prevladaju odnosi i shvatanja koji su svojstveni političkom sistemu zasnovanom na državno-svojinskom i partijsko-političkom upravljačkom monopolu, u kojima država postulira, ovaploćuje, tumači i brani istorijski interes klase i opšti interes društva, čime se ovi interesi vještački odvajaju od konkretnih interesa radnika;

treće, da se radnička klasa ne tretira kao apstraktni politički subjekt, u čije ime odlučuje upravljački sloj, već da se u njoj vide zbiljski, konkretni, samoupravno udruženi radnici, nosioci čitavog kompleksa interesa, uključujući i zajedničke, dugoročne i opšte interese;

četvrto, da identifikovanje i ostvarivanje opštih i istorijskih interesa radničke klase postanu stvar samoupravnog i delegatskog odlučivanja radnika.

Razvijanjem takvih samoupravnih društvenih odnosa, radnici i njihove samoupravne organizacije i zajednice doživljavaće opšti i dugoročni interes kao svoj vlastiti, kao sastavni i suštinski dio svojih konkretnih samoupravnih interesa. Time će se sve više prevladavati podjela koja se izražava u shvatanjima da radnička klasa može biti nosilac samo empirijskih interesa i empirijske svijesti, a da njena avangarda ima misiju da sama zastupa istorijske interese klase, da kreira teorijsku svijest i da tu svijest spolja unosi u radničku klasu.

Interesi radnih ljudi u svakoj osnovnoj jedinici rada i života, u svakoj samoupravnoj organizaciji i zajednici, pojavljuju se u konkretnom obliku, individualiziraju se i imaju svoj identitet. U odnosu na interese drugih samoupravnih subjekata, udruženog rada kao cjeline i čitavog društva, oni dobijaju vid posebnih interesa.

Kao živi i djelatni interesi određenih samoupravnih kolektiviteta, posebni interesi daju radnim ljudima veliku snagu motivacije i podsticaja da više i bolje rade, da povećavaju dohodak, da unapređuju uslove svog rada i života, da se angažuju u samoupravnim i političkim aktivnostima koje doprinose ekonomskom i društvenom razvoju i jačanju samoupravnog položaja radnog čovjeka. Zato se posebni interesi ne mogu tretirati kao interesi nižeg reda, niti im se unaprijed može davati pejorativno značenje. Sami po sebi, oni ne stvaraju partikularizam, ali postaju njegovo izvorište onda kada isključuju ili potiskuju interese drugih samoupravnih subjekata i kada su u suprotnosti sa zajedničkim interesima udruženog rada i opštim interesima socijalističkog samoupravnog kretanja.

Savez komunista mora imati izoštreno čulo i aktivan odnos prema svakidašnjim, elementarnim i životnim interesima radnih ljudi u svakoj radnoj i društvenoj sredini. Ako bi ignorisale i potcjenjivale njihove posebne interese, organizacije Saveza komunista bi se odvajale i otuđivale od proizvođača i narodnih masa i pretvarale u ideološku sektu.

Isto tako, Savez komunista ne može apsolutizovati parcijalne interese. Naše socijalističko samoupravno društvo ne bi moglo da bude stabilno i da se uspješno razvija ako bi se partikularni interesi stihijno sudarili i, pritiscima i protivpritiscima, nastojali da potisnu i uguše interese drugih, da osvoje monopolostičku poziciju i da se nametnu kao opštedruštveni interes. Zato se Savez komunista suprostavlja tezama o automatizmu u konfrontiranju posebnih interesa, jer bi to vodilo dezintegraciji društva, potkopavalo samoupravni položaj radnog čovjeka i ugrožavalo ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti.

Organizacije Saveza komunista ne mogu reducirati svoju ulogu na zastupanje, po svaku cijenu, neposrednog i parcijalnog interesa uže sredine u kojoj djeluju i da kroz suženu prizmu tog interesa dolaze do svojih ocjena, stavova i opredjeljenja. Takav pragmatistički pristup vodio bi potiskivanju ciljeva i principa za koje se Savez komunista bori. Time bi bila dovedena u pitanje njegova avangardna i revolucionarna uloga.

Iz bića Saveza komunista proizlazi njegova obaveza da svaki dnevni i partikularni interes sagledava i prosuđuje sa stanovišta konkretno-istorijskih interesa radničke klase kao cjeline. Istovremeno, to znači da Savez komunista ne može da idealizuje prosječnu empirijsku svijest svakog konkretnog radnika i radnog kolektiva. Njegova uloga je upravo u tome da tu svijest podiže na nivo klasne samoupravljačko-socijalističke svijesti.

Kao avangarda, Savez komunista treba da vidi dalje i dublje od ostalih pripadnika klase, da teorijski i idejno prednjači u sagledavanju uslova, zakonomjernosti i revolucionarnih mogućnosti socijalističkog samoupravnog preobražavanja društva, da u tim procesima djeluje kao najsvjesniji, najorganizovaniji i najodlučniji dio svoje klase i da — kao organizacija revolucionarne akcije — krči puteve koji vode stvaranju besklasne zajednice slobodnih proizvođača. U svim savremenim zbivanjima i svakodnevnim akcijama, Savez komunista treba da potvrđuje i ostvaruje svoju odgovornost za cjelinu, osnovne pravce i budućnost socijalističkog kretanja.

Samo spajanjem svakodnevnih interesa i iskustava masa s jasnom socijalističkom perspektivom, spajanjem samoupravne prakse s marksističkom teorijom — Savez komunista može uspješno da ostvaruje svoju avangardnu ulogu i da bude nezamjenjivo idejno-političko uporište i vlastita snaga radničke klase i radnih ljudi u usmjeravanju i osmišljavanju njihovih svakodnevnih samoupravnih i političkih akcija.

Demokratska praksa Saveza komunista kao pretpostavka razvijanja samoupravnih demokratskih odnosa u društvu

Glavna orijentacija i sredstvo djelovanja komunista kao pojedinaca i Saveza komunista kao organizacije je njihovo aktivno, odgovorno i demokratsko djelovanje u masama, zajedno sa samoupravljačima, tamo gdje se odvija njihova samoupravljčka i politička aktivnost i gdje se raspravlja i odlučuje o društvenim poslovima, a to znači, prije svega — u delegatskom sistemu, u Socijalističkom savezu i društveno-političkim organizacijama koje su udružene u njemu.

Da bi se Savez komunista na pravi način integrisao u delegatski sistem, neophodne su značajne promjene u pravcima, sadržini i načinu njegove demokratske komunikacije s radnim kolektivima, njihovim samoupravnim organima, delegacijama i društveno-političkim organizacijama. Problematika koja se razmatra i o kojoj se odlučuje u delegatskom sistemu, dileme koje se u vezi s tim javljaju, rasprave, inicijative i mišljenja samoupravljača, njihovih delegacija i masovnih društveno-političkih organizacija — sve to za Savez komunista znači podsticaj i vrelo saznanja i nudi mu bitne elemente za oblikovanje njegove politike i stavova.

O mnogim konkretnim pitanjima koja su predmet rasprave i odlučivanja u delegatskom sistemu, organizacije Saveza komunista

često nemaju unaprijed gotove i sasvim određene idejno-političke stavove. Da bi se takvi stavovi izgradili, potrebno je da komunisti i njihove organizacije budu u središtu rasprava i aktivnosti u samoupravnim organizacijama i zajednicama, u njihovim delegacijama i skupštinama društveno-političkih zajednica, da svestrano analiziraju suštinu problema koji su na dnevnom redu u delegatskom sistemu, da sagledavaju stvarne uzroke sukoba interesa i mišljenja, da utvrđuju značenje pojedinih inicijativa, kritika i predloga radnih ljudi, da otkrivaju povezanost, protivječnosti i puteve usklađivanja parcijalnih interesa pojedinih samoupravnih kolektiviteta s dugoročnim interesima radničke klase. Nije, dakle, riječ samo o jednosmjernom uticaju — od stava organizacije Saveza komunista ka samoupravnoj odluci, već o neprekidnom stvaralačkom i demokratskom dijalogu između komunista i masa samoupravljača, o međusobnom aktivnom uticanju avangarde i klase u procesu traženja što boljih socijalističkih rješenja za goruća pitanja svake radne i društvene sredine i društva kao cjeline.

Ne rijetko, susrećemo se s uprošćenim rezonovanjem da se može staviti znak jednakosti između stava organizacije Saveza komunista o određenom pitanju i samoupravne odluke. Idejno-politički stav organizacije SK treba da bude u tom smislu konkretan da jasno definiše polazište i pravce u traženju rješenja, da izražava nedvosmisleno opredjeljenje za socijalističku sadržinu i samoupravni način donošenja odluke i da uspostavlja oštru liniju razgraničenja u odnosu na one interese, zahtjeve i pritiske koji su oprečni interesima proizvođača i prirodi socijalističkog samoupravljanja. Odluka koju donose radnici u organizacijama udruženog rada, u drugim samoupravnim zajednicama i delegatskim tijelima sadrži i druge značajne elemente. Ona nije rezultat samo idejno-političkih, već i ekonomskih i drugih stručnih analiza i procjena; izražava sintezu i stepen usaglašenosti konkretnih interesa samoupravnih subjekata; znači izbor između mogućih alternativa; utvrđuje okvire u kojima se potrebe usklađuju sa stvarnim mogućnostima.

Savez komunista će sve uspješnije djelovati kao sastavni stvaralački dio i idejno-politički stub samoupravne demokratije, odnosno kao unutrašnja pokretačka snaga delegatskog sistema, ako dalje razvija demokratske metode u ostvarivanju svog aktivnog i direktnog učešća i uticaja u procesima samoupravnog i delegatskog odlučivanja. Razvijanje demokratskih odnosa u društvu i demokratske prakse u javnom idejno-političkom djelovanju Saveza komunista unutar delegatskog sistema i društveno-političkih organizacija zahtijeva njegovanje i produbljivanje demokratskih odnosa u samom Savezu komunista, koji će obezbjeđivati stvaralačko angažovanje čitavog članstva u procesu izgrađivanja i realizacije politike i stavova Saveza komunista. Takvi odnosi i atmosfera znače pogodno tle za raščišćavanje, kristalizaciju i razvijanje pogleda o aktuelnim pitanjima socijalističkog samoupravnog društvenog razvoja, za kritičko i samokritičko ocjenjivanje vlastitog djelovanja, za neprekidno razvijanje teorijskih i idejno-političkih

koncepcija i prakse socijalističkog samoupravljanja. Samo u takvim demokratskim odnosima, Savez komunista je mogao do sada i moći će i ubuduće da uspješno odolijeva iskušenjima samozadovoljstva, idejne stagnacije i dogmatskog okoštavanja misli.

Protivrječnosti u društvu i protivrječnosti u Savezu komunista

Protivrječnosti u udruženom radu i delegatskom sistemu prelamaju se na svojevrstan način i u Savezu komunista. Te protivrječnosti u radničkoj avangardi su objektivno uslovljene. Da pomenemo samo neke od njih.

(1) Svaka organizacija Saveza komunista je dio društvene sredine u kojoj djeluje i mora imati aktivan odnos prema njenim elementarnim, životnim interesima. Po pravilu, neposredni i parcijalni interesi teže da dobiju političku podršku u Savezu komunista i da se tretiraju kao opštedruštveni interes. Organizacije SK su često izložene unakrsnom dejstvu i pritisku takvih interesa. Istovremeno, one treba u svakoj životnoj situaciji da zastupaju dugoročne interese radničke klase i socijalističkog samoupravnog društva kao cjeline. Protivrječnosti ove vrste mogu se razrješavati samo demokratskom idejnom borbom u Savezu komunista, konkretnim raščišćavanjem pogleda i izoštravanjem idejno-političkih kriterijuma.

(2) Savez komunista je idejno-političko jezgro i nezamjenjivi faktor stabilnosti sistema samoupravnih društveno-ekonomskih i političkih odnosa i, istovremeno, pokretačka snaga njegovog neprekidnog razvoja i promjena. Ta protivrječnost je uslovljena revolucionarnim bićem Saveza komunista. A ona se može uspješno razrješavati samo ako u avangardi stalno traje stvaralački proces istraživanja socijalističke smoupravne prakse, otkrivanja revolucionarnih mogućnosti daljeg preobražavanja i razvoja društva i izgrađivanja vlastitih pogleda i politike. Pored ostalog, to znači da idejno-političko i akciono jedinstvo u Savezu komunista nije statička, već dinamička kategorija. Ono se mora obnavljati i učvršćivati na svakom značajnijem raskršću u društvenom razvoju, u odnosu na izbor puta i sredstava za rješavanje novih problema koje nameće društvena praksa u svom kretanju naprijed.

(3) Savez komunista ima sopstvenu ideološku, političku i organizacionu fizionomiju. Istovremeno, on treba da se integriše u samoupravne društvene odnose i delegatski sistem — svojom politikom i stavovima, djelovanjem i uticajem svojih članova i organizacija, i to u demokratskoj povezanosti i saradnji sa svim organizovanim snagama socijalističke svijesti i akcije. Ako se u praksi stalno ne usklađuju ova dva bitna svojstva avangarde, pojedine njene organizacije mogu se suočiti s ozbiljnim iskušenjima. Ako bi se, u ime očuvanja svog identiteta i vlastitog lika, one zatvarale u sebe i djelovale pretežno svojim kolosjekom, to bi vodilo njihovom sektaškom odvajanju od masa samoupravljača, njihovih interesa i akcija. Ako bi, u ime integrisanja u delegatski sistem, gu-

bile samostalnu i kritičku idejno-političku poziciju u odnosu na različite zahtjeve i pritiske, onda bi mogle da se nađu na talasima stihije, da oportunistički plivaju »niz struju« i da se u shvatanjima i načinu ponašanja kreću u uskom horizontu prakticizma.

(4) Demokratski centralizam je osnovni princip na kome se zasnivaju unutrašnji odnosi, organizovanost i odlučivanje u Savezu komunista kao revolucionarnoj i političkoj organizaciji. Time se obezbjeđuje njen ideološki, politički i organizacioni integritet i organski povezuju demokratizam u odlučivanju i jedinstvu u djelovanju.

Prirodi socijalističkog samoupravljanja ravnopravnih međunacionalnih odnosa u našem društvu ne odgovara, međutim, princip demokratskog centralizma u odnosima između samoupravnih subjekata i u odnosima između društveno-političkih zajednica, odnosno u procesu samoupravnog i državnog odlučivanja.

Različita priroda principa odlučivanja u samoupravnim i državnim strukturama, s jedne, i u Savezu komunista, s druge strane, može da izaziva određene nedoumice i kolebanja, naročito prilikom izjašnjavanja pojedinih organizacija SK o konkretnim pitanjima koja spadaju u neotuđiva samoupravna prava radnika u organizacijama udruženog rada. Takvih problema biće sve manje ako članstvo i organizacije Saveza komunista budu sve više i neposrednije učestvovale u odlučivanju zajedno i ravnopravno s radnim ljudima u okviru delegatskog sistema, a ne kao faktor spolja.

(5) Savez komunista ne može niti treba da se distancira od državnih organa i da se oslobađa odgovornosti ključne pozicije i revolucionarno-klasnu sadržinu državne vlasti. Isto tako, u uslovima socijalističkog samoupravljanja, karakteru vodeće idejno-političke uloge Saveza komunista ne odgovara da monopolski raspolaže vlašću, da sam vlada i upravlja državnim i društvenim poslovima u ime i umjesto radničke klase i radnih ljudi. Savez komunista ne bi bio u svojoj pravoj ulozi u delegatskom sistemu ako bi njegove organizacije »zauzimale« prostor koji je ranije imala država u smislu operativnog arbitriranja u procesu usklađivanja konkretnih materijalnih i drugih interesa pojedinih segmenata udruženog rada.

Zanemarivanje jedne ili druge dimenzije odgovornosti Saveza komunista prema vlastitoj klasi i drugim radnim slojevima vodilo bi gubljenju ravnoteže, poremećajima u samoupravnim društveno-ekonomskim i političkim odnosima i slabljenju vodeće uloge Saveza komunista.

Ova protivrječnost se neprekidno prevladava jačanjem stabilnosti i produbljivanjem demokratske suštine našeg samoupravnog socijalističkog sistema, mijenjanjem odnosa moći društvenih i političkih snaga u korist radničke klase i socijalističkog samoupravljanja, razvojem delegatskog sistema i saobražavanjem načina djelovanja Saveza komunista prirodi i potrebama daljeg razvoja socijalističke samoupravne demokratije.

Radoslav Ratković: Avangarda u socijalističkom samoupravljanju

Kompleks tema koje u ovom delu našeg skupa razmatramo obuhvaćen je opštim nazivom »Mesto i uloga Saveza komunista u razvoju socijalističkog samoupravljanja«.

Neko će reći — a možemo svi zajedno to da kažemo — da je ovako formulisani zadatak star više od dve decenije: počeo je da se postavlja onda kad smo uzeli kurs na samoupravljanje. Sećamo se da je u onom čuvenom Titovom ekspozeu, juna 1950. godine, prilikom donošenja zakona kojim su dati osnovi radničkom samoupravljanju, bilo postavljeno i pitanje države, a i partije. Zatim je to pitanje postavljeno na Šestom kongresu Saveza komunista, 1952. godine, kada je Komunistička partija promenila ime i kada je — pri objašnjavanju promene naziva — već naznačen smer kretanja, da će sa razvojem samoupravljanja Savez komunista sve manje biti vlast a sve više idejno-politička snaga usmeravanja tokova u samoupravnom socijalističkom društvu.

Najzad, imamo već stvaranje jedne relativno zaokružene doktrine o položaju i ulozi partije u sistemu socijalističkog samoupravljanja u Programu Saveza komunista usvojenom na Sedmom kongresu 1958. godine. Podsetimo se da su tu data tri važna načelna stanovišta koja, mislim, nisu izgubila svoju aktuelnost, prema tome, predstavljaju zadatak ostvarenja i sada.

Prvo, to je stanovište o poziciji Saveza komunista u društvu koje se kreće od oblika socijalizma u državnom omotaču ka obliku socijalističkog samoupravljanja, i tu je teza, koja je ovlaš postavljena na Šestom kongresu, sada razvijena i preciznije objašnjeno šta znači i koji su uslovi za društveno kretanje u okviru kojeg je Savez komunista sve manje vlast, a sve više usmeravajuća idejno-politička snaga.

Drugo važno stanovište, takođe od aktuelnog interesa i u tom smislu i dalje važeći zadatak, jeste određivanje Saveza komunista prema misaonom stvaralaštvu, to jest sasvim jasno i određeno odricanje Saveza komunista od ideološkog monopolizma, od monopola na teorijsko, naučno, marksističko stvaranje i od arbitriranja u teorijskim pitanjima.

Treće stanovište obuhvata unutrašnje odnose i organizacionu strukturu Saveza komunista. To je insistiranje na demokratskim odnosima u Savezu komunista. Da bi on mogao da bude snaga koja usmerava kretanje u društvu ka neposrednoj demokratiji i dalje ka asocijaciji slobodnih proizvođača, on mora da prevazilazi elemente odnosa vlasti i hijerarhije u samom sebi. U vezi s tim, data je nova interpretacija osnovnog organizacijskog principa — demokratskog centralizma, ali i nekih drugih važnih elemenata organizacionog sistema, kao što su položaj članova, osnovnih organizacija, položaj i uloga rukovodstva, principi kadrovske politike itd.

Međutim, bez obzira na to što mi tada imamo već relativno zaokruženu doktrinu i formulisane njene osnovne postulate, diskusija o tome traje, i mi se sa njom ponovo susrećemo. Mislim da tu dolazi do izražaja ono zbivanje koje je Marks isticao kao karakteristično za proces proleterskih revolucija: da su one temeljite, da se stalno iznova vraćaju na polaznu tačku, sve dok se ne dođe do toga da je povratak na prethodno već nemoguć. Ako se vraćamo na ova pitanja o položaju i ulozi Saveza komunista u uslovima socijalističkog samoupravljanja, to znači da je ipak još moguć, da se ne može isključiti, povratak na prethodnu polaznu tačku, a to je — da se šematski izrazimo — ili Savez komunista kao vlast, kao organizacija u koju je situirana politička sila društva, ili, s druge strane, pretvaranje Saveza komunista u nešto što ne predstavlja aktivni i relevantni faktor u usmeravanju društvenih kretanja, u diskusioni akademski klub, u prosvetno-vaspitnu organizaciju, odnosno u političku stranku koja, pored drugih stranaka, konkuriše u borbi za vlast.

Razume se, u uslovima kad smo odmakli od tih polaznih pozicija, oblici vraćanja na staro ne pojavljuju se u nekom razvijenom vidu, ali se pojavljuju na pojedinim područjima prakse Saveza komunista, njegove prakse u zauzimanju pozicije i uloge u odlučivanju o društvenim poslovima, njegovog načina uključivanja u društvene tokove, njegovog odnosa prema samoupravnim organima, delegatskim telima, drugim društveno-političkim i društvenim organizacijama, u njegovim unutrašnjim odnosima i oblicima organizovanja, i ukoliko se tome ne bi stalo na put, takvim retrogradnim tendencijama, onda bi to moglo da dalje ekspandira, sa opasnošću da nas — u nekoj kombinaciji sa nepovoljnim kretanjem međunarodnih odnosa — vrati na polazne pozicije.

Zbog toga ima razloga i osnova da pri postavljanju i rešavanju ovog izuzteno značajnog pitanja iznova ističemo i afirmišemo usvojena opredeljenja, imajući na umu, razume se, nove kontekste u kojima se neka pitanja iz te oblasti pojavljuju.

Svakako je složenost situacije u tome što mi moramo da budemo na pramcu istorijskog razvoja i da u praksi rešavamo problem koji drugi nisu imali prilike još da postave. Naime, treba da rešavamo problem uloge predvodničke političke organizacije radničke klase, ne u situaciji kad se ta politička organizacija bori za vlast — što je iz iskustva poznato i u teoriji obrađeno — ni u situaciji kad se ta organizacija nalazi u uslovima izgradnje prvobitnih socijalističkih oblika kada je uloga države dominantna, pa se onda usmeravanje društvenih tokova i predvodništva ostvaruje posredstvom države, — nego u situaciji kad država odumire i kad se stvaraju novi društveni odnosi, odnosi neposredne demokratije, neposrednog ispoljavanja radničke klase i svih radnih ljudi u upravljanju društvenim poslovima.

Uprošćeno govoreći, problem pred kojim se nalazimo je nov, jer nije problem partije u borbi za vlast niti partije na vlasti. Savez komunista i nije partija već prevazilaženje partije i deluje u društvenom prostoru u kome se prevazilazi vlast.

S tim je povezana i sledeća osobenost situacije: Savez komunista je klasna organizacija radničke klase, ali u uslovima kada se klasna podela u društvu negira i kada — sa ukidanjem osnova klasne podele u društvu i stvaranjem društva u kome nema klasnih antagonizama i antagonističkih klasa — nestaje i sama radnička klasa. Doduše, to je dug istorijski proces, ali on je kod nas u toku. Ako smo u konfrontaciji sa pseudoliberalizmom, koji je izgubio iz vida da se nalazimo u prelaznom periodu i potpuno odbacio prisustvo klasne dimenzije u našem društvu, morali da naglasimo taj momenat i otuda neophodnost klasnog pristupa društvenim pojavama i problemima, to ne znači da možemo prenebregnuti činjenicu da iza nas stoji cela etapa, duga više decenija, u kojoj su ostavrivani socijalistički razvoj društva i prevazilaženje klanse podele. Jer nije zadatak socijalizma da stvara klasu; to je učinio kapitalizam. A zadatak socijalizma je da se organizuje tako da se prevazilazi klasna podela, pa, dakle, i politička vladavina klase i ostvarivanje njene vodeće uloge preko aparata političke vladavine, ali i preko partije kao njene političke organizacije.

Sada se tu susrećemo sa problemom na koji bih želeo da pređem i koji, mislim, zaslužuje posebnu pažnju. To je problem avangarde. Smatram da bismo morali oko toga sasvim jasno da se razumemo. Na to sam podstaknut i saopštenjem druga Raičevića u kome se to pitanje postavlja. U njegovom interesantnom i inspirativnom saopštenju ima mesta koja traže izvesna razjašnjenja. Drug Raičević insistira na tome da kod Marksa nema termina avangarde, i ja bih se s tim složio, ali postoji pojam avangarde. Dovoljno je podsetiti se druge glave Komunističkog manifesta o proleterima i komunistima, gde je, mislim, neosporno data koncepcija avangarde, u svojim bitnim elementima.

Prema tome, ne bih rekao da nema koncepta avangarde kod Marksa i da je Lenjin prvi teoretičar avangarde. Lenjin, u stvari, polazi od Marksovih i Engelsovih stavova i razvija koncepciju avangarde radničke klase u novoj istorijskoj epohi, posvećujući pri tom posebnu pažnju institucionalnoj realizaciji ideje revolucionarne avangarde.

Mislim da je u shvatanju avangarde kod Lenjina bitno ono što je bitno i kod Marksa: vodeća, predvodnička organizovana snaga radničke klase, može da bude samo ona koja u sebi sadrži, kao svoju nužnu dimenziju naprednu ideologiju i teoriju. Svakako, u okviru celine Lenjinovog shvatanja partije proletarijata, posebno u okviru organizacionih rešenja, značajni su stavovi o kadrovskom jezgru te partije — što citira u svom saopštenju drug Raičević — kao i druga organizaciona pitanja, kao što je princip demokratskog centralizma, položaj i zadaci članova itd.

Međutim, za karakter avangarde osnovno i najbitnije je prisustvo napredne teorije i ideologije u biću organizacije. To znači: nema te predvodničke organizacije radničke klase, onog Saveza komunista o kome je govorio Marks, komunističke partije o kojoj je govorio Lenjin, našeg Saveza komunista, ako u njihovom

biću kao njihov integralni deo nisu sadržane napredna teorija i ideologija. Samo zahvaljujući tome oni mogu da vrše svoju predvodničku ulogu. Razume se, tu nastaje niz problema: odakle ta teorija i ideologija, kako i od čega se ona stvara, kako postaje integralni deo organizovane političke snage klase. Znamo odgovore stvaralaca marksizma na ta pitanja, iako su različite interpretacije o tome stvorile mnoge zabune. Napredna teorijska misao nije nešto što je — kako Marks kaže — izmislio neki popravljač sveta. Ali takođe nije ni spontana svest radničke klase, niti naučna misao koja nastaje nezavisno od stvarne praktične akcije progresivnog menjanja društvenih odnosa. To može da bude rezultat jednog specifičnog stvaralaštva u kome dolazi do sinteze praktične revolucionarne akcije i napredne misli koja je u nju uključena. Idejna sadržina avangarde nastaje, dakle, u interakciji svesti koja teorijski prednjači i stvarnog menjanja sveta vođenog projekcijama te svesti. To istovremeno znači da idejna sadržina avangarde nije neka utopijska spekulativna konstrukcija, ni neki dogmatski sistem, ni spontana svest radničke klase, niti nauka uzeta za sebe, odvojena od praktičnog revolucionarnog kretanja.

Dodirujući pitanje izvora i građe ideologije avangarde, hteo sam da istaknem neophodnost razgraničenja prema spekulativno-utopističkim, dogmatskim, spontanističkim i scijentističkim odgovorima koji su u opticaju. Međutim, vraćam se bitnom momntu u vezi s avangardom, a to je da su napredna ideologija i teorija nužni sastavni deo njenog bića. Jer mogu postojati radničke partije, veoma snažne s obzirom na broj pristalica i uticaj u društvu, organizaciono dobro razvijene i izgrađene, ali ako nemaju u sebi element teorijskog prednjačenja, one nisu avangardne revolucionarne organizacije u smislu Marksovih i Lenjinovih shvatanja o tome.

Međutim, prisustvo te bitne dimenzije za avangardu i za njenu predvodničku funkciju u bilo kojoj fazi kretanja ka socijalizmu je jedan nestabilni element, na koji ta organizacija nije unapred i zauvek pretplaćena.

Znamo iz istorijskog iskustva da su vrlo snažne partije u kojima je taj element bio veoma jako izražen u jednoj razvojnoj fazi, ulazile u krizu i kasnije ga gubile. Takav je, recimo, slučaj sa nemačkom socijaldemokratijom, koja je krajem prošlog veka bila predvodnička partija proletarijata, zahvaljujući svom idejno-teorijskom prednjačenju, ali je kasnije iz nje iščileo taj element i ona se jednostavno svela na običnu političku stranku. S druge strane, znamo za drukčiji put iščezavanja toga svojstva teorijskog prednjačenja: onaj koji nastaje kada avangardna partija postane sastavni deo aparata vlasti. Identifikujući se sa aparatom vlasti, ona više niti može niti joj je potrebno da razvija dimenziju teorijskog prednjačenja, jer svoju usmeravajuću i vodeću društvenu funkciju ostvaruje neposredno preko aparata vlasti. Zato teorijsko stvaranje u njoj iščezava i pretvara se u svojevrstan dogmatski sistem koji opslužuje taj aparat.

Mislio sam da je vrlo važno da, u okviru našeg sadašnjeg raspravljanja o Savezu komunista, nikako ne gubimo iz vida da SK, upravo da bi vršio onu funkciju koja je neophodna i u ovoj fazi razvoja socijalističkih odnosa, kada to znači razvijanje samoupravljanja kao načina realizacije oslobođenje rada i opšteljudske emancipacije, mora imati u sebi dimenziju idejno-teorijskog prednjačenja, da se to ne može relativizirati i da treba da bude kriterijum ili polazna tačka za rešavanje nekih drugih pitanja koja se u vezi sa Savezom komunista postavljaju i koja su i na ovom našem savetovanju postavljena u nekim od saopštenja.

To je, na primer, pitanje unutarpartijske demokratije. Jer upravo postojanje određene ideološko-teorijske dimenzije jeste i jedno svojevrsno ograničenje te demokratije. Istina, to ograničenje je za članove organizacije dobrovoljno, i u tom smislu je samoograničenje. Ali u svakom slučaju postojanje jedne ideološke platforme, jedne sume stavova o stvarnosti i o vrednostima, što se prihvata od svih koji su pristupili organizaciji, predstavlja limitiranje slobode opredeljenja o pitanjima koja ta ideološka platforma i stavovi obuhvataju. Bez toga ne bi moglo biti partije jednomišljenika, onih koji prihvataju njenu ideološku platformu i deluju na njenoj socijalizaciji, dakle na njenom širenju u društvu, na njenom ostvarivanju u praksi i na njenom razvijanju na temelju kretanja te prakse.

Prema tome, tu dobijamo jedan kriterijum, jedno stanovište za formulisanje nekih postulata u vezi sa unutarpartijskom demokratijom i problemom unutrašnjeg intelektualnog života u partiji.

Tu, dakle, postoje, s jedne strane, određena ograničenja, ali, s druge, veoma bitan i veoma važan zahtev za slobodnim diskusijama, za borbom mišljenja, jer se bez toga ideološko-teorijska misao avangarde ne bi razvijala i bila sposobna da bude rukovodstvo u razrešavanju složenih novih problema koji proizlaze iz kretanja društvene stvarnosti.

Drugi primer se odnosi na problem masovne ili kadrovske partije. Mislim da u njegovo razrešavanje momenat avangarde i idejno-teorijskog prednjačenja takođe mora da se na neki način uključi. Ne znam kako bismo drugačije rešavali to pitanje, kako bismo se opredeljivali o tome — da li masovna ili kadrovska partija, ako ne bismo imali u vidu zahtev da Savez komunista ideološki i teorijski prednjači i da ima predvodničku ulogu u razvoju socijalističke prakse.

Dozvolite mi da na kraju samo pomenem još jednu stvar. Ako govorimo o tome da je Savez komunista avangarda, da je on nosilac napredne društvene svesti, pa, prema tome, i naučne misli, da na temelju naučnih analiza, postavljenih na određenu teorijsku i ideološku osnovu, projektuje razvoj društvenih odnosa, bori se za rešavanje toga razvoja itd. — to ne znači da on u tom pogledu ima monopol. Nije on jedini nosilac društvene misli koja deluje na progresivno društveno kretanje. U svojoj studiji drug

Kardelj je iscrpno obradio kompleksnost sadržaja subjektivnog socijalističkog faktora i snažno istakao značaj njegove uloge u procesima socijalističkog samoupravnog društva. Podvlačeći, razume se, izuzetnu važnost funkcija Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija, Kardelj je istovremeno naglasio da to nije celokupan subjektivni socijalistički faktor, već da pod tim treba podrazumevati sav stvaralački potencijal društva.

Prema tome, svi nosioci društvenog stvaralaštva, u bilo kom obliku organizacije i institucije, sve ono što je nosilac znanja, stručnosti, naučne i napredne misli, što doprinosi tome da društvene probleme razrešavamo ne samo imajući u vidu neposredni, empirijski, tekući interes, nego i šire, zajedničke, opšte potrebe i perspektivu budućnosti — sve to ulazi u definiciju subjektivnog socijalističkog faktora.

A da bi Savez komunista mogao da i sâm bude nosilac društvenog progresa, on mora da uspostavlja i stalno održava otvorenom bližu, neposredniju vezu sa svim drugim činiocima toga razvijenog subjektivnog socijalističkog faktora.

Na taj način Savez komunista prevazilazi u sebi i u svojoj društvenoj funkciji relikte monopola na naprednu socijalističku teoriju i ideologiju, ali one, šireći svoje oslonce u društvu, postaju sve više prisutne u ukupnoj društvenoj svesti, a time i delotvornije u stvarnom društvenom kretanju. A to i jeste ispunjenje smisla funkcije revolucionarne socijalističke avangarde.

Jovan Raičević: Jedno objašnjenje o Marksovom i Lenjinovom shvatanju avangarde

Drug Ratković je u svom izlaganju, između ostalog, insistirao na objašnjenju »problema avangarde«, a na to ga je — kako je i sam rekao — podstaklo moje saopštenje, u kome »ima mesta koja traže izvesna razjašnjenja«. Stoga zadržavam pravo na repliku, iako mislim da je zaista reč o razjašnjenjima a ne o nekim bitnim neslaganjima.

Prvo, Ratković se slaže sa mnom da Marks nije upotrebljavao termin »avangarda«, ali da kod njega postoji pojam avangarde, koji je, na primer, posebno naglašen u drugoj glavi Komunističkog manifesta.

Drugo, on se ne slaže s tezom da je Lenjin prvi celoviti teoretičar avangarde, već smatra da Lenjin samo »polazi od Marksovih i Engelsovih stavova i razvija koncepciju avangarde radničke klase u novoj istorijskoj epohi«.

Nema potrebe da ponavljam sve ono što sam već rekao u mom saopštenju o Marksovoj koncepciji političke partije radničke klase. Ali, poći ću ipak od moje tvrdnje da Marks nije, ni kao ter-

min ni kao metaforu, upotrebljavao izraze »avangarda« ili »avangardizam« kao sinonime za političku partiju proletarijata. A zašto? Zar Marksu i Engelsu nije bio poznat taj termin, koji se u njihovo vreme uveliko upotrebljavao, i to ne samo u kulturnim nego i u idejno-političkim previranjima, protivrječjima i borbama.[1] Uostalom, njihov žestoki protivnik, anarhist Bakunjin, osnovao je i uređivao časopis pod imenom »*Avant-garde*« u Šode-Fon, u Švajcarskoj 1878. godine.

Razume se, treba imati u vidu vreme i uslove u kojima su stvarali i delovali Marks i Engels, ali neupotrebljavanje izraza »avangarda«, kao sinonima za političku partiju radničke klase, ipak, na određen način, izražava njihovo shvatanje političkih institucija, partija i pokreta. »... Naravno — kaže Marks u pismu Boteu — da je krajnji cilj političkog pokreta radničke klase zauzimanje političke vlasti za sebe, a za to je, razume se, *potrebna do izvesnog stupnja razvijena prethodna organizacija* (*kurziv* — moj) radničke klase, koja izrasta iz same njene ekonomske borbe. Ali, s druge strane, svaki pokret u kom radnička klasa istupa kao *klasa* protiv vladajućih klasa i teži da ih savlada putem pritiska izvana — jest politički pokret... Ako ovi pokreti imaju za svoju pretpostavku izvesnu prethodnu organizaciju, oni su isto toliko, sa svoje strane, sredstvo za razvitak te organizacije«.[2]

Organizacija je, dakle, sredstvo pokreta, to jest revolucije; razvitak organizacije je uvek uslovljen razvitkom same revolucije. Stoga Marks političku partiju radničke klase i shvata kao »partiju u velikom istorijskom smislu«, misleći pri tom na proletarijat i njegovo sazrevanje u klasu za sebe, na njegovu istorijsku ulogu i perspektivu. Marks je pristupio Savezu komunista, vatreno se borio za njegov razvitak, ali, kada su ga počele razjedati razne grupe i sekte — što je kulminiralo u vreme poznatog kelnskog procesa — on je sâm predložio njegovo raspuštanje. Marks je osnovao Međunarodno radničko udruženje, ali, kada su i njega počele razjedati razne sekte — on je predložio da se njegovo Generalno veće premesti u SAD, što je praktično značilo i njegovo raspuštanje. U *Prilogu istoriji Saveza komunista,* Engels o tome zaključku kaže:

»Međunarodni pokret evropskog i američkog proletarijata danas je toliko ojačao da je za njega postao okovom ne samo nje-

---

[1] Reč *avant-garde* je neolatinskog porekla, a odatle je preneta u ostale jezike evropskih naroda, kojom su se, pre svega, u Francuskoj i Italiji izražavale nove ideje i pravci u kulturi i umetnosti, to jest sve ono što je radikalno »novo«, što prednjači u odnosu na postojeće u duhovnom stvaralaštvu. Sinonim toj francuskoj reči jeste engleska reč »*vanguard*« (vangard), kojom se označava vodeća pozicija u nekom pokretu ili samo rukovodstvo pokreta. No u oba jezika ta reč je preuzeta iz vojne terminologije, kojom se označava istureni deo fronta armije u napredovanju, odnosno njen prednji deo, prethodnica. Ta reč je adekvatno značenje dobila u kulturi i politici, a Staljin je, na primer, partiju radničke klase nazvao »bojnim štabom proletarijata«.

[2] K. Marks—F. Engels, *Izabrana dela,* tom II, »Kultura«, Beograd, 1950, str. 438—439.

gov prvi uski oblik — tajni Savez — nego i njegov drugi, beskrajno obimniji oblik — javno Međunarodno radničko udruženje — i da je jednostavno osećanje solidarnosti, zasnovano na svesti o istovetnosti klasnog položaja, dovoljno da među radnicima svih zemalja i jezika stvori i održi istu veliku partiju proletarijata.«[3]

Marks-Engelsovo shvatanje »velike partije proletarijata« ili »partije u velikom istorijskom smislu« nije, dakle, identično partiji kao političkoj instituciji; što u Lenjinovoj teoriji avangarde ipak jeste.

U mom saopštenju sam decidirano rekao da su u Marksovom konceptu političke partije radničke klase sadržani elementi avangarde, pa sam kao dokaz toj tvrdnji izdašno citirao upravo drugu glavu Komunističkog manifesta, na koju se drug Ratković i poziva.

Time sam, zapravo, i želeo da naglasim ono što je — po Marksovom i Engelsovom shvatanju — najbitnije za komuniste i njihovu organizaciju, a to je njihovo teorijsko prednjačenje, što znači posedovanje napredne ideologije, razumevanje uslova, tokova i rezultata revolucionarne borbe itd. A to, po mom mišljenju, i jeste najveća trajna vrednost Marks-Engelsove misli o političkoj partiji radničke klase.

Razume se, to teorijsko prednjačenje jeste bitno i kod Lenjina, možemo čak reći da on to i preuzima od svojih učitelja, jer je on marksistički teoretičar i veliki vođ revolucije — tačnije, on polazi od marksizma kao sopstvenog pogleda na svet. Pa ipak, bar kad je reč o partiji, ne može se samo jednostavno reći da »Lenjin polazi od Marksovih i Engelsovih stavova i razvija koncepciju avangarde radničke klase u novoj istorijskoj epohi, posvećujući pri tom posebnu pažnju institucionalnoj realizaciji ideje revolucionarne avangarde«. Ne može zbog toga, jer je Lenjin za sobom ostavio posebnu, koherentnu i *zaokruženu teoriju* avangarde radničke klase, kao političke institucije sa celim njenim mehanizmom organizovanja i delovanja, što je sasvim i razumljivo, jer je Lenjin revoluciji prišao sa stanovišta organizacije, a Marks je o političkoj partiji proletarijata raspravljao samo u kontekstu svoje misli revolucije, kako sam to i elaborirao u mom saopštenju. Stoga sam Lenjina s pravom i nazvao prvim marksističkim teoretičarom avangarde, jer je on zaista prvi i stvorio teoriju partije koja će imati izuzetan značaj i uticaj na radnički pokret i komunističke partije ovoga veka. I, što je najvažnije, ta Lenjinova teorija vrši snažan uticaj i danas. Zapravo, kad god se asocira na avangardu radničke klase — gotovo se, po pravilu, misli na Lenjinovu teoriju partije, a ne tako retko i na Staljinovu verziju iskrivljavanja te teorije.

Otuda sam protiv, inače uobičajenog, manira da se ono što je u teoriji specifično Lenjinovo tumači ujedno i kao Marks-Engelsovo, a da ne govorim i o raširenoj praksi i inerciji u tumačenju Lenjina preko Staljina, od čega nije imun dobar deo komunističkog pokreta i danas.

---

[3] Isto, str. 330—341.

Silvano Bolčić: O praktičnim impikacijama novog načina delovanja Saveza komunista

Pre svega, hteo bih da upozorim na jedno ograničenje, koje i sam osećam — i u tekstovima za ovu raspravu, i u samoj raspravi o Savezu komunista u novim uslovima socijalističkog samoupravljanja: naime, riječ je o tome da uveliko ostajemo zarobljeni u svom načinu mišljenja, u teorijskim konceptima koji su elementi jedne »klasične« marksističke teorije partije. Mi mislimo o Savezu komunista kao elementu političke organizovanosti klase, kao uslovu revolucionarnosti klase i kao činiocu koji unosi klasnu svest u spontani pokret radništva. Ja veoma sažeto, i verovatno zato nedovoljno adekvatno, izvlačim te osnovne misli, ali one su ono od čega obično polazimo kad mislimo o komunističkoj organizaciji, odnosno avangardi.

Hteo bih da kažem da ne bi trebalo zaboraviti, prvo, da u našim uslovima Savez komunista nije jedini element političke organizovanosti klase. Postoji ceo sistem samoupravljanja. Drugo, problem revolucionarnosti Saveza komunista svakako se ne rešava *per definitionem*. I, treće, sve je teže govoriti o unošenju klasne svesti u spontani pokret radništva u uslovima kakve mi imamo. Uz put bih samo podsetio na jednu Lenjinovu misao koju, čini se, često predviđamo kad govorimo o problemu *unošenja* svesti u spontani pokret radništva. Lenjin u studiji *Šta da se radi?* kaže: »Klasna politička svest može biti donesena radniku samo spolja, tj. izvan ekonomske borbe, izvan sfere odnosa radnika prema poslodavcima. Oblast iz koje se jedino može crpsti to znanje jeste oblast odnosa svih klasa i slojeva prema državi i vladi, oblast uzajamnih odnosa među svim klasama.«[1] Mislim da je taj aspekt »unošenja svesti spolja« nešto drugo, različito od onoga o čemu se obično govori u vezi s ulogom partije u razvijanju revolucionarne klasne svesti radništva.

Rekao bih, takođe, da mi se čini da je svakako bitno za naša razmišljanja o Savezu komunista da se precizira koji su to specifični interesi radničke klase za koje se Savez komunista zalaže i koji daju, onda, smisao postojanju SK kao specifične političke organizacije u našem društvu. U tim razmišljanjima, verovatno zbog sažetosti ili nepreciznosti u formulacijama, ti interesi se određuju u protivstavu prema »empirijskim« interesima i »sadašnjim« interesima. Iz toga bi mogao da se izvuče zaključak da su interesi za koje se Savez komunista zalaže nekakvi neempirijski interesi, što se ne bi moglo prihvatiti, jer interesi za koje se Savez komunista zalaže jesu interesi u pravom smislu te reči, i oni moraju biti nešto realno, a ne nekakve teorijske apstrakcije. Isto tako, ti se interesi ne mogu izvoditi iz protivstava sadašnjost — budućnost ako tu budućnost shvatimo kao nešto što *postoji* izvan sadašnjosti, kao

---

[1] V. I. Lenjin, *Šta da se radi?*, »Kultura«, Beograd, 1949, str. 80.

ciljeve koje svi ne vide, mada su oni već fiksirani i koje avangarda unosi u empirijsku svest radnika. U budućnosti, međutim, *ne postoji* ništa što bi bilo nezavisno od onoga što činimo u sadašnjosti, i dugoročni interesi radničke klase nisu oznaka budućnosti ako nisu ugrađeni u ono što radnička klasa i njena avangarda čine u sadašnjosti. Zadatak avangarde nije, čini se, u tome da radništvu *objašnjava* šta su njegovi dugoročni interesi, već da *deluje* u pravcu prevazilaženja ograničenih okvira konstituisanja konkretnih interesa, da svojom ukupnom delatnošću omogućuje da se interesi mnoštva subjekata samoupravnog odlučivanja konstituišu sa stanovišta potreba celine pokreta za socijalizam.

O stvarnoj koncepciji jedne partije ne može se do kraja suditi i govoriti samo na osnovu teorijskih elaboracija te koncepcije, već se mora obratiti pažnja na to šta proizlazi kao praksa izvedena iz te koncepcije. Po mom mišljenju, izgrađivanje specifične koncepcije jugoslovenske komunističke avangarde bilo je izraženo u nekim sasvim praktičkim, vidljivim promenama u načinu delovanja Saveza komunista, pre svega, odvajanjem partijskog i državnog aparata, a takođe i određenim specifičnim oblicima regulisanja prava člana, osnovne organizacije, rukovodstava itd. To su sasvim praktične, vidljive konsekvence i zbog toga bi i u sadašnjim razmišljanjima o promenjenoj ulozi, ili promenjenom načinu delovanja u Savezu komunista, trebalo obratiti pažnju na to šta su praktične konsekvence pojedinih opštih stavova.

Drug Kardelj, na primer, kaže da je osnovna orijentacija u prilagođavanju Saveza komunista promenama koje su nastale u našem društvu u tome da Savez komunista bude tamo gde se odvija samoupravna i politička aktivnost masa.[2] Taj stav, sam po sebi, izgleda dovoljno jasan, ali se ipak mora postaviti pitanje šta to praktično znači. Isto tako, ako se kaže da Savez komunista treba da bude prisutan i aktivan na konferencijama delegacija, društveno-političkim većima i drugim većima skupština[3] itd., opet se postavlja pitanje šta praktično sledi iz stava da je Savez komunista »prisutan« na tim konferencijama.

Ako bismo analizrali dosadašnju praks,u mogli bismo reći da je Savez komunista svakako bio i do sada prisutan tamo gde se odvijala samoupravna i politička aktivnost masa. Ono o čemu treba razgovarati jeste — koji je to oblik »prisustva« koji se želi dalje razvijati, odnosno šta iz sadašnje prakse delovanja Saveza komunista treba menjati? Po mom mišljenju, to prisustvo Saveza komunista u telima u kojima su se donosile bitne odluke bilo je obezbeđeno, pre svega, prisustvom članova Saveza komunista, koji su u nekim slučajevima bili velika većina, ili čak stoprocentna većina, ako uopšte tu treba upotrebiti izraz većina. To je jedna empirijska činjenica.

---

[2] E. Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977, str. 194.
[3] Isto, str. 195.

S druge strane, Savez komunista je uticao na stavove onih koji učestvuju u odlučivanju o svim bitnim društvenim poslovima, preko javnog mnjenja ili širenjem uticaja svoje ideologije na svest većine ljudi u našem društvu.

Treći način na koji je Savez komunista takođe delovao mogao bi se okvalifikovati kao jedan oblik neformalnog uticaja na konkretno opredeljivanje učesnika u odlučivanju, nezavisno od toga da li su oni bili članovi Saveza komunista.

Pretpostavljam da ono što bi trebalo menjati, gde bi trebalo prevazilaziti dosadašnju praksu, jeste upravo to da bude što manje potrebe za takvim oblicima neformalnog »vaninstitucionalnog« uticaja na konkretno opredeljivanje učesnika u odlučivanju, jer je, u tom slučaju, Savez komunista stalno u opasnosti da bude izvan ili iznad sistema demokratskog odlučivanja.

Ako je Ustavom i Zakonom o udruženom radu precizirano da se sve bitne odluke koje zadiru u interese ljudi moraju donositi u sistemu samoupravnog odlučivanja u organizacijama udruženog rada i u delegatskom sistemu u društveno-političkim zajednicama i interesnim zajednicama i da izvan toga, praktično, nema drugih mesta gde se te odluke mogu donositi — onda je očigledno da se Savez komunista, ako ne želi da ostane izvan ili iznad tog sistema, mora ugraditi u taj sistem.

Pitanje je, naravno, šta to konkretno znači. Kako će se taj proces »ugrađivanja« u praksi realizovati? To je ono o čemu se u svim dosadašnjim raspravama o pravcima razvoja političkog sistema nije izričito govorilo.

Po mom mišljenju, ako bi na samom početku izostalo poverenje u osnovnu socijalističku usmerenost većine stvarnih aktera odlučivanja u tim institucijama, u praksi bi došlo do tendencije da se bitne odluke donose izvan tih institucija i da se one pretvore u institucije formalne demokratije. Mislim da Savez komunista takav razvoj ne bi mogao da podržava, i u tom smislu se svakako postavlja pitanje stvarne veze, stvarnog mesta Saveza komunista u tom demokratskom sistemu.

Način delovanja Saveza komunista u praksi će zaista umnogome zavisiti od procena političke situacije i od poverenja u osnovnu socijalističku usmerenost većine učesnika u odlučivanju u demokratskim institucijama. Zato će biti sve značajnije to kako se dolazi do tih procena i na čemu se one zasnivaju.

Trebalo bi, međutim, primetiti da će biti veoma važno u kojoj ćemo se meri oslobađati ranije formiranih pogleda na socijalizam kao interesno homogeno, monolitno društvo. Ukoliko budemo manje opterećeni takvom vizijom društva, imajući u vidu, naravno, i mnoge druge uslove, utoliko će biti više prostora i za stvarne demokratske procese u tom razvoju.

Upozorio bih, takođe, na činjenicu da se mnoge značajne odluke, od kojih zavisi ekonomski i ukupni društveni razvoj, uz svu koncentraciju moći na višim nivoima, donose na nivou osnovnih organizacija udruženog rada ili na nivou baznih jedinica sistema i da se naknadnim odlukama na globalnom nivou ne može prome-

niti osnovni smer tih odluka. U tome je možda objašnjenje pojave da ekonomska politika i drugi elementi globalnog društvenog usmeravanja često ne vode planiranim promenama, pa ih onda smatramo neefikasnim. Čini se da je zaista bitno obezbediti da se na svim nivoima donose odluke koje će obezbeđivati socijalistički smer našeg ukupnog razvoja i u tome vidim sve značajniju ulogu SK u udruženom radu.

Po mom mišljenju, ako se elementi zajedništva ne ugrađuju u konkretne odluke bazičnih jedinica sistema, u odluke osnovnih organizacija udruženog rada, mesnih zajednica opština itd., do zajedništva će se teško dolaziti. Jer, zajednički interesi imaće karakter izdvojenih »opštih interesa«, interesa koji nastaju izvan, pa i protiv konkretnih samoupravno izraženih interesa. Zbog toga mislim da je uloga Saveza komunista značajna upravo u obezbeđivanju elemenata zajedništva u odlučivanju na svim nivoima, jer — podvlačim još jedanput — ako tih elemenata nema već u konkretnim samoupravnim odlukama, oni se naknadno teško mogu unositi a da to ne dobije karakter nametnutog zajedništva. A to onda, po definiciji, i nije zajedništvo.

S tim u vezi čini se da je veoma značajno, sa stanovišta praktičnog delovanja Saveza komunista, pitanje mesta i uloge osnovne organizacije Saveza komunista u odnosu na odlučivanje ne samo u osnovnoj organizaciji udruženog rada, već i s obzirom na definisanje onoga što uslovno nazivamo generalnom linijom Saveza komunista. Ako se ne obezbedi da osnovna organizacija bude ne samo mobilizator u realizaciji već usvojenih generalnih stavova, već činilac koji u tome učestvuje od samog početka i u svim fazama, mislim da nećemo postići potrebne promene u delovanju Saveza komunista.

Jer, uvek će biti prisutna opasnost da generalna opredeljenja budu »načelno« prihvatljiva, ali bez izvedenih praktičnih implikacija, pa je njihova realizacija u praksi otežana ne samo otporima i nerazumevanjem, već i teškoćama »operacionalizacije« načelnih opredeljenja. Iako se te teškoće do kraja ne mogu otkloniti, jer načelna opredeljenja označavaju opšti pravac društvene akcije radi dostizanja određenih odnosa u društvu koji se ne dostižu odjedanput, jasno je da se »valjanost teorije proverava u praksi« i da bi svako načelno opredeljenje moralo imati manje ili više jasno izvedene praktične oblike u kojima se pojavljuje u praksi, a utvrđivanje tih oblika trebalo bi obavljati u okviru istog procesa u kome se utvrđuju i načelna opredeljenja.

Trebalo bi prevazilaziti često protivrečan odnos prema »samoupravnoj bazi«, pa i osnovnim organizacijama SK kao bazi Saveza komunista, izražen u strahovanju u sposobnost »baze« da od samog početka učestvuje u traženju osnovnih stavova za rešavanje opštih društvenih problema, zbog čega se polazni generalni stavovi obično formulišu u užim telima i potom daju na javnu diskusiju. S druge strane, u praksi se toj istoj bazi često prepušta sva briga i odgovornost u traženju praktičnih oblika realizacije tih generalnih stavova. U takvim odnosima realno je pretpostaviti obnavlja-

nje onih odnosa u društvu u kojima se politička sfera javlja kao izdvojena, pa i »otuđena« sfera društva, čija moć proizlazi, pored ostalog, iz funkcije da ocenjuje adekvatnost praktičnih rešenja načelnim opredeljenjima koja su u njenoj »nadležnosti«. Čini se da bi većim naglaskom na to da osnovne organizacije SK raspravljaju ne samo o problemima »svoje sredine«, već i o problemima šire zajednice, bilo više podsticaja za kreativnije političko ponašanje članstva, da bi se brže i adekvatnije dolazilo do pravih rešenja za probleme s kojima se suočavamo u praksi, a koji se često ne svode na specifične probleme jedne sredine, pa se na tom nivou i ne daju rešavati.

Ja nisam rekao da je u celini razvoj društva opredeljen tim odlukama, već da se mnoge značajne odluke donose na nivou bazičnih jedinica sistema i da se njihov osnovni smer ne može naknadno promeniti. Recimo, praksa pokazuje da određeni obrasci raspodele ličnih dohodaka funkcionišu upravo onako kako su u tim elementarnim jedinicama uspostavljeni, što ima značajne posledice po ukupni privredni i društveni razvoj. Naravno, te se odluke mogu menjati, ali tada dovodimo u pitanje samoupravnost tih jedinica. Moj je zaključak, prema tome, da se neke pojave u našem društvu ne mogu razumeti ako ne obratimo pažnju na to šta se dešava na nivou bazičnih elemenata našeg sistema.

Blaženka Despot: Kontemplacija i revolucija

Nadam se da ću biti kratka, jer sam u radu, koji, na žalost, nisam uspjela prepisati, dala cijelo teorijsko utemeljenje naslova koji glasi »Svijest i samosvijest radničke klase u teoriji i praksi«. Prema tome, neću govoriti o tom radu, nego o onom zbog čega smo se i sastali ovdje, o onom, što mi u sociologiji informacija i *mass media* zovemo — šumovi. A šumovi su nastali između partije i klase — to je očito.

Zbog toga smo se ovdje i sreli, mislim da su svi sudionici u raspravi u različitim varijacijama to i rekli. Ja sam svome prilogu diskusiji dala naslov »Kontemplacija i revolucija«. Moram priznati da je, bez obzira na moje pripremanje, koje se moglo samo djelomično uključiti u ovaj naslov, bilo neobično inspirativno juče, ono što su govorili drugovi Paić i Zoran Vidojević. Nama se čini da su te teme možda marginalne, ali, po mom mišljenju, one su veoma bitne.

Za uklanjanje šumova između partije i klase, čini mi se, ukoliko ne bismo razmislili o ovom odnosu kontemplacije i revolucije i to u onom aspektu, koji su ovi drugovi već naznačili, da ne bismo mogli otići mnogo dalje niti u organizacionim pitanjima. Da kažem zašto me inspirirao rad druga Vidojevića. On je jučer govorio da taj odnos partije i klase nije moguće drugačije riješiti,

nego samo u preobražaju rada, u samom procesu rada, sa čime se u potpunosti slažem. Drug Paić nam je pokazao neke nove šumove, koji nastaju izvan procesa rada, naime, između inteligencije i pokreta ili strategije i nekog daljeg cilja. Pri tome je, na primjer, utvrdio da ako se uzima ideju komunizma kao takvu, da ona ograničuje mišljenje, da ga čini bezproblemskim i stavlja ga u sekundarni plan. Ja bih govorila i o ovoj sferi rada i o pitanju inteligencije i zato bih htjela podsjetiti na ono što svi znate, a stoji u *Osnovnim tezama za pripremu osnova i dokumenata za Jedanaesti kongres SKJ:* »Savez komunista polazi od stanovišta da je razvijanje socijalističke robne proizvodnje bitna osnova sistema socijalističkih samoupravnih, društveno-ekonomskih odnosa i materijalnog razvoja, zbog toga je neophodno razvijati i afirmirati sve pozitivne utjecaje robne proizvodnje i tržišta na proizvođenje, na proizvodnu orijentaciju i politiku razvoja uz odgovarajuće društveno usmjeravanje.«

Naravno da uopće ne mislim skolastički raspravljati o tome, što robno-novčana proizvodnja jest ili nije. Mi smo taj način proizvodnje prihvatili kao bitan za socijalističke, samoupravne, društveno-ekonomske odnose.

Ovdje sada moramo tematizirati: prvo, što to znači »pozitivni utjecaj robno-novčane proizvodnje«, i drugo, što znači »odgovarajuće društveno usmjeravanje«.

Da se držimo ovog pozitivnog usmjeravanja robno-novčanog značaja proizvodnje! Moje je mišljenje da iz toga proizlaze svi problemi odnosa partije i klase, što je drug Vidojević rekao da se nalaze u samom procesu rada. Međutim, čini mi se da do kraja nije rekao ono što bi trebalo pri tom reći. Pozitivno usmjeravanje robno-novčane proizvodnje koje smo tako deklarirali još uvijek kao *Sollen,* dakle trebanje, pozitivno u svakom slučaju, znači veću produktivnost rada i materijalnih stimulansa: to je potpuno jasno. Međutim, takav način robno-novčane proizvodnje zasniva se na tehnologijskoj podjeli rada. Sada ne govorimo o klasnoj, nego tehnologijskoj podjeli rada! Tehnologijska podjela rada, procesa rada, suvremene industrije jest determinanta. U toj tehnologijskoj podjeli rada jesmo. Ta tehnologijska podjela rada, međutim, da samo podsjetim na neke stvari kojie su u marksizmu davno apsolvirane, ali ih mi ne uzimamo u obzir, ne znam zbog čega, donosi probleme koji se sučeljavaju sa »odgovarajućim društvenim usmjeravanjem«. Prvo, da se radnik, ili kako mi zovemo »neposredni proizvođač«, spram same proizvodnje ne odnosi praktično, nego kontemplativno. Dakle, radnik se već u takozvanoj neposrednoj proizvodnji odnosi kontemplativno. Kontemplativno, naprosto stoga što mu je stroj u principu nespoznatljiv. To izlazi iz tehnologijske podjele rada. Drugo, stroj sam kao proizvodna snaga nije ništa drugo nego primijenjena nauka. Sad je pitanje: što je ova nauka? Ta nauka je također već u svojoj biti kontemplativna. Kontemplativna je iz svog kalkulirajućeg i organizirajućeg mišljenja, iz konstruktivnosti svojih metoda po kojima je svakoj suvremenoj znanosti iz njezinog ontologijskog temelja već njezin vlastiti supstrat

nespoznatljiv, vlastiti bitak... Prema tome, sociologija ne zna što je društvo, antropolgija što je čovjek, fizika što je fizis itd.

Što sada znači ta znanost kao proizvodna snaga, stroj? Opet kontemplativni odnos. Onda, iz ove tehnologije ili tehno-logike treba utvrditi da ovdje nema razlike između »neposrednog proizvođača« i onog drugog »ne-neposrednog«, »ne-proizvođača«, jer jedan i drugi imaju u procesu rada kontemplativni odnos. Riječ je o kontemplaciji koja proizlazi kao determinanta iz tehnologijske podjele rada, koja je opet pretpostavka robno-novčanoj proizvodnji, kao i njenom daljem »pozitivnom utjecaju«. Dakle, imamo odnos kontemplacije i »društvenog usmjeravanja« ili revolucije, što je bez poimanja toga odnosa puko ideologijsko pitanje.

Pitanje inteligencije i pokreta ili inteligencije i prakse jest pitanje koje ne uzima u obzir ovu tehnologijsku podjelu rada, u sferi samoga rada, naime, da se podjednako takozvani neposredni proizvođač, kao i inteligencija, odnose kontemplativno, a ne revolucionarno.

Pitanje inteligencije uopće nije pitanje inteligencije kao društvenog sloja, niti pitanje sukoba teorije i prakse, već redefinicije pojma radničke klase, pošto je svaki rad proizvodan. Kao što je iz Marxa poznato, recimo na primjeru *Priloga teoriji viška vrijednosti*, robno-novčana proizvodnja donijela je podjelu rada na fizička i intelektualna lica kao slučajnu, kao sasvim slučajnu — da se taj rad dijeli na različita lica, ali što ne mijenja stvar da je sveukupni proizvod — proizvod ukupnog radnika i društveno-kombiniranog procesa rada.

Ako smo to utvrdili, onda nema razloga uopće da inteligenciju tretiramo kao neki posebni društveni sloj, koji je misaon i teorijski prema »proizvođaču«, koji je »praktičan« i što bismo mi htjeli revolucionaran, kada je revolucija u principu iz samoga radnoga procesa i jednima i drugima nespoznatljiva. Tu je upravo »postvarena svijest« i »antinomija građanskog mišljenja«, kao što bi rekao Lukacs, jer je i jednima i drugima ontologijski nespoznatljiv predmet prema kome se kontemplativno odnose.

Tako polazeći od tehnologijske determinante, za koju me nitko ni sa kojom argumentacijom ne bi mogao razuvjeriti da ona to nije, naravno što se tiče tehnologije same, onda ćemo vidjeti da se samo unutar marksizma može ukazati antagonizam inteligencije i pokreta, kao što je rekao drug Paić, pa se pitao što ga to povijesno omogućava. Samo unutar komunističkog pokreta ovaj je odnos moguć, nigdje drugdje.

Međutim, budući da je tehnologijska podjela rada toliko stravična da danas znamo da njezina dijaboličnost može uništiti čovječanstvo bez obzira na klasne borbe, klasne razlike, podjele ili bilo što drugo, onda i oni koji nemaju revolucionarno mišljenje, kao građanski političari, smatraju da mora doći do neke sinteze »inteligencije« i »pokreta«. Mi, koji smo marksistički obrazovani, znamo da takva sinteza ne može proizići iz građnskog mišljenja, naprosto stoga jer ono što je novo u marksizmu naspram građanskog mišljenja, jedino bitno i revolucionarno, jest kategorija *tota-*

liteta, a tim i gledanje stvari u totalitetu a ne u njihovoj empirijskoj datosti. Jer, kad bi građanska znanost htjeli nadvladati neposrednost, fakticitet, ona bi bila već na stanovištu nečega što je nadilazi i ukida.

Prema tome, ako govorimo o komunističkoj teoriji kao revolucionarnoj teoriji ili kao revoluciji koja se suprotstavlja kontemplaciji, onda to proizlazi iz samosvijesti radničke klase a ne iz tehnologijskog procesa. Tu samosvijest radničkoj klasi daje komunizam, ali zbog tehnologijskih problema, koje sam već spomenula, nadaje se ta potreba i građanskom društvu, pa je primjerice pred par dana Schell dao intervju novinarima — Schell koji, naravno, radi sa pretpostavki građanskog društva i vodi jednu građansku politiku — da se antagonizam između privrede, znanosti i politike, a posebno znanosti i politike mora nadvladati. Doslovno je rekao da znanstveni radnici nemaju prava na svoj imunitet i na svoju naučnu istinu, jer je nemoguće društvo u kojem je znanost autonomna u svojoj znanstvenosti, a politika u svojoj političnosti, već da se i znanstvenici i političari moraju uključiti u etičko, ćudoredno razrješavanje društvenih problema i za koje moraju biti suodgovorni, pri čemu naučnici moraju cijelom društvu na laički način objasniti probleme znanosti. Nužna ontologijska razdvojenost ovih sfera građanskog društva, koji su indeks otuđenja, ne može imati revolucionarnu teoriju, ne može sagledati totalitet, već mora rješavati probleme dogovorima, razgovorima ili možda nekakvim *consensusom* — tko ima kakva prava i odgovornosti.

Utvrdila sam da sukob revolucionarnog mišljenja i revolucionarne prakse može biti jedino unutar komunističkog pokreta, što bi bio i odgovor drugu Paiću. Eto zbog čega. Poslije utvrđivanja tehnologijske podjele rada i kontemplativnosti u radu dolazimo na drugi moment, koji treba tematizirati, a što stoji u programskim osnovama — da je toj robno-novčanoj proizvodnji potrebno »društveno usmjeravanje«. To je društveno usmjeravanje moguće iz marksističke revolucionarne teorije. Zato što ta teorija spoznaje totalitet ne iz fakticiteta, koji bi bio determinantan, nego u proizvodnim samoupravnim odnosima, u kojima samosvijest radničke klase postaje revolucionarna, praktička. Dakle, na spoznaji totaliteta, a ne dijelova, i, po mome mišljenju, ovdje nastaju glavni problemi odnosa privrede, inteligencije i politike. Naši znanstvenici, bez obzira na svoju pripadnost, da li su organizrani u Partiju, također su tehnologijski ograničeni u spoznaji totaliteta. Totalitet spoznaje samo Partija, kao avangarda klase u samosvijesti radničke klase o-sebi, za-sebe, o- i za-sebe. S druge strane, marksistička filozofija, ovdje bih htjela posebno potcrtati samo marksistička filozofija, također spoznaje totalitet. Bavi se totalitetom stoga što se bavi Marxovom filozofijom, a Marxova je filozofija spoznaja totaliteta, koja i jest filozofija i nije filozofija, jer je ujedno revolucija, ili svoje vlastito ukidanje. I tako se čini da ova dilema, kako je drug Paić rekao, inteligencije i pokreta, revolucionarnog mišljenja revolucionarne prakse, može nastati — možda ću upotrijebiti pretešku riječ — samo kao ništa drugo nego stvar različitih društve-

nih grupa u pretenziji da one budu ta samosvijest. U ovom času mislim konkretno na filozofe i političare. Ako pod politikom pretpostavimo, naravno, već profesionalnu, birokratiziranu politiku, a pod filozofima — marksističke filozofe.

Na Zapadu filozofija uopće nema takvih pretenzija. Iz građanskog mišljenja ne može doći do takve filozofije, jer se filozofi i ograđuju da bi govorili o totalitetu. To su građanska zanimanja, oni su većinom pozitivičkih orijentacija, iz kojih izbija želja da se ograde od revolucionarnog mišljenja i da žive u miru svoje profesije. Međutim, marksistička filozofija, baš stoga što joj je omogućen uvid u totalitet, u samosvijest radničke klase, tendira ka tome da filozofi budu osnovna revolucionarna snaga. I to je utemeljeno na profesionalnoj, opet tehnologijskoj podjeli rada, jer filozofi najbolje znaju totalitet, najbolje poznaju Marxa i njegova uputstva. Otuda i marksologija. Na interpretaciju totaliteta reflektiraju dvije društvene grupe: filozofi-marksisti, otuđeni iz profesionalne podjele rada, kao i otuđeni političari, koji su profesionalno političari i predstavljaju institucionaliziranu samosvijest radničke klase.

Očito je da nam je ostala robno-novčana proizvodnja — dakle privreda, sa tehnologijskim determinantama, kao jedan momenat, i drugi, koji privreda sagledava iz revolucionarnog mišljenja, koje nije kontemplativno — u filozofima i političarima. Te tri sfere su nepomirljive u svojoj ontologijskoj biti, a pretpostavlja se rješenje odnosa klasa—partija, kako je rekao drug Vidojević, u procesu rada. Ali, ako sada taj proces rada vidimo kao tehnologijski proces bez proizvodnog odnosa, onda iz njega neće izaći nikakva revolucionarna misao i duboko sumnjam da bi se ta samosvijest radničke klase i same te proizvodnje nekako rađala unutar tog samog procesa. Sami pak proizvodni odnosi, kao samoupravni odnosi, socijalistička robna proizvodnja ovise o društvenom usmjeravanju, samosvijesti, koja dolazi, tradicionalno rečeno, — spolja. Ta samosvijest dolazi iz spoznaje totaliteta, ili iz filozofije ili iz politike, iz marksističke znanosti — ako tako zovemo filozofiju, ili iz politike — ako tako zovemo institucionaliziranu samosvijest avangarde.

»Pozitivno društveno usmjeravanje« robno-novčane proizvodnje ne može se zbiti drugačije nego u samoosvještavanju klase, i sada je pitanje gdje će ono biti i kako će se organizaciono riješiti. Iz procesa rada kakav on danas ostaje, sfera privrede sa tehnologijskom determinantom, sfera marksističke filozofije koja pretendira na spoznaju totaliteta i na revolucionarno mišljenje i sfera politike, organizacije samosvijesti radničke klase. Ako nam se čine ovi problemi nerješivim, ostajemo na građanskom mišljenju, empirijskoj datosti odnosa privreda-filozofija-politika, na onome kako naprosto jest. Samo dijalektičkim mišljenjem i spoznajom totaliteta možemo pojmiti da je taj odnos kao fakticitet ujedno samo momenat tog procesa. Ako to spoznajemo kao momenat procesa, onda nam ostaje da promislimo ove odnose i da promislimo oblike kako ih organizaciono i samosvjesno nad-

vladati, pri čemu ne bismo smjeli zaboraviti da je krajnja intencija cilja da se ukinu i filozofija kao filozofija i politika kao politika ,ali i privreda u svojoj »privrednosti«. Prema tome, čini mi se da je nužno promisliti, pa onda i organizaciono odrediti, kako ćemo nadvladati antagonizme ovih sfera i misaono i organizaciono, naravno u jedinstvu spoznaje totaliteta.

Htjela sam još nešto reći o empirijskim podacima, koji bi imali svjedočiti o jačanju radničko-klasne strukture SK, o prezentiranju, ovdje, podataka o rastu postotaka neposrednih proizvođača u članstvu SK. To je za mene puki pozitivizam građanskog mišljenja, koji u biti ne govori ni o čemu. On stvarno ne govori ni o čemu, ako smo već utvrdili tehnologijsku podjelu rada i kontemplativni karakter svih vrsta radnika. Za mene bi to značilo nešto drugo: da su naše proizvodne i tehnologijske snage toliko porasle da treba bolje obrazovati kadar koji može opsluživati stroj. Još uvijek kažem opsluživati, dakle kontemplativno. Time je mogućnost apercepcije **totaliteta veća, veća mo**gućnost izlaženja iz psihološke klasne svijesti nego neobrazovanoj klasi, ali ništa više. Klasni problem kontemplacije i revolucije ne bismo riješili iskazivanjem postotaka članstva u SK pojedinih radničkih slojeva. Trebalo bi završiti s tim da probleme mišljenja i prakse, pokreta i inteligencije, partije i klase valja gledati u ovom historijskom trenutku kao fakticitet, ali ujedno i samo kao momenat procesa. Tu je, izgleda, upravo teško naći organizacione oblike, jer, makar to nije popularno reći, ne vidim mogućnost »društvenog usmjeravanja« unutar isključivo sfere rada kakva ona danas jest.

Poslije ovog pitanja meni je žao što smo se krivo razumjeli. Mogućnost tih nesporazuma je velika kad nema mojeg rada u kome je utemeljena ta tema. Vrlo mi je strano zanemarivanje empirije, jer se i sama bavim empirijskim istraživanjem. Dakle, ne treba se pozivati na Marxa u obrani empirije, jer baš stoga što smo na robno-novčanoj proizvodnji, ne možemo se nihilistički odnositi prema empiriji, ona nam je i te kako pretpostavka funkcioniranja robno-novčanog svijeta. Ali nije tu empirija uzeta kao nešto gotovo, nego tu neposrednost empirije treba sagledavati unutar kategorije totaliteta. To znači ne samo kao neposrednost nego kao neposrednost koja je momenat procesa — i ništa drugo.

Mensur Ibrahimpašić: SKJ i klasna suština opštenarodne odbrane

Po svojoj društvenoj suštini, opštenarodna odbrana je negacija vojne organizacije građanskog društva kao najrazvijenijeg društva klasne istorije, pa time i negacija vojne organizacije uopšte nastale klasnom podelom i pojavom države. Ona je takva negacija jer

ena vojna organizacija prestaje biti činilac fizičke prinude kom se obezbeđuje klasna eksploatacija, i postaje činilac prevazilaženja klasne podele i eksploatacije.

Da bi takva mogla biti, vojna organizacija opštenarodne odbrane mora izražavati prava i mogućnosti radnih ljudi i građana, iroda i narodnosti da se sami, bez bilo kakvog posredništva, organizuju i kao oružana sila. Kao što iskustvo pokazuje, to se postiže procesom podruštvljavanja odbrane.

U vezi s tom činjenicom, postavljaju se dva teorijski i praktično značajna pitanja relevantna i za sagledavanje uloge SKJ na anašnjoj etapi razvoja našeg društva. Prvo pitanje je da li vojna rganizacija opštenarodne odbrane gubi klasni karakter i postaje ska vrsta nadklasne organizacije zbog toga što je izraz prava i mogućnosti svih radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti da se ami neposredno organizuju kao oružana sila. Drugo pitanje je a li podruštvljavanje odbrane znači konstituisanje samoupravnog dnosa kao dominantnog društvenog odnosa i u samoj vojnoj organizaciji opštenarodne odbrane. Bez jasnih teorijskih odgovora a ta pitanja, izgleda da nije moguće jasno odrediti ulogu SKJ u azvoju opštenarodne odbrane uopšte i, posebno, u našim oružanim snagama.

Zbog toga ćemo pokušati odgovoriti na oba pitanja i na osiovu toga izvući zaključke značajne za utvrđivanje i objašnjenje lruštvene uloge SKJ u onoj sferi društvenog života koju nazivamo iarodna odbrana, ili odbrambeni poslovi društva.

Zato što predstavlja neposredno samoorganizovanje naroda ı oružanu silu, drugim rečima, što znači ukidanje monopolnog prava raspolaganja vojnom silom ma kog pojedinačnog subjekta društvene strukture našeg društva — opštenarodna odbrana ne gubi klasni karakter. Kao naoružani narod, ona je po suštini svog društvenog bića *klasna,* ali klasna na bitno drukčiji način od svih oblika oružane organizacije dosadašnje klasne istorije ljudskog društva. Klasna suština svih oblika oružanog, odnosno vojnog organizovanja u dosadašnjoj istoriji ljudskog društva bila je upotreba vojne sile kao činioca ostvarivanja i zaštite interesa vladajuće klase, odnosno posebnog interesa suprotstavljenog interesima ostalih delova društva. *Klasna suština opštenarodne odbrane* je upotreba vojne sile kao činioca *obezbeđivanja vodeće uloge radničke klase* u socijalističkom samoupravnom društvu, one društvene snage čiji najdublji interes nije u konstituisanju i očuvanju sopstvenog klasnog interesa kao posebnog antagonističkog interesa u odnosu na druge delove društva, već u istorijskom prevazilaženju klasne podele uopšte.

Na današnjoj etapi razvoja našeg društva, takva *klasna suština* opštenarodne odbrane ispoljava se na pojavnoj strani društvene stvarnosti na četverostruk način. Pre svega, ispoljava se kao razvijanje takvih oblika odbrambenog organizovanja društva koji doprinose jačanju društvene moći *radničke klase,* odnosno mogućnosti da radni ljudi sami odlučuju o sredstvima, uslovima i re-

zultatima svog rada i kao temelju odbrambene moći zemlje. Time ojačavaju svoju vodeću ulogu u društvu.

Drugo, klasna suština opštenarodne odbrane ispoljava se danas i na taj način što, sa svoje strane, doprinosi da *radnička klasa* bude osnovna društvena snaga odbrane nacionalnih interesa uopšte i, posebno, oružanog načina odbrane tih interesa u svakom narodu i narodnosti naše federativne društvene zajednice. Time jača vodeća uloga radničke klase i kao istorijski kvalitativno novi temelj ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije.

Klasna suština opštenarodne odbrane izražava se neposredno u njenoj *osnovnoj ulozi,* to jest u ulozi da braneći zemlju od spoljne opasnosti, brani nezavisnost i suverenitet Jugoslavije kao nužan uslov da *radnička klasa,* zajedno s ostalim radnim ljudima, odlučuje o svojoj sudbini, izgrađujući socijalističko samoupravno društvo. Oružane snage naše opštenarodne odbrane nastale su kao nacionalnooslobodilačka i revolucionarna vojska, bez koje ne bi bilo moguće konstituisanje radničke klase u vodeću snagu društva. Obezbeđujući nezavisnost i suverenitet zemlje danas, oružane snage opštenarodne odbrane obavljaju takvu svoju klasno-revolucionarnu ulogu u sadašnjim uslovima.

Najzad, klasna suština opštenarodne odbrane ispoljava se i kroz njenu ulogu *odvraćanja agresije.* Naime, kao oblik naoružanog naroda, naša opštenarodna odbrana može biti samo činilac politike miroljubive aktivne koegzistencije, a nikako agresije i hegemonizma. Zbog toga njeno jačanje ne samo što ne ugrožava prava ma kog naroda da sam odlučuje o svojoj sudbini, već — čineći agresiju na Jugoslaviju neprobitačnom — objektivno doprinosi odvraćanju agresije, to jest otežavanju primene vojne sile kao načina mešanja jednih zemalja u poslove drugih. Takav način doprinošenja jačanju svetskog mira je, po svojoj suštini, *klasno-revolucionaran,* u smislu istorijskog interesa radničke klase, jer čini svetski mir stanjem takvih odnosa subjekata međunarodne zajednice koji se temelje na međusobnom uvažavanju prava naroda svake zemlje da sami odlučuju o svom načinu života. U tom smislu svetski mir je postao objektivno najpovoljniji opšti uslov revolucionarnog menjanja sveta, a opštenarodna odbrana klasno-revolucionarni činilac u međunarodnim razmerama.

Pređimo sada na drugo pitanje: da li podruštvljavanje odbrane znači konstituisanje samoupravnog odnosa kao dominantnog odnosa i u samoj vojnoj organizaciji opštenarodne odbrane?

Takvo pitanje je aktuelno ne zbog toga što nije postavljeno i što na njega nije odgovoreno, jer ono je, u stvari, postavljeno i dat je odgovor. On je odrečan, i slažemo se s njim. Ipak, pitanje je i dalje teorijski aktuelno, s obzirom da obrazloženje odgovora može biti još argumentovanije. Naime, valja ići dalje od uobičajene tvrdnje da podruštvljavanje odbrane ne treba da znači uvođenje samoupravljanja u njenu vojnu organizaciju jer je ona specifična društvena institucija. Takav odgovor nije dovoljan.

Samoupravni odnos ne može biti temeljni društveni odnos u oružanim snagama, jer osnovna društvena uloga vojne organizacije uopšte kao društvene institucije, pa i vojne organizacije opštenarodne odbrane, zatim sredstva i način kojim se obavlja ta uloga, nespojivi su sa samoupravljanjem kao autonomnim određenjem odnosa u vojnim jedinicama i ustanovama u njihovim međusobnim odnosima i oružanih snaga prema društvu.

Zašto?

Osnovna društvena uloga vojne organizacije je da bude najjača sila fizičke prinude u društu kome pripada, a način ostvarivanja te uloge je vođenje oružane borbe, aktuelno ili potencijalno. Zbog toga jedno od bitnih svojstava vojne organizacije je njena *monističnost*, to jest njena osobenost da svi oblici i delovi oružanog organizovanja budu potčinjeni jednom subjektivitetu kao nosioci prava vrhovnog odlučivanja. To se postiže uspostavljanjem subjekta vrhovnog komandnog odlučivanja i komandnog odnosa kao osnovnog društvenog odnosa u vojnoj organizaciji. Gubljenjem monističnosti kao takvog svojstva, vojna organizacija neizbežno prerasta iz činioca stabilnosti društva kome pripada, u činilac njegove nestabilnosti.

Ta opšta društvena zakonitost vojne organizacije važi i za oružane snage opštenarodne odbrane, ali, razume se, na način koji je uslovljen društvenim karakterom tih snaga. Upravo zbog toga, monističnost oružanih snaga opštenarodne odbrane postiže se primenom ovih principa kao bitnih u njihovom struktuiranju: a) da budu pouzdan činilac obezbeđivanja vodeće uloge radničke klase i ostvarivanja njenog istorijskog interesa i b) da se podruštvljavanjem odbrane — kao procesa stvaranja sve povoljnijih uslova i mogućnosti da radni ljudi i građani, narodi i narodnosti, sami, bez posredništva, odlučuju o poslovima narodne odbrane — u isto vreme isključuje mogućnost da oružje posluži bilo kome kao sredstvo borbe za ostvarivanje partikularnog interesa. Ti principi proističu iz činjenice da opštenarodna odbrana, kao oblik naoružanog naroda omogućava i nalaže da oružje bude sredstvo isključivo za odbranu opšteg društvenog interesa.

U praksi, ti principi se ostvaruju uspostavljanjem subjekta vrhovnog komandnog odlučivanja u oružanim snagama (institucija Vrhovnog komandanta), kao delegiranog zastupnika volje radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti, kao i ustanovljenjem u oružanim snagama komandnog odnosa kao osnovnog društvenog odnosa, na način koji je u dijalektičkom a ne bukvalnom smislu usklađen s karakterom društvenih odnosa socijalističkog samoupravnog društva.

Očigledno je da institucija Vrhovnog komandanta i komandni odnos, kao osnovni društveni odnos u vojnoj organizaciji, nisu uslovljeni jedino prirodom oružane borbe kao načinom na koji ta organizacija obavlja svoju osnovnu društvenu ulogu, već da proizlaze, takođe, iz *političnosti* društvene prirode vojne organizacije. Da nije tako, komandni odnos bi bio uslovljen samo karakteristikama oružja i menjao bi se jedino zavisno od promena naoružanja

i ratne opreme. Praksa, međutim, pokazuje da je on različit u pojedinim armijama iako se one služe oružjem i opremom u osnovi istih borbenih, odnosno tehničkih svojstava. Razlike potiču upravo iz razlika u društvenom karakteru armija.

Prema tome, komandni odnos je ne samo odnos funkcionalne kordinacije, već i *duboko klasno-politički* odnos. Njegova suština kao političkog odnosa je u tome što u svojoj istorijskoj konkretnosti predstavlja način kojim vodeće snage nekog društva stavljaju oružje, to jest oružane silu, u funkciju sredstva za postizanje i zaštitu svojih interesa. Zbog toga je njegov karakter, kao osnovnog društvenog odnosa u vojnoj organizaciji, pre svega, uslovljen karakterom vodećih društvenih snaga dotičnog društva i karakterom njihovih konkretnih i istorijskih interesa i ciljeva. Kako su na današnjem stepenu razvoja ljudskog društva vodeće snage svakog društva, pa i socijalističkog, neizbežno klasno određene — a tako će biti još dugo — to je komandni odnos *nužno klasni*, na način klasne bîti (suštine) vodećih društvenih snaga. U našem slučaju, to je radnička klasa, kao klasa čija je klasna bît (suština) istorijsko prevladavanje klasnog interesa kao posebnog interesa, a ne njegovo očuvanje kao takvog. To uslovljava takvu dijalektičnost komandnog odnosa u oružanim snagama naše opštenarodne odbrane da je taj odnos, s jedne strane, duboko klasni odnos, a, s druge, nije sredstvo ma čijeg monopola u poslovima narodne odbrane, kao izraza parcijalnih interesa.

Mislim da izloženi odgovori doprinose sagledavanju uloge SKJ u opštenarodnoj odbrani danas, odnosno u daljem procesu podruštvljavanja odbrane. Oni, očigledno, upućuju na dva osnovna zaključka: prvo, da je suština uloge SKJ u daljem procesu podruštvljavanja odbrane, u borbi za razvijanje klasnog karaktera opštenarodne odbrane po meri društvenih i istorijskih mogućnosti i potreba, što danas praktično znači u borbi da svi oblici odbrambenog organizovanja, shodno nastajućim uslovima, sve više doprinose jačanju vodeće uloge radničke klase i ostalih radnih ljudi u odbrambenim poslovima društva, pa time doprinose i jačanju njihove vodeće uloge uopšte; drugo da se suština vodeće uloge SKJ izražava i kao borba za stalno jačanje komandnog odnosa u oružanim snagama opštenarodne odbrane, i to kao takvog odnosa koji istovremeno udovoljava zahtevima uspešne oružane borbe i razvija se u skladu s produbljivanjem socijalističkog samoupravnog karaktera odnosa u društvu kao celini.

Razume se, ovo nije prilika za širu razradu zaključaka o ulozi SKJ u opštenarodnoj odbrani danas. Što se prvog zaključka tiče, verovatno je dovoljno reći da se pred SKJ postavljaju, kao najaktuelniji zadaci — razvijanje društvene svojine kao objektivne osnove podruštvljavanja odbrane; razvijanje delegatskog sistema kao činioca jačanja opštenarodne odbrane uopšte i posebno na nivoima mesne zajednice i opštine; pronalaženje novih mogućnosti i načina održavanja stalne borbene spremnosti svih radnih ljudi i građana, a posebno mladih generacija.

Za borbu SKJ na stalnom jačanju komandnog odnosa kao osnovnog društvenog odnosa u oružanim snagama opštenarodne odbrane u skladu sa zahtevima oružane borbe i s produbljivanjem socijalističkog karaktera odnosa u društvu, moglo bi se reći da ima dva magistralna pravca: prvi je razvijanje komandnog odnosa bezuslovnog izvršavanja naređenja, koji u našim oružanim snagama sadrži i dovoljno prostora za *saradnju* pretpostavljenog i potčinjenog, što proizlazi iz sve bogatijih institucionalnih mogućnosti svakog pripadnika oružanih snaga da se ispoljava kao aktivan društveno-politički subjekt u životu svoje jedinice, odnosno ustanove i stvaranje mogućnosti za ispoljavanje vojnih kolektiva kao subjekata. Drugi pravac je dalji razvoj demokratskih odnosa u samoj organizaciji SKJ u oružanim snagama, kao vodećoj idejno-političkoj snazi, jer od tog procesa danas neposredno zavisi stvaralačka akciona sposobnost SK u oružanim snagama u celini, pa i delovanje na jačanju komandnog odnosa.

Demokratizacija unutrašnjeg života organizacije SK u oružanim snagama produbljava se naročito metodama rada kao što su: dovođenje svakog člana, bez obzira na njegov čin i dužnost, u položaj aktivnog, ravnopravnog učesnika u izgrađivanju stavova osnovne organizacije ili rukovodstva kome pripada, uz istovremeno proširivanje uticaja članstva i osnovnih organizacija na forume SKJ na svim nivoima organizovanja: jačanjem intenziteta i bogaćenjem oblika saradnje rukovodećih foruma jedinica i ustanova organizacije SK u oružanim snagama i odgovarajućih foruma u društvu.

Takav način delovanja komunista, osnovnih organizacija i rukovodstava SKJ u oružanim snagama najefikasnije doprinosi jačanju društvenog položaja starešina i vojnika u jedinicama i ustanovama u smislu njihovog ispoljavanja kao aktivnih društvenih subjekata. Na taj način, SK se javlja i kao inicirajuća snaga razvijanja sposobnosti stalnog pronalaženja institucionalnih rešenja u sistemu rukovođenja, komandovanja i unutrašnjeg života jedinica i ustanova koja podstiču starešine i vojnike da istupaju kao svesni i disciplinovani, inicijativni i odlučni ljudi, svesni svojih odgovornosti i prava kao pripadnika oružanih snaga.

Iskustvo iz oružanog perioda naše revolucije i čitavog posleratnog perioda, kao i najnovija dostignuća u tom pogledu, pokazuju da takav društveni položaj pripadnika oružanih snaga nije sam po sebi u sukobu s komandnim odnosom. On može dolaziti i dolazi u sukob s komandnim odnosom, ali tek kada dođe do odstupanja od idejnih opredelenja SKJ, bilo kao anarholiberalna ili malograđanska interpretacija prava i obaveza koji proizlaze iz takve društvene pozicije starešina i vojnika, ili kao birokratsko-tehnokratski prilaz komandnom odnosu.

Nasuprot tome, realizovan kao klasno-revolucionarna društvena potreba i kao zainteresovanost za usklađivanje ličnog i društvenog interesa i ispoljavanje ličnih ljudskih i stvaralačkih potencijala starešina i vojnika kao pojedinaca, takav njihov društveni položaj objektivno doprinosi afirmaciji komandnog odnosa kao

visoko odgovornog, pravovremenog i kvalifikovanog donošenja komandnih odluka, za čije izvršenje su već stvoreni optimalni društveni i psihološki uslovi, jer su te odluke faktički izraz ne samo znanja i motivisanosti komandira, odnosno komandanata, već i znanja i motivisanosti jedinica kao kolektiva i kao najšira društvena potreba i vitalni interes našeg socijalističkog samoupravnog društva.

Izložene činjenice upućuju na zaključak da pouzdano možemo utvrditi opšti kriterijum vrednovanja revolucionarnosti opredeljenja SKJ u području odbrambenih poslova društva i da je taj najopštiji kriterijum utvrđivanje odgovora na pitanje u kojoj meri SKJ svojim opredeljenjima i akcijom neposredno doprinosi razvijanju klasne suštine opštenarodne odbrane u skladu s novim, nastajućim potrebama, mogućnostima i uslovima.

Dragomir Drašković: Savez komunista i pluralizam samoupravnih interesa

Juče je u raspravi nekoliko drugova govorilo o avangardi u kontekstu njenog odnosa prema klasi, prema revoluciji, te u vezi s tim — da li je partija proletarijata u Marksovom idejnom horizontu avangarda.

Avangardnost nije jednom zasvagda data, ona je istorična, pa, prema tome, osnovno je pitanje da li je partija proletarijata, ili komunistička partija, avangardna na konkretno-istorijski način.

O partiji je govoreno juče. Ja bih nešto hteo da kažem o Savezu komunista. Smatram da će on biti avangarda, i to jeste, ako svoj odnos prema klasi i narodu u konkretno-istorijskoj situaciji uspostavlja kao odnos slobode, kao odnos demokratije, to jest ako je u stvarnoj akciji kao organizacija koja je *sredstvo ekonomskog oslobađanja rada.*

To bi on morao da bude i teorijski i instrumentalno, idejno i akciono. To se, po mom mišljenju, ne može odvajati, ni razdvajati u procesu njegovog avangardnog potvrđivanja.

Otuda, u njegovoj biti jeste da sintetizira ono što je progresivno i u nauci i u filozofiji, i u datim proizvodnim, ili — kako bi to drugarica Despot kazala — tehnologijskim procesima.

Ti konkretni istorijski sadržaji avangardnosti Saveza komunista, istina, dati su u Programu, dobili su svoju razradu u Ustavu i bezmalo svim kongresnim dokumentima. Ali, očito, treba ići dalje u uslovima koji su novi, koje je život faktički postavio, upravo na planu realizacije njegove programske orijentacije, sa svim unutrašnjim protivrečnostima, teškoćama i otporima. SKJ deluje danas u novim društveno-političkim odnosima i okolnostima. Oni se vide u sledećem:

— Činjenica je da bezmalo dvomilionsko članstvo SKJ zahteva usavršavanje komunikacija i svih drugih organizacijskih sredstava. Otežana je koordinacija sa strukturom koja nije uniformna, koja je u stalnoj dinamici slaganja, integracije, diferencijacije, sa različitim stupnjem razvoja svesti, znanja, objektivnih mogućnosti za avangardnu akciju.

— Oslobođeni su brojni faktori proizvodnje, a uz to raširena lepeza subjektivnih socijalističkih snaga. Dalje, država je sve manje socijalni nosilac povezivanja rada i snaga društvene planske regulacije odnosa i razvoja društva, i to postaje delokrug neposrednog demokratskog delovanja udruženih proizvođača.

— Uvećan je broj subjekata odlučivanja. Reč je o milionskoj delegatskoj osnovi, o brojnim delegatskim telima i institucijama. Stvaraju se uslovi za ispoljavanje pluralizma samoupravnih interesa. Društveni konflikti poprimaju neka nova svojstva. Otvoren je proces ukidanja klasne suštine društvene podele rada, ali moramo znati da je to proces, to ni izdaleka nije završen čin. Postignuti su snažni efekti na planu ukidanja političkog otuđenja, ali se političko otuđenje javlja u nekim novim oblicima, naročito kad je reč o mikrosistemu društvene organizacije, o uslovima prilagođavanja pojedinca kolektivu i stanju grupne dinamike u osnovnim organizacijama udruženog rada, ili u odnosima između njih.

Sa udruženim radom uspostavlja se istorijski nov način proizvodnje u punom smislu reči, ali još sa tehnologijom načina proizvodnje koji se faktički negira kao društveno-produkcioni odnos. O tome je u svom saopštenju nedavno vrlo dobro postavio problem drug Stanič u okviru diskusije o značaju Osme konferencije zagrebačkih komunista.

Mi nedovoljno, u istinski novim okolnostima, tragamo za konkretno-istorijskim oblicima avangardnosti SKJ u ovom periodu, na ovoj etapi. Kažem nedovoljno, jer još ostajemo na nekim teorijskim paradigmama od pre nekoliko decenija.

Na nekim teorijskim paradigmama moramo ostati jer one imaju univerzalno značenje za bit avangarde i demokratije, za bit prelaznog perioda. To je, pre svega, delovanje u klasi i narodu, demokratski centralizam, jedinstvo misli i akcije, borba za celinu interesa revolucionarnog pokreta u nas itd., itd.

To su, zapravo, one univerzalne značajke koje u konkretno-istorijskim prilikama delovanja SKJ, kao avangarde radničke klase, njemu daju poseban istorijski avangardni sadržaj.

Očito, ovde se od nekih drugova razlikujem u mišljenju o pluralizmu samoupravnih interesa. Iznete su teze i mišljenja da je Savez komunista deo pluralizma samoupravnih interesa i da u tom kontekstu on, u stvari, treba da vodi svoju društvenu akciju.

Postavlja se pitanje — o tome sam nešto govorio u svom saopštenju — da li se interes celine revolucionarnog pokreta nalazi u protivrečnosti sa pluralizmom samoupravnih interesa? Da li su to identične kategorije ili identičan odnos? Kakva je funkcija prin-

cipa demokratskog centralizma SKJ prema pluralizmu samoupravnih interesa? Naime, interes celine pokreta je *zadatost*, do koje se dolazi upravo preko samoupravnog pluralizma interesa kao *datosti*. Ta se datost, u svom empirijskom vidu kao pluralizam samoupravnih interesa, faktički mora posredovati ulogom Saveza komunista u političkom sistemu i celini odnosa socijalističkog samoupravljanja, u idejno-političkom horizontu i praksi delovanja SK unutar klase i sistema.

Postavlja se dalje pitanje — odriče li se Savez komunista političke vlasti? On njenu institucionalnu strukturu mora činiti *sredstvom borbe protiv snage i tendencija starog društva* bilo da se te snage javljaju u vidu etatizma ili u vidu građanske revandikacije. Naravno, ta su sredstva efikasnija ukoliko se više demokratizuju, ukoliko Savez komunista koristi vlast za ekonomsko oslobođenje rada, nikad se ne poistovećujući sa vlašću. To je, dakle, danas avangardno, ali od toga do prakse vodi krivudava staza, staza iskušenja i protivrečnosti, iluzija u svesti pojedinaca i grupa o tome da je u njihovim rukama sudbina socijalističkog samoupravljanja, da su njihove ruke jake, a ruke klase i naroda slabe.

Avangardno je danas u uslovima socijalističkog samoupravljanja otkrivanje delatne dijalektičke veze principa društveno-političkog sistema — sporazumevanja i dogovaranja — i principa organizovanja Saveza komunista — demokratskog centralizma. Naravno, u svom saopštenju pokušao sam da analiziram prirodu toga odnosa, da ukažem na njegovo značenje. U tom smislu unošenje demokratskog centralizma u odnose u društveno-političkom sistemu bilo bi, po mom mišljenju, retrogradno s obzirom na istorijsku perspektivu. Unošenje principa dogovaranja i sporazumevanja u Savez komunista vodilo bi frakcijskom grupisanju, o čemu sam podrobnije govorio u svom saopštenju.

Međutim, hteo sam ovom prilikom da ponudim još neku argumentaciju, uvek verujući da se te moje teze mogu kritikovati i da se mogu dovoditi u pitanje na dobro onoga što je potrebno praksi, na dobro i korist sveukupnog teorijskog napora Saveza komunista u davanju odgovora na pitanja prakse i života. Rekao sam da ne delim mišljenje da je Savez komunista deo pluralizma samoupravnih interesa. Pored iznete argumentacije u saopštenju, skrenuo bih vašu pažnju na još neke činjenice. Ako je Savez komunista deo pluralizma samoupravnih interesa, zašto onda nemamo organizacione nego akcione oblike na nivou SOUR, zašto nemamo Savez komunista »Crvene zastave«, INE, »Bora«, »Trepče«, »Energoinvesta«, »Energoprojekta« itd. Ne možemo tvrditi da samoupravnih interesa nema na tim nivoima samoupravnog organizovanja udruženog rada. Ali Savez komunista ne zastupa interese »Crvene zastave«, nego u stvari interese celine pokreta. Znači, i »Zastave« i INE, i »Bora«, i »Trepče« i »Energoinvesta« itd.

Komunisti, kao organizovana snaga radničke klase, kao idejni istomišljenici jesu snage integracije klase. Oni u pluralizmu samoupravnih interesa kao datosti otkrivaju jedinstvo klase kao zada-

tosti, naravno u demokratskim odnosima, snagom progresivnosti, avangardnosti interesa koje zastupaju kao konkretno-istorijskih interesa radničke klase, interesa celine revolucionarnog pokreta u nas.

Postavlja se pitanje, a taj je problem vrlo lepo fiksirao u saopštenju Jovan Raičević, — hoće li komunisti, delegati u radničkom savetu, pa sve do Skupštine Jugoslavije, biti nosioci imperativnog mandata u procesu razrešavanja konflikata interesa, ako je Kongres SKJ utvrdio politiku, a interesi koji se zastupaju imperativnim mandatom jesu osvedočeni, recimo, parcijalni interesi, interesi jedne OUR ili jedne socio-profesionalne grupe? Šta biva sa demokratskim centralizmom u tim uslovima na svim nivoima delovanja komunista u društveno-političkom sistemu, šta biva sa tom integrativnom snagom koja nije jedina integrativna snaga socijalističkog samoupravljanja, ali je ipak, kao takva, nezamenljiva? Kako SKJ ostvaruje interes celine pokreta na konkretno-istorijski način? Kako će se ostvarivati jedinstven produkcioni odnos kao faktor kohezije i integracije društva ako se interesi u strukturiranju komunista realizuju na datom stupnju empirijske svesti?

Mislim da je drug Šoškić juče vrlo dobro dao metodološke okvire analize ovog problema, ali se postavlja pitanje — kako da Savez komunista, kad spozna protivrečnosti, svojom organizacijom te protivrečnosti nadvlada, razrešava, da nudi klasi i narodu perspektivu razvoja i zadovoljavanja interesa? Iskustvo je pokazalo da federalizacija Saveza komunista nije bila samo idejna tvorevina ni nacionalizma ni liberalizma. Imala je svoje osnove u ekonomskim odnosima. Naravno, ne mislim pri tom da je Savez komunista jedina integrativna snaga socijalističkog samoupravljanja, udruženog rada, ali on to mora biti kao avangarda radničke klase. Radnička klasa, kao integrativna snaga, produkcioni odnosi u udruženom radu, kao ekonomska osnova kohezije društva, ne mogu biti lišeni doprinosa Saveza komunista Jugoslavije.

Otvarajući ovu diskusiju u svom saopštenju i ovim kratkim izlaganjem o odnosu demokratskog centralizma i pluralizma samoupravnih interesa, ni izdaleka ne smatram da sam u pravu. Verovatno ima i nekih tvrdih formulacija u mom saopštenju, ali uprkos tome mislim da je bitno idejno-političko i akciono pitanje — pitanje funkcionisanja sistema, pitanje ostvarivanja avangardne uloge Saveza komunista na konkretan istorijski način. Ako se ta problematika ne razreši i organizacijski, onda, kako bi psiholozi rekli, doći će do *konflikta uloga.* To bi značilo da će komunisti u okviru svoje organizacije usvajati i glasati za jednu politiku, a kad dođu u institucije delegatskih skupština, onda će se kretati na amplitudama empirijskog interesa. Bilo bi razloga da se učini još nekoliko polemičkih opaski povodom tog stanja empirijskog interesa. Ne smatram da taj empirijski interes ni ukom slučaju nije oplemenjen spoznajom, ali, kao što znate, on je realni, životni izraz ljudskih potreba, izraz zahteva dnevnog trenutka.

Posle ovih postavljenih pitanja, meni je žao ako je na temelju mog saopštenja stečen utisak da ja Savez komunista shvatam kao neku snagu koja će da oktroiše interes celine revolucionarnog pokreta. Naprotiv, na 17. strani saopštenja kažem: »Komunisti, radnici, radni ljudi, građani, poljoprivredni proizvođači i drugi svakako da imaju interese istovetne ili slične sa onim sredinama u kojima deluju. Znači, da mnoge potrebe u celini rada i sredini življenja oni zadovoljavaju kao, uostalom, svi radni ljudi i građani. Ali komunisti, kao organizovana avangardna snaga klase, svoje empirijske interese treba da povezuju sa interesima celine revolucionarnog pokreta, jer su deo radničke klase i naroda koji prednjači« ... itd., itd. Prema tome, smatram da ja u svojim razmišljanjima ne odvajam komuniste od tog empirijskog stanja interesa, ali ih određujem, pokušavam da ih odredim prema tom empirijskom stanju interesa. Znači, oni ne oktroišu interes celine revolucionarnog pokreta, nego u tom pluralizmu samoupravnih interesa, kao datosti, nalaze ona jezgra, ona zrnca, ono progresivno što može da integriše, da dovede do interesa celine revolucionarnog pokreta.

Gojko Stanič: Savez komunista nije iznad empirijskog bića

Slažem se sa drugom Draškovićem da centralni poligon za diskusiju na kojem treba naći tehnička i praktična rešenja i objašnjenja pitanja dijalektike načina organizovanja SK i organizovanja društva u celini predstavlja područje dijalektike SK kao nosioca interesa radničke klase u celini, pre svega, kao zastupnika interesa celine pokreta u delovima pokreta, s jedne, i empirijskog bića samoupravnoga društva, mnoštva samoupravnih ínteresa itd., s druge strane. Ali ne slažem se sa konstatacijom da je SK iznad empirijskog bića. Rekao bih da je SK organizacija koja je najsposobnija da sebe uzdigne iznad partikularnog, egoističkog interesa na nivo zastupanja interesa celine pokreta u delovima pokreta. Upravo zbog toga SK predstavlja ono posebno u totalitetu društvenog bića.

I drugo, ne slažem se s tvrdnjom, iznesenom u referatu, da ostaje nužno dogovaranje, sporazumevanje, na nivou empirijskog, dakle, moglo bi se reći, na nivou sindikalističke svesti. Tako stvari ne stoje. Ako je dogovaranje onakvo kakvo mora biti, onda je to delatnost samosvesti radničke klase, ono je na nivou komunističkog. Ono mora biti u skladu sa društvenim dogovorima, planovima itd. Samo je u tom slučaju ono pravo društveno dogovaranje, sporazumevanje. Ako po sadržaju nije takvo, ono je nešto protiv čega

se moramo boriti. Može biti sporazum, a u stvari se svodi na monopol. Može uslediti — a to je jedna druga bitna situacija — nesporazum. Možda ne dolazi do sporazuma u času kada bi se morao postići dogovor ili sporazum. To je značajno područje koje je u referatu ispušteno, a upravo se ovde, u stvari, mora pojaviti svesna snaga SK, s jedne strane, da nužno utiče da uopšte dolazi do dogovora, do dogovora socijalističkih po njihovom sadržaju, a, s druge strane, treba znati da u društvu i danas postoji i revolucionarni etatizam. Ne samo samoupravljanje. Ako ne može doći do dogovora samoupravnim putem, sporazumevanjem, onda se, kako je to u Ustavu i zakonima jasno utvrđeno, u kompetenciji državnih i drugih organa da zauzimaju stavove, daju privremena rešenja. Ja bih rekao da mi u društvu nismo organizirani samo autonomistički, nego i privremeno centralistički.

Ako se republike i pokrajine ne sporazumeju oko značajnih društveno-ekonomskih pitanja, usled čega može nastati velika šteta, onda se donose privremene odluke. Društvo mora da funkcionira kako valja. Ta su sistemska rešenja krajnja mogućnost. JNA je, isto tako, krajnja mogućnost u pogledu integriteta jugoslovenskog društva. Ako samoupravljanje zataji, tek onda nastupa država.

Treba istaći još nešto: demokratski centralizam u SKJ se ne shvata. Tako na Zapadu mnogi kažu: ako postoji centralizam u SK, tada u društvu uopšte ne može biti demokratije. To je nedijalektičko shvatanje našeg društvenog života u celini. S obzirom na specifičnu ulogu SK, moramo u njemu zadržati demokratski centralizam. A možda u nekim situacijama čak i naglašeni centralizam, upravo zbog toga što u samoupravnom sporazumevanju ima i društvene nediscipline u odnosu na utvrđenu politiku. Na primer, jedna je od najvećih protivrečnosti da trošimo više nego što proizvodimo. A nepopularno je biti protiv toga u vlastitoj radnoj organizaciji. U stvari, najteže je biti komunista kada treba zastupati interese celine pokreta u delovima pokreta. To je najteži zadatak danas. Mogu nastati takve političke situacije kada moramo brzo reagovati kao SK, kao centralistička jedinstvena organizacija, kao rukovodstvo.

Postoji proces međusobnog prelivanja uticaja na to kako se dogovaramo u SK ili u društvu. Koliko puta u SK uopšte dolazi do preglasavanja? Koliko znam, mi se dogovaramo, razmatramo određena pitanja, dolazimo do zajedničkog stava. Po čemu se mi, u stvari, ponašamo drugačije od ostalih samoupravnih subjekata? Po tome što je vrlo retko potrebno u SK — glasati! To je veliko dostignuće. Dakle, i u SK, kao krajnjem sredstvu, pribegavamo načelu centralizma. Isto važi i za JNA. Ne bih se složio s tim da u armiji uticaj samoupravljanja i svesti ne dolazi do izražaja. Jer komandant, pre nego što donese odluku — ako ima dovoljno vremena — i te kako se konsultuje, pa i tu se u punoj meri javlja inicijativa svih, ali je ipak zadržano načelo monokratskog odlučivanja.

Milorad Muratović: Savez komunista — vodeća snaga demokratskog samoupravnog pluralizma

I u dijelu dosadašnje diskusije, a i inače, ponekad sa nedijalektički interpretiraju sintagme pluralizam samoupravnih interesa i samoupravni pluralizam interesa.

Demokratski pluralizam samoupravnih interesa činili bi bitni momenti posebnog i pojedinačnog, koji su uvijek u procesualnoj povezanosti sa zajedničkim i opštim interesima. To je dijalektička veza između dijela i cjeline, posebnog, zajedničkog i opšteg. Posebnost je sadržana i u zajedničkom i u opštem, a zajedničko i opšte ne mogu bez posebnosti, iako se nikada ne reduciraju na posebnost.

Neposredni interesi radnika su da što bolje živi, da povećava lični i zajednički standard, da bude osigurana i zaštićena njegova sloboda, omogućen razvoj njegovih potencijalnih mogućnosti, mogućnosti njegove porodice. Ostvarivanje ovih neposrednih interesa u samoupravnom sistemu, međutim, pretpostavlja, između ostalog, podruštvljavanje, pronalaženje i osiguravanje demokratskog mehanizma i demokratskih metoda za čitav tok uslova i procesa u društvenoj reprodukciji koji vode društvenosti dohotka — od primarne, preko sekundarne, do namjenske raspodjele. Samoupravno organizovanje ukupnog toka društvene reprodukcije ograničava stihijnost i voluntarističko odlučivanje u društvenom razvoju, dovodi u skladan odnos proizvodne ambicije i upotrebne vrijednosti u reprodukcionoj cjelini, izražava i obezbjeđuje povezanost svakodnevnih i trajnih interesa udruženih radnika stalnim porastom životnog standarda, uspostavlja skladne odnose u raspodjeli društvenog dohotka na potrošnju i akumulaciju, osigurava planiranje i udruživanje rada i sredstava po dohodovnim vezama. Naravno, posljedica toga je da se stvara isti društveno-ekonomski položaj svih radnih ljudi (u društvenim djelatnostima i materijalnoj proizvodnji), koji postaje snažan materijalni motiv za povećanje produktivnosti rada i postizanje sve boljih proizvodnih rezultata. Ostvarivanjem pojedinačnih interesa osnovne organizacije i zajedničkog interesa udruženog rada, obuzdava se stihijski karakter robne proizvodnje i tržišnih odnosa, a utemeljuje svjesno i organizovano djelovanje samoupravnih institucija, odnosno zajednica samoupravnih interesa, pri čemu se još uvijek zadržavaju ona svojstva robne proizvodnje koja su danas nezamjenjiva sa stanovišta unapređenja racionalnosti i produktivnosti rada. Za organizovano kontrolisano djelovanje zakona vrijednosti, utvrđene su brojne sistemske i zakonske pretpostavke. Praktično realiziranje utvrđenih mogućnosti je put oslobađanja rada, izgradnje istinske ljudske zajednice, što i jeste trajni interes radničke klase kao subjekta Socijalne revolucije. Samoupravne interese, prema tome, ne čini zbir pojedinačnih, zajedničkih i opštih interesa, jednako kao što opšti interesi nisu neki oktroisa-

ni interesi, odvojeni od empirijskih interesa. U tom smislu, konstitutivni element samoupravnog interesa je i njegova politička komponenta, naravno shvaćena u relacijama politike koja se »vraća svom izvoru« (Marks).

U procesu utvrđivanja, usaglašavanja i ostvarivanja samoupravnih interesa učestvuje svaki komunista kao radnik, radni čovjek, građanin, omladinac. Zatim, osnovne organizacije, organi i forumi Saveza komunista, analiziraju iskustvo samoupravne prakse i, na toj osnovi, utvrđuju svoje akciono-političke, naučne i druge zadatke. Dalje, u konstituisanju samoupravnih interesa, Savez komunista je prisutan u onoj mjeri u kojoj su njegova ideologija i politika postali ubjeđenje »većine«.

Iako je Savez komunista manjina, i mora biti manjina da bi bio avangarda, »mi nismo za vladavinu manjine« (E. Kardelj), jer »tek udružen s radnim ljudima u njihovim demokratskim zajednicama interesa i u političkom sistemu neposredne demokratije, u delegatskom sistemu, u Socijalističkom savezu, on može da bude vodeća idejna i politička snaga većine« (E. Kardelj).

Dakle, u demokratskom mehanizmu samoupravnih interesa Savez komunista djeluje kao faktor znanja, nauke, svijesti. Demokratski centralizam i u samoupravnim procesima obavezuje komuniste, i to ne tako što bi se zapostavljala centralistička a preferirala njegova demokratska komponenta, već tako što će se ostvarivati radničko-klasna suština, idejno-političko i organizaciono-akciono jedinstvo ovog principa kao djelo »većine«.

U dijalektičkoj vezi s pluralizmom samoupravnih interesa je samoupravni pluralizam interesa. Primjer koji sam naveo o svjesnom organiziranju tokova i kategorija robne proizvodnje i njenih tržišnih odnosa i izraza putem svjesnog i organiziranog djelovanja samoupravnih institucija, pokazuje da ono što čini *bitno* pojedinačnog, zajedničkog i opšteg interesa, umnogome još stoji samo kao mogućnost koja tek čeka svoje praktično ostvarenje. U tom smislu, samoupravni pluralizam interesa podrazumijeva interese koji kroz proces idejne i političke borbe postaju samoupravni. Ovdje je Savez komunista prisutan kao izraz »jednog specifičnog kompleksa idejnog i političkog interesa« (E. Kardelj) radničke klase i svih radnih ljudi i u formi svoje organizacije i drugih oblika djelovanja. Savez komunista razmatra sadržaj i način rada delegatskog sistema, društveno-političkih i društvenih organizacija i drugih subjektivnih faktora, ulazi u uzroke poteškoća, sagledava uzroke i posljedice nesamoupravnog ponašanja, utvrđuje stavove na osnovi kojih komunisti treba da djeluju, provjerava praktičnu primjenu tih stavova, po potrebi vrši njihovu korekciju. A demokratski centralizam se u samoupravnom pluralizmu interesa ostvaruje ne samo kao princip akcije pojedinih komunista, već i kao princip rada i djelovanja osnovnih organizacija, akcionih oblika povezivanja i organa Saveza komunista. I ovdje je metod demokratski ,ali u radničko-klasnom, a ne u liberalističkom ili tehnokratskom smislu.

Prema tome, Savez komunista je dio i demokratskog pluralizma samoupravnih interesa i samoupravnog pluralizma interesa, s tim što su u pojedinim procesima prisutni različit stepen intenziteta njegove akcije, različit metod i različite forme djelovanja. Ako bi Savez komunista djelovao iznad, izvan ili mimo jednog ili drugog kompleksa interesa, nužno bi bio monopolistička struktura, javljao bi se u funkciji klasične političke partije, vjerovatno jednopartijskog tipa.

Savez komunista organizuje se i djeluje i kao revolucionarna snaga u borbi za zaštitu tekovina oružane i socijalne revolucije, u odbrani stečene nezavisnosti i slobode, protiv opozicionih antisocijalističkih i antisamoupravnih ideologija i protiv klasnog neprijatelja. U ovoj funkciji avangarde, posebno jačaju vertikalne i horizontalne dimenzije demokratskog centralizma, komponente političkog i organizaciono-akcionog jedinstva.

Savez komunista se u svim situacijama tako organizira, djeluje i odlučuje da je to u »funkciji i daljeg ostvarivanja ciljeva naše revolucije« (Tito) i da je u stalnoj povezanosti s radnim ljudima i njihovim organizacijama, jer je »vezanost za mase, za radničku klasu i narod jedno od provjerenih i afirmisanih iskustava naše »Partije« (Tito). Ovi momenti se postavljaju kao zadatak i mogućnost od dolaska druga Tita u redove našeg komunističkog pokreta, od 1928. godine, a kao empirijska stvarnost, od 1937. godine, od stvaranja komunističkih partija Slovenije i Hrvatske. Može se reći da od tada istorijski započinje realiziranje pluralizma revolucionarnih interesa. Nedavno smo imali priliku da čujemo učesnike komunističke konferencije u Zagrebu od prije pola stoljeća, koji vele da su prihvatili Josipa Broza jer je on bolje od bilo kog člana tadašnjeg sindikalnog i partijskog rukovodstva, shvatio suštinu dotadašnje klasne borbe, interesa učesnika te borbe, on je pošao od konkretnog interesa organizovanog radnika, a ne od nekog apstraktnog opšteg interesa.

Sigurno su i danas ovo odlučujući momenti na kojima se pokazuje avangardna sposobnost Saveza komunista. Značajan je tu pokazatelj i broj, ali još nas je Marks upozorio da većina postaje snaga samo ako je organizirana. Ne može se mjeriti revolucionarnost jedne partije po broju članova. Imamo primjera i u našim savremenim uslovima da zemlje s približno istim brojem stanovnika kao i Jugoslavija imaju gotovo dva puta više članova Partije.

Upravo iz navedenih razloga, postoji korelacija između metoda socijalističkog samoupravljanja i demokratskog cetralizma. Što je razvijeniji sistem društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja, delegatski princip odlučivanja, to je razvijenija, bogatija i kreativnija primjena demokratskog centralizma. I obratno: što se demokratski centralizam uspješnije primjenjuje kao princip revolucionarnog opredjeljenja radničke klase u redovima njene avangarde, to se stvara širi društveni prostor za razvoj samoupravnih zajednica interesa i samoupravnih

metoda njihovog usaglašavanja i ostvarivanja. Možemo potvrditi brojnim primjerima da je dosadašnji tok ostvarivanja socijalističkog samoupravljanja sa stanovišta ustavnih određenja i kongresnih opredjeljenja sadržinski i metodološki »obogatio« demokratski centralizam jednako kao što je i kreativna primjena i razvijanje ovog principa u Savezu komunista unaprijedila elemente jačanja jedinstva radničke klase i radnih ljudi, naroda i narodnosti.

Imam utisak da, kada govrimo o delegatskom principu u Savezu komunista, nemamo u vidu sve ove momente, već ovaj princip odmah dovodimo u vezu s imperativnim mandatom i klasičnim poimanjem empirijskog interesa. Ne možemo govoriti o delegatskom principu u Savezu komunista, a da nemamo u vidu jedan značajan moment da i tu komunisti učestvuju polazeći sa stanovišta Marksove nauke i kasnijeg razvitka socijalizma, posebno samoupravnog.

Na kraju bih podsjetio da Program Saveza komunista Jugoslavije demokratski centralizam utvrđuje kao »*izraz* i najadekvatniji *organizacioni uslov* ideološkog i akcionog jedinstva Saveza komunista«, a da Josip Broz Tito posebno naglašava da je »princip demokratskog centralizma neophodni *organizacioni temelj* naše Partije i *uslov* njene *efikasnosti* u revolucionarnoj borbi i izgradnji samoupravnih socijalističkih odnosa«.

Namjera mi je bila da upozorim da se uloga Saveza komunista ne može promišljati izvan datih okolnosti političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, niti se metodi socijalističkog samoupravljanja mogu razmatrati izolovano od metoda rada i djelovanja Saveza komunista. Ako prihvatamo poznatu Titovu liniju da je Savez komunista partija masa, onda kao konzekvencu takvog opredjeljenja moramo prihvatiti i navedenu dijalektičku poveanost između metoda samoupravnog političkog sistema i depovezanost između metoda samoupravnog političkog sistema i dekomunista Jugoslavije.

Boštjan Markič: Savez komunista je stvaralac, ali i kritičar postojećeg sistema

Jedna od suštinskih pretpostavki za uspešnu društvenu akciju je organizovanost i usmerenost društva, a pri tome subjektivni faktor, a pogotovu SKJ, mora da se ponaša u skladu s društveno datim, objektivnim uslovima. Ali, uz naglašavanje svoje usmeravajuće uloge, SKJ ne sme zaboravljati da je osvešćenog čoveka, čoveka koji sam razmišlja, sve teže usmeravati. Pogotovu je dosta kompleksan način usmeravanja koji je u skladu sa unutrašnjom logi-

kom Saveza komunista, koji ne prihvata manipulaciju i demagogiju kao formu usmeravanja, čime se obilato služe brojne građanske partije.

Smatram da je veoma važno da društveno-političke organizacije, a pogotovu Savez komunista, budu sposobne da analiziraju kamo faktički vode tendencije društvenog razvitka u nas. Bilo bi kratkovido ako bi SKJ dopustio da konfrontacija sa tehnokratizmom vodi potcenjivanju opasnosti birokratizma. Ako možemo tako reći, sudbina je SKJ da se bori na više frontova, jer društvene protivrečnosti neprekidno rađaju negativne i politički devijantne pojave.

Često govorimo, i to s pravom, da je SKJ nosilac svesti o dugoročnoj perspektivi. Ali, isto tako, značajno je da SKJ postiže uspehe i na sadašnjoj, tekućoj operacionalizaciji ciljeva koje je sebi postavio. I kao stvaralac, a i kao kritičar vlastitog sistema. Upravo je u tome njegova ambivalentnost, sa svim implikacijama koje iz toga proizlaze. SKJ će moći racionalno operacionalizovati ciljeve samo uz inicijativu, akciju i htenje širokog članstva SKJ, što je uslov da se postigne akcijska sinteza. Rekao bih da upravo konfrontacija sa birokratizmom i tehnoliberalizmom imperativno ukazuje na nužnost politički kreativnog rada širokog članstva Saveza komunista u iniciranju i realizaciji postavljenih zadataka i ciljeva.

Mi smo poslednjih godina, ako uzmemo u obzir ustavne amandmane, a pogotovu Ustav iz 1974, bili svedoci institucionalizacije Saveza komunista u ustavne mehanizme. Ne mislim da se time vraćamo u eru državnopartijskog paralelizma. Poznati su i razlozi zbog kojih je došlo do institucionalizacije Saveza komunista u ustavni mehanizam. To je bilo povezano sa pokušajima potiskivanja Saveza komunista na margine društvene scene. Ali smatram da bismo se morali kloniti situacija u kojima bi Savez komunista direktno delovao kao mehanizam političke vlasti, kako bi »lakše« i »efikasnije« postigao ono što bi trebalo ostvariti dosta napornijim i detaljno razrađenim metodima idejno-političke borbe. Zbog toga je, po mom shvatanju, važno: (a) da Savez komunista neguje odnose odgovorne kritičnosti; (b) da kontinuirano utvrđujemo ubeđenje, da insistiramo na tome da nekadašnji neposredni cilj Saveza komunista — osvajanje vlasti, nije i njegov krajnji cilj — i da se za to treba boriti na svim nivoima društvene organizacije i (c) da se Savez komunista permanentno usmerava ka samoupravnoj osnovi i da je sâm, da bi izbegao procese birokratizacije, podvrgavan korekciji te samoupravne baze.

U vezi sa iznesenim verovatno i nije naodmet stalno jačanje unutrašnje demokratizacije u Savezu komunista. Nužna pretpostavka razumevanja društvene funkcije Saveza komunista je njeno lociranje u samoupravne procese u našem društvu. Unutrašnje komunikacije u Savezu komunista i uvažavanje principa demokratskog centralizma naglašavaju trajnu aktuelnost odnosa između

celine i delova. Unutrašnji odnosi u Savezu komunista moraju biti u funkciji stalnog osposobljavanja komunista za rad u samoupravnim organima. Princip demokratskog centralizma nije usko organizacioni, već suštinski politički princip rada Saveza komunista.

Politikološka analiza bi, verovatno, pokazala da u nekim sredinama aktivno deluju samo forumi Saveza komunista i da postoje još neiskorišćene mogućnosti proširivanja odlučivanja u samom Savezu komunista. Poseban je problem i veća angažovanost i samih centralnih komiteta u odnosu na rad izvršnih komiteta.

Jugoslovensko samoupravno društvo je u proteklim periodima prošlo kroz različite društvene krize i verovatno ih ni u budućnosti neće moći da mimoiđe. Ali treba reći da će Savez komunista biti u svojoj funkciji utoliko uspešniji ukoliko bude sposoban da predvidi nepovoljan razvoj zbivanja, ukoliko bude uspeo da na vreme sprečava oštre konfrontacije. Jugoslovensko društvo je, naime, zainteresovano za što manje bolne metode razrešavanja društvenih protivrečnosti.

Sigurno je da se i period koji je pred nama može definisati kao razdoblje u kojem će uloga Saveza komunista postati još značajnija. Čini nam se naročito bitnim da se dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja ostvari uz takav Savez komunista koji je sposoban da sve ono što smo pre dvadeset godina zapisali u Programu SKJ — efektno i demokratski pretoči u društvenu praksu.

Program Saveza komunista, usvojen na Sedmom kongresu SKJ, još je politički aktuelan. Možemo se pitati: šta to Programu SKJ, uprkos razvoju i samoupravnoj dinamici, omogućuje — ako mi je dozvoljeno upotrebiti taj izraz — da još bude »društveno-politički *evergreen*, da politički ne uvene?

Program je, bez sumnje, dao jedan dugoročni pravac akcije, ne samo Savezu komunista već i celom društvu. Mi smo već 1958, kad je usvojen Program SKJ, govorili da će praksa pojedine delove Programa dopunjavati, usavršavati. Kardeljeva teza da u Programu nije bitna svaka pojedinačna formulacija, nego njegova idejno-politička suština, duh Programa, ukazuje na antidogmatski i antikonzervativni koncept i Programa i Saveza komunista u celini. I stvarno: Program nije bio upućen samo Savezu komunista već svim kreativnim snagama našeg društva, kojima je Program otkrivao, pa i danas otkriva perspektive razvoja. Program nije kanon neke političke elite, i upravo time je ukazivao i ukazuje na decidirano antisektaške alternative društvenog razvoja. Pa i naša današnja situacija pokazuje da je Program SKJ toliko inspirativan i ambiciozan (kao, uostalom, i ceo naš samoupravni sistem) da ga mogu realizovati samo um i ruke cele jugoslovenske radničke klase.

I razvoj samoupravljanja, prelazak od društvenog na socijalističko samoupravljanje, što implicira vezanost socijalizma i demokratije, razvoj delegatskog sistema, postepeno prevazilaženje parcijalnosti samoupravljanja, povezivanje samoupravljanja na mikro i makroplanu, ukazuje na to da 1958. godine, kad smo Program usvajali, nismo samo uzviknuli »eureka«, i nismo bili ispu-

njeni nekim lažnim samozadovoljstvom. Naprotiv, odlučili smo se na permanentno traženje — na osnovi Programa. To je bio *credo* i Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija. U svemu tome bila nam je korektiv i praksa. Ali treba reći da je u proteklom periodu Savez komunista bio uspešniji, jer ga nisu preplavljivali elementi prakticizma i empirizma, već je umeo, izvlačeći pouke iz prakse, da dalje radi na temelju naučnih spoznaja društvenih kretanja.

U Savezu komunista u proteklih dvadeset godina, od usvajanja Programa pa do danas, bilo je uvek manje kolebanja kada je Savez komunista imao jasniju i precizniju predstavu o tome koji su društveni instrumenti primereni usmeravanju društvenog procesa u pravcu deetatizacije, u pravcu podruštvljavanja politike; kada je uspeo da izbegne »alternativne kanale«, u koje su, u cilju manipulisanja i težnji za vlašću, potiskivale Savez komunista kompetitivne snage. Analize o mogućnostima i izvorima deformacija veoma su važne za SKJ kako bi i on sam — pošto je reč o naučnom socijalizmu — odredio sredstva i metode (razume se, na visini koncepta SKJ), sa kojima bi se konfrontirao sa negativnim tendencijama i pojavama.

Snaga Saveza komunista bila je i ostaje u njegovoj povezanosti sa radničkom klasom i svim radnim ljudima. Kao avangarda radničke klase, Savez komunista nema nekih posebnih »partijskih« interesa. Tek povezan sa radnim ljudima, u SSRNJ, kao frontu, on postaje idejna i akcijska snaga većine. Baš zbog toga što je SKJ unutrašnja snaga samoupravnih odnosa, pošto deluje unutar klase, on ne ističe neke svoje posebne interese. Što se više SKJ udaljuje od monocentrizma partijskog tipa, to je on više unutrašnja snaga samoupravnih odnosa. Jer ono što je ideja društveno svesnog jezgra, koje u idejnom pogledu ide napred, nije moguće realizovati bez učestvovanja celine. U demokratskom procesu formiranja stanovišta povezuju se idejna orijentacija i akcija SKJ sa iskustvima i radom koji neposredno proizlazi iz kreativne prakse šireg kruga angažovane javnosti. U tom pogledu Savez komunista ne zna za krize ciljeva, za lutanja kad je reč o »ulozi« koju ima u budućnosti i sadašnjosti, bez obzira na to što ponekad »zaškripi« u načinu i metodu ostvarivanja ciljeva.

Savez komunista je spoznao da revolucionarna snaga nije samo u avangardi, već da je ona ne samo latentno nego, s obzirom na realne procese samoupravljanja, i stvarno, manifestno prisutna u širokom krugu radnih ljudi koji teže ka daljim društvenim promenama na bazi društvene svojine i samoupravljanja. Savez komunista će u današnjim dosta složenim uslovima utoliko jače uticati na društvena kretanja ukoliko dublje bude ne samo spoznavao ono što je u društvenom kretanju, u društvenoj dinamici neminovno, već ukoliko bude više akcijski usmeren ka realizaciji ciljeva.

Hteo bih još upozoriti na traženje sinteze interesâ i na ulogu Saveza komunista u tom pogledu. Za politički sistem socijalističkog samoupravljanja ostaje, dakle, aktuelno pitanje kako — na nepa-

ternalistički način — unositi u samoupravljanje organizovanu društvenu svest. S razvojem samoupravljanja, u vreme kada se delegatski sistem iz ideje i institucije polako probija u društvenu realnost, povećava se odgovornost, pa i složenost delovanja organizovanih društvenih snaga. Ukoliko Savez komunista bude manje zaokupljen »konačnim« dugoročnim ciljevima, a bliži konkretnim problemima i protivrečnostima, egzistentnim pitanjima radničke klase, utoliko će biti više udaljen od političkog paternalizma.

Moguće je, naravno, biti saglasan sa idejom da je istorijski interes radničke klase ideološki jasno opredeljen. Ali s obzirom na unutrašnju slojevitost jugoslovenske radničke klase dolazilo je i dolazi, i u realizaciji delegatskog sistema i u realizaciji samoupravnih odnosa kao celine, do različitih shvatanja — šta je u konkretnoj, empiričkoj stvarnosti zajednički interes i kako se on formira. To pitanje, uz analizu uloge radničke avangarde u samoupravnom sistemu uopšte, i u delegatskom sistemu posebno, ne smemo potcenjivati ako imamo na umu činjenicu da različite društvene, ekonomske i kulturne okolnosti (uslovi), a ponekad i različite sistemske privredne mere, da tako kažem, »forsiraju« različite grupacije radnika i različite ekonomske grane (što ima i velike implikacije, pogotovu u našem sistemu kooperativnog federalizma).

Očigledno, moramo računati sa činjenicom da Savez komunista u samoupravnom sistemu deluje u razgranatoj mreži brojnih društvenih determinanti. Savez komunista, kao revolucionarna avangarda radničke klase, teži da kanališe društvene tokove u skladu sa ciljevima klase čije interese predstavlja, i da kontroliše posledice onih društvenih procesa i kretanja koji onemogućavaju podruštvljavanje politike, koji vode ka tehnobirokratizmu. Posebno želimo istaći zadatak Saveza komunista da funkcioniše adekvatno ciljevima jugoslovenske radničke klase, pošto on nije neka »sveobuhvatna partija«, nekakva *»catch all party«*, koja bi zbog izborne manipulacije »sve« primala u svoje redove.

Izgleda da je veoma važno pitanje kako prevazići one društvene determinante koje bi mogle ugroziti Savez komunista kao kohezionu snagu sistema. Bez neke dublje sistematike, tu bismo mogli napomenuti još relativno nizak stupanj društveno-ekonomskog razvoja, negativne implikacije koje rađa tržište, one društvene nejednakosti koje su neopravdane, sukobi materijalnih interesa unutar sfere društvene svojine i tome slično.

Raspravljajući o ulozi Saveza komunista u savremenim uslovima našeg socijalističkog samoupravljanja, hteo bih još reći da je jugoslovenski samoupravni model odbijao partijski pluralizam (u svim njegovim varijantama) i insistirao na društvenoj nefunkcionalnosti eventualnog pluralizma partija. Demokratija partijskog pluralizma nije prihvatljiva za jugoslovensko samoupravno društvo, koje se institucionaliziralo uz duboki revolucionarni preobražaj u oružanoj revoluciji. Premise samoupravne demokratije, kako ih shvatamo u jugoslovenskom samoupravnom socijalizmu, mnogo

su kompleksnije i šire od formalnog postojanja većeg broja partija u političkom sistemu. Teorija i praksa društveno-političkih organizacija u našem samoupravnom sistemu ukazuju na to da se i sa tako formiranim subjektivnim faktorima društvene svesti, kao što su SKJ, SSRNJ, Savez sindikata, afirmiše socijalističko društvo.

Ali rečeno ne znači da svojatamo monopol u pogledu pravilnosti odnosa između socijalizma i demokratije. Kao što je poznato, srećemo se sa situacijom da su u nekim zemljama Zapadne Evrope napredne političke snage — uvažavajući brojnost radničke klase i demokratske tradicije — došle u položaj da se u okviru postojećeg političkog sistema partijskog pluralizma bore za strukturalne promene. Što se našeg političkog sistema tiče, mogli bismo reći da SSRN ne prihvata partijske pluralističke tendencije, koje bi tu organizaciju transformirale u društveno-političku organizaciju stranačkog tipa. To, razume se, ne znači da se SSRN zalaže za uniformnost u mišljenju, pošto nije moguće sprečiti konfrontaciju na području svesti. Ali treba upozoriti da smo u prošlosti bili svedoci pokušaja formiranja takozvanog političkog partnerstva među našim društveno-političkim organizacijama. A političko partnerstvo je kategorija koja postoji u sferi političke borbe, u sferi politike, a ne u samoupravnim odnosima. Političko partnerstvo pretpostavlja individualizaciju različitih političkih subjekata, od kojih svaki ima svoje posebne političke interese i utvrđene političke ciljeve. Političko partnerstvo prihvata političku kompetitivnost i traži garantije za realizaciju posebnih političkih interesa, koji se afirmišu u političkoj igri. Takvo stanje je tuđe samoupravnim odnosima, odnosima podruštvljavanja politike. SSRN je kao front organizacijâ suštinski vezan za koncept Saveza komunista u samoupravnom društvu. SSRN je garantija da uloga Saveza komunista neće ostati bez odjeka, da se neće naći u vakuumu. Savez komunista ne može delovati »sam sa sobom«.

Politička i politikološka analiza već su upozorile na razloge potiskivanja Saveza komunista iz društvenog prostora i na tendencije ka minimiziranju uloge SSRN, na tendencije ka politizaciji van SSRN, koje bi radne ljude »izvukle« iz polja »partijske regulative«. Zbog svega toga se s pravom postavljalo pitanje kakva je društveno-politička priroda takvih tendencija ako se društveno-politička aktivnost »nije mogla« realizovati u datom demokratskom mehanizmu.

Još jedan problem želio bih iznijeti u našoj raspravi. Sve novi i novi društveni slojevi stupaju danas u samoupravnom društvu, u delegatskim odnosima, u društveno-politički život i nose sa sobom sva društvena obeležja ambijenta iz kojeg dolaze. Ali, i pored velikog zdravog jezgra ovih *stratuma*, koji su akcijski i radno orijentisani, očigledno je da među njima postoji i određeni kvantum takvih »društvenih« skorojevića koji su svoj društveni uspon, društvenu promociju dostigli prebrzo, nezavisno od rezultata ostvarenih u radu, nezavisno od uloženih radnih napora. Znači, bez obzira na etičke vrednosti samoupravnog društva, bez potvrđivanja

vlastitih reči u samoupravnim delima — samo na osnovi verbalizma. Popunjavanje Saveza komunista i sa takvim ljudima imalo bi negativne implikacije na samoupravljanje, na željene procese podruštvljavanja politike i na samoupravnu političku kulturu.

Svoje izlaganje želeo bih zaključiti jednim kratkim zapažanjem o problemu političke reprezentacije, na što me postakao jedan prikaz u časopisu »Le Monde diplomatique« od februara 1978. godine. Naime, autor prikaza Charles Zorgbibe razmišlja o radu Dominique Turpin *De la démocratie représentative*, koji je u stvari doktorska teza odbranjena na univerzitetu Paris — Nord. Ocenjujući ovaj rad, autor prikaza u »Le Monde diplomatique« pita se da li nije anahrono posvetiti danas, ovih godina, toliko stranica »predstavničkoj vladavini« i to — posle onoga što su o toj problematici rekli već John Locke, Thomas Hobbes, d'Althusius, posle diskurza Siyesa, posle pisanja Robert de Jouvenela. I, dalje, recenzent upozorava, da je već poznati francuski politikolog Maurice Duverger u svom poznatom radu *Političke partije* rekao da je o političkoj reprezentaciji sve rečeno i da onaj ko obrađuje tu temu danas dolazi suviše kasno.

Ali ja bih rekao: pisati o problemu političke reprezentacije danas je očigledno moguće i iz ugla prevazilaženja političke reprezentacije, iz ugla prevazilaženja dualiteta između državne (javne) vlasti i društva.

Očigledno, nije već »sve rečeno« o pitanju političke reprezentacije. Kriza političkog predstavništva je, posmatrano iz ugla samoupravnog socijalizma, kriza zbog neuvođenja samoupravljanja. Naime, ne može se izaći iz predstavničkog sistema ako se ne transformišu političke organizacije, ako se ne transformišu političke partije koje u reprezentativnom sistemu čine okosnicu političkog sistema, ukoliko su političke organizacije i same element posredovanja. I tu je, bar ja tako mislim, jedna od polaznih tačaka i za koncipiranje uloge i funkcije i Saveza komunista Jugoslavije. Čini mi se veoma važnim za realizaciju koncepta Saveza komunista Jugoslavije (dakle Saveza komunista, a ne komunističke partije) da se on što više oslobađa elemenata političkog predstavništva. Savez komunista se bori protiv svih formi predstavništva u društvu, pa je zbog toga i te kako nužno da i sam u tom pogledu ne zaostaje. Snaga socijalističke demokratije zavisiće od toga koliko će ona zaista biti najprimereniji okvir za razvoj socijalističkog društva, koje se zasniva na društvenom vlasništvu, i za razrešavanje unutrašnjih protivurečnosti.

Kad sam govorio o tome da iz našeg ugla posmatranja nije »sve rečeno« o političkoj reprezentaciji, razume se, pri tom ne mislim da je o tom problemu već »sve rečeno« i iz ugla evrokomunizma, pogotovu od strane jedne teorijski dosta jake partije, kao što je, recimo, Komunistička partija Italije. No to je već poseban problem u koji ovom prilikom ne mogu ulaziti.

Milenko Marković: Klasno i nacionalno u organizacionom strukturiranju i načinu deovanja SKJ

Želeo bih da u svome izlaganju i diskusiji skrenem pažnju na aspekt koji nije neposrednije dotican u dosadašnjoj raspravi. Imam u vidu klasne i nacionalne komponente u unutrašnjem struktuiranju i načinu delovanja političke partije radničke klase u uslovima višenacionalne društvene zajednice. Kad govorimo o odnosu partije i radničke klase u kontekstu socijalističkog samoupravljanja mi uvek, s pravom, smatramo značajnim pitanje da li partija deluje unutar klase, kao njena unutrašnja snaga, ili deluje kao njena spoljašnja snaga, kao snaga iznad nje i nad njom. Ali, u isto vreme, nije manje značajno i pitanje da li je partija, s obzirom na višenacionalni sastav društvene zajednice, tako struturirana da deluje kao nadnacionalna organizacija radničke klase. Drugim rečima, nije dovoljno da vodi ispravnu politiku nacionalnog pitanja u društvu na planu političkog sistema i federacije, ako u isto vreme njeno strukturiranje i način delovanja nisu u funkciji ostvarivanja takve političke, odnosno ako u sebi zadržava elemente centralističkounitarne strukture i mehanizma političkog odlučivanja Kao što, s druge strane, nije obavezno da se partija organizuje kao federalni savez nacionalnih partija da bi time stekla kvalifikativ borca za nacionalnu emancipaciju i federalizam u sferi državnog uređenja.

U tom pogledu u prošlosti komunističkih i uopšte radničkih partija marksističke provenijencije izdvajaju se na neki način dva različita iskustva organizovanja partije u višenacionalnoj zajednici. Jedno je iskustvo austrijske socijaldemokratije austro-ugarske imperije sa federalnim ustrojstvom partije. U njemu su došle do izražaja, s jedne strane, negacija demokratskog centralizma kao principa klasne jedinstvenosti partije i, s druge, apsolutizacija nacionalne komponente u organizacionom strukturiranju, što je dovelo do potpune osamostaljenosti delova u odnosu na celinu i, u krajnjoj liniji, do svođenja klasnog na nacionalni princip organozivanja partije.

Drugo iskustvo se vezuje za osnivanje boljševičke partije, dakle za konstituisanje partije radničke klase na principima demokratskog centralizma. To iskustvo, kao što je poznato, istorijski se začinje još na Drugom kongresu Ruske socijaldemokratske partije (RSDRP) 1903. godine, kada se, zajedno sa postavljanjem pitanja avangarde novog tipa, postavilo i pitanje njenog unutrašnjeg strukturiranja, s obzirom na višenacionalnost carske Rusije. Istina, ovo drugo pitanje, to jest organizovanja nacionalnih partija unutar jedinstvene Ruske socijaldemokratske partije postavio je Bund (nacionalna partija jevrejskog proletarijata), ali na negativan način, budući da je zahtevao njihovo objedinjavanje na federalnom principu, pozivajući se pri tome na primer austrijske socijaldemo-

kratije. Lenjin je s pravom smatrao da nije potreban federalni princip da bi partija mogla da izvršava svoju obavezu u borbi za priznavanje prava nacijama na samoopredeljenje na državno-političkom planu. Uostalom, federalna socijaldemokratija austro-ugarske imperije u teoriji i politici rešavanja nacionalnog pitanja nije otišla dalje od kulturne autonomije nacija. Bund nije uspeo da ubedi ni Lenjina ni Kongres u celini da federalizacija partije ne znači negaciju demokratskog centralizma. I boljševici i menjševici, bez obzira na to koliko su se kasnije bili razišli prilikom definisanja prvog člana Statuta partije (ko može da bude član partije), bili su u tom trenutku jedinstveni u odbacivanju mogućnosti federalizacije partije.

Ali, ako se izađe iz antinomije federalizam — demokratski centralizam, ostaje pozitivna strana pitanja, to jest mogućnosti konstituisanja nacionalnih partija u okviru jedinstvene partije na principima demokratskog centralizma. Istini za volju, ni ova mogućnost nije bila lišena kontraverzi i krupnih rezervi unutar partija komunističkog pokreta. Osnovna dilema sastojala se u tome da li se partija može organizovati na nacionalnom principu a da se time ne dovede u pitanje jedinstvenost, njena uloga u zastupanju interesa celine pokreta na principima demokratskog centralizma.

Ne ulazeći dublje u uzroke ove dileme, koja će inače postati istorijskom dilemom komunističkog pokreta, čini mi se da bi se za ovu priliku mogla navesti dva razloga: jedan organizaciono-političke i drugi teorijsko-doktrinarne prirode. Rekao bih, prvo, da su izuzetno teški uslovi ilegalnog rada zahtevali i izuzetno strogi unutarpartijski centralizam, s naglaskom na centralističkoj dimenziji demokratskog centralizma. Strogi centralizam, međutim, nije prihvatao nikakvo posredništvo između CK, kao političkog centra, i osnovnih organizacija partije, pa u tom smislu ni posredništvo organa i foruma nacionalnih organizacija jedinstvene partije.

S druge strane u teorijskom pristupu zasnivanju klasne jedinstvenosti partije provejavali su akcenti apstraktno-internacionalističkog poimanja bića radničke klase i njenih opštih interesa, čemu je odgovarala i centralistička koncepcija jedinstvene partije. Taj pristup se zasnivao na shvatanju: a) da u radničkoj klasi različitih nacionalnosti postoji samo opšti, zajednički klasni interes, te da nema protivrečnosti u njenom klasnom interesu, bez obzira na to kojoj nacionalnosti ko pripada; b) da nacionalne razlike, ukoliko i postoje, u odnosu na opšti interes imaju potčinjenu ulogu; c) da zajedno sa realizovanjem klasnog ideala dolazi i do ostvarivanja nacionalne emancipacije i d) da je obaveza ostvarivanja nacionalne ravnopravnosti obaveza partije kao celine a ne njenih delova.

U stvari, centralistička dimenzija demokratskog centralizma smatrala se pretpostavkom mogućnosti da partija radničke klase bude reprezentant celine pokreta, opšteg interesa radničke klase.

Ma koliko da je princip nacionalnog organizovanja mogao da vodi u federalizam, centralistički princip jedinstvene organizacije mogao je da kao rezultat ima neki nadnacionalni oblik jedinstvene partije. Na taj način istorijska dilema, ili bolje reći mogućnosti rizika bilo u pravcu federalizma ili, pak, centralizma, otvoreni u prošlosti, nisu ni danas izgubili na svojoj aktuelnosti. Tradicije, iskustva prošlosti u tom pogledu ukazuju na svojevrsnu dihotomnost u razvitku komunističke partije, dihotomnost između njene politike nacionalnog pitanja u društvu i izvesne odbojnosti prema nacionalnom principu u sopstvenom organizacionom ustrojstvu i načinu delovanja.

Nakon osvajanja vlasti, tim pre u uslovima federalnog državnog uređenja, ova dihotomnost prerasta u jedan novi oblik protivrečnosti — između političkog centralizma komunističke partije i demokratskih principa federacije (dobrovoljnost, ravnopravnost, suverenitet nacionalne države). Zadržavanje centralističko-unitarne strukture i mehanizma političkog odlučivanja u partiji može postupno da obesnažuje demokratske odnose ustanovljene u federaciji, da podstiče ionako snažnu tendenciju jačanja države u pravcu etatizacije društvenih odnosa. Sprega partije i države produkuje dva bitna obeležja političkog sistema: posredovanu vlast radničke klase i centralističko-unitarni karakter federacije.

Etatizam, kao što smo se mogli uveriti na svetskim iskustvima socijalizma i na nekim tendencijama u našem razvitku, minimizira ulogu nacije i, dosledno tome, realitet nacionalnog interesa. Kao što kreira politički sistem na apstraktnom građaninu, tako i odnose u federaciji izgrađuje na apstraktno shvaćenoj radničkoj klasi i apstraktno shvaćenom opštem interesu. Etatizacijom društvenih odnosa lišavaju se istorijskog subjektiviteta i klasa i nacija. Tome, kao ideološka racionalizacija, služe shvatanja o: a) identičnosti interesa radničke klase i države (razume se, savezne), b) rešenom nacionalnom pitanju i c) internacionalizaciji nacija i njihovom prerastanju u novi istorijski oblik ljudske zajednice. Takav sistem stalno reprodukuje paralelizam između državnog i partijskog centralizma. Kao što su sve prerogative državnog odlučivanja u saveznoj državi, tako su i sve prerogative partijskog odlučivanja u saveznom partijskom centru. Kao što centralističko-unitarni karakter savezne države isključuje samostalnost federalnih državnih i društveno-političkih zajednica (republika i pokrajina), slično tome i centralistički karakter jedinstvene partije isključuje samostalnost nacionalnih partija. Demokratski centralizam svodi se na jednu njegovu dimenziju, na centralizam.

Socijalističko samoupravljanje, dovodeći u nov istorijski položaj i radničku klasu i naciju u sferi rada i raspolaganja viškom rada, uspostavlja i kvalitativno nov njihov međusobni odnos. Sa smanjivanjem posredovanja u sferi rada uspostavlja se i neposrednija veza između radničke klase i nacije. Osvajajući demokratiju za sebe, radnička klasa osvaja i naciju za sebe. Sa ukidanjem monopolno-svojinskih odnosa u proizvodnji i raspodeli, radnička kla-

sa ukida i monopol otuđenih centara moći u tumačenju i reprezentovanju nacionalnog interesa. Na taj način i neposredni i istorijski interesi radničke klase sve više postaju stvarnim interesima nacije.

Nova istorijska mogućnost organskog spoja klasne i nacionalne emancipacije, utemeljena u samoupravnom produkcionom odnosu, udruživanju rada na društvenoj svojini, daje novu podlogu jedinstvu radničke klase i nacionalnoj ravnopravnosti. Jer, sve dok država daje ton društvenoj integraciji, ona objedinjuje i radničku klasu. Ali jedinstvo radničke klase koje se ostvaruje na etatističkoj osnovi poprima nadnacionalna obeležja i sadržaje; u tom slučaju internacionalistički karakter jedinstva radničke klase dobija i vid ideološke racionalizacije u funkciji unitarizacije višenacionalne društvene zajednice. U socijalističkom samoupravljanju, međutim, radnička klasa postaje jedinstvenom time što se javlja kao vladajuća snaga svoje nacije. Budući da ona to postaje u onoj meri u kojoj ovladava uslovima i rezultatima svoga rada, to su nove osnove njenog jedinstva mera neposrednosti njenog vladanja produkcionim odnosima i mera neposrednosti njenog vladanja nacijom. Tek na toj osnovi nastaju autentična solidarnost i uzajamna odgovornost radničke klase, kao i internacionalno zajedništvo ravnopravnih naroda i narodnosti.

Na taj način, deetatizacija društvenih odnosa javlja se ključnom pretpostavkom transformacije međunacionalnih odnosa i izgrađivanja novog mehanizma političkog odlučivanja u federaciji. U meri u kojoj se ostvaruje razvlašćivanje države u korist samoupravno udruženog rada nužno se stvaraju i pretpostavke za realizaciju subjektiviteta republika i pokrajina u federaciji, odnosno za dokidanje nadnacionalnog subjektiviteta federacije.

Socijalističko samoupravljanje i nov način ostvarivanja vodeće uloge SKJ otvara nove relacije i nove protivrečnosti, pre svega, između principa odlučivanja u političkom sistemu i federaciji (društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje) i principa političkog odlučivanja u SKJ (demokratski centralizam), a zatim i između delova i celine unutar jedinstvenog SKJ. Izostaje tradicionalni sinhronizam između demokratskog centralizma u političkom sistemu i demokratskog centralizma u političkoj partiji koji je karakterističan, kako za građanski višepartizam tako i za etatistički monopartizam. S obzirom na uhodanost ove tradicije, postavlja se pitanje mogućnosti asihronog načina odlučivanja u političkom sistemu i partiji. Pitanje se može postaviti ili u smislu inkompatibilnosti ova dva principa ili u smislu njihove uzajamne uslovljenosti u jedinstvu protivrečnosti. Ukoliko se zauzima stanovište inkompatibilnosti, onda bi to stanovište, čini nam se, moglo da ponudi u zamenu samo dva rešenja: da se u politički sistem ponovo uvede demokratski centralizam ili, pak, da se u Savez komunista uvede princip delegatskog dogovaranja. Konsekvence pomenutih alternativa mogle bi da budu etatizam ili neki vid građanskog političkog pluralizma. I u jednom i u drugom slučaju sa krupnim posledicama po odnose nacionalne ravnopravnosti.

Kao varijanta pomenutih alternativa, javlja se i shvaćanje koje mogućnost decentralizovanog sistema odlučivanja u društvu sagledava samo uz uslov snažnog političkog centralizma u partiji. U osnovi je ovog shvatanja uverenje da u pluralističkom sistemu samoupravnog odlučivanja SKJ može igrati ulogu faktora političke kohezije jugoslovenskog zajedništva samo ako je jaka, jedinstvena partija, u smislu centralističke akcentuacije demokratskog centralizma. Međutim, već dosadašnja iskustva su pokazala čvrstu povezanost i uzajamnu uslovljenost demokratskog načina ostvarivanja vodeće uloge SKJ, demokratizacije unutarpartijskog mehanizma odlučivanja, s jedne, i samoupravne transformacije društvenih i međunacionalnih odnosa, s druge strane. Zastoji u jednoj sferi uslovljavali su zastoje i retrogradne tendencije u drugoj, i obratno.

Iz tih razloga, čini nam se da se o odnosu ova dva principa — političkog odlučivanja, društvenog dogovaranja u političkom sistemu i demokratskog centralizma u SKJ — može govoriti samo sa stanovišta protivrečnog, dijalektičkog jedinstva u kojem je jedan pretpostavka drugog, u kojem se, prirodno, javljaju i određene napetosti, konfliktne situacije, narušavanje tog jedinstva.[1] Ali se onda ne postavlja pitanje inkompatibilnosti, već izvora, uzroka koji dovode do narušavanja tog jedinstva, do odstupanja bilo u smislu vraćanja SKJ na partiju »čvrste ruke« ili njegovog svođenja na margine društvenih zbivanja, bilo u smislu retrogradnih tendencija prema unitarnom mehanizmu političkog odlučivanja na štetu odnosa nacionalne ravnopravnosti ili prema takvom jačanju nacionalnih država koje dovodi u pitanje delovanje SKJ kao jedinstvene organizacije.

Socijalističko samoupravljanje, otvarajući nov odnos partije prema klasi otvara i nov odnos partije prema naciji. SKJ ne može biti unutrašnja snaga socijalističkog samoupravljanja ostajući spoljnom snagom nacije. Delujući kao unutrašnja snaga radničke klase, on je u isto vreme unutrašnja snaga nacije. To, razume se, ne pretpostavlja potrebu njegovog organizovanja na samoupravnom principu da bi mogao da predvodi borbu za samoupravljanje, mada je bilo i takvih zahteva, niti pak postoji potreba da sa SKJ organizuje na federalnom principu da bi mogao da predvodi borbu za ravnopravne nacionalne odnose u federaciji, iako je bilo i takvih zahteva. Ali u svakom slučaju, kao što je bilo neophodno da se u interesu razvoja samoupravljanja SKJ odvoji od državne vlasti, prenese težište svog delovanja iz države na samoupravljanje, tako je isto, u interesu stalnog produbljivanja nacionalne rav-

[1] Pogrešno bi u ovom kontekstu bilo i shvatanje koje princip društvenog dogovaranja vezuje isključivo za višenacionalni sastav jugoslovenske zajednice. Samo socijalističko samoupravljanje, ukoliko je ono istinska negacija političke države, klasičnog predstavničkog sistema, ono je negacija i demokratskog centralizma kao instrumenta tog sistema. U meri u kojoj se ukidaju pretpostavke vertikalne subordinacije u političkoj vlasti i podele na opštu političku većinu i političku manjinu, ostvaruju se i pretpostavke za sistem horizontalne uzajamne odgovornosti i princip društvenog dogovaranja.

nopravnosti, bilo neophodno da SKJ temelji svoju jedinstvenost na većoj samostalnosti i ravnopravnosti republičkih i pokrajinskih SK. Jer novi odnosi u federaciji ne bi mogli dosledno da se ostvaruju ukoliko bi u samostalnim subjektima federalizma (republikama i pokrajinama) delovali nesamostalni republički i pokrajinski savezi komunista, odnosno ako bi delovali samo kao produžena ruka, kao puka filijala saveznog partijskog centra. Drugačije rečeno, novi odnosi u federaciji ne bi bili mogući ukoliko bi centralističko-unitarni mehanizam političkog odlučivanja, potisnut u federaciji, našao pribežište u mehanizmu političkog odlučivanja u saveznom partijskom centru.

U tom pogledu za unutrašnje strukturiranje i način delovanja SKJ posebno su značajni oni momenti koji su počev od Osmog kongresa i u statutarnom smislu vodili većoj samostalnosti republičkih i pokrajinskih SK unutar jedinstvenog SKJ — razume se, u okvirima demokratskog centralizma. Ti momenti su u kontinuitetu predratnog čina osnivanja KP Hrvatske i KP Slovenije. Iako je reč o različitom istorijskom kontekstu, ti momenti su, bez sumnje, izraz saznanja da se politička i idejna avangarda radničke klase mora organizovati tako da ona deluje i bude prihvaćena i kao politička snaga nacije. Na taj način i u organizacionom ustrojstvu avangarde dolazi do organskog spoja klasne i nacionalne komponente. U izgrađivanju jedinstvenosti SKJ prevladavaju se oni elementi njegove strukture i načina delovanja koji su mu davali obeležje nadnacionalne, nadrepubličke organizacije.

Nov način primene i ostvarivanja demokratskog centralizma pretpostavlja odnos uzajamne uslovljenosti jedinstvenosti SKJ i samostalnosti republičko-nacionalnih i pokrajinskih SK, delova i celine. Odnosi SKJ i SK republika izraz su »uslovljene povezanosti delova i celine i njihovog dijalektičkog jedinstva u kome su sadržani i jedinstvenost SKJ i samostalnost SK republika u jedinstvenom SKJ«.[2] U tako shvaćenom odnosu samostalnosti i jedinstvenosti, nema mesta apstraktno-internacionalističkom poimanju bića radničke klase, koje samostalnost nacionalnih partija identifikuje sa federalizmom i nacionalizmom, a klasnu suštinu jedinstvenosti organizacije sa centralističko-unitarnim elementima strukturiranja i političkog odlučivanja. Nema, isto tako, mesta ni shvatanju po kojem su i istorijski interesi radničke klase i interesi nacionalne ravnopravnosti briga isključivo partije kao celine, odnosno centralnog partijskog rukovodstva. Savezi komunista republika i pokrajina, kao samostalni delovi jedinstvenog SKJ, nosioci su ne samo interesa svoje radničke klase i svoje nacionalne sredine već u isto vreme i interesa radničke klase u celini i jugoslovenskog zajedništva u celini. Međutim, delovi ne mogu zameniti celinu, ali i celina ne supstituiše delove u funkciji ostvarivanja interesa celine

[2] *Deseti kongres SKJ,* Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1974, str. 120.

pokreta. »Savez komunista može da djeluje kao organizacija radničke klase samo ako polazi od jedinstva dijelova i cjeline našeg revolucionarnog radničkog pokreta ... odnosno ako se bori za ostvarivanje interesa i radničke klase u republikama i radničke klase čitave jugoslovenske samoupravne zajednice, jer je to u neraskidivom jedinstvu.«[3]

Prema tome, funkciju promotora celine interesa jugoslovenskog revolucionarnog pokreta SKJ može ostvarivati kao dijalektičko jedinstvo celine i delova, izbegavajući zamke redukcije delova na apstraktnu celinu ili, pak, redukcije celine na međusobno osamostaljene i slabo povezane delove. Međutim, i u toj sferi može dolaziti do narušavanja tog jedinstva, odnosno do narušavanja demokratskog centralizma u dva osnovna pravca — u pravcu apsolutizacije samostalnosti republičkih i pokrajinskih SK, dakle negacije demokratskog centralizma, ili u pravcu apsolutizacije centralističke dimenzije demokratskog centralizma. U prvom slučaju kako je uočeno na Desetom kongresu SKJ, reč je o pojavama devalviranja jugoslovenskog partijskog centra, svođenjem njegove funkcije na međusobno informisanje i koordinaciju i osporavanjem njegovih prava da ostvaruje uvid i utiče na rad republičkih i pokrajinskih organizacija SK, tendencijama kopiranja načina odlučivanja u državnim organima federacije, tendencijama prema federalizaciji SKJ i višepartizmu. U drugom slučaju, reč je o pojavama pretvaranja demokratskog centralizma u »prepreku ravnopravnog učešća svih saveza komunista republika i pokrajina u građenju zajedničke politike i njihove podjednake odgovornosti za provođenje u život politike SKJ«.[4]

Pretpostavke, kako u društvenim odnosima tako i u odnosima u SKJ, za takva i slična narušavanja, nisu konačno prevladane, pa će biti potrebno i duže vreme i pojačan napor da se one stalno prevladavaju. Otuda se, po mom mišljenju, na dijalektiku odnosa jedinstvenosti SKJ i samostalnosti republičkih i pokrajinskih SK mora gledati u kontekstu dveju osnovnih istorijskih pretpostavki. Pre svega, u kontekstu procesa izrastanja samoupravljanja u globalni društveni odnos i politički sistem čija je druga strana proces odvajanja SKJ od državne vlasti i prenošenja težišta njegovog rada u samoupravne strukture društva. Mogućnosti integralnog samoupravljanja u tesnoj su vezi sa mogućnošću integralnog odumiranja države. Jer, ukoliko proces redukcije ingerencija savezne države ne bi bio praćen i odgovarajućim procesom redukcije ingerencija republičkih država, onda to uvek ostaje otvoren prostor za mogućnost obnavljanja u nekom novom obliku sprege SK i države na nivou republika i pokrajina. Iz toga se uvek mogu rađati tendencije slabljenja jedinstva SKJ, odnosno tendencije prema njegovoj federalizaciji i, u krajnjoj liniji, prema nekom obliku više-

---

[3] *Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1973, str. 119—120.

[4] *Deseti kongres SKJ*, op. cit., str. 490—497; *Platforme*, op. cit., str. 119—120 i 120—121.

partijskog sistema. To je uvek i prostor da se demokratski centralizam zadržava do nivoa republičkih i pokrajinskih saveza, a da se preko toga transformiše u neku vrstu kopije društvenog dogovaranja u državnim organima federacije.

Druga pretpostavka sadržana je u procesu demokratizacije odnosa u samom Savezu komunista. Demokratizacija unutarpartijskih odnosa nalaže potrebu transformisanja i demokratskog centralizma. Jer, odavno je postalo očigledno da sa izgradnjom socijalističkog samoupravljanja, u kome se stalno povećava uloga radnog čoveka u udruženom radu, u Savezu komunista nije moguće održavati tip demokratskog centralizma iz perioda ilegalne borbe ili perioda ostvarivanja rukovodeće uloge Partije sa pozicija državne vlasti. Generalno uzev, bitna novina u demokratskom centralizmu izražava se u produbljivanju demokratskog procesa i proširivanju demokratije u postupku donošenja političkih odluka, s jedne, i u jedinstvu akcije prilikom provođenja tih odluka, s druge strane. Bitne komponente tog demokratizma su samostalnost i podjednaka odgovornost republičkih i pokrajinskih SK, ali u isto vreme i povećana uloga člana SK i osnovnih organizacija kao subjekata kreiranja politike SKJ. Podvlačimo istovremenost ovog procesa, jer ma koliko da su i jedna i druga komponenta jasno izražene u Statutu SKJ, to ne znači da se one i u praksi sa podjednakim intenzitetom ostvaruju. Može se, naime, zapaziti da brže teče proces osamostaljivanja republičkih i pokrajinskih SK nego što jača druga komponenta demokratizacije, to jest uloga člana SK i osnovnih organizacija u kreiranju politike SKJ. Čini mi se da ovaj raskorak, jaz između jednog i drugog procesa, stvara prostor koji omogućava osamostaljivanje republičkih i pokrajinskih rukovodstava SK ne samo u odnosu na organe i forume SKJ nego i u odnosu na sopstveno partijsko članstvo. To je samo drugi izraz prethodno označene pojave koja vodi slabljenju jedinstva SKJ. Otuda neophodnost sužavanja tog prostora jačanjem uloge člana SK i osnovnih organizacija, ne samo normativno nego i u svakodnevnom životu Saveza komunista. Jer u onoj meri u kojoj je samostalnost republičkih i pokrajinskih SK novo obeležje jedinstvenog karaktera SKJ, u toj meri jačanje odgovornosti člana SK i osnovnih organizacija postaje obeležjem samostalnosti republičkih i pokrajinskih SK, a time i novog kvaliteta jedinstvenosti SKJ i demokratskog centralizma. Rekao bih da se novi kvalitet demokratskog centralizma izražava u posredovanosti centralizma demokratijom, a ne obratno, odnosno u njegovoj transformaciji, kako bi rekla Roza Luksemburg, u novi istorijski oblik samocentralizma.

To su dve, po mom mišljenju, osnovne pretpostavke dijalektike ostvarivanja samostalnosti republičkih i pokrajinskih SK i jedinstvenosti SKJ kao celine. To ostvarivanje, budući protivrečan proces, pretpostavlja stalan napor Saveza komunista da se postavlja kao avangarda i u klasi i u naciji na kvalitativno drugačijim osnovama, nego što je to postizano u dosadašnjim iskustvima razvoja socijalizma.

Hajredin Hodža: Savezu komunista nedostaje efikasnost u ostvarivanju proklamovanih ciljeva

Mislio sam opširnije da govorim o pluralizmu nacionalnih interesa i o interesima cele naše samoupravne socijalističke federativne zajednice i, u tom sklopu, o ulozi i mestu Saveza komunista Jugoslavije. Međutim, pošto je Milenko Marković podrobnije govorio o tome i s obzirom na to da se potpuno slažem sa njegovim pristupom, neću mnogo govoriti o tome.

Upravo, želeo bih da kažem sledeće: kada se govori o nacionalnim i društvenim odnosima u našoj federaciji, često se stvari uprošćavaju, a one su, po svojoj prirodi, veoma kompleksne i vanredno osetljive. Tako, na primer, na jednoj strani se ukazuje na posebne, autonomne lokalne interese, recimo interese naroda i narodnosti, republika i pokrajina, interesnih zajednica, opština, radnih organizacija itd., a na drugoj se apstraktno insistira na zajedničkim, opštim, federativnim, jugoslovenskim interesima, koji se nekada apsolutizuju i odvojeno posmatraju od onih prvih. Gube se iz vida njihova povezanost, međusobna uslovljenost i zavisnost, kao i njihovo dijalektičko prožimanje.

Zbog takvog pristupa odnosima u našoj federaciji, nosioci takvih mišljenja tragaju za subjektima i akterima tako odvojenih i mehanički suprostavljenih društvenih i nacionalnih interesa, pa se u tom sklopu govori da su republike i pokrajine i samoupravne institucije interesnih zajednica, opština i radnih organizacija — nosioci posebnih, lokalnih i autohtonih interesa, a da su radnička klasa uopšte, SKJ i opšta jugoslovenska svest subjekti i nosioci zajedničkih interesa i jedini subjekti integracije.

Međutim, prema suštini našeg samoupravnog socijalističkog bića, svi subjekti i sve progresivne snage našeg društva deluju unutar sistema i kao njegov sastavni kreativni deo, pa su svi oni kreatori i realizatori najvitalnijih interesa našeg društva i njihove samoupravne socijalističke povezanosti i uzajamne uslovljenosti.

U tom smislu ubeđen sam da su sami društveno-ekonomski odnosi i njihova progresivna samoupravna socijalistička zasnovanost, kao i strateški ciljevi našeg samoupravnog socijalističkog sistema, najsnažnija i najšira osnova jedinstva i zajedništva Jugoslavije. U tom pogledu strateški ciljevi su, kao samoupravni socijalistički društveni odnosi, nacionalna ravnopravnost i socijalistička afirmacija naših naroda i narodnosti i nesvrstana miroljubiva spoljna politika Jugoslavije, temelji jedinstva i interesi svih subjekata i svih progresivnih snaga našega društva, na svim nivoima i u svim sferama društvenog života.

Prema tome, veća samostalnost i društvena uloga i odgovornost naroda i narodnosti, republika i pokrajina, interesnih zajednica, opština i radnih organizacija ne samo da nisu smetnja već

su bitan uslov i osnova ostvarenja zajedničkih jugoslovenskih samoupravnih socijalističkih društvenih interesa. Nama je poznato da je za vreme diskusije o ustavnim amandmanima bilo skeptika koji su veći stepen osamostaljenja republika i pokrajina i princip obavezne saglasnosti svih njih oko vitalnih interesa našeg društva označavali kao rizik za očuvanje jedinstva Jugoslavije ili faktor blokiranja njene delatnosti. Međutim, dosadašnja višegodišnja praksa nepobitno potvrđuje da se sada problemi na nivou federacije efikasnije rešavaju nego pre ustavnih promena.

Sledeće pitanje o kome želim da govorim odnosi se na efikasnost praktičnog realizovanja ideja, proklamacija, stavova i zaključaka Saveza komunista Jugoslavije. Ne tvrdim da i prilikom donošenja rezolucija i zaključaka nema dilema, suprotnih stavova, pa i kompromisa u forumima i organizacijama Saveza komunista, naročito kada je reč o dugoročnim opredeljenjima, na primer prilikom donošenja srednjoročnih i godišnjih planova i u toku pretkongresnih diskusija, ali smatram da se taj deo naše aktivnosti sada ostvaruje mnogo lakše i bezbolnije. Naši zaključci i rezolucije, koje su principijelne, mnogo se lakše donose, ali se često razilazimo i nekritički, liberalno ponašamo prilikom njihovog sprovođenja. Upravo se pokazalo da je lakše sporazumeti se o donošenju proklamacija nego ih praktično ostvariti.

Drug Kardelj je, po mom uverenju, dao najveći doprinos našoj stvaralačkoj društvenoj praksi u svojoj knjizi o političkom sistemu upravo insistiranjem na izgradnji takvog političkog sistema koji će obezbediti efikasno ostvarenje samoupravnih socijalističkih društvenih interesa, sadržanih u sadašnjem Ustavu, Zakonu o udruženom radu i odlukama Desetog kongresa SKJ. Upravo je on ukazao na nesklad između društveno-ekonomskih i političkih odnosa, uspostavljenih navedenim dokumentima i odlukama, i organizovanosti i metoda delatnosti organizovanih i svesnih socijalističkih društvenih snaga, a naročito Saveza komunista Jugoslavije, kao subjekta najkreativnijeg i najodgovornijeg za naš samoupravni socijalistički razvitak.

Uzevši u celini, nepobitna je istina da je KPJ, odnosno SKJ, posle dolaska druga Tita na čelo Partije, postigla krupne rezultate u realizaciji programskih opredeljenja i istorijskih ciljeva koji su tada bili postavljeni. Jačanje Partije i njenog uticaja na radne mase uoči drugog svetskog rata, gigantske pobede naše revolucije, izgradnja razrušene zemlje, trijumf naše Partije u sukobu sa Staljinom i Informbiroom, uspostavljanje i razvijanje samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa, uspešno rešavanje nacionalnog pitanja i stalno produbljivanje nacionalne ravnopravnosti naroda i narodnosti, iniciranje i ostvarenje politike nesvrstanosti — istorijski su rezultati u pogledu postizanja efikasnosti ostvarenja ideja i programskih ciljeva naše Partije u celini.

S druge strane, uspešna borba protiv svih devijacija i antisocijalističkih pojava i snaga u našem društvu, kao što su, na primer, informbirovština, đilasovština, rankovićevstvo, zatim protiv antisocijalističkih tendencija izraženih u etatizmu, birokratizmu, tehno-

kratizmu, liberalizmu, unitarizmu i separatističkom nacionalizmu — takođe su pouzdani indikatori efikasnog realizovanja strateških ciljeva i stavova SKJ. U ovom pogledu SKJ naročito krupne uspehe postiže posle Desetog kongresa SKJ i, na toj osnovi, stalno jačaju jedinstvo i monolitnost naše zajednice i uspešno se ostvaruju postavljeni ciljevi i zadaci.

Ova istorijska efikasnost naše Partije potvrđuje njenu revolucionarnost i stvaralačku sposobnost da bude na čelu svih progresivnih kretanja u našem društvu. Za ostvarenje navedenih uspeha u delatnosti SKJ posebnu istorijsku ulogu imao je drug Tito, koji je i u najtežim trenucima uspeo da iznalazi rešenja i otvori perspektivu daljeg progresivnog kretanja naše zajednice.

Međutim, gledajući istini u oči, pored iznetih pozitivnih rezultata u efikasnom sprovođenju stavova i ideja Partije, istovremeno moramo uočiti da postoji problem — naročito u nekim sferama društvenog života i pojedinim momentima u životu i delovanju našeg društva — neefikasnosti u ostvarivanju utvrđenih ideja, donetih proklamacija, usvojenih rezolucija i zaključaka. Želim ovde posebno da ukažem na neke primere neefikasnog sprovođenja usvojenih stavova i donetih zaključaka Saveza komunista.

Recimo, već više od jedne decenije govorimo da će naše društvo stalno smanjivati obaveze privrede i da će težiti povećanju onog dela viška rada koji ostaje radnim organizacijama. Međutim, ovaj stav ne samo da nismo dosledno sproveli, već imamo pojave daljeg opterećivanja privrede. Svedoci smo upravo toga da su »kase« radnih organizacija sve praznije, a da su, na drugoj strani, budžeti društveno-političkih zajednica sve veći i da banke, komore, interesne zajednice i spoljnotrgovinske organizacije sve više sredstava zahvataju od privrede.

Isto tako, naš je dugoročan programski cilj i stalno potvrđivan zadatak da bržim razvojem nedovoljno razvijenih republika i pokrajina postepeno, ali stalno smanjujemo disproporcije između razvijenih i nedovoljno razvijenih republika i pokrajina. Mada su sve naše republike i pokrajine, pa i one najnerazvijenije, zahvaljujući impresivnom privrednom razvoju cele Jugoslavije posle oružane revolucije, postigle krupne uspehe u svom razvoju, ipak navedeni strateški cilj nije ostvaren, jer ne samo da su u slučaju Makedonije i Crne Gore disproporcije neznatno smanjene, već su, kad je reč o Bosni i Hercegovini, a naročito Kosovu — drastično povećane.

Takođe bih ukazao na još jedan primer neefikasnosti u našem društvenom životu. Reč je o oblasti obrazovanja, naročito visokoškolskog. Želeo bih da ukažem na činjenicu da je naša zemlja više godina prva ili među prvima po broju studenata u odnosu na broj stanovnika u poređenju sa drugim zemljama, ali smo mi, na žalost, uvek poslednji ili među poslednjima u svetu po broju studenata koji su diplomirali u predviđenom roku. Dok u istočnim socijalističkim zemljama na vreme diplomira oko 95% upisanih studenata, a u Americi, Kanadi ili Engleskoj 80%, u našoj zemlji na pojedinim univerzitetima već godinam na vreme diplomira sve-

ga 10 do 15% studenata. Po liberalnom upisu i po velikom broju studenata, kao i po neblagovremenom završavanju studija, Jugoslavija je slična nekim zapadnoevropskim zemljama. U pogledu broja studenata u našoj zemlji vidljive su neke anomalije, koje se po logici stvari teško mogu shvatiti. Na primer, naša zemlja, sa oko dvadeset dva miliona stanovnika, ima više studenata nego Kina koja se približava milijardi stanovnika, ili Prištinski univerzitet ima više studenata nego Moskovski. Mislim da ove činjenice moraju da zabrinjavaju naše društvo u celini i da najodgovorniji subjekti našeg društva treba da preduzimaju odgovarajuće mere s ciljem otklanjanja navedenih teškoća i razrešavanja postojećih problema.

Stoga sam duboko ubeđen da sve subjektivne snage našeg društva, celokupni mehanizam našeg samoupravnog sistema, a naročito društveno-političke organizacije, posebno SKJ, moraju preduzimati energičnije mere za poboljšanje svojih metoda i organizovanosti, radi postizanja veće efikasnosti u ostvarivanju svih svojih ideja i zaključaka, a u cilju uspešnog rešavanja svih postojećih problema i realizovanja većih rezultata u pogledu unapređivanja socijalističkih društvenih odnosa. U smislu doslednijeg ostvarivanja ovih ciljeva mnogo se očekuje od Jedanaestog kongresa SKJ.

Predrag Vranicki: Savez komunista i demokracija

U vezi s ovom temom o Savezu komunista i demokraciji, želio bih, za ovih desetak minuta što ih ima na raspolaganju, da naglasim nekoliko momenata. Radi jednostavnosti praćenja i same analize, podijelio bih ovo pitanje na tri dijela, ili na tri sfere. U vezi s problemom demokracije, možemo govoriti o sferi proizvođačkoj, sferi Saveza komunista i političkoj sferi u cjelini, te o trećoj — znanstveno-kulturnoj i sferi javnog mnijenja.

Kada se danas govori o socijalizmu, i kod nas i u svijetu se naglašava da socijalizma nema bez demokracije. Međutim, o tome kako tu demokraciju, s obzirom na socijalizam, shvatiti, vidjeli smo da ima veoma različitih stavova, često i veoma disparatnih. Ako mi danas, na osnovu naših dosadašnjih iskustava, naglašavamo da je bit socijalističkog procesa razvoj samoupravnih odnosa, da je ta proizvođačka sfera bitna za proces oslobađanja radničke klase, da je to mjesto gdje se, u prvom redu, prevladava najamni odnos, dokida višak vrijednosti i, na kraju — ako se želimo još radikalnije izraziti prevladava kapital-odnos, onda je ovo sigurno sfera i stav od fundamentalnog značenja. Drug Kardelj je u svom djelu »Pravci razvoja ...« to pitanje dovoljno naglasio i razradio i zato ne želim mnogo o tome govoriti. Naša teo-

rija, kao i Kardelj u toj svojoj knjizi, rekli su već mnogo toga najbitnijeg pa kada se ovo pitanje ističe u prvi plan, mislim da je sasvim opravdano ako markistički mislimo. Da se radnička klasa ne može emancipirati, osloboditi, bez emancipiranja, u prvom redu, u sferi rada i odnosa u proizvodnji — mislim da nije potrebno ovdje dalje posebno dokazivati. Želio bih, međutim, naglasiti da ovaj proces, bez demokratizacije onih dviju drugih sfera, ne može do kraja uspjeti. On bi morao na kraju stagnirati, s velikom opasnošću i od involucije tog procesa. Prema tome, kada govorimo o demokratizaciji, moramo uzeti društvo u cjelini, i treba da se riješimo nekih ograničenja koja još uvijek postoje u našoj svijesti, a i u našoj društvenoj praksi. Kad je riječ o Savezu komunista, dakle, političkoj organizaciji, mi stalno govorimo o demokratskom centralizmu, ali problem »demokratski« ne razrađujemo u tom smislu šta bi sve on morao da znači na ovom stupnju našeg razvitka. Zadovoljavamo se da kažemo da i u Savezu komunista moraju da se razvijaju demokratski odnosi. Ali, u tom problemu ima mnogo šta što se može konkretnije reći. Mi, dapače, često plašimo jedni druge opasnošću od frakcija, ali se frakcije mogu, isto tako, razvijati i kada postoji i kada ne postoji dovoljna demokracija u partiji. Možda bi se, dapače, moglo kazati da su frakcije opasnije kada je demokratizam manji nego kada je veći i razvijeniji.

Međutim, zašto da sebe unaprijed time plašimo. Treba razvijati unutrašnji demokratizam u Partiji, jer samo time ona može biti na čelu razvoja samoupravnih odnosa koji su, po svojoj suštini, demokratski. Ako takvi ne bi bili, ne bismo ništa ni postigli. Prema tome, političke organizacije, po svojim unutrašnjim demokratskim odnosima, ne mogu zaostajati za ostalim sferama društva, jer bi time kočile demokratske odnose. Zato moramo imati u partijskom životu mogućnost kritike, kritičkog razmišljanja, konfrontacije, različitih strujanja u pogledu određenih koncepcija itd. Druga je stvar s poštivanjem odluka većine u praktičkom njihovom provođenju, a drugo je kako se do tih odluka dolazi. Ne bih više dužio o tom pitanju, već bih još jednom samo podcrtao da bi se moralo i dalje o ovom pitanju raspravljati i da određene moguće opasnosti ne bi smjele da usporavaju demokratizaciju unutarpartijskih odnosa. Kada se takva opasnost realno pojavi, onda se ona i rješava.

Što se tiče navedene treće sfere — znanstveno-kulturne, ona je također jedna od veoma značajnih — mora biti mnogo razvijenija i demokratskija već na ovom stupnju našeg razvoja. Mislim da u ovom pitanju zaostajemo. Mi još uvijek nismo dovoljno raskrstili s nekadašnjim stavom da je građanska demokracija samo formalna demokracija. Demokracija je, međutim, u razvijenim zemljama evoluirala i napredovala. Osvojene su određene slobode koje se ne mogu bez teških posljedica bacati u koš historije. Mi moramo mnogo toga još utkati u naš razvoj, da bismo postali moderno civilizirano i samoupravno društvo. Osim toga, želio bih naglasiti da te određene demokratske slobode građanskog

društva nisu velikim dijelom dar buržoazije, već rezultat borbe i žrtava progresivnih snaga, u prvom redu, radničkog pokreta. Sloboda štampe, organiziranja, štrajka, itd., rezultat su borbe socijalističkih i komunističkih snaga. Zato kad o svemu tome govorimo, moramo biti svjesni u čemu zaostajemo kad je riječ o formiranju našeg javnog mnijenja, naše kulturne sfere itd. Stvari sigurno nisu jednostavne, ali bez razvijanja tih demokratskih sloboda, mogu doći u pitanje i ostali fundamentalni procesi.

Postoje još uvijek jaki monopoli u toj sferi i trebalo bi temeljito raspraviti šta sputava jači zamah svih onih koji rade na jačanju samoupravnog procesa. Mislim — a time bih i završio svoju diskusiju — da bi trebalo razmisliti o jednoj funkciji Saveza komunista, to jest komunističkih snaga — *funkciji mobilizatora svih samoupravnih snaga u našem društvu.* A ne da se neke od tih snaga odbacuju, diskriminiraju itd. samo zato što su bile nešto kritičnije u vezi s nekim procesima ili pojavama. Mi bismo morali sve samoupravne snage, bez obzira na njihove diferencije, okupljati u jedinstveni front protiv onih snaga koje su antisamoupravne, a njih, naravno, ima još podosta. Mislim da je u tome bit suvremenog našeg procesa i suprotnosti. Zato bi trebalo razmisliti o tezi o Savezu komunista kao mobilizatoru fronta samoupravnih snaga.

Milija Komatina: Demokratizacija samoupravnih procesa odlučivanja i uloga Saveza komunista

Suočeni smo sa potrebom, a i mogućnošću, da u kontekstu prakse, kakva ova jeste i kakva bi trebalo da bude, domislimo Marksovu postavku da je oslobođenje radničke klase njeno sopstveno djelo.

Razvojem naše revolucije već su stvorene bitne pretpostavke za to da se radnička klasa svojim djelom i na djelu afirmiše u toj ulozi subjekta svoga oslobođenja. Kako je cilj kojem se teži slobodna zajednica proizvođača, te pretpostavke treba u sadašnjim uslovima u prvom redu vidjeti u onim procesima koji vode spajanju rada i sredstava, proizvođača, sa uslovima reprodukcije bez osamostaljenih posrednika, ma u kom se vidu i ma uz koja opravdanja oni pojavljivali. Društvo samoupravno udruženog rada, koje se upravo stvara, uspostavlja te nove veze, otvarajući prostore i mogućnosti radikalnijeg podruštvljavanja i povezivanja rada i politike.

Normativno institucionalni okvir u kojem se društvo konstituiše je ono što nazivamo cjelovitim sistemom socijalističkog samoupravljanja. U ovom sistemu je bitno to da na samoupravnom produkcionom odnosu, na sistemskom određenju da proizvođači

raspolažu cjelinom dohotka, što znači i da je u njihovom domenu cjelokupna društvena reprodukcija, izrastaju i svi odnosi u društvu: društveno-ekonomski i društveno-politički.

To kretanje ka slobodnoj zajednici proizvođača utoliko je protivrječno što se ostvaruje, a i mora ostvarivati, i posredstvom mnogih starih oblika odnosa, u koje spadaju roba, tržište, zakon vrijednosti, dohodak — dakle, i one kategorije koje upravo afirmišemo. Te protivrječnosti preovladavaju se, prije svega, osposobljavanjem društvene baze za društvenu reprodukciju. Ulogom koje u tom pogledu imaju i mogu imati osnovne organizacije udruženog rada, te kategorije se preobražavaju, gube smisao cilja, a dobijaju svojstvo sredstva. Tako, na primjer, razvijanjem tržišne privrede i dosljednijom primjenom sistema dohotka sve su bolji uslovi za razvoj proizvodnih snaga socijalizma. A vezivanjem procesa razmjene i raspodjele dohotka za osnovne organizacije udruženog rada sve su manje mogućnosti da ove kategorije reprodukuju ono što je u njihovoj klasnoj prirodi — otuđivanje rezultata rada od proizvođača i prisvajanje tih rezultata od strane nekih posrednika.

Tim promjenama bitna pitanja socijalizma postala su pitanja konkretnih uslova života radnih ljudi, oni se sa njima susreću u najneposrednijim manifestacijama društvenog života i rješavaju ih u kontekstu zadovoljavanja svojih autentičnih radnih i ljudskih potreba.

Marksistička analiza neposrednih tokova života, a prije svega onoga što se zbiva u udruženom radu u osnovi društva, danas može da pruži nove nepobitne dokaze o neophodnosti što dosljednijeg stvaranja uslova da radni ljudi neposredno odlučuju o svojim društvenim pitanjima. Vjera u radnog čovjeka, u njegovu sposobnost da shvati svoje autentične interese i potrebe i da se odlučno založi za njihovo ostvarenje često je bila pomućivana raznim teorijskim spekulacijama i empirijskim situacijama, a naročito teškoćama pri usklađivanju različitih parcijalnih interesa. Danas smo u mogućnosti da na nepobitnim životnim činjenicama učvrstimo tu vjeru i da otklonimo svaku sumnju da bi veći stepen demokratije i samoupravnih sloboda u procesima samoupravnog odlučivanja mogao dovesti u pitanje praksu socijalističkog razvoja.

To nikako ne znači da je završen proces oformljenja radničke klase u klasu »za sebe«, pa da je samim tim prestala potreba i za bilo kakvim organizovanim subjektom koji bi imao zadatak da podstiče i usmjerava njeno oformljenje u tom smislu. Zapravo, čine nam se nespornim dvije činjenice od kojih se mora poći u sagledavanju uslova daljeg razvoja revolucije:

Prvo, radnička klasa bila je i biće na svom istorijskom poslu po svojim i objektivnim i subjektivnim određenjima sve dok postoji kao klasa. Drugo, ona je imala i imaće svoj organizovani avangardni odred (svoju radničku, komunističku organizaciju, partiju) sve dok postoji kao klasa, jer je samo njeno postojanje izraz određenih društvenih protivrečnosti sadržanih i u njenom

biću, koje se prevladavaju podsredstvom tog odreda, čime se i ostvaruje u klasu »za sebe«, a samim tim i iščezava kao klasa.

Ako je tako, onda su ne samo preuranjene već i sasvim pogrešne pretpostavke da se afirmacijom radničke klase u ulozi stvarnog subjekta svih bitnih kretanja u našem društvu, što se upravo postiže, gubi potreba za njenom avangardom — Savezom komunista. Čak je obrnuto: što je Savez komunista jači, a on to svakim danom i biva, time će samoupravno organizovana radnička klasa biti u većoj mjeri subjekt društvenih kretanja, pa stoga i bliža svom oslobođenju, odnosno bliža svom djelu — zajednici slobodnih proizvođača.

Istina, eksplicitno se rijetko kada u ozbiljnim raspravama poriče potreba za revolucionarnom ulogom Saveza komunista, ali se mogu sresti vještačka vaganja — koliko jačanje jednog subjekta (radničke klase) utiče na smanjivanje potrebe za jačanjem drugog subjekta (Saveza komunista). U takvim slučajevima očigledna je zamjena pojmova: radnička klasa je, a ne Savez komunista, subjekt istorije, ali Savez komunista je takođe subjekt, i to i dalje mora i treba da bude, kao organizacija sa određenim mjestom u političkom sistemu, određenom ulogom i načinom djelovanja u radničkoj klasi i društvu.

Ono što je za raspravu, što treba i sada, i stalno iznova problematizirati, to je pitanje kako da Savez komunista ne samo zadrži već i jača svoj subjektivitet, kao pretpostavku za revolucionarno-predvodničku, idejno-političku ulogu, a da se u isto vrijeme sve više razvija i ostvaruje kao unutrašnja snaga socijalističkog samoupravljanja, a ne kao neka osamostaljena politička sila.

Odgovornost koju Savez komunista ima u političkom sistemu za pravac društvenog razvoja, pa time i za karakter svih društvenih odluka, ne samo da mu daje pravo već ga i obavezuje da ima svoju jasnu političku liniju, svoje stavove o osnovnim društvenim pitanjima. Saznanje, pak, na kome se ta linija i zasniva, usmjerava ga ka tome da stvara uslove u kojima će o svojim društvenim poslovima i interesima moći samoupravno, samostalno i odgovorno da odlučuju sami radni ljudi. Potreba stvaranja te političke linije iziskuje, svakako, određen subjektivitet: organizacionu i idejnu koherentnost. S tog gledišta i dalje je za Savez komunista veoma relevantno kakav će mu biti sastav članstva, kako će biti organizovan sa kakvim odnosima i mogućnostima za unutrašnju komunikaciju — za ispoljavanje i usaglašavanje mišljenja, čime će biti zaokupljen, koliko metodičan i slično. Potreba stvaranja uslova da se radni ljudi afirmišu u ulozi samostalnih i odgovornih subjekata iziskuje od Saveza komunista da svoje preokupacije i svoju akcionu usmjerenost poveže sa onim pitanjima za koja su životno zainteresovani radni ljudi, a to znači i da u određenom smislu »izlazi« iz svojih organizacionih i drugih »ramova«.

O tim potrebama Savez komunista Jugoslavije je, u osnovi, vodio računa u svim fazama svoga razvoja. Uporedo sa sviješću o odgovornosti za kontinuitet i pravac revolucije, postojalo je i saznanje da demokratije, ni u njegovim unutrašnjim odnosima, ni u

društvu, nikada nije, niti može biti, mnogo. Zato se neprekidno borio, kako za što veći uticaj na usmjeravanje društvenih kretanja tako i protiv svih uzurpacija samoupravnih prava radnih ljudi. Izgradnjom socijalističkog samoupravljanja Savez komunista je, u stvari, čvrsto stao na teren Marksove postavke o oslobođenju radničke klase kao njenom sopstvenom djelu. Upravo takva društvena pozicija i takav način djelovanja Saveza komunista zapisani su kao osnovno opredjeljenje u Programu Saveza komunista Jugoslavije:

»Osnovni princip kojim se Savez komunista Jugoslavije rukovodi u svom radu — u odnosu na organe vlasti i organe društvenog samoupravljanja — nije komandovanje, već razvijanje aktivnosti i inicijative građana, kao i pružanje ličnog primjera članova SK u izvršavanju zadataka socijalističke izgradnje, ličnog primjera u borbi za zaštitu interesa zajednice u razvijanju novih socijalističkih odnosa.«

U praksi su, međutim, dolazile do izraza i druge tendencije. Da podsjetimo na dvije krajnosti. Jedna se sastojala u obnavljanju nekih metoda iz takozvanog administrativnog perioda, kada je Partija bila u neposrednoj uniji sa državnim aparatom i kada je, samim tim, djelovanje često i najvećim dijelom svođeno na direktive i sredstva vlasti. Ovo je, po pravilu, pravdano time da su radni ljudi nesposobni da donose odgovarajuće odluke. Nije suvišno istaći da ni danas nije dovoljno čvrsta vjera u radnog čovjeka. Druga je suprotna ovoj: tobože da se ne bi uzurpirala samoupravna prava radnih ljudi, Savez komunista je ostajao po strani od procesa odlučivanja.

Obje tendencije — i kada je Savez komunista sam donosio odluke o društvenim poslovima i kada je ostavljao radne ljude bez svoje pomoći, da se snalaze kako znaju i umiju — nicale su iz monopola i vodile u određene monopole. U prvom slučaju posredstvom Partije pokušavao je da se održi državno-svojinski monopol sa državno-partijskom birokratijom. U drugom slučaju liberalizam je bio tobožnja demokratska osnova za slobodno djelovanje raznih tehnokratskih i privatističkih monopola, koji su se takođe povezivali sa društveno-partijskom birokratijom.

Pripreme predstojećih kongresa Saveza komunista, usvajanjem rasprave Edvarda Kardelja o pravcima razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja za osnovu tih priprema, protiču i u znaku traženja odgovora na pitanje kako da se u praksi prevladaju te tendencije koje onemogućavaju da Savez komunista saobrazi svoju ulogu i svoj način djelovanja potrebama razvoja neposredne socijalističke samoupravne demokratije. Riječ je o tome kako da se domisli i u živoj praksi izrazi preobražaj Saveza komunista od rukovodeće u vodeću unutrašnju i idejno-političku snagu socijalističkog samoupravljanja. Drugim riječima, kako da taj put od rukovodeće u vodeću snagu ne vodi u distanciranje od procesa odlučivanja, već u sve veću efikasnost Saveza komunista u ostvarivanju njegove revolucionarne uloge i bez neposrednog odlučivanja o društvenim poslovima.

Do sada često nisu shvatani u jedinstvu i međusobnoj uslovljenosti aktivno prisustvo Saveza komunista u procesima odlučivanja i demokratičnost tih procesa. Manjak demokratije pokušavao se nadoknađivati izbacivanjem Saveza komunista iz igre. Riječju: balansiralo se između revolucionarnih i demokratskih zahtjeva kao između dvije međusobno suprotstavljene tendencije razvoja.

Pred nama je zadatak da te zahtjeve usaglasimo. Ponovimo: to nije moguće isključivanjem Saveza komunista iz »igre«. Ako hoćemo i da revolucija održi svoj kontinuitet i pravac i da ona bude djelo samoupravno organizovane radničke klase, a upravo to hoćemo, Savez komunista mora štošta mijenjati u načinu svog organizovanja i djelovanja.

Prije svega, Savez komunista se mora u organizacionom i akcionom smislu prestrojiti sa »položaja« vlasti na sve punktove gdje se samoupravno živi i odlučuje. Na tome se radi, ali to još nije postignuto. Edvard Kardelj s razlogom ukazuje na opasnost.

To prestrojavanje niti je moguće, niti bi ostalo samo na organizacijskim principima. Dolazak Saveza komunista u sredine gdje se samoupravno živi i odlučuje treba shvatiti kao pretpostavku za njegovo osvježenje samoupravnim, a to, u našem shvatanju pojmova, znači i revolucionarnim duhom.

Ako je činjenica, a neosporno jeste, da su pitanja epohalnog prevrata postala, ili bar da postaju, pitanja svakodnevnog života i rada radnih ljudi u njihovim osnovnim organizacijama udruženog rada, onda i Savez komunista mora biti u tim sredinama. Odatle, to jest iz društvene baze, treba da se utiče na procese podruštvljavanja rada i politike, na nastajanje strategije, ideologije avangarde i neposredne prakse miliona radnih ljudi. To još nije do kraja učinjeno. A svakako i ne može biti učinjeno sve dok u društvu djeluju protivrječne tendencije. Međutim, da bi taj proces tekao i dosljednije i brže, neophodno je, pored ostalog, da ojača uloga osnovne organizacije Saveza komunista, čemu se i teži, a što takođe još nije postignuto.

Kako Savez komunista može biti prisutan u procesima samoupravnog odlučivanja? Svakako, ne samo sa direktivama, čak ne ni sa svojim unaprijed gotovim stavovima.

Direktive se prenose i za to prenošenje potrebne su transmisije. Vrijeme izgradnje sistema transmisija odavno je prošlo. Savez komunista treba na drugi način i u drugom smislu da bude prisutan u ovim procesima. Treba neposredno i aktivno da učestvuje u razmatranju problema, alternativa — kako da se rješavaju određeni društveni problemi i izaberu i najbolja rješenja. Takvo prisustvo mogućno je samo u tom slučaju ako se dovede do kraja odavno već započeto afirmisanje uloge člana Saveza komunista. Samo samostalnim i odgovornim angažovanjem njegovih članova, Savez komunista može biti aktivan u procesima samoupravnog odlučivanja, to jest ostvarivati svoju savremenu revolucionarnu ulogu.

Iz te potrebe neposrednog prisustva u tokovima samoupravnog života proizlazi još jedna bitna promjena: Savez komunista se mora pojavljivati u ovim procesima i bez unaprijed gotovih stavova. Svakako, kada je riječ o krupnim pitanjima društvenog razvoja, o onome što je od sudbinskog značaja za život i ulogu radničke klase, za kontinuitet i pravac revolucije, onda se Savez komunista može, i mora, pojavljivati u svojoj neposrednoj ulozi. Kao sastavni dio političkog sistema, on to i može da čini. Društvo će prihvatiti njegove stavove o svojim poslovima i interesima, jer je Savez komunista istorijski izborio svoje mjesto u društvu, svoj autoritet i svoje pravo da ima ulogu idejno-političkog predvodnika. Ali u dnevnom djelovanju, a upravo takvo djelovanje je neophodno, Savez komunista niti se može, niti treba pojavljivati sa unaprijed gotovim svojim stavovima o tome kako da se rješavaju pojedini društveni problemi. Dok bi se čekalo da organizacija ili rukovodstvo Saveza komunista izgradi svoje stavove, odluke bi već mogle da se donesu u kompetentnim samoupravnim organima ili bi se, pak, obustavilo donošenje odluka, što bi značilo kočenje tokova samoupravnog života.

Djelovanje bez direktiva i bez gotovih stavova, iako se dvadesetak godina pokušava ustaliti, još nije u punom i pravom smislu razvijeno, a prednosti takvog djelovanja su i očevidne i veoma značajne.

Ako se komunisti u procesima odlučivanja pojavljuju ravnopravno sa radnim ljudima, bez unaprijed utvrđenih stavova ili bar ne pozivajući se na te stavove, ne zaklanjajući se iza autoriteta Saveza komunista, radni ljudi mogu da se osposobljavaju za svoju ulogu samostalnih i odgovornih subjekata. U tom slučaju, oni će učvršćivati svijest da od njihovog ponašanja zavisi i njihov sopstveni položaj i razvoj društva u cjelini. A bez takve svjesti i nema istinskog socijalističkog samoupravljanja.

Suočavajući se, licem u lice, sa stvarnim društvenim problemima, i učestvujući ravnopravno sa drugim radnim ljudima u rješavanju tih problema (a ravnopravnost se ogleda u tome što ni oni ne bi trebalo uvijek da imaju oslonac u stavovima svoje organizacije kao što ga nemaju ni drugi radni ljudi), komunisti takođe dolaze u poziciju koja ih nužno podstiče da se osposobljavaju za svoju ulogu samostalnih i odgovornih subjekata društvenog razvoja. Time što su pripadnici jedne revolucionarne organizacije, samo su pozvaniji da u tim procesima samoupravnog odlučivanja budu i angažovaniji i da čine više od drugih radnih ljudi da odluke koje se donose imaju socijalistički samoupravni karakter.

Takva pozicija članova Saveza komunista, uz neophodnu aktivizaciju njihovih osnovnih organizacija, sigurna je pretpostavka za demokratizaciju procesa samoupravnog odlučivanja u društvu. Jer, ako se komunisti samostalno, aktivno i odgovorno javljaju u tim procesima, to već znači da je i društvena baza u takvoj poziciji, jer, i po svom broju i po uticaju koji mogu da imaju, komunisti u društvenoj bazi to i predstavljaju. Demokratizacija u dru-

štvu i u Savezu komunista, u ovom smislu na najbolji mogući način dolaze u vezu. Naime, stvaranje osnova da radni ljudi demokratski odlučuju o svojim društvenim poslovima i interesima, sigurna je pretpostavka i za demokratizaciju odnosa u Savezu komunista. Ne smije se, pri tome, gubiti iz vida da demokratski pluralizam samoupravnih interesa ne znači samo različitost interesa. Riječ je o pluralizmu demokratskih institucija kojima se izražavaju i pomoću kojih se objedinjavaju i ostvaruju ti interesi. Savez komunista je takođe samo dio demokratskog pluralizma samoupravnih interesa, što znači da će i demokratije u društvu biti samo toliko koliko se za nju Savez komunista izbori u tom i takvom pluralizmu.

Stavljanjem težišta na ulogu člana Saveza komunista nikako se ne smanjuje potreba za razvijanjem organizacione i idejne koherentnosti Saveza komunista. Takva uloga i ne bi bila moguća ukoliko ne bi bilo te koherentnosti. Organizacije Saveza komunista imaju veoma veliku ulogu u osposobljavanju svojih članova za njihovo društveno angažovanje. One treba da neprekidno, koristeći se marksističkom teorijom i marksističkom metodom, prave analize društvenih problema i prije nego su o tim problemima donesene društvene odluke i poslije usvajanja određenih rješenja. Na taj način Savez komunista bi analizirao iskustva borbe za socijalistički karakter odluka i na to bi se prenelo težište njegovog unutarpartijskog života, a smanjivala bi se i potreba i mogućnost da se on bavi svojim posebnim partijskim problemima.

U takvom načinu rada sadržana je realna mogućnost da se tok donošenja dokumenata Saveza komunista, kretanje od jednih ka drugim stavovima, to jest tok politike Saveza komunista, poveže sa stvarnim tokovima društvenog života, sa onim što se mijenja od rješavanja jednih do rješavanja drugih društvenih problema. A to i jeste stvarna, zapravo, i jedina pretpostavka da se poveže normativno i stvarno. Novi ciljevi, i ona osnovna idejno-politička linija, bez koje društvo ne bi moglo efikasnije da se razvija, neprekidno usklađujući konkretno-istorijske interese radničke klase, u tom slučaju će proizlaziti i biti upisivani u dokumente Saveza komunista, kao rezultat pomjeranja unaprijed same društvene prakse i označavaće, u stvari, početak nove na izlazu ranije etape razvoja.

Mitar Miljanović: Međunarodne i historijske dimenzije savremene društvene pozicije SKJ

Međunarodne i historijske dimenzije savremne društvene pozicije SKJ izuzetno su značajno teorijsko i praktično-političko pitanje u okviru socijalizma kao svjetsko-povijesnog pravca razvitka. Tome pitanju marksistička misao savremenosti nije ni iz-

daleka posvetila pažnju koju ono, po svojim historijskim, savremenim i budućim dimenzijama, objektivno gleadno, zavređuje. Jugoslovenska marksistički orijentisana društvena misao ima veoma značajnu obavezu i zadatak da svestrano naučno, ne bojeći se rezultata toga poduhvata i ne osvrćući se na moguća reagovanja izvan naše zemlje, osvijetli historijske i savremene dimenzije revolucionarnog kursa KPJ (SKJ), unutarnje i međunarodne aspekte toga kursa, polazeći pri tome od njihove neraskidive dijalektičke veze. To znači nužnost da se, služeći se marksističkim metodama analize društvenih fenomena, ukaže na relacije revolucionarnog čina i revolucionarne pozicije SKJ prema svemu onome što namjeravaju ili ne namjeravaju činiti razne savremene partije koje sebe nazivaju komunističkim partijama, i to od Dalekog istoka do razvijenog Zapada — od kampučijskog socijalizma koji je već ukinuo novac do evrokomunizma koji diktaturu proletarijata smatra za savremene uslove zastarjelom i prevaziđenom. Naravno ,to isto tako znači nužnost da se svestrano izuče relacije našeg socijalizma prema svim socijalističkim iskustvima u savremenom svijetu i relacije dinamične programske orijentacije SKJ prema onim programskim orijentacijama koje izgradnju socijalizma deklariraju kao svoj cilj.

Savremena društvena pozicija SKJ, tu nema spora, nije nastala preko noći, nju nije porodilo ni posljednjih nekoliko godina socijalističkog razvitka u Jugoslaviji. Može se raspravljati o njenim historijskim počecima, o njenim korijenima. Revolucionarna praksa SKJ i dosadašnja naučna istraživanja, uključujući rezultate nedavno održanog naučnog skupa o Osmoj konferenciji zagrebačkih komunista, navode na nedvosmislen zaključak da u istraživanju korijena i osnova sadašnje društvene pozicije SKJ treba poći od Titove 1928, kao kamena-međaša u historiji partije jugoslovenskih komunista. Godina 1928., od koje nas dijeli pola stoljeća najdinamičnijeg i najzgusnutijeg historijskog procesa, iskazuje se kao početna tačka sveg događanja čije su uporišne tačke 1941- 1945, 1948, 1950. Međutim, čini se nužnim odmah ukazati na međunarodne dimenzije Titove 1928. Poznato je, naime, da se otprilike te godine završava borba za Lenjinovo nasljeđe i za, odnosno protiv, lenjinske dijalektike revolucije, i to ne samo u jednoj zemlji nego u razmjerama svjetskog revolucionarnog procesa, i da tada otpočinje period Staljinove političke i teorijske dominacije koji će potrajati nekoliko desetljeća. U središtu borbe za autentično marksističko nasljeđe u praksi revolucije u to se vrijeme našla koncepcija partije, a iz nje je neposredno proizlazila koncepcija ukupnog socijalističkog razvoja. Pošto je oko 1928. Lenjinova koncepcija partije, u stvari Marksova koncepcija partije, stvaralački prilagođena uslovima borbe za socijalističku transformaciju, izgubila bitku na mjestu početka svoje realizacije ,te godine ona se u vidu Titove koncepcije partije jugoslovenskih komunista, izražene u Titovoj pisanoj riječi i u njegovu revolucionarnom činu, ponovo rađa. Od tada pa do danas teče neprekinut proces njenog postepenog ostvarivanja. Taj proces nije

tekao, ne teče, niti će teći bez teškoća, otpora, pa i kriza. (Podsjetimo se situacije pred povijesnu 21. sjednicu Predsjedništva SKJ kao posebno teške, ali ne takve da su osnovne tekovine samoupravnog razvoja bile dovedene u pitanje.) Naprotiv. Treba reći da su upravo teškoće, otpori i krize sastavni dio ostvarivanja Marksova koncepta proleterske partije, koji Tito već pola stoljeća stvaralački prilagođava uslovima borbe za socijalizam na jugoslovenskom tlu.

Tokom pola stoljeća, ta koncepcija partije, pored izuzetnog učinka na domaćem tlu, imala je i veoma značajan učinak u području ukupne borbe za socijalističku transformaciju savremenog svijeta, učinak koji još ni izdaleka nije marksistički vrednovan. Zahvaljujući jugoslovenskim komunistima, koji su već više od 50 godina najstvaralačkiji dio radničke klase, ali ne i dio od nje odvojen ili njoj nadređen, Marksov koncept radničke partije, a s njim zajedno i Marksov koncept socijalizma kao oslobodilačke prakse, pokazao se kao realan i ostvariv. Možemo reći da bi bez doprinosa jugoslovenskih komunista taj koncept u značajnoj mjeri djelovao kao knjiški projekt. Ovdje, razumije se, mislimo na autentičan Marksov koncept koji je razvijen od Marksova Saveza komunista, preko *Manifesta komunističke partije,* do kraja Marksova života, a ne na različite, pa i međusobno protivrječne koncepte partije radničke klase koje za sebe smatraju da su primjena toga izvornog Marksova koncepta, iako često predstavljaju takva odstupanja od toga koncepta koja su bliska njegovoj negaciji.

Valja naglasiti da je u osnovi Marksova koncepta partije radničke klase, socijalizma i društvenog razvitka u cjelini dijalektika koja onemogućava da se od Marksova učenja stvori kanon ili dogma, koja imperativno zahtijeva da se taj koncept stvaralački, a ne dogmatski, primjenjuje. Izraz te činjenice u slučaju SKJ jeste u tome da je upravo SKJ inicirao početak svestrane realizacije demokratije samoupravnog pluralizma, takve realizacije koja znači pun procvat i onih klica revolucionarnog procesa koje su bile zasijane još u prvim brazdama revolucije. Dakle, i sadašnju poziciju SKJ u demokratiji samoupravnog pluralizma moramo posmatrati integralno i historijski, moramo uzimati u obzir kako sve savremne tako i sve historijske odrednice društvene pozicije SKJ. Takav prilaz nameće zaključak da je riječ o dijalektičkom jedinstvu, koje se ostvaruje u revolucionarnoj praksi, historijskih i savremenih, teorijskih i praktičnih komponenti društvene pozizije SKJ. Možemo reći da je SKJ danas u tom smislu i živa historija i historijski realitet.

Danas, kad je SKJ, krećući se stazom trasiranom u osnovi još 1928, u daleko značajnijoj mjeri partija u velikom historijskom smislu nego ikad ranije, zahvaljujući činjenici da je probuđeni, istinski osviješteni dio radničke klase u svim situacijama na unutrašnjoj i međunarodnoj sceni, postavlja se pitanje: u čemu je, zapravo, doprinos SKJ marksizmu kao oslobodilačkoj misli i socijalizmu kao oslobodilačkoj praksi, onaj doprinos koji ima sve jače i sve izraženije dejstvo u okviru savremenog socijalizma i,

zapravo, omogućava da se govori o dijalektičkom jedinstvu historijskih i međunarodnih aspekata sadašnje društvene pozicije SKJ. Pri tome polazimo od pluralizma u marksizmu kao evidentne činjenice, od toga da Marks, Engels i Lenjin nijesu davali nikakva definitivna rješenja (ona su u sukobu sa biti njihova učenja), ali i od toga da marksizam nije tako fluidan i neodređen da se danas, polazeći od Marksove metode, ne bi moglo reći što danas jest, odnosno nije marksizam. Isto tako, polazimo od činjenice da danas istinski doprinos marksizmu i socijalizmu mora biti u biti praktičan u smislu doprinosa neposrednoj realizaciji osnovnih teorijskih principa marksističkog učenja. Danas, kao i juče, ali vjerovatno više danas nego juče, onaj marksizam koji nije neposredni izraz i vodilja konkretne socijalističke prakse u biti je nemoćan ,ne posjeduje istinsku nadmoć nad drugim učenjima savremenosti. Naše vrijeme hoće marksizam koji jest na nivou prakse radničke klase, a ne samo na nivou principa ma koliko oni ubjedljivo zvučali. Polazeći od toga, kao osnovne doprinose SKJ svjetskom socijalizmu mogli bismo označiti sljedeće:

1) Originalan doprinos teoriji socijalističke revolucije kao revolucije koja se ne prekida, nego, zapravo, počinje osvajanjem vlasti od strane radničke klase, u vidu revolucionarne dijalektike klasnog i nacionalnog. Jugoslovensko iskustvo u borbi za socijalizam u cjelini i u borbi za samoupravni socijalizam posebno nedvosmisleno svjedoči o tome da je svako odstupanje od ove dijalektike u praksi dovdilo do teškoća, pa i kriza u socijalističkom razvoju. Do takvog zaključka dolazimo i analizom socijalističkog razvoja u svjetskim razmjerama, u svakoj socijalističkoj zemlji ponaosob.

2) Koncepcija samoupravljanja kao izrazito otvorena koncepcija postrevolucionarnog socijalističkog razvitka i kao dosad najdosljednija teoretska primjena i razrada klasičnih marksističkih zasada. »Pokretati revoluciju naprijed — znači samoinicijativno razvijati samoupravljanje«[1] — kaže Lenjin. Ta otvorena koncepcija samoupravljanja i na njoj zasnovana otvorena, praksa samoupravnog razvoja omogućile su da se pređe put od početnih koraka samoupravljanja do delegatskog sistema, slobodne razmjene rada, samoupravnog sporazumijevanja i društvenog dogovaranja i do demokratije samoupravnog pluralizma.

3) Koncepcija nesvrstavanja kao bitno novi teorijski koncept međusobnih odnosa subjekata međunarodnih odnosa u savremenosti. Kao dosljedno marksistički fundiran koncept nesvrstvanje *in ultima ratio* znači prevazilaženje kapital-odnosa među subjektima međunarodnih odnosa, i to kako u ekonomici tako i u politici.

4) Koncepcija partije radničke klase kao partije radničke klase i radnih ljudi, ali radničke klase kao klase za sebe i klase

---

[1] Lenjin, *Sočinenia*, IV izdanje, tom 24, str. 152—153.

na djelu i radnih ljudi koji prihvataju tekuće i trajne ciljeve takve radničke klase kao vlastite ciljeve. Takva partija u praktično-političkoj i, razumije se, teorijskoj aktivnosti ne polazi od hipotetične postavke o iščeznuću klasnih i drugih protivrječnosti u socijalističkom društvu, ne polazi od formalnog, nego od stvarnog priznavanja klasne prirode socijalističkog društva i na osnovu toga gradi svoju strategiju i taktiku.

5) Koncepcija odnosa među partijama radničke klase, koja predstavlja praktično-dosljednu primjenu Marksovog koncepta proleterskog internacionalizma i neposredan dokaz da taj koncept nije papirnata konstrukcija, nego i realna politička stvarnost. SKJ (KPJ) je u praksi dokazao da su odnosi među subjektima radničke klase na međunarodnoj sceni mogući i bez dominacije, nametanja i kršenja nepovredivosti suvereniteta subjekata međunarodnih odnosa. To je SKJ u praksi dokazao i kad je razlika među subjektima međunarodnih odnosa enormna. SKJ je dokazao da se na međunarodnoj sceni danas i David može izboriti za ravnopravnost s Golijatom. Posebno valja naglasiti da koncepcija, čiji je najdosljedniji protagonista SKJ, apsolutno isključuje mogućnost postojanja i realizacije generalne linije međunarodnog komunističkog pokreta u odnosima među ravnopravnim i jednakopravnim partnerima.

6) Koncepcija opštenarodne odbrane i društvene samozaštite kao bitno novog načina očuvanja tekovina socijalizma. Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita ne znače očuvanje *status quoa* socijalizma, nego socijalizma u neprekidnom kretanju, takvog socijalizma čije dolazeće dionice smiono i stvaralčki kritikuju prethodne. Odbrana takvog socijalizma ne može biti povjerena organizaciji koja okuplja ljude što se time isključivo bave, odbrana i samozaštita takvog socijalizma jest djelo svih onih koji su za taj socijalizam opredijeljeni, to jest ogromne većine stanovništva.

7) Koncepcija društvene uloge organizovanih subjektivnih snaga socijalističkog kretanja. U osnovi te koncepcije i njenog praktičnog ostvarenja jest dijalektika koja proizlazi iz djelovanja subjektivnih snaga kao subjekata socijalističkog kretanja, na jednoj, i činjenice koju socijalistička praksa uvažava, a na koju Lenjin ukazuje kad kaže: »U stvari, glavno oruđe radničke klase i u njenoj dugoj historiji pripreme za revoluciju i u prvom vremenu revolucije nesumnjivo je organizacija«[2] na drugoj strani ova koncepcija praktično i teorijski isključuje mogućnost nadređenosti i podređenosti u odnosima među socijalističkim subjektima, a to znači i njihov transmisioni odnos u bilo kome vidu. Konkretno, ova koncepcija, na primjer, isključuje mogućnost Staljinovog koncepta sindikata kao zavisne karike u transmisionom lancu, ali implicira Marksov koncept o sindikatima kao poluzi oslobođenja radničke klase.

---

[2] Govor V. I. Lenjina posvećen uspomeni na J. M. Sverdlova, 16. III 1920. godine, prvi put objavljen u »Komunistu«, Moskva 6/1977.

U okviru ove dijalektičke cjeline stvaralačkog doprinosa SKJ teoriji i praksi socijalizma treba posmatrati, kao njen neposredni izraz i rezultat, i koncept pluralizma samoupravnih interesa. Samoupravni pluralizam, dakle, nije nikako iznenada, niti van magistralne linije socijalističkog razvitka u našoj zemlji. On je teorijski utemeljen u Marksovu konceptu socijalizma kao prelaznog perioda između prethistorije i historije socijalizma i kao društva koje u sebi sadrži, pored značajki novog društva koje se rađa uz porođajne muke, i značajke starog društva što uz otpore silazi sa historijske scene. Međutim, samoupravni pluralizam je i izraz snage socijalističkog društva koje se ne boji Pandorine kutije različitih samoupravnih interesa budući da je tako organizovano da se svi oni mogu izraziti i uskladiti i toliko moćno da se svi oni usklađeni mogu ostvariti: »Ortodoksnim« komunistima, komunistima etatističke provenijencije, samoupravni pluralizam ne može biti ništa drugo nego infiltrat kapitalizma u socijalizmu s kojim bi se »zdrave snage« morale obračunati. Treba napomenuti da se već prije tri desetljeća počelo računati na »zdrave snage« u Jugoslaviji i da one u apsolutnom vidu nijesu ni ispuštane iz vida. Uz to valja napomenuti da i danas pluralizam interesa u socijalističkim zemljama nailazi na nerazumijevanje i na diskvalifikaciju koja se izražava u tome što se naziva devijacijom zajedno sa »nacionalnim modelima«.[3] S obzirom na već sada nesumnjiv međunarodni učinak samoupravnog pluralizma, treba ukazati na jednu njegovu značajnu dimenziju. Riječ je o činjenici da, prema jugoslovenskom konceptu, u SKJ nema mjesta pluralizmu. Prodor pluralizma u SKJ značio bi, u krajnjoj liniji, otvaranje puta frakcionaštvu u SKJ, to jest otvaranje puta onim negativnim tendencijama sa kojima se Tito uhvatio ukoštac prije pola stoljeća. Nemogućnost i neprihvatljivost samoupravnog pluralizma u SKJ nije ograničavajući faktor samoupravnog pluralizma na djelu. Prije bi se moglo reći da se time doprinosi djelotvornosti i efikasnosti pluralizma u praksi.

Treba, dakle, otvoreno reći da je, zahvaljujući jugoslovenskom socijalističkom iskustvu, u okviru kojeg je SKJ uvijek bio vodeća snaga, na djelu, u drugoj polovici XX stoljeća, pokazana i dokazana realnost, a time i naučnost Marksova koncepta društva kao proizvoda uzajamne djelatnosti ljudi i njegova neprekidnog progresivnog razvoja. U mjeri u kojoj se ta tvrdnja odnosi na Marksov koncept društva u cjelini, ona se odnosi i na Marksov koncept diktature proletarijata, kao i sve ostale sastavne dijelove Marksova koncepta društvenog razvoja. Treba reći da Marksov koncept diktature proletarijata praktično nema ništa zajedničko ni sa Staljinovom teorijom diktature proletarijata, a pogotovo ne sa Staljinovom praksom diktature proletarijata. Marksov koncept diktature proletarijata u procesu svoje realizacije vodi oslobođe-

---

[3] Videti članak H. Vašaša u »Propagandistu« 1/1978, Budimpešta (prema: *Internacionalizam ispred suvereniteta*, »Politika«, 14. III 1978).

nju rada i čovjeka, vodi ukidanju proletarijata i ostvarenju filozofije. Zbog toga se može okarakterisati kao čisti falsifikat Marksova učenja sljedeće shvatanje diktature proletarijata Lešeka Kolakovskog:

»... premda sam Marks nije nikada jasno definisao značenje i funkciju diktature proletarijata, definicija te diktature kao vladavine zasnovane isključivo na nasilju i neograničene pravom u potpunosti se uklapa u Marksovu koncepciju«.[4]

Nasuprot staljinističkoj praksi i shvatanjima diktature proletarijata poput ovog kod Kolakovskog, egzistira i razvija se diktatura proletarijata u Jugoslaviji, zahvatajući, kako je to Marks genijalno anticipirao, cio prelazni period između kapitalizma i komunizma. Ona s demokratijom samoupravnog pluralizma, čiji je naša revolucija privrženik, u mjeri svojih objektivnih mogućnosti, od svoga početka ulazi u svoje novo razdoblje. Time diktatura proletarijata na jugoslavenski način praktično verificira i Lenjinov stav da je istinski proleterska vladavina neuporedivo demokratskija od najdemokratskije buržoaske vladavine. Objektivno govoreći, postojanje staljinističke diktature proletarijata, bolje reći staljinističke diktature nad proletarijatom, ne može biti istinski valjan razlog za odustajanje od Marksove diktature proletarijata, bilo da je riječ o odustajanju vladajućih komunističkih partija ili pak o odustajanju ne vladajućih komunističkih partija. Odustajanje od diktature proletarijata predstavlja *eo ipso* odustajanje od Marksove koncepcije socijalizma. Odustajanje od diktature proletarijata u smislu njenog odbacivanja zbog njene prevaziđenosti hodom historije bilo bi opravdano kada bismo prihvatili stanovište po kome »svaki pokušaj da se realizuju osnovne vrijednosti Marksovog socijalizma vodi stvaranju političke organizacije koja nužno posjeduje obilježja staljinizma«.[5] Treba naglasiti da, historijski gledano, istinski komunisti nikada nijesu od nedostatka snage i smjelosti da realizuju autentičan komunistički, to jest marksistički koncept, pravili vlastitu vrlinu.

Kad je riječ o međunarodnim i historijskim komponentama savremene društvene pozicije SKJ, treba reći da se SKJ (KPJ), bez obzira na svjetsko-historijske rezultate koji su plod realizacije njegove strategije, nikada nije ponašao kao društvena snaga koja u vlastitim rukama drži odgonetku zagonetke svijeta, kao snaga koja je iznašla jedino ispravne puteve realizacije marksističkog koncepta društva. SKJ (KPJ) nikada nije nikome nametao vlastito iskustvo, niti je to iskustvo nametao kao mjerila progresa i socijalizma. Nezavisno od toga, revolucionarna teorija i praksa SKJ su po svojoj unutrašnjoj logici ostvarivale i ostvaruju izuzetno snažan učinak na sadržinu i formu socijalizma kao svjetsko-povijesnog pravca razvitka. Ilustracije radi, uporedimo društvenu poziciju samoupravne teorije i prakse 1950. i danas. Godine 1950. to je i

---

[4] Leszek Kolokovski, *Leben trotz Geschicthe*, Minhen, 1977, str. 275.
[5] Kolakovski, isto, str. 259.

dobronamjernim posmatračima u svijetu izgledalo kao eksperiment sa vrlo neizvjesnim rezultatima, danas je to svjetska ideja i ideja svijeta. Danas je to istovremeno jedna od temeljnih tendencija kretanja savremenog čovječanstva. Godine 1950. jugoslovensko samoupravljanje je osuđivano od strane međunarodnog komunističkog pokreta u cjelini, a 1960, u tadašnjim prestrojavanjima u svjetskom komunističkom pokretu, Program SKJ, kao najkompletniji program samoupravnog razvitka, takođe je od strane toga pokreta negativno vrednovan i označen kao revizionistički. Treba reći da nerazumijevanja u vezi sa samoupravnom praksom i teorijom u Jugoslaviji ni do danas nijesu prestala. Ilustracije radi, pominjemo ograde koje se javljaju i danas u vezi sa pozicijom avangarde u procesu samoupravnog razvoja. I danas se, na primjer, u određenom smislu stavlja pod upit transformacija KPJ u SKJ, iako je to i nominalno i stvarno gledano vraćanje izvornom marksizmu, a ne odstupanje od njega.[6]

Historijske i savremene dimenzije društvene pozicije SKJ, kao paradigma i odlučujući element samoupravnog razvitka, izuzetno su mnogo doprinijele razvitku savremenog marksizma. Savremeni marksizam, kao i marksizam uopšte, nezamislivi su — osim u osloncu na društvenu praksu, osim kao izraz, ali i dijalektičko prevazilaženje te prakse. Realizacijom samoupravnog pravca razvitka sa svim njegovim komponentama dat je neizmjerljiv doprinos i marksizmu i socijalizmu kao praksi njegove realizacije. Jugoslovensko samoupravljanje je odlučno doprinijelo realizaciji mogućnosti da se marksističke misli i djela u drugoj polovini XX stoljeća.

Kad je riječ o unutrašnjem i međunarodnom učinku društvene pozicije SKJ, treba reći da ovdje nije posrijedi jednosmjerno dejstvo i učinak. Treba poći od činjenice da je Jugoslavija danas najotvorenija zajednica u svijetu, da je SKJ, kao njena avangardna društvena snaga, najotvorenija radnička avangarda u historiji radničkog pokreta. SKJ je do kraja otvoren za sve pozitivne uticaje koji dolaze iz kretanja ka socijalizmu kao svjetskog procesa, pogotovu ako ti uticaji, makar i na nivou principa, znače dijalektičku kritiku društvene prakse koju u Jugoslaviji SKJ inaugurira. Objektivno gledajući, imajući u vidu kretanja ka socijalizmu i prevlađujuće tendencije u njemu, teško bismo mogli očekivati dijalektičku kritiku samoupravne prakse u Jugoslaviji. Međutim, bez obzira na to i upravo zbog toga drug Tito je na Desetom kongresu SKJ istakao da u znatno većem obimu nego do sada treba da izučavamo iskustva drugih radničkih, komunističkih i oslobodilačkih pokreta, a takođe procese i rezultate savremene marksističke misli u svijetu.[7]

---

[6] »Partijski kongres održan 1952. godine preobrazio je KPJ u Savez komunista Jugoslavije i suzio organizacione zadatke komunista« (I. Krivoguz, *Ogledi iz historije savremenog međunarodnog komunističkog i radničkog pokreta,* Moskva, 1977).

[7] *Tito na Desetom kongresu SKJ,* Borba, 28. V 1974.

Živko Marković: Delovanje Saveza komunista u udruženom radu

Dosadašnje iskustvo u primeni Ustava i Zakona o udruženom radu u potpunosti potvrđuje pretpostavku da se konstituisanje i povezivanje udruženog rada na dohodovnom principu može ostvarivati samo organizovanom akcijom radničke klase. Time su, u osnovi, predodređeni uloga i način delovanja Saveza komunista u udruženom radu. Pošto razvoj samoupravnih produkcionih odnosa pretpostavlja revolucionarno delovanje cele klase, Savez komunista objektivno mora delovati kao unutarnja snaga klase.

U uslovima kada radnička klasa postaje neposredni nosilac društvene reprodukcije, njena avangarda nužno gubi obeležja partije, jer prestaje da deluje kao posrednik u zastupanju klasnih interesa. Organizovano delovanje komunista ne može se sada definisati drukčije nego kao oblik ispoljavanja neposredne akcije same klase. U ovoj akciji, komunisti deluju samo kao udarna snaga jedinstvenog socijalističkog pokreta.

Uloga Saveza komunista u udruženom radu često se ne sagledava, jer se identifikuje s ulogom samoupravnog organizovanja radnika. Otuda se ponekad i dobronamerno govori o nemešanju Saveza komunista u samoupravno odlučivanje. Posledice takvog stava su dalekosožne. Gde god organizacije Saveza komunista ostaju po strani praktične akcije na primeni Ustava i Zakona o udruženom radu, stvarnih rezultata u razvijanju samoupravnih odnosa nema.

Specifična uloga Saveza komunista u sistemu samoupravljanja nije u tome da »kroji« samoupravne odluke i da arbitrira prilikom njihovog donošenja, već da svojim revolucionarnim delovanjem stalno podstiče razvoj samoupravnih odnosa. A da bi se takva uloga ostvarivala, komunisti moraju biti aktivni u samoupravnom odlučivanju kao borci za najprogresivnija rešenja, za koja se, u odnosima ravnopravnosti s ostalim samoupravljačima, mogu izboriti samo snagom argumenata. Pošto deluju kao revolucionarna avangarda, prirodno je da oni upravo zbog toga, a ne zbog nekakvog doziranja i arbitriranja, predstavljaju najaktivnije subjekte samoupravnog odlučivanja, bez koga se i ne mogu ostvarivati revolucionarni ciljevi.

Gotovo je suvišno dokazivati da takvo ostvarivanje uloge Saveza komunista u sistemu samoupravljanja zahteva idejno-političko angažovanje svih članova. Zbog toga glavni nosilac akcija Saveza komunista u udruženom radu mora biti osnovna organizacija, kao oblik neposrednog i organizovanog delovanja članstva.

Iz istog razloga neophodno je i direktno komuniciranje osnovnih organizacija s opštinskim organima SK, jer se za razvoj samoupravnih odnosa u opštini Savez komunista može uspešno boriti samo uz angažovanje celokupnog članstva. Komuniciranje s osnovnim organizacijama preko organa SK u radnim organizacijama uticalo je da se njihova aktivnost često svodila na rad se-

kretarijata i da se koncentracija ekonomske i političke moći predugo zadržavala na nivou radne organizacije. Uticaj Saveza komunista više je bio usmeren prema postojećim centrima ekonomske moći nego u pravcu mobilizacije radničke klase za ovladavanje društvenom reprodukcijom.

Organizovano delovanje komunista u udruženom radu ne može se, međutim, ograničiti samo na vertikalno komuniciranje između osnovnih organizacija i organa u društveno-političkim zajednicama. Takva jednostranost imala bi za posledicu ne samo da se uticaj Saveza komunista na udruženi rad i dalje vrši izvan udruženog rada, već da on i nema stvarnog efekta.

Akcija osnovne organizacije Saveza komunista ne može se zatvarati u osnovnu organizaciju udruženog rada. Ulogu osnovnih ćelija samoupravne reprodukcije, osnovne organizacije udruženog rada mogu ostvarivati samo u međusobnoj dohodovnoj povezanosti, na kojoj počiva ceo sistem udruženog rada. Da bi se ove veze razvijale, neophodno je odgovarajuće akciono povezivanje osnovnih organizacija Saveza komunista. Logika organizovanog delovanja Saveza komunista mora slediti logiku udruženog rada. Dosadašnji tempo uspostavljanja i razvoja dohodovnih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada neposredno je zavisio od delovanja i jedinstva akcije organizacija SK.

Delovanje komunista kroz neposrednu akciju radničke klase zahteva i odgovarajuće oblike organizovanja. Oblici klasičnog organizovanja, kao što su komiteti ili konferencije sa stalnim sastavom, ne odgovaraju takvom načinu delovanja. Najjednostavnije akciono povezivanje komunista u udruženom radu neposrednim komuniciranjem njihovih osnovnih organizacija, istovremeno je i najfunkcionalnije. Dogovaranje o zajedničkim akcijama u radnoj i složenoj organizaciji udruženog rada, ili bilo kojoj reprodukcionoj celini, može se ostvarivati putem akcionih konferencija bez stalnog sastava i bez posebnih izvršno-operativnih tela. Pošto su nosioci zajedničkih akcija same osnovne organizacije, prirodno je da sve organizatorsko-operativne funkcije obavljaju njihovi izvršni organi.

Akcionu konferenciju treba shvatiti kao oblik dogovaranja samih organizacija o određenoj akciji u udruženom radu. To podrazumeva da su neposredni nosioci akcije, pa i samog dogovaranja o akciji, svi članovi SK i da se u konferenciji samo usklađuju stavovi koji se izgrađuju u osnovnim organizacijama. Ovakva funkcija konferencije isključuje dilemu o obaveznosti ili neobaveznosti njenih stavova. Kad se o zajedničkim akcijama dogovaraju same organizacije, onda postignuti dogovori predstavljaju, u stvari, njihove sopstvene stavove.

Teškoća da se definiše jedinstvo akcije Saveza komunista u udruženom radu često proističe iz tradicionalnog identifikovanja demokratskog centralizma s pokoravanjem manjine većini. Suština demokratskog centralizma nije, međutim, u pokoravanju, već u tome da svi članovi organizacije ravnopravno učestvuju i u izgrađivanju i u ostvarivanju njenih stavova. Takvi odnosi ne isključuju di-

ferencijaciju mišljenja, ali ni punu saglasnost u konkretnim akcijama. Za demokratsko delovanje, koje je u udruženom radu nužno, razilaženje pojedinaca i razilaženje organizacija imaju, međutim, sasvim različitu težinu.

Mnogi primeri iz dosadašnje prakse potvrđuju da se avangardna uloga Saveza komunista u udruženom radu ne može ostvarivati bez jedinstva akcije, a stvarnog jedinstva akcije nema bez jedinstvenih stavova organizacija koje akciju vode. Do razilaženja osnovnih organizacija u konkretnim akcijama gotovo uvek je dolazilo zbog razilaženja sa stavovima Saveza komunista. I umesto raščišćavanja stvari kroz demokratsku raspravu članstva, izlaz je često tražen u intervencijama sa strane, putem političkog pritiska na organe upravljanja.

Teškoću za izgrađivanje jedinstvenih stavova najčešće predstavljaju nasleđene razlike u položaju organizacija udruženog rada. Do razilaženja mora doći kad se komunisti bore za očuvanje povlašćenih pozicija svoje organizacije. Rešenje nije ni u nametanju stavova, ni u fakultativnom odnosu prema njima, već u tome da oni izražavaju zajedničko opredeljenje svih organizacija. Pitanje odgovornosti u slučaju suprostavljanja rešenjima koja su na liniji politike Saveza komunista ne može se zaobići, ali se ono mora postavljati već u toku izgrađivanja zajedničkih stavova.

Neposredno povezivanje osnovnih organizacija u zajedničkim akcijama neophodno je zbog toga što takvih akcija neće biti ako svaka organizacija deluje sama za sebe, jer je njima nemoguće dirigovati izvan samih organizacija. I organi u društveno-političkim zajednicama moraju, po principu demokratskog centralizma, delovati kao oblik dogovaranja članstva, ali niti je celishodno, niti objektivno moguće da se u tim organima postižu dogovori o svim akcijama koje komunisti vode u različitim oblicima udruživanja rada. Zbog toga bi svaki stav do koga zajednički dođu dve ili više organizacija, morao predstavljati punovažan dogovor za njihovu akciju. Za jedinstvo ukupne društvene akcije bitno je samo da ti dogovori, po svojim ciljevima, proističu iz politike Saveza komunista i odgovarajućih stavova njegovih organa.

Vertikalno komuniciranje osnovnih organizacija s organima u opštini i širim društveno-političkim zajednicama moralo bi, u stvari, biti u funkciji njihovog međusobnog komuniciranja. Organi Saveza komunista treba da deluju kao faktor neposrednog povezivanja organizacija u borbi za samoupravnu integraciju udruženog rada. A pošto ova integracija prelazi regionalne granice, neposredno povezivanje organizacija u zajedničkim akcijama zahteva da do takvog povezivanja dolazi i među samim organima SK.

Problemi samoupravnog povezivanja udruženog rada, koji nastaju u odnosima između pojedinih društveno-političkih zajednica, ne mogu se rešavati samo u organima tih zajednica. Neophodno je i neposredno povezivanje zainteresovanih zajednica i njihovih organizacija. Radi toga je potrebno i direktno neinstitucionalizovano komuniciranje pojedinih opštinskih i republičkih organizacija SK, odnosno njihovih organa.

Delovanje Saveza komunista u udruženom radu putem neposrednog povezivanja članstva i organizacija ima za pretpostavku da Savez komunista čini integralni deo sistema samoupravljanja i da se njegova idejnopolitička aktivnost odvija unutar tog sistema i, pre svega, kroz akcije sindikata kao najšireg oblika političkog organizovanja radničke klase. Pošto su institucionalno ukinuti oblici centralizovanog upravljanja radom, nestala je potreba i za centralizovanim organizovanjem Saveza komunista. Ostaje, međutim, potreba za njegovim *demokratskim* delovanjem u svim oblicima samoupravnog organizovanja udruženog rada.

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

4
1978

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 200 dinara. Za inostranstvo 400 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Štampa: Grafičko izdavačko poduzeće »Štampa«, Osijek, Prolaz V. Sukića 2.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXI 1978 Broj 4

Politički sistem socijalističkog samoupravljanja

Redakcija »Socijalizma« je organizovala i održala, 28. i 29. marta ove godine u Beogradu, naučni skup o temi »Razvoj i usavršavanje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«. U pripremi ovog skupa redakcija je sarađivala sa Institutom za političke studije Fakulteta političkih nauka u Beogradu i časopisom »Pogledi« iz Skoplja. Cilj ove naučne rasprave je bio da se, u pripremama Jedanaestog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, istaknu i razmotre aktuelni problemi daljeg razvitka našeg političkog sistema. Ovaj skup je, zapravo, komplementaran s prethodnim, to jest sa skupom o temi »Savez komunista u savremenim uslovima razvoja socijalističkog samoupravljanja«, čije je materijale, saopštenja i usmenu raspravu, objavio naš časopis u broju 3 za ovu godinu.

U dvodnevnoj raspravi o političkom sistemu, u kojoj je učestvovalo oko 60 naučnih radnika iz cele zemlje, iz svih republika i autonomnih pokrajina, istaknuti su brojni teorijski i praktično-politički problemi. Rasprava se kretala u više pravaca. Najpre je bilo reči o teorijskim osnovama političkog sistema, pri čemu se posebno insistiralo na dijalektici ekonomskih i političkih odnosa. Pa ipak, u središtu pažnje je bio

skupštinsko-delegatski sistem i problemi njegovog funkcionisanja i efikasnijeg delovanja. U sklopu te tematske oblasti, pored delegatskih skupština, mesta i uloge delegata i delegacija, bilo je dosta govora i o pitanju odgovornosti u sistemu samoupravljanja, odnosu delegatskih skupština i izvršnih organa i uprave u procesu odlučivanja, samoupravnom interesnom organizovanju, odnosima između društveno-političkih zajednica i samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju.

Posebna rasprava se vodila o položaju opštine i komunalnog sistema danas, s težnjom da se bliže odrede pravci razvitka komune u sklopu daljeg usavršavanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Bilo je reči i o ulozi organizovanih socijalističkih subjektivnih snaga u političkom sistemu i njegovom daljem razvoju i usavršavanju.

Pored šire razrade političkog sistema — kako je on inaugurisan Ustavom i dobrim delom konkretizovan Zakonom o udruženom radu i drugim sistemskim zakonima — i nastojanja da se istaknu pojedina teorijska pitanja, ovaj naučni skup se dosta bavio i dosadašnjim pozitivnim iskustvima, ali i kritikom prakse. Da bi ukazala na zaostajanje ili nerazvijenost pojedinih oblika i institucija političkog sistema, kritika prakse je — u nameri da što reljefnije istakne »neuralgične tačke« — ponekad možda bila i preoštra, ali u celini vrlo uverljiva i argumentovana.

U ovom broju se objavljuju sva pisana saopštenja i sva usmena rasprava. Izuzetak predstavljaju samo nekoliko učesnika koji nisu stigli da na vreme autorizuju svoja izlaganja. Svi učesnici skupa su autorizovali svoje priloge, a redakcija je izvršila neophodnu lekturu i samo u nekoliko slučajeva odredila naslove.

Neca Jovanov

Odnos samoupravljanja i drugih relevantnih elemenata strukture društva

Samoupravljanje se ne može objasniti ni vrednovati samim sobom. Zbog toga je potrebno ispitati prirodu odnosa samoupravljanja i onih elemenata strukture društva koji su u neposrednoj vezi sa samoupravljanjem. U pitanju je međusobni odnos samoupravljanja i sledećih pet elemenata strukture društva:

1) socijalističke države kao »vlasti u ime radničke klase« — posebne »sile iznad društva«,
2) karaktera svojine sredstava za proizvodnju,
3) karaktera klasne, odnosno socijalne strukture društva,
4) političke partije kao avangarde klase koja je na vlasti, u našem slučaju komunističke partije, odnosno Saveza komunista,
5) sindikata kao autentične masovne radničko-klasne organizacije.

Napominjem da ovde neću raspravljati o tome šta je uopšte i koja bitna obeležja ima (1) socijalistička država, (2) svojina sred-

stava proizvodnje, (3) klasna struktura društva, (4) komunistička partija i (5) sindikat. Tekst koji sledi biće, pre svega, posvećen međusobnim odnosima samoupravljanja i svih ovih pet pojedinačno uzetih bitnih elemenata strukture našeg društva. Smatram da se ne može voditi čak ni elementarna teorijska rasprava o koncepciji samoupravljanja a da se u tu raspravu ne uključe i međusobni odnosi samoupravljanja i ovih pet elemenata strukture društva.

O tome šta podrazumevam pod navedenih pet drugih elemenata strukture društva reći ću samo toliko koliko je potrebno da bih otklonio mogućnost eventualnog nesporazuma o onome što želim da kažem, odnosno samo toliko koliko je elementarno poimanje (opisno definisanje) ovih elemenata strukture društva uslov da bi rasprava o međusobnim odnosima samoupravljanja i njih bila uopšte moguća i u granicama mojih mogućnosti jasna.

Međusobni odnos samoupravljanja i ovih pet elemenata strukture društva izložiću u vidu teza.

1. Međusobni odnos socijalističke države i samoupravljanja

Ovde je reč o socijalističkoj državi nastaloj tokom socijalističke revolucije i neposredno posle nje, a ne, naravno, o državi uopšte. Socijalistička država je vlasnik sredstava proizvodnje i zbog toga ima monopol na upravljanje sredstvima proizvodnje, na raspolaganje novostvorenom vrednošću i na odlučivanje o uslovima za njeno stvaranje. Na tom monopolu države da kao vlasnik sredstava proizvodnje upravlja tim sredstvima proizvodnje i raspolaže novostvorenom vrednošću gradi se njen monopol na celokupnu ekonomsku i političku vlast. Ta državna vlast je »vlast u ime radničke klase«, i država je formalno vrši »u korist radničke klase«. Radnička klasa radi državnim sredstvima proizvodnje, ali bez prava na upravljanje tim sredstvima. Ona stvara novu vrednost, ali bez prava na odlučivanje o njenoj raspodeli i o uslovima za njeno stvaranje. Ona je u svojevrsnom najamnom položaju prema vlastitoj državi i njen je podanik, objekt nad kojim se državna vlast i ostvaruje, kao od radničke klase osamostaljena i otuđena vlast.

Zbog toga je socijalistička država »vlast u ime radničke klase«, ali bez neposrednog učešća radničke klase u toj vlasti. Ona je kao vlast otuđena i osamostaljena od radničke klase, sa realnom opasnošću da se izrodi u vlast nad radničkom klasom. Diktatura proletarijata, oličena u državi, može realno, ali ne mora, da se izrodi u diktaturu nad proletarijatom. Socijalistička država je posebna »sila iznad društva«, pa i iznad radničke klase.

Proces odumiranja socijalističke države i proces ostvarivanja samoupravljanja u suštini je jedan te isti *istorijski* proces, koji ima dva imena. To je istorijski proces transformisanja »vlasti

u ime radničke klase« u vlast same radničke klase. U tom procesu najpre država, svojim političkim i pravnim normama, sama uvodi samoupravljanje na mikro nivou i dozira njegovu ekonomsku i društvenu moć, a u sledećoj fazi se javlja dualizam dvaju istorijski inkompatibilnih sistema: države i samoupravljanja. U početku i samo privremeno komplementarni, država i samoupravljanje dolaze u konflikt. Konflikt se otvara između samoupravljanja na mikro nivou, u organizacijama gde radnici rade, imaju radni odnos, s jedne strane, i državne vlasti svih nivoa političko-teritorijalne organizacije društva, s druge strane.

Iz toga slede zaključak i osnovni stav o odnosu države i samoupravljanja: država i samoupravljanje se u *istorijskoj* dimenziji međusobno isključuju, to su istorijski dva inkompatibilna sistema.

Već smo rekli da je proces odumiranja države i proces ostvarivanja samoupravljanja u suštini jedan te isti istorijski proces, sa dva različita imena. Zbog toga od obima i intenziteta odumiranja države zavise obim i intenzitet ostvarivanja samoupravljanja. To znači da se samoupravljanje može ostvarivati samo u onoj meri u kojoj država odumire, ni manje ni više od toga. Postavka da se država i samoupravljanje u *istorijskoj* dimenziji međusobno isključuju znači da se odumiranje države i ostvarivanje samoupravljanja ne mogu vremenski oročiti. To je u pravom smislu istorijski proces. Ostvarivanje samoupravljanja je, u stvari, proces podruštvljavanja funkcija države, proces njenog odumiranja. To je proces pretvaranja klasične državne strukture u samoupravnu podruštvljenu strukturu. Razume se da odumiranje države, samo po sebi, ne mora u svakom slučaju da znači i ostvarivanje samoupravljanja. Odumiranje države, njeno razvlašćivanje, tek je prvi uslov za ostvarivanje samoupravljanja. Međutim, ostvarivanje samoupravljanja samo po sebi mora da znači odumiranje države, njeno razvlašćivanje, podruštvljavanje njenih funkcija. Naš stav o odumiranju socijalističke države i ostvarivanju samoupravljanja zasnovan je na Marksovoj tezi da je »radničkoj klasi potrebna samo ona država koja odumire« i na postavci da radničkoj klasi posle osvajanja vlasti prete dve opasnosti: prva, od razvlašćenja buržoazije i, druga, od sopstvene birokratije. Odumiranje države i ostvarivanje samoupravljanja je istorijski proces otklanjanja obe, a naročito druge opasnosti.

2. Odnos karaktera svojine sredstava za proizvodnju i samoupravljanja

Najpre nekoliko reči uopšte o svojini sredstava za proizvodnju. Ovde neće biti analizirana svojina sredstava za proizvodnju, već će o ovoj vrsti svojine biti govora samo onoliko koliko je potrebno da bi se utvrdio odnos samoupravljanja i karaktera svojine sredstava za proizvodnju.

Sa ekonomskog stanovišta, svojina sredstava za proizvodnju je, pre svega, prisvajanje materijalnih dobara i novca, a pravni osnov toga prisvajanja je vlasništvo nad sredstvima proizvodnje. Sa sociološkog stanovišta, svojina sredstava za proizvodnju je društveni odnos između klasa (ili slojeva) povodom njihovog različitog položaja prema sredstvima proizvodnje i iz tog različitog položaja izvedenih različitih prava i moći uticaja na raspodelu novostvorene vrednosti i različitih prava i moći uticaja na uslove za stvaranje nove vrednosti. Nas ovde zanima, pre svega, sociološki aspekt svojine sredstava za proizvodnju i njeno značenje za društvo i njegov sistem.

Svojina sredstava za proizvodnju je osnovni produkcioni odnos, to jest odnos koji određuje karakter celokupnog društvenog sistema. To znači da od karaktera svojine sredstava za proizvodnju zavisi karakter političkog sistema vlasti, vladajuće ideologije, politike, kulture, nauke, sistema obrazovanja, sistema javnog informisanja itd. Klasa, ili socijalni sloj, koja je vlasnik sredstava za proizvodnju istovremeno ima i političku vlast u svojim rukama i od nje zavisi karakter vladajuće ideologije, nauke, kulture, sistema obrazovanja, sredstava javnog informisanja itd. Ni teorijski ni praktično nije moguće da u istom društvu jedna klasa bude vlasnik sredstava za proizvodnju, da raspolaže celokupnom novostvorenom vrednošću i da ima odlučujući uticaj na uslove za stvaranje nove vrednosti a da druga, njoj suprotna klasa, ili sloj, ima političku vlast. Ukazujemo na to da se vlasništvo nad sredstvima proizvodnje kao fizičkim predmetima produžava na vlasništvo nad celokupnom novostvorenom vrednošću, na raspolaganje tom vrednošću i na odlučujući uticaj na uslove za stvaranje nove vrednosti. Tako shvaćena, svojina sredstava za proizvodnju jeste, dakle, osnovni produkcioni odnos, odnos koji određuje karakter celokupnog društvenog sistema i temelj na kome se gradi njemu odgovarajući karakter sistema vlasti. Zbog toga je svojina sredstava za proizvodnju ključno pitanje svakog društva i svakog društvenog sistema. Bez analize i razumevanja karaktera svojine sredstava proizvodnje nije moguće analizirati i razumeti društveni sistem.

Sa stanovišta ovakvog značenja karaktera svojine sredstava za proizvodnju, izvršiću elementarnu uporednu analizu tri tipa svojine sredstava za proizvodnju i tri njima odgovarajuća tipa društvenog sistema. To činim radi toga da bih uporednom analizom utvrdio koji je tip svojine sredstava za proizvodnju, kao osnovni produkcioni odnos, temelj na kome se gradi samoupravljanje.

Napominjem da ni jedan od tri navedena tipa svojine sredstava za proizvodnju i njima odgovarajuća tri tipa društvenog sistema ne postoje u čistom obliku, kao jedini i isključiv tip svojine ili, pak, društvenog sistema. Reč je o vladajućim ili preovlađujućim tipovima svojine sredstava za proizvodnju, odnosno os-

novnog produkcionog odnosa kao temelja na kome se grade odgovarajući vladajući ili preovlađujući tipovi (karakteri) društvenog sistema.

1) Kapitalistička svojina nad sredstvima proizvodnje znači monopol vlasnika sredstava za proizvodnju nad uslovima i rezultatima rada radnika, i ne samo to. Klasa kapitalista koja je vlasnik sredstava za proizvodnju i koja ima monopol raspolaganja novostvorenom vrednošću i odlučujući uticaj na uslove za stvaranje nove vrednosti istovremeno ima u svojim rukama i političku vlast i vladavinu nad ideologijom, naukom, kulturom, obrazovanjem, sistemom javnog informisanja itd. Pri takvom svojinskom odnosu, radnik je ne samo najamnik kapitalista već i objekt njegove političke vlasti. On je objekt ekonomske, ideološke, političke, pa i fizičke prinude. Monopolom nad sredstvima za proizvodnju kapitalist stiče monopol raspolaganja novostvorenom vrednošću, to jest pravo da novostvorenu vrednost deli na radničku nadnicu, kao cenu radne snage, i na profit, kao cenu vlasništva nad sredstvima proizvodnje.

Radnička klasa radeći kapitalističkim sredstvima za proizvodnju stvara novu vrednost, ali nema uticaja na uslove za stvaranje te vrednosti i na njenu raspodelu. Zbog toga je raspodela novostvorene vrednosti na radničku nadnicu i kapitalistički profit (privatno-kapitalistički ili državno-kapitalistički) u rukama kapitalista kao vlasnika sredstava proizvodnje.

Raspodela novostvorene vrednosti na kapitalistički profit, kao cenu vlasništva nad sredstvima proizvodnje, i na radničku najamninu, kao cenu radne snage radnika, vrši se u zavisnosti od odnosa snaga u klasnom sukobu. I kapitalist sa svoje pozicije, kao vlasnik sredstava proizvodnje, i radnik sa svoje pozicije, radeći sredstvima proizvodnje i proizvodeći robu i novu vrednost, imaju moralno pravo na raspolaganje jednom istom novostvorenom vrednošću — istom količinom novca dobijenom za prodatu robu. Klasna borba između kapitalista i radnika, zbog njihovog različitog položaja prema sredstvima proizvodnje kao fizičkim predmetima, pomerena je ka novostvorenoj vrednosti — vodi se oko njene deobe na kapitalistički profit, kao cenu vlasništva kapitalista nad sredstvima proizvodnje, i na radničku najamninu, kao cenu radne snage. Znači, klasna borba se vodi oko raspodele novostvorene vrednosti na kapitalistički profit i radničku najamninu, i tu se, u stvari, odmeravaju snage u klasnom sukobu.

Dakle, iz kapitalističke svojine nad sredstvima proizvodnje, kao osnovnog produkcionog odnosa, izrasta politički sistem vlasti buržoazije. Ona, istovremeno, ima i celokupnu ekonomsku i svu političku vlast. Zbog toga u ovom produkcionom odnosu, u kapitalističkom sistemu vlasti koji je iz njega izveden samoupravljanje nije moguće. Kapitalistička svojina nad sredstvima proizvodnje i na njoj temeljena politička vlast buržoazije, s jedne strane, i sa-

moupravljanje, s druge, međusobno se isključuju. To su dva potpuno inkompatibilna sistema vlasti.

Međutim, u uslovima kapitalističke svojine nad sredstvima proizvodnje i iz nje izvedenog kapitalističkog sistema političke vlasti realno su mogući različiti oblici učešća radnika u odlučivanju. Danas u kapitalističkim zemljama postoje raznovrsne koncepcije i prakse sudelovanja radnika u odlučivanju. Reč je o »demokratiji na radnom mestu«, »saodlučivanju«, »participaciji«, »radničkoj kontroli«, »industrijskoj demokratiji« itd. Ukazujem na to da su zaista u pitanju različite koncepcije, a i različita praksa učešća radnika u odlučivanju u kapitalističkim sistemima. Međutim, za sve raznovrsne oblike sudelovanja radnika u odlučivanju u kapitalističkim sistemima zajedničko je to da radnici učestvuju u odlučivanju u tuđoj vlasti — vlasti kapitala i buržoazije. Dakle, ovde ni u kom slučaju ne može biti reči o bilo kakvim elementima samoupravljanja kao vlasti radničke klase.

Ishodište ovih različitih oblika učešća radnika u odlučivanju u kapitalističkim sistemima teorijski i praktično može biti sasvim divergentno, što znači da radnička klasa u nekom slučaju može za duže vreme, sistemom reforme, preko svoje participacije u vlasti kapitalista, u izvesnoj meri da podruštvi kapitalistička sredstva za proizvodnju i da se u nekoj daljoj perspektivi mirnim putem približi samoupravljanju na taj način što će najpre prevladati kapitalističku svojinu nad sredstvima za proizvodnu, a zatim prevladati ili razvlastiti buržoaziju. Drugi teorijski ili praktično moguć krajnji ishod uključivanja radnika u raznovrsne oblike odlučivanja u kapitalističkim sistemima jeste da se radnička klasa samim tim integriše u kapitalistički sistem i tako postane sastavni deo kapitalističke svojine nad sredstvima proizvodnje kao osnovnog produkcionog odnosa iz kojeg izrastaju kapitalizam kao sistem i politička vlast buržoazije. U ovom slučaju radnička klasa otupljuje oštricu svoje klasne borbe protiv buržoazije. Integrišući se u kapitalistički sistem, ona objektivno može da bude faktor njegove stabilnosti, produženja veka njegovog trajanja. Ovde sam ukazao na dve krajnje tačke teorijski i praktično mogućeg učešća radnika u odlučivanju u kapitalističkim sistemima. U tom pogledu, uostalom, postoje brojne krajnje divergentne i koncepcije i prakse.

U raznovrsne pa i divergentne koncepcije i prakse učešća radnika u odlučivanju u kapitalističkim sistemima utkano je i pitanje: može li se iz kapitalizma mirnim putem, za duže vremensko razdoblje, preći u socijalizam, čije će osnovno obeležje biti samoupravljanje? Dilema je zapravo u tome (1) da li je između kapitalizma i snaga socijalizma u svakom slučaju nužna oružana socijalistička revolucija ili je taj prelaz iz jedne društveno-ekonomske formacije u drugu moguće ostvariti mirnim putem i (2) da li samoupravnom socijalizmu u svakom slučaju mora prethoditi Staljinova varijanta socijalizma, koja se u političkoj terminologiji obič-

no označava kao »državno-partijski« socijalizam, »birokratski« socijalizam, »revolucionarni etatizam« itd.? Konačnih odgovora za krajnje ishodište »industrijske demokratije«, »participacije«, »radničke kontrole«, »demokratije na radnom mestu« i drugih oblika učešća radnika u odlučivanju u kapitalističkim sistemima nema i o tome je potrebna ne samo rasprava sa stanovišta konfrontacije različitih koncepcija i različite prakse već, pre svega, konfrontacija konkretne koncepcije i prakse sa konkretnom istorijskom situacijom pojedinih kapitalističkih zemalja.

2) Državna socijalistička svojina nad sredstvima proizvodnje osnovni je produkcioni odnos iz kojeg izrasta društveni sistem označen kao »državno-partijski« ili »birokratski« socijalizam. Državna socijalistička svojina je niži oblik socijalističke svojine, a karakteristična je po tome što je država (tačnije državna i partijska birokratija ili personalna unija partijskih i državnih funkcionera) vlasnik sredstava proizvodnje i što ona, snagom svoje političke vlasti, ima isključivo pravo na upravljanje sredstvima proizvodnje; isključivo pravo na raspodelu novostvorene vrednosti na radničku nadnicu, državnu akumulaciju i zajedničku i opštu potrošnju i isključiv uticaj na uslove za stvaranje nove vrednosti. Na tom monopolu socijalističke države da upravlja sredstvima proizvodnje i da sama odlučuje o uslovima i rezultatima rada radnika niče ili izrasta njen monopol na političku vlast, ideologiju, nauku, obrazovanje, kulturu, sredstva javnog informisanja itd. Drugim rečima, u rukama državne i partijske birokratije nalazi se celokupna ekonomska i politička vlast i iz nje izvedena vlast nad celim društvom.

Radnička klasa se u uslovima državne socijalističke svojine nad sredstvima proizvodnje nalazi u svojevrsnom najamnom položaju prema vlastitoj državi, tačnije — prema vlastitoj državnoj i političkoj birokratiji. Ona i dalje radi državnim sredstvima za proizvodnju, ali je lišena prava da upravlja tim sredstvima i da odlučuje o uslovima i rezultatima svoga rada. O tome odlučuje socijalistička država »u ime radničke klase«, a tamo gde je državna socijalistička svojina vladajući oblik svojinskih odnosa, nema istinskog oslobađanja radničke klase, nema samoupravljanja jer je položaj radnika u svojinskim odnosima (u osnovnom produkcionom odnosu — odlučivanju o raspodeli celokupne novostvorene vrednosti i o uslovima za stvaranje nove vrednosti) izmenjen samo utoliko što je ranijeg kapitalista kao vlasnika sredstava proizvodnje zamenila socijalistička država ili, tačnije, — država i politička birokratija, u stvari personalna unija malog broja partijskih i državnih funkcionera. Stvar je, dakle, izmenjena samo utoliko što sada radnikom i uslovima i rezultatima njegovog rada ne manipuliše kapitalist, već »njegova« država, u stvari državna i politička birokratija kao osamostaljena i od radnika otuđena sila. Zbog toga što je socijalistička država »sila iznad društva« pa, prema

tome, sila iznad radničke klase, radnička klasa je ne samo u najamnom položaju prema vlastitoj državi već je istovremeno i objekt njene političke vlasti: ideološke, političke, ekonomske, pa i fizičke prinude.

Društvo u kome je državna socijalistička svojina, kao osnovni produkcioni odnos, vladajući oblik svojinskih odnosa i iz nje izveden »državno-partijski« socijalizam vladajući oblik društvenog sistema — u stvari je rascepljeno na profesionalni sloj upravljača (državna i partijska birokratija — personalna unija malog broja državnih i partijskih funkcionera) i radničku klasu kojom se upravlja.

U tom društvu raspodela novostvorene vrednosti na državnu akumulaciju i radničku najamninu zavisi od politike »centralnog komiteta komunističke partije i vlade« i znatno više od odnosa snaga (država — radnička klasa) u potencijalnom ili već stvorenom sukobu države i radničke klase. I država i radnik smatraju, svaki sa svoje tačke gledišta, da imaju pravo na raspolaganje novostvorenom vrednošću — država zbog toga što je ona vlasnik sredstava proizvodnje čijom se upotrebom proizvela nova vrednost, a radnik zbog toga što je *on*, radeći sredstvima proizvodnje, proizveo robu i novu vrednost. Potencijalni ili već otvoren sukob države i radničke klase zbog njihovog različitog položaja prema sredstvima proizvodnje kao fizičkim predmetima sada se pomerio ka novostvorenoj vrednosti — vodi se borba oko njene deobe na državnu akumulaciju i radničku najamninu. Oko raspodele novostvorene vrednosti na državnu akumulaciju i radničku najamninu vodi se prikrivena ili otvorena borba između države i radničke klase i tu se, u stvari, odmeravaju snage u potencijalnom ili već stvorenom klasnom sukobu.

Poznato je da su klasici marksizma upozoravali na to da radničkoj klasi posle socijalističke revolucije prete dve opasnosti: prva, od razvlašćene buržoazije koja ponovo želi da postane vlasnik sredstava proizvodnje i da uzme političku vlast, i druga, od vlastite birokratije. Ova druga opasnost po vlast radničke klase nailazi ako državna socijalistička svojina postane trajni oblik svojinskih odnosa i ako iz nje izveden »državno-partijski« socijalizam postane trajni oblik društvenog sistema. U tom slučaju je klasni sukob između radničke klase i vlastite državno-partijske birokratije neizbežan. Radnička klasa se, naime, ne može pomiriti sa svojim najamnim položajem prema vlastitoj birokratiji kao trajnim rešenjem. Novija istorija socijalizma puna je primera koji idu i u prilog tezi da radničkoj klasi posle socijalističke revolucije preti opasnost od razvlašćene buržoazije, ali je isto tako, na žalost, u dosta drastičnih slučajeva potvrđena Marksova teza da vlast radničke klase može da bude ugrožena i od »vlastite birokratije«, odnosno da je ne samo teorijski nego i realno moguć, a i događalo se, drastičan sukob između radničke klase i »vlastite birokratije«, so-

cijalističke države kao »posebne sile iznad društva«, pa i iznad radničke klase.

Tamo gde je državna socijalistička svojina nad sredstvima proizvodnje vladajući oblik svojinskih odnosa i iz nje izveden »državno-partijski« socijalizam vladajući oblik društvenog sistema samoupravljanje ni teorijski ni realno nije moguće, jer je celokupna vlast, a pre svega ekonomska i politička, u rukama socijalističke države, tačnije — personalne unije malog broja partijskih i državnih funkcionera.

Međutim, mogući su različiti oblici učešća radnika u odlučivanju. Oni su poznati pod nazivima »proizvodna savetovanja«, »fabrička demokratija« itd. Bez obzira na raznovrsnost koncepcija i prakse učešća radnika u odlučivanju, u sistemima koji se označavaju kao »državno-partijski« socijalizam nema ni elemenata stvarnog samoupravljanja. Svi ti relativno različiti oblici sudelovanja radnika u odlučivanju u suštini se svode na učešće radnika u tuđoj »državno-partijskoj« vlasti. U stvari, reč je o učešću radnika u odlučivanju kojim se, pre svega, postiže efikasnije sprovođenje odluka državne i partijske vlasti. Ove, iako nerazvijene oblike sudelovanja radnika u odlučivanju ne treba potcenjivati, jer oni i po koncepciji, a i u praksi mogu imati krajnje divergentno značenje i ishodište. Moguća su dva krajnja ishoda. Prvo, sadašnji početni oblici učešća radnika u tuđoj državnoj vlasti tokom dužeg vremena počinju polako prerastati u izvesnu okrnjenu vlast samih radnika. To znači da je bar teorijski moguće da se sadašnji nerazvijeni oblici učešća radnika u tuđoj državnoj vlasti posle dužeg vremenskog perioda transformišu u vlast samih radnika, odnosno da se od participacije radnika u vlasti države pređe na samoupravljanje kao vlast samih radnika. Drugo, učešćem radnika u vlasti države, radnička klasa se, u stvari, integriše u državnu socijalističku svojinu kao vladajući oblik svojinskih odnosa i u »državno-partijski« socijalizam kao vladajući oblik društvenog sistema i na taj način tupi oštricu borbe za svoje klasne interese, pre svega za svoju autentičnu radničko-klasnu vlast i postaje faktor stabilizacije i okoštavanja državne socijalističke svojine i iz nje izvedenog »državno-partijskog« socijalizma, a ne faktor promena za nju nepovoljnih državno-svojinskih odnosa i »državno-partijskog« socijalizma.

3) Društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju je viši oblik socijalističke svojine i jedino iz nje, kao osnovnog produkcionog odnosa, izrasta samoupravljanje. Društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju znači (i time se odlikuje), pre svega, da sredstvima proizvodnje upravljaju oni koji pomoću njih neposredno rade, da o raspodeli celokupne novostvorene vrednosti odlučuju oni koji su radeći društvenim sredstvima proizvodnje tu novu vrednost proizveli i da odlučujući uticaj na uslove za stvaranje nove vrednosti imaju opet oni koji radeći društvenim sredstvima proizvodnje stvaraju novu vrednost.

Društvena svojina nad sredstvima proizvodnje kao viši oblik socijalističke svojine znači i prevazilaženje kapitalističke svojine nad sredstvima proizvodnje i podele društva na vlasnike sredstava proizvodnje i najamnike, objekte vladanja političke vlasti buržoazije. Ali društvena svojina nad sredstvima proizvodnje kao viši oblik socijalističke svojine znači prevazilaženje i državne socijalističke svojine kao nižeg oblika socijalističke svojine i na njoj zasnovane rascepljenosti društva na profesionalni sloj upravljača (personalnu uniju malog broja partijskih i državnih funkcionera — u stvari, političku i državnu birokratiju) i radničku klasu, koja radi državnim sredstvima proizvodnje ali je otuđena od upravljanja tim sredstvima i od odlučivanja o uslovima i rezultatima svoga rada, koja je u svojevrsnom najamnom položaju prema vlastitoj državnoj i političkoj birokratiji i objekt njene ekonomske, političke, ideološke i svake druge vlasti, njen podanik i objekt njene prinude.

Međutim, društvena svojina nad sredstvima proizvodnje istovremeno znači i prevazilaženje bilo kakvog oblika grupne svojine nad sredstvima proizvodnje i prisvajanja po osnovu grupnog vlasništva sredstava proizvodnje, a to znači da niko ne može prisvajati materijalna i duhovna dobra na osnovu svojinskog prava, odnosno nema prava vlasništva nad sredstvima proizvodnje jer je društvena svojina sredstava proizvodnje negacija bilo kakvog i bilo čijeg svojinskog monopola i bilo kakvog prisvajanja materijalnih i duhovnih dobara po osnovu vlasništva nad sredstvima proizvodnje.

Zbog takvog karaktera društvene svojine nad sredstvima proizvodnje, iz nje, kao osnovnog produkcionog odnosa, izrasta samoupravljanje, koje u svojoj krajnjoj tački znači negaciju bilo kakvih razlika u posedovanju moći upravljanja sredstvima proizvodnje i odlučivanja o raspodeli celokupne novostvorene vrednosti i o uslovima za stvaranje nove vrednosti. Dakle, jedino je društvena svojina nad sredstvima proizvodnje temelj na kome se gradi samoupravljanje, koje svim radnosposobnim ljudima pruža jednako pravo na rad društvenim sredstvima proizvodnje i na tako ostvarenom pravu jednako pravo na upravljanje sredstvima kojima rade i jednako pravo na odlučivanje o raspodeli celokupne novostvorene vrednosti i o uslovima za stvaranje nove vrednosti.

Po tome se društvena svojina nad sredstvima proizvodnje, kao osnovni produkcioni odnos iz kojeg izrasta samoupravljanje, suštinski razlikuje od (1) kapitalističke svojine nad sredstvima proizvodnje i iz nje izvedenog političkog sistema vlasti buržoazije i (2) državne socijalističke svojine nad sredstvima proizvodnje i iz nje izvedenog političkog sistema vlasti državne i partijske birokratije, sistema koji se u političkoj terminologiji označava kao »državno-partijski« socijalizam ili »birokratski« socijalizam i slično.

I u slučaju kapitalističke svojine nad sredstvima proizvodnje i u slučaju državne socijalističke svojine nad sredsvima pro-

izvodnje samoupravljanje nije moguće. Mogući su samo raznovrsni oblici učešća radnika u tuđoj vlasti, bilo da je u pitanju vlast buržoazije ili je reč o vlasti državne i partijske birokratije.

Društvena svojina nad sredstvima proizvodnje kao viši oblik socijalističke svojine pretpostavlja samoupravljanje.

Budući da je društvenoj svojini nad sredstvima proizvodnje i iz nje izvedenom samoupravljanju prethodila državna socijalistička svojina nad sredstvima proizvodnje i iz nje izveden »državno-partijski« socijalizam, obim i intenzitet ostvarivanja društvene svojine nad sredstvima proizvodnje i obim i intenzitet ostvarivanja samoupravljanja zavise od obima i intenziteta transformisanja državne socijalističke svojine nad sredstvima za proizvodnju kao nižeg oblika socijalističke svojine u društvenu svojinu nad sredstvima za proizvodnju kao višeg oblika socijalističke svojine i jedinog produkcionog odnosa iz kojeg izrasta samoupravljanje. Zbog toga obim i intenzitet ostvarivanja samoupravljanja zavise od obima i intenziteta transformisanja državne socijalističke svojine nad sredstvima za proizvodnju u društvenu svojinu nad sredstvima za proizvodnju. Sve dotle dok je državna socijalistička svojina nad sredstvima za proizvodnju vladajući oblik svojinskih odnosa i iz nje izveden državno-partijski socijalizam vladajući oblik društvenog sistema, samoupravljanje nije moguće. Državna socijalistička svojina isključuje mogućnost postojanja samoupravljanja, a društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju pretpostavlja postojanje samoupravljanja.

Budući da je svojina nad sredstvima proizvodnje osnovni produkcioni odnos koji determiniše karakter celokupnog društvenog sistema datog društva, to je stepen ostvarenosti društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju jednak stepenu ostvarenosti samoupravljanja. Samoupravljanje, prema tome, znači ne samo negaciju kapitalističke svojine nad sredstvima za proizvodnju i odnosa kapitalistički profit — radnička najamnina već i negaciju državne socijalističke svojine i iz nje izvedenog »državno-partijskog« socijalizma i, stoga, negaciju odnosa državna akumulacija — radnička nadnica, to jest prevazilaženje bilo kakvog i bilo čijeg svojinskog monopola, s jedne strane, i najamnog položaja radnika, s druge.

Samoupravljanje, koje izrasta iz društvene svojine nad sredstvima proizvodnje kao osnovnog produkcionog odnosa, jedina je istorijska alternativa bilo kakvom svojinskom monopolu i, iz njega izvedenog, društvenom sistemu u kome se ljudi dele na upravljače i na one kojima se upravlja. Samoupravljanje je jedina istorijska alternativa svim sistemima zasnovanim na vlasništvu nad sredstvima proizvodnje, jer samo ono radničkoj klasi pruža istorijsku šansu da, oslobađajući sebe najamnog položaja, eksploatacije, tuđe vladavine, manipulisanja od strane bilo kakve osamostaljene i od njega otuđene sile, istovremeno oslobodi celokupno društvo i čoveka uopšte. To je prednost samoupravljanja

nad drugim društvenim sistemima, a i istorijsko opravdanje njegovog ostvarivanja.

Kao što sam već rekao, ključno pitanje svakog društva i društvenog sistema jeste svojina nad sredstvima proizvodnje. Što se samoupravljanja tiče, možemo kazati da će se ono ostvarivati u svim svojim dimenzijama i elementima, pre svega, u zavisnosti od toga u kojoj meri je ostvarena društvena svojina nad sredstvima proizvodnje kao osnovni produkcioni odnos u kome radnici, ostvarujući pravo na rad društvenim sredstvima, istovremeno ostvaruju jednako pravo na upravljanje tim sredstvima proizvodnje i jednako pravo na odlučivanje o raspodeli celokupne novostvorene vrednosti i o uslovima za stvaranje nove vrednosti. Od toga u kojoj meri radnici ostvaruju ova prava, koja proizlaze iz ostvarenog prava na rad društvenim sredstvima proizvodnje, zavisi u kojoj meri će radnici i građani ovladati celokupnom društvenom moći, a pre svega celinom ekonomske i političke vlasti. Ponoviću ono što sam već rekao: od toga u kojoj meri radnička klasa ovladava društvenim sredstvima proizvodnje i uslovima i rezultatima svoga rada (novostvorenom vrednošću i uslovima za stvaranje te vrednosti) zavisi koliko će ona ovladati ekonomskom i političkom vlašću u društvu i celinom društva. Zbog toga je ključno pitanje samoupravljanja i mera njegove ostvarenosti ovladavanje od strane radnika društvenim sredstvima proizvodnje, celokupnom novostvorenom vrednošću i uslovima za stvaranje nove vrednosti.

3. Odnos klasne, to jest socijalne strukture društva i samoupravljanja

Od obima i intenziteta istorijskog procesa pretvaranja jednostavne klasne strukture društva (kapitalizam i »državno-partijski« socijalizam) u geometrijskom progresijom multiplikovanu heterogenost socijalne strukture samoupravnog društva, koja odgovara protivrečnostima društvene svojine sredstava za proizvodnju i procesu odumiranja države, zavise obim i intenzitet istorijskog procesa ostvarivanja samoupravljanja. To znači da samoupravljanjem kao istorijskim procesom (a i odnosom) ne samo da se prevladava klasična klasna struktura kapitalističkog društva i njemu imanentne socijalne (klasne) razlike nego i nestaju (prevazilaze se) bilo kakve osnove za polarizaciju društva na vlasnike sredstava za proizvodnju i upravljače, s jedne strane, i objekte vladanja i najamnike, s druge, i za klasno-socijalne razlike koje proizlaze iz rascepljenosti društva na upravljače i one kojima se upravlja, podanike. Samoupravljanjem kao istorijskim procesom ne samo da se prevazilaze podela društva na buržoaziju i radničku klasu i njihov klasni sukob već se prevazilaze i moguća ili pak stvarna podela društva na radničku klasu i njenu birokratiju,

na one koji vladaju i one kojima se vlada, i njihov moguć ili pak stvarno protivrečan odnos i klasni sukob, i nesocijalističke, u osnovi klasne socijalne razlike između profesionalnog upravljačkog sloja, državne i političke birokratije, s jedne strane, i radničke klase, koja je u svojevrsnom najamnom odnosu prema vlastitoj birokratiji i objekt njenog vladanja, s druge. U ovom slučaju su socijalne razlike na štetu radničke klase posledica njenog najamnog položaja prema vlastitoj političkoj i državnoj birokratiji — njenog nepovoljnog položaja u raspodeli društvene moći uopšte, a naročito, i pre svega, u raspodeli političke i ekonomske vlasti. Nesocijalističke i sa stanovišta interesa radničke klase moralno neopravdane socijalne razlike (čitaj: privilegije) u korist državne i političke birokratije, njihov privilegovan socijalni položaj — posledica su položaja političke i državne birokratije u raspodeli društvene moći, pre svega u raspodeli političke i ekonomske vlasti, posledica njenog statusa kao posebnog profesionalnog upravljačkog sloja. Osnov za učešće (obim prisvajanja) u raspodeli materijalnog i duhovnog bogatstva društva u »državno-partijskom« socijalizmu je, dakle, status u strukturi političke i ekonomske vlasti. Zbog toga je samoupravljanje istorijski proces ostvarivanja ravnopravnosti svih ljudi i socijalne pravde i jednakosti, društvene kohezije nosilaca mnoštva raznovrsnih i protivrečnih samoupravnih interesa — prethodnica izgradnje komunističkog, besklasnog društva (lišenog elemenata klasne strukture i socijalnih razlika zbog kojih nastaju klasni sukobi). Samoupravljanje, međutim, ne podrazumeva idilično, beskonfliktno društvo. Po socijalnoj strukturi i po strukturi interesa, ono nije homogeno. Samoupravno društvo je slojevito. Njegovi pripadnici, koji imaju mnoštvo raznovrsnih i protivrečnih, pa i međusobno isključivih interesa, usklađuju i razrešavaju svoje interese sami, u ćelijama samoupravljanja, a zatim i preko svojih delegata u drugim organizacijama, zajednicama i institucijama samoupravljanja *demokratskim metodom i efikasno.*

Samoupravljanje se razlikuje i od kapitalističkog društva i od »državno-partijskog« socijalizma po tome što u njemu (samoupravljanju) osnova prisvajanja materijalnih i duhovnih dobara i, prema tome, osnova socijalnih razlika između ljudi nije vlasništvo nad sredstvima proizvodnje ni položaj ljudi u raspodeli društvene moći uopšte, a posebno, i pre svega, status u raspodeli (strukturi) političke i ekonomske vlasti, a i po tome što se raspodela materijalnog i duhovnog bogatstva društva ne vrši u zavisnosti od odnosa snaga u klasnom sukobu — u kapitalizmu između radničke klase i buržoazije, u »državno-partijskom« socijalizmu između radničke klase i vlastite političke i državne birokratije kao posebnog profesionalnog (privilegovanog) upravljačkog sloja.

U samoupravljanju su rad i rezultati minulog i tekućeg rada društvenim sredstvima proizvodnje, solidarnosti i uzajamno po-

maganje ljudi u raspodeli materijalnog i duhovnog bogatstva društva osnova materijalnog i socijalnog položaja čoveka i socijalnih razlika između ljudi.

4. Odnos Saveza komunista Jugoslavije i samoupravljanja

Samoupravljanju su vremenski prethodili državna socijalistička svojina kao vladajući oblik svojinskih odnosa i iz nje izveden »državno-partijski« socijalizam ili, kako ga neki nazivaju, »revolucionarni etatizam«, u kome je komunistička partija stvarno vršila vlast i tu vlast ostvarivala preko države i njenih institucija. Zbog toga možemo reći da je »revolucionarni etatizam«, u stvari, jednopartijski sistem jer je komunistička partija stvarno imala u svojim rukama svu ekonomsku i političku vlast, koju je, istina, osvajala u predrevolucionarno doba i za vreme četvorogodišnje narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Revolucionarnom etatizmu je odgovarao jednopartijski sistem — vlast komunističke partije, koju je ona ostvarivala preko države i njenih institucija, sindikata, narodnog fronta, omladinske organizacije i drugih organizacija i udruženja građana.

Samoupravljanje je inkompatibilno kako vlasti jedne partije (jednopartijskom sistemu u Staljinovoj koncepciji socijalizma ili u doba revolucionarnog etatizma) tako i vlasti više partija u kapitalističkim zemljama, koje, kao partije ili, tačnije, rukovodstva partija, između sebe dele vlast. Tamo, dakle, gde jedna politička partija ili više partija imaju stvarnu vlast, i ekonomsku i političku, nema mogućnosti za samoupravljanje. I u jednopartijskom i u višepartijskom sistemu mogući su, kao što sam rekao, raznovrsni oblici učešća radnika u odlučivanju u tuđoj vlasti, u vlasti koja je od radničke klase osamostaljena i otuđena i njoj nametnuta kao vlast. To znači da se samoupravljanje, s jedne strane, i stvarna i formalno-pravna vlast jedne partije (jednopartijski sistem) ili vlast više partija (višepartijski sistem), s druge, međusobno isključuju. Ali to ne znači da radničkoj klasi i samoupravljanju nisu uopšte potrebni politička organizacija i sindikati. Samo je pitanje kakav je odnos komunističke partije prema samoupravljanju.

U našem slučaju, ostvarivanje samoupravljanja bitno zavisi od toga u kojoj se meri komunistička partija kao partija na vlasti u doba »revolucionarnog etatizma« transformiše iz klasične političke partije na vlasti u idejno-političku avangardu i revolucionarno jezgro politički organizovanog revolucionarnog pokreta radničke klase za samoupravljanje i u vodeću idejno-političku snagu borbe za samoupravljanje kao realan socijalistički društveno-ekonomski odnos (u stvari, produkcioni odnos) i kao integralan dru-

štveni sistem vlasti radničke klase, poredak, i u kojoj meri postaje njegov integralni deo.

Ranije sam govorio o tome da je samoupravljanje najpre politički organizovan revolucionarni pokret radničke klase za vlastito oslobađanje. Savez komunista je revolucionarno jezgro i idejno-politička avangarda tog masovnog politički organizovanog revolucionarnog pokreta radničke klase. On je integralan deo tog pokreta, on u njemu živi kao njegovo revolucionarno jezgro razvijajući pokret iznutra i dajući mu revolucionarni karakter.

Savez komunista u ovom slučaju mora očuvati revolucionarni karakter masovnog politički organizovanog pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje, mora očuvati njegovu radničko-klasnu autentičnost i njegovu autonomiju.

Međutim, Savez komunista se istovremeno integriše u samoupravljanje kao socijalistički produkcioni odnos i kao integralan društveni sistem vlasti radničke klase i postaje integralan deo tog poretka. Sada je, dakle, Savez komunista integralan deo samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema i svih njegovih organizacija, zajednica i institucija.

U odnosu na samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase, poredak, organizacije, zajednice i institucije poretka, Savez komunista ima dvostruku, komplementarnu poziciju, ali sa gotovo istom ulogom i istim zadacima.

Prva pozicija Saveza komunista u odnosu na samoupravljanje kao integralni sistem vlasti radničke klase, poredak, njegove organizacije, zajednice i institucije proizlazi iz opšteg odnosa politički organizovanog revolucionarnog pokreta radničke klase za samoupravljanje prema samoupravljanju kao integralnom društvenom sistemu vlasti radničke klase, njegovih organizacija, zajednica i institucija. Kao što sam ranije rekao, politički organizovan revolucionarni pokret radničke klase za vlastito oslobađanje ne može u potpunosti da se pretvori u poredak, u samoupravljanje kao integralan društveni sistem vlasti radničke klase, već mora očuvati svoju radničku, klasnu autentičnost, revolucionarnost, svoju autonomiju i imati uvek jaču političku poziciju u odnosu na samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase, poredak, organizacije, zajednice i institucije poretka kako bi sprečio birokratizaciju samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase i njegovih organizacija, zajednica i institucija. U ovom slučaju, Savez komunista kao revolucionarno jezgro politički organizovanog pokreta radničke klase za samoupravljanje odnosi se prema samoupravljanju kao sistemu vlasti, poretku, prema njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama kritički, kao spoljni politički i samostalni faktor, kao ideološka i politička savest celokupnog tog sistema organizacije, zajednica i institucija samoupravljanja kao sistema vlasti, poretka. On ih »drži« na distanci i u fokusu svog revolucionarnog ideološkog i političkog, ali i kritičkog delovanja. Ovakvu poziciju prema samoupravljanju kao

sistemu vlasti Savez komunista mora da ima pre svega zbog toga da bi sprečio okamenjavanje sistema vlasti radničke klase, njegovih organizacija, zajednica i institucija i njihovo ne samo teorijski nego i realno moguće birokratsko izvitoperavanje i izrođavanje u suprotnost vlastitom socijalnom izvorištu — radničkoj klasi. To znači da Savez komunista mora da preuzme odgovornost za to da samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak, njegove organizacije zajednice i institucije ne uguše politički organizovan revolucionarni pokret radničke klase za samoupravljanje, u stvari, da se ne otuđe od radničke klase i ne izrode u vlast nad radničkom klasom. Zbog toga, Savez komunista kao politički organizovana avangarda radničke klase mora primiti najveći deo odgovornosti za to da politički organizovan revolucionarni pokret radničke klase za samoupravljanje uvek ima radničko-klasnu autentičnost, autonomiju i naročito *politički jaču poziciju* prema samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase, poretku, svim njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama. Politički jačom pozicijom pokreta, Savez komunista treba ne samo da spreči birokratizaciju samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase, poretka, organizacija, zajednica i institucija poretka nego i da — vezujući samoupravljanje kao poredak za politički pokret — sâmo samoupravljanje kao sistem vlasti, poredak, organizacije, zajednice i institucije poretka čini živim i stalno promenljivim i prilagodljivim novim istorijskim situacijama. Znači, uloga Saveza komunista je u tome da samoupravljanje kao integralan društveni sistem vlasti radničke klase, poredak, organizacije, zajednice i institucije poretka, svojim socijalnim sastavom, strukturom uticaja na odlučivanje, a naročito radničko-klasnom sadržinom svoje odluke, ostane autentičan radničko-klasni sistem vlasti. Da li će samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti, kao, poredak, organizacije, zajednice i institucije poretka ostati autentično radničko-klasno, zavisi, pre svega, od toga da li su odluke koje se donose u samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase, njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama, klasnog karaktera i da li se putem njih ostvaruju autentični radničko-klasni interesi. Dakle, prva pozicija Saveza komunista u odnosu na samoupravljanje kao integralan društveni sistem vlasti radničke klase, poredak, organizacije, zajednice i institucije poretka, sastoji se u tome što je on revolucionarno jezgro politički organizovanog masovnog pokreta radničke klase za samoupravljanje, koje čuva radničko-klasnu autentičnost tog pokreta i njegovu, a prema tome i svoju (Saveza komunista), politički jaču poziciju.

Međutim, Savez komunista se istovremeno i politički, a u određenoj meri i formalno-pravno, ugrađuje u sam sistem samoupravljanja kao poredak, u sistem vlasti radničke klase i u sve njegove organizacije, zajednice i institucije. To znači da bi u ovom slučaju Savez komunista ostao nužan i trajan sastavni deo samog

samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema vlasti radničke klase, poretka i svih njegovih organizacija, zajednica i institucija. I to je druga pozicija Saveza komunista prema samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase, koja je, naglašavam, komplementarna prvoj poziciji.

Savez komunista kao integralni deo samoupravljanja, kao integralnog društvenog sistema vlasti radničke klase, poretka, njegovih organizacija, zajednica i institucija, mora u ovom slučaju preuzeti znatan deo odgovornosti za to da samoupravljanje kao sistem i sve njegove organizacije, zajednice razvija i iznutra, a i za klasni karakter odluka koje se u organizacijama, zajednicama i institucijama samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase donose. On (Savez komunista) je unutrašnja koheziona snaga samoupravljanja i kao idejno-politička avangarda mora preuzeti ulogu generatora razvoja samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase.

U drugom delu sam govorio o tome da se kao mera demokratičnosti samoupravljanja uopšte, a naročito samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase, njegovih organizacija, zajednica i institucija, mora uzeti realna mogućnost da se mnoštvo raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju izražava u samom samoupravljanju kao sistemu i u svim njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama i realna mogućnost da te izražene interese usklađuju i razrešavaju njihovi nosioci sami, pre svega u ćelijama samoupravljanja kao sistema, i preko svojih delegata u onim organizacijama, zajednicama i institucijama koje se obrazuju na delegatskom principu. A mera vrednosti samoupravljanja ne samo da se održi nego i da se samoobnavlja, da vrši sopstvenu »proširenu reprodukciju«, reprodukciju samoupravljanja kao sistema, jeste njegova sposobnost da mnoštvo raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju usklađuje i razrešava demokratskim metodom, ali, istovremeno, i efikasno.

Realna je pretpostavka da svi izraženi interesi ne mogu biti zadovoljeni, i to iz dva razloga. Prvo, jedan broj interesa neće moći da bude zadovoljen zbog toga što je vrednost ukupnog zbira izraženih interesa znatno veća od realnih mogućnosti društva da te interese zadovolji. Mada je reč o interesima čiji nosioci imaju pravo da ih ostvaruju, jedan broj interesa, dakle, neće biti zadovoljen usled nedostajanja materijalnih i drugih mogućnosti društva, i zadovoljavanje tih interesa biće odloženo. Drugo, jedan broj izraženih interesa neće moći da bude zadovoljen zbog toga što je u neposrednom sukobu sa autentičnim radničko-klasnim interesima. To znači da, sa stanovišta autentičnog radničko-klasnog interesa, svi izraženi interesi nemaju jednaku vrednost i nemaju jednaku šansu da se ostvare.

Budući da je Savez komunista sada integralan deo samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase, poretka i svih njegovih organizacija, zajednica i institucija, on (Savez komunista), kao unutrašnja snaga samoupravljanja, ima više zadataka, i to posebnih. Prvo, on (Savez komunista) se sâm mora boriti za demokratizaciju organizacija, zajednica i institucija samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase da bi se u njemu samom moglo izražavati mnoštvo raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusubno isključuju. On, dakle, u ovom slučaju mora biti idejno-politička avangarda demokratizacije samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase. Drugo, Savez komunista mora biti idejno-politička avangarda u borbi da to mnoštvo raznovrsnih, protivrečnih i interesa što se međusobno isključuju izraženih u samom samoupravljanju, u njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama, usklađuju i razrešavaju najpre nosioci tih interesa sami, pre svega u ćelijama samoupravljanja kao sistema, a zatim preko svojih delegata u onim organizacijama, zajednicama i institucijama koje se obrazuju na delegatskom principu a koje su, na osnovu Ustava, zakona i samoupravnog prava, ovlašćene da odlučuju.

Savez komunista se mora ispoljavati kao avangarda u naporima da se to mnoštvo raznovrsnih, protivrečnih i interesa što se međusobno isključuju usklađuje i razrešava demokratskim metodom, a ne prinudom, i da uz demokratski metod usaglašavanja i razrešavanja izraženih interesa odlučivanje bude istovremeno i efikasno.

U tom celokupnom procesu izražavanja mnoštva raznovrsnih, protivrečnih i interesa što se međusobno isključuju i njihovog usaglašanja i razrešavanja *u* samom samoupravljanju, *u* njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama, Savez komunista se mora ispoljavati kao idejno-politička avangarda radničke klase i na taj način što će u mnoštvu iskazanih raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju pronalaziti i identifikovati one interese koji su autentično radničko-klasni i boriti se za to da se ti radničko-klasni interesi ostvaruju odlukama koje se donose u institucijama samoupravljanja. Naglašavam da Savez komunista prilikom identifikovanja autentičnih radničko-klasnih interesa i boreći se za odluke kojima će se ostvarivati, pre svega, ti interesi — ne može nastupati kao arbitar niti autoritetom avangardne političke organizacije radničke klase. Ranije sam govorio o tome da se u celokupnom procesu usklađivanja i razrešavanja mnoštva raznovrsnih, protivrečnih i interesa što se međusobno isključuju moraju prethodno utvrditi »pravila ponašanja« ili »pravila igre«, gde bi najvažnija stavka bila uvažavanje i upotreba autoriteta argumenata od strane svih učesnika u procesu odlučivanja. To znači da u tim pravilima ne može figurirati ni autoritet Saveza komunista kao političke partije radničke klase ni autoritet ličnosti, funkcije itd. Savez komunista će biti avangarda u procesu

odlučivanja upravo po tome što će, pre svega, on sâm upotrebljavati i uvažavati autoritet argumenata prilikom usaglašavanja i razrešavanja mnoštva raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju.

To znači da se Savez komunista u samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase, u svim njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama mora boriti za klasni karakter odluka koje se u njima donose, ali, pre svega, upotrebom i uvažavanjem autoriteta argumenata.

Ovakva (druga) pozicija Saveza komunista u samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase, poretku, njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama treba da bude jedna od garancija da se samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase, poredak, sve njegove organizacije, zajednice i institucije neće otuđiti od radničke klase i okrenuti protiv nje. Savez komunista kao integralni deo sistema samoupravljanja, kao vlasti radničke klase i njegovih organizacija, zajednica i institucija, treba da se bori za to da organizacije, zajednice i institucije samoupravljanja, svojim socijalnim sastavom, strukturom uticaja na odlučivanje i radničko-klasnim karakterom odluka koje se u njima donose očuvaju svoj autentični revolucionarni radničko-klasni karakter, pa tako i radničko-klasni karakter samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema vlasti celokupne radničke klase, poretka.

Ugrađivanje Saveza komunista u samoupravljanje kao integralni društveni sistem radničke klase, poredak i sve organizacije, zajednice i institucije poretka ni u kom slučaju ne znači da se Savez komunista u svakom slučaju i u potpunosti identifikuje sa samoupravljanjem kao sistemom vlasti, poretkom, sa svim njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama, a pogotovu ne znači da se u svakom slučaju identifikuje sa odlukama koje se donose u samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase, poretku i u njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama. Realna je pretpostavka da Savez komunista u procesu odlučivanja i u igri mnoštva raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju može i izgubiti bitku, da iz raznoraznih razloga neće moći ili neće biti sposoban da identifikuje autentičan radničko-klasni interes, ili da neće moći ili neće biti sposoban da se autoritetom argumenata izbori za to da se donese takva odluka kojom će se ostvarivati autentičan radničko-klasni interes. U tom slučaju, Savez komunista se mora vraćati na svoju prvu poziciju, za koju smo rekli da se sastoji u tome da je Savez komunista revolucionarno jezgro politički organizovanog masovnog pokreta radničke klase za samoupravljanje i da kao takav, u odnosu na samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak, njegove organizacije, zajednice i institucije, mora očuvati radničko-klasnu autentičnost pokreta, svoju autonomiju i politički jaču poziciju.

Ovakva dvostruka pozicija Saveza komunista u odnosu na samoupravljanje kao integralan društveni sistem vlasti radničke klase, poredak, njegove organizacije, zajednice i institucije bitan je uslov da se samoupravljanje uopšte može ostvarivati. To znači da je dvostruka pozicija Saveza komunista komplementarna samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase, poretku, njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama.

Ovakva dvostruka pozicija Saveza komunista podrazumeva i značajne promene u arhitekturi i unutrašnjem životu samog Saveza komunista.

Prvo, Savez komunista mora svojom arhitekturom (organizacionom strukturom), a naročito svojim unutrašnjim političkim životom, prethoditi koncepciji samoupravljanja i kao masovnog revolucionarnog pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje, i kao produkcionog odnosa i kao integralnog društvenog sistema vlasti. To znači da se Savez komunista može uspešno boriti za celovitu koncepciju samoupravljanja, odnosno za demokratizaciju društva samo, i pre svega, autoritetom demokratizma vlastitog unutrašnjeg života. U stvari, Savez komunista mora u samom sebi obezbediti artikulaciju mnoštva raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju, jer je to mera njegove demokratičnosti. Ali Savez komunista istovremeno mora biti sposoban da te u njemu artikulisane raznovrsne, protivrečne i interese što se međusobno isključuju svede na autentičan radničko-klasni interes, odnosno da u samom sebi izvrši sintezu artikulisanog mnoštva raznovrsnih, protivrečnih i interesa što se međusobno isključuju, da sa tom sintezom interesa, svedenih na autentičan radničko-klasni interes, ulazi preko svojih članova kao pojedinaca ili preko svojih delegata u samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak, u sve njegove organizacije, zajednice i institucije i da se snagom argumenta bori za odluke kojima će se ostvarivati, pre svega, autentičan radničko-klasni interes.

Drugo, Savez komunista, naročito u svojoj drugoj poziciji, ne može ostati na nivou vođenja neke opšte, apstraktne politike, svedene na rezolucije, preporuke, deklaracije itd. On uvek mora imati konkretan stav u odnosu na mnoštvo raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju. To znači da on ne može samo definisati kriterije pomoću kojih će drugi odlučivati nego i sâm mora imati konkretan predlog za odluku koju treba doneti, čak nuditi i alternative, varijante itd. Na taj način Savez komunista stiče realnu poziciju da svoju opštu politiku konkretizuje na ono mnoštvo raznovrsnih, protivrečnih i interesa što se međusobno isključuju (koje se izražava, usklađuje i razrešava u samom samoupravljanju kao sistemu vlasti, u njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama) i time uvećava svoju šansu da svoje stavove, tako konkretizovane, pretvara u odluke organizacija, zajednica i institucija samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase. Učestvujući na ovakav način u procesu od-

lučivanja i u samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase, Savez komunista prihvata odgovornost (1) za ostvarivanje koncepcije samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase, (2) za klasni karakter odluka koje se donose u organizacijama, zajednicama i institucijama samoupravljanja kao sistema i (3) za sprovođenje donetih odluka, naročito onih u čijem je donošenju sam učestvovao.

Samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak i sve organizacije, zajednice i institucije poretka moraju biti podložni dejstvu ovako dvostruke pozicije Saveza komunista prema samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase. A to znači da samoupravljanje mora unutar sebe prihvatati ovakvu dvostruku poziciju Saveza komunista i njegovu ulogu i odgovornost za razvoj samoupravljanja. Potrebno je, svakako, da se ovako opisan međusobni odnos Saveza komunista i samoupravljanja politički verifikuje, a biće nužno da se u izvesnoj meri i formalno-pravno reguliše.

Da bi se Savez komunista ostvarivao (1) kao revolucionarno jezgro politički organizovanog masovnog pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje i (2) kao integralan deo samoupravljanja i njegova unutrašnja snaga, potrebne su izvesne promene njegovog odnosa (iz doba revolucionarnog etatizma) prema sistemu vlasti radničke klase, a i prema radničkoj klasi.

Pre svega, Savez komunista (komunistička partija), koji je u doba revolucionarnog etatizma stvarno imao celokupnu vlast u svojim rukama i vršio je zajedno sa državom, mora se kao politička avangarda radničke klase odricati vlasti u korist radničke klase. On se najpre mora razvoditi (odlepljivati) od države u kojoj je koncentrisana ekonomska i politička moć, kidajući personalnu uniju partijskih i državnih funkcionera, razrađujući formulu: »odluke Centralnog komiteta Komunističke partije i vlade«, »odluke Partije i države«, da bi kasnije postao najjači faktor razgrađivanja monopola ekonomske i političke moći državne i partijske birokratije ubrzavajući proces odumiranja države u korist samoupravljanja, istovremeno se odričući vlasti u korist samoupravno i politički organizovane radničke klase.

Iz toga sledi zaključak da Savez komunista, napuštajući vlastitu poziciju vlasti i razarajući personalnu uniju partijskih i državnih funkcionera, svoju aktivnost prebacuje sa države na sledeća tri područja: (1) u samu radničku klasu jer ona rešava i u njoj se rešava pitanje vlasti, a Savez komunista se mora sve više ostvarivati kao revolucionarno jezgro politički organizovanog pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje, ali istovremeno i ugrađivati u samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase i u njemu ispoljavati kao revolucionarna organizacija i idejnopolitička avangarda vlasti radničke klase; (2) u druge masovne političke organizacije radničke klase — pre svega u sindikate, jer oni pokret radničke klase za vlastito oslobađanje čine

i masovnim i politički organizovanim, a istovremeno su integralan deo samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase i njegova unutrašnja snaga; (3) u samo samoupravljanje kao integralan društveni sistem vlasti radničke klase, poredak i njegove organizacije, zajednice i institucije, zasnovane na društvenoj svojini nad sredstvima proizvodnje.

Znači, od toga koliko će se i kojim intenzitetom komunistička partija kao avangarda radničke klase pretvarati iz partije na vlasti u idejnopolitičku avangardu i revolucionarno jezgro politički organizovanog pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje, za samoupravljanje i koliko će se i kojim intenzitetom ugrađivati u samo samoupravljanje i postajati njegov integralan deo, umnogome zavise obim i intenzitet ostvarivanja samoupravljanja. To je, u stvari, proces pretvaranja vlasti komunističke partije radničke klase iz doba »revolucionarnog etatizma« u vlast same samoupravno i politički organizovane radničke klase — u samoupravljanje (1) kao politički organizovan revolucionarni pokret radničke klase za vlastito oslobađanje, (2) kao samoupravni produkcioni odnos i (3) kao integralan društveni sistem vlasti radničke klase, poredak, zasnovan na društvenoj svojini nad sredstvima proizvodnje. Savez komunista ima svoje istorijsko opravdanje samo ako se ostvaruje kao idejno-politička i revolucionarna avangarda ovog procesa.

5. Odnos sindikata i samoupravljanja

Ranije smo već govorili da je samoupravljanje masovan politički organizovan revolucionarni pokret radničke klase za vlastito oslobađanje. Sindikat je masovna autentična radničko-klasna društveno-politička organizacija radnika (u nas obuhvata oko 95 odsto ukupnog broja zaposlenih). Sindikat čini pokret radničke klase za vlastito oslobađanje politički organizovanim a istovremeno i masovnim. Zbog toga možemo reći da između politički organizovanog revolucionarnog pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje i sindikata kao masovne autentične radničko-klasne političke organizacije radnika postoji velika podudarnost. Postavlja se pitanje: kakav je odnos između sindikata i samoupravljanja u sva tri nivoa njegovog definisanja, koje sam izložio u drugom delu teksta.

Sindikat je najpre masovna autentična radničko-klasna organizacija, i ona pokret radničke klase za vlastito oslobađanje čini politički organizovanim i masovnim, a zajedno sa Savezom komunista tom politički organizovanom masovnom pokretu radničke klase daje revolucionarni karakter.

U odnosu na samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase, poredak, njegove organizacije, zajednice i institucije, sindikat ima dvostruku ali komplementarnu poziciju.

Pre svega, sindikat mora očuvati radničko-klasnu autentičnost politički organizovanog pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje, njegov revolucionarni karakter i njegovu autonomiju i u odnosu na samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase, poredak, sve njegove organizacije, zajednice i institucije mora uvek imati politički jaču poziciju. To znači, pre svega, da se politički organizovan revolucionarni pokret radničke klase za vlastito oslobađanje uobličen u sindikat ne sme i ne može u potpunosti pretvoriti u samoupravljanje kao integralan društveni sistem vlasti radničke klase, poredak, njegove organizacije, zajednice i institucije. Zbog toga je zadatak sindikata da očuva revolucionarni karakter, masovnost i političku organizovanost pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje, njegovu radničko-klasnu autentičnost i njegovu autonomiju. Budući da se politički organizovan pokret radničke klase za vlastito oslobađanje ne sme i ne može u potpunosti pretvoriti u poredak, u sistem vlasti radničke klase, u organizacije, zajednice i institucije poretka, to onda pretpostavlja da sindikat mora svojom radničko-klasnom autentičnošću i politički jačom pozicijom u odnosu na samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak, njegove organizacije, zajednice i institucije sprečavati ne samo teorijski nego i realno moguću birokratizaciju i okoštavanje samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase, poretka, njegovih organizacija, zajednica i institucija, njihovo birokratsko izvitoperavanje i izrođavanje u suprotnost vlastitom socijalnom izvorištu — radničkoj klasi. Da bi sprečio tu realno moguću birokratizaciju i okoštavanje samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase, njegovih organizacija, zajednica i institucija, sindikat mora svojom politički jačom pozicijom u odnosu na njih biti garancija da će samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase i sve njegove organizacije, zajednice i institucije — po socijalnom sastavu, po strukturi uticaja na odlučivanje u njima i naročito radničko-klasnim karakterom odluka koje se u njima donose — ostati autentičan radničko-klasni sistem vlasti, poredak u kome će ključne pozicije imati radnička klasa, deleći svoju vlast sa svojim prirodnim socijalnim i ideološkim saveznicima. Sindikat istovremeno mora biti garancija da samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak, njegove organizacije, zajednice i institucije neće ugušiti politički organizovan revolucionarni pokret radničke klase za vlastito oslobađanje, jer bi to značilo da se poredak, sistem vlasti, okrenuo protiv pokreta, što bi u suštini vodilo ka pretvaranju sistema vlasti radničke klase u sistem vlasti nad radničkom klasom. Zbog toga sindikat mora prema samoupravljanju kao integralnom društvenom sistemu vlasti radničke klase biti na distanci i držati ga u fokusu svog kritičkog ideološkog i političkog delovanja.

To je prva pozicija sindikata u odnosu na samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak, njegove organizacije, zajednice i institucije, i ona se, kao što sam rekao, svodi na to

da sindikat mora biti i ostati masovna autentična — radničko-klasna politička organizacija i u odnosu na samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak, sve njegove organizacije, zajednice i institucije autonoman, uvek zadržavajući politički jaču poziciju. Ovo je bitan uslov da samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak, njegove organizacije, zajednice i institucije ne okoštaju i ne izvitopere se u vlast nad radničkom klasom.

Međutim, sindikat je istovremeno ugrađen u samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase, poredak i u sve njegove organizacije, zajednice i institucije i kao masovna autentična radničko-klasna organizacija integralan je deo samoupravljanja kao produkcionog odnosa i naročito samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema vlasti radničke klase, poretka, svih njegovih organizacija, zajednica i institucija. To je druga pozicija sindikata u odnosu na samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase i organizacija, zajednica i institucija tog sistema.

Ugrađujući se u samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase i u sve njegove organizacije, zajednice i institucije, sindikat postaje integralan deo tog sistema, iz čega proizlaze brojne konzekvence.

Prvo, sindikat kao integralni deo samoupravljanja dobija šansu da samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase i sve njegove organizacije, zajednice i institucije razvija iznutra i prima na sebe znatan deo odgovornosti za klasni karakter odluka koje se u organizacijama, zajednicama i institucijama samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase donose. Kao što u prvoj poziciji masovno-politički organizuje radničku klasu da se bori za vlastito oslobađanje, tako sada, u ovoj drugoj poziciji, sindikat politički organizuje radničku klasu da iznutra razvija samoupravljanje kao sistem vlasti.

Drugo, primajući na sebe znatan deo odgovornosti za razvijanje samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase iznutra, sindikat se kao autentična masovna radničko-klasna organizacija mora boriti za ostvarivanje koncepcije samoupravljanja koju sam izložio u drugom delu teksta. To znači da se sindikat mora boriti: (1) za demokratizaciju samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase i svih njegovih organizacija, zajednica i institucija da bi se u njima moglo izražavati mnoštvo raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju; (2) za to da mnoštvo raznovrsnih, protivrečnih i interesa što se međusobno isključuju usklađuju i razrešavaju nosioci tih interesa najpre sami, u ćelijama samoupravljanja kao sistema, a zatim preko svojih delegata u onim organizacijama, zajednicama i institucijama koje se obrazuju na delegatskom principu a koje su, na osnovu Ustava, zakona i samoupravnog prava, ovlašćene da odlučuju; (3) za to da taj proces usaglašavanja i razrešavanja izraženih interesa bude demokratski, dakle bez prinude, ali istovremeno i efikasan.

Realna je pretpostavka da svi izraženi interesi ne mogu biti zadovoljeni, i to iz dva razloga. Prvo, kao što sam već rekao, jedan broj interesa neće moći da bude zadovoljen zbog toga što ukupan zbir izraženih interesa zahteva materijalna sredstva koja su veća od realnih mogućnosti društva da te interese zadovolji. Reč je, dakle, o interesima čiji nosioci imaju pravo da ih ostvaruju, ali usled nedostajanja odgovarajućih materijalnih i drugih mogućnosti jedan broj izraženih interesa neće moći da bude ostvaren, pa će zadovoljavanje tih interesa biti odloženo. Drugo, jedan broj izraženih interesa neće moći da bude zadovoljen zbog toga što se nalaze u neposrednom sukobu sa autentičnim radničko-klasnim interesima. A kako je samoupravljanje, pre svega, vlast same radničke klase, njeni autentični interesi moraju imati prioritet. To znači da, sa stanovišta autentičnog radničko-klasnog interesa, svi izraženi interesi nemaju jednaku vrednost i jednaku šansu da se ostvare. Budući da je sindikat integralan deo sistema vlasti radničke klase, poretka, svih njegovih organizacija, zajednica i institucija, on kao unutrašnja snaga tog sistema ima više posebnih zadataka u procesu usaglašavanja i razrešavanja izraženih interesa.

Prvo, sindikat mora biti sposoban i preuzeti na sebe znatan deo odgovornosti da u tom mnoštvu izraženih raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju pronalazi i identifikuje autentične radničko-klasne interese i da se u procesu odlučivanja bori za to da se donose takve odluke kojima će se ostvarivati, pre svega, autentični radničko-klasni interesi. To znači da sindikat mora biti odgovoran za radničko-klasni karakter odluka koje se donose u samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase, poretku i svim njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama.

Drugo, u tom procesu usaglašavanja i razrešavanja mnoštva izraženih raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju, sindikat se i sam mora boriti za poštovanje »pravila ponašanja« ili »pravila igre« čija je najvažnija stavka upotreba i uvažavanje autoriteta argumenata a ne autoriteta političke partije, ličnosti ili funkcije. To znači da se sindikat može boriti za ostvarivanje autentičnog radničko-klasnog interesa, pre svega na taj način što će i sam upotrebljavati i uvažavati autoritet argumenata, lišavajući sebe bilo kakvih pretenzija da arbitrira autoritetom političke organizacije radničke klase.

Treće, ugrađujući se u samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak, u sve njegove organizacije, zajednice i institucije i u proces odlučivanja u njima, sindikat prima na sebe znatan deo odgovornosti kako za klasni karakter odluka koje se u tom sistemu donose tako i za sprovođenje odluka, naročito onih u čijem donošenju je učestvovao.

Četvrto, svojom arhitekturom (organizacionom strukturom) i svojim unutrašnjim političkim životom, sindikat mora prethoditi

samoupravljanju u sva tri nivoa njegovog poimanja i u svim njegovim elementima i dimenzijama. To znači da se sindikat može boriti za demokratizaciju društva — samoupravljanja samo snagom i autoritetom demokratizma sopstvenog unutrašnjeg života. Prema tome, sindikat mora svojim unutrašnjim političkim životom i svojom arhitekturom omogućiti da se u njemu samom izražava mnoštvo raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju njegovih članova, ali kao politička organizacija mora istovremeno biti i sposoban da u sebi samome vrši sintezu mnoštva izraženih raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju, svodeći ih na autentičan radničko-klasni interes. Sa tom sintezom interesa, koju postiže u vlastitoj organizaciji, sindikat se ugrađuje u samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase, poredak i sve njegove organizacije, zajednice i institucije i, što je naročito važno, preko svojih članova a i preko svojih posebno ovlašćenih delegata, u proces odlučivanja u onim organizacijama, zajednicama i institucijama samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase koje su, na osnovu Ustava, zakona i samoupravnih normi, ovlašćene da odlučuju.

Peto, sindikat kao integralni deo i unutrašnja snaga samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase, poretka i svih njegovih organizacija, zajednica i institucija jača poziciju koja mu omogućuje da svoju opštu politiku i stavove konkretizuje i da ih snagom argumenata pretače u odluke. Pretpostavka je da sindikat može ostvarivati svoju poziciju integralnog dela samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase samo ako svoju opštu politiku i svoje stavove do te mere konkretizuje da se može preko svojih delegata konkretno opredeljivati prema mnoštvu raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju koji se izražavaju, usklađuju i razrešavaju u organizacijama, zajednicama i institucijama samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase, poretka.

Šesto, ugrađujući se u sistem vlasti radničke klase i u sve njegove organizacije, zajednice i institucije, sindikat kao autentična radničko-klasna organizacija preuzima na sebe znatan deo odgovornosti (1) za ostvarivanje koncepcije samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema vlasti radničke klase, poretka i svih njegovih organizacija, zajednica i institucija, (2) za radničko-klasni karakter odluka koje se u njemu donose i (3) za sprovođenje donetih odluka, naročito onih u čijem donošenju je i sam učestvovao.

Sedmo, to što se sindikat ugrađuje u samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase, poredak, u sve njegove organizacije, zajednice i institucije ni u kom slučaju ne znači da se on u svakom slučaju i u potpunosti identifikuje sa samoupravljanjem kao sistemom vlasti radničke klase, poretkom, sa svim njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama, a

pogotovo ne znači da se u svakom slučaju identifikuje sa odlukama koje se u njemu donose. Realna je pretpostavka da će sindikat u procesu odlučivanja i u toj igri mnoštva raznovrsnih, protivrečnih, pa i interesa što se međusobno isključuju izraženih u samom samoupravljanju ponekad izgubiti bitku, da iz raznoraznih razloga neće moći ili neće biti sposoban da identifikuje autentičan radničko-klasni interes, neće moći ili neće biti sposoban da se autoritetom argumenata izbori za takvu odluku kojom će se ostvarivati autentičan radničko-klasni interes. U tom slučaju, kao što sam rekao, sindikat se mora vraćati na svoju prvu poziciju: kao politički organizovan pokret radničke klase za samoupravljanje, on mora u odnosu na samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak, na njegove organizacije, zajednice i institucije očuvati radničko-klasnu autentičnost pokreta, svoju autonomiju i politički jaču poziciju.

Ovakva dvostruka pozicija sindikata u odnosu na samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase, poredak, njegove organizacije, zajednice i institucije bitan je uslov da se samoupravljanje uopšte ostvaruje. To znači da je ovakva dvostruka pozicija sindikata komplementarna samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase, poretku, njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama.

Samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase, poredak i sve njegove organizacije, zajednice i institucije moraju biti utočište ovakvoj dvostrukoj poziciji sindikata prema njemu kao sistemu vlasti radničke klase. To znači da samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase mora unutar sebe prihvatiti ovakvu dvostruku poziciju sindikata i njegovu ulogu i odgovornost za razvoj samoupravljanja, jer je ostvarivanje te dvostruke komplementarne pozicije sindikata u odnosu na samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase bitan uslov ostvarivanja samog samoupravljanja. Pošto ova dvostruka pozicija sindikata prema samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase mora biti i politički i formalno-pravno legalna, to samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase mora svojim normama garantovati ostvarivanje obe pozicije sindikata, a naročito mora svojim normama utvrditi politička i formalno-pravna ovlašćenja sindikata u procesu odlučivanja, a i svoje političke i formalno-pravne obaveze prema svim inicijativama i akcijama sindikata koje proizlaze iz njegove dvostruke pozicije prema samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase, a naročito prema onim inicijativama i akcijama sindikata koje proističu iz pozicije koju ima kao integralan deo samog sistema samoupravljanja kao vlasti radničke klase, poretka, njegovih organizacija, zajednica i institucija. S druge strane, sindikat svojim političkim normama mora utvrditi ko i na koji način će ostvarivati obe njegove pozicije, a naročito drugu poziciju prema samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase.

Da bi se sindikat ostvarivao (1) kao nosilac politički organizovanog revolucionarnog pokreta radničke klase za samoupravljanje i da bi očuvao radničko-klasnu autentičnost i političku organizovanost ovog pokreta, njegovu autonomiju i u odnosu na samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak, sve njegove organizacije, zajednice i institucije, politički jaču poziciju i da bi se ostvarivao (2) kao integralni deo samoupravnog produkcionog odnosa i kao integralni deo i unutrašnja snaga samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema vlasti radničke klase, poretka, njegovih organizacija, zajednica i institucija, on (sindikat) mora napustiti poziciju »transmisionog kaiša«, koju je imao u doba »revolucionarnog etatizma«, a koja se svodila na to da komunistička partija i država preko sindikata mobilišu radničku klasu radi ostvarivanja odluka »partije i vlade«, u stvari, partijske i državne birokratije ili, još tačnije, personalne unije malog broja partijskih i državnih funkcionera. To znači da se sindikat mora otcepljivati od države postajući prema njoj najpre ravnopravan, zatim samostalan i, na kraju, potpuno autonoman i zadržavajući politički jaču poziciju. Prema tome, umesto da, kao ranije, bude faktor učvršćivanja državne socijalističke svojine i iz nje izvedenog »državno-partijskog« socijalizma kao društvenog sistema, sindikat sada mora, pored Saveza komunista, da bude najvažniji i politički najjači razgrađivač monopola ekonomske i političke moći države u korist politički i samoupravno organizovane radničke klase — samoupravljanja. Sindikat, istovremeno, mora napustiti poziciju transmisionog kaiša Saveza komunista i u odnosu na njega očuvati relativnu samostalnost, naročito prilikom odabiranja kadrova za sebe i u svojim akcijama. To znači da sindikat mora napustiti poziciju posrednika između države i partije, s jedne strane, i radničke klase, s druge (najčešće je posredovao u korist države i partije), vratiti se radničkoj klasi i biti njeno političko sredstvo za ostvarivanje autentičnih radničko-klasnih interesa — za ostvarivanje samoupravljanja u sva tri nivoa njegovog poimanja i u svim njegovim elementima i dimenzijama. To, dalje, znači da je glavno težište akcije sindikata u samoj radničkoj klasi, jer ona, politički organizovana u sindikate, rešava pitanje vlasti ostvarivanjem samoupravljanja. Merilo vrednosti sindikata sada više nije njegova sposobnost da organizuje radničku klasu radi sprovođenja odluka »države i partije« nego njegova sposobnost da radničku klasu politički organizuje u njenoj borbi za ostvarivanje samoupravljanja (1) kao politički organizovanog revolucionarnog pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje; (2) kao samoupravnog produkcionog odnosa i (3) kao integralnog društvenog sistema vlasti radničke klase, poretka zasnovanog na društvenoj svojini nad sredstvima proizvodnje. Iz toga proizlazi zadatak sindikata da očuva radničko-klasnu autentičnost i revolucionarnost političkog pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje, njegovu autonomiju i, u odnosu na samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak, sve njegove

organizacije, zajednice i institucije, politički jaču poziciju (njegova prva pozicija). Kao integralni deo samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase, poretka, njegovih organizacija, zajednica i institucija, sindikat mora razvijati ovaj sistem iznutra preuzimajući na sebe znatan deo odgovornosti za razradu njegove koncepcije i za njegovo ostvarivanje (druga pozicija sindikata). Ostvarujući istovremeno obe svoje pozicije, sindikat mora biti politička garancija da samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase neće ugušiti politički organizovan revolucionarni pokret radničke klase za vlastito oslobađanje, a pre svega da se politički organizovan revolucionarni pokret radničke klase za vlastito oslobađanje neće u potpunosti pretvoriti u poredak, jer bi to bio izvor opasnosti da se poredak, sistem vlasti radničke klase nametne politički organizovanom pokretu radničke klase za vlastito oslobađanje kao jača sila, da ga guši i uništava njegov revolucionarni i oslobađajući karakter. U isto vreme, sindikat mora biti politička garancija da će samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase, poredak i sve njegove organizacije, zajednice i institucije, po socijalnom sastavu, po strukturi uticaja na odlučivanje i po (radničko-klasnom) karakteru odluka koje se u njima donose demokratskim metodom, ali istovremeno i efikasno, ostati autentičan radničko-klasni sistem vlasti. U stvari, sindikat mora primiti na sebe odgovornost i biti garancija da se samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase, poredak i sve njegove organizacije, zajednice i institucije neće okameniti i birokratski izvitoperiti u suprotnosti vlastitom socijalnom izvorištu — radničkoj klasi. Sindikat mora biti politički faktor stalnih promena samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase i prilagođavanja samoupravljanja kao poretka i svih njegovih organizacija, zajednica i institucija novim istorijskim situacijama. Na taj način će i samoupravljanje kao sistem vlasti radničke klase biti živ i dinamičan pokret, sposoban ne samo da se prilagođava novim istorijskim situacijama nego, pre svega, da sam stvara za sebe povoljnije nove istorijske situacije — da kao sistem vlasti radničke klase ne ostaje na nivou »proste reprodukcije«, već da se samoobnavlja vršeći sopstvenu »proširenu reprodukciju«.

*

(1) Proces odumiranja države; (2) proces transformisanja državne socijalističke svojine kao nižeg oblika socijalističke svojine u društvenu svojinu nad sredstvima za proizvodnju; (3) proces pretvaranja jednostavne (klasične) strukture društva (kapitalizam i »državno-partijski« socijalizam) u geometrijskom progresijom multiplikovanu heterogenost socijalne strukture samoupravnog društva, koja odgovara protivrečnostima društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju i procesu odumiranja države; (4) zatim proces transformisanja političke partije radničke klase (komunističke partije) iz partije na vlasti u avangardu i revolucionarno jezgro po-

litički organizovanog revolucionarnog pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje, samoupravljanja i ugrađivanje Saveza komunista u samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase, poredak, u njegove organizacije, zajednice i institucije, pri čemu Savez komunista postaje integralni deo samoupravljanja; (5) napuštanje pozicije sindikata kao transmisionog kaiša »partije i države« i njegovo ostvarivanje kao masovne autentične radničko-klasne političke organizacije koja, obuhvatajući pretežan broj zaposlenih, ceo pokret radničke klase za vlastito oslobađanje čini politički organizovanim i (zajedno sa Savezom komunista) revolucionarnim, jer u odnosu na samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase ostaje autentičan i autonoman radničko-klasni politički pokret i ima uvek politički jaču poziciju prema samoupravljanju kao sistemu vlasti radničke klase, ugrađivanje sindikata u samoupravljanje kao integralni društveni sistem vlasti radničke klase, poredak i u sve njegove organizacije, zajednice i institucije, pri čemu sindikat postaje integralan deo tog sistema i njegova unutrašnja politička snaga; i (6) proces ostvarivanja samoupravljanja u sva tri nivoa njegovog poimanja, sa svim njegovim bitnim obeležjima i u svim njegovim elementima i dimenzijama — sve je to, u suštini, jedan društveni proces, sa šest različitih imena. Time, razume se, ne tvrdim da svaki od ovih šest društvenih procesa ne postoji i sam za sebe. Svaki od njih je relativno samostalan i ima relativno samostalnu unutrašnju logiku kretanja. Reč je samo o tome da nijedan od ovih šest procesa nije moguć bez drugih pet i da se, prema tome, nijedan od njih ne može objasniti ni vrednovati bez ispitivanja njihovih ukupnih međusobnih odnosa. To posebno važi za samoupravljanje.*

---

* Manjkavost ovog dela teksta je u tome što u njemu nema analize međusobnih odnosa samoupravljanja i Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, koji obuhvata sve građane iznad 18 godina starosti, bez obzira na to da li su u radnom odnosu i da li su članovi Saveza komunista, sindikata ili neke druge društveno-političke ili društvene organizacije; samoupravljanja i Saveza socijalističke omladine Jugoslavije, koji obuhvata omladinu između 14 i 27 godina starosti; samoupravljanja i Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, koji obuhvata kako aktivne učesnike narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije tako i one koji su je pomagali; samoupravljanja i nauke; samoupravljanja i onog informacionog sistema koji je u neposrednoj funkciji samoupravljanja uopšte, a posebno odlučivanja u njemu; samoupravljanja i sredstava javnog informisanja; samoupravljanja i naučnih i stručnih udruženja (pravnika, ekonomista, inženjera i tehničara, sociologa, lekara, psihologa, novatora i racionalizatora, socijalnih radnika itd.); samoupravljanja i raznovrsnih udruženja građana i društvenih organizacija (organizacija za društvenu aktivnost žena, raznih humanitarnih i socijalnih organizacija, udruženja penzionera, kulturnih i sportskih organizacija itd.). Svi ovde nabrojani elementi društvene strukture su u neposrednoj vezi sa samoupravljanjem, pa je potrebno da se nekom drugom prilikom analizira odnos između njih i samoupravljanja.

Za društvo u kome se razvijaju ovakvi procesi i koje teži ka ostvarivanju (1) samoupravljanja kao politički organizovanog revolucionarnog pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje s ciljem da radnička klasa oslobađajući sebe oslobodi celokupno društvo, čoveka uopšte; (2) samoupravljanja kao samoupravnog produkcionog odnosa između ljudi, pre svega u procesu rada i upravljanja društvenim sredstvima proizvodnje i u procesu ovladavanja svim tokovima društvene reprodukcije i odlučivanja o uslovima i rezultatima sopstvenog i zajedničkog rada — odlučivanja o raspodeli celokupne novostvorene vrednosti i o uslovima za njeno stvaranje i (3) samoupravljanja kao integralnog sistema vlasti radničke klase, poretka zasnovanog na društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju, sistema čije su organizacije, zajednice i institucije međusobno prepletene i funkcionalno i dohodovno povezane u integralni sistem vlasti radničke klase — može se reći da je to samoupravni socijalizam u nastajanju.

Mijat Šuković

Dva teorijska i praktična pitanja unapređivanja delegatskog skupštinskog sistema

Način pripremanja i utvrđivanja predloga odluka i odgovornost značajan je i trajno aktuelan sadržaj delegatskog skupštinskog sistema. Stoga se i ne može zaobići u raspravama o daljem razvoju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i delegatskog skupštinskog sistema kao njegove bitne komponente. I to kako na teorijskom tako i na normativnom i političko-akcionom prostoru. Sinhronizovano i usaglašeno. Na teorijskom zato što su teorijska uopštavanja uslov za usavršavanje normativnog sistema i praktično-akcionog djelovanja. A na političko-akcionom prostoru zato što i najsavršeniji sistem ni ovdje ne djeluje automatski, nema čarobnu moć. Konkretni rezulati ostvaruju se konkretnim djelovanjem.

Imajući to na umu, ovom prilikom se ta dva sadržaja delegatskog skupštinskog sistema razmatraju posebno, izdvojeno i tako stavljaju u žižu razmatranja. Naravno, pri tom se ima u vidu

ukupnost sadržaja i odnosa delegatskog skupštinskog sistema i socijalističkog samoupravljanja, a naročito dijalektičnost odnosa djelova i cjeline.

Demokratizacija načina pripremanja i utvrđivanja predloga odluka u delegatskom skupštinskom sistemu

Pripremanje i utvrđivanje predloga odluka značajna je faza, u izvjesnim elementima i presudna, odlučivanja u delegatskom skupštinskom sistemu. Onaj ko ima odlučujuću ulogu u pripremanju i utvrđivanju predloga odluka, po logici odnosa, faktički bitno utiče na to koji će se interesi njima zadovoljavati i obezbjeđivati. On stvarno snažno utiče i na određivanje konkretnih zadataka, a ne rijetko i ciljeva. S obzirom na poziciju koju ima, predlagač sebi, ne rijetko, obezbjeđuje i odlučujući uticaj i u slijedećim fazama odlučivanja. Predlagač može postati, katkad to i biva, ne samo subjekt izražavanja i artikulisanja identifikovanih interesa od strane drugih, već i generator interesa, koje će zatim, koristeći položaj predlagača, iako su u suštini to njegovi interesi, emitovati i iskazivati kao zajedničke.

To je od vitalnog značaja za uspon demokratizacije odlučivanja, za postojanje i afirmaciju delegatskog skupštinskog sistema, a time i za položaj radnih ljudi, obezbjeđivanje da pripremanje i sadržinsko određenje predloga za rešavanje pojedinih društvenih problema bude pod direktnim, neposrednim uticajem udruženih i delegatski organizovanih radnih ljudi, pod neposrednim uticajem svih stvaralačkih snaga društva; da i u toj fazi, nekada faktički i najvažnijoj, oni imaju odlučujuću ulogu. Bez toga i nema punog demokratizma u delegatskom skupštinskom sistemu. Bez toga može postojati samo više ili manje birokratizovana varijanta delegatskog skupštinskog sistema. Jer, ako radni ljudi nemaju odlučujući uticaj u pripremanju i utvrđivanju predloga odluka, oni su suštinski u položaju verifikatora pripremljenih predloga, s objektivno malom mogućnošću da bitno mijenjaju odnose i stanja, mada imaju mogućnost da putem delegatskih skupština odbijaju predloge, što je takođe jedan oblik, svojevrstan po obilježjima, delegatskog donošenja odluka.

Odlučujući uticaj radnih ljudi, delegatski organizovanih u procesima pripremanja i utvrđivanja predloga, neophodna je pretpostavka i za ostvarivanje samoupravne pozicije osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, za usaglašavanje interesa njihovih nosilaca, bez posrednika, za samoupravno iznalaženje zajedničkih interesa i rešavanje poslova sporazumijevanjem i dogovaranjem.

Te životne istine opredjeljuju da je prostor pripremanja i utvrđivanja predloga odluka koje donose delegatska tijela pod-

ručje djelovanja delegatskih struktura. Ta funkcija u delegatskom skupštinskom sistemu je prvenstveno njihova, a tek u drugom redu izvršnih organa. Naravno, neophodno je da delegatske strukture tu funkciju ostvaruju stvaralački, koristeći stručnu pomoć izvršno-upravnih struktura u razradi inicijativa, analitičkoj obradi i elaboraciji predloga.

Analiza naše sadašnje stvarnosti otkriva, međutim, da se u dosadašnjem ostvarivanju delegatskog skupštinskog sistema predlozi odluka od vitalnog interesa za radne ljude i građane, s malobrojnim izuzecima, pripremaju i utvrđuju u uskim krugovima izvršno-upravnih struktura, uz izvjesne oblike konsultovanja delegatske strukture, koji, i pored izvjesnih elemenata demokratske djelotvornosti, nijesu i ne mogu biti kvalitativno isto što i stvarno učešće radnih ljudi u odlučivanju. I dalje: veliki dio tako utvrđenih predloga skupštine društveno-političkih zajednica razmatraju i prihvataju bez prethodnih rasprava u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama, u društveno-političkim organizacijama, bez direktnog izjašnjavanja onih na koje se te odluke neposredno odnose.

Pri tom se ne smije izgubiti iz vida istorijsko iskustvo da se snaga države i njeno jačanje ispoljavaju, prije svega, kroz jačanje dominacije izvršnih organa.

To je razlog, ili dio razloga, što su se društveno-političke zajednice sve do sada, više nego što je to objektivno nužno, ispoljavale i ponašale kao državno-regulatorske strukture, kao faktor zapovijedanja i prinude putem opšteobaveznih normi, a manje kao samoupravne demokratske zajednice. I ubuduće, još dugo, društveno-političke zajednice će se ispoljavati kao faktor vlasti i prinude. Cilj je da se takvo njihovo ispoljavanje već sada smanjuje, da se stalno i sve više svodi na nužnu mjeru. Jer, to snažno sužava prostor za demokratizaciju odlučivanja, sputava, čak potiskuje i presijeca samoupravno rješavanje sporazumijevanjem i dogovaranjem.

Zadržavanje takvog stanja predstavlja opasnost za uspon u ostvarivanju društvene uloge radničke klase u delegatskom skupštinskom sistemu i u političkom sistemu u cjelini i prijeti birokratizaciji delegatskog skupštinskog sistema. Jer, sve dok izvršne i upravne strukture, samoupravno ili u sprezi s vrhovima društveno-političkih organizacija, imaju odlučujuću ulogu u pripremanju i utvrđivanju predloga odluka — radnička klasa, udruženi i delegatski organizovani radni ljudi, neće ostvarivati odlučujuću ulogu u procesima odlučivanja. Zajedno sa drugim, samoupravljanju neadekvatnim sadržajima, ove strukture će voditi pasivizaciji radnih ljudi kao samoupravljača u procesima delegatskog odlučivanja.

Stoga je imperativ delegatskog skupštinskog sistema i stvarnog stanja u našoj praksi da se više demokratizuje način pripremanja i utvrđivanja predloga odluka.

Nameće se pitanje koji su društveni razlozi uzrok sadašnjem stanju. Da li je opredjeljenje da nosilac funkcije utvrđivanja predloga bude delegatska struktura — realna orijentacija, istorijski usmjerena, prije svega, ili je to samo utopija? Ako nije utopija, koji su mogući putevi za obezbjeđivanje i ostvarivanje te orijentacije? Na šta, radi toga, staviti akcent u daljem razvoju političkog sistema u cjelini, a delegatskog skupštinskog sistema posebno?

Utvrđivanje razloga koji su doveli do toga da izvršni i upravni organi imaju dominantnu ulogu u pripremanju i utvrđivanju predloga odluka mora biti početak, a i oslonac, u traganju za odgovorima na postavljena pitanja.

Analiza otkriva da ima više razloga za takvo stanje. Među njima se ističu dva.

Prvi je stara svijest o ulozi izvršnih i upravnih organa u procesima odlučivanja i na toj osnovi učvršćena negativna tradicija. U uslovima postojanja protivrječnosti koje nastaju u društvu, kako iz prirode robne proizvodnje tako i iz nerazvijenosti socijalističkih samoupravnih odnosa u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama, usmjeravaju se i podstiču izvršni i upravni organi da zadržavaju stari obim i način ostvarivanja svoje uloge.

Drugi razlog što upravni i izvršni organi imaju dominantnu ulogu u pripremanju odluka je nedovoljna aktivnost delegacija i radnih tijela skupština društveno-političkih zajednica, nedovoljno angažovanje njihovih potencijalnih snaga za funkciju pripremanja odluka. To je dovelo do toga da delegatske strukture ostave slobodnim prostor za pripremanje i utvrđivanje predloga odluka. Dinamika i potrebe života, međutim, nijesu dopustile da taj prostor ostane nepopunjen. Naprotiv, podsticali su, a često i obavezivali, na njegovo popunjavanje, zauzimanje. Popunili su ga i zauzeli upravo izvršni i upravni organi, koji su bili najspremniji i najorganizovaniji za akciju.

Analiza stvarnosti, naime, ne daje elemente za ocjenu da su izvršni i upravni organi *oteli* delegacijama i delegatskim skupštinama funkciju pripremanja i utvrđivanja predloga odluka. Više elemenata ima za ocjenu da su oni ušli u *slobodan prostor* i u njemu preuzeli vršenje pomenute funkcije kada to nije učinio prvoredno utvrđeni nosilac. Na tom prostoru će izvršni organi i ostati sve dok ih svojom akcijom, svojim djelovanjem, ne pokriju delegacije i radna tijela delegatskih skupština.

Dakle, ma koliko da je tačno da prenaglašeno djelovanje izvršnih i upravnih organa u procesima pripremanja i utvrđivanja predloga odluka sputava i potiskuje delegacije u procesima odlučivanja, tačno je da i smanjena aktivnost delegacija i usporeni razvoj društveno-ekonomskih odnosa u organizacijama udruženog rada, mjesnim zajednicama i samoupravnim interesnim zajednicama, dovode do takve pozicije izvršnih i upravnih organa u procesima delegatskog odlučivanja.

Postoji, dakle, dijalektički, dvosmjerni, a ne jednosmjerni odnos. Postoji međuzavisnost aktivnosti delegacija i delegatskih skupština i stepena uticaja izvršnih i upravnih organa u delegatskom skupštinskom sistemu. Sa dovoljno razloga se može tvrditi: tačno je da će u mjeri u kojoj nestaju monopoli izvršnih i upravnih organa u pripremanju i utvrđivanju predloga odluka nastajati mogućnost za afirmaciju delegacija i delegatskih skupština u procesima odlučivanja. Ali, ukoliko se povećava aktivnost delegacija i delegatskih skupština, utoliko nastaje i realna mogućnost da se potiskuje dominacija izvršnih i upravnih organa u procesima odlučivanja i da se mijenja njihov način rada u procesu vršenja te funkcije. Utoliko će nestajati i njihov monopol. Osnovni uslov za to je aktiviranje potencijalne društvene snage sistema delegacija i skupštinskih radnih tijela.

Osposobljavanjem osnovnih organizacija udruženog rada, obezbjeđivanjem da radni ljudi u njima, zajednički i ravnopravno, odlučuju o dohotku koji stvaraju i o svim pitanjima u cjelini odnosa društvene reprodukcije, stiču se neophodne pretpostavke da organizacije udruženog rada, mjesne zajednice, samoupravne interesne zajednice, delegacije delegatske skupštine i njihova radna tijela, a ne izvršno-upravne strukture, stvarno dobiju dominantnu ulogu u opredjeljivanju i utvrđivanju *osnovne sadržine* predloga odluka. Ukupna demokratizacija društvenog sistema poboljšava uslove za to. Time se stvaraju mogućnosti da se mase, pa i delegacije, i na području predlaganja odluka, postepeno ali i sve brže — kako je to Lenjin isticao — »prevode iz stanja istorijske uspavanosti u stanje istorijskog stvaralaštva«.

Uzrok dominacije izvršnih i upravnih organa u pripremanju i utvrđivanju predloga odluka u dosadašnjem ostvarivanju delegatskog sistema su, dakle, sadržaji koji imaju karakter istorijske prolaznosti. To kazuje da je moguće prevazići sadašnje stanje na ovom području. Naravno, ne odjednom, već u procesu. Jer, objektivno je nužno da izvršni i upravni organi i dalje, iako s tendencijom da to čine sve manje, direktno pripremaju i utvrđuju predloge pojedinih odluka.

Ta saznanja i sadržaji opredjeljuju smjer teorijskog, normativnog i akciono-političkog djelovanja radi prevazilaženja dosadašnjeg stanja. Taj smjer čine dva međusobno povezana, po suštini istosmjerna pravca djelovanja:

prvi — stavljanje delegacija i delegatskih skupština u društvene odnose koji će ih više podsticati, usmjeravati i obavezivati da vrše funkciju pripremanja i utvrđivanja predloga odluka, njihovo aktiviranje na tim zadacima i *osposobljavanje* za takvu ulogu; time će se stvoriti društvene mogućnosti da se s područja vršenja te funkcije istiskuje, i konačno istisne monopol izvršnih i upravnih organa;

drugi — stavljanje izvršnih i upravnih organa u društvene odnose koji će ih usmjeravati i obavezivati da pomažu aktiviranje i

jačanje potencijalnih kreativnih sposobnosti delegacija i delegatskih skupština i na području pripremanja i utvrđivanja predloga odluka i, istovremeno, obavezivanje izvršnih i upravnih organa da predloge odluka o pitanjima od vitalnog značaja za radne ljude, koje će oni i ubuduće morati podnositi delegatskim skupštinama, pripremaju i utvrđuju na temelju širokih diskusija u organizacijama udruženog rada, mjesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama, na osnovu njihovog sporazumijevanja i dogovaranja.

Ne, dakle, jedno ili drugo, već oboje; ne anatemisanje izvršnih i upravnih organa zbog njihovog aktiviranja u pripremanju i predlaganju odluka bez povezivanja s aktivnošću delegacija i delegatskih skupština na tom području; ne orijentacija da se prvo izvršni i upravni organi radikalno istisnu s područja pripremanja odluka i predlaganja politike, pa tek onda da se delegatske strukture usmjere na preuzimanje funkcije predlaganja politike i odluka, već istovremeno i istosmjerno djelovanje. Nepoželjna je, dakle, pasivnost izvršnih organa na području predlaganja odluka isto kao i njihovo nametanje.

Pri tom je od posebnog značaja da se oba ova pravca djelovanja što potpunije ostvaruju u opštinama. Jer i od toga će u velikom stepenu zavisiti demokratizacija pripremanja i utvrđivanja odluka u širim društveno-političkim zajednicama. U sistemu je, inače, neophodno jačati ulogu onih djelova koji služe kao spona posebnih i širih interesa. A opštini upravo pripada ta čvorna uloga.

Dijalektičnost odnosa prava i samoupravne odgovornosti — kvalitet i bitno obilježje delegatskog skupštinskog sistema

Delegatski skupštinski sistem svojom suštinom i razvojnim tendencijama otvara široke, ranije neslućene mogućnosti za širenje i sadržinsko produbljavanje sloboda i prava radnog čovjeka, za aktiviranje njegovih potencijalnih mogućnosti i sposobnosti. On učvršćuje i jača samoupravnu samostalnost osnovnih i drugih organizacija udruženog rada, mjesnih zajednica, samoupravnih interesnih zajednica, opština i svih drugih društvenih subjekata.

Širenje prava i sloboda i učvršćivanje samoupravne samostalnosti kvalitet je i bitno obilježje delegatskog skupštinskog sistema. To ga, kao i socijalističko samoupravljanje na kome se zasniva, čini humanijim, progresivnijim od drugih alternativa. Taj kvalitet obavezuje da se i dalje izoštrava usmjerenost radi snažnijeg obezbjeđivanja ostvarivanja prava, sloboda i samoupravne samostalnosti u delegatskom skupštinskom sistemu.

Prava, slobode i samoupravna samostalnost u delegatskom skupštinskom sistemu, međutim, neodvojivi su od samoupravne odgovornosti kao društvenog odnosa i kao konkretnog ponašanja.

Sloboda i podrazumijeva odgovornosti — i u filozofskom i u praktičnom značenju tih riječi.

Samoupravna odgovornost je stoga jedno od ključnih pitanja za sadržinsko oblikovanje, dalje usavršavanje i kvalitetno funkcionisanje delegatskog skupštinskog sistema, a time i za razvitak društva u cjelini. U delegatskom odlučivanju zasnovanom na samoupravnom interesnom pluralizmu, s ogromno proširenim brojem subjekata koji odlučuju o društvenim poslovima, samoupravna odgovornost je neizostavan sadržaj za uspostavljanje i obezbjeđivanje ravnopravnosti samoupravnih subjekata u procesima delegatskog odlučivanja, za obezbjeđivanje da se samoupravno pravo ne pretvara u samovolju, samoupravna samostalnost u autarkičnost, a da se pravo na zalaganje da se afirmiše samoupravni parcijalni interes ne preobrazi u agresivni egoizam.

To opredjeljuje potrebu i obavezu da se problem odgovornosti u delegatskom skupštinskom sistemu sagledava i na teorijskom, na razvojno-normativnom i političko-akcionom prostoru. Polazište za ta sagledavanja su, i moraju biti, kao i za svaki drugi element našeg političkog sistema, sadržaj i revolucionarno dejstvo društveno-svojinskih odnosa i socijalističkog samoupravljanja. Jer, to je temelj našeg političkog sistema u cjelini, pa i delegatskog skupštinskog sistema i svakog njegovog elementa. To su i dvije osnovne vrijednosti, dvije osnovne kategorije našeg društvenog uređenja.

1. Društveno-svojinski odnosi i socijalističko samoupravljanje, na kojima se zasniva delegatski skupštinski sistem, svojim sadržajem i razvojnim tendencijama pružaju gotovo maksimalnu mogućnost da se uspostavi, sadržinski razradi, oblikuje i u praksi ostvaruje razvijena i efikasna samoupravna odgovornost; da odgovornost, kao konstitutivni element delegatskog skupštinskog sistema, bude kompleksnija i po sadržini, i po osnovama, i po ciljevima, i po načinu ostvarivanja. To i obavezuje da se delegatski skupštinski sistem, kao izraz društvene svojine i socijalističkog samoupravljanja, sadržinski oblikuje tako da nosioci odgovornosti za kvalitet i demokratičnost odlučivanja, za uspjeh i napredak društva budu svi subjekti delegatskog sistema, a ne samo nosioci javnih funkcija; da se maksimalno povećava broj mjesta na kojima se može pokretati, utvrđivati i realizovati odgovornost; da se znatno proširuje osnova odgovornosti (da to ne bude samo odgovornost za kršenje zakona, već i mnogo šira); da se u sadržaje odgovornosti ugradi socijalistička etika; da radni ljudi, samoupravno i politički organizovani, budu subjekti koji ocjenjuju i ostvaruju odgovornost svih i svakog. Sve to, dakle, obavezuje da se odgovornost tako oblikuje jer društveno-svojinski odnosi, a time i sadržaj delegatskog skupštinskog sistema, svojom socijalnom supstancom, svojim društvenim dejstvima, ne stavljaju automatski svakog pojedinog subjekta društvenog odlučivanja u položaj da snosi štetne posledice svog društveno neracional-

nog, negazdinskog, autarkičnog, egoističkog ponašanja. Kvalitetnim ispunjenjem te obaveze, međutim, stvara se snaga koja, u sadejstvu s drugim činiocima, kontinuirano može sprečavati ili suzbijati agresivni egoizam, lični i kolektivni, odstranjivati autarkičnost, samovolju i druge slične pojave koje se mogu javljati u procesima delegatskog odlučivanja, a s druge strane, afirmisati neophodnost odlučivanja, uvažavajući dijalektičnost odnosa između djelova i cjeline, to jest da se odlukama koje imaju karakter upravljanja društvenim sredstvima obezbjeđuje gazdovanje tim sredstvima na društveno i ekonomski cjelishodan način, u interesu odgovarajućih kolektiva i u interesu društva u cjelini.

2. Oslobađajući čovjeka samoupravljanje ga istovremeno stavlja u takve odnose da svoja prava, slobode i stvaralačke sposobnosti ostvaruje u zajedništvu, a ne mimo ili nasuprot zajedništva. Ono svojim društvenim bićem svakog pojedinca, svaki samoupravni subjekt podvrgava objektivnoj logici radnog procesa i zajedničkog življenja. I obavezuje subjekte da svoja prava ostvaruju na način kojim neće povređivati, isto tako jednaka, prava drugih. To je uslov za jačanje samoupravnog zajedništva i afirmaciju integrativne uloge delegatskog skupštinskog sistema.

To takođe opredjeljuje i obavezuje da samoupravna odgovornost čini bitan i neizostavan sadržaj delegatskog skupštinskog sistema u cjelini i svakog njegovog dijela. I da se zasniva i dosljedno gradi na principu odgovornosti jednih prema drugima, ravnopravnih u toj odgovornosti, a ne na odnosima nadređenosti i podređenosti (birokratski sistem odgovornosti), ili na odnosima odgovornosti vrhova osamostaljenih političko-predstavničkih struktura (sistem odgovornosti u političko-predstavničkom obliku odlučivanja). To obavezuje i na demokratske odnose, u skladu sa socijalističkom samoupravnom etikom. Bez etike odgovornosti, kako onih koji pozivaju na odgovornost tako i kod onih koje pozivaju na odgovornost, nema ni samoupravne odgovornosti.

Demokratska odgovornost je i faktor humanizacije odnosa među ljudima i ljudskog rada uopšte. Ona je uslov demokratije, ma koliko da je njen izraz i pokazatelj stepena demokratičnosti u društvu u cjelini, i u svakoj životnoj i radnoj sredini. Jer demokratija, pa i socijalistička samoupravna demokratija, ne može biti razvijena ako u njoj samoj nije razvijena odgovornost. Demokratija i odgovornost, dakle, u međusobnoj su korelaciji, međusobno se pretpostavljaju. Jedno u drugom je i sadržano.

Dakle, društveno-svojinski odnosi i socijalističko samoupravljanje, kao osnove delegatskog skupštinskog sistema, opredjeljuju i obavezuju da u samoj srži delegatskog skupštinskog sistema bude i samoupravna odgovornost kao njegov konstitutivni element. Da bude među kategorijalnim njegovim vrijednostima.

Samoupravna odgovornost u delegatskom skupštinskom sistemu nije kontrola samoupravljanja, već element njegovog ostvarivanja. Samoupravljanje se i ostvaruje realizacijom prava i obez-

bjeđivanjem i ostvarivanjem odgovornosti. Uslov je bez koga delegatski skupštinski sistem i ne može funkcionisati kao integrirajući faktor, kao izraz zajedništva.

Odgovornost u delegatskom skupštinskom sistemu nije element ograničavanja prava na delegatsko odlučivanje, već element koji omogućava i obezbjeđuje da se u proces delegatskog odlučivanja unose i oni sadržaji koji su imanentno svojstvo društveno-svojinskih odnosa i međuzavisnosti posebnog, zajedničkog i opšteg. Bez tog elementa, delegatski skupštinski sistem ne bi mogao u dovoljnoj mjeri biti u funkciji daljeg razvoja socijalističkog samoupravljanja i učvršćivanja društveno-svojinskih odnosa.

Samoupravna odgovornost nije ni granica samoupravne slobode u odlučivanju, već konstitutivni element obezbjeđivanja slobode u društvenoj zajednici. Garancija je slobode svih. Nije sredstvo ograničavanja prava, već instrument sprečavanja da se pravo jednih pretvori u negaciju prava drugih, da se samoupravna samostalnost ne izrodi u samovolju u ime samoupravljanja.

Društveni sadržaj odgovornosti u delegatskom skupštinskom sistemu je složen i obuhvata više elemenata. Nekoliko od njih treba i posebno naglasiti.

1. Osim odgovornosti izabranih onima koji su ih izabrali, koja je za delegirane u radnički savjet radne organizacije izričito podignuta na nivo povrede delegatske dužnosti ako u radničkom savjetu u koji su izabrani »ne iznose stavove radničkog savjeta osnovne organizacije, ne glasaju u skladu sa smjernicama ili ne obavještavaju radnike o svom radu i radu radničkog savjeta« (Zakon o udruženom radu, član 480), samoupravna odgovornost u delegatskom skupštinskom sistemu podrazumijeva i obuhvata još i:

a) međusobnu odgovornost jednih drugima, to jest međusobnu odgovornost organizacija udruženog rada, mjesnih zajednica, delegacija i svih činilaca delegatskog skupštinskog sistema; jer samoupravna odgovornost i jeste društveni odnos koji se zasniva na međuzavisnosti samoupravnih subjekata i ostvaruje se u njihovim međusobnim komunikacijama i interakcijama;

b) odgovornost svih prema društvenoj zajednici.

Po sadržaju i po smjeru to je saglasno karakteru socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa.

Svaki samoupravljač, svaki subjekt delegatskog sistema je, dakle, i u ulozi nosioca odgovornosti, i to u dvostrukom smislu. Kao subjekt koji odgovara za svoje ponašanje i kao činilac koji je ovlašćen i dužan da se bori za jačanje odgovornosti u društvu, za odgovornost svakog prema svima i svih prema društvenoj zajednici. To je inkorporirano u prava i dužnosti svakog čovjeka, svakog organa, svake organizacije i svakog drugog subjekta delegatskog sistema.

2. Cilj odgovornosti u delegatskom skuštinskom sistemu je obezbjeđivanje da se samoupravljanje ostvaruje kao samoprav-

ljanje klase u cjelini, u istorijskom kretanju i u tekućoj aktivnosti, i time štite društveno-svojinski odnosi, socijalističko samoupravljanje i interesi radničke klase — tekući i dugoročni. U tome se i sastoji klasni karakter odgovornosti u delegatskom skupštinskom sistemu.

3. Sadržaj i osnov samoupravne odgovornosti u delegatskom skupštinskom sistemu podrazumijeva i obuhvata dužnost polaganja računa za blagovremenost i kvalitet izvršavanja neposrednih samoupravno-upravljačkih dužnosti i za ponašanje kojim se krše ovlašćenja, narušavaju samoupravni socijalistički odnosi ili povređuje društvena svojina. To je odgovornost za vršenje prava i dužnosti koji nisu u skladu s interesima društva niti su u skladu s izričito datim ovlašćenjima. Ali odgovornost se ne svodi i ne može se svesti na to, iako jeste i to, odnosno sa svim svojim aspektima, u krajnjoj liniji, u funkciji je i toga.

Samoupravna odgovornost u delegatskom skupštinskom sistemu ima i širi osnov i obuhvata širi sadržaj. Obuhvata i podrazumijeva još i odgovornost svakog subjekta delegatskog skupštinskog sistema:

a) za uspon, napredak delegatskih odnosa u procesima društvenog odlučivanja, sve do stepena u kome se objektivno može doprinositi tom napretku; odgovornost ne samo za poštovanje izgrađenog, već i za doprinos daljoj izgradnji, za stvaranje novih vrijednosti;

b) za stepen, kvalitet i smjer angažovanja u delegatskom odlučivanju;

c) za pravilnost formiranja i posebnih i zajedničkih interesa, za njihovo blagovremeno i kvalitetno usaglašavanje, za zajedničko obezbjeđivanje da se posebni interesi usaglašavaju tako da se osigura prevaga interesa radničke klase, tekućih i dugoročnih;

d) za sadržaj odluka i za način njihovog donošenja, za obezbjeđivanje stalnog povećavanja broja ljudi koji učestvuju u odlučivanju;

e) za stanje na području odgovornosti, budući da je dužnost svih delegatskih subjekata, a naročito društveno-političkih organizacija, da djeluju u pravcu razvijanja odgovornosti.

Suština samoupravne odgovornosti nije u tome da sputava inicijativu, preduzimljivost i smjelost u djelovanju, već da podstiče i progresivno krči prepreke kretanju društva naprijed. Podsticaj za građenje, a ne pasivnost, smisao je i suština samoupravne odgovornosti.

Samoupravna odgovornost nije sredstvo samo zaštite zajednice od samovolje njenih djelova i pojedinaca, već i zaštite pojedinaca i užih djelova od uzurpacije onih koji djeluju u ime zajednice, od oktroisanja zajedničkog i opšteg.

4. Subjekt odgovornosti u svakoj samoupravnoj organizaciji i zajednici je svaki radni čovjek—samoupravljač, ali i kolektiv kao

cjelina; svaki delegatski organ, ali i svaki član tih organa. Poslovodni organi, izvršne i stručne strukture, kao nosioci pripremanja predloga, takođe su nosioci odgovornosti u delegatskom skupštinskom sistemu.

Područje odgovornosti svih subjekata nije samo konačno usvajanje odluka. Ono obuhvata i inicijativu, stručnu obradu i pripremu predloga, blagovremenost i kvalitet usklađivanja posebnih interesa u procesima odlučivanja sa zajedničkim i opštim, i izvršavanje odluka.

5. Odgovornost subjekata u delegatskom skupštinskom sistemu, naročito delegatskih skupština, može se uspješno obezbjeđivati samo istovremenim i istosmjernim razvijanjem instrumenata kontrole i odgovornosti unutar delegatskog skupštinskog sistema i opšte političke kontrole, koju ostvaruju društveno-političke organizacije, društvene organizacije i institucije i drugi društveni subjekti.

Najveća garancija za jačanje samoupravne odgovornosti u delegatskom skupštinskom sistemu, a time i u socijalističkom samoupravnom društvu u cjelini, jeste svjestan, aktivan, socijalno siguran i hrabar radni čovjek. Što je više svjesnih, aktivnih pojedinaca, što su oni politički bolje usmjereni, što su više udruženi sa drugima u svojoj organizaciji, to će brže jačati i odgovornost u društvu. I obrnuto.

6. Instrument za oblikovanje samoupravne odgovornosti s navedenim sadržajem, opsegom i ciljevima, nesumnjivo su i pravne norme: ustavne, zakonske i samoupravne, kojima se oblikuje sadržaj delegatskog skupštinskog sistema. Pravo i pravne institucije su (moraju to i biti) oslonac i garancija jačanja samoupravne odgovornosti u praksi.

To podrazumijeva i normativno uređenu proceduru utvrđivanja krivične, prekršajne, disciplinske i materijalne odgovornosti. Jer, i forma je, za ove vrste odgovornosti, garancija za istinu i za pravo.

Ali, samoupravna odgovornost u delegatskom skupštinskom sistemu ne može biti ni sveobuhvatna, ni efikasna ako se ostvaruje samo kroz pravno normirane posebne postupke, koji se završavaju izričitim utvrđivanjem krivice i formalizovanim postupkom izricanja sankcija. Za obezbjeđivanje samoupravne odgovornosti i socijalističke samoupravne demokratije u procesima odlučivanja o društvenim poslovima potreban je sistem odgovornosti koji je po obimu i dubini daleko razvijeniji od onog koji se može obezbijediti pravnim sredstvima, pravnom represijom. Samoupravna odgovornost može biti svestrana, sveobuhvatna i efikasna samo ako se ostvaruje kao sastavni i neodvojivi dio svakodnevne aktivnosti, ako su svi izbori, svaka rasprava, svako razmatranje rada delegacija i delegatskih tijela, svako razmatranje ostvarivanja društvene uloge društveno-političkih organizacija, istovremeno i u funkciji jačanja odgovornosti. Time se, više nego sankcija-

ma, obezbjeđuje učvršćivanje samoupravnog položaja radnika u delegatskom skupštinskom sistemu, klasni sadržaj odluka koje se donose i kvalitet delegatskog odlučivanja.

7. Ostvarivanje samoupravne odgovornosti u delegatskom skupštinskom sistemu podrazumijeva, prije svega, samopobjeđivanje. To je, u prvom redu, odgovoran odnos prema sebi i svojim postupcima, savlađivanje i vlastite i tuđih sebičnosti. To je ono što je u njoj posebno vrijedno. Ali što je i najteže ostvariti. To je pretpostavka da u raspravama o odgovornosti bude više stvaranja nego verbalizma, da svaki delegatski subjekt prvo ocjenjuje svoju odgovornost, pa onda odgovornost drugih.

Ostvarivanje samoupravne odgovornosti podrazumijeva takođe spajanje odlučnosti i strpljivosti, oštrine i demkratičnosti, povezivanje i diferenciranje međusobno uslovljenih ponašanja, osposobljavanje i efikasno aktiviranje sposobnosti.

8. Potka za ostvarivanje samoupravne odgovornosti u delegatskom skupštinskom sistemu je razvijen sistem informisanja i višesmjerno komuniciranje svih subjekata delegatskog skupštinskog sistema. I to informiranost o učinjenom, ali i o mogućem; o postignutom, ali i o očekivanom; o vrijedno učinjenom, ali i o promašenom; o uslovljenosti i neizbježnosti određenog ponašanja, ali i o iskrivljenom ponašanju; o zajedničkom, ali i individualnom doprinosu određenim rezultatima i posljedicama.

Samoupravna odgovornost, kao sadržaj delegatskih odnosa, međutim, nije postala u dovoljnoj mjeri elemenat ponašanja i života u procesima delegatskog odlučivanja u našoj društvenoj praksi. Gotovo se i ne uočava, a redovno se ne naglašava, da je samoupravna odgovornost, s navedenim sadržajima i smjerovima, konstitutivni element delegatskog skupštinskog sistema. Kao da postoji strah da će se time umanjiti njegovi humani, demokratski sadržaji.

Postoji i opasnost da širenjem subjekata koji učestvuju u odlučivanju jača snaga gesla — svi smo odgovorni, s intonacijom da niko pojedinačno ne može odgovarati. A snaženje te usmjerenosti moralo bi negativno uticati na društvene odnose. Ishod toga bila bi nerazvijena društvena odgovornost u delegatskom skupštinskom sistemu.

Nedovoljan stepen samoupravne odgovornosti nije doprinos jačanju demokratije i samoupravljanja, usavršavanju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, već obrnuto.

Na osnovu svega izloženog slijedi zaključak: na magistralnim pravcima daljeg razvoja političkog sistema, posebno delegatskog skupštinskog sistema, mora se nalaziti i dalje sadržinsko unapređivanje, jače učvršćivanje i sigurnije obezbjeđivanje samoupravne odgovornosti, kao društvenog odnosa i konkretnog sadržaja. I to samoupravne odgovornosti i kao društvene prakse i kao svakodnevnog djelovanja, a ne samo kao skupa načela o odgovornosti.

Samoupravnu odgovornost treba i obezbijediti, a ne samo omogućiti i načelno garantovati.

Smjer i konkretna rješenja biće utoliko djelotvorniji ukoliko se u oblikovanju sadržine i ostvarivanja samoupravne odgovornosti uspješnije dijalektički spajaju: dužnosti i slobode; samostalnost i međuzavisnost; ciljevi i konkretni zadaci; spontanitet i organizovana usmjerenost; brojna prava i korišćenje društvenih mogućnosti i obaveza za poštovanje društveno prihvaćenih vrijednosti i za njihovo dalje bogaćenje. Tome je i neophodno težiti. Jer obaveze, odgovornosti i samoupravni red neodvojiv su element temelja na kome se razvija socijalističko samoupravljanje i njegov politički sistem. Kvalitet i tempo razvoja samoupravljanja i razvoja socijalističke demokratije zavise i od stepena obezbjeđivanja izvršavanja obaveza, od stepena razvijanja i učvršćivanja samoupravne odgovornosti, a ne samo od stepena obezbjeđivanja i ostvarivanja prava. Stoga se i problemu odgovornosti mora poklanjati isto tako dosledna pažnja prilikom usavršavanja političkog sistema kao i problemima prava i sloboda.

Dušan Čalić

Subjektivni faktor i samoupravno organizovanje društva

Analizirajući tokove konstituisanja društva kao samoupravne socijalističke društvene zajednice, polazimo od stanovišta da je samoupravni razvoj društva historijski proces nastajanja asocijacije neposrednih proizvođača. Prema tome, gledano iz historijske perspektive, takav razvojni proces društva je objektivno zakonomjeran. Ali valja naglasiti da su pri tome moguće i nužne mnogobrojne specifičnosti. Podsjetimo se na to da razvoj ljudskog društva podrazumijeva u isto doba i razvoj odnosa društvo—individua. Taj odnos, uz ostalo, odlikuje i stalno jačanje ličnosti kao sve potpunijeg subjekta.[1] Bitan faktor koji potiče, a i omogućava, razvoj

---

[1] »Zaista, po cijenu velikih nedaća, nanesenih razvoju svake individue kao pojedinca, postignut je njihov opći razvoj u onim istorijskim epohama koje predstavljaju predljudske u odnosu na socijalističku organizaciju ljudskog društva« (K. Marks. — F. Engels; *Sabrana djela,* tom 47, str. 186, rusko izdanje).

»To je upravo ono ujedinjenje individua (razume se, pod pretpostavkom rada razvijenih proizvodnih snaga) koje daje uslove slobodnog razvitka i kretanja individua pod njegovom kontrolom...« (K. Marks — F. Engels, *Njemačka ideologija,* »Kultura«, 1956, str. 74—75).

ličnosti kao sve potpunijeg subjekta jeste jačanje proizvodnih snaga, u čemu izvanrednu ulogu igra razvoj sredstava za proizvodnju, odnosno njihov najviši dostignuti oblik — automatizacija. To su tako snažni faktori poticanja razvoja ličnosti kao sve potpunijeg subjekta da je i kapitalizam prisiljen da ga, na sebi svojstven način, prihvati i pokuša integrirati.[2]

Moderne proizvodne snage stvaraju »uslove slobodnog razvitka i kretanja individua pod njegovom kontrolom...«, a to znači traže razvoj samoupravljanja. Ovdje se postavlja pitanje: kada treba svjesni subjektivni faktor da potiče razvoj samoupravnih društvenih odnosa s obzirom na stepen razvijenosti proizvodnih snaga? To se pitanje postavlja naročito u privredno nedovoljno razvijenim zemljama, koje kreću putem socijalizma. Smatramo da je samoupravljanje društveni odnos i da postojeće proizvodne snage svuda i na svakom mjestu objektivno danas traže razvoj samoupravljanja. Svaki politički pokret koji želi da bude zaista revolucionaran, na liniji izgradnje besklasnog društva, mora odmah poticati razvoj samoupravljanja. Jasno, nivo, forme i tempo tog razvoja određeni su konkretnim uslovima datog društva.

Samoupravljanje ujedno znači i razvoj društva, kroz i putem samodjelatnosti svih njegovih članova, prvenstveno neposrednih proizvođača. Ako tu komponentu ne sadrži društveni razvoj, onda to i nije, u suštini, samoupravljanje, iako, po nekim formalnim oznakama, može izgledati da je u pitanju razvoj samoupravljanja. Samoupravljanje znači pronalaženje takvih formi društvenog razvoja koje i optimalno potiču i omogućuju aktivitet energije cjelokupnog stanovništva. Ali se pri tome postavlja pitanje: kako se

---

[2] Poznato je da je uvođenje tekuće trake u proces rada do tada neviđeno podiglo produktivnost. Uvećana produktivnost je donijela izvanredno povećane sume profita, tako da je kapitalist našao za shodno da do određene granice udovolji zahtjevima radnika za povećanjem najamnine. Rastao je i standard radnika. Ali ubrzo su postajale sve očiglednije negativne posljedice širenja rada na tekućoj traci. Rad na tekućoj traci donio je monotoniju u radu, psihička opterećenja radnika, a radnik je sveden na »šarafić stroja«. Bježeći iz te situacije otuđenosti, naglo raste fluktuacija radnika, odsustvovanje sa posla, povećavaju se zdravstvene nedaće radnika. Povišene nadnice nisu mogle kompenzirati negativnosti rada na tekućoj traci. Sve je jasnije postajalo da radnik traži da bude što potpuniji subjekt, a ne »šarafić« pridodan stroju. Radnik sve otvorenije izražava želju da sazna šta radi, da učestvuje u određivanju uslova u kojima radi, da ima određenu ingerenciju na cijeli proizvodni proces. Oni kapitalisti i građanski teoretičari kojima je to postajalo jasno traže puteve kako da te težnje radnika da bude puniji subjekt integrišu u kapitalistički sistem. Jedan od načina da se to postigne — jest primjena grupne tehnologije. Neka kapitalistička poduzeća, kao, na primjer, švedska tvornica automobila i motora »Volvo« u tom smjeru su učinila određene konkretne korake. Iako je grupna tehnologija određena mala korekcija rada na tekućoj traci, ni ona ni drugi metodi rada ne mogu riješiti problem otuđenosti ličnosti, već se to može postići jedino izgradnjom samoupravnog socijalističkog društva.

može osigurati optimalni angažman svih stvaralačkih energija naroda u danim društvenim uslovima, naročito uz postojanje klasne podjele društva. S razvojem radničkog pokreta postaje nužno da se unutar tog pokreta organizira i njegov najsvjesniji dio, kao politička partija radničke klase. Ali, osim ostalog, partija je i određeni složeni organizam i, govoreći jezikom složenih dinamičkih sistema, kao svaki složeni organizam podliježe — entropiji. Zašto je to nužno, posebno je pitanje koje zahtijeva i posebnu obradu.

Činjenica je da su radničke partije Druge internacionale značajno podlegle entropiji, to jest da su se, govoreći političkim jezikom, oportunirale, tako da je V. I. Lenjin bio prinuđen, formiranjem komunističke partije, ponovo uspostaviti »homeostazu« partije kao složenog organizma. Podložnost entropiji je stalna i, u određenom smislu, podlijegale su joj, i danas podliježu, u većem ili manjem stepenu, i sve komunističke partije. To je navelo »novu ljevicu« da odbaci nužnost organiziranja revolucionarnog pokreta u formi partije, što je totalno pogrešno, pa se takvim i pokazalo. Njeni pripadnici su istakli, kao vodeći princip razvoja revolucionarnog pokreta, princip spontanosti. Recimo da je tu teoriju već zastupao i Proudhon, koga je demantirala sama Pariška komuna.[3] Prema tome, teorija spontaniteta revolucionarnog pokreta, kao osnovnog oblika njegova razvoja, bila je u svim historijskim prilikama demantirana. Ali, isto tako, kao što rekosmo, svaka radnička partija podliježe entropiji, to jest određenim deformacijama. Znamo da u dalekoj budućnosti, u komunizmu, i partija, kao posebna vrsta klasnog organiziranja, mora odumrijeti. Jasno, za to su potrebni i određeni uslovi, o čemu načelne odgovore već danas daje marksistička teorija. Buduće socijalističko, odnosno komunističko, društvo, kao asocijacija neposrednih slobodnih proizvođača, podrazumijeva postojanje svih neophodnih elemenata kada nestaje i partija, kao posebna organizacija.

Samoupravljanje je put koji vodi asocijaciji neposrednih slobodnih proizvođača. Znači, adekvatan razvitak tome mora slijediti i partija radničke klase. Danas se i u nas postavlja upravo to pitanje. Iako smo mi u izgradnji našeg društva, kao samoupravnog socijalističkog društva, tek napravili početni korak, ipak

---

[3] »... Proudhon, taj socijalist sitnih seljaka i zanatlija, otvoreno je je mrzio udruživanje. On je o njemu govorio da sadrži više zla nego dobra, da je po prirodi jalovo, čak i štetno, jer je okov za slobodu radnika; da je ono čista dogma, da je neproduktivno i nesnosno, u suprotnosti ne samo sa slobodom radnika nego i sa uštedom rada; da njegovi nedostaci rastu brže nego njegove prednosti i, u poređenju s njim, da su konkurencija, podjela rada, privatno vlasništvo ekonomske snage. Samo u izuzetnim slučajevima — kako ih Proudhon naziva — u krupnoj industriji i u krupnim poduzećima, na primjer kod željeznica, udruživanje radnika je na svom mjestu... (Vid. *Idée générale de la révolution, 3e étude)*. K. Marks, *Građanski rat u Francuskoj*, »Kultura«, str. 15.

se problemi povezani s postavljenim pitanjem sve očitije nameću. Samoupravni razvoj je inkompatibilan sa postojanjem partije kao jedine i isključive rukovodeće i usmjeravajuće snage društva, organizirane i postavljene mimo i iznad društva. Jer, što se samoupravljanje dalje razvija, ono je sve više dominirajuća pokretačka i organizatorska snaga razvoja društva. To je samo po sebi razumljivo. Razvoj samoupravljanja znači sve potpuniju samodjelatnost stanovništva. Ali ta samodjelatnost, sve dok postoje klase, ima baš u njihovu postojanju okvire svojih mogućnosti razvoja. Svako društvo, pa i naše, veoma je složen organizam, što znači da se sastoji od mnogobrojnih ćelija, različitih ličnosti, koje su u tim ćelijama povezane određenim interesima. Govorimo o društvu u kojem egsistira pluralizam interesa. Ali u mnoštvu tih interesa postoji osnovni opći interes, a to je interes razvitka socijalističkog samoupravnog društva. To je ujedno historijski interes radničke klase, što u povjesnom razvitku obuhvaća i osnovni interes svakog čovjeka, kao generičnog bića. Taj interes je mjeritelj valjanosti svih ostalih interesa. U uslovima postojanja klasa, sa velikim dijelom stanovništva koje nije doseglo nivo samoupravne društvene svijesti, morala, etike, — dakle, onih bitnih faktora koji bi osiguravali realizaciju tog historijskog interesa razvoja socijalističkog samoupravnog društva, moraju postojati organizacije koje taj interes zastupaju i štite. Danas u SFRJ protagonisti tog historijskog interesa su djelomično samoupravljanje, shvaćeno kao organiziranost društva, djelomično država i partija radničke klase. Perspektiva je, sa razvojem samoupravne organiziranosti društva, da samoupravljanje, kao samodjelatnost stanovništva, postepeno preuzima brigu o realizaciji izgradnje samoupravnog socijalizma. Ali, kao što rekosmo, danas u SFRJ, zbog učinjenih tek prvih koraka u razvoju samoupravljanja, brigu o razvoju društva vode parcijalno i država, kao i partija. Država, kao »predstavnik« društva, kod nas se već danas iznimno pojavljuje, ali zato partija, veoma snažno i izrazito. Zato se već danas sve otvorenije postavljaju problemi na relaciji: društvo—samoupravljanje—partija. Sigurno, dostignuti nivo razvijenosti samoupravljanja danas kod nas nezamisliv je u svom daljnjem napredovanju bez partije kao bitnog faktora svijesti i društvenog razvoja. To je evidentno.

Ali već danas dostignuti samoupravni razvoj društva traži i evoluciju mjesta i uloge partije u tom razvoju. I mi se upravo nalazimo u momentu kada se sve oštrije sukobljavaju dvije tendence. Prva je zahtjev za promjenama mjesta i uloge partije, kao i metoda njenog djelovanja, saglasno potrebama razvoja samoupravljanja; i, druga, težnja ka zadržavanju prevaziđenih starih metoda rada i djelovanja partije, potencirana pritiskom entropije, svojstvene svakoj organizaciji. Evolucija djelovanja partije je, u najopćenitijem smislu, data u premještanju aktiviteta partije u sistem samoupravljanja. Ako je osnovna ćelija samoupravnog dru-

štva osnovna organizacija udruženog rada, zatim i komuna, onda tamo mora biti težište aktiviteta partije, ali prilagođeno potrebama razvoja samoupravljanja. To znači da partija nije iznad sistema, da bi djelovala na sistem, već je u njemu, što podrazumijeva aktivnost partije u OOUR, radničkim savjetima, delegacijama, radničkoj kontroli, samoupravnim interesnim zajednicama, mjesnim zajednicama itd. Ali i njen način djelovanja mora biti adekvatan razvoju samoupravljanja, a to znači adekvatan suštini delegatskog sistema, potičući princip rotacije, opoziva itd. Samo tako SKJ može postati »partija masa — partija kao oruđe masa« (Tito). Iako su komunisti članovi posebne organizacije, oni i kao članovi partije moraju djelovati adekvatno potrebama razvoja samoupravljanja. Oni moraju bolje i dosljednije poznavati zakone razvoja društva, opće interese klase i naroda, i za stavove, koji najbolje promiču te interese, moraju se izboriti u demokratskom dijalogu sa ostalim samoupravljačima, i to pomoću argumenata i istine o općim interesima društva. To znači da ni članovi SK, ni sam SK, ne mogu djelovati na osnovu ma kakva monopola. Isto tako, da bi potvrdili svoju pripadnost organizaciji koja najdosljednije zastupa interese društva, oni to i kao ličnosti, svojim djelom i ponašanjem, moraju potvrditi. Oni moraju biti najbolji i najdosljedniji samoupravljači u svakom pogledu.

Upravo je to SKJ proklamirao kao svoj metod rada. A šta nam kaže praksa? Ona nam govori da takvu ulogu i metod rada partije istom treba osvojiti. U praksi od tih načela ima ne malo odstupanja. Zašto se to događa? Lista uzroka je duga, i mi ćemo se zadržati samo na nekim, po našem mišljenju, bitnim pitanjima.

U prvom redu na pitanju razvoja samoupravnog socijalističkog društva. Naprijed smo rekli da se ono zakonomjerno razvija. Marksistička nauka i naučni metodi spoznaje razvoja društva daju mogućnost spoznavanja zakonitosti tog razvoja. Kako taj spoznajni proces teče, poseban je problem koji zahtijeva obradu. Partija je u poziciji da potiče stvaralačku marksističku misao da utvrđuje kako same zakonitosti razvoja tako i konkretne puteve samog razvoja. Ako ona ne uspije da mobilizira sve intelektualne snage naroda na tom pitanju, i ako se ne osigura prirodna interakcija teorije i prakse, ako se pojave, ma i najmanji, monopoli bilo grupa ili pojedinaca da dominiraju u kreiranju formi i puteva razvoja, i time se zapostavi princip da je praksa vrhovni sudija teoriji — dolazi do devijacija, tako da se, primjerice, isfabriciraju »modeli« razvoja, u koje se onda gura sam život. Devijacija u ovom smislu u revolucionarnom radničkom pokretu ima dosta, te smo i svjedoci mnogih isključivosti u samim redovima tog pokreta.

Rekosmo da samoupravljanje, kao društveni odnos, počiva na već do sada spoznatim zakonitostima svog razvoja. Osnovne principe, je postavila Pariška komuna, a Marks ih je teorijski uopćio, a praksa potvrdila. Nema dvojbe da partija mora biti sposobna da mobilizira energiju naroda na realizaciji prvenstveno

spoznatih fundamentalnih pitanja razvoja samoupravljanja. Ali i partija je u svom djelovanju pod utjecajem konkretnog društva, a svako društvo se razvija preovladavanjem vlastitih suprotnosti. Osnovna karakteristika sadašnjeg razvoja našeg društva je paralelno forsiranje ubrzanog razvoja proizvodnih snaga, industrijalizacijom, i unapređivanjem samoupravnih društvenih odnosa. Poznata je zavisnost društvenih odnosa od proizvodnih snaga (a i obratno dejstvo), što se u našim uslovima na specifičan način manifestira i u odnosu: društvo—samoupravljanje—partija. Društvene individue su realizatori zakona razvoja društva, pa, prema tome, i samoupravljanja, a individue uvijek polaze od sebe, od datih okolnosti u kojima žive.

Jedan od temeljnih osnova samoupravljanja je delegatski sistem. On je izraziti način mobilizacije energije naroda, princip organiziranja aktiviteta te energije i metod djelovanja kao izraza samodjelatnosti naroda. On će utoliko biti revolucionarna samodjelatnost naroda ukoliko je svijest naroda na nivou općih interesa progresa, a svijest pojedinaca i grupa se formira na osnovu uslova njihova življenja. U ovom kontekstu, osnovno pitanje je ingerencija društvenog pojedinca na uslove materijalnog osiguranja svoga življenja i razvoja. Govoreći jezikom političke ekonomije, taj se problem svodi na pitanje koliko društvena individua učestvuje u donošenju odluka o proširenoj reprodukciji svoga OOUR, OUR, SOUR; o uslovima razvoja mjesne zajednice, komune i tome slično. SFRJ se još nalazi u procesu ubrzane industrijalizacije i za to su potrebna koncentrirana investiciona sredstva.[4] Privredni si-

---

[4] Odmah poslije kratkog perioda obnove zemlje 1945—1947, Jugoslavija prelazi na put razvoja, pomoću ubrzane industrijalizacije, što je bilo jedino ispravno. Taj proces u suštini teče i danas kod nas. Opravdano za sadašnju situaciju kažemo da je SFRJ »veliko gradilište«. To nam pokazuju i slijedeći uporedni podaci između SFRJ i nekoliko evropskih zemalja.

*Investicije i stope rasta kao procenti društvenog proizvoda**

Zemlja	Stopa rasta društvenog proizvoda (1971—1975)	Udio investicija u društvenom proizvodu 1975.	1970.
Austrija	21,2	26,8	26,7
Grčka	16,5	29,7	21,0
Italija	13,1	21,2	21,2
Španjolska	—	21,2	23,2
Turska	23,1	20,2	16,9
Jugoslavija	26,2	38,6	40,1

* Sl. Vujica, *Veliko gradilište — uz koju cijenu,* »Borba« od 3. marta 1978.

stem i njegovi instrumenti nisu osposobljeni tako da privredna radna organizacija bude osnovni nosilac koncentracije tih sredstava, već su to većim dijelom banke i organi vlasti. Jasno je da je u tim uslovima utjecaj banaka i organa vlasti odlučujući pri donošenju odluke gdje i kako treba ta sredstva ulagati. Neposredni proizvođač, znajući da se takve odluke donose negdje »gore«, iznad njega, nije dostatno zainteresiran da se aktivnije bavi tim pitanjima. Na takvoj materijalnoj podlozi, formira se i njegovo shvaćanje vlastite uloge u tom bitnom pitanju društvenog razvoja. Taj razvojni proces on uveliko osjeća kao nešto izvan njega. Zato dobar dio neposrednih proizvođača gleda na društvenu svojinu kao na nešto tuđe, ne njihovo, već uglavnom kao na državnu svojinu. Pošto realizacija socijalističkog principa raspodjele prema radu ni izdaleka ne zadovoljava, onda ni dohodak pojedinca, ni kolektiva, nije u potrebnoj mjeri uslovljen rezultatima rada, odnosno proizvođači nisu dovoljno stimulirani za svoj lični i kolektivni napredak, koji oni vide isključivo u postizanju boljih rezultata vlastitog rada. Pri postojećoj relativno niskoj društvenoj socijalističkoj svijesti, snažno je u našem društvu izražena »potrošačka psihologija«, a ova neminovno potiskuje brigu o općem socijalističkom progresu društva. Potrošačka psihologija u našem društvu danas se pojavljuje uglavnom zbog naslijeđenog niskog standarda stanovništva, kao izričito izražena želja, između ostalog, za ličnim i porodičnim bogaćenjem. To je neka vrsta individualne prvobitne akumulacije. U to se ulaže veliki dio energije proizvođača. Ali ne samo u privrednim organizacijama već i u ostalim samoupravnim organizacijama: mjesnim zajednicama, kućnim savjetima, interesnim zajednicama i njima sličnim, materijalna sredstva, koja bi osiguravala njihov normalan rad i razvoj, velikim dijelom su nedovoljnog opsega, tako da takvi materijalni uslovi u određenom obimu destimuliraju aktivnost neposrednih proizvođača da brinu za opći progres. Da bih bio pravilno shvaćen, napominjem da bi, i na nivou sadašnje naše razvijenosti, angažiranje stvaralačke energije stanovništva moglo i trebalo biti daleko veće na pitanjima razvoja društva i samoupravljanja. Kada ne bi bilo takozvanih subjektivnih grešaka, počevši od neadekvatnih instrumenata ekonomske politike,[5] preko nedovoljnog uvažavanja objektivnih ekonomskih zakona, do guranja života u konstruirane »modele« — to angažiranje bi svakako bilo veće.

---

[5] Nedostajanje adekvatnog instrumentarija ekonomske politike ima vrlo teške negativne posljedice po naš privredni razvoj u oblasti raspodjele nacionalnog dohotka i po sve ono što je neposredno s njom povezano.

Neadekvatni instrumenti financijske politike imaju za posljedicu preoštro oporezivanje dobro poslujućih privrednih organizacija, što koči jačanje samofinanciranja radnih organizacija. S druge strane, nemamo efikasnih instrumenata sprječavanja izgradnje nepotrebnih, duplih, kapaciteta. Zbog nepostojanja adekvatnih instrumenata ekonomske politike, a i uslijed nedograđenosti privrednog sistema, svje-

U takvim uslovima, kada je samodjelatnost neposrednih proizvođača na samoupravnom razvoju društva, kao njihovoj vlastitoj potrebi, nedovoljna, tada državni i partijski organi preuzimaju brigu o tom razvoju, ali uz slabu ili nikakvu kontrolu društvene baze. To, čak i uz relativno dobre rezultate, daje i ne malo polovičnih rješenja, dovodi do devijacija i grešaka. Tada se javlja opasnost da se samoupravljanje formalizira.[6]

Rekli smo da je jedan od temeljnih principa samoupravljanja delegatski sistem. On je kod nas još tek formalno izgrađen. Naučne analize pokazuju da 95,8 posto delegata u SR Hrvatskoj sudjeluje samo u izglasavanju odluka. Pri tome je veoma često glasanje po »posuđenoj volji«. Tako se delegatski princip, u određenom pogledu, svodi na formalizam, što pokazuje i činjenica da prijedlozi o pokretanju pojedinih pitanja razvoja potiču najvećim dijelom od izvršnih vijeća, organa vlasti, a daleko manje od samih delegata. Idući dalje, možemo utvrditi da početnu inicijativu za pokretanje pojedinih pitanja mahom i daju stručne službe, a one »obrade« problem po svom nahođenju. Tako je nedavno završeno istraživanje »Funkcioniranje i ostvarenje delegatskog sistema« pokazalo da u SR Hrvatskoj odlučujući utjecaj na donošenje odluka — 66,67% — imaju profesionalne strukture u općinama, u 18,77 posto slučajeva — delegati, a u 14,59 posto — ostale strukture. Stanje u tom pogledu je bolje samo u SR Sloveniji, a u ostalim republikama i pokrajinama je isto ili čak i nepovoljnije. Poznato je da mnoga samoupravna tijela u SFRJ ne mogu vrlo često da održe čak ni formalne sjednice, jer nemaju kvoruma, a na drugoj strani gotovo da nije zabilježen slučaj opoziva neaktivnih delegata itd. Jednom riječju, samoupravljanju prijeti opasnost da se formalizira. O toj opasnosti Herbert Markuze kaže slijedeće:

»..»Samoupravljanje« postaje tek onda revolucionarna organizacija ako su sami upravljači revolucionarni, to jest ako njihove

---

doci smo grubog narušavanja jedinstva jugoslovenskog tržišta. U tome ne malu ulogu igra kreditna politika poslovnih banaka, naročito pri plasmanu roba. Kao zemlja, donijeli smo niz zakona i zakonskih propisa koji se odnose na problem prometa roba, ali »čak ni Krivični zakon, u kome su sadržane odredbe o krivičnim delima protiv privrede i jedinstva jugoslovenskog tržišta, ne može da obezbedi efikasnu zaštitu jedinstva jugoslovenskog tržišta, jer se njegove odredbe odnose samo na krivično gonjenje pojedinaca« (Savezni sekretarijat za tržište i cijene, *Informacija o funkcionisanju i organizaciji jedinstvenog jugoslovenskog tržišta*, Beograd, januar, 1978, str. 13).

[6] Početkom marta 1978. godine na jednoj od sjednica Vijeća udruženog rada Sabora SR Hrvatske izneseno je da postoji ne mali broj SOUR koji u svom sastavu nemaju nijednu OUR. Dosadašnje OOUR se ukidaju i pretvaraju u radne organizacije da bi se tako zadovoljila zakonska odredba o formiranju SOUR; čak nije naznačeno, u osnovnom, kako će se u okviru SOUR sticati dohodak, kako raspodjeljivati. Ujedno takvi postupci pokazuju samovoljno nepoštivanje djelovanja objektivnih ekonomskih zakona. SR Hrvatska u ovome nije nikakva iznimka.

potrebe i njihova svest sadrže sistem transcendirajućih elemenata. U suprotnom slučaju, samoupravne zajednice su jedva nešto više od eksperimenata u okvirima postojećeg: momenti jednog pseudo-demokratizovanja, a nikako »kvalitativan skok« u socijalizam...«[7]

Partija je preuzela na sebe veliku historijsku ulogu da spriječi izrođavanje samoupravljanja, da mobilizira energiju samoupravljača, da oni sve potpunijim samodjelovanjem postaju sve odlučniji neposredni nosioci razvoja samoupravnog socijalizma. Ona to za sada mora, ali treba imati — već je rečeno — na umu da i ona podliježe opasnosti entropije. I njeni članovi nisu bogovi, već ljudi našeg društva, sa svim opterećenjima naše situacije. Javno se postavlja pitanje: što je razlog postojanju ne malog broja pasivnih članova SK, članova promatrača, onih koji šute. Na nedavnoj sjednici CK SKJ je data procjena da je od ukupnog članstva SK manje od polovine aktivno, uz napomenu »da je i to isuviše optimistička računica«. Potpuni odgovor na to pitanje dala bi tek iscrpna studija.

Uopćavajući sve elemente odgovora, mi bismo rekli da ga treba tražiti u nedovoljnoj sposobnosti naše stvarnosti — uslijed nedovoljne ekonomske razvijenosti, neadekvatne realizacije principa nagrađivanja, niske društvene samoupravne svijesti, nepostojanja općeusvojenih moralnih i etičkih principa, samoupravnog ponašanja — da se društveni pojedinac optimalno aktivizira na razvoju samoupravljanja, kao njegovog neposrednog interesa, i to na konkretnim pitanjima, a ne samo na općem planu. Takve okolnosti utječu i na rad SK, a to jača birokratsko-oportunističke snage, koje se nalaze i u samom SK i kojima ne odgovara dosljedno razvijanje samoupravljanja, jer tada one gube svoje privilegije i lagodno osiguranje privilegiranih uslova života. A te privilegije se kod nas, uglavnom i u datim uslovima, stiču na osnovu pozicija u vlasti. Zato se i princip dosljedne rotacije dobrim dijelom izrodio u formalizam. Iz toga nastaje niz povreda dosljednog razvoja samoupravljanja, vrlo opasnih po njegov budući razvoj. Smatramo da je danas u tom pogledu jedna od najvećih opasnosti po samoupravljanje — privatizacija kadrovske politike od strane uskih grupa. Neformalne grupe, koje se formiraju na određenim punktovima društvenog organizma, brinu se da na ključna mjesta dođu »njihovi« ljudi, a svim sredstvima se sprječava izdizanje drugih, a naročito onih koji su za dosljedno razvijanje samoupravljanja. Sve ovo ima duboke korijene u osiguranju uslova života, u prvom redu u samoj činjenici da su prihodi daleko veći u nematerijalnoj proizvodnji, a naročito na političkim funkcijama, nego u neposrednoj proizvodnji. Uz sve to, pozicija u vlasti osigurava i niz direktnih ili indirektnih povlastica i pogodnosti. Sam problem je dobrim dijelom vezan za posto-

[7] Herbert Markuze, *Merila vremena*, str. 39.

janje politike kao profesije. Prema tome, partija se mora zaista boriti na nekoliko frontova, što uključuje i borbu protiv vlastite entropije.

Po našem mišljenju, u ovom času je jedan od najopasnijih oblika podlijeganja entropiji monopol grupa ili pojedinaca najrazličitije vrste. Neformalne grupe se formiraju na realnoj osnovi, određenom interesu, sasvim svejedno da li taj ili ti interesi imaju korijen u ekonomici ili u učestvovanju u vlasti. Opasan vid monopola je nametanje, od strane grupe ili pojedinca, sredini i društvu svojih stavova, ali ne nastalih u demokratskom dijalogu, putem argumentovane razmjene mišljenja, već poistovjećivanjem svojih stavova sa »politikom partije«. Kad se još udruže sa snagama tehnokratizma i birokracije u organima vlasti, sa birokratizovanim snagama unutar partijskih rukovodećih organa, zaista je teško uspješno im se suprotstaviti. Ako pri tome imamo na umu da se nerijetko monopoliziraju i informacije, a koje su bitan faktor društvenog komuniciranja, demokratska borba mišljenja i ideja je još više sužena. Tada se članstvo partije postepeno pasivizira i podliježe oportunizmu. Vrlo često prihvaća šutnju kao oblik ponašanja, bojeći se negativnih posljedica po sebe, a da do toga može doći članovi SK to znaju i iz vlastita iskustva.

Takvo negativno ponašanje se uočava i u radu drugih društveno-političkih organizacija. Konkretnih razloga pasivizaciji u našem političkom sistemu ima prilično mnogo, ali im je isti korijen — nečiji monopol nad sredinom, na ljudima. Samoupravljanje je nespojivo sa ma kojim oblikom monopola. Njegov suštinski razvoj ujedno stvara uslove onemogućavanja svakog monopola. SKJ je prihvatio kao svoj zadatak mobilizaciju revolucionarne energije svih samoupravljača da bi onemogućio svaki monopol, a to znači da je uspjeh utoliko sigurniji, ukoliko je djelovanje svih i svakoga pod što neposrednijom kontrolom cjelokupnog revolucionarnog pokreta, uključujući i djelovanje same partije.

Ako danas ocjenjujemo momenat razvoja našeg društva, mogli bismo reći slijedeće: bez obzira i na određena kolebanja i na slabosti u razvoju proizvodnih snaga društva, sam njihov razvoj je zaista impozantan.[8] Sve nam govori da će se razvoj proizvodnih snaga društva u istom smislu nastaviti i u budućnosti. Ali takav razvoj proizvodnih snaga ne prati odgovarajuće samoupravno organizovanje društva u njegovoj osnovi, ekonomici.

---

[8] Samo posljednjih nekoliko godina, od 1974. do 1977, društveni proizvod u našoj zemlji je rastao po stopi od 5,8 posto. Isto tako i nacionalni dohodak. Industrijska proizvodnja je u istom razdoblju porasla za 7,3 posto, a poljoprivredna proizvodnja je rasla po stopi od 3 posto. Otvoreno je 800.000 novih radnih mjesta.

Sam privredni sistem nije još razvijen do tog nivoa da, svojom vlastitom logikom, nosi samoupravno organiziranje privrede. Podsjećamo samo na fundamentalna pitanja, kao što su: maksimalizacija dohotka i njegova raspodjela koja bi favorizovala razvoj naučno-tehnološke revolucije kod nas; kooperacija, integracija jedinstvenog jugoslavenskog tržišta, onemogućavanje izgradnje nepotrebnih kapaciteta i tome slično. U našem privrednom razvoju je, stoga, veoma izražena prisutnost politike. Političke odluke još dobrim dijelom dominiraju privrednim razvojem.[9] Razumljivo, zbog toga se i samoupravni društveni odnosi velikim dijelom razvijaju na bazi političkih odluka, a nedovoljno kao izraz potreba ličnosti, određenih konkretnim uslovima, svakodnevnicom života društvene individue. Zato su kod nas i moguća odstupanja prakse od proklamirane politike.

Ako je to točno, kakva je, onda, perspektiva razvoja samoupravljanja u nas? Uspješnost razvoja samoupravljanja kod nas zavisi, u prvom redu, od toga koliko će SKJ biti sposoban da mobilizira stvaralačku energiju samih samoupravljača na razvoju samog samoupravljanja. A to je, konkretnije govoreći, veoma složen društveni proces u kome su presudni elementi — razvoj proizvodnih snaga i jačanje samoupravne društvene svijesti cijele zajednice — pri čemu svaki pojedinac, kao društvena jedinka, mora sve više svoj lični razvoj i napredak poistovjećivati sa razvojem samog socijalističkog samoupravnog društva.

---

[9] Oduvijek je utjecaj političkih odluka na ekonomski razvoj društvene zajednice interesirao marksiste. Dok su Marks i Engels o tom pitanju raspravljali uglavnom na bazi historijskih činjenica, Lenjin je taj problem analizirao i iz aspekta aktualnosti izgradnje SSSR. Isti problem je i za nas aktualan. U društvenom ekonomskom razvoju SFRJ, svakako, političke odluke imaju svoje mjesto.

Pitanje se samo postavlja: do koje mjere i na koji način političke odluke mogu i moraju utjecati na ekonomski razvoj. U kakvoj su konkretnoj interakciji političke odluke prema djelovanju objektivnih ekonomskih zakona. Uopćeno govoreći, danas u SFRJ nekad one djeluju u istom pravcu, ali nerijetko divergiraju. Naročito se negativno odražava dominacija »politike« nad »ekonomikom« u oblasti integracionih procesa u privredi. U 1976. godini je u SFRJ provedeno 397 integracija, od čega, u okviru komore 263, između susjednih komuna 50, u okviru određene republike 75, a samo 9 na jugoslavenskom nivou. Na žalost, ovakva negativna dominacija politike nad ekonomikom nije samo na ovom sektoru već, kako rekosmo, i u oblasi prometa roba, investicionoj izgradnji itd.

Đorđi Caca

Odgovornost u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja

I

Politički sistem Jugoslavije, utvrđen i izgrađivan najpre na načelima narodne, kasnije na osnovama socijalističke i, najzad, na principima socijalističke samoupravne demokratije, predstavlja svojevrsni oblik ostvarivanja vlasti, koji se razvijao u skladu sa promenama u društveno-ekonomskim odnosima i, naročito, u skladu sa svojinskim odnosom prema društvenim sredstvima za proizvodnju.

U periodu državne svojine nad sredstvima za proizvodnju Ustavom je bilo utvrđeno da »sva vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu« i da »narod ostvaruje svoju vlast preko slobodno izabranih predstavničkih organa dražvne vlasti, narodnih odbora . . .«[1]; da su »narodni predstavnici u svim organima državne vlasti odgovorni svojim biračima«[2] i da su »članovi vlade krivično odgovorni

---

[1] Vidi član 6. Ustava FNRJ.
[2] Vidi član 7. Ustava FNRJ.

za povredu Ustava i zakona pri vršenju službene dužnosti i da odgovaraju za štetu koju učine državi nezakonitim radom«.[3]

Prerastanjem državne u društvenu svojinu nad sredstvima za proizvodnju, kao izraza negacije svakog svojinskog odnosa prema društvenim sredstvima za proizvodnju i utvrđivanjem »društvene svojine kao sistema odnosa među ljudima, a ne kao odnosa između čoveka i stvari«[4], nastaju promene i u pogledu karaktera i nosilaca vlasti. Tako prema Ustavu SFRJ od 1963. godine, inspirisanim Programom SKJ, »sve oblike upravljanja, uključujući i političku vlast, stvaraju radnička klasa i ceo radni narod za sebe i u cilju organizovanja društva kao slobodne zajednice proizvođača«;[5] »radni narod je jedini nosilac vlasti i upravljanja društvenim poslovima«[6]; »nosilac javne ili druge društvene funkcije je lično odgovoran za njeno vršenje«.[7] Nosioci funkcija vlasti su posebno odgovorni, pri čemu se izričito utvrđuje odgovornost političko-izvršnih i upravnih organa, predstavničkom telu društveno-političke zajednice i javnosti.[8]

Razvoj socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa, logikom unapređivanja produkcionih odnosa i jačanjem položaja radničke klase i svih radnih ljudi u društvenom uređenju zemlje, po osnovu udruživanja rada i decidnijeg i efikasnijeg institucionalizovanja samoupravljanja, doveo je do razvijenih oblika ostvarivanja funkcija vlasti i upravljanja društvenim poslovima. Tako, prema Ustavu SFRJ od 1974. godine, »sva vlast pripada radničkoj klasi u savezu sa svim radnim ljudima grada i sela«, a »u cilju izgradnje društva kao slobodne zajednice proizvođača, radnička klasa i svi radni ljudi razvijaju socijalističku samoupravnu demokratiju kao poseban oblik diktature proletarijata«.[9] Ali, prema E. Kardelju, ona »nije oblik koji sprečava demokratizaciju društva, nego, naprotiv, vlast koja treba da štiti proces demokratizacije društva i da široko otvara puteve demokratizacije na tlu socijalističkog samoupravljanja«.[10]

U tom sklopu i ovaj Ustav utvrđuje osnove i vidove odgovornosti, određuje kao elemente socijalističke samoupravne demokratije ličnu odgovornost nosilaca samoupravnih, javnih i drugih društvenih funkcija i odgovornost organa vlasti i samoupravljanja, kao i kontrolu radnika i drugih radnih ljudi i društvenu kontrolu

---

[3] Vidi član 84. Ustava FNRJ.
[4] Vidi: E. Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977, str. 19.
[5] Vidi Odeljak IV, stav 1. Osnovnih načela Ustava SFRJ od 1963.
[6] Vidi član 71, stav 1. Ustava SFRJ od 1963.
[7] Vidi član 86, stav 1. Ustava SFRJ od 1963.
[8] Vidi odeljak IV, stav 1, al.4. Ustava SFRJ od 1963.
[9] Vidi Odeljak IV, stav 2. Osnovnih načela Ustava SFRJ od 1974.
[10] Vidi E. Kardelj, ibid., str. 77.

uopšte nad radom nosilaca samoupravnih, javnih i drugih društvenih funkcija u samoupravnim organizacijama i zajednicama i u društveno-političkim zajednicama.[11]

Označene odredbe Ustava SFRJ (što, svakako, ne znači normativistički prilaz problemu s obzirom na karakter našeg Ustava i kao povelje socijalističkog samoupravnog društva i kao najvišeg akta o sveukupnoj organizaciji države) ukazuje na činjenicu da je odgovornost u političkom sistemu Jugoslavije jedna od komponeneti njenog demokratskog ustrojstva i socijalističke samoupravne demokratije kao oblika ostvarivanja funkcija vlasti i upravljanja društvenim poslovima.

Pomenute odredbe, zapravo, čine osnovanim zaključak da je pitanje odgovornosti u političkom sistemu Jugoslavije, čija je osnova demokratija i demokratizacija odnosa sa svim atributima koji proizilaze iz samoupravljanja, utoliko značajnije i dominantnije ukoliko su raznovrsniji i sadržajniji oblici kroz koje se demokratija izražava i ostvaruje. Sve to znači da su odgovornost i demokratija u samoupravnom političkom sistemu ne samo u određenoj uzajamnosti već nalažu i međusobnu uslovljenost takvog karaktera i intenziteta koji odlučujuće utiču na njihov razvitak, ali koji mogu biti i limitirajući faktor, što ih može pretvoriti u unutrašnju protivrečnost i sopstvenu negaciju.

II

Razvoj demokratije u Jugoslaviji je plod ne samo dinamičkih društvenih kretanja već proizlazi i iz političke i društvene neophodnosti za usavršavanjem i produbljivanjem oblika kroz koje se ona izražava. Ona je razvojna istovremeno i za sebe i za društvo. jer jačanjem, produbljivanjem i osmišljavanjem samoupravnih društvenih odnosa, demokratija postaje šira i sveobuhvatnija, izrazitija i raznovrsnija, bogatija i sadržajnija. Ovim elementima ona prevazilazi okvire njenog klasičnog opredeljenja kao oblika političkog ustrojstva i vršenja političke vlasti, jer postaje oblik ostvarivanja društva i pojedinaca u njemu. Ona postaje društveni odnos i, na određeni način, ostvaruje taj odnos. To je svakako jedan od osnovnih razloga apsolutne društvene neophodnosti da se samoupravna socijalistička demokratija sada više i izrazitije nego ranije definiše i kao *odgovorna*. To je i smisao postavke E. Kardelja, prema kojoj »socijalističko samoupravljanje, to jest pravo na samoupravljanje je, nema sumnje, veliko pravo, ali istovremeno i velika odgovornost, jer u sistemu samoupravne demokratije svaki čovek mora da snosi punu odgovornost i za sudbinu drugog čoveka.

---

[11] Vidi Odeljak IV, stav 2, al.7. i 8. i odeljak VIII, stav 4, al.3. Osnovnih načela Ustava SFRJ od 1974.

Zato se u našem samoupravnom socijalističkom društvu prava i slobode čoveka i građanina ostvaruju samo u međusobnoj solidarnosti ljudi i ispunjavanju dužnosti i odgovornosti svakoga prema svima i svih prema svakome, odnosno svako je dužan da poštuje slobode i prava drugih i odgovoran je za to«.[12]

Odgovorna demokratija u samoupravnom društvu trebalo bi da znači takav oblik političkog i ekonomskog, prosvetnog i kulturnog, socijalnog i komunalnog, uopšte celovitog društvenog delovanja pojedinaca, organa i organizacija, u kome svako slobodno misli bez naloga i direktive, ali uz puno saznanje i gotovost da snosi punu odgovornost i društvene posledice za svoje aktivnosti i akcije, posmatrane sa stanovišta razvitka socijalističkog samoupravljanja. Time se samoupravna demokratija u svojoj osnovi razlikuje od formalne i dirigovane demokratije.

U političkom sistemu samoupravne demokratije čovek se oseća slobodnim i društvo ga shvata kao stvarnog kreativnog društvenog faktora, sa osećanjem odgovornosti za sopstveno slobodno delovanje i delovanje drugih, te na taj način »samo onaj čovek koji preuzme i odgovornost za svoju slobodu može biti slobodan. A samo onaj čovek koji je u položaju da demokratski odlučuje može da preuzme takvu odgovornost«.[13] U drugim vidovima demokratije, ako to ona uopšte i jeste, taj osećaj nosi, pothranjuje i održava jedan sloj, i to onaj koji je na vlasti i koji po tom osnovu sebi prisvaja pravo da misli umesto svih i da ga predstavlja svima kao stvarnu slobodu i demokratiju.

Za eliminisanje ovog drugog stanja, a time za ostvarivanje realne, a to znači i odgovorne, demokratije, nema potrebe za stvaranjem bilo kakvih opozicionih krugova i delova u socijalističkom samoupravnom društvu, jer bi to, u krajnjoj liniji, vodilo ka višepartijskom sistemu sa različitim idejnim i klasnim opredeljenjima. Društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju u udruženom radu, široki mehanizam političkog i društvenog delovanja u nas, a posebno uvođenje celovitog delegatskog sistema kao društvenog odnosa i kao metoda demokratskog odlučivanja u svim oblicima društvenog delovanja čine zaista anahronim restauraciju građanskog društva. Istina, naše društvo nije beskonfliktno, pa se pluralizam samoupravnih interesa usklađuje u zajednički i objektivno priznati društveni interes koji je postao »bitno obeležje i karakteristika samoupravne socijalističke demokratije kao posebnog demokratskog oblika diktature proletarijata« i »oblik organizovanosti radničke klase i svih radnih ljudi, odnosno građana, kako za vršenje vlasti tako i za upravljanje društvenim poslovima, na osnovama samoupravljanja«,[14] što isključuje svaku objektivnu po-

---

[12] Vidi E. Kardelj, ibid., str. 111.
[13] Vidi E. Kardelj, ibid., str. 212.
[14] Vidi E. Kardelj, ibid., str. 114.

trebu i političku osnovu za uvođenje političkog pluralizma, odnosno ma kog oblika višepartijskog sistema.

Odgovorna demokratija u samoupravnom društvu, kao višem stepenu organizovanosti, jeste i bezuslovan uslov za ostvarivanje realne demokratije. Jer, realna demokratija može biti samo ona demokratija u kojoj i širina prava i sloboda, uz postojanje uslova za njihovo ostvarivanje i korišćenje, mora odgovarati i politička obaveza da se demokratskim metodima spreči zloupotreba tih prava i sloboda. To ne znači da nad korišćenjem prava i sloboda stoji Damaklov mač, po pojedinca pretećih i opasnih ocena i sankcija, ali predstavlja jedan memento kao uslov za stvaralački odnos, kome je tuđ neodgovoran i negatorski pristup problemima i rešenjima. Različitost i borba mišljenja ne mogu i ne smeju biti inspirisani težnjom da se ne dođe do rešenja. Ta različitost mora biti motivisana nastojanjem da se dođe do optimalnih rešenja. Stara je koliko i demokratija istina da »slobodija« (savremenim jezikom rečeno — anarhija) nikad nije i ne može biti sinonim demokratije — ni leksički, ni suštinski, ni sadržinski.

Odgovorna demokratija, prema tome, nije forma ili vid demokratije. To je sama demokratija: i kao oblik vršenja političke vlasti, i kao instrument samoupravljanja, i kao način društvenog delovanja. U njoj se poštuju tuđa mišljenja, vodi se kulturni i dostojanstveni dijalog između različitih shvatanja i stanovišta, argumentovano se spori i objektivno, dokumentovano i konstruktivno se kritikuje i, najzad, utvrđuju se optimalna rešenja. Zato se smelost i hrabrost kritike u demokratiji socijalističkog tipa ne može izražavati u rušenju i uništavanju. Njena vrednost je u stvaralaštvu i graditeljstvu, na osnovama samoupravnog socijalizma, bez idolopoklonstva i idolatrije, što znači da je društvena i politička vrednost realne demokratije u stvaranju i održavanju uslova za stvaralačko i progresivno delovanje koje vodi društvenom razvitku.

Najbitniji element odgovorne demokratije u našem političkom sistemu je, bez sumnje, sopstvena odgovornost ili, tačnije, osećanje odgovornosti pred sobom za sopstvene stavove i izražena mišljenja, za sopstvenu akciju i delovanje, za ocenu pojava i stanja, za predloge i stanovišta. Razume se, odgovornost ne može biti deklarativna i imaginarna. Ona mora biti faktička, a to znači plod saznanja i svesti izgrađivanih na sopstvenim saznanjima, ali u datim odnosima i uslovima. S druge strane, sopstvena odgovornost u socijalističkom samoupravnom društvu, koje nije idealističko i altruističko zbog protivrečnosti u njemu, može biti efikasna samo ako bude i manifestovana, a to znači i podložna društveno utvrđenim normama i merilima, kao i određenim sankcijama. Time ona postaje i objektivna, što je bitan element njene efikasnosti.

Polazeći od priznanja objektivnih protivrečnosti socijalističkog društva i stepena razvoja društvenih odnosa u datim ekonomskim uslovima i mogućnostima, uz neospornu vrednost osećanja sopstvene odgovornosti svih pojedinaca i subjekata u društvu, sa-

moupravljanje ima političku i društvenu obavezu da stvara novi odgovarajući mehanizam sistema odgovornosti i njenog ostvarivanja. Ali, stvaranjem tog mehanizma ne sme se ostaviti prazan prostor za jačanje elemenata ranijih sistema, njihove civilizacijske tekovine, niti se, opet, mogu zanemariti i sasvim odbaciti oni elementi koji se objektivno mogu primeniti i na nove uslove. Pluralizam samoupravnih interesa, u kome su razlike i suprotnosti interesa realnost, ne može dobiti svoje optimalno rešenje samo njihovim formalnim usaglašavanjem, bez osećanja odgovornosti za šire interese koji su u celini i skup pojedinačnih interesa. Eliminisanje hijerarhijskih odnosa u sistemu samoupravne odgovornosti ne znači i likvidiranje odgovornosti kao komponente političkog sistema. Naprotiv, samostalnost u odgovornosti vodi ka njenom jačanju, jer samostalnost u delovanju ne znači i autarkiju i postavljanje iznad društva i njegovih institucija. Samoupravno društvo je dovoljno jako i po sebi odgovorno da može eliminisati svaku pojavu neodgovornosti i neodgovornog ponašanja, bilo prema pravu i normama, bilo prema moralu i etici. Društvo u razvoju ne zasniva se na represiji kao posledici odgovornosti, ali ono se ne može odreći sankcija kada su one instrument za obezbeđivanje odgovornog ponašanja.

Prema tome, našem političkom sistemu su jednako imanentne i etičke, moralne, normativne i sankcionirajuće komponente odgovornosti. Humanizam, ma koliko bio etička i moralna kategorija, postaje sopstvena negacija ako se ne obezbeđuje i ne ostvaruje, jer niko nema prava da zahteva humanizam ako postupa nehumano.

III

Izložene opšte nepomene o odnosu između odgovornosti i demokratije upućuju na zaključak da je njihova simbioza nesporna kao elementarni uslov za odgovornu, društveno korisnu i stvaralačku samoupravnu demokratiju, koja (kako je već rečeno) predstavlja ne samo karakteristiku samoupravnog društva već i jednu od njegovih bitnih osnova, počev od faze početnog razvoja do stepena njegove pune samoupravne organizovanosti.

Ove napomene o suštini pojma odgovorne demokratije su neophodne i radi utvrđivanja realnosti i efikasnosti dimenzija odgovornosti u političkom sistemu našeg samoupravnog društva, koje sve više karakterišu: *prvo,* široka disperzija nosilaca funkcija društvenog delovanja u najširem smislu reči; *drugo,* znatan broj orgazacija, koje kroz sopstveni interes izražavaju i interes društva za njegovim bržim i skladnijim razvojem; *treće,* sve izrazitiji metodi konsultovanja i razmene mišljenja koji su dobili ustavnu verifikaciju sistemom društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazu-

mevanja kao načina izražavanja pluralizma samoupravnih interesa, svestranog pretresanja problema i usaglašavanja stavova (bilo neposredno putem društvenih dogovora ili samoupravnih sporazuma, bilo posredno njihovim utvrđivanjem kao osnove za donošenje zakona i drugih propisa i samoupravnih opštih akata); *četvrto*, polivalentnost i policentričnost sistema upravljanja i odlučivanja u kome se kao nosioci funkcija, odnosno nadležnosti, javljaju istovremeno kolegijalni i individualni organi.

Prema tome, široki dijapazon nosilaca samoupravnih, javnih i drugih društvenih funkcija, odnosno društvenog i političkog delovanja, predstavlja osnovu za širi — i po kvalitetu i po kvantitetu — obim odgovornosti, iz čega proizlazi neophodnost za utvrđivanjem načina i metoda putem kojih će odgovornost prestati da bude beskrvni politički i društveni postulat ili samo deklaracija u Usstavu, zakonima, samoupravnim opštim aktima i u dokumentima društveno-političkih organizacija.

Ti elementi i karakteristike našeg samoupravnog uređenja, koji istovremeno predstavljaju izraz njegovog demokratizovanja i branu svevlasti i samovlasti, ukoliko se ne bi osmišljavali na osnovama stvarne odgovornosti, kao elementa organizovanog samoupravnog društva, mogu veoma lako postati njegove slabosti. Osnovni razlog za ovu potencijalnu opasnost nalazi se, pre svega, u maniru deklarativnog, pa, prema tome, i neefikasnog traženja odgovornosti i njenom prebacivanju sa jednog na drugog nosioca funkcije, čemu pogoduje još nedovoljna preciznost — normativna i faktička — u rasporedi prava i dužnosti, pa i osnova za odgovornost pojedinih činilaca. Ovo je veoma važan faktor u razgranatom sistemu samoupravljanja u kome deluju kolegijalni i individualni organi i nosioci osnovnih, izvršnih i upravnih funkcija, bilo da je reč o političkoj vlasti ili o radnim i drugim samoupravnim organizacijama.[15]

Središnje idejno i političko pitanje sa ovog aspekta, koje ne iziskuje teorijsko i naučno istraživanje i objašenje jer je u nauci i teoriji jasno, jeste stanje nesklada između idejnih i normativnih, uključujući i ustavne, postavki i vladajućih teorijskih shvatanja o društvu i čoveku, s jedne, i realnog ostvarivanja odgovornosti, s druge strane. U našem političkom sistemu još nemamo poseban zakon o odgovornosti, ali to ne može i ne sme biti smetnja da se ona ostvaruje, naročito u odnosima u pogledu kojih zakon nije potreban ili poželjan, jer je reč o društveno i politički odgovornom ponašanju. Da li se u ovoj oblasti odgovornost može i treba svesti samo na sukob sa ideologijom Saveza komunista, te da, kada toga sukoba nema, mogu biti tolerisana ponašanja koja odudaraju od ustaljenih normi socijalističkog i samoupravnog morala i shvatanja, osim kada su u pitanju kriminalno ponašanje ili

---

[15] Vidi E. Kardelj, ibid., str. 139.

materijalna zloupotreba!? Ili, može li se politički i idejno, ustavno i ekonomski prihvatati kao dozvoljeno ponašanje koje kao jedino ispravno rešenje nameće ono što zadovoljava interese jedne organizacije udruženog rada ili grupacije ili druge samoupravne zajednice, odnosno društveno-političke zajednice (makar to bila republika ili pokrajina), bez obzira na trajni širi interes, koji je objektivno argumentovano dokazan i potvrđen? Ili, najzad, može li se kvalifikovati kao posledica slabosti, odnosno nedograđenosti, sistema ponašanje pojedinaca ili grupa kojim se, u ime samoupravljanja, sistematski (ili, prema potrebi periodično) ali bez elemenata krivične odgovornosti narušavaju odnosi u samoupravljanju i prava koja proističu ili se zasnivaju na samoupravljanju.

Nedvosmislen i kategoričan odgovor na ova pitanja je dao Tito: »Jednom riječju, preko pojava neodgovornosti ne može se prelaziti. Mora postojati odgovarajuća disciplina i u Savezu komunista i u društvu kao cjelini.«[16]

Govoreći o odgovornosti kao elementu političkog sistema i komponenti samoupravne demokratije, Tito je istom prilikom rekao: »Zato pitanje odgovornosti mora stalno biti na dnevnom redu, mora se odmah ukazivati na ono što ne valja i što treba ispravljati. Razumije se, moraju se preduzimati i sankcije, onda će tih pojava biti manje.«[17]

To potvrđuje postavku da ne može postojati nesankcionisana odgovornost. Sankcije ne moraju, a i ne treba, uvek i u svemu da budu utvrđivane zakonskim normama i da imaju karakter zakonske kazne, bilo zbog karaktera pojedinih vidova samoupravne i političke odgovornosti, bilo zbog elemenata samoupravne svesti i idejne i ideološke opredeljenosti. Međutim, to ne znači da nedozvoljena ponašanja mogu ostati bez odgovarajućih sankcija, kao izraza reagovanja društva i subjektivnih snaga u njemu kao nosilaca idejnog usmeravanja i aktivnosti.

Na to upućuju i smisao, sadržina i karakter Rezolucije o odgovornosti nosilaca samoupravnih i drugih društvenih funkcija, koju je Savezna skupština donela još 1971. godine.[18] Prema tome, nije reč o nepostojanju osnova za ostvarivanje političke i samoupravne odgovornosti u pitanjima koja nisu normirana zakonima. Problem je u tome što se samoupravne norme, kakav karakter u načelu ima i ova rezolucija, ne primenjuju i ne ostvaruju. To nalaže da se odgovornosti u našem političkom sistemu mora pokloniti pažnja i da o njenom ostvarivanju treba da se staraju kako oni koji propise i samoupravne opšte akte donose tako i oni koji su inspirisali i inicirali njihovo donošenje.

---

[16] Vidi »Borbu« i »Politiku« od 2. februara 1978.

[17] Isto.

[18] Vidi »Službeni list SFRJ«, br. 52/71 i *Odgovornost nosilaca javnih funkcija u samoupravnom društvu*, Biblioteka Savezne skupštine, Kolo VII, sveska 11, Beograd, 1970.

To utoliko pre što su u našem političkom sistemu utvrđene i osnove i sankcije za klasične vrste odgovornosti — krivičnu, materijalnu, administrativnu i disciplinsku, kao i za oblike odgovornosti — individualnu i kolektivnu. U pogledu vrsta odgovornosti postoji samo jedan problem, koji je star i klasičan koliko su i same te vrste, a to je doslednost organa u utvrđivanju odgovornosti i primeni predviđenih sankcija. Što se tiče oblika odgovornosti, može se smatrati da je naš politički sistem dao decidan odgovor na pitanje kolektivne odgovornosti, koja je Ustavom i Zakonom o udruženom radu proširena na sve kolegijalne organe, za razliku od klasičnog vida ove odgovornosti koja se svodila na odgovornost vlade.

IV

Aktuelni problem odgovornosti u političkom sistemu Jugoslavije ostaje ostvarivanje odgovornosti sa stanovišta njene strukture — politička, funkcionalna i moralna, koje su već pomenute i o kojima će kasnije biti reči, kao i odgovornost za odnose u federaciji.

U domenu političke vlasti osnovno pitanje je utvrđivanje i ostvarivanje odgovornosti na svim stepenima u delegatskom skupštinskom sistemu, počev od delegacija i delegata, preko skupštine društveno-političke i samoupravne interesne zajednice do izvršnog organa nosilaca upravnih funkcija.

Odgovornost u delegatskom sistemu izražava se najpre u odgovornosti društva i svih subjekata u njemu prema tom sistemu, a zatim u odgovornosti nosilaca delegatskih funkcija.

Odgovoran odnos društva i subjekata u njemu prema delegatskom sistemu nalaže obavezu svih, posredno ili neposredno uključenih i zainteresovanih za njega, da ispunjavaju svoje političke i ustavne obaveze radi ostvarivanja delegatskog sistema po sadržini i formi, radi odstranjivanja nedostataka i nerazumevanja, sve do otvorene konfrontacije i sukoba sa potencijalnim ili otvorenim njegovim protivnicima. To iziskuje stalan i sistematski društveno angažovani odnos i staranje, imajući na umu da se institucije ne ostvaruju samim njihovim utvrđivanjem, već praktičnim delovanjem i postupanjem.

Odgovornost nosilaca delegatskih funkcija odnosi se na delegacije i delegate, i to u dva smera: prvi je u njihovom odnosu prema sistemu i, drugi, u njihovom delovanju u ostvarivanju funkcija. Odnos prema sistemu se sigurno ne može izražavati u njegovom propagiranju, već u njegovom stvarnom prihvatanju, ostvarivanju i izgrađivanju u teoriji i praksi. Što se drugog vida odgovornosti tiče, on je određeniji i precizniji, jer je praćen i sankcijama koje imaju društveno-politički i funkcionalni karakter, te je mnogo lakše kako njeno pokretanje tako i dovođenje do kraja.

U ovoj oblasti posebno je važno pitanje odgovornosti izvršnih i upravnih organa kako za njihov odnos prema i u skupštini tako i za ostvarivanje njihovih originernih funkcija kao nosilaca posebnih ovlašćenja i nadležnosti. Odnos ovih organa prema delegatskim skupštinama mora biti takav da doprinosi podsticanju njihovog rada, njihovoj većoj inicijativnosti i kreativnosti, pri čemu su podjednako nepoželjni njihova pasivnost i nametanje. Ovi organi nisu u odnosu partnerstva sa skupštinama, a to jača njihovu odgovornost za ostvarivanje delegatskog sistema u njima. Ova odgovornost nije apstraktna, jer proizlazi iz Ustavom utvrđenih i poslovnicima razrađenih odnosa, pa je pitanje mere, metoda i postupaka pri njenom ostvarivanju. Odgovornost izvršnih i upravnih organa za obavljanje njihovih originernih funkcija je višestruka — prema subjektima, prema predmetu, prema metodu delovanja i, najzad, prema načinu ostvarivanja. Svojevremeno doneta Rezolucija o odgovornosti nosilaca samoupravnih i drugih društvenih i javnih funkcija Savezne skupštine dala je čvrste osnove za ostvarivanje ove odgovornosti. Međutim, nedoslednost u njenom sprovođenju nalaže obavezu da se danas ta odgovornost detaljnije utvrdi, čemu bitan doprinos treba da pruže Zakon o osnovama sistema državne uprave, o Saveznom izvršnom veću i saveznim organima uprave i odgovarajući republički i pokrajinski zakoni, čije je razmatranje u toku.

Odgovornost u organizacijama udruženog rada, u kojima sistem samoupravljanja predstavlja temelj socijalističke samoupravne demokratije, isto tako je i višestruka i razgranata. Ona polazi od ostvarivanja i funkcionisanja delegatskog sistema u njima, preko odgovornosti organa upravljanja, do odgovornosti radnika u udruženom radu. Osnove koje za ovu odgovornost daje Zakon o udruženom radu imaju dve prevashodne društvene i političke vrednosti. Prva se izražava u tome (što je u skladu sa Ustavom) da je ozakonjena idejna, društvena i politička postavka da samoupravljanje kao društveni odnos nije osnov za neodgovorno ponašanje ni kada je reč o upravljanju i rukovođenju, ni kada su u pitanju proces rada i radna disciplina. Druga je vrednost u tome što se materijalizuju — normativno i dohodovno — ustavne odredbe o odgovornosti organizacija udruženog rada za svoje obaveze prema društvenim sredstvima kojima raspolažu[19]; o ličnoj odgovornosti svakog radnika za savesno vršenje samoupravljačkih funkcija[20]; i o ličnoj i materijalnoj odgovornosti članova radničkog saveta i kolegijalnog izvršnog organa, odnosno kolegijalnog i individualnog poslovodnog organa.[21]

---

[19] Vidi član 24. Ustava SFRJ.
[20] Vidi član 108. Ustava SFRJ.
[21] Isto.

Međutim, polazeći od karaktera i sadržine Zakona o udruženom radu, organizacije udruženog rada su dužne bliže urediti pitanja odgovornosti delegata i sve vrste ostalih odgovornosti u njima. U odnosu na delegate ovo predstavlja mogućnost da se predvide i druge mere sa karakterom društvenih i funkcionalnih sankcija, tako da opoziv ostane kao krajnja mera za grube povrede delegatske dužnosti. Na ovo upućuje i činjenica da je delegat povezan i sa organizacijom iz koje je delegiran i sa delegacijom čiji je član, te da ima obaveze i prema njoj. Diferencirani tretman delegata, u zavisnosti od njegovih odnosa sa delegacijom i organizacijom, mora dobiti takav karakter da se iza odgovornosti delegacije ne prikriva odgovornost delegata, jer kolektivna odgovornost ne može i ne sme biti osnov za neodgovornost. Delegat, kao svojevrsni poverenik i opunomoćenik organizacije, mora nositi najneposredniju odgovornost, što opet ne znači da on mora biti odgovoran i za eventualni nerad ili pasivnost delegacije, bez obzira na objektivne mogućnosti da utiče na aktivnost delegacije. Pri tome, sve posledice odgovornosti, što je veoma važno za humanističku etiku i socijalistički samoupravni moral, nisu i ne smeju da znače i političko i društveno diskreditovanje ličnosti, već ljudski razlaz bez teških posledica po ličnost delegata, osim u slučajevima kada je reč o protivniku ili neprijatelju socijalističkog samoupravljanja. U svakom slučaju, opozivom se društveno opravdano i politički neophodno ispravlja greška učinjena u izboru ličnosti delegata, sa ili bez političkih posledica po njega.

Disciplinska odgovornost radnika u udruženom radu, što je isto tako jedan od vidova odgovornosti u samoupravnoj socijalističkoj demokratiji, logična je posledica njihove obaveze da savesno vrše samoupravljačke funkcije, jer u ove funkcije bez svake sumnje spada i rad kao osnov za sticanje dohotka. Bliže uređivanje ove odgovornosti samoupravnim opštim aktima, u skladu sa Zakonom o udruženom radu, treba da obezbedi, radnom i funkcionalnom disciplinom, pravilnu raspodelu prema radu, a time i jačanje materijalne osnove organizacije udruženog rada i zajednice, što je prevashodan interes svakog pojedinca i svih samoupravnih organizacija i zajednica. Prema tome, ova odgovornost je u neposrednom interesu radnika, a ne izraz birokratske samovolje, ako je nesporna istina da *samoupravljanje*, pored ostalog, *predstavlja red i rad*. Ova odgovornost, isto tako, izražava i društveni i pojedinačni odnos prema radu kao determinirajućem faktoru određivanja materijalnog i društvenog položaja čoveka na osnovu jednakih prava i odgovornosti (čl. 11. stav 1. Ustava SFRJ). Naime, reč je o uspostavljanju odnosa koji se mora izdići iznad interesa pojedinaca i grupa da bi bio i stvarno verifikovan kao preduslov društvenog vrednovanja rezultata rada. Taj odnos treba da potvrdi i istinu da birokratizam nije tuđ ni samoupravljanju, već da predstavlja ozbiljnu opasnost i za njega. To je realnost koja se može i mora menjati kako razvijanjem samoupravnih odnosa tako i nji-

hovim svođenjem u normalne okvire i putem i posredstvom odgovornosti. Ovo utoliko pre što se birokratizam u neposrednim odnosima u organizacijama udruženog rada pokriva i prikriva i plaštom samoupravnog mehanizma.

V

Jedan od suštinskih elemenata odgovornosti u socijalističkoj samoupravnoj demokratiji, u vršenju političke vlasti i ostvarivanju samoupravljanja u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, jesu funkcije društveno-političkih organizacija, posebno Socijalističkog saveza radnog naroda, u pokretanju i ostvarivanju odgovornosti. Naime, u našem sistemu, prema Ustavu, »društveno-političke organizacije i sve organizovane socijalističke snage ostvaruju političko i akciono jedinstvo socijalističkih snaga i usmeravaju društveni razvoj na osnovama vlasti i samoupravljanja radničke klase i svih radnih ljudi, i u tom cilju (između ostalog) prate rad organa vlasti i rad organa upravljanja samoupravnih organizacija i zajednica i nosilaca samoupravnih, javnih i drugih društvenih funkcija, iznose svoje mišljenje i ocene i vrše društvenu kontrolu i kritiku njihovog rada, naročito o pogledu obezbeđivanja javnosti u radu i odgovornosti u radu«.[22]

Ova funkcija predstavlja aspekt odnosa Socijalističkog saveza prema institucionalizovanim oblicima vlasti i samoupravljanja, te pojedincima kao nosiocima funkcija. Osim toga, ona je izraz učešća Socijalističkog saveza u ostvarivanju i vršenju funkcija vlasti i samoupravljanja. Time ova funkcija označava i jedan od bitnih elemenata za obezbeđivanje ustavnosti i zakonitosti, a, na osnovi toga, i realne odgovornosti nosilaca funkcija.

Dva su nesporna osnova za utvrđivanje ove funkcije Socijalističkog saveza. Jedan je ustavni, koji izražava pomenuto načelo iz Ustava SFRJ i odgovarajuća načela ustava socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina. Drugi je političke prirode i sadrži opravdanje za unošenje ove funkcije u Ustav, a proizlazi iz opravdanosti i neophodnosti aktivnog uključivanja Socijalističkog saveza u sistem vlasti i samoupravljanja, kao njegovog dela i funkcije, i realnog ostvarivanja učešća radničke klase i svih radnih ljudi u vršenju ovih funkcija.

Iz ova dva osnova rezultiraju ciljevi ove funkcije i njena važnost u ostvarivanju odgovornosti u njenoj sveukupnosti, što ima prvorazrednu političku vrednost. Ti ciljevi mogli bi se svesti na: obezbeđivanje efikasnosti i odgovornosti u ostvarivanju funk-

[22] Vidi Odeljak VIII, stav 4, al. 3. Osnovnih načela Ustava SFRJ.

cija u društvu u celini; postizanje otvorenosti organa i organizacija prema društvu; uticaj Socijalističkog saveza na razvijanje i jačanje socijalističke svesti; sprečavanje birokratizovanja organa i pojedinaca i, u vezi s tim, jačanje saznanja i svesti o tome da organi i oblici ostvarivanja vlasti i samoupravljanja postoje radi samoupravljanja i u njemu, a ne van njega i za sebe; i, najzad, gotovost i podobnost za kritiku, za prihvatanje kritike i njeno dejstvo, te za podsticanje samokritike.

Efikasnost u samoupravljanju je ne samo njegova karakteristika već i smisao. Odsustvo efikasnosti u policentričnom samoupravnom sistemu i u uslovima pluralizma samoupravnih interesa krije opasnost da se dovedu u pitanje njegova osnova i njegova egzistencija i kao sistema i kao društvenog odnosa. Jer, efikasnost je ne samo osnova za verifikaciju samoupravljanja već se putem nje ono izražava i kao društveni odnos koji menja postojeće odnose. A to se ne može postići bez stvarne odgovornosti.

Otvorenost prema društvu, kao element javnosti rada svih organa i organizacija i pojedinaca — nosilaca funkcija, mogla bi se figurativno izraziti kao jedna vrsta »svođenja bilansa« između onoga što je onima koji vrše funkcije povereno i onoga što su oni ostvarili; između onoga što im je dato i što su vratili; i između onoga što je planirano kod i van njih i onoga što su oni na tako planiranim akcijama i aktivnostima, funkcijama i nadležnostima realizovali. Osim toga, ova otvorenost organa i organizacija prema društvu je veoma pogodan način za postizanje njihove podložnosti pozitivnom uticaju javnosti i društva, kao elementu usavršavanja oblika i metoda delovanja, s jedne, i kao neposrednom izrazu pridržavanja Ustava, zakona i ostalih propisa i samoupravnih opštih akata i obaveza koje proizlaze iz dokumenata političkog karaktera, s druge strane. Sve to u svojoj sveukupnosti predstavlja osnovu za pokretanje i ostvarivanje odgovornosti, uključujući i one organizacije udruženog rada u čijem upravljanju učestvuju i predstavnici društvene zajednice. Poseban društveni interes se u ovim organizacijama obezbeđuje, između ostalog, i učešćem, uslovno rečeno, »spoljnih« činilaca, ali ne kao zastupnika parcijalnog interesa koji je suprotan interesima organizacija udruženog rada, već kao integrišućeg faktora u usklađivanju interesa organizacije i šire zajednice.

Dalji elemenat odgovornosti je i socijalistička samoupravna svest, koja se ne može razvijati stihijno. Obaveza je društva i Socijalističkog saveza, kao najšireg fronta svih socijalističkih snaga, da ne dozvoli stihijnost, već da obezbedi da se ova svest razvija ideologijom, primenom u praksi i uticajem pozitivne prakse na razvoj idejnih opredeljenja i delovanja, pri čemu splet odnosa nauke, teorije i prakse mora biti takav da teorija i nauka unapređuju i razvijaju praksu, ali i da se njome inspirišu.

Kritika rada organa i nosilaca javnih i društvenih funkcija prvi put se unosi u Ustav i time od kategorije političke odgovor-

nosti po osnovu pripadnosti jednoj društveno-političkoj organizaciji, posebno Savezu komunista, postaje ustavna institucija. Ovo je logična posledica činjenice da javnost rada pretpostavlja podložnost oceni, koja se izražava kroz kritiku, koja kao oblik pokretanja odgovornosti postaje mnogo šira kategorija i element ustavnog sistema.

Slična je po sadržini, iako nešto drugačija po načinu i metodu ostvarivanja, i društvena kontrola rada organa i nosilaca javnih, društvenih i samoupravnih funkcija. Da bi se ova funkcija tačnije i preciznije odredila, valja najpre dati neka »negativna« određenja. Prvo, to nije državna funkcija, jer njeni nosioci nisu državni organi niti je praćena neposrednom sankcijom; drugo, ona nije i ne sme biti institucionalizovana po nosiocima niti po načinu ostvarivanja; treće, ona ne znači nikakvo mešanje u rad organa, jer nije instituciona i hijerarhijska, niti paralelna sa funkcijama sličnog karaktera drugih organa i ne može remetiti odnose među njima.

Sa ovakvim opredeljenjima, pozitivna definicija društvene kontrole trebalo bi da je izražava kao pravo društva, tačnije radnih ljudi i građana i svih organizovanih socijalističkih snaga, da putem Socijalističkog saveza radnog naroda, bez prava mešanja u neposredni rad nosilaca funkcija, vrši opštu političku kontrolu nad njihovim radom u pogledu izvršavanja njihovih nadležnosti i dužnosti, u skladu sa Ustavom, zakonima i drugim propisima i samoupravnim opštim aktima, i u pogledu javnosti i odgovornosti.

Ovakvo okvirno određivanje funkcije društvene kontrole, kao oblika ostvarivanja odgovornosti, izraažva se u pravu uvida u rad organa i pojedinaca kao nosilaca funkcija, u pravu ocene njihovog rada i delovanja, na osnovu podataka i obaveštavanja njih samih ili drugih nadležnih organa i organizacija, izveštaja i zapažanja delegacija i delegata (u čemu treba nalaziti jedan od neposrednih spojeva delegatskog sistema i Socijalističkog saveza), na osnovu informacija kolektiva i pojedinaca, saznanja organa i organizacija Socijalističkog saveza i, najzad, na osnovu predstavki i pritužbi građana, organizacija udruženog rada i drugih zainteresovanih ili povređenih subjekata.

Dalji izraženi oblici društvene kontrole bili bi ispitivanje i ocena osnova i povoda za nepoželjno ponašanje nosilaca funkcija, kao i njihovog odnosa prema funkciji; ispitivanje i ocena osnova i povoda za predstavke i pritužbe s ciljem da se udovolji osnovanim zahtevima i da se odstrane uzroci tome; davanje inicijative ovlašćenim organima, u prvom redu društvenom pravobraniocu samoupravljanja, za pokretanje postupka za zaštitu samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine i, najzad, davanje inicijative za razmatranje pojedinih pitanja od strane nadležnih, a posebno nadzornih organa.

Svi izloženi elementi i izraženi oblici ove funkcije Socijalističkog saveza na kraju se svode na pitanje odgovornosti u društvu i političkom sistemu, koliko sa gledišta pokretanja postupka (razume se, ne samo formalnog) toliko i sa stanovišta krajnjih konsekvenci. Stepen i razvoj samoupravljanja, van svake sumnje, uslovljen je stepenom i intenzitetom odgovornosti, i obrnuto. Ukoliko je samoupravljanje šire i produbljenije utoliko odgovornost mora biti izrazitija i jača, neposrednija i realnija, i to kako u pogledu vršenja funkcija tako i u odnosu na usmeravanje razvoja samoupravljanja. Pri tome, selekcija osnova za odgovornost i sankcija, povlašćivanjem pojedinih funkcija ili ličnosti po osnovu njihovog karaktera, društvenog položaja ili uticaja, predstavlja negaciju odgovornosti i kao sistema i kao praktične primene.

Sve to znači da smisao i cilj odgovornosti u političkom sistemu Jugoslavije nije odgovornost po svaku cenu samo da bi se dokazalo da ona postoji. Politička i društvena vrednost odgovornosti se sastoji u tome da se ona pokreće i ostvaruje kada za to postoje nesporni razlozi. Strah od odgovornosti ne sme prerasti u strah od vršenja funkcija, te da samoupravljanje predstavlja opasnost za samoupravljače. Samoupravljanje osmišljava radnika i radnog čoveka, i postojanje odgovornosti u njemu znači samo podsticaj da se ono ostvaruje u svoj njegovoj celini, u datim uslovima i u interesu svakog samoupravljača i samoupravljanja kao sistema i društvenog odnosa.

VI

Posebnu vrstu odgovornosti u našem političkom sistemu, koja je uslovljena sadašnjim karakterom našeg federalizma i odnosima u federaciji, predstavlja Ustavom utvrdjena odgovornost republika i autonomnih pokrajina za razvoj socijalističke društvene zajednice (Odeljak 1, stav 3. Osnovnih načela Ustava SFRJ).

Sužavanje funkcija federacije i proširivanje prava i dužnosti socijalističkih republika i u odgovarajućoj meri socijalističkih autonomnih pokrajina, kao i verifikovanje njihove državnosti, odnosno autonomnosti u znatno većoj meri nego što je to bilo u prethodnim ustavnim sistemima, stvorilo je političke i ustavne osnove za njihovo neposredno učešće u vršenju funkcija federacije, bilo preko njihovih delegacija u Skupštini SFRJ, bilo neposrednim odlučivanjem.

Dosadašnja praksa novih odnosa u federaciji potvrdila je njihovu političku i ustavnu pravilnost, ali je ukazala i na odredjene nedostatke koji se veoma često, ali bez mnogo osnova, pravdaju nedovoljnim iskustvom, traženjem puteva i načina za uspešno ostvarivanje Ustava, složenošću procedure, značajem mnogih problema itd. Ova praksa u svojoj sveukupnosti upućuje i na pitanje od-

govornosti, koja je daleko od poznatih i primenjivanih vrsta, oblika i strukture. Reč je o dve faze u ostvarivanju funkcija federacija: prva je postupak i proces usaglašavanja stavova i utvrđivanja optimalnih i za sve prihvatljivih rešenja, a druga je primena i sprovođenje usvojenih rešenja. U prvoj fazi nepoželjna karakteristika je sporost u usaglašavanju, što ponekad dovodi do gomilanja ekonomskih teškoća i problema i izaziva političke insinuacije na sistem i subjekte u njemu, a u drugoj nisu retke nedoslednosti i različite interpretacije usaglašeno donetih odluka, osim zakona koji se zbog svog karaktera i jasnoće neposredno i uglavnom jednoobrazno primenjuju.

Sporost u donošenju rešenja, koja ipak na kraju dovodi do usaglašavanja stavova, može se najlakše prevazići ako se realnim programiranjem svako od učesnika na vreme pripremi za dijalog, ali i ako svako od njih pokaže razumevanje za interese drugih i za opšti zajednički interes. Odgovornost za ovo leži na sveukupnoj političkoj, izvršnoj i upravnoj strukturi republika i pokrajina, pri čemu udeo stručnjaka ne treba nikako potcenjivati.

Doslednost u sprovođenju utvrđene politike i usvojenih odluka je ustavna i politička obaveza svih subjekata i organa u republikama i pokrajinama, te su, prema tome, oni i odgovorni. Međutim, disperzija nosilaca odgovornosti ne može biti osnov za to da niko ne odgovara za nju, u celini uzev. Na to upućuje i ocena stanja koju je nedavno dao predsednik Tito: »Ja sam već pomenuo pitanje odgovornosti i pojava da ljudi na sjednicama, ne samo foruma nego i u organizacijama, prihvaćaju odluke, ali kada ih treba sprovoditi, rade po svojoj volji, ono što oni smatraju da je pravilno. Zbog toga mi imamo dosta teškoća.«[23]

Ova ocena stanja, koja istovremeno sadrži i smernicu za dalje delovanje, ukazuje na problem od vanrednog političkog značaja, čije uspešno razrešavanje znači potvrdu osnova jugoslovenske federacije. Odgovornost za označene funkcije ne sme se svoditi samo na konstatacije političkih foruma i biti deklarativna. Ona mora biti efikasna i realna radi doslednog oživotvorenja duha i slova Ustava i ostvarivanja zajedničkih ciljeva razvoja Jugoslavije.

VII

Odgovornost u našem političkom sistemu mora se utvrđivati i ostvarivati na sledećim polaznim osnovama: *prvo,* niko ne može vršiti vlast i upravljati društvenim poslovima za sebe, već je svako kao nosilac funkcije, bez obzira na karakter organa i njegovo mesto u političkoj ili društvenoj hijerarhiji — propisanoj ili uobičajenoj — odgovoran za njeno vršenje u celini i sa svih aspekata;

---

[23] Vidi »Borbu« i »Politiku« od 2. februara 1978.

i *drugo*, niko, po osnovu samostalnosti i nezavisnosti u vršenju funkcije, ne može biti oslobođen odgovornosti. Pri tome je veoma bitno realno razgraničenje između osnova za odgovornost i samostalnosti u delovanju. Samostalnost nosilaca funkcije nije i ne sme biti osnov za samovolju. Ona je ograničena Ustavom, zakonima i samoupravnim opštim aktima. To znači da je svaki nosilac funkcije samostalan u prosuđivanju i oceni činjenica i elemenata u svakom datom opštem ili konkretnom slučaju, ali on je dužan da to uvek i apsolutno čini na osnovu i u okviru propisa i normi. Nosioci funkcija u primeni propisa ne stvaraju pravo, već ga samo primenjuju.

Donosioci propisa, pak, ostvaruju Ustav i zbog toga su odgovorni za usaglašenost svojih propisa sa Ustavom. Na taj način se stvara celoviti i usklađeni sistem ustavnosti i zakonitosti, pa prema tome i osnova za odgovornost.

Ustavnost i zakonitost predstavljaju, prema tome, jedan od osnova našeg političkog sistema. Oni štite sistem dvostruko: prvo, obezbeđivanjem ostvarivanja prava i sloboda čoveka i građanina i ispunjavanjem njihovih obaveza, doslednom primenom zakona i svih propisa; i drugo, celovitom usaglašenošću svih zakona i propisa sa Ustavom, odnosno podzakonskih akata sa zakonima. Ova dva elementa znače i osnov za sprečavanje birokratskog ponašanja nosilaca funkcija, ali i obavezu svakog pojedinca da se pridržava propisa. U tome je i suština ustavnosti i zakonitosti kao osnova za odgovornost kako nosilaca funkcija tako i onih prema kojima se te funkcije ostvaruju. To je smisao kvalifikacija ova dva instituta našeg političkog sistema, čiji je značaj naglasio i E. Kardelj: »Upravo iz tih razloga i u tom cilju neophodno je da ustavnost i zakonitost budu poštovane od svih i svakoga, to jest kako od građanina tako i od svih samoupravnih i državnih organa i društvenih organizacija. Ustav i zakon ne štite samo društvo nego i slobodu čoveka. Prema tome, zakonitost nije samo prinuda nego je i obezbeđenje demokratskog razvoja našeg društva.«[24]

Odgovorna demokratija, kao ostvarivanje odgovornosti u političkom sistemu, prema izloženim osnovnim elementima, složen je društveni i politički odnos. Ona je istovremeno i splet relacija u osnovnom društvenom i političkom odnosu. To znači da se ona ne može dekretirati. Ona se mora stvarati i ostvarivati, pri čemu ustavni osnovi i svi ostali iz njih rezultirajući elementi ne mogu se smatrati oktroisanim normama, i to iz dva bitna razloga. Prvo, Ustav Jugoslavije je plod političke misli i teorije jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog uređenja i njegove provere u praksi dinamičnog društvenog razvoja. Drugo, Ustav Jugoslavije predstavlja i svojevrsnu povelju samoupravnog socijalističkog društva,

---

[24] Vidi E. Kardelj, ibid., str. 133.

te, prema tome, izražava njegove interese koji su istovremeno i interesi radničke klase i svih radnih ljudi. Zaštita ovih interesa i putem odgovornosti je u interesu svih subjekata ovog društva, čije osnovne vrednosti ne mogu i ne smeju biti dovedene u pitanje.

Odgovornost u samoupravnoj socijalističkoj demokratiji je funkcija koja proizlazi i utiče na samoupravljanje. Njeno ostvarivanje, uz sva moguća usavršavanja i razvoj koji ne smeju negativno delovati na njegovu efikasnost, jeste prvorazredna društvena i politička funkcija.

U uslovima samoupravljanja to znači i podruštvljavanje klasičnih državnih funkcija, ali još ne i suspenziju svih funkcija države kao jednog od garanata samoupravljanja i njegovog razvoja. Etatizam, kao protivteža samoupravljanju, ne može voditi ka teoriji momentanog ukidanja svih državnih funkcija i ka stanju neodgovornosti. Prostor državnog delovanja se mora sužavati i suspendovati svuda gde smeta samoupravljanju i koči ili sprečava njegov razvoj. Ali, kada doprinosi njegovoj zaštiti i razvoju, onda je u granicama i dozvoljenog i poželjnog. To potvrđuje i sledeća postavka E. Kardelja: »Savez komunista i naše društvo uporno su se borili za razvoj samoupravljanja i za njegovo integrisanje u jedinstveni društveni sistem. Taj proces smo posmatrali istovremeno i kao proces odumiranja države i kao sredstva prinude. Ali, imajući u vidu tu dugoročnu viziju, ni Savez komunista ni naše društvo nikada nisu padali u iluziju da je uloga države i državne prinude neki sporedan ili nevažan element našeg političkog sistema. Naprotiv, bili smo uvereni da je ta uloga bitan uslov razvoja samoupravnog socijalističkog društva pa je zato i našim političkim sistemom treba obezbediti. U tom pogledu naš Ustav je veoma jasan, to jest kako u pogledu same te uloge tako i institucija i odnosa koji obezbeđuju ostvarivanje te uloge.«[25]

Samoupravna demokratija je odgovorna demokratija i ona će to utoliko više biti ukoliko bude veća i delotvornija njihova uzajamnost. Demokratija i odgovornost čine celinu, jer nema demokratije bez odgovornosti, ni stvarne odgovornosti bez realne demokratije. To je, na kraju, suština teorije o odgovornoj demokratiji socijalističkog samoupravnog društva i suština i smisao socijalizma, koji »se ne može zamisliti bez demokratije i koji ne može da napreduje ako se u njemu ne razvijaju demokratski odnosi među ljudima.«[26]

*

Izloženi prikaz čini osnovanim konačni zaključak da su odgovornost i njeno ostvarivanje u političkom sistemu Jugoslavije element, instrument i komponenta tog sistema i neophodnost socijalističkog

---

[25] Vidi E. Kardelj, ibid., str. 161.
[26] Vidi E. Kardelj, ibid., str. 81.

samoupravljanja. Protivrečnosti socijalističkog društva u razvoju objektivno ne dozvoljavaju da se problemu odgovornosti prilazi samo sa aspekta svesti pojedinaca i subjekata i da se isključuje svaka sankcija, bez obzira na njen karakter i prirodu.

Sistem odgovornosti nije nepoznat i u drugim društvenim i političkom sistemu, te, prema tome, nije specifičnost našeg političkog sistema. U nas su, međutim, specifični — karakter odgovornosti kao klasne kategorije u interesu radničke klase i svih radnih ljudi, metod i način njenog utvrđivanja i ostvarivanja i socijalistička samoupravna objektivnost lišena ličnog odnosa i razračunavanja.

Humanistički prilaz sadržini odgovornosti u socijalističkim samoupravnim odnosima ne znači i altruistički odnos praštanja svega i svakome. Odgovornost u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja mora biti humana u strogosti, ali i stroga u humanosti. Ona ne vodi ka obezličavanju ličnosti, ali ne sme dozvoliti da se radnik i građanin sam obezličava i da nanosi štetu zajednici svojim neodgovornim ponašanjem.

Esat Stavileci – Kurteši Saliu

Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje

Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje ustavnim amandmanima iz 1971. i Ustavom od 1974. godine dobijaju posebno mesto i značaj u našem političkom sistemu. Sporazumevanje i dogovaranje postaju metod samoupravnog razrešavanja brojnih pitanja na svim nivoima, to jest samoupravni sporazum i društveni dogovori uspostavljaju se kao ustavne kategorije u svim odnosima političkog sistema samoupravne socijalističke demokratije.

To proizlazi iz same prirode i suštine socijalističkog samoupravljanja i njemu primerenih proizvodnih odnosa udruženog rada i karaktera političkog sistema u celini. Osnov samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja čine interesi radnika u organizacijama udruženog rada, asocijacijama i drugim udruženjima, u samoupravnim interesnim zajednicama, mesnim i društveno-političkim zajednicama. Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje dobijaju sve veći značaj i u praksi, a i u ekonomskoj i političkoj teoriji samoupravljanja. Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije okarakterisao je njihovu funkciju kao

vid samoupravnog odlučivanja, koje obuhvata sve oblasti reprodukcije i društvenog rada.

Samoupravni sporazumi i društveni dogovori predstavljaju i jednu od osnova izgradnje samoupravnog prava. Na temelju njih nastaju osnovni samoupravni akti, kao novi izvori samoupravnog prava u našem socijalističkom društvu.

Samoupravni sporazumi i društveni dogovori su kvalitativno novi oblici samoupravnog normativnog uređivanja odnosa, koji otvaraju nove mogućnosti za regulisanje samoupravnog ponašanja, usklađivanje interesa radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnih ljudi u samoupravnim interesnim zajednicama, mesnim i društveno-političkim zajednicama u celini. Tim aktima se najneposrednije ostvaruje podruštvljavanje normativne funkcije i obaveza njenog vršenja prenosi sa državnih organa na samoupravne organizacije i zajednice.

Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje kao novi oblik društvenog povezivanja i uređivanja odnosa u udruženom radu

Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje samoupravni su oblici i metodi uređivanja međusobnih odnosa u udruženom radu i van njega. Samoupravne organizacije i zajednice, kao i odgovarajući organi društveno-političkih zajednica, svojom voljom i u svom interesu, zaključuju samoupravne sporazume i društvene dogovore, kojima uređuju međusobne odnose i interese i utvrđuju zajedničke poslove.

Stoga ti sporazumi i dogovori postaju sastavni deo samoupravnih produkcionih odnosa, koji se uspostavljaju na slobodan — samoupravni način. Funkcija rada i funkcija upravljanja, spojene i ujedinjene u samoupravljanju, povezuju se u celokupnom društvenom sistemu — slobodnim donošenjem odluka, sporazuma i dogovora. Dok su samoupravni sporazumi mahom oblik uspostavljanja i regulisanja međusobnih odnosa na samoupravnoj osnovi, društveni dogovori predstavljaju širi normativni okvir: njima se, naime, utvrđuju principi, metodi i oblici saradnje i vođenja zajedničke politike i slično. To nisu ugovori i dogovori bez dejstva; njima su predviđene kako samoupravna odgovornost tako i sankcije zbog neizvršenja definisanih obaveza.

Zbog značaja samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja smatramo potrebnim da se osvrnemo na određena rešenja data Zakonom o udruženom radu.

Samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, kao ustavnim kategorijama, posebnu pažnju posvećuje Ustav SFRJ. Na osnovu odredaba Ustava o samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju, na koje nailazimo u različitim njegovim

poglavljima, proizlazi da oni predstavljaju temeljni metod i instrument za ostvarivanje vodećeg položaja radničke klase i radnih ljudi u udruženom radu i društvu u celini.

Veliki značaj samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja ističe se i u dokumentima Desetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, u kojima se kaže da oni postaju jedan od osnovnih oblika uređivanja međusobnih odnosa radnika u udruženom radu i radnih ljudi u drugim oblastima društvenog života i da se samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima neposredno usklađuju interesi radnih ljudi, njihovih samoupravnih organizacija i društveno-političkih zajednica.

Polazeći od takvog značaja samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja — datog u Ustavu i dokumentima SKJ — u samoupravnom društveno-ekonomskom i političkom sistemu u celini, Zakon o udruženom radu čini veliki korak napred u pravcu utvrđivanja adekvatnog mesta i suštine društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma. Zato i možemo reći da je Zakon o udruženom radu otklonio i mnoge dileme i nejasnoće koje su dotle postojale u našoj praksi i teoriji u vezi s ovim aktima nakon donošenja ustavnih amandmana od 1971. godine.

U samoupravne opšte akte Zakon o udruženom radu uključuje i društvene dogovore i samoupravne sporazume kojima se na opšti način uređuju društveno-ekonomski i drugi samoupravni odnosi, kao i druge samoupravne akte kojima se uređuju odnosi u organizaciji udruženog rada, odnosno drugoj samoupravnoj organizaciji i zajednici. Iako i ove druge akte s pravom ubraja među samoupravne opšte akte, Zakon o udruženom radu izdvaja društveni dogovor i samoupravni sporazum zbog njihovog naročitog značaja i time ih podiže na rang posebnih samoupravnih opštih akata.

Zakon o udruženom radu je naročitu pažnju poklonio učesnicima samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja. On proklamuje njihovu potpunu ravnopravnost upravo zbog demokratskog karaktera regulisanja međusobnih odnosa, a samim tim i samoupravne sporazume i društvene dogovore tretira kao samoupravne akte.

U Zakonu o udruženom radu je razrađena ustavna odredba o odnosu samoupravnih opštih akata prema Ustavu i zakonu, a u ovom kontekstu i samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora kao osnovnih samoupravnih opštih akata. Preuzimajući ustavni princip da samoupravni opšti akti moraju biti u skladu sa Ustavom i ne mogu biti u suprotnosti sa zakonom, Zakon o udruženom radu utvrđuje da oni ne mogu biti u suprotnosti ni sa načelima morala socijalističkog samoupravnog društva. Time se potvrđuje njihov samoupravni karakter i ističe razlika u odnosu prema klasičnim — državnim normama.

Način stupanja na snagu pravnih normi je od posebnog značaja za svaki pravni sistem. Što se tiče samoupravnih opštih akata, u prvom redu samoupravnih sporazuma, moramo reći da je u tom pogledu pre donošenja Zakona o udruženom radu u praksi bilo dosta dilema. Mada je Ustav utvrdio da se samoupravni opšti akti ne mogu primenjivati pre nego što se na odgovarajući način objave, ipak on nije bio izričit kad su u pitanju mogućnosti njihovog povratnog dejstva. Zbog toga je većina ustavnih sudova u Jugoslaviji, imajući na umu opšti društveni interes, kao i činjenicu da su se sami subjekti koji su ih zaključili sporazumeli o njihovom dejstvu, s pravom stala na stanovište da bi — premda i za ove akte u načelu važi princip zabrane povratnog dejstva — ipak trebalo, u društveno opravdanim slučajevima, tolerisati njihovo povratno dejstvo. Međutim, tu društvenu opravdanost cenio je sâm ustavni sud po svom nahođenju. Preuzimajući ustavnu odredbu o obaveznosti objavljivanja samoupravnih opštih akata pre njihovog stupanja na snagu, Zakon o udruženom radu je rešio i to pitanje tako što je propisao da se u samoupravnom opštem aktu može utvrditi, u skladu sa zakonom, da taj akt, ili pojedine njegove odredbe, može imati povratno dejstvo samo ako to dopušta priroda odnosa koji se njime uređuju.

Za našu teoriju i praksu od posebnog su značaja predmet donošenja samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora i njihovi subjekti. Polazeći od ustavnih rešenja, Zakon o udruženom radu je tome dao poseban doprinos. Društveni dogovor je u načelu akt kojim se usklađuje samoupravni sa opštedruštvenim interesima. Njime se obezbeđuje i usklađuje samoupravno uređivanje društveno-ekonomskih i drugih društvenih odnosa u određenim oblastima. Učesnici društvenog dogovaranja mogu biti organi društveno-političkih zajednica, zainteresovane organizacije udruženog rada, komore i druga opšta udruženja, samoupravne interesne zajednice, mesne zajednice, druge samoupravne organizacije i zajednice, Sindikat i druge društveno-političke i društvene organizacije.

Postupak za zaključivanje društvenih dogovora nije propisan; Zakon o udruženom radu prepušta samim subjektima da ga dogovorno utvrde. To ima svoju pozitivnu, ali i negativnu stranu. Pozitivno je to što se ne ukalupljuje postupak, što je veoma povoljno zbog raznovrsnosti pitanja koja se regulišu i subjekata u društvenom dogovaranju, jer im to ostavlja dovoljno manevarskog prostora. Međutim, to dovodi i do lutanja u praksi, naročito u sredinama u kojima nisu razvijeni samoupravni odnosi, pa su potrebni veći napori organizovanih subjektivnih snaga da bi se zaključio neki dogovor.

Od posebnog je značaja i obaveznost društvenih dogovora za subjekte koji su ih zaključili ili su im pristupili. Jedno vreme je i u tome bilo dosta dilema, ali je Zakon o udruženom radu pro-

pisao obaveznost društvenih dogovora. On, naime, obavezuje potpisnike da preduzimaju odgovarajuće mere za njihovo sprovođenje, kao i da daju inicijativu za samoupravno sporazumevanje u skladu sa društvenim dogovorom. Za nepridržavanje obaveza iz dogovora učesnici koji su ga zaključili snose društveno-političku odgovornost. I pored toga, u svakodnevnoj praksi se često nailazi na nepridržavanje dogovora. To, s jedne strane, zahteva širu društveno-političku akciju organizovanih socijalističkih snaga u odgovarajućim organizacijama i organima koji su subjekti zaključivanja dogovora, da bi se poštovale i ostvarile preuzete obaveze. S druge strane, to našoj političko-pravnoj teoriji nameće zadatak da razrađuje i iznalazi i druge oblike odgovornosti, a naročito materijalne odgovornosti.

Samoupravno sporazumevanje našlo je širu primenu u našoj praksi. S te strane, ono je i podrobnije razrađeno kao oblik i instrument uređivanja odnosa u našem socijalističkom društvu. Polazeći od ustavnih opredeljenja, Zakonom o udruženom radu su detaljnije razrađeni kako predmet samoupravnog sporazumevanja tako i subjekti koji se sporazumevaju i zaključuju samoupravni sporazum.

Samoupravnim sporazumima, u skladu sa Ustavom i zakonom, uređuju se društveno-ekonomski i drugi samoupravni odnosi. Da bi se izbegle dileme u interpretaciji tako široko postavljenog predmeta samoupravnog sporazumevanja, a i hipertrofija samoupravnih sporazuma u našoj praksi, Zakonom o udruženom radu je ipak određena konkretnija predmetnost ovih sporazuma, što se u praksi pokazalo veoma pozitivnim. Da bi se predmet samoupravnog sporazumevanja stavio u realne okvire, a time suzbilo i nastojanje da se sve uređuje samoupravnim sporazumima, kao i da bi se otklonile dileme u pogledu njihovog karaktera, zbog kojih su oni često pogrešno izjednačavani sa ugovorima, Zakonom o udruženom radu je utvrđeno da se samoupravnim sporazumima uređuju samo osnovni društveno-ekonomski i drugi samoupravni odnosi, dok se ostali odnosi regulišu statutom, pravilnicima, odlukama, kao samoupravnim opštim aktima. To ne znači da je time sve rečeno i da u tom pogledu u praksi nema problema. Svakodnevni primeri ukazuju na to da je potrebno uložiti još dosta napora radi definisanja pojedinih odnosa i akata i daljeg diferenciranja predmeta pojedinih samoupravnih opštih akata i obezbeđivanja adekvatnog mesta samoupravnom sporazumu u celini samoupravnih opštih akata.

Subjekti samoupravnog sporazumevanja su radnici u osnovnoj organizaciji, odnosno radnoj zajednici organizacije udruženog rada, banke i druge finansijske organizacije, zajednice osiguranja imovine i lica, samoupravne interesne zajednice i druge samoupravne organizacije i zajednice, privredne komore i druga opšta udruženja samoupravnih organizacija i zajednica i Sindi-

kat. To su subjekti koji uvek mogu da budu učesnici samoupravnog sporazumevanja. Naročito je značajno što je to obezbeđeno i Sindikatu, kao organizaciji radničke klase, što ukazuje na posebnu ulogu i značaj ove društveno-političke organizacije u našem političkom sistemu.

Pored ovih, u samoupravnom sporazumevanju mogu se pojaviti i drugi subjekti, ali samo u određenim slučajevima:

— druge društveno-političke organizacije (pored Sindikata), kada se utvrđuju odnosi od interesa za ostvarivanje njihovih ciljeva i zadataka, definisanih u njihovim statutima;

— društveno-političke zajednice, njihovi organi i organizacije, kada, na načelu ravnopravnosti, udružuju sredstva kojima raspolažu — međusobno ili s osnovnim organizacijama udruženog rada ili drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama;

— radni čovek koji obavlja poljoprivrednu, zanatsku ili drugu delatnost, odnosno radni čovek koji samostalno u vidu zanimanja obavlja profesionalnu delatnost u slučaju kad udružuje svoj rad i sredstva sa radom radnika i sredstvima društvene reprodukcije u osnovnoj organizaciji, zemljoradničkoj zadruzi ili u nekom drugom obliku udruživanja rada i sredstava.

Šira primenjivost samoupravnog sporazumevanja uticala je i na utvrđivanje konkretnijeg opredeljenja u pogledu postupka za zaključivanje samoupravnog sporazuma. Tako imamo dve situacije. Jednu kada je reč o samoupravnom sporazumu o udruživanju rada radnika u osnovnu organizaciju udruženog rada, i drugu u svim ostalim slučajevima. Zakon o udruženom radu je pošao od pretpostavke da u osnovnoj organizaciji postoji samo jedan samoupravni sporazum — o udruživanju rada radnika. Njime se utvrđuju osnovi za donošenje statuta i uređivanje međusobnih odnosa u radu. Tek nakon zaključenja tog sporazuma radnici u OOUR donose statut, biraju radnički savet i pristupaju zaključivanju samoupravnog sporazuma o udruživanju u radnu organizaciju. Zbog životnog značaja ovog akta, pored izjašnjavanja o njemu putem referenduma, potrebno je da svako, davanjem posebne izjave u pisanom obliku, slobodno donosi odluku o njegovom prihvatanju. Sam čin zasnivanja radnog odnosa povezuje se sa davanjem takve pismene izjave o tom samoupravnom sporazumu i drugim samoupravnim opštim aktima kojima se uređuju međusobni odnosi, prava i obaveze radnika.

Za ostale samoupravne sporazume propisana je drugačija procedura za njihovo zaključivanje. Takve sporazume zaključuju ovlašćeni organi organizacija udruženog rada, odnosno drugih subjekata — učesnika sporazumevanja. Kada se oni odnose na pitanja za koja je zakonom propisano lično izjašnjavanje radnika, potrebno je da ih prethodno prihvati većina radnika u svakoj osnovnoj organizaciji u sklopu radne organizacije.

Zakonskim normama je razrađeno i uređeno i pitanje primene i dejstva samoupravnih sporazuma, što ima poseban značaj za njihovo ostvarivanje kao oblika samoupravnih akata. Načelno, prava, obaveze i odgovornosti učesnika samoupravnog sporazumevanja nastaju danom njegovog zaključivanja. Međutim, to pitanje samim samoupravnim sporazumom mogu učesnici rešiti i drugačije. Dalje, ako učesnici samoupravnog sporazumevanja ocene da su njime povređeni društveno-ekonomski ili drugi samoupravni odnosi utvrđeni Ustavom ili zakonom, oni mogu da predlože preispitivanje samoupravnog sporazuma. To pravo je dato i sindikalnoj organizaciji, društvenom pravobraniocu samoupravljanja i skupštini društveno-političke zajednice, čime se garantuje mogućnost otklanjanja bilo kakvih nepogodnosti za pojedine učesnike samoupravnog sporazumevanja.

Iz izloženog se može zaključiti da su Ustavom i zakonom u načelu obezbeđeni mesto i suština samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja u našem društveno-ekonomskom i političkom sistemu. Međutim, usled složenosti odnosa, nedovoljne uhodanosti, kao i nivoa razvijenosti samoupravnog prava u celini, još postoje određene dileme, praznine, pa i slabosti, na čijem razrešavanju treba da se angažuje i politička teorija, i to svakodnevnim povezivanjem sa praksom.

Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje kao oblik usklađivanja samoupravnih interesa i odnosa u federaciji

Demokratija i socijalistički progres, shvaćeni u širem smislu, podrazumevaju kako razvoj samoupravnih produkcionih odnosa tako i njihovo proširivanje na društvo u celini. Samoupravljanje nije samo društveno-ekonomski odnos koji je uspostavljen isključivo u organizacijama udruženog rada, drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama do opštine, to je i politički odnos koji dolazi do punog izražaja i u republikama i autonomnim pokrajinama, kao samoupravljanje naroda i narodnosti, što podrazumeva ceo spektar različitih interesa, od produkcionih pa sve do nacionalnih.

Samoupravljanje razvija doktrinu da svaka organizacija udruženog rada, svaka opština, pokrajina i republika mora raspolagati rezultatima svoga rada. Prema tome, samoupravljanje je polazna osnova koja opredeljuje sadržinu i demokratski karakter naše socijalističke federativne zajednice. Samoupravna socijalistička demokratija ne bi mogla da se ostvari kao celovit sistem demokratskih odnosa bez odgovarajućeg usklađivanja interesa uopšte, a posebno bez razrešavanja odnosa među narodima i narodnostima.

Ranije su se ti odnosi regulisali u okviru čvrste organizacije federacije. Sveobuhvatna zakonodavna funkcija federacije gotovo da je bila ugušila normativnu funkciju samoupravnih organizacija i zajednica, opština, pa i republika i autonomnih pokrajina. Svaki korak u pravcu ostvarivanja samoupravljanja značio je i slabljenje centralističke organizacije federacije, a jačanje autonomije samoupravnih subjekata, kojima je proces podruštvljavanja donosio nova prava, ali i nove obaveze. Sve je to vodilo i jačanju društvene uloge republika i pokrajina i slabljenju etatističke komponente federacije. Postojanje različitih interesa, uz one zajedničke, kao i osamostaljivanje republika i pokrajina, sve više je izazivalo sukobe sa široko utvrđenim nadležnostima federacije. Sve je to ukazivalo na neminovnost ustavne reforme uloge i položaja federacije, prema kojoj je federacija trebalo da se razvija u tom pravcu da se u njoj što potpunije obezbeđuju neposredna odgovornost i uticaj udruženog rada, s jedne, a učvršćuje funkcija državnosti i suverenosti republika i autonomnosti pokrajina, s druge strane. Ustavni amandmani iz 1971. godine bitno su izmenili karakter federacije. Oni su se temeljili na sledećem principu: suverena prava naroda i narodnosti ostvaruju se u republikama i autonomnim pokrajinama, a u federaciji kada su ona od zajedničkog interesa za sve radne ljude, narode i narodnosti Jugoslavije; ti interesi se utvrđuju Ustavom SFRJ, na osnovu saglasnosti svih republika i autonomnih pokrajina, kao ravnopravnih subjekata federalizma. Tako je stvarana nova politička koncepcija samoupravnog odlučivanja u federaciji, koja znači samoupravno i dogovorno donošenje svih značajnih odluka. Odluke se ne donose po principu obične većine, nego usklađivanjem različitih interesa i potreba. Takvo usklađivanje je bilo moguće postići samo mehanizmom sporazumevanja i dogovaranja.

Socijalizam se može razvijati samo pod pretpostavkom odumiranja države, pri čemu se državni sistem uređivanja odnosa prenosi na samoupravne subjekte društva. Na politički sistem obezbeđuje narodima i narodnostima slobodu i samostalnost u uređivanju socijalističkih društvenih odnosa. Na taj način se stvara socijalistička samoupravna federativna zajednica naroda i narodnosti, koja se temelji na jedinstvenim osnovama društveno-ekonomskog i političkog sistema, ali i na zajedničkim interesima utvrđenim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima između republika i pokrajina.

Socijalističko samoupravljanje je dalo novu demokratsku sadržinu međunacionalnim odnosima. Ravnopravnost i solidarnost naroda i narodnosti zasnivaju se na socijalističkim produkcionim odnosima. Odnosi između naroda i narodnosti uspostavljaju se na principima samoupravljanja, kao i odnosi unutar same radničke klase. Prema tome, socijalističko samoupravljanje je preduslov ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti. U višenacionalnoj zajednici samoupravljanje ne može da se realizuje bez nacionalne ravno-

pravnosti, a nacionalne ravnopravnosti nema ukoliko se ne uspostavljaju takvi odnosi i kad je reč o ekonomskoj razvijenosti. Ukoliko se u ekonomskim odnosima, koje zahvataju i područje ekonomske razvijenosti, uspešno otklanjaju uzroci međusobnog sukobljavanja, to će bitno uticati i na oblast političkih odnosa. To je moguće postići samoupravnim prilazom svim međusobnim problemima i njihovim samoupravnim i dogovornim uređivanjem od strane samoupravnih subjekata, republika i autonomnih pokrajina, odnosno naroda i narodnosti koji žive u zajedničkoj državi. Politička ravnopravnost u društvenom smislu može se ostvariti samo ako se u celom društvu neprekidno razvijaju i jačaju procesi samoupravnog povezivanja i usklađivanja različitih interesa. Zajednički interesi i potrebe naroda i narodnosti mogu se zadovoljavati samo istinskim samoupravnim sporazumevanjem i dogovaranjem republika i autonomnih pokrajina. Samoupravnim sporazumevanjem i dogovaranjem u federaciji stvaraju se uslovi za slobodan i stvaralački razvoj i samoupravnu integraciju svih samoupravnih subjekata, pa i republika i pokrajina, naroda i narodnosti.

Promene u sastavu i načinu rada organa federacije i delegatski princip odlučivanja o zajedničkim interesima, koji se ostvaruju saradnjom i dogovorom republika i pokrajina, doprineli su efikasnijem rešavanju pitanja od zajedničkog interesa i jačanju odgovornosti svih subjekata za sprovođenje donetih odluka. Način donošenja temeljnih saveznih zakona, kao i demokratsko usaglašavanje različitih interesa, potvrđuje opravdanost i efikasnost principa i mehanizma odlučivanja u federaciji. Saradnjom i dogovorom republika i autonomnih pokrajina uspešno se rešavaju otvoreni problemi, koji su u ranijem periodu bili uzrok nesuglasica i nestabilnosti našeg društva.

Slabosti i problemi i osnovne pretpostavke za jačanje procesa samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja

Proces samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja prate i brojne slabosti i problemi. Pored sporosti i izvesne nedoslednosti u sporazumevanju i dogovaranju u celini, u taj se proces nedovoljno uključuje udruženi rad, tako da se sporo i nedovoljno ostvaruje zakonom utvrđeni položaj udruženog rada. Pored toga, u procesu sporazumevanja i dogovaranja još dominira normativistički prilaz, a zapostavlja se izgrađivanje novih, samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Ima i otpora samoupravnom sporazumevanju i dogovaranju, nametanja tehnokratskih i birokratskih rešenja, monopolističkog ponašanja, zatvaranja u regionalne okvire i slično.

Institucionalna rešenja, organizacioni i drugi oblici i metodi međusobne saradnje, dogovaranja i usklađivanja interesa, kako između samoupravnih organizacija i zajednica tako i između republika i pokrajina, nisu dovljno razrađeni. Stoga, u radu na daljem izgrađivanju političkog sistema treba razmotriti otvorene probleme i u ovoj oblasti društvenih odnosa, tim pre što ona nije detaljnije razrađena u studiji Edvarda Kardelja. Inače, na području samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja u svim oblastima društvenog života i rada predstoji izvršavanje složenih zadataka. To se odnosi, pre svega, na širu i adekvatniju primenu sporazumevanja i dogovaranja, na osnovu načela i opredeljenja koja proizlaze iz Ustava i zakona, kao i partijskih i drugih političkih dokumenata. Sadržinu takvim odnosima treba da daje sistem socijalističkog samoupravljanja, samim tim »što je celokupan naš društveni i politički sistem građen na principu samoupravljanja i demokratskog pluralizma samoupravnih interesa, u kome se republike i autonomne pokrajine, odnosno narodi i narodnosti, takođe izražavaju kao samoupravni subjekti«.

Novi način odlučivanja u federaciji potvrdio je svoje prednosti, te ga treba dalje razvijati, otklanjajući neke uočene slabosti. Dosadašnja praksa nas je poučila da je za uspešno dogovaranje i usaglašavanje stavova republika i autonomnih pokrajina neophodno veće poznavanje i uvažavanje aktuelnih problema i interesa jugoslovenske socijalističke zajednice kao celine, s jedne, i problema i interesa određene republike i autonomne pokrajine, s druge strane. Treba dalje unapređivati odnose u federaciji i oblike međusobne saradnje, kao i efikasnost sporazumevanja i dogovaranja republika i pokrajina o zajedničkim interesima u federaciji, uz obavezno doslednije sprovođenje dogovorene politike.

Delegatski sistem se javlja kao oblik njihovog najneposrednijeg povezivanja. On obezbeđuje najpovoljnije uslove za samoupravno demokratsko odlučivanje. Međutim, u delegatskom sistemu, dok je još nedovoljno razvijen, mogu se ispoljavati i razne partikularističke, regionalne i druge negativne tendencije. Delegatski sistem u svojoj početnoj fazi izbacuje na površinu i više protivrečnih interesa, pa i konflikata. Razloga za to ima više. Najčešće se navode dva kao osnovna. Prvi je u tome što delegatski sistem uvodi znatno demokratskije metode rešavanja zajedničkih pitanja od skupštinskog sistema klasičnog tipa, a drugi — što delegatski sistem povećava broj samoupravnih subjekata u društvu, odnosno omogućuje neposrednu aktivnost svih postojećih samoupravnih subjekata. Prema tome, usklađivanje različitih interesa samoupravnih subjekata u društvu jedan je od osnovnih problema organizovanosti i delovanja samoupravnog političkog sistema.

Polaznu osnovu našeg političkog sistema socijalističkog samoupravljanja čine demokratski odnosi radnika i svih radnih lju-

di u udruženom radu i svim oblicima njihove društvene aktivnosti. Naš politički sistem se ne temelji na pluralizmu opštih političkih interesa, nego na pluralizmu konkretnih društvenih interesa radnih ljudi i građana koji dolaze do izražaja na raznim područjima društvenog života. Otuda su u delegatskom sistemu delegati dužni da se opredeljuju za ona rešenja koja odgovaraju stvarnim interesima radničke klase kao celine, koja su, u datim uslovima i datom trenutku, društveno optimalna, najracionalnija i najcelishodnija. A to se može postići stalnim usklađivanjem interesa — sporazumevanjem i dogovaranjem subjekata.

Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje treba afirmisati kao demokratski samoupravni način usklađivanja različitih posebnih sa zajedničkim i opštedruštvenim interesima, na svim nivoima i u svim mestima odlučivanja. Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje valja ojačati kao osnovni oblik samoupravnog uređivanja društvenih odnosa, kreiranja i sprovođenja politike ekonomskog i socijalnog razvoja.

U našoj praksi treba afirmisati društvene dogovore i samoupravne sporazume, kako bi oni postali svakodnevna praksa radnih ljudi i građana u osnovnim organizacijama udruženog rada i drugim oblicima organizovanja udruženih radnika, u mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama i društveno-političkim zajednicama. Uz to je neophodno stvarati uslove da se samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje afirmiše kao metod saradnje i zbližavanja naroda i narodnosti, njihovih republika i autonomnih pokrajina. Na taj način će biti potvrđena jedna od polaznih osnova ustavnog sistema da se funkcije federacije mogu uspešno ostvarivati bez posebnog tutorstva bilo kakvog centra. Na tom principu počiva naše federativno društvo, kao zajednica jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti i njihovih republika i autonomnih pokrajina.

Ivan Kristan

Odnosi između društveno-političkih zajednica

I

Odnosi između društveno-političkih zajednica (opština, republika, pokrajina i federacije) u sadašndjem Ustavu nisu više onako jedinstveno regulisani kao u Ustavu iz 1963. godine, a naročito u Ustavu FNRJ iz 1946. godine. Za razliku od Ustava iz 1963, u sadašnjem Ustavu ni jedna glava nije posebno posvećena društveno-političkim zajednicama. Ustav SFRJ sadrži više odredaba o opštini, dok o republici i autonomnoj pokrajini nisu definisane zajedničke odredbe, već su date na odgovarajućim mestima u Ustavu.

Ove promene su posledica nove raspodele funkcija između federacije, na jednoj, i republika i autonomnih pokrajina, na drugoj strani. Ova nova raspodela donela je republikama i autonomnim pokrajinama više prava i dužnosti, a federaciji osetno smanjenje prava i obaveza. Stoga, kad proučavamo odnose između

društveno-političkih zajednica moramo imati na umu odredbe Ustava SFRJ, ali i pojedinih republičkih i pokrajinskih ustava.

Odnosi između društveno-političkih zajednica značajni su, pre svega, sa dva stanovišta: prvo, sa stanovišta višenacionalne zajednice jugoslovenskih naroda i narodnosti, a to znači sa gledišta njenih federativnih odnosa i, drugo, sa stanovišta društveno-političkih zajednica kao globalnih zajednica društva. Oba vida odnosa između društveno-političkih zajednica treba posmatrati sa stanovišta izgranje samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji.

II

Princip federativnog uređenja jedan je od fundamentalnih principa nove Jugoslavije, koji je ostvaren još u toku zajedničke borbe jugoslovenskih naroda protiv fašizma i proklamovan na istorijskom Drugom zasedanju AVNOJ-a, novembra 1943. godine. Jugoslovenska federacija je plod vekovnih težnji jugoslovenskih naorda da žive zajedno; ona je *rezultat svesti,* odnosno saznanja svakog naroda i narodnosti u Jugoslaviji da jedino kad žive zajedno mogu očuvati svoju nacionalnu slobodu i razvijati svoj nacionalni identitet. Ali, da bi zajednica jugoslovenskih naroda mogla biti iznutra čvrsta, ona mora predstavljati zajednicu ravnopravnih i slobodno udruženih naroda i narodnosti. Bivša Jugoslavija nije bila zajednica ovakvog tipa, jer se u njoj nije moglo ostvariti pravo na nacionalno samoodređenje u smislu marksističko-lenjinističkih shvatanja prava nacija na samoopredeljenje. I upravo je zbog toga jedna od prvih odluka nove narodne vlasti jugoslovenskih naroda, doneta na Drugom zasedanju AVNOJ-a, bila da se Jugoslavija izgrađuje na federativnom principu, kao zajednica slobodno udruženih i ravnopravnih naroda.

Na principima koje je proklamovao AVNOJ izgrađuju se federativni odnosi posle oslobođenja, i njihov razvoj, posmatran i u svetlu sadašnjih ustavnih odredbi, pokazuje neprekinutu konstantnu liniju, odnosno da su sve reforme federacije polazile od principa AVNOJ-a i da su za osnovu imale stalno jačanje ravnopravnosti naroda i narodnosti u federaciji.

Odnosi u federaciji proizlaze iz osnovnih načela Ustava SFRJ; naime, radni ljudi i narodi i narodnosti u Jugoslaviji ostvaruju svoja suverena prava u socijalističkim republikama i u autonomnim pokrajinama, a u federaciji u onim slučajevima kad su u pitanju zajednički interesi utvrđeni u Ustavu SFRJ. Iz toga sledi da su republike i autonomne pokrajine izvorište ostvarivanja suverenih prava radnih ljudi i naroda i narodnosti, a federacija je izvedena kategorija, i ona nastupa u funkciji republika i autonomnih pokrajina. To znači da federacija nije hijerarhijska nadgradnja, postavljena iznad republika i autonomnih pokrajina, nego predstavlja njihovu zajednicu, u kojoj jugoslo-

venski narodi i narodnosti ostvaruju one zajedničke interese koje ne mogu realizovati svaki za sebe u svojoj republici, odnosno autonomnoj pokrajini. Drugim rečima, prava i dužnosti federacije zapravo su, na osnovu Ustava SFRJ, kao zajedničkog dogovora svih jugoslovenskih naroda i narodnosti i radnih ljudi, preneta na federaciju kao zajednička prava i dužnosti i ostvaruju se na odgovarajući način.

Iz ovakve uloge federacije proizlaze i principi na osnovu kojih radni ljudi i narodi i narodnosti odlučuju u federaciji, a to su: sporazumevanje republika i autonomnih pokrajina, solidarnost i uzajamnost, ravnopravno učešće republika i autonomnih pokrajina u organima federacije i odgovornost republika i autonomnih pokrajina kako za sopstveni razvoj tako i za razvoj socijalističke Jugoslavije kao celine.

Ustav posvećuje veliku pažnju odnosima u federaciji. U posebnoj glavi su određeni zajednički interesi koji se ostvaruju u Jugoslaviji i utvrđen je način ostvarivanja ovih zajedničkih interesa. Svakako je značajno da se svi ti zajednički interesi ne ostvaruju posredstvom saveznih organa, već neposrednom saradnjom i dogovaranjem republika, autonomnih pokrajina i opština, samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem organizacija udruženog rada itd.

Za odnose u federaciji svakako je karakterističan način na koji su republike i autonomne pokrajine uključene u obavljanje zajedničkih funkcija federacije. To se postiže, prvo, time što su republike i autonomne pokrajine u saveznim organima ravnopravno zastupljene, a, drugo, što savezni organi donose odluke uz saglasnost republika i autonomnih pokrajina. To se odnosi, pre svega, na rad Veća republika i autonomnih pokrajina Skupštine SFRJ. Paritetni sastav saveznih organa i davanje saglasnosti za odluke organa federacije predstavljaju bitnu novinu Ustava iz 1974. godine, čiji je cilj učvršćivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti u ostvarivanju zajedničkih funkcija u federaciji. Dok je princip pariteta, na osnovu Ustava iz 1963. godine, važio samo za Veće naroda (kao sastavni deo Saveznog veća), u sadašnjem Ustavu princip pariteta prihvaćen je za sve odlučujuće organe u federaciji, kao što su Skupština SFRJ, Predsedništvo SFRJ, Savezno izvršno veće, Savezni sud i Ustavni sud Jugoslavije. Pri tom je bitno da se princip pariteta primenjuje na oba veća Skupštine Jugoslavije, a ne samo na Veće republika i pokrajina, kakva je bila dosadašnja praksa, odnosno paritetno je moralo biti sastavljeno samo Veće naroda.

Možemo, dakle, zaključiti da princip paritetnog sastava organa federacije bitno utiče na otklanjanje mogućnosti svakog vida majorizacije u odlučivanju o zajedničkim interesima u federaciji. Uz to treba uzeti u obzir i davanje saglasnosti republičkih i pokrajinskih skupština za bitne ekonomske odluke Veća repub-

lika i pokrajina Skupštine Jugoslavije. Na osnovu saglasnosti republičkih i pokrajinskih skupština, u Veću republika i pokrajina donosi se društveni plan Jugoslavije, utvrđuje ukupan obim rashoda budžeta federacije, utvrđuje se politika i donose savezni zakoni na području monetarnog i deviznog sistema, spoljnotrgovinskog prometa, carinske i vancarinske zaštite itd. Pri tom je bitno da se usaglašavanje stavova republičkih i pokrajinskih skupština obezbeđuje u okviru Skupštine Jugoslavije, a ne van nje. Tako je ojačana pozicija Skupštine Jugoslavije, a time i položaj republičkih, odnosno pokrajinskih skupština, posredstvom kojih — putem davanja saglasnosti — narodi i narodnosti Jugoslavije ostvaruju jedan od vidova svoje ravnopravnosti u federaciji.

Područje saveznog zakonodavstva je, u celini uzeto, veoma značajno za odnose između federacije i republika, odnosno autonomih pokrajina. I ovde postoje novine, koje su, pored već pomenutih, svakako usmerene na jačanje pozicija republika i autonomnih pokrajina kao izvora i nosilaca funkcija federacije. Sadašnji Ustav, naime, više ne utvrđuje tri vrste saveznih zakona (isključive, osnovne i opšte savezne zakone), kao, recimo, Ustav iz 1963. godine. Brisanjem razlika između pojedinih vrsta saveznih zakona republike i pokrajine su dovedene u jednak položaj u odnosu na savezno zakondavstvo i imaju mogućnost donošenja svojih zakona za sva područja koja su uređena saveznim zakonima, dok ranije to nije bio slučaj. Sada republike mogu donositi svoje zakone i onda kada je izvesno pitanje uređeno saveznim zakonom (svakako, republički, odnosno pokrajinski zakon mora biti donesen u okviru prava i dužnosti republike, odnosno autonomne pokrajine), kao i onda kada saveznog zakona nema, iako je Ustavom predviđeno da se određeno područje uređuje saveznim zakonom. To praktično znači da nema više takozvanog isključivog saveznog zakonodavtsva i da za svako područje republika, odnosno autonomna pokrajina, može donositi svoje zakone, i to u okviru svojih prava i dužnosti, odnosno kada je to značajno za ostvarivanje tih prava i dužnosti. S tim u vezi treba upozoriti i na činjenicu da su zajednički interesi, što se ostvaruju preko saveznih organa, taksativno određeni kao kompetencije saveznih organa, čime je posredno i utvrđeno područje saveznog zakonodavstva. Dakle, pri određivanju kompetencija saveznih organa u sadašnjem Ustavu nema više takozvane rezervne klauzule, na osnovu koje bi savezni organi mogli proširivati svoje kompetencije. Time su u izvesnoj meri određene i granice saveznog zakonodavstva.

Ali, uprkos tome što je za kompetencije saveznih organa prihvaćen princip enumeracije, u praksi će i dalje biti izvesnih problema, i to u pogledu onih kompetencija o kojima je u Ustavu rečeno da federacija posredstvom saveznih organa uređuje

»osnove sistema«, »osnovna prava«, »osnovne odnose« itd. Ovim terminima kompetencija saveznih organa, odnosno saveznog zakonodavstva nije precizno određena, jer se obim ovih funkcija ne može unapred egzaktno utvrditi, nego je to faktično pitanje za koje se traži rešenje u svakom konkretnom slučaju. Jedan od interesantnih vidova odnosa između federacije i republika, odnosno autonomnih pokrajina, predstavlja područje sprovođenja saveznih zakona. Polazni je princip da savezne zakone (kao i druge propise i opšte akte) sprovode organi u republikama i autonomnim pokrajinama (a to znači da su i odgovorni za njihovu primenu), osim ako u Ustavu nije izričito određeno da ove zakone (odnosno druge opšte akte) sprovode savezni organi. U ovom pogledu, dakle, presumpcija ide u prilog republičkim i pokrajinskim organima. Republički i pokrajinski organi su ovlašteni i da donose propise o sprovođenju saveznih zakona. Od tog principa se odstupa ako je Ustavom određeno da na izvesnim područjima savezni organi mogu biti odgovorni za izvršavanje saveznih zakona, a to znači da oni donose i propise o njihovom sprovođenju. To su, pre svega, područje narodne odbrane, državne bezbednosti i međunarodnih odnosa.

Svakako se znatno razlikuju odnosi između federacije i republika, to jest autonomnih pokrajina, kada je reč o izvršavanju saveznih zakona za što su odgovorni organi u republikama i pokrajinama od njihovih međusobnih odnosa kada su u pitanju zakoni za čije izvršavanje su odgovorni organi federacije. U prvom slučaju odnosi između saveznih organa i organa u republikama, odnosno autonomnim pokrajinama zasnivaju se na međusobnoj suradnji, obaveštavanju i dogovaranju, a u drugom, kada su savezni organi odgovorni za izvršavanje saveznih zakona, između savezenih i republičkih, odnosno pokrajinskih organa dolaze do izražaja izvesni hijerarhijski odnosi. Kada organi u republikama izvršavaju savezne zakone za čije sprovođenje su odgovorni savezni organi, onda savezeni upravni organi mogu nadležnim organima u republikama, odnosno pokrajinama davati obavezne instrukcije za izvršavanje poslova za koje su ovlašćeni saveznim zakonom, mogu obavljati inspekcijske poslove uz ovlašćenja koja su utvrđena saveznim zakonom, mogu sami da obave određen posao koji nisu izvršili republički, odnosno pokrajinski organi, a smatra se da bi neizvršavanje tog upravnog posla moglo izazvati teže štetne posledice. Dalje je karakteristično i pravo saveznih organa da mogu za neposredno izvršavanje saveznih zakona na određenim područjima (kao što su međunarodni odnosi, narodna odbrana, carine itd.), a na osnovu saveznog zakona, osnivati područne organe i organizacione jedinice u drugim društveno-političkim zajednicama, sa zadatkom da vrše određene upravne poslove iz nadležnosti saveznih organa. Isto tako, važno je istaći i princip da savezni organi uprave ne opšte neposredno sa opštin-

skim organima uprave (osim u slučajevima određenim Ustavom), nego preko odgovarajućih republičkih, odnosno pokrajinskih organa.

Predsedništvo SFR Jugoslavije predstavlja značajnu novinu, kao samostalan organ u federaciji, sa zadatkom da predstavlja Jugoslaviju u zemlji i u inostranstvu i da vrši druga prava i dužnosti utvrđena Ustavom. Osim toga, delovanje Predsedništva SFRJ značajno je i za odnose između federacije i republika, odnosno autonomnih pokrajina. To proizlazi, pre svega, iz ustavne pozicije Predsedništva Jugoslavije, kako sa stanovišta njegove strukture (sastavljeno je dosledno na osnovu pariteta) tako i sa stanovišta njegove funkcije, jer se, radi obezbeđivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti, stara i o usklađivanju zajedničkih interesa republika, odnosno autonomnih pokrajina, u ostvarivanju prava i dužnosti federacije. Pri tom je značajna praksa Predsedništva što povodom pitanja od zajedničkog interesa primenjuje princip dogovaranja i saradnje i sa predsedništvima republika i autonomnih pokrajina. Predsedništvo Jugoslavije je, svojim delovanjem i autoritetom, doprinelo tome da se za mnoga sporna pitanja nađu brža i efikasnija sporazumna rešenja između republika i autonomnih pokrajina.

Kad raspravljamo o odnosima između federacije i republika, to jest autonomnih pokrajina, treba imati u vidu i brojne druge oblike ovih odnosa, kao što su ostvarivanje ustavnih postavki o jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, specifičnoj organizaciji i delovanju Narodne banke Jugoslavije zajedno sa narodnim bankama republika i autonomnih pokrajina, o finansiranju društveno-političkih zajednica, odnosno usklađivanju poreske politike između republika i autonomnih pokrajina itd. Na poseban vid ovih odnosa se, isto tako, nailazi i na području delovanja pravosudnih organa; naime, tu su novim Ustavom izvršene značajne promene, pre svega u organizaciji sudova, odnosno ukinut je Savezni vrhovni sud i ozakonjen princip da se postupci pred sudom okončaju, po pravilu, u republici, odnosno autonomnoj pokrajini. I u delovanju ustavnih sudova novim Ustavom je takođe uvedena izvesna decentralizacija, čime je ojačan položaj republičkih, odnosno pokrajinskih ustavnih sudova. Ali, zbog ograničenosti prostora ovom prilikom nije moguće detaljnije obraditi ta zanimljiva pitanja.

III

Ukratko bismo se osvrnuli još na odnose između republika i opština. I za odnose između republika (autonomnih pokrajina) i opština važe izvesni principi koje smo pomenuli pri razmatranju odnosa između federacije i republika, to jest autonomnih pokrajina. Ali za odnose između društveno-političkih zajednica u repub-

lici ipak je značajno da republika svojim ustavom samostalno uređuje sva bitna pitanja organizacije, što je izraz državnosti republike, a iz toga proizlaze i izvesne specifičnosti u odnosima republičkih i opštinskih organa u pojedinim republikama.

Za opštinu je karakterističan njen ustavni položaj kao samoupravne i osnovne društveno-političke zajednice u kojoj se ostvaruju sve funkcije vlasti i upravljanja društvenim poslovima osim onih koje se, na osnovu Ustava, vrše u širim društveno-političkim zajednicama, a to znači u federaciji i u republikama (autonomnim pokrajinama). Dakle, za opštinu kao osnovnu društveno-političku zajednicu važi princip presumpcije prava i dužnosti. Time je učvršćen ustavni položaj opštine. Opština je, u suštini, u ostvarivanju svojih prava i dužnosti ravnopravna sa drugim društveno-političkim zajednicama. Prava i dužnosti opštine određeni su Ustavom i, osim toga, njenim statutom. Sadašnji Ustav u tom pogledu obezbeđuje veću samostalnost opštini nego Ustav iz 1963. godine, jer su ranije prava i dužnosti opštine određivani i zakonom. Prema tome, opština sada ima svoja izvorna prava, koja su definisana Ustavom a koja ona sama detaljno razrađuje u svom statutu kao temeljnom aktu opštine. U pogledu opštine je, dakle, potrebno posebno istaći činjenicu da su pojedine društveno-političke zajednice u međusobnim odnosima ravnopravne u tom smislu što svaka od njih ostvaruje svoja ustavna prava i dužnosti neposredno na osnovu Ustava. U izvršavanju svojih dužnosti svaka društveno-politička zajednica je samostalna.

Svakako, u opštini postoje i specifični odnosi što ih postavljaju republike i federacija, pošto republičke i Savezna skupština donose zakone koji važe na celoj teritoriji republike, odnosno Jugoslavije. Ali zakonodavna vlast republika i federacije ima svoj izvor u Ustavu i ona je istovremeno njime ograničena. Republike i federacija ne mogu stoga zadirati u prava i dužnosti opštine. Zbog toga je, sa stanovišta odnosa između opštine i širih društveno-političkih zajednica, potrebno ukazati, pre svega, na tri vida tih odnosa. Prvo, na uređivanje prava i dužnosti republike (autonomne pokrajine), drugo, na uređivanje zakonodavne funkcije republike i, treće, na odnose između republičkih i opštinskih organa, pre svega upravnih organa.

Određivanje prava i dužnosti republike bitno je zbog principa presumpcije nadležnosti u korist opštinne, jer se u opštini ostvaruju sve funkcije vlasti i upravljanja društvenim poslovima, osim onih koje su Ustavom predviđene kao prava širih društveno-političkih zajednica. Zbog toga je u interesu opštine, kao samoupravne zajednice, a pre svega kao osnovne društveno-političke zajednice, da prava i dužnosti republike budu čvrsto utvrđeni. Kao što je poznato, svaka republika samostalno svojim ustavom određuje svoja prava i dužnosti. To, međutim, nije uređeno na jedinstven način u ustavima svih republika i autonomnih pokra-

jina. Rešenja su veoma različita. U nekim ustavima su prava i dužnosti republike definisani prilično detaljno, a u drugim — dosta uopšteno. Recimo, u Ustavu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine prava i dužnosti republike obrađeni su u članu koji govori o tim pravima u 24 tačke, u Ustavu Socijalističke Republike Hrvatske odgovarajući član ova prava i dužnosti razrađuje u 11 tačaka, a u Ustavu Socijalističke Republike Slovenije prava i dužnosti republike Slovenije obrađeni su u 31 tački.

Za položaj opštine je bitno šta sve obuhvata područje republičkog zakonodavstva. To je značajno zbog toga što republika svojim zakonodavstvom može da zahvata veći ili manji broj društvenih pitanja ili da pojedina područja obrađuje detaljnije ili samo u opštim okvirima, a to znači da od toga zavisi da li opština ima dovoljno prostora za svoju normativnu delatnost ili su sva pitanja već uređena republičkim zakonodavstvom. I u tom pogledu postoje dosta velike razlike između pojedinih republika. Recimo, ustavi socijalističkih republika Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Hrvatske uopšte ne sadrže odredbe kojima se propisuje šta se uređuje republičkim zakonom. Ti ustavi polaze od stanovišta da se republičkim zakanom mogu uređivati sva pitanja koja predstavljaju pravo i dužnost republike; čak je predviđena i mogućnost da se republičkim zakonom uređuju i druga pitanja, pored onih što su već u ustavu fiksirana kao pravo i dužnost republike. Nasuprot tome, u ustavima drugih republika nabrajaju se područja koja se uređuju republičkim zakonom. Pored nabrajanja područja republičkog zakonodavstva uopšte, predviđa se i posebna vrsta republičkih zakona za neka područja, i to s ciljem da se u tim zakonima odrede samo osnovni principi uređivanja ovih područja, a ne da se ona detaljno regulišu republičkim zakonom. Detaljno regulisanje je stvar samostalne normativne delatnosti, bilo opština bilo samoupravnih organizacija i zajednica.

Ustav Socijalističke Republike Slovenije je sa tog stanovišta, verovatno, najdoslednije utvrdio prava i dužnosti Republike, odnosno uredio republičko zakonodavstvo. Prema tom Ustavu, republički organi ne mogu da proširuju svoje kompetencije van onog kruga koji je dat Ustavom. Time su očuvane samoupravna pozicija i samostalnost opština, a i samostalnost organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica. U Ustavu Socijalističke Republike Slovenije taksativno su navedena pitanja koja se mogu uređivati republičkim zakonom. Republička skupština bi, dakako, mogla zakonom uređivati i druga pitanja, ali, da bi se to postiglo, potrebno je sprovesti poseban postupak koji važi za promenu Ustava; naime, ta pitanja bi morao odrediti ustavni zakon. To znači da se republičko zakonodavstvo ne može proširivati van okvira datih Ustavom, na štetu bilo opština ili samoupravnih organizacija i zajednica.

U pogledu odnosa između republičkih i opštinskih upravnih organa Ustav SR Slovenije predviđa da pri ostvarivanju svojih nadležnosti republički upravni organi sarađuju sa opštinskim upravnim organima. Oni mogu od opštinskih upravnih organa zahtevati izveštaje, obaveštenja i mišljenja i mogu im prenositi svoja mišljenja i upućivati primedbe na način obavljanja upravnih poslova. Tu je, dakle, reč o međusobnoj saradnji, obaveštavanju i međusobnoj pomoći. Drugačiji odnosi se, međutim, uspostavljaju pri rešavanju pitanja od opšteg značaja za Republiku. U tom slučaju Ustav SR Slovenije predviđa mogućnost da republički upravni organi vrše inspekciju nad radom opštinskih upravnih organa, daju im obavezne instrukcije i mogu osporiti izvršavanje njihovih protivzakonitih akata koji su izdati van upravnog postupka. Osim toga, Republička skupština može zakonom propisati da su opštine dužne da formiraju upravne organe za obavljanje izvsenih poslova, koji su od opšteg značaja za Republiku.

Kao izuzetak od principa da zakone neposredno sprovode opštinski organi, Ustav SR Slovenije predviđa mogućnost da Republika sama neposredno obezbedi izvršavanje zakona ukoliko opštinski organi nisu to osigurali.

Iz izloženog možemo zaključiti da je u sadašnjem ustavnom uređenju obezbeđen položaj opštine kao samoupravne i kao osnovne društveno-političke zajednice. Najširi krug prava i dužnosti opštine utvrđen je već Ustavom Jugoslavije. Ona je samostalna u izvršavanju svojih prava i dužnosti. Međutim, ima razlika u uređivanju tih odnosa u pojedinim republikama, tako da postoje negde manje, a negde veće mogućnosti proširivanja republičkih nadležnosti na štetu opština. Svakako bi sa tog stanovišta bilo korisno analizirati iskustva u onim republikama u kojima prava i dužnosti republike, odnosno područja republičkog zakonodavstva nisu taksativno fiksirani, odnosno u onim gde je enumerativnim principom određena zakonodavna nadležnost republike.

Kao posebnu novinu, bilo bi vredno analizirati i iskustvo SR Hrvatske, gde je, na osnovu Ustava, propisano obavezno udruživanje opština u zajednicu opština i, zatim, proučiti da li ova zajednica opština u praksi jača ustavni položaj opštine, kao osnovne društveno-političke zajednice, ili se, nasuprot tome, u zajednicama opština javljaju elementi nekadašnjih srezova.

IV

U celini uzev, za proučavanje odnosa između društveno-političkih zajednica bitno je, dakle, u kojoj su meri pojedine društveno-političke zajednice samostalne u ostvarivanju svojih ustavnih prava i dužnosti i u kojoj meri šire društveno-političke zajednice imaju mogućnost da van ustavnih ovlašćenja zadiru u samostalan položaj užih društveno-političkih zajednica i njima se nameću kao

hijerarhijske, nadređene društveno-političke zajednice (kao što je to bilo karakteristično za prvo ustavno razdoblje posle rata kada je u odnosima između narodnih odbora prihvaćen princip demokratskog centralizma).

Kad se govori o odnosima između republika, to jest autonomnih pokrajina, i federacije, tu svakako važe specifični principi, jer je reč o federaciji kao državnoj zajednici, u koju su uključene republike, odnosno autonomne pokrajine kao federalne jedinice. Tu su u pitanju dva nivoa državnosti i bitno je, pre svega, da se pri ostvarivanju zajedničkih interesa u federaciji obezbedi ravnopravnost svih naroda i narodnosti, odnosno njihovih republika i autonomnih pokrajina. Posmatrano sa tog stanovišta, sadašnji Ustav znači veliki korak napred u odnosu na Ustav iz 1963. godine. To je očigledno, kako sa stanovišta raspodele funkcija između republika, odnosno autonomnih pokrajina, i federacije, određivanja zakonodavne funkcije federacije, tako i sa stanovišta načina učešća republika i autonomnih pokrajina u izvršavanju zajedničkih funkcija u federaciji.

Ravnopravnost naroda i narodnosti obezbeđena je brojnim vidovima. a pre svega principom pariteta u sastavu saveznih organa, davanjem saglasnosti republičkih i pokrajinskih skupština za bitne odluke saveznih organa i ravnopravnošću jezika i pisama naroda Jugoslavije, odnosno, na odgovarajući način, i narodnosti Jugoslavije. U tom pogledu treba, svakako, istaći i pozitivnu ulogu koju je odigralo Predsedništvo Jugoslavije kao nov kolektivni organ federacije, koji političkim autoritetom i političkim sredstvima obezbeđuje da se brojni otvoreni problemi rešavaju sporazumevanjem i dogovaranjem, a ne putem majorizacije. Značajnu ulogu su, pri tom, imali i savezni saveti, kao i međurepublički komiteti. Jedna od odlika sadašnjeg uređenja jeste u tome da je usklađivanje stavova između republika i autonomnih pokrajina vraćeno u Skupštinu Jugoslavije, čime je ojačan ne samo njen položaj, nego i položaj skupština republika i autonomnih pokrajina, pa i položaj opštinskih skupština, jer su sve te skupštine baza za izbor delegata Skupštine Jugoslavije.

Iako postoje brojni problemi u procesu usaglašavanja stavova između republika i pokrajina i ponekad treba utrošiti mnogo energije i vremena da se dođe do zajedničkih stavova, da će zbog toga biti potrebno tražiti i nove oblike i načine dogovaranja i sporazumevanja u federaciji, ipak su sadašnji metodi dogovaranja i sporazumevanja, odnosno usklađivanja stavova, dali vrlo pozitivne rezultate. Posebno treba naglasiti da u dosadašnjoj praksi još nije poznat slučaj da je zbog nemogućnosti usaglašavanja stavova Skupština SFRJ bila prisiljena da donese zakon o privrednim merama. Zbog toga sadašnju federaciju, s obzirom na njen ustavni položaj i na učešće republika, odnosno autonomnih pokrajina, u izvršavanju njenih zajedničkih funkcija, s pravom možemo označiti kao samoupravnu federaciju.

Dragoljub Stavrev

Izvršna vlast u političkom sistemu Jugoslavije

(Neka pitanja zakonskog regulisanja osnova sistema državne uprave)

Razvoj socijalističkog samoupravljanja predstavlja i borbu za dalje promene uloge i karaktera države, jer se ostvarivanjem socijalističkih samoupravnih odnosa na osnovama novog Ustava, uvođenjem delegatskog sistema i, na tim osnovama, skupštinskog sistema, i daljim razvojem socijalističke samoupravne demokratije, kao posebnog oblika diktature proletarijata, stvaraju uslovi za potpunije podruštvljavanje funkcija države. Time država postaje instrument u rukama radničke klase za ostvarivanje njenih istorijskih i neposrednih interesa, oblik organizovanja radničke klase i radnih ljudi u socijalističkom samoupravnom društvu za vršenje vlasti i upravljanja društvenim poslovima. U tom smislu treba shvatiti zalaganje Saveza komunista da se one funkcije države koje su neophodne u sadašnjoj etapi našeg socijalističkog razvoja efikasno ostvaruju. Tako bi se, istovremeno, otvarao još širi prostor za samoupravno regulisanje tokova dru-

štvene reprodukcije i ostalih pitanja u društvu koja izrastaju iz novih društveno-ekonomskih i političkih odnosa zasnovanih na socijalističkom samoupravljanju.

U zavisnosti od toga kako se razvijaju socijalistički produkcioni odnosi, zasnovani na društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju, samoupravljanju i raspodeli dohotka prema rezultatima rada, zavisno od stepena uklanjanja posrednika ne samo u licu države već i u licu grupnosvojinskih, tehnobirokratskih i drugih monopola u ostvarivanju društveno-ekonomskih odnosa — dakle, od jačanja odlučujućeg uticaja samoupravno udruženih proizvođača na sve tokove odlučivanja o uslovima njihovog rada, života i razvoja — sve više će se preobražavati i uloga države i, saglasno tome, državna uprava.

Drugim rečima, u tretiranju ovih pitanja, u jednom širem kontekstu, mora se polaziti od toga da društvo mora obezbediti takve političke i pravne uslove da država zaista efikasno, odgovorno i u interesu samoupravno udruženog rada obavlja one funkcije vlasti i regulative koje mora imati.[1] S druge strane, mora se uvek polaziti od toga da se proces integracije političkog sistema sa samoupravljanjem u svim oblastima života mora izraziti u daljem povećanju društvene uloge samoupravnih organizacija udruženog rada, demokratskih oblika samoupravnog dogovaranja, kao i mesnih i interesnih zajednica u komuni, zatim u snažnijem i neposrednijem povezivanju skupštinskog sistema s celokupnom samoupravnom bazom udruženog rada i komune, u razvijanju delegatskog sistema, koji će sve više — gde je to god moguće — metod političkog odlučivanja na osnovu prinude zamenjivati ili dopunjavati društvenim dogovaranjem.

Zbog svega toga zakonska rešenja moraju polaziti od takvog idejnog opredeljenja i realnih društvenih odnosa u kojima je sistem socijalističkog samoupravljanja baza i polazna tačka državne vlasti. Na tim osnovama treba izgraditi što konsekventnija zakonska rešenja, u kojima bi se ti zahtevi celovitije izrazili, a

---

[1] »U nas se kritika etatizma... često identifikuje sa kritikom uprave i njene društvene uloge. Kritika birokratizma se u takvim slučajevima deformiše na taj način što se pojave birokratizma tumače i povezuju sa samom upravom i upravljanjem, a ne shvata se da je birokratizam u stvari jedan aspekt društvenih odnosa. Zato bi trebalo odvojiti ono što je u upravi odraz društvenih odnosa od konkretnog funkcionisanja uprave. Razume se, u određenim društvenim odnosima birokratizam se automatski rađa, ali uvek samo kao aspekt tih odnosa. To praktično znači da se protiv birokratizma ne može uspešno boriti ukidanjem ili slabljenjem autoriteta uprave i upravljanja, nego menjanjem i razvitkom društvenih odnosa i preobražavanjem uprave u skladu sa potrebama takvih odnosa u društvu« (Edvard Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje*, knjiga 8, str. 323).

organi državne uprave osposobili i bolje organizovali za efikasnije delovanje.

Zakonsko regulisanje materije državne uprave (kao pitanje osnova sistema koje uređuje federacija) mora se posmatrati sa dva osnovna aspekta:

prvo, ono mora odgovarati potrebama i zadacima određene etape našeg socijalističkog razvoja, s jasno definisanim funkcijama koje državna uprava ima u ostvarivanju vlasti radničke klase i radnih ljudi u jednoj realnoj vremenskoj dimenziji i datim društveno-ekonomskim uslovima;

I, drugo, u slovima našeg federalnog uređenja, ono mora odražavati funkcije saveznog zakonodavstva — regulisanje osnova sistema, uz puno razvijanje samostalnosti i odgovornosti republičkog i prokrajinskog zakonodavstva, obezbeđujući, razume se, na jedinstvenim osnovama sistema, dovoljno prostora za samoupravno regulisanje materije statutima komuna.

Ovako formulisani radni zadaci i okviri za pripremu saveznog Zakona o osnovama sistema državne uprave i o Saveznom izvršnom veću i saveznim organima uprave, najneposrednije se oslanjaju na ustavna opredeljenja i zaključke i stavove Desetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije.

Na tim osnovama, izražavajući čvrsto uverenje da je regulisanje jedinstvenih osnova sistema vlasti radničke klase u SFRJ neposredna obaveza i odgovornost federacije, stoji opredeljenje da je neophodno doneti savezni zakon koji bi regulisao osnove sistema državne uprave.

Upravo zbog toga, čini se sasvim opravdanim i prihvatljivim da Predlog zakonskog teksta definiše da se ovim Zakonom, radi ostvarivanja funkcija državne uprave u jedinstvenom sistemu vlasti i samoupravljanja radničke klase i svih radnih ljudi i obezbeđivanja jedinstvenog društveno-ekonomskog položaja radnika u organima državne uprave svih društveno-političkih zajednica, kao jedinstvene osnove sistema državne uprave, uređuju: položaj, uloga i osnovna prava, dužnosti i odgovornosti kolegijalnih izvršnih organa skupština društveno-političkih zajednica, osnovne organizacije organa uprave, osnovna prava, dužnosti i odgovornosti radnika u državnoj upravi, kao i osnove društveno-ekonomskog položaja radnika u državnoj upravi.

U tom smislu, kao nosioci funkcija dražvne uprave, odnosno državne izvršne funkcije u širem smislu, u sistemu vlasti i samoupravljanja radničke klase i svih radnih ljudi, utvrđuju se izvršni organi skupština društveno-političkih zajednica i organi uprave društveno-političkih zajednica. Na neodvojivost izvršne funkcije u užem smislu od upravne funkcije, odnosno na potrebu paralelnog uređivanja položaja i uloge izvršnih organa skupština društveno-političkih zajednica, s jedne, i organa uprave, s druge

strane, upućuju kako koncept izvršnog organa skupštine društveno-političke zajednice kao najvišeg upravnog organa i organa odgovornog skupštini za stanje u društveno-političkoj zajednici, za sprovođenje politike i izvršavanja propisa i drugih opštih akata skupštine i za usmeravanje i usklađivanje rada organa uprave, tako i neposredno odredbe članova 148. i 149. Ustava SFRJ. S tim u vezi, od posebnog je značaja što je ocenjeno kao celishodno da se jednim zakonom urede osnovni sadržinski elementi uprave i izvršne funkcije ovih organa, način ostvarivanja poslova i zadataka u skladu s njihovim funkcijama, kao i da se što potpunije označi njihovo međusobno povezivanje. Pri tome, razume se, mora se povući i linija razgraničenja između ovih organa, koja proizlazi iz karaktera i društveno-političkog značaja i odnosa datih Ustavom, a i ona linija koja se javlja u procesu vršenja upravnih i izvršnih funkcija u okviru prava i dužnosti i izvršnih organa i organa uprave. Treba istaći da su takvom stavu veoma bliska i razmatranja E. Kardelja. Posmatrajući mesto, društveni položaj, ulogu i odgovornost kolegijalnih izvršnih organa u našem delegatskom skupštinskom sistemu, E. Kardelj kaže:

»Izvršna veća su, prema tome, izraz na takav način koncentrisane političke snage u delegatskim skupštinama i na nju se oslanjaju. *Zato su ona u pravom smislu reči izvršni organ, to jest kolektivni organ uprave koji koordinira* (*kurziv* D. S.) i usmerava rad pojedinačnih organa uprave u odgovornosti prema delegatskoj skupštini i u određenoj meri prema predsedništvu, a, u stvari, i prema celokupnoj društvenoj strukturi koja je nosilac političke snage.«[2]

S druge strane, imajući na umu činjenicu da te funkcije u našem ustavnom sistemu objektivno vrše i neki drugi državni organi, zakonska obrada ove materije, ostajući kod svog, rekao bih, prvenstvenog zadatka — regulisanje mesta i uloge kolegijalnih izvršnih organa i organa uprave — mora jasno izraziti da se određene odredbe ovog zakonskog regulisanja protežu i na ovaj deo funkcija novih, Ustavom utvrđenih državnih organa, kao što su, pre svega, Predsedništvo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i predsedništva socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina.

Takođe, izražavajući već izvršene promene u biću društveno-ekonomskih i političkih odnosa i u praksi našeg društveno-političkog života, sa svim reperkusijama koje iz toga proizlaze za određene državno-političke funkcije, objašnjavajući i dalje regulišući procese podruštvljavanja — dakle, nužno dotičući se pitanja koja se javljaju i kao značajni aspekti deetatizacije, neophodno je regulisati da u ostvarivanju funkcija državne uprave određene

---

[2] Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977, str. 163.

poslove, kao javna ovlašćenja u oblasti svoje delatnosti, mogu vršiti i organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice, društvene organizacije, udruženja građana i druge organizacije. Predlog pomenutog zakonskog projekta to i čini. Te poslove, prema zakonskom tekstu, ove organizacije, zajednice i udruženja, vrše kada im je to povereno zakonom, odnosno na zakonu zasnovanom odlukom opštinske skupštine, a vrše na način koji se, pre svega u pogledu odgovornosti, odnosi na državne organe. Tim zakonom, odnosno odlukom opštinske skupštine kojom se određuje vršenje ovakvih poslova od strane ovih organizacija, utvrđuju se i prava skupština i drugih organa društveno-političkih zajednica u pogledu davanja smernica tim organizacijama, zajednicama i udruženjima i u pogledu vršenja nadzora u vezi s vršenjem javnih ovlašćenja.

Valjalo bi posebno istaći da se kod ovakvog utvrđivanja organa koji se javljaju u funkciji državne uprave, odnosno organizacija koje u vršenju javnih ovlašćenja mogu da obavljaju i funkcije državne uprave, izlazi ususret, pre svega, onim zahtevima i upozorenjima koja su išla za tim da ukažu na to da se proces podruštvljavanja i deetatizacije ne može tražiti u prostom prenošenju državnih funkcija na nedržavne organizme (jer bi to, po svojoj suštini, moglo da znači obrnuti proces: naime, izvesno »podržavljenje« upravo takvih samoupravnih društvenih organizama). Zbog toga se, sasvim prihvatljivo, prilikom fiksiranja tih promena ostaje samo na onim opredeljenjima koja znače mogućnost jednakog tretmana ostvarivanja funkcija organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, ali samo kao javnih ovlašćenja, u oblastima njihovih delatnosti, i razume se, samo u onoj meri i u onim slučajevima u kojima to objektivno prerasta u širi društveni posao i samoupravnu odgovornost, pa, prema tome, objektivno već znači jedan prisutni proces odumiranja funkcija države i prerastanje tih funkcija u opštedruštvene funkcije.

Bitno područje jeste razrada ustavne postavke o odgovornosti kolegijalnih izvršnih organa i organa uprave za stanje u društveno-političkoj zajednici, odnosno za stanje u odgovarajućoj društvenoj oblasti. U vezi s tim, značajno je istaći da se odgovornost izvršnih organa za stanje u društveno-političkim zajednicama, odnosno organa uprave za stanje u oblastima u kojima su obrazovani, i ne postavlja formalno kao posebna nadležnost, već više izrasta u element koji je moguće ostvariti samo celinom nadležnosti tih organa. Regulisanje tih pitanja mora polaziti od mesta i uloge našeg skupštinskog sistema kao vladajućeg odnosa, razume se, sa svim karakteristikama koje se u tom domenu sada u našem društveno-političkom i pravno-političkom životu nameću na osnovu postojanja delegatskih skupština kao novog izraza našeg skupštinskog sistema. Upravo zbog toga kolegijalni izvršni organi odgovorni su skupštini za stanje u društveno-političkoj zajednici, za spro-

vođenje politike i izvršavanje propisa i drugih opštih akata skupštine, kao i za svoj ukupni rad; a u ostvarivanju ove odgovornosti, kolegijalni izvršni organi usmeravaju i usklađuju rad organa uprave, vrše nadzor nad njihovim radom, staraju se da organi uprave savesno i odgovorno izvršavaju svoje Ustavom i zakonima utvrđene nadležnosti i zadatke i preduzimaju mere prema organima uprave za koje su ovlašćeni. S druge strane, organi uprave vrše poslove iz svoje nadležnosti samostalno, na osnovu i u okviru Ustava, zakona i drugih propisa, statuta društveno-političkih zajednica i drugih opštih akata i odgovorni su za stanje u oblasti za koju su obrazovani. Sve to, razume se, bez mogućnosti bilo kakvih dilema. Odnosno, za svoj rad organi uprave odgovaraju skupštini društveno-političke zajednice i izvršnom organu u okviru njegovih prava i dužnosti.

Odnos prema skupštinskom delegatskom sistemu, iako izvanredno značajan (jer, »taj sistem i samo vršenje vlasti čini funkcijom samoupravljanja«), ne iscrpljuje sve relacije koje grade društvenu poziciju i odgovornost državne uprave u sistemu socijalističkog samoupravljanja. Neposredni odnos državne uprave prema radnim ljudima, građanima, organizacijama udruženog rada, drugim samoupravnim zajednicama i organizacijama, izvanredno je značajan, jer su izvršni organi i organi uprave dužni da svoje ustavom, statutom i zakonom utvrđene funkcije vrše na način koji odgovara samoupravnom položaju i pravima radnog čoveka u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama, samoupravnom položaju radnih ljudi u opštini i drugim društveno-političkim zajednicama, slobodnom socijalističkom samoupravnom udruživanju, aktivnosti i stvaralaštvu radnih ljudi, ravnopravnosti naroda i narodnosti i slobodama, pravima i dužnostima čoveka i građanina utvrđenim Ustavom. U tom smislu je značajno, zakonskim regulisanjem i praktičnim radom, učiniti korak dalje u građenju aktivne pozicije državne uprave u odnosu na ove njihove društvene funkcije, utvrđujući da su organi uprave, u okviru svojih prava i dužnosti, dužni da svojim radom radnim ljudima i građanima, organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, kao i drugim organizacijama, obezbeđuju efikasno ostvarivanje njihovih prava i interesa, a naročito da stvaraju uslove i preduzimaju mere kojima se olakšava i omogućuje što brže i potpunije ostvarivanje tih prava i interesa, odnosno izvršavanje obaveza i pruža pomoć u ostvarivanju i zaštiti tih prava i interesa.

Gradeći ove društvene relacije, mora se učiniti značajan korak u prevazilaženju zatvorenosti državne uprave prema samoupravnim strukturama društva, a u pravcu njenog postavljanja u funkciji ostvarivanja samoupravnih interesa i prava radnih ljudi i građana. To, međutim, ne sme ostati samo na zakonskom regulisanju

i mora izrastati u trajan element politike otvaranja na relaciji država—samoupravljanje.[3]

Veoma značajnu novinu u novom zakonskom projektu predstavlja regulisanje položaja, mesta i uloge društveno-političkih organizacija u odnosu na ostvarivanje funkcija državne uprave, odnosno oni aspekti naših društvenih kretanja koji i s ove tačke gledišta regulišu i doprinose daljim tokovima podruštvljavanja državnih funkcija. Polazeći od čvrstog opredeljenja da Savez komunista i drugi organizovani socijalistički faktori nisu nikakva snaga izvan ili iznad našeg društveno-ekonomskog i društveno-političkog sistema, već bitan činilac stabilnosti tog sistema, upravo kroz neposredno uključenje u odgovornost za njegovo funkcionisanje i ostvarivanje, potrebno je da se zakonom o osnovama sistema državne uprave na veoma određen način reguliše da društveno-političke organizacije, preko svojih delegata u većima delegatskih skupština društveno-političkih zajednica, kao i celokupnom svojom aktivnošću, prema izvršnim organima i organima uprave ostvaruju odnose kojima se omogućava njihov društveni i politički uticaj na rad ovih organa i njihovu odgovornost utvrđeni Ustavom.

Izlazeći u susret upravo tim opredeljenjima i tim nastojanjima, novinu i istovremeno bitnu karakteristiku predstavlja orijentacija ka izvesnoj institucionalizaciji sistema društvene koordinacije i saradnje, odnosno obezbeđenju šire društvene kontrole nad funkcijama državne uprave. U tom smislu, Predlog zakona uvodi društvene savete, kao oblik stalne saradnje organa društveno-političkih zajednica i društveno-političkih organizacija, posebno Saveza komunista Jugoslavije, Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije i Sindikata (dakle, društveno-političkih organizacija koje su u Ustavu naznačene kao posebno odgovorne za ukupna društvena kretanja, naročito u ostvarivanju socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa).

Može se zapaziti, da je Predlog zakona neposredno pristupio uvođenju sistema društvenih saveta, razume se, u meri u kojoj on to može da reguliše, odnosno u meri u kojoj neposredno to tangira obezbeđenje funkcija savremene državne uprave u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja. Dakle, u obez-

---

[3] »S tim u vezi ukazao bih na činjenicu da je državna uprava u dobroj meri još uvek izvan uticaja samoupravnih društvenih struktura i vodećih idejnih i političkih snaga društva. Stoga se *neminovno nameće potreba intenzivne politike otvaranja na relaciji država—samoupravljanje,* (*kurziv* D. S.), odnosno stavljanja državne uprave u funkciju samoupravnih interesa i delegatskog sistema. Drugim rečima, izvršni organi i organi uprave moraju da budu demokratski otvoreni prema celokupnoj društvenoj strukturi kako bi se mogla obezbeđivati njihova stalna saradnja i konsultacija sa tom strukturom, kao i neophodna široka demokratska kontrola društva, odnosno samoupravljača nad radom tih organa« (Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja,* cit. izd., str. 165).

beđivanju demokratske razmene mišljenja, društvene koordinacije i utvrđivanja stavova ovih organa i organizacija u sprovođenju politike i ostvarivanju društvene kontrole rada izvršnih organa i organa uprave u društveno-političkim zajednicama, obrazuju se društveni saveti. Radom društvenih saveta obezbeđuje se i učešće odgovarajućih naučnih i stručnih delatnosti. U tom smislu, treba istaći da osim mogućnosti društvene koordinacije, saradnje, razmene mišljenja i utvrđivanja stavova kroz sistem društvenih saveta pri skupštinama društveno-političkih zajednica, ovaj zakonski projekt predviđa i mogućnost da se društveni saveti osnivaju i u pojedinim organima uprave, za razmatranje pitanja koja se odnose na sprovođenje politike i izvršavanje zakona, drugih propisa i opštih akata, kao i za praćenje rada tih organa i vršenje društvene kontrole njihovog rada.

Polazeći od uverenja da je odlučivanje i u skupštinama i u izvršnim organima, odnosno organima uprave, neophodno postaviti kao proces koji će značiti dalje otvaranje prema organizovanim snagama socijalističke svesti i da je potrebno pronaći jedan organizacioni mehanizam odnosa između skupština i izvršnih veća, organa uprave i društveno-političkih organizacija u celini delegatskog sistema, ideju ove institucionalizacije, moramo posmatrati kao deo dogradnje našeg delegatskog sistema. Razume se, tu nije reč o ideji nekog novog personalnog delegatskog angažovanja pojedinaca u te nove oblike društvene koordinacije, saradnje i društvene kontrole, već o predstavljanju celovitih društveno-političkih organizacija u vezi s pitanjima koja izrastaju u sadržaj i predmet rada tih društvenih saveta. To se, međutim, objektivno ne može posmatrati izolovano, niti izvan delegatskog sistema, jer objektivno postaje njegova dopuna preko koje se odvija odgovarajući deo društvene stvaralačke aktivnosti i ostvarivanje vodeće uloge Saveza komunista, prisustvo Socijalističkog saveza, Sindikata itd., kao organizovanih snaga. Istovremeno se obezbeđuje i učešće i uticaj nauke.

*

Zakonsko regulisanje osnova sistema državne uprave u SFRJ je sastavni i značajni deo procesa ostvarivanja Ustava iz 1974. godine i usklađivanja s promenama koje je on uveo u društveno-ekonomske i društveno-političke odnose.

Razumljivo, zakonsko regulisanje ove materije nije moglo ostati kod »prostog usaglašavanja« s Ustavom, već je bilo stavljeno pred zadatak dubljeg traganja i iznalaženja rešenja koja moraju značiti i odgovor na pitanje o mestu i ulozi državnog aparata u uslovima socijalističkog samoupravljanja. To je bio zadatak, koji se, u okviru šireg razmatranja i zaključivanja o toj oblasti na Desetom kongresu SKJ, neminovno nametao.

Osnovni pravci rešenja SK, zbog toga, razumljivo u okvirima bitke za dalje jačanje dominantne pozicije radničke klase u društvu, ostvarivanje i zaštitu njenih interesa, jačanje njene vlasti i vlasti radnih ljudi s pozicija socijalističkog samoupravljanja. Drugim rečima, zakonsko regulisanje osnova sistema državne uprave izražava promene koje su neminovne u sferi političko-pravnog sistema, kao posledica već izvršenih promena i kao podrška osnovnim orijentacijama i otpočetim dubokim procesima u sferi društveno-ekonomskih odnosa u bazi društva, proizvodnim i dohodovnim odnosima, to jest saglasno mestu i ulozi udruženog rada.

Bez takvog jasnog utvrđivanja mesta, uloge i odgovornosti organa državne uprave, sa svim karakteristikama koje u odnosu na te elemente daje društvena pozicija udruženog rada i socijalističko samoupravljanje radnih ljudi i građana, nemoguće je ni pravilno shvatiti i postaviti funkcije državne uprave (organa uprave i izvršnih organa), odnosno savremeni društveni okvir ostvarivanja tih funkcija.

U sferi koja znači zakonsko regulisanje države u sistemu socijalističkog samoupravljanja, taj element dobija vrednost značajnog društvenog instrumenta zaštite socijalističkih samoupravnih odnosa ne samo od nasrtaja antisocijalističkih snaga, već i od svih opasnosti koje u sebi sadrži moguće otuđivanje državnog aparata od radničke klase.

Razume se, to se ni kod ovakvog normativnog regulisanja ne sme shvatiti kao automatski zaštitni mehanizam koji je već samim tim garancija za suzbijanje etatističkih pojava i tendencija. Značajno je, međutim, da su fundamentalne društveno-političke orijentacije postale norma koja daje osnovu, granice, glavne relacije i pravac delovanja organa državne uprave, uvodeći istovremeno nove institucionalne mogućnosti za šire delovanje i uticaj organizovanih socijalističkih snaga.

Lazar Đurovski

Mesto i uloga opštine u političkom sistemu

I

1. Sadašnje angažovanje organizovanih subjektivnih snaga, sa Savezom komunista na čelu, koje ima za cilj dalje učvršćenje političkog sistema i, u tom sklopu, praktičnu razradu samoupravnih osnova i demokratskih odnosa i izgradnju određenih organa i institucija, zahteva da se odgovarajuća pažnja posveti i ostvarivanju koncepcije opštine, to jest njenom mestu i ulozi u političkom sistemu. Ako ostvarivanje takvog cilja na širem društvenom planu zahteva angažovanje koje podrazumeva stvaranje i obezbjeđivanje uslova za što efikasnije funkcionisanje političkog sistema i dalje njegovo obogaćivanje takvim oblicima demokratskih odnosa i organizovanja koji će omogućiti da pluralizam samoupravnih interesa dođe što neposrednije i što slobodnije do izražaja u okviru demokratskog samoupravnog odlučivanja, onda to pogotovo treba da važi za opštinu, s obzirom na njeno mesto i ulogu u političkom sistemu. Prema tome, ono što se želi postići u razmerama političkog sistema aktuelno je i za opštinu i komunalni sistem u celini.

Polazeći od mesta i uloge opštine u političkom sistemu, očigledna je potreba da se šire i celovitije sagleda stanje i kritički utvrde i razmotre uzroci objektivne i subjektivne prirode određenog raskoraka između Ustavom utvrđenih načela i društveno-političke prakse i u opštinama na koje se inače ukazuje u poslednje vreme.

2. Cilj rasprava koje se sada pokreću i vode i u oblasti komunalnog sistema nije i ne treba da bude usmeren na menjanje osnovnih institucionalnih rešenja u ovoj oblasti, već da se prvenstveno ukaže na potrebu njihove dalje dogradnje i dopuna u načinu njihovog delovanja. Pri tome se prilagođavanje svih institucija u političkom sistemu, pa i u opštinama, socijalističkom i samoupravnom karakteru proizvodnih odnosa i delegatsko-skupštinskom sistemu, odnosno njegovoj bazi, ističe kao jedan od glavnih ciljeva sadašnje akcije koju vodi Savez komunista zajedno sa svim organizovanim subjektivnim snagama našeg društva. Pretpostavlja se takva dogradnja političkog sistema koja će biti izraz socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije.

U našem društvu proteklih godina su se vodile i još vode značajne akcije na području rada, življenja i interesnog organizovanja i, kao rezultat tog društvenog angažovanja, izvršene su duboke revolucionarne promene, naročito u sferi osnovnih društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa i samoupravnog organizovanja udruženog rada. Iako se tim akcijama nije mogla zaobići opština. ipak te promene nužno zahtevaju da se povede, posebno i odvojeno, celovitija rasprava i o opštini i njenom mestu i ulozi u društveno-političkom sistemu.

3 Prilika je da se, makar i u najosnovnijim crtama, u sadašnjim raspravama, podseti na osnovna obeležja ustavne koncepcije opštine i ukaže na aktuelnosti njenog ostvarivanja u praksi, odnosno ukaže i na druge bitne momente ostvarivanja ustavnog položaja i uloge opštine u političkom sistemu. Sve to treba da pomogne da se uoče i šire osvetle teškoće koje su ometale i ometaju danas doslednije i potpunije ostvarivanje ustavne koncepcije opštine, odnosno njenog mesta i uloge u političkom sistemu, smetnje na koje se nailazilo, i danas još nailazi, u razvijanju opštine kao zajednice u kojoj ljudi upravljaju rezultatima rada i uslovima svog života, i to što neposrednije i što konkretnije, kao i razlozi zbog kojih se opština još ne razvija i ne ostvaruje u takvoj svojoj ulozi. Prema tome. svrha sadašnjeg angažovanja u oblasti komunalnog sistema je da se šire sagleda ostvarivanje ustavne koncepcije opštine u praksi, odnosno njenog mesta i uloge u društveno-političkom sistemu i ukaže na teškoće i probleme na koje se nailazi u tom pogledu, a ne da se otvara rasprava o samoj ustavnoj koncepciji opština.

II

Potpunije i adekvatnije utvrđivanje karaktera opštine i njenog mesta i uloge u društveno-političkom sistemu Jugoslavije jedno je od bitnih obeležja u razvoju komunalnog sistema.

Današnja opština je ustavno određena kao *samoupravna i osnovna društveno-politička zajednica, zasnovana na samoupravljanju i vlasti radničke klase i svih radnih ljudi,* u kojoj oni stvaraju i obezbeđuju uslove za svoj život i rad, usmeravaju društveni razvoj, ostvaruju i usklađuju svoje interese, zadovoljavaju zajedničke potrebe, ostvaruju vlast i upravljanje drugim društvenim poslovima.

Takvo ustavno određenje današnje opštine omogućuje da se istaknu nekoliko osnovnih obeležja karakterističnih za njeno mesto i ulogu u političkom sistemu i da se podseti na aktuelne momente na koje se s razlogom ukazuje u poslednje vreme.

1. — Današnja opština je ustavno određena kao samoupravna i osnovna društveno-politička zajednica.

Oba ta njena svojstva realno su data i treba ih posmatrati u dijalektičkom jedinstvu i dinamici. Reč je, zaista, o dve bitne dimenzije jedinstvenog društvenog bića današnje opštine.

Danas se s razlogom insistira na svojstvu opštine kao samoupravne zajednice, odnosno u prvi plan ističe se njena samoupravna priroda i u tome se želi videti perspektiva njenog daljeg razvoja. Potrebno je da se i ovom prilikom podseti da je potpunije i jasnije institucionalno uobličavanje samoupravne koncepcije opštine bilo jedna od osnovnih preokupacija u periodu ustavne reforme u oblasti komunalnog sistema. Razumljivo je, pri tom, da je za pun razvitak opštine kao samoupravne zajednice neophodno da se steknu određene društveno-ekonomske, političke, kulturne i druge pretpostavke.

Rasprave koje su u ovoj oblasti pokrenute treba da pokažu u kojoj meri se ostvaruje težnja da se radnička klasa u opštini i u društvu u celini izbori, u demokratskoj povezanosti sa svim radnim ljudima, u smislu neposrednog uključivanja u vršenje funkcije vlasti i u upravljanje drugim društvenim poslovima, a ne da to čine druge strukture u njeno ime. Šta, zapravo, stoji na putu da tako bude u realnom životu? Ističemo ovaj moment jer razvoj opštine, kao samoupravne zajednice, ima poseban značaj za ostvarivanje odlučujuće uloge radnika, udruženih proizvođača, na širem društvenom planu — u demokratskom samoupravnom odlučivanju i u razvoju novih socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa.

Ocena o tome da je opština kao osnovna društveno-politička zajednica i samoupravna zajednica postala u našem društvu oblik i sredstvo stvarne demokratizacije u sferi društvenog i političkog odlučivanja dovoljno jasno govori o njenom mestu i ulozi u društveno-političkom sistemu. Isto to važi i za stav po kome je u procesu razvoja našeg samoupravnog sistema opština uvek bila jedan

od osnovnih oblika demokratskog organizovanja vlasti i neposrednog samoupravnog učešća radnih ljudi i građana u vršenju vlasti i u upravljanju drugim društvenim poslovima.[1]

Opština, kao samoupravna i osnovna društveno-politička zajednica, koncepcijski je zasnovana na samoupravljanju i vlasti radničke klase i svih radnih ljudi. U pitanju je, dakle, neposredno isticanje još jednog kvaliteta današnje opštine, koji ukazuje na njenu klasnu suštinu. Naglašavanje ovog njenog svojstva rezultat je kvalitativnih promena izvršenih u sferi osnovnih društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa. Te promene su dovele do jasnijeg i neposrednijeg isticanja uloge oblika primarnog organizovanja, povezivanja i udruživanja radnih ljudi i građana na području rada i življenja i u drugim sferama društvenog života i rada. S razlogom se među tim oblicima ističu osnovne organizacije udruženog rada, mesne zajednice, samoupravne interesne zajednice i druge samoupravne organizacije i zajednice, ali istovremeno ukazuje i na aktuelne momente na koje treba obratiti pažnju u sadašnjim raspravama o opštini. Podsećamo da se na klasnu suštinu današnje opštine ukazivalo i u dokumentima Desetog kongresa SKJ. I u njima se izražavao opšti idejni stav da izgrađivanje opštine kao samoupravne i osnovne društveno-političke zajednice, zasnovane na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi, bude jedan od glavnih pravaca aktivnosti Saveza komunista, kao i stav da idejno-politička akcija bude tako usmerena da u svim oblicima samoupravljanja u opštini odlučujuću ulogu i uticaj ima radnička klasa i da sve funkcije opštine budu podređene njenim interesima, a kroz to, i interesima svih radnih ljudi i građana.[2]

Klasna i samoupravna priroda opštine i označavanje perspektive njenog razvoja i izrastanja u socijalističku samoupravnu komunu predstavljalo je crvenu nit i u finalnim dokumentima Drugog kongresa samoupravljača Jugoslavije, posebno u rezoluciji »Opština kao samoupravna društveno-politička zajednica«.[3]

2. Današnja opština je kompleksna samoupravna zajednica. To je sledeća bitna karakteristika opštine, koja ukazuje na karakter i njeno mesto i ulogu u društveno-političkom sistemu. Današnja opština nije samo zajednica radnih ljudi i građana, već i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica i drugih vidova samoupravnog organizovanja, povezivanja i udruživanja. Reč je o društvenoj zajednici koja se ne uspostavlja, već koja izrasta iz međusobnih

---

[1] Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja,* Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977, str. 118.

[2] Videti o tome rezolucije »Borba za dalju izgradnju socijalističkih samoupravnih odnosa i zadaci SKJ« i »Aktuelni idejno-politički zadaci Saveza komunista u ostvarivanju Ustava SFRJ« (*Deseti kongres SKJ,* Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1974).

[3] *Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije,* »Radnička štampa«, Beograd, 1971.

veza i odnosa mnogobrojnih subjekata na određenom području.[4] Samo u uslovima razvijenijeg samoupravljanja i njegovim obogaćivanjem elementima i oblicima primarnog organizovanja, povezivanja i udruživanja, kako na području rada tako i na području življenja, moguće je govoriti o konstituisanju današnje opštine kao samoupravne zajednice.

Opština kao samoupravna zajednica podrazumeva radne ljude i građane organizovane, povezane i udružene po mestu gde rade i žive — u osnovne organizacije udruženog rada, mesne zajednice, samoupravne interesne zajednice i druge osnovne samoupravne organizacije i zajednice. Još pre donošenja Ustava 1974. godine, bila je naglašavana potreba doslednije izgradnje opštine kao samoupravne zajednice i kao integracije udruženog rada, mesnih zajednica i samoupravnih interesnih zajednica. Iz toga, razumljivo, sledi aktuelnost i značaj izučavanja odnosa između opštine i udruženog rada, opštine i mesnih zajednica, opštine i samoupravnih interesnih zajednica itd., kao posebnih tema. Sada je naglasak na tome da se opština izrazi kao samoupravna zajednica organizovanih radnih ljudi u svim oblastima društvenog života i rada, u kojoj oni što neposrednije i što slobodnije mogu da izraze svoje raznovrsne interese, da ih sučelje, usklađuju i vrše njihovu sintezu.

U opštini kao samoupravnoj zajednici radni ljudi i građani na nov način treba da zadovoljavaju svoje svakodnevne ekonomske, političke, kulturne, socijalne, zdravstvene i druge potrebe. Tako idejno i ustavno koncipirana, opština predstavlja radne ljude i građane organizovane, povezane i udružene s drugim radnim ljudima u osnovne i druge organizacije udruženog rada, mesne i druge samoupravne zajednice. Reč je o radnim i životnim sredinama, u kojima ljudi realno mogu da ostvaruju neposredno samoupravljanje i da se putem delegacije i delegata, društvenim dogovaranjem i samoupravnim sporazumevanjem uključuju u procese političkog odlučivanja u opštini.

Opština kao samoupravna zajednica čini sveukupnost samoupravnih struktura i mehanizama i njihovih međusobnih odnosa. U njoj se, pre svega neposrednim odlučivanjem, društvenim dogovaranjem i samoupravnim sporazumevanjem, putem delegacije i delegata ostvaruju zajednički interesi, stalno unapređuju materijalni i drugi uslovi života i na solidarnoj osnovi zadovoljavaju zajedničke potrebe radnih ljudi i građana. Samo u opštini koja se bude izgrađivala kao zajednica radnih ljudi i građana organizovanih u tim bazičnim ćelijama rada i življenja, delegatski sistem može imati opravdanje i svoju praktičnu vrednost.

---

[4] Videti o tome prilog dr Radivoja Marinkovića »Komuna kao samoupravno organizovan prostor za diferenciranje i integraciju interesa«, pripremljen za III kongres politikologa Jugoslavije.

Takvim mestom i ulogom opštine u društveno-političkom sistemu obezbeđeni su društveni i materijalni uslovi i stvorene široke mogućnosti za ostvarivanje samoupravnih prava radnih ljudi i građana u svim oblastima društvenog života i rada. Ustavom su radnim ljudima i građanima zagarantovana prava i dužnosti da u opštini stvaraju i obezbeđuju uslove za svoj život i rad, da usmeravaju društveni razvoj, da ostvaruju i usklađuju svoje interese, da zadovoljavaju zajedničke potrebe i da ostvaruju vlast i upravljaju drugim društvenim poslovima.[5]

3. Posebno je izražena uloga i mesto opštine u procesima integracije društva na samoupravnim i demokratskim osnovama. Drugim rečima, za karakter opštine i njeno mesto i ulogu u društveno-političkom sistemu karakteristično je da se ona konstituiše i izgrađuje kao oblik integracije samoupravljanja na proizvodno-radnoj i teritorijalnoj osnovi, ali i kao jedna od polaznih osnova i jedan od bitnih činilaca samoupravne integracije društva u celini. Reč je, dakle, o dvostrukoj ulozi opštine, na planu integracije društva i izgrađivanja jedinstva na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Opština je takva zajednica u kojoj sve više dolazi do izražaja funkcionalna integracija svih vidova samoupravljanja na njenom području. U tom smislu razvijeno samoupravljanje u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama je bitan uslov za ostvarivanje takve društvene uloge opštine i njeno ispoljavanje kao zajednice življenja i rada. U izgrađivanju današnje fizionomije i ustavne koncepcije, naše društvo se opredelilo za opštinu kao zajednicu u kojoj će se radni ljudi i građani i njihove samoupravne asocijacije rada i življenja međusobno povezivati kroz mnogobrojne aktivnosti, procese i odnose.

U organizovanju i ostvarivanju aktivnosti usmerenih na ostvarivanje određenih zajedničkih interesa i zadovoljavanje zajedničkih potreba i izgrađivanju odnosa zasnovanih na solidarnosti, uzajamnosti, međusobnom poverenju i pomoći i razvijanju osećanja zajedništva, ljudskosti i humanizma, sve značajniju ulogu imaju organizovani subjektivni faktori, sa Savezom komunista na čelu. Jednostavno, bez analize aktivnosti i ponašanja ovih faktora, ne može se ni u sadašnjim raspravama razumeti i objasniti samoupravni karakter opštine i njena uloga i mesto u samoupravnoj integraciji društva u celini.

Uloga i položaj opštine u društveno-političkom sistemu jačaće u meri u kojoj se ona bude razvijala i izgrađivala kao oblik samoupravne integracije i kao kompleks uzajamne zavisnosti svih samoupravnih asocijacija rada i življenja na njenom području. Dalji razvoj opštine treba tako usmeriti da ona bude sve više izraz i sred-

---

[5] Edvard Kardelj, isto, str. 118.

stvo zadovoljavanja bitnih interesa radnih ljudi i građana, važan instrument kojim će oni neposredno uticati i sami odlučivati o sredstvima namenjenim unapređivanju njihovog materijalnog i kulturnog standarda i da u tim odnosima sami određuju svoj društveni položaj. Pri tom je nesumnjivo da se u ostvarivanju sopstvenih interesa, radni ljudi i građani rukovode i principima uzajamnosti, solidarnosti i socijalističkog humanizma. Tako se može razvijati i izražavati zajedništvo, što inače treba da čini jednu od bitnih odlika i suština koncepcije današnje opštine i da nađe svoje mesto i u raspravama o mestu i ulozi opštine u političkom sistemu.[6]

Opština je takva zajednica u kojoj treba prirodno da se integriše (»sliva«) funkcionalno s teritorijalnim, samoupravljanje i vlast, ali vlast koja se ne »delegira« i ne »dozira« i »dozvoljava«, već koja proizlazi iz samoupravljanja i treba da se nalazi u njegovoj funkciji. U tom smislu samoupravljanje u osnovnim samoupravnim asocijacijama rada i življenja treba da predstavlja garanciju vlasti radničke klase i svih radnih ljudi.

Bitan preduslov za ostvarivanje uloge današnje opštine u procesima samoupravne i demokratske integracije u njoj i na širem društvenom prostoru je razvijeno samoupravljanje u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama i adekvatna samoupravna organizacija opštine, koja treba da omogući »izlazak« radničke klase na društvenu scenu i »prerastanje« samoupravljanja u celovit sistem, pre svega u opštini. Značajno je da se u tom svetlu sagleda stvarno dejstvo delegatskog sistema i posebupravljanja u primarnim oblicima organizovanja, povezivanja i udno delegatske skupštine u opštini. Ukratko, bez razvijenog samoruživanja radnih ljudi i građana po mestu rada i življenja i bez neposrednog učešća radničke klase u društvenom i političkom životu, nema i ne može biti samoupravne opštine.

Ustavno određenje opštine kao samoupravne zajednice neće značiti mnogo i imaće samo teorijski značaj ako se suštinski ne izmeni odnos moći društvenih snaga u tom pravcu da radnička klasa u demokratskoj povezanosti sa svim radnim ljudima postane stvarno dominantna društvena snaga u opštini. Povodom toga nije suvišno podsetiti da tehnobirokratske tendencije o kojima se poslednjih godina mnogo govorilo i pisalo, pojave zatvaranja opština prema »gore« i izraženi centralizam prema »dole«, takozvani opštinski slučajevi, uređivanje odnosa u opštinama pretežno metodima i sredstvima vlasti itd., nisu samo stvar prošlosti. Kritička ocena stanja u opštinama treba da pomogne ne samo da se ove i slične pojave uoče i ponovo konstatuju, već i da se konkretnom političkom akcijom Saveza komunista i svih drugih organi-

[6] Na temu zajedništva ponovo se vraćaju mnogi autori i ističu njegovu aktuelnost u sadašnjim raspravama o društvenom biću današnje opštine u Jugoslaviji.

zovanih snaga prevladavaju i na taj način omogući ostvarivanje ustavne koncepcije opštine.

4. Današnja opština se zamišlja kao *otvorena zajednica*. Jednostavno rečeno, ona se ne može razviti u samoupravnu zajednicu društvene integracije ako u životu bude »egzistirala« kao zatvorena i sama sebi dovoljna zajednica. Samostalnost i samoupravnost jesu (bolje reći, treba da budu) suštinska obeležja položaja današnje opštine, ali ne u smislu njene izolovanosti i autarhičnosti. Naprotiv, otvorenost opštine kao samoupravne zajednice sve više treba da bude jedna od njenih suštinskih karakteristika i na tome treba insistirati i u sadašnjim raspravama.

5. Teritorijalna određenost opštine takođe je jedno od veoma značajnih pitanja teorije i prakse komunalnog sistema, koje se i u ovim raspravama ponovo pokreće. Ističe se njegova aktuelnost.

Opštine su prostorno određene, pa se zato o njima i govori kao o *teritorijalnim društvenim zajednicama* i o teritoriji kao njihovom konstitutivnom elementu. Svaka pojedina opština, po pravilu, obuhvata jedno gradsko i više seoskih naselja, koja im gravitiraju i s kojima čine celinu. U tom smislu opštine u gradovima čine izuzetak, jer predstavljaju samo delove jedinstvenih urbanih celina.

Položaj današnje opštine, kao i organizacija komunalnog sistema u celini, rezultat su revolucionarnih promena i dubokih preobražaja u celokupnom razvitku društva u proteklih tridesetak godina. U oblasti komunalnog sistema izvršene su mnoge političko-teritorijalne promene, koje su takođe doprinele uobličavanju koncepcije opštine kao samoupravne zajednice. I u ovom prilogu treba podsetiti da je posle prve političko-teritorijalne reorganizacije izvršene 1946. godine bilo šest različitih stepena lokalne samouprave. Tada je, zaista, bio u pitanju složeni sistem lokalne samouprave u našoj zemlji. U narednih šest godina (1952) sistem lokalnog samoupravljanja bio je znatno pojednostavljen. Kao osnovne jedinice lokalne samouprave, ostali su srez i opština, a uz njih samo gradovi i gradske opštine. Tako je sistem lokalne samouprave bio »sveden« na dvostepenu organizaciju. Posle tri godine (1955) opština je »prerasla« u težišni oblik društvenog organizovanja, a srez u obavezni oblik ujedinjavanja dve ili više opština. Prema ustavnim rešenjima iz 1963. godine, opština je ostala jedini oblik obaveznog društvenog organizovanja na mikro nivou, a srez fakultativni oblik. Kao što je poznato, to je u narednim godinama dovelo do napuštanja srezova kao društveno-političkih zajednica i 1967. godine do »jednostepene« organizacije komunalnog sistema u Jugoslaviji.

Posle svih političko-teritorijalnih promena u proteklih tridesetak godina, u koje se u ovom prilogu ne može ulaziti, danas

u Jugoslaviji ima ukupno 512 opština, i to: u SR Bosni i Hercegovini 106, u SR Crnoj Gori 20, u SR Hrvatskoj 112, u SR Makedoniji 34, u SR Sloveniji 60 i u SR Srbiji 180 (od toga u Republici bez autonomnih pokrajina 114, SAP Kosovu 22 i u SAP Vojvodini 44).

Današnja opština obuhvata u proseku oko 500 kvadratnih kilometara i 55 naselja i imao oko 40.000 stanovnika.

6. Bitna karakteristika sadašnje organizacije komunalnog sistema je i u tome što sve opštine imaju jednak položaj u političkom sistemu, to jest isti ustavni status. *Jedinstvena opština* ustanovljena je još 1955. godine. Međutim, opštine se u stvarnosti međusobno znatno razlikuju ne samo po veličini teritorije koju obuhvataju, broju naselja i broju stanovnika, već i po stepenu koncentracije sredstava za proizvodnju u društvenoj svojini, broju »zaposlenih« u društvenom sektoru, dohotku po stanovniku i ukupnom dohotku opštine, stanju pismenosti, rasporedu i grupisanosti kulturnih, zdravstvenih, socijalnih i drugih institucija neophodnih za život itd.

U realnom životu, prema tome, nema »prosečnih« opština, što treba imati u vidu kad se razmatraju pitanja mesta i uloge opštine u političkom sistemu.

Ne ulazeći u razmatranje razlika koje postoje među opštinama demografskom, prostornom, društveno-ekonomskom, kulturnom i svakom drugom pogledu, ipak treba da se naglasi potreba njihovog respektovanja i uvažavanja u razvoju opštine kao samoupravne zajednice i njenom ustavnom regulisanju, kao i ocene stanja u njima. Dosadašnje iskustvo pokazuje da je neophodan veći stepen realizma i ulaganje više napora da bi se utvrdilo stvarno stanje u oblasti komunalnog sistema — i to ne samo u jednom datom trenutku — kako bi se moglo ustanoviti da li se te razlike među opštinama smanjuju, ostaju iste ili povećavaju i da bi se u većoj meri vodilo računa o socijalno-klasnim i drugim društvenim uslovima u Jugoslaviji u kojima treba da se ostvaruje današnja opština.

Prilikom razmatranja današnje opštine, u većoj meri treba biti obazriv i razlikovati projektovano od realno postojećeg. Ukratko, opština je »razapeta« između onog što tek treba da bude i što ona realno jeste. Često se dešava da se realno postojeće zamenjuje idealnim, a o opštini se piše i govori ono što ona danas još nije. Zato ostvarivanje Ustava u oblasti komunalnog sistema, na šta su ukazivali i stavovi Desetog kongresa SKJ, zahteva širu društvenu akciju Saveza komunista i svih organizovanih socijalističkih samoupravnih snaga društva i u tom sklopu puno i svestrano angažovanje nauke i specijalizovanih naučnoistraživačkih institucija.

U poslednje vreme posebno se naglašava i podseća na značenje poznatog i veoma citiranog Marksovog stava o »komuni kao

najzad pronađenom političkom obliku ekonomskog oslobađanja rada i, u tom kontekstu, na *ulogu današnje opštine u složenom procesu oslobađanja rada*«.[7]

III

1. O mestu i ulozi opštine u političkom sistemu govori i to što se *prava i dužnosti opštine utvrđuju ustavom i statutom opština*, a ne i zakonom, kao ranije. U Ustavu su utvrđene samo osnovne funkcije opština. One se, s obzirom na njihov karakter i sadržinu, mogu grupisati u:

— *društveno-ekonomske i koordinirajuće* (stvaranje i razvijanje materijalnih i drugih uslova za život i rad i za samoupravno zadovoljavanje materijalnih, kulturnih i drugih zajedničkih potreba radnih ljudi i građana u opštini; usmeravanje i usklađivanje privrednog i opštedruštvenog razvoja u opštini);

— *društveno-političke i regulativne* (organizovanje vršenja poslova od zajedničkog i opšteg društvenog interesa i obrazovanje organa samoupravljanja i organa vlasti za njihovo vršenje; obezbeđivanje neposrednog izvršavanja zakona, ako njihovo izvršavanje zakonom nije stavljeno u nadležnost organa širih društveno-političkih zajednica; uređivanje odnosa od neposrednog interesa za radne ljude i građane; uređivanje i organizovanje opštenarodne odbrane; uređivanje korišćenja zemljišta i dobara u opštoj upotrebi; uređivanje odnosa u stambeno-komunalnoj oblasti; uređivanje i obezbeđivanje zaštite i unapređivanja čovekove sredine);

— *zaštitne i nadzorne* (obezbeđivanje ostvarivanja i zaštite sloboda, prava i dužnosti čoveka i građanina; obezbeđivanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti; zaštita zakonitosti i sigurnosti ljudi i imovine; organizovanje i obezbeđivanje društvene samozaštite i organizovanje i obezbeđivanje društvene kontrole).

Ovde su navedene samo osnovne funkcije, kojima se garantuje u osnovi jedinstven položaj opštine u političkom sistemu. Originernost funkcija utvrđenih ustavom ukazuje na značajnu ulogu i mesto opštine u političkom sistemu i na odnose sa širim društveno-političkim zajednicama. Može se konstatovati da su u skladu s dostignutim stepenom razvoja samoupravnih odnosa u našem društvu, funkcije opština po svojoj sadržini, karakteru i obimu znatno proširene Ustavom iz 1974. godine.

U sadašnjim akcijama koje su pokrenute i koje se vode na području komunalnog sistema s razlogom se obraća posebna paž-

[7] Videti o tome članak dr Jovana Đorđevića *Polivalentnost komune*, objavljen u »Arhivu za pravne i društvene nauke«, kao i prilog dr Zdravka Tomca »O teorijskoj koncepciji jugoslovenskog komunalnog sistema«, pripremljen za III kongres politikologa Jugoslavije.

nja društveno-ekonomskim odnosima u opštini (planiranje, socijalna politika, stambena i komunalna politika itd.).[8]

2. Na mesto i ulogu opštine u političkom sistemu ukazuje i rešenje po kome se *sve funkcije vlasti i upravljanja društvenim poslovima ostvaruju u opštini.* To se ne odnosi jedino na funkcije i poslove koji predstavljaju zajednički interes svih radnih ljudi i građana jedne republike, odnosno autonomne pokrajine, ili zajednički interes svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Zbog toga se samo na osnovu Ustava ostvaruju ove funkcije u republici, odnosno autonomnoj pokrajini ili u federaciji. Međutim, i u odlučivanju na nivou republike, odnosno autonomne pokrajine i federacije obezbeđen je kroz delegatski sistem uticaj i učešće radnih ljudi organizovanih u opštini.

3. Za položaj opštine značajni su ne samo sadržaj i obim funkcija, već i *način i stvarne mogućnosti za njihovo vršenje.* Sve svoje zajedničke interese, prava i dužnosti u opštini radni ljudi i građani ostvaruju odlučivanjem u svojim osnovnim organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama, drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i društveno-političkim organizacijama — samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem i putem delegacija i delegata u skupštini opštine, kao i drugim delegatskim telima i organima samoupravljanja. U sadašnjim raspravama treba videti u kojoj meri se ostvaruju intencije ustavnih rešenja o tome da radni ljudi i građani odlučuju ne samo u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama, već i u okviru opštine.

Da bi se ostvarila takva ustavna koncepcija opštine kao samoupravne i demokratske zajednice, neophodno je obezbediti neposredan uticaj radnih ljudi i građana na vršenje poslova od zajedničkog interesa u opštini. Bitan uslov izgradnje takve opštine i komunalnog sistema u celini jeste jačanje uloge osnovnih samoupravnih organizacija i mesnih zajednica. Iskustva pokazuju da stepen samoupravne organizovanosti tih asocijacija bitno utiče na delegatsku vezu između tih zajednica i pojedinih veća skupštine opštine. Daljim doslednim ostvarivanjem delegatskog sistema, posebno jačanjem uloge delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica i afirmisanjem delegata kao aktivnih subjekata, moguće je postići da odlučivanje o opštim društvenim poslovima bude u funkciji interesa radnih ljudi i građana i pod njihovim neposrednim uticajem. To je uslov da opština postane samoupravna zajednica, a ne da u njoj pretežno dolaze do izražaja njene funkcije

---

[8] Videti o tome materijal »Aktuelna pitanja ostvarivanja ustavne koncepcije o opštini«, koji je služio kao osnova za raspravu u Saveznom savetu za pitanja društvenog uređenja, materijale sa Skupštine Stalne konferencije gradova Jugoslavije, održane u Puli 1976. godine i dr.

vlasti, što dovodi do jačanja uticaja i uloge izvršnih organa i do smanjenja uticaja samoupravne baze.[9]

4. Stalno i s novim argumentima se aktuelizira i pitanje *materijalne osnove za razvoj opštine* kao jedne od bitnih pretpostavki da se u njoj uspešno ostvaruju značajne društvene funkcije i da se ona može izraziti kao bitni činilac samoupravne integracije na širem društvenom prostoru. Sredstvima opštine raspolaže ne samo skupština opštine, već i sve osnovne i druge organizacije udruženog rada i ostale samoupravne organizacije i zajednice, što ovim sredstvima daje karakter društvene svojine. Sve značajniji element materijalne osnove opštine su i sredstva kojima raspolažu samoupravne interesne zajednice u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva i socijalne zaštite, kao i u drugim društvenim delatnostima. Ovde je veoma prisutna fondovska logika u prikupljanju i raspolaganju znatnim sredstvima društvene zajednice. Značajna su, svakako, i sredstva samih građana.

5. Među aktuelna pitanja u oblasti komunalnog sistema ubrajaju se i ona koja se odnose na *obezbeđivanje sredstava za zadovoljavanje zajedničkih i finansiranje opštih društvenih potreba u opštini.*

Prilikom *zadovoljavanja zajedničkih potreba u opštini* ranijih godina bilo je karakteristično šire posredovanje države. Sredstva u te svrhe prikupljala su se pretežno na fiskalan način, pa je uticaj radnih ljudi i građana na raspodelu i način trošenja bio neznatan. Zato se u traženju novih ustavnih rešenja pošlo od principa da se sredstva za zadovoljavanje zajedničkih potreba u opštini obezbeđuju putem samoupravnog udruživanja. S tim u vezi, potrebno je videti u kojoj meri radnici i drugi radni ljudi i građani stvarno odlučuju u osnovnim organizacijama udruženog rada, u mesnim zajednicama, u samoupravnim interesnim zajednicama i u drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u opštini kao celini — referendumom i drugim oblicima ličnog izjašnjavanja, samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem svih zainteresovanih subjekata u opštini. To isto važi i za njihovo odlučivanje o udruživanju sredstava za ove potrebe i o načinu njihovog korišćenja. To je, u svakom slučaju, složeniji put, ali jedino u takvom načinu zadovoljavanja zajedničkih potreba može dolaziti do punog izražaja priroda opštine kao demokratske i samoupravne zajednice.

Kad je reč o *opštim društvenim potrebama,* dolazi takođe do izražaja pravo radnih ljudi i građana da odlučuju o obimu i načinu finansiranja tih potreba u okviru opšteg sistema finansiranja opštedruštvenih potreba. Naime, u okviru zakonom utvrđenih izvora i vrste poreza, taksa i ostalih dažbina, radni ljudi samostalno odlučuju o obimu i načinu finansiranja opšte-društvenih potre-

[9] Edvard Kardelj, isto, str. 119.

ba u opštini. Pri tom opštine koje svojim sredstvima ne mogu da finansiraju izvršavanje svojih zadataka i rad društvenih službi imaju pravo da, pod uslovima koje utvrđuje ustav republike i zakon, dobiju dopunska sredstva za finansiranje tih delatnosti i službi iz republičkih sredstava. Ako republika nije u stanju da obezbeđuje ova sredstva, federacija je dužna da to učini, u skladu s uslovima koje određuje savezni zakon.

S obzirom da je broj takvih opština kojima su nužna dopunska sredstva veliki, neophodno je da se i taj značajan aspekt stvarnog položaja opština u političkom sistemu razmotri i osvetli u sadašnjim raspravama u oblasti komunalnog sistema.

IV

Saradnja i dogovaranje među opštinama kao delovima celine neophodnost su društva koje želi da se izgrađuje kao demokratsko i na osnovama socijalističkog samoupravljanja. Današnje opštine su velike u prostornom, demografskom i svakom drugom pogledu, i to je jedna od njihovih odlika, ali su ipak preuzak teritorijalni i društveni okvir za rešavanje određenih pitanja i samoupravno organizovanje pojedinih širih područja i funkcija koji imaju regionalni karakter i dimenzije. Rešenja za uređivanje takvih pitanja nađena su u međusobnoj saradnji opština. Saradnja može imati slobodan i dobrovoljan karakter, ali može dobiti i obavezni oblik organizovanog, usmerenog, pa i obaveznog udruživanja opština.

1. *Međusobna saradnja opština* izražavala se ranije, a i danas se izražava, u nekoliko osnovnih vidova: kroz razmenu iskustava o mnogobrojnim pitanjima koja se postavljaju u većini opština; kroz obrazovanje zajedničkih organa, ustanova i službi; kroz slobodno udruživanje sredstava radi obavljanja poslova od zajedničkog interesa i radi stvaranja povoljnih ekonomskih i tehnički racionalnih uslova za zadovoljavanje potreba i usaglašenijeg rešavanja pitanja od zajedničkog interesa za više opština; kroz sporazumno preduzimanje zajedničkih akcija dve ili više opština za izgradnju vodovoda i kanalizacije, uvođenje električnog osvetljenja, regulisanje saobraćaja i tome slično.

Bitan preduslov za međusobnu saradnju opština je da se ona zasniva na načelima dobrovoljnosti i ravnopravnosti, na postojanju zajedničkog interesa, uzajamnosti i solidarnosti učesnika. To su opšta načela, koja su ustanovljena još Ustavom iz 1963. godine i na kojima se veoma mnogo inzistiralo, ali koja nisu uvek i u dovoljnoj meri bila poštovana i dosledno primenjivana, što takođe treba imati u vidu u sadašnjim raspravama u oblasti komunalnog sistema.

2. Međusobna saradnja opština javlja se ne samo kao značajan element samoupravne integracije društva u celini, već i kao

put ka svestranom razvoju i otvaranju opština. U tom smislu otvorenost današnje opštine prema »spoljnim činiocima podrazumeva njenu »unutrašnju« integrisanost. Samoorganizovanje opštine kao otvorene zajednice ne može se zamisliti bez uspešnog razvoja međusobne saradnje opština na iznetim osnovama. Otvorenost je bitno svojstvo socijalističke samoupravne komune kojoj teži naše društvo.

3. Međusobna saradnja opština razvijala se u regionalnim, republičkim i jugoslovenskim razmerama. Kao uspešan oblik saradnje u razmerama Jugoslavije, može se istaći Stalna konferencija gradova Jugoslavije, koja deluje od 1953. godine i okuplja danas blizu tri stotine opština i gradova. Od pre nekoliko godina ustanovljeni su i oblici saradnje opština i gradova u okviru republika. Takav karakter imaju Savez gradova Hrvatske, Zajednica slovenačkih opština, Zajednica opština i gradova Makedonije, Zajednica opština Srbije, Zajednice opština Bosne i Hercegovine. Dosadašnje iskustvo potvrđuje opravdanost ustanovljavanja takve saradnje, ali i ukazuje na potrebu okretanja ovih zajednica konkretnim pitanjima rada i življenja ljudi u opštinama i njihovog aktivnog uključivanja u sadašnje akcije koje su već pokrenute i vode se u ovoj oblasti. Pravo je i dužnost da se ove zajednice uključe u društvenu akciju koja se sada vodi i koja ima za zadatak da kritički oceni stanje i podstakne dalji razvoj opštine i komunalnog sistema na opštepoznatim idejnim i političkim osnovama i težnjama Saveza komunista.

4. U pogledu međusobne saradnje i udruživanja opština utvrđena su takva rešenja koja unose novi kvalitet u koncepciju današnje opštine i njeno mesto i ulogu u političkom sistemu. Potvrđena su, pre svega, osnovna ustavna načela saradnje koja smo već pomenuli i u ovom pogledu. Predviđena je mogućnost da opštine jedne republike sarađuju s opštinama drugih republika, odnosno autonomnih pokrajina kad je reč o pitanjima od zajedničkog interesa. To se odnosi i na mogućnost saradnje naših opština s lokalnim zajednicama drugih država i s odgovarajućim nacionalnim i međunarodnim organima i organizacijama. Vid takve saradnje naših opština i gradova s lokalnim zajednicama drugih država je »bratimljenje gradova«. Dopušta se i mogućnost osnivanja zajedničkih međuopštinskih organa, kojima opštine mogu poveravati deo svojih prava i dužnosti.

5. Na određen način aktuelizuje se i *pitanje udruživanja opština*. Valja pri tom istaći da su ustavna rešenja o udruživanju opština značila novi podsticaj razvoju i organizaciji komunalnog sistema posle 1974. godine. Dok su karakter opštine i njeno mesto i uloga u političkom sistemu utvrđeni na jedinstven način, dotle se u pogledu udruživanja opština u ustavima republika i autonomnih pokrajina postupilo različito, zavisno od ocena prilika, potreba i mogućnosti na tim područjima. Jedni su predvideli samo dobro-

voljno udruživanje opština, drugi su neposredno utvrdili obavezu udruživanja, ali su granice, oblike i dimenzije udruživanja opština prepustili opštinama, a treći su se odlučili na obavezno udruživanje opština u posebne međuopštinske zajednice kao društveno-političke zajednice. Tako, danas postoje sledeći oblici udruživanja opština: regionalne zajednice koje nemaju karakter društveno-političkih zajednica; regionalne zajednice kao posebne društveno-političke zajednice, odnosno zajednice opština kao samoupravne društveno-političke zajednice i gradovi (bolje reći, gradske zajednice opština). U SR Srbiji je konstituisano 8 regionalnih međuopštinskih zajednica (u Republici bez autonomnih pokrajina), koje, prema koncepciji, ne treba da imaju karakter društveno-političkih zajednica. U SR Hrvatskoj je konstituisano 9 zajednica opština kao samoupravnih društveno-političkih zajednica.

Posebni oblici udruživanja su *gradske zajednice opština.* To su posebne društveno-političke zajednice, kojima opštine, u zajedničkom interesu, poveravaju određena prava i dužnosti. Na ove zajednice mogu se preneti određeni poslovi iz nadležnosti republika, odnosno autonomnih pokrajina. Opštine u gradovima udružuju se u ovakve zajednice u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu i Skoplju, a ima razmišljanja da se tako organizuju još neki gradovi (na primer, Novi Sad). Ovde nije reč o »gradovima koji imaju više opština«, odnosno »gradovima podeljenim na opštine«, kao po Ustavu iz 1963. godine, već se sada gradovi pojavljuju kao samoupravne gradske zajednice opština i u tom smislu kao posebne društveno-političke zajednice. U SR Srbiji i SR Bosni i Hercegovini posebno je i šire regulisan status Beograda i Sarajeva u iznetom smislu.[10]

V

1. Današnja opština odlikuje se bogatstvom oblika samoupravnog organizovanja i mnogim komponentama koje je sve više čine demokratskom socijalističkom samoupravnom zajednicom. U svim opštinama ustanovljeni su raznovrsni odnosi između mnogobrojnih samoupravnih subjekata koji je čine kompleksnom samoupravnom zajednicom. U meri u kojoj se opštine budu preobražavale u samoupravne zajednice, osnovne odnose sve više će karakterisati solidarnost, uzajamnost i međusobno poverenje, ljudskost i humanizam. Celokupni razvitak društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja treba da doprinese i sve većem izražavanju prava radnih ljudi i građana na samoorganizovanje i na autonomno

[10] O tome se može videti šire u prilogu dr Vladimira Mitkova »Mesto, uloga i značaj komunalnog sistema u samoupravnom društveno-političkom sistemu SFRJ«, pripremljenom za III kongres politikologa Jugoslavije, održan 12, 13. i 14. januara 1978. godine u Beogradu.

uređivanje sve razuđenijih odnosa u opštini. Ukazuje se sve više na značaj samoupravnog autonomnog prava i na procese samoodlučivanja i samouređivanja odnosa u opštini.[11]

2. Najvažniji odnosi u opštini uređuju se statutom opštine, samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, statutima užih samoupravnih asocijacija rada i življenja itd.

Statut opštine je, prema Ustavu SFRJ iz 1974. godine, osnovni i najvažniji akt opštinske samouprave. Sadašnji statut shvata se kao akt samoupravljanja. Svaka opština samostalno donosi svoj statut. To je takav akt kojim se u mnogo većoj meri nego ranije nastoji da izraze osobenosti svake određene opštine. Savremeni statut opštine je izraz i akt novog političkog prava— prava na samoorganizovanje radnih ljudi i građana u opštini.

Sadržina novih statuta kao samoupravnih akata je u osnovnim pitanjima jedinstvena i ona pokazuje samoupravnu strukturu opštine. Tako se statutom opštine izražavaju, preciziraju i utvrđuju prava i dužnosti opštine i način njihovog ostvarivanja; položaj radnih ljudi i građana, osnovnih i drugih organizacija udruženog rada, mesnih zajednica, samoupravnih interesnih zajednica i drugih samoupravnih organizacija i zajednica i njihov međusobni odnos u ostvarivanju zajedničkih interesa u opštini; oblici neposrednog učešća radnih ljudi i građana u obavljanju društvenih poslova; organizacija, sastav i nadležnost skupštine opštine i drugih organa i organizacija u opštini i njihov međusobni odnos, kao i druga značajna pitanja, u skladu s osobenostima i potrebama pojedinih opština.

3. Sve značajniju ulogu u uređivanju odnosa u opštini imaju *samoupravni sporazumi* i *društveni dogovori*. Tim samoupravnim opštim aktima radnici i drugi radni ljudi samoupravno uređuju međusobne odnose, usklađuju interese i uređuju odnose od šireg društvenog značaja. Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje su jedan od preduslova za konstituisanje i izgradnju sve razvijenijeg sistema samoupravljanja u opštini i za njeno preobražavanje u samoupravnu zajednicu.

Dosadašnje iskustvo o samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju potvrđuje da je uređivanje sve većeg broja odnosa u opštini celishodnije upravo tim oblicima i demokratskim metodama, ali ujedno ukazuje i na potrebu prevazilaženja izvesne deklarativnosti i formalizma. Na Desetom kongresu SKJ je podvučeno da idejno-politička akcija Saveza komunista mora biti tako usmerena da u svim oblicima samoupravljanja u opštini odlu-

---

[11] Videti o tome prilog dr Vojislava Simovića »Pogledi na ulogu i mesto samoupravne opštine u daljem razvoju socijalističke samoupravne demokratije, pripremljen za III kongres politikologa Jugoslavije.

čujuću ulogu i uticaj ima radnička klasa i da sve funkcije opštine budu podređene interesima radničke klase, a kroz to i interesima svih radnih ljudi i građana. S tim u vezi se ističe da se treba stalno zalagati da se međusobni odnosi pojedinih subjekata u opštini usklađuju i rešavaju prvenstveno samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima.

VI

1. U sistemu organizacije vlasti i samoupravljanja u opštini poseban značaj i ulogu ima *delegatska skupština*. Za sve delegatske skupštine opština karakteristična je jedinstvena samoupravna osnova, istovetna organizacija, ustavno određenje, položaj i uloga i njihova organizacija u širem smislu.

Delegatska skupština opštine je organ društvenog samoupravljanja i najviši organ vlasti u okviru prava i dužnosti opštine. To je takav organ samoupravljanja koji ujedno vrši i funkciju vlasti. Delegatska skupština opštine je osnovni nosilac prava i dužnosti opštine. S obzirom na njen položaj, ona obrazuje druge organe u opštini, bira i razrešava ljude u tim organima i oni joj odgovaraju za svoj rad. Delegatska skupština se u sve većoj meri pojavljuje u koordinirajućoj i usmeravajućoj ulozi i kao nosilac demokratskog dogovaranja i sporazumevanja svih samoupravnih subjekata u opštini. Iako ne u jednakoj meri, ali se takva zamisao delegatske skupštine realizuje u sve većem broju opština.

Samoupravnu osnovu skupštinskog sistema u opštini čine radni ljudi u osnovnim organizacijama udruženog rada i u društvenom radu uopšte, radni ljudi i građani u mesnim zajednicama i radnici i radni ljudi i građani u društveno-političkim organizacijama. Skupštinski sistem u opštini polazi od samoupravno organizovane društvene osnove, u čijem se središtu nalazi udruženi rad, ili, još konkretnije, radnička klasa u povezanosti sa svim radnim ljudima grada i sela.

2. Jedinstvena struktura delegatskih skupština karakteristična je za sve opštine u našoj zemlji. Sve skupštine opštine imaju tri delegatska veća: veće udruženog rada, veće mesnih zajednica i društveno-političko veće. U strukturi delegatskih skupština opština, radni ljudi i građani zastupljeni su po tri osnove: po mestu gde rade, po mestu gde žive i po načinu društveno-političkog organizovanja.

U skupštinama opština najbrojnija su veća udruženog rada. Broj delegata u njima gotovo je ravan ukupnom broju delegata u dva ostala veća. U većima udruženog rada visok je procent radnika, a oni su zastupljeni u dovoljnoj meri i u ostala dva veća skupština opština. Veća je zastupljenost mladih i žena u sastavu delegatskih skupština, u kojima su za funkcionere izabrani u visokom

procentu radnici. U svakom slučaju, adekvatnija zastupljenost realno date socijalne strukture u opštinama je jedna od pretpostavki i za uspešnije funkcionisanje njihovih skupština.

Nov kvalitet označava i mogućnost učestvovanja skupština samoupravnih interesnih zajednica u društvenim delatnostima u radu delegatskih skupština opština, onda kada se na dnevnom redu skupštinskih veća nalazi neko od pitanja iz domena rada samoupravnih interesnih zajednica. Reč je o rešenju koje znači otvaranje skupštine prema ostalim samoupravnim strukturama u opštini, ali koje još ne nalazi odgovarajuću primenu u praksi, pa se zato ističe aktuelnost ovog pitanja.

Uvažavajući sve te momente, valja podsetiti da se u poslednje vreme naročito aktueliziraju pitanja koja se odnose na potrebu čvršće povezanosti skupština s delegatskom bazom i obezbeđivanje tokova neophodnih informacija u oba pravca, šireg ispoljavanja skupština kao samoupravnih radnih tela, što podrazumeva i njihovu otvorenost prema drugim samoupravnim strukturama u opštini i što neposredniji uticaj ovih na kvalitetnije odlučivanje u delegatskoj skupštini itd. Smatra se takođe aktuelnim i pitanje ostvarivanja kontrolne funkcije delegatske skupštine.

U vezi s tim, pokreću se i pitanja vezana za aktivnost delegacija i delegata, kao bitan preduslov za uspešno i efikasno funkcionisanje skupštinskog sistema u našim opštinama. Ističu se, pre svega, pitanja povezanosti delegacija s njihovim samoupravnim zajednicama, njihova otvorenost prema drugim delegacijama i samoupravnim strukturama, što podrazumeva i veću primenu konferencija delegacija i drugih oblika međusobnih konsultacija, veći uticaj delegacija na rad delegata i na samu skupštinu opštine itd.

3. Ustanovljavanje *jedinstvenih kolegijalnih izvršnih organa skupštine opštine* takođe se označava kao napredak u odnosu na raniju organizaciju ovih skupština, ali se istovremeno ukazuje i na mnoga aktuelna pitanja u vezi s položajem, sastavom i delovanjem ovog organa u sklopu skupštinskog sistema u opštini. Iako je vršenje izvršne funkcije u opštini bila česta tema, iako su i u dosadašnjim raspravama iznošene ocene o radu ovog organa, ona ipak zaslužuje da bude celovitije sagledana u sklopu funkcionisanja delegatskog skupštinskog sistema u opštini.

4. Novinu predstavlja i ustanovljavanje *predsedništva skupštine opštine*, kao nove ustavne institucije koja će odlučivati o pitanjima iz nadležnosti skupštine opštine u slučaju neposredne ratne opasnosti i u ratu, ako ne postoji mogućnost da se sastanu nadležna veća skupštine. Ustavom je predviđeno i obrazovanje saveta za narodnu odbranu, kao organa skupštine opštine koji imaju značajnu ulogu u pripremama opština za odbranu.

5. U samoupravnoj organizaciji opštine i, posebno, skupštinskog sistema značajno mesto i ulogu imaju i *organi opštinske up-*

rave. Podsetimo i u ovom prilogu da je kvalifikovana, efikasna i odgovorna uprava veoma značajna za uspešno funkcionisanje delegatske skupštine opštine.

S obzirom na značaj i ulogu ovih organa, za uspešno i efikasno funkcionisanje delegatske skupštine neophodne su mere i konkretni koraci koji će voditi osavremenjivanju njihove organizacije, poboljšavanju kadrovske strukture, i u tome smislu izvesnom osvežavanju mlađim ljudima, većoj stručnoj osposobljenosti ljudi na radu u ovim organima, stvaranju boljih uslova za njihov rad i obezbeđivanje savremenije tehnologije rada itd.

6. U većoj meri dolazi do izražaja *uloga* skupštine opštine (i, opštine u celini kao zajednice) i u konstituisanju skupština širih društveno-političkih zajednica. To, svakako, doprinosi uspostavljanju, izgrađivanju i razvijanju odnosa opštine sa širim društveno-političkim zajednicama na novim osnovama.

7. Analiza iskustava u dovoljnoj meri ukazuje da se efikasno funkcionisanje delegatske skupštine opštine, pa i ostvarivanje opštine kao samoupravne zajednice ne može zamisliti *bez aktivne uloge i šireg angažovanja Saveza komunista* i svih organizovanih subjektivnih faktora u opštini.

U celini uzeto, Savez komunista treba i u oblasti komunalnog sistema da podstakne angažovanje mnogobrojnih faktora — delegatske skupštine i njihove organe i tela, Stalnu konferenciju gradova Jugoslavije i odgovarajuće republičke zajednice opština i gradova, nauku i naučnoistraživačke institucije — u realizovanju konkretnih projekata u ovoj oblasti, organizovanju naučnih skupova i savetovanja i njihovom usmeravanju na intenzivnije praćenje aktuelne problematike opštine i komunalnog sistema uopšte.

Marijana Pajvančić

Funkcionisanje delegatskog sistema u samoupravnim interesnim zajednicama

(Nekoliko napomena i zapažanja iz prakse)

Politički sistem društva prelaznog perioda je protivrečan, heterogen i interesno diferenciran sistem društvenih odnosa, institucija i procesa. On čini politički izraz proizvodnih odnosa na određenom stupnju njihovog društveno-istorijskog razvitka.

Središna tačka političkog sistema društva prelaznog perioda nameće pitanje: da li institucije i procesi koji čine takav politički sistem otvaraju prostore za ostvarivanje osnovnog društveno-istorijskog procesa — oslobađanja rada, a time i oslobađanja čoveka?

U sagledavanju institucija i procesa, koji danas učestvuju u ostvarivanju takvog političkog sistema, mora se polaziti od delegatskog sistema, kao opšteg principa organizacije, funkcionisanja i realizovanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Istorijska je i društvena funkcija delegatskog sistema da se, kroz njega i putem njega, izvrši proces oslobađanja rada, da se proizvod rada stavi u neposredan odnos prema njegovom stvaraocu, kao i da stvaralac viška rada bude objektivno u poziciji da može odlučivati o raspoređivanju ostvarenog dohotka.

Osnovni, mada ne i jedini, kriterijum ocene vitalnosti delegatskog sistema sadržan je u odgovoru na pitanje: da li delegat-

ski sistem omogućava da radnička klasa u celini, odnosno radnik u udruženom radu (u OOUR i u svim drugim oblicima udruživanja rada i sredstava i u društvenoj reprodukciji u celini) odlučuje o rezultatima svog tekućeg i minulog rada ili, samo drugačije postavljeno, u kojoj meri i na koji način ovaj sistem političkog odlučivanja sprečava različite oblike otuđivanja rada i rezultata rada od radnika?

Polazeći od onoga što je izneto, kao osnovnih opredeljenja, usmerićemo pažnju na ostvarivanje ovih principa, analizirajući određene dimenzije procesa odlučivanja o raspoređivanju i usmeravanju onog dela dohotka iz kojeg se, i putem kojeg, zadovoljavaju određene zajedničke potrebe. Osnovni oblik u kome se odlučuje o usmeravanju i o raspodeli dela dohotka, namenjenog zadovoljavanju ovih potreba, jesu samoupravne interesne zajednice kao institucionalizovani okviri za ostvarivanje slobodne razmene rada.

Analiza dosadašnjih iskustava u ostvarivanju ustavnog koncepta samoupravnog interesnog organizovanja, pa i određena istraživanja u ovom domenu pokazuju da se osnovni sadržaj tog koncepta ne realizuje do kraja.

Putevi, načini i oblici odlučivanja o delu dohotka namenjenog zadovoljavanju zajedničkih potreba nisu razvijeni do onog stupnja da bi se mogao izvesti zaključak o postojanju realne mogućnosti, kao i saznanju te mogućnosti od strane stvaraoca viška rada, da se aktivno uključe i neposredno utiču na proces odlučivanja o ovom vidu raspodele dohotka.

Česte konstatacije da samoupravne interesne zajednice još nisu postale stvarni oblik i izraz interesnog organizovanja, na osnovi slobodne razmene rada, mogle bi se izraziti i tvrdnjom da delegatski sistem u ovoj oblasti društvenoga rada nije, svojim telima i institucijama, do kraja obezbedio mogućnost ni u procesu odlučivanja otvorio puteve za neposredno odlučivanje radnika o raspodeli dela dohotka namenjenog zadovoljavanju zajedničkih i opštedruštvenih potreba.

Dosadašnja iskustva u ostvarivanju delegatskog sistema pokazuju da se ustavna pozicija delegacije nije u dovoljnoj meri afirmisala. U radu delegacija još nisu dovoljno razvijene one dimenzije njenih funkcija u kojima se ona javlja kao oblik i mesto izražavanja i sučeljavanja mnoštva različitih samoupravnih interesa, i, što je posebno značajno, u svojstvu tela unutar kojih se postiže međusobno prožimanje ovih interesa, pri čemu jedni interesi utiču na druge, a na toj osnovi se obrazuju širi zajednički interesi. Nedovoljno su izgrađeni i razvijeni metodi i oblici usuglašavanja različitih samoupravnih interesa, a delegatski sistem treba ne samo da otvori mogućnosti da se u procesu političkog odlučivanja na demokratski način izraze svi različiti samoupravni interesi već da pronađe i puteve njihovog demokratskog međusobnog usaglašavanja.

Uočava se, takođe, da nisu dovoljno, ili ponekad čak uopšte nisu razvijene određene horizontalne veze među pojedinim delegacijama, a posebno se to odnosi na delegacije iz istih ili međusobno srodnih i povezanih oblasti društvenog rada. Nepostojanje odgovarajućih oblika saradnje i povezivanja ovakve vrste može imati kao posledicu slabljenje ustavnog položaja delegacije, jer se ona ne osposobljava za izvršavanje jednog od njenih najznačajnijih zadataka, to jest da omogući da se proces političkog odlučivanja u delegatskom telu (u skupštini samoupravne interesne zajednice) izvede i organizuje na prethodno usaglašenim interesima onih samoupravnih subjekata koji u tom procesu učestvuju.

Pomenuti momenti, kao mogući, ali ne i jedini, ujedno su i razlozi što se u samoupravnim interesnim zajednicama u procesu odlučivanja sučeljavaju dva raznorodna i po mnogim svojstvima neusklađena samoupravna interesa. Interes davalaca usluga javlja se kao relativno organizovan i integrisan interes određenih samoupravnih subjekata, naspram razuđenog, nedovoljno izdiferenciranog, uobličenog i oformljenog interesa udruženog rada. Prilikom posredovanja između ovakvih raznorodnih interesa, koji se izražavaju u procesu odlučivanja, jača pozicija izvršnih organa i stručnih službi, posebno u najvažnijim fazama pripremanja odluka za delegatsko telo, a potiskuje se udruženi rad. Do toga dolazi, jer ulogu delegacije u usklađivanju različitih parcijalnih, pojedinačnih ili grupnih interesa — koji objektivno mogu biti (i jesu) izraženi u procesu političkog odlučivanja — preuzimaju neka druga tela unutar delegatskog sistema, najčešće izvršni ili stručni organi. To, opet, objektivno dovodi do jačanja njihove pozicije u delegatskom sistemu u celini, do njihovog povezivanja sa odgovarajućim organima određene društveno-političke zajednice i do relativnog osamostaljenja prema skupštini samoupravne interesne zajednice, kao delegatskom telu.

Sve što je istaknuto upućuje na zaključak da se na ovaj način sužava prostor za neposredno odlučivanje stvaraoca dohotka o onom njegovom delu putem kojeg on zadovoljava svoje zajedničke i opštedruštvene potrebe. U takvim uslovima, deo viška rada se prema svom stvaraocu još pojavljuje kao otuđena i njemu suprotstavljena snaga, kojom raspolažu drugi subjekti, mimo i izvan njegovoga uticaja, a on je čak i lišen mogućnosti da vrši neposrednu kontrolu nad korišćenjem tih sredstava.

Sve to, dakle, zahteva, da se razviju različiti oblici povezivanja delegacija, posebno delegacija korisnika usluga, da se izgrade metodi usaglašavanja mnoštva njihovih različitih interesa, kako bi se stvorili uslovi da radnik u udruženom radu, aktivno i neposredno, odlučuje o delu dohotka koji odvaja radi zadovoljavanja zajedničkih potreba. U tom cilju treba istovremeno posebno razvijati i oblike neposredne slobodne razmene rada između radnika u udruženom radu — u svojstvu korisnika usluga i onih radnih ljudi čijim se radom zadovoljavaju određene zajedničke potrebe.

Diskusija

Aleksandar Grličkov: Demokratija u socijalizmu i socijalizam u demokratiji

Zahvaljujem što ste se odazvali pozivu da prisustvujete ovoj naučnoj raspravi o daljem razvoju našeg političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Stavljajući ovu temu na diskusiju, želimo da damo svoj doprinos pripremama za Jedanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije.

Na jednoj od svojih prošlogodišnjih sednica Predsedništvo Saveza komunista Jugoslavije je raspravljalo o ovoj tematici na osnovi uvodnog izlaganja i studije Edvarda Kardelja *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.* Predsedništvo je odlučilo da celinu tog problema stavi na javnu diskusiju kako bi se na Jedanaestom kongresu konačno formulisali osnovni pravci delovanja Saveza komunista u toj oblasti.

Razume se, da bismo što uspešnije ostvarili ciljeve ove naše rasprave, potrebno je da sagledamo široku panoramu teorijskih i političkih pitanja. Kritički prilaz se sam po sebi podrazumeva, jer osmišljava težnju za demokratskim dogovorom; težnju SKJ

da nemokratski dijalog postane sastavni deo njegovog življenja, revolucionarne akcije. Traganje za novim oblikom demokratije u socijalizmu i socijalizma u demokratiji, koje u svojoj revolucionarnoj praksi već decenijama Savez komunista preduzima, kao i traganje za novim putevima njenog ostvarivanja, koji bi odgovarali novim društveno-ekonomskim odnosima — jeste kontinuirani cilj u našoj politici razvitka socijalističkog samoupravljanja.

Dalji razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja je ponovo na dnevnom redu u političkoj strategiji Saveza komunista. I to zbog toga što politički sistem treba da se uskladi sa ciljevima novih društveno-ekonomskih odnosa, da savlada — ako se tako može reći — i sopstveno zaostajanje.

Ovim sam, zapravo, rekao samo ono što je poznato, to jest da se politički sistem mora stalno prilagođavati ciljevima društveno-ekonomskog razvoja, razvoja demokratije socijalističkog samoupravljanja, da njegovo zaostajanje ne bi ometalo razvoj samoupravljanja i demokratskih sloboda u našem društvu. Prema tome, pred nama nije nepoznata tema, već, naprotiv, tema o kojoj se u nas, na ovaj ili onaj način, kontinuirano raspravlja.

Pred svim socijalističkim snagama u savremenom svetu na dnevnom redu je demokratija u socijalizmu i socijalizam u demokratiji. To je karakteristika istorijske epohe, u kojoj se radnički pokret i komunisti u njemu bore za socijalizam u svetu.

Posebno smo se mi, jugoslovenski komunisti, prihvatili posla da dokažemo na delu, da oborimo jednu građansku dogmu, istorijski uslovljenu i korisnu za riznicu ljudskih vrednosti, dogmu da je jedini izvor demokratije, ljudskih individualnih i kolektivnih sloboda, parlamentarni sistem građanskog društva i njegov višepartijski sistem.

U središtu naše pažnje biće, verujem, brojna pitanja, čiji je stepen međuzavisnosti visok. Izdvojiću ona koja smatram da su magistralna. Naime, reč je o tome kako i kojim pravnim, političkim i moralnim normama šire razviti i učvrstiti demokratske odnose u našem društvu. Kako razviti i učvrstiti demokratsku praksu samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja u celini i na svim nivoima? Naročito sam naglasio pravne, političke i moralne norme jer smatram da dalji razvoj našeg političkog sistema socijalističkog samoupravljanja možda i ne zahteva pretežno razvijanje pravno-regulativnih oblika, premda zahteva i to. Način donošenja političkih odluka, kao i moralne norme, treba da dožive renesansu.

Dalji razvoj političkog sistema i njegovo potpuno uvođenje u realnu zbilju života zavisiće od razvoja materijalnih proizvodnih snaga, ekonomske baze društva; zavisiće od razvoja društvene svesti i odnosa moći društvenih snaga. U tom složenom sklopu međuzavisnosti stabilnost i efikasnost demokratskog političkog sistema je strateški, ali i neposredni cilj. U diskusiji o daljem

razvoju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja ispoljeno je najveće interesovanje, a i različite nedoumice, u pogledu pluralizma samoupravnih interesa. Jedno od pitanja koje je dosadašnja rasprava postavila jeste i to da li je samoupravni pluralizam ujedno i politički pluralizam ili nije. Da li se to može odvajati? Želim da vas podsetim da drug Kardelj u već pomenutoj studiji ukazuje na bitnu razliku između pluraliteta samoupravnih interesa i političkog pluralizma izraženog u političkim partijama.

Dalji razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja neposredno je povezan s konkretnim opredeljivanjem mesta, uloge i načina delovanja subjektivnih faktora društva, pre svega Saveza komunista i Socijalističkog saveza. Redakcija je pre izvesnog vremena organizovala raspravu o Savezu komunista u uslovima socijalističkog samoupravljanja. To ne znači da se za ovu priliku diskusija o ulozi subjektivnog faktora smatra iscrpenom. Naprotiv.

Šta očekujemo od ove rasprave?

Ne samo teorijsko produbljivanje date koncepcije, već i izgradnju elemenata za praktičnu političku akciju. S pravom očekujemo doprinos Jedanaestom kongresu SKJ, koji će, na bazi dijalektičkog kritičkog duha, razraditi, dopuniti viziju budućnosti, otkloniti dileme, ukazati na konkretne puteve ostvarivanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Završiću jednim delom Engelsovog pisma Hersonu Triru od 18. decembra 1889. godine:

»Radnički pokret zasniva se na najoštrijoj kritici postojećeg društva. Kritika je njegova životna stihija; kako on sam može izbegavati kritiku, težiti da se zabrani diskusija? Zar mi od drugih zahtevamo slobodu govora samo radi toga da bi je uništili u svojim vlastitim redovima?«

Dušan Čalić: Društveno poticanje individue na razvoj samoupravljanja

Ne bih sad detaljnije izlagao sadržaj moga referata, jer je on relativno rano razaslan učesnicima skupa. Naime, iz samoga naslova mog referata se vidi šta je mene najviše zaokupljalo. Treba da sagledamo šta naše samoupravno društvo, u suštini, predstavlja kao organizovano tijelo, dokle smo u toj organizaciji stigli. Podsjećam, moj prilaz cijelom problemu svodi se na slijedeće: svaki društveni organizam, bez obzira na vrijeme i bez obzira na društveni sistem, predstavlja složeni dinamički sistem. Htio sam da sagledam

šta to znači u našoj situaciji i dokle smo stigli. Jasno, teorijska podloga prilaza problemu jesu principi koje je istakla Pariška komuna i koje je Marks teorijski, bar načelno, naznačio. U prvom redu, ovamo ulazi pitanje delegatskog sistema, komune itd. Dakle, to su dvije osnovne točke od kojih polazim. Prvo, da je i naše društvo složeni dinamički sistem i, drugo, da su njegovi osnovni teorijski fundamentalni elementi principi Pariške komune i oni čine suštinu samoupravljanja.

Pokušao sam da analiziram dokle smo mi u tom pogledu stigli. Jedan od bitnih faktora samog razvoja je odnos Saveza komunista i samoupravnog društva. Principi tog odnosa su još uopćeni. Jedan od njih je da Savez komunista ne može biti iznad sistema. On mora biti inkorporiran u samoupravljanje. To je, kao načelna postavka, svakako van diskusije. Da vidimo šta to konkretno znači, šta to znači kad se poveže sa samoupravnim pluralizmom, interesa da vidimo šta je uopćte suština intersa, kako se interes formira, kako se, na temelju toga interesa i uslova u kojem živi individua, formiraju društvena svijest, moral, etika.

U našem društvu sada je, po mojoj ocjeni, vrlo bitan faktor — pitanje moralnih i etičkih normi i ponašanja, kako individue tako i pojedinih grupa. Kad se, recimo, raspravlja o ponašanju i obavezama pojedinca prema svome radnom mjestu, odnosno prema svome društvenom poslu, onda se to ponašanje valorizira na jedan način, a na sasvim drugi kada se odlučuje na javnim skupovima. Drugačije postupamo, ponekada potpuno obrnuto, kada se o istim stvarima izjašnjavamo tajnim glasanjem u delegatskom sistemu. Postavlja se pitanje — šta je sa takvim moralom, iz čega on proističe? Dao sam jedno objašnjenje za to, naime, da se naše društvo nalazi u periodu relativno brzvog privrednog razvoja i da smo u razdoblju kada i individua lično akumulira na neki način i da stoga njen uski parcijalni interes često prevagne nad klasni interesom, ako je riječ o radničkoj klasi, a i nad opštim društvenim interesima. Navedimo famozne nepotrebne duple kapacitete, kao i mnogo drugih stvari povodom kojih ne možemo da uskladimo opšti interes i taj bilo individualni ili grupni interes.

Prema tome, danas je, po mom mišljenju, jedan od najbitnijih zadataka samoupravnog društva da pomogne, potakne pojedinca da se iz ličnog ubjeđenja angažira na razvitku samoupravljanja kao društvenog organizma, da na neki način bude motiviran na to. Od čega to zavisi, koji su to ekonomski faktori, faktori općeg shvaćanja, koji će ga u tom pravcu motivirati? Pokušao sam da o tome iznesem svoje poglede, da ukažem gdje su rješenja da individua iz svog vlastitog ubjeđenja nalazi osnovni interes za svoju aktivizaciju kao subjektivni faktor u razvoju samoupravljanja.

Leon Gešković: Samoupravni demokratizam i radnička demokracija

Naša osnovna tema o kojoj bismo danas morali govoriti jest naš samoupravni demokratizam. Drug Grličkov je, među ostalim, rekao da nema socijalizma bez demokracije i demokracije bez socijalizma.

Na ovakvom skupu bilo bi potrebno da ukažemo na to zašto je danas u savremenom radničkom pokretu bitan demokratizam. Nije riječ samo o intenciji koju su postavili drug Kardelj i Centralni komitet da se razmotre pitanja našeg demokratizma, našeg političkog sistema, nego je ta politička akcija u vezi s cjelinom radničkog pokreta u savremenom svijetu. Stvar je, naime, u tome da je demokratizam danas bitan za radnički pokret i tamo gdje su već formirane socijalističke zajednice, kao u Sovjetskom Savezu, zatim i za društvene preobražaje i radnički pokret u onim zemljama u kojima tek počinje da se stvara socijalizam, kao i za radnički pokret u kapitalističkom svijetu. Zašto je taj demokratizam bitan i zašto danas ističemo problem demokratizma, bez obzira na to da li ga definiramo kao pluralizam demokratskih interesa ili nekih drugih? Suština je u radničkom demokratizmu, radničkoj demokraciji, s tim da radnik doista upravlja svojim radom i proizvodima svoga rada. U cjelini, prema tom demokratizmu iniciramo naš politički sistem. Zato bi za jednu socijalističku zemlju bilo bitno da — baš u tom kompleksu socijalističkog radničkog demokratizma u radničkom pokretu — preciznije, čvršće odredimo naš demokratizam, da vidimo gdje smo i mi u kojem se smislu trebamo dalje razviti. Ako razmotrimo druge socijalističke zemlje, onda je očito da je samoupravljanje najveći doseg demokratizma, bez obzira na to što imamo grešaka, što ima lutanja, što imamo i drugačijih političkih odnosa itd., ipak meni se čini da smo najviše u tom pogledu naš društveno-politički i politički sistem usmjerili u pravcu radničkog demokratizma.

Kad je naš Savez komunista poveo akciju za demokratizam, onda očito ima za to svojih određenih razloga, pa da vidimo gdje su. Mislim da je smisao našeg naučnog raspravljanja da vidimo gdje su negacije toga samoupravnog demokratizma. Vrlo često u našim naučnim postavkama zaboravljamo ili nedovoljno određeno kažemo iz kojih socijalnih struktura i socijalnih odnosa proizlazi naš demokratizam, odnosno iz kojih nedemokratizam, počev od delegatskog sistema, komuna itd., i u svim svojim elementima u Savezu komunista, Socijalističkom savezu itd.

Po mom mišljenju, treba da vidimo kakve u našem društvu postoje socijalne strukture koje su nosioci nedemokratskog, jer demokratizam ne postoji samo kao lična individualna etika. Demokratizam, dakle, proizlazi iz određenih struktura i njihovih interesa. Pogledajmo i razvitak socijalizma u svijetu; vidimo da i

kod njih postoje društvene socijalne strukture, na primjer u takozvanom realnom socijalizmu. Niz naših teoretičara se slaže da kod nas postoji tehnokratizam. Tehnokratizam se upotrebljava i u političkom rječniku, tako reći u svakodnevnom političkom životu. Međutim, nismo dovoljno duboko analizirali da li je tehnokratizam, kao što obično ljudi kažu, samo pojava zato što neki ljudi ne razumiju određene odnose ili zato što ima takvih grupa što ne shvaćaju sadašnju liniju Saveza komunista. Ako analiziramo socijalne odnose, onda vidimo da nije riječ o slučajnim subjektivnim odnosima i nerazumijevanju. Nije suština u tome. Moramo analizirati zašto je etatizam kao socijalistički sistem u takozvanom realnom socijalizmu nastao kao osnovni politički odnos toga društva. U vezi s tim postavljamo pitanje: da li kod nas postoji opasnost stvaranja takvog tehnokratizma kao objektivno datog? Lično mislim da u strukturi našeg društva postoji tehnokratizam kao objektivni socijalni sloj, socijalni odnos i ima i svoj politički naziv, bez obzira na to što se vodi opsežna diskusija o tome da li je to klasa, kontra-klasa ili poseban sloj itd. Vrlo se često kaže da tehnokracija postoji samo kao nekakav ostatak našeg društva.

U suštini, po mom mišljenju, tehnokratizam je nužnost nerazvijenoga društva. On se razvija i vrlo je značajan i za naše društvo. Stoga treba da uočimo da tehnokratizam, kao takav, postoji, da on proizlazi iz naše nerazvijenosti, iz naših produkcionih odnosa. Takav klasni odnos ne nastaje zbog toga što ta socijalna grupacija nema vlasništva na sredstvima za proizvodnju, jer ona dobrim dijelom proizlazi iz same radničke klase. Međutim, tehnokracija je onaj socijalni sloj koji objektivno upravlja radom i rezultatima rada. Budući da to čini i iz toga izvlači određene konzekvencije, ona nužno traži politički izraz svog htijenja i u društveno-ekonomskim i političkim odnosima. Ona traži svoj politički sistem. Možemo, na primjer, uočiti da sistem osnovnih organizacija udruženog rada kao demokratski izraz novog produkcionog odnosa postoji od 1971, a da danas imamo sve manje tih osnovnih organizacija. Zašto? Zato što je tehnokratizam osjetio u čemu je stvar, u čemu je suština toga demokratizma naših osnovnih organizacija udruženog rada, tako da se snalazio i tražio kao svoj politički odnos »deourizaciju« osnovnih organizacija udruženog rada.

Prema tome, po mom mišljenju, postoji objektivna socijalna grupacija — tehnokracija. Ta objektivna grupacija traži da ima svoje »samoupravljanje«, da ima svoj politički izraz i da se, kao takva, bori protiv ovog našeg socijalističkog demokratizma koji je iniciran i Ustavom i Zakonom o udruženom radu i novim političkim idejama da se demokratizam čvršće i određenije formulira u našim društveno-političkim odnosima.

Stoga, ako objektivno uočimo da je riječ o borbi za socijalizam, onda moramo tražiti puteve kako bi trebalo da demokratizam doista dođe do izražaja. Suština je, kako sam razumio kod druga Kardelja, da se taj demokratizam može zasnivati na dva

prava, koja su — ne mislim samo u pravnom smislu nego u političko-ekonomskom, ustavno-pravnom smislu — pravo na samoupravljanje i pravo na rad društvenim sredstvima.

Naša radnička demokracija doista mora da se realizira u svim društveno-ekonomskim i političkim odnosima. Zašto to naročito podvlačim? Zbog toga što se kod nas, kad se govori o osnovnoj organizaciji udruženog rada, vrlo često govori o dohotku; govori se o sredstvima, o tržišnosti i raznim drugim elementima društveno-ekonomskih odnosa i kaže se da ona treba da bude dobro ekonomski fundirana itd., o čemu sigurno treba voditi računa. Međutim, zaboravlja se da je osnovna organizacija udruženog rada temelj i našeg političkog sistema i našeg radničkog demokratizma. Prema tome, nije svejedno da li u jednoj organizaciji ima pet hiljada ljudi raznih djelatnosti koji ne mogu nikada doći do izražaja ili se osnovna organizacija, ono što zahtijeva i Zakon o udruženom radu, zasniva na onoj djelatnosti koja se može izraziti ekonomski i koja može biti istovremeno osnov radničkog demokratizma.

Meni se, stoga, čini da je bitno pitanje radničke demokratije u proizvodnim odnosima. U proizvodnim odnosima treba, dakle, negirati tehnokratizam. Ako se tako polazi od proizvodnog odnosa u osnovnoj organizaciji udruženog rada, tada neće biti upravljanja radom, upravljanja sredstvima i radom od strane tehnokratskih grupacija u organizacijama udruženog rada. Zbog toga moramo poći od osnovne organizacije udruženog rada u kojoj se pojavljuje tehnokratizam i u kojoj se on negira. Mislim da je to suština i bit tog našeg savremenog demokratizma.

Htio bih dalje ukazati na probleme općine, iako ćemo o tome još govoriti. Kad smo postavili pitanje komune u vezi sa političkim sistemom, mi smo počeli od toga da u komuni treba da izrazimo Marksovu tezu oslobođenja rada. Šta to praktično znači? To znači da u komuni treba da razvijemo u suštini takav demokratski politički odnos kojim će se negirati tehnokratizam, iako danas u praksi toga tehnokratizma najviše ima u komuni. Zbog toga je i bitno da se baš u komuni oslobodi taj politički demokratizam.

Prema tome, za nas oslobođenje rada, a oslobođenje rada u našim odnosima ne treba shvatiti samo kao Marksovu formulu da je »najzad politički oblik oslobođenja rada« samo od kapitalističkog odnosa, nego, meni se čini, da samoupravni demokratizam u komuni realizira i oslobođenje rada kao revolucionarni čin i ne samo prema kapitalističkim odnosima, nego i prema tehnokratskoj vlasti i upravljanju birokratskog centralizma države koja treba da odumire.

Stoga, sa stanovišta radničkog demokratizma, u osnovnim organizacijama i u komuni treba da stavimo težište na nove aspekte našeg radničkog samoupravnog demokratizma.

Franjo Kožul: Politički sistem u funkciji realiziranja temeljnih principa

U procesu konstituiranja i izgrađivanja sistema buržoazija je nalazila oslonac u temeljnim vrednotama kapitalističkog društva koje nastaju iz kapital-odnosa. Prije svega, politički sistem kapitalizma se utemeljio na privatnoj svojini, te je otuda cjelokupna normativno-pravna struktura buržoaskog prava usmjerena na zaštitu takve svojine. Tako je svojina osnovni predmet zaštite, ali i motiv za akciju.

Drugo, kako kapital ima svojstvo samoreprodukcije i permanentnog širenja, ta vrednota kapital-odnosa je uvijek bila osnova pravnog i političkog sistema regulacije. Takav sistem je raščišćavao put razvoja i uklanjao prirodne ili izvedene prepreke samom razvoju kapitalizma.

Treće, kapitalizam se, etički i moralno, utemeljio na principima protestantske etike. Na taj način buržoazija se oslobodila vještačkih prepreka, konzervativnog i dogmatski okoštalog modela hrišćanske etike u klasičnoj i tradicionalnoj formi.

Četvrto, u fazi uspona i konstituiranja buržoazija je, kao formu integracije i socijalne kohezije, razvila nacionalnu svijest i ukomponovala naciju kao stub sistema i u tom pravcu razvijala pravno-politički sistem, zamjenjujući stare forme povezivanja po osnovu statusa, cenzusa, vjerske opredijeljenosti i slično.

Novina vremena je nalagala potrebu rušenja cjelokupne stare strukture vlasti, starih formi normiranja odnosa; razbijen je lokalizam i partikularizam iz vremena feudalizma. Nakon viševjekovnog vakuuma, buržoazija se vraća antičkim modelima političke vlasti i crpi iskustvo antičke misli i prakse — naravno, unoseći inovacije koje su nastale u razvijenijem klasnom društvu. Tako je uspostavljen kontinuitet i s pravnom dogmatikom iz prošlosti. Napoleonov kodeks građanskog prava je zapravo kompilacija rimske pravne znanosti i novih dostignuća ljudske misli u toj sferi. Tokom vremena buržoazija će razviti, tako reći do perfekcije, građansko-pravni sistem, razgranati pravne discipline i obuhvatiti cjelokupan društveni život pravnim sistemom regulacije.

Socijalistička revolucija pretpostavlja razaranje starog sistema vrijednosti i izgrađivanje novog, ali to nije posao koji se može završiti snagom volje, u kratkom dahu. To je proces koji teče, koji ni do danas nije završen. Naime, u revoluciji se utemeljuju nove vrijednosti, ali se univerzalne i opštevažeće norme i dalje zadržavaju. Izgrađivanje političkog sistema nije, naravno, u nadležnosti pravne nauke i pravne prakse. To je krupno, istorijsko pitanje izgradnje novog društva, jer se principi ne realiziraju samim faktom općeg prihvaćanja, već je nužna kontinuirana intervencija posredstvom sistema i njegove prakse.

U našem društvu su, bezmalo od samog početka, općeprihvaćeni mnogi novi principi, a jedan od temeljnih je *društvena* svojina nad sredstvima za proizvodnju. Iz toga nastaju i novi odnosi u procesu proizvodnje i odnosi u društvu uopće. U novoj kvaliteti odnosa čovjek se pretpostavlja kao osnovna vrijednost, čime se i gubi stara kategorija kapital-odnosa, po kojoj je proizvodnja sama sebi cilj — proizvodnja radi profita, a ne u funkciji proizvođača. U procesu građenja novih odnosa nužno su nastajali i novi instituti koji se vremenom ispoljavaju kao sasvim nova pojava od značaja za teoriju i praksu. Na taj način nastaje i novi institucionalni sistem kao dio općeg socijalnog i političkog sistema.

Ostaje, međutim, pitanje da li je naša naučna, a posebno pravna misao uspjela da izgradi ili da osmisli svu novinu koja se ispoljava posebno u našoj zemlji, gdje se tradicionalne funkcije klasične države reduciraju. Osim toga, u našoj stvarnosti se zadržavaju i stari oblici svojine (privatna svojina u poljoprivredi, zanatstvu i drugim oblicima rada), bez obzira na to što dominira društvena svojina. Zbog toga je naš normativni sistem nužno složen i kompliciran, čak i u funkciji ostvarivanja postavljenih ciljeva u revoluciji. Mora se imati na umu da je naš politički sistem odbacio stare dogme i sheme uređivanja odnosa, ali je pitanje koliko je taj antidogmatizam zastupljen i u znanosti. Tradicija socijalističkog, posebno pravnog sistema i teorije, vrlo je kratka, a uzori teško primjenjivi, zbog specifičnosti ukupnog socijalnog i političkog sistema u uslovima samoupravljanja.

Mnogi instituti iz prošlosti nestaju ili su napušteni, s obzirom na to da su nestale i pretpostavke za njihovo održavanje. Teorija, međutim, teško da može pratiti brzinu razvoja institucionalnog sistema. Novi instituti samoupravnog karaktera su počeli da djeluju ili su u procesu razvoja, ali nisu do kraja teorijski osmišljeni, nisu posebno u pravnoj teoriji afirmirani. Primjera radi, ako se razmišlja o samoupravnim interesnim zajednicama, o problemu solidarnosti u samoupravnom društvu, društvenom dogovaranju i samoupravnom sporazumijevanju i sličnom — teško da bismo mogli biti zadovoljni postignutim, jer novina sadržaja pretpostavlja i sasvim nov pristup njegovoj teorijskoj razradi. Ili pak drugi problem, koji se odnosi na moderni funkcionalni sistem upravljanja. Naime, funkcionalizam, posebno u sferi ekonomije, sve više dobija na snazi, iz čega je nužno pretpostaviti i sukob teritorijalne vlasti i funkcionalnih centara. Tradicionalno heteronomna, teritorijalna vlast ima na umu ukupnost društvene situacije u lokaciji njene nadležnosti, a funkcionalni sistemi, posebno monofunkcionalni, vođeni su jednim ciljem i opterećeni jednim zadatkom, zbog čega se i konstituiraju. Još je ozbiljnije pitanje ako je »izvor« života na jednoj teritoriji vezan za jednu monofunkcionalnu jedinicu. Funkcionalizam, u principu, teži ka centralizaciji i koncentraciji, a naša orijentacija je na samoupravnu decentralizaciju. Dakle, ni ovo pitanje naše stvarnosti nije u centru pažnje

teorijske misli, a logično je pretpostaviti i dalje zaoštravanje ova dva sistema, koji djeluju na istoj lokaciji, ali se razvijaju na različitim osnovama.

U političkoj teoriji i praksi naš sistem znači upravo napuštanje starih i prevaziđenih načina reguliranja odnosa, ali bi posebno pravna znanost morala i u tom smislu obrazovati kadrove. Programi i planovi na fakultetima još uvijek obuhvaćaju stare sadržaje, reklo bi se, više nego što nude rješenja za samoupravnu praksu, jer teorija i nastaje iz života, iz prakse, a ne iz neke izmišljene stvarnosti ili prevaziđenog sistema obrazovanja. Obrazovanje kadrova po tradicionalnom modelu ne znači samo opterećenje suvišnim, već se takav sistem obrazovanja nužno projicira i na praksu.

U toku je izrada Zakona o državnoj upravi, koji bi upravo morao da izrazi novinu sadržaja i na drukčiji način regulira društvenu ulogu i status javne uprave, ne samo u okvirima državne vlasti, već i u sistemu samoupravljanja. Mi smo, tokom tri decenije, razorili jedan model uprave, centralizirane i birokratizirane, ali se time ne otklanja opasnost od birokratizacije vršilaca javnih funkcija i u drugim okvirima. Tradicija, stilovi ponašanja, mentalitet i metodi prenose se i u samoupravne okvire.

Naša namjera je, dakle, bila da markiramo nekoliko pitanja koja se odnose na razradu koncepta i organizacije sistema, dakako, s jasnom predodžbom da njihova razrada i objašnjenje zahtijeva poseban napor, a ne da ih, u formi ovakve diskusije, rasvjetlimo do kraja i sugeriramo mogućna rješenja. Polazimo od pretpostavke da su nam principi sistema jasni, učvršćeni i potvrđeni u praksi. Sada ostaje problem funkcioniranja sistema, pitanje njegove optimalnosti i efikasnosti da bi se principi realizirali u praksi. Sada ostaje problem funkcioniranja sistema, pitanje njegove optimalnosti i efikasnosti da bi se principi realizirali u praksi. Posebno je, po našem mišljenju, nužno moderniziranje pravne i normativne sfere, u čemu znanost ima posebnu ulogu i odgovornost.

Đuro Kovačević: Subjektivitet klase i politički sistem

Pitanje razvoja celine socijalističke revolucije, koje je temeljno i za raspravu o političkom sistemu, ujedno je i pitanje o pretpostavkama razvoja celovitosti socijalističkog preobražaja i međusobnom odnosu tih pretpostavki.

Polazeći od toga, želim da u osnovnim crtama izložim nekoliko, po mom mišljenju, ključnih pitanja o (1) vezi celine i momenata u razvoju revolucije i (2) subjektivitetu radničke klase u

procesu razvoja političkog sistema i države, kao momenta i funkcije samodelatnosti klase.

Stvarnost koja se revolucijom prevladava nameće se celinom svojih protivrečnosti i načinom »odbrane«, kao celovitim i istovremenim izazovom revolucije. To, objektivno, uslovljava *istovremenost* i *povezanost* procesa, delovanja u osporavanju i prevladavanju klasnih, građanskih uslova i sadržaja društvenog života. Drugim rečima, zahteva da revolucija u samim počecima, i u mišljenju i u delovanju, bude praksa promena koje zasnivaju i anticipiraju celovitost sadržaja i ciljeva socijalističke revolucije. Nužnost osvajanja političke vlasti i uspostavljanja radničke klase kao politički vladajuće klase u početku svake socijalističke revolucije samo je neophodna pretpostavka za otvaranje i problematizovanje samih sadržaja socijalističkih revolucionarnih promena.

Osvojena politička vlast u prvi plan postavlja ulogu države i avangarde. Država i avangarda se pri tom javljaju kao bitan način i sredstvo političke kontrole, organizovanja i usmeravanja celine društvenih pretpostavki revolucije, pre svega, njenih materijalno-proizvodnih pretpostavki. Naime, revolucija ne polazi sa sopstvene osnove — ona tu osnovu uspostavlja i razvija prevladavanjem klasnog i političkog društva. Međutim, hoće li država i avangarda zaista biti u funkciji razvoja socijalističke revolucije, zavisi od toga koliko se radnička klasa utemeljuje i razvija kao neposredno odlučujući činilac, koji ovladava kako odnosima koji je kao klasu proizvode, tako i celinom odnosa koji je kao klasu uslovljavaju. Pitanje je, dakle, u tome da li će se politička vlast, država i avangarda razvijati kao funkcija samodelatnosti revolucionarnog subjekta, ili će ostati i učvrstiti se na nivou opštih, politički određujućih uslova revolucije, u kojima radnička klasa ima samo posebnu ulogu.

Istorijsko iskustvo socijalističkih revolucija ukazuje na to da je pretpostavka i posledica nerazvijanja oslobodilačke delatnosti radničke klase — jačanje i okoštavanje političke vlasti i države kao isključivo određujućih sredstava i pretpostavki revolucije, što vodi funkcionalnom zarobljavanju, a ponekad i izvitoperavanju (»ideologija nesazrelih uslova kao osnova odlaganja«), istorijskih interesa klase i ciljeva revolucije.

Insistiranje na istovremenosti procesa i momenata koji omogućavaju i razvijaju celinu sadržaja socijalističke revolucije ne znači zapostavljanje razvijanja političkih pretpostavki — političke vlasti i države, ali, kao bitno, podrazumeva razvijanje samodelatnosti klase. Razvojem samooslobađajuće, samodelatne prakse revolucionarnog subjekta, prelazi se od političke kontrole nad celinom društva putem države, ka neposrednom klasnom ovladavanju tom celinom. Ovladavanje celinom društvenih kretanja znači razvijanje te celine u okviru datih istorijskih uslova, kroz razvijanje i ostvarivanje istorijskih interesa i ciljeva radničke klase. Na-

ime, nužno je, u osvajanju celovitosti sadržaja socijalističke revolucije, da se početni određujući uslovi — politička vlast i država — razvijaju kao *posebni momenti*, koji su funkcionalno određeni opštom i samooslobađajućom ulogom klase kao subjekta revolucije.

Međutim, za teoriju i konkretnu istorijsku praksu socijalističke revolucije (pored »napredovanja u krivulji«) ostaje, i uvek iznova biva aktuelno pitanje strategije. Strategija je, ako socijalistička revolucija to *jeste*, nužnost samodelatnosti i samooslobađajuće prakse istorijskog subjekta revolucije utoliko ukoliko radnička klasa sopstveno oslobađanje ne može izvršiti a da ono ne bude i oslobađanje društva u celini od klasnih uslova i sadržaja društvenog života. Zahvatanje i promena temelja društva klasnom praksom, zahteva istovremeno zahvatanje, menjanje i celine koja se na određenom tipu i odnosa proizvodnje i društvene podele rada, kao svome temelju, zasniva i reprodukuje.

Protivrečnost u razvoju sadržaja socijalističke revolucije data je u odnosu njenih nužnih političkih pretpostavki i potreba da se ostvaruje kao socijalna revolucija. Da bi se radnička klasa ostvarila kao ekonomski vladajuća, ona je nužno upućena na rušenje političkih pretpostavki ekonomske vlasti buržoazije, ili koalicije određenih klasa i osvajanje političke vlasti (organizovanje države po meri sopstvenih interesa), da bi otvorila put svojoj ekonomski vladajućoj poziciji. Iz toga proizlazi nužnost da se supstance i odnosi proizvodnje zahvate putem političke vlasti, da država prodre do proizvodno-ekonomskih pretpostavki društva i da ostvari kontrolu nad njima. Pošto takav status države ne nestaje sam po sebi nego ima i tendenciju jačanja, postavlja se sledeći problem: kako prevladati državu kao bitan faktor povezanosti neharmoničnog društva i opšteg obezbeđenja unutrašnjih i spoljnih okolnosti revolucije ako se revolucija otvara prema celini svojih ciljeva.

Samodelatna i samooslobađajuća praksa revolucionarnog subjekta rađa i razvija socijalističku revoluciju kao socijalnu, to jest celinu njenog sadražja i ciljeva. To je, prema tome, i nužna praksa oslobađanja od političkog omotavanja i *upodobljavanja* revolucije.

Pitanje je, međutim, kako u konkretnim istorijskim uslovima revolucije obezbediti i sistemski razviti samodelatnost revolucionarnog subjekta. Sistem odnosa i institucija koji treba da normativno i delatno obezbedi kretanje prema celini sadržaja socijalističke revolucije, mora poći od sagledavanja problema s njegove dve bitne, međusobno povezane strane: a) *generička* — samodelatna i samooslobađajuća uloga revolucionarnog subjekta i b) *konkretno-istorijska* — nužnost političke vlasti (mera te nužnosti) i putevi odmurinaja države.

Po mom mišljenju, samoupravljanje, ekonomsko razvlašćivanje države i politička decentralizacija (kao način demokratizacije i dekoncentracije političke moći) predstavljaju onaj sistem

odnosa, procesa i institucija koji vodi razvijanju i zasnivanju samodelatne i oslobađajuće prakse proletarijata (radničke klase u njenom savremenom značenju) i odumiranju države. Pri tom, neposredna demokratija je konstitutivna za samodelatnu i oslobađajuću ulogu proletarijata, a politički sistem je *jedan od bitnih načina* ostvarivanja uloge revolucioranog subjekta.

Politički sistem je, kao što je već rečeno, bitan moment u strategiji razvijanja celine sadržaja socijalističke revolucije, strategiji koja treba da reši problem odnosa generičke suštine revolucije i konkretnih istorijskih uslova u kojima se ona ostvaruje. Polazeći od toga, funkcija političkog sistema je razvijanje političkih odnosa, političke vlasti i države kao funkcije samodelatne prakse revolucionarnog subjekta. Ili, drugim rečima, razvojem političkog sistema, normativno i delatno, postavlja se i razvija uloga političkih sredstava po meri ostvarivanja i razvijanja celine sadržaja socijalističke revolucije. Istovremenost kretanja ka celini podrazumeva politički sistem kao moment te istovremenosti, odnosno specifični moment razvoja od političke do *socijalne utemeljenosti revolucije.*

Ako je politički sistem jedan od bitnih načina strategije razvijanja odlučujuće uloge i uticaja čoveka i njegovih neposrednih zajednica života i rada na celinu društvenih kretanja, onda to zahteva da politički sistem i pravno-politički izražava, obezbeđuje, neprekidnost razvoja novih odnosa proizvodnje i ekonomske, političke i društveno vladajuće pozicije radničke klase i proizvođača. Mogućnost takve uloge čoveka zavisi, međutim, od uloge radničke klase, koja kroz svoju samodelatnost i oslobodilačku praksu jedina može dati demokratiji neposredne i socijalističke sadržaje.

Politički sistem je, u principu, izložen delovanju i razvijanju oslobađajuće prakse klase; prakse koja se u našim uslovima razvija kao samoupravljanje. Međutim, on je izložen i dvojakom uticaju političke vlasti i države: kao momentu razvoja suštine revolucije i kao momentu relativne otuđenosti koja izvire iz objektivne i socijalno-istorijske suštine države. Polazeći od tih bitnih uticaja i njihove složenosti, politički sistem treba da stimuliše takvo povezivanje sa samodelatnom praksom proletarijata koje čitave slojeve i strukture društva čini konkretnoistorijskim saveznicima revolucionarnog subjekta u razvijanju revolucije kao socijalne. To podrazumeva i takav razvoj normativnog poretka, institucija i političkog delovanja koji objektivno nužnu ulogu politike i političke vlasti utemeljuju i razvijaju s obzirom na celinu sadržaja, ciljeva i pretpostavki socijalističkog revolucionarnog preobražaja. Otuda je razvoj političkog sistema prevladavanje klasične uloge politike, političke vlasti i države. Takav razvoj je moguć samo ako se temelji na samodelatnoj praksi revolucionarnog subjekta i ako tu praksu izražava i razvija. Samo takav politički sistem može, koncepcijski i praktično, omogućavati razvoj samoupravljanja koji obuhvata celinu društva.

Sam razvoj samoupravljanja, pak, uslov je i način takvog razvoja političkog sistema. Međutim, da li samoupravljanje ima stvarnu osnovu za obuhvatanje celine društva, zavisi od toga koliko je »asocijacija slobodnih proizvođača«, kao tip društvenosti kome se teži revolucijom, ujedno i bitni moment i način stvarne prakse revolucije.

Razvoj političkog sistema treba, dakle, sagledavati s obzirom na to koliko samoupravljanje u temeljnim odnosima društva istiskuje i prevladava državu, kao regulatora društvenih procesa i odnosa i koliko se autoritet pravnih normi, oslonjenih u krajnjoj distanci na silu (državu), razvojno zamenjuje jačanjem integrativnih sposobnosti revolucionarnog subjekta i samoupravnim normativnim poretkom koji se na to oslanja. Dakle, razvoj novog tipa društvenosti kroz revolucionarnu samodelatnost klase, oslobađanje od klasnih sadražja društvenog života i proširivanje socijalnih osnova revolucije zahteva i na normativnom planu razvoj od državno-pravnog ka samoupravnom sistemu.

Pitanje je kako obezbediti takav razvoj i sadržaj samoupravljanja. Na neke momente odgovora već je ukazano. Vidi se da odgovor ne može biti samo politički, mada mora biti i politički. Štaviše, nužna je oslobodilačka uloga politike u odnosu na samu političku vlast, kao bitni moment politike. Tu se postavlja pitanje uloge partije radničke klase, koja je istorijski u funkciji idejnih (saznanje i teorija) i političkih priprema radničko-klasne revolucije.

Jednom osvojena politička vlast organizovana kao država (novog tipa), *ako se ne podredi socijalno-klasnim ciljevima revolucije,* može jačati i težiti sužavanju ciljeva socijalističkog preobražaja na problem materijalno-tehničkog (ekonomskog) razvoja i »učvršćenje tekovina revolucije« jačanjem njenog političkog okvira — države. To dovodi do gotovo potpunog pražnjenja klasnog i socijalnog sadržaja revolucije. Umesto samodelatnosti klase, sprega materijalnog progresa i države (po meri njenog jačanja) konstituiše se kao »osnova revolucije«. Time partija od direktne avangarde radničke klase postaje ideološki i akcioni supstrat delatne prakse institucija (industrije i države), a tako ispražnjena od stvarne delatnosti klase ona, u sprezi s državom, preuzima staranje nad masama, a sve »u ime i za« ciljeve revolucije. Samodelatna klasa tako postaje projekt za neku buduću »fazu« revolucije, a država se nekontrolisano širi i jača.

Istorijski drukčiji primer odgovora sadržan je u iskustvu jugoslovenske revolucije. Tendencijski i početno, on zahteva samodelatnu i oslobodilačku revolucionarnu praksu klase, kao subjekta i osnove razvoja i povezanosti procesa i momenata celine sadržaja socijalističke revolucije. On znači ukidanje svojinskog prava države nad materijalnim i ljudskim pretpostavkama društvene proizvodnje i prevazilaženje uloge države u ekonomskoj reprodukciji društva. Suštinski, to znači da oni koji rade na dru-

štvenim sredstvima za proizvodnju i proizvodne materijalne i druge vrednosti (klasa u širem smislu) su i osnovni, odlučujući nosioci ekonomske i celokupne društvene reprodukcije.

Naravno, kao i svaka istorijski revolucionarna promena, i ovaj proces ekonomskog razvlašćivanja države i razvoja samoupravljanja ne probija se bez teškoća. To je i razumljivo ako se ima na umu nivo osvojene samodelatnosti klase i nivo objektivne zasnovanosti države (kao načina spoljnog obezbeđenja revolucije i neophodnog puta istorijske emancipacije nacija na jugoslovenskom tlu, a i kao stvarnost etatizma i tehnobirokratije).

Osnovno, a i praksom već zadato, jeste i pitanje kako da samoupravljanje bude celina koja zahvata političku vlast kao jedan svoj bitni moment. Da bi samoupravljanje napredovalo kao integrativni proces (sistem društvenih odnosa i odlučivanja od osnove do celine društva), nužno je razvijati proces političke decentralizacije. Politička decentralizacija znači takav način demokratizacije političke vlasti koji udovoljava potrebi za njenom demonopolizacijom i dekoncentracijom. Razvoj političke decentralizacije omogućava da samoupravljanje, u stvarnim društvenim odnosima i zajednicama (funkcionalnim i teritorijalnim), neposrednije uslovljava, pa i obuhvata, dekoncentrisanu i iz same socijalne baze neposrednije datu i izvedenu vlast. Neposrednost odnosa, po prirodi stvari, zaoštrava i pitanje autoriteta vlasti, zahteva veću meru njenog izvođenja iz neposredne socijalne osnove. Odnosno, decentralizacija političke vlasti omogućava da se »lokalna« politička vlast izloži samodelatnosti klase — samoupravljanju, i da sve manje bude u mogućnosti da se poziva na sopstveni koncentrisan izraz — državu. To proizvodi i posledice po samu državu, jer proces političke decentralizacije podrazumeva sužavanje uloge države, a time i svođenje njene moći na komponente koje su u datim uslovima najprimerenije obezbeđenju i razvijanju celovitosti socijalističke revolucije.

Mogućnost »obrata« države od opšteg ka posebnom momentu revolucije, uslov je njenog odumiranja. Odumiranje države je razvijajući moment, a ne samo posledica revolucije. Otuda je nužna praksa revolucije koja razvija državu kao moment celine pretpostavki revolucije, čije jezgro čini samodelatna, oslobodilačka praksa radničke klase.

Aleksandar Fira: O definisanju društveno-političkih zajednica i njihovih odnosa

Rekao bih najpre da je vrlo korisno da se u razmatranje pravaca razvoja političkog sistema uključi problematika društveno-političkih zajednica, pa i odnosa među njima. Mislim da nam je ponu-

đeni prilog druga Kristana omogućio da to učinimo, iako vjerujem da će ga on u konačnoj redakciji dopunjavati.

U razmatranju daljih pravaca razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i u tretiranju tako osetljive materije kao što je sistem odnosa između društveno-političkih zajednica mislim da ipak nedostaje teorijski zasnovana i nešto proširena rasprava pojma društveno-političkih zajednica. Utoliko pre što je ustavno-pravna tehnika kod nas, od trenutka kada se pojavljuje pojam društveno-političke zajednice pa do dana današnjeg, išla putem koji pomalo komplikuje naučni napor usmeren na formulisanje sintetičke definicije društveno-političkih zajednica. Da samo podsetim: pojam društveno-političkih zajednica ustavno dobijamo 1963. godine, a ni Ustav iz 1974. ne daje opštu definiciju društveno-političke zajednice, nego se svaki nivo društveno-političke zajednice ustavno posebno definiše.

Nije ni naučno jednostavno, a još manje društveno-politički, jednim dosta visokim stepenom apstrakcije izvući zajedničku definiciju koja bi obuhvatila sve društveno-političke zajednice, a u isto vreme i omogućavala da se, na temelju posebnosti svake od njih, istaknu i posebni elementi. Stoga je i sistem odnosa među društveno-političkim zajednicama, onako kako je ustavno projektovan i kako se realno ostvaruje, veoma složen. Mi smo i ustavno, a rekao bih i u nauci, jasnije opredeljeni kada je reč o negativnim karakteristikama tih odnosa. Svi ćemo se, verovatno bez mnogo debate, složiti s tim da ti odnosi više nisu odnosi hijerarhije niti odnosi subordinacije. Ali moramo učiniti dodatan napor da operacionalizujemo pravne standarde dosta visokog stepena opštosti, kao što su međusobna saradnja, međusobna koordinacija u ostvarivanju Ustavom i zakonom utvrđenih prava i dužnosti, što su kao karakteristika tih odnosa navedeni u Ustavu. Mislim da na tom planu već imamo i pažnje vredna normativna rešenja, a i praktična iskustva koja zaslužuju da na ovakvom skupu budu posebno istaknuta.

Ja bih u ovom kontekstu samo pomenuo, u suštini vrlo pozitivna, realna iskustva sa novim sistemom donošenja odluka u federaciji. Jedan, van svake sumnje komplikovan, naročito po broju subjekata, sistem donošenja odluka ipak je u protekle četiri godine potvrdio i svoju društvenu opravdanost i svoju sposobnost da funkcioniše. Upozoriću samo na jedan rezultat. Mi smo proces usklađivanja zakonâ sa Ustavom prvi put u istoriji naše ustavnosti ovako temeljno realizovali, razume se, ne završivši ga do kraja, i to u uslovima bitno demokratizovanog procesa donošenja društvenih odluka na nivou federacije. Smatram da je to krupan uspeh sistema i subjektivnih snaga u tom sistemu i da je nesumnjivo pravac daljeg razvoja tog istog sistema. Mislim da je, ako ništa drugo, neophodno da taj uspeh registrujemo, razume se, svesni toga da ima niz nedostataka, a i da postoji potreba za usavršavanjem kako mehanizma tako i prakse na njegovoj realizaciji.

U tom pogledu smatram da je od naročitog značaja još jedan element koji Kristan pominje, ali koji, po mojoj oceni, zaslužuje i nešto širu razradu.

U ustavnom konceptu svih naših društveno-političkih zajednica stoji i to da su sve one, u stvari, takav oblik teritorijalnog organizovanja ljudi u kome još postoje elementi političke vlasti, ali sve više i elementi samoupravljanja. Mislim da je posao nauke, ali i prakse, da sagleda u kojoj meri se razvijaju elementi samoupravljanja u samom pojmu, pa, prema tome, i u praksi ostvarivanja funkcije društveno-političke zajednice. Ovo utoliko pre što čak osnovni akcenti Ustava, kad je reč o federaciji, nisu na ostvarivanju zajedničkih interesa naroda i narodnosti, radnih ljudi i građana Jugoslavije isključivo posredstvom državnih organa, već upravo putem svih onih oblika navedenih u članu 244. Ustava SFRJ, kao što su neposredno dogovaranje republika, autonomnih pokrajina i drugih društveno-političkih zajednica, samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje, direktna saradnja organizacija udruženog rada, aktivnost društveno-političkih i društvenih organizacija, slobodna i svestrana aktivnost građana. Držim da su u svakoj društveno-političkoj zajednici, već po ustavnom konceptu, ugrađeni ovi elementi, i da je jedan od daljih pravaca razvoja političkog sistema upravo insistiranje na njihovoj što široj implementaciji, na njihovom što većem udelu u procesu nastajanja i realizacije za društvo značajnih odluka.

Iz takvog pristupa celom kompleksu odnosa društveno-političkih zajednica mislim da proističe još jedan element, koji je, i zbog aktuelne situacije, izuzetno bitno naglasiti. Prema ustavnom konceptu, ni SFRJ kao celina — a to, razume se, važi i za svaku drugu društveno-političku zajednicu — nije, niti može biti zatvorena zajednica. Svaka od tih zajednica mora biti otvorena. Oblike, sredstva i metode realizacije te otvorenosti, verovatno, treba dalje razvijati i usavršavati, ali mislim da neću pogrešiti ako konstatujem da sve pojave kojih ima u narušavanju Ustavom utvrđenog sistema odnosa između društveno-političkih zajednica gotovo uvek u sebi sadrže i elemente, odnosno tendencije zatvaranja pojedinih društveno-političkih zajednica, što je suprotno i njihovoj ustavnoj koncepciji i realnom interesu radničke klase i radnih ljudi koji te društveno-političke zajednice i čine.

Da dodam tom, inače složenom problemu još samo dve napomene. U međusobno isprepletenim ovlašćenjima i odgovornostima, koje imaju različite društveno-političke zajednice, mislim da i pravo ostvaruje izuzetno značajnu ulogu. Mogu se složiti sa nekim, kako ovde izrečenim tako i drugim mogućnim prigovorima na dosadašnji razvoj našeg pravnog sistema, ali ipak moram da ukažem na okolnost da je Ustavom iz 1974. godine, a naročito donošenjem Zakona o udruženom radu, otvorena nova faza razvoja pravnog sistema. To je, mislim, prvi u istoriji pravni sistem koji se ne temelji na pravu svojine, već je to — ako je reč o prav-

nom izrazu osnovnog produkcionog odnosa — društvena svojina, ali ne kao svojinsko pravo, nego i dalje kao pravna kategorija koja se operacionalizuje, pre svega, kroz neotuđivo pravo rada društvenim sredstvima i kroz niz drugih prava.

U tom kontekstu mislim da ima potrebe i za ponovnim stavljanjem na dnevni red svojevrsnog antiinstitucionalizma koji postoji u jednom delu naših društvenih nauka. Da samo ponovim tvrdnju, koju sam nekoliko puta pokušavao da branim. Samoupravljanju je, razume se, i u tendenciji i u socijalnoj realnosti, danas tuđa nametnuta jedino od države nastala institucionalizacija, ali ne i svaka institucionalizacija. Samoupravljanje neizbežno stvara sopstvenu institucionalizaciju kao oblik racionalizacije ponašanja samoupravnih subjekata. U tom smislu čini mi se da prostora za to, što bih u ovako improvizovanoj intervenciji nazvao slobodnom institucionalizacijom, ima, i to mnogo više nego do sada. U realnosti našeg pravnog sistema se već pojavljuju elementi, koji u tom pogledu, naročito kao tendencija razvoja, imaju sve veći značaj. Uzgred da dodam da su norme samoupravnog prava integralni deo pravnog sistema i da se time menja i priroda pravnog sistema kod nas.

Najzad, da zaključim samo sa jednim pitanjem. Nisam ni kompetentan ni dovoljno obavešten da bih bio u stanju da tako kategorički sudim o stanju u našim pravnim naukama, naročito o stanju na našim pravnim fakultetima, iako sam najveći deo svog radnog veka tamo proveo. Ali želim već izrečenim tvrdnjama, sa kojima nemam nameru da polemišem, da dodam ipak jednu opasku. Mislim da je veliki broj slabosti, na koje se ukazuje i ovom prilikom ili je ukazano drugim povodom, vezan za takvo shvatanje nauke prema kome je ona ograničena samo na naučne institucije.

Ne želim da polemišem sa ocenom datom o stanju u tim institucijama, ali hoću da kažem da bi bar meni bilo izuzetno teško da prihvatim tvrdnju da je naš opšti pristup političkom sistemu dogmatski. Verujem da je u pitanju samo neprecizan izraz i da se on odnosio isključivo na neke naučne institucije, inače moram da kažem da se naša misao o političkom sistemu veoma uspešno razvija. Doduše, dosta često van naučnih i prosvetnih institucija. Ona je u društvu i te kako izražena i, u osnovi, ugrađena u sva naša sistemska rešenja do kojih smo u proteklom periodu došli.

Dušan Bilandžić: O tehnokratizmu i birokratizmu i njihovim odnosima

Diskusiji o tehnokraciji, birokraciji, tehnokratizmu i birokratizmu dodao bih nekoliko riječi.

Prvo, nekoliko uvodnih rečenica. Zbog prirode društvenih procesa koji su se kod nas odvijali u posljednjih trideset godina,

a vi znate da smo u tom periodu imali i takozvani administrativni socijalizam, zatim, svojevrstan dvojni sistem negdje od sredine pedesetih godina do početka privredne reforme, pa smo uveli jedan »sistem« koji je stvoren privrednom reformom, i konačno, jedan »sistem« koji je stvoren od 1971/72. godine naovamo.

Nisu to čisti sistemi, među njima nema oštrih prelaza, postoji i kontinuitet i elementi diskontinuiteta. Kroz cijelo to vrijeme nismo nikada imali situaciju da je jedan sistem bio izgrađen na osnovi jake dominacije jednog određenog društvenog sloja.

Prema tome, ne možemo govoriti o takozvanom završnom »modelu« društva u kojem određen društveni sloj drži svu ekonomsku i političku vlast. I zbog toga, i kad govorim o vlasti tehnokracije ili birokracije, molim da se to ima na umu.

Pored kategorije »tehnokracija«, neki upotrebljavaju termin »tehnostruktura«, kao ideološko-politički neutralniji termin, a ja bih dodao, za razmišljanje, i jedan treći termin. Naime, postavio bih pitanje može li se za naše prilike govoriti da naša »tehnokracija« više liči na »industrijsku birokraciju« nego na tehnokraciju. Da pokušam to objasniti. Ako pod tehnokracijom, odnosno tehnostrukturom podrazumijevamo rukovodeće ekipe naših velikih proizvodnih sistema, banaka, eksportera, reeksportera, osiguravajućih zavoda itd. — dakle, poslovnu elitu, onda treba reći da se taj društveni sloj regrutirao iz »političke birokracije«. Mnogi naši generalni direktori su bivši političari. Drugo, tehnokrati su opsjednuti idejom da stvore socijalni stroj sličan mehaničkom stroju, što je, naravno, iluzija, utopija, pa i glupost, ali to je njihova opsesija.

Međutim, stil rukovođenja naših »tehnokrata« se bitno ne razlikuje od stila političkih rukovodilaca.

Historijski gledano, mi smo od rata do privredne reforme imali relativnu dominaciju takozvane političke birokracije, koja je imala »monopol« u iniciranju, otvaranju i zatvaranju društvenih procesa. Ona je cijenila kad je vrijeme da se poduzme ovaj ili onaj korak u promjeni društvenih odnosa. S privrednom reformom mi smo imali početak ili, bolje reći, jasnije vidljiv proces uspona moći »tehnokracije«, odnosno tehnostrukture ili »industrijske birokracije«.

»Tehnokracija« je jedan dio upravljačke strukture, a drugi njen važan dio je »politička birokracija«. Prema tome, oni su blizanci. »Industrijska birokracija«, »osvojivši« ekonomsku moć, »postavila« je zahtjev »preuzimanja« dijela političke moći, što je dovelo do sukoba sa, uvjetno govorim, »političkom birokracijom«. Postavili smo tezu da je tehnostruktura ugrozila samoupravljanje. Do tada je bila vladajuća teza da je politička i državna birokracija jedina struktura koja u sebi ima ugrađenu kontrarevolucionarnu tendenciju, a ta teza je nastala u borbi protiv staljinizma, u borbi protiv etatizma. To je ispravna teza i teza koja je verificirana.

Do privredne reforme nismo isticali mogućnost da i takozvana tehnostruktura ima tendenciju gušenja ili redukcije revolucije. Mi smo kazali da tehnokracija ima tendenciju redukcije revolucije tek onda kada se ona pojavila na djelu.

Ne bih ulazio u raspravu o toj tezi — koliko je ona bila opravdana, a koliko nije, koliko je bila, a koliko nije bila utemeljena itd. Na osnovi te teze, kao i na osnovi činjenice da je društveni sistem krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina — iako ocijenjen kao dobar — počeo reproducirati rezultate suprotne onome što taj sistem po definiciji treba da proizvodi, došlo je do intervencije protiv tehnokratske opasnosti.

Data je borba protiv »tehnokracije« dijapazonom sredstava borbe: od zabrane da direktori budu u predstavničkim tijelima do, recimo, smjenjivanja nekih rukovodilaca u velikim sistemima.

I sada se postavlja pitanje: šta je od tada društvena praksa, u posljednjih sedam-osam godina, dala novog u smislu moći političke birokracije i tehnokracije?

Čini se da današnja institucionalna mreža sa svim svojim čvorovima: OUR-i, SIZ-ovi, delegatske skupštine itd. — nije ukinula borbu društvenih snaga, već se ona i dalje odvija, pri čemu određene društvene snage hoće da ovladaju institucijama. U politički i ekonomski sistem, koji je građen tako da ostvari određene društvene odnose, različite društvene snage žele unijeti različite sadržaje.

Borba se, dakle, nastavlja. Naš je cilj društvenog razvoja da se dokida otuđena moć, politički monopol, monopol u kulturi, monopol u ekonomici itd. — dakle, napadnuti su svi monopoli. Ali, ukidanje monopola nije moguće no za duži period. To, naravno, ne znači da treba napustiti borbu i program, jer bez toga nema društvenog razvoja. Ali pošto je monopole nemoguće ukinuti za relativno kratko vrijeme, mi imamo, što je ovdje netko rekao, više negativnih definicija, negativnih određenja, a malo pozitivnih, više onoga protiv čega smo nego onoga za što smo.

Naime, s jedne strane, s pravom nećemo monopol političke birokracije, nećemo, s pravom, monopol tehnostrukture, nećemo, s pravom, ovakove velike sisteme, jer nam oni rađaju ono što rađaju. I onda dolazi da usporavanja, pa i blokade društvenih procesa, sprečava se aktivizam bez koga se neka rješenja ne daju verificirati. Sistem se testira samo društvenom akcijom. Imamo savršen »sistem«, »model«, ali se on ne može provjeriti bez određenog aktivizma, pa čak i spontaniteta.

Zato mislim da danas u smislu prioriteta nije više problem analize tko ima jaču moć — »tehnokracija«, »birokracija«, »bankokracija« itd., mada to ostaje vrlo važno pitanje, možda i dugoročno presudno, ali kratkoročno ne, — nego je glavni problem u tome da se osigura veći stupanj demokratičnosti u kojem bi akteri (a aktera ima bezbroj, tako reći) mogli svojim ponašanjem testirati u kojoj mjeri se »model« koji je uspostavljen »odbija«

ili »prima«. Samo kroz takvu društvenu verifikaciju moguće je vidjeti da li moj uvaženi kolega Leon Gersković ima opravdan strah pred tehnokracijom ili ga nema. Inače, i ja bih mogao postaviti tezu da je u političkim akcijama, poduzetim u posljednjih sedam-osam godina, centar političke moći, i to ne samo političke, nego i ekonomske moći, u smislu direktiva kako se treba ponašati u političkim forumima, a ne, ili manje, u takozvanim ekonomskim agregatima itd.

Stojan T. Tomić: Odnosi između veličine i strukture samoupravnog sistema

I

Prije svega, veoma je inspirativna teza druga Grličkova o tome *kako savladati sopstveno zaostajanje* i kako poboljšati sopstveno osposobljavanje (sistema u cjelini i pojedinih dijelova). To je krupno, teško, ali i veoma važno pitanje koje očekuje odgovor. Oni koji hoće da razvijaju jedan sistem, da ga dovedu u sklad s vremenom i s budućnošću, i sami moraju biti savremeni toliko da rješavaju zadatke sadašnjeg vremena, ali da gledaju i na ono vrijeme koje dolazi. To je utoliko teže ako imamo na umu dinamičnost našeg sistema, koji se brzo i mijenja i razvija, pa valja »trčati« kako bismo manje zaostajali (recimo, od ekonomski razvijenih zemalja).

Savez komunista Jugoslavije decenijama bije takvu bitku — mijenja i razvija socijalistički samoupravni sistem, ne da mu da zaostaje, pri čemu je veliki dio bitke posvećen borbi protiv sopstvenog zaostajanja samog Saveza. Komunistička partija Jugoslavije je transformisana u Savez komunista, vršene su mnogobrojne orgonizacione i institucionalne promjene, napuštani su prevaziđeni, a njegovani savremeniji sadržaji i oblici djelovanja avangarde radničke klase. U svemu tome uspjesi su zaista evidentni, ali i lista neriješenih pitanja razvoja i promjena nije tako mala. Ima mnogo teškoća, ali to su teškoće razvoja, uspjeha, napredovanja, a ne stagnacije (kakvih slučajeva ima u drugim sistemima, u drugim političkim kulturama).

Kada teškoće dijelim na teškoće uspona i teškoće stagnacije, onda želim, makar i uzgred, da napomenem da takve razlike ne prave oni koji kritikuju samoupravni sistem i koji namjerno ili iz drugih pobuda sve pomiješaju, pa ne vide uspjeh od neuspjeha, uspjehe prekrivaju i sakrivaju teškoćama, ali teškoćama napretka, rada i velikih pobjeda na ideološkom, političkom, ekonomskom i drugim poljima. Ali to je tema za sebe.

Tezu o savlađivanju sopstvenog zaostajanja proširio bih i naznačio je kao *savlađivanje sopstvenog zaostajanja u uslovima*

napredovanja i krupnih pobjeda (kakve je SKJ imao posljednjih decenija). U tom pravcu želim da usmjerim svoja razmišljanja i da postavim nekoliko pitanja, možda da ponudim i nekoliko odgovora ili samo njihove nagovještaje.

Predstojeći kongresi Saveza komunista će nam pomoći u tom pogledu, jer će nas osloboditi parcijalnog i palijativnog razmišljanja i procjenjivanja pojedinačnih oblasti i problema (koje ne treba zapostavljati) bez uvida u cjelinu kojoj pripadaju dijelovi. Imam utisak da su neka saopštenja ponuđena ovom skupu previše parcijalna, posebna, detaljistička, odnosno da nisu dovoljno uzdignuta na nivo cjeline jednog sistema, njegovih ideja i institucija. Na drugim mjestima (recimo, u inostranstvu) i u drugim prilikama (prije 21. sjednice Predsjedništva CK SKJ) imali smo mogućnost da vidimo kako se naš sistem mjeri ne sa stanovišta cjeline (uspjeha i neuspjeha), nego sa stanovišta pojedinačnih bitaka. Međutim, poznato je da su i najveći pobjednici gubili pojedine bitke, ali dobijali ratove i uspješno izvodili revolucije. Teško bismo, na primjer, našu NOB i socijalističku revoluciju mogli privesti kraju da smo porazne zaključke izvodili na osnovu jedne izgubljene bitke.

Ovdje se, prije svega, postavlja pitanje naučne i društveno-političke analitičke procjene *odnosa između veličine napretka i progresa i strukture samoupravnog socijalističkog sistema*, to jest kako i koliko su ove dvije veličine međusobno povezane i mogu li biti još više povezane, koliko i kako napredak mijenja strukturu, a koliko i kako struktura stimuliše progres, napredak. Da li su određena lista uspjeha i lista neuspjeha tako strukturirane da nas vuku naprijed ili nazad? Iza mnogobrojnih pojava (uspjeha i neuspjeha, s očitom naznakom da lista uspjeha dominira) valja sagledati cjelinu i one istorijske tendencije koje nas uzdižu do revolucionarnog bića i do samoupravne svijesti i prakse, a ne da nas, kao neke pojedince, vuku ka pesimizmu, kritizerstvu i socijalnoj destrukciji.

Rutinerstvo u politici i u nauci neće nam mnogo pomoći, više će odmoći nego pomoći, jer rutineri analiziraju i mogu da razumiju »neposredno date, međusobno razvijene momente društvenog zbivanja« (Đerđ Lukač), samo ono neposredno vidljivo, prostorno i vremenski ograničeno, koje uopštavaju — na primjer, pojedine greške, neuspjehe i uspjehe. Suprotno rutinerima, revolucionari i istinski naučnici ne bježe od svakodnevnog i aktuelnog, od posebnog i parcijalnog, ali iz njih izvode drugačije zaključke. Ako je juče aktuelnost revolucije određivala osnovni ton cijele epohe (Lukač) danas samoupravljanje uzimamo kao sadašnju i buduću epohu i pomoću njega sagledavamo i dijelove i cjelinu. Danas, uoči i nakon kongresa, svako aktuelno pitanje je za nas ujedno i aktuelno pitanje i osnovni problem samoupravljanja. Samoupravljanje je za nas marksiste »stvarnost ukupnog procesa«, a ne zbir pojedinih činjenica ili tendencija (Lukač).

I

U čemu se danas sastoji aktuelnost samoupravljanja kao faze razvoja naše revolucije i kao problema razvoja sistema?

Želimo, prije svega, da samoupravljanje, kao ideja, svakodnevna praksa i kao društveno-politički sistem, postane dominantno, da »potčini« sebi sve druge oblike, da ih transformiše u svoje sadržaje i tokove. Samoupravljanje se, dakle, oslanja na sve progresivne tokove i ne sektaši, ali je dovoljno odvojeno i izdvojeno od svih nesamoupravnih i antisamoupravnih sadržaja i oblika institucionalnog i organizovanog života. To samoupravno izdvajanje treba da bude još vidljivije, kako ga ne bi oskrnavile druge ideologije, organizacije i institucije (birokratske, građanske, liberalne, centralističke, nacionalističke i druge). Ako bismo danas pravili listu uspjeha Saveza komunista i svih revolucionarnih snaga, onda bismo sigurno u njoj našli i činjenicu permanentnog sprečavanja ideološkog, političkog, organizacionog, institucionalnog urastanja samoupravljanja u antisamoupravne i nesamoupravne socijalne okvire (sjetimo se samo stanja i borbe SKJ prije poznate 21. sjednice Predsjedništva CK SKJ).

Cjelinu pokreta danas može da vodi i predvodi SKJ (stalno valja ponavljati tu poznatu istinu), ali sve manje pomoću države ili ma koje dobro organizovane institucije, nego jedino pomoću samoupravljanja kao ideje, prakse i institucije (samoupravne). Ovdje je organizacioni i institucionalni oblik (samoupravno organizovano društvo) našao sretan spoj s avangardom i cjelinom interesa radničke klase. Samoupravljanje uključuje u sebe svaki poseban element i interes (samoupravni i revolucionarni), a Savez komunista garantuje da pojedini elementi i interesi (lokalni, profesionalni, zatim birokratski i drugi) neće »razvodniti« klasno-radnički karakter samoupravljanja i da ga neće odvesti u vode poznate prevaziđene demokratije zapadnog ili nekog drugog tipa. Imajući na umu takvu našu orijentaciju — revolucionarnu, klasnu, samoupravnu, a posmatrajući ukupnu zgradu samoupravnog sistema, može se postaviti staro pitanje: koje snage »prave« revoluciju i samoupravljanje? Savez komunista Jugoslavije je pripremio samoupravljanje i samoupravnu orijentaciju, ali nikad nije kazao da je samoupravljanje djelo samih komunista, već svih radnika i radnih ljudi. Savez komunista će i dalje »praviti« i pripremati nove sadržaje i oblike samoupravljanja u tom smislu što će stalno sagledavati totalitet društva, zastupati interese cijele radničke klase, odnosno svih koji su svoju sudbinu vezali za sudbinu ove klase, što će u sebe i oko sebe okupljati i sjedinjavati sve suprotnosti društvene cjeline i parcijalnih dijelova, što će stimulisati pluralizam samoupravnih interesa, ali ih stalno uzdizati na nivo cjeline i samoupravne epohe, što će stalno ići korak ispred u definisanju i usklađivanju pluralističkih interesa. Pojedini dijelovi, naročito

oni manje svjesni, neće uvijek vidjeti cjelinu, jer previše i predugo gledaju u dio, pa će Savez komunista u svakom dijelu gledati ono što ga veže za cjelinu, ono što ga može povezati sa totalitetom revolucije i samoupravljanja. Ljudi i pojedine grupe će griješiti, oni nisu oslobođeni grešaka i iluzija u definisanju pojedinačnog, zajedničkog i opšteg. Tu SKJ nema iluzija, ali zna jedno: da je samo pomoću samoupravnih svakodnevnih akcija takvih ljudi moguće ispravljati njihove greške i graditi samoupravni sistem. Ispravljajući greške, Savez komunista nema namjeru *da radi za klasu i da zamijeni klasu i radne ljude, nego da samoupravnim sadržajem kruniše djelovanje same klase i radnih ljudi*. Jedino tako Savez komunista će ne samo da postoji nego će svakodnevno *postajati* avangarda, a radnici i radni ljudi *postajati* samoupravljači. Nekada je (uoči revolucije) proletarijat imao problema »da se pobjedom nad samim sobom uzdigne do vođe potlačenih« (Lukač), a danas je aktuelno drugo pitanje — pobjedom nad svojim slabostima uzdići se do nivoa samoupravljača, uzdići klasu i druge na taj nivo. U svemu tome SKJ ima posebnu ulogu. Lenjin je govorio da se »proletarijat bori za socijalizam«, ali i »protiv svojih vlastitih slabosti«, što bi značilo da se danas svi skupa — komunisti, radnici i radni ljudi mogu izboriti za samoupravljanje samo borbom na dva fronta: protiv sopstvenih slabosti i protiv birokratije i svih neprijatelja socijalizma i samoupravljanja. Jedino tako nećemo zaostajati.

Samoupravljanje je veliki istorijski zaokret, a »svaki zaokret u razvitku ka socijalizmu stalno i na odlučujući način istovremeno je i *unutrašnji problem partije*« (Lukač), pa su kongresi veoma povoljna prilika da se porazgovara i o unutrašnjim problemima Saveza komunista, o tome kako razviti Savez da bi se brže i bolje razvijalo cijelo samoupravno društvo. O toj temi sam nešto konkretnije nedavno govorio (na naučnom skupu u Zagrebu posvećenom 1928. godini — tom važnom datumu u istoriji naše Partije), pri čemu sam ukazao na tri stvari — na organizaciju avangarde i klase (organizaciju revolucionara i radnika — Lenjinova i Titova iskustva), zatim na stalno suzbijanje frakcije i birokratije unutar partije, odnosno unutar avangarde. Frakcija i birokratija, kao i neadekvatna organizacija radničke klase (sindikata), partije i partijskih komiteta su tri faktora koji stalno usporavaju sopstveni razvoj avangarde i socijalističkog sistema.

II

Ako bismo išli nešto dalje i nešto konkretnije tragom pouka samoupravne stvarnosti kao cjeline i totaliteta pokreta, moglo bi se, opet sa stanovišta cjeline, uzeti nekoliko tema aktuelnih za podizanje ukupne zgrade samoupravnog sistema. Prije svega, želio bih neka pitanja teorije prevesti na konkretna pitanja samoupravne

prakse. Već sam na početku nagovijestio temu — *odnos između veličine i strukture* (samoupravnog sistema). Konkretnija naznaka ove teme može da glasi: promjena veličine ukupnog razvoja i strukture sistema, promjena veličine naših gradova i samoupravne strukture gradskih veličina, promjene i rast interesa i njihov uticaj na samoupravnu strukturu interesa, promjena veličine komuna, mjesnih zajednica, interesnih zajednica, posebno promjena veličine velikih tehničko-tehnoloških sistema i strukture pomenutih zajednica i sistema. Nemam utisak da smo ovdje samoupravnu strukturu doveli do mogućeg nivoa i sadržaja niti da smo uskladili veličine i strukture.

Imam utisak da se zaboravlja da je nemoguće u svim veličinama (malim i prevelikim) ustanoviti i razviti željenu strukturu — samoupravnu. Ne bi trebalo zaboraviti slijedeće: čim se promijene veličine neke pojave, mijenja se i struktura date pojave, sa promjenom veličine osnovne organizacije Saveza komunista mijenja se struktura djelatnosti same organizacije (opada aktivnost, a raste pasivnost kod nekih članova), sa porastom gradova teško raste samouprava zasnovana na teritorijalnom nivou (posebno tamo gdje su prevelike mjesne zajednice, zborovi radnih ljudi, opštine).

Postoje takvi organizacioni sistemi i veličine u kojima je moguće uspostaviti pozitivan, a u drugim negativan odnos između veličine i strukture. Negdje sa porastom jedne pojave (X) raste i druga pojava (Y), odnosno sa porastom veličine organizaciono-institucionalne jedinice raste i samoupravljanje, mijenja se struktura. Ali ima dosta i obratnih primjera, o kojima sam više puta govorio, odnosno — kako s porastom urbanizacije opada participacija.

Na temu odnosa struktura — veličina moglo bi se iznijeti mnoštvo novih podataka iz svježih istraživanja, ali bi to oduzelo previše vremena i prostora. Pokušao bih, iz tih razloga, rezultate teorijskog istraživanja svesti na nekoliko tema koje mogu biti ukomponovane u listu problema razvoja i usavršavanja samoupravnog političkog sistema. Riječ je o sljedećim temama:

1) Biće neophodno uočiti pojedine tačke socijalne stvarnosti na kojima duže vremena *egzistira neusklađen odnos između veličine pojedinih velikih tehničko-tehnoloških sistema i strukture tih sistema,* posebno samoupravne strukture sistema. Nemam utisak da su neki veliki sistemi dovoljno otvoreni i podložni naučnim istraživanjima (sociološkim, politikološkim i socio-psihološkim) i smjelijim društveno-političkim procjenama, a bez čega nećemo imati ni tačnu dijagnozu stanja niti prognozu pravca razvoja.

2) Kada je riječ o optimalnijim odnosima između veličine i strukture, valja istaći da nam ovdje ne mogu korisno poslužiti iskustva drugih političkih kultura — zapadnih, građanskih, nesamo-

upravnih i da treba tragati za novim mjerilima, primjerenim samoupravnoj političkoj kulturi. Druge političke kulture tragaju za onim veličinama koje će spriječiti razvoj samoupravne strukture, a nama su potrebne samo one veličine koje stimulišu samoupravnu strukturu (svakako, uz modernu proizvodnju). Kolebamo se u tom traganju između nekoliko iskustava koja su ili izražena ili su bila izražena — čas su neke veličine premale, čas su prevelike, a najčešće nisu ni premale ni prevelike, nego neadekvatne socijalnoj stvarnosti (neusklađeni odnosi između stvarne, socijalne i organizaciono-institucionalne strukture). Naša praktična kolebanja na pojedinim mjestima manifestuju se i u tome što se ide za tim *da se dvije veličine i strukture identifikuju* (recimo, veličina teritorije opštine i veličina radne organizacije i integracije koja se poklapa se teritorijom opštine), ili da se *razdvajaju*, dok se ne traže treća rješenja koja ne bi bila ni potpuno mehaničko ni fizičko identifikovanje (recimo, velikog sistema i teritorije društveno-političke zajednice), a niti odvajanje.

Nadalje, imamo na umu činjenicu da se u drugim političkim kulturama, za razliku od naše, u svim veličinama i strukturama primjenjuje *hijerarhijski princip distribucije socijalnih uloga*, pa su tome principu primjerene i veličine i strukture. U samoupravnim veličinama i strukturama potiskuje se hijerarhijski princip, a razvija *samoupravna distribucija funkcija i nadležnosti* (na primjer, kod nas su nepoznate više i niže zajednice, nego uže i šire).

3) U nedostatku dubljih studija pomoću kojih bi se poboljšavao odnos između veličine i strukture nekada se suviše koriste samo dva iskustva — kvantitativno dodavanje i socijalna reorganizacija. Da bi se popravilo i poboljšalo stanje, grade se nove fabrike, dupliraju kapaciteti ili se vrše reorganizacije — teritorijalne, preduzetne i druge. I gradnja i reorganizacije su neophodni, ali ne treba zapostaviti uređenje i poboljšanje unutrašnje strukture, kvalitativno preuređivanje sistema iznutra, kako bi se stimulisali rast i razvoj. O tome bi se moglo dosta toga reći: da bi se poboljšao saobraćaj, kupuju se novi autobusi i otvaraju nove linije, umjesto da se vrše strukturalne promjene i poboljšanja, da se ide na integraciju autobuskog, željezničkog, avionskog i brodskog saobraćaja. Ili, umjesto da poboljšamo strukturu stanova, izlaz vidimo samo u izgradnji novih milion stanova. U selu mnogo brže napreduje moderna proizvodnja od udruživanja modernih proizvođača, promjene u selu nisu usklađene sa promjenama sela, promjene poljoprivrede sa promjenama u poljoprivredi, proizvodnja pšenice, mlijeka, kukuruza, šećerne repe brže napreduje od dogovaranja — kako otkupiti i preraditi viškove.

4) Sve ono što je rečeno više ilustracije radi, a najmanje da bismo pomoću ilustracija karakterisali sistem u cjelini — što bi bilo nepravilno — upućuje nas na još jednu ideju i zadatak: *neophodno je još više uskladiti promjene unutar društva sa pro-*

mjenama samog društva. Ovdje se dosta učinilo, ali ima još više da se čini. Prije svega, naš sistem je poznat i po tome što je izbjegao dva negativna iskustva drugih kultura — zapadne, koja vrši promjene unutar društva, a sprečava promjene samog društva i sistema, i one Staljinove koji se zadovoljio promjenama samog društva (1917), a zapostavio promjene unutar društva, unutar partije, države, organizacija i institucija. Kod Staljina i drugih zavladala je institucionalno-organizaciona uravnilovka koja je jedino i staro institucionalno rješenje parcijalne naravi proglašavala kao univerzalno za sve situacije i za sva vremena.

Da bi izbjegao takve greške, naš sistem vrši stalne promjene unutar pojedinih podsistema — recimo, imamo sada promjenu i usavršavanje delegatskog sistema nakon četvorogodišnjeg iskustva. Hoćemo da se otmemo utisku da će sa povećanjem veličine i broja delegatskog sistema (broja izabranih delegacija i članova-delegata) rasti i jačati, maltene automatski, delegatsko samoupravno odlučivanje. I ovdje valja uskladiti odnos između veličine i strukture i mijenjati i delegatski sistem (poboljšavati ga).

III

Recimo nešto i o *rastu elemenata stimulacije i integracije i o njihovom ugrađivanju u samoupravni sistem.* Ovdje se, takođe, dosta učinilo, ali ima štošta da se promijeni, usavrši. U praksi pojedinih kolektiva i zajednica, u pojedinim pravilnicima, pa i u praksi pojedinaca i grupa, uzima se lični i grupni (zajednički) interes kao pretežni faktor stimulacije, a opšti interes kao pretežni faktor integracije i socijalne kohezije. Valja, međutim, ići dalje i dublje. Samoupravno definisan opšti interes svih nas, u svim dijelovima ove Jugoslavije, treba sve više da postaje faktor lične i grupne stimulacije (ne gubeći elemente kohezije i integracije), a lični i zajednički (grupni) interes treba sve više da postaje faktor integracije i kohezije, svakodnevni izvor inicijative koja se sliva u jedan jedinstven samoupravni sadržaj i tok. Neće biti suvišno ako se podsjetimo da smo se u toku NOB i te kako svi radovali opštoj pobjedi (na Neretvi, na Sutjesci, na Sremskom frontu), i kako smo u opštem nalazili maksimalno lično zadovoljstvo. Jedna opšta pobjeda, bilo na kom dijelu teritorije SFRJ, treba sve više da nas raduje i da u tome gledamo ne samo nekakav apstraktni opšti interes nego i snažno vrelo za lične radosti i za lične i zajedničke interese. Međutim, nema potpune opšte pobjede bez »gubitaka« nekog ličnog i posebnog interesa, ali taj »gubitak« valja smatrati kao dobitak — gube se pojedine bitke da bismo dobili rat, revoluciju i samoupravljanje. Pogledajmo samo kako se danas omladina raduje opštim pobjedama i uspjesima ove zemlje, kako rado odlazi na radne akcije u sve krajeve zemlje i kako spaja lično sa zajedničkim i opštim zadovoljstvom i interesom.

Ako bi se uz pomoć Saveza komunista uspjelo da se na lične i grupne interese prenese nešto više funkcija opšteg, to jest integrativnih i kohezivnih funkcija, a na opšte znatno više ličnih radosti i načina zadovoljavanja ličnih i grupnih (lokalnih i drugih) interesa, naš sistem bi postigao mnogo i pokazao bi mnogima kako je moguće povezati rast i razvoj, kako uporedo s porastom materijalnog raste i duhovno bogatstvo, samoupravljanje, kako rast i razvoj dijela jačaju cjelinu, a kako rast i razvoj cjeline jačaju dijelove i onda kada se to odmah ne vidi.

Politički sistem socijalističkog samoupravnog društva, teorijski i praktično, nudi novu viziju ljudskog djelovanja i samim tim obara i negira dogme građanske i nesamoupravne političke kulture. U borbi protiv bilo koje vrste dogme i dogmatizma, valja se čuvati da i sami ne padnemo pod uticaj bilo naših ili tuđih dogmi, da ne okoštamo i ne zamrznemo ideje i institucije, da ih stalno osvježavamo, usavršavamo, mijenjamo, korigujemo (u čemu smo, takođe, imali velikog uspjeha, a što se i u Tezama ističe).

Spomenimo, na kraju, još jedno pitanje, važno za današnju temu. Riječ je o uvođenju dvije vrste promjena u misaoni proces i u današnju temu: to su *promjene društva i promjene u društvu*, i usklađivanje ove dvije vrste promjena. Ako pogledamo iskustva drugih, onda su pred nama dvije greške koje se pretvaraju u dva vida negativnog pritiska, uticaja, kojima se naš sistem uspješno suprotstavlja. Zapad i građanska zapadna politička kultura, i na teorijskom (naročito na sociološkom i politikološkom i političkom) i na praktičnom području, nametljivo nudi model *promjena u društvu*, a sprečava promjene samog društva, bitnih elemenata društvene, kapitalističke strukture. Sitni reformizam sračunat na sitne promjene unutar kapitalističkog društva treba da odgodi promjene samog društva — socijalističku revoluciju i samoupravljanje (participacija građanskog tipa treba da zamijeni samoupravljanje).

Na drugom kraju svijeta odigrale su se krupne istorijske *promjene društva* (oktobar 1917), čime je najavljena velika epoha društvenog razvoja i promjena. Međutim, Staljinova ideologija i praksa učinili su sve da zapostave, spriječe ili za duži rok odgode *promjene unutar društva*, da institucionalno usavršavaju samo državnu i društvenu zgradu socijalističkog društva. Odgađanje neophodnih promjena unutar društva stvorilo je mnogobrojne teškoće razvoja i socijalne adaptacije. Tako je, po mišljenju Đerđa Lukača, »stvorena dogmatska „uravnilovka" na svim poljima«, tako je obezbeđeno »zamrzavanje svih organizacionih problema pod Staljinom; nezavisno od vremena, nezavisno od zahtjeva politike, partijska organizacija je — čak uz pozivanje na Lenjina! — pretvorena u neizmjenljiv fetiš«. Za razliku od iskustava drugih, naša politička kultura uspješno ostvaruje ne samo promjene društva

(AVNOJ i druge odluke) nego i promjene unutar društva. Naravno, i ovdje je i moguće i neophodno mnogo štošta poboljšati, uskladiti, teorijski i politički procijeniti, kako bi ukupne promjene, ukupan razvoj i rast vodili ka promjeni sistema (od socijalizma ka komunizmu), pomoću svakodnevnih promjena unutar samog sistema (socijalističkog, samoupravnog).

Vladimir Rašković: Dijalektika društveno-ekonomskih odnosa — osnova političkog sistema

Smatram da je tema ovog skupa veoma složena i delikatna. Dobro bi bilo ako bismo se usmerili na ono što smatramo najbitnijim među veoma važnim pitanjima, sa pozicije naučnog pristupa, s obzirom na širinu materije o kojoj raspravljamo.

Čitajući materijale i teze koji su nam bili dostavljeni, i prateći današnju raspravu, uočio sam jednu tematiku koja zaslužuje posebnu pažnju: to je problematika *odnosa, društvenih odnosa.*

Drug Čalić je dao politekonomsku definiciju o društvu, a ja bih hteo da podsetim (znam da je to i njemu dobro poznato) na ono što je Marks u trećem tomu *Kapitala,* u delu »Dohoci i njihovi izvori«, uzgred rekao: da pod društvom treba podrazumevati »celokupnost odnosa koje ljudi, neposredni proizvođači, uspostavljaju naspram prirode i međusobno«. A ti odnosi prema prirodi su — prirodni, preko njih se čovek ispoljava, pre svega, kao prirodno biće. Međutim, međusobni odnosi ljudi tokom klasne istorije dobrim delom su bili »veštački«, heterogeni, eksploatatorski. Cilj je sada da u samoupravnom društvu ta prirodnost kod čoveka, kao prvenstveno prirodnog bića, zavlada i u društvenim odnosima kod čoveka kao društvenog bića. Mislim da je to strategijski cilj samoupravljanja.

Jer međusobni odnosi ljudi su veoma heterogeni. Istorija je dala ceo mozaik tih odnosa. Oni su: istorijski, nacionalni, rasni, religiozni, klasni, idejno-politički, etički, etnički itd., ali se svi skupa, u svojoj biti, svode na karakter *produkcionih odnosa,* a iz njih proističu klasni odnosi sa svojom osnovnom funkcijom eksploatacije.

Kako sada te društvene odnose, preko kojih se, u stvari, ispoljava *kvalitet* jednog društva prema drugom društvu u vertikalnoj povezanosti (u istorijskoj genezi) i u horizontalnoj ravni, svesti na njihovu *prirodnost,* i šta je bit tih odnosa? Vrlo često govorimo, i to je u redu, o kvalitetu produkcionih odnosa. Samoupravljanje je, takođe, jedan određeni novi kvalitet produkcionih odnosa. I to je tačno. Ali, čini mi se da ne činimo korak dalje u

smislu istraživanja društvenih odnosa koji se ispoljavaju u samom procesu rada. A pod tim podrazumevamo one odnose koji se formiraju u procesu rada, u smislu tehničko-tehnoloških odnosa, to jest u spoju žive radne snage sa sredstvima za proizvodnju, i, s druge strane, društveno-ekonomske odnose putem kojih se ispoljavaju svojinski odnosi, kao pravni izraz za određeni karakter produkcionih odnosa.

Kakvo se sada povratno dejstvo sredstava za proizvodnju kao činioca procesa rada ispoljava, sa stanovišta primarnosti tehničko-tehnoloških odnosa, u odnosu na samog čoveka u fiziološko-psihološkom smislu, i kakvo je, sa stanovišta primarnosti društveno-ekonomskih odnosa, to povratno dejstvo u ideološko-političkom smislu.

Ako bismo sada izveli nekakav sumarijum, onda zajednička osa oko koje se kretala istorija ljudskog društva, klasna istorija naročito, jeste upravo *odnos* između čoveka i sredstava za proizvodnju. A između tog odnosa se onda uspostavljalo posredništvo tokom cele istorije: robovlasnici, feudalci, kapitalisti, a zatim u centralizovanom socijalizmu dolazi »narodna država« (da li narodna ili klasna?), i poslednji stupanj — ono što je kod nas inače uneto i u Ustav — mislim da je to jedan novi kvalitet samoupravnog društva, čovek kao osnovna vrednost socijalizma — čovek bez »posrednika«.

Tokom istorije je čovek bio: u antičkom periodu »oruđe koje govori«, u feudalnom društvu »inventar« zajedno sa zemljom, u kapitalizmu »dodatak mašini«, a sada, u samoupravnom socijalizmu, konstituišemo slobodnog čoveka-samoupravljača, proizvođača.

Smatram da je sada problem u neku ruku i strukture sistema i politike: kako i na koji način da tog čoveka, kao osnovnu vrednost socijalizma, oslobodimo svakog »posredništva«. U Jugoslaviji nemamo posrednike u svojinskom smislu, ni posrednike u smislu neprikosnovenosti države, ali imamo jednu drugu vrstu posrednika, a to su tehnokratija, birokratija i niz drugih stvari, u koje bih, zasad, uključio samo još jedan »činilac«, a to je *formalizam* u svekolikom smislu, pa i institucionalizam, o čemu se i u ovim tezama koje su nam poslate govori, to jest brojnost organa, institucija i organizacija, njihov paralelizam u dupliranju u radu, na jednoj, i nepovezanost i neintegrisanost, na drugoj strani, pa onda hibridnost političkog sistema i tendencije i mogućnosti njegove samoreprodukcije itd.

Smatram, takođe, da se u ovim tezama krije i jedna druga, da je čovek, kao inače konkretan subjekt, opterećen nizom raznih »objekata« na sebi jedinom i samom. Ne može čovek, ni po fizičkim zakonima, »u isto vreme biti na više mesta«, a iza toga sledi ono što često iznosimo — nepodudarnost između normativnog i

stvarnog, pa i između reči i dela, teorije i prakse, zamišljenog i ostvarenog.

Podsećam na onu klasičnu tezu: »politika je koncentrisani oblik ekonomike«; da li to znači da se politička misao, struktura, strategija i taktika izvlače iz tog produkcionog odnosa, i, još dublje, iz samog procesa rada, ili to često postaje i neka vrsta uzročnika prema posledici — ekonomici. Doduše, to je dijalektička sprega, ali šta je primarno a šta sekundarno u prioritetnosti uzročno-posledične zavisnosti, to ima, pre svega, i praktične reperkusije. Iz toga, onda, proizlazi i jedna druga teza, a to je: ekonomska diferencijacija koja ide sa načinom raspodele prema radu, a uz to dobrim delom i politička uravnilovka »za istim stolom«; na istom samoupravnom organu je ista snaga glasova.

Međutim, ako bi se pravila diferencijacija adekvatno ekonomskom doprinosu, onda bi ona sigurno mogla sa etičkog stanovišta da se dokazuje kao nešto nehumanitarno, neravnopravno itd. Ali bih podsetio i na to (iako, ovde, ima velikih autoriteta iz naše političke i ekonomske misli), na poziciju, recimo, veća proizvođača iz 1952. godine, gde smo bili istakli takvu tezu. A onda kako se to može povezati i sa onim ustavnim načelom — da društveni i materijalni položaj čoveka proističe iz njegovog rada i rezultata rada. A njegov rad i rezultati rada su različiti: da li su, onda, različiti i društveni položaj, uključujući i politički i etički? To je teza za razmišljanje. Jer, rekao bih, ako se to pitanje ne raščisti do kraja, onda se može dogoditi da ono što smatramo stvaralaštvom, što podstičemo kao stvaralaštvo u domenu rada, bude u neku ruku svedeno na nivo osrednjosti, i preko toga izgubi svoju pokretačku snagu u razvoju i ekonomike i politike, odnosno samoupravnog društveno-političkog sistema.

I, kao poslednje — a to je tema za sebe; žalim što se na ovom skupu možda neće dovoljno skretati pažnja na tu celokupnu problematiku raspodele prema radu — i sa političkog aspekta. Marks je govorio o prioritetnosti proizvodnje. A kad ovde ističemo tezu o odnosima u procesu rada, u tehničko-tehnološkom smislu, radi »kvaliteta« proizvodnje i produktivnosti rada, i društveno-ekonomskom, radi ideološko-političke sadržajnosti karaktera samoupravnog sistema, time skrećemo pažnju prvenstveno na problem produktivnosti, radi adekvatne raspodele. I zacelo, to je ono što bi trebalo da zaokupi našu pažnju. Međutim, po proizvodnji se ni sistemi, ni konkretno društvo u svom kvalitetu ne razlikuju, to je stepen razvijenosti, a »kvalitet« društva se određuje principom raspodele prema radu i raspodele prema rezultatima rada. Nije naodmet podsetiti na to da su tu tezu istakli još socijalisti-utopisti. Marks ju je u *Kritici Gotskog programa* revalorizovao, i ona je na razne načine postala slovo ustava socijalističkih zemalja, da bi se, recimo, kod nas od 1962, i naročito od 1974, sa novim Ustavom dosledno primenjivala. Posredstvom te teze se ispoljava još jedan

novi kvalitet, uz niz onih koje sam napomenuo, a to je da uspeh radne zajednice zavisi od uspeha svih pojedinaca i uspeh pojedinca zavisi od uspeha svih. Dakle, to je socijalna komponenta — da čovek u socijalističkom društvu mora da vodi brigu i za druge, jer realizacijom uspeha svih može da postigne i sopstveni uspeh, da podigne sebe kao pojedinca.

Uz to, problematika raspodele prema radu, u smislu objektivizacije uslova rada i merâ radnih rezultata zaslužuje pažnju i u etičkom pogledu, na osnovu čega izrastaju i politički odnosi, već i po karakteru samog samoupravnog sistema.

I, naposletku, mislim da bi rasprava o političkom sistemu, koji izvodimo iz ekonomskih odnosa, iz karaktera produkcionih odnosa i procesa rada, morala da pokrene i pitanje osnovnih društvenih protivrečnosti koje se ispoljavaju danas u društvu, u uslovima nestanka klasa u klasičnom smislu i antagonističkih protivrečnosti između materijalnih proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, a to je na liniji one teze koju je drug Grličkov izneo — da će budući razvoj zavisiti od materijalnih proizvodnih snaga i društvene svesti. To je protivrečnost između mogućnosti i potreba, koje nisu definisane. One se razvijaju putem velikih apetita, od pojedinačnih do opštedruštvenih, i u suprotnosti su sa mogućnostima koje su inače ograničene: teritorijalno, ekonomski, tehnički, finansijski. Druga protivrečnost nastaje između svekolikog stvaralaštva radnih ljudi i birokratskog rutinerstva, odnosno formalizma itd.

Rešavanjem tih opštih protivrečnosti sa osnove onih konkretnih odnosa koji proističu upravo iz samog procesa rada i karaktera produkcionih odnosa naš politički sistem mora da razvija svoju mobilnu društvenu snagu. A to će u našim uslovima značiti dijalektiku društvenih odnosa i dijalektički smisao teze da je — »politika koncentrisani oblik ekonomike«.

Fuad Muhić: Pluralizam i represija

Mislim da u toku rada našeg skupa treba istaći jednu činjenicu za koju smatram da je posebno značajna; naime, da ovu diskusiju vodimo u sferi ideološke demistifikacije koja je u svojim aktuelnim aspektima, između ostalog, najavljena i pojavom studije druga Edvarda Kardelja.

Ovaj pojam je kod nas već ušao i u svakodnevnu upotrebu i već se, koliko je meni poznato, primjenjuje na sve sfere našeg života, mada mu, naravno, ne treba pridavati nikakvo dramatsko značenje.

Stoga bih, prije nego što dam kratak pogled na moje viđenje studije druga Kardelja, istakao da demistifikacija o kojoj želim

da kažem nekoliko riječi ima, naravno, svoju prethistoriju i da je ona došla kao izraz potreba otvorenog društva kao što je naše da, otvarajući se prema svijetu u ekonomskom i političkom pogledu, istovremeno o samome sebi stvori realnu spoznaju, koja će biti daleko od jednog od onih značenja koja se pod vidom izopačene svijesti pridaju pojmu ideologije.

Naša je postrevolucionarna historija bila praćena nekolikim talasima ovih demistifikacija. Mi smo ih najprije imali u obračunu sa staljinizmom, a zatim i sa svim onim opozicionim strujanjima koja su do danas bila prisutna. Budući da su stajališta o toj ideološkoj demistifikaciji nama svima dobro poznata, ne bih o tim talasima koji prethode ovom današnjem nešto posebno govorio.

Smatram da je Kardeljeva knjiga koristan podsticaj i u onom njenom dijelu u kome je jugoslovensko društvo prikazala u odnosu ideologije, politike, ekonomike i totaliteta društvene prakse; na osnovu toga pokazala je da smo i ovaj put, u određenoj mjeri, koja će biti u skladu s našom i do sada pokazanom mjerom ideološke skromnosti, prednjačili pred nekim društvima, koja su još uvijek ostala u sferi ideološke mistifikacije. O tome je već bilo riječi. Po mom mišljenju, ideološka demistifikacija situacije našeg društva počela je u ovom kontekstu onda kada smo određene ideološke kategorije iz njihovih hipostaziranih, ponegdje i dogmatiziranih, značenja rastvorili, putem realne spoznaje, u saznanje o našoj stvarnoj situaciji.

U referatima koji su na ovom savjetovanju podneseni o tome je već bilo riječi. Kategorijalni sistem kojim smo čak i donedavno operirali zaslužio je da doživi tu svoju analitičku demistifikaciju. To je najprije činjenica da smo prevazišli idilične predstave koje mnoga socijalistička društva danas o sebi dijele — pod vidom ideologije o skladnom, prijateljskom savezu proletarijata, odnosno radnika, seljaka i inteligencije, te da smo prešli na analitičko razuđivanje ovih pojmova, naime, na određivanje onoga što u našim prilikama znače pojmovne kategorije takozvanog radnog industrijskog društva. Da budem iskren: mi smo u ranijoj ideološkoj praksi stvorili dosta tih apstraktnih kategorija koje imaju svoje historijsko opravdanje, ali koje, same po sebi, ništa ne govore. Stvorili smo kategorije »radni narod«, »samoupravljačke mase«, »samoupravni socijalistički čovjek«. Stvorili smo i čitav niz kategorija koje imaju svoje historijsko mjesto u generalnim partijskim, političkim, ustavnim i drugim dokumentima, ali koje treba u diskusiji ovakve vrste pobliže raščlaniti.

Demistifikacija o kojoj govorim najprije je počela tamo gdje smo priznali i morali da dođemo do te spoznaje da nismo idilično društvo, već da smo, što je sasvim u skladu s prilikama modernog vremena, interesno i, ponekad, konfliktno društvo. Pokazalo se da se ove kategorije u svom svakodnevnom određenju moraju suža-

vati i tada smo, preko pojma pluralizma samoupravnih interesa, došli do saznanja da interesi svih naših slojeva nisu identični. Postavilo se pitanje: na koji način sada, na osnovu tih realnih spoznaja, ostvariti nove vidove buduće prakse. I tu, po mom mišljenju, počinje jedan značajan aspekt našeg današnjeg rada.

Mi često operiramo pojmom radničke klase, pojmom njenog generalnog interesa. Veliko je, međutim, pitanje da li je interes radničke klase potpuno istovjetan s interesima određenih drugih društvenih slojeva. U sferi ove realne spoznaje smatram da kod nas paralelno konkuriraju interesi i ostalih slojeva, koje Kardelj izričito pominje u svojoj knjizi. To su interesi seljaštva, inteligencije i svih drugih slojeva, koji preko pojma pluralizma imaju podjednaku šansu da te svoje interese iskažu. Zato bih se založio da generalni pojam radničke klase ovdje suzimo na onaj njen dio koji joj historijski pripada, a da pojam pluralizma shvatimo kao mogućnost uzajamnog odnošenja interesa i drugih slojeva mimo radničke klase.

Mi smo, na primjer, po mom mišljenju, stvorili stanovitu mistifikaciju kada smo sve one koji su zaposleni u radnom procesu nazvali radnicima. To ne bi odgovaralo našim uslovima. Zna se šta je radnik, a zna se što je pripadnik ostalih slojeva.

Dalje, ovdje su danas bile dodirnute vrlo zanimljive teme. Jedna od tih je i pitanje perspektive razvitka pluralizma u institucionalnom, teorijskom i praktičnom pogledu. Mislim da je u diskusiji druga Fire izvanredno nabačena misao da bi u ovoj situaciji bilo pogubno shvatiti pluralizam kao antiinstitucionalizam. Nama su institucije potrebne, ali je pitanje na koji način uskladiti i odnos između pluralizma i represije, odnosno prinude, koja će u društvu i dalje biti neophodna i koja je stepenasto povezana s ulogom različitih subjektivnih političkih činilaca.

Dilema je ovdje značajna, naročito zato što je lepeza načina usklađivanja pluralizma i represije kod Kardelja prisutna u šest njegovih vizija na koji se način taj odnos može pacificirati. To je stepenasta eskalacija, gdje se najprije polazi od dogovaranja i pretpostavljene jednoglasnosti, zatim od postepenog sužavanja, koje ide preko demokratskog centralizma i obaveze manjine da sprovodi odluke većine, i preko odlučujuće uloge partije, koje se ona nikada ne može odreći u određenim trenucima — do državne represije koja je u našim prilikama, na sreću, vrlo rijetka, i do osnovne spoznaje da pluralizam ima svojih granica. Stoga smo suočeni sa dosta složenim problemom — na koji način institucionalizirati čitav odnos između pluralizma i represije i naći pravu historijsku mjeru. Moramo biti realni: kao što je pluralizam došao kao spoznaja o situaciji našeg društva, isto tako i represija postaje nužna u određenim trenucima kada taj pluralizam poprimi svoje posuvraćene oblike. Ako unazad možda tri, četiri, pet mjeseci, pola godine, pa možda i više, pratimo raspoloženja određenih

sredina koje smo tradicionalno nazvali opozicionim, onda ćemo i u njima zapaziti određena očekivanja da svoje interese formalno legaliziraju, kao što se, s druge strane, partija nužno nalazi pred određenim pitanjima na koji se način ubuduće suprotstaviti mogućoj bujici tako pluralistički suprotstavljenih i pretpostavljenih interesa.

Na kraju ove intervencije istakao bih da je ova demistifikacija naše društvo prikazala kao rastresito društvo, kao društvo koje unutar sebe pretpostavlja sukobe konkretnih interesa na konkretnom historijskom planu, ali uz istovremeno odbijanje da se oni izraze na generalnom planu. Budući da je riječ o demokratizaciji našeg društva, nalazimo se pred nizom dilema koje se ukratko mogu izraziti jednim pitanjem: kako razriješiti odnos između navale interesa koju kroz sprovođenje pluralizma možemo očekivati i uloge društveno-političkih organizacija (općenito onih faktora koji su historijski odgovorni za sudbinu ovog društva)? Da se ne doživi ni građanska restauracija, koju neki priželjkuju, niti pak birokratska, staljinistička, tehnokratska ili neka druga. Možda se nikada pred odgovornijom perspektivom nismo nalazili. Kad na to pitanje odgovorimo, mislim da ćemo kao društvo modernog vremena odgovoriti i na pitanje o svojoj budućoj sudbini.

Podsjetio bih na stavove filozofa egzistencijalizma da nema zagarantirane budućnosti. Oni se pozivaju direktno na Marksa, jer je to pitanje daljeg koraka u smislu onoga što je i Đerđ Lukač izvanredno fino naznačio kao odlučujuće pitanje svakog društva. Ako na ta dva pitanja otvorene budućnosti, pitanja daljeg koraka koji pretpostavlja odnos pluralizma i represije, uspješno odgovorimo, mislim da će i naše društvo odgovoriti svojoj historijskoj misiji.

Radivoje Marinković: Odnos sadržine i formi u našem političkom sistemu

Jedno od fundamentalnih pitanja daljeg razvoja našeg političkog sistema, kao sistema socijalističke samoupravne demokratije, tiče se odnosa između političkih i samoupravnih formi koje u sklopu tog sistema postoje i sadržaja kojima se te forme u svakodnevom životu ispunjavaju.

Kada naš politički sistem posmatramo s obzirom na forme, ustanovićemo da se on karakteriše mnoštvom formi. To bogatstvo formi nalazimo u svakom segmentu organizovanog zajedničkog života, u svakoj sferi udruženog rada, svakom nivou društveno-političkog organizovanja. Pored brojnosti, te forme su veoma raznovrsne. Posmatran samo sa tog aspekta, naš politički sistem deluje

kao veoma složena struktura komponovana od velikog broja raznovrsnih elemenata u kojoj se kao problem javlja: ponašanje ili funkcionisanje svakog pojedinog elementa, zatim pojedinih istovrsnih grupa, istovrsnih sfera, istovrsnih nivoa; zatim odnosa između pojedinih elemenata unutar određenih vrsta i nivoa, odnosa između istovrsnih grupa, odnosa između raznovrsnih grupa i nivoa i, najzad, funkcionisanje sistema kao celine.

Razmatrajući pojedine forme, ustanovićemo da je svaka od njih utemeljena na određenim principima i na određenom skupu interesa. Sa svakom od formi žele se postići određeni ciljevi. Nošeni željom da stvorimo što više mogućnosti za samoupravno demokratsko delovanje ljudi, ustalili smo praksu uvođenja novih samoupravnih i političkih oblika. To je samo po sebi veoma korisno i ukazuje na našu antidogmatsku orijentaciju, međutim, uvek pri uvođenju neke nove forme mora se postaviti pitanje: u koji društveni prostor ta forma treba da bude smeštena i kakve relacije će se uspostaviti između te nove forme i skupa postojećih. A pošto se ovo prethodno pitanje uvek ne postavlja, a kada se postavi — ne domisli se do kraja, nama se dešava da usvojimo određenu formu, uvedemo je u sistem, ali se tek u pokušaju njene realizacije pokaže da je društveni prostor na kojem ona treba da se realizuje nedovoljan, neadekvatan, ili da je već zaposednut drugim formama. Kao posledicu toga imamo situaciju da se na istom društvenom prostoru, u istoj sferi rada gomila više formi, sa neizdiferenciranim međusobnim odnosima, nedefinisanim poljem delovanja. Navedimo, ilustracije radi, nekoliko primera. Poznato je da se za pojedine sfere, kao što su obrazovanje, zdravstvena zaštita, kultura, nauka i sl., osnivaju samoupravne interesne zajednice, ali je isto tako poznato da za te iste oblasti u opštinama i republikama postoje sekretarijati ili drugi organi uprave. Ako se kao drugi primer uzme mesna zajednica, kao jedna od najmanje složenih ćelija života, ustanoviće se postojanje mnoštva oblika na tom nivou; zborovi građana, referendum i drugi vidovi ličnog izjašnjavanja, savet ili skupština mesne zajednice, sa svojim komisijama i drugim radnim telima, savet potrošača, mirovno veće, delegacija za skupštine društveno-političkih zajednica, dve delegacije za samoupravne interesne zajednice, negde i jedinice interesnih zajednica, tu su onda i organizacije i rukovodstva društveno-političkih organizacija, ali je za naš ugao posmatranja posebno interesantan SSRN i još mnoštvo drugih udruženja i vidova organizovanja.

Prvi primer nam pokazuje jednu, za naš sistem tipičnu, situaciju, koja se ogleda u tome što za određenu sferu odnosa, sferu rada i slično uvodimo neki samoupravni oblik, ali u toj istoj sferi produžava da egzistira i ranija državna forma, u istom ili sličnom vidu. To pitanje je veoma složeno, ali mi ga ovde postavljamo zbog toga što smatramo da je to ujedno i jedan od bitnih problema daljeg razvoja našeg političkog sistema. Moramo se zapitati dokle će biti moguće uporedo za iste oblasti razvijati samoupravne ob-

ike, a istovremeno zadržavati državne ili paradržavne; dokle će biti moguće razvijati dva stručna aparata, onaj u upravi i onaj u samoupravnim oblicima; šta je sadržaj rada jednih i drugih; i, najzad, moramo se zapitati šta se zbiva u takvoj situaciji sa odumiranjem države i drugih vidova dominacije, od one birokratske do grupne?

Odgovor na ova pitanja može se dobiti samo strogom naučnom analizom sadržaja rada i delovanja tih formi. Uveren sam da bi takva analiza pokazala visok stepen istovrsnosti sadržaja i neracionalnog dupliranja poslova. Ona bi istovremeno osvetlila i mnoge uzroke nedelotvornosti pojedinih formi. Međutim, sigurno bi pokazala da, i pored postojanja tih duplih formi u istoj sferi, u toj istoj sferi ostaje nepokriven prostor, prazno polje. To prazno polje se obrazuje negde između sfera delovanja ova dva oblika, jer se u praksi teško može sa sigurnošću znati dokle se proteže jedan oblik delovanja, oblik regulisanja odnosa, a gde počinje drugi. Izbegavajući kritičko suočavanje sa ovim značajnim problemom, skloni smo da kažemo kako ne treba posmatrati odvojeno državne i samoupravne forme, jer osnovni cilj svih državnih oblika jeste da budu u funkciji jačanja samoupravljanja; međutim, odmah posle toga konstatujemo veliki uticaj birokratije gotovo u svim sferama. Taj večiti problem birokratije nedvosmisleno kazuje da odnosi između države i samoupravljanja nisu tako jednostavni kako smo skloni da tvrdimo. No, vraćajući se ponovo onom praznom međuprostoru, koji ostaje neuređen bilo državnim bilo samoupravnim normama, treba reći da to ostaje prostor za stihijno delovanje. Sve u svemu, to nam ukazuje na jednu paradoksalnu situaciju, a to je da, i pored postojanja duplih formi na istom prostoru društvenih odnosa, na marginama tih formi ostaje jedna nepokrivena zona.

Primer mesne zajednice nam ukazuje na postojanje mnoštva formi na jednom dosta uskom društvenom prostoru. Osnovni problem se u takvoj situaciji ispoljava u teškoći da na tom relativno uskom društvenom prostoru svaka od tih formi nađe specifično polje svog delovanja, dovoljno sadržajno i interesantno da bude privlačno za ljude. Pošto se ta sadržina često ne nalazi, događa se da se mnoštvom formi varira jedan isti sadržaj, jedan isti problem, ili da se tim sadržajima pristupa gotovo iz istog ugla. Tako se dešava da o jednom istom problemu raspravljaju društveno-političke organizacije, zborovi, savet mesne zajednice, određene komisije, delegacije i drugi. Oba navedena primera, sa određenim specifičnostima, mogu se primeniti na sve nivoe i sve sfere u društvu. Oni ukazuju na teškoću da se mnogovrsne forme ispune određenom sadržinom.

Pošto svaka od samoupravnih formi podrazumeva angažovanje određenog broja ljudi, a sistem u celini punu aktivnost og-

romnog broja radnih ljudi i građana[1], to znači da za svaku formu postoji jedan minimum formalnog uključivanja određenog broja. Taj minimum se u našem političkom žargonu naziva — kvorum. Kvorum je ona donja granica formalne demokratičnosti određenog oblika. A kod nas mnoge forme pate od krize kvoruma[2]. U vezi s tim, mora se postaviti pitanje: čime je ta kriza kvoruma prouzrokovana? Sigurno je da na to deluje mnogo faktora, ali mi u ovom trenutku ne znamo koliki značaj imaju pojedini od njih. Naime, valjalo bi mnogo pažljivije istražiti u kojoj meri pojedinci i određene socijalne i profesionalne kategorije apstiniraju od učešća zbog angažovanosti u nekoj drugoj aktivnosti, u kojoj meri usled toga što smatraju da aktivnost u određenim oblicima ne daje odgovarajuće rezultate, u kojoj meri zato što ne prihvataju određenu formu, a u kojoj stoga što smatraju da nisu sposobni, da ih to ne interesuje i slično. Ma kako u vezi s tim stvari stajale, kao faktičko pitanje se postavlja *nezadovoljavajući* broj učesnika u mnoštvu formi, odnosno veća demokratičnost sistema posmatranog sa stanovišta formi nego što je to u stvarnosti, gledano s aspekta broja onih što u njemu učestvuju.

Drugi problem se javlja u vezi sa stepenom angažovanja u pojedinim formama onih koji su faktički prisutni. Istraživanja pokazuju da relativno mali procenat prisutnih aktivno učestvuje u raspravama, iznosi svoja mišljenja, predloge i slično, a da je najviše onih pasivnih koji prihvataju ono što neko od njih, ili izvan njihovog kruga, predloži.[3] U vezi s tim se otvara problem manipulacije, to jest određene demokratske forme često se koriste kao fasada za legalizovanje volje uticajnih pojedinaca ili užih grupa. Dakle, unutar jedne demokratske forme, kao njen sadržaj, razvijaju se nedemokratski odnosi.

Treća projekcija odnosa formi i sadržaja ispoljava se u tome što se o jednom istom pitanju raspravlja, predlaže, zaključuje na mnogo mesta, ali, pošto za taj problem treba da se nađe jedinstveno rešenje, nameće se potreba koordinacije, usklađivanja, sinteze te mnogovrsne aktivnosti, kao i potreba blagovremenog iniciranja rešavanja problema. Pošto je to veoma odgovoran i delikatan, a istovremeno složen i skup posao, događa se da se unutar sistema, na određenim tačkama, formiraju neka formalna ili neformalna tela koja preuzimaju ulogu koordinatora i sintetizatora. No samim

---

[1] Dovoljno je podsetiti samo na to koliko je ljudi formalno uključeno u delegacije i organe samoupravljanja na nivou mesne zajednice i osnovne organizacije.

[2] Svojevrstan odraz krize kvoruma jesu nedavni pokušaji nekih osnovnih organizacija da uvedu plaćanje prisustvovanja sastancima zborova, organa samoupravljanja i slično.

[3] Na ovo ukazuju i najnoviji rezultati istraživanja funkcionisanja i ostvarivanja delegatskog sistema, koja su provedena u svim republikama i pokrajinama.

tim se otvara problem da ta tela često preuzimaju i neke autentične funkcije samoupravnih organa, to jest umesto da iniciraju, sintetizuju i usklađuju, ona kreiraju koncepte i politiku i tako koncentrišu nesrazmerno veliku moć u svojim rukama. Na taj način se, u okviru jedne formalno-demokratske strukture vrši nedemokratska raspodela moći i uticaja. Međutim, u vezi s tim se treba zapitati da li su neke demokratske forme samim koncipiranjem i smeštanjem u neadekvatan društveni prostor, unapred osuđene na vegetiranje, gde služe kao demokratska maska iza koje se skrivaju birokratsko delovanje, grupna moć i slično. Zato smatramo da bi upravo zbog takvih faktičkih stanja trebalo sistematski izučiti taj odnos formi i sadržaja koji se unutar njih realizuju.

Sledeća projekcija odnosa formi i sadržaja, koja se nadovezuje na prethodnu, može se označiti kao sindrom neracionalnosti i neefektivnosti. No odmah da kažemo da neracionalnost ovde ne posmatramo samo kao problem postojanja mnoštva formi već, pre svega, kao odnos uložene društvene energije i efekata koji iz toga rezultiraju. Kada se, uz sve probleme što su napred istaknuti, izračuna ukupna društvena energija koja se, angažovanjem i učešćem velikog broja ljudi, unosi u sistem kroz pojedine forme, pa se to dovede u vezu sa ostvarenim uticajem na tačkama odlučivanja, zapaža se veliki nesrazmer. Taj nesrazmer ukazuje na to da se u određenim mehanizmima sistema troši veliki deo društvene energije, i to bez odgovarajućeg efekta.

Povodom toga se otvara nekoliko pitanja. Prvo, da li su u takvom sistemu, koji obiluje mnoštvom raznovrsnih formi, izgrađeni odgovarajući sistemi komunikacija čijim bi se kanalima unesena društvena energija prenosila do onih tačaka i nivoa na kojima treba da se efektuira kao uticaj na samoupravnu odluku? Na osnovu rezultata dosadašnjih istraživanja, na ovo pitanje se dobija negativan odgovor. Naime, taj sistem komunikacija je po svojoj unutrašnjoj logici birokratski, jer prihvata i prenosi samo one impulse koji odgovaraju toj logici, dok odbacuje ili bitno transformiše one impulse koji mu ne odgovaraju. Tako se preko njegovih brana preliva ogromna društvena energija i odlazi unepovrat. Te brane su često pojedine institucije, izvršna tela, stručni organi, neformalne grupe itd. Osim toga, ceo taj sistem je zasnovan na monopolu znanja i informacija koje poseduju određeni organi, najčešće birokratija, izvršni organi, nosioci dominantnih funkcija u udruženom radu i samoupravnim zajednicama, pa im taj monopol omogućava da dinamiziraju, aktualiziraju, aktiviraju, ili pak ograničavaju, razvodnjavaju i zaustavljaju određene aktivnosti.

Drugo pitanje se vezuje za kritičko promišljanje nekih demokratskih formi. Naime, praksa nas upućuje na to da postavimo pitanje koliko su neke forme koncipirane kao mehanizmi putem kojih treba da se utroši određena društvena energija, kako bi se time oslobodio prostor za nesmetano delovanje nekih drugih ob-

lika? No, bilo kako bilo, lako je zapaziti prazan hod mnogih mehanizama u našem sistemu.

Sve napred rečeno možemo svesti na to da se unutar određenih demokratskih formi ne realizuje odgovarajuća demokratska sadržina.

Drugi značajan blok pitanja koji se tiče odnosa sadržine i formi u našem političkom sistemu vezan je za stvarne odnose. Naime, mi smo skloni, menjajući forme, da se ponašamo kao da smo promenili stvarne odnose. Međutim, našoj pažnji često izmiče činjenica da se u okviru tih promenjenih demokratskih formi održavaju stari nedemokratski odnosi, ili se reprodukuju neki novi. Tako se u okviru mnogih samoupravnih formi uspostavljaju odnosi dominacije jedne grupe nad drugom, obično tehnomenadžerskog sloja nad proizvođačima, ili se određena forma koristi kao maska iza koje se skrivaju grupno-svojinski odnosi, lokalizam i slični društveni sadržaji. Putem mnogih od tih formi otuđuje se deo dohotka od njegovih stvaralaca, otuđuje se vlast i slično. Taj nedemokratski sadržaj, kada i ukoliko postoji unutar demokratskih formi, te forme razjeda iznutra. Međutim, problem je u tome što se ta nedemokratska srž dugo krije u demokratskoj ljušturi, pa ju je teško otkriti.

Sve ovo smo istakli s namerom da ukažemo na sledeće probleme:

Prvo, u revolucionarnom transformisanju našeg društva nije dovoljno menjati forme, već je mnogo značajnije ostati istrajan u menjanju stvarnih odnosa. Međutim, mi smo skloni da, kada nam se neprihvatljivi odnosi održavaju, menjamo forme i da se nakon toga jedno vreme ponašamo kao da smo time promenili odnose. Pri uvođenju novih formi ne pitamo se za uzroke zbog kojih su prethodne bile nedelotvorne.

Drugo, u našem ponašanju je uočljivo fetišiziranje formi. Iz toga sledi i stalno produkovanje novih formi. A u tome se često događa da nova forma čini beživotnom ili izlišnom neke već postojeće, čijem oživotvorenju je trebala da doprinese. To produkovanje formi može da stvori opasnu iluziju da se u društvu vrše mnogo intenzivnije i dublje promene nego što je stvarno slučaj.

Treće, inflacija formi, nastojanje da se sve obuhvati formama može da sužava prostor za revolucionarno stvaralačko delovanje progresivnih snaga i da to delovanje u pogledu sadržine veoma osiromašuje.

To su bila samo neka pitanja iz složenog kompleksa kojim je obuhvaćen odnos formi i sadržaja u našem političkom sistemu. Ta pitanja sam u ovoj diskusiji samo postavio, ali smatram da je zadatak naše političke nauke da se mnogo više angažuje na njihovoj sistematskoj analizi.

Vladan Ćetković: Nova delegatska suština političkog predstavljanja i odlučivanja

Kritički dijalog o problemima političkog sistema ne može se zadržati na konstatacijama i objašnjenima samo političkih pojava i pravno-političkih institucija, jer bi se stvorila predstava o zatvorenosti i osamostaljenosti »političkog faktora«, podvukao njegov uticaj i dejstvo na celokupnu društvenu strukturu, a zanemarila socijalno-ekonomska pozicija rada i određujući (»u krajnjoj instanci«) uticaj materijalne proizvodnje. Ovo upozorenje nije samo metodološke prirode, već i nužno uvažavanje zakonitosti ekonomskog razvoja. Zatim, tako se ne pravi greška da, kada raspravljamo i govorimo o političkom sistemu, mislimo na društvo u celini. Ali, istovremeno, o političkom sistemu u uslovima samoupravljanja se ne može govoriti kao o nadgradnji, već o neposrednom uzajamnom delovanju svih činilaca društvene strukture.*

Zbog toga problem nije jedino u tome da se bavimo arhitekturom političkog sistema, da samo putem novih institucija tražimo rešenja za postojeće protivrečnosti, već da se opredelimo kojim pravcem da usmeravamo društveno-političke odnose i da na taj način izgrađujemo suštinu političkog sistema, koja već sada, u promenjenim uslovima rada i odlučivanja, pokazuje drukčiji, podruštvljeni karakter.

Naučna analiza očigledno ne nailazi na one pojave i odnose u samoupravnom političkom sistemu, na koje nailazi u klasičnim sistemima parlamentarne buržoaske demokratije, ili u etatističko-birokratskoj organizaciji; ne nailazi na one suprotstavljene snage, ili — kako je Marks govorio — »neprijateljske snage« koje predstavljaju socijalnu barijeru otvaranju progresivnih tokova za razvoj proizvodnih snaga društva. Zahtev naučno-teorijske analize nije samo razaznavanje i izgrađivanje formi političkog sistema, već i pronicanje u suštinu celine društveno-ekonomskih i političkih odnosa u nas. A to je moguće jer u vreme ovih delegatskih izbora imamo i lice i naličje političkog sistema, znatno otvorenije društvene odnose, tako da su određene pojave i tendencije mnogo vidljivije. Uočavaju se nastojanja pojedinaca i grupa da mimo stvarnog izbornog postupka predlažu, imenuju i postavljaju »svoje« ljude i istomišljenike u razne forume i delegatska tela.

---

* U tom smislu je inspirativan referat druga Dušana Čalića. Po tome kako sam ga shvatio, on predstavlja dobru teorijsku razradu i empirijsku građu koja otvara više pravaca analize i omogućuje da izvučemo odgovarajuće pouke iz njegovih teza o »entropiji političkog sistema«, o pojavama oportunizma i spontanosti, o objektivno postojećem pluralizmu interesa u samoupravnom društvu kao »složenom organizmu«.

U teorijsko-političkom i akcionom osmišljavanju političkog sistema neophodni su, u prethodnom postupku, razrada i objašnjavanje funkcija, institucija i odnosa koji se nameravaju uvesti tako da se izgradi relativno jasna slika i koncepcija kako se nauka, pa i politička akcija, ne bi javljale samo kao tumači već izvršenih promena u političkom sistemu. Ako iz određenih razloga izostane ovakav pristup, onda najčešće izostaje kritička analiza, jer se teško može dovesti pod kritičku ocenu i sud nešto što je već »uvedeno«, što treba da funkcioniše. Zbog toga je potreban veći društveni i teorijski napor u pripremanju i iznalaženju najboljih mogućih formi i institucija političkog sistema, koji bi otvorili prostor za obezbeđenje interesa udruženih radnika.

Da bi se to postiglo, potrebno je teorijski i politički se razgraničiti s određenim negativnim pojavama koje su smetnja socijalnim preobražajima i razvijenim oblicima socijalističke samoupravne demokratije. Međutim, to samo po sebi nije dovoljno, jer negativne pojave i dalje ostaju u društvenim odnosima, pokazuju veliku vitalnost i žilavost, preseljavaju se iz jednih formi u druge, često izazivajući nove deformacije, a nekada i izvesna socijalna uznemirenja. Tako, recimo, ima primera da se u delegacije i za delegate predlažu ljudi koji više odgovaraju interesima manjih birokratskih grupa, nego radnih ljudi i građana. Zbog toga je opravdano kritičko preispitivanje i neprestano menjanje političkog sistema, jer on i nije »čvrst kristal«, već složen organizam, sposoban za preobražaj, za evoluciju. Od sposobnosti, spremnosti svesnih socijalističkih snaga zavisi taj preobražaj, odnosno kontinuirani proces podruštvljavanja cele političke sfere.

Za naš politički sistem i njegovo funkcionisanje značajno je u kojoj meri on obezbeđuje propusnu snagu i moć za »društvenu snagu rada«, i to ne u smislu prepravljanja i dograđivanja određenih institucija, koje bi u tom slučaju imale samo novu formu, a zadržale stare odnose, već radi suštinskog menjanja prirode tih odnosa. Promenjenim društvenim karakterom rada obezbedila bi se vladavina živog rada nad rastućim tehničkim silama rada. Marks je govorio da će »društvo uhvatiti svoju ravnotežu tek kad se bude okretalo oko sunca rada«.

Kad je reč o birokratiji i tehnokratiji, može se steći pogrešan utisak da je lako uspostaviti kontrolu nad tim pojavama i izboriti se palijativnim merama. Međutim, to nije pitanje samo ovog trenutka, već i naše budućnosti. U meri u kojoj se uspeva da se pod samoupravnu kontrolu stave nabujale snažne tehničke sile rada, koje vrše pozitivan proces podruštvljavanja sredstava za proizvodnju i omogućuju skladan samoupravni razvoj, u toj meri će se i dobijati bitka s tehnokratsko-birokratskim pojavama. Jer, one ne nastaju »preko noći«, odjednom, ni slučajno, već na razvijenijem stepenu materijalnih proizvodnih snaga, na protivrečnosti kapitala i rada; nastaju kao potreba za racionalizacijom u proiz-

vodnji, za ekonomičnošću. Nameću se kao nužnost, kao zakonitost. Ali, istovremeno imaju tendenciju da vladaju društvenim uslovima i rezultatima rada, i to mimo uslova privređivanja.

Zbog toga posebno ističem da politički sistem ne mora da odrazi samo uslove i odnose materijalne proizvodnje ili samo udruženog rada, već mora biti izraz svesti i potreba radničke klase, dostupan ostvarenju neposrednih interesa i ciljeva radničke klase. Da bi se to postiglo, potrebna je veća društveno-ekonomska i samoupravna samostalnost pojedinih institucija i organizacija udruženog rada, njihova društvena i unutrašnja sposobnost samoreprodukovanja i potvrđivanja. Tome može doprineti, u sadašnjim uslovima, i politički sistem. On mora biti neuporedivo jednostavniji, da bi postao neprekidna veza između rada i radnika, bez formi posredovanja koje stoje između radnika i rada. Takav politički sistem će biti značajan instrument za obezbeđivanje vladavine rada i stvaralaštva.

Na ovom skupu se više puta isticalo da je politički sistem u velikoj meri posredovan. Zbog toga se postavlja pitanje da li je politički sistem, o kome sada govorimo, stecište birokratije, birokratsko-tehnokratskih odnosa, ili se u njemu razvija udruženi rad? Da li je on, u stvari, integralni činilac radnih ljudi i građana, ili mehanički zbir parcijalnih interesa određenih monopola i grupa? Da li se u njemu neposrednije i direktnije ostvaruje grupno-svojinski i privatni interes, od samoupravnog društveno-svojinskog interesa radnih ljudi i građana? Njegova je funkcija da ublažava klasne konflikte i suprotnosti, ekonomske nejednakosti, da bude činilac udruživanja rada i sredstava, oblik vladanja radom i rezultatima rada od strane onih koji ih stvaraju.

Zato je potrebno, unutar političkog sistema, izgraditi odnose rada i vrednovanja rezultata rada. Da li smo to postigli? Vlada mišljenje da je politički sistem bio izvan i iza uslova i rezultata rada. Bio je na neki način pasivan posmatrač, kontrolor ili arbitar u društvenim odnosima, a ne njihov neposredni učesnik. Zbog toga su i nastupila odgovarajuća izvitoperenja i delovale su one sile koje su izražavale osamostaljene parcijalne interese. Karakterističan je član 255. Ustava, koji postavlja branu monopolskim interesima, parcijalnim, osamostaljenim elementima u produkcionim odnosima. U njemu se kaže: »Zabranjeno je udruživanje organizacija udruženog rada i svaka druga delatnost i radnja organizacija i državnih organa koji su upravljeni na sprečavanje slobodnog kretanja i udruživanja rada i sredstava i slobodne razmene robe i usluga, ili na stvaranje monopolskog položaja na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu kojim se stiču materijalna i druga preimućstva koja se ne zasnivaju na radu i stvaraju neravnopravni odnosi u poslovanju ili narušavaju drugi ekonomski i društveni odnosi utvrđeni ustavom.«

Šta nam u sadašnjim uslovima pokazuje politički sistem? Ponekad se, svakako i s pravom, kritikuje uloga državne organiza-

cije, ali se ona, u ne malom broju slučajeva, upornije javlja u zaštiti samoupravljanja i društvene svojine nego drugi subjekti čiji je to, takođe, osnovni zadatak. Zašto je to tako i do kakvih zaključaka to vodi? Gde je težište subjektivnih snaga, u kom delu političkog sistema se ono nalazi i šta izražava? Šta je, recimo, stajalo na putu da se u društveno-političkim organizacijama onemogući proces bržih unutrašnjih demokratskih preobražaja i da se zadrže određeni parcijalni interesi i forumski način rada?

Sve se više dolazi do saznanja, kad je reč o izbornim procesima, da smo stali na pola puta. Umesto delegiranja i neposrednog smenjivanja i reizbornosti, opet smo imali pojave političkih borbi za vlast u političkoj hijerarhiji. Tako su izbile na površinu pojave koje ne izražavaju socijalističku samoupravnu suštinu. Zbog tih tendencija neke od društveno-političkih organizacija su podlegle iskušenjima nametnutog političkog grupašenja. Naravno, i to daje određenu sliku političkog sistema.

Kako doći do nove suštine u političkim odnosima? Put je u daljem razvijanju delegatskih odnosa, i to u pravcu promenljivog delegiranja. O tome sam ranije govorio i pisao. To je put deprofesionalizacije određenih političkih struktura. Danas to izgleda komplikovano i teško ostvarljivo, ali podaci kojima raspolažemo iz prakse u SR Sloveniji pokazuju da su rezultati promenljivog delegata mnogo bolji, da je angažovanje i aktivnost veća. Promenljivo delegiranje bi omogućilo da određene društveno-političke organizacije, pre svega Socijalistički savez, ne nastupaju autoritetom svoje organizacije već autoritetom akcije i odgovarajućih rezultata. I samoupravne interesne zajednice, koje su, po nekim svojim osobinama, nova forma za stare odnose, takođe moraju biti element daljeg i većeg podruštvljavanja, a i unutrašnjeg preispitivanja. Prema tome, prilikom razmatranja, raspravljanja o prirodi i suštini našeg političkog sistema, ne nalazimo se više u uslovima klasičnog klasno-političkog sistema, već u uslovima *promenjenog delegatskog sistema*. Baza od 2,5 miliona delegata predstavlja snažnu osnovu, koja u velikoj meri negira klasične institucije i forme odlučivanja i predstavljanja, što je viši stepen socijalističke samoupravne demokratije.

Ivan Kristan: Ustavni koncept opštine se nedosledno ostvaruje

Juče sam hteo da se nadovežem na izlaganje u diskusiji profesora Gerškovića i profesorice Majde Štrobl o sledećem pitanju: da li je tu reč o potrebi neke revizije ustavne koncepcije opštine, da li je neophodan nov sistem ili je posredi, zapravo, realizacija već izgrađenog ustavnog koncepta opštine. Mislim da je realizacija

ustavnog koncepta problem, jer se taj koncept, u stvari, razvija još od 1955. Na jednoj strani komuna se, kao samoupravna zajednica, razvijala u smislu zajednice u kojoj treba da se ostvaruje proces oslobađanja rada, a, na drugoj, ona se od tada javlja kao temeljna teritorijalno-politička jedinica. I sadašnji Ustav, zapravo, od toga polazi u definisanju opštine. On nju definiše, prvo, kao samoupravnu zajednicu radnih ljudi, građana, samoupravnih organizacija i zajednica, a zatim i sa stanovišta celog spleta samoupravnih odnosa u opštini, i, drugo, on je određuje kao osnovnu društveno-političku zajednicu, i to onako kako je profesor Fira juče govorio o društveno-političkim zajednicama. I kod opštine je stavljen naglasak na njenoj klasnoj prirodi, kao i kod svih društveno-političkih zajednica. Znači, ona se temelji na vlasti i na samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi. S obzirom na tako definisan položaj opštine, treba, ipak, ponovo upozoriti na to da je ona u Ustavu opredeljena kao osnovna društveno-politička zajednica, u smislu da su prava i dužnosti opštine u najširim okvirima dati u Ustavu Jugoslavije, i da je uz to postavljen princip da se sve funkcije vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima ostvaruju u opštini, osim onih koje su, kao prava i dužnosti, Ustavom date širim društveno-političkim zajednicama. Tu su razrađeni i drugi principi, na primer, da savezni upravni organi opšte sa opštinskim organima, po pravilu, posredstvom republičkih organa, a ne direktno itd.

Po mom mišljenju, jedan od problema je kako mi u praksi taj ustavni položaj opštine ostvarujemo, zbog čega nam je potrebno da uvek iznova konstatujemo da se ustavni položaj opštine ne realizuje. Jedan od uzroka takvom stanju — a to sam juče pomenuo i u svom izlaganju — jesu odnosi širih društveno-političkih zajednica prema opštini. Tu se, zapravo, postavlja pitanje: šta ostaje od ustavnog principa ako se sve funkcije vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima, osim onih što predstavljaju prava i dužnosti širih društveno-političkih zajednica, ostvaruju u opštini? Šta, u stvari, ostaje opštini? I tu se susrećemo sa dva konkretna pitanja. Prvo, koja su konkretna prava i dužnosti republike i federacije? I, drugo, kakve su dimenzije zakonodavne funkcije, pre svega republike, razume se, i autonomnih pokrajina u Socijalističkoj Republici Srbiji?

I zatim: koliko se u praksi razvija samoupravni položaj opštine, koliko se ona razvija kao osnovna društveno-politička zajednica, odnosno da li se veoma detaljnim republičkim i pokrajinskim zakonodavstvom ne stvara takav položaj opštine da se ona u praksi mahom svodi na neku vrstu decentralizovane organizacione jedinice republike, umesto da predstavlja samostalnu originalnu jedinicu? Svojevremeno smo mnogo raspravljali, recimo, o saveznom zakonodavstvu kao suviše detaljnom, i smatrali da zbog toga republičko zakonodavstvo nije imalo dosta prostora za

svoj razvoj. To je dolazilo do punog izražaja, recimo, kod saveznih osnovnih zakona, koji nisu bili osnovni, nego po svojoj suštini, čak potpuni; slično je bilo i sa opštim saveznim zakonima, koji su, isto tako, bili prilično detaljni itd.

Mislim da sada ovaj problem postaje aktuelan i u republičkom zakonodavstvu u pogledu opštine. Postavlja se, naime, pitanje: koliko prostora se ostavlja opštini da se razvija kao osnovna društveno-politička zajednica? Ipak bih još jednom podsetio na Ustav Socijalističke Republike Slovenije, posebno sa stanovišta diskusija koje su se vodile prilikom njegove izrade. Tada se, zapravo, upozoravalo na položaj opštine, ali ne samo na njen, nego i na samoupravni položaj osnovnih organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica. I baš zbog toga su u Ustavu SR Slovenije postavljene jasne granice, prvo, u pogledu prava i dužnosti Republike, tako da su one taksativno određene. Pored toga, republički Ustav enumerativnim principom utvrđuje okvire zakonodavne funkcije Republike. Znači, sva pitanja koja se mogu uređivati zakonom Republike taksativno su određena Ustavom SR Slovenije, a uz to je predviđena jedna kategorija zakona koji mogu da sadrže samo neke osnovne principe za regulisanje u Ustavu nabrojanih pitanja, a nikako da ih detaljno uređuju. Znači da Republika ne može da proširuje dimenzije svoje zakonodavne funkcije nauštrb samoupravnog položaja opštine, na štetu samostalnosti opštine, kao ni samoupravnog položaja drugih samoupravnih organizacija i zajednica. To je bio osnovni motiv takvog pristupa uređivanju zakonodavne funkcije u Republici. Jasno, to je značajno i za ravnopravnost radnih ljudi i građana, za njihov ravnopravan položaj u Republici.

Uz to treba, takođe, pomenuti da je Ustavom opština određena kao izvor celokupnog delegatskog sistema, da sva veća Republičke skupštine u Sloveniji, kao delegatska veća, proizlaze iz opštine. To se odnosi na Veće opština, Veće udruženog rada i na Društveno-političko veće Skupštine SR Slovenije. Znači, opština je prava delegatska baza i time ona dosta dobija u pogledu učvršćenja svog ustavnog položaja kao osnovne društveno-političke zajednice.

Po mom mišljenju, bilo bi korisno analizirati, prvo, kakva je konkretna praksa, recimo, u onim republikama u kojima se pošlo od toga da zakonodavna funkcija nije detaljno definisana, gde nisu dati okviri zakonodavne funkcije republike i, drugo, kakvi su rezultati postignuti u onim republikama u kojima su okviri zakonodavne funkcije definisani i normirani. Da li se bolji rezultati ostvaruju u prvom ili drugom slučaju?

Mi u tom smislu možemo da postavljamo samo hipoteze, jer ove odnose nismo istražili. Ali, po mom mišljenju, može se postaviti hipoteza da je u tome jedan od uzroka što se ne razvija, odnosno u praksi dosledno ne ostvaruje ustavni koncept opštine.

Lazar Đurovski: Širi se interesovanje i za komunu kao deo političkog sistema

U svom prilogu *Mesto i uloga opštine u političkom sistemu* hteo sam da istaknem svrhu i smisao sadašnjeg angažovanja Saveza komunista i svih organizovanih snaga i da ukažem na potrebu za društvenu akciju i kada je u pitanju opština i komunalni sistem. U nastavku sam ukazao na osnovna obeležja ustavnog modela današnje opštine i na izvesne aktuelnosti u vezi s ostvarivanjem takvog modela. Ne ulazeći u objašnjavanje sadržaja priloga, ipak želim da podsetim na potrebu šire i celovitije rasprave i u ovoj oblasti. Po svemu izgleda da se nalazimo u prilici da se takva neophodna rasprava prihvati i povede.

Želim da vas podsetim na to da je na Trećem kongresu politikologa Jugoslavije, održanom januara ove godine u Beogradu, bilo nekoliko priloga koji su tretirali pojedine aktuelne aspekte komune. U okviru toga skupa bila je i posebna rasprava o komuni, za okruglim stolom. To isto važi i za materijal »Aktuelna pitanja ostvarivanja ustavne koncepcije o opštini«, koji je služio kao osnova za raspravu na sednici Saveznog saveta za pitanja društvenog uređenja, održanoj 7. marta ove godine, o čemu će dr Leon Gršković verovatno nešto reći. Isto tako, ovaj skup treba upoznati da postoji jedan međurepublički projekt »O zakonomernostima razvoja komune u Jugoslaviji«, u čijoj realizaciji je angažovano desetak naučnoistraživačkih institucija iz svih republika i autonomnih pokrajina. Jednom rečju, nalazimo se na pragu jedne šire i celovitije rasprave i o komuni. Jer, ako su u društvu vođene akcije koje su imale za rezultat rešavanje osnovnih pitanja na području rada, življenja i interesnog organizovanja, mislim da to isto, s pravom, treba očekivati da se učini i u ovoj oblasti, odnosno i na ovom značajnom nivou ukupnog organizovanja našeg društva, kakav je komuna. Ne razlažući dalje iznete činjenice i ne ulazeći u materijalnu raspravu, ipak želim da konstatujem jedno širenje interesovanja i za komunu i za pitanja vezana za ovaj nivo samoupravnog organizovanja našeg društva. S obzirom na značaj i ulogu komune u društveno-političkom sistemu, smatram da ima mesta i osnove da se o komuni šire i celovitije raspravlja na jednom posebnom skupu.

Leon Gršković: Komuna je politička zajednica oslobođenja rada

Kad sam prije podne govorio o demokratizaciji našeg društva, o radničkoj demokraciji, o samoupravnom sistemu, već sam istakao nekoliko osnovnih postavki o komuni. Postavio sam tezu o komuni kao političkoj zajednici oslobođenja rada.

Komuna u našim političko-ekonomskim odnosima proizlazi iz dosadašnjih teorijskih postavki. U prvom redu, komuna je samoupravna zajednica ljudi, a, kao takova, i politička zajednica. Istovremeno, ona je zajednica u kojoj se razrješavaju bitni društveni problemi. Ona je čvorište političkog sistema, napose delegatskog. Ako se u komuni ne bi razriješio delegatski odnos, teško da bi se izrazio u cjelini našega društva. Naime, zajedništvo ljudi, njihovi međusobni i drugi odnosi izražavaju se u takvoj zajednici kao što je komuna.

Kod nas je nastao vakuum u daljem razvoju našeg političkog i društveno-ekonomskog sistema, kao da postoji protivrječnost između našeg društveno-ekonomskog i dohodovnog sistema, na jednoj, i komunalnog, kao političkog sistema, na drugoj strani. Moramo tačno analitički utvrditi da ni sistem udruženog rada ne bi mogao da se razvija ako se on ne bi izrazio i u komuni kao zajednici.

Na posljednjoj sjednici Savjeta za društvena pitanja, kad se govorilo o komunalnom sistemu, izričito je naglašeno da bez osnovne organizacije udruženog rada ne bismo mogli stvarati komunalnu zajednicu kao samoupravnu zajednicu, a, na drugoj strani, ne bismo mogli ni sistem udruženoga rada realizirati ako ne bi bilo političkog oslobođenja rada unutar komune. O tome sam prije podne nešto govorio. Ukazao bih na to da je jedan dio Zakona o udruženom radu, koji je izričito propisao zaštitu samoupravljanja i društvenog vlasništva, to postavio kao politički zadatak radnih ljudi u komuni i njihovih političkih organizacija. Prema tome, suština je u slijedećem: ne može biti komunalnoga niti razvoja političkog sistema, ako komuna kao zajednica nije organizirana na osnovi volje radnih ljudi, koji sami svojom političkom akcijom razrješavaju brojne probleme, napose u društveno-ekonomskim odnosima. Zbog toga je neophodno da u kongresnim materijalima i na Kongresu ovi odnosi dođu do izražaja. Ne bismo mogli dalje razvijati politički sistem ako ne bismo komunu tako postavili.

Drugo, htio bih da naglasim da postoji dilema: da li je društveno-ekonomski sistem nezavisan od komunalnog? Ako polazimo od čovjeka, onda moramo uočiti da se ogroman broj društvenih, svakodnevnih pitanja ljudi izražava u komuni. Počev od zapošljavanja, organizacije udruženog rada, političkog organiziranja udruženog rada, demokratizma, stambenih odnosa, socijalnih, zdravstvenih pitanja, socijalne politike itd. Većina tih društvenih odnosa se izražava i rješava u komuni.

Prema tome, ljudi u komuni čine socijalnu zajednicu. I zato je drug Kardelj i u svojoj raspravi naročito naglasio da se ta komunalna zajednica zasniva na samoupravljanju i pravu na rad društvenim sredstvima, o čemu sam i jutros govorio. Pored političkih odnosa i uvjeta, ljudi u komuni rješavaju, što se kaže i u

Ustavu, uvjete za život i rad. Što znači ovaj ustavni termin? Da judi u komunalnoj zajednici doista razrješavaju niz pitanja vezanih za zaposlenje. Malo prije je bilo riječi o duplim kapacitetima i drugim problemima. Moramo zapaziti da ljudi u svakoj komuni, bilo na koji način i ma kako bili politički organizirani, ipak rješavaju pitanja zaposlenja u komunalnoj zajednici. Zatim, pitanja snabdijevanja, stambenog organiziranja, organiziranja trgovine, daljnjeg razvijanja novih ekonomskih odnosa, stvaranja novih mogućnosti itd. Komuna, dakle, predstavlja društveno-ekonomski odnos.

Često se misli da se, na primjer, u oblasti stambene politike društvena pitanja mogu rješavati na taj način što bi svaka osnovna organizacija stvarala svoju politiku u stambenim odnosima. Naoko izgleda da je tako. Istina je da organizacija djelomično određuje svoje odnose konkretno, ali je nemoguće da se bilo u kojoj komuni stambeni problemi rješavaju na zajednički određenim principima i na zajedničkim uvjetima. Jer to su društveno-politički odnosi.

Nadalje, u komuni je bitna socijalna politika. Bez socijalne politike u komuni nema političkih odnosa. Sada se postavlja pitanje: kakva politika se realizira u komuni i na koji način?

Da li, uz to, postoji protivrječnost između proširene društvene reprodukcije u organizacijama udruženog rada i komune? Ne postoji, jer komuna je također faktor proširene reprodukcije, a proširena reprodukcija izražava se i u komuni. Proširena reprodukcija se zasniva na principima Ustava i Zakona o udruženom radu. Nosilac proširene reprodukcije je osnovna organizacija udruženog rada. Ali svaka osnovna organizacija nužno ostvaruje zajednički utvrđenu politiku u jednoj komuni, napose u rješavanju niza odnosa iz socijalne politike.

Planiranje u komuni je bitni uslov cjelokupnog sistema planiranja. Planiranje, u suštini, mora početi u komuni da bi ljudi posredstvom planiranja izražavali svoje socijalne i društveno-ekonomske interese.

Prema tome, planiranje u komuni predstavlja poseban vid društvenih i političkih odnosa. To ne znači da će komuna planirati šta će se proizvoditi u jednoj fabrici, kako će se konkretno razvijati sredstva rada i tehnika itd. Nije suština u tome, nego u dohodovnim odnosima. Ipak se dohodovni odnosi izražavaju u komuni. Planiranje u komuni predstavlja specijalni vid planiranja koji u našim zakonima o planu nije dovoljno izražen.

Komuna predstavlja čvorište naših političkih i društveno-ekonomskih odnosa. Ona se zasniva na udruženom radu. To želim ponovo da naglasim, jer su mnogi smatrali da mi, kada govorimo o komuni, negiramo osnove udruženog rada i sredstva reprodukcije prenosimo u komunu. Smisao je u tome da politički

i društveni odnosi u komuni znače zajedničko utvrđivanje ekonomske, socijalne i druge politike.

Komuna, u suštini, ima dva nukleusa iz kojih se razvija. To su osnovne organizacije udruženog rada, u celom sistemu udruženog rada, i mjesne zajednice.

Mjesna zajednica je osnovica komunalnoga sistema. Bez nje nema komunalnog sistema, niti on može postojati bez mjesnih zajednica. Ljudi koji žive u mjesnoj zajednici rješavaju razna svoja socijalna, politička i ekonomska pitanja u neposrednom odnosu na jednoj određenoj teritoriji i zadovoljavaju svoje svakodnevne potrebe. Postavilo se u diskusiji pitanje: šta je, u stvari, komuna po svom teritorijalnom principu? Moramo analizirati da li današnja općina, onako kako je postavljena, doista odražava principe o kojima smo govorili.

Osnovno od čega moramo polaziti jest slijedeće: da li današnje općine, kao socijalne samoupravne zajednice, teritorijalno izražavaju teorijski postulat komunalnog sistema? Da li, prema tome, današnje općine odgovaraju tim principima? Većina misli da odgovaraju. Lično smatram da, i pored toga što možemo kazati da u cjelini odgovaraju, ipak traže reviziju konkretnih općina. Ne možda reviziju ovako, u cjelini, ali morali bismo se kritički odnositi prema tome da li danas postojeće općine, kako su se formirale, doista imaju, na osnovu mjesnih zajednica i na osnovu organizacija udruženog rada, nužne pretpostavke sadanjeg političkog sistema.

Nije samo pitanje općine kao komune, nego i regionalnih zajednica općine. Povodom njih postoji nekoliko dilema u Jugoslaviji, nekoliko sistema. O tome treba dalje da diskutiramo.

Danas je bitno naglasiti i potrebe našeg budućeg zakonodavstva o komuni. Kad se razvija zakonodavstvo, osnovno je da se savezni, republički i pokrajinski odnosi — materijalni, organizacioni i pravni — postave tako da komuna dođe do izražaja, a ne da se postave sistemi u kojima se onda negira komuna, kao, na primjer, u sistemu samoupravnih interesnih zajednica.

Jučer sam, na primjer, sudjelovao u jednoj diskusiji o elektroprivredi. U sistemu elektroprivrede komuna je jednostavno, da tako kažem, izbrisana, kao da elektroprivreda nije bitan odnos ljudi u jednoj komunalnoj zajednici. A praktično, svakodnevno, ljudi baš o tome mnogo diskutiraju, traže svoja prava, traže razvijanje elektroprivrede, odnose, ekonomske, političke itd.

Prema tome, suština je u tome da u daljem razvoju našega društva ne postavljamo ekonomske, pravne i druge odnose koji će negirati razvoj komunalnog sistema, nego obrnuto — taj sistem treba da se nužno dalje razvija u smislu naših socijalističkih odnosa, a napose u smislu radničkog samoupravnog demokratizma.

Ljubiša Ristović: Između bitnih promena ili malih popravki komune

U raspravama o ulozi komune u uslovima bitnih promena u našem društvu obično se smatra da su njene osnovne funkcije u sistemu samoupravljanja teorijski proučene i da se nema šta bitnije menjati u njenim osnovnim funkcijama. U osnovi, to je tačno ako se polazi od poznate Marksove misli da je komuna politički oblik oslobađanja rada. Međutim, moraju se uvažavati i nove istorijske okolnosti. Pri tom mislim na činjenicu da je *osnovna organizacija udruženog rada* ne samo instrument i oblik vraćanja otuđene ekonomske moći u ruke udruženog rada, već i instrument i oblik političkog oslobađanja radničke klase. Prema tome, u bazi društva, u udruženom radu, uspostavlja se jedinstvo ekonomskog i političkog oslobađanja radničke klase, što kretanjima i odnosima u komuni daje sasvim nove karakteristike. Zato mi se čini da ne bi trebalo govoriti o nekakvim manjim reformama komune, već o promenama koje, ostajući u okviru osnovnog Marksovog koncepta, bitnije menjaju odnose među svim subjektima u njoj.

Kad se zalažem za radikalnije promene imam na umu da se naša komuna rodila u uslovima dominantne vlasti države u raspodeli viška rada. Stoga je komuna imala elemente decentralizovane državne vlasti i elemente njenog podruštvljavanja i deetatizacije. Imala je i elemente političke vlasti, i elemente samoupravnog organizovanja nosilaca prava i odgovornosti. U raspodeli je bila jedan od slabijih partnera, jer su »viši« subjekti, raznim instrumentima i budžetskom logikom, upravljali najvećim delom viška rada. A organizacioni oblik udruživanja rada i sredstava bilo je klasično preduzeće, kao »ekonomsko-pravni individuum«. Pa, kako ono više ne postoji, jer je osnovna ćelija udruživanja rada i sredstava OOUR, ova radikalna promena u sferi ekonomske demokratije mora bitno uticati i na sferu političke demokratije — dakle, na sve osnovne odnose u komuni: od načina konstituisanja njene skupštine, do načina finansiranja zajedničkih potreba, proširene reprodukcije i slično.

Mislim da se ni u teorijskim raspravama ni u praktičnoj primeni ustavnih odredbi, kad je reč o komuni, ne vodi dovoljno računa o novim istorijskim okolnostima. Ne ulazeći u tematiku proširene reprodukcije i izdvajanja za finansiranje zajedničkih potreba — jer je to deo naše globalne projekcije i svakako najsloženija oblast ostvarivanja nove pozicije udruženog rada — ukazao bih na neke momente iz domena uređivanja političkih odnosa unutar komune.

Statuti komuna su »mali ustavi« i, svakako, sadrže sveukupne odnose koji se uspostavljaju među subjektima odlučivanja, različitim nosiocima prava i odgovornosti, unutar složenog mehaniz-

ma, od »baze« sve do skupštine komune. Ali, postojeći statuti su prevaziđeni i potrebna je njihova temeljita kritička analiza. Koliko mi je poznato, ne vodi se dovoljno računa o bitnim promenama u političkom sistemu, pa preti opasnost da se sve ponovo svede na uređivanje odnosa između različitih subjekata vlasti i odlučivanja, na raspodelu nadležnosti, horizontalne i vertikalne veze među institucijama i slično. Nije, međutim, svejedno da li će se prilikom izrade novih statuta komuna i mesnih zajednica poći od proizvođača, građanina, znači prve socijalne figure koja je i po Programu SKJ subjekt i nosilac socijalističkog razvitka i glavno uporište socijalizma, ili će se prilikom izrade statuta ovaj subjekt jednostavno izgubiti u lavirintu normativno-pravnog regulisanja odnosa među institucijama i telima koji se konstituišu ili izvode iz delegatske baze.

S tim u vezi je i pitanje da li je komuna istovetna s opštinskom skupštinom ili je mnogo šira društveno-politička, samoupravna i interesna zajednica? U stvarnosti, težište se stavlja na konstituisanje skupštine i njenih veća, a zatim se iz nje izvode izvršni organi. Normativno-pravna logika stihijno gura na uređivanje odnosa i raspodelu nadležnosti među telima i institucijama, a kako smo svedoci hipertrofije i stalnog umnožavanja institucija, nekako izlazi da građani sve više služe aparatu i institucijama, postajući čak sve nemoćniji pred njima, umesto da su institucije sredstvo za ostvarivanje njihovih samoupravnih prava i istorijskih ciljeva. Ili, mesna zajednica je ustavna kategorija i, prema opredeljenjima, prvenstveno samoupravna i interesna zajednica, bez atributa vlasti i prava odlučivanja kakva ima opštinska skupština. Ipak se postavlja pitanje je li mesna zajednica »mala komuna« — dakle, još jedna stepenica u hijerarhiji društveno-političkih zajednica, ili produžena ruka opštinske skupštine i njenih izvršno-političkih organa, što se, inače, kao realnost pojavljuje u jednom ili drugom vidu. Nije, naime, nepoznato da se u mesnim zajednicama rađaju ambicije za stvaranjem sopstvene aparature vlasti, kao i želje da se skupština mesne zajednice »umeša« u borbu oko raspodele budžetskih sredstava, zahvatanja u dohodak udruženog rada i slično, kao što se javlja i tendencija da se — prenošenjem nekih prava i ovlašćenja — one pretvore u ekspozituru izvršno-političkih organa opštinskih skupština. Ukratko, sukobljavaju se različiti pogledi i koncepti, što u uslovima nedovoljnog uticaja javnog mnenja, nerazvijene društvene kritike i kontrole i zastarelih metoda rada subjektivnih političkih snaga, objektivno postaje kočnica šireg uključivanja proizvođača i građana u proces odlučivanja.

S tim u vezi dobro je razmisliti i kritički preispitati iskustva brojnih oblika neposredne socijalističke demokratije, rođenih u periodu društvenog samoupravljanja između 1953. i 1956. godine, odnosno u vreme donošenja Zakona o narodnim odborima (1952) i Ustavnog zakona. Nekim institucijama i oblicima posrednog i ne-

posrednog odlučivanja i učešća građana u društvenim poslovima ne moramo se vraćati, jer su u međuvremenu rođeni novi, savremeniji oblici upravljanja. Ipak treba iskoristiti prethodna iskustva kućnih saveta, školskih odbora, odbora u prosveti, kulturi, saveta pri skupštinama, zborova građana, institucije referenduma, jer postoji dosta jaka tendencija potcenjivanja, pa i potiskivanja direktnog i neposrednog učešća radnih ljudi i građana u upravljanju društvenim poslovima.

Uvođenjem delegatskog sistema proširena je osnova iz koje izrasta skupštinski sistem. Ali, nekako izlazi da smo suviše okrenuti konstituisanju skupštine i razmišljanjima kako da one bolje rade; delegacije stalno usmeravamo prema nekom »gore«, razmišljamo kako da ih bolje informišemo da bi donosile kvalitetnije odluke, kako da se bolje između sebe dogovaraju i usklađuju stavove. Sve je to dobro, ali kao da smo zaboravili i onu drugu stranu socijalističkog demokratizma — odgovornost izabranih tela i foruma širokoj biračkoj bazi, a naročito pravo te baze da direktno i neposredno utiče na kreiranje politike. Nisam siguran da i najbolje konstituisane skupštine mogu ostvariti onaj demokratizam u odlučivanju kakav smo ostvarivali, a danas možemo još više ostvarivati, ako se deo prava i odgovornosti ne prenese i na organe koji u stambenoj oblasti, zdravstvu, socijalnoj oblasti, kulturi, društvenim službama i drugim oblastima okupljaju mnogo širi krug ljudi nego što su to delegacije ili izvršno-politički organi same skupštine. Može se, takođe, razmisliti i o pozitivnim iskustvima ranijih odbornika. Tačno je da su oni bili personalna figura predstavničkog sistema; ponekad su njima i manipulisala formalna i neformalna tela i grupe u skupštinama, ali je, isto tako, činjenica da su bili pod neposrednim uticajem i kontrolom široke biračke baze i s njom tako reći svakodnevno bili u kontaktu. A što je posebno značajno kao iskustvo, i odbornici i razne institucije bili su predmet jedne široke, rekao bih, plebejske kontrole masa. Nema nikakvog razloga da se odričemo ovog dragocenog iskustva. Interesi sve brojnijih subjekata prava i odgovornosti na tlu komune mogu se propustiti kroz skupštine i društveno-političke organizacije, i to je veliki kvalitet našeg sistema. Ali, postoji i ona energija masa, njihova kritička svest, rekao bih, potreba da se i institucije, forumi, pojedinci kao nosioci prava i ovlašćenja, takođe stave pod lupu javnog kritičkog mišljenja i kontrole masa. Ako, međutim, socijalističku demokratiju poistovećujemo s institucijama, onda se one, ma koliko u jednom periodu i bile dobre, lako deformišu, podlegnu uzurpaciji vlasti i odlučivanju u ime onih koji su im dali mandat. Mislim da o daljem razvoju političkog sistema, posebno u onim njegovim segmentima koji se odnose na komunu, moramo o ovim stvarima mnogo više razmišljati. Ali, ovim se, zapravo, otvara i jedna druga tema, vezana za ulogu i mesto subjektivnog faktora, u prvom redu Socijalističkog saveza i Saveza komunista u osnovnoj društvenoj bazi.

Lazar Đurovski: Novi naglasak na ulogu komune

Valja podsetiti ovaj skup da su svojevremeno isticani sledeći osnovni razlozi odgovarajućih promena u oblasti komunalnog sistema.

Ukazivano je, između ostalog, na to da je razvoj opštine suštinski zaostao prema drugim oblastima samoupravljanja; da je orijentacija na opštinu i njenu samoupravnu strukturu polazna tačka humanističke i društvene integracije uopšte; u samoupravno organizovanoj opštini tada se videla budućnost samoupravljanja u društvu uopšte, odnosno »glavni kanal« razvoja samoupravljanja u budućnosti; bilo je govora da se demokratizacija odnosa u našem društvu ne može uspešno razvijati ako se dosledno ne ostvaruje i dalje ne razvija koncepcija opštine kao samoupravne zajednice; da će deetatizacija i debirokratizacija dobijati svoj puni sadržaj onoliko koliko se opština bude razvijala kao samoupravna i društveno-politička zajednica; da se, pored radne organizacije (ovde je termin upotrebljen u tada važećem, generičkom značenju) opština javlja kao druga osnova u razvoju samoupravnog društva u kome je radni čovek subjekt i stvaralac; da se oslobađanje čoveka i svestrana afirmacija njegove ličnosti, humani socijalistički odnosi i oslobađanje rada ne mogu ostvarivati samo u okvirima radnih organizacija i da radni ljudi moraju izaći van »fabričkih zidova«, na društvenu scenu — u mesnu zajednicu i opštinu, da tamo ostvaruju što efikasniji uticaj; da budu, dakle, aktivni ne samo na radnom mestu, već i u mestu stanovanja i življenja, da imaju zapravo uticaj na sve centre odlučivanja u opštini.

Smisao ponovnog aktueliziranja i podsećanja na poznat Marksov stav, izražen u *Građanskom ratu u Francuskoj*, o tome da je komuna »najzad pronađeni politički oblik ekonomskog oslobođenja rada«, upravo je u tome da se ukaže na međusobnu uslovljenost ovih složenih procesa i adekvatnog političkog organizovanja, pre svega u komuni, a, samim tim, da se ukaže i na njeno mesto i ulogu u ukupnom samoupravnom organizovanju našeg društva. Upravo tako treba shvatiti ocenu koju nalazimo u studiji Edvarda Kardelja da je opština, kao osnovna društveno-politička zajednica i samoupravna zajednica, postala u našem sistemu oblik i sredstvo stvarne demokratizacije u sferi društvenog i političkog odlučivanja. To isto važi i za konstataciju koja sledi — da je u procesu razvoja našeg samoupravnog sistema opština uvek bila jedan od osnovnih oblika demokratskog organizovanja vlasti i neposrednog samoupravnog učešća radnih ljudi i građana u vršenju vlasti i upravljanju drugim društvenim poslovima.

Nekoliko fragmenata iz mog pisanog priloga.

U vezi s jednom ustavnom odredbom po kojoj opština nije samo zajednica radnih ljudi i građana, već i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica i drugih vidova samoupravnog organizovanja, povezivanja i udruživanja po mestu gde rade i žive, valja učiniti jedan prodor u odnosu na dosadašnja rešenja. Mi smo na području rada, a isto tako i na području življenja, utvrdili određene kriterijume o tome kako će se obrazovati osnovna organizacija udruženog rada, odnosno mesna zajednica. Valja učiniti prodor u smislu samoorganizovanja i kada je u pitanju opština kao važan nivo organizovanja, gde ima i samoupravljanja, ali i političke vlasti. Ovde je reč o tome da opština prirodno »izrasta« u zajednicu iz ovih primarnih osnovnih oblika organizovanja na području rada, življenja, interesnog organizovanja i svih drugih vidova organizovanja.

U vezi s tim vredno je pažnje i svojstvo opštine kao zajednice koja i sama sve više treba da dolazi do izražaja kao oblik svih vidova samoupravljanja na svom području, ali i kao jedna od polaznih osnova i jedan od bitnih činilaca integracije društva u celini na novim, demokratskim samoupravnim osnovama. Mislim da se i u vezi s tim obeležjem ustavne koncepcije opštine može konstatovati određen raskorak između ustavnog i teorijskog modela i onoga što je u stvarnosti.

Za sve opštine, bez obzira na razlike koje realno postoje u životu, utvrđen je jednak položaj u društveno-političkom sistemu. Činjenica je, međutim, da se opštine međusobno znatnije razlikuju i da to u raspravama i razmišljanjima o opštini treba respektovati. U razmatranju stanja u opštinama treba biti obazriviji i razlikovati projektovano od realno postojećeg. Ukratko, opština je razapeta između onog što tek treba da bude i onoga što ona realno jeste danas. Ako želimo da se opština razvija kao samoupravna zajednica, onda jedan od preduslova za to je da se radnička klasa nađe na »društvenoj sceni«, da može bitno uticati na tokove društvenog i političkog života. To, dalje, znači da je nužna i adekvatna samoupravna organizacija opštine. Razumljivo, ovo nije poziv za preuređenje date organizacije, već za razgovor o aktuelnostima u vezi s onim što uslovno nazivamo delegatskim skupštinskim sistemom, ali u razmerama opštine.

Ivan Šiber: Položaj općine je sličan položaju poslovođe

Do sada je o komuni, s pravom govoreno, da ona ima dvije funkcije. S jedne strane, funkciju zajednice, u smislu sinteze interesa osnovnih organizacija, mjesnih zajednica i organizacija udruženog rada i, s druge, funkciju komune, odnosno općine, u složenom sis-

temu vlasti, administracije, odnosno države. Ovakav položaj komune podsjeća me na položaj poslovođe, odnosno predradnika, u industrijskom poduzeću kapitalističkog društva ili brigadira i poslovođe kod nas.

U kapitalističkom poduzeću poslovođa je ključna figura organizacije kroz koju se prelamaju htijenja menadžerskih upravnih struktura, odnosno čovjek koji mora osigurati provođenje radnog procesa. A kod nas se poslovođa, odnosno brigadir, nalazi u funkciji tehnološkog procesa rada i u tom smislu je ovisan o rukovodećim strukturama, ali je, s druge strane, neposredno ovisan o samoupravnoj bazi.

Taj problem u našoj industrijskoj situaciji nismo do kraja riješili, i to je jedan od izvora niza relativno latentnih konflikata. Ako te odnose primijenimo na situaciju općine, onda vidimo da općina, u smislu zajednice, treba da predstavlja integraciju interesa, koji se onda razrješavaju na onim nivoima gdje je to moguće, ili na nivou općine, ili, pak, općina treba da inicira rješavanje te problematike u složenijim delegatskim strukturama.

I, naravno, paralelno s tim, općina je prijenosnik određenog oblika vlasti i njene neposredne primjene na teritoriju općine.

U vezi s tim problemima želim vas podsjetiti na rezultate istraživanja o funkcioniranju delegatskog sistema. U pogledu sadržaja rada općine pokazalo se u proteklom mandatu da se ona nije bavila integracijom interesa i nije te interese dalje prenosila na složenije strukture; drugim riječima, ona nije imala funkciju zajednice, već uglavnom funkciju da u onim granicama koje su joj određivali mehanizam vlasti i zakoni razrješava problematiku unutar svog područja.

Nadalje, nisam sasvim siguran da možemo sa punim pravom reći da je općina ono čvorište gdje se ravnopravno ispoljavaju interesi i gdje se trebaju izražavati interesi kako organiziranja po mjestu stanovanja tako i interesi organizacija udruženog rada.

Naime, koliko god je općina zainteresirana za razvoj udruženog rada, odnosno koliko god su razvojni problemi općine ovisni o udruženom radu, i koliko god je općina zainteresirana za problem zapošljavanja i svega onoga što je s tim u vezi, jer se od udruženoga rada dobivaju sredstva za zadovoljavanje niza zajedničkih potreba — činjenica je da razvojne probleme udruženog rada ne smijemo ograničavati nikakvim općinskim granicama.

Drugim riječima, vijeća udruženog rada u općinama — opet se pozivam na podatke istraživanja — našla su se u određenom vakuumu i analiza njihovog rada pokazuje da ona zapravo ne rade ništa što bi bilo od posebnog interesa za udruženi rad. Ako mi ipak insistiramo na općini kao čvorištu interesa udruženog rada, doći ćemo do toga da ćemo određenim normativnim oblicima reguliranja ispoljavanja interesa dovesti do svega onoga što smo ju-

čer naglašavali, do zatvaranja u općinske granice, to jest do interesâ općine kao osnovnih interesa.

Rad, pa prema tome i udruživanje rada, zasniva se na određenom procesu. Taj proces je funkcionalno utvrđen. Analize pokazuju da se potrebe delegatske osnove, s obzirom na mjesto stanovanja, stvarno i objektivno mogu razriješiti u okviru općine kao teritorijalne cjeline.

Međutim, potrebe koje se ispoljavaju s obzirom na položaj u procesu proizvodnje vezane su za položaj cijele grane određene industrijske ili neke druge djelatnosti. A to je problematika koja je funkcionalno određena. Naime, niz djelatnosti u pojedinoj republici, a svakako i u federaciji, imaju kudikamo više zajedničkog po funkcionalnom principu nego što imaju zajedničkog bilo sa kojim drugim djelatnostima u okviru općinske teritorije.

To, naravno, ne znači da se sva nadgradnja u samoupravnim interesnim zajednicama, usmjerena na zadovoljavanje zajedničkih potreba, ne treba razrješavati u okviru općine kao zajednice, ali općinu ne smijemo shvatiti po svaku cijenu kao zatvorenu cjelinu koja bi, eventualno, mogla dovesti do toga da se problematika udruženoga rada ograničava i zatvara. Time se, zapravo, udruženi rad onemogućava u svojim normalnim procesima koji imaju svoju logiku, koja je veoma često drugačija od neposrednih, uskih interesa pojedinih teritorijalnih cjelina.

Ciril Ribičič: Neka pitanja delovanja opštinskih skupština u SR Sloveniji

1. *Uvođenje delegatskog sistema* postavlja pred opštinske skupštine značajne nove zadatke. Menja se i samo shvatanje skupštinskog sistema, čiji sastavni deo postaju delegacije osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, menja se način pripremanja i objavljivanja materijala, koji mora omogućiti produbljene rasprave u celoj delegatskoj bazi, menja se položaj delegata u većima opštinskih skupština i način donošenja odluka u njima, koji sve više mora predstavljati usklađivanje stavova delegacija i delegata, menja se odnos izvršnih organa prema osnovnim samoupravnim organizacijama, a menja se i odgovornost za izvršavanje prihvaćenih odluka, koja prelazi i na osnovne samoupravne organizacije i zajednice itd.

U ovom prilogu posebnu pažnju posvećujemo, pre svega, onim karakteristikama u dosadašnjem četvorogodišnjem delovanju delegatskih opštinskih skupština u SR Sloveniji koje neposredno ili posredno podstiču, odnosno ometaju ostvarivanje delegatskog sistema i delegatskih odnosa. Pri tom uzimamo u obzir analize, oce-

ne i stavove Skupštine SR Slovenije, organa društveno-političkih organizacija u Republici, Zajednice slovenačkih opština i analize opštinskih skupština iz 1977. i 1978. godine.

2. *Delegacije* su jedan od ključnih članova celokupnog delegatskog sistema. Obrazovanjem delegacija, u delovanje skupštinskog sistema neposredno se uključuje veoma širok krug ljudi. Ustavnim načelom da sastav delegacija mora odražavati socijalnu strukturu samoupravne zajednice u kojoj se ona obrazuje, odredbom o zastupanju radnika svih delova radnog procesa u delegaciji OOUR, ustavnom zabranom da se neki vodeći radnici biraju u delegacije OOUR itd., utvrđena je osnova za bitno drukčiji sastav naših skupština. To naročito važi za SR Sloveniju, gde je uveden sistem zamenljivih delegata u konferencijama delegacija i većima skupština samoupravnih interesnih i društveno-političkih zajednica, sem u društveno-političkim većima. Time se bitno proširuje i krug onih koji neposredno doprinose usklađivanju stavova u većima skupština, jer je svaki član delegacije potencijalni (privremeni) delegat u veću skupštine. Međutim, od odborničkog sistema se delegatski sistem ne razlikuje samo po sastavu delegacija i veća skupština, već i po tome što su delegati, za razliku od odbornika, u bitno većoj meri vezani za smernice delegatske baze i za osnovne stavove delegacija i konferencija delegacija, što je strože određena njihova odgovornost delegatskoj bazi, oštrije određeni uslovi za usklađivanje stavova i oblikovanje odluka u većima skupštine itd.

Uprkos izvanrednom značaju koji imaju delegacije za normalno delovanje delegatskih skupština, bilo bi sasvim pogrešno ako bi se delegatska baza poistovetila s članovima delegacija. Delegatsku bazu treba shvatiti šire, jer ona obuhvata radne ljude i građane u njihovim osnovnim samoupravnim zajednicama. Zato nisu značajni samo odnosi između delegata u većima skupštine i članova delegacija i konferencija delegacija, već i odnosi članova delegacija i radnih ljudi u zajednicama u kojima se delegacije obrazuju. Pri tom ne bi bilo racionalno, niti uvek u skladu s načelima delegatskog sistema ako bismo jedini oblik povezivanja delegacija s njihovom delegatskom bazom videli u mogućnosti sazivanja zborova radnika u OOUR i radnim zajednicama, odnosno zborova radnih ljudi i građana u mesnim zajednicama. U osnovnim organizacijama udruženog rada, radnim i mesnim zajednicama treba, s obzirom na prirodu i značaj pitanja koje se bude razmatralo u skupštini, s obzirom na to da li je o tom pitanju već bilo raspravljano, s obzirom na obim i prikladnost materijala, s obzirom na vreme kojim se raspolaže i uz vođenje računa o drugim uslovima, u svakom slučaju posebno i u skladu s odredbama statuta OOUR, radne, odnosno mesne zajednice, odlučiti da li je neophodno i celishodno sazivati zbor, ili je bolje poslužiti se nekim od drugih mogućih puteva konsultovanja delegatske baze. Pri tom mislim naročito na konsultovanje samoupravnih organa i organa

društveno-političkih organizacija i članova drugih delegacija iste samoupravne zajednice.

Često se potcenjuje uzročna veza između razvoja samoupravnih odnosa u osnovnim samoupravnim zajednicama i uspešnosti rada delegacija u tim zajednicama, mada je ta veza vrlo značajna. Teško je zamisliti da bi mogle uspešno delovati delegacije u onim samoupravnim zajednicama u kojima nisu adekvatno razvijeni samoupravni odnosi. Tako je nastojanje na produbljivanju samoupravnih odnosa u samoupravnim zajednicama uslov i doprinos razvijanju delegatskog sistema i delegatskih odnosa. I obratno, delovanje velikog broja radnih ljudi u delegacijama istovremeno ih osposobljava za uspešnije samoupravljanje u osnovnim samoupravnim zajednicama.

Kao poseban problem treba pomenuti činjenicu da delegacije često još nemaju odgovarajući položaj i značaj čak ni u sredinama s razvijenim samoupravnim odnosima. Nije redak slučaj da i u zajednicama u kojima relativno uspešno rade samoupravni organi, delegacije još ne predstavljaju oblik normalne samoupravne aktivnosti. To se vidi naročito po tome što se radni ljudi relativno retko služe delegatskim putevima za razrešavanje gorućih problema svojih zajednica, već češće pribegavaju drugim, nedelegatskim, često i nesistemskim, pa čak i protivzakonitim putevima, kao što su, na primer, veze i poznanstva, zahtevi za intervencijama izvršnih organa skupština i društveno-političkih organizacija, pisma čitalaca itd. Ukratko, mnogi na delegacije još gledaju tako kao da su one obrazovane prvenstveno zato da skupštine društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica mogu normalno da rade, a ne zato da se preko delegacija i delegata daju inicijative za rešavanje onih društvenih pitanja i za otklanjanje onih deformacija koje osećaju i na koje upozoravaju radni ljudi u samoupravnim zajednicama. Zavisnost razvoja delegatskih od produbljivanja samoupravnih odnosa i karakter delegacija kao institucija za rešavanje »unutrašnjih« problema samoupravnih zajednica ukazuju na to da su relativno male mogućnosti za uticanje na razvoj delegatskog sistema »odozgo«, apelovanjem na veću odgovornost i savesnost članova delegacija. Razume se, to ne oslobađa subjektivne snage obaveze da u praksi delovanja skupština i njima odgovornih organa svakodnevno uklanjaju sve one slabosti i deformacije koje destimulativno utiču na delovanje delegacija i delegata i koje odvraćaju radne ljude od većeg angažovanja u delegatskom i skupštinskom sistemu.

U poslednje četiri godine postignut je priličan napredak u pravcu redovnijeg, kritičkog i produbljenog razmatranja materijala za skupštine društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica u delegacijama, konferencijama delegacija, a delimično i na zborovima radnika i u samoupravnim organima. Međutim, mnogo manje je postignuto na području davanja inicijative za razma-

tranje i predloga za rešavanje širih društvenih pitanja u delegatskoj bazi. Doduše, ako uzmemo u obzir i razne oblike »posrednog« davanja takvih inicijativa, kao što su delegatska pitanja, diskusije delegata u skupštini, njenim većima i radnim telima, predlozi za izmene predloženih akata itd., dobićemo delimično bolju, ali još ne zadovoljavajuću sliku. Izgleda da je upravo priticanje inicijativa, stavova i predloga odozdo naviše, jedan od bitnih probnih kamenova za procenu uspešnosti relativno složenog, dugotrajnog i skupog delegatskog mehanizma donošenja odluka.

Jedna od značajnijih slabosti u ostvarivanju delegatskog sistema u SR Sloveniji u poslednje četiri godine, na koju ukazuju gotovo sve analize i ocene, jeste zaostajanje u ostvarivanju *delegatskog sistema u samoupravnim interesnim zajednicama.* Za taj deo delegatskog sistema važe sve opšte karakteristike delovanja delegacija za skupštine društveno-političkih zajednica. Osim toga, značajnu smetnju uspešnom delovanju delegacija za skupštine samoupravnih interesnih zajednica predstavlja činjenica da su opšte delegacije, obrazovane u velikoj većini samoupravnih zajednica za skupštine svih samoupravnih interesnih zajednica koje su deo skupštinskog sistema, bile preopterećene, a često i kadrovski slabije sastavljene nego delegacije za skupštine društveno-političkih zajednica. Zato je u pripremama za ovogodišnje izbore pitanjima obrazovanja i sastava delegacija za skupštine samoupravnih interesnih zajednica bila posvećena posebna pažnja. U skladu s osnovama koje su izradili organi Socijalističkog saveza radnog naroda Slovenije, trebalo je da se u svim samoupravnim zajednicama u kojima za to postoje kadrovski, organizacioni, ekonomski i drugi uslovi, obrazuju posebne delegacije za skupštine svake samoupravne interesne zajednice posebno. Izuzetno, naročito za područje socijalne zaštite, treba da se obrazuju združene delegacije za skupštine dveju ili više interesnih zajednica, a samo krajnje izuzetno, kad je reč o OOUR-ima i radnim zajednicama s malim brojem zaposlenih i o mesnim zajednicama s malim brojem stanovništva, mogle bi se obrazovati opšte delegacije za skupštine svih samoupravnih interesnih zajednica. Međutim, već izborni zakon iz 1974. godine nije dopuštao da u nekoj organizaciji ili zajednici funkcije delegacije skupštine društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica vrši jedna jedina delegacija (izuzev za zajednice seljaka i zanatlija).

Takvi, relativno vrlo visoki i smeli kriterijumi, koji treba bitno da doprinesu poboljšanju delovanja skupština interesnih zajednica, naročito njihovih veća potrošača, bili su u pripremama za izbore s priličnom doslednošću uključeni u statute OOUR-a, radnih i mesnih zajednica. Prema podacima, još ne sasvim potpunim, kojima raspolaže RK SSRN Slovenije, u OOUR-ima i radnim zajednicama koje obrazuju delegacije za veća udruženog rada, 9. marta 1978. izabrano je prosečno po 3 delegacije za skupštine

samoupravnih interesnih zajednica, dok je u mesnim zajednicama 2. marta 1978. izabrano prosečno po 4,5 delegacija za skupštine samoupravnih interesnih zajednica. Ti podaci jasno pokazuju da je obrazovanjem združenih i posebnih delegacija učinjen vrlo velik korak napred u stvaranju osnova za doslednije ostvarivanje delegatskog sistema u samoupravnim interesnim zajednicama.

S druge strane, povećanjem broja delegacija za preko deset hiljada javila su se neka nova pitanja. Pri tom ne mislim toliko na brojna pitanja komplikovanja izborne procedure i tehnike glasanja, koje ove godine još nismo uvek i svuda umeli uspešno da rešimo, već više na pitanja povezivanja i usklađivanja rada među delegacijama. Pre svega, samoupravni organi, pa i organi društveno-političkih organizacija i stručne službe, moraće bitno više pažnje posvećivati radu delegacija za skupštine samoupravnih interesnih zajednica, koje su u dosadašnjoj praksi često bile prepuštene same sebi. Već sami organizaciono-tehnički problemi u vezi s radom više delegacija na mnogim mestima će stvoriti prilično teškoća, a još značajnija će, naravno, biti pitanja sadržajnog usklađivanja delovanja delegacija. Moraće ozbiljno da se povede računa da se pojedine delegacije u svom radu ne bi suviše zatvarale u sebe i da ne bi pred očima imale stanje samo s područja jedne društvene delatnosti. Pored toga, postoji ceo niz pitanja koja delegacije razmatraju za skupštine samoupravnih interesnih zajednica i ona su toliko međusobno povezana da je preporučljivo da se razmatraju na zajedničkim sastancima više delegacija. Tako se mogu kombinovati preimućstva obrazovanja posebnih delegacija s preimućstvom koje su imale aktivnije opšte delegacije — naime, da su imale pregled zbivanja u svim društvenim delatnostima, a ne samo u jednoj od njih.

Obrazovanje posebnih delegacija ima i to preimućstvo što u delegatski sistem uključuje desetine hiljada novih članova delegacija. To ima vrlo velik značaj sa stanovišta ravnomernije raspodele društvenih funkcija između radnih ljudi i sa stanovišta upravljanja društvenim poslovima s radnog mesta. Pored toga, proširivanje kruga ljudi koji su neposredno uključeni u rad delegacija, konferencija delegacija i veća skupština društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica, od velikog je značaja i za efikasno ostvarivanje prihvaćenih odluka. Pretpostavlja se, naime, da će pri sprovođenju donesenih akata, angažovanije sarađivati oni koji su aktivno učestvovali u njihovom oblikovanju, odnosno koji su već u fazi pripremanja i donošenja tih akata bili bar obavešteni o njihovoj sadržini, njihovim ciljevima itd.

Treba pomenuti još jednu značajnu slabost u radu delegacija, koja se sastoji u tome što one vrše svoje funkcije (razmatraju materijale, daju inicijative, određuju delegate koji treba da učestvuju na zasedanju konferencije delegacija i veća skupštine, utvrđuju osnovne stavove itd.) gotovo isključivo za veća opštinskih skupština i skupština opštinskih samoupravnih interesnih zajednica. O ma-

terijalima za sednice Saveznog veća, veća Skupštine SR Slovenije i veća skupština republičkih interesnih zajednica, u delegacijama se vrlo retko raspravlja. Takvo, svakako preusko gledanje na funkcije delegacija, delimično se pokazuje i u postupku kandidovanja delegata za veća Skupštine SFRJ, koje još uvek u priličnoj meri ide »odozgo naniže«. U društvenoj praksi će biti potrebno još prilično napora da se dosledno sprovede u život ustavna koncepcija po kojoj su delegacije jedina osnova iz koje se mogu »crpsti« delegati u skuštine svih društveno-političkih zajednica.

3. U prvim godinama ostvarivanja delegatskog sistema je, u vezi s prilagođavanjem delovanja *opštinskih skupština* i njihovih organa uvođenju delegatskog sistema, najviše pažnje posvećivano oblikovanju materijala i poštovanju rokova za njihovo razmatranje. Možemo reći da je na tom području bio postignut priličan napredak kako u pogledu načina pisanja materijala i njihovih rezimea, tako i u pogledu načina njihovog objavljivanja u novouvedenim delegatskim glasilima stvaranjem informaciono-dokumentacionih centara (INDOK), sa sve doslednijim pridržavanjem rokova koji omogućavaju produbljeno raspravljanje u delegatskoj bazi itd. Uprkos tome, možemo reći da ta pitanja još nisu rešena na zadovoljavajući način, naročito ne u okviru samoupravnih interesnih zajednica. Poseban sadržajni problem predstavlja onaj način pisanja materijala kad se u njima, po pravilu, umesto više alternativnih daje samo jedno, obično u vrlo povoljnom svetlu prikazano, rešenje, što delegatsku bazu postavlja u položaj potvrđivača rešenja koja pripremaju izvršni organi.

Jedna od značajnih slabosti u vezi s radom opštinskih skupština, na koju često upozoravaju i delegati, leži u tome što su veća opštinskih skupština preopterećena. To se može ilustrovati podatkom da je i u onim većima opštinskih skupština u kojima su delegati vrlo aktivni, broj razmatranih tačaka dnevnog reda po pravilu prilično veći od broja diskutanata u većima. Treba imati u vidu i to da velik deo diskutanata u većima skupština nisu delegati, već predstavnici predlagača, najčešće izvršnog saveta opštinske skupštine. Opštinske skupštine obavljaju niz organizaciono-tehničkih, upravno-izvršnih i drugih poslova, koje bi uspešno i odgovorno mogli da preuzmu izvršni saveti, u nekim slučajevima i opštinski upravni organi. To pitanje se u oštrom svetlu pokazalo još pre desetak godina, kad se gomilanje obaveza opšitnskih skupština pokušavalo sprečiti zakonom. A taj problem je postao još akutniji posle uvođenja delegatskog sistema, kad se svim tim pitanjima opterećuju ne samo delegati u većima skupštine, već celokupna delegatska baza, što, naravno, ide na štetu razmatranja osnovnih društvenih pitanja u osnovnim samoupravnim zajednicama, njihovim delegacijama i konferencijama delegacija.

Od slabosti dosadašnjeg rada opštinskih skupština i skupština opštinskih samoupravnih interesnih zajednica, treba pomenuti i praksu zajedničkih zasedanja veća. Pri takvoj praksi, u opštin-

skim skupštinama preovlađuju komunalni problemi mesnih zajednica i uticaj delegata u većima mesnih zajednica, a zapostavljaju se pitanja koja treba da se razmatraju u većima udruženog rada, a i specifična uloga društveno-političkog veća ne dolazi na adekvatan način do izražaja. U skupštinama interesnih zajednica takva praksa omogućava prevagu interesa izvršilaca, koji i inače u većima, radnim telima, izvršnim odborima i stručnim službama skupština samoupravnih interesnih zajednica imaju dominantan uticaj. U prošloj godini je praksa zajedničkih zasedanja veća bila u opadanju.

Jedno od značajnih pitanja u radu opštinskih skupština i njihovih veća je pitanje stimulisanja i uzimanja u obzir delegatskih predloga, inicijativa i stavova. U početnom periodu ostvarivanja delegatskog sistema često je u praksi dolazilo do potcenjivanja i formalističkog odnosa, naročito prema delegatskim pitanjima. U poslednje vreme se delegatska pitanja i inicijative delegata, izražene u njihovim diskusijama i predlozima, pa i u smernicama i stavovima delegatske baze, sve češće uzimaju u obzir prilikom programiranja rada skupštine i njenih organa i pripremanja akata i materijala skupštine.

Za dalje razvijanje i učvršćivanje delegatskog sistema je od velikog značaja da delegati osete da je njihovo mišljenje, glas, inicijativa, faktor s kojim se računa i da oni svojom aktivnošću u delegatskoj bazi i u skupštini mogu znatno doprineti usklađivanju stavova i oblikovanju konačnih odluka. Posebno je s tog stanovišta važno da delegati osete da stvarno odlučuju sami, da su njihovi argumenti bar ravnopravni s argumentima predstavnika predlagača i sl. Zato je veoma štetna praksa kad se stvarno odlučivanje oblikuje u uskim krugovima, na primer, u političkom aktivu, izvršnom savetu ili predsedništvu opštinske skupštine, dok se u većima skupštine posle toga samo formalno glasa. To nije štetno samo zato što takva odluka može biti defektna i premalo prodiskutovana, već i zato što direktno nagoni članove delegacija i delegate da budu pasivni i da čekaju na inicijativu i na materijale izvršnih organa.

U radu društveno-političkih veća najznačajnije slabosti su bile u tome što su ona ponegde delovala kao neka vrsta veća opšte nadležnosti, ako ne i opštepolitičkih veća. Stalni sastav tih veća je ponegde shvatan tako kao da delegati u društveno-političkim većima imaju samostalan, u suštini odbornički položaj. U poslednje vreme je prilikom pripremanja opštinskih statuta i izbora na mnogim mestima bilo suženo područje delovanja društveno-političkih veća, njihov kadrovski sastav poboljšan tako što su u njima u većoj meri neposredno prisutni i članovi rukovodstava društveno-političkih organizacija i jasnije određeni odnosi između tih veća i opštinskih konferencija SSRN. Ubuduće će biti potrebno da se pre usklađivanja stavova i izrade smernica za rad delegata

u društveno-političkim većima u okviru opštinskih konferencija SSRN češće i produbljenije razmatra materijal i u onim izabranim telima koja u pojedinim društveno-političkim organizacijama vrše funkcije delegacija. Pri tom neće biti naodmet da se još jednom naglasi da osnovni uticaj Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija na delovanje skupštinskog sistema ne sme ići preko delegata društveno-političkog veća, već preko aktivnosti celokupnog članstva u osnovnim organizacijama u OOUR-ima, radnim i mesnim zajednicama, njihovim delegacijama i konferencijama delegacija.

Prema podacima za slovenačke opštine, u prvom mandatnom periodu delovanja delegatskih skupština *izvršni savet* se pokazao kao glavni inicijator za razmatranje pitanja i kao gotovo isključivi predlagač akata koje donose opštinske skupštine. Druga slabost koju treba posebno pomenuti, pošto negativno utiče na aktivnost izvršnih saveta, jeste njihov sastav. Pored starešina opštinskih organa uprave, za koje je potrebno da budu članovi izvršnog saveta, u tim savetima su bili pretežno još samo individualni poslovodni organi OOUR-a i radnih organizacija s područja privrede i područja društvenih delatnosti. To pitanje nije sporno samo zbog njihove preopterećenosti, već više zato što takav personalni sastav omogućava neposredno i vansistemsko rešavanje problema organizacija udruženog rada intervencijom izvršnih saveta. Pored toga, u takvim sastavima izvršnih saveta je bila u mnogo čemu zaobiđena ustavna zabrana izbora rukovodećih radnika u delegacije OOUR-a i veća udruženog rada. Zato je sasvim opravdano da se novim zakonom o državnoj upravi spreči spajanje funkcija direktora i člana izvršnog saveta. Prilikom sastavljanja izvršnih saveta opštinskih skupština ubuduće će biti potrebno da se više vodi računa i o tome da su izvršni saveti odgovorni ne samo za usklađivanje rada organa uprave, već i celovitije za stanje u opštini, naravno, u okviru svojih ovlašćenja. Zato u izvršne savete treba u većoj meri uključivati članove koji će se moći posvetiti i produbljivanju samoupravljanja u OOUR-ima i mesnim zajednicama, razvijanju delegatskih odnosa itd. Izvršni saveti moraju veću pažnju posvećivati otvaranju prema osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama, i to i u fazi pripremanja i sprovođenja, a ne samo u fazi donošenja akata.

Jedna od slabosti u radu opštinskih organa uprave i njihovih funkcionera je u tome što se u praksi ne realizuju njihova samostalnost, odgovornost za stanje na pojedinom upravnom području i neposredni odnosi prema opštinskim skupštinama i njihovim radnim telima. Organi uprave su još suviše nesamostalni i zavisni od izvršnog saveta, skrivaju se iza njegove odgovornosti, mada često prema samoupravnim zajednicama nastupaju s autoritetom izvršnog saveta. Oni često prepuštaju društvena zbivanja spontanosti mada imaju potrebna ovlašćenja, često prekršavaju rokove za odgovore, odnosno za izdavanje odluka, dozvola, saglasnosti, nedo-

ɔljno su inicijativni prilikom izdavanja izvršnih propisa, mada o Ustavu SR Slovenije imaju generalno ovlašćenje za njihovo :davanje itd. Na osnovu novog zakonodavstva o državnoj upravi, iće potrebno da se odlučnije pristupi produbljivanju samoupravih odnosa u radnim zajednicama organa uprave.

4. Analiza slabosti u radu delegatskih skupština, njihovih veća radnih tela, konferencija delegacija i delegacija, daje prilično neovoljnu sliku o ostvarivanju delegatskog sistema u prvom manlatnom periodu. Takav utisak, međutim, nije na mestu. Naime, ostignute rezultate ne treba ocenjivati samo apsolutno, ili samo ako što ćemo ih upoređivati s konačnim ciljevima uvođenja delegatskog sistema, već relativno i istorijski, to jest tako što ćemo h upoređivati sa stanjem u prethodnom ustavnom razdoblju. S tog stanovišta je sasvim očigledno da su u prvom mandatnom periodu u sastavu, načinu rada i u kvalitetu donesenih odluka u opštinskim skupštinama u SR Sloveniji postignuti vrlo značajni rezultati. Osim toga, nisu značajni samo već postignuti rezultati, vrlo je značajno i to što naše društvo i Savez komunista u pripremama za republičke i za savezni kongres i na osnovu studije Edvarda Kardelja *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* izgrađuju takav celovit i dugoročan plan razvoja političkog sistema koji će »naše društvo konkretno da ostvaruje u meri u kojoj mu to bude dozvoljavalo trenutno stanje njegove ekonomske baze, njegove društvene svesti i odnosa moći društvenih snaga« (E. Kardelj). Učešće u izborima i njihovi rezultati, političko raspoloženje radnih ljudi i njihov velik interes za rad u delegacijama i skupštinama pokazuju da se u poslednje četiri godine znatno proširio front naprednih socijalističkih snaga, spremnih da se aktivno bore za to da delegatski sistem postane još efikasnije sredstvo u rukama radničke klase i svih radnih ljudi za neposredno zadovoljavanje njihovih potreba i interesa.

Jovan R. Marjanović: Delegatski sistem — instrument vlasti i samoupravljanja

U pismenom prilogu Mijata Šukovića razmatraju se dva važna sadržaja funkcija delegatskog sistema. Njih ističe u svojoj raspravi i drug Edvard Kardelj. Brojne analize o delegatskom sistemu su ih često previđale. Reč je o delegatskom sistemu kao instrumentu vlasti i instrumentu samoupravljanja. Značaj Kardeljeve rasprave je između ostalog, i u tome što ova dva sadržaja funkcija delegatskog sistema povezuje dijalektički i tako upućuje da im se jedinstveno pristupa i u praksi.

Delegatski sistem je kod nas uveden kao način efikasnijeg organizovanja radničke klase i radnih ljudi u vršenju funkcija

vlasti. Njime naša radnička klasa i ostali radni ljudi regulišu ča i one odnose koji se danas u našem društvu moraju iz objektivn razloga uspostavljati u osloncu na državnu prinudu. A sam tim, i ta prinuda — sila izdvojena u posebnom obliku, obliku m ći države — postaje sastavni deo ukupne društvene moći radnič klase i radnih ljudi.

Naši radni ljudi i naša radnička klasa će, međutim, ovu svo posebno izdvojenu silu povratiti putem delegatskog sistema sam ako se on bude razvijao i kao sredstvo jačanja njihove ukupn društvene moći, još tačnije — samoupravljanja. Ukazao bih sam na neke aspekte ove funkcije delegatskog sistema koji su, čini m se, prilično zapostavljeni.

U našem društvu, to je naše opredeljenje, umesto države drugih političkih sila, sve odluke donose radni ljudi neposredno putem svojih delegacija i delegata. Time se prevazilazi podvojenost neposrednog i posrednog odlučivanja i potiskuje odlučivanje u ime radnih ljudi. Glavna sredstva za to su delegacije i delegati, u određenim slučajevima ključnu kariku u delegatskom odlučivanju predstavlja delegacija, a u drugom — delegat.

Kada se, na primjer, odlučuje u organima upravljanja u osnovnim organizacijama i zajednicama, onda su na sceni delegati raznih delova ovih asocijacija. A kada se odlučuje u skupštinama društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica, onda je u akciji njihova zajednička delegacija. Ali, u svim slučajevima osnovni činilac odluka, bez obzira na to gde se konačno donose jesu radni ljudi. Delegat i delegacija su samo subjekti posredstvom kojih oni ostvaruju svoja samoupravna društveno-ekonomska i demokratska politička prava i oni ih predstavljaju kao one što ta prava i stvarno vrše, i to ne samo u osnovnim samoupravnim organizacijama već i u širim društvenim okvirima.

Međutim, još ima snažnih tendencija i ostataka prakse da umesto radnih ljudi, njihovih delegatski konstituisanih organa upravljanja u osnovnim samoupravnim organizacijama, odluke donose drugi, najčešće poslovodni i inokosni organi, bilo tako što deluju izvan okvira svojih kompetencija, bilo što za to koriste delegatski konstituisane organe upravljanja. U tom cilju se ponegde čak vrši i restrikcija nadležnosti ovih organa, jer je neposredno odlučivanje navodno demokratskije i samoupravnije od delegatskog. A reč je o stvaranju uslova i okolnosti u kojima bi, usled njegove neorganizovanosti, slabila moć radnog čoveka. Jer i naši ustavi i Zakon o udruženom radu su jasno odredili koja su sve neotuđiva prava i pitanja o kojima radni ljudi odlučuju neposredno na zborovima, referendumom i drugim oblicima ličnog izjašnjavanja, a o kojima donose odluke putem delegacija i delegata. I u tom pogledu ne bi trebalo dozvoliti bilo kakva koleba-

nja. U pitanju je i racionalna, ali i klasna komponenta delegatskog sistema, o čemu u svom prilogu govori i Mijat Šuković.

Obe ove komponente obavezuju, s jedne strane, na veće napore i odlučnost subjektivnih snaga da više pažnje posvete organizovanosti zborova i drugih oblika neposrednog odlučivanja i, na drugoj, na napore da se organi upravljanja u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama razvijaju kao istinski delegatski organi — organi čije odluke će zaista biti rezultat dogovora samih radnih ljudi posredstvom delegata.

U središtu ovih procesa, i kao njihov važan činilac, treba da su i delegacije za skupštine društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica. Do sada su one bile uglavnom van tih zbivanja, tačnije, ostale su na periferiji odnosa i celokupne samoupravne strukture OOUR-a, mesnih i drugih osnovnih samoupravnih zajednica.

U celini uzev, putem delegacija se još sporo povezuju poslovi, na što ustavi i Zakon o udruženom radu računaju. Nerazvijeno je, na primer, povezivanje osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica putem konferencija i drugih oblika povezivanja delegacija. O tome nema saglasnosti ni u društveno-političkim organizacijama, nasuprot jasnim stavovima Rezolucije Desetog kongresa SKJ. A bez toga se ni udruživanje rada i sredstava i uopšte dohodovno povezivanje, razmena rada i podela rada ne mogu ostvarivati na samoupravnoj osnovi. Jednostavno zato što neposredni i osnovni nosioci svih tih odnosa nisu radni ljudi. A oni to mogu biti samo povezivanjem svojih delegacija.

Konferencije i drugi oblici povezivanja delegacija su put i sredstvo da radni ljudi sami usaglašavaju svoje interese i u skupštinama donose odluke. Bez toga ni delegati ne mogu delovati u skupštinama u skladu sa prirodom delegatskog mandata, već samo kao klasični politički reprezentanti. A u tom slučaju delegatski sistem ostaje samo prazna forma, a uporedo s njim na snazi dobija takozvani politički kanal — dogovaranje i odlučivanje u društveno-političkim organizacijama i državi, karakteristično za politički sistem predstavničke-formalne demokratije. A to ne odgovara ni našim društveno-političkim organizacijama, niti našoj radničkoj klasi i radnim ljudima. Pre svega, pritisnute protivrečnostima pluralizma pojedinačnih i parcijalnih interesa, naše društveno-političke organizacije, pa ni SK, ne bi mogle ostvarivati svoje usmeravajuće i druge uloge, a preuzimale bi prava i funkcije samih radnih ljudi u delegatskom i celokupnom našem samoupravnom političkom sistemu. Još tačnije, došle bi u sukob sa njima. A radni ljudi ih upravo zato i stvaraju da bi bili odlučujući politički subjekt u celokupnom odlučivanju o društvenom razvitku i društvenim kretanjima.

Esat Stavileci: O suštini delegatskog odnosa

Delegatski mandat nije slobodan mandat. Princip slobodnog opredeljivanja u odlučivanju i glasanju određen je, prvo, društvenom povezanošću delegata sa samoupravnom osnovom, i, drugo, obavezom delegata da, u okviru interesa svojih organizacija i zajednica, utvrde šire interese i potrebe društveno-političke zajednice. Tu dolazi do različitih situacija u delegatskoj praksi. Prema tome, sve institucije novog, delegatskog sistema treba posmatrati i ocenjivati sa stanovišta: da li uopšte ili da li uspešno doprinose razvijanju delegatskog odnosa. Ta se ocena može donositi samo za celinu odnosa koji se razvijaju u određenoj organizaciji ili zajednici.

Kako postići da se u praksi istinski razvija delegatski odnos? Čini mi se da je ovo jedno od najvažnijih pitanja u delovanju i ostvarivanju delegatskog sistema. Svaki odgovor bi morao sadržati koncepciju samoupravnog društva koje počiva na pretpostavci o jedinstvu interesa. Samoupravna struktura društva predstavlja socijalno-ekonomski sistem u kome deluju različite socijalno-ekonomske i organizacione grupe, koje imaju ili, najblaže rečeno, mogu imati različite aspiracije, različiti položaj, pa, prema tome, i različitu odgovornost. Sve te razlike mogu da dovedu do različitih, suprotnih, pa i konfliktnih situacija. Stoga, pitanje kako da se razvija delegatski odnos jeste istovremeno pitanje kako da se razrešava sukob ili, za naš sistem adekvatnije rečeno, kako da se nađe najprikladnije rešenje u takozvanom pluralizmu interesa.

Mislim da na razvijanje delegatskog odnosa utiče sam razvoj samoupravnih odnosa. Tamo gde su samoupravni odnosi razvijeni postoji i čvrsta osnova za delovanje i ostvarivanje delegatskog odnosa. Štaviše, delegatski odnos i ne podrazumeva ništa drugo do jedan novi, bogatiji i širi institucionalni izraz samoupravnog odnosa, shvaćenog u određenom smislu. Na osnovi tog principa izvlačim zaključak da se jugoslovensko društvo može izgraditi kao samoupravno delegatsko društvo samo ako uporedo sa institucionalnim ustrojstvom samoupravljanja na delegatskoj osnovi, iznalaženjem samoupravnih formi, i konceptiranjem delegatskog modela organizacije društva — stvara uslove da se institucije i forme obrazuju i deluju na delegatskoj samoupravnoj osnovi. Samoupravljanje i delegatski sistem se međusobno prožimaju i dopunjuju.

Drugo, na razvijanje delegatskog odnosa utiče stepen razvijenosti svesti delegata. Čini mi se da se sada nalazimo u onoj fazi razvoja svesti kada je nužno, kao što je inače bilo neophodno, dopunjavanje samoupravljanja delegatskim sistemom, dopunjavanje socijalističke samoupravne svesti delegatskom svešću. Prema tome, društvo se nalazi u fazi kada razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa na delegatskoj osnovi treba snažnije da utiče na ljudsku svest. Svest kod ljudi treba razvijati u skladu sa uslovima od kojih

ona neposredno zavisi. Na sadašnjem stepenu razvijenosti društva još ne možemo pojam svesti izjednačavati sa pojmom idealne samoupravne delegatske svesti. Samoupravna i delegatska svest se međusobno prožimaju i dopunjuju, kao što se samoupravljanje i delegatski sistem prožimaju i dopunjuju.

Treće, u razvijanju delegatskog odnosa od naročitog je značaja poštovanje autentičnih interesa i potreba delegatske osnove. Pri tome treba naročito obezbediti da smernice koje se daju delegatima budu kvalifikovani nalog onih koji su ih delegirali, jer »ukoliko je delegatski sistem odvojen od života u bazi, utoliko je veća opasnost da on postane predmet manipulisanja«. Delegacija treba da utvrdi osnovne stavove za rad delegata i za njihovo učešće u odlučivanju polazeći od interesa i smernica osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, a uz uvažavanje interesa drugih samoupravnih organizacija i zajednica, zajedničkih i opštih društvenih interesa i potreba. To je, čini nam se, azbuka uspostavljanja pravog delegatskog odnosa. Prema tome, treba da se utvrdi i odgovornost delegata, koja je, kao što je i ranije naglašeno, uslovljena karakterom delegatskog mandata. Tako, ako uzmemo delegate u skupštini društveno-političke zajednice, oni imaju osnovno ustavno pravo i dužnost da se, u zauzimanju stavova o pitanjima o kojima se odlučuje u skupštini, rukovode i postupaju kako u skladu sa smernicama svojih samoupravnih organizacija i zajednica tako i sa osnovnim stavovima delegacija koje su ih delegirale. Da bi se došlo do jedinstvene, zajedničke odluke, delegati moraju da prevaziđu eventualne razlike u stavovima koje su zastupali, da usklade te stavove i da nađu zajednička rešenja. Otuda su delegati dužni da se opredeljuju za ona rešenja koja odgovaraju stvarnim interesima radničke klase kao celine, za ona opredeljenja koja su, u datim uslovima i u datom trenutku, društveno optimalna, najracionalnija i najcelishodnija. Posebno je važno da delegati to čine i onda kada sa takvim aktom ili odlukom neće biti zadovoljen neki njihov konkretni, parcijalni interes. Opštedruštveni interesi i potrebe nisu apstraktni. Oni su sadržani u društvenim planovima i drugim dokumentima društveno-političkih zajednica, u dokumentima društveno-političkih organizacija, kao i u samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima.

Četvrto, da bi proces pripremanja i donošenja odluka i akata mogao neometano da teče, neophodno je obezbediti odgovarajuću ulogu svih učesnika delegatskog odlučivanja. To se može postići samo odgovarajućom koordinacijom i sinhronizacijom rada svih subjekata u pripremanju i donošenju odluka i akata. Problemi na koje dosadašnja praksa ukazuje ispoljavaju se naročito u vezi sa izgrađivanjem oblika međusobnog povezivanja delegacija, u cilju utvrđivanja zajedničkih smernica i usklađivanja interesa, kao i sa sporazumevanjem i dogovaranjem, kao oblicima izgrađivanja i donošenja odluka od zajedničkog interesa.

Da bi ovakav mehanizam i međusobni odnosi učesnika u odlučivanju mogli biti sprovedeni, neophodno je da se programima i planovima rada obezbedi potrebna koordinacija. U koordinaciji i jeste smisao delegatskog sistema uopšte i delegatskog odnosa posebno.

Branislav Marković: Neke napomene u vezi s funkcijom uprave

Za funkcionisanje savremenog političkog i pravnog sistema je od izuzetnog značaja kako i na koji način uprava ostvaruje svoje mnogobrojne i raznovrsne funkcije. I pored toga što je njena uloga u društvu od izuzetnog značaja, ipak kao da postoji jedno nepisano pravilo da se mnoge nedaće u funkcionisanju pravnog i političkog sistema svaljuju na upravu. Nemam nameru da ovom prilikom napadam upravu, što je inače vrlo popularno, niti imam nameru da je branim — što je inače vrlo nezahvalno, već hoću da ukažem na neke činjenice koje će doprineti boljem sagledavanju položaja i funkcionisanja uprave i njenog drukčijeg tretmana u društvu.

Ostvarujući mnogobrojne funkcije, uprava zadire u gotovo sve pore društvenog života, pa otuda i njena velika odgovornost i značaj u savremenom svetu. Ni jednu instituciju u društvu, pa ni upravu, ne treba idealizovati, ali se upravi, isto tako, ne sme pripisivati mnogo štošta što nije njena isključiva krivica. U radu našeg skupa bilo je dosta neopravdanih primedaba na račun uprave, počev od onih da je neefikasna, spora, da stalno raste, na račun njene korumpiranosti, pa sve do činjenice da je ona malo prilagođena stvarnim potrebama i interesima udruženog rada. Jedno je pri tom tačno — da naša uprava ima niz slabosti i da je u tom smislu treba kritikovati, ali samo onoliko koliko ona to zaslužuje, jer svaka prekomerna i neopravdana kritika može imati vrlo neugodne posledice, može se stvoriti pogrešno javno mnjenje u odnosu na upravu. Naša uprava nije nešto što je potpuno samostalno u funkcionisanju pravnog i političkog sistema i što, živeći samostalno i nezavisno, ne podleže bilo kakvoj kontroli i predstavlja cilj za sebe. Naprotiv, uprava je deo pravnog i političkog sistema i u tom smislu ona je pod stalnom kontrolom i odgovornošću predstavničkih tela, njihovih izvršnih organa i drugih faktora odgovarajućih društveno-političkih zajednica. I zato, kad govorimo o suštini i biću upravne delatnosti, moramo uvek imati u vidu da je ona integralni deo pravnog i političkog sistema.

Vrlo često se događa da se uprava kritikuje da sporo odlučuje o pravima i obavezama stranaka u upravnom postupku, da

postoji jaz nerazumevanja među njima i drugo, ali se pri tom retko ko pita nije li uprava ostvarivala neke svoje druge funkcije na štetu njenih osnovnih funkcija. Uprava treba i mora da, pored ostalih funkcija, obavlja i stručno-saradničke poslove za predstavnička tela, njihove izvršne organe, kao i za potrebe društvenih organizacija; ali uvek ostaje otvoreno pitanje u kojoj meri treba da bude zastupljena ovakva delatnost uprave u odnosu na druge njene funkcije. I upravo zato što uprava isuviše mnogo vremena troši na vršenje stručno-saradničkih poslova, često se tretira kao njihov »poslušni servis«, odnosno »poslušni servis« predstavničkih tela, ili njihovog izvršnog organa određene društveno-političke zajednice. Čak se primećuje u upravnoj praksi da se stručno-saradničkoj delatnosti uprave pridaje daleko veći značaj nego bilo kojoj drugoj funkciji uprave, što svakako treba da bude ozbiljan pokazatelj da se ubuduće ne sme tako raditi. Za ovakvu svoju delatnost, odnosno za zapostavljanje drugih funkcija uprave ne smemo isključivo krtikovati upravu. Naprotiv, za ovakvo stanje pre svega su odgovorna predstavnička tela i njihovi izvršni organi, odnosno društvene organizacije skupštine odgovarajuće društveno-političke zajednice. Primera radi, imali smo u puno navrata prilike da pročitamo u sredstvima javnog informisanja kako uprava u vršenju jedne svoje vrlo značajne funkcije — upravnog nadzora, više od polovine radnog vremena troši na pisanje izveštaja, analiza, elaborata i drugo, za potrebe skupštine, izvršnog veća ili neke društvene organizacije. Međutim, za takvo stanje nije kriva uprava, već subjekti koji su od nje tražili izvršavanje ovakvih poslova i zadataka. Upravni nadzor je tipična klasična funkcija uprave i nju moramo shvatiti upravo tako kako je ona definisana u našem pozitivnom pravu. Ovo ističem zbog toga što mnogi smatraju da je upravnom nadzoru, kao klasičnoj funkciji uprave, vreme bitisanja ograničeno, odnosno da će ova funkcija uprave sama po sebi nestati. Na žalost, često se uopšte na upravu i njenu delatnost u celini gleda kao na nešto prolazno i nešto što će samo po sebi da nestane. Pri tom moramo shvatiti da će se upravna delatnost menjati, u duhu potreba i zahteva društva i u tom smislu možemo da govorimo o preobražaju uprave, a ne o njenom jednostavnom nestanku iz pravnog i političkog sistema. Nema sumnje da uprava ispoljava niz slabosti u ostvarivanju svojih funkcija, ali da li je dovoljno da se s tom činjenicom složimo i, manje-više, svu krivicu svalimo na nju zbog takve situacije. Retko smo se kad zapitali šta je društvo i koliko činilo da uprava efikasnije ostvaruje funkcije, koliko smo materijalnih sredstava izdvojili za modernizaciju uprave i koliko smo uticali na osavremenjavanje upravne delatnosti s obzirom na njen značaj. Mislim da smo suviše malo činili da upravu učinimo modernom, efikasnom i jednostavnom.

Kad govorimo o upravnoj delatnosti, često ističemo da radnici u njoj — posebno kvalitetni — ne ostaju dugo. Kao jedan od osnovnih razloga koji se pri tom ističe je neadekvatno nagra-

đivanje, nemogućnost rešavanja stambenih problema i drugo. Ovi razlozi, bez sumnje, postoje i njih ne može niko osporiti, ali oni, po mom dubokom uverenju, nisu jedini i najbitniji za fluktuaciju kadrova u javnoj upravi. Naprotiv, smatram da ovoj pojavi bitno doprinosi metod rada u javnoj upravi — nedovoljna samostalnost službenih lica, izraženo prisustvo birokratske logike, kao i društveni položaj uprave uopšte. Na žalost, ovi elementi se retko kada iznose i još manje razrađuju. S obzirom na značaj upravne delatnosti, bilo bi prirodno da u upravi rade najstručnija službena lica, koja su moralno-politički uzdignuta. Umesto da to bude pravilo, mi imamo obrnutu situaciju: u upravi ostaju samo ona službena lica koja su nedovoljno stručna (iako imaju odgovarajuću formalnu kvalifikaciju), ljudi koji nemaju dovoljno ambicija za obavljanje ovakve vrste delatnosti, niti imaju dovoljno interesa za vršenje ovakve službe.

Mi, kao društvo, moramo nastojati da pre svega utičemo na stvaranje pogodne društvene klime u kojoj će uprava bitisati. Ovo ističem zbog toga što upravu često i neopravdano napadaju predstavnička tela i njihovi izvršni organi, odnosno društvene organizacije. To doprinosi stvaranju ne tako dobre društvene klime u odnosu na upravnu delatnost. Naročito su oštre kritike izrečene u odnosu na upravnu delatnost lokalnih organa. Ovi organi sigurno imaju određene slabosti, ali one su manje-više objektivne prirode. Pri tom se mora imati u vidu da je lokalna uprava jednostavno prenatrpana mnogobrojnim obavezama. Retko smo se kad upitali da li će lokalna uprava sva ta ovlašćenja i obaveze moći da izvrši valjano i na vreme. Tako, na primer, ovlašćenja i obaveze lokalne uprave u odnosu na udruženi rad, prema Zakonu o udruženom radu i drugim odgovarajućim pozitivno-pravnim propisima, velika su obaveza i ovlašćenja lokalne uprave, ali moramo priznati da lokalna uprava još nije dovoljno spremna da ih na vreme i efikasno ostvaruje. Ostvarivanje ovakvih ovlašćenja je ne samo briga lokalne uprave, već i svih drugih zainteresovanih činilaca. Sve dok se ne bude u biti shvatila upravna delatnost, njene objektivne teškoće — sve dotle će ona biti predmet najčešće neopravdane kritike. Upravnu delatnost društvo mora da poštuje i uvažava mnogo više nego što je to činilo do sada, jer će to biti jedan od najboljih stimulansa za delatnost uprave.

Na ovom skupu smo čuli, pored ostalog, i to da je uprava odveć neefikasna u odnosu na zaštitu i ostvarivanje prava i obaveza i pravnih interesa građana, kao i da u nas nema pravnih normi koje bi upravi nametnule obavezu da po službenoj dužnosti pribavlja odgovarajuće dokaze, a ne da to uvek traži od stranke. Ja moram da istaknem da je ovo apsolutno netačno. Naprotiv, Jugoslavija ima bez sumnje, najmoderniju i najpotpunije kodifikovanu upravnu proceduru, koja i te kako stranku postavlja kao centralnu ličnost upravnog postupka. Uz to, zakonodavac je predvideo niz realnih procesnih obezbeđenja, da bi stranka mogla brzo

i efikasno da ostvaruje i zaštićuje svoja prava, obaveze i pravne interese. Sasvim je drugo pitanje zašto je uprava neefikasna, i pored toga što imamo takvu kodifikovanu upravnu proceduru. U to ja ovde ne mogu da ulazim, jer mi ni vreme ni prostor to ne dozvoljavaju. Tvrdnja da mi u našem pravnom sistemu nemamo propis po kome će organ, odnosno organizacija koja vrši javna ovlašćenja po službenoj dužnosti pribavljati dokaze, bez obzira na to da li se postupak vodi po službenoj dužnosti ili po zahtevu stranke, jeste — kao što sam istakao — netačna. Naime, mi smo još novelom Zakona o upravnom postupku 1965. godine uveli obavezu da organ, odnosno organizacija koja vrši javna ovlašćenja pribavljaju one dokaze o kojima se vodi službena evidencija u okviru iste društveno-političke zajednice. Ova demokratska pravna norma je od izuzetnog značaja, ali se pri tom postavlja pitanje u kojoj meri se takva pravna norma ostvaruje u praksi. Dakle, postojanje samo demokratske pravne norme nije dovoljno da bi određena institucija bila ostvarena u praksi. Novelom ZUP-a od 1976. godine, mi smo ovu obavezu pribavljanja dokaza od strane službenog lica koje vodi postupak proširili još više, u tom smislu što smo obavezali organe uprave, odnosno organizacije koje vrše javna ovlašćenja pred kojima se vodi upravni postupak, da sami prikupljaju dokaze o kojima se vodi službena evidencija ne samo kod organa i organizacija u okviru iste društveno-političke organizacije, već i kod svih organa drugih društveno-političkih zajednica. Ovakva norma je izvanredno značajna i demokratska, samo se i ovde postavlja pitanje u kojoj ćemo meri moći kao društvo da je sprovedemo u život. Da bi se ovakve i slične pravne norme ostvarivale u praksi, odgovornost za njihovu realizaciju snosi izvršno veće skupštine odgovarajuće društveno-političke zajednice. Uprava u tom smislu mora biti dvostruko odgovorna da bi bila efikasna. Najpre prema izvršnom veću i skupštini odgovarajuće društveno-političke zajednice, a potom prema građanima s kojima je svakodnevno u različitim odnosima. Retko je koje izvršno veće mesečno po jedanput kritički razmatralo problem efikasnosti uprave u ostvarivanju i zaštiti prava građana, poštovanja rokova koje predviđa Zakon o upravnom postupku kao problem i pri tom preduzimalo odgovarajuće mere. Najčešće se to čini na kraju godine, kada se podnose godišnji izveštaji, koji su često šturi i netačni. Za efikasnost uprave i ostvarivanje prava građana, odnosno njihove zaštite, ne sme biti odgovorna samo uprava, već, u isto vreme, tu odgovornost moraju imati i izvršna veća odgovarajuće društveno-političke zajednice.

Povećanje administracije, odnosno »rastuća piramida« uprave je fenomen koji je prisutan u svim društvenim sistemima savremenog civilizovanog sveta — negde manje — negde više izraženo. Ta rastuća piramida uprave je, nema sumnje, već odavno prisutna u našem društvenom sistemu. To je pojava koju moramo primiti kao nešto što je neminovno u civilizovanom društvu. I

na ovom skupu, a inače i na mnogim drugim mestima, ističe se da je uprava najodgovornija za svoje stalno povećanje. Retko se u ovakvim situacijama ukazuje na to da je uprava samo delimično kriva za takvo stanje, jer su isto toliko kriva i predstavnička tela i njihovi izvršni organi i drugi subjekti. Razume se, kao društvo moramo nastojati da se taj procent rastuće piramide svede na razumnu meru, ali koliko ćemo kao društvo u tome uspeti ne zavisi samo od angažovanja na tom planu jedino uprave, već svih drugih subjekata s kojima je uprava u stalnoj i tesnoj vezi i kojima je ona potčinjena i odgovorna. Tako, na primer, prema propisima koji su doneti posle novih ustava iz 1974. godine, bilo je puno novih organizacionih formi u organizovanju uprave, za čiju je delatnost bilo potrebno puno novih ljudi. Ili, kao društvo smo smatrali da je nužno konstituisati samoupravne interesne zajednice — a kada je posle toga došlo do stvaranja jakih stručnih službi, odnosno uprave u okviru takvih samoupravnih interesnih zajednica, onda smo počeli da okrivljujemo upravu i pomalo da se iznenađujemo zašto ima toliko radnika u okviru stručnih službi. Prema tome, sve dok ovaj problem budemo posmatrali ovako usko i parcijalno, sve dotle ne možemo očekivati da će on biti ublažen, jer je nužno da on bude prisutan u savremenoj civilizaciji, ali u jednoj razumnijoj meri.

Uprava je deo sveukupnih društvenih odnosa i zato je prirodno da se sve društvene refleksije u pravnom i političkom životu odražavaju i na upravu. Građani, u ostvarivanju zaštite svojih prava, svakodnevno stupaju u različite mnogobrojne odnose s upravom. Zato i ti njihovi odnosi moraju biti odnosi međusobnog razumevanja i poštovanja. Na žalost, građanima je uprava još uvek dosta daleka — zamišljaju je odveć »hladnom« i »otuđenom« — s njom treba stupati u odnose samo kada za to ima stvarnih i nužnih potreba. Naši građani u ostvarivanju zaštite svojih prava, obaveza i pravnih interesa često pronalaze »odgovarajuće veze«, da bi ostvarili ili zaštitili neko svoje banalno pravo, obavezu ili pravni interes. Tako je ustanovljeno da građani često utroše dva ili više puta vremena dok nađu neku »odgovarajuću vezu« za ostvarivanje ili zaštitu svog prava, obaveze ili pravnog interesa, nego kada bi se normalno obratili organu uprave za ostvarivanje i zaštitu tog prava, obaveze ili pravnog interesa. S pravom se u praksi političkog i pravnog sistema ističe da delegatski sistem nije samo osnov za konstituisanje skupština društveno-političkih zajednica, već univerzalni princip na kome počiva čitav društveno-politički sistem. Zapravo, kroz delegatski sistem samoupravno organizovana radnička klasa i svi radni ljudi treba da dobiju realnu i neposrednu mogućnost da upravljaju i odlučuju o svim poslovima, i to ne samo svoje uže sredine, već društva u celini. Nema sumnje da su organi uprave potčinjeni i odgovorni za svoj rad skupštini odgovarajuće društveno-političke zajednice i izvršnom veću. Ali, organi uprave ne smeju pri tom biti »poslušni servis«, predstavničkog

tela ili izvršnog organa. Naprotiv, organi uprave moraju da se strogo pridržavaju svog ustavnog položaja i funkcija koje su pozitivno-pravno normirane. Samo samostalna, sposobna i stručna, idejno uzdignuta uprava, može ostvariti ne samo funkcije koje joj je društvo poverilo, već i bitnije doprineti efikasnosti funkcionisanja delegatskog sistema. Ona treba da bude spona između skupštinskog sistema, s jedne strane, i delegata i delegacija, odnosno udruženog rada, s druge strane. Zato se mora voditi računa koje su njene »propusne moći« u ovom procesu, jer se često događa da se upravi daju nerealni zadaci i određuju relativno kratki rokovi za njihovo izvršavanje, iz čega proizlaze vrlo neugodne posledice: na primer takvi su materijali »šturi«, »nekompletni«, »plod kabinetskog razmišljanja«, daleki od »života i društvenih potreba«, »potreba udruženog rada« i drugo.

U samoupravnoj praksi se postavlja jedno dosta prisutno pitanje u funkcionisanju delegatskog sistema — da li uprava treba da bude inicijator mnogih mera i odluka koje treba preduzimati u ostvarivanju samoupravnog delegatskog sistema, odnosno da li treba da preduzima takve mere prema udruženom radu, ili takve inicijative i predlozi treba da dolaze iz samog udruženog rada ili od nekog drugog samoupravnog subjekta. S tim u vezi, moramo da istaknemo da ne smemo da budemo u zabludi da će i ubuduće uprava, po prirodi stvari, morati da se pojavljuje u ovoj ulozi, i njenu ulogu ne treba shvatiti kao nekakav relikt prošlosti ili nešto što je nametnuto delegatskom odlučivanju, odnosno udruženom radu. Naprotiv, njena uloga proizlazi iz položaja uprave uopšte, i posebnosti njenog odnosa prema delegatskom odlučivanju i udruženom radu. Uostalom, neposrednim izvršavanjem zakona i drugih propisa zasnovanih na zakonu, sprovođenjem utvrđene politike, odgovornosti za stanje odgovarajuće grane i funkcija uprave, određenih u Ustavu i pozitivnom pravu, jasno upućuju na zaključak da je uprava najobaveštenija o stanju u odgovarajućim oblastima i da odgovara za takvo stanje, pa samim tim je i pozvana da na različite načine interveniše kada je to potrebno. No, ovo ne znači da bi i ubuduće uprava trebalo da bude dominantan faktor u predlaganju i iniciranju donošenja odluka i preduzimanju odgovarajućih mera skupštine i izvršnih organa, a da se pri tom zapostavi uticaj udruženog rada. Naprotiv, to organi uprave ne smeju da čine jer su oni najvažniji i najodgovorniji za to da udruženi rad više nego do sad nađe svoje mesto u predlaganju i iniciranju odluka i mera za bržu afirmaciju delegatskog odlučivanja.

Od toga u kojoj će meri jačati delegatsko odlučivanje i delegatski sistem u celini, kao i od pozicija udruženog rada; od toga u kojoj će meri oni ovladavati sami sobom i afirmisati sebe — bitno će zavisiti da li će donekle prenaglašena uloga organa uprave u procesu delegatskog odlučivanja oslabiti ili ne. Zato bi trebalo zaključiti da će uprava u svom daljem radu na ovom planu

morati da sarađuje s udruženim radom i delegatskim sistemom mnogo bogatije, mnogo raznovrsnije, mnogo češće nego što je to do sad bio slučaj i da, s tim u vezi, predmet odlučivanja treba da budu odluke koje su rezultat njihovog zajedničkog dogovaranja i sporazumevanja, odnosno da taj njihov zajednički stav bude rezultat realnih potreba društva u celini, uz obostrano uvažavanje i poštovanje svačije delatnosti.

Naime, treba poći od činjenice da delegacije u ovom trenutku još nisu dovoljno osposobljene niti dovoljno idejno uzdignute da bi bile inicijatori i aktivni učesnici u stvaranju predloga i njihovom sadržinskom obogaćivanju i oblikovanju. Zato i tu vidnu pomoć moraju pružati pre svega organi uprave odgovarajuće društveno-političke zajednice, kao i stručne službe samoupravnih organizacija i zajednica, naučne i druge institucije i drugi. U pripremanju predloga za skupštine treba poći od toga da to nije isključiva i poglavita obaveza izvršnih organa i organa uprave odgovarajuće društveno-političke zajednice, već u kreaciji predloga i drugih inicijativa, treba, pre svega, poći od delegata i delegacija. Naime, zainteresovane delegacije treba ne samo da analiziraju, već i da se uključuju u sve faze pripremanja predloga — počev od inicijative, do formiranja konačnog predloga odluke. Pri tom treba imati na umu da se važnije odluke ne smeju samo pro forma razmatrati pred delegacijama i delegatima. Razmatranje pred ovim telima predstavlja pre svega potrebu udruženog rada i građana uopšte. Nezgoda je u tome što se o delegatima u upravi obično misli jednostavno tako kao da su oni uglavnom svi laici i da kao takvi ne mogu bitno doprineti izgrađivanju stava, odnosno sadržajnog obogaćivanja predloga, odluka i drugog. Ovo je samo birokratska logika o nepogrešivosti uprave koja se u uslovima delegatskog odlučivanja mora bitno menjati u tom pravcu da se uprava sve više oslanja na sugestije i predloge koji dolaze od udruženog rada, odnosno delegata i delegacija, jer je to izraz stvarnih potreba svakodnevnog života čiji su oni akteri.

Polazeći od toga da uprava, prema Ustavu i zakonu, odgovara za stanje odgovarajuće oblasti društvenog života, prirodno je da mora imati i niz prava i obaveza prema samoupravnim subjektima u procesu delegatskog odlučivanja. Uprava, dakle, mora sve više da postaje činilac dogovaranja i saradnje s udruženim radom, a ne subjekt koji će birokratskim metodama ostvarivati autoritet vlasti. U tom smislu, uprava mora biti aktivan partner i saradnik udruženog rada, a od njihove saradnje i međusobnog razumevanja i pomoći, zavisi i ostvarivanje ciljeva zbog kojih oni postoje u društvu. Svakako da ovaj novi položaj uprave u odnosu na udruženi rad ne znači ni najmanje organičavanje samoupravnih prava u okviru udruženog rada. Naprotiv, novi položaj i funkcija uprave treba bitno da doprinesu ne samo efikasnijem ostvarivanju udruženog rada, već da predstavljaju značajan doprinos

ostvarivanju delegatskog sistema u celini. Pri tom, isto tako, moramo imati u vidu da je uprava dužna da obaveštava skupštinu društveno-političke zajednice, izvršni organ i društveno-političke organizacije o određenim problemima u udruženom radu i merama koje u tom pravcu ove samoupravne strukture treba da preduzimaju da bi se takve pojave onemogućile. Proces transformacije uprave u odnosu na udruženi rad i delegatski sistem je proces koji još traje. Ne smemo izgubiti iz vida da o uspehu ovakve transformacije uprave, odnosno njenog prilagođavanja potrebama udruženog rada i delegatskog sistema, ne zavisi samo od nje same, već od svih subjekata s kojima ona komunicira i sarađuje.

Uprava je u dosadašnjoj delatnosti ispoljavala niz slabosti, ali je u isto vreme dala i vidan doprinos izgrađivanju ne samo našeg pravnog sistema, već uopšte samoupravnog društva u celini. Ako se sada postavi pitanje da li sadašnja uprava može efikasno da preuzme na sebe odgovornost za izvršavanje novih obaveza koje proizlaze iz Ustava i zakona u odnosu na udruženi rad i delegatski sistem, onda s pravom moramo primetiti da javna uprava u najvećem broju slučajeva ne može tako brzo i jednostavno ostvariti ovu svoju obavezu, bilo zbog toga što nije u dovoljnoj meri kadrovski osposobljena, bilo što nije prostorno, tehnički ili na drugi način osposobljena.

Uprava će morati da menja i svoj odnos prema skupštini, kao najvišem organu društvenog samouprvaljanja i vlasti odgovarajuće društveno-političke zajednice, jer je takav odnos uslovljen položajem delegata i delegacija u procesu delegatskog odlučivanja i skupštini, s jedne, i položajem uprave u udruženom radu i delegatskom sistemu, s druge strane.

Miha Ribarič: Skupštine kao radna tela

Jedna je od osnovnih neprihvatljivih karakteristika delegatskog skupštinskog sistema — što je istaknuto i u saopštenju druga Šukovića — da delegatske skupštine, u stvari, često deluju kao svojevrsna ratifikaciona ili verifikaciona tela materijala, odluka, rešenja, predloga koje su pripremili izvršni, odnosno upravni organi. Pri tom je bitno da se delegacije i delegati uopšte nisu, ili nisu mogli, odnosno gotovo nimalo se nisu angažovali pre ovog verifikovanja; naime, nisu prethodno razmatrali ova rešenja da bi ocenili eventualne posledice njihove primene itd. U stvari, reč je o klasičnom problemu egzekutive, samo u novim uslovima, ili — ako hoćete — o problemu države.

Uvođenje delegatskog sistema, a naročito fleksibilnog mandata, samo je još više zaoštrilo potrebu da se što pre poboljša postojeće stanje. Ako pokušamo realno razmišljati o tome, na-

metnuće nam se pitanje: koji je ključni razlog toj situaciji, odnosno kako da tu nešto menjamo? Čini mi se da treba poći od toga ko zapravo stoji iza ovih izvršnih organa. Drugim rečima, šta oni, u stvari, predstavljaju, koga to oni predstavljaju? Mislim da je dosta blizu istine, odnosno da bismo se, verovatno, brzo mogli složiti u tome da sami izvršni organi, izvršna veća opština na primer, ili izvršni organi na drugim nivoima, potpuno sami, bez podrške društveno-političkih faktora, ne bi mogli igrati takvu ulogu. U stvari, reč je o tome da upravo rukovodstva, predsednici izvršnih veća — u čvrstoj povezanosti, saradnji, u redovnom kontaktu sa rukovodećim ljudima u društveno-političkim organizacijama, a posebno sa Savezom komunista — praktično daju ton osnovnim zbivanjima u delegatskom skupštinskom sistemu.

Forma tih odnosa i veza je različita. Nije, na kraju, ni bitno da li se to zove politički aktiv, koordinaciono telo, neki drugi skup ili tome slično. Stvar je u tome da jedan dosta uzak krug ljudi u opštini praktično donosi odluke gotovo o svim bitnim pitanjima.

Sad bismo mogli, naravno — ali mi to vreme ne dopušta — razmotriti koliko je sve to uslovljeno i odnosima u republici i federaciji, koje su specifičnosti tog fenomena na raznim nivoima itd. No verovatno je najlakše govoriti o takvim karakteristikama u opštini kao osnovnoj društveno-političkoj i samoupravnoj zajednici. Naposletku, to je i najšira baza u kojoj se mogu posmatrati ove pojave.

Suočeni smo sa sledećom situacijom: umesto da odluka skupštine društveno-političke zajednice znači konačno potvrđivanje onoga do čega se došlo sporazumevanjem i dogovaranjem u celom delegatskom sistemu, ona je, u stvari, nešto što se samo prihvata, nešto do čega se došlo jednom drugom linijom, jednim drugim kanalom, rekao bih — neformalnim kanalom. Tu imamo dosta primera koji potvrđuju ono što drug Kardelj iznosi u svojoj raspravi o raskoraku između normativnog, deklarisanog, onog što bi trebalo da bude i onog što se stvarno zbiva. Naime, u praksi se događa da su jedni organi formalni, a trebalo bi da budu stvarni nosioci odgovornosti, a drugi, zapravo, stvarno donose odluke, odnosno osnovna rešenja, a neki treći se u javnosti javljaju kao njihovi donosioci.

Ako bismo dalje razmišljali o tom pravcu, onda bismo mogli zaključiti da se čak i izvršna tela, — to tvrdim na temelju svojih zapažanja — retko pojavljuju kao kolektivni organi, a ona bi, bar u svom delokrugu, pa čak i u svom prekoračenom delokrugu, mogla delovati kao kolektivni organi i nositi odgovornost makar za one predloge koji se pojavljuju pod njihovim imenom. U stvari, svedoci smo pojava da resorni član izvršnog veća, sa predsednikom ili s još nekim, praktično nametne osnovna rešenja prilikom pripremanja konkretne odluke, tako da ni izvršni organi, kao kolektivni organi, ne vrše, ili pak vrše u vrlo maloj meri, funkciju

odgovornosti za stanje i usklađivanje interesa i mišljenja na svom području, kao što je to, inače, Ustavom predviđeno.

Iste su karakteristike, moglo bi se reći, i odnosâ između društveno-političkih organizacija. Forumi društveno-političkih organizacija, iako mnogo govorimo o forumskom načinu rada, u stvari su malo angažovani na rešavanju konkretnih pitanja. I tamo se taj posao obavlja u veoma uskom krugu ljudi, ako se o takvom krugu uopšte može govoriti u okviru jedne organizacije. Karakteristično je da je na iznalaženju konkretnih predloga uglavnom angažovan profesionalni sekretar ili njegov zamenik, ili pak predsednik svake od ovih ili samo nekih društveno-političkih organizacija.

Mislim da ovaj fenomen zaslužuje posebnu pažnju i da je dobio odgovarajuće mesto i u materijalima za pripremu Jedanaestog kongresa SKJ. U Tezama je dosta oštro okarakterisana ova pojava, ali ako hoćemo da menjamo sadašnje stanje, trebalo bi ići dalje od njegovog uopštenog utvrđivanja, trebalo bi konkretnije u svakoj sredini analizirati ovu pojavu i njene uzroke.

U stvari, ta pojava nije nimalo jednostavna. Naime, neophodno je razrešiti protivrečnost između potrebe stvaralaštva, unošenja nužnih kvaliteta u planiranje razvoja, usmeravanje razvoja, u praćenje stanja — jednog kvaliteta koji ne može već u prvom trenutku i u svakoj prilici da postane masovna pojava. S druge strane, reč je i o tome da ova potreba kvalifikovanog sagledavanja stanja ne preraste u praksu koja zamenjuje organe ili čak ceo sistem koji je kod nas uspostavljen. Moglo bi se reći da i kod nas, što je već poznato u istoriji, naročito u istoriji radničkog pokreta, problem znanja igra u tome posebnu ulogu. Naime, problem znanja kao kvalifikovana spremnost za stvarnu realizaciju, za oživotvorenje naših osnovnih programskih i sistemskih postavki i ciljeva. Po mom mišljenju, mi tako shvaćenom znanju u praksi ne posvećujemo potrebnu pažnju i, naročito, premalo konkretno o tome vodimo računa u kadrovskoj politici.

Jedan od ključnih kriterijuma kadrovske politike moralo bi biti znanje, i to — da budemo malo konkretniji — ne neko apstraktno društveno ili stručno uže znanje, nego znanje u smislu iskazanog odnosa prema društvenoj stvarnosti. To znači znanje kao konkretno ispoljene sposobnosti i spremnosti da se realizuje naša osnovna socijalistička samoupravna orijentacija.

Na kraju, mislim da je ključ za promenu, za kvalitetnu promenu stanja u delegatskom skupštinskom sistemu, u stvari, — promena prakse u društveno-političkim organizacijama, posebno u radu njihovih rukovodstava. Ne potcenjujem, pri tom, dugoročnije i šire aspekte, kao što su promene u društveno-ekonomskim odnosima, u razvoju samoupravljanja, svesti itd. Isto tako, ne mislim da nije potrebno dopunjavati neke metode i oblike, proučiti neke dopune za institucionalna rešenja u političkom si-

stemu itd. Ali, po mom dubokom uverenju, osnovni ključ je ipak u samom jezgru našeg svesnog društveno-političkog faktora; u promeni prakse treba tražiti jednu od glavnih mogućnosti za menjanje postojećeg stanja, kao i u daljem razvoju političkog sistema.

Omer Ibrahimagić: Odnos prava i odgovornosti

U referatima koji su nam ovdje prezentirani govori se o odgovornosti. Ja bih se htio priključiti razmišljanjima o toj temi. Naime, kada raspravljamo o pravima radnika, prije svega u organizacijama udruženog rada (nastojaću da ovaj problem lociram na organizacije udruženog rada), govorimo i o neotuđivim pravima. Jedno od tih neotuđivih prava je pravo rada društvenim sredstvima za proizvodnju.

Društvena sredstva za proizvodnju se organizaciono-ekonomski i tehnološki, kod nas izražavaju kroz osnovnu organizaciju udruženog rada, radnu organizaciju, SOUR i druge oblike udruživanja rada i sredstava. Prema tome, kada se govori o pravu rada društvenim sredstvima za proizvodnju, misli se na društvena sredstva za proizvodnju shvaćena u svom totalitetu. Pošto se društvena sredstva organizaciono, između ostalih oblika, izražavaju i kroz osnovnu organizaciju udruženog rada — OOUR izgleda da predstavlja »dio« društvenog totaliteta, odnosno dio društvenih sredstava za proizvodnju. Iz prava rada društvenim sredstvima za proizvodnju, a prije svega iz rada tim sredstvima, proizlazi i pravo raspodjele dohotka. Tu se, isto tako, društveni dohodak izražava i kao dohodak osnovne organizacije udruženog rada i tada bi se moglo govoriti o dijelu dohotka, dakle dijelu ukupnog društvenog dohotka ostvarenog društvenim sredstvima za proizvodnju.

Iz ovakvih proizvodnih odnosa proizlazi, dakle, i pravo radnika da upravlja ne samo »svojim« dijelom društvenih sredstava za proizvodnju u OOUR, već cjelinom društvene reprodukcije, gdje se osnovna organizacija udruženog rada pojavljuje istovremeno na početku i na kraju tog društvenog reprodukcionog procesa.

Problem koji se javlja u realizaciji takvog jednog idejnog i teorijskog koncepta jeste u različitom shvatanju odnosa dijela i cjeline. Naime, često se u praktičnim odnosima, u praktičnoj djelatnosti, »dio« društvenih sredstava za proizvodnju, izražen kroz OOUR ili druge oblike udruživanja rada i sredstava, bukvalno shvata kao dio koji sam za sebe nije i totalitet. Otuda iz takvog shvatanja i ponašanja proizlaze i pojave parcijalnog odnosa, izraženog kroz grupnosvojinsko ponašanje, pa onda, razumljivo, i kroz grupnosvojinsko prisvajanje i druge oblike aktivnosti koji nemaju ničeg zajedničkog sa samoupravnim produkcionim odnosima zas-

novanim na društvenim sredstvima za proizvodnju. Do ovoga dolazi upravo zbog neshvatanja ili svjesnog previđanja dijela društvenih sredstava organizovanih u osnovnoj organizaciji udruženog rada kao društvenog totaliteta po sebi, jer je i taj »dio« svojina cijeloga društva.

Otuda, kada govorimo o pravima radnika i njihovim odgovornostima mislim da bi se moralo uvijek imati u vidu kako radnik stvarno ostvaruje svoja neotuđiva prava ne samo u pogledu raspolaganja dohotkom, već i druga neotuđiva prava. Naime, znamo da je dohodak OOUR zavisan i od ukupnog društvenog dohotka, odnosno rezultata rada. Postavlja se, međutim, pitanje koliko dohotka ostaje za raspodjelu u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Da li je veličina tog dijela dohotka uvijek rezultat samo volje i ostvarenog prava radnika ili njegova visina zavisi i od nekih činilaca izvan volje i prava radnika, koje imaju bitan uticaj na veličinu dohotka koji ostaje za raspodjelu.

Koliko radnici stvarno odlučuju o visini izdvajanja sredstava za zajedničku potrošnju, za zajedničke potrebe (mislim na finansiranje društvenih djelatnosti)? Da li je to njihovo učešće formalno ili stvarno? Da li se ono iscrpljuje samo time što se izglasava visina procenta koji se izdvaja za pojedine djelatnosti, ili bi se ono trebalo da izrazi kroz stvarni uticaj radnika na programe razvoja ovih djelatnosti u pogledu zadovoljavanja njihovih potreba i interesa? Dalje, koliko radnik stvarno odlučuje o udruživanju sredstava? Koliko radnik stvarno odlučuje o programima razvoja svoje osnovne organizacije udruženog rada, opštine itd.? Koliko učestvuje u formiranju globalnog društvenog razvoja? U našem Ustavu i u Zakonu o udruženom radu konstituisano je pravo radnika da bude subjekt u procesu odlučivanja o svim ovim pravima.

Međutim, ako se ostvari i letimičan uvid u istraživanja koja su do sad izvršena, može se zapaziti da postoji velika razlika između onoga što je normativno uspostavljeno i stvarnih odnosa. Otuda smatram da bi problem odgovornosti trebalo najneposrednije povezivati s pojmom prava. Razmatranje odgovornosti izvan konteksta prava bilo bi u stvari jedno obično i prazno pričanje.

Naime, da li radnik može biti odgovoran više nego što realno ostvaruje svoja neotuđiva prava? Da li može biti odgovoran, na primjer, zato što nije bio upoznat sa stvarnim stanjem poslovanja svoje organizacije, gdje su se naštimavali završni računi? U nekim republikama davali su i republičke nagrade za dobro privredno poslovanje, a poslije se ustanovilo da su organizacije čiji su direktori dobili takva priznanja bile, prema nalazima SDK, u gubicima. Da li je riječ o ostvarivanju prava ako kolektiv podijeli više nego što je njegov dohodak? Mislim da je tu riječ prije o zloupotrebi prava. Otuda, gdje su granice ostvarivanja neotuđivih prava?

Često, pitanje odgovornosti postavljamo u odnosu prema Ustavom i zakonom propisanim, a ne prema realno ostvarenim pravima. Otuda ponekad i naše nezadovoljstvo prema odgovornosti radnika.

Mislim da nije pogrešno samo po sebi to što se problem odgovornosti postavlja u odnosu na prava propisana u Ustavu ili u Zakonu o udruženom radu. Ali bi se društvo u tom smislu onda moralo tako organizovati i stvarati realne društvene pretpostavke za potpunije ostvarivanje tih prava. U samom pojmu prava, po mom mišljenju, sadržan je i pojam odgovornosti. Naime, koliko se uspijeva da radnik u procesu ostvarivanja prava bude i odgovoran? Jer se problem odgovornosti postavlja upravo u procesu ostvarivanja prava. U kojoj mjeri se uspijeva da radnik u procesu ostvarivanja prava bude motiviran da to pravo ostvaruje na odgovoran način, ne bojeći se disciplinske ili neke druge represivne mjere, već upravo koliko je svjestan da je u tom pravu faktički sadržana i njegova odgovornost, odnosno da on time izražava sebe kao odgovornog subjekta socijalističkog samoupravnog produkcionog odnosa? Otuda su pravo i odgovornost nedjeljivi. Samo odgovorna ličnost može ostvarivati realan i pravi sadržaj onoga što se podvodi pod određeno pravo, onako kako ono proizlazi iz prirode samoupravnog produkcionog odnosa. I obrnuto, ostvarivanje prava u skladu s prirodom samoupravnog produkcionog odnosa mora istovremeno u sebi sadržavati element odgovornosti. Naime, kada govorimo o objektivnim i subjektivnim smetnjama u ostvarivanju prava radnika, prije svega, prava samoupravljanja, morali bismo da pređemo s opštih navođenja pojava tehnokratizma, birokratizma itd., na identifikaciju i njihovih nosilaca. Prije svega u osnovnim organizacijama udruženog rada.

Naime, koliko je još u procesu ostvarivanja prava radnika zadržano posredovanje između radnika u ostvarivanju njihovih prava? Česte su pojave da samoupravni organi donose odluku, ali da stvarno za nju ne preuzimaju odgovornost. To nije odgovornost u onom smislu kao kad bi odluka stvarno bila rezultat njihove volje i interesa. I otuda imamo i često formalno izglasavanje odluka, a da stvarni nosilac volje u procesu odlučivanja budu poslovodna tijela, poslovodni organi.

Dalje, problem je i u identifikaciji ovih pojava u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Rijetki su primjeri da je osnovna sindikalna organizacija, ili osnovna organizacija Saveza komunista u osnovnoj organizaciji udruženog rada, identifikovala pojavu tehnokratskog ili nekog drugog ponašanja koje bi bilo suprotno prirodi samoupravnih odnosa. To su vrlo rijetki primjeri. Obično signali o tim pojavama dolaze izvan organizacija udruženog rada. Mislim da se djelimična identifikacija tih pojava prije može naći u štampi, u žalbama radnika raznim forumima na svim nivoima, i u podnescima kod sudova udruženog rada i kod društvenog pravo-

branioca samoupravljanja. Tek, u stvari, kada ta tijela dobiju takve predstavke, onda se otkrije, tako da kažemo, određena antisamoupravna i antisocijalistička pojava u osnovnim organizacijama udruženog rada. Ali, šta se tada dešava? Iako je riječ o organima koji su eminentna samoupravna tijela i odgovorni društvu, nastoji se čitav kolektiv frontalno mobilisati protiv »spoljne« intervencije.

O čemu to govori? To govori o tome da se samoupravljanje još uvijek ne shvaća i kao cjelovit društveni odnos, društveni proces, da se u tom slučaju ono shvaća suviše parcijalno, da se angažovanje spolja shvata kao atakovanje na prava i samoupravne odnose u kolektivu i kao »miješanje sa strane«. A upravo je riječ o organima i organizacijama koje tim »miješanjem« vrše svoju društvenu i samoupravnu funkciju. Mislim da bismo, kada govorimo o pravu i odgovornosti kao elementima demokratije, morali više pažnje da posvetimo ovim procesima u proizvodnim društvenim ćelijama. Ako se istom brzinom ne ostvari demokratizacija u odnosima unutar osnovne organizacije udruženog rada, mislim da će to postati objektivno limitirajući faktor razvoja demokratskih odnosa u društvu u cjelini. A često smo više okrenuti prema tim procesima i odnosima izvan osnovnih organizacija udruženog rada, a manje u njima samima. A društvene negativnosti se najranije i najbolje mogu manifestovati i otkriti upravo u osnovnim organizacijama udruženog rada.

Mijat Damjanović: Pretpostavke procesa samoupravnog odlučivanja

Upozorio bih na nekoliko konstatacija vezanih za problem odlučivanja. Naime, smatram da problem odlučivanja predstavlja srž političkog procesa i da zapravo preko njega možemo suditi o funkcionalnosti i autentičnosti sistema.

U zavisnosti od karaktera političkog sistema, društvenog uređenja i organizacije vlasti, neposredno proizlazi i vrednost sistema i procesa odlučivanja. Samoupravni socijalizam federativnog tipa, zasnovan na skupštinskom sistemu i delegatskom podsistemu, objektivno otvara nove horizonte u višedimenzionalnim agregatima procesa odlučivanja. Ostvarivanje samoupravljanja u organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, u samoupravnim interesnim zajednicama i društveno-političkim zajednicama, temelji se na kombinovanim i komplementarnim oblicima odlučivanja — odlučivanje u formi ličnog izjašnjavanja, na zborovima i referendumu i odlučivanje putem delegata i delegacija.

Zakonom, samoupravnim sporazumom i statutom određuje se krug nadležnosti u oba oblika odlučivanja. Ličnim izjašnjava-

njem odlučuje se o osnovnim i suštinskim pitanjima samoupravne organizacije i njenog funkcionisanja, a putem delegacije i delegata, u savetima i skupštinama samoupravnih organizacija i zajednica, odlučuje se o usaglašavanju i usklađivanju pojedinačnih i zajedničkih, posebnih i opštih interesa.

Međutim, samoupravno odlučivanje, koje se neprestano proširivalo i obogaćivalo svoje forme, sadržaje i funkcije, što je delom i posledica potiskivanja ingerencije državnih i paradržavnih institucija, pretpostavlja masovno uključivanje radnih ljudi i građana u procese odlučivanja i upravljanja aktivnostima i delatnostima društvenih, ekonomskih i političkih zajednica i organizacija.

Dalja pretpostavka, koja proizlazi iz prethodne, odnosi se na visok nivo socijalizovanosti i stepen politiziranosti brojnih učesnika u procesu samoupravnog odlučivanja. Obe pretpostavljene vrednosti kvantitativnog i kvalitativnog preobražaja usmerene su ka istom cilju: obezbeđivanju realnog, faktičkog uticaja samoupravne osnove na centre odlučivanja, uticaja dovoljno snažnog da očuva od države osvojena područja, ali i da zaštiti započet celovit proces deetatizacije.

Iz tih pretpostavki i nastojanja proizlazi čitav niz otvorenih pitanja o problemima odlučivanja u procesu ostvarivanja samoupravljanja. Ovom prilikom ukazao bih samo na nekoliko, po mojoj oceni, bitnih pitanja.

Proces samoupravnog odlučivanja nije oslobođen kontroverzi u pogledu racionalnosti odlučivanja. Upravo zbog istovremenog prisustva kako brojnih i raznovrsnih objektivnih činjenica tako i različitih vrednosnih opredeljenja, racionalnost odlučivanja je ograničena. Ograničenja zavise i od osposobljenosti — stručne i političke — onih koji odlučuju, i od njihovih vrednosnih opredeljenja i motivacija. Usvajajući jednu odluku, akteri često očekuju različite efekte od njenog primenjivanja, odnosno izvršenja. To je svakako posledica prethodno pomenutih ograničenja. U istom pravcu konačno deluje i stepen informisanosti i upućenosti učesnika u proceduru i sadržaj odlučivanja.

Ova ograničenja ne samo što utiču na serioznost selekcije, najracionalnije alternative, već i na mogućnost predviđanja posledica, efekata donete, usvojene odluke, odnosno odluka. Racionalnost izbora alternative neposredno zavisi i od toga kako pojedinac percepira i procenjuje stanje, pri čemu pored svesnih uslovljenosti, kako smo istakli, opstaju i spontane, koje zapravo na najupečatljiviji način demonstriraju svu ograničenost, stohastičnost i pojednostavnjenost složene realnosti. Stoga i odluke koje se donose više su izraz zadovoljavanja postojećih odnosa i interesnih aspiracija najuticajnijih subjekata, a manje pokušaj iznalaženja optimalno racionalnih rešenja.

Proces odlučivanja u samoupravnim organizacijama i zajednicama odvija se u prisustvu opštepoznatih, za odlučivanje uticaj-

nih organizacijskih karakteristika: podele rada, standardnih procedura, autoriteta, komunikacionih sistema i pripremljenosti, odnosno osposobljenosti za odlučivanje. Izvesno je da svaka od ovih karakteristika nema isti značaj za proces odlučivanja, ali njihovo komplementarno sadejstvo relevantno je za koordiniranje procesa odlučivanja i po horizontalnoj ravni i po vertikalnom nizu.

Proces koordinacije je važan i s jednog drugog stanovišta. Zbog činjenice što se u jednoj organizaciji donosi čitav niz odluka veoma različitih u pogledu opštosti, vrednosti sadržaja, širine domašaja i vremenskog određenja — pitanje prioriteta i efikasnosti njihovog međusobnog usklađivanja ostaje kao jedan od najpresudnijih faktora za stabilnost i prosperitet organizacije. S druge strane, ova potreba usklađenog sadejstva svih relevantnih subjekata, sa svih ravni organizacijskog ustrojstva, ne isključuje i zahtev za kontrolisanim koordiniranjem sleda odluka iz kruga kompetencija svakog subjekta, odnosno svakog instituta u sistemu. Na taj način se izbegavaju fiktivne inovacije, kvazipionirski začeci i disharmonično kumuliranje odluka, pa i neretka međusobna derogiranja.

S druge strane, proces odlučivanja treba shvatiti kao zbir sinhronizovanih radnji, koje, međutim, rezultiraju iz suprotstavljenih individualnih i grupnih ciljeva i vrednosti. Uspostavljeni organizacijski ciljevi koji su, prema tome, više nego jednostavna suma pojedinačnih, parcijalnih ciljeva, izraz su izbegavanja neizvesnih stanja i odnosa i neadaptivnih nefleksibilnih formi i sadržaja.

Tek sa otkrivanjem anatomije i fiziologije sistemâ i procesâ odlučivanja u organizaciji kao celini, odnosno u njenim sastavnim delovima, mogu se s potrebnom pouzdanošću otkrivati punktovi, organi, subjekti koji donose najvažnije odluke. Time se približavamo odgovoru na pitanje zašto se institucionalni i funkcionalni aspekti odlučivanja, pre svega prema svojim efektima, razlikuju, često i vrlo značajno, od jedne do druge organizacije. Ove razlike otkrivamo i kod inače, u odnosu na cilj, predmet i sadržaj rada, odnosno aktivnosti, veoma srodnih institucija. Time je na nedvosmislen način iskazana značajnost delujućih subjektivnih snaga. Aplikativna teorija samoupravljanja, u kojoj sistem i proces odlučivanja zauzimaju centralno mesto, na sudbonosan način je vezana za empirijske verifikacije svojih postulata i sadržaja. Mreža komunikacionih kanala, tok i proces informisanja, kao i organizacijsko ponašanje opstaju kao nezaobilazna područja empirijskih istraživanja.

Formalna struktura savremene samoupravne organizacije nije istražena. U sadašnjoj etapi razvoja, u kojoj je došlo do bujanja institucionalnih formi u sistemu, ponovo se oseća neophodnost potrebe istraživanja i vrednovanja novouspostavljene formalne strukture.

S druge strane, takođe opstaje kao važno polje istraživanja — problem neformalne strukture, koja na izvestan način ostaje u senci prilično razvijene i razuđene formalne strukture. S razlogom, jer upravo kroz taj dualizam formalnih i neformalnih struktura možemo na najbolji način vrednovati orijentacije prisutne u našem društvu (samoupravne orijentacije i pratećih orijentacija — birokratske i tehnokratske).

Dugo smo prisustvo birokratske i tehnokratske orijentacije u društvu vezivali prevashodno za preispitivanje funkcija ovakvih orijentacija u takozvanim neformalnim strukturama, neformalnim vidovima okupljanja i organizovanja. Međutim, upravo je istorijsko iskustvo pokazalo da su ove orijentacije opstajale kao konkurentne osnovnoj, samoupravnoj orijentaciji, upravo iz razloga što su često bile utemeljene i u takozvanim formalnim strukturama našeg institucionalnog sistema.

Ovo bi bila neka od mogućih područja budućih istraživanja, preko kojih bismo mogli da ocenimo i realnu vrednost našeg institucionalnog sistema i njegovih funkcionalnih aplikacija.

Đorđi Caca: Društveni i politički značaj samoupravne odgovornosti

Aktuelnost problema samoupravne odgovornosti, čiju suštinu čini pojedinačno ili institucionalizovano političko i društveno delovanje, motivisana je osnovanim nastojanjem da se odgovori na pitanje da li u nas postoji suviše takve odgovornosti, ili je ona nedovoljna, ili je nema, prema staroj aksiomi da se najviše govori o onome čega ili ima previše ili nema uopšte. Današnje stanje upućuje na ocenu da se u našem političkom sistemu nalazimo negde na sredini ove dileme, jer klasične odgovornosti — krivične, materijalne i disciplinske — ima dovoljno i u normiranju, i u praksi, a političke i društvene odgovornosti ima delimično u normama, i u praksi veoma malo, a u pojedinim sredinama i nikako. To čini osnovanim zaključak da postoji određeni društveni i politički nesklad između nedvosmislenih idejnih postavki i ustavnih načela i normi, s jedne, i prakse, s druge strane.

Takvom stanju pogoduju dva izgovora: najpre da nema zakona o ovoj odgovornosti i da se zbog toga ona ne može realno i efikasno ostvarivati, a zatim da je ona neostvarljiva za deo nosilaca samoupravnih i javnih funkcija po osnovu njihovog funkcionalnog, političkog ili društvenog položaja. Oba ova izgovora, kojima se kao društvo nedovoljno energično suprostavljamo, sadrže u sebi ozbiljnu potencijalnu opasnost za stabilnost i čvrstinu našeg

političkog sistema, jer vode ili ka preteranom državnom normativizmu, ili ka neverici u sistem i njegovu efikasnost.

Namerno upotrebljavam izraz *izgovori*, jer ne mogu prihvatiti da su to stvarni razlozi. Stvarni razlozi za relativno nezadovoljavajuće stanje u pogledu ostvarivanja ove odgovornosti proizlaze iz sledeća dva elementa: prvo, iz nedovoljne političke i društvene odlučnosti za njeno ostvarivanje i, drugo, iz shvatanja, koja su suprotna idejnim i ustavnim opredjeljenjima, a koja se izražavaju u etiketiranju odgovornosti kao anahronizma u socijalističkim samoupravnim odnosima, kao relikta prošlosti, kao izraza birokratskih odnosa.

Iz ovoga sledi zaključak da je suština ovih izgovora i razloga, uzetih u njihovoj sveukupnosti danas, u stvari izbegavanje odgovornosti, da bi se opravdalo neodgovorno ponašanje i, što je društveno-politički i idejno veoma opasno, da bi dobili društvenu verifikaciju razni negativni »izmi«, počev od partikularizama, preko konzervativizma, do etatizma i egoizma.

Takvo stanje je sigurno nespojivo sa suštinom, sadržinom i smislom samoupravljanja i samoupravne socijalističke demokratije, koji pretpostavljaju visok stepen organizovanosti, pa prema tome, i odgovornosti. Sasvim je očevidno da se mora naći rešenje. Mogu biti dva pravca za ovo rešenje. Prvi je doslednost i upornost u ostvarivanju ovog delikatnog vida odgovornosti koju označavamo kao samoupravnu, sa svim elementima i svim oblicima koje sam označio u mom prilogu i o kojima u svom prilogu govori drug Šuković.

Drugi je pravac dalje raznovrsno normiranje, poput onoga što je načeto i dato Zakonom o udruženom radu, koji treba da bude konkretizovan i razrađen u samoupravnim opštim aktima, u prvom redu organizacija udruženog rada, a zatim u takvim aktima i drugih samoupravnih subjekata.

Efikasnost u ostvarivanju samoupravne odgovornosti, ima svoj politički i društveni značaj za postizanje ciljeva naših idejnih opredeljenja, od kojih mislim da su najbitniji: realno ostvarivanje stvarne jednakosti svih u odgovornosti i njenom ostvarivanju eliminisanjem privilegovanog položaja pojedinaca, bilo po osnovu ugleda, bilo po osnovu prošle, sadašnje ili potencijalne funkcije; paralelno i ravnopravno ostvarivanje klasične odgovornosti, u koju spada odgovornost koja se ostvaruje pred sudovima, disciplinskim i drugim organima, i samoupravne odgovornosti u njenoj sveukupnosti.

Ostvarivanje ovih nabrojanih ciljeva izražava suštinu političkog i društvenog značaja odgovornosti, jer time jača poverenje u politički sistem i njegov mehanizam kod svih, a naročito u masama. To je neosporni interes i političkog sistema i Saveza komunista. Jačanje ovog saznanja i poverenja u sistem dobija svoju realnu sadržinu, svoj realni smisao i od deklaracija i idejnih po-

stavki i opredelenja, postaje stvarnost koja je prevashodni interes radničke klase i njenog položaja u društvu.

Ostvarivanje ovih ciljeva predstavlja osnov za učvršćivanje samoupravljanja kao reda i rada, i socijalističke samoupravne demokratije kao realnog društvenog odnosa koji unapređuje odnose. Za obezbeđivanje ovih ciljeva je i osnovana i neophodna sistematska društveno-politička akcija organizovanih socijalističkih snaga kako u pretkongresnim aktivnostima, tako i posle održavanja Desetog kongresa SK, kao izraza ostvarivanja dokumenata donetih na osnovu njih. Pitanje samoupravne odgovornosti ne sme biti predmet kampanjskog i propagandističkog delovanja, već mora biti deo sveukupne političke aktivnosti, kao elementa i komponente političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Miodrag Zečević: Društvene organizacije i udruženja

1. Idejno-politički i ustavno-pravni aspekt udruživanja radnih ljudi i građana u socijalističkom samoupravnom društvu utvrđen je u Programu SKJ, Ustavu SFRJ, ustavima republika i pokrajina, kao i republičkim i pokrajinskim zakonima o udruženjima građana i statutima opština. Osim toga, u nizu političkih dokumenata društveno-političkih organizacija, zatim u saveznim, republičkim, pokrajinskim zakonima i opštim aktima opština i organizacija udruženog rada, na razne načine i u različitim odnosima, uspostavlja se i opredeljuje mesto i uloga društvenih organizacija i udruženja u ostvarivanju samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa i u vršenju određenih poslova iz nadležnosti društveno-političkih i samoupravnih organizacija i zajednica.

U Programu SKJ utvrđena je opšta koncepcija uloge društvenih organizacija i udruženja u izgradnji socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa i usklađivanju opštih i posebnih interesa i potreba radnih ljudi i građana. Ustav SFRJ i ustavi republika i pokrajina daju široku ustavno-pravnu osnovu za utvrđivanje položaja i uloge ovih organizacija u društveno-političkom sistemu i društvu. S obzirom na to da su u ovim dokumentima date osnove koje opredeljuju opštu ulogu udruživanja u društvu, republičkim i pokrajinskim zakonom o udruživanju utvrđen je način ostvarivanja ustavom zajamčenih sloboda radnih ljudi i građana u udruživanju, dok su kroz njihova pravila i statute izraženi osnovni elementi, karakter, ciljevi i zadaci pojedinih oblika udruživanja, forme rada i organizacija, odnosno utvrđen je mehanizam potreban za ostvarivanje udruživanja. Ovim dokumentima stvorena je potrebna idejno-politička i ustavno-pravna osnova ne samo za kon-

cepcijsko opredeljenje već i za konkretno uobličavanje mesta i uloge pojedinih vrsta udruživanja u ostvarivanju interesa i ciljeva udruženih radnih ljudi i građana u razvoju socijalističkog samoupravnog društva.

U osnovi, u svim ovim dokumentima dolazi do izražaja osnovno opredeljenje o položaju i ulozi radnih ljudi i građana u društvu, što je od značaja za sferu slobodnog udruživanja. Reč je, u stvari, o Ustavom obezbeđenoj poziciji čoveka u socijalističkom samoupravnom društvu, koja proizlazi iz položaja čoveka kao subjekta u društvu, koji u zajednici sa drugima vrši sve funkcije — od upravljanja društvenim poslovima do organizovanja raznovrsnih asocijacija za ostvarivanje svojih potreba i zajedništva i povezivanja tih sveukupnih procesa. U tom kontekstu, udruživanje se javlja kao deo društveno-političkog sistema i organizovane društvene nadgradnje u celini. Drugo svojstvo koje daje određenu dimenziju udruživanju proističe iz »klasičnih« sloboda, prava i dužnosti čoveka i građanina koje Ustav garantuje, zajemčuje, obezbeđuje i štiti. Ustav SFRJ zajemčuje slobodu udruživanja, tako da je u udruživanje radnih ljudi i građana ugrađena dvostruka Ustavom dimenzionirana pozicija čoveka u socijalističkom samoupravnom društvu.

2. Na području slobodnog — neoficijelnog — samoorganizovanja radnih ljudi i građana postoje brojni oblici kroz koje i pomoću kojih radni ljudi i građani ostvaruju svoje potrebe, interese i ciljeve. U Jugoslaviji deluje oko 350 raznih oblika udruživanja u kojima je okupljen veliki broj radnih ljudi i građana. Brojnost ovih organizacija se kreće od nekoliko stotina, do nekoliko miliona članova.

Mada integralni deo društveno-političkog sistema i društvene nadgradnje, ovo udruživanje se javlja kao autonomni a ne transmisioni oblik u odnosu na društveno-političke organizacije i državnu organizaciju. Međutim, ni u jednom društvu, pa ni našem, nije napravljen jaz između oficijelne (političke) strukture i drugih oblika neoficijelnog udruživanja, povezivanja i organizovanja ljudi u društvu. Naprotiv, po pravilu, uspostavljen je jedan usklađen sistem, u kome globalno društveno usmeravanje ima svoju dimenziju, tako da ukupna društvena nadgradnja, kao celina, deluje usklađeno i homogeno. Ni jedno organizovano društvo svoj interes za organizovanje i ostvarivanje ne iscrpljuje oficijelnom strukturom. U stvari, postoji trend da se stvore brojni intermedijalni organi, koji apsorbuju određene aktivnosti, vrše »javne i privatne« funkcije i u ostvarivanju svog smisla postojanja deluju i kao poluoficijelni i poluautonomni, javni i privatni, samostalni i transmisioni. Može se reći da u savremenom društvu, između oficijelne i autonomne organizacije postoji čitav sistem asocijacija i organa koji popunjava prostor između ova dva pola iste društvene organizacije.

Deetatizacija društvenih odnosa u poseban položaj stavlja vandržavnu strukturu, posebno slobodni pokret ljudi za udruživanje i spontano samoorganizovanje, i na specifičan način konstituiše njihovu ulogu u ostvarivanju koncepta socijalističkog samoupravnog društva. U ovom sklopu, udruživanje radnih ljudi i građana javlja se kao oblik koji istovremeno omogućuje da se ostvari opšti koncept socijalističkog samoupravnog društva i ispolji kao forma koja obezbeđuje prostor za potpunije ostvarivanje čoveka van oficijelnih odnosa u društvu. Ono je onaj drugi pol društvene organizacije, koja apsorbuje i kaptira određene vidove ponašanja i akcije radnih ljudi i građana u socijalističkom samoupravnom društvu radi ostvarivanja suštine samog društva.

Raznovrsnost udruživanja uslovljena je, pre svega, materijalnim, društvenim, političkim, sociološkim, a posebno kulturnim, etničkim i socijalnim razvojem globalnog društva i konkretne društvene sredine. Razvijeno društvo, ili društvo u razvoju prati složenija struktura i mehanizam konstituisanja nadgradnje (oficijelne — slobodne), odnosno postojanje raznovrsnih oblika, formi i deoba kroz koje se ostvaruje i manifestuje postojeći društveni pluralizam interesa i njegova egzistencija. Svi ti oblici i forme kroz koje se ostvaruje, povezuje, omogućuje i usklađuje jedno složeno društvo, odnosno pluralistički interesi pojedinaca, grupa, struktura, socijalnih kategorija i klasa, ne samo da su mogući, već su društveno neophodni i objektivno nužni. U protivnom, u društvu se rađaju krizna stanja, koja objektivno nastaju usled neusklađenog, neusmerenog i neizdiferenciranog povezivanja postojećih i nastajućih interesa, potreba i ciljeva ljudi i njihovih asocijacija.

Naime, slobodno (neoficijelno) samoorganizovanje radnih ljudi i građana javlja se kao strukturalni deo konkretnog političkog sistema, a istovremeno i kao učesnik u ostvarivanju globalne funkcije društvene nadgradnje. Nezavisno od slobodnog povezivanja ljudi radi ostvarivanja individualiziranih potreba, interesa i ciljeva, ovakvo organizovanje je deo klasno organizovanog društva, ali zavisno od oblika udruživanja s manje ili više ispoljenim klasnim obeležjima i protivrečnostima. U osnovi udruživanja nalazi se i klasna dimenzija, koja ima svoje mesto u funkciji klase (vladajuće ili potlačene).

Pored opštih zajedničkih karakteristika, imanentnih savremenom fenomenu udruživanja ljudi, kod nas se udruživanje radnih ljudi i građana ostvaruje u funkciji radničke klase, njene dominacije, preko koje ona ostvaruje određene trajne ciljeve i kao integralni deo samoupravnog društva i političke nadgradnje. Udruživanje kod nas treba posmatrati ne samo polazeći od opštih i zajedničkih pretpostavki udruživanja, već imajući u vidu pre svega niz drugih elemenata, novih i specifičnih, koji, u stvari, izražavaju savremene pravce i smisao udruživanja i odvajaju ga od klasičnog

prava na udruživanje građana koje se ostvaruje kao individualno — lično, ljudsko pravo čoveka i građanina koje štiti Ustav.

U osnovi, udruživanje kod nas sve više gubi svoja klasična obeležja i sve više se transformiše u jedan od oblika samoorganizovanja radnih ljudi i građana — društva, pomoću koga se ostvaruju makro i mikro ciljevi samoupravnog socijalizma koji vode stvaranju slobodne komunističke zajednice. Ove nove dimenzije, tek skupa uzete, objašnjavaju pun smisao, suštinu i prirodu samog udruživanja. Posebnost jugoslovenskog društveno-političkog sistema, koja se ogleda u međusobnim odnosima njegovih delova, priroda samog federalizma, društvena svojina i samoupravljanje kao osnovni društveni odnosi, pluralizam interesa i uloga društveno-političkih organizacija, opredeljuju mesto, prirodu i ulogu udruživanja. Osim toga, brzo i neprekidno menjanje društvene, političke i socijalne strukture jugoslovenskog društva pretpostavlja transformisanje i radikalne promene u društvenoj nadgradnji, što se neposredno odražava na raznovrsno udruživanje, položaj i funkcije ovakvih oblika samoorganizovanja radnih ljudi i građana.

Udruživanje ne može biti slobodno i autonomno u smislu nepripadanja konkretnom društvu i društveno-političkom sistemu. Ono je neoficijelni, ali integralni deo društvene nadgradnje kako u organizacionom tako i u funkcionalnom smislu. Samoupravno društvo, i ne samo ono, ima za cilj da se iz postojećeg pluralizma interesa uobliče, definišu i povežu autentični interesi radnika, radnih ljudi i građana i neposredno izraze zavisno od realnih društvenih odnosa i uslova. S druge strane, samoupravno društvo je neposredno zainteresovano — pošto je i ono samo, organizaciono posmatrano, oblik zajedništva radnika, radnih ljudi i građana — da se ostvaruju asocijacije koje povezuju, ujedinjuju i usklađuju uže i šire interese i potrebe ljudi.

Društvo u razvoju uspostavlja odnose i realizacije koje rađaju nove potrebe i interese, kao i prestruktuiranje odnosa između asocijacija unutar strukture. U samoupravnom društvu to novo u najmanjem delu apsorbuje oficijelna (politička) struktura, jer bi u suprotnom došlo do promene prirode samog društva i njegovog etatiziranja. Kao oblik kaptiranja i apsorbovanja, ali samo jednog dela interesa, javlja se i nastaje udruživanje koje je istovremeno i slobodno i nužno u socijalističkom samoupravnom društvu.

3. U savremenoj organizaciji društvene nadgradnje, udruživanje radnih ljudi i građana, zbog društvenog karaktera i sadržine u ostvarivanju uloge čoveka u društvu, javlja se kao objektivna potreba i nužnost svakog razvijenog društva, posebno samoupravno-socijalističkog. Kao fenomen, ono dobija najširi društveni prostor, jer je udruživanje oblik pomoću koga se ostvaruje odumiranje političke vlasti i državnosti uopšte. Nezavisno od slobodnog povezivanja ljudi radi ostvarivanja njihovih potreba, interesa i ci-

ljeva, ono je deo klasno organizovanog društva, s manje ili više ispoljenim klasnim obeležjima i protivrečnostima.

Osnovni smisao udruživanja je da se kroz selektivno uobličavanje interesa i organizaciono objedinjavanje radnih ljudi i građana poveže i usmeri njihova aktivnost na ostvarivanje ovih težnji, ciljeva i interesa (stručnih, kulturnih, socijalnih, humanih, umetničkih, sportskih, pasionerskih i drugih) zbog kojih se i ostvaruje udruživanje. To je, u stvari, motiv i razlog zbog koga se ljudi i udružuju, jer te interese ne mogu da ostvare na drugi način osim povezivanjem i usklađivanjem interesa. To i ukazuje da su udruženja istovremeno i izraz aktivnog odnosa čoveka u društvu, i oblik njegovog slobodnog samoorganizovanja.

Polazeći od karaktera, interesa i ciljeva udruživanja, ovi raznovrsni oblici udruživanja organizovano deluju na zaštitu i ostvarivanje posebnih, grupnih, zajedničkih i opštih interesa, zapravo onih ciljeva i interesa koji su motiv udruživanja. Metodi i forme ostvarivanja ciljeva udruživanja tako su postavljeni da u prvi plan stavljaju one zadatke i orijentaciju koji omogućuju ostvarivanje osnovnih motiva, ciljeva i interesa onih koji su se udružili. Po svojim osnovnim obeležjima, udruživanje je idejno i društveno-politički opredeljeno, ali po ciljevima i načinu ostvarivanja tih ciljeva, klasno odvojeno od političkog organizovanja, koje je izraz klasnih i društveno-političkih odnosa.

Svrha ovog udruživanja, mada je u funkciji konstituisanja osnovnih društvenih i produkcionih odnosa, ne vodi participaciji u političkom organizovanju i upravljanju, mada ne treba potpuno zanemariti ni ovu dimenziju, s obzirom na to da se ona posredno ispoljava. Njegov smisao je da se obezbedi ostvarivanje parcijalnih interesa i potreba radnog čoveka i građanina koji su izraz njegove ličnosti, sklonosti, individualnih, kolektivnih i grupnih potreba, ali, pre svega, samo onih koje imaju društveno-ekonomsku realnost.

S obzirom na politizaciju društva i klasno-idejnih protivrečnosti, u praksi je teško uvek jasno razgraničiti političko od nepolitičkog. Udruživanje radnih ljudi i građana, nezavisno od ciljeva udruživanja u samoupravnom socijalističkom društvu, nije ostvarivanje samo posebnih, individualiziranih interesa i potreba. Socijalističko samoupravno društvo ima potrebu da se u okviru njega razvijaju raznovrsni organizmi koji udružuju i povezuju ljude ne samo radi zadovoljavanja individualiziranih interesa, već i u cilju ostvarivanja širih, zajedničkih i opštih društvenih interesa i potreba. Ova nijansa od društvenog do ličnog u stvari i obezbeđuje spoj slobodnog udruživanja i samoupravnog socijalističkog društva. Na toj osnovi uspostavljaju se veze koje, u krajnjoj liniji, dovode do toga da je slobodno udruživanje integralni deo samoupravnog i društveno-političkog organizovanja, odnosno strukturalni deo društveno-političkog sistema.

4. Postojeći oblici udruživanja u prvi plan ističu aktivnost na ostvarivanju socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa i razvijanju demokratije u društvu. Procesi ostvarivanja programskih ciljeva i zadataka pokazuju da je ova dimenzija prirodni deo globalne funkcije svakog oblika udruživanja. Aktivnost postojećih oblika udruživanja je i moguća samo u okviru funkcije datih socijalističkih samoupravnih i društvenih odnosa. Naravno, od prirode pojedinih vrsta udruživanja zavisi i njihov pojedinačni doprinos razvoju globalnih društvenih odnosa.

Prisutan je, u stvari, čitav spektar različitih situacija u kojima se javljaju pojedini oblici udruživanja u odnosu na njihovo učešće u stvaranju, ostvarivanju ili izgrađivanju socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa. Nijanse su dosta uočljive kada su u pitanju konkretne vrste i oblici udruživanja, ali svaka od tih vrsta konstituiše određene norme ponašanja i ponašanja svojih članova, međusobno, i u odnosu na druge, u funkciji datih socijalističkih društvenih odnosa. To je i jedan od opštih kriterijuma na osnovu kojega se uspostavlja i mesto udruživanja u društvenoj sredini i odnos društva prema datom obliku udruživanja.

Svaki oblik udruživanja izgrađuje etiku i pravila ponašanja kako članova, tako i same organizacije koja je potrebna za ostvarivanje prirode i sadržine samog udruživanja. Stvarajući određene navike, osobine, pravila ponašanja, određenu etiku, kao i potreban nivo svesti o uzajamnosti i solidarnosti, a polazeći pri tom od osnovnih društvenih vrednosti i opredeljenja, ove organizacije se objektivno javljaju kao subjekti razvoja samoupravnog socijalističkog društva i društvenih odnosa.

Masovne organizacije iz oblasti fizičke kulture, organizacije iz oblasti socijalno-zdravstvene zaštite, humanitarne i druge organizacije su izrazit primer za sagledavanje ovakve pozicije udruživanja. Uobličavanje društvene svesti, marksističko vaspitanje mladih generacija, njihovo pripremanje i uključivanje u tokove samoupravnog društva, postiže se ne samo kroz aktivnost Saveza omladine i političko-idejnu akciju društveno-političkih organizacija, već i delatnošću svih organizacija, posebno organizacija mladih (izviđači, planinari, gorani, organizacije narodne tehnike itd.). Svaka od ovih organizacija je specifična i ima svoje osobine i karakteristike u ostvarivanju i razvijanju samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa.

Nezavisno od prirode, pa i »strukovnog« karaktera udruživanja, organizacije ostvaruju u osnovi opštedruštvene interese u oblastima u kojima razvijaju svoju aktivnost. Niz organizacija rešava socijalne i humane probleme. Veliki broj njih angažuje se u podizanju nivoa tehničkog obrazovanja ljudi, izgrađivanju svestranije, kulturnije i humanije ličnosti, posebno kada su u pitanju deca i omladina. Ovde je postignuta neka vrsta simbioze između opštih, posebnih i grupnih interesa, tako da se to sliva u opšte

težnje i akcije na rešavanju ovih, u prvom redu, društvenih problema savremenog čoveka.

Stručna udruženja razvijaju, afirmišu i usavršavaju profesije (zanimanja), naučna i stručna dostignuća i utiču na razrešavanje određenih odnosa u okviru društveno-političkih zajednica i organizacija udruženog rada. Raznovrsne sportske organizacije, društva i klubovi ostvaruju ciljeve sportskog pokreta, okupljajući decu, omladinu i odrasle, razvijaju sportski duh, izgrađuju fizičku kulturu građana, koja je sastavni deo opšte kulture čoveka. Postoje i takve organizacije u kojima građani zadovoljavaju svoje pasije, odnosno posebne sklonosti za nešto. Kroz ceo ovaj splet aktivnosti i odnosa ostvaruje se i izgrađuje, s manjim ili većim uspehom, human odnos i ponašanje ljudi u društvu i zajedništvu, na principima uzajamnosti i solidarnosti. U stvari, jedna ogromna inicijativa oslobođenog čoveka se apsorbuje, povezuje i izražava kroz aktivnost društvenih organizacija.

5. Još uvek i u naučnom i u političkom komuniciranju ne postoji opšteprihvaćena klasifikacija postojećih oblika udruživanja, zasnovana na jedinstvenim opštim kriterijima (mada ima izvesnih pokušaja u tom pravcu). Dosadašnje razvrstavanje pojedinih oblika udruživanja u određene kategorije nije imalo prethodnu širu naučnu i društvenu analizu, niti objektiviziranu verifikaciju.

U konkretnom razvrstavanju postojećih oblika udruživanja javljaju se ozbiljne teškoće prilikom utvrđivanja kriterijuma, elemenata i principa udruživanja pojedinih organizacija. Problem je u tome što je ponekad nemoguće ustanoviti primarnost ciljeva udruživanja, s obzirom na njihovu disperziju, posebno kada su u pitanju neki oblici udruživanja. Praktično postoje istovetni elementi koji se javljaju kod raznorodnih oblika udruživanja, što otežava da se utvrde jasnije granice i razlike između njih, a samim tim, utvrdi i trajnija klasifikacija. Postoji više elemenata koji se mogu koristiti. Teritorijalna delatnost, ciljevi i zadaci, organizaciona struktura, značaj za društvenu zajednicu, masovnost članstva, struktura članstva, učešće u vršenju javih funkcija itd., jesu samo neki elementi koji se mogu uzeti kao kriterijumi za klasifikaciju postojećih organizacija.

Uzimajući u obzir trend udruživanja i njegov objektivan položaj u ostvarivanju socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa, po osnovnim obeležjima, mislimo da se danas može govoriti o tri osnovne grupacije:

1. Organizacije koje imaju odlučujuću ulogu u političkom procesu upravljanja (klasne organizacije):
društveno-političke organizacije;

2. Organizacije koje apsorbuju i izražavaju interese (pojedinačne i opšte) radnih ljudi i građana:
društvene organizacije:

— socijalno-humanitarne organizacije;

— organizacije iz oblasti kulturno-prosvetnog i tehničkog obrazovanja i vaspitanja;

— organizacije iz oblasti fizičke kulture;

— strukovna (stručna i naučna) udruženja.

3. Organizacije koje izražavaju lične (privatne) interese građana:

udruženja građana:

— pasionerska udruženja građana;

— udruženja građana na verskoj osnovi;

— posebna udruženja građana.

U prvu grupu spadaju društveno-političke organizacije, koje imaju posebnu ulogu, poziciju i mesto u društveno-političkom sistemu.

Drugu grupu sačinjavaju brojne organizacije između kojih često postoje značajne razlike. Zajedničko im je to što kroz svoju aktivnost istovremeno apsorbuju, povezuju i ostvaruju najširu skalu postojećih interesa ljudi i društva u celini. Nezavisno od toga šta je dominantno u ostvarivanju ciljeva udruživanja (posebni, odnosno opšti interesi), one kroz svoju aktivnost vrše određenu društvenu funkciju. Naime, da ne postoje takvi oblici udruživanja i da kroz svoju aktivnost ne vrše takve poslove, njihovu delatnost bi morale organizovati oficijelne strukture, odnosno društveno-politička nadgradnja, pre svega državna organizacija. U ovom kontekstu leži njihova društvenost i interes društva za njihovu aktivnost. Iz ovih razloga mislim da nisu bitni nazivi postojećih oblika udruživanja (organizacija, društava i udruženja), već priroda njihove aktivnosti, ciljevi udruživanja i način ostvarivanja.

Zbog toga podela i razgraničenje u sferi udruživanja između društvenih organizacija i udruženja građana, koja je bila prihvaćena pre donošenja Ustava SFRJ 1974. godine, traži da bude preispitana i revidirana u smislu u kome smo govorili. Izuzev određenih vrsta udruživanja, sva udruženja spadaju u kategoriju društvenih organizacija, pošto ovaj pojam označava ne konkretnu organizaciju, već prirodu delatnosti i programske ciljeve i zadatke određenog oblika udruživanja. Prema tome, kriterijum za svrstavanje u kategoriju društvenih organizacija jeste — da li se takva aktivnost mora organizovati ako ne postoji takav oblik udruživanja i da li je takva delatnost društveno korisna i potrebna.

Treću grupu sačinjavaju udruženja građana u kojima ljudi ostvaruju pretežno svoje privatne, lične interese i potrebe. Ovi oblici udruživanja su u isključivoj funkciji udruženih članova i u tom krugu se konstituišu i ostvaruju interesi udruživanja.

6. U praksi uglavnom ima više izvora iz kojih se finansira rad organizacija. Svaki od njih ima svoje posebne karakteristike i značaj za pojedine vrste udruživanja. Kao izvor sredstava javljaju se:

članarina, dotacije, pokloni i prilozi i prihodi od sopstvene delatnosti ili imovine.

Kod svih vrsta udruživanja članarina se javlja kao jedan od opštih uslova za zasnivanje i održavanje članstva. Ona izražava ne samo formalno-pravnu vezu između članstva i organizacije, već delimično i onaj dublji smisao unutrašnjih odnosa koji se stvara i ostvaruje zasnivanjem članstva. Mada visina članarine zavisi od prirode i vrste udruživanja, ona se kod najvećeg broja organizacija ne pojavljuje ni kao osnovni ni kao isključivi izvor za finansiranje aktivnosti.

Dotacije, kao izvor prihoda, organizacije ostvaruju na osnovu svoje opšte ili konkretne aktivnosti. Donedavno one su bile značajan izvor prihoda jednog broja organizacija i dodeljivane su iz budžeta skupština društveno-političkih zajednica ili fondova, odnosno fondova organizacija udruženog rada, pretežno za ostvarivanje opšte aktivnosti. Kao osnovni kriterijum za određivanje visine dotacije uzima se priroda aktivnosti, programska delatnost i interesovanje društveno-političke zajednice ili organizacije udruženog rada za aktivnost pojedinih oblika udruživanja. Dotacije se kod nekih vrsta udruživanja javljaju često kao osnovni izvori finansiranja njihove redovne aktivnosti, dok se kod pojedinih (stručne i pasionerske organizacije) ona javlja kao veoma sporedni ili nepostojeći izvor prihoda.

U politici dotiranja težište je stavljeno na one vrste udruživanja kod kojih postoji povećano interesovanje zajednice za poslove kojima se one bave (socijalno-humanitarna udruženja, organizacije koje okupljaju decu i omladinu itd.). U poslednje vreme sve više preovlađuje namensko finansiranje konkretnih aktivnosti i zadataka utvrđenih godišnjim programima. Do sada je ova politika finansiranja dala vidljive rezultate, s obzirom na to da je kod nenamenskog finansiranja često pojava da se sredstva neracionalno troše.

Radi kontinuelnijeg ostvarivanja programskih zadataka, većina organizacija angažuje svoje članove radi obezbeđenja jednog dela potrebnih finansijskih sredstava. Organizacije, ostvarujući svoju redovnu aktivnost, zbog toga što je ona na neki način u krugu interesovanja raznih institucija, obezbeđuju određena finansijska sredstva (kulturne i sportske priredbe, razne usluge itd.). Kao izvor sredstava, ovaj oblik je karakterističan za pojedine vrste udruživanja. Za ostvarivanje ove vrste prihoda traži se konkretna aktivnost ili izvršenje određenog posla. Međutim, nije ni retka pojava da se sredstva pribavljaju od aktivnosti koje nemaju mnogo zajedničkog s osnovnim ciljevima i zadacima udruživanja (ugostiteljski objekti pri nekim sportskim klubovima, prevoz robe, reklame itd.). Isto tako, neke organizacije često organizuju lutrije, priredbe lutrijskog karaktera itd. Međutim, napori na iznalaženju sopstvenih izvora prihoda često vode komercijalizaciji ili

zapostavljanju određenih vidova aktivnosti, što se odražava na osnovne ciljeve i zadatke, kao i prirodu samog udruživanja. Određene prihode organizacije ostvaruju i od imovine koju poseduju kao građansko-pravna lica.

Kod svakog udruživanja problem je kako skladno povezati i koordinirati sastavne elemente organizacija. Unutrašnje organizovanje vrši se po pravilu pomoću određenih načela, principa i opredeljenja. Funkcionisanje jedinstva organizovanja i metod rada utvrđuju se opštim aktima. Pravila (statuti) su opšti akti koji, pre svega, utvrđuju: svrhu udruživanja i sredstva kojima se ta svrha postiže; prava i dužnosti članova; prava i dužnosti organa; način stupanja u članstvo; prestanak članstva; zastupanje organizacije; izvore materijalnih sredstava; naziv, sedište i područje na kome organizacija deluje; način prestanka rada i raspolaganja imovinom u slučaju prestanka rada itd.

Statuti i pravila, kao akti unutrašnjeg organizovanja, moraju biti zakoniti; u njima utvrđeni odnosi moraju biti na zakonu zasnovani. Pravila (statute), na neodređeno vreme i u okviru svoje nadležnosti, donose skupštine ili kongresi kao najviši organi društvenih organizacija i udruženja radnih ljudi i građana. Ova akta su, pored odluke o osnivanju, neophodni elementi da bi organizacija bila upisana u registar kod nadležnog državnog organa. Upravo pravila i statuti imaju konsultativan karakter i uslov su da organizaciji bude data saglasnost za rad.

Esat Stavileci: Politički sistem i međunacionalni odnosi

Imam utisak da se u raspravama o političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja ne govori dovoljno o međunacionalnim odnosima. Mislim da se ne bi moglo reći da više nije tako aktuelno baviti se međunacionalnim odnosima. To ne može da opravda ni činjenica da je u sferi međunacionalnih odnosa postignut visoki stepen usklađivanja interesa naroda i narodnosti. Sama činjenica da se bavimo usavršavanjem političkog sistema svedoči o potrebi da pitanje nacionalne ravnopravnosti bude u fokusu naših razmišljanja, delovanja i interesovanja, u smislu njenog potpunog ostvarivanja i daljeg unapređivanja. Tim pre što institucionalna rešenja, organizacioni oblici i metodi međusobne saradnje, dogovaranja i usklađivanja interesa nisu dovoljno razrađeni. U okviru daljeg izgrađivanja političkog sistema treba razmotriti otvorene probleme i u ovoj oblasti društvenih odnosa.

U međunacionalnim odnosima još ima više deklarativnog, uopštenog i normativnog, a manje stvarnog, konkretnog i praktičnog. Još ima zatvaranja u nacionalne okvire, i pored otvorenosti

sistema, što rađa nove pojave nacionalizma i šovinizma. Te pojave smo više skloni da povezujemo sa prošlošću, a koreni se stvaraju i u sadašnjosti. Još i sada se više bavimo definisanjem deklaracija protiv takvih pojava, a manje stvarnim delovanjima itd.

U pojedinim etapama našeg razvoja bilo je primera sukobljavanja nekih društvenih mehanizama i nacionalnog interesa, prvenstveno zbog ostataka etatističke moći i administrativno-birokratske intervencije u odnose proširene reprodukcije. Proces usklađivanja interesa prate slabosti i problemi, koji se danas ogledaju u sporosti dogovaranja, u izvesnoj nedoslednosti sporazumevanja, u dominaciji normativističkog prilaza, umesto da težište bude na izgrađivanju novih odnosa.

Zbog toga, samoupravni princip društvene organizacije na delegatskoj osnovi i novi položaj udruženog rada i na planu nacionalnog odnosa traže nova, adekvatnija rešenja, kao što se traže nova rešenja u celini odnosa u političkom sistemu.

U uslovima izgradnje socijalističke samoupravne demokratije treba da se uspostavlja jedan kvalitetno nov odnos između sloboda i prava i položaja naroda i narodnosti. Za višenacionalnu zajednicu veoma su značajna nacionalna prava, i to »ne samo u političkom i kolektivnom smislu već i kao pravo naroda i narodnosti i kao indivdualno pravo čoveka«.

Promene društveno-ekonomskog položaja radničke klase vrše snažan uticaj na proširenje i korišćenje nacionalnih prava. Šire ostvarenje nacionalnih prava ubrzava proces dalje afirmacije položaja naroda i narodnosti. S tim u vezi, veoma je značajan faktor materijalna osnova nacionalnog bića. Naime, ekonomska ravnopravnost naroda i narodnosti podrazumeva i samostalnost i ekonomski razvoj materijalne osnove nacionalnog života. Ukoliko se u ekonomskim odnosima i u odnosima razvijenosti uspešno otklanjaju uzroci međusobnog sukobljavanja, to će bitno pozitivno uticati i na političke odnose.

Dijalektika klasnog i nacionalnog može da se razvija u pravcu još veće nacionalne afirmacije, i to na osnovi klasnog opredeljenja i klasne suštine. Otuda, akcija usmerena na pravilno i dosledno rešavanje nacionalnog pitanja, zatim kontinuirana afirmacija i razvoj bratstva i jedinstva, odnosno ostvarenje principa zajedništva, kao istorijski uslovljene realnosti i neotuđivog prava svih naroda i narodnosti, postaju pretpostavke daljeg jačanja i razvitka samoupravnog socijalističkog društva.

Za dalji uspešan razvoj međunacionalnih odnosa, na osnovama ravnopravnosti i solidarnosti naroda i narodnosti, neophodna je stalna akcija društveno-političkih organizacija, državnih i samoupravnih organa, s ciljem jačanja samoupravne samostalnosti republika i autonomnih pokrajina i jugoslovenske zajednice kao celine, na osnovama dogovaranja i sporazumevanja i uzajamne

solidarnosti, ali u granicama konkretno utvrđenih prava i dužnosti, obaveza i odgovornosti.

Delegatski sistem, po svojoj prirodi, omogućava izražavanje posebnih interesa, ali tako da se njima ne dovodi u pitanje opšti interes društva. Društveni smisao funkcije delegatskog sistema može se ostvarivati samo ako se u celom društvu neprekidno razvijaju i jačaju procesi samoupravnog povezivanja i usklađivanja različitih interesa, pa i u oblasti međunacionalnih odnosa i nacionalnih interesa, kao posebnog dela samoupravnih interesa u našem društvu.

Novi način odlučivanja u federaciji potvrdio je svoje prednosti i treba ga dalje razvijati, prevazilazeći istovremeno neke ispoljene slabosti. Dosadašnja praksa pokazuje da je za uspešno dogovaranje i usaglašavanje stavova republika i pokrajina neophodno veće poznavanje i uvažavanje problema i interesa svake republike i pokrajine i interesa jugoslovenske socijalističke zajednice kao celine. Prema tome, treba dalje unapređivati odnose u federaciji i oblike međusobne saradnje i efikasnost dogovaranja i sporazumevanja republika i pokrajina o zajedničkim interesima u federaciji, kao i doslednije sprovoditi dogovorenu politiku. Posebno se valja boriti protiv pojava i tendencija birokratskog i unitarističkog centralizma i zalagati se za svestrano jačanje zajedništva na principima ravnopravnosti i uzajamne solidarnosti naroda i narodnosti, odnosno republika i pokrajina.

Dosledno ostvarivanje politike nacionalne ravnopravnosti treba da predstavlja osnovu razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Ta politika treba da bude izraz klasne svesti radnih ljudi, samoupravnog udruženog rada, nacionalne slobode i ravnopravnosti naroda i narodnosti.

Samoupravno društvo stvara uslove za oslobođenje rada kao realizovanje njegovog istorijskog zadatka. Oslobođenje rada predstavlja uslov za ostvarivanje svih drugih sloboda. Jasna koncepcija izgradnje političkog sistema ogleda se u samoupravnoj demokratizaciji društvenih odnosa, što predstavlja pretpostavku proširenja dimenzija sloboda i prava.

Karakter političkog sistema neposredno zavisi od karaktera demokratije. Vrednost demokratije merimo i njenom mogućnošću da identifikuje opštedruštvene interese i samoupravne interese radnog čoveka kao pripadnika određene nacije ili nacionalnosti. Socijalizam otvara perspektivu ostvarivanja širokih ljudskih sloboda i prava. Jer sam karakter socijalističke demokratije opredeljuje socijalistički karakter sloboda i prava. Demokratska prava predstavljaju način izražavanja slobode samoupravljača da donose odluke ličnim izjašnjavanjem ili preko delegata. To je smisao uvođenja delegatskog sistema. Delegatski sistem predstavlja garanciju demokratskih prava radničke klase i svih radnih ljudi. Odnosi između naroda i narodnosti treba da se uspostavljaju na principi-

ma samoupravljanja, na kojima se razvijaju i odnosi unutar same radničke klase. Prema tome, socijalističko samoupravljanje je preduslov ostvarivanja ravnopravnosti među narodima i narodnostima.

Najzad, u višenacionalnoj zajednici socijalističko samoupravljanje ne može da se ostvaruje bez nacionalne ravnopravnosti. Nacionalna ravnopravnost čini važan preduslov izgradnje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, jer živeti zajedno znači — živeti ravnopravno.

Radivoje Brajović: O odnosu skupština interesnih i društveno-političkih zajednica

Opredijelio sam se da govorim o pitanju koje je u tezama za našu diskusiju naznačeno kao odnos između skupština samoupravnih interesnih zajednica i skupština društveno-političkih zajednica.

Ovaj odnos je utvrđen Ustavom tako što skupštine samoupravnih interesnih zajednica obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva i socijalne zaštite odlučuju ravnopravno sa nadležnim vijećima skupštine društveno-političke zajednice o pitanjima iz tih oblasti koja su u nadležnosti skupštine odgovarajuće društveno-političke zajednice.

Skupštine navedenih samoupravnih interesnih zajednica su, dakle, ne samo mjesto izražavanja i samoupravnog usaglašavanja pojedinačnih i zajedničkih potreba i interesa i zajedničkog i ravnopravnog odlučivanja korisnika i davalaca usluga već imaju i status ravnopravnog vijeća u skupštinama društveno-političkih zajednica kada se odlučuje o pitanjima iz njihove oblasti. Ovakva njihova ustavna uloga obezbeđuje što neposrednije izražavanje interesa — čiji su nosioci određene društvene djelatnosti i njihovi korisnici — u radu i odlučivanju u skupštinama društveno-političkih zajednica, čime se dalje demokratizuje rad skupština društveno-političkih zajednica. Istovremeno ovim se obezbjeđuju pravo i odgovornost radnih ljudi organizovanih u samoupravne interesne zajednice da odlučuju o svim bitnim pitanjima razvoja i rada društvenih djelatnosti, ne samo kad je riječ o vršenju samoupravnih prava u samoupravnoj interesnoj zajednici već i o vršenju funkcija vlasti u skupštinama društveno-političkih zajednica.

Na osnovu analize prakse u Crnoj Gori i meni dostupnih informacija iz drugih republika i pokrajina, govoriću o tome kako se ostvaruje uloga skupština samoupravnih interesnih zajednica kao skupštinskih vijeća, koja se tu otvorena pitanja javljaju i, posebno, koji su osnovni zadaci u usavršavanju ovog dijela našeg delegatskog skupštinskog sistema.

Analize koje su vršene u posljednje vrijeme u republikama i pokrajinama i obrada ovog pitanja u Saveznom savjetu za društveno uređenje ponovo potvrđuju ocjenu, datu u raspravi druga Kardelja, da se skupštine samoupravnih interesnih zajednica još nijesu afirmisale u funkciji skupštinskih vijeća. Pored ovakve načelne ocjene, treba istaći da su postignuti i određeni vrijedni rezultati.

U republičkim i pokrajinskim ustavima i zakonima, statutima opština i samoupravnih interesnih zajednica, u poslovnicima skupština društveno-političkih zajednica i drugim aktima normativno je uređeno ovo pitanje. U skupštinama republika i pokrajina odluke se, po pravilu, donose na osnovi ravnopravnog odlučivanja nadležnih skupštinskih vijeća i skupština samoupravnih interesnih zajednica. Sve je češće međusobno usklađivanje programa rada, a postepeno se razvija i praksa zajedničkog pripremanja i predlaganja zakona i drugih odluka od strane izvršnih organa i stručnih službi društveno-političkih zajednica i samoupravnih interesnih zajednica.

U opštinama se znatno više zaostaje u ostvarivanju funkcije ravnopravnog odlučivanja. Istina, praksa je u opštinama različita. Ima u ovom pogledu i dobrih primjera. Ali je karakteristično da se u nekim opštinama, a njihov broj nije mali, skupštine samoupravnih interesnih zajednica uopšte nijesu pojavljivale u funkciji vijeća skupštine opštine, ili su pak to bili veoma rijetki slučajevi.

Kada je riječ o daljim aktivnostima na ostvarivanju ustavne funkcije skupština samoupravnih interesnih zajednica, onda se čvrsto mora poći od stava da se o pitanjima koja se tiču pojedinih društvenih djelatnosti ne mogu donositi odluke u skupštinama društveno-političkih zajednica bez ravnopravnog učešća u odlučivanju skupština samoupravnih interesnih zajednica. Odluke donesene bez ravnopravnog učešća ne mogu se smatrati ustavno-pravno valjanim, izuzev ako su to odluke kojima se privremeno rješavaju neka pitanja koja ne trpe odlaganje.

Osnovna pretpostavka za ravnopravno odlučivanje jeste postojanje odgovarajućeg oblika samoupravnog interesnog organizovanja (u opštinama, republikama i pokrajinama) i skupštine kao njegovog organa koji bi učestvovao u ravnopravnom odlučivanju.

Međutim, sada takvog oblika u nekim opštinama nema. Najčešće zato što su samoupravne interesne zajednice negdje organizovane na regionalnom, republičkom ili pokrajinskom nivou. Neophodno je zato da se u svakoj opštini organizuju samoupravne interesne zajednice, ili njihove osnovne zajednice i jedinice, čije bi skupštine učestvovale u ravnopravnom odlučivanju u skupštinama opština.

To što u nekim opštinama ne postoje institucije društvenih djelatnosti u kojima bi se zadovoljavale zajedničke potrebe, pa se to pretežno mora činiti u institucijama lociranim na drugim područjima, ne isključuje potrebu formiranja samoupravnih interes-

nih zajednica, osnovnih zajednica i jedinica u svakoj opštini. Jer i u najmanje razvijenoj opštini postoji, na primjer, interes za usmjereno obrazovanje, za nauku ili kulturu, koji treba da se samoupravno izražava, usklađuje i zadovoljava putem određenog oblika samoupravnog i interesnog organizovanja. Pored toga, ni sistem političke vlasti u opštini nije cjelovit ako ne postoje skupštine pojedinih samoupravnih interesnih zajednica kao vijeća skupštine opštine.

U praksi su se javile dileme oko toga kako primijeniti ustavnu odredbu da se prava ravnopravnog odlučivanja, ili druga određena prava odlučivanja u skupštini društveno-političke zajednice mogu utvrditi ustavima republika i pokrajina, ili statutima opštine i za skupštine drugih samoupravnih interesnih zajednica, osim zajednica obrazovanja, kulture, nauke, zdravstva i socijalne zaštite.

U nekim statutima ovo pravo je generalno utvrđeno za sve samoupravne interesne zajednice koje se obrazuju u opštini. Ipak, u najvećem broju statuta pravo ravnopravnog odlučivanja je ograničeno na skupštine pet ranije navedenih društvenih djelatnosti.

U zauzimanju stava o ovoj dilemi treba imati na umu da za društveno-političke zajednice nijesu svi interesi, povodom kojih se javlja samoupravno interesno organizovanje, podjednako značajni. Zato i učešće skupština drugih samoupravnih interesnih zajednica u ravnopravnom odlučivanju treba svesti samo na one djelatnosti od posebnog društvenog interesa u kojima se ostvaruju najbitnija prava i interesi radnih ljudi i građana.

Previše široko korišćenje ustavne mogućnosti moglo bi inače da dovede do neefikasnosti u radu skupština društveno-političkih zajednica i do pritisaka za formiranje mnoštva samoupravnih interesnih zajednica, da bi se tako — preko ravnopravnog odlučivanja — lakše nametnuo određeni interes, obezbijedila finansijska sredstva i slično.

Ravnopravno odlučivanje jedan je od bitnih uslova ostvarivanja ustavne funkcije skupština samoupravnih interesnih zajednica. Ustavom je utvrđeno da one odlučuju ravnopravno sa nadležnim vijećima o pitanjima iz odgovarajuće oblasti koja su u nadležnosti skupštine društveno-političke zajednice. Nije, dakle, izuzeto nijedno pitanje iz pojedinih oblasti koje je u nadležnosti skupštine društveno-političke zajednice.

U vezi s ovim, postavlja se problem šta sa onim pitanjima koja su od interesa za više oblasti, odnosno za udruženi rad u cjelini, kao što su to društveni plan, budžet i opšti bilans sredstava. Da li i o njima, u dijelu koji se odnosi na određenu društvenu djelatnost, imaju pravo ravnopravnog odlučivanja skupštine samoupravnih interesnih zajednica.

Poslovnicima skupština društveno-političkih zajednica u najvećem broju slučajeva regulisano je da o ovim pitanjima ne od-

lučuju ravnopravno skupštine samoupravnih interesnih zajednica već ih one mogu samo razmatrati i o njima dati mišljenje nadležnim vijećima skupština društveno-političkih zajednica.

Međutim, ravnopravnost se ne može obezbijediti ako se ne odlučuje i o osnovnim pitanjima, kao što su to, na primjer, planovi razvoja. Od njih zavise i rješenja mnogih drugih odnosa u pojedinim društvenim djelatnostima.

Za ravnopravnost u odlučivanju nije dovoljno samo riješiti pitanje ravnopravnog djelokruga. Bitno je obezbijediti stvarnu ravnopravnost. U tom smislu posebno je značajno da se u cijelom procesu pripreme odluke, u izvršnim organima i stručnim službama, i u postupku prethodnog razmatranja u radnim tijelima, obezbijede puna saradnja, ravnopravno dogovaranje i međusobno obavještavanje o svim stvarima od značaja za ravnopravno odlučivanje. Znatno više nego do sada treba da se razvija inicijativa skupština samoupravnih interesnih zajednica i njihovih izvršnih organa kao predlagača odluka. Ta inicijativa za sada uglavnom potiče od izvršnih organa skupština društveno-političkih zajednica. Zato se, između ostalog, iako formalno ravnopravne, skupštine samoupravnih interesnih zajednica često nalaze u položaju stvarne neravnopravnosti prema vijećima skupština društveno-političkih zajednica ili njihovim izvršnim organima.

Karakterističan je u ovom pogledu, na primjer, način donošenja društvenih dogovora o kretanju opšte i zajedničke potrošnje; skupštinama samoupravnih interesnih zajednica, manje-više, preostaje da prihvate ono što je već prethodno utvrđeno u skupštinama društveno-političkih zajednica i njihovim izvršnim organima.

Nesporno je, inače, da u skupštinama društveno-političkih zajednica treba da se usklađuju bilansi zajedničke potrošnje. Ali ti bilansi treba da proisteknu iz samoupravno donesenih planova i programa pojedinih djelatnosti i usklađivanja potreba sa mogućnostima, u čemu skupštine samoupravnih interesnih zajednica imaju posebnu ulogu. Ako se, umjesto toga, bilansi nameću spolja, kao neki kruti i nepromjenljivi okvir, bez obzira na to čime to bilo motivisano, tada ne samo što se odlučivanje u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica gura na sporedan kolosjek, već se one istovremeno demobilišu da učestvuju u borbi za sprovođenje utvrđene politike. Umjesto toga, one se trude da nađu kanale kojima bi se povećala limitirana potrošnja. Zato se stalno i probijaju dogovorima utvrđeni okviri. Ovo istovremeno negativno djeluje i na razvoj društveno-ekonomskih odnosa u samoupravnim interesnim zajednicama. Dolazi se do uvjerenja da se negdje drugdje, a ne u njima samima, usklađuju zajedničke potrebe sa mogućnostima.

Kada se govori o ravnopravnom odlučivanju, treba istaći da održavanje zajedničkih sjednica skupština samoupravnih interes-

nih zajednica i nadležnih vijeća skupština društveno-političkih zajednica ne obezbjeđuje da dođe do pravog izražaja uloga skupština samoupravnih interesnih zajednica kao ravnopravnih vijeća. Treba zato praktikovati održavanje odvojenih sjednica. Nije bez značaja istaći ni to da zajedničkim sjednicama skoro uvijek predsjedavaju predsjednici nadležnih vijeća skupština društveno-političkih zajednica.

Sadržaj i način rada su, takođe, bitni za ostvarivanje ustavne uloge skupština samoupravnih interesnih zajednica. Skupštine moraju sve više postajati mjesta usaglašavanja interesa i samoupravnog sporazumijevanja korisnika i davalaca usluga. A kada se u njima donose odluke, one se moraju zasnivati na rezultatima prethodnih izjašnjavanja u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama i njihovim delegacijama. Posebno je u ovom trenutku aktuelan zadatak prenošenja moći odlučivanja iz stručnih službi i izvršnih organa na skupštine samoupravnih interesnih zajednica.

Izbor delegacija i delegata i način njihovog rada, isto tako, imaju značajan uticaj na ostvarivanje ustavne uloge skupština samoupravnih interesnih zajednica. Njihovim izborom, sastavom i radom treba obezbijediti zadovoljavanje autentičnih interesa radničke klase i drugih radnih ljudi u radu skupština samoupravnih interesnih zajednica i, posredstvom njih, u skupštinama društveno-političkih zajednica.

Analiza dosadašnje prakse u Crnoj Gori svjedoči o tome da se putem delegacija i delegata ne obezbjeđuje neophodna veza sa društvenom bazom, da se delegacije rijetko sastaju prije donošenja važnijih odluka i da se još ređe konsultuju radnici u osnovnim organizacijama. I sastav delegata u skupštinama nije obezbjeđivao dovoljan uticaj udruženog rada iz materijalne proizvodnje na donošenje odluka u njima.

Karakteristično je u ovom pogledu da se i u vijećima korisnika usluga ovih skupština javljaju radnici iz organizacija društvenih djelatnosti davalaca usluga. Budući da su, na primjer, i radnici u zdravstvu ili obrazovanju istovremeno i korisnici sopstvenih usluga, ta je okolnost omogućila da se njihovi predstavnici delegiraju i u vijeća korisnika usluga. Ovim kanalom se našlo u Vijeću korisnika usluga Republičke zajednice usmjerenog obrazovanja u Crnoj Gori više prosvjetnih radnika, među kojima i nekoliko direktora škola. Isti razlozi su omogućili da se među 35 delegata Vijeća korisnika usluga Republičke zajednice kulture nađe samo osam delegata iz neposredne proizvodnje. Kad se ima na umu da su delegati iz organizacija korisnika usluga znatno manje informisani o pitanjima o kojima se odlučuje od delegata davalaca usluga, onda ne treba da iznenađuje da sada najsnažniji uticaj na odlučivanje imaju davaoci usluga. Takvo stanje se nepovoljno odražavalo na ostvarivanje uloge skupština samoupravnih interesnih zajednica u skupštinama društveno-političkih zajednica. Umjesto da

se i povodom najznačajnijih pitanja usklađuju interesi određene društvene djelatnosti sa cjelovitim interesima udruženog rada u samoj interesnoj zajednici i njenoj skupštini, to se mora činiti u vijećima skupštine društveno-političke zajednice, čime se umanjuje značaj odluka koje se donose u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica.

Iz ovih razloga u našoj republici se išlo na promjene u zakonima o izboru delegacija i delegata za skupštine samoupravnih interesnih zajednica. Tako, sada predstavnici davalaca usluga neće moći da budu delegirani u vijeća korisnika usluga, niti će radnici koji, prema Ustavu, ne mogu biti birani u radničke savjete biti delegirani u skupštine samoupravnih interesnih zajednica.

Zakonom smo se, takođe, opredijelili za izbor posebnih delegacija za pojedine ili srodne društvene djelatnosti. No i pri ovakvom opredjeljenju biće neophodno izgrađivati određene mehanizme kojima će se obezbjeđivati potrebna saradnja i usklađivanje interesa između pojedinih delegacija u samoj društvenoj bazi. Jer, ako se to ne bi činilo, onda bi posebne delegacije bile izložene opasnosti da naglašeno budu nosioci autonomnih interesa pojedinih društvenih djelatnosti, nesposobne da te interese demokratski usaglašavaju. Ako se to usaglašavanje ne vrši u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica, onda bi se to moralo činiti u državnim organima, to jest u skupštinama društveno-političkih zajednica i njihovim izvršnim organima. Time bi se, kao što se to ponegdje i sada čini, uskraćivala prava samoupravnim interesnim zajednicama.

Organizacione, normativne i druge promjene o kojima sam govorio samo su pretpostavka za afirmaciju uloge skupština samoupravnih interesnih zajednica u ravnopravnom odlučivanju u skupštinama društveno-političkih zajednica. No prave rezultate ne možemo postizati ukoliko se ne bude, znatno većim angažovanjem delegacija i delegata, društveno-političkih organizacija, organa samoupravnih interesnih zajednica i društveno-političkih zajednica, u realnim odnosima svakodnevno vodila odlučna borba za razvoj društveno-ekonomskih odnosa u samoupravnim interesnim zajednicama i za afirmaciju ustavne uloge njihovih skupština.

Majda Strobl: Praksa samoupravnih interesnih zajednica zaslužuje kritiku

Tema o kojoj želim da govorim u diskusiji glasi: »Samoupravne interesne zajednice u procesu usavršavanja i razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«. Smatram, naime, da su samoupravne interesne zajednice značajan segment političkog si-

stema samoupravljanja, pa je brži razvoj celokupnog sistema uslovljen i usavršavanjem i razvojem tih samoupravnih institucija.

Neću se zadržavati na samoupravnim interesnim zajednicama kao društveno-ekonomskom odnosu, već ću od njega polaziti samo uzgred, kad to bude bilo potrebno. Namera mi je, pre svega, da ukažem na negativne pojave u praksi koje usporavaju razvoj samoupravljanja u sferi interesnog organizovanja u oblasti društvenih delatnosti. Pokušaću, zatim, da utvrdim uzroke nastajanju tih pojava i da odredim pravac akcije za ostvarivanje položaja i funkcija interesnih zajednica, što su definisani Ustavom, zakonima, političkim i drugim dokumentima, kao i samoupravnim aktima. O tim pitanjima je već mnogo napisano i rečeno, pa i u našoj dosadašnjoj diskusiji. Stoga ću u svom izlaganju staviti akcent na analizu uzrokâ prilično poznatom stanju i na pokretanje potrebne akcije za usavršavanje i razvoj političkog sistema u ovoj sferi. Na takav moj pristup uticali su prilozi diskusiji nekih drugova, koji su, bez većih obrazloženja, oštro kritikovali položaj i funkcionisanje samoupravnih interesnih zajednica tvrdeći da je tu reč o starim odnosima u novom ruhu, o novim otuđenim centrima ekonomske i političke moći itd.

Ova ocena je, u osnovi, tačna, ali ipak ne potpuno; ona se ne može odnositi na sve društvene delatnosti podjednako, ni na sve sredine. Verujem, međutim, da i ove oštre kritike nisu imale za cilj ukidanje same samoupravne institucije i vraćanje na neposredno budžetsko finansiranje od strane države, koja bi tada sama određivala šta je opšti i zajednički interes, kao i obim i način ostvarivanja tih interesa, odnosno zadovoljavanje potreba. Bio je to, svakako, poziv da se pristupi ostvarivanju ustavne koncepcije o društveno-ekonomskom položaju radnog čoveka, njegovom pravu na rad društvenim sredstvima, na odlučivanje o uslovima i rezultatima rada, razvijanju »radničke demokratije«, kako je dobro rekao drug Gešković, a i ostali. Ako je to tačno (a jeste), onda mogu slobodno istaći još neke ispoljene negativne pojave, koje još nisu pomenute u dosadašnjoj diskusiji.

Sistem finansiranja još zadržava karakteristike budžetskih odnosa. Radni ljudi u udruženom radu osećaju doprinose kao jedan vid oporezivanja koje im je nametnuto i koje tereti dohodak i privredu u celini. S druge strane, davaoci usluga ne osećaju se ravnopravnim partnerima u slobodnoj razmeni rada, nemaju Ustavom garantovan jednak društveno-ekonomski položaj itd.

Kritiku zaslužuje takođe neadekvatna organizacija samoupravnih interesnih zajednica. One su daleko od radnog čoveka, tako daleko da se gubi iz vida suština i osnov njihovog samoupravnog organizovanja, slobodna razmena rada, solidarnost. Neke od njih osnivaju se čak na nivou višem od opštine, a jedinice i osnovne zajednice ne postoje ni tamo gde bi to bilo preko potrebno i moguće.

Delegatski odnosi slabo su razvijeni, daleko slabije nego u društveno-političkim zajednicama. O tome je, sasvim precizno, govorila drugarica Marijana. Možda je samo potrebno tome dodati da ova paušalna ocena ne važi za sve delatnosti i sve sredine podjednako. Kao primer navodim delegatski sistem u Sloveniji, u kojoj se dosledno primenjuje promenljivi mandat delegata i u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica. To donekle poboljšava stanje, jer su delegati već zbog samog načina upućivanja delegata *ad hoc* u tešnjoj vezi sa svojim delegacijama i osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama. Delegacija ima veću mogućnost da prilikom »upućivanja« delegata zauzme i stavove u kojima može biti izražen i autentičan interes baze.

U radu skupština samoupravnih interesnih zajednica prevlađuje, kao što je takođe već istaknuto, interes davalaca usluga. Oni su u skupštini kao delegati svoje osnovne organizacije udruženog rada, kao i mesnih zajednica, jer su kao davaoci usluga već dobro organizovani. Bez obzira na unutrašnju strukturu skupština i način odlučivanja, oni su u povoljnijem položaju od udruženog rada, koji bi trebalo da ima vodeću ulogu u odlučivanju.

Opravdana je i kritika stručnih službi kao jezgra otuđene ekonomske i političke moći, koje — ukoliko su delegatski odnosi nerazvijeni, sve drže u svojim rukama, to jest imaju veliki uticaj na odlučivanje. Štaviše one, kao stručni, najbolje informisani i, po inerciji, jaki organi sprečavaju samoupravno odlučivanje. Ističe se hipoteza da to još više važi za samoupravno organizovanje, uz fleksibilni mandat.

Postavlja se i pitanje — kakav negativni uticaj ima država na razvoj samoupravnih odnosa u interesnom organizovanju. Ma koliko se ona menjala u uslovima delegatskog sistema, država ipak donosi političke odluke o društvenim odnosima, pravima i odgovornostima radnih ljudi i građana. U oblasti samoupravnog interesnog organizovanja smatra se da je domašaj pravnog regulisanja preširok. Umesto da podstiče samoupravno uređivanje društvenih poslova, država sužava tu sferu i kada za to nema realnih potreba. Ako imamo na umu postojeću državnu regulativu i mere državnih organa u vidu zakona o finansiranju, izboru delegata, planiranju, specijalnih detaljnih zakona o samoupravnim interesnim zajednicama za pojedine društvene delatnosti, nadležnost kontrole nad utvrđivanjem samoupravnih akata kod onih zajednica koje se osnivaju za delatnosti od posebnog društvenog interesa, zatim druge zakonske intervencije i privremene mere — opravdano se postavlja pitanje granica zaista potrebnog regulisanja. Smatramo da je bila pravilna takva orijentacija prilikom osnivanja prvih interesnih zajednica; kad su one bile tek u začetku, bilo je potrebno detaljnije regulisati određene odnose kako bi one, kao nove samoupravne institucije, »prohodale«, afirmisale se itd., ali je sada već vreme da preispitamo obim potrebne državne intervencije. Koliko nam

je poznato, radi se na usvajanju novih sistemskih zakona u republikama i pokrajinama o društveno-ekonomskim osnovama slobodne razmene rada, koji će, naravno, uključiti i samoupravne interesne zajednice.

Koji su uzroci ovom, inače izrazito shematski prikazanom kritičkom stanju. Pre svega, osnovni razlog tome je, po nama, okolnost da još nisu dovoljno shvaćeni: suština samoupravnog interesnog organizovanja, slobodna razmena rada kao dohodovni odnos, solidarnost itd. Sve te stvari su jasno postavljene, naročito u poslednje vreme, posle donošenja Zakona o udruženom radu i nekih drugih sistemskih zakona, političkih i drugih dokumenata, kao i zahvaljujući značajnim teorijskim radovima, pre svega raspravi E. Kardelja o pravcima razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Privredne i društvene delatnosti su delovi jedinstvenog procesa društvenog rada. Rezultati rada društvenih delatnosti neposredno služe proizvodnji, doprinose povećanju produktivnosti, a dohodak ostvaren na tržištu uključuje i dohodak tih delatnosti, kao rezultat njihovog rada. Samim tim, one dele sudbinu uspeha i neuspeha privrede.

Samoupravne interesne zajednice postaju mesto samoupravnog sporazumevanja korisnikâ (pre svega privrede) i davalaca usluga o programiranju delatnosti, o razvoju, o ceni, kao naknadi vrednosti za doprinos društvenih delatnosti (ne kao trošak proizvodnje) itd.

Samoupravne interesne zajednice u svom formalnom institucionalizovanom obliku nisu jedina forma i mogućnost pomenutog sporazumevanja. Ustav predviđa i druge koje, po nekim mišljenjima, imaju sve veću perspektivu, to jest doprinose neposrednom sporazumevanju organizacija udruženog rada i radnih ljudi. Privreda takođe nije pokazala dovoljno razumevanja niti potpuno shvatila odgovornost koju preuzima za razvoj društvenih delatnosti i u svom interesu i u interesu društva kao celine. Do neke mere takav stav i ponašanje može se objasniti i time da stalno niču nove samoupravne interesne zajednice, da je već reč o svojevrsnoj »sizomaniji«, kako je tu pojavu nazvao drug Kardelj, a čiji nosioci u formalnom osnivanju nove »samoupravne« institucije vide zagarantovan izvor prihoda. A to često čine bez sagledavanja potreba i bez dobijanja saglasnosti od onih koji se proglašavaju — korisnicima.

Od drugih uzroka pomenuću, zbog ograničenog vremena mog izlaganja i diskusiji, još samo jedan. On je u vezi sa neadekvatnom organizacijom samoupravnih interesnih zajednica i njihovim udaljavanjem od baze. Dohodovni odnosi i slobodna razmena rada ostvaruju se već u samim osnovnim organizacijama udruženog rada, pa i na širim i »višim« razinama samoupravne organizacije. sve do republika i pokrajina, ponegde čak i do federacije, gde

može da se ostvari i solidarnost kao drugi najznačajniji stub samoupravnog interesnog organizovanja. To znači da se ne može mimoići mesna zajednica, a još manje opština. Bolje organizovanje u tom pravcu moglo bi doprineti otklanjanju negativnih pojava.

Akcija za ostvarivanje uloge samoupravnih interesnih zajednica u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja ne može biti drugačija od one koju je nužno pokrenuti u cilju usavršavanja i razvoja celokupnog sistema. A to znači razvijanje ekonomskih osnova, to jest povećanje produktivnosti rada, postizanje stabilizacije privrede, a u oblasti društveno-političkih odnosa — razvijanje samoupravljanja u samoupravnoj bazi, u osnovnim organizacijama udruženog rada i mesnim zajednicama, deetatizaciju, razvijanje delegatskog sistema i drugo, imajući pri tom na umu da je, zbog zaostajanja samoupravnih interesnih zajednica, potrebno uložiti veći napor. To pretpostavlja i zahteva svesnu akciju subjektivnog faktora — društveno-političkih organizacija, udruženja građana, nauke i drugih, jer utvrđene ciljeve nije mogućno ostvariti spontano, samim institucionalizovanjem mnoštva samoupravnih ćelija.

Damir Grubiša: Jednopartijski recidiv i nužnost njegovog prevladavanja

Neosporno je da funkcioniranje političkog sistema samoupravnog društva zahtijeva i drugačije ponašanje nego dosad subjektivnih snaga našeg društva, posebno Saveza komunista. Tu nije riječ o adaptiranju novim uvjetima nego o tome da se stvori jedna nova situacija u kojoj će se afirmirati osnovne vrijednosti i specifičnosti takvog političkog sistema što se zasniva na pluralizmu samoupravnih interesa i na djelovanju svih političkih snaga u skladu s tom realnošću.

Za Savez komunista to znači stvaranje uvjeta u kojima će se moći razvijati demokratski odnosi u skladu sa specifičnim karakterom društvenih interesa i njihovog ispoljavanja u samoupravnom društvu. Do sada, uglavnom do prvih početaka izgradnje sistema udruženog rada na koji se naslanja politički sistem pluralizma samoupravnih interesa, Savez komunista je bio ona snaga koja je posredovala između radničke klase i političke vlasti. U tom smislu, Savez komunista je bio medijator koji je, u krajnjoj liniji, bio usmjeren na konstituiranje vlasti radničke klase i na afirmiranje klasnog interesa radničke klase kao jedinog društveno relevantnog interesa, ali kroz prizmu političke vlasti. Sada su uvjeti ovakve medijacije, ovakvog posredništva, drugačiji. Savez komunista ne posreduje više od klase ka vlasti, već, naprotiv, djeluje u sistemu

u kojem je društveno priznat pluralizam samoupravnih interesa, a interes radničke klase postaje posredovan pluralizmom samoupravnih interesa koji se konstituiraju u društvu. Dok je klasni interes bio ranije određen globalnim interesima radničke klase i na taj način politički postuliran, sada se do njega dolazi posredstvom jednog složenijeg mehanizma artikuliranja tog interesa. Od sinkretičkog jedinstva i transparentnosti situacije ovaj interes postaje razuđeniji, složeniji, i time je i proces njegovog artikuliranja složeniji i odgovorniji. Što to znači za Savez komunista? To znači da on više ne može djelovati kao partija, dakle kao mehanizam koji je usmjeren ka političkoj vlasti, već kao ona idejna vodeća snaga koja posreduje između samoupravnih interesa — koji nisu opet ništa drugo nego interesi radničke klase, ali interesi koji su parcijalni, koji su među sobom različiti, pa često i dnevno suprotstavljeni — i onog globalnog, klasnog interesa koji mora biti dominantan — u posljednjoj instanci društveno najrelevantniji interes, dokle god je naše društvo društvo prijelaznog perioda, dakle klasno.

Savezu komunista se na tom tlu gasi jedna uloga, a otvaraju nove uloge koje onda diktiraju i metode njegova rada. Savez komunista postaje ona snaga koja artikulira osnovni interes društva, interes cjeline radničke klase koji se afirmira kao interes zajednice utemeljene na udruženom radu i na preovladavajućem položaju radničke klase u tom udruženom radu.

Konstituiranje Saveza komunista kao subjektivne snage koja ne djeluje više ni iznad ni izvan sistema znači definitivno prevladavanje koncepcije Saveza komunista kao političke partije, i njegovo afirmiranje kao autentične »organizirane klasne svijesti«. To je moguće prevladavanjem političke vlasti kao reprezentacije i uspostavljanjem politike kao jedinstvenog procesa koji integrira dosad otuđenu ekonomsku i političku moć u društvu. To ne znači da je Savez komunista automatski lišen nekih osobina političke partije, koje se prenose i u novim uvjetima: veoma je bitno, međutim, da je Savez komunista, kroz projekciju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, svjestan njegovog dualizma, onoga projiciranog kroz funkcioniranje sistema udruženog rada i onog realnog, u kojem se prepliću elementi prošlog, sadašnjeg i budućeg. U tom smislu, Savez komunista još zadržava neke elemente klasične političke partije, i to partije koja djeluje u okviru jednopartijskog sistema. Taj jednopartijski recidiv, međutim, ograničen je sviješću o potrebi njegova prevladavanja. Savez komunista je tako svjesna subjektivna snaga koja ne želi biti partija i tako se ponašati, iako je prisiljen — zbog mnogo razloga — da se još tako ponaša. Ponajprije stoga što je naše društvo još društvo prelaznog perioda, u kojem se još ispoljavaju proturječnosti što proizlaze iz sukoba starog svijeta koji nestaje i novog svijeta koji preovlađuje; zatim, što naše društvo objektivno egzistira u situaciji u kojoj se ono jedino u svijetu konstituira na osnovama asocijacije

slobodnih proizvođača i samoupravljanja kao društvenog sistema — moglo bi se reći u jednom okruženju između dva različita društvena sistema, s jedne strane, građanskog, a, s druge, socijalističkog, u kojem je još dominantna uloga države u reguliranju društvenih odnosa. U takvim uvjetima ne može se inzistirati, sasvim je to i razumljivo, na čistom modelskom pristupu Savezu komunista kao subjektivnoj snazi političkog sistema socijalističkog samoupravljanja koja je prevladala u potpunosti jednopartijski recidiv.

Jednopartijski recidiv ostaje izražen i u praksi Saveza komunista i u svojevrsnom jednopartijskom mentalitetu članova Saveza komunista. Bit će očigledno potrebno mnogo vremena prije nego što se potpuno prevlada ovaj jednopartijski recidiv. U prvom redu, njegovo prevladavanje će nametnuti sama realnost pluralizma samoupravnih interesa. Artikuliranje samoupravnih interesa nije više proces koji se posreduje iz nekog političkog centra, nazivao se on država, partija, rukovodstvo ili bio on lociran u neke druge posredničke strukture. Artikuliranje samoupravnih interesa postaje sada samoupravni proces *par excellence* — to postaje sadržaj javnog života i glavni proces koji teče i koji predstavlja temelj zajednice, društva. Artikuliranje samoupravnih interesa postaje totalni društveni proces na svim razinama društva — u udruženom radu, u delegacijama, u društveno-političkim zajednicama. Procesom artikulacije su obuhvaćeni sada svi članovi društva, ne samo kao s pravom već i kao s obavezom življenja u zajednici.

Gdje je mjesto Saveza komunista u ovoj općoj artikulaciji samoupravnih interesa i kako se u njemu prevladava jednopartijski sindrom? Jednopartijski način djelovanja uvjetuje i prilagođavanje unutrašnjeg ponašanja jedne partije: to znači opet podjelu i unutar elite jedne klase na rukovodeću strukturu i članstvo. U krajnjoj liniji, partijsko rukovodstvo određuje u biti interese klase kao cjeline. Prevladavajući jednopartijski sindrom u novoj ulozi, Savez komunista nastoji prevladati i ovo unutrašnje dvojstvo rukovodstva i članstva. S obzirom na to da se samoupravni interesi ne mogu, zbog njihove mnogobrojnosti (onoliko interesa ima koliko ima, u krajnjoj liniji, samoupravnih kolektiviteta, to jest subjekata), dekretirati jednosmjernom političkom odlukom, težište ove aktivnosti nužno se mora prenijeti u bazu, to jest na članstvo. Savez komunista tako je logikom sistema upućen na prevladavanje jednopartijskog recidiva u dvojnom aspektu — i prema vani, prema političkom sistemu kao cjelini, i prema svojoj unutrašnjoj strukturi i logici funkcioniranja kao sistema. S jedne strane, Savez komunista se ne konstituira kao medijator između klasnih interesa i političke vlasti, a, s druge, artikuliranje jedinstvenog, povijesnog klasnog interesa nije više prerogativa rukovodstava, već mora postati sadržaj aktivnosti organizacione baze, članstva.

Prevladavanje jednopartijskog recidiva tako proizlazi i iz izmijenjenih metoda rada Saveza komunista. Osnovna organizacija Saveza komunista, koja djeluje u osnovnoj organizaciji udruženog rada, postaje prva stepenica na kojoj se artikulira klasni interes radničke klase i na kojoj se ostvaruje nova uloga Saveza komunista kao protagonista artikuliranja dominantnog interesa u društvu. Jer Savez komunista postaje ona snaga koja dovodi pluralizam samoupravnih interesa do svojevrsne korekcije, koja predstavlja nužan rezultat priznavanja realnosti: nisu svi interesi jednako vrijedni, bez obzira na to što se oni svi artikuliraju u samoupravnim procesima. Dominantan je interes radničke klase, koja je još hegemon društvenih odnosa i koja će to biti dokle god ovo društvo bude društvo prelaznog perioda, društvo proturječnosti između starog i novog, između normativnog i stvarnog, između željenog i postignutog.

Jednopartijski mentalitet i politička praksa su zapravo recidiv društvene uloge Saveza komunista kao medijatora između proletarijata i vlasti. Otuda i jednopartijska praksa u Savezu komunista koju treba prevladati jest pozicija vlasti, arbitrarna uloga političkog autoriteta u društvu. Takav blok svijesti predstavlja balast za daljnji razvoj Saveza komunista i njegove djelatne uloge u političkom sistemu. Demokratizacija Saveza komunista, njegovih unutarnjih načela političkog organiziranja postaje *conditio sine qua non* njegovog djelovanja »unutar sistema«. U takvoj novoj atmosferi proširuje se polje demokratske komunikacije među subjektivnim snagama i među svim protagonistima artikulacije samoupravnih interesa, među svim akterima samoupravnih procesa. Stoga i Edvard Kardelj konstatira da »Savez komunista mora biti prisutan u obliku demokratske saradnje sa svim socijalističkim snagama, a ne u obliku vladavine jednopartijskog sistema. A takva demokratska društvena odgovornost Saveza komunista nesumnjivo će istovremeno jačati i razvijati njegov unutrašnji demokratizam na bazi načela istinskog demokratskog centralizma« (str. 186).

Napuštanje arbitrarne uloge izvan i iznad sistema ne znači »navlačenje demokratskog ruha« na staru suštinu: to znači bitnu promjenu društvenih odnosa i procesa usklađivanja tih odnosa, kao logični nastavak razvoja sistema i mjesta i uloge Saveza komunista u tom sistemu.

Savez komunista tu svoju ulogu u artikuliranju dominantnog društvenog interesa neće moći ostvariti bez izgradnje jedne samoupravljačke političke kulture svojih članova i cijelog društva. Konstitutivni element samoupravljanja postaje tako proces artikuliranja interesa i demokratski proces usklađivanja tih interesa. Iluzorno bi bilo pomisliti da je to jednostavan proces; naprotiv. Otklanjanje arbitrarne uloge, bilo države ili partije, ovaj proces čini složenijim, napornijim, ali i efikasnijim u smislu ostvarenja

čovjekove sreće, »koju čovjeku ne može donijeti ni država, ni sistem, ni politička partija«. Drugim riječima, čovjek samoupravnog društva mora se osposobiti za artikuliranje samoupravnih interesa kolektiviteta kojemu on pripada — bilo radno bilo po drugoj osnovi — i to mora biti sadržaj samoupravljačke političke kulture, kao metode političkog djelovanja društva koje je apstraktne principe građanske demokracije pretočilo u realnu demokraciju u kojoj je protagonista ne čovjek *in abstracto*, već konkretni čovjek koji odlučuje o uvjetima svojeg rada i sudjeluje u artikuliranju interesa svoje radne sredine.

Prevladati jednopartijski recidiv i izgraditi samoupravljačku političku kulturu — postaje tako svakodnevna borba za odbacivanje starog i za afirmaciju novog društvenog odnosa i time utiranje puta za buduće društvo.

Jovan R. Marjanović: Uloga subjektivnog faktora u demokratskom izražavanju i usklađivanju pluralizma samoupravnih interesa

Mislim da je u ovom problemskom kompleksu ključno ono pitanje o kojem je govorio u diskusiji drug Fuad Muhić. Svako remećenje sklada između realnog interesnog pluralizma i mogućnosti njegovog izražavanja čini aktuelnim pitanje represije. Ali, i tako da kažem, i preventivne uloge društveno-političkih organizacija, a u tom sklopu naročito alternativnih funkcija Socijalističkog saveza u delegatskom i celokupnom našem samoupravno-političkom sistemu.

Represija je, doduše, bitna i neizbežna komponenta klasičnog političkog pluralizma. On se uvek na nju oslanja i, u krajnjem slučaju, njom održava. A to rezultira iz činjenice što klasični politički partijski pluralizam samo relativno, ograničeno, izražava realni interesni pluralizam, odnosno izražavanje i ostvarivanje interesa posredstvom političkih partija i putem njih je ograničeno.

Inače, kao što se zna, svaki politički pluralizam je izraz činjenice što su i čovek kao društveno biće, društvene grupe i samo ljudsko društvo sazdani od više kompleksa različitih potreba, pa, prema tome, i interesa. I, u najopštijem smislu, politički pluralizam znači pravo nosilaca tih interesa da ih politički izražavaju.

U raznim tipovima klasnog društva za to su se pružale različite mogućnosti. U buržoaskom društvu putem slobode organizovanja u političke partije. Dosledno logici kapital-odnosa, pošto vlasnici sredstava za proizvodnju i vlasnici radne snage svoje potrebe »zadovoljavaju« konkurencijom na ekonomskom tržištu, to se i protivrečnosti njihovih interesa politički razrešavaju borbom

njihovih partija. Ali monopol nad sredstvima za proizvodnju i povoljniji položaj onih koji prisvajaju profite uvek moraju, pored partija, računati i na prinudu. S tog gledišta partijski pluralizam niti je apsolutno dovoljan ni sposoban da izrazi i ostvari realni pluralizam interesa. A da se i ne govori o njegovoj relativnosti i ograničenim dometima u pogledu izražavanja i ostvarivanja interesa nosilaca najamnine. Sve ove ograničenosti klasičnog političkog pluralizma rezultat su, u krajnjoj liniji, različitog položaja — odnosa ljudi prema sredstvima za proizvodnju.

U socijalističkom samoupravnom društvu te razlike se prevazilaze. Sredstva za proizvodnju su u društvenoj svojini. Ali i ovde su ljudi, kao društvena bića, nosioci mnoštva različitih potreba i interesa, istovetnih i različitih u odnosu na druge, pa stoga čine takvim društvo u celini i sve njegove posebne delove. Otuda i pitanje: šta je sa mogućnostima ispoljavanja i razrešavanja protivrečnosti tih interesa, kakva je priroda samih tih protivrečnosti, iz čega one izviru i koliko se pri njihovom razrešavanju računa na prinudu? To je samo deo pitanja koja ćemo još dugo sebi postavljati. Ali, čini mi se da se naša razmišljanja danas moraju usredsrediti na nekoliko sledećih pitanja.

Mi najčešće operišemo terminima lični (pojedinačni), posebni i opšti interes. Sve ono što podrazumevamo pod tim pojmovima i što ih materijalizuje u praksi, na tlu društvene svojine sredstava za proizvodnju, samoupravljanja i raspodele prema radu, i što se, u principu, kao izvor njihovih protivrečnosti, nalazi u njima samima — u isto vreme je i funkcionalno za njihovo dalje razvijanje. Praktično uzev, svaki od tih interesa mora imati jednake mogućnosti demokratskog izražavanja, sučeljavanja i usaglašavanja sa ostalima. Drugim rečima, realni samoupravni interesni pluralizam traži neograničene mogućnosti demokratskog izražavanja, konfrontacije i usaglašavanja svojih protivrečnosti.

Maksimalno zalaganje za jačanje materijalnih proizvodnih snaga može se očekivati samo uz punu neposrednu ličnu i zajedničku zainteresovanost. Svaki poremećaj na tom planu vodi devijacijama na koje ukazuje u svom referatu i Dušan Čalić. Reč je, u stvari, o zaostajanju celokupne naše idejno-političke nadgradnje za novim odnosima koje razvijamo u bazi. Uostalom, zato sada i ulažemo napore usmerene na dalju izgradnju našeg samoupravnog političkog sistema, odnosno o tome i vodimo ovako iscrpne rasprave.

Kako u daljoj izgradnji naše celokupne idejno-političke nadgradnje postaviti odnose između opštih i posebnih interesa? Čini mi se da je to ključno pitanje. Razume se, pod uslovom da je radni čovek nosilac celine tih interesa, odnosno da nam je to polazna pozicija.

Odgovore na ova pitanja moramo tražiti zato što ni društvena svojina, ni samoupravljanje ni raspodela prema radu nisu kod

nas ni utopija ni eksperiment. I bez obzira na sve ono što ih još ograničava, sve su to zakonitosti u razvoju društva. Ali i ove, kao i sve druge zakonitosti društveno-istorijskog razvitka, ostvaruju konkretne individue, živi ljudi, koji, ako sam dobro razumeo Čalića, pri tome polaze, pre svega, od okolnosti i uslova u kojima žive. A te okolnosti i uslovi kod nas su prilično različiti i dugo će, u krajnjoj liniji, takvi i biti. Biće, prema tome, stalno aktuelan i problem pojedinačnog i opšteg, trajnog i trenutnog interesa.

Klasični politički pluralizam svakom pojedinačnom interesu priznaje pravo da se prikazuje kao opšti. U stvari, u klasnom društvu on se samo tako i može politički izraziti i faktički ostvariti. Pod tom firmom u buržoaskom društvu vlasnička klasa i krijumčari svoj posebni interes i, baš zato što to jedino tako može raditi, njoj uvek mora biti dostupna mogućnost primene prinude. Bez nje ona, naime, ne može potpuno osigurati vodeću poziciju svojih interesa u društvenom razvitku.

Bitnu karakteristiku razvoja socijalističkog samoupravnog društva čini proces deetatizacije. Da bi taj proces mogao zaista teći neometano u uslovima sve demokratskije konfrontacije i usaglašavanja pluralizma interesa, od izuzetnog je značaja sve ono o čemu je govorio i Fuad Muhić. I zaista, predstoje nam još velika traganja u tom pravcu. Preispitivanja kako naših predstava tako i konkretnih rešenja, i to ne samo u delegatskom sistemu već i u organizovanju i delovanju subjektivnih socijalističkih snaga.

Ni država ni društveno-političke organizacije ne mogu kod nas biti nosioci opšteg interesa. Niti njegov jedini garant. To moraju biti radni ljudi i oni ga zaista moraju ostvarivati samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem. Niti oni mogu zadovoljavati svoje pojedinačne, posebne i trenutne interese niti se društvo može razvijati bez nekih opštih i dugoročnih osnova — opštih interesa. Međutim, različitosti uslova života, pa prema tome i potreba, čine aktuelnim problem svesnog prihvatanja, jednakog uvažavanja i demokratskog ostvarivanja opštih i dugoročnih interesa.

Društveno-političke organizacije udružene u Socijalističkom savezu, sa SK na čelu, kod nas su onaj činilac koji u svakom pojedinačnom i trenutnom interesu i potrebi traži elemente onog što je na liniji opšteg i dugoročnog socijalističkog samoupravnog razvoja našeg društva i ostvarivanja istorijskih težnji, interesa i uloge radničke klase. Samo tako one mogu doprinositi tome da naš delegatski sistem prihvati realni samoupravni interesni pluralizam i da demokratsko izražavanje i usaglašavanje pluralizma samoupravnih interesa u celokupnom procesu političkog odlučivanja u našem samoupravnom društvu bude autentični demokratski socijalistički proces, bez primesa represije i drugih sredstava iz arsenala klasičnog političkog pluralizma. Naravno, sve to danas još

nije tako, ali to je, čini mi se, naša perspektiva i naše opredeljenje. Ovaj proces još usporavaju aspiracije tehno-birokratskih i drugih antisamoupravnih snaga; ali, s druge strane, ni taj proces, kao, uostalom, ni samoupravljanje, ne može se razvijati bez oslonca na državnu prinudu, pa zbog toga i naš demokratski samoupravni interesni pluralizam još nužno sadrži elemente klasičnog političkog pluralizma. Ali naša perspektiva je njihovo prevladavanje i zato, bez obzira na sadašnje okolnosti, mi o tome moramo voditi ovakve diskusije.

Josip Broz Tito: O bratstvu i jedinstvu

(»Mladost«, Beograd, 1977, strana 180)

Antologijom tekstova predsednika Tita o bratstvu i jedinstvu dobili smo još jedno dragoceno štivo. Izdavač i autori izbora: Marko Lolić, Mirko Bolfek i Jovo Popović ovu su antologiju posvetili 40-godišnjici dolaska druga Tita na čelo naše Partije.

Izbor je podeljen u pet celina. Prva celina, pod naslovom *Jedinstvo iskovano u oslobodilačkom ratu i revoluciji*, obuhvata poruke druga Tita o bratstvu i jedinstvu naroda i narodnosti Jugoslavije u oružanoj fazi revolucije. Druga celina *Bratstvo i jedinstvo — uslov rasta samostalne Jugoslavije* sadrži Titove poruke o bratstvu i jedinstvu u uslovima neposrednog učvršćivanja i odbrane tekovina revolucije — sve do uvođenja socijalističkog samoupravljanja. Treća ima naslov *Socijalističko samoupravljanje i radnička klasa — neraskidiva veza naše višenacionalne zajednice*, četvrta je posvećena *ulozi bratstva i jedinstva u borbi protiv nacionalizma*, kao i protiv drugih antisocijalističkih i antisamoupravnih pojava, a peta je usredsređena na *produbljivanje ravnopravnosti na osnovama Ustava i Desetog kongresa SKJ*.

U obimnom Titovom delu o bratstvu i jedinstvu izraženo je dalekosežno predviđanje da je ključ pobede revolucije u pravilnom postavljanju i rešavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Tito je još 1936. godine, u *Pismu za Srbiju*, upozoravao srpske komuniste da je nužno da detaljno objašnjavaju politiku nacionalnog samoopredeljenja svih naroda, ne samo Srba, Hrvata i Slovenaca, nego i Makedonaca i Crnogoraca, kao i naroda u Vojvodini i Bosni i Hercegovini. Istovremeno je isticao i potrebu nacionalnog afirmisanja Nemaca, Mađara i Albanaca koji žive u Jugoslaviji. Godinu dana kasnije drug Tito je pisao u »Proleteru«: »Slobodna zajednica slobodnih naroda — to mora biti Jugoslavija... Samo u takvoj Jugoslaviji mogu se svi narodi osjećati kao u svom vlastitom domu« (str. 18).

Od samog početka naše nacionalne i socijalne revolucije na njenoj zastavi bila je ispisana parola — Bratstvo i jedinstvo. Drug Tito je u članku *KPJ u današnjoj narodnooslobodilačkoj borbi*, objavljenom u »Borbi«, br. 8—9/1941, naglasio da je »stvarajući bratstvo

i jedinstvo naroda Jugoslavije, KPJ organizovala oružanu borbu protiv okupatora«.

Tito je fascinantno odlučan u razvijanju bratstva i jedinstva boraca i naroda. U najtežim borbenim trenucima podstiče jedinice i borce na ostvarivanje istinskog bratstva i jedinstva. Borcima novoformirane Četvrte proleterske brigade govori 17. juna 1942: »Mi ćemo pronijeti zastavu narodnooslobodilačke borbe, zastavu oružanog bratstva i jedinstva naših naroda kroz nove krajeve Jugoslavije... Mi ćemo biti sijači bratstva među narodima... Vi ćete svojim držanjem i ubjeđivanjem pokazati da ste vojska novog kova« (str. 23). Borcima Druge proleterske brigade, kojima je 17. oktobra 1942. predao u Drvaru proletersku zastavu, kaže: »... mi nemamo lijepo obučenu vojsku, kao što je bila ranija... Težnja za bratstvom i slogom je ona sila koja nam daje snage da i veće teškoće prebrodimo«.

Drug Tito konkretno-dijalektički povezuje ideju i praksu bratstva i jedinstva, a jedno i drugo sa slobodom: »Znali smo i isticali da to jedinstvo može postojati samo ako je svaki narod slobodan. To važi i danas, a važiće i ubuduće.«

Tehničkoj nadmoći snaga okupatora i njegovih saradnika suprotstavlja borbeno jedinstvo naroda i narodnosti i jasnu perspektivu njihove borbe: »U Jugoslaviji ne smije više biti nacionalnog ugnjetavanja i socijalnog izrabljivanja« (str. 27). U toj viziji sadržana je suština revolucije.

Nerazlučivost nacionalne i socijalne revolucije davala je boju autentičnosti i specifičnosti našoj revoluciji. Narodnooslobodilački rat bio je specifična forma oružanog otpora, a njegova suština — nacionalna i socijalna revolucija: »Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna, kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije« (str. 33).

Tito je sagledavao revoluciju u svim njenim aspektima. Činu oslobođenja od okupatora dodat je i čin oslobođenja naroda od kapitalističke eksploatacije, rušenjem starog državnog aparata i eksploatatorskog načina proizvodnje. Tito uključuje i treću dimenziju revolucije: ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije. Jer, »riječ narodnooslobodilačka borba bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Albanaca, Muslimana itd., kada ona ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije« (str. 33).

Tito uočava snagu solidarnosti naroda i narodnosti Jugoslavije u borbi protiv fašizma. Povezani nitima bratstva i jedinstva, svi naši narodi solidarno su doprinosili oslobođenju zemlje: »Ni Makedonci, ni ostali do tada ugnjeteni narodi Jugoslavije nisu dobili dekretom svoje nacionalno oslobođenje« (str. 59).

Naš posleratni razvitak bio je veoma buran i složen. Prolazilo se kroz nove Scile i Haribde. Trebalo je učvrstiti revolucionarne tekovine: narodnu vlast, revolucionarno političko zajedništvo, bratstvo i jedinstvo, samostalnost, opštenarodnu odbranu zemlje, samoupravljanje. Drug Tito i u tom periodu koji je nazvan fazom »revolucionarnog etatizma«, bratstvo i jedinstvo shvata kao bitan činilac odbrane tekovina revolucije. Septembra 1946. godine, na primer, poručuje građanima Tuzle da bratstvo i jedinstvo čuvaju »kao zenicu oka svoga« i dodaje: »Ono nam je potrebno ne samo danas, nego i sutra. Ono će biti potrebno kroz deset godina, ono će biti potrebno vjekovima« (str. 43).

U svom članku *U čemu je specifičnost oslobodilačke borbe i revolucionarnog preobražaja nove Jugoslavije*, iz oktobra 1946, drug Tito je bratstvo i jedinstvo nazvao »jednim od najjačih stubova nove Jugoslavije« i »jednom od naj-

većih tekovina naše narodnooslobodilačke borbe«.

S razlogom se kaže da je naše narode i narodnosti u sveopštem otporu Informbirou 1948. godine održalo bratstvo i jedinstvo, stvoreno u revoluciji i učvršćivano u godinama mirnodopske izgradnje zemlje. Bratstvo i jedinstvo naroda omogućilo je da se odlučno odbaci teorija o »vodećoj naciji«. Rešenost da po svaku cenu ostanemo nezavisni drug Tito je izrazio sledećim rečima: »Mi ćemo radije hodati i goli toliko dugo dok ne stvorimo sopstvenim snagama ono što nam je potrebno... Mi se ne nalazimo ni u čijem taboru... Mi takvi hoćemo da ostanemo i ubuduće, pa ma šta došlo« (str. 66).

Osloncem na sopstvene snage i na čvrste fundamente našeg jedinstva mogli smo neprekidno jačati pozicije slobodne, nezavisne socijalističke zemlje. Zato drug Tito maja 1952. ističe: »Mi smo graditelji svoje sutrašnjice, ali i gospodari svoje vlastite budućnosti... Naša perspektiva je svetla i jasna.«

Razvijanje nacionalne ravnopravnosti, bratstva i jedinstva je pitanje odnosa prema višku rada, prema poziciji radnika kao proizvođača i samoupravljača. U meri u kojoj se razvijaju socijalističko samoupravljanje i socijalistički samoupravni odnosi u toj meri se produbljuju i socijalističko samoupravno zajedništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njihova autentična nacionalna prava u svim sferama društvenog života. Posmatrano s tog stanovišta, veza između samoupravljanja i nacionalne ravnopravnosti radnih ljudi i građana Jugoslavije postaje sve jasnija: »Kada sam 1950. godine u Skupštini podnosio referat o radničkom samoupravljanju, ja sam tada zamišljao, iako to nisam kazao sasvim precizno, da će baš radnici svih naših nacionalnosti, proizvođači iz svih krajeva Jugoslavije, biti ti koji će cementirati našu socijalističku zajednicu« (str. 92).

Kasnije će drug Tito ponoviti tu misao: »radnička klasa i pravo radnika da sami upravljaju svojim preduzećima — to je ono što najjače vezuje našu socijalističku zajednicu«.

Realizator devize »Fabrike radnicima«, Tito u samoupravljanju vidi upravo onu istinsku sponu koja povezuje narode i narodnosti naše socijalističke višenacionalne zajednice. Svaki korak u razvijanju samoupravljanja, u afirmisanju konkretnih oblika oslobođenja rada i čoveka, otvara nove mogućnosti jačanja i produbljivanja nacionalne ravnopravnosti. Godine 1971. drug Tito naglašava:

»Naš politički i ekonomski sistem mi sada usavršavamo tako da u njemu dođu do punog izražaja samoupravni interesi radničke klase i svih radnih ljudi, i da se istovremeno u potpunosti afirmišu prava i interesi svih naših naroda i narodnosti, svih naših republika i pokrajina.«

Analogno ulozi radničke klase, pokretačke društvene snage, i SKJ se kontinuirano potvrđuje kao vodeća idejno-politička snaga, jedinstvena organizacija — avangarda radničke klase i kohezioni činilac našeg socijalističkog samoupravnog društva. Od idejne i akcione sposobnosti Saveza komunista, od jedinstva SKJ zavisi i jedinstvo radničke klase i društvene zajednice u celini: »Ako Savez komunista bude jedinstven, biće jedinstvena i radnička klasa. I onda se ne treba bojati nikakvog nacionalističkog ni drugog djelovanja« (str. 108).

Tito se često obraća mladoj generaciji na kojoj leži obaveza daljeg razvijanja tekovina revolucije, posebno bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti: ... »mlada generacija je potvrdila da želi snažnu socijalističku Jugoslaviju i svoju budućnost ni jednog trenutka ne može da zamisli bez takve bratske zajednice ravnopravnih naroda« (str. 103).

Realizovanje politike bržeg razvoja ekonomski nedovoljno razvijenih republika i krajeva, u skladu sa objektivnim mogućnostima društva, potvrđivalo se kao način daljeg razvijanja nacionalne ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije. Politika skladnog razvoja jugoslovenske privrede i Ju-

goslavije u celini je značajan put borbe protiv svih antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga, a posebno protiv »zbilja najopasnijeg klasnog neprijatelja, a to je šovinizam i nacionalizam koji su baza klasnog neprijatelja« (str. 124). Bratstvo i jedinstvo je ona ujedinjujuća snaga koja ne ostavlja prostora za ukorenjivanje bilo kog oblika nacionalizma, jer, kako upozorava drug Tito, »nacionalizam i socijalizam apsolutno ne mogu ići zajedno. To su dvije suprotne stvari« (str. 130). Stoga i poruka iz završne reči druga Tita na Desetom kongresu SKJ glasi: »SKJ, kao koheziona snaga, mora budno čuvati tekovine naše revolucije, u prvom redu bratstvo i jedinstvo naših naroda, koje je zaloga i naših dosadašnjih i budućih pobjeda« (str. 143).

Politika i pozicija Jugoslavije u međunarodnim odnosima, čiju suštinu čini nesvrstavanje, bitno doprinosi jačanju kohezije naše socijalističke samoupravne zajednice i bratstva i jedinstva naroda i narodnosti, koji ravnopravno i neposredno učestvuju u izgrađivanju i realizovanju te politike. Drug Tito ističe da je »naša politika nesvrstanosti izraz istorijskog kontinuiteta jugoslovenske revolucije i samog bića socijalističke samoupravne zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti« (str. 170). Samoupravljanje unutar zemlje, jačanje opštenarodne odbrane Jugoslavije i nesvrstanost u međunarodnim odnosima — jedinstvena su celina nezavisne jugoslovenske politike i njene pozicije.

Blažo Nikolovski

Dr Desanka Ikić: Žena u udruženom radu

(»Oslobođenje«, Sarajevo, 1976, strana 290)

Dr Desanka Ikić u knjizi *Žena u udruženom radu* veoma temeljno analizira socio-ekonomski aspekt zaposlenosti žena u Bosni i Hercegovini.

Bosna i Hercegovina je područje na kojem su problemi zaposlenosti žena veoma specifični i posebno aktuelni. Tu konstataciju potvrđuje i naglašena migracija radne snage iz Bosne i Hercegovine u druge naše republike i inostranstvo.

Knjiga je, inače, podeljena na četiri poglavlja: Radna snaga, Privredni i društveni rast Bosne i Hercegovine i problemi zapošljavanja, Struktura ženske radne snage — učešće, struktura i dinamika zaposlenih žena u Bosni i Hercegovini, Položaj žene u društvenom radu, materinstvo i obaveze u porodici.

U prvom poglavlju dr Desanka Ikić teorijski utemeljuje problematiku, govoreći u prvom redu o radnoj snazi kao osnovnom dinamičkom pokretaču proizvodnih snaga, o formiranju i reprodukciji radne snage (jednog dijela stanovništva), te, vezano za to, o ulozi rada u robnoj proizvodnji; o ekonomskoj strukturi stanovništva, ekonomskoj strukturi radne snage, ulozi društvene podjele rada u formiranju i reprodukciji radne snage.

Naravno, teorijska rasprava o navedenim pitanjima popraćena je i istorijskim osvrtom na ulogu žene u društvu, kao i na promjenu njenog položaja uslovljenu opštim preobražajem društveno-ekonomskih odnosa. Na temelju teorijskih postavki o položaju žene u opštem razvitku ljudskog društva, u drugom poglavlju se raspravlja o razvitku Bosne i Hercegovine i, u sklopu toga, posebna pažnja je posvećena pitanjima demografskog razvoja radne snage. Demografski razvoj, sa raznolikošću društvenih, posebno ekonomskih promjena, analiziran je, na osnovu pristupačne obimne građe, u razdoblju od prodora kapitalističkog načina proizvodnje, u vrijeme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, sve do naše poslijeratne savremenosti. Središni problem je socio-ekonomski aspekt zaposlenosti žena u Bosni i Hercegovini. Pretpostavka za donošenje zaključaka o socio-ekonomskim uslovima zapošljavanja žena u Bosni i Hercegovini je ana-

liza demografske situacije. Demografski razvoj stanovništva Bosne i Hercegovine karakteriše primjetan pad stope rasta stanovništva, izuzev kompenzacionog perioda, čije će stope prirodnog priraštaja opredjeljivati demografski pritisak radno sposobnog stanovništva u posljednjoj deceniji i značajan transfer poljoprivrednog u nepoljoprivredno stanovništvo, što za posljedicu ima nepovoljnu obrazovnu strukturu stanovništva, posebno žena, i stoga nemogućnost zapošljavanja ženske radne snage.

Bosna i Hercegovina je prolazila trnovit put u svom privrednom razvoju, pa se to onda odrazilo i na nepovoljnu privrednu strukturu, naročito industrijsku, te i na nemogućnost zapošljavanja žena.

U trećem poglavlju svoje knjige dr Desanka Ikić najkonkretnije prezentira promjene u formiranju ženske radne snage, dinamici zaposlenosti, starosnom sastavu aktivnih i zaposlenih žena, ekonomskoj strukturi aktivnih i zaposlenih žena, nezaposlene radne snage i sastavu ženske radne snage na privremenom radu u inostranstvu.

Period poslije rata je karakterističan po tome što se za potrebe ekstenzivnog privređivanja u nepoljoprivrednim djelatnostima, pored radne snage aktivnog stanovništva iz prirodnog priraštaja, angažuje i radna snaga sa sela, te se tako u centar zbivanja dovodi pretvaranje iz poljoprivrednog u nepoljoprivredno stanovništvo. Šezdesetih godina se, međutim, prelazi na intenzivan način privređivanja, pa se smanjuje i potražnja radne snage sa sela. Autor potencira tu neusklađenost privrednog rasta i rasta stanovništva, stvaranja demografskih rezervi radne snage, osobito ženske. Prema riječima autora, izlaz se može pronaći u nastojanjima zajednice da se u preduzećima intenzivira korišćenje unutrašnjih rezervi, odnosno poveća produktivnost rada, dinamizira proizvodnja i poraste kupovna moć stanovništva.

Očigledno, sve će to u oblasti zapošljavanja dovesti do smanjenja potražnje za radnom snagom usljed povećanja radno sposobnog stanovništva na jednoj, i veće nezaposlenosti, na drugoj strani. Već to upućuje na nedovoljno angažovanje radno sposobnih žena u društvenoj reprodukciji.

Ukupna zaposlenost u Bosni i Hercegovini raste u periodu 1948 — 1971. godine po prosječnoj godišnjoj stopi od 4,5%, iako je ovakav tempo rasta zaposlenosti varirao u razdobljima između popisa. U tom razdoblju se takođe može konstatovati i porast stope prosječnog godišnjeg rasta ženskog stanovništva od 4,92%. Učešće ženskog radnog kontingenta u ukupnom ženskom stanovništvu iznosi 54,8 do 58,2%. Dakle, udio zaposlenih žena u ženskom radnom kontingentu raste, i to brže nego učešće zaposlenih muškaraca u muškom radnom kontingentu. Ta tendencija će vjerovatno, usljed dugoročnosti, imati dalekosežne posljedice po rješavanje društvenog položaja žena, uvjetovanog njenim položajem u procesu društvene reprodukcije.

Dakle, mada je za Bosnu i Hercegovinu karakterističan relativno visok prirodni prirast ukupnog, pa i aktivnog stanovništva, demografska rezerva ženske radne snage raste. Pozitivno je to što je u periodu 1961—1971. zabilježena tendencija rasta zaposlenosti žena, uprkos smanjenju učešća zaposlenih u radnom kontingentu. No, i pored toga, u odnosu na Jugoslaviju Bosna i Hercegovina je u daleko nepovoljnijem položaju, jer je i sâm udio zaposlenih žena u radno sposobnom ženskom stanovništvu u 1971. godini za 60% veći u Jugoslaviji nego u Bosni i Hercegovini u istom periodu.

Nepovoljnoj situaciji u Bosni i Hercegovini, osim nepovoljnog privrednog razvoja i strukture privrede, dobrim dijelom je uzrok i stav socijalne sredine prema zapošljavanju i aktiviranju žene van porodice. Tendencija je, a i zaključak, da se ipak mijenjaju tradicionalni odnosi u pogledu zapošljavanja žena, jer je sve više mlađih žena zaposleno u Bosni i Hercegovini. Pokazatelj analize stanovništva po starosti to tačno iskazuje: radni kontingent učestvuje sa oko 58% u ukupnom sta-

novništvu u periodu 1953—1971. godine, a to znači da je stanovništvo mlado, pa, samim tim, i radna snaga i zaposleni.

Kada govori o ekonomskoj strukturi aktivnih i zaposlenih žena, dr Desanka Ikić takođe zaključuje da, s obzirom na privredni razvoj Bosne i Hercegovine, postoje djelatnosti u kojima žene ne rade ili rade u ograničenom broju i djelatnosti u kojima preovlađuje ženska radna snaga. Na primjer, djelatnosti koje imaju povoljniji ekonomski položaj zapošljavaju uglavnom muškarce. U završnom dijelu knjige data je sinteza zaključaka o društvenom statusu žene u domenu rada. Analizirajući položaj žena u društvenom radu, stavove prema njihovom zapošljavanju, učešće zaposlenih žena na rukovodećim položajima i u samoupravnim organima osnovnih organizacija udruženog rada, a uvažavajući sve napore koji se ulažu za poboljšanje položaja žena u društvenom radu, dr Desanka Ikić ipak zaključuje da se mora povesti više računa i o obezbjeđivanju drugih uslova koji omogućuju poboljšanje položaja žene prilikom zapošljavanja u Bosni i Hercegovini; to su, između ostalog: izmijenjeni tretman žene u porodici i podruštvljavanje savremene porodice, a samim tim i ravnopravan položaj žene u društvu.

Željka Mudrovčić

Д-р Александар Христов: Владата на НР Македонија — политичко-извршните и управните органи (1944—1974. година)

(Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 1977)

Već nekoliko godina, pod rukovodstvom profesora dr Aleksandra Hristova, u Institutu za sociološka i političko-pravna istraživanja Univerziteta »Kiril i Metodij« u Skoplju radi se na naučnoistraživačkom projektu »Državno-pravni razvitak SR Makedonije od 1944. do 1974. godine«.

Prva knjiga što je izdata u okviru tog projekta bio je dvotomni *Zbornik dokumenata o državno-pravnom razvitku SR Makedonije u periodu između 1945. i 1963. godine*, odnosno od sazivanja ASNOM-a do donošenja Ustava SR Makedonije 1963. U prvom tomu tog zbornika, čiji je urednik dr A. Hristov, objavljeni su zakonodavno-pravni akti koji se odnose na organizaciju i rad Narodnog Sobranja, Prezidijuma, vlade, odnosno Izvršnog veća NR Makedonije, kao i dokumenti republičke uprave i pravosuđa, a drugi tom zbornika donosi zakonodavno-pravne akte koji se odnose na lokalnu samoupravu, izborni sistem i teritorijalnu podelu Makedonije.

Krajem prošle godine objavljene su još tri monografije u okviru ovog naučnoistraživačkog projekta, i to: *Pravosuđe u SR Makedoniji* dr Ljupča Arnaudovskog, *Stvaranje i razvoj izbornog sistema u Makedoniji* mr Stojmena Mihajlovskog i *Vlada NR Makedonije, političko-izvršni i upravni organi (1944—1974)* profesora dr Aleksandra Hristova.

U knjizi dr Aleksandra Hristova prikazani su geneza i razvoj političko-izvršnih institucija u Makedoniji između 1944. i 1974. godine — vlade NR Makedonije, političko-izvršnih (Izvršnog veća i Saveta narodnih odbora, odnosno opština) i upravnih organa. Konstituisanje i istorijski razvoj tih institucija autor sagledava u zavisnosti od razvoja našeg ustavnog sistema. Dinamičan razvitak analiziranih institucija bio je diktiran čestim promenama našeg političkog sistema, a posebno u godinama nakon uvođenja radničkog samoupravljanja.

Ovu monografiju o institucijama Makedonije čini osam poglavlja. U uvodnim beleškama autor daje pregled dokumentacije kojom se osvetljava izgrađivanje NR Makedonije kao federalne jedinice u jugoslovenskoj federaciji za vre-

me narodnooslobodilačke borbe, odnosno u periodu između 1941. i 1944. godine.

U prvom poglavlju je obuhvaćeno ustavno-pravno konstituisanje NR Makedonije u periodu 1944—1946. i prikazani su državni organi i njihova organizacija na osnovi Zakona o Ustavotvornom sobranju.

Studija u drugom poglavlju obrađuje organizaciju vlade NRM i republičke državne uprave u periodu između 1944. i 1953. Autor analizira uslove rađanja NR Makedonije tokom narodnooslobodilačke borbe do donošenja prvog Ustava NRM. Najpre ukazuje na revolucionarne političke institucije koje su stvorene tokom NOB, a koje su do sazivanja ASNOM-a vršile značajne funkcije vlasti: Glavni štab NOV i PO za Makedoniju. Ta dva organa predstavljaju, u stvari, prve zametke nove vlade. Formiranje vlade federalne Makedonije kao posebnog organa u sistemu najviših organa vlasti Makedonije predviđeno je rešenjem o konstituisanju ASNOM-a. U svom daljem radu ASNOM je preneo izvršne funkcije na Prezidijum, a na svojoj prvoj sednici ASNOM je formirao povereništva, koja su, u stvari, prvi organi uprave. U daljem izgrađivanju tih organa, 15. aprila 1945, donet je Zakon o izmeni i dopuni rešenja ASNOM-a. Tim se zakonom konstatuje da je nastala potreba da se uspostavi narodna vlada Makedonije. Zatim je donet Zakon o narodnoj vladi Makedonije, na osnovu kojeg je konstituisana vlada Makedonije kao vrhovni naredbodavni i izvršni organ federalne Makedonije. Autor potom izlaže principe organizacije vlade i uprave, prema Ustavu NRM iz 1946. Organizacija i funkcija organa vlasti i državne uprave konstituisane su prema načelima tog ustava, odnosno prema načelima federativnosti, demokratije, jedinstva vlasti i teritorijalne uprave. Na osnovu tih načela regulisani su i oblici organizacije uprave i međusobni odnosi njenih posebnih organa. Vladu Makedonije činili su predsednik, potpredsednici, savezna republička ministarstva i republička ministarstva. U ministarstvima su bile formirane generalne i glavne direkcije, kao administrativno-operativni rukovodioci državnih privrednih preduzeća. Pri vladi su postojale i Planska komisija i Komisija državne kontrole NRM. U tom poglavlju se dalje sistematski obrađuju organizacione forme vlade i organa državne uprave u periodu između 1950. i 1953. godine.

U trećem, četvrtom i petom poglavlju monografije dr Aleksandar Hristov analizira i specifičnosti političkih izvršnih organa, organizacionih oblika uprave, ustavnih i zakonskih odredaba o ovlašćenjima uprave.

U šestom poglavlju autor razmatra i prikazuje oblike kontrole nad upravom — skupštinsku kontrolu nad upravom, finansijsku kontrolu, posebne oblike kontrole nad upravom i kontrolu od strane građana. U sledećem poglavlju piše o odgovornosti političko-izvršnih i upravnih organa, pri čemu posebnu pažnju posvećuje političkoj odgovornosti izvršnih organa te materijalnoj i disciplinskoj odgovornosti republičkih upravnih organa.

U završnom, osmom poglavlju studije autor se bavi analizom samoupravljanja radnih ljudi u radnim zajednicama organa uprave — samoupravnih prava radnih ljudi u radnim zajednicama organa uprave, samoupravljanjem i radnim odnosima i finansiranjem organa uprave.

Osnovni elementi koji karakterišu vladu i upravu kao posebne organe u jedinstvenom sistemu vlasti radničke klase i radnog naroda dati su u ovoj monografiji u istorijskoj dimenziji, čime je omogućeno čitaocima da prate ulogu i položaj tih organa tokom minulih tridesetak godina. Iz te perspektive vidljivi su i napori naše političke misli da te institucije definiše u svetlosti sistema socijalističke neposredne demokratije i napuštanja etatizma. Autor dr Aleksandar Hristov naučno je izneo istorijski relevantna pozitivno-pravna rešenja i teorijske i

idejne osnove koncipiranja političkih institucija koje obrađuje ova knjiga.

Fote Bećarovski

»E drejta — pravo«, br. 2/77.

Za relativno kratko vreme nakon prvog broja časopisa za pravna i društvena pitanja »E drejta — pravo« (izdavači: Zavod za pravna i društvena istraživanja Pravnog fakulteta i Pokrajinski savez udruženja pravnika u Prištini), pojavio se i drugi broj ovog prvog pravnog časopisa na Kosovu.

Broj ima tematski karakter i u celini je posvećen problematici izgradnje novog pravnog sistema, koja je bila razmatrana i na nedavno održanom Trećem kongresu pravnika Jugoslavije u Skoplju. Iz obilja materijala — referata, koreferata i saopštenja, podnetih na tom značajnom skupu jugoslovenskih pravnika, redakcija časopisa odabrala je osam referata — o ulozi prava u ostvarivanju društveno-ekonomskog i političkog sistema, uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka, nekim aktuelnim pitanjima delegatskog sistema, daljem razvoju pravosuđa, kao i problematici transformacije i ostvarivanja upravne funkcije u sistemu samoupravne socijalističke demokratije.

U uvodnom delu je objavljen pozdravni govor kojim se Edvard Kardelj obratio jugoslovenskim pravnicima, istakavši njihovu posebnu ulogu u stvaranju i daljem izgrađivanju pravnog i političkog sistema, koji treba da izražava samoupravne društvene odnose i koji počiva kako na pravima tako i na obavezama i na maksimalnoj odgovornosti svih subjekata društva.

Časopis donosi u celini uvodni referat koji je na Trećem kongresu pravnika podneo Kiro Gligorov *Aktuelna pitanja uloge prava, pravne nauke i pravnika u ostvarivanju društveno-ekonomskog sistema na osnovu Ustava i Zakona o udruženom radu.* Dijalektički razmatrajući pitanje izgradnje novog prava i pravnih instituta, Gligorov je posebno istakao da je novi pravni poredak u nas konsekvenca kvalitativno nove istorijske uloge radničke klase koja je osvojila vlast i stvorila neophodne uslove za izgradnju društva na novim, samoupravnim osnovama, te da, stoga, pravnici i pravna nauka stoje pred značajnim zadatkom »revolucionisanja prava na autohtonom primeru, u originernoj društvenoj praksi koja pruža bogatstvo sadržaja i formi novog stvaralačkog pravnog saznanja i kreacije«. Polazeći od stava da je potrebno brže krčiti puteve samoupravnog regulisanja odnosa među ljudima, Gligorov je izneo niz problema koji očekuju rešenja, ističući potrebu razrade pitanja teorijskog koncepta samoupravnog prava, prirode i oblika samoupravnih pravnih akata (koji sa aktima državnih organa čine jedinstvenu celinu), odnosa između zakona i drugih propisa i samoupravnih pravnih akata, zaštite samoupravnih prava itd., a sve u osnovnom cilju stvaranja nove pravne svesti »koja će definitivno raskinuti sa shvatanjem da je pravo kreacija države i da ga izvan nje nema i ne može biti«.

U referatu *Problemi u vezi s uspostavljanjem novog međunarodnog ekonomskog poretka* dr Antun Vratuša ukazuje na više pitanja složene borbe i revolucionarne akcije za izgradnju novog međunarodnog ekonomskog sistema, koji se ne temelji na imperijalističkom potčinjavanju i eksploataciji, već na ravnopravnosti u međunarodnoj podeli rada svih zemalja, bez obzira na njihovu razvijenost. Vratuša je akcent stavio na pitanje položaja i uloge nesvrstanih zemalja i zemalja u razvoju, naročito ističući ulogu i angažovanje socijalističke Jugoslavije, najaktivnije nesvrstane zemlje u toj složenoj i teškoj borbi za nove međunarodne ekonomske odnose.

U referatu *Neka aktuelna pitanja izgradnje delegatskog sistema*

Ilijaz Kurteši inventivno i iscrpno razmatra više aspekata dosadašnje — relativno kratke — prakse funkcionisanja jugoslovenskog delegatskog sistema: izborni sistem, odnos delegacija — delegat, odnos delegacija — baza, ulogu mesne zajednice u daljoj izgradnji delegatskog sistema, značaj aktivnosti društveno-političkih i drugih organizacija za pravilno funkcionisanje tog sistema, pitanje odgovornosti.

Iz oblasti pravosuđa časopis donosi referat Čede Grbića *Aktuelna pitanja daljeg razvoja pravosuđa*, u kome se obrađuje aktuelna problematika daljeg razvoja jugoslovenskog pravosudnog sistema u uslovima izgradnje samoupravnog socijalističkog prava, i referat Tiosava Velimirovića *Privredni sudovi u samoupravnom sistemu*, koji razmatra funkciju privrednih sudova kao specijalizovanih organa pravosuđa i njihovu saradnju sa organizacijama udruženog rada, društveno-političkim organizacijama, samoupravnim sudovima i, naročito, sudovima udruženog rada.

Sa područja uprave časopis objavljuje tri zapažena referata: dr Aleksandra Fire *Aktuelna pitanja izvršnih i upravnih organa u ustavnom sistemu socijalističke samoupravne demokratije*, dr Slavoljuba Popovića *Transformacija državne uprave u samoupravnom sistemu* i Nedžmudina Alagića *Ostvarivanje upravne funkcije u samoupravnom političkom sistemu*.

Dragoljub Moračić

»Мост«, кн. 47.

Bogat po svojim tematskim rubrikama, zanimljiv i stvaralački podsticajan po svojoj koncepciji, časopis »Most«, koji na bugarskom jeziku izlazi u Nišu, u izdanju NIU »Bratstvo«, i u svom četrdeset sedmom broju donosi zapažene tematske priloge i osvrte.

U uvodniku, pod naslovom *Titova vojna strategija i opštenarodna odbrana*, »Most« donosi nastavak rasprave generala armije Nikole Ljubičića, posvećene Titovom doprinosu razvoju naših oružanih snaga u oslobodilačkom ratu i revoluciji i organizovanju sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Izlažući razvojni put vojne organizacije NOP, autor ističe da su se partizanski odredi sve do formiranja Prve proleterske brigade pokazali kao najprihvatljiviji oblik daljeg razvoja ustanka i njegovog prerastanja u opštenarodni rat. Pod neposrednim rukovodstvom vrhovnog komandanta NOV i POJ, Josipa Broza Tita, tekao je i dalji proces organizacije i razvitka oružanih snaga. Stvaranje prvih regularnih operativnih jedinica, partizanskih brigada, a kasnije divizija i korpusa značilo je istovremeno i stvaranje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Posebnu pažnju drug Ljubičić posvećuje ostvarivanju Titove strategije pobede nad okupatorom i domaćim kvislinzima. Taj poduhvat, kako navodi autor, realizuje se u jesen 1944. godine formiranjem polamilionske armije koja je dotle, pod Titovim rukovodstvom, iz borbe u borbu, izgrađivala svoje originalno vojno iskustvo i koncepciju partizanskog ratovanja. U završnoj fazi razvoja oružanih snaga NOP glavnina partizanskih jedinica objedinjava se u krupne operativno-strategijske grupacije — armijske grupe i armije. Njihov broj, uvežbanost i opremljenost omogućuje prelazak od partizanskog na frontalni način ratovanja i pobedonosni završetak oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije.

Obrazlažući Titovu koncepciju opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, autor ističe da je njihov cilj i smisao odbrana suvereniteta i teritorijalnog integriteta Jugoslavije, izgradnja socijalističkih samoupravnih odnosa i saradnja sa svim narodima i zemljama, zasnovana na principima miroljubive aktivne koegzistencije.

Pod naslovom *Ličnost izuzetnih vrlina*, »Most« u svom 47. broju objavljuje odgovore dr Vladimira

Bakarića na pitanja redakcije lista »Vjesnik« o njegovim susretima s drugom Titom.

Do prvog susreta dvojice revolucionara i saboraca došlo je, prema kazivanju dr Vladimira Bakarića, posredstvom Lea Matesa, u leto ili jesen 1937. godine. Iz razgovora o društveno-političkoj situaciji u Hrvatskoj i radu s omladinom, navodi Bakarić, kome je osoba sa kojom se sreo bila nepoznata, »postalo mi je sasvim jasno da sam u kontaktu s čovjekom koji se dobro razumije u te poslove«. Iz izlaganja druga Bakarića saznajemo za kasnije njegove susrete s drugom Titom: u Zagrebu aprila 1940, na Prvom i Drugom zasedanju AVNOJ-a u Bihaću i Jajcu itd. U svim tim kontaktima drug Tito je davao konkretna uputstva za pravilan razvoj NOP u Hrvatskoj.

Zaslužuje posebnu pažnju odgovor dr Vladimira Bakarića na pitanje redakcije »Vjesnika«: Šta je najdublje ostalo u sjećanju o drugu Titu u prvim danima poslije rata? — »Ono što je neposredno poslije rata bilo kod Tita najljepše, glasio je odgovor, jeste da se u momentu kada se svima nama činilo da nailazimo na tešku situaciju, kod njega tako nešto nikada nije osjećalo i da je on uvijek nalazio put da otvori one perspektive koje su mogle da nam pokažu da situacija nije toliko teška koliko smo mi ranije mislili.«

Moj prvi susret sa Titom naslov je priloga Peka Dapčevića što ga »Most« objavljuje u rubrici »Tito 40 godina na čelu SKJ«. Taj prvi susret usledio je u neobičnim ratnim uslovima — u Kašinom dolu, blizu Foče, 16. decembra 1941, neposredno posle povlačenja Vrhovnog štaba iz Užica u Sandžak.

U istoj rubrici, pod naslovom *Svetski pisci o Titu,* »Most« donosi kazivanja istaknutih pisaca o revolucionarnom delu druga Tita: Ilje Erenburga, Luja Adamiča, Žaka Kasua, Žan-Pola Sartra i Artura Milera.

U rubrici »SKJ pred Jedanaesti kongres«, »Most« donosi raspravu druga Edvarda Kardelja *Dalji proces demokratije na osnovama socijalističkog samoupravljanja.* Autor polazi od stanovišta da je novim Ustavom, Zakonom o udruženom radu, kao i drugim sistemskim rešenjima i društveno-političkim akcijama, stvoren jasan koncept socijalističke samoupravne demokratije i postavljena snažna osnova učvršćivanja samoupravnog društveno-političkog i ekonomskog položaja radnika u daljem razvoju socijalističkog društva i samoupravljanja u celini.

Drug Kardelj naročitu pažnju posvećuje društvenoj nadgradnji kao odlučujućem faktoru našeg uspešnog samoupravnog razvitka. U tom smislu on predlaže da celokupni napori budu usmereni na učvršćivanje i razvoj demokratskog sistema samoupravnog pluralizma. Savez komunista, kako navodi autor, treba da bude ona snaga u društvu koja, s jedne strane, neposredno i neprekidno otvara perspektivu, ukazuje na sredstva i oblike akcije za ostvarenje te perspektive, a, s druge strane, on treba da se angažuje u demokratskoj borbi za zauzimanje stavova svuda gde se donose odluke. Jer, po rečima druga Kardelja, »naše društveno-političke organizacije nisu i ne treba da budu izborna tela borbe za vlast, kao što su političke partije u parlamentarnim sistemima, već specifičan oblik organizovanja interesa radnih ljudi i građana u onim oblastima gde se ovi interesi javljaju u formi ideologije, politike, nauke, zajedničkih društvenih interesa i slično«. Autor dalje iznosi svoje stavove o demokratskom pravu i slobodi čoveka da sam odlučuje o uslovima i rezultatima svoga rada, iznalaženju novih puteva i formi demokratije, koji su usklađeni sa promenama društveno-političkih odnosa.

Pod naslovom *Sloboda pisane reči i ljudske misli,* časopis »Most« u rubrici »Književnost i umetnost« objavljuje govor druga Staneta Dolanca prilikom otvaranja 22. međunarodnog sajma knjiga u Beogradu. Osvrćući se na značaj te jedinstvene kulturne i poslovne manifestacije u našoj zemlji, drug Dolanc je istakao otvorenost socijalističke Jugoslavije i njeno zala-

ganje za uspostavljanje ravnopravnih političkih i ekonomskih odnosa, za potpunu ravnopravnost kulture svih naroda i narodnosti, a protiv svih diskriminacija i ograničavanja kulture državnim, ideološkim, ekonomskim i drugim barijerama. Po njegovim rečima, Međunarodni sajam knjiga pruža veliku mogućnost za razvijanje međunarodne saradnje u oblasti cirkulacije pisane reči i kulture uopšte. Govoreći o izdavačkoj delatnosti kod nas, drug Dolanc je, između ostalog, naglasio: »Savez komunista će se i dalje boriti za to da se kultura razvija kao integralni deo revolucionarnog preobražaja našeg samoupravnog društva, kao vlastita snaga radničke klase i radnih ljudi u njihovoj svakodnevnoj i složenoj borbi za oslobođenje rada i čoveka.«

U istoj rubrici »Most« i u ovom broju objavljuje niz književnih ostvarenja autora bugarske narodnosti: poeziju Aleksandra Dankova i Sretena Mitova i prozu Detka Petrova. Pod naslovom *Roman, drama i dramatizacija* časopis donosi osvrt Vlastimira Vaceva na bogatu stvaralačku literarnu produkciju savremenog bugarskog pisca Georgija Karaslavova.

Povodom 100-godišnjice rođenja istaknutog bosanskohercegovačkog pisca Petra Kočića objavljen je prilog dr Dragoljuba Vlatkovića *Kočić na Kongresu južnoslovenskih novinara i književnika u Sofiji*. Pošto je našoj javnosti dobro poznat Kočićev patriotizam i njegova raznovrsna politička aktivnost, autor nastoji da osvetli jednu »za sada malo poznatu dimenziju« Kočićevog jugoslovenstva. Ovu svoju postavku autor zasniva na nekim Kočićevim aktivnostima još iz studentskih dana, a posebno na Kočićevom prisustvovanju Kongresu južnoslovenskih pisaca i novinara u Sofiji, avgusta 1906. godine. Pored 300 delegata iz Bugarske, Srbije, Hrvatske, Slovenije i Crne Gore, bilo je i oko 20 delegata iz Bosne i Hercegovine, a među njima i Petar Kočić.

U rubrici »Društvena pitanja« časopis »Most« donosi saopštenje Ivana Andonova *Zakon o udruženom radu u praksi*. To su, u stvari, autorova zapažanja o primeni Zakona o udruženom radu u privrednim i vanprivrednim organizacijama u bosiljgradskoj opštini. Andonov zaključuje da je tim zakonom zagarantovano pravo svakom radnom čoveku da aktivno učestvuje u izgrađivanju samoupravnih demokratskih odnosa.

U rubrici »Pedagoška praksa« publikovana je rasprava dr Marina Mladenova *Udžbenik iz književnosti u osnovnim školama*.

»Most« u svom 47. broju donosi reprodukcije umetničkih ostvarenja autora bugarske narodnosti: Slobodana Sotirova, Dušana Donkova i Nikole Antova.

Bogoljub Ilijev

»Пракса«, бр. 5-6/77.

Rasprava o osnovnim dokumentima za pripremu Jedanaestog kongresa SKJ i Sedmog kongresa SK Crne Gore sastavni je dio ukupne društvene i političke akcije koja se vodi u pretkongresnom periodu. Toj značajnoj aktivnosti priključuje se i časopis »Praksa« svojim uvodnikom *Uoči kongresa Saveza komunista*. Pošto je istaknuta važnost tih dokumenata, njihova otvorenost i sveobuhvatnost pitanja koja su od vitalnog interesa za dalji razvoj samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji, posebno se ukazuje na najznačajnije zadatke pokrenute u dokumentu *Idejno-političke osnove za pripremu Sedmog kongresa SK Crne Gore*.

Predložena platforma »u dobroj mjeri se približava karakteru dokumenta koji treba da donese Sedmi kongres«. U njoj su »date konture sadašnje i buduće Crne Gore. Učinjeno je to analizom stanja i ukazivanjem na ono što tre-

ba da se ostvari u društveno-ekonomskom razvoju, u razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa, razvoju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, u razvoju Saveza komunista«. U razradi pomenutih pitanja polazi se od činjenice da je dostignuti nivo razvoja Crne Gore čvrsta osnova da se u navedenom periodu odlučnije i brže krene naprijed.

U prvi plan se ističe borba za kvalitetno privređivanje i ekonomsko-finansijsku konsolidaciju organizacija udruženog rada — efikasnijim privređivanjem, boljim korišćenjem kapaciteta, povećanjem produktivnosti rada i drugim kvalitativnim faktorima privređivanja. To je uslov da se afirmišu novi društveno-ekonomski i samoupravni odnosi, a na bazi prevladavanja prepreka koje su uzrok »sporosti i nedosljednosti u ustavnom preobražavanju društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu«.

Razvoj političkog sistema — jedna od osnovnih tema predstojećih kongresa — treba da se usmjeri ka uspostavljanju demokratije udruženog rada, tako što će se delegatskim sistemom povezati udruženi rad i politički sistem, i to na način koji će »isključivati otuđeno i osamostaljeno političko predstavništvo«. Zato se i zahtijeva »punije i dosljednije integrisanje društveno-političkih organizacija, sa SK na čelu, u delegatski i politički sistem u cjelini«.

U rubrici »Jubileji koji nadahnjuju« časopis »Praksa« objavljuje rad dr Radovana Radonjića *Titova borba protiv birokratsko-dogmatske hegemonije u međunarodnom radničkom pokretu*. Autor polazi od činjenice da je borba protiv birokratsko-dogmatske hegemonije u međunarodnom radničkom pokretu jedan od vrhunskih dometa Titovog revolucionarnog stvaralaštva. Neraskidiva povezanost sa radničkom klasom i narodom, okrenuta konkretnim problemima Partije i dosljedno oslanjanje na marksističku nauku jesu svojstva što ih je drug Tito unosio u revolucionarno biće Partije kao udarne avangarde, te je ona već prije rata konsolidovana i čvrsto vezana za mase, sa jasno određenim ciljevima i zadacima, koji su došli do izražaja u načinu vođenja NOR i revolucije, rušenju buržoaske i uspostavljanju nove, revolucionarne vlasti, rješavanju nacionalnog pitanja i ustrojstvu naše federativne zajednice.

Radonjić ističe zalaganje druga Tita i jugoslovenskih komunista za ravnopravnost u odnosima među komunističkim partijama, što je neminovno nailazilo na otpor od strane Staljina. Sukob koji je izbio 1948. godine bio je nastavak ranijih Staljinovih neslaganja, usled njegove težnje da od KPJ stvori njemu poslušnu partiju. Autor stoga i osobito naglašava genijalnu sposobnost druga Tita da protumači karakter i suštinu napada Kominforma i da, kao odličan poznavalac idejnog i političkog stanja u međunarodnom radničkom pokretu, razradi strategiju i taktiku borbe koja je dovela do uspjeha. Takođe napominje da su pogledi predsjednika Tita postali osnova na kojoj najveći broj komunističkih i radničkih partija temelji svoju unutrašnju i spoljnu politiku.

Elementi ustavnog položaja predsjedništava republika i autonomnih pokrajina naslov je priloga dr Marijane Pajvančić koji »Praksa« objavljuje u rubrici »Aktuelne teme«. Autor polazi od toga da institucija šefa države u uslovima izgradnje samoupravnog socijalizma doživljava promjene u pogledu mjesta i uloge funkcije i odgovornosti u našem ustavnom i političkom sistemu. U skladu s tim pristupa razmatranju mjesta, karaktera, uloge i funkcije predsjedništava republika, odnosno autonomnih pokrajina. Niz pitanja — od izbora članova predsjedništava, njihovog broja i strukture, mandata, karakteristika mandata i imunitetskih prava, do načina rada i odlučivanja — obrađuje analizom ustava republika i autonomnih pokrajina. Ujedno skreće pažnju i na neke specifičnosti u pojedinim republikama.

U istoj rubrici posebno je zapažen rad dr Gordane Bogetić *Lični dohoci u privredi Crne Gore*. Ukazujući na zavisnost ličnih dohodaka od efikasnosti privređivanja, ona konstatuje da »zaostajanje u sistemu raspodjele ima niz negativnih posljedica koje se manifestuju u opadanju efikasnosti privređivanja, smanjivanju stabilnosti privrednog razvoja, u socijalnim i političkim napetostima«. Stanje i probleme efikasnosti privređivanja u Crnoj Gori ocjenjuje na temelju analize produktivnosti rada, ekonomičnosti poslovanja i efikasnosti angažovanja sredstava. Potkrepljujući sve to obiljem podataka, izvodi zaključke o uticaju objektivnih i subjektivnih faktora na pojedina i ukupna kretanja.

U članku posvećenom mjerilima radnog doprinosa, Spasoje Mićunović ukazuje na značaj koji imaju ta mjerila za ostvarivanje Ustavom i Zakonom o udruženom radu definisanih odnosa raspodjele. Posebno obrađuje kategoriju minulog rada i mogućnosti mjerenja dijela ličnog dohotka iz minulog rada, ističući pri tome ulogu minulog rada u stvaranju dohotka i humanizaciji rada.

U rubrici »Istraživanja« objavljena je studija dr Nova Vujoševića *Neke karakteristike promjena u savremenom društvu*, koja je nastala uopštavanjem višegodišnjeg autorovog istraživanja na teritoriji Crne Gore. Poslije izlaganja specifičnosti promjena po fazama razvoja društva, Vujošević ukazuje na neke karakteristike promjena tradicionalnih svojstava primarnih društvenih grupa koje »daju snažan pečat promjenama u ostalim elementima ili svojstvima tradicionalnog društva«. Te karakteristike on posmatra kroz promjene ekonomskih funkcija primarnih grupa, nestajanje socijalno-srodničke homogenosti primarnih grupa i dokidanje tradicionalnih normi kao čuvara tradicionalnih vrijednosti odnosa i shvatanja.

Specifičnosti marksističke antropologije i humanizma naslov je rada Danila Gašovića koji »Praksa« takođe donosi u ovoj svojoj rubrici. Gašović upozorava na aktuelnost teme i apostrofira teorije koje obiluju antimarksističkim shvatanjem humanizma. Zatim piše o značaju Marksovog učenja o suštini čovjeka kao društvenog bića, njegovom mjestu i položaju u svijetu, kao i smislu njegovog postojanja, i to tako što humanističku problematiku definiše kao bitno obilježje Marksove filozofske antropologije i Marksovog učenja o humanizovanju čovjeka i svijeta.

U članku *Kooperacija u funkciji proizvodne orijentacije industrije* Radoman Ćetković piše o neophodnosti kooperacije u savremenim uslovima privređivanja. Sadašnje stanje i problemi na koje ukazuje, iako neki podaci nijesu svježi, ilustruju nedovoljno razvijenu kooperaciju u našoj industriji, što se ogleda u nerazvijenoj podjeli rada i specijalizaciji proizvodnje, nedovoljnoj zaposlenosti i nerealnom planiranju potreba. Raspravlja i o kooperaciji kao formi konstituisanja integracionih sistema, te mogućnostima razvoja kooperacije sa inostranstvom i prednostima što ih takva kooperacija obezbjeđuje u daljem razvoju.

U ovom broju »Praksa« objavljuje osvrt Vidoja Konatara *Predsjedništvo CK SK Crne Gore o ostvarivanju tekuće ekonomske politike*. Na sjednici su, kako ističe Konatar, pozitivno ocijenjeni rezultati postignuti u prve dvije godine ostvarivanja srednjoročnog plana razvoja, što se ilustruje završetkom većeg broja novih i rekonstrukcijom nekoliko većih proizvodnih pogona, kao i bržim razvojem samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa na osnovi Zakona o udruženom radu.

Na temu »Tito i revolucionarni pokret u Crnoj Gori« održan je, decembra 1977. godine, povodom 30-godišnjice Pedagoške akademije i početka rada Nastavničkog fakulteta, naučni skup u Nikšiću. Dr Zoran Lakić objavljuje inventivan i iscrpan osvrt, u kome konstatuje da je na tom skupu istaknut izuzetan doprinos druga Tita usmjeravanju revolucionarnih tokova u Crnoj Gori i Jugoslaviji.

U ovom dvobroju »Praksa« donosi prikaze knjiga Vlada Strugara *Jugoslavija federacija i republika* i mr Milice Kostić *Raspodjela nacionalnog dohotka i njen uticaj na razvoj jugoslovenske privrede* koje su napisali Miomir Dašić i Avdul Kurpejović.

Drago Radonjić

»Přehled«, X/77.

Najnoviji, deseti broj zbornika »Přehled«, što ga izdaje Novinsko-izdavačka ustanova »Jednota« u Daruvaru, donosi nekoliko značajnih priloga među kojima po vrijednosti i aktualnosti prvo mjesto zauzima studija Miroslava Kržaka *Nastanak i razvoj prvih čeških naselja na današnjem području grada Bjelovara, s posebnim osvrtom na Nove Plavnice.*

O doseljavanju Čeha u Hrvatsku napisano je dosad više rasprava i studija, najčešće iz pera čeških historičara. Od tih radova posebno treba istaći opširnu i iscrpnu studiju Jana Auerhana *Československa větev v Jugoslávii.* Jugoslavenski se autori bave doseljavanjem Čeha najviše stoga da bolje objasne neka jezička, sociološka i etnografska pitanja. Od dosad izdatih vrijedne su posebne pažnje knjige dr Dragutina Mirkovića *Govori Čeha u Slavoniji* i J. Hanzla, J. Matušeka i A. Orcta *Borbeni put Prve čehoslovačke brigade »Jan Žiška« iz Trocnova.*

Sve su te studije mahom razmatrale najbrojnija češka naselja na području Daruvara i Grubišnog Polja, a malo je pažnje posvećivano naseljima u drugim krajevima. Zbog toga je studija Miroslava Kržaka o nastanku čeških naselja na području današnjeg Bjelovara krajem XVIII i početkom XIX stoljeća prvi fundamentalni prikaz postanka čeških naseobina i života u njima na teritoriju nekadašnjeg Varaždinskog generalata (križevačke i đurđevačke pukovnije), odnosno Vojne krajine.

Dosad je s imenom »Pemije« bilo poznato samo jedno naselje kod Grubišnog Polja (Ivanovo Selo). Kržak je dokazao da su to ime dobivala i druga starija češka naselja koja su u crkvenim knjigama upisivana kao *Pagus Bohemiae,* ili jednostavnije *Bohemia.* Upravo od tih je riječi i nastalo ime — Pemije. Na području Bjelovara poznata su, kao Pemije sela Novi Ivanovčani, Mlinovac i Nove Plavnice. Od njih su najstariji Novi Ivanovčani, osnovani negdje 1791. ili 1792. godine, Nove Plavnice 1827. i Mlinovac 1828. godine.

Autor je u svojoj raspravi ukazao na ulogu vojnih vlasti u Vojnoj krajini u naseljavanju širokog područja oko Bjelovara i u životu krajišnika. Na osnovi dokumenata dokazao je kako je život krajišnika, premda vrlo težak, ipak bio lakši od života kmetova. To nam ujedno objašnjava zašto su se doseljenici, pa i češki, rado naseljavali upravo na područje Vojne krajine.

Posebnu je pažnju autor posvetio uzrocima seobe, navodeći, između ostalog, i gustoću naseljenosti u Češkoj i Hrvatskoj, razvoj manufakture u Češkoj i zakon o nasljeđivanju, koji je svu mlađu djecu upravo tjerao u radionice ili primoravao na seobu. Time je ujedno objasnio dosad isticanu pojednostavljenu tvrdnju da su doseljenike u ove krajeve gonile bijeda i glad. Autor, međutim, nigdje ne spominje nastojanje austrijskih vlasti da masovno iseljavanje iz čeških zemalja usmjere u južne, slabo naseljene krajeve monarhije i da time spriječe odlazak preko mora. Dobro je uočena težnja vojnih vlasti u Vojnoj krajini da doseljavanjem unaprijede ekonomski razvoj područja na bivšoj granici prema Turskoj.

Na osnovi arhivske građe autor je objasnio kako je seoba tekla, zatim socijalno stanje doseljenika, njihove odnose prema vlastima i starosjediocima. Iz svega izloženog proizlazi da su se u boljem položaju našle obitelji s većim brojem članova sposobnih

za rad i vojnu službu, porodice s nekom imovinom i sa znanjem nekog zanata. Važan faktor u životu doseljenika bile su i zdravstvene prilike. A one su bile toliko nepovoljne da su brojne porodice sasvim nestale ili se odselile u druge krajeve. Naseljavanje i raseljavanje porodica trajna je pojava, koju autor dokazuje na brojnim primjerima iz Novih Plavnica, naselja koje je do danas djelomično održalo svoj jezik i svijest o nacionalnoj pripadnosti.

Zanimljiv je i prikaz doprinosa doseljenika razvoju stočarstva i ratarstva uz opis tehničkih sredstava i strojeva koje su koristili.

Zanimljivi su autorovi osvrti na kulturni i društveno-politički život doseljenika. Dok su prvi doseljenici bili lišeni osjećanja nacionalne svijesti, pa su se zadovoljavali nazivom Pemac (Böhme), one što se kasnije doseljavaju odlikuje visoka nacionalna svijest, pa čak protestiraju protiv naziva Pemac koji smatraju pogrdnim. Ovi nacionalno svjesni Česi bili su donekle i eksponenti Čehoslovačke Republike koja je u njima vidjela značajnu snagu u borbi protiv sve većih pretenzija domaćih Nijemaca. Autor, međutim, nije zamijetio da su ti noviji češki doseljenici bili istovremeno i vrlo interesantni za češki kapital koji posredstvom njih želi učvrstiti određene svoje pozicije. Zbog toga se i javlja težnja da se što bolje organiziraju, da se ekonomski uzdignu, da sagrade svoje domove kulture i škole, ali da svojom domovinom više smatraju Čehoslovačku nego Jugoslaviju. Takvu je politiku vodio i Čehoslovački savez u Kraljevini Jugoslaviji koji je u znatnoj mjeri zastupao interese srpske buržoazije. Nasuprot tome, onaj dio čeških doseljenika koji nije prihvatio češko ime bio je pod snažnijim utjecajem Hrvatske seljačke stranke i tako se sve više povezivao s hrvatskom buržoazijom. Ta se razjedinjenost osjećala i u ratnim danima, ali je autor nije posebno razradio niti je pokušao osvijetliti stanje u toku NOB.

Autor je razmjerno malo pažnje posvetio kulturnom životu u Novim Plavnicama, premda je poznato da je upravo »češka« struja u tome odigrala značajnu ulogu, ali češka škola ipak nije osnovana. Isto tako nedovoljno razmatra jezik čeških doseljenika, njihove običaje i shvaćanja.

Zanimljiv je, ali i sporan dio studije u kome se govori o obitelji i stanovnicima SRH koji nose prezimena Čeha doseljenih iz Novih Plavnica. Naime, ista prezimena što se javljaju u Plavnicama i širom Hrvatske navela su autora na smion zaključak da su neki od tih žitelja potekli upravo iz Plavnica. Kako je doseljavanje Čeha teklo u nekoliko pravaca, lako je moguće da su se istovremeno u razne krajeve doseljavali ljudi s istim prezimenima. Isto se tako može pretpostaviti da su i neka hrvatska prezimena slična češkim, pa im porijeklo ne bi trebalo tražiti u Plavnicama.

Usprkos tim nedorečenostima i nepotpunostima, studija Miroslava Kržaka značajan je doprinos boljem upoznavanju migracije stanovništva u sjevernoj Hrvatskoj.

»Přehled« donosi još nekoliko zapaženih priloga koji uglavnom objašnjavaju uzajamne kulturne veze naroda Jugoslavije i Čehoslovačke. Tako Jaroslav Panek u uvodu bibliografiji *Jihoslované v literárním díle Ludvíka Kuby* (Jugoslaveni u literarnom djelu L. Kube) ističe doprinos L. Kube upoznavanju duhovne i materijalne kulture jugoslavenskih naroda. Kuba ima ogroman značaj za proučavanje i razvoj etnografije i folkloristike, povijesti umjetnosti i za historiografiju odnosa između slavenskih naroda. Njemu je isti autor posvetio već ranije obimniju studiju *Ludvík Kuba a Jihoslované* (»Přehled«, VIII, Daruvar, 1973), dok u ovom broju objavljuje bogatu bibliografiju Kubinih radova, koja će omogućiti još bolje upoznavanje tog značajnog poslenika na unapređivanju jugoslavensko-čeških odnosa.

Dva slijedeća priloga obrađuju jezička pitanja. Marija Sohr objavljuje članak *K užívání jihosla-*

vanských místních jmen v češtině (Upotreba jugoslavenskih vlastitih imena naselja u češkom jeziku) u kojem objašnjava kako se hrvatskosrpski toponimi ponašaju u jeziku jugoslavenskih Čeha. Polazeći od svoje lektorske prakse, autorica navodi niz primjera u kojima naši toponimi unose znatne nepravilnosti u padežne nastavke.

Slavomir Utěšený, u prilogu *O češtině ve světě a o jejím studiu* (O češkom jeziku u svijetu i o njegovu proučavanju), navodi brojna češka naselja širom Evrope i ukazuje na njihove jezičke osobenosti. Posebnu pažnju posvećuje jeziku Čeha u Rumuniji i Jugoslaviji. U Jugoslaviji ga zanimaju osobine češkog jezika u Vojvodini (Bela Crkva i Vršac), u Slavoniji (okolina Daruvara) i u sjevernoj Bosni (Prnjavor i Srbac). Autor, doduše, ne pokušava bliže odrediti spomenute jezičke osobine, ali ističe neke njihove bitne karakteristike koje svjedoče o tome da pripadaju pojedinim narječjima u Češkoj. Vrijednost studije je i u tome što se u njoj navode jugoslavenski autori koji su se bavili upravo tim jezičkim pitanjima.

»Přehled« donosi i recenzije, prikaze i bilješke o mnogim objavljenim raspravama u nas i u Čehoslovačkoj koje obrađuju pitanja od zajedničkog interesa za dalji razvoj jugoslavensko-čehoslovačkih odnosa.

Josip Matušek

»Шветлосц«, 1977.

Svih šest prošlogodišnjih brojeva časopisa za književnost, kulturu i društvena pitanja »Švetlosc« bilo je u znaku tri značajna jubileja. Posebnim člancima i studijama obeležene su 40-godišnjica dolaska druga Tita na čelo KPJ i 85-godišnjica njegovog života. Upravo zbog toga je rubrika posvećena društvenim temama bila bogatija nego ranijih godina.

I na kraju, obeležavan je još jedan jubilej — dvadesetpetogodišnjica izlaženja ovog časopisa na rusinskom jeziku. U svakom broju je dat pregled rezultata postignutih u jednoj oblasti stvaralaštva tokom četvrt stoleća. U proteklom razdoblju časopis je dostigao značajan razvoj. Naime, sve do prošle godine izlazio je svaka tri meseca, a od tada — dvaput mesečno. Stoga se može reći da se redakcija časopisa, smogavši snage za njegovo dvomesečno izdavanje, uključila u pripreme za Jedanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije.

Jedan od najplodnijih saradnika u rubrici »Savremene teme« u protekloj godini bio je publicista Milan M. Miladinović, koji je objavio pet svojih priloga posvećenih Titovim a našim jubilejima. Časopis u prvom prošlogodišnjem broju donosi njegov članak *Učenje Josipa Broza Tita o komunističkom moralu.* U njemu ovaj autor ističe da se Josip Broz Tito u svojoj revolucionarnoj aktivnosti borio za socijalističko društvo u kome je moguće ostvariti komunistički, odnosno realnohumanistički koncept odnosa među ljudima, pravednosti, socijalne sigurnosti, čovečnosti, drugarstva, slobode i drugih vrednosti komunističkog društva.

U drugom broju časopisa Milan M. Miladinović objavljuje prilog *Tito o moralno-humanoj suštini rada,* u trećem broju članak *Tito o vaspitanju omladine u socijalističkom samoupravljanju,* a u četvrtom — raspravu *Tito o odnosu prema društvenoj svojini.* Autor piše da se Tito kao revolucionar borio za rušenje vlasti kapitala i uspostavljanje vlasti rada. Tito je shvatao svu složenost dokidanja privatne i uspostavljanja društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju u procesu realizacije revolucionarnih ciljeva i razvitka socijalističkog samoupravnog sistema sa svim njegovim moralnim vrednostima. U svom revolucionarnom radu, kako ističe autor, Tito je stalno ukazivao na pravilan odnos prema društvenoj

svojini, naglašavajući njen ekonomski, politički, socijalni, kulturni, ali i moralno-humani značaj i suštinu.

Peti broj časopisa »Švetlosc« donosi članak istog autora pod naslovom *Jugoslovenski socijalistički patriotizam*. Prema njemu, jugoslovenski socijalistički patriotizam se iskazuje kao svest i ljubav prema našoj samoupravnoj zajednici. Zasnovan je na društvenoj svojini, samoupravljanju i udruženom radu, pa se upravo razvojem samoupravljanja, afirmisanjem društvene svojine i udruženog rada obogaćuje i njegov sadržaj.

Značajan prostor autor u članku posvećuje tumačenju klasnog karaktera patriotizma, a naročito jugoslovenskog socijalističkog patriotizma. Posebno govori o ravnopravnosti naših naroda i narodnosti kao izvoru patriotizma.

Seriju tematskih napisa kojima su u časopisu obeleženi Titovi i naši jubileji »Švetlosc« završava, u šestom broju, člankom dr Aleksandra Đurđeva *Tito i njegovo revolucionarno delo*, u kome se ističe da su u istoriji razvoja ljudske civilizacije retke ličnosti koje odlikuju antidogmatizam i kreativnost, uz vizionarske poglede i humanistički pristup ostvarivanju ciljeva socijalističke revolucije. Tito i revolucija, kako ističe autor, čine neraskidivo dijalektičko jedinstvo. Tito nije samo učesnik revolucije; on je svojim životom i stvarao revoluciju. Autor zaključuje da je ime Tita postalo putokaz i podsticaj narodima sveta u borbi za njihovo socijalno i nacionalno oslobođenje.

Dr Aleksandar Đurđev u šestom broju objavljuje i prilog *Uloga SKJ u društveno-političkom sistemu*, u kome analizira i razvoj KPJ, njen preobražaj u Savez komunista Jugoslavije, kao i osnovne karakteristike vodeće uloge SKJ.

Zaslužuje punu pažnju čitalaca i studija dr Borislava J. Dimkovića *Borba Saveza komunista Jugoslavije za rešenje agrarnog i seljačkog pitanja*, objavljena u tri nastavka, u četvrtom, petom i šestom broju časopisa, u rubrici »Prelistavamo istoriju«. Polazeći od prelomnih epoha u savremenoj istoriji Jugoslavije, autor je borbu SKJ za rešenje agrarnog i seljačkog pitanja podelio u tri perioda:

— borba KPJ u kapitalističkoj Jugoslaviji za poboljšanje uslova rada i života seljaštva i stvaranje saveza radnika i seljaka u okviru priprema za socijalističku revoluciju i radikalno rešenje agrarnog i seljačkog pitanja — period od 1919. do 1941. godine;

— zajednička oružana borba radnika i seljaka, pod rukovodstvom KPJ, u socijalističkoj revoluciji, u vreme narodnooslobodilačkog rata — period od 1941. do 1945. godine;

— politika SKJ u socijalističkom preobražaju sela — period od 1945. do 1957. godine.

U prvom nastavku autor opširno i dokumentovano razmatra prva dva perioda. Drugi nastavak je posvećen socijalističkom preobražaju sela u posleratnom periodu (1945—1957). U trećem autor obrađuje nove puteve socijalističkog preobražaja sela u samoupravnom društvu od 1957. do 1974. godine.

Inače, časopis »Švetlosc« je u 1977. godini objavio osam proznih dela (uključujući i jedan roman u nastavcima) rusinskih pisaca Mihajla Kovača, Evgenija M. Kočiša, Ljubomira Sopke, Štefana Hudaka, Štefana Čakana i Vladimira Biljnje, i ukupno 18 pesama četiri rusinska pesnika — Mihajla Ramača, Marije Jakim, Jakima Čapkoa i Julijana Tamaša. Od ukupno šest dramskih priloga, objavljenih u prošloj godini, dva potiču od rusinskog autora Vladimira Kostelnika.

Dosledno negujući prevodilaštvo, časopis u svakom broju donosi i dela prevedena sa jezika jugoslovenskih naroda i narodnosti, kao i sa ruskog i poljskog. Bogate su prilozima i rubrike »Prikazi, kritike, recenzije«, »Kulturni spektar« i druge. Kao autori javljali su se dr Mirko Barjaktarović, dr Rade Rodić, mr Mir-

jana Maluckov, mr Slobodan Pešić i drugi.

Na kraju, vredno je pomenuti i svojevrstan sintetički pregled stvaralaštva jugoslovenskih Rusina na stranicama ovog časopisa u proteklih 25 godina. Tako Đura Papharhaji, glavni i odgovorni urednik časopisa, u prilogu pod naslovom *Poezija u časopisu, opšte crtice,* piše o pesničkom stvaralaštvu u periodu 1952—1977, u kome je 38 rusinskih autora objavilo oko 500 pesama. Prema oceni Papharhajia, u posleratnom razdoblju preovlađuje rodoljubiva tematika; forma poetskog izraza je u početku klasična, ali se već tada javljaju i prvi pokušaji primene slobodnog stiha.

U članku *Proza u časopisu, opšte crtice,* Julijan Tamaš navodi da je u dvadesetpetogodišnjem periodu objavljeno 130 bibliografskih jedinica umetničke pripovedne proze, pripovedaka i odlomaka iz romana, 12 dramskih tekstova i 124 bibliografske jedinice književnih kritika, eseja, književno-istorijskih rasprava i studija. Te jedinice, po autoru, obuhvataju samo tekstove pisaca rusinske narodnosti koji žive u Jugoslaviji i priloge inostranih saradnika posvećene rusinskoj književnosti.

U prilogu *Umetnički prevodi u časopisu, opšte crtice,* Miron Kanjuh analizira književne prevode sa jezika jugoslovenskih naroda i narodnosti i stranih jezika objavljene u proteklom razdoblju. Iz tog pregleda proizlazi da je časopis najčešće donosio prepev stihova.

U napisu *Longvistika u časopisu, opšte crtice* Nikola Skuban ističe da lingvistika dobija prostor u časopisu tek 1966. godine. Polazeći od činjenice da među pripadnicima rusinske narodnosti nema mnogo stručnjaka za rusinski jezik, autor ocenjuje da članke u ovoj rubrici pretežno odlikuje emocionalni pristup, a u manjoj meri istinska naučna zasnovanost. Zbog toga je, po mišljenju Skubana, dolazilo i do polemika, ali je više bilo napisa koji su uspeli da izbegnu polemiku i doprineli neposrednom sagledavanju savremenog rusinskog jezika, stepena njegovog razvoja.

Ljubomir Međeši napominje u članku *Napisi iz oblasti kulture u časopisu, opšte crtice* da je područje kulture mnogo obrađivano u proteklih 25 godina. Ukupno je o toj oblasti pisalo više od 70 spoljnih saradnika — publicista, književnika, magistara i doktora nauka, među kojima i redovnih profesora fakulteta. Po autoru, svaki od ovih priloga posvećenih kulturi odslikava svoje vreme i tako ga treba shvatiti.

Seriju tih pregleda završava autor ovog prikaza člankom *Društvena pitanja na stranicama »Švetlosci«*, u kojem pored ostalog, naglašava da je ta rubrika u analiziranom periodu otvorena autorima — pripadnicima svih jugoslovenskih naroda i narodnosti. Većina priloga tretira društvene aspekte kulture, književnosti i umetničkog stvaralaštva, zatim međunacionalnih odnosa, te delovanja i uloge Saveza komunista Jugoslavije u tim oblastima. Tim člancima postignuto je određeno usmeravanje naših nastojanja u pravcu daljeg unapređivanja tih oblasti aktivnosti i stvaralaštva.

Završavajući ovaj pregled šest brojeva časopisa »Švetlosc« u 1977. godini, možemo slobodno reći da su oni smišljeno koncipirani i izražavaju naša opšta nastojanja: dalje unapređivanje međunacionalnih odnosa, razmena kulturnih dobara i prožimanje kultura jugoslovenskih naroda i narodnosti. S obzirom na predstojeće pokrajinske konferencije i republičke kongrese SK, te Jedanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije, ističemo ovom prilikom da je sadržina izašlih brojeva časopisa »Švetlosc« jedan [illegible] nih izvora sagl[illegible] tih rezultata u [illegible] ju naše socijalis[illegible] ne zajednice, p[illegible] Saveza komun[illegible] predvođenog dr[illegible]

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

5
1978

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 200 dinara. Za inostranstvo 400 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Štampa: Grafičko izdavačko poduzeće »Štampa«, Osijek, Prolaz V. Sukića 2.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXI 1978 Broj 5

Содержание

Contents

Студии и статьи

Приложения

Обозрения

Studies and Articles

Contributions

Surveys

Vlado Klemenčič

Slobodna razmena rada

(Samoupravni društveno-ekonomski odnosi između radnika u društvenim delatnostima i korisnika njihovih usluga)*

Neke karakteristike proizvodnje i usluga društvenih delatnosti

Slobodna razmena rada je vrsta razmene u procesu prelaza od tržišne robne razmene ka višim oblicima razmene. Slobodnom razmenom rada, odnosno po načelima te razmene, stiču dohodak radnici u obrazovnim, zdravstvenim i drugim organizacijama društvenih delatnosti, kao i zaposleni u radnim zajednicama koje obavljaju administrativne, stručne, pomoćne i njima slične poslove od zajedničkog interesa za organizacije udruženog rada.

---

* O istoj temi podneo sam saopštenje na Drugoj međunarodnoj konferenciji o participaciji, održanoj u Parizu od 7. do 10. septembra prošle godine. Ovaj tekst predstavlja izmenjenu i skraćenu verziju tog saopštenja.

Slobodna razmena rada je društveno-ekonomska kategorija u sistemu socijalističkog samoupravljanja. Društveno-ekonomske osnove slobodne razmene rada su sastavni deo dohodovnih odnosa. To je, zapravo, specifičan oblik sticanja dohotka. Reč je o sklopu odnosa oslonjenih na određena zajednička načela što uopšte važe za sve samoupravne društveno-ekonomske odnose, ali koja u isto vreme imaju i posebne i drugačije karakteristike od drugih segmenata tih odnosa. I na odnose slobodne razmene rada utiče opšti razvoj društva, to jest odnosi u tom delu reprodukcije su pod uticajem mnoštva činilaca koji deluju i na ukupnu društvenu reprodukciju.

Izvora tih specifičnosti ima više. Oni su povezani sa karakteristikama same proizvodnje, odnosno s procesom rada u vršenju tih usluga i u njihovoj ponudi. Razlike u tehnologiji proizvodnje društvenih delatnosti odražavaju se i na ponašanje ljudi, pa tako stvarne materijalne razlike predstavljaju osnovu za različite društvene procese proizvodnje pojedinih grupa dobara. Razlike u materiji, u stvarima postaju tako uzrok razlikama u društvenim procesima. S druge strane, karakteristike usluga i značaj koji one imaju za zadovoljavanje pojedinih čovekovih potreba utiču i na odnose, na sisteme odnosa u kojima se te usluge vrše i na način njihovog korišćenja.

Za produkciju takvih usluga je često karakteristično da zahtevaju koncentraciju visokoobrazovanih kadrova — lekara, profesora, istraživača, umetnika. Obrazovanje takvih kadrova, međutim, dugo traje, pa su ograničene i mogućnosti prilagođavanja ponude tražnji za ovim uslugama. Ako se, naime, želi održati kvalitet u visokoškolskim, zdravstvenim, istraživačkim i sličnim institucijama, obim proizvodnje njihovih dobara nije moguće u kratkom roku značajnije povećati, odnosno osetno smanjiti. Kadrovski kapaciteti, kao ograničavajući faktor prilagođavanja, kod drugih profila se ne pojavljuju u tako oštroj formi, bilo zato što ih ima dovoljno bilo zato što ih je lakše obrazovati. U posleratnom razdoblju se ova karakteristika u razvijenim zemljama sveta više ne ispoljava tako izrazito. U određenim društvenim delatnostima se povećala mobilnost kadrova, naročito njihov prelazak iz manje razvijenih u privredno razvijene zemlje, a i u okviru pojedinih zemalja. Isto tako, u mnogim privrednim granama sposobnost prilagođavanja ponude tražnji znatno je veća, a vreme potrebno za formiranje određenih profila znatno kraće. Moguća je i svojevrsna supstitucija kadrova nabavkom tuđeg *know-howa*, patenata, primenom nove tehnologije, izgradnjom kompletnih novih objekata i slično.

Time smo već dotakli drugu karakteristiku u proizvodnji društvenih delatnosti, koja, u vezi s prvom, prouzrokuje niz daljih posledica. Nije u pitanju samo sporo formiranje kadrova, već i činjenica da u nizu ovih delatnosti nije usledio brži tehničko-tehnološki razvoj koji bi omogućavao zamenu visokokvalitetnog rada.

U brojnim društvenim delatnostima je na jedinicu usluga potrebna i danas ista, ponekad i veća, količina živog rada u odnosu na kvantum što je bio neophodan pre nekoliko decenija. Savremena tehnička sredstva za sad samo u manjoj meri zamenjuju visokokvalitetni rad, s tim što taj proces ne teče u svim društvenim delatnostima ujednačeno. Ponekad je potrebno čak više ovog rada, ali ne zbog toga što je opala produktivnost, već zato što se poboljšao kvalitet usluga, odnosno nastale su nove usluge koje nekada ove delatnosti nisu bile sposobne da pružaju (na primer, u zdravstvu). S druge strane, obim i složenost rada i tehnička sredstva, koja se upotrebljavaju u proizvodnji ovih usluga, utiču na iznos troškova što ih ove društvene delatnosti prouzrokuju u nacionalnoj privredi.

Pri analizi treba uzeti u obzir i mesto koje je inteligencija dobila u procesu reprodukcije. Bez obzira na razlike koje u tom pogledu postoje između pojedinih društvenih sistema, kao i na razlike između pojedinih delova intelektualnih kadrova, njihova prava i način zaštite njihovih interesa takvi su da im često daju prednost u odnosu na druge kategorije zaposlenih. Stečena prava tako otežavaju prilagođavanje proizvodnje u koju su uključeni takvi kadrovi promenama u potražnji. Planiranje postaje tako nužan sastavni deo odnosa između korisnika i davaoca usluga.

Sledeća karakteristika odnosi se na dostupnost ovih dobara i usluga korisnicima. Naime, brojni proizvodi i usluge se nude posredstvom trgovine ili na drugi način. Mesto proizvodnje dobara se tako odvaja od mesta potrošnje. Korišćenje usluga društvenih delatnosti u zdravstvu, obrazovanju, dečjoj zaštiti, određenim kulturnim delatnostima, međutim, zahteva da se korisnici, više ili manje, približe mestu proizvodnje dobara. Javlja se i sledeća karakteristika — monopol ponude. On je relativan, mada je kod nekih usluga više, a kod drugih manje izražen. Samo načelno je moguće tvrditi da korisnici mogu slati decu u bilo koje dečje jasle, lečiti se u bilo kojoj bolnici, prisustvovati dramskim predstavama bilo u kojem mestu u zemlji. Dopunski troškovi, kao i druge teškoće i problemi koji su s tim povezani, po pravilu, primoravaju korisnike da zadovoljavaju potrebe u najbližim institucijama. Negativne posledice toga se, bar u nekim delatnostima, mogu ublažiti na taj način što će, na primer, pojedine kulturne grupe gostovati i u drugim centrima.

Deo tih dobara ima značaj međufaznih usluga,[1] koje neposredno povećavaju proizvodnu snagu rada, odnosno u funkciji su proizvodnje: podizanje zdravstvenog nivoa radnika, obrazovanje zaposlenih, uključivanje istraživačkog rada u proizvodnju. Neke usluge društvenih delatnosti posredno utiču na produktivnost radnika i na rezultate postignute u proizvodnom procesu. Za pojedine

[1] Šire o tome vidi: Dr Mara Bešter, *Specifičen trg svobodne menjave dela,* »Teorija in praksa«, br. 5—6/1976, str. 350.

kulturne, obrazovne i socijalno-zaštitne usluge teško je ustanoviti bilo kakvu korelaciju s rezultatima u proizvodnji. Međutim, one poboljšavaju standard stanovništva i predstavljaju opšti uslov razvoja društva, odražavaju opšti nivo društvenog razvoja i civilizacije. Razgraničenje usluga koje su u funkciji proizvodnje i onih koje povećavaju standard zaposlenih i njihovih porodica — u praksi nije jednostavno. Neke imaju značaj i u dvostrukom smislu: u funkciji su proizvodnje (na primer, zdravstvo), ali su i preka potreba svakog pojedinca i podižu životni standard stanovništva.

S tim je povezano i pitanje finansiranja. To jest, da li treba sve ili samo deo usluga društvenih delatnosti obezbediti svima kojima su one potrebne ili pak samo onima koji su u mogućnosti da ih plaćaju. To pitanje ima više aspekata. S jedne strane, jasno je da se radi o tako vitalnim potrebama svakog čoveka da je potrebno određene zdravstvene i druge usluge obezbediti svakom članu društva, bez obzira na to što svi nisu u stanju da ih plate. S druge strane, reč je o interesu društva da se određene kategorije stanovništva pojave kao potrošači određenih usluga, iako su pojedinici indiferentni prema korišćenju tih usluga. Oba aspekta se mogu međusobno preplitati; međutim, i iz jednog i iz drugog proizlazi zahtev za društvenim usmeravanjem potražnje za ovim usulgama i usmeravanjem njihove proizvodnje. S obzirom na to, čoveku nije dato da slobodno bira hoće li se školovati ili ne, već je u brojnim zemljama propisano obavezno obrazovanje, koje je istovremeno besplatno.

Usluge društvenih delatnosti koje utiču na produktivnost radnika, odnosno na proizvodnju, međusobno se dalje razlikuju po tome kako se njihovi efekti vremenski odražavaju na proizvodnju. Samo manji deo tih usluga je takve prirode da njihovi efekti utiču odmah i odjednom na rezultate proizvodnje. Efekti nekih usluga (kao što su, na primer, rezultati naučnoistraživačkog rada) mogu se odmah pokazati, ali se njihov uticaj obično oseća duže vremena. Kod nekih se, međutim, efekti na rezultate proizvodnje ispoljavaju tek posle određenog vremena i zatim se prenose na nju. Tako je, primerice, izuzimajući stručno obrazovanje u procesu rada, sa nizom obrazovnih usluga. U pogledu efekata na rezultate proizvodnje kod njih je očita razlika u odnosu na veliki deo drugih materijala, poluproizvoda i usluga koje stupaju kao input u proizvodni proces.

Iz toga nastaju i teškoće pri merenju ovih efekata, odnosno vrednovanja rada radnika u društvenim delatnostima. Neke od tih teškoća, međutim, proizlaze otuda što bi vrednovanje koje bi izvršilo tržište na bazi delovanja robnih zakonitosti često bilo društveno neprihvatljivo. Znači, automatizam vrednovanja koji bi proizlazio iz tržišnog delovanja potrebno je zameniti drugačijim društvenim mehanizmima.

Sledeća karakteristika ovih usluga je svojevrsna neelastičnost potražnje, pri čemu se sam izraz ne podudara sasvim sa pri-

hvaćenim sadržinskim opredeljenjem, iako dobro odslikava zbivanja u životu. Ova neelastičnost potražnje, koja se obrazuje na određenom nivou nezavisno od zbivanja na strani ponude, izražena je naročito kod nekih usluga. Tako je, na primer, sa potražnjom za obrazovnim uslugama, koja je tako reći fiksno određena brojnošću generacije omladine koja pohađa školu, ili sa potražnjom za određenim vrstama zdravstvenih usluga.

Te činjenice utiču takođe i na razlike u načinu zadovoljavanja ovih potreba, s obzirom na sisteme u koje su uključeni različiti proizvodi i usluge privrednih delatnosti. Na ove sisteme utiču, osim pomenutih, još i neke druge karakteristike i zahtevi koji se u društvu postavljaju u pogledu ovih usluga. Na primer, zahtev da se obezbedi jednak nivo obrazovnih usluga u svim školama određenog stepena u zemlji i slično.

Osnovna sadržinska obeležja slobodne razmene rada

Za opredeljivanje slobodne razmene rada[2] od interesa su određene kategorije, koje imaju širi značaj u društvenoj reprodukciji, to jest njihovo delovanje se odražava i na odnose slobodne razmene rada. Na taj način one predstavljaju sastavni deo tog pojma. Reč je naročito o sledećim kategorijama i odnosima: samoupravljanje i društveno vlasništvo; tržišne zakonitosti; cene u slobodnoj razmeni rada; uzajamnost i solidarnost, planiranje, uloga države. Posebnu temu, sa stanovišta razumevanja slobodne razmene rada, predstavljaju oblici ove razmene. Osim razmene, koja se ostvaruje neposredno, razvija se još i razmena u okviru, odnosno posredstvom samoupravnih interesnih zajednica. U praksi je naročito potrebno proširivati prostor prvom obliku, koji izražava i direktnu dohodovnu zavisnost davalaca i korisnika. Međutim, određeni veliki sistemi zadovoljavanja zajedničkih potreba, koji su postepeno izgrađivani u posleratnim godinama, neophodni su već zbog uzajamnosti i solidarnosti koje su u njima razvijene. Znači, potrebno je iz njih izuzeti ono što spada u neposrednu razmenu, a istovremeno u tim sistemima izgrađivati i poboljšavati kriterijume, normative i druga merila za uređivanje međusobnih odnosa, shodno načelima slobodne razmene rada.

Ako društveno vlasništvo sredstava shvatamo kao kategoriju koja je izraz određenih produkcionih odnosa, onda ga treba u tom okviru razmatrati zajedno sa samoupravljanjem i samoupravnim odnosima u materijalnoj i nematerijalnoj proizvodnji. Osnovu državnog uređivanja razvoja društvenih delatnosti i njihovih veza sa korisnicima čine državno-svojinski odnosi, dok je slobodna raz-

[2] O samom terminu i njegovom mogućem izvoru autor je pisao u referatu koji je podneo na savetovanju »TOZD in uspešnejše gospodarenje«, Portorož, 17. i 18. jun 1976.

mena rada sastavni deo samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa čiji je temelj, to jest sadržina društveno vlasništvo sredstava za proizvodnju. Za upravljanje društvenim sredstvima i za samoupravne odnose, koje uspostavljaju davaoci usluga u školstvu, zdravstvu i drugim društvenim delatnostima i korisnicima u privredi i drugim društvenim delatnostima, važe ista načela kao i za samoupravne odnose uopšte.

Odnosi slobodne razmene rada su segment samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, te su njihove pravne, institucionalne osnove izvedene iz istih polazišta. Davaoci i korisnici usluga su u tim odnosima ravnopravni; pravo upravljanja zajedničkim sredstvima imaju svi radnici, ne samo sopstvenici sredstava ili za ove funkcije posebno osposobljeni rukovodeći kadrovi; o zajedničkim stvarima, kao što su vrsta, kvalitet i obim usluga ili merila za obezbeđivanje sredstava, odlučuju sporazumno; društvena sredstva koja se vezuju za njihova prava, međusobne obaveze i odgovornost predstavljaju pri tome zajedničku materijalnu osnovu društva, a ne mogućnost za podređivanje drugih ljudi i slično. To isto važi i za delegatski sistem i prava i obaveze delegata. Na načelima koja se primenjuju u delegatskom sistemu zasniva se i odlučivanje u slobodnoj razmeni rada.

Razlike koje u tom pogledu postoje, u poređenju s drugim područjima reprodukcije, izraz su posebnih uslova u kojima je potrebno ostvarivati samoupravljanje u tom delu društvenih odnosa. Pretpostavlja se da razlike u konkretnim rešenjima, na primer između odlučivanja u radničkom savetu organizacije udruženog rada i onoga u savetu organizacije društvene delatnosti, u kome sarađuju i korisnici, ili odlučivanja u skupštini samoupravne interesne zajednice — ne narušavaju jednak položaj radnika i radnih ljudi. Bez obzira na razlike u rešenjima, trebalo bi u svakom slučaju obezbediti da ne dođe do otuđivanja dohotka od onih koji su ga stvorili itd.

Uspostavljanjem odnosa slobodne razmene rada otvoren je put samoupravnom integrisanju dveju sfera društvenog rada u udruženi rad. Govoriti o samoupravno udruženom radu kada ulogu povezivanja ostvaruje država — besmisleno je. To postaje moguće tek kada nosioci samoupravljanja u različitim delatnostima preuzmu ulogu udruživanja rada, njegove razmene i zajedničku brigu za njegov razvoj.

Međutim, o faktičnom ostvarivanju načela samoupravljanja i slobodne razmene rada moglo bi se određenije govoriti tek na temelju analize činjeničnog stanja. Verovatno bismo, globalno, mogli oceniti da je stanje uglavnom isto kao i u pogledu ostvarivanja samoupravljanja u drugim oblastima reprodukcije. Proces samoupravnog uređivanja ove oblasti je, u poređenju sa privredom, počeo kasnije. Ta činjenica upozorava da se odnosi između davalaca i korisnika usluga formiraju pod većim uticajem kako zastarelih shvatanja o ulozi društvenih delatnosti u nas tako i nekadašnjih

metoda i puteva uređivanja tih odnosa. Bez obzira na sva ta opterećenja, praksa u poslednje vreme pokazuje da je otvoren dijalog između davalaca i korisnika usluga o tome koje su usluge društvenih delatnosti potrebne, koji objekti imaju prioritet, kolika sredstva su za to neophodna i slično. Očigledno, jača saznanje o tome da društvene delatnosti zadovoljavaju ne nekakve imaginarne, već konkretne životne društvene interese korisnika. Prodire sve više i shvatanje da probleme ovih delatnosti nije moguće rešavati u dogovoru s državom, već se treba sporazumeti sa korisnicima. Isto tako, i kod korisnika se postepeno povlače zastareli pogledi, nastali u vreme kada nisu videli nikakve veze između upotrebe ovih usluga i sredstava koja su se za te potrebe obezbeđivala u državnom budžetu. Tada je vladalo mišljenje po kome se na društvene delatnosti gledalo samo kao na oblik potrošnje, a ne kao na sastavni deo društvene reprodukcije sa mnogim efektima na materijalnu proizvodnju.

Jedno od složenih pitanja je uloga tržišta i uticaj tržišnih zakonitosti na slobodnu razmenu rada.[3] Pretpostavlja se da se slobodna razmena rada razvija tamo gde tržišne zakonitosti ne mogu biti jedini osnov usklađivanja rada i potreba i vrednovanja rezultata rada. Uz tu pretpostavku, uticaj tržišnih zakonitosti na ovu vrstu razmene nije isključen. Sigurno postoji čak i određena sličnost između slobodne razmene rada i tržišne, robne razmene, pošto je u oba slučaja reč o razmeni. I ne samo to. Očigledni su i uticaji na slobodnu razmenu rada i sa drugih područja, u kojima deluju tržišne zakonitosti. Međutim, tu postoje i vidne razlike. One proističu iz specifične proizvodnje ovih usluga, značaja koji im se pridaje i, konačno, iz materijalnih mogućnosti društva. S tim su povezani: uzajamnost i solidarnost u zadovoljavanju ovih potreba, uloga planiranja, uticaj državnih organa i slično, što udaljava slobodnu razmenu rada od tržišne, robne razmene. Zato slobodnu razmenu rada možemo definisati kao vrstu razmene u uslovima socijalističkog samoupravljanja, koja je nastala u razvojnom procesu prelaza od tržišne, robne razmene i državnog uređivanja odnosa između dve sfere reprodukcije ka višim oblicima razmene.

Kada upoređujemo slobodnu razmenu rada sa tržišnom razmenom, potrebno je uzeti u obzir da ova druga nije homogena i statička kategorija. Tržišna razmena je društveno-ekonomska kategorija, čime je opredeljena i sva različitost društvenih pojava koje podrazumevamo pod ovim zajedničkim imenom. Jedno je tržište opreme, drugo je tržište životnih namirnica, ili svetsko tržište nekog proizvoda. Slične razlike su povezane i sa funkcijama cena u procesu reprodukcije. A razlike između slobodne razmene rada

[3] Pri tom nemamo na umu primere kada organizacije društvenih delatnosti prodaju usluge korisnicima po načelima tržišnog privređivanja. Ovaj oblik razmene ima, u poređenju sa slobodnom razmenom rada, po obimu znatno manji značaj.

i tržišne robne razmene posebno su vidljive ako se prva upoređuje sa klasičnom tržišnom razmenom, znači sa onom koja, između ostalog, pretpostavlja konkurenciju. Međutim, one su vidne i u slučaju tržišne razmene koja se razvija u jugoslovenskoj privredi, a u čije se uređivanje uključuju i drugi društveni mehanizmi. Pri tome je reč o mehanizmima nastalim spontano, na osnovi specifičnosti ranijeg društvenog razvoja, ili o onim koji su na nivou društva svesno uspostavljeni, u težnji da se koriguje ili zameni tržišno uređivanje odnosa.

Slobodna razmena rada u okviru samoupravnih interesnih zajednica već na nivou opštine, a još više na nivou regije i republike, udružuje niz korisnika. Korisnici se, prema tome, ne pojavljuju samo kao pojedinci već pri zadovoljavanju potreba stupaju u međusobne odnose. Tako se za brojne usluge društvenih delatnosti formiraju veliki sistemi u koje su uključeni svi korisnici i davaoci usluga. Kao korisnici se mogu pojavljivati i lica koja nisu »platno« sposobna, odnosno koja faktički ne plaćaju usluge što ih koriste. Drugi, opet, pokrivaju samo manji deo troškova.

Bez obzira na različite uticaje instrumenata ekonomske politike koji koriguju delovanje tržišne razmene, robna razmena polazi od načela da svaki korisnik mora platiti proizvode i usluge koje je kupio. I zato, tržišna razmena u načelu ne zna za dvojne cene usluga — minimalne i stvarne.

To je istovremeno i jedna od bitnih razlika između ova dva oblika razmene. Sastavni deo slobodne razmene rada je uzajamnost i solidarnost kojima su međusobno povezani korisnici prilikom zadovoljavanja zajedničkih potreba u zdravstvu, dečjoj zaštiti, obrazovanju i slično. Korisnici, tako, stupaju u odnose uzajamnosti u kojima, na temelju različitih kriterijuma, prikupljaju sredstva za članove porodice, za korisnike sa nižim dohocima, stanovnike sela i druge, da bi i ove kategorije mogle zadovoljiti svoje potrebe. Iz ove bitne proističu i neke druge razlike između ova dva oblika razmene. Načelo tržišne privrede da svaki kupac mora platiti robu razdvaja potencijalnu upotrebu od faktičkog, efektivnog potraživanja. Pošto to načelo u slobodnoj razmeni rada ne deluje, nameće se problem uspostavljanja drugih mehanizama koji treba da obezbede porast ponude zavisno od nekih društveno verifikovanih potreba, koje odražavaju materijalne mogućnosti društva. U praksi se, međutim, događa da se pri tom često prekoračuje planom utvrđen obim potrošnje.

Specifičnosti formiranja cena slobodne razmene rada

I kod davalaca usluga — znači ponude — tržišne zakonitosti se ne ostvaruju na isti način kao u većem delu privrede. To se odnosi na konkurenciju između proizvođača i, s tim povezanu, selekciju, što

je jedan od glavnih atributa tržišnog privređivanja. Činjenica je da se u nas konkurencija i sa njom povezana selekcija više ne izražavaju sa posledicama kao kod klasičnog tržišnog privređivanja. Naime, ne dolazi do propadanja preduzeća koja nisu izdržala konkurenciju. Cene kao sredstvo konkurentske borbe nemaju u toj funkciji više toliko značaja. Zatim, češće dolazi do preorijentacije u proizvodnom programu. Međutim, oni koji su konkurentno sposobniji imaju, po pravilu, ipak određene prednosti: omogućen im je brži razvoj proizvodnje, dugoročnije obezbeđenje povoljnijeg položaja na tržištu, viši lični dohoci zaposlenih i drugo. Sve to nije karakteristično za preduzeće koje se u toj konkurenciji nije afirmisalo i koje jedva životari.

Iako ne treba izjednačavati sve društvene delatnosti, jasno je da konkurencija među njima nema ni onaj uticaj ni posledice kao u privredi. Ako bi cena usluga svih organizacija u društvenoj delatnosti bila ista, deo tih organizacija ne bi bio u stanju da ekonomski opstane. Međutim, društvu su potrebne i škole u zabačenim krajevima, u brdskim područjima, bolnice i ambulante koje imaju veće troškove od prosečnih i slično. Ukratko, u društvenim delatnostima se na specifičan način iskazuje pojava takozvanog graničnog proizvođača koji ima troškove iznad proseka. Međutim, njegovo postojanje je neophodno. Za razliku od tržišne, u slobodnoj razmeni rada se ne priznaje svim proizvođačima visina cene graničnog proizvođača. Cena se formira na osnovi prosečnih troškova za uslugu, odnosno za grupu usluga (u školstvu, na primer, za školsko odeljenje). Organizacijama koje ne mogu da rade po toj prosečnoj ceni priznaju se, na temelju dopunskih kriterijuma, veći troškovi, koji su posledica različitih objektivnih okolnosti u kojima te organizacije deluju. Na taj način se i u odnosu na njih ne krši načelo raspodele prema radu.

Specifičnosti u formiranju cena između tržišne i slobodne razmene rada — što se posebno ispoljava u razmeni u okviru samoupravnih interesnih zajednica i posredstvom njih — u mnogo čemu se reflektuju i na to kako tržišne zakonitosti utiču na obavljanje različitih društvenih funkcija u odnosima slobodne razmene rada. S obzirom na način formiranja cena u slobodnoj razmeni rada, sigurno je da one nemaju toliki uticaj na usklađivanje ponude i tražnje kao u tržišnoj razmeni. Na usklađivanje ponude i tražnje mnogo snažnije deluju drugi mehanizmi. Kod nekih usluga je obim tražnje zakonom utvrđen (obavezno pohađanje škole), pa se na toj osnovi ostvaruje uzajamnost i solidarnost između korisnika. Značajnu ulogu u tome imaju mehanizmi kojima se ocenjuju dohodovne mogućnosti korisnika različitih kategorija i, na temelju toga, određuju kapaciteti, planira tražnja, ponuda i obim sredstava. Slično je i u pogledu funkcije, koju u tržišnoj razmeni imaju cene u alokaciji proizvodnih kapaciteta. Način formiranja cena u slobodnoj razmeni rada i činjenica da one često ne sadrže sredstva za proširenu reprodukciju pokazuju da, za razliku od tržišta,

i druga merila i mehanizmi utiču na odluke o alokaciji ovih kapaciteta. Pomenuta je već razlika u formiranju cena kod davalaca usluga u društvenim delatnostima sa specifičnim položajem graničnih proizvođača. Ova razlika je osnov za drugačije rešavanje stimulisanja produktivnosti rada, tehnološkog razvoja i selekcije proizvođača u slobodnoj razmeni rada u odnosu na tržišnu razmenu.

Sve su to vidne razlike u obavljanju pojedinih društvenih funkcija, na osnovu delovanja tržišta, odnosno slobodne razmene rada. Odluke o tražnji, alokaciji proizvodnih kapaciteta, vrednovanju rezultata rada u tržišnoj razmeni i one u organizacijama davalaca usluga u slobodnoj razmeni rada u mnogo čemu se formiraju na osnovi drugačijih mehanizama i merila. To ne znači da u odnosima slobodne razmene rada ne dolaze do izražaja određene zakonitosti. I u jednom i u drugom slučaju one deluju, što je, međutim, samo načelna sličnost između ta dva oblika razmene. Ali rezultati njihovog delovanja u mnogo čemu su različiti, kao što su različita merila i mehanizmi pomoću kojih se u jednom, odnosno drugom obliku razmene obavljaju društvene funkcije u reprodukciji.

Spontani uticaj mnogih međusobno nepovezanih proizvođača i korisnika — koji se susreću u tržišnim odnosima — na formiranje tržišnih zakonitosti mnogo je veći nego što je uticaj tog faktora na odnose u slobodnoj razmeni rada. Elementi svesnog ovladavanja ovim zakonitostima, međusobnim sporazumevanjem i usklađivanjem interesâ korisnika i davalaca usluga, u slobodnoj razmeni rada imaju mnogo veću ulogu, koja se, uz to, i stalno povećava. Ovaj razvoj prati proces formiranja normativa potreba, merila za sticanje prava na korišćenje usluga, kriterijuma za njihovo naplaćivanje, normativa ocenjivanja izvršenog rada, a i drugih mehanizama, kao što je, na primer, saradnja korisnika u savetima organizacija davalaca usluga. A to sve zajedno predstavlja mnogo suptilniji i razrađeniji instrumentarij za razrešavanje društvenih protivrečnosti u tim odnosima nego što su to cene u tržišnoj razmeni.

Uz pojam slobodna razmena rada potrebno je upozoriti i na uticaje tržišnih zakonitosti na ovaj oblik razmene. Očigledan je njihov uticaj na ukupne odnose slobodne razmene rada. U ostvarenom dohotku materijalne proizvodnje izražavaju se i rezultati rada zaposlenih u društvenim delatnostima. Pošto se dohodak materijalne proizvodnje formira pod dejstvom tržišnih zakonitosti, to je i dohodak društvenih delatnosti, posmatrano globalno, pod uticajem ovih zakonitosti. One su, prema tome, takođe okvir za slobodnu razmenu rada, iako se njihovo delovanje u pojedinim aktima razmene značajno razlikuje od onoga u tržišnoj razmeni. Ako se ove zakonitosti ne uzimaju u obzir, mogu nastupiti ozbiljni poremećaji u društvenoj reprodukciji, može doći do inflacionih pritisaka, niže stope rasta i slično. Osim toga, na slobodnu razmenu rada, posebno na cene, tržišne zakonitosti deluju i na drugi

način. Organizacije udruženog rada u društvenim delatnostima kupuju reprodukcioni materijal i usluge od privrednih organizacija. U cenama usluga pojedinih društvenih delatnosti ovi troškovi učestvuju ponekad i sa više od 50%, što neposredno poskupljuje te usluge. Slično važi za objekte društvenih delatnosti, kao i za nabavku osnovnih sredstava. I na taj element troškova snažno utiču tržišne zakonitosti, a preko amortizacije i na cenu usluga društvenih delatnosti. Specifične zakonitosti ispoljavaju se u formiranju i rasponima ličnih dohodaka. Pri tome često zakonitosti u privredi utiču na kretanja u društvenim delatnostima. Činjenica je, naime, da se lični dohoci u društvenim delatnostima sve češće upoređuju sa kretanjima tih dohodaka u privredi. Razvojem slobodne razmene rada ova upoređivanja i usklađivanja sve ređe će se vršiti automatski, bez obzira na postignute radne rezultate u društvenim delatnostima.

Konačno, delovanje tržišnih zakonitosti do izvesne mere dolazi do izražaja i kod onih usluga društvenih delatnosti za koje većina korisnika mora plaćati cenu koja pokriva deo troškova (na primer, deo troškova za izdržavanje dece u dečjim vrtićima, deo troškova za lečenje u bolnicama). Njihov uticaj je još izrazitiji kada je u pitanju slobodna razmena rada izvan okvira samoupravnih interesnih zajednica, kada se razmena ostvaruje neposredno između organizacija davalaca usluga i korisnika.

Karakteristike slobodne razmene rada se u velikoj meri odražavaju na funkcije, strukturu i oblike naknade, odnosno na cene. Spomenuli smo već da su ove cene, u stvari, dvojne. Samo određene usluge, i to obično samo manji deo troškova, plaća korisnik — putem cene.[4] Stvarna cena formira se za pojedinu uslugu ili grupu usluga, ređe za delatnost, na osnovi sporazuma između davalaca usluga i korisnika. Ova cena, po strukturi, obuhvata slične elemente kao i ona u tržišnoj razmeni. Značajna razlika je, međutim, u tome što ova cena ne sadrži sredstva potrebna za proširenu reprodukciju društvenih delatnosti. Moguće je da se davaoci usluga i korisnici dogovore da cena sadrži i deo ovih sredstava, ali obično cena uključuje prostu reprodukciju i deo proširene, koja služi za potrebe modernizacije. Izgradnja novih objekata se obično reguliše posebnim dogovorima. Iz toga sledi logična pretpostavka da cene u slobodnoj razmeni rada ne treba da budu činilac alokacije proizvodnih faktora, jer ove funkcije nisu u stanju da obave na društveno prihvatljiv način.

Ako se uzme u obzir da se funkcije cena u tržišnoj razmeni postepeno transformišu, očigledno je da su one u slobodnoj razmeni rada drugačije. Njihov uticaj na usklađivanje ponude i tražnje, na razvoj proizvodnje i slično je drugačiji. Posebno je značajno kako se — cenama — u slobodnoj razmeni rada valorizuju rezultati rada zaposlenih u društvenim delatnostima. Cene i u ovoj

---

[4] Podaci za SR Sloveniju pokazuju da se ulaznicama ne pokriva ni 10% troškova pozorišta.

oblasti predstavljaju društveno priznanje za obavljeni rad. Međutim, reč je o značajnoj razlici u merenju učinka koji imaju ove usluge na dohodak privrednih organizacija i drugih korisnika. Za neke usluge se pretpostavlja da doprinose stvaranju novih vrednosti u materijalnoj proizvodnji, povećavanju produktivnosti ukupnog društvenog rada i razvoju društva u celini. Kod nekih usluga, kao što je, na primer, primenjen istraživački rad namenjen proizvodnji, merenje efekata na proizvodnju moguće je lako utvrditi. Na drugoj strani, poznate su teškoće koje nastaju prilikom valorizovanja društvene korisnosti kada su u pitanju velika literarna, umetnička dostignuća, čiji se značaj za društveni razvoj može pokazati tek mnogo godina kasnije, kada je rad već odavno obavljen i naplaćen. I ovaj primer ilustruje kako je teško formirati pouzdane kriterijume i merila za vrednovanje rezultata rada radnika u pojedinim društvenim delatnostima.

Sastavni deo slobodne razmene rada je i zajedničko planiranje razvoja društvenih delatnosti. Složena pitanja međusobnih odnosa davaoci i korisnici usluga pokušavaju na duži rok rešiti zajedničkim planiranjem. Samo tako je moguće ove velike segmente udruženog rada povezati u jedinstven proces društvene reprodukcije. Planiranje na tom području skopčano je s teškoćama prilagođavanja ponude promenama u tražnji, i istovremeno svojevrsnoj neelastičnosti tražnje. Davaoci i korisnici usluga zato nastoje da usklade mogućnosti ponude s realnim potrebama za srednjoročni period koje je mogućno »pokriti dohotkom«.

Osnovni akt uređivanja međusobnih prava i obaveza je samoupravni sporazum o osnovama plana za određeni srednjoročni period, bilo u okviru pojedine samoupravne interesne zajednice, bilo neposredno između jedne ili više organizacija davalaca usluga i organizacija i zajednica korisnika. Takvim sporazumom učesnici utvrđuju detaljan program rada u datoj društvenoj delatnosti (kvalitet i obim usluga, standarde usluga, uslove pod kojima su dostupne korisnicima i slično). Takav konkretan program je, na osnovi zajednički dogovorenih merila, vrednosno izražen, a sporazumom se obezbeđuju sredstva za predviđeni program usluga. Sadržina programa, kao i sredstva za njegovo ostvarivanje, podvrgavaju se višefaznom horizontalnom i vertikalnom usklađivanju. Ovaj postupak omogućuje povezivanje planiranja u društvenim delatnostima sa onim u privrednim organizacijama i planiranjem razvoja teritorijalnih jedinica — društveno-političkih zajednica. Prema tome, plan organizacije u društvenim delatnostima ne može biti prihvaćen ako nije postignut dogovor sa korisnicima. U procesu usklađivanja programa i bilansiranja sredstava sa realnim mogućnostima društva značajnu ulogu imaju planski organi, ovlašćeni da pruže svim nosiocima planiranja analitičko-informativne materijale i podatke. Na toj osnovi se stvaraju planovi samoupravnih interesnih zajednica, opština i drugih društveno-političkih zajednica. Ove zajednice, na temelju zakonskih ovlašćenja, propisuju izvore, uslove i merila (dohodak osnovne organi-

zacije, lične dohotke), prema kojima korisnici izdvajaju sredstva za finansiranje društvenih delatnosti, a po stopi o kojoj su se sporazumeli — samoupravnim sporazumom o osnovama plana.

Bez obzira na to što državni organi više ne deluju kao posrednici koji odlučuju o opštim pitanjima odnosa između davalaca i korisnika usluga, oni imaju odredbenu ulogu i u slobodnoj razmeni rada. Zakonskim i drugim propisima utvrđuju se instuticionalne osnove odnosa slobodne razmene rada, to jest stvara se opšti pravni osnov za ove odnose i delovanje samoupravnih interesnih zajednica. Državni organi imaju ustavna i zakonska prava i ovlašćenja u planiranju skladnog razvoja na svom području. Sa tim je povezana i njihova interventna uloga u slučajevima kada se sasamoupravni subjekti ne mogu sporazumeti o bitnim pitanjima međusobnih odnosa, ili kada nastaju poremećaji u procesu reprodukcije.

Sadržinu pojma slobodna razmena rada opredeljuju i neke druge kategorije i elementi, kao što su mehanizmi za usklađivanje priliva sredstava u ove delatnosti, kojima se žele sprečiti neravnomernosti što proizlaze iz oscilacija u privrednim kretanjima; utvrđivanje poslova, odnosno delatnosti od posebnog društvenog interesa; evolucija pojma solidarnosti u tim odnosima i slično.

Đorđe Popović

Inteligencija i duhovna uloga avangarde

Odnos inteligencije i revolucionarne avangarde predstavlja onu oblast o kojoj su izneta najkontroverznija mišljenja u političkoj teoriji marksizma. U samog Marksa taj odnos nikad nije eksplicitno postavljen na način neposrednog suočavanja revolucionarne avangarde i inteligencije, ali je indirektno delom ipak postavljen.

Povodom ove teme iskristalisalo se u teorijskoj ravni više različitih problema, ali u isto vreme i nametnulo dosta prividnih, koji su dugo vremena prikrivali suštinu stvarnih pitanja što su ponikla u razvoju revolucionarnog radničkog pokreta i socijalističkih društava. Njihovom razotkrivanju je posvećeno naše razmatranje.

I

1.1. Odnos između revolucionarne avangarde i mišljenja je oblik iskonske suprotnosti između teorije i prakse. U povesnom smislu,

taj problem se u teoriji postavljao i kao odnos radničkog pokreta i inteligencije ili mišljenja. Na izvestan način, to je i pitanje o odnosu intelektualaca i politike, ili komunističkog pokreta.[1] »Spisak« tih i sličnih problema je prilično dugačak. Smisao svakog od njih uslovljen je mnogim konkretnim okolnostima: revolucionarnim, ali i »akademskim«. Ne mali broj prividno teorijskih dilema radničkog pokreta i revolucionarne inteligencije bio je izazvan ne samo suprotnostima u klasnoj borbi već i *deformacijama* u nekim interpretacijama Marksovog mišljenja.[2]

Može li se problematizovati odnos mišljenja (»inteligencije«) i radničkog pokreta i njegove avangarde? Da li je to »izmišljeno« pitanje? Svakako, ne! Međutim, postavljeno *po sebi*, pitanje o tom odnosu prikriva brojne mistifikacije. Štaviše, to pitanje je *nemoguće* ukoliko se inteligencija uzima kao entitet *sui generis*, ili ako se mišljenje inteligencije tretira kao pandan mišljenju u filozofskom smislu te reči. *Nemogućnost* je ukorenjena u činjenici da je inteligencija — istorijski, klasno itd. heterogen sloj, te se apstraktno »utemeljeno« pitanje nikako i ne može postaviti. Inteligencija kao povesni *subjekt* je privid, refleks građanske ambicije! Mišljenje, pak, u suštini nije *profesionalna* delatnost, bez obzira na to što se u savremenom društvu pojavljuje kao profesionalna obaveza »inteligencije« i što je misao manje ili više skoncentrisana u duhovnim trezorima inteligencije, prvenstveno putem obrazovanja.

1.2. No, ako je sa ovog stanovišta nemoguće postaviti problem odnosa revolucionarne avangarde i inteligencije, to ne znači da se taj odnos ne može postaviti kao problem avangarde i mišljenja i, napokon, kao istorijski proces — *oslobođenja intelektualnog rada.*

Odnos revolucionarne avangarde i inteligencije se može istražiti i u istorijskoj dimenziji — u smislu odnosa »pre« i »posle« osvajanja *vlasti.* Otuda moramo naglasiti da je reč prvenstveno o *suštinskom* odnosu ta dva istorijska činioca, s obzirom na *ukida-*

---

[1] Značajan je doprinos jugoslovenske sociologije, filozofije i političke teorije u ovoj oblasti. Mada su te i slične teme razmatrane i pre rata (na primer, Čedomil Veljačić, *Politička emigracija kao intelektualni proletarijat*, 1939. i drugi), pun zamah teorija dobija tokom šezdesetih godina (u delu E. Kardelja, J. Đorđevića, M. Pečujlića, V. Mikecina, V. Sutlića i drugih).

[2] Inteligencija je, najblaže rečeno, Ahilova peta marksističke teorije. Potcenjena zbog »važnijih« tema, inteligencija je u teoriji tretirana, uglavnom, kao »slobodno-lebdeća« skupina. Otuda se i »intelektualci« ne analiziraju u skladu sa njihovim klasnim položajem, već kroz prizmu kritike kao sudbinske odredbe, »privatne svojine« intelektualaca. Nakon Marksa, jedino je Lukač u ranim danima, i kasnije Gramši pristupio inteligenciji kao složenoj, i u svim svojim segmentima klasno određenoj društvenoj grupi. Pogotovo je Gramši demistifikovao društvenu ulogu mišljenja i ukazao na klasno-istorijske korene duhovnog monopola »inteligencije«.

nje političke vlasti — dakle, u procesu pretvaranja proletarijata od klase »an sich« u klasu »für sich«.

Odnos avangarde i mišljenja nije »suštinskiji« od odnosa avangarde i inteligencije — reč je jednostavno o dva *različita* odnosa (a to se ne retko zaboravlja!).[3]

Ovde podsećamo na neke Marksove misli. Reč je o tome da je podela na intelektualni i manuelni rad — jedna od podela rada koje konstituišu klasno društvo. Dalje, konzekvenca tog Marksovog stava je da, istorijski uzev, svaka vladajuća klasa mora biti »inteligencija« *sui generis*, ali ne i *obratno*. Naime, inteligencija u građanskom društvu postaje daleko šira kategorija od vladajuće klase i njenih intelektualnih »službi«. Marksova kritika ideologije, u različitim oblicima i delima, značila je prvenstveno kritiku klasnog mišljenja, koje je uobražavalo da je nezavisno od dijalektike klasnih odnosa, da može pojmiti aistorijsku metafiziku, lišenu klasne borbe i povesti načina proizvodnje.

1.3. Filozofska, politička i naučna misao nije nikada po obliku bila klasno neutralna. Klasna dominacija nije mogla da se ostvari ako nije istovremeno bila i duhovna, »intelektualna« dominacija, i istorija to jasno pokazuje. Odnos znanja i političke moći je tema, koliko prikrivena toliko i neizbežna, i često neshvaćena. Pseudomaterijalističke interpretacije marksizma, po pravilu, zaboravljale su na taj odnos koji karakteriše klasnu istoriju.

U evropskoj, političkoj istoriji radničkog pokreta, u poslednjih pola veka, stalno se nameće pitanje o odnosu komunističke partije i inteligencije, to jest »intelektualaca«. U jugoslovenskoj političkoj istoriji, u kontroverzama koje se javljaju u poslednjih 40 godina, bitno su razvijene suprotnosti karakteristične za radnički pokret u celini.

Međutim, sa stanovišta marksističke teorije, pitanje o odnosu komunističke partije i inteligencije je samo privid: u biti, to je pitanje o odnosu revolucionarne avangarde i mišljenja, poseban odnos, na kome se kasnije, kao izvod, pojavljuje odnos partije i inteligencije, ili radničkog pokreta i inteligencije (ili »mišljenja«).

Teorijska i politička atraktivnost tog privida je dugo vremena (i danas) onemogućavala da se neke, u suštini praktične (ne »teorijske«) stvari, postave na osnovu kojoj pripadaju. Tako je i sa brojnim pitanjima. Ako ovaj tekst prihvatimo prvenstveno kao *uvod*, onda neosporno moramo ući u objašnjavanje nekih suštinskih momenata, a ne u *celovito* izlaganje tog (i sličnih, na raznim nivoima) odnosa.

Uslov nastanka tog pitanja je činjenica da se revolucionarna avangarda borila, i delom, osvojila političku vlast u savremenom svetu. Da bismo shvatili *postojeće* nesporazume, vezane za pomenuti odnos, moramo ukazati na odnos vlasti, klasne i političke

---

[3] Mada u ovom radu paralelno ukazujemo na protivrečnosti u oba odnosa, naglašavam da su to dva *različita* odnosa, baš zbog činjenice što inteligencija nije apsolutni subjekt mišljenja!

dominacije i znanja (mišljenja). Pitanje je dugo prikrivano, i delom otkriveno u savremenoj kritici obrazovanja, škole i slično. Međutim, »stvar« je bila prilično jasno izložena mnogo ranije. Reč je o tome da vladajuća klasa u istoriji nikada nije prikrivala klasno biće obrazovanja, znanja, mišljenja itd.

1.4. Stara utopija o filozofu-vladaru, upravljaču, nije nikakva utopija, već refleksna duhovna bića antičkih robovlasnika. Jedan od retkih, do cinizma iskrenih teoretičara, Tomas Hobs u *Levijatanu* do detalja određuje duhovnu suštinu vlasti. Njegov tekst treba, nakon svega rečenog, prikazati šire kako bi se shvatila dubina i složenost pitanja o odnosu znanja, uma i vlasti, dominacije i, posebno, razbila svaka klasna mitologija o »neutralnosti« znanja. Hobs piše: »... Često, uz suverenost ide i prosuđivanje o tome koja su mišljenja i učenja štetna a koja korisna za mir, pa, prema tome, i odlučivanje o tome u kojim prilikama, dokle i kojim ljudima treba da se poverava da govore narodnim masama, i *ko će da ispituje učenja svih knjiga pre njihovog objavljivanja*. Jer, radnje ljudi dolaze do njihovih mišljenja, a *u valjanom upravljanju mišljenjima sastoji se valjano upravljanje ljudskim radnjama*, sa ciljem da među ljudima vladaju mir i sloga. I mada u onom što se učenja tiče ne bi trebalo ni na šta drugo paziti do na istinu, ipak to nije protivno njihovom regulisanju, mirnim putem, jer učenja koja su protivna miru ne mogu biti ni istinita...«[4]

Valja podsetiti na dve stvari: prvo, da je ova Hobsova primedba, na izgled cinična, u stvari dubok i iskren refleks tradicionalnog ubeđenja intelektualca od Sokrata do građanskog društva — *intelektualca koji se identifikovao sa političkom vlašću i klasnom dominacijom.* On sebe ne izdvaja i ne određuje kao »intelektualca«, ali tačno shvata svoju duhovnu ulogu i pripisuje je klasnoj, političkoj vlasti. Najvišu vrednost — istinu, Hobs pokušava da uskladi sa političkom dominacijom, ne unoseći svoju posebnost kao intelektualca, ni na koji način, u interpretaciju odnosa *istine* i klasne i političke dominacije. Naprotiv, on uspostavlja, koliko može — *harmoniju.* Drugo, u ovom pasažu Hobs reljefno razvija mistifikaciju oko »etike intelektualca«, koja se tobož fatalno suprotstavljena etici politike vlasti. *Nikada se intelektualac kao takav ne može, u biti, u istorijskom smislu, suprotstaviti vlasti, sem ako se ne odrekne svoje intelektualne posebnosti.* Malograđanski, manhajmovski i, napose, »novolevičarski« koncepti koji uspostavljaju relaciju, načelno, između »inteligencije i političke vlasti«, besmisleni su, naročito u svojim »istorijskim« argumentima. Patetika sa kojom se opisuje vekovna borba intelektualaca za slobodu mišljenja, uz likove *a là* Sokrat, Galilej, Đ. Bruno etc., plod je muke savremenog građanskog intelektualca, a ne tih mučenika, koji su, doduše, morali da se odreknu svojih ideja, ali ne u ime naše novovekovne slobode, već u ime njihovih klasnih pred-

---

[4] Thomas Hobbes, *Levijatan*, 2. XVII, prema: *Istorija političkih doktrina*, »Naprijed«, Zagreb, 1970. str. 261.

ubeđenja[5] Sokratovi i konflikti drugih imaju i aktuelni značaj, ali ne onaj koji im, po pravilu, pridaju »manhajmovski« duhovi.

II

2.1. Izlaganje, makar i »uvodno«, takvog problema kao što je odnos revolucionarne avangarde i inteligencije, mora ukazati na njegovu *slojevitost*, na one strukture koje doista mogu da se problematizuju, i, dalje, na strukture koje su ideološki utemeljene i izvedene, ne iz povesne prakse klasne borbe, već iz ideoloških konstrukcija građanske misli ili njenog uticaja u postmarksovoj misli.

Moramo poći od pitanja: kako revolucionarna avangarda u Marksovom konceptu treba da prevaziđe duhovnu, intelektualnu dimenziju klasne dominacije?

Prvo, odnos između revolucionarne avangarde i mišljenja, i posredovanje tog odnosa, i inteligencije, jeste povesni oblik odnosa mišljenja i klasne, političke moći, problem, na čije se tragove nailazi u celoj duhovnoj, intelektualnoj istoriji društva. Nezavisno od toga što je taj problem marksizam postavio u vreme *praktičnog* stvaranja i teorijskog samoodređenja avangarde, njegova suština se i sa razvojem socijalizma nije u mnogim bitnim crtama izmenila.

Da bi se suština pomenute relacije otvorila, da bismo doprli do onih momenata koji prikriveno određuju revolucionarnu praksu i klasnu borbu u našem vremenu, treba ukazati na neke do danas nedovoljno zapažene stavove iznete već u *Manifestu* i drugim radovima.

2.2. Elementi te kritike u *Manifestu* otkrivaju istorijsku suštinu duhovne dimenzije — klasne dominacije. U drugom odeljku *Komunističkog manifesta* K. Marks i F. Engels ističu:

»Kao što za buržuja prestanak klasne svojine znači prestanak same proizvodnje, tako je za njega prestanak klasnog obrazovanja identičan sa prestankom obrazovanosti uopšte.

Obrazovanost čije gubljenje on oplakuje, jeste za ogromnu većinu priučavanje služenju mašini.

...Ali vi kažete da mi ukidamo najprisnije odnose, jer na mesto domaćeg vaspitanja stavljamo društveno vaspitanje.

A zar nije i vaše vaspitanje određeno društvom«?[6]

Na prvi pogled, ove misli iz *Komunističkog manifesta* deluju kao direktan odgovor Hobsu. U širem smislu, one to i jesu. I ne samo Hobsu već prvenstveno klasnom porobljavanju duha, mišlje-

---

[5] Revolucionarno oslobađanje mišljenja i intelektualnog rada nije identično sa vrednostima, kao što je sloboda mišljenja, formiranim unutar građanskog klasnog horizonta, koje, zapravo, samo pretpostavlja slobodu unutar *statusa quo*.

[6] *Komunistički manifest*, »Kultura«, Beograd, 1966, str. 27.

nja, manipulaciji koja mišljenje uzdiže na klasni, istorijski pijedestal, kao jednu od determinanti moći vladajuće klase.

Međutim, u svom konceptu revolucionarne avangarde, Marks je konstituiše i kao političku moć; ali avangarda ima i određenu duhovnu, intelektualnu komponentu. Njeno *mišljenje* je onaj revolucionarni supstrat bez kojeg je preobražaj proletarijata od klase »po sebi« u klasu »za sebe« nemoguć. Proletarijat ne može klasno vladati a da ne osvoji duhovnu sferu, bez duhovnog samoodređenja.

Otuda se i problem mišljenja i revolucionarne avangarde već u *Komunističkom manifestu* postavlja kao jedan od dva ključna momenta koji određuju »komuniste« spram drugih proleterskih partija(!) i proletarijata. U drugom odeljku *Komunističkog manifesta,* pod naslovom »Proleteri i komunisti«, Marks i Engels naglašavaju:

»Komunisti su, dakle, u praksi onaj deo radničkih partija svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje, *oni u teorijskom pogledu imaju to preimućstvo nad ostalom masom proletarijata što razumeju uslove, tok i opšte rezultate proleterskog pokreta*...

Teorijske postavke komunista... su samo opšti izrazi stvarnih odnosa postojeće klasne borbe, istorijskog kretanja koje se vrši pred našim očima...«

2.3. Imajući u vidu mišljenje klasika, izneto i u *Nemačkoj ideologiji:* (a) da je podela na umni i fizički rad temelj klasne podele, i (b) da je ideološko mišljenje bitan instrument klasne dominacije, postavlja se i pitanje: da li i kako revolucionarna avangarda prevladava dominaciju u duhovnoj sferi?

S obzirom na to da je i avangarda rođena u klasnom društvu, i u njoj i povodom nje se postavlja pitanje odnosa mišljenja i moći. Marks i Engels su taj problem odredili unutar odnosa revolucionarne avangarde i proletarijata. Ovde, međutim, želimo da ukažemo i na protivrečnost u biću avangarde — njenu revolucionarnu »ambiciju«, s jedne, i na objektivno dominantnu duhovnu ulogu u revoluciji, s druge strane. Takođe, treba ukazati i na problem odnosa inteligencije i intelektualnih radnika i revolucionarne avangarde — u klasnom, kao i u socijalističkom samoupravnom društvu.

Istaći ćemo, prvo, neke odrednice koje se tiču Marksovog odnosa spram inteligencije u građanskom društvu, sociološke i ideološke momente koji su objektivno učinili složenim na izgled prost problem odnosa između mišljenja i moći i omogućili da se problem revolucionarne avangarde i mišljenja uspostavi na povesno novom nivou.

Tri momenta određuju taj proces. Prvo, nesporno je da je građansko društvo radikalno raščistilo sa »protivrečnim« položajem inteligencije. U njemu se uspostavio jasan klasni odnos u ko-

me, povesno, po prvi put diferencija na umni i manuelni rad po sebi nije apsolutna odrednica klasnog društva. U sferi proizvodnje, stvaranja viška vrednosti, zajedno, povesno, deluju po prvi put i manuelni i intelektualni rad — kao proizvodni rad, nasuprot delovanja vladajuće klase, kao duhovne delatnosti *sui generis*, klasne, no povesno specifične, i koja prvi put nije u sebi, kao takva, homogena.

Drugo, tehnologija se po prvi put iskazuje kao demijurg nad radom u svim svojim prirodnim i društvenim, »organizacionim« oblicima. Tačnije, ona se u Marksovoj kritici oblikuje i analizira kao vid građanskog načina proizvodnje, sa naukom kao »mišljenjem« građanstva, kao teorijskim »argumentom« u prilog *statusa quo*. Kako su unutar tehnologije oblikuje građansko mišljenje, a ujedno je i forma društvene organizacije načina proizvodnje, to se ona iskazuje i kao presudni činilac što određuje egzistenciju »radnog mišljenja«, uslove života i rada intelektualaca u društvu i radničkom pokretu.

Treće, intelektualni rad prvi put postaje proizvodni rad koji stvara višak vrednosti, i time inteligencija postaje deo »ukupnog radnika« (Marks). Time se razvija dvojaka suprotnost u građanskoj teorijskoj logici: Marks je i delimično razvija. Njegovo mišljenje o ovim problemima je situirano na raznim mestima, no u biti je jedinstveno. Prvo, proletarijat, dakle i intelektualni radnik, mora prevladati svoju datu »potlačenu svest« i postati klasa za sebe. Time se uloga mišljenja kao instrumenta vladajuće klasne manipulacije bitno menja i sužava (u krajnjoj konsekvenci, ukida). Drugo, posrednik u tom preobražaju jeste revolucionarna avangarda, koja istorijski (ne metafizički) preuzima određene intelektualne funkcije — nasuprot intelektualnim radnicima i vladajućoj klasi. Koliko god da je ta suprotnost spram intelektualnih radnika prividna, toliko je sudbonosna spram mišljenja vladajuće klase.

2.4. Pomenuti proces, sa izneta tri momenta, jasno definiše domen Marksovog traganja za pitanjima u oblasti gde ni danas ne samo da nismo došli do ozbiljnijih teorijskih rešenja već često nismo svesni dubine pitanja u koja je Marks ušao.

Istorija radničkog pokreta u svim njegovim varijantama pokazala je krajnje duboko nerazumevanje bitnih Marksovih misli u ovom domenu. Praksa se »razvijala« u skladu sa jedino mogućom povesnom logikom, koju je jednostrano, ali ne i netačno izneo J. Šumpeter: »... Radnički pokret nikada nije žudeo za intelektualnim vođstvom, ali su ipak intelektualci preuzeli politiku radničkog pokreta. Oni su pružili važan doprinos: formulisali su taj pokret, razradili teorije i parole za sam pokret (klasna borba je odličan primer), načinili ga svesnim ...«[7]

[7] Jozef Šumpeter, *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, »Kultura«, Beograd, 1960, str. 262.

III

Ako su postavljeni problemi u Marksovoj misli bili veoma složeni, u razvoju radničkog pokreta u drugoj polovini XIX veka i u prvoj polovini našeg veka, a iznad svega u socijaldemokratskom »marksizmu«, nađeno je jedno prividno jednostavno »rešenje«, koje je, za dug period, odredilo odnose između inteligencije i manuelnih radnika, i njihov odnos prema revolucionarnoj avangardi. To rešenje je poznata formula Kauckog da intelektualci spolja »unose svest« u radničku klasu.[8] Ovim je Kaucki bitno izmenio Marksovu intenciju da problem klasne svesti proletarijata interpretira u svetlu teorije o ideologiji. Nasuprot tome, Kaucki bukvalno prihvata konsekvence društvene podele rada, i njihovim umetanjem u teoriju revolucije indirektno razvija pretpostavke levog intelektualnog elitizma, koji će omogućiti da građanska inteligencija kasnije sklopi primirje sa birokratijom, i da se obe zajedno okrenu protiv proletarijata.[9] Tek u šezdesetim godinama stanje u radničkom pokretu počelo je da se bitno menja — u praksi, u klasnoj borbi direktno su, i teorijski i politički, negirane kauckijanske postavke o odnosu inteligencije, revolucionarne avangarde i celine »ukupnog radnika«.[10]

Da bismo razjasnili taj rasplet, moramo izneti nekoliko momenata bitnih za razumevanje situacije nakon Marksa, kao i savremenih zbivanja.

Pri samom nastajanju radničkog pokreta, njegovih prvih političkih i sindikalnih asocijacija, u vreme kada je u revolucionarnim vrenjima 1848. i 1871. godine brzo sazrevala političko-klasna svest manuelnih radnika i njihovih »političkih predstavnika« — udruženja, političkih stranaka, koje će se u daljem razvoju podeliti na »avangarde«, »socijaldemokrate« i beznadno izgubljene sa stanovišta osvajanja vlasti — anarhiste i slične, problem odnosa intelektualaca i avangarde bio je više *praktične* nego teorijske pri-

---

[8] Treba pogledati bogat podacima i znatnim delom prihvatljiv po stavovima tekst Michael Boedecker — André Leisewitz, *Inteligencija i radnički pokret*, objavljen u časopisu »Marksizam u svetu«, br. 1/1977.

[9] Usled pristupa inteligenciji kao isključivo građanskoj došlo je, u prvoj polovini našeg veka, do njene izolacije od revolucionarne avangarde i radničkog pokreta u celini. Elitističke ambicije pojedinih slojeva građanske inteligencije, s jedne, i pretenzije birokratije da sačuva svoj monopol u avangardi, s druge strane, dovele su do stvaranja njihovog saveza. Radnici su potisnuti, »brigu« o proletarijatu preuzele su birokratija i građanska inteligencija. Ujedno je dugo vremena bio usporen proces stvaranja »organske inteligencije« proletarijata.

[10] Pored ostalih izvora, ukazujemo na izvrsno dokumentovanu političku »mapu« tih zbivanja u knjizi D. Albers, W. Goldschmidt-P. Oehlke, *Klassenkämpfe in Westeuropa*, Rowohlt, 1971.

rode.[11] *Vođstvo* političkih stranaka bilo je u rukama intelektualaca. manuelni radnici su »po podeli rada« — štrajkovali. To stanje, kao odraz (1) neizgrađenosti pokreta i avangarde u celini i (2) refleks opšte podele rada, moralo se razrešiti ako ne praktičnim ukidanjem podela unutar radničke klase, a ono bar u biću avangarde.

Međutim, *podele unutar radničke klase reflektovale su se i na biće samih revolucionarnih pokreta,* a to je doprinelo da se Marksove anticipacije o ovom problemu, za dugo vremena svedu na nivo odnosa radničkog pokreta i radničkih stranaka spram intelektualaca i inteligencije. Tim svođenjem obrnut je dijalektički niz u teorijskoj kritici. Umesto da se razumevanje biti odnosa koji razmatramo i duhovnog bića avangarde temelji na odnosu revolucionarne avangarde spram mišljenja, pošlo se od odnosa koji je apsolutizovan u »sociološkoj« ravni, i time je paralisano kritičko dejstvo Marksove dotadanje spoznaje. *Apsolutizovanjem* relacije između »radničkih stranaka i inteligencije« prikrivena su dva momenta presudna za razumevanje problema. Rad, intelektualni rad kao odredba inteligencije, bez koje se ne može razumeti klasna polarizacija inteligencije u građanskom društvu; i drugo, prikrivena je vladajuća priroda mišljenja u klasnom društvu. Otuda se pošlo, i došlo do pretpostavke o klasnoj »neutralnosti« mišljenja, i time, logično, do postavke da se klasna svest i teorija mogu obrazovanjem »uliti« radničkoj klasi — »ukupnom radniku« u glavu.

Konflikti između građanskih intelektualaca i rukovodstava radničkih stranaka u drugoj polovini XIX veka imaju tu sudbinu: umesto da budu protumačeni kao politički sukobi, dobijaju »teorijski« omotač pozitivizma koji ih interpretira kao »fatalni« i »neminovni« sukob između intelektualaca i inteligencije i politike i radničkog pokreta.

Karl Kaucki prvi iznosi soluciju po kojoj je funkcija intelektualaca da »unose svest« spolja — radnicima. Pošteno uzev, mada je ovaj stav Kauckog »najpoznatiji« (zahvaljujući Lenjinu i Lukaču), ima kod K. Kauckog i *ozbiljnijih* teza o inteligenciji, da bi se ova faza mogla, sa naučne tačke gledišta, uzeti kao »kvintesencija« njegovog shvatanja. Sa pomenutom tezom on, međutim, mehanički rešava protivrečnosti duhovnog bića avangarde, i to na građanski način. Radnici su »neobrazovani«, a da bi stekli *klasnu svest,* treba da se obrazuju. »Problem« je, međutim, u tome što se revolucionarno raspoloženje i klasna svest javljaju katkada i kod »nepismenih«! Međutim, to nije smetalo da i Lenjin,[12] i Lukač[13] i drugi formulu o »unošenju svesti spolja« prih-

---

[11] Sve dotle dok se pitanje revolucionarne avangarde postavljalo kao pitanje o političkoj (i tek posredno revolucionarnoj) organizaciji klase, i problem intelektualaca i inteligencije se postavljao nužno kao problem »savezništva«, kao problem »uključivanja« intelektualaca kao spoljnog elementa u radnički pokret.

[12] Vidi V. I. Lenjin, *Šta da se radi,* u: *Izabrana dela,* »Kultura«, Beograd, 1959.

[13] Vidi Holz, Kofler i Abendroth, *Razgovori sa Györgyem Lukácsem,* Sarajevo, 1969, str. 66. i dalje.

vate i široko razviju kao osnov tumačenja revolucionarne uloge inteligencije. Time je posredno prihvaćen i apsurd da »nesvesni« radnici, ipak, i te kako dobro shvataju ciljeve klasne borbe. Tu je ujedno i koren nesporazuma oko tumačenja Marksove teze o preobražaju »klase po sebi« u »klasu za sebe«, i koja se u postkauckijanskoj varijanti preobraća u apologiju države.

Ako se uopšte može govoriti o »unošenju svesti«, onda je, pre svega, reč o objašnjavanju nekih ideoloških pojmova,[14] a ne o *unošenju klasne svesti.* Treba razlikovati ta dva procesa. Naime, klasna svest jeste istinita za njenog nosioca, ali je i »ideološka«, jer opstoji u ravni postojećeg — nema istorijsku i utopijsku dimenziju. »Spoljni uticaj« inteligencije u radničkom pokretu je pedagogija *sui generis:* inteligencija posreduje u istorijskom i utopijskom osmišljavanju konkretne svesti radnika, povezuje neposrednu, empirijsku i političku svest, uzdiže ih na viši nivo. Posredovanje inteligencije ne menja *smer* razmišljanja radnika, već omogućava da to mišljenje istorijski prevlada svoju parcijalnost, da se vrednosno otrgne od svakodnevnice, da se osmisli, da prevaziđe posebne, duhovno i materijalno potlačene egzistencije »ukupnog radnika«.

Valja uočiti razliku između klasne svesti i ideologije. Klasna svest opstoji kao parcelisana, borbena misao i spoznaja pojedinaca, grupa o osnovnim interesima sopstvene klase; ideologija je posebna misaona tvorevina vladajuće klase, ali je u isto vreme i opšta svest i misao celine društva. Unutar njih postoji nepomirljiva suprotnost. Klasna svest »ukupnog radnika« tek treba da se uzdigne na nivo opštosti postojanja ideologije — ali ne i da postane ideologija! U tome i jeste smisao duhovne uloge avangarde — *da klasnu svest,* kao neposrednu svest klase, razvije u opštedruštvenu svest, koja će očuvati izvorno svojstvo klasne svesti, da je *neposredna,* »proleterska« i da u isto vreme izražava generičku bit ljudskih potreba, da je umna, dakle aideologijska.

Duhovna, intelektualna uloga avangarde protivrečna je i sa drugog stanovišta. Revolucionarna avangarda na duhovnom planu mora da pođe od posebnih društvenih i revolucionarnih potreba »ukupnog radnika«. S druge strane, ona, u ime ne samo posebnih već i opštedruštvenih interesa, mora da izrazi celinu potreba i interesa čoveka i društva. Unutar ta dva pola razvija se i istorijska dijalektika odnosa, političko-intelektualne »ideologije« avangarde, u bilo kom obliku (programi itd.), i klasne svesti radnika.

Ostvarujući svoju političku, intelektualnu, duhovnu ulogu, revolucionarna avangarda mora da postigne dva cilja. Prvo, mora

---

[14] Uloga intelektualaca — »unošenje socijaldemokratske i druge svesti« nema nikakave veze sa procesom pretvaranja od klase po sebi u klasu za sebe, niti sa bilo kakvim oduhovljenjem radničke klase. To ponekad nije jasno ni kod Lenjina i Lukača, a još manje kod onih njihovih sledbenika koji su *mehanički preuzeli* tu Lenjinovu tezu — nimalo jednostavnu, a ni jednoznačnu.

da razvije do kraja kritiku ideologije, u svim konkretnim oblicima, kao i kritiku ideologije u teorijskoj ravni. Valja istaći Gramšijevu misao: »... U najnovijem razvoju filozofije prakse, to produbljivanje pojma jedinstva teorije i prakse, nalazi se tek u početnoj fazi. Tu ima još ostataka mehanicizma, pošto se govori o teoriji kao »dopuni«, »sporednoj stvari« u odnosu na praksu, o teoriji kao sluškinji prakse. Izgleda pravilno da se i ovo pitanje postavi istorijski, to jest kao vid političkog pitanja intelektualaca.«[15] A drugi cilj je projekt revolucije, ali ne u obliku »utopije«, već utemeljen na razvijenoj kritici ideologije. Projekt koji će sobom odraziti stvarne, a ne ideološke mogućnosti čoveka. Van sumnje, ako otvaramo pitanje, moramo postaviti problem razvoja revolucionarne avangarde — u periodu do »oficijelnog« početka razvoja socijalizma, i posle: razvoj revolucionarne avangarde kao političke stranke na vlasti. U tom kontekstu postavlja se i pitanje: može li revolucionarna avangarda izaći iz krila starog društva neokrnjena, nepromenjena? I, drugo, šta se nakon revolucije dešava sa duhovnom ulogom avangarde? Šta je smisao te »uloge« u uslovima kada avangarda ostvaruje, a ne *ukida* osvojenu političku (i klasnu) vlast? Kada, za razliku od direktnog sukoba, samo suzbija klasne, idejne »ostatke«, i u isto vreme pokušava da klasno, civilizacijski, duhovno čvrsto stane na noge?

Neosporna je društvena, klasna, revolucionarna posebnost avangarde u revoluciji. U osvajanju političke vlasti bitan, ali ne i presudan činilac, jeste i uloga revolucionarne teorije; time je delom određena i uloga revolucionarne inteligencije u periodu do revolucije. Mora se imati na umu i uloga inteligencije u revoluciji i posle nje. Međutim, ni istoriografska ni empirijska analiza ne bi mnogo pomogle. Uzajamni odnos teorije i inteligencije *samo delom* može razjasniti intelektualnu »ulogu« i bit revolucionarne avangarde.

»Unošenje svesti« i klasna svest radnika, po sebi, vezani su neautentičnim, mehaničkim sponama koje ne odražavaju istorijsku »posredničku« bit avangarde (i na duhovnom planu) u susretu dve epohe.

»Unošenje svesti«, kao istorijski oblik saradnje inteligencije i radničke klase, jeste neautentična veza između manuelnog i intelektualnog rada. Tek posredovanjem revolucionarne prakse, ta veza se u određenom stepenu osmišljava, mada ni u kom slučaju ne predstavlja temelj stvarnog, revolucionarnog prevazilaženja podele rada.

U konzervativnoj misli, levoj ili desnoj, ističe se nemoć naroda i kasnije proletarijata da shvati suštinu politike i uređivanja društvenih poslova, nemoć da odlučuje o sebi, jer ne »shvata« suštinu tih vekovima *posvećenih* profesija, pre svega politike. »Mase ne znaju«!!! Mase doista ne znaju, ali ne zato što ne mogu po

[15] A. Gramši, *Izabrana dela*, Beograd, 1959, str. 29.

svojoj prirodi da znaju, već zato što im je onemogućeno i zabranjeno znanje o politici, o vlasti, o svim delikatnim pitanjima i problemima dominacije.[16] Proletarijat, pre svega, nema objektivnih uslova da zna, znanje mu je objektivno »odozgo« onemogućeno. Štaviše, jezgro *političke spoznaje* zaštićeno je svim sredstvima, uključujući i zakone i druge propise, kao što je »državna tajna«[17]. Ovde, da ne bi bilo zabune, ne treba shvatiti da je problem emancipacije i oslobođenja proletarijata u njegovom »znanju«. Kada govorimo o tome, imamo u vidu, s obzirom na našu temu, samo jedan aspekt — razliku u (ne)znanju i njegovu vezu sa dominacijom i revolucijom.

Revolucionarni preobražaji, koji su iz temelja potresli građansku imperiju, nametnuli su, sa stanovišta problema inteligencije, više pitanja. »Progresivna« inteligencija se u odnosu na revoluciju postavila dvojako. Značajan deo, *angažovani intelektualci* između dva rata, pre svega, zadržali su svoj identitet kao »intelektualci«, i sa moralnim, racionalnim i emotivnim argumentima pokušali da »sa strane« deluju i pomognu proletarijatu. Drugi, sa praktičnog i revolucionarnog stanovišta značajniji deo bivše građanske inteligencije, odrekao se svog intelektualnog identiteta i uključio u revolucionarnu avangardu. »Revolucionar« se ne zadovoljava epitetom »napredan«, kao ni angažovani intelektualac. Mada je i sam intelektualac, ali ne u građanskom smislu, revolucionar u prvi plan stavlja interese avangarde, praktične interese.

Dr Jovan Đorđević je izneo sledeću misao: »U stvari, u svim velikim revolucijama u svetu, inteligencija je vršila njihovu idejnu pripremu; bez filozofske, naučne i idejne delatnosti revolucija nema svoju odgovarajuću društveno-istorijsku dimenziju. To se odnosi na sve socijalističke revolucije; u pojedinim, njena uloga je šira, značajnija, u drugima manje istaknuta, ali još značajna. To se odnosi na tri faze revolucije: priprema, izvođenje i konsti-

---

[16] Još nijedna »demokratija« nije uspela da reši »tehnički« problem: kako da se mase upoznaju sa elementima bitnim za iznošenje *kompetentnog* mišljenja o nekom političkom pitanju. Politička i intelektualna nemoć masa nije nemoć u političkom i suštinskom smislu. Mase su doista nemoćne, ali pred propagandom, pred jednostranim i uprošćenim shemama.

[17] »Državne« i druge »tajne«, zaštićene raznim propisima, jesu jedan od najmanje analiziranih instrumenata klasne dominacije u savremenom društvu. Formalno, »tajne« služe da bi se zaštitili *opštedruštveni interesi* — i to od istočnjačkih despotija do savremenih država. Stvarno, »tajne« su trezor informacija bitnih za upravljanje, i služe užim vladajućim grupama i njihovim ličnim interesima. Međutim, ti lični interesi su vekovima institucionalizovani i načelno zaštićeni kao »opšte društveno dobro«. Prvi apsurd, koji pokazuje lični i privatni karakter tajni, jesu arhivi država u kojima se u određenim dugim rokovima čuvaju dokumenta čak i država koje su *propale*, kao što je slučaj sa austrougarskim arhivima. Apsurd postaje jasan kada se shvati da se njime brani *sadašnja — načelna nepovredivost i tajnost odluka vladajućih klasa*. Ovo pitanje, na izgled naivno, jedino je Lenjin pravilno shvatio.

tuisanje novog poretka... Nijedna od opštih teorija i ocena o inteligenciji ne pogađa tačno veliku različitost i protivrečnost koja karakteriše samu inteligenciju i njeno mesto i odnos prema njoj u svim dosadašnjim društvima, pa i socijalističkom...«[18]

Ovde ne možemo govoriti o problemima avangarde, njenim ciljevima, biću, odnosu spram vlasti itd., sem u meri u kojoj se ta pitanja tiču položaja i daljih promena i podela unutar inteligencije. Pre nego što pređemo na odnos »radničkog pokreta prema inteligenciji«, treba ukazati na dimenzije protivrečnosti u samom biću revolucionarne avangarde, u njenom konstituisanju kao suparnika građanskoj klasi u prelaznom periodu. Te protivrečnosti neminovo obuhvataju *odnos avangarde prema vlasti, sa stanovišta njenih duhovnih oblika.*

IV

Revolucionarna avangarda, koja deluje u *političkom* društvu, u težnji da ukine klasnu i političku dominaciju, istovremeno, u raznim povesnim oblicima, deluje i kao politička sila koja *nužno* teži ka vlasti. Kako se ta suprotnost reflektuje na planu njenog odnosa prema inteligenciji?

Kao politički činilac, avangarda mora nužno da razvije sve komponente svoje duhovne uloge. Ovde ističemo da Gramšijeva odredba partije kao »kolektivnog intelektualca«, mada izuzetno značajna — u smislu da je prvi put nakon Marksa osvetljena duhovna uloga avangarde, ipak sobom odražava i jednu protivrečnost. Reč »intelektualac«, u meri u kojoj sadrži i *trag* građanske sociološke supstance, protivreči bitnoj duhovnoj intenciji revolucionarne avangarde — da se prevaziđe ideološki bitak duha.

U revolucionarnoj praksi reflektuju se sveukupne, stvarne i utopijske ambicije proletarijata, uključujući i potrebu za oslobađanjem intelektualnog rada i ljudskog duha od povesnih, klasnih uslova.

Teorija, revolucionarna misao, stvara se sa razvojem revolucionarnih procesa, ali u svom »rezultatu« iskazuje se *pre* političke pobede revolucije. Taj moment uslovljava i položaj tradicionalnih intelektualaca u revolucionarnom pokretu i avangardi, prvenstveno njihove teškoće, protivrečnu sudbinu, i činjenicu da često intelektualac, ako hoće da ostane u pokretu, mora u nekim slučajevima da pristane na razdvajanje svoje misli i dela. Međutim, to je *privremeno* razdvajanje. Revolucionarnu misao praksa kad-tad potvrđuje.

Kada je reč o prvoj fazi razvoja radničkog pokreta i avangarde i njihovom odnosu prema inteligenciji, valja istaći da su građanski intelektualci svoju »revolucionarnost« iskazivali daleko

---

[18] Vidi Dr Jovan Đorđević, *Politički sistem*, Beograd, 1967, str. 711.

slobodnije nego kasnije, kada je »organizacija« nadvladala revolucionarnost pokreta. Marks i Engels su plastično potvrdili šta misle o vrednosti svog mišljenja, i o klasnoj stranačkoj organizaciji, kada su potcenjivali članstvo u nemačkoj socijaldemokratskoj stranci.[19] No, ako je direktan izazov stranci bio možda puka demonstracija, stav je potvrđen u jednom od njihovih radova — u *Kritici Gotskog programa.* Takav spis bi po svojoj prirodi bio nezamisliv, kao sastavni deo partijskog života u brojnim »avangardama«, a da se njegovi autori istovremeno ne isključe. Organizaciona disciplina je prevladala »nedisciplinu« duha. Ovde se, naravno, moramo ograditi u tom smislu što Marks, i kada je potcenjivao članstvo u partiji spram vrednosti svog kritičkog mišljenja, nije identifikovao »stranačku« organizaciju sa pojmom revolucionarne avangarde.

U kasnijem periodu, posebno sredinom XX veka, u većini političkih organizacija radničkog pokreta, umesto razmišljanja i kritike, prevladala je, kao odnos, lojalnost prema raznim »institutima« partije. Problem odnosa mišljenja i avangarde bačen je u zasenak pomoću pragmatizma nametnutog od strane birokratizovanih organizacija. Apsurd, izražen u podaničkom odnosu intelektualaca i nekih revolucionara prema birokratizaciji partija, bilo bi besmisleno istraživati sa stanovišta vrednosti građanske inteligencije. Njegova bit (to jest bit tog apsurda) sadržana je u činjenici da mnogi revolucionari u svojoj odanosti revoluciji nisu shvatili da su i intelektualci; da samim tim nisu i građanski intelektualci, i da se i u njihovoj intelektualnoj posebnosti krije revolucionarno jezgro, snažno koliko i jezgro sadržano u biću manuelnog rada. Odanost prema često metafizički pojmljenoj revoluciji zaslepila je mnoge revolucionarne intelektualce sprečivši ih da shvate da revolucionarna bit njihovog intelektualizma ne može da se izjednači sa izvornim manuelnim revandikacijama za »tri osmice« (osam časova odmora, zatim rada, i napokon slobodnog vremena). Naprotiv, njihove potrebe, ukoliko revolucija zastupa interese »ukupnog radnika«, moraju biti daleko kompleksnije, na drugom planu postavljene i zadovoljene, ne kao suprotnost manuelnih potreba, već kao njihova bitna povesna i ljudska dopuna. I uprkos socijaldemokratsko-staljinističkoj hijerarhiji vrednosti, intelektualne potrebe su jednake, a ne manje vredne od manuelnih, i inkorporirane u vrednosni sistem proletarijata, kao i manuelne potrebe.

Otuda je odredba revolucionarne avangarde kao »teorijskog pokreta« i suštinska, što ne isključuje i druge njene bitne odredbe. Njena istorijska uloga u traganju za sopstvenim intelektualnim bićem i za duhovnim samoodređenjem proletarijata i jeste činilac — »posrednik« — u prerastanju proletarijata od klase »po sebi« u klasu »za sebe«.

---

[19] Vidi Maksimilijan Rubel, *Kronika Marxovog života,* Zagreb, 1976, str. 126. i 131.

To posredovanje ogleda se u onom delovanju revolucionarne avangarde kojim se teorijski oblikuje totalitet revandikacija »ukupnog radnika«, kao izraz istorijskih i konkretnih potreba čoveka, radničke klase, društva u prvoj fazi; taj totalitet se iskazuje kao *klasna svest*. Istorija *interpretacije* Marksove misli pokazuje svu teorijsku, ideološku, problemsku složenost pitanja sa kojima se celina radničkog pokreta suočila u poslednjih sto godina. I sve se to desilo »u znaku« Marksa. Ceo taj konglomerat protivrečnih pojmova, klasnih zahteva, razmišljanja, intelektualnih sukoba — s onu stranu Marksovog dela — označen je kao »marksizam«.

Revolucionarna inteligencija, dakle oni slojevi inteligencije koji su se, iz različitih uzroka, priključili radničkom pokretu (usled najamnog položaja, ili ubeđenja po sebi itd.) našli su se u ovom veku pred izvanredno složenim zadatkom. Treba tu heterogenu »masu« ideja i potreba uzdići na nivo istorijskog, civilizacijskog mišljenja — omogućiti joj da postane vladajuća. Većim delom taj posao se sastojao u usklađivanju tog teorijskog i empirijskog konglomerata sa Marksovom mišlju.

Međutim, mimo tih složenih puteva homogenizacije revolucionarne misli marksizma itd. inteligencija je odigrala ključnu ulogu ne samo u »sređivanju« materijala već i u realnom određenju duhovne uloge avangarde. Ako apstrahujemo kvalitativne momente — preobražaj i učvršćivanje marksizma, videćemo da je inteligencija povratno, na tom osnovu, uticala na biće avangarde, kao intelektualnog subjekta. Taj međuuticaj ostao je većim delom u teoriji nerasvetljen.

Uticaj avangarde je, sa slabljenjem radničkog pokreta i njegovom birokratizacijom, na intelektualnom planu prevladavan sve snažnijim duhovnim uticajem profesionalne inteligencije. »Profesionalizacija« revolucionarnog uma bila je poslednji udarac kojim je svet građanstva pokušao da suzbije revolucionarnu praksu i da, bar na intelektualnom planu, privremeno potisne revoluciju. Diskrepancija između revolucionarne teorije i prakse stalna je karakteristika radničkog pokreta, uprkos Marksovom temeljnom opredeljenju, kao i »uputstvu«, za jedinstvo teorije i prakse. Iako to načelo znači, u ravni koja nas interesuje — ukidanje povesne »posebnosti« manuelnog i intelektualnog rada, a time i postojanja inteligencije kao posebne kategorije, isto tako je ta diskrepancija produbljivala »na višem nivou« razliku između intelektualaca i inteligencije, i avangarde i radničkog pokreta. Naravno, posledice nisu jednosmerne, u smislu da je samo inteligencija ostala »građanska«. Nemoć avangarde da se uzdigne na nivo revolucionarne prakse i iznad njenih antinomija, uslovila je i njeno pretvaranje u formalnu i birokratsku organizaciju. Intelektualci, bez obzira na svoj klasni položaj, morali su se »smestiti« u revoluciju — unutar avangarde, ili kao renegati. Oni su to i učinili.

Naravno, ovde je izražena jedna dimenzija stvarnosti, možda dalekosežnija, ali ne obuhvata dovoljno onu praksu koja je odredila stanje sa kojim smo suočeni.

Sukob socijaldemokratske i dogmatske logike i prakse, s jedne i sa Marksovim stavovima, s druge strane, razrešava se već više od decenije u korist Marksovih anticipacija. Birokratija revolucionarnih avangardi, »profesionalizacija« revolucionarnog uma, ni izbliza nije uspela da potisne revolucionarne procese koji potresaju građanstvo i njegov svet već trideset godina.

I na kraju, valja ukazati na neke činioce koji su u poslednjim decenijama uticali na to da se i problem odnosa revolucionarne avangarde i intelektualnih radnika postavi na novu osnovu — ali, i da se emancipuju neke Marksove misli u ovoj oblasti. Ako je sve do kraja prve polovine ovog veka problem odnosa determinisan i malobrojnošću inteligencije (i to građanske inteligencije), sa promenom strukture rada i radne snage u drugoj polovini našeg veka dolazi do bitne izmene odnosa snaga. Nijedna revolucionarna avangarda nije mogla da zatvori oči pred činjenicom da inteligencija i intelektualni rad u najrazvijenijim društvima više nisu epifenomen klasne borbe, već i te kako značajan činilac. Promene u strukturi sredstava za rad (i u njihovoj prirodi), napokon izmene u strukturi radne snage, o kojima je toliko pisano, omogućile su da se inteligencija povesno preobrazi, od sloja koji je nekada bio identičan sa vladajućom klasom, ili je, pak, bio njena profesionalna »služba« (građanska inteligencija), do situacije kada je intelektualni rad postao bitan, sastavni deo proizvodnog rada, a intelektualni radnik se pojavio i kao subjekt klasne borbe, kao deo »ukupnog radnika«.

Time je objektivno postao složeniji problem duhovne uloge avangarde. Povesno, njena uloga na duhovnom planu menja se, jer se intelektualni radnici, kao deo »ukupnog radnika«, javljaju sa bitnim intelektualnim pretenzijama, revandikacijama, pa i težnjom da se osamostale spram birokratije u radničkom pokretu.

Realno, danas još ne posedujemo empirijsku bazu, a imamo samo delimično teorijsku kritiku koja bi sa marksističkog stanovišta razmatrala te probleme. Nije reč samo o klasnim konfliktima u protekle dve decenije, već o značajnim promenama koje su se zbile u duhovnom biću avangarde, u njenom odnosu spram inteligencije, gde su ti potresi posredovali u povesnom razvoju odnosa između revolucionarne avangarde i mišljenja i inteligencije.[20]

---

[20] Tada su prvi put na širem društvenom i teorijskom planu, pod činjeničnim pritiskom klasnih borbi, postavljena i pitanja o ulozi intelektualnih radnika u pokretu i o stvarnoj revolucionarnoj ulozi avangarde, ne kao sveznajućeg demijurga, već kao organizacije koja predvodi celinu klase — »ukupnog radnika«.

Teorijski, politički i drugi refleksi tih sukoba bili su krajnje protivrečni. Postojeći analitički spisi o tom vremenu i tim događajima obiluju nesuvislim predrasudama[21], s jedne, ili krajnje konfuznim »teorijskim ocenama«[22], s druge strane. Teorijski odraz te »empirije« čine sociološke teorije o »novoj« radničkoj klasi i slično. S druge strane, dogmatska misao ignoriše činjenicu da je 1969—70. u Evropi štrajkovalo deset miliona radnika.[23] Međutim, u tim protivrečnostima problem koji smo postavili otvorio se u svoj svojoj širini. Klasični radnički pokret, u kome je avangarda bila intelektualni predstavnik — »kolektivni intelektualac« — manuelnih radnika, sada je izmenjen utoliko što avangarda više nije jedini »intelektualni entitet« tog pokreta. Pojavili su se, kao bitan činilac, intelektualni radnici koji sami izražavaju svoje ugrožene, manipulacijom određene duhovne potrebe. Duhovne potrebe čoveka, koje u Marksovom konceptu opstoje kao odredbe »ljudskog«, a u birokratskoj interpretaciji Marksa kao odraz »formalno-građanskih« sloboda, iskazuju se u praksi savremene klasne borbe kao potrebe čoveka, kao klasne potrebe rada, kao zahtev za oslobađanjem intelektualnog rada i ljudskog duha od klasnih okova.

Kakva je uloga avangarde u tom slučaju? Sa Marksovog gledišta, nije reč ni o kakvom sužavanju duhovne uloge avangarde — ona ostaje ono što jeste; jedino dogmatske ambicije kao plod profesionalizacije »revolucionarnog uma« postaju *suvišne*! Avangarda može napokon postati zbiljski predstavnik »ukupnog radnika«.

Ovako izneta logika sigurno nije i politička i teorijska istina sadašnjeg pokreta. U njoj su skrivene brojne suprotnosti, a iznad svega prikrivena je nedosledna praksa mnogih radničkih partija, koje još prihvataju inteligenciju u celosti kao građansku inteligenciju. Naime, kako intelektualni radnici, kao neposredni klasni zahtev, postavljaju i zahtev za samoupravljanjem, prvenstveno u Evropi, to se i njihovi zahtevi utoliko energičnije suzbijaju u meri u kojoj zahtev za samoupravljanjem u proizvodnji i društvu ugrožava pozicije birokratije.

Stoga na kraju valja ukazati i na temeljno opredeljenje jugoslovenskih komunista. Program SKJ je već u Marksovom smi-

---

[21] Reč je o odbojnosti dogmatiziranih partija da pitanje intelektualnih radnika prihvate kao sastavni deo klasne borbe.

[22] Ovde mislim na one tekstove »nove levice« i nekih građanskih teoretičara u kojima se uloga studenata i »kritičkih« intelektualaca predimenzionirala, i , umesto da se uklopi u kontekst Marksove misli, došlo je do razvijanja raznih novih oblika intelektualnog elitizma.

[23] Pod pritiskom događaja i do tada najtvrdokornije partije u Zapadnoj Evropi, početkom sedamdesetih godina, postepeno prilagođavaju svoj stav situaciji i počinju da razmatraju objektivan položaj intelektualnih radnika i njihovo mesto u klasnoj borbi.

slu definisao problem — i dao određena rešenja. Posebno u delu jugoslovenskih teoretičara, u prvom redu E. Kardelja, iznete su postavke koje ne samo načelno već i u strateško-političkoj ravni određuju smer delovanja Saveza komunista spram inteligencije. Naravno, suština tog opredeljenja je u ostvarenju socijalističkog samoupravljanja i kao oblika oslobođenja intelektualnog rada na sadašnjem nivou razvoja socijalizma.

Milorad Muratović

Odnos „većina” – „manjina” sa stanovišta iskustva Saveza komunista Jugoslavije

Među najsloženije, iako teorijski i praktično mnogo raspravljane, probleme ostvarivanja avangardne funkcije Saveza komunista kao partije masa, posebno problematizacije njenog ključnog principa demokratskog centralizma, spada odnos »većine« i »manjine«. Reklo bi se da odnos »većina« — »manjina« ima trajnu aktuelnost u svim periodima razvoja Partije kod nas. Problemi na ovoj relaciji su, sasvim sigurno, refleksije ostvarivanja predvodničke uloge Saveza komunista kao vodećeg i kao rukovodećeg avangardnog činioca u procesima ukupnog socijalnog preobražaja.

Ovaj problem je, i teorijski i praktično, do sada pretežno raspravljan na relacijama (1) odnosa člana Saveza komunista prema mišljenju »većine« o pitanjima koja se razmatraju u njegovoj osnovnoj organizaciji i (2) ponašanja člana Saveza komunista u odnosu na stavove koji su utvrđeni u Partiji. Prva relacija se nikada nije načelno postavljala kao sporna: slobodna i otvorena diskusija, razmjena i borba mišljenja, kritički odnos prema prezen-

tiranim stanovištima i slično — i prema programskim i prema statutarnim određenjima — ne samo da su dopušteni već se iskazuju kao neophodni uslovi dolaženja do najboljih rješenja u datoj situaciji.

Za naše razmatranje je ključna druga relacija: kakav je položaj člana Saveza komunista koji se i nakon svestrane i demokratske razmjene mišljenja u organizaciji, organu ili forumu, odnosno u Savezu komunista u cjelini, ne slaže sa mišljenjem »većine« i sa usvojenim stavovima?

Prema dosadašnjim statutarnim određenjima, u našoj partiji je postojalo više mogućnosti za ponašanje takvog člana: član se morao pokoriti odluci i bespogovorno ostvarivati stavove »većine«; odluku s kojom se ne slaže član Partije ne mora da izvršava, s tim što on prema toj odluci mora da bude lojalan; svoje mišljenje i stav član Partije može da zadrži i da ga zastupa i u toku izvršavanja odluke »većine«; štaviše, može dokazivati pravilnost svoga stava, pokretati inicijativu na osnovu saglasnosti organizacije i organa da se sporno pitanje ponovo razmotri, kako bi on u to ubijedio i druge; član Partije ima pravo i obavezu da preko viših organa i foruma pokrene pitanje koje je prihvatila »većina« članstva u njegovoj organizaciji i rukovodstvu, a za koje smatra da je protivno liniji Partije.[1]

Analiza sadržaja rada i načina djelovanja osnovnih organizacija Saveza komunista u periodu ostvarivanja socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije upućuje na to da se u Savezu komunista zapaža nekoliko pojavnih empirijskih momenata ovog odnosa, koje uslovno možemo označiti simbolima: »institucionalna manjina«, »aktivistička manjina«, »stalna manjina«, »pasivna« ili »neutralna manjina«, »statistička (»matematička«) manjina« i »*ad hoc*« (povremena) ili »stvaralačka manjina«.[2]

Period između Devetog i Desetog kongresa, isto kao i iskustvo u provođenju odluka Desetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, jesu i pouka i istorijska poruka da bi se *»institucionalizacija manjine«* u procesima ostvarivanja avangardne uloge Saveza komunista u samoupravljanju i u klasnoj borbi za zaštitu teko-

[1] Stane Dolanc, *Demokratični centralizam v teoriji in praksi ZKJ*, »Teorija in praksa«, br. 3/67, str. 410/411.

[2] Autor ovog priloga je primjenom više empirijskih metoda (neposredno posmatranje, analiza sadržaja dokumenata, anketni upitnik, pismeni intervju, test znanja, panel-diskusija) pratio, između ostalog, i tu relaciju. Ovo praćenje se odnosi na period septembar 1969—jun 1974. godine. U saopštenju, kao ilustracije, koristimo podatke analize sadržaja rada i djelovanja 253 osnovne organizacije u Savezu komunista Bosne i Hercegovine, odabrane u 106 opština po kriteriju reprezentativnog uzorka. Primjeri koje navodimo samo su ilustracija pojavnih oblika ponašanja i reagovanja članova u gorepomenutom periodu koji je veoma specifičan u našem razvoju i koji čini poznato istorijsko raskršće (Pismo druga Tita iz septembra 1972. godine). Uvjerenja smo da su i danas aktuelni momenti koje navodimo ne samo kao indikacija i upozorenje već i kao neprevladani sklop okolnosti koji je uzrok naznačenih tendencija.

vina socijalne revolucije nužno pretvorila u frakcije i frakcijsku borbu. Frakcijska borba bi razbila jedinstvo Saveza komunista, zatim radničke klase naroda i narodnosti. Otuda, za ili protiv takvog stanovišta postoje samo pojedinačne dileme. Jedinstveno opredjeljenje protiv organizovanog djelovanja »manjine« u Savezu komunista zasniva se na iskustvu idejne i političke borbe protiv antisocijalističkih i antisamoupravnih ideologija, koja je upravo krajem 60-tih i u prvoj polovini 70-tih godina bila veoma složena, svestrana i kontinuirana. Iskustva stečena u toj borbi tek čekaju i naučnu i političku problematizaciju. Među ostalim, značajno je empirijsko iskustvo da sve opozicione snage nastupaju sa stanovišta parcijalno-klasnog interesa, a da na svojoj »zastavi« ističu radničko-klasne ciljeve i formalnu samoupravnu »supsumciju«.

Analiza sadržaja rada osnovnih organizacija u naznačenom periodu pokazuje da one godišnje u prosjeku po deset sati raspravljaju o idejnoj i političkoj borbi protiv opozicionih snaga — dogmatičara, nacionalista, tehnobirokrata, neoinformbirovaca, neoliberalista, nacional-unitarista, ultraljevičara itd. »Institucionalna manjina«, znači, parališe, blokira i obezvrjeđuje utvrđenu politiku, organizovano nastojeći da onemogući avangardno djelovanje osnovnih organizacija, organa i foruma, odnosno Saveza komunista u cjelini. Ona svoje kontrarevolucionarno djelovanje ispoljava kroz pojedine nacionalne i kulturne institucije, povezivanje sa neprijateljskim snagama u inostranstvu, korištenjem sredstava javnog obavještavanja. Dakle, ovaj vid »manjine« djeluje na liniji borbe protiv samoupravljanja, bratstva i jedinstva, ostvarivanja avangardne funkcije Saveza komunista, principa aktivne miroljubive koegzistencije i nesvrstanosti, slobode, jednakosti i ravnopravnosti, osporava radničkoj klasi da se iskazuje kao istorijski subjekt socijalističke revolucije i ukupnog društvenog razvitka. »Institucionalna manjina«, u suštini, negira socijalističko zajedništvo, primarnu ulogu subjekata socijalističke izgradnje, koji su utvrđeni u Programu Saveza komunista Jugoslavije (neposredni proizvođač, radna organizacija, komuna, socijalističke društvene organizacije); ona organizovano onemogućava praktično ostvarivanje programskih i strateških određenja ideologije i politike Saveza komunista, djeluje na opozicionoj idejnoj platformi, odnosno djeluje kao frakcija u redovima komunističke avangarde. Takvo empirijsko iskustvo i jeste podloga uvjerenja članstva Saveza komunista u analiziranim organizacijama da bi institucionalno djelovanje manjine dovelo do razbijanja jedinstva Saveza komunista i socijalističke Jugoslavije. Zanimljiva su i brojna upozorenja članova Saveza komunista o »brešama« kroz koje se ova »manjina« povremeno može i da nametne kao institucija. U vezi s tim kritički se upozorava na negativno iskustvo što još neke organizacije, u sklopu razmatranja »opozicionih skretanja«, ne čine analitički osvrt na slabosti u vlastitoj sredini. A upravo vlastite slabosti — to naše iskustvo nizom argumenata potvrđuje — uvijek su bile »plodna njiva« za djelovanje antikomunističkih ideologija.

Naredni pojavni oblik ovog fenomena uslovno označavamo simbolom *»aktivistička manjina«*,[3] što bi, u stvari, bio kvalitativno niži oblik od njene institucionalizacije. U dokumentima osnovnih organizacija, međutim, navode se indikativni primjeri aktivnog djelovanja pojedinaca, koji su kasnije označeni kao pripadnici opozicije i frakcija, i prije utvrđivanja njihovog stvarnog ponašanja i organizovane frakcijske orijentacije. Taj »raniji« period za neke od pripadnika opozicionih snaga dopirao je i do godina oružane revolucije. Gotovo svi »savremeni« nacionalisti, tehnokrati, liberali, ljevičari, unitaristi prošli su put od »aktivističke manjine« do njene institucionalizacije i frakcijskog djelovanja. Naravno, u svim situacijama nije bilo moguće odmah poduzeti organizovanu borbu protiv nosilaca opozicionog djelovanja, jer nisu bile »sazrele« okolnosti, nisu narodne mase spoznale suštinu ličnih, grupnih i parcijalnih interesa kao osnovnih interesa kontrarevolucionarnog opozicionarstva.[4]

U dokumentima osnovnih organizacija takođe se navode primjeri da su dogmatičari bili nosioci opozicionih shvatanja u svojim sredinama i znatno ranije nego što su se ispoljili u formi »aktivističke manjine« kao *dogmatizma*, odnosno u formi »supsumcije« konzervativne svijesti, na čijem se repu vuku svi »izmi« s negativnim predznakom — od liberalizma, preko unitarizma, do tehnokratizma, a koji, opet, uvijek smjeraju ka tome da ostvare praktičnu reviziju socijalističkog samoupravljanja i podriju temelje stvaralačkog marksizma i onemoguće ostvarivanje avangardne uloge Saveza komunista u samoupravljanju.

Moglo bi se konstatovati da komunisti i osnovne organizacije prilično sporo uočavaju uzroke i pojavne oblike antisamoupravnog ponašanja u formi »aktivističke manjine«; o tome se daju prilično uopštene ocjene, na to se nerijetko gleda u »ravnoj liniji«, a nisu rijetki primjeri i zataškavanja vlastitih slabosti. Ocjene organa Saveza komunista o ovim pojavama ponekad se prihvataju kao »generalno opredjeljenje«, »trajna« istina i spoznaja *»für ewig«*. Još je raširen oportunistički odnos prema poduzimanju konkretne akcije za razobličavanje nosilaca ovih pojava još dok se one nalaze na nivou »aktivističke manjine«. Mali broj osnovnih organizacija (19%) u akcionim programima precizira svoju obavezu da se bori protiv oportunističkog ponašanja pojedinaca, dok ih još manje (6%) preduzima i konkretne mjere radi otklanjanja uzroka i stvarne identifikacije nosilaca pomenutih tendencija. Istovremeno, u jednom broju osnovnih organizacija (11%) ističe se da su oni čije je nesamoupravno ponašanje prethodno bilo identifikovano i iska-

---

[3] Pravimo razliku između »aktivne« ili »borbene manjine« u periodu dok Partija vodi borbu »za vlast« i stvaralačke (progresivne) manjine u uslovima socijalističkog samoupravljanja i ovog, u osnovi, kontrarevolucionarnog oblika manjine u aktivističkoj formi.

[4] O tome vidi: K. Marks — F. Engels, *Komunistički manifest*, dio III; zatim: Josip Broz Tito, *SKJ u novoj etapi razvoja socijalističkog samoupravljanja*, Novi Sad, 1976, str. 248.

zano postavljani nakon toga na neadekvatna radna mjesta, što je protivno principijelnim opredjeljenjima Saveza komunista i klasnim kriterijima kadrovske politike.

U materijalima 11 osnovnih organizacija (4,3%), navodi se da su pojedini članovi Saveza komunista na svim sastancima protiv stavova »većine«, mada to ponekad iskazuju i uzdržavanjem od glasanja, a najčešće zanemarivanjem svoga djelovanja u radu društvenih organizacija i oportunističkim ponašanjem prema prihvaćenim stavovima. Ima i primjera da takvi pojedinci glasaju i protiv vlastitog prijedloga, samo ako ga prihvati »većina«. Ovaj fenomen izjašnjavanja protiv prijedloga »većine« možemo označiti simbolom *»stalna manjina«*. Analiza dokumenata, neposredno posmatranje ovakvih članova i druga empirijska saznanja pružaju dovoljno ubjedljive indikatore da je riječ o građanima koji su prerano ušli u Savez komunista, odnosno koji uopšte nije trebalo da to postanu. »Neki od njih se svjesno lišavaju i obaveze da se slobodno ispolje, a borbenost ne osjećaju kao vrlinu, nego kao nepromišljenost. Oni se, po pravilu, ne protive zlu sve dotle dok im direktno ne zaprijeti.« Takvi članovi Saveza komunista »uspavljuju sve oko sebe, obilno pothranjuju konformizam, demagogiju i poltronstvo«.[5]

Njihova je zajednička karakteristika da uvijek u procese neposredne političke akcije stavljaju »klipove« i onemogućuju ostvarivanje stavova što ih usvoji osnovna organizacija ili organ Saveza komunista. Izjašnjavanje protiv odluke »većine« ovakvim pojedincima služi kao alibi da bi se mogli ponašati u skladu sa svojim ličnim interesima i privatnim »habitusom«, a, u suštini, protiv politike Saveza komunista. Ovakvi pojedinci se, po pravilu, služe takvim metodom političkog rada koji im omogućuje povezivanje sa tehnobirokratima, neoliberalistima itd., te je zato i borba protiv njih veoma složena. Teškoća je u tome što neke osnovne organizacije Saveza komunista ne uočavaju sve aspekte štetnog ponašanja ovakvih pojedinaca.

U »pasivnu« ili *»neutralnu manjinu«* spadali bi članovi koji dovoljno ne razumiju avangardnu ulogu Saveza komunista u uslovima sve razvijenijeg socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije. Oni, u stvari, nemaju dovoljno znanja da bi mogli da djeluju na provođenje partijskih stavova.

U 170 osnovnih organizacija (62,2%) ističe se da u njihovoj sredini ima ćutologa, pasivnih, neutralnih ili indiferentnih članova Saveza komunista. U 137 osnovnih organizacija (54,2%) naglašava se da se »pasivni« članovi Saveza komunista na sastancima obično lično opredjeljuju tek pošto osmotre za kakav je prijedlog »više podignutih ruku«. U 123 organizacije (48,6%) konstatuje se da ovakvi članovi mogu da postanu plijen antisamoupravnih snaga, dok se u 34 osnovne organizacije (13,4%) u materijalima ističe da

[5] Branko Mikulić, *Rasprave*, »Oslobođenje«, Sarajevo, 1978, str. 65,

»pasivni« članovi uistinu u »kriznoj situaciji« i postaju sredstvo manipulisanja i transmisija antisamoupravnih snaga. Jedinstveno je opredjeljenje članova i osnovnih organizacija da bi oni idejno-političku borbu trebalo da vode na takav način da »pasivne« članove uključuju u aktivan politički život, odnosno da organizuju konkretan rad na njihovom teorijskom i idejnom osposobljavanju. Takve praktične orijentacije zapažaju se, međutim, u programima i drugim dokumentima svega 22 osnovne organizacije (8,7%). Zanimljivo je da u analiziranim osnovnim organizacijama gotovo uopšte nije izražena svijest o tome da među »pasivnim« članovima ima i onih koji ne samo da nisu nikada mislili i da sada ne misle, nego koji nikada i neće moći da komunistički misle i djeluju (Lenjin), iako bi bilo logično da se takvi pojedinci odstranjuju iz redova avangarde.

U sredinama u kojima nije razvijena kreativna funkcija osnovnih organizacija i članova Saveza komunista, odnosno gdje su formalizovani samoupravni odnosi zapaža se shematizovan i »dirigovan« rad Saveza komunista. Organizacije u takvim sredinama, po pravilu, razmatraju samo »direktive koje dolaze odozgo«. Takva bi se ocjena mogla dati o 37 (14,5%) od ukupno 253 osnovne organizacije. Najviše je ovakvih organizacija na selu (25 ili 67,6%), u gradskim mjesnim zajednicama (11 ili 29,7%) i u manjim radnim organizacijama (1 ili 2,7%). Karakteristično je da se seoske organizacije SK veoma malo bave razvojem samoupravnih odnosa na selu i socijalističkim preobražajem poljoprivrede. Na ta pitanja otpada 9,8% od ukupnog sadržaja njihovog rada, dok organizaciono-tehnička pitanja čine 76,5% sadržaja rada ovih organizacija.

Osnovne organizacije Saveza komunista u mjesnim zajednicama u gradu, takođe, rijetko razmatraju strateška pitanja razvoja samoupravnih odnosa u ovim sredinama (ova pitanja čine 15,3%, a problemi komunalne infrastrukture 73,4% sadržaja njihovog rada).

Sadržaj i način rada i odlučivanja organizacija SK u ovakvim sredinama svodi se na »glasanje«, odnosno na prihvatanje ili odbijanje ponuđenih materijala i predloženih rješenja. Zato smo ovu pojavu i označili pojmom *»matematička«* ili *»statistička manjina«*. Rješenje prezentiranih problema bilo bi u idejnom osposobljavanju osnovnih organizacija, te u stvaranju potrebnih pretpostavki (normativnih, društvenih, političkih) za praktično ostvarivanje samoupravljanja.

»Pasivna« i »matematička manjina« mogu da budu i brojčano dominantne u organizacijama u kojima su nedovoljno razvijeni unutrašnji demokratski odnosi i gdje nije postignuta konkretizacija primjene demokratskog centralizma. Međutim, uloga avangarde se istorijski vrednuje na osnovi stvarnih rezultata, a ne na osnovi formalnog broja članova. I u ovim sredinama i u organizacijama SK postoji progresivno jezgro koje u povoljnim političkim okolnostima postaje predvodnik revolucionarnog kretanja. Naše istraživanje pokazuje da u procesu osposobljavanja pome-

nutih organizacija odlučujuću ulogu imaju organi u formi opštinskih organizacija Saveza komunista, što se postiže pokretanjem idejno-političke aktivnosti organizacija u kojima preovladavaju »pasivni« članovi Saveza komunista. Ova aktivnost daje najbolje rezultate kada je usmjerena u smislu osposobljavanja organizacija da otklanjaju uzroke koji dovode do »pasivne« i »statističke manjine«. Naravno, tamo gdje se ne uspije u aktiviranju »pasivnih« članova Saveza komunista partijske organizacije su dužne da vrše idejno-političku diferencijaciju, primjenjujući i mjere odstranjivanja iz Saveza komunista takvih članova. Savezu komunista ne trebaju ni takvi članovi, a ni organizacije koje ne ostvaruju svoju avangardnu ulogu.

Povremenom ili *»ad hoc«*, odnosno *»stvaralačkom manjinom«* označavamo mogućnost da se pojedini članovi Saveza komunista izjasne protiv stavova što ih predlaže »većina«, odnosno da se ne slože s »većinom«, pa i da zadrže vlastito mišljenje, iako provode odluke »većine«. Ostvarivanjem ovog kriterija osnovne organizacije dolaze u situaciju da je neki član Saveza komunista na jednom sastanku u »manjini«, a na idućem sastanku u »većini«, odnosno da je na jednom sastanku u »manjini« s jednom grupom, a na drugom s drugom grupom članova Saveza komunista u »većini«. »Povremena manjina« je nužan uslov rada i djelovanja organizacija i rukovodstava Saveza komunista. Ona je sastavni dio kreativnog razvijanja osnovnih organizacija, ostvarivanja stvaralačke kritike, samokritike, borbe mišljenja, sredstvo pokretanja novih inicijativa, stvaranja drugarske atmosfere, njegovanja istinske partijnosti, svjesne odgovornosti, zdravih moralno-političkih odličja komunista. Jer, bez borbe mišljenja i stvaralačkog dijaloga nije moguće izgraditi jedinstvo u Savezu komunista. Inicijative pokreću pojedinci ili grupe članova u 129 ili 51% analiziranih osnovnih organizacija. Iz dokumenta se vidi da do ispoljavanja »povremene manjine« dolazi u većini osnovnih organizacija Saveza komunista.

Nasuprot tome, »pasivna«, »neutralna« i »statistička manjina« je samo pojavni oblik nedovoljne razvijenosti unutrašnjeg demokratskog života u pojedinim osnovnim organizacijama ili, pak, nerazvijenosti socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije u sredinama u kojima te organizacije djeluju. Ovi pojavni oblici su, u stvari, posljedica nesamoupravnih komponenti u svijesti pojedinaca i grupa.

Rješavanje protivrječnosti »manjina«—»većina« postavlja se kao pitanje idejno-političke diferencijacije, na jednoj, te kao potreba angažovanja na osposobljavanju članstva i organizacija Saveza komunista za ostvarivanje njihove avangardne uloge u socijalističkom samoupravljanju, na drugoj strani. Ovaj odnos se ispoljava kao dilema i problem opredjeljenja u onim osnovnim organizacijama u kojima nije razvijen sadržajan demokratski život, gdje ne postoji zadovoljavajući radničko-klasni, nacionalni, dobni i polni sastav, odnosno gdje nisu dovoljno čvrste životne spone

SK sa radničkom klasom, društvenim organizacijama i samoupravnim institucijama.

Idejno-političku diferencijaciju ne poistovjećujemo sa izlaskom iz Saveza komunista (isključenje, brisanje iz evidencije i svojevoljno napuštanje), nego je tretiramo i u širem kontekstu primjene statutarnih mjera vaspitno-političkog uticaja (kritika, samokritika, ograđivanje od stavova, opomena, opomena pred isključenje itd.). U osnovnim organizacijama, međutim, dominira shvatanje o svođenju diferencijacije na izlazak iz Saveza komunista (takvo shvatanje je izraženo u 169 ili 66,7% analiziranih osnovnih organizacija). No, i pored izvjesnog oportunizma prema mjerama idejno-političkog i vaspitnog uticaja, sve češća je šira primjena kriterija idejno-političke diferencijacije. Jer se u dokumentima 35 (13,8%) osnovnih organizacija polovinom 1969, a u 54 (21,3%) početkom 1974. godine idejno-politička diferencijacija stavlja u širi kontekst, uz isticanje da ovako primijenjena diferencijacija direktno doprinosi jačanju vodeće uloge Saveza komunista, porastu društvenog autoriteta i afirmacije moralnog lika komunista i njihovih organa. Istinska idejno-politička diferencijacija jača socijalno-klasne osnove i doprinosi primjerenom permanentnom obnavljanju Saveza komunista članovima koji, uistinu, i pripadaju avangardi, to jest ličnostima sa razvijenom socijalističkom sviješću, za koje ulazak u redove avangarde uvijek znači i njihovu stvarnu komunističku opredijeljenost.

Stvarna idejno-politička diferencijacija direktno podstiče porast zainteresovanosti radnika, radnih ljudi i omladine za prijem u Savez komunista. Ona je, stoga, temeljna pretpostavka stvaralačkog razrješenja tradicionalnog problema odnosa »većina-manjina«. Jačanjem socijalističkog samoupravljanja i institucija samoupravnog političkog sistema narastaju progresivne snage i raspoloženja, a što je uvijek vjesnik i porasta članstva, a i diferencijacije u Savezu komunista na principijelnim pitanjima sprovođenja njegove politike; isto kao što i Savez komunista, aktivno se boreći za ostvarivanje pluralizma samoupravnih interesa i osposobljavajući samoupravne institucije da realizuju samoupravni pluralizam interesa, postaje istinska avangarda »većine« ukupnog društvenog kretanja.

Aspekti »većina-manjina« su dimenzije demokratskog centralizma koji je živ, stvaralački princip akcije komunističke avangarde. Ovi aspekti se ne mogu svoditi na organizaciono-tehničko pitanje, već su indikacija stepena razvijenosti idejno-političkog i organizaciono-akcionog jedinstva Saveza komunista, odnosno stepena povezanosti akcije Saveza komunista sa radničkom klasom i radnim ljudima i njihovim organizovanim snagama.

Izolacija aktivnosti osnovnih organizacija i rukovodstava od stvarnog života i prenebregavanje pitanja koja predstavljaju neposredne i trajne interese radnih ljudi i organizovanih činilaca njihove socijalističke svijesti uvijek se na površini iskazuje, između ostalog, i kao problem »većine« i »manjine« u partijskom radu.

S druge strane, u kreativnom radu i djelovanju organizacija i organa Saveza komunista kao integrativne i vodeće snage socijalističkog samoupravljanja, polazeći sa stanovišta jedinstvene programske i akciono-političke platforme, ovaj princip postaje instrument ostvarivanja avangardne funkcije Saveza komunista, odnosno sredstvo za ostvarivanje jedinstva avangarde i za njeno stalno povezivanje sa radničkom klasom i radnim ljudima, sredstvo izgradnje jedinstva avangarde. A stalno povezivanje metoda i sadržaja rada avangarde sa radničkom klasom i svim radnim ljudima je način stvaralačkog djelovanja komunista u samoupravnim institucijama i društveno-političkim organizacijama. Pravo najšire samoupravne inicijative i drukčije mišljenje *nužan* je uslov jedinstvenog djelovanja. Ali jedinstveno djelovanje avangarde nikada se ne zadržava na inicijativi i drukčijem mišljenju. Potrebni su *stvarna* akcija, istinska djela, potvrda komunističkog opredjeljenja u praksi, jedinstvo člana Saveza komunista i komuniste kao racionalnog stvaralačkog autoriteta. Tek ovaj drugi momenat čini i *dovoljan* uslov ostvarivanja funkcije avangarde u daljem jačanju i razvijanju, ali i zaštiti socijalističkog samoupravljanja, odnosno ostvarivanja avangardne funkcije Saveza komunista Jugoslavije u uslovima samoupravnog socijalizma kao prelaznog perioda iz klasne u besklasnu društveno-ekonomsku formaciju.

Dugo smo bili pod pritiskom »dijamatskog« koncepta o monolitnom jedinstvu Partije u smislu oktroisanog i dirigovanog mišljenja i ponašanja. Prihvatajući klasnu prirodu socijalizma kao prelaznog perioda, nismo iz toga izvlačili dovoljno konzekvenci za Savez komunista.

Savez komunista je partija masa. Može da ostvaruje svoju ulogu jedino u stalnoj povezanosti sa radničkom klasom. Otuda je on nužno pod pritiskom i »empirijske« i »prosječne« svijesti; u akciji i polazi od toga, ali nikada se ne zadržavajući na tom nivou svijesti. Protivrječnosti u društvu, pa i u međunarodnim razmjerama (i ekonomski, i politički, i socijalno Jugoslavija je dio savremenog svijeta), nužno imaju svoj izraz i u sadržaju i metodu rada Saveza komunista, a i u svijesti njegovih članova. Savez komunista realno sagledava i analizira situaciju, i, na toj osnovi, nalazi primjereno rješenje i za svoje djelovanje i za djelovanje samoupravnih zajednica interesa i drugih organizovanih socijalističkih snaga. U tome nalaženju rješenja on nije jedini faktor, ali je najodgovornija snaga socijalističkog samoupravnog preobražaja. Jer, »u biću je komunističke avangarde da izražava interese čitave radničke klase i da bude značajan faktor integracije društva ... Za Savez komunista je presudno pitanje koliko svojim idejnim i političkim djelovanjem vjerno izražava istorijske interese radničke klase. On ne može biti njen idejno-politički predvodnik ako svakodnevno ne vodi borbu za rješavanje životnih problema radničke klase i svih ostalih radnih ljudi.«[6]

[6] Josip Broz Tito, *Govor na Prvom opštem saboru federacije*, »Borba«, 24. aprila 1973.

Zakonita posljedica ovog kretanja je porast ugleda, ali i obogaćivanje i razvijanje kriterija na osnovi kojih radni ljudi vrednuju lik komuniste, na osnovi kojih određuju mjeru za procjenu jedinstva misli i riječi, riječi i djela istinskih avangardnih boraca za nove odnose u društvu i nove norme komunističkog ponašanja.

Držimo da bi objektivna uporedna analiza strukturnih promjena u sastavu članstva između kongresâ našeg Saveza komunista pokazala korelaciju sa transformacijom društva i potvrdila osnovne konstatacije iznesene u ovom prilogu. Navodimo samo jedan krug strukturnih promjena u porastu partijskog članstva. Između Petog (1948) i Šestog (1952) kongresa članstvo je poraslo za 487.730 ili za 171%, između Šestog i Sedmog (1958) članstvo se smanjilo za 17.854 ili za 2,3%, između Sedmog i Osmog (1964) kongresa članstvo se povećalo za 276.568 ili za 36,63%, između Osmog i Devetog kongresa (1969) zabilježeno je ponovno povećanje članstva za 114.450 ili za 9,69%, između Devetog i Desetog kongresa (1974) članstvo je smanjeno za 69.373 ili za 6,05%, dok je na kraju 1977. godine u Savezu komunista Jugoslavije bilo 546.901 ili za 50,79% članova više nego u vrijeme Desetog kongresa. Diskontinuitet u dva međukongresna perioda (između Šestog i Sedmog, odnosno Devetog i Desetog kongresa) samo potvrđuje ovo stanovište, jer je diskontinuitet ovdje izraz snažnih revolucionarnih zaokreta i u društvu i u Savezu komunista.

Osim toga, u periodu jačanja samoupravnih odnosa i samoupravnih institucija svestranija je idejno-politička diferencijacija, brojniji je i porast članstva Saveza komunista. Partija nikada ne smije da »propušta nijedan momenat a da kod radnika ne stvori što je moguće jasniju svijest«[7] o njihovom stvarnom položaju, društvenim protivrječnostima, uzrocima i posljedicama opozicionih snaga. Ovo tim prije što su sve to pojavni oblici istinske društvene transformacije. Nužna posljedica tih ukupnih promjena su i oblici koje smo razmatrali na relaciji »većina« — »manjina« u Savezu komunista. Jer, »kod nas još postoje razna žarišta gdje djeluje protivnik s pozicija razvlašćene buržoaske klase, dogmatizma i drugih«.[8]

---

[7] K. Marks — F. Engels, *Manifest komunističke partije,* »Mladost«, Beograd, 1974, str. 53.

[8] Josip Broz Tito, *SKJ u novoj etapi...,* cit. izd., str. 254.

Stojan T. Tomić

Frakcija i birokratizacija partijsko-političkog života

(Neka iskustva iz prošlosti i sadašnjosti)

I

Razmišljajući o Osmoj konferenciji zagrebačkih komunista, o onome što je o njoj napisano i kazano, čini se da bismo mogli odvojiti ono što je trenutno bilo aktuelno, što je lokalno i regionalno, što brzo zastarijeva od onog što ima trajniji karakter, što prevazilazi lokalno i regionalno, što ne zastarijeva tako brzo. Političke nauke i politikološke analize učinile bi mnogo ako bi iz političke istorije (termin je uslovan) izdvojile ona iskustva koja ne zastarijevaju, odnosno koja sporo zastarijevaju i što ima univerzalniji karakter.

U pisanim i usmeno iskazanim izvorima o Osmoj konferenciji zagrebačkih komunista (februar 1928), dakle o onom što je bilo prije pedeset godina, nalazimo dosta prolaznog, za ono vrijeme važećeg, ali takođe i onog što djeluje univerzalno, što ima trajniju vrijednost, što može koristiti i savremenoj političkoj praksi.

Ako bismo pokušali sastaviti listu iskustava, pouka i poruka koji imaju trajniji karakter, ona bi bila dugačka i prevazišla bi uobičajeni okvir kazivanja. Ilustracije radi navodimo ondašnju i kasniju inicijativu (Titovu) i instituciju *direktnog obraćanja* radnicima, narodu, i to u izuzetnim situacijama — socijalnim, političkim, organizaciono-institucionalnim.[1] Izuzetne situacije traže i izuzetne obrasce djelovanja i obraćanja (komuniciranja). Ne potcjenjujući takozvani forumski metod rada i djelovanja (savremeni politički termin), djelovanja iz rukovodstva (višeg) pomoću rukovodstva (nižih), izvjesne socijalne i političke situacije, posebno stanje organizacije i institucija, zahtijevaju i direktno apelovanje, pozivanje, stimulisanje.

Daleko bi nas odvelo ako bismo ovom prilikom istraživali koje sve izuzetne situacije zahtijevaju upotrebu instituta direktnog obraćanja (bilo od strane pojedinca ili kolektivnog rukovodstva — komiteta, štaba, odbora). Zadovoljimo se time da se podsjetimo da je takvih slučajeva bilo u predratnoj, ratnoj i u poslijeratnoj političkoj kulturi i političkoj praksi na tlu današnje Jugoslavije, kao i time da su ta iskustva ostala van naučne analize političkih i drugih naučnih disciplina. Ovaj obrazac političkog djelovanja korišćen je u raznim situacijama kao što su one koje iziskuju izvanredno visok stepen sudjelovanja klase, naroda, pojedinih grupa, kao i one kada je određen nivo organizacija i institucija tako oslabljen da on ne može sam (bez direktnog apela) da stimuliše političko učešće širih slojeva stanovništva. Na primjenu pomenutog obrasca političkog djelovanja (direktni apel) utiču i izuzetno teške konfliktne situacije koje se mogu razriješiti uz posebno angažovanje naroda, klase i svih organizacija i institucija.

---

[1] Instituciju direktnog obraćanja svima ili jednom dijelu naroda, radničke klase, pojedinim radničkim organizacijama ili radnicima u pojedinim fabrikama su relativno često koristili partijski radnici i forumi. Tako je Tito uputio pismo direktno komunistima u Trbovlju, Hrastniku i Zagorju, prema odluci Politbiroa od 1. februara 1935. godine. Do direktnog obraćanja došlo je nakon što su komunisti pomenutih regija učinili izvjesne greške, pa »zbog toga CK smatra potrebnim da se ovim pismom obrati direktno vama«, a sve u nadi »da ćete našu drugarsku kritiku pravilno razumjeti i sve učiniti da se teško stanje u revirima popravi«, ističe se u pismu CK komunistima u Trbovlju, Hrastniku i Zagorju, napisanom 25. februara 1935.

Ne samo u predratnim nego i u savremenim uslovima korišćena je institucija direktnog obraćanja radnicima ili se pomišljalo na tako nešto. O tome je jednom prilikom Josip Broz Tito rekao: »Razmišljao sam da će, možda, biti potrebno da se obratim radničkoj klasi, da je pozovem da ona na to odgovori. Ali, to bi već značilo dalju eskalaciju. Međutim, polazio sam od toga da tamo postoje Savez komunista i druge društveno-političke organizacije, postoje forumi koji će moći da to presijeku i koji će preduzeti odgovarajuće mjere; ako bi to bilo potrebno, radničkoj klasi bi se moralo dobro objasniti o čemu se radi. A onda bismo mi pokrenuli i radničku klasu, jer ona je uz nas« (Završna riječ na 21. sjednici Predsjedništva SKJ). Oba citata uzeta iz knjige Josip Broz Tito, *Radnička klasa i Savez komunista Jugoslavije*, izdavač »Svjetlost« i drugi, Sarajevo, 1977, str. 54, 441.

Razvijen prije, u toku i nakon Osme konferencije zagrebačkih komunista, ovaj obrazac nas i danas podstiče na razmišljanje i naučno ispitivanje — kakva je njegova vrijednost u samoupravnoj fazi izgradnje socijalizma, kakav je njegov odnos prema uobičajenim institucionalnim obrascima i metodima djelovanja. No to je tema za sebe.

Drugo iskustvo — Lenjinovo i Titovo — odnosi se na potrebu, sadržaj i način *izjednačavanja radnika, studenata, seljaka u pogledu partijsko-političkog rada.* Bez obzira na razlike u obrazovanju, iskustvu, znanju, revolucionarni pokret je uspio (ne svugdje) da putem školovanja, partijskih i drugih seminara i kurseva i kroz školu neposredne prakse podjednako osposobi radnike, zemljoradnike, studente, đake, službenike za pripremu i izvođenje revolucije. To što su u prošlosti uspjeli Lenjin, Tito i drugi profesionalni revolucionari ima i danas dragocjenu poruku i pouku. Postavlja se pitanje kako što prije izjednačiti sve radne ljude u pogledu sposobnosti za samoupravne funkcije — ratar i traktorista, profesor i radnik, domaćica i omladinac treba da su podjednako osposobljeni za prihvatanje i uspješno vršenje samoupravnih funkcija u svim situacijama, posebno u našoj političkoj kulturi koja njeguje i razvija metod izmjenljivosti rukovodećih ljudi (rotacija i drugi oblici zamjenljivosti).

Treće iskustvo, zabilježeno u Lenjinovo doba, zatim 1928. na pomenutoj konferenciji, a i kasnije, nešto je delikatnije, tako da ga možemo samo naznačiti, ali ne i istraživati. Riječ je o političko-partijskom iskustvu izražavanja sadržaja i ciljeva revolucionarne, i nedovoljno svjesne i organizovane, ili trenutno nedovoljno pokretne većine (radničke, seljačke ili neke druge) u formi organizaciono-institucionalne partijske manjine.

Ostati u manjini na jednom partijskom skupu koji odlučuje većinom glasova nije ništa novo; to je svakodnevno. Međutim, postoje, i postojale su, izuzetne socijalne i političke situacije koje su se mogle razriješiti samo izuzetnim vaninstitucionalnim i manje formalnim obrascima djelovanja — kada je dobro organizovana manjina izrazila interese revolucionarne većine. Bilo je u istoriji radničkog pokreta dosta slučajeva takozvanog manjinskog djelovanja, ali ono nije uvijek bilo revolucionarno, nego regresivno, frakcijsko, birokratsko, grupno, elitno i avangardističko. Poučen Lenjinovim iskustvom, Tito je primijenio takozvani manjinski obrazac partijsko-političkog djelovanja (istupio je na Osmoj konferenciji sa posebnim koreferatom), ali je on, po suštini, po interesima, odmah postao većinski. Nadalje, veoma je teško koristiti se takvim (manjinskim) obrascem djelovanja a da on ne postane elitizam, odnosno avangardizam, da se ne pretvori u obrazac djelovanja namjesto klase, da ne zamijeni klasu, nego da postane savjest i novi impuls klase.

Ovdje, na Osmoj konferenciji je osporena formalno legalna reprezentacija (oportunistički i frakcionaški komitet koji je imao većinu) i zamijenjena istorijskom delegacijom i misijom. Lenjin

i Tito (kada su bili u manjini) u stvari su bili suštinska i istorijska delegacija radničke klase i najrevolucionarnijeg dijela stanovništva. Takva je bila situacija i 1948. godine kada je KPJ na međunarodnom planu ostala u manjini, ali je izražavala istorijske interese većine koja će nešto kasnije potvrditi ispravnost antiinformbirovske politike i borbe KPJ.

Složićemo se da je ostajanje u manjini, djelovanje s pozicija formalno-institucionalne manjine bio i ostao veliki rizik u svakom pogledu (da se padne na pozicije frakcije, parcijalizacije, elite, da se izgubi bitka i slično), ali su pojedini revolucionari znali da savladaju taj rizik i da ga pretvore u uspjeh.

II

Za revolucionarni pokret je bitno pitanje: kako uništiti frakciju (a sačuvati slobodu, inicijativu, demokratiju), odnosno kako uništiti birokratiju a sačuvati revolucionarnu organizaciju, instituciju pomoću koje je jedino moguće razviti i revoluciju (oružanu) i samoupravljanje. Tito je 1928. godine najavio ovo pitanje i ponudio odgovor; on je otvorio front borbe i protiv frakcija i svih vidova birokratizacije partijsko-političkog života. U tom smislu može se razmišljati o iskustvima Osme konferencije, ne svodeći ih samo na borbu protiv frakcija nego isto toliko i na borbu protiv birokratizacije i okoštalosti partijsko-političkih organizacija i institucija koje su gušile revolucionarnu inicijativu radničke klase, revolucionarnih intelektualaca, seljaka i drugih, posebno omladine.

Prije nego što izvršimo analizu frakcija i birokratizacije partijsko-političkog života, postavimo pitanje kakvi su odnosi, koje su sličnosti a koje razlike između frakcije i birokratizacije (misli se, prije svega, na birokratizaciju partijsko-političkog života)?

Da bismo uočili sličnosti i razlike između ove dvije političke pojave, pokušajmo ukazati na oznake, na glavne konstitutivne elemente frakcije i birokratizacije.

U partijsko-političkom životu frakcija obično označava segment, jedan manji ili nešto veći dio, slabije ili bolje organizovan unutar političke partije, organizacije, parlamenta, u namjeri da se izdvoji iz cjeline ili da se nametne cjelini. Frakcija obično počinje kao reakcija na kruti institucionalizam, na pretjeranu disciplinu, demokratski centralizam zahtijevajući slobodnije izražavanje, diskusiju, djelovanje. U tom pogledu frakcija je, po pravilu, antiinstitucionalna, neformalna, odnosno manje formalna i institucionalna boreći se za to da djeluje i odlučuje van pravila organizacije i institucije. Međutim, boreći se protiv krutog formalizma i institucionalizma, frakcije vrlo brzo i same pribjegavaju takvom sredstvu — postanu krute, centralizovane i veoma disciplinovane grupe koje razaraju cjelinu u ime svog posebnog dijela. Frakcije nisu samo formalno izdvojeni i odvojeni dijelovi unutar jedne slabo kohezivne cjeline (unutar partije, parlamenta) nego i posebni

programi, sadržaji. Svaka frakcija ima ne samo svoj poseban stil djelovanja nego i poseban program, cilj. Frakcije izražavaju posebne, grupne, frakcionaške interese pojedinih dijelova svoje sredine smatrajući da su oni potcijenjeni, osporeni, odbačeni od strane cjeline (partije). Socijaldemokratski, kao i savremeni građanski model organizovanja i izražavanja političkog života, opterećen je frakcijama i frakcionim obrascima političkog života bilo da su frakcije (segmenti, dijelovi) organizaciono-institucionalno oblikovani ili je na neki drugi način dozvoljeno parcijalno i nedisciplinovano istupanje i djelovanje.

Kadrovske, revolucionarne komunističke partije nisu podnosile frakcije i frakcijske oblike djelovanja, ali se nisu mogle tako lako osloboditi ove pojave. Proleterska avangarda, organizacija profesionalnih revolucionara i revolucionarnih radnika zahtijevale su visok stepen ne samo idejnog i političkog jedinstva nego i čvrstu disciplinu, poseban stepen kohezije i saglasnosti, jedinstvenog djelovanja i vjerovanja. Frakcije su suzbijane metodom demokratskog centralizma, posebnim spojem demokratije i discipline, autonomnim i slobodnim razmišljanjem, diskusijom, predlogom, inicijativom koji se ujedinjuju, centralizuju (demokratizacija i centralizacija inicijative i socijalne akcije).

Pojava birokratizacije partijsko-političkog, unutarnjeg života organizacije i institucije je takođe zasnovana na segmentarnom, parcijalnom, na posebnom, koje se nameće kao cjelina, kao univerzalno. Razlike između birokratije i frakcije se ispoljavaju prvenstveno u metodu djelovanja, u stilu gušenja dijelova, odnosno cjeline. Birokratija je, prije svega, čvrsto organizovana, pretjerano institucionalizirana i kao takva suprotna vaninstitucionalnom (frakcijskom) političkom ponašanju, odlučivanju. Kao formalizovan, nedemokratski i centralizovan institucionalizam, i birokratizam guši frakciju i opoziciju pomoću institucije i reda; frakcija se često ponaša suprotno: guši instituciju pomoću spontanog, vaninstitucionalnog, oslobađajući se institucionalnog reda i discipline (pogledajmo Staljinove metode gušenja frakcija pomoću birokratizacije i birokratskog reda).

Birokratija, prema rečenom, nudi jedan, a frakcija drugi obrazac odnosa unutar partije, organizacije, institucije. I frakcija i birokratija se nameću, ali birokratija pomoću organizacije i reda, a frakcija protiv organizacije i reda (da bi i sama poslije nametnula krući red i organizaciju). I birokratija i frakcija nameću svoj sadržaj i svoju definiciju interesa — frakcija ističe posebne interese i kao takve ih ne krije (nastojeći da ih zaogrne plaštom opštih interesa), dok birokratija svoje posebne interese ili interese jedne grupe odmah prikazuje kao sveopšte (birokratski interesi postaju državni, a državni birokratski — Marks). Prema rečenom, »birokratizam je kompleks pojava vezanih za specifičnu organizaciju i funkcionisanje birokratije. To je način na koji se birokratija ispoljava i društveno djeluje«; on je bezličan i anoniman (frakcije su

više lične, personalne i javne) u odnosima i postupcima, tajan je u vođenju poslova, dok su frakcije grlate, bučne, javne.[2]

Navedene oznake frakcije, birokratije i birokratizma u partijsko-političkom životu nisu jedine, možda ne i glavne. One više ilustruju nego što dubinski analiziraju, mjere i razgraničavaju jednu pojavu od druge.

III

Birokratizacija partijsko-političkog života vezana je ne samo za pretjerani institucionalizam nego i za pretjeranu profesionalizaciju političkih, prije svega partijskih, sindikalnih i drugih funkcija u radničkim organizacijama. Politički profesionalizam udružen sa birokratizmom, odnosno pretjerana profesionalizacija i birokratizacija politike i političkog života, pretjeruju u vjerovanju u svemoć politike, odnosno *u oslobođenje samo ili pretežno pomoću politike* političkih organizacija i političkih institucija. Razvijajući jednostranu tezu (osloboditi se pomoću politike, pri čemu se zaboravlja na antitezu — kako se osloboditi od nepotrebne politike), politički birokratizam u partijsko-institucionalnom životu, potiskuje političke frakcije i uspostavlja red — institucionalni i organizacioni, ali teško i sasijeca korijene frakcije; frakcija se stalno obnavlja, raste, i to u fazi najveće institucionalizacije i političke birokratizacije.

Pokušajmo ukratko ukazati na još neke sličnosti i razlike između frakcija i političkog birokratizma.

1) I frakcije i birokratije su parcijalne, segmentarne, posebno i parcijalno uzdižu se na nivo univerzalnog, opšteg.

2) I frakcija i birokratija olako žrtvuju i uništavaju dijelove, služe se pri tom svim sredstvima, a cijena uspjeha ih ne zabrinjava — spremne su platiti i najvišu cijenu samo da postignu željeni cilj.

3) Partijsko-politička frakcija i birokratija pretjerano politiziraju društveni život, proširuju političku sferu i tamo gdje ona nije neophodna — računaju na oslobođenje samo ili pretežno pomoću politike, a zapostavljaju potrebu vođenja borbe protiv nepotrebne politike, zanemaruju neophodnost oslobođenja od politike, države, partijskog i institucionalnog života (pomoću samoupravnog).

4) I birokratizacija i frakcija su ograničeni političkom voljom i samovoljom, politikom i političkim razumom koji slijepo vjeruje u političke, ali je slijep za socijalne činjenice, za socijalne nedostatke društva (Marks o ograničenosti političkog razuma).

5) Pomenute dvije pojave (frakcija i birokratija) konfliktne su, nepotrebno opterećuju politički i društveni život konfliktima do te mjere da oni (konflikti) počinju da parališu, ugrožavaju soci-

[2] Vidi opširnije o tome: *Politička enciklopedija*, »Savremena administracija«, Beograd, 1975, str. 85.

jalne funkcije društva. Prenaglašavanjem konfliktne strane života gubi se minimalna kooperacija i harmonija. Kao konfliktne, frakcija i birokratija su isključive i dominantne, bez demokratskih alternativa (one imaju samo jednu alternativu).

6) Malo su koji obrasci političkog života tako lični, subjektivni, čak i onda kada se nastoji sve objektivizirati (kao birokratija). Lični i privatni, personalni sukobi se olako transformišu i prikazuju kao opšti; lični protivnici se olako proglase za partijske, političke i državne oponente i protivnike koje treba ili umiriti ili fizički i politički likvidirati. U svemu ovome uloga personalnog sistema, ličnih mana i vrlina igra veliku ulogu u političkom životu, ali je ova pojava zanemarena u marksističkoj analizi (sjetimo se Lenjinovog pisma i karakteristika koje je dao za Staljina, ukazujući na opasnost ako mu se povjere funkcije generalnog sekretara partije). Frakcijski i birokratski politički život je zagađen i zatrovan ličnim odnosima i sukobima tako da se može kazati: tamo gdje su odnosi obojeni ličnim, subjektivnim, tamo uzimaju maha frakcija i birokratija. Teško je zamisliti dobru radničku avangardu bez dobrih ličnih i drugarskih odnosa između članova avangardne organizacije. Dobri lični odnosi su uslov i pretpostavka dobrih zvaničnih odnosa u jednoj revolucionarnoj organizaciji. Tamo gdje stradaju lični odnosi, obično stradaju i društveni, partijski i radnički; tamo gdje se ljudi lično ne slažu, teško će se složiti u društvenim poslovima. Teško je istovremeno se lično ne slagati i iskreno sarađivati. Uviđajući značaj ličnog i društvenog, dobrih odnosa među drugovima kao uslov uspješnog djelovanja organizacije, Josip Broz Tito je ulagao ogromne napore da bi poboljšao odnose u Partiji, lišio je ličnih i društvenih osnova frakcionaštva i grupašenja, da bi i na zvaničnim partijskim skupovima (na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ) neke norme ličnih međusobnih odnosa podigao na nivo obaveznih, partijskih, drugarskih regula kojih se valja pridržavati.[3]

[3] Uočavajući značaj dobrih ličnih odnosa između ljudi, posebno između komunista — boraca za iste ideale, i uzdižući neke lične odnose na nivo partijske norme, na Petoj zemaljskoj konferenciji Josip Broz Tito kaže sljedeće:

»U KPJ je vrlo važno to kakvi su odnosi među drugovima — kako među rukovodećim drugovima tako i među običnim članovima. Od tih odnosa mnogo zavisi uspjeh rada Partije. Ako među drugovima, osobito rukovodiocima, nema onog toplog drugarstva koje treba da nas veže u zajedničkoj borbi za zajedničke ciljeve, onda će, svakako, stradati uspjeh te borbe, jer ne može biti da neko mrzi svoga druga a da u isto vrijeme iskreno voli stvar za koju se bori. Nemoguće je u isto vrijeme, i mrziti druga i raditi s njim iskreno... Osobito je opasno ako postoji međusobna netrpeljivost i neslaganja u nekom partijskom forumu. Takav forum uopće nije sposoban da radi sa uspjehom i ekspeditivno. U takvom forumu se onda stalno nateže i nadmeće. Zbog uzajamne netrpeljivosti često se dobri prijedlozi ne prihvataju, jer postoji zavist. Takve pojave bile su u prošlosti česte i kao što smo već vidjeli, nanijele su velike štete našoj Partiji. Forumi u kojima se drugovi ne slažu, više štete nego koriste« (Josip Broz Tito, *Referati sa kongresa KPJ i SKJ*, citirano izdanje, knjiga 1, str. 4[illegible]

7) Da bi postigle cilj, i frakcija i birokratija ne biraju sredstva (cilj im opravdava svako sredstvo, pa i ono najnemoralnije). Za razliku od frakcijskih i birokratskih regula, revolucionarna organizacija je veoma osjetljiva na sredstvo borbe i izbjegava da do humanih ciljeva dođe nedozvoljenim sredstvima. Prema tome, može se zaključiti da se s pojavom svakojakih sredstava (moralnih i nemoralnih, dozvoljenih i nedozvoljenih) uporedo razvijaju elementi frakcionaštva i birokratizacije partijsko-političkog života.

8) Ako se brižljivo analizira personalni sastav frakcija, frakcijskih grupa i birokratije, može se konstatovati da je to vojska sumnjivog sastava. U redovima frakcionaša i birokratskih moćnika ima dosta ličnih nezadovoljnika, ličnih osvetnika, ljudi koji konflikte u pokretu zasnivaju pretežno na ličnim, čak i kada ih prikazuju kao opšte motive i ciljeve. Međutim, revolucionarna organizacija ne okuplja lične nezadovoljnike i lične osvetnike, već borce koji su se uzdigli na nivo društvenog nezadovoljnika, društvenog osvetnika, koji se ne bori protiv ličnosti, nego protiv sistema (kapitalističkog, birokratskog), koji borbom protiv društvenih nepravdi zadovoljava i svoju ličnu pravdu. Poznato je negativno iskustvo mnogih pokreta koji su, u želji da se omasove, okupljali mnoge koji nemaju ništa zajedničko s pokretom. Takvi pokreti su širom otvarali vrata na svom lijevom ili desnom krilu kroz koja su ulazili saputnici koji su više slabili nego što su jačali pokret. Frakcija i birokratija relativno lako sakupljaju i okupljaju sve one koji ih podržavaju u borbi protiv revolucionarnog jezgra (sjetimo se opet Staljinovih i informbirovskih metoda), ali se teško oslobađaju takvih neželjenih saveznika.

9) Analiza sadržaja programa i političkog ponašanja frakcija i birokratije lako dovodi do zaključka da su te dvije struje i pojave u partijsko-političkom životu duboko kontrarevolucionarne, čak i onda kada se »golim okom« odmah ne vidi kada nastupaju u ime viših revolucionarnih ciljeva.

10) Birokratija i frakcija brzo i lako izazivaju opšti zamor socijalnog i personalnog sistema — opšti zamor i ljudi i njihovih organizacija i institucija. Ništa nije tako dovelo do opšteg zamora zapadnoevropskog parlamentarnog i mnogih birokratskih sistema kao do krajnosti razvijen i usavršen i priznat rad frakcija (unutar partija, sindikata, parlamenta, u toku izbora) i birokratskih grupa (opet u partijskim, sindikalnim, omladinskim organizacijama, u vladama i parlamentima). Politički zamor personalnog i socijalnog sistema izazvao je opštu antipatiju, političku ravnodušnost prema zbivanjima u frakcijama, razjedenim i birokratskim metodama okoštalim partijama i parlamentima, i to do te mjere da se danas u pojedinim zapadnim zemljama vlada pomoću manjine (izborne i parlamentarne) ili simbolične većine — pomoću samo jednog glasa više u parlamentu, (svega 17 birača više dobila je pobjednička partija na izborima u Norveškoj). Da ne bi došlo do takvog evidentnog zamora »masa«, birokratski sistemi to vještački prikrivaju na taj način što vještački izazivaju i održavaju participaciju veći-

ne i masovnu podršku (na izbore uvijek izlazi 99,9% birača, za partiju i njene kandidate glasa 99,99% birača).[4]

Opisani zamor ličnog i personalnog sistema je opaka bolest XIX i XX stoljeća, koje nisu izliječile mnoge komunističke i druge radničke partije. To što nije uspjelo mnogima, pošlo je, da tako kažemo, za rukom Josipu Brozu Titu koji je podjednako suzbijao i frakciju i birokratiju, i revolucionarnim i samoupravnim sadržajima i tokovima osvježavao organizaciju avangarde i društvo u cjelini.

11) Mada se često međusobno isključuju i kao suprotne teško uspostavljaju saveze i koalicije, ipak su transformacije moguće i relativno česte — frakcije lako postaju birokratije, a birokratije se transformišu u frakcije. No ovo pitanje traži znatno više prostora ne samo za dubinsko istraživanje nego i za obično ilustrovanje.

IV

To su samo neke, ne sve, i ne možda glavne oznake frakcije i birokratije. Jugoslovenski radnički pokret, s Josipom Brozom na čelu, ima velike zasluge u suzbijanju frakcijskih i birokratskih obrazaca djelovanja u partijskim i drugim organizacijama i institucijama. Pomenuta konferencija zagrebačkih komunista je posebno značajna u istoriji suzbijanja frakcija i birokratije. Ako bismo išli dalje u izvođenju pouka i poruka zagrebačke konferencije (1928), mogli bismo neka iskustva koristiti i u savremenom političkom i samoupravnom životu.

Prije svega, bila bi nam neophodna marksistički zasnovana dijagnoza i prognoza frakcija i birokratizacije savremenog političko-partijskog života. Znamo da je birokratski tip i politički obrazac političkog jedinstva lako uočljiva, ali teško izlečiva bolest — bolest koja se lako razvija, a teško sprečava. Isti je slučaj i sa frakcijama.

Društvene nauke, politikologija, politička sociologija (sociologija politike) i druge nauke nisu istražile dubinske slojeve i korijene savremenih frakcija i birokratija, pretjeranog institucionalizma i grupašenja u radničkim pokretima. U nedostatku naučne dijagnoze uzrokâ i prognoze ponašanja i djelovanja ovih pojava u budućnosti politička praksa je učinila svoje: više je vrednovala, a manje istraživala i analizirala, više osuđivala nego što je tragala za dubinskim korijenima političke analize više su fragmentarne, periferne.

Međutim, ako se procjene i vrednovanja završe bez dubljih naučnih analiza olako se nešto proglasi kao negativno, kao štetno i opasno, kao frakcija i birokratija, dok se drugo vrednuje pozitiv-

[4] Vidi o tome opširnije: S. Tomić, *Profesionalizam u politici*, »Radnička štampa«, Beograd, 1975.

no, iako je po svojoj suštini frakcijsko i birokratsko. Olako vrednovanje da je nešto pozitivno ili negativno, stavljanje vrednosnih sudova ispred indikativnih (prvo vrednovanje, pa onda analiziranje) vodi zanemarivanju sakupljanja valjanih argumenata i kontraargumenata. Za dubinsku analizu frakcije i birokratije neophodno je više znati — šta kažu i kakvim argumentima raspolažu nosioci frakcija — desne i lijeve — i birokratije.

Posebno poglavlje, posebna tema za naučnu analizu i političku procjenu može da bude locirana u današnju situaciju — u uslovima samoupravljanja i pluralizma ispoljavanja interesa. Valja postaviti pitanje: da li postoje izvjesni stimulansi pojavljivanja i razvijanja frakcija i birokratije (bilo u vidu pretjerane profesionalizacije i institucionalizacije) u samoupravnim socijalnim sistemima. Da li, na primjer, izvjesni segmenti u samoupravnim zajednicama stimulišu pojavu frakcija i birokratizacije, odnosno da li ih dovoljno destimulišu: u nekim interesnim zajednicama ima pojava pretjeranog institucionalno-birokratskog jedinstva parcijalnih (frakcijskih, segmentarnih) interesa koji se vješto prikrivaju i zaogrću »opštim« plaštom.

Frakcije su danas model političkog pluralizma, obrazac pluralističkog isključenja i isključivosti, metod političke dominacije jednog segmenta nad drugim, jačeg nad slabijim. Valja zaštititi interesne samoupravne zajednice od takve bolesti i izboriti se da tradicionalni i mnogohvaljeni model političkog pluralizma bude potisnut pluralizmom samoupravnih interesa radničke klase i radnih ljudi. Svaki drugi pravac razvoja samoupravnih zajednica može biti štetan.

Na drugoj strani, institucionalni obrazac jedinstva bez samoupravljanja i bez prava i mogućnosti samoupravnog pluralističkog ispoljavanja različitih interesa vodi birokratizmu; istina, suzbija frakcije i fragmentacije (trenutno), ali i sprečava pluralizam samoupravnih interesa.

S obzirom na to da smo poučeni negativnim i pozitivnim iskustvom prošlosti, sadašnja i buduća tema može da glasi: Frakcionaški i birokratski sadržaji i oblici političkog života u samoupravnim uslovima (u uslovima nedovoljno razvijenog samoupravljanja). Razrada ovakve teme je neophodna da nas život ne bi iznenadio, i da ne smatramo da su svi korjeni frakciji i birokratiji posječeni.

Isti problem može da se iskaže i na afirmativni način pitanjem: koje snage, koji faktori, oblici i sadržaji destimulišu pojavu i razvoj frakcije i birokratije u savremenim, samoupravnim uslovima, kakve su u tom pogledu Titove, odnosno naše pouke i poruke? Naime: kako spriječiti da neke (regresivne) snage ne iskoriste jednu revolucionarnu ideju i mnoštvo revolucionarnih institucija (pluralizam interesa i mnoštvo samoupravnih institucija) u regresivne svrhe, da ne razviju pluralizam političkih frakcija, na jednoj, i pretjerani institucionalizam (u cilju održavanja jedinstva i suzbijanja frakcija) i birokratizam, na drugoj strani?

Kada postavljamo ovo pitanje, imamo na umu da je svaki korak ka demokratizaciji i revolucionisanju društvenih odnosa izazvao bijes i reakciju i frakcija i birokratskih snaga — jedni su htjeli da društvenu slobodu pretvore u slobodu frakcija, a drugi su nastojali da svaku slobodu suzbiju birokratskim jedinstvom, čvrstom rukom i organizacijom.

Međutim, samoupravnom socijalizmu ne treba ni čvrsta birokratska ruka ni institucionalno-birokratski tip jedinstva niti frakcionaški, višepartijski ili neki drugi tip političkog slobodnog izražavanja koji vodi ka neslobodi, odnosno ka slobodi jednih i neslobodi drugih.

Vida Tomšič

Samoupravljanje sjedinjuje emancipaciju žena s borbom za ljudsku emancipaciju

I

Jugoslovenski socijalistički samoupravni sistem u kome radni ljudi ostvaruju svoje dnevne i dugoročne interese, i to vlastitim radom i akcijom, razvijajući sve svoje stvaralačke sposobnosti, uhvatio je duboke korene još u narodnooslobodilačkoj borbi protiv fašističke okupacije u toku drugog svetskog rata. Ta borba je morala postati socijalistička revolucija da bi pobedonosno završila. Žene su se masovno, kao i muškarci, odazvale pozivu KPJ u oružanu borbu, jer je ravnopravnost žena bila jedan od njenih osnovnih programskih ciljeva, kao integralni deo ukidanja sistema klasnog ugnjetavanja radnika, radnih seljaka i nacija.

Za strategiju borbe za slobodu i za revolucionarne socijalističke društvene promene u Jugoslaviji bilo je od odlučujućeg značaja što je Komunistička partija Jugoslavije, kao predvodnik narodâ,

stvaralački primenjujući saznanja naučnog socijalizma i iskustva revolucionarnih borbi u svetu, bitku za ravnopravnost žena stalno uključivala u zajedničku borbu za oslobođenje rada. Pri tome su komunisti jasno shvatali da narodnooslobodilački rat bez masovnog učešća žena u njemu ne može biti uspešan, da masovno uključivanje žena, kao svesnih antifašističkih boraca, potvrđuje dugoročne ciljeve te borbe za ukidanje svih oblika diskriminacije, kao i to da bez dubokih revolucionarnih promena — tako reći svih odnosa u celokupnom društvu — žene ne mogu same da se izbore za uklanjanje diskriminacije, niti, pak, uspešno razrešiti konflikte između materinstva, rada i učešća u političkom odlučivanju.

Poznato je da se u izgrađivanju teorijskog i praktičnog pristupa ženskom pitanju, odnosno tome kakvi treba da budu uloga i položaj žene u braku, porodici i privredi u društvu budućnosti, nisu lako probijali marksistički stavovi, da je bilo dosta lutanja i u samom radničkom pokretu. Predstave o prirodnom izvoru potčinjenosti žene muškarcu, o nepromenljivosti patrijarhalnog braka, o porodici kao osnovnoj ćeliji društva, o detetu kao nasledniku i brizi o njemu isključivo roditelja, ili o detetu kao kazni za greh vanbračnih odnosa i tome slično — vekovima su se taložile u glavama i emocijama muškaraca i žena. Na njima su se, između ostalog, gradile i sve ideologije i politike klasne države, sve religije. Otuda je nacistička propaganda ulogu žene degradirala na tri K — Kinder, Küche, Kirche — deca, kuhinja, crkva.

Ali su sa istom upornošću sa kojom su vladajuće klase podržavale mit o božjem, odnosno prirodnom izvoru neravnopravnosti žene, svi istinski revolucionari rušili taj mit i ukazivali na vitalnu međuzavisnost oslobođenja rada i ljudske ličnosti, bez obzira na pol. Na tlu Jugoslavije, od samog početka, borba za radničku samoupravu je povezivana sa borbom za oslobođenje žene od porodične zavisnosti, za njena prava i odgovornosti u društvu. Još pre sto godina, razvijajući viziju radničkog samoupravljanja, boreći se za širenje socijalističkih ideja u polufeudalnoj Srbiji sedamdesetih i osamdesetih godina XIX veka, Svetozar Marković je ukazivao na to kako patrijarhalni porodični položaj žena stvara kod žena buržoaskih slojeva parazitski mentalitet, ima negativan uticaj na vaspitanje budućih pokolenja, a razorno deluje na celinu društvenih odnosa. Pozivajući na rešavanje pitanja ravnopravnosti žena, on je tvrdio: »Pitanje ženskog oslobođenja je nerazdvojno povezano sa društvenim preobražajem u celini, sa oslobođenjem čovečanstva od sviju zala, poroka, tiranije i robovanja... žensko pitanje nije za nas prerano, već je ono prvo koje treba staviti na dnevni red.«

Nije slučajno što je uoči drugog svetskog rata, u okviru priprema oružanog otpora naroda, KPJ posebno isticala značaj uključivanja žena u redove svoje tada duboko ilegalne organizacije, kao i u sve oblike narodnooslobodilačkog rata. Na svojoj Petoj zemaljskoj konferenciji, 1940. godine, KPJ je isto tako upozorila na ograničenost, oportunizam i sektaštvo izdvojene borbe žena za

formalno-pravno izjednačavanje s muškarcima u okviru buržoaskog društva. Takva borba protiv posledica zapravo samo učvršćuje osnovne uzroke neravnopravnosti žena — klasni sistem buržoaske eksploatacije radnih ljudi grada i sela. Umesto pokušaja da se žene ujedinjuju na osnovu svog pola kao »jedinstveni društveni sloj«, kao jedinstvena društvena struktura, žene su se direktno uključivale u KPJ i pri njoj organizovani zajednički Narodni front svih progresivnih, patriotskih snaga, u borbene partizanske jedinice, u sve oblike borbe za oslobođenje od fašističke opasnosti što je pretila iz inostranstva i u zemlji.

Antifašistički front žena (AFŽ), nastao u toku NOB kao deo NF nije bio klasična ženska organizacija; ponikao je iz potrebe za takvom formom uključivanja žena u zajedničku borbu, koja je potvrđivala uverenost pokreta i samih žena u vlastite snage, i to vekovima potiskivanih žena svih naroda Jugoslavije, potvrđivala je njihovo samoopredeljenje i samoupravnost. Za većinu žena — naročito onih sa sela — to je bio prvi korak u javni društveni život, prva politička škola. Kao organizacija koja je svoj zadatak izvršila, AFŽ je u jeku posleratnog razvoja neposredne demokratije i samoupravljanja 1953. godine prestala da postoji kao jedinstvena ženska organizacija, kao političko potvrđivanje ravnopravnosti. Otvorene su bile, naime, sve mogućnosti za stvarnu afirmaciju te ravnopravnosti.

Jugoslovenske žene su, pre svakog pisanog zakona, ravnopravnost postigle, dakle, faktički, u oružanoj borbi. Njihov eruptivni ulazak u sve oblike narodnooslobodilačkog rata u kojem su se borile zajedno s muškarcima, a posebno i u one oblike u kojima su to prvenstveno mogle samo žene, možda ni do danas još nije dovoljno osvetljen. Jedno je ipak jasno: i jugoslovenska revolucija ne bi mogla uspeti bez učešća žena u njoj, pa se i u tome iskazuje i njena masovnost i revolucionarnost; vizije koje su podsticale njene borce na heroizam moraju ostati nadahnuće i izazov i u uslovima kada ih svakodnevni prakticizam potiskuje.

II

Pobeda socijalističke revolucije stvorila je preduslove za to da se kako muškarci tako i žene podjednako koriste novim položajem i svim pravima, proklamovanim u toku rata i potvrđivanim svim ustavima. Donošenje ustavnih i zakonskih propisa o ravnopravnosti značilo je početak, a ne kraj borbe za emancipaciju žena; kao, uostalom, i za sva druga nova prava. Pravno izjednačavanje žena sa muškarcima još je tipično »buržoasko pravo«, i ono u najboljem slučaju samo stvara mogućnost da žene učestvuju u društvu u kojem su se još snažno održali ostaci klasnih razlika i predrasuda o »ravnopravnosti« — bez obzira na njihove mogućnosti i praktični porodični status i opterećenost brigom o porodici. Uostalom, još su Marks i Engels isticali da se rešavanje pitanja položaja žena

ne svodi samo na pravno izjednačavanje s muškarcima, već je to proces društveno-ekonomskog prestrukturiranja odnosa, dalje transformacije porodice, a sve to ne može teći samo kao stihijni proces.

Engels u svom poznatom delu *Poreklo porodice, privatnog vlasništva i države* o tome kaže:

»A isto tako specifični karakter vladavine muža nad ženom u modernoj porodici, i nužnost i način njihovog istinskog društvenog izjednačenja izaći će na punu svetlost dana tek onda kad obe strane budu pravno potpuno izjednačene. Onda će se pokazati da je za oslobođenje žena prvi preduslov ponovo uvođenje celog ženskog roda u javnu radinost, i da ovo opet iziskuje da inokosna porodica izgubi svojstvo privredne jedinice društva.«

Kao i mnoga pitanja koja smo rešavali u NOB i socijalističkoj revoluciji, i ravnopravan položaj žena se nije mogao rešiti dekretima, već je to bio dugoročan proces. Naime, materijalni razvoj omogućavao je stvaranje uslova za ekonomsku emancipaciju žene i za podruštvljavanje domaćinstva i socijalističku transformaciju porodice, kao deo opšte borbe za razvoj i socijalistički samoupravni sistem, u kojem žene moraju, kao i muškarci, biti nosioci promena. Za takav proces je naročito važno da ga vodeće društvene snage, uprkos njegovoj dugotrajnosti i teškoćama na koje nailaze, stalno usmeravaju — kako bi se postiglo oslobađanje rada i ljudske ličnosti, pri čemu je materijalni razvoj sredstvo, a ne konačan cilj.

Možda nije preterano reći da u svemu tome prvi uslov — naime, ekonomski razvoj, razvoj proizvodnih snaga u koji se žene neposredno uključuju — predstavlja »lakši« deo posla, tačnije: svima jasan neminovni zadatak. U posleratnoj izgradnji socijalističke Jugoslavije izvršene dalekosežne promene u odnosima vlasništva i u upravljanju u društvu omogućuju i podstiču plansku industrijalizaciju zemlje koja je bila praćena dubokim socijalnim i društveno-ekonomskim promenama. Počela je velika unutrašnja migracija iz ruralnih u urbane krajeve i u industrijske centre. Dok je u zemlji bilo 75% poljoprivrednog stanovništva, sada manje od 38% žitelja Jugoslavije čine poljoprivrednici. Istovremeno, do tada prikrivena nezaposlenost na selu postaje otvorena nezaposlenost u gradu, odnosno traži izlaz u spoljnoj migraciji. Iako su iz svoje sredine prvi odlazili muškarci bilo u drugi kraj zemlje ili u inostranstvo, veoma brzo im se priključuju i žene. Konačno, sama činjenica da među licima koja traže posao ima više od 50% žena, isto tako svedoči o promeni shvatanja u pogledu mesta i uloge žene u društvu. Prelazak iz privatnog poljoprivrednog domaćinstva u nepoljoprivredni društveni sektor za svakog je značio dobijanje novog društvenog statusa: radnika na sredstvima za rad u društvenoj svojini, neposrednog proizvođača i samoupravljača. To je bilo posebno značajno za žene. Dok je 1940. godine bilo svega 200.000 žena zaposlenih u nepoljoprivrednom sektoru, naime samo 18% od ukupnog broja zaposlenih, sada je njihov udeo daleko veći;

radi ih gotovo 1,800.000 ili 34,5% od 5,200.000 svih zaposlenih u društvenom sektoru. Pri tome nikako ne smemo gubiti iz vida još znatne razlike među pojedinim područjima: u Sloveniji, na primer, taj postotak zaposlenih žena dostiže 43,4, a na Kosovu tek 20,4%.

Uprkos snažnom posleratnom razvoju zemlje i uspešnom sprovođenju politike ubrzanog razvoja manje razvijenih područja, razlike među područjima još se ogledaju ne samo u navedenim brojčanim pokazateljima već, naročito, i u položaju žena. Zaostajanje se ne može prevazići u kratkom roku; ista ustavna načela, prava i zakoni, zbog različitog dostignutog stepena razvoja i različitih kulturnih tradicija i običaja, neujednačeno se i realizuju. Razlike se ipak u mnogim bitnim pitanjima veoma brzo smanjuju. Postignuti su krupni rezultati na zdravstvenom području, u oblasti socijalne zaštite i slično. Možda je najveći prodor učinjen u savladavanju jedne od najtežih posledica staroga — nepismenosti stanovništva, naročito žena, što je pre rata bila karakteristika nekih regiona. Danas su ne samo osnovnim, već i srednjim i višim obrazovanjem obuhvaćene — sa malim izuzecima — devojčice, odnosno omladinke. U pogledu školovanja još je krupan problem tradicionalna orijentacija omladinki na određene vrste škola i na neke pozive, što se odražava i na njihovo zapošljavanje.

Agrarna reforma, zadružni pokret i socijalistička rekonstrukcija poljoprivrede, sa svoje strane, sve više zahtevaju priznavanje stvarnog doprinosa žene kao poljoprivrednog proizvođača na selu. Prekida se sa tretiranjem njenog rada u individualnom gazdinstvu kao anonimnog, sve više se vrednuje i ozbiljnije računa na nju kao na proizvođača. Prema procenama, žene danas ostvaruju više od 60% tržišne poljoprivredne proizvodnje. Isticanje rada kao osnove društvenog položaja svakog, a ne vlasništva ili pripadnosti porodici — unosi suštinske promene i u položaj žene. Pošto se Ustavom i zakonima, posebno Zakonom o udruženom radu, taj princip afirmiše i u poljoprivrednoj proizvodnji — to bitno utiče na status žene; kao i svih članova poljoprivrednih domaćinstava kada međusobno ili sa društvenim sektorom udružuju rad i sredstva proizvodnje.

Sve te promene nisu nastupile same po sebi, zahtevale su stalni napor subjektivnih društvenih snaga da bi se savladavale objektivne prepreke, kao što su prevaziđena shvatanja, pasivnost i robovanje tradicijama.

Međutim, razvoj socijalističkog društva, borba za nezavisnost zemlje, oslanjanje na vlastite snage, sve je to svojom objektivnom logikom nosilo, tražilo i stvaralo uslove za unapređivanje položaja žena. Od odlučujućeg značaja za taj proces je bila okolnost što se, bez ikakvih rezervi, računalo sa učešćem žena u društvenom i ekonomskom razvoju. Pored stvaranja mogućnosti za zaposlenje, taj proces je ubrzavan proklamovanjem nužnosti ekonomskog osamostaljivanja žene, kako bi se ona mogla potpuno koristiti svojom novom pozicijom u društvu i u porodici. Žene su se uključivale u rad čak nešto brže od porasta godišnjih stopa zapošljavanja, koje su inače spadale među najviše. Neposredno i

stalno učešće žena u radu, bez obzira na bračno stanje i materinstvo, smatra se njihovom životnom orijentacijom. Zakonom su zagarantovane sve klasične norme zaštite žena na radu (na primer: jednaka plata za jednak rad, zaštita trudnica itd.). Istovremeno, poklanjana je posebna pažnja razvoju dečje zaštite, osobito dece zaposlenih majki, organizovana je društvena ishrana za decu kao i za sve radnike. Rezultata ima, ali oni toliko zaostaju za potrebama da se mora reći da tome nisu uzrok, bar ne prvenstveno, objektivne materijalne teškoće, već i idejno-političke dileme.

Na sličan zaključak navodi nas još jedna pojava: veliki raskorak između učešća žena u svim sferama rada, njihove političke aktivnosti na izborima i naročito u prelomnim periodima u razvoju zemlje — i njihovog nesrazmerno malog broja na rukovodećim privrednim, društvenim i političkim funkcijama, bilo u društveno-političkim organizacijama ili u skupštinama, a posebno u izvršnim telima.

Najmanje je žena bilo na svim tim funkcijama u izbornom razdoblju neposredno pre novog Ustava. Nove skupštine, koje počivaju na samoupravljanju i delegatskom sistemu, dovele su do poboljšanja stanja i u tom pogledu. U Skupštini SFRJ je 1969. bilo 7,9% žena, a 1974. godine 13,6%; u republičkim skupštinama se taj procenat 1969. godine kretao između 3,5% (Crna Gora) i 13% (Vojvodina), a u 1974. od 11,9% (Crna Gora) do 26% (Slovenija).

U svim opštinskim skupštinama je 1969. bilo 6,9% žena, a 1974. godine 15,2%. Najveći prodor je ipak postignut u pogledu izbora članova delegacija u osnovnim organizacijama udruženog rada (30,5% tih delegata su 1974. činile žene), a 1972. je bilo 16,8% žena među izabranim članovima radničkih saveta u privrednim organizacijama i 36,8% među članovima saveta radnih zajednica društvenih delatnosti.*

III

Obično se kao razlog znatnog raskoraka između aktivnosti žena u NOB, učešća u privredi i u društvenim delatnostima i njihovog sadašnjeg broja na vodećim društvenim funkcijama u političkom životu navodi preopterećenost materinstvom i domaćinstvom. Bez sumnje, i taj razlog stoji; njegovi elementi su određeni objektivnim uslovima, stepenom materijalnog razvoja, kvalifikacijama, mogućnostima za zaposlenje, napredovanje itd. Međutim, objektivne pretpostavke za pretvaranje domaćičkih poslova u javnu delatnost svakako su date. No, i pored toga, kao objektivna snaga deluju i shvatanja o ulozi žene u porodici. U pogledu položaja žene nisu savladane tradicionalne predrasude, posebno u područjima u kojima žene ne mogu brzo ostvariti svoje pravo na rad. Šire

* Osnovne statističke informacije o ženi u društvu SFRJ, SZS, Beograd, 1977.

se i »novi« stereotipi tobožnjih vrednosti potrošačkog društva prema kojima je malograđanska tehnokratska sredina neotporna. Na predrasude nailazimo i kod muškaraca i kod žena. Napredno zakonodavstvo, proglasi i rezolucije društveno-političkih organizacija, stavovi rukovodećih tela i slično — ne mogu snagom reči savladati barijere jednog veoma kompleksnog fenomena, koji se uopšte ne može razrešiti ako se smatra isključivo problemom žena. Čini nam se takođe da isticanje kako je nužno organizovati dečju zaštitu i servise za domaćinstvo kao »pomoć ženi« i stav da na taj način žensko pitanje pretvaramo u društveno — kriju u sebi dve vrste slabosti. Prva je u shvatanju da je moguće da društvo nešto čini u korist žena, a da one, pri tom, same nisu nosioci te akcije, i, drugo, dobija se utisak da je reč samo o povećanju društvenih sredstava kao potrošnje, i to u korist žena (koje se time tretiraju kao skuplja »radna snaga«), kao da to ne znači i kvalitativnu promenu, novi pristup društveno-ekonomskoj reprodukciji u korist svih članova društva, u kome svi odrasli njegovi članovi odlučuju u korist budućih pokolenja. Po našem mišljenju, pokazatelji o rešavanju takozvanih ženskih pitanja (razvoj dečje zaštite, ekonomska i politička uloga žene i slično) svedoče i o stepenu celokupnog razvoja datog društva, o meri u kojoj su neposredni proizvođači stvarno ovladali dohotkom i svojim društvm. Jer, oslobođenje žene se ne može shvatati kao koncesija ravnopravnosti koju ženama daju muškarci, kao već »oslobođeni«. Klasna eksploatacija oduzima radniku višak rada, a radnica, pored toga, treba da podnosi veći deo tereta biološke reprodukcije — kao da je to isključivo njena privatna stvar. Tek potpuno ovladavanje dohotkom omogućava radnim ljudima oba pola da iz osnova promene pravac društvenog razvoja, ostvarujući time drugi Engelsov preduslov — transformaciju porodice, podruštvljavanje njenih funkcija.

U rešavanju tog pitanja, koje se posle socijalističke revolucije svuda stavlja na dnevni red, pojavljuje se u posebnoj svetlosti uloga države.

Već je za postizanje bržeg razvoja proizvodnih snaga, za jačanje materijalne osnove i povećavanje produktivnosti rada, od izuzetnog značaja — o čemu svedoči naše iskustvo — pretvaranje državnog vlasništva u društveno i radnika iz radne snage u nosioca odluka o privrednom i društvenom razvoju. Pošto je već iza nas bilo vreme u kojem je državno administrativno rukovođenje privrednim i opštedruštvenim razvojem zemlje bilo objektivno nužno za razvoj proizvodnih sredstava i očuvanje tekovina revolucije, moralo se prelaziti na nove sadržaje i oblike proizvodnih odnosa i rukovođenja razvojem — na samoupravljanje. U razvijanju samoupravljanja, to jest da bi ono dobilo značaj odlučivanja radnika o celini društvene reprodukcije, među mnogim otporima i poznatim problemima — zbog kojih se na društvenu pozornicu neprestano vraća država da odlučuje u ime radničke klase (od problema finansiranja društvenih službi do pitanja razvoja, proširene reprodukcije, međunarodne podele rada, deviznih i monetar-

nih pitanja i slično) — bilo je i rešavanje »ženskog« pitanja, odnosno onih društvenih problema koji se tradicionalno prelamaju u položaju žena.

Konflikt koji postoji između rada žena u društvenoj proizvodnji i njene uloge u porodici poznat je svim industrijskim društvima. Pošto promena porodičnih odnosa i odnosa u domaćinstvu sledi a ne prethodi tehnološkom razvoju (a socijalističke revolucije su izbile upravo u manje razvijenim zemljama), dvostruko opterećenje žene obavezama u prvim decenijama socijalističkog razvoja predstavlja neminovnu pojavu. Ta činjenica je izazivala i kolebanja u pogledu shvatanja položaja i uloge žene, a pri tom su se nedovoljno koristile i postojeće sve veće mogućnosti za brže ostvarivanje drugog uslova ženske emancipacije, o kojem govori Engels. Da je pojava patrijarhalne porodice, sa diskriminacijom žene, istorijski povezana sa postojanjem privatnog vlasništva i klasne države — o tome govori sam naslov pomenutog Engelsovog dela. Reč je o jedinstvenom izvoru porodice, privatnog vlasništva i države i, prema tome, o njihovom međusobno uslovljenom odumiranju, odnosno podruštvljavanju njihovih funkcija.

Diskriminacija žene izrasta iz istih korena kao klasna eksploatacija radnog čoveka, s tim što je muškarac, mada eksploatisan, još zadržao, u odnosu na ženu, položaj »eksploatatora«. Da bi se uklonile posledice obe vrste diskriminacija, pored pravnih, političkih, vaspitnih mera, bitnu ulogu imaju način na koji se u okviru borbe za ovladavanje dohotkom vodi bitka za faktično ukidanje uslova koji reprodukuju neravnopravnost žene, uslova u kojima se ona javlja kao tobože ravnopravni učesnik u društvenoj proizvodnji.

To zahteva jasnu orijentaciju društva na prevazilaženje tradicionalne podele rada prema polu, koja tvrdokorno prati i još pogoršava položaj žena u okviru tradicionalnih podela rada, razlika na fizički i umni rad, zatim na selo i grad i slično. Materijalni razvoj sam po sebi ne ukida sve te podele i društvene protivrečnosti. Iako stvara uslove za njihovo ukidanje, bez jasne idejne i političke orijentacije, kao i praktičnih političkih mera, stihijni razvoj može te odnose samo da degeneriše. Verovatno je to i objašnjenje za manipulacije savremenim »ravnopravnim« položajem žena u materijalno visokorazvijenim buržoaskim društvima. Za socijalističko samoupravno društvo je bitno, međutim, da i žene i muškarci shvate i prihvate svoju ulogu proizvođača — subjekta razvoja, da oni nose i podstiču stalne promene u tradicionalnoj podeli rada — razvojem društvenih institucija, podruštvljavanjem porodičnih i domaćičkih poslova. Ravnopravnost žene ne može biti imitacija sadašnjeg položaja muškarca, kao što se ne može ni meriti samo prema sadašnjem položaju svih muškaraca. Kao što je, naime, neprihvatljivo govoriti o svim ženama kao »jedinstvenom društvenom sloju«, to važi i za muškarce. Neka upoređenja učešća neposrednih proizvođača na političkim funk-

cijama sa udelom žena pokazala su određene slične zakonitosti. Jedno je, međutim, na osnovi svega toga jasno — nije reč o »ravnopravnosti«, već o novom položaju muškaraca i žena u radu, u porodici i u društvu, o novom statusu i ponašanju oba pola.

Verovatno da ne treba navoditi druge dokaze u prilog tvrdnji da sve te promene ne mogu nastupiti stihijno, da sam materijalni razvoj ne može uništiti korene neravnopravnosti žena, ali se u pogledu preduzimanja potrebnih mera u razvoju socijalističkih društava postavlja sledeće odlučujuće pitanje: da li je za to nužna snažna državna intervencija, u cilju unapređivanja položaja žena, njihove zaštite — u smislu takozvane pozitivne diskriminacije (da li svih žena ili samo majki!) — ili to može i treba da se obezbedi u toku procesa podruštvljavanja porodice i kombinovanjem državnih mera sa društvenom akcijom. U prvoj razvojnoj fazi neophodna državna intervencija, radi ukidanja grubih oblika neravnopravnosti, može postati u daljem razvoju izvor demagogije i parazitizma, pasivizacije radnih ljudi, a u razvoju samoupravljanja i momenat koji bi usporavao nastajanje novog društva kao asocijacije slobodnih proizvođača.

Samoupravljanjem na osnovu društvenog vlasništva i odlučivanjem o celokupnom dohotku ostvaruje se (ne samo na rečima) preokret u pogledu podruštvljavanja brige o životnim uslovima porodice. Briga o deci podruštvljuje se ne samo u dobrovoljnim društvenim organizacijama, već prvenstveno u samoupravnim interesnim zajednicama, u mesnim zajednicama, u opštinskim i drugim skupštinama, u koje radnici i radni ljudi upućuju svoje delegate. Razvojem socijalističkog samoupravnog društva sve više se biološka reprodukcija potvrđuje kao nerazdvojan deo celokupne društvene reprodukcije. Podruštvljavanjem brige o deci, akcijom svih radnih ljudi u samoupravnom sistemu u korenu se suzbija konflikt između materinstva, rada i političkog odlučivanja o društvenim poslovima. Žene u samoupravnim organima, isto kao i muškarci, odlučujući o društvenim poslovima odlučuju i o stvaranju uslova za bolji život ne samo svoje, već sve dece. Taj njihov najautentičniji interes kao članova asocijacije slobodnih proizvođača istovremeno postaje put ka prevladavanju socijalnih razlika između dece koje, u individualnim porodicama, sve dok postoji nužnost raspodele prema radu, nije moguće ukloniti. Raspodela prema potrebama, i to u korist sve dece, međutim, već nas približava budućim društvenim odnosima. Stavljanjem u središte društvenog interesa, kao i interesa majki i očeva, a i svih građana, brige o detetu, zajedno sa mogućnostima da je svojom akcijom stalno unapređujemo, krećemo ka društvu stvarno jednakih mogućnosti svih, ka društvu u kojem uloge žena i muškaraca postaju jednake, gde svojom akcijom u udruženom radu i akcijom u mesnim zajednicama neposredno sami stvaraju uslove za svoj bolji život, a time organski transformišu svoju ulogu u porodici, prenoseći brigu o deci na društvo.

U pogledu materinstva, kao osnovnog problema vezanog za položaj i ulogu žene u društvu, važno je napomenuti i sledeće: jugoslovensko društvo se opredelilo za stav da je odlučivanje o rađanju dece jedno od Ustavom definisanih ljudskih sloboda, prava i dužnosti (član 191. Ustava SFRJ). To ustavno pravo proizlazi iz samog bića našeg socijalističkog samoupravnog društva.

Zaštita materinstva postaje sve veći interes svih udruženih radnika, a ne uzrok vraćanja žene u individualnu porodicu, čime. naravno, ne treba prenebreći prava i dužnosti oca. Smatramo da je nužno graditi odnose na pravima i dužnostima oba roditelja — da svoje roditeljske obaveze ispunjavaju odgovorno i da budu spremni da, pored brige o svojoj deci u porodici, stvaraju što povoljnije uslove za razvoj svoje i sve dece u okviru društveno organizovanog zdravstva, školstva, staranja o deci itd. To je put razrešavanja sukoba između rada i materinstva, jer se time prevazilazi situacija u kojoj se, na jednoj strani, rad socijalizuje, a, na drugoj, briga o detetu ostaje isključivo stvar majke, odnosno porodice. Mogućnost da u samoupravnoj društvenoj organizaciji roditelji u okviru društvenih odluka neposredno rešavaju i u korist dece. podstiče oba roditelja na još veću društvenu aktivnost. To je i put za puno svakodnevno angažovanje žena ne samo u udruženom radu, u proizvodnji, već i na afirmaciji svojih interesa kao društvenih u celokupnom političkom sistemu samoupravnog društva, prvenstveno u okviru mesne zajednice. Tako se materinstvo socijalizuje i postaje element sveukupnog društvenog planskog razvoja društvenih institucija, u kojima aktivno učestvuju roditelji, i u sistemu samoupravljanja obaveze i prava roditelja se prenose u društvenu sferu. Već raspolažemo podacima da su mlade radnice — majke sa malom decom aktivnije u samoupravnim telima, da pokazuju veće interesovanje ne samo za stručno usavršavanje, već i za sticanje političkih znanja, jer su shvatile i osetile da time u najvećoj meri mogu odgovoriti svojim roditeljskim obavezama.

Oslobođenje rada i humanizacija roditeljstva su stoga stvar samih radnih ljudi. Raspolažući sredstvima i rezultatima rada, oni mogu odlučivati o uslovima rada, koji su osnovni deo borbe za oslobođenje rada, za transformaciju rada iz nužnosti u kreativnu potrebu, za prevazilaženje otuđenja čoveka. U tim okolnostima se reprodukcija čoveka — rođenje deteta — drukčije vrednuje i oseća. Roditeljstvo postaje slobodno, ispunjeno nadanjima, donosi sreću majci, ocu i društvu. Briga o svojoj deci upućuje roditelje na društvenost, na zajedništvo sa svim ljudima, uključuje ih u brigu o svoj deci i o svima nemoćnima.

Učešće žena u političkom životu, u uslovima predstavničke demokratije, pokazivalo je iste znakove stagnacije kao i učešće radnika neposrednih proizvođača. Opredeljivanje za takvu funkciju je zapravo značilo prihvatanje profesionalne političke dužnosti. Samoupravljanje i delegatski sistem i u tom pogledu znače kvalitativnu promenu. U političkom odlučivanju u okviru delegatskog sistema, naime, učestvuje na stotine hiljada ljudi, uključenih u raz-

ličite delegacije i samoupravne organe. Ne napuštajući svoj rad, oni praktično svakodnevno sudeluju u donošenju najznačajnijih odluka. U poređenju sa stanjem pre nekoliko godina, broj žena, posebno u radničkim savetima i delegacijama, stalno raste. Time, svakako, ne zanemarujemo izuzetno važnu ulogu SKJ, SSRN i Sindikata u usmeravanju te aktivnosti, kao i u praktičnoj kadrovskoj politici. Uspostavljanjem novih dohodovnih odnosa i akcijama društveno-političkih organizacija prevazilazi se shvatanje politike kao područja rada političkih predstavnika, koji obavljaju »profesionalci«; političko odlučivanje i politički rad sve više prestaju da postoje kao posebne, od životnih problema odvojene sfere. Isto tako, shvatanje politike kao posebne profesije nosilaca političkih ovlašćenja postaje sve više nespojivo sa pravom radnika da odlučuju o celini društvene reprodukcije. Spajanje rada sa donošenjem političkih odluka otvara nove perspektive za uključivanje žena u odlučivanje o svim društvenim pitanjima, koje im predstavnički sistem nije otvarao. Zbog toga se može zaključiti da je za puno učešće žena (što, uostalom, važi i za sve radnike) u odlučivanju o celini društvenih poslova bila od fundamentalnog značaja praktična promena samog političkog sistema. Time je ravnopravnost dobila značenje novih prava, novog položaja radnog čoveka.

Nikad nije bilo jasnije, a to pokazuje i iskustvo jugoslovenskog socijalističkog samoupravljanja, da »budućnost pripada radniku i ženi« i da se borba za ravnopravnost žena može zamisliti samo kao »oslobođenje rada i vraćanje čoveka njegovoj ljudskoj prirodi«.

Vladimir Milanović

Socijalističko samoupravljanje i otpori naučnom, kritičkom mišljenju

Naučna forma mišljenja nikako nije jedina forma mišljenja niti ona može biti zamena za celovit jedinstven sistem spoznaje stvarnosti. Pa ipak, svako upoređivanje između naučnog, moralnog i umetničkog percipiranja i spoznavanja stvarnosti ide na štetu poslednjeg: nauka sve više dobija središno mesto u naporima savremenog čoveka u rešavanju problema njegove egzistencije i njegove budućnosti. Nema sumnje da je nauka tesno povezana ne samo sa prosperitetom nego i sa pitanjima gole egzistencije savremenog čoveka. Mnoštvo kriznih situacija, od onih koje su izazvane iscrpljivanjem prirodnih resursa, celih prirodnih sredina bezobzirnom industrijalizacijom, preko onih koje izaziva sam čovek eksplozivnim rastom sopstvene populacije, do pretnji njegovoj egzistenciji koje u sebi nosi nekontrolisan razvoj sredstava razaranja — može biti prevaziđeno samo posredstvom nauke.

Naravno, ova optimistička vizija permanentnog rasta čovekove moći pretpostavlja da latentna žarišta krize, koja u samoj sebi nosi naučna misao što drugom stranom svoje delatnosti donosi pretnju ljudskoj egzistenciji, neće nikada biti aktivirana. Naučno mišljenje postalo je jedan od osnovnih instrumenata osvajanja novih svetova i novih mogućnosti čovekovog života, garant njegove egzistencije u sadašnjosti i budućnosti. Zato nije ni čudo što je paralelno sa egzaktnim mišljenjem, koje sobom nosi nauka kao zamenu za tradicionalne oblike mišljenja u kojima vera postaje zamena za stvarnost, rođen jedan novi mit koji svoju snagu crpi iz rezultata egzaktnog mišljenja, a ipak, nasuprot tome, ostaje u sferi iracionalnog. To je mit o svemoći nauke i naučnika, o mesijanstvu koje oni sobom donose. Ta naivna i primitivna vera, koja nema neposredne veze sa složenim naučnim mišljenjem kao pobunom čoveka protiv uslova sopstvenog života, nauku i naučnika shvata kao magiju dvadesetog veka koja se sastoji iz receptura i rituala nerazumljivih, tajanstvenih, ali maksimalno efikasnih.

Činjenica da milioni ljudi danas rade u naučnoj organizaciji nema svoj izvor u mitologiji, nego u stvarnosti: naučni potencijali povećavaju tehnološku, vojnu i političku moć svakog društva. Pa ipak, moramo se zapitati šta prouzrokuje tolika očekivanja i gotovo opštu pojavu karakterističnu za sva razvijena društva da je profesionalnih naučnika sve više u svim centrima odlučivanja, čak i tamo gde donošenje odluke nije neposredno vezano ni za kakav proces istraživanja? Ili, pošto odgovor na ovo pitanje ne možemo dati bez prethodnog ispitivanja, možemo se zapitati kakve su stvarne granice nauke danas? Svedoci smo njenih spektakularnih uspeha, očevici grandioznih poduhvata koji bez nauke ne bi nikada mogli biti realizovani. Ali mi smo svedoci i očevici investicionih promašaja kojima su prethodile obimne ekspertize gladovanja, bolesti i umiranja — dakle, naše ograničene moći u svim sferama ljudske delatnosti. Očevidno je da sveopšte uverenje da nauka nudi ključeve i rešenja svih egzistencijalnih problema čoveka i čovečanstva nema osnova u realnosti.

Ali ovaj mit može postati ideološka osnova scijentokratskih intencija da odluku o problemima sopstvenog života savremeni čovek sve više prepušta naučnim elitama. A to bi predstavljalo uvod u ropstvo jednoj novoj eliti čija bi vlast sa društvene površine i materijalnih odnosa bila preneta u najsuptilnije sfere individualnog života. Po mom uverenju, to je reakcionarna tendencija, koja bi, pored osiromašivanja intelektualnog i osećajnog života što scijentizam nosi kao zamenu za sve druge oblike ljudskog svesnog bivstvovanja, donela i degradaciju političkih odnosa, posebno samoupravljanja.

Ne ulazeći u polemiku o tome da li je profesionalni naučnik kao političar danas moda ili društvena potreba, čini mi se da socijalističko samoupravljanje upravo kao suštinske intencije sobom nosi prevazilaženje reprezentativnog sistema i socijalizaciju političkog odlučivanja. Sociološka analiza scijentokratskog pona-

šanja otkriva nam njegove birokratske karakteristike: konformizam, bezličnost, formalizam, kolektivnu neodgovornost, odsustvo bilo kakvih ideja i principa organski vezanih za ličnost, duhovnu golotinju i, iznad svega, odsustvo one bitne socijalne dimenzije koja svakom ljudskom stvaranju daje pravo istorijsko mesto i značenje. Naučne ili kvazinaučne tehnike izbora kadrova, izgradnje ekonomskih kapaciteta, najegzaktnije dijagnostike bez ove ljudske, humane dimenzije ne daju, pre svega, prava društvena i ljudska rešenja. Razliku u odnosu prema despotizmu klasične birokratije, koja se upotrebom nasilja štitila od društvene kritike, čine upravo kvantifikacija, apstrakcionizam, bezličnost koja podrazumeva nemogućnost otkrivanja krivca. U svojoj nedavno objavljenoj knjizi *Medicina i društvo* profesor Ristić upravo je naveo jedan takav primer. Ispitujući uzroke smrti jedne pacijentkinje, komisija je utvrdila učešće upravo 36 različitih eksperata u njenom tretmanu, a pri tako podeljenoj odgovornosti i nema krivca. Mada nemaju ono bolno značenje za druge ljude koje ima smrt čoveka, mnogi rezultati ovakvog ponašanja na ekonomskom, tehnološkom, političkom planu nemaju manje nego čak i veće društveno značenje i brojnije teže posledice. Čini mi se da upravo sve što možemo navesti pokazuje da naučno mišljenje, ma koliko bilo u svojoj biti racionalno, svoje prave inspiracije i svoju stvarnu granicu nalazi jedino u društvenim odnosima i društvenim procesima. A fundamentalni proces u ovom društvu mora da bude proces emancipacije rada, emancipacije od svih oblika ropstva i podređenosti, pa i emancipacije od scijentizma.

Određujući tako odnos između osnovnog pravca razvitka socijalističkog samoupravnog društva i nauke, moramo se zapitati: u čemu su osobenosti naučnog mišljenja? Da li je jugoslovensko društvo otvoreno naučnoj misli ili, pak, možda nosi neke unutrašnje smetnje? I, naravno, ako ih ima, kako ih otkloniti?

Socijalističko samoupravno društvo jeste i mora biti otvoreno društvo. To znači da ono mora biti otvoreno kako u svojoj komunikaciji sa celim svetom tako i unutar sebe samoga, kao sistem sve većih mogućnosti za svakog pojedinca da maksimalno razvije sopstvene stvaralačke potencijale. A kako razvitak pojedinca u ogromnoj meri zavisi od vrste i učestalosti socijalnog kontakta, od vrste i nivoa informisanosti, to bi u jednom otvorenom socijalističkom samoupravnom društvu svi ovi tokovi trebalo da budu i slobodni i usklađeni sa logikom mišljenja koje čoveka vodi otkrivanju istine o njemu samom, svetu i društvu kome pripada.

Nauka, kao specifičan način ljudskog mišljenja i delanja, ima takođe nekoliko bitnih odredbi od kojih se gotovo nijedna ne može snažnije razviti u zatvorenom društvu čije su eksplikacije pojava i procesa iracionalne. Prava sfera nauke je granična oblast, na kojoj se susreću znanje i neznanje o stvarima, svetlost i tama. Naučna delatnost je upravo ona kontroverzna delatnost u kojoj se, u toj poluosvetljenoj sferi, mešaju sumnja i istina. Jedini zadatak naučnika je da proširi upravo tu sferu koju obasjava čovekov

um, a koju tako delotvorno preoblikuje ljudska praksa. Samim tim delatnost naučnika i naučna misao pojavljuju se kao proces neprekidnog prevazilaženja dotadašnjih znanja, kao kritika postojećih obrazaca delanja i mišljenja. Danas je opšteprihvaćena misao da nauka predstavlja neophodan instrument društvenog progresa. Engels je davno utvrdio da »ukoliko nauka nastupa bezobzirnije i nepristrasnije«, utoliko je više u skladu sa interesima i težnjama radnika. Ako ovu Engelsovu misao dovedemo do kraja, znači da privilegovani slojevi koji žele da održavaju stanje društvenih nepravdi, nisu zainteresovani za ovakvu funkciju nauke ili, bolje rečeno, predstavljaju izvor otpora naučnom, kritičkom mišljenju.

Drugu specifičnu karakteristiku naučnog (i ne samo naučnog) mišljenja čini njen svetski karakter. Naučna misao nije regionalna, ograničena misao, i — iskreno govoreći — ja ne vérujem, na primer, ni u kakvu »srpsku«, »sovjetsku«, »američku« fiziku ili sociologiju, sem u vrlo uslovnom značenju te reči, a ne verujem uopšte u istinitost znanja koja bi imala validnost u jednoj, a bila potpuno bezvredna u drugoj sredini. Naučna misao je svetska misao povezana u jednu celinu u svim svojim dimenzijama — ona ima svoje korene u prošlosti, svoju realnost u sadašnjosti i budućnosti čovečanstva, iako ona još nije ni počela. Ona je povezana sa svim ostalim sferama mišljenja i ponašanja čoveka; ona nema svojih konačnih granica ni u prostoru ni u vremenu. To je komunikabilna misao kojoj nisu potrebne političke propusnice; ona prelazi barijere danas duboko podeljenog, pa i zavađenog sveta. Argumentacija, kontraargumentacija i dijalog su način njenog egzistiranja, a slobodna komunikacija jedina klima u kojoj ona može da evoluira.

Danas se u nas raspravlja i o pravcima razvitka političkog sistema socijalističkog samoupravljanja u vezi sa mogućnostima i potrebama naučnog stvaranja. Da li možemo biti zadovoljni osnovnim pravcima i postignutim rezultatima? Očigledno — ne. Politički sistem s uspehom ruši barijere koje stoje na putu oslobođenja rada. Razara preživele odnose i institucije u svim društvenim sferama, donosi emancipaciju depriviranih kategorija stanovništva, iako možda politički aktivisti nisu ni u tom pogledu zadovoljni postignutim rezultatima. A u izvođenju jugoslovenske naučne misli na magistralne pravce kretanja, u njenom pretvaranju u instrument ne samo sagledavanja nego i razrešavanja društvenih suprotnosti, humanizacije društva i društvenog progresa, daleko smo još od pravog uspeha. Razlozi za to ne nalaze se samo u političkim strukturama nego i u širem društvenom mišljenju pa i u onom mišljenju koje se s pravom ili bez prava na to predstavlja kao naučno.

Jedan deo naše naučne i društvene misli predstavio se jugoslovenskom društvu kao njegov »radikalan« kritičar. Neretko jugoslovenski čitalac susretao se sa ocenama i pogledima čiji su nosioci

govorili o nerazvijenosti samoupravljanja, o dominantnom položaju birokratskih i tehnokratskih struktura, o depriviranom položaju određenih delova društva. Sve dotle dok su ova istraživanja ostajala u granicama činjeničnog ona nisu stvarala osećanja društvenih napetosti, nego su orijentisala društvena nastojanja u pravcu traganja za progresivnim rešenjima. Ali, kada su se u oslonu na neke negativne činjenice počeli pojavljivati predlozi o potrebi legitimizacije birokratske moći, ocene prema kojima je samoupravljanje neposrednih proizvođača u Jugoslaviji manje razvijeno nego u zapadnim zemljama, prosečan građanin je takve ocene svrstavao u stupidarije one kategorije ljudi u čije je znanje dotad bezrezervno verovao. Političke strukture, koje su pokazivale izvanredan senzibilitet za glasove nezadovoljstva i kritike što je dolazila od strane širih kategorija stanovništva i spremnost da usklađuju političke programe ne samo sa ciljevima društvenog kretanja nego i sa željama ljudi — odjedanput su se počele ponašati hipersenzibilno. a neke od njih su nastojale i da politički diskvalifikuju kritiku. A naučni rad se ne da i ne može obuhvatiti isključivo političkim kvalifikativima. Razrešavanje društvenih suprotnosti, njihovo prevazilaženje, delimično, zavisi i od naučnih pretpostavki, od dubine i vrednosti saznanja. Naučna misao mora posedovati — a ona uvek i poseduje — jednu društvenu dimenziju, oslonac na određene društvene snage. Slabosti kritike o kojoj govorimo, u stvari, ne proizlaze iz naučnog procesa nego iz uticaja društvenih i političkih snaga — tehnokratije, birokratije i građanske klase. Te snage nisu mogle usmeriti naučnu misao u pravcu socijalističkih i humanističkih rešenja o kojima govori drug Kardelj u svom delu *Protivrečnosti društvene svojine* (str. 25—26).

Pokušaću da to pokažem i na jednom drugom primeru. Upravo je u modi pozivanje na Veberov model harizmatske vlasti. To je već dovoljno da kod političkih struktura izazove oštru reakciju. Priznavali mi to ili ne, ovaj model dosta dobro obuhvata neka politička ponašanja karakteristična ne samo za religiozne pokrete nego i za staljinski model političke organizacije društva. Uostalom, čovek takva ponašanja i sam prepoznaje. Ali Veberov model izražava duboka društvena htenja i poglede veoma konzervativnih delova društva. Koren revolucionarnih transformacija, prema Veberu, nalazi se u iracionalnom, a motivacija onih koji lome legitimni poredak je u »nebeskoj ili zemaljskoj nadnici«, u mržnji, »želji za osvetom, plenom i pljačkom«. Naravno da se u ovaj model ne može bez nasilja nad ljudskim umom strpati čak ni takav pokret kakav je bilo rano hrišćanstvo, a da i ne govorimo o modernim revolucijama. Ovaj primer pokazuje da neefikasnost, sterilnost jednog naučnog modela ne otkrivamo političkim kvalifikativima i etiketama; on svoju vrednost ili bezvrednost pokazuje samo u procesu istraživanja i naučnog objašnjavanja. Političke etikete i represije, koje deluju nasuprot logici istraživanja, imaju neočekivan efekat — nečemu što samo po sebi nema veliku vrednost pridaje se značaj koji mu ne pripada, a iznad svega daje mu draž

zabranjenog. Mnogi neinventivni spisi živeli su toliko dugo koliko je dugo trajalo njihovo proskribovanje.

Uprkos postojećim konfliktima, otpore kritičkom mišljenju ne nalazim toliko u političkom sistemu koliko u konzervativnom delu društvenog mnenja, ignorantstvu, i — što je naročito značajno — u konformizmu kojega ima u svim delovima društva. Naučnik jučerašnjice, koji je revolucionisao naš način mišljenja, a time stvorio i osnove modernog života, u najvećem broju slučajeva predstavljao je intelektualno i moralno jedinstvenu ličnost, koja se apsolutno identifikovala sa svojim delom. Snagom svoga razuma i svoga karaktera, takva ličnost je lomila tradicionalne okvire mišljenja i ustajale odnose sa istom hrabrošću kada je njegov pogled bio upravljen zvezdama, kao i onda kada je bio usmeren na socijalne nepravde. On je preuzimao rizik i odgovornost za svoje delo. Suprotstavljajući se otporima kritičkom mišljenju, lišavao se fizičke egzistencije da bi živeo kroz svoje ideje. Današnji naučnik je, priznajmo, konformist — on zahteva institucije, organizaciju, moćne izvore permanentnog finansiranja, snažnu podršku političkih ustanova i sredstava javnog informisanja, jednako u stvarima od društvenog značaja kao i u pozivanju na koktele i prijeme.

Govoreći o superiornosti radničke klase nad buržoazijom u traganju za istinom, Engels je pisao da u nje »nema nikakvih obzira prema karijeri, prema profiterstvu, prema milostivoj protekciji odozgo«*. Malo je naučnika koji zaista misle da su danas takvi i naučnici.

Ipak bi bilo preterano pozvati dva miliona ljudi koji se danas bave naukom da budu isti kao Kopernik, Galilej ili Marks. Ali bi imalo smisla razmišljati o tome kako duh kolektivne neodgovornosti scijentističke organizacije zameniti jednom, ako ne revolucionarnom, ono bar ljudskom težnjom za samoprevazilaženjem. Dakle, ono što naš politički sistem već odavno čini u sferi rada gde se konstantno bori za jedan revolucionaran odnos, ono što čini u borbi za emancipaciju žene, emancipaciju i afirmaciju mladih, za oslobođenje nacija i depriviranih kategorija stanovništva, on bi trebalo da čini i u sferi nauke. On bi političkim sredstvima trebalo konstantno da lomi otpore kritičkom naučnom mišljenju. Ali sistem predstavlja samo objektivni okvir ljudskog delanja. Podsticaj i inspiraciju istraživač nalazi samo u društvu. Samozadovoljstvo je trajna osnova stagnacije, a nezadovoljstvo sobom i drugima izvor stvaralačkog nemira i traganja. U sudaru sa otporima naučnik će uvek birati između udobnosti i rizika. Rešenje te dileme se ne nalazi u sistemu, nego u samom čoveku, odnosno u borbi naučnog istraživača za čoveka.

---

* K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, tom II, str. 389, »Kultura«, Beograd, 1950.

Radovan Vukadinović

Jugoslavija i Mediteran

I

Uključivanje mediteranske problematike u tematiku Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji, a posebno u Završni akt iz Helsinkija, predstavljalo je značajan korak naprijed u nastojanju da se prošire pozitivna evropska kretanja na susjedna područja i da se kompleks sigurnosti i suradnje zahvati u globalnom smislu. Upravo ta težnja za proširenjem evropske sigurnosti i suradnje, uz stalno isticanje nedjeljivosti tekućih pozitivnih napora za mirom, bila je oduvijek izražena u jugoslavenskoj vanjskopolitičkoj liniji: nije se žalilo, naime, napora da se Mediteran poveže s procesima međunarodnog popuštanja i sporazumijevanja.[1]

Prihvaćanjem takozvane mediteranske komponente države sudionice Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji pokazale su spremnost i interes da se Mediteran počne tretirati u skladu

[1] R. Vukadinović, *Mediteranska politička pomeranja*, »Međunarodni problemi«, 1975, br. 3—4.

s tekućim evropskim razvojem[2] i da se, istodobno, uz sudjelovanje evropskih država, omogući i iznošenje mišljenja mediteranskih neevropskih zemalja, koje su bile pozvane da iznesu svoje stavove i prijedloge o vitalnim pitanjima sigurnosti i suradnje. Stoga je sasvim razumljivo što je beogradski sastanak Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji morao pridati posebno značenje Mediteranu i razmotriti sve one oblike zajedničkog djelovanja koji bi mogli doprinijeti pozitivnom uključivanju Mediterana u široko shvaćeni proces détente.

Ako se Mediteranu priđe sa sigurnosnog aspekta, tada je odmah uočljivo da je riječ o vrlo zapaljivom području na koje djeluju različite države i postoje različite vanjskopolitičke opredijeljenosti. Jedan dio tih država ima neposrednu vezu s bliskoistočnom krizom koja se već godinama »ugradila« kao golem problem suvremenih međunarodnih odnosa. Već ta činjenica automatski navodi na potrebu pažljivog analiziranja postojećeg stanja i svih onih oblika koji objektivno otežavaju rješavanje mediteranskih problema i jače isticanje mediteranskih činilaca u njihovom pronalaženju.

U vanjskopolitičkoj i vojnoj strategiji velikih sila Mediteran je postao more u kojem se takmiče dvije velike ratne flote, od kojih svaka nastoji štititi i realizirati vitalne nacionalne interese, uključujući se samim tim u politički razvoj cijelog područja. Vode Mediterana ispresijecane su brazdama ratnih brodova i podmornica Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza, a istodobno mediteransko područje postaje sve više nuklearizirano. Uz početnu fazu nuklearizacije uvode se sve više avioni osposobljeni za nuklearno djelovanje, osuvremenjuju se stalno raketno-nuklearni sistemi uz gomilanje pokretnog i nepokretnog nuklearnog eksploziva.

Tome treba dodati i činjenicu da se na ovom području nalazi razapeta mreža stranih vojnih baza i stranih vojnih snaga. Sjedinjene Države sa svojih 17 velikih vojnih baza, uz razvijenu vojnu infrastrukturu, u stanju su ne samo da ispunjavaju takozvane savezničke ili ugovorne dužnosti prema državama primateljicama, već su isto tako vrlo značajan činilac u političkom i vojnom pogledu.[3] Naravno, nepotrebno je isticati kako te snage mogu djelovati u internim razmjerima, ili koliko je njihovo značenje u trenucima kriza.

A uz bliskoistočnu, gotovo permanentnu, krizu ne treba zaboraviti na postojanje ciparskog problema i opasnosti koje povremeno može izazvati taj strateški značajan otok, gdje se također mogu vrlo lako angažirati izvanjski nemediteranski akteri.

---

[2] N. Božić, *KEBS i Mediteran*, »Međunarodna politika«, 1977, br. 645.

[3] Detaljnije vidi: *United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean*, Washington, 1977, March 27.

Posljednjih godina Mediteran je postao u pravom smislu riječi najveća pozornica vojne aktivnosti, gdje se međusobno takmiče dvije velike sile i neki od njihovih saveznika.[4] I ako se za evropski prostor može tvrditi da su mjere za jačanje povjerenja, predviđene Završnim aktom iz Helsinkija, bar donekle ublažile vojnu konfrontaciju, činjenica je da je Mediteran potpuno bio izuzet iz toga procesa. Postojanje kriza, različiti problemi samog područja i donekle rasterećenje odnosa u Evropi utjecali su u negativnom smislu na angažiranje vojnih snaga u kojima su vježbe i pokreti poprimili oznake trajne vojne aktivnosti i demonstracije vojne sile, koja ima utjecaja na politički razvoj ovog dijela Evrope i svijeta.

Ako se usporede te aktivnosti vojnih razmjera sa sličnim djelovanjem dviju vodećih sila u drugim područjima, evidentno je da Mediteran nije obuhvaćen nikakvim ograničenjima ili međunarodnim pregovorima. Za razliku od središnje Evrope, ili područja Indijskog oceana, Mediteran je ostavljen gotovo otvoren, što praktički omogućava veliku eskalaciju naoružanja i stalnu vojnu konfrontaciju, koja posebno zabrinjava mediteranske priobalne države.

Na nekoliko svojih posljednjih sastanaka na vrhu (Alžir, Colombo) nesvrstane zemlje odlučno su podržale ideju o pretvaranju Mediterana u more mira i međunarodne suradnje, čime bi se u velikoj mjeri pojačale šanse za smirivanje odnosa u tom dijelu svijeta i za smanjivanje vojne i političke napetosti. Analizirajući početne rezultate postignute nakon Helsinkija, nesvrstane zemlje, od kojih se neke nalaze na obalama Mediterana, jasno su istakle potrebu bržeg mijenjanja postojećeg stanja i postupnog traženja mogućnosti za pretvaranje tog vrlo značajnog mora u zonu prijateljstva i suradnje svih zemalja, bez strane dominacije ili nadmetanja.

Vjerna takvoj politici, Jugoslavija se od početka procesa evropskog pregovaranja zalaže za to da se mediteranska problematika stalno živo razmatra i da se koristi svaka prilika kako bi se ojačali napori za uključivanje Mediterana u evropska pozitivna kretanja.[5]

Beogradski sastanak pružio je upravo priliku da se još jednom istakne jugoslavenski interes za Mediteran i da se izađe kako s razrađenim planovima u pogledu sigurnosti tako i s prijedlozima za realizaciju svestrane uzajamno korisne i ravnopravne suradnje.

Specijalna komisija za Mediteran na beogradskom skupu djelovala je ravnopravno s ostalim komisijama, a to je bio velik korak naprijed u postavljanju mediteranske dimenzije. S druge

---

[4] M. Zagajac, *Mediteranski problemi,* »Međunarodna politika«, 1977, br. 656—657.

[5] R. Vukadinović, *Evropska sigurnost i suradnja,* Zagreb, 1977, str. 177/90.

strane, to je bila izvanredna prilika da se tim povodom osnaže jugoslavenske inicijative. Polazeći od trenutačnog vojnog stanja koje dobiva sve više permanentno značenje u relacijama velikih sila, jugoslavenska se delegacija posebno založila za to da se detaljno razmotri problematika sigurnosti na Mediteranu i da se u tom pravcu angažiraju sve zemlje sudionice Konferencije.

Ističući da je Mediteran izostavljen iz provođenja praktičnih koraka bilo na planu razoružanja ili pak aktualiziranja mjera za međusobno jačanje povjerenja, Jugoslavija je razradila svoj vlastiti prijedlog za stvaranje novih osnova sigurnosti u tom dijelu svijeta. Uzimajući u obzir realnost sadašnje situacije i potrebu postupnog poduzimanja određenih koraka — koji, naravno, ne mogu biti izolirani od globalnog razvoja — predložen je plan koji bi trebao smanjiti napetosti i pomoći realizaciju ciljeva détente.

U tom smislu predloženo je da se, uz mjere za jačanje povjerenja koje se odnose na notifikaciju manevara i pokreta vojnih snaga na kopnu, unese i nova odredba o potrebi notifikacije manevara i većih vojnih pokreta pomorskih snaga. U prvoj fazi potreba notifikacije odnosila bi se na zemlje sudionice Konferencije, među kojima su i dvije najveće sile kao glavni nosioci konfrontacije, dok bi u drugoj fazi te mjere mogle biti proširene i na sve ostale mediteranske države.

Iako te mjere same po sebi ne bi bitno utjecale na izmjenu postojećeg stanja odnosa, njima bi se postiglo nekoliko ciljeva. U prvom redu stvorio bi se pojačani osjećaj sigurnosti u svim zemljama; lokalizirali bi se pokreti pomorskih snaga i postavilo bi se mediteransko pitanje sigurnosti u širi evropski kontekst, izuzimajući ga na taj način iz moguće domene isključivog sporazumijevanja dviju najvećih država.

Druga mjera, koja praktički slijedi iz prve, značila bi dobrovoljno uzdržavanje zemalja sudionica Konferencije od svih onih koraka i oblika aktivnosti što mogu voditi održavanju i zaoštravanju zategnutosti. To se odnosi, prije svega, na izvanmediteranske države koje bi takvim suzdržavanjem trebale pokazati spremnost da se ne miješaju u situacije koje su u ovom dijelu svijeta veoma delikatne.

I, na kraju, kao treća mjera, koja također ne bi mijenjala postojeći odnos snaga, predloženo je da se sve zemlje sudionice — a ponovno se pri tom mislilo na glavne aktere: Sjedinjene Države i Sovjetski Savez — suzdrže od daljnjeg gomilanja brodovlja i naoružanja u vodama Mediterana. Ni taj korak ne bi bitno riješio pitanja sigurnosti, ali bi bar pokazao spremnost da se priđe postupnom razmatranju i traženju zajednički prihvatljivih rješenja.

Vojno-pomorska komponenta, suzdržavanje od vojnih aktivnosti i, na kraju, zamrzavanje naoružanja, sami po sebi u današnjem svijetu razvijene vojne tehnike nisu neki koraci koji bi izmijenili balans sile ili bi pak bitno utjecali na opće pitanje od-

nosa na Mediteranu i Bliskom istoku. Glavni protagonisti nadmetanja imaju sasvim dovoljno mogućnosti za djelovanje, čak ako bi se počeli striktno pridržavati ovih mjera. Međutim, kao i cjelokupan proces evropske sigurnosti, tako i mediteranska sigurnost mora imati svoju postupnost i dugotrajnost u realizaciji bez koje je nemoguće zamisliti realističan i konstruktivan politički pristup. A svaki drugi pristup koji bi pošao od radikalnijih rješenja vrlo brzo bi bio odbačen, jer se njime ne bi vodilo računa o različitim interesima i drukčijim ocjenama situacije.

Uostalom, to je najbolje došlo do izražaja u malteškom prijedlogu, kojim se također htjelo utjecati na razvoj odnosa na Mediteranu. Nesvrstana Malta, koja zbog svog specifičnog položaja u Mediteranu budno prati razvoj odnosa na vojnom i političkom planu, već prvih dana sastanka izašla je sa svojim prijedlogom u kome se tražilo da beogradski sastanak osnuje specijalno tijelo, sa sjedištem na Malti, u kojem bi se nalazili predstavnici mediteranskih zemalja, kao i Velike Britanije, Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza. Tijelo bi djelovalo permanentno, a bavilo bi se praćenjem razvoja situacije na Mediteranu i predlaganjem mjera koje bi mogle ojačati sigurnost i suradnju.

Malteški prijedlog, međutim, naišao je odmah na vrlo hladan prijem kod predstavnika velikih sila. Ističući da je u sadašnjoj fazi nepotrebno stvarati neka nova posebna tijela, pogotovo stalna, koja bi se bavila sigurnošću i suradnjom, stavljeno je direktno do znanja Malti da velike sile nemaju interesa za takvo postavljanje problematike i da zbog svojih globalnih strategija i Mediteran smatraju kao dio općeg poligona konfrontacije. Aktivnosti takvog permanentno djelujućeg tijela vrlo brzo bi morale zadrijeti u srž problema, čime bi se na dnevni red nužno postavilo i pitanje prisustva stranih vojnih snaga. Razumljivo, to nije u interesu velikih sila i one bi bile spremne i mediteransku dimenziju sigurnosti u pogodnom trenutku izdvojiti i razmatrati je u okvirima svojih užih, ili pak znatno širih bilateralnih aranžmana. No, kako je zbog trenutnog stanja njihovih međusobnih odnosa na prvom mjestu istaknuto pitanje strategijskog razoružanja (SALT), vjerojatno je da obje strane smatraju da je stanje na Mediteranu po njih i njihove interese zadovoljavajuće, te da ga ne treba posebno analizirati.

S druge strane, mjere koje je Jugoslavija predložila mogle bi s vremenom naći svog odjeka i konkretnu primjenu, jer se u njima upravo vodilo računa o postupnosti procesa stvaranja sigurnosti i o interesima koji se ne mogu jednostavno prevladati. Pozitivne promjene na Mediteranu i težnje za pretvaranjem tog područja u zonu mira, prijateljstva i suradnje nužno zahtijevaju jačanje napora za realizacijom pojačane sigurnosti kao osnovne pretpostavke daljnjih viših rješenja. A postavljanje tog pitanja na širi forum, kao što je Konferencija o evropskoj sigurnosti i suradnji, uz nastojanje da se na tom planu angažiraju sve zemlje sudionice, najbolji je put traženja realnih rješenja.

No pri svemu tome ponovno treba naglasiti povezanost današnjeg svijeta i svih procesa koji u njemu teku i međusobnu uvjetovanost aktivnosti glavnih nosilaca akcije, što se ne može zapostaviti ni u mediteranskim nastojanjima za jačanjem sigurnosti.

II

Napori za stvaranjem novih odnosa na Mediteranu i jačanjem svestrane suradnje između zemalja potpisnica Završnog dokumenta iz Helsinkija i mediteranskih neevropskih zemalja zahtijevaju i stvaranje novih oblika odnosa vezanih uz svestranu međudržavnu suradnju. Učvršćivanje mira i razvijanje dobrosusjedskih odnosa, za što se pledira u posebnom odjeljku Završnog dokumenta posvećenog Mediteranu, traže svoju konkretnu materijalizaciju u uzajamno korisnim formama suradnje, koja dalje može biti trajan put i stimulans za prevladavanje teškoća i suprotnosti iz prošlosti.

Mogućnosti razvoja ekonomske suradnje na Mediteranu i zajedničko djelovanje mediteranskih država s potpisnicima helsinškog dokumenta široke su i po mnogo čemu vrlo karakteristične. Njih posebno karakterizira slijedeće:

— u odnosima između mediteranskih evropskih zemalja, posebno članica Evropske ekonomske zajednice, južne priobalne države Mediterana nastupaju kao značajan izvoznik sirovina i goriva, a veliki uvoznik gotovih proizvoda i tehnološke opreme;

— odnosi na tom polju su, zahvaljujući diverzifikaciji privrednog razvoja i povijesnim vezama između Evrope i priobalnih mediteranskih zemalja, komplementarni, te između njihovih privreda postoje velike mogućnosti suradnje;

— gotovo svi strani radnici zaposleni u razvijenim zemljama Zapadne Evrope — trenutno njih oko 6,5 milijuna — potječu iz mediteranskih zemalja. Pri tome treba istaknuti da i dalje postoji značajna tendencija zadržavanja tog nivoa ili njegovog tek blagog sužavanja.

Ako se poveže sve te elemente,[6] tada je vidljivo da su oni u biti vrlo simptomatični za odnose kakvi postoje na liniji razvijeni — nerazvijeni, odnosno Sjever — Jug. Jedina značajnija razlika proizlazi iz činjenice da su neke od mediteranskih zemalja (na primjer Alžir i Libija) značajni izvoznici sirovina — nafte i plina — s kojima samo članice Evropske ekonomske zajednice zadovoljavaju oko jedne petine svojih potreba u gorivima.

Na polju razvijanja ekonomske suradnje Evropska ekonomska komisija Ujedinjenih naroda poduzima prve korake u pravcu poticanja suradnje među mediteranskim zemljama. Međutim, još je riječ o istraživanju parcijalnih fenomena ekonomskog razvoja

[6] L. Tsoukalis, *The EEC and the Mediterranean: Is »Global« Policy a Misnomer,* »International Affairs«, July 1977, str. 424—425.

i početnih oblika suradnje. S druge strane, pokušaji Evropske ekonomske zajednice da razvije svoju takozvanu globalnu mediteransku politiku dobivaju sve izrazitije konture u kojima se već sada jasno sagledavaju izvjesni rezultati i stanovite mogućnosti vremenski trajne suradnje za obje strane.

Priobalne mediteranske zemlje u sadašnjoj fazi ovog svog razvoja trebaju modernu tehnologiju i kapital. Za uzvrat u stanju su pokriti potrebe Evropske ekonomske zajednice u gorivima i nekim sirovinama. Samim tim dolazi jasno do izražaja vertikalna podjela rada, s tendencijom stalnosti, u kojoj slabiji partneri nemaju potpune mogućnosti svestranog razvoja. Naravno da bi jedino šira zajednička akcija mogla ubrzati rješavanje pitanja koja sada stoje na putu toj suradnji. To bi bio jedini put kvalitativnoj i obostrano korisnoj suradnji.

Postojeća rješenja koja su do sada pronađena i koja se primjenjuju u ekonomskim odnosima (mreža ugovora Evropske ekonomske zajednice s 15 zemalja mediteranskog područja — sve osim Albanije i Libije), te uski bilateralizam koji se sprovodi u odnosima s drugim zemljama, ne mogu udovoljiti zahtjevima današnjeg trenutka. Istodobno, ta različitost rješenja ne pruža mogućnosti stvaranja temelja cjelovitoj ekonomskoj suradnji u kojoj bi se moglo brže koordinirati potrebe i zadovoljavati interese svih mediteranskih evropskih i izvanevropskih zemalja.

Ekonomska suradnja između samih mediteranskih država razvija se pretežno ustaljenim tokovima odnosa u kojima tradicije veza i ekonomska suradnja imaju posebno mjesto. No, uz takvu klasičnu suradnju, u prvom redu na području trgovine, u posljednje doba razvijaju se i oblici zajedničkog djelovanja na polju prometa, turizma, zaštite mora i čovjekove okoline, ribarstva i suradnje luka, što u velikoj mjeri jača opći interes za dinamičnije zajedničko djelovanje svih mediteranskih zemalja s južnih i sjevernih obala.

Jugoslavija, kao nesvrstana i socijalistička zemlja smještena u Evropi i na Mediteranu, uvijek je u svojoj vanjskopolitičkoj djelatnosti poklanjala posebnu pažnju razvoju oblika zajedništva i konkretne suradnje između samih mediteranskih zemalja, uvjerena da je to najbolji način da se unaprijede odnosi koji s vremenom može voditi pretvaranju Mediterana u zonu mira, suradnje i prijateljstva ravnopravnih mediteranskih zemalja.[7] Na brojnim sastancima nesvrstanih zemalja, zatim u Ujedinjenim narodima, kao i u raznim fazama Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji, Jugoslavija je uporno isticala vezu koja postoji između svih evropskih rješenja i područja Mediterana, inzistirajući na tome da se svi oblici i sadržaji korisne zajedničke suradnje u Evropi prenose na područje Mediterana, pa i znatno šire.

---

[7] R. Vukadinović, *The Mediterranean in Contemporary Politics: A Yugoslav View*, Österreichische Zeitschrift für Aussenpolitik, Wien, 1976, str. 19—28.

Time bi se u praksi pokazala univerzalna vrijednost politike détente, odnosno upotrebljivosti rješenja koje taj model međunarodne politike pruža u ostalim izvaneuropskim dijelovima svijeta.

Ocjenjujući političku situaciju na Mediteranu u sklopu općih kretanja, jugoslavenska delegacija na beogradskom sastanku, uz mjere za jačanje sigurnosti u tom području, sačinila je i poseban prijedlog oblika koji bi mogli pojačati mediteransku suradnju. U tom smislu jugoslavenski prijedlozi o jačanju sigurnosti i razvijanju svestrane suradnje tvore zajedničku osnovicu koja je istodobno sastavni dio trajnog jugoslavenskog vanjskopolitičkog angažmana.

Uzimajući u obzir realnosti današnjeg trenutka, a posebno mogućnosti koje u svom odjeljku o Mediteranu pruža helsinški Završni dokument, Jugoslavija je istakla u prvom redu one mjere koje bi se mogle ostvariti bez većih teškoća, a koje bi ipak, po svom sadržaju i dometima, mogle doprinijeti stvaranju povoljnijih odnosa na tom prostranom području.

Polazeći od vrijednosti ekonomskih odnosa u ovom regionu, jugoslavenska delegacija pozvala je sve zemlje sudionice Konferencije da učine organizirane napore da se u okvirima Evropske komisije Ujedinjenih naroda ubrza konkretiziranje prijedloga za razvijanje novih oblika zajedničke suradnje na polju trgovine, industrijske kooperacije, prenošenja znanja i moderne tehnologije, kao i u drugim srodnim pitanjima. Na taj način bi se u okviru Evropske ekonomske komisije mogle jedinstveno pratiti mogućnosti i potrebe zemalja s ovog područja, poticati njihovo brže povezivanje i korisna suradnja s ostalim zemljama potpisnicama Završnog dokumenta. Stav sudionica Konferencije o tome da bi Evropska ekonomska komisija postala stvarni nosilac i središte napora za razvijanjem suradnje na Mediteranu imao bi golemo praktično političko značenje, jer bi sasvim sigurno potvrdio riješenost država sudionica da, umjesto parcijalnih rješenja, traže mogućnosti zajedničkog i usmjerenog djelovanja.

U cilju unapređivanja širih oblika suradnje, koji već imaju potvrdu u praksi razvijenih odnosa mediteranskih zemalja, Jugoslavija je apelirala na sve mediteranske zemlje da razviju i podrže ideju o suradnji gradova i da mrežom takvih odnosa praktički ojačaju niti mediteranskog zajedništva. Geografski položaj, more, promet i turizam sigurno su dostatni okviri oko kojih se može pronaći čvrste zajedničke interese u stvaranju osnova korisnog i dugoročnog djelovanja svih mediteranskih zemalja, bez obzira na to da li se one nalaze na južnim ili sjevernim obalama.

Radnici migranti iz mediteranskih zemalja već dugi niz godina sastavni su dio slike razvijene industrijske Evrope, dajući svojim trudom doprinos razvoju evropske moderne sredine i visokog standarda. Iako radnici migranti dolaze iz različitih sredina i iako već postoje stanoviti sporazumi, trebalo bi se založiti da se ta pitanja zajednički rješavaju, te da se koordiniranim djelovanjem između zemalja primateljica i zemalja šiljateljica po-

boljša položaj zaposlenih radnika i omogući njihov brži povratak svojim kućama, a dok se nalaze u inozemstvu da im se osiguraju sva prava koja imaju zapadnoevropski radnici. Komparativne studije ekonomske, sociološke i financijske problematike, koje bi pošle od zajedničkih potreba radnika migranata, bile bi vrlo korisne i sigurno bi imale veliku vrijednost za slabije razvijene zemlje i njihova nastojanja za rješavanjem ovih problema. Jugoslavija kao zemlja koja također ima radnika zaposlenih u inozemstvu zainteresirana je da se ta pitanja brže rješavaju i da se traže širi okviri za uspostavljanje ravnopravnijeg odnosa u kome bi bio ispravno valoriziran doprinos stranih radnika razvoju industrijske Evrope.

U svim fazama ljudske povijesti Mediteran je kao cjelovit region imao izvanredno razvijene veze ekonomskog, ali isto tako i kulturnog karaktera. Drevne civilizacije, a zatim prve države na mediteranskim obalama, ostavile su brojne tragove tog zajedništva koje seže sve do naših dana. Godina evropske kulture, koju bi trebalo svečano promovirati 1980. godine, pružila bi izvanrednu priliku da se na tom značajnom području ljudske djelatnosti neposredno poveže stvaralaštvo mediteranskih naroda s Evropom.

Kao staro izvorište civilizacija i njihova inspiracija, mediteransko podneblje obogaćivalo je na različite načine riznicu svjetske kulture, a evropska godina upravo bi mogla potvrditi niti mediteranskog i evropskog kulturnog zajedništva. U okviru svih manifestacija, počev od filmskog festivala, slikarskih izložbi, prevođenja književnih djela, do pjesničkih recitala, razmjene TV i radio-programa, specijalnih predavanja na sveučilištima i školama, mediteranske zemlje imale bi u toj kulturnoj akciji što ponuditi. Bez obzira na to da li bi mediteranski doprinos bio ugrađen kao sastavni dio svih evropskih kulturnih manifestacija ili bi bio odvojen — specifično mediteranski, sigurno je da bi takvo prezentiranje kulturnih dostignuća i vrijednosti s ovog područja obogatilo samu zamisao o kulturnom stvaralaštvu i zajedničkom nastupu i da bi se, s druge strane, pomoglo i ubrzalo iniciranje intenzivnijih veza među samim mediteranskim zemljama i njihovim kulturnim stvaraocima.

Uz obilje kulturnih veza treba svakako spomenuti i izvanredno velike mogućnosti istraživanja fenomena povijesti, kulture, ekonomskog razvoja i socijalnih kretanja na ovom prostoru, što uz specifiku pojedine sredine, također, navodi na velike sličnosti koje posebno profiliraju mediteranski razvoj u povijesnoj retrospektivi. U Dubrovniku, na primjer, već desetak godina djeluje Centar za postdiplomske studije koji je međunarodnog karaktera i koji zbog svoje lokacije i dosadašnjih kontakata može postati značajno središte organiziranih istraživanja Mediterana i mediteranskih kretanja. Imajući to na umu, jugoslavenska delegacija na beogradskom sastanku pošla je upravo od potreba i mogućnosti studioznog analiziranja mediteranskih pravaca koji bi se mogli najbolje istražiti u jedinstveno organiziranom medite-

ranskom centru. Seminari i simpoziji posvećeni povijesnom, kulturnom, ekonomskom i političkom razvoju mediteranskog područja ili mediteranskih zemalja, te njihovim međusobnim vezama, poslužili bi kao jezgro zajedničke djelatnosti zainteresiranih znanstvenika. S vremenom, sigurno bi iz takvih akcija bilo vrlo lako krenuti u višu fazu organiziranja specijalnih postdiplomskih studija o određenim pitanjima iz različitih znanstvenih disciplina. Razumljivo, takva djelatnost bi bila od posebnog interesa za daljnje razvijanje mediteranskog zajedništva i stvaranje specijalnih kadrova koji bi se dalje u svojim sredinama bavili ovim pitanjima.

Koristeći mogućnosti koje postoje u UNESCO-ovom programu djelatnosti na polju društvenih znanosti, Jugoslavija je također predložila da se pokrene zajedničko srednjoročno istraživanje mira na području Mediterana. S obzirom na dosadašnji razvoj vojnih i političkih odnosa u ovom dijelu svijeta, zapaljivost pojedinih kriznih točaka, kao i na posebnu blizinu područja Bliskog istoka, na žalost, nema pogodnijeg područja za istraživanje mira od ovoga. Dodajmo tome da se znanost o istraživanju mira ili, popularno nazvana, polimologija dosta polagano razvija u ovom dijelu svijeta i da postoje tek početna iskustva (francuska škola). Istraživanje koje bi bilo međunarodno, kako po sastavu sudionika tako i po broju međunarodnih institucija iz različitih zemalja, moglo bi se provesti u zajednici s UNESCO-om, a njegova glavna zadaća bi bila da znanstveno prati i istražuje mogućnosti realizacije sigurnosti i suradnje u oblasti Mediterana. Jugoslavija, koja u tom pogledu posjeduje stanovita iskustva, ponudila je da bude nosilac te inicijative i da osigura potrebne uvjete za početak istraživanja, kao i kasnije eventualno situiranje Centra. Sigurno je da bi u drevnom Dubrovniku, kolijevci kulture i slobodarskih težnji, takvo središte našlo svoju izvanrednu vezu s prošlosti da bi pod dubrovačkim zidinama mogao niknuti značajan međunarodni polimološki centar.

Zanimljivo je, svakako, napomenuti da su upravo ta pitanja izazvala najveću pažnju na beogradskom sastanku. Za razliku od nekih već uhodanih kanala suradnje, u pomenutim prijedlozima pokrenute su neke nove inicijative vezane uz područja koja ne izazivaju sporove. S druge strane, značajno je i to da te djelatnosti ne bi zahtijevale posebnih napora, bile bi internacionalne, spojive su sa intencijama Završnog dokumenta i prihvatljive u svim državama sudionicama.

U tu kategoriju treba svakako ubrojiti i mogućnosti jačanja sportskih odnosa koji se posljednjih godina vrlo uspješno razvijaju i koji su postali značajno sredstvo okupljanja sportista iz gotovo svih mediteranskih zemalja. Mediteranske sportske igre već su dobile svoju tradiciju, one su ne samo značajna manifestacija sportskih vještina, već i značajna mogućnost stalnog zbližavanja mediteranskih naroda i zemalja. Njihov primjer trebalo bi slijediti i na drugim područjima i nema razloga da se, reci-

mo, festival filma, izložbe slikarskih djela ili recitali poezije ne pojave ubrzo, također, kao tradicionalni oblici tog mediteranskog zajedništva.

*

Sigurnost i suradnja u svim fazama ljudske povijesti bile su nerazdvojno dijalektički povezane i od unapređivanja mirnih odnosa zavisio je sadržaj i stupanj suradnje, dok je suradnja, sa svoje strane, podupirala sve inicijative u pravcu mira i sigurnosti. U današnjem spletu međunarodnih odnosa Mediteran, zbog niza okolnosti, ima posebno značenje i moguće mu je pripisati niz specifičnih karakteristika koje ga odvajaju od nekih drugih regiona. Istodobno, na mediteranskim obalama, unatoč svim razlikama iz prošlosti i sadašnjosti, postoje velike sličnosti i stalno izraženi oblici zajedništva. U nekim analizama mediteranskog djelovanja dosta skeptički se tvrdi da bi Mediteran u današnjim uvjetima kao jedine simbole svog zajedništva mogao imati plodove maslina i vinovu lozu, dok je sve ostalo, počev od političkih, ekonomskih, kulturnih, socioloških karakteristika, u tolikoj mjeri, različito da se o nekom tipu zajedništva ne može uopće govoriti.[8]

Točno je da su na obalama Mediterana stoljećima vođene velike bitke, da su se smjenjivali vladari i sistemi odnosa, ali je isto tako činjenica da su, unatoč različitim sudbinama, narodi ovog područja upravo zbog svoje burne prošlosti zainteresirani da se u novim uvjetima očuva mir i sigurnost i da se razvija svestrana i korisna suradnja. Pouke iz prošlosti najbolji su putokaz budućnosti, a dosadašnja iskustva na ovom području jasno pokazuju spremnost da se u zajedništvu traže mogućnosti neposrednog bržeg uključivanja u pozitivne tokove današnjih međunarodnih odnosa.

S druge strane, to zajedništvo mediteranskih zemalja, koje ima svoje različite korijene i koje je tek u postupnom nastajanju, ne bi trebalo plašiti promatrače izvan ovog dijela svijeta. Ono nije i ne može biti upereno protiv ma koga, a, osim toga, u današnjem povezanom i čvrsto međuzavisnom svijetu nemoguće bi bilo zamisliti bilo kakvo političko, ideološko ili ekonomsko zatvaranje tako velikog područja s državama vrlo različitih karakteristika.

Mediteransko zajedništvo trebalo bi shvatiti u smislu izraženih interesa mediteranskih zemalja da pojačaju svoj vlastiti interes pripadnosti tom području; da teže boljem i svestranijem međusobnom upoznavanju i zbližavanju, što će im omogućiti razvijanje novih oblika suradnje. Zbog svega toga Jugoslavija aktivno podržava sve mediteranske inicijative za suradnjom, počev od razvijanja ekonomskih kontakata, znanosti, kulture, mediteranskih

[8] J. Campbell, *The Mediterranean Crisis*, »Foreign Affairs«, 1975, br. 4, str. 605—624.

sportskih igara, folklornih ili filmskih festivala i slično, duboko uvjerena da u tom ravnopravnom i otvorenom djelovanju leže trajne osnove uspješnog i dugoročnog dijaloga mediteranskih zemalja, koje mogu i moraju slobodno i samostalno rješavati svoja pitanja sigurnosti i suradnje.

Kao područje najbliže Evropi, Mediteran takvim razvojem može u praksi potvrditi vezu pozitivnih kretanja i, s druge strane, može potpomoći da se proces détente dalje razvija, te da postaje sve više univerzalan i otvoren svim akterima koji u njemu žele sudjelovati.

Na beogradskom sastanku Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji prihvaćena je odluka da se u veljači 1979. godine održi sastanak grupe eksperata na kojem bi se razmatrala problematika Mediterana. Već sama ta činjenica može se shvatiti kao veliki uspjeh svih onih snaga što se godinama zalažu za uključivanje Mediterana u sva pozitivna evropska kretanja i koje teže tome da, zajedno s razvijanjem oblika sigurnosti i suradnje u Evropi, i mediteransko područje bude zahvaćeno tim razvojem.

S druge strane, predviđeni sastanak eksperata na Malti definitivno potvrđuje da je Mediteran ušao u tematiku KEBS i da se sada pružaju mogućnosti veće elaboracije stavova, kako od strane evropskih zemalja tako i uz sudjelovanje mediteranskih izvanevropskih država. Iako, naravno, ni to tijelo neće u biti riješiti mnogobrojne probleme s kojima se danas na političkom, vojno-strategijskom i ekonomskom polju suočavaju zemlje ovog regiona, ipak je sigurno da će se intenziviranjem napora za stalnim traženjem mogućnosti zajedničkog djelovanja učvrstiti okviri konkretnih akcija. U tom svjetlu sastanak na Malti predstavlja značajan početak posebnog tretiranja sigurnosti i suradnje na Mediteranu i pruža velike mogućnosti svim mediteranskim zemljama da iznesu svoje stavove i potraže, na osnovu realnih procjena, one spone koje ih povezuju i na kojima je moguće tražiti sigurnije sutra na Mediteranu.

Dane Petkovski

Kultura i opštenarodna odbrana

»Kultura ljudi i humanizam treba da budu na visini današnjih civilizatorskih dostignuća u tehnici i nauci uopšte. U protivnom, ta dostignuća mogu postati prokletstvo za čovjeka«. (Tito u novogodišnjoj poruci 1958).

Kultura i umetnost i opštenarodna odbrana mogu se razmatrati sa više stanovišta. Može se govoriti o značaju kulture i umetnosti za svaku, pa i vojnu društvenu delatnost, o njihovoj različitoj ulozi i mestu u nepravednim i pravednim ratovima i socijalnim revolucijama, njihovom neposrednom i posrednom uticaju na formiranje različitih oblika svesti i na razvijanje patriotskih i drugih osećanja, motivacije i volje za borbu. S tim u vezi mogu se proučavati naša i strana iskustva u bližoj i daljoj prošlosti, sadašnja praksa u našoj armiji i van nje i, na osnovu svega toga, izvlačiti odgovarajući zaključci i formulisati predlozi zadataka za našu sadašnju i buduću aktivnost u tom pravcu. O svim tim pitanjima može se govoriti sa stanovišta značenja kulture u širem smislu, koja obuhvata ukupne materijalne i duhovne vrednosti, dobra i tvorevine koje proizvodi čovek u društveno-istorijskim uslovima,

radi savlađivanja prirode koja ga okružuje — i koja se nalazi u njemu — radi razvitka proizvodnje i izvršavanja drugih društvenih zadataka; zatim o kulturno-umetničkoj delatnosti u užem smislu, kao duhovnoj kulturi, i njenom humanističkom ispoljavanju u celini, ili samo o pojedinim delatnostima i njihovom značaju za narodnu odbranu. Ovim lista mogućih pitanja ni izdaleka nije iscrpljena. Ali zbog obimnosti, složenosti i raznovrsnosti ove problematike, zadržaćemo se samo na nekim opštim pitanjima protivrečnog odnosa kulture u užem značenju prema različitim ciljevima i karakteru ratova i revolucije uopšte: na nekim iskustvima našeg revolucionarnog pokreta, NOR i posleratnog socijalističkog samoupravnog razvitka u podruštvljavanju kulture i odbrane, rezultatima i problemima i daljim zadacima na tom području.

Kultura i umetnost i vojna i revolucionarna delatnost

Uz druge oblike društvene svesti, kulturno-umetničko stvaralaštvo na poseban način izražava smisao i slobodu ljudskog života.

Međutim, umetnička dela svojom višeslojnom strukturom prožimaju i oblikuju društveni karakter čoveka i socijalno-psihološki život ljudi. Zato su kultura i umetnost oduvek bile korišćene u cilju ostvarivanja određenih ideoloških i drugih uticaja. Ovo tim više što se sadržajima i oblicima književnog, likovnog, scenskog, muzičkog, filmskog i drugog stvaralaštva (i recepcijom tog stvaralaštva) pruža estetski umetnički doživljaj, a idejnim porukama umetničkog sadržaja ostvaruju različiti ciljevi i zadaci van domena umetnosti. S više ili manje uspeha kulturom i umetnošću su se koristili kako borci za progres tako i osvajači. Kod prvih je kultura u umetnosti vršila svoju pravu humanističku misiju. U službi osvajača pretvarala se u sopstvenu suprotnost.

Kultura i rat, kao manifestacije društvenog bića, fenomeni su suprotnih polova, koji se kreću suprotnim pravcima, od međusobne dijalektičke uslovljenosti u pravednim ratovima i socijalnim revolucijama do negacije u nepravednim ratovima i kontrarevolucijama. Zato se, izuzimajući povezanost naše kulture i opštenarodne odbrane i njihovu povezanost u ostalim pravednim ratovima i revolucijama, tokom cele istorije ljudskog društva može uočiti zakonitost: kultura i rat razvijali su se i ispoljavali kao dve dijametralno suprotne društvene pojave. Jer, rat je uvek značio ubijanje ljudi i uništavanje njihovih materijalnih i duhovnih dobara, dok je kulturno-umetničko stvaralaštvo sve više vodilo humanizaciji čoveka, doprinosilo kretanju napred i usponu.

Ali ma koliko na prvi pogled izgledale protivrečne — humana misija svake prave kulture i umetnosti i rušilačka moć ratova i revolucija, kultura i umetnost, prolazeći kroz metamorfoze socijalnih revolucija, uvek na novim socijalnim osnovama ostvaruju humanističke ciljeve i izgrađuju nove, progresivne vredno-

sti na putu ka konačnom oslobođenju čoveka. U nepravednim, osvajačkim ratovima i svim kontrarevolucijama, pored ekonomske i političke dominacije koja je ugrađena u motive i ciljeve snaga što pokreću te akte destruktivnog nasilja, paralelno postoji i želja za kulturnom dominacijom. Realitet tog socijalno-političkog i psihološkog stanja osvajači i agensi kontrarevolucije ostvaruju na taj način što, s jedne strane, kulturu i umetnost svoje socijalne sredine ograničavaju, podstičući je na ostvarivanje svojih ciljeva, a s druge, kulturne i umetničke vrednosti matične sredine potiskuju na periferiju društvenog života, sužavajući njihovu socijalnu osnovu.

Mogućnost konstruktivne, istinske egzistencije, s jedne strane, i zloupotrebe kulture i umetnosti u društvenim procesima, pa i u vojnoj i revolucionarnoj delatnosti, s druge, opravdava naše neprekidno interesovanje i brigu za tu oblast.

Bez pretenzija da ovde iznesemo jednu od mnogih, ili da damo novu definiciju kulture i umetnosti u širem i užem smislu, možemo reći da su kultura i umetnost jedno od bitnih obeležja identiteta svakog naroda i nacije. One sadrže mnogo toga što predstavlja njegovu izvornu specifičnost, a i elemente spajanja sa drugima, pre svega društvenu svest o sebi i drugima. Bez jezika, usmene i pisane književnosti, običaja, melosa, spomenika kulture, kao i bez određenih teritorija i ekonomske povezanosti, ne bi bilo ni narodâ ni savremenih nacija. Naši narodi i narodnosti bez svoje bogate kulture i umetnosti izgubili bi svoj identitet, svoje ime i dostojanstvo. Stoga je nacionalna borba za opstanak istovremeno bila i borba za svoju kulturu i umetnost i sve njihove vrednosti. A ta borba je, sa svoje strane, uticala ne samo na to da se sačuvaju, već i da se stvaraju i razvijaju nove kulturne vrednosti.

Prema tome, borbu za kulturni integritet, za ovladavanje tekovinama nauke i kulture čovek našeg podneblja morao je sticati tokom istorije, pre svega oružanom borbom. U vezi s tim drug Tito je jednom prilikom istakao da je naša zemlja imala »nesreću da su u njoj vjekovima bili takvi uslovi u kojima se ljudi nisu mogli služiti tekovinama nauke i kulture koje je stvorilo čovječanstvo: mjesto knjige, naši narodi morali su držati mač u ruci i vječito voditi borbu za svoj opstanak ...«[1] Ali paralelno s tim kultura i kulturne vrednosti bile su bitan izvor moralno-borbene snage boraca i naroda u celini. Istina, samo kulturom i umetnošću ova borba nije mogla biti uspešno završena ali se ni jedan rat nije mogao okončati pobedom bez kulturne komponente. Ovu činjenicu na poseban način ilustruju naš narodnooslobodilački rat i revolucija.

Zbog toga socijalistička revolucija, kao konstruktivna destrukcija, u svom programu ima i kulturni preobražaj, izražavajući dijalektičku uslovljenost oblikovanja novog sveta, a umetnost je jedno

---

[1] Josip Broz Tito, *Govori i članci*, knj. VIII, »Naprijed«, Zagreb, 1959, latinica, str. 391. i 392.

od značajnih i snažnih oružja za ostvarivanje revolucionarnog i društvenog procesa humanizacije čoveka. Iz tih razloga svaki revolucionarni pokret u punoj meri koristi tu oblast ljudske slobodne delatnosti. Takva povezanost kulture i umetnosti sa pravednom oslobodilačkom i revolucionarnom borbom potpuno se ispoljila u vekovnoj borbi drugih i naših naroda, u velikoj oktobarskoj, našoj, kineskoj i vijetnamskoj revoluciji, kao i u oslobodilačkim borbama i revolucijama ostalih naroda.

Neka iskustva NOR i revolucije o kulturi i odbrani

Polazeći od svega toga, Komunistička partija Jugoslavije je uvek, a naročito od kada je drug Tito stao na njeno čelo, imala u vidu činjenicu da prosvećeniji i kulturniji ljudi lakše i brže shvataju, prihvataju i spremno i istrajno, do ličnog žrtvovanja, ostvaruju revolucionarne ciljeve i zadatke. Zaostalost i neznanje bili su i ostali kočnica progresa. Oni su podloga svim oblicima sujeverja i religije, zaostalosti svake vrste, učmalosti i beznađu i često uzrok asocijalnog ponašanja pojedinaca i grupa. U novim društvenim odnosima bili su potrebni ljudi-borci koji će poznavati zakone prirode, ljudskog društva i mišljenja, verovati u ovozemaljske i svoje sopstvene snage, ljudi oslobođeni religioznih, sujevernih i svih drugih zabluda i predrasuda. Iz tih razloga su prosveta, nauka, kultura i umetnost — pored suprotstavljenosti i podvojenosti rada i kapitala i podređenog ekonomskog položaja radničke klase — bili važni preduslovi buđenja društvene revolucionarne svesti za bolje radne i životne uslove — za nove, socijalističke društvene odnose. Zato su one bile u središtu pažnje našeg revolucionarnog radničkog pokreta, KPJ i druga Tita, posebno od 1937. godine pa nadalje. Zahvaljujući Titovoj brizi i njegovom pravilnom usmeravanju, partijske, sindikalne i skojevske organizacije poklonile su veliku pažnju elementarnom prosvećivanju naroda, ostvarivanju što većeg uticaja među radnicima, seljacima i omladinom u svim društvenim sredinama, među prosvetnim i naučnim radnicima u školama i na univerzitetima i među umetnicima.

Komunistička partija Jugoslavije, sa drugom Titom na čelu, pripremajući oslobodilačku borbu i revoluciju, upravo je činila sve da kulturne tekovine, zajedno sa stvaraocima kulturno-umetničkih vrednosti i celokupnim narodom, čine jednu od bitnih osnova koncepcijskih zamisli budućeg opštenarodnog i revolucionarnog rata. Svesna nepresušne snage i motivisanosti budućih boraca revolucije, Partija je poseban značaj pridavala radu sa mladom generacijom, mladim radnicima i seljacima, đacima i studentima, naučnim i prosvetnim radnicima i umetnicima, kao i sa drugim stvaraocima i korisnicima kulturnih vrednosti.

U poznatoj studiji *Revolucije i stvaralaštvo* Veljko Vlahović je o tome pisao:

»Naša revolucija nije nikla iznenada julskih dana 1941. Nosili smo je godinama, u svakom štrajku, u robijašnicama, u aulama univerziteta, na bojištima Španije, u Marševima gladnih, u pjesmama revolta, grafikama bijede, u »Matima« Gorkog, u Barbisovim »Ognjima« ili Londonovim »Gvozdenim petama«. Umjetničko djelo se takođe nosi godinama. Njegovi mozaici se slažu iz patnji, bura i radosti, iz ljudskog žita i kukolja.«[2]

Kultura i umetnost su, dakle, bili neodvojivi od ostalih napora na revolucionarnim pripremama. To su potvrdili i događaji u NOR i revoluciji, silinom narodnih ustanaka naših naroda i narodnosti, u hodu naše borbe i revolucije, na čijim se iskustvima o kulturi i odbrani moramo makar ukratko zadržati, jer su veoma bogata, bliska i savremena i nama najprihvatljivija.

I pored toga što prosvetni i kulturno-umetnički rad u NOR još nije dovoljno sistematski i celovito sagledan i obrađen, zna se da je snažno bio razvijen u svim jedinicama NOV i POJ i na oslobođenim i okupiranim teritorijama. Pored doprinosa shvatanju, usvajanju i ostvarivanju ciljeva NOR i revolucije, i kultura i umetnost, dajući svoj prilog revolucionarnoj transformaciji društvenog bića, i same se konstituišu kao revolucionarni entiteti i u procesu kreacije, a pre svega u aktu recepcije kulturnih i umetničkih vrednosti. Identifikujući se sa revolucionarnim i humanim vrednostima, ova sfera ukida samu sebe kao takvu (kao podvojenu društvenu strukturu) i, naspram elitizma koji podvaja ljude, kultura svojim vrednostima objedinjuje društveno biće revolucije. To je bila ujedno i borba za svestrano prosvećivanje naroda i svakog pojedinca. O tome drug Tito, u poznatom govoru na proslavi 50-godišnjice Univerziteta u Ljubljani, između ostalog, kaže: »Naša narodnooslobodilačka borba bila je ujedno i borba za prosvećivanje naroda i stvaranje uslova za stvarno oslobođenje nauke, umjetnosti i kulture od svih stega i ograničenja — za slobodu stvaralaštva. Poznato je da su se u redovima naše revolucije našli i istaknuti predstavnici kulture i nauke...«[3]

U revoluciji, paralelno sa socijalnim oslobođenjem kulture i umetnosti, tekao je i proces ostvarivanja najviših ideala i stremljenja nacionalnih kultura. Ovo se naročito odnosi na one narode i narodnosti čiji nacionalni identitet i posebnost nisu priznavani u bivšoj Jugoslaviji.

U NOR i revoluciji došlo je do istinskog podruštvljavanja kulture i odbrane. Bogata su iskustva o organizovanju, prikazivanju različitih sadržaja i primeni raznovrsnih oblika kulturno-umetničkih delatnosti u jedinicama naše armije, na oslobođenim, pa i na okupiranim teritorijama, pod vrlo teškim uslovima. Na primer, delovalo se u okupiranim gradovima, u koncentracionim logorima,

---

[2] Veljko Vlahović, *Revolucije i stvaralaštvo*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1973, str. 63.

[3] Tito, *Vojna dela*, knj. IV, Vojnoizdavački zavod JNA, Beograd, 1972, str. 195.

u zbjegovima, na položajima i u drugim složenim okolnostima. Umetnici, naučni i kulturni radnici, ali i obični borci na frontu i u pozadini, borili su se dvostrukim oružjem — vatrom oružja i umetničkim sredstvima. Borili su se rečju, likovnim simbolima, pesmom i muzikom, naučnim znanjem protiv kulturne zaostalosti, istinom protiv neistine.

Mnogi kulturni stvaraoci i drugi borci radili su ilegalno u okupiranim gradovima i na drugim teritorijama, ne dozvoljavajući da okupator i domaće sluge ostvaruju svoju politiku prema narodu ni u jednoj sferi delatnosti, pa ni u kulturi i umetnosti. Oni su organizovali akcije bojkotovanja nastave u školama i na univerzitetima, posećivanja bioskopskih i pozorišnih predstava, ostalih kulturno-umetničkih i drugih priredbi, akcija i manifestacija koje su organizovali okupator i narodni izdajnici. Istinski umetnici i naučnici nisu objavljivali svoja dela u toku rata, a nisu hteli ni da potpisuju izjave i apele okupatora i kvislinga protiv boraca NOR i revolucije. Sa svojim đacima streljani su u Kragujevcu, Jasenovcu i drugim mestima Jugoslavije, pevajući pri tom prkosno pred rafalima himnu, Internacionalu i druge borbene pesme, kličući borbi i slobodi.

Isto toliko odlučno borili su se umetnici i naučnici i ostali naši ljudi u brojnim zarobljeničkim i koncentracionim logorima, pa i izbjeglice i iseljenici van granica Jugoslavije. S nama je bio i veliki Tesla. Time je, dakle, stvaran široki front borbe i aktivnog otpora na području prosvećivanja, nauke, kulture i umetnosti, protiv okupatora i izdajnika svih boja, koji je činio integralno jedinstvo sa Titovom koncepcijom oružane opštenarodne borbe.

U NOR i revoluciji, narodi i narodnosti, ranije obespravljeni i potlačeni, prvi put u svojoj istoriji masovno, na širokom prostoru, učestvuju u svestranoj borbi, stvaraju svoju vlast, otkrivajući i ispoljavajući pri tome svoju snagu i stvaralačku moć. U raznovrsnom kulturno-prosvetnom radu, uz učešće širokih masa u njemu, širili su se horizonti doskora nepismenih radnika i seljaka. Narod je učio u borbi i saznavao poruke revolucije, perspektivu borbe. Taj rad je često počinjao kursevima za opismenjavanje, diletantskim grupama u jedinicama, da bi zatim zahvatio sve vidove, sadržaje i oblike kulturno-prosvetnih delatnosti. Uprkos svim teškoćama, u NOB je stvoreno i radilo više pozorišta, mnogobrojne kulturno-umetničke grupe i horovi, mnogobrojni likovni i drugi stvaraoci, stvorena je autentična i umetnički vredna i priznata poezija i proza, partizanske pesme borbe i pobede, bogata fotografska dokumentacija, kao i početak posleratne kinematografije.

Zajedno sa intelektualcima, kao kulturno-prosvetni radnici u partizanskim odredima, drugim jedinicama i u narodu, delovali su i radnici, pa i seljaci. Korišćen je svaki minut slobodnog vremena za učenje ili učešće u kulturno-prosvetnom radu. Radilo se sve to u kratkom predahu između dve borbe ili dva marša, pa čak i neposredno pre juriša. Znanja, veštine i navike koji su sticani u takvim uslovima predstavljali su spoj prakse i stvaralačkog života.

Taj celokupni rad imao je široki demokratski i narodni karakter. Jer on nije bio ograničen samo na vojne jedinice, već je njime, kao što smo i istakli, bio obuhvaćen ceo narod.

Prema tome, osnovno iskustvo NOR i oružane revolucije svedoči o sledećem: svi učesnici NOR i revolucije istovremeno su bili vojnici i sudionici kulturno-političke aktivnosti, što će ostati trajna konstanta odnosa kulture i koncepcije opštenarodne odbrane.

Neke od relacija uslovljavanja i prožimanja kulture i opštenarodne odbrane u našim savremenim društvenim uslovima

Ima više relacija i odnosa u kojima se naša prosveta, nauka, kultura i umetnost uslovljavaju i prožimaju sa opštenarodnom odbranom. U vezi s tim sa sigurnošću možemo tvrditi: ukoliko čovek u obrazovanju i vaspitanju, nauci, kulturi i umetnosti brže napreduje, pre će upoznati sebe i naći svoje mesto u socijalističkom samoupravljanju i njegovoj opštenarodnoj odbrani. I dalje, sigurnom odbranom i zaštitom tekovina svoga obrazovanja i vaspitanja, nauke, kulture i umetnosti, svih tekovina socijalističkog samoupravnog razvitka — svih njegovih vrednosti, obezbediće još bolje uslove za obrazovanje, nauku, kulturu i umetnost i celokupni život i rad u svojoj slobodnoj i nezavisnoj socijalističkoj samoupravnoj društvenoj zajednici. Jer kultura i opštenarodna odbrana imaju svoju jedinstvenu i zajedničku osnovu u ciljevima čije ostvarivanje vodi punoj slobodi radnog čoveka i građanina, a čiji se lični interesi izražavaju u opštedruštvenim interesima.

Uslovljenost i prožimanje kulture i opštenarodne odbrane u našim uslovima se najpotpunije ogledaju, pored ostalog, u tome, što su one, kao i sve druge oblasti društvenog života, podruštvljene i što celim svojim bićem služe unapređenju progresa, odbrani zemlje i mira, kao i sprečavanju rata uopšte.

Prosveta, nauka i kultura i umetnost, po svojim funkcijama, ciljevima i zadacima obezbeđuju saznanja o ratu, otkrivaju njegove zakonitosti i doprinose iznalaženju najboljih rešenja za opštenarodnu odbranu u slučaju da nam rat bude nametnut, a pružaju i potrebna saznanja o osnovnim pravcima prevazilaženja kao antiljudske pojave. Stoga je zadatak kulture i opštenarodne odbrane plemenit i human: da obezbede stvaralački rad naših radnih ljudi u slobodi i miru, a pobedu u slučaju eventualne agresije. A sve dok postoji mogućnost agresije, prosveta, nauka, kultura i umetnost, u našim uslovima i svuda gde se ljudi bore za progres ili njegovu odbranu, moraju se koristiti i kao putevi saznanja o uspešnoj odbrani naše socijalističke samoupravne zajednice i svake pravedne stvari. Prema tome, prožimanje prosvete, nauke, kulture i umetnosti i njihovo savezništvo sa revolucijom, opštenarodnom odbranom, u borbi protiv svakog nasilja i rata, ne znači militarizaciju

kulture i nije u suprotnosti sa antiratnim bićem prosvete, nauke, umetnosti i kulture. Naprotiv, to je logički nastavak borbe za ostvarivanje njihove plemenite misije — da snagom obrazovno-vaspitne, naučne i umetničke istine humanizuju ljudsko biće i čoveka.

Zbog toga se prosveta, nauka, kultura i umetnost moraju na vreme organizovati i dobro pripremiti za svoj deo zadataka iz domena opštenarodne odbrane u mirnodopskim i eventualnim ratnim uslovima.

U mirnodopskim uslovima te delatnosti mnogostruko doprinose svestranom vaspitanju i osposobljavanju radnih ljudi i građana za opštenarodnu odbranu, njihovim opštim i stručnim obrazovanjem i vaspitanjem, podizanjem opšte kulture i stručnosti i tačnim obaveštavanjem svih o cilju, karakteru i praktičnom ostvarivanju naše koncepcije opštenarodne odbrane.

Isto tako, i opštenarodna odbrana, sa svoje strane, višestruko utiče na razvitak prosvete, nauke, kulture i umetnosti. Jer nije samo u pitanju, iako je bez sumnje to najvažnije, obezbeđivanje mira i time svestranih mogućnosti za njihov razvoj. U pitanju je i povratni obrazovno-vaspitni, stručni i kulturno-umetnički uticaj JNA na te oblasti društvenih delatnosti.

Iz JNA se retko vraćaju nepismeni vojnici, premda, na žalost, u nju takvi dolaze, svakako u manjem broju nego nekada. Pored njih, vraćaju se našoj privredi i vanprivrednim delatnostima hiljade osposobljenih vozača, mehaničara, vezista, bolničara, kuvara i drugih kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika. Vraćaju se gotovo svi manje-više potpuno politički i vojnički osposobljeni da brane tekovine NOR i socijalističkog samoupravljanja — da brane zajedništvo, ravnopravnost i bratstvo i jedinstvo, socijalističko samoupravljanje, slobodu i nezavisnost naroda i narodnosti Titove Jugoslavije.

Danas u našoj armiji svaka jedinica, od najveće do najmanje, sastavljena je tako da predstavlja Jugoslaviju u malom. U njoj su pripadnici svih naših naroda i narodnosti, ljudi različitog nivoa obrazovanja i različitih zanimanja iz svih društvenih sredina. U takvim vojnim kolektivima ljudi se međusobno najbolje upoznaju i jedni na druge pozitivno utiču. Služenjem vojnog roka svakom se pruža prilika da, putem raznih formi, upozna kulturna dostignuća svakog kraja naše zemlje. Danas je u JNA veoma razvijen kulturno-zabavni rad. On se organizuje u svim jedinicama, u kasarnama i na terenu prilikom vežbi, u karaulama i na brodovima, svuda i u svim uslovima. U njemu se, pored starešina, masovno angažuju vojnici kao aktivni nosioci tog rada.

Osnovna je funkcija kulturnog života u JNA, pre svega, izgrađivanje pripadnika naše armije kao svestranih stvaralačkih i kulturnih ličnosti. Polazi se od toga da je čovek najveća društvena vrednost, nosilac svih revolucionarnih kretanja i odlučujući subjekt stvaranja kulture i realizacije koncepcije opštenarodne odbrane. Na toj osnovi afirmišemo načelo podudarnosti ciljeva kulture i

opštenarodne odbrane. Jer ako je osnovni cilj naših odbrambenih napora da očuvamo slobodu, kao najveću ljudsku i društvenu vrednost, koja je jedan od osnovnih uslova za svako stvaralaštvo, onda imamo puno mogućnosti da pokrenemo čoveka — vojnika kao graditelja i branioca — da stvara i koristi vrednosti naše kulture i druge vrednosti našeg društva.

U JNA se nastoji da se kulturne delatnosti shvate i ostvaruju kao kultura svakodnevnog rada i življenja. Stoga kulturu i kulturno-umetničko stvaralaštvo integrišemo u celokupno vojno delo, u nastavu i vaspitanje, izgrađivanje i jačanje moralno-političkog stanja, borbene gotovosti, drugarstva, discipline, patriotizma i svih drugih ljudskih vrednosti. Činimo sve da se ova delatnost ne shvati kao sektor ili oblast odvojena od ukupnog života i rada pripadnika naše armije.

Jedna od bitnih karakteristika kulturnog života u JNA ogleda se i u ostvarivanju politike ravnopravnosti, povezivanjem i prožimanjem kultura, kulturnih vrednosti svih naših naroda i narodnosti. To je veoma bitan deo kulturne politike u našoj armiji, a zasniva se na činjenici da je armija, kao celina i svaki njen deo do osnovnih jedinica, višenacionalnog sastava. U tom duhu dosledno se primenjuje i načelo ravnopravnosti jezika i pisama naroda i narodnosti u armijskom životu, sem kod komandovanja i obuke. Pored toga, sve naše jedinice, ustanove, vojne škole, karaule, posade i drugi delovi Armije žive i rade u određenim društvenim i kulturnim sredinama svih naših naroda i narodnosti, tako da su prirodno oslonjene i povezane sa radnim ljudima tih regiona, odnosno njihovom kulturom, kulturnim institucijama i kulturnim životom u celini.

Posmatrano sa idejno-političkog stanovišta, ovakav karakter kulturnog života u JNA solidna je podloga daljeg učvršćivanja i izgrađivanja bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naših naroda i narodnosti, povezanosti naše armije i naroda i stvaranja odbrambenog jedinstva kao bitne garancije naše nepobedivosti. Naravno, ovu karakteristiku kulturnog života u JNA ne treba shvatiti tako da je ona, po svom kvalitetu ili nekim drugim odlikama, ispred kulturnog života u našoj zajednici kao celini. Naprotiv, naša armija, kao sastavni deo društva, doživljava sva ona zbivanja u kulturi, kao i u drugim područjima, do kojih dolazi u celoj jugoslovenskoj zajednici. Zbog toga naročito nastojimo da se na vreme onemoguće razne nacionalističke, liberalističke, malograđanske, dogmatske i slične antisocijalističke pojave i tendencije. U stvari, i na ovom planu moramo voditi zajedničku bitku. Jer razni negativni uticaji na naša kulturna kretanja uopšte, bilo da se vrše izvana, u vidu specijalnog rata i slično ili da potiču od unutrašnjeg neprijatelja, imaju za cilj da uspore izgrađivanje socijalističkog samoupravnog društva, razvoj njegove kulture i umetnosti i oslabe naše odbrambene napore na realizaciji koncepcije opštenarodne odbrane.

Iz tih razloga negovanje borbenih i revolucionarnih tradicija jedna je od važnih karakteristika političko-kulturnog rada i života

u JNA. Naime, poučeni iskustvima iz NOR, činimo sve da afirmišemo odnose kulture i opštenarodne odbrane iz rata i revolucije, kao i da savremeno kulturno-umetničko i drugo stvaralaštvo i život usmerimo u tom pravcu. Ratna i posleratna praksa nas je uverila da je negovanjem borbenih i revolucionarnih tradicija moguće pokrenuti veoma jake stvaralačke snage u kulturi i umetnosti.

I ovom prilikom želimo da istaknemo da su umetnička dela, inspirisana i stvarana u duhu borbenih i revolucionarnih tradicija, izazvala veliko interesovanje i prihvatana su kako u armiji tako i van nje. Takođe su mnoga od ovih ostvarenja uspešno reprezentovala našu kulturu u nizu zemalja na svim kontinentima, čime su mnogo pomogla da još uverljivije prodre u svet istina o veličini epopeje našeg NOR i revolucije. Time su ona doprinosila i jačanju prijateljske saradnje, uzajamnom poštovanju i širem povezivanju sa savremenim svetom, što je u skladu sa našom borbom za mir i politikom nesvrstavanja. Prema tome, kada govorimo o usmeravanju kulturnog i drugog stvaralaštva na dalju afirmaciju naših borbenih i revolucionarnih tradicija, onda to činimo upravo stoga da dokažemo kako veličinu naše borbe za slobodu i mir tako i spremnost da te tekovine bezrezervno branimo ukoliko one budu ugrožene. Zato se i u tome izražava spoj kulture i opštenarodne odbrane, koju smo označili kao strategiju mira. Međutim, kada danas govorimo o kulturi i opštenarodnoj odbrani, o kulturnom životu i stvaralaštvu uopšte koje se inspiriše ciljevima revolucije i odbrane, onda ovde moramo istaći da time ne mislimo da su to jedini izvori na kojima treba da se zasniva i realizuje naše celokupno kulturno-umetničko življenje. Sva ona ostvarenja koja oplemenjuju ljudsko biće, pokreću ga na stvaranje, slobodno ispoljavanje, na ostvarivanje našeg jedinstva, odlučujuće uloge radničke klase i udruženog rada u celokupnom društvenom životu zemlje, jednom rečju, na ono što zovemo razotuđenje i očovečenje čovekove ličnosti u Marksovom i Titovom smislu, upravo su značajna za kulturu i opštenarodnu odbranu.

Dalji aktuelni zadaci na povezivanju kulture i opštenarodne odbrane

U okviru doslednog sprovođenja zadataka Desetog kongresa SKJ i priprema za Jedanaesti kongres SKJ u sferi kulture i opštenarodne odbrane nužno je, pored ostalog, sagledati, na osnovu ratnih i posleratnih iskustava, njihovo uslovljavanje i prožimanje u mirnodopskim i ratnim okolnostima. U tom pogledu značajan su korak napravile Savezna konferencija SSRNJ i Zajednica kulturno-prostvetnih organizacija Jugoslavije, Politička uprava SSNO, Republički štab TO SR Slovenije, redakcija slovenačkog izdanja lista »Komunist«, u okviru nedelje »Čovek, rad i kultura«, u saradnji sa svim izdanjima »Komunista«, kada su 12, 13. i 14. oktobra 1977. godine u Novom Mestu organizovali savetovanje na temu: »Kul-

tura i opštenarodna odbrana«. Materijali sa tog savetovanja predstavljaju koristan doprinos zadovoljavanju naših aktuelnih društvenih potreba u sferi kulture i odbrane, kao i vredan prilog obeležavanju naših i Titovih jubileja i pripremama za Jedanaesti kongres SKJ. Stoga se moraju još potpunije, na odgovarajući način, prezentirati našoj javnosti, što bi bio jedan od najvažnijih zadataka u ovom trenutku.

Pored toga, ostaje naša stalna obaveza da se što potpunije izuče, i na odgovarajući način prezentiraju, bogata iskustva iz NOR i revolucije o uslovljavanju i prožimanju kulture i opštenarodne odbrane, kako bismo ih još više koristili za vojne i ostale društvene potrebe u savremenim uslovima.

Na osnovu tih i drugih iskustava moraju se planovi odbrane dopuniti prilozima o radu kulturno-umetničkih ustanova i organizacija u eventualnim ratnim uslovima, i to u svim društveno-političkim zajednicama, mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama, osnovnim organizacijama udruženog rada, ostalim radnim, društveno-političkim i drugim organizacijama. Ovim poslom moraju se stalno baviti i, na osnovu realnih opštih i posebnih procena i prema našim mogućnostima i potrebama, ažurirati ljudi koji rade u tim delatnostima i oni kojima su one namenjene, dakle najširi krug radnih ljudi iz svih društvenih sredina. Jer, sasvim je sigurno da niko bolje ne može pratiti i rešavati probleme vezane za korišćenje u mirnodopskim uslovima i pripreme kulturno-umetničkih delatnosti za odbranu u eventualnom ratu od ljudi koji rade u tim delatnostima i onih kojima te delatnosti služe.

Svakako, zadatak je svih subjekata društva, kulture i opštenarodne odbrane da se stalno i odlučno bore protiv svih negativnih stranih i domaćih uticaja na kulturu i umetnost. U tu borbu se, pre svega, moraju još više uključiti naši istaknuti umetnici — da svojom kritičkom reči i delima potisnu negativne uticaje, šund i kič u kulturi i umetnosti. Sredstva javnih komunikacija (štampa, radio i televizija) moraju se i dalje nalaziti u prvim borbenim redovima u plasiranju pravih umetničkih vrednosti domaćih i stranih.

I razvoj kulturno-umetničkog amaterizma u svim društvenim sredinama, približavanje knjige i drugih umetničkih dela radnicima i seljacima doprineće suzbijanju svih stranih i drugih nepoželjnih uticaja.

Saradnja s pripadnicima JNA, armijskim jedinicama i ustanovama, pored ostalog, služi tom cilju i zadatku. Naša je želja da u kasarnama, vojnim školama, na brodovima, u karaulama i mnogim drugim ustanovama JNA bude što više posetilaca — pionira, omladine, radnih ljudi i građana, kao što smo i veoma zainteresovani za to da se i pripadnici naše armije što češće i neposrednije susreću sa stvarnim životom i stvaralaštvom naših radnih ljudi i građana u osnovnim organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama i drugim društvenim sredinama. Jer, to je u skladu sa

našim ukupnim naporima da sadašnje graditelje i buduće branioce socijalističkog samoupravljanja i drugih tekovina NOR i revolucije vaspitavamo na dostignućima naših radnih ljudi.

*

Sve do sad rečeno pokazuje da je u našem socijalističkom samoupravnom društvu postignuto mnogo i da postoje sve društvene pretpostavke da kulturu smatramo i razvijamo kao sastavni deo naše revolucije koja i dalje traje, kao oslobodilačku delatnost radnih ljudi svih naših naroda i narodnosti, kao značajnu oblast u koncepciji opštenarodne odbrane, kao deo borbe za oslobođenje rada i čoveka. Prema tome, čovek stvara kulturu i njegovo je pravo da je unapređuje i brani.

Samo jedinstvenim shvatanjem i zajedničkim naporima, u procesu podruštvljavanja i kulture i opštenarodne odbrane, ispoljiće se ljudske i društvene potrebe u sferi kulture i odbrane i naći najbolja rešenja za njihovo zadovoljavanje u mirnodopskim i eventualnim ratnim uslovima.

U realizaciji ciljeva opštenarodne odbrane kultura, kulturno-umetničko i naučno stvaralaštvo imaju izuzetnu ulogu i značaj, naročito u pogledu formiranja društvene svesti današnjih slobodnih stvaralaca i budućih branilaca, u razvijanju njihovih duhovnih i svih drugih sposobnosti i unapređivanju svih sadržaja i oblika kulturno-umetničkog stvaralaštva i ukupne izgradnje naše odbrambene moći. Zato ova problematika zaslužuje najveću pažnju svih subjekata našeg socijalističkog samoupravnog društva.

Živko Marković

Različita praksa u raspodeli ličnih dohodaka

Osnovne organizacije udruženog rada i radne zajednice bile su obavezne da do kraja prošle godine donesu pravilnike o raspodeli sredstava za lične dohotke, u skladu sa odredbama Zakona o udruženom radu. Prvi deo obaveze uglavnom je ispunjen. Najveći broj osnovnih organizacija i radnih zajednica doneo je pravilnike u decembru, dok su neke to učinile u januaru ili februaru 1978. Međutim, drugi deo obaveze samo je delimično izvršen. Analiza pravilnika pokazala je, naime, velike razlike u primeni Zakona o udruženom radu.*

* U Informativno-analitičkoj službi Veća Saveza sindikata Jugoslavije i saveznih odbora sindikata Jugoslavije analizirano je 200 pravilnika i samoupravnih sporazuma iz različitih radnih organizacija iz svih oblasti udruženog rada. Korišćene su i analize koje su pripremane u republičkim većima, kao i saznanja stečena u razgovorima o problemima raspodele u 45 organizacija.

Različite polazne osnove: rezultati rada i pretpostavljeni rad

Zakon o udruženom radu nedvosmisleno je odredio polazne osnove za raspodelu sredstava za lične dohotke. Po članu 126. Zakona, lični dohodak radnika utvrđuje se prema *rezultatima njegovog rada* i prema *njegovom ličnom doprinosu* koji je svojim tekućim radom i upravljanjem i privređivanjem društvenim sredstvima, kao svojim i društvenim minulim radom, dao povećanju dohotka osnovne organizacije.

Iako se ova odredba Zakona o udruženom radu ponavlja gotovo u svim pravilnicima, polazne osnove iz kojih se izvodi način raspodele su različite. Pored *rezultata rada*, za osnovu se uzima i *pretpostavljeni rad*, a najčešće je to kombinacija ova dva osnova. U pitanju je, u stvari, mešanje starih i novih principa.

Rezultati rada kao osnova ličnog dohotka. — Rezultati rada uzeti su za obračunsku osnovicu ličnog dohotka samo u 5,5% analiziranih samoupravnih akata. I ova akta mogu se, međutim, razvrstati u dve podgrupe. Po jednima se celokupna masa sredstava za lične dohotke raspodeljuje prema ostvarenim rezultatima rada, dok se po drugima tako raspodeljuje samo deo sredstava, ali se predviđa da se u perspektivi ovaj način raspodele primeni na ukupna sredstva.

Činjenica da je ovakav način raspodele primenjen u različitim delatnostima, i u osnovnim organizacijama udruženog rada i u radnim zajednicama, samo potvrđuje univerzalnost odgovarajućih odredbi Zakona o udruženom radu. Raspodela sredstava za lične dohotke prema ostvarenim rezultatima rada vrši se, na primer, u Mašinskoj industriji — Niš, »Neveni« — Leskovac, Reumatološkom institutu — Beograd, Fakultetu političkih nauka — Sarajevo, Sekretarijatu unutrašnjih poslova — Sisak.

Učešće radnika u raspodeli sredstava za lične dohotke utvrđuje se na osnovu broja ostvarenih jedinica rezultata (proizvoda) rada. Pravilnicima se određuju samo relativne vrednosti ovih jedinica, označene bodovima ili poenima, dok se njihova apsolutna vrednost u dinarima utvrđuje prilikom svakog obračuna, zavisno od ostvarenog dohotka osnovne organizacije, odnosno radne zajednice.

Osnovu za određivanje relativne vrednosti rezultata rada čine složenost i obim rada. Množenjem koeficijenta složenosti ili broja bodova (poena) kojim je označena relativna vrednost posla i broja vremenskih jedinica (časova ili minuta) potrebnih za stvaranje jedinice rezultata rada, dobija se broj bodova (poena) koji označava relativnu vrednost te jedinice. Vreme koje se priznaje za stvaranje jedinice rezultata rada dobija se na osnovu normativa, odnosno dogovorenih standarda živog rada.

Tako utvrđena osnova relativne vrednosti jedinice rezultata rada koriguje se merilima za kvalitet rezultata rada, uspešnost

u korišćenju sredstava i predmeta rada, za uslove pod kojima radnik radi, za doprinos zajedničkom radu i slično. Apsolutna vrednost jedinice rezultata rada određuje se zavisno od ukupnih rezultata rada, odnosno ostvarenog dohotka osnovne organizacije ili radne zajednice.

Ovakvim načinom raspodele lični dohodak radnika direktno se vezuje za njegov radni doprinos. Time se objektivno obezbeđuje zadovoljavanje interesa da se određeni posao obavi uz što manji utrošak živog i opredmećenog rada. Pošto je visina ličnog dohotka dovedena u direktnu zavisnost od ostvarenog dohotka osnovne organizacije, time je istovremeno obezbeđena zainteresovanost radnika ne samo za sopstveni učinak već i za rezultate rada svih ostalih zaposlenih.

Ovakva raspodela prema rezultatima rada u potpunosti se afirmisala u praksi. Pošto se u pojedinim organizacijama takav način raspodele primenjuje već nekoliko godina, mogli su se egzaktno pratiti njegovi efekti. U svim slučajevima znatno su povećane radna motivacija i zainteresovanost radnika za rad i poslovanje cele organizacije. Efekti te zainteresovanosti izraženi su u ubrzanom porastu produktivnosti rada i dohotka. Pojedine organizacije, koje su se pre uvođenja novog načina raspodele nalazile u krizi, beleže stalni porast produktivnosti rada, i do 20% godišnje.

Novi način raspodele doveo je do korenitih promena i u međusobnim odnosima radnika. Pošto su merila raspodele u velikoj meri objektivizirana, isključeni su sporovi koji bi se mogli javljati u vezi sa raspodelom. Ceo posao na raspodeli praktično se svodi na evidentiranje ostvarenih rezultata rada i na obračun ličnog dohotka. Karakteristično je da je primena sistema raspodele prema rezultatima rada dosta jednostavna i razumljiva za sve radnike. Svaki radnik može sam pratiti kretanje svog učinka, pa čak izvršiti i obračun ličnog dohotka, kad je poznata vrednost boda (poena).

Pošto je stvorena zainteresovanost za ukupne rezultate rada i poslovanja osnovne organizacije (radne zajednice), pojačana je međusobna saradnja i češće je uzajamno pomaganje radnika u procesu rada. Radnici se ne zatvaraju isključivo u delokrug vlastitih poslova koje su po sistematizaciji obavezni da obavljaju. već prihvataju i druge zadatke kad se za to ukaže potreba. Time je znatno olakšana organizacija rada. Počinje, u stvari, da se razvija samoupravna organizacija rada, u kojoj svaki radnik deluje kao aktivni činilac.

Nasuprot nekim pretpostavkama da raspodela prema rezultatima rada može kod radnika pojačati egocentrizam, u svim razmatranim sredinama je došlo do povećanja solidarnosti, naročito u odnosu prema radnicima sa umanjenim radnim sposobnostima, koji objektivno nisu u stanju da ostvaruju prosečne rezultate. Kriterijumi solidarnosti najviše su razrađeni baš u orga-

nizacijama koje su dosledno primenile raspodelu prema rezultatima rada.

Pretpostavljeni rad kao osnova raspodele. — Nasuprot odredbama Zakona o udruženom radu, u 8,5 % ispitivanih organizacija lični dohodak se isplaćuje na osnovu pretpostavljenog rada, jer se rezultati rada uopšte ne vrednuju. I ovde se, međutim, mogu razlikovati dve vrste rešenja. U oko 6 % organizacija obračunsku osnovicu predstavljaju relativne vrednosti poslova, označene bodovima, čija se apsolutna vrednost menja zavisno od ostvarenog dohotka osnovne organizacije (radne zajednice). Poslovi su vrednovani na osnovu složenosti i pretpostavljenog obima — od 182 sata u mesecu. U oko 2,5 % organizacija lični dohoci radnika utvrđeni su u fiksnim (dinarskim) iznosima i isplaćuju se nezavisno od ostvarenog dohotka.

U prvom slučaju ipak je došlo do određene promene u odnosu na ranije stanje, jer je lični dohodak radnika doveden u zavisnost od ostvarenog dohotka organizacije. Zbog toga se ovde mogu očekivati izvesne promene u pravcu veće zainteresovanosti radnika za ukupne rezultate rada i poslovanja osnovne organizacije. U drugom slučaju do takvih promena sigurno neće doći, pošto je potpuno zadržan stari način raspodele.

Kombinacija pretpostavljenog i stvarnog rada. — U najvećem broju analiziranih samoupravnih akata (više od 86 %) lični dohodak se utvrđuje na osnovu pretpostavljenog rada korigovanog ostvarenim radnim rezultatima. Ova akta su sačinjena uglavnom u drugoj polovini 1977. godine i primenjuju se od januara 1978. Ona su dobrim delom nepotpuna, jer je vrednovan samo pretpostavljeni rad, dok se vrednovanjem rezultata rada trebalo tek pozabaviti.

Pretpostavljeni rad je vrednovan uglavnom na osnovu složenosti, odgovornosti i uslova rada, kojima se često pridodaju psiho-fizički napori, uz pretpostavljeni obim od 182 sata mesečno. Vrednosti poslova izražene su u relativnim odnosima i označene bodovima, koji predstavljaju obračunsku, odnosno startnu osnovicu.

Vrednovanje rezultata rada vrši se uglavnom na osnovu relativne vrednosti poslova, obima izvršenih radnih zadataka, kvaliteta ostvarenih rezultata rada, uspešnosti u korišćenju sredstava, ušteda u materijalnim troškovima i drugih elemenata. I vrednost rezultata rada izražava se u relativnim odnosima i označava bodovima, što omogućuje upoređivanje sa obračunskom (startnom) osnovicom.

Učešće u raspodeli sredstava za lične dohotke utvrđuje se tako što se broj bodova, kojim je označena relativna vrednost posla ili grupe poslova koje radnik obavlja, koriguje ukupnim rezultatima rada ostvarenim u obračunskom periodu. Korekcijom

se obračunska osnovica povećava ili smanjuje zavisno od prebačaja ili podbačaja mesečne norme, odnosno plana rada.

U pogledu korekcije mogu se razlikovati dve vrste rešenja koja su primenjena u analiziranim samoupravnim aktima. Po prvom, smanjenje i povećanje obračunske osnovice se ne ograničava, što znači da lični dohodak varira prema ostvarenim rezultatima rada. Po drugom rešenju, obračunska osnovica se može povećati i smanjivati samo do određene granice, bez obzira na ostvarene rezultate rada. Korekcija se najčešće kreće između ∓ 20 %, i uglavnom ne prelazi granicu od ∓ 30 %.

Ograničena korekcija obračunske osnovice decidirano je utvrđena u oko 23 % analiziranih pravilnika i sporazuma. U jednom broju organizacija ograničenja nema samo za poslove koji se rade po normi, dok u nekim pravilnicima ovo pitanje nije precizno regulisano, pa su prilikom primene moguća različita tumačenja.

Za mnoge organizacije uvođenje ovakvog načina raspodele predstavlja veliki napredak u odnosu na zatečeno stanje, kad je raspodela vršena samo na osnovu pretpostavljenog rada, odnosno radnog mesta i stručne spreme. Zbog toga se može očekivati da će ova promena dovesti do većeg ili manjeg porasta produktivnosti i dohotka, zavisno od stepena stimulativnosti primenjenih merila raspodele. Indikativni su u tom pogledu poboljšanje radne discipline i porast zainteresovanosti radnika za ukupne rezultate rada i poslovanja osnovne organizacije već na samom početku primene novih pravilnika.

U jednom broju ogranizacija raspodela putem startne osnovice, korigovane ispunjavanjem norme i plana proizvodnje, vršena je, međutim, i pre donošenja novih pravilnika. Zbog toga se u ovim organizacijama ne očekuju neke veće promene u pogledu odnosa prema radu, pa ni u pravcu porasta produktivnosti i dohotka.

Za dalji tok društvene akcije od značaja su razlike koje postoje u zauzimanju stavova prema ovakvom načinu raspodele. Dok je u jednom broju organizacija takva raspodela shvaćena samo kao početni korak u razvijanju novog sistema raspodele prema radu, u drugima preovlađuje uverenje da ona sasvim odgovara principima i kriterijumima definisanim u Zakonu o udruženom radu.

Raspodela sredstava za lične dohotke na osnovu pretpostavljenog rada znači, u stvari, preobraženi oblik raspodele prema radnom mestu. Obračunska osnovica ličnog dohotka se i dalje unapred utvrđuje nezavisno od stvarnih rezultata rada. Otuda se raspodela prema radnom doprinosu pojavljuje samo kao korektivni, odnosno stimulativni činilac. U nekim pravilnicima zadržana je čak i stara terminologija, jer se eksplicitno govori o radnom mestu, startnoj osnovici i stimulaciji. Ograničeno kretanje korekcije obračunske osnovice, najčešće nezavisno od kretanja

radnog doprinosa, pokazuje da učešće radnika u raspodeli samo delimično zavisi od individualnog kvantuma njegovog rada.

Sa zadržavanjem starih osnova raspodele zadržavaju se i ostaci najamnih odnosa. Umesto da visina ličnog dohotka zavisi od veličine radnog doprinosa, a veličina doprinosa od individualnih sposobnosti radnika, u većini organizacija još je zadržan obrnut odnos. Najpre je utvrđena visina ličnog dohotka, a zatim odgovarajuća veličina doprinosa (mesečna norma) koji radnik treba da ostvari nezavisno od svojih individualnih sposobnosti. Time se i dalje zadržava stara protivrečnost između opšte zainteresovanosti za to da norma bude što veća i individualne zainteresovanosti da ona bude što manja. Na toj osnovi zadržavaju se i ostaci najamne psihologije — da unapred utvrđenu obračunsku osnovicu ličnog dohotka treba odraditi, a da samo prebačaj norme zavisi od slobodne volje radnika. Sve to umanjuje zainteresovanost i destimuliše stvaralačke napore za pružanjem većeg radnog doprinosa.

Osnovi i merila raspodele

Zakonom o udruženom radu utvrđena su četiri opšta osnova za učešće radnika u raspodeli sredstava za lične dohotke: doprinos tekućim radom, doprinos minulim radom, doprinos novatorstvom, racionalizatorstvom i drugim oblicima stvaralaštva i solidarnost. Članom 129. Zakona o udruženom radu utvrđeni su i neposredni osnovi za određivanje radnog doprinosa, kao što su kvantitet i kvalitet rada, odnosno obim i složenost rada, kvalitet ostvarenih rezultata rada, uspešnost u korišćenju sredstava rada, ostvarene uštede u radu, korišćenje radnog vremena, odgovornost u radu, uslovi rada i povećanje dohotka osnovne organizacije ostvareno naročito upravljanjem i privređivanjem sredstvima društvene reprodukcije.

Da bi se mogla vršiti praktična raspodela sredstava za lične dohotke, samoupravnim aktima OUR i radnih zajednica trebalo je utvrditi konkretna merila za ove osnove. Međutim, u jednom broju pravilnika ne samo što za pojedine osnove nisu utvrđena nikakva merila, nego ti osnovi nisu ni spomenuti. To se naročito odnosi na solidarnost iz sredstava za lične dohotke, na novatorstvo i racionalizatorstvo, korišćenje sredstava rada, uštede i uslove rada. U nekim pravilnicima nije predviđeno ni učešće po osnovu minulog rada.

U samoupravnim aktima postoje dosta velike razlike u merilima za pojedine osnove raspodele. One su uočljive naročito sa stanovišta objektivnosti utvrđivanja radnog doprinosa. Ovde će biti prikazane samo one najznačajnije.

Obim rada. — Najveće razlike postoje u načinu utvrđivanja obima rada. Ako se izuzmu organizacije u kojima se obim izvršenog

rada uopšte ne utvrđuje, jer se samo pretpostavlja, mogu se u-
čiti tri sasvim različita načina na koje se to čini u ostalim org-
nizacijama. *Normativi radnog vremena, procena izvršenja ra-
nih zadataka* i *ocena izvršioca* — to su »merila« koja su utvrđe-
ne samo u različitim organizacijama nego često i u jednoj ist-
organizaciji za različite poslove.

Tako se u oko 42 % ispitivanih organizacija za jedne poslo-
predviđaju normativi radnog vremena, a za druge — procena iz-
vršenja radnih zadataka, dok se u nekima uvodi još i ocena izv-
šioca. Za sve poslove normativi radnog vremena predviđaju se s-
mo u 19%, a procena izvršenja radnih zadataka u 21 % organizaci-
Ocena izvršioca predviđena je za pojedine poslove u 5,5 % samo-
upravnih akata.

U relativno velikom broju organizacija preovladalo je u-
renje da bez *normativa rada* nema stvarne raspodele prema ra-
nom doprinosu. Na tome je zasnovana i orijentacija: što egzak-
nije utvrđivanje potrebnog vremena za obavljanje pojedinih p-
slova. Uočljive su, međutim, i razlike u shvatanjima, pa i opred-
ljenjima, u pogledu normiranja poslova van neposrednog proce-
proizvodnje. Nasuprot uverenju da se za obavljanje svakog pos-
može utvrditi potrebno radno vreme, ističu se dileme, pa i po-
puno odbacuju takve mogućnosti. Zavisno od toga, u pojedini-
organizacijama se radi na iznalaženju objektivnih merila za sv-
poslove, dok se u drugima u tom pogledu ništa ne preduzima.

Velike su, međutim, razlike u tome dokle se stiglo u norm-
ranju poslova i u samoj proizvodnji. U nekim organizacijama ta-
postupak je praktično završen, dok se u drugima još nije ni poče-
lo na njemu raditi. Negde se primenjuju opšti normativi, koji nis-
prilagođeni specifičnim uslovima, zbog čega ne mogu ni poslu-
žiti kao egzaktno merilo radnog doprinosa. U većem delu organi-
zacija postoje samo normativi grupnog rada, koji ne omogućavaj-
merenje individualnog doprinosa.

Primena normativa rada je različita, zavisno od načina ras-
podele. Gde se raspodela sredstava za lične dohotke vrši na os-
novu ostvarenih rezultata rada normativi radnog vremena služe
da se odredi relativna vrednost jedinice rezultata rada kao obra-
čunske osnovice. Gde se za obračunsku osnovicu uzima vrednost
pretpostavljenog rada, normativi služe da se odredi obim po-
sla koji radnik treba da obavlja u obračunskom periodu, kao što je
mesečna norma, na primer.

U ovom drugom slučaju normativi rada ne služe uvek kao
merilo raspodele, već i kao orijentir za stimulaciju. Samo se u
manjem broju organizacija obračunska osnovica ličnog dohotka
povećava ili smanjuje srazmerno prebačaju, odnosno podbačaju
norme. Negde je uvećanje i umanjenje obračunske osnovice veće,
a drugde manje zavisno od prebačaja i podbačaja norme. Ima
primera da se obračunska osnovica uvećava i u slučaju ispunje-
nja norme, pa i podbačaja do određene granice.

Utvrđivanje obima rada putem *procene izvršenja radnih zadataka* preovlađuje u radnim zajednicama, ali je predviđeno i za veliki broj poslova u osnovnim organizacijama. Ono se najčešće svodi na globalnu procenu izvršenja mesečnog plana rada.

U jednom broju organizacija uspešnost obavljanja poslova, koji nisu normirani, procenjuje se na osnovu prosečnog izvršenja normi na poslovima s kojima su oni funkcionalno povezani. U drugima se za osnovu procene uzima veći broj pokazatelja, kao što su izvršenje plana proizvodnje i finansijskog plana, kvalitet proizvoda, ekonomičnost, rentabilnost, produktivnost i drugi. Ponegde se objektivni pokazatelji kombinuju sa ocenom ličnih kvaliteta izvršioca.

Procena izvršenja radnih zadataka predviđa se naročito za utvrđivanje *doprinosa organizatora rada.* U relativno velikom broju organizacija doprinos organizatora procenjuje se samo na osnovu jednog pokazatelja: izvršenje norme neposrednih proizvođača, prosek ličnih dohodaka radnika u prethodnom mesecu, ostvareni dohodak po radniku, čisti dohodak OOUR u prethodnoj godini, kvalitet privređivanja i drugo. U drugima se za osnovu procene uzimaju dva ili više pokazatelja: izvršenje plana proizvodnje i indeks produktivnosti; produktivnost, dohodak po radniku, stepen iskorišćenosti kapaciteta i procenat izvršenja plana; ukupan prihod, broj radnika, dohodak i vrednost sredstava za proizvodnju. Najviše je, međutim, organizacija (oko 82 %) koje nisu uopšte utvrdile merila za doprinos organizatora rada.

Jednostranost procene izvršenja radnih zadataka je, pre svega, u tome što se oslanja samo na pokazatelje kojima se izražavaju zajednički rezultati rada, a ne i individualni doprinos radnika. Između individualnog doprinosa i zajedničkih rezultata rada ne postoji, međutim, uvek nužna korelacija. Učinak radne jedinice i dohodak osnovne organizacije, na primer, mogu se povećavati kad doprinos organizatora rada opada, i obrnuto. Zbog toga je neophodno i neposredno merenje individualnog doprinosa.

Ocenjivanje izvršioca vrši se uglavnom na dva načina. Ocene se daju na osnovu obima i kvaliteta rada, korišćenja radnog vremena, rokova izvršenja i drugih objektivnih pokazatelja, ili na osnovu ličnih kvaliteta koji se uzimaju kao pretpostavke rada. Elementi ocenjivanja su najčešće znanje i sposobnost radnika, inicijativnost u izvršenju radnih zadataka, angažovanost i pedantnost, snalažljivost i brzina u radu, radna disciplina, tačnost, samostalnost i drugo.

U najvećem broju slučajeva ocenu izvršioca daje komisija radničkog saveta ili zbora radnika. Negde je ocena komisije konačna, a drugde je usvaja radna jedinica, odnosno zbor radnika. Ima i primera da ocenu daje neposredni rukovodilac ili da se radnici u radnoj jedinici sami međusobno ocenjuju.

Izlišno je dokazivati da je svako ocenjivanje izvršioca u suprotnosti sa principom Ustava i odredbama Zakona o udruženom radu. Ono ne samo što ne može služiti za objektivno utvrđivanje

radnog doprinosa već i kao odnos prema radniku znači vređanje njegovog ljudskog dostojanstva. Zbog toga ono neizbežno vodi stvaranju loše atmosfere u radnom kolektivu.

Složenost rada. — U samoupravnim aktima mogu se sresti različite definicije složenosti rada. Najšira je ona kojom se pod pojam »složenosti« rada podvode: složenost u najužem smislu, psihofizički napori, odgovornost i uslovi rada. Po drugoj varijanti, iz ove definicije su isključeni uslovi rada, po trećoj i odgovornost, dok je po četvrtoj složenost shvaćena u najužem smislu. Poslednje dve varijante se, inače, najčešće pojavljuju u samoupravnim sporazumima i pravilnicima.

Bez obzira na to kako je definisana sama složenost rada, ova četiri osnova su u većini slučajeva korišćena za »vrednovanje« poslova, koje je obično vršeno metodom analitičke procene. I gde god je za osnovu raspodele uzet pretpostavljeni rad, »vrednost« posla je praktično postala zamena za »vrednost« radnog mesta. »Vrednost« posla je, međutim, istovremeno uzimana i kao kvalitativni činilac za vrednovanje rezultata rada.

Sudeći po izrazitoj šarolikosti primene, metod analitičke procene omogućio je velike proizvoljnosti u »vrednovanju« i utvrđivanju složenosti poslova. U dosta slučajeva »vrednost« posla određivana je putem globalnog bodovanja složenosti, odgovornosti i uslova rada, pri čemu su relativni odnosi između ova tri elementa ponekad isti za različite, ili različiti za iste poslove u različitim organizacijama. Ima dosta primera da su okviri u kojima se mogu kretati rasponi »vrednosti« poslova utvrđivani pre analitičke procene.

Složenost poslova je vrlo različito utvrđivana. Po jednoj varijanti, kao osnov su služili stručna sprema i radno iskustvo, po drugoj, predmet, sredstva i metod rada, po trećoj su uzimane u obzir obe vrste elemenata. Negde su pomenuti elementi globalno procenjivani, dok su drugde raščlanjivani na manji ili veći broj činilaca.

U svakom slučaju, analitička procena nije se u praksi pokazala kao pouzdan metod za egzaktno utvrđivanje složenosti rada. Proizvoljno određivanje složenosti, koje je u mnogim organizacijama prihvaćeno samo pod pritiskom zakonskog roka, već izaziva nezadovoljstvo radnika. To pokazuje da problem merenja složenosti rada ostaje i dalje otvoren.

Odgovornost u radu. — Proizvoljnost je pogotovu došla do izražaja prilikom procenjivanja odgovornosti. U pojedinim organizacijama odgovornost je procenjivana globalno, dok je u drugima za to uziman u obzir manji ili veći broj elemenata, kao što su odgovornost za materijalne vrednosti, sredstva rada, za proces rada, kvalitet proizvodnje, obavljanje poslova od opšteg značaja, tačnost i istinitost podataka, primenu propisa, bezbednost drugih, itd.

Odgovornost se često vezuje za grupe poslova i definiše za rutinski rad, za raznovrsne poslove, za kreativnost i sinhronizaciju. U nekim slučajevima odgovornost se, međutim, ne vezuje za posao, već za izvršioca, pa se i uzima kao jedan od elemenata za ocenjivanje njegovih ličnih kvaliteta. Ima i primera da se odgovornost uopšte ne procenjuje, već se pretpostavlja kao uslov za uspešno obavljanje poslova.

Uslovi rada. — U većini samoupravnih akata uslovi rada su nedovoljno razrađeni, a gde je to učinjeno, uočljivi su različiti pristupi. Negde se oni javljaju kao jedan od elemenata za utvrđivanje obračunske osnovice, dok se drugde uzimaju za njen korektiv.

Zavisno od toga, u nekim pravilnicima su gradirani po težini svi uslovi rada, dok je u drugima to učinjeno samo sa onim uslovima koji se smatraju otežavajućim. U pojedinim organizacijama izvršeno je razvrstavanje različitih uslova rada po grupama, kao što su, na primer, jako otežani, srednje i malo otežani. Retki su, međutim, primeri da se za korektiv obračunske osnovice uzimaju i lakši uslovi rada od uobičajenih.

Korišćenje radnog vremena. — Korišćenje radnog vremena je u samoupravnim aktima različito definisano i vrednovano. U slučaju kad se raspodela vrši na osnovu rezultata rada, korišćenje radnog vremena faktički je izraženo brojem ostvarenih jedinica rezultata rada. Kao osnov za raspodelu priznaje se samo potrebno vreme, bez obzira na vreme koje radnik individualno utroši na ostvarenje radnog zadatka. To podstiče na maksimalno korišćenje radnog vremena.

Nasuprot tome, u organizacijama koje raspodelu vrše na osnovu pretpostavljenog rada za merilo kvantiteta uzima se vreme provedeno na radu, bez obzira na to kako se ono stvarno koristi. U 8,5% analiziranih organizacija, koje na taj način raspodeljuju sredstva za lične dohotke, vreme provedeno na radu automatski se priznaje kao osnov za raspodelu, pa se i ne postavlja pitanje njegovog korišćenja. Pored toga, u još 4,5% ostalih organizacija za određene poslove raspodela se takođe vrši prema vremenu provedenom na radu.

U jednom broju organizacija korišćenje radnog vremena svedeno je na problem izostanaka sa posla. Tako je u 9% analiziranih samoupravnih akata predviđena posebna stimulacija samo za redovno dolaženje na posao, pri čemu je za merilo uzet broj izostanaka i broj zakašnjenja, odnosno vreme odsustvovanja sa posla. U pojedinim organizacijama obračunska osnovica ličnog dohotka umanjuje se srazmerno vremenu neopravdanih izostanaka u odnosu na fond mogućih efektivnih časova u obračunskom periodu. U drugima se isplaćuje stimulacija kad nema izostanaka i zakašnjenja na posao ili kad se oni kreću u granicama tolerantnosti. U nekim pravilnicima predviđeno je vrlo rigorozno umanjenje obračunske osnovice za neopravdano izostajanje sa posla, tako da je

iznos umanjenja broj dana takvog odsustvovanja u obračunskom periodu podignut na kvadrat.

U nekim organizacijama uvedena je posebna stimulacija za izvršenje radnih zadataka u roku, i kreće se čak i do 20% obračunske osnovice. U 13% organizacija se, međutim, kao osnov za stimulaciju uzima više pokazatelja korišćenja radnog vremena, kao što su zaposlenost kapaciteta, urednost u dolasku i odlasku sa posla, iskorišćenost efektivnog radnog vremena, poštovanje radne i tehničke discipline, pridržavanje mera sigurnosti i lične zaštite.

Kvalitet rezultata rada. — Kvalitet rezultata rada utvrđuje se uglavnom na dva načina: putem standarda, odnosno propisa o kvalitetu, i ocenjivanjem. Prvi način preovlađuje u privredi, a drugi u društvenim delatnostima i radnim zajednicama.

Standardima je unapred određen kvalitet koji mora ispuniti neki proizvod rada. Odstupanja od standarda, i to ne samo u pozitivnom već do određene granice i u negativnom smislu, često se uzimaju kao osnov za korekciju obračunske osnovice. Ima, međutim, proizvoda kod kojih odstupanja od standardizovanog ili propisanog kvaliteta u negativnom, a ponekad i u pozitivnom smislu, nisu dozvoljena. Zbog toga se u ovim slučajevima ostvarenje unapred utvrđenog kvaliteta uzima samo kao uslov za isplatu obračunske osnovice.

Kvalitet se uglavnom ocenjuje opisno, bez preciznijeg raščlanjivanja na pojedine elemente. Najčešće su to uopštene ocene: prosečan, natprosečan, ispod proseka. Ređi su primeri da se kvalitet oceni na osnovu unapred utvrđenih kriterijuma i da je u većem stepenu ocena iznijansirana. Pa ipak, korekcije obračunske osnovice na bazi ocenjivanja kvaliteta ponegde se kreću do 100% u pozitivnom, i do 20% u negativnom smislu. To može imati utoliko teže posledice ukoliko je samo ocenjivanje proizvoljnije.

Uspešnost u korišćenju sredstava. — Uspešnost u korišćenju sredstava najčešće se izražava posredstvom sledećih pokazatelja: iskorišćenje planiranog fonda rada, smanjenje remonta, zastoja u radu, smanjenje praznog hoda mašina, postizanje što većeg efekta upotrebe sredstava, stepen korišćenja tekućeg rada, nivo zaposlenosti itd.

U pojedinim organizacijama za bazu utvrđivanja doprinosa korišćenjem sredstava uzeta je njihova vrednost, pa su sva sredstva po tom kriterijumu razvrstana u više različitih grupa. Time je u osnovi obezbeđena objektivnost, jer je doprinos veći ako je veća vrednost sredstava, i obrnuto.

Stimulacija za uspešnost u korišćenju sredstava rada najčešće je izražena u pozitivnoj i negativnoj korekciji obračunske osnovice ličnog dohotka, koja se vrši na osnovu stvarnih efekata. Ima, međutim, i slučajeva da se stimulacije predviđaju i za pretpostavljene efekte u korišćenju sredstava rada.

Uštede. — Učešće u raspodeli na osnovu ušteda nije našlo odgovarajuće mesto u samoupravnim aktima. U velikom broju tih akata ono nije uopšte regulisano, dok je u nekima to polovično učinjeno. Više je organizacija koje su uvele samo grupnu stimulaciju nego onih koje su, pored grupnih, utvrdile i merila za individualno učešće u raspodeli na osnovu ušteda.

Doprinos na osnovu ušteda utvrđuje se na dva načina: na temelju odnosa normiranih i utrošenih količina materijala i odnosa planiranih i ostvarenih troškova. U osnovnim organizacijama primenjuju se oba načina, dok se u radnim zajednicama uštede utvrđuju uglavnom na osnovu odnosa planiranih i ostvarenih troškova.

Individualno učešće u uštedama obično je izraženo u procentualnim iznosima. Ono je, međutim, zasnovano na individualnom doprinosu samo u slučaju kad su utvrđeni normativi materijalnih troškova. Gde to nije učinjeno individualno učešće se svodi na prosek grupe ili širih radnih, odnosno organizacionih celina. U radnim zajednicama to je najčešća varijanta.

Minuli rad. — Najviše razlika u samoupravnim aktima ispoljeno je u vezi sa minulim radom. Pre svega, u jednom broju samoupravnih akata nije uopšte regulisano učešće u raspodeli po ovom osnovu. U nekim pravilnicima predviđeno je da se taj posao obavi nakon donošenja zakona o minulom radu. Iščekivanje zakona jedan je od razloga što se u organizacijama relativno malo radilo na iznalaženju odgovarajućih rešenja za utvrđivanje doprinosa minulim radom.

U jednom delu organizacija, koje su regulisale pitanje minulog rada, utvrđeni su posebni kriterijumi za formiranje mase sredstava po ovom osnovu, dok se u drugima masa sredstava za lične dohotke po svim osnovima formira na jedinstven način. Kao kriterijum izdvajanja sredstava za lične dohotke po osnovu minulog rada najčešće se uzima samo odnos prema akumulaciji, a u pojedinim organizacijama još i ukupan prihod ili dohodak. Za osnov se obično uzimaju izdvajanja u akumulaciju za poslednje 3 ili 5 godina. U pojedinim pravilnicima je i eksplicitno utvrđeno da se lični dohodak po osnovu minulog rada ne ostvaruje u slučaju kad nema povećanja dohotka i kada se ne izdvajaju sredstva za akumulaciju.

Merila individualnog učešća radnika u raspodeli po osnovu minulog rada dosta su različita. Kao najčešće merilo javlja se radni staž, i to u dve varijante. Po prvoj, za svaku godinu radnog staža utvrđen je određeni procenat (najčešće 0,3% do 1%) od ličnog dohotka ostvarenog po osnovu tekućeg rada, dok se po drugoj varijanti za sve radnike godine radnog staža množe istim koeficijentom. U manjem broju organizacija za merilo individualnog doprinosa minulim radom uzima se visina ličnog dohotka u prethodnoj godini ili prosečan lični dohodak u nekoliko minulih godina.

Novatorstvo i racionalizatorstvo. — Većina organizacija nije uopšte regulisala učešće u raspodeli na osnovi novatorstva i racionalizatorstva. Od onih koje su to učinile, jedne su u samoupravnim sporazumima i pravilnicima o raspodeli sredstava za lične dohotke utvrdile samo načelne stavove, druge su odredile i konkretna merila, dok su treće donele ili su predvidele donošenje posebnih pravilnika.

Za osnovicu učešća u raspodeli obično se uzima veličina doprinosa, odnosno visina uštede koja je ostvarena na temelju novatorstva i racionalizatorstva, novatorstvom, racionalizatorstvom ili drugim oblikom stvaralaštva. Individualno učešće najčešće se određuje u procentualnom iznosu od ove osnovice, i to tako da se procenat smanjuje što je osnovica veća. Iako se uzimaju u obzir konkretni uslovi pod kojima je inovacija ili racionalizacija ostvarena, ipak u određivanju individualnog učešća u raspodeli postoji velika proizvoljnost.

Solidarnost. — Veoma je mali broj organizacija koje su solidarnost ugradile u osnove raspodele sredstava za lične dohotke. To su, po pravilu, one organizacije koje su najviše unapredile raspodelu prema rezultatima rada, što je i razumljivo, jer je u njima potreba za solidarnošću najviše izražena, s obzirom na to da je ostvarivanje ličnog dohotka dovedeno u direktnu zavisnost od individualnih sposobnosti radnika.

Za osnovu solidarnosti uzimaju se, po pravilu, umanjene sposobnosti radnika do kojih je došlo zbog povreda na radu, profesionalnih oboljenja, starosti i sličnih uzroka. Lični dohodak ovih radnika utvrđen je u visini od 90% do 100% prosečnog ličnog dohotka koji ostvare radnici na istim ili sličnim poslovima. Pored toga, predviđa se da se radnicima sa umanjenim sposobnostima poveravaju lakši poslovi i radni zadaci.

Neke pretpostavke raspodele prema radu

Iz izloženog se može zaključiti da je donošenjem novih pravilnika o raspodeli sredstava za lične dohotke došlo do relativno velikih promena u odnosu na zatečeno stanje, ali da u većini organizacija ipak nisu dosledno sprovedene odredbe Zakona o udruženom radu. Uzroci su nesumnjivo višestruki, i na njih ukazuju naročito sledeće činjenice.

1. Karakteristično je da su u raspodeli najveći napredak postigle one organizacije koje su na iznalaženju novih merila najduže radile. One su imale vremena da ta merila ne samo praktično provere već i da obezbede njihovu postupnu primenu. Većina organizacija je, međutim, izradi novih pravilnika pristupila tek u poslednjem kvartalu 1977. godine. I pod pretpostavkom da su prethodno sve stvari raščišćene, vrednovanje rezultata rada objektivno se nije moglo sprovesti za dva-tri meseca.

2. Glavni inicijator i nosilac društvene akcije u primeni Zakona o udruženom radu u osnovnim i radnim organizacijama bile su društveno-političke organizacije. One su, međutim, relativno kasno prišle izradi odgovarajućih platformi i akcionih programa. U većini organizacija taj posao je započet tek u prvoj polovini 1977. i trajao je praktično sve do septembra. I pored toga, akcione platforme su u dosta slučajeva ostale uopštene, tako da neka ključna pitanja raspodele nisu raščišćena. U mnogim organizacijama Saveza komunista o problemima raspodele nije posebno raspravljano, već je ceo posao na vođenju i usmeravanju akcije prepušten sindikalnim organizacijama. Uloga Sindikata se, međutim, svela pretežno na organizovanje i podsticanje akcije, dok su stvaralačku ulogu u tumačenju i konkretizaciji odredbi Zakona o udruženom radu najčešće imali politički aktivi ili stručne službe. Zbog toga u mnogim organizacijama radnici nisu dovoljno ušli u suštinu novog načina raspodele. Pod pritiskom zakonskog roka oni su se, međutim, izjašnjavali i za rešenja koja im nisu bila sasvim jasna. Pojedini zborovi radnika, na kojima su razmatrani nacrti pravilnika i samoupravnih sporazuma, protekli su bez prave rasprave, a neslaganja su ispoljavana tek u fazi primene.

3. Potreba za masovnom idejno-političkom aktivnošću društveno-političkih organizacija bila je tim veća što primena Zakona o udruženom radu nailazi ne samo na neshvatanje već i na otpor. Raspodelu prema rezultatima rada najteže prihvataju poslovodne strukture i radnici u stručnim službama, s motivacijom da se njihov rad ne može meriti. Ali takvu raspodelu nerado usvaja i deo radnika u neposrednoj proizvodnji. Reč je, pre svega, o onima koji rade i privatno van osnovne organizacije, kao i onima koji su do sada lični dohodak imali prema formalno priznatim višim kvalifikacijama, dok su istovremeno obavljali manje kvalifikovane poslove. Pored toga, u pojedinim organizacijama razlika u primanjima kvalifikovanih i nekvalifikovanih radnika bila je pogrešnom politikom raspodele svedena na minimum. U celini, trebalo je prevladati ukorenjenu naviku da se unapred zna visina ličnog dohotka koji će se primiti na kraju obračunskog perioda. Ova navika je u velikoj meri uticala na to da se, umesto ostvarenih rezultata rada, kao obračunska osnovica zadrži pretpostavljeni rad.

4. Stručni rad na iznalaženju merila raspodele i vrednovanju rezultata rada nije bio dovoljno organizovan. Mnoge, naročito male organizacije nemaju osposobljen kadar koji bi se time mogao uspešno baviti. Zbog toga je bilo dosta prepisivanja tuđih pravilnika. Za pružanje stručne pomoći organizacijama udruženog rada nisu bile dovoljno pripremljene ni naučne institucije. Neki instituti su prodavali stare modele raspodele, u kojima je obračunsku osnovicu ličnog dohotka činio pretpostavljeni rad. Na raznim savetovanjima, koja su imala za cilj da pomognu u razjašnjavanju pitanja raspodele, često su iznošeni kontradiktorni stavovi. Pojedine kategorije dohotka nisu ni teorijski dovoljno razjašnjene, što posebno otežava njihovu praktičnu primenu.

5. Jedan od uslova individualne raspodele prema radu je i sticanje dohotka po istom principu. Međutim, ne samo što tržište često deluje u suprotnim smerovima nego su državnim režimom cena organizacije dovedene u neravnopravan položaj, tako da se dohodak, po pravilu, preliva iz produktivnijih u manje produktivne. Divergentnost između individualne raspodele prema radu i načina sticanja dohotka posebno je izražena u OUR društvenih delatnosti i radnim zajednicama. Zbog nerazvijenosti slobodne razmene rada, ovde se dohodak faktički još stiče po uslovno kvalifikovanom radniku, tako da je masa sredstava za lične dohotke fiksna i ne zavisi od ostvarenih rezultata rada. To deluje veoma destimulativno, jer dovodi do obezvređivanja ostvarenih rezultata rada.

Ove činjenice pokazuju da nisu u potrebnoj meri bile ispunjene neke značajne pretpostavke za razradu i primenu novog načina raspodele. Obezbeđenje tih pretpostavki je uslov i daljeg rada na doslednoj primeni Zakona o udruženom radu. Ako je u početku i izgledalo da se novi sistem raspodele može uvesti preko noći, sad je postalo sasvim jasno da je to dugoročan posao koji zahteva ne samo solidan stručni rad već i dobro organizovanu društvenu akciju.

Janko Maksimović

Obrazovanje uz rad i za rad

U doba naučne i tehničke revolucije u koju je zakoračilo i naše društvo znanje nužno treba da postane opšta svojina, bez koje se ne može postići odgovarajuća produktivnost, pa, prema tome, ni zamisliti odgovarajući društveno-ekonomski progres. U viziji razvojnih kretanja uloga znanja je sve dominantnija. Ono se shvata kao integralna celina u mogućem opštem smislu sa istovremenom potrebom za specijalizacijom u užem smislu. Stoga između nauke i obrazovanja mora postojati, teorijski uzev, tesan međusobni odnos. On se ne izražava samo u uzajamnom uslovljavanju, već, pre svega, u tome što se obrazovanje javlja kao sredstvo transformacije naučnih dostignuća, te, na taj način, stvara mogućnost za brži razvoj tehnološkog progresa koji svoj izvor nalazi u naučnim otkrićima. Jer, naučna istraživanja nikada ne mogu biti dovoljno celishodna u smislu realizacije rezultata do kojih se njima dolazi ako nisu, na zadovoljavajući način i na potrebnom nivou, preneta mnogim ljudima da bi se njima najneposrednije koristili.

Odgovarajući obim i usredsređenost tih znanja postiže se organizovanim obrazovanjem uz rad i iz rada, pri čemu se ne može isključiti, razume se, ni mogućnost konzumacije mnogih znanja i

spontanim obrazovanjem. Tek na toj osnovi može se govoriti o integraciji nauke, tehnologije i obrazovanja. U takvom odnosu i u čvrstoj međusobnoj vezi javlja se permanentno obrazovanje kao neophodna potreba svakog uspešnog rada. Ono može da se zasniva samo na solidno fundiranom sistemu obrazovanja.

Razvoj nauke na odgovarajući način zahteva stalno kritičko preispitivanje sistema obrazovanja, koji stoga ne može biti statičan ni u pogledu izabranih sadržaja ni u smislu vaspitno-obrazovnih formi.

Karakteristika proizvodnje na današnjem stepenu razvoja je u tome da se, pre svega, izrađuju mašine koje će, sa svoje strane, proizvoditi mašine.

Na taj način, razvoj sve efikasnijih procesa proizvodnje čini osnovu njene intenzifikacije, zbog čega ona postaje sve ekonomičnija, to jest obezbeđuje potrebnu ekonomiju rada. A sve ovo uslovljava sve veću raznovrsnost predmeta i oruđa za rad, što, sa svoje strane, i obrazovanju, u izvesnom smislu, postavlja određene zahteve kojima se traži odgovor na pitanje: kako pripremiti ljude sa takvim mogućnostima da u svakom periodu svog radnog veka na pravi način prihvate sve promene, što će uticati na produktivnost rada pri kojoj će svaka jedinica ljudskog rada doprinositi optimalnom povećanju društvenog bogatstva.

Dakle, brzi razvoj tehnike i tehnologije i procesa proizvodnje neminovno nameću potrebu da se obrazovanjem dobiju kadrovi koji će steći ne samo dovoljno znanja, već i dostići visok stepen adaptivnosti novim tehnologijama. Prema tome, jedan je od problema obrazovanja, sada i u budućnosti, zadovoljiti potrebe za određenim profilima kadrova uz rešavanje pitanja interakcije privreda — obrazovanje i privreda — nauka, to jest kako usaglasiti ovu potrebu za visokim stepenom adaptivnosti sa suprotnim tendencijama prakse, naime, za uskom specijalizacijom. Jedan od puteva rešenja ovog problema je, svakako, obrazovanje iz rada i uz rad.

Istaknimo i ovom prilikom da je, prema marksističko-lenjinističkom učenju, naučno dokazano da je polazna tačka stvaranja materijalno-tehničke baze socijalizma i komunizma teška industrija, u kojoj mašinogradnja predstavlja njenu srž, jer obezbeđuje efikasno i visokoproduktivno korišćenje tehnoloških procesa. Savremena kretanja nauke i tehnike idu za tim da osnovna oruđa za rad, odnosno mašine koje zahtevaju ručno upravljanje, budu zamenjene onima kod kojih ove poslove obavljaju automati. Poznato je da je automatizacija veoma važno područje na kome naučno-tehnički proces može da napreduje velikom brzinom. Ona je već duboko prodrla u najrazličitije grane proizvodnje: na relaciji sirovine — poluproizvodi — gotovi proizvodi i danas već, u velikoj meri, postoje usko specijalizovani automati, automatizovane linije, savremena oprema i drugo.

Govorili smo o tom pravcu razvoja nauke i tehnologije da bismo te oblasti doveli u uzročnu vezu sa obrazovanjem. Pokuša-

ćemo da neke bitne zaključke u tom smislu izvedemo posmatrajući primenu metoda analogne automatizacije: mašinâ i opreme sa upravljanjem pomoću računara. Na primer, savremeni strug koji funkcioniše na ovom principu radi prema programu čiji je nosilac obično specijalna magnetska traka, slična onima što se upotrebljavaju i u radio-tehnici. Tehnika rada je, uprošćeno prikazano, veoma jednostavna; na trakama se nalaze znaci (program) koji upravljaju pokretanjem svih radnih delova struga, a to znači da se na toj osnovi ostvaruje određena proizvodnja.

Ilustracije radi, navešćemo podatak da je 1960. godine u celom svetu (prema procenama) bilo u upotrebi do 300 strugova sa upravljanjem pomoću računara. Godine 1962. je samo u SAD bilo više od 1.500 takvih strugova, 1964. godine više od 4.000, a 1967. više od 10.000. Međutim, danas je u celom svetu, od ukupnog broja strugova što su u upotrebi, više od jedne četvrtine sa automatskim pokretanjem svih radnih delova.

Primenu automatske regulacije nismo izneli zato da bismo je istakli samo kao dostignuće nauke i tehnike, premda i sa tog stanovišta zaslužuje da bude pomenuta. Ona je, naime, veoma ilustrativna i za našu analizu iz sledećih razloga:

— ovakvi strugovi danas se koriste masovno u visokorazvijenim zemljama;

— na njihovo masovno korišćenje prešlo se za relativno kratko vreme (za manje od 15 godina; to je karakteristika razdoblja 1960—1978. godine); i

— primena ovakvih strugova nužna će biti i u našim uslovima rada u dogledno vreme.

Ako se tome doda da će naučno-tehnička baza, zahvaljujući razvoju materijalne osnove, u narednom periodu biti sve veća, vrlo je logično očekivati da će se i sve savremenija oruđa za rad sve brže uvoditi, što u znatnoj meri ili u potpunosti može uticati na veliku ili kompletnu izmenu znanja i umenja koja su do tada bila dovoljna za obavljanje određenih proizvodnih operacija kada se čovek služio manje savremenom mašinom.

Ovakav zaključak zaslužuje posebnu pažnju i proučavanje, naročito sada kada se nalazimo pred kompletnim koncipiranjem novih obrazovnih sadržaja, jer on nije specifičan samo za primer koji smo izneli. Sigurno je da se može navesti mnogo primera koji bi nam nametnuli isti zaključak.

Stoga je i sa ovog stanovišta vrlo značajno u kom smislu i kako će se obezbediti visok stepen adaptivnosti kadrova budućoj praksi. Primer koji smo izneli nedvosmisleno pokazuje da je pred nama period u kome će se brže vršiti zamena oruđa za rad, a to znači da je to razdoblje koje neminovno postavlja zahtev za višim stepenom obučenosti kadrova. Jer, dok danas metalostrugar, na primer, sam podešava i na određen način stavlja u akciju sve pokretne delove struga radi obavljanja određenih proizvodnih operacija, dotle na savremenim strugovima sa automatskim reguli-

sanjem pokreta program rada daje elektronska računska mašina kojoj podatke za izradu programa obezbeđuje čovek. Dakle, čovek se sada nalazi u sasvim novoj ulozi. Savremenije proizvodno sredstvo omogućilo mu je viši stepen produktivnosti i manje fizičke napore, ali su mu zato u znatnoj meri povećani intelektualni napori.

Takve i slične situacije, koje će u bliskoj budućnosti biti sve češće, poseban su razlog koji ukazuje na to da je za adaptivnost kadrova novim uslovima u okviru njihovih radnih obaveza, što su stvoreni novim tehničko-tehnološkim rešenjima, potrebna, pre svega, takva struktura znanja u organizovanom vaspitno-obrazovnom procesu koja će biti skladno odabrana i po obimu i po nivou. Ona bi trebalo najpre da omogući efikasno izvršavanje radnih obaveza za predviđenu složenost rada, a zatim da čini dovoljnu teorijsku osnovu za proučavanje i uklapanje u inovacije koje će uslediti.

Na taj način došli smo na problem interakcije: solidna osnova (širina) i zahtevi za užom specijalizacijom.

Naravno, na ovo pitanje nije moguće dati odgovor bez prethodnog temeljitog proučavanja svih činilaca. Međutim, na osnovu dosadašnjih iskustava mogu se, ipak, izneti neka zapažanja.

Obrazovanje kadrova, pri čemu se imaju u vidu samo ona znanja koja, uglavnom, opredeljuju završni karakter školovanja, sa programskom sadržinom koja je prevashodno ili sa jasno naznačenom specijalističkom notom brže se realizuje, ali takav kadar je sa skromnijom stručnom širinom, pa, rekli bismo, on će se i sa većim naporima uključivati u savremenija rešenja u radnoj praksi.

Transformacija srednjeg u srednje usmereno obrazovanje

Slabosti ranijeg sistema srednjeg obrazovanja su poznate. Temeljite analize tog stanja su nedvosmisleno nametnule potrebu za reformom organizacije i reformom sadržaja. Mnogi ekstenzivni elementi u sadržaju, njihova neaktuelnost i krutost formi — osnovno su njegovo obeležje. Vaspitno-obrazovni sadržaji, gotovo bez izuzetka, bili su enciklopedijski koncipirani, u velikom svom delu namenjeni zapamćivanju, a nedovoljno drugim, daleko bitnijim svrhama, jer se polazilo od toga da svaka nastavna disciplina treba da bude »sveobuhvatna« te da u što većoj meri sačuva neokrnjen integritet nasleđenog kvantuma činjenica, pojmova i zakonitosti. Sve je ovo, dakle, bilo razlog da se najpre donesu potrebne odluke, a zatim pređe na istraživanje novih rešenja, to jest na konstrukciju nove reformisane škole.

Naša globalna rešenja koja u ovom pravcu određuju strategiju reforme jesu: obrazovanje za rad, to jest usmereno obrazovanje uz rad i iz rada.

U tom pogledu odlučili smo da se srednje usmereno obrazovanje sastoji iz dve faze: prva je opšteobrazovna, koja ima zajedničku osnovu, a druga završna, koja treba zajedno sa prvom fazom da daje završni karakter srednjem usmerenom obrazovanju.

Stoga je prva faza samo delimično rešenje sistema srednjeg usmerenog obrazovanja i predstavlja njegov uvodni deo. Međutim, kako usmereno obrazovanje treba da ima završni karakter, to jest da osposobljava za potrebe rada, to se ovi zahtevi prenose u drugu fazu.

U pogledu stvaranja nove škole saglasili smo se da se najpre razrade i definišu zajedničke osnove, to jest da se one sadržajno oblikuju u opšteobrazovnom i stručno-teorijskom smislu, pri čemu stručno-teorijska znanja u ovoj fazi imaju informativan karakter.

Izbor sadržaja za prvu fazu usmerenog obrazovanja, koja čini zajednički vaspitno-obrazovni segment za sva usmerenja, u drugoj fazi iziskuje da se odgovori na pitanje: kako ostvariti korelaciju između nastavnih sadržaja srodnih ili »izvedenih« nastavnih disciplina koje se javljaju u drugoj fazi usmerenog obrazovanja? Naime, da li je moguće usaglašavati sadržaje nastavnog plana i programa usmerenja kao celine? Jer, ako to nije moguće, i ovom prilikom može se, u programima pojedinih usmerenja, pojaviti dupliranje nastavnih sadržaja koji su raspoređeni u pojedinim nastavnim disciplinama, sa čime se ni do sada nismo saglašavali, već smo to isticali kao jednu od slabosti ranijeg sistema.

Prva faza i njen opšteobrazovni karakter

Sada, kada se nastavlja sa izborom nastavnih sadržaja i nastavnih disciplina za drugu fazu (u SR Srbiji bez pokrajina i u nekim drugim regionima) prilika je da se razmotre i prouče neke pojave vertikalne povezanosti nastavnih sadržaja srednjeg usmerenog obrazovanja kao celine.

Imajući na umu strukturu nastavnih sadržaja i opšteobrazovni karakter prve faze i strukturu nastavnih sadržaja i završni karakter druge faze usmerenog srednjeg obrazovanja, mogao bi se, sudeći po njihovim osnovnim funkcijama, steći utisak da u ova dva nastavna stupnja, baš zbog njihovih obeležja, ne može doći do nesklada i ponavljanja određenih nastavnih sadržaja.

Međutim, još su u ranijem sistemu obrazovanja uočene u tom pogledu izvesne, rekli bismo, sadržajne neusaglašenosti, upravo između sadržaja nekih opšteobrazovnih i srodnih opštestručnih i stručno-teorijskih disciplina koje se izučavaju u završnoj fazi mnogih usmerenja i zanimanja. Pre nego što pređemo na analizu ovog problema bitno je, a i prilika je, da se postavi i pitanje: šta se podrazumeva pod opštim obrazovanjem i da li se ono u ovom trenutku razvoja nauke, tehnike i tehnologije, kao i društvenih od-

nosa, može sticati izučavanjem dosadašnjih klasičnih opšteobrazovnih predmeta koji su u nastavnim planovima i programima svrstavani kao takvi? Pitanje je dosta složeno. Međutim, ako se u nastavnom planu i programu izvrši izbor nastavnih disciplina i sadržaja koji u celini zadovoljavaju vaspitno-obrazovne potrebe, onda je klasifikacija nastavnih disciplina na opšteobrazovne i stručno-teorijske više teorijsko pitanje. Ono je ovom prilikom značajno stoga što su u prvoj fazi usmerenog obrazovanja definisane zajedničke nastavne discipline i njihovi sadržaji koji su obavezni za sva usmerenja u drugoj fazi, bez obzira na ostale stručno-teorijske i stručno-praktične sadržaje koji se izučavaju u toj fazi.

To, praktično, znači da je prva faza sadržajno u potpunosti konstituisana i da ne bi bila podložna promenama prilikom razrade i izbora sadržaja za pojedina usmerenja u drugoj fazi.

S obzirom na princip skladnog izbora potrebnih sadržaja za rad koji obezbeđuju i mogućnost nastavljanja školovanja i usavršavanja u struci, kao i na potrebu da se postigne nužna korelacija između nastavnih sadržaja kao ukupne sume programiranih znanja ovakav način definisanja sadržaja prve faze, u načelu, zahteva neka razjašnjenja. Ona bi se, prema našem viđenju ovog problema, mogla definisati ovako:

— da se nastavni sadržaji u navedenim uslovima, to jest kada opšteobrazovni predmet prerasta u celini ili delimično u stručno-teorijski, ponove u potrebnoj meri i u opštestručnoj ili stručno-teorijskoj disciplini;

— da se takvi nastavni sadržaji smatraju poznatim, već izučenim, pa da se iz tih razloga u drugoj fazi izostave; i

— da se zajedničke osnove proglase standardom obaveznih opšteobrazovnih sadržaja koje svaki učenik mora da izučava, u principu, u sklopu opšteobrazovnih predmeta.

Kriterij izbora nastavnih sadržaja, pa, prema tome, i nastavnih disciplina, neposredno je uslovljen potrebom sticanja temeljnih i brojnih znanja i umenja koja su neophodna u radu, a i za stalno teorijsko i praktično usavršavanje. Iz navedenih razloga, a polazeći od toga da su integracioni procesi što obuhvataju nauku, tehniku i proizvodnju, sve češći, u nastavi se sada oštrije nego do sada postavlja njeno neminovno stručno-naučno zasnivanje, kao i naučni pristup nastavnom procesu. Pod ovim se nikako ne podrazumeva apsolutno brisanje granica između nauka, ali izuzetno snažno aktuelizira pitanje korelacije između područja jedne nastavne discipline i među oblastima različitih nauka i njihove praktične primene.

Naravno, potpuni odgovor na to pitanje dala bi istraživanja koja bi se u prvom redu zasnivala na uporednoj analizi sadržaja i njihovoj funkciji. Njima bi se precizno ustanovilo u kojoj meri dolazi do dupliranja nastavnih sadržaja u pojedinim usmerenjima i da li ova pojava, i u kojoj meri, predstavlja balast nastavnih programa.

Druga faza i njen završni karakter

Nastava prve faze usmerenog obrazovanja u školskoj 1978/79. godini u SR Srbiji bez pokrajina biće izvođena i u I i u II razredu, dok je u nekim regionima to već učinjeno. To obavezuje da se izvrši konačan izbor sadržaja za drugu fazu obrazovanja. Vremena nema mnogo, pogotovo ako se, pored stabilnih nastavnih programa, očekuju i odgovarajući udžbenici, jer se ima na umu da je kod nas udžbenik još i danas jedan od osnovnih oslonaca učenika u sticanju potrebnih znanja i umenja.

Kao što smo rekli, prva faza ima karakter opšteg obrazovanja. Zbog toga se, uprošćeno rečeno, izbor njenih vaspitno-obrazovnih sadržaja svodio samo na odbir onih znanja koja treba da budu oslobođena preživelih oblika, nepotrebne faktografije i drugog balasta koji su bili karakteristični za nasleđene nastavne planove i programe. Naime, prilikom razrade ove faze i izbora nastavnih sadržaja nije se moralo voditi računa o tome koja su zanimanja potrebna udruženom radu i koja su stručno-teorijska i stručno-praktična znanja neophodna za svako od tih zanimanja. A navedene okolnosti u znatnoj meri otežavaju pristup sadržajnoj konstrukciji druge faze. Jer, ako se u određenoj meri ne pruže najpre odgovori na sva ova pitanja, teško se može očekivati da će druga faza, to jest usmereno obrazovanje, u celosti sobom doneti očekivane rezultate. Saglasili smo se o tome da obrazujemo za rad i uz rad. Međutim, ako se prethodno ne dobije odgovor na pitanje koja su zanimanja potrebna, tada, i uz najbolji izbor nastavnih sadržaja, ako škole obrazuju kadrove za zanimanja koja ne mogu da obezbede zaposlenje, one ne obrazuju za rad, već obrazuju radi samog — obrazovanja.

Danas postoji nesklad između obrazovanja i potreba. Duže vreme se govori da se svršeni učenici određenih specijalizovanih škola ne mogu zaposliti u svojoj struci ili, pak, vrlo često ne dobijaju odgovarajuća radna mesta. Dakle, prilika je da se, iz navedenih razloga, izvrši potrebna analiza ovog problema kako bismo došli do spiska potrebnih zanimanja. Školovanje za zanimanja koja ne mogu da obezbede odgovarajuće radno mesto ili uopšte zaposlenje, pored ostalog, demorališe mlade već na samom startu, u času kada se tek pripremaju da uđu u radni život. Stoga razrada završne faze, uključujući njenu sadržajnu strukturu i forme, treba da se zasniva na realno iskazanim potrebama — srednjoročnim i perspektivnim — za određenim profilima, kao i na njihovim specifičnostima. Ako one nisu poznate, druga faza usmerenog obrazovanja se ne može sveobuhvatno i uspešno konstituisati. Škole i ostale institucije koje se bave obrazovanjem ne mogu same da reše ovaj problem, jer njegovo uspešno rešavanje zavisi od toga u kojoj meri će se u taj posao uključiti svi neophodni činioci. Prema tome, redosled rešavanja, koji uslovljava priroda problema, iziskuje da se najpre u udruženom radu ustanove potrebe za određenim profilima kadrova, kao i njihove specifičnosti. Tek na osnovi toga može

se prići izboru i oblikovanju vaspitno-obrazovnih sadržaja, kao i izboru organizacije vaspitno-obrazovnog rada, a to će sve, zavisno od složenosti, određivati trajanje obrazovanja. Mišljenja smo da bi se uz jedinstvenu i sinhronizovanu akciju svih koji se bave problematikom obrazovanja, to jest udruživanjem napora sa udruženim radom, došlo do najboljih rešenja. I pored svih teškoća koje se pri tom javljaju, verujemo da je to ipak pravi put kojim se, uz sve slabosti, sa zadovoljavajućom tačnošću mogu utvrditi potrebe za kadrovima, a, na osnovu toga, definisati odgovarajuća sadržajna i organizaciona konstrukcija vaspitno-obrazovnog procesa. Prema tome, udruženi rad, institucije koje se bave problematikom obrazovanja i škole moraju najpre formulisati ovaj zadatak, a potom se sporazumeti ko će šta da uradi i kojim redom. Jednostrano rešavanje ovog za društvo veoma značajnog zadatka može dovesti samo do nekih privremenih poboljšanja. Dosadašnje iskustvo nas uči da bez kompleksnog sagledavanja potreba, zasnovanih na srednjoročnom i dugoročnom planiranju kadrova, nema ni »garancije« da škole, u svim situacijama, obrazuju potrebne profile kadrova. Istina, u republikama i pokrajinama date su planske procene o otvaranju novih radnih mesta za godinu dana ili za nešto duži period, ali ti pokazatelji mogu se koristiti samo kao polazni elementi za dalju razradu i analizu potreba, a tek u drugoj fazi došlo bi se i do specifičnosti tih potreba.

Jer, samo na ovoj osnovi može počivati usmereno obrazovanje kao društveno i samoupravno organizovana vaspitno-obrazovna delatnost. Pri tome, potrebe za kadrovima određuju profile koje škola obrazuje, a stepen složenosti rada uglavnom određuje potrebna znanja i umenja, koja, sa svoje strane, uslovljavaju trajanje školovanja. To praktično znači: ukoliko su potrebe udruženog rada definisane, moguće je, na ovoj osnovi, organizovati različite nivoe obrazovanja i u okviru istog zanimanja. Time se postiže brže uključivanje u rad, pri čemu uvek postoji mogućnost dopunskog školovanja iz rada ili uz rad, da bi se postigao još viši stepen osposobljenosti.

Izbor nastavnih sadržaja, pa, prema tome, i nastavnih disciplina za drugu fazu za zanimanja manje složenosti, čiji će vaspitno-obrazovni proces u završnom delu obrazovanja trajati do jedne nastavne godine, biće veoma delikatan posao. Jer, tehnologija obrazovanja, to jest sticanje potrebnih znanja u organizovanoj nastavi, zahteva određenu postupnost, koja neminovno uslovljava i za to potrebno vreme.

Imajući na umu da u prvoj fazi učenici ne stiču znanja iz struke ili zanimanja za koje su se opredelili, biće potrebno mnogo napora da se za svega jednu školsku godinu u nastavnim planovima i programima odaberu znanja i umenja koja treba da čine zaokruženu celinu i koja mogu obezbediti efikasno obavljanje posla određene složenosti. Pored toga, ona treba da čine podlogu i za samoobrazovanje, kao i za nastavljanje školovanja. Navedeni zahtevi su, kao što smo istakli, veoma ozbiljni, pa je zbog toga sadržaj-

na konstrukcija za sva ovakva zanimanja izuzetno odgovoran i složen posao. Nastavni sadržaji stoga moraju biti bez ikakvih primesa ekstenzivnosti u bilo kom obliku, to jest maksimalno intenzivirani.

Za zanimanja veće složenosti, čija će završna faza obrazovanja trajati dve ili više nastavnih godina, izrada nastavnih planova i programa neće biti tako složena, bez obzira na to što su u ovom slučaju obim i složenost znanja i umenja daleko veći.

Izbor opštestručnih, stručno-teorijskih i stručno-praktičnih znanja i u jednom i u drugom slučaju biće u funkciji složenosti rada i želja učenika za nastavljanjem školovanja. Pored toga, mora se uzeti u obzir i razvoj pojedinih nauka te, na osnovu predviđanja stepena i dinamike njihovog razvoja, a zavisno od opšteg ili užeg značaja za pojedina usmerenja, u nekoj aproksimaciji izabrati i dodatne sadržaje koje treba uneti u odgovarajuće nastavne programe.

Ovakav, nešto širi izbor znanja i umenja nije u neskladu s proklamovanim principima obrazovanja za rad i uz rad, jer se time obezbeđuje šira stručna podloga za kvalitetniji, produktivniji, a time i jeftiniji rad.

Opšta obeležja vaspitno-obrazovne konstrukcije druge faze

Vaspitno-obrazovni sadržaji, kao i u prvoj fazi, moraju biti zasnovani na marksističkoj nauci. Njihov osnovni zadatak u drugoj fazi, i pored toga što ona ima završni karakter, ne treba da se svodi isključivo na to da iz škole izlaze samo stručno osposobljeni ljudi već, pre svega, njihova znanja treba da su tako komponovana da pružaju mogućnost za samoupravno i socijalističko obrazovanje i vaspitanje.

Stručno-teorijska i stručno-praktična znanja treba da budu zasnovana na najnovijim dostignućima nauke, pri čemu, u svim situacijama, na prikladan način treba afirmisati intelektualni rad.

Sadržina struktura usmerenog obrazovanja kao celine, za svaki profil posebno, dakle, dobija se kada se zajedničkim osnovama dodaju stručno-teorijska, stručno-praktična, kao i opšteobrazovna znanja, koja su, pre svega, obeležje struke, a zatim čine i specifičnost zanimanja. Ona treba da budu u funkciji obrazovno-vaspitnih ciljeva i zadataka za koje se opredelilo naše društvo.

Na kraju, uz svu složenost i ozbiljnost ovog problema, odlučili bismo se da istaknemo da sadržajna struktura druge faze, šire gledano, treba da pruži mogućnost sticanja opšte kulture, znanja iz struke, kao i podlogu za permanentno obrazovanje. Pri tome je, svakako, njena značajna funkcija i pružanje teorijske osnove za usavršavanje i racionalizaciju postupaka rada, tim pre što usme-

reno obrazovanje treba da obrazuje za rad. Jer, brzi razvoj tehnike i tehnologije zahteva određenu fleksibilnost u pogledu prilagođavanja novim uslovima. Na toj osnovi se može govoriti i o povezanosti i uslovljenosti obrazovanja i produktivnosti rada, kao jednoj vrlo značajnoj karici društvenog progresa u celini.

Veljko Radović

Činjenice stvarnosti i njihov filmski izraz

(Povodom 25. festivala Jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma u Beogradu)

Dvadeset peti festival Jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma u Beogradu bio je jubilaran, i odista je teško odoljeti izazovu da se kaže koja riječ o jugoslovenskom dokumentarnom filmu uopšte, koji je našoj zemlji priredio mnoge svečane časove, zbog priznanja na uglednim međunarodnim filmskim smotrama.

Univerzalnog jezika, film je, prirodno, i mogao bez prepreka i najbrže da prodre u svijet, i da stvaralačku istinu o jugoslovenskoj stvarnosti metaforično i najupečatljivije saopšti svijetu željnom te istine. Djela Dušana Vukotića, Vlatka Gilića, Krsta Škanate, Dušana Makavejeva, Aleksandra Petrovića, Rudolfa Sremeca, Nedjeljka Dragića, Živka Nikolića, Stoleta Popova i drugih izvojevala su takve uspjehe u zemlji i van nje da to služi na čast ne samo njihovim autorima već i zemlji koja je ta djela inspirisala i

omogućila. Naš dokumentarni film uvijek je bio — razumije se, ne u povremenim osekama, nego u ponesenim trenucima — kritički raspoložen prema živoj, pokretljivoj realnosti, u stanju gotovo svakodnevnog dijalektičkog samoprevazilaženja. Trebalo je nešto vremena pa da društvena situacija sazri do svijesti da su našoj dramatičnoj i dinamičnoj stvarnosti potrebni kritički filmovi koji bi je stvaralački i konstruktivno osporavali i problematizovali. Što je ovo društvo omogućilo pojavu mnogih djela vrlo »žestoke« misli, prije svega, svjedoči o snazi tog društva da podnese talentovano — samim tim, i dobronamjerno — saopštenu istinu o otvorenim pitanjima i kriznim tačkama društva što se davno odreklo idealizovanja i koje, priznajući konflikte, ne priznaje nemoć da ih razriješi kad i ako do njih dođe. Naše društvo odavno je ostavilo za sobom vrijeme kada se preosjetljivo reagovalo na kritiku, ono je postiglo takvu moć i stabilnost da s pravom vjeruje kako mu kritika samo pomaže da se ogleda u sintetičkom ogledalu filmske umjetnosti. Da je tako, o tome svjedoči impresivna činjenica o srazmjerno velikom broju pravih remek-djela proizvedenih u Jugoslaviji.

Zbog svoje aktuelističke i kritičke prirode, dokumentarni film je pravi test zrelosti društva, i po tome se, između ostalog, vidi je li ono spremno da primi istine i koristi se njima kao pokretačem, ili ih zataškava. Jer dokumentarni film nije čin obožavanja stvarnosti, ma kakva ona inače bila, još manje lakirovka i apologetika, i živi samo ako otvara bitna pitanja savremenosti i prati neminovne zastanke društva koje traži i nalazi rješenja i pokreće nove vizije, uz neizbježna povremena krivudanja i lutanja. Kritikujući postojeće, dokumentarni film se samo bori za još veći humanitet i za moguće, za neprestano usavršavanje života. Ako je riječ o umjetničkom djelu, ono i ne može biti protiv bitnih interesa čovjeka, jer mu bezuslovno i oduvijek služi. Nikad nije dovoljno naglašavati da umjetnost nije imala, i ne može ni imati nehuman i pamfletski karakter!

Izvještaču, dugogodišnjem pratiocu zbivanja u području dokumentarnog filmskog žanra, nikako nije prijatno što mora da kaže kako ovaj, jubilarni festival, nije ispunio očekivanja. Jer na njemu je prikazano premalo djela izvan sivog prosjeka i u najboljoj tradiciji jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma. Čini se, čak, da je ovo bio jedan od, svakako, najslabijih festivala, s najmanje prodora u nove prostore filmskog izraza, obilježen tematskim i izražajnim siromaštvom. No o obrazloženju ovoga suda kasnije će biti riječi, poslije sumarnog prikaza onih filmova koje je ovaj izvještač uspio da vidi i koji mu se čine zanimljivim i karakterističnim u tom smislu.

Glavnu nagradu Festivala odnio je u Prištinu film *117* reditelja Besima Sahatčiua. Sahatčiu je unio kameru u jedan starinski dom sela Nivokaza, kod Đakovice, gdje zajedno živi ogromna patrijarhalna zadruga sastavljena od ravno 117 direktnih članova, počev od »patrijarha« i glave zadruge pa do tek rođenog iz-

danka te moćne porodične loze. Reditelj je povjerovao da će ta odista neobična činjenica o odživjelom načinu zajedničkog porodičnog života biti dovoljna sama po sebi, da će snaga i ubjedljivost tog podatka učiniti njegovo djelo unaprijed višeznačnim i mnogosmislenim. Stoga je mirno prikazao jedan dan života te gigantske porodice, i to sve same prizore u kojima se ispoljava »disanje« i mnogovrsno funkcionisanje porodice: svaki odrasli muškarac, svako dijete i svaka žena u tom kolektivu imaju posebne zadatke, i svi ih marljivo ispunjavaju doprinoseći zadruzi koliko ko može. Sahatčiu ima lijepo osjećanje za vizuelno izražavanje, zna za mjeru i ritam, ali njegov prizor, iako vješto i likovno vrlo upečatljivo komponovan, ne djeluje odveć duboko: u tim prizorima jedva da ima kakve simbolike i kakvog uposebljavajućeg podtekstualnog značenja. Svi ti prizori jela, rada i spavanja (bez sumnje, veoma slikoviti) te velike nivokaske porodice djeluju kao vješto i darovito izabran etnografski materijal u kome nema preovlađujuće ideje koja bi sliku te porodice osmislila i dala joj metaforično značenje. Sve je tu ostalo na nivou teme i njene površinske zanimljivosti, scenaristički slabo uobličeno i bez pravca. Osnovna slabost ovog filma je, dakle, scenario, jer u njemu nema mnogo drugih činjenica osim onih površinskih: umjesto registracije jednog dana života te porodice, mogli smo, možda, vidjeti mnogoznačniju sliku porodice organizovane na načelima drevne porodične samouprave, s dosta zanimljivih psiholoških, socioloških i drugih činilaca koji bi doprinijeli da se taj prizor arhaičnog kolektiva sagledava s više nivoa i — dublje. I pored te ne male mane, film Besima Sahatčiua svjedoči o jednom darovitom dokumentaristu koji ume da se izražava filmski, što nije baš čest kvalitet u jugoslovenskih reditelja.

Film *Kolonisti — trideset godina kasnije* Aleksandra Stasenka ostao je u sjenci mnogih djela koja s prosječnom darovitošću i krajnje konvencionalno govore o činjenicama realnosti. Mislim da je taj Stasenkov film svakako bio u samom vrhu ovogodišnjeg Festivala, i zbog značaja teme kojom se bavi i osobito po načinu na koji je izražena. Kao što je poznato iz naše novije istorije, ljudi iz siromašne i krševite Dalmacije i Dalmatinske zagore odlazili su 1946. godine u bogatu Vojvodinu i Slavoniju — da tamo pronađu više hljeba za svoje ratom osirotjele (i inače sirotne) porodice. Tamo su stekli sve što valja jednoj porodici: i salaše, i stoku i svako drugo dobro, ali ih sada, poslije trideset godina, muči nostalgija za starim zavičajem! Gotovo svi žele da se vrate u svoj rodni kraj, makar se, kako kažu, kao nekad mučili na svojim posnim imanjima. Eto, to su nesaznatljive dubine ljudske prirode koja zna za *svoje*, ali i za »svojije«! Hoće ljudi da pobjegnu od dobra, da se vrate svojoj neplodnoj, kamenoj pustinji — da umru tamo gdje ih je zaljuljala kolijevka! Neki su se već odselili natrag, na svoja stara ognjišta, ali mnogi ne mogu stoga što su nekadašnja njihova imanja, nakon kolonizovanja, data drugima. Stasenko mirno saopštava tu dramatičnu činjenicu da ljudi toliko

žude za svojim sirotinjskim domovima i ognjištima, ali ognjištima koja su sada tuđa i zaposjednuta. Ne čini Stasenko to ravnodušno, nego mirno i jednostavno, tako da se samo na licima tih ljudi zapaža drama u kojoj ima toliko iracionalnog i atavističkog. Stasenko je majstor atmosfere i ritma, on vješto komponuje kadar, tako da jedinstveno djeluje svim svojim komponentama na svijest i emocije gledalaca. Reditelj se pri tome ne »opredjeljuje«, već pušta ljude da govore što imaju da kažu, svjestan dubokog značenja tih riječi.

Mada iz Skoplja sve češće dolaze na Festival dobri animirani filmovi, možda je, ipak, još rano govoriti o novoj skopskoj *školi* animiranog filma, i to poslije onih u Zagrebu, Beogradu, Ljubljani i Novom Sadu. Uostalom, to je problem koji će stajati pred budućim sistematizatorima, a ne postavlja se pred prikazivača koji se ovom prilikom ne bavi sintezama, već samo ocjenjivanjem aktuelnih doprinosa pojedinih filmova razvoju jugoslovenske kinematografije. Ove godine prikazan je film iz Skoplja *Otpor* reditelja Bore Pejčinova. Animatorskim sredstvima koja nama nisu nepoznata (njima se prije svih koristio Dušan Vukotić) Pejčinov nam sugestivno i metaforično prikazuje ideju otpora, na vrlo jednostavan i jasan način. Pomoću čekića i eksera, Pejčinov nadahnuto govori o otporu jednog od »neposlušnih« eksera koji, iako udaran u glavu velikim čekićem, nikako neće u drvo. Naravno, ovdje nije riječ o ekserima!

»To je čovjek kojeg sam često sretao na istim mjestima. Uvijek mi se činilo da nekoga traži. Ali, svaki put bio je sâm«, rekao je reditelj Živko Nikolić o junaku svoga filma *Ine*, izražavajući tim riječima bitnu ideju svog filma o usamljenosti i o udesu »stranaca«. Veliki usamljenik i izopštenik Ine, anonimus najvišeg reda, neuklopljen i bez osjećanja pripadanja, neprestano je u gužvi »usamljene gomile«, ali je svagda po strani, van živog jezgra bliskih (možda i udaljenih) ljudi. Ine ima razvijeno čulo nedostajanja, i ono ga stalno gura među ljude — a ovi ga i ne primjećuju, u buci vlastitih nesvrhovitih i banalnih »događanja« svakoga dana. Nikolićeve filmove odlikuju izvrsna atmosfera i ritam, pa ta vizuelnost karakteriše i njegov posljednji film. Nikolić osjeća ambijent, i sliku zna tako da komponuje da svaki detalj u njoj »igra«.

Film *Zavičaj — Vladimir Nazor* još jednom dokazuje osobenu stvaralačku maštu reditelja Lordana Zafranovića. Njegova naročita darovitost ispoljava se čak i u takozvanom namjenskom film (na primjer, *Rad zida grad*), a u svom novom filmu o Vladimiru Nazoru izbjegao je zamku u koju se hvataju nedovoljno maštoviti i daroviti reditelji što obično naprave umoran i izanđao »portret« stvaraoca, po ustaljenoj i mrtvoj konvenciji. Ovdje je riječ o drukčijem filmu i o drukčijem autoru koji, sredstvima nesumnjive kinestetičnosti i sugestivnosti, prikazuje tajni savez i odnos pjesnika i zavičaja, cvijeta i korijena, realnosti koja je odnjihala pjesnika i stvaralačke realnosti pjesme. Ovo je protret znamen-

nitog pjesnika-revolucionara, ali i portret njegova rodnog mjesta i »portret« njegove slikovite i sočne poezije.

Prvoslava Marića inspirisala je svakidašnjica, i njegov film *Gole istine* upravo je to: zbirka golih istina! Film je dosta žestok reporterski dokument, i u njemu nema naročitih nastojanja na čisto filmskom oblikovanju prizora. Ovdje je riječ o djelovanju institucije društvenog pravobranilaštva samoupravljanja koja, kako se zna, stupa u akciju u onim slučajevima kada su osporena samoupravna prava radnika, to jest kad se postupi suprotno duhu samoupravljanja. Marić je pažljiv posmatrač života, on umije da izabere »gole istine« naše stvarnosti, ne trudeći se mnogo, pri tom, da tome dâ neki »viši« vid. Marić, srećom, ne estetizuje dokumente društvene hronike, njemu je stalo do snage samih činjenica koje dopiru do savjesti i svijesti gledalaca. Samo na kraju filma postoji jedna sekvenca koja odstupa od dosljedno reporterskog stila *Golih istina*, ona u Robnoj kući, među lutkama, koja je sama po sebi dobra i asocijativna — ali nije uklopljena u stil filma u cjelini.

Film *Srećna nova godina* reditelja Vladimira Blaževskog govori o socijalnim i drugim odrazima prestupa kažnjenika u nekom našem nepoznatom zatvoru. Ovo djelo je ispunjeno dobro uspostavljenom atmosferom ubistveno sporog proticanja vremena, i moglo bi se reći da je jedan od glavnih »junaka« ovog filma sâmo vrijeme: svi kažnjenici govore (šta bi drugo!) o tome koliko im godina još preostaje do — slobode. Odvojeni od svojih porodica i društva zbog počinjenog zločina, oni se jadaju da nije bilo nikoga da im, u odsudnom času kad ih je zaslijepila ubilačka mržnja, kaže neku riječ koja bi ih odvratila od zlodjela. Tako su svi kažnjeni: najprije ubijeni, zatim porodice ubijenog i ubice, i najzad sâm ubica, ljudsko biće podleglo užasnom atavističkom afektu kada se diže ruka na bližnjeg. To je dobro napravljen film upečatljive atmosfere i dobrog ritma, i veoma dobro je snimljen.

Nosilac najviše nagrade u kategoriji kratkih igranih filmova je ostvarenje reditelja Predraga Golubovića *U predahu*, snimljeno prema adaptiranoj noveli iz *Crvene konjice* velikog ruskog pisca Isaka Emanuiloviča Babelja. Evo ukratko sadržaja Babeljeve novele: u predahu borbe, svojoj kući vraća se borac Crvene armije; ona je opljačkana i opustošena. Onda zaređa selom, s puškom u ruci i ozlojeđenošću u srcu, i traži ukradene stvari koje su raznijeli njegovi suseljani. Vraća ih, jednu po jednu, zatim se opušta u svojoj kući dok mirno kuca zidni sat. Odjednom, čuje se grmljavina »kaćuša« — predah je završen! Da bi kuću zaštitio od novih slabosti ljudske prirode, da bi i same te ljude zaštitio od mogućih sopstvenih gadosti, on spaljuje kuću i odlazi na front. Priča, dakle, visokih moralnih svojstava i značenja, i nije čudno što se dopala i reditelju Goluboviću. On je dobro protumačio tu novelu, korektno prenoseći njenu radnju u novi, filmski medij. No čini se da taj film predugo traje i da je reditelj neopravdano produžavao radnju dajući svome filmu karakter izvjesne narativnosti.

Film *Penjači* reditelja Ranka Stanišića pamtiće se, prije svega, po poslu koji je majstorski obavio kamerman Ognjen Milićević. Lijepa vizuelnost *Penjača* zasniva se najviše na vanredno komponovanim i upečatljivim prizorima: prikazani su radnici što postavljaju stubove dalekovodne električne mreže negdje u Bosni. To je pohvalna pjesma radu i ljudima što, na ogromnim visinama, obavljaju najsloženije i najrizičnije poslove s impresivnom lakoćom i hrabrom ležernošću.

Animirani film *Trade mark* poznatog beogradskog reditelja Zorana Jovanovića metaforične je strukture i podteksta. »Ljudi preko svog zaštitnog znaka pokušavaju da proguraju svoj pogled na svijet. Ako stvar zapne, u nedostatku glave — pomognu se rukama«, rekao je Jovanović, jezgrovito »prepričavajući« ideju vlastitog djela ostvarenog sigurnom rukom renomiranog majstora animacije.

Film *Kad je nebo bilo crno nad Beogradom* reditelja Svete Pavlovića govori o jugoslovenskim pilotima koji su 6. aprila 1941. godine poginuli braneći nebo nad Beogradom. Poginulo je jedanaest pilota koji su bezumno jurišali na nepregledne i zastrašujuće eskadrile »meseršmita«, »dornijea« i »blenhajma«. Krenuli su u unaprijed izgubljenu bitku, ali časnu i duboko patriotsku. O danu tog mučkog napada njemačkih eskadrila na Beograd govore naši tadašnji piloti i pripadnici jurišnih njemačkih eskadrila »Edelweis« koji su bombardovali naš glavni grad. Korektno napravljen film, ali njegova bitna vrijednost je u velikom moralnom značenju koje dominira ovim Pavlovićevim djelom.

Prva pozorišna predstava debitantsko je djelo studenta režije Miroslava Aleksića, i svjedočanstvo je o njegovoj nesumnjivoj darovitosti. Priču o seljacima iz Vranova, osnivačima i prvim glumcima pjevačko-pozorišnog društva »Obilić«, Aleksić vodi znalački (u tome mu je stvaralački mnogo pomogao snimatelj Aleksandar Jan Koščalik). Vranovski seljaci sjećaju se događaja iz istorije tog društva, osnovanog prije više od pedeset godina, a Koščalikova kamera osjetljivo bilježi naivnu atmosferu u kojoj se sve to zbiva i atmosferu sela koje očekuje novu predstavu svojih staraca — glumaca i pjevača — amatera.

Bukvar prvoborac reditelja Nikole Đurđevića govori o »ratnoj učiteljici« Milici Šešum iz livanjskog sela Vrbica. Poslije trideset i više godina, ona ponovo dolazi u Vrbicu, na sastanak sa svojim nekadašnjim »ratnim đacima«. Ti sada već sredovječni ljudi pričaju o tome kako su doživljavali školu i nastavu u uslovima tako nenaklonjenima školi i knjizi. Ipak, njihova »ratna učiteljica« ih je i tada učila plemenitosti, pismenosti i humanizmu! Ostao je za uspomenu i istoriju »bukvar prvoborac« iz kojeg su učili nekadašnji vrbički đaci, a i plemenita nostalgija za jednim vremenom neviđenog idealizma i povjerenja u bukvar i knjige.

Film *Radnica* Miroslava Mikuljana, odlikuju izvjesna scenaristička neusmjerenost i odsustvo preovlađujuće ideje djela. Ovdje je, inače, riječ o radnici Ankici Burjen, članu radničkog savje-

ta Tekstilnog kombinata u Zagrebu, i o njenim mnogostrukim aktivnostima u kući, na radnom mjestu i na drugim društvenim poslovima. U prvom dijelu filma vidimo ovu marljivu radnicu — reklo bi se, gotovo tipičnu — kako sprema djecu u školu, zatim na radnom mjestu, i ponovo u kući, na novom »radnom mjestu«. Dakle, tema sociološka, pa i psihološka, o ženi kojoj svaki posao mora da »pristaje« i kojoj radno vrijeme nikad ne prestaje, osim u snu. Na kraju, film *Radnica* otvara novu temu, kojoj je, čini se, vrijedilo posvetiti cjelovit film: naime, radnica o kojoj se u filmu govori osjeća se, kako kaže, nesigurnom i nepotpuno spremnom da kvalifikovano odlučuje o bitnim problemima Kombinata, i želi da tom poslu i svojstvu istinskog člana radničkog savjeta doraste — obrazujući se.

Prihvatna stanica reditelja Petra Krelje ne donosi ništa novo u tematskom, još manje u izražajnom smislu. Već su nam dobro poznati naši filmovi o takozvanim prihvatnim stanicama u kojima se skupljaju nezbrinuta, ostavljena i napuštena djeca. Krelja je uzeo pojedinačni slučaj i nastojao da ga objasni ili, još bolje, naveo nas je da ga sebi objašnjavamo po sopstvenoj savjesti i društvenoj odgovornosti za svaki takav slučaj. U tom smislu, *Prihvatna stanica* je neka vrsta apela, jadikovke nad sudbinama onih koji nedužni stradaju, zbog nesrećnih i nesređenih brakova, zbog loše materijalne i stambene situacije. Film cjelokupnu snagu crpi iz snažne emocionalnosti kojom je sâm po sebi prožet, jer prikazuje stradanje nevinog djeteta i djece.

Prije deset godina napravio je reditelj Ante Babaja film *Čuješ li me*. Nedavno se sjetio svojih gluvonijemih junaka, i sada im se obratio pitanjem: *Čuješ li me sad?* U njegovom prvom filmu, iz kojeg nam prikazuje nekoliko kadrova, to su bila djeca što su tek učila da izgovaraju po neku riječ ili slog, a sada su to odrasli momci i djevojke s radnim i porodičnim dužnostima, i koji sad dosta dobro govore i čuju. Human film, koji toj svojoj odlici duguje gotovo sve!

Petar Lalović opet govori *pars pro toto!* U svom novom filmu *Napolje, trutovi* služi se detaljem da bi izložio cjelinu. Prikazujući košnicu i njene univerzalne zakone i disciplinu kolektiva, Lalović spretno i metaforično priča o pčelama i trutovima, izgrađujući jasnu alegoriju o prisvajanju tuđeg rada.

Izlet Vladimira Basare dokaz je siromašenja lijepog rediteljskog dara autora koji je, recimo, tvorac djela *Ruke i niti*. U novom Basarinom filmu — malograđanskoj viziji tobož nepatvorenog i nesputanog seoskog života — govori se o seoskom turizmu u Devićima, na Goliji. Ljeto dovodi u taj zabačeni i prekrasni kraj turiste iz bijela svijeta, koji tu traže odmor i svježinu, i ko zna šta još. Tu se sastaju dva paralelna, različita svijeta, i Basara, reklo bi se, ironiše na račun tog dokonog svijeta koji se sjuruje iz gradova na pršut, golijski kajmak i sve ono što »prirodno« i jeftino nudi to selo. No izgleda kao da ovaj film nema jedinstvenog stava, niti ideje. Čas djeluje kao neka kičerska pastorala, čas je to

ironija na sivi svijet došljaka iz grada začuđenih ljepotom autentičnog svijeta i sopstvenom neautentičnošću.

I *Novo poglavlje* reditelja Milenka Štrpca označava kreativni pad jednog znamenitog dokumentarista *(U srcu Kosmeta, Kiše zemlje moje).* To je sasvim slabo djelo, niz slika i prizora skupljenih po trivijalnom načelu *staro — novo,* bez imalo mašte i svježine u rediteljskim rješenjima. Sve to je još praćeno neobično lošim tekstom, tako da film djeluje nesvakidašnje anahronično, kao da je rađen pedesetih godina (pogled kroz stare cvikere!).

Iz svega što je naprijed rečeno može se izvesti zaključak: djela prikazana na ovogodišnjem festivalu Jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma ne govore o baš plodnoj godini naše kinematografije u ovom žanru. U cjelini gledano, gotovo svi ti filmovi su sasvim »neobojeni«, mlakog društvenog angažmana, neizrazitih i konvencionalnih ideja, nekritički, a prečesto i obilježeni »konjunkturnom problematikom«.

Valja se nadati da će naši filmski stvaraoci umjeti jasnije i obuhvatnije da vide bitne probleme ovog društva, da će znati da činjenice te žive stvarnosti talentovano prevedu na jezik filma i uspostave novu, stvaralačku realnost i istinu koja bi se odnosila na savremenost i koja bi, istovremeno, predviđala ono što se iz te stvarnosti pomalja. Ako bi se o našoj društvenoj situaciji sudilo samo na osnovu filmova koje smo gledali ovog marta u Beogradu onda bi se moglo reći da je naše društvo oslobođeno svih problema i protivrječnosti. Naravno, nije tako, i tako ne može biti, i nadamo se da će jugoslovenski film ubuduće ubjedljivije, talentovanije i odgovornije reprezentovati stvarnost ove zemlje na koju je usmjeren pogled cijelog svijeta. Uvjereni smo da je potrebno mnogo više stvaralačke hrabrosti, poštenja i ubjeđenja no što smo vidjeli na kilometrima trake koja se dosta beživotno vrtjela nekoliko dana u velikoj dvorani Doma sindikata u Beogradu.

Edvard Kardelj: Tito i jugoslovenska socijalistička revolucija

(»Narodna knjiga«, Beograd, »Dnevnik«, Novi Sad, »Naša knjiga«, Skopje, 1977. strana 232)

Pet radova Edvarda Kardelja objavljenih u knjizi *Tito i jugoslovenska socijalistička revolucija* sačinjavaju jednu od naših najznačajnijih edicija posvećenih drugu Titu. Sabrani u jedinstvenu zbirku i publikovani povodom dva Titova jubileja — 85. rođendana i 40. godišnjice dolaska na čelo Partije, ti radovi Edvarda Kardelja čine tematsku, naučnu i društveno-istorijsku celinu, a pisani su analitički i jezgrovito. Jedan od najbližih saboraca i saradnika druga Tita (još od 1934. godine), Edvard Kardelj — i sam revolucionar i stvaralac — u ovim je prilozima svestrano osvetlio revolucionarnu i mislilačku stvaralačku Titovu ličnost.

U ovoj knjizi se o izuzetnom Titovom liku i epohalnom delu govori u uskoj povezanosti sa društveno-istorijskim tokovima, kretanjima i zbivanjima, kako pre tako i za vreme i posle rata. Naime, Edvard Kardelj piše o uspesima, rezultatima i dostignućima, ali i raskršćima i dilemama s kojima su Komunistička partija, radnička klasa i narodne mase bile suočene vodeći žestoke i teške bitke na putu ka pobedonosnoj socijalističkoj revoluciji i socijalističkoj samoupravnoj demokratiji. To je ujedno i društveni i istorijski okvir u kome — tako reći na svim tačkama razvojnog puta i delovanja Komunističke partije, odnosno Saveza komunista, a istovremeno i širokog revolucionarnog stvaralaštva narodnih masa — dolazi do svog punog izražaja jedinstvena revolucionarna energija i izuzetno Titovo stvaralačko delo. Jer Tito je u isto vreme mislilac, državnik i političar, marksist i revolucionar, strateg i

vojskovođa. Sve te osobine sjedinjene su — a to je veoma snažno naglašeno u ovim radovima — u Titu, vodećoj stvaralačkoj i jedinstvenoj ličnosti jugoslovenskog revolucionarnog pokreta.

U prilogu *Tito i Komunistička partija Jugoslavije* (govor održan 28. decembra 1967. na svečanoj sednici CK SKJ, posvećenoj 30. godišnjici dolaska druga Tita na čelo KPJ) Kardelj govori o borbi jugoslovenskih komunista i Titovoj ulozi u našem revolucionarnom i u međunarodnom radničkom pokretu, zatim o otporu šestojanuarskoj diktaturi, frakcionaštvu, sektaštvu i oportunizmu u Komunističkoj partiji; Titovom dolasku na čelo Partije i njenoj konsolidaciji, pripremama za ustanak, događajima i odlukama koje su donete u toku NOR i socijalističke revolucije, izgradnji armije, borbi za međunarodno priznanje Jugoslavije, posleratnoj socijalističkoj izgradnji, sukobu sa Staljinom, razvoju međunacionalnih odnosa itd. To je, prema Kardeljevim rečima, najdramatičnija i najplodonosnija etapa razvojnog puta Komunističke partije Jugoslavije i naše revolucionarne borbe.

Svestranije analizirajući najznačajnije razvojne etape izgradnje i delatnosti Partije i objašnjavajući njenu ulogu u društveno-istorijskim zbivanjima, Kardelj piše o drugu Titu kao vodećoj stvaralačkoj ličnosti koja je Komunističku partiju naoružala baš onim saznanjima i sredstvima koja su joj obezbedila epohalne pobede. U tom kontekstu Edvard Kardelj ukazuje i na Titovu koncepciju Partije, ističući da je ona od samog početka utemeljena u Marksovoj i Lenjinovoj viziji radničke političko-klasne avangarde, jedinstvenog klasnog i nacionalnog, odnosno opštedruštvenog političkog faktora sposobnog i da utiče na celokupan tok društvenog života i da ga pokreće u pravcu ostvarivanja utvrđenih revolucionarnih ciljeva. Zato je prava snaga Komunističke partije Jugoslavije, kako Kardelj kaže, bila ne samo u njenoj ideologiji i njenom revolucionarnom programu nego i u tome što KPJ nije htela da bude sama sebi dovoljna i da se u sebe zatvara. Bila je vodeći i povezujući deo, odnosno avangardno jezgro veoma širokog demokratskog i revolucionarnog pokreta i fronta narodnih masa. Partija nije bila, dakle, samo avangarda nego i centar i subjekt progresivne društvene misli. A to što je ona bila upravo takva svedoči o presudnoj važnosti ličnog stvaralačkog Titovog udela u izgradnji i formulisanju njene političke strategije i taktike.

Zbog svega toga, Tito je jedna od najmarkantnijih ličnosti u nevelikom nizu onih istorijskih ličnosti koje imaju izuzetan značaj ne samo zato što su »postale izraz progresivnih stremljenja ugnjetene klase i čoveka i njihov borbeni poklič, nego su one na pojedinim istorijskim prekretnicama stvaralački uticale na donošenje takvih revolucionarnih, progresivnih i humanističkih odluka koje su stvarno donele uspehe i pobede takvim stremljenjima«.

U radu *Tito na istorijskim raskršćima* (napisanom povodom Titovog 80. rođendana, maja 1972) Edvard Kardelj piše o najvažnijim momentima, događajima i procesima u razvoju revolucionarne akcije, unutrašnjim odnosima i kretanjima kako u zemlji tako i u Partiji, počev od šestojanuarske diktature do najnovijih dana. Dajući veoma temeljitu analizu unutrašnjih kretanja i odnosa, i razmatrajući njihov društveno-istorijski smisao i sadržinu, Kardelj ukazuje na Titove odluke i inicijative koje su imale presudan značaj za pravac i suštinu kretanja. Jer, poznato je, mi smo se ne jednom u našem razvoju našli na raskršću puteva, pred presudnim dilemama, i tada je trebalo donositi odluke ili pokretati inicijative. Radilo se, kako Kardelj naglašava, o sposobnosti avangardnih snaga »da — čvrsto povezane sa svakodnevnim interesima i akcijama radničke klase, radnih ljudi, progresivnih snaga naroda i povezano sa dugoročnim ciljevima revolucije i socijalizma — sagledaju svoje zadatke u borbi za te ciljeve prvenstveno kroz priz-

mu kretanja i pomeranja realnog odnosa moći društvenih snaga, a ne kroz statičke doktrinarne formule«. Radilo se o sposobnosti predviđanja dugoročnijih tokova društvenih i političkih kretanja. Tu je došla do izražaja Titova genijalnost, kao i njegova stvaralačka revolucionarna i politička sposobnost.

Studija *Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizovanju* (napisana 1977, povodom Titovog promovisanja za doktora vojnih nauka) posvećena je analizi društveno-istorijskih pretpostavki i suštine političke i vojne strategije narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije za čiji je nastanak i formiranje bila odlučujuća Titova revolucionarna stvaralačka misao i uloga.

U prvom delu studije Edvard Kardelj piše o društveno-istorijskoj suštini revolucionarne strategije i taktike KPJ, naglašavajući potpunu uzajamnu povezanost i jedinstvo političke i vojne strategije; odnosno, po njemu, politička strategija Komunističke partije Jugoslavije bila je polazna tačka i sastavni deo njene vojne strategije, i obrnuto.

Pišući o izgradnji i ostvarivanju vojne i političke strategije, autor posebno ukazuje na Titovu osobinu da je on uvek bio revolucionar-realista, da nikada nije bio samo političar, ni samo vojnik, nego i jedno i drugo.

Kao bitan element političke i vojne strategije Kardelj naglašava da je rukovodstvo Komunističke partije izgrađivalo takvu političku platformu koja je bila najbliža dugoročnim demokratskim, socijalnim i drugim interesima narodnih masa i koja je omogućila da KP u datom trenutku okupi najšire mase u narodnooslobodilačkom pokretu. Zahvaljujući tome, Partija je istovremeno vodila i takvu praktičnu politiku koja je u narodnooslobodilačkom pokretu stalno jačala njegovo vlastito avangardno i progresivno jezgro, jer se jedino tako mogla izvojevati pobeda kojom će narodne mase obezbediti sebi slobodu demokratskog odlučivanja o konačnom društvenom i političkom karakteru nove Jugoslavije.

Sastavni deo političke i vojne strategije u toku rata i socijalističke revolucije bilo je ostvarivanje vodeće uloge Partije. Kardelj naglašava da Partija tu svoju ulogu nikad nije isticala kao nekakvo pravo na monopol u političkom rukovođenju narodnooslobodilačkim pokretom: »Naprotiv, borili smo se za širok i dobro organizovan narodnooslobodilački front, odnosno pokret sposoban da bude vrhovni odlučujući organ narodnooslobodilačke borbe.«

U okviru ovog dela studije Kardelj piše o društveno-istorijskim izvorima i snagama koje su pružale otpor ustanku, o politici KPJ u stvaranju i izgradnji nove, narodne vlasti, o ulozi i učešću seljaka i demokratske inteligencije u ustanku itd. Razmatrajući socijalističku revoluciju, Kardelj naglašava da su se »socijalistička revolucija i borba za nacionalno oslobođenje... ispreplitale u specifično istorijskom pokretu koji je radničku klasu u punoj meri istakao i potvrdio kao vodeću snagu u borbi za nacionalno oslobođenje naroda Jugoslavije«.

Drugi deo ove studije posvećen je ostvarivanju i pobedi političke i vojne strategije, pojedinim konkretnim pitanjima.

U trećem delu Edvard Kardelj se kritički osvrće na neke jednostranosti u istoriografskoj interpretaciji dokumenata i događaja iz naše revolucije i na ocene koje su date o njima (parola o razbijanju Jugoslavije i stvaranju samostalnih država istaknuta u jednoj rezoluciji Četvrtog kongresa Komunističke partije, proglas CK KPJ februara 1929, o »oružanoj revolucionarnoj borbi«, proglas CK KPJ od 22. juna 1941. i shvatanja o njegovoj klasnoj uskosti, teze o tome da je naša politika u toku rata bila sektaška, Savetovanje u Ivančićima 1942. itd). Na kraju, Edvard Kardelj naglašava da se u tom delu naše savremene istoriografije »ne retko vrši pro-

jekcija današnjih ideoloških i političkih shvatanja pojedinih istoričara na prošlost i izvode određeni zaključci koji nisu identični sa stvarnošću«.

Članak *Posle dvadeset i pet godina* (napisan 1959. i posvećen 25. godišnjici izlaska prvog broja »Ljudske pravice«) uglavnom je autorova analiza odnosa u KPJ do 1934. godine, kao i njegov osvrt na razvoj i delatnost Komunističke partije Slovenije u tom periodu.

Prilog *Sećanja na prve susrete sa Titom* (snimljena krajem februara 1977. za TV seriju *Titovi memoari)* pretežno je memoarskog karaktera. I tu Kardelj govori o Titu kao revolucionarnom stvaraocu i stavlja akcenat na njegovu antidogmatičnost. Kardelj iznosi svoja sećanja i o drugim ličnostima našeg radničkog pokreta, kao što su Gorkić, Parović i drugi. Za sve te prve susrete Kardelja i Tita (počev od 1934. u Ljubljani, Moskvi, Beču, pa dalje) može se reći da su bili konsultacije i dogovori, stalni radni kontakti, motivisani zajedničkim radom i delatnošću Komunističke partije Jugoslavije.

Na kraju, da rezimiramo: reči Edvarda Kardelja doista sadrže pravu ocenu Titove veličine i uloge kad kaže da su društveno-istorijski rezultati ono što ubedljivije od bilo kakvih reči priznanja svedoči o pravom značaju Titovog stvaralačkog rada i borbe revolucionarnog pokreta.

Milorad Popović

Josip Broz na čelu kolone

(»Slovo ljubve«, Beograd, 1977, strana 252+2 postera)

Obuhvatajući razdoblje od skoro pedeset godina revolucionarnog delovanja Josipa Broza, ova knjiga predstavlja svojevrstan izbor iz uvek aktuelne Titove misli. Od prvog fragmenta, iz izjave Josipa Broza na sudu — na Bombaškom procesu, 7. novembra 1928, do poslednjeg, iz govora po povratku u Beograd iz SSSR, Koreje i Kine, 9. septembra 1977. godine, izraženo je opredeljenje priređivača da ukaže na vizionarske aspekte Titovih istupanja, na njegovu veru u smisao komunističkog opredeljenja, kao i na sve one osobine koje, prema Titovim rečima, moraju krasiti lik pravog komunista.

Mada je knjiga, pre svega, namenjena mladima, i po izboru fragmenata iz Titovih istupanja i po načinu prezentiranja, ona nudi, u stvari, svakom čitaocu poseban, poetski doživljaj jedne revolucije koja traje i jednog revolucionara koji već četrdeset godina vodi kolonu, da se poslužimo figurom iz naslova knjige, stazama budućnosti. Očit je napor priređivača da iz realizma, koji prožima Titove reči, izvuče skriveni poetski smisao doživljenog i da tako prezentiranim mislima udahne život različit od njihovog hrestomatološkog bitisanja.

Ne slučajno, već upravo u funkciji te poetičnosti, priređivač, umesto uvoda, citira sledeće Titove reči: »Rekao bih, drugovi, nešto o još jednoj stvari. Ja sam predsjednik Republike i predsjednik Saveza komunista Jugoslavije. Ali, šta bih ja sam mogao učiniti da oko mene nisu bili takvi ljudi od kojih sam i ja učio, iako sam, razumije se, i ja sam nešto dao. Zajednički smo stvarali, zajednički smo išli naprijed, iako se ponekad nismo u svemu slagali. Ima mnogo ljudi u cijeloj Jugoslaviji koji se dobro sjećaju šta smo radili i kako smo rješavali razne probleme. Nekad smo jurišali i na nebo, ali ne uzalud, nego s uspjehom. I tu nisam bio samo ja, nego je tu bila naša Partija, tu su bili moji drugovi koji su išli za mnom. To nije mogla biti stvar jednog čovjeka. Ljudi, radeći zajednički, grade i sebe i veliku zajedničku stvar za koju se bore«.

Iako ovu knjigu nije bilo moguće podeliti na klasična poglavlja, ipak se, zahvaljujući hronološkom i tematskom postupku priređivača, mogu jasno izdvojiti četiri velike celine.

U prvom delu prezentirani su delovi Titovih istupanja u periodu do oružane revolucije, pri čemu je naročito istaknuto njegovo osnovno opredeljenje da »komunist treba do kraja da ostane vojnik revolucije«. Od izjave na Bombaškom procesu 1928. do govora na Petoj zemaljskoj konferenciji u Zagrebu, 1940. godine, jasno se može, kroz čitavo poglavlje, pratiti razvojna nit Titove borbe za izgradnju i konsolidaciju Partije.

Drugi deo knjige posvećen je delovanju druga Tita u toku oružane revolucije, Titovom stvaralačkom doprinosu ukupnom revolucionarnom naporu klase i naroda.

»Mi imamo pred sobom još teških borbi — kaže Tito u govoru na smotri Četvrte krajiške NO udarne divizije 7. januara 1943. u Pravoslavnoj Jasenici — ali najteže smo prošli. Fašizam osjeća da mu idu zadnji dani i u svom bijesu on će sve pokušati. Ali mi ćemo ga pobijediti. Mi ćemo na njegovim kostima stvarati našu budućnost, nove gradove i sela, naša će zemlja procvjetati.« U viziji revolucionarne promene kriju se temeljne i realističke analize i procene, poimanje istorijskog toka stvari.

Čitaocu se u trećem delu knjige otkriva čudesna sposobnost prvog vojnika naše revolucije da se afirmiše u ulozi prvog graditelja socijalističkih samoupravnih odnosa u novoj Jugoslaviji. »Podvlačim još jedanput — kaže Tito u govoru u Kraljevu, 7. oktobra 1951. godine — da ja nikad ne bih pristao da budem predsjednik u jednoj zemlji koja nije socijalistička, jer ja nisam odgojen u tom duhu. Ja mogu biti ovdje samo da rukovodim državom i narodom koji grade socijalizam, jer je socijalizam tijelo i duša i moja i mojih drugova, a ja mislim i svih vas i ogromne većine svih naših građana. Tako stoji stvar, drugovi, i nas ništa ne može izmijeniti u tom našem nastojanju, u toj našoj misiji. Nas ne mogu promijeniti ni pohvale koje sada dobijamo sa raznih strana. Mi smo takvi i ostaćemo takvi.«

Rukovodeći se Marksovim i Lenjinovim revolucionarnim učenjem kao uputstvom koje je potrebno stalno dograđivati i stvaralački primenjivati, Tito uspeva da i u najsloženijim situacijama prepozna suštinu zbivanja u društvu, da uoči probleme i potrebe sadašnjosti i da ukaže na puteve prevazilaženja, menjanja postojećeg.

U četvrtom delu knjige pred čitaocem se otkriva duboko Titovo poniranje u suštinu savremenih svetskih procesa i društvenih kretanja. U Titovom sagledavanju socijalističkog preobražaja jugoslovenskog društva, prvorazredni značaj ima subjektivni faktor, posebno Savez komunista. Kao avangarda i deo radničke klase, komunisti moraju prednjačiti, dokazujući se na delu, ali, s druge strane, ma kako realni bili u pristupu problemima svakidašnjice, oni moraju biti i vizionari, imajući na umu cilj kome teže.

»Zahvaljujem vama i svima učesnicima u ovoj štafeti — kaže Tito u reči prilikom prijema štafetne palice u Beogradu, 25. maja 1967. — preko koje su mi naši narodi, ljudi iz svih naših krajeva, gradova i sela uputili svoje čestitke i želje. Te želje su jedinstvene u političkom, kulturnom i u svakom drugom pogledu; jednodušno su usmjerene u pravcu socijalističke izgradnje naše zemlje. Mi koji smo na rukovodećim mjestima, i koji smo danas odgovorni za sve što se dešava u našoj zemlji, nastojaćemo da ih ispunjavamo. Ali te želje, ma koliko bile opravdane i lijepe, ne može ostvariti samo jedna generacija. U njihovom realizovanju mora učestvovati i naša mlada generacija, morate i vi raditi zajedno sa nama i ulagati sve svoje snage da bi se ostvarilo sve ono što naši narodi žele. I generacije koje će poslije nas doći, moraće također da ulože mnogo napora da bismo postigli sve čemu ljudi teže: život dostojan čovjeka, život u miru, bez rata — život radosti.«

Ističući poetsko, vizionarsko u Titovim rečima, priređivač je, uz delove njegovih istupanja, odabrao i niz odlomaka iz poezije eminentnih jugoslovenskih pesnika. Na stranicama ove knjige objavljeni su stihovi Daviča, Nazora, Minderovića, Kaštelana, Šopova, Miljkovića, Kostića, Ćopića i drugih.

Tu su i fragmenti svedočanstva o Titu iz pera njegovih saboraca, savremenika i saradnika — Čolakovića, Kardelja, Bakarića, Vidmara, Krleže, Augustinčića, Fincija i drugih. Pažljivim izborom, priređivač je, i na ovaj način, potvrdio svoju orijentaciju da Titovu ličnost i delo predstavi u jednom, donekle novom svetlu, o čemu, možda, najjasnije govori fragment iz teksta Jare Ribnikar: »Od rane mladosti bio je u pokretu. Njegov nemir i želja da bude prisutan u svim prostorima nose u sebi obično pesnici, slikari, muzičari, naučnici — istraživači. Nekakvi večiti putnici, rođeni kao takvi«.

O tom i takvom stvaralačkom nemiru svedoče i strani državnici, političari i stvaraoci, čije reči potvrđuju da — izgovorene s jedne prostorne i vremenske distance možda imaju veću težinu — retko koji državnik u svetu uživa tako nepodeljeno poštovanje kao Tito. »Tito je prvi vojnik slobode koji je branio pravo naroda da sami raspolažu sobom i sami stvaraju svoju istoriju« — veli Žan Kasu. Sergej Bondarčuk kaže: »Uvek sam bio zapanjen njegovom energijom. U ratu, posle rata, danas. Jer Tito je ne samo veliki ratnik već i revolucionar-mislilac, državnik. On je, rekao bih, velika stena naše epohe.« Slične ocene o delu i ličnosti druga Tita, na stranicama ove knjige, iznose i Luj Adamič, Luis Žoks, Vinston Čerčil, Nisen Gunar, Džo Devidston, Gamal Abdel Naser, Santjago Kariljo i mnogi drugi.

Oprema knjige (Bole Miloradović) je u funkciji osnovne namere priređivača (Rade Vojvodić). Knjiga je, bez sumnje, pripremljena na način koji odgovara potrebama i senzibilitetu mladih, i u tom smislu treba pozdraviti napor izdavača.

Zoran Kadenić

Josip Broz Tito: Poznaje se ko je komunista

(»Slovo ljubve«, Beograd, 1977, strana 280)

Jedna vrijedna knjiga-zbornik, nesvakidašnje izdanje u svijetu političke i marksističke literature. Mogli bismo je uvrstiti i u antologije, male enciklopedije, udžbenike o ljudskim vrlinama po kojima se poznaju komunisti i o tome gdje se te vrline stječu i kako se njeguju.

Cjelovitije je, dakle, ostvarena ideja da se iz ogromnog revolucionarnog opusa Josipa Broza Tita izabere, tematski uobliči i sintetizovano predstavi sve najbitnije o onome po čemu se poznaje ko je i kakav treba da je komunista. Priređivač ovog izbora, Slobodan Radonjić, privučen bogatstvom misli, izreka, pouka, poruka, savjeta, kritičkih osvrta, ukazivanja, usmjeravanja, stavova, ocjena koje je u pedesetogodišnjem razdoblju neprekidne revolucionarne dinamike i stvaralačke aktivnosti drug Tito učinio svojinom saboraca koji su ga slijedili na slavnom putu pobjeda i onih što će ga slijediti — našao se pred nimalo jednostavnim zadatkom. Ali Slobodan Radonjić je opću tematsku podjelu svog izbora isključivo podredio izvornoj materiji i striktnoj kronologiji, u svakom poglavlju ponaosob, ujedno se iskazavši kao vrstan poznavalac sveobuhvatnog djela predsjednika Tita.

Komunistički moral, lik komunista; revolucionarnost, borbenost, odgovornost, jedinstvo; istinitost,

principijelnost, dosljednost; partijnost; budnost; disciplina; požrtvovanje, samoodricanje; odanost svome narodu i Partiji; humanost, demokratičnost; marksistička osposobljenost; internacionalizam; kritika i samokritika — to su teme dvanaest poglavlja ove knjige, sa čijih stranica drug Tito ukazuje na to kako se poznaje ko je komunista.

I ovaj tematski osmišljeni prilaz djelu druga Tita, kao i svaki drugi stvaralački pristup Titovom djelu, vođen je nadahnjujućim kontinuitetom Titovog rukovođenja Partijom, Titovom neprekidnom pokretačkom bliskošću sa ljudima, Titovim lucidnim uočavanjem uslova ostvarivanja etapa revolucije u kojima komunisti avangardno nose najveću odgovornost i najveći teret. Kada o tome govori drug Tito — a i ko bi pozvanije i s više autoriteta to činio — onda je sve jasno i blisko, sve nadomak ljudske moći, lako i ostvarljivo, iako je uistinu teško.

»Vrijedilo se, dobrano, roditi za živjeti i boriti se u Titovoj epohi«, reče pjesnik, jer se učilo i naučiti moglo kako se »juriša na nebo« i ostaje na zemlji — svojoj i svoj.

»Čitav svijet se — govorio je Tito — danas čudi i pita nas: Kako to da se vi, Jugoslaveni, uvijek odupirete onome ko je najjači: Oduprijeli ste se Hitleru. Oduprijeli ste se Staljinu, a i danas se isto tako odupirete. Oni to ne mogu da shvate samo na osnovu toga što vide kako Jugoslavija danas izgleda. Oni bi morali znati i čitavu našu historiju, morali bi dobro poznavati sve ono što je naše narode pratilo do rata, u toku rata i poslije rata. Na taj način oni bi vidjeli da se mi odupiremo samo onda kada smo duboko uvjereni da smo u pravu. A mi ljubomorno čuvamo ovo što smo postigli zato što nas je to mnogo krvi koštalo.«

Sve to nije bilo niti će biti mogućno postići bez samoprijegora komunista, bez njihovog neprekidnog djelovanja tamo gdje je najteže.

Drug Tito kaže: »biti komunista — nije lako; biti komunista — još uvijek znači biti spreman da se mnogo čega odričeš; biti komunista — znači biti u prednjoj liniji borbe za progres, za sretniju i ljepšu budućnost...; biti komunista — podrazumijeva unutrašnju samodisciplinu, a to znači, prije svega, pobijediti sebe«. Samo tih nekoliko misli sublimirajuće sadrže sve ono što pretpostavlja avangardnu snagu naše revolucije i progresivnog kretanja društva.

Drug Tito, dakako, nikada nije projicirao apstraktnog čovjeka-borca, čovjeka bez ličnih moralnih plima i oseka. Titu nije nepoznato i strano ništa što je ljudsko, a ljudsko mogu da budu i strah, i malodušnost, i neznanje, i nedisciplina i štošta drugo. Otuda njemu i snaga da s lakoćom i neposrednošću kaže: »Ponekad smo, doduše, i mi komunisti griješili, kao i drugi ljudi. Ali, grešaka treba da bude što manje, a kad su učinjene, treba da priznamo svoje greške i da uklonimo one nedostatke koji su nas omeli da postignemo još krupnije rezultate.«

Stoga i Titova pouka čitavom Savezu komunista — ova kao i sve druge — u pravo vrijeme: »Kad god smo zanemarivali osobine komunista, slabio je njihov uticaj u narodu. To se dešavalo kad god bi isključivo lični interesi počinjali da djeluju na svijest i ponašanje komunista, kada bi oni zaboravili da su vojnici revolucije, kada bi se počeli zanemarivati i potiskivati ideali koje smo ispisali na našoj zastavi. U takvim okolnostima i uticaj komunističkog primjera slabi i tamni... Naš narod s pravom ima oštar kriterijum za člana Saveza komunista. Narod smatra da komunista treba da bude u svemu primjer.«

Uvijek je drug Tito polazio od onoga što narod osjeća i zahtijeva, od onoga što je u interesu svih radnih ljudi. Zato je i bio nedvosmisleno energičan kad je kazao: »Ja tražim od komunista da budu na svom mjestu, kao revolucionari koji će izvršavati ono što narod želi da se radi, koji će u našem socijalističkom društvenom

razvitku zaista služiti za primjer.«

Sve te i nebrojene druge Titove misli su nepresušno izvorište snage, motiviranosti, istrajnosti komunista na putevima izgradnje socijalističkog samoupravljanja, njihovog stvaralačkog optimizma kojim u narodu podstiču privrženost i povjerenje u ono što danas stvaramo i razvijamo ,te u budućnost kojoj težimo.

Knjiga *Poznaje se ko je komunista* predstavlja izuzetnu bibliografsku jedinicu. Ona nosi poruke sa aktuelnim i dugoročnim značenjem: mladim komunistima, i onima koji će postati komunisti, da iz nje uče, a starijima da — ponovo uče.

Šime Kronja

Josip Broz Tito: SKJ u novoj etapi razvoja socijalističkog samoupravljanja

(»Libertatea«, Pančevo, 1977, strana 600)

Još 25. maja prošle godine, povodom Titovih i naših jubileja — osamdeset pete godišnjice rođenja druga Tita i četrdesetgodišnjice njegovog dolaska na čelo Saveza komunista Jugoslavije, Novinsko-izdavačka organizacija udruženog rada »Libertatea« iz Pančeva, prevela je na rumunski jezik i izdala knjigu koja sadrži stavove o Savezu komunista, iz istupanja i govora Josipa Broza Tita održanih od Devetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije do avgusta 1976, pod zajedničkim naslovom: *SKJ u novoj etapi razvoja socijalističkog samoupravljanja.* Tu knjigu je 1976. godine izdao Centar Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Vojvodine za političke studije i marksističko obrazovanje, a istim povodom ona je objavljena kako na rumunjskom tako i na drugim jezicima narodnosti što žive u Vojvodini — mađarskom, slovačkom i rusinskom.

Osim ove knjige — čiji naslov na rumunskom glasi *Liga comunistilor din Iugoslavia în noua etapa a dezvoltarii autoconducerii socialiste,* »Libertatea« iz Pančeva pripremila je za izdavanje na rumunskom jeziku i knjigu Đorđa Radenkovića *Tito — susreti sa državnicima sveta,* čime će pripadnicima ove narodnosti omogućiti da se na maternjem jeziku upoznaju s Titovom stvaralačkom marksističkom mišlju.

Knjiga obuhvata, pre svega, stavove druga Tita o društvenoj ulozi i delovanju Saveza komunista, ali i one o nacionalnom pitanju, tehnokratizmu, opštenarodnoj odbrani, pokretu nesvrstanih i druge. Opredeljujući se, u prvom redu, za izbor pogleda druga Tita što se odnose na društvenu ulogu i delovanje Saveza komunista, priređivač izbora dr Aleksandar Sekulović i izdavač dali su dragocen prilog idejnom i akcionom osposobljavanju Saveza komunista.

U prvom od pet delova knjige, pod naslovom *Pedeset godina revolucionarne borbe Saveza komunista Jugoslavije,* objavljen je i referat, održan na svečanoj sednici Devetog kongresa, posvećenoj pedesetogodišnjici Saveza komunista Jugoslavije. U tom je referatu drug Tito prikazao razvojni put Saveza komunista i revolucionarni kontinuitet njegove idejno-političke akcije i uloge — od nastanka KPJ do delovanja SKJ u savremenim uslovima borbe za izgradnju socijalističkog samoupravnog društva.

Ocenjujući da je u tom periodu Savez komunista Jugoslavije prošao težak ali slavan put borbe, put vlastitog izgrađivanja, idejnog sazrevanja i prekaljivanja i da je odigrao odlučujuću ulogu u istorijskim zbivanjima u toku drugog svetskog rata, u našoj socijalističkoj revoluciji i u izgradnji socijalističkog samoupravnog društva, drug Tito ističe: »To je ujedno pola vijeka historije Jugo-

goslavije u toku koje su narodi i narodnosti naše zemlje prolazili kroz značajna i burna zbivanja, doživljavali krize i potrese, i — zahvaljujući baš zrelosti i snazi radničkog pokreta i njegovog vodećeg političkog odreda Komunističke partije Jugoslavije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije — ne samo izborili i očuvali svoju nezavisnost već i ostvarili duboki društveni preobražaj, obezbijedili razvitak kojem nema premca u njihovoj prošlosti i postigli veliki ugled u svijetu« (str. 7).

Idejno-političko, organizaciono i akciono osposobljavanje Komunističke partije Jugoslavije, posle dolaska druga Tita na njeno čelo, uspešno vođenje narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, obnove zemlje i izgradnje socijalističkih samoupravnih odnosa, predstavlja onaj isti revolucionarni kurs, koji se, inspirisan rečju i akcijom druga Tita, nastavlja i nakon Devetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije.

Posle Šestog kongresa Komunističke partije Jugoslavije mnogi se komunisti nisu snašli u novim uslovima delovanja, neretko odustajući od odlučnog uključivanja u rešavanje mnogobrojnih pitanja u sredinama u kojima žive i rade. Zanemarena je aktivnost na idejno-političkom osposobljavanju članova Saveza komunista, a nisu dovoljno poštovani ni kriterijumi niti je dosledno sprovođena politika prijema u Savez komunista, što je dovelo do znatnog smanjivanja idejno-političke i akcione osposobljenosti članstva. Razvojem socijalističkih demokratskih odnosa sve su se više ispoljavali različiti interesi, od radnih organizacija pa do najširih društveno-političkih zajednica, uključujući i izražavanje interesa naroda i narodnosti i socijalističkih republika i autonomnih pokrajina u federaciji. Međutim, u političkom sistemu nisu bili uspostavljeni takvi instituti, oblici organizovanja i odnosi u kojima bi se, na principu pune ravnopravnosti naroda i narodnosti i socijalističkih republika i autonomnih pokrajina, usaglašavali ti interesi i pronalazila takva rešenja kojima se u najvećoj meri doprinosi bržem razvoju socijalističke samoupravne demokratije. U uslovima kada su mnogi članovi Saveza komunista bili nedovoljno idejno-politički i akciono osposobljeni za razrešavanje tih pitanja, jačale su nacionalističke, liberalističke, separatističke, tehnobirokratske i druge antisocijalističke i antisamoupravne snage. Drug Tito je u više navrata — posle Devetog kongresa, a i ranije — ukazivao na to stanje, a osobito na puteve i način njegovog prevazilaženja. U tom smislu je u toku 1969. godine govorio u Subotici, Kraljevici, Splitu, zatim predstavnicima Zadra, Zagreba, na sednici Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, rukovodećem društveno-političkom aktivu Socijalističke Republike Srbije i u drugim prilikama.

U razgovoru sa predstavnicima Zadra, krajem avgusta 1969. godine — ukazujući na mnoge slabosti u idejno-političkoj aktivnosti članova Saveza komunista, drug Tito je rekao: »Mnogi su mislili da je dovoljno da govore i da pišu, a da se neposredno ne miješaju u praksu. Pri tome su zaboravili da su komunisti avangarda radničke klase, da su oni revolucionari, da treba da budu borci za društveni progres i da su oni ti koji moraju da spriječe razne anomalije«. Polemišući sa tezom da u Jugoslaviji nema više klasnih neprijatelja, drug Tito je istakao: »... moramo biti oštriji i budniji prema klasnom neprijatelju« i »... odlučnije da nastupimo protiv raznih antipartijskih i antisocijalističkih elemenata koji svojim piskaranjem i na razne druge načine djeluju protiv interesa socijalističke Jugoslavije« (str. 113).

Potrebu jačanja idejno-političke aktivnosti Saveza komunista protiv svih vidova antisocijalističkih delovanja, drug Tito je posebno istakao na zatvorenoj sednici Izvršnog komiteta CK SK Hrvatske početkom jula 1971. godine, naglasivši da je borba protiv nacionalizma oblik klasne borbe.

U borbi za jačanje vodeće uloge Saveza komunista u izgradnji socijalističkog samoupravnog dru-

štva veoma značajnu prekretnicu predstavljaju 21. sednica Predsedništva SKJ, održana početkom decembra 1971. u Karađorđevu, i Pismo druga Tita i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, septembra 1972. godine.

Iako je neposredni povod za sazivanje 21. sednice Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije bila situacija u Savezu komunista Hrvatske, u raspravi je analizirano i stanje u celoj Jugoslaviji, jer je, po oceni druga Tita, i u drugim republikama bilo identičnih problema. U svom uvodnom izlaganju na toj sednici drug Tito je govorio i o takozvanom komitetu pedesetorice i okvalifikovao ga kontrarevolucionarnim, a zatim je ukazao na pojave nacionalizma i na »pitanje organizacije jednog nacionalnog pokreta«, u koji bi da uđu »i razni lumpen-proleteri, kontrarevolucionarni elementi, razni nacionalisti, šovinisti i dogmatičari i đavo bi ga znao ko sve ne i šta bi se s tim htjelo postići« (str. 214).

Pismo druga Tita i Izvršnog biroa Predsedništva Saveza komunista usledilo je nepunih godinu dana nakon 21. sednice Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije. Sprovodeći stavove Devetog kongresa, zaključke 21. sednice Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije i Akcioni program Druge konferencije, Savez komunista je postigao određene rezultate u borbi za socijalističko samoupravljanje, ostvarivanje ravnopravnosti i bratstva i jedinstva naroda i narodnosti i u borbi sa protivnicima politike Saveza komunista. Međutim, sporo se prevazilazilo postojeće stanje, a bilo je i nastojanja, kako se u Pismu ističe, »da se otupi oštrica usvojenih stavova, da se oni razvodne i potisnu u stranu, a praktični poduhvati odlažu i neutralizuju.«

U tom pogledu bila je karakteristična situacija u Savezu komunista Srbije. Linija Saveza komunista Jugoslavije prihvatana je na rečima, a u praksi Saveza komunista Srbije bilo je oportunizma, liberalističkog odnosa prema klasnim neprijateljima svih vrsta i u sprovođenju ustavnih amandmana. Ocenu stanja u Savezu komunista Srbije drug Tito je dao u govoru rukovodećem društveno-političkom aktivu Socijalističke Republike Srbije, sredinom oktobra 1972. Pošto je istakao da je linija Saveza komunista Srbije u osnovnim pitanjima u skladu sa linijom Saveza komunista Jugoslavije, drug Tito je rekao: »Međutim, prihvatanje linije SKJ koja je ustanovljena našim Programom i razvijena u odlukama Devetog kongresa, Prve i Druge konferencije Saveza komunista, pretpostavlja i odlučnu borbu za ostvarivanje te linije na svim frontovima. Ponavljam, na svim frontovima. A to znači paralelnu borbu, sa jednakim intenzitetom, i protiv birokratskih, dogmatskih, konzervativnih snaga, i rankovićevaca, kao i protiv anarholiberala, klasnog neprijatelja, nacionalizma i malograđanskih shvatanja« (str. 304).

Borba za sprovođenje odluka i stavova Devetog kongresa i za idejno-političko i akciono osposobljavanje Saveza komunista dala je krupne rezultate. Jačanjem idejno-političkog jedinstva i akcionim osposobljavanjem Savez komunista je potvrdio svoju vodeću ulogu u našem društvu. To je jasno izraženo na Desetom kongresu Saveza komunista Jugoslavije, maja 1974, i u kongresnim dokumentima.

Na značaj preobražaja položaja radničke klase i svih radnih ljudi, u skladu sa Ustavom iz 1974. i doslednog sprovođenja stavova Desetog kongresa Saveza komunista drug Tito je često ukazivao u svojim govorima i istupanjima. U intervjuu »Vjesniku«, februara 1976, Tito je pozitivno ocenio postignute rezultate i istakao potrebu dalje borbe za još veće idejno-političko i akciono osposobljavanje Saveza komunista i izgradnje socijalističkih samoupravnih odnosa.

Tematski odabrani, odlomci iz govora i istupanja druga Tita, zajedno sa govorima, istupanjima i dokumentima u integralnom obliku, pružaju veoma jasnu predstavu o doslednosti i dalekosežnosti Titove stvaralačke marksističke misli u borbi za izgradnju so-

cijalističkog samoupravnog društva. Ova je knjiga, stoga, dragocen prilog idejno-političkom osposobljavanju članova Saveza komunista.

Jovan Munćan

Josip Broz Tito: Odgovori

(Srpska književna zadruga, Beograd, 1977, strana 364)

U jubilarnoj godini proslave 40. godišnjice dolaska druga Tita na čelo KPJ i njegovog 85. rođendana pojavio se veliki broj knjiga koje govore o ličnosti i delu našeg Predsednika ili sadrže tematske izbore iz njegovog bogatog i raznovrsnog opusa. Jedna od izuzetno zanimljivih knjiga, u mnoštvu onih koje su štampane u prošloj godini, bez sumnje je izbor intervjua predsednika Tita našim i stranim novinarima u periodu između 1944. i 1976. godine. Izbor je priredio Risto Tošović.

Predsednikovi intervjui dokument su kako o stanovištima predsednika Tita, njegovom svestranom poznavanju raznovrsnih problema i interesu za njihovo rešavanje, tako i o njegovoj ličnosti, njegovoj neposrednosti, iskrenosti u iznošenju pogleda, o spoju državničke mudrosti i jednostavnosti koja izbija iz svake njegove iznesene misli. S druge strane, hronološki dati, ti intervjui pružaju jasnu sliku o kontinuitetu, istrajnosti i doslednosti jedne velike istorijske ličnosti i revolucije koju ona uspešno decenijama vodi i predvodi.

Reč je, u stvari, o nizu dokumenata koji svedoče o trajnim vrednostima i opredeljenjima našeg socijalističkog samoupravnog društva. Naime, autentičnost naše revolucije i naša samostalnost i nezavisnost ne počinju 1948. godine, kako se ponekad zlonamerno ističe, već od samih početaka revolucionarne borbe protiv okupatora i za novo društvo. Podsetimo da je drug Tito u prvom intervjuu savezničkim novinarima, koji su stigli na oslobođenu teritoriju u proleće 1944. godine, snažno istakao misao da želimo snažnu i nezavisnu Jugoslaviju. Na pitanje kakvo je gledište narodnooslobodilačkog pokreta u pogledu posleratne organizacije Balkana i centralne Evrope, drug Tito je odgovorio da »na prvom mjestu želimo snažnu i nezavisnu Jugoslaviju, sagrađenu na demokratskim principima«. Pet godina kasnije, u intervjuu francuskom publicistu Luju Dalmasu, predsednik Tito je, objašnjavajući napad Informbiroa, rekao: »Što se tiče nezavisnosti komunističkih partija od Moskve, stvar stoji ovako: Sovjetski Savez je nastao kao socijalistička zemlja, rezultat je Velike oktobarske revolucije, i baš zato ne samo komunističke partije već i ostale napredne snage svijeta gledale su sa simpatijama i poštovanjem na tu socijalističku zemlju. Te simpatije i poštovanje, prema tome, potpuno su opravdani. Ali, ako se te simpatije i bezgranično povjerenje, koje je postojalo i postoji kod naprednih ljudi svijeta prema Sovjetskom Savezu, želi proširiti u slijepo potčinjavanje — sa strane rukovodilaca SKP(b), diktatom iz Moskve — onda to neminovno nanosi ogromnu štetu naprednim pokretima u svijetu, a u konačnoj liniji i samom Sovjetskom Savezu, jer uslijed toga neminovno opada ugled SSSR.«

Težnju za ekonomskom, političkom i svakom drugom nezavisnošću naša zemlja je potvrdila opredeljenjem za politiku i pokret nesvrstavanja. Predsednik Tito je i u intervjuu direktoru belgijskog socijalističkog lista »Pepl«, aprila 1955. godine, nagovestio našu trajnu privrženost ideji aktivne i miroljubive koegzistencije, ističući da ona »nije nikakva apstraktna teoretska formula, nego nešto što proizlazi iz stvarnog života«. Nešto kasnije, u odgovoru

na pitanja direktora pariskog ureda »Junajted presa«, drug Tito upozorava na razliku između pasivne i aktivne koegzistencije: »Pasivna koegzistencija znači samo da živimo jedan kraj drugog, da se uopšte ne brinemo o poboljšanju odnosa, o međusobnoj saradnji... Aktivna koegzistencija, međutim, znači neprekidno pronalaziti puteve i načine za bolje međusobno razumijevanje, razgovarati, rješavati probleme mirnim putem i sredstvima, ne dozvoljavajući da se nagomila nešto što ubuduće može dovesti do zaoštrenih odnosa.« U intervjuu »Tanjugu«, avgusta 1976. godine, predsednik Tito, govoreći o ulozi nesvrstanih zemalja, ukazuje na njihov doprinos afirmaciji načela aktivne i miroljubive koegzistencije, izbegavanju ratnih sukoba i globalne podele sveta na blokove, ubrzanju procesa emancipacije naroda i zemalja od kolonijalizma, uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka, stvaranju boljeg sveta uopšte.

Kako doći do razvijenog socijalističkog društva i komunizma bilo je često pitanje novinara, pogotovu stranih. Drug Tito uvek polazi od realnih odnosa i uslova i daje marksističke odgovore. Naše socijalističko društvo — često je govorio drug Tito — modelira svoje unutrašnje odnose prema stepenu svesti dostignutom u datom momentu i prema ekonomskim mogućnostima. Jer, kaže drug Tito u razgovoru sa direktorom »Monda«, ako većina naroda ne bi razumela neku meru koju donosi vlada, ta mera ne bi mogla biti sprovedena.

Doista je teško makar i letimično ukazati na sve bogatstvo ideja izloženih u razgovorima sa predstavnicima »sedme sile«. Spomenimo, zato, bar neke misli. Omladina je, na primer, česta i omiljena tema razgovora našeg Predsednika. Na pitanje šta negovati kod sadašnjih generacija mladih, drug Tito kaže: »Najpoznatije revolucionarne osobine su upornost, smisao za kolektivni život i čvrsta povezanost sa narodom. Kad čovjek ima te osobine, onda je sposoban ne samo za herojska djela u ratu nego i za velika djela u svakodnevnom radu, u privredi i na svakom mjestu gdje se nalazi. Ta osobina najviše doprinosi da on postane dostojan građanin zemlje koja u punom zamahu ide stalno dalje u svom razvitku.«

Čitajući odgovore predsednika Tita, dobija se celovita slika o suštinskim pitanjima naše revolucije, izgradnje samoupravnog socijalističkog društva i politike nesvrstavanja. Ti odgovori su i svedočanstvo o pređenom posleratnom revolucionarnom putu, o mnogim značajnim i presudnim događajima u našoj novijoj istoriji. I ne samo to. Štivo je izuzetno i čita se sa velikim zanimanjem. Reč je o jasnom, nedvosmislenom stilu kazivanja. To potvrđuju i poznati razgovori sa zagrebačkim novinarom Darom Janeković, kao i većina drugih dijaloga. Ili, čitajući odgovore na pitanja dopisnika sovjetskog časopisa »Aganjok« u kojima naš Predsednik iznosi sećanja na svoje učešće u oktobarskoj revoluciji, čitalac ima pred sobom vredan tekst, izlaganje puno dramatike, puno života. Dakako, mnogo toga se još može navesti.

Živorad Đorđević

Tito o tehničkoj kulturi

(Konferencija Narodne tehnike Jugoslavije, Beograd, 1977, strana 114)

»U suštini, borba za socijalističke samoupravne odnose bila je istovremeno i borba za to da nauka i obrazovanje, zajedno sa kulturom i umjetničkim stvaralaštvom, budu jedan od bitnih činilaca oslobođenja radničke klase, svestranog razvijanja stvaralačkih mogućnosti radnog čovjeka i dinamičnog razvoja proizvodnih snaga.« To su

reči druga Tita na Desetom kongresu SKJ. I u mnogim drugim prilikama, osobito u susretima s radnicima, na kongresima Saveza komunista, u razgovorima sa predstavnicima Socijalističke omladine, samoupravljača i pionira, u porukama članovima Narodne tehnike, na međunarodnim skupovima i drugim povodima i mestima, drug Tito je izneo mnoge značajne i inspirativne misli i izrekao poruke koje se odnose na tehničku kulturu i nauku.

Konferencija Narodne tehnike Jugoslavije, u svojstvu izdavača, i priređivač izbora Risto Markovski dobro su učinili što su većinu Titovih misli, pogleda i izjava o značaju nauke i tehnike u socijalističkom samoupravnom društvu prikupili i prezentirali javnosti u posebnoj knjizi. Ovom vrednom publikacijom, koja je još jedno svedočanstvo o svestranoj ličnosti i mnogostrukoj aktivnosti druga Tita, Narodna tehnika Jugoslavije obeležila je prošle godine Titove jubileje.

Još od najranijih dana, kako se i u predgovoru ove knjige kaže, »mladost Titova i početna životna škola vezani su za metal, alat, mašinu i knjigu — dakle, za tehniku i nauku s kojima se tokom celog svog života, kao i danas, rado druži«. Poznato je da drug Tito vozi automobil od 1912. godine, majstor je fotografije i učesnik na nacionalnim i međunarodnim izložbama umetničke fotografije. On je i kino-amater i precizan metalostrugar i rukovalac univerzalnim strojem za obradu drveta. Tito je čest posetilac sajmova i drugih priredbi na kojima se prikazuju dostignuća nauke i tehnike. Rado prati takmičenja u pojedinim tehničkim disciplinama. Tito je analitičar međusobnog odnosa naučno-tehničkog i socijalnog progresa.

Titove misli o značaju razvoja tehničke kulture za društveni progres naše samoupravne socijalističke zajednice odlikuje njegova duboka vera u stvaralačke sposobnosti svih naših naroda i narodnosti, vera u radnog čoveka, posebno u omladinu.

Poruka druga Tita članovima delegacije Prvog kongresa Narodne tehnike Jugoslavije 1949. godine aktuelna je i danas, a biće i sutra. On je tada, između ostalog, rekao: »Za nas je tehnika naročito važna. Tehnički razvitak jedne zemlje mjeri se po tome koliko su ljudi savladali tehniku. Čovjek koji je savladao tehniku i zna rukovati tehničkim sredstvima može mnogo više koristiti zajednici nego onaj koji je tehniku savladao samo do izvjesnog stepena. Ali nije dovoljno biti dobar specijalista, ako se prema svojoj mašini nema ljubavi. Mašinu treba voliti, mašinu, koja vam je u rukama, treba poznavati u tančine, čuvati je i odnositi se prema njoj s ljubavlju. I kad najbolje radi, treba je pogledati, paziti je i čuvati, jer inače ona gubi svoju preciznost i kvari se. A mašina je upravo kao živo biće, ona je vaš pomoćni instrument, sredstvo pomoću koga vi stvarate. To važi za sve mašine, za sva tehnička sredstva. Zato se vi mladi naraštaji tome i učite.«

Kad drug Tito govori o potrebi izgradnje fabrika, značaju razvoja industrije i elektrifikacije zemlje, važnosti automatizacije i kibernetike, o potrebi stvaranja modernih tehnologija, kad podstiče na tehničko-tehnološku inventivnu delatnost radnika u proizvodnji i na takmičenje neposrednih proizvođača, uvek su mu na umu bogatiji život radnog čoveka i društva, srećnija i lepša budućnost naših naroda i narodnosti. Za Tita »revolucionarnost u današnjim uslovima podrazumijeva i ubrzano razvijanje proizvodnih snaga uz maksimalno korištenje naučnih i tehnoloških dostignuća i svestrani razvitak ljudske ličnosti i njenih stvaralačkih sposobnosti«, kako je izjavio u Jajcu 1973. godine, u govoru povodom 30-godišnjice Drugog zasedanja AVNOJ-a.

Drug Tito smatra da su tehnički progres i razvoj nauke »i putevi da se čovjek oslobodi nemaštine, materijalne i duhovne bijede, podjele na bogate i siromašne, a u mnogim dijelovima svijeta i gladi«. Zato je često apelovao da se velika dostignuća nauke i tehnike

ne koriste na štetu naroda, da ne postanu prokletstvo za čoveka već da »rezultati ljudskog genija moraju biti upotrebljeni jedino u korist i svrhe mira.«

Titova reč, kada se obraća radnicima u fabrikama, i kad je kritička, ljudski je topla. Tako Tito kaže: »Stavio bih na srce svima vama da posvetite najveću pažnju organizaciji preduzeća.« U pozdravu radnicima fabrike »Tomos« 1959. predsednik Tito sa oduševljenjem ističe da to »što omladina tako brzo osvaja najsavremenija sredstva proizvodnje predstavlja najveću pobjedu u našoj mladoj socijalističkoj državi i to otvara našim novim generacijama svjetliju perspektivu velike budućnosti«.

U ovom izboru sadržane su i Titove misli i izjave o nauci kao značajnom sredstvu podruštvljavanja proizvodnje i prevazilaženja razlika između umnog i fizičkog rada, što podrazumeva stalno podizanje nivoa opštetehničke kulture naroda, a posebno neposrednih proizvođača. Govoreći predstavnicima omladine, maja 1964, Tito naglašava: »Smatram da još jasnije treba izraziti da je cilj socijalističkog društva da se što više približe intelektualna omladina i ona koja se bavi fizičkim radom. Moram da kažem da me je zaboljelo kad sam primijetio, u posljednje vrijeme, da kod velikog dijela naše omladine još na početku školovanja postoji mišljenje, koje se mora ispraviti i promijeniti, da se u našem društvu može ostvariti život dostojan čovjeka jedino ako se prođe kroz razne visoke škole i postane inženjer, liječnik, ili neki drugi intelektualac. Dobro je da naši mladi ljudi teže tome, ali ne možemo svi da budemo inženjeri, doktori i slično. Treba samo nastojati da se naši ljudi postepeno podignu na jedan intelektualno viši nivo. Naime, naš je cilj da i naša radnička omladina u fabrikama i preduzećima, i na raznim drugim radovima stiče sve veće opšte obrazovanje... Mi smo željeli i stalno težili da se što više sliju u složnu zajednicu raznorodne profesije, i da se uklanjaju razlike između manuelnog i intelektualnog rada, da bi se zajednički išlo brže naprijed u izgradnji socijalizma.

Nama su potrebni visokokvalifikovani ljudi, jer, kao što znate, tehnika se sve više usavršava, a uporedo s tim traži se i sve stručnije rukovanje tom tehnikom. što se ne odnosi samo na intelektualnu već i na omladinu koja uči razne zanate i koja se bavi tehnikom uopšte. Naša je želja da podignemo na viši stepen intelektualne sposobnosti onih mladih ljudi koji nisu imali prilike i mogućnosti da završe visoke škole.«

Prilikom puštanja u rad prve naše satelitske stanice u Ivanjici 1974. godine drug Tito ponosno ističe: »Narodi naše zemlje stvaraju svoju budućnost po svim linijama. Sada, evo, i putem satelita. Na taj način, mi ćemo sve više i više koristiti ne samo ovaj naš prostor, nego i kosmički prostor čitavog svijeta. Sretni smo i možemo biti ponosni što smo i mi izgradili nešto slično, što imaju i druge zemlje, veće nego što je Jugoslavija.«

Polazeći od karaktera tehničke kulture i funkcije koju vrši Narodna tehnika u oblasti naučno-tehničkog vaspitanja i obrazovanja, u knjizi su Titove poruke sistematizovane u osam oblasti: naučno-tehnički progres u svetu; tehničko–tehnološki razvoj u našoj zemlji i problemi tehničkog obrazovanja; nauka i tehnika radnim ljudima; tehničko vaspitanje radnih ljudi i građana i delatnost Narodne tehnike; tehničko vaspitanje dece i omladine; tehnička kultura od značaja za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu; dostignuća nauke i tehnike koristiti u miroljubive svrhe; društveni aspekti razvoja naučno-tehničke kulture.

Sledeći Titovu misao da »mi moramo u našem društvenom progresu razvijati tehničku kulturu jer samo tako možemo afirmisati stvaralački odnos prema životu, društvu i radu«, članovi Narodne tehnike Jugoslavije ponosno ističu da su Titova misao i delo uvek bili nepresušni izvor i putokaz razgranate i stalno rastuće aktivnosti Narodne tehnike.

Ana Pobrić

Josip Broz Tito: Vojna dela, V

(Vojno-izdavački zavod, Beograd, 1977, strana 346)

Krajem 1977. godine pojavila se peta knjiga Titovih *Vojnih dela*, u kojoj su objavljeni prilozi druga Tita iz perioda 1972—1976. o vojnim i vojno-političkim temama.

Obuhvatajući dinamičan period u razvoju našeg socijalističkog samoupravnog društva i njegove opštenarodne odbrane, a u tom okviru i oružanih snaga SFRJ, knjiga sadrži hronološki date radove, govore i intervjue druga Tita što se odnose na vojno-političku problematiku. U okviru takve hronološke sistematizacije zbivanja čitalac lako može da prati događaje u oblasti odbrane i da time dobija snažne podsticaje za svoju aktivnost na području opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Knjiga se, s obzirom na sadržaj, može podeliti na tri globalne celine: (a) uopštavanje iskustava iz NOR i revolucije u oblasti izgradnje oružane sile i primenjivanje tih iskustava na savremeni razvoj opštenarodne odbrane; (b) dalja izgradnja oružanih snaga — JNA i teritorijalne odbrane i njihova modernizacija; i (c) dostignuća i pravci daljeg razvoja opštenarodne odbrane zemlje.

U okviru tih globalnih celina obrađena su težišna pitanja, kao što su: jačanje moralne snage opštenarodne odbrane; bratstva i jedinstva; ostvarivanje vodeće idejno-političke uloge SK u JNA; stalno poboljšavanje borbene spremnosti naroda i oružanih snaga; obuke i vaspitanja, marksističkog obrazovanja, političke budnosti, materijalno-tehničke opremljenosti; aktivnosti u društveno-političkim organizacijama i samoupravnim asocijacijama itd.

U sveukupnoj Titovoj revolucionarnoj delatnosti, što je posebno istaknuto i u prilozima ove knjige, čovek je smatran osnovnom vrednošću, a snaga naroda i narodnosti — najsigurnijim izvorom i osloncem u borbi za ostvarivanje revolucionarnog preobražaja jugoslovenskog društva.

Oslonac na vlastite snage, na snage naroda i narodnosti bio je moto revolucije. »Svijest naših boraca i cijelog naroda proizlazila je iz društvene suštine našeg oslobodilačkog rata i karaktera revolucije,... iz pravednih ciljeva i jasne perspektive revolucije« (str. 136).

U primeni iskustava NOR i revolucije, oslonac na sopstvene snage zauzima značajno mesto i postaje sastavnim delom našeg posleratnog socijalističkog razvoja i odbrane tekovina revolucije. Orijentacija na vlastite snage i mogućnosti doprinela je tome da narodi i narodnosti Jugoslavije sačuvaju svoju slobodu i nezavisnost i obezbedila nesmetan razvoj socijalizma i socijalističkih društvenih odnosa na osnovama samoupravljanja. Oslonac na sopstvene snage, kao svojstvo autentične revolucije, ima, dakle, bitnu ulogu u daljoj borbi za socijalizam, očuvanju nezavisnosti zemlje, obezbeđivanju njenog vlastitog puta razvoja.

Naša koncepcija opštenarodne odbrane, koja se razvija na osnovama socijalističkog samoupravljanja, a komplementarna je i politici nesvrstanosti, kao jedinstvena odbrambena celina, počiva na vlastitim snagama i vlastitim sredstvima našega društva. Ona je istovremeno i činilac kohezije naroda i narodnosti Jugoslavije, bratstva i jedinstva, jugoslovenskog socijalističkog patriotizma i socijalističkog samoupravnog zajedništva.

U knjizi se, kao crvena nit, provlači Titova misao: da je snaga naroda i opštenarodne odbrane, a u tom okviru i JNA i teritorijalne odbrane, u njihovom unutrašnjem jedinstvu. »Naša snaga je u našem jedinstvu, u odlučnosti naših radnih ljudi da izgrađuju samoupravni socijalizam i u njihovoj spremnosti da, po cijenu i najvećih žrtava, uvijek brane tekovine naše revolucije« (str. 18).

Bratstvo i jedinstvo, koje se razvija u redovima oružanih snaga

SFRJ, jeste onaj moralni činilac koji doprinosi ostvarivanju tako krupnih rezultata u obuci, vaspitanju, razvijanju svesne vojničke discipline, drugarstva, čuvanju materijalno-tehničkih sredstava itd. Produbljavanju međunacionalnih odnosa u jedinicama JNA, koje predstavljaju po svom nacionalnom sastavu »Jugoslaviju u malom«, poklanja se puna pažnja. U vezi s tim drug Tito ističe da je »naš kurs jasan u nacionalnom pitanju — ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo« (str. 7). Ujedno upozorava da »nikada ne smijemo prestati da ukazujemo i ističemo da je bratstvo i jedinstvo osnovna zaloga opstanka naše socijalističke Jugoslavije« (str. 55).

Jednostavnim i svakome razumljivim rečima drug Tito objašnjava da je naša snaga u našem jedinstvu, te naglašava da je »naša snaga — jedinstvo Jugoslavije, jedinstvo naših naroda i narodnosti, Saveza komunista i naše armije« (str. 96).

Ovom se knjigom druga Tita snažno afirmišu i iskustva NOR u vezi s ostvarivanjem vodeće idejno-političke uloge SKJ u oružanim snagama revolucije. Za druga Tita lični primer delovanja komuniste, a osobito starešine, i to u svim sredinama, činilac je koji podstiče na požrtvovanje i samoodricanje. Obraćajući se učesnicima velikog mitinga na Tjentištu, jula 1973, drug Tito je rekao da je na Tjentištu »pobijedilo to što su komunisti bili uvijek u prvim redovima«. Zatim je dodao: »To su bili borci — a to i danas treba da služi za primjer — koji su u svakom predahu, između bitaka, sa ono malo marksističke literature koju su imali, uporno učili da bi se teorijski naoružali, da bi ovladali oružjem koje može da pobijedi svakoga — to je marksizam« (str. 102).

Marksist i mislilac dijalektičar, Tito uvažava i izražava zahteve vremena, realnog života i uslova u kojima se ostvaruju revolucionarni ciljevi. Od komuniste-borca traži doslednost, danas kao i juče; doslednost u izvršavanju jučerašnjih zadataka značila je pobedu oružanog dela revolucije, a današnjih — odbranu tekovina revolucije i nastavak revolucije u mirnodopsko vreme.

Radni i moralni lik komuniste je tema koja zauzima značajno mesto i u petoj knjizi Titovih *Vojnih dela*. Moralni i radni lik komuniste nije i ne može biti stereotipija, nego konstitutivna odlika, zaloga svih pobeda — i u ratu i u radu. Bez ličnog primera komuniste nije se moglo ni na Ljubinom grobu, a ne može se ni u delegatskom sistemu. Zato Tito s pravom upozorava: »Moramo pred sobom uvijek imati lik Partije koja je davala duboki ljudski smisao revolucionarnoj borbi naših naroda, vodeći ih, kroz bratstvo i jedinstvo, ka slobodi i pobjedi.« I u savremenim uslovima borbe za socijalizam, na osnovama samoupravljanja, obaveza je komuniste da prednjači, da deluje vlastitim primerom. Maja 1972. drug Tito ističe: »Biti komunist — nije lako. Biti komunist — znači biti u prednjoj liniji borbe za progres, za sretniju i ljepšu budućnost... Biti komunist — podrazumijeva unutrašnju samodisciplinu, a to znači prije svega — pobijediti sebe« (str. 46).

Komunisti i organizacije SK u oružanim snagama, prema rečima druga Tita, imaju bitnu ulogu u jačanju moralno-političkog jedinstva i borbene gotovosti jedinica, komandi i vojnih ustanova. Titovi zahtevi su jasni: što potpunije ispoljavanje uticaja komunista u realizaciji programa obuke, idejno-političkog obrazovanja i vaspitanja, razvijanja svesne vojničke discipline i odgovornosti, drugarstva, brige o ljudima, domaćinskog odnosa prema materijalno-tehničkim sredstvima itd.

Oružane snage JNA i teritorijalne odbrane zauzimaju centralno mesto u petoj knjizi Titovih *Vojnih dela*. Titova briga za razvoj obeju komponenti oružanih snaga je svestrana i stalna. Titovo poimanje jedinstva operativne i teritorijalne komponente oružanih snaga ne ostavlja prostora za spekulacije o karakteru i ulozi bilo JNA ili teritorijalne odbrane. »Jugoslovenska narodna armija i ter-

torijalna odbrana — ističe drug Tito — jedinstvene su oružane snage naše zemlje, kao što mora biti i jedinstven sistem opštenarodne odbrane u cjelini« (str. 134). Zatim precizira da je »Jugoslovenska narodna armija udarni dio naših oružanih snaga. Teritorijalna odbrana je njihov najmasovniji dio, a njene jedinice su organizovane, naoružane, obučene i pripremljene za dejstvo na čitavoj teritoriji zemlje« (str. 188). JNA se razvija kao borbeno najspremniji vid organizovanja naoružanog naroda i snažan instrument odbrane socijalističke samoupravne zajednice. Ona se izgrađuje u duhu koncepcije opštenarodne odbrane i osnovnih vrednosti i dostignuća socijalističkog samoupravnog razvoja. O tome drug Tito kaže: »Naša armija je, ne samo po svom imenu već po cjelokupnom svom biću, opštenarodna. Nastala iz naroda, ona je takva ostala i do danas, produžujući da čuva tekovine koje smo izvojevali u prošlom ratu« (str. 270). U okviru oružanih snaga, »teritorijalna odbrana, kao najmasovniji dio oružanih snaga, odlikuje se velikim bogatstvom organizacionih oblika i sposobnošću za brza, efikasna, elastična i raznovrsna borbena dejstva i primjenu svih drugih oblika borbe i otpora« (str. 312).

U sveukupnoj oceni uloge društvenih činilaca u daljem razvoju socijalističkog samoupravljanja, a u tom okviru i opštenarodne odbrane, drug Tito posebno veliki značaj pridaje ulozi omladine. On se obraća omladini neposredno, što je i izraz dubokog poverenja u stvaralačke mogućnosti mlade generacije na svim poljima društvene delatnosti, uključujući i opštenarodnu odbranu zemlje. I u svom govoru povodom 30-godišnjice kozaračke epopeje drug Tito se obraća mladoj generaciji: »Često naši omladinci kažu: vi ste izvojevali socijalizam, prošli ste borbu, mnogi ste postali heroji, mnogi ste odlikovani, priznaju vam se velika djela, i mi sad nemamo šta da radimo. Međutim, revolucija traje dokle god gradimo socijalizam... Omladina ima tu ogroman posao — da bude nosilac daljeg revolucionarnog kretanja u našem društvu, u našoj zajednici. I to je herojizam« (str. 57). A onda: »Omladina treba da upoznaje i razvija naše revolucionarne tradicije, čime se mlade generacije vezuju za najsvjetlije tekovine socijalističke revolucije, u kojoj je omladina imala veliku ulogu« (str. 193).

Jugoslovenska narodna armija je, upravo, takva društvena sredina koja obučava i vaspitava generacije mladića u najlepšem uzrastu, od 19. do 21. godine, imajući uz to visok procenat starešina toga uzrasta. U prilogu *Armija mora biti vaspitač omladine* drug Tito piše: »Jugoslovenska narodna armija je masovna škola socijalističkog vaspitanja naših mladih generacija. Mlade ljude u Armiji treba još svestranije vaspitavati na osnovama marksizma, u duhu bratstva, jedinstva i pune ravnopravnosti naših naroda i narodnosti, na tekovinama i svijetlim tradicijama našeg narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije i dostignućima našeg socijalističkog samoupravljanja i politike nezavisnosti i nesvrstanosti« (str. 224).

Titovo delo u celini, a njegovo svakodnevno praktično angažovanje i posebno, podstiče na napore u daljem podruštvljavanju poslova narodne odbrane i društvene samozaštite — revolucionarnom procesu i trajnom interesu radničke klase, naroda i narodnosti Jugoslavije.

I u petoj knjizi *Vojnih dela*, koja obuhvata značajan period našeg društvenog razvoja na osnovama socijalističkog samoupravljanja, a u tom okviru i sistema opštenarodne odbrane, koji karakterišu održavanje Desetog kongresa SKJ i donošenje Ustava SFRJ, Titova marksistička kritička misao dolazi do punog izražaja. Titov uvid u dimenzije razvoja opštenarodne odbrane je kompleksan: on ukazuje na rezultate, ali i kritički ocenjuje dostignuto. Sveukupna sadržina knjige, tako, ispunjava čitaoca osećanjem ponosa na postignute rezultate u razvoju opštenarodne odbrane i pod-

stiče ga na ulaganje novih napora za ostvarivanje novih vrednosti u sferi neposrednog vršenja odbrambene funkcije.

Peta knjiga Titovih *Vojnih dela* krupan je doprinos vojnoj nauci i praksi dalje izgradnje sistema opštenarodne odbrane i snažan podsticaj daljem razvoju oružanih snaga SFRJ i opštenarodne odbrane u celini. S tom knjigom su organizacije udruženog rada, društveno-političke zajednice, radni ljudi i građani i društveno-političke organizacije, osobito članovi Saveza komunista, koji imaju posebnu odgovornost za uspešan razvoj opštenarodne odbrane, stoga dobile delo izuzetne i trajne vrednosti.

Blažo Nikolovski

Tito četrdeset godina na čelu SKJ

(»Narodna knjiga«, »Partizanska knjiga«, »Monos«, »Nova Makedonija«, 1977, strana 750)

Udruženi izdavači »Narodna knjiga«, Beograd, »Partizanska knjiga«, Ljubljana, OOUR »Monos«, Beograd i »Nova Makedonija«, Skoplje objavili su, povodom četrdesetgodišnjice dolaska druga Tita na čelo KPJ i njegovog osamdeset i petog rođendana, obimnu publikaciju *Četrdeset godina na čelu SKJ*. Tim vrednim izdavačkim poduhvatom (knjiga je objavljena i na slovenačkom i makedonskom jeziku) dobili smo kvalitetnu i u kompozicionom smislu koherentnu publikaciju o revolucionarnom, državničkom, političkom i teorijskom radu i stvaralaštvu druga Tita. Sigurno je, međutim, da u jednoj publikaciji nije moguće dati kompletnu sliku ogromnog Titovog dela, tim pre što su njegova revolucionarna misao, marksistička kreacija, državnički i politički rad i stvaralaštvo u stalnom i punom zamahu.

Pored osnovnih biografskih podataka i ocene Titovog grandioznog dela, datih u uvodnom delu knjige, ona obuhvata celokupan razvoj revolucionarnog radničkog pokreta i KPJ za poslednje četiri decenije, iz kojeg se jasno vidi krupan doprinos Josipa Broza Tita rešavanju svih sudbinskih pitanja naše najnovije istorije.

U sažetim studijama o konsolidaciji KPJ u vremenu od 1937. do 1941. godine istaknuta je dominatna uloga druga Tita u borbi za ozdravljenje partijskih organizacija širom Jugoslavije i u pronalaženju i vaspitavanju novih mladih kadrova, pravilnom ocenjivanju spoljnih i unutrašnjih događaja, što je presudno uticalo na osposobljavanje partijskih i skojevskih organizacija za predstojeće odlučujuće događaje u toku narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije.

U prvoj glavi, koja nosi naziv »Borba za konsolidaciju Komunističke partije Jugoslavije i napori za odbranu zemlje od fašizma 1937—1941«, objavljena su tri priloga: Sećanja Edvarda Kardelja na Titov dolazak na čelo KPJ i radovi dr Pere Damjanovića *Borba KPJ protiv fašizma u svetlosti međunarodnog antifašističkog pokreta od Sedmog kongresa Kominterne do 1941. godine* i Krsta Popivode *Marksističko obrazovanje partijskih kadrova*.

U ovim prilozima izložena su najvažnija pitanja programske orijentacije, politike i prakse KPJ u periodu 1934—1940. godine. Pored ostalog, u tim se radovima prvi put opširnije razmatraju neka pitanja odnosa KPJ — Kominterna, to jest prvi put se publikuju neki podaci i ocene iz predratnog partijskog života i rada druga Tita.

Članak Krsta Popivode pruža nam informacije za predratni i deo poratnog perioda, o obrazovanju partijskih kadrova, a

to obiluje mnoštvom podataka o Titovoj aktivnosti i brizi o ljudima i organizacijama.

U drugoj glavi, koja nosi naslov »Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija naroda i narodnosti Jugoslavije 1941—1945. godine«, objavljeno je pet priloga: Pere Morače *Titova koncepcija narodnooslobodilačkog rata*, dr Dušana Živkovića *Narodna vlast — osnovna tekovina revolucije Jugoslavije i KPJ i masovne organizacije NOP u borbi za jedinstvo masa 1941—1945. godine*, dr Vlada Strugara *Borba za međunarodno priznanje federacije Jugoslavije* i dr Petra Kačavende *Savez komunističke omladine Jugoslavije 1937—1948. godine.*

Autori tih radova svestrano su prikazali i analizirali ratne i revolucionarne ciljeve NOP koje je utvrdila KPJ, sa drugom Titom na čelu. Između ostalog, ukazali su i na najbitnije i osnovne političke oblike organizovanja, delatnosti i rezultate NOR i revolucije, na bitne karakteristike političke i vojne strategije i taktike.

Očito da je rad o SKOJ-u uključen u ovu grupu zato što se s pravom smatralo da je KPJ najviše učinila na stvaranju jedinstva mlade generacije i na ostvarivanju ciljeva i zadataka revolucije.

U trećoj glavi, koja nosi naziv »Izgradnja samoupravne socijalističke Jugoslavije 1945—1977. godine«, publikovano je trinaest priloga, čiji se autori bave istorijatom posleratnog razvoja naše zemlje, njenom samoupravnom transformacijom, nesvrstanom politikom i ulogom u međunarodnom komunističkom i progresivnom pokretu.

Učvršćivanju i odbrani narodne vlasti i nove države, putevima i oblicima razvoja, sukobljavanjima sa sopstvenom birokratijom, sukobu sa Informbiroom i politici odbrane marksizma i revolucije (period 1944—1947. godine) posvećena su tri priloga: dr Branka Petranovića *Promene društveno-ekonomskih odnosa u Jugoslaviji 1944—1947. godine*, dr Dušana Bilandžića *Revolucionarni etatizam u Jugoslaviji* i dr Čedomira Štrpca *Borba KPJ protiv dogmatizma i staljinizma u međunarodnom radničkom pokretu.*

Razvoj samoupravljanja i stvaranja njegovih institucija i samoupravna transformacija sveukupnih društvenih odnosa i struktura u Jugoslaviji razmatrani su u sedam priloga: dr Najdana Pašića *Razvoj samoupravljanja u Jugoslaviji*, Dušana Petrovića Šaneta *SSRNJ — borbeni front radničke klase i radnih ljudi Jugoslavije*, Vide Tomšič *KPJ u borbi za emancipaciju žena*, Azema Vlasija *Mladi i samoupravljanje*, dr Stipe Šuvara *Titovo djelo, socijalistička revolucija i kulturni razvitak jugoslavenskog društva*, Kire Hadži Vasileva *Tito i nacionalno pitanje* i generala armije Nikole Ljubičića *Titova koncepcija opštenarodne odbrane.*

Svi ti radovi predstavljaju sistematizovan prikaz ideja, politike i prakse kojima se rukovodi naše društvo i vredan su prilog sagledavanju i interpretaciji Titovog revolucionarnog i teorijskog stvaralaštva.

Stvaranje pokreta nesvrstavanja, razvoj antikolonijalnih revolucija i uloga nove Jugoslavije, te saradnja u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu teme su tri rada: Miloša Minića *Tito, neimar pokreta nesvrstanosti*, Lea Matesa *Antikolonijalne revolucije u svijetu i nova Jugoslavija* i dr Aleksandra Grličkova *SKJ i saradnja u savremenom komunističkom i radničkom pokretu.* U njima su izloženi kako osnovni uslovi i pravci progresivnog razvoja, oblici organizovanja i principi saradnje u međunarodnim odnosima tako i Titova uloga i njegov doprinos progresivnim odnosima u svetu.

Četvrta glava, koja nosi naslov »Dokumenti, hronologija i drugi prilozi«, sadrži i: Izbor iz radova Josipa Broza Tita, Hronologiju Titovog revolucionarnog i državničkog rada, Izbor iz članaka, govora i studija inostranih autora o drugu Titu.

Izbor iz radova Josipa Broza Tita, koji su priredili mr Milan Vesović i mr Milan Matić, predstavlja posebnu vrednost. Na oko dvadeset autorskih tabaka prezen-

tiran je deo ogromnog Titovog stvaralaštva — političko-teorijskog, vojnog, opšteg — koje je nastalo uglavnom u posljednjih pet decenija.

Hronologija Titovog revolucionarnog i državničkog rada u periodu 1910—1977. godine, data je na više od deset štamparskih tabaka, a pripremili su je Branislav Ilić i Vojo Ćirković. Treba istaći da je to deo sveukupne hronologije našeg revolucionarnog pokreta do rata i najvažniji deo hronologije stvaranja i razvoja nove Jugoslavije.

U ovoj glavi objavljen je i izbor iz osnovnih dokumenata razvoja SFRJ i njene međunarodne politike, dokumenata konferencija nesvrstanih, neki dokumenti komunističkog pokreta i drugi. Smatralo se da je opravdano da se i ovaj izbor — što su ga takođe priredili mr Milan Vesović i mr Milan Matić — uključi u publikaciju, jer je Tito, vođa revolucije i graditelj nove Jugoslavije, i neimar borbe za mir i opšti progres, te je bitno uticao na nastanak i sadržaj dokumenata foruma i tela nove Jugoslavije, kao što je bio inicijator održavanja konferencija i drugih skupova nesvrstanih i donošenja nekih najznačajnijih dokumenata komunističkog i radničkog pokreta.

Izbor iz članaka, izjava, govora postranih državnika, književnika, političara, vojskovođa i umetnika publikovan je pod naslovom *Svet o Titu*, a priredio ga je Slobodan Nešović. Iz tog izbora se u velikoj meri mogu sagledati razvoj NOP, nove Jugoslavije i Titovo delo i njegova uloga u svetu.

Publikacija je ilustrovana sa oko 350 fotosa i kopija dokumenata. Na kraju publikacije objavljuju se: *Reč redakcije*, skraćenice i indeks ličnosti.

Treba dodati da je ovo delo kolektiva autora i dragocen doprinos daljem izučavanju revolucionarnog radničkog pokreta, uloge Komunističke partije Jugoslavije, NOR, posleratnog socijalističkog razvitka i našeg samoupravnog socijalističkog društva.

Đurica Labović

Pero Morača: Tito strateg revolucije

(»Narodna knjiga«, Beograd, »Dnevnik«, Novi Sad, »Naša knjiga«, Skopje, 1977, strana 302)

O prvom čoveku naše revolucionarne prošlosti i sadašnjosti, drugu Titu, napisane su i pišu se knjige i brojni radovi u kojima se govori o revolucionarnom delu i životu čoveka koji je svojom dugogodišnjom borbom za progres i mir, za čoveka i njegovo bolje sutra, neprestano podizao ugled svoje zemlje u svetu na sve veće visine, od ustaničke 1941. pa do današnjih dana u kojima samoupravna, socijalistička i nesvrstana Jugoslavija igra izuzetnu ulogu u borbi za ravnopravne odnose među državama i narodima, bez obzira na njihovu veličinu, ekonomsku i vojnu snagu. I ova knjiga — posvećena 40. godišnjici dolaska Josipa Broza Tita na čelo Komunističke partije Jugoslavije i njegovom osamdeset petom rođendanu, u deset posebnih radova, govori o politici i strategiji Partije, odnosno karakteru i suštini narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije 1941—1945. godine.

U prvom i najobimnijem i sadržajno najbogatijem radu u ovoj knjizi *Tito — strateg narodnooslobodilačkog rata* (str. 9—80) razmotrene su Titova strategijska misao i praksa oživotvorene u NOR i socijalističkoj revoluciji. To je uspela studija Titovog vojnog dela.

U prilozima *Proces konstituisanja političke platforme KPJ u NOR i revoluciji* (str. 107—129), *Jugoslovenska socijalistička revolucija* (str. 130—158) i *Savetovanje u Stolicama* (str. 159—176) data je analiza političke platforme KPJ u ratu i revoluciji i odgovor na pitanja što se postavljaju u sklopu navedenih tema.

Radovi *Nacionalno pitanje u NOR i revoluciji* (str. 177—19... *Principi nezavisnosti i internaci...*

nalizma u politici i praksi KPJ uoči i u toku NOR i revolucije (str. 197—218); *Odnosi između Komunističke partije Jugoslavije i Kominterne od 1941. do 1943. godine* (str. 219—266) posvećeni su opštim društveno-političkim tokovima revolucije, posebno značajnim pitanjima koja je revolucija uspešno rešavala i rešila.

U poslednja dva priloga: *Selo u NOR i revoluciji* (str. 267—281) i *Grad u NOR i revoluciji* (s posebnim osvrtom na Banjaluku) (str. 282—296) otvorena su neka značajna pitanja i dati, do izvesnog stepena, odgovori u pogledu uloge i mesta pojedinih klasa i društvenih slojeva u NOR i revoluciji, čime je ovom složenom i značajnom problematikom počela da se bavi i istoriografija.

Navedeni radovi, sabrani sada u jednoj knjizi, vredan su prilog naučnom osvetljavanju uloge Josipa Broza Tita, stratega, vojskovođe, vođe socijalističke revolucije i najodgovornije stvaralačke i rukovodeće ličnosti KPJ u NOR i socijalističkoj revoluciji. Zato se u svim pomenutim radovima kao crvena nit provlači uloga KPJ i druga Tita u pripremanju, pokretanju, razvoju i pobedi NOR i socijalističke revolucije.

Nalazeći se na čelu KPJ, koju je u godinama uoči drugog svetskog rata, zajedno sa novim rukovodstvom, izgradio u Partiju čije je članstvo krasilo jedinstvo misli i akcije, Tito i KPJ su poveli narode i narodnosti u NOR i socijalističku revoluciju koji su, u uslovima drugog svetskog rata, izvojevali slobodu sopstvenim snagama i pravo na samostalni i sopstveni put razvoja. U borbi za slobodu protiv brojnih okupatora i domaćih izdajnika raznih boja, Tito i KPJ su uspeli — po rečima Pere Moračе — u veoma složenim okolnostima drugog svetskog rata da oslobode zemlju i razreše niz suprotnosti i problema nagomilanih u jugoslovenskom društvu za vreme buržoaske vladavine u Kraljevini Jugoslaviji. Pod rukovodstvom KPJ i Tita, u herojskoj četvorogodišnjoj borbi, uz velike žrtve i napore, oslobođena je cela teritorija Jugoslavije, zajedno sa krajevima koji su posle prvog svetskog rata pripali Italiji, stvoren je socijalistički društveni sistem, izgrađeno bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti, trajna tekovina Titove epohe, i ostvaren je savez radničke klase, seljaštva i svih naprednih radnih ljudi iz drugih slojeva društva, što je predstavljalo snažnu osnovu u daljoj borbi za izgradnju socijalizma posle drugog svetskog rata.

Pripremajući se za odlučan otpor agresoru, naročito nakon nacističke okupacije Austrije i Čehoslovačke, KPJ je, osposobljena pod rukovodstvom druga Tita, spremno dočekala aprilske događaje 1941. i bila jedina opštejugoslovenska politička snaga koja se organizovano suprotstavila fašističkoj agresiji i kapitulantstvu vladajućih buržoaskih vrhova Kraljevine Jugoslavije. Titova aktivnost u Beogradu 28. i 29. marta, sastanak CK KPJ u Zagrebu 10. aprila, proglas narodu od 15. aprila i savetovanje KPJ početkom maja u Zagrebu, na kome je Tito u referatu, posle analize aprilske katastrofe, istakao da će KPJ nastaviti borbu za nacionalno i socijalno oslobođenje — bili su oni događaji koji su za KPJ i našu radničku klasu značili preuzimanje sudbine jugoslovenskog društva u svoje ruke.

Nalazeći se na čelu vojnog i političkog rukovodstva, Tito je u periodu pripremanja i pokretanja oružane narodnooslobodilačke borbe razvio živu i svestranu aktivnost. U svojstvu komandanta Glavnog štaba Tito je razradio koncepciju pokretanja i razvoja oružane borbe. Prema toj koncepciji, svi komunisti bili su angažovani na stvaranju partizanskih odreda i njihovom izrastanju u oružanu silu opštenarodnog rata sposobnu da ostvari dalekosežne oslobodilačke i revolucionarne ciljeve. Osnovu Titove strategije činio je oslonac na sopstvene snage. Već u »Biltenu Glavnog štaba« od 10. avgusta 1941, što ga je sam pripremao i izdavao u Beogradu, drug Tito je jasno istakao da mi sami treba da se borimo za svoju slobodu.

Tokom leta 1941. Titova aktivnost bila je — kako pokazuje Pero Morača — usmerena u prvom redu na formiranje narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, na razvijanje partizanske borbe u svim krajevima Jugoslavije i stvaranje širokog narodnooslobodilačkog pokreta. Tito je nastojao, ličnim upornim angažovanjem, da u pregovorima sa prvacima nekih građanskih političkih partija postigne sporazum o saradnji i zajedničkoj borbi radi stvaranja širokog oslobodilačkog pokreta. Međutim, osim levog krila Demokratske stranke Ivana Ribara, ostali prvaci nisu bili spremni na saradnju i zajedničku borbu, tako da se oslobodilački pokret u Jugoslaviji, sem u Sloveniji — gde je došlo do saradnje KPJ i nekih građanskih stranaka u okviru Osvobodilne fronte — razvijao odozdo, ujedinjavanjem ljudi iz raznih slojeva društva, pa su mu prilazili i članovi bivših građanskih stranaka, ali ne kao pripadnici tih partija, već kao članovi novog pokreta kojim je rukovodila KPJ.

Ocenjujući, na osnovu iskustava stečenih u prvim danima ustanka, da je perspektiva razvoja NOP u unutrašnjosti zemlje, gde su ljudski i materijalni izvori oslobodilačke borbe i revolucije, a ne u gradovima koji su bili centri okupatorske i kvislinške moći, kao i da će borba biti dugotrajna i da nju može izneti na leđima samo celo stanovništvo koje je pretežno živelo na selu (više od 75 odsto žitelja), — drug Tito je sa rukovodstvom KPJ i ustanka napustio Beograd 16. septembra 1941. i otišao na oslobođenu teritoriju u okolini Valjeva. Dolazak komandanta narodnooslobodilačkih i partizanskih odreda Jugoslavije među borce i narod značio je veliki moralni podsticaj za odlučnu i sve žešću borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Pod neposrednim rukovodstvom druga Tita pripremano je i održano — piše Pero Morača — poznato vojno-političko savetovanje u Stolicama kraj Krupnja 26. septembra 1941, koje je imalo presudan značaj za razvoj opštejugoslovenskog oslobodilačkog pokreta, jer su na njemu učestvovali rukovodioci narodnooslobodilačkog rata iz cele Jugoslavije. Na njemu su razmenjena iskustva, sagledani problemi dotadašnjeg razvitka ustanka u pojedinim krajevima i definisani zadaci vezani za dalji razvoj oružanih snaga NOP i narodne vlasti u obliku narodnooslobodilačkih odbora, za stvaranje oslobođenih teritorija i za uspešan razvoj NOP u celini. Ujedno je Glavni štab preimenovan u Vrhovni štab, a ostala najviša vojna rukovodstva — u glavne štabove.

Tokom boravka u oslobođenom Užicu u oktobru i novembru 1941 zajedno sa članovima CK KPJ i Vrhovnim štabom, Tito je neposredno delovao na proširivanju i učvršćivanju oslobođene teritorije i NOP odreda i preduzimao je sve — naglašava Pero Morača — da parališe dejstvo četnika Draže Mihailovića koji su posle neuspelih pregovora, u kojima je Tito lično učestvovao, izlažući opasnosti i svoj život, otvoreno stupali u saradnju s okupatorima u borbi protiv partizana, u nadi da će ugušiti ustanak, izolovati KPJ od naroda i obnoviti stari, kapitalistički sistem što je svu svoju trulost i nemoć ispoljio u aprilskom ratu. Punu podršku toj politici četničkog pokreta pružala je jugoslovenska izbeglička vlada koja je četnike proglasila svojom vojskom u otadžbini, kao i zapadni saveznici koji su tom pokretu već 1941. davali znatnu materijalnu pomoć i moralnu podršku.

Tu u Užicu drug Tito je došao na ideju o stvaranju Prve proleterske brigade, što je realizovano u mestu Rudo 22. decembra 1941. i ujedno značilo stvaranje Narodnooslobodilačke vojske. Formiranjem Prve proleterske i drugih proleterskih i udarnih brigada tokom 1942. godine narodni ustanak je prerastao u narodnooslobodilački rat, čime je — dokazuje Morača — u Evropi stvoren poseban samostalan front, koji je za sve vreme rata vezivao na teritoriji Jugoslavije oko 35 okupatorskih divizija i znatne kvislinške snage. To je bio jedinstven primer u istoriji da iz partizanske

borbe izrasta revolucionarna armija, koja je svoj sastav stalno širila i jačala. I ranije je istorija znala za partizanske borbe, ali su one ostajale samo na tom nivou i obično predstavljale pomoć regularnim armijama. Pod rukovodstvom KPJ i Tita partizanske jedinice prerasle su u regularnu armiju, a njihove akcije u široko ratište. Za razliku od poznatih komandanata u drugom svetskom ratu, Tito se izdvaja kao jedinstven, jer on nije komandovao gotovom armijom, već je morao da je stvara od golorukog naroda, pa tek onda njome da komanduje.

Titova genijalnost kao stratega, vojskovođe i političara — o čemu kazuje i Moračina knjiga — ogledala se u predviđanju razvoja događaja i iznalaženju najboljih rešenja, koja najkraćim putem i uz najmanje žrtve donose najveće uspehe. Povezujući vojnu nauku sa razvojem političkih događaja, Tito je uvek u njima sagledavao dijalektičko jedinstvo, pri čemu je vera u čoveka i njegove mogućnosti bila uvek na prvom mestu. Samo time moguće je objasniti neiscrpnu energiju pripadnika NOV i naroda koji su odolevali i pobeđivali često desetorostruko nadmoćnijeg neprijatelja (Neretva, Sutjeska itd.).

Stvorena i vođena Titom, NOV je krajem 1942. imala 150.000, u vreme Drugog zasedanja AVNOJ-a 300.000, a početkom 1945. godine 600.000 naoružanih boraca, spremnih i sposobnih da sopstvenim snagama oslobode svoju zemlju.

Stalnim praćenjem — piše Pero Morača — i analiziranjem međunarodnih i unutrašnjih događaja i odnosa snaga Tito na naučnoj osnovi donosi vizionarske odluke i naredbe. Sredinom 1944. godine prenosi težište operacija NOV na konačno oslobođenje Srbije i istočnih krajeva zemlje, sa Beogradom, čime su osujećene kombinacije velikih sila.

Vodeći upornu borbu za međunarodno priznanje nove Jugoslavije — naglašava Pero Morača — Tito je dalekosežno sagledavao svu složenost toga pitanja, ali je uvek isticao da će NOP i tu borbu pobedonosno završiti, što se i ostvarilo. Posle pregovora sa Ivanom Šubašićem početkom novembra 1944. u oslobođenom Beogradu i konferencije »velike trojice« u Jalti na Krimu februara 1945. i njenih stavova, obrazovana je 7. marta 1945. Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ), s Titom kao njenim predsednikom. Tu vladu su odmah priznale savezničke i druge zemlje, čime je NOP izvojevao i međunarodno priznanje, i to pre završetka drugog svetskog rata, što je bilo — po rečima Pere Morače — od posebnog značaja za dalji razvoj događaja, naročito posle završetka rata kada su se zaoštrili odnosi između nove Jugoslavije i zapadnih sila.

Na kraju želimo da istaknemo da je knjiga Pere Morače u celini svedočanstvo o tome da je drug Tito — doslednom borbom protiv okupatora i fašizma u svetu, za društveni preobražaj na socijalističkim osnovama, za stvaranje i jačanje ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti — od ilegalnog sekretara KPJ, kojeg su poznavali samo najbliži saradnici, izrastao u istinskog vođu naroda i narodnosti Jugoslavije, poznatog širom sveta, a KPJ, odnosno SKJ, na čijem je čelu više od 40 godina, u rukovodeću snagu u NOR i socijalističkoj revoluciji i vodeću snagu u izgradnji samoupravne i nesvrstane socijalističke Jugoslavije, ravnopravne zajednice zbratimljenih naroda i narodnosti.

Petar Kačavenda

Josip Broz Tito u bibliografiji Jugoslavije

(Jugoslovenski bibliografski institut, Beograd, 1977, strana 78)

Publikacija *Josip Broz Tito u bibliografiji Jugoslavije,* koju je nedavno objavio Jugoslovenski bibliografski institut iz Beograda,

dragocjen je i neophodan priručnik koji će, bez sumnje, mnogima korisno poslužiti. To je ne samo vrijedan prilog obilježavanju dvostrukog jubileja druga Tita — osamdeset pet godina života i četiri decenije na čelu Partije — nego je u isto vrijeme i značajan doprinos i udovoljenje jednoj prijekoj potrebi našeg društvenog, političkog, kulturnog i naučnog života i, nadasve, proučavanja djela i misli druga Tita. Ma koliko u sadašnjem obliku bio nepotpun i nedovršen, taj izdavački i naučni poduhvat je tim značajniji ako se zna da cjelovitijih nastojanja i rezultata, kad je riječ o sistematskom bibliografskom pregledu radova druga Tita, dosad gotovo i nije bilo. Slično je i sa bibliografijom knjiga i radova o drugu Titu.

U ovoj svesci bibliografije, sa ukupno 709 jedinica, hronološki je, kako napominju članovi redakcionog odbora (M. Debeljanović, S. Komadinić, Lj. Savić, B. Stojić), raspoređena građa koja obuhvata knjige i brošure druga Tita u periodu 1945—1977. i njegove radove objavljene u našim zbornicima i spomenicama posljednjih deset godina. Publikacija je, u stvari, samo početni dio, okosnica jednog zamašnog projekta. Taj će projekt dobiti, međutim, svoj definitivan oblik, kako najavljuju sastavljači, tek kada budu sabrani svi podaci o objavljenim Titovim djelima i, zatim, kada budu gotovi drugi i treći dio bibliografije, koji su u pripremi i u kojima će biti prikazani Titovi radovi iz jugoslovenske periodike, a i radovi o Josipu Brozu Titu objavljeni u Jugoslaviji. Predviđen je i četvrti dio publikacije sa podacima o Titovim djelima prevedenim i štampanim u svijetu. Kada sve to bude dovršeno, dobićemo značajno i neophodno bibliografsko djelo snabdjeveno potrebnom naučnom aparaturom, kao i odgovarajućim pratećim pokazateljima i registrima, što će omogućiti čitaocima i naučnim radnicima da brzo i bez teškoća nađu u stvaralaštvu druga Tita sve ono što ih interesuje i olakšati im služenje obimnom bibliografskom građom.

No i ovako nepotpuna bibliografija Titovih djela objavljenih tokom trideset i tri godine u Jugoslaviji pokazuje da je naša izdavačka djelatnost od prvih dana u oslobođenoj zemlji pratila riječ i misao druga Tita. Sva njegova značajnija istupanja štampana su, osim u dnevnim listovima, i kao posebne brošure ili knjige. Mnoga od tih izdanja danas su bibliografska rijetkost i dragocjeno svjedočanstvo o Titovoj mnogostrukoj aktivnosti i bogatoj stvaralačkoj djelatnosti. Danas je, na primjer, malo poznato da je prvu brošuru sa Titovim tekstom u poslijeratnim danima izdao Okružni odbor AFŽ iz Čačka. Ta knjižica nosila je naslov: Josip Broz Tito; *Antifašistički front žena Jugoslavije u narodnooslobodilačkoj borbi*. Imala je 19 strana i štampana je ćirilicom.

Iste godine u Ljubljani, u izdanju »Cankarjeve založbe«, pojavila se, pod naslovom *Borba za oslobođenje Jugoslavije*, obimna knjiga sa blizu 300 stranica, koja je sadržala Titove članke i govore iz narodnooslobodilačke borbe 1941—1944. Preveli su ih na slovenački jezik književnik Matej Bor i Janko Liška. Taj zbornik članaka i govora izdat je u tiražu od 10.000 primjeraka. Knjige takvog sadržaja štampane su iste godine u Beogradu, Sarajevu, Zagrebu i Skoplju. Osim toga, te godine izlaze brošure i knjige sa Titovim govorima, istupanjima i člancima u Beogradu, Sarajevu, Skoplju, Splitu, Zagrebu, Prizrenu i Novom Sadu. Narednih godina knjige tekstova druga Tita štampaju se i na Cetinju, u Titogradu, Banjaluci, Prištini, Osijeku, Vršcu, Vukovaru, Titovom Užicu i drugim gradovima Jugoslavije.

Prema ovoj bibliografiji, godine 1945. objavljeno je 26 Titovih knjiga i brošura na hrvatskosrpskom, odnosno srpskohrvatskom, slovenačkom, makedonskom, mađarskom i albanskom jeziku. Pojedine brošure iz te godine izdate su i u tiražu od 50.000 primjeraka, kao, na primjer, *Tito je govoril v Zagrebu in v Ljubljani*, koju je objavio Slovenski knjižni zavod. Ipak, najveći tiraž doživio je Ti-

tov *Politički izvještaj na Petom kongresu KPJ* 1948. godine: štampan je, kao brošura i knjiga, u blizu 600.000 primjeraka na srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom, slovenačkom, makedonskom, albanskom, mađarskom i na jezicima još nekih naših narodnosti.

Prema podacima ove zanimljive bibliografije, izdavači i narednih godina uredno prate uvijek svježu i djelatnu Titovu misao. Objavljuju se aktuelne brošure, ali i tematski izbori Titovih radova. Godine 1947. počinje i sistematsko izdavanje knjiga govora i članaka druga Tita, koje realizuju beogradska i zagrebačka »Kultura«. Dvanaest godina kasnije, zagrebački »Naprijed« pokreće — povodom 40-godišnjice KPJ — poznatu ediciju *Tito, Govori i članci*.

Značajnu ediciju čine i Titova *Vojna dela* u pet knjiga, čije je izdavanje počelo 1961. Za njih je izbor izvršen iz objavljenih Titovih djela, ali je u njima i jedan broj radova koji ranije nisu publikovani.

Među izdanjima Titovih radova posebno mjesto i značaj imaju tematski izbori iz njegovog stvaralaštva. Posljednjih godina njih je sve više i, sudeći prema interesovanju na koje nailaze kod čitalaca, predstavljaju vidan doprinos i podsticaj za upoznavanje i izučavanje misli i djela druga Tita. Najviše takvih izdanja pojavilo se u godini dvostrukog jubileja predsjednika Tita. Među njima se obimom, tematskom raznovrsnošću i obuhvatnošću svakako izdvaja izbor u pet knjiga (kongresni referati, o odnosu klase i Partije, nacionalnom pitanju, socijalističkom samoupravljanju, o našoj nesvrstanoj spoljnoj politici) koje su zajednički pripremili i objavili izdavači iz Sarajeva, Beograda, Zagreba, Titograda, Ljubljane i Skoplja. Tu valja spomenuti i razna pojedinačna izdanja, kao što su: Tito o bratstvu i jedinstvu, radničkoj klasi, socijalnoj politici, vaspitanju i obrazovanju, liku komunista i komunističkom moralu, privredi, miru i bezbjednosti, o opštenarodnoj odbrani i druga. Mnoge od tih edicija lako su našle put do čitaoca, a neke su doživjele i po više izdanja.

Jubilarne 1977. godine počeo je da se ostvaruje naš najveći izdavački poduhvat — izdavanje *Sabranih djela* Josipa Broza Tita u 50 knjiga. Prošle godine su se pojavile prve četiri knjige prvog kola koje sadrže Titove radove od 1926. do polovine 1939. godine, među kojima se mnogi prvi put publikuju. Rad na tom velikom poduhvatu je u toku i na tom poslu su angažovani Institut za savremenu istoriju i izdavačke kuće »Komunist«, BIGZ i »Naprijed«. *Sabrana djela* druga Tita uporedo se prevode na jezike naroda i narodnosti naše zemlje.

Inače, iz jubilarne 1977. i prethodne 1976. godine je i najviše bibliografskih jedinica, iako je i na prvi pogled uočljivo da mnoga, pa ni neka izuzetno značajna izdanja nisu registrovana. Nepotpunost uvida u tu dvogodišnju, izuzetno bogatu i raznovrsnu izdavačku djelatnost koja obuhvata publikovanje Titovih radova i izbora iz njegovog djela, koje je objavila većina izdavača iz svih naših republika i pokrajina, čini se, najveća je manjkavost ove korisne publikacije. No ona će se, svakako, lako i brzo otkloniti.

Već se i na temelju samih naslova knjiga i brošura registrovanih u ovoj bibliografiji može zaključiti da su Titova djela uvijek aktuelna. U svojim istupanjima, govorima, člancima, porukama i drugim radovima on nije mimoilazio nijednu oblast našeg života — ekonomiju, kulturu, politiku, narodnu odbranu, međunarodne odnose, radnički pokret, ideologiju, praksu samoupravljanja, život i rad naših ljudi. Na tekstovima objavljenim u Titovim knjigama — onim iz perioda narodnooslobodilačke borbe, u kojima se jasno vide njeni izvori, razvitak i rezultati, kao i onima iz vremena socijalističkog razvoja i izgradnje samoupravnog društva — vaspitavali su se, razvijali i podizali najbolji sinovi i kćeri naših naroda i narodnosti: partizanski borci, skojevci i komunisti, radnici, omladinci i pioniri Jugoslavije. Titova pisana riječ neiscrpno je vrelo

naših snaga i nadahnuća, putokaz i potvrda našeg samosvojnog razvitka, podsjetnik na ogromne žrtve i pregnuća sa kojima je izvojevano ovo što danas imamo: sloboda, ravnopravnost, nezavisnost, samostalan socijalistički razvitak... U tome je puna aktuelnost, trajna vrijednost i jasna perspektiva Titove pisane riječi.

Izdavanje Titovih radova je zato ne samo obaveza i dug prema jednom izuzetnom stvaraocu i njegovom djelu nego i sastavni dio našeg socijalističkog samoupravnog razvoja i naše revolucionarne borbe, društvenog i kulturnog stvaralaštva svih naših naroda i narodnosti. Otuda poduhvat Jugoslovenskog bibliografskog instituta zaslužuje svesrdnu društvenu podršku i pomoć. On se i može u potpunosti realizovati samo uz saradnju svih naučnih i izdavačkih organizacija u svim našim republikama i pokrajinama, kao i onih čiji su osnivači organi i organizacije federacije. Jedino se tako može dobiti potpuna i pouzdana bibliografija Titovih radova i radova o njemu i nadoknaditi ono što je u tom pogledu dosad propušteno.

Recimo, na kraju, i to da će izdavanje cjelovite bibliografije radova druga Tita objavljenih u nas i u svijetu, kao i radova o njemu, predstavljati vrijedan doprinos šezdesetogodišnjici stvaranja naše Partije, koja će biti obilježena iduće, 1979. godine.

Slobodan Radonjić

»Lica«, br. 9—10/77.

(Časopis mladih za društvena pitanja, kulturu i umjetnost)

Prošlogodišnji septembarsko-oktobarski dvobroj sarajevskih »Lica« u cjelini je posvećen jubilejima druga Tita — 40. godišnjici njegovog dolaska na čelo Saveza komunista Jugoslavije i 85. godišnjici života. I ovoga puta u prvom svom dijelu »Lica« donose društveno-znanstvene priloge, a u drugom — poeziju i umjetničku prozu. Tu svoju karakteristiku — da podsjetimo — »Lica« njeguju od pokretanja časopisa.

Na uvodnom mjestu »Lica« objavljuju članak *Lenjinovo učenje i djelo utkani u revolucionarnu borbu naše partije,* što ga je predsjednik Tito, odazivajući se molbi moskovske »Pravde«, napisao povodom 60. godišnjice oktobarske revolucije.

Navodeći da je u Programu SKJ zapisano da je »velika oktobarska socijalistička revolucija otvorila epohu prelaza društva iz kapitalizma u socijalizam«, drug Tito u članku naglašava: »Jugoslovenski komunisti su uvijek crpli snagu na izvoru Marksovih, Engelsovih i Lenjinovih misli. Tako su i Lenjinovo učenje i djelo utkani u revolucionarnu borbu naše partije, radničke klase i naroda Jugoslavije za socijalizam. Lenjinovi stavovi o partiji, klasi, o proleterskim revolucijama našeg vremena, nacionalnom i agrarnom pitanju, državi i karakteru vlasti, o birokratizmu, učešću radnih masa u upravljanju društvenim poslovima i drugim pitanjima, inspirisali su nas, jugoslovenske komuniste, u revolucionarnoj akciji u našim konkretnim uslovima — u oslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije i, poslije pobjede, u socijalističkoj izgradnji.«

Revolucionarna zbivanja u Rusiji i pobjeda oktobarske revolucije imali su — prema riječima predsjednika Tita — direktno dejstvo na razmah revolucionarnog radničkog pokreta u Jugoslaviji. Ali u tim su zbivanjima u Rusiji učestvovali i mnogi borci iz Jugoslavije, te drug Tito piše:

»Kao što je poznato, na strani Oktobra, u jedinicama Crvene garde, odnosno Crvene armije, s puškom u ruci borilo se preko 35.000 pripadnika naroda Jugoslavije koji su se u to vrijeme, sticajem raznih okolnosti, zatekli u Rusiji. Svijetlo mjesto u analima Oktobra stekli su neustrašivi heroji Aleksa Dundić i Danilo Srdić, koji su na Devetom kongresu RKP/b/ bili predstavljeni i Lenjinu.

U borbenim redovima Oktobra učestvovali su od prvih dana i mnogi drugi borci iz Jugoslavije, zauzimajući istaknute vojno-političke položaje: Vilko Marion, Nikola Grulović, Dimitrije Georgijević, Maksim Čanak, Vladimir Čopić, Stevo Šabić i drugi.«

Drug Tito piše i o vlastitom učestovanju u borbama Crvene garde u Sibiru, gdje je primljen i u Jugoslovensku komunističku sekciju u Omsku.

»Te godine i revolucionarna zbivanja« — ističe drug Tito — »spadaju među najdraže trenutke u mome životu, i to nikad ne mogu zaboraviti. Pobjeda revolucije, pobjeda radničke klase i radnih masa Sovjetskog Saveza, zaista me silno oduševila.«

Časopis zatim donosi raspravu Hamdije Pozderca, pod naslovom *Doprinos Bosne i Hercegovine pobjedi revolucije*, u kojoj se, iz aspekta Titove ocjene razvitka revolucionarnog i narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini, razmatra uloga KPJ u međuratnom i ratnom periodu, te dalekosežnost istorijskih odluka ZAVNOBIH-a, donijetih u Mrkonjić-Gradu i Sanskom Mostu.

»Polazeći od borbenog i revolucionarnog raspoloženja narodnih masa, Partija je u Bosni i Hercegovini, naročito poslije dolaska druga Tita na njeno čelo 1937. godine, sve više i sve šire, konkretnim akcijama i na veoma velikom frontu, ostvarivala i produbljivala svoj politički uticaj«, piše Hamdija Pozderac i citira riječi druga Tita na velikom narodnom zboru u Sarajevu 1945: »Bosna i Hercegovina je zaista u toku ovoga rata dala sve od sebe što je mogla dati, dala je materijalno više nego što je bilo moguće dati za ovu veliku pobjedu koju danas narodi Jugoslavije uživaju i time je omogućila da u miru izgrađuje svoju zemlju.«

Ove riječi druga Tita — ističe Hamdija Pozderac — čovjeka koji je svim zbivanjima naše novije istorije dao duh i smisao, čovjeka koji je najbolje poznavao i najpravilnije ocjenjivao sudbonosna revolucionarna kretanja iz kojih je izrastala i izrasla neuništiva snaga ujedinjenih i zbratimljenih naroda cijele naše zemlje, najadekvatnija su ocjena učešća Bosne i Hercegovine u NOP i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije.

Vrijedno je i značajno, i ovom prilikom, navesti petu tačku Rezolucije mrkonjićgradskog zasjedanja ZAVNOBIH-a, koju Pozderac izdvaja kao »temeljni revolucionarno-demokratski program«, a u kojoj se, između ostalog, kaže: »danas narodi Bosne i Hercegovine kroz svoje jedino političko predstavništvo, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, hoće da njihova zemlja, koja nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska i muslimanska i hrvatska, bude slobodna i zbratimljena Bosna i Hercegovina, u kojoj će biti osigurana prava ravnopravnost i jednakost svih Srba, Muslimana i Hrvata. Narodi Bosne i Hercegovine učestvovaće ravnopravno sa ostalim našim narodima u izgradnji narodne demokratske federativne Jugoslavije«.

Rezimirajući doprinos Bosne i Hercegovine kontinuitetu naše socijalističke revolucije, Hamdija Pozderac ukazuje na presudnu ulogu jedinstva radničke klase Jugoslavije i njene političke avangarde, Saveza komunista, sa drugom Titom na čelu.

Teorijski zanimljiv, aktuelan i misaono podsticajan je esej Muhameda Filipovića *Doprinos Saveza komunista Jugoslavije i druga Tita razvoju marksizma*. Postavljajući na samom početku pitanje u čemu se taj doprinos sastoji, autor polazi od poimanja marksizma kao teorije revolucionarne akcije i teorije revolucionisanja ljudske prakse, koja je determinisana revolucionarnom praksom radničke klase i organizovanih narodnooslobodilačkih snaga. Parafrazirajući Marksov stav da je stvarni razvoj teorije sadržan, pored ostalog, u napretku revolucionarne prakse radničke klase, Muhamed Filipović analizira distinkciju između marksizma i brojnih filozofskih i socijalnih teorija čiji nosioci utopistički prilaze društvu, a zagovaraju pri tome i »mesijanske ide-

je« i »čarobne formule«. Marksistička teorija — nasuprot građanskim doktrinama — nastaje u samoj revolucionarnoj praksi radničke klase i vid je praktične borbe proletarijata.

U kontekstu takvog promišljanja marksizma autor odgovara na pitanje o doprinosu Saveza komunista Jugoslavije i druga Tita razvoju teorije marksizma. Jedan od planova na kojem problematizira postavljeni zadatak jeste doprinos Saveza komunista Jugoslavije i predsjednika Tita marksističkom rješavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji.

Polazeći od Lenjinovog stanovišta da radnička klasa mora postati vodeća snaga nacionalnooslobodilačke borbe i da od buržoazije mora preuzeti rukovođenje tom borbom kako bi se ostvarilo jedinstvo socijalnog i nacionalnog oslobođenja, naša partija i osobito drug Tito ingeniozno su primjenili to iskustvo na konkretne uslove, na naše prilike, ujedno kritički odbacujući dogmatska tumačenja, tada vladajuća u Trećoj internacionali. Isto tako, drug Tito je imao na umu da stara Jugoslavija, kao višenacionalna zemlja, u kojoj vlada buržoasko-monarhistički poredak, ne može — a po svojoj klasnoj suštini i ne želi, jer to i nije u njenom interesu — da razriješi kompleks nacionalnog pitanja. Stoga je KPJ, s drugom Titom na čelu, i definisala borbu za nacionalnu i socijalnu emancipaciju kao strateški zadatak naše revolucije. To je, drugim riječima, značilo da u savremenim uslovima ne može biti socijalne slobode bez nacionalne slobode, i obrnuto.

Muhamed Filipović ističe lični doprinos druga Tita razvoju marksizma, osobito učenje da osnova društvene organizacije upravljanja i osnovni nosilac društvenog vlasništva na sredstvima za proizvodnju treba da bude socijalistički samoupravni radni kolektiv. To je osnovna organizacija udruženog rada ili, da se poslužimo Marksovom formulacijom, asocijacija slobodnih proizvođača.

U veoma inspirativnom članku *Titove ideje — naša opredjeljenja* Miodrag Bogićević piše: »Tito je jedinstvena ličnost u istoriji i po tome što nije samo oličenje sopstvenih podviga i vrlina, nego u isti mah i stalan izraz cijelog naprednog revolucionarnog pokreta u novijoj istoriji naroda i narodnosti Jugoslavije, a prije svega Saveza komunista kao avangarde radničke klase, kojem je na čelu kao prvi rukovodilac tokom protekle četiri decenije.«

Obilježavajući 40. godišnjicu dolaska druga Tita na čelo Saveza komunista, »Lica« u ovom dvobroju donose još niz rasprava i eseja o istorijskoj ulozi i izuzetnom ličnom doprinosu druga Tita razvoju našeg revolucionarnog pokreta i socijalističke revolucije. Tako Šefko Međedović objavljuje esej *Tito i revolucija*, Ibrahim Bakić raspravu *Smisao jugoslovenstva u revolucionarnoj orijentaciji KPJ u nacionalnom pitanju*, članak Mustafe Resulovića *Tito i nesvrstanost u jugoslovenskoj praksi i u svijetu*, studiju Dubravke Škarice *Napredna srednjoškolska omladina Bosne i Hercegovine u revolucionarno-demokratskom pokretu 1937—1941. godine*, esej Milorada Muratovića *Titovo djelo je svestrano kao revolucija*, raspravu Milana Miljevića *Titova vizija revolucionarne reorganizacije SKOJ-a* i članak Advana Hozića *Opštenarodna odbrana u Titovom revolucionarnom djelu*.

U drugom svom dijelu »Lica« donose nadahnut pledoaje Huseina Tahmiščića *Tito u poeziji*, u stvari zapis saopšten na književnoj manifestaciji Kozara 77, koji, ovdje, ima funkciju predgovora izboru pjesama o drugu Titu iz pera Gustava Krkleca, Vladimira Čerkeza, Džemaludina Alića, Lee Sabolek, Gorana Simića i drugih.

Ova rubrika se završava lirskim esejom Mirka Marjanovića, pod naslovom *Korakom epohe*.

»Lica« u ovom dvobroju objavljuju i osvrte na knjigu *Tito o samoupravljanju* i na raspravu Edvarda Kardelja *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, iz pera Ibrahima Bakića i Safeta Halilovića.

Enver Dragulj

»Časopis za suvremenu povijest«, br. 3/77.

Valja na početku ovog prikaza istaći da »Časopis za suvremenu povijest«, čiji je izdavač Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, izlazi u Zagrebu od 1969. i da se sustavno bavi istraživanjem najnovije povijesti Hrvatske u kontekstu cjelokupne povijesti naroda i narodnosti Jugoslavije. Časopis prvenstveno donosi priloge iz povijesti radničkog pokreta Hrvatske i radničkog pokreta Jugoslavije, ali i radove inostranih autora o navedenoj problematici iz njihovih sredina.

Prema tome, osnovna je namjena »Časopisa za suvremenu povijest« da se bavi monografskim istraživanjem radničkog i komunističkog pokreta u cjelini, socijalističke revolucije i najnovijeg razvoja Socijalističke Republike Hrvatske. U rubrici »Komentari, polemike i sučeljavanja« uredništvo časopisa nastoji da pokrene i razvija znanstvenu kritiku kako bi se pratili i svestranije rasvjetljavali određeni događaji i povijesna zbivanja vezana uz navedenu tematiku.

U časopisu postoje i rubrike: »Problemi metodologije historije«, »Kronika«, »Ocjene i prikazi knjiga, časopisa, zbornika, osvrti na znanstvene skupove, simpozije« itd. Posebno treba istaći da »Časopis za suvremenu povijest« od prvog broja sustavno objavljuje bibliografske priloge.

Treći i ujedno posljednji prošlogodišnji broj »Časopisa za suvremenu povijest« posvećen je velikim povijesnim jubilejima: 40. godišnjici dolaska druga Tita na čelo KPJ, 40. godišnjici formiranja Komunističke partije Hrvatske i 60. godišnjici oktobarske socijalističke revolucije. U osnovi, ovaj broj je posvećen 40. godišnjici organizirane uspješne borbe komunističkog i radničkog pokreta Jugoslavije, s Titom na čelu, a drug Tito se, dakako, koristio idejama i djelom velikog Lenjina i rezultatima oktobarske socijalističke revolucije da bi, primjenjujući ih na specifične uvjete, stvorio vlastiti put izgradnje socijalističkih odnosa na principima socijalističkog samoupravljanja.

U tom je kontekstu potrebno istaći da je Josip Broz, pripadnik najnaprednijeg dijela radničke klase, od svojih, tako reći, mladenačkih dana spoznao ulogu i mogućnosti klase, kao i potrebe formiranja i djelovanja proleterske avangarde lenjinističkog tipa, čiji zadaci i metodi rada treba da polaze od konkretnih povijesnih uvjeta i političkih okolnosti u kojima klasa djeluje. Koristeći se marksističko-lenjinističkom metodom analize društvenih odnosa, Tito je u svom dugogodišnjem revolucionarnom radu uvijek u konkretnoj stvarnosti života ljudi nalazio sredstva i mogućnosti za revolucionarni razvoj u povijesnom procesu socijalnog i nacionalnog oslobođenja čovjeka od svega što ga steže i ograničava u samopotvrđivanju dostojanstva ličnosti.

Uvodno i istaknuto mjesto navedenog broja »Časopisa za suvremenu povijest« zauzima prilog dr Ivana Jelića *Tito i osnivanje Komunističke partije Hrvatske*, što je nastao na osnovi proširenog teksta referata koji je autor podnio na znanstvenom skupu o 40. godišnjici Saveza komunista Hrvatske u Zagrebu koncem prošle godine. To je neka vrst rezimea autorovih istraživačkih rezultata o navedenoj problematici, pa je zbog toga — naglašava Jelić — i razumljivo što se u određenim ocjenama i stavovima podudara s ranije objavljenim njegovim radovima o osnivanju i djelovanju KPH.

Osnivanje Komunističke partije Hrvatske i Komunističke partije Slovenije dr Ivan Jelić promatra kao duboki proces radikalnog preobražaja i konsolidacije Komunističke partije Jugoslavije i kao rezultat njezinog pravilnog pristupa rješavanju nacionalnog pitanja. To je bio proces koji — kako ističe autor — nazivamo Titovim putem stvaranja suvremene partije proletarijata kao istinske avan-

garde. Bio je to logičan proces revolucionarnog ispoljavanja i djelovanja komunističkog pokreta, s drugom Titom na čelu.

Osnivanje komunističkih partija Hrvatske i Slovenije u okvirima i čvrstom sklopu KPJ bilo je i značajan prilog sazrijevanju »dragocjene spoznaje da se samo odlučnim raskidom s vlastitom zatvorenošću, tj. životnom potrebom jačanja neposrednog interesa za tadašnju povijesnu zbilju, komunistički pokret može uzdići na visinu ostvarenja zadaće koja mu je u njegovu revolucionarnom programu bila namijenjena« (str. 13).

O ogromnoj Titovoj ulozi u reorganizaciji i reafirmaciji SKOJ-a 1937. godine raspravlja Vojo Rajčević u prilogu *Titova uloga u reorganizaciji SKOJ-a 1937.* Autor ističe i zadatke što ih je Tito postavio mladima: »1) Rad na razvoju i učvršćenju svih demokratskih, naprednih i kulturnih organizacija; 2) djelatnost u korist saradnje svih naprednih omladinskih organizacija; 3) odgoj omladine u duhu borbe protiv fašizma, a za demokraciju, napredak i mir; 4) čuvanje legalnosti svih omladinskih organizacija. To je sumarno izložena Titova platforma na kojoj će se obaviti reorganizacija SKOJ-a, to su smjernice za budući rad mladih — formulirane na osnovi borbe za ostvarivanje jedinstva radničke klase i Narodne fronte u Jugoslaviji ...« (str. 28).

U dosta opširnom i instruktivno-informativnom članku, pod naslovom *Preduvjeti oktobarske revolucije,* Zlatko Ćepo piše o odnosima, pojedinim kriznim situacijama i drugim okolnostima u Rusiji uoči i u danima oružane socijalističke revolucije, pod vodstvom Lenjina i boljševika. Prilog doprinosi širem shvaćanju i boljem razumijevanju korijena uzroka, pojava, razvoja i pobjede socijalističke revolucije u jednoj, tada zaostaloj polufeudalnoj zemlji s brojnim nacionalnostima.

Autor u navedenom članku argumentirano — uz brojne bilješke, grafičke prikaze i tumačenja te statističko-brojčane podatke — raspravlja o ekonomskom razvoju i vanjskoj politici carske Rusije, razvitku i organiziranosti radničkog pokreta, svjetskom ratu i zaoštravanju krize, februarskoj revoluciji i dvovlašću, da bi završio s prvim oružanim akcijama izvođenja oktobarske socijalističke revolucije i zauzimanjem Zimskog dvorca.

Osim toga, Ćepo ističe i Titovo učešće u demonstracijama juna 1917. godine, koje je organizirala Boljševička partija protiv buržoaske vlade Kerenskog. U demonstracijama je, s pola milijuna radnika, »sudjelovao i Josip Broz, tadašnji ratni zarobljenik, koji je s Urala došao u Petrograd. Uskoro poslije tih demonstracija uhapšen je i zatvoren u poznatu Petropavlovsku tvrđavu, gdje je proveo tri tjedna, a zatim bio protjeran na Ural« (str. 47).

Parafrazirajući Lenjina, autor naglašava da je za revoluciju, između ostalih zaoštrenosti, potrebno da eksploatatori spoznaju da ne mogu živjeti i upravljati na stari način. Upravo onda kad eksploatirani odbiju da ostanu u tom položaju i eksploatatori više ne mogu da djeluju i žive na stari način — revolucija može pobijediti.

Mišo Leković ističe u svom prilogu, između ostalog, da je Komunistička partija Jugoslavije od dolaska druga Josipa Broza Tita na njezino čelo izrasla u »organizaciono i idejno čvrstu i jedinstvenu organizaciju, s jasnim revolucionarnim ciljevima i političkom koncepcijom. To jedinstvo, ta idejna povezanost i bezrezervna privrženost usvojenoj liniji, to svjesno, disciplinirano izvršavanje zadataka, instrukcija i direktiva viših partijskih foruma *bili su,* u stvari, najbolja i najčvršća veza (u toku narodnooslobodilačke borbe) koja je funkcionirala uvijek, i onda kada druge veze — fizičke, tehničke — nije ni bilo ili je bila slaba, neredovna« (str. 52).

Autor zaključuje da je istina o Jugoslaviji prodirala teško i da je Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« odigrala veliku ulogu u informiranju saveznika i svjetske javnosti, kao i u povezivanju i in-

formiranju partizanskih komandi i štabova u zemlji: »U nedostatku radio-veze sa nižim štabovima, ona je Vrhovnom štabu poslužila i kao sredstvo preko kojeg im je mogao upućivati i određene kratke poruke, razumljivo, na način koji je osiguravao njihovu tajnost« (str. 66).

Marijan Maticka u svom prilogu pregledno i argumentirano raspravlja o društveno-ekonomskim promjenama na selu u Hrvatskoj u periodu provođenja agrarne reforme i kolonizacije od 1945. do 1948. godine. Te su mjere s političkog stanovišta i s obzirom na sudionike oružane revolucije imale velik upliv na svijest seljaštva u daljem učvršćivanju »saveza radnika i seljaka« (str. 79).

Zdravko Tomac piše o primarnim lokalnim zajednicama socijalističke Jugoslavije od narodnooslobodilačkih odbora do najnovijeg organiziranja i funkcioniranja mjesnih zajednica, a Ivo Goldstein objavljuje, u rubrici »Problemi metodologije historije« prilog *Odnos historije i sociologije u nekim sociološkim udžbenicima* i zaključuje da je historija zasebna društvena nauka, pa stoga i ne može služiti isključivo kao ilustracija socioloških teorija.

Tu su i prilog Zlate Knezović o Kolokviju u Varšavi, na kojem se raspravljalo o ratu i kulturi, i polemički komentar Vlade Oštrića, pod naslovom *Napomene o istraživanju ogulinskog procesa Josipu Brozu*. Ukazujući na neke metodološke pogreške i nehistorijski pristup Očaka i Popovića u rasvjetljavanju ogulinskog procesa, autor zaključuje da je »važno (...) da što veći broj sudionika u tom (historiografskom) poslu primjenjuje neke zajedničke metodološke pretpostavke« (str. 180).

»Časopis za suvremenu povijest« donosi i sveobuhvatan bibliografski prikaz novoizašlih knjiga, brošura, zbornika, članaka, rasprava i drugih priloga objavljenih u razdoblju 1971—1975. godine. Taj će prikaz, bez sumnje, umnogome doprinijeti temeljitijem istraživanju naše socijalističke revolucije.

Savo Pešić

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

6

1978

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 200 dinara. Za inostranstvo 400 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Štampa: Grafičko izdavačko poduzeće »Štampa«, Osijek, Prolaz V. Sukića 2.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXI 1978 Broj 6

Содержание

Contents

Kongresi i konferencije Saveza komunista

U poslednja dva meseca u svim našim republikama i pokrajinama održani su kongresi, odnosno konferencije Saveza komunista. Naša javnost je već svestrano obaveštena o tim krupnim političkim događajima, njihovim opredeljenjima, stavovima i odlukama, tako da je, bar u informativnom smislu, teško nešto novo reći o tim skupovima. Ali, budući da je »Socijalizam« časopis Saveza komunista Jugoslavije, redakcija je odlučila da u ovom broju objavi kraće prikaze svih kongresa i konferencija, s ciljem da se daju njihove osnovne karakteristike, ali i specifičnosti delovanja Saveza komunista u pojedinim republikama i pokrajinama u međukongresnom razdoblju.

Taj cilj nije bilo lako ostvariti kako zbog organičenog prostora koji je autorima bio na raspolaganju tako i zbog obimnosti (a u većini slučajeva i zbog istovetnosti) problematike kojom su se bavili ovi partijski skupovi, bez obzira na to što se pojedinim temama prilazilo i različito, to jest iz

ugla konkretnih uslova razvitka određene republike i pokrajine. Pa ipak, ma koliko bilo sličnosti od jednog do drugog kongresa (što je i razumljivo ako se ima na umu da su savezi komunista u republikama i pokrajinama sastavni delovi Saveza komunista Jugoslavije kao jedinstvene revolucionarne avangarde), pomenuti kongresi i konferencije su pokazali punu stvaralačku samostalnost, inicijativnost i kreativnost republičkih i pokrajinskih ogranizacija Saveza komunista u razradi i primeni osnovnih idejno-teorijskih opredeljenja i praktično-političkih odluka i stavova Saveza komunista Jugoslavije. Ti skupovi su, zapravo, potvrdili načelo — inaugurisano u našoj višenacionalnoj zajednici još tokom narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, a još više produbljeno u izgradnji sistema socijalističkog samoupravljanja — da se u našim uslovima jedinstvo radničke klase i radnih ljudi, naroda i narodnosti, pa i jedinstvo u Savezu komunista Jugoslavije, izgrađuje, i jedino može izgrađivati, kao jedinstvo u uslovima raznoobraznosti.

Razume se, ovi prikazi nemaju pretenzije da daju opšte ocene republičkih kongresa i pokrajinskih konferencija, niti je to bilo mogućno odmah nakon njihovog završetka. Uostalom, taj posao će, na svoj način, ali sintetski i autoritativan, obaviti predstojeći Jedanaesti kongres SKJ.

Afirmacija rezultata u međukongresnom periodu

Optimizam i poverenje u vlastite snage, koji su tokom tri dana, od 9. do 11. maja, u Skenderiji u Sarajevu, izražavani sa govornice Sedmog kongresa Saveza komunista Bosne i Hercegovine — imali su svoj oslonac u rezultatima postignutim u međukongresnom periodu gotovo u svim oblastima društvenog, ekonomskog i političkog života ove republike. Sve što je ostvareno predstavlja, po oceni Kongresa, neposredan izraz sprovođenja linije Saveza komunista i konkretnu potvrdu jačanja njegove vodeće uloge. I onda kada ti rezultati znače puni uspeh i ostvarenje dogovorene politike, i onda kada se do rezultata dolazilo uz velike teškoće i otpore, i onda kada se nije uspelo dokraja, Savez komunista se potvrđivao kao predvodnik akcije, neophodan faktor svakog progresa.

I

Sumirajući rezultate borbe Saveza komunista za razvoj samoupravljanja i socijalističkih odnosa uopšte, delegati Kongresa su u svim svojim razmišljanjima, stavovima i zaključcima »krojili« svoje neposredne političke zadatke, analizirali skoru prošlost radi

preuzimanja obaveza za budućnost, razmatrali iskustva u funkciji daljeg usavršavanja revolucionarne prakse. Činjenica da se o daljem razvoju samoupravnih odnosa, što je bila glavna tema Kongresa, o nepodudarnosti prakse sa principima Ustava i normama Zakona o udruženom radu veoma mnogo raspravljalo, da su delegati razmenjali mnoga iskustva iz vlastite prakse, najbolje svedoči o angažovanosti organizacija i rukovodstava Saveza komunista na tome da se novi društveni odnosi dosledno izgrađuju na osnovi jačanja pozicija radničke klase u upravljanju svim društvenim poslovima. Na doslednosti u toj borbi jačala je ne samo vodeća uloga Saveza komunista nego i njegovo jedinstvo i povezanost sa radničkom klasom.

»Pošli smo — naglasio je u svom uvodnom referatu Branko Mikulić — od činjenice da samoupravno odlučivanje treba razvijati i primjeniti ne samo u organizacijama udruženog rada već i u svim organima društveno-političkih zajednica, u delegatskim skupštinama i samoupravnim organizacijama. Bez toga radnička klasa ne bi mogla ovladati politikom reprodukcije i ostvariti svoju ulogu u odlučivanju o svim društvenim poslovima; delegatski sistem ne bi mogao zaživjeti i funkcionisati; radnici bi bili izolovani u osnovne organizacije udruženog rada, oni ne bi bili u mogućnosti da odlučuju o politici ukupnog društvenog razvoja i drugim pitanjima. Na taj način, ocijenili smo, izložili bismo se ozbiljnim opasnostima jačanja etatističko-birokratskih tendencija i prakse i spajanja moći tehnokratskog monopola u organizacijama udruženog rada sa političkim monopolom pojedinaca i grupa u društveno-političkim zajednicama. U tim uslovima, Savez komunista ne bi mogao ostvarivati svoju vodeću ulogu, njegovi organi i organizacije bili bi odvojeni od radničke klase, radnih ljudi i građana i izloženi opasnosti da budu izmanipulisani od tehnobirokratije.

Oduprijeti se takvim tendencijama moguće je pod uslovom da se borba za razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa u udruženom radu ne odvaja od borbe za razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i odgovornosti subjektivnih snaga u njemu i za njegov razvitak. Takva orijentacija pokazala se pravilnom.«

U taj novi prodor samoupravljanja u sve institucije izvan osnovne organizacije udruženog rada komunisti su ušli naoružani jasnim stavovima Desetog kongresa SKJ i stavovima Kongresa SK BiH. Otuda u raspravama nije bilo potrebe za načelnim prepričavanjem poznatih opredeljenja ili načelnom i verbalnom podrškom onome što je usvojeno i poznato. Težište rasprave logično se prenelo na sasvim konkretne analize i obaveze komunista u svakoj samoupravnoj organizaciji i zajednici. Oni su svoju inspiraciju i podatke crpli iz jedne, reklo bi se po raspravama, odista bogate prakse organizacija i članstva, koja nije samo dinamizirana veoma širokim i dobro organizovanim pripremama za

Kongres nego izvire iz svakodnevne bogate političke aktivnosti. Svežina tekuće prakse se neprekidno spajala i proveravala kroz usvojene stavove i programska opredeljenja, što je Kongresu dalo jedinstvenu usmerenost.

Miran analitički pristup vlastitoj praksi bio je olakšan i nekim objektivnim okolnostima. Naime, između dva kongresa ni Savez komunista ni naše društvo nisu, za razliku od pojedinih prethodnih perioda, bili suočeni sa nekim ozbiljnijim poremećajima ili antisocijalističkim tendencijama, pa ni delegati nisu imali potrebe da troše više energije na raščišćavanje krupnih idejno-političkih problema, jer su odgovori na naše dugoročne dileme dati na prethodnim kongresima i konferencijama. Niko pri tom nije imao iluzija da je naše društvo, pa i Savez komunista, lišeno negativnih pojava, ali one nisu u ovom trenutku bile glavna preokupacija, pa su i na Kongresu dobile odgovarajuće mesto u sklopu napora da se iz konkretne analize određene prakse utvrde zadaci za neposrednu akciju. Nije reč ni o otupljivanju oštrice kritike. Naprotiv, u raspravama su preovladavali kritički tonovi. Bez straha da se obezvrede ili umanje postignuti rezultati, delegati su otvoreno govorili o slabostima kao životnim »saputnicima« svake složene političke borbe. Nezadovoljstvo razvojem samoupravljanja u pojedinim sredinama ili oblastima društvenih odnosa potvrdilo je opredeljenje komunista — da se na konstruktivan način koriste Lenjinovim upozorenjem da se na greškama valja učiti. U tom nezadovoljstvu bilo je mnogo želje da se stvari izmene nabolje, da se uoči šta treba preduzeti da se odnosi poboljšaju, da se upoređivanjem onoga što je urađeno sa onim što je dogovoreno fiksira trenutna borbena pozicija i utvrde zadaci koji iz toga proističu.

Rasprave na Kongresu su na ilustrativan način potvrdile opravdanost orijentacije, o kojoj se govori u citiranom tekstu iz uvodnog referata, da su razvitak socijalističkih samoupravnih odnosa u udruženom radu i razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja jedinstven zadatak, koji posle Kongresa — uprkos postignutim rezultatima — ostaje »jedan od prioritetnih pravaca političke akcije«. U toj akciji Savezu komunista je mesto na čelu svih progresivnih snaga, ni izvan ni iznad samoupravnog sistema, nego unutar njega, zajedno sa svim subjektivnim socijalističkim snagama, povezujući svoju akciju sa samoupravljačkim i delegatskim odnosima i širokim masama radnih ljudi i građana.

U raspravama o tom pitanju polazilo se od poznatog i usvojenog gledišta da glavni nosilac akcije našeg društva nije više država i njen aparat, nego samoupravna struktura. Težište političke aktivnosti Saveza komunista razvija se unutar te strukture, to jest u samoupravnim organima i organizacijama, delegacijama i delegatskim skupštinama, društveno-političkim i društvenim organizacijama, naučnim, stručnim i drugim institucijama samoupravne demokratije. Komunisti u njima uspešno ispunjavaju svoje oba-

veze ako postanu motorna snaga, pokretač progresivnih inicijativa faktor socijalističkog usmeravanja celokupne njihove aktivnosti. Neposredan, živ i svakodnevan kontakt sa radnim ljudima postaje uveliko uslov da komunisti budu u stanju da rade na rešavanju tekućih problema i interesa i da onemogućavaju eventualne prodore raznih negativnih tendencija u sam samoupravni mehanizam društva.

Na Kongresu se kritički i otvoreno govorilo o pojavama grupno-svojinskih odnosa, uravnilovke, socijalne demagogije i sličnim. Branko Mikulić je u svom referatu posebno istakao da su »čak i u veoma autoritativnim organizacijama kulture i nauke slobodno plasirana, bez odgovarajućeg i blagovremenog reagovanja, otvorena nacionalnohegemonistička i druga reakcionarna stanovišta, da se slično događalo na pojedinim simpozijumima, za okruglim stolovima i na sličnim, inače veoma korisnim skupovima, kao oblicima demokratskih rasprava i sve neophodnijeg razvijanja društvene misli i osvjetljavanja samoupravnih procesa; takozvani ultraljevičari — istupajući sa pozicija »kritike svega postojećeg« — atakovali su na revolucionarno-demokratsku, klasnu suštinu borbe Saveza komunista i njegovu vodeću ulogu u društvu, socijalističko samoupravljanje i institucije sistema, na samoupravne društveno-ekonomske odnose i vlast radničke klase, a još nema dovoljno idejnog, teorijskog i političkog razotkrivanja korijena i smisla takvog djelovanja i njegovog razobličavanja«.

Već i sam način tretiranja ovih pojava ukazuje na to da se Savez komunista oseća dovoljno jakim da, bez ikakve lakirovke daje realnu i objektivnu ocenu stanja i u društvu i u svakoj sredini odvojeno. Reč je, kako iz pojedinih rasprava proističe, o marginalnim pojavama koje prate svaki revolucionarni razvoj, ali koje se ne smeju zanemarivati ili potcenjivati u svakodnevnoj političkoj akciji. Visok stepen otvorenosti rasprave o tim i sličnim pojavama pokazuje, a tome su dokaz i kongresne pripreme i sam Kongres SK u Bosni i Hercegovini, da Savez komunista može danas, bez bojazni od ovakvog ili onakvog ishoda, da slobodno otvori raspravu o svakom pitanju društvenog, političkog, ekonomskog i svakog drugog razvoja.

Kongres pri tome nije ni trenutka gubio iz vida suštinu borbe Saveza komunista na sadašnjoj etapi revolucionarnog razvoja. Glavni sadržaj te borbe između dva kongresa, pa je logično da je dominirao i na Kongresu, bio je dalji, uporan i svestran razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa. Kako je istaknuto u uvodnom referatu, »komunisti Bosne i Hercegovine su, istovremeno, u vlastitim redovima savladali razne pojave zaostale svijesti, predrasuda i uskogrudnosti i vodili borbu protiv nosilaca etatističko-centralističkih, nacionalističkih i drugih reakcionarnih tendencija, i u Bosni i Hercegovini i u Jugoslaviji, bez obzira na to u kojim su se područjima društveno-političkog života pokušavale namet-

nuti. Recidivi tih i takvih tendencija još nisu do kraja idejno i politički razobličeni i odstranjeni.«

Ta borba, po oceni Kongresa, nije bila laka. Vođena je u atmosferi i okolnostima koje su omogućile da se o svim bitnim pitanjima socijalističke izgradnje dostigne, i učvrsti, visok stepen idejno-političkog i akcionog jedinstva SK i svih organizovanih socijalističkih snaga društva. Upravo to jedinstvo je osnova velikog samopouzdanja koje najbolje ilustruje misao izrečena na samom početku Kongresa: možemo izvršiti svaki zadatak, možemo postići svaki realno postavljeni cilj. Ojačanom i jedinstvenom Savezu komunista — kako je naglašeno na Kongresu — smetaju divergentna mišljenja komunista o osnovnim stavovima; on je postao osjetljiviji na sve oblike devijantnih pojava, posebno onih koje mogu naći pogodno tle u socijalnoj bazi pojedinih sredina, kao što su to pojave tehnobirokratizma, nacionalšovinizma i druge. Savez komunista je odlučnom političkom akcijom jačao svest o potrebi otpora takvim tendencijama i jačao stabilne političke odnose.

Osetljivost organizacija Saveza komunista na sve oblike monopolizma u društvenim, ekonomskim i političkim odnosima zasniva se na izoštrenim i jasnim stavovima o nacionalnoj ravnopravnosti, politici bratstva i jedinstva, slobodi, demokratiji i jednakosti, ali i na veoma svežem iskustvu iz svakodnevne političke aktivnosti.

Monopolizam kao oblik parcijalnog interesa, na primer, može se sresti gotovo u svim društvenim sferama. U ekonomskoj, možda, i ponajviše. Citiramo jedno upozorenje iz uvodnog referata koje polazi od iskustva, i interesatno je, i to ne samo za komuniste Bosne i Hercegovine.

»U odnosima među organizacijama udruženog rada u Jugoslaviji neprihvatljiv je i politički štetan svaki pokušaj uspostavljanja neravnopravnih uslova sticanja dohotka za jedne u korist drugih, centralizacije i neekonomskog prelijevanja dohotka, kao i neprincipijelnog insistiranja na zadovoljavanju uskih, egoističkih parcijalnih interesa. U slučajevima kada se takvi interesi politiziraju, stvaranjem lažnih predstava o navodnoj nepravdi i materijalnim štetama, nastalim zbog toga što se određenom parcijalnom interesu nije udovoljilo — tada se otvaraju vrata oživljavanju nacionalizma i djelovanju snaga koje su na pozicijama etatizma i birokratskog centralizma, učvršćivanju pozicija i jačanju moći tehnobirokratskog monopola.«

Kongres je jasno upozorio na reakcionarni smisao takvih pojava i njihovu antisamoupravnu i antisocijalističku suštinu. Konkretnija identifikacija će od sada, zahvaljujući i sadržajnim raspravama na Kongresu, biti znatno olakšana za mnogo širi krug komunista nego što je to bila do sada. Jer tim devijacijama je Kongres posvetio veliku pažnju, kao jednom od čestih oblika uzurpacije samoupravnih prava i odgovornosti radnika da odlučuju o politici društvene reprodukcije uopšte.

II

Kritička analiza prakse, kao osnovna karakteristika rada Kongresa, bila bi jednostrana ako bi oštricu uperila samo na negativne pojave. Naprotiv, Kongres je svestrano osvetlio krupne rezultate postignute poslednjih godina na svim poljima rada i stvaralaštva. Globalno uzevši, Bosna i Hercegovina se — sa svojom potpuno izmenjenom socijalnom strukturom, ojačanim privrednim potencijalom (posebno industrijskom proizvodnjom koja je, u odnosu na 1939. godinu, osamnaest puta veća), sa dostignućima u oblasti kulture i obrazovanja, zaštite zdravlja, stanovanja, sa Akademijom nauka i umjetnosti, sa četiri univerziteta i 57 naučnoistraživačkih organizacija, sa velikim i modernim složenim organizacijama udruženog rada, sa stotinama i hiljadama kilometara novih ili obnovljenih saobraćajnica, sa obnovljenim gradovima i selima itd. — potpuno izmenila.

Specifičan doprinos tom preobražaju, osobito između dva kongresa, dali su radni ljudi i građani koji su ulagali svoja sredstva za poboljšanje uslova rada i stanovanja u svojim mestima. Ta masovna inicijativa dobila je na Kongresu zapaženu podršku. Reč je o pozamašnim sredstvima samodoprinosa u visini od 2.924 miliona dinara iz kojih se finansirala izgradnja oko 9.600 km lokalnih puteva, 2.800 vodoopskrbnih objekata, oko 5.800 km vodovodne dovodne i više od 5.000 km vodovodne razvodne mreže, zatim izgradnja ili adaptacija 73 zgrade osnovnih i 380 zgrada srednjih škola, 101 doma kulture, 25 biblioteka, 59 čitaonica, 243 sportska igrališta, 40 fiskulturnih domova, 207 objekata za potrebe zdravstvene zaštite, 75 obdaništa i 5 zabavišta. Ako se tome doda elektrifikacija 1.034 naselja sa 122.000 domaćinstava, dobija se dosta impresivna slika izgradnje sredstvima radnih ljudi i građana. U okviru tih akcija završen je program izgradnje škola, s ciljem da se u Republici osnovnim obrazovanjem obuhvate sva deca od 7 do 14 godina. Bilo je izvesnih prigovora da su svi ti programi zasnovani na samodoprinosu »nategnuti«, da ugrožavaju standard ljudi itd., ali rezultati su pokazali — kako je to na Kongresu i konstatovano — da je ta politika bila pravilna. Sa izvesnom gordošću je ukazano na činjenicu da je svoj deci Bosne i Hercegovine danas omogućeno da završe osnovno obrazovanje, da su sva sedišta opština povezana savremenim putnim saobraćajnicama, da su gotovo svi građani zdravstveno osigurani, da protekli period karakteriše snažno izražena spremnost radnih kolektiva da doprinesu ostvarivanju usvojene koncepcije i plana razvoja Republike.

Društveni proizvod je u periodu od 1973. do 1977. godine rastao za jedan poen brže nego u Jugoslaviji, po stopi od 5,5 odsto (društveni sektor 6,3 odsto), ali taj nesumnjivo pozitivan rezultat nije bio dovoljan da se reše neki krupni društveno-ekonomski problemi. Zbog toga su delegati Kongresa upravo njima poklonili izuzetno veliku pažnju.

Postignuti rezultati su učvrstili uverenje da je oslonac na ıastite snage osnovna orijentacija na kojoj je moguće uspešno moilisati sve društvene potencijale. S te pozicije valja se uhvatiti koštac sa veoma složenim problemima, kao što su: niska stopa ıposlenosti stanovništva, nemogućnost teritorijalno ravnomerniəg razvoja proizvodnih snaga i, uz sve to, relativno zaostajanje rivrede cele Republike u odnosu na Jugoslaviju nasleđeno iz prolosti. Gotovo polovina svih opština u Republici sa 42 odsto staovništva, ima nacionalni dohodak niži od republičkog za 42 odsto, od jugoslovenskog proseka za 61,6 odsto. Veoma nizak proceːat zaposlenosti (9,6 odsto), niska materijalna osnova koja ne bezbeđuje viši životni standard zaoštravaju društveno-ekonomke probleme. Logičan je zaključak, na temelju svega što se o toj emi na Kongresu čulo, da se ubuduće, pored dosadašnjih poziivnih rezultata, mora insistirati na dodatnim merama za razvoj ıajnerazvijenijih područja i time stvarati uslovi u kojima će ıdruženi rad naći interesa da deo sredstava izdvaja za izgradnju 'aznih objekata u tim rejonima. Nešto bolja perspektiva se otvara ıakon završetka izgradnje ključnih kapaciteta u baznim granama ›rivrede i energetici, kada se proširuju mogućnosti za veća ulaːanja u prerađivačkoj industriji i tercijarnim delatnostima.

Takva gledišta, u stvari, znače konkretizaciju stavova Saveza komunista o politici bržeg razvoja nerazvijenih područja u Jugoslaviji. Konstatacija je Kongresa da, s obzirom na iskustva Bosne ı Hercegovine, kao nedovoljno razvijenog područja, Savez komunista može biti zadovoljan pozitivnim rezultatima postignutim u politici razvoja nerazvijenih. Istina, jasno je rečeno da samoupravnim udruživanjem rada i sredstava organizacija udruženog rada iz razvijenih i nerazvijenih područja Jugoslavije nisu ostvareni željeni uspesi i da komunisti ubuduće moraju biti energičniji nosioci inicijativa ove vrste udruživanja, ali je poenta cele rasprave na vlastitim mogućnostima i odgovornostima. Veoma samokritički je rečeno da su rezerve u pogledu korišćenja proizvodnih kapaciteta, radnog vremena i materijala, kao i uslova za povećavanje produktivnosti rada i ekonomičnosti poslovanja još veoma velike. U aktiviranju tih rezervi vide se ogromne mogućnosti ubrzanja privrednog razvoja i, na toj osnovi, rešavanja problema nezaposlenosti, standarda itd.

Razmatrajući ove teme, delegati Kongresa su redovno isticali ključni idejno-politički stav da radni ljudi moraju, putem samoupravnog mehanizma i delegatskog sistema, doći u situaciju da o svim oblicima udruživanja rada i sredstava odlučuju bez tehnobirokratskog posredovanja, neposredno i u skladu sa svojim klasnim interesima. Ključ za prodor tih interesa u sve oblike udruživanja rada i sredstava, po oceni mnogih učesnika ovog partijskog skupa, nalazi se u upornoj borbi za dograđivanje i usavršavanje dohodovnih odnosa u osnovnim organizacijama udruženog rada i drugim oblicima udruživanja rada i sredstava. Veliki deo sredstava u

bankama, trgovinskim i finansijskim organizacijama, zatim samoupravnim interesnim zajednicama — zasad je faktički otuđen od radnog čoveka. Ta sredstva su obično plen raznih oblika tehnobirokratskog monopola čiji nosioci uporno nastoje da sačuvaju monopolske pozicije i interese. Posledice su mnogostrano negativne i po porast produktivnosti rada, i po efikasnost investicija, i po slobodno udruživanje rada i sredstava. Politika investiranja, kao pravo radnika da raspolaže minulim radom, odvaja se od samoupravnog i delegatskog odlučivanja. Radnik se ne oseća odgovornim za promašaje investicione politike, a u praksi zapravo gotovo niko i ne snosi odgovornost za uzurpaciju jednog od elementarnih ustavnih prava radnog čoveka.

Komentar Branka Mikulića je dobio snažnu podršku Kongresa kada je rekao: »Za netačnu informaciju, na osnovi koje je samoupravni organ donio pogrešnu odluku ili zaključak, ne odgovara se kao i za drugu podvalu, nemoralan čin i postupak.

Na nedisciplinu i pojave takve vrste mora se reagovati jednako odlučno, kao i na nacionalističke i druge antisocijalističke i antisamoupravne tendencije.«

III

O tim pitanjima raspravljalo se i u komisiji sa temom »Savez komunista Bosne i Hercegovine u borbi za razvoj socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa i razvoj proizvodnih snaga«. Od preko tri stotine delegata i gostiju svaki šesti je učestvovao u raspravi; ilustrovao je širinu akcije Saveza komunista u ovoj oblasti i uverljivo pokazao suštinu povezanosti između razvoja društvenih, samoupravnih odnosa i jačanja proizvodnih snaga i materijalnog bogatstva društva. Radnička klasa je, po oceni komisije uspela da, razvijajući socijalističke društveno-ekonomske odnose razradi takvu strategiju razvoja koja je, uz vodeću ulogu Saveza komunista, stavlja u poziciju da upravlja celokupnom društvenom reprodukcijom i da odlučuje o svim odnosima u društvu. Iz toga proizlazi i osnovni zadatak komunista da budu nosioci takvih inicijativa i akcija kojima će se privredni sistem, koj je utvrđen na osnovu Ustava i već se primenjuje, pretvoriti u opštedruštvenu praksu. Insistirajući na dogradnji i usavršavanju tog sistema njegovom doslednom primenom, delegati su polazili od uverenja da u načelnim, principijelnim stavovima, koje je Savez komunista već usvojio, nema potrebe ni za kakvim izmenama. Brojnim pozitivnim iskustvima oni su ukazivali na snagu i opravdanost postavljenih ciljeva.

Komunisti, po oceni ove komisije, mogu zadržati svoju avangardnu ulogu u neprekidnoj izgradnji samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa ako težište svoje aktivnosti još više pomere u samu samoupravnu bazu — odnosno u osnovnu organizaciju

lruženog rada. Za Savez komunista to praktično znači da nje›va osnovna organizacija, njena idejno-politička osposobljenost, ·ganizovanost, mobilnost i smisao da mobiliše radnike da čuvaju, ızvijaju i usavršavaju svoja samoupravna prava i odnose — do- ja presudnu ulogu. Celokupna dosadašnja praksa ubedljivo ɔkazuje da niko u tome poslu ne može uspešno zameniti komuiste u osnovnim organizacijama koji, zajedno sa radnicima, gra- nove odnose u svojoj sredini s ciljem unapređivanja njihove rganizacije i društva u celini. Otuda je i u ovoj komisiji osnovna rganizacija udruženog rada tretirana kao temeljni oblik vlasti ıdničke klase i polazište u izgradnji samoupravnog političkog stema.

Sumirajući rasprave na Kongresu i one u okviru pretkonresnih priprema, Savez komunista BiH preuzeo je u svojoj Rezoıciji obavezu da se zalaže »za takvo shvatanje i praksu u kojoj će snovna organizacija udruženog rada postati osnovni oblik reproukovanja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odosa i temelj ukupne socijalističke transformacije društva«. Na oj osnovi se temelje svi drugi veoma složeni zadaci, počev od jaanja ekonomske i političke kontrole nad kretanjem društvenog kapitala« kao podruštvljenog minulog rada od strane radnika, ›reko izgradnje dohodovnih odnosa, udruživanja rada i sredstava, lohodovnog povezivanja proizvodnje, prometa i finansijskih orgaıizacija — do primene principa raspodele prema radu i ravnomerıijeg teritorijalnog razvoja. Pri tome je glavni akcenat stavljen ıa doslednost u razvoju samoupravnih odnosa, na oslonac na vlastite snage, brži porast produktivnosti rada i izmenu privredne strukture.

U drugoj komisiji sa temom »Savez komunista BiH u borbi za razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« najveću pažnju su privukle rasprave o delegatskom sistemu kao okosnici političkog sistema socijalističke samoupravne demokratije. Njegovu osnovu čine OOUR i mesna zajednica. Polazeći od objektivnog pluralizma konkretnih društvenih interesa radnih ljudi i građana, delegatski sistem omogućava njihovo izražavanje i usklađivanje u osnovnim ćelijama društva, prenoseći ih, putem delegata i delegacija, na sve nivoe donošenja društvenih odluka.

O ulozi Saveza komunista u delegatskom sistemu raspravljaće i Jedanaesti kongres SKJ. U ovoj komisiji je, međutim, upozoreno i na postojanje radikalističkih gledišta o autonomnosti delegatskog sistema i potrebi »slobodnog« uticaja društvene baze na delegatske odluke, mimo i bez učešća subjektivnih socijalističkih faktora, posebno Saveza komunista.

Kongres se nije upuštao u dublje polemike sa takvim gledištima, već je pošao od jasnog stava da dalja izgradnja delegatskog sistema za Savez komunista predstavlja jedan od prvih zadataka u ostvarivanju njegove vodeće idejno-političke uloge u našem društvu. Snagom argumenata komunisti doprinose tome da

se različiti parcijalni interesi demokratski usaglašavaju u funkciji zajedničkog razvoja. Oni svoju progresivnost potvrđuju u naporima da se dođe do demokratske sinteze različitih interesa, koja poštujući svaki pojedinačni interes, utvrđuje ono što je zajedničko, društveno. Značajna uloga u toj aktivnosti pripada opštini i republici. U komuni se, zapravo, izgrađuje sistem demokratskih odnosa i veza između samoupravnih i društveno-političkih subjekata kako bi se postiglo da njihova zajednička aktivnost bude usmerena na rešavanje životnih pitanja i interesa radnih ljudi i građana. Neprekidno osposobljavanje Saveza komunista za nove obaveze i zadatke koje zahteva složeni delegatski sistem, otklanjanje uočenih nedostataka, izgradnja opštine kao samoupravne i osnovne društveno-političke zajednice i dalji razvoj republike kao samoupravne i državne zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti označeni su u Rezoluciji Kongresa kao veoma značajni zadaci organizacija i članstva Saveza komunista u izgradnji političkog sistema.

Iz bogatog mozaika tema kojima se bavila treća komisija sa temom »Idejno-političko i akciono osposobljavanje Saveza komunista« za ostvarivanje njegove vodeće uloge u društvu privlači pažnju konstatacija da nema ni jedne opštinske organizacije SK u Republici u kojoj se broj članova između dva kongresa nije udvostručio. Osnovno merilo za prijem zaista brojnog novog članstva u Savez komunista bilo je aktivna, samoupravna opredeljenost svakog pojedinca. Veliki broj novih članova — radnika, omladinaca i omladinki i žena promenio je i podmladio sastav mnogih organizacija, potvrđujući u praksi spremnost mlade generacije da preuzima odgovornosti u izgradnji novog društva. Uprkos nedostacima u pogledu prijema novih članova na selu, nedovoljnoj idejno-političkoj pripremljenosti u pojedinim organizacijama i drugim slabostima, opšta je ocena da je Savez komunista, pored toga što je brojčano ojačao, postao i idejno i akciono sposobniji.

Savez komunista je jačao i u borbi protiv raznih skretanja sa partijske linije, posebno nacionalizma i liberalizma. Za tu borbu — kako je rečeno u komisiji — bilo je ocena da je »birokratska i dogmatska«, da se tobože »u Bosni i Hercegovini gubi sloboda javne reči« i slično, ali to nije moglo »da uspori ili onemogući idejno-političku aktivnost Saveza komunista Bosne i Hercegovine, koja je bila i ostala — principijelna i dosljedna«.

Nastavak te politike, jačanje vodeće uloge Saveza komunista kao izraza klasnih interesa radničke klase neophodna je pretpostavka daljeg razvoja samoupravnih društvenih odnosa. Menjajući društvo, Savez komunista menja i sebe, svoj metod i način delovanja — postaje sastavni deo revolucionarnog menjanja društva.

U četvrtoj komisiji (»Savez komunista Bosne i Hercegovine u borbi za razvoj socijalističkih odnosa u poljoprivredi i na selu«) najviše se govorilo o tri prioritetna zadatka komunista na selu. Reč je, pre svega, o samoupravnom organizovanju i udruživanju

əmljoradnika među sobom i sa udruženim radom. Oko 200 or-
anizacija kooperanata sa oko 21.000 udruženih zemljoradnika i
ko 70.000 poljoprivrednika koji na razne načine sarađuju sa dru-
tvenim sektorom više je shvaćeno kao pouzdan znak da seljak
rihvata liniju Saveza komunista. Stare dobre zadruge kao da su
aboravljene. Delegati su govorili o neverici, koju o zadrugarstvu
ire OOUR kooperanata. Naime, poljoprivrednici ne žele stari tip
tuđene zadruge, a nove, samoupravne, za proizvođače prihvatljive,
otovo niko ne pokreće. Nosioci te i drugih inicijativa preobražaja
ela treba, po oceni delegata, da budu komunisti. Zato je ponovlje-
a podrška odluci Osme sednice Centralnog komiteta CK SKBiH,
rema kojoj u svakom selu valja formirati osnovnu organizaciju
aveza komunista. Njihov najvažniji zadatak bio bi iniciranje raz-
ih oblika udruživanja radi jačanja produktivnosti i stvaranja
slova za plansku proizvodnju, čiji bi plasman bio unapred garan-
ovan. Krajnji cilj preobražaja sela bio bi ujednačavanje uslova
ivota i rada sa radnim ljudima zaposlenim u društvenom sekto-
u poljoprivrede.

Brži preobražaj sela vezan je za razvoj organizacija udruže-
og rada u poljoprivredi. Njihovo jačanje i samoupravno organi-
ovanje našlo je istaknuto mesto u Rezoluciji Kongresa. Delegati
u sa tribine komisije, a to je zapisano i u završnom dokumentu
Kongresa, insistirali na dohodovnom lancu na relaciji proizvodnja
— sirovina — prerada — promet — finansijske organizacije — po-
trošnja. Smatra se da samo krupni, dohodovno povezani sistemi,
od proizvođača do potrošača, garantuju stabilnost proizvodnje i
plasmana i predstavljaju najpovoljnije uslove za brži preobražaj
sela. U uvodnom referatu su okarakterisana kao pogrešna ona
tehnokratska i birokratska shvatanja čiji nosioci potcenjuju zna-
čaj organizovanja individualnih poljoprivrednih proizvođača i mo-
gućnosti za razvoj individualnog poseda na toj osnovici i, umesto
toga, nude neprihvatljiva rešenja birokratsko-etatističke kolektivi-
zacije ili farmerstvo zapadnokapitalističkog tipa.

Komisija sa temom »Zadaci Saveza komunista BiH u među-
narodnoj aktivnosti Jugoslavije i saradnji u međunarodnom rad-
ničkom pokretu« mogla je konstatovati krupne rezultate svestrane
i bogate međunarodne saradnje, koju karakterišu unapređenje od-
nosa i proširenje saradnje sa velikim brojem zemalja, političkih
partija i pokreta i povećan ugled i uticaj naše zemlje u svetu. U
uvodnom referatu je posebno istaknuto, a u raspravama u komisiji
bogato ilustrovano, koliko je afirmisana ustavna uloga republika i
pokrajina u izgrađivanju i sprovođenju spoljne politike Jugosla-
vije. »Savez komunista Bosne i Hercegovine, po rečima Branka
Mikulića, aktivno je sudjelovao u pripremama za Berlinsku konfe-
renciju evropskih komunističkih i radničkih partija. Osnovne orga-
nizacije, svi komunisti i radni ljudi naše republike jedinstveno su
podržali stavove koje je, u ime Saveza komunista, u Berlinu iznio
drug Tito.«

Na tribini komisije čuo se glas naših radnika zaposlenih u inostranstvu, koji su govorili o neraskidivim vezama sa domovinom.

Opšti je zaključak komisije da je Savez komunista BiH idejno-političkim osposobljavanjem svojih članova i idejno-političkim uticajem u svim sredinama socijalističkog samoupravljanja stalno podsticao procese podruštvljavanja politike u sferi međunarodnih odnosa.

Kongres je, pored Rezolucije — koja je po svom sadržaju pretežno radni dokument sa jasno i konkretno pobrojanim osnovnim zadacima komunista u borbi za dalji socijalistički samoupravni razvoj — usvojio i promene Statuta u kome su bliže razrađene obaveze komunista u primeni demokratskog centralizma (pravo manjine da zadrži svoje mišljenje, ali i obavezu da deluje u skladu sa odlukom većine) i snažno naglašena uloga osnovne organizacije Saveza komunista.

Zaključci Kongresa komunista Bosne i Hercegovine su rezultat i sinteza kritičke analize vlastite prakse i saznanja do kojih su oni došli u svojoj bogatoj političkoj aktivnosti.

Đuro Đurašković

Novi kvaliteti života u razvijenijim odnosima socijalističkog samoupravljanja

Sedmi kongres Saveza komunista Crne Gore (održan u Titogradu od 24. do 26. aprila) protekao je u znaku iniciranja snažnog zahtjeva da se, na liniji prevladavanja ekonomske nerazvijenosti i izgradnje razvijenijih odnosa socijalističkog samoupravljanja, kvalitetnije, a to prije svega znači produktivnije i racionalnije, radi u svim sredinama i na svim nivoima društvenog života. Takvi zahtjevi proizlaze iz svega što je rečeno o bilo kojoj temi u referatu Voja Srzentića (»Najvažnija pitanja daljeg razvoja Socijalističke Republike Crne Gore na osnovama socijalističkog samoupravljanja i zadaci Saveza komunista«), Rezoluciji, a većim dijelom i u diskusiji.

Da bi se mogao ostvarivati program zadataka sračunatih na povećanje kvaliteta i produktivnosti u svim oblastima rada i društvenog života, neophodno je štošta mijenjati, kako u organizaciji društva tako i u shvatanjima i ponašanju svih subjekata društvenog razvoja.

Tehnobirokratske, nacionalističke, liberalističke i malograđanske tendencije uspješno su onemogućavane i one nemaju čvrš-

ćih uporišta. Program što je upravo usvojen očito pokazuje da je na dnevnom redu odlučnija borba i protiv svih vidova monopola, nerada, učaurenosti, lijene misli, ustajale prakse i življenja na tuđ račun.

A sve to ima dubok revolucionarni smisao. Nije, dakle, riječ samo o podizanju stepena ekonomske razvijenosti već i o revolucionisanju, u suštini, svih odnosa u crnogorskom društvu. Nije riječ ni o zadacima za koje je dovoljno samo opredijeliti se i organizovati na način koji najviše pogoduje njihovom ostvarivanju. Ovaj program iziskuje i sasvim konkretnu i tako reći svakodnevnu idejno-političku borbu.

Crnogorski komunisti, preuzevši obavezu da ostvaruju ove i ovakve ciljeve, upućeni su na to da se u borbi za njih ujedinjuju, ali i diferenciraju unutar svojih redova, u zavisnosti od toga koliko jesu ili nijesu spremni da u skladu s tim ciljevima energično i dosljedno mijenjaju, kako postojeće stanje u društvu tako i svoju organizaciju i sebe same.

Bogata revolucionarna tradicija

Borba za prevladavanje ekonomske nerazvijenosti i za hvatanje koraka sa razvijenijim dijelom jugoslovenske zajednice karakterisala je cijeli poslijeratni razvoj Crne Gore. Kako je Kongres održan u godini kada se navršavaju tri decenije od Osnivačkog kongresa Komunističke partije Crne Gore, to je bio povod i razlog više da se analiziraju i ocijene rezultati i novi zadaci postave na temelju iskustava cijelog tog pređenog puta.

Izvršena analiza pokazala je da je sav taj razvoj imao kontinuitet, i to u širem, jugoslovenskom kontekstu, ali da nije riječ o prostoj evoluciji, već i o skokovima koji su izvođeni na revolucionaran način. U tom toku zbivanja sedam kongresa crnogorskih komunista bili su jedna vrsta razmeđa s kojih se prošlosti ostavljalo ono što joj je, i vremenski i suštinski, pripadalo, a oživljavalo ono što je moglo da bude oslonac za prodore u buduće, bolje dane. Savez komunista Crne Gore mogao je imati velikih uspjeha u svom avangardnom političkom djelovanju jer je i stvoren i razvijan na bogatoj slobodarskoj tradiciji, koja je po svom osnovnom određenju bila i morala biti demokratska. »Još u dokumentima Osnivačkog kongresa« — kako je naglasio u svom referatu Vojo Srzentić — »izvršena je antibirokratska, a to znači i antidogmatska orijentacija, koja će nešto kasnije, započinjanjem izgradnje sistema socijalističkog samoupravljanja na već postojećim demokratskim tradicijama, postati nezamjenljiva linija razvoja novog društva i Saveza komunista.«

S koliko se žrtava stvarala ta tradicija pokazuje i podatak da je drugi svjetski rat od 1800 komunista preživjelo svega 365. Ali i nesalomljivu vitalnost ove komunističke organizacije ilustruju

daci da je ona na kraju rata imala 3.596, ne računajući one koji se 1945. nalazili u vojnim jedinicama, a nekoliko godina kasnije, Osnivačkom kongresu, 16.245, da bi na ovom, Sedmom kon-esu, narasla na 59.000 članova.

Gledano u tridesetogodišnjoj retrospektivi, i u svojoj sve-:upnosti, postignuti rezultati svjedoče o tome da se, iako u us-vima izrazite zaostalosti, izgradilo novo, moderno društvo na novama socijalističkog samoupravljanja. Nekada nerazvijena, »ljoprivredna Crna Gora, postala je pretežno industrijska, sa ja-»m radničkom klasom. U periodu 1947—1976. broj poljoprivred-h stanovnika je opao sa oko tri četvrtine na jednu trećinu, broj .poslenih stanovnika se povećao sa oko 7%, koliko ih je bilo u '52. godini, na oko 19% u 1976. godini, dok je u periodu o kome riječ gradsko stanovništvo sa 14% poraslo na oko 35%. Kako je ızvoj tekao pokazuju i podaci: u periodu 1952—1976. društveni :oizvod je rastao po stopi od 6,8%, dok je društveni proizvod po anovniku u ovom razdoblju povećan 3,3 puta, a broj zaposlenih 5 puta.

Razdoblje između Šestog i Sedmog kongresa bilo je u znaku ızvijanja sistema demokratije samoupravno udruženog rada i po-tičke stabilizacije.

Efikasnije rješavanje društvenih problema i razvijanje demo-ratskih samoupravnih odnosa, u ovom razdoblju, bili su rezultat vrstog jedinstva i u Savezu komunista i u društvu, koje je stvara-.o na platformi Desetog kongresa SKJ i Šestog kongresa Saveza :omunista Crne Gore. Jasnoćom izgrađenih i u demokratskoj at-nosferi utvrđenih pogleda prevladana su mnoga, prethodnih go-lina izražena, kolebanja i nejasnoće o vodećoj ulozi i načinu dje-ovanja Saveza komunista u društvu.

U ovom periodu su u Crnoj Gori završeni industrijski i sao-›raćajni objekti, čija je gradnja veoma dugo trajala i za koje su)ila angažovana velika sredstva. Izgradnjom svih tih objekata, a i :ekonstrukcijom i modernizacijom nekih postojećih, završena je inicijalna faza industrijalizacije Crne Gore i time stvoreni uslovi za intenzivniji privredni razvoj i za povoljnija privredna kretanja. Stvoreni su uslovi za uspješniji razvoj društva u cjelini. Savez komunista je u svim tim procesima jačao svoju društvenu poziciju i sticao nova, dragocjena iskustva.

Izlazak iz ekonomske nerazvijenosti

Ali, ni izgradnjom tih objekata, kao ni savlađivanjem mnogih teš-koća u privrednom životu, ipak nije omogućeno da se Republika razvija istim tempom kao druge, razvijenije republike. Crna Gora i dalje zaostaje u ekonomskom razvoju za jugoslovenskim pro-sjekom.

Stoga se i na ovom kongresu postavilo kao osnovno pitanje kako prevazići to zaostajanje. Zauzeto je stanovište da je neophodno stvoriti uslove za dinamičniji, intenzivniji privredni razvoj. Ali kako? Takva mogućnost nije tražena, kao ponekad u prošlosti, ni isključivo ni prije svega u novim investicijama i izgradnji novih objekata, premda ni investicije ni novi objekti, razumije se, ne smiju izostati ako se uopšte želi postići napredovanje privrede i društva.

Sada se pošlo, prije svega, od toga da ono što postoji, što već radi, što daje dohodak — treba bolje da radi i daje veći dohodak. Drugim riječima, stavljen je naglasak na to da se racionalnije koriste već uložena sredstva, da postojeća privreda daje veće efekte.

»Kongres ocjenjuje neophodnim — ističe se u Rezoluciji — da sve organizacije udruženog rada i drugi društveni subjekti utvrde konkretne programe mjera i akcija za podizanje produktivnosti rada i veću efikasnost privređivanja. Uspješno organizovanje i sprovođenje aktivnosti na tim pitanjima predstavlja najvažniji zadatak Saveza komunista i cijelog društva u ostvarivanju politike privrednog razvoja u narednom periodu.«

Neophodnost da se sve to istakne, sama po sebi pokazuje da toga u dosadašnjoj praksi nije bilo ili bar ne u dovoljnoj mjeri. Vojo Srzentić je u referatu izričito kazao da se ovim pitanjima Savez komunista nije dovoljno konkretno bavio, a u diskusiji je to i ilustrovano mnogim primjerima.

Zato se predsjednik CK SK Crne Gore, veoma angažovanim tonom, založio za konkretni, kritički i beskompromisni pristup radu i borbi za ostvarivanje ovih ciljeva: »Programi aktivnosti na povećanju produktivnosti rada i efikasnosti privređivanja, koje treba imati u svim društvenim sredinama, moraju sadržavati konkretne mjere na planu unapređivanja samoupravne organizacije rada, šire primjene i korišćenja znanja, naučnih, tehničkih i tehnoloških dostignuća, kadrovskog osposobljavanja, potpunijeg korišćenja kapaciteta, prilagođavanja proizvodnje zahtjevima tržišta, racionalnijeg korišćenja sredstava reprodukcije, smanjivanja troškova poslovanja, štednje, racionalnijeg korišćenja radnog vremena i odlučnije borbe protiv prilično rasprostranjenih pojava nediscipline i nerada.«

Sigurno je da ni zahtjev za povećanjem produktivnosti nije nešto što se nije postavljalo u prošlosti. Time se Savez komunista, može se reći, bavio tokom cijelog svog poslijeratnog razvoja. Ovoga puta riječ je o tome da se borbi za produktivnost rada pristupilo naglašenije i konkretnije. Uočeno je, prije svega, to da veće produktivnosti neće, niti može biti ukoliko se svi odnosi u društvu iz temelja ne sagledaju i ne usklađuju sa tom potrebom, ukoliko se ne prevazilazi tradicionalizam u shvatanjima, u načinu života i rada. A sve to uzeto zajedno zahtijeva da se subjektivne snage, naročito proizvođački dio društva — radnička klasa, sa svojom vodećom snagom — Savezom komunista, odlučno i stva-

lački postave prema svemu što doprinosi ostvarenju utvrđenih ljeva i svemu što tome stoji na putu; a to, pored ostalog, iziskuje ı se rad i stvaralaštvo afirmišu kao osnovne vrijednosti.

U referatu i diskusiji, kao i u Rezoluciji Kongresa, ukazano je ı mnoge mjere koje treba preduzeti da bi se program borbe za eću produktivnost i bolje i nove kvalitete što uspješnije ostvariıo. Podsjetićemo na neke od njih.

Prije svega, ova borba za veću produktivnost dovedena je u ajtješnju vezu sa neophodnošću da se dograđuje sistem proširene eprodukcije, pri čemu je bogatom argumentacijom ilustrovana njenica da je privredna efikasnost uslovljena postojanjem odgoarajućih društveno-ekonomskih samoupravnih odnosa.

Kongres je u kontekstu borbe za veću produktivnost reafirıisao položaj znanja, stručnosti, stvaralaštva. Time su se, svakako, ašla pod udarom mnoga simplifikatorska shvatanja o radničkoj lasi i tehnobirokratizmu, jasno je ukazano na to da radnička lasa pretpostavlja posjedovanje svijesti o objektivnim zakonitotima razvoja društva, stručnost i sposobnost da je stalno poveava, jer je riječ o klasi koja ruši i prevazilazi postojeće odnose vojim stvaralačkim potencijama, svojom sposobnošću da budi i nosi novo u društvene odnose i u društvena kretanja uopšte. Tehıobirokratizam, pak, samo je prividno naoružan znanjem i stručıošću; on je kratkovid i unaprijed ograničen svojim uskim inteesima; riječ je, dakle, o društvenom odnosu koji ne može voditi ıaprijed i koji pripada društvenim snagama i strukturama što ıestaju.

Stvaralački odnos prema radu pretpostavlja dosljednu primenu principa da je radni učinak osnova za nagrađivanje, za difeencijaciju, za društveno napredovanje uopšte. I u tom pogledu ıeophodno je da se, kako je ukazivano na Kongresu, prevaziđu nnoge slabosti. Prije svega, lični dohoci ne bi smjeli da rastu brže ıego što se povećavaju ostvareni dohodak i produktivnost rada. Borba za socijalističku jednakost morala bi u većoj mjeri da se temelji na jednakosti u valorizovanju radnih učinaka, a to znači nejednakost u onoj mjeri u kojoj je nejednak odnos prema radu i nejednak doprinos sticanju dohotka i ostvarivanju zadataka društvenog razvoja. Uravnilovka, koja je zaista prilično rasprostranjena, iako je veoma dugo pod udarom kritike, morala bi da iščezne pri svakom nastojanju da se stvaraju uslovi za povećanje produktivnosti i za uspostavljanje odgovarajućih društveno-ekonomskih samoupravnih odnosa.

Politika potrošnje, takođe, mora biti usklađena sa potrebom afirmisanja produktivno-proizvođačke atmosfere. Investitorsko-budžetski mentalitet, čekanje na rezultate koje će donijeti novi objekti stvarali su osjećanje sigurnosti izvan rada i borbe za veću proizvodnju, za stvaranje dohotka. Dohodovni odnosi, bez čega i nema istinskih samoupravljačkih odnosa, pretpostavljaju potrebu da se svaki kolektiv i svaki radni čovjek nađu u ulozi subjekata

odgovornih za sudbinu svojih djelatnosti, za prosperitet na osnovi sopstvenih snaga.

Investiciona politika treba da proizlazi iz dohodovnih odnosa, da investicije budu rezultat stvorene akumulacije, primjene znanja i nauke, spoznatih realnih mogućnosti proizvodnje i tržišta i perspektivnih mogućnosti razvoja. O dosadašnjoj investicionoj politici na Kongresu je rečeno dosta kritičkih zapažanja. Za ilustraciju stanja kako je bilo, i za politiku koju treba ostvarivati karakteristični su ovi redovi iz referata Voja Srzentića: »Odlučnije se moramo boriti i protiv raznih slabosti na sektoru investicione potrošnje. Prije svega, treba onemogućiti pojave prejudiciranja u investicionoj potrošnji i ulaženja u investicije bez solidno pripremljenih i do kraja ekonomski verifikovanih projekata, kako bi se spriječili stalno produžavanje rokova izgradnje nekih objekata i velika prekoračenja koja dovode do teškoća i poremećaja u investicionim bilansima i do osiromašenja materijalne osnove udruženog rada. Još više se mora zaoštriti odgovornost investitora banaka i drugih faktora za ekonomsku opravdanost svake investicije, kako bi se izbjegla opasnost od ulaska u proizvodnju koja nema uslova za rentabilan plasman na tržištu. Moramo se odlučno suprotstaviti širenju fronta investicija mimo raspoloživih sredstava posebno u nekim vanprivrednim djelatnostima, i time onemogućiti anticipiranu potrošnju, a često i neracionalna i ekonomski neopravdana ulaganja.«

Promjena privredne strukture jedan je od uslova da se postignu veći efekti i veća akumulaciona sposobnost. Kongres se izjasnio za potrebu da komunisti, sa svoje strane, djeluju u tom pravcu da se energičnije pristupi razvijanju prerađivačke industrije, takozvane male privrede, produktivne poljoprivrede i ličnog rada na sredstvima u svojini građana. Veliki objekti, kakvi su pretežno do sada građeni, čak i pod najpovoljnijim okolnostima, uz najveće napore radnih ljudi i kolektiva, ne mogu brzo dati ekonomsko-finansijske efekte, još manje se njihovom izgradnjom mogu rješavati problemi upošljavanja. Činjenica da je završen znatan broj takvih objekata svjedoči samo o tome da su stvorene pretpostavke da se sada pristupi onim inicijativama privrednog razvoja za koje nije neophodno angažovati veća sredstva, a koje će brže donijeti i veću uposlenost i finansijske efekte.

U sklopu takvih nastojanja Kongres se izjasnio i za harmoničniji razvoj Republike, za brži razvoj manje razvijenih opština. Ali i u tom kontekstu ostao je naglasak na ekonomskoj logici i težnji da se ne odstupi od borbe za veću efikasnost, za veću produktivnost. Nema potrebe, niti bi to bilo opravdano, da se nerazvijenima pomaže na način koji bi ličio na »socijalu«. Naprotiv, samo aktiviranjem postojećih rezervi i unošenjem ekonomske logike, koordiniranjem lokalnih snaga sa snagama kojima raspolaže Republika u cjelini, svakako uz punu primjenu principa solidarnosti, moguće je pomoći onim sredinama koje zaostaju. U vezi s tim u referatu

Voja Srzentića se ističe: »Uz sav značaj mjera šire društvene zajednice, treba reći da razvoj tih opština presudno zavisi od njihove aktivnosti, odnosno organizovanosti i osposobljenosti subjektivnih faktora u njima. Mora se pojačati njihova odgovornost za sopstveni razvoj, za pripremu kvalitetnih projekata i programa i njihovo efikasno realizovanje, za kadrovsko osposobljavanje, racionalnije i efikasnije privređivanje i uvažavanje ekonomskih i tržišnih kriterijuma prilikom svakog investiranja, kao bitnog uslova za stvaranje produktivne i rentabilne proizvodnje.«

Društvenim djelatnostima posvećena je velika pažnja, ali isto tako sa gledišta borbe za nove kvalitete. U kulturi, na primjer, ne bi trebalo težiti, kako je isticano, stvaranju prevelikog broja novih institucija, više od toga treba se usredsrediti na obezbjeđivanje uslova da postojeće institucije bolje i racionalnije rade. Uopšte uzev, polazilo se od principa da razvoj svih društvenih djelatnosti, i kulture u tom sklopu, proizlazi iz razvoja udruženog rada i da odgovara njegovim potrebama. Dovodeći ih u najtješnju vezu sa udruženim radom, Kongres se i implicitno i eksplicitno izjasnio za novi, moderniji koncept ovih djelatnosti, za energičnije iskorjenjivanje duha provincijalnosti, malograđanske samodovoljnosti, zatvorenosti.

Svi ti zahtjevi, uzeti u njihovoj cjelovitosti, svjedoče o tome da su sa kongresne govornice potekle inicijative za puno aktiviranje rezervi, jer je upravo riječ o nečemu što postoji kao mogućnost, a što nije korišćeno. Ako je tako, onda to, takođe, znači da su u krilu subjektivnih snaga postojale određene slabosti koje u narednom periodu treba otklanjati, da od načina njihovog rada, od njihovog angažovanja i njihove usmjerenosti zavisi kako će i sa koliko uspjeha svi ti zadaci biti ostvarivani.

Treba istaći da je o svemu tome govoreno konkretno, što, pored ostalog, pokazuje i način tretiranja problema zapošljavanja. Kao što je poznato, i ne samo u Crnoj Gori, postavlja se krupno pitanje, koje nije samo ekonomsko već i političko: kako uposliti mnoge ljude iz novih generacija koji to s pravom očekuju. Izjašnjavajući se za najveće napore u otkrivanju i korišćenju mogućnosti da se što veći broj ljudi zapošljava, Kongres je ostao dosljedan u svojoj orijentaciji da se ni pri rješavanju ovog problema ne odstupa od politike stvaranja uslova za veću produktivnost i efikasnost. I kada se plediralo za zapošljavanje većeg broja mladih i kvalifikovanih kadrova, i tada se imala na umu borba za veću produktivnost.

Demokratija slobodno udruženog rada

Društveno-ekonomski zadaci postavljeni su u kontekstu razvijanja demokratije slobodno udruženog rada. Samo na osnovu afirmacije radnika u ulozi osnovnog subjekta razvoja, započeti procesi te-

meljnih društveno-ekonomskih preobražaja mogu se uspešno razvijati. Demokratija je u ovom kontekstu viđena i kao cilj i kao pretpostavka efikasnijeg ostvarivanja utvrđenih ciljeva.

Normativno-institucionalni sistem ove demokratije, kakav je sadržan u Ustavu i Zakonu o udruženom radu, u osnovi, već je izgrađen i počeo je da funkcioniše. Ali niti su utvrđene norme svuda i u svemu dosljedno unesene u život, niti se živi svuda i u svemu u skladu sa tim normama. Predstoji još dosta i istrajnog rada i idejno-političkih borbi da bi se sve to postiglo. Upravo na tome se i insistiralo na Kongresu.

Kako se i ističe u Rezoluciji, utemeljivanje i razvijanje socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u cjelini društvene reprodukcije, na osnovama Ustava i Zakona o udruženom radu, osnovni je zadatak Saveza komunista i drugih subjektivnih snaga i u narednom periodu. Riječ je o tome da se postigne baš ta cjelovitost, da se novi odnosi razviju u svim segmentima društva i da se sve sfere života i rada povežu u jedinstven sistem, da se komplementarno razvijaju na istovjetnim društveno-ekonomskim samoupravnim načelima.

Da bi se to postiglo, treba krenuti od radnika, kao osnovnog subjekta, i od osnovne organizacije udruženog rada, kao osnovne samoupravne ćelije. Do sada se dosta učinilo i na stvaranju osnovnih organizacija udruženog rada, definisanju njihovog društvenog položaja. Ali tek treba obezbjediti da one u punoj mjeri ovladaju cjelokupnom proširenom društvenom reprodukcijom, da se ostvari ustavni princip o neotuđivosti dohotka od radnika u osnovnoj organizaciji i da, na osnovu toga principa, oni u punoj mjeri ovladaju uslovima, tokovima i sredstvima društvene reprodukcije i postanu odlučujući činilac cjelokupnog društvenog rada. U tom smislu Kongres je utvrdio zadatke čijim će se izvršavanjem postići to da radnici budu osnovni i odlučujući činilac u planiranju razvoja i udruživanja rada i sredstava, u sticanju i raspoređivanju dohotka, u investicionoj i poslovnoj politici, u oblasti zapošljavanja i socijalnoj politici, u utvrđivanju i usklađivanju interesa u procesu samoupravnog sporazumijevanja i društvenog dogovaranja i u delegatskom sistemu. Afirmacija osnovnih organizacija udruženog rada, u ovom smislu, pretpostavka je da se i svi drugi oblici samoupravnog organizovanja i samoupravnog života uspješno razvijaju.

Ekonomske teškoće i nestabilna privredna kretanja, o čemu je bilo riječi, usporavali su ove procese samoupravne transformacije društva. Ograničavajući su djelovali i spora transformacija banaka i drugih finansijskih organizacija na ustavnim osnovama, zaostajanje u povezivanju proizvodnje i prometa, nerazvijenost slobodne razmjene rada između organizacija udruženog rada, materijalne proizvodnje i društvenih djelatnosti i nedovoljan uticaj organizacija udruženog rada na opštu potrošnju, prevelika orijentacija na državne organe i spoljne faktore pri rješavanju ekonom-

:ih teškoća i slično. Stvaranje novih odnosa i efikasnije funkcio-
ısanje sistema u cjelini iziskuje da se povede odlučnija borba
rotiv svega onoga što predstavlja ograničavajući faktor ili otpor
ovome.

Cjelovitost sistema i jedinstvenost u načinu pristupa društve-
im pitanjima pretpostavlja komplementarnost razvoja udruženog
ıda i političkog sistema. Stoga je dogradnja političkog sistema,
a osnovu usvojenih načelnih opredjeljenja i postavki Ustava, i
ıvaćena upravo u tom smislu da se ovaj sistem i razvija u funk-
iji udruženog rada, kao njegov samoupravni instrument i instru-
ıent vlasti u onoj mjeri u kojoj je ona neophodna u postojećim
ruštveno-ekonomskim i političkim odnosima. U vezi s tim u Rezo-
ıciji se ističe: »Svakim konkretnim institucionalnim rješenjem,
jelokupnom organizovanošću i načinom funkcionisanja, politički
istem treba u punoj mjeri da se saobrazi dubokim promjenama u
amoupravnim društveno-ekonomskim odnosima; da doprinosi
bogaćivanju sadržine i oblika demokratskih odnosa u društvu;
a sve više izrasta iz samoupravne društvene osnove; da učvršćuje
amoupravni društveno-ekonomski položaj radnih ljudi u osnov-
ıim samoupravnim organizacijama i zajednicama i obezbjeđuje
ıjihovu punu kontrolu nad kretanjem i sudbinom cjelokupnog
lohotka, da osigurava neposredno učešće, presudan uticaj i vodeću
ılogu samoupravnog udruženog rada u odlučivanju o državnim i
lrugim društvenim poslovima.«

U Rezoluciji je naglašeno da je demokratski pluralizam sa-
noupravnih interesa bitno svojstvo samoupravnog produkcionog
ɔdnosa, pa da u skladu s tim i treba da se razvija politički sistem
amoupravne demokratije, da u udruženom radu, u svim oblici-
na samoupravnog interesnog organizovanja, u mjesnim zajedni-
:ama i društveno-političkim zajednicama, treba produbljivati klas-
ıu samoupravnu i demokratsku suštinu delegatskog sistema.

Delegatskom sistemu, inače, posvećena je najveća pažnja.
Njegovim razvojem i dosljednim funkcionisanjem treba da se obez-
bjeđuje da državna vlast ne bude nezavisan faktor, ni osamostaljen
partner u odnosu na udruženi rad, već njegovo sredstvo, vlastita
snaga i samozaštita, da se onemoguće svi monopoli u društvu i da
se nijedan politički faktor ne postavlja u odnosu na udruženi rad,
na radnike i njihovu slobodno izraženu samoupravnu volju kao
otuđena i nadređena sila.

Delegatskom sistemu i njegovoj samoupravnoj suštini treba
da se saobražavaju društveni položaj i način djelovanja Saveza
komunista, Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih or-
ganizacija. Bitno pitanje — o čemu se Kongres nedvosmisleno iz-
jasnio — jeste: da ni jedna od ovih organizacija ne djeluje »eks-
teritorijalno« u odnosu na samoupravljanje i delegatski sistem, već
kao njihova unutrašnja idejno-politička snaga, što znači da nije-
dan politički faktor, ni jedno rukovodstvo, ne smije uzurpirati sa-
moupravna prava radnih ljudi. Ma koliko to principijelno bilo po-

stavljeno, valja imati na umu da se ti ciljevi dosljedno mogu ostvarivati samo promjenama u neposrednoj praksi, koja mora biti kriterijum i za društvenu poziciju i za način djelovanja svih organizovanih socijalističkih samoupravnih snaga, a naročito Saveza komunista.

U pretkongresnim pripremama dosta je činjeno i učinjeno na tome da se tokovi života Saveza komunista i realni društveni tokovi što više povežu, da se politika u Savezu komunista formira kao izraz autentičnih interesa i potreba radničke klase i svih socijalističkih samoupravnih snaga. Realističnost kongresnih stavova i odluka rezultat je upravo te povezanosti, a to je i pretpostavka da će oni biti dosljedno ostvarivani.

Milija Komatina

Kontinuitet politike

U prvim procjenama sadržaja i značaja Osmoga kongresa Saveza komunista Hrvatske, održanog u Zagrebu od 24. do 26. travnja, novinski su kroničari zapazili da to nije bio ni historijski, ali ni rutinski politički događaj. Pođemo li od uobičajene pretpostavke da se historijskim mogu nazvati samo izuzetni politički događaji koji uspostavljaju nove vrijednosti, prekretničkog ili u najmanju ruku dugoročnoga karaktera, taj se kongres u tom smislu uistinu ne može smatrati historijskim. Na njemu nije usvojena ni nova politika, ni novi kurs u provođenju »stare« politike. Kontinuitet je njegovo bitno obilježje.

No, ako s druge strane onoga što bi se moglo nazvati historijskim stoji obično, dnevno (da ne kažem, svakodnevno), ni to se ne može upotrebiti kao mjera za taj partijski kongres. Iako je bio, po svome osnovnom opredjeljenju i sadržaju, koncentriran na probleme političke, i u širem smislu društvene prakse, nije zašao, barem ne bitnije, na teren političke pragmatike. Može se reći da je na njemu došla do izražaja kritičnost (možda u svemu ne i u potrebnoj mjeri) prema društvenim pojavama i kretanjima, kritički odnos prema praktičnome provođenju političke linije koja je definirana na partijskim kongresima 1974. godine. I, naposljetku, ono što ga dijeli od mogućih prigovora o pragmatičkoj orijentaciji

jest dugoročnost gledanja, pa i kad su u pitanju sasvim »praktični« problemi (to jest problemi dnevne prakse).

Tražimo li, pak, ono što na njemu nije bilo sporno, što nije bilo podvrgnuto kritici, doći ćemo do (uvodnoga) zaključka o tome da je Kongres potvrdio političku liniju društvenoga razvoja kakva je idejno formulirana u partijskim dokumentima, a razrađena u Ustavu, Zakonu o udruženom radu itd. Naoko dva različita, pa i suprotna politička pristupa: s jedne strane, kritičnost prema društvenoj praksi, a, s druge, puna podrška političkoj liniji. U suštini, nema suprotnosti: stanovito nezadovoljstvo zbog nekih nepovoljnih društvenih pojava i zbog sporosti u mijenjanju društvenih odnosa izražava u prvome redu uvjerenje da se na tome programu mogu brže uspostavljati novi, razvijeniji samoupravni odnosi i, što je najvažnije, da je taj program primjeren našim samoupravnim potrebama, da je progresivan i perspektivan.

Tri dana kongresnoga zasjedanja i sve ono što mu je u više mjeseci priprema prethodilo (poslije kongresa obično neko vrijeme vlada određeno zatišje, nema novih elemenata za ocjene), iskristalizirali su takav opći utisak o Kongresu — ni historijski, ni rutinski. U završnoj riječi, u kojoj se, u pravilu, sažimlju rezultati i uspoređuju s očekivanjima, predsjednica Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske Milka Planinc je izrazila mišljenje da »Osmi kongres SKH ima neke drukčije karakteristike od ranijih«, da su »prošli kongresi Saveza komunista republika i pokrajina, kao i Deseti kongres SKJ, bili ukupno i zajedno usmjereni prema velikim odlukama«. To što ga nisu odlikovale velike odluke, kakve su neki prethodni kongresi, ne samo Deseti, donosili, ne znači da se kongresi mogu dijeliti na velike i male i da je Osmi kongres SKH — mali kongres. U kontinuitetu borbe komunista Hrvatske taj Kongres ima svoje mjesto, pa i po tome što je osnažio ranije, odnosno postojeće odluke i stavove, što je na taj način produžio samoupravnu liniju razvoja. Polazeći od toga da su Deseti kongres SKJ, kao i tadašnji republički kongresi, imali eminentno programatski, dugoročni karakter, da su »otvorili perspektivu razvoju socijalističkog samoupravljanja, odnosima naroda i narodnosti« (M. Planinc), posljednji kongres komunista Hrvatske dao je »novi pečat na potvrdu da je to ispravna linija«. Produžujući tako trajanje jedne političke linije koja je dala vidljive rezultate na svim frontovima borbe (u udruživanju i slobodnoj razmjeni rada, interesnom povezivanju, delegatskom sistemu itd.), ali izazvala i otpore snaga koje žele ili *status quo* ili vraćanje natrag, i otkrila neke slabosti unutar socijalističkih organiziranih snaga u provođenju te linije, postavljeno je na dnevni red pitanje sposobnosti — bolje je, možda, govoriti u trajnome smislu: osposobljavanja — širokih samoupravnih, socijalističkih snaga. Jer, određena se zaostajanja tumače i kao nesnalaženje, kao nedostajanje idejne i teorijske svijesti samoupravljača, a i komunista koji bi trebali (naročito) u tome prednjačiti.

[

Ako bi se tražila glavna kongresna tema, što nije težak zadatak jer je taj prioritet bio višekratno otvoreno izražavan, ali ni lak, jer neke druge teme dolaze u ozbiljnu konkurenciju po svome značaju, put vodi na teren samoupravnih odnosa i udruženoga rada. Najmanje su dva razloga tome: prvi, opći, da stabilnost samoupravnih odnosa u društvenoj bazi, u udruženome radu predstavlja osnovu cjelokupne društvene stabilnosti (i obrnuto), što potvrđuje ne samo marksistička teorija nego i naše, i ne samo naše, iskustvo. Uvijek kad su bili poremećeni društveni odnosi u bazi, preciznije u privredi, gdje se stvara višak rada, kad se dohodak otuđivao od proizvođača, javljale su se i šire društvene napetosti, ponekad i s ozbiljnim prijetnjama samoupravnim odnosima u cjelini. I drugi, konkretni razlog što su samoupravni odnosi i udruženi rad, točnije: samoupravljanje u udruženom radu, bili u fokusu kongresne pažnje, može se objasniti nekim značajnim međukongresnim činjenicama. Naime, u Hrvatskoj je konstituirano više od 10.000 osnovnih organizacija udruženoga rada, više od 2.000 samoupravnih interesnih zajednica, sve zbog toga da bi se ostvario jedan od osnovnih, ako ne i osnovni, ciljeva samoupravnoga socijalističkoga društva — da radnik ovlada cjelinom svoga dohotka. Iako je taj cilj postao i jedan od vrhovnih ustavnih principa, široko i detaljno razrađen u Zakonu o udruženome radu, tendencije još značajno odstupaju od toga principa.

U uvodnome referatu na Kongresu, koji uvijek predstavlja jedan od centralnih dokumenata (uz rezoluciju), takve su tendencije neskriveno naznačene tvrdnjom da je »upravo u pogledu radnikova odlučivanja o dohotku najviše problema i najviše tvrdokornih otpora promjenama. Ne slučajno: po onoj »tko vlada proširenom reprodukcijom, vlada društvom«, na ovom se pitanju razotkriva sva suština sukoba oko viška rada« (M. Planinc). Nema sumnje da takvo kritičko nezadovoljstvo, koje je, može se reći, bilo primijećeno i u brojnim drugim kongresnim istupanjima, izvire iz spoznaje da radnička klasa, neposredni proizvođači, još nisu gospodari svoga dohotka u onom smislu i onom opsegu kako je to ideološki i ustavno programirano. Štoviše, ima znakova koji su i na Kongresu bili zamijećeni, ne sasvim u brojčanim iskazima, da se odnosi u društvenoj raspodjeli u cjelini pogoršavaju na štetu udruženoga rada, da organizacije udruženoga rada imaju u svojim rukama tek mali dio akumulacije. Takve tendencije traže cjeloviti odgovor na pitanje: što se zbiva s Ustavom i Zakonom o udruženom radu, kako se provode u praksi? Ako se dohodak ne »približuje« proizvođaču, nego se čak i »udaljuje« od njega, a proizvođač nema utjecaj na dohodak kakav bi trebao imati, posrijedi su, teorijski govoreći u kategorijama mogućnosti, ili slabosti u provođenju politike ili slabosti same politike.

Drugu mogućnost, drugu varijantu odgovora na pitanje: zašto se mukotrpno, pa i sporo, ostvaruje jedan od temeljnih samoup-

ravnih zahtjeva da radnici ovladaju cjelinom društvene reprodukcije, Kongres nije ozbiljno ni uzimao u razmatranje. Toliko je, naime, razvijena svijest o tome da politika Saveza komunista ide u pravcu oslobađanja proizvođača od svih ovisnosti, prije svega onih koje se u klasnome i birokratskome društvu uspostavljaju na otuđivanju njihova dohotka, i da nije riječ ni o čemu drugome nego o tome da se ta politika brže i efikasnije ostvaruje. To je jedan od kongresnih lajtmotiva, ne samo kad su u pitanju dohodak i samoupravljanje nego i svi drugi značajni idejni, politički i društveni zadaci. U korijenu toga je spoznaja da treba ići još brže naprijed, da se u tome može ići brže, i da je udruženi rad ona prva, ali najznačajnija, pa i najteža, stepenica na koju treba zakoračiti da bi se stiglo do cilja.

Konstituiranje organizacija udruženog rada formalno je završeno, a u sadržajnome smislu to i nije proces koji se može apsolvirati u određenome roku. Treba to reći zato da se kritičko nezadovoljstvo stvarnim stanjem udruživanja rada i sredstava ne bi protumačilo kao apatija. I u kratkome roku od svega nekoliko godina postignuti su zapaženi rezultati u nekim granama i oblastima privrede, i nisu ostali neprimijećeni u izvještajima o radu između dva kongresa. U cjelini gledano, još je malo stvarnih veza udruživanja, a suštinsko pitanje dohotka još nije u većini zadovoljavajuće riješeno, tako da radnici, neposredno na zborovima, ili preko svojih delegacija, o njemu odlučuju. Skala različitih otpora dosta je široka, i obuhvaća sva ona mjesta kamo se dohodak u svojoj cirkulaciji kreće, a to su: banke, državni organi, organi poslovnih i interesnih zajednica, te poslovodni organi složenih, radnih i osnovnih organizacija udruženoga rada. Još se odražava, i to u priličnoj mjeri, stanje u kojem »dohodak zapinje na mnogo stepenica, i na svakoj netko prisvaja pravo da ga gricka, smanjuje«, kako je to figurativno rekla Milka Planinc. O dohotku »se još ne odlučuje u osnovnim organizacijama (udruženog rada), već na različite načine na mjestima »iznad« i »izvan« njih, što ostaje i materijalna osnova svih vrsta tehnobirokratskih uzurpacija i monopolskih pozicija«.

Takva tvrdnja svojim prvim dijelom čula se mnogo puta i prije toga kongresa, i nije neka posebna novost; novo je to što je proširena, pa se tako eksplicite tvrdi da postoje centri odlučivanja o dohotku »iznad i izvan« organizacija udruženoga rada, što u najmanju ruku asocira na to da su se u samoupravnoj transformaciji uspjeli održati neki stari centri otuđene moći, ili su se, pak, konstituirali novi. Znalac naših ekonomskih kretanja dr Jakov Sirotković locirao je (barem) dio tih problema, tvrdeći da se »vrlo sporo i teško u praksi provode postavke već usvojenih rješenja, naročito u cjelokupnoj prometnoj sferi (trgovina i bankarstvo, monetarno-kreditni sistem i devizni režim), kao i u području slobodne razmjene rada«.

Kao i u ostalim dijelovima Jugoslavije, i u Hrvatskoj je u godinama koje su prethodile Kongresu bilo veoma često isticano,

samo propagandno, da samoupravnoj transformaciji bankar-
a i (vanjske) trgovine treba posvetiti posebnu pažnju i uložiti
zetnu političku energiju da se prevlada njihov otuđeni karakter.
lazeći od stava da »pojave ekonomske i društvene nestabilnosti
aju svoje dublje uzroke u otuđenosti viška rada od radnika koji
stvara«, Kongres je dao dodatnu snagu takvoj političkoj ori-
ıtaciji. Na udaru je ne samo otuđivanje dohotka koje se javlja
starim odnosima bankarstva i trgovine (da uzmemo samo te,
jčešće eksploatirane primjere) nego i svako otuđivanje odluči-
nja od proizvođača. U tom smislu, nije pošteđena ni ponegdje
enaglašena administrativna, državna uloga u privredi: »Iako
idejno načet, a ponegdje i zaustavljen, državni instrumentarij
š je razgranat i moćan, za proizvođače nedohvatljiv. On određi-
njem cijena i mjerama restrikcija ili poticaja, a bez značajnijeg
jecaja udruženog rada, još umnogome predodređuje ekonomski
ložaj i uvjete rada proizvođača« (M. Planinc).

Naš je ekonomski sistem po svojim bitnim rješenjima i ten-
ncijama kretanja — samoupravan, ali u stvarnosti još postoji
ıalizam zbog nemale uloge države u određivanju, prije svega, uv-
ta privređivanja. Nije to klasični etatizam, pa ni etatizam onoga
pa kakvoga je naše društvo ranije znalo. To su njegovi ostaci.
ıak, uloga države, i uopće takozvanih vanprivrednih faktora,
liko god jednim dijelom bila neizbježna, pa i potrebna u sadaš-
joj fazi (samoupravnoga) razvoja, upućuje na to da udruženi rad
ije tako samoupravno organiziran da može sam preuzimati neke
ınkcije koje bi, kad bi bio bolje organiziran, mogao preuzeti od
rgana izvan njega već sada. Pitanje bi se, dabome, moglo i okre-
uti: nema li takva uloga »vanjskih organa« određeni nepovoljni
tjecaj na organiziranje udruženoga rada, prije svega na njegovu
oduzetnost i samostalnost. Sasvim je sigurno da je to uzročno-
osljedični odnos u kojem svaki put nije lako odvojiti uzrok od
osljedice, ili reći što je »starije« — jaje ili kokoš. Rješenje je,
neđutim, postavljeno, i to, čini se, na jedini logičan način: da se
cijeli zastarjeli instrumentarij i ne može drugačije mijenjati nego
ıdruživanjem i međusobnim povezivanjem osnovnih organizacija
ıdruženoga rada na zajedničkim problemima« (inače će ih, kao i
losad, rješavati netko treći, a ne udruženi proizvođači sami). Da
i će samoupravni odnosi »proraditi punom parom«, kako je netko,
možda i nezgrapno rekao, ovisi o prodornosti i inicijativi širokoga
kruga samoupravljača. Kada bi ostala samo na tome, ta bi se teza
mogla i pogrešno protumačiti, pa i navesti na kolosijek prevlada-
nih teorija o spontanoj, automatskoj reprodukciji samoupravnih
odnosa. Uloga Saveza komunista, i drugih organiziranih socijalistič-
kih snaga, posebno Saveza sindikata u privredi, i Socijalističkog
saveza u delegatskom sistemu, postavljena je na nešto drukčiji
način (to je idejno vodeća, prvenstveno pokretačka, inicijativna
uloga u samoupravnim i delegatskim tijelima), ali je, po značaju i
odgovornosti za socijalistički sadržaj i karakter razvoja — ostala
nesporna i velika.

II

Idejna, politička i ukupna društvena situacija u Hrvatskoj, i u Savezu komunista te republike, posljednjih je godina pokazivale jasne znakove stabilizacije. Određene napetosti i krizna stanja z 70-ih godina prevladani su, osobito njihovi pojavni oblici, i prije prethodnoga kongresa, a na odrednicama Sedmoga kongresa SKH i Desetoga kongresa SKJ otklanjani su dublji uzroci, ona socijalna i politička stanja i odnosi koji su bili izvorišta nacionalizma, teh-nokratizma, dogmatizma i sličnih idejno-političkih devijacija.

Idejno-politička stabilnost i politički program koji opće in-terese države, Partije, zajednice, raščlanjuje na prepoznatljive pojedinačne interese OOUR i radnika u njima uvjetovali su jedn interesantnu pojavu, koja nije samo hrvatska, a to je izrazit porast članstva. Da li u činjenici što je svaki treći od 283.000 čla-nova SKH primljen između dva kongresa ima i nekih drugih ele-menata, recimo, kampanjskoga primanja, karijerističkih pobuda zbog zahtjeva moralno-političke podobnosti koji su se jedno vr-jeme gotovo poistovjetili sa članstvom u Savezu komunista? Od-govor na ta pitanja nije ostao dužan Kongres, jer Kongres ni ne daje sve odgovore, koliko je, možda, u povodu Kongresa trebalo stimulirati teorijsku i političku misao da otkrije dublje idejne političke i socijalne slojeve te pojave, koja je izrazito jugoslaven-skoga karaktera. Slično bi se moglo reći i za potrebu osvjetljava-nja kretanja u raspodjeli, socijalnoj politici, produktivnosti rada itd. (U nas se, to vrijedi za sve sredine, uz kongrese daju prije-lozi stavova i ocjena o prošlim i budućim kretanjima, i suhoparni statistički podaci, obično za godinu ili dvije unatrag, bez dubljeg političkog i teorijskog komentara i analize.)

Iako zasigurno sadrži u sebi i negativne, uglavnom pojedinač-ne i periferne, pojave, ukupna idejno-politička situacija dobila je na Kongresu ne samo prolaznu nego visoku ocjenu. Kao argumen-tacija za takvu ocjenu uzeto je više faktora: idejno-političko i ak-ciono jedinstvo komunista, prevladano kolebanje i zastoj oko pita-nja — kako dalje, široka podrška programu samoupravnih prom-jena itd. No nije vrijeme da komunisti, što bi narod lijepo rekao, bace koplje svoje borbe u trnje, prije svega na glavnome frontu izgradnje sistema udruženoga rada, s kojim se događa sve ono što se događalo sa samoupravljanjem u njegovim počecima — od neshvaćanja i nerazumijevanja do nekritičkoga zanošenja kako će sada poteći med i mlijeko. »Ukoliko bi Savez komunista«, kako je upozorio dr Dušan Dragosavac, »ostajao izvan udruženoga rada i njegove samoupravne strukture, prijetila bi opasnost da u našem sistemu lakše djeluju različite antisamoupravne snage, mogao bi šire dolaziti do izražaja malograđanski liberalizam, kao i pristalice višepartijskog sistema građanske demokracije, ili etatističkog mo-dela socijalizma.«

Kakva je uloga partije u političkome sistemu — to po mnogo čemu bitno, možda čak i presudno pitanje za karakter socijalis-

ih odnosa, predstavljalo je također veoma značajnu kongresnu emu, i nije ostalo bez odgovora. Možda bi se površnom statističkom obradom došlo do (krivoga) zaključka kako stavovi Tridesete sjednice Predsjedništva CK SKJ i rasprave Edvarda Kardelja *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* nisu dovoljno uvažavani u postavljanju i rješavanju toga pitanja. No suština se ne otkriva na taj način; u suštini je problem položaja Saveza komunista u samoupravnome sistemu u tome da SK dosljedno izražava općeprihvaćene stavove u Savezu komunista Jugoslavije prema kojima on nije snaga ni izvan sistema, na političkoj periferiji, ali ni iznad sistema, u ulozi »vladajućeg centra« kojem sve druge političke organizacije i tijela služe samo kao transmisija ili paravan za nametanje gotovih rješenja.

Ako je prva opasnost u osnovi liberalistička, druga je birokratska, dogmatska. Savez komunista je pokazao izuzetno razvijenu svijest o opasnostima tih obiju tendencija, ali u ime tih opasnosti ne odgađa nužni dalji razvoj demokratskih odnosa u Savezu komunista, i šire u društvu, i razvijanje načina i metoda vlastitoga djelovanja koje će ojačati vezu komunista s klasom i narodom, sa svim progresivnim snagama samoupravnog društva. Širina i masovnost političke aktivnosti imaju svoje granice i kriterije: samoupravljanje, nacionalna ravnopravnost i bratstvo i jedinstvo, te nesvrstana vanjska politika. Kongresna rezolucija u tom smislu ističe potrebu »aktivnog idejno-političkog djelovanja komunista u svim procesima samoupravnog odlučivanja, svugdje gdje se odvija društveno-politički život radnih ljudi i građana« i da se komunisti u »procesima demokratskog usklađivanja samoupravnih interesa uvijek bore za prioritete klasnog interesa«. To je, drugim riječima, naglašena odgovornost komunista za socijalistički karakter političkih i samoupravnih odluka, što nije neprirodno za društvo koje — u uvjetima različitosti, pa i suprotstavljenosti interesa — teži da omogući slobodno izražavanje (samoupravnih) interesa i njihovo samoupravno usklađivanje na socijalističkom programu društvenoga razvoja.

Savez komunista, prema tome, ne gubi svoju vodeću idejno-političku ulogu u sistemu socijalističkoga samoupravljanja; mijenja se način organiziranja i ostvarivanja njegove vodeće uloge. Kongresna argumentacija da SK, mijenjajući politički sistem, mora mijenjati i sebe, svoj način djelovanja u sistemu, bila je dosta uvjerljiva. »Cjelokupni način djelovanja Saveza komunista i odnosi u njemu bili su u ranijem razdoblju uvjetovani prirodom društvenih odnosa koji nisu poznavali neotuđiva prava radnika u upravljanju društvenom reprodukcijom. U tim uvjetima, djelovanje u klasi u praksi je bilo reducirano uglavnom na djelovanje unutar i preko organizama koji su je predstavljali, odnosno odlučivali u njeno ime. Aktivnost Saveza komunista bila je usmjerena prvenstveno na ostvarivanje utjecaja na uža rukovodeća tijela i samoupravne organe u radnim organizacijama i društveno-političkim zajednicama, jer su u njima bile koncentrirane najvažnije

društvene funkcije« (Ema Derosi-Bjelajac, u referatu u Komisiji za izgradnju SK i statutarna pitanja).

Oslanjanje Partije na rukovodeći aparat bilo je karakteristično za vrijeme kad je radnička klasa uglavnom posredno odlučivala i u vlastitoj radnoj organizaciji, da ne idemo dalje. Partijska se organizacija tako, htjela-ne htjela, čvršće ili labavije vezala uz rukovodeće strukture i postajala i sama instrument tehnokratskoga utjecaja na proces odlučivanja u takvim sredinama. U tim su uvjetima slabile veze Partije s klasom i klase s Partijom, što je kulminiralo 70-tih godina kada su radnici i zbog toga napuštali njeno članstvo. To što se stanje posljednjih godina mijenja, što su radnici najbrojniji među novoprimljenim članovima i najbrojnija socijalna grupacija (približno trećina ukupnoga članstva) u Savezu komunista još ne znači da je bitno povećan njihov utjecaj. Tehnokratska je moć, i pored svega, i dalje jedan od najsnažnijih faktora otpora samoupravljanju. Možda svi elementi te moći nisu do kraja ni naučno, ni politički istraženi, ali jedan bez sumnje leži i u činjenici da je pod tehnokratskom kapom u nekim organizacijama udruženoga rada i sama organizacija Saveza komunista. Stoga se čini opravdanim stav o tome da je »potpunija emancipacija od tehnokratskog utjecaja na ponašanje organizacije Saveza komunista bitan preduvjet za njeno afirmiranje na neposrednoj povezanosti s interesima i inicijativama udruženih radnika« (E. Derosi-Bjelajac).

Postavljajući takvo pitanje, postavljeno je još jedno, suštinske prirode: kakav je odnos Saveza komunista i samoupravljanja?

Najprije, postavljena je jasna granica i prema birokratskim tendencijama koje »vrše pritisak prema supstituiranju samoupravnih organa u odlučivanju, sektaškom zatvaranju i djelovanju metodama vlasti«, i prema liberalističkim shvaćanjima koja »osporavaju pravo Savezu komunista da zauzima stavove o konkretnim problemima ... i opiru se principu demokratskog centralizma«. Odnos, pak, između organizacije SK i samoupravnoga organa jest odnos između idejno-političkoga stava, uključujući i stav o konkretnome problemu, i samoupravnih odluka. Prvo je stvar organizacije SK, a drugo samoupravnih tijela. Kako su komunisti u OOUR i u samoupravnim zajednicama »u pravilu u manjini«, za većinu se moraju izboriti snagom svojih inicijativa, autoritetom argumenata (a ne argumentom autoriteta, što nije ni rečeno, ali se podrazumijeva da je takav »autoritet« neprimjeren samoupravnim uvjetima), organizatorskom i mobilizatorskom sposobnošću. Pri tome je napravljena dijalektička mjera između onoga što Savez komunista ne smije, i onoga što mora u samoupravnome sistemu: »Kao što se SK ne smije restriktivno odnositi prema slobodnoj artikulaciji samoupravnih interesa, tako mora imati jasno izražen svoj identitet revolucionarne organizacije, ne samo kad određuje svoju generalnu politiku nego i kada zauzima stavove o vrlo konkretnim, ali društveno relevantnim pitanjima« (E. Derosi-Bjelajac).

Analizom naših partijskih dokumenata i historijskim presje-
ɔm prakse Saveza komunista ustanovit će se da nije riječ o novim
avovima, koliko možda o novim akcentima, da nije riječ o bitno-
e mijenjanju principa organiziranja i djelovanja komunista, iako
i to posrijedi, koliko o potrebi mijenjanja političke prakse, kako
se što potpunije afirmiralo samoupravljanje i Savez komunista,
ao njegov sastavni dio. To su one ishodišne, polazne pozicije,
a osnovi kojih je Kongres komunista Hrvatske (nije to samo nje-
ɔva, specifična uloga) kao jedan od ciljeva u narednom razdob-
u postavio i mijenjanje svoje organizacione strukture (jačanje
snovnih i općinskih organizacija), kako bi što potpunije izrazio
potrebe neposrednoga samoupravljanja i angažmana što šireg vla-
titoga članstva na zadacima razvoja samoupravljanja, udruženo-
a rada, delegatskoga sistema, i na tome uspostavljene vlasti rad-
ičke klase.

II

Među temama koje se za potrebe jedne ovakve analize mogu izvući
z kongresne cjeline jest i splet međunacionalnih odnosa. To što se
o pitanje tretira na najvišem partijskom skupu, u sklopu najzna-
čajnijih idejnih, političkih i socijalnih pitanja, nije za našu par-
tiju ni novo ni začuđujuće; čudnije bi bilo kad se u jednom više-
nacionalnom društvu, kakvo je jugoslavensko, ne bi o tome go-
vorilo, ne zato da se govori, ili da se kaže da se govorilo, nego da
se sadržaj međunacionalne ravnopravnosti, i na njoj zasnovanog
bratstva i jedinstva, dalje razvije i obogati.

Činjenica da se na Kongresu u Zagrebu (kao, uostalom, i na drugim partijskim kongresima i konferencijama, održanim ovoga proljeća) otvoreno govorilo o nacionalnom pitanju i odnosima među našim narodima i narodnostima nema, srećom, neke negativne povode, kakvi su, recimo, bili na kongresu četiri godine ranije, kada je ocijenjeno da je »Savez komunista Hrvatske vodio uspješnu i odlučnu borbu protiv nacionalizma i da je u toj borbi ojačao svoje idejno-političko jedinstvo na Titovoj liniji«. Iako sa smanjenim intenzitetom, jer su i problemi, to jest nacionalističke pojave, bili bitno manji nego u ranijem razdoblju, Savez komunista Hrvatske je između svoja dva kongresa manifestirao nepomirljivost prema nacionalističkim skretanjima i nastavio antinacionalistički kurs, koji je poslije 21. sjednice Predsjedništva SKJ afirmiran u praksi.

U Hrvatskoj je nacionalizam 70-tih godina bio izrazitije razvijen nego u drugim sredinama (iako nije bio samo hrvatska pojava), i zahvatio je i Savez komunista, pa i neka njegova rukovodstva. Svakako da ta vrsta doživljaja izaziva potrebnu osjetljivost kad su u pitanju nacionalističke pojave. Međutim, to nije jedini, pa ni glavni razlog što komunisti Hrvatske na svome najvišem skupu

tretiraju međunacionalne odnose — a u tome sklopu i deformacije tih odnosa — kao bitno pitanje stabilnosti i razvoja naše samoupravne, socijalističke i nesvrstane zajednice. Prije svega, narušavanje ravnopravnosti u međunacionalnim odnosima moglo bi imati i imalo bi vjerojatno, dalekosežne negativne posljedice. To je prvi motiv zbog kojeg o potrebi daljeg izgrađivanja međunacionalne ravnopravnosti, i u privredi, i u politici, i u kulturi, i drugdje, s istom odgovornošću govore i komunisti Hrvatske, i Slovenije, i Srbije, i Kosova i Vojvodine. Svi. Kad je o Hrvatskoj riječ, postoje i stanoviti dodatni, specifični razlozi (kao što bi se mogli naći i za druge sredine); nije u pitanju samo negativno iskustvo iz 70-tih godina nego činjenica da se i pojave nacionalizma, onoga separatističkoga, i pojave unitarizma, odnosno centralizma, u Hrvatskoj prelamaju na ponešto specifični način, i ostavljaju nešto drukčije posljedice.

Iako je nacionalizam nestao s političke scene, osim sporadičnih nastupa, on se, s obzirom na to da je klasno uvjetovan, i dalje zadržava ne samo u glavama dijela ljudi nego — što je značajnije — u socijalnim, ekonomskim i političkim odnosima. »Ako se ocjenjuje samo po pojavnim oblicima, onda ga se (tj. nacionalizam — op. autora) uočava samo u području svijesti, kulture i nadgradnje uopće, a ne vide se njegove tendencije i uporišta i u tehnobirokratskim otporima samoupravljanju u sferi materijalnih odnosa u društvu. A tu se danas, kako to tvrdi Milka Planinc — »vodi odlučna bitka: tko će upravljati društvenim bogatstvom nacije, tko će biti odlučujuća snaga i reprezentant njezinih interesa.«

Kad bi se nacionalizam, kao fenomen, izdvojio iz tog socijalnog okvira i promatrao sam za sebe, on bi se od eminentno političke i socijalne pojave reducirao na svoju psihološku, da ne kažem patološku osnovu. Baš zato što je on socijalno, klasno uvjetovan, a ne samo psihološki, i borba protiv nacionalizma ne može se dobiti samo mijenjanjem svijesti nego mijenjanjem društvenih odnosa. Zato što je nacionalizam stvar društva, a ne samo pojedinca, za kongresnom je govornicom i izrečena tvrdnja da se »izgradnja našeg samoupravnog društva ostvaruje u manje-više stalnom sukobu s dvije opasnosti i tendencije: s dogmatsko-birokratskom, koja vodi birokratskoj devijaciji socijalističke revolucije, a u našim se uvjetima izražava i djeluje i kao proinformbirovska linija; druga je opasnost i tendencija obnove građanskog društva čiji je najizrazitiji nosilac nacionalizam« (Milka Planinc, u referatu na Osmom kongresu SKH).

Svijest o jednoj i drugoj opasnosti, koja se konsekventno provlačila tokom cijelog Kongresa, i kad su druga pitanja posrijedi, svjedoči i o političkome realizmu, koji je na njemu došao do izražaja, i o visokome stupnju odgovornosti za stabilan i kontinuiran razvoj društva. Posljednji kongres komunista Hrvatske nije ostavio dileme o svojoj orijentaciji. Kada jedan kongresni skup to postigne, i kad je ta orijentacija primjerena našem samoupravnom

:mokratskom karakteru razvoja, i višenacionalnom sastavu naše jednice, onda se — iako uistinu nije donio nikakve historijske lluke — nipošto ne može reći da je to bio rutinski kongres.

Ako društvena praksa potvrdi odrednice toga kongresa, mo- : se dogoditi da po svojim (pozitivnim) rezultatima to postane ve- ki, ili barem značajan, kongres i bez velikih odluka.

Mirko Galić

Prevazilaženje zaostajanja sopstvenim naporima i uz pomoć zajednice

I

Dvanaesta konferencija SK Kosova, kao značajan radni dogovor komunista ove pokrajine (11. i 12. maja 1978. godine), ocenila je rezultate privrednog i društvenog razvoja između dve konferencije i utvrdila pravce akcije komunista i svih radnih ljudi i organizovanih socijalističkih snaga u narednom periodu.

U izveštaju, referatu i materijalima Konferencije, a i u plodnoj diskusiji, naglašeno je da su komunisti i radni ljudi Kosova u periodu između Jedanaeste i Dvanaeste konferencije postigli značajne rezultate u materijalnom i društvenom razvoju Pokrajine, u unapređivanju samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa na osnovama Ustava i Zakona o udruženom radu, u podizanju samoupravne socijalističke svesti, obogaćivanju sadržaja nacionalne ravnopravnosti i jačanju bratstva i jedinstva svih naroda i narodnosti u SAP Kosovo, SR Srbiji i celoj jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici. Takve rezultate SK Kosova je mogao postizati

jedino jačajući svoje redove i idejno-političku ulogu i stalno snažeći svoje jedinstvo i akcionu sposobnost.

Osvrćući se na rezultate postignute između dve konferencije, predsednik PKSK Kosova Mahmut Bakali je u svom referatu konstatovao da »protekle četiri godine spadaju u uspešnije periode ukupnog socijalističkog razvoja Kosova«. Naporima Saveza komunista, svih organizovanih socijalističkih snaga, radničke klase i radnih ljudi u tom razdoblju je ostvaren dinamičan i stabilan ekonomski i društveni razvoj Pokrajine. Zabeleženi su značajni rezultati u porastu društvenog proizvoda, industrijske i poljoprivredne proizvodnje, razvoju svih oblasti privrede, u poboljšanju životnog standarda, što je, zajedno sa promenom ekonomsko-socijalne strukture stanovništva, doprinelo jačanju materijalne i socijalne sigurnosti radnih ljudi i građana.

Iako je nemoguće ukazati na sve rezultate postignute u privrednom i društvenom razvoju, na Konferenciji je, pored ostalog, istaknuto da je u protekle četiri godine društveni proizvod ukupne privrede rastao po prosečnoj godišnjoj stopi od 7,8 odsto, industrijska proizvodnja po stopi od 11,2, poljoprivredna proizvodnja po stopi od 3,6 i produktivnost rada po stopi od 3,8 odsto. Pored modernizacije i rekonstrukcije postojećih kapaciteta, izgrađeni su i pušteni u proizvodnju novi industrijski pogoni ili je njihova izgradnja u toku. Izgrađeni su savremeni asfaltni putevi u dužini od 323 kilometra, izvršena je rekonstrukcija dela železničkih pruga, PTT-veza i vazdušnog saobraćaja, otvoreni su brojni novi ugostiteljski i turistički objekti. Zaposlenost je rasla po godišnjoj stopi od 7 odsto, odnosno zaposleno je još 37.000 lica. Od ukupnog broja zaposlenih u društvenom sektoru više od 62 odsto čine VKV i KV radnici i oni sa srednjom i višom školom i sa fakultetskom spremom. Izgrađeno je 25.000 stanova. Životni standard radnih ljudi rastao je po prosečnoj godišnjoj stopi od 5,4 odsto. Poboljšan je socijalni sastav stanovništva; naime, udeo poljoprivrednog stanovništva opao je na 45 odsto. Uz to, organizovanom akcijom privodi se kraju elektrifikacija svih sela u Pokrajini. Ovakav dinamičan razvoj doprineo je povećanju učešća industrije u društvenom proizvodu od 37,5 odsto u 1974. na 41,4 odsto u 1977. godini. Istovremeno, udeo poljoprivrede smanjen je sa 23 na 20 odsto. U ovom periodu izvoz privrede Kosova povećan je 2,6 puta.

Postignuti su krupni rezultati u razvoju obrazovanja, nauke, kulture, sredstava javnog informisanja, zdravstvene i socijalne zaštite, kao i u unapređivanju socijalističkih samoupravnih i društveno-ekonomskih odnosa u ovim oblastima. Podignut je veliki broj škola, završene su ili su u fazi izgradnje klinike i druge zdravstvene ustanove, više je i lekara — 680, otvoreni su naučnoistraživački instituti, laboratorije, biblioteke, savremeni domovi kulture, sportski objekti, Dom štampe i drugi objekti društvenog standarda. I dalje raste broj učenika i studenata. U ovoj školskoj godini u osnovnim školama je više od 300.000, u srednjim školama više

od 70.000 učenika, dok na višim školama i fakultetima studira oko 31.000 redovnih i 12.000 vanrednih studenata.

Osnovana je Akademija nauka i umetnosti Kosova, podstican je i proširen naučnoistraživački i teorijski rad, znatno su obogaćeni svi vidovi umetničkog, kulturnog stvaralaštva i kulturnog života, učinjeni su značajni koraci u pravcu daljeg afirmisanja kultura svih naroda i narodnosti i slobode kulturnog stvaralaštva, proširena je izdavačka delatnost, posebno kad je reč o marksističkoj literaturi na albanskom jeziku, počela je da radi TV Priština, proširen je program Radio-Prištine, »Jedinstvo« je postalo dnevni list i povećan je broj informativnih listova, kulturnih i naučnih časopisa koji izlaze na albanskom, srpskohrvatskom i turskom jeziku.

I pored postignutih značajnih rezultata, na Konferenciji je ukazano na teškoće i probleme, kao i na potrebu kritičkog i realnog sagledavanja pređenog perioda i utvrđivanja osnovnih pravaca delovanja SK Kosova u narednoj etapi socijalističkog samoupravnog razvoja Pokrajine. Može se reći da su na Konferenciji središno mesto zauzela sledeća pitanja: dalji ubrzani privredni i društveni razvoj Pokrajine, na osnovama Ustava i Zakona o udruženom radu, razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti i unapređivanje socijalističkih međunacionalnih odnosa, jačanje bratstva i jedinstva, dalja izgradnja i razvoj Saveza komunista i ostvarivanje njegove vodeće idejno-političke uloge u društvu.

II

Konferencija SK Kosova je posebnu pažnju posvetila daljem ubrzanom razvoju Pokrajine. Smanjivanje razlika u stepenu razvijenosti u odnosu na dostignuti prosek u celoj zemlji treba da bude postignuto dinamičnim i stabilnim razvojem proizvodnih snaga, što predstavlja osnovu idejno-političke aktivnosti Saveza komunista i drugih organizovanih socijalističkih snaga. Na Konferenciji je istaknut izuzetan značaj daljeg povećavanja produktivnosti rada, racionalnijeg i efikasnijeg korišćenja svih sredstava i potencijala, kao i uspostavljanja dohodovnih odnosa. Ocenjeno je da se brži razvoj privrede može obezbediti daljim poboljšanjem njene strukture i dinamičnim razvojem industrije, uz veće učešće u njoj naročito onih grana koje prerađuju sirovine kojima Pokrajina raspolaže. Usklađivanje proizvodnje sirovina sa mogućnostima kapaciteta prerađivačke industrije, promena strukture privrede i programa proizvodnje prema zahtevima tržišta i uvažavanje načela dohotka — sve to treba da obezbedi veći dohodak, veću akumulaciju i veću zaposlenost, a time i brži razvoj Pokrajine.

Za uspešno ostvarivanje ove politike, uz veće napore samih radnih ljudi Kosova, potrebne su dalje mere, podrška i solidarnost radničke klase cele Jugoslavije, kao i veće razumevanje svih repu-

·lika i SAP Vojvodine za SAP Kosovo, čiji je brži razvoj u interesu tabilnog i bržeg razvoja cele naše zajednice. Problemi razvoja Kosova su po svom kvalitetu i dimenzijama specifični i zahtevaju lrugačiji tretman i posebne napore Jugoslavije u celini i radnih judi Kosova.

Aktivnost radnih ljudi Kosova mora biti usmerena, pre svega, ıa dalje povećanje produktivnosti rada, racionalno korišćenje ·vih proizvodnih kapaciteta i radnog vremena, na bolje gazdovanje ·vim sredstvima, racionalno investiranje i slično. Fond za razvoj ›rivredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo treba i da- je da bude jedan od značajnih izvora finansiranja bržeg razvoja Kosova, s tim što je nužna i njegova transformacija u smislu obez- ›eđivanja većeg uticaja udruženog rada, ali tako da po obimu i kva- itetu bude osigurano ostvarivanje politike bržeg razvoja Kosova.

Posebnu pažnju u narednom periodu treba posvetiti udru- :ivanju rada i sredstava i povezivanju udruženog rada Pokrajine . drugih područja, pre svega razvijenih republika, na temelju za- iedničkih ulaganja i obostranog ekonomskog interesa. U tom cilju ıeophodna je blagovremena temeljita priprema odgovarajućih :azrađenih programa i preduzimanje drugih mera kako bi se ›odsticala zajednička ulaganja u pojedine objekte i grane priv- rede za koje je Pokrajina posebno zainteresovana.

Za ostvarivanje ciljeva i zadataka ubrzanog razvoja SAP Ko- sovo od posebnog je značaja šire uključivanje privrede Kosova u međunarodnu podelu rada. U razvoju ekonomskih odnosa sa ino- stranstvom u narednom periodu nastojaće se da se ostvari takav obim uvoza i izvoza koji će biti u skladu sa utvrđenim ciljevima i zadacima razvoja Pokrajine, što podrazumeva ubrzaniji rast iz- voza, pre svega proizvoda višeg stepena prerade, i usklađivanje obima uvoza sa potrebama razvoja privrede i tekućeg privređi- vanja u Pokrajini.

Konferencija je posebno istakla da su dalji razvoj poljopriv- rede i proizvodnja hrane prioritetni zadaci društveno-ekonomskog razvoja Pokrajine i da poljoprivredu treba smatrati jednim od značajnih faktora stabilizacije ukupne privrede na Kosovu. Os- novni pravci aktivnosti u daljem razvoju poljoprivrede biće usme- reni na povećanje obima poljoprivredne proizvodnje, na njeno da- lje intenziviranje, promenu proizvodne strukture, uz bolje koriš- ćenje kapaciteta i zemljišta, povećanje produktivnosti rada i višu fazu prerade poljoprivredne proizvodnje. Razvoj poljoprivrede — kako je istaknuto na Konferenciji — nameće potrebu bržeg samo- upravnog organizovanja i materijalnog i kadrovskog jačanja dru- štvenog sektora poljoprivrede, kao osnovnog nosioca bržeg i efi- kasnijeg razvoja društveno organizovane proizvodnje i socijali- stičkog preobražaja sela. Polazeći od ekonomskih interesa i opre- deljenja zemljoradnika, Savez komunista Kosova se zalaže za raz- vijanje raznovrsnih oblika udruživanja i proizvodne saradnje po- ljoprivrednih proizvođača sa društvenim sektorom poljoprivrede,

pri čemu kreditnom i poreskom politikom i drugim merama treba podsticati organizovanje i udruživanje zemljoradnika. Na Konferenciji je takođe ukazano na obavezu i odgovornost komunista i radnih ljudi u vodoprivrednim organizacijama i opštinama i na potrebu da se angažuju na racionalnijem korišćenju i daljem razvoju hidrosistema, kao značajnog činioca u intenziviranju poljoprivredne proizvodnje.

U referatu, diskusiji i Rezoluciji Dvanaeste konferencije SK Kosova posebna pažnja je posvećena problemu nezaposlenosti i zapošljavanja. Brže zapošljavanje aktivnog stanovništva jedan je od bitnih uslova društveno-ekonomskog razvoja Pokrajine. U okviru daljeg razvoja Pokrajine, a u sklopu toga i bržeg zapošljavanja, razvoj ličnog rada ima veliki značaj. Veoma je bitno nastaviti i intenzivirati proces povezivanja i udruživanja ličnog rada sredstvima u svojini građana sa udruženim radom, putem različitih oblika udruživanja rada i sredstava, kooperacije i drugih vidova poslovne saradnje.

Ostvarivanje politike ravnomernijeg regionalnog razvoja unutar Pokrajine dugoročan je zadatak i cilj društveno-ekonomskog razvoja Kosova — istaknuto je na Konferenciji. To pretpostavlja racionalnije korišćenje raspoloživih potencijala u nedovoljno razvijenim opštinama i veću podršku i angažovanje organizacija udruženog rada iz razvijenijih opština Pokrajine, kao i šire zajednice. Pri izboru lokacija objekata, na osnovu odgovarajućih programa, u narednom periodu treba da imaju prioritet manje razvijene opštine u Pokrajini, ali uz punu podršku naučnih institucija, stručno-kadrovskih službi, projektnih i drugih organizacija.

III

Konferencija je posebnu pažnju poklonila borbi za dalju izgradnju i dosledno ostvarivanje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, pre svega delegatskog sistema i neposredne socijalističke demokratije u udruženom radu, mesnim i samoupravnim interesnim zajednicama i skupštinama društveno-političkih zajednica.

Sve organizovane socijalističke snage, sa Savezom komunista na čelu, u daljem razvoju samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa treba da se bore za odlučujuću ulogu i uticaj udruženog rada — naglasili su mnogi delegati. Savez komunista svojom aktivnošću treba da obezbedi dalju izgradnju, razvoj i afirmisanje delegatskog odlučivanja u organizacijama udruženog rada, pri čemu odluke radničkih saveta i drugih samoupravnih organa treba prvenstveno da polaze od interesa radnih ljudi.

U procesu izgrađivanja delegatskog sistema u udruženom radu od posebnog je značaja razvijanje najpogodnijih oblika povezivanja, saradnje i koordinacije između radničkih saveta i ne-

posredne baze, pre svega organizovanih socijalističkih snaga u svim organizacijama udruženog rada. U cilju što kvalifikovanijeg odlučivanja o ostvarivanju zajedničkih interesa, u mesnoj zajednici je neophodno izgrađivati takve oblike organizovanja da u njima učestvuje što veći broj delegata, radnih ljudi i građana. Savez komunista i druge organizovane socijalističke snage treba ubuduće još odlučnije da se bore za dalji razvoj mesne zajednice, za njeno neposrednije povezivanje sa organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama, za jačanje materijalne osnove mesne zajednice i za prevazilaženje shvatanja što su se još održala o njenom isključivo budžetskom finansiranju. Svojim idejno-političkim delovanjem Savez komunista treba da obezbedi da radni ljudi iz materijalne proizvodnje, delegatskim odlučivanjem u samoupravnim interesnim zajednicama, postanu nezamenljiv faktor uređivanja odnosa i ostvarivanja slobodne razmene rada.

Posebno je ukazano na potrebu da se izvršni i upravni organi osposobe za efikasno ostvarivanje svojih funkcija u delegatskom sistemu. Komunisti u skupštinama društveno-političkih zajednica u tom smislu će morati još više da se angažuju na menjanju prevaziđenog metoda rada i da se bore protiv pojava političkog osamostaljivanja i zatvaranja izvršnih i upravnih organa prema delegatskoj skupštini i udruženom radu, kao i protiv birokratskog odnosa prema radnim ljudima prilikom ostvarivanja njihovih prava. Isto tako, Savez komunista u narednom periodu treba da usmeri svoju aktivnost na dalju afirmaciju i dosledno ostvarivanje funkcije organa za zaštitu samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine i za njihovo stalno idejno-političko izgrađivanje i stručno osposobljavanje. Naročitu pažnju treba posvetiti ostvarivanju funkcije samoupravne radničke kontrole u samoupravnim organizacijama udruženog rada i zajednicama, kao i stvaranju potrebnih uslova za rad sudova udruženog rada i institucije društvenog pravobranioca samoupravljanja. Veliki značaj ima i dalje osposobljavanje pravosudnih organa za dosledno ostvarivanje socijalističke zakonitosti u našem društvu.

Na Konferenciji je puna pažnja poklonjena zadacima Saveza komunista Kosova i drugih organizovanih socijalističkih snaga i osposobljavanju Pokrajine za ostvarivanje njene ustavne uloge. Organizovane subjektivne snage, sa Savezom komunista na čelu, treba i dalje da se zalažu za to da u društveno-ekonomskom i političkom životu jača samoupravljanje, koje će afirmisati Pokrajinu kao socijalističku samoupravnu društveno-političku zajednicu u kojoj radni ljudi i građani svih naroda i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava. To znači da Pokrajinu Kosovo treba stalno izgrađivati i razvijati kao zajednicu ravnopravnih Albanaca, Srba, Crnogoraca, Turaka, Muslimana i drugih naroda i narodnosti i etničkih grupa koji u njoj žive.

Polazeći od karaktera Pokrajine kao konstitutivnog elementa jugoslovenskog federalizma, kao i od njene odgovornosti za sop-

stveni razvoj i razvoj cele jugoslovenske zajednice, Savez komunista i sve organizovane subjektivne snage moraju se neprekidno zalagati za njeno dalje osposobljavanje i kadrovsko jačanje u ostvarivanju te funkcije. To je neophodno i radi njenog aktivnog učešća u ostvarivanju uloge u federaciji putem saveznih organa i neposrednom saradnjom sa socijalističkim republikama i SAP Vojvodinom, radi ravnopravnog učešća u utvrđivanju politike, donošenju odluka, obezbeđivanju jedinstva, kohezije i ukupne stabilizacije društvenih i političkih odnosa i ostvarivanju zajedničkih interesa svih naroda i narodnosti u SFR Jugoslaviji.

Osvrćući se na ovo značajno pitanje daljeg razvoja našeg političkog sistema, predsednik PKSK Mahmut Bakali je u svom referatu naglasio: »U ovom relativno kratkom periodu, posle donošenja novih ustava, SAP Kosovo je uspešno ispunjavala svoju ulogu u ostvarivanju osnovnih i suverenih prava radnih ljudi i građana, svih naroda i narodnosti, kao i ulogu u federaciji, čiji je konstitutivni element, i u SR Srbiji, u čijem je sastavu. Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo se potvrdila kao faktor jedinstva i stabilnosti naše federacije, putem samoupravnog demokratskog dogovaranja i sporazumevanja svih republika i pokrajina i faktor jačanja jedinstva SR Srbije na osnovama Ustava, što je doprinelo daljem učvršćivanju poverenja i jedinstva naroda i narodnosti Kosova sa svim narodima i narodnostima u SR Srbiji i celoj našoj zemji. I u narednom periodu SK Kosova treba aktivno i odgovorno da se angažuje na daljoj afirmaciji i učvršćivanju uloge, prava i odgovornosti Pokrajine, koje ona po Ustavu ima u našem političkom sistemu.

Kao konstitutivni element federacije i nalazeći se u sastavu SR Srbije, SAP Kosovo je odgovorna za stanje i jačanje jedinstva u federaciji i u SR Srbiji. Zbog toga se svi njeni organi, delegati i delegacije moraju angažovano zalagati za ravnopravno demokratsko samoupravno sporazumevanje i dogovaranje sa svim republikama i SAP Vojvodinom u organima federacije i za samoupravno i demokratsko dogovaranje u SR Srbiji o pitanjima od zajedničkog interesa. Dalja afirmacija položaja Pokrajine u federaciji i u SR Srbiji u prvom redu zavisi od nas samih i od našeg doslednog angažovanja da sva pitanja regulišemo i razrešavamo u skladu sa Ustavom i politikom SKJ.«

Savez komunista Kosova — kako je zaključeno na Konferenciji — i u narednom periodu će se stalno zalagati za još brži i svestraniji samoupravno-demokratski razvoj SAP Kosovo, kao višenacionalne zajednice, za razvoj SR Srbije i SFR Jugoslavije, kao zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti. Dogovaranje i sporazumevanje republika i pokrajina i svih samoupravnih subjekata u našem društvu treba i dalje razvijati i afirmisati kao trajan i nezamenljiv metod rešavanja društvenih pitanja i ostvarivanja utvrđene politike Saveza komunista.

Na Konferenciji Saveza komunista Kosova je istaknut značaj stalne borbe komunista i drugih organizovanih socijalističkih

snaga za dosledno ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti SAP Kosovo — Albanaca, Srba, Crnogoraca, Turaka, Muslimana i pripadnika svih ostalih naroda i narodnosti i etničkih grupa. Komunisti će se i dalje zalagati za ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti u svim oblastima društvenog života, za razvijanje i učvršćivanje bratstva i jedinstva i zajedništva naroda i narodnosti Kosova, Srbije i Jugoslavije, na osnovama ravnopravnosti, socijalističkog samoupravljanja, socijalističke solidarnosti i uzajamnih interesa naroda i narodnosti, podstičući stalno razvijanje raznovrsnih oblika neposredne saradnje i povezivanja radnih ljudi, njihovih asocijacija i društveno-političkih zajednica.

Konferencija je posebno istakla da je borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja bitan uslov obogaćivanja trajne i stabilne ravnopravnosti naroda i narodnosti u Pokrajini, pa i šire. Socijalističko samoupravljanje, nacionalna ravnopravnost i jačanje bratstva i jedinstva nerazdvojan su i jedinstven proces. Komunisti se moraju boriti za to da se Ustavom utvrđena prava i slobode naroda i narodnosti konkretizuju i ostvaruju u svim oblastima društvenog života u Pokrajini. Uslovi za ostvarivanje ustavnih prava i sloboda naroda i narodnosti moraju konkretno i dosledno da se uređuju odgovarajućim pokrajinskim zakonima, statutima i drugim aktima opština, mesnih i samoupravnih interesnih zajednica, organizacija udruženog rada i svih drugih društvenih struktura, uključujući i upotrebu nacionalnih simbola naroda i narodnosti i obeležja Pokrajine. Komunisti su dužni da se stalno i odlučno bore za dalje poboljšanje kvalifikacione i nacionalne strukture zaposlenih u svim organima i delatnostima, a naročito u organima opštinske i pokrajinske uprave. Učešće pripadnika narodnosti iz naše pokrajine u organima uprave i institucijama i drugim strukturama u Republici i federaciji, naročito u diplomatskoj službi i starešinskom kadru u jedinicama JNA, sastavni je deo ostvarivanja politike nacionalne ravnopravnosti naroda i narodnosti u Jugoslaviji. Obezbeđivanje adekvatnog nacionalnog sastava organa i rukovodstava Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija, organa samoupravljanja, delegacija i delegatskih skupština u Pokrajini i šire, trajan je zadatak Saveza komunista Kosova i drugih organizovanih socijalističkih snaga.

Savez komunista Kosova će se, kako je zaključeno na Konferenciji, i dalje boriti za to da se novim Ustavom uspostavljeni odnosi u federaciji i u SR Srbiji stalno afirmišu, obogaćuju i zasnivaju na međusobnom poverenju republika i pokrajina i uvažavanju različitosti, čime se obezbeđuju uslovi za dalje jačanje samoupravnih socijalističkih odnosa, odgovornosti i efikasnosti u odlučivanju i rešavanju pitanja od zajedničkog interesa za republike i pokrajine, narode i narodnosti.

Jedan je od bitnih zadataka Saveza komunista Kosova da se stalno zalaže za dosledno ostvarivanje ustavnih načela i stavova

Saveza komunista Kosova i ravnopravnosti jezika i pisma naroda i narodnosti.

Savez komunista Kosova ubuduće treba da polazi od činjenice da materijalni uslovi života i ekonomska ravnopravnost naroda i narodnosti predstavljaju suštinu ostvarivanja stvarne nacionalne ravnopravnosti. Stoga je obaveza komunista da se stalno zalažu za jačanje ekonomske osnove ravnopravnosti svih naroda i narodnosti u Pokrajini, i šire. U tom smislu, u cilju efikasnijeg i bržeg unapređivanja i rešavanja društveno-ekonomske osnove nacionalne ravnopravnosti, Dvanaesta konferencija Saveza komunista se i sa ovog aspekta založila za doslednije ostvarivanje Ustavom i stavovima Saveza komunista utvrđenih obaveza o ubrzanijem razvoju SAP Kosovo i smanjivanju disproporcija u stepenu razvoja Pokrajine u odnosu na prosek zemlje.

Savez komunista Kosova i dalje će preduzimati sve potrebne mere za ravnopravan razvoj i afirmaciju kulturnog stvaralaštva naroda i narodnosti Kosova i za zbližavanje i uzajamno proširivanje kulturnog stvaralaštva svih naroda i narodnosti u SRS i SFRJ.

Polazeći od politike Saveza komunista Jugoslavije o nacionalnom pitanju i ulozi narodnosti u socijalističkom društvu, kao i od spoljne politike SFRJ, Savez komunista Kosova posebno se zalaže za još organizovaniju i širu kulturno-umetničku, obrazovnu, naučnu i druge oblike saradnje naše Pokrajine sa NR Albanijom i Republikom Turskom, na osnovama obostranih potreba i interesa. To će doprineti daljem uzajamnom upoznavanju, zbližavanju i saradnji naroda i narodnosti naše zemlje sa narodima Albanije i Turske.

Polazeći od činjenice da svaki nacionalizam predstavlja osnovu okupljanja i delovanja svih reakcionarnih i kontrarevolucionarnih snaga i da je uperen, pre svega, protiv stvarnih interesa radničke klase, bratstva i jedinstva, Savez komunista Kosova mora voditi još odlučniju borbu protiv nacionalizma, kako onog koji ima izvorište u nasleđenoj konzervativnoj svesti tako i onog koji je izraz aktuelnih socijalno-ekonomskih protivrečnosti i nerazvijenih samoupravnih odnosa.

IV

Na Konferenciji je poklonjena posebna pažnja zadacima vodećih subjektivnih snaga društva u daljoj izgradnji političkog sistema. Delujući kao vodeća idejno-politička snaga društva, Savez komunista mora u svim oblastima društvenog života da pokreće i usmerava sve organizovane socijalističke snage na rešavanje najbitnijih društvenih pitanja u okviru razvijenog mehanizma socijalističkog samoupravljanja. Savez komunista treba da deluje kao sastavni deo i unutrašnja pokretačka snaga delegatskog siste-

a. Neophodno je da bude aktivan u delegacijama i konferencima delegacija, u skupštinama društveno-političkih zajednica i delegatskim telima samoupravnih zajednica i da se, zajedno sa .dnim ljudima i svim socijalističkim snagama, u demokratskoj orbi mišljenja, zalaže za realizaciju idejnih opredeljenja i afir.aciju samoupravljanja i za socijalistički sadržaj odluka koje e donose na tim nivoima.

Savez komunista treba da vodi posebno računa o radu svoh delegata u društveno-političkim većima skupština. I zato je užno tačno precizirati koji organ ostvaruje ulogu delegacije i tvrditi odnos prema delegatima, kako bi oni mogli delovati na snovu smernica i stavova Saveza komunista.

U svojoj daljoj aktivnosti Savez komunista treba da razadi i način svog delovanja u Socijalističkom savezu i drugim ruštveno-političkim i društvenim organizacijama i udruženjima rađana. U tom smislu Savez komunista posebnu pažnju mora okloniti daljem jačanju i efikasnijem ostvarivanju uloge Socijastičkog saveza, suprotstavljajući se svakom sektaškom odnosu rema njegovoj ulozi u društvu. Savez komunista se mora zalaati za to da Socijalistički savez jača kao jedinstveni front orgaizovanih socijalističkih snaga društva, radnih ljudi i građana, kao bi predstavljao demokratsku osnovu izražavanja mnoštva ineresa radnih ljudi i građana u pojedinim oblastima života i rala i oblik najšireg povezivanja. Težište te aktivnosti treba da bude ı bazi društva, pre svega u mesnoj zajednici i opštini. Ovo se isiče utoliko više što je Socijalistički savez posebno odgovoran za rad delegacija u mesnim zajednicama, kao i za rad i ponašanje delegata društveno-političkih organizacija u većima skupština društveno-političkih zajednica.

U okviru ostvarivanja uloge organizovanih socijalističkih snaga Savez komunista se mora zalagati i za veću aktivnost Sindikata, pre svega na pitanjima udruženog rada i društvene reprodukcije, na organizovanju i uključivanju radničke klase u upravljanje društvenim sredstvima za proizvodnju, posebno dohotkom i uslovima njegovog sticanja, raspoređivanja i raspodele.

Isto tako, Savez komunista će se u narednom periodu još više angažovati za to da se Savez socijalističke omladine razvija kao demokratski front mladih u ostvarivanju svojih funkcija i zadataka. Potrebno je veće uključivanje najširih delova radničke, seoske, srednjoškolske i studentske omladine u sve oblike funkcionisanja samoupravnog mehanizma. Savez komunista, a posebno komunisti u boračkoj organizaciji, takođe se moraju zalagati za to da organizacija Saveza boraca bude uključena u sve tokove samoupravnog života, a pre svega u delegatski sistem i u mesne zajednice. Politička i moralna snaga članstva ove organizacije mora još više da se ispoljava u rešavanju svih bitnih pitanja razvoja demokratskih društveno-političkih odnosa i u donošenju odluka u Socijalističkom savezu i delegatskim skupštinama.

Savez komunista Kosova insistira na tome da se u društvenim organizacijama i udruženjima građana ubrza proces njihovog organizovanja i delovanja na delegatskim principima i njihovog akcionog povezivanja u okviru Socijalističkog saveza. Delegati društvenih organizacija treba da budu sastavni deo delegatskog sistema u samoupravnim interesnim zajednicama obrazovanja, nauke i kulture itd. Posebno su naglašeni značaj, uloga i zadaci Saveza komunista u daljem razvoju sistema društvenog informisanja. Organizacija Saveza komunista i radni ljudi u sredstvima informisanja stalno treba da nastoje da informacija bude objektivna i pravovremena, klasno usmerena, da izražava interes radničke klase, radnih ljudi i građana, da bude vaspitna, mobilizatorska, da sadrži stvaralačko-kritičku komponentu i da bude značajan faktor u formiranju socijalističke demokratske samoupravne svesti udruženih proizvođača.

Naredna etapa u razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa neminovno zahteva dalje osposobljavanje SK Kosova i prilagođavanje organizovanosti i metoda njegovog delovanja kako bi mogao uspešno ostvarivati ulogu vodeće idejno-političke snage unutar sistema socijalističke samoupravne demokratije, biti pokretačka snaga unutar samoupravljanja, unutar svih institucija političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, ali, istovremeno, i garant revolucionarnog razvoja našeg društva, faktor njegove kohezije i stabilnosti.

Da bi SK u narednoj fazi razvoja socijalističkog samoupravnog sistema mogao uspešno da ostvaruje svoju avangardnu ulogu on mora da prilagodi svoju organizovanost i metod delovanja novim uslovima. SK može biti vodeća idejno-politička snaga radnih ljudi u samoupravljanju samo ako je među radnim ljudima, kao partija masa, gde on i ostvaruje tu svoju ulogu. Pri tom se mora obezbediti bolja organizovanost i odlučujući uticaj osnovne organizacije SK na izgrađivanje i ostvarivanje politike Saveza komunista. U uslovima socijalističke samoupravne demokratije ispoljavaju se različiti interesi. Komunisti moraju biti u žiži demokratskog sučeljavanja različitih interesa i mišljenja i zalagati se za ona rešenja koja su najnaprednija, koja su u skladu sa stvarnim interesima radnih ljudi, sa interesima radničke klase i socijalističkog samoupravljanja. Kroz samoupravnu demokratsku aktivnost radnih ljudi komunisti su dužni da jačaju svest radnih ljudi o neophodnosti usklađivanja njihovih interesa sa opštim interesima i interesima radničke klase u celini.

U delegatskom i skupštinskom sistemu SK svoju vodeću idejno-političku ulogu mora ostvarivati delovanjem, pre svega, u delegatskoj bazi, boreći se za to da tu dođu do izražaja ona opredeljenja koja su u skladu sa stvarnim interesima radničke klase i sa opštim interesima društva. Komunisti koji su članovi delegacija u skupštinama, zastupajući stavove radnih ljudi koji su ih delegirali, istovremeno moraju da se angažuju za demokrat-

ško usklađivanje različitih interesa i opredeljuju za ona rešenja koja najpotpunije izražavaju zajednički interes.

Poseban zadatak SK Kosova je da i dalje proširuje svoju aktivnost na poboljšanju kvaliteta ideološkog obrazovanja članova Saveza komunista. U tom cilju potrebno je obogaćivati programe ideološkog obrazovanja temama koje su u neposrednoj funkciji osposobljavanja članova SK za delovanje u novim uslovima. Veće znanje i viši nivo ideološke marksističke svesti komunista i radnih ljudi sve više će u Pokrajini postati uslov uspešnog funkcionisanja socijalističkog samoupravnog sistema.

Ostvarivanje demokratskog centralizma i jačanje odgovornosti svakog člana, organizacije i rukovodstva SK za njegovo sprovođenje postaje bitan uslov uspešnog delovanja SK. To znači da se povećava obaveza i odgovornost članova Saveza komunista da dosledno i stvaralački sprovode i aktivno učestvuju u kreiranju njegove politike. Izgrađivanje lika komuniste, gajenje kritike i samokritike i drugih osnovnih vrednosti člana SK dobija u novim uslovima delovanja još veći značaj.

Posebna pažnja je posvećena ulozi SK u kadrovskoj politici. Savez komunista treba da se zalaže za dalju demokratizaciju kadrovske politike, za dosledno sprovođenje društvenih dogovora o kadrovskoj politici, uz puno angažovanje članova SK da se na odgovorne dužnosti i u organe uvek biraju oni kadrovi koji su po svojoj stručnosti, znanju, samoupravnom opredeljenju i moralno-političkim kvalitetima — najbolji.

Milan Šešlija

Putevi razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa

Kongresi, kako je to već u radničkom pokretu uobičajeno, otvaraju sva pitanja relevantna za sveukupni društveni razvitak zajednice. U tom smislu Sedmi kongres Saveza komunista Makedonije nije bio ni u čemu izuzetak, bolje reći, bio je na tragu sopstvene pozitivne tradicije. Tokom njegovog rada bila su pokrenuta mnoga pitanja, od idejno-političkog, organizacionog i kadrovskog osposobljavanja Saveza komunista, sprovođenja Ustava, Zakona o udruženom radu, izgradnje političkog sistema, socijalne politike, daljeg razvoja sistema opštenarodne odbrane i civilne zaštite — pa sve do materijalnog položaja privrede, agrokompleksa i socijalističkog preobražaja sela i razvoja nauke, kulture i umetnosti. Međutim, pretpostavljajući njegov zajednički imenitelj sa drugim adekvatnim skupovima u socijalističkim republikama i autonomnim pokrajinama, ovom prilikom pokušaćemo da damo sintetički presek elemenata vezanih za specifični društveni razvitak i stanje u SR Makedoniji i njenom Savezu komunista u okviru jugoslovenske zajednice, odnosno jedinstvenog Saveza komunista Jugoslavije.

edmi kongres Saveza komunista Makedonije je nedvosmisleno okazao da je SKM u proteklom razdoblju idejno-politički, orgaizaciono i kadrovski ojačao. Probni kamen njegove aktivnosti na stvarivanju avangardne uloge u društvu bili su zadaci postavjeni na prethodnim kongresima (Deseti kongres SKJ i Šesti kon;res SKM), definisani u ustavima (SFRJ i SRM) i Zakonu o udru.enom radu. Na toj osnovi, kako se ističe u Izveštaju o aktivnosti Saveza komunista Makedonije između Šestog i Sedmog kongresa, »Savez komunista je ojačao i produbio idejno-političko jedinstvo, razvio sadržajniji idejni život i idejnu borbu, unapredio svoju organizaciju i metod delovanja i znatno povećao svoju sposobnost da pokreće i usmerava revolucionarne aktivnosti radničke klase, radnih ljudi i građana u borbi za dalji razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa u društvu«. Takvu revitalizaciju Savez komunista Makedonije je ostvarivao uporedo sa unutrašnjom funkcionalnom reorganizacijom, poboljšanjem svog klasno-socijalnog, nacionalnog i starosnog sastava. Dok je u vreme održavanja Šestog kongresa bilo 1.905 osnovnih organizacija, krajem 1977. godine već ih je 3.520, a zahvaljujući povećanoj društvenoj ulozi i stalnim političkim akcijama SK znatno su prošireni njegovi redovi. Sada SKM ima 105.700 članova ili 40.000 više nego pre četiri godine. Uz to, bitno je poboljšan i odnos prema ostvarivanju demokratskog centralizma — jača aktivnost i odgovornost članova, organizacija i organa za izgrađivanje i realizovanje politike Saveza komunista u društvu.

Promene u društvenom biću i političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja što su nastale sprovođenjem Ustava i Zakona o udruženom radu i ostvarivanjem delegatskog sistema, s jedne, i problemi ekonomske stabilizacije i društveno-ekonomskog razvoja, proizvodnje, produktivnosti rada i raspodele dohotka, s druge strane, određuju puteve daljeg organizacionog preobražaja Saveza komunista Makedonije. Proširena je mreža osnovnih organizacija u »svim samoupravnim ćelijama«: u osnovnim organizacijama udruženog rada danas deluju 1.392 osnovne organizacije SK, a 820 u neprivrednim delatnostima i mesnim zajednicama. I pored promenjene društvene sredine delovanja i znatnog porasta osnovnih organizacija i članstva, Savez komunista ne napušta koncept kadrovske partije, ali ipak postaje i masovnija organizacija. Međutim, Sedmi kongres je konstatovao da Savez komunista, iako se izborio za masovno članstvo i funkcionalne osnovne organizacije (optimalan broj članova kreće se oko 30), još nije dokraja dobio bitku kad je reč o osposobljavanju članstva i osnovnih organizacija za samostalnije, odgovornije i efikasnije idejno-političko i mobilizatorsko delovanje komunista. Otuda i takve osnovne organizacije koje nedovoljno stvaralački i odgovorno prilaze izvršavanju svojih zadataka, koje ne rade sistematski, a uz to ih karakteriše deklarativno izjašnjavanje i izostajanje pravih kon-

kretnih akcija. Stoga ima i pojava da se u nekim organizacijama stavovi Saveza komunista o pojedinim pitanjima utvrđuju u uskom krugu, u takozvanim »političkim aktivima« ili »političkim vrhuškama«, čime se ograničava učešće i uticaj članova Saveza komunista i dolazi do sprege rukovodstava SK sa tehnobirokratskim vrhovima organizacija udruženog rada. Usled potisnute ili nepodsticane aktivnosti komunista i osnovnih organizacija poslovima su pretrpani sekretarijati osnovnih organizacija ili komiteti, umesto da se što više razvija inicijativa samoupravljača da jača delegatski sistem, kao i odgovornost drugih društveno-političkih organizacija. Time se Savez komunista gura na područje delovanja drugih društvenih mehanizama i tako sužava mogućnost ispoljavanja inicijative radnih ljudi. Te i slične nedostatke u radu Saveza komunista Sedmi kongres je istakao u Rezoluciji o zadacima Saveza komunista Makedonije u daljem razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa kao protivrečnosti koje u narednom periodu treba prevazilaziti.

Na osnovu podataka kojima se raspolaže proizlazi da je Savez komunista u udruženom radu daleko bolje organizovan i da organizovanije deluje nego u mesnim zajednicama u gradovima i selima. Pored toga što takvo stanje svedoči o tome da se glavna bitka za samoupravni preobražaj društva vodi u udruženom radu i da se tamo u tom pogledu najdalje odmaklo, da je u toj oblasti Savez komunista najviše razvio sopstvene i autentične metode i forme delovanja — u Izveštaju za Sedmi kongres se konstatuje izostajanje adekvatnog angažmana u mesnim zajednicama u gradovima i selima. I pored toga što su rasformirane velike organizacije i iskorišćena statutarna mogućnost da se na teritoriji jedne mesne organizacije obrazuje više osnovnih organizacija SK, komunisti iz udruženog rada još nedovoljno učestvuju u aktivnostima ovih organizacija i u radu mesnih zajednica.

Između dva kongresa pojačana je aktivnost organa i organizacija SKM i u seoskim naseljima. Izvršena je reorganizacija postojećih osnovnih organizacija. Više organizacija je obnovljeno, a formirane su i nove. Dok je 1973. godine bilo 719 osnovnih organizacija, sada deluju 1.072. Stoga je danas, može se reći, njihov rad intenzivniji. Međutim, većina slabosti još nije otklonjena. Razloge nedovoljno razvijenom idejno-političkom životu u selu valja tražiti u još uvek sporom stvaranju zemljoradničkih zadruga i drugih formi udruživanja rada i sredstava kao osnovnih nosilaca socijalističkih samoupravnih odnosa, u nerazvijenim kooperantskim odnosima sa osnovnim organizacijama udruženog rada u oblasti poljoprivrede, ali i u još malom broju članova SK — individualnih poljoprivrednih proizvođača.

Sledeća je karakteristika rada i kretanja Saveza komunista između dva kongresa što je proširio svoju socijalnu i institucionalnu osnovu delovanja. Da bi se obezbedio efikasniji idejno-politički rad opštinskih konferencija na realizaciji politike Saveza ko-

unista, Centralni komitet SK Makedonije je, odmah nakon svog estog kongresa, usvojio stavove o jedinstvenom organizovanju opštinske konferencije i njenih organa. Povećan je broj članova onferencija i opštinskih komiteta; u njih su izabrani i komunisti oji se nalaze na najodgovornijim funkcijama u društveno-političim organizacijama, u skupštinama i izvršnim većima skupština pština. Takođe je povećan i broj članova statutarnih i nadzornih omisija. U skladu s takvom koncepcijom reorganizovana je i omunalna samouprava u Skoplju — formirano je pet opštinkih konferencija SKM, jedna univerzitetska sa statusom opštinke i Gradska konferencija SKM. Ukinuta je funkcija predsednika opštinske konferencije, sa izuzetkom Gradske konferencije Skopja, a uvedeno je radno predsedništvo sa promenljivim sastavom od 3 do 7 članova. U većini komiteta uvedena je funkcija zamenika sekretara. U Gradskom komitetu Skoplja i opštinskim komitetima Bitolja i Strumice formirani su sekretarijati komiteta.

U sklopu akcije Saveza komunista na proširivanju socijalne i institucionalne osnove delovanja važno mesto zauzimaju i aktivi komunista — neposrednih proizvođača, koji su se afirmisali kao značajan oblik organizovanog idejno-političkog uticaja na izgrađivanje i realizovanje politike opštinskih konferencija i njihovih organa.

Zahvaljujući kvalitativnim promenama u organizovanju opštinskih konferencija i njihovih organa, one sve više postaju mesta gde se utvrđuje politika SK datog područja. Međutim, kritički analizirajući stanje i političke procese u svojoj organizaciji, Sedmi kongres je istakao da još ima tendencija prenošenja inicijative i težišta aktivnosti, u nekim sredinama, isključivo na opštinske komitete, da se, pri tom, zapostavljaju opštinske konferencije koje se i ređe sastaju.

Polazeći od poznate istine da se slobodno društvo ne može graditi uz postojanje niskog nivoa svesti njegovih članova i da samoupravljanje nije privilegija političke elite koja osmišljava njegove puteve i fizionomiju, Savez komunista je veliku pažnju poklonio podizanju idejnog i teorijskog nivoa svoga članstva i ostalih radnih ljudi. U podizanju svesti i izgrađivanju sopstvenog avangardnog subjektiviteta SK je uvek uzimao u obzir društvenu stvarnost, realne odnose i rezultate postignute u borbi za materijalni, socijalni, politički i kulturni preobražaj društva, za dalje proširivanje i produbljivanje socijalističkog samoupravljanja, nesvrstane spoljne politike naše zemlje i samostalnu međunarodnu aktivnost Saveza komunista. Sve je to uticalo na jačanje društvene svesti radničke klase i Saveza komunista. Zatim, idejni život, idejna borba i ideološki rad temeljeni su na konstituisanju udruživanja rada i sredstava kao osnove ekonomske organizacije društva, na njegovom složenom i dugoročnom procesu što vodi ka ostvarivanju asocijacija slobodnih proizvođača. I na kraju, ali ne na poslednjem mestu, jedan od nosećih stubova te platforme bilo je ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti, kao i dalji razvoj me-

đunacionalnih odnosa na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Prednost ideološkog osposobljavanja komunista u odnosu na period između Petog i Šestog kongresa bila je u tome što je, na osnovu tematskih smernica Centralnog komiteta za ideološki rad i marksističko obrazovanje, tom aktivnošću, posredstvom specijalizovanih institucija, bilo obuhvaćeno 150.000 članova SK. Ako se pri tom ima na umu da to nije jedina forma, već da omladina i odrasli u toku redovnog obrazovanja (uvođenjem predmeta o osnovama marksizma) stiču određena znanja o društvu, onda se dobija prava slika o masovnosti te akcije. Dodatnim angažovanjem organizacija i organa SK član Saveza komunista je bio objektivno obavezan da sam radi na svom idejnom izgrađivanju i osposobljavanju da bi mogao da se ispolji u punoj meri kao subjekt avangarde. Samim tim Savez komunista Makedonije je otvorio front borbe za masovno idejno osposobljavanje članstva, suprotstavljajući se shvatanju da je idejni rad privilegija visokoobrazovanih partijskih kadrova.

Širenjem socijalne osnove idejnog osposobljavanja i razvojem odgovarajućih institucija i sama idejna borba izlazi iz okvira takozvane duhovne sfere. Idejna akcija avangarde radničke klase obuhvata sva područja delovanja: od materijalne proizvodnje, političkog sistema, države, nacionalnih i međunacionalnih odnosa, preko opštenarodne odbrane i kulture sve do nje same. Ocenjujući stanje sa tako široke platforme, Sedmi kongres je konstatovao da idejnih problema ima u svim sferama društvenog života, ali je, istovremeno, istakao da oni ni u jednoj oblasti nisu toliko izraženi da bi mogli da ugroze socijalističku usmerenost društvenih procesa.

Do promena je došlo i u kadrovskoj politici u Savezu komunista i u društvu. Kako se naglašava i u Izveštaju za Sedmi kongres, njene su osnovne karakteristike dalja demokratizacija i podruštvljavanje i afirmacija stvaralačkih sposobnosti radnih ljudi i građana u njenom doslednom sprovođenju. U tom sklopu proširena je kadrovska baza, izvršene su kadrovske promene s osnovnim ciljem da znatno veći broj neposrednih proizvođača, afirmisanih u borbi za razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa, bude biran na razne odgovorne funkcije. Međutim, u istom dokumentu se kaže da dostignuti stepen demokratizacije kadrovske politike još nije u skladu s potrebama i realnim nivoom razvoja demokratskih odnosa u društvu, kao i sa dostignutim stepenom svesti radnih ljudi o tome da odgovorno odlučuju o kadrovskoj politici.

II

U razdoblju između dva kongresa Savez komunista Makedonije je, u nastojanju da što više razvije društveno-ekonomske odnose, bio zaokupljen ostvarivanjem koncepcije udruženog rada, jačanjem

materijalne osnove privrede i drugih delatnosti, rešavanjem strukturnih problema, savladavanjem inflatornih tendencija, izvršavanjem drugih zadataka vezanih za sprovođenje politike ekonomske stabilizacije i daljom izgradnjom socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u Republici. U sklopu tih opredeljenja posebna pažnja je bila poklonjena menjanju strukture industrije i, u tom okviru, naglašenom razvijanju metaloprerađivačke industrije, elektro i hemijske industrije, kao i drugih propulzivnih grana sa višom fazom prerade.

U istom periodu težilo se i ka doslednom ostvarivanju ciljeva i zadataka politike zapošljavanja. Značajnim ulaganjima u nove privredne kapacitete, kao i investicijama u proširivanje, rekonstrukciju i modernizaciju postojećih pogona u Republici, povećan je broj novih radnih mesta, ostvarena je relativno visoka stopa zaposlenosti, poboljšana je kvalifikaciona, starosna struktura i teritorijalna i tehnološka lociranost zaposlenih. Pored drugih mera i akcija, ulagani su napori da se što više iskoriste mogućnosti takozvane male privrede i delatnosti sa ličnim radom i sredstvima u svojini građana. Međutim, i pored većeg angažovanja organizacija udruženog rada i nastojanja svih društvenih činilaca, još nisu obezbeđeni materijalni uslovi za sistematsko prevazilaženje problema koji usporavaju dosledno ostvarivanje politike zapošljavanja.

Zahvaljujući opštim naporima i preduzetim merama s ciljem ostvarivanja ekonomske stabilizacije, otvoreni su procesi kvalitativnog unapređivanja privređivanja. Isto tako, pojačana je investiciona aktivnost, poboljšana dinamika ulaganja u osnovna sredstva, osobito u poslednje dve godine (1976. i 1977); ostvarivano je na zadovoljavajućem nivou i delimično kompenzirano izrazito zaostajanje iz prethodnog perioda.

Materijalni razvoj i politika ekonomske stabilizacije ostvarivani su u prilično složenim uslovima privređivanja, koji su bili posledica stalnih materijalnih disproporcija, naglašenih konjunkturnih oscilacija i inflatornih pritisaka domaćeg tržišta, kao i dosta nepovoljnih uticaja kriznih stanja u svetskoj privredi, zatim nestabilnosti svetskog tržišta i nerešenih strateških problema u međunarodnim ekonomskim odnosima. U takvim okolnostima privreda je u pojedinim godinama beležila nepovoljna kretanja u sferi materijalne proizvodnje, osobito na relaciji proizvodnja — plasman — dohodovnost, i u uvozu i izvozu. Ta nepovoljna kretanja u velikoj meri su izraz i subjektivnih slabosti u organizacijama udruženog rada, čije su posledice uticale i na politiku raspodele društvenog proizvoda i dohotka, u smislu povećanog učešća društvene potrošnje na račun akumulacije kojom raspolažu organizacije udruženog rada. Sve to zajedno je ugrožavalo proširenu reprodukciju, u pojedinim granama je svodilo na prostu reprodukciju, tako da je jedan broj (ne mali) osnovnih organizacija udruženog rada poslovao uz veće finansijske gubitke.

Dosadašnji društveni i privredni razvoj Republike potvrdio je pravilnost trajne politike Saveza komunista Makedonije u soci-

jalističkom samoupravnom preobražaju poljoprivrede i sela. Društvenim dogovorom o razvoju agroindustrijskog kompleksa za period 1973/75. godine, čija je važnost produžena i na 1976, pristupilo se rešavanju nekih značajnih ekonomskih pitanja u vezi s položajem poljoprivrede, odnosno sa stabilizacijom poljoprivredne proizvodnje. Time su stvorene institucionalne pretpostavke većeg iskorišćavanja i efektuiranja komparativnih prednosti kojima Republika u ovoj oblasti raspolaže.

U ovom periodu postignuto je dalje jačanje materijalne osnove poljoprivrede, u većem stepenu su iskorišćavani proizvodno-prerađivački kapaciteti, šire su primenjivana savremena agrotehnička sredstva, veće su površine zahvaćene meliorativnim sistemima, smanjen je uvoz hrane i povećan izvoz nekih specifičnih proizvoda ovog regiona. Uz to, stabilni uslovi privređivanja u proizvodnji hrane znatno su podstakli radne organizacije iz agroindustrijskog kompleksa i individualne poljoprivrednike da povećaju proizvodnju i produktivnost rada.

I pored neospornih rezultata postignutih u toj oblasti, još ima slabosti i nedoslednosti u ostvarivanju politike razvoja poljoprivrede i sela. Umesto dugoročnog povezivanja proizvođača primarnih poljoprivrednih proizvoda s prerađivačkim organizacijama, još dominiraju kupoprodajni odnosi, u kojima gotovo uvek ceo rizik snose proizvođači primarnih proizvoda. Slični su odnosi i sa trgovinskom mrežom, odnosno sa većim potrošačkim centrima, proizvođačima opreme, hemijskom industrijom i drugim učesnicima u agroindustrijskom kompleksu. Postignuti su tek početni rezultati u udruživanju rada i sredstava individualnih poljoprivrednih proizvođača i u njihovom proizvodnom i dohodovnom povezivanju sa organizacijama udruženog rada.

U međukongresnom periodu, uz opšti materijalni i društveni razvoj Republike, nastavljen je proces daljeg unapređivanja sela. Izgradnjom puteva četvrtog reda obezbeđena je bolja komunikacija sela sa industrijskim i gradskim centrima, a izgradnjom vodovoda i kanalizacije u većem broju sela, uz elektrifikaciju i podizanje domova zdravlja i drugih objekata u njima, proširene su mogućnosti dinamičnijeg razvoja seoskih naselja.

Savez komunista Makedonije se u proteklom periodu uporno i konstruktivno zalagao za dosledno ostvarivanje politike bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo. I u ovom razdoblju se pokazalo da je to izuzetno važno za postizanje skladnijeg materijalnog i ukupnog društvenog razvoja jugoslovenske zajednice i za ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti, za stabilnost i jačanje socijalističke Jugoslavije. Međutim, i pored zabeleženih određenih dobrih rezultata, razvoj privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo u prvim godinama ovog srednjoročnog perioda nije u skladu sa predviđanjima Društvenog plana Jugoslavije (1976—1980). SR Makedonija je izgradila kriterijume za korišćenje sredstava Fonda i stimulisanje organizacija

druženog rada drugih područja u zemlji da udružuju sredstva sa rganizacijama iz Republike i pod ravnopravnim uslovima koriste redstva Fonda. Ali očekivani rezultati u tom pogledu su do sad ostali. Dok se neophodna sredstva Fonda na vreme obezbeđuju, druživanje rada i sredstava između organizacija udruženog rada z razvijenih i nerazvijenih područja u zemlji, kao sastavni deo ve politike, još se sporo ostvaruje, što nije u skladu sa materijalnim i drugim pretpostavkama daljeg razvoja nedovoljno razvijenih odručja.

Dinamičniji, svestraniji i stabilniji materijalni i društveni azvoj Socijalističke Republike Makedonije i dalje je osnovni straeški cilj borbe i akcije Saveza komunista Makedonije. Stoga će tvaralačko angažovanje organizovanih socijalističkih snaga biti ısmeravano ka mobilisanju svih raspoloživih faktora radi realizoanja veće proizvodnje, poboljšanja kvaliteta i proširivanja asorimana proizvoda u skladu sa potrebama tržišta, u cilju ostvarianja većeg dohotka, akumulacije i proširivanja materijalne osnove ada. Pri tom, usaglašavanje svih vidova potrošnje sa realnim kreanjima proizvodnje i produktivnosti i sa raspoloživim dohotkom, — kako su se dogovorili makedonski komunisti na Sedmom kongresu — mora postati trajna karakteristika odnosâ ukupne društvene reprodukcije.

Osnovni nosilac podizanja nivoa opšte razvijenosti Republike u narednom periodu biće industrija. U tom smislu Savez komunista Makedonije će se zalagati za dalji razvoj bazičnih industrijskih grana i adekvatnu diversifikaciju industrijske proizvodnje, za razvoj metaloprerađivačke, elektro i hemijske industrije i drugih propulzivnih grana, kao i za dalje promene u strukturi proizvodnje, uz osvajanje novih proizvoda, i za razvoj proizvodnje s višom fazom prerade. Takav koncept postavlja nove zadatke i pred građevinarstvo, saobraćaj i veze, trgovinu i sve ostale delatnosti koje su bilo na koji način (direktno ili indirektno) povezane sa industrijskim razvojem.

U narednoj etapi posebna pažnja biće poklonjena jačanju reproduktivne sposobnosti privrede. A zadatak je članova SK da doprinose uspostavljanju kvalitativno novih odnosa u raspoređivanju dohotka u društvenim okvirima i da obezbede veći uticaj i učešće organizacija udruženog rada u njegovom korišćenju. Zato će biti preduzete konkretne i efikasne mere i akcije da bi se smanjila opterećenja organizacija udruženog rada u oblasti privrede. Savez komunista zalagaće se za to da se automatizam u zahvatanju dohotka od organizacija udruženog rada zameni adekvatnim samoupravnim planiranjem i programiranjem obima opšte i zajedničke potrošnje.

Bitan uslov za dalji dinamičan i stabilan materijalni razvitak jeste produktivnost rada. Otud se u Rezoluciji kaže da je neophodno kritički preispitati koliko na produktivnost utiču konkretna rešenja u privrednom sistemu, ekonomskoj, kreditno-mone-

tarnoj politici, bankarskom i poreskom sistemu, u spoljnoj trgovini i deviznom sistemu, zatim rešenja u oblasti sticanja i raspoređivanja dohotka i slično. A u svakoj osnovnoj organizaciji treba sagledati sve elemente koji deluju na produktivnost, kao što su: struktura i način korišćenja proizvodnih kapaciteta, slabosti u organizaciji proizvodnje, slaba tehnološka i radna disciplina, samoupravno regulisanje i razvoj ukupnih i posebno dohodovnih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada, stručne službe i kadrovi, primena kriterijuma i merila za raspodelu ličnih dohodaka itd. U istom dokumentu je istaknuto da je povezivanje nauke sa organizacijama udruženog rada značajan faktor u podizanju produktivnosti.

Uporedo sa podizanjem produktivnosti rada treba da se nastavi dinamičan rast zaposlenosti i ukupna aktivnost radno sposobnog stanovništva u Republici. Polazeći od postojećeg stanja, odnosno od toga da još veliki broj ljudi traži posao, posebno mladi kvalifikovani kadrovi, Savez komunista će se zalagati za veće zapošljavanje — ostvarivanjem bržeg privrednog razvoja, potpunijim korišćenjem kapaciteta, uvođenjem rada u više smena, ali i razvojem manjih uslužnih i prerađivačkih kapaciteta, radno povezanih sa postojećim organizacijama udruženog rada i preduzimanjem adekvatnih mera za stimulisanje delatnosti sa ličnim radom i sredstvima, i to u poljoprivredi, zanatstvu itd.

Brži ekonomski i društveni razvoj ostvarivaće se, pre svega uz maksimalne napore organizacija udruženog rada, radničke klase i građana Republike, ali i uz podršku šire društvene zajednice, posredstvom sredstava Fonda federacije za razvoj nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo, udruživanjem rada i sredstava sa organizacijama udruženog rada iz razvijenih republika, pomoću dopunskih sredstava za razvoj društvenih delatnosti i drugih instrumenata i mera društvenog sistema i ekonomske politike.

U okviru ekonomskog i društvenog razvoja Savez komunista se zalaže za stimulisanje ravnomernijeg regionalnog razvoja koji je utvrđen u razvojnim planovima opština i Republike. Taj projekt biće potpomognut sredstvima Fonda Republike, povezivanjem privrede tih područja sa organizacijama udruženog rada iz razvijenih područja i drugim merama i akcijama.

U cilju bržeg materijalnog i društvenog razvitka, u narednom periodu stimulisaće se i brži razvoj brdsko-planinskih područja i poljoprivrede. U tom smislu, nastavljajući pozitivne procese, Savez komunista će se zalagati za veće iskorišćavanje prirodnih bogatstava i tehničkih mogućnosti, osobito za proširivanje sistema za navodnjavanje i intenzivniji razvoj industrijske proizvodnje na društvenim gazdinstvima, za udruživanje zemljoradnika, za jačanje osnovnih organizacija kooperanata, proširivanje obradivih površina i za saradnju sa individualnim poljoprivrednicima na osnovi samoupravnih dohodovnih odnosa.

III

U težnji da fiksiramo još jedan specifičan ugao Sedmog kongresa SK Makedonije, osvrnućemo se ukratko na međunacionalne i međunarodne odnose koji se dotiču makedonske situacije.

U sklopu borbe za socijalizam, mir i aktivnu miroljubivu koegzistenciju i saradnju među svim zemljama i narodima i za nov ekonomski poredak u savremenom svetu, što su trajna opredeljenja Saveza komunista i međunarodne aktivnosti Jugoslavije, Savez komunista Makedonije i SR Makedonija su u proteklom periodu razvijali bogatu kulturnu, naučnu i tehničku saradnju sa velikim brojem zemalja, što je pridonelo većoj afirmaciji ukupnih dostignuća makedonskog naroda i albanske i turske narodnosti. Postignuti su i značajni uspesi: održan je niz međunarodnih manifestacija u Republici, a učešće Makedonije u jugoslovenskoj međunarodnoj naučno-tehničkoj saradnji je sve značajnije. U proteklom periodu Makedoniju je posetio velik broj ljudi sa svih kontinenata, a građani Makedonije masovno su putovali u inostranstvo. Značajan vid masovne neposredne komunikacije predstavljaju nedelje kulture drugih naroda u SRM i makedonskog naroda i narodnosti u inostranstvu. U oblasti obrazovanja Republika je aktivno i dosledno ostvarivala preporuke UNESKO-a i Kolomba o prihvatanju stranih državljana koji ovde žele da studiraju ili se nalaze na specijalizaciji, posebno iz zemalja u razvoju. Preduzete su i mere da se još više razvijaju ekonomski odnosi sa nesvrstanim zemljama i sa zemljama u razvoju, ali još ni izdaleka nisu iskorišćene sve mogućnosti, premda organizacije udruženog rada u Republici pokazuju veću spremnost za uspostavljanje viših formi ekonomske saradnje sa partnerima iz inostranstva.

Savez komunista Makedonije i Socijalistička Republika Makedonija su se sa posebnom pažnjom odnosili prema dugoročnoj orijentaciji SKJ i SFRJ na razvijanje prijateljskih odnosa i svestrane saradnje sa susednim zemljama na principima ravnopravnosti, suvereniteta, teritorijalnog integriteta, nemešanja u unutrašnje poslove i međusobnog poštovanja.

Posebnu pažnju Savez komunista je poklanjao nacionalnim pravima manjina, njihovom neometanom, svestranom i slobodnom razvoju, smatrajući to suštinskim elementom razvoja dobrosusedskih odnosa, stabilnosti i bezbednosti i jednim od fundamentalnih pitanja čovekove slobode. U tom smislu SKM je pružao bezrezervnu podršku pravednoj borbi slovenačke i hrvatske manjine za ostvarivanje njihovih prava predviđenih Državnim ugovorom sa Austrijom.

U skladu sa stavovima Desetog kongresa SKJ i Šestog kongresa SKM, a na osnovu ustavnih obaveza, Savez komunista Makedonije i SR Makedonija aktivno su se angažovali na tome da se poštuju nacionalna prava pripadnika makedonskog naroda koji, kao nacionalna manjina, živi u Bugarskoj, Grčkoj i Albaniji.

Odnosi sa Albanijom nisu bili u skladu s dugoročnim uzajamnim interesima i mogućnostima za saradnju dveju nezavisnih vanblokovskih zemalja i bili su podložni oscilacijama i opterećeni dnevnopolitičkim reagovanjima sa albanske strane. I pored toga, zabeleženi su izvesni rezultati u robnoj razmeni, kao i u oblasti obrazovanja i kulture.

S naše strane neprekidno su ulagani napori za razvijanje uzajamne, obostrano korisne saradnje i sa NR Bugarskom u privredi, kulturi i u drugim oblastima, uključujući i saradnju društveno-političkih organizacija. Međutim, nivo saradnje SFRJ i SR Makedonije sa NR Bugarskom u raznim oblastima nije bio adekvatan i zaostajao je za objektivnim mogućnostima i potrebama. Na širu komunikaciju između građana obe zemlje NR Bugarska je gledala sa rezervom. Razvoj jugoslovensko-bugarskih odnosa bio je opterećen i ograničavan zbog stava Bugarske prema osnovnom spornom pitanju u našim odnosima. Reč je, naime, o priznavanju postojanja makedonske manjine u Bugarskoj i vraćanju manjinskih prava koja su joj bila priznata nakon drugog svetskog rata. Diskriminacija makedonske manjine u Bugarskoj i pokušaji njene asimilacije metodom pritiska u suprotnosti je sa međunarodnopravnim, političkim i humanističkim normama ponašanja prema manjinama i negativno se odražavaju na odnose između dveju zemalja. Uzajamnoj saradnji nisu doprinosila ni mnogobrojna falsifikovanja i prisvajanja istorije makedonskog naroda, zatim glorifikovanje »oslobodilačke uloge« bugarske armije u Jugoslaviji, obezvređivanje uloge NOB u pobedi nad fašizmom i slično. U proteklom periodu preduzeti su koraci za prevladavanje takvog stanja; vođeni su i razgovori između državno-partijskih delegacija dveju zemalja 1976. godine, ali ni oni nisu doveli do poboljšanja odnosa.

Odnosi sa Republikom Grčkom nakon pada vojne hunte beleže pozitivan razvoj, pri čemu su poseban značaj imali kontakti predstavnika obeju zemalja, a naročito susreti predsednika SFRJ Josipa Broza Tita i predsednika grčke vlade. Otvaranje ove susedne zemlje za saradnju, kao i opšte unapređivanje odnosa između naših zemalja, odrazilo se i na saradnju Socijalističke Republike Makedonije i Republike Grčke u mnogim oblastima. Demokratizacija političkog života u Grčkoj doprinela je većem poštovanju ljudskih prava, ali još se održala diskriminacija prema makedonskoj nacionalnoj manjini i nisu stvoreni uslovi za šire komuniciranje između Jugoslavije i Grčke.

U proteklom razdoblju afirmisalo se saznanje o tome da su od velikog značaja veze sa iseljenicima iz Makedonije koji žive u prekookeanskim zemljama, pogotovo kad su u pitanju naš dalji društveno-ekonomski i politički razvoj i kulturna afirmacija makedonskog naroda i Jugoslavije u celini. Istovremeno, povećana je i zainteresovanost iseljenika za produbljivanje veza sa SR Makedonijom, odnosno SFRJ. Iseljenici imaju razvijen osećaj i odnos

prema svojoj nacionalnoj samobitnosti i pokazuju želju za stalnim jačanjem veza u SRM. Republika je poklanjala posebnu pažnju veoma složenom društvenom, ekonomskom i političkom položaju radnika privremeno zaposlenih u inostranstvu i maksimalno je mobilisala subjektivne snage koje mogu da utiču na zapošljavanje, posebno na stvaranje uslova za postepeni povratak tih naših građana.

Dalji razvoj međunarodnih odnosa i svoju aktivnost na tom planu Savez komunista i Socijalistička Republika Makedonija zasnivaće na već utemeljenim principima spoljne politike SFRJ i SKJ. U tom sklopu Sedmi kongres SKM je u Rezoluciji zapisao da će Savez komunista pridavati veliki značaj daljem proširivanju i učvršćivanju političke, ekonomske, naučno-tehničke, kulturne i drugih vidova saradnje sa svim zemljama i narodima sveta. Takva politika široke otvorenosti prema svetu predstavlja bitnu činjenicu u razvoju i daljoj afirmaciji materijalnih i duhovnih vrednosti makedonskog naroda i narodnosti.

Na svom Sedmom kongresu Savez komunista Makedonije je još jednom odlučno istakao naš principijelan stav da su pokušaji nasilnog asimilovanja delova makedonskog naroda i drugih jugoslovenskih naroda, koji kao nacionalne manjine žive u susednim zemljama, suprotni razvoju dobrosusedskih odnosa.

Boris Nonevski

Nov impuls razvoju socijalističke samoupravne demokratije

I

U pretkongresnom periodu, tokom priprema za Osmi kongres Saveza komunista Slovenije koje su trajale skoro godinu dana. aktivnost slovenačkih komunista je na svim pitanjima privrednog. društvenog i političkog razvoja bila izuzetno uspešna, celovita i jedinstvena. Ta aktivnost je izlazila znatno izvan okvira Saveza komunista. U raspravu se uključio ogroman broj radnih ljudi iz svih samoupravnih i društveno-političkih struktura, a bila je najtješnje povezana s pitanjima prakse, što se izražavalo u razmatranju aktuelnih tekućih i dugoročnih problema razvoja. I upravo takve obimne pripreme, koje su iz Saveza komunista daleko prodrle, zahvatajući sve društveno-političke strukture i koje su mobilisale sve napredne samoupravne socijalističke snage Slovenije, dale su posebno stvaralačko i integrativno obeležje Osmom kongresu SK Slovenije.

Takva širina priprema pokazala je ne samo to da politika Saveza komunista ima svoj koren u radničkoj klasi, da uživa velik ugled kod radnih ljudi, već je ta činjenica doprinela i tome da su kongresni dokumenti, stavovi i pravci našega razvoja preciznije i

romišljenije definisani, jer su dragocene primedbe i predlozi oticali i iz društveno-političkih organizacija i samoupravnih orana, a ne samo iz organizacija Saveza komunista.

Razume se, svi predlozi na Kongresu nisu mogli biti prihaćeni bilo zbog prevelike uopštenosti ili pak operativne konkretiosti. Ali moramo upozoriti na značajnu činjenicu da tokom celokupne diskusije o kongresnim dokumentima i davanja primedaba ia njih nije bilo primedbi ili predloga koji bi bili u suprotnosti a socijalističkom samoupravnom i demokratskom usmerenošću iaše politike. Ni jedna od predloženih dopuna nije dovodila u pianje predložena osnovna kongresna opredeljenja. To je u izvesiom smislu jamstvo za dosledno i uspešno ostvarivanje stavova i adataka definisanih u demokratskoj diskusiji, kao i za idejno i ıkciono jedinstvo komunista. U isto vreme, to će povećati i stvaalački doprinos SK Slovenije oblikovanju i ostvarivanju politike Saveza komunista Jugoslavije i, naravno, jačanju odgovornosti njegovih članova za nju.

Sve to pokazuje da su kongresni dokumenti u Sloveniji plod širokog, planskog rada i pogleda ne samo članova i organizacija Saveza komunista već svih organizovanih socijalističkih snaga u Sloveniji. A takvo učestvovanje i stvaralaštvo u pretkongresnim pripremama znače i to da orijentaciju Kongresa radni ljudi prihvataju kao svoju i da su za njeno ostvarenje spremni i na napore i na žrtve. Zato možda neće biti naodmet da već ovde konstatujemo da su same pripreme za Osmi kongres SK Slovenije u suštini značile praktičan prikaz onoga što je kasnije bilo inaugurisano na Kongresu: naime, nužnost uvođenja drugačijih metoda i načina rada SK Slovenije, metoda pogodnih za delovanje Saveza komunista u uslovima razvijene samoupravne socijalističke demokratije.

Možemo reći da je Kongres u celini potvrdio našu dosadašnju orijentaciju: da je socijalistički samoupravni razvoj za nas jedina alternativa dalje izgradnje socijalističkih samoupravnih demokratskih odnosa. U isto vreme, Kongres je i konkretnim odgovorom i svojom opštom usmerenošću na rešavanje aktuelnih i gorućih pitanja sadašnjosti i budućnosti otvorio široke prostore i perspektive svestranom stvaralaštvu radnih ljudi, njihovoj još većoj odgovornosti za sopstveni razvoj i, na toj osnovi, i svestrane mogućnosti za demokratski i slobodni život radnih ljudi.

Osmi kongres Saveza komunista Slovenije i celokupna pretkongresna aktivnost su, na taj način, bili i značajan doprinos pripremama za Jedanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije.

II

Najpre ćemo upozoriti na opšte karakteristike rasprave, a zatim na njihovu sadržajnu stranu i naglaske.

U radu Osmog kongresa SK Slovenije učestvovala su 672 delegata, a prisustvovalo mu je 378 gostiju i 350 novinara. Tokom

tri dana rada Kongresa u diskusiji je sudelovao 201 delegat, a 100 ih je podnelo pismene priloge diskusiji — dakle, gotovo polovina svih delegata.

Većina učenika u diskusiji je polazila od svojih konkretnih prilika, od prakse. Zato u njoj mahom i nije bilo ponavljanja niti ju je karakterisala uopštenost koja ni na šta ne obavezuje. Bilo je uočljivo da su delegati u osnovnoj usmerenosti Rezolucije tražili oslonac za svoju konkretnu akciju i za svoju borbu za produbljivanje socijalističkih samoupravnih odnosa, za razvoj proizvodnih snaga i izvršavanje drugih aktuelnih društvenih zadataka. Komunisti (naravno, to je dolazilo do izražaja već i ranije u javnoj raspravi) shvatali su kao neodvojivu celinu zadatke Saveza komunista Slovenije i Jugoslavije. Takvoj jedinstvenoj i stvaralačkoj orijentaciji je, bez sumnje, u velikoj meri doprinela Trideseta sednica Centralnog komiteta SK Jugoslavije, koja je Kardeljevu raspravu *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* prihvatila kao osnovu priprema za kongrese u republikama i konferencije u pokrajinama i za Jedanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije.

Rasprava na Osmom kongresu SK Slovenije vođena je u pet komisija: Komisiji za društveno-ekonomske odnose i razvoj, Komisiji za razvoj političkog sistema socijalističke samoupravne demokratije, Komisiji za razvoj i Statut SK Slovenije, Komisiji za idejna pitanja vaspitanja, obrazovanja, nauke i kulture i Komisiji za međunarodne odnose.

Najveći deo rasprave bio je posvećen ključnim pitanjima društvenog razvoja, naročito učvršćivanju odlučujuće uloge i položaja radnika u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama, jačanju samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i pitanjima materijalne osnove društva. Rešavanje problema rada i života radnika delegati su povezivali s uspostavljanjem i unapređivanjem samoupravnih društveno-ekonomskih i političkih odnosa u udruženom radu. Takav pristup je obezbedio da se shvati da su postignuti rezultati u sprovođenju Ustava i Zakona o udruženom radu jasno pokazali neraskidivu povezanost ekonomskog i političkog položaja radnikâ u samoupravnom socijalističkom društvu.

U raspravi o jačanju samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i o razvoju proizvodnih snaga težište je bilo na položaju radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada i mesnoj zajednici. U diskusiji je izražena odlučnost komunista da svojim stalnim i upornim političkim radom među radnicima obezbede još doslednije ostvarivanje ustavnog sadržaja osnovne organizacije. Jamstvo za uspešno izvršenje tog zadatka — naglasili su na Kongresu mnogi delegati — jeste činjenica da su radnici sve više svesni toga da je osnovna organizacija zaista osnovna ćelija rada i privređivanja ako radnici u njoj raspolažu prenesenom i novostvorenom vrednošću, to jest raspolažu osnovnim uslovima stvaranja, sticanja i raspodele dohotka. Na tim osnovama se došlo do za-

.ljučka da komunisti u procesu samoupravnog odlučivanja moraju ι svakoj osnovnoj organizaciji naoružati radnike jasnim i ubedjivim stavovima, kako bi donosili odluke koje će sve više zasni-'ati na njihovom svesnom saznanju da stabilnost i bolja budućnost ·ada i života ne zavise samo od tekućeg rada neophodnog za obavljanje određenih poslova i izvršavanje zadataka već, pre svega, od ːvaliteta upravljanja i privređivanja svim društvenim sredstvima — kako u osnovnoj organizaciji i mesnoj zajednici tako i u svim ›blicima samoupravnog udruživanja rada i sredstava.

Delegati su u diskusiji dali punu podršku onim odredbama ‹ongresnih dokumenata kojima se nastoji da se delovanje komuıista, u okviru razvoja samoupravnih društveno-ekonomskih i po-itičkih odnosa usmeri prvenstveno na strategijski značajne tačke ɪruštvene reprodukcije. A to su, kako je rečeno, pre svega, odnosi .zmeđu proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada, ɔdnosi među radno, proizvodno i poslovno povezanim proizvodnim ɔrganizacijama udruženog rada, odnosi među organizacijama udruženog rada koji se uređuju na osnovu slobodne razmene rada i odnosi među osnovnim organizacijama i radnim zajednicama zajedničkih službi.

Bitno je i upozorenje Kongresa da se i savremenom i najnaprednijom organizovanošću rada i učvršćivanjem samoupravnog položaja radnih zajednica mora suzbijati težnja za širenjem obima administrativnih poslova i zadataka, što je, po pravilu, povezano s prisvajanjem i održavanjem monopola nad stvaralaštvom. Ta pojava širenja administrativnih poslova je, naime, u poslednje vreme u Sloveniji uzela prilično maha, i radnici su i u pretkongresnim raspravama upozoravali na njene teže posledice.

Diskusija u Komisiji za društveno-ekonomske odnose i razvoj bila je usredsređena na pitanje samoupravnog društvenog planiranja. Naglašeno je da komunisti moraju insistirati na tome da radnici u svakoj osnovnoj organizaciji i mesnoj zajednici, kao i u drugim organima i zajednicama, donesu samoupravne planove, i to takve koji će se zasnivati na samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju. Jedino ćemo ostvarivanjem celovitog sistema samoupravnog planiranja, posebno je istaknuto, prevladati još prilično često odvajanje tekućeg poslovanja osnovne organizacije od njenog dugoročnog razvoja. A naglašeno je i to da ostvarivanje ciljeva, utvrđenih u društvenim planovima, treba neprestano povezivati s učvršćivanjem samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, jer je to ujedno jedini put da stvaralaštvo većine radnika i radnih ljudi dođe do punog izražaja.

Na Kongresu je istaknuta pravilnost osnovnih razvojnih smernica koje su prihvaćene u poslednjem periodu u samoupravnim i političkim strukturama u Socijalističkoj Republici Sloveniji. Naglašeni su naročito uspesi postignuti u otklanjanju deficita u električnoj energiji, u širenju sirovinske baze, povećanju proizvodnje hrane, u skladnijem regionalnom razvoju, kao i početni us-

pesi u preorijentaciji spoljnotrgovinske razmene i prestrukturiranju celokupne privrede.

Kongres je poklonio pažnju i pitanjima poljoprivrede. Naglašeno je da glavni nosioci povećanja proizvodnje hrane moraju postati u prvom redu razvijene i dobro organizovane poljoprivredne organizacije udruženog rada. One treba da budu dohodovno i razvojno povezane međusobno, kao i sa visoko produktivnom preradom i čvrsto organizovanom trgovinom. Kao nosioci samoupravnog preobražaja društvenih odnosa na selu moraju se — rečeno je na Kongresu — afirmisati, pre svega, poljoprivredne organizacije. Tako će biti stvoreni uslovi da se i individualni poljoprivrednici, u raznim oblicima saradnje, na osnovu udruživanja rada sredstava i zemlje i učvršćivanja samoupravnih odnosa, brže uključuju u društveno organizovanu proizvodnju.

U diskusiji na Kongresu je, uz kritički naglasak upozoreno na pojave monopolizma, lokalnog zatvaranja i grupnosvojinskog ponašanja, koje ometaju slobodno kretanje i cirkulisanje sredstava društvene reprodukcije. Mnogi delegati su izrazili mišljenje da su baš u tome uzroci sporog izgrađivanja i učvršćivanja samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, na osnovama zajedničkog dohotka i prihoda.

U središtu pažnje delegata bilo je i pitanje raspodele sredstava za lične dohotke prema radu i rezultatima rada. Prihvaćene su ocene da su postignuti prvi početni uspesi, ali se pri tom smatra da se komunisti upravo rešavanjem toga pitanja moraju ubuduće još više baviti, jer se pravilnom raspodelom ličnih dohodaka u velikoj meri mogu ukloniti društveno-ekonomske osnove na kojima se održavaju stari svojinski odnosi proizvodnje. To je put da radnik postane subjekt preobražaja sopstvene svesti, koja je još opterećena ostacima najamnog položaja.

Vođena je i svestrana i temeljita rasprava o pitanjima koja su od ključnog značaja za dalji razvoj političkog sistema socijalističke samoupravne demokratije. U tom sklopu razmatrana je i uloga Saveza komunista i na toj osnovi su utvrđivani zadaci Saveza komunista u usmeravanju politike razvoja. Savez komunista tu politiku mora uskladiti s izvorištima i ciljevima naše socijalističke revolucije.

Učesnici u diskusiji su, kritički ocenjujući stanje, upozorili na mnoga nerazumevanja, kolebanja i otpore, i pri tom naglasili da gradimo istorijski nov sistem političke demokratije, koji izražava i učvršćuje vodeću ulogu radničke klase u društvu i obezbeđuje društvenu svojinu na sredstvima za proizvodnju kao materijalnu osnovu vlasti i samoupravljanja radnih ljudi. Unutar takvog sistema radnička klasa, koja predstavlja interese većine, ostvaruje istorijski proces oslobađanja čoveka i njegovog rada, ukida ugnjetavanje, potčinjavanje, eksploataciju i razne druge oblike otuđivanja i time oslobađa celo društvo klasnih okova i klasne podvojenosti. Zato je na Kongresu istaknuto da su za takvo istorijsko

delovanje potrebni vreme, znanje, iskustva i, pre svega, nova svest ljudi.

Delegati su naglasili da je neophodno da se proces oblikovanja političkih i svih društvenih odluka, kao i celokupan politički sistem, i u smislu sadržaja i metoda što brže i što doslednije sprovodi, počev od radnog čoveka do osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica. Zato politički sistem treba zajedničkim naporima pretvarati u efikasno sredstvo za realizovanje i obezbeđivanje samoupravnog položaja čoveka, a posebno za ostvarivanje njegovih neotuđivih prava na odlučivanje o uslovima i rezultatima sopstvenog i ukupnog društvenog rada.

Kongres je ocenio da radnik, radni čovek i građanin sa svojim neposrednim i životnim interesima i potrebama već postaju ishodište i merilo ostvarivanja novih odnosa u političkom sistemu. Zato je i razumljivo što je u diskusiji poklonjena veća pažnja sadržaju i načinu zadovoljavanja konkretnih životnih interesa koji se izražavaju i počinju usklađivati na samoupravnoj osnovi i ostvarivati u osnovnim organizacijama udruženog rada i u mesnim zajednicama, odakle se prenose na sve nivoe društvenog odlučivanja.

Delegati su nastojali da prvenstveno odgovore na pitanje kako postići da u našem sistemu u još većoj meri i još neposrednije dođu do izražaja sve društvene snage koje prihvataju socijalistički karakter našeg društva. Pri tome se temeljito raspravljalo o sadržaju i metodima delovanja organizovanih socijalističkih snaga socijalističke svesti, razume se, u prvom redu Saveza komunista, zato što treba, kao što je više puta naglašavano, obezbediti da istorijski interes radničke klase bude priznat i ostvaren u celokupnom procesu sporazumevanja i dogovaranja, odnosno donošenja odluka bitnih za celo društvo i svakog njegovog člana.

Zato su na Kongresu zdušno podržani svi oni stavovi u dokumentima u kojima se insistira na tome da se težište rada Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija što doslednije prenese u osnovne organizacije i zajednice, u društvene organizacije i udruženja. Tako će pitanja koja se razmatraju u tim organizacijama i u delegatskim telima postati bitan sastavni deo sadržaja rada organizacija Saveza komunista. Upravo zato je izuzetno značajno stvaranje demokratske atmosfere u kojoj će se ravnopravno, stvaralački tražiti najbolji putevi za usklađivanje i razrešavanje pitanja i problema, ali uz učešće što više ljudi koji iskreno žele da žive i rade u socijalističkom samoupravnom društvu, bez obzira na nacionalne, verske i druge razlike među njima — naglasili su delegati Osmog kongresa SK Slovenije. Time se, po njihovom mišljenju, izražava širina fronta borbe za socijalizam i samoupravljanje kao dela radničkih i narodnih masa, u kome je znatno više izraženo ono što ljude spaja i povezuje nego ono što ih razdvaja.

U diskusiji su kritički ocenjeni rezultati, ali i slabosti u ostvarivanju delegatskih odnosa i u afirmisanju delegatskog sistema.

Na Kongresu je prihvaćen stav da delegatski sistem treba još više učvršćivati kao mogućnost neposrednog izražavanja pluralizma samoupravnih interesa i kao demokratski oblik i metod njihovog usklađivanja. Tako će biti postignuto da se u okviru delegatskog sistema razrešavaju protivrečnosti i sukobi, pa neće postojati mogućnost da oni prerastu u političku borbu za privilegije mimo rezultata rada i za monopolisanje vlasti.

U raspravi je ukazano na razloge brojnim slabostima u dosadašnjoj delegatskoj praksi. Istaknuto je naročito da se formalizovanjem celine delegatskih odnosa skupštinske odluke otuđuju od radnika i građana i delegacije pretvaraju u — surogat. Zato je na Kongresu posebno naglašeno da delegatski sistem jeste i da mora još više postati oblik ličnog izjašnjavanja i odlučivanja radnika i građanina o svim onim interesima i potrebama koji se zadovoljavaju izvan okvira njegove samoupravne organizacije, odnosno zajednice, i koji zato zahtevaju usklađivanje s drugim parcijalnim i opštim društvenim interesima.

Delegati su se založili i za to da u radu delegacija i osnovnih zajednica i organizacija odgovarajuće mesto dobiju i ona pitanja o kojima se raspravlja i odlučuje u Republičkoj skupštini i Skupštini SFRJ. Istaknuta je, isto tako, i potreba da se u okviru Republike organizujemo tako da još odgovornije i efikasnije preuzimamo svoj deo odgovornosti za oblikovanje i dosledno ostvarivanje zajedničke politike u federaciji, posebno u pogledu društvenog razvoja i unapređivanja odnosa u našoj federativnoj zajednici naroda i narodnosti.

Na Kongresu je bilo reči i o društvenim uslovima za učvršćivanje delegacija i delegatskih tela. Nosioci tih zadataka moraju biti, u većoj meri nego do sad, organizovane socijalističke snage, čvrsto povezane unutar svog fronta, Socijalističkog saveza.

U pogledu položaja i prava narodnosti koje žive u SR Sloveniji Kongres je afirmirao stav da je to duboko klasno pitanje, jer je nacionalna ravnopravnost element i jedan od uslova oslobađanja čoveka i rada. Upravo u tim procesima oslobađanja stvaraju se uslovi za doslednu ravnopravnost ljudi i celih nacija.

Učesnici u raspravi su ukazali na značajne rezultate koji su postignuti u stvaranju uslova za razvoj narodnosti u periodu između Sedmog i Osmog kongresa SK Slovenije. Delovanje Saveza komunista na tom području bilo je usmereno naročito na obezbeđivanje političkih uslova i stvaranje atmosfere koja je omogućila brže i doslednije učvršćivanje samoupravnog položaja pripadnika narodnosti.

Na Kongresu su posebno dotaknute odgovarajuće odredbe u statutima opština i njihovo dosledno sprovođenje, zatim, delovanje komisija za narodnosti pri opštinskim skupštinama i Republičkoj skupštini, kao i u samoupravnim interesnim zajednicama za prosvetu i kulturu italijanske i mađarske narodnosti. Naglašeno je da u zajedničkoj akciji organizovanih socijalističkih snaga, pred-

vođenih Savezom komunista, u narednom periodu treba raditi na uklanjanju objektivnih smetnji ostvarivanju ustavno zagarantovanog položaja narodnosti i na savlađivanju malograđanskih, nacionalističkih, birokratskih i drugih otpora koji se u pojedinim sredinama još javljaju, pa i održavaju.

Razvijanje sistema bezbednosti, zaštite i odbrane bilo je takođe u središtu pažnje Kongresa. Naglašeno je da smo na tom području počeli uspešno afirmisati načelo da radni ljudi koji neposredno upravljaju uslovima i rezultatima rada i ostvaruju samoupravne interese i o njima odlučuju treba i da obezbeđuju i brane te svoje tekovine, a time i sve vrednosti našeg revolucionarnog razvoja. Znači, njihova je dužnost da odlučuju o pitanjima bezbednosti i odbrane u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama, kao i u društveno-političkim zajednicama.

Na Kongresu je istaknuto da smo ojačali oružane snage, to jest Jugoslovensku narodnu armiju i teritorijalnu odbranu. Samoupravno zasnovan sistem opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, kao i jačanje njegove efikasnosti, iziskuju stalan politički rad i idejnu borbu. Na toj osnovi će se sistem opštenarodne odbrane i društvene samozaštite ubuduće još više učvrstiti i razviti u opšti pokret radnih ljudi i građana, a istovremeno će jačati njihova svest, osposobljenost i organizovanost za odbranu svih tekovina revolucije. Uopšte uzev, s razvojem i učvršćivanjem društvene samozaštite, kao značajnog elementa socijalističkih samoupravnih odnosa, razvija se i kultura bezbednosti i svest radnih ljudi, a povećava se politička stabilnost u društvu, i tako sužava prostor za delovanje snaga neprijateljski raspoloženih prema socijalističkom samoupravljanju — ocenjeno je na Kongresu.

Na Kongresu se raspravljalo i o ostvarivanju funkcija samoupravne radničke kontrole nad celinom društvenih sredstava u društvenoj reprodukciji i nad ostvarivanjem samoupravnih prava radnika i izvršavanjem samoupravnih odluka. U tom okviru je istaknut i zahtev da se za izvršavanje svojih zadataka osposobe svi oni društveni faktori, počevši od inspekcijskih i poreskih službi, koji svojim delovanjem treba da sprečavaju prisvajanje dohotka mimo rezultata rada.

Idejna pitanja vaspitanja i obrazovanja, kulture i nauke zauzela su vidno mesto u diskusiji na Osmom kongresu SK Slovenije. Delegati Kongresa su o njima raspravljali ne samo sa stanovišta tradicionalnog shvatanja društvenih delatnosti, već su ih sagledavali u najtešnjoj povezanosti sa proizvodnim i ostalim društvenim radom. U takvom kontekstu u prvi plan je izbila klasno-oslobodilačka funkcija znanja, kulture i nauke, na jednoj, i njihova uloga kao kvalitativnih i podsticajnih faktora materijalnog i ostalih vidova društvenog razvoja, na drugoj strani. Upravo u tom smislu je Kongres dao nov kvalitet raspravama o tim pitanjima time što je kulturu, znanje i istraživački rad razmatrao celovito,

kao bitan element čovekovog stvaralačkog života, kao element udruženog rada, uključen u celovito shvaćenu društvenu reprodukciju.

Na Kongresu je konstatovano da se Savez komunista Slovenije u periodu između dva kongresa, svestan pomenutih okolnosti, odgovorno i kritički sučeljavao sa stanjem i pitanjima socijalističkog samoupravnog razvoja u obrazovanju, kulturi i nauci. Upravo zahvaljujući organizovanim socijalističkim snagama, sa Savezom komunista na čelu, zahvaljujući njihovim smernicama i doprinosu ostvarivanju preobražaja u tim delatnostima, sve smo bliže trenutku kada će te oblasti postati sastavni deo čovekove svakidašnjice, njemu dostupne, s njegovim proizvodnim i ostalim radom tesno povezane i utkane u rezultate njegovog rada. Ocenjeno je da smo u toku široke pretkongresne i celokupne kongresne rasprave postigli to da se putevi urastanja tih društvenih delatnosti u udruženi rad prodube i prošire. Međutim, kritički smo ocenjivali kako neka novija iskustva i saznanja tako i smetnje, zaostajanja i kolebanja.

Najveću pažnju su delegati na Kongresu posvetili pitanjima sadašnje reforme vaspitanja i obrazovanja. Težište je stavljeno na zahtev da se akcija na ostvarivanju reforme još više prenese u udruženi rad, jer se samo na osnovama novih društveno-ekonomskih odnosa mogu izvršiti potrebne promene u sadržaju obrazovanja i korisnicima obezbediti uticaj na sadržinu, organizaciju i način realizovanja vaspitno-obrazovnih programa. Pri tom je samoupravno planiranje obrazovno-kadrovskih potreba u osnovnim organizacijama udruženog rada osnova za njihov uticaj na otklanjanje sadašnjih neusklađenosti u inače nezaustavljivoj obrazovnoj ekspanziji.

Delegati na Kongresu su naglasili da sadašnje delovanje samoupravnih interesnih zajednica za vaspitanje i obrazovanje u mnogim sredinama još nije u skladu s njihovom ulogom kao mestima dogovaranja o programima koje neposredno utvrđuju organizacije udruženog rada. Nužno je, stoga, menjati dosadašnje institucionalno i forumsko delovanje tih samoupravnih interesnih zajednica, koje često predstavljaju pogodan okvir za održavanje u njima još neprevaziđenih državno-mecenarskih odnosa, budžetskog mentaliteta.

U ostvarivanju novih društveno-ekonomskih odnosa delegati Kongresa vide jedini put koji obezbeđuje odgovarajuće mesto i odgovornost intelektualnog rada. Uspostavljanje novih društveno-ekonomskih odnosa je ujedno i garantija da će se na tim područjima odlučno raščistiti sa svakim grupaštom, klikaštvom i monopolističkim položajima, kao i sa privatizacijom, u smislu održavanja ličnih i grupnih feuda, naročito na području istraživanja i kulture.

O podruštvljavanju škole, njenom samoupravnom urastanju u lokalnu sredinu i u udruženi rad, naročito ostvarivanjem koncep-

ije celodnevne škole, na Kongresu se govorilo ne samo načelno već u isticana i iskustva i rezultati koji potvrđuju da se opredeljeije za celodnevnu školu u Sloveniji već ostvaruje u većem delu opština. U usmerenom obrazovanju je u celini prihvaćena koncepcija obrazovanja za rad, uz rad i iz rada.

U diskusiji o kulturnom životu mogla su se čuti mišljenja delegata o tome da i rezultati kulturnog i umetničkog stvaranja moraju doprinositi proširivanju prostora za čoveka i slobodu, a to iziskuje stalno kritičko vrednovanje i umetničko proveravanje svih kulturnih ostvarenja. Zato su komunisti na Kongresu posebno naglasili da se ubuduće treba još doslednije zauzimati za ostvarivanje samoupravnog uticaja radnih ljudi na oblikovanje repertoarske, izdavačke i druge kulturne politike.

Isto tako je naglašeno da komunisti, kao i ostali radni ljudi, moraju sve više vladati oružjem stvaralčke kritike, koja im, uz poštovanje marksističkih kriterijuma i etičkih vrednosti našeg socijalističkog samoupravnog života i razvoja, omogućava razlikovanje plodnog od jalovog, stvaralaštva od epigonstva i naprednog od nazadnog. Sve jača kulturna svest već nam pomaže u kritičkom suočavanju sa zbivanjima u sferi kulture. Daljim samoupravnim konstituisanjem i afirmacijom delegatskih odnosa u kulturi, kao i neposrednijom razmenom rada stvaralaca kulturnih dobara i njihovih korisnika, proširuju se, također, mogućnosti njenog podruštvljavanja i ukidanja sprege s nosiocima već prevaziđenih elitističkih i tehnokratskih pogleda i pojava.

U vezi s naučnoistraživačkim radom i položajem nauke na Kongresu su iznesene nove misli i inicijative. Zahtevana je veća uloga nauke u razvoju materijalnih i duhovnih potencijala našeg društva, zatim tešnja sadržajna i samoupravna povezanost istraživačkih delatnosti s razvojnim programima organizacija udruženog rada i njihovo neposredno angažovanje u razrešavanju problema privrede, uz doprinos većoj produktivnosti rada.

Delegati su se na Kongresu zauzimali i za veću selektivnost i kritičnost pri uvozu tuđega znanja. Ubuduće bi trebalo voditi više računa o sopstvenim mogućnostima i o pripremanju novih naučnih kadrova. Zahtevano je i odlučnije suprotstavljanje pojavama privatizacije u istraživačkom radu, uz insistiranje na obezbeđivanju odgovarajuće srazmere između fundamentalnih i aplikativnih istraživanja.

Na Kongresu je bilo govora i o marksističkoj teoriji i društvenoj svesti uopšte. Pri tom su saopšteni neki rezultati koji se, pre svega, odnose na prevladavanje zakasnelih odjeka buržoaskih ideologija, koje nisu nudile nikakve stvaralačke i efikasne alternative razvoju i orijentaciji socijalističkog samoupravljanja.

Delegati Kongresa su pomenuli i rezultate postignute u stvaralačkoj primeni izvornog marksizma u našim društvenim uslovima. To je već neposredan plod novih odnosa nakon upozorenja Saveza komunista na štetne posledice koje po neposrednu dru-

štveno-političku praksu ima potcenjivanje marksističke teorije, pošto nas je odsustvo marksističkih rešenja često guralo u prakticizam i empirizam. Savez komunista je u tim konfrontacijama odlučno odbacio i koncepciju marksizma kao elitističke kritike svega postojećeg, kojoj je cilj da marksističkoj filozofiji i njenim nosiocima obezbedi privilegovano pravo i mesto jednog autoritativnog kritičara i da je postavi iznad postojeće društvene stvarnosti, iznad Saveza komunista, iznad radničke klase.

Međunarodnim odnosima je na Osmom kongresu takođe posvećena znatna pažnja. Delegati su istakli da Savez komunista na svim područjima treba ·još aktivnije da afirmiše svoje opredeljenje — da politika nesvrstanosti postane samostalan i univerzalan faktor pri uređivanju međunarodnih odnosa. Izraženo je mišljenje da kontinuitet revolucionarne politike, koju su inaugurisali predsednik Tito i Savez komunista Jugoslavije, mora ostati naša strategija i taktika u sadašnjim uslovima svetskog ekonomskog razvoja. Politika nesvrstanosti — rečeno je na Kongresu — osnovni je nacionalni interes i temelj međunarodne aktivnosti članica toga pokreta. Činjenica je da u pogledu načela i osnovnih ciljeva politike nesvrstanosti, oko kojih se okupljaju nacionalne i klasne snage nezavisnosti, napretka i demokratije, među članicama nema bitnih dilema i da su one u smislu globalne strategije sada, kao i ranije, jedinstvene. Pa ipak, Kongres je upozorio na mnoštvo kriznih žarišta u svetu: na borbu protiv snaga reakcije, neokolonijalizma, hegemonizma, imperijalizma i rasizma, koja se sve više rasplamsava. Na Kongresu je ukazano i na složene i protivrečne odnose među pojedinim nesvrstanim zemljama.

Globalni cilj pokreta nesvrstanih je borba za nov ekonomski poredak u svetu, koji i razvijenom svetu nudi izlaz iz kriznog stanja. Nesvrstanost predstavlja put ka humanom razrešenju gorućih problema sveta, put ka miru. Zato politiku nesvrstanosti i zaključke iz Kolomba — kako je rečeno na Kongresu — treba sistematski ugrađivati u celinu i svakidašnjicu našeg života, kao bitan element slovenačkog i jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog društva. Stoga je Kongres naložio komunistima da još angažovanije nego do sad deluju na ostvarivanju te politike, kako kod nas, u našem unutrašnjem sistemu, tako i u odnosima s drugim zemljama.

Na Kongresu je raspravljano i o položaju slovenačke manjine u susednim zemljama. Delegati su konstatovali da je postignut napredak u pogledu položaja manjina, o čemu svedoče vidna pozitivna kretanja u smislu njihove globalne zaštite u Mađarskoj i u Italiji, ali su upozorili i na otpor konzervativnih, šovinističkih i birokratskih snaga koje se suprotstavljaju regulisanju tih pitanja; pri tom su oštro osudili asimilacijsku politiku Austrije i protivmanjinski sporazum triju stranaka u odnosu na slovenačku i hrvatsku manjinu u toj zemlji. Delegati smatraju da je taj sporazum politički odraz popuštanja velikonemačkom nacionalizmu i oživ-

avanja nacizma. Oni su kao neprihvatljivu ocenili i teoriju o so-
ijalističkoj naciji i osudili odnos Bugarske prema Makedoniji,
time i prema integritetu jugoslovenske zajednice.

Problemi vezani za organizacioni, idejni i kadrovski razvoj
Saveza komunista na Kongresu su svestrano osvetljeni. U ras-
pravi o tim pitanjima polazilo se od metoda i oblika rada Saveza
komunista u ostvarivanju njegove vodeće idejno-političke uloge
u sistemu socijalističke samoupravne demokratije. Naglašena je
uloga, a i odgovornost članova i osnovnih organizacija SK, u bor-
bi protiv tehnokratskih i drugih negativnih pojava koje usporavaju
brži razvoj samoupravljanja. Delegati su se posebno zalagali za
uvođenje onih metoda rada koji omogućavaju još veću efikasnost
članstva u svim fazama i na svim nivoima političkog delovanja i
odlučivanja. Naglašeno je da metodi i način rada u različitim sre-
dinama moraju biti različiti i da se ne može zagovarati i zavoditi
uniformnost; metodi i oblici rada moraju biti takvi da omoguće
ostvarivanje zaključaka i akcionih zadataka Saveza komunista u
društvu.

U vezi s daljim razvojem Saveza komunista naglašeno je da se
on mora prilagoditi novonastalim uslovima, u kojima radnik sam
odlučuje o svim pitanjima bitnim za dalji razvoj i život. Savez ko-
munista mora unutar takvog demokratskog političkog sistema,
unutar takvog demokratskog života, ojačati svoju društvenu ulogu
i afirmisati svoju politiku. Zato se Kongres veoma mnogo bavio
i time kako da se ta uloga ostvari u našoj praksi, u kojoj se slo-
bodno izražava pluralizam samoupravnih interesa, a da se, na
jednoj strani, ne ograničavaju prava i dužnosti radnih ljudi i gra-
đana pri donošenju pojedinih odluka u samoupravnim struktura-
ma, delegacijama i u delegatskim skupštinama i, na drugoj strani,
da se ne dopusti prodor nesocijalističkih ili čak antisocijalističkih
pojava, pa i donošenje takvih neprihvatljivih odluka. Posebno je
naglašeno da se komunisti moraju za svoje uspešno delovanje
osposobljavati, da se mora menjati i dosadašnji način rada. Na
Kongresu je istaknuto da nije prihvatljiva praksa u kojoj je vo-
deća uloga Saveza komunista najčešće ostvarivana tako što su po-
jedina otvorena društvena pitanja razmatrali komunisti sami u
svojim organizacijama i forumima, zauzimali odgovarajuće sta-
vove, donosili i odluke, i potom ih prenosili radnim ljudima na —
sprovođenje. Takav pristup problemima društvenog razvoja ubu-
duće je potpuno nezamisliv — rečeno je — jer bi u odlučivanje
o pojedinim pitanjima uneo elemente transmisionih odnosa. Tada
bi Savez komunista ostao izvan sistema i izgubio bi podršku rad-
nih ljudi. Zato je u Rezoluciji i drugim kongresnim dokumentima
veoma jasno precizirano da članstvo organizacija Saveza komuni-
sta mora delovati unutar sistema, samoupravnih struktura, unu-
tar masovnih političkih organizacija. U tim telima i organima ko-
munisti treba da razmatraju pojedina pitanja ravnopravno i za-
jedno s drugim radnim ljudima. Samo se po sebi razume da za
takav svoj rad u okviru političkog sistema, društveno-političkih or-

ganizacija, komunisti moraju biti odgovorni zajedno s radnim ljudima koji su te odluke doneli, ali u isto vreme moraju za svoj rad odgovarati i svojim osnovnim organizacijama i rukovodstvima SK.

Polazeći od toga, na Kongresu je naglašena uloga osnovne organizacije i članova Saveza komunista i utvrđeni su njihovi zadaci; snažno je istaknuta i potreba za njihovim osposobljavanjem za aktivno i stvaralačko uključivanje u samoupravni politički sistem.

III

Na ovom mestu se, iz razumljivih razloga, ne može dati temeljit pregled svih pitanja koja su razmatrana na Osmom kongresu SK Slovenije. Izostavljena su čak i neka veoma značajna područja kojima je Kongres posvetio prilično veliku pažnju, kao što su: postignuti rezultati u slobodnoj razmeni rada između radnika proizvodnih i radnika društvenih delatnosti i slabosti koje otežavaju bržu afirmaciju tog društveno-ekonomskog odnosa; pitanje skladnijeg razvoja pojedinih područja; reforma bankarskog sistema; zaštita čovekove sredine; ustavna uloga mesne zajednice i njeno čvršće povezivanje s udruženim radom, kao i zadaci komunista u preobražaju mesne zajednice; uloga opštine kao oblika usklađivanja interesa i političkog odlučivanja u delegatskom oblikovanju politike u Republici i federaciji, i uopšte delovanje celokupnog skupštinskog sistema; reforma pravosudnog sistema i pitanje kvalitetnijeg rada stručnih, upravnih i administrativnih službi na svim područjima društvenog života; značaj i uloga društvenog sistema informisanja i njegovo podruštvljavanje; uvođenje obrazovanja uz rad i iz rada kao značajnog uslova menjanja i drugačijeg vrednovanja položaja radnika u proizvodnji; afirmacija marksizma i nužnost utkivanja marksističke teorijske misli u nauku, vaspitanje i obrazovanje, kao i u našu samoupravnu praksu; podruštvljavanje ekonomskih odnosa s inostranstvom, njihovo planiranje i, naročito, pitanje saradnje sa zemljama u razvoju; podruštvljavanje spoljne politike — i tako redom.

Kongres je posle trodnevne i veoma iscrpne rasprave pokazao da je Savez komunista Slovenije sposoban za menjanje društvenih odnosa i za to da u svakodnevnoj borbi odlučno nastupa s pozitivnim programom razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa i programom bržeg socijalnog i privrednog razvoja. Težište svoje akcije, naročito sada posle Kongresa, komunisti prenose u samoupravne strukture i mobilisanjem radnih ljudi obezbeđuju ono što je najznačajnije — da se unutar sistema socijalističkog samoupravljanja u celini reprodukuju novi odnosi proizvodnje.

Kao uputstvo za akciju i kao idejnu orijentaciju Osmi kongres Saveza komunista Slovenije je doneo:

a) Rezoluciju, koja ima dva dela. U prvom se zahteva celovita aktivnost Saveza komunista. Taj deo je, u suštini, rezime idej-

no-političke orijentacije SK Slovenije u narednom periodu, kao i idejno-političkog akcionog programa SK Slovenije.

U drugom delu Rezolucije je navedeno oko 80 konkretnih zadataka s pojedinih područja rada i života.

Zato Rezoluciju treba uzimati kao celinu. Ako ne bismo tako postupili, mogli bismo se u praksi izložiti opasnosti da ostanemo na opštim i apstraktnim konstatacijama ili da se izgubimo u besperspektivnom prakticizmu.

b) Izveštaj o radu SK Slovenije za razdoblje između Sedmog i Osmog kongresa SK Slovenije, koji je pripremio Centralni komitet SK Slovenije, i referat predsednika CK SK Slovenije. Izveštaj predstavlja objektivnu marksističku analizu pređenog puta i značajna je osnova daljeg rada.

c) Statut SK Slovenije, koji je prilično izmenjen. Učvršćivanje vodeće i povezujuće uloge SK u društvu i radničkoj klasi, u uslovima razvijene socijalističke samoupravne demokratije, zauzelo je u njemu središnje mesto.

d) Kongres je izabrao i novi Centralni komitet od 70 članova, Sud časti od 30, Statutarnu komisiju od 25 i Nadzornu komisiju od 7 članova. Isto tako, izabrani su i članovi za centralne organe Saveza komunista Jugoslavije iz Slovenije.

Vlado Janžič

Suočavanje s novim temama i zadacima

»Osmi kongres Saveza komunista Srbije održavamo u vreme koje je, po karakteru društvenih procesa i vrsti zadataka koji stoje pred komunistima i svim radnim ljudima, drugačije od onog kada smo održavali svoj Sedmi kongres. Tu promenu je važno uočiti i istaći, kako radi shvatanja i tumačenja suštine društvenih i idejnih problema koje je Savez komunista na prethodnim kongresima razrešio tako i radi dublje spoznaje sadašnjeg vremena, njegovih karakteristika i obeležja i neophodnih suočavanja sa temama i zadacima o kojima na ovom kongresu treba da raspravljamo i odlučujemo.« Ove reči predsednika CK Saveza komunista Srbije dr Tihomira Vlaškalića dobro ilustruju uslove u kojima je održan najviši skup komunista Srbije, kao i raspravu i zaključke koje je usvojio Kongres.

Savez komunista Srbije je u prethodnom razdoblju, pre Desetog kongresa SKJ i posle njega, pružio puni doprinos razradi i formulisanju nove faze razvoja socijalističkog samoupravljanja i, kao deo Saveza komunista Jugoslavije, aktivno učestvovao u svim bitkama koje su jugoslovenski komunisti vodili na unutrašnjem i međunarodnom planu. Suština svih bitnih promena izvršenih u proteklom periodu bila je u tome da se što čvršće utemelji vlast

ıme radničke klase i svih radnih ljudi, da radnici u udruženom ıdu neposredno odlučuju o sredstvima, uslovima i plodovima ɾog rada i društvenom životu uopšte. Na tom osnovnom kursu omunisti Srbije su, u razdoblju između svog Sedmog i Osmog ongresa, tražili i nalazili sadržaj svoje aktivnosti u razvoju proizodnih snaga i u svim oblastima društveno-ekonomskog i političog života.

Ukupan materijalni i socijalni razvoj SR Srbije između dva kongresa bio je veoma uspešan. Društveni proizvod u poslednje četiri godine (1974—1978) rastao je po stopi od oko 6 odsto, a u društvenom sektoru gotovo 7 odsto. Najveći doprinos ukupnom privrednom razvoju dao je porast industrijske proizvodnje sa prosečnom stopom od 9 odsto, dok je poljoprivredna proizvodnja sa porastom od oko 4 odsto zabeležila značajan uspon i predstavlja faktor ekonomske stabilnosti. Pri tom treba istaći da je u proteklih trideset godina privredni potencijal Srbije povećan više od šest puta, industrijska proizvodnja 17 puta, poljoprivredna dva i po puta, zaposlenost četiri puta, a sa nacionalnim dohotkom (koji je u ovom razdoblju petorostruko povećan) od oko 1.500 dolara po stanovniku SR Srbija je u privrednom pogledu dostigla nivo srednje razvijenosti. Posebna pažnja u proteklom periodu posvećena je ostvarivanju politike bržeg privrednog i društvenog razvoja SAP Kosovo i privredno nedovoljno razvijenih krajeva na užem području Srbije, kao i prevazilaženju ranijeg relativnog zaostajanja SAP Vojvodine u društveno-ekonomskom razvoju. Iako su u doslednom sprovođenju usvojene politike postignuti zapaženi rezultati, ekonomski i društveni razvoj nedovoljno razvijenih područja ostaje i dalje trajno opredeljenje i obaveza komunista, što je posebno istaknuto u Rezoluciji Osmog kongresa: »Polazeći od činjenice da je SAP Kosovo izrazito nerazvijena — kako u odnosu na prosek Republike i cele zemlje tako i u odnosu na druga privredno nedovoljno razvijena područja u zemlji — Savez komunista Srbije se zalaže za obezbeđivanje njenog posebnog tretmana u periodu posle 1980. godine u okviru zajedničke politike i stvaranja uslova za ravnomerniji razvoj svih republika i pokrajina.«

Rezimirajući ukupne rezultate u materijalnom i socijalnom razvoju, Kongres je konstatovao da je početna faza industrijalizacije SR Srbije prošla i da nastupa period kada elementi kvaliteta privređivanja dobijaju prioritetno mesto. A to znači da su dalji rast dohotka, akumulativne sposobnosti privrede i jačanje materijalne osnove socijalističkog samoupravljanja uslovljeni rastom produktivnosti rada, višim stepenom organizovanosti i stručnosti, povezivanjem privrednih subjekata, orijentacijom na veći izvoz, supstituciju uvoznih sirovina domaćim i slično. Što se daljeg razvoja tiče, u Rezoluciji se kaže: »Savez komunista Srbije, u skladu

sa osnovnim ciljevima materijalnog razvoja, ističe potrebu da i u narednom periodu energija, hrana i sirovine ostanu i dalje osnovni prioriteti razvoja u Republici. Kod ovih strateških opredeljenja moraju se uvažiti principi selekcije, racionalnosti i dohodovnosti. Razvoj energetskog kompleksa, širenje sirovinske baze, proizvodnja savremene opreme, proizvodnja hemijske industrije i trajnih potrošnih dobara predstavljaju osnovne ciljeve razvoja. Selekcija ciljeva, u okviru industrijalizacije, mora se zasnivati na potrebi daljeg savladavanja strukturnih disproporcija u privredi Republike. Selekcija podrazumeva skladnost razvoja, a ne stvaranje novih disproporcija do kojih bi moglo doći zbog relativno oskudnih sredstava za investicije.«

Zastupajući koncept kompleksnog razvoja Srbije u okviru Jugoslavije, SK Srbije se opredelio za to da se, pored energije hrane i sirovina, mašinogradnje i stambene izgradnje, razvojem od šireg značaja obuhvati i krupna infrastruktura, korišćenje zemljišta, saobraćaj, urbanizacija, vodoprivreda i šumarstvo, zaštita i unapređenje čovekove sredine. Opšti prioriteti uključuju i nauku, obrazovanje, zdravstvo, narodnu odbranu, društvenu bezbednost i samozaštitu. U cilju povećanja zaposlenosti i uspešnog društveno-ekonomskog i socijalnog razvoja, Savez komunista je dao punu podršku razvoju zanatstva i ostalih delatnosti male privrede, dok je u razvoju poljoprivrede težište stavljeno na aktivnost organizovanih društvenih snaga na jačanju agroindustrijskog kompleksa, zatim na industrijalizaciju poljoprivrede, intenzivno unapređivanje prehrambene industrije i organizovanje i udruživanje zemljoradnika putem različitih oblika udruživanja sa radnicima u udruženom radu, u zajedničkom interesu, radi postizanja veće proizvodnje, a time i većeg dohotka.

Ako se rezimiraju rasprave, posebno u Komisiji za samoupravne društveno-ekonomske odnose i materijalni razvoj, može se konstatovati da je Osmi kongres pozitivno ocenio dosadašnje rezultate u sprovođenju usvojene politike srednjoročnog razvoja i opredelio se za dalje ostvarivanje već usvojenih osnovnih strateških smernica. Pri tom je poseban naglasak stavljen na činjenicu da je jačanje proizvodnih snaga u funkciji daljeg razvoja društveno-ekonomskih samoupravnih odnosa.

Na Kongresu su izrečene realne ocene sadašnjeg stanja, odnosno moglo se zapaziti da je dominiralo kritičko razmatranje problema — dokle se stiglo u ostvarivanju Ustavom utvrđene društveno-ekonomske pozicije udruženog rada. »Pri ocenjivanju ostvarenih promena u društvenim odnosima i uspešnosti delovanja Saveza komunista Srbije i svih radnih ljudi, mora se imati u vidu da je, pored objektivnih problema koje je trebalo savladavati, tehnokratsko nasleđe u praksi i svesti nekih sredina (naročito u finansijskoj i prometnoj oblasti) predstavljalo krupan idejno-politički problem sa kojim se Savez komunista Srbije sukobio«, — naglasio je u referatu dr Tihomir Vlaškalić. Posmatrano iz sadašnje perspektive, idejno-politička konfrontacija SKS sa tehnokratskom

raksom i idejama nije značila popuštanje birokratskim i dogmatkim alternativama, već je otvorila puteve i prostore samouprav.om kursu pojačanog razvoja samoupravnih odnosa.

I u referatu predsednika SKS i u diskusiji preovladavalo je hvatanje da su formiranjem osnovnih organizacija udruženog rada tvorene nezamenljive osnove za izrastanje celovitog sistema socialističkog samoupravljanja. Ne zanemarujući učvršćenje, razvijanje samoupravnih odnosa i ovladavanje dohotkom i njegovom raspodelom u osnovnoj ćeliji udruženog rada, Savez komunista mora u isto vreme težište aktivnosti usmeravati i ka razvijanju i jačanju samoupravnih veza i odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada, ka udruživanju rada i sredstava, zajedničkom planiranju, društvenom dogovaranju i sporazumevanju. Uočeno je da udruženi radnici još nisu postali odlučujući samoupravni subjekti koji uređuju odnose u celini društvene, naročito proširene reprodukcije. Imajući na umu iskustva bliske prošlosti, kada je na otuđenom višku rada izrastala moć tehnokratskih grupa, a sfera prometa i banaka bila izvan uticaja udruženog rada, delegati su posebnu pažnju posvetili kritičkoj analizi dosadašnjih rezultata u transformaciji bankarskog, kreditnog i novčanog sistema. Konstatovano je da je u pogledu reprodukcionog udruživanja i povezivanja privrede u celini, pa i između proizvodnje, prometa i finansijskih institucija, postignut izvestan napredak, ali da ozbiljne probleme u daljem samoupravnom preobražaju izazivaju ne samo stara, prevaziđena shvatanja, već i nepovoljno materijalno stanje privrede i nedovoljan stepen samofinansiranja udruženog rada. Kredit i dalje predstavlja osnovni instrument finansiranja proširene reprodukcije, što otežava menjanje stanja u kome banke imaju karakteristike centara ekonomske moći.

Stoga je Kongres i ukazao na veliki značaj razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u narednom razdoblju. U usvojenoj Rezoluciji se ističe da »od stepena i širine samoupravnog udruživanja rada i sredstava bitno zavisi ostvarivanje socijalističkih, samoupravnih odnosa u osnovnim i drugim širim oblicima udruživanja«. Savez komunista će se zajedno sa radnicima u udruženom radu zalagati za jačanje svesti i saznanja o tome da akumulacija, formirana u osnovnim organizacijama, ukoliko se ne udružuje u obimu neophodnom sa stanovišta tehnološkog i ekonomskog razvoja, zakonito dovodi do sporijeg rasta produktivnosti rada i društvenog proizvoda, do ograničavanja mogućnosti zapošljavanja novih radnika, sporijeg otklanjanja strukturnih neusklađenosti i sličnog. A o kreditno-monetarnoj sferi, u Rezoluciji se kaže: »Bržoj samoupravnoj transformaciji monetarno-kreditnog i bankarskog sistema, promenama u sistemu primarne emisije, daljem preobražaju osiguravajućih organizacija i fondova u izgrađivanju samoupravnih finansijskih mehanizama Savez komunista pristupa kao bitnoj pretpostavci bržeg razvijanja i uspešnog funkcionisanja samoupravnog sistema proširene reprodukcije. Komunisti moraju da polaze od toga da suština promena

nije samo u novom organizacionom ustrojstvu banaka, osiguravajućih zavoda i fondova, kao finansijskih asocijacija udruženog rada, već, pre svega, u dovođenju radnika u poziciju da određuju poslovnu i kreditnu politiku banaka i upravljaju celokupnim procesom formiranja, udruživanja i upotrebe novca kao i svojim i društvenim minulim radom.« To znači da u periodu posle Osmog kongresa komuniste Srbije u oblasti odnosa udruženog rada i bankarstva, trgovine i prometa očekuju složeni zadaci — da usvojene stavove dosledno realizuju, kao pretpostavku ostvarivanja ustavnih opredeljenja o stavljanju ukupne društvene reprodukcije pod vlast udruženog rada.

II

Delegati Osmog kongresa su posvetili posebnu pažnju i razvoju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Izborom blizu 700.000 delegata u skupštine društveno-političkih zajednica i samoupravnih interesnih zajednica stvorena je masovna demokratska radna osnova funkcionisanja svih skupština. Političkom akcijom SK i ostalih društveno-političkih organizacija obezbeđen je odgovarajući klasno-socijalni sastav delegacija, i stvorene su bitne pretpostavke za uspešan početak funkcionisanja delegatskog skupštinskog sistema. U referatu, diskusiji i Rezoluciji Kongresa data je ocena dosadašnjeg razvoja političkog sistema i utvrđeni zadaci koji očekuju komuniste i radne ljude u narednom periodu.

Govoreći o iskustvima proteklog perioda, predsednik SKS je konstatovao: »Danas mnogo jasnije vidimo tesnu povezanost akcije Saveza komunista na razvijanju samoupravnih odnosa u udruženom radu sa zadacima koji se dalje otvaraju u delegatskom sistemu, kao obliku demokratske integracije društva na osnovama samoupravljanja. Ono što delegatski sistem u sebi nosi kao novo u upravljanju društvenim poslovima mnogo je lakše ostvariti sa formalne strane, i to smo uradili brzo, dok nam za neposrednu i dalju budućnost ostaje da u praksi razvijemo delegatski sistem sa njegove sadržajne strane.« Kritičko osvetljavanje bogatih iskustava nije mimoišlo nijednu oblast društvenog delovanja komunista: od samoupravne aktivnosti radnika u osnovnim organizacijama društvenog rada, rezultata u razvoju mesnih zajednica, daljeg razvoja ustavnog koncepta opštine, rada izvršnih organa i organa uprave do osposobljavanja Socijalističkog saveza, Saveza sindikata i drugih organizovanih snaga sistema samoupravljanja za ostvarivanje njihove uloge u delegatskom sistemu. Istaknuto je da se nedograđenost delegatskog sistema danas pretežno ispoljava u nedovoljnom neposrednom izražavanju stvarnih interesa i potreba radnih ljudi. Linija odlučivanja još ne polazi od društvene baze, iz osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica.

U okviru rasprava o daljem razvoju političkog sistema, Kongres je posebno insistirao na jačanju klasne suštine međunacionalnih odnosa, unapređenju ravnopravnosti, bratstva i jedinstva

aroda i narodnosti, što je u SR Srbiji, s obzirom na njen višenaionalni karakter, od posebnog značaja. U raspravama o ovim pitajima pošlo se od pretpostavke da su ona principijelno ispravno ešena, da je u ovoj osetljivoj i značajnoj oblasti ostvarivan koninuitet politike Saveza komunista Jugoslavije, da je u Savezu konunista Srbije vladajuće shvatanje da su samoupravljanje radičke klase i radnih ljudi, bratstvo i jedinstvo i ravnopravnost naroda i narodnosti — uslov stabilnosti i daljeg razvoja SFRJ, odnoso socijalističkih republika i pokrajina, ali isto tako da se na lanašnjem stepenu ukupnog društveno-ekonomskog i samoupravnog razvoja ravnopravnost i zajedništvo grade mnogo konkretnije iego ranije, odnosno grade se i razvijaju u organizacijama udruženog rada, obrazovnom sistemu, u kulturnim i naučnim ustanovama, sredstvima informisanja i sličnim sredinama, što zahteva da dalji razvoj međunacionalnih odnosa postane sastavni deo svih aktivnosti organizovanih snaga i institucija našeg sistema. SR Srbija se razvija kao složena društveno-politička i državna zajednica u čijem su sastavu autonomne pokrajine Kosovo i Vojvodina. Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje su osnova demokratskog usaglašavanja interesa, pa je Kongres obavezao komuniste da još više unapređuju ovu praksu koja je bitan uslov daljeg jačanja samoupravnog zajedništva u SR Srbiji i pretpostavka prevazilaženja ostataka etatističkih odnosa, centralističkih i partikularističkih tendencija. Konstatujući da nacionalna ravnopravnost u socijalizmu nije neko apstraktno pitanje, niti se ostvaruje automatski i spontano, Kongres je obavezao komuniste koji se bave teorijom da farksističkom kritikom u istoriografiji, društvenim naukama i kulturi doprinose suzbijanju konzervativne, tradicionalističke svesti, i suprotstave se nacionalističkim svojatanjima, paternalističkim pretenzijama i svim pojavnim oblicima nacionalizma. Pri tome je i posebno naglašeno da »dalje učvršćivanje i jačanje nacionalne ravnopravnosti danas, pre svega, zavisi od toga u kojoj meri su radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada nosioci proširene reprodukcije« (Tihomir Vlaškalić), i da nacionalizam tehnokratskog i birokratskog porekla ima svoju materijalnu osnovu upravo u otuđenom dohotku.

III

Društvena uloga Saveza komunista na sadašnjoj etapi razvoja socijalističkog samoupravljanja svestrano je razmatrana još u pretkongresnim pripremama. Ova tema je zauzela istaknuto mesto i u raspravama na Kongresu. Tražeći odgovor na pitanje: kako dalje i još brže razvijati socijalističko samoupravljanje, komunisti su detaljno analizirali forme sopstvenog rada, socijalno-klasni sastav SKS, oblike organizovanosti, idejni rad i marksističko obrazovanje.

Savez komunista Srbije ojačao je svoje redove za novih 265 hiljada članova, tako da danas ima više od 726 hiljada članova,

odnosno svaki dvanaesti stanovnik i gotovo svaki treći zaposleni u društvenom sektoru je u SK. Danas je svaki treći član SK neposredni proizvođač, za blizu 100 hiljada povećan je broj mladih, stalno se poboljšava nacionalni sastav članstva. Formiranjem više od 8 hiljada novih osnovnih organizacija Savez komunista je postao i mobilniji i akciono sposobniji. Raznim oblicima idejno-političkog obrazovanja obuhvaćeno je gotovo celokupno članstvo SK, a razne političke škole završilo je više od 300 hiljada polaznika. Ipak, u oko 800 organizacija udruženog rada i u više od hiljadu sela još ne postoje osnovne organizacije SK.

U raspravama je ne jednom isticano da ostvarivanje vodeće uloge Saveza komunista podrazumeva prilagođavanje njegovog delovanja promenama u samoupravnom razvoju društva. »Savez komunista mora biti u svim društveno-političkim organizacijama unutrašnja idejno-vodeća i akciona snaga, sa sopstvenom odgovornošću za klasni karakter ciljeva i politike i njihovo ostvarivanje, tj. mora biti faktor kohezije celokupne demokratske strukture samoupravnog sistema. Društveni sadržaji na kojima se angažuju društveno-političke organizacije jedna su od najvažnijih osnova na kojima Savez komunista oblikuje i gradi svoje stavove politiku i akcije« — zapisano je u Rezoluciji Kongresa. Polazeći od jasno definisane uloge Saveza komunista na savremenoj etapi razvoja sistema samoupravljanja, mnogi delegati su analizovali bogata iskustva osnovnih organizacija Saveza komunista. Pri tome je naglašavano da se akcija ne može voditi niti izvan samoupravnog sistema, niti je Savez komunista može voditi sam za sebe. Razvijajući ovu tezu, učesnici Kongresa su istakli da akciono osposobljavanje Saveza komunista znači usmeravanje njegovog delovanja u dva osnovna pravca: u institucije, organizacije i zajednice samoupravnog sistema gde se ostvaruje samoupravna aktivnost radnih ljudi i građana i koju Savez komunista mora sopstvenim delovanjem kanalisati; i u društveno-političke organizacije, Socijalistički savez, Sindikat, omladinske organizacije, Savez boraca u cilju šireg i punijeg angažovanja ovih organizacija na rešavanju konkretnih pitanja razvoja i unapređivanja samoupravljanja.

Pri tome se težište rada u osnovnim organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, delegatskim skupštinama, udruženjima građana, interesnim zajednicama, svuda gde se u procesu samoupravnog odlučivanja ispoljavaju različiti interesi i donose odluke. Logičan zaključak koji se nudi u pogledu organizovanosti komunista je da osnovna organizacija Saveza komunista mora postati žarište idejno-političkog uticaja na sve procese političkog i samoupravnog odlučivanja. »Takva osnovna organizacija neće se zatvarati u svoje sastanke i baviti sama sobom, neće svoju ulogu svoditi samo na savladavanje programa idejno-političkog obrazovanja ili proradu odluka viših foruma, neće snagom formalnog autoriteta davati direktive i čekati njihovo izvršenje, i na taj način pasivizirati radne ljude i otupiti sopstvenu akcionu sposobnost. Os-

novna organizacija mora se baviti realnim problemima života i rada sredine u kojoj deluje, i pri tome mora biti sposobna da deluje na pravi način, boreći se za samoupravnu suštinu svih konkretnih odluka i rešenja, izbegavajući zamke liberalističkog nemešanja ili sektaškog preuzimanja funkcija samoupravnih organa. Za svoje stavove ona se mora zalagati u demokratskom odlučivanju i dogovaranju sa svim radnim ljudima, javno i snagom argumenata« (dr Tihomir Vlaškalić).

Takvo delovanje osnovne organizacije SK, koja se mora nalaziti u matici života, nameće i velike obaveze njenim članovima. Naime, u uslovima sve razvijenijeg socijalističkog demokratizma i samoupravljanja, član Saveza komunista mora delovati u sredini u kojoj radi i živi snagom sopstvenog znanja i uverenja, sposobnošću konkretizacije teorijskih stavova i načelnih opredeljenja, autoritetom koji je stečen radom i borbom za unapređivanje i razvoj samoupravljanja, svojim moralnim i etičkim nazorima i ponašanjima. S pravom su zato mnogi delegati isticali da zadaci koji očekuju komuniste na novoj etapi razvoja socijalističkog samoupravljanja traže mnoge nove idejne kvalitete, temeljno marksističko i samoupravno obrazovanje, sposobnost stvaralačke sinteze praktičnih poteza i koncepcijskih opredeljenja, sposobnost da se u demokratskoj raspravi i borbi mišljenja ostvaruje, snagom ubeđivanja, sopstveni uticaj, okupljaju, angažuju i mobilišu najšire mase ljudi u ostvarivanju ciljeva za koje se komunisti bore.

U raspravama o društvenoj ulozi, idejno-političkom razvoju i klasnom jačanju Saveza komunista Srbije razmatrana su i mnoga druga pitanja. Zapaženo je, na primer, da su primenu načela demokratskog centralizma mnogi delegati s pravom povezivali s razvojem demokratskih odnosa u Savezu komunista i jedinstvom u realizaciji usvojenih stavova i odluka. Kada je SK u akciji, jača i njegovo jedinstvo, a demokratski centralizam se ostvaruje kao unutrašnja potreba sinteze različitih mišljenja koja se ispoljavaju u procesu kreiranja politike i donošenja odluka. Zato su demokratski odnosi, borba mišljenja, kritika i samokritika u procesu izgrađivanja stavova najbolja garancija odgovornosti i jedinstvenog delovanja članova i organizacija SK. Bila su karakteristična i izlaganja pojedinih delegata u diskusiji koji su, razmišljajući o daljem unapređenju načela demokratskog centralizma, isticali potrebu još neposrednije komunikacije i saradnje rukovodstava i organizacija SK i jačanja uloge člana SK kao subjekta politike, a pri tom insistirali na bržem prevazilaženju ostataka stare prakse odlučivanja na nivou rukovodstva, bez dovoljnog uticaja osnovnih organizacija SK, pa i prakse primene represivnih mera prema članovima koji ukazuju na greške i teškoće.

U najužoj vezi s ostvarivanjem uloge i zadataka Saveza komunista u savremenoj etapi razvoja socijalističkog samoupravljanja su i temeljni principi kadrovske politike: demokratizacija, javnost, deprofesionalizacija, dekumulacija funkcija i rotacija. U kon-

gresnoj Rezoluciji je zapisano da »...ostvarivanje radničke veće u Savezu komunista nije samo pitanje broja radnika u Savezu komunista već je suštinsko idejno-političko pitanje koje bitno utiče na klasni karakter politike Saveza komunista i na njeno dosledno ostvarivanje«. Osnovne organizacije SK i opštinska rukovodstva su obavezni da se još odgovornije odnose prema pripremama za prijem i prema prijemu novih članova SK iz redova radnika, žena i poljoprivrednih proizvođača, a veća pažnja se mora posvetiti poboljšanju nacionalnog sastava SK, jer je to uslov još uspešnije borbe za produbljavanje nacionalne ravnopravnosti i dalje razvijanje tekovina revolucije u oblasti međunacionalnih odnosa. Kongres se, isto tako, opredelio, pa je taj stav ušao i u Rezoluciju, za to da »borba za demokratizaciju i dosledno ostvarivanje kadrovske politike podrazumeva odlučno prevazilaženje i onemogućavanje pojava odlučivanja o izboru kadrova u neformalnim grupama — na bazi grupaških kombinatorika, ili u ime članstva, osnovnih organizacija i foruma, u ime radnika, ljudi, njihovih organa i institucija... Savez komunista se mora suprotstavljati pojavama birokratizacije, privatizacije i manipulisanja ljudima, sektaškom odnosu prema izboru žena i afirmisanih omladinaca i pojavama oportunizma. Merilo vrednosti ljudi koji se kandiduju i biraju na društvene i političke dužnosti mora biti rad i rezultati u formulisanju i izvršavanju politike Saveza komunista, njihov odnos prema društvenom interesu, društvenoj imovini i zadacima«.

IV

Izgradnja samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u oblasti kulture, nauke, vaspitanja i obrazovanja bila je u periodu između Sedmog i Osmog kongresa SKS u središtu aktivnosti komunista i drugih subjektivnih socijalističkih snaga. Samoupravnim udruživanjem i slobodnom razmenom rada ove delatnosti postaju sve više sastavni deo udruženog rada. Analizirajući pređeni put, Kongres je pošao od činjenice da se nalazimo tek na početku složenog i dugoročnog procesa i da se, ipak, zaostaje u odnosu na samoupravne tokove u materijalnoj proizvodnji. Ova konstatacija ne umanjuje značajne rezultate postignute u oblasti kulturnog i naučnog stvaralaštva i obrazovnog rada. Na primer, u SR Srbiji se godišnje objavi oko 30 miliona primeraka knjiga, a struktura izdanja u oblasti književnosti svedoči o velikom učešću autora ostalih naroda i narodnosti i literature sa raznih područja svetske kulture, što pokazuje koliko je naša kultura otvorena. U SR Srbiji deluje oko 600 kulturno-umetničkih i kulturno-prosvetnih društava, a održava se oko 400 kulturnih manifestacija različitog tipa. Broj učenika i studenata povećan je na oko 150 hiljada, odnosno svaki peti stanovnik je učenik ili student. U 1976. godini, od ukupnog broja zaposlenih stručnih kadrova je bilo više od 62 odsto, a sredstva za obrazovanje učestvovala su u narodnom dohotku 1977. go-

ine sa 6 odsto. U razvoju društvenih nauka postignuti su zapaeni rezultati. Formirani su marksistički centri, pokrenuti novi asopisi, organizovane brojne političke škole i kursevi, zabeležen e snažniji kvalitativni i kvantitativni rast publicistike.

Rezultati postignuti u kulturnom životu, nauci i obrazovanju otvrđuju ispravnost i uspešnost politike i delovanja Saveza komunista. »Kultura je deo društvenog rada koji u socijalističkim samoupravnim odnosima u celini poprima stvaralački karakter. Stoga naša borba za stalno širenje granica slobode stvaralaštva je deo ukupne borbe osvajanja sloboda radnog čoveka. U našim nastojanjima da sadržajno obogatimo oblike slobodne razmene rada moramo imati u vidu ovaj strateški cilj. Inače će nam se, čega i sada ma, događati da se samoupravne interesne zajednice javljaju kao osamostaljene institucije koje formulišu i sprovode kulturnu politiku, a zapostavljaće se ono što je osnovno: širina samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja o pravcima kulturnog razvoja«, konstatovao je predsednik SKS. Kritička ocena nije, isto tako, mimoišla ni neke negativne tendencije koje se javljaju u kulturnom životu, a manifestuju se u pokušajima kulturne supremacije, pojavama konzervativne svesti, paternalističkim težnjama u odnosu na kulture drugih naroda i narodnosti i slično. Određujući buduće zadatke komunista u ovoj oblasti, u Rezoluciji Kongresa je istaknuto: »Ključna opredeljenja i zadaci Saveza komunista u borbi za ostvarivanje socijalističke samoupravne kulturne politike jesu: povezivanje kulturne delatnosti putem razmene rada sa društvenim radom u celini; razvoj samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u kulturi; afirmacija slobode stvaralaštva; obezbeđivanje uslova za stvaranje novih kulturnih vrednosti; jačanje marksistički orijentisane kritike; odlučno suprotstavljanje opredeljenjima i orijentaciji nacionalističkog, dogmatskog i liberalističkog karaktera; suzbijanje pojava oportunizma, privatizacije, grupašenja i klanova.«

*

Osmi kongres Saveza komunista Srbije održan je u Beogradu 29, 30. i 31. maja. Prisustvovalo mu je 1.387 delegata, koji su predstavljali više od 726 hiljada članova SK. Osnovni referat na Kongresu »Uloga Saveza komunista Srbije u novoj etapi borbe za razvoj socijalističkog samoupravljanja« podneo je predsednik CK SKS dr Tihomir Vlaškalić. U ime druga Tita i CK SKJ Kongres je pozdravio sekretar Izvršnog komiteta Predsedništva SKJ Stane Dolanc, a prisustvovale su mu i delegacije centralnih komiteta svih socijalističkih republika. Kongres je radio u četiri komisije u kojima je učestvovalo više od hiljadu delegata: 223 su sudelovala u raspravi, a 175 ih je dalo pismene priloge. Kongres je usvojio Rezoluciju Osmog kongresa SKS o daljem razvoju socijalističkog samoupravljanja i novi Statut SKS. U novi CK Saveza komunista

Srbije izabrano je 145 članova, u Statutarnu komisiju 27, i u Nadzornu komisiju 15 članova. Izabrano je i 19 članova CK SKJ iz Saveza komunista Srbije i 60 delegata za Jedanaesti kongres SKJ. Na prvoj sednici novoizabranog CK SK Srbije izabrano je Predsedništvo od 17 članova, a za predsednika CK SK Srbije dr Tihomir Vlaškalić.

Ljubiša Ristović

Šesnaesta konferencija SK Vojvodine

Idejno-politički jedinstveni i mobilni

Uoči prvomajskih praznika u Novom Sadu je održana Šesnaesta konferencija SK Vojvodine. Komunisti Vojvodine su, preko svojih delegata, u stvari okončali višemesečnu raspravu o četvorogodišnjem radu osnovnih organizacija i rukovodstava Saveza komunista Vojvodine. Na Konferenciji je govorio 221 delegat. Atmosfera je bila radna i, bez obzira na uspehe postignute u proteklom razdoblju, više je ukazivano na propušteno i na buduće zadatke.

Šesnaesta konferencija komunista Vojvodine je drugi takav skup komunista posle Pisma, što ima velik značaj za ovu pokrajinu ako se ima na umu kakvo je stanje bilo do tog vremena. Da podsetimo: u tom razdoblju u Vojvodini su antisamoupravne i antisocijalističke snage težile za tim da obezvrede vodeću ulogu radničke klase u društvu i avangardnu ulogu SK u borbi za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja. Frakcionaštvo je bilo uzelo maha i sa tehnobirokratijom stvorilo uporišta u mnogim institucijama, a imalo oslonac u rukovodstvima SK nekih opština. Savez komunitsa Vojvodine poveo je odlučnu borbu protiv tih pojava i Šesnaestu konferenciju dočekao znatno ojačan, idejno-politički jedinstven i mobilan. On je dobio sva obeležja organizacije revolucionarne akcije, sve sposobnije da izgrađene i usvojene stavove i politiku dosledno sprovodi.

Jedna od posledica delovanja SK u vremenu pre Pisma bile su i glomazne osnovne organizacije. Ovako velike, bile su neefikasne i izdvojene od radničke klase, a gotovo svi komunisti »preseljeni« u mesne zajednice. Time je praktično bio onemogućen efikasan rad komunista, koji se mahom svodio na nekoliko sastanaka godišnje. Zbog toga je neodložan zadatak bio — formiranje osnovnih organizacija u OOUR. Obrazovano je dve hiljade novih osnovnih organizacija SK. Sada Savez komunista Vojvodine ima više od 180.000 članova koji deluju u 4.300 osnovnih organizacija.

Osnovnoj organizaciji SK je bila poklonjena posebna pažnja u proteklom četvorogodišnjem razdoblju. Pošlo se od stava da bez sposobne osnovne organizacije nema ni temeljnog rada Saveza komunista u novim uslovima. Pre Pisma idejno-političko osposobljavanje je bilo mahom formalno ostvarivano i prepušteno gotovo isključivo radničkim i narodnim univerzitetima. Nije bio nikakav izuzetak da se marksizam izučavao na uopšten i »školski način«; preovlađivao je pri tom klasičan odnos profesor — učenik.

Postavio se kao prevashodni zadatak da težište idejnog rada, ideološkog i političkog osposobljavanja ponovo bude u osnovnim organizacijama. Redovno su utvrđivane jedinstvene programske osnove (jedinstveni okviri i zajednički programi, sadržaji), obavezne za sve osnovne organizacije, za sve članove SK, za novoprimljene i za sekretare i članove sekretarijata osnovnih organizacija. Jedinstvenim programskim osnovama obuhvaćeno je 70 do 90 odsto celokupnog članstva. Bitnija od te statistike je činjenica da je snažno povećana odgovornost organizacija i rukovodstava, ne samo za idejno-političko osposobljavanje članstva SK već i za marksističko obrazovanje i vaspitanje svih radnih ljudi, građana i omladine. Ostvaren je zaista značajan uspeh, ali postignuti rezultati su neujednačeni s obzirom na različite mogućnosti opština. Osnovna je slabost te aktivnosti da idejno-političko osposobljavanje još nije dovoljno povezano sa ciljevima, suštinom, pravcima, sadržajima i metodima idejno-političkog rada SK, sa društvenim kretanjima i zbivanjima — sa samoupravnom praksom. Još se sporo menjaju neki stari odnosi u kojima je polaznik pasivan primalac znanja koja mu predavač prenosi. Ima i površnosti i formalizma, ali bitno je da je sve to uočeno, što će svakako pomoći da se slabosti brže otklanjaju.

Vojvodina postaje industrijsko-poljoprivredno područje

Vojvodina, ona paorska — kako reče pesnik — postaje industrijsko-poljoprivredna. To je jedan od osnovnih zadataka svih komunista i radnih ljudi Vojvodine i polazište razvojnih planova Pokrajine. U protekle četiri godine je taj prelazak Vojvodine od agrarnog u poljoprivredno-industrijsko područje bio ubrzan, pa se poljoprivredno stanovništvo svelo na 34,5 odsto od ukupnog broja

žitelja. Uz to, više je od 40 odsto zemljoradničkih gazdinstava u čijoj strukturi prihoda zarada van vlastitog gazdinstva čini 25—50 odsto. Sve je više »mešovitih«, a staračkih domaćinstava ima 28 odsto od ukupnog broja. Staračka domaćinstva nameću i rešavanje problema: kako obezbediti spokojnu starost ljudima u selu, iako oni, gotovo svi, imaju neki imetak. U cilju postizanja veće radne i životne sigurnosti, u Vojvodini su donesena dva zakona — o udruživanju zemljoradnika i o penzijskom i invalidskom osiguranju zemljoradnika, uključujući i one iz staračkih domaćinstava.

Za Vojvodinu je, inače, bitno da društveni sektor poljoprivrede, koji raspolaže sa 624.872 ha obradive površine (38 odsto), ima sve veću ulogu. Vojvodina postaje i proizvođač industrijskog bilja, a proizvodi se sve više na industrijski način. U poslednje dve godine stopa rasta proizvodnje u poljoprivredi iznosi 5,6, a u prehrambenoj industriji 9,6 odsto. Rekordni prinosi pšenice dostižu svetski nivo (1976. 50 metarskih centi po hektaru, a prošle godine 51 mc/ha). Vojvodina izvozi seme visokorodnih sorti pšenica i kukuruza i u najrazvijenije zemlje sveta itd.

Daljem razvoju agroindustrijskog kompleksa doprineće i završen hidrosistem Dunav—Tisa—Dunav. Time su stvoreni uslovi za bolje korišćenje zemljišta, jer postoji mogućnost navodnjavanja blizu 400.000 hektara. Do sada je izgrađen sistem koji navodnjava 35.000 hektara, što znači da se voda, koje u Vojvodini ima u izobilju, još veoma malo koristi za povećanje proizvodnje hrane.

Proteklo četvorogodišnje razdoblje se s pravom, po mnogo čemu, smatra prelomnim. Pojačanim naporima i upornoj akciji komunista Vojvodine — da se stanje što brže poboljšava — dali su veliki podsticaj, pored ostalog, i prvi Ustav Vojvodine i Zakon o udruženom radu. Krupni rezultati postignuti u ekonomskom i socijalnom razvoju ogledaju se, pre svega, u rastu materijalne proizvodnje, povećanju zaposlenosti, investicija i poboljšanju životnog standarda radnih ljudi. Društveni proizvod ukupne privrede porastao je za 26,7 odsto, pri čemu u industriji za oko 36, a u poljoprivredi za 20 odsto. Društveni proizvod po stanovniku porastao je za 22,8 odsto, a vrednost osnovnih sredstava za 20,8 odsto. Sve je to omogućilo da se zaposli više od 73 hiljade novih radnika. Produktivnost je rasla po prosečnoj godišnjoj stopi od oko dva odsto. U odnosu na raniji period smanjeno je učešće poljoprivrede u ukupnom proizvodu za oko dva procenta u korist industrije, čiji udeo sada iznosi 33 odsto. U privredi se povećava učešće delatnosti od posebnog značaja: proizvodnje i prerade nafte i gasa, hemijske industrije, agroindustrijskog kompleksa, metalne industrije, građevinskog materijala itd. Tome treba dodati i visoku stopu rasta investicija: u razdoblju 1972—1976. čak 35 odsto godišnje. Udeo industrije u privrednim investicijama povećan je od 37,6 odsto u 1973. na 48 odsto u 1977. godini. Tome su doprinela veća ulaganja u prehrambenu, hemijsku i naftnu industriju.

U društveno-ekonomskom razvoju mogli su biti postignuti i veći uspesi. Naime, nisu svi učesnici dali sve što su mogli. U Vojvodini je konstituisano oko 2.100 osnovnih organizacija udruženog rada, blizu 1.900 radnih organizacija, od kojih je 359 udruženo u 35 složenih radnih organizacija udruženog rada. Međutim, svega 390 radnih organizacija u svom sklopu ima osnovne organizacije, a 1.500 ih je bez OOUR. U mnogim radnim organizacijama još nisu razrađeni programi razvoja koji bi počivali na zajedništvu, podeli rada, specijalizaciji i dohodovnoj međuzavisnosti. Ima otpora, zatvaranja u okvire radnih organizacija ili u granice opština, kao i preduzetničkog grupno-svojinskog ponašanja. Prema tome, nije se dosledno i svuda poštovao Zakon o udruženom radu.

Pre četiri godine utvrđene su idejno-političke osnove i razrađena dugoročna opredeljenja o društveno-ekonomskom razvoju Pokrajine, afirmisano je samoupravno planiranje kao trajna aktivnost. Širokom mobilizacijom radničke klase na tim osnovama ostvaruje se srednjoročni plan razvoja, započeta je izmena strukture privrede, prevazilazi se usitnjenost i nepovezanost privrede itd.

Na Šesnaestoj konferenciji Dušan Alimpić je u svom referatu o tome, između ostalog, rekao:

»Potrebno je još više zaoštriti borbu za povećanje reproduktivne sposobnosti privrede. To zahteva kritički odnos prema ovom neostvarenom zadatku Desetog kongresa i uklanjanju osnovnih uzročnika, koji su doveli do relativnog opadanja dela sredstava kojima neposredno raspolaže udruženi rad. Ovu aktivnost, s obzirom na to da celinu društvene reprodukcije čini međuzavisnost organizacija udruženog rada, unutar sebe i između materijalne osnove i društvene nadgradnje, treba voditi svugde gde se neposredno ili posredno utiče na kretanje reproduktivne sposobnosti privrede.

Mnogi politički nesporazumi i sukobi nastaju i tamo gde radnici-proizvođači treba da raspoređuju dohodak. Na ceo splet odnosa od proizvodnje, kulture, nauke, obrazovanja pa do zdravstva mora se gledati iz ugla razvoja baz̄ičnih društveno-političkih i produkcionih odnosa. U tome značajno mesto imaju i zadaci Saveza komunista, njegova organizovanost, stalno izgrađivanje oblika i metoda delovanja.

Da bi materijalni i društveni razvoj imao pokretačku snagu, neophodno je stalno jačati motivisanost radnika za veću produktivnost rada. Međutim, sve dok je radnik u poziciji da podsticanje dobija jedino od raspodele dela čistog dohotka, ne može se očekivati da raspodela prema radu pokaže sve svoje socijalističke samoupravne vrednosti. Potrebno je smanjiti znatne razlike u opštim uslovima sticanja dohotka u pojedinim oblastima i granama, koje objektivno sprečavaju njegov rast: jednima omogućuju prisvajanje bez neposredne veze s radnim doprinosom, a drugima, i pored toga doprinosa, ograničavaju nivo dohotka i ličnih dohodaka. I

jedno i drugo sputava zainteresovanost radnika za veću proizvodnost rada. Razrešavanje ove protivrečnosti treba tražiti u bržem osposobljavanju OOUR, koje, putem samoupravnih sporazuma u svojim okvirima, radnoj i složenoj organizaciji, i šire, kroz međuzavisne veze u reprodukcionim nizovima, treba da utvrđuju nove kvalitete u merilima i kriterijima sticanja dohotka i da ih sprovode.«

Vojvodina u političkom sistemu SFRJ

Više od tri decenije Vojvodina deluje kao samostalan subjekt federativne Jugoslavije i kao sastavni deo SR Srbije, ostvaruje svoja samoupravna prava i snosi, pred radničkom klasom, narodima i narodnostima Pokrajine, odgovornost za sopstveni razvoj i razvoj SRS i SFRJ.

Delegatski sistem i prvi Ustav SAP Vojvodine su — vršnjaci. Rođeni su u proleće 1974. godine. Njima je Pokrajina dobila veću samostalnost, ali i veću odgovornost za izgradnju celokupnog političkog sistema zemlje. Delegatski sistem, kao osnova našeg života i razvoja, stekao je mnoga dragocena iskustva, ali ispoljio i slabosti državne uprave koja se sporo, a čini se delom i nerado prilagođava novim uslovima. Navike su dugogodišnje, skoro vekovne, i sporo se menjaju. Iskustva delegatskog sistema u Vojvodini nisu ni bolja ni gora od onih u drugim krajevima naše zemlje.

Na Konferenciji je naglašeno da predstoji obaveza celovitog, planskog razrađivanja konkretnih zadataka kako u institucionalnoj izgradnji sistema i odnosa u njemu tako i u daljoj izgradnji metoda i oblika delovanja Saveza komunista i svih drugih subjektivnih socijalističkih snaga unutar tog sistema kao njegovih glavnih pokretačkih snaga. S tim u vezi u referatu Dušana Alimpića izrečena je i kritika, koja je prihvaćena i obogaćena u raspravi na Konferenciji. Rečeno je:

»Između dve konferencije nismo pravovremeno i u dovoljnoj meri usmerili idejni rad i političku akciju na to da se Savez komunista i sve organizovane subjektivne snage integrišu unutar delegatskog sistema, na način da u njemu ostvaruju svoju punu ustavnu odgovornost i ulogu. Zato je to jedna od najvećih slabosti naše idejno-političke akcije. Razvijali smo aktivnost na osposobljavanju delegacija, na njihovom organizovanju, povezivanju, izgrađivanju metoda rada, na prilagođavanju sistema informisanja, širenju delegacija u druge oblasti društvenog života i odnosa. Ostale su, međutim, nedovoljno integrisane, ugrađene u politički sistem organizovane političke snage, uključujući i Savez komunista.

Zato problemima daljeg razvoja Saveza komunista i njegove uloge u političkom sistemu treba da prilazimo praktično, radno i stvaralački, da sadržina i način njegovog delovanja budu uvek usredsređeni na mobilizaciju radnih ljudi i građana. Razume se, to

će biti moguće samo ako komunisti izađu na pravo poprište bitke za razvoj socijalističke demokratije i ako se za njenu klasnu suštinu budu borili zajedno sa svim radnim ljudima. To je i najbolji način borbe protiv verbalizma, demagogije i kritizerstva, jer oni najviše odbijaju mase i dezorijentišu ljude.«

Nacionalna ravnopravnost

Višenacionalni sastav Vojvodine izaziva veliko interesovanje mnogih stranaca, čak i kao retka zanimljivost. Vojvodina je po nacionalnom sastavu Jugoslavija u malom, i to je za žitelje ove ravnice sasvim obična stvar, kao i mnoge druge u svakodnevnom životu. Osnovna karakteristika je visok stepen ravnopravnosti svih pripadnika naroda i narodnosti u svim oblastima života i stalno poboljšavanje uslova za njeno unapređenje. Ta ravnopravnost je temelj života, a ugrađena je i u celokupni društveno-ekonomski i politički sistem socijalističkog samoupravljanja.

Ravnopravnost jezika i pisama deo je te životne stvarnosti koja se ogleda u ostvarivanju raznovrsnih potreba radnih ljudi i građana. Pored Ustava, u kome je ravnopravnost jezika i pisama precizno regulisana, donesen je i Zakon o načinu obezbeđivanja ravnopravne upotrebe jezika i pisama naroda i narodnosti pred državnim organima i organizacijama koje vrše javna ovlašćenja, a odgovarajuće odredbe postoje u više od dvadeset drugih zakona. U 21 opštini utvrđena je obaveza upotrebe dva jezika, u 12 opština tri, a u sedam opština — četiri. Samo u četiri opštine je određena upotreba samo srpskohrvatskog jezika, ali u praksi se i u njima primenjuje višejezičnost. Petojezičnost je osnovno obeležje radija, TV i štampe, izdavačke delatnosti, zakonodavstva itd. No ima i zaostajanja u obezbeđivanju višejezičnosti u ŽTO, PTT, trgovini, zdravstvu. U nekim višejezičnim sredinama se sporo stvaraju potrebni kadrovi, a ima i otpora razvoju ravnopravnosti jezika i pisama.

Na Konferenciji je rečeno da se neke organizacije SK nisu bavile ostvarivanjem politike ravnopravnosti ili su to činile retko i površno; one, očigledno, nisu shvatile klasnu suštinu ravnopravnosti, zadovoljne su postojećim stanjem, a pri tom se kod njih nailazi na oportunizam, nacionalizam i druge negativne pojave. Još se održavaju ostaci stare svesti u pojedinim osnovnim organizacijama, zbog čega se zapostavljaju ekonomska ravnopravnost i rešavanje drugih suštinskih pitanja.

»Borba za ostvarivanje politike nacionalne ravnopravnosti uvek je za Savez komunista bila sastavni deo borbe za ukupan razvoj društvenih i političkih odnosa, socijalističke demokratije i samoupravljanja. Za nas je to — istakao je Alimpić u referatu — bio i ostao trajan zadatak već i zbog toga što je naša pokrajina konstituisana kao jedinstvena mnogonacionalna, društveno-poli-

tička zajednica, u kojoj se revolucionarni procesi i specifično ispoljavaju i razvijaju. U tim procesima pitanja narodnosti se ne rešavaju na poseban način, kao društveno-politički problemi jedne od nacionalnosti ili svih zajedno, već u celini i na osnovama naše revolucije, bratstva i jedinstva i nacionalne ravnopravnosti svih naroda i narodnosti jugoslovenske zajednice.«

Kuda idu obrazovanje, kultura i nauka

Za protekle četiri godine mnogo toga se zbilo u obrazovanju, nauci i kulturi Vojvodine. Obrazovanje se reformisalo i Pokrajina u tome u našoj zemlji prednjači; nauka pronalazi puteve udruživanja, a nacionalne kulture sve se više međusobno prožimaju.

Počev od neuspjelog ukidanja mature, kao preteče reforme obrazovanja, u vojvođanskom školstvu stanje se menja. Ukidanje mature bio je preuranjen čin, pa je ona vraćena, ali su kasnije gimnazije odumrle i njih zamenila savremenija srednja škola, koja je u mnogo većem skladu s potrebama udruženog rada.

Vojvodina je donela novi Zakon o vaspitanju i obrazovanju i Zakon o naučnom radu kojima se uspostavlja jedinstven sistem i organizacija vaspitanja i obrazovanja, odnosno reguliše razvoj naučnog rada i naučnih delatnosti. Samoupravno je donet i plan razvoja usmerenog obrazovanja i vaspitanja u SAP Vojvodini za razdoblje 1976—1980. godine. Osnovnim obrazovanjem obuhvaćeno je 98 odsto dece pripadnika svih naroda i narodnosti Vojvodine; jedino se u tome zaostaje kod Roma. Ovaj uspeh nije potpun, jer samo oko 80 odsto učenika jedne generacije na vreme završava osnovnu školu.

Bitno je za reformu srednjeg obrazovanja uvođenje sistema usmerenog obrazovanja. Osnovni smisao je u tome da se omladina posle završene odgovarajuće faze pozivno usmerenog obrazovanja uključi u rad i da uz rad ili iz rada nastavi školovanje. Uvedena je zajednička vaspitno-obrazovna osnova, u trajanju od dve godine, čime se obezbeđuje jednak nivo i sadržaj opštih znanja za celu mladu generaciju. Mladi koji ne odu na studije imaju mogućnost da se, kraćim stručnim osposobljavanjem u OOUR, uključuju u rad ili da nastave obrazovanje uz rad i iz rada. Oko 95 odsto svršenih učenika osnovne škole, ili oko 60 odsto mladih između 16 i 19 godina, nastavlja školovanje. U 34 opštine postoje škole za sticanje srednjeg obrazovanja, a samo u šest opština su formirana odeljenja I i II razreda zajedničkog srednjeg obrazovanja. Obezbeđeni su jedinstveni udžbenici na pet ravnopravnih jezika za osnovno i srednje obrazovanje. Iako ne u dovoljnoj meri, postoje udžbenici i za pozivno usmereno obrazovanje.

Vidan doprinos ostvarivanju nacionalne ravnopravnosti i zajedništva predstavlja učenje jezika društvene sredine u kojoj škola deluje. Sada u osnovnim i srednjim školama više od 400.000 uče-

nika — pripadnika narodnosti, slobodno se opredeljujući, uči srpskohrvatski jezik, a više od 200.000 učenika srpske, hrvatske i crnogorske nacionalnosti uči jezike narodnosti. Polazeći od osnovnih karakteristika života u Pokrajini, do sad postignuti uspeh još se ne smatra dovoljnim.

Ne ide sve glatko u reformi obrazovanja. Javljaju se teškoće, ima nerazumevanja, neverice, pa i otpora. Deo teškoća nastaje i zbog nedovoljne uključenosti udruženog rada u izgradnju sistema, a pri tom se kasni s donošenjem nove lestvice i nomenklature zanimanja. Nosioci otpora najčešće ističu tezu da se reforma ostvaruje suviše brzo i frontalno, a da se prethodno u praksi nisu temeljito i svestrano proverili principi reforme, da za nju ne postoje neophodni materijalni, kadrovski i drugi preduslovi itd.

Počela je i reforma visokog obrazovanja i društveno-ekonomski preobražaj Univerziteta i viših škola, u skladu sa Ustavom i Zakonom o udruženom radu. Ali se s tim kasni i ceo poduhvat se neravnomerno ostvaruje. Pristupilo se već povezivanju i uključivanju visokog obrazovanja i nauke u jedinstven sistem udruženog rada. No sve to ide sporo. Uzroci tome su, pre svega, stara shvatanja o ulozi univerziteta i nauke, akademizam i elitizam, strahovanje da će uticaj udruženog rada ugroziti kvalitet nastavnog i naučnog rada. Reč je, u stvari, o nastojanjima da se sačuvaju stečene pozicije i interesi. Komunisti na univerzitetu nisu preduzeli odlučnu akciju, iako su se bavili ovim pitanjima.

Na 11 fakulteta, u Akademiji umetnosti i 12 viših škola u Vojvodini studira blizu 37.000 studenata, a od toga je 19.330 vanrednih. Godišnje prosečno diplomira 1.100 studenata, to jest svaki šesti od upisanih na prvu godinu. O neefikasnosti studiranja često se raspravlja, ali je izostala odlučnija društvena akcija, iako je reč o društveno-ekonomskom, socijalnom i političkom problemu. Za takvo stanje nema opravdanja, jer su obezbeđeni osnovni uslovi za rad, a i velika je potreba društva za kadrovima.

Savez komunista Vojvodine neprestano vodi akciju radi postizanja marksističke zasnovanosti vaspitanja i obrazovanja, podizanja kvaliteta marksističkog obrazovanja, razvijanja stvaralačke borbe protiv dogmatskih, tehnobirokratskih, liberalističkih, nacionalističkih i drugih antisocijalističkih idejnih orijentacija i ponašanja. U poređenju sa vremenom pre Pisma ostvaren je značajan napredak. Kako se to popularno kaže, vraćen je Marks u škole i na univerzitet, ali još ima sporosti, neefikasnosti i formalizma.

Sloboda umetničkog i kulturnog stvaralaštva, istraživanje istine o prirodi našeg društva, njegovim protivrečnostima, o čoveku, njegovim stremljenjima i borbi jedno je od stalnih nastojanja i akcija SKV, koji je vodio nepomirljivu borbu protiv svih pokušaja zloupotrebe slobode stvaralaštva i kulturnog razvoja. Aktivnost je u prvom redu bila usmerena na razvijanje inicijativa radnih ljudi u udruženom radu, u mesnim i samoupravnim zajednicama i društveno-političkim organizacijama. Dosledna borba za ostvarivanje

ravnopravnosti kultura naroda i narodnosti, zajedništva, bratstva i jedinstva — to je bio cilj svih akcija koje je vodio Savez komunista Vojvodine.

Osnivanjem samoupravnih interesnih zajednica u kulturi obezbeđuje se širi uticaj udruženog rada u toj oblasti. Već se uočavaju izvesne pozitivne promene. Stvaraju se uslovi za ovladavanje kulturom od strane radnika, s tim da oni preuzimaju odgovornost za utvrđivanje i sprovođenje kulturne politike. Prevazilaze se stari, nasleđeni odnosi i sve više preovladava shvatanje da je samoupravno interesno organizovanje pravi put za dogovorno usklađivanje zajedničkih potreba i interesa udruženog rada, radnih ljudi i građana. Usaglašavanje zajedničkih potreba i interesa, kao i povezivanje korisnika i davalaca usluga ostvaruje se, sve više, samoupravnim planiranjem. Donošenjem samoupravnih sporazuma o srednjoročnom planiranju razvitak kulture počeo je da se usklađuje sa društveno-ekonomskim razvojem. U toku je akcija za dalje samoupravno organizovanje samoupravnih interesnih zajednica kulture Vojvodine. Formiraju se osnovne zajednice i jedinice u mesnim zajednicama, pojedinim delatnostima (kinematografija, izdavačka delatnost i druge) i kulturnim institucijama.

Pozorišni, muzički, likovni i drugi oblici kulturnog života su obogaćeni. Znatan kulturni uticaj ostvaruju televizija, radio, publicistika na pet ravnopravnih jezika, raznovrsna izdavačka delatnost, biblioteke i druge institucije. Broj izdatih naslova knjiga povećan je sa 633 u 1973. na 731 u 1976. godini, a njihov tiraž sa 1,990.000 na 2,385.000 primeraka; broj časopisa sa 63 na 96, a njihov ukupni godišnji tiraž sa 2,135.000 na 8,121.000. Znatno više ima izdanja marksističke literature na jezicima naroda i narodnosti, ali izdavačka delatnost, u celini uzev, na jezicima narodnosti stagnira.

Zapažene slabosti u kulturi isticane su i na Konferenciji, na osnovu čega je proistekao zaključak o potrebi pojačane aktivnosti komunista u kulturi.

*

U Zaključcima Šesnaeste konferencije naglašeno je da će Savez komunista Vojvodine, polazeći od jedinstvenih idejno-političkih ciljeva Saveza komunista Jugoslavije, težište svoje aktivnosti i ubuduće usmeravati na dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja i da će se boriti za dominantan položaj radničke klase i radnih ljudi u društvenoj reprodukciji. Ne manju pažnju SKV posvetiće idejno-političkom, organizacionom i kadrovskom izgrađivanju SK i njegovom akcionom osposobljavanju za delovanje u političkom sistemu, jačanju bratstva i jedinstva i daljem ostvarivanju pune ravnopravnosti naroda i narodnosti, jačanju opštenarodne odbrane i društvene samozaštite i učvršćivanju nezavisnosti naše zemlje i doslednom ostvarivanju politike nesvrstavanja.

Savez komunista Vojvodine ocenjuje kao jedan od najvažnijih narednih zadataka samoupravni društveno-ekonomski razvoj agroindustrijskog kompleksa i socijalistički samoupravni preobražaj poljoprivrede i sela.

Živko Vasić

Mahmut Bakali

Jugoslovenska iskustva i politika razvoja nerazvijenih područja*

I

Neposredno pre drugog svetskog rata Jugoslavija je imala sva obeležja nerazvijene agrarne zemlje. Sa nacionalnim dohotkom od oko 110 dolara po stanovniku ona se po stepenu razvijenosti nalazila među poslednjim zemljama u Evropi. Poljoprivredno stanovništvo predstavljalo je više od tri četvrtine ukupnog stanovništva Jugoslavije. U industriji je bilo zaposleno svega oko 24 lica na 1.000 stanovnika, što je bilo znatno manje od udela zaposlenih u industriji u drugim zemljama Zapadne Evrope itd.

Ogromna razaranja u toku drugog svetskog rata još su više potencirala opštu zaostalost. Ukupno je poginulo 1,700.000 ljudi, odnosno 10,8 odsto ukupnog predratnog stanovništva (u 18 zapadnih savezničkih zemalja izgubilo je živote 0,7% stanovnika), a pro-

* Uvodno saopštenje na međunarodnom skupu »Društvena i industrijska integracija manje razvijenih regiona sa visokom stopom demografskog rasta«, održanom u Prištini od 17. do 20. maja 1978. godine.

cenjena vrednost neposrednih gubitaka nacionalnog bogatstva iznosila je oko 9 milijardi dolara (po cenama iz 1946. godine).

Usled takvog nasleđa nova Jugoslavija je već na prvim koracima izgradnje socijalističkog poretka bila sučeljena sa veoma složenim i krupnim problemima. Brzo menjanje nasleđenog stanja nametalo je jasna opredeljenja u pogledu izbora strateških pravaca i teške i dugotrajne borbe za savlađivanje nerazvijenosti i izgradnju ekonomske i socijalne baze jednog bogatijeg i humanijeg socijalističkog društva čiji će materijalni napredak biti u neraskidivoj organskoj vezi s razvojem socijalističkih odnosa i ostvarenjem istorijskih stremljenja i interesa radničke klase.

Posledice ratnih razaranja, zahvaljujući snažnom revolucionarnom entuzijazmu masa u obnavljanju privrednih i drugih objekata, povećanju industrijske proizvodnje, obradi zemlje i postignutim rezultatima na drugim područjima, veoma brzo su otklonjene. Za nepune dve godine uglavnom su izbrisani tragovi četvorogodišnjih razaranja. U veoma kratkom roku pokrenuti su svi odlučujući tokovi privrednog i društvenog života. Naravno, za obnavljanje jednog dela uništenog materijalnog i kulturnog bogatstva zemlje bilo je potrebno znatno više vremena. Mnoge vrednosti su nepovratno izgubljene, a posledice ogromnih gubitaka u ljudstvu i danas se osećaju.

Promena karaktera svojine na sredstvima za proizvodnju (nacionalizacija celokupne industrije, trgovine, bankarstva, imovine domaćih i stranih kapitalista, ukidanje koncesija i drugo) i ostvarena obnova zemlje omogućili su donošenje Prvog petogodišnjeg plana za period od 1947. do 1951. godine. Time je otpočelo razdoblje brzog uspona privrede i izvlačenja zemlje iz ekonomske i kulturne zaostalosti.

Snažan podstrek materijalnom i društvenom napretku dali su politika ubrzane industrijalizacije zemlje i razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Po tempu privrednog rasta i dubini promena u ekonomskoj i socijalnoj strukturi društva Jugoslavija se stalno nalazila u grupi zemalja koje su postizale najbrži materijalni razvoj, što je dokaz da socijalističko samoupravljanje i na materijalnom i na socijalnom planu razvoja potvrđuje svoju istorijsku progresivnost i vitalnost.

Društveni proizvod u 1976. godini (po cenama iz 1972.) bio je 5,6 puta veći u odnosu na 1947, što znači da se jugoslovenska privreda u proteklih 29 godina razvijala po prosečnoj godišnjoj stopi od 6,1%, i to: u socijalističkom sektoru 7,6%, a u privatnom 3,2%. Društveni proizvod po stanovniku rastao je po godišnjoj stopi od 4,9%, tako da je njegov nivo u 1976. bio 4,0 puta veći nego u 1947. godini. Sa postignutim rastom društvenog proizvoda ekonomski potencijal zemlje povećavao se tri puta brže nego pre rata.

Najveći doprinos povećanju društvenog proizvoda dala je industrija, koja je, sa prosečnom godišnjom stopom rasta od 9,5%,

stigla u 1977. godini blizu 14 puta veći obim nego u 1947. To ači da je industrija danas u stanju da za jedan mesec proizvede ću količinu robe nego tokom cele 1947. godine.

Materijalni efekti brzog procesa industrijalizacije u prirastu ıštvenog proizvoda po stanovniku omogućili su postepeno smavanje relativnih razlika između nivoa privredne razvijenosti goslavije i industrijski razvijenih zemalja. Prema približnim oračunima, Jugoslavija je u 1955. godini imala 3,8 puta niži vo bruto nacionalnog dohotka (GNP) po stanovniku od prosečnog nivoa osam razvijenih kapitalističkih zemalja (SR Nemačka, ancuska, Velika Britanija, Danska, Holandija, Belgija, Italija i orveška), a u 1972. godini 2,3 puta, dok se u istom periodu ta razka između Jugoslavije i SAD smanjila od 1:8,3 na 1:3,9.

Iako su uloženi napori u privrednu izgradnju i jačanje matejalne osnove društva u proteklom periodu dali zaista ogromne ezultate, navedeni odnosi pokazuju da Jugoslavija još nije savlaala nasleđenu zaostalost i da se ona, u međunarodnim razmerama, danas nalazi među nerazvijenim zemljama Evrope. Takav nivo azvijenosti nameće velike obaveze politici budućeg razvoja Jugolavije, čije je težište na što doslednijem ostvarenju dugoročnih iljeva izgradnje materijalne i društvene baze visokorazvijenog ocijalističkog samoupravnog društva.

Postignuti rezultati utoliko su značajniji što su ostvareni u storijskom razdoblju koje je bilo u znaku teške borbe za rešavaıje složenih ekonomskih, socijalnih i političkih problema. Ti problemi su, pored unutrašnje, imali i veoma naglašenu spoljnu komponentu. Uporedo s naporima usmerenim na prevazilaženje ekonomske zaostalosti, na tlu Jugoslavije su rešavani složeni zadaci na planu daljeg socijalističkog preobražaja društva, čije je težište bilo na razvoju socijalističkog samoupravljanja i suštinskoj izmeni položaja radnih ljudi u materijalnim, društvenim i političkim odnosima. Izbor sopstvenog puta u izgradnji socijalizma i njegovo oživotvorenje u praksi nailazili su na mnoge teškoće, dileme i otpore, tako da nisu uvek postizani samo uspesi nego je bilo i privremenog zaostajanja i neuspeha.

Brz tempo privrednog rasta na bazi industrijalizacije omogućio je značajne promene u strukturi privrede u pravcu povećanja udela socijalističkog sektora u formiranju materijalne proizvodnje. Učešće ovog sektora u vrednosti ukupne proizvodnje poraslo je od 60 na 84%, a nivo proizvodnje u 1976. godini bio je viši 8,4 puta nego u 1947, što svedoči o snažnom jačanju materijalne baze novog društva i presudnom uticaju socijalističkih produkcionih odnosa na celokupan razvoj zemlje.

Za potpuniju ocenu dalekosežnih promena koje su izvršene u strukturi privrede Jugoslavije mogu da posluže i sledeći podaci: u 1947. godini primarni sektor je učestvovao sa 48% u strukturi društvenog proizvoda cele privrede, sekundarni sa 35 i tercijalni sa 17%, dok su u 1976. godini ova tri sektora sudelovala sa 19, 54

i 27. Udeo poljoprivrede i industrije — inače dve najvažnije oblasti proizvodnje — u društvenom proizvodu ukupne privrede iznosio je u 1947. godini 48 i 18%, a u 1976. godini 16 i 37%.

Dinamičan privredni razvoj uticao je i na demografska kretanja i na krupne promene u socijalno-ekonomskoj strukturi stanovništva. Prosečna stopa rasta stanovništva za ceo posleratni period iznosila je 1,1%. Zakonitost tendencije smanjenja ove stope u procesu industrijalizacije potvrđena je i u jugoslovenskim uslovima. U prvoj deceniji razvoja (1948—1957) stanovništvo je raslo po godišnjoj stopi od 1,3%, u drugoj (1958—1967) po stopi od 1%, a u trećoj (1968—1977) po stopi od 0,9%.

Uporedo sa prirodnim priraštajem stanovništva nastupale su i strukturne promene. Učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu opalo je sa 73% u 1938. i 67 u 1948. godini na 35% u 1977. godini. Suštinski značaj ove tendencije nije samo u promeni odnosa između dve osnovne grupe stanovništva već i u činjenici da je posleratni razvoj prekinuo dugogodišnji trend apsolutnog povećanja poljoprivrednog stanovništva. Visok porast zaposlenosti u društvenom sektoru (ukupan broj zaposlenih povećan je od oko 1,200.000 u 1947. na oko 5,140.000 u 1977. godini) omogućio je apsorbovanje celokupnog prirodnog priraštaja aktivnog stanovništva i otvorio proces postepenog rasterećenja sela od velikog pritiska agrarne prenaseljenosti.

Urbanizacija je takođe pratila dinamičan razvoj cele privrede. Učešće gradskog u ukupnom stanovništvu povećano je od 15% u 1931. i 21 u 1948. na 39% u 1971. godini.

Izneti najkarakterističniji podaci o razvoju proizvodnih snaga, izvršenim promenama u strukturi privrede i socijalno-ekonomske strukture stanovništva, svedoče o tome da je porast životnog standarda stanovništva predstavljao najvažniji strateški cilj ekonomskog razvoja Jugoslavije u posleratnom razdoblju. Postignuti rezultati na tom polju bili su osnovni kriterijum za vrednovanje ostvarenih uspeha u privrednom razvoju i najpouzdanije merilo za proveru doslednosti socijalističke orijentacije u politici materijalnog, kulturnog i socijalnog preobražaja Jugoslavije.

Postignuti rezultati tridesetogodišnjeg razvoja privrede pokazuju da je Jugoslavija brzim koracima napuštala agrarnu strukturu privrede i jačala njene industrijske karakteristike. Ali, i pored toga, pred Jugoslavijom, kao srednje razvijenom zemljom, stoje još krupni zadaci na daljoj transformaciji društveno-ekonomske strukture koji zahtevaju nastavljanje procesa industrijalizacije nesmanjenim tempom u ovoj i narednoj deceniji.

II

Osnovna društveno-ekonomska opredeljenja, na temelju kojih se pristupilo ostvarivanju dugoročnih ciljeva socijalističke izgradnje, otvorila su perspektive brzom materijalnom i socijalnom na-

:etku svih područja zemlje. Teritorijalno širenje procesa industri-
ılizacije zahvatilo je postepeno sve delove zemlje, omogućavajući
ı se u opšte napore za povećanje nacionalnog bogatstva i preva-
laženje privredne zaostalosti uključe sve republike i autonomne
okrajine i da svaka od njih, u skladu sa raspoloživim ljudskim,
roizvodnim i prirodnim potencijalom, postigne krupne rezultate
razvoju proizvodnih snaga.

Međutim, brze promene u društveno-ekonomskoj strukturi
emlje, mada su zahvatile sve republike i pokrajine, nisu objek-
vno mogle biti ravnomerno izvršene na celoj teritoriji Jugosla-
ije. Pored različitih potencijala kojima su pojedine republike i
okrajine raspolagale, na ritam i pravce teritorijalnih struktur-
ih promena naročito je uticala činjenica da je nova Jugoslavija
asledila ne samo izrazitu nerazvijenost u pogledu svih društveno-
konomskih aktivnosti već i vrlo bitne disproporcije u ekonom-
koj i socijalnoj strukturi razvoja između republika i autonomnih
okrajina.

Nasleđene razlike u stepenu teritorijalne privredne razvije-
ıosti zahtevale su da se u izboru strateških pravaca razvoja poseb-
ıa pažnja pokloni bržem razvitku privredno nerazvijenih repub-
ika i autonomnih pokrajina, jer se time stvaraju uslovi za sve-
trani materijalni i društveni razvoj zemlje kao celine.

Politika bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih re-
ublika i pokrajina definisana je u Ustavu SFRJ i Programu SKJ
ao neodvojiv deo ostvarivanja istorijskih stremljenja i interesa
adničke klase u izgradnji ekonomske baze i socijalističkih samo-
ıpravnih odnosa u našoj zemlji. Društveno-politički i ekonomski
misao ove politike i njen značaj za stabilan razvoj međunacio-
ıalnih odnosa, na temelju solidarnosti, uzajamnosti i zajedništva
adnih ljudi u socijalističkom razvitku, najpotpunije su izraženi
ı Programu SKJ. Osnovni stavovi Programa o tome su sledeći:

— da se samostalnost i ravnopravnost naroda i narodnosti
Jugoslavije ne izražavaju samo u jednakim političkim i kulturnim
pravima već se nužno moraju osloniti i na određenu materijalnu
osnovu;

— da bi za neke delove Jugoslavije ravnopravnost bila samo
formalna ako socijalistička zajednica ne bi vodila računa o tome
da su oni — zbog specifičnih istorijskih uslova — zaostali u svom
razvitku;

— da skladan privredni razvoj cele zemlje i bratstvo i jedin-
stvo naroda i narodnosti Jugoslavije zahtevaju: da politička i prav-
na ravnopravnost naroda i narodnosti Jugoslavije mora biti obo-
gaćivana ekonomskom ravnopravnošću i da zbog toga bitan ele-
ment ekonomske politike mora biti stalna briga za ubrzanje pri-
vrednog razvoja zaostalih republika i autonomnih pokrajina;

— da materijalna ulaganja u ovoj oblasti treba prvenstveno
da budu usmeravana na razvijanje proizvodnih snaga koje će tim
područjima stvoriti samostalnu materijalnu bazu, a sekundarno to

mogu biti dotacije u oblasti budžeta za obezbeđenje razvoja društvenih i drugih službi, i

— da se zadaci podsticanja razvoja nerazvijenih područja rešavaju u sklopu jedinstvene jugoslovenske privredne politike i u skladu sa interesima jugoslovenske privrede kao celine. Ostvarivanje tih zadataka ne sme staviti u pitanje neophodni i normalni razvitak proizvodnih snaga ostalih područja u zemlji, kao ni optimalne mogućnosti jugoslovenske privrede u celini.

Politički stavovi jugoslovenske zajednice o neophodnosti bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina normirani su u osnovnom zakonu zemlje, u Ustavu SFRJ, na sledeći način:

»Radi ostvarivanja materijalne osnove ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije, radi ujednačavanja materijalnih uslova života i rada radnih ljudi i radi što usklađenijeg razvoja privrede kao celine, u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji posvećuje se, u opštem interesu, posebna pažnja bržem razvitku proizvodnih snaga u privredno nedovoljno razvijenim republikama i autonomnim pokrajinama, i u tu svrhu se osiguravaju potrebna sredstva i preduzimaju druge mere.«

Politika podsticanja bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina obuhvata, prema tome, skup ciljeva i društvenih vrednosti nerazdvojno vezanih za socijalističke društvene odnose, kao što su: socijalna jednakost, ujednačavanje uslova života i rada, solidarnost radničke klase i naroda i narodnosti Jugoslavije, težnja da se nacionalni odnosi rešavaju na principu pune nacionalne ravnopravnosti itd.

Politika podsticanja bržeg razvoja temelji se od samog početka na principu paralelnog i istovremenog razvoja svih područja Jugoslavije — i razvijenih i manje razvijenih. Ovaj princip podrazumevao je sistematsko prevazilaženje istorijskih razlika u procesu ubrzanog razvoja cele zemlje i strukturnih promena u društvu u celini. Ostvarivanje ovog principa značilo je brz razvoj svih republika i pokrajina, s tim što je razvoj nedovoljno razvijenih trebalo da bude najbrži kako bi se obezbedilo smanjivanje nasleđenih razlika u stepenu razvijenosti.

Suština ovog principa sastoji se u tome da se brži razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajina ostvaruje u skladu sa objektivnim mogućnostima cele privrede, ne postajući, pri tom, smetnja njenom optimalnom perspektivnom razvoju, što znači ni razvoju proizvodnih snaga u razvijenim područjima. Napredak koji postiže privreda u razvijenijim delovima zemlje predstavlja osnovu na kojoj je moguć i efikasniji razvoj privredno nedovoljno razvijenih područja. Razvoj ovih područja ostvaruje se, prema tome, kao organski deo jedinstvene politike razvoja i jedinstvenog privrednog sistema, odnosno kao element koji predstavlja opšti, odnosno zajednički interes svih radnih ljudi i svih republika i pokrajina.

Ovako opredeljenom i ostvarivanom politikom sopstvenog razvoja Jugoslavija sledi stav za koji se iz ekonomskih, socijalnih i drugih razloga zalaže i u svetskim razmerama.

Aktivna politika podsticanja bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih područja podržana je odgovarajućim sistemom mera koji je postepeno menjan i usavršavan u skladu sa promenama u privrednom sistemu i u sistemu finansiranja proširene reprodukcije. Ove promene su u osnovi izražavale prelazak sa centralizovanog i etatističkog na decentralizovani i samoupravni društveno-ekonomski sistem.

U dosadašnjoj jugoslovenskoj praksi primenjivan je uglavnom direktan metod podsticanja bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih područja. Osnovna karakteristika ovog metoda je neposredno usmeravanje jednog dela društvenih sredstava u korist ovih područja. Ovakav način podsticanja bio je predodređen niskim stepenom privrednog razvoja Jugoslavije kao celine i veličinom teritorije koju obuhvataju ova područja (oko 40% teritorije zemlje sa oko 36% stanovništva), pri čemu je veoma značajnu ulogu odigrala i funkcija republika i autonomnih pokrajina u jugoslovenskom društveno-ekonomskom sistemu.

Od 1966. godine primenjuju se dva osnovna metoda podsticanja bržeg razvoja nedovoljno razvijenih područja: preko Fonda federacije za kreditiranje bržeg razvoja obezbeđuju se dodatna sredstva za ubrzanje razvoja nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina, a u budžetu federacije osiguravaju se dopunska sredstva za finansiranje društvenih službi. Sredstva Fonda daju se u vidu kredita pod posebno povoljnim uslovima kreditiranja, a dopunska budžetska sredstva bespovratno. Pored toga, preduzimaju se i druge mere (prednost u korišćenju inostranih kredita itd.).

U skladu sa suverenošću republika i autonomnih pokrajina i njihovom odgovornošću za sopstveni razvoj, privredno nedovoljno razvijena područja su potpuno samostalna u pogledu načina korišćenja sredstava Fonda i dopunskih sredstava iz budžeta federacije. O usmeravanju ovih sredstava neposredno odlučuju privredni i društveno-politički subjekti ovih područja, u skladu s utvrđenom politikom u njihovim društvenim planovima, i oni snose punu odgovornost za regionalni i granski razvoj na svojoj teritoriji.

U opštem prilazu sistemu podsticanja mera bitnu ulogu imao je princip da se brži razvoj ovih područja zasniva, pre svega, na njihovim sopstvenim naporima, uz pomoć i podršku cele društvene zajednice kao dopunskog faktora. Pri tome se polazilo od toga da se strukturni problemi ovih područja mogu uspešno rešavati samo aktivnom politikom preraspodele sredstava, s obzirom na veoma oskudnu sopstvenu akumulaciju kojom su ova područja raspolagala.

U politici razvoja nedovoljno razvijenih područja, kao i cele zemlje, od prioritetnog značaja je bila promena nasleđene pri-

vredne strukture, to jest povećanje udela industrije i drugih nepoljoprivrednih delatnosti u kojima se ostvaruje visoka produktivnost rada. Bržim promenama privredne strukture i intenzivnijim pomeranjem stanovništva iz poljoprivrede ka industriji jedino je bilo moguće ostvariti onaj kvalitativni skok u ekonomskom razvoju koji dovodi do najbržeg porasta dohotka, zaposlenosti i akumulacije. Zbg toga nije slučajno što je industrijalizacija prihvaćena kao osnovni metod razvoja i Jugoslavije i nedovoljno razvijenih republika i pokrajina.

Metod industrijalizacije nedovoljno razvijenih područja imao je veoma snažno izraženo obeležje inicijalne faze sa prioritetima u energetskim granama proizvodnje, sirovinama i izgradnji ostalih elemenata infrastrukture. Ovakva proizvodna orijentacija bila je dominantna do 1960. godine, kada otpočinje proces postepenog širenja prerađivačkih grana industrije. Tom preorijentacijom, poslednjih godina, otpočeo je proces opadanja učešća energetskih, reprodukcionih i sirovinskih grana. To znači da je povećanje doprinosa industrije u formiranju društvenog proizvoda ovih područja praćeno značajnim kvalitativnim promenama koje su došle do izražaja u porastu učešća proizvoda sa višom fazom prerade, u osvajanju nove proizvodnje, poboljšanju kvaliteta proizvoda i uvođenju savremene tehnike i tehnologije.

Trideset godina intenzivne industrijalizacije donelo je sobom impresivne rezultate u razvoju privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina, tako da današnja slika njihove privredne razvijenosti nema ničeg zajedničkog s onom na početku socijalističke izgradnje. Sva područja su zabeležila snažan materijalni uspon, višestruko povećala nasleđeni proizvodni potencijal i izvršila korenite promene u strukturi privrede i stanovništva, o čemu svedoče sledeći podaci:

— bitno je izmenjena ekonomsko-socijalna struktura stanovništva. Učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu opalo je od 72,9% u 1948. na 36,2% u 1975. godini. Uporedo s tim, intenziviran je proces urbanizacije i povećanja gradskog stanovništva; izgrađeni su potpuno novi privredni i industrijski centri u svim područjima;

— broj zaposlenih u društvenom sektoru, koji je rastao brže od proseka zemlje, povećan je u periodu 1952—1977. godine za blizu 950.000;

— mreža savremenih saobraćajnica (železnički i drumski saobraćaj) osetno je proširena, tako da je pitanje njihove saobraćajne povezanosti s ostalim delovima zemlje, kao i u okviru njih samih, uglavnom rešeno;

— društveni proizvod realno je povećan u periodu 1947—1976. godine 5,1 puta, a po stanovniku 3,0 puta. Društveni sektor privrede postao je osnovni nosilac razvoja ovih područja, a njegovo učešće u formiranju ukupnog društvenog proizvoda kreće se oko 3/4 ukupne proizvodnje;

— industrija je preuzela odlučujuću ulogu u proizvodnji privredno-nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosova; njeno učeš-e u formiranju društvenog proizvoda povećano je od 13% u 1947. a 37% u 1976. godini. U isto vreme, udeo poljoprivrede je opao sa 7 na 17%;

— privredno nedovoljno razvijene republike i SAP Kosovo stvaruju znatan deo vrednosti jugoslovenske proizvodnje u energetsko-sirovinskim granama: 30% elektroenergije, 57% uglja, 55% rne metalurgije, 35% obojenih metala, 30% drvne industrije, 1% celuloze i papira, 32% duvanske industrije itd. (stanje 1974. odine). Privredno nedovoljno razvijena područja su u 1974. prozvela 13,0 milijardi kWh električne energije (oko 33% ukupne proizvodnje); 17,8 miliona tona uglja i koksa (blizu 53% jugoslovenske proizvodnje); 2,9 miliona tona sirovog gvožđa i čelika (oko 59%); blizu 77% rafinisanog olova, oko 64% cinka itd.;

— porast industrijske i poljoprivredne proizvodnje praćen je pozitivnim kretanjima u tercijarnim delatnostima: povećanjem prometa u saobraćaju, trgovini i ugostiteljstvu, razvojem turističke privrede itd.;

— krupni rezultati postignuti su i u oblasti obrazovanja i kulture i u naučnim delatnostima, kao i u unapređenju zdravstvene i socijalne zaštite. Početne osetne razlike u razvijenosti društvenih službi brzo su prevaziđene, tako da su sadašnja odstupanja znatno blaža nego što bi se to moglo očekivati s obzirom na privrednu razvijenost.

Na osnovu navedenih i drugih podataka, može se zaključiti da je u relativno kratkom razdoblju učinjen snažan korak napred u celokupnom društvenom, ekonomskom, političkom, kulturnom, naučnom i prosvetnom preobražaju u svim privredno nedovoljno razvijenim područjima. Po postignutim rezultatima, protekli period predstavlja najznačajnije razdoblje u njihovoj dosadašnjoj istoriji.

III

Problemi nerazvijenosti, u okviru cele zemlje, najizraženiji su na području Kosova, upravo ovde gde se održava ova međunarodna radna konferencija. Nasleđena zaostalost Pokrajine bila je takvog karaktera da se nije mogla definisati uobičajenim kriterijumima i kategorijama s obzirom na prosek Jugoslavije. Po svim pokazateljima i merilima razvoja ta je nerazvijenost bila izrazitija i imala drugačiji kvalitet i druge dimenzije u poređenju s ostalim područjima zemlje (više od 80% poljoprivrednog stanovništva, nerazvijenost industrije, nijedan kilometar savremenog puta, opšta zaostalost društvenih delatnosti, visok procenat nepismenog stanovništva itd.).

Razvojni problemi Kosova bili su utoliko teži što je do 1956. godine izostala aktivna društvena intervencija u razvoju ovog po-

dručja. To je bio i uzrok što se kasnilo sa otpočinjanjem bržeg industrijskog razvoja, što se moralo odraziti na tempo razvoja u narednim godinama.

Treba, takođe, istaći da područje Pokrajine Kosova karakterišu i mnoge nacionalne, socijalne i političke specifičnosti. Na Kosovu ravnopravno živi mnogonacionalno stanovništvo, pri čemu albanska narodnost, kao najbrojnija, predstavlja oko 74% ukupnog stanovništva, zatim dolaze srpska, crnogorska, turska, muslimanska i druge narodnosti. To je uslovljavalo da su politički i ekonomski problemi Kosova nužno imali određenu specifičnu težinu u ostvarivanju političkog načela naše zemlje — da je ekonomska ravnopravnost osnova nacionalne ravnopravnosti.

Pomenuti i drugi problemi otežavali su napore radnih ljudi Pokrajine i cele jugoslovenske zajednice u savlađivanju nasleđene nerazvijenosti. Kako u periodu do 1970. godine nije zaustavljeno dalje relativno zaostajanje Kosova, što je bitan uslov za ostvarivanje načela nacionalne ravnopravnosti, to je Predsedništvo SKJ razmatralo aktuelna društvena, ekonomska i politička pitanja razvoja Kosova. Predsedništvo SKJ je zaključilo da, i pored postignutih rezultata, nije ostvarena utvrđena politika najbržeg razvoja Kosova i da zato Pokrajini treba obezbediti poseban tretman u odnosu na druga nedovoljno razvijena područja, koji bi se konkretizovao u politici, instrumentima i merama federacije.

Zaključci Predsedništva SKJ o posebnom tretmanu Pokrajine Kosovo konkretizovani su u društvenom planu Jugoslavije za period 1971—1975. godine i u tekućem petogodišnjem planu. Pokrajini je obezbeđeno veće učešće u sredstvima Fonda federacije i dopunskim budžetskim sredstvima; povoljniji uslovi kreditiranja za 25% u odnosu na ostala područja; dodatna obrtna sredstva za kreditiranje privrede; povoljniji uslovi za uvoz opreme; ustupanje dela doprinosa koje Kosovo plaća budžetu federacije za razvoj društvenih delatnosti; veće učešće u inostranim kreditima i drugo. Prilikom donošenja ovog plana učinjen je korak dalje u tom pravcu, to jest utvrđeno je da se Pokrajina Kosovo smatra privredno najmanje razvijenom teritorijom u Jugoslaviji.

Posebne mere za najbrži razvoj Kosova, uz izvanredno angažovanje radnih ljudi Pokrajine, stvorile su širok prostor za mobilizaciju svih raspoloživih ljudskih, prirodnih i materijalnih činilaca razvoja i dali odlučujući doprinos privrednom i društvenom razvoju Kosova.

U proteklih trideset godina socijalističkog razvoja Kosova u socijalističkoj Jugoslaviji društveni proizvod ukupne privrede je povećan 5,3 puta, odnosno rastao je po prosečnoj godišnjoj stopi od 5,9%. Osnovna poluga ostvarenog povećanja proizvodnje bio je društveni sektor privrede, čiji je društveni proizvod uvećan 6,1 puta u periodu 1952—1975. godine, a njegovo učešće u ukupnom društvenom proizvodu Pokrajine od 59,3 na 74% u 1976. godini.

Osnovu jačanja proizvodnih snaga Pokrajine činila je industrija. Njen udeo u ukupnom prirastu aktivnih osnovnih sredstava u periodu 1952—1971. godine iznosio je 73,3%, a učešće u ukupnoj vrednosti proizvodnih fondova povećano je sa 53,4 na 70,5%. Zbog izuzetno povoljne sirovinske osnove, u razvoju industrije najveća pažnja je posvećena energetici i obojenoj metalurgiji.

Izgradnja energetskih kapaciteta oslanja se na najbogatija nalazišta lignita u zemlji (oko 10 milijardi tona), pogodna za veoma ekonomičnu eksploataciju. Proizvodnja lignita povećana je od 96.000 tona u 1939. na 4,5 miliona tona u 1974. godini. Na bazi lignita izgrađeno je pet termoelektrana sa ukupnom proizvodnjom od 790 MW, čime je zaokružena prva etapa razvoja kosovskog basena. Sada su u izgradnji dve termoelektrane kapaciteta od po 340 MW. Obojena metalurgija, kao vodeća grana industrije Kosova, razvija se u okviru Kombinata »Trepče«, koji je jedan od najvećih proizvođača rafiniranog olova u svetu. U proizvodnji olova Jugoslavija zauzima šesto mesto u svetu, a »Trepča« daje 63% proizvodnje zemlje.

Pored toga, razvijane su i ostale grane industrije (tekstilna, hemijska, gumarska, prehrambena, metalska i druge), što je omogućilo značajne strukturne promene u odnosima između energetsko-sirovinskih i prerađivačkih grana. U 1952. godini energetsko-sirovinske grane su davale oko 80% vrednosti industrijske proizvodnje Kosova, dok je u 1974. njihovo učešće smanjeno na blizu 60%, u korist prerađivačkih grana industrije.

Industrija je tek krajem šezdesetih godina (1967) prešla kritičnu tačku i po relativnom značaju prevazišla poljoprivredu. Do te godine poljoprivreda je bila dominantna oblast proizvodnje i, kao takva, reprezentant izuzetno nepovoljne strukture privrede Pokrajine i niskog nivoa njene razvijenosti. Odnos između ovih osnovnih delatnosti u formiranju društvenog proizvoda bio je sledeći: u 1947. godini 19% : 55%, a u 1976. godini 38% : 25%.

Snažan razvoj mlade industrije Pokrajine može se ilustrovati i sledećim podacima (stanje 1974. godine): Kosovo učestvuje u proizvodnji električne energije Jugoslavije sa 6,8% (termoenergije 14%), lignita 20, rafiniranog olova 63, srebra 71, cinka 29, hroma (ruda) 100, kaustično-pečenog magnezita 100, sirovog magnezita 36, azbestne rude 43, akumulatora 23, sumporne kiseline 13, fosfornih đubriva 19, pamučnog prediva 10, gumene tehničke robe 12, konzerviranog povrća 3,0, šećera 5, rafiniranog špirita 8, fermentisanog duvana 4% itd.

Pored industrije, najviše sredstava je izdvajano za razvoj poljoprivrede i saobraćaja. U poljoprivredi su izgrađene krupne poljoprivredno-industrijske organizacije integrisane u složenu agroindustrijsku organizaciju »Agrokosovo«, čime je društvena poljoprivreda postala osnovni nosilac razvoja poljoprivrede i značajan faktor intenzifikacije i izmene njene strukture, kao i podsticanja

razvoja, šire saradnje i udruživanja sa individualnim poljoprivrednim proizvođačima.

Vodoprivredni zahvati su takođe doprineli intenzifikaciji poljoprivredne proizvodnje i izmeni njene strukture, kao i njenoj stabilizaciji na višem nivou. U periodu posle 1957. godine izgrađeno je 10 savremenih hidromelioracionih sistema kojima se navodnjava oko 19.000 ha obradive površine. Sada se završava izgradnja prve faze hidrosistema Ibar—Lepenac, kojim će se navodnjavati daljih 26.000 ha, a izgradnjom druge faze ovog sistema navodnjavaće se ukupno oko 70.000 ha obradivih površina. Pored toga, započela je izgradnja višenamenskog hidrosistema »Radonjić«. U rešavanju racionalnog korišćenja ovog hidrosistema uključeni su i stručnjaci OECD, naročito u vezi s programom prerade povećane poljoprivredne proizvodnje. Izgradnjom ovih sistema omogućiće se, pored navodnjavanja poljoprivrednih površina, rešavanje problema snabdevanja vodom industrije i stanovništva velikog dela Pokrajine.

Izgrađene su i nove železničke pruge i oko 1.200 km savremenih putova. Kosovo je povezano i PTT i vazdušnim saobraćajem. Sa izgrađenom saobraćajnom mrežom Kosovo je postalo otvoreno područje prema svim ostalim delovima zemlje.

Dinamičan društveni i privredni razvoj Kosova u protekle tri decenije povoljno je uticao i na poboljšanje ekonomske strukture stanovništva. Učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu opalo je sa 80,5% u 1948. na 46,0% u 1975. godini. Izvršene promene, iako veoma značajne, još nisu dostigle onaj nivo koji označava novi kvalitet u smislu apsolutnog opadanja poljoprivrednog stanovništva. U periodu 1948—1971. godine, ukupno poljoprivredno stanovništvo je apsolutno poraslo za 52.000 lica, što bitno otežava napore na unapređenju ove veoma važne privredne delatnosti.

Inače, u periodu od 1948. do 1977. godine, ukupno stanovništvo Pokrajine povećano je za 758.000 lica. Učešće u ukupnom stanovništvu zemlje poraslo je od 4,6% u 1948. na 6,8% u 1977. godini. Visokom natalitetu u Pokrajini prilazimo kao pitanju koje je prouzrokovano društveno-ekonomskim, kulturnim i obrazovnim nivoom razvitka Kosova, porodice i čoveka. Bržim promenama u ovim sferama, naročito bržim transformisanjem mnogoljudskog kosovskog sela, sa agrarnom prenaseljenošću i drugim socijalno-ekonomskim problemima, koje je inače osnovni nosilac visokog nataliteta, stvaraju se uslovi za opadanje stope nataliteta. U tom kontekstu, prilazimo i društvenim aktivnostima u planiranju porodice.

S celokupnim bržim razvojem Pokrajine, naročito tokom poslednje decenije, stopa nataliteta na Kosovu se već počinje zakonomerno smanjivati, tako da se stanovništvo već nalazi na pragu takozvane faze »demografskog prelaznog razdoblja«, koja se karakteriše time što stanovništvo teži kontrolisanom fertilitetu i niskoj stopi smrtnosti. Stope nataliteta pokazuju blagu tenden-

ciju opadanja — sa 42,6 promila u 1953. na 37,5 promila u 1971. godini, dok je u istom periodu opšta stopa mortaliteta osetno smanjena — od 20,0 promila na 8,2 promila.

Jedna od bitnih karakteristika stanovništva Kosova je njegova mladost. U 1971. godini stanovništvo do 9 godina starosti činilo je 30,7% ukupnog stanovništva; do 14 godina 42,7, a do 19 godina — 52,8%. Veliki priliv mladog stanovništva postavlja na dnevni red brojna pitanja u društveno-ekonomskom razvoju Kosova, kako u pogledu stvaranja uslova za školovanje tako i obezbeđenja mogućnosti za zapošljavanje.

U periodu 1952—1977. godine broj zaposlenih u društvenom sektoru povećan je oko 4,0 puta — od 38.000 na blizu 152.000 lica. Nova, brojna radnička klasa, koja predstavlja najproduktivniji i najkvalifikovaniji deo radno sposobnog stanovništva, postala je aktivni činilac društveno-ekonomskog progresa. Od ukupnog broja zaposlenih u društvenom sektoru, u 1974. godini u privredi radi 72,8 odsto, a od toga u industriji 52,5%.

Značajni rezultati postignuti su i u razvoju društvenih delatnosti: otvaranjem novih škola svih stupnjeva i formiranjem univerzitetskih centara, a posebno razvojem školstva i nastave na albanskom jeziku, stvoreni su uslovi za širenje kadrovske baze i njeno prilagođavanje potrebama razvoja; izgrađena je osnovna mreža zdravstvenih ustanova, povećan broj zdravstvenih radnika, što sve doprinosi poboljšanju zdravstvene zaštite stanovništva itd.

Dosadašnji razvoj Kosova ostvarivan je u složenim uslovima: s jedne strane, ubrzane industrijalizacije i izgradnje savremene društveno-ekonomske strukture i jačanja tržišnih odnosa, a s druge, u uslovima nestajanja starog načina privređivanja i patrijarhalnog sela, zatečene društvene i privredne strukture i načina života, uz veliki priraštaj stanovništva i pritisak na gradove i opravdane zahteve za poboljšanjem standarda. To je doprinosilo društvenom i ekonomskom dinamizmu, ali vodilo je zaoštravanju određenih problema, kojih će, bez sumnje, biti i u narednom razdoblju.

Tridesetogodišnji period razvoja Kosova predstavlja značajnu etapu u savlađivanju nasleđene nerazvijenosti. Industrijalizacija Pokrajine značila je ne samo brzo jačanje industrijske baze; ona je sobom donela i ukupne suštinske promene u svim oblastima privrednog i društvenog života. Ekonomski i socijalni efekti razvoja izrazili su se vrlo velikim strukturnim promenama privrede i stanovništva, u brzom razvoju školstva i prilivu stručnih kadrova, u poboljšanju životnog standarda stanovništva i zdravstvene zaštite itd. Na kraju ovog najsloženijeg razdoblja može se reći da je prevaziđena izrazita nerazvijenost Pokrajine i da su stvorene materijalne i društvene pretpostavke za njen dalji ubrzani razvoj.

Međutim, nacionalni dohodak po stanovniku u 1977. godini iznosio je oko 460 dolara, što predstavlja oko 30 odsto od jugoslo-

venskg proseka. To znači da je Prokrajina Kosovo još najmanje razvijeno područje u Jugoslaviji, tako da je u odlučujućoj etapi u njenom društveno-ekonomskom razvoju do 1985. godine potrebno, pored mobilizacije svih snaga u Pokrajini, i dalje povećavati napore društvene zajednice usmerene na brži razvoj Kosova po obimu, uz primenu i novih metoda.

U našem budućem razvoju posebna pažnja će biti posvećena rešavanju problema zapošljavanja. Naime, iz navedenih podataka proizlazi da područje Kosova karakteriše visoka stopa demografskog rasta, koja je znatno iznad jugoslovenskog proseka i jedna je od najviših u Evropi, što je upravo centralno pitanje kojim će se ova konferencija baviti. Mi očekujemo da nam pripremljeni referati ukažu na pravce naše razvojne politike u rešavanju ovog veoma složenog i značajnog problema.

Sa svoje strane, želim da naglasim da će politika zapošljavanja predstavljati sastavni deo i jednu od bitnih razvojnih komponenti ekonomske politike Pokrajine u narednom periodu. Dugoročna razvojna orijentacija će se aktivno postaviti prema ljudskom faktoru. Ovo tim pre što danas više od polovine aktivnog stanovništva Kosova još radi i živi od poljoprivrede (56,6%). Takva struktura stanovništva ne odgovara normama koje nameću savremena tehnologija proizvodnje i organizacija društvenog rada. Zato je transfer viška radne snage iz poljoprivrede u nepoljoprivredne delatnosti i zaustavljanje daljeg porasta poljoprivrednog stanovništva jedan od osnovnih ciljeva budućeg razvoja Kosova.

*

Zaključujući svoje izlaganje o politici, sistemu podsticanja i postignutim rezultatima u dosadašnjem razvoju Kosova, kao i ostalih nedovoljno razvijenih područja, želim da naglasim da je pređena najznačajnija i najteža etapa razvoja, etapa stvaranja inicijalnih uslova razvoja, koja je iziskivala velike napore kako ovih područja tako i šire jugoslovenske zajednice. Podignutim privrednim pogonima i realnim uslovima njihovog daljeg širenja, izgradnjom infrastrukturnih objekata i ostvarenim rezultatima na području društvenih delatnosti, stvoreni su uslovi za novu fazu razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo, u kojima će se, pored mera šire jugoslovenske zajednice, njihov dalji razvoj sve više oslanjati na raspoložive proizvodne snage i sopstvenu akumulaciju.

Osnovni i najznačajniji činilac budućeg privrednog i opštedruštvenog razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika, a posebno SAP Kosova, biće ljudski faktor. On treba da odigra odlučujuću ulogu u podizanju produktivnosti rada i efikasnosti privre-

ivanja u celini, što predstavlja bitno pitanje politike bržeg raz-
oja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo.
ačanjem kvalitativnih faktora privređivanja stvaraće se uslovi za
rže zapošljavanje radno sposobnog stanovništva, što će doprineti
ržem i skladnijem razvoju u sledećem razdoblju. Veća zaposle-
ost omogućiće i viši životni standard stanovništva, proširenje tr-
išta i ukupne društveno-ekonomske aktivnosti. Treba imati na
mu da stepen obrazovanja i stručnosti, stečena proizvodna i rad-
a iskustva i iskustva u upravljanju i sva druga kvalitativna svoj-
tva ljudskog faktora predstavljaju i na ovim područjima neupore-
divu proizvodnu snagu i najznačajniji činilac njihovog bržeg
razvoja.

Stvoreni proizvodni pogoni, i oni koji se završavaju u sle-
dećim godinama, naročito u energetici, sirovinskim i baznim
granama industrije, olakšavaju dalju izgradnju razuđene privred-
ne strukture, posebno u industriji. Korišćenje domaćih sirovinskih
izvora, kao polazna pretpostavka dugoročnog industrijskog razvoja
zemlje i rešavanja platnobilansnih problema, doprineće takođe
daljem razvoju privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP
Kosovo, koji raspolažu značajnim prirodnim i mineralnim bogat-
stvima i drugim pogodnostima na kojima se može zasnivati eko-
nomičan razvoj različitih privrednih aktivnosti, pre svega onih
koje omogućavaju brži porast dohotka i akumulacije, kao i veće
angažovanje radno sposobnog stanovništva.

Aktiviranje prirodnih bogatstava privredno nedovoljno raz-
vijenih područja je u skladu i sa razvojem delatnosti od posebnog
značaja za ostvarivanje politike ukupnog razvoja zemlje. Zbog ka-
raktera ovih ulaganja (visoke investicije, dugi rokovi izgradnje,
mali broj zaposlenih i drugo), izgradnju odgovarajućih kapaciteta
trebalo bi realizovati samoupravnim udruživanjem rada i sred-
stava zainteresovanih organizacija udruženog rada iz cele zemlje,
na osnovama reprodukcione međuzavisnosti i povezanosti, uz pri-
menu određenih sistemskih olakšica i drugih mera.

Značajni kapaciteti u vodoprivredi i turizmu, bolje korišće-
nje mogućnosti za gajenje intenzivnih kultura, za razvoj stočar-
stva u brdsko-planinskim područjima i slično predstavljaju tako-
đe čvrstu osnovu za brži razvoj ovih područja.

U celini, infrastrukturna mreža ovih područja u velikoj meri
je već osposobljena i ona treba da bude preduslov bržeg razvoja u
idućem razdoblju. To omogućava pojačanu orijentaciju u razvoj-
noj politici na dalju industrijalizaciju ovih područja i na razvija-
nje mnogih drugih delatnosti kojima se može ubrzati zapošljava-
nje i povećati dohodak ovih područja. Takva orijentacija omogu-
ćava aktiviranje izgrađenih infrastrukturnih objekata, a istovre-
meno zahteva selektivan pristup novim ulaganjima u infrastru-
kturu.

Pojačani napori radnih ljudi privredno nedovoljno razvijenih
područja i zajednički dogovorene podsticajne mere cele društvene

zajednice, intenzivnije udruživanje rada i sredstava organizacija udruženog rada iz privredno razvijenih i nedovoljno razvijenih područja, kao i odgovarajuća sistemska rešenja radi uspešnog ostvarivanja planova razvoja delatnosti od posebnog značaja za razvoj zemlje — predstavljaju realnu osnovu za ostvarivanje dogovorene politike bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo do 1980. godine.

U periodu posle 1980. godine treba i dalje stvarati materijalne i društvene uslove za brži razvoj nedovoljno razvijenih područja putem Fonda federacije i dopunskih sredstava, kao i stimulisanjem raznih oblika zajedničkog udruživanja rada i sredstava na osnovi zajedničkih programa i planova razvoja. U tome će brži razvoj Kosova, u cilju smanjivanja relativnih razlika, svakako imati poseban tretman, jer je to središno pitanje daljeg ravnomernijeg razvoja cele zemlje.

Aleksandar M. Vacić

Osnovni pravci politike dohotka na osnovu Zakona o udruženom radu

I

Donošenjem Zakona o udruženom radu u privrednom sistemu Jugoslavije izvršene su, na osnovu ustavnih principa, značajne društveno-ekonomske promene, koje zahtevaju i menjanje pristupa materiji politike dohotka. Zakon o udruženom radu:

— potvrđuje društveno opredeljenje za sistem dohotka kao sintetički oblik izražavanja svih bitnih obeležja socijalističke samoupravne robne privrede (društvene svojine, samoupravljanja i raspodele prema radu u uslovima robne privrede) i pretvara ga u operativan privredni sistem;

— podiže na viši nivo i načelno razrađuje društveni karakter dohotka, proširujući osnove sticanja dohotka i uvodeći kategoriju zajednički ostvarenog dohotka i dohotka stečenog slobodnom razmenom rada kao krupne novine u privrednom sistemu Jugoslavije;

— na drugačiji način određuje strukturu i faze raspodele dohotka osnovne organizacije, ukidajući raniju pojmovnu razliku između raspodele i raspoređivanja dohotka, i uvođenjem kategorije čistog dohotka najneposrednije materijalizuje ustavni princip o sjedinjavanju rada i upravljanja u osnovnoj organizaciji kao ćelijskom obliku udružene privrede;

— proširuje prava radnih ljudi i organizacija udruženog rada u oblasti sticanja, raspoređivanja i upotrebe dohotka i, samim tim, pred politiku dohotka postavlja nove i složenije zadatke.

Svi ovi momenti zahtevaju da se politika dohotka sagleda u svetlu celine odredaba Zakona, pošto inače promene u njoj mogu ostati u ravni organizaciono-tehničkog i institucionalnog usavršavanja, ne dosežući nivo društveno-ekonomskih odnosa inaugurisanih odredbama Zakona o udruženom radu.

II

Pored razloga uslovljenih donošenjem Zakona o udruženom radu, promene u politici dohotka, nužne su i kao rezultat dosadašnjih iskustava u njenom koncipiranju i realizaciji, naročito u periodu od usvajanja društvenih dogovora 1971. godine. Ovim društvenim dogovorima, polazeći od izvornih prava radnih ljudi da u svojim organizacijama raspolažu celinom dohotka koji stvaraju, suzbijene su tendencije stihijnosti i grupno-svojinskog ponašanja u raspoređivanju dohotka, povećana je akumulativna sposobnost privrede i svedene na manju meru varijacije dohotka i ličnih dohodaka između pojedinih delatnosti i organizacija. Uprkos tome što se, na osnovu ovih momenata, ukupno dejstvo društvenih dogovora od 1971. mora oceniti kao pozitivno, u njihovom delovanju manifestovali su se nedostaci, koji su proisticali kako iz koncepta na kome su nastali tako i iz uslova u kojima su delovali. Među ovim nedostacima, kao najznačajniji, ističu se:

— Parcijalan karakter politike dohotka, odnosno svođenje politike dohotka na njegovo raspoređivanje, gubeći iz vida društveno-ekonomsku i tekuću, ekonomsko-političku zavisnost koja postoji između raspoređivanja dohotka i njegovog sticanja, s jedne, i raspoređivanja dohotka i njegove upotrebe, s druge strane. U uslovima kada je politika sticanja dohotka bila prepuštena najvećim delom državnoj regulativi, u manjoj meri individualnom snalaženju pojedinih radnih organizacija, a sfera upotrebe dohotka, odnosno akumulacije uglavnom vladajućem uticaju banaka i, s njima povezanih, pojedinih organizacija udruženog rada — politika dohotka nije mogla dati optimalne rezultate, niti na ekonomsko-političkom planu realizovati društveni karakter dohotka.

— Sama politika dohotka, i u domenu raspoređivanja na koji se ograničavala, nije bila razvijena do nivoa neophodnog da se i na planu raspoređivanja dosledno realizuje društveni karakter do-

otka, tako da su se razlike nastale u sferi sticanja dohotka politikom njegovog raspoređivanja samo delimično ublažavale i amortizovale.

— Veliki deo impulsa nastalih u sferi sticanja dohotka bio je izvan i iznad merila njegovog raspoređivanja, odražavajući razlike u ličnim dohocima iznad nivoa koji je smatran društveno optimalnim između pojedinih grupacija, grana i delatnosti i ispod nivoa što je društveno neophodan unutar pojedinih organizacija udruženog rada.

— Organizacije udruženog rada i radni ljudi u njima, zahvaljujući mehanizmu delovanja politike dohotka u sferi raspoređivanja, ostali su uglavnom u poziciji objekta politike dohotka. Težnja da se odlukama iznad organizacija, u krajnjoj liniji obaveznošću normi društvenih dogovora, zaštiti društvena akumulacija, morala je imati za posledicu ponašanje, prema kojemu se same organizacije smatraju oslobođenim brige za njeno uvećanje, odnosno masovnu pojavu da se na lične dohotke raspoređuje maksimum onoga što dopuštaju društveni dogovori.

— Zahvaljujući diferencijaciji do koje je šezdesetih godina došlo u sferi ekonomske teorije, kao i usled nedovoljne sinhronizacije izrade, uvođenja i primene društvenih dogovora u pojedinim republikama i pokrajinama, društveni dogovori, usvojeni 1971, doveli su, politikom dohotka, do značajne diferencijacije pojedinih mehanizama u privrednom sistemu Jugoslavije, ugrožavajući, na izvesnim tačkama, i uslove neophodne za postojanje i normalno funkcionisanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta.

— Promenama izvršenim u drugoj fazi društvenih dogovora o politici dohotka 1975, otpočetoj usvajanjem međurepubličkog dogovora o sticanju i raspoređivanju dohotka i raspodeli sredstava za lične dohotke, potvrđene su iznete slabosti i učinjen napor da se one prevladaju. Proširenjem materije dogovaranja i na sferu sticanja dohotka, ukidanjem obaveznosti društvenih dogovora i premeštanjem težišta na samoupravne sporazume, proširivanjem merila politike raspoređivanja dohotka, kao i njihovim usklađivanjem između republika i pokrajina, otvoren je proces konstituisanja, po zahvatu šire i po obeležjima razuđenije, politike dohotka.

Niz okolnosti objektivnog i subjektivnog karaktera — od odsustva odgovarajućih sistemskih zakona, složenih međunarodnih i unutrašnjih uslova privređivanja, tekućih promena u ekonomskoj politici, koje su privremeno odvlačile pažnju na druga pitanja (na primer, nov mehanizam plaćanja), do praktičnog obustavljanja sistemskog rada na daljoj konceptualnoj razradi politike dohotka — uslovio je da nova politika dohotka ostane u granicama započetog koraka, više deklarativna nego stvarna, više verbalna nego operativna. U situaciji kada su društveni dogovori izgubili snagu akata koji se neposredno primenjuju, odsustvo razrađenog mehanizma politike dohotka zasnovanog na samoupravnim sporazumima, po-

tencirano složenijim uslovima privređivanja i svođenjem dohotka na njegovu realnu veličinu uvođenjem novog sistema obračunavanja, moralo je dovesti do opadanja akumulativne moći organizacija, na jednoj, i produbljivanja razlika u ponašanju organizacija u sferi raspoređivanja i povećavanja međugranskih razlika u nivoima ličnih dohodaka, na drugoj strani.

III

Imajući u vidu izložene okolnosti, kao i činjenicu da se princip raspodele izvorno odnosi samo na raspodelu sredstava lične potrošnje, dok se raspodela celine društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka, odnosno u uslovima robne privrede ukupnog prihoda i dohotka svake osnovne organizacije udruženog rada, mora izvoditi iz celine ekonomskih zakonitosti karakterističnih za dati privredni sistem, za postojeći nivo i potrebnu visinu stope privrednog rasta, politika dohotka kao društvena svest, koja po načinu formiranja predstavlja samosvest radnih ljudi i organizacija udruženog rada, neophodna je:

— radi obezbeđenja stabilnosti tekućih privrednih kretanja i normalnog zadovoljavanja potreba radnih ljudi i organizacija udruženog rada, bez kojih nema ni socijalne ni političke stabilnosti;

— radi stvaranja uslova za dinamičan privredni razvoj, zaštićen od velikih potresa i oscilacija, bez kojeg zemlja ne može obezbediti dugoročno kretanje ka nivou razvijenih zemalja, a time i ka ostvarivanju materijalne osnove za dalji razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje;

— radi ostvarivanja jedinstvenosti društveno-ekonomskog položaja radnih ljudi i organizacija udruženog rada, bez obzira na vrstu delatnosti, a čiji tehnički i ekonomski razvoj nužno moraju biti različiti, uslovljavajući, samim tim, i njihov različit dohodak;

— radi harmoničnog razvoja privrednih i neprivrednih delatnosti i uravnoteženog zadovoljavanja materijalnih i drugih potreba radnih ljudi, odnosno integracije radnika i organizacija udruženog rada svih delatnosti u jedinstven sistem udruženog rada.

Da bi zadovoljila sve navedene zahteve, politika dohotka treba da prati sve tokove dohotka u okviru društvene reprodukcije, od njegovog stvaranja, preko njegovog sticanja, raspodele (raspoređivanja dohotka), raspoređivanja čistog dohotka do upotrebe, odnosno njegove potrošnje, u prvom redu putem investicija, ali i drugih oblika potrošnje.

IV

Politika dohotka, uzeta u celini, mora polaziti od robne proizvodnje kao procesa stvaranja vrednosti, koja, sudeći prema celokup-

ıom dosadašnjem iskustvu, predstavlja i objektivni okvir za ispoljavanje specifičnih socijalističkih svojstava odnosa proizvodnje. ʼošto je u ovakvim uslovima masa proizvedene vrednosti gornja granica svih oblika potrošnje, a zakon vrednosti okvir u kome moraju delovati specifični socijalistički zakoni raspodele i razmene, celovita politika dohotka morala bi:

— u procesu primarne raspodele, to jest sticanja dohotka, kojom se ostvaruje preraspodela vrednosti u odnosu na mesta njenog stvaranja, podsticati razvoj društvene privrede kao celine, u prvom redu onih delatnosti od čijeg unapređenja zavisi sposobnost društva da povećava ukupnu masu društveno proizvedene vrednosti;

— u procesu raspoređivanja dohotka i čistog dohotka ostvarivati dinamičku ravnotežu između pojedinih vidova društvene potrošnje i postizati društveno-ekonomski optimalne raspone u nivou ličnih dohodaka između pojedinih grupacija, grana i delatnosti, obezbeđujući stimulativan karakter raspodele, uz održavanje jedinstvenog položaja radnih ljudi u raznim delatnostima i stvaranje sve ujednačenijih uslova uključivanja u radni život svake nove generacije;

— u procesu upotrebe dohotka podsticati udruživanje sredstava akumulacije ka tačkama koje omogućuju brži privredni razvoj i optimalizaciju privredne strukture, kao i podsticati takvo korišćenje sredstava za lične dohotke i zajedničku potrošnju koje osiguravaju harmonično zadovoljavanje svih potreba čoveka kao celovite ličnosti.

V

U oblasti sticanja dohotka stanje koje je u privredi formirano tokom šezdesetih i početkom sedamdesetih godina karakterišu brojne slabosti, među kojima se po značaju ističu:

— otuđenost odlučivanja o bitnim uslovima sticanja dohotka od udruženog rada, kao i odsustvo stvarne povezanosti između kriterijuma njihovog određivanja i sadržinskih obeležja socijalističkih samoupravnih odnosa;

— nizak stepen razvojne i poslovne povezanosti organizacija udruženog rada, koji njihove međusobne veze svodi na kratkoročne kupoprodajne odnose, čija je glavna motivacija kratkoročna maksimalizacija svog dohotka na račun drugih, čak i po cenu da se time dugoročno ruši stabilnost sopstvenog dohotka;

— razvojna i poslovna nepovezanost prometnih i spoljnotrgovinskih organizacija s proizvodnim organizacijama, koja zakonito dovodi do nedovoljne tržišnosti društvene proizvodnje i smanjivanja društveno stvorene vrednosti ispod stvarnih potencijala privrede, kao i do neravnopravnog položaja proizvodnih organizacija u sticanju dohotka;

— zavisnost uslova sticanja dohotka od širih organizacionih oblika u kojima su osnovne organizacije udruženog rada udružene, čime se unutar pojedinih proizvodnih kompleksa ne samo izazivaju nekontrolisana i društveno neprihvatljiva prelivanja dohotka već takođe smanjuju potencijali privrede i dovode u neravnopravni položaj radni ljudi i njihove organizacije udruženog rada.

Imajući na umu izložene momente, politika sticanja dohotka, koja ima za cilj realizaciju principa Ustava i Zakona o udruženom radu, treba:

— da organizacije udruženog rada uključi u proces koncipiranja, prilagođavanja i ostvarivanja opštih uslova sticanja dohotka, od sistema i politike cena pa do spoljnotrgovinske i devizne politike;

— da osnove i merila sticanja dohotka, uvažavajući one koji su i do sada korišćeni (svetska cena, stepen i struktura razvoja), proširi osnovama i merilima koji odgovaraju principima sadržanim u Zakonu o udruženom radu;

— da podstiče udruživanja rada i sredstava organizacija udruženog rada na principima zajednički ostvarenog dohotka i njegove raspodele, srazmerno doprinosu koji je svaka od njih dala svojim ukupnim tekućim i minulim radom;

— da ubrzava povezivanje organizacija udruženog rada u oblasti prometa i spoljne trgovine sa organizacijama udruženog rada iz oblasti proizvodnje na principima zajedničkog prihoda u cilju bržeg usaglašavanja društvene proizvodnje sa zahtevima domaćeg i stranog tržišta i društvenih potreba uopšte, kao i ujednačavanja uslova sticanja dohotka u ovim oblastima;

— da, razvijajući ustavni i zakonski koncept osnovne organizacije udruženog rada, sprečava nastanak privilegovanih, odnosno diskriminisanih uslova sticanja dohotka, na osnovu uključenosti pojedinih osnovnih organizacija u šire oblike udruživanja, odnosno obezbedi da uslovi sticanja dohotka budu ravnopravni i u osnovi nezavisni od oblika organizovanja;

— da, na osnovu širokog programskog i razvojnog povezivanja privrednih organizacija i organizacija udruženog rada, obezbedi uslove za pretvaranje slobodne razmene rada u stvaran oblik sticanja dohotka, na osnovu učešća ovih organizacija u dohotku ostvarenom u privredi, srazmerno doprinosu koji su dale njegovom ostvarivanju.

VI

Faza raspodele, koja se u teoriji označava kao sekundarna raspodela, a u društvenim dogovorima od 1975. kao raspodela dohotka, u Zakonu o udruženom radu se definiše kao raspoređivanje dohotka. Promena o kojoj je reč nije samo terminološka već i sa-

držinska. Pojmom sekundarne raspodele, odnosno raspodele dohotka, označavan je proces u kome se dohodak stečen u privrednim organizacijama udruženog rada raspodeljivao između njih i drugih subjekata, u prvom redu društveno-političkih zajednica i drugih subjekata formiranih na njihovom nivou (specijalizovanih fondova, odnosno zajednica). Pojmom raspoređivanje dohotka, pak, označavalo se određivanje različitih namena dohotka koji preostane samoj organizaciji, i to na osnovu njenih sopstvenih odluka.

Podvođenjem organizacija društvenih delatnosti pod sistem utvrđen Zakonom o udruženom radu, odnosno uspostavljanje jedinstvenog položaja organizacija udruženog rada, bez obzira na oblast u kojoj deluju, kao i tretmanom interesnih zajednica kao oblika u okviru kojeg o zadovoljavanju društvenih potreba zajednički odlučuju privredne i neprivredne organizacije udruženog rada i korisnici usluga, odnosno tretmanom društveno-političkih zajednica kao takođe svojevrsnog oblika udruživanja radnih ljudi, Zakon izražava tendenciju prevladavanja pojmovne razlike između raspodele i raspoređivanja dohotka.

Postojeći stepen organizovanosti udruženog rada, međutim, još je veoma daleko od onog koji takvo prevladavanje pretpostavlja, tako da se stavke na koje se dohodak raspoređuje prema Zakonu o udruženom radu razlikuju i po nameni koju imaju i po subjektima na koje se pojedini delovi dohotka njegovim raspoređivanjem prenose. U tom smislu može se reći da se dohodak osnovne organizacije, prema Zakonu, raspoređuje na zakonske obaveze iz dohotka, sporazumne i ugovorne obaveze iz dohotka, izdatke osnovne organizacije iz dohotka za oblike potrošnje u okviru organizacije koji nisu sastavni deo njene sopstvene delatnosti i na amortizaciju preko iznosa obračunatog po minimalnim stopama i na čist dohodak.

Imajući na umu navedene momente, celovita politika bi u oblasti raspoređivanja dohotka morala obezbediti:

— da se zakonske obaveze organizacija udruženoga rada kreću u okvirima koje omogućava kretanje društvenog proizvoda ukupne privrede i proizvodnosti ukupnog društvenog rada, u granicama utvrđenim planovima društveno-političkih zajednica, kako to Zakon i predviđa, kao i da se ovi okviri i granice, po mogućnosti, utvrđuju dogovorom republika i pokrajina, kako se inače ne bi dovodilo u pitanje normalno funkcionisanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta;

— da se između republika i pokrajina postigne dogovor o načinu tretmana amortizacije obračunate po stopama iznad minimalnih po zakonu, pošto se inače može ugroziti jedinstvenost jugoslovenskog tržišta i faktički onemogućiti uporedivost onih pokazatelja rezultata rada i poslovnog uspeha organizacija koji u sebi sadrže čist dohodak.

VII

Raspoređivanje čistog dohotka, pošto od njega neposredno zavisi formiranje društvene akumulacije kao i materijalni položaj pojedinih radnika u sferi lične i zajedničke potrošnje, ostaje kritična tačka politike dohotka. Zato celovita politika dohotka ne može počivati ni na kakvim parcijalnim, jednostranim ili proizvoljno određenim merilima raspoređivanja čistog dohotka.

Polazeći od uslova sticanja i odnosa u raspoređivanju dohotka, politika raspoređivanja čistog dohotka treba da dalje realizuje društveni karakter dohotka, obezbeđujući funkcionalnu zavisnost sredstava za lične dohotke i zajedničku potrošnju, s jedne, i akumulaciju, s druge strane, ali i poštujući nezavisno promenljive činioce koji deluju kako na strani prvog tako i na strani drugog, kako je to Zakonom o udruženom radu i predviđeno.

U ostvarivanju politike dohotka, na osnovu odredaba Zakona o udruženom radu, politika raspoređivanja čistog dohotka mora voditi računa o tome da lični dohoci ne mogu biti samo funkcija dohotka, pošto je njihova veličina jednim delom realno određena prosečnim uslovima života, odnosno neophodnošću da se u svim organizacijama udruženog rada obezbedi normalna reprodukcija radne snage, tako da se jedan deo čistog dohotka organizacije udruženog rada može smatrati namenski određenim i pre nego što je formiran.

U ostvarivanju politike dohotka, s druge strane, raspoređivanje čistog dohotka mora obezbediti da se sredstva za akumulaciju, odnosno proširenje materijalne osnove i rezerve, formiraju ne samo kao funkcija veličine dohotka po radniku već i raspoloživih sredstava za proizvodnju čijim je upravljanjem stvoren, sastava proizvodnih činilaca, društvene proizvodnosti rada i proizvodnosti rada u datoj osnovnoj i radnoj organizaciji kao i potreba njenog razvoja koje proističu iz prirode njene delatnosti, mesta koje zauzima u društvenoj reprodukciji i ciljeva utvrđenih samoupravnim sporazumima i dogovorima o osnovama planova i drugim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima.

Politika raspoređivanja čistog dohotka, u svakom slučaju, uvažavajući nužnost da zbog razlika u nivou razvijenosti proizvodnih snaga i neujednačenog tempa privrednog razvoja isti rad u raznim delatnostima mora stvarati različit dohodak po radniku, mora osiguravati da se, posmatrano dinamički i u proseku, obezbeđuje tendencija formiranja istih ličnih dohodaka za isti rad u svim delatnostima.

U ostvarivanju celovite politike dohotka osnovne organizacije udruženog rada treba da se merila raspoređivanja čistog dohotka utvrđuju kako u radnim organizacijama tako i u sporazumima i dogovorima s organizacijama udruženog rada u okviru iste grupacije, grane ili delatnosti, pošto se upravo u tim okvirima s najvećom sigurnošću može ustanoviti koliki je doprinos koji radnici

u njoj daju svojim tekućim radom i upravljanjem i privređivanjem društvenim sredstvima, kao i dobiti realna predstava o njenoj proizvodnosti rada i stvarnoj vrednosti pokazatelja rada radnika i poslovanja organizacije predviđenih Zakonom o udruženom radu.

VIII

Polazeći od Ustavom i Zakonom o udruženom radu utvrđene prirode osnovne organizacije udruženog rada, kao radne celine čiji se rezultati rada mogu izraziti kao vrednost na tržištu ili u radnoj organizaciji, kao i od činjenice da se sredstva za lične dohotke radnika u osnovnoj organizaciji moraju formirati najmanje na nivou koji omogućuje njihovu normalnu reprodukciju, politika raspodele sredstava za lične dohotke mora izražavati neposredni karakter odnosa koji se između radnika uspostavljaju u radu i u ostvarivanju dohotka.

Politika raspodele sredstava za lične dohotke, koja odgovara celovitoj politici dohotka, u skladu s tim:

— isključuje mogućnost da se bilo čiji dohodak u osnovnoj organizaciji formira na osnovu najamnog ili kvazinajamnog položaja, u visini koja je nezavisna od rada i rezultata rada radnika i osnovne organizacije, odnosno nezavisna od veličine dohotka i čistog dohotka osnovne organizacije udruženog rada;

— pretpostavlja merenje rezultata rada radnika, odnosno postojanje radnih obaveza čije je ostvarenje osnov i mera za učešće radnika u sredstvima za lične dohotke organizacije;

— tretira doprinos radnika ostvarivanju dohotka osnovne organizacije kao vid njegovih sopstvenih rezultata rada, odnosno izvršenja radnih obaveza;

— obezbeđuje srazmernost porasta ličnog dohotka svakog radnika porastom proizvodnosti njegovog rada i rada radnika u osnovnoj organizaciji i drugim organizacijama s kojima je udružila rad i sredstva i u društvu kao celini;

— poštuje načelo solidarnosti radnika u osnovnoj organizaciji, prvenstveno u korišćenju sredstava zajedničke potrošnje.

U raspodeli sredstava za lične dohotke posebno se utvrđuje naknada za doprinos koji je radnik dao inovacijom, racionalizacijom ili drugim vidom stvaralaštva u radu.

U utvrđivanju osnova i merila za raspodelu sredstava za lične dohotke radnici u osnovnim organizacijama, pored sporazuma koje zaključuju s radnicima u osnovnim organizacijama u istoj radnoj organizaciji, kao i sporazuma s osnovnim organizacijama sa kojima su udružili rad i sredstva, treba da zaključuju i sporazume s drugim osnovnim organizacijama u okviru iste grupacije, grane ili delatnosti, s kojima su njihovi uslovi privređivanja, dohodak i čisti dohodak po radniku uporedivi.

Politikom upotrebe sredstava zajedničke potrošnje, kao i podsticanjem udruživanja sredstava iz ličnih dohodaka radnika za lakše i brže zadovoljavanje potreba koje se finansiraju iz sredstava zajedničke potrošnje, politika dohotka u osnovnim i drugim organizacijama, kao i u odgovarajućim samoupravnim interesnim zajednicama, može pružiti znatno šire i normalnije uslove za brže i potpunije rešavanje stambenog pitanja radnika i za viši stepen zadovoljavanja drugih zajedničkih potreba, uvažavajući pri tom i objektivno nužan novi vid solidarnosti radnika u zadovoljavanju ovih potreba.

IX

Samoupravna politika dohotka treba da što više razvije osnovne a perspektivno sve dimenzije slobodne razmene rada, kao baze sticanja dohotka od strane organizacija udruženog rada u društvenim delatnostima, kao i radnih zajednica.

U okviru celovite politike dohotka, u neposrednim odnosima, tamo gde već postoje ili se mogu uspostaviti, kao i u okviru, to jest putem samoupravnih interesnih zajednica, organizacije udruženog rada treba da stiču dohodak iz dohotka drugih osnovnih organizacija srazmerno doprinosu koji svojim radom daju stvaranju nove vrednosti u materijalnoj proizvodnji, povećanju proizvodnosti ukupnog društvenog rada i razvoju društva u celini.

Međurepubličkim dogovorom ili dogovorima u okviru republika i pokrajina treba što pre postići saglasnost o načinu i osnovnom mehaniznu sticanja dohotka osnovnih organizacija udruženog rada u pojedinim vrstama društvenih delatnosti (iz ličnih dohodaka radnika drugih organizacija, odnosno dohotka tih organizacija), kako se inače ne bi ometalo normalno funkcionisanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta. U istom cilju trebalo bi, ukoliko je moguće, postići i ubrzati rad na usaglašavanju stavova o politici cena usluga organizacija u oblasti društvenih delatnosti, kako bi se omogućilo ujednačavanje uslova sticanja dohotka u privrednim i društvenim delatnostima, kao i u pojedinim vrstama društvenih delatnosti.

Širenjem i produbljavanjem neposrednih veza između organizacija udruženog rada u oblasti privrede i organizacija u oblasti društvenih delatnosti, kao i aktiviranjem delatnosti samoupravnih interesnih zajednica u istom smislu, treba što pre uskladiti razvojne planove u ovim vrstama delatnosti sa planovima razvoja privrede, pošto se inače ne mogu razviti sve komponente slobodne razmene rada kao osnovnog principa njihovog društveno-ekonomskog povezivanja.

U organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama, društveno-političkim zajednicama i društveno-političkim organizacijama treba što pre staviti u dejstvo odredbe

Zakona o udruženom radu o načinu sticanja dohotka, odnosno ličnih dohodaka, i zajedničkoj potrošnji od strane radnih zajednica koje za njih obavljaju zakonom predviđene poslove, kako bi se radnim ljudima u njima obezbedio ravnopravan društveno-ekonomski položaj sa svim ostalim radnim ljudima.

X

Celovita samoupravna politika dohotka mora obezbediti racionalnu i samoupravno zasnovanu politiku upotrebe sredstava akumulacije, pošto se krug koji počinje stvaranjem vrednosti i nastavlja preko sticanja i raspoređivanja dohotka, raspoređivanja čistog dohotka i raspodele sredstava za lične dohotke i zajedničku potrošnju može zatvoriti jedino obnavljanjem postojećih i otvaranjem novih proizvodnih kapaciteta, koji proširuju i umnožavaju sposobnost društva da stvara vrednost.

U periodu koji je prethodio Zakonu o udruženom radu ovaj vid samoupravne politike dohotka nije bio razvijen ni u klici, tako da se politika proširene reprodukcije, formirala uglavnom izvan udruženog rada, u izvršnim organima društveno-političkih zajednica i bankama. Iako ni jedan ni drugi put nije na liniji razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa, i jedan i drugi, kao nužno zlo, ostaće i dalje, u nekoj međusobnoj kombinaciji, sve dok udruženi rad ne uspostavi efikasne samoupravne metode tehnički i ekonomski nužne koncentracije sredstava.

Politika dohotka u oblasti upotrebe sredstava akumulacije, u skladu s tim, treba da obezbedi prostor za slobodno kretanje akumulacije na celoj teritoriji zemlje i između svih delova privredne strukture, u skladu sa svim oblicima interesa koje osnovna organizacija udruženog rada može imati u socijalističkoj samoupravnoj robnoj privredi, što znači:

— u okviru užih ili širih reprodukcionih celina, sledeći u prvom redu razvojni interes osnovne organizacije čija su sredstva u pitanju, s delimičnim ili potpunim povraćajem udruženih sredstava i izvesnom naknadom za privređivanje udruženim sredstvima, ali i bez i jednog i drugoga ako je to stvarna volja radnika osnovne organizacije;

— izvan reprodukcionih celina i veza između osnovne organizacije i drugih organizacija, u bilo koju drugu privrednu organizaciju udruženog rada, u prvom redu iz razloga uvećanja sopstvenog dohotka, ako osnovna organizacija smatra da će joj sredstva akumulacije koja na taj način angažuje doneti veći dohodak nego da ih uloži u sopstvenu privrednu delatnost ili da će se tim putem brže aktivirati neiskorišćeni prirodni resursi ili kapaciteti, ili brže rešavati problem zaposlenosti u užoj ili široj društveno-političkoj zajednici;

— u organizacije društvenih delatnosti, zdravstvene ustanove, dečje jasle, obdaništa, škole, naučne, kulturne ili bilo koje druge organizacije — ako smatra da je njen sopstveni interes za razvojem tih delatnosti, sâm ili zajedno sa sličnim interesima drugih organizacija, takve relativne težine da mu treba dati prednost ne samo pred ulaganjima u sopstveni razvoj već i pred svim drugim ulaganjima čiji je neposredan ili posredan interes sticanje dohotka.

Politika dohotka u oblasti upotrebe dohotka morala bi posebno obezbediti da strana sredstva, kojima se uvećavaju investicioni potencijali zemlje, budu što mobilnija na celoj teritoriji zemlje, povezujući se što intenzivnije s opisanim smerovima interesa udruženog rada.

Prihvatajući neophodnost da se danas i u perspektivi jedan deo sredstava akumulacije još mora udruživati po obavezama ustanovljenim izvan organizacija udruženog rada, celovita samoupravna politika morala bi osiguravati da glavni nosioci odlučivanja o upotrebi akumulacije budu organizacije udruženog rada, svodeći sve ostale puteve na slučajeve kada se zajedničke potrebe udruženog rada ne mogu na drugi način zadovoljiti, odnosno obezbediti.

U slučajevima kada se sredstva akumulacije udružuju na osnovu zakona, politika dohotka mora obezbediti kako njihov povraćaj i naknadu za privređivanje njima tako i racionalnu upotrebu tih sredstava i ravnopravan tretman svih organizacija iz čijeg su dohotka formirana, kako u pogledu povraćaja sredstava tako i naknade za privređivanje tim sredstvima.

XI

Imajući na umu da se celovitim konceptom politike dohotka, sa stanovišta raspodele, praktično sagledava celokupna društvena reprodukcija, takva politika dohotka podrazumeva aktivnost većeg broja činilaca, od federacije, odnosno međurepubličkih dogovora, preko niza drugih društvenih dogovora i sporazuma, do sporazuma koji se usvajaju u okviru svake osnovne organizacije udruženog rada.

Brojnost zahteva politike dohotka, kao i objektivna uslovljenost interesa pojedinih organizacija udruženog rada i delatnosti, koja ne isključuje i njihovu mestimičnu i povremenu protivrečnost, ukazuje na to da se o tim pitanjima osnove merila moraju utvrđivati na više nivoa i u više samoupravnih akata. Da bi politika dohotka kao celina uspešno funkcionisala, u takvim uslovima, bilo bi potrebno da se za svaki vid politike dohotka utvrdi nivo i vrsta akata na kojima počiva njegovo težište. Ukoliko je takva ocena tačna, čini se da bi težišta pojedinih vidova politike dohotka mogla biti:

— na međurepubličkom dogovaranju o sistemu i politici cena, spoljnotrgovinskom sistemu i politici, deviznom sistemu i de-

viznoj politici i drugim pitanjima koja određuju opšte uslove privređivanja, kao i na međusobnim sporazumima pojedinih reprodukciono povezanih organizacija o užim pitanjima sticanja dohotka;

— na dogovorima u republikama, pokrajinama, gradskim područjima i regionalnim zajednicama o merilima raspoređivanja dohotka, pri čemu okviri raspoređivanja treba da se kreću u granicama utvrđenim planovima razvoja, uključujući i njihovo neophodno usaglašavanje u okviru zemlje kao celine;

— na dogovorima u republikama i pokrajinama, gradskim područjima i regionalnim zajednicama i sporazumima radnih organizacija o osnovama i merilima raspoređivanja čistog dohotka, s tim što bi optimalno raspoređivanje čistog dohotka bilo moguće samo ako bi se, pored ovih dogovora, zaključivali i dogovori ili sporazumi između osnovnih organizacija koje pripadaju istoj grupaciji, grani i delatnosti, gde su uslovi privređivanja i sticanja dohotka u osnovi isti ili bar uporedivi, u okvirima užih ili širih društveno-političkih zajednica;

— na samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima u okviru grupacije, grana ili delatnosti za pojedine uže ili šire društveno-političke zajednice i sporazumima u okviru radnih organizacija o raspodeli sredstava za lične dohotke, pošto su uslovi sticanja dohotka, tehničkog razvoja i porasta produktivnosti rada, a time i pokazatelji čistog dohotka najpribližniji u ovim okvirima.

U postupku koncipiranja i realizacije celovite politike dohotka neophodno je bliže razgraničiti i uskladiti međusobno delovanje raznih samoupravnih opštih akata koji se odnose na politiku dohotka, to jest po mogućnosti što preciznije utvrditi ko se, u načelu, s kim sve i o čemu pod normalnim uslovima mora sporazumevati i dogovarati.

XII

Bez obzira na način njihovog definitivnog regulisanja, odnosno određivanja nivoa i vrste akata kojima će se to u prvom redu uređivati, razvoj celovite politike dohotka bio bi bitno ubrzan ukoliko bi se u što skorije vreme u bilo kojoj vrsti opštih akata (zakon, međurepublički dogovori, dogovori u republikama i pokrajinama itd.) dala bar alternativna rešenja za jedan broj pitanja čija složenost premašuje mogućnosti njihovog razrešavanja u okvirima većine osnovnih i radnih organizacija, u koje, pored ostalog, spadaju:

— osnovi i merila za utvrđivanje dohotka koji je rezultat izuzetnih pogodnosti;

— merila za utvrđivanje ličnog doprinosa koji je radnik dao povećanju dohotka osnovne organizacije upravljanjem i privređivanjem društvenim sredstvima;

— način respektovanja minulog rada kao merila za raspoređivanje čistog dohotka u uslovima kada organizacija stiče svoj dohodak na klasičan način, odnosno ne udružujući svoj rad i sredstva na principima zajednički ostvarenog dohotka s drugim organizacijama udruženog rada;

— osnovni tip mehanizma za raspoređivanje čistog dohotka, odnosno uspostavljanje funkcionalne veze između čistog dohotka, akumulacije i ličnog dohotka i zajedničke potrošnje, pošto u društvenoj praksi republika i pokrajina i sada postoje različita, u osnovi tri tipa ovog raspoređivanja (raspoređivanje čistog dohotka kao funkcija veličine čistog dohotka organizacije i dogovorenog okvira ličnih dohodaka; raspoređivanje kao funkcija čistog dohotka organizacije i dogovorene akumulacije u odnosu na raspoloživa društvena sredstva; raspoređivanje kao funkcija prosečnog čistog dohotka u privredi ili grupaciji i čistog dohotka osnovne organizacije).

Imajući na umu da se ovim putem značajno može uticati ne samo na kretanje nivoa ličnih dohodaka već i na formiranje akumulativne sposobnosti osnovnih organizacija, u politici dohotka izbegli bi se mnogi problemi i potencijalno ugrožavanje jedinstvenosti jugoslovenskog tržišta ukoliko bi se ovaj mehanizam utvrdio međusobnim dogovorom republika i pokrajina.

XIII

Za uspešno funkcionisanje celovite samoupravne politike dohotka neophodno je da se revidira postojeći i što pre oformi odgovarajući novi statističko-knjigovodstveni instrumentarijum za praćenje privredne i druge delatnosti organizacija udruženog rada. Posmatran bliže, ovaj zahtev uključuje dva pravca akcije.

S jedne strane, on znači da je za privređivanje na bazi zajednički ostvarenog dohotka, za ostvarivanje slobodne razmene rada, pa i za odgovorno vođenje svih vidova politike dohotka od strane samih organizacija udruženog rada neophodno da se uslovi i rezultati njihove delatnosti mogu relativno lako i jednostavno pratiti, upoređivati i svoditi na zajedničke veličine, pošto će upravo na osnovu toga one najčešće i morati da regulišu svoja međusobna prava i obaveze. Značaj ovog zahteva, najzad, proističe i iz Zakonom (čl. 140) utvrđene obaveze da se rezultati rada radnika i poslovanja osnovne organizacije obavezno iskazuju određenim krugom pokazatelja (dohodak po radniku, dohodak u odnosu na prosečno korišćena sredstva, čist dohodak po radniku, akumulacija u odnosu na dohodak, akumulacija u odnosu na čist dohodak, akumulacija u odnosu na prosečno korišćena sredstva, lični dohodak i sredstva zajedničke potrošnje po radniku, čist lični dohodak po radniku).

S druge strane, ovaj zahtev znači neophodnost sistematskog praćenja tekuće privredne aktivnosti u zemlji i redovno publikovanje statističkih podataka koji se na jedan ili drugi način javljaju kao parametri odluka donesenih u organizacijama udruženog rada u okviru politike dohotka. Lista ovih podataka može biti različita i vremenom prilagođavana, ali je već sada sigurno da se politika dohotka u organizacijama udruženog rada ne može odgovorno voditi ako se ne zna kretanje prosečnog dohotka po radniku u zemlji, kretanje prosečnog dohotka u odnosu na korišćena sredstva, kretanje društvene proizvodnosti rada u privredi i u osnovnim delatnostima itd. Koji je minimum ovih podataka može se lako utvrditi ako se temeljno i pažljivo iščitaju odredbe Zakona o udruženom radu o sticanju, utvrđivanju i raspoređivanju dohotka, raspoređivanju čistog dohotka i raspodeli sredstava za lične dohotke, s tim što se u pojedinim republikama i pokrajinama, pored ovih, mogu publikovati i drugi. S obzirom na to da tempo praćenja relevantnih činjenica ne može biti danas za juče, biće dovoljno da se one saopštavaju nekoliko puta godišnje (približno u vreme usvajanja periodičnih obračuna i završnih računa), ako ne kao definitivne a ono bar kao procenjene veličine, pošto i u takvom svojstvu predstavljaju dragocene izvore informacija za odlučivanje u organizacijama udruženog rada.

Realizacija prvog dela zahteva pretpostavlja da knjigovodstvo samih organizacija udruženog rada bude uredno i ažurno, a tamo gde se privređuje na principima zajednički ostvarenog dohotka, i uzajamno otvoreno. Realizacija drugog dela zahteva pretpostavlja da se Služba društvenog knjigovodstva, a delimično i aparat poslovnih banaka i Narodne banke, što pre i sami osposobe za primenu odredaba Zakona o udruženom radu, kao i da ne deluju samo kao subjekti kontrole delatnosti organizacija udruženog rada već i kao njihovi saradnici ili čak servisi koji prikupljaju i obrađuju podatke od značaja za odlučivanje u organizacijama udruženog rada.

XIV

Kao stvarno menjanje društveno-ekonomskih odnosa a ne samo organizacionih oblika i tehničkih mehanizama, primena Zakona o udruženom radu ne može biti kratkoročna kampanja, već dugotrajan proces koji ima karakter revolucionarne akcije za promenu društvenih odnosa. Celovita politika dohotka, kao sastavni deo te akcije, može se stoga formirati samo postupno i promišljeno, dajući prednost stvarnim postepenim promenama nad bilo kakvim neodmerenim potezima čije se posledice ne mogu do kraja sagledati i predvideti. S obzirom na prirodu procesa o kojem je reč, formiranje nove politike dohotka mora teći kao proces u kome se simultano razrešavaju osnovna idejna pitanja principa Zakona o

udruženom radu, utvrđuju alternativna teorijska rešenja za njihovu primenu u praksi, a i donose neposredne odluke kojima se ta rešenja pretvaraju u život. S obzirom na jasna društvena opredeljenja i zadatke koje Savez komunista u tom pogledu postavlja, težište procesa, utoliko više ukoliko akcija bude dalje tekla, mora se postepeno pomerati od prvog ka trećem, čime su na izvestan način određeni i subjekti na kojima leži osnovna odgovornost za realizaciju principa Ustava i Zakona u oblasti politike dohotka.

U početnoj etapi, za koju se ne može smatrati da je u svim sredinama završena, iako je najvećim delom pređena, glavna akcija, po prirodi stvari, morala je biti usmerena na široko upoznavanje radnih ljudi i organizacija udruženog rada s principima, teorijskim osnovama i idejnom sadržinom odredaba Zakona o udruženom radu koje se odnose na materiju dohotka, pošto se inače njegova primena može lako shvatiti šematski i svesti na organizaciono-tehničke ili institucionalne promene, kakvih je i ranije bilo mnogo, ili čak pretvoriti u simplifikacije koje s prirodom procesa stvaranja vrednosti, sticanja i raspoređivanja dohotka kao društvene pojave nemaju ničeg zajedničkog. Nosilac ove akcije, po prirodi stvari, morao je biti Savez komunista, uz tesnu koordinaciju sa Savezom sindikata, Socijalističkim savezom, privrednim komorama i drugim društveno-političkim organizacijama i organizacijama udruženog rada.

Uporedo s ovom akcijom, morala se pokrenuti druga, na koju se postepeno prenosi težište priprema celovite politike dohotka, akcija teorijske razrade i praktične operacionalizacije principa Zakona o udruženom radu, kao i sistematskog izučavanja i uopštavanja iskustava do kojih se došlo u društvenoj praksi, iz koje je, u krajnjoj liniji, Zakon o udruženom radu i crpeo svoje osnovne inspiracije, a u pojedinim delovima i osnovne ideje i kategorijalni sistem. Nosioci ove akcije, zajedno s drugim oblicima udruživanja organizacija udruženog rada i njihovim sopstvenim potencijalima, trebalo bi da budu Savez sindikata, privredne komore, kao i zajednice nauke i pojedine naučne organizacije udruženog rada i naučni radnici, čije potencijale treba u što većoj meri objediniti i usmeriti na glavne tačke od kojih zavisi razvoj celine politike dohotka jer ima dosta indicija da su njeni rezultati osetno manji u odnosu na one koje je privreda očekivala.

O meri u kojoj će se uspešno i brzo ostvarivati ove dve akcije bitno zavisi i ona koja znači neposredno menjanje odnosa u društvenoj praksi, koja mora početi istovremeno s njima i postepeno širiti svoj zahvat i sve pouzdanije rešavati sva složena pitanja društvenog razvoja — akcija na menjanju stanja u samim organizacijama udruženog rada, u prvom redu osnovnim i radnim. Pošto i ta akcija ne može biti uspešna ako se razvija kao spontan i međusobno nesinhronizovan proces, Savez komunista i Savez sindikata morali bi biti nosioci aktivnosti na njenom pokretanju i usklađivanju s drugim dvema akcijama, na pravcu konstituisanja

celovite politike dohotka, pošto jedino tako nauka, politika i praksa mogu, na osnovu jedinstvenosti opštih društvenih ciljeva, nalaziti stvarna i operativna rešenja za brojna, složena i protivrečna pitanja uvek složenog društvenog razvoja.

Momir Stojković

Klasni karakter nesvrstanosti

1. — Još su klasici marksizma utvrdili da je kapitalizam posredstvom svetskog tržišta izrastao u svetski sistem, da je buržoazija »izvukla nacionalno tlo ispod nogu industrije«, dajući kosmopolitski karakter proizvodnji i potrošnji i razvijajući uzajamnu zavisnost naroda.[1] Oni su, takođe, pokazali da je kolonijalizam predstavljao ekonomsku nužnost kapitalizma, da je prema kolonijalnim narodima bio izrazito surov i da je put oslobođenja ovih naroda organizovanje oslobodilačkih pokreta i njihova borba za nacionalna i ljudska prava, kao i da je ta borba sastavni deo borbe za oslobođenje svih porobljenih i eksploatisanih radnih masa sveta.

Lenjin je, isto tako, analizom društva u periodu imperijalizma ukazao na to da je jedini način oslobođenja naroda u kolonijama njihova borba za ostvarenje prava na samoopredeljenje, odnosno stvaranje nezavisnih nacionalnih država. Razmatrajući puteve borbe ovih naroda za oslobođenje, Lenjin ističe da svaka analiza u tom pogledu treba da počinje »od tačne ocene konkretne

[1] K. Marks — F. Engels, *Manifest Komunističke partije*, »Kultura«, Beograd, 1948, str. 18—25.

istorijske i, pre svega, ekonomske situacije« i »jasnog odvajanja gnjetenih, zavisnih, neravnopravnih nacija od ugnjetačkih, eksploaatorskih, punopravnih nacija...«[2]

Kapitalizam je u svom razvoju stvarao sredstva sopstvenog uništenja, zaoštravajući protivurečnosti između proizvodnih snaga odnosa proizvodnje. Socijalističke i antikolonijalne revolucije naroda označile su početak prevazilaženja kapitalizma kao svetskog sistema i stupanje na svetsku pozornicu novih društvenih snaga s novim ekonomskim i političkim ciljevima u razvoju svojih zemalja i međunarodnih odnosa. Ove revolucije su proizašle iz dubokih društveno-ekonomskih i političkih promena i »prelaza« iz starih u nove društvene odnose. Te promene su rezultat naraslih proizvodnih snaga društva, ekonomskih i političkih suprotnosti monopolističkog kapitalizma, kriza i imperijalističkih ratova koji su zaoštrili revolucionarnu borbu svih progresivnih snaga u kapitalističkim zemljama i njihovim kolonijama. Te društvene promene ispoljile su se u prvom svetskom ratu i oktobarskoj socijalističkoj revoluciji, koja je zaostalim i zavisnim narodima pokazala »da tok istorije ima i drugu perspektivu, u velikoj ekonomskoj krizi kapitalizma (1929—1933), koja ga je uvela u njegovu završnu, državnokapitalističku fazu razvoja, i u socijalističkim i antikolonijalnim revolucijama posle drugog svetskog rata, koje su udarile pečat posleratnom razvoju sveta i označile vidno sužavanje baze svetskog kapitalističkog sistema. Imperijalistički ratovi su počeli da se pretvaraju u građanske ratove, klasne sukobe u pojedinim zemljama, pa je promena klasnih odnosa snaga u tim zemljama dovodila i do promena u međunarodnim odnosima, koje su, zatim, povratno uticale na nove promene odnosa snaga u drugim zemljama. Tako se razvijao front antiimperijalističkih snaga — radnički i nacionalnooslobodilački pokreti.

»...Ne samo fašistički imperijalizam već ni ostale tradicionalno vodeće imperijalističke klase kapitalističkog sveta nisu više mogle da nametnu svoju političku hegemoniju samom toku rata i njegovim rezultatima u onoj meri u kojoj su to mogle da čine u prvom svetskom ratu... Jer na tok, karakter i rezultate drugog svetskog rata u sve većoj meri počeli su da utiču antiimperijalističke snage uopšte i socijalističke posebno, kao i jačanje demokratske društvene svesti u svim zemljama.«[3]

Antikolonijalne (antiimperijalističke) revolucije naroda značile su, pre svega, borbu za nezavisnost, jer su dovele do sticanja političke nezavisnosti gotovo svih donedavno zavisnih naroda i zemalja, kao početnog uslova za stvarnu, ekonomsku nezavisnost. Zavisne zemlje bile su u svemu podređene metropolama i, od njih eksploatisane, predstavljale su agrarno-sirovinski privesak i do-

[2] V. I. Lenjin, *Prvobitni projekt teza o nacionalnom i kolonijalnom pitanju, Izabrana dela*, Beograd, 1950, tom II, knj. 2, str. 352—353.

[3] Edvard Kardelj, *Istorijski koreni nesvrstavanja*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1975, str. 10.

punu razvijenijih kapitalističkih privreda metropola, što je osnovni uzrok savremene nerazvijenosti i neokolonijalističke zavisnosti ogromne većine nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju. Ove revolucije su, zbog toga, objektivno bile antiimperijalističke i socijalne revolucije koje su, u pojedinim slučajevima, poprimile i izvesna socijalistička obeležja, jer su sužavale bazu svetskog kapitalističkog sistema, afirmisale nacionalno i političko samoopredeljenje naroda i stvarale nove uslove (mogućnosti) za transformaciju društva ka socijalizmu.

Afirmacija samoopredeljenja naroda, odnosno revolucija nezavisnosti — kako ih mnogi nazivaju — stvarala je uslove za nastanak politike i pokreta nesvrstanosti, za stvaranje mogućnosti uspostavljanja novih međunarodnih odnosa u kojima nezavisnost i ravnopravnost naroda i država treba da predstavljaju osnov njihove demokratizacije, a time i smanjenja nacionalnih suprotnosti kao najznačajnijih prepreka jedinstvu sveta. Nacionalnooslobodilačka borba bila je uvek »osnovna potencijalna snaga i bitna pretpostavka ubrzanja procesa konstituisanja novih nacija«.[4] Ova borba je dovela do nastanka velikog broja novih nezavisnih država, novih subjekata međunarodne zajednice i postavila je na dnevni red veliki broj pitanja od interesa za društveni progres — za drugačiji, novi razvoj međunarodnih odnosa i unutrašnjih tokova razvoja društva.

2. — Nastanak nesvrstanosti kao spoljnopolitičke orijentacije velikog broja država, posebno novostvorenih, u posleratnom razvoju međunarodnih odnosa i njihovo povezivanje i zajednička aktivnost u pokretu nesvrstanosti, koji »nije proistekao iz neke koordinirane akcije, već je rezultat zajedničkog iskustva, težnji i ciljeva azijskih i afričkih«,[5] kao i drugih zemalja, predstavlja novu i izrazito progresivnu pojavu i tendenciju razvoja globalnih međunarodnih odnosa, koja je, pošto se počela afirmisati, povratno uticala na promene iz kojih je nastajala, ubrzavala njihov tempo i upotpunjavala njihovu sadržinu novim procesima ka još potpunijoj emancipaciji naroda i demokratizaciji međunarodnih odnosa.

Izrasla iz antikolonijalnih, antiimperijalističkih revolucija naroda, iz suprotstavljanja pokušajima nove, na blokovskoj osnovi utemeljene podele sveta, iz koje je rezultirao i hladni rat, *nesvrstanost* je, po svojoj društvenoj prirodi, borba za emancipaciju naroda, za njihovo nacionalno, političko i ekonomsko samoopredeljenje, za stvaranje uslova koji će omogućiti realizaciju njihovih nacionalnih interesa bez povrede interesa drugih, to jest koji će obezbediti mir i nezavisnost, samostalan ekonomski razvoj i

---

[4] Dr A. Grličkov, *Nacionalno i internacionalno*, zbornik radova *Titova misao — naš put*, Fakultet političkih nauka i »Savremena administracija«, Beograd, 1977, str. 332. i dalje.

[5] *Politika nesvrstanosti u savremenom svetu*, IMPP, Beograd, 1969, str. 19.

ednakost, kao i opštu demokratizaciju međunarodnih odnosa u :ojima će biti eliminisani svi oblici neravnopravnosti i eksploaacije, primene i pretnje silom, mešanje u unutrašnje poslove lrugih naroda i država, imperijalizam, neokolonijalizam i hegenonizam.

}. — *Klasni karakter* politike i pokreta nesvrstanosti proizlazi iz ɔrojnih karakteristika i ciljeva nesvrstanosti, iz karaktera društvenih promena i pojava koje su omogućile njen nastanak i razvoj, iz njene povezanosti sa razvitkom socijalizma kao svetskog procesa, kao i niza drugih činilaca o kojima će biti reči.

Treba, međutim, prethodno istaći da se u literaturi o nesvrstanosti — o njenom klasnom karakteru najčešće ne govori, poseono u većini nesvrstanih zemalja, a i kada se to čini, shvatanja koja se izlažu su veoma različita — od negiranja svakog klasnog karaktera nesvrstanosti, kako u međunarodnim odnosima tako i u pogledu njenog uticaja na unutrašnji razvoj nesvrstanih zemalja, do priznavanja njenog klasnog karaktera u smislu promena odnosa snaga na međunarodnom planu i uticaja na razvoj klasne borbe u unutrašnjem društvenom razvoju nesvrstanih zemalja, bez obzira na karakter njihovog društvenog sistema. Prilikom zauzimanja negativnog stava, s tim u vezi, najčešće se ističe činjenica da su nesvrstane zemlje veoma raznovrsne u pogledu unutrašnjeg društvenog sistema, da je nesvrstanost spoljnopolitička orijentacija koja nije vezana za određeni društveni sistem, da o njenom klasnom karakteru ne govori ogromna većina državnika koji su njeni nosioci, a među kojima mnogi negiraju klasni karakter svojih zemalja itd. Pri tome se zanemaruje teorijsko i praktično-političko saznanje istorijskog razvoja društva, poznavanje objektivnih zakonitosti razvoja klasne borbe, odnosa unutrašnje i spoljne politike, to jest uticaja razvoja u svakoj zemlji na međunarodne odnose, i obrnuto, kao i karaktera samih međunarodnih odnosa. Na drugoj strani, kada se govori o klasnoj borbi u zemljama trećeg sveta, često se mehanički prenose sheme klasno-slojevne strukture kapitalističkih zemalja, klasna borba se zamišlja na način kojim se vodila u evropskim zemljama, što je veoma neadekvatno.

»Jedan deo marksista je svoju teorijsku, logičnu osnovu za razmišljanje o klasama i klasnoj borbi kao partijsko-političkoj borbi konkretizovao u svojoj glavi kao evropsko političko iskustvo i takvi teoretičari su vrlo skloni da je kao takvu presade u druge društvene pokrete i drugačije društvene sredine i da prema tome cene da li se pokreti u ovim (nerazvijenim — M. S.) zemljama s tim podudaraju, odnosno gdje i koliko odstupaju od toga.«[6]

---

[6] Milentije Popović, *Neki metodološki problemi izučavanja savremenih društvenih kretanja i radničkog pokreta,* zbornik radova *Neki aktuelni problemi međunarodnog radničkog i socijalističkog pokreta,* RP, Beograd, 1960, str. 52.

Specifična klasna izdiferenciranost koja proizlazi iz heterogene ekonomske, socijalne i političke strukture savremenih zemalja u razvoju, koje su u ogromnoj većini nosioci politike i pokreta nesvrstanosti, posledica je upravo kolonijalizma koji je razvoj u bivšim kolonijama usmerio prema potrebama i interesima metropola, a ne njihovih naroda. Zato danas u ovim zemljama postoje u ekonomskoj i socijalno-klasnoj strukturi društva elementi i društvene grupe koji pripadaju različitim društveno-ekonomskim formacijama.[7] Klasna borba nije samo otvoreni ekonomski i politički sukob društvenih klasa već je — u izvesnom smislu — objektivna pojava koja postoji i »kada se vodi za one ciljeve... koji ne menjaju postojeći poredak dominacije, već znače poboljšanje položaja unutar njega«.[8] Pojedini lideri nacionalnooslobodilačkih pokreta i nosioci politike nesvrstanosti koji su isticali nepostojanje klasne borbe u svojim zemljama počeli su da uviđaju da je društveni razvoj doveo do nastajanja različitih socijalnih i političkih snaga, do potrebe borbe protiv snaga eksploatacije u njihovim zemljama, do povezivanja »nacionalnih« eksploatatorskih klasa — feudalaca i buržoazije — sa snagama neokolonijalizma, do porasta broja pripadnika i uticaja radničke klase i drugih činilaca.[9]

Izrastajući iz borbe za emancipaciju naroda, što niko ne spori, pokret nesvrstanosti podržava klasnu borbu unutar zemalja koje mu pripadaju, jer su sve one, bez obzira na svoje društveno uređenje, u nepovoljnom položaju u svetskoj privredi i međunarodnim ekonomskim odnosima, jer je on, pre svega, »politički pokret za emancipaciju manje razvijenih zemalja«.[10] Ekonomska osnova nesvrstanosti ima dugoročan i suštinski značaj, bez obzira na promene koje nastaju u oblasti međunarodnih političkih odnosa. Naime, sticanje političke nezavisnosti bivših kolonijalnih naroda i početak raspadanja kapitalizma kao svetskog sistema i tržišta nisu doveli do raspadanja jedinstva svetske privrede, jedinstva koje je u uslovima nove, naučno-tehnološke revolucije još izraženije. I pored svih promena do kojih je došlo, kapitalistička eksploatacija nije ukinuta, jer je ona rezultat povoljne privredne strukture kapitalističkih zemalja, veće produktivnosti rada i posebno monopolskog položaja u korišćenju naučno-tehničkih dostignuća koja zemlje u razvoju dovode u položaj novog, »tehnološkog kolo-

---

[7] Vidi: B. Vuković, *Narodni pokreti u nerazvijenim zemljama kao poseban oblik političkog organizovanja* (doktorska disertacija), Biblioteka Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1976, str. 80—109.

[8] *Marksizam — misao savremene epohe*, tom II, Beograd, 1976, str. 711.

[9] Vidi: J. Hadži Vasileva, *Afrika i socijalizam*, IMRP, Beograd, 1973, str. 139—169.

[10] L. Mates, Diskusija na naučnom skupu »Jugoslovenska politika nesvrstanosti«, održanom maja 1977. u Opatiji, Zbornik Trećeg programa Radio-Zagreba, br. 1/1977, str. 223.

nijalizma« i potrebe jedinstva borbe protiv tog i drugih neokolonijalističkih oblika zavisnosti, protiv svemoći multinacionalnih kompanija koje putem kapital-odnosa i povezanosti sa reakcionarnim snagama u zemljama u razvoju pokušavaju da zadrže dosadašnje stanje privrede ovih zemalja i onemoguće autonoman i planski razvitak.[11] Borba nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju za novi međunarodni ekonomski poredak ima za cilj da se one suprotstave svetskom kapitalističkom tržištu kao određenom ekonomskom odnosu.

4. — Međunarodni odnosi su uvek bili, između ostalog, uslovljeni razvojem klasnog društva, jer klase i nacije preko države utiču na formiranje i aktivnost spoljne politike u međunarodnim odnosima. Klasni interes se uvek nalazi u osnovi međunarodnih odnosa i jedan je od opredeljujućih faktora njihovog razvoja.

Klasni karakter nesvrstanosti proizlazi, pre svega, iz antiimperijalističkog izvorišta i karaktera politike i pokreta nesvrstanosti, iz njihovog uticaja na promene odnosa snaga u svetskim razmerama — borbom za sužavanje prostora i uslova imperijalističke političke i ekonomske eksploatacije naroda, za političku i ekonomsku nezavisnost koja »sužava prostor za konflikte između blokova koje stihijski nameće utakmica za prednost u odnosu snaga«, protiv »mogućnosti nametanja ekonomske i političke hegemonije nad delovima sveta«, protiv politike sile i pritisaka »ekonomski i politički jačeg i većeg nad slabijim i manjim — bilo da je reč o narodima i državama bilo o proizvodnim snagama, tehnologiji i kulturi«. Ovim i drugim akcijama pokreta nesvrstanosti otežava se pretvaranje trećeg sveta u »ekonomski privesak razvijenog dela sveta, u objekt eksploatacije ili borbe za odnos moći između blokova, u objekt i cilj ... najreakcionarnijih snaga ... koje još maštaju o mogućnosti nove podele sveta, pa čak i hegemonije nad svetom.[12] Ovim i drugim aktivnostima pokret nesvrstanosti objektivno doprinosi, nezavisno od ideoloških shvatanja i interesa njegovih nosilaca, jačanju svesti i snaga protiv svih oblika eksploatacije i neravnopravnosti, kako na međunarodnom tako i unutrašnjem planu.

Oslobođenje od kolonijalizma i stvaranje nezavisnih država, koje su nosioci politike i pokreta nesvrstanosti, dovelo je do toga da politički pokreti u ovim zemljama, bez obzira na ideološke i društveno-političke orijentacije, ne mogu izneveriti očekivanja narodnih masa a da ne izgube njihovu podršku.

»... Bez obzira na to što je mogao da misli ... lider ili rukovodeća grupa pokreta, masa koja je bila pokrenuta u akciji za emancipaciju bila je istovremeno i ugnjetavana kao etnička vrsta,

---

[11] Vidi: Lelio Basso, *Socijalistički sadržaj antikolonijalne i antiimperijalističke revolucije u našoj epohi*, »Socijalizam u svetu«, Beograd, br. 2/77, str. 9—17.

[12] E. Kardelj, *Istorijski koreni nesvrstavanja*, str. 62.

ili kao rasa, ali je isto tako bila i gladna i siromašna. Bilo bi potpuno nelogično zamišljati da čovjek ulazi u emancipatorsku borbu s perspektivom da gladuje u nezavisnoj zemlji... Tražeći čovjeka dostojnu egzistenciju, tim pokretima bila je automatski ugrađena jedna društveno-ekonomska dimenzija...«.[13]

Klasni karakter nesvrstanosti proizlazi iz njene antiimperijalističke sadržine, iz antikapitalističkog ishodišta, negacije kapitalizma kao svetskog sistema dominacije zasnovanog na vojnoj moći i kapital-odnosu, iz borbe za uspostavljanje novih odnosa zasnovanih na demokratskim principima, iz borbi za nezavisnost koja je pretpostavka samostalnog i nezavisnog društvenog razvoja, za adekvatno vođenje klasne borbe u svakoj pojedinoj zemlji. Emancipacija naroda, njihova borba za nezavisnost i ravnopravnost, kao osnova politike i pokreta nesvrstanosti, nerazdvojno je povezana sa borbom za socijalizam.

»Posmatran kroz tu prizmu, pokret nesvrstavanja nije samo oblik međunarodne politike i akcije, već je i jedan vid društvenih, klasnih, ekonomskih, političkih i kulturnih prestrojavanja savremenog sveta. Stoga se ovaj pokret ne može svesti na nekakvu političku rezervu socijalizma ili međunarodnog radničkog pokreta, već je jedna od bitnih komponenata društvenog preobražaja čovečanstva naše epohe, a time i daljeg razvoja samog socijalizma.«[14]

5. — Nezavisnost naroda u međunarodnim odnosima, njihova politička, ekonomska i druga emancipacija od svih oblika spoljne zavisnosti, neravnopravnosti i eksploatacije — predstavlja osnovu, karakteristiku i cilj politike i pokreta nesvrstanosti. U ovome su sadržani zajednički elementi sa savremenom strategijom socijalizma, sa interesima radničke klase, jer je borba za nezavisnost u savremenoj međunarodnoj zajednici sastavni deo borbe za socijalizam. Borba protiv kolonijalizma i neokolonijalizma znači i borbu protiv kapitalizma koji u slučaju kolonija, odnosno savremenih zemalja u razvoju, ne eksploatiše samo radničku klasu već cele narode i zemlje. Prema tome, ako je borba radničke klase za svoje ekonomsko, socijalno oslobođenje polazna osnova u borbi za socijalizam, onda je, isto tako, borba naroda za nezavisnost, za oslobođenje od svih oblika eksploatacije i zavisnosti, za oslobođenje celih naroda i zemalja od kolonijalizma i neokolonijalizma, takođe socijalna borba koja je u mnogim slučajevima poprimila i određene socijalističke sadržaje, jer među nesvrstanim zemljama ima, pored onih koje su socijalističke, veliki broj onih što se orijentišu na razvitak ka socijalizmu, odnosno koje u svom razvoju već imaju određene socijalističke elemente u političkom i ekonomskom sistemu. Socijalistički razvitak ili orijentacija ka njemu nisu posledice nesvrstanosti, već društvenih promena u odnosima

[13] L. Mates, op. cit.

[14] E. Kardelj, op. cit.

lasnih i političkih snaga u pojedinim zemljama, ali nesvrstanost tvara optimalne međunarodne uslove za razvoj klasne borbe u vakoj pojedinoj zemlji, eliminišući spoljna ograničenja u vidu azličitih neposrednih i posrednih oblika mešanja i pritisaka sa trane.[15]

Borba nesvrstanih zemalja za promenu postojećeg karaktera neđunarodnih ekonomskih i političkih odnosa kao osnovnog iz'ora zavisnosti i neravnopravnosti (kolonijalizma i neokolonijaizma, blokovske politike i zavisnosti kao izraza politike sile i svih lrugih oblika imperijalizma i hegemonizma) u međunarodnim odnosima i nemogućnosti bržeg ekonomskog i socijalnog razvoja zenalja u razvoju, znači afirmaciju nacionalnog i političkog samoopredeljenja naroda, njihovog ekonomskog i političkog suvereni.eta, ravnopravnih i dobrovoljnih odnosa međusobne saradnje u uslovima međuzavisnosti razvitka društva. Nacionalna sloboda i nezavisnost kao ostvarenja i ciljevi pokreta nesvrstanosti predstavljaju osnovnu i dominantnu pokretačku snagu progresa i socijalizma, rezervu u kojoj je — kako je isticao Lenjin — akumulisana ogromna energija koju socijalizam može crpiti.

Afirmacija nezavisnosti za koju se bori pokret nesvrstanosti omogućuje povezivanje klasnog i nacionalnog u savremenim društvenim preobražajima. Oslobođenje od spoljne zavisnosti javlja se kao nacionalna i klasna komponenta, jer je nacionalna nezavisnost pretpostavka socijalno-klasne emancipacije. Povezanost nacionalnog i klasnog došla je, posebno, do izražaja u svim autohtonim socijalističkim i antikolonijalnim revolucijama naroda.[16] Proces konstituisanja velikog broja naroda i plemensko-narodnosnih zajednica u nacije doveo je, zajedno sa afirmacijom nacionalnih interesa u socijalističkim zemljama, do »zamene opštesvetskog ekonomskog interesa, kao jedinog kriterijuma na kome se u prošlosti zasnivala teorija i praksa međunarodnih ekonomskih odnosa i na tome jedinstvo svetskog tržišta, nacionalnim interesom«.[17] Ova zamena interesa predstavlja prekretnicu u karakteru međunarodnih odnosa, osnovu za ravnopravnost i afirmaciju principa aktivne miroljubive koegzistencije kao temelja razvoja međunarodnih odnosa na kojem se politika nesvrstanosti zasniva.

Afirmacija nezavisnosti i nacionalnog razvoja javila se u savremenoj epohi u funkciji konstituisanja i integracije nacije koje je kapitalizam prekinuo svojom kolonijalnom i imperijalističkom politikom, iako je u periodu posle buržoaskih revolucija bio i sam činilac konstituisanja i integracije nacije. Nosioci nacionalnog in-

---

[15] Vidi: Dr Stanislav Stojanović, *Internacionalistički smisao politike nesvrstavanja*, Zbornik Trećeg programa Radio-Zagreba, str. 128—133.

[16] Vidi: J. Raičević, *Titova narodnooslobodilačka misao socijalističke revolucije i nacionalno pitanje*, »Socijalizam«, br. 5/1977, str. 863—864.

[17] A. Grličkov, op. cit., str. 335.

teresa bezuslovno se moraju suprotstavljati svakom pokušaju da se pritiskom ili nasiljem spolja utiče na nezavisnost i samoopredeljenje naroda. Zato se progresivne snage moraju boriti protiv svakog spoljnjeg uticaja na narode i države, jer se drugom narodu ne može nametnuti nikakvo »usrećenje« a da se time ne potkopa sopstvena pobeda, kako je govorio Marks o načinu ponašanja pobedonosnog proletarijata.

6. — *Nesvrstanost i socijalizam* predstavljaju dve svetsko-istorijske pojave koje su označile afirmaciju nacionalnog, političkog i ekonomskog samoopredeljenja naroda, suzile bazu svetskog kapitalističkog sistema i tržišta. Bez obzira na to što je nesvrstanost pojava koja pretežno utiče na razvoj međunarodnih odnosa, a socijalizam na unutrašnji razvoj, između njih postoji povezanost, uslovljenost i zavisnost, jer nesvrstanost stvara međunarodne pretpostavke za nesmetan unutrašnji razvoj klasne borbe koji pogoduje razvoju ka socijalizmu — kako zbog suprotstavljanja spoljnim činiocima tako i zbog stvaranja uslova za afirmaciju različitih puteva društvenih preobražaja prilagođenih uslovima svake zemlje — kao što socijalizam vrši bitan uticaj na razvoj međunarodnih odnosa.[18]

Postoje mnoge zajedničke karakteristike i sličnosti između nesvrstanosti i socijalizma, kao što su:

(1) borba za nezavisnost naroda i pokreta kojoj ne odgovara podela sveta na dva dela, dva bloka, jer elementi nezavisnosti i socijalizma postoje u svim regionima i zemljama, zbog čega se savremeni svet ne može deliti na svet kapitalizma i socijalizma;

(2) autonomnost razvitka svake zemlje i socijalističkih snaga u pojedinim zemljama, jer politika nesvrstanosti »polazi od autonomnosti unutrašnjeg razvoja i slobode izbora u sredstvima i pravcima ekonomske i društvene politike, kulturnog i opšteg napretka«,[19] a za napredovanje ka socijalizmu autonomnost je bitan preduslov, pošto revolucionarne socijalističke snage mogu da ispolje svoje sposobnosti u borbi za socijalizam samo ako su stvarno nezavisne, autonomne, ako ih druge socijalističke snage podržavaju u njihovoj kreativnosti i originalnosti borbe prilagođene uslovima zemlje, a ne ako im se oblici borbe nameću spolja; autonomnost je, u oba slučaja, uslov ravnopravnosti u međusobnim odnosima nesvrstanih, to jest socijalističkih snaga;

(3) jedinstvo u različitostima, jer, i pored svih razlika koje objektivno postoje između nesvrstanih zemalja, odnosno socijalističkih snaga, postoje i brojni zajednički interesi i ciljevi koji

---

[18] Opširnije o ovom odnosu vidi u radu dr B. Pribićevića *Nesvrstanost i svetski proces socijalizma*, u cit. zborniku *Titova misao — naš put*, str. 354—358.

[19] *Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ*, Izdavački centar »Komunist«, 1973, str. 148.

se sastoje u borbi za mir i nezavisnost, protiv potčinjavanja i neravnopravnosti, imperijalizma i neokolonijalizma, za ekonomsku pomoć zemljama u razvoju i progresivnim snagama, za ostvarivanje principa aktivne miroljubive koegzistencije u odnosima između država i naroda, kao i svih političkih pokreta;

(4) jedinstvo nesvrstane i socijalističke spoljne politike zemalja koje su, istovremeno, nesvrstane i socijalističke (Jugoslavija, Kuba, DNR Koreja, Vijetnam, Kampučija, Laos i druge) i onih nesvrstanih zemalja koje se orijentišu i preduzimaju konkretne mere za razvitak ka socijalizmu (Alžir, Gvineja, Libija, Mali, Tanzanija i mnoge druge), što predstavlja najpotpuniji izraz povezanosti borbe za mir i socijalizam sa pozicija stvarne nezavisnosti u međunarodnim odnosima. Nesvrstana spoljna politika ovih zemalja klasno je jasno usmerena, jer je u funkciji ne samo socijalističkih opredeljenja njenih nosilaca nego i socijalističkog razvoja savremenog sveta.

No i u drugim nesvrstanim zemljama, bez obzira na idejno-politička opredeljenja vladajućih političkih snaga u njima i na karakter unutrašnjih odnosa, ispoljava se objektivno nužan razvitak koji prevazilazi ekonomsku zaostalost i zavisnost, razvitak koji se spoljnopolitičkom opredeljenošću protiv imperijalizma i neokolonijalizma, a za demokratske principe među narodima, usmerava protiv ostajanja trećeg sveta u položaju ekonomskog priveska razvijenog dela sveta. Borba protiv politike sile i za demokratizaciju međunarodnih odnosa jača demokratske puteve razvitka. Praksa je pokazala da je izrazita nesvrstana opredeljenost pojedinih zemalja sa konzervativnim unutrašnjim društvenim sistemom imala uticaj na njegove promene, bez obzira na to što nosioci politike nesvrstanosti u njima nisu to želeli (Etiopija i neke druge), jer su široke narodne mase, iako veoma siromašne i zaostale, shvatile da se i na unutrašnjem planu treba boriti protiv eksploatacije, neravnopravnosti i zavisnosti, kako se to čini u spoljnopolitičkoj aktivnosti, jer narodne mase ne mogu da dele pojam emancipacije u odnosu na spoljni i unutrašnji razvoj.[20] One shvataju: »ako se ne zbaci vlast imperijalizma, neće se moći uništiti ni vlast feudalaca-zemljoposednika« i drugih privilegovanih i eksploatatorskih slojeva, »jer imperijalizam predstavlja onu klasnu snagu koja ih podržava«[21]. Pošto je za odstranjivanje stranog uticaja potrebna podrška širokih narodnih masa, one postaju svesne svoje uloge i ne žele da tu podršku pružaju radi razvitka u kome se neće menjati njihov društveni položaj.

Uslovi borbe za socijalizam u zemljama u razvoju veoma su specifični, kako zbog izrazite heterogenosti ekonomske i socijalne strukture društva, nerazvijenosti radničke klase i nepostojanja

---

[20] L. Mates, op. cit., str. 222.

[21] Mao Ce Tung, *Kineska revolucija i KP Kine*, u: *Marksizam — misao savremene epohe*, tom II, str. 1041.

u mnogim, posebno afričkim, zemljama nacionalne buržoazije, tako i zbog karaktera subjekata borbe za socijalizam koje, pre svega, čine narodni pokreti kao nov tip političkog organizovanja društva što predstavljaju organizacioni i politički izraz ogromne većine društva ovih zemalja, u kojima kapitalizam nije mogao kolonijalnom eksploatacijom, kao ni danas neokolonijalizmom, ostaviti »nikakvu iluziju o svojoj savršenosti«, već se, naprotiv, predstavio tako da više ne može služiti kao model razvoja ovih zemalja.

Pretvaranje privrednih teritorija u nacionalne ekonomije počinje da omogućava produktivnije iskorišćavanje ljudskih i prirodnih izvora i povećanje produktivnosti rada, što su osnovni uslovi za prevazilaženje nerazvijenosti. Težnje za bržim privrednim razvojem, kao zahtev društva ovih zemalja u celini, uslovljavaju razvitak javnog sektora privrede koji ima oblik državne ili druge kolektivne svojine. Nacionalizacija se javlja kao nužan uslov razvitka ovih zemalja u celini, naročito u onim oblastima koje imaju veći značaj za taj razvitak. U javnom sektoru privrede, gde se naspram radničke klase najčešće ne pojavljuje predstavnik buržoazije, uslovi za njegov razvoj su sve povoljniji, je on objektivno predstavlja osnovnu snagu privrednog i, posebno, industrijskog razvoja. Razvitak proizvodnih snaga zahteva jačanje privredne stabilnosti i ekonomske efikasnosti, a to iziskuje uvođenje socijalističkih elemenata u ekonomski razvoj.

Klasna borba u većini nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju vodi se u skladu sa stepenom razvijenosti klasnih i političkih snaga, a često i u još nedovoljno izdiferenciranoj socijalnoj strukturi, jer potpuno oformljenih klasa nema, a ni političke organizacije nisu dovoljno izdiferencirane u poređenju sa evropskim razvojem.[22] Klasna borba u njima postaje faktor razaranja kapitalističkih odnosa, a najčešće se vodi »između onih koji nastoje da sačuvaju svoje privilegije i onih koji su, zbog toga, pogođeni; između onih koji nastoje da učvrste nezavisnost i onih što se vezuju za imperijalizam«[23]. Ona se manifestuje u veoma različitim oblicima — štrajkovima radnika, demonstracijama narodnih masa, konfrontaciji sindikata sa drugim političkim snagama, kao i u borbama u partijama i pokretima, vojnim udarima i drugim borbama.

Razvitak većine nesvrstanih zemalja i drugih zemalja u razvoju ne ostvaruje se u klasičnim kapitalističkim formama, već u novim društvenim oblicima koji su pod snažnim uticajem socijalističkih društvenih stremljenja i odnosa. Postoje objektivni uslovi koji dovode do bržeg porasta radničke klase i njenog uticaja nego što je to slučaj sa kapitalističkom klasom, zbog istorijskih uslova koji nisu kapitalistički, već se sve više približavaju razvoju

---

[22] M. Popović, op. cit., str. 52

[23] J. Hadži Vasileva, op. cit., str. 147.

ka socijalizmu. Dolazi se sve češće do saznanja da klasna borba postaje »oblik političke prakse u kojoj dolazi do suprotnosti između onih koji teže stvarnom društvenom progresu u širokoj narodnoj demokratiji i onih što sanjanju da preuzmu vlast, a materijalna i politička sredstva iskoriste na štetu interesa raznih kategorija radnika« — kako je istaknuto na Kongresu Demokratske partije Gvineje.[24]

7. — Klasni karakter nesvrstanosti posebno dolazi do izražaja u borbi nesvrstanih zemalja za novi međunarodni ekonomski poredak, jer ona predstavlja poseban vid klasne borbe u međunarodnim odnosima, pošto ima za cilj menjanje karaktera međunarodnih ekonomskih odnosa, otklanjanje uzroka nerazvijenosti i zavisnosti nerazvijenih od razvijenih zemalja, odnosno eliminisanje ostataka kolonijalizma i savremenih oblika neokolonijalizma, koji se, najčešće, ispoljavaju u kapital-odnosu i neekvivalentnoj razmeni. Borba za novi međunarodni ekonomski poredak znači aktivnost na eliminisanju postojećeg i uvođenju novog sistema svetske reprodukcije, svesnim usmeravanjem »ljudskih i materijalnih resursa za iznalaženje optimalnog modela razvoja međunarodne saradnje, što treba da obuhvati svesno usmeravanje strukturalnih promena privrede i društva, koordinaciju nacionalnih ekonomskih politika i sve oblike multilateralne i bilateralne saradnje«[25].

Pokret nesvrstanosti i »Grupa 77«, kao organizacioni nosioci borbe za novi međunarodni ekonomski poredak, definisali su svoju stratešku politiku i aktivnost na ovom planu — deklaracijama i akcionim programima samita nesvrstanih zemalja u Alžiru i Kolombu, Šestog i Sedmog specijalnog zasedanja Generalne skupštine OUN, ministarskih konferencija u Džordžtaunu i Limi i počeli pregovore sa predstavnicima razvijenih kapitalističkih zemalja. Cilj borbe za novi međunarodni ekonomski poredak je stvaranje uslova za razvoj ekonomskih odnosa između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja, između samih zemalja u razvoju i između razvijenih zemalja, na principima koji treba da obezbede »kompletno restrukturiranje postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa«, to jest »fundamentalno restrukturiranje celokupnog aparata međunarodne trgovine..., proizvodnje na osnovi nove međunarodne podele rada..., radikalne reorganizacije sadašnjih međunarodnih monetarnih aranžmana..., adekvatan transfer resursa za razvoj... (i) adekvatnih resursa i odgovarajuće tehnologije za investicije pod povoljnim uslovima..., iznalaženje hitnih i adekvatnih rešenja za problem zvaničnih dugova« itd.[26]

---

[24] 8e Congrès National du Parti Démocratique de Guinée, Conacry, 1967, p. 23. Citirano prema: J. Hadži Vasileva, op. cit., str. 143—144.

[25] Dr Stane Pavlič, *Ekonomski aspekti politike nesvrstavanja u savremenim uslovima*, Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba, br. 1/1977, str. 15.

[26] Iz *Ekonomske deklaracije Konferencije u Kolombu*, »Međunarodna politika«, Beograd, 1. septembar 1976, str. 30—31.

Novi međunarodni ekonomski poredak je pojava koja treba, prema shvatanjima nekih naših ekonomista, da znači »izraz više faze međuzavisnosti u svijetu, koja u svojoj biti vodi ka socijalizmu. Drugi nadovezuju da se takav proces ne može možda precizno definirati, ali se ne može ni zaustaviti«[27]. U političkoj strategiji borbe za novi međunarodni ekonomski poredak ima elemenata naučno-tehnološke revolucije i njenih ekonomskih i političkih posledica i novih oblika razvoja ka socijalizmu, jer se ostvarivanjem predviđenih promena menjaju imperijalistički (kapitalistički) odnosi među narodima i zemljama, odstranjuju oblici političkog ugnjetavanja i ekonomske eksploatacije naroda, afirmišu nacionalna nezavisnost i demokratizacija međunarodnih odnosa.

U programima i koncepcijama pokreta nesvrstanosti o ekonomskom razvoju i novom međunarodnom ekonomskom poretku uspostavlja se i postepeno oblikuje odnos između unutrašnjeg razvoja i spoljne politike, jer se nesvrstanost potvrđuje i na unutrašnjem planu, kako uticajem na unutrašnji razvoj tako i potrebama toga razvoja. Samo jedinstvo unutrašnje i spoljne politike obezbeđuje uspeh aktivnosti pokreta nesvrstanosti u izloženom pravcu.[28] Naime, svi dosadašnji napori koje zemlje u razvoju čine i ekonomska pomoć koju dobijaju, ne potcenjujući njen značaj, nisu u stanju da razreše probleme ubrzanog razvoja ekonomski nerazvijenih zemalja zbog postojećeg mehanizma međunarodnih ekonomskih odnosa.[29] Oslanjanje na sopstvene snage i mere koje preduzimaju u globalnim međunarodnim odnosima sve više će uticati na potpunije povezivanje unutrašnjeg i spoljnopolitičkog razvoja i u onim nesvrstanim zemljama u kojima to do sada nije bio slučaj.

8. — Klasni karakter politike nesvrstanosti proizlazi i iz njene usmerenosti na borbu za mir, koja u savremenim međunarodnim odnosima i uslovima znači, u isto vreme, i borbu za društveni progres i socijalizam. Nesvrstanost je u funkciji razvoja međunarodnih odnosa zasnovanih na novim, demokratskim principima aktivne miroljubive koegzistencije, čije poštovanje omogućuje da na najpotpuniji način dolazi do izražaja klasna borba na nacionalnom, a time i na međunarodnom planu, klasna borba koja polazi od unutrašnjih zakonitosti razvoja društva i ne zavisi od politike sile i pritisaka na međunarodnom planu, od blokovske politike kao manifestacije politike sile.

---

[27] Dr Z. Trputec, *Nesvrstanost i novi međunarodni ekonomski poredak*, Zbornik Trećeg programa Radio-Zagreba, br. 1/1977, str. 20.

[28] Vidi: S. Pavlič, op. cit., str. 224; dr B. Tadić, *Nesvrstanost u teoriji i praksi međunarodnih odnosa*, IMPP, Beograd, 1976, str. 40.

[29] Vidi: Dr A. Grličkov, *Pogled na savremene karakteristike u razvoju svetske privrede i međunarodnih ekonomskih odnosa*, u: *Međunarodni ekonomski odnosi*, »Informator«, Zagreb, 1973, str. 109—110.

Opredeljenost za politiku mira u uslovima afirmacije principa aktivne miroljubive koegzistencije i posebno samoopredeljenja naroda proizlazi iz uverenja i činjenice, koje društvena praksa potvrđuje, da je ona uslov napredovanja ka socijalizmu, da dosledna borba za njeno razvijanje stvara najpovoljnije uslove za razvitak klasne borbe.

Ovakav stav proizlazi iz nekoliko osnova:

(a) činjenice da su snage socijalizma već izvojevale presudnu istorijsku pobedu, da je socijalizam postao svetski proces i da je zato snagama imperijalizma i rata sve teže da naruše postojeću koegzistenciju;

(b) činjenice da bi nametanje socijalizma drugim narodima ratom, spolja, predstavljalo antisocijalističku politiku koja bi mogla da znači afirmaciju novih hegemonističkih tendencija, odnosno nametanja formi unutrašnjeg razvoja i spoljne politike drugim zemljama;

(c) činjenice da bi orijentacija socijalističkih snaga na rat vodila svetskom termonuklearnom sukobu koji ne bi mogao značiti »usrećivanje« drugih naroda i koji bi duboko kompromitovao ideju socijalizma.[30]

Aktivna međunarodna saradnja zasnovana na principima miroljubive koegzistencije stvara uslove za demokratskije oblike povezivanja država, naroda i ljudi, za uspostavljanje nove međunarodne podele rada i ostvarivanje daljih progresivnih transformacija u međunarodnim odnosima. Trajan mir u uslovima koegzistencije izražava mogućnost i nužnost demokratizacije međunarodnih odnosa, bez obzira na sve razlike koje postoje između zemalja. Revolucionarnost politike trajnog mira na osnovama koegzistencije sastoji se u tome što je primena njenih principa postala i nužnost i jedina mogućnost bezbednosti naroda i opstanka čovečanstva, a to znači i socijalizma. Socijalističke snage moraju da polaze od tih principa i da ih povezuju sa internacionalističkom solidarnošću, u cilju stvaranja najpovoljnijih uslova za razvoj klasne borbe u svakoj zemlji, pošto se odnos snaga na međunarodnom planu prvenstveno rešava razvitkom i promenama odnosa snaga u pojedinim zemljama.

Borba za demokratizaciju međunarodnih odnosa i međunarodne saradnje u uslovima mira i poštovanja principa koegzistencije (koji su, na inicijativu nesvrstanih zemalja i njihovom aktivnošću, u OUN kodifikovani kao principi međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država) predstavlja najznačajnije političko sredstvo za društveni progres i dalje jačanje socijalističkih elemenata u svim postojećim društvenim strukturama sveta. Neprihvatanje borbe za mir šteti borbi za progres i socijalizam, jer se jedino aktivnošću na učvršćenju mira i demo-

---

[30] E. Kardelj, *Nacija i međunarodni odnosi,* BIGZ, Beograd, 1975, str. 205.

kratkog razvoja međunarodnih odnosa može jačati poverenje među narodima, a ono predstavlja uslov svake socijalističke politike. Izvesnog nepoverenja u uspeh politike borbe za mir, kao uslova borbe za socijalizam, još ima u pojedinim delovima progresivnih snaga, što pokazuje nedovoljnu aktivnost na sagledavanju smetnji koje u tom pogledu objektivno postoje ili koje one i same stvaraju. Takav stav može imati nepovoljne posledice po pojedine progresivne snage zbog »radikalizma«, koji je, u takvim uslovima, izraz demoralizacije i napuštanja stvarne borbe za društveni progres i socijalizam. Zato se bezuslovno mora biti protiv svakog pokušaja da se pritiskom ili nasiljem spolja utiče na nezavisnost i samoopredeljenje naroda, na aktivnost progresivnih snaga u drugim zemljama.

9. — Za *klasni karakter jugoslovenske politike nesvrstanosti* treba prethodnim izlaganjima dodati argumente koji pokazuju direktnu uzajamnu zavisnost i uslovljenost razvoja spoljnopolitičkog i unutrašnjeg društvenog razvoja.

Spoljnopolitička orijentacija na nesvrstanost za Jugoslaviju je značila neophodnost, odnosno jedinu mogućnost očuvanja nacionalne nezavisnosti u blokovski podeljenom svetu, sa izraženim hegemonističkim tendencijama, očuvanja tekovina autohtone socijalističke revolucije i autonomnosti socijalističkog razvoja, čiji su nosioci ispoljili vrednosti nezavisnih subjekata međunarodnih odnosa još svojom aktivnošću u antihitlerovskoj koaliciji i koji, kasnije, nisu bili spremni da iznevere ni potrebe svog unutrašnjeg razvoja i samostalne međunarodne pozicije niti progresivna stremljenja antifašističkih snaga usmerena na stvaranje organizovane međunarodne zajednice i njenog demokratskog razvoja zasnovanog na emancipaciji naroda i njihovom zajedničkom i ravnopravnom učestvovanju u izgradnji međunarodnih odnosa, u kojima će mir i bezbednost naroda i dobrovoljna ravnopravna saradnja biti njihova osnovna vrednost i pretpostavka daljeg društvenog razvoja.

U svojoj spoljnopolitičkoj aktivnosti Jugoslavija istovremeno polazi od svog socijalističkog i nesvrstanog opredeljenja, od »udruživanja sopstvenih stremljenja s naprednim težnjama čovečanstva«[31]. Osnovni smisao i klasna sadržina njene ukupne spoljne politike mogu se izraziti u njenom stavu o nerazdvojnoj povezanosti i uzajamnoj zavisnosti borbe za mir i borbe za socijalizam, odnosno o povezanosti socijalističke i nesvrstane spoljne politike i međunarodne aktivnosti.

Nesvrstana spoljnopolitička orijentacija Jugoslavije izrazito je klasnog karaktera, jer je u funkciji ostvarenja vekovne borbe njenih naroda za jedinstvo i nezavisnost, u funkciji nacionalnog i političkog samoopredeljenja njenih naroda i narodnosti koji su u

[31] Ustav SFRJ, Osnovna načela.

ku narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije udali temelje svojoj nezavisnoj federativnoj i socijalističkoj državoj zajednici, u funkciji samostalnog socijalističkog razvoja i nezavisnosti zemlje u posleratnim i savremenim međunarodnim odnosima. Opredeljenost za nesvrstanost proizlazi iz karaktera jugoslovenskog federalizma zasnovanog na stvarnoj ravnopravnosti u konomskom, političkom, kulturnom i svakom drugom pogledu vih naroda i narodnosti, kao i iz karaktera socijalističkog samopravljanja kao antietatističkog koncepta i prakse razvitka društva.

Opredeljenost Jugoslavije za samostalan socijalistički put azvoja suprotna je etatističkim i nedemokratskim tendencijama međunarodnim odnosima i u razvitku pojedinih zemalja, tenencijama da se dati društveni sistemi štite politikom sile i interesnih sfera, različitim ograđivanjima i zaprekama dobrovoljnoj ravnopravnoj međunarodnoj suradnji na demokratskim principima aktivne miroljubive koegzistencije. Takvo opredeljenje znači jenu afirmaciju kao samostalnog subjekta međunarodne zajednice zainteresovanog za saradnju sa svim zemljama, pod pretpostavkom da one poštuju njenu samostalnost, spoljnopolitičku orientaciju i međunarodnu poziciju, odnosno tekovine istorijske borbe i razvitka jugoslovenskih naroda u uslovima nezavisnosti i samostalnog samoupravnog socijalističkog razvoja.

Klasni karakter jugoslovenske politike nesvrstanosti proizazi iz njenog odnosa prema nezavisnom razvoju socijalističkog samoupravljanja u zemlji, odnosa koji je uzajamno uslovljen, jer je celokupni razvoj jugoslovenskog društvenog sistema i spoljnopolitičke orijentacije pokazao da bi, dugoročno posmatrano, razvoj socijalističkog samoupravljanja bio nemoguć uz drugačiju spoljnopolitičku orijentaciju, kao što bi nesvrstana spoljnopolitička orijentacija bila nezamisliva, posebno imajući u vidu međunarodni položaj zemlje, uz drugačiju orijentaciju u unutrašnjem razvoju, odnosno uz drugačiji (etatističko-birokratski) razvoj socijalizma. Jugoslavija se gotovo od svih zemalja razlikuje po razvitku socijalističkog samoupravljanja, razvitku koji predstavlja negaciju svih postojećih oblika etatističkog razvoja društva i sve tri postojeće grupe zemalja: od većine socijalističkih zemalja razlikuje se dugoročnošću i konstantnošću spoljnopolitičke orijentacije na nesvrstanost, doslednošću u borbi za poštovanje principa koegzistencije, a protiv politike sile; od većine nesvrstanih zemalja razlikuje se svojim socijalističkim sistemom, geografskim mestom u kontinentalnom delu Evrope i svojim međunarodnim i posebno geopolitičkim položajem. Zato se u svim programskim dokumentima našeg društva ističe da su razvoj socijalističkog samoupravljanja i nesvrstana spoljna politika trajna, nepromenljiva osnova našeg ukupnog unutrašnjeg razvoja i spoljnopolitičke aktivnosti.

Bez obzira na prethodne razlike Jugoslavije u odnosu na druge zemlje, dugoročnost kontinuiteta u klasnom i političkom

pogledu u njenoj unutrašnjoj i spoljnoj politici moguća je upravo zato što je u skladu s opštim tendencijama i zakonitostima razvoja društva i međunarodnih odnosa, što odražava tendencije njihove demokratizacije, nasuprot pojavi njihove etatizacije, što izražava stremljenja i interese najprogresivnijih društvenih snaga na unutrašnjem i međunarodnom planu.

Polazeći od činjenice da uspeh borbe za socijalizam u jednoj zemlji zavisi od prilagođenosti datim uslovima i adekvatnosti oblika borbe, odnosno razvitka socijalizma, što je istorijsko iskustvo više puta potvrdilo, Jugoslavija je izgrađivala svoju spoljnopolitičku koncepciju u pravcu stvarne nezavisnosti zemlje, jer je nezavisnost jedan od najbitnijih uslova prilagođenosti borbi za socijalizam, odnosno njegovom razvoju.

Značaj jugoslovenskog doprinosa borbi za mir i nezavisnost, originalan i samostalan razvoj socijalističkih društvenih odnosa utoliko je veći kada se imaju u vidu izrazito složen i specifičan međunarodni politički i geopolitički položaj Jugoslavije, njeno nalaženje u područjima najizraženije konfrontacije blokova i supersila, koje u njima imaju strategijske i druge interese, što je dolazilo do izražaja na njenim granicama, posredstvom država pripadnica njihovih blokova, koje su mnogo puta pokazale strategijske i druge interese prema Jugoslaviji. No ta činjenica je imala povratno dejstvo na upornost i doslednost borbe Jugoslavije za nezavisnost, samostalan socijalistički razvoj i demokratizaciju međunarodnih odnosa.

Dušan Pirec

O jednom socijalističkom projektu u dezintegrisanom svetu*

U uslovima kada je novo najčešće još neshvaćeno, premda se probija kroz sve pore jučerašnjice, niču brojne teorije (mada u najvećem broju slučajeva ne i originalne) kojima se nastoji objasniti šta se to danas događa u svetu. Među takve teoretičare mogli bismo svrstati i Arghirija Emmanuela. Upravo kritičkom osvrtu na njegov koncept je i posvećen ovaj prilog. Pri tom ćemo, najpre, izložiti teorijsko-metodološko polazište autora i njegovo viđenje preobražaja sveta, a zatim ćemo dati kritički osvrt na te stavove.[1]

---

* Povodom stavova koje je A. Emmanuel izneo u saopštenju na Međunarodnoj tribini »Socijalizam u svetu«, održanoj u Cavtatu od 26. septembra do 2. oktobra 1976. godine. To njegovo saopštenje je objavljeno pod naslovom *Socijalistički projekt u dezintegrisanom kapitalističkom svetu* u časopisu »Socijalizam«, br. 11/1976, kao i u časopisima »Teorija in praksa«, br. 4/1977, »Questions actuelles du socialisme«, br. 9/1976. i »Međunarodni radnički pokret«, br. 2/1976.

A. Emmanuel je doktor sociologije i direktor Odeljenja za istraživanje međunarodnih odnosa na Univerzitetu Paris I. On je i jedan od najistaknutijih teoretičara ekonomskih odnosa između razvijenih i

I

1. Pristupivši analizi društvenih odnosa u svetu današnjice, Emmanuel je pošao — kako kaže — od »paleo-marksizma«, prema kome je razvoj proizvodnih snaga »*krajnja determinanta istorije*«. Odnosi proizvodnje su određeni, prema tome, stepenom razvitka proizvodnih snaga. Samim tim se ni klasna borba ne može objasniti van »ekonomske infrastrukture društva«.

Pošavši s tog stanovišta, autor pre daje »ekonomistički profil ovog sveta« nego što nudi svoje viđenje socijalističkog projekta. Da pogledamo kako autor slika svet.

Razvoj i nerazvijenost su i organski i funkcionalno međusobno uslovljene pojave. *Nihil obstat.* Međutim, ono što je sporno, to je da je centar nad-razvijen u onoj meri u kojoj je periferija nerazvijena.[2] Ta podela, pak, na nad-razvijeni centar i nerazvijenu periferiju »ne predstavlja teorijsku potrebu (!) kapitalističkog načina proizvodnje, nego jednu od njegovih istorijskih promena«[3]. Budući, pak, da su industrijske zemlje toliko nad-razvijene koliko su neindustrijske nerazvijene, »radnici izvesnih zemalja nisu više davaoci vrednosti, nego primaoci«, odnosno narodi razvijenih zemalja mogu danas trošiti toliko dobara zato što drugi troše malo ili nedovoljno.[4]

Treća postavka autora proizlazi, formalno-logički posmatrano, iz druge. Naime, autor smatra da je isključeno svako materijalno izjednačavanje odozgo. Jer, ako bi neki »socijalistički i bratski sistem ... hteo da homogenizira čovečanstvo izjednačavajući životne standarde«, on bi morao da eksproprište — prema Emmanuelu — ne samo kapitaliste nego i da »ošteti velike delove radničke klase industrijalizovanih zemalja, prema visini viška vrednosti koju prisvajaju danas ti delovi«. Ako je tako, onda

---

nerazvijenih zemalja. Njegova knjiga je doživela dva izdanja u Francuskoj, a prevedena je i na nekoliko jezika, pa i na naš (*Nejednaka razmjena*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1974). Pored toga, on je objavio i izvestan broj napisa (*White settler colonialism and the myth of investment imperialism*, »New Left Review«, May — June 1972; *Le prolétariat des nations privilégiées participe à l'exploitation du Tiers monde*, »Le Monde«, 11 novembre 1969), kao i knjigu pod naslovom *Le profit et les crises. Une reproche nouvelle des contradictions du Capitalisme*, Maspero, Paris, 1974.

[1] Doduše, prilikom svakog iščitavanja napisa suočio sam se sa sve većim teškoćama s obzirom na nekoherentnost njegove misli, pa i na teorijske nedoslednosti. Stoga sam se morao, mestimično poslužiti, njegovom knjigom *Nejednaka razmjena* (I, II).

[2] U prilog toj tezi autor iznosi tvrđenje da Sjedinjene Države, odnosno Švedska, mogu to biti zato što drugi to nisu *(sic!!)*.

[3] Suprotstavljajući teorijsku potrebu istorijskim promenama, autor stavlja u isti koš teorijsko-metodološki i istorijski pristup problemu.

[4] Slično, A. G. Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Penguin Books, London, 1971, str. 95.

se ne može govoriti ni o solidarnosti radničke klase centra sa periferijom, već o antagonističkim odnosima. Otuda autor izvlači zaključak da revolucionarnu potenciju u svetu danas čine nerazvijene zemlje.

2. Prema Emmanuelu, prelivanje vrednosti iz nerazvijenih u razvijene zemlje vrši se posredstvom mehanizma nejednake razmene. Sam pojam nejednake razmene Emmanuel određuje polazeći od mobilnosti kapitala u međunarodnim razmerama, a imobilnosti radne snage. Mobilnost kapitala dovodi do uprosečavanja profitnih stopa, a imobilnost radne snage deluje, s obzirom na veće ili manje nacionalne razlike u platama, u suprotnom smeru.[5] I, upravo zbog tih razlika, odnosi robnog kapitala među nejednako razvijenim zemljama kapitalističkog svetskog tržišta (naročito, između bloka razvijenih i slabo razvijenih) reprodukuju — prema Emmanuelu — nejednaku razmenu (niske najamnine uslovljavaju niske kvalifikacije, usled čega nekvalifikovana radna snaga izbacuje mašine iz nerazvijenih zemalja, dok visokokvalifikovana radna snaga u razvijenim zemljama izbacuje nekvalifikovanu radnu snagu).[6] Ovaj proces obezbeđuje, naporedo sa kretanjem kapitala i odnosima razmene, reprodukciju eksploatacije u svetskim razmerama *(Nejednaka razmena,* II, str. 254).

No, da vidimo i kako autor tumači stavove Druge internacionale o tendenciji izjednačavanja stepena razvoja. A. Emmanuel je podelio, naime, razvoj kapitalizma na dve faze. Prva faza obuhvata razdoblje negde do druge polovine XIX veka, a druga — počinje od tada. Prvu karakteriše, na unutrašnjem planu, postepeno obeshrabrivanje ulaganja usled nedovoljne elastičnosti unutrašnje tražnje kao rezultata relativne konsolidacije plata na nivou veoma bliskom biološkoj reprodukciji radne snage, a na međunarodnom — odliv kapitala i tehnologije u tada nerazvijene zemlje, kako bi se, na taj način, preduepredilo tendencijsko opadanje profitne stope. U drugoj fazi, međutim, došlo je do naglog bujanja plata, što autor identifikuje sa nereproduktivnom potrošnjom *(sic!).* Usled toga otpočinje, prema autoru, i proces preobražaja uslova akumulacije u međunarodnim razmerama — povećanje unutrašnje tražnje u zemljama centra, naporedo sa postojanjem prostrane periferije. Postojanje periferije, pak, omogućilo je, usled delovanja mehanizma nejednake razmene, razvodnjavanje dva

[5] Ova teza je kod Emmanuela dobila svoj kategorijalni izraz: *organski sastav radne snage.*

[6] Marx je, istina, govorio o »istorijskim potrebama« radničke klase, da bi time istakao da je reprodukcija radne snage društvena kategorija, pa, prema tome, i promenjiva veličina u vremenu i prostoru. Međutim, Emmanuel tvrdi da vrednost radne snage ili potreban rad nije, u uslovima postojanja svetskog tržišta, individualna (to jest nacionalna) vrednost potrošnih dobara, nego društvena, to jest svetska (II, 257). Jer, sat rada određene učestalosti, kvaliteta i stručnosti svuda je samo sat rada. Samim tim, on ne može proizvesti ni više ni manje vrednosti.

nepovoljna efekta povećanja plata u centru (povišenje cena i snižavanje svetske interesne stope).[7] Od tada se produbljuje jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Budući, pak, da »radnici izvesnih zemalja nisu više davaoci viška vrednosti, nego primaoci«, cele radničke klase izvesnih zemalja pretvaraju se »u radničku aristokratiju na zemlji«. To je — prema autoru — »ono što čini nepremostivim antagonizam između centra i periferije«.

3. Međutim, Emmanuel se nije ograničio samo na teorijsko-metodološku stranu problema već je — polazeći od toga — dao i svoje viđenje perspektive društvenog preobražaja, i u centru i na periferiji. No, da vidimo to njegovo viđenje, pa i kako shvata to novo. Pogotovo, što ima, snage — više, identičnih gledanja na problem (na primer, A. G. Frank, P. Baran, Samir Amin, grupa oko »Foruma trećeg sveta«, M. Piatier, F. Fanon i drugi).

Polazeći od teze o aristokratskom statusu radničke klase centra, Emmanuel smatra da se ne može pretpostaviti *in ceteris paribus* da bi ona činila revolucionarnu potenciju sa stanovišta »interesa međunarodnog proletarijata«[8]. Prema njemu, delimične ili konačne pobede te radničke klase u borbi protiv kapitala u centru »nisu obavezno revolucionarne« sa stanovišta tog interesa.[9] Otuda, »radikalizacija socijalnih borbi u centru, to je ponovna proletarizacija trudbeničkih masa«[10] Prema Emmanuelu, »ona sama po sebi zavisi od akcije periferije«. Kako, pak, to ostvariti? I tu je Emmanuel našao rešenje. Naime, dovoljno bi bilo da zemlje proizvođači postupe sa četiri ili pet osnovnih sirovina onako kako su to uradile zemlje proizvođači nafte. Ali, da se ne bi ponovila situacija sa petrol-dolarima (kada su razvijene zemlje uspele da izvrše reciklažu većeg dela dolara koji se odlio po osnovu povećanja cene nafte), dovoljno je da te zemlje imaju »odgovarajuće centralno planiranje«. To bi, opet, otvorilo »mogućnost ponovne proletarizacije... radničkih aristokratija tih zemalja sa revolucionarnim perspektivama koje ona sobom nosi«.

Stvarno je teško odgovoriti na bilo kakva tvrđenja ako nisu zasnovana na nekom teorijskom konzistentnom konceptu, ili bar

[7] Da bi empirički dokazao svoju tezu, autor uzima kao primer razvoj SAD. Koristeći se, međutim, metodom impresionističkog iskazivanja, moglo bi se reći da autor ne samo da ne poznaje dovoljno istorijske činjenice u vezi sa SAD (vidi, na primer, o tome: W. Jennings, W. Hoffmann, H. Jäger, I. P. Rioux, L. Dupriez, K. Kuska, E. Bogardt, R. Higgs i drugi) i s drugim zemljama (na primer, J. Clapham, Ph. Deane and W. A. Cole, Tugan-Baranovski, S. G. Strumilin, Lenjin, W. O. Henderson, W. Rapard, R. Cameran, H. Rosovsky, H. J. Habbakur, M. Levy-Leboyer, R. Rimplinger, J. T. Berend and G. Ranki i drugi) već i da odbacuje *via facti* marksistički teorijsko-metodološki pristup problemu.

[8] Upor: L. Basso, *Revolucija u središtu i na periferijama kapitalizma*, »Politička misao«, 2/1970.

[9] Upor.: I. Stojanović, *Tri teze o protivrečnosti savremenog kapitalizma*, »Gledišta«, 1/1975.

[10] Emmanuel, izgleda, stavlja znak jednakosti između proletarizacije i pauperizacije.

na istorijskoj praksi. To, naravno, ne znači da ne treba povećati cene sirovina koje izvoze zemlje u razvoju, već samo to da će te zemlje, pored ostalog, imati potrebu i, u tom slučaju, da uvoze tehnologiju i znanje, nezavisno od toga da li imaju, ili ne, centralni plan. S druge strane, ako se i pođe od pretpostavke da radnička klasa participira u eksploataciji nerazvijenih zemalja, da li mogu samo povećanje cena sirovina koje izvoze te zemlje i centralno planiranje dovesti do reproletarizacije, u Emmanuelovom poimanju, trudbeničkih masa razvijenih zemalja? Teško je to pretpostaviti ako ni zbog čega drugog, onda zbog logike solidarnosti cena *in ceteris paribus* u međunarodnim ekonomskim odnosima. Jer se analizi procesa samodestrukcije odnosa kapitala, sadržanih u zakonitostima njegovog samooplođivanja, ne može prići van celine odnosa, kao što se ni priroda procesa *unutrašnjeg* razvitka pojedine zemlje ne može poistovetiti sa tom celinom. U protivnom, ne bi se mogla objasniti ni francuska revolucija, ni oktobarska revolucija, pa ni naša.

Da vidimo kako Emmanuel crta perspektive socijalističke revolucije na periferiji. Budući da situaciju — prema njemu — ne čini revolucionarnom stepen eksploatacije, »nego objektivna nesposobnost sistema da razvije produktivne snage«, autor postavlja pitanje da li je »treći svet« zreo za revoluciju. Takvo postavljanje pitanja ima smisla »samo ako se ima na umu ubrzan razvoj, razvoj pristizanja«. Taj razvoj se, međutim, ne može ostvariti kapitalističkim putem, već samo socijalističkim, i to na širokom frontu celog »trećeg sveta«. Socijalistički put, pak, autor identifikuje sa obimom i strukturom investiranja, odnosno *mutando mutandis* sa obimom i strukturom potrošnje, što pretpostavlja, opet, takav sistem centralnog planiranja u kome »porast sektora koji proizvodi sredstva za proizvodnju nastaje upravo zahvaljujući stagnaciji, ili čak nazadovanju sektora koji proizvodi potrošna dobra«. U vezi s tim, nameće se, pre svega, pitanje da li je taj koncept u skladu sa uslovima u kojima se nalaze zemlje u razvoju. S druge strane, nema nikakve sumnje da je ovde reč o staljinističkom konceptu ekonomskog razvoja u socijalizam, čije je teorijske osnove dao već Tugan-Baranovski, a prilagodio tamošnjim uslovima Preobraženski. O tome konceptu, uostalom, teorijska misao i sama praksa su već dale svoj sud. Jer, ukoliko se prenebregnu objektivne zakonitosti (reč je o delovanju zakona vrednosti i odatle proisteklim teškoćama sa kojima se socijalizam hrve u svojoj afirmaciji u praksi), onda se voluntarizam u planiranju (a time i u politici) neizbežno suprotstavlja datosti koja usmerava tokove u pravcu neželjenog. Uz to, svođenje tehnologije samo na »tekhnā« (to jest puku tehniku) znači, u stvari, ogoljenje Marksove misli, budući da se, na taj način, poistovećuje *in extremis* poimanje socijalizma sa sredstvima za proizvodnju. Međutim, sve dok se ne dođe do promene u samom tkivu odnosa proizvodnje, teško se može govoriti o socijalizmu kao već okončanom procesu. I, tek ako se tako shvate odnosi proizvodnje, može se naći spona iz-

među razvoja proizvodnih snaga i promenâ odnosa svojine u procesu menjanja odnosa proizvodnje.

II

1. Da pogledamo sada u kojoj meri je njegov pristup problemu (pa i artikulacija) saglasan sa marksističkim teorijsko-metodološkim polazištem.

a) Da pođemo od Emmanuelovih bitnih određenja. Prema njemu, naime, radnička klasa industrijalizovanih zemalja *eksploatiše* trudbeničke mase nerazvijenih zemalja na taj način što ona participira u prihodima ostvarenim po osnovu *nejednake razmene*. Naime, Emmanuel stoji na stanovištu, nastojeći da otkrije zakonitosti formiranja »međunarodne vrednosti« i prelivanja bogatstva iz nerazvijenih u razvijene zemlje, da se kapital odliva iz razvijenih zemalja u nerazvijene usled razlika u najamnini kao određujućeg uzroka nejednake razmene. Otuda, proces transformacije vrednosti u cenu proizvodnje za njega je danas i kvalitativna promena. Samu cenu proizvodnje, pak, definiše (što podseća na neoklasični teorijski koncept) kao »sumu nagrada faktora (II, 211).[11] To, pak, rezultira iz prava na učešće u primarnoj raspodeli ekonomskog proizvoda društva (I, 35) po osnovu ranije stečenih uslova (II, 210).[12]

Da li je taj teorijsko-metodološki koncept u skladu sa marksističkim? Marx nije na jednom mestu celovito razradio pretpo-

---

[11] Prema neoklasičnom konceptu, kao što je poznato, svaki faktor proizvodnje je »nagrađen prema njegovoj relativnoj retkosti i marginalnom doprinosu proizvodnji. Dobra ulaze u međunarodnu razmenu shodno preimućstvima po osnovu komparativnih troškova proizvodnje svake zemlje i intenziteta svetske tražnje za datim proizvodom (H. Stackelberg, *Grundlagen der theoretischen Volkswirtschaftslehre*, Tübingen, Zürich, 1951; J. Hicks, *A Theory of Economic History*, Oxford Univ. Press, 1969; J. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, tom II, »Informator«, Zagreb, 1975; M. Dyé, *Relations économiques internationales*, Dalloz, Paris, 1959. i drugi).

[12] Na transformacioni problem osvrnućemo se, uglavnom, posredno, jer nije tretiran u napisu kojem je posvećen kritički osvrt. Taj problem bi, možda, trebalo da dobije, na teorijskom planu, odgovarajuće mesto na potezu razvijeni — nerazvijeni. Sem toga, teorijski, odnosno praktički koncept minulog rada zahteva teorijsko osmišljavanje, posmatrano kroz prizmu celine samoupravnih odnosa proizvodnje. Jer, iako minuli rad ne proizvodi vrednost, on omogućava proizvodnju vrednosti *(Temelji slobode,* str. 9, 311). Ako je tako, onda se ne mogu prenebreći ni njegovi efekti na produktivnost rada (O. Niitamo, G. Bombach, R. Solow, G. Reuss, J. Kendrick i drugi). Možda može teorijska analiza transformacionog problema tu nešto pomoći. No, budući da je to ipak samo pretpostavka (nju treba ili dokazati ili odbaciti), čini se da bi jugoslovenska teorijska misao trebalo da posveti tom pitanju daleko veću pažnju nego što je dosad činila. Upravo, stoga ćemo pokušati da pokrenemo diskusiju o transformacionom problemu u jednom napisu.

stavke od kojih polazi pri razmatranju proizvodnje vrednosti na međunarodnoj razini.[13] Da vidimo koje su to pretpostavke[14]:

— stopa viška vrednosti u nekoj zemlji je viša (dakle, i eksploatacija rada veća), a prosečna profitna stopa (ne masa profita) niža što je zemlja razvijenija, i obratno (str. 1264, 1274, 1334-5, 1354 i dalje);

— razlike u prosečnoj intezivnosti rada među raznim narodima modifikuju primenu zakona vrednosti na »razne nacionalne radne dane. Intenzivniji radni dan jedne nacije predstavlja se u većem novčanom izrazu nego manje intenzivni dan druge nacije« (str. 461);

— stope viška vrednosti se ne izravnavaju u međunarodnim razmerama s obzirom na *različiti stepen eksploatacije* (podvukao D. P.) unutar pojedinih zemalja (str. 1197, 1258);

— izjednačavanje profitne stope nije dominantno na međunarodnoj razini, budući da se razlikuju, manje ili više, profitne stope među zemljama, što se opet ne može kompenzovati usled manje mobilnosti kapitala i radne snage među zemljama nego unutar zemalja (str. 1258, 1264, 1285). Stoga su razlike među profitnim stopama indiferentna okolnost za njihov robni promet (str. 1285[15]);

— dve nacije mogu razmenjivati robe u sve većem obimu, a da pri tome ne ostvaruju isti dobitak. »Jedna od nacija može za sebe prisvajati neprestano deo viška rada druge ne dobijajući ništa u zamenu za to, sem što tu mera nije ista kao u razmeni između kapitaliste i radnika« (*Grundrisse*, Penguin Books, London 1973, str. 872, slično i *Teorije o višku vrednosti*, III, str. 82);

— na svetskom tržištu vlada slobodna konkurencija (str. 188, 1231). Slobodna konkurencija je kao »slobodan razvoj uvjeta kapitala i samog kapitala kao procesa koji te uvjete neprestano reproducira...« (K. Marx, *Temelji slobode*, »Naprijed«, Zagreb, 1974, str. 277);

— najzad, Marx ističe i dvosmerno, međusobno protivrečno delovanje spoljne trgovine na profitnu stopu. Naime, ona »deluje, s jedne strane, u suprotnom smeru na tendenciju opadanja profitne stope budući da ubrzava akumulaciju, a s druge strane — i na smanjivanje promenjivog kapitala prema postojanom, a time i

---

[13] Zapravo, teško bi se moglo reći da su ovde uopšte u pitanju pretpostavke *stricto sensu* ako se ima na umu da su one rezultat njegovog *istraživanja* kapitalističkih odnosa, gde spoljna trgovina čini samo jedan segment celine.

[14] Ako nije naveden neki drugi izvor, stranice u zagradama su iz *Kapitala*, BIGZ, Beograd, 1975.

[15] A. Emmanuel *(Nejednaka razmena)* smatra (slično i Ch. Palloix *L'economie mondiale capitaliste*, I, Maspero, Paris, 1971, str. 117. i dalje) da je način formiranja stopa profita na međunarodnom tržištu analogan onom na nacionalnom.

na opadanje profitne stope« (1334—1335; *Teorije o višku vrednosti*, II, str. 338).

Prema tome, sve zemlje učesnice u razmeni izvlače određeni profit (to jest korist). No zemlja sa višim organskim sastavom kapitala i (po toj osnovi) veće proizvodne snage rada dobija, posredstvom međunarodne trgovine, više rada za manje rada. Na taj način se vrši i preraspodela ukupnog svetskog viška rada u korist ekonomski razvijenih zemalja. To prelivanje se vrši nezavisno od prelivanja po osnovu izvoza, odnosno uvoza kapitala (takozvana primarna eksploatacija kao specifičan oblik međunarodne eksploatacije), kao i nezavisno od prisvajanja po osnovu kolonijalne ili neokolonijalne eksploatacije. Otuda se razlika između nacionalne i međunacionalne vrednosti roba izražava u njihovim cenama pre nego što uđu u promet, to jest one su pretpostavka prometa, a ne njegov rezultat. Doduše, te razlike se ostvaruju u prometu, usled čega može izgledati da su one njihov rezultat. No, ako se pođe Marxovom logikom, cene samo odslikavaju odnose u proizvodnji. Ako je tako, onda se vrednost robe u međunarodnoj razmeni određuje, teorijski posmatrano, nivoom proizvodnosti rada u *okviru svetskog tržišta*, na kojem svaka zemlja dobija ekvivalent srazmeran međunarodno društveno priznatom radu.[16] S obzirom na to, i Marxovo poimanje uzroka nejednake razmene je dijametralno suprotno Emmanuelovom konceptu.[17] Samim tim, ne može se argumentovano braniti ni teza o antagonističkim odnosima između radničke klase kapitalističkih i nerazvijenih zemalja. Valja, istina, napomenuti pri tom da Emmanuel ističe da ne smešta eksploataciju u »sferu razmene«, već »ukazuje na celinu procesa reprodukcije kapitala u kojem se prisvajanje vrednosti odigrava posredstvom razmene roba« (II, 227), usled čega su »industrijalizovane zemlje mogle izazvati pauperizaciju« (II, 118). Međutim, jedna je stvar verbalno iskazivanje bitnih određenja, a druga — teorijsko-metodološki postupak u izvođenju.[18]

---

[16] Doduše, u realnom životu ima odstupanja usled implantiranja određenih organizama u proces međunarodne razmene. Stoga i dolazi do nejednakosti između sume cena i sume vrednosti. No time se ne derogira marksistički teorijski koncept.

[17] »... industrijska nadmoćnost povlači za sobom i nadmoćnost u trgovini. Suprotno tome, u pravom fanufakturnom periodu industrijska nadmoćnost potiče iz trgovine« *(Kapital*, str. 665).

Vidi i M. B. Brown, *The Economic Imperialism*, Penguin Books, Hardmondsworth, str. 71, 231 i druge.

[18] Teško je, naime, osporiti da njegov teorijsko-metodološki pristup problemu, podseća, umnogome, na one teoretičare koji političku ekonomiju svode na nauku o prometnoj vrednosti (to jest na katalaktiku). To je i navelo brojne autore da Emmanuela uvrste (posredno ili neposredno) među teoretičare koji težište u analizi daju pojavnim oblicima (Ch. Bettelheim, A. Szymanski, Olivier, I. Stojanović i drugi).

No čini se da još nije sve rečeno na temu eksploatacije, što je pokrenuo Emmanuel, *implicite* ili *explicite* (mada ne samo on).[19] Poznato je, naime, da je Marx pošao upravo od proste robne proizvodnje, ne zato što je ona identična kapitalističkoj proizvodnji, već da bi dokazao — polazeći od osnovne ćelije kapitalističke reprodukcije — gde, kako i ko stvara i vrednost i višak vrednosti u tim društvenim odnosima. Stoga se svođenje na prost rad (a time i Marxov koncept vrednosti i eksploatacije) može shvatiti samo u okviru celine njegovog sistema. Ako je tako, onda bilo kakva diskusija o odnosima eksploatacije između različitih slojeva radništva samo zamagljuje Marxov teorijski koncept eksploatacije, budući da linija koja deli društvene klase postaje nejasna.[20] Marx, naime, nije smatrao nekog radnika eksploatatorom iako prima i deseterostruko veću najamninu, na primer, od nekvalifikovanog radnika, već je polazio od toga da je efikasnost rada ovog radnika deset puta veća po času od nekvalifikovanog radnika. Jer, ako se pođe sa Emmanuelovog stanovišta, mogli bismo reći da je deo zaposlenih istovremeno i pripadnik eksploatisane klase i pripadnik eksploatatorske klase (eksploatator u odnosu na one koji primaju nižu najamninu, a eksploatisan od onoga koji raspolaže sredstvima za proizvodnju). Polazeći, međutim, od celine Marxovog koncepta (to jest da je pravo izvorište eksploatacije u odnosima proizvodnje), može se govoriti samo o međusobno suprotstavljenim klasama, u zavisnosti od mesta koje one zauzimaju u procesu proizvodnje vrednosti.[21] Tačno je, doduše, da se u određenim uslovima pripadnici nekih društvenih slojeva, koji po svom socijalnom položaju *ne* pripadaju kapitalističkoj klasi, nalaze objektivno (iz brojnih razloga) u privilegovanom položaju u pogledu mogućnosti sticanja stručnih kvalifikacija u odnosu na neke druge slojeve. Samim tim, tačno je i to da njihova obuka (teorijski, pa i praktično posmatrano) košta društvo više u odnosu na uslove u kojima to nije slučaj. Najzad, tačno je i (što se može zaključiti na temelju prve konstatacije) da takva situacija reprodukuje socijalne nejednakosti po osnovu rada (podvlačimo — po osnovu rada). Ali tačna je i protivteza: naporedo sa razvojem povećava se i broj onih čija obuka duže traje. Drugim rečima, prosečno društveno potrebno radno vreme za obrazovanje i obuku kadrova se produžava, naporedo sa sve većom specijalizaci-

---

[19] Tako, na primer, identično stanovište (u krajnjoj liniji) zastupa i C. Weizcaecker (*Modern Capital. Theory and the Concept od Exploitation*, Kyklos, 2, 1973, str. 245—282).

[20] Štaviše, mogli bismo reći da Emmanuelov teorijsko-metodološki koncept eksploatacije podseća na teoriju socijalne stratifikacije. Ovde je, naime reč o teorijskom konceptu koji diferencijaciju društva zasniva na jednom ili većem broju kvantitativnih obeležja (vidi bliže o tome: V. Cvjetičanin, *Klase i klasna struktura suvremenog društva*, »Školska knjiga«, Zagreb, 1974, str. 57, i dalje, a naročito str. 60—61).

[21] R. Rosdolsky, *Prilog povijesti nastajanja Marxova »Kapitala«*, »Komunist«, Beograd, 1975.

jom, pa i procesom istiskivanja radnika iz neposredne proizvodnje. Tačno je, dalje, i to da se u ovaj proces uključuje sve veći deo iz socijalno zaostalih slojeva, usled čega se — posmatrano u procesu — sužava i raspon u najamnini, naporedo sa nivoom razvoja zemlje.[22] Najzad, tačno je da su radnički i sindikalni pokreti u razvijenim kapitalističkim zemljama obezbedili svima koji žive od najamnine (u ovom kontekstu, pod najamninom posmatramo sva primanja po osnovu rada) određenu socijalnu sigurnost i određena prava (izdaci za takozvani *»social cost«)*. Budući, pak, da ti izdaci nisu ni u kakvoj funkciji sa veličinom najamnine pojedinačnog radnika (posmatrano, naravno, na makro nivou), s pravom bi se moglo pretpostaviti da će jedna analiza pokazati, ako idemo tom logikom razmišljanja, da i radnici sa nižim najamninama eksploatišu, po toj osnovi, radnike sa višom najamninom. Očigledno, i jedno i drugo je apsurd. Marx nije, naravno, mogao ići tim putem samim tim što je, po njemu, najamnina zavisna varijabila, a ne nezavisna, kao što je to slučaj kod Emmanuela. Stoga je Marx i pošao od svojinskih odnosa u društvu (jedni raspolažu samo svojim radom, a drugi kapitalom u materijalizovanom ili tekućem obliku). Otuda se može, u uslovima privatne svojine kao dominantnog oblika, govoriti samo o odnosima između klasa, samim tim što se bitno razlikuje izvor njihovih primanja (po osnovu rada i po osnovu svojine), a ne i o odnosima u okviru klase. Polazeći od tog određenja, mogli bismo reći da se Emmanuelov teorijsko-metodološki pristup eksploataciji *bitno* razlikuje od Marxovog. U stvari, Emmanuel supstituiše, u uslovima kapitalističke svojine, odnos klasa teorijom o slojevima na bazi potrošnje i načina života ljudi. Jer, ako se pođe, kako kaže Marx, od razlika u debljini džepa, onda je to čista *kvantitativna* razlika koja može poslužiti kao kriterijum radi upoređivanja onih koji pripadaju *istoj klasi.* Marx, naprotiv, podvlači *kvalitativan* pristup, to jest mesto klase u načinu raspodele (str. 1050, 1145, 1302, 1658, 1869—70. i dalje); *Prilog kritici političke ekonomije,* »Kultura«, Beograd, 1969, str. 227; Marx — Engels — Lenjin, *Izabrana djela,* X, »Naprijed«, Zagreb, 1963, str. 71).[23] Stoga se, na taj način, samo za-

---

[22] Naravno, u procesu proizvodnje života ne postoji savršena supstitucija jedne vrste rada drugom. Podela rada čini svakog pojedinca nezavisnim od tehnologije nego od njega samog.

[23] U izvesnom smislu, identičan stav zastupaju i protagonisti takozvanog levog radikalizma. Jer i oni polaze *in extremis* od potrošnje, time što klasne odnose posmatraju nezavisno od odnosa svojine, pa i nezavisno od konkretno-istorijskog realiteta. Upravo, stoga bi naša teorijska misao trebalo, čini se, više nego do sada da uđe u teorijsku konfrontaciju sa tim stavovima. Pogotovo, što se taj koncept ne ograničava samo na teorijsko polje, pa i što u njegovoj artikulaciji postoji, u krajnjoj liniji, zajednički imenitelj sa desno radikalističkim konceptom.

magljuje činjenica da je u kapitalizmu odlučujući sukob između klasa, a ne između slojeva u okviru jedne te iste klase.[24]

b) O teorijsko-metodološkoj neosnovanosti teze o aristokratskom statusu radnika razvijenih zemalja bilo je već reči. Samim tim, mogao bi se već na osnovu toga izvući zaključak o Emmanuelovoj tezi da revolucionarnu potenciju danas u svetu čine samo nerazvijene zemlje.[25] No, i pored toga, čini se da bi tu trebalo još nešto reći.

Teorijski i istorijski je već dokazano da se kapital može razvijati (a time i egzistirati) sve dok njegova ekspanzija nije sabijena u određen prostor. Dokazano je, isto tako, da ta ekspanzija istovremeno ubrzava i proces njegove samodestrukcije (takozvani reverzibilni efekt). Sve to nije sporno. Ali time nije teorijski i objašnjeno funkcionisanje kapitala na polju međunarodnih ekonomskih odnosa i putovi njegove samodestrukcije, pa ni mesto nerazvijenih zemalja u tom pravcu. Jer, ako se pođe od toga da kapitalistički odnosi nastaju, razvijaju se i rastvaraju (pre i sada) zahvaljujući, pre svega, postojanju drugih društvenih formacija, teško se može dati teorijsko objašnjenje samog sistema, njegovih razvojnih mogućnosti i njegovih granica. Njihovim uvlačenjem se, zapravo, odstupa od Marxove teze time što se ističe da do rastakanja odnosa kapitala neće doći (u procesu) usled delovanja njemu svojstvenih zakonitosti, već su nužni udari sa strane. Naravno, to ne znači da se taj aspekt ne preplиće sa bitnim, pa i ubrzava taj proces. No njegovim uključenjem u teorijsku analizu se samo komplikuje rešenje problema, ali ne uvodi i neko bitno novo određenje. Uostalom, ni Marx nije prenebregavao, u svojoj analizi, i taj aspekt problema, ali mu nije davao taj značaj. Naime, on je analizirao unutrašnju logiku kapitalističkih odnosa proizvodnje, polazeći od onoga što je određujuće u datim odnosima proizvodnje.[26] Stoga je i pribegao apstrahovanju određenih obeležja u analizi mehanizma čistog kapitalizma i načina njegovog funkcionisanja. Kroz tu teorijsku optiku, Marx je pokazao i dokazao da se suština protivrečnosti nalazi unutar samog kapitala. Ako je tako, onda će i delovanje njemu inherentnih zakonitosti dovesti, pod određenim uslovima, do procesa dokidanja tog odnosa i do njegovog ukidanja.[27] To, opet, znači da je Marx prišao

---

[24] E. Kardelj, *Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi*, »Radnička štampa«, Beograd, 1972, str. 23—24.

[25] Služeći se istorijskom analogijom, Rimsko carstvo, prema Emmanuelu, propalo je pod udarcima »barbara«. Međutim, bitne razloge tome treba pre tražiti u nemogućnosti Rimskog carstva da apsorbuje, pri datom nivou tehnologije, tako veliku teritoriju.

[26] D. Pirec, »*Teorijsko-metodološki pristup NMEP*, »Socijalizam, br. 4/1977.

[27] Jer, čim je (i ako je) postignut najviši razvoj samog tog odnosa, pojavljuje se dalji razvoj (posmatrano u kontekstu kretanja celine) kao propadanje i novi razvoj počinje sa nove osnove kao negacija razvoja dotadašnje osnove.

problemu sa drugačijeg teorijsko-metodološkog polazišta nego Emmanuel.

2. Ako je dokazano *quod erat demonstrandum* u vezi sa Emmanuelovim konceptom, ostaje da vidimo šta je određujuće u međunarodnim ekonomskim odnosima, ili tačnije: usled čega se još reprodukuju nerazvijenost i zavisnost.

Ako pođemo sa marksističkog teorijsko-metodološkog polazišta, mogli bismo, dakle, reći da je dati sistem međunarodnih ekonomskih odnosa opredeljen odnosom kapitala.[28] To je, u stvari, određujuće obeležje jedinstva svetskog tržišta, gde tržišta pojedinih zemalja čine ipak njegove sastavne delove. Samim tim je i podela rada u funkciji reprodukcije tog sistema, što je determinisalo i mesto pojedinih zemalja (pa i celih regiona) u rasporedu svetske proizvodnje, a time i u razmeni i raspodeli. Otuda, ni sticanje političke nezavisnosti nije, u prvo vreme, bitno uticalo na menjanje ekonomske slike sveta i na jedinstvenost svetskog sistema reprodukcije kapitala. Jer, ekonomski odnosi su se i dalje perpetuirali, mada u novim oblicima, pa i uz zadržavanje brojnih ranijih oblika. Usled toga se jaz u razvijenosti između razvijenih i nerazvijenih zemalja i dalje širio (i apsolutno i relativno), nezavisno od nastojanja svetske zajednice da se, putem ovakvih ili onakvih oblika pomoći (koja, u stvari, to i nije), taj jaz suzi. U novooslobođenim zemljama, opet, svaki napor usmeren na realizaciju razvojnih aspiracija i, na toj osnovi, napor za ekonomskim promenama na planu proizvodnje i potrošnje nailazio je, i još nailazi, na prepreke usled delovanja sila inercije u dotad formiranom sistemu reprodukcije kapitala i na tome zasnovanoj podeli rada.

Do prvog svetskog rata (pa, u izvesnoj meri, i u prvoj deceniji posle njega) dominirao je totalitet odnosa kapitala, zasnovanog na privatnoj svojini i privatnoj inicijativi. Taj totalitet počeo je da se rastače sve više i sve brže. Jer, »moderna industrija nikad ne posmatra i ne tretira dati oblik procesa proizvodnje kao konačan«, usled čega je i njena tehnička osnova revolucionarna (str. 430); dalje, »rastuća akumulacija kapitala uključuje i njegovu rastuću koncentraciju« (str. 1319, 1343); najzad, »nužnošću prirodnog procesa kapitalistička proizvodnja rađa svoju vlastitu negaciju« (str. 672) — rast mase sredstava za proizvodnju.[29] Rast te mase je, opet pretpostavka i posledica društvene proizvodnje snage rada (str. 549—550, 443). Otuda, naporedo sa ekspanzijom ka-

---

[28] Na ovom nivou razmatranja, pod pojmom kapital podrazumevamo vrednost koja svom vlasniku (nezavisno da li je to pojedinac, akcionarsko društvo ili država) donosi višak vrednosti, to jest profit kao njegov preobraženi lik. Samim tim, kapital je određen društveni odnos kome robna proizvodnja i robna razmena čine *istorijsku* pretpostavku njegove pojave, ali i sopstvenog ukidanja (Marx, *Kapital*, BIGZ, 1975, *Grundrisse*, Penguin Books, 1973, rukopis šeste glave *Kapitala*, »Pregled«, 5—6, 7, 8, 9, 11—12, 1968).

[29] Vidi i K. Kaucki, *Ekonomsko učenje Karla Marxa*, »Rad«, Beograd, 1953, str. 162. i dalje, 221. i dalje.

pitala (i u širinu i u dubinu), niču i razvijaju se elementi sopstvene negacije i unutar zemalja i na međunarodnom ekonomskom planu. Dominantni odnos na međunarodnom planu — zahvatajući društva s različitim svojstvima, menjajući ta svojstva i stvarajući nove podele unutar njih — dovodi, pak, i do zaoštravanja na unutrašnjem i na međunarodnom planu, a time i do rastakanja samog dominantnog društvenog odnosa. U prvom slučaju, reč je o procesu sužavanja klasne osnove društvene moći kapitala kao ishodišta sukoba između rada i kapitala; u drugom slučaju — jačanje svetskih veza i međuzavisnosti, internacionalizacija saobraćaja, dobara, kapitala i ideja praćeno je istovremeno i ispoljavanjem tendencije za očuvanjem individualiteta nacionalnih ekonomija i sazrevanjem svesti naroda (do juče zavisnih) o *potrebi* i mogućnostima sve bržeg procesa dokidanja odnosa dominacije i eksploatacije. U kapitalističkim društvenim uslovima, iz protivrečnosti između opšte društvene moći, u koju se kapital pretvara, i privatne moći pojedinačnih kapitalista nad tim društvenim uslovima proizvodnje razvija se razrešenje tog odnosa samom činjenicom »preobraćanja uslova proizvodnje uopšte, u zajedničke, društvene uslove proizvodnje« (str. 1356—7). Na svetskom planu, pak, teku sledeći međuzavisni procesi: razvoj proizvodnih snaga podstiče proces sve veće međuzavisnosti nacionalnih ekonomija, ali i preferiranje strateških elemenata nacionalnih razvojnih politika, usled istorijski nastalih razlika u vrednosti radne snage, profitnih stopa, veličine zemlje i drugo; ekonomski razvoj zemalja u razvoju, pak, pokazao je da koncepti razvoja, preuzeti iz razvijenih ekonomija, ne obezbeđuju tim zemljama ostvarivanje njihovih razvojnih aspiracija u skladu sa njihovom skalom vrednosti; najzad, predstojeći oblici međunarodnih ekonomskih odnosa čine trgovinu, pomoć, investiciju, monetarnu politiku i tehnologiju instrumentima dominacije razvijenih privreda. U celini tog procesa (naravno, sa specifičnim vidovima ispoljavanja) nicali su i jačali, saglasno sa intenzifikacijom samih procesa, pokreti koji tragaju za *vlastitim* putovima socijalnog preobražaja i ekonomskog oslobođenja. Na unutrašnjem planu razvijenih zemalja, ovi procesi se manifestuju bilo u jačanju progresivnih pokreta i traganju za takvim društvenim odnosima koji bi bili primereni datoj zemlji, nezavisno od toga da li su ti odnosi u skladu, ili ne, sa tradicionalnom predstavom o socijalizmu, a u zemljama u razvoju — u nastojanju pokreta nesvrstanosti za menjanjem postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa i za uspostavljanjem novih koji bi počivali na ravnopravnosti i uzajamnosti interesa. Ove međusobno protivrečne tendencije utiču na mehanizam međunarodne razmene, kako u okviru pojedinih ekonomskih grupacija tako i između njih i nerazvijenog dela sveta.

Socijalizam je prešao, u razdoblju ne mnogo dužem od jednog veka, put od teorijskih postulata do svoje praktične verifikacije. Na tom putu on se potvrđivao (neposredno ili posredno) u različitim oblicima i raznim metodima društvene akcije i organi-

zacije, osloncem na različite socijalne snage, posredstvom različitih tipova političkog organizovanja i uz znatnu raznolikost ideoloških motivacija i intervencija.[30] Usled toga se neizbežno širio i dijapazon njegovog sastava, ustrojstva i praktične aktivnosti. Samim tim, i svako dogmatizovanje pojedinih oblika i putova socijalizma bilo bi iz osnova pogrešno (Tito). Otuda i ocenjivanje prirode *procesa unutrašnjeg razvoja* isključuje (u određenom smislu) globalno tretiranje kao jedinstvene celine bilo kakve grupacije zemalja ili regiona. Jer takvo tretiranje bi ipak dovelo samo do opštih opredeljenja, odnosno ukazalo bi (možda) na najopštije tendencije. U stvari, ovde je reč o činiocima koji uslovljavaju zemljama posebne nacionalno-unutrašnje i geopolitičke orijentacije. To je, nema sumnje, izraz saobražavanja opštih postulata datim uslovima u svakoj zemlji ponaosob, ali i izraz protivrečnosti u okviru socijalizma, i kao teorijskog poimanja i kao prakse. Otuda, ako bi se i ostvarila, milom ili silom, unifikacija unutrašnjih procesa (što je samo teorijska pretpostavka, ali ne i konkretno-istorijska mogućnost), njena životnost bi bila kratkog veka, ako ni zbog čega drugog a ono stoga što bi to dovelo do sužavanja polja stvaralačkih razmaha svake zemlje u izgradnji socijalizma, a time i do retardacije u realizaciji ideje socijalizma kao svetskog procesa.

3. Kapital je, dakle, ono vezivno tkivo putem kojeg se *via facti* reprodukuju i odnosi razvijenosti i odnosi nerazvijenosti. Ako, u vezi s tim, pođemo od Marxove teze da je kapital kao oblik proizvodnje ljudskog života istovremeno i istorijski oblik ljudske zajednice, onda je »prava granica kapitalističke proizvodnje sam kapital« (Marx). Time su istovremeno dati i društveni okviri (shvaćeni u širem i užem smislu) izvorišta eksploatacije. Jer, »... ako je kapitalistički način proizvodnje istorijsko sredstvo za razvijanje materijalne proizvodne snage i stvaranje svetskog tržišta koje njoj odgovara, on je u isto vreme i stalna protivrečnost između ovog njegovog istorijskog zadatka i društvenih odnosa proizvodnje koji mu odgovaraju« (str. 1345). S obzirom na to, nije dovoljno dati (posmatrano sa stanovišta ideologije progresivnosti) samo takvu interpretaciju stvarnosti koja ne mora biti i sama stvarnost u svim svojim segmentima i svim svojim manifestacijama (iako je i sama deo te stvarnosti), već treba pokazati kako se proizvodi ta stvarnost, šta uslovljava njeno generiranje na sve višem nivou i kakve su istorijske konsekvence tog procesa. Jer uloga proletarijata je — prema Marxu — »svesno sudelovanje u objektivnim procesima«, shvaćeno kao »*geschichtliche Selbsttätigkeit*«. To je, po meni, bitno teorijsko pitanje pri osmišljavanju putova i načina ukidanja eksploatacije, i na *inter* i na *intra* planu. U protivnom, teorijska misao svodi prividno samostalne ekonomske oblike »i njihove prividne uzroke« na osnovne, bitne naučne determini-

---

[30] M. Britovšek, *Delavski razred — avantgarda — partija (zgodovinski oris)*, »Teorija in praksa«, br. 5-6, str. 478; I. Pleterski, *Revolucija in narodi*, »Teorija in praksa«, br. 5-6, str. 479—489.

rajuće veze, potucajući se time samo po oblasti privredne povezanosti.[31]

Upravo je takav Emmanuelov teorijsko-metodološki pristup problemu. Jer, umesto da objasni »kako se proizvode ovi odnosi, to jest istorijsko kretanje koje ih rađa«, on objašnjenje uzroka traži u pojavnim oblicima, te odatle izvlači zaključke. Jer, ako se ide tim putem, onda se mora konstatovati (kao što je to učinio Emmanuel) »da je ekonomski sistem u kome živimo svet postavljen naglavce«.[32] Time je on, u stvari, odbacio ono od čega je pošao u analizi.

Sve u svemu, Emmanuelov teorijsko-metodološki pristup problemu karakteriše sledeće: prvo, fundamentalni uzroci (a time i promene) apsolutno su tačni, usled čega ni njihova osnovanost ne podleže sumnji; drugo, teorijsko izvođenje, s time i zaključci — izvode se logičkim putem iz tih premisa, što znači da ni oni ne podležu sumnji; treće, nema nikakve potrebe za teorijskim i empirijskim testiranjem polaznih premisa. Očigledno, ovde je reč o ekstremno-apriorističkom metodu.

Pa ipak, trebalo bi Emmanuelu pripisati kao zaslugu što je na teorijskom planu pokrenuo raspravu o nejednakoj razmeni u traganju za odgovorom na pitanja koja postavlja današnjica. Ali on je pokazao i put kojim — po meni — ne bi trebalo ići u teorijskom osmišljavanju problema međunarodne razmene dobara i usluga. Pogotovo ako se ima u vidu bogatstvo oblika u kojima se *danas* ostvaruje socijalizam kao svetski proces. Stoga, pred marksističkom misli još stoji taj zadatak.

III

Prema tome, ako je kapital kao društveni odnos određujući činilac u međunarodnim ekonomskim odnosima, onda se tu, pre svega, moraju tražiti i putevi i način ubrzanja njegovog dokidanja. Zar, onda, borba zemalja u razvoju, u okviru pokreta nesvrstanosti, za

---

[31] »Ne smemo se, dakle, začuditi što se vulgarna ekonomija oseća potpuno kod svoje kuće baš u pojavnom obliku ekonomskih odnosa, koji je od njih otuđen, i u kome su ovi *prima facie* besmisleni i potpuno protivrečni — a svaka bi nauka bila izlišna kad bi se pojavni oblik i suština stvari neposredno podudarali — i što joj se ti odnosi čine utoliko prirodniji ukoliko je njihova unutrašnja povezanost skrivenija, a oni, pak, dobro poznati prostom shvatanju« (str. 1814).

[32] Ne može se poći od ove ili one iskonstruisane ideje da bi se pomoću nje izgradio svet, već od postojećeg društva da bi se pokazalo kako ono konstituiše vrednosti. Jer, »... čim neko ne prati istorijsko kretanje odnosa proizvodnje — a kategorije su samo njihov teorijski izraz; čim u tim kategorijama hoće da vidi samo ideje, misli samonikle i nezavisne od stvarnih odnosa, onda je primoran, hteo — ne hteo, da poreklo tih misli izvodi iz kretanja čistog uma« (K. Marks, *Beda filozofije*, »Kultura«, Beograd, 1946, str. 45. i 96).

nove međunarodne ekonomske odnose to ne znači? Jer njome se ne negira datost u mnogo čemu promenjenom svetu, ali i ne miri s njom, samim tim što se, na taj način, podstiče i ubrzava proces *prerastanja političke potencije u neposrednu ekonomsku snagu* kao izvorište upsostavljanja novih odnosa između razvijenog i nerazvijenog dela sveta, na bazi kompleksnijih ekonomskih odnosa i novih oblika komplementarnosti. Upravo zato, pokret nesvrstanosti ima i te kako značajnu ulogu u procesu izgradnje *novuma* mirnim putem.

Bogdan Ilić

Osnove marksističke teorije svetskog tržišta i cena

Za marksističku ekonomsku misao predstavlja veliku teškoću to što sam Marks nije uspeo da dovrši svoj celokupan rad onako kako ga je skicirao govoreći o metodu političke ekonomije. On je, naime, planirao da posebno obradi pitanja: međunarodni odnos proizvodnje, međunarodnu podelu rada, međunarodnu razmenu i svetsko tržište i krize.[1] Ali, pošto Marks to nije stigao da učini za života (premda je razbacane po svojim delima, ostavio elemente za izvođenje gotovo celovite teorije međunarodne trgovine i svetskog tržišta[2]), ta pitanja su, posle Marksove smrti pa sve do naših dana, postala predmet različitih shvatanja u ekonomskoj teoriji.

Marks je svetskom tržištu pridavao veliki značaj. On ga naziva »pretpostavkom celine i nosiocem te celine«; smatra da je ono

---

[1] Videti: K. Marks, *Prilog kritici političke ekonomije*, »Kultura«, Beograd, 1965, str. 199.

[2] Videti: K. Marks, *Prilog kritici političke ekonomije*, kao i sva njegova dela u kojima se govori o robi i robnoj proizvodnji (razmeni).

»koliko pretpostavka celine toliko i rezultat kapitalističke proizvodnje«, osnovica i životna atmosfera, odnosno »jedna od tri glavne činjenice kapitalističke proizvodnje«.[3] Marks svetsko tržište, nadalje, smatra međunarodnim proizvodnim odnosom. Za njega je svetsko tržište celina, ali takva celina u kojoj pojedine nacionalne ekonomije ne gube svoju individualnost, već ostaju i dalje samostalni sistemi društvene podele rada.[4] Svetsko tržište, prema tome, predstavlja kretanje kapitalističke ekonomije ka svojem »totalitetu«. U tome pojedini delovi (nacionalne ekonomije) imaju svoju samostalnost, ali je ta samostalnost putem robne razmene na svetskom tržištu ograničena delovanjem zakona svetske ekonomije. Po Marksu, svetsko tržište je i uzrok i posledica kapitalističkog načina proizvodnje. Ono nastaje kao rezultat razmene i podele rada, i to u početku mirnim putem (dobrovoljnom spremnošću različitih ljudskih zajednica da razmenjuju svoje proizvode). Međutim, kasnije je taj proces tekao i drugim putem: »Otkriće zlatnih rudnika i srebrnih zemalja u Americi, istrebljivanje, porobljavanje i zakopavanje urođenika u rudnike, početak osvajanja i pljačkanja Istočne Indije, pretvaranje Afrike u jedan zabran za lov na crnokošce, eto što je nagovijestilo zoru ere kapitalističke proizvodnje... Jednim dijelom ovi metodi počivaju na najbrutalnijoj sili, na primjer kolonijalni sistem.«[5]

Marksovo shvatanje i analiza svetskog tržišta zasnivaju se na racionalnom jezgru klasične političke ekonomije — radnoj teoriji vrednosti. I po Marksu robe se razmenjuju na svetskom tržištu na bazi rada neophodnog za njihovu proizvodnju (»internacionalna vrednost«). Pri tome se veća količina nacionalnog rada, koji je manje specifične težine (prosti rad), razmenjuje za manju količinu rada druge nacije (zemlje), ali veće specifične težine (složeni rad). Marks je, dakle, prihvatio racionalno jezgro Rikardove teorije komparativnih prednosti. Međutim, on se istovremeno i bitno razlikuje od Rikarda po tome što smatra da na svetskom tržištu postoji eksploatacija, bez obzira na to što svaka zemlja može da ima koristi od spoljne trgovine.[6]

---

[3] Videti: D. Čalić — A. Grličkov — J. Vilfan, *Međunarodni ekonomski odnosi*, »Informator«, Zagreb, 1973, str. 31.

[4] Videti: Dr Bogdan Ćosić, *Svetsko tržište danas*, »Narodne novine«, Zagreb, 1973, str. 278. i dalje.

[5] K. Marx, *Kapital*, tom I, »Kultura«, Zagreb, str. 673.

[6] »Pa i po samoj Rikardovoj teoriji — što Sej ne zapaža — tri radna dana jedne zemlje mogu se razmeniti za jedan radni dan druge zemlje. Zakon vrednosti se ovde bitno modifikuje«... »Ili kako se u granicama jedne zemlje kvalifikovani složeni rad odnosi prema nekvalifikovanom, prostom radu, tako se mogu odnositi radni dani raznih zemalja. U ovom slučaju *bogatija zemlja eksploatiše siromašniju* (*kurziv* — B. I.), čak i onda kad poslednja dobija razmenom« (K. Marks, *Teorije o višku vrednosti*, tom III, »Kultura«, Beograd, str. 82).

Ili na drugom mestu, govoreći o spoljnoj trgovini, Marks kaže: »Ukoliko se ovde rad razvijenije zemlje valorizira kao rad veće specifične težine, profitna stopa se penje, pošto se rad, kad se ne plaća kao

Marks je, dakle, zadržao osnovne postavke engleskih klasika o podeli rada, slobodnoj spoljnoj trgovini, svetskom tržištu i cenama. On je jasno naglasio značaj slobodne spoljne trgovine u svojim delima, jer ona omogućava, ubrzava i upotpunjuje razvoj proizvodnih snaga društva. Međutim, Marks pri tome analizira i društvene odnose u sferi reprodukcije i položaj radničke klase. Na osnovi toga on je formulisao zaključak da bi režim slobodne spoljne trgovine u postojećim (kapitalističkim) odnosima istakao na svetskom tržištu sve protivrečnosti još u većem obimu (jačanje suprotnosti između klasa, »sloboda kapitala da gazi radnika«, jačanje eksploatacije, bogaćenje jedne zemlje na račun druge i slično), kad ne bi postojala određena ograničenja u toj oblasti. Marks se, ipak, opredeljuje za slobodnu spoljnu trgovinu, jer ona jača i ubrzava razvoj proizvodnih snaga, »do krajnosti zaoštrava suprotnosti između proletarijata i buržoazije i ubrzava socijalnu revoluciju«.[7]

U svojoj teoriji Marks ukazuje na to da podela rada povećava društvenu produktivnost rada, a da to u svetskim razmerama čini međunarodna podela rada. Razvoj proizvodnih snaga sve više utiče na podruštvljavanje proizvodnje, što vodi stvaranju svetskog tržišta, formiranju svetske cene i svetske ekonomije sa sve razvijenijom podelom rada. Marks je, takođe, objasnio da individualni, ovde nacionalni, utrošci rada nisu mera vrednosti na svetskom tržištu. »Stvarna vrednost robe je ne individualna, nego društvena vrednost, to jest stvarna vrednost proizvedene robe u datom pojedinačnom slučaju nije određena individualnim, nego radnim vremenom, društveno potrebnim za proizvodnju robe«[8].

Na svetskom tržištu ne dobiva se priznanje za društveno potreban nacionalni rad zemlje izvoznice, već se priznaje samo onaj deo rada koji je opredmećen u sveopštem ekvivalentu — svetskom novcu. Zato Marks kaže: »može se učiniti da takva zemlja daje opredmećenog rada *in natura* više nego što dobiva, i da ipak do-

---

kvalitativno viši, prodaje kao takav. Isti odnos može se dogoditi i prema zemlji u koju se robe šalju i iz koje se robe dobivaju; naime, da ta zemlja daje više opredmećenog rada u naturi nego što dobija, a da pri tome ipak dobiva robu jeftinije nego što bi je mogla proizvoditi... *Favorizirana zemlja* (*kurziv* — B. I.) dobiva u razmjeni natrag više rada za manje rada« (K. Marx, *Kapital*, tom III, »Kultura«, Zagreb, str. 202—203).

[7] »Ali nemojte misliti, gospodo, da, kritikujući slobodnu trgovinu, imam nameru da branim sistem zaštitnih carina. Čovek se može boriti protiv ustavnog sistema, a da zato ne mora biti prijatelj apsolutizma. Ali, uopšte uzevši, sistem zaštitnih carina danas je konzervativan, dok slobodna trgovina deluje revolucionarno. Ona razara nekadašnje nacionalnosti i do krajnosti zaoštrava suprotnosti između proletarijata i buržoazije. Jednom reči, sistem slobodne trgovine ubrzava socijalnu revoluciju. I samo u tom revolucionarnom smislu, gospodo, ja glasam za slobodnu trgovinu.« (K. Marks, *Govor o pitanju slobodne trgovine*, štampano u knjizi *Beda filozofije*, »Kultura«, Beograd, 1964, str. 184. i 185.).

[8] K. Marks — F. Engels, *Dela*, II izdanje, tom 23, str. 327—328.

biva pri tome robe jeftinije nego što bi mogla sama da iz proizvede«[9].

Govoreći o tržišnim cenama, Marks je istakao da su one »određene najamninom, kamatom i rentom, cenom rada, kapitala i zemlje«, odnosno da su ovi elementi »regulatorni faktori cene«. S tim u vezi Marks kaže: »Ako su u nekoj zemlji najamnina i cena niske, a kamata kapitala, naprotiv, visoka, jer kapitalistički način proizvodnje ovde uopšte nije razvijen, dok u nekoj drugoj zemlji najamnina i cena zemlje nominalno stoje visoko, a kamata kapitala, naprotiv, nisko, onda kapitalista u jednoj zemlji primenjuje više rada i zemlje, u drugoj srazmerno više kapitala. U računanje do koje je mere ovde konkurencija među obojicom moguća, ulaze ovi faktori kao određujući elementi ... Kako u konkurenciji među pojedinačnim kapitalistima tako i u konkurenciji na svetskom tržištu, date i pretpostavljene veličine najamnine, kamate i rente ulaze u račun kao postojane i regulatorne veličine; ne postojane u smislu da ne menjaju svoje veličine, nego u tom smislu da su u svakom pojedinom slučaju dane i sačinjavaju postojanu granicu za stalno kolebljive tržišne cene.«[10]

Cena, po Marksu, uključuje osamostaljivanje robne vrednosti u novcu i pretvaranje tržišne vrednosti u cenu proizvodnje; i dalje posredstvom procesa svetske konkurencije — pretvaranje »nacionalnih prosečnih profitnih stopa« (ppf) u zajedničku, svetsku ppf, to jest pretvaranje »nacionalnih cena proizvodnje« u svetsku cenu proizvodnje. Ta se cena formira na svetskom tržištu pod uticajem konkurencije, uz učešće svih zemalja koje se javljaju kao proizvođači (prodavci), odnosno potrošači (kupci) date vrste robe u okviru iste ili različitih proizvodnih grana.[11] To znači da u osnovi svetske cene, koja se formira u procesu razmene

---

[9] K. Marks, *Kapital,* III tom, Moskva, 1951, str. 247.

[10] K. Marks, *Kapital,* tom III, »Kultura«, Beograd, 1948, str. 808.

[11] »Uzeti da se robe različitih oblasti (ili, u našem slučaju, zemalja, primedba — B. I.) proizvodnje prodaju po svojim vrednostima znači, naravno, samo to da je njihova vrednost gravitaciona tačka oko koje se njihove cene okreću i po kojoj se njihova stalna dizanja i spuštanja izravnavaju. Osim toga, onda će uvek trebati da se razlikuje tržišna vrednost... od individualne vrednosti pojedinih roba koje proizvode različiti proizvođači. Individualna vrednost nekojih od tih roba stajaće ispod tržišne vrednosti ..., druga će stajati iznad.« »Tržišnu vrednost moramo, s jedne strane, posmatrati kao prosečnu vrednost roba proizvedenih u datoj oblasti, a, s druge strane, kao individualnu vrednost robe koja se proizvodi pod prosečnim uslovima tog područja i koja sačinjava veliku količinu njegovih proizvoda.« »Konkurencija proizvođača iste grane dovodi do formiranja tržišne vrednosti, a konkurencija proizvođača različitih grana dovodi do formiranja cene proizvodnje.« (K. Marks, *Kapital,* tom III, »Kultura«, Beograd, 1948, str. 137).

Ili: »... jer tekuća cena svake robe stoji uvek iznad ili ispod troškova proizvodnje te robe ...«, »ali se zbir odstupanja iznad i ispod, posmatrano dugoročno, uvek na kraju potire« (K. Marks).

na svetskom tržištu, ne leži toliko odnos ponude i tražnje koliko vrednost koju determiniše prosečno, društveno potrebno radno vreme, nužno za njenu proizvodnju. Ovo, pak, internacionalno društveno potrebno radno vreme određuju internacionalni uslovi proizvodnje i internacionalna produktivnost i intenzivnost rada, što se formira kao prosek različitih nacionalnih uslova proizvodnje i različitih nacionalnih produktivnosti i intenzivnosti rada. Prilikom realizacije robe na svetskom tržištu (formiranja svetskih cena) svaka zemlja realizuje u dobijenom ekvivalentu — svetskom novcu, svoj rad samo u onoj meri u kojoj on dobija internacionalno društveno priznanje, kao internacionalni društveno potreban rad, čiju meru ne određuje zemlja sama, nego sve zemlje učesnice u svetskoj razmeni. Društvo se neprestano razvija, revolucionišu se proizvodne snage, menja se način proizvodnje, pa se u skladu s tim menjanju i forme društvene ocene individualno utrošenog rada.

Usled sve intenzivnije trgovinske razmene između zemalja sveta proces formiranja jedinstvene internacionalne vrednosti roba i njenog konkurencijom preobraženog oblika — svetske cene — nastavlja se. Time uticaj na nivo internacionalne vrednosti roba vrše ne samo kapitalističke nego — istina, u manjem stepenu danas, ali svakim danom i ubuduće sve više — i socijalističke zemlje i zemlje u razvoju. Ukoliko ova tržišta nisu izolovana, merilo društvenog rada u svetskim razmerama formira se kao rezultat ukupnog delovanja na tržište obaju sistema, kroz izvoz i uvoz roba i usluga svih zemalja sveta.[12]

U pogledu analize formiranja robnih vrednosti i cena Marks je bio veoma iscrpan, jasan i konkretan. »Razmena ili prodaja roba po njihovoj vrednosti — kaže Marks — jeste racionalni princip, prirodni zakon njihove jednakosti: polazeći od toga zakona treba objašnjavati odstupanja cena od vrednosti, a ne nasuprot, izvoditi iz odstupanja sam zakon«.[13]

Rešenje problema svetskih cena ne leži samo u sferi prometa već mnogo više u sferi proizvodnje, jer »na svetskom tržištu produktivniji nacionalni rad uzima se u obračunu kao intenzivniji sve dotle dok konkurencija ne prisili produktivniju naciju da snizi prodajnu cenu svoje robe na njenu vrednost«[14] Zato se re-

---

[12] »Vrednost celokupne robne mase (recimo, mase na svetskom tržištu, primedba — B. I.) jednaka je stvarnom zbiru vrednosti svih pojedinih roba uzetih skupa, kako onih koje su proizvedene pod srednjim tako i onih koje su proizvedene iznad ili ispod srednjih uslova. U tom slučaju, tržišnu vrednost ili društvenu vrednost robne mase — radno vreme koje se u njima nužno sadrži — određuje vrednost velike srednje mase«. (K. Marks, *Kapital*, tom III, Beograd, »Kultura«, 1948, str. 141.)

[13] K. Marks, *Kapital*, tom III (II odeljak), str. 104. i dalje.

[14] K. Marks — F. Engels, *Dela*, II izdanje, tom 23, str. 571 (na ruskom).

šavanje problema razlike između »nacionalne« i »internacionalne« vrednosti roba izražava u njihovim cenama pre nego što one uđu u promet, odnosno one su pretpostavka prometa, a ne njegov rezultat.[15] Analogno tome, u razmerama robne proizvodnje u svetu bilo koja roba, proizvedena u pojedinoj zemlji, ima međunarodnu vrednost do svog izvoza, i ona se izražava u međunarodnim cenama pre nego je roba ušla u promet na međunarodnom tržištu. »Troškovi proizvodnje robe u nacionalnim privredama integrišu se u svetsku vrednost i utiču na svetsku cenu posredstvom mehanizma ponude i tražnje.«[16]

Svetsko tržište i cene su, po Marksu, pre svega tvorevine kapitalističkog načina proizvodnje i kapitalističkog produkcionog odnosa. »Ekspanzija spoljne trgovine — kaže Marks — u detinjstvu kapitalističke proizvodnje bila je njegova osnovica.« Spoljnotrgovinska razmena je takođe proizvod kapitalističkog načina proizvodnje, jer je realizacija robâ u kapitalizmu uslov kapitalističkog razvoja. Tako su svetsko tržište i kapitalistički način proizvodnje međusobno uslovljeni, jer je »tendencija stvaranja svetskog tržišta data u samom pojmu kapitala« (Marks).

Marks je pridavao poseban značaj svetskom tržištu i međunarodnoj razmeni pre svega zbog toga što je svetsko tržište smatrao osnovom razvoja novog, socijalističkog oblika proizvodnje. Po njemu, zadatak je kapitalističkog načina proizvodnje da razvije svetsko tržište do izvesnog stepena upravo kao pripremu uslova za razvoj novog oblika proizvodnje.[17] Jer, »sila je babica svakog starog društva koje u svojoj utrobi nosi neko novo društvo. I ona sama je jedna ekonomska potencija«[18] Ili, na drugom mestu, Marks kaže: »Uzvišena ideja u kojoj ... se (imaocu robe) otkriva ceo svet jeste ideja jednog tržišta — svetskog tržišta«[19], ali tržišta koje će se formirati na novim (ravnopravnijim) osnovama.

Lenjinova teorija svetskog tržišta i cena

Lenjinova teorija svetskog tržišta i međunarodne razmene predstavlja razradu i dalji razvoj Marksovih postavki o ovim pitanjima i njihovo ispoljavanje u novim uslovima.[20] U Lenjinovo vreme

---

[15] K. Marks — F. Engels, *Sočinenija*, tom 23, str. 168.

[16] G. E. Želev, *Problemi vosproizvodstva i meždunarodnovo razdelenija truda v stranah — cenah SEV*, Moskva, 1971, str. 176.

[17] Videti: K. Marks, *Kapital*, tom III, str. 397.

[18] K. Marks, *Kapital*, tom I, str. 673.

[19] K. Marks, *Prilog kritici političke ekonomije*, str. 162.

[20] »Lenjinova teorija svjetskog tržišta vezana je uz Marksove radove, odnosno uz konkretizaciju Marksovih stavova u uvjetima razvoja kapitalizma u pravcu imperijalizma. Ti radovi odišu karakteristikama razvoja kapitalizma na prijelazu dvaju stoljeća« (Dr B. Ćosić, *Svjetsko tržište danas*, cit. izd., str. 341).

kapitalizam prerasta iz liberalne u monopolističku fazu razvoja, pa je svetsko tržište iz tog doba i zakonitosti koje su se na njemu manifestovale bilo predmet Lenjinove analize. Briljantnu analizu kapitalizma i svetskog tržišta Lenjin je dao u radovima *Imperijalizam kao najviši stadijum kapitalizma, Razvitak kapitalizma u u Rusiji, Povodom takozvanog pitanja o tržištima, Primedba povodom pitanja teorije tržišta, Još jednom o pitanju teorije realizacije,* i drugim. Njegov najveći doprinos teoriji svetskog tržišta predstavlja njegova teorija realizacije, koja se smatra sastavnim delom teorije društvene proširene reprodukcije.[21]

Svetsko tržište za Lenjina nije neko posebno tržište. To je, u stvari, tržište kapitala i, kao takvo, uslov i posledica kapitalističkog načina proizvodnje (proizvodnje viška vrednosti). Kapitalistički svetski sistem, po Lenjinu, predstavlja »šačica« naročito bogatih i snažnih država, koje prostim »rezanjem kupona« pljačkaju ceo svet.[22] Zato je Lenjin svetsko tržište posmatrao kao jedinstveno, povezano s unutrašnjim tržištem. Ovu postavku obrazložio je na sledeći način: »Ali je u kapitalizmu unutrašnje tržište neizbježno povezano s vanjskim. Kapitalizam je odavno stvorio svjetsko tržište. I, kako je rastao izvoz kapitala i na sve moguće načine širile se inozemne i kolonijalne veze i »sfere uticaja« najkrupnijih monopolskih saveza, stvar je »prirodno« dovodila do svetskog sporazuma među njima, do stvaranja međunarodnih kartela.«[23] I dok je Marks monopol tretirao kao izuzetak, Lenjin je monopolsku situaciju na svetskom tržištu analizirao kao zakoniti proces u vreme imperijalizma. Sve je to vreme bio podeljen (ekonomski i teritorijalno) između šačice najbogatijih zemalja — svega nekoliko njih. Ova podela vršena je nasilno, jer u »kapitalizmu nije moguća druga osnova, drugi princip podele, osim sile. Milijarder ne može deliti »nacionalni dohodak« kapitalističke zemlje s nekim drugim drukčije nego u proporciji: »prema kapitalu« (i uz to još s nekim dodatkom, kako bi krupniji kapital dobio više nego što mu pripada).[24] Otuda »kapitalistička proizvodnja uopšte ne postoji bez spoljne trgovine«, kaže Lenjin.[25]

Svetsko tržište je za Lenjina, kao i za Marksa, uzrok, posledica i uslov razvoja kapitalizma. Ono, po Lenjinu, dovodi do »internacionalizacije kapitala i proizvodnih snaga u svetu«, do nužnog povezivanja svih zemalja sveta, ali pod uticajem i vladavinom kapitala. No taj razvoj se ostvaruje kroz mnogobrojne protivrečnosti potrese (ekonomske, političke, nacionalne i druge), tako

---

[21] Videti: *Društvena reprodukcija i privredni ciklusi,* u: *Izabrani radovi V. I. Lenjina,* u redakciji prof. dr R. Stojanović, Beograd, 1957.

[22] Videti: V. I. Lenjin, *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma,* Zagreb, 1958, str. 14—15.

[23] Ibid., str. 74.

[24] V. I. Lenjin, *Izabrana dela,* tom 9, »Kultura«, Beograd, 1960, str. 353; slično i *Imperijalizam...,* str. 83.

[25] V. I. Lenjin, *Izabrana dela,* tom II, cit. izd., str. 44.

nerazvijenima. Ona će po svojoj tendenciji, ako tako možemo kazati, biti »pravedna« podjela rada, a ne iznuđena raznim oblicima pritiska i sile (ekonomske i svake druge).«[36] To zahteva, pre svega, izmenu svetskog ekonomkog poretka i međunarodne podele rada, za što se danas zalažu nesvrstane, socijalističke i druge progresivne zemlje, odnosno snage u svetu.

U teoriji ostalih socijalističkih zemalja dugo vremena je postojala rezerva prema podeli rada, odnosno preovladavali su stavovi o potrebi kompleksnog razvoja socijalističke ekonomije, o »socijalističkoj podeli rada« i »socijalističkom tržištu«, odvojenom od kapitalističkog svetskog tržišta i međunarodne razmene.

Međutim, u svom najnovijem zajedničkom dokumentu (misli se na Kompleksni program integracije i saradnje članica SEV-a, usvojen 1971. godine) ove zemlje su podelu rada prihvatile kao jedan od osnovnih principa sadašnje i buduće ekonomske saradnje i integracije. Zahtevi za specijalizacijom, kooperacijom, uklapanjem u međunarodnu podelu rada i slično, postali su najaktuelniji zahtevi ekonomskog i društvenog razvoja socijalističkih zemalja.[37]

Socijalističke zemlje su postale svesne činjenice da se ubrzani ekonomski razvoj može ostvariti samo naučno-tehničkom revolucijom, a ona zahteva širu saradnju zemalja sveta, određenu podelu rada i svetsko tržište i razvoj svetske privrede na novim osnovama. To je uslov ubrzanog razvoja, jer dovodi do porasta produktivnosti rada i do stvaranja uslova da se tendencijski jedan radni dan jedne zemlje razmenjuje za jedan radni dan druge zemlje, a ne kao što je Marks utvrdio za kapitalističke odnose proizvodnje: gde se tri radna dana nerazvijene zemlje razmenjuju za jedan radni dan razvijene zemlje. Ovakva neadekvatna razmena i danas se vrši na svetskom tržištu pod uticajem delovanja zakona vrednosti. Stoga je prevashodni interes nerazvijenog dela sveta i socijalističkih zemalja danas — ubrzana industrijalizacija i modernizacija proizvodnih snaga, čime se podstiču »stečena« preimućstva o kojima su davno govorili A. Smit i D. Rikardo, a što su prihvatili i dalje razvili Marks, Lenjin i savremena marksistička misao. Ostvarivanje ovog cilja podrazumeva dalji proces proširivanja i društvene i tehničke podele rada, kako u

---

[36] Ibid., str. 302.

[37] Videti detaljnije: Dr B. Ilić, *Intenziviranje kontakata i ekonomska saradnja EET—SEV*, »Ekonomist«, br. 1/1973; dr B. Ilić, *Nauka i stručni kadrovi kao temeljni činioci poslovanja u savremenim uslovima*, »Ekonomist«, br. 1/1970. i dr B. Ilić, *Nova faza u odnosima ekonomske saradnje Jugoslavije sa socijalističkim zemljama Evrope i SEV-om*, »Ekonomski anali«, Beograd, br. 39/1973, str. 37—55.

okvirima nacionalne tako i svetske privrede, ali na novim osnovama (novi ekonomski sistem).[38]

Novo ekonomsko jedinstvo sveta javlja se kao neminovnost dostignutog i uslov budućeg privrednog razvoja u svetu. Svetski kapitalistički sistem i svetsko tržište stvorili su ogromnu neravnotežu u svetskoj privredi (razvojnu, strukturalnu, nacionalnu i drugu). Nastao je ogroman jaz između razvijenih i nerazvijenih (razvijene zemlje sa svega 31 % svetskog stanovništva uživaju više od 70 % svetskog dohotka, a nerazvijene sa 69 % svetskog stanovništva raspolažu sa svega 30 % svetskog dohotka, visina nacionalnog dohotka po stanovniku kreće se od iznad 5.000 dolara *perc capita* u razvijenim zemljama do oko 100 dolara u nerazvijenim zemljama, finansijska prezaduženost nerazvijenih zemalja, »tehnološki kolonijalizam« i slično). Ti i drugi elementi jasno pokazuju da je dosadašnji razvoj svetskog tržišta i međunarodne razmene doveo do velikih disproporcija koje su postale kočnice daljeg razvoja u svetu uopšte. To nalaže potrebu izmene postojeće ekonomske situacije i stvaranja svetskog ekonomskog jedinstva na novoj, uravnoteženijoj (skladnijoj osnovi, to jest stvaranje uslova za odgovarajuću ravnotežu produktivnosti i intenzivnosti nacionalnih radova, kada se ne bi vršila eksploatacija, odnosno dolazilo do »gubljenja« na svetskom tržištu.

Obezbeđenje novog ekonomskog jedinstva zahteva, pre svega, ubrzani industrijski razvoj nerazvijenih zemalja i prilagođavanje privrednih struktura razvijenih i nerazvijenih zemalja novoj međunarodnoj podeli rada. To nalaže stvaranje takvih uslova u svetskoj privredi i na svetskom tržištu u kojima će zemlje moći da pođu onim putevima privrednog razvoja koji najbolje odgovaraju njihovim ekonomskim mogućnostima i širim društvenim potrebama. Privredni razvoj nerazvijenih zemalja doprinosiće, putem povećanja kupovne moći i apsorpcionih mogućnosti tržišta, daljem razvoju industrijski razvijenih zemalja. Nova međunarodna podela rada podrazumeva da nerazvijene zemlje proizvode i finalne industrijske proizvode, radi supstitucije uvoza, kao i proizvodnju za izvoz i izvoz primarnih proizvoda, sve u odgovarajućoj kombinaciji kojom će se voditi računa o specifičnostima i potrebama svake zemlje.[39]

---

[38] »Na ruševinama svjetskog ekonomskog sistema kapitalizma sada se izgrađuje novi svjetski ekonomski sistem i novo svjetsko tržište koje sve više postaje univerzalna svjetska pojava.« I dalje: »Prema tome, osnovno je što s pobjedom, odnosno procesom nastajanja socijalizma kao novog sistema, nastaje i nova međunarodna podjela rada kao podloga novog svjetskog tržišta, odnosno novog ekonomskog jedinstva svijeta.« (Dr B. Ćosić, *Svjetsko tržište danas*, cit. izd., str. 385. i 386.)

[39] Videti: Christos Aristidou, *Teorija komparativnih prednosti i uključivanje zemalja u razvoju u međunarodnu podelu rada* (doktorska disertacija), Ekonomski fakultet, Beograd, 1977, str. 240. i 241.

Da bi se nerazvijene zemlje osposobile za ovakav razvoj i podelu rada, neophodno je na nivou svetske zajednice obezbediti odgovarajući transfer nauke i tehnike iz razvijenih u nerazvijene zemlje, zbog čega velika odgovornost pada kako na razvijene zemlje tako i na svetsku zajednicu kao celinu, pri čemu politika oslanjanja na spostvene snage treba da ima prioritetni značaj.[40] Nova međunarodna podela rada i svetsko tržište moraće se zasnivati na selektivnom i kompleksnom načinu uključivanja u međunarodnu podelu rada, posebno nerazvijenih zemalja. Ovakva podela rada i, konstituisanje svetskog tržišta i formiranje svetskih cena na novim osnovama podrazumeva aktivnu ulogu i pomoć razvijenih zemalja i svetske zajednice u otklanjanju negativnih posledica dosadašnje međunarodne podele rada. Svetska zajednica treba da bude inicijator, pokretač i koordinator svih akcija koje će obzebediti izgradnju ekonomskog jedinstva sveta, svetskog tržišta i svetskih cena (međunarodne razmene) na novim, pravednijim osnovama (novi ekonomski sistem).[41] To podrazumeva stvaranje ravnoteže u svetskoj privredi i na svetskom tržištu kako u pogledu privredne razvijenosti (stepena produktivnosti i intenzivnosti nacionalnih radova) tako i u pogledu ekonomske strukture (prevazilaženje podele na sirovinske i industrijske zemlje i slično).

---

[40] Videti: Dr B. Ilić, *Razvoj nauke, tehnike i obrazovanje kadrova...*, »Direktor«, br. 7/1977.

[41] Videti: Christos Aristidou, op. cit., str. 293.

Veljko Radović

Doba „kolektivnog junaka"

(Sa 23. Jugoslovenskih pozorišnih igara u Novom Sadu)

Dvadeset treće jugoslovenske pozorišne igre, nedavno završene u Novom Sadu, nude dosta tema za razgovor o njima i njihovom neospornom značaju za jugoslovensku pozorišnu kulturu i naše društvo u cjelini. Kako u prirodi mišljenja stoji težnja ka isticanju onoga što preovlađuje u cjelini događaja, možda bi se moglo reći da je ovogodišnje Igre odlikovala drama »kolektivnog junaka«: drama neprilagođene plemenske svijesti; drama probuđenog i osviješćenog proletarijata; melodrama malograđanštine; drama iskonskog, prirodnog svijeta ugroženog mehaničkim... Ne vjerujem da je ova karakteristika Igara nasilno konstruisana i »fabrikovana« kao moguće stanovište, a to ću pokušati da dokažem kako slijedi — i to ćudljivim redom kojim su odabrane prestave prikazane.

Igre su otvorene u slavu našeg velikog pisca Miroslava Krleže, i to njegovim djelom-prvijencem *Golgota*, u režiji Mladena Škiljana (predstavu je izvelo Hrvatsko narodno kazalište iz Zagreba). Radnja rane Krležine drame, s razlogom svrstane u ritualno-ekstatično pozorište, zbiva se »u Centralnoj Evropi, pred Uskrs

Da bi se nerazvijene zemlje osposobile za ovakav razvoj i podelu rada, neophodno je na nivou svetske zajednice obezbediti odgovarajući transfer nauke i tehnike iz razvijenih u nerazvijene zemlje, zbog čega velika odgovornost pada kako na razvijene zemlje tako i na svetsku zajednicu kao celinu, pri čemu politika oslanjanja na spostvene snage treba da ima prioritetni značaj.[40] Nova međunarodna podela rada i svetsko tržište moraće se zasnivati na selektivnom i kompleksnom načinu uključivanja u međunarodnu podelu rada, posebno nerazvijenih zemalja. Ovakva podela rada i, konstituisanje svetskog tržišta i formiranje svetskih cena na novim osnovama podrazumeva aktivnu ulogu i pomoć razvijenih zemalja i svetske zajednice u otklanjanju negativnih posledica dosadašnje međunarodne podele rada. Svetska zajednica treba da bude inicijator, pokretač i koordinator svih akcija koje će obzebediti izgradnju ekonomskog jedinstva sveta, svetskog tržišta i svetskih cena (međunarodne razmene) na novim, pravednijim osnovama (novi ekonomski sistem).[41] To podrazumeva stvaranje ravnoteže u svetskoj privredi i na svetskom tržištu kako u pogledu privredne razvijenosti (stepena produktivnosti i intenzivnosti nacionalnih radova) tako i u pogledu ekonomske strukture (prevazilaženje podele na sirovinske i industrijske zemlje i slično).

---

[40] Videti: Dr B. Ilić, *Razvoj nauke, tehnike i obrazovanje kadrova...*, »Direktor«, br. 7/1977.

[41] Videti: Christos Aristidou, op. cit., str. 293.

Veljko Radović

Doba „kolektivnog junaka”

(Sa 23. Jugoslovenskih pozorišnih igara u Novom Sadu)

Dvadeset treće jugoslovenske pozorišne igre, nedavno završene u Novom Sadu, nude dosta tema za razgovor o njima i njihovom neospornom značaju za jugoslovensku pozorišnu kulturu i naše društvo u cjelini. Kako u prirodi mišljenja stoji težnja ka isticanju onoga što preovlađuje u cjelini događaja, možda bi se moglo reći da je ovogodišnje Igre odlikovala drama »kolektivnog junaka«: drama neprilagođene plemenske svijesti; drama probuđenog i osviješćenog proletarijata; melodrama malograđanštine; drama iskonskog, prirodnog svijeta ugroženog mehaničkim ... Ne vjerujem da je ova karakteristika Igara nasilno konstruisana i »fabrikovana« kao moguće stanovište, a to ću pokušati da dokažem kako slijedi — i to ćudljivim redom kojim su odabrane prestave prikazane.

Igre su otvorene u slavu našeg velikog pisca Miroslava Krleže, i to njegovim djelom-prvijencem *Golgota*, u režiji Mladena Škiljana (predstavu je izvelo Hrvatsko narodno kazalište iz Zagreba). Radnja rane Krležine drame, s razlogom svrstane u ritualno-ekstatično pozorište, zbiva se »u Centralnoj Evropi, pred Uskrs

doprinosila je utisku neukorijenjenosti tih ljudi u tle, iako je u drami riječ baš o ukopanosti u rašku zemlju. Vjerujem da je *Kamen za pod glavu* nudio više reditelju no što je u predstavi ostvario, i njegov stvaralački doprinos osjetio se najviše u radu sa glumcima, mada je i u tome bilo previše stilske raznorodnosti. U ansamblu inače odličnih glumaca Ateljea 212 istakli su se Mira Banjac, Đorđe Jelisić i Petar Božović.

»Htio sam da prikažem kolektivnu svijest u jednom vremenu koje je brže u svojim preokretima od sposobnosti te svijesti da se prepozna kao njegov nosilac«, napisao je za katalog Igara Petre M. Andreevski, pisac drame *Vrijeme za pjevanje (Vreme za peenje)*, koju je izveo Naroden teatar iz Bitolja, u režiji Slobodana Unkovskog. Autor je time dosta sažeto i jasno izrazio suštinu svoga djela koje govori o sukobu religiozne i nove, revolucionarne svijesti. Drama *Vrijeme za pjevanje* plod je nesumnjivo dobre zamisli, ali ona nije baš valjano ostvarena stoga što je Andreevski veoma dobar pjesnik i nesrazmjerno nevještiji dramatičar; to se, prije svega, ogleda u tome što je njegova drama sačinjena od dva vrlo neusaglašena dijela, i po stilu i po svemu ostalome. U prvom dijelu predstave prikazan je okamenjeni, apsurdni svijet na izdisaju, koji »čeka Godoa«, i to sve predugo i nefunkcionalno traje u nekom nesceničnom i simboličnom uopštavanju i pjesničkom metaforisanju gdje ima slikovitosti — ali ne i radnje. Onda u taj zapušteni tavan odbačenog svijeta ulazi svjetlost donesena oružjem i njime omogućena — dolazi pobjednička partizanska vojska. Pobjednici su se oružjem izborili za »spoljnu« slobodu, ali tek sada počinje borba za »unutrašnje« oslobađanje od stare svijesti, za nov način viđenja svijeta. Bivši ljudi, pred kojima su se, eto, otvorile dveri slobode, pokušaće da se za svoje mjesto u tom novom i preinačenom svijetu, i za slobodu koju su čekali u zaklonu istorije, »otkupe« time što će pronaći »Judu« (drevni arhetip ljudskog roda). Traženje »Jude« dato je pomalo u maniru skeča, i time se, na žalost, postiže puna stilska nesaglasnost dva »paralelna« dijela predstave. Tako je pjesničko mišljenje prevagnulo nad dramskim, što bitno narušava jedinstvo predstave i dovodi u pitanje njenu stilsku i scensku cjelovitost. Ipak, bitoljski Naroden teatar pokazuje da nije slučajno što se već drugi put uzastopno pojavljuje na Jugoslovenskim pozorišnim igrama. Glavne uloge u *Vremenu za pjevanje* tumače Joana Popovska i Ljubiša Trajkovski, a dosta nefunkcionalnu i »pretrpanu« scenografiju napravio je Vladimir Georgievski.

Poslije više godina, na Sterijino pozorje stiglo je i Narodno pozorište iz Sarajeva, i to s predstavom *Omer-paša Latas* Duška Anđića (Anđić je istovremeno i reditelj *Omer-paše Latasa)*. To Anđićevo djelo dobilo je sadašnji naslov u toku posljednjih proba, i, čak mi se čini — poslije premijere. I to nimalo nije slučajno! U ovoj dramaturgiji pâra, gdje dominiraju dvije sukobljene i dramatske ličnosti i njihovi suprotni principi, preovladao je Omer-paša Latas, nešto zbog veoma živopisnog glumačkog tumačenja (Josip

Pejaković), a nešto i stoga što je taj slikoviti paša bio veoma kontrastna, pa samim tim i dramski zanimljiva, ličnost. Anđić je u središte svoje drame stavio čudan odnos — poslije će se to »čudno« suodnošenje pretvoriti u političku i ljudsku netrpeljivost — između Omer-paše Latasa, »našeg« poturčenjaka Mihaila, i katoličkog redovnika — humanista Ivana Franje Jukića. Vrijeme drame poklapa se s dramatičnim istorijskim razdobljem od 1850. do 1852. godine, dakle dobom prekretnice kada prolazi jedna okupacija, turska, a dolazi druga, austrougarska. Jukić je u Latasu vidio čovjeka koji može pomoći južnoslovenskom ujedinjenju (sâm Latas se osiono odvojio od svog sultana), i stoga je mnogo i tajno radio s Ilijom Garašaninom i banom Jelačićem. Panslovensko osjećanje je bilo dobra odbrana od asimilatorskih težnji osvajača, i Jukićeva borba aktuelizuje problem nacionalnog identiteta i suvereniteta. Istovremeno, u tom prijateljstvu istorijskih i dramskih junaka (pisac ovoga prikaza nije istoričar pa da može da utvrdi koliko je Anđić poštovao istorijske činjenice) otjelovljene su dvije kulture: kultura duha i »kultura« mača. To je pomalo i simbolična ravan ove istorijske priče, u kojoj, na žalost, pobjedu odnosi mač. Ta dva vječna principa neće se složiti, i Jukić će izgubiti glavu.

Do sada su razmatrani istorijski uslovi ove priče, a sada da vidimo njeno dramsko funkcionisanje. Anđićeva drama jeste »politička«, u uslovnom značenju riječi, i to drama s tezom. To se naročito opaža u koncepciji Jukićevog lika, izrazito jednostranog uprkos tome što je baš on nosilac pozitivnog moralnog i istorijskog principa. Ovdje valja ponoviti ono što je davno rekao Andre Žid: »Intelektualci su nezahvalni kao književni likovi«. Jukićev lik je papirnat, bez života, sav u »suvoj« elokvenciji koja je veoma patriotska i ne manje — nescenična. Sem toga, glumac Branko Ličen, koji je tumačio lik Jukića, suviše je mlad za ulogu čovjeka tako zrelih i velikih društvenoistorijskih vizija — nije mu se stoga previše vjerovalo, iako je riječ o vrlo darovitom glumcu. U ulozi Omer-paše Latasa mnogo bolje se osjećao Josip Pejaković, koji je velikim registrom tumačio lik tog čudnog paše, obojenog svim bojama svoje koloritne i raznostrane prirode. On je u ovu predstavu unio život i živopisnost, i tako je postao, možda i protiv volje pisca i reditelja, centralna ličnost u ovom traktatu — drami gdje preovladava riječ a ne radnja, i gdje je previše lijepe ali nepozorišne rječitosti. Prije svega blagodareći Pejakovićevom sočnom tumačenju pašinog lika, ova predstava gledala se s većom pažnjom no što ona, čini mi se, zaslužuje kao čisto pozorišni čin. Scenografija Strahinje Petrovića bila bi pogodnija za kakav oratorij no za dramu živog i dinamičnog mizanscena.

Ničega čudnog nema u tome što je drama *Naši sinovi* Vojislava Jovanovića Maramboa skinuta s repretoara, poslije samo tri izvođenja, 1906. godine, nakon žučnih i netrpeljivih reakcija »izvjesnog dijela publike« i vladajućih krugova ondašnjeg Beograda poslije dinastičke smjene. Palanačkom, malograđanskom

doprinosila je utisku neukorijenjenosti tih ljudi u tle, iako je u drami riječ baš o ukopanosti u rašku zemlju. Vjerujem da je *Kamen za pod glavu* nudio više reditelju no što je u predstavi ostvario, i njegov stvaralački doprinos osjetio se najviše u radu sa glumcima, mada je i u tome bilo previše stilske raznorodnosti. U ansamblu inače odličnih glumaca Ateljea 212 istakli su se Mira Banjac, Đorđe Jelisić i Petar Božović.

»Htio sam da prikažem kolektivnu svijest u jednom vremenu koje je brže u svojim preokretima od sposobnosti te svijesti da se prepozna kao njegov nosilac«, napisao je za katalog Igara Petre M. Andreevski, pisac drame *Vrijeme za pjevanje (Vreme za peenje)*, koju je izveo Naroden teatar iz Bitolja, u režiji Slobodana Unkovskog. Autor je time dosta sažeto i jasno izrazio suštinu svoga djela koje govori o sukobu religiozne i nove, revolucionarne svijesti. Drama *Vrijeme za pjevanje* plod je nesumnjivo dobre zamisli, ali ona nije baš valjano ostvarena stoga što je Andreevski veoma dobar pjesnik i nesrazmjerno nevještiji dramatičar; to se, prije svega, ogleda u tome što je njegova drama sačinjena od dva vrlo neusaglašena dijela, i po stilu i po svemu ostalome. U prvom dijelu predstave prikazan je okamenjeni, apsurdni svijet na izdisaju, koji »čeka Godoa«, i to sve predugo i nefunkcionalno traje u nekom nesceničnom i simboličnom uopštavanju i pjesničkom metaforisanju gdje ima slikovitosti — ali ne i radnje. Onda u taj zapušteni tavan odbačenog svijeta ulazi svjetlost donesena oružjem i njime omogućena — dolazi pobjednička partizanska vojska. Pobjednici su se oružjem izborili za »spoljnu« slobodu, ali tek sada počinje borba za »unutrašnje« oslobađanje od stare svijesti, za nov način viđenja svijeta. Bivši ljudi, pred kojima su se, eto, otvorile dveri slobode, pokušaće da se za svoje mjesto u tom novom i preinačenom svijetu, i za slobodu koju su čekali u zaklonu istorije, »otkupe« time što će pronaći »Judu« (drevni arhetip ljudskog roda). Traženje »Jude« dato je pomalo u maniru skeča, i time se, na žalost, postiže puna stilska nesaglasnost dva »paralelna« dijela predstave. Tako je pjesničko mišljenje prevagnulo nad dramskim, što bitno narušava jedinstvo predstave i dovodi u pitanje njenu stilsku i scensku cjelovitost. Ipak, bitoljski Naroden teatar pokazuje da nije slučajno što se već drugi put uzastopno pojavljuje na Jugoslovenskim pozorišnim igrama. Glavne uloge u *Vremenu za pjevanje* tumače Joana Popovska i Ljubiša Trajkovski, a dosta nefunkcionalnu i »pretrpanu« scenografiju napravio je Vladimir Georgievski.

Poslije više godina, na Sterijino pozorje stiglo je i Narodno pozorište iz Sarajeva, i to s predstavom *Omer-paša Latas* Duška Anđića (Anđić je istovremeno i reditelj *Omer-paše Latasa*). To Anđićevo djelo dobilo je sadašnji naslov u toku posljednjih proba i, čak mi se čini — poslije premijere. I to nimalo nije slučajno! U ovoj dramaturgiji pàra, gdje dominiraju dvije sukobljene i dramatske ličnosti i njihovi suprotni principi, preovladao je Omer-paša Latas, nešto zbog veoma živopisnog glumačkog tumačenja (Josip

Pejaković), a nešto i stoga što je taj slikoviti paša bio veoma kontrastna, pa samim tim i dramski zanimljiva, ličnost. Anđić je u središte svoje drame stavio čudan odnos — poslije će se to »čudno« suodnošenje pretvoriti u političku i ljudsku netrpeljivost — između Omer-paše Latasa, »našeg« poturčenjaka Mihaila, i katoličkog redovnika — humanista Ivana Franje Jukića. Vrijeme drame poklapa se s dramatičnim istorijskim razdobljem od 1850. do 1852. godine, dakle dobom prekretnice kada prolazi jedna okupacija, turska, a dolazi druga, austrougarska. Jukić je u Latasu vidio čovjeka koji može pomoći južnoslovenskom ujedinjenju (sâm Latas se osiono odvojio od svog sultana), i stoga je mnogo i tajno radio s Ilijom Garašaninom i banom Jelačićem. Panslovensko osjećanje je bilo dobra odbrana od asimilatorskih težnji osvajača, i Jukićeva borba aktuelizuje problem nacionalnog identiteta i suvereniteta. Istovremeno, u tom prijateljstvu istorijskih i dramskih junaka (pisac ovoga prikaza nije istoričar pa da može da utvrdi koliko je Anđić poštovao istorijske činjenice) otjelovljene su dvije kulture: kultura duha i »kultura« mača. To je pomalo i simbolična ravan ove istorijske priče, u kojoj, na žalost, pobjedu odnosi mač. Ta dva vječna principa neće se složiti, i Jukić će izgubiti glavu.

Do sada su razmatrani istorijski uslovi ove priče, a sada da vidimo njeno dramsko funkcionisanje. Anđićeva drama jeste »politička«, u uslovnom značenju riječi, i to drama s tezom. To se naročito opaža u koncepciji Jukićevog lika, izrazito jednostranog uprkos tome što je baš on nosilac pozitivnog moralnog i istorijskog principa. Ovdje valja ponoviti ono što je davno rekao Andre Žid: »Intelektualci su nezahvalni kao književni likovi«. Jukićev lik je papirnat, bez života, sav u »suvoj« elokvenciji koja je veoma patriotska i ne manje — nescenična. Sem toga, glumac Branko Ličen, koji je tumačio lik Jukića, suviše je mlad za ulogu čovjeka tako zrelih i velikih društvenoistorijskih vizija — nije mu se stoga previše vjerovalo, iako je riječ o vrlo darovitom glumcu. U ulozi Omer-paše Latasa mnogo bolje se osjećao Josip Pejaković, koji je velikim registrom tumačio lik tog čudnog paše, obojenog svim bojama svoje koloritne i raznostrane prirode. On je u ovu predstavu unio život i živopisnost, i tako je postao, možda i protiv volje pisca i reditelja, centralna ličnost u ovom traktatu — drami gdje preovladava riječ a ne radnja, i gdje je previše lijepe ali nepozorišne rječitosti. Prije svega blagodareći Pejakovićevom sočnom tumačenju pašinog lika, ova predstava gledala se s većom pažnjom no što ona, čini mi se, zaslužuje kao čisto pozorišni čin. Scenografija Strahinje Petrovića bila bi pogodnija za kakav oratorij no za dramu živog i dinamičnog mizanscena.

Ničega čudnog nema u tome što je drama *Naši sinovi* Vojislava Jovanovića Maramboa skinuta s repretoara, poslije samo tri izvođenja, 1906. godine, nakon žučnih i netrpeljivih reakcija »izvjesnog dijela publike« i vladajućih krugova ondašnjeg Beograda poslije dinastičke smjene. Palanačkom, malograđanskom

duhu »neprovjetrene« i zatvorene sredine nisu, naravno, odgovarale ironija i živa, vrlo prodorna klica svjetskog kritičkog duha koju ovaj komad iz beogradskog života odlikuje, naročito ako znamo da je djelo *Naši sinovi* gotovo potpuno samoniklo, nepripremljeno i nenagoviješteno. U banalnu, vodviljsku i kostimiranu dramaturgiju silovito je »upalo« Jovanovićevo djelo koje u grotesknom ogledalu prikazuje svijet malograđana, trgovaca i ćifta, obogaćenih i osionih zanatlija, oficira i filistara, čaršinlija koji hoće da se ophode »po svjetski«, u nakaznoj skorojevićkoj formi gospode od juče. Jovan Skerlić je, ocjenjujući ovo djelo, rekao da se ono odlikuje »bezazornom iskrenošću«, i dodao: *Naši sinovi* su, van svake sumnje, delo jednog pisca od sasvim osobenog talenta i jakog književnog temperamenta. Jovanović ima snažno osećanje života i oštar posmatrački pogled, on poznaje i oseća Beograd kao retko ko od onih koji su o njemu pisali. Iako nešto docnije no u ostale rodove naše književnosti, sa Jovanovićevim komadom realizam ulazi najzad i u našu dramu.« Iako izrečena prije mnogo decenija, ova Skerlićeva ocjena odlikuje se velikom tačnošću i sviješću o značaju ove prve realističke drame u srpskoj književnosti, koja donosi sjaj »nage istine« na scenu. S *Našim sinovima* stupa novi duh protivan onom »lijepih svršetaka« i malograđanskih idealizacija, kao i protivan mitomaniji začaurene provincije u kojoj se u nakaznom neskladu tragikomično sudaraju prizemnost horizontalnog duha i »svjetske« težnje. Jovanović opisuje događaje iz posljednje godine vladavine operetskog para Aleksandar Obrenović — Draga Mašin, i sveopštu krizu društva zrelog za propast. U *Našim sinovima* prvi put se, dakle, u nas slika »profanô«, protjerano sa stranica »lijepe književnosti«: jedan od tih »naših sinova« je radnik kragujevačke Topolivnice, lik — metafora, »kuferaš« koji predstavlja obespravljenu klasu što će očistiti pozornicu zagađenu malograđanštinom, noblesom i prenemaganjem! To nije direktna »poruka« *Naših sinova*, ali se može naslutiti očita simpatija piščeva prema tom deklasiranom svijetu. Što je ovoliko prostora poklonjeno razmatranju bitnih ideja *Naših sinova*, to je stoga što je sasvim izvjesno da je Vojislav Jovanović Marambo nepravično zanemaren i »zaturen« pisac, i što je njegovo djelo bogato psihološkim, istorijskim i sociološkim činjenicama jednog ne sasvim umrlog svijeta. To što se još 1906. godine sa scene čuju draga imena, kao što su: Čubura, Košutnjak, Ada i druga, zasluga je darovitog pisca realističkog i »snažnog osećanja života«. Reditelj Miroslav Belović prvi je, poslije davne beogradske praizvedbe, povjerovao u scensku vrijednost i aktuelnost Jovanovićeve drame, i s uspjehom je režirao, prije nekoliko godina, u Jugoslovenskom dramskom pozorištu u Beogradu. Poslije nekoliko sezona, Belović se, evo, ponovo vratio *Našim sinovima*, ali ovoga puta tu dramu je izveo Teatar »Joakim Vujić« iz Kragujevca. Da li zato što u ovom pozorištu trenutno nema dovoljno tvoračkih snaga, ili zbog drugih nepoznatih činilaca, tek predstava *Naših sinova* nije imala ritma, a pred

kraj ona je čak promijenila žanr, pretvarajući se, pomalo, u melodramu (istina, ta mješavina žanrova postoji i u drami). Bilo je veoma dobrih rediteljskih rješenja, i živovjernih situacija osvježenog aktuelizma, ali i neočekivano rđave i raznorodne glume. U kragujevačkom ansamblu osobito se isticala, svojom jedrom komičkom živopisnošću, Mileva Žikić u ulozi Gospođe Lene. Scenografija Save Baračkova je suviše detaljistička i sitnorealistička, a kostimi Slavice Lalicki na gornjoj granici neukusa (razumijem donekle da je to ironija na rđav ukus palančana, ali onoliko nesklada boja odavno nisam vidio na sceni). Prije početka predstave, i između pojedinih slika, glumac Ljubomir Ubavkić pjevao je, u pomalo brehtijanskom maniru, zanimljive songove Branka V. Radičevića, u kojima se prepoznaje savremena tačka gledišta u odnosu na svijet *Naših sinova*. Ako i nismo suviše zadovoljni cjelinom ove predstave, dobro je češće se prisjetiti jednog dobrog pisca čije djelo se oduprlo vremenu, i jedne vrlo usamljene, evropejske pojave u našoj sredini s početka vijeka.

Da se ponekad dosta rđava literarnost prevlada pozorišnim sredstvima, o tome svjedoči i predstava *Noć mladenaca (Večer ženikov)* Andreja Hinga, koju je režirao Zvone Šedlbauer (izvodi je Mestno gledališče iz Ljubljane). »Likovi su određeni u *melodramskom* mitu, misle *melodramskom* pameću, osjećaju *melodramski* i *melodramski* propadaju i umiru«, izjavio je o novom Hingovom djelu i njegovim likovima reditelj predstave. Znači, živjela melodrama! Šedlbauer je tačno odredio značenje i svojstva *Noći mladenaca*, i od tog melodramskog teksta (Hing je *svjesno* napisao melodramu!) napravio predstavu koja se odlikuje lijepom pozorišnošću i kultivisanošću scenskih sredstava. Šedlbauer pametno i osjetljivo stvara ritam i »disanje« predstave, i vlada svim pozorišnim izrazima za prevođenje piščeve riječi u teatarski čin. Nekako nezaobilazno, mora se napraviti poređenje s izvođenjem *Noći mladenaca* u Beogradskom dramskom pozorištu (reditelj Dušan Mlakar je »ozbiljno« i, na žalost, realistički protumačio jedan brehtijanski postavljen melodramski tekst, u kome ironični songovi stvaraju distancu prema likovima drame i ruše motivacioni sistem i scensku iluziju). Šedlbauer je taj operetski svijet tumačio baš kako i valja, to jest — operetski. Sve je tu što pripada melodrami: dva brata temeljito posvađana i zakrvljena (jedan je obogaćeni stolar — »plastikant«, a drugi, naravno, univerzitetski profesor); tu je, nego šta, i laka djevojka »krivudavog« života o koju se otimaju braća — jedan, naravno, nudi gomile novca, a drugi gomile tobožnje pameti; tu su pijanstva duha i tijela, smrti, sjekira, vračanje, cika uspaljenih djevojaka u mirnom alpskom pejsažu, potmula erotika: carstvo melodrame! Prava mješavina idiličnog, sirovog, političkog, naturalističkog, stilizovanog! Negdje je to čista melodrama, negdje samo ironija na taj žanr i na svijet što se prikazuje tipizirano i kruto, kao što i biva u tome dramskom rodu. Između stare porodične kuće i nove kuće skorojevićkog zanatlije Zalokara odigravaju se trivijalni

događaji koji se, često prekidani banalnim »arijama«, završavaju pobjedom zalokarštine i neoduhovljene snage koja prazninu duha popunjava novcem i imanjem. Izgleda kao da ova predstava nema tačke gledišta, ali to ovog puta, čini se, nije vrlina: svi likovi su iste melodramske sudbine, zato i nema kontrasta ni scenske i životne dijalektičnosti. Stoga izgleda da se predstava *Noć mladenaca* upravo iscrpljuje u vizuelnom, formalnom, pozorišnom. Naravno, to nije mali kvalitet, ali predstavi bitno nedostaje dijalektičnost u nepojednostavnjenom smislu riječi. *Noć mladenaca* nema, zbog toga, gotovo nikakve djelotvornosti, osim »čisto« pozorišne. Problemi koje nagovještava ova Hingova melodrama, samim tim što su prikazani u tako »lakoj« formi, gube potpuno značaj i bilo kakvu ubojitost. Predstava je igrana u odličnoj scenografiji Nika Matula, a u glavnim ulogama nastupaju Milena Zupančič (Vida), Dare Ulaga (Zalokar) i Vida Juvanova (Tašta). Osobito se izdvojila Milena Zupančič, glumica neobične izražajnosti, temperamenta i teatarske slobode tijela.

Slovensko ljudsko gledališče iz Celja izvelo je *Čarobnicu iz Gornje Davče* (pisac Rudi Šeligo, reditelj Dušan Jovanović, scenograf i kostimograf Meta Hočevar, koreograf Nada Kokotović). Kako se ovakvi scenski događaji obično krste »projektima«, i ja ću pribjeći toj neobaveznoj terminologiji. Taj »projekt« sačinjen je od trinaest rastrganih priča koje, izgleda, nose veliki teret krupnih ideja: o građanskom, potrošačkom duhu kao svakodnevnom teroru; o sudaru iskonskog i paganskog sa mašiniziranim; o spontanom i sputavanom (silom »usmjeravanom«)... Svega i svačega pod istom nevelikom kapom, u stilu moderne umjetnosti koja se odlikuje odsustvom stila kao posebnim »stilom«! Sve te ideje o kojima govori ovaj »projekt« jasno su uočene, ali ono što je tačno u shemama nije »tačno« u umjetnosti (inače bi naučnici i filosofi, koji »tačno« misle, bili najveći umjetnici). Reditelj Dušan Jovanović kaže: »U tekstu *Čarobnica iz Gornje Davče* privukla me je ta civilizacijska tema bunta, otpora, nepristajanja, istrajavanja u pravu pojedinca da bude drukčiji.« Tačno konstatovano, ali to sve nije scenski otjelovljeno, pretočeno u stilski dovršenu cjelinu! Sve je shematski dato, vanredno racionalno i proračunato geometrijskim umom. Evo sadržaja tih arhetipskih priča: u jednu malograđansku »produktivističku« kuću ulazi Darinka, djevojka — simbol nesputanosti i paganstva slobodnog svijeta. Familija njenog supruga učiniće sve da je »prevaspita«, da je podredi uniformističkom duhu porodične cjeline, da je »usiše« i uništi svaku razliku između nje i »monolitne« porodice. Veoma dobra i podsticajna ideja, ali nije ostvarena — sem spolja — taj sukob dva paralelna i nepripadajuća svijeta. Darinka neće da mijenja njihov svijet, ona samo čuva svoj! I baš takva vrsta otpora razdražuje ovu porodicu koja se u svemu razlikuje od nevjeste: u oblačenju, i hrani, shvatanju ljubavi, jeziku (jezik porodice je pragmatičan do krajnosti). Mnogo lijepih i ne manje krupnih zamisli! Ali one su ostvarivane s artificijelnošću koja je

samo ponekad bivala efektna i mnogoznačna. Predstava ima više planova, a opet nije višeplanska! Tu ima i ritualnog, i poetičnog, i naturalističkog, pa čak i Vagnerove i Štrausove muzike, ali jedinstvenog stila — nema. Naravno, tim prizorima se ne može osporiti vizuelna ljepota i reljefnost, ali je sve to ipak prilično neosmišljeno u dramaturškom smislu. To bi bilo nekako »totalno« pozorište, gdje su sva sredstva izražavanja dopuštena i ravnopravna, u duhu kompilatorske moderne umjetnosti. No, iako ovaj »projekt« nije uvijek bio po ukusu ovog izvještača, on nijednog momenta ne spori njegovu važnost — prije svega stoga što u ovim stvarima ne valja davati neopozive sudove. Vrijeme će pokazati da li će se održati ovakvo pozorište, ili je to samo bio izraz nesnalaženja modernog pozorišta da se o svijetu izrazi simbolima koji bi bili u duhu novog vremena. U glavnoj ulozi nastupila je Milada Kalezić, mlada glumica izrazite i moderne osjećajnosti.

Posljednjeg dana 23. Jugoslovenskih pozorišnih igara prikazana je *Pučina* Branislava Nušića, u režiji Dejana Mijača (izvelo ju je Jugoslovensko dramsko pozorište iz Beograda). »Ako neko u predstavi vidi persiflažu, neka zna da nam ona nije bila cilj — i nju smo koristili da bismo pričali o našim manama«, rekao je Mijač povodom svoje rediteljske postavke *Pučine*. Ova predstava postiže više ciljeva, i jedan od njih, prvi — uprkos maločas navedenom rediteljevom stavu! — jeste, ipak, persiflaža. *Pučinu* je Nušić napisao 1900. godine, i to »ozbiljno« djelo o građanskom svijetu je sasvim slabo i bilo je opravdano zaboravljeno sve do današnjih dana, kada se Dejan Mijač dosjetio da tom djelu promijeni žanr i — ideološki stav. Mijačev moderni cinizam pogađa kičerski građanski svijet pun »velikih« emocija bez pokrića, svijet što uzalud brani vlastite »velike« ideale Časti, Porodice i, posebno, Karijere. Mijač izmjenom žanra i modernom scenskom izražajnošću osavremenjuje ideje *Pučine* time što to postaje i naš svijet, jer je ovdje riječ o neiskorjenjivom duhu trivijalnosti. U ovoj čisto rediteljskoj predstavi (u dobrom smislu riječi) prevladava teatralnost najvišeg reda: tu dobro i moderno pozorište dominira nad lošom literaturom. Na kraju predstave, sve draperije i besmisleni »ukrasi« nakićenog malograđanskog salona simbolično će se srušiti na glave ukućana, pokazujući ih u punom sjaju ironije koja ih svlači do kože i ostavlja ih poruzi gledališta. U ovoj predstavi primjerne cjelovitosti i specifično pozorišnih vrijednosti sve je harmonično djelovalo: i efektna scenografija Miodraga Tabačkog, i kostimi Božane Jovanović. U ansamblu sjajnih glumaca, u visokoj školi scenske persiflaže, isticali su se, prije svih, Milan Gutović i Svetlana Bojković. Posebno ističem Milana Gutovića, sigurno najboljeg glumca u svojoj generaciji; on ima poseban scenski šarm i vrlo modernu osjećajnost velikog raspona — nema sumnje, sazrijeva u glumačku snagu prvog reda.

Poslije ovog sumarnog prikaza osnovnih odlika predstava prikazanih na 23. Sterijinom pozorju u Novom Sadu čini se da

pitanju u svetlosti narodnooslobodilačke borbe, a i upoznavanjem odluka AVNOJ-a bitnih za dalji razvoj naše borbe i stvaranje državne federativne zajednice, i specifičnosti oslobodilačke borbe i revolucionarne transformacije nove Jugoslavije. Inače, uvodni deo knjige je uglavnom posvećen nacionalnom pitanju i predstavlja opšti pregled Titovih pogleda na međunacionalne odnose u nas, i šire.

Titovo delo sadrži i velik broj odluka kojima su pripremljene i ostvarene istorijske prekretnice u društvenom razvitku Jugoslavije. Kao što se zna, jedna takva prekretnica bila je u periodu između 1948. i 1950. godine: napušten je državni socijalizam, a pristupalo se izgradnji socijalističkog samoupravnog društva u Jugoslaviji.

Bit velike istorijske prekretnice iz tih godina Tito je izrazio u ekspozeu povodom Predloga zakona o radničkom upravljanju privrednim poduzećima: »Preuzimanjem sredstava za proizvodnju u državne ruke još nije bila ostvarena akciona parola radničkog pokreta »Fabrike radnicima«, jer parola »Fabrike radnicima, zemlja seljacima« nije neka apstraktna propagandistička parola, već takva koja ima u sebi dubok sadržajni smisao. Ona sadrži u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji: u pogledu društvene svojine, u pogledu prava i dužnosti trudbenika i — prema tome — može se i mora ostvariti u praksi, ako mislimo da zaista izgradimo socijalizam«. Na taj način dobiven je odgovor na mnoga pitanja, a među ostalima i na sledeća: kako upravljati sredstvima proizvodnje koja su tokom revolucije postala društvena svojina, koji su oblici idejne i političke akcije i uloge države itd.

Poznato je da su se prvi oblici samoupravljanja u Jugoslaviji javili u privredi. Kada su se već prilično razvili, nastale su neke njegove početne forme u društvenim delatnostima. Na taj način je stvorena koncepcija o društvenom samoupravljanju kao novom društvenom odnosu.

Ostvarivanje društvenog samoupravljanja pokazalo se kao veoma složen, protivrečan i dugotrajan proces koji je zahtevao, i zahteva, izvanredno veliku sposobnost upravljanja revolucionarnim društvenim razvojem. Zemlja je bila sučeljena sa novim iskušenjima. Otuda su Titove misli i ideje o razrešavanju problema i teškoća koje su se ispoljile u novim društvenim odnosima bile putokaz za dalji svestraniji razvoj na osnovama samoupravljanja.

Samoupravljanje podrazumeva angažovanje radnih ljudi i građana na stvaranju uslova u kojima je moguće prevazići čovekovu otuđenost. Ono je usmereno na jačanje prava i odgovornosti svakog radnog čoveka i građanina u procesu socijalističkog razvoja. *To je*, po Titu, osnova za prevazilaženje obezličenog položaja čoveka u društvu, što je, inače, karakteristika ranijih društvenih formacija i birokratsko-etatističkih sistema socijalizma.

Tito je posebnu pažnju posvetio materijalnom i društvenom razvoju društva, polazeći od toga da je materijalni i društveni razvoj čvrsta osnova izgradnje samoupravnog društva. Zato je autor ove publikacije veoma prikladno tu uslovljenost prezentovao u delu knjige koji govori o do sad postignutim rezultatima u materijalnom razvoju i o narednim zadacima. To je pitanje povezano sa razvojem i zadacima u oblasti nauke, prosvete i kulture. A kako je Tito zainteresovan da se bavi celinom odnosa, to je treći deo knjige posvećen daljem usavršavanju društveno-ekonomskog i političkog sistema na osnovama samoupravljanja. Vredne su pažnje Titove koncepcije o udruženom radu kao temelju društveno-ekonomskih odnosa, a osobito Titovi pogledi na ustavne promene u društveno-političkom sistemu, kojima se pristupilo, kao što se zna, na Titovu ličnu inicijativu.

Četvrti deo knjige obuhvata ostvarivanje vodeće uloge SK u razvoju socijalističkog samoupravljanja, a u sklopu toga i ostvarivanje jedinstva SKJ u borbi protiv frakcionaštva, zatim akciono

organizaciono izgrađivanje SK, idejno-političko obrazovanje komunista i zadatke komunista u sistemu javnog informisanja.

Ova publikacija, kao i knjiga *Izgradnja nove Jugoslavije 1937—1977* (vidi prikaz u broju 11/1977), u izdanju prištinske »Rilindje«, predstavljaju veoma značajan doprinos društveno-naučnoj i političkoj misli na albanskom jeziku. Zbog toga treba pozdraviti poduhvat izdavača koji je tim publikacijama dao dragocene priloge razvoju naše društveno-naučne misli i literature.

Esat Stavileci

Izbor govora predsednika Tita

(Ministarstvo informacija Iraka, Bagdad, 1977, strana 672)

Titova misao o politici, ravnopravnosti, slobodnom razvitku, aktivnoj saradnji, nesvrstavanju i njegovo genijalno strateško koncipiranje narodnooslobodilačkog rata poznati su i arapskoj čitalačkoj publici. Ali se, i pored toga, »osećala potreba da se izda studija o jugoslovenskom iskustvu, koje se dokazalo kao uspešan model i put u socijalističko društvo«, stoji u predgovoru Ministarstva informacija Iraka ovoj izuzetnoj knjizi koja je upravo objavljena u Bagdadu, pod naslovom *Mutarat min hutab el-rais Tito* (Vizaret el-Alaam, Djumhurijatu l-Irakija). Najzad, »najbolji način da se širokom krugu ljudi ukaže na iskustvo jedne druge zemlje — ističe se u predgovoru — jeste da im se ponude koreni tog iskustva, i to iskreno i objektivno. Govori i članci predsednika Tita, pionira socijalističke misli, predstavljaju ogledalo jugoslovenskog iskustva na putu socijalističkog razvoja, sa svim njegovim teškoćama, ali i plodovima i uspesima«.

Iako velikog obima, knjiga nije mogla, niti je to bila namera priređivača, da obuhvati sva ona pitanja koja je predsednik Tito stvaralački i vizionarski tumačio u svojim govorima (i člancima) tokom poslednjih 35 godina. Međutim, izabrani tekstovi svakako su sinteza koja će arapskim čitaocima omogućiti svestran uvid u specifičnosti jugoslovenskog puta u socijalizam.

Izbor Ministarstva informacija Iraka dodiruje široku oblast Titovog poimanja našeg savremenog društva, kulturnog, ekonomskog i političkog razvitka, kao i međunarodnih odnosa. U knjigu je uvršten i biografski prilog o Josipu Brozu Titu iz pera dr Pere Damjanovića.

Knjiga *Izbor govora predsednika Tita* počinje izjavom druga Tita agenciji TANJUG u povodu nacionalizacije Suecke kompanije: »Mi smo mišljenja da niko ne može osporiti pravo jednoj zemlji da na svojoj teritoriji izvrši nacionalizaciju bilo čega, ako smatra da je to u interesu naroda i suvereniteta države.«

U vezi s agresijom Izraela na Egipat 1956. godine i intervencijom Francuske i Engleske, što su zapretile da se pretvore u rat velikih razmera, drug Tito je, između ostalog, izjavio: »Žalosno je, i može biti tragično, u doba kada bi sve vlade trebalo da usmjere svoje napore na miroljubivo rješavanje već postojećih problema, kojih ionako ima dovoljno, da se stvaraju nove opasne situacije koje se žele iskoristiti za sebične svrhe.«

Problemi Bliskog istoka obuhvaćeni su u još dva istupanja predsednika Tita: u izjavi nakon izraelske agresije na Egipat, Siriju i Jordan, te govoru na Sedmoj sednici CK SKJ.

Veliku pažnju sastavljači izbora poklonili su pitanjima spoljne politike Jugoslavije i njenoj borbi za mir u savremenom svetu. Stoga je u knjigu uvršten i govor predsednika Tita u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 22. oktobra 1963. godine, u kome se posebno izdvajaju sledeće Titove reči: »Ne mogu se silom izvana

spriječiti pojedini narodi da stvaraju društveno uređenje kakvo sami žele, ako su oni čvrsto riješeni da to učine i ako je to njihova historijska i društvena potreba. Pokušaji da se to onemogući ne mogu uspjeti — može se samo privremeno ometati — i očigledno je da se zbog toga ne isplati ratovati. Jedino rješenje koje ja vidim, a uvjeren sam da tako misle i mnogi drugi ljudi u svijetu, jeste u tome da se sagleda i prizna realnost našeg doba — postojanje različitih društvenih sistema i potreba da se između naroda i zemalja sa različitim društvenim sistemima uspostave odnosi na principu miroljubive koegzistencije.«

Osim ovog, izbor sadrži još i Predsednikov govor povodom otvaranja Beogradske konferencije šefova država i vlada nesvrstanih zemalja, deo referata na Devetom kongresu SKJ, govor na Trećoj konferenciji nesvrstanih u Lusaki, govor na Konferenciji nesvrstanih u Alžiru i druge.

Dosta prostora u knjizi je posvećeno problematici izgradnje našeg samoupravnog društveno-političkog sistema, te stoga ona arapskom čitaocu predočava i govor predsednika Tita u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, u kome se posebno izdvajaju i sledeće misli: »Mi moramo jasno i otvoreno istaći jednu stvar. Tamo gdje je odnos snaga takav da radnici ne mogu sami da se izbore za svoja samoupravna prava i za istinski razvoj samoupravljanja, dužnost je komunista, odnosno Saveza komunista Jugoslavije, da svim političkim i idejnim sredstvima pomognu njihovu aktivnost i borbu za samoupravljanje. Pri tome se nećemo odreći ni onih mogućnosti koje pružaju zakoni ni političkih intervencija zajednice kao cjeline.«

U knjigu su uvršteni i govori predsednika Tita na Drugom kongresu samoupravljača Jugoslavije, u Saveznoj skupštini povodom izbora za predsednika Republike i u Savetu federacije, kao i zdravica u čast delegacije Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata.

Arapskom čitaocu ponuđen je ovom prilikom i govor druga Tita na narodnom zboru u Karlovcu, po završetku manevara »Sloboda 71«. Polazeći od toga da su u našem samoupravnom društvu stvoreni realni uslovi za to da briga o odbrani zemlje postane pravo i dužnost svih ljudi, predsednik Tito je rekao: »Naša koncepcija općenarodne obrane postala je već općenarodna doktrina, to jest svijest i praksa miliona ljudi. Svakome ko se nosi mišlju o eventualnom munjevitom ratu protiv Jugoslavije, mi na taj način unaprijed stavljamo na znanje dvije stvari:

— prvo da će svaki pokušaj napada izvana naići na najširi svenarodni otpor, da ćemo našu zemlju braniti svim sredstvima, i

— drugo, da će naša zemlja svim raspoloživim snagama najodlučnije braniti pravo da izgrađujemo naše samoupravno društvo onako kako to odgovara interesima radničke klase i svih naših naroda i narodnosti.«

Uslovi nastanka i razvoja koncepcije opštenarodne odbrane jasno su prikazani u govoru koji je predsednik Republike Josip Broz Tito održao povodom obeležavanja 30. godišnjice bitke na Sutjesci i koji je takođe uvršten u ovaj izbor.

Širokom frontu progresivnih snaga u arapskim zemljama ovom je knjigom omogućeno i upoznavanje sa ulogom koju je imala naša partija u predratnom i ratnom periodu. Važno je napomenuti da su priređivači u knjigu uključili intervju predsednika Tita Radio-televiziji Beograd u povodu osamdesetogodišnjice života i tridesetogodišnjice dolaska na čelo Partije. Taj intervju, kao što je poznato, završava se Predsednikovim odgovorom na pitanje »Šta znači biti komunista?«:

»Biti komunista nije lako. Biti komunista — još uvijek znači biti spreman da se mnogo čega odričeš. Biti komunista — znači biti u prednjoj liniji borbe za progres, za sretniju i ljepšu budućnost. To su dokazali naši ljudi koji su išli u ovaj rat. Iako su znali da komunizam neće odmah pobijediti, da ga, možda, neće ni doživjeti, oni su podnosili žrtve i davali svo-

je živote. To su bili komunistički omladinci, svjesni ljudi, koji su šli do najvećeg samoodricanja. Biti komunista — podrazumijeva unutrašnju samodisciplinu, a to znači, prije svega, — pobijediti sebe. Za to je potreban moral koji jako mnogo iziskuje od čovjeka, i komunista ga mora imati u sebi. Mi komunisti moramo imati viziju budućeg. A moramo gledati i danas kako izvjesni naši postupci djeluju na mlade ljude. I ne samo postupci nego i mjere koje se preduzimaju. Jako mnogo se traži od komuniste. Ja mislim da će to naša omladina shvatiti. Jer, ona je dobra, samo mi moramo više raditi sa njom i prenositi ono najbolje iz naše revolucionarne prošlosti.«

U ovaj izbor je uvršten i referat na svečanoj sednici Devetog kongresa SKJ »Pedeset godina revolucionarne borbe komunista Jugoslavije«.

Dobro je što je priređivač ove izvanredne knjige skrenuo pažnju i na Predsednikove kritike raznih anomalija u našem društvu. Tako je u ovom izboru objavljen i Predsednikov govor rukovodećem društveno-političkom aktivu SR Srbije, u kome je, između ostalog, rekao i sledeće: »Savez komunista Jugoslavije je politička organizacija koja je sebi postavila kao cilj izgradnju socijalizma u samoupravnom društvu, što znači stalnu borbu za osposobljavanje samoupravnih, državnih i drugih društvenih struktura za postizanje tog cilja. To istovremeno znači i odgovornost komunista za taj put — i kao pojedinca, i kao foruma i kao organizacije u cjelini. Neka oni koji se sa takvom pozicijom Saveza komunista ne slažu to otvoreno kažu, a ne da pokušavaju da tu akciju prikažu kao vraćanje na staro. U suštini, protivljenje ovom stavu stvara osnove i pogodno tle za djelovanje, unutar SKJ, tuđih shvatanja, protivničkog uticaja, za razvodnjavanje i stvaranje uslova za grupašku i frakcionašku djelatnost svih onih koji u slabljenju SKJ vide šansu za restauraciju bilo etatističkog, birokratskog koncepta partije i čvrste ruke, bilo njeno pretvaranje u partiju malograđanskog tipa.«

Knjiga se završava izborom intervjua (ukupno sedam) druga Tita glavnim urednicima domaćih i stranih časopisa i listova.

Tekstovi objavljeni u ovoj knjizi odlikuju se jednom bitnom zajedničkom crtom: predstavljaju bazu da naši prijatelji iz arapskih zemalja još bolje shvate život naše zajednice i stvaralački napor predsednika Tita koji je uvek težio da otkrije suštinu svake pojave.

Izdavanje ove knjige je i značajan korak u razvijanju prisnih odnosa između SKJ i Arapske socijalističke partije BAAS.

Dragana Mitrović

Tito o miru, bezbjednosti i saradnji u Evropi

(»Jugoslovenska stvarnost« — »Međunarodna politika« i »Jugoslovenska knjiga«, Beograd, 1977, strana 124)

Ovaj izbor iz Titovih istupanja vremenski se odnosi na period od potkraj drugog svetskog rata do početka 1977. godine, a tematski obuhvata najširi krug pitanja evropskog mira, bezbednosti i saradnje u Evropi i, s tim u vezi, mesta, uloge i aktivnosti socijalističke i nesvrstane Jugoslavije.

»Za Evropu mira, bezbjednosti i saradnje Tito se decenijama borio riječju i djelom, ličnim angažiranjem i značajnim udjelom svoje zemlje. Njegova je riječ uopće, a i konkretno o Evropi imala odjeka«, stoji u kratkoj uvodnoj napomeni. Istovremeno se dodaje da se iz ovog izbora može da »shvati sva dramatika evropskih kretanja posljednjih decenija, put koji je Evropa prešla od drugog svjetskog rata do Beogradskog sastanka o evropskoj bezbjednosti i saradnji i udio Jugoslavije i Tita u tome. Jer tko može da nam slikovitije i vjernije napiše historiju Evrope od samog Tita, živog u-

česnika i svjedoka događaja i kretanja i na tom području«.

Pripremljen u čast Titovih i naših jubileja, a uoči Beogradskog sastanka KEBS-a, ovaj izbor, koji je priredio Anđelko Blažević, upečatljivo svedoči o složenosti puteva mira i saradnje na evropskim prostranstvima. Mada je uistinu teško, bar i približno naznačiti pregled pitanja o kojima se govori, ipak se ističu teme o miru i ratu, demokratiji, odnosima Istoka i Zapada, o raznim oblicima podeljenosti, idejnoj i vojnoj, blokovima, nezavisnosti, samostalnosti, sopstvenim putevima, neutralnosti, nesvrstanosti, koegzistenciji, odnosima među velikim silama, prevazilaženju ostataka ratnih zategnutosti, odnosima prijateljstva, dobrosusedske saradnje i saradnje među državama na principu »otvorenih granica«, aktivnosti narodnooslobodilačkih i revolucionarnih pokreta, socijalizmu kao svetskom procesu itd.

Pitanje mira je stalna Titova tema. U odgovoru na pitanje stranog novinara u Drvaru, s proleća 1944. godine, drug Tito govori o »najužim prijateljskim odnosima« među narodima Evrope. U prvom svom govoru u oslobođenom Beogradu, oktobra 1944, poručuje: »Mi želimo, mi moramo da... izgrađujemo bolju budućnost naroda Evrope, napose bolju i srećniju budućnost naroda Jugoslavije«, a u govoru na Dan pobede 9. maja 1945. kaže: »Želimo da ovaj veliki dan bude dan nadahnuća i težnji svih ujedinjenih naroda ka trajnom miru i međusobnom razumijevanju.« Neposredno potom, upozorava »na paklene planove« reakcionara da ponovo zavade narode, izazovu katastrofe i krvoprolića, na činjenicu da je mir nedeljiv, da »mir na Balkanu ne može postojati ako nema mira u ostalim dijelovima Evrope«. U borbi za očuvanje mira, ističe drug Tito, može se zajednički mnogo učiniti, pri čemu se »danas (to jest 1946. godine) postavljaju ova dva fronta: front demokratije i mira i front reakcije i ratnih provokatora, a nikako dva fronta — Zapad i Istok« (str. 14). Formiranjem NATO posleratna podvajanja u Evropi postala su najočitija: »Mi smo apsolutno protiv svakih blokova i interesnih sfera... Upravo u stvaranju blokova i leži elemenat opasnosti rata« (str. 19), rekao je Tito u razgovoru sa predstavnicima štampe početkom 1950. godine.

Rat i njegova značenja najbolje sublimira Titova misao da su »ratovi postali apsurdni« i da »ni jedan nije riješio pitanja zbog kojih je nastao« (str. 27). Govoreći o mestu Jugoslavije u evropskim kretanjima, Tito, u Kopru 1954. godine, uz ostalo, ističe: »Nama niko nema prava da kaže da smo mi neki nepopravljivi neutralci. Ne, mi smo aktivna nezavisna država na međunarodnom terenu. Mi hoćemo da budemo faktor koji doprinosi smirenju, a ne koji će svojim satelitskim stavom uz ovaj ili onaj blok samo doprinositi zaoštravanju« (str. 35). »Mi smo odlučno odbijali i svaku pomisao o pristupanju... nekom evropskom sporazumu koji bi imao blokovski karakter. Ali, mi smo nastojali da sarađujemo sa evropskim zemljama u svim onim pitanjima koja su bila od obostrane koristi: učvrstili smo i proširili naše ekonomske, kulturne i druge veze koje su bile korisne za našu zemlju« (str. 42—43).

Očuvanje mira, izgrađivanje odnosa u Evropi i u svetu, na principima miroljubive i aktivne koegzistencije, takođe je stalna tema Titovih javnih istupanja. Tako, na primer, u govoru na Konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Beogradu, septembra 1961, podvlači da »hladni rat u svim svojim varijantama — onemogućava konstruktivnu i miroljubivu saradnju« (str. 49) i da »afirmacija politike koegzistencije ne znači da se u savremenom društvu neće odvijati dalji progresivni procesi i promjene, jer je koegzistencija sastavni dio tih promjena koje su historijski neminovne«.

U susretima sa mnogim visokim državnicima, na tlu Jugoslavije ili drugde, Tito im se obraćao rečima, sličnim ili istovetnim, kao i predsedniku Italijanske Republike Saragatu, 1969. godine: »Narodi

ugoslavije koji su u svojoj hi-
oriji podnijeli velike žrtve za
obodu i nezavisnost nepokoleb-
ivo su privrženi idealima mira,
obode i ravnopravne međunarod-
e saradnje. Jugoslovenski narodi
u prošli teška iskušenja dok nisu
stvarili zajedništvo, nacionalno
slobođenje ili ujedinjenje.« Na
roslavi 25-godišnjice nezavisnosti
makedonskog naroda predsednik
ito je u Skoplju 1969. godine re-
ao: »Makedonija nije bila jedi-
a ali je svakako bila najveća žrt-
a politike hegemonije na Balka-
u. Poslije balkanskih ratova i
rvog svjetskog rata, makedonski
arod je zadesila tragična sudbina
la bude podijeljen između tri bal-
anske države. Reakcionarna bur-
oazija balkanskih zemalja obra-
unavala se oko podjele Makedo-
nije i nije prezala od primjene
najmračnijih i najsvirepijih sred-
stava ugnjetavanja makedonskog
naroda.«

Jugoslavija i Tito uvek su usta-
ali protiv politike sile, mešanja
u unutrašnje poslove drugih, pro-
tiv lokalnih ratova, u znak podrš-
ke nacionalnooslobodilačkim i
svima ostalim progresivnim po-
kretima. O tome je predsednik Ti-
to govorio na kongresima Saveza
komunista Jugoslavije, sa tribine
Skupštine SFRJ, na konferencija-
ma nesvrstanih zemalja na vrhu,
na redovnim i vanrednim zaseda-
njima Generalne Skupštine OUN,
na Konferenciji o evropskoj bez-
bednosti i saradnji u Helsinkiju
1975. godine, na Konferenciji ko-
munističkih i radničkih partija
Evrope u Berlinu 1976. godine, u
brojnim intervjuima i razgovori-
ma sa predstavnicima inostranih i
domaćih javnih glasila itd.

Iz Titovih istupanja provejava
optimizam i vera da će čovečan-
stvo, uprkos dubokim podvojeno-
stima, imati snage da razumno
postupa i u najvećim iskušenji-
ma. Svoja nadanja Tito temelji
na stalnom jačanju snaga progre-
sa i njihovom širem okupljanju
u borbi za mir i demokratiju. O
tome je na Berlinskoj konferen-
ciji komunističkih i radničkih par-
tija rekao: »Stalno proširivanje
fronta borbe za progres, kao na-
sušne potrebe svih naroda, ističe
u prvi plan veliku odgovornost
svih progresivnih i demokratskih
snaga. Od njih se očekuje da dje-
luju u skladu sa savremenim mo-
gućnostima ostvarivanja širih de-
mokratskih i socijalističkih pre-
obražaja i stvaranja ravnopravnih
međunarodnih odnosa.«

Ta se borba nastavlja. O tome
svedoči i poslednji prilog u ovom
izboru — izvod iz Titovog govo-
ra povodom njegova proglašenja
za doktora vojnih nauka: »Nesvr-
stana politika, koju slijedi i Ju-
goslavija, dala je, što je dobro
poznato, ogromne rezultate u bor-
bi za mir i društveni progres...
mir i bezbjednost u današnjem
svijetu su nedjeljivi. U skladu s
tim, naš je stav oduvijek bio da
su mir i bezbjednost u Sredozem-
lju i na Balkanu dio evropskog i
svjetskog mira i bezbjednosti. Sa
svoje strane Jugoslavija je uvijek
činila, a činiće i ubuduće, sve što
je moguće za razvoj prijateljskih
odnosa i saradnje sa svim zemlja-
ma, naročito susjednim, na prin-
cipima nezavisnosti, suvereniteta i
teritorijalnog integriteta«.

Žarko Milošević

Tekovine revolucije

(»Jugoslovenska revija«, Beograd, 1977, strana 196)

U jugoslovenskoj nauci i publici-
stici tematika narodnooslobodi-
lačkog rata i borbe protiv fašiz-
ma uvek je zauzimala važno me-
sto. A poseban podsticaj dobila
su istraživanja ove tematike u
toku jubilarne 1975, kada se u Ju-
goslaviji, kao i u mnogim drugim
zemljama sveta, proslavljala tri-
desetogodišnjica završetka drugog
svetskog rata i pobede nad fašiz-
mom. Za mnoge narode koji su se
borili protiv sila osovine kraj dru-
gog svetskog rata označilo je po-
četak jednog novog razdoblja,
svestranog oslobođenja, stvaranja
novog sveta slobode, nezavisnosti,
mira i ravnopravnosti. A naš na-

rodnooslobodilački rat je bio od samog početka izraz te svetskoistorijske težnje.

U želji da doprinese proučavanju istorije drugog svetskog rata i borbe protiv fašizma, za koje vlada interesovanje u savremenom svetu, naročito među mlađom generacijom, izdavačka kuća »Jugoslovenska revija« objavila je izbor tekstova vodećih jugoslovenskih marksističkih mislilaca i teoretičara, državnika i političara — druga Tita, Edvarda Kardelja, Vladimira Bakarića, Staneta Dolanca, Dušana Petrovića Šaneta i Koste Nađa — koji su vezani za tu temu.

Izbor iz dela druga Tita otpočinje govorom maršala Tita koji je emitovao Radio-Beograd 9. maja 1945. godine, u kome se, između ostalog, kaže:

»Narodi Jugoslavije!

Vojnici, podoficiri i oficiri! Radnici, seljaci i građani! Danas, 9. maja, tačno 49 mjeseci i tri dana od fašističkog napada na Jugoslaviju, najveća agresivna sila u Evropi, Njemačka, kapitulirala je. Osmog maja, u 23 časa i 01 minut njemačka Vrhovna komanda potpisala je u Berlinu akt o kapitulaciji.«

Na kraju se drug Tito obraća svim svojim vojnim jedinicama nalažući im da smesta razoružavaju sve oružane formacije koje su do tog trenutka bile u službi okupatora ili koje bi se pokušale formirati mimo Jugoslovenske armije.

Drugi po redu je deo Predsednikovog izlaganja u razgovoru sa društveno-političkim aktivom SR Makedonije, 2. aprila 1975. godine, o nekim pokušajima u inostranstvu da se naša narodnooslobodilačka borba izjednači sa pojedinim pokretima otpora u svetu. *Nećemo dozvoliti da iko gazi naše žrtve i umanjuje ulogu u oslobodilačkom ratu* naslov je tog priloga.

»Kada smo mi počeli da ratujemo? Ko je u Evropi četrdeset prve godine digao ruku protiv fašizma, protiv Hitlera? Jedino je Jugoslavija bila ta koja je u okupiranoj Evropi, u toj tvrđavi mraka, već u to vrijeme ustala protiv fašizma. Ko je još i prije rata, uoči agresije Hitlera, u svojoj zemlji, pripremao otpor? Mi smo ga pripremali, pripremala ga je naša Partija. Mi smo, između ostalog, već tada stvarali vojne komitete itd.«

Treći prilog, pod naslovom *Sjećanja i poruke*, u stvari je intervju druga Tita Radio-televiziji Beograd, 9. maja 1975, povodom tridesetogodišnjice pobede nad fašizmom. Na oko četrdeset stranica sećanja, ocena i zaključaka predočen nam je dragoceni materijal sa porukom: ako čovečanstvo iz prvog svetskog rata nije izvuklo dovoljno pouka o agresivnoj prirodi imperijalizma, što je kasnije omogućilo pojavu fašističkog sistema, koji je ceo svet bacio u najveće krvoproliće u njegovoj istoriji — trebalo bi bar danas da se o tome vodi računa.

»Ne smijemo dozvoliti da se to ponovi — ističe predsednik Tito. — Sa pogledom uprtim u budućnost moramo se boriti za svijet mira i saradnje, bez nasilja i dominacije, za svijet slobodnih i ravnopravnih naroda, za sve one ideale i ciljeve za koje je toliko krvi proliveno i u drugom svjetskom ratu.«

Pod naslovom *Narodi svijeta i danas su željni mira* donet je deo govora na Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju, 31. jula 1975. godine.

»Dokle god tinjaju žarišta koja prijete novim požarom, nijedan narod ne može biti spokojan. Mir koji bi se održavao silom oružja ili samo strahom od uništenja — ne bi bio mir« — rekao je drug Tito tom prilikom.

Peti prilog druga Tita čini izvod iz zdravice na večeri na Zlatiboru 29. oktobra 1975. godine pod naslovom *Bratstvo i jedinstvo — tekovina revolucije*. »Narod vidi da smo mi u poslijeratnom periodu postigli ogromne rezultate« — naglašava drug Tito. — I jedna od najljepših tekovina naše revolucije je u tome što je poslije rata sve više jačalo bratstvo i jedinstvo među našim narodima.«

U ovu izuzetnu knjigu uvršteno je izlaganje Edvarda Kardelja na međunarodnom skupu »Snage i

putevi rata i mira« u Zagrebu, 12. septembra 1975. godine, pod naslovom *Nesvrstavanje — dugoročna perspektiva čovečanstva.* U tom svom radu drug Kardelj govori o neminovnosti izmene međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa, o savremenom svetu koji živi u doba prelaska iz kapitalističkog u socijalistički sistem, o nadmetanju blokova koji ne nude izlaz iz sadašnjih svetskih suprotnosti, procesu emancipacije naroda i produbljivanja njihove međuzavisnosti, o snazi koja se suprotstavlja nametanju ekonomskog i političkog monopola.

»Uprkos svih kriza kroz koje je pokret nesvrstavanja do sada prolazio, on nije izgubio, niti iz objektivnih razloga o kojima je bilo reči može izgubiti, značaj za progresivno čovečanstvo sve dok u svetu postoje snage i procesi koji narode dovode u položaj ekonomske i političke zavisnosti i neravnopravnosti ili koji su usmereni na ograničavanje slobode i ravnopravnosti naroda, to jest na dominaciju bilo koje vrste svetskih sistema« — završava drug Kardelj.

Rad druga Vladimira Bakarića *Učvršćivanje mira i suradnje u svijetu* je uvodno izlaganje na međunarodnom skupu »Snage i putevi mira« u Zagrebu, 9. septembra 1975. godine. Odgovarajući na pitanje postoje li odnosi koji vode novom svetskom ratu, autor podseća da je čovečanstvo nekoliko puta bilo posle drugog svetskog rata — gotovo na pragu trećeg.

»Dozrelo je, naime, vrijeme kad su široke radne mase postale spremne da se i oružjem u ruci bore za vlastitu nezavisnost i za vlastite puteve svoga razvoja. S druge strane, dotadanje snage hegemonije i dominacije nisu više bile u stanju da se takvoj tendenciji suprotstave. To čak ni u takvom slučaju gdje se narod Vijetnama morao boriti protiv snaga kao što su Francuska, pa poslije Sjedinjene Američke Države«, — kaže se u članku druga Bakarića.

U ovoj knjizi objavljen je, isto tako, članak druga Staneta Dolanca *Borba za slobodu i revolucionarni preobražaj zemlje,* napisan za »Rude pravo« aprila 1975. godine.

»Tokom četvorogodišnje borbe — piše drug Dolanc — jedinice Titove oslobodilačke vojske vezivale su za sebe u svakom času 30 do 55 okupatorskih divizija, koje su brojale 600.000 do 850.000 vojnika. U ratu protiv NOV, kraće ili duže vreme, učestvovalo je 185 divizija, 74 brigade i 47 samostalnih pukova nemačke, italijanske, bugarske i mađarske fašističke vojske i snaga domaćih kvislinga.«

Od oslobodilačke borbe do samoupravljanja naslov je članka Dušana Petrovića Šaneta, koji je publikovan maja 1975. godine, povodom tridesetogodišnjice pobede nad fašizmom i oslobođenja Jugoslavije. Pišući o klasnom i nacionalnom oslobođenju, o vlasti radničke klase, autor istovremeno baca pogled u narednu deceniju, i zaključuje: »Radnička klasa postaće brojnija i u svakom pogledu sposobnija. Na blizu dva miliona novih radnih mesta radiće novi radnici od kojih će više od dve trećine biti onih koji su završili škole. Više od 70 odsto svih zaposlenih imaće srednje i visoke kvalifikacije... Već će osetno iščezavati razlika između sela i grada. Isto tako, umnogome će biti ublažene neravnomernosti u ekonomskoj razvijenosti...«

Prilog druga Koste Nađa pod naslovom *Trajna vrednost revolucije* komponovan je od delova govora na proslavi Dana pobede u Dravogradu 17. maja 1975. godine i govora na narodnom zboru na Romaniji 27. jula 1975, te izlaganja na simpozijumu »Snage i putevi rata i mira« u Zagrebu, septembra 1975. i savetovanju o negovanju naših revolucionarnih tradicija u oblasti vaspitanja i obrazovanja, decembra iste godine u Beogradu.

Na kraju, treba reći: ova vredna publikacija zaslužuje svu pažnju naše javnosti.

Đurica Labović

Сејфедин Сулејмани: Тито основоположник и утемелувач на политиката на неврзување

(»Современост«, Скопје, 1977)

Po sadržini aktuelna i interesantna publikacija Sejfedina Sulejmanija o drugu Titu kao osnivaču i utemeljivaču politike nesvrstanosti — zaslužuje posebnu pažnju čitalaca.

Sulejmani uspeva jezgrovito, sa malo reči, da nam dočara Titov put mira i Titovo delo na području iniciranja i izgrađivanja politike nesvrstanosti. Politika nesvrstavanja, čiji je vatreni pobornik upravo drug Tito, pomerila je granice ljudske slobode, jednakosti i ravnopravnosti u međunarodnim okvirima, trasirajući put vanblokovskog razvitka ka novom — pravednijem, demokratskijem i humanijem — međunarodnom ekonomskom i kulturnom poretku.

Svoje viđenje Titovog snažnog uticaja na tokove međunarodnog progresivnog kretanja, osobito u okviru politike nesvrstanosti, Sulejmani izlaže u dve globalne celine: (a) Tito — utemeljivač politike nesvrstavanja i (b) aspekti Titove filozofije revolucije.

Izoštrenim pogledom poznavaoca Titovog opusa i Titovog praktično-političkog dela u oblasti spoljne politike, Sejfedin nam prezentira opšte karakteristike savremene spoljne politike socijalističke samoupravne i nesvrstane Jugoslavije.

Početak politike nesvrstanosti nove Jugoslavije Sulejmani vidi u Titovoj rešenosti da jugoslovenski radnički pokret i KPJ učini samostalnim faktorom u borbi protiv fašizma i nenarodnog režima za nacionalno i socijalno oslobođenje naroda i narodnosti Jugoslavije. Taj istorijski korak učinjen je onog trenutka kada je Tito, uoči drugog svetskog rata, politički, organizaciono i u svakom drugom pogledu osamostalio Komunističku partiju Jugoslavije i trasirao autentični put kretanja socijalističke revolucije.

Nesvrstanost će na specifičan način, u specifičnim uslovima, doći do izražaja i u toku oružanog dela revolucije. To će se ogledati kako u podizanju oružanog ustanka naroda i narodnosti Jugoslavije, kada je Evropa bila pritisnuta gvozdenom petom nacističkih sila Osovine, tako i u stvaranju oružane sile revolucije, organizacije narodne vlasti, slobodnih teritorija i u borbi za afirmaciju unutar antifašističke koalicije.

Sulejmani govori o otporu socijalističke Jugoslavije pritiscima Informacionog biroa 1948. godine i uspeh toga otpora povezuje sa Titovom koncepcijom autentičnog i nezavisnog unutrašnjeg razvoja zemlje i izgrađivanja ravnopravnih odnosa u međunarodnom radničkom pokretu i međunarodnoj zajednici.

Titov genij nalazi rešenja za sve situacije koje su stvarane samo da bi se Jugoslaviji onemogućio slobodan i samostalan razvoj.

Upravo tada, polovinom pedesetih godina, dolazi do afirmacije pokreta i politike nesvrstanosti, zahvaljujući vizionarskom potezu Nehrua, Tita i Nasera. Sulejmani objašnjava razloge za takvo opredeljenje Jugoslavije, koje je najavljivalo početak izgrađivanja sveta bez blokova, bez tutorstva i ucena. On ističe da takva politika znači izuzetan domet Titove političke filozofije o odnosima među narodima i predstavlja »interes ne samo naše zemlje već svetskog mira i svih naroda i zemalja koji se bore protiv kolonijalizma, hegemonizma, protiv spoljnih pritisaka, a za samostalan razvoj na temelju njihovih specifičnih uslova, za slobodu i nezavisnost, za prosperitet i bolji život i budućnost«.

Sulejmani piše o Titovoj doslednosti u borbi za autentičan i nezavisan razvoj revolucije, koja čini osnov razvijanja nezavisne i nesvrstane politike. Ukazuje na temeljne stavove druga Tita u izgrađivanju i vođenju spoljne politike nove Jugoslavije. Ravnopravnoj saradnji sa svim zemljama, na bazi punog poštovanja njihove nezavisnosti, teritorijalnog integri-

eta i unutrašnjeg uređenja, koja eži u osnovi politike nesvrstanoti, Tito posvećuje izuzetnu pažnju. Borba naroda i narodnosti ugoslavije za mir, koju inspiriše lrug Tito, značajna je komponena politike nesvrstanosti. Za druga Tita, ističe autor, borba za socijalizam i progres je nedeljiva od borbe za mir i miroljubivo rešavanje spornih pitanja. Drug Tito borbu za mir povezuje sa borbom za nezavisnost i progresivni društveni preobražaj zemalja u razvoju, a socijalistička Jugoslavija u toj borbi zauzima istaknuto mesto.

Iznoseći sadržinu politike nesvrstanosti, Sulejmani ističe doprinos druga Tita i naše zemlje afirmaciji te politike i konstatuje da »ogroman broj zemalja u svetu odobrava našu spoljnu politiku«. Upečatljivim primerima autor ilustruje kontinuitet i doslednost miroljubive politike socijalističke Jugoslavije, koja svoje istinsko demokratsko i humano ovaploćenje nalazi u politici nesvrstavanja. Otuda i nepodeljene simpatije i poštovanje što ih naša zemlja i drug Tito uživaju u svetu.

Autor podrobno analizira činioce koji utiču na dosledno, svesno i trajno opredeljenje Jugoslavije za politiku nesvrstanosti. To opredeljenje se povezuje sa opredeljenjem za socijalizam na samoupravnim osnovama i sa politikom ravnopravnih odnosa kako u radničkom i demokratskom pokretu uopšte tako i u međunarodnoj zajednici. Autor zapaža da se upravo naša dobrovoljna internacionalistička saradnja sa drugim narodima i progresivnim pokretima i snagama na optimalan način realizuje doslednim sprovođenjem politike nesvrstanosti. U tom smislu se poziva na stavove Programa SKJ i dokumenata kongresa SKJ.

U tom kontekstu, ukazuje se na neophodnost takve saradnje zemalja, pokreta i partija koja će počivati na punom poštovanju njihove samostalnosti i specifičnosti unutrašnjeg razvoja. Posebno se ukazuje na doprinos druga Tita afirmaciji takve saradnje.

Tu leže, po mišljenju autora, osnove politike nesvrstanosti, koja znači ne samo prevazilaženje blokovske podele i jaza između ekonomski razvijenih i nerazvijenih zemalja već ima daleko širi i bogatiji sadržaj. Izgrađivanje boljeg sveta — ravnopravnijeg, demokratskijeg i humanijeg, sveta dobrovoljne ekonomske, političke, kulturne i druge saradnje — čini suštinsku odrednicu pokreta i politike nesvrstanosti.

Sulejmani ističe da »ravnopravna saradnja i ravnopravni odnosi zemalja sa različitim društvenim sistemima, bez mešanja u njihovo unutrašnje uređenje, predstavlja značajan postulat nesvrstanosti«.

Autor ukazuje na odnos aktivne miroljubive koegzistencije i nesvrstavanja, posmatrajući ih u dijalektičkom jedinstvu. Pri tome posebno ističe Titov doprinos afirmaciji aktivne miroljubive koegzistencije. Naglašava uz to, istorijski značaj i uticaj dosadašnjih konferencija nesvrstanih zemalja.

Drugi, kraći, deo publikacije čini osvrt na neke aspekte Titove filozofije revolucije u širokom kontekstu borbe za nezavisnu socijalističku samoupravnu politiku na unutrašnjem i nesvrstanu poziciju na spoljnopolitičkom planu. Ovaj deo knjige je u organskoj vezi sa prvim, jer, kako to autor zapaža, bez autentičnog, nezavisnog i demokratskog unutrašnjeg razvoja, bez ostvarivanja ravnopravnosti i slobode naroda na unutrašnjem planu, teško se može govoriti o uspešnoj realizaciji nezavisne, miroljubive i nesvrstane spoljne politike.

Prema Sulejmaniju, iz humanističko-etičke osnove Titove filozofije revolucije proizlazi i humanističko-etički karakter sveukupnog razvoja jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog društva i njegove spoljne politike. Otuda on zaključuje da je »nesvrstana politika, čiji je osnivač drug Tito, u celini humanističko-etička, u svim njenim aspektima razvoja i delovanja«. On takođe zaključuje da se humanističko-etički karakter politike nesvrstanosti ogleda u njenoj sadržini i ciljevima. Tu

misao izražava sledećim rečima: »Nesvrstavanje je jedinstven put koji vodi ka sveukupnom oslobođenju čovečanstva od vekovnog porobljavanja, jedinstven put koji vodi ka istinski očovečenom svetu.«

Blažo Nikolovski

Milivoj Matošec: Heroj Tito

(»Zagreb-film« i »Školska knjiga«, Zagreb, 1977, strana 166, drugo prošireno izdanje)

Životni put druga Tita je dragocen putokaz u proučavanju istorije naše revolucije i njene sadašnjosti. Jer, reč je o životu čoveka — revolucionara i vizionara, koji je ne samo utkan u revoluciju nego je toj istoj revoluciji utisnuo dubok pečat. Titov život i naša revolucija su stoga neraskidivo jedinstvo ljudskosti, revolucionarnih stremljenja, a, pre svega, velikih dostignuća. Zato, čitajući o Titovom revolucionarnom putu, upoznajemo smisao, suštinu i poruke naše revolucije. Izvori iz kojih saznajemo o životu »čoveka ovog stoleća«, kako našeg Predsednika nazva jedan znameniti stranac, mnogobrojni su i raznovrsni. Jedan od tih vrednih izvora je i knjiga zagrebačkog autora Milivoja Matošeca *Heroj Tito*.

U mnoštvu studija o misli, delu i životu druga Tita nailazimo na mnoge istoriografske i politikološke radove, uspomene i mišljenja eminentnih državnika. Za upoznavanje Tita sva su ta dela veoma vredna. Knjiga *Heroj Tito* pokušava, međutim, da sjedini hroničarsko kazivanje o Titovom životu sa svim tim pristupima. Povrh svega, izlaganje je jednostavno i sadrži valjan spoj hroničarskog i esejističkog viđenja bogatstva misli, dela i života druga Tita. Ta jednostavnost na prvi pogled ostavlja utisak da je knjiga namenjena prvenstveno najmlađima i onima koji se prvi put upoznaju sa Titovim revolucionarnim putem. Ali, iako jednostavna po stilu, knjiga *Heroj Tito* podjednako privlači sve poštovaoce Titove ličnosti, kako dobrim odbirom svega što odlikuje Titovo delo tako i valjanim esejističkim prezentiranjem njegovih ideja koje su duboko utkane u sâmo biće jugoslovenske socijalističke revolucije.

U knjizi ima, dakako, činjenica o mnogobrojnoj, siromašnoj zagorskoj porodici Brozovih, o mukotrpnom životu i nepravdama iz tog vremena. Na to se nadovezuje toplo kazivanje druga Tita o njegovoj majci. Tu su i ocene iz četvrtog razreda osnovne škole, a i sećanja starog Stjepana Vimpušeka, učitelja druga Tita i zagrebačkog aktiviste. Čitamo, zatim, o odlasku Josipa Broza iz rodnog Kumrovca i njegovom životu u Sisku, o danima provedenim kod majstora Nikole Karasa kod kojeg je izučio bravarski zanat. Tri godine provedene u Sisku značile su »prvi susret s novim riječima i pojmovima: kapitalisti, proleteri, radnička klasa, socijalizam. Među njima se pojavljivala riječ poznata mladiću od malih nogu — izrabljivanje. Pomogla mu je da shvati smisao drugih pojmova i da prvi put otkrije od čega je satkan svijet u kome živi. Otkrio je istinu presudnu za cijeli život budućeg revolucionera. On nije sam, on pripada klasi«.

Kazivanje se nastavlja opisom puta mladog Josipa Broza u svet »trbuhom za kruhom«: u Beč, Češku, odlazak na ruski front, učešće u oktobarskoj revoluciji, povratak u domovinu. Godine teške u kojima se kalila ličnost revolucionara. I po povratku u zemlju nastavljaju se stalna premeštanja iz mesta u mesto, otpuštanja s posla, progoni. Veliko Trojstvo, Kraljevica, Smederevska Palanka samo su neka mesta gde je drug Tito radeći kalio svoj revolucionarni duh. Posle »bombaškog procesa« — tamnovanje u Lepoglavi. Tamo se drug Tito nalazi sa drugim revolucionarima, među kojima je i Moša Pijade. U toj sobi počinje da radi »revolucionarni u-

ıiverzitet među tamničkim zidiıama«. Moša Pijade se seća tog 'remena: »Drug Tito je svoje sloodno vreme provodio u čitanju, ao i svi drugi, vredno učeći i premajući se.«

Predratni partijski aktivista-reolucionar 1937. godine dolazi na elo Partije, a četiri godine kasnije postaje vojskovođa u borbi za oslobođenje zemlje od okupatora, ali i za novo, socijalističko društvo. A potom, ratne junake zamenili su junaci rada — udarnici. Dolazi do sukoba sa Informbiroom. Uvodimo samoupravljanje. Opredeljujemo se za politiku nesvrstavanja i miroljubive saradnje. Tita nazivaju »putnikom mira« — samo od 1944. do 1972. godine 129 je puta putovao u prijateljske posete u 58 zemalja i na zasedanja Ujedinjenih nacija. I svuda ga srdačno dočekuju kao iskrenog prijatelja, istinskog borca za mir. Makarios ga prima rečima: »U ovim kritičnim trenucima za našu zemlju, Vaša prisutnost, maršale Tito, kod nas, jača odlučnu borbu kiparskog naroda da ide napred tim putem bez oklevanja i skretanja. Vaša poseta našem ostrvu znak je Vaše moralne podrške našoj borbi da se Kipar oslobodi nametnutih okova i inostranih intervencija. Iskrena je zato i opravdana radost kiparskog naroda kada pozdravlja na svom ostrvu visoko cenjenog prijatelja.«

Autor u predgovoru knjige nagoveštava nameru da uspostavi što prisniju i neposredniju vezu »između čitaoca i čovjeka o kome njene stranice govore«. U tome je on, da konstatujemo, i uspeo. Misli i sećanja druga Tita daju tekstu knjige obeležje neposrednosti, a istovremeno osvetljavaju i ličnost našeg Predsednika. Ipak, čini se, posebna vrednost knjige ogleda se u naporu autora da iz obilja činjenica, zbivanja, misli i dela druga Tita izdvoji osnovna obeležja bogatog i sadržajnog života, i sve to na jednostavan, ali ne i uprošćen način prezentira čitaocu. Stoga je, ponovimo, draž ove knjige u tome što privlači kako one koji poznaju revolucionarni životni put druga Tita tako i one koji tek pristupaju proučavanju njegovog izuzetnog dela.

Živorad Đorđević

Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita

(»Eksport-press«, Beograd, 1978, strana 360)

Život, revolucionarna djelatnost, ideje, misli i stvaralaštvo druga Tita odavno su u središtu pažnje jugoslovenske i svjetske društvene, političke, naučne i kulturne javnosti. O njemu su napisane desetine knjiga, studija, monografija, biografskih djela, zbornika, sjećanja. Publikovana je i bogata arhivska i druga građa i literatura. Nedavno je počelo da se objavljuje i prvo naučno izdanje Sabranih djela Josipa Broza Tita.

Pa ipak, još nemamo cjelovito biografsko djelo o životu i radu druga Tita. Nedostajala su i nedostaju takođe potpunija istoriografska i hronološka djela u kojima bi se predstavili i osvijetlili, na jednom mjestu, svi periodi, značajna zbivanja i prelomni događaji u burnom vremenu od blizu sedam decenija u kojem Josip Broz Tito tako snažno djeluje i doprinosi razvitku jugoslovenskog društva, a i u svjetskim razmjerima. Potrebe za takvim knjigama su mnogostruke i raznovrsne.

Koristeći upravo dosadašnje rezultate izučavanja istorije KPJ, odnosno SKJ, i našeg revolucionarnog pokreta u cjelini, Branislav Ilić i Vojislav Ćirković priredili su knjigu *Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita*. Knjiga se pojavila u čast jubileja druga Tita i neophodan je priručnik za najširi krug čitalaca, istraživača i političkih radnika koji se bave istorijskim, političkim, pravnim i ekonomskim razvitkom socijalističke Jugoslavije.

Ovo do sad najobimnije hronološko djelo o revolucionarnoj djelatnosti Josipa Broza Tita plod je saradnje Savezne konferencije SSRNJ, Instituta za savremenu istoriju, Vojno-istorijskog instituta i novinsko-izdavačke radne organizacije »Eksport-press« iz Beograda. Na stvaranju knjige bio je angažovan veći broj naučnih i društvenih radnika i publicista. O značaju samog poduhvata svjedoči reprezentativan sastav redakcijskog odbora i, osobito, predgovor Staneta Dolanca, sekretara Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SKJ.

Pred nama, na 360 stranica velikog formata, kao na filmskoj traci promiču mnogi životni i istorijski datumi, događaji, godine i decenije jednog izuzetno bogatog života. Zato se ova knjiga prihvata i kao svojevrstan »vremeplov« XX vijeka. A »Tito i XX vijek idu zajedno«, kako se davno i poetično izrazio jedan poznati strani ratnik i publicista.

Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita u isto vreme je i sažeta istorija borbi, stradanja, nada, pobjeda i dostignuća naroda i narodnosti Jugoslavije, prikaz mnogih prelomnih momenata, događaja i akcija našeg revolucionarnog radničkog pokreta i Saveza komunista Jugoslavije. Osim navođenja podataka, što je za djela ovakve vrste uobičajeno, priređivači su na mnogim mjestima unosili, sažeto, i Titove misli, ocjene, poglede, teorijske analize i stavove o ključnim događajima razvitka jugoslovenskog društva, kao i o svjetskim zbivanjima. Obogaćujući podatak snagom Titove misli, knjiga je na svjetlost dana iznijela veličinu njegove ličnosti i njegovog djela. Time je hronološki podatak doveden u vezu sa širim istorijskim, društvenim i političkim kontekstom. Jer ni danas, kao ni juče, nema čovjeka, državnika i revolucionara, u nas i u svijetu, koji bi o vremenu i zbivanjima izloženim u ovoj knjizi mogao da govori s više autoriteta i poznavanja stvari od predsjednika Tita. To vrijeme obilježavaju mnoge sudbonosne odluke, pobjede i velika ostvarenja i druga Tita i naše partije, naše radničke klase i naših naroda i narodnosti — iz predratnih godina, iz narodnooslobodilačke borbe i iz perioda socijalističkog razvoja naše zemlje. To je razdoblje stvaranja snažne, nezavisne, socijalističke samoupravne i nesvrstane Jugoslavije, zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti. Zato je ova knjiga, kako u predgovoru piše Stane Dolanc, »svedočanstvo o Titovom revolucionarnom delu i stvaralaštvu u ovom našem dobu obeleženom njegovim imenom«.

Najobimniji dio *Hronologije* obuhvata četrdesetogodišnji period Titove revolucionarne djelatnosti od 1937, to jest od časa kada je stupio na čelo Komunističke partije Jugoslavije, pa do kraja 1977. Premda je obuhvatila većinu važnih događaja iz tog razdoblja, *Hronologija* ipak nije predstavila i neke koji bi to po značaju objektivno zasluživaali. To se osobito odnosi na pojedina zbivanja, datume i odluke iz djelatnosti druga Tita i naše partije u godinama uoči drugog svjetskog rata i iz vremena NOB. Riječ je, prije svega, o periodu iz kojega, zbog izuzetno teških ratnih uslova, stroge konspiracije ilegalnog rada, uništenih arhiva i usljed drugih okolnosti, ne postoje gotovo nikakva ili su sačuvana samo oskudna pisana dokumenta i druga građa. No, i pored izvjesnih praznina koje su nastale zbog izostajanja pojedinih događaja i momenata iz djelatnosti druga Tita, knjiga, kako se ističe u predgovoru druga Dolanca, »na svoj način, snagom argumenata, utvrđenih istorijskih činjenica i Titovim rečima i mislima govori o njegovom revolucionarnom putu i njegovoj ličnosti kao čoveka i borca — od najranije mladosti do naših dana.«

Pored ostalih izvora za građu *Hronologije* korišćeni su i rezultati naučnih istraživanja koji se publikuju uz Sabrana djela druga Tita. Do sad su, kao što je poznato, objavljene samo prve četiri knjige Sabranih djela koje obuhvataju Titove radove od maja 1926. do avgusta 1939. godine. U tim knjigama data je i veoma de-

taljna hronologija života i djelatnosti Josipa Broza Tita od 1892, to jest od rođenja, do hapšenja, avgusta 1928.

Čini se, međutim, da bi potpunije korišćenje rezultata koji su iznijeti u hronološkom pregledu uz Sabrana djela pružilo još potpuniju predstavu o životu i djelatnosti Josipa Broza Tita. Jer Tito je i prije 1937. i prije 1928. već posjedovao veliko revolucionarno iskustvo. On je neposredno upoznao borbu ruskog proletarijata za vrijeme oktobarske revolucije u kojoj je i sam ućestvovao. Taj boravak Josipa Broza u Rusiji i njegovo učešće u oktobarskoj revoluciji u *Hronologiji* je predstavljen dosta oskudno, kao, uostalom, i njegova aktivnost u prvih pet godina po povratku iz Sovjetske Rusije (1920—1925).

Tito je više godina proveo kao radnik u mnogim mjestima naše zemlje, od svog rodnog Kumrovca, Velikog Trojstva, Bjelovara, Zagreba, Kraljevice do Beograda, Smederevske Palanke, Kamnika itd. Duže je boravio na radu u mnogim zemljama Evrope. On je neumorni aktivista, inicijator i organizator borbe radnika u svim mjestima gdje je živio i radio. Njega vidimo među štrajkašima, u protestnim demonstracijama, kao agitatora među radnicima, člana sidnikalnih i partijskih rukovodstava. Piše proglase, objavljuje članke u mnogim listovima u kojima diže glas protiv ugnjetavanja i obespravljenosti radnih masa i poziva na organizovan otpor i borbu za mijenjanje takvog položaja. Tito je stalno pod prismotrom policije, često hapšen i otpuštan s posla zbog revolucionarne djelatnosti, da bi 1928. godine bio osuđen na šestogodišnju robiju.

»Tito je — ističe Stane Dolanc — pre svega, revolucionar marksist. I to ne samo zato što je ceo svoj život posvetio i danas ga neštedimice daje revolucionarnoj borbi radničke klase i radnih ljudi za socijalizam nego i zato što je on zajedno s njim izuzetni stvaralac revolucije. U njegovoj reči i delu revolucija je ono prvo, ono bitno. Revolucija — to je revolucionarna borba s kapitalističkim režimom stare Jugoslavije, u štrajkovima, demonstracijama, u kazamatima, pa i u samoj Partiji. Revolucija — to je narodnooslobodilački rat, borba protiv okupatora i domaćih izdajnika, klasnog neprijatelja i kontrarevolucije: to su partizanski odredi, proleterske brigade, stvaranje oružanih snaga revolucije; to su novi organi revolucionarne vlasti — narodnooslobodilački odbori, Prvo i Drugo zasedanje AVNOJ-a, formiranje republičkih predstavničkih organa, zasnovanih na nacionalnoj osnovi i istorijskim posebnostima. Revolucija — to je razaranje državne mašine kapitalističke Jugoslavije i izgrađivanje nove, socijalističke Jugoslavije. Revolucija — to je izgradnja socijalizma, svesno stvaralaštvo radničke klase i širokih slojeva radnih ljudi u razvijanju samoupravno-socijalističkih odnosa i njihove materijalne osnove; to je izgrađivanje novih ljudi kroz klansu borbu koja ne prestaje, iako menja oblike, metode i teren. Kao i svi veliki marksisti, shvatajući revoluciju kao istorijski proces revolucionarnih preobražaja koji obeležava celu epohu prelaza od klasnog ka besklasnom društvu, Tito je nastojao i nastoji da komunisti svojim idejnim i političkim uticajem, svojom ukupnom delatnošću povezuju sadašnjost sa budućnošću, neposredne zahteve i ciljeve radničke klase i svih radnih ljudi sa dalekosežnim revolucionarnim, istorijskim ciljevima«.

Titova revolucionarna djelatnost, njegov život borca, komuniste i državnika čine neraskidivo jedinstvo misli, akcije, marksističke dosljednosti, hrabrosti i najdublje izražavaju istorijske težnje radničke klase, naših naroda i narodnosti. Njegovo revolucionarno djelo i njegov život moraju se zato uvijek cjelovito i kontinuirano prikazivati. Takvo djelo o drugu Titu tek treba očekivati. To je naš dug prema njemu.

Slobodan Radonjić

»Çevren«, No 14, 15, 16 i 17

(Toplum, bilim, yazin ve sanat dergisi)

Časopis »Čevren«, koji na turskom jeziku izlazi u Prištini, objavio je u brojevima 14. do 18. više članaka i drugih priloga o drugu Titu iz pera naših i stranih autora. Napisi koji su objavljeni u toku prošle godine u brojevima 14. i 15. »Čevrena« posvećeni su 85. godišnjici rođenja našeg Predsednika i 40. godišnjici njegovog dolaska na čelo KPJ. Međutim, »Čevren« je i u ovoj godini nastavio sa objavljivanjem napisa o revolucionarnom radu druga Tita, njegovoj borbi za slobodu i nacionalnu ravnopravnost naših naroda i narodnosti, za stvaranje i izgradnju nesvrstane i nezavisne, samoupravne socijalističke Jugoslavije, kao i njegovoj borbi za mir u svetu i za ravnopravnu međunarodnu saradnju. I ti napisi posvećeni su jubilejima druga Tita, ali ih »Čevren« nije uspeo da objavi u 1977, pa je nastavio sa njihovim donošenjem u toku ove godine.

Autori tih napisa su poznati društveno-politički radnici, pisci i drugi kulturni i javni radnici — pripadnici naših naroda i narodnosti kako sa Kosova tako i iz drugih krajeva naše zemlje, a najviše ih je turske narodnosti sa Kosova. Među njima ima mlađih autora, mahom pisaca i pesnika, koji su objavljivanjem svojih ostvarenja u »Čevrenu« želeli da čestitaju drugu Titu njegove jubileje.

Treba reći da je Novinsko-izdavačka organizacija »Tan« iz Prištine, u čast jubileja druga Tita, izdala u 1977. godini i knjigu poezije, pod naslovom *Tito Siizi* (pesme o Titu) većeg broja autora.

U 14. broju »Čevrena« objavljuju svoje radove posvećene drugu Titu: Branko Miljković, *Tito;* Nusret Diša, *Josip Broz Tito;* Hasan Merdžan, *Tvoja veličina je u našoj krvi snaga;* Bajram Ibrahim, *Ti si azbuka mira;* Iskender Muzbek, *Tito i njegovo delo;* Fahri Ali, *25. maj;* Arif Bozadži, *Titu;* Agim Rifat, *O najlepši;* Osman Bajmak, *Koliko je osećajna pesma o Titu;* Murteza Burša, *Naš drug Tito* i Redžep Murat, *Tito.*

U ovom broju »Čevrena« javlja se sa svojom pesmom posvećenom drugu Titu i Fazilj Hisni Daglardža, jedan od najpoznatijih turskih poeta, koji je, pored drugih međunarodnih priznanja, i na književnim večerima u Strugi pre dve godine dobio prvu nagradu.

Ovaj priznati turski pisac posvetio je svoju pesmu 85. rođendanu našeg predsednika i 40. godišnjici njegovog dolaska na čelo KPJ, koju je »Čevren« u broju 14. u celini objavio. Preveli smo je i evo šta ovaj turski pisac kaže o našem Predsedniku u svojoj *Čestitki Titu:* Velika su njegova dela / Srca su im vrlo bliska. / Titova i Kemalj Mustafe (Ataturkova) / — Njegov rođendan / Sve devojke i mladići znaju. / To je praznik mladosti. / — Dan njegovog izbora / Svedoci su svi uspesi / To je praznik sreće. / — Da li znate. / Zašto se ne odvaja od kuće u planini / Stari borci svi su tamo / — Nesvrstanost i ravnopravnost su njegovo delo — poznato k'o sunce / Oni za koje smo smatrali da su mrtvi / Svi su, svi su tamo. / — Učinio je sve što se učiniti može / Njegove su uvek revolucionarne reči / Dajte sve od sebe. / — Živite zajedno, jedan uz drugog / Da biste se sreli / Sa licem zemlje. / — Vole sebe voleći njega / Vole njega voleći sebe / Svi u Jugoslaviji. / — Jako bratstvo i jedinstvo / Snaga je njegove zemlje / Njegov internacionalizam okrenut je celom svetu. / — Drvo mira sa osam cvetova / Neka još raste / I još će rasti.

»Čevren« u 15. broju objavljuje prilog druga Staneta Dolanca *Tito.* Taj tekst je, u stvari, preštampan iz knjige *Tito savremeni lider — Jugoslavija savremena zemlja,* koja je prošle godine objavljena na turskom jeziku u Istanbulu.

Drug Dolanc kaže, pored ostalog, da je »Titovim dolaskom na njeno čelo, naša partija inicirala onaj revolucionarni proces u Jugoslaviji koji od 1937. godine do da-

nas ne prestaje i u kojem je naša zemlja ostvarila društveno-političke, ekonomske, kulturne preobražaje za koje su potrebni celi vekovi...

Tito je, na čelu KPJ, odnosno SKJ, bio i ostao protagonist shvatanja i prakse da se najviša odgovornost Partije ispoljava i ostvaruje u odgovornosti svojoj radničkoj klasi i narodu, on je nosilac borbe za samostalnost Saveza komunista, za nezavisnost naše zemlje, odlučne odbrane njenog prava na sopstveni put u izgradnji socijalizma.«

Drug Dolanc takođe ističe da »u celoj istoriji našeg radničkog pokreta i naše Partije nije niko tako duboko i svestrano shvatio, kao Tito, značaj jedinstva u Partiji, jedinstva Partije i radničke klase, značaj oslonca Partije na klasu i narod u borbi za revolucionarne preobražaje u Jugoslaviji«. Posebno naglašava da danas sa potpunom sigurnošću možemo reći da »bez Titove borbe za jedinstvo Partije, protiv frakcionaštva, bez Titove borbe za izgradnju KPJ u idejno i akciono jedinstvenu revolucionarnu avangardu radničke klase i naroda, bez Komunističke partije Jugoslavije kakvu je izgradio drug Tito, oslonjen na proletersko jezgro u njoj, ne bi bilo današnje Jugoslavije kao nezavisne socijalističke samoupravne nesvrstane zemlje i zajednice ravnopravnih i zbratimljenih naroda i narodnosti.

Socijalističko samoupravljanje — istorijsko delo Saveza komunista Jugoslavije i Tita — već odavno je postalo najveća tekovina i suštinski, životni interes radničke klase i radnih ljudi u Jugoslaviji. Njime je naša revolucija dostigla svoj najviši domašaj, a ljudi i narodi u Jugoslaviji ostvarili prava i slobode nepoznate nesamoupravnim društvenim sistemima, takva prava i slobode koji su u našoj zajednici već širom otvorili vrata emancipaciji ljudi shvaćenoj u Marksovom smislu.«

Na kraju svog priloga drug Dolanc zaključuje:

»Dolazeći pre četiri decenije na čelo KPJ, Tito je preuzeo najveću odgovornost koju čovek može preuzeti u izuzetno teškom vremenu — odgovornost za izgradnju Partije, a time i za sudbinu revolucije u Jugoslaviji i istorijsku sudbinu naše zemlje uopšte. Na njegovom putu u izvršavanju tog zadatka se bilo isprečilo mnogo teškoća, nevolja, zatim robijanje, nepoverenje Kominterne u KPJ, ratne strahote, posleratne nedaće i pritisci snaga imperijalizma i hegemonizma na Jugoslaviju. Uprkos svemu tome, Titov put je uvek bio prav. Zato je to put na kome je stekao nepodeljeno poverenje i osvedočenu ljubav radničke klase, naroda i narodnosti svoje zemlje i duboko poštovanje celoga sveta...

Zato Tito jeste izuzetna, najveća ličnost u našoj istoriji. Istaknuta ličnost savremene epohe.«

»Čevren« je u 16. broju u celini objavio obrazloženje druga Dušana Petrovića Šaneta, pred Saveznom skupštinom 17. maja 1977. godine, kada je u ime Predsedništva Savezne konferencije SSRNJ predložio da se drugu Titu treći put dodeli Orden narodnog heroja.

Govoreći o Titovoj ličnosti, drug Šane je, pored ostalog, istakao da je Tito u istoriju ušao snagom svoga duha, hrabrošću i osobinom da vidi dalje i bolje nego drugi. Revolucionarni pokret i KPJ su u Titu našli svog stratega, mislioca, organizatora i rukovodioca. Zbog toga, »Tita ne možemo posmatrati odvojeno od istorije jugoslovenskih naroda, od našeg i svetskog radničkog pokreta, od istorijskih zbivanja koja su poslednjih decenija potresala svet«.

Tito je u riznicu marksizma i socijalističke prakse uneo nove principe i nove pojmove, i to u vreme vladavine grubog dogmatizma i centralizma. Narodnooslobodilačkom ratu Tito je dao dimenziju revolucije, a revoluciji dimenzije narodnooslobodilačkog rata.

Govoreći o Titovom doprinosu razvoju samoupravljanja u nas i našoj nesvrstanoj spoljnoj politici, drug Šane kaže da je Jugoslaviji i čovečanstvu drug Tito dao snažan pečat razvijanjem samoup-

ravljanja i nesvrstanosti, jer samoupravljanje i nesvrstanost istovremeno izražavaju demokratske težnje naprednih ljudi i čovečanstva, proističu iz idejne tradicije Marksa, Engelsa i Lenjina, i predstavljaju principe koji otvaraju vrata u budućnost.

U svom 17. broju »Čevren« donosi u celini prilog dr Ranka Petkovića *Tito i nesvrstanost,* koji je već štampan kao brošura, u izdanju »Rada«.

Objavljivanjem prikaza knjige *Tito savremeni lider — Jugoslavija savremena zemlja,* koja je prošle godine u čast Titovih i naših jubileja izašla na turskom jeziku u Istanbulu, »Čevren« završava seriju napisa posvećenih 85. rođendanu našeg predsednika i 40. godišnjici njegovog dolaska na čelo KPJ.

Bejto Novobrdali

»Pogledi« 22-23

(Časopis za društvena pitanja)

Dvobroj 22—23 splitskog časopisa za društvena pitanja »Pogledi« posvećen je revolucionarnoj misli i djelu Josipa Broza Tita. Na prvom mjestu časopis donosi niz priloga naših političkih, znanstvenih i kulturnih radnika o ličnosti i djelu druga Tita obrađenih s najrazličitijih aspekata. Uz to, »Pogledi« objavljuju kraći izbor Predsjednikovih radova.

Na uvodnom mjestu štampan je prilog književnika Jure Franičevića Pločara *Čovjek koji stvara povijest.* Govoreći o ličnosti druga Tita, Franičević navodi: »Njegova ličnost i njegovo djelo pripadaju onim vertikalama vremena koje svojim dimenzijama i svojim ljudskim značenjem i zračenjem uzrastaju do simbola i prerastaju granice mogućeg iskaza.«

»Svim svojim bićem opredijeljen za revolucionarnu akciju, za oslobođenje porobljenih naroda i klasa, na osnovi antidogmatskog znanstvenog poimanja marksističke misli — piše Franičević — Tito je bezgraničnom ljubavlju prema čovjeku i narodu uvijek svjedočio i svjedoči za čovjeka, iskazujući izuzetni senzibilitet i sposobnost otkrivanja svih proturječnosti, težnji i nadanja čovjeka svoga doba. Uvijek duboko uronjen u virove konkretnih bitaka, ali neprekidno zagledan u daljine, strašću ustrajnog istraživača, sanjara i vizionara, on dijalektički prožima prošlost i sadašnjost i neumorno projektira magistrale budućnosti, iz dana u dan, iz godine u godinu, iz decenije u deceniju ovog burnog i dramatičnog stoljeća. A svojom riječju i svojim činom neprekidno produbljuje našu spoznaju da u borbi za humanizaciju društvenih odnosa nema predaha.«

»Pogledi« zatim donose prilog Branka Tolića, predsjednika Općinske konferencije SKH Split, pod naslovom *U Titovo doba i na Titovu putu* (izlaganje na svečanoj sjednici Općinske konferencije SKH Split 25. srpnja 1977. godine). Evocirajući četrdesetgodišnjicu dolaska druga Tita na čelo KPJ, Tolić daje neke bitne društveno-političke dimenzije toga perioda, pa konstatira: »Tito je jedno povijesno vrijeme, jedan neograničeni prostor ljudske punoće jedna pobjedonosna revolucija iz koje klijaju hiljade revolucija; Tito je jedna historija, jedna zastava i nadahnuće za sadašnje i buduće generacije.« Isto se tako Tolić osvrće na neke bitne komponente 40. godišnjice osnivanja KP Hrvatske, ističući ulogu i mjesto druga Tita u tom povijesnom događanju.

Časopis objavljuje i izvode iz govora Edvarda Kardelja na svečanoj sjednici CK SKJ, održanoj 28. prosinca 1967. povodom 30. godišnjice dolaska druga Tita na čelo KPJ, pod naslovom *Tito i Komunistička partija Jugoslavije,* izvode iz govora dr Vladimira Bakarića na svečanoj sjednici CK SKJ 24. svibnja 1977, pod naslovom *Stvaralac revolucije,* izvode iz članka Nikole Ljubičića *Titova vojna strategija i opštenarodna obrana,* objavljenog u prošlogo-

dišnjem majskom broju časopisa »Socijalizam«, izvode iz opširnijeg rada Stanislava Stojanovića, pod naslovom *Tito i odnosi u međunarodnom radničkom pokretu*, prilog Miroslava Krleže *Tito — sinteza napora čitavih pokoljenja*, te članak Mira Ćurina *Titova borba za revolucionarno jedinstvo Komunističke partije Jugoslavije (1927—1940)*.

Svi ti prilozi, svaki sa svog aspekta, prikazuju revolucionarnu misao i djelo druga Tita, njegovu svestranu ličnost, stavljajući je u kontekst povijesti jugoslavenskih naroda i narodnosti, našeg i svjetskog radničkog pokreta.

Izbor radova druga Predsjednika što ga prezentiraju »Pogledi« sadrži: *Historijski značaj Pete zemaljske konferencije KPJ* (iz referata na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, Dubrava kod Zagreba, 19—23. X 1940), *Iz Rezolucije Pete konferencije KPJ, KPJ u pripremama NOB-a i socijalističke revolucije* (četvrto predavanje polaznicima Političke škole »Josip Broz Tito« u Kumrovcu 27. III 1977. godine), *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe* (članak objavljen u »Proleteru« 1942. godine), *Historijsko NE Staljinu* (iz referata na Petom kongresu KPJ, 1948. godine), *O samoupravljanju* (ekspoze u Narodnoj skupštini FNRJ 26. VI 1950. godine), *Savez komunista — najsnažniji faktor našeg društvenog razvoja* (treći odjeljak referata *50 godina borbe jugoslavenskih komunista* na svečanoj sjednici Devetog kongresa SKJ), te *Oslobađanje rada i čovjeka* (iz govora u Prištini 4. IV 1975. godine).

Gledano u cjelini, prilozi *Titova revolucionarna misao i djelo*, te *Izbor iz djela* što ih donose »Pogledi« u ovom dvobroju čine zaista koncizan i sintetičan napor da časopis svojim čitaocima predstavi ličnost i djelo Josipa Broza Tita.

Obilježavajući četrdesetgodišnjicu osnivanja Komunističke partije Hrvatske, časopis donosi tri priloga, i to dr Vladimira Bakarića *Osnivanje KPH i njena uloga u našem revolucionarnom razvoju* (govor na proslavi 30. godišnjice KPH, 1967. godine), Ivana Jelića *Osnivanje Komunističke partije Hrvatske* (ulomak iz knjige I. Jelića: *Komunistička partija Hrvatske 1937—1941)*, te dio Proglasa Osnivačkog kongresa Komunističke stranke Hrvatske (1937).

U rubrici »Radnički pokret« nalazimo članak Koste Milutinovića *Tucovićeva koncepcija o federaciji balkanskih socijalističkih republika*, te članak Steve Tanjge *»Evrokomunizam« — strategija mirnog puta u socijalizam*.

Pažnju privlači rubrika »Udruženi rad i raspodjela«, posebno prilog Džemala Sokolovića *Udruženi rad i razmjena*, u kome se šire razmatraju »društveni« karakter razmjene, zajednička potrošnja, solidarnost i raspodjela prema potrebama i slično. U rubrici »Suvremeni kapitalizam« objavljen je napis Jagode Kuiš *Suvremeni kapitalizam i multinacionalne kompanije*, u kome se razmatraju pojam multinacionalne kompanije, suprotnosti kapitalističkog razvitka i multinacionalne kompanije, mjesto i uloga multinacionalnih kompanija u suvremenom kapitalizmu te budućnost multinacionalnih kompanija.

U »Osvrtima« plijeni pažnju napis Rajka Dobrijevića *Program idejno-političkog osposobljavanja i strukturalna obilježja polaznika Političke škole SKH u Dalmaciji*. O tome piše i Šime Pilić u članku *Politička škola SKH — kvalitetno nov doprinos idejno-političkom radu Saveza komunista*.

Pod naslovom *Buržoasko viđenje marksizma i suvremenosti* Đuro Medić iznosi zapažanja uz *Ekonomsku čitanku* Paula Samuelsona.

U »Prikazima« M. Ćurin se osvrće na časopis »Socijalizam« broj 5 iz 1977. godine, posvećen Titovom revolucionarnom djelu i misli; I. Mlivončić — pod naslovom *Samoupravljanje i alternative* — piše o knjizi Stipe Šuvara, zatim osvrt na izbor tekstova *O religiji* Karla Marxa i Friedricha Engelsa te na knjigu Paola Pombenija *Socialismo e cristianesimo 1815—1975*.

»Pogledi« donose i više osvrta na razne časopise i izdanja.

Mirko Prelas

Macedonian Review, No 3, 1977.

(History, Culture, Literature, Arts)

I ovaj broj časopisa za istoriju, kulturu, književnost i umetnost, koji izdaje »Kulturni život« iz Skoplja, odlikuje se obiljem raznovrsnih priloga o savremenom razvoju Socijalističke Republike Makedonije.

Prilog Borisa Višinskog *Pravci u savremenoj makedonskoj književnosti* je, u stvari, izlaganje na simpozijumu o makedonskoj književnosti u Slavenskom institutu Univerziteta u Getingenu, oktobra 1977. godine. Autor ističe koliko makedonska književnost izražava život makedonskog naroda, njegovu prošlost i sadašnjost, njegove uspone, teškoće itd. Pošto je makedonski književni jezik stvoren tek nakon drugog svetskog rata, makedonski književnici su u prošlosti stvarali na stranim jezicima — grčkom, bugarskom, francuskom i drugim. Savez pisaca Makedonije danas broji 200 članova i ostvaruje vrlo zapaženu aktivnost. U brzom ritmu književni mozaik Makedonije upotpunjava se veoma raznovrsnim sadržajem. Pri tom se koriste ogromni fondovi makedonskog folklora, mitovi, priče i legende. Veoma je zastupljena i stara tema ovog podneblja — ekonomska emigracija (pečalbarstvo), kao i život i delo mnogih istorijskih ličnosti — od Oca Bogumila, kralja Samuila, do istaknutih ličnosti novije istorije i revolucionarnog pokreta makedonskog naroda. Razume se, rat i revolucija su dominantne teme ne samo u makedonskoj književnosti nego i u književnosti jugoslovenskih naroda. Savremeni život i savremeni društveni nemiri takođe se obimno razrađuju na stranicama savremene makedonske književnosti. Ukratko, rezimira autor, makedonska književnost je rezultat ostvarenog prava na život, prava da se prvi put vidi u autentičnom svetlu, bez falsifikovanja, sejanja iluzija, bez lažne patetike itd.

U prilogu Voislava Saneva *Arheološka istraživanja neolitskog perioda u Makedoniji* ističe se da je područje današnje Makedonije arheološki veoma značajno za najstariju istoriju, odnosno predistoriju balkanskog stanovništva. Međutim, to područje je sve do kraja drugog svetskog rata bilo faktički »nepoznata zemlja« sa arheološkog aspekta. Znanja o predistorijskim naseobinama na ovom području bila su krajnje skromna. Međutim, posleratna istraživanja brojnih nalazišta, naročito iz neolitskog perioda, pokazala su mnogostruko značajna otkrića. Celokupna istraživanja neolita, odnosno kasnog kamenog doba, opovrgla su ranije dosta prisutnu tezu o gotovo autonomnom razvoju pojedinih naseobina širom savremene Makedonije i za uzvrat su pokazala, prema nalazima i iskopinama, da su kontakti među tim naseljima bili vrlo intenzivni. Arheološka istraživanja ukazuju na postojanje naselja čije se stanovništvo bavilo primitivnom poljoprivredom, počecima stočarstva. Ustanovljena su prva stalna naselja uz postepeni razvoj domaće radinosti (zanatstva), u čemu se posebno ističe veoma razvijano grnčarstvo. Naselja su obično podizana na obalama reka ili manjih tokova, korišćenjem mulja, drveta i trske. Oruđa, dosta primitivna i jednostavna, bila su građena uglavnom od kamena i kostiju.

Sledeća dva priloga posvećena su stvaralaštvu dve istaknute ličnosti duhovnog i svetovnog života makedonskog naroda. U prilogu *Episkop Konstantin Bregalnički* Vera Antić govori o tome da je uspostavljanje slovenske pismenosti uslovilo pojavu pesnika i pisaca koji su ostavili veoma značajna dela iz tog perioda. Episkop Konstantin Bregalnički smatra se jednim od najznačajnijih stvaralaca svoga vremena. Njegova književna zaostavština ravna je po vrednosti delu njegovog prethodnika Klimenta Ohridskog. Pošto se u tom prilogu objašnjavaju neka nedovoljno razjašnjena pitanja o životu i stvaralaštvu episkopa Konstantina, autor ukazuje na vrednost i značaj pojedinih dela

episkopa Konstantina, od kojih je najznačajnije *Poučno jevanđelje* koje je završeno poslednjih godina IX veka. Ovo delo od pet velikih poglavlja najobimniji je spomenik srednjovekovne pismenosti na našim prostorima.

U prilogu *Mitropolit Teodosije Gologanov — makedonski prosvetitelj* Slavko Dimovski obrađuje život poznate ličnosti iz XIX veka, koja je mnogostruko zaslužna za buđenje nacionalne svesti makedonskog naroda. U biografiji Mitropolita Teodosija, naglašava autor, karakteristična je promenjivost ideja koja je bila karakteristična za makedonsko društvo u periodu formiranja odvojenih nacionalnih država na području Balkana. Mitropolit Teodosije je počeo svoju karijeru kao izrazit pobornik grčkih kulturnih ideja, zatim se, zahvaćen pokretom slovenske svesti, prvo zvao Bugarinom i stavio se u službu bugarske eparhije da bi potom, sa izuzetnom energijom i dubokim osećanjem odgovornosti, vodio nejednaku borbu za religijsku slobodu, obnovu Ohridske patrijaršije i za nezavisnost Makedonske crkve. Glavni zahtevi i postavke mitropolita Teodosija bile su: Makedonci su poseban narod na Balkanu i, prema tome, imaju pravo na nacionalni život i nacionalnu crkvu obnavljanjem Ohridske patrijaršije koju su nezakonito ukinule turske vlasti; grčka, bugarska i srpska nacionalna propaganda uzrokuju nejedinstvo i razdor u redovima makedonskog naroda i stoga treba da budu potisnute iz Makedonije, ako nikako drukčije, ono uz pomoć turskih vlasti; verska, državna i prosvetna uprava treba da pređu u ruke makedonskog naroda; upotreba stranih jezika u javnim službama i prosveti Makedonije treba da se ukine i zameni makedonskim književnim jezikom čim on bude izgrađen. Razume se da su napori mitropolita Teodosija rezultirali samo delimičnim uspehom. On je zbog svojih delatnosti ubrzo bio povučen iz Skoplja sa položaja episkopa i do kraja života bio interniran u bugarskim manastirima.

Sledeća četiri napisa odnose se na istoriju makedonskog naroda novijeg perioda. Prilozi Krste Bitoskog *Oružane akcije kao sredstvo grčke propagande u Makedoniji* i Gligora Todorovskog *Velikosrpska oružana propaganda u Makedoniji posle Ilindenskog ustanka* analiziraju pitanje borbe Grčke, Bugarske i Srbije za prevlast u Makedoniji u vremenu posle Ilindenskog ustanka i za širenje svog uticaja u području Makedonije. U oba članka ističe se koliko su buržoazije tih zemalja, zaslepljene svojim interesom, bile spremne na svakojaka zlodela prema makedonskom narodu. Osnivale su razne vojne, poluvojne, tajne i druge subverzivne organizacije koje su činile mnoge pogrome nad makedonskim stanovništvom, tako da se ceo taj period može smatrati jednim od najtežih u istoriji makedonskog naroda.

Prilog Nikole Činga *Makedonci u Bugarskoj posle pada fašističkog režima* je izvod iz knjige istog autora *Politika Bugarske radničke partije (komunista) prema makedonskom nacionalnom pitanju u periodu od 1944—1948* i vrlo ubedljivo govori o kretanjima koja, posebno značajna, pružaju konkretne podatke relevantne za rasvetljavanje odnosa Bugarske — onda i danas — prema nacionalnim pravima Makedonaca u Bugarskoj.

Prilozi iz oblasti istorije završavaju se prikazom Dimitrija Đorđevića *Zapadnoevropska i američka posleratna istoriografija o Makedoniji*, u kome se dokazuje da su problemi Balkana i istočnoevropskih zemalja, naročito Makedonije, privlačili pažnju zapadnoevropskih i američkih istoričara još od kraja XVIII veka. Makedonija je, uz to, krajem XIX i početkom XX veka, bila »jabuka razdora« među balkanskim zemljama. Interesovanje istoričara za Makedoniju u posleratnom periodu nije smanjeno i ono se koncentriše u tri glavne oblasti: proučavanje ukupne prošlosti Balkanskog poluostrva, proučavanje istorije jugoslovenskih naroda u posleratnoj Jugoslaviji i, naročito, istraživanje nedavne prošlosti ma-

kedonskog naroda. U prilogu se navode pojedine značajnije istraživačke institucije u svetu koje se posebno bave ovim pitanjima (u Americi i Zapadnoj Evropi). U zapadnoj istoriografiji posebno se obrađuju, u okviru obnovljenog interesovanja za Makedoniju, pitanja priznavanja makedonske nacije, njenog političkog individualiteta u savremenoj Jugoslaviji i brzog razvoja makedonske istoriografije u posleratnom periodu. Uz prikaz je data bogata bibliografija knjiga i naučnih rasprava.

Sledi izbor iz poezije i proze makedonskih pesnika i književnika. Predstavljeno je pesništvo Slavka Janevskog, Srbe Ivanovskog i Mateje Matevskog. Štampana je i priča *Vampir* Petra Andreevskog, zatim vrlo zanimljiv prilog Radomira Ivanovića *O poeziji Koste Racina* i prilog Borisa Petrovskog *O raznovrsnom stvaralaštvu makedonskog umetnika Nika Tozija.*

Poslednja dva priloga su hroničarske prirode i na svoj način su vrlo značajna. Prvi je iz pera Dušana Tomovskog — *Najstarija i najmlađa evropska književnost* — i zapravo je prikaz simpozijuma o makedonskoj književnosti održanog oktobra 1977. u Getingenu (SR Njemačka), na kome je jedan od glavnih referata bilo izlaganje objavljeno na uvodnom mestu ovog broja časopisa. Ističe se da je u svom izlaganju prof. Lauer sa Slovenskog instituta u Getingenu rekao da je makedonska književnost istovremeno i najstarija i najmlađa književnost u Evropi. Najstarija, jer su Ćirilo i Metodije pisali na staroslovenskom koji je verovatno i jezik Makedonaca, a najmlađa, jer se poslednja razvila u savremenu književnost.

Prilog Petra Boškovskog *Dani makedonske kulture u Parizu* je osvrt na kulturnu manifestaciju održanu 9—17. oktobra 1977. godine u Parizu, popraćenu najraznovrsnijim nastupanjima makedonskih umetnika, slikara, vajara, pozorišnih trupa, pesnika, folklornih grupa itd. Interesantno je i izlaganje Žana Kasua, predsednika Udruženja Francuska — Jugoslavija, velikog francuskog humaniste i istaknute književne figure, kao i drugih francuskih ličnosti o stvaralaštvu makedonskog i jugoslovenskih naroda, posebno o ličnosti druga Tita. Značaj te manifestacije je osobito u tome što je održana u vreme posete predsednika Tita Francuskoj.

Žarko Milošević

»Pregled«, br. 1/78.

(Časopis za društvena pitanja)

Sarajevski »Pregled« je u prvom ovogodišnjem broju objavio više priloga o aktuelnim pitanjima društvenog razvoja. U tekstu *Ostvarivanje političkog sistema na osnovama Ustava SRBiH i stavova Šestog kongresa SKBiH* Hamdija Pozderac piše o odlukama Desetog kongresa SKJ i Šestog kongresa SKBiH, ustavima iz 1974. godine i Zakonu o udruženom radu, kao osnovi na kojoj je razvijan politički sistem socijalističke samoupravne demokratije. Poseban značaj za tu osnovu imaju i Zaključci Tridesete sjednice Predsjedništva CK SKJ i rasprava E. Kardelja *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.* Od posljednjih kongresa Saveza komunista, ocjenjuje H. Pozderac, postignuti su značajni rezultati u razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa u opštini, ali treba još savladavati sve one teškoće koje usporavaju razvoj opštine kao samoupravne zajednice. U razvoju delegatskog sistema biće nužno ostvariti takve odnose koji će omogućiti da delegacija postane »ključna karika cjelokupnog delegatskog i demokratskog sistema uopšte« (str. 23).

U prilogu *Aktuelnost Lenjinovog koncepta monopolističkog kapitalizma* Hasan Hadžiomerović piše o monopolima, financijskom kapitalu, međunarodnoj komponenti monopolističkog kapitalizma

(izvoz kapitala kao jedna od bitnih karakteristika monopolističkog kapitalizma), o radikalnim promjenama u izvozu kapitala koje su nastale kao posljedica raspadanja svjetskog kolonijalnog sistema.

U tekstu *Proleterski internacionalizam i evrokomunizam* Franjo Kožul razmatra problem internacionalizma i evrokomunizma u komunističkom i radničkom pokretu. Dok je buržoazija optuživala komuniste da gube nacionalni identitet, jer su tobože anacionalni, dotle je komunistički i radnički pokret bio opterećen različitostima u poimanju i primeni internacionalizma. Za jedne je »proleterski internacionalizam« značio internacionalizaciju socijalističke revolucije, za druge podređivanje nacionalnih interesa internacionalnim, za treće obavezu da se u svakoj socijalnoj sredini klasna borba i revolucija vodi »po unapried utvrđenom modelu«, dok je za četvrte »proleterski internacionalizam« značio »izvršenje odluka internacionalnih institucija komunističkog pokreta i bezrezervno prihvatanje principa subordinacije i organizacijske hijerarhije« (str. 55). Po autoru, socijalizam i socijalistička revolucija dobili su istinski smisao opštesvjetskog procesa; traže odgovore na pitanja kako marksizam primjenjivati na uslove o kojima Marks nije pisao; u novim uslovima klasične metode klasne borbe su prevaziđene, a komunističke partije djeluju na Zapadu u vrijeme totalne krize kapitalizma i raspada fašizma u Evropi. U takvim okolnostima javlja se »evrokomunizam« koji se interpretira na više načina. Jedni ga shvataju kao specifičan oblik komunizma koji bi odgovarao zemljama Zapadne Evrope; drugi ga prikazuju kao alternativu »proleterskom internacionalizmu«; treći ga definišu kao »antisovjetizam«. Sami »evrokomunisti« insistiraju na demokratiji, odnosno na mirnom prerastanju u socijalizam.

Slijedi, zatim, tekst Vladimira Premeca *Etička problematika patristike, sholastike i renesanse i njeno aktualno značenje*, u kojem se daje njihov historiografski prikaz i iznose neke kritičke primjedbe.

Milivoj Despot u ovom broju »Pregleda« piše o novom pristupu problemima međunarodnog humanitarnog prava, a Iljas Hadžibegović o postanku i razvoju radničke klase u Bosni i Hercegovini do 1914. godine, obrađujući problematiku osmanskog nasljeđa, društveno-ekonomske promjene u Bosni i Hercegovini 1878—1914. i stanje u radničkoj klasi 1878—1914.

U *Prilogu proučavanju odnosa jugoslovenstva i nacije* Ibrahim Bakić raspravlja o odnosu jugoslovenstva i nacije. On ističe da se jugoslovenstvo spram nacija iskazivalo u nekoliko oblika: (a) identifikacija jugoslovenstva i nacije; (b) izjednačavanje jugoslovenstva i nacije bez negativnog stava prema naciji i (c) iskazivanje jugoslovenstva kao nove »socijalističke« nacije. Jugoslovenstvo se u ovom radu određuje kao »oblik i komponenta zajedništva i svijest o pripadnosti socijalističkoj samoupravnoj jugoslovenskoj zajednici ravnopravnih naroda i narodnosti« (str. 112).

U rubrici »Prikazi« recenzirane su knjige Borivoja Čovića *Od Butmira do Ilira*, dr Asima Strajaka *Novac i udruženi rad*, dr Dušana Savičevića *Teorija i metodika marksističkog odgoja i obrazovanja odraslih*, te trinaesta sveska »Priloga« Instituta za istoriju u Sarajevu.

Ivan Cvitković

»Udruženi rad«, br. 1/78.

(Časopis za društveno-ekonomska pitanja)

Prvi ovogodišnji broj subotičkog časopisa »Udruženi rad«, što ga izdaje Društvo ekonomista, donosi šesnaest saopštenja sa naučnog skupa o ekonomskoj misli u delu predsednika Tita, održanog 24. i 25. novembra 1977. na Ekonomskom fakultetu u Subotici. U saopštenjima je svestrano osvetljena

uloga druga Tita, kako u razvoju načela našeg privrednog, ekonomskog i političkog sistema tako i u razvoju naše ekonomske politike i privrede u celini.

I sadržinski i po dubini razmatranja fascinira povezanost Titove misli sa povesnim i neposrednim potrebama našeg društva. O tom, u uvodnom tekstu, Milena Vlaškalić piše:

»Na tlu Jugoslavije drug Tito (je) *usmeravao, razvijao* i dobio bitku ne samo za nacionalno oslobođenje, već i za socijalno oslobođenje, bitku za bolji život radnih ljudi, bitku za socijalizam.

U veoma složenim uslovima, koji, po pravilu, prate razvitak svakog novog društva, a posebno razvitak socijalizma, Tito je svojom upornom borbom za društveno-ekonomski progres otklanjao i sve prepreke koje su se javljale u vidu otpora liberalizma i tehnokratizma u društvu, i tako se izborio za *vodeću ulogu radničke klase i u izgradnji socijalizma*, te za avangardnu ulogu jedinstvenog i snažnog Saveza komunista Jugoslavije« (str. 9—10).

Ova ocena potkrepljena je brojnim analizama iznetim na savetovanju, od kojih su neke bile »neekonomske«, u tom smislu što su obrađivale kadrovsku politiku Partije i Titovu ulogu u tome (A. Šimoković), Titovu strategiju klasnog saveza (L. Rehak) i slično.

Većina saopštenja neposredno je posvećena ključnim društveno-ekonomskim problemima razvoja socijalističkog samoupravljanja i Titovom misaonom i političkom uticaju u njihovom razrešavanju.

Tema koja povezuje sva izlaganja je uloga druga Tita u razvoju socijalističkog samoupravljanja, o čemu se govori ne samo u uvodnom tekstu M. Vlaškalić, već i gotovo u svim drugim tekstovima, među kojima o ovoj temi treba pomenuti prvenstveno prilog A. Đurđeva *Uvođenje i razvoj socijalističkog samoupravljanja.*

Većina izlaganja posvećena je ključnim pitanjima — teorijskim i praktičnim — našeg društveno-ekonomskog razvoja, i ulozi druga Tita, kako u definisanju i objašnjavanju pojedinih ekonomskih pitanja tako i njegovom strateško-političkom delovanju u izgradnji našeg društva. Prvo treba pokloniti punu pažnju Titovoj ulozi u industrijalizaciji naše zemlje, o čemu, pored M. Vlaškalić, piše i B. Pilić u svom prilogu *Tito — strateg industrijalizacije Jugoslavije.* Koliko je značajna i presudna uloga druga Tita u stvaranju našeg društveno-ekonomskog sistema, vidi se i po jednom izvodu iz vremena Prvog petogodišnjeg plana, iznetom u prilogu B. Pilića.

»Nemoguće je — istaknuo je drug Tito — i za dugi niz godina izvršiti obnovu i izgradnju samo kupovinom i dovozom potrebnih mašina iz inostranstva jer bi to iziskivalo skoro nemoguća sredstva i naša bi zemlja potpuno pala pod ekonomsku, a samim tim i političku zavisnost kapitalističkih zemalja.«

Takva Titova odlučna orijentacija omogućila je da se od početka suprotstavimo svim spoljnim pritiscima i da u proteklom periodu izgradimo snažnu materijalnu bazu naše slobode i nezavisnosti. Impresivno deluju izneti materijalni pokazatelji kojima se duboko izražava Titova doslednost u ostvarenju zamisli, i koji potvrđuju ispravnost stavova zauzetih pre više od tri decenije.

U prilogu J. Radića *Neki razvojni problemi Jugoslavije,* između ostalih, ukazuje se i na ovu Titovu misao: »moramo posvetiti veliku pažnju bržem razvoju privredno nedovoljno razvijenih područja«.

Prilozi sa savetovanja su osvetlili širok opseg Titovih misli i njegov teorijski i politički doprinos rešavanju ključnih pitanja našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema. U dugom vremenskom razdoblju drug Tito sa nesmanjenom pažnjom prati i daje sugestije kako rešiti određene probleme, kako obezbediti ujednačen, brz i ravnomeran razvoj svih privrednih i drugih delatnosti.

Titovom doprinosu rešavanju agrarnog pitanja i vođenja agrarne politike u nas, posvećena su dva priloga: M. Tomina *Preobražaj jugoslovenske agrarne strukture* i M. Miloševa *Tito o agrarnom i se-*

ljačkom pitanju. Ocenjujući ulogu druga Tita u ovoj oblasti, M. Tomin ističe: »Kao pravi marksist, revolucionar, vrlo dobro zna da promene agrarne strukture nisu samonikli proizvod poljoprivrede. Veća proizvodna snaga rada u poljoprivredi pretpostavlja razvijenost industrijske reprodukcije u ostalim privrednim oblastima... Revolucionarno jedinstvo radnika i seljaka za Tita je realnost proizašla iz društvenih uslova. To nije prosto revolucionarna parola koja pledira za jedinstvenost, već nerazlučiva revolucionarna povezanost istih po društvenom statusu, a različitih po ekonomskim uslovima egzistencije« (str. 47).

U prilogu *O nekim problemima robno-novčanog tržišta* M. Rajković ukazuje na istorijsku zaslugu druga Tita i njegovo dosledno insistiranje na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu: »radnici svih naših nacionalnosti, proizvođači iz svih krajeva Jugoslavije će cementirati našu socijalističku zajednicu, daće joj jedinstveni socijalistički karakter« (iz izlaganja predstavnicima privrednih kolektiva u Beogradu).

U tekstu M. Bokića ukazuje se na ulogu druga Tita u razvoju sistema planiranja, i na Titovu misao da planiranje u socijalističkom samoupravnom društvu treba da izražava volju i interese radnika u udruženom radu, te da planiranje mora biti, pre svega, »njihova stvar«!

Savetovanje je jasno pokazalo da je Titova revolucionarna teorijska i politička misao utemeljena na strogom kritičkom proučavanju dijalektike klasne borbe u nas, na ozbiljnoj teorijskoj analizi klasnih antinomija koje prate razvoj savremenog socijalističkog društva.

Naučna vrednost brojnih zaključaka i razmišljanja iznetih u saopštenjima sa savetovanja, povećana je i prilozima koji ne pripadaju ekonomskoj misli u striktnom smislu te reči. Pored radova A. Šimokovića i L. Rehaka, treba pomenuti i prilog *Analiza socioloških komponenti Titovog govora 26. juna 1950,* čiji je autor V. Bajagić.

Takođe su iznete analize stavova druga Tita o »tehnokratskom konceptu privređivanja« (T. Bandin) i »borbi protiv birokratizma« (D. Ničić). Oba autora ističu Titovu borbu protiv svih oblika uzurpiranja vlasti radničke klase i njegovo neumorno i dosledno insistiranje na daljem razvoju samoupravljanja kao temelja oslobađanja radnika od klasne dominacije i njenih recidiva u savremenom društvu. Ničić piše: »Celokupna Titova misao i celokupno njegovo delo — uključujući njegove revolucionarne misli i dela protiv birokratsko-etatističkih pokušaja restauriranja starih odnosa potčinjavanja čoveka čoveku — sinteza su slobodarskih težnji naroda i narodnosti Jugoslavije, njegove životne filozofije i Marksovog, Engelsovog i Lenjinovog učenja o revolucionarnom preobražaju sveta, odnosno humanizaciji društva uspostavljanjem vlasti radničke klase« (str. 99).

Laslo Laki analizira Titov doprinos razvoju sistema udruženog rada i podseća, između ostalog, na Titovu misao: »Samoupravljanje je, od uvođenja prvih radničkih savjeta do danas, postalo materijalna snaga našeg društva i dominantna svijest naših radnih ljudi o njihovom položaju i društvenim odnosima« (str. 62).

I. Molnar piše o protivrečnostima naše socijalističke revolucije, a A. Tot o principima raspodele u delu druga Tita.

Posmatrano u celosti, ovo savetovanje je bitno omogućilo da se svestrano sagledaju misao i delo druga Tita u sferi ekonomije.

Đorđe Popović

»Marksizam u svetu«, br. 7/77.

(Časopis prevoda iz strane periodike i knjiga)

Ovaj broj »Marksizma u svetu« posvećen je gotovo u celosti temi »Socijalizam i ljudska sredina«. Međutim, nije reč o tematizovanju odnosa socijalističkih zemalja prema ovim, danas izuzetno isticanim pitanjima. Ovde je pre reč o kritici pozitivnog stanja društvenih odnosa u savremenom svetu, na primeru kapitalističkog iskorišćavanja sredine, stanja gradskog života, ekologije, demografskih činilaca itd. Tekstovi koji u ovom broju tematizuju ta pitanja brojni su i mogu se grupisati u nekoliko skupina: kritika kapitalistički ustrojene društvene okoline; kritika urbanizma; analiza iskustava konkretnih oblika gradskog života. Uslovno, uz ove skupine mogu se izdvojiti kao samostalna celina i tri priloga A. Lefevra koji bi mogli da se zajednički odrede kao projekcija jedne drugačije produkcije ljudskog prostora.

K. Coates (*Socijalizam i čovjekova sredina*) povodom novih sadržaja političkih akcija socijalističkog pokreta u Engleskoj skreće pažnju na činjenicu da je socijalistički pokret, iako sa zakašnjenjem, počeo da se suočava sa pitanjem čovekove sredine. On polazi od stava da ekološka kriza »stvarno« postoji, ali istovremeno ukazuje na potrebu da se temeljitije prouče njene dimenzije. Ono što je, po njemu, nesumnjivo jeste to da je razvoj kapitalizma pokazao, a neka istraživanja (Erlih, Komoner, Medouz i drugi) potvrdila Marksov stav iz *Kapitala* da kapitalistička proizvodnja »razvija tehnologiju i povezuje raznorodne procese u jednu društvenu celinu samo putem ceđenja prvobitnih izvora svog bogatstva — zemlje i radnika«. Ovaj autor također nalazi da je savremeni kapitalizam doveo do eksplozije tehničke mogućnosti i do preduslova za globalno svetsko društvo, ali da probleme klasnih antagonizama nije rešio bolje od antičkih društava ili orijentalnih despotija. Savremena kapitalistička industrija stvara tehnička čuda, ali umanjuje ljudske sposobnosti. Svaka ekologija koja ovu činjenicu zanemaruje, zanemaruje i osnovni problem. Sadašnji značaj pokreta ka radničkoj kontroli i socijalističkom samoupravljanju nije u tome što pruža gotov odgovor, već u tome što se na pravi način suočava sa ovim pitanjem.

W. Harich (*Dijalektički materijalizam i ekologija*) nastoji, ne bez jednostranosti, da pokaže legitimnost ekologije kao celovite naučne discipline i, posebno, futurističke dimenzije ekologije. Naime, on nalazi da ekologija predstavlja potvrdu stavova dijalektičkog materijalizma o uzajamnim odnosima između prirode i društva. Harich, s tim u vezi, odbacuje kritičku teoriju društva zbog zanemarivanja opšte ontologije. Za njega dijalektički materijalizam je, po svojoj suštini, upravo opšta ontologija. Za to mu kao argument služi i Lukačev napor da tematizuje opšta ontološka pitanja.

C. Sacrey (*Obim urbane bede i objašnjenje njenih uzroka*) ukazuje na neke šire mogućnosti u tumačenju pokazatelja o »urbanoj bedi« u američkim metropolitenskim područjima (Ko su ti ljudi, koje rase, pola i godina? Čime se bave i gde su zaposleni?) Prema podacima iz 1968. godine o stanju bede u velikim gradovima Sjedinjenih Američkih Država, on izvodi upravo te šire zaključke. Prema tim podacima, u ovim gradovima živi 12,9 miliona ljudi. Od ukupnog broja 67 posto su belci. To, po njemu, pokazuje da je urbana beda u apsolutnom smislu značajnija kao problem belog stanovništva, ali da u relativnom smislu više zahvata crno stanovništvo. Ovaj autor se zalaže za ozbiljnije razumevanje apsolutnih pokazatelja o urbanoj bedi i pokazuje da siromašnije stanovništvo, pored niskih primanja, posebno pogađa politika Sjedinjenih Država u oblasti zdravstvene zaštite, obrazovanja, u položaju pred zakonom itd. Njegov zaključak je jednoznačan: siromaštvo u SAD

je mnogo više zbog niskih primanja. »Porodica s deset hiljada dolara nije samo dva puta imućnija od porodice s pet hiljada dolara; u stvari, razlika može ići do smrti ili života svake od tih porodica.«

L. Kogan (*Urbanizacija i gradska kultura*) razmatra ulogu kulture u gradskom životu. On misli da je s pojačanim ritmom urbanizacije kultura poprimila novo značenje u menjanju položaja radničke klase. Kogan nalazi da »gradska kultura«, a ne bilo koji drugi oblik kulture, najbolje odgovara ubrzanju društvenog progresa. U uslovima naučno-tehničke revolucije mehanizmima gradske kulture vrši se koncentracija informacija i komunikacija; stvaraju se različite profesionalne grupe i slojevi i različiti sektori delatnosti, različite kulturne vrednosti. Zato, po Koganu, na osnovu iskustva SSSR, veliki gradski centri ostaju i dalje glavni oslonac gradske kulture i razvoja društva. Kao cilj u daljem razvoju sovjetskog društva on određuje i to da se osnovni elementi seoskog života dignu na gradski nivo

Većina drugih priloga u ovom broju kritički je usmerena, što je vidljivo već iz samih naslova: C. Stoneman (*Neodrživost kapitalizma*); W. H. Evans (*Planiranje industrijskog grada*); A. Kopp (*Širom cele teritorije*); E. Preteceille (*Grad u kome je nemoguće živeti*); U. Novarese (Torino: *Od borbi za poboljšanje uslova života i rada u gradu do demokratije*); W. Junker (*Program izgradnje Nemačke Demokratske Republike*); K. Petovar (*Urbana geta i jednakost u Americi*); J. S. Fuerst (*Socijalno stanovanje u Sjedinjenim Američkim Državama*); M. Castells (*Urbanizacija, razvoj i zavisnost*). Uvodni tekst za ove priloge pod naslovom *Kriza okoline kao kriza kapitalizma* napisao je N. Prelog. On ukazuje na genezu ekologije od prirodne u eminentno društvenu nauku, kao i na različita teorijska i društvena rešenja osnovnih pitanja koja se obično podvode pod celinu koja se označava kao čovekova sredina.

U ovom broju objavljena su i tri priloga A. Lefevra (*Radnička klasa i prostor, Pravo na grad, Grad i urbano*). Kratak osvrt uz ove priloge napisao je S. Vujović.

Lefevr je autor — u nas prevedenog — dela *Urbana revolucija* i teoretičar za čije se ime vezuju marksistički napori da se osmisli teorija o novom prostoru kao okviru određenog, neotuđenog načina života.

U prilogu *Radnička klasa i prostor*, pored ukazivanja na osobenu prirodu subjektiviteta radničke klase, Lefevr analizuje društvena obeležja prostora. Prostor je postao instrumentalizovan, odnosno mesto i sredina gde se sučeljavaju strategije. Prostor je odavno prestao da bude neutralan, i geografski i geometrijski. Instrumentalizovan prostor Lefevr određuje po tome što on dozvoljava opštu segregaciju grupa, funkcija, mesta. Radnička klasa je naročito bila žrtva manipulacije prostorom. Ona se »razmešta između individualnih kuća, 'velikih blokova', novih gradova i satelita, sa subjektivnom preferencijom za individualnom kućom«. Industrijska proizvodnja i kapitalizam prepravljaju gradove prema svojim zahtevima. Lefevr ukazuje na to da je u urbanom tkivu koje se širi oko gradova (»na nesređen i stvarno iracionalan način«) raspoređena velika rezerva za stvaranje viška vrednosti.

U tekstu *Pravo na grad* Lefevr ulaže napor da ponovo definiše grad, ali u smislu budućnosti, odnosno kao prostor za zadovoljavanje stvarnih društvenih, a ne samo individualnih potreba. Taj napor bi, po njemu, trebalo da rezultira »jednom analitičkom naukom o gradu«. Uslov za to je napredovanje samog urbanog društva, prevazilaženje onih ideologija i prakse koje zatvaraju horizonte znanja i akcije. Kad govori o toj nauci o gradu, Lefevr nema iluzija, jer smatra da je ona danas još sasvim parcijalna pošto joj sinteza stalno izmiče.

Lefevr primećuje da krizu grada prati i kriza agrarne civilizacije i to mu je razlog više da se zalaže za urbano kao ono što ukida

i gradsku i agrarnu civilizaciju. Ta projekcija, ili »politički program urbane reforme«, nije određena okvirima i mogućnostima postojećeg. Ona može da bude ponuđena samo partijama levice, dakle: političkim snagama koje hoće da predstavljaju radničku klasu.

U omanjem prilogu (*Grad i urbano*) Lefevr eksplicitnije izvodi one bitne stavove o sadržini urbanog kao produkciji novog prostora. Ovde on tvrdi da je kriza urbane stvarnosti dublja od bilo koje krize danas. Svestan toga da je ta teza smela, on uverava da je urbanizacija bitna posledica kapitalističke industrijalizacije i racionalizacije.

U ovom broju časopis »Marksizam u svetu« nastavlja da objavljuje fragmente poslednjeg Lukačevog dela *O ontologiji društvenog bitka.*

Ratko Nešković